

RIG-VEDA-SAMHITĀ

THE

SACRED HYMNS OF THE BRĀHMANAS

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SÂYANĀKĀRYA

EDITED BY

F. MAX MÜLLER



SECOND EDITION

VOLUME II

MANDALAS II-VI

RETROCONVERTED
B C S C L

S.L. = 2415
REFERENCE

FURNISHED UNDER THE PATRONAGE OF

HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF VIJAYANAGARA

LONDON

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER

1890

{All rights reserved}

TO
HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD
OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA
IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY
HER MAJESTY'S
FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Dasupati Ananda Gajapati Raz and Frederick Max Müller

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

- A, MSS. of the A class.
A 2, Colebrooke's complete MS., now India Office Library, Nos. 2133-2136.
Au, Fragment, beginning with the 27th Varga of the 3rd Adhyāya of Ashṭaka III and ending at the end of the 3rd Ashṭaka.
B, MSS. of the B class. Unless the contrary is stated, B means B 1, the original from which all the B MSS. were copied.
B 1, India Office Library MS., formerly belonging to the Rev. J. Stevenson.
B 2, Eugène Burnouf's copy from B 1.
B 3, Another copy taken in Bombay from B 1.
B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, copy from B 1, beginning with the 3rd Ashṭaka.
Bm, Mudgala's abridged commentary.
C, MSS. of the C class. From III, 15, 5 to the end of the 3rd Ashṭaka (V, 8) C is to be regarded as the mark of Ca, except where the contrary is stated.
C 2, Mill's MS., now in the Bodleian Library, Mill 24-26.
Ca, My own MS., the original of all the C MSS.
M 1, Editio princeps.
P, MS. of the A class in the Paris Library, the sixth Maṇḍala.
P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill.
P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library.
S 1, Samhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 2, Another Samhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 3, Colebrooke's Samhitā MS., India Office Library, Nos. 129-132.

- Ait. Âr., Aitareya Âranyaka, edited by Rājendralāla Mitra. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1876.
Ait. Br., Aitareya Brāhmana, herausgegeben von Theodor Aufrecht. Bonn, 1879.
Anukr., Kātyāyana's Sarvaṇukramanī.
Anukr. M., A. A. Macdonell's edition of the Sarvaṇukramanī. *Anecdota Oxoniensia*. Oxford, 1886.
Âsv., Âsvalāyana's Śrautasūtra.
Dhātup., Dhātupāṭha in N. L. Westergaard's *Radices Linguae Sanscritae*. Bonn, 1841.
Ganap., Gaṇapāṭha in Pāṇini's *Grammatik*, herausgegeben, übersetzt, erläutert und mit verschiedenen Indices versehen von Otto Böhtlingk. Leipzig, 1887.
Naigh, Naighantuka.
Nir., Yāska's Nirukta.
Nir. Roth, Roth's edition of the Nirukta. Göttingen, 1852.
Nir. SS., The Nirukta. With Commentaries. Edited by Pundit Satyavrata Sāmasrami. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1882 sqq.
Pān., Pāṇini.
Rv. Rig-veda.
Rv. Bh., Sāyana's Rig-veda-Bhāṣya.
Sat. Br., Satapatha Brāhmana.
Taitt. Âr., Taittirīya Âranyaka.
Taitt. Br., Taittirīya Brāhmana.
Taitt. S., Taittirīya Samhitā.
Un., Uggvaladatta's Commentary on the Uvādi-sūtras. Edited by Theodor Aufrecht. Bonn, 1859.

MANDALA II.

At the beginning of the second *Mandala* S 2 adds,

विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव । शरणं भव भूतेश कदाणां कर शंभव ॥

Page 1. line 20. (Sûkta 1, verse 1.) यद्वा आशु शीघ्रं शुच दीप्ताः सन् यतः स सेव्यत इति ॥ यद्वा आशु शीघ्रं शुचा दीप्ता सन् यतः संसेव्यत इति A. C. यद्वा आशु शीघ्रं शुच दीप्ताः सन् यतः स सेव्यत इति B. Perhaps आशु शीघ्रं शुचा दीप्ता सन् यतः सेव्यत इति.—P. 2. l. 1. (1, 2.) A is wanting from here to II. 5, 7; II. 1, 2-9, however, is found at the beginning of the seventh *Adhyāya*.—P. 5. l. 6. (1, 12.) C'a has पातात् for पापात्.—l. 25. (1, 14.) वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन् B. C. सर्वेषां निवासभूतः शुचिः सन् Bm. *Sâyana* reads वसुः instead of शुचिः.

•P. 8. l. 8. (2, 5.) बौर्बुलोकांतरिचं C'a. C. बौर्बुलोके रिचं B. बौर्बुलोकाः अंतरिचं " n.—l. 27. (2, 7.) After नगद्वयार्थे, B, but not Bm, adds प्रादयोर्बव्यसायेन व्यवहरन्ति.—P. 9. l. 32. (2, 11.) पित्रा दीप्यते ॥ पिता दीप्यति M 1. B. C'a.

P. 10. l. 16. (3.) समिद्धोऽग्निरपिना नरा° C'a. C. समिद्धाग्निनरा° B. समिद्धोऽग्निः नरा° Bm. P. 12. l. 9 (3, 6) निर्वर्तयितुं ॥ निर्वर्तयितुं M 1. B. C'a.—l. 25. (3, 8.) निर्वर्तयन्ती ॥ निर्वर्तयन्ती M 1. Bm. C'a, left out in B.—P. 13. l. 25. (3, 11.) Bm adds उ पुराणः at the end.

P. 14. l. 27. (4, 4) Instead of यद्वास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रण्वा तद्वत्, C'a C have यद्वास्यापिः संबंधिनी तद्वत् यद्वास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यजमानविषया रण्वास्तस्यापिः पुष्टिर्यथा रण्वा तद्वत्.—P. 15 l. 20. (4, 6.) यद्वा नभोभिः ॥ स यथा नभोभिः B. C'a. C. स यथा अंतरिच-प्रदेशविशेषः प्रकाशते तद्वत् Bm. - l. 21. प्रकाशत ॥ प्रकाशयत M 1. B. C'a.

P. 16 l. 22. (5, 1.) प्रयच्छन्. The Pada has प्रयच्छन्, the *Samhitâ* प्रयच्छं जिन्यं; a final न before palatals is written as *Anusvâra* in most *Vaidik* MSS. *Sâyana* reads प्रयच्छं, though Bm has प्रयच्छन् प्रकर्षेण पूज्यं.—l. 27. यमं यमयितव्यं ॥ यमं यमेतव्यं B. C'a. C. यमेतव्यं Bm.—l. 28. वाजिनोऽस्रस्य B. C'a. C.

P. 19. l. 4. (6, 2.) सत्वरमाणा ह्युपसदमाचरन्ति ॥ सत्वरमाणा ह्युपसदाचरन्ति A 2. C'a. सत्वरमाणा ह्युपसदाचरन्ती B.—l. 7. सुत्युपवृंहितेन ॥ सुत्युपवृंहितेन A. B. C.

P. 20. l. 7. (7.) अवणाकर्मणि ॥ आवणी° A 2. B. C'a.—l. 10. (7, 1.) तेऽध्वर्यादिभिः ॥ ते अध्वर्यादिभिः A. B. C.—l. 17. (7, 2.) उभयविधाया द्विषः Bm. उभयविधायाः विद्विषः A. B. C.—पुरय A. C. पुरयः B. पारय Bm. Although पयि is explained in some passages by पुरय (cf. Rv. I. 174, 9), it was probably meant for पाजय in our verse. See also Rv. I. 129, 5.—l. 20 sq. (7, 3.) धारा अल्यसुतीरिव त्वना आत्मनैव अन्यनिरपेक्ष ॥ धारा अससुतीरिव त्वना आत्मनैव अन्यनिरपेक्ष A. C. धारा अससुतीरिव त्वना आत्मनैव अन्यनिरपेक्ष B. धाराः इव त्वना etc. Bm. *Sâyana* seems to have read त्वना instead of त्वया. अल्यसुतीः is merely conjectural, and not quite satisfactory because सुतिः is itself a *Vaidik* word. The whole may be a quotation, though this would hardly be in accordance with *Sâyana*'s usual style of interpretation.—l. 21. अतिक्रम्य Bm. अमिक्रम्य A. B. C.—l. 28. (7, 5.) सेतुभिः ॥ सेवभिः A. C, deest in B.

P. 23. l. 26. (9, 4.) यद्वा मानयिता ॥ यद्वा मनोता A. B. C'a has मनोता, but the C MSS. have मानाता, which, as it does not occur in Ca, is evidently a mistake of

the first copyist; o, according to the old spelling, being frequently mistaken for *ā* + *i*.

P. 25. l. 13. (10, 4.) There is an omission in all the MSS. towards the end of the Commentary. After घृतेन च we expect the verb जिहर्मि, which I have inserted to complete the sentence, but instead of which the MSS. give extracts from a Brāhmaṇa. In the usual style of Sāyana such extracts would be preceded by तथा च ब्राह्मणं, while here all the MSS. begin at once and quite abruptly with the words प्रति ह्येष. Another irregularity is this, that the quotation from the Brāhmaṇa refers not only to this, but also to the following verse. A reads घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् व्यचिष्टमग्निं रभसं दृशानमित्यनवकाशनवनमन्त्रैरन्नादीं दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोतीत्येतदरचसेत्यहेलमामानेन मनसेदं जुषेतेत्येतद्वयश्रीरिति मर्यश्रीरित्येष सृहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृश इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ (A has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् (sec. manu तं) व्यचिष्टमग्निं रभसं दृशानमित्यनवकाशनवनमन्त्रै (sec. manu न्नि) रन्नाद् (sec. manu दीं) दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं (दीप्यमानं struck out, but not in C) जुहोती (मी C) त्वेतदरच सेत्यहेलमामानेन मनसेदं जुषेतेत्येतद्वयश्रीरिति मर्यश्रीरित्येष सृहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृश इति न (sec. manu न) ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ The readings of the C MSS. are the same as Ca prima manu, with the exception of दीप्यमानं, which is left out in C, and म (sec. manu न), which is omitted. B has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् व्यचिष्टमग्निं रभसं दृशानमित्यनवकाशनवत्प्रमात्वरन्नाद् दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्य (sec. manu त्वृ) च जुहोमीत्येतदरचासत्यहेलमानेन मसेदं जुषेतेत्येतद्वयश्रीरिति मर्यश्रीरित्येष सृहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृश इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Bm has only घृतेन च जिहर्मि सिंचामि ॥ As it would have been difficult to restore the text from the MSS. of Sāyana's Commentary, it was necessary to collate the Brāhmaṇas, in which these verses are explained. Now the hymn in question is recited by the Hotri as part of the Prātaranuvāka. We might therefore expect to find Brāhmaṇa explanations in the corresponding part of the Atareya-brāhmaṇa, II. 24-28. Here, however, no exegetical remarks are made on this particular hymn. As the Udgātri is not concerned with our hymn, we cannot expect to find an explanation of it in the Sāma-veda-brāhmaṇa. The Adhvaryu priest has to use the first two verses of our hymn in the first part of the Agni layana sacrifice. These hymns, the Ukhāsambharaṇa-mantras, are collected in the Taittirīya-saṃhitā, IV. 1, 2, 4, and here accordingly we find our verse though slightly modified. जिहर्मि ॥ ४ ॥ अग्निं मनसा घृतेन प्रतिच्छंतं भुवनानि विश्वा । पृथुं तिरस्त्रा वयसा बृहत् व्यचिष्टमग्ने रभसं विदाम । आ त्वा जिहर्मि वयसा घृतेनारचसा मनसा तज्जुषस्व । मर्यश्रीः सृहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृशे तनुवा जह्वयाणः ॥ The Brāhmaṇa to this is contained in the following, the fifth book of the Taittirīyaka (V. 1, 3, 2): जिहर्म्यग्निं मनसा घृतेनेत्याह । मनसा हि पुरुषो यज्ञमभिगच्छति ॥ प्रतिच्छंतं भुवनानि विश्वेत्याह । सर्वं ह्येष प्रत्यङ् चेति ॥ पृथुं तिरस्त्रा वयसा बृहत्मित्याहाख्यो ह्येष जातो महान् ॥ २ ॥ भवति ॥ व्यचिष्टमग्ने रभसं विदाममित्याहाप्रमेवाग्नी स्तदयति सर्वमग्नी स्वदते य एवं वेदा त्वा जिहर्मि वयसा घृतेनेत्याह । तस्माद्यत्पुरुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदत्यरचसेत्याह रचसामपह्वी ॥ मर्यश्रीः सृहयद्वर्णो

अभिरित्याहापचितिमेवास्मिन्धात्यपचितिमाभवति य एवं ॥३॥ वेद मनसा खितामाप्नुमहेति यामध्वरु-
नप्रावाकृतिं जुहोति मनस्वतीभ्यां जुहोत्याऊत्थोराप्ये द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्य etc. The last Veda which
we can look to for a Brāhmaṇa explanation is the White Yagur-veda. Here we
find the two verses in question as 23 and 24 in the eleventh book of the
Yāgasaneyi-saṃhitā, again with slight modifications. The corresponding Brāh-
maṇa ought to be in the Ukhāsambharana of the Śatapatha-brāhmaṇa, and here
indeed we meet with explanations very similar to those given by Sāyana. Prap. 3,
Brāhm. 1, Kāṇḍikā 19 we read, आ त्वा जिघर्षि मनसा घृतेनेति । आ त्वा जुहोमि मनसा
च घृतेन चेत्येतत् ॥ प्रतिष्ठितं भुवनानि विधेति । प्रत्यङ् ह्येष सर्वाणि भुवनानि विधति ॥ पृथुं तिरश्चा
वयसा बृहन्मति पृथुर्वा एष तिर्यङ् वयसो बृहन् धूमेन व्यचिष्टमग्निं रमसं दृशानमित्यवकाशवन्तमग्निरन्नादं
दीप्यमानमित्येतत् ॥१९॥ आ विद्यतः प्रत्यंचं जिघर्षीत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमोवेतदरक्षसा मनसा तज्जुषेति-
त्यहोऽमानेन मनसा तज्जोषयेतित्येतत्पर्यन्तः सृष्टयद्वयोऽभिरिति मर्यथीर्ह्येष सृष्टयद्वयोऽभिर्नाभिमृशे
तत्त्वा जर्भुराण इति न ह्येषोऽभिमृशे तत्त्वा दीप्यमानो भवति ॥ Although this is the Brāhmaṇa
which Sāyana must have had in his mind when he wrote his Commentary, it is
difficult to account for the differences between the original text and his quo-
tation, unless we suppose him to have quoted from another Sākhā of the
Śatapatha-brāhmaṇa. There is no MS. of the Ukhāsambharana according to
the Kāṇva-sākhā in Europe. As it was impossible, therefore, to restore the
original reading, I have left the quotation as it stands in Sāyana, merely cor-
recting those mistakes which could be corrected on the authority of the MSS.

P. 26. l. 19. From 11, 2. to 15, 1. A is wanting.—l. 22. (11, 2.) लङि सिचि रूपं ॥
लङि सिचि रूपं B. लङि सि रूपं Ca. C.—P. 27. l. 4. (11, 4.) इतीत्यंरूपेण B. इतीत्यंरूपेण
Ca. C.—l. 5. सुष्ठु प्रेरकेण ॥ सुष्ठु प्रेरकेण Bm. सुष्ठु प्रकरणेण Ca. C. B.—P. 29. l. 4. (11, 11.)
लङि रूपं ॥ लङि रूपं Ca. C. B.—l. 18. (11, 13.) ये ते तवावस्यवो ॥ ये अवस्यवो Bm. तेन
अवस्यवो B. ते तव अवस्यवो C. ते तव अस्यवो Ca.—P. 30. l. 3 sq. (11, 15.) इत् एवार्थे ॥
इत् एव Bm. इत् इवार्थे B. Ca. C.—l. 6. पशुपुत्रादिभिरस्नान् अस्नात्पालनेन च ॥ पशुपुत्रादिभिर-
स्नादिभिरस्नान् पालनेन च Ca. पशुपुत्रादिभिरस्नात्पालनेन च B, and sec. manu ०रस्नादि-
भिरस्नात्पालनेन च. Bm has आ चार्थे वां च सु सुष्ठु पृत्सु संयामेषु पशुपुत्रादिभिः अस्नान् पालनेन
अवर्धयः.—l. 12. (11, 16.) आपद्भिः ॥ आपद्भिः M 1. B. Bm. Ca. —l. 29. (11, 18.) कुंभनाभिः
Ca for ऊर्णनाभिः.—P. 31. l. 3. (11, 19.) Instead of सनेम one MS. reads सनेम. See
the Commentary. तरंतः, however, is ādyudātta in all the MSS.—l. 22. (11, 20.)
अर्बुदवधः सष्टमुक्तः ॥ अर्बुदवधः सष्टमुक्तं B. Ca. C. See Rv. I. 51, 6.

P. 32. l. 13. (12.) हरी इति MSS. हरी Āsv.—l. 32. (12, 1.) अस्मिन्मये भवतेत्यत्ययेन ॥
अस्मिन्मये प्रत्यये व्यत्ययेन Ca. अस्मिन्मये प्रवेत्त व्यत्ययेन B.—l. 35. जायमान Nir. जात M 1. B.
Ca. Cf. Nir. SS. vol. iv, p. 86.—P. 33. l. 15. (12, 3.) स्रवणे ॥ स्रवणे M 1. Ca. उत्स्रवणे
B pr. m. प्रस्रवणे B sec. m. See Dhātup. 26, 29.—l. 28. (12, 4.) जिघृक्षंसं ॥ जिघृक्षंतं
M 1. B. जिघृक्षंतं Ca, deest in Bm.—P. 34. ll. 3-5. (12, 5.) The whole passage from
नेम उ त्व to विश्वासमय is left out in Ca. The original reading in Ca seems to have
been तथा च मंचैर्मेदो अस्तीति, but this is corrected into तथा च मंचे मेदो अस्तीति, which
became the reading of the C MSS. In B, where this passage is preserved, mis-

takes occur towards the end; the MS. has **ह्रस्वः** । (अ in the margin) त तस्मात् अस्मा
 रंद्वाय स रंद्वा.—l. 30. (12, 8.) For देवी read देवी with B. Bm.—l. 32. उभयविधा उभयमा-
 ह्वयन्ति M 1. B. Ca. उभयविधाः अग्निचाः श्रवः यं आह्वयन्ति Bm.—P. 35. l. 30. (12, 12.)
 ये वेमेऽग्निमिविद्विषः ॥ ये च मेश इति द्विषः Ca. C. ये वेमेऽग्निमिविद्विषः B. Cf. Taitt. Âr. J. 9.
 अग्निमिविद्विषः is explained by Sâyaṇa शिमिः कर्म कथादिकं । तस्य विधातकाः शिमिविद्विषः ।
 तद्विपरीता अग्निमिविद्विषः । कथाद्यनुकूलप्रवृत्तयो वायव इत्यर्थः.

P. 39. l. 13. (13, 8.) कर्ता हे B. Ca. कर्तः हे Bm.—P. 41. l. 2. (13, 13.) अंतर्भावितस्वर्यत्वात्
 C. B. अंतर्भावितस्वर्यत्वात् B sec. manu in marg.—l. 3. स त्वन्वः (!) ॥ सत्वत् Ca. C. सत्वत् B.

P. 42. l. 9. (14, 4.) निलोपः ॥ जने लोपः Ca. जवे लोपः B.—P. 43. l. 4. (14, 7.) पीर-
 वसस्य ॥ पीरवस्य MSS. —P. 44. l. 2. (14, 10.) अत्र लोपोऽभ्यासस्त्वभ्यासलोपः । सः स्वार्ध-
 धातुक इति ॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्त्वार्धधातुक इति Ca. B. Cf. Pāṇ. VII. 4, 58, and 49.—
 l. 9. (14, 11.) ऊर्द्वं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्द्वं कुमूलं Ca. In the margin Ca adds मूर्जे न दीर्णं,
 which the C MSS. adopt, reading ऊर्ध्वं दीर्णमूर्जे न दीर्णमूर्द्वं. B has ऊर्द्वं न । उदीर्णमूर्द्वं
 कुमूलं, उदीर्णं left out by Bm. The addition in Ca is taken from the Nirukta, III.
 20. ऊर्द्वं ऊर्द्वमिवापनस्योर्द्वमुदीर्णं भवत्यूर्जे दीर्णं वा । तमूर्द्वं न पूणता यवेनेत्यपि निगमो भवति ।
 तमूर्द्वमिव पूरयत यवेन. Roth has पूरयति, but the Nirukta and its Commentary have
 पूरयत, MSS. 1738 and 357. The same MS. 1738 reads also उदीर्णं like Sâyaṇa, but
 the Commentator says, ऊर्ध्वं हि तदीर्णं भवति. But see now Nir. SS. vol. ii, p. 354
 ऊर्द्वम उदीर्णम् ऊर्ध्वं हि तद् दीर्णं भवति.

P. 46. l. 19. (15, 7.) विभज्जानुः A. Ca. विभजे जातः B. विभज्जानुः Bm.

P. 47. l. 28. (16, 2.) एकपद्यं ॥ एकपद्यं MSS. —P. 48. l. 17. (16, 4.) Read विद्वत्तरस्त्व.—
 P. 49. l. 1. From 16, 6. to 23, 11. A is wanting.

P. 50. l. 26. (17, 3.) प्रथमं मुखं ॥ प्रथममुख्यं Ca. C. B. Bm.—P. 52. l. 4. (17, 7.)
 पूजयसि ॥ आ पूजयसि MSS.

P. 52. l. 32. (18, 1.) दशवक्त्रः MSS.; Goldstucker rightly conjectured दशचक्रः.

P. 55. l. 24. (10, 2.) इति खराणि स्वसराणि ॥ इति ख इति स्वसराणि Ca and B; but
 ख इति is cancelled in B.—P. 57. l. 8. (19, 7.) मितं ह्रस्व इति ह्रस्वः. Instead of this
 Ca reads हिंसकस्यामुरस्य स्वमिति स्वरः. B has only हिंस्वरः. The words हिंसकस्यामुरस्य
 are evidently repeated from the preceding line, being an explanation of पीयोः.
 Therefore we have स्वमिति स्वरः together with हिंस्वरः, which leads naturally to a
 conjecture like मितं ह्रस्व इति ह्रस्वः, though it cannot be denied that something else
 also may have stood here in Sâyaṇa's original. Rv. I. 174, 8, where the same
 words occur, नमो वधरदेवस्य पीयोः, no explanation is given.

P. 57. l. 33. (20, 1.) Read मनस इषया Ca. मनस इषया B. मनस ईषया Bm.—P. 58.
 l. 17. (20, 3.) फलस्य शमयिता B. Ca. C. यवयिता?—l. 21. एवमयं यजमानमूती ॥ एवं ययं
 यजमानं ऊती Ca. एवमयं (corrected from एवं अयं?) यजमान ऊती B.

P. 62. l. 4. (22.) Read अतिशङ्कर्यः.—P. 63. l. 23. (22, 4.) B. Bm insert श्वसा बलेन
 after प्राणं.

P. 64. l. 17. (23, 2.) C adds वसन्तिषु परं तेज इति उक्ताः, a gloss which occurs neither
 in Ca nor in B, and must therefore be ascribed to the later copyists of the C

MSS.—l. 25. (23, 3.) स्वर्गस्य संभवं; the MSS. have सर्वस्य संभवं. See, however, Rv. Bh. I. 96, 4.—P. 65. l. 11. (23, 5.) ध्वरसः Bm. ध्वरसो वा M 1. B. Ca. Some word may have been omitted; but see Rv. Bh. IV. 23, 7.—P. 66. l. 3. (23, 8.) बृहस्यते Bm. ब्रह्मणस्यते M 1. B. Ca.—l. 12. (23, 9.) गृह्णीमहे ॥ गृह्णीमहि MSS.—P. 67. l. 3. (23, 11.) यु मिश्रणामिश्रणयोः ॥ मिश्रयोः B. Ca. M 1. The same applies to p. 87. l. 7. (29, 2.) and p. 97. l. 4. (33, 1.) (Cf. Dhâtup. 24, 23. —P. 68. l. 9. (23, 15.) क्रतुमत ज्ञानोपेतं etc. A. C. Bm. कर्मसाधनं च विभाति B.—l. 24. (23, 16.) After विद्वान् B has वृत्, but it is cancelled. The Taïtt. Br. has व्यावृत्. —l. 33. (23, 17.) After हे ब्रह्मणस्यते all the MSS. (A. B. C), with the exception of Bm, have ब्रह्मणस्यति महो महत ऋतस्य यज्ञस्य धर्तारि धारके यजमाने, and they omit त्वां to explain त्वा, which I have added after उत्कृष्टं. Bm has त्वा त्वां.—P. 69. l. 1. सारिण B. साधारणं A. Ca.—l. 3. भवति B. Bm. भवति A. Ca.

•P. 70. l. 31. (24, 3.) आवारकं ॥ आवरक MSS. So also 26, 2. But see above 23, 18. —P. 71. l. 31. (24, 6.) आगच्छन् ॥ अगच्छन् MSS.—P. 73. l. 22. (24, 12.) ऐकपद्यं ॥ एकपद्यं MSS.—यद्येव शब्दस्य पूर्वपदे न MSS. Cf. Rv. Bh. I. 166, 12.—P. 74. l. 1 sq. (24, 13.) अतस्ते तमसादीयं यज्ञं ॥ अतस्ते तमसादीयं यज्ञः A. B. C.—l. 5. वशाया गोः ॥ वशायागे A. B. C. वशायाः यागे Bm.—l. 25. From 24, 15. to 31, 1. A is wanting.

P. 75. l. 23. (25, 2.) रयिं before धनं Bm only.

P. 77. l. 17. (26, 3.) संभरति वा Ca. संभरति B.—जन्मना inserted by conjecture.

P. 79. l. 18. (27, 4.) एवंगुणविशिष्टानुग्रहा वा ॥ एवंगुणविशिष्टा ग्रहा वा B. एवंगुणविशिष्टा ग्रहानु वा C. Ca. The वा, which stands in all the MSS., shows that something is omitted, unless Bm has preserved the correct reading, namely : एवंगुणविशिष्टाः महानुभावाः अस्मद् etc.—P. 80. l. 28. (27, 6.) ऋजीकाय स्तोत्राणां Ca. B. Bm; might it be ऋजीकाय स्तोत्रे वा or ऋजूकराय स्तोत्राणां?—P. 81. l. 20. (27, 11.) तित्स्वरितं Pân. VI. 1, 185. तित्स्वरितः M 1. B. Ca.—P. 82. l. 6. (27, 13.) तसि कादिलोप इति ॥ तसिलादिलोप इति MSS. But see Pân. VI. 4, 149, 8.—P. 83. l. 2. (27, 16.) संयन्तयोः Dhâtup. 28, 35. संयन्तयोः B. Ca. M 1.

P. 84. l. 10. (28, 3.) पूर्वमन्त्रितांगवज्ज्वेन ॥ पूर्वमन्त्रितांगवज्ज्वेन B. पूर्वमन्त्रितांगवज्ज्वेन Ca.—P. 86. l. 19. (28, 11.) अवयुष्य स्थितो is neither in B nor in Ca; it was supplied from II 27, 17. Bm repeats literally the whole Commentary of that verse.

P. 89. l. 21. (30, 4.) कन्त्रत्ययः B. Ca. Un. III. 41 calls the suffix कक्.

P. 93. l. 2. (31, 4.) Read इगुपधलक्षणः. —P. 94. l. 2. (31, 7.) कामितानि ॥ कामितानि MSS.

P. 96. l. 20. (32, 8.) Instead of एवमुत्तरत्रापि योज्यं (A. Ca.) B and Bm have या सिनीवासी या राका या सरस्वती ता एता अङ्गे. The last sentence इन्द्रवज्ज्वेत्यादि° belongs only to A and C.

P. 96. l. 23. (33.) B, slightly differing from Bm, leaves out considerable portions of the Commentary. After प्रथमं सूक्तं B reads गृत्समद् अग्निः विष्टुप कंदः रुद्रो देवता । आ ते पंचोना रौद्रमित्यनुक्तमणिका । तच्च प्रथमा । हे मरुतां पितः रुद्र ते त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं मुन्ममेतु । आगच्छतु । तथा त्वं नोऽस्मान् सूर्यस्य संदृशः संदर्शनात्मा युज्येथाः । मा पृथक्कार्षीः. Then in marg. “यु मिश्रणामिश्रणयोः । ऋद्धि क्कांदसः प्रपः सुः । कंदस्त्रुमयथेत्यार्जभातुकलेन कित्वाभावात्तुणः । अर्वाति

शुभ्रुर्वातुवो वा अवेति युतेः । नोऽस्माकं वीरो" वीर्यवान्पुत्रादिरभिषमेत । अभिमवतु । हे इह etc.—
l. 25. Instead of गृ० सू० read आ० गृ०.—P. 97. l. 5. (33, 1.) शची ॥ शचुः A. B. Bm ;
Ca has शचोः, altered into शचुः.—Instead of पुत्रादिः Ca and A have पुत्रो हि.—l. 12.
(33, 2.) B leaves out again several portions of the Commentary, principally the
grammatical explanations, and only slightly differs from Bm.—P. 99. l. 28. (33, 11.)
Read आ० गृ०.

P. 101. l. 13. (34, 1.) After चाक्षयितारः the C MSS., but not Ca, have यदा सर्वस्य
जगतो धारयितारः.—l. 15. लिटः ॥ लटः A 2. Ca. M 1.—l. 18. भूम्याख्यो ॥ भूमिणाख्या A. C,
deepest in B.—P. 102. l. 7. (34, 3.) कर्णैः कर्तैर्मध्यप्रदेशैः ॥ कर्णैः कर्तैर्मध्यप्रदेशैः A. Ca कर्णैः कर्तैः
मेध्यप्रदेशैः B. कर्णैः मध्यप्रदेशैः Bm. कर्णैः कर्तैर्मध्यप्रदेशैः C.—l. 8. समानमनस्ताः ॥ समानवयस्ताः
A. B. C. - l. 19. (34, 4.) अनवधराधसः etc. B, which still contains an abbreviated
text, reads अनवधं धंशनरहितं राधो धनं धेषां ते बङ्गव्रीहौ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं. The
words from नञ् to the end are marked with two dots over the line, which indicates
that they were to be omitted. But as they are evidently taken from the text
which we find in A and C, we may conclude that the shorter text of B for the
last two leaves is the result of an intentional abbreviation.—l. 20. Instead of
पा० ६. read म० ३. The Mahabhāṣya has उपकरणेऽन्येष्वपि दृश्यते. The Kāśikā has
the same in the text, but gives अन्येष्वपि as var. lect.—P. 105. l. 5. (34, 13.) शब्दकारि-
भिर्वीणाख्यवीणाविशेषैः A. B. C. वाणविशेषैः Bm. शब्दकारिभिः शोखाख्यवीणाविशेषैः ?—l. 8.
चित्तयंतः A. B. C. चित्तयंतः Bm. चिन्ततः or सिंचतः ?

P. 106. l. 20. (35, 2) विश्वानि ॥ विश्वा A 2. B. Ca. विश्वामि Bm.—P. 107. l. 18. (35, 5.)
अंतादेशः ॥ अंतादेशः A 2. B. Ca.—l. 21. B, which is complete again, adds हि पुरणः at
the end of verse 5. Bm has the same addition. At the end of verse 8, B again
adds चः पुरणः, and Bm च पुरणः.—P. 109. l. 18. (35, 12.) समानख्यानाय ॥ समानाख्यानाय
A 2. B. Bm. Ca. But see II. 28. 10. Nirukta VII. 30, Roth reads समाना, but
the Calcutta edition has समान० without any various reading.

P. 110. l. 20. (36.) उपरिष्ठादेव ताः ॥ उपरिष्ठादेवताः A. B. C.—l. 21. उपरिष्ठात्तृच Āsya-
lāvāna. उपरिष्ठात्तृच A 2. B. Ca. - P. 111. l. 24. (36, 4.) निषद् Bm. निषीद् A 2. B.
Ca. M 1. Sāyana may have read षीद् for षद् in the text.

P. 114. l. 22 (38, 1.) जेमे अभवत् A 2. B. Ca. जेमे अभवत् Bm.—P. 115. l. 13. (38, 4.)
The MSS. of the text have चदर्धः or चदर्वः; Sāyana चदर्धः.—P. 116. l. 10. (38, 7)
After अरख्येषु the MSS. have यथा.—l. 11. देवस्य सवितुः B. Bm. ईशः A. Ca. C.

P. 118. l. 12. (39, 3.) Sāyana must have read प्रथमा । आ । गंतुं । in the Pada,
though Bm has अभिमुखं गंतं आगच्छतं.—l. 30. (39, 5.) हस्ता इव हस्ताविव A 2. Ca. Bm.
हस्ताविव corrected to हस्ता इव B. The reading हस्तीव for हस्ताविव seems a mistake,
occasioned by पाद्व, and by हस्तीव in verse 7.—P. 119. l. 5. (39, 6.) मधु मधुररसवत् Bm.

P. 120. l. 17. (40, 3.) द्वादश Ait. Br. द्वादश वै MSS.

P. 125. l. 25. (42, 2.) प्रवक्तः मन्त्रं सुपर्णः पचिविशेषो मा वधीत् मा हिंसीत् तथेपुमान् etc.
A 2. Ca. (मा सुपर्णः Ca in marg.). The text is taken from B; both B and Bm have
उत् अपि च. Sāyana seems to have read उत् for उत्.

P. 126. l. 5. (43.) Sāyana does not quote the last words of the Anukr. एता-
भ्यामृषिरध्वनि वाक्यमानं शकुंतं तुष्टाव. See Anukr. M. pp. 14 and 104.—l. 12. श्रीतं च ॥
श्रीतश्च A 2. Bm. Ca. श्रीतश्च B. But *srauta* is the name of a Sāman.

The Khilas will be given separately in the last volume.

MANDALA III.

Sāyana passes over what Kātyāyana says about the race of Visvāmitra: कुशि
कस्त्विषीरधिर्द्रुतुषं पुत्रमिच्छन्ब्रह्मचर्यं चकार । तस्मैद्र एव गाधी पुत्रो जज्ञे गाथिनो विश्वामित्रः स तृतीयं
मंडलमपश्यत्. According to Śhaṅgurusishya this preamble was meant to vindicate
the *Ṛshitva* of the family of Visvāmitra: सत्यपवादे स्वयमुषित्वमनुभवतो विश्वामित्रगोत्रस्य
विवक्षयेतिहासमाह. Cf. Anukr. M. p. 104. This was probably the reason why
Sāyana left it out.

P. 127. l. 13. (1, 1.) शशमानो जरतीति MSS. Cf. Naigh. III. 14.—P. 131. l. 13.
(1, 16.) वटिवयुक्तन्यायेन (') A. C. नचिवयुक्तन्यायेन B.—l. 15. वा योज्यं MSS.—l. 20. (1, 17.)
प्रज्ञापकं दमूनाः रक्षासां दममनाः त्वं etc. Bm.—P. 132. l. 12. (1, 20.) Instead of स्तोत्राणि वा
Bm has महान्ति.

P. 133. l. 19. (2, 1) तक्षी अपये B. Bm. —l. 29. (2, 2) प्रमाधनः C. Bm. प्रधानः A. Ca.
प्रमाधनः B, but altered into प्रधानः.—P. 135. l. 2. (2, 7.) अपि अधारय (meant for
अध्वराय) यागाय अधारयन् Bm.—l. 20. (2, 9.) अनुयाजा ॥ अनुयाजा B. अनुयाज A 2. Ca.
M 1. Cf. Ait. Br. I. 11; Taitt. S. VI. 1, 5, 4.—P. 136. l. 12. (2, 12.) स्वरौहित्रिः ॥
स्वदेशोभिः A. C. स्वरितोऽपि B, deest in Bm.—l. 28. (2, 14.) बृहत् ॥ महत् A 2. B. Ca. M 1.
बृहत् महत् Bm. Perhaps Sāyana read महत् for बृहत्.

P. 137. l. 22. (3, 2.) Read रोदसी रोदस्योः.—l. 24. Instead of धियावसुः प्रज्ञया व्याप्तः,
which is in B and Bm, A and C read विभावसुः प्रभया व्याप्तः. A in the text of the
hymn has धियावसुः.—P. 138. l. 6. (3, 4.) च after विमानं by conjecture.—l. 13. (3, 5.)
यस्येति तं ॥ यस्येति वा तं A 2. B. Ca. M 1. यस्य तं Bm.—l. 21. (3, 6.) From देवेः to पुरुषेशंसं
left out in A 2 and Ca.—P. 139. l. 9. (3, 8.) After स्तुतिमिच्छ B. Bm insert सदा.

P. 140. l. 5. (4.) त्वष्ट्याज्या तन्न हविषा ॥ त्वष्ट्याज्ये चमिषेष्वा A. C. त्वष्ट्याज्येषु चमिषेष्वा B,
षु struck out man. sec.—l. 21. (4, 2.) शरीराणां न पातयितः ॥ शरीराणां न पातः B. शरी-
राणां पातः A. C. अपि Bm.—P. 141. l. 13. (4, 5.) प्रविचरंत । प्रविचरंतु C. विचरंत प्रविचरंतु
A. Ca. अभिविचरंत । प्रविचरंतु B. अभिप्रविचरंत प्रविचरंत प्रचिरंतः Bm.—l. 18. (4, 6.) नक्तो-
षसौ B sec. man. नक्तोषासौ A 2. B. Ca. उषासौ Bm.—l. 29. (4, 7.) एवाङ्गः Bm. एवमाङ्गः
A 2. B. Ca. M 1.—P. 142. l. 3. (4, 8.) मनुष्यस्य संगता त्व—इला A. Ca. मनुष्यस्य संगतः C.
मनुष्यस्य संगता इला B. Bm.—l. 5. Read अर्वागामिमुख्यमेतद्वर्हिः सदंतु । आसीदंतु ॥ अर्वागामिमुख्यं
एतद्वर्हिः सदंतु । आसीदंतु A. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु Ca, but with a marginal
correction in black ink, अर्वागामि. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु C. आयाति अर्वाक्
आमिमुख्यं देवीरिदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु B. अर्वाक् आमिमुख्यं देवी इदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु
Bm.—l. 10. (4, 9.) रराणो Bm. विरराणो A 2. B. Ca. M 1.—l. 23. (4, 11.) P 2. P 3 read
आसीत.—l. 24. Sāyana seems to have read अर्वाक् for अर्वाक्.

P. 142. l. 29. (5.) मूक्तचयस्य ॥ मूक्तचयस्य A. C. B.—P. 143. l. 10. (5, 2.) सोमेभिः सोषैः

Bm.—P. 144. l. 10. (5, 6.) तत् पदं ज्वावं अग्रयुक्त्वा Bm.—इत् पूरणः B. Bm at the end.—P. 145. l. 11. (5, 10.) परि समीधि Bm.—समिद्ध by conjecture; समिधत A. (Ca. Bm, as from a verb एधति; B has समिध, सि being expunged, and त inserted in marg. after ध.

P. 146. ll. 4 6. (6, 2.) B. Bm insert अध before किंच, उत after उक्तः (Bm omits उक्तः), and add नु पूरणः at the end.—P. 147. l. 21. (6, 8.) At the end B adds वा पूरणः, Bm वाः पूरणाः.—l. 28. (6, 9.) बलार्थं अन्तार्थं वा A. Ca manu sec., deest in C. B. Bm read सोममुद्दिष्ट instead.

ASHTAKA III. From the beginning of the third Ashtaka to the end of the eighth a new MS. comes in, E. l. II. 1861 1864. It was bequeathed in 1822 by Dr. Taylor to the Honourable Court of Directors; and as it was procured at Bombay, we might expect that it belonged to the B class. It is indeed but a repetition of the same MS, which we have in B1. 2. 3, and therefore of no importance for the restitution of the text. The mutual relation of the different MSS. may be seen from the beginning of the third Ashtaka.

B 1 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

B 3 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

B 4 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

A 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॥ वागीशाद्या इत्यादि ॥

Ca has श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

C' 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

C' 4 has श्रीगणेशाय नमः ॐ वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

C' 5 has श्रीगणेशाय नमः वागीशाद्याः सुमनस इत्यादि ॥

P. 150. ll. 7 and 8. (7, 2.) Instead of रोषि and रोषार्थौ (see Dhātup. 17, 11) A 2, Ca have रोधि and रोधार्थौ. From दिवं to वर्तते left out in B.—l. 31. (7, 3.) Instead of चित्ति संज्ञाने read कित्ति ज्ञाने. So has B. Cf. Rv. Bh. I. 25, 11. A 2 has चित्ति, Ca has चित्ति, चि being corrected to कि in marg., but कि expunged again.—l. 34. The Unādi-sūtra is given differently by the different MSS. A has अत्यविचमितमिरभिपनिपतिभ्यः; C अत्यविचमितमिरमितमिरभिपनिपतिभ्यः; B अत्यविचमितमिरमितमिरभिपतिभ्यः.—P. 151. l. 5. (7, 4.) अवलं वलिनं कुर्वत्यः B. अवलं वलिं कुर्वत्यः A. अपि वलिनं कुर्वतः C. अपिं वलिनं कुर्वत्यः Bm.—l. 9. सभू संभनं तमिद्धंतं A. सभू संभनं तमिद्धंतं C. सभू सभनं तमिद्धंतं B.—P. 152. l. 6. (7, 6.) घुषिर् Dhātup. 17, 1. घुषि MSS.—l. 10. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः Ca; A has व्याज्येर्नांर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः, the words between having been omitted. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः B. No rule is found in the Unādi-sūtras by which अक्तुः is explained. अक्तुः is explained there by itself, without अक्तुः; Un. I. 72. In the next passage where अक्तुः is discussed by Sāyana, he considers it as a bahulaka formation III. 17, 1. अग्न्यत एभिरिति बाहुलकत्वात् क्तुः करणी । कित्वादुपधाक्षोपः । प्रत्ययस्वरः.—l. 20. (7, 7.) संबंधीनि from C.—l. 21. अयेऽ प्रसादाद्देवा यज्ञान् लब्धवन्तः A. C. अयेऽ प्रसादाद्विर्षय-याज्ञवन्तो देवा यज्ञान् लब्धवन्तः B.—l. 23. प्रकृतिस्वरत्वं A. B. पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं C.—l. 34. (7, 8.)

भुक्ती भर्जने Dhātup. 6, 18. भुक्ति वर्जने B. Ca, deest in A 2.—P. 153. l. 18. (7, 9.) निरि-
त्यनुवृत्ती चलोते रश्च ॥ निदित्यनुवृत्ती चले रश्च चेति A 2. Ca. Instead of रश्च B and Ca
sec. m. have रश्च. The corruption of the text is caused by mixing up the two
sûtras Un. IV. 46 and II. 75.—P. 154. l. 1. (7, 10.) उष दाहे B. उष झुष दाहे A. C.—
l. 10. (7, 11.) गवादिपशून् संपादयित्रीं A. B. गवादिपशूनां प्रदात्रीं C. गवादिपशूनां संपाद-
यित्रीं Bm.

P. 154. l. 19. (8.) Ca has a marginal note on leaf 8^b. The words are एरनेकाच
इति यण् । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुष्टुप् । ईषहुःमुष स्ख इति विधीयमान. They are pre-
ceded by a २, and in the second line there is a mark between सूक्तस्ख and यूपो. It
is clear that these words did not come from the kalām of Sāyana; and as neither
A nor B has them, they were most probably an incidental remark made by a
Brahman as he was reading or explaining the Veda. All the later C MSS. have
inserted this line between सूक्तस्ख and यूपो.—l. 20. यूपी वा C. यूपी वा A. B.—l. 23.
यूपपरिव्ययणे C. यूपपरिव्ययमाणे A. B. Some words seem to have been omitted; we
expect यूपपरिव्ययणे युवा सुवासा इत्येषा । यूपे परिव्ययमाणे युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परि-
दध्यादिति सूचितत्वात्.—l. 25. यूपेकादशव्यामं C. यूपेकादशव्यामं B. सवैकादशमव्यामं A.—
l. 32. (8, 1.) देवसंबंधिना मधुना deest in A. B.—मधु देव्यं Ait. Br. देव्यं मधु MSS.—P. 155.
l. 4. प्रत्ययस्वरेण मधोदान्तः B. प्रत्ययस्वरेणाद्युदान्तः A. C.—l. 16. आभ्यस्तयोरान्त इत्याकारलोपः ।
दधस्तयोश्चेति भवभावः A. B. In Ca all except the last word भावः was omitted, but
supplied by a marginal note. The other C MSS. have inserted the words in
their proper place.—l. 17. चियंति निवसंत्यस्मिन्नित्यधिकरणे घः ॥ चियंति निवसंति अधिकरणे
क्तः A and B, except that B has something like च्वः instead of क्तः. Ca had the
same reading as A, but it was corrected by marginal notes into the reading which
has been adopted in the text.—The words from निवास to ंस्कारः are omitted in A;
those from उपस्थे to पूर्वपदांतोदात्तत्वं are omitted in A and Ca, but Ca has added
them in the margin.—P. 157. l. 23. (8, 6.) अचटेषु Bm. Ca in marg. अचटेषु B. आचटेषु
B 2 sec. m.; left out in A.—l. 29. स्वधितिः खङ्गः ॥ स्वधितिः ह्रस्वः A. C. स्वधितिः ह्रस्वः B.
Perhaps the original MS. had स्वधितिः ङ्गः, which might have given rise to the
reading of ह्रस्वः.—P. 158. l. 6. (8, 7.) इति चेच्च यच्चः ॥ इति चेच्च MSS.—l. 10. The MSS.
agree in deriving व्यंतु from हण् गती; but the इकारलोपः, which they likewise agree
in (except that A has नृ इकारलोपः), shows that it was derived from वी, which in
the Dhātupāṭha is 24, 39, while हण् is 24, 36. From वी we should get वियंतु, and
by इकारलोपः, व्यंतु. Sāyana may possibly have given two derivations; one from
हण् गती, which would give व्ययंतु, and with व्यकारोपजन, व्यंतु; and a second from
वी गतिः, making वियंतु, and by इकारलोपः, व्यंतु.—l. 34. (8, 9.) दीप्तानि वासांसि A. C.
दीप्तानि रशनाख्यानि वासांसि B.—P. 159. l. 5. बह्वल्पाधीत् Pāṇ. V. 4, 42. बह्वल्पात् MSS.—
l. 12. (8, 10.) प्रतिमुक्तकटाः B. अमुक्तकटाः A. प्रमुक्तकटाः Ca pr. m. प्रतिमुक्तकटाः Ca
sec. m. Bm. The latter is the correct reading.—l. 24. (8, 11.) सहस्रवल्ग्याः सहस्रशाखाः
संतो A. B. C, but Ca adds in marg. पुच्छपीचादिसंतानपरंपरया सहस्रशाखाः.—l. 29. पादादित्वा-
दनिघातः A. B. C, but Ca sec. m. यदुक्तयोमादनिघातः.

P. 160. l. 4. (9, 1.) सुदीदिति ॥ सुदीधिति A. B. C, but B 2 sec. m. सुदीदिति.—
l. 16. (9, 2.) वना काननानि. Ca in marg and Bm add रश्मिं.—मातुरयो Ca marg.
Bm, deest in A. B.—l. 30. (9, 3.) तदुचितफलप्रदानेन B. ते दुचित । फलप्रदानेन A. C.
दुचित फलप्रदानेन Ca sec. m.—l. 31. सख्ये मेघे A. C. सख्ये मित्रत्वे B.—P. 161 l. 24. (9, 5.)
Read द्वितीयाटीः स्निग्धः.—P. 162. l. 3. (9, 6.) विज्ञान । विश प्रवेशन etc. The text has
been restored according to the Uṇādi-sūtras I. 151. B has अग्निपृथिविः पृथिविः कश्चि-
त्कश्चिद्विश्वः. In A the whole explanation is missing; C has a number of corrections
sec. manu, most of which are unintelligible. See also Rv. Bh. III. 7, 2.—l. 5.
जसादयः ॥ जसादयः A. B. C' C' Rv. Bh 1 30 1.—l. 6. वखादित्वात् ॥ वाखादित्वात् A. C',
but Ca sec. m. वाष्वादित्वात्. B reads शाखादित्वात्, evidently a later correction.—
l. 13 (9, 7.) कंदयति कंदयति C. B 1. कंदयति कंदयति A. B 2. Naigh. III. 14 has कंदति
कंदयते, with the various readings कंदयति —l. 15 यथासात् ॥ यथासात् A. B. C. After
काल एव B adds यत् यं.—दीप्यमानं त्वां पशवो A. C' Bm. दीप्यमानं अभिमतफलपशवो R.—
l. 16. पश्वादिलक्षणं फलं B. A. C. Bm omit फलं.—l. 17 इत्यस्माद्वातोऽपरि रक्त्वं A. C'. *द्वातो
रक्त्वं B.—l. 18 *शस्त्रीत्यादिना ॥ *शस्त्रीत्यादिना A 2 B C'a.—l. 19. अपावरणे A. C'a. अपावरणे
Ca sec. m. अपवारणे B. This is the correct reading; see Dhātup. 34, 27.—P. 163.
l. 1. (9, 8.) अस्मादयत् inserted from the margin of Ca.—l. 8. (9, 9) चीणि शता चीणि
शतानि C'a, चीणि शता being inserted in the margin. B. A have only चीणि शतानि.
In the next following words ची सहस्राणि is omitted by B, but given by A. C.—
l. 13 चयस्त्रिंशविति A चयस्त्रिंशविति C'a, and sec. m. *शदिति. चयस्त्रिंशविति B.—l. 15.
चयाणा दशतां, as before दशाना दशतां चयाणां दशतानां A. C. चयाणा दशाना B.—l. 17.
गुदंशोर्गुदय ॥ गुदंशोर्गुदयति A. C'. *धातोर्गुदयति B. C'f. Un. I. 156, Uggvaladutta.—
l. 20. वाक्यत्वमुवृत्तो चादित्वादिघाताभावः ॥ वाक्यत्वमुवृत्ती इत्येदित्वादिघाताभावः A. वाक्यत्वमुवृत्ती
इत्येदित्वादिघाताभावः C. B, omitting this explanation, substitutes भिन्नवाक्यत्वादिघा-
ताभावः, which the margin of C'a has likewise, with the var. lect. अभिन्नः.

P 164. l. 29 (10, 5.) इति यप्रत्ययः B. इति प्रत्ययः A. C'.—l. 31. The words from
विभते to the end are omitted in A. Instead of भृञ् भरणे read भुभृञ् धारणपोषणयोः
with B. The passage is given in C'a in marg., and it reads विभते । भृञ् भरणे । जुहो-
त्वादि भृजामित्यभ्यासस्य इति etc.—P. 165. l. 3. (10, 6.) स्तुतिरूपास्वा वाचः A. C. Bm. स्तुतिरूपा
वाचः B.—l. 5 अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना ॥ अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना A. Ca pr. m.
अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना Ca sec. m. अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना B. Cf. Un.
II. 7.—l. 11. (10, 7.) यष्टव्यान्वादीन् A. B. C. यष्टव्यान्वादीन् Ca sec. m. यष्टव्यान्
अग्न्यादीन् Bm.—l. 21. (10, 8.) शोभनसामर्थ्योपेतं दानभोगार्हं धनमस्मि अस्मभ्यं दीदिहि । यद्वा
युमन्तेजोयुक्तं सुवीर्यं. This passage has been supplied from the margin of C'a, it was
probably left out owing to the repetition of the word सुवीर्यं.—l. 24. समीपवर्ती भव
Ca sec. m. Bm. समीपवर्तसिद्ध A. C. समीप वर्तसि B.—l. 28. *त्वादगुणः A. B. C. *त्वाद्
गुणाभावः Ca sec. m.—P. 166. l. 1. (10, 9.) मधनरूपेण A. B. महधनरूपेण Ca sec. m.—
सोमावाक्यतिभिः A. B. C. सोमान्वावाक्यतिभिः Ca sec. m. Bm.—l. 7. उपधावृद्धिः supplied
from the margin of Ca.

P. 167. l. 1. (11, 3.) तेजोऽस्माकाग्निं दृष्टमानस्य तमसकारणि हि । तारकं यजु । B. तेजः अस्म

आकाशवृक्षमानस्य तमसः। तरणिं हि ररेकं खलु A. तेजः (तरणिं हि आकारी तरणस्वभावं सर्वत्र प्रसङ्ग-
स्वभावनित्यर्थः। यद्वा गमनस्वभावं तेजः marg.) अस्य आकाशे वृक्षमानस्य तमसस्तारिण ररेकं खलु (अस्य
कारी वृक्षमानसः तरणिं तावद् खलु sec. m.) Ca.—l. 2. गार्तिभ्यः Un. II. 4. गार्तिभ्यः MSS.—
l. 14. (11, 5.) तत्कर्मणि A. B. C. तत्तत्कर्मणि Ca sec. m.—l. 16. दंभु दंभने दंभेति A 2. Ca
pr. m. दंभु दंभने दंभेति B. दंभु दंभे दंभेति Ca sec. m. But see Dhâtap. 27, 22 ;
Pân III. 1, 124, 3; Rv. Bh. I. 31, 10; X. 118, 6.—न दाभ्योऽदाभ्यः ॥ न दाभ्यः A. B. C.
अदाभ्यः Ca. —l. 25. (11, 6.) अत एव from Ca marg.—l. 30. The words कित्वाङ्गुणमावः
to किप्रत्ययः inserted from the margin of Ca. B 2 has तुः सीचो धातुः किप्रत्ययः as a
marginal note.—l. 31. श्रूयतेऽजमिति Ca sec. m. श्रूयते कमिति A. Ca pr. m. श्रूयतेः कर्मणीति
B. श्रूयतेऽजमिति ? —P. 168. l. 1. (11, 7.) प्रीङ् तर्पणे Dhâtap. 34, 30. प्रीङ् तर्पणे Ca
sec. m. प्रीङ् प्रीणते A 2. Ca pr. m. प्रीङ् प्रीणने B.—Instead of भक्षमिति (so has B)
read भोक्तृमिति with Ca; भक्षमिति A 2. Ca pr. m. (cf. Rv. Bh. I. 2, 4.—l. 17. (11, 9.)
वाजेषु युजेषु A. B. C. वाजेषु यज्ञेषु Ca sec. m.

P. 168. l. 27 sqq. (12.) The words between सूचि° and °यसृचः are omitted in A.
The Vinīyoga of verse 4, तोशा वृचहणा, is omitted in A, B, and C, but supplied by
Ca in the margin. Âsv. V. 10, 28, however, has not इत्याद्यासिन्ः, but इति तिस्रः.—
P. 169. l. 1. (12, 1.) यद्वा to पिबतं missing in B.—l. 15 (12, 2.) अनादेशप्राप्ती A. B. C.
अनादेशे प्राप्ति Ca sec. m.—l. 20. (12, 3) उचितफलप्रदानेनोपकंदकौ Ca sec. m. °प्रदानेन
पापकंदकौ B °प्रदाने पापकंदकौ A. C.—l. 25. इति टेरेत्वं ॥ इती टे एत्वं B. इतीर एत्वं A. Ca.
इतीर एत्वं पररूपत्वं Ca sec. m.—l. 30. (12, 4) The words from परस्वपिचया to दातारी
are supplied from the margin of Ca. B has the same, but omits परस्वपिचया
अयशीर्णा. The same explanation occurs in Sāyana's Commentary on the Sāma-
veda.—l. 34. शीङ्कुशिर्हजिश्चिद्धृभ्यः Unâdi-sūtra. उद्दिशिर्हजिश्चिद्धृभ्यः A. C. , शीङ्
दृशिर्हजिश्चिर्नाभ्यः Ca sec. m. दृशिर्हजिश्चिर्नाभ्यः B 1. दृशिर्हजिश्चिर्नाभ्यः B 2.—
P. 170. l. 7. (12, 5) Sāyana seems to have read इषे for इषः of the Pada.— l. 10.
उक्तं येषां ते ॥ उक्तमेषां A. B. C. ते added in the margin of Ca. —l. 16. (12, 6.) दासयंत्यु
पचयंततीति दासा उपचयितारः Ca sec. m. दासयंति उ दासा उपचयितारः A. दासयंति इति ।
उ दासा उपचयितारः C. दासयंति इति दासा उपचयितारः B.—l. 29. (12, 7.) त्तिष्तां च संज्ञा-
यामिति from the margin of Ca.—l. 32. (12, 8) परस्परमवियुज्य ॥ परस्परं वियुज्य A. B. C.—
l. 33. सदैव वर्तमानत्वं B. स्वाहे च वर्तमानं A. C.—P. 171. l. 5. (12, 9.) शत्रुन्परिभवथः Ca
marg. शत्रुन्परिभूषथः A. B. C.

P. 171. l. 8. (13.) वैश्वामित्रपुत्रमस्त्रार्धमग्निदेवताकम् added from B.—l. 9. The words
from विश्वामित्रपुत्र to the beginning of the first verse are omitted in B.—l. 17.
(13, 1.) नो युष्मत्संबन्धिने A. B 1. Bm. C. नो अस्मत्सं Ca marg. नो युष्मत्सं B 2.—l. 18.
वृधतमं प्रभूतमिदं सुतिरूपं सोचशस्त्रादि वोक्यजातं A. C. वृधतमं इदं प्रभूतं सोचं B.—प्रार्च
उच्चारयत B, and Ca sec. m. प्रार्च उच्चारय A. C.—l. 28. (13, 2.) अपिः प्रकाशकत्वेन A. C.
प्रकाशकत्वेन B 1. अपिः प्रयोजकत्वेन B 2.—l. 30. From °हविषां प्रदातुत्वेन to हविर्वह° only in
B, and in the margin of Ca.—P. 172. l. 5. (13, 3.) कात्वापराधेन A. C. कात्वापरोधेन B;
left out in Bm.—l. 7. चः is omitted in all the MSS.; Bm only reads अत एव सः
अपिः सर्वस्य नियंता खलु किंच यः अपिः etc.—l. 8. नो युष्मत्संबन्धिने B. चः संबन्धिने A. C.—l. 9.

आकृतिप्रदानेन Bm. प्रधानेन B. सदानेन A. C'. उपदानेन Ca sec. m.—P. 173. l. 20. (13, 7.) बलारोम्यप्रदं गवादिकं ॥ बलारो-पदं गत्वादिकं A. C'. बलीरोपादयं गत्वादिकं B. बलारोम्यप्रदं गवादिकं Ca sec. m.

P. 174. l. 8. (14, 1.) तस्य पित्वादनुदान्तले धातुस्वरः ॥ तस्य पित्वादनुदान्तस्वरे धातुस्वरः B. and Ca sec. m. तस्य पित्वादनुदान्तले प्रत्ययस्वरः A. C'. —l. 10. After हृदि° A gives part of the explanation of the fourth and fifth verses, from शोचिषा दीप्त्या to मनसा चंतः. Ca had the same, but the superfluous passages were remarked in time, and partly cancelled by the copyist. l. 20. (14, 2.) सदरेप्रतेरिति A 2. Ca. सदरेप्रतेरिति B.—P. 175. l. 8. (14, 4.) वर्हति B. and Ca sec. m. वर्दति A. C'. —P. 176. l. 13. (14, 7.) अकर्म etc. The whole grammatical explanation omitted in B.

P. 176. l. 10. (15.) कात्य उत्कील° Ca sec. m. कात्योत्कील° A 2. Ca pr m. M 1; deest in B. (Cf. Anukr. M. p. 15 —°गोचोत्पन्न उ° ॥ °गोचोत्पन्नो° MSS.—P. 177. l. 20 (15, 3.) उदित्यनुवृत्तां ॥ उदित्यनुवृत्तां A. B. C'—P. 178. ll. 4 and 11. (15, 4.) The MSS. of the Comm., excepting Bm, read दीदिहि (l. 11, Ca has ²दिदीहि), but Śāyana explains दिदीहि. —l. 9. पुल्लेन ङः inserted from C'.—l. 13. सुमगायं च ॥ सुमग मंच A 2. Ca. मंच B. (Cf. Ganap. 28, 14; Rv. Bh. l. 36, 17. 48, 9. 92, 15. 112, 25; X. 116, 2 —l. 24 (15, 5.) सस्त्रिः संनिबद्धः A. B. सस्त्रिः संभक्ता सं[त]जनीयो वा यद्वा सस्त्रिः संस्त्रातः स्व संनिबद्धः C'. —l. 26. धान्यादिकं B. धन्यादिकं A. धनादिकं C'; Ca marg. adds गन्ध्यादिकः after रथो. —l. 29 सस्त्रिः पस स्वप्ने B. पस स्वापे A. सस्त्रिः पस्यतेः स्त्रातिवा किन् किदुद्वाषात द्विवचने पस स्वापे Ca.—In the third Ashtaka Ca must generally be taken as the sole representative of the C' class, because the text of the other C' MSS. was mixed by the copyists, and sometimes taken from C', sometimes from A. The other C' MSS. are therefore of little value for determining the original text of Śāyana; and, except where the contrary is stated, C' is henceforth to be regarded as the mark of Ca.—P. 179. l. 3. (15, 6) तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिः A. B. तथा मर्तस्य मनुष्यस्य अस्य दुर्मतिः C'. अस्य being a correction (sec. m.) instead of शत्रो as it seems.—l. 4. पा पान इत्येतस्य A. B. पनी प्यायतेर्युङ्लुगस्य लोटि शपो लुगभावश्चादसं पा पान इत्यस्य C'. —l. 6 आमंचितस्याविद्यमानत्वेन ॥ आमंचितस्याविद्यमान A. आमंचितस्याविद्यमानत्वेन [विद्यमानत्वेन added in marg] C' आमंचितस्य विद्यमानत्वेन B. उत्तरत्वाभावात् A. C'. भावेन B.

P. 179. l. 24. (16, 1.) तत्स्वामित्वात् omitted in B.—P. 180. l. 3. (16, 2.) पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संग्रामेषु ॥ पृतनासु सेनासु तद्रक्षितेषु [तत् दुरक्षितेषु Bm] संग्रामेषु B. पृतनासु सेनासु तत् दुरक्षितेषु क्षितेषु संग्रामेषु A. पृतनासु [सेनासु क्षितेषु marg.] सेनोपलक्षितेषु संग्रामेषु C'. —l. 4. The words between आत्मनो and आत्मनो wanting in A. B. —l. 9. उत्तरपदादिपुल्लं चेति A. B. C'. उत्तरपदादेष्ट पुल्लमिति Mahābhāṣya VI. 3. 109, 5. —l. 32. (16, 4) पुरोडाशादिहविर्भारसहजशीलः A. B. °हविर्भारस्य सहजशीलः C'. —l. 34. यद्वा विश्वानि to पूर्ववत् taken from Ca, where it stands immediately after आनयति, but is struck out by a later hand.—P. 181. l. 4. विश्वेत्यादिपु to the end only in Ca prima manu.—l. 9. (16, 5.) Ca inserts अदानाय after दारिद्र्यात्.—l. 10. °From तथावीरतायै to किंचास्मान्निदे omitted in A. From अवीरशब्देन to मा कुर्व तथास्मान् omitted in B.—l. 13. द्वेषां च ॥ द्वेष्य B. द्वेषा च A. द्वेषान् C'

P. 182. l. 11. (17, 1.) After घृतनिर्णिक C pr. m. has निर्णिकिति रूपनाम। दीप्तक्यः. Cf. Rv. Bh. II. 35. 4.—l. 14. बाहुलकवात् क्तुः॥ बाहुलवा क्तुः A. C. बाहुलवात् क्तुः C sec. m.; B has चयति येनिरिति वा॥ all the rest wanting.—l. 30. (17, 2.) चन्मत्तयनांतोदात्तः A. C. चन्मत्तयनांतो स्यवर्धनांतोदात्तः may have been the original text. B omits the grammatical explanation of this verse.—P. 183. l. 5. (17, 3.) प्रजामेका etc. The passage is partly corrected after the text of the Âtharvama VIII. 9, 13, where, instead of the first रचति, we read जिवति. प्रजामेका रचतूर्वमेका रचत तमेका रचतीति A. C pr. m. प्रजामेका रचतूर्वमेका च तामकारचतीति C sec. m. From यद्वा to तामिच्छो left out in B.—l. 22. (17, 4.) वार्त्ताहारी (' वार्त्ताकारी A. चन्नकारी B 2. वात्तकारि B 1.—l. 23. दीङ् Dhātup. 26, 25. दी A. B. C.—l. 26. पादादिस्वान्न निघातः॥ पादादिस्वान्नघातः A. B. C.

P. 185. l. 7. (18, 2) संप्रसारणवलीयस्त्वान्निवृत्तिः A. C. संप्रसारणवलीयस्त्वान्निघातः B; cf. Mahābhāṣya VI. 1, 17, 2.—l. 17. (18, 3.) वंदमानस्त्वं सुवन्नहं C. वंदमानस्त्वं वंदनमहं A. वंदमानस्त्वा वंदमानेहं B 1. वंदमानोऽहं B 2 sec. m. वंदमानस्त्वं वंदनं क्रियमाणोहं Bm.—l. 18. तावद्देहि A. C. Bm. तावद्देहि B.—l. 19. इध्मः B. इध्मं C. इध्म A.—l. 32. (18, 4.) विश्वामित्रगोत्रोत्पत्तेषु (विश्वामित्रं misprint) from C.—l. 33. एक एकस्मिन्चक्रवचनं A. एकः एकस्मिन्चक्रवचनं B. एकस्मिन्चक्रवचनं C.—l. 35. शं रोगाणां शमनमस्मासु C. शं रोगाणां यं शमनं चास्मासु A. शं रोगाणामुपशमनं चास्मासु B. —योर्मेयानां यावनं मिश्रणं C. योर्मेनंभयानां अमिश्रणं A. योः भयानां अमिश्रणं B.—P. 186. l. 5. Read मृजूष॥ मृजूष A. B. C.—l. 7. अदिशदि°; C inserts before it - - इद्रप्रजोगोविचि. —l. 8. कुक्षं करणे A. B. छात्करणं C.—l. 14. (18, 5) उत्तमं धनं A. C. Bm. उत्तमं B.—l. 16. खलु भवसि. भवसि added from the margin of C.

P. 187. l. 10. (19, 2) प्राप्तिर्धनेः सह सन् C sec. m. प्राप्तिर्धनेः सह A. C. प्राप्तिर्धनेः B.—l. 18. संग्रामयतेरेव C. संग्रामयतेरेव A. सम्मानयतेरेव B.—l. 28. (19, 3.) त्वोतो यस्त्वया रक्षमाणः C. त्वोतः स त्वया रक्षमाणः A. त्वोतः त्वया रक्षमाणः B. त्वोतः यः त्वया रक्षमाणः Bm.—l. 30. अभिमतफलप्रदाने शक्तिमुक्चोः A. C. Bm. अभिमतत्वात् फलप्रदानशक्तिमुक्चोः B.—l. 31. प्रभावे महिच्छि A. B. C adds ऐश्वर्ये.—l. 33. इत्युठवलोपः C. इत्युठ लोपः A. इत्युठ लोपः B 2. इत्यूर्वलोपः B 1.—P. 188. l. 13. (19, 4.) °देवानिह॥ °देवमिह A. B. C.—l. 25. (19, 5.) भवामीति A. C. Bm. भवानीति B.—l. 26. °अचक्षेणु॥ °अचक्षेणु A. B. C.

P. 189. l. 6. (20, 1.) सजोषसः परस्परं संगता भूत्वा A. B. सजोषसः सह प्रीयमाणाः संमिलिता भूत्वा C.—l. 21. (20, 2.) After जिह्वाः B reads स्वाहिकादिभेदेन चिप्रकारा जिह्वाः; C has पूर्वोः [देवानां जिह्वाः सात्विकादिभेदेन चिप्रकाराः यद्वा चयो वा अपयो ह्नो वै देवानां कथ्यवाहनः पितॄणां सहरचा अथमुराणामिति अतिरिचिबिध्यात् जिह्वात्रिविध्यं] यद्वा देवानामुदरपूरयिष्यः etc., the words between brackets being marked as a later addition, though they stand in the text.—l. 33. (20, 3.) After °धर्मरहितस्य तव सं C inserts अथ तैत्तिरीयेऽमृतस्य धर्मेति पांडासूचकता अपि भूरीत्यापेक्षा धाम - - - छदे निर्दिष्टत्वात्तदनुसरणं पूर्वं भाष्यकृतो व्याख्यातवन्तः. The whole passage, however, is marked as a later addition (sec. m.), though it stands in the text.—l. 35. अपेक्षितफलप्रदविषयाणां A. B. अपेक्षितफलप्रदं (किं फलं अपेक्षितं इति पृष्टा बंधवो येन तादृश अनुग्रहं) विषयाणां C. It seems that many marginal notes existed in the original codex.—P. 190. l. 1. संयुयुजिरे A. B. संयुयुजिरे C.—l. 3. यम॥ यम A. B. C. See Dhātup. 23, 12.—l. 17. (20, 4.) वृचस्य हंता A. B. वृचस्य पापस्य हंता C.—P. 191. l. 5. (20, 5.) एवमेकस्मिन्मादे आकारादिति परतः वकारस्य दत्तधत्वपूर्ववर्णागुनासिकादेशा उल्लेखाः C. एव-

मेकस्मिन्पादे अकारादटि फलः । अकारस्यत्वधत्पूर्वसर्वानुनासिका उच्यते: A एवमेकस्मिन्पादे आकारादटि व(वः ॥ अकारस्या added in B 1)त्वपूर्वसर्वानुनासिका उच्यते: (उच्यते: B 1) B.

P. 191. l. 22. (21, 1.) प्रथमः प्रथमं स्वानि प्रथितस्माद्वितीयादयः A. प्रथितः स्वात् द्वितीयादयः C. प्रथमः प्रथितस्मानुतीयादयः B.—l. 29. (21, 2.) स्वायत्तधर्मके added from B, and C pr. m.—सन्नि C. सन्नि A. B.—l. 30. मेदसो मेदोरूपस्य C sec. m. Bm. मेदसो वपाकूपस्य C pr. m. मेदसो मेदोपेताः मेदसो मेदोरूपस्य A. B.—P. 192 l. 10. (21, 3.) संती भवो भवे कंदसीति ॥ संती भावः तच्च साधुरिति चाभावकंदसीति A. संती भवः तच्च साधुरिति वा भावे (भवे C pr. m.) कंदसीति C B. (cf. Rv. Bh. I. 15, 12. l. 33. (21, 5) यद्वा to चोतंतति added from C.—P. 193 l. 3. कटि कित्वादात्मनेपद A. B. C pr. m. कुडि कित्वादात्मनेपद C sec. m. (cf. Pām. I. 3, 12.—l. 7. At the end of the 21st Sūkta A and B, but not Bm, have खिलं. C omits the word खिलं, and has instead ब्राह्मणानुसंहितमिदं सूक्तं तच्च ब्राह्मणं पदव्याख्यानात्मकं न भवतीति नात्र लिखितं.

P. 193. l. 11. (22.) सप्रणवं A. C. सप्रणवां B, and Āsv —l. 17. (22, 1.) सोमं कामयमानः इंद्रः यस्मिन्नपी सुतं B. सोमं कामयमानं यस्मिन्नपी ऊतं सुतं A सोमं कामयमानः इंद्रं यस्मिन्नपी ऊतं सुतं C.—l. 19. तमस्य वेगवशादतनशीलं C. यंतस्य वेगवशादतनशीलं A. तं अत्यं वेगव शादतनशीलं B. तं अत्यं अत्यंतवेगवशात् अतनशीलं Bm.— After अत्यमिव C inserts यद्वा सहस्रिणमिति वाज्रविशेषणं सहस्रसंख्याकं, the strokes always manu sec —l. 30. (22, 2.) After आहवनीयादिरूपतया C inserts दाहपाकादिकर्तृतया.— l. 33. कृतवानसि खिषो added from Ca.— P. 194 l. 6. Sāyana gives, as usual, असुन् for असि: Un IV. 232.—l. 12. (22, 3.) इति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः A B. इति धिष्ण्याः प्राणाः । यद्वा धिषणा सुतिः तदद्वाः प्राणाः । ये धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः C —l. 17 The text is given from the Sat. Br. The MSS. of the Commentary read, ते हि सर्वा धिय इष्णांति या रोचने परस्तातानेष सचते या रोचन इति रोचनो ह (येषनो हे B) A. B. ते सर्वधियं (ते हि सर्वे धियं pr. m) उष्णांति । तानेष सचते या रोचन इति रोचनो ह C. l. 21 °धर्णसि° Ca. °धरर्णसि° B. °धर्णसि° A 2. °वर्णसि° Un. IV. 107.—l. 25. °ह्रस्वादयः ॥ °ह्रस्वत्वादयः A B C —l. 32. (22, 4.) With the exception of the words पुरीषमर्हतीति पुरीषे भवा वा, which are added after पुरीष्यासः the whole passage as far as सजोषसः has been given from C. A omits the whole as far as सजोषसः पुरिष्यासः सिकतासंमिश्राः चित्वाः अपयः प्रवणेभिः मृत्वननसाधनमूतिरभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः B —l. 34 प्रयच्छतां A. C. प्रयच्छता B. प्रयच्छत् A 2. प्रयच्छं (cf sec. m.) त्विति शेषः C a

P. 195. l. 27 (-, 1.) जूरी घूरी हिंसावयोहान्योः । व्यत्ययेन शतुप्रत्ययः ॥ जूरीमुरी हिंसावयोहान्योः etc. C pr. m. जू व्यत्ययेन शतुप्रत्ययः A. B, and C sec. m.; but there would not be a व्यत्ययः, if शतु were added to जू, nor could the ण be explained without the addition of वज्रकं कंदसीत्युत्वं. (cf Rv. Bh. I. 117, 7 — P. 196. l. 2. (23, 2.) अलूमुडतां C. Bm. अलूहतां A. विकूडतां B.—l. 8. The words from रेवत् to अयणे taken from C. B omits all from रेवत् to गतिगंधनयोः.—l. 12. बुयुभां चेति भोजसूत्रेण उपप्रत्ययः C. बुयुवाभां चेति भोजसूत्रेण प्रत्ययः B. बुयुवाभां चेति भोजनसूत्रेण प्रत्ययः A. The sūtra could not be found.—l. 13. स्वं स्वमभिमतं C. स्वं स्वं एतं A. B.—देशं left out in A 2.—l. 19. (23, 3.) मघनसाधनत्वेन ॥ प्रघनसाधनत्वेन A. प्रघन° B. मंघन° C.—l. 21. हे देवअयः. C adds आत्मानं आमंभयं.—

l. 23. गुदशोर्गुणश्चेति C'a. गुणाश्चेति A 2. B. Cf. Rv. Bh. III. 9. 9.—l. 35. (23, 4.) मनुष्य-संचारः C. मनुष्यसंचारणे B. मनुष्यसंचरणं Bm. In A the passage is omitted.

P. 197. l. 11. (24.) गार्थिनो A. B. C. गथी पुत्रो Bm.—l. 23. (24, 1.) अस्त्रं लुम्बिकरण-त्वादीत्वेषु न भवतः C. अस्त्रं लुम्बिकरणत्वात्वे न भवतः A. अस्त्रालुम्बिकरणत्वात्वे न भवतः B.—l. 24. अस्त्रात्कृच्छार्थे ॥ अस्त्रादकृच्छार्थे MSS.—l. 29. (24, 2.) यज्ञेषु प्रीतिमान् ॥ यज्ञेषु inserted from C. Bm —l. 30. इकायामीद्यायां ॥ इकायां inserted from C.—P. 198. l. 2. (24, 3.) अये मम मत्संबन्धिन्यस्त्रिन्यज्ञे ॥ अये त्वं मम संबन्धिन्यस्त्रिन्यज्ञे C. Bm. अये मम संबन्धिन्यस्त्रिन्यज्ञे A. B.—l. 3. जृम्भूजृम्भाजृम्भः ॥ जागृम्भः A. B. स्वजागृम्भः C.—l. 10. (24, 4.) उक्तविषयः A 2. B. उतविषयः Bm. C'a. तद्विषय C'a sec. m.—l. 20. (24, 5.) शिञ् Dhâup. 27, 3. शिञ् A. B. C.

P. 198. l. 30. (25, 1.) तनयोऽसि. C pr. m. has after it दावापृथिवीभ्यां वा एवं जातां देवाः पर्यगृह्णन्ति श्रुतेः जातस्यापिः परिरयहाजननीवत्तयोर्मातृत्वं इत्यर्थः.

4th. 200. l. 14. (26.) उशनसस्तोमेन Âsv. उशनस्तोमेन A. B. C. —l. 22. (26, 1.) विद्यानरो ऽपिः ॥ विद्यानरः कश्चि C. विद्यानरः कश्चि B. विद्यानरः कश्चित् C'a. A. —P. 201. l. 6. (26, 2.) यद्वा स्तदःशब्देनाध्वा लक्ष्यते B. यद्वा स्तदःशब्देन दां लक्ष्यते A. यद्वा स्तदःशब्देन तद्वाँलक्ष्यते C.—l. 19. (26, 3.) A omits all between प्रतिदिनं समिध्यते and अयुंजन् in verse 4.—l. 20. जानोऽश्वः B. आत्मजातोऽश्वः C. जात्यश्वः Bm. — P. 202. l. 2. (26, 4.) चालयन्ति C. Bm. चालयन्ति A. B.—l. 3. Read तवेर्निश्चेति A. B. तवेर्निश्चिति C. Un. l. 49 is तवेर्निश्चिद्वा, Sâyana has changed it to explain the accent. Cf. Rv. Bh. I. 35, 4.—l. 4. पृषु सेचने ॥ पृषु सेचने C. पृषु संधाने A. B. —l. 29. (26, 6.) मावतं तेजो याचामहे. C pr. m. has after it यद्वा व्रातं व्रातं वारकं गणं गणं मवतां सप्त गणान् आजो बलं याचामहे. —l. 36. वज्रव्रीहो ॥ उत्तरवज्रव्रीहो A 2. B. C'a. उत्तरपद-वज्रव्रीहो C'a sec. m. Cf. Rv. Bh. II. 34. 4.—इदिविदिभ्यां कित् A 2. B. इदिविदिभ्यां कित् C'a. Cf. Rv. Bh. III. 27, 7, and Un. III. 116.—P. 203. l. 8. (26, 7.) व्यभजत आदित्यं तृतीयं (द्वितीयं sec. m.) C. व्यभजत् । आदित्यं तृतीयं A. B. अपितृतीयं added in B 2 marg. See Sat. Br. X. 6, 5, 3.—l. 9. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् A. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात् C. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् B. —l. 11. भोगात्माकं A. C. भोगार्थकं B.—l. 12. अभिधाय वाध्वात्मनांतरिक्षाधिष्ठानतां inserted from C.—l. 30. (26, 8.) अर्चनीयं. C adds after it निरतिशयानंदलक्षणं. —P. 204. l. 2. सर्वजगत् पर्यपश्यत् । परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत् C. जगत् पर्यपश्यत् सर्वतः प्राप्ततयादर्शत् B. Bm. In A the passage is omitted.—l. 15. (26, 9) न कदापि A. C. न क्वापि B; Bm has अक्षीय-माणमविच्छिन्नं.—उत्सं लुप्तोपममेतत् उत्समिव C pr. m.—l. 20. अस्त्रादुदियमिमृदिभ्यर्कषिभ्यः A. अस्त्रादुदियमिमृदिभ्यर्कषिभ्यः C. अस्त्रादुदियमिमृदिभ्यर्कषिभ्यः C sec. m. अस्त्रादुदियमिमृदिभ्यर्कषिभ्यः B. अमि is added here as the radical of अंस.

P. 204. l. 37. (27.) तिस्रः सामिधेन्यः inserted from C, where however the words are struck out sec. m.—P. 205. l. 4. (27, 1.) After चंचति C adds जारयति.—l. 10. Instead of ई. ५. read तै० सं० २. ५. ७. ४. The quotation does not occur in the Taitt. Br. III. 5, 2, where this verse is explained.—सुखयुरिति. C'a pr. m. has after it आप्रेय-पवे । हेऽपे वत्सवर्धमनिषवोऽभिगतदीप्तयो हविष्मन्त आसादितैश्चरुपुरोडाशादिभिः सहिता वाजा अन्नाणि समिल्लक्षणाणि घृताद्या जुष्टा सह प्रक्रम्यन्ति । प्र वो वाजा इत्यन्वाहानं त्रै वाज इति देवान्[i] देवत्वं । समानमन्यत्.—l. 20. (27, 2.) C'a adds at the end यद्वा उभयच कंदसीवनिपाविति वनिप्.—l. 31. (27, 4.) शोचिक्लिशः ज्वालाक्लिशः C. शोचिक्लिशः दीप्तज्वालः B. Bm. In A no explana-

tion is given.—l. 34. चाञ्चार्यः ॥ चाञ्चार्यः A. B. चाञ्चार्यः C.—P. 206. l. 3. (27, 5.) शोधनं येनेति A. C. Bm. धृतशोधक इति B.—l. 20. (27, 7.) अस्मादुद्विदिभ्यां कित् (Ca. अस्मादुद्विदिभ्यां कित् A 2. अस्मादुद्विदिभ्यां कित् B. See above, III 26, 6.—P. 207. l. 12. (27, 10.) वशः किञ्च A 2. Ca. वशेः किञ्च B. The latter is Sâyana's own reading. (Cf. Rv. Bh. III. 11, 2. 15, 3.—l. 27. (27, 12.) दुन्प्रत्ययः Ca pr. m. सुन्प्रत्ययः Ca sec. m. दुन्प्रत्ययः A 2. दुन्प्र B.—l. 28. निस्वरः Ca. निस्वरः A 2. B. (Cf. Un. V. 29.—l. 36. (27, 13.) वृषु सेचने Dhâtup. 17, 56. वृषी सेचने A. B. वृष सेचने C.—P. 208. l. 4. (27, 14.) तद्वत् (C. तद्वतो A. B.—l. 10. (27, 15.) वृषणो वृषाणो A. वृषाणो omitted by B. C.

P. 208. l. 20. (28.) खिष्टकृता Ca pr. m. Âs खिष्टकृतं A 2. B. Ca sec. m. —P. 209. l. 13. (28, 3.) तिरोहिते सति. Ca pr. m. adds पूर्वेषुसृतीयसवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकाले ह्ययमानमीदृशं सोमं.—l. 23. (28, 4.) माध्यंदिने मध्यदिनसंबन्धिनि ॥ माध्यंदिनसंबन्धिनि A. B. C. मध्यं Ca sec. m. —P. 210 l. 5. (28 5.) अन्निति तच्च मानुवर्तनात् ॥ अन्निति तच्चानुवर्तनात् A. In C अन्निति is left out, but supplied in the margin. In B all is wanting. The quotation seems to refer to Pân. V. 3, 48.

P. 210. l. 28. (29, 1.) प्रजननमभिजननसाधनं C. Bm. प्रजननमभिर्देज्वलनसाधनं B 1. प्रजननमभिर्ज्वलनसाधनं B 2. प्रजननसाधनं A —P. 211 l. 18. (29, 3.) अधोमुखं MSS. 'मुखी'—l. 21. उत्तरवेद्या उत्पन्नो added from B.—P. 212. l. 11. (29, 5.) मनसा वाचा चैकविधमेव कर्म कुर्वीणं inserted from C. l. 14. अपिपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरक्रतूनां A. C. अपिपूर्वकत्वात्सर्वमुत्तरक्रतूनां B. उत्तरक्रतूनां Bm.—l. 30. (29, 6.) यामन् यामानि वेगगमने A. C. Bm. यामन् व्यनविगेनिर्वेगगमन B 1. यामन् यानि विश्ववेगगमने B 2.—l. 31 तृणानि च A. C. तृणानीव B. तृणानीव Bm.—l. 32. दग्धस्थानानि C. दग्धस्थानानि A तदश्च (तदंतश्च B 2. दग्धं Bm. तदग्धं Bm sec. m.) स्थानानि B.—P. 213. l. 16. (29, 8) उत्तरवेद्या नाम्नी B. उत्तरवेद्या नाम्नी A. C. Bm. l. 17. सुकृतजन्योपभोगस्य A. C. सुकृतजन्योपभोगस्य C sec m कृतजन्योपभोगस्य B. कृतजन्यो Bm.—l. 27. (29, 9.) The words धुनोति कंपयतीति धूमोऽग्निः । एवविधं are added from C. In A these and the following words are omitted. —P. 214. l. 10. (29, 10.) यद्वा to वर्धय wanting in B. After यद्वा C pr. m. has गृ शब्दे । गृणांतीति गिरः खोतारः । पाठः.—l. 29. (29, 11.) पा रक्षणे यद् गतीं पातिः किञ् A. पा रक्षणे पद् गतीं वा अंतः किञ् C pr. m. , वा is struck out sec. m. पा रक्षणे पद गतीं पातिः किञ् B.—l. 36. हृमृक्षसृषुय इति ईमनिन् A. B. C. Un. has हृमृक्षसृषुय इमनिन्. (Cf. Rv. Bh. I. 55, 2, where वरीमन् is said to be formed by the श्रीणादिक ईमनिन्प्रत्ययः. From the root सू, सर्वीमन् is formed. —P. 215. l. 18. (29, 13) अयुषः etc. The etymological explanation is given only by C. In A all from दश to संरमति is wanting. B has अयुषः अंगुलयः समीचीः etc.—l. 19. हर्षाद्दशद्वयसंपुटेन शब्दं कुर्वति A. Ca. हर्षिशब्दं कुर्वति B. हर्षशब्दं कुर्वति Bm.—l. 20. हर्षादुद्धोर्वति C. हर्षति घोषति A. B. हर्षति Bm.—P. 216. l. 32. (29, 10.) ध्रुवं यथा भवति etc. Ca has ध्रुवं यथा भवति तथा (अथाक्षीः । उतापि च ध्रुवमश्मिष्ठाः यच्चं शांतं परिसमाप्तं कृतवानसि) अस्माभिर्दन्तानि हवींषु प्रापय अश्मिष्ठाः, the parentheses are from a later hand.—l. 33. त्वमकारिष्ठाः Ca. त्वमकारिष्ठाः A 2. B. त्वं ध्रुवं अकारिष्ठाः Bm.

P. 217. l. 23. (30, 1.) प्रयासीतराक्षपि. C adds after it धानाकरंभादीनि.—l. 28. सोमपदक्षेतरवाक्षी A. B. सोमपदक्षोत्तरवाक्षी C.—P. 218. l. 4. (30, 2.) तस्मात् ॥ यस्मात् A 2. B. Ca. M 1.—l. 7. In Bm three leaves are wanting, from the end of 30, 2 to the end

of 30, 9.—l. 16. (30, 3.) वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र यस्त्वं omitted in C.—l. 19. After तुविकूर्मिः there is a lacuna in A. B, which is supplied by Ca in the following way: संयामे नानाविधकर्मणां कर्ता ऋचावान् शत्रुविषयहिंसावान् भवतीति शेषः प्रत्यक्षतः । हे वृषभ कामानां वर्षक अत एव उद्यः etc. The passage, however, has been given according to C 2.—l. 32. (30, 4.) अच्युतानि च्युतिरहितानि C. अच्युतानि च्यवनरहितानि B. अच्युतानि रहितानि A.—l. 35. अगुक्ताः from Ca —P. 219. l. 2. हंतीति A. C. विघ्नतीति B. —l. 14. (30, 5.) करोषीति यावत् ॥ करोषीति यत् A. B. करोषीति यत् C.—l. 15. लोके प्रसिद्ध एव C. लोके प्रसिद्धः प्रभावः A. B.—l. 25. (30, 6.) शत्रुनभिलक्ष्य A. C. अस्त्रानभिलक्ष्य B.—l. 26. हिंसन added from C.—l. 27. पलायनपरांश्च A. B. पलायनपरायणांश्च C.—l. 30. प्राप्ति आभाक्षास्त्रस्य B 2. *क्षास्त्रस्यस्य B 1. प्राप्नोति अभाक्षायस्य A. प्राप्ति आभाक्षास्त्रीयाम्य C.—P. 220. l. 3. (30, 7.) निरंतरमैश्वर्यं A. B. निरतिशयमैश्वर्यं C. l. 17. (30, 8.) यद्वा by conjecture.—l. 18. कंचिदसुरं. C adds त्वाष्ट्रं वृचं.—l. 25. कुण शब्दने A. B. कुण संशब्दने C. कुण शब्दोपकरणयोः Dhātup. 28, 45.—l. 31. (30, 9.) अपारां. C has after it दूडंबपारां, i.e. दूरपारां.—भूमिं सामनां समानां C 2. भूमिं सामानां Ca. भूमिं सामनां B. भूमि समेनां A.—l. 32. यद्वा सम एव साम A. C. B 2 sec m. सम एव सामनुः B 1. यद्वा सम एव सामनुः B 2 pr. m.—l. 33. Read यदेव, so has A 2, and the Sat. Br. यदेव Ca. यदेव B.—एतैः A 2. B. Ca. एभिः Sat. Br.—तस्मादेव साम इति C. तस्माद्वचसमे A. B. तस्माद्वै वव साम C 2. समोऽनेन सर्वेण तस्मादेव सामेति Sat. Br.—l. 34. सामनः ॥ सामना B Ca. समाना A 2.—साम्यवतीं B 2. C. साम्यवती Ca. सम्यवतीं A. B 1.—l. 35. तथांतरिचं to आगच्छंतु only in C; but also Bm after the lacuna, mentioned above, has तरिचं आधारयत् किंच या यावापृथिव्योरवस्थितौ etc.—P. 221. l. 2. सम एव सामः C. सम एव सामं A. B.—l. 3. इष गती ॥ इषु गती A. B. इषि गती C.—l. 5. संभु संभन A. B. संभु रोधन C. —l. 7. क्षिप् धातोर्ह्रस्वश्च B 2. क्षिपपधातोर्ह्रस्वश्च B 1. क्षिपपधातोर्ह्रस्वश्च A. क्षिप् ह्रस्वेति क्षिप धातोर्ह्रस्वश्च C. (cf Un. II. 58.—l. 14. (30, 10.) पुरा हंतोस्तव वज्रप्रहारात्माक् A. B. एतादृशो मेघः पुरा हंतोः हननात् तव वज्रप्रहारात्माक् C.—l. 15. विसिष्टो C. विसिष्टो A. वशिष्टो B.—l. 20. धमतिर्गतिकर्मा. C has after it मुरः हननात्माक् विविधमगच्छत् तं हत्वा गतिर्गमयितुमार्गान्निति.—l. 21. After वक्ष्यते C adds यद्वा गोर्जीत्येकवचनं गवां व्रजो गोष्ठभूतो व्रजो नामाकरोदिन्द्रः तं पुरुहंतं शब्दायमानास्ता गावोऽभ्यगच्छते आह्वयते etc.—P. 222. l. 1. (30, 11.) After भावः Ca adds यद्वा संगतानि वाजान्नानि अंतरिचादाहत्यास्त्रानभि प्रापयेति शेषः.—l. 13. (30, 12.) सुसुधागृध्रिभ्यः कन् Un. II. 24. सुसुधागृध्रिभ्यः कन् A 2. सुसुधागृध्रिभ्यः कन् Ca. सुसुधागृध्रि घृतचीरादिकं सामे सर्वमेत् विश्वं स्त्रिया यागं विभोजनार्थेन्द्र अदधात् उभ्यः कन् B.—l. 21. (30, 13.) Between वि and वस्त्व्याः Ca adds पाठ । अतोः राचेः यामन् यामनि निर्गमने सति विवस्त्व्यास्त्रमांसि विवासनवत्या उपसः. It is one of the many marginal notes which have been inserted in the text of Ca, but which do not occur in the other C MSS.—l. 22. उपःकालः Ca. Bm. *काल A. *काले B. C.—l. 23. आगतं व्यपेति तदा A. B. C. आगतः तदा Ca.—l. 24. After इन्द्रस्य तवै Ca pr. m. adds यद्वा महिना महिन्ना युक्तः आगादिति संबंधः तानीन्द्रस्य कर्म कर्माणि सुकृता सुष्ठु कृतानि पुरुषि बहूनि विधत्ते पाठः.—l. 34. (30, 14.) ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुतरं संभृतं स्वेन संपादितं Bm. ययस्मादुदकात्स्वादुतरं संभृतं संपादितं A. ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुत्वकरं संभृतं स्वेन संपादितं Ca. यथा स्मादुदकः स्मा तस्मादुत्वकरं संभृतं स्वेन संपादितं C. ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुतरं संभृतं स्वेन संपादितं B.—P. 223. l. 13. (30, 15.) दुष्टमाधुधानि B. Bm. दुष्टं माधुधानि A. C. दुष्टशब्दायमानाः माधुधानि Ca.—l. 15. वृह वृहि वृह वृहि

वृषो C. इहि वृह वृह वृषो A. इह इहि वृहि वृषो B.—l. 19. After रिपवः A. B have रपवच-
वसिषक्ति; Ca रपवसिषक्ति; C पच वचसिषोपधाया; B 2 sec. m. रप हिंसायां. Might it be
रप वचसि वक्ति?—l. 29. (30, 16.) After नय Ca adds श्रुत्वा वशं नय, and after श्रुत्वे it
adds श्रु श्रवणे इत्यस्य कर्मणि ऋटि व्यत्ययेन श्रुवः श्रु वेति श्रुः प्रत्ययः धातोः श्रु इत्यादेशः.—P. 224.
l. 5. (30, 17.) कियतोऽनिर्घायमान° C. कियतोभिर्घायमान° B. कियतो । भिर्घायमाण° A.—
l. 21. (30, 18.) Read यदा, so has B. यदा A. C.—l. 22. After भवेम Ca adds
यदा हे प्रणीतः स्वस्त्येऽस्माकं च । जितस्त्वं यदा महान्ति बह्वानि हवीरूपाश्चानि समासीदसि तदा
वयं बृहतो महतो रायो धनस्य संभक्तारो भवेम. —l. 35. (30, 19) गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुश्च° C. B and
Un. III. 16. गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुश्च° Ca. A.—P. 225. l. 1. सीयुट आर्द्धधा° A. सीयुट आर्द्धधा°
B. ('. सीयुटः सन्धोपः आर्द्धधा° B 2 sec. m.—l. 13 (30, 20) प्रख्याने । क्षिप (Ca. °प्रख्याने ।
क्षिप A. प्रख्यानेप् B.—l. 19. (30, 21.) विदारय before आद्रियस्व (Ca.—l. 31. (30, 22.)
अस्मिन्धरे ॥ तस्मिन्धरे MSS.

P. 226. ll. 15-20. (31, 1.) शासद्गृहिरित्युच्यते B. All between is left out. In C,
but not in Ca, the Commentary on verse 1 and part of verse 2 is omitted.—l. 21.
पुत्रो भवेदिति B. Ca. पुत्रो पुत्रो भवेदिति A. Cf. Manu IX. 127.— l. 22. नष्टं नष्टमव पंड-
दानादिकं कर्तव्यतया गात गच्छति B. Bm. नष्टं नष्टारं पीचं गात गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्त्रीका-
राद्गौहिचं नष्टमव पंडदानादिकं कर्तव्यतया गात गच्छति A. Ca. After गच्छति A and Ca add
कर्तुं पंडदानादिकं गच्छतीत्यर्थः पाठः.—l. 24. तत्पतिं ॥ यत् पतिं A. Ca. विटपतिं B. Bm.—l. 25.
All from यस्मिन्विषये to यस्या दुहितुः is left out in B.—l. 28 तथा स्वशरीरं A. C. तस्यां
स्ववीर्यं B. Bm.—P. 227. l. 7. (31, 2.) तु तुरीयकं Ca. तुरीयकं A. तु तृतीयकं B.—l. 8.
वह्निं । अवह्निः स्त्री वह्निः पुमान् स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निश्च वह्निः A. Ca. वह्निः स्त्री वह्निः पुमान्
स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निश्च B. (Cf. Durga's Commentary on Nir. 3, 6. वह्निं च वधा
वोढार पुत्रं अवह्निं चावोढीं स्त्रियं । तयोर्दयोरपि वोढृवोढृयोः पुत्रयोरन्यतरः etc.— l. 20. जनेर्निर्वि ॥
जनेर्निर्वि B. जनेर्निर्वि ('. जने जीट A.—l. 26. (31, 3.) कपमानो B. कं भ्राजपमानो Ca. कं
भजपमानो A.—P. 229. l. 16. (31, 7.) बूढ निरासे A. ('. सुद चरणे B. —l. 18. सन्तीर्धातो°
B. C. सन्तीर्तो° Ca. सन्तीर्तो° A.—l. 25. (31, 8.) सर्वमिति प्रतिमानं प्रतिनिधिः ॥ प्रतिनिधिः
सर्वमिति प्रतिमानं A. Ca. सर्वमिति प्रतिमानं B. ('.—l. 30. मन्त्रत्ययः A 2. मन्त्रत्ययः Ca. मन्त्र-
त्ययः B. Cf. Un. III. 6 sqq.—P. 230. l. 24. (31, 10.) ते व्याप्यातपिष्ट ॥ ते व्याप्रा वर्तिताः A.
ते व्याप्या वर्तिताः B. ते व्याप्यावतिष्ट ('.—l. 29. घुष (घुष Ca) संशब्दने A. C. B 1. घुषिरविशब्दने
B 2. (Cf. Dhātup. 17, 1.—P. 231. l. 3. (31, 11.) क्रमेणासु वसतीति A. B. क्रमेण हविरासु
भवतीति Ca. क्रमेण हविष्वासु वतीति C.—l. 6. मधु after स्वाकुतरं Bm.—l. 7. स्वार्थे घप्रत्ययः
Ca. स्वार्थे वृषोदरादत्वात् घप्रत्ययः A. स्वार्थे वृषोदरादित्वात्स्वार्थे घप्रत्ययः C. स्वार्थे वृषोदरादित्वात्
घप्रत्ययः B.—l. 19. (31, 12.) अंतरिक्षेण विष्कभंतो A. B. अंतरिक्षेण यज्ञेन वा विष्कभंतो Ca.—
l. 20. After अस्त्रापयन् Ca adds यज्ञैरेव लोकस्थितिरिदं च वृद्धिरिति कीर्तित.— ll. 22-24.
Between रोधने and इति निपातनात् all is omitted in A. B.—l. 32. (31, 13.) धात् । अकरोत्
B. Bm. धात् A. C. धात् धादयेत् Ca.—P. 232. l. 10. (31, 14) प्रापयामः हे Ca. प्रापया-
महे ('. प्रायामहे A. याचामहे B. प्रयाचयामहे हे Bm.—l. 28. (31, 15.) नापायाहिम्न MSS.
Cf. verse 9.—P. 233. l. 2. (31, 16.) उपशमे B. उपरमे A 2. Ca.—दमेरुनसिरित्युनसि° A 2.
दमेरुनसिरित्युनसि° Ca. देम उपदमेरुनसिरित्युनसि° B.—l. 13. (31, 17.) After कृष्णे C adds
कृष्णा चाकृष्णा च कृष्णे, and after अजुगमयः, यदा अजयसः अजुगमय इत्यर्थः.—P. 234. l. 9.

(31, 19.) सन्वसे to इत्यर्थः added from C.—l. 29. (31, 21.) दिशतु A. B. C. अदिशत् Ca.—l. 32. Before ब्रजे गाः etc. Ca adds द्वाराख्युहाय गा निरगमयदित्यर्थः.

P. 235. l. 19. (32, 1.) अजेश अजि च A 2. अजेश अजि च B. 'अजेश च Ca.—l. 28. (32, 2.) ब्रह्मकृत Ca. ब्रह्मकृता A 2. B.—l. 30. श्रीणातिः A 2. Ca. मृणातिः B.—l. 33. वृषु सेचने ॥ वृषु सेचने A 2. B. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 27, 13. —P. 236. l. 26. (32, 5.) After हर्यश्च B adds हरितवर्णाद्योपेत.—l. 31. न्युजागूजनुवः ॥ न्युजागूजनुव A 2. न्युजागूजनुव Ca. न्युजागूजनुव B. P. 237. l. 6. (32, 6.) वधेन युधेन A. B. C. वधेनायुधेन ?—l. 16. वृज् वरण ॥ वृक्षया A 2. B. वृक्षारण Ca. —l. 24. (32, 7.) अपरिमिते रोदसी added from B.—l. 26. Un. I. 153 has रिष्व instead of अष्व. —P. 238. l. 5. (32, 8.) तदेव पच्यते किमिति Ca. तदे उच्यते A 2. तदेव उच्यते B. —l. 14. (32, 9.) तव ॥ ते तव A 2. B. Ca.—l. 21. अत्र निवारणे Ca. अत्रातिवारेण A 2. B. —l. 31. (32, 10.) सीमन् Un. IV. 150. सामन् A 2. B. Ca.—P. 240. l. 4. (32, 13.) Read नवशब्दस्य त्वप्रनखाश्च प्रत्यया वक्तव्या. and cf. Mahābhāṣya to Pāṇ. V. 4. 30, 6. नवशब्दस्य नक्ततनाश्च प्रत्यया वक्तव्या Ca. नवशब्दात् व्यूतनश्च (A 2 only नश्च) प्रत्ययो वक्तव्यो A 2. B. —l. 5. Read तनप्रत्ययो.—l. 14. (32, 14.) Before आह्वयति Ca adds धारणार्थः. The passage is left out in A.—l. 28. (32, 15.) तं सोमं added from C.—P. 241. l. 6. (32, 16.) After सखिभ्यः Ca omits सखिभिः, and inserts सखिभूपर्वतिर्दृढीकृतमपि गन्धं गोसंबन्धिनमूर्ध्वगणमावृजः आभ्रमवानसि यदा वल्लेन वृष्टा गाः जेतुमंगिरसां कृते प्रवृष्टोऽसि तदा सर्वेऽपि त्वां न वारयन्तीत्यर्थः.—l. 8. ईरच्चप्रत्ययः ॥ ईरच्चप्रत्ययः Ca. ईरट्प्रत्ययः A 2. ईरट्प्रत्ययः B; the Unādi sūtra, cf. IV. 30 sqq., has ईरन्.

P. 241. l. 24. (33.) संभेदमागच्छावनुययुरितरे। अथोत्तितीर्षुः A. C. संभेदमागच्छोत्तितीर्षुः B.—P. 242. l. 2. (33, 1.) कूर्वाविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा. The MSS. insert after विपाशनाद्वा the following words: इतपुत्रोऽभुत् तमोवृत्तेर्मुमूर्षोर्वसिष्ठस्य पाशा अस्यां व्यपाशन्त. Cf. Durga's Commentary on Nir. IX. 26: विपाशनाद्वा । किमस्यां व्यपाशन्त । पाशा अस्यां व्यपाशन्त वसिष्ठस्य मुमूर्षतः । वसिष्ठः किल निममज्जास्यां मुमूर्षुः पुत्रमरणशोकार्त्तः पाशैरात्मानं बद्धा । तस्य किल ते पाशा अस्यां व्यपाशन्त व्यमुच्यन्तोदकेन.—P. 244. l. 24. (33, 7.) Ca adds at the beginning of the verse इदमुषेर्वाक्यं.—P. 245. l. 4. (33, 8.) After यत्संवादात्मकं Ca has इन्द्रमाहात्म्यप्रकाशनरूपं वा.—l. 5. नोऽभीत्या ॥ नोधीष इत्या A. नाधीष इत्या C. मनीषा इत्यादि B. —l. 8. मृजूष ॥ मृजूष A 2. Ca. मृजूष B.—P. 246. l. 20. (33, 11.) उत्तीर्णा भवेयुः. Ca adds तथा कुर्विति शेषः.—l. 26. यस्तेरावेति ॥ यस्तेरावेति A 2. B. यस्तेरावेति Ca. Cf. Un. p. 152.

l. 35. (33, 12.) Ca has at the beginning इदमुत्तीर्णस्य विश्वामित्रस्य वाक्यं.—P. 247. l. 12. (33, 13.) पूर्वमुत्तितीर्षुर्वि° A. B. पूर्वमुत्तीर्णो वि° C.—युगकीलाः deest in A. B.—l. 13. युग्यकंट° C. युग्यकंट° A. युग्यकंट° B. युग्यकंट° Bm.

P. 247. l. 31. (34.) मध्यंदिनः Âsv. माध्यंदिनः MSS.—P. 248. l. 4. (34, 1.) वावृधानो वर्धमानो A. Ca. वावृधानो वर्धयमानो C. वावृधानो वर्धनशीलो B 2 marg. ववृधानो वर्धमानः Bm; B 1 has a lacuna.—भूरिदाचः । दायते etc. A. C. Bm. भूरिदाचो बज्रच्छेदनसाधनयुक्तः B 2 marg.—l. 6. आपृणत् । सर्वतोऽर्पयत् C. Bm. आपृणत् । स्वप्रकाशेन पूरितवान् B 2 marg.; omitted in A. B 1.—l. 20. (34, 2.) नहेर्हलोपश्च ॥ नहेर्हलोपश्च A. B. C.—महेश्च does not exist in our Unādi-sūtras.—P. 249. l. 5. (34, 3.) ई च MSS. इश्च Un. —l. 6. धेना जिगातीत्यत्र प्रत्ययस्त्रेणांतोदानः. In the passage quoted by Sāyana धेना is ādyudātta, as it ought to be, if निश्च is anuvṛtta.—l. 16. (34, 4.) अह्नां Ca. तथाह्नां A 2. B. तथा चाह्नां

Bm.—तथा च A 2. Ca. यथा च B. Bm.—l. 19. कृपुर्भां कित्. This sūtra does not exist in the Unādi-sūtras; cf. III. 148.—l. 36 (34, 5.) युच् वज्जं. (Cf. Un. II. 78.—P. 250. l. 17. (34, 6.) ध्याज्यः Ca; omitted in A 2. B; Un. II. 81 has ध्याजः.—P. 251. l. 3. (34, 8.) Read धिया सुखा रमयंतः स्रोतारः with A B. धिया सुखा कर्मणा वा रण येषां ते स्रोतारः Ca.—l. 6. तत्तल्लोकवासिभ्यो ददौ C. Bm. तत्तल्लोका-
त्वाभिभ्यो ददौ A. ल्लोकवासिभ्यो ददौ B. असुरेभ्यः समाहृत्य देवेभ्यो ददौ सततल्लोकवासिभ्यो ददौ Ca.

P. 252. ll 9 and 10. (35.) मध्यंदिनः Āsv माध्यंदिनः MSS. See above, III. 34.—
l. 25. (35, 1.) अदेर्गुमधश्च B. अदेर्गुम् Ca; deest a A 2. (Cf. Un. IV. 205; Rv. Bh. I. 9, 1.—P. 253. l. 11. (35, 3.) विघसं A C. व्यघसं Ca. यवसं B. l. 27. (35, 4.) समानम-
सिद्धी. Ca inserts before it वेगवलयोः.—l. 28. सुपुद्गारं A. B. C. सुखकरं Ca.—P. 255.
l. 22. (35, 10) चिद्विकल्पार्थः from Ca—l. 23 जिह्वया बाहुतं ॥ जिह्वयाहुतं B. Ca. जिह्वया
त्वाहुत A 2.

P. 256. l. 12 (36, 1.) After सुते सुते Ca has परोऽर्द्धर्चः परोऽर्द्धतः.—l. 21. (36, 2.)
Read आपूर्णो for आपूर्णो.—P. 257. l. 6 (36, 3) यावभिरं A 2. B. अस्माभिरं Ca.—P. 258.
l. 1. (36, 5.) पूर्वस्य Ca पूर्वपदस्य A 2. पूर्वपदस्य B.—l. 9. (36, 6) रथैव रथिन इव. Ca
adds गंतव्यं देशं.—l. 10. जताखंडरूपोऽल्पः A. जताखंडोपेतः Ca. जताखंडपाल्यः C. जताखंडजः
B Bm.—l. 22. (36, 7.) सहिता A 2. B. सिंहता Ca. संहता

P. 260 l. 31. (37, 4.) आकषति ॥ आकषति A. B. C.—P. 261 l. 15 (37, 7.) हे रंद् in
Ca only.—अभिमानिनी ये सपत्नाः Bm. अभिमानितया ये सपत्नाः A 2. अभिमातिनीत्ये सपत्नाः B.
अभिमातयो ये पत्नाः Ca. It may be an interpolation from the following line.—l. 18.
पृतनानामाज्यं पृतनाज्य ॥ पृतनाज्य deest in A. B. C.—l. 29. (37, 8) Ca inserts नाद्वयस्तेति
गुडागमः before तमपः.—P. 262. l. 2. (37, 9) निषादपंचमेषु चतुर्षु जनेषु A. B. वशुरादिषु
स्थानेषु Ca.

P. 262. l. 34 (38, 1.) काष्ठं संस्करोति A. B. रथं संस्करोति Ca. The same has after
तद्वत् the words अस्मा इदु सोम संहिनीमि रथं न तष्टेवेति निगमः.—P. 264. l. 9 (38, 4.) आच्छा-
दयन् added from Ca. B has धार्यमाणाः, Bm धार्यमाणः.—l. 12. महदाश्रयोपेतं A. B.
महदाश्रयोपेतं C. Bm.—l. 21 (38, 5) वृषमः Bm. Ca. तयोः पूर्वः वृषमः A. B. C.—आद्यान्
प्रशस्ततमः Ca.—P. 265. l. 3. (38, 6) Read तै० सं०.—l. 6 गन् धृजो वः, not in the edition
of the Unādi-sūtras —l. 7 (38, 8.) अमतिं दीप्तिं C. अमतिं कांतिं A. B.—P. 266. l. 6.
(38, 9.) Read स्वस्तिर्यदिद.

P. 267. l. 5. (39, 2.) पूर्वकाले Ca. पूर्वे A 2. B.—l. 19. (39, 3.) शस्त्रादीनि कर्माणि. Ca
adds यद्वा वपुषि रूपानि.—l. 30. (39, 4) तन्निमित्तं from Ca.—P. 268. l. 17. (39, 5.) इत्यु-
क्तेन A 2. B. इत्युक्तेन Ca.—l. 18. जानुनोर्बु० ॥ जानुनो ज्ञं A 2. जानुनोर्बु० B. जानुनोर्बु० Ca.
See Pāṇ V. 4, 129—l. 26. (39, 6.) उत्स्राविष्ठां भोगवत्तां गवि ॥ उत्स्राविष्ठां गवि B. उत्स्रावि
गवि A. C.

P. 270. l. 9. (40, 1.) स्रवति A 2. B. द्रवति Ca.—l. 15. Read तस्मादिदंद्रो B. Ca.
Ait. Ār. तस्मादिदंद्रो A 2. See Rv. Bh. I. 3, 4.

P. 272. l. 18. (41, 1.) Read बिष्वदेवयोश्च ढेरग्रंचतावप्रत्ययः.—l. 25. (41, 2.) स्त्रीर्ष-
मभूत् ॥ स्त्रीर्षं मभूतं A. स्त्रीर्षमत Ca. स्त्रीर्षं मभूत् C. स्त्रीर्षं B.—P. 274. l. 2. (41, 7.) अस्मयु-

रक्षदीयहविः० ॥ अक्षयुः हविः० A 2. B. अक्षदीयहविः० (Ca.—l. 16. (41, 8.) अविद्यमानत्वेन MSS. instead of *मानवत्वेन.

P. 275. l. 4. (42, 2.) तुनमन A. तुतमन B. तुनमन C. See Ganap. 68, 25.—l. 21. (42, 5.) अन्नधन (Ca. सेनाधन B 2 sec. m. द्विधने B (Bm gives only the second explanation). निधने A. C.

P. 276. l. 22. (43.) ऽप्यावपनीयं added from (Ca.—l. 28. (43, 1.) आ अभिलक्ष्य ॥ अनु अभिलक्ष्य A. B. C. Bm has अनु अभिलक्ष्य उप आ याहि.— P. 277. l. 6. (43, 2.) करणे C. करणं Bm; omitted in A 2. B.— l. 17. (43, 3.) सोम ॥ सोम्य A 2. सोमा B. Ca.—l. 26. (43, 4.) अथ परोक्षसुतिः धानावत् (Ca.— P. 278. l. 1. (43, 5.) After कुवित् Ca adds अथ कुविच्छब्दः कदा इत्यर्थे वर्तते वज्रवाची वा. l. 15. (43, 6.) द्विधं Ca. Bm. द्विधं A 2. द्विधा B.— l. 16. युजिः; Un. has युधिः.—l. 26. (43, 7.) सर्वानिति A 2. B. Bm. Ca. सर्वाणीति B sec. m.—l. 27. वर्षासूतुषु ॥ वर्षासूतुषु A 2. वर्षासु B. वर्षाव्यतिरिक्तपुस्तकषु (Ca.

P. 279. l. 4. (44) A 2 has सूक्तं ---, the strokes showing that some words, probably अयं ते असु हर्यत इति सूक्ते इति, are missing.— l. 28. (44, 3.) *वर्णयोर्बोवा० (Ca. Bm. *वर्णयोर्बोवा० A 2. B.—l. 29. ययोश्च Ca. Bm. तयोश्च A 2. तयोरश्च B.— l. 32. वृद्धशीर्ष्यां रूपस्वांगयोरित्यनुप्रत्ययः युगागमश्च A 2. वृद्धशीर्ष्यां पुक्विति अनुप्रत्ययः युगागमः (Ca; B has युगागमश्चा संभज्यते etc. after यिवन्प्रत्ययः. Cf. Un IV. 200; Rv. Bh. I. 39, 1. 64, 2. 117, 9.—P. 280. l. 11. (44, 4) प्राणहारकं (C. प्राणापहारं B. प्राणापहारकं Bm. प्रहारकं A.—l. 19. (44, 5.) अभिषुतं सोममपावृणोत् ॥ अभिषुतमपावृणोत् A. B. C.

P. 280. l. 25. (45) श्रुत्या A. B. श्रोतो C.—क्षार्ते C. शास्त्रं A. B.—l. 34. (45, 1) अतिगच्छंति ॥ अभिगच्छंति A. B. C.—P. 281. l. 12. (45, 2.) शत्रुसंबन्धिनां पुराणां (Ca. शत्रुसंबन्धिनीनां A 2. B. शत्रुपुराणां Bm.—l. 25. (45, 3.) हरचप्रत्ययः A 2. B Ca. Cf. Rv. Bh. III. 32, 16.—सर्वे निपात्यते B. सर्वे निपात्यते A 2. सर्वे निपात्यते Ca.

P. 284. l. 27. (47, 1.) क्रांताद्यर्थे Pân. II. 2, 18, 5. क्रांते A 2. क्रांतार्थे (Ca. क्रांथताद्यर्थे B.—l. 35. (47, 2) मन्त्रिरेव from Ca.

P. 288. l. 17. (49, 2.) युद्धमासाद्य B. युमासाद्य A. युद्धस्य मध्ये C. Bm.—l. 18. न को ऽप्यभ्यसीत्यर्थः ॥ न कोऽप्यभ्यसीत्यर्थः A. B. C.—l. 20. अमिनात् (Ca. Bm. मिनाति A 2. B.—l. 28. (49, 3.) सहवा बलवान् A. C. सहवा सहायवान् बलवान् B.—l. 35. गुडागमः Ca. गुमागमः A 2. B. See Pân. VII. 4, 72.—P. 289 l. 8. (49, 4.) पृष्टः. (Ca adds व्याप्तः.—l. 15. चित्त्वादंतोदात्तः। from Ca.

P. 291. l. 10. (51.) षष्ठेऽहनि षष्ठ्येति A 2. B (Ca. But the *khandā* in *Āsv.* begins with षष्ठस्य.—P. 292. l. 3. (51, 2.) *कथंज्य० Un. IV. 139. *कथंज्य० A 2. B. Ca.—l. 15. (51, 3) सचासाहं शत्रूणामेव हंतारं A. B. सचासाहं सत्यमेव शत्रूणामभिभवितारं C. Bm.—l. 18. Read नञ्याहन for नञि हन ॥ नञ्या हन A 2. नञ्यां हन Ca; B has नयतिरेत्यसिप्रत्यय etc. See Un. IV. 223.—P. 293. l. 7. (51, 5.) क्लिप् from Ca.—P. 294. l. 20. (51, 10.) इदमनु अनेनानुक्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः C. Bm. इदमनु अनेनानुक्रमेणेत्यर्थः Ca. इदमनु क्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः A. B.—l. 29. (51, 12.) उमी पार्थी from Ca.

P. 296. l. 7. (52, 5.) *गार्तिभ्यः MSS., as Rv. Bh. III. 11, 3.—l. 17. (52, 6.) संभाव्य from Ca.

P. 297. l. 23. (53, 2.) हारियोवनस्य added from C.—P. 298. l. 19. (53, 4.) Ca adds

after तच्च गृहे एव the words यच्च ते जाया तिष्ठति.—l. 32. (53, 5.) यच्च स्थिती रासमस्य हेवारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथादिमोचनं प्रयोजनं C. वाजिनः अश्वाः तेषां विमोचनं यच्च स्थिती रासमस्य शब्दयुक्तस्य रथस्य B; omitted in A.—P. 299. l. 10. (53, 6.) यद्वा सुरणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति added from C. See the grammatical explanation.—l. 14. Instead of प्रत्ययस्य (C), A has गव्ययसी, B गव्ययसि. Before प्रत्ययस्य a grammatical explanation seems to have been omitted, which might be supplied in the following manner: यद्वा रणो रमणीयः । वशिष्ठोऽपसंख्यानमित्यप.—l. 22. (53, 7.) सहस्रसावो Ca. सावो A 2. B.—l. 30. (53, 8.) भृशं प्राप्नोति from Ca.—P. 301. l. 8. (53, 12.) क्षाव-
थामि C. क्षीमि A. B. क्षवामि Bm.—l. 22. (53, 11) Ca reads यद्वा कृताभिर्यागदानहोमलक्ष-
णामिः क्रियाभिः.—l. 30. शुद्रापत्न्यैश्च C. शुद्रविनैश्च A. B. —l. 31. पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य संबंधि धनं नैवाशाखं A. B. पातकहेतुत्वेन स नीचाशाखः । तत्संबन्धिधनं नैवाशाखं C.—l. 34. किं क्रियाभिरिति ॥ किं कृताभिरिति A 2. B Ca.—प्रेम्सवो वा A. C. प्रेम्सा वा B, which is sup-
ported by the authority of the Nirukta and Nirukta-bhâshya. See Nir. SS. vol. iii. p. 274.—घरणं A. C. हरणं B. हर्यं Nir.—P. 302. l. 2. तत्स्यं A. B. तस्यं C. The MSS. of the Nirukta (E. I. H. 1378 and MS Paris) have तत्स्यं; Nir. Roth and SS. give तस्यमे, but see var. lect. in the latter.—ll. 7-9. (53, 15.) The Slokas are taken from C. They are to be found in Shadgurusishya's Commentary on the Anukr. M. p. 107.—l. 14. अग्निभिः सूर्यादाहत्यासम्भं Ca.—l. 24. (53, 16) पंचजनाः from Ca.—l. 29. पल्लवयो जमदप्ययः from Ca.—P. 303. l. 15. (53, 18.) अगसि वहि क्लिबनसो ड्य not to be found in the edition of the Unâdi-sûtras.—P. 304. l. 7. (53, 21.) The Commentary on verses 21-24 was omitted by the writer of A 2, perhaps by Sâyana himself. For, when we compare the Commentary on vv. 21-24 with the Commentary immediately preceding and following, we notice that there are no grammatical explanations, and that the whole style differs. The copyist of the Pada MS. P 1 omitted the whole 23rd Varga, probably for the same reason for which Durga abstained from explaining the second Pada of verse 23. This occurs Nir. IV. 14, but Durga declines to explain it because the passage is supposed to contain a curse on Vasishtha, Vasishtha being the ancestor of the family to which Durga himself belonged. Durga says, यस्मिन्निगम एव शब्दः (लोभः) सा वसिष्ठद्वेषिणी ऋक् अहं च कापिष्ठलो वासिष्ठः अतस्तां न निर्ज्वीमि ॥ In the Anukramanî also it is said, अन्त्या अभिशपापार्थाः । ता वसिष्ठद्वेषिण्यः । न वसिष्ठा शृण्वन्ति । and Shadgurusishya adds the following quotation from Saunaka's Bruhaddevatâ to the same effect.

शतधा भिद्यते मूर्धा कीर्तनेन¹ श्रुतेन च । तेषां बानाः प्रमीयते² तस्मात्तानु न कीर्तयेत् ॥

—l. 7. पुरा खलु only in C.—l. 8. केनचित्कारणेन only in C.—अग्निः only in C. Bm.—अभिशापकृपास्ता only in C.—l. 14. शौर्यवत् only in C.—l. 15. यातयति° to लुक् only in C. Sâyana takes यात् and श्रेष्ठाभिः as single words against the Pada text.—l. 17. प्रशस्त्र-
तराभिः only in C.—द्वेष्टो only in C.—l. 18. पंचवृत्तिः only in C.—l. 24. (53, 22.) चिच्छब्द

¹ कीर्त्तिनी च MS. E. I. H. 1823. कीर्त्तनेन 2396. Cf. Anukr. M. p. 108.

² प्रमीयते E. I. H. 1823 प्रमायते 2396

उपमार्थः। only in C.—यथा परमुं कुठारं C. यथा कुठारं Bm. कुठारं B.—l. 25. शृङ्खली° Ca. शृङ्खली B. Bm.—l. 26. प्रयस्ता आपहता B. प्रयस्ता अपहता Bm. हे प्रयस्तापहता C.—l. 27. केनं सुखात् B. Bm. पतुमुखात् C.—l. 32. (53, 23.) पुरा खलु only in C.—प्रापत् Bm. C. प्रयात् B.—मौनिकं only in C.—l. 33. मञ्चगणसामर्थ्यं C. मञ्चसामर्थ्यं B. Bm.—P. 305. l. 1. पशु मन्व्यमानाः। पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः। पशुभिः वाह्य (perhaps पशुभिश्च यज्ञे) मन्व्यमानाः C. B. Bm have only पशुवत् मन्व्यमानाः.—l. 3. एवं to नाहंतीति only in C. वसिष्ठं धिक्करोति B. Bm.—नावाजिनमिति C. अवाजिनं मूर्खं B. Bm.—l. 4. अवाजिनं वाचां इमो वाजिनः सर्वज्ञः। तद्वि-
नयणं मूर्खजनं C. deest in B. Bm.—l. 5. तेन सह न सार्धत इत्यर्थः। तदा only in C.—l. 11. (53, 24.) प्रपित्वं प्रगमनं न जानति शिष्टैः सह C. Bm. प्रपित्वं प्रगमनं तिशिष्टैः सह B.—l. 13. वर्षं MSS. कृषावर्षं!—l. 14. चरन्ति B. व्धारयन्ति: Ca. व्यापयन्ति: C. वारयन्ति Bm.

P. 306. l. 23 (54, 4.) तं तं ॥ ततं A 2. तं B. Ca.—l. 24. अद्यतनाः C. अन्यतराः B; wanting in A. l. 25. अतः A 2. B. सतः Bm. संतः Ca.—l. 33. (54, 5.) को वा; वा from Ca—C has after प्राप्नोतीति the words केन मार्गेण देवास्तर्पयितव्या इति.—P. 307. l. 3. यानि दिव्यं ॥ यादिने B. यानि A 2. Bm. Ca.—After इत्यभिप्रायः C adds दिव एषा पृथक्-
सृतिः.—l. 14. (54, 6.) सहास्तां तीं श्वेतां ॥ सहास्तां तीं श्वेतां Ca. सहास्तां तीं श्वेतां C. सह स्तां तीं श्वेतां A. सह स्तां तीं श्वेतां B.—l. 25. (54, 7.) आदनन्तरं A 2. B. आदनन्तरं उ पुरणः Ca. आदु अनन्तरं Bm. l. 26. परस्परं ब्रूतः. C has after it कर्मेण कर्तृप्रत्ययः.—l. 29. जागृकः ॥ जागृकः MSS. P. 308. l. 13. (54, 9.) अस्माकं पदं Ca.—l. 17. ब्राह्मणपुराणकल्पे° Ca.—P. 309. l. 17 (54, 12) अस्मभ्यं दातुं Ca after स्ववान्. l. 26. (54, 13.) After द्योतमानाः C adds द्योतमानस्य रुद्रस्य पुत्रा वा; and after मारयितारः the words मनुष्येभ्यो हिता वा.—P. 310. l. 27. (54, 16) After चाक्ष नाम Ca has नासत्वाविति नामरूपं च. P. 311. l. 18. (54, 18) अमुच्यन्ती° MSS. अमुच्यन्पुण्यन्ती° Un. I 158—P. 312. l. 6. (54, 20.) After देवाः Ca adds ध्रु प्रसिद्धाः पर्वता वा. —l. 34. (54, 22.) वलि लोपः from Ca

P. 313. l. 13 (55, 1.) After महदैश्वर्यं Ca has बृहद्देवतायामेव मुक्तं। अस्मादिद्विधात्मना सर्वान्व्यमानः परं पदं। देवानामसुरत्वं तदेकं महद्दीतीर्यमिति.—P. 314. l. 9. (55, 4.) वृष्ट्या-
दिरूपेण A 2. B. वृष्टिद्वारा हविरूपेण Ca.—l. 13. न निघातः Ca. निघातः A 2. B.—l. 28. (55, 6.) यावापृथिवी अरणी वा Ca.—l. 31. भुमृशीतुचरी° A 2. B. Ca.—P. 315. l. 12. (55, 8.) आयत्त MSS. आयत् Sāyana. l. 14. Ca has at the beginning of the verse अथ दावापिवादः.—l. 19. क्लिप् Ca. क्लिप् न A 2. B. See Pān. III. 2, 59.—P. 316. l. 33. (55, 13.) Ca after निहितमकरोत् adds the words यद्वा कथा भुवा कस्यां भुवि प्रदेशे कथःस्थानीयं मेघं निदधे। धारयति। न ज्ञायते। वर्षाकाल एव केष्वनं वृश्चते मेघः.—P. 317. l. 20. (55, 15.) असाधारणकिंगेनेति C. असाधारणसंगेनेपि B. असाधारणसंगेनोति A.—l. 21. मध्ये from Ca.—P. 318. l. 1. (55, 16.) धूम्रिणी° A 2. B. Ca. धूम्रिणी° Vārttika.—l. 8. (55, 17.) लोके हि A. C. यथा B.—l. 19. (55, 18.) After मूरस्त्रस्य Ca has सूर्यस्य वा.—P. 319. l. 10. (55, 20.) धातुक्खरे धातुस्वरः Ca. धातुक्खरः A 2. B.—l. 17. (55, 21.) पुरतो निश्चयेन A. B. पुरतो इन्द्रस्य पुरतो C.

P. 320. l. 15. (56, 1.) यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं added from C.—l. 16. अन्यवधितुं A. B. C.—l. 27. (56, 2.) A 2. B. Bm insert भूमी after हे.—P. 321. l. 32. (56, 5.) After श्रुतिः Ca adds मञ्चोपि.—P. 323. l. 2. (56, 8.) नशेः लक्ष्यार्थे ॥ नशेः लक्ष्यार्थे A 2. नशेरक्ष B. नशेः लक्ष्यार्थे Ca.

P. 323. l. 10. (57, 1.) विवेकवान् A. B. सत्यानृतविवेकवान् C.—P. 324. l. 5. (57, 3.) चैनवो A. B. नवप्रसूता नावः C.—l. 17. (57, 4.) मनवे मनुष्यं C. मनवे अनुष्ठानं A. P.—l. 19. युजिबुद्धिः ॥ युजिबुद्धिः A 2. Ca pr. m. युजिबुद्धिः B. युजिबुद्धिः Ca sec m. See *Un.* II. 90; *Rv. Bh.* III. 43, 6; IV. 2, 3.—l. 26. (57, 5.) After प्रेर्यते C adds यदा मधुमती माधुर्यवती सुमेधाः शोभनप्रज्ञापीता उरुवी। महत इन्द्रादीनंचति पूजयतीत्युरुवी। जिह्वा वाक् देवेष्वाङ्गानार्थं प्रेर्यते.—P. 325. l. 1. (57, 6.) प्रकृष्टा B. प्रकृतिष्ठा A 2. प्रकृष्टार्था Ca.—l. 5. पा A 2. B. पीञ् Ca. Perhaps पीञ् is the right reading. Cf. *Dhâtup.* 26, 32; *Rv. Bh.* I. 63, 8. 77, 5.

P. 326. l. 6. (58, 3.) न कथयन्ति MSS., but cf. *Rv. Bh.* I. 118, 3.—l. 16. (58, 4.) Before ददुः Ca inserts मन्थिषां। मन ज्ञाने दिवादिः। लोटि रूपं। रमा। सुपो उादेशः। गोष्ठ-जीका। प्रकृत्यांतःपादमित्येकः प्रकृतिभावः.—l. 28. (58, 5.) अंगूष इति not in the edition of the *Unâdi-sûtras*, but cf. *Un.* IV. 76.—P. 327. l. 4. (58, 6.) धनं हविः Ca.—l. 5. एकीभूताः संतो from Ca.—l. 15. (58, 7.) After अहि तिरोहते Ca inserts अहि भवं चहृचं। पूर्वेषुसृतीय-सवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकाले.—l. 21. (58, 8.) पूर्वंचति ॥ पुष्टमंचति गच्छति A 2. B. पुष्टममंचति Ca.—P. 328. l. 3. (58, 9.) रूपं वा from Ca.

P. 329. l. 9. (59, 3.) वरिमन् उरतरे विसीर्णं देवयजनप्रदेशे Ca.—P. 330 l. 27. (59, 9.) घसेत्वादिना ॥ घत्वा Ca. वृषेत्वा A 2; deest in B. See *Pân.* II. 4, 80.

P. 331. l. 1. (60, 1.) तेषां समूहो C. तेषां भावो A. B.—l. 6. प्राप्ताः Ca. व्याप्ताः A 2. B. Bm.—l. 13. *सहायेभ्यस्तान्, thus *Sâyana* and *Kâsikâ*. But from the *Mahâbhâshya*, which has गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यं, it follows that *Pânini* had omitted सहाय. —लित्स्वरः A 2. B. लितिप्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं.—l. 19. (60, 2.) चर्मणः चर्मणा Bm. चर्मणो A 2. B. चर्मणो Ca.—Ca omits हे अमवो in the beginning of the verse, and omits the words from हरी to हरी इति; but it has after प्रज्ञानेन the following; कर्मणा। अमव उक् प्रभतं भांतीति अतेन सखिन् भांतीति वा तादृशा हे अमवः।—P. 332. l. 22. (60, 5.) यप्सति ॥ यमसति A. B. C.—l. 26. मसिर्गद्वेति ॥ भासराद्वेति A. B. मसिर्गति C. गस Ca. The rule does not occur in the *Unâdi-sûtras*. Cf. *Ugavaladatta* on *Un.* IV. 179.—l. 34. (60, 6.) After अहानि Ca adds सीत्यानि.

P. 333. l. 11. (61, 1.) उपखं Ca. Anukr. औषखं A 2. B.—l. 21. (61, 1.) युवतिरित्युपमा A. C. युवतिसारणीत्युपमा B.—P. 334. l. 9. (61, 3.) From मार्गः to चाविति दीर्घः the text is taken from Ca.—l. 22. (61, 4.) ण्विबुधियः MSS. Cf. *Un.* I. 143.—l. 23. सोर्बुक् C. सा (or सो) बुक् A. मोर्बुक् B 2. त्यार्बुक् B 1.—l. 24. शप Ca. तिप A 2. B.—l. 32. (61, 5.) मधु सोमः ॥ मधुः सोमः Ca. मधुः सोमः A 2. Bm. मधु सोमः B.—P. 335. l. 8. (61, 6.) युजोकात् A. B. C. युजोकादुत्तच्छंती Ca.—l. 21. (61, 7.) प्रमाकृपा A 2. B. Bm. प्रज्ञा Ca.—l. 22. Before सर्वच Ca has स्वतेजोभिः.

P. 335. l. 34. (62, 1.) After अभिमन्यमानाः Ca has बाध्यमानाः.—P. 336. l. 5. न तुज्याः ॥ माखं तुज्याः A. C. माखं तुज्याः B. तुज्याः Ca.—l. 26. (62, 3.) From यदा ह्यते to हविरिति inserted from C.—l. 29. After पाजयतु Ca adds यदा होवा होतुरपेः पत्नी भारती सूर्यपत्नी च सरस्वती च तिस्रो देव्यः पाजयन्त्विति.—P. 337. l. 27. (62, 9.) अच सकर्मकत्वात् C. अकर्मकत्वात् A. B. cf. *Pân.* I. 3, 29, 3, and *Kâsikâ*.—l. 30. (62, 10.) The whole passage from होवो आगात् to हे आविचदेवं omitted in A and B.—P. 338. ll. 1-3. प्रेरयत् Ca. प्रेरयत्

A 2. Bm; left out in B.—Ca has the following various readings: it adds सर्वासु श्रुतिषु प्रसिद्धस्य after तत्तस्य; द्योतमानस्य after देवस्य; आत्मभूतं after परमेस्वरस्य; तथोऽहं सोऽसौ योऽसी सोऽहमिति after धीमहि. It omits तेजः, which A. B. give after स्वयंभ्योतिः.—l. 7. From छियतया to धीमहि inserted from Ca.—l. 9. धीशब्दस्य कर्मपरत्वे deest in A. B.—l. 33. (62, 14.) After दिपाशः Ca adds प्रजाभ्यः.—P. 339. l. 21. (62, 17.) युवां दक्षस्य । दक्षं धनं वनं वा ॥ वां दक्षं धनं वनं वा A. B. युवां दक्षस्य धनं वनं वा C. वां दक्षस्य दक्षं धनं Bm.

MANDALA IV.

P. 340. l. 2. (1.) वामदेवे B 2 sec. man. वामदेवे A. B. Bm. वामदेवस्य Ca. वामदेव C: cf. Pân. IV. 2, 9. — l. 6. चतस्रो ॥ तिस्रो A 2. B. Bm. Ca.—l. 19. (1, 1.) हविःअप्यार्थं A 2. B. हविरानयनार्थं Ca.—l. 20. तत्तद्वेषेषु A. Bm. C. तत्तदेवं तत्तद्वेषेषु B.—l. 31. (1, 2.) स्तोतृन् Ca. मुदेवान् A. देवान् B. स्तोतृदेवान् C. च Bm.—P. 341. l. 34. (1, 4.) यासि ॥ यासि A 2. बासि Ca; B has या प्रापणे ख्यंतादाशीर्लिङ् सीयुडागमः.—P. 342. l. 8. (1, 5.) अत्यंतमीप्सितफलप्रदः C. अत्यंतफलप्रदः A. B.—l. 11. रतिर्व्यत्ययेन कानच् A. B. रतिर्व्यत्ययेन कानच् शानच् (०त् Ca) C.—l. 30. (1, 7.) स्वतेजसा परिवीतः परिवेष्टितः C. परिवीतः A. B. स्वतेजसा परिवीतः परिवृतः Bm.—P. 343. l. 19. (1, 9.) दापयित्वा A. B. Bm. दत्त्वा C.—P. 344. l. 13. (1, 12.) विपन्यै. The MSS. have विपन्यै, but Sâyana must have read विपन्यै.—l. 32. (1, 13.) द्वे A 2. B. Ca. के द्वे Kâsikâ on Pân. VI. 1, 12. —P. 345. l. 31. (1, 16.) एकस्मिन्पक्षे to उभयत्र taken from Ca.—P. 346. l. 15. (1, 18.) पश्चा पृष्ठदेशेषु C. पश्चा पृष्ठदेशेषु A. B. —P. 347. l. 6. (1, 20.) After इति जातवेदाः Ca has जातान्येन विंदंतीति वा जातवेदाः ।

P. 348. l. 10. (2, 3.) युजिबुधिदृशः ॥ ०दृशेः A 2. B. Ca, but see Rv. Bh. III. 43, 6. 57, 4.—P. 349. l. 5. (2, 6.) स्वतवाधनवानिति तलवकार उक्तं C. स्वतवान् धनवित्तलावकार उक्तं A; omitted in B. स्वतवान् has been repeated by conjecture.—l. 21. (2, 7.) देवयुदेवं त्वां Ca. देवयुदेवत्वं A 2. B.—P. 350. l. 4. (2, 8.) ०कृयोरस्य ॥ ०कृयोर च A 2. B. Ca, but see Rv. Bh. III. 8, 8. 11, 4.—l. 12. (2, 9.) आह्वनं पापं B. A. C omit पापं.—l. 21. (2, 10.) सेवेया Ca. सेवसे A 2. B.—l. 22. असाम तस्य ॥ असामस्य C. असामस्य A. B.—P. 351. l. 4. (2, 11.) कर्तरि क्तिन् Ca. कर्मणि क्तिच् A 2. B.—l. 18. (2, 13.) चर्षणशील ॥ चर्षणं A 2. Ca; B omits the second explanation.—P. 352. l. 9. (2, 15.) यद्वेतः A 2. B. Ca. यद्वेतसः Ait. Br.—P. 353. l. 11. (2, 18.) अंगिरोगणो ॥ अंगिरोगणं Ca. अंगिरसो गणः A 2. B.

P. 354. l. 20. (3, 1.) क्षान्तिशुधिपुषिगमिमतिभ्यो A 2. B. ०मनिभ्यो Ca.—P. 356. l. 1. (3, 6.) कत्वाचं A. C. कत्वाचं कथं B.—P. 357. l. 5. (3, 9.) प्रजाः ता वा अमर्त्येण अमरयनिमित्तेन Bm. प्रजास्ता अमर्त्येण निमित्तेन A. B. प्रजास्ताममर्त्येणामरयनिमित्तेन C.—l. 30. (3, 12.) प्रोत्साह्यमानः B. C. प्रगृह्यमानः A.—P. 358. l. 6. (3, 13.) प्रातिवेश्यस्य inserted from C. जनस्य B.—P. 359. l. 3. (3, 16.) निष्ठा नैयार्थानि गूढानि B. निष्ठा नि नैयार्थानि गूढानि C; wanting in A.

P. 359. l. 22. (4, 1.) प्रसहनात् A 2. B. Ca and var. lect. in Nir. SS. प्रसहनात् Nir.—l. 23. ०विरावता A 2. ०विरावता Ca. ०विरावता B. ०विरावता Nir.—l. 24. अक्षासि MSS.

अलिता Nir.—तपिष्ठेक्षप्रतमैक्षपिष्ठतमेरिति वा A, and Nir. MS. Par., where तृप्ततमे (तृप्ततमेः ?) is given as a marginal note. Nir. Roth and SS. have तपिष्ठेक्षप्रतमैक्षप्रतमैः प्रपिष्ठतमेरिति वा । So has B, only तपिष्ठेः and तपिष्ठतमेः instead of तपिष्ठेः and प्रपिष्ठतमेः. C has तपिष्ठेक्षप्रतमैक्षपिष्ठतमेरिति वा.—P. 360. l. 22. (4, 4) अरातिमदानं वा कुर्वति deest in B.—l. 32. (4, 5.) जामि जामिं बंधुं अबंधुशत्रुन् A. जामिजामिं बंधुशत्रुन् C. जामिं बंधुमजामिमबंधु एतादृशान् शत्रुन् B.—P. 361. l. 1. चाप्रत्ययस्येति Ca. चाप्रत्ययस्य चेति A 2. B. Cf. Pāṇ. VIII. 3, 41; Rv. Bh. I. 49, 3. 86, 9 94, 5; X. 121, 3.—P. 362. l. 3. (4, 8) After मर्चयेम there is a lacuna in A 2 and B, both omitting just the same passage. The same occurs IV. 4, 15, where both A 2 and B omit all from गुभाय to मिचमहो (p. 364 ll. 16–18). See also IV. 23, 1.—l. 12. (4, 9.) परिचरति A. B. परिचरयिष्योता C.—P. 363. l. 5. (4, 11.) औहोत्यादिकः Ca. जुहोत्यादिकः A 2. B.—l. 26. (4, 13.) *लक्षणाच्छापात् B. *लक्षणात्पापात् Ca. *लक्षणात् A 2.—l. 27. शोभनं Ca. शोभनं A 2. B.—P. 364. l. 5. (4, 14.) प्रतिपादितं A. B. प्रार्थितं C.—l. 13. (4, 15.) दीप्या A 2. B. दीप्या Ca.—After परिचरेम Ca has भृते वा लिङ् । पर्यचराम ।

P. 365. l. 3. (5, 1) सामर्थ्याद्विरिति C. सामर्थ्याद्विधिरिति A. B.—l. 9 किमिव to कूलमिव in A. B. C; it seems to be a marginal note.—l. 16. (5, 2.) *प्रकारां C. *प्रकारतरां A. B.—l. 17. नीयमानः C. स्थापितः B; omitted in A.—l. 33. (5, 4.) ये द्वेष्टारः conjecture. A. C have द्वेष्टारः after स्थिराणि. B omits it, but gives द्वेष्टुन् after जानतः.—P. 366. l. 28 (5, 7.) समानं सर्वेषामेकरूपं ॥ सर्वेषामेकरूपं समानं A. B. C.—l. 33. लुप्तोपमेतत् Bm. लुप्तोपमेतत् A. B. C.—P. 367. l. 1. ज्योतिरादिभि C. ज्योतिरादित्वा A. B.—l. 2 आह्वयितं देवैर्नमस्या A. आह्वयितं आरोपितं देवैर्नमस्यं B. आह्वयितं आरोपितं देवैरस्या C.—P. 368. l. 11. (5, 12.) साधनभूतं A 2. B. सारभूतं Ca. Bm.—दातव्यं C. तदातव्यं A. B.—l. 20. (5, 13.) ग्रीत्यादि° A 2. B. प्राच्यादि° Ca.—l. 23. After पालयिष्यः Ca has पत्नीस्थानीया वा.—l. 24. सर्वात्मनो A 2. B. सूर्या° Ca.—l. 29. (5, 14.) उक्थेन A. B. C. उक्थेन Ca.—आरोह्येण A 2. B. अयरोह्येण Ca.

P. 369. l. 17. (6, 1.) इत्यत्र प्रकृत्यंशोनुवादः कः Ca. इत्यत्र कृत्यंशोनुवाकः A. B. C.—l. 18. भवेत्यर्थः ॥ भवत्यर्थः Ca. भवतीत्यर्थः A 2. B.—P. 370. l. 17. (6, 4.) यद्वै etc. Cf. Sat. Br. I. 9, 1, 10.—l. 25. (6, 5.) मादनीयो मोदयिता वा A 2. B. मदनीयो मोदयिता वा Ca. मादनीयो Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 60, 3. 103, 6; IX. 67, 1; X. 61, 20; but see above, IV. 6, 2.—P. 371. l. 19. (6, 8.) कीदृशं चंगुलयः । अथर्यो न स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उच° Ca. कीदृशं अथर्यो न स्त्रिय इवोच° A 2. B.

P. 373. l. 12. (7, 3.) प्रभासकं वृद्धेः कर्तारं C. प्रारंभकं B. A gives no explanation.—P. 374. l. 15. (7, 7.) स्थाने after धामनि inserted from C—P. 375. l. 5. (7, 9) यद्यत्तां B. C. यद्यदा A.—*जननहेतुं ॥ *जननहेतुं A. C. *हेतुकहेतुं B.

P. 377. l. 30. (9, 5.) वा before सदस्यो added from C.—P. 378. l. 9. (9, 7.) यजनसाधनं Bm. यजमानं B. Ca. यज° A 2. Cf. Rv. Bh. VI. 13, 4.

P. 379. l. 22. (10, 5.) किञ्च not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. I. 71 and Rv. Bh. III. 17, 1.

P. 380. l. 18. (11, 1.) मद् मजनीयं C; omitted in A. मद् मजनीयं B: cf. 10, 1.—l. 26. (11, 2.) मजनेन B. मजनाय A 2. मजनीय Ca.—वज्जवज्जन् A 2. B. वज्जवज्जन् Ca.—

l. 29. From दिवादिभ्यः to तिकृतिङ left out in A 2. B.—P. 381. l. 1. (11, 3.) स्विष्टकृत Ca. स्विष्टकृतो A 2. B.

P. 382. l. 10. (12.) हृदः supplied. वैष्टमं C. वैष्टुमो A. B.—l. 17. (12, 1.) तोषकेण B. C. भाषकेन Ca. तोषकेण A.—l. 27. (12, 2.) यो after परिचरन् by conjecture. C has स, and omits the स after पुष्टः सन्.—P. 383. l. 27. (12, 6.) निवासयितारो ॥ विवासितारो A 2. B. निवासितारो Bm. निवसितारो Ca.

P. 384. l. 14. (13, 2.) मिचोऽहरमिमाणी added from C. B has only मिचो.—l. 22. (13, 3.) अविमुंचतः B. C. अविस्त्रयतः A; probably meant for अविस्त्रयतः.—l. 28. (13, 4.) जगन्निर्वाहकात्मकसंख्यादानार्थं ॥ जगन्निर्वाहकात्मकसंख्यादानार्थं A. C. Bm. जगन्निर्वाहकात्मकसंख्यादानार्थं B. जगन्निर्वाहकात्मकसंख्यादानार्थं Ca.—l. 29. संवृण्वन् C. अनुवृण्वन् A. B.—P. 385. l. 10. (13, 5.) नकेन समवेतः A. C. अतेन समवेतः B.

P. 386. l. 18. (15.) इत्याभ्यां Ca. इति द्वाभ्यां A 2. इविभ्यां B. See Anukr. M. p. 17.—l. 34. (15, 2.) पर्येति A. B. C. परिचाति Ait. Br.—P. 387. l. 9. (15, 4.) सात्यहव्यो ॥ सविहव्यो C. स्यात्यहव्यो Ca. सत्यहव्यो B. सत्यहव्यो A.—l. 15. (15, 5.) एतेन यजमानस्य A. B. अनेन यजमानः C.

P. 388. l. 29. (16, 2.) समीपे नाश्नान्मनुष्या यथा मुंचति ॥ समीपे पञ्चास्र मनुष्या यथा मुंचति A. समीपे अश्नास्र मनुष्या यथा अश्नामुंचति C. समीचेन मनुष्या यथा आश्नामुंचति B; Bm has अध्वनो न गंतव्यस्य मार्गस्याति समीपे मनुष्या यथाश्नान् विमुंचति Bm.—P. 389. l. 4. (16, 3) विपिपानो ऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् A 2. B. पिपानोऽत्यर्थं पिबन् व्यर्चात् Ca. Sāyana probably read वि। पिपानः। instead of विऽपिपानः. This is shown by the words विशिषिणार्चति, an explanation of व्यर्चात्, वि being generally explained by विशिषिण.—P. 390. l. 1. (16, 6.) पर्वतमपि मेघं वा। अरमेति मेघनामैतत् ॥ पर्वतमिति मेघं वा। मेघनामैतत् A. C. पर्वतं मेघं पर्वतमितिः मेघनामैतत् B. पर्वतमपि मेघं वा Ca.—l. 11. (16, 7.) ऽभूः C. Bm. अभूव A. B.—l. 24. (16, 9.) इति नृमणः A. C. Bm. इति नृमणः B. It ought to be नृमणाः।—P. 391. l. 20. (16, 11.) प्रभवति A 2. B. प्रभवेत् Ca.—P. 393. l. 7. (16, 17.) अचोधि A. B. C.—P. 394. l. 9. (16, 21.) क्रियते A 2. B. अक्रियत Ca.

P. 394. l. 13. (17.) विनियुक्तं A 2. B. निविज्ञानीयं Ca.—l. 14. त्वं महौ इति added by conjecture. The second Viniyoga is only given by C.—l. 29. (17, 2.) रेजत् अरेजत् अकंपत् Ca. रेजत् अरेजत्। अकंपयत् A 2. रेजत् अरेजत् अकंपयत् B. रेजत् अरेजत् अकंपत् Bm.—P. 395. l. 14. (17, 4.) विनाशरहितं Ca. विचाररहितं A. C. विच्युतिरहितं B.—P. 397. l. 18. (17, 12.) कियत् जगत् B.—P. 398. l. 12. (17, 15.) एकपदीयमृक् A 2. B. Ca, but see Rig-veda Prātisākhya 992.—l. 18. (17, 16) जयाक्षे° Ca sec. m. जायां चे° A 2. जायामि° Bm. जाया चे° B.—l. 20. From एवंभूतं to इत्यर्थः only in C. B has कोशमाधारभूतमिन्द्र-मवति रक्षणार्थं नाश्नावयामः न त्वजामः भजेम इत्यर्थः.—P. 399. l. 14. (17, 19.) अप्रतिगमनानि A 2. B. अप्रतिगतानि Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 31, 4; VII. 85, 3; VIII. 90, 5.—l. 25. (17, 20.) Ca inserts यज्ञोद्धूतं before ययशो.—l. 26. From विरप्सीतु° to विरप्सीत्वादि left out in A 2. B.—परिद्धातीयं Ait. Br. परिद्धादितीयं Ca.

P. 400. l. 4. (18.) आयेय Bm. आयेयं Ca. आयया A 2. आययां B.—l. 25. (18, 2.) दुर्गहा दुर्गहोयं दुःखेन याह्यं A 2. दुर्गहा दुर्गहोयं दुःखेन याह्यं B. दुर्गहा दुर्गहोऽयं दुःखेन याह्यं Bm. दुर्गहा दुर्गहं (दुर्गहं pr. m.) दुःखेन याह्यं Ca. We should expect दुर्गहा दुर्गहं दुःखेन

नाहं. Cf. Rv. Bh. V. 4, 9.—l. 33. (18, 3.) अन्वव्रवीत् B. अनुव्रवीत् A. C. Bm.—P. 401. l. 22. (18, 5.) तिष्ठति Ca marg. after अतिष्ठत्.—l. 28. (18, 6.) *प्रतिपादकोद्भूतेन A. B. C.—l. 30. इममर्थं A 2. B. इति मर्थं Ca.—P. 402. l. 6. (18, 7.) *सुतिप्रतिपादकानि कावित्वदानि Ca. *सुतिपादकानिवित्वदानि A 2. *सुतिप्रतिपादकानि निवित्वदानि Bm; B has प्राप्तवानिति निवित्वदानि, leaving out all between.—l. 7. ता Ca. ततो A 2. B.—पापं after ब्रह्महत्याकृतं supplied by conjecture.—l. 24. (18, 9.) प्रविध्यन् A 2. प्रविधान् B. प्रविद्धान् Bm. त्वां विध्यन् Ca.—P. 403. l. 1. (18, 10.) अदितिसंख्याय B. अदितिसंख्याय A 2. Ca. अदितिः वत्सं चरथाय B.—l. 25. (18, 13.) पुरीतंति Ca pr. m. पुरीतत Ca sec. m. पुरीतति A 2. पुरीततानि B. Bm.

P. 404. l. 13. (19, 1.) अस्मिन्त्यस्ते B. अस्मिन् लोके (Ca. अस्मिन् A 2.—l. 23. (19, 2.) नदीः C. आपः तासां B; omitted in A —P. 405. l. 1. (19, 3.) पौर्यमास आमा° B. पौर्यमास आमा° A 2. Ca. पूर्णमास आ आमा° Taitt. S.—l. 23. (19, 6.) एजदेवता चक्षता B. एजत एवत चक्षत A 2. एजत् एजत चक्षत् B. एजत् चक्षत् Bm. एजत् एजत चक्षत Ca.—l. 30. (19, 7.) हिंसिका B. हिंसका A 2. B. Ca.—P. 406. ll. 17 and 20. (19, 9.) उपविद्धिकाभिः A 2. B. उपदीहिकाभिः and उपदीकाभिः Ca.—P. 407. l. 5. (19, 11.) क्रियते B. क्रियत A 2. अक्रियत Ca.

P. 407. l. 15. (20, 1.) अग्नीष्टानां (Ca. Bm. अग्निष्टानां A 2. अग्निष्टीनां B. Cf. Rv. Bh. IX. 48, 5.—l. 23. (20, 2.) अग्निं जैवीकृत्य C. Bm. अग्निं लक्ष्य B. अग्निमुखीकृत्य A.—P. 408. l. 15. (20, 5.) इव after वीरपुरुष added from B. यो by conjecture.—l. 24. (20, 6.) न्युष्टं निर्गतं A. B. C. न्युष्टं निर्गतं Ca. The usual explanation would be नितरां प्राप्तं or व्याप्तं.—l. 30. (20, 7.) वारयिता A. B. निवारयिता C.—P. 409. l. 7. (20, 8.) A 2. Ca put ईषे after धनस्य, and omit ईषसे. l. 26. (20, 10.) वदाम A 2. B. वदामः Ca.

P. 411. l. 28. (21, 7.) सेवत इति यत् तत B (Ca. सेवत इति यावत् A.—P. 412. l. 27. (21, 10.) भजेय Ca. भजेयं A 2. B.

P. 413. l. 8. (22, 1.) यच्च हविरादिकं च (Ca. Bm. यच्च हविरादिकं च A. B.—P. 415. l. 20. (22, 10.) देहि C. उपसंस्वि A. B.

P. 416. l. 5. (23, 1.) B inserts उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः after सुतिरिति शेषः, and both B and Bm leave out all from यागं to किंच ऊध, while A 2 omits all from तस्य महिम्नो to उपसर्गश्रु.—l. 6. कस्य after होमनिष्पादकस्य added from Bm.—l. 26. (23, 3.) कानि चित् Ca. कानि A 2. B.—P. 418. l. 5. (23, 8.) संबन्धिनी Bm. संबन्धी Ca; left out in A 2. B.—l. 6. प्रतिवद्धी from Ca.

P. 419. l. 5. (24, 1.) परमैश्वर्ययुक्तं B. परमैश्वर्यं A. B. C.—P. 420. l. 2. (24, 4.) तदानीमेव जमे केचन भाग्यवंतो C. Bm. तदानीमेवातमे वातमे कत भाग्यवंतो A. तदानीमेव नमे भाग्यवंतो B 2. तदानीमेकेन भाग्यवंतो B 1.—l. 15. (24, 6.) Ca has after इत्या, सत्यमेव.—l. 16. The Pada MSS. have in the text अविवेन. The Samhitā MSS. S 2. 3 have अविवेनं तमित्; S 1 अविवेनकमित्. Sāyana read अविवेनं. Cf. Rv. IV. 25, 3.—l. 25. (24, 7.) अन्न मृष्टयववाची C. अन्नवाची A.—मृज्यत् A 2. Bm. मृज्यति Ca. All from पचनं कुर्यात् to इन्द्रो मनायोः is left out in B.—P. 421. l. 3. (24, 8.) सोमं मुन्यद्भिः Ca. सोमं त्वद्भिः A 2. सोमवद्भिः B.—l. 9. (24, 9.) मूक्यं पक्षेन B. मूक्यं पक्षेन Ca. मूलपक्षेन A 2.—l. 10. न विक्रीतस्त्वयं मया C. न स विक्रीतवान्पुरा A. B. न विक्रीतः स्वयं मया Ca.—स विक्रीता A 2. Ca. विक्रीता न B.—l. 11.

वक्तुं B. वक्तुं A. क्तुः C.—यदा Ca. या A2. यदा B.—तथोर्न A2. Ca. तथा B.—l. 12. चेतुतो । चेतुतो C. चेतुतो A. Ca. चेतुतो B. Aa.—अथ मूल्याधर्मितस्यामविचार्यैव निर्णयः A. अथ मूल्याधर्मितस्यामविचार्यैव निश्चयः B. अथ मूल्याधर्मितस्यात् विचार्यैव तु निर्णयः Ca. न्येतस्यात् C.—इतिव C. चन्विव A. चन्विन B.—l. 13. समयोचेति चिंतयन् Ca. समये । नेमि चिंतयेत् B. संमयोचेति चितायत् A2.—l. 14. क left out in A2.—दृष ॥ दृष A2. B. Bm. Ca.—एवार्थो A2. B. एवार्थो Ca.—इत्यर्थं A. C. ईरितं B; Bm, which gives only this last Sloka, has वक्तुमिति अयमर्थः प्रतिपाद्यते.—l. 15. मूल्या Ca. मूल्यां B. मूल्या A2.—l. 22. (24, 10.) सुतिभिः deest in A. B.

P. 422. l. 3. (25, 1.) को यजमान Ca; A2 omits को, B puts it before नर्थो.—l. 5. तर्पणाय ईद्रे । ईद्रे कीति C. अपर्णाय ईद्रे । स ईद्रेः A. अपर्णाय ईद्रे । पावते स ईद्रेः B.—l. 26. (25, 4.) धारयन् C पारयत् A. B: cf. Sat. Br. I. 4, 2, 2-5, 1, 8.—P. 423. l. 3. (25, 5.) हिंसन्तु A2. B. हिंसन्ति Bm pr. m. Ca.—l. 5. मनायुरिन्द्रविषयसुतिकामश्च C. मनायुः मनोयुक्तो यजमानः B; omitted in A.—l. 6 सुप्राचीः सुष्टु प्राचिता ॥ सुप्राचीः हविं सुष्टु प्राचिता Aa. सुप्राचीः सुष्टु प्रचिता A. सुप्राचीः हविभिः सुष्टु प्रतर्पयिता C. सुप्राचीः सुष्टु प्राचयिता B. सुप्राचीः सुष्टु प्राचिता Bm.

P. 424. l. 3. (26) सुपर्णीत्याना Ca. सुपर्णीत्या A2. B.—l. 9. (26, 1.) उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सर्वात्वं B. उत्पन्नतत्त्वज्ञानं सर्वात्वं Bm. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्वं A2. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्वं Ca.—l. 10. ईद्रे वा from B.—l. 11. आर्जुनेयं to अघिरहमेवास्मि given from C; omitted in A. B places किंच आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समहं नृपे प्रसाधयेऽहं कविः सर्वज्ञ उशना शुक्र इति मा मां पश्यत after इत्युक्तं भवति—l. 28. (26, 3.) धिरं अध्वंसयं B. धिरं प्रेरयं (' धिरं यं A.—P. 425. l. 13. (26, 5.) सोमपाजकान् Ca. सोमकान् A2. B. (cf. Rv. Bh. IV. 27, 3; IX. 77, 2.—l. 23. (26, 6) आहरेत् after अहरत् Ca.

P. 426. l. 12. (27, 1.) मामरचन्नित्यर्थः । अधाधुना स्नेनः स्नेनवत्स्थितोऽहं अवसा वेगेन निरदीयं । शरीरास्त्रिरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरतोऽस्मीत्यर्थः । (' मामरचन्नित्यर्थः । अधानंतरं स्नेनः सन् अवसा वेगेन गर्भात् निरदीयं निर्गतवानस्मि । B. The whole explanation after मामरचन्नित्यर्थः omitted in A.—l. 13. In the Ait. Ār. the *khandā* begins अपक्रामंतु गर्भिण्यः पुरुषे ह वा etc.—l. 28 (27, 3.) विक्षिप्तवतः Ca. विक्षितवतः A2. वीक्षितवतः B. वीक्षितवतः Bm.—l. 31. अक्किदत् B. Ait. Br. अक्किनत् A2. Ca.—यदा यदा Ca.—P. 427. l. 16. (27, 5.) सोमरसस्य Bm. सोमराजस्य A. C. सोमरस्य B.

P. 427. l. 18. (28.) ईन्द्रासोमदेवताकं Ca. ईन्द्रा A2. B.—युजेंद्रासोमं Ca. युजेंद्रासोमं A2. B. युजेंद्रासोम Anukramani MSS., corrected by Macdonell into सोमं. But cf. II. 30; VII. 104; and सोमापोष्ण II. 40; सोमारौद्र VI. 74.—P. 428. l. 11. (28, 3.) सर्वा सर्वाणि A. C. शर्वा (पवा Bm) सर्वाणि B. Instead of शर्वा, Sāyana read सर्वा.

P. 431. l. 9. (30, 7.) अत्यंतं B. किमित्यत्यंतं A. C.—P. 433. l. 30. (30, 24.) आदारयितः Ca. दारयितः A2. B. Cf. Nir. VI. 31.—P. 434. l. 1. ननु Ca. अनु A2. अच B.

P. 434. ll. 6 and 7. (31.) A2. Ca have पादनिवृत्त for णिचूत्.—l. 20. (31, 2.) भक्तं Bm. भोक्तुं A2. B. भक्तं Ca.—P. 435. l. 7. (31, 7.) त्वा त्वां MSS.—l. 17. (31, 9.) शतपरिमितमपि A2. शतपरिमितपरि B. शतमपरिमितमपि Bm. शतमपि मितमपि Ca.—l. 26. (31, 11.) वृषीष्य A2. आ वृषीष्य B. Bm. Ca.—P. 436. l. 5. (31, 13.) उहादयं Ca. उत्पादय A2. B.—l. 10. (31, 15.) Before अस्माकमुत्तमं, A. B have तस्मा त्वं, Ca स्मात्तं.

P. 438. l. 24. (32, 16.) घसः चषसः चषि Ca.—P. 439. l. 4. (32, 18.) चषावा चषासु खदीयं राधो धनं एतु Ca. चषावा चषादीयं राधो धनं एतु A2. चषावा चषादीयं राधो धनं ते त्वत् एतु B.—l. 7. (32, 19.) The Commentary to this verse is only given in B and Ca. A has दश ते कक्षयानामित्युक्त्वा त्वत्ता.—l. 28. (32, 23.) कमनेनानीयत Nirukta. कमनेनानीय A2. कमनेनानीयत Ca. कम । नेनीय B.—P. 440. l. 1. (32, 24.) यामेषु गमनेषु Ca. यामेषु यक्षेषु B. यामेषु A.

P. 440. l. 18. (33, 1.) देवेभ्यः A2. Ca. देवेभ्युः B. देवेभ्यु Ait. Br.—l. 20. स्वकार्यं प्रति प्रेषयन्ति ॥ स्वकार्यं प्रति प्रेषयति Ca. स्वर्गं प्रति प्रेषयति A2. Bm. स्वर्गं प्रति प्रेषय इति B.—l. 30. (33, 2.) From वेषेण to कर्मभिः taken from Ca. परिविष्टो वेषणा (वेषणेन B1) परिचर्य वेषणेन दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येष्टारं etc. B. परिविष्टो परिवेषणेन परिचर्य वेषणा वेषणेन व्याप्ता यद्वातन्तराध-वदेवानामिन्द्रादीनां etc. A. परिविष्टो वेषणा वेषणेन परिचर्य वेषणेन दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येष्टारं etc. Bm.—l. 31. युवशा कर्त्तेति देवप्राप्तेकरेकांतस्त्रिण देवैरेकत्वादिभावः । A. °त्वादिति भावः B. युवशा कर्त्तेति देवत्वप्राप्तेरक्तोचलेन देवेकत्वादिति भावः । Ca.—P. 441. l. 2. मनायै मतिरुते Ca. मनायै चतेन A. मनायै B.—l. 10. (33, 3.) चभवः Ca. चषयः A. B.—l. 18. (33, 4.) After चकु-र्बन्निति यत् Ca adds किं मृताया गोस्त्वचांगसु ह्याय तस्या मांसं समयोजयन्नित्यर्थः.—l. 25. (33, 5.) देवत्वप्राप्त्युक्तेन देवत्वेन तदा तेषु (तेषा B1) मध्ये एको ज्येष्ठः A. B. देवत्वप्राप्त्युक्तो ज्येष्ठः Ca.—l. 27. तद्वरः कनिष्ठो वाजः B. तत्कनिष्ठस्ततोऽपि कनीयान् Ca ; omitted in A.—l. 28. वो वचः युष्मद्वचनं from P and the margin of Bm.

P. 445. l. 15. (34, 7) अमुभिः Ca. अतुभिः A2. B.—P. 446. l. 5. (34, 10.) वाजवतं-मन्नवतं C. वाजवतं वलवतं B. वाजवतं A.—l. 6. दातुं Ca. दत्त B. ददातु A. ददात C.—l. 7. रयिं after दत्त C अयिं A ; omitted in B.—l. 13. (34, 11.) अपरक्ता A. B. अपगता C.—l. 14. मरुद्भिः सं मरुद्भिः ॥ मरुद्भिः दथ Bm. मरुद्भिः B ; left out in A2. Ca ; but there seems to be the sign + in A2, to mark the omission.

P. 446. l. 26 (35, 1.) अत्वागच्छन्तु A2. B. अतु गच्छन्तु Ca.—P. 447. l. 9. (35, 3.) From अथ सोऽग्निः to कुशलहस्ता यूयं from C. B gives the following Commentary on this verse : हे वाजाः गृहस्ताः शोभनहस्तोपेताः अमवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत व्यकृणत कृत्वा च हे सखे सखिभूताग्ने विशिञ्चेति (इति not in Bm) अनुयष्टेण सोमपानमित्यत्रवीत अवदत्त अथ यूयं अमृतस्या-मरणधर्मकस्य etc.—P. 448 l. 19 (35, 9.) °सोमदानवतं तृतीयं A. B. °सोमदानवतं यन्तृतीयं Ca.—l. 20. परिवेषनवत् ॥ परिषेचनवतं A. B. परिषत्तचवनतं Ca

P. 449. l. 8. (36, 2.) तु धिमे only in B. Bm.—P. 450. l. 8. (36, 6.) सुत्वा युक्तो C. सुत्वा A. सुत्वा B.—l. 11 एवमेव A2. Ca. एवमेव B.—अमुय्येवहार° A2. B. अमुय्येवहार° Ca.

P. 451. l. 24. (37, 2.) दद्यायोत्साहाय C. दद्याय वलाय B. दद्यायोत्साहाय A.—P. 452. l. 18. (37, 6.) भवत्विति Ca. भवतीति A2. B.—l. 25 (37, 7.) तरीतुं सा° Ca. तरितुं सा° Bm. तरीतुसा° A2. B.

P. 454. l. 9. (38, 4.) After यजमानस्य Ca has आप इति देवताविशेषणं । अयः संभूत इत्यर्थः ।—l. 22. (38, 6 and 7.) The Commentary of the two verses wanting in A2.—l. 24. (38, 6.) Instead of सुम्वा, Sāyana explains सुम्वा. But Bm has only सुम्वा शोभमानः.—P. 455. l. 12. (38, 9) अभिमविचीं जूतिं परामिभूतिं चेतुमयं वा ॥ अभिमविचीं जूतिं चेतुक्तं यं वा A2. अभिमविचीं जूतिं परामिभूतिं चेतुक्तं य B. अभिमाविची जूतिं परामिभूतिं चेतुक्तं यं Bm. अभिमवतीं जूतिं परामिभूतिं चेतुमयं वा Ca.

P. 456. l. 2. (39, 1.) चासं C. चासं A. Ca. चासं Aa. B—विवासयंती: A. B. Ca.—
l. 3. After तासां A. Ca. have ये (or धे). B omits several words.—l. 10. (39, 2.)
तारकं चं A. Ca. तारयितारं B. तारयितारं Bm.—l. 24. (39, 4.) यत्तदमन्वाहि ॥ तदमन्वाहि
A. Ca. यदमन्वाहि B.—P. 457. l. 3. (39, 6.) मन्वायंति A 2. B. Ca. प्राञ्च Âsv.

P. 457. l. 27. (40, 2.) तुरखसत् । त्वरया सीदति added from B. इति तुरखसत् supplied
by conjecture.—P. 458. l. 4. (40, 3.) वागुक्त्व ॥ वागुक्त्वा A. वागुक्त्वा C. वागु B.—
वांखन्धि A 2. Ca. वाखिति B; Bm has गमनं चनु यथा वाति एति तद्वत् सर्वो वेगवान् etc.—l. 5.
After श्रेणखेव Ca has तस्य देवस्य.—l. 11. (40, 4.) कचप्रदेशे Ca. कचप्रदेशे C. कचिप्रदेशे A.
B 1 Bm. कचिप्रदेशे B 2: cf. Rv. I. 117, 22.—l. 13. त्वरयति गंतुं ॥ त्वरयति गंतुः C. त्वर-
यितु गंतु A. गत्वतुं यंति B. त्वरयंति Bm.—l. 25. (40, 5.) ऽचित्तरूपस्थितः C. ऽचित्तरूपस्थितः
A. ऽचित्तनूपस्थितः B. ऽप्राणिनां हृदि स्थितः B sec. m. ऽहृदि स्थितः Ca.—l. 26. इह हिंसागत्योः
B in marg. after इतिर्गत्वर्थः.—गंता योहं सोसावित्यादि° Ca. गंता ह योहं सोसार्भवित्यादि° A 2.
गंताहंसोहंसुर्गोहंसोसावित्यादि° B pr. m. गंताहंसः सोहं [in margine अहं सः सोहं] सूर्योहंसोसावि-
त्यादि° B sec. m.—l. 27. एकीकृत्योपाख्यः परमात्ममंचप्रतिपाद्यः C. एकीकृत्योपाख्य परमात्ममंचप्र-
तिपाद्यः Aa. एकीकृत्योपरस्परमंचप्रतिपाद्यः A. एकीकृत्यं परस्परपरमात्ममंचप्रतिपाद्यः B. एकीकृत्य
उपाख्यः परमात्मा मंचप्रतिपाद्यः B sec. m.—l. 34. यच्चो ॥ यच्चं A. B. C.

P. 459. l. 14. (41, 1.) हविष्मान् हविर्युक्तः etc. B has हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणे
(°लक्षणे B 2) अमृतः मरणरहितो होता न स्वर्गसाधनभूतोऽभिरिच.—l. 15. तथा यस्मोमो Ca. तथा
अयं स्मोमो A 2. B. यः अयं स्मोमो Bm, which omits स यथा तथा.—उक्त उदितः C. उक्तं हिते
A. उक्तः अभिहितेन B. उक्तः अभिहितः Bm.—l. 30. (41, 3) माधेतां from Ca.—P. 460.
l. 6. (41, 4) After हिंसकः A. C. have शत्रूणां. B omits the whole passage.—l. 13.
(41, 5) गमनशीला Ca after गत्वी.—l. 18. (41, 6.) तनये तन्पुत्रे A. C. तनये पौत्रे B.—l. 20.
परितनके ॥ परितनके A. B. C. परितनकमे गमने (Ca.—P. 461. l. 5. (41, 8.) सुदानू शोभनफ-
लदातारौ added from B.—l. 6. पदातय अवसे रक्षणाय Bm. यदमयः अवसे रक्षणाय B.
पद्वये A. पत्त्वयेड्ड C; left out in Ca.—l. 7. मनस ईश्वरा A. C. मनसा इषाः (i. e. मनस
ईषाः) B. मनस इषाः Bm.—l. 13. (41, 9.) धनिकं स्वामिनं C. अधिकं स्वामिनां A. B.—
शीघ्रगामिन्य इव from Ca.—l. 19. (41, 10.) रथरूपस्य A. B. रथसमूहरूपस्य C.—l. 20. त्वना-
त्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन from C.—चक्राणा A 2. B. Ca.—भवतं C. अवतं A. B.—l. 27. (41, 11.)
Before वाजसातौ B has ततोऽस्मदीधि

P. 462. l. 5. (42, 1.) चित्तिस्वर्गभेदेन ॥ चित्तिः स्वर्गभेदेन A. B. C.—l. 22. (42, 3.) From
ते अप्यहमेव to बावापुषिष्वी supplied from Ca: left out in A. B. Bm have रजसी राजमानि
रोदसी बावापुषिष्वी धारयं च धृतवानस्मि । किंच विद्वान् त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा सर्वाणि भुवनानि
समीरयं । प्रेरयामि ॥.—l. 30. (42, 4.) अतावा यज्ञवान् Ca.—मर्द्यमेव C. समर्थमेव A. B.—
P. 463. l. 7. (42, 5.) परेषामभिभाविकोऽहं A. C. अन्येषामभिभाविकोऽहं B. अन्येषामभिभावि-
कलोऽहं Bm.—l. 22. (42, 7.) वृत्तानाच्छ्रान् A. C. वृत्तानावृत्तान् B.—l. 23. अप्सृष्टान् C.
अप्सुतान् A. मेघान् अप्सुतान् B.—l. 28. (42, 8.) पत्यावराजकं वृद्धा राष्ट्रं पुत्रस्वलिप्सया Ca.
अपिताराजकं वृद्धा राष्ट्रं पुत्रस्व लिप्सया A 2. अराजकं वृद्धा राष्ट्रं पुत्रकुत्सस्व लिप्सया B. Bm.—
l. 29. पुनः प्रोचुः A. C. प्रतिप्रोचुः B.—P. 464. l. 8. (42, 9.) अग्नीययत् C. प्रीणयति A. B.—
l. 15. (42, 10.) युवां संभक्तारौ वयं C. युवां सो वयं A. हविषां संभक्तारौ वयं B.—मोदंतु B.
मोदंत A 2. मोदंते Ca. मदंतु?

P. 464. l. 19. (43.) प्रातरनुवाकाश्विनेश्वर्योराश्विने C. प्रातरनुवाकाश्विने A. B. —l. 27. (43, 1.) श्वेयेम आययेम वा ॥ श्वेयेम श्वेयेम वा A. श्वेयेम वा C. श्वेयेमाश्वेयेम वा B. The last reading explains श्वेयेम by आययेम from अयम्. But Sāyana seems to give two different etymologies of श्वेयेम, either from श्वि or from श्वि.—P. 465. l. 1. (43, 2.) मुखयेदक्षान् B. मुखयेदक्षान् A. C. Sāyana explains frequently मुख by मुखयति.—P. 466. l. 4. (43, 6.) वेतारो गंतारो Ca. —l. 14. (43, 7.) गरितारं only in A.

P. 466. l. 23. (44, 1.) गवां from Ca.—l. 30. (44, 2.) After विभक्तिव्यत्ययः A. C have समिधि, Ca समधि.—l. 32. वहति वाहयति Ca.—P. 467. l. 20. (44, 5.) इच्छन्तो यजमानाः C. इच्छमानाः A. B.

P. 468. l. 14. (45, 1.) Sāyana has omitted युज्यते, which Bm inserts after गता ; *दित्यस्य सानु युज्यते वि सान्वौ समुं B. *दित्यस्य सानुवि समुं Bm. *दित्यस्य सानुनि सानौ समुं A 2. Ca.—l. 15. त्रिविधाः पृषासोऽन्नानि । A. C leave out पृषासोऽन्नानि. B gives the whole passage in this way : त्रिविधाः मिथुना (० B 1) वेधा विहितं याच इदमन्नमग्नं पृषासः अन्नानि सानं खादयसेति हि श्रुतं । It seems that पृषासः अन्नानि, as युज्यते before, *was inserted in B from the margin. वेधाः वेधा विहितं वा इदमन्नमग्नं पानं खादयसेति हि श्रुतं Ca. वेधा विहितं याच इदमन्नमग्नं पानं खादयसेति हि श्रुतं A. त्रयः त्रिविधाः अग्नं पानं खादः पृषासः अन्नानि तुरीयः etc. Bm.—l. 17. रसद्रव्याधारः Ca. स द्रव्याधारः A 2. B. —P. 469. l. 10. (45, 4.) मध्वि ॥ मधुमिव A 2. B. Ca.—l. 24. (45, 6.) ते वाहनिः A. B. C. ते धाहनिः B 1. ते च अहोमिः Bm.—अस्यन्तो inserted from Ca, which has after ररमयः ॥, तो वाहनि प्रकाशाः प्रसिद्धीरवाहोमितावी द्विधतः कंपयन्तो अंसयाता वा तमांसि etc.—P. 470. l. 1. (45, 7.) प्रावोचं ॥ प्र वोचं A 2. B. Ca.

P. 472. l. 26. (48, 3.) विश्वरूपे A 2. B. वज्ररूपे Ca.

P. 473. l. 14. (49, 2.) वामास्त्रे चारुः शोमनः ॥ वामास्त्रे सोमः A. वामस्त्रे सोमः B 1. हे इंद्राबुहस्यती चारुः शोमनः B 4 sec manu. वां आस्त्रे अयं सोमः चारु परि पिब्यते Bm. Ca omits the whole passage.—l. 21. (49, 3.) *संबंधि ॥ *संबंधिनं A. B. C. See Amarakosha II. 2, 5.

P. 474 l. 15. (50, 1.) मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं तं Ca. मंद्रजिह्वं तं A. C. मंद्रजिह्वं मंद्रा जिह्वा यस्मासौ मंद्रजिह्वः तं B. कीदृशं मंद्रा जिह्वा यस्मासौ मंद्रजिह्वः तं मंद्रजिह्वं Bm.—l. 21. (50, 2.) उपचिपति A. Bm. C 2. उपाचिपति B. उपचपति Ca.—l. 33. (50, 3.) शब्देन A 2. B. शब्दनां Ca.—P. 476. l. 4. (50, 7.) महतां मंषाणां Ca.—l. 11. (50, 8.) सन् कुच स्त्रे स्वकीयजातय Ca.—एकीकसि ॥ एकीकसि A 2. B. Ca. एव कीकसि Bm.

P. 478. l. 13. (51, 3.) After विमथे Ca has अंधकारस्यांतर्मथे. Bm inserts अंतः after इत्यर्थः.—l. 21. (51, 4.) ती द्वी तच येऽपि B. त्वे द्वे तच येऽपि A. यद्वी तच योऽपि Ca.—P. 479. l. 3. (51, 6.) कतमा च Ca.—l. 5. अशीर्षा A. B. अशीर्षा Ca.—यतः ॥ यथा A. B. C.—l. 6. उपासाकृशं A 2. B. उपासां साकृशं Ca.—l. 11. (51, 7.) ताः खलूपकारिणः Ca. ताः खलूपकारिणः A. Bm. *वारिणः B.—l. 19. (51, 8.) देशादेकरूपादंतरिचात् Ca.—l. 20. अस्त्रिणच-चिरादिकं Ca. अस्त्रिणशब्दिकं A. अस्त्रिणादिकं B.—l. 22. प्रसंगादुपकारत्वाच्च A. B. प्रसरायका-

Ca.—l. 28. (51, 9.) अहिंसितवर्णा taken from Ca.—P. 480. l. 5. (51, 10.) आ पूरयः Bm at the end.—l. 11. (51, 11.) विभातीर्विविधमानाः Ca.

P. 481. l. 1. (52, 4.) विपुल्यमाना B. C. युज्यमाना A.—l. 11. (52, 6.) अनु पचात् taken

from Ca; omitted in A. B. C 2. B 2 has चन्वच चनुरच sec. manu. B 1 has चनु रच. Bm चनुच रच.—l. 12. (52, 7.) The Viniyoga is given in Ca only.

P. 482. l. 30. (53, 5.) चंतरा चां न A. B. चंतरा चीतं Ca. But Nir. II. 10 has चंतरा चांतं भवति.—P. 483. l. 4. तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिसत्वाख्यानं Ca. Bm. तिस्रोऽभिर्दिवः इन्द्रप्रजापतिसत्वाख्यानं A. तिस्रो दिवो अपीन्द्रप्रजापतिरित्वाख्यानं B 2. तिस्रो दिव अपीन्द्रप्रजापतिसत्वाख्यानं B 1.—l. 23. (53, 7.) धनादिभि Ca. धनानि A 2. B. M 1.

P. 484. l. 17. (54, 3) अनागसः अपापाय B.—l. 26. (54, 4.) न प्रमीयत । न ग्रहिंक्षेत् A. B. न प्रमीयत । न ग्रहिंक्षेत् Ca.—l. 27. दैवस्वेत्यधिकरणे ॥ दैवस्वेति अधिकरणे A. B. C 2. दैवधिकरणे Ca.—l. 29. यत् यः ॥ यः B 2. यं । Ca. यी A. यः B 1; left out in Bm.—सुषति प्रेरयति B.—P. 485. l. 5. (54, 5.) गच्छंतस्त्वां A. C. गच्छंतः प्राणिनस्त्वया B.

P. 485. l. 23. (55, 1.) The whole passage from कश्च वक्ता सं० to वारयिता is taken from Ca.—l. 28. समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् A. C 2. समिधिकरण इति समानाधिकरणं यत् B. नामंचिते समानाधिकरणे (Pân. VIII. 1, 73) इत्यविद्यमानवत्प्रतिषेधात् Ca.—l. 30. युष्माकं मध्ये अध्वरे Ca —l. 31. From को वरिवो to को वरिवो wanting in B; Bm has अध्वरे यागे को वरिवो धनं धाति ददाति तं रचत.—P. 486. l. 4. (55, 2.) दुःखानामभि-अधितारः Ca. दुःखानामाभ्यधितारः A. B. दुःखानां नाभ्यधितारः Bm.—l. 12. (55, 3.) यथा wanting in A. B. C. अस्यान्यथा Bm.—l. 13. तथा Bm. इ तथा A. B. C 2. यथा B 2 sec. manu. Ca omits the whole passage.—l. 26. (55, 5) इन्द्रसखस्य Ca. अद्रेसखस्य A. अद्रेः सखस्य B —P. 487. l. 25. (55, 10.) आगच्छति Bm. Ca. आगच्छति A 2. B.

P. 487. l. 27. (56) वामदेवस्यार्थं यावापृथिव्यावित्यनुक्रमणिका (०या इत्य० B) A 2. B, the words between wanting. मही सप्त यावापृथिव्यावित्यनुक्रमणिका Ca. ०पृथिवीयं Anukr. Cf. Pân. IV. 2, 32; Rv. Bh. I. 159. 185; VI. 70; VII. 53.—l. 29. Âsv. adds इह ऋषि after मही यावापृथिवी.—P. 488. l. 5. (56, 1.) इह यक्षि deest in A. C.—l. 24. (56, 3.) We should expect रजसी before चंतरिषे. Bm inserts रजसी भुवने before अवशे.—P. 489. l. 11. (56, 6.) राजयः । ईशाने भवयः । Ca.—०शरीरेकदेशेन Ca. ०शरीरेकदेशेन A. ०शरीरेकदेशादिना B.—यौ स्वीयेनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन Ca. यौ स्वीयेनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन A 2. Aa. स्वीयेनोषरेण Aa sec. manu. यौः स्वीयेनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन B 2. यौरेया स्वीयेनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन B 1. यौ स्वीयेनासरेण भुव स च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन C 2. यौः स्वीयेनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन Sâyana's Commentary to the Sâma veda. कार्ष्णेयेन or कार्ष्णेयेन?—l. 16. (56, 7.) साधयः साधययः Ca.—l. 17. आश्रयतः A 2. Bm. Ca. आश्रययः B.

P. 489. l. 21. (57.) ते चानुभवावा च चतुर्थी च Ca. ते चानुभवावा चतुर्थी च B. ते चानुभवावा च चतुर्थी च A 2. See Anukr. M. p. 18.—P. 490. l. 6. (57, 2.) मधुस्रावि सुपूतं ॥ मधुस्रावितं सुपूतं Ca. मधुस्रावित A. मधुस्रावि तत् B. मधुस्रावि तं Bm; B. Bm put सुपूतं शोधितं after कर्मि प्रवृद्धं.—l. 29. (57, 5.) हे मुनासीरा stands before अतः मुन इन्द्रः in A. B. In the quotation from Yâska, मुनो वायुः is left out in A. B. C. Sâyana takes मुनासीरी either as Indra and Vâyû, or, according to the Nairuktas, as Vâyû and Âditya. This is shown in verse 8. Ca reads बुदेवः मुनूदेवतेति शीनकः । अतः मुन इन्द्रः सीरो वायुः इन्द्रवायू । हे मुनासीरा इन्द्रवायू । वाय्वादित्याविति निरुक्ताः । मुनो वायुः मु इत्यंतंरिषे etc. Shadgurusishya, in his Commentary on the Nirukta, writes, मुन इति वायोरभिधानं ।

काङ्कुद्देवताविदः । वायुः मुनः सीरः सूर्य मुनासीरी वायुसूर्यो वदन्ति । मुनासीरमिदं वाक्कचु मेने
सूर्येद्री तु मन्वते प्राकपूर्निरिति पराशरः.—मु इति Aa pr. manu. Ca pr. manu. मुन इति Aa sec.
manu. Ca sec. manu. मुन इति A 2. मु इति B. C. मु इति Nir.—P. 491. l. 11. (57, 7.)
दुष्मात् A 2. B. दुष्मते Ca.—l. 17. (57, 8.) नो भूमिं फासा भूमिविदारककाठाः । ताः फासा
भूमिविदारककाठाः (विदारकाठाः Bm.) B. ता भूमिफासाः विदारककाठाः A. नो भूमिं फासाः
विविदारककाठाः Ca.

P. 491. l. 28. (58, 1.) इति वा समुद्रोऽग्निः पार्थिवः Ca. इति वा पार्थिवः A. इति पार्थिवः
B.—l. 29. ऊर्मुत्पादकः Ca. ऊर्मुत्पातकः A. ऊर्मुत्पातृको B.—l. 30. समुद्रवणं B. Ca. समु-
द्रवरणं A. C 2.—P. 492. l. 10. (58, 2) सुमः A. C. Bm. सुबामो B.—l. 17. मुंगाणि
दिसुपाणि वेदचतुष्टयरूपाणि वा Ca.—l. 20. (58, 3.) स चयाणां वर्णाणां चिभिर्वेदेः Ca. In Āpa-
stamba's Paribhāṣā-sūtras we have यत्तं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ स चयाणां वर्णाणां ब्राह्मणराज-
न्यधोर्वैजस्य च ॥ २ ॥ स चिभिर्वेदैर्विधीयते ॥ ३ ॥ See Zeitschrift der Deutschen Morgen-
landischen Gesellschaft, vol. ix. page xliii, 'Über die Todtenbestattung bei den
Brahmanen von Max Muller.'—अपेचयेव ॥ अपेचयेव A 2. B. Ca.—l. 22. ब्रह्मोदने ॥ ब्रह्मोदनं
A 2. B. Ca.—l. 23. इसा अनुष्ठानस्य B. इसानुं A 2. इसोनं Ca.—l. 24. चिप्रकारं Ca.
चिप्रकारं A 2. Bm, deest in B 1.—l. 25. महो देवः एव यज्ञात्मा महानुभावो देवः Ca.—l. 28.
एत अयथार्थत्वात् A. एव अयथार्थत्वात् ('and Aa pr. manu. एव अयथार्थत्वात् Aa sec. manu.
एवः अयथार्थत्वात् Ca. एवाअयथार्थत्वात् B.—l. 32. अग्न्यायात्मकत्वेन संबद्धः Ca. अग्न्योन्मात्मकत्वेन
संबद्धः A. B.—P. 493. l. 15. (58, 5.) अप्संभवो Ca. अपः संभवो A. B.—l. 22. (58, 6.) उपरि
deest in A. B.—P. 494. l. 5. (58, 7.) यथा काठा मिदं Ca.—l. 21. (58, 9.) The MSS.
have व्यञ्जयन्तः instead of व्यञ्जयन्तीः, a mistake of frequent occurrence in Sāyana.—
l. 33. (58, 11.) तदन्ते इति दृष्टा C. तदन्ते इति अथा A. तदन्ते घृताधी B.—P. 495. l. 5. विश्वं
भुवनमधि अितं B. विश्वं भुवनं कृत्स्नं भूतजातमधि अितं । आश्रितं । तदपि च धाम कुच कुचासू इति ।
उच्यते । Ca ; deest in A. C 2.— अतः समुद्रे वडवापिलेन B. अतः समुद्रे अंतरिक्षे मध्ये सूर्यमं-
डकत्वेन Ca ; ueest in A. C 2.

MANDALA V.

P. 496. l. 7. (1.) प्रातरनुवाके from Ca.—l. 29. (1, 3.) तदा मुचिः दीप्तो B. यदेव मुचो
दीप्तो C. यदेव मुहीप्तो A.—P. 497. l. 8. (1, 4.) नानारूपे from Ca. Bm.—l. 9. उदयकाले
A 2. B. प्रातःकाले Ca. Bm.—l. 18. (1, 6.) सूचितं च MSS. Cf. Th. Aufrecht, Das Aitareya-
brāhmaṇa, page iv seq.—l. 27. मध्य इहः समिद्धः ॥ समिद्धः A 2. B. मध्य इहः दीप्तः Bm.
Ca.—P. 498. l. 1. (1, 7.) प्र before ईळते only in Bm.—l. 18. (1, 9.) प्र सद्यः Bm.—यदी
यज्ञाय B.—l. 20. मातृधीयां यजमानरूपाणां Ca.—l. 27. (1, 10.) महि of the text is left
unexplained in A. C. बृहन्नहत् महि भद्रं महत्सुखं च B.

P. 499 l. 12. (2.) जगनाम्नः ॥ जगनाम्नः A 2. B. Ca. M 1.—l. 14. ज्ञानः Ca. ज्ञारः
A 2. B. The Anukramanī has ज्ञानः ; in the Bṛihaddevatā sloka 043 we find
बुधो ज्ञानः पुरोहितः, Devarāga on Nir. IV. 18 has जगन्पुत्रः, see Nir. SS. vol. ii. p. 441.
The Tāndya-brāhmaṇa 13, 3, 12 has बुधो वै ज्ञानः, taken by Sāyana for वैज्ञानः,
विज्ञानस्य पुत्रः.—l. 20. (2, 1.) ऐस्तावः C. ऐस्तावः A. B.—ज्ञानः Ca. ज्ञारः A 2 ; wanting
in B.—l. 25. दिवाः A 2. दिवः B. Ca.—l. 26. रागात् C. वेगात् A. B.—l. 28. संचितं A 2.

संचित् B. निश्चित Ca.—l. 29. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्या जातां C. एवं गायन् । ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्या जातां A. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्या जातां B.—l. 30. सन्धक् तद्वरलोषयित्वा C. स्रक्करलोषयित्वा A. संस्तरि तोषयित्वा B.—l. 32. धावयन् A. Bm. C. धारयन् B.—P. 500. l. 1. निहितं स्थितं पुरः B. स्थितं पुरः पुरोदेशे Ca; deest in A.—l. 2. जानो ॥ जारो A 2. B. Ca.—l. 11. (2, 2.) कशिपुना ह्यस्रं B. Ca pr. manu. कशिपुना ह्यस्रं A. Ca sec. manu.—l. 14. कुमारजननं A. कुमारं जननं B 2 pr. manu. B 1. कुमारं जननं B 2 sec. manu. कुमारमातुं C.—l. 29. (2, 4.) अरण्यां C. आरण्यां A. B.—l. 32. जीर्णा from Ca.—P. 501. l. 5. (2, 5.) व्ययोजयन् ॥ विद्योजयन् MSS.—l. 14. (2, 6.) मर्त्येषु तदीयेषु लोकेषु Ca.—l. 16. अचेर्ब्रह्माणि ॥ अथा ब्रह्माणि A. C. अथ ब्रह्माणि B.—l. 17. प्राणमयं ॥ शार्ख मेगं A. Aa B. C.—l. 24. (2, 7.) अनेकरूपाक्षुपात् Ca. अनेकयुपात् A. B.—l. 26. सुतिकर्मेतात् ॥ सुतिकर्मेतात् Ca pr. manu. सुतिकर्मेतात् A. B. C.—असावीत् A 2. B. सुतिभिः अमुंचत् Ca.—P. 502. l. 20. (2, 10.) भंगं B. यावां A. यारां C.

P. 503. l. 7. (3.) Colebrooke's MS. of the Anukramanikā adds आद्या विराट् तृतीया मारुतरौद्रावैष्णवी.—P. 504. l. 1. (3, 3.) अपो ॥ आपो B; deest in A. C.—l. 2. वृद्धवर्धितामि B. उद्भावयितरामि C. वृद्धवर्धितराम A.—l. 3. अगम्यं A. Bm. अचचुर्गम्यं C. गम्यं B.—l. 18. (3, 5.) अतिथिवत्पूज्यो भवसि from Ca. भवसि B; omitted in A. C.—l. 26. (3, 6.) वनं A 2. B. फला Ca.—P. 505. l. 3. (3, 7.) चिकित्स्वः चेतनावन् Bm in marg. before अपि.—l. 16. (3, 9.) पुत्रस्थानीयः पुत्रजाता वा Ca. — P. 506. l. 10. (3, 12.) वसवे वासकाय C. वसवे वासका A. वसवे धनार्थं वासकाः B.—l. 11. अवाचि before उक्तवान् omitted by A. C; B puts it after आगोऽपराधं.

P. 506. l. 20. (4, 1.) वृत्त्यवृत्तिभ्यां A. वृत्त्यवृत्तिभ्यां B. C : cf. Pān. II. 1, 3 Comm.—P. 507. l. 17. (4, 5.) मरुतः क्रीडिभ्यः B.—l. 23. दुरोणे गृहे from Bm.—P. 508. l. 2. (4, 6.) तर्पयसि Bm. तर्पयसि पाहि A. B. C. तर्पयसि तर्हि ?—l. 14. (4, 8.) चित्वादिषु C. Bm. दिव्यादिषु A. B. दिषु A 2.—l. 22. (4, 9.) दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि ॥ दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि A 2. Ca. गह्यानि Bm. दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि B. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2.—ll. 23 and 24. अस्माकं Bm. नोऽस्माकं A 2. B. Ca.—P. 509. l. 2. (4, 10.) कीरिणाशब्देन A. B. C.—l. 3. त्वामस्रप्रदं मन्त्रमानो Ca.—l. 4. प्रजायसे B. Taitt. Br. प्रजायते A 2. Ca.

P. 509. l. 17. (5.) अथेति वा A 2.—l. 20. (5, 1.) हे ऋत्विज Bm. Ca.—l. 29. (5, 4.) The Samhitās write, both here and X. 18, 10, ऊर्गस्रदाः.—P. 510. l. 23. (5, 9.) पोषे पोषकरणे Bm. पोषकरणे Ca. पोषकारणे B. पोषे करणे A 2 sec. manu.

P. 511. l. 9. (6.) Āsv. has between the two verses a third: आ ते वत्सो मनो यमत.—P. 512. l. 13. (6, 5.) आ पूरणः Bm at the end.—P. 513. l. 4. (6, 8.) प्रयच्छ A 2. B. आहर Ca.—l. 12. (6, 9.) पचसि वा C. वसि वा A. सेवसि वा B.—l. 18. (6, 10.) अनुवक्तं संबद्धं Ca.—l. 19. यक्षि सुत्या सुवन्ति after स्थापयन्ति Ca.—निर्दिशन्ति etc. to यस्म्य भवन्ति from Ca. निर्दिशन्ति । अनुवर्षया अस्या यस्म्य भवन्ति A. निर्दिशन्ति किंच अस्मै अस्मानु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिकं उतापि च त्वत् आश्वत्थं आश्वतो अस्या यस्म्य भवन्ति B.—l. 21. धारयति A 2. B. धारयतु Bm. Ca.

P. 514. l. 11. (7, 3.) द्योतमानस्त्रास्त्रा A. B. द्योतमानस्त्रा Ca. द्योतमानस्त्राभिः C.—l. 13. स्वीकरोति A. B. स्वीकरोमि C.—l. 29. (7, 6.) सुहृणीचं Bm. सुहृणीचमभिः A. B. C.—आप्यर्थं A. C. आपारार्थं B.—P. 515. l. 6. (7, 7.) उह भवन् ॥ उह्वन A 2. उह्वन् Ca; deest in B.—l. 24. (7, 10.) B. Bm add हे ऋषि in the beginning of the verse, but

Sāyana seems to have read ऋषिः for ऋषिः.—अभिजः after अतिरिक्तः repeated in A. B. C. अभिजः अधृषो वा जनयिता B1. अभिजः अधृषजनयिता Bm.

P. 516. l. 12. (8, 2.) स्यतारं A 2. स्यतारं दातारं Ca. संसर्गितारं B. संपर्कितारं Bm.—वृषाणां A. C. रक्षसां B.—P. 517. l. 23. (8, 7.) अभिजन्म B. अभिजन्म A 2. अभिजन्मस्य Ca pr. m. अभिजन्म Ca sec m.

ASHTAKA IV.—From here B gives only an extract of the Commentary, leaving out all that does not belong materially to the explanation of the text, especially all grammatical rules and quotations from Yāska. It becomes nearly identical with Bm.

P. 519. l. 6. (9) शिष्टाः पञ्चतस्य च सूक्तस्येति परिभाषया अनुष्ठुमः Ca.—l. 14. (9, 1.) B has only the last explanation जातं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः.—l. 15. मगिरश्च to अर्थत्वात् left out in B. The whole grammatical explanation from इविष्यंतः to the end of the verse is omitted in B.—P. 520. l. 4. (9, 2.) यजमानस्य प्रभूतां Ca. यजमानप्रभूतां A. यजमानप्रभूतीनां Aa. यजमानस्य B.—l. 6. सूक्तानि A 2. सूक्तानि Ca. वृत्तानि to तस्य left out in B.—l. 7 sq. मनुषः आदुपधात्वात् A 2. मनुषः । आदुपदधत्वात् Ca.—l. 21. (9, 3.) After इत्याकारलोपः Ca adds नि धास्ये नित् (Un. I. 10) अस्मात्सुवान्निदित्यनुवर्तते.—P. 521. l. 9 (9, 5) उपवर्धयति B sec. m. उपवर्धयते A 2. उपवर्धते Ca. B pr. m.—l. 23. (9, 6.) ऊतियूति° etc °ऊति° (Pān III. 3, 97) omitted by MSS.

P. 522. l. 9. (10) अंत्या चतुर्थीत्यनुक्रांतं A 2. B. See Anukr. M., where °चतुर्थी° is a misprint for °चतुर्थी°.—l. 15. (10, 1.) अस्यान् B sec. m. A 2 sec. m. अस्यान् Ca. A 2 pr. m. B pr. m.—l. 17. वसे after उक्तीः (Un. IV. 191) omitted by MSS.—l. 21. नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं ॥ नस् व्यापनं यस्य तथोक्तं A. C.—l. 22. परेणसति A 2 sec. m. परेणः संति A 2 pr. m. Ca.—P. 523. l. 10. (10, 3.) यत्प्रत्ययांतो MSS. It would be according to Un. IV. 111: यकप्र°. —P. 524. l. 14. (10, 6.) युष्माकास्माकी ॥ युष्माकी A 2. Ca.—l. 17. वज्रवचनाल्लोपाभावः ॥ वज्रवचनाल्लोपाभावः C 2. वज्रवचनत्वे लोपाभावः A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 7, 9, the grammatical explanation of एक.—l. 22. (10, 7.) अगिरसां A 2 sec. m. अगिरसः A 2 pr. m. Ca.

P. 525. l. 25. (11, 2.) मथोदात्तः ॥ अंतोदात्तः A. Ca —l. 35. (11, 3.) क्रमेरिन् ॥ क्रमेरिन् A 2. Ca.—P. 526. l. 24. (11, 6.) प्रकृतिभूत A 2 sec. m. प्रकृतिभूत A 2 pr. m. B. Ca.

P. 527. l. 22. (12, 3.) नवेदाः ज्ञाता भुवः भवेः C 2. नवेदाः भुवः Ca. नवेदाः सुवः भवेः A. नवेदाः भुवः न वेत्तासि B.—अतूनामृतुपा वसंतादीनां पाण्डकः B.—l. 25. द्विज्यूर्वस्त्रा° etc. Cf. the Commentary on Nighantu III. 15 (9) in Nir. SS. vol. i. p. 340 sq.—P. 528. l. 25. (12, 6.) आगच्छतु भवत्विति B sec. m. आगच्छति भवतीति A 2. Ca. B pr. m.

P. 528. l. 30. (13.) मथोभुवः । सवती A 2. Ca.—P. 529. l. 3. (13, 2.) सूर्यरूपेण B. सूर्य A 2. Ca.—व्याप्तवतो B. Ca. व्याप्तवतो A 2 pr. m. व्याप्तवतो A 2 sec. m.

P. 530. l. 20. (15.) A 2. B. Ca have इति पंचमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः and अष्टमे ऽनुवाके, only in A 2 sec. m. (in marg) corrected to प्रथमो and द्वितीये.—P. 531. l. 6. (15, 2.) ते यजमानाः ॥ ये यजमानाः A. B. Ca.—l. 28. (15, 5.) तायुरिति क्षेत्रनाम । पदमिष आसीत् मार्गमिष गुहा गुहायां दधानः आत्मनः शत्रूणां प्रकाशं निदधानः A in margine, and C 2,

which leaves out आत्मनः; Ca and Aa omit the whole passage. ताद्युर्न तस्मिन् च वा गुहायां पदं द्रव्यं दधानः धारयन् रचति तद्वत् B.—l. 30. स्य ॥ स्य A 2. Ca. But cf. Dhātup. 27, 13.

P. 533. l. 18. (17, 2.) साधनेन MS. अनेन A 2. Ca. B has a lacuna.

P. 535. l. 10. (18, 4.) तस्मिन्निदधिरि ॥ तस्मिन्निदधिरि A 2. Ca. स्मरन्ने यच्च दधिरि B.—B adds वा पूरणः at the end.

P. 537. l. 5. (20, 2.) नीताः MS. नीयाः A 2. Ca. B has श्वसो बलेन उप ह्रः अयनीयाः — किञ्च अन्यत्रतस्मिन् अवेदिकस्मृति etc.—l. 6. ह्रोऽतिहिंसां A 2 sec. m. करोति हिंसां A 2 pr. m. Ca. कुर्वति हिंसां B.—l. 10. (20, 3.) साधनं साधकं B. साधकं साधयितारं A 2. Ca.

P. 537. l. 27. (21, 1.) अंगारात्मक ॥ अंगारा° A 2. B. Ca.—P. 538. l. 2. (21, 2.) घृतयुक्तमिति A 2 sec. m. घृतयुक्तमवति A 2 pr. m. Ca. घृतयुक्तो भवेति B.

P. 538. l. 17. (22.) प्र विश्वसामन्विचसामेति A 2 sec. m. प्र विश्वसामेति A 2 pr. m. Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 541. l. 16. (25, 3.) दीदिहि A 2. B. Ca instead of दिदीहि.—P. 542. l. 20. (25, 8.) उत्तोपि च B. उत्त अपि च A 2. Ca.—l. 24. (25, 9.) अस्माकं बलमाचरन्तं A. शत्रुनाशकं B; left out in Ca.—एवमुक्तप्रकारेण A 2; left out in B. Ca. एवमुक्तप्रकारेण ?

P. 542. l. 27. (26.) अग्ने गायत्रिमिति MSS. See Anukr. M. p. 19, note 5.—P. 543. l. 11. (26, 3.) Ca has after कांतयज्ञं, यद्वा प्रिय. Cf. Rv. Bh. III. 24, 2; VIII. 31, 9.—P. 544. l. 6. (26, 9.) आ सीदंतु B. सीदंतु । आसीदंतु A 2. Ca.

P. 544. l. 7. (27.) चैवृष्ण° ॥ चैवृष्णि° Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 547. l. 16. (29, 1.) From संति to तेजांसि from B. संति रोचन् रोचना रोचमानानि वाय्वग्निमूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यानि अंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि Ca; left out in A.—l. 17. धारयन्तं ॥ अधारयन्तं A 2. Ca. धारयन्ति B.—l. 18. मुह्यन्ता A. Ca. भ्रूयन्ता B.—l. 25. (29, 2.) ततो A. तथा B. तयोः Ca.—P. 548. l. 9. (29, 4.) ज्यतेर्वा ॥ ज्येतेर्वा A. ज्येतेर्वा Ca.—l. 17. (29, 5) बह्वृचादयः A. Ca. अग्न्यादयः B.—l. 21. स्वप्नपुत्रेण ॥ स्वभावे A. स्वभावेन Ca.—P. 550. l. 9. (29, 11.) त्वा त्वां A 2. B. Ca.—P. 551. l. 13. (29, 15.) मूरतम वेदं हि निगमः A. Ca; left out in B. It is probable that before हि निगमः a quotation from the Veda was left out.

P. 551. l. 28. (30, 1.) शोभनचक्षुरो Ca. शोभनाख्यक्षुरो A. शोभनरक्षो यस्त्य etc. B.—P. 552. l. 4. (30, 2.) स्वं स्थापयितुः B. Ca. स्वस्था° A 2.—l. 14. (30, 3.) विद्वान् before मृगवक्ष added by conjecture. नः अस्मदीयानि याणि कर्माणि जुजोषः अनुष्ठितानि तानि विद्वान् जनः वेदं जानातु अविद्वान् जनः मृगवक्ष मृगुयात् B.—l. 22. (30, 4.) वेपि मच्छसि B.—P. 553. l. 5. (30, 6.) चरन्ति A. C. चरन्ति B. Ca.—P. 554. l. 27. (30, 12.) गुणां B. नरां A 2. Ca. M 1.

P. 556. l. 17. (31, 3.) ज्वः B. ज्वः A 2. B.—l. 30. (31, 5.) अग्निवपपावायाः Ca. B. अग्निवपपावायाः A.—P. 557. l. 19. (31, 7.) प्रज्ञाः ॥ पवनाः A. यवनाः Ca (युवती?); left out in B.—समीपं वा ॥ समीप A. Ca; left out in B.—l. 25. (31, 8.) परि A. पार Ca. पारः B; left out in C 2. Sāyana mistook पार in the Śamhitā for a locative.

P. 559. l. 12. (32, 1.) मेघखोदकानां MS. °कानि A 2. B. Ca.—l. 13. बाधमानान् ॥ बाधमानान् B. Ca; left out in A 2.—l. 16. The Nir. has उत्तरयाद्वा before उत्सद् etc., but see the var. lect. in Nir. SS.—l. 17. स्नात् not in Nir.—P. 561. l. 10. (32, 8.) अनुद्योत MS.

आह्वीत् A 2. Ca.—l. 12. अमचं A 2. Ca. अच B. Sāyana, as the explanation shows, read अमचं instead of अच in the text.—l. 13. अचहिता Taitt. S. A 2 sec. m. अचिहता A 2 pr. m. Ca.—P. 562. l. 7. (32, 11.) हवमानासः ॥ वहमानासः A 2. B. Ca.

P. 562. l. 23. (33.) प्रजापतिपुत्रस्य संवरणाख्यं A 2. प्रजापतिपुत्रः संवरणाख्यं अचिः Ca.—P. 563. l. 12. (33, 2.) अनु after प्रीति is left out in A. Ca; B puts it after प्र.—l. 18. (33, 3.) यत् । सुपो लोपः । ये Ca.—l. 25. (33, 4.) हे इंद्र वृषा कामानां वर्षकत्वं सूर्याय वित्सूर्यं च स्व श्रीकसि स्वस्वनि चकर्थं कृतवानसि । किंच ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुत्र पुत्राणि बल्लभ्युक्श्रीकसानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सखोपितासु भूमिषु गवे वृध्नुदकाय युध्यन् जनप्रतिबंधकात् ततश्च संपादयसि समत्सु B. From संहरन् to वर्षिता सन् left out in Ca.—P. 564. l. 1. (33, 5.) Instead of कीदृशा वचं, B has ते सत्त्वा प्राणिनो वचं.—l. 18. (33, 7.) अच पाहि पात्य B. Ca. अच पात्य A 2. Whether we read पाहि or not, Sāyana's explanation does not agree with our text. If we read अच पाहि, Sāyana would seem to have read अच, taking it as the preposition; and if we accept the reading of A 2, Sāyana would have overlooked पाहि altogether.—P. 565. l. 4. (33, 9.) अद्या दाने विनियुक्ता A. अद्याः । विद्वत्स्य वेदनसाधनस्य यज्ञस्य राती दाने विनियुक्ता B. Ca.

P. 565. l. 31. (34, 2.) स्वकीयोदरं MS. स्वकीयं A 2. B. Ca.—मधुररसस्य A 2. मधुरसस्य B. Ca.—अंधसः सोमस्य A 2. अंधसः सन्नस्य B. अंधसन्नस्य सोमस्य Ca.—l. 32. Sāyana reads सहस्रभृष्टिः for सहस्रभृष्टिं.—P. 566. l. 5. (34, 3.) See for this verse Nir. VI. 19.—l. 7. विनियहा A 2. वियहा B. Ca.—l. 9. अयज्जानं B. यज्जानं A 2. Ca.—l. 19. (34, 4.) पिचा-दिवधं ॥ पिचादिधनं A. पिचादिवत् Ca. B.—l. 20. अचमुखान् A 2. अचमुखान् Ca. See Taitt. S. VI. 2, 7, 5; Kaush. Up. 3, 1; Ait. Br. VII. 28.—l. 28. (34, 5.) पुष्यता अज बंधादीनपोषयता MSS.—P. 567. l. 10. (34, 7.) वणिज इव ॥ वणिजमिव A. वणिजं Ca; left out in B.—l. 12. पुष पुषणि ॥ पुष पुषणि A. पुष पुषणि महति Ca; left out in B.—l. 28. (34, 9.) अप्रिवेशिसुतं A. Ca. अप्रिवेशिसुतं B.

P. 568. l. 15. (35, 2.) चतुर्षु ॥ चतस्रसु A 2. B. Ca.—l. 23. (35, 3.) यज्ञायज्ञं ॥ अच यज्ञं A. अज्ञायज्ञं Ca.

P. 570. l. 17. (36, 3.) सोष्यति ॥ सोषयति A. B. Ca.—P. 571. l. 1. (36, 5.) दीव्यते ॥ दीव्यते A. B. Ca.

P. 571. l. 30. (37, 2.) पत्नेजनीः A. Ca. अचनेजनीः B.

P. 573. l. 8. (38, 3.) मरुत्समूहः A. मरुत्सहः Ca. मरुत्संगः B.

P. 573. l. 31. (39, 1.) विच चायनीय A 2. Ca. Both Nir. Roth and Nir. SS. (but see var. lect.) read विचं चायनीयं.—P. 574. l. 4. (39, 2.) बुधमसं A. बुधमसं वा Ca. बुधं धनं B.—l. 10. (39, 3.) दित्सु दानेकु A 2. दित्सुः दानेकुः Ca. दित्सु दाने B.—l. 16. (39, 4.) पुरातनीभिः गित्वाभिः Ca.—नीभिर्गिरः वाग्भिः सोतारः B.

P. 574. l. 25. (40.) अचिर्देवतैवेति A 2 pr. m. Ca. अचिरेव देव इति A 2 sec. m. See Anukr. M. p. 20.—P. 575. l. 20. (40, 4.) सोमरसस्य ॥ सोमस्य रसस्य A 2. Ca. सोमस्य B.—चोऽसि C 2. असि A; B. Ca.—l. 23. अर्वाङ् B. अर्वाङ् A 2. Ca.—P. 576. l. 13. (40, 7.) तव स्वभूतं B. स्वभूतं A. Ca.—l. 21. (40, 8.) मामिहावतमित्युपश्रियन् only in B.—l. 22. नमसा । उक्तिः ॥ नमक्तिः A. Ca. मक्तिः C. नमसा नमोक्तिः B.—l. 23. व्यापकं B. Ca. व्यापकं A 2.—l. 24. स्वाययमया A. Ca. The whole explanation left out in B.—l. 26. अपयोः ॥ अपोय

A. Ca.—P. 577. l. 1. (40, 9.) Instead of निगतव्याखीवा B has चं सूर्यमार्चमासुरः स्वर्मातु-
समसाविधत् आवृणोत् वै खनु. What follows is taken from B, अन्वविद्गं इन्द्रायं सोमया-
गदेवतास्तुतिनमस्कृतिः (सोमयानि देव° B) । अनुक्रमेण ईषदीषत् (ईषत् only once in B) तमो विदध
कन्धवंत इत्यर्थः ॥ A. Ca.

P. 577. l. 13. (41, 1.) दे वा हविर्दीधि च from B, which has देव हविर्दीधि च.—l. 14. प्रय-
च्छः ॥ प्रयच्छं A. C. प्रयच्छतं B.—l. 30. (41, 3.) धर्मियहयं C. धर्मियं A. Ca.—P. 578. l. 5.
(41, 4.) सोडा A. B. Ca. सोडा वा C 2.—l. 7. समानगतिः from C.—l. 15. (41, 5.) सोताधि
Ca.—l. 16. होता एवैः A. होता होताधिः एवैः B. Ca.—l. 24. (41, 6.) प्र देवं A. B. C.—l. 26.
सुत ॥ सुतिं A. B. Ca.—P. 579. l. 1. (41, 7.) बंदर्गहिः चितयज्ञिः चतयज्ञिः अर्धैः अर्चनीयैः शुधैः
सुखकीरैः इतरैः देवैः सह चंतरिचात् अविशेषेण सर्वप्रदेशात् वः युष्मभ्यं उप प्रैवे हविः उपप्रापयामि हे उक्त-
देवति etc. B. This explanation of B is referred to in A and C उपप्रापयामि अर्धै हविः A.
Ca omits all between उपप्रापयामि and हे उक्तदेवति.—l. 18. (41, 9.) पुराणवंतो B. Ca. पुराण-
वंतो A. C.—l. 21. अमिष्टो अमित एषणे Ca. अमिष्टौ अष्टौ अमितः एषणे B. अमिष्टौ अमिगत
एषणे A 2.—l. 27. (41, 10.) पर्जन्यस्य A. पर्जन्यस्य वा C 2; left out in B. Ca.—l. 28.
तदुचित° Ca. तदुच्यते A 2.—l. 29. तायमानः A 2. यमः B. Ca.—l. 30. अपिरेतरि B. Ca.
अपिः किच भूमोऽपिरेतरि A.—P. 580. l. 12. (41, 12.) श्रुतिश्च Ca sec. m. सुतिश्च Ca pr. m.
A 2. सुतिश्च 1.—l. 24. (41, 13.) परिहरन्नावयंति A. B. परिहरन्नावयंति Ca.—l. 29. (41, 14.)
अपसा deest in B.—l. 30. मद्गन्नाय अवीचं A 2. Ca. मद्गन्ना वीचं B. Perhaps आ वीचं 1—
P. 581. l. 17. (41, 16.) From प्रकृष्टात्ता to यद्वा omitted by B. Ca.—P. 582. l. 13.
(41, 19.) अथवा उर्वशी माध्यमिकी वाक् only in B. Ca.—l. 16. वा after उदकस्य by con-
jecture.—Yaska has not तेजसो, but ज्योतिषो.

P. 582. l. 30. (42, 1.) औपयात्यकलेन B. Ca. औपयात्यकेन A 2.—P. 583. l. 7. (42, 2.)
मंषजातं B. Ca. मंषं (अन्न in marg.) अन्नजातं A 2.—तदहं मिषेण वक्ष्येण च Ca.—l. 19. (42, 3.)
हिरण्यानि A. Ca. सुवर्णानि B.—l. 24. (42, 4) अस्मान् गाः प्रापयसि B. Ca. अस्मभ्यं गाः
प्रापयसि A.—l. 25. स्वस्ति inserted from B.—P. 585. l. 10. (42, 10.) आसुरं B. Ca.
आसुरा A.—l. 11. पुनःपुनः प्रकृतिषु Ca.—l. 21. (42, 11.) वा रिष्टस्य Ca. चारिष्टस्य A.—
l. 22. वातिरिक्तस्य Ca. वातिरिक्तस्य A. The whole passage left out in B. C 2.—l. 30.
(42, 12.) दानमनसो दांतमनसो वा ॥ दानमनसो वा A. दांतमनसो वा Ca. दांतमनसः B. C 2
has a lacuna to verse 16.—l. 31. इन्द्रस्य A. इन्द्रस्य B. Ca.—P. 586. l. 13. (42, 14.)
सुष्टुतिः शोभना सुतिः A 2. हे सुष्टुतिः शोभनसुतिः B. हे शोभनसुतिः Ca. B also omits स्वदीया
सुतिः.—l. 22. (42, 15.) इन्द्रेण left out in Ca.

P. 587. l. 19. (43, 1.) तदर्धं only in A.—l. 29. (43, 2.) सुहृत्ता अमिमतदागेन शोभन-
हृत्ताः Ca. सुहृत्ता शोभनहृत्ता B; deest in A.—P. 588. l. 5. (43, 3.) चक्रवांसः कुर्वाणाः A.
चक्रवांसः संपादकाः B. चक्रवांसः Ca.—l. 15. (43, 4.) शोभनहृन्नी A 2. Ca. शोभनहृत्ती B.—
मधुरस्य A 2. मधुरस्य B. मधुरस्य Ca.—l. 17. स च अंशुः अध्वर्युः B.—P. 589. l. 3.
(43, 6.) मधोर्मधुरस्य A 2. B. मधो मधुरस्य Ca.—l. 12. (43, 7.) यद्वा A 2. Ca. यद्वा Taitt.
Âr.—l. 13. अधिमयी असादि B. Ca. अधिमासादि A 2.—l. 21. (43, 8.) यातं A. C. गंतुं B.
वंतं B sec. m.—l. 23. तस्मात्सुवमा यातमानश्चत B at the end.—l. 28. (43, 9.) उक्तगुणकाय
A. Ca. उक्तगुणकाय B.—P. 590. l. 8. (43, 10.) अवयविन्या Ca. अवयवा A, and Ca
repeating the passage.—l. 19. (43, 11.) पृथिवीरिति A 2. पृथिवी इति Ca.—l. 27.

(43, 12.) तथा संतं ॥ स यथा संतं A. स यथा स तं Ca; तं B.—1. 29. हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं Ca.—P. 591. l. 4. (43, 13.) या' मंभीर्जीलासाभिर्द्युक्ता जीवधीर्वसानो निवासभूतः B.—1. 12. (43, 14.) राखी A. B. C.—1. 13. भवति B. Ca. चवति A; B reads चगमन् । चगमन् । भवति । रातहृत्वा दत्तहृत्वा आर्यो मनुष्यं यजमाना नमसा नमस्करिणागमन् । दृष्टान्तः । सुशेख सुखाय हितं etc. Ca omits all between the first वासाय and वासाय भवति.—1. 20. (43, 15.) पत्नीभिः B. Ca. दंपतीभिः A.—1. 22. B gives instead of चवति गतं the explanation, देवो देवः सर्वोऽपि देवो मध्यं मर्त्यं सुहृदो भूत । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्मुर्मतौ या पृथिवी मा धात् । मा स्थापयतु ॥.—1. 29. (43, 16 and 17.) B gives the same Commentary as V. 42, 17 and 18.

P. 592. l. 8. (44, 1.) ऐद्री च मुक्तमंथिनी A. मुक्तमंथिनी Ca.—1. 10. भवति Ca. भवतः A.—सवस्त्र मुक्तवतो मधुसूतः MS. सवनस्त्र मुक्तवंतं मंथिवत A 2. सवनस्त्र मुक्तवतो मधुसूत Ca —1. 11. इति च याज्या चेंद्री A. इति याज्या चेंद्री Ca.—1. 15. संभितारं A. फलं भावयितारं Ca; omitted in B.—1. 17. इत्यंतरातमनः प्रेषः only in B. Ca.—P. 593. l. 2. (44, 3.) सत्पत्न्यसाधन-त्वात् A. सत्पत्न्यत्वात् B Ca.—1. 5. अरिष्टगमनत्वं A. इष्टगमनत्वं B. Ca.—1. 12. (44, 4.) यज्ञमग्नि A. मग्नि B; left out in Ca.—1. 15. ज्ञामकान्मुदकानि A. उदकानि B; left out in Ca.—1. 17. चः पुरणः B at the end of the verse.—1. 22. (44, 5.) कुत्सितावयवाशास्त्रावंतं B.—1. 24. गुभ्यान् गुह्यन् A. गुभ्यान् B. गुभ्यान् Ca.—1. 33. (44, 6.) रधिं from A.—P. 594. l. 16. (44, 8.) भवति यजते A.—1. 17. गमनशीलस्य only in A.—विशिष्टं Ca. विष्टं A.—1. 18. यादृशे कामे A 2. Ca. यादृशं कामं B.—1. 20. करोति B. करोति शेषः A 2. Ca.—1. 27. (44, 9.) अवगच्छति B. Ca. अभिगच्छति A.—1. 30. मतिः सुतिः B. Ca. मतिः A 2.—P. 595. l. 5. (44, 10.) चिन्तिभिः मनोरथैः सृं B.—1. 13. (44, 11.) शीघ्रं पातुसंकाशं गता Ca. शीघ्रं पातुसंकाशं गता B. शीघ्रं मातुसंकाशगताम A.—कक्षपूरकस्य A. Ca. पूरकस्य B. कक्ष्यापू, or कुक्षिपू?—1. 21. (44, 12.) अविः द्विषः शत्रून् वधीत् Ca. अविर्वि द्विषः शत्रून् वधीत् A 2. अविः द्विषः शत्रून् वि वधीत् B.—1. 22. बुष्माभिर्देवैः सहित B.—1. 24. भातीति B. Ca. भवतीति A.—1. 30. (44, 13.) स च to धेनुः left out in Ca. यो विश्वासां सर्वासां धियां सुतीनामूधः क्षानं देवसंघमु-दंघनः शेषमानः स यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतका अविः सत्वतिः सतां विश्वमा-नानां फलानां पालयिता दाता भवतीत्यर्थः । धेनुः etc. B.—1. 31. वाक् सामर्थ्यात् A. वा सामर्थ्यात् Ca. सामर्थ्यात् B.—1. 32. संकीर्तयन् A. कीर्तयन् B. Ca.—1. 33. सुतंभरस्यादृश इति A. सुतंभ-रस्यादृश इति Ca. सुतंभरस्यादृश इति B.

P. 596. l. 21. (45, 1.) अवेदयत् A. अवेदयः B. Ca.—गा इति संबंधः निगूढाः A. Ca. गा इति संबंधः B.—1. 22. रणशानुपरि, भेदनाय आयत्ताः etc. B.—1. 24. स्वरणशीलः Ca. स्वर-शीलः A. रणशीलः B.—P. 597. l. 1. (45, 2.) बुद्धं ॥ बुद्धं A. बुद्धे B. Ca.—1. 3. स्थापिता क्षपिता Ca.—1. 4. सूर्यस्वाप्नयेति A. सूर्यस्य स्थापयतीति B. Ca.—1. 17. (45, 4.) यद्यपि-कमेव पदं मध्ये अवधानं द्वादशः A. अथ विकमेव पदं मध्ये अवधानं द्वादशं Ca.—1. 26. (45, 5.) एतो एत गच्छत B. एत गच्छत A 2. Ca.—1. 27. संभक्त्यन् A. संभक्ते B. संभक्ते (meant for संभक्ते?) Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 38, 4, and Dhātup. 13, 21.—1. 29. विधिवः A. विशिवः Ca.—प्राचः only in B.—P. 598. l. 5. (45, 6.) अमुत अपावृणोत् MS. अमुत अना अपवृणोत् A 2. अमुत अपवृणोत् Ca. अमुत अपवृणोत् B.—1. 7. वज्रफलाकांक्षी कवीवान् A. वज्रफलाकांक्षायन् Ca. वज्रकांक्षवान् B.—1. 16. (45, 7.) अपरे Ca. अपरे A.—1. 18. वा from Ca.—1. 24. (45, 8.) बुधि MS. बुधिगा B. Ca. बुधिवु A 2.—गवासावरविधकरिऽपवृति सति only in A.—1. 26. अक्षमत ॥

सर्वस्य MSS.—P. 599. l. 3. (45, 9.) सन् शिवः A. च शिवः B. Ca. M 1.—l. 18. (45, 11.) चविमिता । चविमिता Ca. चया विमिता B; left out in A.—l. 19. समनुतिष्ठतः B. Ca. सर्वसमनुतिष्ठतः A.

P. 599. l. 29. (46, 1.) सर्वस्यः प्रतिपद्यः A 2. बुद्धः B. Ca.—l. 30. रक्षयिषीं A. रक्षय-
मिच्छन्ती B; left out in Ca.—l. 32. मम को मारोच्यते देवोच्यते Ca. मम को मारो च्यति
तदेवेच्यते A.—P. 600. l. 16. (46, 3.) स्वरणात् । स्वरणात् Ca. स्वरणात् A 2. B has स्वः
आदित्यः नु चिप्रं प्रशस्त्वं सवितुविशिष्यं ॥.—P. 602. l. 1. (46, 8.) खादंतु A 2. खदेयंतु Ca. खदेयं
B.—तदभिमानो देवोऽपि शृणोतु वेतु च ॥ तदभिमाना देवोऽपि शृणोतु खंतु च A 2. तदभिमानो देवोऽपि
शृणोतु खंतु च B. तदभिमानां देवोऽपि शृणोतु खंतु च Ca.

P. 602. l. 19. (47, 1.) इत्युच्यते MS. उच्यते A. Ca.—बुद्धितुलं Ca. बुद्धितुलं A.—l. 20.
इच्छति A. उपदिच्छति Ca.—l. 29. (47, 2.) हरणं A 2. हरणं Ca. किरणं Un. I. 54.—
P. 603. l. 8. (47, 3.) पूर्वस्य । अवयवस्यचक्षुषं ॥ पूर्वस्यावयवस्यचक्षुषं । Ca. पूर्वं वयवस्यचक्षुषं । A.—
l. 16. (47, 4.) इविभिः सुतिमिष्य only in B. Ca.—l. 17. गमयन्ति A. स्वरसमिष्यन्ति B. Ca.—
l. 27. (47, 5.) निर्मातुः only in A.—P. 604. l. 12. (47, 7.) गाधं स्थितिं B. Ca. गाधं सुति A.
Cf. Rv. Bh. I. 61, 11.

P. 604. l. 25. (48, 1.) स्वं only in A.—P. 605. l. 1. (48, 2.) चित्तवन्ति A. चित्तवन्ति
B. Ca.—l. 3. विश्वमा A 2. विश्वं B. Ca.—जगद्गत A. जगद्गतं B. जगद्गता Ca.—प्रति-
निवृत्तमुखीः A 2. वृत्तमुखीः B. Ca.—l. 12. (48, 3.) आगत्याचा सामः A. आगत्या सोमः ॥ Ca.
आगत्या सोमी B.—l. 23. (48, 4.) कथयाम्यहं B. Ca. कथयेयं सोमं A.

P. 606. l. 17. (49, 2.) सवितुः only in A.—l. 18. आयोर्मनुष्याय A. आयोर्मनुष्यस्य B. Ca.—
ममयंतं ॥ गतं A. Ca. मतयंतं B. इदं M 1.—l. 19. ब्रवीत ॥ ब्रवीत A 2. B. Ca.—सौतु Ca.
सौतु B. सौतुं A.—l. 29. (49, 3.) शोभनीयानि B. Ca. शोभनानि A.

P. 607. l. 17. (50.) वैश्वदेवश्च वैश्वदेवेति Ca. वैश्वदेवश्चैव आयसृचो वैश्वदेवे A.—l. 18.
Ca has a lacuna of some lines after द्वितीयचतुर्थं.—l. 23. (50, 1.) The beginning in B
is quite different: देवस्य शोतमानस्य जेतुः प्रापकस्य सवितुः सख्यं पुरीत मतः वृणीत मतः विश्वः
मरणधर्मात्मकः सर्वे जनाः राधे धनस्य etc.—l. 24. ईशीत A. ईशे B. Ca.—वृणीत B. वृणीत
सवितारं A 2. Ca. M 1.—l. 29. (50, 2.) तेऽपि त्वदीयाः A. तेऽपि मे मदीयाः सतु Ca. तेऽपि
मदीयाः संतु B.—l. 31. उभये not in A.—P. 608. l. 4. (50, 3.) Ca begins अतः अस्मिन्नि
पत्नीर्दिवानां पत्नीरपि दृश्यन्त हविः, but then follows सार्वविभक्तिकलासिः etc., quite agreeing
with A; B again has अतः to हविः like Ca, then परिचरत नः अस्माकं अस्तिजां to सर्वतः
परिचरत, then अरि दूरे विश्वं सर्वं etc.—l. 6. प्रयच्छत from Ca.

P. 608. l. 23. (51.) सप्तमं ॥ षष्ठं A. B. Ca.—P. 609. l. 9. (51, 4.) अन्धोः left out in
B.—अभिषवणं B. Ca. अभिषवणं A.—l. 18. (51, 6.) ऐंद्रवायवे तुषे Ca. ऐंद्रवायवसृचः A.—
l. 25. अन्नरूपान् Ca. अन्नरूपान्वा A.—P. 611. l. 19. (51, 14.) हे पथि । पंथा चंतरिचमार्गः ।
तच ॥ हे पथि पंथाः पथा स्वसि देवि चंतरिचमार्गः तच A. हे पथि पथा स्वसि देवि पंथा चंतरिच-
मार्गः । तच Ca. हे पथि देवं पंथा चंतरिचमार्गः तच B. Cf. Nir. XI. 45: पथा स्वसिः पंथा
चंतरिचं तस्मिन्वासात्.—l. 20. यथा अभिमुखी देवी तादृशी etc. B after *माहिनी देवी ।—l. 29.
(51, 15.) प्रयासकोपेन ॥ प्रयासकोपेन A. Ca.

P. 611. l. 31. (52.) वज्रंत्वा A 2 pr. m. Ca. वज्रंत्वा A 2 sec. m. and Anukr. But
see vjñ. lect. and Comm. Anukr. M. pp. 20 and 117.—P. 612. l. 6. (52, 1.) अनुवचं

मन्त्रं विष्णोः B. प्रति विष्णोः Ca. प्रति विष्णोः A.—सन्धानं A. Ca.; left out in B.—L. 24. (52, 4.) वि B. and Ca. by the same mistake.—P. 613. L. 15. (52, 7.) संवत्सराः A. 2. संवत्सराः B. Ca.—L. 16. बुधने वा वक्ष्ये वीर्ये A. बुधने वक्ष्ये Ca.; left out in B. Perhaps वक्ष्ये वा, —L. 22. (52, 8.) उद्धार्य A. उद्धार्य B. Ca.—L. 27. (52, 9.) दीप्तिः A. 2. दीप्तिः B. Ca.—P. 614. L. 9. (52, 11.) परावत् ॥ परावत् A. परावत् Ca. परावत् B.—L. 16. (52, 12.) संक्षोभितोत्तरः A. संक्षोभितोत्तरः B. Ca.—सोत्तरः A. सुती विधितः B.; not explained in Ca.—L. 17. चावत्तः A. Ca. च मत्तः B.—L. 26. (52, 13.) दर्शनीयां महतींवाती वा Ca, meant for दर्शनीया महती वा.—सर्वस्य विधातारः Ca. सर्वस्य नि A. सर्वस्य B.—L. 27. अथ नमस्य रमस्य तिक उत्तरत्वादिधातः । उभयत्र साहित्यो दीर्घः ॥ Ca after सुहि. As रमया has been explained as an adjective, this addition was probably a marginal gloss.—P. 615. L. 2. (52, 14.) तथा चाह अभिगच्छति शेषः । अवेष्ट ॥ तथा ह वाह आगच्छति अवेष्टः ७° Ca. तथा चाह अभिगच्छति शेषः । ७° A. आगच्छति अवेष्टः ७° B.—L. 9. (52, 15.) यद्वा नेति संप्रत्यये । नहि देवानिति वक्ष्यमाणा सुतिः । तथा एषां एतादृशान्महतींश्च मन्त्रानः सुक्ता अभिगच्छति Ca after मनुते.—मेधाविनिः प्रेरयितुमिः A.—L. 16. (52, 16.) आख्यातयोः Ca. निधातयोः A.—L. 28 and 29. (52, 17.) गोसंबन्धिनं and तत्संबन्धिनं A. 2. Ca.

P. 616. L. 5. (53, 1.) सुक्तेषु A. मन्त्रेषु B. Ca.—L. 6. पृषतीः B. पृषतः Ca. पृषतः A.—L. 12. (53, 2.) आकीर्णमणिं Ca.—L. 13. कथा कथं यत्पूर्वच्छति B. 1. कथा कथं यः पूर्वच्छति B. 2.—L. 15. वृक्षजादीनि added in A after अवतरेषु.—L. 19. (53, 3.) अनयात् A. Ca.; B omits the whole passage.—इत्थं लपते मह्यमाहुः A. इत्थं मे मह्यं लपंतमाहुः B. इत्थं मह्यं लपंतमाहुः Ca.—L. 21. अलेपाः A. Ca. अपायाः B.—L. 22. तथा क्षितान् B. Ca. अथाक्षितान् A.—L. 29. (53, 4.) धन्वसु निषदकप्रदेशेषु B.—P. 617. L. 4. (53, 5.) युष्माकं रथान् A. युष्माकं युष्मान् B. युष्माश् Ca.—मोहाय A. म्हाय B. Ca.—L. 5. वृष्ट्या ॥ वृष्टयः A. B. C.—दीप्तिः ॥ दीप्तिः A. B. Ca.—L. 21. (53, 7.) निर्मिदंतो मेघात् B. Ca. वितरंतो A.—L. 22. नवप्रसूतिका A.—L. 23. नक्षो विमोक्षाय वर्तते विविधं etc. A.—L. 24. प्रतिनिपुण्य Ca. प्रतिपुण्य A.—L. 29. (53, 8.) अपि वा Ca. वा A. 2.—परावतो दूरदेशे तच्च तच्च युष्मोकादौ A. परावतो दू तच्च तच्च दूरदेशादौ Ca.—P. 618. L. 5. (53, 9.) मा before निष्ठां from B.—L. 10. (53, 10.) तं to दीप्तिं left out in Ca.—B has only the second explanation : हे मत्तः रथानां रथग्री-वानां नवसीमां अवीर्याणां वः युष्माकं शर्धं येषामभिभावुकं त्विषं दीप्तिं तं मादतं गद्यां सीमि । वृष्टयो etc.—L. 17. (53, 11.) विचक्षितं Ca. विचक्षितं A. अनिचक्षितमखो ज्ञातः inserted by Ca in the Commentary of the preceding verse, instead of अथ परोचक्षतः.—P. 619. L. 6. (53, 14.) तत्सर्वं A. सर्वं B. Ca.—L. 14. (53, 15.) एवं भवति A. एवं भवति B. च एवं भवति Ca.

P. 619. L. 31. (54, 1.) युष्मां B. युष्मां A. 2. Ca.—L. 32. Ca omits आ altogether, A. 2 has दिव आ, B आ अर्चत.—P. 620. L. 1. (54, 2.) तविषा उद्भवः A. 2. वक्ष्ये संवत्सरादौ A. 2. वक्ष्ये संवत्सरादौ Ca.—L. 20. (54, 3.) मेघानां वा A. 2. मेघानां B. Ca.—L. 22. उद्यतं B. Ca. उद्यतं A.—L. 29. (54, 4.) रथांश्च लोकांश्च B.—From हे धृतयः to हे मत्तः left out in Ca. The same lacuna seems to have existed in the MS. from which B was copied, because B gives quite a different explanation : अथास्मानां अथय हे धृतयः कंपधितारो मत्तः युष्मं हं अस्मान् वाह रिषय न हिंसय वृक्षांतः नावः अथा अस्मितानां रथंश्च मत्तः ॥.—L. 30. अथय ॥ विषय A.—P. 621. L. 9. (54, 5.) निहितवंतः A. विहितवंतः B. Ca.—L. 14. (54, 6.)

In Ca a lacuna from वृष्टिः to वृष्टो. Again B has peculiar readings : हे वैधवः विविधं विधातारः मरुतः यत् अर्धं मेघं मोचय ताडयय तत् शर्धः अथावि अशोमत् etc.—मरुं A. C 2. वरुं?—l. 16. कपनाः क्रिमयो A 2. कपनाः क्रिमयो Ca.—l. 17. आरमयं A 2. आरमयं Ca. अरयं B.—P. 622. l. 1. (54, 8.) तदंतो मरुतः संधात्मकस्य पदार्थस्य (स marg.) विविधधितारः नरो नराकारा नेतारो वा A. तदंतो मरुतः नरो संधात्मकस्य पदार्थस्य ग्रामजितः विविधधितारः नरो नकारा नेतारो वा Ca. तदंतः मरुतः नरः संधात्मकस्य पदार्थस्य नेतारः ग्रामजितः विविधधितारः मरुतः B.—l. 2. अयं शब्दो A. नियुक्तब्दो Ca.—l. 3. नर इव (for नरो यथा) A. Ca; wanting in B.—दीप्ता A. दीप्तार B. Ca.—l. 5. यदा अस्वरम् Ca. यदा अस्वरम् A; wanting in B.—l. 6. यदा। यदा MS. यदा A 2. यदा Ca; wanting in B.—l. 12. (54, 9.) मरुत्परा B. Ca. मरुत्सारवय A.—l. 14. कुमतयः ॥ कुमतयः Ca. कुमतयः A. मतयः B.—l. 29. (54, 11.) हाराः ॥ आहाराः A. B. C.—मधुरामुषा A. मधुरा B. Ca.—P. 623. l. 16. (54, 13.) रमयत ॥ रमयंत A. B. Ca.—l. 21. (54, 14.) धत्य दत्य ॥ धत्य दत्त B. धत्त दत्त A 2. Ca.—l. 23 and 24. धत्य --- धत्य B. धत्त --- धत्त A 2. Ca.—l. 30. (54, 15.) ततनाम विहारयाम B.

P. 624. l. 2. (55.) आभिमादत इदं A 2. आभिमादतं Ca.—l. 10. (55, 1.) यदोदकं A. तदोदकं Ca. तदुदकं B.—P. 625. l. 7. (55, 5.) समुद्रवर्णसाधनात् Ca. समुद्रवर्णसाधनात् A.—l. 15. (55, 6.) सारंगीवी A. Ca; wanting in B.—l. 24. (55, 7.) वृष्यर्थं A 2. वृष्यर्थं B. Ca.—l. 29. (55, 8.) उच्चार्यते Ca after उच्यते.—P. 626. l. 12. (55, 10.) Ca has a lacuna from वस्यो to गुणानाः, which in B is filled up arbitrarily, as in other similar instances.

P. 627. l. 15. (56, 4.) अथा इव after गावो न A. B. Ca.—l. 23. (56, 5.) पूर्वो B. Ca. पूर्वाहो A.—P. 628. l. 20. (56, 9.) युष्मदीयं प्रसिद्धं वरुं Ca.—l. 23. आवाहयति A. आह्वयति Ca.

P. 629. l. 4. (57, 1.) उदकोच्छवे A. उदकोत्सवे B. Ca.—l. 13. (57, 2.) *परश्चादि* ॥ *पारश्चादि* A 2. *पार्श्वोदि* Ca.—l. 19. (57, 3.) यदा after हे मरुतो A.—धनानि च धनुष प्रापयय B. धनानि चाय Ca. धनार्थं A.—l. 20. अवनता मृशं शंसंतीत्यर्थः A. अवनता मृशं वंतीत्यर्थः Ca. अवनता मृशं संतीत्यर्थः C 2.—l. 30. (57, 4.) सङ्ख्याः A. सङ्ख्याः B. Ca.—P. 630. l. 6. (57, 5.) शोमनवननाः A. शोमनजाताः B. शोमनजानाः Ca.—l. 12. (57, 6) विपरिणंतव्यः ॥ विपरिणितव्यः A. Ca.—l. 15. तथा वः तनुषु अवयवेषु विश्वा श्री सर्वा कांतिः पिपिशे आश्रिता B. In Ca this passage and the beginning of the next verse are given only in the margin. B has supplied the omission independently, as in V. 55, 9.—l. 21. (57, 7.) हे मरुतः मोमत् गोयुक्तं अश्ववत् अयुक्तं रथवत् रथोपितं सुवीरं मुष्ट पुत्रोपेतं B.—l. 22. एकवचनं ॥ वज्रवचनं A. अत्यधिकवचनं ॥ अथवा left out in Ca.—P. 631. l. 1. (57, 8.) एतानि सर्वाणि संबोधनप्रथमांतानि पूर्वस्य पूर्वस्माद्विद्यमानविनोदान्तानि Ca after प्रभूतसुतयः.

P. 631. l. 9. (58, 1.) एषां मादतं गणं ॥ मादतं गणं A 2. एषां मादतां गणं B. एषां मरुतं गणं Ca.—गणावयवभूता A. गणावयवा Ca; wanting in B.—l. 10. वहति गच्छति B. वहंति गच्छति Ca. वहंतो गच्छंतः A 2. It is quite possible that Sâyana took वहंत in the Samhitâ text for वहंतः.—l. 11. स्वायत्तदीप्तयः A 2. *दीप्ताः B. Ca.—P. 632. l. 12. (58, 5.) सहोत्पन्नाश्च left out in Ca and Bm.—l. 25. (58, 6.) सह मरुतो taken from Ca.

P. 633. l. 16. (59, 1.) पृथिवी only in B. Sâyana may have taken पृथिव्या for पृथिव्याः instead of पृथिवी.—l. 18. रज आ चंतरिचं B. रज आ तदर्धं चंतरिचं A. Ca.—l. 26. (59, 2.) ज्ञायते ते ॥ ज्ञायते न A. Ca. ज्ञायते तेन B.—l. 27. The explanation of ज्ञायते is

left out in A. Ca. चमात्सखायात् B after हविर्नचयाय.—यति A 2. यति B. Ca.—P. 634. l. 2. (59, 3.) वृष्टिर्णि A. वृष्टिर्णि Ca. वृष्टिर्णि B.—l. 10. (59, 4.) खोवाणि च उदञ्जत् A. B. Ca.—l. 18. (59, 5.) From संबंधयः to कीदृशता left out in B and Ca.—P. 635. l. 5. (59, 7.) भजतेः ॥ भजतेः A. Ca. See Naigh. III. 14 and Dhātup. 13, 4.—l. 14. (59, 8.) अदितिर्भूमिश्च मिमातु from Ca.

P. 636. l. 1. (60, 2.) प्रसिद्धासु वा from Ca.—l. 13. (60, 3.) सानु समुच्छितः प्रदेशो रेजत । कंपते B 2. सानु समुच्छितं प्रदेशः रेजते कंपते B 1. सानु समुच्छितः प्रदेशः रेजते कंपते कंपते Ca. सानु समुच्छितप्रदेशं रेजय कंपयय A.—l. 22. (60, 4.) B has महांसि तेजांसि चकिरे कृतवतः इत् पुरयः, the last sentence सर्वाभरणौ etc. being omitted —P. 637. l. 3. (60, 6.) हे यमे हे मयतः B.—युयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि A. युयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि Ca. युयं उत्तमे उत्कृष्टे दिवि B.—l. 6. विप्तात् विद्धि A 2. विप्ताद् वि Ca; the rest, which ought to follow on the next page, being left out. विप्तात् वेत्य B. विप्तात् विद्धि जानीहीति शेषः Aa.—l. 12. (60, 7.) निवसय ॥ निवसत A 2. B. Ca.—l. 22. (60, 8.) चायुमिरायुष्मद्भिः from B.

P. 637. l. 25. (61.) दार्भ्यं Anukr., Colebrooke's MS.; Macdonell reads दाल्भ्यं; both here and below A 2 Ca have दाल्भ्य. B दार्भ्य, while in verse 17 all the MSS. have दार्भ्य, which is also supported by the Brihaddevatā.—l. 32. सुतां A. नृपं B. Ca.—प्रदास्यसि A. प्रदास्यहं B. Ca.—P. 638. l. 5. हृष्टान् A 2. शिष्टान् B. Ca.—l. 6. मुदितात्मविज्ञः B. Ca by the same mistake.—पञ्चात्युर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं । ततो A. पुषमील्लहृगृहं पञ्चात गत्वा पञ्चात्युर्गृहं । गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दाल्भ्यो Ca. पुषमील्लहृगृहं पञ्चात गत्वा पञ्चात्युर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दार्भ्यो B.—l. 7. चाञ्चाचोदितः A. चाञ्चाचोदितः Ca. चाञ्चाचोदितः B. राक्ष्या by conjecture.—l. 22. (61, 3.) ताडयन्वर्तत इत्यर्थः by conjecture. ताडयन्वर्तत इत्यर्थः Ca. ताडयन्वत इत्यर्थः A.—l. 23. वि विविच्य ॥ विवेच्य Ca. विविच्य A. विचयुः निचच्छन्ति B.—l. 27. (61, 4.) एतन् Pada MSS. P 1. 2. एतन् Samhitā MSS. S 1. 2. 3.—l. 29. चद्रपुषा B. Ca. चद्रपतिका A.—l. 30. ताम्रादयो यथा क्षीप्ताः from A.—The explanation of परा एतन् (एतन् the Pada MSS.) is left out in A. Ca. असितयऽपिना तप्ताः यथा अमय तद्वत् परेतन् प्रदीप्ता भवयः B—P. 639 l. 7. (61, 6.) हे आत्मन् B after अयि च. —एतन्नाहिष्या A 2. तरंतमहिष्या Ca; B has only शशीयसी तरंतमहिषी.—यद्वा उतैत्यमेवकारार्थं । स्त्रीषु शेष A. यद्वा उतो वेत्यमेवकारार्थं स्त्रीषु एकैव Ca; not in B.—l. 8. त्वसमसिमने (corrected from नो) मेत्यनुवागिति A 2. त्वपिमसिमनोमेत्यनुवागिति Ca. त्वस्वसमसिमनेत्यनुवागिति Phit-sūtra IV. 10.—l. 9. देव येन चायते सुत्यादिना स देवः A sec. manu. देवचान्वयेन चायते etc. A pr. manu and Ca. A sentence is left out, which should be तद्विपरीतो or तद्व्योऽदेवः. B reads देवाः न चायते सुत्यादीनायं (for सुत्यादिना येन) स अदेवः.—l. 13. (61, 7.) तथा नृथंतं वि जानाति is left out in Ca, therefore B has a peculiar explanation : नृथंतं पिपासितं वि जानाति.—l. 28. (61, 9.) विप्राय from B.—l. 29. वि येमनुः । विश्लेषण यमयनुः etc. A.—l. 30. इति पूर्वच Ca. इदिति सर्वच A 2.—P. 640. l. 3. (61, 10.) तं क्षुवे B. क्षुवत A. Ca.—l. 6. (61, 11.) जनप्रसिद्धिः ॥ जनीप्रसिद्धिः A. प्रसिद्धिः Ca.—l. 20. (61, 14.) नूनमिदानीं from B.—l. 25. (61, 15.) सुतिर्कर्मणा वा A 2. सुतिन वा कर्मणा Ca.—P. 641. l. 3. (61, 17.) The introductory verses are wanting in B.—After रचवी, at the beginning of the third Sloka, three leaves are wanting in Ca, which are supplied by others, written by a modern hand. The omission goes as

far as अद्या व्याप - in V. 62, 7. These leaves are copied from an A MS., which can be proved partly by the absence in this part of all various readings in A and Ca, partly by the same mistakes occurring in both; e. g. 62, 6. भवयेति A. Ca. भवय इति B. अनेकावष्टभकः, हिरण्यरूपं etc.—l. 8. भगवन् C. भगवान् A. Ca.—कुधः A 2 sec. m. कुधी: A 2. Ca. Cf. *Brhaddevatâ* and *Anukr. M.* p. 121.

P. 641. l. 31. (62, 1.) स्थितिस्तत् ॥ स्थितिसं A 2. स्थितिसां Ca. स्थिति: B.—P. 642. l. 2. मत्वर्यं ॥ अन्वर्यं A. Ca: cf. *Rv. Bh.* l. 118, 5.—अष्ट एकं मुखं प्रशस्तं B.—l. 9. (62, 2.) युवयोस्तत् B. युवयोस्तत् A 2. Ca.—l. 10. दुदुहे दुग्धे Ca. दुदुहे दुग्धे A 2. दुदुहे दुग्धे B. *Sâyana* seems to have read दुदुहे, for he never explains दुदुहे by a singular, unless he implies a *valanavyatyaya*.—l. 13. आवर्तनायोमात् ॥ आवर्तमानायोमात् A. Ca.—l. 14. परिभ्रमति B. भ्रमते A 2. Ca.—l. 19. (62, 3.) B has ईश्वरा याभ्यां भवति तौ मिचरा-जानी हे मिचावरणा मिचावरणी महोभि: etc. P. 643. l. 7. (62, 5) आस्तवसौ A. Ca. आथ-त्तवसौ B.—l. 17. (62, 6.) अनेकावष्टभकसंभोपेतं सौ A. Ca. अनेकसंभोपेतं सौ B.—l. 24. (62, 7.) अयोविकारा A. Ca. हिरण्यविकारा B.—l. 25. विद्युत् सा च दिवि भाजते A. विद्युत् सा च दिवि भाजते Ca. विद्युत् तद्वत् B.—l. 26. तिल्विले वा । वाशब्द इवार्थे । Ca.—l. 27. निमिता खूणे यूपयष्टिरवस्थितः । Ca. निमिता खूणे यूपयष्टिरवस्थितः । A. निमित्तापययष्टिः अवस्थितः B. खूणे might be a dual.—l. 28. Instead of अधिगर्तस्य *Sâyana* explains अधि गर्तस्य ; B only has गर्तस्य गर्तः.—P. 644. l. 5. (62, 8.) प्रजादिका B. प्राजादिकां Ca. प्राजादिकां A.

P. 645. l. 1. (63, 1.) अतस्त्रोदकस्य गोपी A. अतस्य यज्ञस्त्रोदकस्य गोपी Ca. अतस्य गोपी यज्ञस्य रचितारी B.—l. 25. (63, 4) From उच्यते to -मन्तो द्रष्टा left out in A and Aa. The MS. C 2 has no omission, which shows that in this part it was not copied directly from A 2. That it is, however, a copy from an A MS. is indicated by the fact that it has, like A, शत्रुमारकत्वात्, while B. Ca read शत्रूणां मारकत्वात्.—l. 27. स्वत्सृष्टी आगच्छन्ति B.—P. 646. l. 1. (63, 5.) उदकार्थं A. शुभकार्थार्थं B. Ca.—शोभनाचक्षारं A. शोभनाचं B. Ca.—l. 3. तन्यवस्ततास्ते A 2. तन्यवः वर्धयितारः ततस्ते मरुतो B. तन्यवस्ततस्ते मरुतो Ca.—l. 17. (63, 7.) A has हे मिचावरणा युवां धर्मणा जगद्धारकेण विपश्चिता सुत्येनेत्यर्थः । व्रता व्रतेन कर्मणा । अथवा विपश्चिता । स्रोतुनामितत् । यजमानेन वृध्या जगद्धारणस्य यजमानोऽपि कारणं । तत्कृतयाजत्वा वृध्युत्पत्तेः । व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा असुरस्य. B. Ca agree in हे मिचावरणा (मिचा-वरणी added in B) विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृध्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता (व्रतेन Ca) यज्ञादिकर्मणि रक्षेथे पालयथः । असुरस्य etc.—l. 19. विदीपयथ इत्यर्थः ॥ रक्षेथे इत्यर्थः A. विदीपय इत्यर्थः Ca. दीपयथः B.

P. 646. l. 28. (64, 1.) अथावयुवयोच्यते Ca. अथायुवयोच्यते A ; not in B. We might expect अथ संयुज्योच्यते.—P. 647. l. 1. (64, 2.) शोभनहस्तेन A 2. शोभनेन हस्तेन Ca. The whole passage runs in B: ता तौ युवां बाह्वो बाह्वो सुचेतुना शोभनेन हस्तेन अस्ती etc.—l. 17. (64, 4.) B and Ca have सार्धमानाय instead of सार्धनाय A.—l. 22. (64, 5.) सुदीप्तिभिः सुदीप्तिभ्यस्तौ ॥ सुदीप्तिभिः सुदीप्तिभ्यस्तौ Ca. सुदीप्तिभिः सुदीप्तिभ्यस्तौ B; deest in A 2.—नोऽस्माभ्यं A 2. नोऽस्माकं Ca. नोऽस्माकं अचं वसं वृहत् B, taken from the next verse.—l. 25. (64, 6.) Both Padas read वरुणा; the *Samhitâs* वरुण; *Sâyana* वरुणा. The same occurs V. 66, 6, where मिच in the *Samhitâ*, मिचा in the Pada. See *Rv. Prâtisâkhya* 311, 312.—P. 648. l. 4. (64, 7.) यज्ञे B. Ca. गृहे A. The explanation

of यच्च by यच्च is very common.—I. 6. अर्चमानसं विद्यती अर्चमानसं चर्चि धारयती युवां added in B at the end.

P. 648. l. 12. (65, 1.) यक्षोता चिक्तेत जानाति क्षुतिं A. यक्षनोति क्षुति Ca. यक्षनोति क्षुति B.—स एष left out in B. Ca.—देवता देवेषु सोतुमध्ये यद्वा देवेषु मध्ये A. देवता देवेषु मध्ये Ca. B.—l. 13. प्रवीतु A 2. प्रववीतु B. Ca.—l. 14. यच्च A B. Ca; B inserts यच्च after मध्ये.—l. 15. संभवति A. स लभते B. Ca.—l. 28. (65, 3.) Sāyana read सुचेतुनां instead of सु। चेतुनां.—l. 29. जसादेशः ॥ जसादेशः Ca. M 1; deest in A 2. B.—P. 649. l. 3. (65, 4.) अंहस्वतोऽपि A. Ca. अंहसः पापिनोऽपि B.—l. 4. हि is explained twice in A. B. Ca, only मिचस्य हि is left out in Ca.

P. 649. l. 22. (66.) Āsvalāyana has आ नो विश्वामिहृतिभिः after सुकतू —l. 27. (66, 1.) रातहव्ये त्वमिति तस्मिन् A. रातहव्यस्मिन् Ca. रातहव्य B.—l. 28. आ आकारय A. आह्वयाकारय Ca. आह्वय B.—l. 29. वरुणाय from B.—P. 650. l. 4. (66, 2.) अमुरविधाति ॥ अमुरविधाति मत्तं हंतुमित्यर्थः । A. अमुरविधाति महन् द्वे Ca; deest in B.—l. 12. (66, 3) संबंधिभिः B. संबन्धिनः A. Ca.—l. 23. (66, 5.) अथतेरपि भवति from Ca. —l. 26. (66, 6.) As to मिच see note to V. 64, 6.

P. 651. l. 1. (67) यजतो नाम B. यजमानो नाम A 2. Ca.—l. 8. (67, 1.) निष्कृतं from B —l. 9. यद्वा यजतं मामृषिं चक्रमशादे । अंतर्णीतित्यर्थः । आशयतं । व्यापयतमित्यर्थः । Ca after बह्वचनीकर्तव्यं.—l. 25. (67, 4.) उदकस्युशत्वस्य कर्तारः A. उदकस्य कर्तारः B. Ca.—l. 29. (67, 5.) The MSS. of the Pada have मिच, not मिचा.—P. 652. l. 1. सर्वैरसूयमानः ॥ सर्वैः सूयमानः A सर्वैः स्तुतः B. Ca.—l. 3. ँकारस्यानाम्नात् ॥ ँकारस्याम्नात् A. Ca.—l. 5. सुष्ठु B. Ca; deest in A 2.

P. 652. l. 20 (68, 2.) सुत्या गायत B. Ca.—l. 28. (68, 4.) हविर्वा B. Ca. बर्हिवा A.—P. 653. l. 1. (68, 5) वृथ्व्या A. वर्षा B. Ca.—l. 3. दानुमत्या दानवत्या दातृषुचिताया ॥ दानुमत्याः दानवत्या दानमुचिताया A. दानुमत्याः । दातृषुचिताया B. दानुमत्याः दानमत्याः ॥ दातृषुचिताया Ca.

P. 653. l. 14. (69, 1.) अविरतं A. अविरततं असंततं Ca.—l. 19. (69, 2.) हरावतीः हरां क्षीरलक्षणां तद्वत्यो A Ca. हरावती क्षीरवत्यः B.—From तथा सिंधवः to तथा चयः left out in Ca. तथा वां सिंधवः नयः मधुमत रसं दुदुङ्गे दुहन्ति B.—l. 22. पृथिव्यंतरिचयुजोक्तानां from B. Ca.—P. 654. l. 3. (69, 1) पार्थिवस्य रजसो या यी A. Ca. पार्थिवस्य भूजोक्तस्य B.—l. 4. धर्तारी Ca. धर्ता धर्तारी B. धर्तारी नो A 2.

P. 654. l. 13. (70, 1) पुरोरपि बह्व उह्व बह्वतरं A. Ca; wanting in B. We should expect पुह्वतोऽपि बह्वतोऽप्युह्व बह्वतरं.—l. 20. (70, 2.) भोजनाय from A 2.—इद्विः ॥ इद्विः A. इद्विः Ca.—l. 24. (70, 3.) शोभनेन चाणनेन A. शोभनेन Ca. शोभनपालकी B.—l. 25. पालयितं ॥ पालयितां A 2. पालनं Ca; deest in B. इष्टप्राप्त्यनिष्टं A 2. इष्टप्राप्तिरनिष्टं Ca.—l. 30. (70, 4.) तनुर्मिर्मदीयैः A 2 Ca. तनुमिरस्मादीयैः B.—l. 31. समृद्धा वयं अन्यथा [वयं कस्य marg.] चित् धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेष [सा अपत्तिन सहिता कस्यचिद्धनं मा भुजेम तथा तनसा यौवादिना मा भुजेम अस्मात्कुलिन केनापि सहिता वयं कस्यचिद्धनं मा भुजेम ॥ marg.] Ca. समृद्धा वयं तथा शेषसा अन्यथाचितधनेन मा शरीरपोषं न कुर्म तथा तनसा अन्यथात्तकेन धने शरीरपोषं मा न कुर्मः ॥ B. समृद्धा वयं अन्यथा चित्त धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः तथा शेषसा अपत्तिन सहिता मा भुजेम etc. A.

P. 655. l. 6. (71, 1.) चरणीयं A. रमणीयं B. Ca. l. 7. निवर्हणी हंतारी शत्रूणां Ca. बहणी हंतारी शत्रूणां B; deest in A.—l. 11. (71, 2.) फली: from B. Ca.

P. 655. l. 22. (72, 1.) गतयो: after मित्रावर्णयो: Ca marg. A 2.—P. 656. l. 1. (72, 3.) अभीष्टाय A 2. अभिष्टे B. Ca. सेवितां from B.—नि वदतां A 2. नि वीदतां निषीदतां Ca. नि सदतं निषीदतं B.

P. 656. l. 23. (73, 3.) तेजोवत् A. तेजस्वत् B. Ca: cf. Pāṇ. l. 4, 18, 3.—चक्रं after तेजोवत् repeated in A. B. Ca.—l. 24. प्रातरादिसवनात् A, and Ca sec. m. सवनानि B, and Ca pr. m.—l. 30. (73, 4.) पीरेण मा सु etc. A.—l. 32. गमयथ: ॥ गमयथु: A. Ca. एयमथु: B. —P. 657. l. 12. (73, 6) अचिरस्थित्या अयि: repeated in B. Ca before सति.—उच्यते Aa. उच्यते A. उच्यते B. Ca.—l. 13. दहंतमपिमसु B Ca. दहंत असु A.—l. 27. (73, 8.) द्रवणीयां रुद्रपुत्रा वा वां मध्ये A 2. द्रवणीयां द्रवणीयां रुद्रवणीयां रुद्रपुत्रा वां युवां मध्ये Ca; B has हे रुद्रा रुद्रपुत्रा वा मध्यः.—P. 658. l. 5. (73, 9.) आकारार्थं Ca. आ चार्थं B; deest in A 2.—l. 10. (73, 10.) रथानिब शिल्पी तद्वत्तन्मे तानि संतु A. रथानिब शिल्पी तद्वत् तन्म Ca by corrections. रथान् इव शिल्पी तानि श्रुतमा सुखतमानि संतुष्टा B.

P. 658. l. 17. (74, 1.) को भूमौ left out in A. कूर्क्षा को भूमौ C 2.—l. 18. शृणुथ: from B. Ca. C 2.—l. 19. अथवा deest in A. C 2.—l. 26. (74, 2.) तिष्ठत: ॥ तिष्ठथ: A. B. Ca. —P. 659. l. 3. (74, 3.) उल्लंघ्य याथ: Ca. C 2. उल्लंघयथ: A; deest in B. —l. 5. तस्मात् B. कस्मात् A 2. Ca. —l. 12. (74, 4.) प्रेरयथ: B. C. Ca; not in A.—After युवां A. Ca have ईमिति पूरणः, B हि पूरणः.—गृहीतताये गृहीतताये Ca (for तातये). —l. 13. प्रबलं सिंहं B. C. Ca; omitted in A.—l. 20. (74, 5.) तदा B. Ca. तथा A.—काममा कमनीयं रूपमृत्वि A. —l. 25. (74, 6.) वां इह संदर्शने B. —l. 31. (74, 7.) From सर्वतो to को यजमानो from A; कः अवत्रे वत्रे कः यजमानः यक्षी: युवां वत्र विप्रवाहसा विप्रस्य यजमानस्य अभिमतप्रापयितारी युवां कः विप्रः वत्र B.—P. 660. l. 1. वहनीयां by conjecture. वहनी A.—को यजमानो यक्षीर्वत्रे । यो यजमानो यक्षीर्वत्रे अत्यंतं etc. Ca. —l. 8. (74, 8.) युक्तु A 2. युक्त Ca. —l. 15. (74, 9) मधुमंती सोमकामो वा Ca.—l. 16. अस्मदभिमुखांचनी A 2. अस्मदभिमुखचनी B. Ca. अस्मदभिमुखम चंती? —l. 17. अक्षीर्दीयतं ॥ अभिश्चभिर्दीयतं A; deest in B. Ca.—l. 22. (74, 10.) तत्र A. कुत्रचित्त्रापि B. Ca.

P. 661. l. 9. (75, 2.) यथा before अहं from B. Ca. —l. 11. सुपुत्रा B Ca. सुपुत्र्या A 2. Ca sec m.—l. 19. (75, 3.) वाजिनधनी A. Ca. अजधनी B. —l. 25. (75, 4.) हे वृषण्वसू to वसूनां from Ca. हे वृषण्वसू वर्षधनी B; left out in A.—l. 26. मृगो मृगयिता ॥ मृगो मृगयिता ययिर्गता B. Ca. ययिर्गता A. Cf. Rv. V. 73, 7.—P. 662. l. 5. (75, 5) मायारहितं from B. Ca. —l. 6. पथि B. Ca. मयि A.—l. 26. (75, 8.) अस्मिन्यज्ञे from B. —l. 27. उपप्राप्तुतं A. प्राप्तुतं B. Ca. Ca has at the end भू प्राप्ती इति धातुः । यदा अवस्यो: समीपि भवंतं ॥—P. 663. l. 5. (75, 9.) अमिराहवनीयः अलियः अती काले भवः from B. Ca.—l. 6. अनेकेष्वर्थेषु A 2. एष्वर्थे Ca.

P. 663. l. 20. (76, 1.) इहा यातं A 2. B. Ca. Sāyaṇa seems to combine आ both with भाति and with यातं.—From स्वांगि: to वसतीवरीभि: taken from Ca. कं प्रति । पीपि-वांसं आप्यायितं घर्मं चरद्वयं etc. A. कं प्रति । पीपिवांसं स्वांगि: परिकृष्टं घर्मं प्रदीप्तयज्ञं ॥ B.—l. 27. (76, 2.) हिंसां ॥ हिंसं A. Ca. B.—l. 28. गंतुतमौ युवां अस्मि A.—अस्मेन च after रक्षणेन B. Ca.—l. 29. आगंतुतमौ [नाशयंताविति शेषः । marg.] अवर्ति प्रति A. आगंतुतमौ नाशयंताविति

शेषः अथवा अवर्ति प्रति Ca. आगंतुतमौ नाशयंताविति शेषः । प्रति द्वंद्विभू आगत्य वर्त्ति अवीवनं दारिद्र्यं नाशयित्वा दाम्बुधे etc. B.—l. 30. भवतां deest in A. B.—P. 664. l. 3 (76, 3) समाना ॥ तमाना A. तमाना Ca; deest in B.—l. 5. भवयंति भवयित्वा (Ca.—l. 7 कित्तिर्हि B. Ca. तित्वाधीहावा । A.—l. 8. इतरदेवानां पानं A. इतरदेवानां सोमस्य घर्मस्य वा पानं Ca इतरदेवानां सोमस्य पानं B.—l. 9. ना ततान न तनोति A. ततान तनोति Ca. आ ततान तनोति अन्विना अन्विनौ न विहायेति शेषः । तस्मादागच्छतं B.—l. 16. (76, 4.) अपां ॥ अपः A. B. Ca — l. 24. (76, 5.) विद्या विद्यानि सौमगा A 2. Ca. विद्यार्चनि सौमगानि B. Sāyana can hardly have read विद्या and सौमगा because of the metre.

P. 665. l. 11. (77, 2.) देवगामि B. Ca. देवगामि नो A.—l. 13. देवानां संभषणीय संभाष्यो A. देवानाभोक्तिरिति B. Ca —l. 23. (77, 3.) अतिथायः B वातिथायः A 2. Ca.—l. 30. (77, 4.) कर्म विवेच A. कर्मविशेष B. Ca.—l. 31. पालयेत् ॥ पालयत् A. B. Ca —l. 32. अपिरहितानयष्टुन् A 2. अपिरहितयष्टुन् B. Ca.

P. 666. l. 7. (78.) The Anukr. has besides, अंथाः पंच गर्भस्त्राविष्युपनिषत्.—l. 9. The second Vinīyoga is left out in Ca.—l. 15. (78, 1) तौ यथा after इव by conjecture.—l. 20. (78, 2.) यवसं घासं Ca. B. यवसे घासाय A —P. 667 l. 4. (78, 4) Ca adds अवता before शंतमेन.—रथेन तं रचितुं B. Ca., not in A.—l. 5 (78, 5) अच ब्रुवन्ति B. Ca. अचाब्रुवन्ति A.—प्रक्षिप्य B. Ca. प्रक्षेप्य A —l. 11. निर्मेमिष्यति A. निर्मिमिष्यति Ca. समुद्गानिर्मिमिष्यति B 1. समुद्गानिर्मिमिष्यति B 2. निर्मेमिष्यति MS. of the Nṛtimaṅgari.—l. 7. ऊशः B. Ca. शिशुः A.—l. 9 रमित्वाय B. Ca. रमयित्वा A —l. 15. प्रसवोद्गुह्याः A. प्रसोथमाणायाः B. Ca.—l. 16. बूद्ध प्राणिप्रसवे कृटि शतरि रूपं संज्ञापूर्वस्य विधेरनित्यत्वात् गुणभावः Ca after योनिरिव.—l. 22 sq. (78, 6.) The Commentary is given according to B. Ca has after सं चाचयः the words प्रविष्टे मयि निर्गते चाप्रविष्टशंकापनोदार्थं व्यचयश्च विगमयतं मम निगमार्थं etc. The same addition is found in the margin of A by a later hand. C 2 does not contain it.—व्यचयश्च B. Ca. वि चाचयः A 2.—P. 668. l. 2 (78, 8.) वातो यथा कंपमानो वनं यथा एजति कंपयति यथा स्वयं समुद्रः तरणेः कंपति एव एवं त्वं हे दशमास्य दशमासान् जरायुणा गर्भोल्बेन सह वेष्टितः अवेहि निर्गच्छ B.—l. 4. जरायुजः ॥ जरायुक्तः A sec. m. जरयुक्तः Ca. A pr. m —l. 9. (78, 9.) मातरि अधोमातृकुली कुमारः दश मासान् शशयान उषित्वा निरेतु निर्गच्छतु जीवंत्याः जनन्याः जीवः कुमारः अक्षतः संपूर्णावयवः सन् अधि जीवः जीवतु उभावपि जीवतामित्यर्थः ॥ B.

P. 668. l. 17. (79, 1.) उष उषोदेवि A 2. उषो देवि Ca. उषसः देवि B.—l. 19. अवोधयः प्रज्ञापयः B. Ca.—l. 20. अश्वात्मा A 2. अश्वात्मा B. Ca.—P. 669. l. 19. (79, 5.) फलं Ca. वनं A.—l. 25. (79, 6.) रू from B. स्रोतुषु left out in Ca. सूरिषु प्रजावत्सु B.—P. 670. l. 14. (79, 9.) विभातं A. विभासं Ca. तमोविभासं B.—l. 21. (79, 10.) किमेतावत् हे यदित् एतावदेव A.

P. 671. l. 1. (80, 1.) अतवती left out in Ca. अतावरीं सत्यवती B.—l. 22. (80, 4.) क्षेणी भवति । विश्वेण क्षेता भवति A. क्षेणी भवति Ca, with क्षेता भवति in marg. क्षेणी प्रकाशवती भवति B.—After प्रथममध्यस्थोः we should expect स्नानयोः, as Rv. Bh. l. 71, 6; 114, 10.—l. 23. पंचानं मेरोः प्रांतदेशं अनुक्रमेण B. Ca omits all from दिशि to मिनाति.—l. 25. अवगच्छती च Ca. A.—P. 672. l. 8. (80, 6.) प्रेरयति विवृणोति Ca.

P. 672. l. 25. (81, 2.) अवगच्छायां A 2. अवगच्छायां Ca.—P. 673. l. 8. (81, 3.) दधो यक्ष ॥ अग्न्यादयो A 2. अक्षोदधे Ca. अक्षोदधे यक्ष B.—l. 11. मुधः शोमभावः सन् A. B. Ca.

P. 674 l. 13. (82, 2.) अमुरादयो ॥ मुरादयो A. B. Ca.—l. 23. (82, 4.) प्रजापमुगृहादिकं stood probably in the margin of the original Codex. A inserts it after दूरे प्रेरय, while B. Ca have it in the right place in the following verse.—P. 675. l. 9. (82, 7.) तं हि ॥ स हि A. Ca.—सर्वात्मत्वात् A. सर्वात्मकत्वात् Ca.—l. 24. (82, 9.) सुवाति B. सुवाति च A 2. Ca.

P. 675. l. 28. (83, 1.) सूक्तेन वा A 2. वा दिश उ सूक्तेन वा Ca. सूक्तेन सूक्तेन वा Åsv.—P. 676. l. 2. (83, 1.) जनयिता ॥ जरयिता A. Ca.—l. 10. (83, 2.) पर्जन्यसृपेराद्यंतविपरीतस्य विहंति A. Ca; B has अनागाः निष्पापः पर्जन्यः वृक्षान् हंति रक्षसः रक्षांसि सर्वाणि हंति उतापि च विश्वं सर्वं भुवनं महावधात् अपराधात् विभाय बिभ्यति उतापि च वृषण्वतः वर्षकर्मवतः ईषते इच्छति कुक्षतः पापकृतः यत यः पर्जन्यः स्तनयन्हति ॥—l. 18. (83, 3.) अभिप्रैरयन् A 2. प्रैरयन् Ca.—l. 23. (83, 1) °प्रभृति Åsv. °प्रभृतीन् A 2. Ca.—P. 677. l. 4. (83, 5.) Ca adds पुष्यति after जभुरीति. —l. 10. (83, 6.) अस्मदर्थे A 2. अस्मभ्यं B. Ca. —l. 11. प्रचरत A 2. रचंतु B. Ca. l. 12. अर्वाङ् B. अर्वाग् A. Ca. Cf Rv. Bh. III. 4, 11.—l. 27. (83, 8.) उत्कृष्टं A 2. Ca after मेघं. l. 30. मुपु प्रकर्षेण पातयं A 2. सुप्रपातयं B. Ca. —P. 678. l. 13. (83, 10.) जलप्रदेशान् in A before धन्वानि. जलवतः कृतवानसि B. Ca; not in A.

P. 678. l. 18. (84, 1.) °स्तोमे चेषा ॥ °स्तोमे तेषा A. Ca.—P. 679. l. 1. (84, 2.) उदृतं A. उदृतं Ca; left out in B.—l. 11 (84, 3.) यद्यस्याः ॥ यत् अस्याः A. यत् यस्यात् B. Ca.—l. 12. दिवो नीचैरंतरि° A.

P. 679. l. 20. (85, 1.) हे अवे B. Ca. हे अवेच A. हे वेच ?—l. 22. °विशसनकर्ता A 2. °विपांसनकर्ता B. Ca. —l. 23. द्वितीयस्या तृतीयस्यां Ca.—l. 31. (85, 2.) A very similar but not identical passage is to be found in the Sat. Br. III. 3, 4, 7 (p. 253).—P. 680 l. 11. (85, 3.) प्रसारयति A. Ca. B.—l. 20. (85, 4.) समाच्छादयंति A. Ca. B. —l. 28. (85, 5) श्रुतस्य विश्रुतस्य A 2. श्रुतस्य प्रज्ञातस्य B. श्रुतस्य Ca.—P. 681. l. 3. (85, 6.) सुत्यस्य वा only in A 2.—l. 5. बह्व्यो नयः only in A.—l. 7. एवोदितं न वरुणस्येति न वाचं तस्य वरुणादिकूपेणावस्थानात् Ca. एवोदितं न वरुणवाचं तस्य वरुणादिकूपावस्थानात् A.—l. 13. (85, 7.) ईरिणा-अननाश्च शास्ती° A. इरणात्मनना प्रशास्ती° Ca. —l. 16. अशब्दं ॥ अशब्दं A. अशब्दं Ca. B.—l. 23. (85, 8.) बृते यथा यद्विरिपुः B. A. बृते यथा अद्विरिपुः Ca pr. m. बृते यद्विरिपुः Ca sec. m.—तथास्मासु Ca sec. m. A. तस्मासु Ca pr. m.; deest in B.—l. 25. शिथिलबंधनानि पलानीव A 2. शिथिलसंबंधनानि ॥ फलानीव Ca. विप्यलानीव निप्यलानीव B.

P. 682 l. 7. (86, 2.) वा by conjecture.—l. 14. (86, 3.) तिग्मा B. तिग्मं A 2. Ca.—l. 15. प्रतीषते । प्रतिगच्छतः ॥ प्रतिगच्छतः B. प्रतिषते प्रतिगच्छति Ca. भवति ईषते अभिगच्छति A.—B adds आ पूरणः.—l. 26. (86, 5.) मर्तेव मनुष्याविव तौ etc. A. मर्ताय मनुष्याविव तौ Ca; B omits all. It seems that Sâyana took मर्ताय for मर्तेव, misled perhaps by the following अंशेव.—P. 683. l. 5. (86, 6.) रयिं धनं च Ca. B; deest in A. It ought to be रयिं धनं गृणत्सु सुवत्सु ।

P. 683. l. 14. (87, 1.) वाचि नि° ॥ वाजिनि° A. Ca. वाक् नि° B.—विष्णवे व्याप्तायेंद्राय विष्णवे वा A. विष्णवे पा Ca. विष्णवे महे महते B.—l. 26. (87, 2.) विष्णुनेंद्रेण वा A 2. विष्टेनेंद्रेण Ca. विष्णना इंद्रेण B.—From ताम्ब्रुवते to ताम्ब्रुवत left out in B. Ca.—l. 27. स्तौति from B. Ca. After स्तौति Ca has वाक्यादिस्वादिनिघातः.—l. 31. यूयं प्रबलाः ॥ यो यूयं प्रबलाः A. श्वो यूयं प्रबलाः Ca. ये च यूयं B.—P. 684. l. 6. (87, 3.) तान् शृण्विरे repeated

in A. Ca after सुतवान्. Perhaps intended for तं शुष्विरे. Ca has besides सुतवान्भूतो instead of तावन्भूतो.—l. 7. शुशुक्लानो A 2. B. Ca. शुशुक्लानो M 1. Cf. verse 6.—The explanation of इरी is omitted in A. It has निवासि नेष्ट आ । नेष्टते च चाल०. Ca has निवासि तिष्ठता इरी इरीता प्रेरिता नेष्ट आ नेष्टते भवति च चाल०; B निवासि तिष्ठतां इरीता प्रेरिता नेष्ट अनी-शरी कश्चन भवति चाल०. इरी does not occur again in the Rig-veda.

MANDALA VI.

Besides the MSS. hitherto used, I possess for the sixth Mandala a copy which I took from the MS. in the Paris Library. T's MS. belongs to the A class, and where it has peculiar readings they are marked by P.

P. 687. l. 24. (1. 2.) सुत्या A. सुत्यान् Ca. P. 688 l. 7. (1, 4.) आहवनीय० A 2. आहवनीयादि० B. Ca.—l. 15. (1, 5.) उभयास ॥ त्वां उभयास A. Ca. त्वा उभयास B.—l. 26. (1, 6.) यजमाना दमे गृहे B. यजमानमिह गृहे Ca. यजमाना A 2.—P. 689. l. 3 (1. 7.) दिवः स्वर्गमनयः A. दिवः । स्वर्गः ॥ अनयः Ca. दिवः स्वर्गः तं अनयः B.—l. 4. अगमय इति वा ॥ गमय इति वा Ca. गमय इति A.—P. 690 l. 19 (1, 13.) स्वामी वसुतात इत्येकपदं ॥ स्वामीत्येकपदं A. स्वामी वसुतात्येतपद Ca. —l. 21. वसु वसूनि त्वे त्वां B. वसूनि त्वे त्वा Ca. वसूनि A 2.

P. 692. l. 2. (2. 1.) दीप्तस्य A 2. व्याप्तस्य Ca. B. Bm.—l. 8 (2, 5.) तनुकृतां मंचसंस्कृतां A 2. तनुकृतां संस्कृतां B. Bm. तनुकृत्वा संस्कृतां Ca.—P. 693. l. 3 (2, 8.) व्यज्यसे A 2. यज्यसे Ca. Bm; left out in B.—l. 14. (2, 9.) अत्मीति ॥ अशीति Ca. वासीति A. अपीति B.—P. 694. l. 2. (2, 11.) च after ऋतानि omitted in B. Bm Ca.

P. 694. l. 21. (3, 2.) शान्तश्च ॥ शान्तः B. आतश्च A. आत Ca. l. 23. प्रदर्पश्च A 2. दर्पश्च B. Bm. Ca.—At the end B adds च पुरणः, Bm चन पुरणः.—l. 29. (3, 3.) शब्दयुक्ताः A 2. शब्दप्रयुक्ताः B. Bm. Ca. —P. 695. l. 5. (3, 4.) यस्यापिः B. Bm. Ca. instead of अस्या०.—स्पृष्टं ॥ स्पृष्टं Ca. स्पृष्ट A; deest in B.—l. 7. नियच्छन् तथा A 2. नियच्छन् यथा Ca. नियच्छन् भवति B. Bm.—l. 9. वनं A. धनं Ca. —मूर्त्तभूतं सर्वं Ca.—l. 15. (3, 5.) प्रक्षेप्यन् MS. प्रक्षेप्यन् A 2. प्रक्षिपन् B. Bm. —l. 23. (3, 6.) ज्वालाः B. Bm, deest in A. Ca.—यथा B. Bm. Ca. for तथा.—l. 25. अहनीव A 2. Ca. अहनि B. Bm. —l. 28. B. Bm. on it, as usually, the second explanation, beginning with यद्वा, but they have यो दिवा नृनिति पुनरुक्तिरादरार्था, which can only belong to this second explanation.—P. 696. l. 3 (3, 7.) दीप्तिन to गमनशीलिन left out in A 2.—l. 9. (3, 8.) अश्वैः A 2 sec. m. अश्विः Ca. अश्विः B. Bm. —l. 11. सर्वं तोष्णीकरोति Ca; deest in A. B.

P. 696. l. 30. (4, 2.) प्रवृद्धो ॥ प्रवृद्धो A. B. Ca.—P. 697. l. 3. (4, 3.) उपमार्यस्य A. Ca. उपमानस्य Nir.—l. 13. (4, 4.) स्वभावस्य एव A. स्वभावेनैव Ca. B.—l. 16. निवस A. निव ससि B. निवसे. Ca.—l. 22 (4, 5.) यष्टुभिः ॥ यष्टुभिः A. यज्वभिः B. Ca.—l. 25. तं हिंस्याम A 2. तरेम B. Bm; left out in Ca.—l. 26. अरातीररातिरदाता ॥ अरातीः अरातिवदतो (वदातो pr. manu) A. अरातीः अरातिवदतो Ca. अरातीः अरातीभेव हिंस्याम etc. B. अरातीः अरातिवति तं हिंस्याम etc. Bm.—आचक्षाणां ॥ आचक्षाणां A. Ca.—P. 698. l. 5. (4, 6.) दिग्भागात् ॥ दिग्भागात् A. Ca.—l. 13. (4, 7.) युक्तं A 2. वलयुक्तं Ca. —देवता Bm. देव B; omitted in A 2. Ca.—त्वां A 2. Bm. Ca. त्वा त्वां B.—l. 19. (4, 8.) Ca has निक्षिप्तं instead

of नु चिप्रं, B. Bm have नु चय after वेमेय.—l. 20. वेवि वमय प्रापय A. वेवि वमनाय प्रापय: B. Ca.—l. 22. वीर्याञ्जा° Ca. वीराञ्जा° A.

P. 698. l. 24. (5.) ऊवे व: A 2. Ca. ऊवे Anukr.—P. 699. l. 17. (5, 3.) विचांतरात्मना B. Ca. वैद्यात्मना A.—l. 28. (5, 4.) वगुष्यात् हिंस्यात् A 2. वगुष्यात् विस्यात् Ca. वगुष्यात् कृष्येत B. Bm.—l. 29. तृप्ततम A. तपस्वितम Ca. तपस्विन् B: cf. Nir. VI. 12.—P. 700. l. 13. (5, 6.) आक्तः संसिक्तस्त्वं A 2. अक्तोसि B. Ca. l. 21. (5, 7.) तव B. ते तव A 2. Ca.—l. 22. शोभनपुत्रादि° A 2. पुत्रादि° B. Ca.

P. 700 l. 31. (6, 1.) उपगंतव्यं ॥ उपमंतव्यं A. B. Ca.—नवीयसा after नव्यसा Ca.—P. 701. l. 1. वृक्षां किञ्च दग्धं A 2. वृक्षांसि दग्धं Ca. निर्दग्धं B. —l. 11. (6, 2.) भजन् भक्षयन् A 2. भर्वन् दन् B. भर्वन् दहन् Bm. भवन् Ca.—P. 702. l. 3. (6, 5.) After प्र पापतीति । प्रकर्षेण Ca leaves out all to the beginning of the next hymn. B supplies this lacuna quite arbitrarily to verse 7, where it copies from A: ज्वाला क्वाला दाहोत्पद्यमाना प्र पापतीति प्रकर्षेण पतति दृष्टांतः गोषुयुधः उदकनिमित्तात् घातकोऽग्निर्न अग्निरिव सः यथा पतति तद्वत् अपि च कुर्वतुः दुहाहकज्वालार्भवर्तमानस्य अपेः भीमः भयंकरः शातिः दर्पः वनानि दधति दहति दृष्टांतः मुरखीव प्रसितिः यथा मुरख बाधकं शीर्यं प्राणिनां घातक भवति तद्वत् ॥ ६॥ आ भानुनेति ॥ हे अपि स त्वं महः महानु (महान् Bm) पार्थिवानि पृथिव्यां वर्तमानानि अयांसि व्यवहारार्थं इतस्ततः गच्छमानानि भूतानि ततंथ विस्तारय बाधकं वारयत्यर्थः (निवार° Bm) । अपि च तोदस्व तोदं प्राणिनामुपद्रवं घृषता भानुना घर्षकेन तेजसा आ समंतात् बाधस्व अपि चाप भया बलहृते (भयरहिते Bm) सहोभिर्बलैः हे वनुषः कृद्रापे वगुष्यत क्रोधं कुर्वन् स्पृधः अस्मत् शत्रून् नि जूर्वं नितरां जय (जरय Bm) घातयेत्यर्थः ॥.—l. 5. यथान्दिर्दुःसहं ॥ यथान्वे दःसह A.

P. 703. l. 16. (7, 2.) अभि अभितः ॥ अभितः A 2. अभि B. Ca.—l. 17. यज्ञानां संबंधिनं B. Ca.—That the MS. P belongs to the A class can be clearly proved, for the first time, by VI. 7, 2. Here P reads (या)ह्यितारं गमयितारं; A has ह्यितारं (in the margin या) गमयितारं; Ca. B have यहीतारं, and leave out गमयितारं.—P. 704. l. 21. (7, 6.) शाखा इव A 2. -- वा इव Ca. पक्षिण इव B. Bm.

P. 705. l. 2. (8) The passage is complete only in C 2 and P; A 2 omits all from इति (l. 3) to नु चित् (l. 4). Ca all from इदं सूक्तं (l. 2) to इदमेव सूक्तं (l. 3).—l. 12. (8, 1.) जातानां A 2. जातानि B. Ca.—l. 14. मननीया A 2. मनः Ca; left out in B.—l. 21. (8, 2.) व्रतानि कर्माणि B. व्रतानि व्रतानि कर्माणि C 2. A. P. व्रतानि व्रतकर्माणि Ca. Bm.—l. 32. (8, 3.) शोषणार्थं B. Bm. शेषणार्थं Ca. A. C 2. P.—P. 706. l. 7. (8, 4.) मध्ये from B. Ca.—l. 30. (8, 7.) हे इष्टे यष्टव्य B. Ca. इष्टे इष्टव्य A.—सहावस्थायिन् A 2. सहस्त्रायिन् B. Ca.

P. 707. l. 10. (9, 1.) रञ्जयंती ॥ रञ्जयंती A. C. ईञ्जयंती B.—l. 11. स्वप्रवृत्तिभिः from B. Ca.—l. 23. (9, 2.) न वि जानामि यं पटं यज्ञलक्षणं from Ca. Bm.—l. 30. स्खुलान्योतु° etc. A. स्खुलानि श्रीतुस्थानानि न च तत्काय पटस्थानीयान्यपि विद्यदादीनि न विजानामि न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचसमरे Ca.—l. 34. अनुशिष्टः A 2. अनुशुष्टः Ca.—P. 708. l. 5. (9, 3.) वदति ॥ वेदति A 2. विदति Ca. l. 34. (9, 5.) निर्विकल्पं A. निर्विकारं Ca.—P. 709. l. 1. मनसो Vāg. S. मनो A. Ca.—l. 13. (9, 6.) यदुज्ज्यास्त्वं तत्त्वं A 2. तत् बुद्धितत्त्वं B. यत् बुद्धितत्त्वं Bm. यदुवाचतत्त्वं Ca.

P. 710. l. 19. (10, 3.) सार्धं to रक्षामि: left out in Ca; B supplies arbitrarily

विशामिः चायनीयामिः अयमे द्वादश चक्षुरोऽष्टाशदिकं ददाति तं यजमानं विशशोविः चायनीयव्या-
लोपितोऽपिः उत्तिमिः रशामिः.

P. 712. l. 1. (11, 2.) वर्तमानो B. Bm. Ca. वर्तमाने A 2. M 1.—l. 9. (11, 3.) After धनहेतुभूता Ca has धनं सममाना वा धनगणं लब्ध्वेति यत.—l. 19. (11, 4) यं पन् ॥ पंच A 2 sec. m. B. Ca. यं च A 2 pr. m. —l. 20. *र्लचणं ॥ *र्लचणां A 2. Ca. *र्लचणां यं B.—l. 26. (11, 5.) आह्वयत ॥ आह्वयत A. आह्वयता Ca. आसायते B—l. 27. All is left out from सुष्ठु to अत्रायि in Ca. Consequently B contains an independent explanation of this passage : सुवृत्तिः शोभना सुतिः अत्रायि सुयते पृथिव्याः सद्मे कश्चिद्विस्तृता (*विस्तृत्याने Bm) सप्त सप्तानि यजमानगृहे यज्ञः अत्रायि यजमाने आश्रितो भवति.

P. 713. l. 23. (12, 2.) हुते A. हुंते Ca.—P. 714. l. 11. (12, 4.) कृत्वा न आत्मीयेन कर्मणा च B. कृत्वा न क्रतुना आत्मीयेन कर्मणा च Ca. कृत्वा न क्रतुना कर्मणा च A.—l. 19. (12, 5.) तच्चन् deest in A 2. B. Ca.—l. 28. (12, 6.) अर्चनं गंतरं A. C 2. P. अर्चन् गंतरं B. Bm. Ca. अर्चनंतरं A by correction—पाहि ॥ याहि A 2 Ca. असाहि B. आयाहि Bm. नः पाहि ?

P. 715. l. 7. (13, 1.) यथा वृक्षाच्छाखा A 2. B. Ca. यथाः पक्षिणः यथा वृक्षात् Bm.—l. 8. तथा रयिः A 2 यथा रयिः B Ca —l. 27. (13, 3) प्रहृष्टज्ञान A 2. प्रहृष्टमन B. Ca.—P. 716. l. 4. (13, 4) यजमानसाधनेः A 2 B. Ca. यजनसाधनेः Bm. (cf Rv. Bh. IV. 9, 7.—l. 13. (13, 5.) अरथे शशवे Bm. शशवे B. Ca; left out in A 2.

P. 717 l. 11. (14, 3) व्रतविरोधिनं यागविरोधिन B. Ca.—l. 17. (14, 4.) सतां B. Ca. सखि A.—l. 24. (14, 5) असंभक्तं तस्मैवासाधारणं B. Ca.

P. 718. l. 9. (15) A 2. Ca add आग्न्य after अहनि, and Ca omits आग्न्यशस्त्रं.—P. 719. l. 23. (15, 5) सहायार्थं A 2. संयामार्थं B. Ca.—P. 722. l. 27. (15, 15.) अत्रस्थ to अतिप्रामेय left out in Ca and given arbitrarily in B, which also adds a Commentary instead of अन्यत्रतः.—P. 723 ll. 4 and 5. (15, 16) गुल्गुल्वादि A 2 pr. m. Ca. गुग्गुल्वादि A 2 sec. m. गुग्गुल्वादि B. गुग्गुल्वादि Bm—गुल्गुलू A 2 pr. m. Ca. Ait. Br. गुग्गुलू A 2 sec. m.

P. 724. l. 2. (16.) षट्सप्तका A 2. Ca. षट्सप्तका Anukr. Paribh. 4, 7 (so also Colebrooke's MS.). —l. 11. (16, 1.) यद्वा यज्ञानां Ca. यद्वा देवयज्ञानां A.—l. 12. मनुष्ये omitted in B. Ca. —l. 16. (16, 2.) सुत्याभिर्वा विद्धाभिः A 2. सुतिभिर्वा विद्धाभिर्वा Ca. विद्धाभिः B.—l. 24. (16, 3) आर्जवेन B. Ca. दिवेन A 2. जवेन M 1. (cf Rv. Bh. VI. 54, 1; X. 32, 7.—Ca omits all from हि to the beginning of the next verse. B inserts खलु after वेत्य. Bm has वेत्य हि जानसि खलु.—P. 725. l. 6. (16, 6.) मरणधर्मः A. मरणरहितः B. Ca.—l. 14. (16, 8.) *द्रष्टार A. Ca; B. Bm have सम्यग्दर्शनीयं सर्वस्य मासकं तेजः.—प्रयजे ॥ प्रयजे A 2. Ca. M 1; deest in B. (cf Rv. Bh. III. 53, 2 —P. 726. l. 14 (16, 13.) उपश्रितं Taitt. S. उपश्रुतं A 2. Ca.—l. 17. (16, 14.) य उक्तगुण A. य उक्तः Ca; deest in B.—l. 21. (16, 15.) कश्चिद्वृषिः गुणं तमु तमेव त्वां अथर्वणः सोऽपि हे अये तमु तमेव त्वां समीधि A pr. manu. कश्चिद्वृषिः सोति हे अये तमु etc A by corrections. कश्चिद्वृषिः सोति हे अये तमु तमेव त्वां समीधि Ca. B.—समीध A. साधु B. Ca. —l. 31. (16, 16.) असुरैः A. Ca. अपरैः B.—Ca adds after शेषः the words यद्वा इत्या असुषू दूरत एव इतरा असुर्या गिरः संतु ता अमृत्यवसिर्त्यर्थः.—P. 727. l. 9. (16, 18.) *सामर्थ्यं करोतु हे A 2. *सामर्थ्यं हि B. Ca. —l. 10. अघातः B. अघातः A 2. अयः संतः Ca.—l. 19. (16, 20.) B. Ca give only the second explanation, omit-

ting all from भवानि to विद्यमानं.—l. 21. महित्वना ॥ महित्वा A 2.—श्रुत्वा A 2. श्रुन् B. Ca. श्रवन् च Bm.—P. 728. l. 14. (16, 25.) इच्छति ददातीत्यर्थः A. इच्छते ददामीत्यर्थः (Ca. इच्छते ददासीत्यर्थः B.—l. 25. (16, 27.) चरीमभि° B. Ca. चरातिभि° A 2.—P. 729. l. 9. (16, 30.) कायापिमाहति (Ca. कायापिमाहति A 2.—l. 10. चरन् Ca. जनं A 2.—P. 730. l. 5. (16, 35.) बुलोकस्य A. B. बुलोकस्यापि (Ca.—l. 18. (16, 36.) आश्रयणं मुखं वा (Ca. —घर्मात्ताः संतप्ताम्हा-यामुपागच्छन्ति B. Ca. घर्मात्तास्तमुपागच्छन्ति A.—P. 731. l. 9. (16, 41.) हे अध्वर्यवो A 2 pr. m. हे अध्वर्यो A 2 sec. m. (Ca. हे अध्वर्यादयो B.—l. 11. A 2 adds after समृद्धं the words of the Ait. Br., आ स्वे योनीं to अपिरपेः, which are quoted below.—P. 732. l. 1. (16, 45.) प्रकाशस्य Bm. (Ca. प्रकाशस्य A 2. B.

P. 733. l. 26. (17, 2.) तद्वान् गतसारमपि सोममपरित्यज्यन्यस्त्वं B. Ca.—P. 734. l. 3. (17, 3.) सोमान्यथा to मदयतु from A 2; B has सोमान्याह पिब स पीतः सोमः त्वा त्वा एव मंदतु मदयुक्तं करोतु, and thus has also Ca, only omitting त्वा and एव.—l. 14. (17, 4.) प्रवृद्धं A 2. वृद्धं B. Ca.—विभवंतं A 2. विभववंतं B. Ca. l. 22. (17, 5.) अविचारितं from B. Ca.—l. 28. (17, 6.) प्रकृष्या A. प्रकृष्या B. Ca.—l. 29. गोभ्यः । तादर्थ्यं चतुर्थी । (Ca. —P. 735. l. 15. (17, 8.) प्रवृद्धं A 2. B sec. m. वृद्धं B pr. m. Bm. Ca. —l. 23. (17, 9.) धुनास्त्रिभुजं (ति added in B) त्वदीयाद्भ्रातृस्त्रिभुजास्त्रिभुजाः क्रोधाच्च भियसा भयेन द्विता द्विधा दिः प्रकारेण कामेन मनसा च अपानमत् (Ca and B pr. m. Bm. Instead of कामेन, which Ca seems to read, though the मे is not quite distinct, B. Bm have कालेन. The reading of A, which has been adopted in the text, has been inserted by a later hand on the margin of B.—P. 736. l. 10. (17, 11.) पुपशून् A 2. पशून् B. Ca.—l. 11. आधवनीयाख्यानि B. आह-वनीयाख्यानि A. Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 94, 5.—अगच्छन् ॥ गच्छन् A 2. B. Ca. —l. 20. (17, 12.) पंथां B. पंथा Ca. पंथान् A 2.—प्रवणान् A 2. प्रवणान् B. Ca. प्रवणान् Bm.—P. 737. l. 12. (17, 15.) शतहिमाः शतं संवत्सरान् left out in A 2.

P. 737. l. 23. (18, 1.) वातेर्वातं ॥ वातेर्वासं A. Ca.—l. 30. (18, 2.) From एको मुख्यः to कीदृशः omitted in Ca. B. Bm; but at the end of the verse after तद्वान् B pr. m. and Bm add अयनः श्रुणां आर्वायता मानुषीणां मनोः संबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानां एकः मुख्यः सहावा सहायवान् अभवत्, after प्रजानां the margin of B has यजमानानां अयनः अभिगता वामवत् आसीत्, and the last words are corrected into सहावा बलवान्, apparently from an A MS. —P. 738. l. 2. पुनस्तुतो° to पुतः omitted in B. Ca.—l. 12. (18, 3.) ॐ (अस्ति marg.) स्विन्नस्ति किं स्विन्नवति स्विन्निति विचक्षित्सायां यदा नास्ति तद्व° A 2. ॐ अस्ति स्विन्नस्ति etc. यदा नास्ति स्विन्नं तद्व° Ca. ॐ अस्ति स्विन्नं किंस्विन्नवति नास्ति स्विन्नं तद्व° B.—l. 19. (18, 4.) तुरतः अस्मान् हिंसतः B. Ca. तुरतः श्रुणां हिंसन् A.—श्रुणां हिंसितुर्बलवतो वा A 2. B sec. m. हिंसितुः B pr. m. Bm. Ca.—l. 27. (18, 5.) सुत्यसोतु° Ca. सोच° A.—P. 739. l. 21. (18, 8.) Some Puda MSS. read औत्थाय; the Samhitās and Commentary औत्थाय. P₃ has औत्थाय. —l. 24. श्रयथाय A 2 with corrections. श्रयथाय B. Bm. यथा च Ca.—P. 740. l. 3. (18, 9.) अहि Ca. B; deest in A.—ॐ धर्मो Ca. ॐ धर्मो A; deest in B.—l. 8. (18, 10.) यथापिः from B. तथापिः Ca.—l. 11. अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं A. अध्वनयतामुद्देगलक्षणं गर्जनं Ca. अध्वनयत् उद्देगलक्षणं गर्जनं B.—l. 18. (18, 11.) वज्रभिः वज्रवलीः A. In Ca all is left out after तुविवाजेभिः to आहतेन्द्र. B has तुविवाजेभिः वज्रभिः यजमानैः हे पुष्यत वज्रभिः आहतेन्द्र.—l. 20. अदेवः कश्चित् B. अदेवश्चित् A. Ca.—P. 741. l. 18. (18, 14.)

बाधिताय A 2. व्याधिना Ca. बाधिताय व्याधिना B.—1 19. तनयाय च A 2. तयायवविचवि Ca. जीवनाय B.

P. 742. l. 7. (19, 1) अहिंसनीयः A. अहिंसितो यः B. Ca.—l. 15. (19, 2.) ऋषुं A 2. मुहं प्रवृद्धं Ca. मुहं B.—l. 16. वर्धते B. अवर्धयत A. वर्धयते Ca.—l. 31. (19, 4.) अनवद्याः पापरहिताः A. अनवद्याः अवद्यरहिताः Ca. Bm. अनवद्यरहिताः B.—P. 743. l. 7. (19, 5.) पथ्याः स्रोतृणां हि रायो A. पथ्या तोषणाहितानि रायो Ca. पथ्या तोषणहितानि रायो B.—P. 744. l. 14. (19, 10) श्रोतृर्धर्मशोभिः A 2. श्रुतिमद्भिः B; deest in Ca.

P. 745. l. 28 (20, 2) दिवे सूर्यायेव A 2. दिवे । सूर्यायेव Ca. दिवो न सूर्यस्तेव B.—l. 29. सूयमाना देवता बलवतीत्यर्थः A 2. सूयमानानां देवानां बलवती भवतीत्यर्थः Ca. सूयमानानां देवानां बलवतीत्यर्थः B. सूयमानानां बलं भवतीत्यर्थः Bm.—l. 31. तद्वलं व्यधाप्येति A 2. तद्वलवद्वधादिति Ca. तद्वलवद्वधापीति B. P. 746. l. 5 (20, 3) पुरीणां A. असुरपुरीणां Ca. असुराणां पुरीणां B.—l. 13 (20, 4.) अवतैर्नर्पणार्थीच्छदो णिर्हिवः Ca. after दशोणये.—l. 15. अपाद्रवन् ॥ अपद्रवन् A 2; deest in B Ca; Ca has अपद्रव्यनायंत पद्यतेदं रूपं.—l. 16. कुत्सस्व श्वोः B. Ca. श्वोः A 2.—l. 17. अपि न A 2. अपि B Ca. l. 24. (20, 5.) सारथिभृताय A. सारथिमृताय Ca. सुताय B. सुताय Bm. P. 747. l. 1. (20, 6.) आहरत B. आहर A 2. Ca.—l. 2. सायं सपस्य A 2. सायं सपस्य B. सायं सप Bm. सायं सपस्य Ca. Colbrooke's text MSS. have सायं so far as it is possible to distinguish प्य from स्य in MSS. Cf. Rv. X. 48, 9; Tāndya Br. 25, 10, 17, where सायो is explained by सपस्यपुत्रः.—l. 17 (20, 8) एवंचनं ॥ एवंचनं A B Ca.—P. 748. l. 12 (20, 11.) शत्रुभिः B. शत्रूणां A Ca.—l. 18 (20, 12) धुनिर्नामासुरो यामु नि° A 2. धुनिर्नामासुराय पशुनि° Ca. Bm. धुनिर्नामासुराय पशुनि° B.—l. 20. तिष्ठती A 2. तिष्ठता Ca. तिष्ठंत B. l. 21. स्वस्ति चेमेण B. स्वस्ति चमेण Ca; deest in A 2.—l. 23. (20, 13.) सुन्वद्भी° S 1. S 3. P 2. सुन्वद्भी S 2. सुन्वत P 1. l. 26. त्वत् A 2. त्वत्वा B Ca. B inserts त्वत् after अस्वापयः.—l. 20. पक्तवान् ॥ पचनवान् A. B Ca.—l. 30. तस्मै अर्घ्यं A 2. च ततंथ B Ca.

P. 749. l. 17 (21, 2) बह्वचनस्य ॥ बह्वचनस्य A 2. Ca; deest in B.—l. 24. (21, 3.) प्रकाशवत् from B Ca.—P. 750. l. 1. (21, 4) विभुतिमहत्वात् A 2. विभुतिमत्वात् Ca. विभुतिमत्वात् B.—l. 2. मनसं चेतसे A 2. मनसा चेतसि Ca. मनसे चेतसि B.—l. 25. (21, 7) स्थिरो A B. Ca.—P. 751. l. 2 (21, 8) अभिकामने A. अभिकामचरे Ca.—l. 11. (21, 9.) पुरंधिय ॥ पुरंधियं A; deest in B. Ca. cf. Rv. Bh. I. 116, 13.—l. 26. (21, 11) मदीया वाचः स्मृतिरूपाणि वचांसि A 2. Ca. मदीयां वाच स्मृतिरूपां B. Sâyana may have read वाचः, but it is also possible that he explained वाचं by the plural वचांसि with vakānavyatyaya.—l. 27. From अपिजिह्वाः to मनुं left out in Ca; B has अपिजिह्वाः अपिसुवाः अतसापः सत्यभाजः आसुः बभूवुः ये देवाः, Bm has the same, but it inserts अपि° to बभूवुः after स्मृतिरूपां.

P. 752. l. 23 (22, 2.) The Commentary to this verse is left out in P, C 2, and added at a later time in A 2, apparently from Ca. The same happens in VI. 22, 9.—P. 753. l. 1. (22, 3) बह्वयशो Ca. बह्वयशोः A 2. M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 68, 6; VII. 5, 9; II. 40, 4; IV. 29, 5; VI. 50, 11.—l. 2. जराहानिरहितः ॥ जराहानिसहितः A. जरारहितः B. Ca.—l. 26. (22, 6.) अनेन B. Ca. अया अनेन A, which omits अयानया before मायया.—l. 27. वि हजः Bm. बहजः A 2. Ca; deest in B.—l. 29. वि हजः Bm.

वचनः A 2. Ca. वचः B.—P. 754. l. 11. (22, 8.) A reads चंतरिष्या. B. Ca and all the MSS. of the text, also the Samhitā text given in A 2, have चंतरिष्या.—l. 26 (22, 10.) संयती ॥ संयति A. संयती Ca.—P. 755. l. 3. (22, 11.) प्रकृष्टेन A 2. प्रकृष्टेण B. Ca.—l. 4. देवस्य न वरते A 2. देवस्य वरते Ca. देवो न देवस्य त्वं वरसे B.—l. 5. अग्रागमस्य ॥ मग्रागमस्य A. मग्रागमस्य गिति गिति Ca.

P. 755. l. 14. (23, 1) महति added from B. Ca, which leave out बृहति.—l. 26. (23, 2.) अपारयः ॥ यपरयः A pr. m. यरयः A sec. m. चेरयः Ca.—P. 756. l. 25. (23, 6.) From ब्रह्माणि to तावत् omitted in B. Ca.—वर्धनानि A 2. वर्धितानि Ca. वर्धनानि ब्रह्माणि वर्धितानि B, which also adds चक्षुषे before कल्पितवा^०, and सुते सोमे after अपि च.—l. 28. रांड्या रायाणि A 2. रांड्या रांड्याणि Ca. रांड्या रांयाणि B. रांड्या रांड्याणि Bm. The sign द्या in these MSS. can be read drya as well as dya; the ण in रांड्याणि and the rest, shows, that in all the MSS. the sign was meant for द्य. It is only possible to read रांड्या in S 3. P 3. A 2 text. Of the Bodleian MSS., Wilson 434 has रांड्या, in Wilson 436 and Wilson 440 it can be read रांड्या as well as रांड्या. Aufrecht (2nd ed.) has rāṇḍya Cf. the Petersburg Dictionary, s. v. राण्ड्य.—P. 757. l. 5. (23, 7.) अभिविश A. उपविश B. Ca.—उर विस्तीर्ण B. Ca. उर विस्तीर्णा Bm, left out in A 2.—l. 12. (23, 8) प्राप्नुवन्तु ॥ left out in A. B. Ca.—l. 13. हे पुष्करत वज्रभिराहृतं A 2. Ca. पुष्करतं वज्रभिराहृतमिंद्र B. Bm. It is hard to say whether B has the original or a corrected reading.—सोचाणि प्राप्नुवन्तु B. Ca. सोचाणि आ यस्याः आगच्छन्तु A.—l. 27. (23, 10) यः चयदीश्वरो B. य इक्षतः । ईश्वर Ca. चय ईश्वरो A. All the MSS. of the text have चयत्.

P. 758. l. 22. (24, 3.) अतिरिच्यते B. Ca. प्ररिच्यते A.—l. 30. (24, 4.) ब्रह्मकर्मन् A. ब्रह्मशक्तिन् B. Ca.—l. 31. यथा by conjecture.—P. 759. l. 1. यच्च नियतेः ॥ यच्च नियतेः Ca. B. यस्य नियते A.—l. 2. From वत्सना to शत्रूणां left out in Ca. सुदामन् सुपु शत्रूणां बधक् B, proprio motu.—l. 15. (24, 5.) मिचादयोऽप्यस्व A. मिचादयोऽप्यस्व Ca.—l. 16. स्मृते इति ॥ स्मृताविति A 2. Ca. Cf. Brihaddevatā V. 338 : प्रोतयेनम इत्येति वैश्वदेव्यावृचौ तु ति.—P. 760. l. 7. (24, 8.) ब्रह्मगुणाः A. ब्रह्मगुणाः Ca.—l. 8. सुगमनाः A sec. m. असुगमनाः A pr. m. असुरागमनाः B. Ca.

P. 761. l. 17. (25, 3.) उद्युक्ता A 2. तद्युक्ता B. Ca. —l. 18. दीनानि A. दीनानि B. Ca.—l. 26. (25, 4.) युद्धे B. युद्धे A 2. युद्धा Ca.—P. 762. l. 14. (25, 6.) अचखंता (Bm only) अचखंतो उद्योगवन्ती B.—l. 15. तंतस A 2. तंस Ca. तंतस् Ganap. 37, 20.—l. 25. (25, 8.) वृषघ्नो MS. वृषहणे A 2. Ca.—P. 763. l. 9. (25, 9.) ते गृयांतः B. त्व त्वः ॥ गृयांतः Ca. ते त्वतः गृयांतः A.

P. 763. l. 18. (26, 1.) मूरसाता मूरसातो A 2.—l. 27. (26, 2.) प्रतिपालयते ॥ प्रविभासयते Ca. प्रतिपालयत A ; deest in B.—P. 764. l. 11. (26, 4.) अहन् Pada, B. हन् A 2. Ca. Bm.—l. 19. (26, 5.) ऋः Pada, A 2. अः B. Bm. Ca.—l. 20. यत् is not explained in A. Ca ; B has सत्कर्म instead of तत्कर्म.—l. 23. Before जती B. Ca insert हे इन्द्र त्वं आभिः.—l. 29. (26, 6.) हे इन्द्र A 2. हे मूर त्वं Ca. हे मूर इन्द्र त्वं B.—P. 765. l. 14. (26, 8.) प्रतर्दनी Ca. प्रातर्दनी A. B.

P. 766. l. 18. (27, 4.) तस्य शेषः B. Ca. शेषः A 2.—l. 19. यत् before यक्षात् deest

in A. Ca. इत् शुष्मात् यस्मात् बलात् B यत् शुष्मात् यस्मात् बलात् Bm.—l. 29 (27, 5.) प्राग्माने A. पूर्वमग्नि B. Ca.

P. 767. l. 26. (28.) चांत्वश्च Ca. चांत्वश्च A 2. See Anukr. M. p. 22.—P. 768. l. 3. (28, 1.) प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसंहिताः पूर्वीः वृद्धः इन्द्राय इन्द्रार्थं उषसः उषःकालान् प्रातः दूहानाः दोग्धः स्युर्भवेयुः B. प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसंहिताः स्युर्भवेयुः Ca. प्रजावतीः प्रजारदोहमाना भवेयुः A pr. m. प्रजावतीः प्रजावत्यः संहिताः दो A in marg. l. 10. (28, 2) अपि तु A. अपि च B Ca.—l. 29. (28, 4) रेणोः B Ca. रेणुकस्य रेणोः A —l. 31. प्रदेशं B. प्रवेश A. Ca.—P. 769. l. 5 (28, 5) कर्देरिद रूप Ca after यच्छतु l. 6 संश्रयणत्वात् A संस्त्रियमाणत्वात् B. Ca—l. 14. (28, 6) स्नेहयथ after भेदयथ B. Ca—आप्यायनं कुरुत B Ca. आप्याय कुरुथ A.—अथीरं चिदमंगलांगमपि B. Ca, deest in A 2—l. 16 यागपरिषत्सु A गपरिषत्सु Ca. परिषत्सु B. सर्वेदीयत A. Bm सर्वे दीयते Ca. सर्वे दीयत B.—l. 21. (28, 7) वत्साभियुक्ता A 2. वत्साभियुक्ता B. Ca.—भवतेति B भवतीति A. Ca l. 22. तटाकादी A 2. तटागादी B. Ca.—l. 23. भवत ॥ भवत A 2. भवत् Ca भवेयुः B l. 24 मा परिवृज्याः and न परिहरतु A.

P. 770. l. 12 (29, 1) यतः गच्छतः अनु Ca.—l. 21 (29, 2) व्यत्ययेन Ca and A 2 marg. after हस्ते—हतर्यं ॥ हतेर्यं A 2. Ca l. 22. वर्तमाना रायः ॥ वर्तमानान रातयः Ca वर्तमानान् हिता रायः A l. 24 अभिवर्षति ॥ अभिवर्षति A अभिवर्षयति Ca.—l. 25 सिच्यति आयस्यति A. सिच्यति आयथीयति Ca मिश्रितुः B —P. 771 l. 9 (29, 4) मिश्रतमो A 2. मिश्रिततमो Ca. मिश्रिततमो B. मिश्रितमो Bm l. 31. (29, 6) हिनस्तु A. हंतु B. Ca.

P. 774 l. 16. (31) पृथ्व्य ॥ पृथ्व्य A. Ca —l. 18 रयिपते रयीणा A 2 Ca, deest in A 2v —P. 774 l. 1 (31, 2) आ अज्मन् B. अज्मन् A 2 Ca.—l. 7 (31, 3) युध्यमान B. Ca after कुम्भेन. l. 8. साहाय्यार्थं ॥ सहाय्यार्थं A & B सहाय्य Ca—l. 9. दग्धा ॥ दग्धा A 2. Ca.—l. 12 तत्साहाय्यार्थं ॥ तत्सहाय्यार्थं A 2 तत्सहाय्य Ca

P. 775. l. 14. (32, 2) प्रकाशयत् ॥ प्रकाशयत A 2 B Ca—बलिने स्थापितं पर्वत A. बलिने स्थापितं Ca बलि स्थापित B l. 16. गृणानः स्तूयमानः is inserted in B after अंगिरोभिः.—बलस्य भृष्टीः A. बलवद्भिः Ca, left out in B —P. 776. l. 2 (32, 4) वहवाभिः ॥ प्रजाभिः B. वहवाभि A. यहवाभिः Ca

P. 776. l. 28 (33, 2) अस्वापय. after अग्राययः Ca. P. 777. l. 3. (33, 3) तान्वच्छ माणानुभयान् B. Ca.—द्विप्रकारान् after उभयविधान् Ca—l. 23. (33, 5) गोषतमाः is not explained in A. गवां संकृततमाः B. गवा संकृतसाः Ca. गवा संभक्ततमाः l

P. 778. l. 19. (34, 3) भृशं खिद्यति A. शक्यते Ca; deest in B—l. 20. वर्धयत्यो from B.—l. 33. (34, 4) सा. a takes सं यत् as a participle from सं इ.

P. 779. l. 24. (35, 2) Ca omits all from संश्लेषयेः to संयामान. B gives a different explanation, नीयासि संहरेः त्वं आजीन्. which is in Bm नीलयसि संहरेः याजयेः आजीन्. —P. 780. l. 3 (35, 3) आत्मनि योजयेः B. Ca. आत्मना नियोजयेः A.—l. 9. (35, 4) आह्लादयतीः A. आह्लादिताः B. Ca—l. 11. From शोभनदीप्तयो to शोभनदीप्तिद्युक्ताश्च left out in Ca; B has सुबुधः शोभनदीप्तिद्युक्ताः बुध्याः स्वादुकराश्च संतु.

P. 781. ll. 5, 7, and 11. (36, 2) वृजंति S 1. S 3 sec. m. P 2. P 3 sec. m. A 2 text and Comm. Ca. वृजंति P 1. P 3 pr. m. S 2 S 3 pr. m. B.—l. 9. वीरकर्मकर्तुं A 2. वीरकर्मणि कर्तुं B. Ca.

P. 782. l. 7. (37.) अर्वायथं A 2. Ca. अर्वाक् Anukr.—l. 14. (37, 1.) स्वः सुष्ठु वरणीयं

A. B. Ca. सुष्ठुरणीयं is the usual explanation.—गुणजातं B. (Ca. जातं A.—l. 24. (37, 2.) दीप्तिः A 2. दीप्तिः Ca. दीप्तिः B. —P. 783. l. 2. (37, 3.) पुरिव ॥ पुनैव A. The passage is left out in Ca, which has only सोमलक्षणं वहेयुरित्यर्थः; B has the same, but adds कीदृशा अश्वाः वायोः वि द्रुह्यत वायोर्गमनमतिक्रमेत यथा तथा गच्छंतः ॥.—l. 11. (37, 4.) विनाशयसि from B. Ca.—l. 18. (37, 5.) शातयिता A 2 sec. m. B. Ca. सातयिता A 2 pr. m. A more usual explanation would be सादयिता.

P. 785. l. 7. (39, 1.) सेव्यस्य from B. Ca. —l. 10. (39, 2.) युक्तस्य ॥ च युक्तस्य A 2. च युजानः युक्तस्य B. Ca.—l. 17. अभि योधत B. प्रति योधत A 2. Ca.—P. 786. l. 4. (39, 4.) सुष्ठु वरणीयस्य A 2. सुष्ठु वरणीयस्य B. Ca.

P. 786. l. 25. (40, 2.) Āsvalāyana gives the whole Pāda (अस्य to इंद्र).—P. 787. l. 1. अयणं Ca. अयणं A.—l. 8. (40, 3.) सम्यग्निधनेः Ca before दीप्तिः.—l. 23. (40, 5.) पारणे A. Ca. पराये B. पारगो (पारणे ?) Bm. —यथादि यस्य B. Ca.

P. 788. l. 30. (41, 4.) उपागच्छ तेन B. Bm. उपागतेन च Ca. उपगतेन च A 2.—P. 789. l. 9. (41, 5.) प्रजासु from B.

P. 789. l. 25. (42, 2.) B gives again the complete Commentary in this and the next verse. The following verses are in part complete, in part abridged. From VI. 41, 6, however, it gives the complete Commentary, omitting only the Viniyogas, which, however, by and by are given again. As formerly, it agrees more with A than Ca; while Bm henceforth closely agrees with Ca.—l. 29. अजैर्गत्वर्थतः भावसाधन B. अजैर्गत्वर्थः। तभावसाधना। Ca. अजैर्गत्वर्थभावसाधन A.—l. 30. अन्य आह A. B. अन्यथाह Ca. —P. 790. l. 1. (42, 3.) Bm has इंद्रुभिः अमृतेन जगत्कंदयितुभिः सोमेभिः etc.

P. 790. l. 21. (43, 2.) सुतमभिषवो A 2. सुतमभिषुतो Ca. अभिषुतं B. —l. 30. (43, 3.) Ca gives us the beginning of this verse. अथ तृतीया। यस्य गा अंतररिति; but this is followed by the Commentary to the 4th verse: exactly the same occurs in B and Bm, but the latter adds after षुतस्त्वं पिब. हे इंद्र यस्य सोमस्य etc., giving its own Commentary on verse 3.—P. 791. l. 4. (43, 4.) पानेन A 2. अनेन B. Ca.

P. 792. l. 5. (44, 4.) अनुयाहकं A. अनुयाहकं Ca. Bm; deest in B.—l. 17. (44, 6.) विस्तार्यत A. B. विस्तार्य Ca. विस्तरणीयं Bm.—l. 19. यस्मिंस्त्रे ॥ यस्मिन् स्त्रे A. यस्मिंस्त्रे B. Ca.—P. 793. l. 5. (44, 8.) आत्मीयं B. आत्मीयं च A. आत्मीयं व Ca.—l. 15. (44, 9.) गमय यद्वा etc. A 2. B. अव यद्वा etc. Ca. रच ॥ Bm.—P. 794. l. 27. (44, 14.) B has only the second explanation, Bm as usually only the first.—P. 795. l. 24. (44, 17.) अनेन सोमेन B. अनेन स्तोमेन A 2. मानेन स्तोमेन Ca. Bm.—l. 25. अभिषेणान् A 2. अभीषेणान् अस्मान् B. Ca. Bm.—P. 796. l. 17. (44, 20.) सिंचंतः शरंतः Ca.—l. 18. आतस्युः आतिष्ठंत A 2. आतस्युः आतिष्ठंतः B. अस्युः आस्थितवंतः Ca. अत अस्युः आस्थितवंतः Bm.—l. 26. (44, 21.) वृषा वृषासि हविर्भिः A 2. वृषा हविर्भिः B. वृषा वृषासि हविर्भिः सिंचसि Ca. वृषा असि हविर्भिः सिंचसि Bm. —P. 797. l. 5. (44, 22.) धनस्य B. साधनस्य A 2. साधन Ca.—l. 17. (44, 23.) सूर्येऽंतर्ज्यो ॥ सूर्योऽंतर्ज्यो B. सूर्येऽंतर्ज्यो A 2 pr. m. सूर्यो ज्यो A 2 sec. m. Ca.—l. 26. (44, 24.) हेतुगर्भवि B. हेतुगर्भवि A. गर्भहेतुर्वि Ca. गर्भहेतोर्वि Bm. (cf. Rv. Bh. VIII. 2, 5 and 7.—l. 28. तं मन्ये Bm. तमन्ये Ca. त्वं मन्ये A 2. B.

P. 797. l. 34. (45.) अतिनिवृत् B. अतिनिवृत् A. Ca. Bm.—l. 35. पादनिवृत् A.

B. Ca. ००० Bm.—अतिनिवृत्त A. ००० B. Ca. Bm. The Anukramanī has ०००.—P. 799. l. 2. (45, 6.) अस्मात् ॥ अस्मान् A. B. Ca. —P. 800. l. 1. (45, 13.) तंतस ॥ तंतसाय A. तंतसाय B. तस Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; Gṛap. 37, 20.—l. 26. (45, 18.) अमि from Bm.—P. 801. l. 20. (45, 23.) सीमयं ॥ सीं अं A. सीं A 2 sec. m. B 2. शी हमा B 1; left out in Ca; Bm adds सं (meant for सीं) पूरणः at the end.—P. 802. l. 1. (45, 25.) ०प्रच वेद्र ॥ ०प्रचो वेद्र A 2 pr. m. ०प्रचातिंद्र A 2 sec. m. Ca ०प्रचवतिंद्र B. —l. 7. (45, 26) नाशयितुं B. Bm. मापयितुं A. Ca.—l. 20. (45, 29) त्वा from B. —l. 29. (45, 31.) Ca has in the margin, written by a later hand. बृवुर्नाम राजर्षिः काष्ठाकृत. A 2 also has in the margin राजर्षिः, marked to be inserted after नाम.—l. 30. विजने Ca. Bm. Manu. निर्वने A 2. B.—The Calcutta edition of Manu reads अधीः, the Bombay editions वृधोः instead of वृधोः, but Jolly reads वृधोः. See M. M., History of Ancient Sanskrit Literature, p. 494.—महायशाः A 2. B. Ca. महातपाः Manu. —P. 803. l. 1. कृले Ca. A. Bm. कुलि P.—जातितो A. B. ज्ञानतो Ca. Bm. —l. 11. (45, 33.) तत्तं ॥ तत् B. A. नूनं Ca. तं Bm.—l. 13. धनस्य वा A; deest in Ca. धनस्य वार्दा B.

P. 803. l. 25. (46, 1) यथाश्वः ॥ यथाश्वः A. B. अश्वः Ca.—P. 805. ll. 6 7. (46, 6.) पिब्दनानि A 2. B. Bm. पिशब्दनानि Ca. पिब्दनानि A 2. Bm. पिशब्दनानि B. Ca.—l. 21 (46, 8.) राजनि A. B. जने Ca. Bm. —P. 806. l. 2. (46, 9) श्वुप्रेरितं ॥ सर्वप्रेरितं च A. सर्वप्रेरितं B. प्ररिशकृमत् Ca. omitted in Bm.—l. 9. (46, 10.) अंतमो अंतिमो Ca.—l. 16. (46, 11.) यद्यदा before पर्णिनः A. B. Ca. Bm, but Bm leaves it out after वाणा. P. 807. l. 1. (46, 13.) महतो धनस्य from Ca.—l. 2 प्रेरयसि Ca. Bm. प्रेरयेः A; wanting in B. Again, in the next verse B has प्रेरयेः corrected in B 2 to प्रेरयसि, and the second time प्रेरयसि. A has प्रेरयेः and प्रेरयसि, Ca प्रेरयसे and प्रेरयसि; in Bm it is wanting. —l. 12. (46, 14.) गृहीतव्ये A. गृहीति Ca. Bm. गृभीता गृभीते B.

P. 808. l. 13. (47, 3.) परमोर्वो etc. Cf. Sat. Br. I. 5, 1, 22.—P. 809. l. 7. (47, 6.) आसिंचस्व A 2. B. आसिंच त्वं Bm. Ca.—सर्वेद्रं हि A सर्वेद्रं B 1 सं चं हि Ca. Read पूरयस्व ऐंद्रं हि.—P. 810. l. 30. (47, 12.) भयरहितं A. B. Ca. Bm; probably to be corrected into ०रहितत्वं.—P. 811. l. 5 (47, 13.) तद्विषयं Bm. Ca. विषयं A 2. B.—l. 15. (47, 14.) उरुणि बद्ध B. Ca. Bm. In A 2 the whole passage is wanting बहूनि.—l. 17. अयथार्थान् ॥ अयथार्थान् A. B. Ca. Bm, and again अयथार्थः A. B. Ca.—P. 812. l. 4. (47, 16.) पूर्वमपरं ॥ पूर्वत इत्येवं A. पूर्व ॥ त इत्येव B. पूर्वत इत्येवं Ca; Bm has अन्यमन्यं पूर्वमपरं परस्परं.—०व्यतिहारिण B. Ca. Bm. ०व्यवहारेण A 2.—l. 5. वर्धमानाना from B.—l. 22. (47, 18) प्रतिनियतदर्शनाय A. नियतं Ca. Bm. प्रतिदर्शनाय B.—P. 813. l. 7. (47, 19.) From पक्षः to श्वोः left out in Ca. Bm.—l. 16. (47, 20.) निर्वजं B. Ca. Bm; deest in A 2.—l. 17. नोस्मान् (नास्मात् P. C 2) अतः सापि रक्षतु A. अस्मान् अतः ॥ कारणात् हे वृह० etc. Ca. Bm; left out in B.—l. 18. प्रवेद्यः Ca. प्रदेवय A. प्रचोद्य B. Bm.—P. 814. l. 3. (47, 22.) प्रायच्छत् B. प्रयच्छत् A 2. प्रयच्छति Ca. Bm.—l. 15. (47, 24.) तद्वद्वहति A 2. Ca. तद्वहति B. Bm.—P. 815. l. 9. (47, 27.) इंद्रो वृचाय etc. Cf. Taitt. S. VI. 5, 1, 1. and V. 2, 6, 2.—l. 16 (47, 28.) शीघ्रगामो ॥ शीघ्रगामिनं A. B. Ca. Bm.—l. 28. (47, 29.) अगत from Bm.—l. 31. वधकर्मणः A. Ca. शब्दकर्मणः B and Nir. Roth. Nir. SS. has शब्द० in the text, but वध० as var. lect.

P. 816. l. 27. (48.) मास्योऽथ्या A 2. Ca. M₁ after अनुपु. (Cf. Anukr. M. p. 23.—
तृतीयो द्वादशक इति Anukr. Paribh. 7, 1. तृतीयो द्वादशकेति Ca. तृतीयो द्वादशको अष्टकेति B.
तृतीया द्वादशका अष्टकेति A. P. 819. l. 17. (48, 8.) कर्तरि ॥ कर्तारं A. B. Ca. कर्तरि Bm.—
l. 23. (48, 9.) सर्वत्र लोके A 2. अस्य सर्वस्य लोकस्य Bm. सर्वस्य लोकस्य Ca. लोके B.—P. 820.
l. 10. (48, 11.) यागाय B. Bm. यामाय A. Ca.—l. 20. (48, 12.) यांती and आगच्छंती A 2.
याति and आगच्छति B. यांती and आगच्छति Ca. आयाती Bm.—P. 821. l. 9. (48, 15.) पूषणं
पोषकं from B. Bm. l. 21. (48, 16.) दोद्रावति ॥ दोद्रावयति A 2. Ca. दोद्रावयति: B.—
l. 28. (48, 17.) सखाभृते: A 2. B. सखिभृते: Ca.—l. 30 उतापि च Bm. उतापि B. मोत मा
च A 2. Ca. P. 822. l. 14. (48, 19.) हि पूरण: B. Bm at the end.—l. 29. (48, 21.) बलं
वृचहं ॥ बलं वृचहन A 2. B. Ca. Bm.—P. 823. l. 6. (48, 22.) From सन्नदेको to सन्नदेवो only
in A 2. and partly in B. l. 8. तत्तत: Bm. तत: A 2. B. Ca.

P. 823 l. 21. (49 1.) उपलक्षण A 2. B. श्णार्थं Ca.— सर्वं B Ca. सर्वस्य A 2.— l. 28.
(49, 2.) शिशुं स्ननं धयवदति सहसो etc Ca. P. 825. l. 20. (49, 7.) P. C² have a lacuna
after धर्षितुमशो to वृथा तर्पयथ at the end of the 11th verse.—l. 29. (49, 8.) वचस्या
वचसा Ca. Bm.— P. 826. l. 26. (49, 11.) नभस्तलं Ca. Bm. नभस्यलं A. B. —l. 27 देश-
श्चिवं A. देशश्चिव: B. Ca. Bm.— P. 827. l. 1. (49, 12.) रैरकाय B. मारकाय A 2. वीरकाय
Ca.—l. 2. बलिने A 2. बलाय B. Bm. बले Ca.— क्षिप्रगमनाय A. क्षिप्रगमिने B Ca. Bm.—
l. 11. (49, 13.) पृथिव्यां संबद्धानि A 2. पृथिव्यां संबधात B. पृथिव्या: संबद्धान Ca. Bm.

P. 829 l. 1 (50, 3.) महो महत् Bm. बृहन्नहत् A. Ca. महत् B. l. 8. (50, 4) हतासः
Bm. आहतासः A 2. B. Ca. —l. 9. अहिंसिता: A 2. B. अहता: Ca. Bm.— l. 16. (50, 5)
पोषको ॥ पुषको A 2. प्रेषको Ca; deest in B. Bm. (Cf. VI. 48, 15. The MSS. have
very often पुषको for पोषको.—l. 28. (50, 6.) प्रदेयात् Ca. प्रदवात् B. Bm. left out in
A.—P. 830 l. 27. (50, 10.) परिचरणकै: A. परिचरकै: Ca. परिचारकै: B. Bm.—P. 831.
l. 6. (50, 11.) रुद्राश्च A 2. सेंद्राश्च B. Bm Ca.—l. 30. (50, 14.) जन्मरहित: A 2. B. जनन-
रहित: Ca. Bm.

P. 832. l. 17. (51, 1.) ंयो: प्रियं Bm. ंयो प्रियं B. ंयोरिति प्रियं Ca. ंयोरतिप्रियं A 2.
M₁.—P. 833. l. 21. (51, 5.) वासयितारो A 2. निवासं B. Ca. Bm. P. 834. l. 6. (51,
7.) तच्च पाप मा कर्मा B. तच्च पापं कर्म Ca. तत्र पापं कर्म A 2.—l. 18. (51, 8.) अतस्तेन B. Bm.
यतं A 2. Ca. P. 835. l. 10. (51, 11.) क्षाम निवासभूमिं Ca. Bm. क्षां ता निवास तादृशाः
भूमिं B. क्षां भूमिं A.—l. 22 (51, 12.) जनं संघ A 2. जनसंघं B. Ca. Bm.— P. 836. l. 4.
(51, 14.) अदातारं A. B. आदातारं Ca. Bm.—अदनशीलं B. Bm. अदानं A 2. दर्शनं
Ca.—l. 5. आदानपर: A. Ca. Bm. अदानं B.

P. 836. l. 29. (52, 1.) यियनुरास ॥ इयनुरास B. Bm. इयनुराह Ca. इयन्नाह A.—
P. 837. l. 9. (52, 2.) स्वस्वाधि ॥ स्वस्वाधि A स्वाधि B. Ca.— l. 19. (52, 3.) दृष्टमाणान्
Ca Bm. घृष्टमाणान् A. दुष्टमाणान् B. —P. 838. l. 19. (52, 7.) निषणा भवत A. उपाविष्टा
भवतु B 2. उपानिपत्या भवतु B 1. उपविशत Bm. निषीदत उपविशत Ca.—l. 30. (52, 10.)
तस्मिंस्त्वस्मिन् A 2. तस्मिन् B. Ca. Bm.—P. 839. l. 10. (52, 12.) यथानुपूर्वी A. B. Ca. Bm.—
l. 20. (52, 13.) अमिजिह्वा MS. जिह्वा A 2. B. Ca.—l. 26. (52, 14.) चित्तेऽव ॥ चित्तेव
A. B. चित्तेव Ca. चित्तेन M₁.—P. 840. l. 5. (52, 15.) माया from B 2.—l. 6. ज्मायां
from Ca. Bm.

P. 841. l. 8. (53, 3.) दातुमिच्छंतं A 2. दातुमिच्छंतं B. अदातुमिच्छंतं Ca. Bm.— P. 842. l. 12. (53, 10.) यद्वा from Ca.

P. 843. l. 27. (54, 9.) तव Bm. ते A 2. B. Ca. M 1.

P. 844. l. 10. (55, 1.) Ca has after संगच्छावहे the remark यद्वा आवामित्यस्यावाचरन्तोपि वामिति भवति। आवां सचावहे इति संबंधः ॥— P. 845. l. 1. (55, 1.) निशृम्भा; etc.: cf. Nir. VI. 3.

P. 845. l. 22. (56, 4.) सुतेन्द्र A. B.—यदुद्दिश्य Ca. यमुद्दिश्य त्वां A. यत् यमुद्दिश्य त्वां B. यत् त्वा त्वामुद्दिश्य Bm. It was probably यदनमुद्दिश्य. l. 23. सु only in B. Bm. — P. 846. l. 3. (56, 6.) सर्वदा deest in B. Bm.

P. 846. l. 21. (57, 4.) इंद्रः after ययदा A. l. Ca. Bm; but Bm omits it before रितो.— रितो A 2. परिर्तो Ca. रितः परिर्तो Bm. रितोपरितो B.—l. 25. (57, 5.) इंद्रस्य after देवस्य by conjecture — B Bm insert it at the beginning of the verse. —l. 30. (57, 6.) यथा before आकर्षति by conjecture.

P. 847. l. 1. (58) वैश्वदेवस्य A. पोष्णस्य Ca. —l. 11. (58, 1.) प्रकाशिन ॥ प्रकाशन Ca. प्रकाशे A B.—l. 12. एकं after अन्यत् by conjecture — All from शुक्लकृष्णतया to अहनी अहस्य is left out in B, from शुक्लं to यजतं also in Ca. —l. 15. प्रकाशयिता A 2. प्रकाशयि B. प्रकाशयति Ca. Bm —पूषन् from Ca. Bm.— l. 17. यज्ञियं ते अन्यदयज्ञियं ते अन्यदिति वा A. Ca. यजतं ते अन्यदयज्ञियं ते अन्यत् B and Nir.— अहनी A. B. Ca. ते अ० Nir. कर्मणा Ca. कर्मणी A. B. कर्म Nir. च after सर्वाणि deest in B and Nir. — P. 848. l. 5. (58, 3.) ०तोत्सुका ॥ ०तोत्सुका Bm. Ca. ०तोत्सुका A 2. ०तोत्सुका B. प्राह्वीत ॥ प्राह्वीत A. B. Ca. Bm, a common mistake of the MSS. —l. 6. Sâyana mistook the voc. कृत for the nom. कृतः.—l. 14. (58, 4.) अश्विनोर्वरणाय A 2. B. अश्विनो वरुणादयो Ca. —l. 16. वा deest in Bm. Ca.

P. 849. l. 4 (59, 2.) श्रूयते Ca. श्रूयते A. B.—l. 9. (59, 3.) संगती from B. Ca. —l. 18. (59, 4.) जोषं after ०प्रोतिकरं repeated in A. B. Ca. Bm.—l. 19. वाकं only in A, and struck out by a later hand in A 2. —l. 20. भजयथः Ca. भजयः B. Bm. भजयः A.— The passage from Yaska is left out in B; Ca concludes with सुतेष्वित्यादि.—l. 21. तेष्वृतस्य वर्धयितारी न A; not in Nir.—l. 22. योऽयं ॥ अथ योऽयं Nir. जोषं A.— l. 30. (59, 5.) Some substantive is required after व्यापकान्; it was probably दिवसान् — P. 850. l. 5. (59, 6.) पदानि अवयवभूतान् A 2. पदानि वचनभूतान् Ca. पदा चिंशत्पदानि वचनभूतान् Bm; wanting in B.

P. 851. l. 14. (60, 1.) वसुममूहस्य Ca. Bm. वासयितव्यस्य B; deest in A.— P. 852. l. 12. (60, 5.) मृकयतिरूपं कर्मा, Nir. X. 16 has मृकयतिरूपं, cf. ib. 15.— P. 853. l. 9. (60, 10.) तमीलिवेति संबंधः Ca. Bm after करोति.

P. 854. l. 14. (61.) The Rig-vidhâna reads आद्यंतं, द्विजः । नित्यं जपेत्, and वाङ्मी.— P. 855. l. 2. (61, 2.) पारारवाची A. पारारवाची Ca; not in B. where all is left out from इयं नदीरूपा to the end.—l. 15. (61, 4.) क्रियायां from B.— P. 856. l. 6. (61, 9.) Ca. Bm have अतावरी उदकवती at the beginning of the verse, but omit from तथा to अति नयतु. A and B read अतावरी., against the text. उदकवत्यः both in Ca and Bm shows that they also had originally अतावरीः.—l. 7. अति नयतु B. अभि नयतु A.—l. 8. कंदसीति Ca. कंदसः A. B.—l. 31. (61, 13.) यशोभिः A. यशुभिः Bm. Ca; deest in B.—l. 32. वा from Ca.

ASHṬAKA V.—B, as before, gives only an extract of the Commentary from the beginning of the fifth Ashṭaka. B1, however, is more complete; and as the two MSS. begin to differ, the various readings of each have been noted, where they seemed to be of importance.

P. 859. l. 13. (62, 1.) प्रसंती प्रभवती ॥ प्रसनवती प्रभुवती A. प्रसनवती B. Ca. प्रसवती B1. - अश्वरन्वती ॥ अश्विनी (twice) अश्वैरन्वती P. C2. अश्वैरश्विनी A; not in B1. B4. Ca.—l. 14. अर्चनीयमंत्रसाधिः A. मंत्रसाधिः B. अप्रगीतमंत्रसाधिः Ca. B1.—l. 17. तमोनिवारणात् परि युयू ॥ तमोनिवारणात् पर्युयू Ca. B1. शान्पर्युयू A.—P. 860. l. 5. (62, 3.) परिश्रयनाय C2. नाये A2. नार्थ B1. Ca. -क्रियतां A2. क्रियते B1. Ca. -l. 18. (62, 5.) शस्त्रिः B. Ca. शस्त्रिण B1; left out in A2.—l. 20. वलनशीली ॥ वलन° A; deest in B4. बल्लग° or बलान° B1. वलान° Ca. Cf. Un. l. 20. l. 21. दर्शनीयो A2. C2. दस्त्री B1. Ca. -P. 861. l. 3. (62, 7.) रथाकूटो A2. रथिनी Ca. रथिनी B1.—l. 23. (62, 9.) मृधम° Ca. sec. m. उत्तम° A. Ca. B1.—l. 24. ननु before मनुष्याणां A and Ca. the latter giving व्याभिद्रोहात्म° to मनुष्याणां in the margin. न तु B1. Ca. sec. m.; not in P. C2. -द्रोहाद्येनमा° Ca. B1. द्रोहाद्येचमा° A.

P. 862. l. 26. (63, 2.) The words from गृहं रिषो to अस्त्रदीयं, with the exception of गृहं before रिषो, which is given by conjecture, are taken from Ca. B1 omits all from न हिंस्यात् अंतरः to न हिंस्यात्तथा रक्षां. -P. 863. l. 3. (63, 3.) तृष पृष नक्ष Ca. P. C2. तृष नक्ष A. नक्ष पृष नक्ष नक्ष B1.—द्व्यक्तीकृतवतः Ca. sec. m. द्व्यनक्तीकृतवतः Ca. pr. m. द्व्यनक्तीकृत° B1. ह्याक्ती कर्षतः A2. द्व्यक्तीकर्षतः C2. C4.—l. 16. (63, 5.) रक्षकां वा B1. Ca. भक्षकी A2. रक्षकी C2. C4.—l. 17. अयितुं A. श्यर्थ Ca. श्रयर्थ B. श्रर्थ B1.—l. 18. प्रज्ञानामसु A2. C2. प्रज्ञानना° B1. Ca. See Naigh. III. 9.—l. 29. (63, 6) अन्वपतन् B1. अनुपतन् A. B. Ca.—P. 864. l. 4. (63, 7.) संपर्चनीया Ca. संपर्चती त्वर्थनीया B1. संपर्चनीयो A2. C2.—l. 5. अनु प्रासर्ज B1. अनुपा° Ca. अनु उपा° A2. अनुसर्ज C2.—l. 10. (63, 8.) वा वां B1. वा वां Ca. वां युवां A2. C2.—l. 22. (63, 9.) रथानश्चान्वा A. पुरुषान्श्चानश्चान्वा Ca. B1. P; left out in B4. l. 23. अनुगुणान B4. अनुगुणाः A. Ca. B1.—l. 31. (63, 10.) अपि C2. अधि A2. B1. Ca.

P. 865. l. 20. (64, 3.) शत्रून्यथा बाधते तथा C2. शत्रूनिव A2. B1. Ca.—P. 866. l. 13. (64, 5.) प्रीति C2. प्रति A2. B1. Ca.—l. 15. भवसि MS. वहसि A2. Ca; deest in B1 and C2.—या दर्शता MS. या दर्शिना A2. B1. Ca; deest in C2.

P. 867. l. 1. (65, 1) जीगर्तिः A2. C2. B1. Ca. Nir. has जिगर्तिः, but जी° var. lect. in Nir. SS.—l. 10. (65, 3.) हवीषां दात्रे C2. हवीषि प्रदात्रे A2. B1. हवीषि प्रत्रे Ca.—l. 25. (65, 4.) नि वहथ ॥ निर्वहथ A2. B1. Ca. वहथा C2. Perhaps Sâyana read निः स्त्र for निष्प.—P. 868. l. 12. (65, 6.) गातव्यं A2. B1. Ca. C2. गंतव्यं M1.

P. 868. l. 16. (66.) तुरायेति B1. Âsv.; deest in A2. C2. Ca. M1.—l. 23. (66, 1.) रूपं and विदूषं from P. C2. गच्छद्गुरुतं चिकितुषे स्तोत्रे B1.—P. 869. l. 8. (66, 3.) सर्वज्ञाता ॥ सर्वज्ञाति A. Ca. B1. B4.—l. 9. भवनाथ B1. सवनाथ A. Ca. B4.—l. 16. (66, 4.) वर्तमानत्वात् A2. B1. Ca. वर्तमानानां C2. M1.—l. 17. तेषाम° C2. ताम° A2. नाम° B1. Ca.—l. 25. (66, 5.) उच्चारयंतः A. B. Ca. धारयंतः P. C2.—l. 27. ऽहविर्दानो A2. B1. Ca. ऽहविर्धानो M1. ऽहविर्दानो C2.—P. 870. l. 5. (66, 6.) एषु येषु MS. येषु A2.

B1. Ca. तेषु C 2 —l. 22. (66, 8.) दीप्तस्त्राणि P. C 2. दीप्तस्त्रावा A pr. m. दीप्तस्त्रा A sec. m. द्योत दीप्तस्त्र B1. दीप्तस्त्रास्त्रा Ca. दीप्तस्त्रास्त्र B4.—P. 871. l. 1. (66 9.) य ॥ इय A, Ca. इयात P. C 2. इम B1. —l. 2. राजपुरुष ॥ राज्ञः पुरुष A. P. C 2. Ca. B1, deest in B4. l. 14. (66, 11) भ्राजमानश्चरि A 2 भ्राजमानं चरि B1. Ca. भ्राजमानश्चरि भ्राजमानायुधं B4.

P. 871. l. 29. (67, 1.) संयच्छतः C 2. संगच्छतः A 2. Ca. संगच्छः B1.—P. 872. l. 11 (67, 3.) वा after स्तूयमानौ A. Ca B1. —l. 12 यौ ॥ या यौ A 2. B1. Ca. C 2.—l. 19. (67, 4.) प्रभृती B. प्रभृताती A. Ca P 873. l. 3. (67, 6.) सानुं C 2. सानु A 2. B1. Ca.—l. 6. धासिरिति C 2. धासीति A 2. B1. C 2. —l. 30 (67, 9.) यद्येऽयजंतो जनाः P. C 2. यद्ये यजः A. यद्य यजः Ca. यद्ये B4 यद्ये यज B1. l. 31 न यज्ञयुक्ताः B4. यज्ञयुक्ता न A. Ca B1 —P. 874. l. 1. कुर्वत इ° MS कुर्वती° A 2. कुर्वती° B1. Ca; deest in C 2. पुनंतीति पुत्राः । न पुत्रा अपुत्रा इत्यर्थः । P.

P. 874. l. 30. (68, 1) °नामाशु B1 Nir. °नामाशु A 2. नाम शु Ca. C 2 has °नाम-शुद्धीति.—P. 875 l. 5 (68, 2) Four leaves are wanting in A 2. The lacuna extends from this verse to VII 1, 2. Consequently for this part A is represented only by P and C 2. l. 7 सत्येन C 2 सत्यमेव B1. Ca l. 23. (68, 4) स्मृतिभिर्वर्धयन्ते B Ca स्तुत्या वर्धन्ते वर्धयन्ति P; left out in C 2. —P. 876. l. 2 (68, 5) प्राथित P. C 2. प्राथित Ca. B4 प्राथित B1 —l. 22 (68, 8) महतोयु° MS. महतो यु° C 2. B1 Ca —l. 29 (68, 9.) सम्राजे आज्ञया राज्ञा शासकाय B Ca सम्राजोद्याज्ञां शासकाय P C 2 —P. 877 l. 2. शोचिषा तेजसा युक्तः P C 2 B Ca omitting this, have शोचिषा दीप्त्या after द्यावापृथिवी —l. 16. (68, 11.) पञ्चिषु B Ca पानि P C 2.

P 877 l. 21 (69) गाणगारिर्देवता° Åsv. Comm. गाणगारि देवता° Ca. गणागारिदेवता° P C 2. गाणगारिर्देवता° Åsv. text. गाणगारिदेवता° B1. —l. 30. (69, 1) कर्मणी left out in B Ca —l. 31 संवेथां ॥ संवेथ्यां P C 2, left out in B. Ca —P. 879. l. 1 (69, 5.) विचक्रमाथे not in B Ca —l. 11 (69, 6) सोमनिधानः ॥ सोमाभिधानः P. C 2. सोमाभिधानाः B1; deest in B4. Ca —l. 16 (69, 7) मध्योऽस्य मदकरं सोमं सोमस्य सोमं P. C 2. अस्य सोमस्य इमं सोमं मध्यः मधु- Ca in marg मध्यं मधुरस्य मधुरं अस्य सोमस्य इमं सोमं B4. The whole passage omitted in B1.

P 880 l. 2 (70) The सूरा घृतवती भुवनानामभिग्रियंद्म ऋभुभिर्वीजर्वाङ्गः etc is omitted in P C 2 B1. Ca —l. 14 (70 1) धारणेन B Ca धारकेन P C 2 —वङ्गकार्ये वा भवतः B1. Ca वङ्गकार्येति भाः P C 2 —l. 23. (70, 2) व्युदस्यत्याविति, the Nir. SS. reads अव्युदस्यतो with Devanāga. Cf Nir Roth, Erlauterungen, p. 52 —P. 881. l. 14 (70 4.) यागाः प्रवर्तन्ते B. Ca यागः प्रवर्तन्ते P. C 2 —l. 20. (70, 5.) उदकार्यकर्माणी Ca B4 उदकार्ये कर्माणी P C 2 उदकार्य कर्मणी B1 —l. 30. (70, 6) विश्वगंमुवा सर्वस्य भावयित्री from B4.

P. 882. l. 5 (71) इत्यनूत्तिष्ठेत् is wanting in Åsv.—l. 13 (71, 1.) सवनाय सुवनाय etc. ॥ सवनाय सवनाय सवनाय दानाय वा P सवनाय सवनाय दानाय वा C 2. सवनाय दानाय वा B1. Ca सवनाय दानाय B4 It might have been सवनाय सुवनाय प्रेरणाय दानाय वा. —l. 27 (71, 3) सुखकारिभिः P. सुखकरैः B. Ca; left out in C 2. —l. 31. शत्रुः taken from B. Ca. —नोऽस्माकं is repeated before माकिः in P. C 2. Ca. B1.—P. 883. l. 7.

(71, 4.) अवसाने B1. अवसानेऽवसाने Ca. अवसाने सार्ना C2.—l. 21. (71, 6.) किंच बह्वत्या Ca. C2. B1. किं बहुना B4.

P. 883. l. 24. (72.) इंद्रासोमं C2. B1. Ca. सोमं Anukr. M., but Colebrooke's Anukr. MS. has सोमं. Cf. Rv. Bh. IV. 28, and सोमारांद्रं in VI. 74, given by our MSS. as well as by the Anukr. MSS., corrected in Anukr. M.—l. 31. (72, 1.) प्रतमानि C2. प्रतमानि B1. Ca.—P. 884. l. 1. अलभयतं च जनान् ॥ अलभयतं वा जानान् C2. अलभयतं वा जानात् Ca. अलभयतं B4. अलभयत वा जानान् B1.—l. 8. (72, 2.) व्युक्तं ॥ व्युक्तं व्युक्तं Ca. व्युक्ती व्युक्तं B.—l. 9. स्तम्भहेतुना MS. स्तम्भेन हेतुना B1. Ca. स्तम्भहेतुना C2.—P. 885. l. 1. (72, 5.) अयणीयं MS. अयणीयं B1. Ca. C2.—l. 2. शत्रुसैन्याभिभावुकं from B4.

P. 885. l. 7. (73.) Some words are left out after वसुनीति (वसुनि B1. Ca), which are to be supplied in this manner: स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । बृहस्पतिः समजयद्वसुनि. (Cf. Rv. Bh. VII. 11, 2.—P. 886. l. 2. (73, 3.) संभक्तकामः ॥ संभक्तकामः P. C2. संभक्तमिच्छन् Ca. B4. संभक्तमिच्छन् B1.—अपः is omitted in the Comm. in B1. C2. Ca.

P. 886. l. 28. (74, 3.) अपयतं MS. अपयतं C2; deest in B1. Ca.—शिशिलबंधं ॥ शिशिलं बंधं P. C2. शिशिलबद्धं B1. Ca.

P. 887. l. 9. (75.) जगत्यां C2. Ca. Anukr. जगत्याद्या B1. जगत्यादि M1.—l. 15. इषुस्तुतिरूपत्वात् etc. Ca. इषुस्तुतिरूपनिमित्तदेवताके P. C2. इषुस्तुतिरूपत्वात् B1.—l. 21. संपतंतीति Åsv. संपतंती B1 sec. m. Ca. संपतंति B1 pr. m. C2.—P. 888. l. 20. (75, 4.) समनस्केव from B. Ca. इव stands for यथा, otherwise we might write त्यजंती.—l. 22. चुर्यगिभ्यां निः Ca. चर्यगिभ्यां विः P. C2; omitted in B1. The sūtra is not to be found in the Ua., where चूर्ण and अग्नि are formed by a different rule.—l. 24. आचरंती B1. Nir. आचरंती C2. Ca. M1.—P. 890. l. 17. (75, 10.) मैशिष्ट ॥ मा रिष्टा P. C2. माष्ट B4. मा इशिष्ट Ca. B1.—l. 31. (75, 11.) शर्म शरणं प्रयच्छंतु A. शर्म यच्छंतु Ca. Nir. शर्म यच्छंति B1.—P. 891. l. 4. (75, 12.) दृढा from B. Ca.—l. 19. (75, 14.) B1. Ca. have वर्तमानः for वर्तिनि.—l. 24. B1. Ca. have जानन्मुमान् पुद्मना भवति पुंसतेर्वेति यास्कः । बहुमनस्कः पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परि पातु रक्षतु ॥ The text printed from C2.—P. 892. l. 20. (75, 18.) उरुतरं ॥ उरु तुभ्यं P. C2. Ca. उरु B.

On page 30, line 31 of Varietas Lectionis, *dele* from MSS. to सोमं.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशनामकभाष्यसहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनंगलगडदेशनिवासिना मोक्षमूलरभट्टेन संशोधिता

गोतीर्थाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंत्रालये मुद्रिता

संवत् १९४६ वर्षे

॥ द्वितीयमंडलादिषष्ठमंडलपर्यंत ॥

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

शतर्चिनां प्रथम मंडल व्याख्यातं । अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडल व्याख्यायते । त्वमग्ने बुभिरित्यादिक द्वितीयं मंडलं । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमोऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र त्वमग्ने बुभिरिति षोडशर्चं प्रथम सूक्तं । मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । स च पूर्वमांगिरसकुले शुनहोत्रस्य पुत्रः सन् यज्ञकालेऽसुरगृहीत इद्रेण मोचतः । पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले शुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत । तथा चानुक्रमणिका । य आगिरसः शीनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शीनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपश्चादात्त । तथा तस्यैव शीनकस्य वचन-मृष्यनुक्रमणे । त्वमग्ने इति गृत्समदः शीनको भृगुतां गतः । शीनहोत्रः प्रकृत्या तु य आगिरस उच्यत इति । तस्मात्तद्वलद्रष्टा शीनको गृत्समद ऋषिः । अगती कद । मंडलादिपरिभाषयापेयं । अत्रानुक्रमणिका । त्वमग्ने जागतं त्विति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्जागतं कदसीदमादिमुक्तद्वयस्य विनियोगः । त्वमग्ने बुभिरिति सूक्तं । आ० ४. १३ । इति सूचितत्वात् ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्या विनियुक्ता ॥

त्वमग्ने बुभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्रमनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । द्युऽभिः । त्वं । आऽशुशुक्षणिः । त्वं । अत्ऽभ्यः । त्वं । अश्रमनः । परि ।

त्वं । वनेभ्यः । त्वं । ओषधीभ्यः । त्वं । नृणां । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

हे अग्ने अयणीत्वादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते । नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः संति तेषां विशेषेण पालयितः । यद्वोभाभ्या पदाभ्यां ब्रह्मत्वं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपादयति । सर्वेषामपि नराणां नित्यपालकेत्यर्थः ॥ नृणांमित्यस्य निघाताभावस्तत्तादसः ॥ तादृश हे देव त्वं बुभिर्यागादिवसेर्मित्तभूतर्जायसे । यागार्थं मघने-नोत्पन्नस इत्यर्थः । यद्वा तादृशार्दिवसैः सहितो जायसे । तत्तद्वागादिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथा त्वमा-शुशुक्षणिर्जायसे । आ सर्वतो दीप्यमानो भवसि ॥ आऽपुपपदे शुच दीप्तावितेतस्य सनंतस्य द्वादसमिदं रूप । यद्वा आशु शीघ्र शुच दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति । आशु शुच शोक सनोति ददाति शत्रुभ्यो दाहादिने-त्याशुशुक्षणिः ॥ तादृशो भवसि । एष सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं । हे अग्ने त्वमद्भ्यो वृष्यदकेभ्यो जायसे वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः । अश्रमनो मेघात्पाषाणाद्वा परि जायसे । यो अश्रमनोर-तरपिं अजान ॥ २. १२. ३ । इति १६ मंत्रांतरं । त्वं वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो दावरूपेण । त्वमोषधीभ्यो वैश्वानररूपेण । एवं महाशुभावस्त्वं मघनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः । शुचिरिव जायसे । यद्वा शुचिरा दित्यरूपो जायस इत्यर्थः । अत्र त्वमग्ने बुभिरहोभिरित्यादि निरुक्तमनुसंधेयं । नि० ६. १ ॥

तवमग्ने होत्रं तव पोचमृत्वियं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः ।

तव प्रशास्त्वं त्वमध्वरीयसि । ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तव । अग्ने । होत्रं । तव । पोचं । अृत्वियं । तव । नेष्ट्रं । त्वं । अग्निः । अतृऽयतः ।

तव । प्रऽशास्त्वं । त्वं । अध्वरीऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

हे अपि होचं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिलक्षणं यदस्ति तदपि तवैव । त्वदर्धमित्यर्थः । तथा पोचं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव । तथा ऋत्विजं प्राप्तकालमात्विज्यं तवैव । नेष्टं नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्यादिरूपं तव । हे अपि स्वमपित् अप्रीधश्च स्वमेवासि । तथा ऋतायतो यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्तुमैवावश्यस्य कर्म तत । हे अपि स्वमध्वरीयसि । अध्वरं यज्ञं कामयसे । अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः । तथा ध्वर्युश्च व्युत्पत्तेः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं कामयत इति वेति हि निरुक्तं । १. ८. ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छस्यसि । तथा नो दमेऽस्म्यन्नगृहे गृहपतितथासीति ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुगायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविद्वत्सणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥ ३ ॥

त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः ।

त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं । विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥ ३ ॥

हे अपि त्वं यतः सतां वृषभो वर्षितासि अत इन्द्रोऽसि । यद्वा सतां साधूनामिन्द्रोऽसि । कामानां वर्षितासि । त्वं विष्णुरसि । यत उरुगायो बह्मभिर्गोयमानो नमस्यो नमस्कार्यश्च भवसि । हे ब्रह्मणस्पति परिपुढस्य कर्मणो मन्त्रस्य वा पालयितस्त्वं यतो रयिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तर्विविधकारक वैश्वानररूपाग्ने पुरंध्या बह्मप्रकारया बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या स्यूयस इत्यर्थः ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्यतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वं । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।

त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥ ४ ॥

हे अपि त्वं यतो धृतव्रतो धारितकर्मासि अतो वरुणो राजासि । यतो दस्मः शत्रूणामुपशपयिता ईड्यः सुखश्च अतो मित्र एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्यतिः सतामभिमतप्रदानेन पालयिता अतोऽर्यमा भवसि । दातृत्वं चार्थम्णो लिंगं । अर्यमेति तमाङ्ग्यो ददातीति । यस्त्वायंम्णो दानं संभुजं संततभुजं व्यापकं भवति । यद्वा यस्य धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु गृहीतृणां । तथा त्वमंशः सूर्यमूर्त्यंतरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश इति देव विदथेऽस्मदीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापयितासि ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्रावो मित्रमहः सजात्यं ।

त्वमाशुहेमा ररिषे स्वर्णं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥ ५ ॥

त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यं । तव । ग्रावः । मित्रऽमहः । सऽजात्यं ।

त्वं । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअर्ण्यं । त्वं । नरां । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥

हे अपि त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं । वीर्यं धनं । तद्वैतुर्भवसि । ग्रावो याः स्तुतिवाचः संति तास्तव स्वभूताः । हे मित्रमहः हितकारितेजः सजात्यमस्माकं बांधवं भजस इत्यर्थः । हे अपि आशुहेमा आशु प्रेरयिता त्वं स्वर्णं शोभनाश्वसमूहोपेतं फलं ररिषे । ददासि । हे अपि पुरुवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो बलस्थानीयोऽसि ॥ ५७ ॥

त्वमग्ने रुद्रो अमुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृथ इशिषे ।

त्वं वातैररुणैर्योसि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मनां ॥ ६ ॥

त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धः । मारुतं । पूषः । ईशिषे ।

त्वं । बातिः । अरुणैः । यासि । शंऽगयः । त्वं । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्वना ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो युलोकात् । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयात् । असुरः शत्रूणां निरसिता रुद्रो ऽसि । रुद्रः खं दुःखहेतुर्वा पापादिः । तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवो ऽसि । रुद्रो वा एष यदपि । ति० ५. ४. ३ । इत्यादिष्वपि रुद्रशब्देन व्यवहारात् । यद्वा त्वं रुद्रः । रीति मामनिष्टा नरा दुःखे पतिष्यतीति रुद्रः । तादृशो ऽसि । रुद्रो रीतीति सत इति हि निरुक्तं । तथा महो महतो युलोकस्य संबंधसुरो ऽसि । असुर्वलं । तस्य दातादित्यरूपश्च त्वमसि । अग्नेर्युलोकसंबन्धसुरत्वमुत वा दिवो असुराय मन्त्र । ५. ४९. ३. । इत्यादिषु । तथा त्वं मारुत शर्धो मरुत्समूह रूपं बलमसि । वायुरूपश्च त्वमसीत्यर्थः । एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वं । पूषोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य त्वमीशिषे । ईश्वरो भवसि । यस्मादेषं तस्मान्न वातिर्वायुसदृशैरक्षीरक्षणवर्णैरश्वैः शंगवः सुखस्य गृह रूप्य आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अरुणैर्गमनशीलैर्वतिर्वायुभिस्तपन्नः सन् यासि वने । तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु चिमं त्वना आत्मनानुग्रहरूपया स्वबुद्ध्या विधतः परिचरतो यजमानान् पासि ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरंकृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥

त्वं । अग्ने । द्रविणः ऽदाः । अरं ऽकृते । त्वं । देवः । सविता । रत्न ऽधाः । असि ।

त्वं । भगः । नृ ऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वं । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वमरंकृते त्वामलंकुर्वते यजमानाय द्रविणोदाः । हिरण्यस्य दातासि । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते नृणां पालकाय त्वं भगो भजनीयः सन् वम्बो वसुनो धनस्त्रैशिषे । समर्थो भवसि दातुं । यो यजमानो दमे यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

त्वामग्ने दम् आ विशपतिं विशस्त्वां राजानं सुविदचमृजते ।

त्वं विश्वानि स्वनीव पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वां । अग्ने । दमे । आ । विशपतिं । विशः । त्वां । राजानं । सुऽविदचं । अमृजते ।

त्वं । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वं । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

हे अग्ने विशपतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ । आसादयन्ति ॥ उपसर्गवशाद्योग्याक्रयाध्याहारः । तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदचं शोभनज्ञानमसादगुकूलचेतस्त्वं सुधनं वा त्वामृजते । प्रसादयन्ति ॥ अमृजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभनज्वाला रूपसेन त्वं विश्वानि सर्वाणि । हवींषीति शेषः ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ विश्वेषां हविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे । ईश्वरो भवसि ॥ ईश्वरनामितत् । इरज्यति पत्यत इति तन्नामसु पाठात् ॥ यद्वा पतिभावमाचरसि । त्वं तु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति । एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तैर्यत्फलं भवति तत्त्वया लभ्यत इत्यर्थः ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनूरुचं ।

त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः पास्याधृषः ॥ ९ ॥

त्वां । अग्ने । पितरं । इष्टिऽभिः । नरः । त्वां । भ्रात्राय । शम्या । तनूऽरुचं ।
त्वं । पुत्रः । भवसि । यः । ते । अविधत् । त्वं । सखा । सुऽशेवः । पसि । आऽधृषः ॥ ९ ॥

हे अग्ने पितर पालक त्वा नरो नतारो यजमाना इष्टिभिरपणसाधनैर्यग्यजत इति शेषः । पितृवत्पा-
लनाय यजत इत्यर्थः । तथा तनूच्च शरीराणा दीपक शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां भ्रात्राय
भ्रातृत्वाय साभ्रात्राय शम्या ॥ कर्मनामैतत् ॥ कर्मणा यजत इति शेषः । यद्वोभयत्र वक्ष्यमाणेनाविधत्तत्वेन
सबध । हे अग्ने यो नरस्ते त्वामविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि । पुत्रवत्पालयिता भवसि । तथा
त्वं सखा समानख्यातः सखिर्वाह्यतकारी सुशेवः ॥ शेवमिति सुखनाम ॥ सुष्ठु सुखकारी सन् आधृष
आधृषकात्मा पसि । रक्षसि । पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्थानीयो
भवसि । त्रिप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः ॥

त्वमग्ने ऋभुराके नमस्यस्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।
त्वं विभास्यन्तु दक्षि दावने त्वं विशिष्टुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥
त्वं । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वं । वाजस्य । क्षुऽमतः । रायः । ईशिषे ।
त्वं । वि । भासि । अन्तु । दक्षि । दावने । त्वं । विऽशिष्टुः । असि । यज्ञं । आऽतनिः ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वमग्ने । उरुभासमानो मेधावी वा । त्वमाकेऽतिकं संनिधावेव नमस्यो नमस्कार्यः । स्तुत्य
इत्यर्थः । इतरदेवतावन्नप्रतिपाद्यकरिणः स्तुत्यो न भवसि किन्तु प्रत्यक्ष इत्यर्थः । तथा त्वं क्षुमतः शब्दवत्
सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्याज्ञस्य रायो धनस्य ईशिषे । स्वामी भवसि । अतस्तद्देहीत्यर्थः । हे अग्ने त्वं
विभासि । विशिष्टं दीप्यसे । तदर्थमनुक्रमेणैव धत्ति । दहसि काष्ठादीन् ॥ दहर्लटि सिपि रूपः । सहिताया
भषभावाभावच्छादसः ॥ किमर्थमेव । दावने क्कंदनायाधकारस्य । यद्वा हविषो दानवन्तं यजमानाय वा ।
किंच त्वं यज्ञं विशिष्टुर्विशिष्टं शिष्टयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययति यज्या निषेधः ॥ तथातनिः । फलस्य
सर्वतो विस्तारयिता ॥ ॥ १० ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।
त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ ११ ॥
त्वं । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वं । होत्रा । भारती । वर्धसे । गिरा ।
त्वं । इळा । शतऽहिमा । असि । दक्षसे । त्वं । वृत्रऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

हे अग्ने देव त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखड्गयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना
भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादका भारती भरतस्यादित्यस्यादित्यसर्वाधनी रश्मिरूपा सती गिरा
स्तुत्या वर्धसे । प्रवृद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कालोपलक्षकः । अपरिमितकाला नित्येळा
भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिङ् उत्तरत्वादिनिघातः ॥ तथा हे वसुपते
धनपालक वृत्रहा पापादेहिता त्वं सरस्वती । सरणवान्वायुः । तत्सर्वाधिन्येतन्नियामका माध्यामकासि । आदि
त्याग्निवायुना सर्वाधिन्यो भारतीळासरस्वत्याख्या यास्वितो देव्यः संति ता अपि त्वमेवेत्यर्थः ॥

त्वमग्ने सुभृत उक्तमं वयस्तव स्पार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।
त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृशुः ॥ १२ ॥

त्वं। अग्ने। सुऽभृतः। उत्तमं। वयः। तव। स्पार्हे। वर्णे। आ। संऽदृशि। श्रियः।
त्वं। वाजः। प्रऽतरणः। बृहन्। असि। त्वं। रयिः। बहुलः। विश्वतः। पृथुः॥ १२॥

हे अग्ने त्वं सुभृतः सुष्ठु पोषितः सन् उत्तम निरतिशयं वयोऽन्नमायुष्य वा त्वमसि । तत्संपादको
ऽसीत्यर्थः । तथा तव स्पार्हे सृहणीये वर्णे लोहितशुक्रादिलक्षणे सद्वाग्निं सम्यग्दर्शनीये श्रिय ऐश्वर्याणि
क्रान्तयो वाञ्छित्य वर्तते ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ किञ्च त्वं वाजोऽन्न । तत्साधकत्वान्नाच्छब्धं ।
अन्नसाधक इत्यर्थः । प्रतरणः प्रतारयिता पापात् । अत एव बृहन् महानसि । तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि
बहुलः सर्वविषयबाहुल्योपेतो विश्वतः पृथुर्विस्तीर्णः प्रख्यात इत्यर्थः ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं१त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।
त्वां रातिषाचो॑ अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदंत्याहुतं ॥ १३ ॥
त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां। शुचयः। चक्रिरे। कवे।
त्वां। रातिऽसाचः। अध्वरेषु। सश्चिरे। त्वे इति। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं॥ १३॥

हे अग्ने त्वामादित्यासोऽदितेः पुत्रा इन्द्रादय आस्य स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिमाधनं चक्रिरे इति
वक्ष्यमाणेन संबंधः । तथा हे कवे क्रान्तप्रज्ञ त्वामेव शुचयः शुद्धा दीप्ता वा देवा जिह्वा स्वकीयजिह्वास्थानी
यमास्वादनसाधनं चक्रिरे । त्वन्मुखमेव भक्षयति त्वज्जिह्वयाम्वादनयतीत्यर्थः । तथा त्वामेव रातिषाचः ।
रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा । तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे । सेवते त्वामेव प्रतीकते विना
त्वया स्वेषा हविर्भक्षणायोगात् । एवं कृत्वा त्वं त्वयि देवाः सर्व आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति । भक्षयति ।
एव सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्तौमीत्यर्थः ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अदुह आसा देवा हविरदंत्याहुतं ।
त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥
त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अदुहः। आसा। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।
त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽसुतिं। त्वं। गर्भः। वीरुधां। जज्ञिषे। शुचिः॥ १४॥

हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽद्रुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयेनास्येनाहुतं
हविरदंति । भक्षयति ॥ आस्यशब्दस्य तृतीयैकवचने पहस्तीमासित्यादिनासन्नादेशः । ऊडिदपदादीति
विभक्त्युदात्तत्वं ॥ तथा मर्तासो मनुष्यः अपि त्वया साधनभुतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंते । आस्वा-
दयति । त्वमेव वीरुधां लतादीनां गर्भो गर्भस्थानीयः तेषां मध्यावस्थानात् । वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन्
जज्ञिषे । उत्पादयामि सस्यान्नं ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजातं प्र च देव रिच्यसे ।
पृक्षो यदचं महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥
त्वं। तान्। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना। अग्ने। सुऽजातं। प्र। च। देव। रिच्यसे।
पृक्षः। यत्। अचं। महिना। वि। ते। भुवत्। अनु। द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति।
उभे इति ॥ १५॥

हे ऋषे त्वं मञ्जना बलेन तान् प्रसिद्धान्देवान् सं चासि । संगच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि । तथा सामर्थ्येन प्रति चासि । प्रत्येकं तैर्विमिश्रः प्रतिनिधिरा भवसि । प्रतिस्वीकारसमये तैः सहितो भवसि विद्युक्तश्च भवसीत्यर्थः । हे सुजात शोभनजनन । शोभनमचसहितमथनेनोत्पन्नत्वादयेः सुजम्बत्वं । तादृशापि हे देव प्ररिच्छसे च । तैर्वलेन चाधिको भवसि । आधिक्ये कारणमाह । यत् यस्माद्चास्मिन्वच्च पृथः सर्वमप्यन्नं ॥ व्यत्ययेन बद्धवचन ॥ ते तवैव विभुवत् । समर्थ भवति महिना माहात्म्येन । यतो महत्त्वमस्ति अत इत्यर्थः । कुर्वति तदुच्यते । रोदसी सर्वानरोदनस्वभावे उभे व्यावापृथिव्यावपु । ते प्रति । तयोर्मध्ये व्याप्तमित्यर्थः । त्वयि हतमन्नं त्वन्महत्त्वेन लोकत्रये व्याप्तमित्यर्थः ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअयामश्वपेशसमये रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्मान् तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽअयां । अश्वऽपेशसं । अग्ने । रातिं । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुऽवीराः ॥ १६ ॥

अनया होता स्तुतिनिगमव्याजनाभिमतमाशस्ते । हे ऋषे सूरयो मेधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः स्तोतृभ्यः स्तुतिकर्तृभ्यो गोअयां गावोऽयगामिन्यो यस्यास्तादृशी गोप्रमुखामश्वपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ अश्वेन निरूपणीया । एतद्वयप्राधान्याभिप्रायां । गांश्चाश्वश्चाजाञ्चति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्चयोः प्राथम्यात् । तादृशी रातिमुपसृजति । ददते । तान्यजमानानस्माश्चत्विजो वस्यो वसीयः श्रेष्ठ स्वर्गादिस्थान आ सर्वतः प्र हि नेषि । प्रकोपेण नयामि खलु । नयत्यर्थः । हि प्रसिद्धौ । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदथे यज्ञे बृहन्महन्मन्त्रजातं वदेम । उच्चारयामः । स्तुम इत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

यज्ञेन वर्धतेत चयोदशर्च द्वितीयं सृक्तं मङ्गलद्रष्टुर्गुत्समदस्यार्थं । मङ्गलादिष्वाप्रेयमिति परिभाषयाप्रेय । तुशब्दानुकर्षादिदमपि जागत । यज्ञेन सप्तोन्मत्त्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनश्चस्तथोर्जागते कदस्यस्य विनियोगः । सृचं तु पूर्वसृक्त एवोक्तं ॥ तथा चातुर्विंशकं तृतीयसवने जातवेदस्यनिविद्वानीयमिदं । यज्ञेन वर्धते त्यापिमाकृतं । आ० ७ ४ । इति सूत्रितत्वात् ॥ पृष्ठ्याभिप्रवपडहयोर्द्वितीयोऽह्न्यपि जातवेदस्यनिविद्वानिमिदं । चातुर्विंशकं तृतीयसवनेमिति चतुर्विंशार्दाददृष्टत्वात् ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तनां गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युशं होतारं वृजनेषु धूर्षदं ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा । तनां । गिरा ।

संऽइधानं । सुऽप्रयसं । स्वऽनरं । द्युशं । होतारं । वृजनेषु । धूऽसदं ॥ १ ॥

हे यजमाना ऋत्विजो वा यूय जातवेदसं जातानां वेदितार जातध्वं जातप्रज्ञं वाग्निं यज्ञेन यागेन वर्धत । प्रवर्धत । सामान्यनोक्ता विशेषणाह । हविषा चरूपरोडाशादिना तनां विसृतया गिरा सुत्या च यजध्वं । पूजयध्वं । कीदृशं त । समिधानं । समिध्यमानं । सुप्रयसं । शोभनान्नं । स्वर्णरं । स्वर्गे नेतव्या यजमाना यस्य तादृश । यद्वा स्वरिति सर्वपर्यायः । स्तुतीनां नेतारः स्तोतारः । बद्धस्तोतारमित्यर्थः । द्युशं । दीप्तं क्षुनिवासिनं वा । होतार । होमसंपादक । वृजनेषु बलेषु धूर्षदं । बलस्य कर्तारमित्यर्थः । अपिपाटवे सति शरीरबलं भवतीति प्रसिद्धं ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः ।

दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । संऽयतः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामभि प्रति नक्ती रात्रीरुषसोऽहानि । सर्वसु रात्रिषु सर्वेष्वहःसु । यदा नक्तशब्दः सा यं कालं लक्षयति सायं प्रातरभिहोचस्य सङ्गावात् । सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे । आकाशते यजमाना यष्टुं । यदा अहानि रात्रयश्च त्वामेव कामयते होतुं । काले कर्मणस्योदनात् कालानां कामनमुप चर्यते । तच्च दृष्टातः । स्वसरेषु स्वयं सरणाश्लिष्वहःसु स्वसरणाधिकरणेषु गोष्ठिषु वा धेनवो वत्सं न । वत्समिव । किंच हे पुत्रवार बद्धभिर्वरणीयाग्ने संयतो नियतस्त्वं दिव इत् युलोकस्त्रिवारतिः । व्याप्तो विस्मृतः । न च त्वानां देवानां हविःप्रदानायैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि युगा युगानि । युगशब्दः कालोपलक्षकः । प्रातरादिसवनानि । सर्वेषु सवनेषु ॥ अत्यतसंयोगे द्वितीया ॥ क्षपो रात्रीः । सर्वसु रात्रिष्वप्याभासि । समन्ताद्दीप्यसे ॥

तं देवा बुधे रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।

रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यं ॥ ३ ॥

तं । देवाः । बुधे । रजसः । सुऽदंसं । दिवःपृथिव्योः । अरतिं । नि । एरिरे ।

रथंऽइव । वेद्यं । शुक्रऽशोचिषं । अग्निं । मित्रं । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यं ॥ ३ ॥

तं प्रसिद्धमुक्तगुणविशिष्टमग्निं देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तारं अर्च्यन्ती वा रजसो रंजनात्मकस्य लोकस्य बुधे मूले । पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः । तच्च न्येरिरे । नितरामीरयति । व्यापारयति स्वस्वहविर्लाभाय । अर्च्यत्वात्पक्षे स्तोत्रादिना नितरां गच्छति । भजति । कीदृशमित्याह । सुदंसं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योररति । ईश्वरं गंतारं व्याप्तं वा । वेद्यं । वेदो धन । तस्मिं हितं रथमिव । रथं यथा स्वाभिमतलाभायाश्रयते तद्वत् । यथा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं । शुक्रशोचिष दीप्तवर्णमग्निं मित्रं न सखिवत्कार्यसाधकं । यदा आदित्यमिव । क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं । प्रकीर्षेण सुखं । एवं महानुभावमग्निं न्येरिर इति ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चंद्रमिव सुरुचं ह्यार आ दधुः ।

पृथ्व्याः पतरं चितयै नमश्छभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अमुं ॥ ४ ॥

तं । उक्षमाणं । रजसि । स्वे । आ । दमे । चंद्रंऽइव । सुऽरुचं । ह्यारे । आ । दधुः ।

पृथ्व्याः । पतरं । चितयैतं । अश्छभिः । पाथः । न । पायुं । जनसी इति । उभे इति । अमुं ॥ ४ ॥

तं सुखतरं रजस्यंतरि च आ उक्षमाणं सर्वतः सिंचतं वृष्टिजनं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिञ्चमानं वा । स्वे स्वकीये ह्यारे विजने दमे यागगृह आदधुः । आदधते । कीदृशं तं । चंद्रमिव सुरुचं । चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यमिव शोभनदीप्तिं । पश्चात्प्रवृद्धावस्थायां पृथ्व्याः पतरं । युलोकस्यांतरिक्षस्य गंतारं । अश्छभिः स्वकीयैर्जालादप्येकैक्यवैश्वितयंतं चेतयमानं । पाथो न पायुं । उदकमिव रक्षकं । उभे जनसी सर्वस्य जनयित्री द्यावापृथिव्यावनु व्याप्तं । भूम्यां होमाधारत्वेन स्थित्वा हविष्प्रापणाय युलोकगामिनमिति भावः । एवं रूपमग्निमादधते ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुषं जंजते गिरा ।

हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद्यौर्न स्तुभिश्चितयद्रोदसी अमुं ॥ ५ ॥

सः । होता । विश्वं । परि । भूतु । अध्वरं । तं । ऊं इति । हव्यैः । मनुषः । ऋजते । गिरा ।
हिरिऽग्निप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । स्तुऽभिः । चितयत् । रोदसी
इति । अनु ॥ ५ ॥

सोऽग्निर्होता होमनिष्पादक सन् विश्व सर्वमध्वर याग परिभूतु । परितो भवतु । तसु तमेवाग्नि हव्यैर्ह-
विर्भिर्गिरा स्तुत्या च मनुषो मनुष्या ऋजते । प्रसाधयति ॥ ऋजतिः प्रसाधनकर्म ॥ हिरिग्निप्रो हरणशीलह-
नुर्दोप्तोष्णीषो वा । शिपा शीर्षमु वितता हिरण्यथी । ५ ५४ ५५ । इत्यादिमन्त्रातरात् । वृधसानासु प्रवर्ध-
मानाम्बोपधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत् । पुर्यमाणो यज्ञ गता ॥ श्रवत पद । यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ वर्धमाना
ओपधीर्जर्भुरत् । पुन पुनर्दहन्नित्यर्थः । द्याद्युलोकातरिण स्तुभिर्न नक्षत्रैरिव रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावगु-
चितयत् । चेतयति । ज्वालाभिर्विस्फुलिगैश्च भुवमतरिण च व्याप्नोतीत्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्त्ये संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहि ।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । संऽइधानः । स्वस्त्ये । संऽददस्वान । रयिं । अस्मासु । दीदिहि ।

आ नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

हे अग्ने स तादृशस्य नोऽस्माक स्वस्त्ये । स्वस्तीत्यविनाशनाम । क्षेमाय रेवद्रयिमद्रयि धन उपर्युपरि
वृद्धिमदानयोग्य वा धनमस्मासु सददस्वान मय्यक प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यग्निधमानः सन् दी
दिहि । दीप्यस्व । यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषण । रा धन समृद्धिमवस्था तथा दीप्यस्विति । तथाभूतः सन्
नोऽस्मभ्य सुविताय सुहिताय शोभनफलाय रोदसी द्यावापृथिव्यावाकृणुष्व । सर्वतः कृणुष्व । उभो लोका
भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः । किमर्थमिति तदुच्यते । हे देवाग्ने मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम सबधीनि हव्या
हवीषि वीतये देवभ्यो भक्षणाय । पुन पुनर्यागाश्चनुष्ठानायेत्यर्थः ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्णं शुक्रमुषसो वि दिद्युतः ॥ ७ ॥

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजं । श्रुत्यै । अप । वृधि ।

प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रं । उषसः । वि ।

दिद्युतः ॥ ७ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्य बृहतो महत् प्रभूतान् गवाश्चादिधनविशेषान् दा । देहि । तथा सहस्रिणः सहस्र-
सख्योपेतान्पुत्रभृत्यादीन्दा । देहि ॥ ददातिष्कादसे नृदि रूप । वाक्मदार्दनघातः ॥ श्रुति कीर्त्यै वाजमन्न
दुरो न तस्य द्वाराण्यपि ॥ नशब्दश्चार्थः ॥ अपावृधि । अपवृणु । प्रेरयेत्यर्थः । यद्वा द्वाराणीव । तत्राप्युपा-
यान्विशदयति । तदर्थं द्यावापृथिवी ब्रह्मणा परिवृढेन कर्मणा प्राची प्रकृष्टाचनं अस्मदनुकूले कृधि । कुरु ।
स्वर्णं । आदित्य इव । स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत् । शुक्र दीप्त त्वामुपस उपःकाला विदिद्युतः । विद्योत
यति । उप काले ह्यपयः प्रज्वाल्यते ॥

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्णं दीदेदरुषेण भानुना ।

होवाभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशमतिथिश्चारुरायवे ॥ ८ ॥

सः । इ॒धा॒नः । उ॒षसः । रा॒म्याः । अ॒नु । स्वः । न । दी॒दित् । अ॒रु॒षेण । भा॒नुना ।
हो॒बा॒भिः । अ॒ग्निः । म॒नुषः । सु॒ऽअ॒ध्वरः । रा॒जा । वि॒शः । अ॒ति॒थिः । चा॒रुः । आ॒यवे ॥ ८ ॥

सोऽग्नी राभ्या रमणहेतुभूता उषसोऽनु अनुलक्षेधान इध्यमानो दीपितः सन् अरुषेण रोचमानेन भानुना तेजसा स्वर्णं आदित्य इव दीदेत् । दीप्यते । सोऽपिर्मनुषो मनुष्यस्य हेतुर्होबाभिः । होचेति वाङ्माम । होमसाधनभूताभिः स्तुतिभिः स्तूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजानां राजा राजमानः स्वाम्यायवे मनुष्याय यजमानाय तदर्थं चारुश्चरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति ॥

ए॒वा नो॑ अ॒ग्ने अ॒मृते॑षु पू॒र्य धी॒ष्पी॑पाय बृ॒हद्दे॒वेषु॑ मा॒नुषा ।
दुहा॑ना धे॒नुर्वृ॒जने॑षु का॒रवे॑ त्मना॑ श॒तिनै॑ पुरु॒रूप॑मि॒षणि॑ ॥ ९ ॥
ए॒व । नः । अ॒ग्ने । अ॒मृते॑षु । पू॒र्य । धीः । पी॒पाय॑ । बृ॒हत् । दि॒वेषु॑ । मा॒नुषा ।
दुहा॑ना । धे॒नुः । वृ॒जने॑षु । का॒रवे॑ । त्मना॑ । श॒तिनै॑ । पु॒रुऽरूप॑ । इ॒षणि॑ ॥ ९ ॥

बृहद्देवेषु प्रभूतवृत्तिष्वमृतेषु देवेषु मध्ये हे पूर्य पूर्वभावित्वमे त्वां मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽस्मदीया धीर्बुद्धिः स्तुतिः कर्म वा एव एवं पीपाय । प्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा प्याययतु । तथा त्वदीया धीर्वृजनेषु यज्ञेषु कारवे स्तोत्रे दुहाना धेनुः । दोग्ध्री धेनुरिव । नृपोपममेतत् । त्वनात्मनेवेषणैषणायां सत्यां शतिनमपरिमितसंख्याकं पुरुरूपं गवाश्चादिरूपेण नानारूपं धनममूह दुहाना भवति ॥

व॒यम॑ग्ने अ॒र्वता॑ वा सु॒वीर्यं॑ ब्र॒ह्मणा॑ वा चि॒तये॑मा॒ जनाँ॑ अ॒ति ।
अ॒स्माकं॑ द्यु॒म्नम॑धि प॒ञ्च कृ॑ष्टिषू॒च्चा स्व॑र्णं शु॒श्रु॒चीत॑ दु॒स्तरं॑ ॥ १० ॥
व॒यं । अ॒ग्ने । अ॒र्वता॑ । वा । सु॒वीर्यं॑ । ब्र॒ह्मणा॑ । वा । चि॒तये॑म । ज॒नान् । अ॒ति ।
अ॒स्माकं॑ । द्यु॒म्नं । अ॒धि । प॒ञ्च । कृ॑ष्टिषु । उ॒च्चा । स्वः । न । शु॒श्रु॒चीत॑ । दु॒स्तरं॑ ॥ १० ॥

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्चता वारणकुशलेनाश्वेन ॥ वाशब्दश्चार्थे ॥ ब्रह्मणा वात्रेण च त्वदन्तेन जनः स्वस्वमानानति चितयेम । अतिक्रम्य ज्ञायेमहि ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ यद्वा त्वदन्तेनाश्वेनाश्वेन च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयम । तदर्थमस्माकं पञ्च पञ्चसु कृष्टिषु जनेषु निषादपञ्चमेषु चतुर्षु वर्णेषुच्चा उच्चैरतिप्रभूतं दुस्तरमन्येनाप्राप्तं द्युम्नं धनं स्वर्णं सूर्य इवाधिकं शुश्रुचीत । दीप्यता । अधीत्य यमनर्थको वा ॥

स नो॑ बो॒धि सह॑स्य प्र॒शंस्यो॑ यस्मिन्सु॒जाता॑ इ॒षयै॑त सूर॒यः ।
यम॑ग्ने य॒ज्ञमु॑प॒यन्ति॑ वा॒जिनो॑ नित्ये॑ तो॒के दी॒दि॒वांसं॑ स्वे दमे॑ ॥ ११ ॥
सः । नः । बो॒धि । सह॑स्य । प्र॒शंस्यः । यस्मिन् । सु॒जाताः । इ॒षयै॑त । सूर॒यः ।
यं । अ॒ग्ने । य॒ज्ञः । उ॒प॒यन्ति॑ । वा॒जिनः॑ । नित्ये॑ । तो॒के । दी॒दि॒वांसं॑ । स्वे । दमे॑ ॥ ११ ॥

हे अग्ने सहस्रं शत्रूणामभिभवितर्बलप्रभव वा प्रशंस्यः स्तुत्यः स त्वं नोऽस्मदीयं स्तोत्रादिकं बोधि । बुध्यस्व । स इत्युक्तं क इत्याह । यस्मिन्नग्नी सुजाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतारः अस्त्रिज इषयंत । गमयन्ति स्तोत्राणि । किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो हविर्लक्षणात्प्रवन्तो यजमाना नित्ये तोकं श्रीरसे पुत्रे निमित्तभूते सति । यद्वा तस्मिन् यथा दीप्यते । पुत्रगृहे यथा पित्रा दीप्यते तद्वत् स्वे दमे स्वकीये यागगृहे सवनीयादिस्थाने दीदिवांसं दीप्यमानमुपयन्ति हविःस्तोत्रादिना । स बोधीत्यन्वयः ॥

उभयासौ जातवेदः स्याम ते स्तोतारौ अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयासः । जातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूरयः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुश्चंद्रस्य । भूयसः । प्रजावतः । सुअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

इ जातवेदो जाताना वेदितरपे स्तोतारस्त्वा सुवत ऋत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्युभयासः । उभयं वयं शर्मणि सुखे निमित्तभृते सति ते त्वत्सर्वाधनः स्याम । भवेम । यद्वा ते शर्मणि स्याम । त्वं च नोऽस्माकं वस्वो निवासहेतोर्वसिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयेनाह्लादकस्य बह्विहरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभृतस्य प्रजावतो भृत्यार्बुपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य । ईदृशूपं धनं नोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि । दातुं शक्तो भवसि ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्रं रातिमुपमृजंति सूरयः ।

अस्माच्च तांश्च प्र हि नेपि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽग्रामां । अश्वऽपेशसं । अग्रैः । रातिं । उपमृजंति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेपि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुवीराः ॥ १३ ॥

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ २१ ॥

समिद्धो अग्निरित्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं । सप्तमी जगती । समिद्धोऽग्निरपिना नराशंस तन्नूनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः । समिद्ध एकादशाप्र सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका ॥ पर्शो शुनकानामिदमाप्नोमृक्तं । गृत्समदस्यापि शुनकत्वात् । समिद्धो अग्निरिति शुनकानामिति हि सूचितं । आ० ३ २ ॥

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्यात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरहेन् ॥ १ ॥

संऽइहः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्यात् ।

होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अहेन् ॥ १ ॥

पृथिव्या वेदिलक्षणाया समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽग्निर्निहितः स्थापितः सन विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्यात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्चति तथा प्रवृद्धोऽभवदित्यर्थः । किंच सोऽपिर्होता होमनिष्पादको देवानामाह्लाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽग्निरहेन् यागयोग्यः सन देवान्यजतु । अत्र यष्टव्यानिंद्रा दीम्पूजयतु ॥

नराशंसः प्रति धामान्यंजन तिस्रो दिवः प्रति मृहा स्वर्चिः ।

घृतपुषा मनसा हव्यमुदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अंजनं । तिस्रः । दिवः । प्रति । मृहा । सुअर्चिः ।

घृतपुषा । मनसा । हव्यं । उदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

नराशंसो नरेनेतुभिर्हृत्विभिः शंसनीय एतन्नामकोऽभिः स्वर्चिः शोभनज्वालः सन् धामानि स्थानान्या-
ज्याधिकरणानि तेषांसि प्रति प्रत्येकं मद्वा स्वमहिम्नाञ्जनं व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो योतमानांस्त्रीन भूम्यादिलो
कांश्च प्रति प्रत्येकमञ्जनं । स्थित्या भूमिं प्रकाशेनांतरिचं हविष्प्रापणेन दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येक
चित्त्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविच्छेदं । तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिस्तः । ४. ५३ ५ । इत्यादिमंत्रवर्णात् च यो वा
इमे चिबृतो लोका इति ब्राह्मणाश्च । तथा घृतप्रुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यमुदन् क्षेद्यन् न्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य
भूर्धनं मूर्धनि मुखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् समनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तर्पयत्वित्यर्थः ॥

ई॒ळितो॒ अ॒ग्ने॒ मन॑सा नो॒ अ॒ह॑न्दे॒वान्य॑क्षि॒ मानु॑षात्पूर्वो॒ अ॒द्य ।

स॒ आ॒ वह॑ म॒रुतां॑ श॒र्धो॒ अ॒च्युत॑मिन्द्रं॒ नरो॑ वा॒ह॒षदं॑ यज॒ध्वं ॥ ३ ॥

ई॒ळितः॑ । अ॒ग्ने॒ । मन॑सा । नः॒ । अ॒ह॑न् । दे॒वान् । य॒क्षि॒ । मानु॑षात् । पूर्वः॑ । अ॒द्य ।

सः । आ॒ । वह॑ । म॒रुतां॑ । श॒र्धः । अ॒च्युतं॑ । इन्द्रं॒ । नरः॑ । वा॒हि॒ऽसदं॑ । य॒ज॒ध्वं ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईळितोऽस्माभिः स्तुतः सन मनसास्मदनुरक्तेन देवानां यागबुद्ध्या वाहनं यागयोग्यः सब मानुषा
द्योतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमव्यास्निन्दने देवानं यष्टव्यान् यच्च । त्वमेव यजसि । स तादृशो यंष्टा
त्वमावह । आकारय । कान् । मरुतां शर्धो गण । अच्युतमवीणांमिन्द्रं तदविनाभुतमिन्द्रमपि । यद्वा मरुत्वलो
पेतमिन्द्रं । अनंतरं हे नरो नतार ऋत्विजो बर्हिषद बर्हिषि सीदतं तमिन्द्रं यजध्व । पुजयध्व ॥

दे॒वं ब॒र्हिर्व॑र्ध॒मानं॑ सु॒वीरं॑ स्त्री॒णं रा॑ये सु॒भरं॑ वे॒द्यस्यां॑ ।

घृ॒तेना॒क्तं॑ व॒सवः॑ सी॒दते॒दं वि॒श्वे दे॒वा आ॒दित्या॑ य॒ज्ञियांसः॑ ॥ ४ ॥

दे॒वं । ब॒र्हिः । वर्ध॑मानं । सु॒ऽवीरं॑ । स्त्री॒णं । रा॒ये । सु॒ऽभरं॑ । वे॒दी इति॑ । अ॒स्यां ।

घृ॒तेन॑ । अ॒क्तं॑ । व॒सवः॑ । सी॒दत॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । दे॒वाः । आ॒दि॒त्याः । य॒ज्ञियांसः॑ ॥ ४ ॥

हे बर्हिर्देव एतदभिमानिन्नेषे वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपुणं स्त्रीणामस्मदीयैर्हृत्विभि
राकृतं भव । किमर्थं । राये धनाय । अस्यां वेदी देवाः । सप्तम्यर्थे प्रगृह्यसंज्ञा । संहिताया यणादेशश्चादसः ॥
घृतेनाज्येनाक्तमिदं स्निग्धं बर्हिः सीदत । के । हे वसव एतन्नामकाः । हे विश्वं सर्वे देवाः । हे आदित्याः । यज्ञि
यासो यज्ञार्हास्ते यूयमिदं बर्हिर्निषीदत । अस्मिन्बर्हिषि निषीदतत्यर्थः ॥

वि॒ अ॒यंता॑मु॒र्विया॑ हू॒यमा॑ना॒ द्वारो॑ दे॒वीः सु॒प्राय॑णा नमो॒भिः ।

व्य॒च॒स्वती॑र्वि॒ प्र॒यंता॑म॒जु॒र्या व॑र्णं पुना॒ना य॒शसं॑ सु॒वीरं॑ ॥ ५ ॥

वि॒ । अ॒यंतां॑ । उ॒र्विया॑ । हू॒यमा॑नाः । द्वारः॑ । दे॒वीः । सु॒प्रा॒ऽअ॒य॒नाः । नमः॑ऽभिः ।

व्य॒च॒स्वतीः॑ । वि॒ । प्र॒यंता॑ । अ॒जु॒र्याः । व॑र्णं । पुना॒नाः । य॒शसं॑ । सु॒ऽवीरं॑ ॥ ५ ॥

द्वारो देवीरपेक्षारामिमानिभ्यो देव्यो विश्रयंतां । विविच्य अयंतां । विवृतापधाना भवन्तु । कीदृश्वसाः ।
उर्विया । उर्व्यां महत्यः । नमोभिर्नमस्कारोपेतैः स्तोत्रैर्हूयमानाः । सुप्रायणाः । सुष्ठु प्रकर्षेण गंतव्याः । ईदृश्यो
देव्यो विश्रयंतां । किंच व्यचस्वतीर्थाग्निमत्योऽजुर्या अहिस्था अजनना वा सुवीरं शोभनपुत्राद्युपेतं यशसं
यशोयुक्तं वर्णं वर्तनीयं रूपविशेषं पुनाना यजमानाय शोधयिष्यः संपादयिष्यो देव्यो विप्रयंतां । विशेषेण
प्रख्याता भवन्तु ॥ ॥ २२ ॥

सा॒ध्वपा॑सि स॒नता॑ न उ॒क्षिते॒ उ॒षासा॑न॒क्ता व॒य्येव॑ र॒खिते॑ ।

त॑न्तु॒ त॑तं स॒व॒र्यंती॑ समी॒ची य॒ज्ञस्य॑ पेशः सु॒दु॒घे प॒र्य॒स्वती॑ ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उषसानक्ता । वय्याऽइव । रक्षिते इति ।
तंतुं । तंतं । संवयंती इति संऽवयंती । समीची इति संऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
मुदुधे इति मुऽदुधे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

साधु साधूनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माणाहश्च सनता सनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन सोचादिनोषिति
पुजिते । यद्वा पुराणवाची विमक्तयतः सनच्छब्दोऽस्ति । तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः । सनातने नित्ये इत्यर्थः ।
आस्मिन्यत्र उक्षिते फलस्य संचयित्री ॥ कर्तेरि निष्ठा ॥ उपासानक्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकुशले इव
रक्षिते शब्दिते स्तुते परस्पर गच्छन्त्या वा तंतं विस्मृतं तंतुं तंतुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् चित्रं सह
वा वयव्यावुत्पादयित्री समीची सम्यक्प्रवृत्तिके परस्परानुकूले । किमर्थं संवयंती । यज्ञस्थानुष्ठीयमानस्य पेशो
रूपं निर्मातुमिति शेषः । यज्ञं निर्वर्तयितुं तदवयवानुकमेणानुष्ठापयित्रीतिवत्यर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञा-
सन्वर्तते । मुदुधे मुधु फलस्य दोग्ध्या पयस्वती उदकवत्यां । अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते । एवं महानुभावे
अहोरात्रदेवते अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥

देव्या होतारा प्रथमा विदुष्टरा ऋजु यज्ञतः समृचा वपुष्टरा ।

देवान्यजंतावृतुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु चिषु ॥ ७ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । विदुऽतरा । ऋजु । यज्ञतः । सं । ऋचा । वपुऽतरा ।

देवान् । यजंती । ऋतुऽथा । सं । अंजतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । चिषु ॥ ७ ॥

देव्या । दिवि भवो दिव्योऽग्निः । तस्माद्विद्यादभेजातो होताराज्ञातारी देवानां होमनिष्पादकां वापी
पार्थिवातरिच्यां प्रथमा प्रथमं यष्ट्या विदुष्टरा विद्वत्तमां वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषी देवावृचा मंत्रेण ऋजु
आविकलं यथा तथा सम्यक् यज्ञतः । पूजयतः । ऋतुथा तत्तद्वर्ती तत्र तत्र काले देवान्यष्टव्यान् यजंती देवां
पृथिव्या नाभा नाभावृत्तरवदामधि उपरि चिषु सानुषु समुच्छितेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादिषु समजतः । समाक्ता ॥
अजलेत्यडागमः ॥

सरस्वती साधयंती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।

तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥

सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वऽतूर्तिः ।

तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदं । अच्छिद्रं । पांतु । शरणं । निऽसद्य ॥ ८ ॥

नोऽस्मदीयां धियं बुद्धिं यागं वा साधयंती निर्वर्तयंती सरस्वती ईकतन्नामिका देवी भारती च विश्व
तूर्तिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् । एतदुभयविशेषणं । तिस्रो देवीरेतास्त्रिस्रो
देव्यः स्वधयास्मद्भक्तहविषा निमित्तं नदं बर्हिर्यज्ञमच्छिद्रं यथा तथा पातु । पानयतु । किं कृत्वा । शरणं
यागगृहमानिषय आश्रित्य । यद्वा स्वधयेदं बर्हिरमं यज्ञभागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा
तथा पांतु ॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पश्यां पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यज्ञस्य
वयोधा । आ० ३. ८. । इति सूचितत्वात् । पाठस्तु ॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा वि र्यंतु नाभिर्मस्मे अथा देवानामर्पेतु पाथः ॥ ९ ॥

पिशङ्गऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवऽकामः ।

प्रऽजां । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिं । अस्मे इति । अथ । देवानां । अपि । एतु । पार्थः ॥ ९ ॥

पिशङ्गरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी बिप्रगुणो वीरो विविधमीरयिता देवकामो देवाः काम्यते येन तादृशः पुत्रो जायते । जायतामुत्पद्यतां त्वष्टरनुग्रहात् । स च त्वष्टितन्नामको देवोऽस्मि अस्मभ्यं नाभिं कुलस्य बधिकं प्रजां पुत्रादिरूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबन्धि पाथोऽन्नमप्यस्मान्तु । गच्छतु । अपि क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुपं स्याद्ग्रिहंविः सूदयाति प्र धीभिः ।

त्रिधा समंक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितीपं हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवऽसृजन् । उपं । स्यात् । अग्निः । हविः । सूदयाति । प्र । धीभिः ।

त्रिधा । संऽअक्तं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उपं । हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिर्यूपाभिमान्येतन्नामकोऽपिरवसृजन् अस्मदीयं कर्मानुजानन उपास्यत्समीपे स्यात् । तिष्ठतु । अपिः पाकाधारोऽग्निश्च हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विंशपिः पाकसाधनैः प्रकर्षेण सूदयाति । चारयति । अपाकाधिकपाकादिराहित्येन हविः पचतीत्यर्थः । किंच दैव्यो देवमन्वंध्याङ्गव्यधिकरणभूतोऽपिः शमिता हविषः संस्कर्ता । यद्वा दैव्यः शमितेतन्नामकोऽपिः । अपिर्देवो देवानां शमितेति श्रूयते । त्रिधा विप्रकारमुपस्तरणावदानाभिधारणैः समंक्तं सम्यक् मितं हव्यं हविः प्रजानन विद्वान् नयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्य उपनयतु । समीपं प्रापयतु ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यं ॥ ११ ॥

घृतं । मिमिक्षे । घृतं । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतं । ऊं इति । अस्य । धाम ।

अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतं । वृषभ । वक्षि । हव्यं ॥ ११ ॥

अस्यापेर्घृतमाज्यं मिमिक्षे । सिचामि । यतोऽस्य घृतं योनिः कारण । उत्पन्नोऽपि घृते श्रितः । आश्रितः । अस्यापेर्घृतमेव धाम तेजः । घृतेन ह्ययं दीप्यते । इदानीं संवोध्योच्यते । हे अपि वृषभ फलस्य वर्षितस्वमनुष्वधं प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविषु दीयमानेष्वावह देवान् । आह्वय तान्मादयस्व । प्रीणय । ततस्त्वं स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दत्तं हव्यं वक्षि । वह ॥ ॥ २३ ॥

ऊवे व इति नवर्थं चतुर्थं सूक्तं । भार्गवः सोमाङ्गतिनामक ऋषिः । अपिर्देवता । त्रिष्टुप् छंदः । ऊवे नव सोमाङ्गतिर्भार्गवो हेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनश्शस्त्रयोस्त्रिष्टुभे छंदसीदं । सूचितं च । ऊवे वः सुद्योत्मानं नि होता होतृषदन इति सूक्ते । आ० ४. १३. इति ॥

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशमग्निमतिथिं सुप्रयसं ।

मिच इव यो दिधिषाय्यो भूहेव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानं । सुऽवृक्तिं । विशं । अग्निं । अतिथिं । सुऽप्रयसं ।

मिचऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे । जने । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्मदर्धमांश्च ऋवे । आहूयामि । कीदृशं तं । सुबोत्मानं सुष्ठु द्योतमानं । सुवृत्तिं सुवर्जितं पापेः शोभनस्तुतिं वा । विशां यजमानानामतिथिमातिथिवत्सदा पुज्यं । सुप्रयसं शोभनहविल्लक्षणां । किंच जातवेदा जाताना वेदिता यो देवोऽपिर्मिच इव सखिव आदित्य इव वा दिधिषाथ्यो धारयिता भूत । भवति । कुर्वति उच्यते । आदेव देवपयंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपयंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

इमं विधन्तो अपां मधस्ये द्वितादधुर्भृगवो विस्वाऽयोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिजीराश्वः ॥ २ ॥

इमं । विधन्तः । अपां । मधऽस्ये । द्विता । अदधुः । भृगवः । विस्तु । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानां । अग्निः । अरतिः । जीरऽअश्वः ॥ २ ॥

इममांश्च विधतः परिचरतो भृगवोऽस्मत्पूर्वं महर्षयोऽपां मधस्ये सहस्थानेऽतरित आद्योर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभुतासु विस्तु प्रजास्वृत्विस्तु तेषां मध्यं च द्विता द्वयोः स्थानाददधुः । आधारयन् ॥ दधातेर्लङ् रूप ॥ ऋषोऽपिर्भूम भूम्यात्यर्थं विश्वानि भूतजातान्यस्माद्विरोधीन्यभ्यस्तु । अभिभवतु । स कीदृशः । देवानामरतिरीश्वरः । तेषां मध्यं ग्रीधमरणशीलो वास्वयाग प्रति । तथा जीराश्वः क्षिप्राश्वः ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विस्तु प्रियं धुः स्तेष्यन्तो न मिचं ।

स दीदयदुगतीरुर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वन्ते दमे आ ॥ ३ ॥

अग्निं । देवासः । मानुषीषु । विस्तु । प्रियं । धुः । स्तेष्यन्तः । न । मिचं ।

सः । दीदयत् । उगतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षाय्यः । यः । दास्वन्ते । दमे । आ ॥ ३ ॥

देवासो देवाः क्षेप्यतः स्वर्गं प्रति गच्छतः संतः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विस्तु प्रजासु प्रियं देवानां प्रीणायितारमांश्च धुः । अधुः स्थापितवतः । तत्र दृष्टातः । क्षेप्यतो मिचं न । रायं प्रति गच्छन्तो नरा मिचं प्रियं सखायं स्वगृहकार्यं स्थापयति । तद्वत् । स एव देवैः स्थापितो योऽपिर्दास्वन्ते हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं दमे तदीये यागगृह आ आहितः स्थापितो दक्षाय्यः समर्धयिता दाता वा सोऽपिरुगतीः कामयमाना ऊर्म्यां रात्रीः सर्वासु रात्रिष्वदीदयत् । दीप्यते सर्वतः । सर्वरात्रीरादीपयति वा ॥

अस्य रखा स्वस्येव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्नामन्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

अस्य । रखा । स्वस्येऽइव । पुष्टिः । संदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । दक्षोः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्नां । अन्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अस्त्राग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धौ रखा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टांतः । स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्यै रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्त्राग्नेः संबन्धिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रखा तद्वत् । किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छतो व्याभ्रुवतो दक्षोः काष्ठान् दिधबोर्दग्धुमिच्छोरस्त्राग्नेः संदृष्टिः संदर्शनाविभावोऽपि रखा । योऽपिरोषधीषु काष्ठेषु जिह्नां ज्वालां । जात्येककचनं । ज्वाला विभरिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कपयतीत्यर्थः ॥ हरतेर्यङ्लुगंतत्वेन दाधर्थादिषु । पा० ७. ४. ६५ । निपातिताल्लेख्यङागमः । यथोगादनिघातः ॥ तत्र दृष्टांतः । रथ्यो रथाहोऽथ्यो न वाजी यथा वज्रान् दंशवारणसाधनान्वालां दोधवीति । कपयति तद्वत् । योऽपिर्ज्वालाः कपयति अस्त्राग्नेः पुष्टी रखेति ॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनंतोऽशिग्भ्यो नामिमीत वरुणं ।

स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वानो यो मुहुरा युवा भूत ॥ ५ ॥

आ । यत् । मे । अभ्वं । वनदः । पनंत । उशिक्ऽभ्यः । न । अमिमीत । वरुणं ।

सः । चित्रेण । चिकिते । रंसु । भासा । जुजुर्वान । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत ॥ ५ ॥

यत् यस्याभ्व महत्त्व मे मम संबन्धिनो वनदो वनतः संभक्तारः । यद्वा वनदोऽवनदो भृश शब्दयत् स्त्रोतारः ॥ अवशब्दो भृशार्थवाची । तत्पूर्वाद्भदः कृप । अवाप्योरित्यकारलोपः ॥ आपनंत । समतात सुवर्त । सोऽपिरुशिग्भ्योऽस्यदीय रूप कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यो वरुणं स्वसदृश रूप नामिमीत ॥ ऋग्व्योऽर्थे ॥ निर्मिमीते च । स च रसु रमणीयत्वाज्यादिर्हावपु निर्मितेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिभानावर्णया दीप्या चिकिते । विज्ञायते । किंच योऽपि जुजुर्वान जीर्णः सन् ज्वालोपशमे स एव मुहुः पुनः पुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो वामृत । आभवति पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ॥ २४ ॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वारुणं पथा रथ्येव स्वानीत ।

कृष्णाध्वा तपू रथश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वना । तातृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा । रथ्याऽइव । स्वानीत ।

कृष्णऽअध्वा । तपुः । रथः । चिकेत । द्यौःऽइव । स्मयमानः । नभःऽभिः ॥ ६ ॥

योऽपिर्वना वनानि वृक्षसमूहान् तातृषाणो न तुषित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आभाति । आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वने आभाति । किंच वारुणं उदकमिव पथा प्रवणेन मार्गेण गच्छति । तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्येव रथस्य वोढाश्च इव स्वानीत । शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्द्धादिशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रण्वो रमणीय एवभूतः सन् चिकेत । ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः । प्रकाशमानो द्यौरिव द्युलोक इव । यद्वा नभोभिरतरिक्षप्रदेशविशेषैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णातरिक्षचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वमार्गण कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥

स यो व्यस्थाद्भि तशदुर्वी पशुनेति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्मान् अतसान्युष्णान्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूमं ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थात् । अग्निः । धक्षत् । उर्वी । पशुः । न । एति । स्वऽयुः । अगोपाः ।

अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णान् । कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूमं ॥ ७ ॥

योऽपिर्व्यस्थात् । विविध । तपति । व्याप्नोति विश्व । तथा योऽपिरुर्वी विसृतां पृथिवी सर्वा । यस्याभि दक्षत् । आभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ॥ उभे अपि यच्छब्दयोगात् निहन्त्ये ॥ सोऽपिः पशुर्न पशुरिव । यथा जातः पशुः स्वच्छदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः । नियामकवर्जित इत्यर्थः । एति । गच्छति । किं कुर्वन् । शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दग्धा व्यथकराः कंटकादयो येन तादृशः सन् भूमात्यधिकमस्वदयन् । आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् । अतसानि सततानि नीरसानि वा तद्गुणादीन्युष्णान् दहन्ति ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्भीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीयैः । विदथे । मन्म । शंसि ।

अस्मे इति । अग्ने । संयत्ऽवीरं । बृहंतं । सुऽमंतं । वाजं । सुऽअपत्यं । रयिं । दाः ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव संबंधनः पूर्वस्य पूर्व यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीतौ अरणे सति तत्सुखा नु अद्यापि तृतीये विदथे यागे तृतीयसर्वने । यद्वा प्रातरनुवाकसंबंधनामापेयोषस्याश्विनानां मध्येऽन्वतमे तृतीये कर्तौ मन्म मननीयं स्तोत्रं शंसि । अशंसि । शस्यतेऽस्माभिः । हे अग्ने त्वं चास्मे अस्मभ्य संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं सुमंतं शब्दवतं कीर्तिमंतं वाजमुक्ललक्षणमज्ञं स्वपत्यं रयिं च दाः । देहि ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वत उपराँ अभि धुः ।

सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्समदासः । अग्ने । गुहा । वन्वतः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।

सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वया रत्नकेण वन्वतश्छांदसं भजंतो गृत्समदा ऋषयः । आत्मानि परोक्षेण वचनं । यथा गुहा गृहायां वर्तमानानुपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टं वर्तमानान्वा धनविशेषानभिस्तुः । अभिभवेयुः । स्वाधीनान् कुर्युः । यद्वा गृहानुपरान् उपरिऽधिकत्वेन वर्तमानान्यापानाभिस्तुः । अभिभवेयुः । तथा कुर्वित्वर्थः । कीदृशाः । सुवीरासः । शोभनपुत्राद्युपताः । अभिमातिसहः । वरिणां पापादीनां सोढारः । किंच सूरिभ्यो मेधाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शब्दयज्ञः स्तोतृभ्यः । यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रे च स्मत् सुमत् अतिप्रभुत तत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽज्ञं धाः । धेहि ॥ ॥ २५ ॥

होताजनिष्टेत्यष्टर्चं पंचमं सृक्तं सोमाङ्गतेरार्यमापेयमानुष्टुमं । होताष्टावानुष्टुमिष्यनुक्तां ॥ प्रातरनुवाका श्विनशस्त्रयोरार्यं कृतावस्य विनियोगः । सूचितं च । अघ्रायो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. इति ॥ चतुर्विंशेऽह्न्यपीदमेवाज्यं । चतुर्विंशे होताजनिष्टेत्याज्यं । आ० ७. २. इति ॥ आभिप्रविके द्वितीयेऽह्नीदमेवाज्यं । द्वितीयस्य चतुर्विंशेनाज्यं । आ० ७. ६. इत्यर्तादिष्टत्वात् ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये ।

प्रयक्षञ्जन्यं वसुं शकेम वाजिनो यमं ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृभ्यः । ऊतये ।

प्रऽयक्षन् । जन्यं । वसुं । शकेम । वाजिनः । यमं ॥ १ ॥

होता होमनिष्पादकश्चेतनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्मद्वज्रस्य ईदृशोऽपिरजनिष्ट । उत्पन्नः । किमर्थं । पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च । वयं च वाजिनो हविर्ले-
खणात्तवतः संतः प्रयक्षं प्रकर्षेण पुष्यं जन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शकेम । शक्ता भुयासा लब्धुर्मिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽज्ञस्य यमं यमनं कर्तुं शकेम । प्रयक्षं जन्यं वसु धनमित्युपमानं । उक्ललक्षणां धनमिव । तद्यथावरोद्धं शक्नुमस्तद्वत् ॥

आ यस्मिन्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वहैर्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पोता । विश्वं । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यज्ञिन्नपी सप्त ररमयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्वाप्ता होत्रका आतताः । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवन्ति । स पोता पावको देवानां पोत्राख्य ऋत्विग्यूपो वाग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोतृषत् दिव्यं । देवो यज्ञः । तत्संबन्धमष्टममष्टत्विक्संबन्धि तद्विश्वं कर्तव्यजातं सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सप्त इत्यति । व्याप्नोति । यद्वा तदित्यस्य जिग्यस्यत्ययः । स पोतेति संबन्धः । सप्तहोत्रकैः सप्ताष्टमो भूत्वा तद्व्यञ्जं निर्वहतीत्यर्थः ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे । वा । यत् । ई । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रं ऽइव । अभवत् ॥ ३ ॥

पूर्वे मंचे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञ निर्वहतीत्युक्तं । अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह । वा अथवा ईमेन यज्ञमनु लक्ष्मीकृत्य यद्वाविरादिकं दधन्वे धारयत्यध्वर्वादिरूपः । यानि ब्रह्माणि शास्त्रादीन्यनुवोचत् । अनुवाक्ति होत्रादिरूपः । अत्र वान्वित्येतद्योज्यं । तत्सर्वं वेरु । वेरेव । कामयते जायते वा स्वयमनुष्ठातुं । अयमभिर्विश्वानि सर्वाणि काव्यानि । कवयो भेधाविन ऋत्विजः । तत्संबन्धीन कर्माणि पर्यभवात् । परिभवति । स्वायत्तानि करोति । व्याप्नोतीत्यर्थः । चाप्ता दृष्टातः । नेमिः वहिर्वैष्टनवल्यश्चक्रं रथांगं यथा कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥ ४ ॥

साकं । हि । शुचिना । शुचिः । प्रशास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाः ऽइव । अनु । रोहते ॥ ४ ॥

शुचिः स्वयं शोधकः प्रशास्ता देवानां एतन्नामक ऋत्विक् प्रशामिता वा यज्ञविघ्नानां शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादि मृणा साकं हि महंवाजनि । उत्पन्नः । जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रशास्ता च सन्नपि होत्रादिनिर्वोढाभवदित्यर्थः । अस्त्राग्निध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन्न यजमानो वया इव विल्लुताः शाख इवानुरोहते । क्रमेणानुतिष्ठति ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः ।

कुवित्सुभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

ताः । अस्य । वर्णः । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।

कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥ ५ ॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुलय इदमनुष्ठेयमानं कर्म ययुः । प्राप्तवन्ति । अनुतिष्ठन्ति । ता आयुवो गन्त्र्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयिष्यः स्वसारः स्वयं सारिण्याऽंगुलयो नेष्टुर्विषयाचतुर्भक्षयितुः शोर्धायितुः पोषायितुर्नेतुर्वास्यापि । यदेतन्नामकऽऽत्विग्यूपस्य । तिष्ठन् आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित् बङ्गकृत्यः सचंत । सेवन्ति । परिचरन्ति ॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवौ वृष्टीव मोदते ॥ ६ ॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरंती । अस्थित ।
तासां । अध्वर्युः । आऽगंतौ । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६ ॥

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातृभूम्या विदिलक्षणायाः स्वसा स्वस्थस्थानीया जुह्वृतं भरंती सत्युपास्थित । उपतिष्ठदपि । एकवचनमाविबक्षितं । जुहपभृजुवा घृतं भरत्यस्तिष्ठंतीत्यर्थः । तदा तासां जुहादीनामागतौ यागाय प्राप्ता सत्यामध्वर्युरतन्नामक ऋत्विग्यूपोऽध्वरं कामयमानो वायमभिर्मोदते । हृष्यति । यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत् ॥

स्वः स्वाय धार्यसे कृणुतामृत्विगृत्विजं ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं ॥ ७ ॥

स्वः । स्वाय । धार्यसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।

स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७ ॥

अयमभिः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धार्यसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रशास्त्रावृत्विग्यूपः सन् ऋत्विजमर्त्विज्यं ॥ भावप्रधानोऽयं निर्देशः ॥ देवर्त्विग्यूपः सन् ऋत्विजं मानुषमर्त्विज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमप्यरमलमत्यर्थं वनेम । संभजंमहि । ररिम ददंमहि च हविः । यदा स्तोमं वनेम यज्ञं यज्ञयोग्यं हवी ररिम ॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८ ॥

यथा । विद्वान् । अरं । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।

अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८ ॥

हे अग्ने विद्वान् स्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत् कुर्यात् तथा त्वमनुगृह्णाणेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकम कुर्महे स यागस्त्वे अपि ॥ अपिरेवार्थं ॥ तवैव त्वत्प्रीत्यर्थः । त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थयागं तत्तद्वृत्विग्यूपः सन् निर्वहेत्यर्थः ॥ १२६ ॥

इमां मे इत्यष्टर्चं यष्टं सुक्तं सोमाङ्गत्वार्यमाधियं गायत्रं । इमां मे गायत्रं होत्वनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्न-शस्त्रयोगायचि कंदस्यस्य विनियोगः । सूचितं च । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुद्धरेत् । आ० ४. १३. इति ॥ अपराङ्गत्वामुपसदीमां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरभस्ता नव सामिधेन्यः कृत्वा विनियोक्तव्याः । अथोपसदिति खंडे सूचितं । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेन्यः । आ० ४. ८. इति ॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥ ९ ॥

इमां । मे । अग्ने । संऽइधं । इमां । उपऽसदं । वनेरिति वनेः । इमाः । ऊं इति । सु ।

श्रुधि । गिरः ॥ ९ ॥

हे अग्ने मे मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनस्राधनामाङ्गतिमुपसन्नागे क्रियमाणां वा वनेः । संभजेथाः । तथेमा उ इमा अपि गिरः सुतीः सु सुष्ठु श्रुधि । शृणु ॥

अ॒या ते॒ अ॒ग्ने वि॒धेमो॒र्जो न॒पाद॒श्वमि॒ष्टे । ए॒ना सू॒क्तेन॑ सु॒जात॑ ॥ २ ॥

अ॒या । ते । अ॒ग्ने । वि॒धेम । उ॒र्जः । न॒पात् । अ॒श्वं । इ॒ष्टे । ए॒ना । सू॒क्तेन॑ । सु॒जात् ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्तः तस्य नपातयितृषा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञः । यद्वा आशु क्रियमाणां कर्माश्च । तदिच्छतीत्यश्वमिष्टः । संत्वरमाणा ह्युपसदमाचरति । ते कर्मभिः समत्वरंत ते तिस्रः सामिधिनीरनूच्य तिस्रो देवता अयजन्निति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ३. ४५. । तादृशमि ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतेन सूक्तेन सोचिण प्रीणयेमेति शेषः । यद्वा सुत्युपवृंहितेन विधेम ॥

तं त्वा गी॒र्भिर्गिर्वे॒णसं॑ द्र॒विण॑स्युं द्र॒विणो॑दः । स॒पर्ये॑मं स॒पर्ये॑वः ॥ ३ ॥

तं । त्वा । गीः । ऽभिः । गिर्वे॒णसं॑ । द्र॒विण॑स्युं । द्र॒विणः । ऽदः । स॒पर्ये॑मं । स॒पर्ये॑वः ॥ ३ ॥

हे द्रविणोदो धनस्य दातरये तं तादृशं गिर्वेणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय द्रविणस्युं हविर्लक्षणाध्वनेच्छुं त्वा त्वां सपर्येवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरेम ॥

स बो॒धि सूरि॑र्म॒घवा॒ वसु॑प॒ते वसु॑दावन् । यु॒यो॒ध्य॒स्मद्द्वेषा॑ंसि ॥ ४ ॥

सः । बो॒धि । सूरिः । म॒घवा॑ । वसु॑ । ऽप॒ते । वसु॑ । ऽदावन् । यु॒यो॒धि । अ॒स्मत् । द्वेषा॑ंसि ॥ ४ ॥

मघवान्नवान् मूर्तिर्वद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं बोधि । बुध्यस्वास्मदीयं स्तोत्रं । किंच हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टुमस्मदस्मत्तो बुयोधि । पृथक्कुरु ॥

स नो॒ वृष्टिं॑ दि॒वस्परि॒ स नो॒ वाज॑मन॒र्वाणं॑ । स नः॑ स॒हस्रि॑णी॒रिषः॑ ॥ ५ ॥

सः । नः । वृष्टिं॑ । दि॒वः । परि॑ । सः । नः । वाज॑ । अ॒न॒र्वाणं॑ । सः । नः । स॒हस्रि॑णीः । इ॒षः ॥ ५ ॥

सः स एवाग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवस्परि बुलोकादतरिजात् ॥ परीति पंचम्यर्थानुवादी ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नोऽस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्प वाज बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणी षोऽन्नानि स एवाग्निर्ददातु ॥

ई॒ळा॒नायाव॑स्यवे॒ यवि॑ष्ठ दू॒त नो॒ गिरा॑ । यजि॑ष्ठ हो॒तरा॑ ग॒हि ॥ ६ ॥

ई॒ळा॒नाय॑ । अ॒व॒स्यवे॑ । यवि॑ष्ठ । दू॒त । नः । गिरा॑ । यजि॑ष्ठ । हो॒तः । आ । ग॒हि ॥ ६ ॥

हे यविष्ठ युवत्तम दूत देवानां यज्ञादिसूचक यजिष्ठातिशयेन यष्ट्य्य होतर्देवानामाह्वातरये नो गिरा स्मदीयया सुखिळानाय पूजयिष्यः । यस्ये स्वरक्षणमिच्छते मदर्धमागहि । आगच्छ ॥

अ॒न्तर्ह्य॑ग्ने ई॒यसे॑ वि॒द्वान् जन्मो॒भया॑ कवे । दू॒तो ज॒न्ये॒व मि॒त्र्यः॑ ॥ ७ ॥

अ॒न्तः । हि । अ॒ग्ने । ई॒यसे॑ । वि॒द्वान् । ज॒न्म । उ॒भया॑ । क॒वे । दू॒तः । ज॒न्या॑ । ऽइ॒व । मि॒त्र्यः॑ ॥ ७ ॥

हे कवे मेधाविन्मये अन्तर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानासि वा । हिः स होता सेदु दूत्य चिकित्सां अन्तरीयते । ४. ८. ४. । इत्यादिमन्त्रांतरप्रसिद्धयोतनार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्ट्यां यजमानानां यष्ट्यानां देवानां च संबन्धीनि विद्वान् जानन् सन् । ईयस इति संबन्धः । तच्च दृष्टान्तः । जन्यो जनेभ्यो हितो मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्यो हितो दूत इव । स यथा प्रजानां चित्तवृत्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्वासां मनो जानाति तद्वत् स्वमध्यस्माकमन्तरीयस इत्यर्थः ॥

स वि॒ष्टाँ आ च॑ पिप्रयो॒ यक्षि॑ चि॒कित्व॑ आ॒नुषक्॑ । आ चा॒स्मिन्स॑त्ति ब॒र्हिषि॑ ॥ ८ ॥
 सः । वि॒द्वान् । आ । च॑ । पि॒प्रयः॑ । यक्षि॑ । चि॒कित्वः॑ । आ॒नुषक्॑ । आ । च॑ । अ॒स्मिन् ।
 स॒त्ति । ब॒र्हिषि॑ ॥ ८ ॥

हे अग्ने स त्व विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पुरय च कामैः । हे चिकित्वश्चेत
 नावन् आनुषक् अनुक्रमेण यक्षि । यज देवान् । आसत्ति । आसीद् चास्मिन् स्तीर्णं बर्हिषि ॥ २७ ॥

श्रेष्ठ यविष्ठेति षडृच मन्त्रम सूक्तं सोमाङ्गत्वार्यमाधेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोगायत्रे कंदस्वस्य
 विनियोगः पूर्वसूक्त एवोक्तः ॥ अवणाकर्मण्याया विनियुक्ता ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भार॒ताग्ने॑ ह्यु॒मंत॑मा भर । वसो॑ पुरु॒स्पृहं॑ रयिं ॥ १ ॥

श्रेष्ठं । य॒विष्ठ॑ । भा॒रत॑ । अ॒ग्ने । ह्यु॒ऽमंतं॑ । आ । भ॒र । वसो॑ इति । पुरु॒ऽस्पृहं॑ । र॒यिं ॥ १ ॥

हे अग्ने यविष्ठ युवत्तम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषा संबंधी भारतः । तेऽध्वर्यादिभिर्मथनहविः-
 स्तोत्रादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृश हे वसो वामक व्याप्त वा एव रूपामे श्रेष्ठमतिप्रशस्तं युमंतं दीप्तिमत
 पुरुस्पृह बहुभिरर्थभिः स्पृहणीय रयिमाभर । आहर ॥

मा नो॒ अरा॑तिरी॒शत॑ दे॒वस्य॑ म॒र्यस्य॑ च । पर्षि॑ तस्या॒ उ॒त द्विषः॑ ॥ २ ॥

मा । नः॑ । अ॒रा॒तिः । ई॒शत॑ । दे॒वस्य॑ । म॒र्यस्य॑ । च॒ । पर्षि॑ । तस्याः॑ । उ॒त । द्वि॒षः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वदन्यद्वातोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा कंदस्वरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति ।
 अदाता शत्रुमेशत । पराभावितुं शक्तो मा भूत । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशिष्यते । देवस्य च मर्यस्य च
 संबंधिनी तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्वयोऽस्यदरातिः पर्षि । पुरय ॥

वि॒श्वो॒ उ॒त त्वया॑ व॒यं धारा॑ उ॒द॒न्या॑ इव । अ॒ति॒ गा॒हेम॒हि॒ द्विषः॑ ॥ ३ ॥

वि॒श्वो॒ । उ॒त । त्वया॑ । व॒यं । धाराः॑ । उ॒द॒न्याः॑ऽइव । अ॒ति॒ । गा॒हेम॒हि॒ । द्विषः॑ ॥ ३ ॥

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदन्यद्वाद्विश्वो द्विषः सर्वानपि द्वष्टुन उदन्या धारा इव उदकसंबंधिनीधारा
 अल्पस्रुतीरिव त्वनात्मनवान्यनिरपेक्षणातिगाहर्माह । अतिक्रम्य गच्छेम ॥

शुचिः॑ पा॒वक॑ व॒द्योऽग्ने॑ बृ॒हद्वि॑ रो॒चसे॑ । त्वं घृ॒तेभि॑राहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः॑ । पा॒वक॑ । व॒द्यः । अ॒ग्ने । बृ॒हत् । वि॒ । रो॒च॒से॒ । त्वं । घृ॒तेभिः॑ । आऽहु॒तः ॥ ४ ॥

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे ।
 यतस्त्वं घृतेभिर्घृतैराहुतः । समंतात्सिक्तः । अतो विरोचसे ॥

त्वं नो॒ असि॑ भार॒ताग्ने॑ व॒शाभि॑रु॒क्षभिः॑ । अ॒ष्टा॒पदी॑भिराहुतः ॥ ५ ॥

त्वं । नः॑ । अ॒सि॑ । भा॒रत॑ । अ॒ग्ने । व॒शाभिः॑ । उ॒क्षऽभिः॑ । अ॒ष्टाऽपदी॑भिः । आऽहु॒तः ॥ ५ ॥

हे भारत ऋत्विजां पुत्रस्थानीयाग्ने नोऽस्यदीपस्त्व वशाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सैकृभिर्बलीवर्दैः अष्टा-
 पदीभिर्गर्भिणीभिश्चाहुत आराधितोऽसि ॥

दू॒न्नः स॒र्पि॒रासु॑तिः प्र॒त्नो॒ होता॑ व॒रेण्यः॑ । सह॑स॒स्पृचो॑ अ॒द्भुतः॑ ॥ ६ ॥

दुऽअ॒न्नः । स॒र्पिःऽआ॑सुतिः । प्र॒त्नः । होता॑ । व॒रेण्यः॑ । सह॑सः । पु॒चः । अ॒द्भुतः॑ ॥ ६ ॥

दूतः समिद्रूपः सर्पिरासूतिः सर्पिरासूयत आसिध्यते यस्मिन् तादृशः प्रतः पुरातनो होता होमनि-
ष्पादको धरणी वरणीयः सहस्रस्युवः सहस्रो बलस्य पुत्रस्थानीयः । बलिनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः ।
रमणीय इत्यर्थः । एवमहागुभावोऽग्निर्मांमनुजानां त्वित्यर्थः ॥ २८ ॥

वाजयन्निवेति षड्वचमष्टमं सुक्तं । सोमाहुतेर्हृशब्दानुवृत्तस्याभावान्बलद्रष्टा गुत्समद् अग्निः । अपिर्दे-
वता । हिशब्दाद्वायवी कंदः । अंत्यानुष्टुप । वाजयन्निवात्यानुष्टुबित्यनुक्तांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयस्वयस्योऽसृती
यसूक्तत्वेनास्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः ॥

वाजयन्निव नू रथान्योगाँ अग्नेरुप स्तुहि । यशस्तमस्य मीळुषः ॥ १ ॥

वाजयन् ईव । नू । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यशः । तमस्य । मीळुषः ॥ १ ॥

हे अंतरात्मान नु चिप्रमपेयोगानश्चानुपस्तुहि । कीदृशस्याग्नेः । यशस्तमस्य प्रवृद्धयशसः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥
मीळुषः सेतुः फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि । होतरिति वा संबोध् । सुती दृष्टांतः । वाजयन्निव । अ-
मिच्छन् पुरुष इव । स यथाश्चान् गमनाय स्नाति तद्वत् । यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गमनसाधनान्नथान् स्तुहि ॥

यः सुनीथो ददाणुषेऽजुर्यो जरयन्नरिं । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सु । नीथः । ददाणुषे । अजुर्यः । जरयन् । अरिं । चारुऽप्रतीकः । आहुतः ॥ २ ॥

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽपिर्ददाणुषे
हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थमरिं तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः । समंतादाराधनी भवति ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । उं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उपसि । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतं । न ।

मीयते ॥ ३ ॥

योऽपिश्च श्रिया ज्वालयता युक्तः स न दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उपस्थहः न च प्रशस्यते । स्तूयते ।
यस्याग्नेर्व्रतं कर्म न मीयते । न हि स्यति न क्षीयते वा ॥

आ यः स्वर्णं भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अंजानो अजरेरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विभाति । अर्चिषा । अंजानः । अजरेः । अभि ॥ ४ ॥

योऽपिश्चित्रश्चायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालयता रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र
दृष्टांतः । स्वर्णानुना । किरणेन सूर्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कुर्वन् । अजरेर्निधेर्ज्वालासमूहेरभि
सर्वतोऽजानो व्यंजयन् प्रकाशयन् ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्त्यानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अत्रिं । अनु । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्त्यानि । ववृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५ ॥

अत्रिं शत्रूणां भद्रानां वा भक्तं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्त्यानि शस्त्राणि
ववृधुः । वर्धयति । स चापिर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयं ।

अरिं यंतः सचेमस्मिन् धाम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिप्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अरिप्यतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमपेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्युतिमी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवेम । तथा रचायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रून्भिष्याम । अभिभवेम ॥ पृतनाशब्दात्कचि कव्यध्वरपृतनस्यार्चि लोप इत्यवर्णलोपः ॥ ॥ २९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहितामाधे द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होतेति पठुच नवमं मुक्तं गुत्समदस्यार्थं नि होतेत्यनुक्रांतत्वात् । अनुक्रांतत्वात् त्रिष्टुप् । मङ्गलादिपरि
भाषयार्प्रदेवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरारभेयं कर्ता त्रिष्टुप् कंदस्यस्य विनियोगः । अथैतस्या इति खंडे
मृत्रित । नि होता होतृषदने इति मुक्तिः । आ० ४ १३ । इति ॥ अप्रिप्रणयन आधे ऋचौ विनियुक्ते । पंचम्या
पार्णमास्यामिति खंडे मृत्रित । नि होता होतृषदने इति द्वे । आ० २. १७. ॥

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवौ असदत्सुदक्षः ।

अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि । होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेषः । दीदिऽवान् । असदत् । सुऽदक्षः ।

अदब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंऽभरः । शुचिऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

गुत्समदः स्तोति । होता देवानामाहुता विदानो विद्वान् त्वेषः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदक्षः
शोभनबलोऽदब्धव्रतप्रमतिः । अदब्धान्यहिंसितानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादब्धव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा
बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वासयितुतमः ॥ वासयतिस्तृजंतस्त्रिषण्णि रूपं ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेक-
विधस्य भर्ता । विहरणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं ।
सर्वं वै सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहेति । शुचिजिह्वः । शुचिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः । एवंभूतो
ऽप्रिहोतृषदने । होताच सीदतीति होतृषदनेमुत्तरा वेदी । अधिकरणे क्युट् ॥ तच्च न्यसदत् । नितरां सीदतु ॥
उक्तार्थे ब्राह्मणं । नि होता होतृषदने विदान इत्यपिर्वै देवानां होता तस्मैतद्वोतृषदने यदुत्तरवेदीनामिस्त्वेषो
दीदिवौ असदत्सुदक्ष इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यपिर्वै देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः
शुचिजिह्वो अप्रित्वेषो ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं संतं ब्रह्मधा विहरति । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्यास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परःऽपाः । त्वं । वस्यः । आ । वृषभ । प्रऽनेता ।
अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूना । अप्रऽयुच्छन् । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यज्ञे देवाङ्गानार्थं दूतो भव । त्वसु त्वमेव नोऽस्माकं परस्मात् आपन्नः पारयिता पाता च भव । किंच त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणीतास्मदाभिमुख्येन प्रापयिता भव । अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् । दीद्यत् ॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा ॥ शोभमानः । त्वं नोऽस्माकं तोकस्य पुत्रस्य तने । तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पीचः । तस्मिन् अस्मदीयानां तनूनां गोपा गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अग्निर्वै देवानां गोपा अग्निमेव तत्सर्वतो गोप्नारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय च । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति । तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

विधेम ते परमे जन्मन् अग्ने विधेम स्तोमैर्वरे सधस्ये ।
यस्माद्योनेरुदारिण्या यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥
विधेम । ते । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे । सधऽस्ये ।
यस्मात् । योनेः । उतऽआरिष्य । यजे । तं । प्र । त्वे इति । हवींषि । जुहुरे । संऽइद्धे ॥ ३ ॥

हे अग्ने परम उत्कृष्टे जन्मन् । जायते प्रादुर्भवत्यस्मन्निति जन्मस्थानं वाः । तस्मिन् बुल्लोकेऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम । क्षुतिभिः परिचरम । अवरे बुल्लोकादधस्तने सधस्येऽतरिष्वे स्थिताय तुभ्य स्तोमैः स्तोत्रैर्विधेम । परिचरम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्स्थानात् त्वमुदारिष्य उन्नतोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे । पुजयामि । तत्र हि सार्धद्वे समिद्धिः समिध्यमाने त्वं त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुर् । अध्वर्वादयः प्रजुहुति ॥ जुहोतेर्लिटि रूपं ॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।
त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचंसो मनोता ॥ ४ ॥
अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । शुष्टी । देष्णां । अभि । गृणीहि । राधः ।
त्वं । हि । असि । रयिऽपतिः । रयीणां । त्वं । शुक्रस्य । वचंसः । मनोता ॥ ४ ॥

हे अग्ने यजीयान् यष्टतमस्त्वं हविषास्मदन्तेन यजस्व । देवान् संयोजय । देष्णां देयं राधोऽङ्गं शुष्टी ॥ शुष्टीति क्षिप्रनाम ॥ क्षिप्रमभिगृणीहि । देवानां पुरत इदं स्वादुतरमिदं स्वादुतरमिति ब्रूहि । यद्वा शुष्टी क्षिप्रकारी त्वं देष्णां देयं राधो धनमभिगृणीहि । अस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि । प्रयत्नेत्यर्थः । दानसामर्थ्यं दर्शयति । अं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि । यद्वा रयीणां रयिपतिरित्यत्रैको रयिपतिरिति शब्दोऽनुवादः । त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि । यद्वा मार्गायता ॥

उभयं ते न क्षीयते वसुभ्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म ।
कृधि क्षुमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥
उभयं । ते । न । क्षीयते । वसुभ्यं । दिवेऽदिवे । जायमानस्य । दस्म ।
कृधि । क्षुऽमंतं । जरितारं । अग्ने । कृधि । पतिं । सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

इदं दर्शनीयं हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमपि होचकाले जायमानस्य ते तवोभयं वसुभ्यं दिव्यं भीमं च वसु ॥ वस्वादित्वात्स्वार्थिको घत्तकथयः । पा० ५. ४. ३०. ४. ॥ तादृशमुभयं वसु न क्षीयते । न क्षीयते । अस्त्रोभयविधधनसङ्गावे मन्त्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्यैवोक्तः । अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कुर्वी-

णमिम यजमानं जुमंतमन्नवंतं कीर्तिमंतं वा हृदि । कुह । किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिनं कुह ॥

साकमेधे पर्वणि पूर्वधुरनुसवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः । प्रथमायामधेरीकीकृतः सैनानीकेनेति याज्या । तथा ततः साकमेधा इति खंडे सूचित । सैनानीकेन सुविद्वो अस्मै ॥ आ० २. १८. ॥ इति ॥

सैनानीकेन सुविद्वो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्या अग्ने द्युमदुत रेवहिदीहि ॥ ६ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविद्वः । अस्मे इति । यष्टा । देवान् । आयजिष्ठः । स्वस्ति ।

अदब्धः । गोपाः । उत । नः । परः । द्युमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमेगानेनानीकेन युक्तस्त्व सुविद्वः सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्मै अस्माकं भव । देवान्यष्टा देवानां हविष्प्रदानेन पुजक आयजिष्ठो यष्टुतमोऽदब्धः कनार्यातिरस्कृतो गोपा देवानां गोपायिता । उत अपि च नोऽस्माकं परस्या दूरितेभ्यः पारयिता पाता च त्व द्युमत कातियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा स्वास्ति दिदीहि । जमेण सर्वतो दिदीहि । जमेण सर्वतो दीप्यस्व ॥ ॥ १॥

जोह्व इति षडृच दशम सूक्त गार्त्समद त्रेष्टुभमाग्नेयं जोह्व इत्यनुक्रांतत्वात् । सूक्तविनियोगः पूर्वमेव सहोक्तः ॥

जोह्वो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोह्वः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । संऽइद्धः ।

श्रियं । वसानः । अमृतः । विचेता । मर्मजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

जोह्वः सर्वर्यज्ञार्थं ज्ञातव्यो होतव्यो वा ॥ ऊयतेर्जुहोतेर्वा रूपं ॥ तादृशः प्रथमः । अग्निर्वै देवानामवम इत्याम्नानात् । मुख्यो योऽग्निः । यत यदेळ इळायाः पद उत्तरवेद्यात्मके स्थाने मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां हविष्प्रापणं पालको भवति । श्रिय दीप्ति वसान आच्छादयन् अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः श्रवस्यः । श्रव इत्यन्ननाम । तस्मै हितः । वाजी बलवान् । सोऽग्निर्मर्मजेन्यः सर्वः परिचरणीयो भवति ॥ यङ्लुगन्तात्किन्प्रत्ययः ॥

श्रूया अग्निश्चिचभानुर्हव मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृचः ॥ २ ॥

श्रूयाः । अग्निः । चिचऽभानुः । हव । मे । विश्वाभिः । गीऽभिः । अमृतः । विचेताः ।

श्यावा । रथं । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरुषा । अह । चक्रे । विभृचः ॥ २ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विशिष्टप्रज्ञश्चिचभानुर्विचिचदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतः सर्वैर्वाक्यैः क्रियमाणं मे मम हव स्तोत्रं श्रूयाः । श्रूणोतु । तस्याग्ने रथं श्यावा श्याववर्णावस्था वहतः । वा अपि वा रोहिता रोहिद्वर्णावस्था रथं वहतः । रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्णपरिग्रहः स्वक्या भवति । विभृचो नानास्थानेषु विहृतश्चक्रे । ऋत्विग्भिरकारि खलु ॥ करोतिः कर्मणि लिट् ॥

उत्तानायामजनयन्सुभूतं भुवद्भिः पुरुपेशासु गर्भः ।

शिरिणायां चिद्वक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अज॒न॒य॒न् । सु॒ऽसू॒तं । भु॒व॒न् । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽपे॒शा॒सु । गर्भः ।

शि॒रि॒णा॒यां । चि॒त् । अ॒क्तु॒ना । महः॒ऽभिः । अ॒प॒रि॒ऽवृ॒तः । व॒स॒ति॒ । प्र॒ऽचे॒ताः ॥ ३ ॥

उत्तानायामुत्तानश्रयायामरण्यां सुषूतमग्निहोत्रार्थं सुष्ठु प्रेरितमग्निमजनयन् । अधर्षादय उदपादयन् । सोऽग्निः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । बह्वरूपास्त्रोषधीषु गर्भो भुवत् । अंतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥ भवतेर्लिङि रूपं ॥ शिरिणायां । शीर्यतेऽस्यां भूतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्तुना । अजनादक्तुसमः । तेन तमसापरीवृतोऽसंसृष्टः अत एव महोभिस्त्रिजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः मन वसति । दीप्यमानो वर्तते ॥

जिघ॑र्म्य॒मिं ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑ प्र॒तिक्षि॑य॒तं भुव॑नानि॒ विश्वा॑ ।

पृथुं॑ ति॒रश्वा॑ वय॒सा बृ॒ह॒तं व्यचि॑ष्ठ॒मन्नै॑ र॒भ॒सं दृ॒शानं॑ ॥ ४ ॥

जिघ॑र्मि । अ॒ग्निं । ह॒विषा॑ । घृ॒तेन॑ । प्र॒ति॒ऽक्षि॑य॒तं । भुव॑नानि । विश्वा॑ ।

पृथुं॑ । ति॒रश्वा॑ । वय॒सा । बृ॒ह॒तं । व्यचि॑ष्ठं । अ॒न्नैः । र॒भ॒सं । दृ॒शानं॑ ॥ ४ ॥

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियंतं वैश्वानरात्मनाधितिष्ठंतं पृथुं महातं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन वयसा पेशमा बृहंतं प्रवृद्धमन्नैर्विर्लब्धैर्व्यचिष्ठं व्याप्तं रभसं बलवतं दृशानमवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा घृतेन च जिघर्मि ॥ प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथुं तिरश्चा वयसा धूमेन बृहंतं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानमित्यवकाशनवतमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच जुहोमीति तदरक्षमेत्यहेतुमानेन मनसदं जुषेतेत्येतदर्थ्यश्रीरिति मर्यश्रीरित्येष स्पृहयद्गर्णो अपिर्नाभिमृश इति न ह्येष मृगेत दीप्यमानो भवतीति ॥

आ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यंच॑ जिघ॑र्म्य॒र॒क्षसा॑ मन॒सा तज्जु॑षेत् ।

मर्य॑श्रीः स्पृ॒हय॑द्गर्णो अ॒ग्निना॑भि॒मृशे॑ त॒न्वा॒ऽज॒भुरा॑णः ॥ ५ ॥

आ । वि॒श्वतः॑ । प्र॒त्यंच॑ । जिघ॑र्मि । अ॒र॒क्षसा॑ । मन॒सा । तत् । जु॑षेत् ।

मर्य॑ऽश्रीः । स्पृ॒ह॒य॒त्॒ऽव॒र्णः॑ । अ॒ग्निः । न । अ॒भि॒ऽमृ॒शे॑ । त॒न्वा॑ । ज॒भुरा॑णः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंच यज्ञं प्रत्यागच्छंतमग्निं येन घृतेनाजिघर्मि । आसिंचामि । अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा स्तोत्रेण सऽ तदाज्यं जुषत । भवान संवत । मर्यश्रीः । मर्यमर्थः श्रयणीयो भजनीयः । स्पृहयद्गर्णः । यादृश वर्णं यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः । तन्वा तेजसा जभुराणः पूर्यमाणोऽग्निर्नाभिमृशे । अतितजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति ॥ अभिपूर्वाभृशः कृत्यार्थं केन्द्रप्रत्ययः ॥

ज्ञे॒या भा॒गं स॒हसा॑नो वरे॒ण त्वा॑दृ॒तासो॑ म॒नुव॑द्ब॒देम॑ ।

अ॒नू॒नम॒ग्निं जु॒ह्वा व॒च॒स्या म॒धुपृ॑चं ध॒न॒सा जो॑ह॒वीमि॑ ॥ ६ ॥

ज्ञे॒याः । भा॒गं । स॒हसा॑नः । वरे॒ण । त्वा॑दृ॒तासः॑ । म॒नु॒ऽव॒त् । व॒देम॑ ।

अ॒नू॒नं । अ॒ग्निं । जु॒ह्वा । व॒च॒स्या । म॒धु॒ऽपृ॒चं । ध॒न॒ऽसाः॑ । जो॒ह॒वीमि॑ ॥ ६ ॥

वरेण । वारयत्यनेन शत्रूनि वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रून्नाभिवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः । जानीहि ॥ आशीर्लिङि वाच्यस्य संयोगादे । पा० ६. ४. ६८. इत्येत्वं ॥ त्वादृतासः । त्वं दूतो येषामसि ते त्वादृतासः । यदा त्वया प्रेरिता वयं मनुवत मनुविव वदेम । स्तोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । ह्रयतेऽस्त्वामिति जुह्वीना पात्रविशेषो वा । तयाग्नौ संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलैः यजमानं संयोजयंतमग्निं धनसा धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि । आहुयामि ॥ २ ॥

शुधी हवमिद्विक्विंशत्युचमेकादशं मूक्तं गार्त्तमदं । अवानुक्रमणिका । शुधि सैकिद्रं विराट्स्थानमुते
 ऽत्यामिति । विराट्स्थाना चिष्टुप । तल्लक्षणमनुक्रमणामुक्तं । नवकी वैराजस्तिष्ठुभस्य द्वौ वा वैराजी नवकस्ति-
 ष्ठुभस्य विराट्स्थानमिति । अन्त्या चिष्टुप विशेषस्यानुक्तत्वात् । इन्द्रो देवता ॥ पृथ्व्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे
 द्वे मूक्तं निविज्जानं । तत्रेदं तृतीयं मूक्तं । चतुर्थेऽहनीति खड्गे सूचितं । शुधी हवमिन्द्र मरुत्वाँ इद्वेति मरुत्व-
 तीयं । आ० ७ ११ । इति ॥

शुधी हवमिन्द्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनां ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः ॥ १ ॥

शुधि । हयं । इन्द्र । मा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।

इमाः । हि । त्वां । ऊर्जः । वर्धयति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥ १ ॥

गृत्तमदः स्तोति । हे इन्द्र मे हव मदीयमिदं स्तोत्र शुधि । शृणु । मा रिषण्यः । मा हिंसीः । इदमल्प न
 साधीय इति मा निराकाषीः ॥ द्रस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तव वसूना दावने
 दानाय स्याम । पात्रभृता भवम । इमा अस्माभिर्दत्तानि वसूयवो दातुं यजमानस्य धनमिच्छति ॥ कृदसि
 परिक्षाया क्वच ॥ तादृशानि क्षरंतः स्रवंतः सिंधव इव घृतक्षरणोपेतान्यूर्जो हविर्लक्षणाग्न्यानि त्वा
 वर्धयति हि ॥

मृजो महीरिद्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

अमर्त्यं चिदासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥ २ ॥

मृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।

अमर्त्यं । चित् । दासं । मन्यमानं । अव । अभिनत । उक्थैः । ववृधानः ॥ २ ॥

शूर शत्रूणा हिंसक हे इन्द्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभृतास्ता अहिना मेधेन वृद्धेण वा
 परिष्ठिताः । अधिष्ठिता आक्रांताः । ततस्त्वं तस्मादहः सकाशात् महीर्महतीरपः सृजः । व्यसृजः । उक्थैः
 शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दासं सर्वस्योपलपयितारममर्त्यं चित् मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमान तमसु-
 रमवाभिनत । अवाङ्मुख यथा भवति तथा ॥ भिदिर् विदारणे । लङि सिपि रूपं ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यासु मंदसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।

तुभ्यं । इत् । एताः । यासु । मंदसानः । प्र । वायवे । सिस्रते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र येषुक्थेषु होत्रादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं मुखं । तत्साधनभूतेषु । यद्वा रुद्राः
 स्तोतारः । तत्कृतेषु उद्गातृणां स्तोमेषु च नु क्षिप्रं चाकन । स्तुतीः कामयसे ॥ कर्मतेः कर्तव्या यङ्ङुक् रूपं ॥
 यासु स्तोत्रशस्त्ररूपासु स्तुतिषु मंदसानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभ्रा दीयमानाः स्तुतयो वायवंऽस्मादीयं
 यज्ञं प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिस्रते । त्वदर्थमेव प्रसरति । न मंशत्यर्थे । ता अधुना सेवम् ॥

शुभ्रं नु ते शुभ्रं वर्धयंतः शुभ्रं वज्रं बाहोर्दधानाः ।

शुभ्रस्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सत्याः ॥ ४ ॥

शुभं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभं । वज्रं । बाह्वोः । दधानाः ।

शुभः । त्वं । इंद्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सत्याः ॥ ४ ॥

हे इंद्र ते तव शुभं शोभनं शुष्मं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभं दीप्तं वज्रमायुधं नु क्षिप्रं तव बाह्वोर्दधाना निदधानाः । सूर्यमानो हींद्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्यर्कपेणायुधं निदधाना भवामः । वावृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभस्तेजसा युक्तस्त्वमस्मै अस्माकं दासीरुपक्षपयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्विति । एवंरूपेण बाह्वोर्निहितं वज्रेण सत्याः । अभिमव ॥ महतेर्व्यत्ययेन लिङि परस्मैपदं ॥

गुहां हितं गुह्यं गूळहमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियंतं ।

उतो अपो द्यां तस्तत्त्वांसमहन्नाहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितं । गुह्यं । गूळहं । अपः । अपिः । वृतं । मायिनं । क्षियंतं ।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तत्त्वांसं । अहं । अहिं । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

हे शूरिंद्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गूळहमप्रकाशं गूळहं गूढमपीवृतं तिरोहितं । अर्चकास्मिन्निरोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तयस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासि हि भूयानर्थो भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयिति । तादृशं मायिनं मायाविनमसुर्गं क्षियंतं निवसंतं उतो अपि चापो द्यां दिवं च तस्तत्त्वांसं स्वसामर्थ्येन संभयंतं इत्यभुतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन । हतवानसि ॥ हन हिंसागत्योरित्यस्य लिङि रूपं ॥ ३ ॥

स्तवा नु तं इंद्र पूर्या महान्युत स्त्वाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तवं । नु । ते । इंद्र । पूर्या । महानि । उत । स्त्वाम । नूतना । कृतानि ।

स्तवं । वज्रं । बाह्वोः । उशंतं । स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

हे इंद्र पूर्या पुरातनानि महानि महानि ते तव कर्माणि नु क्षिप्रं स्तव । स्त्वाम । उत अपि च नूतनाधुनातनानि कृतानि कर्माणि स्त्वाम । बाह्वोरुशंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्त्वाम । किंच सूर्यस्य सुष्ठु प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वेन्द्रस्य केतू प्रज्ञापको हरी एतन्नामकावस्थां स्तव । स्त्वाम ॥ पुञ् स्तुती । तिङां तिङो भवतीत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमिकवचनादेशः । बहुलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥

हरी नु तं इंद्र वाजयंता घृतश्रुतं स्वारमस्वाष्टं ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतश्रुतं । स्वारं । अस्वाष्टं ।

वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वती ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावस्थां घृतश्रुतं घृतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नु क्षिप्रमस्वाष्टं ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । पाकं पचतीतिवदेकधातोरनुवादः । लिङि रूपं ॥ समना समस्थला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा ममोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभूत । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लुङि रूपं ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।

दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८ ॥

नि । पर्वतः । सादि । अद्यऽयुच्छन् । सं । मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान् ।

दूरे । पारे । वाणीं । वर्धयंतः । इंद्रेऽइषितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो निषादि । नभसि निषल आसीत् । मातृभिरङ्गिर्माध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कुर्वाणोऽक्रान् । अक्रीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लङि बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरं पारेऽतिदूरं इतरिजे स्थितां वाणी माध्यमिका वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः समृद्धां कुर्वतः स्तोतारो महतो वंद्रेषितामिंद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् । अप्रथयन् ॥

इंद्रो महान् सिंधुमाशयानं मायाविनं वृचमस्फुरन्निः ।

अर्रेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

इंद्रः । महान् । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृचं । अस्फुरत् । निः ।

अर्रेजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

बलवानिंद्रो महान् सिंधुं । खंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तर्माधृष्टाय शयानं मायाविनं वृचमसुरं । यद्वा सिंधुर्दकं । तदधिष्ठाय शयानं वृचं । वृष्णोऽप्यकाशमिति वृचो मेघः । तं निरस्फुरत् । निरहन् । वृष्णो वर्षकस्याखेंद्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कुर्वाणादृष्टान्नियाने भयं प्राप्तं रोदसी द्यावापृथिव्याव रजेतां । अकंपेतां ॥ दाधर्तिदधर्तीत्यादिना कनिक्रदतशब्दो निपातितः ॥

अरोरवीवृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्सुतस्य ॥ १० ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् । मानुषः । निऽजूर्वात् ।

नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिऽवान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्याखेंद्रस्य वज्रोऽरोरवीत् । भृशं शब्दमकरोत् । कदेत्यपेक्षायामाह । यद्यदा अमानुषं मनुष्याणां रहितं । यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा मतिमानिंद्रो निजूर्वात् । नितरां हिंस्यात् । जिघांसतीत्यर्थः ॥ जूर्वतेर्हिसाकर्मणो लेटि रूपं ॥ सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य । दानुर्नाम वृचमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात् । तस्याः पुत्रस्य वृचस्य माया वचनानि न्यपादयत् । न्यपातयत् । बबाधेति यावत् ॥ ॥ ४ ॥

पिबापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः ।

पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव ॥ ११ ॥

पिबंऽपिब । इत् । इंद्र । शूर । सोमं । मंदंतु । त्वा । मंदिनः । सुतासः ।

पृणंतः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्था । सुतः । पौरः । इंद्रं । आव ॥ ११ ॥

मूर वसवन् हे इन्द्र पिब पिबेत् । अभिषुतमिमं सोमं पिबेत् । आदरार्थिषा वीप्सा । मंदिनो मदकराः सुतास्तेऽभिषुताः सोमास्त्वा मंदन्तु । त्वां मादयन्तु ॥ मदि सुत्यादिषु । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव कुषी उदरस्त्रोर्भा पाथीं पृणतः पूरयन्तः संतस्त्वां वर्धयन्तु । इत्यानेन प्रकरणेन पौर उदरपूरकः सुतोऽभिषुतः सोम इन्द्रं त्वामाव । तर्पयन्तु ॥ अवतेत्सर्पणार्थं लोटि रूपं ॥

त्वे इन्द्रार्थभूम विप्रा धियै वनेम ऋतया सपंतः ।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियै । वनेम । ऋतया । सपंतः ।

अवस्यवः । धीमहि । प्रशस्तिं । सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम ॥ १२ ॥

हे इन्द्र विप्रा मेधाविनो वयं त्वे त्वयि त्वद्दृष्टेऽभूम । अपि सानुनयप्रप्ने वर्तते । ते तव हृदये किं वर्तामह इति । ऋतया । ऋतं कर्मफलं । तत्कामनया सपंतस्त्वां परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशन्तो दयं धियं त्वदुद्देशेन क्रियमाणं कर्म वनेम । संभजेमहि ॥ वन षण् संभक्ता । आशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङ्कुत्यङ्प्रत्ययः ॥ किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छन्तः प्रशस्तिं । शस्तिः शंसनं । प्रकृष्टशंसनं स्तोत्रं धीमहि । त्वयि निदधीमहि । ततस्ते त्वदीयस्व रायो धनस्व दावने दानाय पात्रभृताः सद्यः स्याम । इदानीं भवेम ॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जे वर्धयंतः ।

शुष्मिंतमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवंतं ॥ १३ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जे । वर्धयंतः ।

शुष्मिन्ऽतमं । यं । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रयिं । रासि । वीरऽवंतं ॥ १३ ॥

हे इन्द्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन ॥ अवतेः प्राप्त्यर्थं कृतिनि रूपं ॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जे हविर्ब्रह्ममघ्नं वर्धयन्तो भवन्ति ते तव वयं ते स्याम । त्वदधीना भवेम । देव द्योतमान हे इन्द्र शुष्मिंतमं दानभागायार्हंतया ब्रह्मवचनं यदा शत्रूणां शोषयितृतमं यं रयिं चाकनाम । कामयामहे ॥ कनतेः कान्त्यर्थं यङ्नुगंतस्व लोटि रूपं ॥ वीरवंतं पुत्रपौत्रैः सहितं तादृश रयिमस्ते अस्मभ्यं रासि । देहि ॥

रासि क्षयं रासि मिचमस्मे रासि शर्धे इन्द्र मारुतं नः ।

सजोषसो ये च मंदसानाः प्र वायवः पांत्ययणीतिं ॥ १४ ॥

रासि । क्षयं । रासि । मिचं । अस्मे इति । रासि । शर्धे । इन्द्र । मारुतं । नः ।

सऽजोषसः । ये । च । मंदसानाः । प्र । वायवः । पांति । अयंऽनीतिं ॥ १४ ॥

हे इन्द्र क्षयं । क्षियन्ति निवसन्त्येति क्षयो गृहं । तदस्मभ्यं रासि । देहि । तथा मिचं सखायमस्ते अस्मभ्यं रासि ॥ वाक्यभेदाद्दिघातः ॥ मारुतं मरुतां देवविशां संबंधि शर्धो बलं नोऽस्मभ्यं रासि । एतेन मरुतामप्यागमनं प्रार्थ्यते । ये मरुतः सजोषसः सह प्रीयमाणा मदन्तो मोदमाना वायवो यज्ञं प्रति गंतारः संतो ऽयणीतिमये नीयमानं सोमं प्रपाति । प्रकर्षेण पिबन्ति तेषां शर्धे इति समन्वयः । यदा ये च वायवोऽये नीयमानं सोमं पिबन्ति तेषां वायूनां बलं रासि ॥ वायव इति पूजायां ब्रह्मवचनं । वायुर्हि सोमस्वायपतिरिति ॥

अन्विन्नु येषु मंदसानस्तृप्तसोमं पाहि दृष्टदिन्द्र ।

अस्मान्त्सु पृत्स्वा तरुचावर्धयो द्यां बृहद्भिरके ॥ १५ ॥

व्यंतु । इत् । नु । येषु । मंदसानः । तृपत् । सोमं । पाहि । द्रव्यत् । इंद्र ।

अस्मान । सु । पृतऽसु । आ । तरुच । अवर्धयः । द्यां । बृहत्ऽभिः । अर्कः ॥ १५ ॥

हे इन्द्र येषु तव सहायभूतेषु मरुत्सु मदसानो माद्यम्भवसि ते मरुतो नु चिप्र व्यतु । सोम भक्षयतु । इत् एवार्थः । द्रव्यत् ॥ दृढर्तारिद्र रूप ॥ आत्मान दृढीकुर्वन् त्व तृपत् तर्पयतमिम सोम पाहि । पिब । तरुच शत्रूणा हिंसक हे इन्द्र बृहद्विर्वलवर्गिर्गर्कचनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्व । आ इति चार्थः । तेनास्मान द्या च सु सुष्ठु पृत्सु पशुपुत्रादिभिरस्मान अस्मात्पाननेन च दिवमवर्धय । यद्वा येषु सोमेषु मदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यतु । त्या गच्छतु । शेष पूर्ववत् ॥ ॥ ५ ॥

बृहन्तु इन्नु ये ते तरुचोऽक्येभिर्वा सुम्नमाविवासान् ।

स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्स्रोता इदिन्द्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुच । उक्येभिः । वा । सुम्न । आऽविवासान् ।

स्तृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इंद्र । वाजं । अग्मन् ॥ १६ ॥

तरुच आपद्वास्तारक हे इन्द्र ये पुमास सुम्न मुखकर त्वामुक्यैः शस्त्रैराविवासान् । परिचरेयु ॥ विवा-सर्तलेख्यडागम ॥ त एव पुमासो नु क्षिप्रमाविलवेन बृहतो महातो भवतीति पुराणः । किंच बर्हिः स्तृणानासो वेद्या बर्हिराक्षादयतो ये त्वा परिचरति ते त्वोता इत् त्वया रक्षिता सत एव पस्त्यावत् गृहसहित वाज मत्तमग्मन् । गच्छति ॥

उयेध्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकंदुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।

प्रदोधुवच्छ्रश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं ॥ १७ ॥

उयेषु । इत् । नु । शूर । मंदसानः । त्रिऽकंदुकेषु । पाहि । सोमं । इंद्र ।

प्रऽदोधुवत् । श्रमश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्यां । सुतस्य । पीतिं ॥ १७ ॥

हे शूर बलवान्निद्र उयंपूङ्गवेषु बह्वस्त्रो नशस्त्रवत्सु त्रिकंदुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिर्लविकेष्वह सु मदसानो हृष्यन् सोम पाहि । पिब । तत् प्रीणान् सोमपानेन प्रीतो भवन् श्रमश्रुषु निद्र सोम प्रदोधुवत् ॥ ध्वज कपनं । यदनुगतस्य शतरि रूप ॥ पुन पुनर्धुन्वन् सुतस्याभिपुतस्य पीति पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वभ्या युक्त सन् याहि । गच्छ ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिन्दानुमौर्णवाभं ।

अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥ १८ ॥

धिष्व । शवः । शूर । येन । वृत्रं । अवऽअभिन्त । दानुं । और्णऽवाभं ।

अप । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इंद्र ॥ १८ ॥

शूर हे इन्द्र शयस्तादृश बल धिष्व । धारय ॥ दधातिलोति बह्वलः कदसीति शपो लुक् । कदस्युभयथेति वा स आतंधातुकत्वादडागम ॥ येन बलेन दानु दानोः पुत्र वृत्रमौर्णवाम । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाम इत्युच्यते । तमिवावाभिन्त । विभेदिथ । यद्वा और्ण ऊर्णनाभिः । तदाम तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्त मोरूपस्य हननादार्याय कर्मणामनुष्ठाने जनाय कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणो ।

उद्घाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपक्षयिता स वृचः सव्यतस्तव सव्यपाशे निपादि । त्वया नितरां सन्नो बाधितो वर्तते ॥

सनेम॒ ये ते॒ ऊ॒तिभि॒स्तरं॑तो॒ विश्वाः॒ स्पृध॒ आर्ये॑ण॒ दस्यून् ।

अ॒स्मभ्यं॒ तत्त्वाष्ट्रं॒ विश्व॑रूपमरं॑धयः सा॒ख्यस्य॒ त्रिताय॑ ॥ १९ ॥

सनेम॒ । ये । ते । ऊ॒तिऽभिः । तरं॑तः । विश्वाः । स्पृधः । आर्ये॑ण । दस्यून् ।

अ॒स्मभ्यं । तत् । त्वाष्ट्रं । विश्व॑रूपं । अरं॑धयः । सा॒ख्यस्य । त्रिताय॑ ॥ १९ ॥

सनेम तान्पुरुषान् संभजेम ये ते तवोतिभिः पालनैर्विद्याः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा विशस्तरंतो हिंसंतः तथायैणार्थभावेन दस्यून्पक्षयितुं हिंसंतो भवति । तदस्मभ्यं वशमानय । किं तत । तदाह । त्वाष्ट्रं त्वष्टुः सुतं विश्वरूपमेतन्नामकमसुरमरंधयः ॥ रध्यातिर्वशगमने ॥ वशमानयः । यद्वा तमसुरमवधीः ॥ रध हिंसांराद्वीः । रधिजभोरचीति नुम ॥ इंद्रस्त्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थस्तत्तिरीयकं विश्वरूपो व त्वाष्ट्रः । तै० २. ५. ५. इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपञ्चितः । किंच साख्यस्य सखिभावस्यानुपालनाय त्रिताय महर्षय वशमानयः । यद्वा सनेम त्वयं प्रवृद्धा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्यूश्च तरंतोऽतिक्रामंतो भवेम ॥ सनेमति वृद्धार्थं आद्युदात्तः । यथा सनेम मित्रावरुणा सनंतः । ७. ५२. १. इति । सकर्मक्येत मध्योदात्तः । सनेम वाजं तव । ८. ६१. ४. इति । तरंतः । तृ प्रवतनतरणयोः । शतरि रूपं । संज्ञावचनश्चंद्रतोदात्तः । यथा तरंत इव महना । ५. ६१. १० । इति ॥

अ॒स्य सु॒वानस्य॑ मं॒दिन॑स्त्रितस्य॒ न्यर्बु॑दं वावृ॒धानो॒ अस्तः॑ ।

अ॒वर्त॑यत्सूर्यो॒ न च॒क्रं भि॒नत्तु॒लमि॒न्द्रो अ॒ंगिर॑स्वान् ॥ २० ॥

अ॒स्य । सु॒वानस्य॑ । मं॒दिनः॑ । त्रि॒तस्य॑ । नि । अ॒र्बुदं॑ । व॒वृधा॑नः । अ॒स्त॒रित्य॑स्तः ।

अ॒वर्त॑यत् । सूर्यः । न । च॒क्रं । भि॒नत् । तु॒लं । इ॒न्द्रः । अ॒ंगिर॑स्वान् ॥ २० ॥

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य सुतवतस्त्रितस्य तीर्णनमस्कस्य महर्षेरर्थं वावृधानः सोमेन वर्धमान इंद्रोऽर्बुदं । अर्बूनि ददातीत्यर्बुदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफश्चांदसः । यत्रा नामितत । अर्बुदाख्यमसुरं न्यस्तः ॥ सू हिंसायामित्यस्य लः । इतिपि वज्रलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । गुणे कृते हलञ्झादिना तिलोपः ॥ नितराम वधीत् । महान्तं चिदर्बुदं नि क्रमीः पदा । १. ५१. ६. इत्यादिष्वर्बुदवधः स्पष्टमुक्तः । किंच अंगिरस्वान् अंगिरोभिः सहित इंद्रोऽवर्तयत । असुरहननं यं वज्रमभ्रामयत । सूर्यो न । यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् । यद्वा यस्मादसुराङ्गिया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत । निषेधार्थोऽत्र नकारः । वर्तयितुं नाशकत् तं वलं पत्नीनां प्रभुमसुरं भिनत् । वज्रेणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैकं चक्रमिन्द्रेणापहृतं । सूर्य इति सुपां मुलुगिति षष्ठ्यकवचनस्य सुः । सूर्यस्य सवध्यपहृतं तदेकं चक्रमवर्तयत । रक्षोहनमर्थमभ्रामयत । तेन चक्रेण वलमभिनच्च । नश्चार्थे ॥

अहर्गणेषु माध्यंदिनसवनेषु तं आभानरूपेष्वच्छावाकस्याहरहः शस्यसंज्ञकमभितष्टेवति मुक्तं । नूनं सा त इत्यंतमुत्तमं । आ० ७. ४. इति ॥

नूनं॒ सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ ज॒रि॒चे दु॒ही॒यदि॑द्र दक्षि॒णा म॒घोनी॑ ।

शि॒क्षा स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्वे॒देम॒ वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ २१ ॥

नूनं॒ । सा । ते । प्रति॑ । वरं॑ । ज॒रि॒चे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र । दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ ।

शि॒क्षा । स्तो॒तृभ्यः । मा । इति॑ । ध॒क् । भगः । नः । बृ॒हत् । वे॒देम॒ । वि॒दथे॑ । सु॒वीराः॑ ॥ २१ ॥

हे इंद्र या दक्षिणा दणमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबन्धिनी मघोनी धनवती

अरिचो स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतसर्थं नूनं प्रतिबुद्ध्यत । इदानीं प्रतिदोग्धि । संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं शिष्य । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेदानीत्यर्थस्य लुङि भवेत्तत्त्वादिना ध्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्वभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान मा धक् । मा धावीः । अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदधेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभुतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम ॥ अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्नमिद्वान वेतवो स्यान्नतिकर्मणो वीरयतेर्वैत्यतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १. ७. ॥ ६ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गार्तमदं चैष्टुभमैन्द्रं ॥ संख्ये निष्केवल्यं निविदानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंस्येत । यदि पर्यायानिति खंडे सूचितं । यो जात एवेति निष्केवल्यं । आ० ६. ६. इति ॥ आभिर्भाविके तृतीयेऽहनि निष्केवल्यं यो जात एवेति निविदानीयं । सूचितं च । तृतीयस्य त्र्ययमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. इति ॥ विश्वजित माध्यंदिनसवने भिवावृणाः स्वशस्त्रे प्राकृतात्मूक्तापूर्वं यो जात इति सामसूक्तं शंसेत । विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूचितं । सचा मदासो यो जात एवाभूर्वेक इति सामसूक्तानि । आ० ८. ७. इति ॥ अपिष्टुनिष्केवल्यं निविदानीमिदं । श्वेनाजिराभ्यामिति खंडे सूचितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ महाव्रते निष्केवल्यं यो जात एवेति सूक्तं । ऊरू इति खंडे सूचितं । वने न वा यो न्यधाय चाकन् यो जात एव प्रथमो मनस्वान् । ए० आ० ५. ३. १. इति ॥ अत्रेतिहासो बृहद्देवतायामुक्तः । संयुज्य तपसात्मानमैन्द्रं विश्वम्बहवपुः । अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च योमि च ह च ॥ तमिन्द्र इति मत्वा तु दैत्यो भीमपराक्रमां । धुनिश्च चुमुरिहोभौ सायुधावभिपेततुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति सूक्तेन कर्माखिंद्राण्यकीर्तयत् ॥ अन्यं त्वन्यथा वर्णयति । पुरा किलिंद्रादयो वैत्ययज्ञ समाजग्मुः । गृत्समदोऽपि तचागत्य सदस्यासीत् । दैत्याश्चंद्रजघांसया तत्र समागमन । तान दृष्ट्वा निर्जगामेन्द्रो यज्ञादृत्समदाकृतिः । स च गृत्समदो वैत्येन पूजितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छंतं तमृषिं दृष्ट्वा अयमेवेन्द्र इति मन्यमानास्तमसुराः परिवव्रुः । नाहमिन्द्रमुच्छः कित्विवंगुणोपितः स इत्यनेन सूक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरे त्वेवं कथयति । गृत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिद्रं ज्ञात्वासुराः परिवव्रुः । स इंद्रो गृत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निरगत् स्वर्गं जगाम । ततोऽसुरा इंद्रो विनंबित इत्यतःप्रविश्य गृत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गृत्समदो गतः अयं त्विंद्रोऽस्मन्नयादृत्समदरूपेणास इति तं जगृहः । स तान् नाहमिंद्रोऽयमित्यनेन सूक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपंचितः ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्मादोदसी अभ्यसेतां नृण्यस्य मूहा स जनास इंद्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।

यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेतां । नृण्यस्य । मूहा । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १ ॥

गृत्समदो ब्रूते । जनासो जना हे असुराः यो जात एव जायमान एव सन् प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामग्रगण्यो देवो द्योतमानः सन् क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वाभ्याग्देवान्पर्यभूषत् । रक्तत्वेन पर्ययहीत ॥ भूष अलंकारे भुवादिः । लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभवत् । अत्यक्रामत् ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेत्यर्थेन क्तः । श्रुक् कृत् कृत्प्रतिषेधः ॥ यस्मिंदस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी बावापृथिव्यावभ्यसेतां । अबिभीतां ॥ भ्यस भये । अनुदात्तेत् । भ्यस भयवेपनयोरिति निरुक्ताः । नि० ३. २१. ॥ अभ्यसेतामवपेतां वा । तथा च मंत्रांतरं । इमे चित्तव मन्यवे वेपते भियसा मही । १. ८०. ११. इति । नृण्यस्य सेनालक्षणस्य बलस्य मूहा महत्त्वेन युक्तः स इंद्रो नाहमिति ॥ अत्र निरुक्तं । यो जायमान एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्यर्थरक्षदत्यक्रामदिति वा यस्य बलाद्वावापृथिव्यावप्यबिभीतां नृण्यस्य मूहा बलस्य महत्त्वेन स जनास इंद्र इत्युपेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता । नि० १०. १०. इति ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृह्यः पर्वतान्प्रकुपितौ अरम्णात् ।

यो अंतरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्रात्स जनास इंद्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीं । व्यथमानां । अदृहत् । यः । पर्वतान् । प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।

यः । अंतरिक्षं । विऽममे । वरीयः । यः । द्यां । अस्तभ्रात् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ २ ॥

हे जनाः य इन्द्रो व्यथमाना चलन्तीं पृथिवीमदृहत् । शर्करादिभिर्दृढामकरोत् ॥ दृढ दृहि वृष्टी ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्तत्क्षलितान्पुण्ययुक्ताम्पर्वतानरम्णात् । नियमितवान् ॥ स्वि स्वि स्थानि स्थापितवान् ॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां । अंतर्भावितव्यर्थस्य व्यत्ययेन ग्राप्रत्ययः ॥ यश्च वरीय उन्नतममतरिक्षं विममे । निर्ममे । विस्तीर्णं चकारित्वर्थः । यश्च या दिवमस्तभ्रात् । संभनिरुद्धामकरोत् ॥ संभु रोधन इति सांज्ञो धातुः ॥ स एवैन्द्रो नाहमिति ॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिंधून्यो गा उदाजदपधा वलस्य ।

यो अशमनोरंतरिग्निं जजान संवृक्समत्सु स जनास इंद्रः ॥ ३ ॥

यः । हत्वा । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य ।

यः । अशमनोः । अंतः । अग्निं । जजान् । संऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ३ ॥

योऽहि मेघ हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिधुन खंदनशीला अपोऽरिणात् । प्ररयत् । यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात् ॥ रोद्ध स्रवणे क्रयादिः ॥ यश्च वलस्य वलनामकस्यासुरस्यापधा तत्कर्तृकान्निरोधान्निरुद्धा गा उदाजत् । निरगमयत् ॥ अपधा । अपपूर्वाद्धातिरातश्चोपसर्गे । पा० ३ ३ १०६ । इति भावेऽङ्प्रत्ययः । सुपां मुलुगिति पंचम्या आकारः ॥ यश्चाशमनो । अश्रुते व्याप्नोत्यंतरिक्षमित्यरमा मेघः । अत्यंतमृदुरूपयोर्मैघयोरंतर्मध्यं विद्युतमग्निं जजान् । उत्पादयामास । यश्च समत्सु । संभजयन्ति योद्गुणामायुं यीति समदः संयामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तिर्हिसार्थस्य क्तिपि रूपं ॥ स इन्द्रो नाहमिति ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्षमादर्यः पुष्टानि स जनास इंद्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासं । वर्णं । अधरं । गुहा । अकरित्यकः ।

श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षं । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ४ ॥

येनेन्द्रोमेमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि । स्थिरीकृतानि । यश्च दासं वर्णं गूढादिकं । यद्वा दासमुपक्षपयितारमधरं निरुद्धमसुर गुहा गुहाया गूढस्थाने नरके वाक् । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मत्वे घसेत्यादिना लुलुकि रूपं ॥ लक्ष लक्षं जिगीवान् ॥ जि अये । कृसी सनलिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्य कुत्वं । दीर्घश्चादसः ॥ जितवान् योऽर्योऽरेः ॥ षष्ठीकवचने क्वांसो यणादिशः ॥ श्वघ्नोः संबंधीनि पुष्टानि समृद्धा व्यादत् आदत्ते । तव दृष्टांतः । श्वघ्नीव । श्वभिर्मृगान् हंतीति श्वघ्नी व्याधः । यथा व्याधो जिघृक्षत् मृगं परिगृह्णाति तद्वत् ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुहं सेति घोरमुतेमाहुर्नषो अस्तीत्येनं ।

सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति अदस्मै धत्त स जनास इंद्रः ॥ ५ ॥

यं । स्म । पृच्छन्ति । कुहं । सः । इति । घोरं । उत् । ई । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनं ।

सः । अर्यः । पुष्टीः । विजऽइव । आ । मिनाति । अत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ५ ॥

अपश्यतो जना घोरं शत्रूणां घातकं य पृच्छति स कुहं सेति । स इंद्रः कुत्र वर्तत इति ॥ सेति । सोऽचि
जोषे चेत्यादपुरणमिति सोर्लोपं गुणः ॥ न क्वचिदसौ तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिद्रमाहुः एव इंद्रो
नास्तीति । तथा च मन्त्रेण इंद्रो अस्तीति नेम उ त्व आह । ८ १०० ३ । इति । ईमिति पूरणः । स इंद्रो विज इव ।
इवशब्द एवार्थः । उद्वेजक एव सन अर्योऽरेः संबधीनि पुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनि धनान्यामिनाति ।
सर्वतो हिनास्ति ॥ मीढ हिंसाया । मीनातिर्निगम इति द्रुम्वः ॥ तस्मात् अदस्मा इद्राय धत्त । स इंद्रोऽस्तीति
विश्वासमत्र कुरुत । यद्यप्यसौ विशेषतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत । एवं निर्धारणमहि-
मोपेतः स इंद्रो नाहमिति ॥ ७ ॥

यो रधस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तयाव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इंद्रः ॥ ६ ॥

यः । रधस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तयाव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्यः । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ६ ॥

यो रधस्य ॥ रध हिंसासराद्धोः ॥ समृद्धस्य चोदिता धनानां प्रेरयिता भवति । यश्च कृशस्य च
दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधृ गाधृ याज्योपतापिश्चर्याशीःषु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतिः कीर्तयतिर्वा ॥
सोतुर्ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्रेरयिता । यश्च सुशिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा सन युक्तयाव्णोऽभिष-
वार्थमुद्यतयाव्णः सुतसोमस्याभिपुतसोमस्य यजमानस्याविता रक्षिता भवति स एव इंद्रो नाहमिति । ब्रह्म-
शब्दस्य त्वत्परत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजर सुवीर । ३ ८ २ । इति । अय त्वतोदात्तः
पठ्यत इति नात्परः ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः ।

यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनास इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य । अश्वासः । प्रऽदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः । यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्यं । यः । उषसं । जजान । यः । अपां । नेता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य सर्वातर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशेनऽनुशासनेऽश्वासोऽश्वा वर्तते । यस्यानुशासने गावः ।
यस्यानुशासने ग्रामाः । यस्मैऽर्चते ग्रामा जनपदाः । यस्याज्ञाया विश्वे सर्वे रथासो रथा वर्तते । यश्च वृत्रं
हत्वा सूर्यं जजान । जनयामास । यद्योपस । तथा मत्र जजान सूर्यमुपस सुदसाः । ३ ३० ८ । इति । यश्च मेघमे-
दनद्वारापा नेता प्रेरकः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्ध ॥

यं क्रदसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिद्वथमातस्थिवासा नाना हवेते स जनास इंद्रः ॥ ८ ॥

यं । क्रदसी इति । संयती इति संऽयती । विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे ।

उभयाः । अमित्राः ।

समानं । चित् । रथं । आतस्थिऽवासा । नाना । हवेते इति । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ८ ॥

यं क्रदसी रोदसी शब्द कुर्वाणे मानुषी देवी च द्वे सने वा सयती परस्पर संगच्छन्ती यमिद्रं विह्वयेते ।
स्वरथार्थं विविधमाहुयतः । पर उत्कृष्टा अवरेऽधमाश्चोभया उभयविधा उभयमाहुयति । समानमिद्रं रथ-
सदृश रथमातस्थिवासा आस्थिता द्वौ रथिनी तमेवद्र नाना पृथक् पृथक् हवेते । आहुयते । यद्वा समानमे-
करथमाहुद्विद्राप्यी हवेते । यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाहुयते । तयोरन्यतरः स इंद्रो नाहमिति ॥

यस्माच्च ऋते विजयंते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।

यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इंद्रः ॥ ९ ॥

यस्मात् । न । ऋते । विऽजयंते । जनासः । यं । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।

यः । विश्वस्य । प्रतिऽमानं । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ९ ॥

यस्मादृते जनासो जना न विजयन्ते । विजयं न प्राप्नुवन्ति । अतो युध्यमाना युद्धं कुर्वन्ना जना अवसे स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवन्ते । आह्वयन्ति । यस्य विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यस्याच्युतच्युत् अच्युताना जयरहितानां पर्वतादीनां व्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धः ॥

यः शश्वतो महेनो दधानानमन्यमानाञ्छवी जघान ।

यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हता स जनास इंद्रः ॥ १० ॥

यः । शश्वतः । महि । एनः । दधानान । अमन्यमानान । शवी । जघान ।

यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्यां । यः । दस्योः । हता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १० ॥

यो महि महदेनः पाप दधानान शश्वतो बहूनमन्यमानान आत्मानमजानत इद्रमपूजयतो वा जनान शवी । शृण्वन्ति शश्वन्नेति शर्ध्वन्नः । तन्मायुधेन जघान ॥ हतेर्निटि रूपं ॥ यस्य शर्धत उत्साह कुर्वन्तेऽनात्म ज्ञाय जनाय शृध्यामुत्सहनीय कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥ अनुपूर्वात् दुदाच् दाने जीहोत्यादिकः । अभ्यस्तानामादिरति तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ यस्य दस्योरुपक्षयितुः शचीर्हता घातकः स इंद्र इत्यादि पूर्ववत् ॥ ८ ॥

यः शंबरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्वन्विदत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इंद्रः ॥ ११ ॥

यः । शंबरं । पर्वतेषु । क्षियन्तं । चत्वारिंश्यां । शरदि । अनुऽअविदत् ।

ओजायमानं । यः । अहिं । जघान । दानुं । शयानं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ११ ॥

यः पर्वतेषु क्षियन्तमिंद्रमिया बहून संवत्सरान्प्रच्छन्नो भुत्वा पर्वतगुहासु निवसन्तं शंबरमेतन्नामकं माया विनमसुर चत्वारिंश्या शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्विदत् । अन्विधानमतः । लब्ध्वा च य ओजायमान ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो गित् । पा० ३. १. ११. २ । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरतमहिमाहतारं दानुं दानवं शयानं शंबरमसुरं जघान हतवान स इंद्रो नार्हति ॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मान्वासृजत्सर्तवे सप्त्र सिंधून् ।

यो रौहिणमस्फुरज्जबाहुद्यामारोहन्तं स जनास इंद्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्तरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अस्मृजत् । सर्तवे । सप्त्र । सिंधून् ।

यः । रौहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्यां । आऽरोहन्तं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२ ॥

यः सप्तरश्मिः सप्त्रसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहवः स्वतपसो विबुधग्रहसो धूपयः स्नापयो गृहमेधाक्षेतीति ये चेन्मिषिर्विद्विषः पर्जन्याः सप्त्र पृथिवीमभिवर्षति वृष्टिभिः । तै० आ० १. ९. ४-५ । इति तैत्तिरीयारण्यके ह्याम्नाताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृद्धिमान्बलवान्वा सप्त्र सर्पणस्वभावान्सिंधूनपः

सर्वे सरणायावाहजत् । अवसृष्टवान् । यद्वा गंगायाः सप्त मुख्या नदीरसजत् । यस्य वज्रबाहुः सन् वां
दिवमारोहन्तं रोहिणमसुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।

यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॥ १३ ॥

द्यावा चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् । चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते ।

यः । सोमपाः । निचितः । वज्रबाहुः । यः । वज्रहस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

अस्मा इन्द्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरतरापिज्ञया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वक्षणयोः । १७ ६६ १ । इतिवत् ॥ नमेते ।
स्वयमेव प्रह्नीभवतः ॥ गन्तुं प्रहृत्वे । कर्मकर्तरि न दुहस्त्रुनमा यक्चिणाविति यक्ः प्रतिषेधः ॥ चिदपि च
अस्येन्द्रस्य शुष्माद्वलात्पर्वता भयन्ते । बिभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वैः, यद्वा अन्येभ्योऽपि
देवेभ्यो दृढांगः । वज्रबाहुर्वज्रसदृशबाहुः । यस्य वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इन्द्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमृती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॥ १४ ॥

यः । सुन्वन्तं । अवति । यः । पचन्तं । यः । शंसन्तं । यः । शशमानं । अृती ।

यस्य । ब्रह्म । वर्धनं । यस्य । सोमः । यस्य । इदं । राधः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १४ ॥

यः सुन्वन्तं सोमाभिषव कुर्वन्तं यजमानमवति । रक्षति । यस्य पुरोडाशादीनि हवींषि पचन्तं । यद्योती
ऊतये ॥ सुपा मुर्गुर्गातं चतुर्थ्यां । पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ स्वरक्षाये शस्त्राणि शंसन्तं यस्य शशमानमवति । स्तोत्र
कृषाणं रक्षति । ब्रह्म परिवृढ स्तोत्र यस्य वर्धनं वृद्धिंकर भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य
चंदमस्रदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नं वृद्धिंकर भवति । स इन्द्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वते पचते दुध आ चिद्वाजं दर्दधि स किलासि सत्यः ।

वयं ते इन्द्र विश्वहं प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः । सुन्वते । पचते । दुधः । आ । चित् । वाजं । दर्दधि । सः । किल । असि । सत्यः ।

वयं । ते । इन्द्र । विश्वहं । प्रियासः । सुवीरासः । विदथं । आ । वदेम ॥ १५ ॥

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिन्द्रं प्रति प्रवृत्तं । हे इन्द्र यो दुधो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते पुरो-
डाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजसन्नं बलं वादर्दधि । भृशं प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतो
ऽसि । न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योऽसि । किलिति प्रसिद्धौ । ते तव प्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो
वयं विश्वह सर्वेष्वहःसु विदथं स्तोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ १५ ॥

ऋतुर्जनिचीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्तमदं । ऋतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । अस्माभ्यं
तद्वसो इति त्रयोदशी त्रिष्टुप । शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत् । इन्द्रो देवता ॥ उक्थे तृतीयसवने ऽस्मा-
वाकशस्त्रेऽस्य सूक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । ऋतुर्जनिची नू मर्तो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥ दशरात्रे
षष्ठेऽह्न्यपि तृतीयसवने ऽस्मावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । ऋतुर्जनिचीति नित्यान्यैकाहिकानि । आ० ८. ४. इति
सूचितं ॥

चतुर्जनिची तस्या अपस्परि मक्षु जात आविंशद्यासु वर्धते ।

तदाहना अभवत्पिपुषी पयोऽंशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्त्यं ॥ १ ॥

चतुः । जनिची । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ । अविंशत् । यासु । वर्धते ।

तत् । आहनाः । अभवत् । पिपुषी । पयः । अंशोः । पीयूषं । प्रथमं । तत् । उक्त्यं ॥ १ ॥

चतुर्वर्षाख्यः कालो जनिची सोमस्य जनयित्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मक्षु शीघ्रमाविशत । यास्वप्सु सोमो वर्धते तं प्रविशदित्यन्वयः । तस्मादप्यु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहृतव्योऽभिषीतव्यो भवति । आहना इति सकारांतमिदं पदं । तथा च मंचवर्णः । ये ते मदा आहनसो विहायसः । ९. ७५. ५. इति । या चांशुरूपा सोमलता पयः सारभूतं पिपुषी वर्धयंत्यभवत् ॥ प्याय-तेर्निटि कृसी लिङाङोश्चेति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उगितश्चेति ङीप् ॥ अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषं रसभूतं पय उक्त्यं प्रशस्तं हविरिद्रस्य भवति ॥

सध्रीमा यंति परि विभ्रतीः पयो विश्वप्स्याय प्र भरंत भोजनं ।

समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्त्यः ॥ २ ॥

सध्री । ई । आ । यंति । परि । विभ्रतीः । पयः । विश्वऽप्स्याय । प्र । भरंत । भोजनं ।

समानः । अध्वा । प्रऽवतां । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।

उक्त्यः ॥ २ ॥

सध्री । अचतेर्लुक् क्वांसः । सहस्र सध्रिरिति सध्रादेशोऽतोदात्तत्वेन निपातितः । सध्रीचीनाः पय उदकं परि परितो विभ्रतीर्बिभ्राणा ईमेता नव्य आर्यन्ति । सर्वतो गच्छन्ति । ता नव्यो विश्वप्स्याय विश्वासा-मपामाश्रयभूताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ प्रभरंत । प्रकर्षणं संपादयन्ति । कुत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयसामनुष्यदे ॥ कृत्यर्थे त्वेकेकेन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः ॥ अनुष्यदनी-योऽध्वा मार्गः समान एको हि । यस्ता तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पूर्वमकृणोः । अकरोः । स तादृङ्गहिमोपेतस्त्वमुक्त्योऽसि । सर्वैः प्रशस्तो भवसि ॥

अन्वेको वदति यहदाः तदूपा मिनन्तदपा एक ईयते ।

विश्वा एकस्य विनुदस्तिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्त्यः ॥ ३ ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअपाः । एकः । ईयते ।

विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । ति ति क्षते । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।

उक्त्यः ॥ ३ ॥

यजमानो यद्विद्वेभ्यो ददाति तदेको होतानुवदति । याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति । एकोऽध्वर्यू रूपा पश्वादीनां रूपाणि मिनन् हिंसनं तदपास्तद्विशसनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः सन् ईयते । देवयजने सर्वत्र गच्छति । एकस्याध्वर्योर्विश्वा विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विज्ञेयणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि तितिष्ठते । तद्योग्यप्रार्थानस्त्वनकारणेन ब्रह्मा सहते ॥ गुप्तिक्लिष्टः सन् क्षमायामिष्यते ॥ तानि हविप्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमकृणोः । अकारयः सः त्वमुक्त्योऽसि ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयिमिव पृष्टं प्रभवंतमायते ।

असिन्वद्वैः पितुरन्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्त्यः ॥ ४ ॥

प्रऽजाभ्यः । पृष्टिं । विऽभजंतः । आसते । रयिंऽइव । पृष्टं । प्रऽभवंतं । आऽयते ।
असिन्वन । दंष्ट्रः । पितुः । अत्ति । भोजनं । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।

उक्त्यर्थः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पृष्टिं त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्तीतावदस्तीतावदिति विभागं कुर्वतो गृहमेधिन आसते । स्वस्वगृहेषु निवसन्ति । तत्र दृष्टांतः । आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्टं धारकं प्रभवतं बह्वभरणसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छति तद्वत् । असिन्वनं सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयित्रा दिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्या ओषधीर्दंष्ट्रैर्दत्तैरिति । भक्षयति । यद्वा असिन्वनं अन्वा-
प्रियमाणोऽपि पितुः पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्भक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दत्तैर्दत्तैर्वर्जितैरिति । यस्माकृणोः
रित्यादि सिद्धं ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो धीतीनामहिहन्नारिणक्पथः ।

तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्तास्युक्त्यर्थः ॥ ५ ॥

अध । अकृणोः । पृथिवीं । संदृशे । दिवे । यः । धीतीनां । अहिऽहन् । अरिणक् । पथः ।
तं । त्वा । स्तोमेभिः । उदऽभिः । न । वाजिनं । देवं । देवाः । अजनन् । सः । असि ।

उक्त्यर्थः ॥ ५ ॥

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवे द्योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य संदृशे संदर्शनीया-
मकृणोः । अकरोः ॥ दृशे विख्यं धति केन्द्रप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ यस्य त्वं धीतीनां चलन्तीनां नदीनां
पथो मार्गानारिणक् । अरचयः । गतुं योग्यान्करोरित्यर्थः ॥ रिचिर् विरचने । लङि सिप् । तस्य हल्ङ्यादिना
लोपः ॥ अहिहन्न अहेर्वृचस्य भेषस्य वा हंतर्हे इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजनन् ।
तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न वाजिनं । यथा वाजिनमश्वमुदभिर्दुर्दकर्षयन्ति तद्वत् ॥ पद्मोमासित्यादिनोदकस्यो-
दन्भावः ॥ शेषं सिद्धं ॥ ॥ १० ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमाद्रादा शुष्कं मधुमहुदोहिथ ।

सः शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्त्यर्थः ॥ ६ ॥

यः । भोजनं । च । दयसे । च । वर्धनं । आद्रात् । आ । शुष्कं । मधुऽमत् । दुदोहिथ ।
सः । शेवऽधि । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि ।

उक्त्यर्थः ॥ ६ ॥

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयच्छसि ॥ दय दानगतिर-
क्षणहिंसायहणेषु आत्मनेपदी ॥ किंच वर्धनं वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे । तथार्द्रात्कांडात् शुष्कमनाद्रं
व्रीह्यादिकं मधुमतं मधुररसोपेतं दुदोहिथ । दुग्धवानसि ॥ दुहेर्निटि क्रादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं
विवस्वति ते परिचरणं कुर्वणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं बह्वना । विश्वस्य
सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्ये । ईशः स इतीडागमः ॥ स
इत्यादि सिद्धं ॥

यः पुष्पिणींश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यवनीरधारयः ।

यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुर्वी अभितः सास्युक्त्यर्थः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अवनीः । आधारयः ।
 यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः ।
 असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्च प्रस्वः प्रसृताः प्रसृत्यमाना वावनीरविचीरोषधीर्दानेऽधि ॥ उपलूयंते
 सस्यान्वचेति दानं चेत् । अधिकरणे ल्युट् ॥ तस्मिन् चेत् धर्मणा सकललक्षणैः कर्मणा व्यधारयः । न्यदधाः ।
 यश्च त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्रीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो
 नक्षत्राणि ॥ अनेर्लङि व्यत्ययेन शप् ॥ यद्योर्भ्रमहास्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वा
 जनयः । शिष्टं स्पष्टं ॥

यो नार्मेरं सहवसुं निहतवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः ।
 ऊर्जयंत्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृतास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥
 यः । नार्मेरं । सहऽवसुं । निऽहतवे । पृक्षाय । च । दासऽवेशाय । च । अवहः ।
 ऊर्जयंत्याः । अपरिऽविष्टं । आस्यं । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत पुरुषां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नार्मेरं । नूनं मनुष्यान्मारयतीति नृमरः कश्चिदमुरः । तस्यापत्य
 नार्मेरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तत इति सहवसुः । असुरनामैतत् । एतन्नामकमसुरं निहतवे ॥ हतं नृमथे
 तवेन्द्राद्यः । तादी च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ निहतुं ऊर्जयंत्या बलवत्या वज्रधाराया अपरिविष्टं
 मलादिभिरव्याप्तमास्यमद्यैवावहः । तमसुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्य प्रापयः । किमर्थं ।
 पृक्षाय । तव हविर्बलवतामनाभाय । दासवेशाय । दासानां दसूना वेशाय विनाशाय च । यद्वा अस्माकमन्न
 लाभाय दस्युविनाशाय च ॥

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्व चोदमाविंथ ।
 अरज्जौ दस्यूनत्समुनष्टभीतये सुप्राप्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥
 शतं । वा । यस्य । दश । साकं । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविंथ ।
 अरज्जौ । दस्यून । सं । उनप । दभीतये । सुप्रऽअर्थः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुवर्णमन्त्रे तदर्थं शतं दश दश शतानि हरयो वाहनार्थ
 भवन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुषरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश । ६ ४७. १८. इति । अपि
 च यश्च आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः । न तस्येति यं नायाद्यद्विनं नायुरिति हि श्रुतिः । यद्वा यश्च त्वं चोद स्तो
 त्राणां प्रेरकं यजमानमाविंथ । रक्षितवानसि । किंच यस्त्वमरज्जौ रज्जुवर्जिते बधनागारं दस्यूनपक्षपयितृण
 दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिद्वृषिः । तदर्थं समुनप । हिंसितवानसि ॥ उभर्तर्हि साकर्मणो लङि व्यत्ययेन शम् ।
 हल्ङ्यादिना सियो लोपः । अडभावः क्कांदसः ॥ किंच सुप्राप्यः सुखेन सर्वरूपसर्पणीयोऽभवः । शिष्टं सिद्धं ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्ववे धनं ।
 षठ्स्तभा विष्टिरः पंच संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥
 विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यं । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृत्ववे । धनं ।
 षट् । अस्तभाः । विऽस्तिरः । पंच । संऽदृशः । परि । परः । अभवः । सः । असि ।
 उक्थ्यः ॥ १० ॥

विद्येत ॥ सुपां सुसुगिति अस आकारः ॥ सर्वा एव रोधना रोधस्वत्यो नयोऽसिंद्रस्व पौंस्त्रं । पुंसो भावः पौंस्त्रं । वीर्यमिति यावत् । अनु तद्वीर्यमनु वर्तते । अस्मा इन्द्राय ददुः । हविर्नक्षत्रमन्नं यजमानाः प्रयच्छन्ति । किंच कृत्तवे कर्मणां कर्त्तुं इन्द्राय धनं दधिरे । सर्वे जना धारयन्ति । तथा च मंत्रः । इन्द्राय वाव ओषधीरतापो रयिं रक्षन्ति जीर्यो वनानि । ३ ५१.५. इति । विष्टिरो विस्तीर्णाः षट् षट्संख्याका उर्वीः । ताश्च बीजं पृथिवी चाहस्य रात्रिश्चापश्चापधय इत्येवंरूपाः । ता अस्तभाः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पञ्चतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वामवः । भवसि । गतमन्यत् ॥ ११ ॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु ।

जातृष्टिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थं सेंद्र विश्वाऽस्युकथ्यः ॥ ११ ॥

सुऽप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना । विंदसे । वसु ।

जातृऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थं । सः । इंद्र । विश्वा । अस्मि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वीर बलवान् हे इंद्र तव वीर्यं सामर्थ्यं सुप्रवाचनं । सुष्ठु प्रवचनीयं । सर्वैः ज्ञाघनीयमित्यर्थः । किं तत् । एकं क्रतुना कर्मणा वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्रु लभे । तुदादिः स्वरितेत् ॥ यद्वा तदीयं धनं स्तोत्रप्रापयसीति यत् तत्प्रशस्तमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातृष्टिरस्य । एतन्नामकः कश्चित् । तस्य वयोऽन्नं प्रादाः । यद्वा जातृष्टिरस्य । जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादेः कर्मणः संबन्धि वयो हविर्नक्षत्रमन्नं प्र विंदसे इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थं कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च सुतिं ।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्राधं ओणं अवयन्तास्युकथ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । सुतिं ।

नीचा । संतं । उत् । अनयः । पराऽवृजं । प्र । अंधं । ओणं । अवयन् । सः । अस्मि ।

उक्थ्यः ॥ १२ ॥

हे इंद्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥ शकंधादित्वात्पररूपत्वं ॥ ता अपः कं सुवेन तराय तरणाधारमयः । अक्रीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वीतिनाम कश्चिद्राजर्षिः । तस्मै वय्याय च । अथो नाम कश्चित् तस्मै । ताभ्यां सुतिं सरणं प्रत्यरमयः । तौ हि जलपूर्णा महानदीं दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावास्ता । तौ च त्वया तारितौ । परावृजं । परितः पापानि वृणाति दहतीति परावृक् कश्चिदृषिः । तमप्सु मयं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः । आपश्च ऊर्ध्वं नीतवानसि । किंच अंधं संतं ओणं पंगुं संतं चक्षुर्दानादपंगुकरणाद्योदनयः । किं कुर्वन् । प्रकीर्णं अवयन् । आत्मानं कीर्तिमंतं कुर्वन् । उदनय इति समन्वयः । स इत्यादि सिद्धं ॥

अस्मभ्यं तवसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसुथ्यं ।

इंद्र यच्चिचं अवस्या अनु द्यून्बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसुथ्यं ।

इंद्र । यत् । चिचं । अवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १३ ॥

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इंद्र स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं तद्वाधो धनं दानाय । उपलक्षणमेतत् । भोगाय च समर्थयस्व । देहि । अस्मान् संगमयेत्यर्थः ॥ अर्थ याचने चुरादिरदंत आत्मनेपदी ॥ ते तव तद्वज्रं प्रभूतं वसुथ्यं ॥

वस्त्रे वसन् । वस्त्रादित्वात् स्वार्थिको यत् ॥ तादृशं प्रभृतं धनमस्ति खलु । चित्रं चायनीयं यद्वनमनु खलु
अन्वहं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ अवस्थाः । भोग्यमिच्छेः ॥ अंतर्णीतत्पर्यत्वादकर्मकत्वं । यथा रीदनीति ।
स खल्वः । हे ह्यत्र कर्मणी उद्दिश्यकर्म च विधेयकर्मातर्भूतं । उद्दिश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा माणावक
पुत्रीयतीति भाष्य उदाहृतं । पा० ३. १. ८. २. । अवःशब्दाच्छंदसि परेष्वाया कश्च । तदंतस्य लेख्यडागमे रूप ॥
सुवीराः कल्याणपुत्रपीचाः संतो वयं विदधेऽस्मिन्वृद्धे बृहत् प्रभृतं शस्त्रादिक वाक्यं वदेम ॥ ॥ १२ ॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं मृक्तं गार्त्समदं वैष्टुभमैद्रं । अध्वर्यवो द्वादशैत्यनुक्रांत ॥ सूक्ताविनियोगो
लैंगिकः । अतिरात्रि प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयाज्याध्वर्यव इत्येषा । अध्वर्यवो भरतंद्राघ सोममिति याज्या
। आ० ६. ४. । इति सूचितं ॥

अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिंचता मद्यमंधः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इन्द्राय । सोमं । आ । अमत्रेभिः । सिंचत । मद्यं । अंधः ।

कामी । हि । वीरः । सदं । अस्य । पीतिं । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । अध्वर्यवः अध्वरस्य नेतारः । अध्वरं यजमानायेच्छंतः ॥ कव्यध्वरपूतनस्यर्चि लोप इत्य-
कारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वर युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति । नि० १ ८ ॥ हे
अध्वर्यवः इन्द्राय देवाय सोमं हविधानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत ॥ आमंत्रितस्याविद्यमानत्वादिनिघातः ॥
हृत्सामत्रेभिः । अमा सहाटत्यत्र होचादय इत्यमत्राणि चमसाः । तैर्मद्यं मदकरमंधः सोममक्षणमन्नमासिंचत ।
अर्प्यो प्रक्षिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमचं पात्रममा अस्मिन्नदति । नि० ५ १. । इति ।
वीरः स इन्द्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं सदैव कामी हि । कामयमानो हि । तस्माद्वृष्णे वर्धित्र
इन्द्राय सोमं जुहोत । जुहुत ॥ ऊ दानादनयोः । लोटि तत्प्रगप्रनथनाश्चेति तत्रादेशः ॥ एष इन्द्रोऽस्य तदेव
सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

अध्वर्यवो यो अपो वत्रिवांसं वृचं जघानाशन्येव वृक्षं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशाय एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वत्रिऽवांसं । वृचं । जघान । अशन्याऽइव । वृक्षं ।

तस्मै । एतं । भरत । तत्ऽवशाय । एषः । इन्द्रः । अर्हति । पीतिं । अस्य ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रोऽप उदकानि वत्रिवांसमावृत्य स्थितं वृचं । वृणोत्याकाशमिति वृचो मेघः । त मेघ
वज्रेण जघान । हतवान् । अशन्येव । यथाशन्या वैद्युताग्निना वृक्षं दहति तद्वत् । तस्मै तद्वशाय सोमकामाय
तस्मा इन्द्रायितं सोमं भरत । उत्तरं प्रति हरत । एष इन्द्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमंतरिक्षे न वातमिद्रं सोमैरीरुत जूनं वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकं । जघान । यः । गाः । उतऽआजत् । अप । हि । वलं । वरिति वः ।

तस्मै । एतं । अंतरिक्षे । न । वातं । इद्रं । सोमैः । आ । उरुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दृभीकं । सर्वांस्विदारयति मिथं करोतीति दृभीको नामासुरः । तमसुरं जघान ।
यद्य वलामसुरेण निबद्धा गा उदाजत् । निरगमयत् । ततश्च तमेव वलमसुरं अपवः । अपावृणोत् । हिसितवा-

नित्यर्थः ॥ वृणोतेर्लुङि भवे घसेत्यादिना ज्लुङ् । हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ तस्मा इन्द्रायितं सोममंतरिक्षे वात न चातमिव धाराभिर्वाप्र कुरुत । तदेवाह सोमेरिन्द्रमा ऊर्णुत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने । आदादिक । लोटि रूप ॥ तत्र दृष्टातः । जूर्ण जीर्णं यथा वस्त्रैरंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चखांसं नवतिं च बाहून् ।

यो अर्बुदमव नीचा बबाधे तमिंद्रं सोमस्य भृथे हिनीत ॥४॥

अध्वर्यवः । यः । उरणं । जघान । नव । चखांसं । नवतिं । च । बाहून् ।

यः । अर्बुदं । अव । नीचा । बबाधे । तं । इंद्रं । सोमस्य । भृथे । हिनीत ॥४॥

हे अध्वर्यव. य इन्द्रो नव नवति च एकोनशतं बाहून् चखांसं ॥ चष्टरिद रूपं । यद्वा खनतेः कसौ रूपं । निजलोपः । क्वादस रूप ॥ सर्वस्य दर्शयत । यद्वा आत्मनो देहे निखातवन्तमुरणमेतन्नामकमसुरं जघान । यश्चार्बुदमेतन्नामकमसुरं च नीचाधोमुखं कृत्वावबबाधे । तमेनमिन्द्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हिनीत । वर्धयत । यद्वा सोमस्य भृथे भरणे सपादने सति हिनीत । स्तोत्रैः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्धोः । स्वादिः ॥

अध्वर्यवो यः स्वध्रं जघान यः शुणामशुषं यो व्यंसं ।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिकां तस्मा इन्द्रायंधसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवः । यः । सु । अध्रं । जघान । यः । शुणं । अशुषं । यः । विऽव्यंसं ।

यः । पिप्रुं । नमुचिं । यः । रुधिऽकां । तस्मै । इंद्राय । अंधसः । जुहोत ॥५॥

हे अध्वर्यव. य इन्द्रोऽध्रं । अश्राति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्रुति स्वतंत्रसा सर्व व्याप्नोतीत्यध्रः । कश्चिदसुरः । तमसुरं सु सुषु जघान । अशुषं केनाप्यशोषणीयं शुणामसुरं यश्च तमसुरं व्यंसमसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तजसा जगद्धाप्य वर्तमानमेतन्नामकमसुरं नमुचिमसुरं जघान यश्च । तैत्तिरीयके नमुचिमसुरं नालभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उद्वर्तयदित्येन वाक्यसदर्भेण नमुचिवधः प्रपचितः । तथा मंत्रश्च । अपा फेनेन नमुचिः शिर इन्द्रोद्वर्तयः । ८ १४ १३ । इति । रुधिकां मेतन्नामकमसुरं यश्च जघान । तस्मा इन्द्रायंधसो हविर्ब्रह्मण्यन्नाग्निं जुहोत । जुहुत ॥

अध्वर्यवो यः शतं शंबरस्य पुरो बिभेदाशमनेव पूर्वीः ।

यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । शंबरस्य । पुरः । बिभेद । अशमनाऽइव । पूर्वीः ।

यः । वर्चिनः । शतं । इंद्रः । सहस्रं । अपऽअवपत् । भरत । सोमं । अस्मै ॥६॥

हे अध्वर्यव. य इन्द्रः शंबरस्य मायाविनोऽसुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरशमनेव अशमसदृशेन वज्रेण बिभेद । यश्चन्द्रो वर्चिनः ॥ वर्च दीप्तिः । गर्भरिनिः । ७० ४ ६ । इति विधीयमानं हविर्ब्रह्मण्यन्नाग्निं जुहोत ॥ यद्वा नामैतत् । तस्यासुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शत वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अपत्यमसुरस्य वीरान् । ७ ९९. ५. । इति । अस्मा इन्द्राय सोमं भरत ॥ ॥१३॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।

कुत्सस्यायोरतिथिग्वस्य वीराव्यवृणुभरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । आ । सहस्रं । भूम्याः । उपऽस्थे । अवपत् । जघन्वान् ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान् । नि । अवृणक् । भरत । सोमं । अस्मि ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवो जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् य इन्द्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्या उपस्थ उत्तमं अवपत् ।
एकैकेन प्रकारेणापातयत् । किंच यः कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः । आयोः पीरुरवसस्य राजर्षेः । अतिथिग्वस्य
दिषोदासस्य । एतेषां त्रयाणां वीरानभिगन्तुमिति इन्द्रिनः शुष्णादीभसुरान् न्यवृणक् । वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ।
अवधीत् । तथा च मन्त्रवर्णाः । त्वं कुत्सं शुष्णहृत्पेष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंबर । १ ५१ ६ । इति । तादृ-
शार्थेन्द्राय सोमं भरत ॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहंतो नशथा तदिदं ।
गर्भस्तिपूतं भरत श्रुतायेन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥
अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहंतः । नशथ । तत् । इदं ।
गर्भस्तिऽपूतं । भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमं । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेर्लैल्यङागमः ॥ श्रुष्टी क्षिप्रमिदं
सोमं वहंतः प्रापयंतो यूयं तदभिलषितं फलं नशथ । प्राप्तुम् । श्रुताय लोके प्रसिद्धायिन्द्राय गर्भस्तिपूतं हस्ताभ्या
मंजनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । ततो यज्यवो यागं कुर्वाणा हे अध्वर्यव
आहृतं सोममिन्द्राय जुहोत । जुहोत । अग्रे प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मि वने निपूतं वन उन्नयध्वं ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावशे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥ ९ ॥
अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिं । अस्मि । वने । निऽपूतं । वने । उत् । नयध्वं ।
जुषाणः । हस्त्यं । अभि । वावशे । वः । इन्द्राय । सोमं । मदिरं । जुहोत ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इन्द्राय सोमं श्रुष्टिं मुखकरं कर्तन । जुहोत ॥ करोतेर्लोऽटि वज्रं कंदसीति विकरणस्य
लुक् । तप्तनप्तनयनाश्रितं तनवादे ॥ । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वात् निघातः ॥ किंच वने संभजनीयं वन
उदके निपुतमाप्यार्चनं शोधितं सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारं चमसे निपुतं दशापवित्रेण
शोधितं सोमं वने चमस उन्नयध्वं । जुषाणः प्रियमाणः स इन्द्रो वो युष्माकं हस्त्यं हस्ताभ्यामभिषुत सोम-
मभिवावशे । कामयते ॥ वशं कांतां । यद्भुजंतस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥
मदिरं मदकरमिमं सोममिन्द्राय जुहोत । इन्द्रं हि शिनापीं प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः पयसोधयथा गोः सोमेभिरीं पूणता भोजमिदं ।
वेदाहमस्य निभृतं म एतद्वित्संतं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥
अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्ध्वः । यथा । गोः । सोमेभिः । ई । पूणत । भोजं । इदं ।
वेदं । अहं । अस्य । निऽभृतं । मे । एतत् । दित्संतं । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूधः पयसा पूर्णं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चेंद्रं सोमेभिः सोमेः
पूणत । पूरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गूढं सुखसाधनस्वभावमहमेव वेद । जानामि । इति पूर्वं न
परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीति । दित्संतं सोमं दातुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इन्द्रो भूयो

ऽतिशयेन चिकेत ॥ दिक्षंतं । बुदाञ् दाने । इच्छायां सन् । सनि मीमाञ्छित्याकारस्य इसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्यैवभ्यासलोपः । सः स्वार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमृदं न पूणता यवेनेदं सोमेभिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।

तं । ऊर्दं । न । पूणत । यवेन । इदं । सोमेभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥११॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दिव्यस्य बुल्लोकार्हेस्य वस्वो वसुधो राजा भवति । यश्च पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमतरिचमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यश्च क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवविधमिन्द्रं सोमेभिः सोमैः पूणत । पूरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दं कुसुलं । यथा यवेन तत्पूणं तद्वादिन्द्रं पूरयतेति । तादृशं सोमादिनेन्द्रोदरपूरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकर्मसु ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसुथं ।

इदं यच्चिचं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१२॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसुथं ।

इदं । यत् । चिचं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१२॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥१४॥

प्र घा न्वस्येति दशर्चं चतुर्थं मुक्ते गार्त्समदं त्रैष्टुभमिन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका प्र घ दशेति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्केवत्ये त्रीणि मुक्तानि । तत्रेदं द्वितीयं । षष्ठ्येति खंडे सूत्रितं । एन्द्रं याह्युप नः प्र घा न्वस्याभुरेक इति निष्केवत्यं । आ० ८. १. इति ॥ त्र्येकमामके निष्केवत्ये प्र घा न्वस्येतिषा मुक्तमुत्वीया । उशनःसोमे सूत्रितं । अर्थमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि । आ० ९. ५. इति ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।

चिकदुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य । करणानि । वोचं ।

चिऽकदुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिं । इन्द्रः । जघान् ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्त्रिन्द्रस्य सत्त्वानि यथार्थानि महानि महान्ति करणान्यस्त्रिण मुक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि नु अद्य प्रवोचं । प्रकीर्णं ब्रवीमि ॥ वच परिभाषणे । इदंस्ति लुङ्गिडिट इति वर्तमाने लुङि अस्त्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् । वच उम् ॥ घेति प्रसिद्धी । कानि तानि उच्यते । चिकदुकेषु ज्योतिर्गिरायुरित्येवंरूपिष्वाभिप्रविकेष्वहःसु सुतस्याभिषुतं सोममिन्द्रोऽपिबत् । ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतीन्द्रोऽहिं वृत्रमसुरं जघान । हतवान् ॥

अवंशे द्यामस्तभायद्बृहन्तमा रोदसी अपूणदन्तरिष्ठां ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथञ्च सोमस्य ता मद् इन्द्रश्चकार ॥२॥

अव॑ंशे । द्यां । अ॒स्त॒भा॒यत् । बृ॒ह॒तं । आ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒णत् । अ॒न्त॒रि॒क्षं ।

सः । धा॒र॒यत् । पृ॒थि॒वीं । प॒प्रथ॑त् । च । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒का॒र ॥ २ ॥

अव॑ंश आकाशे द्यां द्योतमानं सूर्यं बुलोकं वास्तभायत् । इन्द्रोऽस्तभात् । अ॒न॒व॒स॒न॒न॒स्य॑ तस्यावस्थापनम॒करो॑दित्यर्थः ॥ स्त॒म्भ इति॑ सौमो धातुः क्रयादिः । लङि व्यत्ययो ब्रह्मन्मित्यहावपि शायवादेशः ॥ बृ॒ह॒तं मह॑दन्तरिक्षं रोदसी व्यावापृथिव्यौ चापृणत् । स्वतेजसा पूरितवान् । किंच स इन्द्रः पृथिवीं विस्तीर्णा भूमिं धारयत् । अधारयत् । तथा पप्रथच्च । एनां भूमिमप्रथयत् ॥ प्रथ प्रख्याने । अ॒न्त॒रि॒क्षं अ॒न्त॒रि॒क्षं लुङि चङि रूपं । चङ्य॒न्तर॑स्यामिति मधोदात्तत्वं ॥ सोम॑स्य मदे हर्षे संजाते मति ताम्रीमानि कर्माणीद्रश्चकार ॥

स॒द्यै॒व प्रा॒चो वि मि॒मा॒य॒ मानै॒र्वज्रै॑ण॒ खान्य॑न्तृण॒न् नदी॑नां ।

वृ॒था॒सृ॒जत्प॒थिभिर्दी॒र्घिया॒थैः सोम॑स्य॒ ता म॒द् इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ३ ॥

स॒द्य॑ऽइ॒व । प्रा॒चः । वि । मि॒मा॒य॒ । मानैः । वज्रै॑ण । खानि॑न् । अ॒न्तृ॒णत् । न॒दी॒नां ।

वृ॒था॒ । अ॒सृ॒जत् । प॒थि॒ऽभिः । दी॒र्घि॒ऽया॒थैः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒का॒र ॥ ३ ॥

सद्यै॒व यथा॑ यज्ञगृहान्मानैः षट्पिंशत्प्रक्रमप्राचीत्येवंरूपैः परिमाणीः प्राक्प्रवृत्तान् कुर्वन्ति तद्वत् मिथूनं लोकान्वानुजन्वा मानैः परिमाणीः प्राचः प्राक्षुत्वान्विमिमाय । इन्द्रो विशेषेण निर्मितवान् । तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण चातुणत् । अखनत् ॥ तृदि हिंसानादरयोः । रुधादि । लङ् ॥ तथा च मंचः । इन्द्रो अस्माँ अ॒र॒द॒व॒ज्र॒ना॒म् ॥ ३. ३३. ६. ॥ इति । तथा दीर्घयाथैर्ब्रह्मकालं गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैर्वृथासृजत् । अनायासेन ता नदीः सृष्टवान् । सोम॑स्येति सिद्ध्यर्थ इति ॥

स प्र॒वो॒ऽह॒न्परि॑गत्या॒ द॒भी॒तेर्वि॒श्वं म॒धा॒गा॒युध॑मि॒द्धे अ॒ग्नौ ।

सं गो॒भि॒रश्चै॑र॒सृ॒ज॒द्रथे॑भिः सोम॑स्य॒ ता म॒द् इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ४ ॥

सः । प्र॒ऽवो॒ऽह॒न् । परि॑ग॒त्य॒ । द॒भी॒तेः । वि॒श्वं । अ॒धा॒क् । आ॒यु॒धं । इ॒द्धे । अ॒ग्नौ ।

सं । गो॒भिः । अ॒श्चैः । अ॒सृ॒जत् । रथे॑भिः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒का॒र ॥ ४ ॥

प्राक्किल चुमुरिधुनिप्रभृतयाऽमुरा दभीतेः पुरं संरुध्य परिगृह्य तस्मात्पुराग्निरगुरिति कथा । स इन्द्रो दभीतेः । दभीतिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः । तस्य प्रवोऽहन् प्रवोदहन् ॥ सहिवहोरोदवर्णस्थितोत्वं ॥ प्रकर्षेण तं दभीतिं बहवस्तानमुरान् मध्ये मार्गं परिगत्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिद्धेऽग्नौ दीप्यमाने ब्रह्मावधाक् । अधाक्षीत् ॥ दहेर्लुङि मंचे घसेत्यादिना ज्वेलुक् ॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्चै रथेभौ रथैश्च समसृजत् । संयोजितवान् । सोम॑स्येति सिद्धमिति ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाहे मरुत्वतीये सूक्तमुखीया । अतिमूर्तिनेति खंडे सूचितं । स ईं महीं धुनिमेतोररम्णात् । आ० ९. ८. इति ॥

स ईं॑ म॒हीं धु॒नि॒मे॒तो॒रर॑म्णा॒त्सो॒ अ॒स्ना॒तृ॒न॒पा॒र॒य॒त्स्व॒स्ति ।

त उ॒त्सा॒य॒ र॒यि॒म॒भि प्र त॑स्युः सोम॑स्य॒ ता म॒द् इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ५ ॥

सः । ईं॑ । म॒हीं । धु॒निं । ए॒तोः । अ॒र॒म्णा॒त् । सः । अ॒स्ना॒तृ॒न् । अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति ।

ते । उ॒त्ऽसा॒य॒ । र॒यिं॑ । अ॒भि । प्र । त॑स्युः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒का॒र ॥ ५ ॥

स इन्द्र ईमेनां मही महतीं धुनि । धुनोति स्रोतूणां पापानीति धुनिः परुषी नदी । तामेतीः ॥ ईश्वरप-
दासनिधानेऽपि तोमुन्मथयः । पा० ३ ४ १३. ॥ ऋषीणां गमनार्थमरम्भात् । उपाशमयत् । महाजलां नदीम-
न्योदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इन्द्रोऽन्नातृन् आनुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्ति चेमेणापारयत् । ते
महर्षय उत्तमाय ता नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छन्ति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्थुः । प्रतस्थिरे । शिष्टं सिद्धं ॥ १५॥

सोदंचं सिंधुमरिणान्महित्वा वज्रेणानं उषसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्नन्सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदंचं । सिंधुं । अरिणात् । महित्वा । वज्रेण । अनः । उषसः । सं । पिपेष ।

अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्नन् । सोमस्य । ता । मद । इन्द्रः । चकार ॥ ६ ॥

स इन्द्रः सिंधु प्राचं संतं महित्वा स्वकीयेन महिम्नोदंचमरिणात् । उदङ्मुखमकरोत् ॥ सिंधुशब्दश्चंद्रसि
पुल्लिगः ॥ उषस उषोदेव्या अनः शकट वज्रेण संपिपेष । चूर्णीचकार । एतच्च दिव्यसिद्धा कुहितरं । ४ ३० ९ ।
इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते । किं कुर्वन् । अजवसो जवहीना दुर्बलाः सेना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सेनाभिर्विवृश्नन् ।
विशेषेण भिदन् । पिपेषेति समन्वयः ॥ आत्रयू केदने । शतरि यहिज्यादिना संप्रसारणं । शिष्ट स्पष्टं ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रोणः स्याद्वा १ नगंचष्ट सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां । आविः । भवन । उत् । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।

प्रति । श्रोणः । स्यात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य । ता । मद । इन्द्रः । चकार ॥ ७ ॥

पुरा किल कन्यकायुक्तीर्होनां पादहीन परावृजं जिघृक्षुर्मुषिं दृष्ट्वाभिदुद्रुवुः । ततः स ऋषिरिन्द्र मुत्वा चक्षुः
पादं च लब्ध । तदेतदाह । कनीना कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभाव विद्वान् परावृगृधिराविर्भवन सर्वेषां
प्रत्यक्षो भवन उदतिष्ठत् । श्रोणः पूर्वं पगुरिदानीमिन्द्रस्य प्रसादाद्विभगजानुक्ता कन्याः प्रति स्यात् । पूर्वमंधो
ऽधुना चक्षुर्लाम्राद्यचष्ट । ताः कन्यका विशेषेण पश्यति स्म । तानीमानि कर्माणि स इन्द्रश्चकार ॥

भिनङ्गलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत् ।

रिणयोधांसि कृचिमाणेषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वलं । अंगिरःऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृंहितानि । ऐरत् ।

रिणक् । रोधांसि । कृचिमाणि । एषां । सोमस्य । ता । मद । इन्द्रः । चकार ॥ ८ ॥

अंगिरोभिर्गृणानः सूयमानः स इन्द्रो वलं वलनामकमसुरं भिनत् । अभिनत् । तथा गवां निरोधकस्य
पर्वतस्य दृंहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि खैरत् । उद्घाटितवान् । तदेवाह । एषां पर्वतानां कृचिमाणि
क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक् । उद्घाटयत् । गतमन्यत् ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाहि निष्कवल्के मृक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येपा । सूचितं । स्वप्नेनाभ्युषा चुमुरिं धुनिं चेति
मृक्तमुखीया । आ० ९ ८ । इति ॥

स्वप्नेनाभ्युषा चुमुरिं धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः ।

रंभी चिदच विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउष्यं । चुमुरिं । धुनिं । च । जघंथ । दस्युं । प्र । दभीतिं । आवः ।

रंभी । चित् । अच । विविदे । हिरण्यं । सोमस्य । ता । मद । इन्द्रः । चकार ॥ ९ ॥

स त्वं दक्षं सर्वस्योपपद्यितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामानावसुरी म्वमेन दीर्घनिद्रयाभ्युष्य संयोज्य
जघंथ । हतवानसि । ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतं राजर्षिं प्रावः । रक्षितवानसि । तथा च मंचवत् । त्व नि
दक्षं चुमुरिं धुनिं चात्वापथो दभीतथे सुहृत् । ७. १९. ४. इति ॥ आवः । अवते रक्षणार्थं लङ् सिपि रूप ॥
रंभी चित् वेचधारी चास्य दीवारिकोऽचास्त्रन्युद्धे तयोरसुरयोर्हरिणं धनं विविदे । जेभे ॥ विदु नाम्भे
स्वरितेत् । तानीमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारिति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१०॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इदं । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१०॥

एषा अग्न्याख्याता ॥ ॥१६॥

प्र वः सतामिति नवर्षं पंचमं सूक्तं गार्त्समदेमद्रं । अचानुक्रमणिका । प्र वो नवांत्वा त्रिष्टुबिति । नवमी
चिष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत् ॥ तृतीये पर्यायेऽक्षावाकशस्त्रे प्र वः सतामिति सूक्तं । अतिरात्र
इति खंडे सूचितं । प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्भातिरिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे ।

इंद्रमजुर्ये जरयंतमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥१॥

प्र । वः । सतां । ज्येष्ठतमाय । सुऽस्तुतिं । अग्नायैऽव । संऽइधाने । हविः । भरे ।

इंद्रं । अजुर्ये । जरयंतं । उक्षितं । सनात् । युवानं । अवसे । हवामहे ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । हे यजमाना वो युष्मदर्थं सता महतां देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन श्रिष्टयिंद्राय तदर्थं ।
अग्नाविव समिधानि । इवशब्द एवार्थः । दीप्यमान एवापी हविः प्रभरे । संपादयामि । ततः परं सुष्टुति
शोभनां स्तुतिं करं मि ॥ भर इति भृज् भरणे जित्वा दुभयपदी । लङ् रूपं ॥ अजुर्यमजरणीयं जरयंतं सर्व-
मन्यज्जरयंतमुक्षितं सोमेन सिक्तं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिद्रमवसेऽक्षाकं रक्षणाय तस्य
तर्पणाय वा हवामहे । आङ्गः । अमः ॥

यस्मादिंद्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्संभृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वीऽसहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुं ॥२॥

यस्मात् । इंद्रात् । बृहत् । किं । चन । ई । ऋते । विश्वानि । अस्मिन् । संऽभृता । अधि । वीर्या ।

जठरे । सोमं । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रं । भरति । शीर्षणि । क्रतुं ॥२॥

बृहतो महतो यस्मादिंद्रादृतं किमपीमिदं जगत्तन । नास्तीत्यर्थः ॥ चेति नेति निपातद्वयसमुदायश्चेति ।
चेति चिदित्यर्थे नेति निषेधार्थः । ऐकपथं तु सांप्रदायिकं ॥ उक्तार्थे मंचः । नेंद्रादृते पवते धाम किं चनेति ।
यदा इंद्रादृतं ईमिदं जगत् किं । न बुद्धमत्यल्पमित्यर्थः । कुत एतत् तदेवोच्यते । अस्मिन्निद्रे विश्वानि सर्वाणि
वीर्याणि सामर्थ्यान्वधि संभृता । अधि संभृतान्यासते । यथेन्द्रो जठरे स्त्रोदरे सोममभिषुतं सोमरसं भरति ।
बिभर्ति । किंच तन्वि तन्वां स्वकीये सर्वस्विन् शरीरे सहो वसं महस्तेजश्च बिभर्ति । हस्ते वज्रमायुधं बिभर्ति ।
शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति । बिभर्ति ॥ अद्वैतयोगादनिघातः । वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः । शीर्षणि ।
शीर्षणं छंदसीति ॥

न स्त्रोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥ ३ ॥

न। स्त्रोणीभ्यां। परिऽभ्वे। ते। इन्द्रियं। न। समुद्रैः। पर्वतैः। इन्द्र। ते। रथः।

न। ते। वज्रं। अशुभिः। पतसि। योजना। पुरु ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तवैन्द्रियं बलं स्त्रोणीभ्यां व्यापारपृथिवीभ्यां न परिभ्वे । न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थं तवैकेकेन्यत्वन इति केन्द्रप्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किञ्च ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्र-
मायुध कश्चन पुमान् नान्वश्नोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अशु व्याप्ता । व्यत्ययन परस्मैपदं ॥ यद्यदाशुव
धार्थं द्विग्विजयकाले पुरु पुरुणि बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभ-
वनीयमिति समन्वयः ॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेदु सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥

विश्वे। हि। अस्मै। यजताय। धृष्णवे। क्रतुं। भरति। वृषभाय। सश्वते।

वृषा। यजस्व। हविषा। विदुऽष्टरः। पिबे। इन्द्र। सोमं। वृषभेण। भानुना ॥ ४ ॥

हे यजमान विश्वं सर्वं जना यजताय सर्वैर्यजनीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां
वर्षिषे सश्वते सज्जमानाय सुत्यादिकर्मवत्सु स्तोत्रेषु एतादृशयिन्द्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरति हि ।
हरति खलु । प्रणयतीत्यर्थः ॥ भरति । हियोगादनिघातः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वृषा सोमरससेचनसमर्थो विदुष्टरः ॥
विदुच्छब्दात्तराप क्रादसं संप्रसारण । शासिवसिषसीनां चेति संहिताया पत्र ॥ विदुष्टरस हविषा तमिन्द्र
यजस्व । इदानीमिन्द्र संबोधाह । हे इन्द्र वृषभेण कामानां वर्षिकेण भानुना दीप्यमाननापिना सह सोमं पिब ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥

वृष्णः। कोशः। पवते। मध्वः। ऊर्मिः। वृषभऽअन्नाय। वृषभाय। पातवे।

वृषणा। अध्वर्यु इति। वृषभासः। अद्रयः। वृषणं। सोमं। वृषभाय। सुष्वति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः सन्
पवते । गच्छति ॥ पव गतो । अनुदात्तः ॥ किमर्थं । वृषभान्नाय । बलवर्षकाण्यन्नाय यस्य स तथोक्तः । तादृ-
शाय वृषभाय कामानां वर्षिषे इन्द्राय पातवे । पानार्थं पवत इति समन्वयः । किञ्च वृषणा सोमरससेचनस-
मर्थवाध्वर्यु अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवद्यावाणश्च वृष्णं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं
सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुष्वति ॥ सुनोतेर्लटि बज्जलं कृदसीति विकरणस्य सुः । अद-
भ्यस्तादिति श्लोऽदादेशः ॥ ॥ १७ ॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाययुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृप्नुहि ॥ ६ ॥

वृषा। ते। वज्रः। उत। ते। वृषा। रथः। वृषणा। हरी इति। वृषभाय। आयुधा।

वृष्णः। मदस्य। वृषभ। त्वं। ईशिषे। इन्द्र। सोमस्य। वृषभस्य। तृप्नुहि ॥ ६ ॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नाम-
कावन्धौ वृषणा वर्षकौ । तवायुधा वज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्यपि वृषभाणि । वृष्णो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य
सोमस्य त्वमेवेशिषि । स्वामी भवसि । हे इन्द्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तृप्नुहि । तृप्तो भव ॥ तृप
प्रीयानि स्वादिः ॥ शुभादिषु । पा० ८. ३९. । वृमनवृमोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां वृन्दसि विकल्पि
तत्वाद्भव एत्वप्रतिषेधो न भवति ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि । सर्वनेषु । दधृषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्र । उत्सं । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

दाधृषिस्त्वत्प्रसादाच्छ्रूणां धर्षकोऽह समने संग्रामे वचस्युवं ॥ अमि तन्वादित्वादुवडादेशः ॥ स्तोत्रमिच्छत
नाव न नावमिवापश्यत्सारक ते त्वा सर्वनेषु त्रिषु ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रयायामि । प्राप्नोमि । किं च अस्य वचसः ।
स्तुतिवचनमेतद्वाक्य । कुविन्नो निबोधिषत् । इन्द्रो नितरां बुधतां ॥ बुध अवगमने । लेटि सिद्धजलमिति
सिप् । कुविन्नो गदा निघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ वयं चोत्सं न जलस्य निधानभूतं कूपमिव
वसुनो निधानभूतमिन्द्र सिचामहे । सोमेन सिचामः ॥ सिचिरु चरणे स्वरितेन । आगमानुशासनस्त्वानित्य
त्वामुभभावः ॥

पुरा संवाधाद्भ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्पुषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सं । वाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सं । यवसस्य । पिप्पुषी ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सं । पत्नीभिः । न ।

वृषणः । नसीमहि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र संवाधात् शत्रुजन्मान्मवाधात् पुरा नोऽस्मान्भाववृत्स्व । आवर्तय । यथा मवाधोऽस्मान् न
सुशति तथा कुर्वित्त्वर्थः । तत्र दृष्टातः । धेनुर्न वत्स । यथा यवसस्य घासेन पिप्पुष्यायाचिता धेनुर्वत्सं शुद्धा
धात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभिस्त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः सक्रत सक्रदपि सु नसीमहि ।
सुष्ठु व्याख्येमहि । तत्र दृष्टातः । वृषणो न । सेत्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्वाप्यते तद्वत् ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिखा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिखा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ १८ ॥

तदस्या इति नवर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्समदमेन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका । तदसौ द्विचिष्टुवंतमिति । अन्त्ये द्वे चिष्टुभौ
शिष्टाः सप्त जगत्स्यः ॥ अतिरारिचे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे तदस्या इति सूक्तं । अतिरारिचे पर्यायायामिति
खण्डे सूचितं । तदसौ नव्यमस्य पिब यस्तु जज्ञान इद्वेति व्याख्या । आ० ६. ४. इति ॥

तदस्मै नयमंगिरस्वदर्वत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते ।

विश्वा यज्ञोचा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्येरयत् ॥ १ ॥

तत् । अस्मै । नयम् । अंगिरस्वत् । अर्वत् । शुष्माः । यत् । अस्य । प्रत्नऽर्था । उत् । ईरते ।

विश्वा । यत् । गोचा । सहसा । परिऽवृता । मदे । सोमस्य । दृंहितानि । ऐरयत् ॥ १ ॥

गृत्समदो ब्रूते । हे सोतारः नयं नवतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत्तादृशं सोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इन्द्रा-
यार्चत । ब्रूत । यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्त्रिंशस्य शुष्माः शत्रूणां शोषकाणि तेजांसि प्रत्नथा ॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्यान्
कदसीतीवार्थं थान्प्रत्ययः ॥ प्रत्नानि पुरातनानीवोदीरते । उन्नच्छति ॥ ईर गतीं अनुदात्तेत् । तिङि चोदा-
त्तवर्तित गतेर्निघातः ॥ यद्यस्माच्च विश्वा सर्वान गोचा मेघान् । गा उदकानि त्रायंते रचंतीति गोचा
मेघाः । परीवृता वृत्रेणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र मुपो डादेशः ॥ तान् दृंहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य मदे
हर्षे संजाते सति सहसा बलेनैरयत् । उदघाटयत् । मेघभेदनेनापः प्रेरयामासेत्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि
परीवृता वलामुरेणाक्रांतानि दृंहितानि पर्वतबले निरुद्धानि गोचा ॥ इतिचक्रव्यचक्षेति समूहार्थं चप्रत्ययः ॥
गवां वृंदानि सहसैरयत् । तस्माद्विलान्निरगमयत् । तस्मादर्वतेति समन्वयः ॥ ऐरयत् । ईर गतीं । खंतस्य
लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस् ओजो मिमानो महिमान्मातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिष्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुंचत ॥ २ ॥

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः । मिमानः । महिमानं । आ । अतिरत् ।

शूरः । यः । युत्सु । तन्वं । परिऽष्यत । शीर्षणि । द्यां । महिना । प्रति । अमुंचत् ॥ २ ॥

स इन्द्रो भूतु । भवतु । वर्धतामित्यर्थः । य इन्द्र ओजसेजो बलं मिमानः कुर्वाणः सन् प्रथमाय प्राथमि-
काय धायसे ॥ धेट् पाने ॥ सोमपानाय महिमानमातिरत् । अवर्धयत् ॥ तिरतेर्यत्ययेन शः । यद्योनादनि-
घातः ॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इन्द्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिष्यत । कर्मणा परीतमकरोत् ।
स इन्द्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना शीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुंचत । आधारयत् ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याये ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अध । अकृणोः । प्रथमं । वीर्यं । महत् । यत् । अस्य । अये । ब्रह्मणा । शुष्मं । ऐरयः ।

रथेऽस्येन । हरिऽश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥ ३ ॥

अध अपि च हे इन्द्र त्वं प्रथमं मुख्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः । अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा सोत्रेण शक्ति-
साधनभूतेन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य सोतुर्जनस्यपि पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलसैरयः । उदगमयः ।
जीरयो जरयितारो बाधका असुरा रथेष्टेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानास्त्राविताः संतः
सध्र्यक् सध्रीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या विच्युक्ताः संतः प्रसिस्रते । प्रकर्षेण धावन्ति ॥ सु गतौ । जुहो-
त्यादिः । बङ्गलं कंदसीत्यभ्यासस्येत्वं ॥ सध्र्यगिति सहस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । अद्रिसध्रोरेतोदात्तत्वेन नि-
पातनादुदात्तस्वारितयोरिति यणः स्वरितत्वं ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्जनैशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिषा वहिरातनीत्सीब्यन्तमांसि दुधिता समन्थयत् ॥ ४ ॥

अध० यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्जना । ईशानऽकृत् । प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत ।
 आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् । सीव्यन् । तमांसि । दुधिता ।
 सं । अव्ययत् ॥ ४ ॥

अध अपि च प्रवथाः प्रवृद्धास्तः पुरातनो वा य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वान् लोकान् मज्जना बलेनाभि
 भूयेशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन् । यद्वा अग्न्यादीन्द्वान् तत्तल्लोकाधिपतीं कुर्वन् अभ्यवर्धत । सर्वतः
 प्रवृद्धोऽभवत् । आदन्तरं वह्निर्जगतां वोढा स इन्द्रो ज्योतिषा स्वीयेन तेजसा रोदसी व्यावापृथिव्यावातनोत् ।
 व्याप्नोत् । किंच तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थिताः दुर्गतानि सीव्यन् विस्तारयन् समव्ययत् ।
 आवृणोत् । जगद्वाप्य वर्तत इत्यर्थः ॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृहदोजसाधराचीनमकृणोत्पामपः ।

अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्रसः ॥ ५ ॥

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृहत् । ओजसा । अधराचीनं । अकृणोत् । अपां । अपः ।

अधारयत् । पृथिवीं । विश्वऽधायसं । अस्तभ्रात् । मायया । द्यां । अवऽस्रसः ॥ ५ ॥

स इन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकीर्षणांचतो गच्छतः सपत्नान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृहत् । पञ्चैदं कृत्वा
 भूमौ दृढीचकार । अचलानकरोदित्यर्थः । अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्यन्दनलक्षणं कर्माधराचीनं ।
 अधःप्रदेशमचति गच्छतीत्यधराचीनं । तादृशमकृणोत् । मेघभेदनं कृत्वापो भूमावपातयदित्यर्थः । किंच वि-
 श्वधायसं विश्वस्य धात्रीं पृथिवीं बलेनाधारयत् । मायया प्रज्ञयोपायेन द्यां युक्तिकमवस्रसः ॥ संसु गती ।
 संपदादिलक्षणो भावे क्लिप् ॥ अवपतनादस्तभ्रात् ॥ ॥ १८ ॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।

येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हव्यवृणक्तुविष्वणिः ॥ ६ ॥

सः । अस्मै । अरं । बाहुऽभ्यां । यं पिता । अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि ।

येन । पृथिव्यां । नि । क्रिविं । शयध्यै । वज्रेण । हवी । अवृणक् । तुविऽस्वनिः ॥ ६ ॥

स तादृश इन्द्रोऽस्मै जगतेऽरमणं पर्याप्तो बभूव । रत्नकलेन स्वामी बभूवेत्यर्थः । पिता सर्वस्य पालकः ।
 प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुषो जनात् परि ततोऽप्युत्पृष्टावेदसो ज्ञानात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां स्वकीयाभ्यां
 बाहुभ्यां यमाकृणोत् । तुविष्वणिर्बलकीर्तिर्महास्वने वा स इन्द्रो येन ज्ञानेन क्रिविमेतन्नामानमसुरं वञ्चय
 हवी ॥ स्नात्वाद्यद्येति त्वी ॥ हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भूमौ शयध्यै शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक् ॥
 वृणक्तिर्हिसाकर्मा ॥ न्यवधीत् ॥

अमाजूरिव पिचोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगं ।

कूधि प्रकेतमुप मास्या भर दृद्धि भागं तन्वोऽयेन मामहः ॥ ७ ॥

अमाजूऽइव । पिचोः । सचा । सती । समानात् । आ । सदसः । त्वां । इये । भगं ।

कूधि । प्रऽकेतं । उप । मासि । आ । भर । दृद्धि । भागं । तन्वः । येन । ममहः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र अमाजूर्यावञ्जीवं गृह एव जीर्यती पिचोः सचा मातापितृभ्यां सह भवती तयोः मुश्रूषणपरा
 पतिमज्जमाना सती कुहिता समानादात्मनः पिचोश्च साधारणात्सदसो गृहात् ॥ अधिकरक्षे चोपसंख्यान-

मिति पंचमी ॥ गृह उपस्थाथैव यथा भागं याचति तथा स्तोताहं भगं भजनीयं धनं त्वामिधि ॥ इ गत्यादिषु ।
क्षिप्युत्तम इति व्याख्येयान्तरनिरपदं । इयडादेशः ॥ त्वां याचे । तच्च देयं धनं प्रकृतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विश्वजनीयं
कृधि । जुष । तजोपमासि । एतावदिदं धनमिति जुष । आभर । तच्च धनं संपादय । भागं भजनीयं धनं
तन्वः शरीराय मह्यमिति यावत् दद्वि । देहि । धेन धनेन ममहः । स्तोतृनिमान्पूजयसि ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्टुमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविड्ढि चिचया न जती कृधि वृषन्निद्र वस्यसो नः ॥८॥

भोजं । त्वां । इन्द्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।

अविड्ढि । इन्द्र । चिचया । नः । जती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥८॥

हे इन्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं ऊवेम ॥ ऊयतेर्लिङि वज्रलं कृंदसीति संप्रसारणं ॥
हे इन्द्र त्वमपांसि कर्माणि वाजान्नानि ददिः ॥ दाण दाणे । आदृगमहनजन इति किप्रत्ययः । लिङुङ्गावा-
दभ्यासादिकार्यं । न लोकाव्ययान्तरं षष्ठीप्रतिषेधः ॥ दाता खलु । हे इन्द्र चिचया नानाप्रकारयोती जात्या
पालनेन नोऽस्मानविड्ढि । रज्ज । वृषन् कामानां वर्षक हे इन्द्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृधि । जुष ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनीं ।

शिष्ठा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनीं ।

शिष्ठा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥२०॥

प्राता रथ इति नवर्चं सप्तम सूक्तं गार्त्समदं षिष्टुमिन्द्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । जैंगिको विनियोगः ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्त्रिश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।

दशारिचो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥१॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुःस्युगः । त्रिःस्युगः । सप्तरश्मिः ।

दशऽअरिचः । मनुष्यः । स्वःससाः । सः । इष्टिभिः । मतिभिः । रंह्यः । भूत् ॥१॥

रथो रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नूयते सूयतेऽनेति नवः सुतिमान् । सस्त्रिः ॥ ज्ञा शौचे । आदृग
महनेति किप्रत्ययः ॥ शुद्धः । एवंविधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युग्यं इति
युगानि यावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्यावृत्तिगमिप्रायं वा । त्रिकशः । तिस्रः कशा
वाचो मद्रमध्यमोत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्रुवते व्याप्नुवन्ति कर्मा-
णीति रश्मयस्त्वंदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि कंदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारिचः । अरिभ्यः
पापेभ्यस्त्रायंत इत्यरिचा यहाः । दशसंख्याका यहा यस्य स तादृशः । धमसाध्वर्यभिप्रायं वा । मनुष्यो मनु-
ष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । स एवंविधो यज्ञ इष्टिभिः प्रायशीत्यादिभिर्मतिभिर्मननीथिः स्तोत्रे
रह्यः शब्दनीयो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्त्रिः ॥ सनोतेर्ध्ववचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रश्म-
तेऽस्त्रित्ति रथः स्वंदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अश्विरयोजि । कीदृशः । चतुर्युगः । त्रिकशः ।
तिस्रः कशा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः । दशारिचो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य
संगमयितेन्द्ररथ इष्टिभिर्यगीर्मतिभिः स्तोत्रैश्च व्याप्नुवन्तो भवति ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनंत सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥ २ ॥

सः । अस्मै । अरं । प्रथमं । सः । द्वितीयं । उतो इति । तृतीयं । मनुषः । सः । होता ।

अन्यस्याः । गर्भं । अन्ये । ऊं इति । जनंत । सः । अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २ ॥

स यज्ञः सोमो वाक्सा इंद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽरं । पर्याप्तोऽभूत् । स च द्वितीयं माध्यंदिने सवने पर्याप्तोऽभूत् । उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् ॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता शुभानां वोढा भवति । किंच अन्ये अस्त्वजोऽन्यस्याः पृथिव्या वेदात्मिकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत । अजनयंत ॥ उ प्रसिद्धार्थः ॥ वृषाभिमतफलवर्षज्ञो जिन्यो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वाच्येभिर्यैरिंद्रादिभिर्देवैः सचते । संगच्छते ॥ सच समवाये । अनुदानेत् ॥

हरी नु कं रथ इंद्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।

मो षु त्वामच बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥ ३ ॥

हरी इति । नु । कं । रथे । इंद्रस्य । योजं । आऽयै । सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

मो इति । सु । त्वां । अच । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥ ३ ॥

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतन्नामकावस्थौ नु क्षिप्रं कं सुखेनायै गमनाय नवेनान्यैरुक्तपूर्वेण वचसा वेदात्मकेन सूक्तेन साधनेन योजं । युजिस्मि ॥ युजिर् योगे । लुङि हरितो वेति छिरकादेशः ॥ अत्रास्मिन्यज्ञे बहवो विप्रा मेधाविनः सोतारो भवति हि । तथाप्यन्ये मद्यातिरिक्ता यजमानासो यजमानास्त्वां सु सुष्ठु मो निरीरमन् । नितरां मा रमयंतु । अतोऽस्यदीयं यज्ञमागत्य सोमं पिबेति भावः ॥ रीरमन् । रमतेर्ष्यतस्य लुङि चङि सन्वद्वावाद्भ्यासस्त्वदीर्घौ । वाक्यभेदादत्र ह्ययोगाभावेन निघातः ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र यात्या चतुर्भिरा षड्विहूयमानः ।

आष्टाभिर्दशः । सोमपेयमयं सुतः सुमत् मा मृधस्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्यां । हरिऽभ्यं । इंद्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।

आ । अष्टाभिः । दशभिः । सोमऽपेयं । अयं । सुतः । सुऽमत् । मा । मृधः । करिति कः ॥ ४ ॥

हे इंद्र होतृभिराह्वयमानस्त्वं द्वाभ्यां हरिभ्यामष्टाभ्यामिमं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि । चतुर्भिर्हरिभिरायाहि । तथा षड्विरागच्छ सोमपेयं ॥ पा पाने । कर्मण्यचो यत् । ईदृशीतीत्यं ॥ पातयं सोमं प्रत्यष्टाभिरश्चिरायाहि ॥ अष्टनो दीर्घात् । पा० ६. १. १७२. इति विभक्तेश्चदात्तत्वं ॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ । सुमत् सुयज्ञ सुधन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वद्भूमिपुतः । अतो यज्ञस्य मृधो हिंसा मा कः । मा कार्षीः ॥ करोतेर्लुङि मंचे चसेत्यादिना लृत्लृक् । गुणे कृते हल्ङादिना सिपो लोपः ॥ यद्यपींद्रस्य द्वावेव हरी तथापि तयोर्विभूतिभेदाज्ञानात् । अतोऽश्वजज्ञमविवर्जं ॥

आ विंशत्या चिंशता याह्यर्वाडा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।

आ पंचाशता सुरथेभिरिंद्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयं ॥ ५ ॥

आ । विंशत्या । चिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयं ॥ ५ ॥

हे इन्द्र सोमपेयं पातव्यं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरक्षिरायाहि । विंशता विंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि सुरर्षेभिः सुरहृषीः सुगमनैः पंचाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ठा षष्ठिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥ २१ ॥

आशीत्या नवत्या यात्यर्वाङ् शतेन हरिभिरुत्तमानः ।

अयं हि ते पुनर्होत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

आ । आशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन । हरिऽभिः । उत्तमानः ।

अयं । हि । ते । पुनऽहोत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

आशीत्याशीतिसंख्याकैरक्षैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरक्षैरागच्छ । शतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुत्तमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इन्द्र हि यस्मान्ने मदाय हर्षाय पुनर्होत्रेषु । सुखेन ह्वयेत सोमो धरति पुनर्होत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ॥

मम ब्रह्मैन्द्र यात्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्व रथस्य ।

पुरुचा हि विहव्यो बभूषास्मिञ्छूर सर्वने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य ।

पुरुऽचा । हि । विऽहव्यः । बभूष । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥

हे इन्द्र मम ब्रह्मास्त्रदीयामेव स्तुतिमक्काभिलक्ष्य याहि । विश्वा व्याप्ती हरी रथस्य धुरि युगप्राते धिष्व । सयोजय । पुरुचा पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैस्त्वं विहव्यो विविधं ज्ञातव्यो बभूष । बभूविष्य ॥ बभूषाततंथ जगृभम ववर्षेति निपातनादिडभावः ॥ हे शूर अस्मिन्सर्वने यज्ञे मादयस्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यं । वि । योषत् । अस्मभ्यं । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इन्द्रेण सह मे मम सख्यं यष्टव्यं यष्टव्यलक्षणं सख्यं न वि योषत् । कदाचिदपि न विद्युज्यतां ॥ यतीर्लेटि सिद्धङ्गलमिति सिप् । अडागमः ॥ अख्येन्द्रस्य दक्षिणेन्द्रकर्तृकं दानमस्मभ्यं दुहीत । अभिमतफलं दुग्धां ॥ दुर्हर्षिर्दिङ् रूपं ॥ ज्येष्ठेऽतिशयेन प्रशस्ये वरूथ आपदां वारक वरणीये वा गभस्तौ बाह्यावुप समीपे वर्तिनः स्याम । इन्द्रस्य हस्तस्पर्शयोग्या भवेमेत्यर्थः । किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जेतारो भवेम । यद्वा प्राये प्राये । प्रकर्षणेयते गम्यते योद्धुमिरिति प्रायं युजं । तस्मिन्बुद्धि जिगीवांसः शत्रून् जितवन्तो भवेम ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९ ॥

गुणं सा त इति व्याख्याता ॥ २२ ॥

अपाय्यस्येति नवर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्तमदं त्रैष्टुभमिन्द्रं । अपायीत्यनुक्रांतं । जैमिकः सूक्तविनियोः द्वितीये
पर्याये होतृशस्त्रयाज्यापायीत्येषा । आ० ६. ४. ॥

अपाय्यस्यांधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः ॥ १ ॥
अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इंद्रः । प्रदिवि । वावृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यंतः । च । नरः ॥ १ ॥

सुवानस्य सोमाभिषवं कुर्वाणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यजमानस्य संबन्धिनः प्रयसः ॥ ग्रीड् पर्यणो । असुन ॥
प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यांधसो मदायापायि । एतदन्तमिन्द्रेण पीतमित्यर्थः ॥ यद्वा अपायीति पतिर्व्यत्ययो
बहुलमिति चिण् कर्तरि भवति । कंदसि लुङ्लुङिट इति लोडर्थे लुङ् ॥ प्रीतिकरस्यांधसो मदायापायि ॥
शेषविवक्षया कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रः सोमं पिबतु । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽंधसि वावृधानो वर्धमान
इंद्र ओको दधि । सेव्यतया निवासं चकार । किंच ब्रह्मण्यंत इंद्राय सोममिच्छंतो नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजो
यस्मिन्निवासं दधिर । तदेतदपायीति पूर्वणान्वयः ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत ॥ २ ॥
अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहिं । इंद्रः । अर्णोऽवृतं । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनां । चक्रमंत ॥ २ ॥

अस्य मध्वः ॥ तृतीयार्थे यद्वा ॥ अनेन मदकीर्ण सोमेन मंदानो ह्ययन् वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स
इंद्रोऽर्णोवृतमुदकस्यावरकमुदके वावृतं वाहिं वृषं मेघं वा विवृश्चत् । विप्रेषिणाच्छिनत् ॥ ओत्रसू केदने ।
तांदादिकः । लङि यद्विज्यादिना संप्रसारणं ॥ यद्यदाहिभेदने जातं नदीनां प्रयांसि प्रीणयितृणां जलान्यच्छ
समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमन् । तत्र दृष्टान्तः । वयो न । यथा पक्षिणः स्वसराणि । सुप्रयत्ने प्राप्यंत
इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् ॥

स माहिन् इंद्रौ अर्णो अपां प्रेरयदहिहाच्छा समुद्रं ।
अजंनयत्सूर्यं विदधा अक्तुनाह्वां वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥
सः । माहिन् । इंद्रः । अर्णोः । अपां । प्र । ऐरयत् । अहिहा । अच्छ । समुद्रं ।
अजंनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्वां । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

माहिनो महनीयः पूजनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघं हतवानिन्द्रः ॥ ब्रह्मभूणवृषेषु क्षिप ।
वज्रं कंदसीति भूतकाले क्षिप ॥ स इंद्रोऽपामर्शः ॥ अ गतो ॥ स्रोतो लक्षणं प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य
प्रेरयत् । किंच स इंद्रोऽगिरसां बिजांतर्वर्तिनामावृताणां गवां जामाय सूर्यमजंनयत् । ततो गाः पणिभिर-

पइता गा विदत । अन्नमत ॥ विदिर् नामि । मुळीरितो वेति त्रिरडादेशः । वाक्कमेदादनिघातः ॥ तथाकुणा
तेजसाङ्गां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत् । असाधयत् ॥

सो अ॒प्र॒ती॒नि॒ मन॑वे पु॒रू॒णी॒न्द्रो दा॑शहा॒शुषे॑ ह॒न्ति॑ वृ॒चं ।

स॒द्यो यो नृ॒भ्यो अ॒त॒सा॒य्यो भृ॒त्प॒स्प॒धा॒नेभ्यः॑ सूर्य॑स्य सा॒तौ ॥४॥

सः । अ॒प्र॒ती॒नि॒ । मन॑वे । पु॒रू॒णि॒ । इ॒न्द्रः । दा॑श॒त् । दा॒शुषे॑ । ह॒न्ति॑ । वृ॒चं ।

स॒द्यः । यः । नृ॒भ्यः । अ॒त॒सा॒य्यः । भृ॒त् । प॒स्प॒धा॒नेभ्यः॑ । सूर्य॑स्य । सा॒तौ ॥४॥

स इन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बह्व्यप्रतीन्युकृष्टानि धनानि दाशत् ।
ददाति । किंच वृचमसुरं हति । कीदृशः । य इन्द्रः सूर्यस्य सातौ । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये भूते
पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्पर्धमानेभ्यः सोतृभ्यः सब्रह्मदानी-
मेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन् समाश्रयणीयो भूत् । अभूत् । यद्वा सूर्यस्य सातौ । षोऽतकर्मणि । अधिकरणे
क्तिन् ॥ सूर्यस्य संबंधिनि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्पर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभूत् ॥

स सु॒न्व॒त इ॒न्द्रः सूर्य॑मा दे॒वो रि॒ण॒ङ्ग॒र्त्याय॑ स्त॒वान् ।

आ य॒द्र॒यिं गु॒ह॒र्द॒वद्य॑मस्मै भ॒र॒दं॒शं नै॒त॒शो द॑श॒स्यन् ॥५॥

सः । सु॒न्व॒ते । इ॒न्द्रः । सूर्य॑ । आ । दे॒वः । रि॒ण॒क् । म॒र्त्याय॑ । स्त॒वान् ।

आ । यत् । र॒यिं । गु॒ह॒त् । अ॒वद्यं॑ । अ॒स्मै । भ॒र॒त् । अं॒शं । न । ए॒त॒शः । द॑श॒स्यन् ॥५॥

स्तवान् एतशेन स्तूयमानो देवो व्योतमानः स इन्द्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्याद्यैतशाय
सूर्यमारिणक् । एतशेन स्पर्धमानं सूर्यं बलिनरिचयत् । तथा च निगमः । प्रेतशं सूर्यं पस्पृधानं सीवन्ध्ये सुष्वि
मावदिन्द्र इति । यद्यस्मादेतशः सीवन्ध्यो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इन्द्राय गुहर्दवद्यं प्रक्लृप्तावद्यं रयिं
सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तच्च दृष्टान्तः । अंशं न । यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ २३ ॥

स रं॒ध॒य॒त्स॒दि॒वः सार॑थ॒ये शु॒ष्णाम॑शु॒षं कु॒र्य॒वं कु॒त्सा॑य ।

दि॒वो॒दा॒साय॑ न॒व॒तिं च॒ न॒वे॒न्द्रः पु॒रो व्यै॒र॒च्छं॒बर॑स्य ॥६॥

सः । रं॒ध॒य॒त् । स॒दि॒वः । सार॑थ॒ये । शु॒ष्णं । अ॒शु॒षं । कु॒र्य॒वं । कु॒त्सा॑य ।

दि॒वः । दा॒साय॑ । न॒व॒तिं । च॒ । न॒व॒ । इ॒न्द्रः । पु॒रः । वि॒ । ऐ॒र॒त् । शं॒बर॑स्य ॥६॥

सदिवो दीप्तियुक्तः स इन्द्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं शोषयति सर्वमिति
शुष्णः काश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयं । कुयवमेतन्नामानमसुरं रंधयत् ॥ रथ्यतिर्वशगमने ॥ वशम-
नयत् ॥ यद्वा रंध हिंसासंराद्धोरित्यस्य खंतस्य रधिजभोरचीति नुम ॥ अवधीत् । किंच स इन्द्रो दिवोदासा-
थैतन्नामकाय राक्षो शंबरस्यासुरस्य नव नवतिं पुरो व्यैरत् । विदारितवान् ॥

ए॒वा त॑ इ॒न्द्रो॒च॒थम॑हेम अ॒व॒स्या न॒ त्मना॑ वा॒ज॒यंतः॑ ।

अ॒श्या॑म॒ तत्सा॑प्र॒माशु॒षाणा॑ न॒नमो॑ व॒ध॒रदे॑वस्य पी॒योः ॥७॥

ए॒व । ते॒ । इ॒न्द्रः । उ॒च॒थं । अ॒हेम॑ । अ॒व॒स्या । न॒ । त्मना॑ । वा॒ज॒यंतः॑ ।

अ॒श्या॑म॒ । तत् । सा॑प्र॒ । आ॒शु॒षाणाः॑ । न॒नमः॑ । व॒धः । अ॒दे॒वस्य॑ । पी॒योः ॥७॥

हे इंद्र अवस्था ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ अत्रेच्छया वाजयंतस्त्वां बलिनं कुर्वंत । यथा अवस्था यशःकामनया वाजयंतोऽन्नमिच्छंतः ॥ इच्छायामपि णिच् दृश्यते । अश्वायंतो गव्यंतो वाजयंत इति क्वजंतत्वे चित्पातिपदिकस्यांतोदान्तत्वं स्यात् वाजयंतः शतक्रतुमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यमेवो वयं स्तोत्रं त्वाना आत्मना स्वयमेव नहिम । इदानीं प्रापयेम ॥ अहिं गतौ । न संप्रत्यर्थे ॥ आयुषाणाः ॥ अश्रोतेः कानचि व्यत्ययो बज्जलमिति लिट्यपि विकरणादय उप्रत्ययः स च ॥ त्वामभ्युषाना वयं यदभिन्नघितं तत्साप्त सप्तपुत्रसंबन्धि साप्तपदीनं सख्यमश्याम । व्याभ्युषाम । अदेवस्य देवानिन्द्रादीनजानतः पीयोः ॥ पीयतिर्हिंसा कर्मा ॥ हिंसकस्यामुरस्य वधः ॥ वध्यंते शत्रवोऽनेनिति वधरायुधं ॥ नगमः । तदधो नमय ॥ नगमः । गमु प्रह्वले । ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।

ब्रह्मण्यंत इंद्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्भमश्रुः ॥ ८ ॥

एव । ते । गृत्स । मदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।

ब्रह्मण्यंतः । इंद्र । ते । नवीयः । इषं । ऊर्जं । सु । क्षितिं । सुम्भं । अश्रुः ॥ ८ ॥

शूर बलवान् हे इंद्र ते तुभ्यं गृत्समदाः । अच यास्कः । गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधाविनाम गुणतिः स्तुतिक्रमेणः । नि० ९. ५ । इति । तथाविधा मन्म गमनीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमेव तक्षुः । ततक्षुः । चक्रुः । तत्र दृष्टांतः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतेरसुनि रूपमव इति ॥ अवो गमनमिच्छंतः पुमांसो वयुनानि मा गीन् यथा कुर्वन्ति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ सुपां सुलुगिति पश्या लुक् ॥ नवीयसो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छंतो गृत्समदाः सुक्षितिमिधं शोभननिवासोपेतमन्नमूर्जं बलं सुम्भं सुखं चाश्रुः । प्राप्नुयुः । एकस्मिन् गृत्समदे बह्ववचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

मुनं सा त इति मिद्वार्थेति ॥ ॥ २४ ॥

वयं ते वय इति नवर्चं नवमं सूक्तं गात्समदं चैष्टुभिर्द्रं । वयं त इत्यनुक्रांतं । सूक्तविनियोगो लिङ्गाद धार्यतां ॥

वयं ते वयं इंद्र विद्धि शु गः प्र भरामहे वाजयुनं रथं ।

विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्भमियक्षंतस्त्वावतो नृन् ॥ १ ॥

वयं । ते । वयः । इंद्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे । वाजयुः । न । रथं ।

विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्भं । इयक्षंतः । त्वावतः । नृन् ॥ १ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे । प्रकर्षेण संपादयामः । तत्र दृष्टांतः । वाजयुनं । यथात्रमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एवं हविःसंपादकान् नोऽस्मान् सु सुष्टु विद्धि । जानीहि ॥ विदेष्टानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादिस्वादनघातः ॥ किं कुर्वंतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वीषाः । मनीषा मनस इषया कृत्वा दीध्यतो दीपमानाः ॥ दीधीर् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययेन शतु ॥

त्वावतः ॥ युष्मदस्मद्वा कंदसि सादृश उपसंख्यानमिति वतुप ॥ त्वत्सदृशान् नूनं नेतृन् अग्न्यादीन् सुखं सुखमियच्छंत' । याचमानाः । यद्वा सुखं सुखिन नूनं नेतृन् अग्न्यादीन् देवानियच्छंतः ॥ इयच्छतिर्गतिकर्मा ॥ इविषा तान् प्राप्नुवतो वयं भरामह इति समन्वयः ॥

त्वं न इदं त्वाभिरूतो त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषो वरूतेत्याधीरभि यो नक्षति त्वा ॥ २ ॥

त्वं । नः । इदं । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा । असि । जनान् ।

त्वं । इनः । दाशुषः । वरूता । इत्याऽधीः । अभि । यः । नक्षति । त्वा ॥ २ ॥

हे इदं त्वत्वाभिस्त्वदीयाभिरूतो जतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ सुप आत्मनः क्वच । शतुरनुम इति विभक्त्यदात्तत्वं ॥ त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा ॥ सुपां सुलुगिति सोराकारः ॥ अभिष्टिपाऽभिगतारः । शत्रवः । तभ्यः पाता रक्षकोऽसि । भवमि । दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य त्वमिनः । ईश्वरं खलु । वरूता ॥ यमितस्कभितस्तमितेति निपातनादीकारस्य ऊकारः ॥ बाधकानां निवारकोऽसि । किंच त्वत्तस्य स्तोत्रादित्याधीरर्वावधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि । यस्त्वा त्वामभिनक्षति हविषा परिचरति ॥

स नो युवंद्रो जोहूचः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।

श्यः शंसंतं यः शशमानमूती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेपंत ॥ ३ ॥

आ । नः । युवा । इदं । जोहूचः । सखा । शिवः । नरां । अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शशमानं । ऊती । पचंतं । च । स्तुवंतं । च । प्रऽनेपंत ॥ ३ ॥

युवा तरुणो यष्टृणा फलस्य शर्मयिता वा जोहूचः स्तोत्रभिराहुतव्यो होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः सुवकरः स इद्रो नरा ॥ नृशब्दस्याभि क्वादसो गुणः नरशब्दस्य वास्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः ॥ कर्मनंतृणां मस्माकं पाता पालको भवति । यः शस्त्राणि शंसंतं यश्च शशमानः ॥ शशः श्रुतगती ॥ क्रियाः कुर्वीणं पुरोडाशादिकं हवींषि पचत स्तुवत मामभि स्तोत्रं कुर्वीणं । स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमवसाध्यत्वेन भद्रस्य प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमय यजमानमूती कृत्या रक्षणं प्रणेपत ॥ नयतर्लेटि सिद्धं कर्ममिति सिप । अडागमः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ कर्मणा पारं प्राप्यंत ॥

तमु स्तुष इदं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा ववृधुः शशदुश्च ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४ ॥

तं । ऊं इति । स्तुषे । इदं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । ववृधुः । शशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

तमु तमेवद्र स्तुषे । स्तौमि । तथा तमिन्द्रं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निद्रे पुरा पूर्वं स्तोतारो ववृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शशदुश्च । शत्रून् हिंसितवतश्च ॥ शद्रू शतने । लिटि तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ इयानः स्तोत्रभिर्याचमानः स इद्रो ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य वस्वो वसुनः काममभिलाषं पीपरत् । अभिलषितफलदानेन पुरयतु ॥

सो अंगिरसामुचया जुजुष्वान्वसा नूतोदिद्रो गातुमिषणन ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्त्वानमस्य चिच्छिन्नथत्पूर्याणि ॥ ५ ॥

सः । अंगिरसां । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इंद्रः । गातुं । इष्णन् ।
मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चित् । शिञ्जथत् । पूर्याणि ॥ ५ ॥

अंगिरसां संबंधीन्वचथोक्तानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लिटि कृत्स्नी रूपं ॥ सेवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरुपद्रुतानामंगिरसां मार्गमिष्णन् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तूतोत् ॥ तु वृद्धा-
वित्यस्य लङि बह्वलं हृदसीति विकरणस्य झुः ॥ अवरधयत् । किंच स्तवान् स्तोतुभिः स्तूयमानः सूर्येण स्वात्म-
भूतेनोषसो मुष्णन् अपहरन् । उदिते हि सूर्ये उषसो व्यावर्तते । तादृशः स इंद्रोऽश्वस्य । अश्रुते स्वतेजसा सर्वं
जगदित्यश्वः कश्चिदसुरः । तस्य पूर्याणि पुरातनानि पुराणि बलानि वा शिञ्जथत् । अश्वयथत् । शिञ्चि-
लीचकार ॥ २५ ॥

स ह श्रुत इंद्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मत्तमः ।

अव प्रियमर्शसानस्य साह्याज्जिह्वो भरहासस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । इंद्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मत्तमः ।

अव । प्रियं । अर्शसानस्य । सहान् । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६ ॥

देवो द्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान् अत एव दस्मत्तमः सर्वरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे मनोरथमूर्ध्वो
भुवत् । कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु ॥ नाम प्रीसद्वो । हति पुरणः ॥ तदुच्यते । साह्यान् शत्रून्भिवन्
स्वधावान् बलवानिन्द्रोऽर्शसानस्य लोकं बाधमानस्य दासस्यैतन्नामकस्यासुरस्य प्रिय शिरोऽवभरत् । अधः
पातयतु ॥ हरतलेन्याडागमः । ह्यहोर्भः ॥

स वृत्रहृदः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि ।

अर्जनयन्मनवे क्षामपश्च सचा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥ ७ ॥

सः । वृत्रऽहा । इंद्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरंदरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।

अर्जनयत् । मनं । क्षां । अपः । च । सचा । शंसं । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥

वृत्रहा वृत्रस्य हंता पुरंदरः । वरपुरां दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निष्कृष्टजातीर्दासीरूपक्षपयित्रीरा-
सुरीः सना धैरयत् । व्यनुदत् । किंच मन्वे मनोरथं वा पृथिवीमप उदकानि चाजनयत् । यजमानस्य सचा
महान् शंसमभिनायं तूतोत् । कामप्रदानेन पुरयत् ॥ तु वृद्धाविति स्तोत्रो धातुः । शपः झुः । तुजादिस्वाहीर्घः ॥
यद्वा सचा महत् शंसं शंसनीयं शस्त्रं कामप्रदानेन वर्धयत् । यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णाख्येनासुरेण निषिक्तर-
तस्का दासीर्भार्या धैरयत् । व्यनुदत् । तथा मंचः । यः कृष्णगर्भा निरहृज्जिज्ञाना । १. १०१. १ । इति ॥

तस्मै तवस्यमनु दायि सचेद्राय देवेभिरणसातौ ।

प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुहृत्वी दस्यूनपुर आयसीनि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यं । अनु । दायि । सचा । इंद्राय । देवेभिः । अरणसातौ ।

प्रति । यत् । अस्य । वज्रं । बाह्वोः । धुः । हृत्वी । दस्यून । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवनशीलैः स्तोत्रभिरणसातौ वृद्धकलाभि निमित्ते तस्मा इंद्राय तवस्यं तवसे बलाय हितं बलवर्धनं
हविः सचा संततं सर्वेष्वहःसु अनु अनुक्रमेण सवनत्रये दायि । अदायि । यद्वा तवस्यं । यद्वलं प्रवृद्धाय दीयते
तत्तवस्यं । देवेभिर्देवैश्चकमजनेऽनुक्रमेण तद्वलं तस्मा इंद्रायादायि । तथा मंचः । अनु ते दायि मह इंद्रि-
यायेति । यद्यदास्त्रं दस्यं बाह्वोर्वज्रं प्रति धुः । स्तोतारोऽसुरवधसूचकेन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः । स्तूयमानो

हीद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः । दधातेर्बुद्धिं गातिश्चेति सिचो लुक् । आत इति श्लेषः ॥ ततस्तेन वक्ष्य
दस्युनसुराण हत्वी हत्वा तदीया आयसीरघोमयी पुरो नितारीत । नितरामनाशयत् ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ २६ ॥

विश्वजित इति षड्च दशमं मुक्तं गार्त्तमदमेद्र । अथ चिष्टुप । शिष्टाः पच जगत्स्य ॥ तृतीये पर्याये होतु
शस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सचाजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अञ्जिते भरंदाय सोमं यजताय हर्यतं ॥१॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वऽजिते । सचाऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।

अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमं । यजताय । हर्यतं ॥१॥

हे अश्वयो इन्द्राय सोम भर । सपादय । कीदृशाय । विश्वजिते । सर्वस्य जेत्वे । तदेव प्रपचयति । धनजिते
शत्रुविजयेन तदीयधनानां जेत्वे । स्वजिते स्वर्गस्य जेत्वेऽधिपतये । सचाजिते सचा मतत जयशीलाय महतो
जेत्वे वा । नृजिते नृणां नायकानां जेत्वे । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वसस्याद्या भु । तस्या जेत्वे । अश्वजिते गोजिते
बलनापहतानां गवा जेत्वे । अञ्जिते वृत्रेणाक्रातानामपा जेत्वे । यजताय यजनीयाय । तस्मा इन्द्राय हर्यत ॥
हर्य गतिकार्यो । भृमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच् ॥ कमनीय स्पृहणीय वा सोम भरतेति समन्वयः ॥

अभिभुवेऽभिभंगाय वन्वतेऽषाऽह्नाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सचासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥२॥

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय । वन्वते । अषाऽह्नाय । सहमानाय । वेधसे ।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुष्टरीतवे । सचाऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥२॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवेऽभिभंगायसुराणां भजकाय वन्वते ॥ वन पणं समक्तौ । व्यत्ययेन उप्रत्ययः ॥
शत्रूणां धनानां समजकाय । अषाऽह्नाय ॥ सहे कर्मणि निष्ठा । उत्ताभावश्चादस ॥ शत्रुभिरनभिभूताय ।
सहमानाय सर्वसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पूर्णशीवाय ॥ यदा ग शब्दे । आणादिकः कर्मणि
कप्रत्ययः ॥ तुविभर्वज्जमि स्रोतस्याय । वह्नये सर्वस्य वोद्रे दुष्टरीतवेऽन्यदुस्तराय दुर्हिसाय । सचासहे सर्व-
दाभिभवे महतोऽभिभवे वा एवविधायेन्द्राय नमो नम शब्दपूर्वकं स्रोत्रं वोचत । हे स्रोतारो यूय ब्रूत ॥
ब्रूजो लुङि ब्रूवो वचि । अस्त्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङित्यडादेशः । वच उर्मिषुम् । गुणः ॥

सचासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषंसुक्षितः ।

वृतंचयः सहुरिर्विष्टारित इंद्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

सचाऽसहः । जनऽभक्षः । जनऽसहः । च्यवनः । युध्मः । अनु । जोषं । सुक्षितः ।

वृतंचयः । सहुरिः । विष्टु । आरितः । इंद्रस्य । वोचं । प्र । कृतानि । वीर्या ॥३॥

सचासहो बह्वनामभिभविता जनमश्चो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः संभजनीय इति वा । जनसहो बह्वनां जनानामभिभविता अवनः शत्रूणां आबधिता स्वस्थानात् । युध्मो योद्धा जोषमनु प्रीतिमनु उचितः सिक्तः सोमेन । वृत्तचणो वृत्तस्थाभीष्टस्थाचेता संचेता दातेत्यर्थः । यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिसु-
खमागच्छतीति वृत् शत्रुः । तं चयते हिनसीति वृत्तचयः । चयतिर्हिंसाकर्मा । तथा च ब्राह्मणं । यो वै भागिनं भागामुदते चयते धेनं स यदि धेनं न चयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेधेनं । ऐ० ब्रा० २. ७. इति । सङ्गरिः ॥
जसिसहोवरिन्नित्युरिन्प्रत्ययः ॥ अभिभविता शत्रूणां विषु प्रजास्वारितः पालः त्वेन प्रापितो भवति । तादृश खेद्रस्य कृतानि वृक्षहननादिरूपाणि वीर्या सामर्थ्यानि प्रवीर्यं । प्रकीर्षेण वदामि ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।

रधचोदः अथनो वीक्रितस्पृशुरिंद्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥ ४ ॥

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकाव्यः ।

रधचोदः । अथनः । वीक्रितः । पृशुः । इंद्रः । सुयज्ञः । उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४ ॥

अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । आतश्चोपसर्ग इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभृत धनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्धता । दोधतः ॥ दुधिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्या-
सुरस्य वधो हंता गंभीरो महत्त्वेन गंभीर्योपेतः । ऋष्वो महान् यद्वा दर्शनीयः सर्वः । असमष्टकाव्यः ॥ अग्नौ व्याप्ता । कर्मणि निष्ठा । ऊर्ध्वत्वादिङ्कल्पः । नञ्समासः ॥ अन्यैरव्याप्तकर्मा । रधचोदः ॥ रध हिंसासंराध्योः ॥
रधाणां समुदाणां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । अथनः शत्रूणां बलापहारेण शातयिता । वी-
क्रितो दृढांगः पृशुः स्वर्तजसा जगद्धाप्य वर्तमानः सुयज्ञः सुकर्मा । एतादृश इंद्र उषसः स्वः सूर्यं ज्योतिः ।
स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मणं । सूर्यं च जनत । प्रादुश्चकार ॥

यज्ञेन गातुमसुरो विविद्विरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इंद्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥ ५ ॥

यज्ञेन । गातुं । अ. प. सुतुरः । विविद्विरे । धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः ।

अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इंद्रे । हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥

धियो हिन्वानाः । सुतीरिद्वे प्रेरयंत उशिज इंद्र कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोऽगिरसोऽसुरोऽपा प्रेरकादिद्राप्तातुं गवां मार्गं यज्ञेन तपसा विविद्विरे । लिभेरे । ततोऽवस्यवो रक्षणमिच्छंत इंद्रे गाः सुती हिन्वानाः ॥ हि गतिवृद्धोः स्वादिः ॥ प्रेरयतसेऽगिरसोऽभिस्वरा अभितः स्वरः स्वरणं शब्दनं यस्य तेन स्तो-
त्रेण निषदोपसदेन च द्रविणानि गोधनान्यशत । प्राप्नुवन् ॥ अग्नोतेर्लुङि वज्रं कंदमोति विकरणस्य लुक् ॥

इंद्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धाह चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।

पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्यानं वाचः सुदिनत्वमह्नां ॥ ६ ॥

इंद्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिं । दक्षस्य । सुभगऽत्वं । अस्मे इति ।

पोषं । रयीणां । अरिष्टिं । तनूनां । स्वाद्यानं । वाचः । सुदिनऽत्वं । अह्नां ॥ ६ ॥

हे इंद्र श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्रभ्यं धेहि । निधेहि । दक्षस्य ॥ दक्षेर्भावे घञ् ॥ कर्मकरणमा मर्षस्य चित्तिं ख्यातिं धेहि । अस्मे अस्मभ्यं सुभगत्वं शोभनधनवत्त्वं सौभाग्यं वा निधेहि । रयीणां स्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि । तनूनामंगानां । यद्वा तायत एभिः कुलमिति तन्वः पुत्राः । तनोतिः कण्ठ

स इन्द्रः सोमं हेधा विभज्यान्वं भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । ईमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रारिच्यत् । प्रारिचयत् । एतेनार्धमिन्द्राय अर्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तैत्तिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः । तै० सं० ५. ४. ८. ३. । इति ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यः सासहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रः ॥ ३ ॥
साकं । जातः । क्रतुना । साकं । ओजसा । ववक्षिथ । साकं । वृद्धः । वीर्यः । ससहिः ।
मृधः । विऽचर्षणिः ।

दाता । राधः । स्तुवते । काम्यं । वसु । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं । सत्यं । इन्द्रं ।
सत्यः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा बलेन सह ववक्षिथ । विश्वं वोढुमिच्छसि ॥ बहेः सनेतस्य लिटि मन्त्रत्वादास्य भवति ॥ किंच त्वं वीर्यः शत्रुघ्ननादिलक्षणः पराक्रमः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकान् संयामान्वा सासहिः ॥ न लोकाययति पृथीप्रतिपदः ॥ तेषामभिभवता । विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च विशेषेण द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता सन् ववक्षिथेति समन्वयः । सैनमिति परोक्षनिर्देशः । सिद्धार्थश्च ॥

तव त्यन्नयं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पूर्वं दिवि प्रवाच्यं कृतं ।

यदेवस्य शर्वसा प्रारिणा अमुं रिणन्नपः ।

भुवद्विष्वमभ्यादेवमोजसा विदातृजं शतक्रतुर्विदादिषं ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नयं । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमं । पूर्वं । दिवि । प्रऽवाच्यं । कृतं ।

यत् । देवस्य । शर्वसा । प्र । अरिणाः । अमुं । रिणन् । अपः ।

भुवत् । विश्वं । अभि । अदेवं । ओजसा । विदात् । ऊर्जं । शतऽक्रतुः । विदात् । इषं ॥ ४ ॥

नृतो सर्वेषां नर्तयितः हे इन्द्र नयं नराणां हितकरं प्रथमं प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पूर्वं पूर्वकालभवं त्वया कृतं । तव त्यत् तदपः कर्म दिवि स्वर्गलोके प्रवाच्यं । प्रकर्षेण वक्तव्यं । याघनीयमित्यर्थः । किं तत् । देवस्य विजिगीषोरसुरस्यासुं प्राण रिणन् हिंसनं त्वमपस्तनं निरुद्धान्युदकानि प्रारिणाः । प्रिरयः । इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोक्षनिर्देशोऽवशिष्टः । स इन्द्रो विश्वं व्याप्तमदेवं तमोरूपमसुरमोजसा बलेनाभिभुवत् । अभिभवत् । किंच शतक्रतुरिन्द्र ऊर्जं बलं विदात् । इषं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् ॥ विदिर् लाभे शविकरणी । लिथ्यडागमः ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २ ॥

नृतीयेऽनुवाके दश मृत्तानि । तत्रेदमेकोनविंशत्यृचं गार्त्तमदं प्रथमं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । गणा नामेकोना ब्राह्मणस्यत्यं ह बार्हस्पत्यास्तु दृष्टालिंगाः पंचदशत्ये त्रिष्टुभाविता । पंचदशैकोनविंशो च त्रिष्टुभा । श्रिष्टा जगत्यः । यासु बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता बार्हस्पत्याः । श्रिष्टा ब्राह्मणस्यत्याः ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टव एतत्सूक्तं । सृष्टोदकमिति खंडे सूचितं । गणानां त्वा प्रथमं यस्य । आ० ४. ६. । इति ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद् सादनं ॥ १ ॥

गणानां । त्वा । गणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां । उपमश्रवऽतमं ।

ज्येष्ठराजं । ब्रह्मणां । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । जतिऽभिः । सीद् । सदनं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोऽन्नस्य परिवृढस्य कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिवृत्तानां संबंधिनां गणपतिं स्वीयानां पति । कवीनां क्रांतदर्शनां कविं । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽनयेत्युपमा । सर्वेषामन्ना-
नामुपमान श्रवोऽन्न यस्य स तथोक्तः । अतिशयेनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ उपमः माद् माने । आतश्चोपसर्गे
करणेऽङ्प्रत्ययः । द्यापोः सत्ताकदसोरिति ह्रस्वत्व ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रशस्त्यतमाः । तेषां मध्ये राजतं
ब्रह्मणा मन्वाणा स्वामिनं त्वा त्वा हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याहुयामः । किंच नोऽस्माकं सुतीः शृण्वन् त्वमूर्तिभिः
पालनं हंतुर्भुतः सादन । सीदत्यस्मिन्निति सदनं । यज्ञगृहमासीद् । उपविश ॥

देवांश्चिन्ते असुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उस्मा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्यं । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं । भागं । आनशुः ।

उस्माऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषां । इत् । जनिता । ब्रह्मणां । असि ॥ २ ॥

असुर्यं असुराणां हंतः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञाहं
भागमानशुः । प्राप्नुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतेर्विशेषण । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति
योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः । प्रचेतस त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानश्रिः । कर्मविघ्न-
कारिणामसुराणां रक्षोघ्नमंचरपाकरणात् । न वै ब्रह्मण्वद्रिप्यति । ऐ० ब्रा० १. १३ । इति श्रवणात् । ज्योतिषा
तेजसा महो मंहनीयः सूर्य उस्मा इव । उस्माः किरणाः ॥ स्फुरितं चोत्पादिना रक्तप्रत्ययः ॥ यथा किरणान्
जनयति तथा विश्वेषा सर्वेषां ब्रह्मणां मन्वाणां जनिता जनयितुवांसि ॥ जनिता मंच इति निपातनाश्लेषः ॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममिचदंभनं रक्षोहणं गोचभिदं स्वविदं ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्य । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मन्तं । रथं । मृतस्य । तिष्ठसि ।

बृहस्पते । भीमं । अमिचऽदंभनं । रक्षःऽहनं । गोचऽभिदं । स्वऽविदं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पते परिरपः । परितो रपः पापरूपं रक्षः ॥ यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । कृिप ॥ परिवदतो
निदकान् तमांसि च विबाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मन्तं ज्योतिषा तद्वतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां
भयकरममिचदंभनं शत्रूणां हिंसकं । तदेवाह रक्षोहणं रक्षसां हन्तारं गोचभिदं मेघानां भेत्तारं स्वविदं स्वर्गस्य
संभक्तं रथमातिष्ठसि । अर्धतिष्ठसि ॥

मुनीतिभिर्नयसि चायसे जनं यस्तुभ्यं दाशाच्च तमंहो अश्रवत् ।

ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत्तै महित्वनं ॥ ४ ॥

मुनीतिऽभिः । नयसि । चायसे । जनं । यः । तुभ्यं । दाशात् । न । तं । अंहः । अश्रवत् ।

ब्रह्मऽद्विषः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनं ॥ ४ ॥

हे बृहस्पते मुनीतिभिः । शोभनं नीतयो येषु ते मुनीतयः सन्मार्गाः । तेजं नयसि । अपेक्षितफलं प्राप-
यसि । चायसे । जनमापन्नो रक्षसि च । यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत् ॥ दाशु दाने ।

लेख्यडागमः ॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्रयत् । न प्राप्नुयात् ॥ अश्रोतेर्लोष्टि व्यत्ययेन परस्त्रीपदं ।
अडागमः ॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि । किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य परिपां
ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि ॥ मीड् हिंसायां । क्तिप् ॥ ते तव तत्तादृशं महि महत् प्रभूतं महित्वन माहात्म्यमासि ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न इयाविनः ।

विश्वो इदस्माद्धरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तं । अंहः । न । दुःऽइतं । कुतः । चन । न । अरातयः । ति । ति । रुः । न । इयाविनः ।

विश्वः । इत् । अस्मात् । धरसः । वि । बाधसे । यं । सुऽगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयामि तं जनमंह आहंतव्यं दुःखं न बाधते ।
दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातयो हिमकास्तं जनं कुतश्चन सर्वासु दिक्षु न तितिरुः ॥ तिरतिर्हिं-
साकर्मा । लिट् ॥ न हिंसंति । तथा इयाविनः । मनस्यन्यतिक्रयाया चान्यदित्येतद्व्यं येषामसि ते इयाविनो
वचकाः । तिऽपि तं जनं न बाधते । किंच धरसो हिंसिका विश्वः सर्वाः सेनास्तदर्थं विबाधसे । विशेषेण
बाधस एव ॥ ॥ २९ ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृच्चक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि हरो दधे स्वा तं मर्मर्तुं दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।

बृहस्पते । यः । नः । अभि । हरः । दधे । स्वा । तं । मर्मर्तुं । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत् सन्मार्गश्च भवसि । विचक्षणो विशेषेण द्रष्टा
सर्वज्ञस्त्वं । तव व्रताय त्वत्संबन्धिनं यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रिर्जरामहे । सुमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा । यः पुमान्
नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य ऋः । इह कौटिल्ये । भावेऽमुन ॥ कौटिल्य दधे विदधाति त स्वा स्वीया दुच्छुना
दुर्बुद्धिहरस्वती वेगवती सती मर्मर्तुं । मोचयतु ॥ मृड् प्राणत्यागे । अंतर्भावितव्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुऽगं । नः । अस्यै । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवामिमुखमागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः ॥ सानु समुच्छ्रितामति
यास्कः । नि० २. २४. ॥ वृकः ॥ वृक आदानि ॥ धनादीनामादाता यो मर्तो मनुष्योऽनागसोऽपराधहीनाज्ञो
ऽस्मान् मर्चयात् ॥ मर्चयतिर्हिंसाकर्मा । हिंस्यात् । तं मर्तं पथो वैदिकास्मागोदपवर्तय । निवर्तय । नोऽस्मा-
कमस्यै देववीतये । देवानां वीतिं सोमभक्षणमर्चयतीति देववीतिर्यज्ञः । अस्यै देववीतयेऽस्यै यज्ञाय
नोऽस्माकं सुगं सुष्ठु गंतव्यं मार्गं कृधि । कृष । यज्ञानुष्ठानाय सुमतिं देहीत्यर्थः ॥

चातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पतरधिवक्तामस्मयुं ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुस्ममुच्चशन ॥ ८ ॥

चा॒तारं॑ । त्वा । त॒नूनां॑ । ह॒वाम॑हे । अ॒वऽस्य॑तः । अ॒धिऽव॑क्ता॒रं । अ॒स्मऽयुं॑ ।
बृ॒हस्प॑ते । दे॒वऽनि॑दः । नि । ब॒र्हय॑ । मा । दुः॒ऽए॒वाः । उ॒त्त॑रं । सु॒खं । उ॒त् । न॒श्न॑ ॥ ८ ॥

अवस्यतः उपद्रवेभ्यः पारयितः । यद्वा अवसा रक्षणेनापन्नः पारयितः हे बृहस्पते तनूनामंगानां पुत्रादीनां वा चातारं पालयितारमधिवक्ता रमस्मासु पक्षपातेनाधिकं वक्ता रमस्मासु हविष्प्रदानस्मान् कामयमानं त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याहुयामः । किंच देवानिदो देवानिदकागसुरान् निबर्हय । विनाशय । कुरेवा दृष्टगमना दुर्बुद्धयः शचव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुखं सुखं मा उत्तश्न । मा व्याप्नुवन्तु ॥

त्वया॑ व॒यं सु॒वृधा॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते॒ स्या॒र्हो वसु॑ म॒नुष्या॑ द॒दीम॑हि ।
या॑ नो॒ दूरे॑ त॒ळितो॑ या अ॒रा॒तयो॑ऽभि॒ संति॑ ज॒भया॑ ता अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥
त्वया॑ । व॒यं । सु॒ऽवृ॒धा । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । स्या॒र्हो । वसु॑ । म॒नुष्या॑ । आ । द॒दीम॑हि ।
याः । नः॑ । दूरे॑ । त॒ळितः॑ । याः । अ॒रा॒तयः॑ । अ॒भि । संति॑ । ज॒भय॑ । ताः । अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुधु वर्धयिष्या त्वया हेतुना वयं स्यार्हो स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां सुसुगतिं चतुर्थीबहुवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातुभ्य आददीमहि । गृहीमहे ॥ आहो दोऽनास्यविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयः याश्च तळितोऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभि संति । अभि भवन्ति अनप्रसः कर्महीनान् ता अरातीस्तान् शत्रून् जंभय । नाशय ॥ अभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र निरुक्तं । त्वया वयं सुवर्धयिष्या ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तळितो याश्चातिकेऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्रसोऽप्र इति रूपनाम । नि० ३. ११. इति ॥

त्वया॑ व॒यमु॒त्तमं॑ धी॒महे॑ वयो॒ बृ॒हस्प॑ते॒ पप्रि॑णा॒ सस्त्रि॑ना॒ युजा॑ ।
मा॒ नो॒ दुःशं॑सो॒ अभि॑दि॒प्सुरि॑ण॒त॒ प्र सु॑शं॒सा म॒तिभि॑स्तारि॒षीम॑हि ॥ १० ॥
त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्त॑मं । धी॒महे॑ । वयः॑ । बृ॒हस्प॑ते । प॒प्रि॒णा । स॒स्त्रि॒ना । यु॒जा ।
मा । नः॑ । दुः॒शंसः॑ । अ॒भि॒दि॒प्सुः । ई॒श॒त॒ । प्र । सु॒शं॒साः । म॒ति॒भिः । तारि॑षीम॒हि ॥ १० ॥

हे बृहस्पते पप्रिणा ॥ पू पालनपुङ्गवोः । आदृगमहनेति किम्रत्ययः । ह्यंदसो यणादेशः ॥ कामानां पुरंकेण सस्त्रिणा गुप्तेन युजं सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो हविलंबलणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणं । देवादिक् ॥ दुःशंसो दुःशंसनीयोऽभिदिप्सुरभिर्दंभितुमभिभवितुमिच्छुः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशिष्ट । ईशरो मा भवतु ॥ ईश ऐश्वर्यं । लेव्यडागमः ॥ वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षेण वर्धेमहि ॥ ३० ॥

अ॒नानु॑दो वृ॒षभो॑ जग्मि॒राह॑वं निष्ट॒प्ता श॑चुं पृ॒त॒नासु॑ सा॒सहिः॑ ।
अ॒सि स॒त्य ऋ॒णया॑ ब्र॒ह्मण॑स्पत॒ उ॒यस्य॑ चि॒ह्मि॒ता वी॒कु॒हर्षि॑णः ॥ ११ ॥
अ॒न॒नु॒ऽदः॑ । वृ॒षभः॑ । जग्मि॑ । आ॒ऽह॒वं । निः॑ऽत॒प्ता । श॑चुं । पृ॒त॒नासु॑ । स॒सहिः॑ ।
अ॒सि । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः॑ । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । उ॒यस्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒कु॒हर्षि॑णः ॥ ११ ॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यननुदः । दाचंतरशून्य इत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्धयता । आहवं ॥ आह्वयतेऽचेत्याहवो युजं । आह्वि युजे । पा० ३. ३. ७३. इत्यप्रत्ययः संप्रसारणं च ॥ तद्युजं जग्मिर्गता ॥ आदृगमहनेति किम्रत्ययः । लिङ्ङावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः ॥ शचुं

शातधितारं निष्ठता । नितरां तस्य तापकः ॥ तुनंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः । निसखपतावनासेवने । पा० ८. ३ १०२ ।
इति षत्वं । तादौ च नितीति गतिः स्वरः ॥ पुतनासु संयामेषु सासहिः शत्रूणामभिभविता । एतावृशस्त्व सत्यः
सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि । अज्ञाया अज्ञस्य यावद्विधासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । खंतस्य क्षिपि शिकृपि
क्षोपो क्षोर्वलीति वल्लोपः ॥ किंच उयस्य चित् ओजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता बीकुहर्षिणो बृहहर्षस्य
कामुकस्य नास्तिकस्य चिह्नमितासि ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शसामुपो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरवस्य शर्धतः ॥ १२ ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिषण्यति । शसां । उयः । मन्यमानः । जिघांसति ।

बृहस्पते । मा । प्रणक् । तस्य । नः । वधः । नि । कर्म । मन्युं । दुः । एवस्य । शर्धतः ॥ १२ ॥

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यदा आसुरवृत्तिविशिष्टेन मनसास्मान रिषण्यति । हिनस्ति ॥ दुर-
सुर्द्वेषास्यवृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ यक्षोयः पापचिन्तो मन्यमान आत्मानं बद्ध मन्यमानः पुमान्
शसामुक्थस्य शसितार । यदा अस्माकमाशंसां । शसितृणामय इति वा योजनीयं । अस्मान् जिघांसति ।
हंतुमिच्छति ॥ इति सत्यज्ज्ञानगमां समीति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुधं ॥ नो
ऽस्मात्मा प्रणक् ॥ पृची संपर्के अमृविकरणी । व्यत्ययेनामागमः । चादिजोप इति न निघातः । व्यत्ययेनाबु
दासः ॥ किंच दुरवस्य दुष्टगमनस्य शर्धतो बलवतः । यदा दुष्टाभिसंधिवेगं कुर्वतसस्य मन्युं क्रोधं ज्ञानं वा
नि कर्म । त्वत्प्रसादान्निराकुर्ष्य ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गंता वाजेषु सनिता धनंधनं ।

विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वोऽमृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथा इव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गंता । वाजेषु । सनिता । धनंऽधनं ।

विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववर्हः । रथान्ऽइव ॥ १३ ॥

स बृहस्पतिभरेषु संयामेषु हव्यो योऽमृभिः स्वरक्षणार्थमाह्लातव्यो नमसोपसद्यः सर्वैर्नमसोपसदनीयः ।
किंच वाजेषु गंता । संयामेषु रथार्थं गमनशीलः । तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता ॥ तुनंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः ॥
तथार्थः स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिमवनेच्छावतीर्विश्वा इत् सर्वा एव मृधो हिंसिकाः सेना रथानिव
युद्धे वेगेन परकीयान्त्रथानिव विववर्ह । विशेषेण शिशिलीचकार । यदा इवशब्दसार्थः । रथान् विववर्ह ॥
लङ्गर्थे लिट् ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसंस्तार ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यं ।

आविस्तत्कृष्व यदसंस्त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अर्दय ॥ १४ ॥

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टऽवीर्यं ।

आविः । तत् । कृष्व । यत् । असंस्त । ते । उक्थ्यं । बृहस्पते । वि । परिरापः । अर्दय ॥ १४ ॥

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिग्मया तपनी तापकारिण्या हेत्वा रक्षसो राक्षसांस्तप । तापय । ये
राक्षसा बृष्टवीर्यं युद्धेषु बृष्टपराक्रमं त्वां निदे निंदाया विषयं दधिरे । कृतवन्तः । तान् तापयेति समन्वयः ।
ते तबोक्थं सर्वः प्रशंसनीयं यदीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व । प्रकटीकृष्व । तेन च वीर्येण परिरापः
परिवदतो निंदकानसुरान् व्यर्दय । विशेषेण बाधस्त ॥

बार्हस्पत्ये पशविषा हादपोऽनुवाका । प्रदानानामिति खंडे सूत्रितं । बृहस्पते अति यदर्थो अर्हात्तमुत्तिष्या
उप वाचः सचंते । आ० ३. ७. इति ॥ एषवाञ्छिनशस्त्रे परिधानीया । सूत्रितं । बृहस्पते अति यदर्थो अर्हादिति
परिधानीया । आ० ६. ५. इति ॥

बृहस्पते अति यदर्थो अर्हाद्युमङ्घिभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचं ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्थः । अर्हात् । युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शर्वसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणं । धेहि । चिचं ॥ १५ ॥

ऋतप्रजात सथेनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्थः श्रेष्ठो ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्रुद्रवर्चसं तेजोऽर्हात् ।
पुञ्जयेत् ॥ अर्हं पुजायां । निव्यडागमः ॥ जनेषु ब्राह्मणेषु युमत दीप्रियुक्तं क्रतुमत् ज्ञानोपेतं यद्रुद्रवर्चसं विभा-
ति । विशेषेण दीप्यते । यद्य शर्वसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत् ॥ दीदयति दीप्रिकर्मा ॥ दीपयति । चिचं
चायनीयं तद्रुद्रवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि । निधेहि ॥ यद्वा अर्थ उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात् ।
अदधीत । यद्य त्वदत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वानेषु दीप्रियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यद्य धनं शर्वसान्न-
दिममृद्धा दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि ॥ तथा च ब्राह्मणं । बृहस्पते अति यदर्थो
अर्हादित्यतया परिदध्यान्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चस्कामोऽतीव वान्यान्ब्रह्मवर्चममर्हति युमदिति युमदिव वै ब्रह्म-
वर्चसं विभातीति यीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजातति दीदायैव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु
द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवति । ऐ० ब्रा० ४. ११. इति ॥ ३१ ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि दुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।

आ देवानामोहन्ते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । दुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जागृधुः ।

आ । देवानां । ओहन्ते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्थानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चारीराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये
चौरा द्रुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थानं निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीये-
ष्वाभिजागृधुः । अभिकाञ्चति ॥ गृधु अभिकाक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि व्रयो विशेषेण वर्जनं ॥ व्री
व्री इति धातू वर्जने वर्तते । य एव विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति जैनं दक्षिणा व्रीणाति । नि० ब्रा० २. २. ५. १. ।
इत्येकस्य वर्जनार्थं दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवहति । देवानां यागान्
सुतीक्ष्णं न करवामेति मन्यत इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः सामम-
यात्त्वन्तः परः परस्तादन्यदुत्कृष्टं साम यद्रुद्रोघं । साम वै रचोहेति । न विदुः । न जानन्ति । किंतु सर्व-
साधकं साम त्वामिव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजन्तासाम्नःसाम्नः कविः ।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्दुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजन्त । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।

सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । दुहः । हन्ता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भूतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजगद्धि । अजीवनत्
खलु । तत्स्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः ॥ कु शब्दे । अथ हरिति इत्ययः ॥ उच्चारयिता कर्तासि ।

यद्वा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सरेण त्वामजीजनत् । किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो
महत ऋतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने ऋणचित सोतृकाममृणमिव चिनोतीति ऋणचित । किंच
ऋणयाः पापकृपस्य ऋणस्य यावयिता पृथक्कर्ता च द्रुहः कर्मणो द्रोग्धुरमुगस्य हंता भवेति ॥

तव श्रिये व्यजिहीत पर्वतो गवां गोचमुदसृजो यदंगिरः

इंद्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौञ्जो अर्णवं ॥ १८ ॥

तव । श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोचं । उत्सृजः । यत् । अंगिरः ।

इंद्रेण । युजा । तमसा । परिऽवृतं । बृहस्पते । निः । अपां । औञ्जः । अर्णवं ॥ १८ ॥

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वलेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं व्यजिहीत ।
विवृतद्वारतामगच्छत् । ततस्त्वं यद्यदा गोचं ॥ इति चकव्यचक्षेति ममूहार्थे चप्रत्ययः ॥ गवां समूहमुदसृजः ।
निरगमयः । तदेंद्रेण युजा सहायेन युक्तस्त्वं तमसा वृत्रासुरेण परीवृतं परित आक्रांतमपामर्णवं स्थानभृतं
मेघं निरौञ्जः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिव्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जिव्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां सोत्राणामधिपते अस्य जगतो यन्ता नियामकस्त्वं सूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्राह्मणस्यत्वं
सूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षणं संतानं जिव्व ॥ जिविः प्रीणनाथः । लोटि रूपं ॥ प्रीणय ।
भवादृशा देवा यदवन्ति रक्षन्ति तत्तादृशं विश्वं सर्वं भद्रं कल्याणं भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीराः
शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभूर्तामिदं सोचं वदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यर्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण साधणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ अषिच्छंदोदेवताविनययोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते ॥ गार्त्तमदस्य द्वितीयमंडलस्य तृतीयेऽध्याये
दश सूक्तानि । तत्रैकं सूक्तं व्याकृतं । सेमामिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अश्वानुकम्यते । सेमां षोडशांत्या त्रिष्टुप्
द्वादशी च सेंद्री चेति । मंडलद्रष्टा गुत्समद अषिः । द्वादशीषोडशी त्रिष्टुभी । शिष्टाश्चतुर्दश जगत्थः । ब्राह्म-
णस्यत्वं हेतुकृत्वात् तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि चीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्यत्वात् । अस्य सूक्तस्य द्वादशेंद्री
हंद्रदेवता । चशब्दाद्ब्राह्मणस्यत्वा च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतस्तु बिंवादवगंतव्यः ॥

सेमामविडु प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।

यथा नो मीढ्वान्स्तवन्ते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिं ॥ १ ॥

सः । इमां । अविद्धि । प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढान् । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते । सीसंधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्रदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण मृतां क्षुति-
मविद्धि । प्रामुहि ॥ अवतेः प्राप्यर्थस्य लोच्येतद्रूपं ॥ वयं च त्वामया अनया ॥ कांदसो वर्षालोपः ॥ नवया
शूतनया प्रत्ययया महा महत्या गिरा वेदरूपया क्षुतिलक्षणाया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परि-
चरणकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढान् भेक्ता क्षुतेर्वर्षिता । कर्तेति यावत् । तव सखा मित्रभूतः
सग यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते । त्वा स्तौति । हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मन्त्रस्य स्वामिन् स त्वं
नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीसंधः । साधय ॥ कांदसे नृदि चक्ष्येतद्रूपं ॥

यो नन्वा न्यनम न्योजसो तादर्दमन्युना शंबराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविश्वसुमंतं वि पर्वतं ॥ २ ॥

यः । नन्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अर्दः । मन्युना । शंबराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुऽमंतं । वि । पर्वतं ॥ २ ॥

यो ब्रह्मणस्पतिर्नन्वानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत । नितरामनमयत् । प्रक्षीभूतान्य-
करोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनुना क्रोधेन वा ॥ मन्युर्मन्यते दीपिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधक-
र्मणो वा । नि० १०. २० । इति यास्कः ॥ शंबराणि ॥ मेघनामैतत् ॥ मेघान् व्यर्दः । वर्षणार्थं विदारितवान् ॥
दृ विदारण इत्यस्माद्यङ्लुगताङ्गश्चेतद्रूपं ॥ तदनंतरमच्युता अच्युतानि नैचक्ष्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्रा-
च्यावयत् । प्रकर्षेणागमयत् । मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं चलनामामुरेण बिल-
द्वारं पिधानार्थं निहतं शिलोच्चयं आ च आभिमुख्येन चेत ॥ चक्षन्त्येदर्थः । समुच्चयार्थत्वे तु चवायोगे
प्रथमेति पूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चेदर्थे तु निपातिर्यथादिहन्तेति निघा-
तप्रतिपदः सिध्यति ॥ अविशत् । विशपिण प्रविशति । तदानी तन्नोरूप धन प्राप्नोदित्यर्थः ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्तुमश्रथ्णदृष्ट्वा अर्दंत वीळिता ।

उक्ता आजदभिन्नब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानां । देवऽतमाय । कर्त्तुं । अश्रथ्णन् । दृष्ट्वा । अर्दंत । वीळिता ।

उत् । गाः । आजत् । अभिन्नत् । ब्रह्मणा । वलं । अगूहत् । तमः । वि । व्यचक्षयत् ।

स्वपरिति स्वः ॥ ३ ॥

देवानामिन्द्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ॥ पृथर्थे चतुर्थी ॥ ईदृशस्य ब्रह्मणस्पते-
स्तत्कर्त्तुं कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति चेदुच्यते । दृष्ट्वा दृढानि पर्वतादीन्यश्रथ्णन् ॥ अथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः ॥
अस्य बलंन अश्रितानि विक्षिष्टान्यभवन् । तथा वीळिता संस्तभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च
वीळयतिश्च संस्तभकर्मणाविति यास्कः । नि० ५ १६ ॥ अर्दंत । मृदून्यभवन् ॥ अर्दतिर्मृदूभावकर्मा ॥ अपि च
स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहृता गा उदाजत् ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ देवान्प्रत्युदगमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मन्त्रेण
वलं सर्वस्यावारकमसुरमभिनत । मन्त्रस्य सामर्थ्येनाभिस्तीत् । तदनंतरं वलेनोत्पादितं तमो ध्वांतमगूहत् ॥ गूह
मवरणे ॥ गूढमदृष्टमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्स्थमदर्शयत् ॥ चष्टिः
पश्चात्कर्मा ॥

अशमांस्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ ४ ॥

अशमंऽआस्यं । अवतं । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारं । अभि । यं । ओजसा । अनृणत् ।
तं । एव । विश्वे । पपिरे । स्वऽदृशः । बहु । साकं । सिंसिचुः । उत्सं । उद्विणं ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मन्त्रस्य पतिः पालयिता देवोऽरमास्यमशमवदुदतरास्यं । यास्तस्त्वाह । अशमवत-
मास्यंदनवतं । नि० १०. १३. । इति आपनवतमासेचनवतमिति तस्यार्थः । मधुधारं मधुर्मादयित्री उदकधारा
यस्य तादृशमवतमवसात्ततं विसृतं यं मेघमोजसा बलिनाभ्यनृणत् ॥ उद्विरे हिंसानादरयोः ॥ अहिंसीत ।
वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः । तमेव मेघं विश्वे सर्वं स्वर्दृशः । स्वरादित्यः । तस्य सर्वधिनी द्रष्टारी रश्मयः पपिरे ।
धर्मकाले पिबन्ति । मेघेन वृष्टस्योदकस्य पात्रात्तमेव पिबन्तीत्युच्यते । ' च रश्मयो वर्षासूतसमुत्सेचनवतमुद्वि-
णमुदकवतं मेघ साकं सह युगपदेव बह्वं सिंसिचुः । धर्मकाले यत्पीतं ततोऽपि बह्वतर सहस्रगुणितं
सिंचन्तीत्यर्थः ॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरंत वः ।

अयंतता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । मातऽभिः । शरत्ऽभिः । दुरः । वरंत । वः ।

अयंतता । चरतः । अन्यत्ऽअन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

हे अतिव्यजमाना वो युष्मदर्थं सना सनातनानि ता तानि का चित् कानि चित् ब्रह्मणस्पतिः प्रज्ञा-
नानि भुवना भुवनानां ॥ भुपं मुनुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ भुवनानामुदकानां भवीत्वा भाव्यानां कुरो द्वाराणि
माद्भिर्मसैः ॥ पद्भिर्दिवादिना मासशब्दस्य मास्भावः । स्वतवस्मासोषसां च त इत्यते । पा० ७. ४. ८. २. । इति
तत्त्वं ॥ शरद्भिः संवत्सरैश्च वरंत । विवृण्वन्ति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराभ्युद्वाटयन्तीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि ।
ब्रह्मणस्पतिर्या यानि वयुना ॥ ज्ञानानामेतत् ॥ ज्ञानानि मन्त्रविषयाणि चकार । कृतवान् । तदनंतरमयंतता
अयतमानावप्रयत्नाबुभौ लोको बौध पृथिवी च अन्यदन्यदित अन्यदन्यदेव पृथिवी वृष्टिजनं दिव्यमुदक
बौधदककार्यं हविर्लक्षण पार्थिवमन्नं एवं परस्परव्यातिहारिण चरतः । भुजानि ॥ चर गतिभक्षणयोः ॥ ५ ॥

अभिनक्षंतो अग्नि ये तमान्पुनर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितं ।

ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यान्ता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशं ॥ ६ ॥

अभिऽनक्षंतः । अभि । ये । तं । आन्पुः । निऽधिं । पणीनां । परमं । गुहा । हितं ।

ते । विद्वांसः । प्रतिऽचक्ष्यं । अनृता । पुनः । यतः । उं इति । आयन् । तत् । उत् ।

इयुः । आऽविशं ॥ ६ ॥

गोसमूहं पणिभिरसुरैरपहते सति पणीनां स्थानं सरमाख्यया देवशुन्या ज्ञात्वा ब्रह्मणस्पतिना सृष्टा
अगिरसस्तस्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता मायाश्च दृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं स्वहस्तोद्धूतेनापिना दग्ध्वा
प्रत्यागच्छन् । तदेतद्दृष्ट्वेनोच्यते । अभिनक्षंतोऽभितो गच्छतो येऽगिरसस्तं निधिं गोसमूहरूपं निधानं धनं
परममुत्कृष्टं पणीनां ॥ नृतोयार्थे षष्ठी ॥ पणिभिर्गुहायां निहितं स्थापितमभ्यानशुः । अभिलक्ष्यानगिरिः । प्राप्त
वतः । विद्वांसोऽभिज्ञास्तेऽगिरसोऽनृता अनृतान्यसुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविशमावेष्टुं प्रवेष्टुं यत
उ यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । उत्कर्षेण प्राप्ताः ॥

अनृतावानः प्रतिचक्ष्यान्ता पुनरात आ तस्युः कवयो महस्पथः ।

ते बाहुभ्यां धमितमग्निमशमन्ति नकिः षो अस्त्यरणो जहर्हि तं ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः। प्रतिऽचक्ष्यं। अनृता। पुनः। आ। अतः। आ। तस्युः। कवयः। महः। पयः।
ते। बाहुऽभ्यां। धमिन्तं। अग्निं। अरमनि। नकिः। सः। अस्ति। अरणः। जुहुः। हि। तं ॥ ७ ॥

ऋतावानः । ऋतमिति सत्यनामधेयं । तद्वतः कवयः कान्तदर्शिनः सर्वज्ञा अंगिरसोऽनृता अनृतानि
प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्यथो महतो मार्गान् प्रति आतस्युः ।
अवतस्मिन् । अर्वातष्ठमानाश्च ते बाहुभ्या हस्ताभ्यां धमिन्तं मण्यनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमरमनि पशूनां
निवासभूते शिलोच्चये जङ्गहि । दग्धु त्यक्तवन्तः खलु । अरणोऽरमयिता दहिन दुःखकारी सोऽपि पूर्वं तच्च
नकिरसि । न विद्यते । अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तच्च प्रचक्षिपुर्नित्यर्थः ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यच्च वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृश्ये कर्णयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यच्च । वष्टि । प्र । तत् । अश्नोति । धन्वना ।

तस्य । साध्वीः । इषवः । याभिः । अस्यति । नृचक्षसः । दृश्ये । कर्णऽयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन क्षिप्रेणषूणां क्षेपकेण धन्वना धरणाभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मन्त्रस्य
पालयिता देवो यच्च यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्प्राप्नोति । प्रकर्षेण आश्नोति ॥ अश्नोतिर्नित्येन परस्परपदं ॥
तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवन्ति याभिरपुभिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृ-
श्याः । नृचक्षसो नृन् पश्यतः । उपलक्षणेनेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतेर्दृश्ये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः कर्णयो-
नयः श्रोत्रद्विधेन यात्या मन्त्रभूता आकर्णकृष्टा वा बाणाः । ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

स सैनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः । संऽनयः । सः । विऽनयः । पुरऽहितः । सः । सुऽस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः । पतिः ।

चाक्ष्मः । यत् । वाजं । भरते । मती । धना । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥ ९ ॥

पुरोहितो देवः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः सनयः विद्यष्टानां मन्त्रैः संगमयिता भवति । विनयः
संगतानां विविधेन जना पृथक्कृतोऽपि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोतुभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संग्रामे
स स्तोतृणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यद्यदा चाक्ष्मः ॥ चष्टः बभूवौ ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसद्वो वा ब्रह्म-
णस्पतिर्वाजमन्नं मती मन्त्रनीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोतृणामर्थाय भरते । बिभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति ।
आदित अनतरमेव तप्यतुस्तपकः सूर्यो वृथा । अनायामवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्प-
तिना दत्तैरर्चनैर्धनैश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवींषि भुजान एव वर्तते इत्यर्थः ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदचाणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥ १० ॥

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमं । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः । सुऽविदचाणि । राध्या ।

इमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये । भुञ्जते । विशः ॥ १० ॥

विभु विभुनि व्याप्तानि प्रभु प्रभुणि प्रीढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि । एवंभूतानि मेहनावतो वर्षावतो
वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मन्त्रस्य पालयितुः संबन्धीनि सुविदचाणि ॥ विदू लाभे । सुविदेः कचन् । उ० ३. १०८. ॥

सुष्ठु लब्धवानि ॥ सुविद्वन् धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक् साधनीयानि । प्राप्तव्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वेत्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्यतिः ॥ तृतीयार्धे पृष्ठी ॥ ब्रह्मणस्यतिना दत्तानि । धेन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्रोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विशेषेण विविष्टाः संतो भुञ्जते । भोगान् लभन्ति । तत्सर्वं ब्रह्मणस्यतिना दत्तमित्यर्थः ॥ २२ ॥

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रखः शर्वसा ववक्षिष्य ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेद् ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अवरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महाम् । ऊं इति । रखः । शर्वसा । ववक्षिष्य ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वा । इत् । ऊं इति । ता । परिऽभूः ।

ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

विश्वथा सर्वप्रकरणे विभूर्वाप्तो रखो रमयिता स्रोतव्यो वा यो ब्रह्मणस्यतिरवरे निष्ठे वृजने वर्जन-हेतुभूते बले वर्तमानं । दुर्बलमिति यावत् । महाम् महात् च ॥ कादसो वर्णलोपः ॥ उभयविध स्रोतार शर्वसात्कीर्ण बलेन ववक्षिष्य । वोढुमिच्छति । सर्वदा वहतीति यावत् ॥ वहतेः सन्तस्य लिङ्येतद्रूपं । पुंश्च व्यत्थयः ॥ स देवो शानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृथु पप्रथे । अत्यन्तं प्रथति । यशसा विल्लीर्णो भवतीति यावत् । यस्मादेव तस्माद्विश्वेद् सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभूः परिभवन् अभिभवनं वर्तते इति शेषः ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वां ।

अच्छं द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजैव वाजिना जिगातं ॥ १२ ॥

विश्वं । सत्यं । मघवाना । युवोः । इत् । आपः । चन । प्र । मिनन्ति । व्रतं । वां ।

अच्छं । द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं । युजाऽइव । वाजिना । जिगातं ॥ १२ ॥

हे मघवाना । मघमि धननाम । तद्वन्ताविद्राब्रह्मणस्पती युवोरित् युवयोरेव विश्वं सर्वं स्रोतं सत्यं यथार्थं । सुत्या यद्यङ्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थः । तथा चर्नत्वेत्यपद-द्वयसमुदायः । ऐकपद्य त्वध्यापकसाप्रदं यिक यजेव शब्दस्य पूर्वपदे न । आपश्च आपोऽपि । उपलक्षणमेतत् । एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि च । युवयोर्व्रतं कर्म न प्रमिषति । न हिंसति ॥ मीङ् हिंसायां क्रियादिकः । मीनातिर्निगम इति ह्रस्वत्वं ॥ हे द्राब्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगातं । गच्छतं । आगच्छ तमिति यावत् ॥ जिगातिर्गतिकर्मा । जीहोत्यादिकः ॥ तच्च दृष्टान्तः । युजैव वाजिना । युजा रथे नियुक्तौ वाजिनौ वेजनवन्तावश्चावल्लं घासं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतसादृशं शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥ युजैवेत्यत्र सुपां सुलुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयाया हि साविकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं ॥

उताशिष्ठा अनु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीरुवेषा अनु वशं चृणमाददिः स ह वाजी संमिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत । आशिष्ठाः । अनु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।

वीरुऽवेषाः । अनु । वशा । चृणम् । आऽददिः । सः । ह । वाजी । संऽइथे । ब्रह्मणः ।

पतिः ॥ १३ ॥

उत अपि च आशिष्ठा आनुतराः शीघ्रगामिनो बह्वयः ॥ अश्वनामेतत् ॥ वोढारो ब्रह्मणस्यतिरश्वा अनु

शृण्वन्ति । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वन्ति । यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति । अतस्ते तमस्मा-
दीयं यज्ञं प्रापयन्ति शेषः । सभयः सभायां साधुः ॥ ऋदसीति ऋः ॥ विप्रो मिधावी अर्धयुर्वीता वा
मती मत्वा मननीयेन स्तोत्रेण ॥ सुपां मुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणाणि धनानि तस्मै ब्रह्मण-
स्पतये भरते । बिभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरते । बिभर्ति पोषयति । अतो
वीकृहेपाः । वीकून् वृढान् प्रबलान् राक्षसादीन् द्वेष्टीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया गोः ॥ सुपां
मुलुगिति पद्या लुक् । अत्यक्त इति प्रकृतिभावः ॥ अणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणाददिरा-
दाता भवत्विति शेषः । अवदानस्य अणत्वं च तैत्तिरीये त्रिभिर्ह्यणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः । ६. ३. १०. ५. ।
इत्यादिना स्पष्टमात्रातं । यद्वा अनुरानुगुण्ये । वशा वशास्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं ।
ह्रस्वः प्रसिद्धो । स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिधे । सयति संगच्छन्ति स्मिन्नाकृतिभिर्देवा इति समिधो यज्ञः । तस्मि-
न्वाजी अन्नवान् । तस्माद्विष आदाता भवत्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शर्वसासरत्पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथाऽवशं । सत्यः । मन्युः । महि । कर्म । करिष्यतः ।

यः । गाः । उत्तऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽइव । रीतिः ।

शर्वसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मनसाधनो मंत्रः क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽवितथो
भवत् । स यथा कामयतं तथा करोतीत्यर्थः । यो ब्रह्मणस्पतिः पर्णाभिरपहता गा उदाजत् । उदगमयत्
गुहाया निरगमयदित्यर्थः । स ब्रह्मणस्पतिर्दिवे बुलोकाय तत्रत्यभ्यो देवभ्य इत्यर्थः । व्यभजच्च । ता गा
विभक्ताश्चाकरोत् । स च गोसमूहो महीव रीतिः । महती सुतिरिव ॥ रीड सवर्णे ॥ यथा गंगादीनां स्त्रीतो
विभक्त सत निम्नदेशाभिमुख प्रसरति तथा शर्वसात्मीयेन बलेन तत्तद्देवगृह पृथक् विभक्तोऽसरत् । अगच्छत् ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

वीरेषु वीराँ उप पृङ्गि नस्त्वं यदीगानो ब्रह्मणा वेपि मे हवँ ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

वीरेषु । वीरान् । उप । पृङ्गि । नः । त्वं । यत् । ईगानः । ब्रह्मणा । वेपि । मे । हवँ ॥ १५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मन्त्राधिपते सुयमस्य सुष्ठु नियतव्यस्य वयस्वतोऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु
सर्वेष्वहःसु रथ्योऽधिपतयः स्याम । भुयास्त । रथा एषां संतीति रथ्यः ॥ कंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥
अपि च नोऽस्माक वीरेषु वीर्याज्जातेष्वस्त्रदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृङ्गि । संपृक्तान् कुरु । उत्पादय ॥
पुत्री संपर्के । रीधादिक ॥ वयं पात्रानपि लभेमहीति यावत् । ईगानः सर्वस्वश्चरन्त्व ब्रह्मणा ॥ अन्ननामेतत् ॥
हविर्लक्षणेनास्त्रेण सह मे हवं मदीय सुतिलक्षणमाहुतं वेपि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु ॥
अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवैति देवा बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जिन्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवैति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥

हे ब्रह्मणस्यते यंता सर्वस्य जगतो नियंता त्वमस्य सूक्तस्येदं सूक्तं ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदा-
नत्वास्तुर्थार्थं षष्ठी ॥ बोधि । बुध्यस्व । बुद्ध्या तनयं पुत्रं चास्मभ्यं जिव्य । प्रेरय ॥ जिविः प्रीयानार्थः । अत्र
प्रेरणे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ यज्ञद्रं कल्पाणं देवाः सर्वेऽवन्ति रक्षन्ति विश्वं सर्वं तद्गद्रं च जिव्येति शेषः ।
वयं च सुवीराः शोभनेर्वीरैः पुत्रपीत्रादिभिर्हृपेताः संतो बृहत् प्रौढं लोचं विदधे । विदन्ति यष्टव्यतयास्मिन्दं
वान् जानन्तीति विदधो यज्ञः । तस्मिन् वदेम । ब्रूयाम ॥ ३ ॥

इंधान इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं जागतं ब्राह्मणस्यत्वं । तथा चानुक्रांतं । इंधानः पंच जागतं
स्त्विति । लैंगिको विनियोगः ॥

इंधानो अग्निं वनवद्धनुष्यतः कृतब्रह्मा शूश्रुवद्रातहं य इत् ।

जातेन जातमति स प्र संसृते यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इंधानः । अग्निं । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा । शूश्रुवत् । रातऽहं यः । इत् ।

जातेन । जातं । अति । सः । प्र । संसृते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥

अग्निमिंधानो ब्रह्मणस्यतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन् यजमानो वनुष्यतो हिंसिष्यतो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून्-
नवत । वनुष्यात् हिंस्यात् ॥ वनुष्यतिर्हेतिकर्मेति यास्कः । इदिति चार्थः ॥ कृतब्रह्मा । ब्रह्म लोचं कृतं येन स
तथोक्तः । रातद्रव्यः । रातं दत्तं हव्यं हविर्येन । एवंभुतः सन् शुश्रुवत् । वर्धते ॥ दुःश्रीश्च गतिवृद्धोः । अस्मात्पुं-
ताङ्गुडि रूप ॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जातं जीनतमुत्पादितं स्वस्य पौत्रमति प्रसंसृते । अतीत्य भृश
प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवदित्यर्थः ॥ संसृतेऽङ्गुगताद्व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ यं यं यजमानं ब्रह्मण
स्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते । कृते । स समान एव भवतीत्यर्थः ॥

वीरेभिर्वीरान्वनवद्धनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिं । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।

तोकं । च । तस्य । तनयं । च । वर्धते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥

स यजमानो वीरेभिर्वीरैरात्मीयैः पुत्रैर्वनुष्यतो हिंसतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् । वनुष्यात् हिंस्यात् ।
अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत् । प्रथयति विस्तारयति ॥ प्रथयतेर्लुङि चङ्येतद्रूपं ॥ तथा त्मना आत्मनैव
बोधाति । सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः । किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रस्तनयं ॥ विभक्ति
व्यत्ययः ॥ तनयस्तपुत्रश्च वर्धते । प्रवृद्धो भवति । यदा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति ॥ वृधिर
तर्भावितल्लथो द्रष्टव्यः । अन्यत्रतं ॥

सिंधुनै क्षोदः शिमीवाँ ऋधायतो वृषेव वध्रीरभि वध्योजसा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः । न । क्षोदः । शिमीऽवान् । ऋधायतः । वृषाऽइव । वध्रीन् । अभि । वध्यि । ओजसा ।

अग्नेऽइव । प्रऽसितिः । न । अहं । वर्तवे । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः स्तंदनशीला नदी क्षोदो नं बुधमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान् । शिमीति कर्मनाम ।
ब्रह्मणस्यतेः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋधायतो हिंसतः शत्रून् ओजसा बलिनाभिवष्टि ।
हंतुमभितः कामयते ॥ वशं कांती ॥ इदमपरं निदर्शनं । वृषेव वध्रीन् । वध्रयो निष्पिष्टमुष्का निर्वीर्या

बलीवर्दाः । तान् यथा वृषा सेचनसमर्थः सवीर्यो वृषभोऽभिभवति तद्वच्छृणुभिभवतीत्यर्थः । अपि चासा-
वधिरिव प्रसितिः । प्रसीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिर्ज्वाला ॥ पित्र् बधने । करणे क्तिन् ॥ यथापेज्ज्वालाप्रतिह-
तप्रसरा एवमपि न वर्तते । वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ अहशब्दोऽवधारणे । वृणोतेरन्तर्भावित-
व्यर्थात् वर्ततेर्वा तुमर्थे त्वेन्प्रत्ययः । अन्यद्वत् ॥

तस्मा अर्षेति दिव्या असृश्वतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिर्हृत्योजसा यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै । अर्षेति । दिव्याः । असृश्वतः । सः । सत्वऽभिः । प्रथमः । गोषु । गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिः । हन्ति । ओजसा । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसृश्वतोऽसृज्यमाना अनिरुद्धाः सत्वोऽर्षेति ।
गच्छति प्राप्नुवति ॥ अर्षेर्लङ् रिप् ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः
प्रथमोऽन्वेष्यो यजमानेभ्यः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किञ्च अनिभृष्टतविषिः ।
तविषीति बलनाम । अनिभृष्टा परैरबाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलेन हति शत्रून् ॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयन्त सिधवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरुणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयन्त । सिधवः । अच्छिद्रा । शर्म । दधिरे । पुरुणि ।

देवानां । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिधवः सर्वाः स्थंदनशीला नद्यो धुनयन्त । चलयन्ति । एतदभीष्ट-
फलसिद्ध्यर्थं प्रवहतीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अच्छिद्राणि छिद्ररहितानि सततानि पुरुणि बहूनि शर्म शर्मानि
सुखानि दधिरे । तस्मा एव धार्यते । यद्वा शर्मेति गृहनाम । छिद्ररहितानि बहूनि सदनानि धार्यते । सुभगः
शोभनधनो देवानां सुम्ने देवैः प्रत्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्यात् ॥ ॥ ४ ॥

ऋजुरिति चतुर्ध्वं चतुर्थं सूक्तं गृत्समदस्यार्थं जागतं ब्राह्मणम्यत्य । तथा चानुक्रांतं । ऋजुश्चतुष्कमिति ।
गतो विनियोगः ॥

ऋजुरिच्छंसो वनवद्वनुषतो देवयन्निदेवयन्तमभ्यसत ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पुत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजाति भोजनं ॥ १ ॥

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुषतः । देवऽयन् । इत् । अदेवऽयन्तं । अभि । असत् ।

सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्ऽसु । दुस्तरं । यज्वा । इत् । अयज्योः । वि । भजाति ।

भोजनं ॥ १ ॥

ऋजुरित् आर्जवयुक्त एव । यद्वा ऋजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोत्राणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रा-
वनुषतो हिंसतः शत्रून् वनवत् । वनुषात् हिंस्यात् ॥ वनोतेर्हीनिकर्मण एतद्रूपं ॥ तथा देवयन्निदेवं दाना-
दिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयन्तं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिभवेत् । अस्तेर्लङ् रिप् ॥ तथा
सुप्रावीरित् ॥ अवतेस्तृप्यर्थादीणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ सुष्ठु प्रकर्षेण ब्रह्मणस्पतिस्तर्पयतिव पुत्सु पुतनासु संया-
मेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवत् । हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्रह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयज्योरयज्वनो भोजनं
भोगसाधनं विभजाति । विशिष्या भजेतित्यर्थः ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृचतूर्ये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंसि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृचऽतूर्ये ।

हविः । कृणुष्व । सुऽभगः । यथा । असंसि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

अधिरात्रीयं पुरुष शास्ति । हे वीर विशेषेण स्मृतीनां प्रेरक सखे यजस्व । ब्रह्मणस्पति स्मृत्या पूजय । मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान हिंसकां यद्वा अभिमन्यमानान शत्रून्प्रति प्रविहि । प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिषु । छान्दसो ब्रुवः ॥ वृचतूर्ये वृत्राणामावारकाणा शत्रूणा । हिसहितुभुते संयामे भद्रं कल्याणं धार्ष्ट्येपेत मनः कृणुष्व । कृणुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहान्तवैव जयो भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हविश्चरपुरोडाशादिकं कृणुष्व । कृणु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽसंसि । भवेः ॥ अस्तेर्लेव्यडागमः ॥ ब्रह्मणस्पतर्यागेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतरवी रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरमाविवासति अद्भामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥ ३ ॥

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रैः । वाजं । भरते । धना । नृऽभिः ।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । अद्भाऽमनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३ ॥

यो यजमानः अद्भामनाः अद्भा मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चरुपुरोडाशादिना विवासति । परिचरति ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ स इत् स एव यजमानो जनेन जातेन सर्वेण लोकैर्न वाजमन्नं भरते । विभर्ति संभरति वा । स एव विशा प्रजया जन्मनास्त्रीयेन बहुजनेन वाजं भरते । स एव पुत्रैरास्त्रीयेरपत्यैर्वाजं भरते । तथा नृभिर्नंतुभिरन्यैः परिचारकैर्धना धनानि भरते । विभर्ति संपादयति वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवतीति यावत् ॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवत्क्रि विधत्त तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषोऽं होश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४ ॥

यः । अस्मै । हव्यैः । घृतवत्ऽभिः । अविधत् । प्र । तं । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।

उरुष्यति । ई । अंहसः । रक्षति । रिषः । अंहोः । चित् । अस्मै । उरुऽचक्रिः । अद्भुतः ॥ ४ ॥

यो यजमानोऽस्मै ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवत्क्रिष्वस्तरणाभिधारणात्किनाज्येनोपेतं हविर्भिरविधत् । परिचरति ॥ विध विधाने तादादिकः । अयं परिचरणकर्मसु पठितः ॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनेन अजुना मार्गेण प्रणयति । प्रकृष्टफलं प्रापयति । अपि च ईमेनमंहसः पापादुक्षति । रक्षति ॥ उरुष्यती रक्षाकर्मैति यास्कः ॥ तथा रिषो हिंसकादेनं रक्षति । अंहोश्चित् । अवृत्तेर्दारिद्र्यात् । यद्वा आगत्य हतुरपि रक्षति । अपि चास्मै यजमानायायुतः । महत्तामैतत् । आश्चर्यभृतो महान् ब्रह्मणस्पतिश्चक्रिश्चोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति ॥ ५ ॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पंचमं सूक्तं गुत्समदपुत्रस्य कूर्मस्यार्थं गुत्समदस्यैव वा चैष्टुभमादित्यदेवताक । तथा चानुक्रांतं । इमा गिरस्थ्यूना कूर्मो गार्त्समदो हि वादित्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आदित्यदेवताके पशौ पुरोडाशस्थेमा गिर इत्येवानुवाक्या । अमीषोमाविति खंडे सूचितं । इमा गिर आदित्येभ्यो घृतसूक्तं आदित्यास उरवी गभीराः । आ० ३. ८. इति ॥

इ॒मा गिर॑ आ॒दित्ये॒भ्यो घृत॑सूः स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒ह्वा जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॒र्य॒मा भ॒गो न॑स्तुविजा॒तो वरु॑णो दक्षो अंशः ॥ १ ॥

इ॒माः । गिरः॑ । आ॒दित्ये॒भ्यः । घृत॑ऽसूः । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः । जु॒ह्वा । जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः॑ । तुवि॑ऽजा॒तः । वरु॑णः । दक्षः । अंशः ॥ १ ॥

आदित्येभ्योऽदितः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतसूधृतप्रस्त्राविणीधृतं शरंतोरिमा गिरः क्षुतिमक्षणा वाचः सनात्सर्वदा जुह्वा । वाङ्मामेतत् । वागिन्द्रियेण जुहोमि । प्रयच्छामि । करोमीति यावत् । यद्वा जुह्वस्थानीयेन घृतं शरति वायूपारिण हवीषि जुहोमि । आदित्यानुद्दिष्टं त्यजामि । मंत्राणां पयोधृतादिशरणहेतुत्वं च य ऋचोऽधीते पयसः कून्त्या अस्थित्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमास्त्रातं । तै० आ० २. १०. ७. । नोऽस्मदीयास्ता गिरो मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु । ते च तैत्तिरीयेऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रांताः । मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इन्द्रश्च विवस्वाँश्चेत्येत इति । मित्रः प्रमीति-
म्व्यायकः । यद्वा सर्वपां स्मिग्धः । अरीन यत्कति नियच्छतीत्यर्यमा । भगो भजनीयो देवः । तुषीति बज्रनाम । बज्रषु देशेष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः । वरुणविशेषणमेतत् । पापस्य निवारणाद्वरुणः । दक्षः समर्थः । एतच्चांशस्य विशेषण । एतं प्रत्येकं शृण्वंतु ॥

पूर्वोक्त एव पश्चाद्विमं स्तोममित्येषा वपाया याज्या । सूचितं च । इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य तिस्रो भूमीधारयन् नीरुत द्यून् । आ० ३. ८. । इति ॥

इ॒मं स्तोमं॑ सक्र॒तवो॑ मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॒मा वरु॑णो जु॒षंत॑ ।

आ॒दित्यासः॑ शुच॒यो धार॑पू॒ता अवृ॑जिना अ॒नव॑द्या अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इ॒मं । स्तोमं॑ । सऽक्र॒तवः॑ । मे । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । जु॒षंत॑ ।

आ॒दित्यासः॑ । शुच॒यः । धार॑ऽपू॒ताः । अवृ॑जिनाः । अ॒न॒व॒द्याः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सक्रतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽद्येदानीं जुषंत । जुषंतां संवतां । कीदृशास्ते । आदित्यासोऽदितः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः । धारपूता उदकधारारभिरिव पूताः । निर्मला इत्यर्थः । अवृजिनाः । वृजी वजेन । अवर्जितारः । सर्वानुग्रहका इत्यर्थः । अनवद्याः । अवद्येन गृहीतं पापेन रहिताः । अरिष्टाः कनाप्यर्हंसिताः ॥

तस्मिन्नैव पश्यां त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

त आ॒दित्यासं॑ उ॒रवो॑ ग॒भीरा॑ अ॒द॒व्यासो॑ दि॒प्संतो॑ भूर्य॒क्षाः ।

अ॒तः प॑श्य॒न्ति वृ॒जि॒नोत॑ सा॒धु सर्वं॑ रा॒ज॒भ्यः प॒र॒मा चि॑द॒न्ति ॥ ३ ॥

ते । आ॒दित्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भीराः॑ । अ॒द॒व्यासः॑ । दि॒प्संतः॑ । भू॒रि॒ऽअ॒क्षाः ।

अ॒त॒रि॒ति । प॑श्य॒न्ति । वृ॒जि॒ना । उ॒त । सा॒धु । सर्वं॑ । रा॒ज॑ऽभ्यः । प॒र॒मा । चि॒त् । अ॒न्ति ॥ ३ ॥

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महान्तो गभीरा गांभीर्येपिता अदव्यासः शत्रुभिरर्हंसिताः संतो दिप्सतः शत्रून्द्भितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंसु दंभ । अस्मादिच्छासामि सजीवंतधेतीडभावपक्षे दंभ इक्षितीकारः । दंभेर्हल्यङ्गणस्य जातिवाचकत्वात्सङ्गमिति सनः कित्त्वेऽनुनासिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः । भूरीणि बह्व्यपीणि चर्बूषि येषां ते तथोक्ताः । बज्रतेजसो वा ॥ बज्रप्रीही सकथ्यक्षोरिति षचसमासांतः ॥ एवंभूता आदित्या अंतर्मेध्ये प्राणिनां हृदि प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिर्नाम पापानि उत अपि च साधु साधूनि

पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यन्ति । जानन्ति । परमा चित् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वं सर्वाणि वृक्षमाणानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामन्त्यंतिके समीपे वर्तन्ते इति शेषः ॥ कादिलोपो बङ्गलमित्यंतिकशब्दस्य कादिलोपः ॥

साध्विचित्ति कृतौ दीक्षणीयायामादित्यागस्य धारयन्त इत्यादिकं द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव भुवद्भुवनपतिविशेषणविशिष्टादित्यागेऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे सूचितं । धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था इति द्वे एते एव भुवद्भुवो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४. २ । इति ॥

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।

दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यैः । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

जगज्जगमं स्थाः स्थावर च ॥ तिष्ठतेः कर्तर्यमुन ॥ एतद्भयविध भुतजात धारयतोऽवस्थापयन्तो देवा दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घाणि धियः कर्माणि ज्ञानानि वा येषां तादृशाः ॥ अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्यैः । असवः प्राणाः । तेन च तद्धेतुभूता आपो लब्धन्ति । अपां तद्धेतुत्वं च क्वांदोग्ये स्पष्टमास्मात् । आपोमयः प्राणः । छा० उप० ६. ५. ४ । इति । अमुमुदकं ददातीत्यसुरो मेघः । तत्र भवं मेघांतर्वर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्कालं वृष्ट्युत्पादनाय रक्षतः ॥ असुरशब्दाद्भवे कंदसीति यत् ॥ ऋतावानः सत्यवतो यज्ञवतो वा ॥ कंदसीर्वानपाविति मत्वर्थोद्यो वनिष् । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोतृभिरन्यभ्यः प्रदेयानि चयमाना अपगमयतः ॥ चय गतौ । भावादिनोऽनुदात्तेत् ॥ एवंगुणविशिष्टानुग्रहा वा अस्मदधीना भवत्विति शेषः ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्भ्य आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां । आदित्याः । ऋत्रसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयःऽभु ।

युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रऽनीतौ । परि । श्वभ्राऽइव । दुःऽइतानि । वृज्यां ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्यावसः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्यां । लभेय । भये राजसादिभ्य आगते सति यद्युष्मदीय रक्षण । चिच्छब्दार्थे । मयोभु मयसः सुखस्य भावयितृ च तदिदं लभेयेत्यन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्त्रविषये प्रकृष्टे नयने सति श्वभ्रेव श्वभ्राणीव स्थातुमयोग्यानि गर्तवन्ति स्थलानीव दुरितानि परापानि परिवृज्या । परित्यजेयं । वृजी वर्जने । वृज्जन् कंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ ६ ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु शर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृक्षरः । वरुण । साधुः । अस्ति ।

तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुऽपरिहंतु । शर्म ॥ ६ ॥

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं सुगः सुखेन गंतव्योऽनुक्षरः । अक्षरः कंटक अच्छतेरिति । तद्द्रवितः साधुः साधकः शोभनो वा । एवंगुणविशिष्टः पंथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथात्मानं शोभनं

नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिवोचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्माभ्यं
दुष्परिहनु परिहर्तुं विनाशयितुमशक्यं शर्मं सुखं यच्छत । दत्तं दाणं दाने । शपि पाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः ॥

पिपर्तुं नो अदिती राजं पुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोपि स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तुं । नः । अदितिः । राजंऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।

बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यादतिरदीना अखंडनीया वा देवी नो
ऽस्मान् द्वेषांसि द्वेषाणि रक्षास्यति पिपर्तुं । अति पारयतु । अतिक्रम्य तद्रहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः । अर्यमा
च सुगेभिः सुष्ठु गतव्यैर्मर्जरस्मान्पारयतु । अपि च वयं पुरुवीरा बह्वभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टाः
केनाप्यर्हसिताश्च संतो मित्रस्य वरुणस्य च बृहत्परिवृढं शर्मं सुखमुपस्थाम । उपगता भवेम ॥

पूर्वोक्ते पर्णा तिस्रो भूमीरिति पुरोडाशस्य याज्या । सूत्र पूर्वमेवोदाहृत ॥

तिस्रो भूमीधारयन् चीरुत द्यून्त्रीणि व्रता विदथे अंतरेषां ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । चीन । उत । द्यून् । चीणि । व्रता । विदथे । अंतः । एषां ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वं । तत् । अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

तिस्रो भूमी । अत्र भूमीशब्दो लोकत्रये वर्तते । यो द्वितीयस्या तृतीयस्या पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवी
शब्दः । भूम्यतिरिक्तमर्गाग्नीन लोकान आदित्या धारयन् । वृष्टिप्रदानादिना धारयति । उत अपि च द्यून्
दीप्तान तत् उपरितनान महारादिकानपि चीन लोकान धारयति । यद्वा दीप्तान अपि वायुं सूर्यं च धार
यति । अपि क्षेपामादित्याना विदथे यज्ञेऽतर्मध्ये चीणि व्रता सवनत्रयनिष्पाद्यानि चीणि कर्माणि संति ।
यद्वा एषा लोकानामतर्मध्ये विदथे यज्ञे निमित्तभूते मति एषामादित्याना चीणि कर्माणि रसादानधारण
विमर्जनलक्षणाणि संति । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे आदित्याः ऋतेन सत्त्वेन यज्ञेन वा महि महत् प्रभुत
वो युष्माक महित्व महत्त्वं यन्महाभाग्य हे अर्यमन् वरुण मित्र तन्महाभाग्य चारु । शोभन सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥

ची रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।

अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची रोचना चीणि रोचनानि रोचमानाग्न्यादीनि तेजांसि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयन्त ।
आदित्या अवास्थापयन् । किमर्थं । ऋजवे ऋजीकाय सोत्राणां मर्त्याय मनुष्याय भोगसिद्ध्यर्थमिति यावत् ।
कीदृशा आदित्याः । हिरण्ययाः । हिरण्यमया हिरण्यालंकृतसर्वांगाः । यद्वा हितरमणीयवेषाः । शुचयो दीप्य
माना । धारपूता उदकधारया क्षालिता इव निर्मला । अस्वप्नजोऽसंजातस्वप्नाः ॥ सुषां सुनिगिति वसः
सु ॥ अपर आह । अस्वप्नजोऽस्वपतो विगतान्द्राः ॥ स्वपितृपोर्नजिङ्गिति नजिङ्गप्रत्यय इति तदेतत्पदकार-
स्थानभिमत ॥ अनिमिषा निमेषरहिताः । अदब्धा अमुरादिभिरर्हसिताः । उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनी-
याः स्तोतव्याः । एवंगुणविशिष्टा आधारयतेत्यन्वयः ॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा अमुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामायूषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वं । विश्वेषां । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । अमुर । ये । च । मर्ताः ।

शतं । नः । रास्व । शरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥ १० ॥

हे अमुर शत्रूणां क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि । केपा । ये च देवा देवजनाः ये च मर्ता मरुतधर्माणो मनुष्याः । तेषामत्यर्थः । अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शत शरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विश्वेषां दर्शनाय रास्व । प्रयच्छ ॥ रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपद ॥ वयं च पूर्वा पूर्वदेवः सुधितानि सुष्ठु हितानि शत संवत्सरलक्षणाभ्यायूष्यश्याम । व्याप्नुयाम ॥ सुधितवसुधितनमधितधिष्वधिषीय चेति निपात्यते । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वा । सुपा मुलागति तृतीयाया डादेशः ॥ ॥ ७ ॥

आदित्यदेवताकं पशो न दक्षिणेत्येषा हविषो याज्या । तिस्रो भुमीधारयन्तीकृतं द्युन न दक्षिणा विचिकिते न सव्या । आ० ३ ८ । इति ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्यां ॥ ११ ॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनं । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयं । ज्योतिः । अश्यां ॥ ११ ॥

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते । मया न विज्ञायते । सव्या सव्यो वामभागोऽपि न ज्ञायते ॥ उभयत्र सुपां मुलागति सोराजादेशः । तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते ॥ विभाषांचेरदिकास्त्रियामिति स्वार्थे खः ॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि न ज्ञायते । नैशेन तमसावृतत्वात् आतरादज्ञा नाद्वा ॥ पश्च पश्चा च कृदसि । पा० ५ ३. ३३ । इति निपात्यते ॥ किं वङ्गना । पाक्या चित् । पाक्यः पक्त्वोऽपरिपक्वज्ञानोऽपि ॥ दुपचष् पाक । अहलोर्ण्यत । तित्स्वरितं ॥ धीर्या चित् धीरे नेतव्यत्वेन भवो धीर्यः कातरः ॥ भवे कंदसीति यत् ॥ कातरांऽपि ॥ उभयत्र सुपा मुलागित्वाकारः ॥ हे वसवो वासायितार आदित्या युष्मानीतो युष्माभिर्नीतः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अभय भयरहितं ज्योतिः सारं तेज आतरं वा ज्ञानात्मकमश्यां । प्राप्नुयां ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राजभ्यः । ऋतनिभ्यः । ददाश । यं । वर्धयति । पुष्टयः । च । नित्याः ।

सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२ ॥

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतनिभ्य ऋतस्य सत्यस्य वा नेतृभ्य आदित्येभ्यो ददाश । चरुपुरोडाशदिकं ददति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयति । स यजमानो रेवा-न्धनवान् प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनां धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वे प्रशस्यमानो विदथेषु वेद्येषु लब्धव्येषु गृहेषु रथेन वाहनेन याति । गच्छति ॥

शुचिरपः सूर्यवसा अर्दभ्य उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं घ्नन्त्यतितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । स्नेति । वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।
नकिः । तं । मन्ति । अन्ति । न । दूरात् । यः । आदित्यानां । भवन्ति । प्रऽनीतौ ॥ १३ ॥

स यजमान शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अदब्धः सपत्नैरबाधितो वृद्धवयाः प्रभूतान्नः सुवीरः शोभनपुत्रश्च
सन् सुयवसाः शोभनसस्यान्यपो वृष्टिलक्षणाभ्युदकान्युपैति । उपनिवसति । सर्वदा सुसंस्थानामपां समीपे निवस-
तीत्यर्थः । तथा नकिर्न च त द्रष्टुं हिमत्यतितो न अतिकात्समीपदेशाच्च दूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः ॥
अतिकस्य तसि कादिलोप इति लोपः ॥ यो यजमान आदित्यानामदितः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतो प्रकृष्टे
नयनं प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वच संबधः ॥

अदिते मित्रं वरुणोऽत मृळ यद्वो वयं चकृमा कश्चिदागः ।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिदं मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥
अदिते । मित्रं । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयं । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
उरु । अश्यां । अभयं । ज्योतिः । इदं । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४ ॥

उत अपि च हे अदिते मित्रं वरुण ॥ आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामन्त्रितस्याविवक्षितमानवद्वा
वात सर्वेषां पापिकमामन्त्रितस्यैवायुदानात्त्व ॥ यूयं प्रत्येकं मृळ । अस्माकमुपरि दया कुरु । रक्षेत्यर्थः । यत्
यद्यापि वयं वो युष्माकं कश्चित् किंचिदागोऽपराधं चक्रेम । अकर्म । तथापि मृळेत्यर्थः । हे इन्द्र परमेश्वर्योपे-
तादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयरहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वाञ्छा । अहं प्राप्नुयां । दीर्घां विस्तृ-
तास्त्वामिस्त्वाममसा युक्ता निशाः ॥ ज्योत्स्नातमिस्राशृगिणा । पा० ५ २ ११४ । इति निपात्यते ॥ ता नोऽस्मान्
माभिनशन । माभिमुख्येन व्याप्नुवतु ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्येन ।
उभा क्षयावाजयन्त्याति पृत्सूभावर्धो भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥
उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति संऽईची । दिवः । वृष्टिं । सुऽभगः । नाम । पुष्येन ।
उभा । क्षया । आऽजयन् । याति । पृत्सु । उभौ । अर्धौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥

य आदित्यानां भवति प्रणीताविति व्यवहितोऽप्यत्रेदंशब्देन परामृश्यते । अस्मै यजमानाय समीची
मगच्छमानं उभे क्षयापृथिव्यां पीपयतः । प्याययतः । कामान्वर्धयतः ॥ प्यायी वृद्धा । अस्मात्पयंताच्छांदसो
बुद्ध । व्यत्ययेन तसस्तामादेशाभावा धातोः पीभावश्च ॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो बुल्लोकादागता वृष्टिः
पुष्यं वर्धयन् भवति । नामिति प्रसिद्धीत्यतः । किंच पुत्सु पुतनासु सयामेष्वाजयन् शत्रूनाभिमुख्यनाभिमवन्
उभा क्षयावुभौ निवासौ ॥ क्षयति निवसत्यास्मिन्निति क्षयो निवासस्थान । पुंसि सञ्ज्ञाया घः प्रायेणैत्यधिकरणे
घः । क्षयो निवास इत्याद्युदानात्त्व ॥ तां परं रनाक्रात स्वकीय निवासस्थान आत्मनापहत परकीय निवास
स्थानं च याति । गच्छति । तथास्मै यजमानायोभावर्धौ जगतो भार्गा चराचरात्मका मर्त्यामर्त्यात्मका वा
साधू साधका भवतः ॥

या वो माया अभिदुहे यजत्रा पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव तां अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६ ॥
या । वः । मायाः । अभिदुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।
अश्वीऽइव । तान् । अति । येषं । रथेन । अरिष्टाः । उरा । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥

हे यवत्रा यष्ट्या आदित्या वो युष्माकं या माया अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादये निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे विचृत्ताः ॥ श्रुती हिंसासंघनयोः । प्रसारिता इत्यर्थः । ताग्याशान् मायाश्च रथेनातिषेध । अतीत्य प्रयतेयं । अतितरेयमित्यर्थः । तत्र दृष्टातः । अश्वीव । यथा शोभनाश्वः कश्चित्पुरुषो दुस्तराभ्याशीन शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येषु प्रयत्ने भौवादिकोऽनुदात्तेत् । क्वांदसो लङ् । व्यत्ययेन पर ऋपदं ॥ तथा वयम-
रिष्टाः शत्रुभिरहिसिताः संत उरौ विसीर्यो शर्मन् ॥ शर्मते गृहनाम ॥ स्वया दत्ते सुखे गृहे वा आ समतात्
स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्थानुकूलस्य भूरिदाव्रो भुरेवंङ्गलस्य दातुराद्यस्याह मा आविदं । मावेद-
यानि । आवेदनं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनावेद्य । आपेक्षितं शूनं शून्यं दारिद्र्य ॥ वर्णलोपः क्वादसः ॥
यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ दुःश्रित्य गतिवृद्धोः । श्रौदितो निःश्यामितीटप्रतिषेधः । यजादित्वात्मप्र-
सारण । अदितश्चेति नकारः । वृषादित्वादाद्युदात्तस्य ॥ एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्रादयः क्षुधिता इति
प्रभुप्रभुसमीपेऽभिधाय याचमानो मा भुवमिति । हे राजन् सुयमात् । सुपु नियम्यतेऽनेन पुरुषो गृह इति
सुयमः ॥ ईषद्भुःसुप्तिरिति खल ॥ तादृशाद्रायो धनाभावस्था । अवयुत्वं स्थितो मा भूव । वयं सुवीराः शोभन-
पुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वर्तमानाः सन्तो बृहत् प्राढ स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ ८ ॥

इदमित्येकादशर्चं षष्ठं मूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । इदमेकादशं वारुणमिति । पूर्वमूक्ते कूर्मो गात्रमदो हि
वेत्युक्तत्वादस्योत्तरस्य च कूर्मो गृत्समदो वा ऋषिः । विष्टुप हृदः । वरुणो देवता । विनियोगो लैगिकः । अत्र
कचिदाहुः । इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । अणदारिद्र्यदःस्वप्ननाशनं चेति शुश्रुम । अर्ध्वधा ० १
२५ १ । इति ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु महा ।

अति यो मंद्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरैः ॥ १ ॥

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति । अभि । अस्तु । महा ।

अति । यः । मंद्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षे । वरुणस्य । भूरैः ॥ १ ॥

कवेः क्रातदर्शनं आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्येश्वरस्य वा वरुणस्येदं हवि-
स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः । स च विश्वानि सर्वाणि साति द्वितीयभावविकारभाजि भूतजातानि
महा महिम्ना वरुणप्रसादात्क्षेत्रेणाभ्यस्तु । अभभवतु । यो देवो द्योतमानो वरुणो यजथाय यज्ञे पुरुषाय
अति अतिशयेन मंद्रः सुखो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरभर्तुर्वरुणस्य सुकीर्तिं शोभना स्तुतिं भिक्षे । प्रार्थये ।
यद्वा वरुणस्येति तृतीयांशं षष्ठी । तेन वरुणेन दातव्या शोभना कीर्तिमहं याचि ॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यां वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अन्तु द्यून् ॥ २ ॥

तव । व्रते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुष्टुऽवांसः ।

उपऽअयने । उषसां । गोऽमतीनां । अग्नयः । न । जरमाणाः । अन्तु । द्यून् ॥ २ ॥

हे वरुण स्वाध्वः शोभनाधानामुष्टुवांसः स्तुतवन्तो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणास्त्रे कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम । शोभनधना भवंम । अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुपसामुपायन उपागमने सत्यपयो न यथापयोऽपि होवादि कर्मार्थं समिध्यते एवमनु ब्रून् अनुदिन जरमाणास्त्वां स्तुवन्तो वयं दीप्यमाना भवेम ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्नुरुगंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अभि स्रमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽगंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयं । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । स्रमध्वं । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षणं नतवरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्वज्रभिर्वीरैरुपेतस्य यद्वा पुरुणां वरुणां शत्रूणां विशिषिणं प्ररक्तस्योरुशमस्योरुभिर्वज्रभिः स्तूयमानस्य तव शर्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि कृदमीति परस्य पष्ठयतस्य पूर्वमन्वितांगवद्वावनानुप्रवशात पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदान्तत्वं ॥ अदब्धाः शत्रुभिरर्हमिताः । एवभूता हे देवा यूयं नोऽस्मान् कृतापराधान युज्याय सख्या याभिस्तमध्वं । अस्माभिः कृतमपराध सहध्व ॥

प्र सीमादित्यो अमृजद्धि धर्ता ऋतं सिंधवो वरुणस्य यन्ति ।

न आस्यन्ति न वि मुच्यन्ते वयो न पप्नू रघुया परिज्मन ॥ ४ ॥

प्र । सी । आदित्यः । अमृजत् । विऽधर्ता । ऋतं । सिंधवः । वरुणस्य । यन्ति ।

न । आस्यन्ति । न । वि । मुच्यन्ति । गते । वयः । न । पप्नूः । रघुऽया । परिऽज्मन ॥ ४ ॥

विधर्ता मेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितः पुत्रो वरुण ऋतं विधारणहेतुभूतं सत्यं यद्वा नदी नामुपादानभुतमुदकं सी सर्वतः प्रासृजत । प्रकर्षणं सृष्टवान् ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः ॥ तेन वरुणस्यर्तनं सिंधवः स्थंडनशीला नद्यो यन्ति । गच्छति प्रवर्हति । एते सिंधवो न आस्यन्ति । आन्ति न प्राप्नुवन्ति । न विमुच्यन्ति । उपरता न भवति । अनलसाः सर्वदैककृष्येण प्रवहतीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन् परिज्मन् भुम्यां पप्नूः । पतन्ति गच्छन्ति ॥ पतू गती । नित्युसि तानपत्योऽकृदमीत्युपधालोपः । स्थानिवद्वावाह्वैर्वचनादि । रघुया इत्यत्र सुपां मुलुगिति जमो याजादेशः ॥

वि मच्छ्रुथाय रशनामिवागं ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।

मा तंतुं छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥ ५ ॥

वि । मत् । अथय । रशनांऽइव । आगः । ऋध्याम । ते । वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुः । छेदि । वयतः । धियं । मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥ ५ ॥

हे वरुण मत् मत्सकाशात् रशनामिव रज्जुमिवागो विहिताननुष्ठानजनितं पापं विप्रथय । शिथिलीकुरु । विमोचयेत्यर्थः । ते त्वत्सर्वाधनं ऋतस्योदकस्य पुष्पां खां नदीं ॥ खा इति नदीनाम ॥ तामृध्याम । लभेमहि । अपि च धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिमीं छेदि । छिन्नो मा भूत । निरन्तर्येणेत्यर्थः । तथा ऋतोः समाप्तिकालात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि । शीर्णं विकलं मा भूत ॥ शृ हिंसायां । कर्मणि लुङ् ॥ पुर ऋतोऽरित्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ॥ ५ ॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्समाकृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साद्वि मुमुग्ध्यंहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्य॒ष्टा । व॒रु॒ण । भि॒यसं । मत् । सं॒ऽरा॒ट् । ऋ॒त॒ऽवः । अ॒नु । मा । गृ॒भा॒य ।
दा॒म॒ऽइ॒व । व॒त्सा॒त् । वि॒ । मु॒मु॒ग्धि॒ । अ॒हं । न॒हि॒ । त्वत् । आ॒रे । नि॒ऽमि॒षः । च॒न । ई॒शे ॥ ६ ॥

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सु मुष्टु अपो म्यष्ट । अपगमय । हे सम्राट् सम्यगाजमान हे ऋतावः सत्यवन् यज्ञवन्ता वरुण मा मामनुगृभाय । अनुगृहाण ॥ कंदसि शायजपीति अः शायजादेशः । इयहोर्भे इति भत्वं ॥ अपि च दामिव वत्सात् यथा दोग्धा वत्ससकाशाद्धन्वी रज्जुं विमुचति तथाहः पाप मत्सका शादिमुमुग्धि । विमुच ॥ कंदसः शपः सुः ॥ पृथक्कुरु । त्वदारं त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानः । त्वदन्य इत्यर्थः । त्वत्तोऽन्यः काञ्चित् निमिषश्चन निमेषस्यापि अक्षिपद्मचलनस्यापि नहीशः । नष्टे । त्वमेवेश्वर इत्यर्थः ॥ लोपसा आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥

मा नो॒ वर्ध॑र्व॒रु॒ण॒ ये त॑ इ॒ष्टावे॑नः॒ कृ॒ण्वं॑त॒मसु॑र॒ भी॒रु॑न्ति ।

मा ज्योति॑षः प्रवस॒थानि॑ गन्म॒ वि पृ॒ मृ॒धः॒ शि॒श्र॒थो जी॒वसे॑ नः ॥ ७ ॥

मा । नः । वर्धः । व॒रु॒ण । ये । ते । इ॒ष्टौ । ए॒नः । कृ॒ण्वं॑त॒ । अ॒सु॒र । भी॒रु॑न्ति ।

मा । ज्योति॑षः । प्र॒ऽव॒स॒थानि॑ । ग॒न्म॒ । वि॒ । सु॒ । मृ॒धः । शि॒श्र॒थः । जी॒वसे॑ । नः ॥ ७ ॥

हे वरुण नोऽस्मान् वर्धर्हन्नसाधनैरायुधैर्मा हिमीरिति शेषः । हे असुर पापकृता निरसितः ते त्वदीय इष्टौ यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनितं पाप क्षणवत् कुर्वन्त पुरुष ये वधा भीरुन्ति हिंसन्ति तैरिति पूर्ववत् संबंधः ॥ भीष हिंसाया क्रियादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृहे वर्तमानादग्नेः सारप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवा सात्मा गन्म । मा गच्छाम । सर्वदा गृहे वर्तमानः सूर्यं पश्यश्चिरकालं जीवियमित्यर्थः ॥ गमैर्लुङि मञ्चे घसेति ल्लैर्लुक् ॥ तथा नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय मृधो हिमकान् मुष्टु विशिश्रथः । विशिषय । बाधस्त्वित्यर्थः ॥

नमः॑ पु॒रा ते॑ व॒रु॒णो॒त नू॒नमु॒ताप॑रं तु॒विजा॑त ब्र॒वाम॑ ।

त्वे हि॑ कं पर्व॑ते॒ न श्रि॒तान्य॑प्रच्यु॒तानि॑ दू॒ळ॒भ व्र॒तानि॑ ॥ ८ ॥

नमः॑ । पु॒रा । ते॒ । व॒रु॒ण । उ॒त । नू॒न । उ॒त । अ॒प॒रं । तु॒वि॒ऽजा॒त । ब्र॒वा॒म ।

त्वे इति॑ । हि॒ । कं॒ । पर्व॑ते । न । श्रि॒तानि॑ । अ॒प्र॒ऽच्यु॒तानि॑ । दुः॒ऽद॒भ॒ । व्र॒तानि॑ ॥ ८ ॥

हे वरुण पुरा पूर्वास्मिन्काले ते तुभ्य नमो नमस्कारप्रतिपादक नम इति शब्दमवादिष्य । उत अपि च नूनमव्यापि ब्रवाम । उत अपि च हे तुविजात बह्वेषु प्रदेशेषु प्रादुर्भूत वरुणापरमागामिन्यपि काले नमःशब्द ब्रवाम । उच्चारयाम । कस्मादिति चेदुच्यते । दूळम् दुर्दम् दंभितुं हिंसितुमशक्य ॥ दुरो दाशनाशध्यादभेषु । पा० ६. ३ १०८. ५ । इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादेः घृत्वं च । कमित्यित्यादपुराण ॥ हि यस्मात् त्वं त्वयि पर्वते न शिलोच्चय इवाप्रच्युतान्यन्यैः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कर्माणि विधरणानि श्रितानि । आश्रितानि । तस्मादित्यर्थः ॥

परं॑ ऋ॒णा सा॒वीर॑ध॒ मत्कृ॑तानि॒ माहं॑ रा॒जन्न॒न्यकृ॑तेन भोजं ।

अ॒व्यु॒ष्टा इ॒न्नु भू॒यसी॑रु॒षास॒ आ नो॑ जी॒वान्व॑रु॒ण ता॒सु॑ शाधि ॥ ९ ॥

परा॑ । ऋ॒णा । सा॒वीः । अ॒ध॒ । मत्॒ऽकृ॑तानि । मा । अ॒हं । रा॒ज॒न् । अ॒न्य॒ऽकृ॑तेन । भो॒जं ।

अ॒वि॒ऽउ॒ष्टाः । इ॒त् । नु॒ । भू॒यसीः॑ । उ॒ष॒सः॑ । आ॒नः॑ । जी॒वान् । व॒रु॒ण । ता॒सु॑ । शा॒धि ॥ ९ ॥

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानि परा सावीः । परा सुव । पराचीनं प्रेरय ॥

पू प्रेरणे । क्वांसो लुङ् ॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव । अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतेनान्यैरर्जितेन धनेन मा भोजं । भोगं मा लभयं । किं कारणमिति चेदुच्यते । भूयसीर्भूयस्यो बह्वतरा उपमोऽव्युष्टा इन्नु । सत्यमव्युष्टा एव । अपररात्रिपूत्याय ऋणानि चिंतयतो जायतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकल्पा आसन । हे वरुण तामुषःमु नोऽस्मान् जीवान् जीवनवत् आशाधि । आ समन्ता-दनुशिष्टान् कुरु । ऋणान्यपहृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्त्यर्थः ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥१०॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयं । भीरवे । मह्यं । आह ।

स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वं । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥१०॥

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वा मया समानख्यानोऽन्यो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवं भयशीलाय मह्यं य आह ब्रूतं । तथा स्तेनश्चारी वा वृकोऽरण्यश्वा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति । जिघासति ॥ सनीवतर्धेति विकल्पनादिद्विभावः । दंभ इच्छेतीत्वं ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्वाद स्नान्पाहि । रत्न ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदावृ आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥११॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदावृः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥११॥

हे वरुण प्रियस्य भूरिदावृ भूरर्धनस्य दातुर्धनवत् आद्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं । आविदयानि ज्ञापयानि । हे राजन् सुष्ठु नियामकादनादवयुत्य स्थितो मा भवं । शोभनपुत्रा यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः प्रौढ स्तोत्रमुच्चारयाम ॥ ॥१०॥

धृतव्रता इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गात्रमदस्य कर्मस्य गृत्तमदस्य वार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रांतं । धृतव्रता सप्त वैश्वदेवमिति । गतो विनियोगः ॥

धृतव्रता आदित्या इषिरा अरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥१॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । अरे । मत् । कर्त । रहसूऽइव । आगः ।

शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥१॥

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितेः पुत्रा इषिरा गमनशीलाः सर्वरभ्येषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्वे देवा मदारं मत्तो दूरदेश आगो विहिताननुष्ठानादिजनितं पापं कर्त । कुरुत ॥ करोतेऽक्वांसो विकरणस्य लुक । तप्तनप्तनथनार्थं तवादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । रहसूरिव । रहस्यस्थिरज्ञानं प्रदेशे सूयत इति रहसूर्वाभिचारिणी । सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् । हे वरुण मित्र देवाश्च वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं शृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि ओत्रेण जानतो वो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं ऊवे । आह्वयामि ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।

अभिस्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २ ॥

यूयं । देवाः । प्रमतिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिऽस्तारः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्या । च । नः । मृळयत । अपरं । च ॥ २ ॥

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य प्रिचादेस्तादृशा अपि यूयमेव । तथोजो बलमपि यूयमेव । अपि च यूयं द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षःपिशाचादीनि । सनुतरित्यव्ययं । अंतर्हितनामितत । अंतर्हितं प्रदेशं युयोत । पृथक्कृतं ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । छांदसः शपः झुः । पूर्ववत्तस्य तवादेशः ॥ अभिस्तारोऽभितः शत्रूणां हिंसितारो यूयमभि च क्षमध्वं । अभिभवत च शत्रून् । अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मान् मृळयत । सुखयत । अपरं च अपरमपि कालं । आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृळयत ॥

किमु नु वः कृणवामापरैण किं सनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मिचावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात ॥ ३ ॥

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरैण । किं । सनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयं । नः । मिचावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिं । इंद्रामरुतः । दधात ॥ ३ ॥

हे देवा वो युष्माकं नु अशेदानो किमु कृणवाम । किं खलु कर्तुं शक्त्वाम । न किमपीत्यर्थः । तथापरैणा परकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः । तथा हे वसवो वासयितारो देवाः सनेन सनातनेनाप्येनाप्रत्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः । सर्वदापि युष्मदगुणां परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे मिचावरुणा हे अदिते हे इंद्रामरुतः ॥ देवताद्वे चेति पूर्वपदस्थानङ् ॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशं नोऽस्मभ्यं दधात । धत्त । प्रयच्छत ॥ लोटि तस्य तवादेशं ङित्वाभाविनातोलोपाभावः ॥

ह्ये देवा यूयमिदापयः स्थ ते मृळत नाधमानाय मह्यं ।

मा वो रथो मध्यमवाकृते भून्मा युष्मावंत्स्वापिषु अमिष्य ॥ ४ ॥

ह्ये । देवाः । यूयं । इत् । आपय । स्थ । ते । मृळत । नाधमानाय । मह्यं ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । कृते । भूत् । मा । युष्मावंत्सु । आपिषु । अमिष्य ॥ ४ ॥

ह्ये देवाः ॥ छांदसो वर्णोपजनः ॥ हे देवाः यूयमित् यूयमेवापयो धनस्य प्रापयितारो बंधवः स्थ । भवथ । ते यूयं नाधमानायाभिमतं फलं याचमानाय भक्ष्यं स्तोत्रे मृळत । सुखयत । तथा वो युष्माकं रथ कृतेऽस्मदीये यज्ञे निमित्तभुते मध्यमवाट् मः ॥ मध्यमेन मंदगमनेन वाहको मा भूत् । शीघ्रं युष्मान्व- हित्वित्यर्थः । वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वपिषु बंधुषु सत्सु मा अमिष्य । आता मा भुम ॥ वतुप्रकरणे युष्मदस्मादां कंदसि सादृश उपसंख्यानमिति वतुप् । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास ।

अरे पाशा अरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव यभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कितवं । शशास ।

अरे । पाशाः । अरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विंऽइव । यभीष्ट ॥ ५ ॥

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः सन् भूरि बज्रलमागः पापं प्रमिमय । अहं प्रकर्षेणाहिंसिपं । कथमस्माकं मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते । यद्यस्मात्मा पितेव कितव यथापथप्रवृत्त पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास । अनु-
शिष्टं चक्रद्धि ॥ शासु अनुशिष्टावित्यस्माद्विष्टि मध्यमस्य रूपं ॥ अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशा आरेऽस्मत्तो
द्ररदेशं सतु । अघानि पापानि चरिं संतु । मा माधि पुत्रं ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ पुत्रे पश्यति सति पितर
संत विमिव पक्षिणमिव व्याधो मा यमीष्ट । मा गृह्णीध्व ॥ माहि लुङि ह्यग्रहोभं इति भवं ॥

अवीचो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं ।

चाध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य चाध्वं कर्तादेवपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अवीचः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयं ।

चाध्वं । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । चाध्वं । कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या देवा अविदानीमवीचोऽस्मदभिमुखा भवत । वो युष्माकं हार्दि ह्यग्रस्थितं रक्षणं
भयमानो बिभ्यदहमाव्यधेय । अभिमुख्येन प्राप्तया ॥ व्यय गतो भावादिकः ॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्था
रथ्यशुनो वा संबाधिनो निजुरो निहननात् ॥ जुरो हिसार्थः । अस्मात्पदादिनक्षत्रो भावे क्लिप । क्वांसो
ह्रस्वः ॥ नोऽस्मान चाध्व । चायध्वं ॥ तथा हे यजत्रा अवपद आपदः कर्तात्कर्तुः सकाशात् चाध्व । चायध्वं ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादेव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन । सुऽयमात् । अव । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

आख्यातय ॥ ॥ ११ ॥

अत देवायत्येकादशर्चमष्टम मृक्त गार्त्समद । अत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि क्रतुमित्येषद्रासोमदेव-
ताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चं सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येषा बार्हस्पत्या । अत्या मारुती । शिष्टा ऐन्द्राः ।
तथा चानुक्रात । अतमेकादश जगत्यत पथिद्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चो यो नो बार्हस्पत्या
त वो मारुतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इन्द्रायाहिमे न रमंत आपः ।

अहरहर्यात्यक्तुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १ ॥

ऋतं । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इन्द्राय । अहिऽमे । न । रमन्ते । आपः ।

अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपां । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १ ॥

अतमुदकं वृष्टिलक्षणा कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरकायाहिमेऽहिं वृत्रं हतवत्
इन्द्राय यागार्थमापो न रमते । तस्माद्वतोभीत्या नोपरता भवति ॥ तस्माद्वत्ययेन चतुर्थी ॥ अपि तु तासाम
पामक्तुः सेचक स्रोतोऽहरहः प्रत्यह याति । गच्छति । आसा प्रथमः सर्गः प्रार्थमिकं जन्म कियत्या । कियति
काले निष्पन्नं । आकारः प्रथे । किशब्द आक्षेपे । यावति काले ता अजायत स कालः कियान । किं परिमाणं
तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः ॥

यो वृत्राय सिन्मत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुष उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यंत्यर्थं ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सिनै । अच । अभरिषत् । प्र । तं । जनित्री । विदुषे । उवाच ।
पथः । रदंतीः । अनु । जोष । अस्मै । दिवेऽदिवे । धुनयः । यति । अर्थे ॥ २ ॥

यः पुरुषो वृत्रायामुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान आहर्तुमभरिषत् संपादितवान् तं पुरुषं जनित्री जन-
यित्रीन्द्रस्य मातादितिर्विदुषेऽभिज्ञायिन्द्राय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्रं हतवानिति
शेषः । अपि चास्या अस्त्रेन्द्रस्यानुजोषमनुकाममिच्छामनुसृत्य पथो मार्गान् रदंतीर्विलिखत्यो धुनयो नद्यो
दिवेदिवे प्रतिदिवसमर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यति । गच्छन्ति ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्यादध्यन्तरिक्षेऽर्धा वृत्राय प्र वधं जभार ।
मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥ ३ ॥
ऊर्ध्वः । हि । अस्यात् । अधि । अन्तरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र । वधं । जभार ।
मिहं । वसानः । उप । हि । इं । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयत् । शत्रुं । इंद्रः ॥ ३ ॥

हिहेतो । यस्यादयं वृत्रोऽन्तरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमावृत्ताध्यस्थात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अतः कारणात्
वृत्राय वृत्रं प्रति वधं हननसाधनं वज्रमिन्द्रः प्रजभार । प्रचिक्षेप ॥ ह्ययोर्मः ॥ स हि स खलु वृत्रो मिहं वृष्टेः
सेक्तारं मेघं वसान आच्छादयन् ईमेनामिन्द्रमुपादुद्रोत् । उपागमत् ॥ दु द्रु गती । लङि क्वांसः शपः सुः ॥
तिग्मायुधस्त्रीक्ष्णायुध इंद्रः शत्रुं शातयितारं तं वृत्रमजयत् । जितवान् ॥

बृहस्पते तपुषाश्वेव विध्य वृकड्वरसो असुरस्य वीरान् ।
यथा जघंथ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥
बृहस्पते । तपुषा । अश्वाऽऽव । विध्य । वृकऽड्वरसः । असुरस्य । वीरान् ।
यथा । जघंथ । धृषता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुं । अस्माकं । इंद्र ॥ ४ ॥

हे बृहस्पते बृहतां परिवृढानां गालयितरिन्द्र तपुषा तापकेन दीप्तेन वज्रेणाश्वेव अश्वेव वृकड्वरसः संवृत-
द्वारस्यामुरस्य वीरान् पुत्रान् । यद्वा संवृतद्वारानमुरस्य वीरान् विध्य । ताडय ॥ वृणोतिः खलुभृशुषिमुषिभ्यः
किदिति कर्मणि कन्प्रत्ययः । द्रु गती । अस्मादीणादिकोऽसन्नप्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वारांसि द्वाराणि
येषां । वज्रग्रीही पूर्वपदप्रकर्तित्वरत्वं ॥ हे इंद्र पुरा चित् पुरापि धृषता धर्षकेण बलेन यथा जघंथ खं
हतवान् एवमेवास्माकं शत्रुं जहि । नाशय ॥ हतेर्ज इति ही जादेशः ॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मंदसानो निजूर्वाः ।
तोकस्य सातौ तनयस्य भूरस्मा अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनां ॥ ५ ॥
अव । क्षिप । दिवः । अश्मानं । उच्चा । येन । शत्रुं । मंदसानः । निऽजूर्वाः ।
तोकस्य । सातौ । तनयस्य । भूरः । अस्मान् । अर्धं । कृणुतात् । इंद्र । गोनां ॥ ५ ॥

हे इंद्र दिवो नभसः सकाशादश्मानमश्मवत्कठिनं वज्रमुच्चा उच्चैर्वर्तमानस्त्वमवक्षिप । अस्मादीयान् शत्रू-
नुद्दिश्यावस्तात्क्षिप । येन वज्रेण मंदसानः स्रोतुभिः सूयमानः सन् शत्रुं निजूर्वाः । न्यहिंसीः ॥ जुर्वी
हिंसार्थः । लेव्यडागमः ॥ तथा तोकस्य भूरिर्मर्त्यस्य तनयस्य पीत्रस्य सातौ संभजने ॥ निमित्ते सप्तम्येषा ॥
संभजनार्थं । तथा हे इंद्र गोनां गवां संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ॥ विभक्तित्वप्रत्ययः ॥ अर्धं समृद्धिं कृणुतात् ।
जुष ॥ गोः पादांत इति गोशब्दस्यामो गुडागमः ॥ ॥ १२ ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन्भयस्यै कृणुतमु लोकं ॥ ६ ॥

प्र । हि । क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रधस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।

इन्द्रासोमा । युवं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भयऽस्यै । कृणुतं । उं इति । लोकं ॥ ६ ॥

हे इन्द्रासोमा यं वैरिणं वनुथो हिमथः ॥ वनुथ्यतिर्हतिकमेति याम्कः ॥ तं क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकौपणोद्यच्छथः खलु । उन्मूलयथ इत्यर्थः ॥ वृह उद्यमने तौदादिकः ॥ तथा रधस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्रेरका स्थः । भवथः । तथा हे इन्द्रासोमा युवं युवामस्मानविष्टं । अवतं । अस्मिन्भयस्यै भयस्थानं युष्टं ॥ घञर्थे कविधानमित्यधिकरणं कप्रत्ययः । मरुद्वधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मिन्नुक्ते लोके भयरहितं स्थानं कृणुतं । कुरुत । उ इति पादपुराणः ॥

न मा तमन्न श्रमन्नोत तंद्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निबोधाद्यो मा सुन्वंतमुप गोभिरायत् ॥ ७ ॥

न । मा । तमत् । न । श्रमत् । न । उत । तंद्रत् । न । वोचाम । मा । सुनोत । इति । सोमं ।

यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः । निबोधात् । यः । मा । सुन्वंतं । उप । गोभिः ।

आ । अयत् ॥ ७ ॥

स इन्द्रो मां न तमत् । न तमयतु । न ग्लपयतु । तथा न श्रमत् । श्रान्तं मा करोतु ॥ तमु ग्लानां श्रमु तर्पास त्वेदं च । अनयोर्हितुमगयतयोर्लेख्यङागमः । दृढस्युभयर्थेति शप आर्धधातुकत्वात्परिनिटीति णिलोपः ॥ उत अपि च मां न तंद्रत् । न तंद्रयत् । तंद्रालस्थेन युक्तं मा करोतु ॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच । णावि-
धवत्प्रातिपदिकस्थेति टिलोपः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इन्द्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिपुणेत्यन्यायजमानान प्रति न वोचाम । न ब्रवाम ॥ वक्तृत्वादसौ सुहु । सुनोतित्यत्र तप्नप्लनयनाथेति तस्य तवादेशः । तस्य पितृत्वेन ङित्वाभावाद्गुणः ॥ य इन्द्रो मे मम पृणात् कामान् पुरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निबोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं यागं वावगच्छेत् य इन्द्रः सुन्वंतं सोममभिपुण्वंतं मामस्मभ्यं दातव्यं गोभिः सहोपायत् उपागच्छेत् । स इन्द्र इति पूर्वचान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेख्यङागमः ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविद्धि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हन्ति वृषभं शंडिकानां ॥ ८ ॥

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविद्धि । मरुत्वती । धृषती । जेषि । शत्रून् ।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हन्ति । वृषभं । शंडिकानां ॥ ८ ॥

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतृन् अविद्धि । रज ॥ रक्षार्थस्यावतेर्लेख्यतद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुज्जिर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः । अतस्तद्वती सती धृषती धर्षयती शत्रून् श्रातयितृन् वैरिणो जेषि । जय ॥ जयतेऽङ्कादसः शपः सुः ॥ किंचायमिंद्रस्त्यं चित् तमप्यसुरं हन्ति । हतवान् ॥ व्यत्ययेन भुतार्थे लट् ॥ कीदृशं । शर्धंतं । प्रसहन्शीलं ॥ शृधु प्रसहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी वलमिवाचरतं सर्वस्य भञ्जने शक्तं । शंडिकानां । शंडामर्कावसुरपुरोहिता । तै० सं० ६. ४. १०. १. । शंडवञ्जानां मध्ये वृषभ प्रधानं ॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुर्धैर्जेषि शत्रून् दुहे रीषंतं परि धेहि राजन् ॥९॥

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्सुः । अभिऽख्याय । तं । तिगितेन । विध्य ।

बृहस्पते । आयुर्धैः । जेषि । शत्रून् । दुहे । रीषंतं । परि । धेहि । राजन् ॥९॥

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः । सनुतरित्यतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे भवद्योरः ॥ सगर्भसयूथमनुता-
वत् ॥ उत वा अपि वा यो जिघत्सुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संवीच्य तिगितेन तीक्ष्णेनायुधेन विध्य ।
ताडय । तथास्मदीयान् शत्रून् आयुधरायोधनसाधनरिषादिभिर्जेषि । जय । तथा हे राजन् राजमान बह-
स्यते द्रुहे द्रोग्धं शत्रवे रीषंतं हिंसंतं वज्रं परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपेत्यर्थः ॥

अस्माकैभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्तव्यानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हवी तेषामा भरा नो वसूनि ॥१०॥

अस्माकैभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्तव्यानि ।

ज्योक । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हवी । तेषां । आ । भर । नः । वसूनि ॥१०॥

हे शूर शौर्यवान्द्र अस्माकिभिरास्माकीभिः सत्वभिः परेषां सादकैः शूरैः शौर्योपैतैर्भटैस्तानि वीर्या वीर-
कर्माणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्तव्यानि करणीयानि ॥ कृत्यार्थं तर्षकेनिति करोतिस्त्वनप्रत्ययः ॥ ज्योक
चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शत्रवोऽभूवन् । आसन् । हवी तान हवा ॥ स्वात्वाद्य
शेतीकारः ॥ तेषां शत्रूणां वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुस्रयुर्गिरोप ब्रुवे नमसा दैव्यं जनं ।

यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥११॥

तं वः । शर्धं । मारुतं । सुस्रऽयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दैव्यं । जनं ।

यथा । रयिं । सर्वऽवीरं । नशामहे । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । दिवेऽदिवे ॥११॥

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मरुत्समृह रूपं दैव्यं देवेन्द्रेण संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवंगुणविशिष्टं
बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेणोपब्रुवे । स्तौमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्ववीर-
रैर्विशेषेण शत्रूणां प्रेरकैर्भटैरुपेतमपत्यसाचमपत्यैरपतमहेतुभूतैः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणीयं प्रशस्यभूतं रयिं
दिवेदिवे प्रतिदिवसं नशामहे । व्याप्नवाम ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेखडागमः । वितोऽन्यत्रैतिकारः ॥ ॥१३॥

अस्माकमिति सप्तर्चं नवमं सूक्तं गृत्समदस्पर्षं वैश्वदेवं । अंथा त्रिष्टुप् । शिष्टा जगत् । तथा चानुक्रांतं ।
अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुवंतमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्रन्वस्मन्नस्परि अवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥१॥

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्रन् । वस्मन्नः । परि । अवस्यवः । हृषीऽवंतः । वनऽर्षदः ॥१॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ आदित्यैर्धातृचर्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैरेकादशसंख्याकैः वसुभिर्धरो ध्रुव

इत्यादिभिरष्टसंख्याभिः एवं त्रिभिर्देवगणिः सचामुवा सह भवन्ती सह वर्तमानौ युवामस्माकं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा वस्त्रनस्परि ॥ वसंत्यास्मिन्निति वस्त्र निवासस्थानं । श्रीणादिको मनिन् ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि देशातरं ॥ पचम्याः परावध्यर्थ इति सत्व । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न परिण हव प्रपन्नं । प्रपतंति । प्रकोपेण गच्छति ॥ पतेष्कादसं लुङि लृदिच्चात् ज्ञिरङादेशः । पतः पुमिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । अवस्थवोऽन्नकामाः । हृषीवतः प्राप्तहर्षाः । वनर्षदो वन वृक्षादी निषणाः ॥ साहितिकम्कादमो रफोपजनः ॥

अथ स्मा न उद्वता सजोषमो रथं देवासो अभि विष्णु वाजयुं ।

यदाशवः पद्याभिस्तिचन्तो रजः पृथिव्याः सानौ जघनन्त पाणिभिः ॥ २ ॥

अथ । स्म । नः । उत । अवत । सऽजोषसः । रथं । देवासः । अभि । विष्णु । वाजऽयुं ।

यत् । आशवः । पद्याभिः । तिचन्तः । रजः । पृथिव्याः । सानौ । जघनन्त । पाणिऽभिः ॥ २ ॥

हे सजोषस. समान प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माक वाजयुं वाजमन्नं कामयमानं गति-विशेषयुक्त वा रथ विष्णु प्रजामु जनपदेष्वभिमुखमुदवत । उदगमयत ॥ अवतिरत्र गत्यर्थः ॥ यद्यदास्मिन्नथ युक्ता आशवो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतभी रजो रजकं मार्गं तिचतस्तरतः ॥ तरतेः शतरं वहन्न कदसीति शपः झः । बहन्न कंदसीत्यभ्यासस्येत् । अभ्यस्तानामादिरत्याबुदात्तत्वं ॥ पृथिव्याः प्रथिताया भूमे सानौ समुक्चिन्तं प्रदंश पाणिभिः पाण्युपलजितं पादैर्जघनत । अत्यर्थं गच्छति ॥ हतैर्यङ्लुग ताच्छादमो लङ् । व्यत्ययनात्मनपद । वहन्न कदसीति शपो लुगभाव ॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः ।

अनु नु स्यात्यवृकाभिरुतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इन्द्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।

अनु । नु । स्याति । अवृकाभिः । उतिऽभिः । रथं । महे । सनये । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

उत अपि च विश्वचर्षणिर्विश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यदा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन ॥ बह्व्रीहो विश्व संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्स मूहकपेण शर्धेन बलेन सह मुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्य स इन्द्रोऽवृकाभिर्हिसकरहितभिर्हृतिभी रक्षाभिः सहितः सन दिवो लुलोकादागत्य नु अथ नोऽस्माक रथमनुस्थाति । आनुगुण्यनाधितिष्ठतु ॥ क्दांसः शपो लुक् ॥ किमर्थं । महे सनये महते धनाय । तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य सातये संभजनार्थं ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्राभिः सजोषा जूजुवदथं ।

इळा भगो बृहद्दिवात रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सक्षणिः । त्वष्टा । ग्राभिः । सऽजोषाः । जूजुवत् । रथं ।

इळा । भगः । बृहत्ऽदिवा । उत । रोदसी इति । पूषा । पुरंऽधिः । अश्विनौ । अधः ।

पती इति ॥ ४ ॥

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्य भूतजातस्य सज्जलिः सचनीयः सेव्यो ग्राभिर्देवप-त्नीभः । क्दांसि वै भा इति तैत्तिरीयक । गायत्र्यादीनि क्दांसि च देवपत्न्य इत्युक्तं । सजोषाः समानप्रीतिः । एवगुणाविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथ जूजुवत् । प्रेरयतु ॥ जु इति सौचो धातुर्गत्यर्थः । अस्मागयंताल्लुङि रूपं ॥

तथेका तिसृणां देवीनामाद्येडाख्या देवी च रथं प्रेरयतु । बृहद्देवा बृहन्महद्देव्यति द्योतत इति बृहद्देवः ॥
इगुपधालक्षणः कः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः ॥ तादृशो भगव्य प्रेरयतु । उत अपि च रोदसी द्यावापृ-
थिवी पुरंधिर्बहुधीः पूषा पोषको देवस्य ॥ अधश्चन्द्रश्चार्थे ॥ पती सूर्याया भर्तारावश्चिनी च एतं सर्वेऽस्मादीय
रथं प्रेरयत्वित्यर्थः ॥

उत ते देवी सुभगे मिथुदृशेषासानक्ता जगतामपीजुवा ।

स्तुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । ते इति । देवी इति । सुभगे इति सुभगे । मिथुऽदृशां । उषसा नक्ता । जगतां ।
अपिऽजुवा ।

स्तुषे । यत् । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः । चावयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥ ५ ॥

उत अपि च ते प्रसिद्धे देवी देव्या देवनशीले सुभगे शोभनधने मिथुदृशा मिथः परस्पर पक्ष्यान्
एवंभृते उषासानक्ता उषाश्च रात्रिश्च जगता जगमानामपीजुवा प्रेरयिष्यां भवतः । तस्मादस्मादीयमपि रथ
प्रेरयता । उत्तरोऽर्धर्चो द्यावापृथिव्यः प्रत्यक्षकृतः । हे पृथिवि वा युवा त्वां दिव च नव्यसा नवीयसा भवतरेण
प्रगस्थेन वचो वचसा ॥ सुपा सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ यद्यदा सुगि स्रुवि ॥ उत्तमस्य व्यत्ययेन मध्यमः ॥
तदानीं स्थातुः स्थावरस्य व्रीह्यादेः सर्वाधि वयोऽन्न चरुपुरोडाशादिलक्षण त्रिवया । वय इत्यन्ननाम । औष-
धिपशुसोमात्मकानि हविर्लज्जानान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहमुपस्तिर । उपस्तृणामि । आर्ज्यनोपस्तरणाभिधारण-
पूर्वक प्रयच्छामीत्यर्थः ॥ सृङ् आच्छादने । लव्युत्तमं छादसो विकरणस्य लुक् । अत्रत्यश्चन्द्रश्चार्थे निपा-
तातर पादपूरण । अत इवातोऽरतीत् । निपातैर्यथादिहतेति निघातप्रतिषेधः ॥

उत वः शंसमुगिजामिव शमस्यहिर्बुध्नोऽज एकपादतु ।

चित्तं च्छुभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादानुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसं । उगिजांऽइव । शमसि । अहिः । बुध्नः । अजः । एकऽपात् । उत ।

चित्तः । च्छुभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात् । आनुऽहेमां । धिया । शमि ॥ ६ ॥

उत अपि च हे देवा उगिजामिव । इव न संप्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्तुति कामयमानानां वो युष्माक शम
स्तुति सप्रति शमसि । उग्रमसि कामयामहं ॥ वशं कार्ता । इदतो मसिः । ग्रहिज्यादिना सप्रसारण । छादसो
वर्णालोपः ॥ उत अपि च अहिर्बुध्न्यः । बुध्नमतस्ति । तत्र भवोऽहिनामा देवः । अज एकपात् । न जायत
इत्यजः । एक एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । अज एकपात्सङ्गकः सूर्यः । चित्तस्तीर्णतम च्छुभुक्षा उरुचय उरुनि
वास च्छुभुक्षा निवासयिता वेदश्च सविता सर्वस्य प्रसविता चनोऽन्न दधे । विदधातु । अस्मभ्य करोतु । तथा-
शुहेमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्येभ्यो णि दृश्यत इति मनिन ॥ तादृशोऽपा नपात् अपा पीचीयस्था
नीयोऽपिः ॥ अज औषधिवनस्पतयो जायते । औषधिवनस्पतिभ्यश्चायमपिजायत इत्यप्रेरपा पात्रत्व । म च
धिया स्तुत्या शमि । शमीति कर्मनाम । यज्ञकर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ॥

एता वो वग्म्युद्यता यजत्रा अतस्क्षन्नायवो नव्यसे सं ।

अवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अहं धीतिमश्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वग्मि । उत्ऽयता । यजत्राः । अतस्क्षन् । आयवः । नव्यसे । सं ।

अवस्यवः । वाजं । चकानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अहं । धीतिं । अश्याः ॥ ७ ॥

हे यज्ञत्रा यज्ञनीया विश्वे देवा यो युष्मदीयान्यतितान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वरिम । कामये । नव्यसे नवतराय सुत्यतमाय युष्मद्गणायाथयो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतक्षण । समस्कुर्वन् । किमिच्छतः । अथस्ववः । अथगोयं यगोऽहं वात्मन इच्छतः । वाजं बलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्ति-कातिर्गातपु । लिटः कानच ॥ रथ्यो रथसंबधी मग्निर्न सर्पणशीलोऽथ इव युष्मद्गणो धीतिमस्त्रदीयं कर्मा-श्याः । प्राप्नोतु ॥ अशु व्याप्नो । व्यत्ययेन परस्मैपदमध्यर्मा । बह्वलं कदमीति विकरणस्य लुक् ॥ १४ ॥

अस्य मे इत्यष्टर्चं दशमं मृक्तं गृत्समदस्यार्प पृथ्वावाप्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पंच जगत्यः । प्रथमा द्यावा-पृथिवीया ततो द्वे ऐंश्यां त्वाष्ट्यां वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अत्या गुंवादिषड्देवताका । तथा चानुकात । अस्य मेऽष्टां जागतं त्र्यनुष्टुवंतं । द्यावापृथिवीका द्वे ऐंश्यां त्वाष्ट्यां वा द्वे द्वे राकासिनीवा-न्योरत्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ आभिर्प्रविकि चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवगस्त आबन्नुचो द्यावापृथिवीयनिविद्धानः । तथा च मृचितं । अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्ततं मे अप इति वैश्वदेव । आ० ७. ७. इति ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भृतमवित्री वचसः सिषासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसुयुर्वो महो दधे ॥ १ ॥

अस्य मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतुऽयतः । भृतं । अवित्री इति । वचसः । सिषासतः ।

ययोः । आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं । पुरः । उपस्तुते इत्युपऽस्तुते । वसुऽयुः । वां ।

महः । दधे ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्या ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिषासतो युवां संभक्तिमिच्छतोऽस्य वचसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । असुन ॥ स्तोतुरस्य मे ममावित्री अवित्र्यां पालयित्र्यां भृतं । भवतं । ययो द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः । इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्तुते तत्र तत्र स्थितं । स्तोतुभिः स्तुते वा युवां वसुयुधनकामोऽहं महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ महता स्तोत्रेण पुरो दधे । पुरस्करोमि ॥

मा नो गुह्या रिपे आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा तत्त्वेमहे ॥ २ ॥

मा नः । गुह्याः । रिपेः । आयोः । अहं न । दभन । मा नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।

मा नः । वि । यौः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः । सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । इमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभृतस्य गुह्या गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिसारूपा माया नोऽस्मान् अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिसिपुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुच्छुनाभ्यः । शुनमिति सुखनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यो मा रीरधः । वशं मा नैषीः ॥ रध्वातिवशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्धोः । अस्त्राण्यंताद्धि चिद्धि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखित्वानि मा वि यौः । त्वया वियुक्तानि मा कार्षीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्वं सुम्नायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थर्थे षष्ठी ॥ तत् त्वा तादृशं त्यामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ मुपां मुलुगति तच्छब्दादुत्तरस्या विभक्तिर्लुक् ॥

अहेःता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्पुषीमसश्चतं ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिं । आ । वह । दुहानां । धेनुं । पिप्पुषीं । असश्चतं ।

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि । पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वष्टर्वा अहेळता अकुध्यता मनसा श्रुष्टि मुखकरी दुहानां दोग्ध्री पिप्पुषी प्रवृद्धा पीमा ॥ प्यायी वृद्धी । लिटः क्तसुः । लिङ्गङोद्यति पीभावः । उगितश्चेति डीप । सप्रसारणमिति सप्रसारण । शासिवमिच सीना चेति षत्वं ॥ असश्चतमसक्तावयवा एवभुता धेनु गामावह । आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत बह्मभिराहूतेद्र त्वष्टर्वा पद्याभिः पादगतिभिराशु व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिन वेगवतं त्वा विश्वहा सर्वैष्वहःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्रेरयामि ॥ हि गतो वृद्धी च ॥

पत्नीसयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनीवाज्यां यष्ट्यं । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिके याज्या-
नुवाक्ये । सूत्रित च । राकामह सिनीवाणि कुलमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १ १० । इति ॥ तथापि
मारुतेष्वेते धाव्यं । सूत्रित च । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्वनां ।

सीव्यत्पः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यं ॥ ४ ॥

राकां । अहं । सुऽहवां । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः । सुऽभगा । बोधतु । त्वनां ।

सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरं । शतऽदायं । उक्थ्यं ॥ ४ ॥

सपुर्णचट्टा पूर्णमासी राका । ता देवी सुहवा स्वाङ्गानामाङ्गानप्रयोजनकारिणी सुष्टुती शोभनया
सुत्याह हुवे । आहूयामि ॥ सुष्टुतिशब्दात्तृतीयकवचनस्य सुपा सुलुगिति पूर्वसवर्ण ईकारः ॥ सा च सुभगा
शोभनधना नोऽस्माकमाङ्गान शृणोतु । श्रुत्वा च त्वना आत्मना स्वयमेव बोधतु । अस्मदभिप्राय बुध्यता ।
वृद्धा चापः कर्म पुत्रोत्पादनलक्षण सूच्या सूचीस्थानीययाक्विक्रयमानयाविक्रयानुग्रहबुद्ध्या सीव्यतु । सतनोतु ।
यथा वस्त्रादिक सूच्या स्यूत चिर तिष्ठति एवमिद करोतु । कृत्वा च वीर विक्रात शतदाय बह्वधन बह्वप्रद
शोकथ्य प्रशस्य पुत्र ददातु ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वमूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेशसः । याभिः । ददासि । दाशुषे । वमूनि ।

ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि । सहस्रऽपोषं । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

हे राके देवि सुपेशसः शोभनरूपास्ते तव २ । सुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिर्दाशुषे हविर्दत्तवतं
यजमानाय वसुनि धनानि ददासि । प्रयच्छसि । अद्येदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना
भूवोपागहि । उपागच्छ ॥ गमेऽकादसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशत्वादिनानुनासिकनोपः । असिद्धवदत्ता
भादित्यस्यासिद्धत्वाद्भेर्लुगभावः ॥ किं कुर्वती । हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोष सहस्रसख्याकस्य धनस्य पूर्ति
रराणा ददती ॥ रा दाने । व्यत्ययन शानच् । कादसः शपः । सुः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

सिनीवाख्या यागे सिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृत ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमार्हुतं प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि । दिदिद्दि । नः ॥ ६ ॥

बृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघने पृथुसंहते वा या त्वं देवानां स्वसासि स्वयंसंचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहुतमाभिमुख्येनापो प्रणिप्तं हव्यमस्मादीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व । किंच हे देवि सिनीवालि नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिद्दि । उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः ॥ दिह उपचये । लोटि क्रादसः शपः युः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

या सुवाहुः स्वंगुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।

तस्य विष्पत्यं हविः सिनीवाल्यं जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽवाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।

तस्य । विष्पत्यं । हविः । सिनीवाल्यं । जुहोतन ॥ ७ ॥

या सिनीवाली सुवाहुः शोभनबाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुषूमा सुषु प्रसवित्री ॥ षूङ् प्राणिप्रसवि । अन्त्यभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बङ्गमुवगी बन्तीनां प्रजानां सवित्री ॥ तेनैव सूत्रेण क्लानप । वनो र चेति डीत्रिणी । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्य सिनीवाल्यं विष्पत्यं विशां पालयिष्ये ॥ विभाषा सपुर्वस्यति पत्युर्नकारातादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वादिशो जप्त्वाभावः । परादिः कृदसि बङ्गल मित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे अत्वित्यजमाना हव्यं जुहोतन । जुहोत ॥ तप्तनप्तनयनाश्रित तनवादेशः ॥

या गुंगूया सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इन्द्राणीमंह ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८ ॥

या । गुंगूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।

इन्द्राणीं । अह्ने । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८ ॥

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवान्योः साहचर्यात्कुहकच्यते । या गुंगूः कुहस्तामङ्गे । आहुयामि । एवमुत्तरचापि योज्यं । इन्द्राणीमिन्द्रस्य पत्नीभृतये रक्षणार्थमङ्गे । आहुयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नी स्वस्तये ऽविनाशायाहुयामि ॥ इन्द्रवरुणेत्यादिना डीष् आनुगागमश्च ॥ ॥ १५ ॥ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्रा ते पितरिति पचदशर्चं प्रथमं सूक्तं गृत्समदस्यार्थं त्रैष्टुभं रीद्रं । अनुक्रांतं च । आ ते पचोना रीद्रमिति ॥ शुलगवादिर्द्वयक्षेप्येन सूक्तेन प्रतीची दिगुपस्थिया । सूचितं च । कद्रुद्राधिमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन् इति सर्वरुद्रयक्षेपु दिशामुपस्थानं । गृ० सु० ४. ८. २३ । इति ॥ रुद्रदेवत्ये पशो आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ ते पितर्मरुतां मुम्भमेतु प्र बभूवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्रः । आ० ३. ८ । इति ॥ अत्र शानकः । चतुर्दशीमुपोषीकां कृष्णस्य जुह्याच्चरं । आर्तसूक्तेन रीद्रेण प्रत्यृच वाग्यतः शुचिः ॥ पूर्वमाज्याहुतीर्ज्जत्वाथोपस्थाय च शकर । हविःशेषेण वर्ततेकांतरमर्तद्वितः । पूर्णमासे जयेन्मृत्युं रोगेण परिसुष्यते । अश्वि० १. ३०. । इति ॥

आ ते पितर्मरुतां मुम्भमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुतां । मुम्भं । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । संऽदृशः । युयोथाः ।

अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रऽजाभिः ॥ १ ॥

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र ॥ परमपि कंदसीति यज्वंतस्य पूर्वामंचितांगवद्भावा-
त्सर्वाणुदात्तत्वं ॥ ते त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं सुखं सुखमैतु । आगच्छतु । रुद्रस्य च मरुतां पितृत्वमिदं पित्रे
मरुतामाख्यायिकामुखेनावदिष्य । ऋग्वे० १. ११४. ६. । तथा त्वं नोऽस्मान् सूर्यस्य संदृशः संदर्शनात्मा युयोथाः ।
मा पृथक्कार्षीः ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । लङि क्वांदसः शपः स्रुः । कंदस्युभयघंत्वार्यधातुकत्वेन ङित्वाभावाद्गुणः ॥
अर्वति शशी । भ्रातृव्यो वा अर्वति श्रुतेः । नोऽस्माकं वीरो वीर्यवान् पुत्रादिरभिजमेत । अभिभवतु । यद्वा
वीरस्त्वं नोऽस्मानभिजमेथाः । अस्मान् कृतापराधानभिजमस्व । हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि ।
प्रभूताः स्याम ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शंतं हिमां अशीय भेषजेभिः ।

व्य॑स्महेषो॑ वितरं व्यंहो व्यमी॑वाश्चातयस्वा विषू॑चीः ॥२॥

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शंतमेभिः । शंतं । हिमां । अशीय । भेषजेभिः ।

वि । अस्मत् । डेषः । विऽतरं । वि । अंहः । वि । अमी॑वाः । चा॒तय॑स्व । विषू॑चीः ॥२॥

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तैः शंतमेभिरतिशयेन सुखकरैर्भेषजेभिर्भेषजैरौषधैः शंतं हिमाः शंतं हेमंतान्
शंतं संवत्सरानशीय । व्याप्नुयां ॥ अग्नोर्तेर्लिङि क्वांदसो विकरणस्य लुक् ॥ अपि च अस्मदस्मत्तो द्वयो द्वेष्टुन
विचातयस्व । विनाशय । तथांहः पापं वितरमत्वं विचातयस्व । अमीवा रोगान्विषूचीर्वपु नानांचंतीः
कृत्वशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

श्रेष्ठो जा॒तस्य॑ रुद्र श्रिया॑सि तव॑स्तमस्तवसां॑ वज्रबा॒हो ।

प॒र्षि॑ राः पार॑मंहसः स्व॒स्ति वि॒श्वा अ॒भीती॑ रप॑सो युयोधि ॥३॥

श्रेष्ठः । जा॒तस्य॑ । रुद्र । श्रिया॑सि । तवः॑ । तमः॑ । तवसां॑ । वज्रबा॒हो इति वज्रऽबा॒हो ।

प॒र्षि॑ । नः । पारं॑ । अंहसः । स्व॒स्ति । वि॒श्वाः । अ॒भिऽइती॑ । रप॑सः । युयो॑धि ॥३॥

हे रुद्र जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य नगतो मध्ये श्रियश्चयेण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽसि । भवसि । तथा हे वज्रबाहो
आयुधहस्त रुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन प्रवृद्धोऽसि । स त्वं नोऽस्मानंहसः पापस्य पारं
तीरं स्वस्ति जेमेण प॒र्षि॑ । पारय । तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वा अभीतीरभिगमनानि युयोधि । पृथक्कृत्य ॥
यतिस्त्वांदसः शपः स्रुः । वा कंदसीत्यपित्वस्य विकल्पनात् ङित्वाभावेऽङितश्चाति हेर्धिः ॥

मा त्वा रुद्र चु॒क्रुधामा॑ नमो॑भिर्मा दुष्ट॑ती वृष॒भ मा स॒हूती॑ ।

उन्नो॑ वी॒राँ अ॒र्पय॑ भेष॒जेभिर्भिष॑क्तं त्वा भिष॒जाँ शृ॒णोमि॑ ॥४॥

मा । त्वा । रुद्र । चु॒क्रुधाम॑ । नमः॑ । मा । दुः॑ । स्तु॒ती । वृष॒भ । मा । स॒हूती॑ ।

उत् । नः । वी॒रान् । अ॒र्पय॑ । भेष॒जेभिः । भिष॑क् । तमं । त्वा । भिष॒जाँ । शृ॒णोमि॑ ॥४॥

हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिर्यथाक्रियमाणैर्नमस्कारैर्हविर्भवा मा चुक्रुधाम । मा क्रोधयाम । कुहं मा
कार्ष्य ॥ क्रुध कोपे । अस्माग्यंताकुङ्कि चङ्कि रूपं ॥ हे वृषभ कामानां वर्षितर्दुष्टी दुःसुत्याशोभनया सुत्या
मा चुक्रुधामित्येव । तथा सहूती सहृत्वा विसदृशीरन्येर्देवैः सहाङ्गानि मा क्रोधयाम । श्रेष्ठो हि स्वस्मात्पूनेन
सहाङ्गानि कुहो भवति । स त्वं नोऽस्माकं वीरान् पुत्राभेषजेभिस्त्वदीयैर्भेषजैरौषधैरुदपय । उत्कृष्टं संयोजय ।
हे रुद्र त्वा त्वां भिषजां चिकित्साभिज्ञानां मध्ये भिषक्तममतिशयेन भेषज्यस्य कर्तारं शृणोमि । प्रथमो दैव्यो
भिषक् । वा० सं० १६. ५. । इति च मंचांतरेऽप्युक्तं ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋद्रुदरः सुहवो मा नो अस्य बभुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविऽभिः । अव । स्तोमेभिः । रुद्रं । दिषीय ।

ऋद्रुदरः । सुऽहवः । मा । नः । अस्य । बभुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

यो रुद्रो हविर्भिरवपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराहुनिः स्तुतिलक्षणीर्हवते । आह्वयते स्तूयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । बह्वलं कंदसीति ऊयतेः संप्रसारण ॥ तं रुद्रं स्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय । अवखड्यामि । पृथक्करोमि । अपगतक्रोध करोमीति यावत् ॥ दो अवखंडने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बह्वलं कंदसीतीत्यं ॥ ऋद्रुदरः । ऋद्रुदरो मृद्रुदर इति यास्कः । नि० ६ ४ । सुहवः शोभनाह्वानो बभुर्भर्ता सर्वस्य बभुवर्णो वा । सुशिप्रः । शिप्रि हन् नासिके वा । शोभनाशिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्य मनायै । हवीति मन्यमाना बुद्धिर्मेना । तस्य नोऽस्मात्मा रीरधत् । मा वश नैषीत् ॥ रध हिंसासंराध्योः । अस्मात्पयताहुडि चडि ह्यं । रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥ ॥ १६ ॥

उन्मा ममंद वृषभो मरुत्वान्वक्षीयसा वयसा नाधमानं ।

घृणीव छायांमरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्नं ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममंद । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा । वयसा । नाधमानं ।

घृणिंऽडव । छायां । अरपाः । अशीय । आ । विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्नं ॥ ६ ॥

वृषभः कामाना वर्धिता मरुत्वान् मरुद्विः पुर्व्युक्तो रुद्रो नाधमान याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तिन वयसाप्तेनोन्मद । उत्कर्षणं तर्पयतु । अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्रकाशा प्रविशति एवं रुद्रस्य सुम्नं सुखमरपा अपापः सन् अशीय । व्याप्नुया । तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं । परिचरयं ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥

क्र०स्य ते रुद्र मृकृयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलापः ।

अपभर्ता रपसो देव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्र० । स्यः । ते । रुद्र । मृकृयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलापः ।

अपऽभर्ता । रपसः । देव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

हे रुद्र ते तव मृकृयाकुः सुवर्धिता स्यः स हस्तः ज्ञा कुच वर्तते । यो हस्तो भेषजो भेषज्यक्त जलापः सर्वेषां सुखकरोऽस्ति । भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन हस्तन मा रक्षति भावः । अपि च हे वृषभ कामानां वर्धितः देव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहर्ता विनाशयिता भुत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः । अभिचक्षम् ॥ क्षमृष सहने । लडि कंदसः शपः स्युः । बह्वलं कंदसीतीडागमः ॥

रुद्रदेवत्ये पशी वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः । प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्र आ पश्चातामासत्वा पुरस्तात् । आ० ३ ८. इति ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या केत्सलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र । बभ्रुवे । वृषभाय । श्वितीचे । महः । महीं । सुऽस्तुति । ईरयामि ।
नमस्य । कल्मलीकिनं । नमःऽभिः । गृणीमसि । त्वेषं । रुद्रस्य । नाम ॥ ८ ॥

बभ्रुवे विश्वस्य भर्त्रे बभ्रुवर्णाय वा वृषभाय कामानां वर्षिचे तद्वत्प्रसह्यकारिणे वा श्वितीचे श्वित्यमचंतं ॥ श्विता वर्षे । औणादिक इन्द्रतयः । श्वितिमचतीत्यचतेर्च्च्त्वितिगत्यादिना क्तिन् । चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं । उदात्तनिवृत्तिस्वरण विभक्त्युदात्तत्वं ॥ एवंगुणविशिष्टाय रुद्राय महो महीं महतोऽपि महतीं सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं प्रेरयामि । प्रकर्षेणोच्चारयामि । हे स्तोतः कल्मलीकिनं । ज्वलतो नामधेयमेतत् । नैषं १. १७. । ज्वलंतं । कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीकं तेजः । तद्वंतं रुद्रं नमोभिर्नमस्कारिर्हविर्भवा नमस्य । पूजय । वयं च रुद्रस्य महादेवस्य त्वेषं दीप्तं नाम गृणीमसि । गृणीमः संकीर्तयामः ॥ गृ शब्दे । क्रियादिकः । इदंतो मसिः । प्वादीना इवः ॥

स्थिरेभिरंगैः पुरुषरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रभिः पिपिशे हिरण्यैः ।
ईशानादस्य भुवनस्य भूरेन वा उ योषदुद्रादसुर्यं ॥ ९ ॥
स्थिरेभिः । अंगैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । बभ्रुः । शुक्रभिः । पिपिशे । हिरण्यैः ।
ईशानात् । अस्य । भुवनस्य । भूरेः । न । वै । उं इति । योषत् । रुद्रात् । असुर्यं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः स्थिरेर्दृढं रंगैरवयवैर्युक्तः पुरुषरूपोऽष्टमूर्त्वात्मकैर्बहुभि रूपैरुपेत उग्र उग्रगोस्तज्जम्बी बभ्रुर्भतां बभ्रुवर्णो वा रुद्रः शुक्रभिर्दीप्तिर्हिरण्यैर्हिरण्यमयैर्हितरमणीयैर्वालंकारैः पिपिशे । दीप्यते ॥ पिश अवयव । कर्मणि णिङ् ॥ ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भुतजातस्य भूरेर्भर्तु रुद्रादसुर्यं ॥ असु शेषे । असेरन् । असुरः चेप्ता । तच्च साधुः ॥ असुर्यं बलं न वा उं योषत् । नैव पृथग्भवति ॥ योतिर्लव्यडागमः । सिद्धञ्जनं लिटीति सिप ॥

अर्हन्विभर्षि सायकानि धन्वाहन्निष्कं यजतं विश्वरूपं ।
अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥
अर्हन् । विभर्षि । सायकानि । धन्वं । अर्हन् । निष्कं । यजतं । विश्वरूपं ।
अर्हन् । इदं । दयसे । विश्वं । अभ्वं । न । वै । ओजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे रुद्र त्वमर्हन् अर्हो योग्य एव सन् सायकानि शरान् धन्वं धनुश्च विभर्षि । धारयसि । तथाहन्नेव यजतं यजनीयं पूजनीयं विश्वरूपं बह्वधिरूपयुक्तं निष्कं हार विभर्षि । तथाहन्नेवेदं विश्वं सर्वमभ्व । महत्तामैतत् । अतिविसृतं जगद्वयसे । रक्षसि । देह्य रक्षणे । हे रुद्र त्वत् त्वत्तोऽन्यत् किंचिदोजीय ओर्जास्वितर बलवन्तर न वा अस्ति । न खलु विद्यते । अतस्त्वमेवोक्तव्यापरिषु योज्य इत्यर्थः ॥ ओजःशब्दान्मत्वर्थोयो विनिः । तत् आतिशायजिक् इष्टम् । विश्वतोर्लुक् । टिरिति द्विःलोपः ॥ ॥ १७ ॥

प्रयागे मृगस्थामनोच्चवचः श्रुत्वा सुहि श्रुतमित्येतां जपेत् । सूचितं च । सुहि श्रुतं गर्तसदं युवानमिति मृगस्थ । गृ० ३. १०. १०. । इति ॥

सुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहन्तुमुग्रं ।
मृळा जरिचे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु सेनाः ॥ ११ ॥
सुहि । श्रुतं । गर्तऽसदं । युवानं । मृगं । न । भीमं । उपऽहन्तुं । उग्रं ।
मृळ । जरिचे । रुद्र । स्तवानः । अन्यं । ते । अस्मत् । नि । वपंतु । सेनाः ॥ ११ ॥

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं मुहि । कीदृशं । गर्तसदं । गर्तो रथः । तव मीदंतं युवानं नित्यतश्च
मृगं न भीम मृग सिंहमिव भयंकर । उपहृतमुपहंतारं शत्रूणां मयमुन्नूनीं । हे रुद्र त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूय-
मानः सन जरित्रे स्तोत्रे मद्य मृळ । सुखय । ते त्वदीयाः सेना अस्मदन्यमस्मद्वातिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघंतु ॥

कुमारश्चित्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं ।

भूरदातारं सत्यंति गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति । नानाम । रुद्र । उपऽयंतं ।

भूरः । दातारं । सतऽपतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वंदमान आयुष्मान भव सीम्यति स्तुतं पितरं कुमारश्चित् यथा कुमारः ॥ विदितदुपमार्थं ॥ हे रुद्र
उपयंतमस्मात्समीपं गच्छतं त्वा प्रतिननाम । प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरवृद्धो धनस्य दातारं सत्यंति सतां
पार्थायतारं ॥ पत्न्याविश्वरथ इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे रुद्र एवंभुतं त्वा गृणीषे । स्तामि ॥ मिषस्तडां तिडो
भवतीति से आदेशः ॥ स्तुतश्च त्वमस्मि अस्मभ्य भेषजा भेषजानि रासि । देहि ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वशिम ॥ १३ ॥

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंतमा । वृषणः । या । मयऽभु ।

यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च । योः । च । रुद्रस्य । वशिम ॥ १३ ॥

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदास्तेग्यहेतुभूतान्यौषधानि शुचीनि शुद्धानि
निर्मलानि संति । हे वृषण । कामाना वर्षितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अति
शुद्धं मुखकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभूनि मयसः सुखस्य भार्वाधतृणि नोऽस्मात्पिता
मनुर्धान भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृतवान ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबधि शं च योश्च
यक्ष्मनोयानां रोगाणामुपशमन यावनीयानां भयाना यदावनमस्ततः पृथक्करणं तदुभयं च वशिम ।
कामये ॥ वशं कांती । आदादिकः ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्वस्तनुष्व मीढुस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुऽमतिः । मही । गात् ।

अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुष्व । मीढुः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवर्जयतु । तथा त्वेषस्य दीप्रस्य रुद्रस्य मही
महतो दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात । अस्मान्वर्जयित्वान्यत्र गच्छतु ॥ अपपरी वर्जने । पा० १. ४. ८८. ॥
हे मीढुः सेवनसमर्थ रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनूष मघवश्चो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यो
ऽवतनुष्व । अवततज्यानि कुरु । तथा तोकायास्त्युत्राय तनयाय तत्पुत्राय च मृळ । सुखं कुरु ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान् यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवन्श्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान् । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।

हवन्ऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

हे बभ्रो जगतो भर्तृर्बभ्रुवर्ण वा वृषभ कामानां वर्धितः चिकितान सर्वं जानन् हे देव द्योतमान रुद्र यथा येन प्रकारेण न हृणीषे न क्रुध्यसि न च हंसि ॥ हृणीद् नृज्जायां अयं क्रुध्यतिकर्मा च ॥ एवं हवनश्रुत अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देशे बोधि । बुध्यस्व । विदधे यज्ञं गृहं वा सुवीराः शोभनपुत्राः संतो बृहत् प्रोढं त्वदीयं स्तोत्र वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ १८ ॥

धारावरा इति पञ्चदशर्चं द्वितीयं मृतं गार्त्तमदं माहृतं । अन्त्या त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रांतं । धारावरा माहृतं त्रिष्टुवंतमिति ॥ पृथ्वाभिप्रवषडहयोऽसृतोयेऽहन्याप्रिमाहृतशस्त्रस्वेदं माहृतनिविधानं । सूचितं च । वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमपे प्रथमो अगिरा इत्याप्रिमाहृतं । आ० ७. ७. इति ॥

धारावरा मरुतो धृष्वो जसो मृगा न भीमास्तविषीभिर्चिनः ।

अप्रयो न शुशुचाना अजीषिणो भूमिं धमंतो अप गा अवृण्वत ॥ १ ॥

धारावराः । मरुतः । धृषुऽजसः । मृगाः । न । भीमाः । तविषीभिः । अर्चिनः ।

अप्रयः । न । शुशुचानाः । अजीषिणः । भूमिं । धमंतः । अप । गाः । अवृण्वत ॥ १ ॥

धारावरा उदकधारयांतरिक्षमावृण्वतः । यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृक्षादीनां निवारयितारश्चालयितारः । धृष्वो जस परेषां धर्षकण बलेन युक्ताः । अत एव मृगा न भीमाः । सिंहा इव भयंकराः । तविषीभिरात्मीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिनार्चनः सर्वं जगत्पूजयंतः । अप्रयो न शुशुचाना दीप्ता बहुय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्ता । लिटः कानच् ॥ अजीषिणः । अजीषमुदक तद्वतः । यद्वा अजीषोऽपगतसारः सोमः । तेन युक्ताः । तृतीयसर्वेण ह्याप्रिमाहृते मरुतः स्तूयते । तत्र च सवनद्वयेऽभिपुत गतसार सोममभिपुण्वति । अतस्तेषां तदुक्तत्वं । एवभूता मरुतो भूमिं आभ्यंतं मेघं धमंतो वर्षणार्थमितस्ततः प्रेरयतो गास्तदंतगता वर्ष्या अपोऽपावृण्वत । अपावृताः कुर्वन्ति । यथा सर्वर्द्धयन्ति तथा प्रवर्धयतीत्यर्थः । यद्वा भूम्याख्यो वीणाविशेषः । तं धमंतो वादयंतो गां बलनाम्नासुरणार्पिता अपावृण्वत । अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयंत खादिनो व्यभि्रिया न द्युतयंत वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मक्षसो वृषाजनि पृथ्याः शुक्र ऊर्धनि ॥ २ ॥

द्यावः । न । स्तुभिः । चितयंत । खादिनः । वि । व्यभि्रियाः । न । द्युतयंत । वृष्टयः ।

रुद्रः । यत् । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । वृषा । अजनि । पृथ्याः । शुक्रे । ऊर्धनि ॥ २ ॥

स्तुभिः । नचवनामैतत् । यदाह यास्कः । अद्या स्तुभिरिति नचवाणां । नि० ३. २० । इति । नचवर्दीयो न यथा बुल्लोकाश्चितयंत चेतयन्ति स्वात्मानं ज्ञापयन्ति ॥ तृती संज्ञानं ॥ प्रकाशत इत्यर्थः । तथा खादिनः शत्रूणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायते । यद्वा खादः कटक । तद्युक्ताः संतः प्रकाशन्ति । तथा वृष्टयो वर्षका मरुतोऽधिया न । अन्धेषु भवा विद्युत इव विद्युतयंत । सर्वं जगद्विद्योतरयति । प्रकाशयति ॥ अभ्रश्चन्द्रावार्थं समुद्राभ्राश्च इति घप्रत्ययः ॥ शेषः प्रत्ययकृतः । रुक्मवक्षसः । रुक्मं रोचमाणाभरणं वक्षस्युरसि येषां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मान् वृषा सेचनसमर्थौ रुद्रो महादेवः पृथ्याः । पृथ्वीमाध्यमिका वाक् । तस्याः संबंधिनि शुक्रं निर्मल ऊर्ध्वमुदते प्रदेशेऽजनि । अजनयत् । तदानीमिति पूर्वच संबंधः । यद्वा पृथ्वीनामवर्णयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत् तस्यां महेशो वृषो भूत्वा मरुत उत्पादयामासेत्याचक्षते । तद्वचोच्यते । हे मरुतो यद्यद्याद्वो युष्मान् वृषा वृषरूपो रुद्रः पृथ्या गोः शुक्रं निर्मल ऊर्ध्वमूषसि पयस उत्पत्तिस्त्वानिऽजनि । अजीजनत् । तस्माद्युयमेवंमहानुभावा जाता इत्यर्थः । तथा च तैत्तिरीयकं । पृथ्वी वै पयसो मरुतो जाताः । तै० सं० २. २. ११. ४. इति ॥

उ॒द्यते॑ अ॒श्वौ अ॒य्यौ इ॒वाजि॑षु न॒दस्य॑ क॒र्णेस्तुर॑यंत आ॒शुभिः॑ ।

हिर॑ण्यगि॒प्रा म॒रुतो॑ द॒विध्व॑तः पृ॒क्षं या॑थ पृ॒षती॑भिः स॒मन्य॑वः ॥३॥

उ॒द्यते॑ । अ॒श्वान् । अ॒त्यान् ऽइ॒व । आ॒जिषु॑ । न॒दस्य॑ । क॒र्णैः । तुर॑य॒न्ते । आ॒शुऽभिः॑ ।

हिर॑ण्यऽगि॒प्राः । म॒रुतः॑ । द॒विध्व॑तः । पृ॒क्षं । या॑थ । पृ॒षती॑भिः । स॒ऽम॒न्य॒वः ॥३॥

मरुतोऽथान व्याप्तान लोकानुचते । मरुति ॥ अशु व्याप्तौ । शीणादिकः क्रान्त्ययः ॥ आजिषु संयामेष्व-
त्यानिव सततर्गामनसुरगान यथा म्भदापनोदायोदकः सिंचति तद्वत् । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रग-
मनैरश्वैर्नदस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णैः कृतमध्यप्रदेशैस्तुरयते । वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छति ॥ तुर
त्वरणे ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे हिरण्यगिप्राः । शिप्र शिरस्त्राण । मुवर्णमर्याशिरस्त्राणाः समन्यवः समानमनस्काः
समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिक कंपयतो युय ॥ ध्रुव कपन इत्यस्माद्वाधर्त्यादावेतद्गुणं
निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्वयं योजिताभिः श्वैर्विद्वक्तताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृक्षं । अन्ननामेतत् । हविर्ल-
क्षणात्प्रवत यजमानं ॥ अर्ग आदित्वादच ॥ याथ । गच्छथ ॥

पृ॒क्षे ता॑ वि॒श्वा भु॒वना॑ व॒वक्षि॑रे मि॒चाय॑ वा स॒दमा॑ जी॒रदा॑नवः ।

पृ॒षद॑श्वासो अ॒नव॑भ्र॒राध॑स ऋ॒जि॒ष्यासो॑ न व॒युने॑षु धू॒र्षदः॑ ॥४॥

पृ॒क्षे । ता॑ । वि॒श्वा । भु॒वना॑ । व॒वक्षि॑रे । मि॒चाय॑ । वा । स॒द । आ । जी॒रऽदा॑नवः ।

पृ॒षत् ऽअ॒श्वासः॑ । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः । ऋ॒जि॒ष्यासः॑ । न । व॒युने॑षु । धू॒र्षदः॑ ॥४॥

पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणात्प्रयुक्ताय यजमानाय ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मिचाय । वाशब्द
उपमार्थः । मिचायैव सद सदा आ ववक्षिरे । मरुत आवहति । यदा वाशब्दोऽवधारणे । मिचभुताय यजमा
नायैव पृक्षेऽन्नं निमित्तभूतं सति वृष्ट्युदकान्यावहति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः
पृषद्भिः श्वैर्विद्वक्तताभिर्मुक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभ्रराधसः ॥ भृशु भृशु अधःपतने । अवधंशनमवभ्रः ।
होऽन्यथापि दृश्यते । पा० ६ २ ४८ ४ । इति उपत्ययः । नास्त्यवभ्रो यस्थेति बह्व्रीहा नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदा
तोदात्तत्वं । अनवभ्र भगनरहित राधो धन येषां ते । बह्व्रीहा पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ऋजिष्यासो न । ऋजु
अर्कटिलं प्राप्नुवतो गच्छतोऽश्वा इव वयुनेषु गतृषु मध्ये धूर्षदो धुरि मेघस्य वहने सीदतो निषणा इत्यर्थः ॥

इ॒धन्व॑भिर्धे॒नुभी॑ र॒ण्णदृ॑ध॒भिरध्व॑स्स॒भिः प॒थिभि॑र्भ्राजदृष्ट॒यः ।

आ हं॒सासो॑ न स्व॒सरा॑णि गंत॒न् मधो॑र्म॒दाय॑ म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वः ॥५॥

इ॒धन्व॑ऽभिः । धे॒नुऽभिः॑ । र॒ण्णदृ॑ध॒ऽभिः॑ । अ॒ध्व॒स्सऽभिः॑ । प॒थिऽभिः॑ । भ्रा॒जत् ऽअ॒ष्ट॒यः॑ ।

आ । हं॒सासः॑ । न । स्व॒सरा॑णि । गंत॒न् । मधो॑ः । म॒दाय॑ । म॒रुतः॑ । स॒ऽम॒न्य॒वः ॥५॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमि-
धन्वभिः समिधनवद्भिः ॥ इधनशब्दाच्छंदसीवनिपावति मत्वर्थीयो वनिप् । क्वांदसो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः
प्रीणयितृभिश्च रण्णदृधभिः । विरण्णीति महत्ताम । महोधर्कः । ऊर्धांसि जलस्रोतोमार्गः । यदा रप लप
व्यक्ताया वाचि । शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैरध्वस्मिध्वंसनरहितैः पथिभिः । पतति गच्छतीति पंथानो मेघाः ।
एवमुत्तमेधः सह मार्गैरेव वागंतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं । तच्च दृष्टांतः । हंसासो
न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवति तद्वत् ॥ ॥१९॥

आ नो ब्र॒ह्मा॑णि म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वो न॒रां न शंसः॑ स॒र्वना॑नि गंत॒न् ।

अ॒श्वामि॑व पि॒प्यत॑ धे॒नुमू॑ध॒नि क॑र्ता धि॒यं ज॑रि॒चे वा॑जपे॒शसं॑ ॥६॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरां । न । शंसः । सर्वनानि । गंतन ।
अश्वोऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊर्धनि । कर्त । धियं । जरिचे । वाजऽपेगसं ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अज्ञानमैतत् ॥ अज्ञानं सवनान्य
भिषुतसोमलक्षणानि हवीष्यागतन । आगच्छत ॥ गमेलोऽटि कादसः शपो लुक् । तप्तनप्तनयनाश्चेति तस्य
तनवादेशः । अत एव द्वित्वाभावादनुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टात । नरा न शंसः । नरामस्माकं शंस
शसनीय स्तोत्र यथागच्छ तद्वत् ॥ नरशब्दात् षष्ठीबहुवचनस्यानित्यमागमशामनमिति नुडभावः । शस
कर्मणि घञत आबुदात्तः । सुपा मुलुगित्यमः सुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवो
र्धनि पिप्यत । यथाश्वाः पीनावयवा भवति तद्वन्मेघ वर्षणसमर्थमाप्यायित कुरुते रथः । अपि च जरिचे स्तोत्रे
वाजपेगसं वाजैरस्मैरास्मिष्ट ॥ पिप्य अवयवे ॥ धिय कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतिश्चादसः शपो लुक् । पूर्ववत्त
शब्दस्य तवादेशः ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चितयद्विवेदिवे ।

इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथं । आपानं । ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।

इषं । स्तोतृभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनि । मेधां । अरिष्टं । दुष्टरं । सहः ॥ ७ ॥

हे मरुतः त पुत्र नोऽस्मभ्य दात । दत्तं प्रयच्छत ॥ कादसः शपो लुक् ॥ कीदृशः । वाजिनमन्नवत बलवत
वा । रथे रहणे युष्मदीय आगमने निमित्तभुति सति दिवेदिवे प्रतिदिवस चितयत प्रज्ञापयत युष्मद्वृणप्रख्या
पक । ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवत । अपि च इषमन्न स्तोतृभ्योऽस्मभ्य दात । प्रयच्छत । तथा वृजनेषु सयामिषु
कारवे स्तोत्रे ॥ वचनव्यत्ययः ॥ मेधा युद्धप्रज्ञान सनि धनदातृत्व चारिष्ट शत्रुभिरादिसित दुस्तर शत्रुभिस्तरी
तुमशक्य सहो बल च प्रयच्छत ॥

यद्युजते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्त्र्येषु भगे आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिब्यते जनाय रातर्हविषे महीमिषं ॥ ८ ॥

यत् । युजते । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे । आ । सुऽदानवः ।

धेनुः । न । शिश्वे । स्वसरेषु । पिब्यते । जनाय । रातऽहविषे । महीं । इषं ॥ ८ ॥

रुक्मवक्षसो रोचमानाभरणोरम्भाः सुदानव शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगे भजनीये स्थानि ।
धुरीत्यर्थः । अश्वानायुजते । आभिमुख्येन युक्तान्कुर्वति । तदानीमेव रातर्हविषे दत्तर्हविष्याय यजमानाय
महीं महतीमिषमन्न तत्कारणभुतमुदकं वा स्वसरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिब्यते । सिचति किरति ॥ पिबि संचने ॥
तत्र दृष्टातः । धेनुर्न शिश्वे । यथा धेनुः प्रसुतस्तनी मती स्वकीयाय वत्साय क्षीरं प्रयच्छति तद्वत् ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसौ हंतना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्यः । रिपुः । दधे । वसवः । रक्षत । रिषः ।

वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अवं । रुद्राः । अशसः । हंतन । वधरिति ॥ ९ ॥

हे मरुतः यो मर्यो मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः ॥ वृक आदाने । वृकश्चेष्टाभ्या तिल्लातिर्जी च च्छर्दसि
। पा० ५ ४. ४१ । इति स्वार्थिकस्तातिप्रत्ययः ॥ तादृशः सन् नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति ।

हे वसवो वामयितारो मरुतो गिषो हिंसाकादस्मान्नक्षत । पालयत । अस्माकं शत्रुभूतं मर्त्यं तपुषा तापयिष्या
चक्रिया ऋष्याख्यया शक्त्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रीरूयमाणा द्रवंतः
अशसो भक्षकस्य ॥ अश भोजन इत्यस्मादीणादिकोऽमिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राजसाद्वर्धनसाधनमायुधम-
बहंतन । अवयुत्यास्मत्तः पृथक्कृत्य नाशयत ॥ हंतलोऽटि तप्पनप्पनश्चनाश्चति तनप ॥

चिचं तद्धो मरुतो यामं चेकिते पृण्या यदूधरण्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १० ॥

चिचं । तत् । वः । मरुतः । यामं । चेकिते । पृण्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।

यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । चितं । जराय । जुरतां । अदाभ्याः ॥ १० ॥

हे मरुतो वो युष्माकं विचं चायनीयं याम प्रापणं चेकिते । सर्वज्ञायते । इदानीं परीक्षवदाह । अपि
शब्दः प्रसिद्धो । यद्यदा खलु पृण्या माध्यमिकाया वाचं संबन्धिनमृधरुद्धतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो
दुहुः । दूहति ॥ दूहेष्कादसो लिट् । कदास चेति वक्तव्यमिति द्विवचनभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य
स्तुवतस्त्रितस्य निदे निदकाय शत्रवं हिंसां कृतवत इति शेषः ॥ निदि कृत्माया । क्लिप चेति क्लिप ॥ तदानीं हे
अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्त्रितमृषिं जुरतां हिंसतां शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय
अभुतेति शेषः ॥ ॥ २० ॥

तान्वो महो मरुत एवयाव्रो विष्णोरिषस्य प्रभृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णान्कुकुहान्यतसुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राधे ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एवऽयाव्रः । विष्णोः । इषस्य । प्रऽभृथे । हवामहे ।

हिरण्यऽवर्णान् । कुकुहान् । यतऽसुचः । ब्रह्मण्यंतः । शंस्यं । राधे । ईमहे ॥ ११ ॥

हे मरुत एवयाव्र एव गंतव्यं स्तोत्र यज्ञं वा गतून महो महतो महानुभावांस्तान्वो युष्मान्विष्णोर्ब्रह्मण्य
यज्ञचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्त्रिषण्णीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथं प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकीर्ण
संपादने सति हवामहे । आहुयामहे । आहुय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा कुकुहान् श्रेष्ठान् स्तुत्यान्वा
एवंभूतांस्तान् यतसुचो यागायोद्यतसुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तद्विष्णोर्वयं शंस्यं प्रशंसनीयं राधो
धनमीमहे । याचामहे ॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूर्हिर ते नो हिन्वंतुपसो व्यष्टिषु ।

उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशऽग्वाः । प्रथमाः । यज्ञः । ऊर्हिर । ते । नः । हिन्वंतु । उषसः । विऽउष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । अरुणैः । अपो । ऊर्णुते । महः । ज्योतिषा । शुचता । गोऽअर्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतो दशग्वाः । ये दशभिर्मासैः सिद्धिं गता अंगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः
संतो यज्ञमूर्हिर । अवहन । आदित्यानामंगिरसां च स्वर्गगमनं प्रति स्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवांगिरसो यागा-
ननुष्ठाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयंत । आदित्याश्चैवहाससंगिरसस्य तेऽद्येऽपिनामिमयजंतति । तादृशास्त
उपसो व्यष्टिषु विवासेषु प्रभातेषु सत्स नोऽस्मान् हिन्वंतु । प्ररयंतु ॥ हि गतो वृद्धो च ॥ रामीः कृष्णवर्णा
रात्रीरुपा न यथोपा अरुणैरारोचमानः स्वतेजोभिरपोर्णुते । अपवृणोत्यपसारयति । तथा महो महता शुचता
दीप्यमानेन गोअर्णसा गच्छद्दुदकेन ज्योतिषा सूर्याख्येन तमो निवारयति । सूर्यमंडलमावृण्वतो वृचादीन्
हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

ते स्त्रोणीभिररुणेभिर्नैजिभि रूद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्रुद्रं वर्णे दधिरे सुपेशसं ॥ १३ ॥

ते । स्त्रोणीभिः । अरुणेभिः । न । अंजिऽभिः । रूद्राः । ऋतस्य । सदनेषु । वावृधुः ।

निऽमेघमानाः । अत्येन । पाजसा । सुऽश्रुद्रं । वर्णे । दधिरे । सुऽपेशसं ॥ १३ ॥

रूद्रा रूद्रपुत्रास्ते मरुतः स्त्रोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यवीणाविशेषैररुणेभिर्नैजिभिः ॥ नशब्दः समु-
च्चये ॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वीणाभिव्यञ्जकैरलङ्कारैश्च समन्विताः संत ऋतस्योदकस्य सदनेषु निवासभूतेषु
मेघेषु वावृधुः । वर्धते । अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्रं व्याप्नुवता पाजसाऽत्येन बलेन निमेघमाना
नितरां मेघादुदकं चिंतयंतस्ते सुश्रुद्रं शोभनाद्वादनं सुपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णे दधिरे ।
क्रांतिं धारयति ॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

चितो न यान्पंच होतृन् अभिष्टये आवर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान् । इयानः । महि । वरूथं । ऊतये । उप । घ । इत् । एना । नमसा । गृणीमसि ।

चितः । न । यान् । पंच । होतृन् । अभिष्टये । आऽवर्तत । अवरां । चक्रिया । अवसे ॥ १४ ॥

तान् मरुतो महि महद्वरूथं वरणीयं प्रशस्तं धनं त्वमरुत ऊतये रक्षणार्थमियान इयाना याचमाना
वयं ॥ सुपां सुनुगित् जसः सुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वोपेत उपेत्य गृणीमसि । सुमः ॥ घति
पादपूरणः । एनेत्यत्र सुपां सुनुगिति तृतीयाया आजदेशः । नशब्दः समुच्चये ॥ चित ऋषिश्च यानेतान् मरुतः
पंच होतृन् अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान् अत एव होमनिष्पादकान् अवरां मुख्याभिष्टये
ऽभिर्लषितसिद्धार्थं चक्रिया नाभिचक्रेणावसेऽवितुं संगंतुमाववर्तत । स्वस्मान्नजिर्गमिषून्प्राणान् स्वात्माभिमुख-
मावर्तयत् । यद्वा चक्रिया ऋत्याख्येनायुधेन युक्तान् अवसे सुत्यादिभिरक्षरपयितुमावर्तयत् । तान् सुम इति
संबंधः ॥ अवर्तदिति वृत्तेर्ल्यताञ्जुङि चङि रूपं ॥

यया रधं पारयथात्यहो यया निदो मुंचथ वंदितारं ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

यया । रधं । पारयथ । अति । अंहः । यया । निदः । मुंचथ । वंदितारं ।

अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः । ओ इति । सु । वाश्रेऽइव । सुऽमतिः ।

जिगातु ॥ १५ ॥

हे मरुतो ययोत्या रधमारार्धकं यजमानमंहः पापमति पारयथ । अतिक्रमयथ । ययोत्या वंदितारं
स्तोतारं निदो निदितुः शत्रोः सकाशात्मुंचथ । मोचयथ । हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वाश्चक्रदभि-
मुखा भवतु । तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुयहात्मिका बुद्धिश्च वाश्रेव हमारवं कुर्वती धेनुरिव
वत्सं सुधु ओ जिगातु । एवं गच्छतु । अस्मान् प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ २१ ॥

उपेमिति पंचदशर्षं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं वैष्टभमपांनपाहेवताकं । तथा चानुक्रांतं । उपेमपोनप्रीयमिति ॥
सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

उपेमसृष्टि वाजयुर्वैचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोषिषडि ॥ १ ॥

उप० । ई० । अ०मृष्टि० । वा०ज०ऽयुः । व०च०स्यां । च०नः । द०धीत० । ना०द्यः । गि०रः । मे० ।

अ०पां । न०पात० । आ०शु०ऽहेम० । कु०वि०त् । सः । मु०ऽपे०श०सः । क०र०ति० । जो०षि०षत् । हि ॥ १ ॥

वाजयुर्वाजमत्तमात्मन इच्छतहमीमेनां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्येकामुपास्यति । उपास्यजामि । उत्पादयामि । अ०पां नपातं स्तोत्रं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ छत्रं छन्दसो जुह । लिङ्मिचावात्मनेपदेष्विति सिचः कित्वाद्गुणाभावः ॥ स च नायां नदीनां शब्दकारिणीनां मेघस्थानामपां संबन्धी आशुहेमा आशु शीघ्रं गता ॥ हि गतावत्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते इति मनिन ॥ एवंभूतोऽपां नपात अ०पां पञ्चस्थानीयः । अ०शु आषधिवनस्पतयो जायन्ते आषधिवनस्पतिभ्य एषोऽपि जायत इति तर्पात्रत्वं । एतत्संज्ञको देवो गिरः । गुणातीति गीः स्तोता । तस्य मे मम कुवित । बह्वनामैतत् । बह्वलं चनोऽन्न दधीत । दधातु । विदधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । अपि चास्मान् सुपशमः शोभनरूपान् शोभनानांकारान्वा करति । करोतु ॥ करोतिर्ब्रह्मचर्येण शप । कः करत्करति कृतिधृक्तेष्वर्नादतः । पा० ८. ३. ५० । इति विसर्जनीयस्य सत्त्वं ॥ हि यस्मादयं देवो जोषिषत् । स्तोत्राणि सेवन्ति तस्मादस्मान्वमनुगृह्णात्वित्यर्थः ॥ जुषी प्रीतिसवनयोः । लिव्यडागमः । विकरणः सिप । इडागमश्च । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

इ०मं स्व०स्मि० हृद० आ० सु०त०ष्टं म०त्रं वो०चे०म० कु०वि०द०स्य० वे०द०त् ।

अ०पां न०पाद०मु०र्य०स्य० म०हा० वि०श्वान्य०र्यो० भु०व०ना० ज०जान० ॥ २ ॥

इ०मं । मु० । अ०स्मि० । हृदः । आ० । सु०ऽत०ष्टं । म०त्रं । वो०चे०म० । कु०वि०त् । अ०स्य० । वे०द०त् ।

अ०पां । न०पात् । अ०मु०र्य०स्य० । म०हा० । वि०श्वानि० । अ०र्यः । भु०व०ना० । ज०जान० ॥ २ ॥

अस्मा अपानपातमज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्टं सुष्ठु निर्मितमिमं मन्त्रं सुष्ठु आभिमुख्येन वोचेम । ब्रवाम । अस्यास्माभिरुक्तमिमं मन्त्रं कुर्वितुदत् । बह्वलं जानातु ॥ वेत्तेर्लेख्यडागमः । निपातैर्यथादिहतेति निघातप्रतिषेधः ॥ किं स्तोत्रमिति चेद्व्युत्त । अर्थः स्वाम्यपानपातमज्ञको वैद्युतोऽग्निरमुर्यस्य । असुरः शत्रून् क्षेप्ता । तस्य स्वभूतस्य बलस्य मह्ना महिम्ना महत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि वृध्युदकानि वृध्युत्पादनेन भूतजातानि वा जजान । जनयामाम ॥

अपोनप्रीयि वसतीवरीसमीप एकधनामु प्राप्तासु समन्या यन्तीत्येवानुवक्तव्या । सूत्रितं च । समन्या यन्त्युपयत्यन्या इति तीर्थदेशः । आ० ५. १ । इति ॥ सारस्वते च शस्त्रं यद्यपि शम्या निपतन्ते तदानीमपोनप्रीयश्चरुः कार्यः । तत्रैषेव याज्या । सूत्रितं च । समन्या यन्त्युपयत्यन्या इत्यातः समानं सर्वेषां । आ० १२. ६ । इति ॥

स०म०न्या० य०न्त्यु०प० य०न्त्य०न्याः० स०मा०न०मृ०र्व० न०द्यः० पृ०ण०न्ति० ।

त०मू० शु०चिं० शु०च०यो० दी०दि०वां०स०म०पां० न०पातं० परि० त०स्यु०रा०पः० ॥ ३ ॥

सं० । अ०न्याः० । य०न्ति० । उ०प० । य०न्ति० । अ०न्याः० । स०मा०नं० । ऊ०र्व० । न०द्यः० । पृ०ण०न्ति० ।

तं० । ऊं० इति० । शु०चिं० । शु०च०यः० । दी०दि०ऽवां०सं० । अ०पां० । न०पातं० । परि० । त०स्युः० । आ०पः० ॥ ३ ॥

अन्या वर्या आपो सं यन्ति । भूम्या संगच्छन्ते । अन्याश्च पूर्वं तत्रावस्थिता उपयन्ति । उपगच्छन्ति । ताः सर्वा आपः समानं सह नद्यो नदीभृता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलं पृणन्ति । पृण प्रीणने तांदादिकः ॥ तसु तमेवापा नपातं शुचिं निर्मलं दीदिवांसं दीप्यमानं ॥ दीर्घतस्मादसो दीप्तिकर्मा । लिट् । क्लृप्ताः । वस्त्रेकाजातसामिति नियमादिडभावः । कृंदसि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा आपः परितस्युः । परिवृत्य तिष्ठन्ति । एष हि वैद्युताभिरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मान्जीजनदिति बुद्ध्या वडवानलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयन्ति । चात्वालोत्कारयोर्मध्ये वसतीवरीभिः संगच्छन्ते । अन्या वसतीवर्याख्या आपश्चोपयन्ति । उपगच्छन्ति । एकमत्वं प्राप्ता भवन्ति । एताश्च

मिलित्वा यच्च साधयत्यस्तत्साध्यवृष्टिद्वारा नयो भुत्वोर्वे पुणतीत्यादि समानं । एव हि आपो वा अस्पधत वयं पूर्वं यच्च वक्ष्यामः । ऐ० ब्रा० २. २०. । इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगस्यानुगृह्यते ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परि यंत्यापः ।

स शुक्रेभिः शिक्कभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तं । अस्मेराः । युवतयः । युवानं । मर्मज्यमानाः । परि । यन्ति । आपः ।

सः । शुक्रेभिः । शिक्कऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदाय । अनिध्मः । घृतऽनिर्निक् ।
अप्सु ॥ ४ ॥

तमपा नपातमप्रिमस्मेरा अस्मयमाना दर्परहिता युवतयो युवानं युवराजमिव मर्मज्यमाना अत्यर्थं मन्कुर्वाणा आपः ॥ मृज् शुचिचालकारयोः ॥ परि यति । परितो गच्छति प्राप्नुवति । घृतनिर्निक् चरणशी लोदकनिर्नेजनः । यद्वा निर्निगति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपा नपादप्रिरप्सु मेघातर्गतासु समुद्रगतासु वा मध्येऽनिध्म इधनरहित एव सन् अस्मि अस्माक रेवद्वनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा शुक्रभिः शुभैर्निर्मलैः शिक्काभिस्तजोभिर्दीदाय । दीयते ॥

अस्मि तिस्रो अव्यय्याय नारीदेवाय देवीर्दिधिषंत्यन्नं ।

कृता इवोप हि प्रसर्से अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनां ॥ ५ ॥

अस्मि । तिस्रः । अव्यय्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिषन्ति । अन्नं ।

कृताऽऽव । उप । हि । प्रऽसर्से । अप्सु । सः । पीयूषं । धयति । पूर्वऽसूनां ॥ ५ ॥

नारीर्नेत्र्यस्तिस्रो देवीर्देव्य इत्तासरस्वतीभारत्याख्या अव्यय्यायाव्यथनायास्मै देवायापा नपातेऽन्नं सोमाख्यं दिधिषति । धारयति ॥ धिष शब्दे जाहोत्यादिकः । व्यत्ययनात्यादेशः । धातूनामनेकार्थत्वादत्र धारणार्थः ॥ अप्सूदकषु कृता इवोपप्रसर्से । प्रसरति ॥ न गती । लिटीरयो रे इति रेआदेशः । छादसो ह्लादिशेषाभावः । यस्मादेव तस्मात्पूर्वसूनां पुर्वं ब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नानामपा पीयूषं सारभूतं सोमाख्यममृतं सोऽपानपादार्धयति । पिबति ॥ ॥ २२ ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्दुहो रिषः संपृचः पाहि सूरीन ।

आमासु पृषु परो अप्रमृथं नारातयो वि नश्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । दुहः । रिषः । संऽपृचः । पाहि । सूरीन ।

आमासु । पृषु । परः । अप्रऽमृथं । न । अरातयः । वि । नश्नन् । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अत्रास्त्रिपानपात्सृक्के देवेऽस्य जनिम जन्म भवति । अपांनमृधितितात्समुद्रादुद्धीः श्वसो जातत्वात् । किं बह्वना । अस्य च स्वः सुधुरणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्त्रिमेव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपानपात्त्वं दुहो द्रोघुरपहर्तुं रिषो हिंसकस्य च संपृचः संपर्कात्सूरीन स्रोतृनखान्पाति । रश्च । आमास्वपरिपक्तासु पृषु पूरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृथमप्रधृथमाणं देवमरातयोऽदातारः पुष्षा न विनश्नन् । न प्राप्नुवति ॥ नशतिर्व्यभिक्कर्मा । ज्येष्ठागमः ॥ अनृतानि माया विनो रक्षांसि च न प्राप्नुवन्ति ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमन्ति ।

सो अपां नपादृजयन्नप्स्वतवमुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय । सुभु । अन्नं । अन्ति ।

सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अप्सु । अंतः । वसुदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योऽपांनपात स्व दमे स्वकीये गृह्णन्तरिचलक्षण आसीदति । यस्य च धेनुर्मार्थामिका वाक् सुदुघा सुखि-
नोदध्या भवति । स देवः स्वधा वृष्यदक पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धा । निडाडोश्चिती पीभावः ॥ सुभु
मुष्टु भुतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चाति । भक्षयति । सोऽपांनपात्संज्ञको देव ऊर्जयन् बलं कुर्वन्
अप्स्वतमेधस्याप्सु मध्यं विधत् परिचरते यजमानाय वसुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषण दीप्यते ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायंते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतवा । अजस्रः । उर्विया । विभाति ।

वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायंते । वीरुधः । च । प्रजाभिः ॥ ८ ॥

योऽपांनपादृतावा । ऋतमित्युदकनाम । तद्वान सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान
उर्विया उर्विस्तीर्णाऽप्सु मेघस्थासु मध्यं शुचिना शुचिकेन दैव्येन देवसंबंधिना तेजसा आ समन्ताद्विभाति ।
विशेषण प्रकाशति । अस्यापांनपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भुतजातानि वया इत् शाखा एव ।
वीरुध औषधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सहास्मादेव प्रजायंते ॥

पूर्वोक्तिं सारम्वतसत्रस्यापोनर्ग्राय चरावपां नपादा ह्रीत्येपानुवाक्या । मुञ्चितं च । अपां नप्ते चरुमपां
नपादा ह्यस्यादुपस्थं । आ० १२ ६ । इति ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्वानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहंतीहिरण्यवर्णाः परि यन्ति यद्भीः ॥ ९ ॥

अपां । नपात् । आ । हि । अस्यात् । उपस्थं । जिह्वानां । ऊर्ध्वः । विद्युतं । वसानः ।

तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहंतीः । हिरण्यवर्णाः । परि । यन्ति । यद्भीः ॥ ९ ॥

अपांनपात्संज्ञकोऽपिरूपस्यमपामुपस्थानमंतरिक्षमा ह्यस्यात् । आस्थितवान् आरूढवान् खलु । किं कुर्वन् ।
जिह्वानां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमुर्ध्वं ज्वलन् विद्युत् विद्योतमानं मेघं वसान आच्छादयन् ।
अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् । तस्य वर्षितुरपांनपातो ज्येष्ठं प्रशस्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहंतीर्वहन्त्यः
सर्वत्र प्रापयंत्यो यद्भीर्यद्भी महत्यो हिरण्यवर्णाः । नदीनां भूतत । हिरण्यवर्त्तमन्नरूपा नद्यः परियन्ति ।
परितो गच्छन्ति । अपांनप्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्पादितति कृतक्षतया तदीयं माहात्म्यं सर्वत्र
प्रकटयन्त्य इव नद्यः प्रवहन्तीत्यर्थः ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृग्पां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसंदृक् । अपां । नपात् । सः । इत् । ऊं इति । हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यदाः । ददति । अन्नं । अस्मै ॥ १० ॥

सोऽपांनपात् हिरण्यरूपः । रूप्यत इति रूपं शरीरं । सुवर्णमयशरीरो हितरमणीयशरीरो वा । तथा हिरण्यसंदृक् । सम्यक् पश्यतीति संदृश इन्द्रियाणि । सुवर्णमयद्रियो हितरमणीयेन्द्रियो वा । सेदु स एवापांनपात् हिरण्यवर्णो हिरण्यसदृशकातियुक्तः । एवंभूतः सन् हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनिः स्थानात् पर्युपरि निषवोपविश्य राजत इति शेषः । अस्मा ईदृग्विधायापां नपाति हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छति ॥ २३ ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्पुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं । वर्धते । नप्पुरपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णं । घृतं । अन्नं । अस्य ॥ ११ ॥

अस्यापांनमुदेवस्यानीकं रश्मिसमृद्धरूप शरीरं चारु शोभन । उत अपि च अस्य नाम संज्ञा च चारु शोभन न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः । तद्व्ययमपीच्य । अतर्हितनामेतत् । मैघातार्हंत सद्धते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णा हिरण्यसमानतेजसं यमपांनपातामत्यामुवातरिणे समिधते । सम्यक् दीपयन्ति । अस्य च देवस्य घृतं शरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्य । अविधनो ह्यसौ वैद्युतोऽग्निः ॥

अस्मि बहूनामवमायं सख्ये यज्ञविधेम नमसा हविर्भिः ।

सं सानु माज्मि दिधिषामि बिल्मिदधाम्यन्नैः परि वंद ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मि । बहूनां । अवमायं । सख्ये । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविः । ऽभिः ।

सं । सानु । माज्मि । दिधिषामि । बिल्मिः । दधामि । अन्नैः । परि । वंदे । ऋक् । ऽभिः ॥ १२ ॥

अस्मि पुरोवर्तिने बहूनां देवानामवमायायाय सख्येऽस्माभिः समानख्यानायापां नपाति यज्ञैर्यागमाध नैर्हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम । परिवर्तम । अस्यापांनपातः सानु समुच्छितप्रदेश संमाज्मि । सम्यक् शोधयामि अन्नं करोमि वा ॥ मृजु शौचान्नंकारयोः । चादिलोप विभाषित्यस्य निघात प्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च बिल्मीभासनेः कर्धरेण ॥ धिष शब्दे । अय धारणाथोऽपि । जुहोत्या दित्वात् शपः सुः । मिपो व्यत्ययनाडागम् । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि चैन गार्हपत्यादिद्वयेणाग्निर्हविर्लक्षणः । तथा ऋग्भिर्मन्त्रैः परिवंदे । परिणः स्तौमि ॥

स ईं वृषाजनयत्तासु गर्भे स ईं शिशुर्धयति तं रिहन्ति ।

सो अपां नपादनभिमातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वा विवेष ॥ १३ ॥

सः । ईं । वृषा । अजनयत् । तासु । गर्भे । सः । ईं । शिशुः । धयति । तं । रिहन्ति ।

सः । अपां । नपात् । अनभिमातऽवर्णः । अन्यस्येऽडव । इह । तन्वा । विवेष ॥ १३ ॥

स ईं सोऽयमपांनपात्संज्ञको देवो वृषा सेक्ता भूत्वा तासु मेघस्थास्वप्सु गर्भमजनयत । स्वात्मानमेव गर्भरूपेण वर्धणार्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भो भूत्वा च स ईं सोऽय माध्यमिको वैद्युतोऽग्निस्तासां शिशुः पुत्रः सन् धयति । मेघस्थास्ताः पिबति । अविधनो ह्यसौ । त पुत्रस्थानीयमस्त्रिरापश्य रिहति । लिहति ॥ लिह आम्वादने । कपिलकादित्वाद्भत्वविकल्पः ॥ सोऽयमपांनपात वृष्ट्या सह भूमीं निर्पाततोऽनभिस्तातवर्णः । अभितो स्नातो स्नानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीप्यमानः सन् इहास्मिन् लोकेऽन्यस्त्वेव । इवशब्दो ऽवधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्थिवापेस्तात्वा शरीरेण कण्ठिधनलक्षणं विवेष । व्याप्तो बभूव ॥ विष्णु व्याप्तौ ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्मिन्वांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीद्विवांसं ।

आपो नम्रे घृतमन्नं वहंतीः स्वयमक्तेः परि दीयन्ति यद्हीः ॥१४॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्मिन्वांसं । अध्वस्मभिः । विश्वहा । दीद्विवांसं ।

आपः । नम्रे । घृतं । अन्नं । वहंतीः । स्वयं । अक्तेः । परि । दीयन्ति । यद्हीः ॥१४॥

परम उक्तेऽस्मिन्पदे ऽतरिक्षलक्षणे स्थानं तस्मिन्वाम स्थितवतमध्वस्मभिर्ध्वसनरहितस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वा-
ण्यहानि दीद्विवांसं दीप्यमानमपा नपात यद्दीर्यह्यो महत्य आप स्वयमात्मनैवात्कीरतनशीलि सततगंतुभिः
मकीर्य रूपैः परिदीयन्ति । परिगच्छन्ति ॥ दीयन्तिर्गतिकर्मा । दीड क्षेपे । व्यत्ययन परस्मैपद ॥ किं कुर्वत्यः ।
नम्रेऽपा नपात घृत क्षरणशीलोदकात्मकमन्नं वहतीर्वहत्य ॥

अयांसमग्रे सुधितिं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिं ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥१५॥

अयांसं । अग्रे । सुधितिं । जनाय । अयांसं । ऊं इति । मघवत्भ्यः सुवृक्तिं ।

विश्वं । तत । भद्रं । यत । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वेदम । विदथे । सुवीराः ॥१५॥

हे अयं सुधितिं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छ । किमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा
मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यश्च सुवृक्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं । उपागच्छ ॥ यम
उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वं देवा अवन्ति रक्षन्ति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीरा । सुपुत्रा वय
विदथे यच्च गुणं वा बृहत् प्राद्व स्तोत्रं वेदम । उच्चारयाम ॥ ॥२४॥

तुभ्यमिति षडृच चतुर्थं मुक्तं गात्रममद जागत । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मरुतो माध-
वश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पचम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्त्वश्च ॥
तथा चानुकातः । तुभ्य षडृतं य तु जागत त्विति ॥ दशरात्रं षष्ठं ऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्कैः प्रैषैः प्रेषितव्यं
यष्टव्यं च । तत्राद्याना षणा प्रेषाणामुपरिष्ठादेव ताः षडृचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च
सूचितः । उपरिष्ठात्षडृच ऋतुयाजानामत्युपक्रम्य तुभ्य हिन्वानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशत्यन्तेन । आ० ८ १ ॥

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अपोऽधुक्षन्सीमविभिरद्विभिनरः ।

पिबेद स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥१॥

तुभ्यं । हिन्वानः । वसिष्ठ । गाः । अपः । अधुक्षन् । सीं । अविऽभिः । अद्विऽभिः । नरः ।

पिबे । ईदृ । स्वाहा । प्रहुतं । वषट्कृतं । होत्रात् । आ । सोमं । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥१॥

हे इन्द्र तुभ्य त्वदर्थं हिन्वानः प्रियमाणः सोमो गा गोविकाराणां दधिपयःप्रभृतीनि अपणद्रव्याणि
वसतीवर्याख्या अपश्च वसिष्ठ । वस्ने । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च
सोमेन सोममविभिरवर्वात्मैर्दशार्पवैत्रद्विभिर्गवमिन्द्राधुक्षन् । अक्षारयन् । यावभिर्भिक्षुश्च दशार्पवित्रेण
पुनतीत्यर्थः । हे इन्द्र यस्त्वमीशिषि । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्वेष्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् स्वाहा
स्वाहाकारेण प्रहुतं प्रकषेणाग्नीं क्षिप्तं वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होत्राद्योतुर्यागादा समन्तात्पिब ॥

यज्ञैः संमिश्राः पृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्जुभासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२॥

यज्ञैः। संमिष्टाः। पृषतीभिः। ऋष्टिभिः। यामन्। शुभासः। अंजिषु। प्रियाः। उत।
आऽसद्यः। बर्हिः। भरतस्य। मूनवः। पोत्रात। आ। सोमं। पिबत। दिवः। नरः॥२॥

हे मरुतो यज्ञैर्यज्ञैः संमिष्टाः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभृताभिः पृषदतीभिर्वहवाभिर्युक्तं यामन यामनि गमनसाधने रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीर्यायुधिः शुभासः शुभाः शुभमाणाः। उतशब्दस्यार्थः। अंजिष्वामरणीषु प्रियाश्च हे भरतस्य मूनवः सर्वस्य जगतो भर्तुं रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽतिरिक्तस्य नितारः एवभृता हे मरुतः ते यूय बर्हिरास्तीर्णे बर्हिष्यासद्योपविश्य पोत्रात पोतुर्यागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनेऽमेव न इत्येषा नेष्टुः प्रस्थितयाज्ञा च। तथा च सूत्रित। अमेव न मुहवा आ हि गतनेद्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य। आ० ५ ५। इति ॥

अमेव नः मुहवा आ हि गतं न नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन।

अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधसस्त्वष्टदेवेभिर्जनिभिः सुमद्वरणः॥३॥

अमाऽइव नः। मुऽहवाः। आ। हि। गतं न। नि। बर्हिषि। सदतन। रणिष्टन।

अथ। मंदस्व। जुजुषाणः। अंधसः। त्वष्टः। देवेभिः। जनिभिः। सुमतऽगणः॥३॥

इवशब्दोऽवधारणः। हे मुहवा. शुभमाणास्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्मान् अमेव महेवागतन। आगच्छत ॥ गमेष्कादसः शपो लुक। तप्तनप्तनयनाश्चति तनबादेशः। हिशब्दः पुरणः॥ आगत्य च बर्हिषि वेद्यामास्तीर्णे निषदतन। निषणा भवत ॥ सदेष्कादसः सीदादेशभावः॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमध्व ॥ रण शब्दार्थः। अत्र क्रीडाया वर्तत धातुनामनेकार्थत्वात्। अस्माच्छादमो लुड। पूर्ववत्तनपादेशः॥ अथानतर हे त्वष्टः देवभिरन्येदेवेभिर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमद्वरणः शुभमगणस्त्वमधसः सोमलक्षणस्याज्ञस्य ॥ द्वितीयार्थं पठो ॥ सोमलक्षणमत्र जुजुषाणः सेवमानो मदस्व। तृप्तो भव ॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबामीध्रात्तव भागस्य तृष्णुहि॥४॥

आ। वक्षि। देवान। इह। विप्र। यक्षि। च। उशन। होतः। नि। सद। योनिषु। त्रिषु।

प्रति। वीहि। प्रऽस्थितं। सोम्यं। मधु। पिब। आमीध्रात्। तव। भागस्य। तृष्णुहि॥४॥

हे विप्र मेधावित्तमे देवान् यष्ट्यानिद्रादीनावाचि। आवह। यक्षि च। तान्यज च। हे होतर्देवानामाह्नातस्व चोशन्नस्त्रदीय कामयमानः सन त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिलक्षणेषु निषद। उपविश्य। उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवदि प्रत्यानीत सोमं सोममय मधु प्रतिवीहि। प्रतिकामयस्य। कामयित्वा चापीध्रादपीध्रयागात्सोमं पिब। पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृष्णुहि। तृप्तो भव ॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्णोर्हितः।

तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपन्पिब॥५॥

एषः। स्यः। ते। तन्वः। नृम्णऽवर्धनः। सहः। ओजः। प्रऽदिवि। बाह्णोः। हितः।

तुभ्यं। सुतः। मघऽवन्। तुभ्यं। आऽभृतः। त्वं। अस्य। ब्राह्मणात्। आ। तृपत्। पिब॥५॥

हे इंद्र स्यः स एष सोमलो तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः। बलस्य वर्धकः। तुभ्यं सुत इत्युत्तरत्र संबधः। धेनु सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाह्णोर्हस्तयोः सहः परेषामभिभवनलक्षणं सामर्थ्यभोजस्तत्कारणभुतं बलं च हितः। निहितं भवति ॥ सिंगव्यत्ययः ॥ हे मघवन् धनवानिंद्र तुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभि-

पुतः । तुभ्यं होतुमाभृतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अत्येवं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात्पुतं तृष्यं-
स्त्वमापिब । आभिमुख्येन पिब ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्या अनु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रणस्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । सत्तः । होता । निऽविदः । पूर्याः । अनु ।

अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतं । प्रऽणस्त्रात् । आ । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां । सेवेथा । मे मम हवस्य हवमाह्वानं ॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी ॥
बोधत । अवगच्छतं । तथा सत्तो निषणोऽस्मदीयो होता पूर्याश्चिरतनीर्निविदः ॥ वाङ्मातृत् ॥ शस्त्रलक्षणा
वाचोऽनु शंसतीति शेषः । उद्गातृभिः कृतस्य सोत्रस्यानुगुण्यनाज्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः । अपि च नमः
सोमलक्षणमन्नमावृतमृत्विग्भिर्विष्टं राजाना राजमानां युवामक्षाभिमुख्येनिति । गच्छति प्राप्नोति । तादृशं
सोम्य सोममयं मधु मादक हविः प्रणस्त्रात् प्रणानुर्यागादापिबत । आभिमुख्येन पिबतं ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्व्यातीर्थमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽग्विलं जगत ।

निर्ममं तमह वदं विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते । द्वितीयमंडलस्य चतुर्थानुवाके मदस्वेति षडृच पचम सूक्तं
गार्त्तमद । मदस्यत्यनुकातं । पूर्वत्र ऋतव्यं तु जागत त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमृतव्यं । तत्राद्याश्चतस्र
ऋचो द्रविणोदादेवताकाः पचम्याश्चिनी षष्ठ्यायथी ॥ दशरात्रं षष्ठंऽहनि ऋतुयाजेषु प्रेषानृक्शिरस्कान् कृत्वा
तैः प्रेषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च । तत्र सप्तमादीनां प्रेषाणामुपरिष्ठात् मदस्वत्याद्याः षडृचः क्रमेण प्रवेपणीयाः ।
सूत्रं तु पूर्वमवोदाहृतं ॥

मंदस्व होत्रादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्या वष्ट्यासिचं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशी ददिर्होत्रात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ १ ॥

मंदस्व । होत्रात् । अनु । जोषं । अंधसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्या । वष्टि । आऽसिचं ।

तस्मै । एतं । भरत । तत्ऽवशः । ददिः । होत्रात् । सोमं । द्रविणः । उदः । पिबं । ऋतुभिः ॥ १ ॥

हे द्रविणोदो द्रविणसो धनस्य दातरेतन्नामक देव अधसो देवानामन्नरूपस्य सोमस्य सोमेन होत्रात्
होतृकर्तृकायागादनु जोषं प्रीतिमनु मंदस्व । हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्या संपूर्णामासिचं सिध्यमानामा-
ह्वति वष्टि । कामयते । अतस्त्वक्षी द्रविणोदसेऽपय एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वशस्तत्कामो द्रविणोदा
ददिर्दाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः । किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिष-
मासाभिमानिभिर्हृतुदेवैः सह सोमं पिब ॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददियो नाम पत्यते ।

अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोचात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ २ ॥

यं ऊं इति । पूर्व । अहुवे । तं । इदं । हुवे । सः । इत् । ऊं इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।

अध्वर्युऽभिः । प्रऽस्थितं । सोम्यं । मधु । पोचात् । सोमं । द्रविणः । ऽदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥ २ ॥

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पुर्वं होतुकर्तुं सोमयागे ऽहुवे । आहृतवानस्मि इदं सपति त तमेव पोतु-
कर्तुं सोमयागे ऊवे । आहूयामि । सेत स एव द्रविणोदा हव्यो ज्ञातव्य ॥ उ इति परणे ॥ ददिरभीष्टफलस्य
दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वेनेष्टे तस्मै द्रविणोदसो सोम्य सोमात्मक मध्वध्वर्युभिः प्रस्थित प्रणीत-
मासीत् । हे द्रविणोद पोचात् पोतुर्यागादृतुभिर्हर्जसन्नैः सह सोम पिब ॥

मेद्यंतु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते ।

आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ ३ ॥

मेद्यंतु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् । वीळयस्व । वनस्पते ।

आऽयूय । धृष्णो इति । अभिऽगूर्या । त्वं । नेष्ट्रात् । सोमं । द्रविणः । ऽदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥ ३ ॥

हे द्रविणोदो येभिर्वीर्यहेरीयसे प्राप्नोषि ॥ तं तव वह्नयो वीढार इति यास्कनोक्तत्वात् । नि० ८ ३ ॥ तं
मेद्यंतु । तृप्यतु । हे वनस्पते वनानां पति अरिपण्यन् अहिसन् वीळयस्व । दृढीभव । हे धृष्णो धर्षक त्वमायुयागस्य
अभिगूर्यायस्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सह सन्नैः सह सोम पिब ॥

अपाङ्गोचादुत पोचादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितं ।

तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥ ४ ॥

अपात् । होचात् । उत । पोचात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् । अजुषत । प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पात्रं । अमृक्तं । अमर्त्यं । द्रविणः । ऽदाः । पिबतु । द्राविणः । ऽदसः ॥ ४ ॥

अच्छावाकस्थेय । यो द्रविणोदा होचादोत्पागात् सोममपात् पीतवान् उत किंच पोचात्पोतुर्यागादमत्त
सोमं पीत्वामाद्यत । उत अपि च नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादित दत्तं प्रयो देवानामन्नरूप सोममजुषत । असेविष्ट । स
द्राविणोदसो हवीरूपद्रविणस्य प्रदातुभ्य ऋत्विग्भ्यो हितः ॥ ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदस उच्यते हविषो
दातारस्यै चैन जनयति । नि० ८ २ । इति यास्कनोक्तत्वात् ॥ तादृशो द्रविणोदा अमृक्त दशापवित्रणामृष्टम
मर्त्यममरणसाधन तुरीय पात्र चतुर्थपात्रस्य सोम पिबतु ॥

अर्वाचमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युंजायामिह वां विमोचनं ।

पृक्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवसू ॥ ५ ॥

अर्वाचं । अद्य । यय्यं । नृवाहनं । रथं । युंजायां । इह । वां । विऽमोचनं ।

पृक्तं । हवींषि । मधुना । आ । हि । कं । गतं । अथ । सोमं । पिबतं । वाजिनीवसू
इति वाजिनीऽवसू ॥ ५ ॥

हे अश्विनी अथास्मिन्नहनि यय्यं ययि गतार नृवाहणं नेचोर्युवयोर्वीढारमिह यज्ञे वा युवयोर्विमोचन
विमोचयितार रथमर्वाचं यथावीर्यभवति तथा युंजायां । किंच मधुना स्वादुरसेन हवींषि पृक्त । सद्योजयत

अथ चा गतं । आगच्छतं ॥ हि कमिति पुरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसू । वाज एव वाजिनी । अग्नेन वामयितारो वलवर्धनो वा सोमं पिबतं ॥

जोष्यं॑ मे॒ समिधं॑ जोष्याहु॑तिं॒ जोषि॑ ब्रह्म॒ जन्मं॑ जोषि॑ सुष्टुतिं ।
विश्वे॑भिर्विश्वाँ॑ ऋतुना॑ वसो॒ मह॑ उ॒गन्द्वाँ॑ उ॒गतः॑ पा॒यया॑ ह॒विः ॥६॥
जोषि॑ । अ॒ग्ने । सं॒ऽइधं॑ । जोषि॑ । आ॒ऽहुतिं॑ । जोषि॑ । ब्रह्म॑ । जन्मं॑ । जोषि॑ । सु॒ऽस्तुतिं॑ ।
विश्वे॑भिः । विश्वान् । ऋतुना॑ । वसो॒ इति॑ । महः॑ । उ॒गन् । दे॒वान् । उ॒गतः॑ ।
पा॒यय॑ । ह॒विः ॥६॥

हे अ॒ग्ने समिध॑ जोषि । जुषस्व । आहुतिं॑ जोषि । जुषस्व । ब्रह्म॒ शस्त्रं॑ जन्मं॑ जनेभ्यो हितं॑ जोषि । जुषस्व । सुष्टुतिं॑ शोभनस्तोत्रं॑ जोषि । जुषस्व । किंच॑ वसो॒ सर्वेषामावास॑भूतं हे अ॒ग्ने उ॒गतः॑ कामयमानान॑ भवो॒ महतो॑ विश्वान्॑ सर्वा॒न्दे॒वान् उ॒गन् कामय॑मानस्त्वमृतुना॑ तपस्यसंज्ञकं॑ मह॒ तथा॑ विश्वभिः॑ सर्व॒दे॒वैः सह॑ हविर्हवीरूपं॑ सोमं॑ पायय ॥ ॥ १ ॥

उदु॒ ष्य इत्येकादशर्चं॑ षष्ठं॑ मृक्तं॑ गार्त्समदं॑ वैष्टुभं॑ सवितु॒दे॒वताकं॑ । अत्रानुक्रमणिका । उदु॒ ष्य एकादश॑ सावित्रमिति ॥ बृ॒ह॒ दशरात्रे॑ षष्ठं॑ ह॒विं वैष्टु॒दे॒वशस्त्र॑ एतन्मृक्तं॑ सावित्रमिति विद्वानीय । बृ॒ह॒श्च॒दिति॑ खंडे मृत्तित । षष्ठस्योदु॒ ष्य दे॒व इति॑ गार्त्समद । आ० ८ ८ । इति ॥

उदु॒ ष्य दे॒वः स॒विता॑ स॒वाय॑ शश्वत्त॒मं तद॑पा॒ वहि॑र॒स्थात् ।
नूनं॑ दे॒वेभ्यो॑ वि हि धाति॑ रत्नम॒थाभ॑जहीतिहोचं॑ स्व॒स्तौ ॥१॥
उत् । ऊ॒ इति॑ । स्यः । दे॒वः । स॒विता॑ । स॒वाय॑ । श॒श्वत्त॒मं । तत् । अ॒पाः । वहि॑ः । अ॒स्थात् ।
नूनं॑ । दे॒वेभ्यः॑ । वि । हि । धाति॑ । रत्नं॑ । अथ॑ । आ । अभ॑जत् । वी॒तिऽहोचं॑ । स्व॒स्तौ ॥१॥

स्यः स दे॒वो बो॒तमानः॑ सविता॑ सवाय॑ लोकाना॑ प्रसवायानुज्ञाय॑ शश्वत्तमं॑ प्रतिदिनमुदस्थात् । उत्तिष्ठति । कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्मा ॥ अपः अप इति कर्मनामसु पाठात् ॥ वहिर्वा॒ढा जगतां॑ । किंच॑ नूनं॑ संप्रति॑ दे॒वेभ्यः॑ स्तोतृभ्यो॑ रत्नं धनं॑ वि हि धाति । प्रयच्छति ॥ हीति॑ पुरणे ॥ अथ॑ अपि च वीतिहोचं॑ कांतयज्ञं॑ यजमान॑ स्वस्तावविनाशं॑ ब्रमे॒भजत॑ । भागिन॑ करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यंतर्निर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्य पर्यवसानादर्थपरो भवति ॥

विश्व॑स्य हि श्रु॒ष्टये॑ दे॒व ऊ॒र्ध्वः प्र॑ बा॒हवा॑ पृथु॒पाणिः॑ सि॒सर्ति॑ ।
आप॑श्चिदस्य॒ व्रत॑ आ॒ नि॒मृया॑ अ॒यं चि॒द्धातो॑ रमते॒ परि॑ज्मन् ॥२॥
विश्व॑स्य । हि । श्रु॒ष्टये॑ । दे॒वः । ऊ॒र्ध्वः । प्र॑ । बा॒हवा॑ । पृथु॒ऽपाणिः॑ । सि॒सर्ति॑ ।
आपः॑ । चि॒त् । अ॒स्य॑ । व्र॒ते । आ॒ नि॒ऽमृयाः॑ । अ॒यं । चि॒त् । वा॒तः । र॒म॒ते॒ । परि॑ऽज्मन् ॥२॥

दे॒वो बो॒तमानः॑ सविता॑ पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये॑ जंगतः॑ सुखायोर्ध्व उन्नतः॑ सन् बाहवा॑ बाहू प्रसिर्सति । प्रसारयति । आपोऽप्यस्य॒ व्रते॑ प्रसवाख्ये॒ कर्मणि॑ सति ॥ व्रतं॑ कर्वरमिति॑ तन्नामसु पाठात् ॥ आ॒ स्यंदंत॑ इति॑ शेषः । ताश्च॑ निमृया॒ नितरां॑ शोधयिष्यो॒ गंगादि॑रूपेण॑ जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं॑ चिद्धातो॒ऽयमपि॑ वायुः परिज्मन् परि॒तो गते॑ व्याप्ते॒ऽंतरिक्षे॑ रमते ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अह्यर्षूणां चिन्वयाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्ष्यागात् ॥३॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनं । अरीरमत् । अतमानं । चित् । एतोः ।

अह्यर्षूणां । चित् । नि । अयान् । अविष्यां । अनु । व्रतं । सवितुः । मोक्षी । आ । अगात् ॥३॥

यान् गच्छन् सविताशुभिश्चिदीघ्नशामिभिरपि रगिमभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पुराणः । अतमानं चित्समतं गच्छंतमपि जनमेतोर्गमनादरीरमत् । उपरमयति । किञ्च अह्यर्षूणां । अहिमाहंतारं शुभमर्थं त्वभिगच्छंतीत्यह्यर्षवः । तेषामर्ष्याविष्यां गमनेच्छां न्ययान् । नियच्छति । सवितुः ऋरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानु पश्चात्मोक्षी रात्रिः । मोक्षी शोकीति रात्रिनामसु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्छेदोपरतौ रात्रि-
रागच्छतीति यावत् ॥

पुनः समव्यद्वितंतं वयंती मध्या कर्तो न्यधाच्छक्न धीरः ।

उत्संहायास्याद्भृत्तूरदधररमतिः सविता देव आगात् ॥४॥

पुनरिति । सं । अव्यत् । विऽतंतं । वयंती । मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्न । धीरः ।

उत् । संऽहाय । अस्यात् । वि । ऋतून् । अदधः । अरमतिः । सविता । देवः । आ ।

अगात् ॥४॥

वयंती वस्त्रं वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत् । संवेष्टयते । पुनःशब्दः पूर्वदुरप्येवमकार्षीं इति द्योतयति । धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तवा इति तन्नामसु पाठात् ॥ शक्न कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रांतं कर्मापरिसमाप्यत्यर्थः । न्यधात् । निहितवान् । सवितुर्युपरत इति शेषः । सर्वो लोकः संहाय शय्यां विहायोदस्यात् । अर्वाशष्टं कर्म कर्तुं पुनरुत्तिष्ठति ॥ संपूर्वो जहातिः शय्या-
परित्यागे वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शयानो भवति संजिहानसु द्वापरः । ऐ० ब्रा० ७. १५. इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्योऽरमतिरनुपरतिर्देवो द्योतमान आगात् । आगच्छति । उदेतीति यावत् । ऋतून् काल-
विशेषांश्च वदद्दः । विदारयति ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि निष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥५॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठं । माता । सूनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतं । इषितं । सवित्रा ॥५॥

प्रभवः प्रभुतोऽग्नेः शोक्तोऽग्नौ दुर्यो गृह्यो भृंह भवो नानौकांसि यजमानानां पृथग्भूतान्गृहान्वितिष्ठते । अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्नं चाधितिष्ठति ॥ आयुः सूनृतेत्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोषाः सवित्रान्विषितं प्रेषितमस्य केतं प्रज्ञापकमप्येज्येष्ठं प्रथममग्निहोत्राख्यं भागं सूनवेऽप्यय आधात् । आदधाति ॥ ॥२॥

समाववर्ति विष्टितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरतामभूत् ।

शश्वौ अपो विकृतं हित्यागादनु व्रतं सवितुर्देव्यस्य ॥६॥

संऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीषुः । विश्वेषां । कामः । चरतां । अमा । अभूत् ।

शश्वान् । अपः । विऽकृतं । हित्वा । आ । अगात् । अनु । व्रतं । सवितुः । देव्यस्य ॥६॥

त्रिगोपुर्विजयं चर्यां वा विष्टितो युद्धार्थं प्रस्थितः समाववर्ति । समावर्तयति । विश्वेषां सर्वेषां चरतां जगमानाममा । अमा दम इति गृहनामसु पाठान् । गृहं प्रति कामोऽभूत् । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धं कृतं हिल्वी हिल्वागात् । गृहमागच्छति । एतत्सर्वं दिव्यस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतमस्ममयाख्य कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

त्वया हितमप्यमसु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्युः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया । हितं । अप्यं । अपऽसु । भागं । धन्वं । अनु । आ । मृगयसः । वि । तस्युः ।

वनानि । विभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

इदं सवितरन्वयाप्यवतरिन्ने ॥ आप पृथिवीत्यतरिन्ननामसु पाठान् ॥ जन्नाधारं वा हितं निहितमप्यमपा भवधिनं भागं धन्वान्वा निर्जनप्रदेशेष्वरण्येषु मृगयसो मृगयमाणा मृगा आ समताद्वितस्युः । अधितिष्ठति । किञ्च वनानि वृक्षा विभ्य पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अस्य देवस्य सवितुस्त्वानि तादृशानि व्रता व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनन्ति । केऽपि न हिंसति ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जभुराणः ।

विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थगो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अप्यं । अनिऽशितं । निऽमिषि । जभुः

विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि ।

आ । अकृगित्यकः ॥ ८ ॥

रहिः । अस्या । सव

वरुणो याद्राध्य याता गच्छता राध्य राधनीयमप्यमाप्नु योग्यमनिशितमतीक्ष्णः । मुखकरामाति यागे योनि स्थानं निमिषि निमेषे सवितुरन्तमये सति विश्वमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति । वरुणस्य रात्रिर्नवीहकत्वात् । जभुराणो भृश गच्छन् विश्वः सर्वो मार्ताण्डो मुठास्त्रिज्जाडडादत्ययमानः पक्ष्यागात् । आगच्छति । विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् । सविता प्रेरकः स्थगः स्थाने स्थाने जन्मानि जातानि भृतानि व्याकः । पृथगकार्यति ॥

न यस्यंद्रो वरुणो न मिचो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्यं । इन्द्रः । वरुणः । न । मिचः । व्रतं । अर्यमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।

न । अरातयः । तं । इदं । स्वस्ति । हुवे । देवं । सवितारं । नमःऽभिः ॥ ९ ॥

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रसवाख्य कर्मद्रो न मिनाति । न हिनाति । वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्यमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति । अरातयोऽसुराश्च न मिनाति ॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं द्योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिः सह ॥ नमः आयुरित्यन्ननामसु पाठान् ॥ स्वस्ति चेमाय ऊवे । स्तौति ॥

भागं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराणंसो ग्रास्पतिर्नो अब्याः ।

आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भग॑ । धिय॑ । वाज॑यंतः । पुर॑ऽधि । नरा॑शंसः । माः॑पतिः । नः॑ । अ॒ध्याः ।

आ॒ऽअ॒ये । वा॒मस्य॑ । सं॒ऽग॒थे । र॒यी॒णां । प्रि॒याः । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । स्या॒म ॥ १० ॥

भगं भजनीयं धियं ध्यातव्यं पुरंधिं पुरस्य धारयितारं बह्व्रजं वा सवितारं ॥ पुरंधिर्बहुधिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ विभक्त्यत्ययः ॥ नः सुवतोऽस्मान् नराशंसो नरैः शंसनीयो मास्पतिर्देवपत्नीनां पतिस्कंदमां पतिवो ॥ तथा च श्रूयते कंदांसि वै या इति उत या व्यंतु देवपत्नीः । ऋग्वि० ५. ४६. ८. । इति च ॥ सविताव्याः । अध्यात् । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशूनां च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रथिरिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । भवेम ॥

अ॒स्मभ्यं॑ तद्दि॒वो अ॒द्भ्यः पृ॒थि॒व्यास्त्वया॑ दत्तं का॒म्यं राध॑ आ गा॒त् ।

शं॑ यत्स्तो॒तृभ्य॑ आ॒पये॑ भवा॒त्युरु॒शंसा॑य स॒वित॑र्जरि॒त्रे ॥ ११ ॥

अ॒स्मभ्यं॑ । तत् । दि॒वः । अ॒त्ऽभ्यः । पृ॒थि॒व्याः । त्वया॑ । दत्तं॑ । का॒म्यं । राधः॑ । आ । गा॒त् ।

शं॑ । यत् । स्तो॒तृभ्यः । आ॒पये॑ । भवा॒ति । उ॒रु॒ऽशंसा॑य । स॒वि॒तः । ज॒रि॒त्रे ॥ ११ ॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो सुलोकात् अद्भ्योऽंतरिक्षलोकात् पृथिव्या भूमिंश्च गात् । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतृणामापये बंधवे तदंशजाय यद्वनं शं मुखकरं भवति भवेत् उरुशंसाय बह्व्रजुतय जरित्रे स्तोत्रे मह्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥ हे सवितः तत्प्रयच्छ ॥ ॥ ३ ॥

यावाणैर्वत्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गार्तमदं त्रिष्टुभमाश्विनं यावाणैवाष्टावाश्विनमित्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रवर्ग्यंऽभिष्टवे पूर्वे पठन्तेऽस्य विनियोगः । सूत्रितं च । यावाणैर्वेळि द्वावापृथिवी । आ० ४. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरपीदं सूक्तं । सूत्रितं च । यावाणैव नासत्याभ्यामिति त्रीणि । आ० ४. १५. । इति ॥

या॒वा॒णैव॑ तदि॒दर्थं॑ ज॒रेणे॑ गृ॒ध्रैव॑ वृ॒क्षं नि॒धि॒मंत॑म॒च्छ ।

ब्र॒ह्माणै॑व वि॒दर्थं॑ उ॒क्थ॒शासा॑ दू॒तेव॑ ह॒व्या ज॒न्या पुरु॑चा ॥ १ ॥

या॒वा॒णाऽइ॒व । तत् । इत् । अ॒र्थं । ज॒रेथे॑ इति । गृ॒ध्राऽइ॒व । वृ॒क्षं । नि॒धि॒ऽमंतं॑ । अ॒च्छ ।

ब्र॒ह्माणाऽइ॒व । वि॒दर्थे॑ । उ॒क्थ॒ऽशसा॑ । दू॒ताऽइ॒व । ह॒व्या । ज॒न्या । पुरु॑ऽचा ॥ १ ॥

हे अश्विनौ यावाणैव अरातिं प्रति प्रेषितौ पाषाणाविव तदर्थं ॥ अर्तेधातोर्र्थशब्दः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । नि० १. १८. । तमरातिमित्यर्थः । इदं नि० पूरणः । जरथे । जरथेथे । अरातिं बाधेयां । यद्वा यथा गुरू यावाणौ क्षिप्रौ तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गंतारं जरथे । शीघ्रं गत्वा सुतमित्यर्थः ॥ जरतिः सुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रैव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमतं धनवंतं यजमानमच्छ । आगच्छतमिति शेषः । विदर्थे यच्छे ॥ विदर्थः सवन्नमिति यज्ञनामसु पाठात् ॥ उक्थशासोक्थशमितारौ ब्रह्माणैव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दूतेव राज्ञा प्रेषितौ दूताविव पुरुचा बह्वभिः पुरुषैर्हव्या क्रातव्यौ युवां । अत्रोपमेयद्वित्वानुसरिणीपमानद्वित्वं ॥

प्रा॒तर्या॒वा॒णा र॒थ्ये॒व वी॒रा॒जे॒व॒ य॒मा व॒र॒मा स॒चेथे॑ ।

मे॒ने इ॒व त॒न्वाऽशु॑भ॒माने॑ दंप॒ती॒व क॒त॒वि॒दा ज॒नेषु॑ ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाना । रथ्याऽडव । वीरा । अजाऽडव । यमा । वर । आ । सचेथे इति ।
मेने इवेति मेनेऽडव । तन्वा । शुभमाने इति । दंपती इवेति दंपतीऽडव ।
क्रतुऽविदा । जनेषु ॥ २ ॥

हे अश्विनी प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञार्थं गतारीं रथ्येव रथिनाविव वीरा स्वकर्माणि शूरा । अजेवा-
जाविव कागाविव यमा यमनी । मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुभमाने शोभमानी । दंपतीव
जायापती इव सगती जनेषु विपथेषु क्रतुविदा कर्मविदा युवा वरं संभक्तारमासचेथे । आगच्छ ॥

शृगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् छपाविव जभुराणा तरोभिः ।

चक्रवाकैव प्रति वस्तोरुसावाचा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥

शृगाऽडव । नः । प्रथमा । गंतं । अर्वाक् । शफोऽडव । जभुराणा । तरःऽभिः ।

चक्रवाकाऽडव । प्रति । वस्तोः । उसा । अवाचा । यातं । रथ्याऽडव । शक्रा ॥ ३ ॥

हे अश्विनी शृगेव पशोः शृगे इव प्रथमा देवानां प्रथमा शफातिवाश्रादेः खुराविव तरोभिर्वेगैर्जभुराणा
भृशं गच्छतो युवा नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागत । आगच्छत । किंच हे अश्विनी वस्तोः प्रति अहः प्रति
चक्रवाकैव चक्रवाकाविव हे उसा शत्रूणामुत्सारकां गमनशीलां वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्माणि
शक्रावर्वाचास्मदभिमुखी यात । गच्छत ॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विससः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाऽडव । नः । पारयतं । युगाऽडव । नभ्याऽडव । नः । उपधी इवेत्युपधीऽडव ।

प्रधी इवेति प्रधीऽडव ।

श्वानाऽडव । नः । अरिषण्या । तनूनां । खृगलाऽडव । विऽससः । पातं । अस्मान् ॥ ४ ॥

हे अश्विनी नावेव नावाविव सिधुन नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयत । युगेव यथा लघस्य युगे नभ्येव यथा
च रथचक्रनाभिफलं । उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थं फलकं प्रधी इव यथा वा चक्र नर्या रथ पारयतः
तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयत । किंच श्वानेव श्वानाविव यथा श्वानी बाधकेभ्यो र । नोर्हिंसामपनयतः
तथा नोऽस्माकं तनूनामगानामरिषण्यावहसकां भवत । खृगलेव यथा तनुवाणे साया रक्षतः तथा
विससो जराया अस्मान्युवा पात ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् । मिनन्ति

हस्ताविव तन्वेऽशंभविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥

वाताऽडव । अजुर्या । नद्याऽडव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षी इव । चक्षुषा । आ । यातं । अर्वाक् ।

हस्तोऽडव । तन्व । शंभविष्ठा । पादाऽडव । नः । नयतं । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥

हे अश्विनी वातेव वाताविषाजुर्या जरितुमशक्नो नद्येव नद्याविव रीतिः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शीघ्रं
गतारीं युवा । अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दर्शनेनार्वागस्मदभिमुखमायात । आगच्छतं । किंच हस्तेव
हस्ताविव पादेव पादाविव तन्वे शरीराय शंभविष्ठा मुखस्य भावयितृतमौ युवां नोऽस्मान् वस्यो वसीयः
श्रेष्ठ धनमच्छं प्रति नयत । प्रापयतं ॥ ४ ॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्त्रे । वदता । स्तनौऽइव । पिप्यतं । जीवसे । नः ।

नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव । सुऽश्रुता । भूतं । अस्मे इति ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ओष्ठाविवान् आस्याय मधुररमववचन वदता स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय पिप्यतं । प्याययत । किञ्च नासेव नामिकं इव नोऽस्माकं तन्वस्तनो रक्षितारा रक्षितारा भूत । भवत । अपि च कर्णाविवान् अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणे युवा भूत । भवत ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।

इमा गिरो अश्विना युष्मयन्तीः ह्णोत्रेणैव स्वधितिं सं शिशीतं ॥ ७ ॥

हस्ताऽइव । शक्ति । अभि । संददी इति संऽददी । नः । क्षामऽइव । नः । सं । अजतं । रजांसि ।

इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मऽयन्तीः । ह्णोत्रेणऽइव । स्वऽधितिं । सं । शिशीतं ॥ ७ ॥

हे अश्विनी हस्तेव हस्ताविव शक्ति सामर्थ्यं नोऽस्माकमभिमददी आभिमुख्येन सम्यक् प्रयच्छती भवत । किञ्च क्षामेव रोदसी इव रजांसि स्थानान्युदकानि वा ॥ उदकं रज्जु उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं समजतं प्रययत । अपि च अश्विना हे अश्विनी इमा गिरोऽस्माभिः कृता । स्तुतीर्युष्मयतीर्युवामिच्छती स्वधितिमसि ह्णोत्रेणैव तेजनशाणवतं संशिशीत । सम्यक् तीक्ष्णीकृतं ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

एतानि । वा । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्समदासः । अक्रन ।

तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

अश्विना हे अश्विनी वा युवयोरितानि वर्धनानि वृद्धिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणं मन्त्रान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदासो गृत्समदा अक्रन । अकर्वन् । तानि ब्रह्माणं नरा नतारां जुजुषाणा भुश प्रीयमाणा युवामुपयात । उपगच्छत । किञ्च सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवा बृहद्वदेम । प्रभुतं स्तुमः ॥ ॥ ५ ॥

सोमापूषणेति षड्वचमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकं । तथा चानुक्रातं । सोमापूषणा षट् सोमार्पाणमन्त्रोऽर्धर्चोऽर्घ्यदितेरिति । अत्र तु देव्यदितिरित्यस्यात्यार्धर्चस्यादितिर्देवता ॥ सोमार्पाणं पर्शो वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्य उत्तरार्त्तमसौ याज्याः । अप्रीषोमार्त्तवति खंडं सूत्रितं । सोमापूषणा जनना रयीणा । आ० ३ ८ । इति ॥

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।

जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापूषणा हे सोमापूषणी युवा रयीणा धनाना जनना जनयितारा दिवो बुल्लोकस्यापि जनना

जनयितारो पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारौ भवथः । किंच जातो जातमात्राविव युवां विश्वस्य भुवनस्य
कृत्स्नस्य जगती गोपी गोप्तारो देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमकृण्वन् । अकार्षुः ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिंद्रः पक्वमासास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषन्त । इमौ । तमांसि । गूहतां । अजुष्टा ।

आभ्यां । इंद्रः । पक्वं । आमासु । अंतरिति । सोमापूषभ्यां । जनत् । उस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ सोमापुपणां देवौ ज्योतमानौ जायमानावुत्पन्नमात्राविव जुषन्त । सर्वे देवा अजुषन्त । सेवितवन्त इति
यावत् । किंच इमौ सोमापूषणावजुष्टासिव्यानि तमांसि सर्वस्य गूहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां
सोमापुपभ्यां मंहद्र आमासु तरुणीपूष्रियासु गोष्वन्तर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्वं परिपक्वं पयो जनत । जनयति ॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वं ।

विष्ववृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥ ३ ॥

सोमापूषणा । रजसः । विऽमानं । सप्तऽचक्रं । रथं । अविश्वऽमिन्वं ।

विष्वऽवृतं । मनसा । युज्यमानं । तं । जिन्वथः । वृषणा । पंचऽरश्मिं ॥ ३ ॥

वृषणा वृषणां कामानां वर्पितारौ सोमापुपणा हे सोमापुपणां रजसो लोकस्य । लोका रजांस्युच्यन्त
इति यास्कः । विमानं परिच्छेदकं । सर्वमानमित्यर्थः । सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं । त्रयोदशो मासः सप्तम अतुः ।
अस्ति त्रयोदशो मास इति श्रुतिः । अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिच्छेद्यं विष्ववृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचर-
श्मिं पंचर्तुरश्मिं । हेमतशिगिरयोः समासिनर्तवः पंच । तथा च श्रूयते । द्वादश मासाः पंचर्तवो हेमतशिगि-
रयोः समासेन । ऐ० ब्रा० १. १. । इति । मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं । तं प्रसिद्धं रथं जिन्वथः ।
अस्मान्मति प्रययथः ॥

दिव्यऽन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि ष्यतां नाभिमस्मे ॥ ४ ॥

दिवि । अन्यः । सदनं । चक्रे । उच्चा । पृथिव्यां । अन्यः । अधि । अन्तरिक्षे ।

तौ । अस्मभ्यं । पुरुऽवारं । पुरुऽक्षुं । रायः । पोषं । वि । ष्यतां । नाभिं । अस्मे इति ॥ ४ ॥

अन्यस्मयोरिकः पुषोच्चा उच्चैरुच्छ्रिते दिवि ब्रुलोके सदनं स्थानं चक्रे । चकार । अन्योऽपरः सोमः पृथि-
व्यामोषधिरूपेण अध्यन्तरिक्षेऽन्तरिक्षे च चंद्ररूपेण सदनं चक्रे । तौ सोमापुपणां युवां पुरुवारं बह्मभिर्वर-
णीयं पुरुक्षुं बह्मकीर्तिं रायस्पोषं धनस्य पुष्टिं । पश्चात्तकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पशवो वै रायस्पोष
इति । अस्मै अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभुतमस्मभ्यं विष्यतां । विभुचतां । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

विश्वान्यन्यो भुवन्ता जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूषणाववन्तं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतन्ता जयेम ॥ ५ ॥

विश्वानि । अन्यः । भुवन्ता । जजान । विश्वं । अन्यः । अभिऽचक्षाणः । एति ।

सोमापूषणौ । अवन्तं । धियं । मे । युवाभ्यां । विश्वाः । पृतन्ताः । जयेम ॥ ५ ॥

हे सोमापूषणां अन्यो युवयोरिकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जजान । अजनयत् । तथा च मंत्रः । सोमः पवति जनिता मतीनां । ऋक् ० ९. ९६. ५. इति । अन्योऽपरः पूषादित्यो विश्वमभिचक्षाणोऽभिपञ्चनेति । गच्छति । तौ युवां सोमापूषणां मे धियं कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनामसु पाठात् ॥ अवतं । रक्षतं । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुसेना जयेम । अभिभवेम ॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धियं । पूषा । जिन्वतु । विश्वंऽइन्वः । रयिं । सोमः । रयिऽपतिः । दधातु ।

अवतु । देवी । अदितिः । अनर्वा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

पूषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माकं कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्माभ्यं ददातु । किंच देवी व्योतमानानर्वाप्रत्यृता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान् रक्षतु । अन्यत सिद्धं ॥ ॥ ६ ॥

वायो ये त इत्येकविंशत्युचं नवमं सृक्तं गार्त्समदं गायत्रं । अंबितम इति षष्ठस्य तृचस्यादितां द्वे अनुष्टुभौ तृतीया बृहती । वायो ये त इत्यादिकं द्वे ऋचा वायव्या । शुक्रस्यादित्येष्ट्रवायवी । अयं वां मित्रावरुणति पंचानां मित्रावरुणावश्विनारिवद्रो विश्वे देवाः सरस्वतीति क्रमेण देवताः । प्रतां यज्ञस्येत्यस्मृचो ब्राह्मण-सूत्रयोर्हविर्धानप्रवर्तने ऽवापृथिव्यानिविद्धानत्वेन च विनियुक्तत्वात् वावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । अपि च हव्यवाहनमिति पादोऽग्निदेवत्यो वा । तथा चानुक्रांतं । वायो मेका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगणां तु तृचं त्वेष्ट्रवायवी वावापृथिव्योऽत्यस्मृचो हाविर्धानो वा तृतीयः पादो वायव्योऽंबितमेऽनुष्टुभौ बृहती चेति ॥ पृथ्याभिप्रवपडहयोर्द्वितीयऽहनि प्रउगेऽत्यतृचवर्जमेतत्सृक्तं । वायव्यतृचस्य वायो ये ते सहस्रिण इत्यादि द्वे ऋचा ऐंद्रवायवतृचस्य शुक्रस्यादित्येषा तृतीया । तथा च सृचितं । वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ गहीत्येकोभा देवा दिवस्पृशेति द्वे शुक्रस्याय गवाशिर इत्येकायं वां मित्रावरुणति पंच तृचाः । आ० ७. ६. इति ॥ चतुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्रेऽयं वां मित्रावरुणति पञ्चहस्तोत्रियसंज्ञकः । चतुर्विंशे होताजनिष्टेति खंडे सृचितं । अयं वां मित्रावरुणां पुरुषाणां चिह्नस्ति । आ० ७. ७. इति ॥ आभिप्रविके-प्वहःसु प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्रेऽयमेव तृचः पंचदशादिस्त्रोमनिमित्तमावापनीयः । अयं वां मित्रावरुणा नो मित्रावरुणति तृचाः । आ० ७. ५. इति सृचितत्वात् ॥ आद्या मित्रावरुणयहस्यानुवाक्या । सृचितं च । मित्रावरुणस्य अयं वां मित्रावरुणा । आ० ५. ५. इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोगायत्रे कंदमि गोमदं प्विति तृचो विनि-युक्तः । गोमदं पु नामत्येति तृचाः । आ० ४. १५ । इति सृचितत्वात् ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र इन्द्रो अंग महद्भयमिति तृचः । अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सृचितं । इन्द्रो अंग महद्भयमभि न्यू पु वाचं । आ० ६. ४. इति ॥ आग्रयणे वैश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवास इत्यनुवाक्या । आग्रयणमिति खंडे सृचितं । विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽंबितमे नदीतम इति सारस्वतः सप्तमस्मृचः । चतुर्थेऽहनीति खंडे सृचितं । अंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगं । आ० ७. ११. इति ॥ बृहद्वे दशरात्रे प्रथमे कंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे प्रतां यज्ञस्य शंभुवेति वावापृथिव्यानिविद्धानीयस्मृचः । अथ कंदोमो इति खंडे सृचितं । प्रतां यज्ञस्य शंभुवायं देवाय यज्जन इति तृचाः । आ० ८. ९. इति ॥ हविर्धानप्रवर्तनेऽप्ययं तृचो विनियुक्तः । सृचितं च । प्रतां यज्ञस्य शंभुवा यमं इव यतमाने यदेतं । आ० ४. ९. ऐ० ब्रा० १. २९. इति ॥

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि । नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथासः । तेभिः । आ । गहि । नियुत्वान् । सोमऽपीतये ॥ १ ॥

हे वायो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्रसंख्याका रथासो रथीः तेभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्ध्युक्तस्त्वं सोम पीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहागमनं प्रार्थ्यते इति भावः ॥

नियुत्वान्वायवा गन्धयं शुक्रो अयामि ते । गन्तासि सुन्वतो गृहं ॥२॥

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गृहि । अयं । शुक्रः । अयामि । ते । गन्ता । असि ।
सुन्वतः । गृहं ॥२॥

हे वायो नियुत्वान् । नियुतो वाहनानि वायोः । तैर्युक्तस्त्वमागृहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियतो गृहीत आसीत् ॥ यमेः कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गृहं गतासि । याता भवसि ॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वन्तः । आ यातं पिबन्तं नरा ॥३॥

शुक्रस्य । अद्य । गोऽआशिरः । इन्द्रवायू इति । नियुत्वन्तः । आ । यातं । पिबन्तं । नरा ॥३॥

हे नरा नेतारो हे इन्द्रवायू अद्यास्मिन्नहनि नियुत्वन्तः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नियुत्वन्तो युवा गवाशिरः । गन्धं पय आशीराश्रपणमाधनं यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं । आगच्छन्तं । आगत्य सोमं पिबन्तं ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवं ॥४॥

अयं । वां । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । ऋतऽवृधा । मम । इत् । इह । श्रुतं । हवं ॥४॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा वा युवाभ्यामयं सोमः सुतः । अभिपुतः । ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धको ममेत ममेव हवमाह्वान श्रुतं । शृणुत ॥

राजानावनभिदुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रस्यूण आसाते ॥५॥

राजानौ । अनभिऽदुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्तमे । सहस्रऽस्यूणे । आसाते इति ॥५॥

राजानावीश्वरौ दीप्यमानौ वा अनभिदुहानभिद्रोग्धारौ यौ मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थिर उत्तम उत्कृष्ट सहस्रस्यूणे सदसि स्थान आसाते उपविशतः तावागच्छतमिति शेषः ॥ ॥७॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरं ॥६॥

ता । संऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवऽह्वरं ॥६॥

सम्राजावाञ्छयेव सर्वेषां शास्त्रारो घृतासुती घृताक्षी । तद्वा महित्वं घृताक्षावस्तिवति मन्त्रांतरात् । ऋग्वे० ६. ६७. ८. आदित्यादितेः पूर्वा दानुनस्पती दानुनो दानस्य देवस्य वा धनस्य पती स्वामिनी । ता तौ मित्रावरुणावनवह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते । सचेते ॥

गोमदृ षु नासत्याश्वावद्यातमश्विना । वर्ति रुद्रा नृपाय्यं ॥७॥

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातं । अश्विना । वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यं ॥७॥

अश्विना हे अश्विनौ हे नासत्यानृतभाषणरहितौ हे रुद्रा रोक्यमाणी द्रवन्ती युवां वर्तिर्मार्गः । तेन मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्नृतुभिर्दिवैः पातय्य सोमं गोमत् गोमद्यथा भवति तथा अश्ववत् अश्ववच्च यथा भवति तथा यातं । गच्छन्तं । ऊं ध्विति पुरणी ॥

न यत्परो नांतर आदधर्षवृषण्वसू । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अंतरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । दुःशंसः ।
मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

वृषण्वसू हे धनस्य वर्धितारो यद्धनं परो दूरस्थो दुःशंसः शंसनाद्योग्यो मर्त्यो रिपुर्यन्नादधर्षत् तथोक्त-
लक्षणेतरोऽंतरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत् तद्धनमावोद्धमिति शेषः ॥

ता न आ वोद्धमश्विना रयिं पिशंगसंदृशं । धिषण्या वरिवोविदं ॥ ९ ॥

ता । नः । आ । वोद्धं । अश्विना । रयिं । पिशंगऽसंदृशं । धिषण्या । वरिवःऽविदं ॥ ९ ॥

हे धिषण्या धिषणाहोवश्विना हे अश्विनौ ता तौ युवां पिशंगसंदृशं नानारूपं वरिवोविदं धनस्य लभकं
रयिं पशुं नोऽस्माभ्यमावोद्धं । आवहत् ॥

अंग महद्भयमभी षट्प चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इंद्रः । अंग । महत् । भयं । अभि । सत् । अप । चुच्यवत् । सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १० ॥

इंद्रो महदधिकमभीषदभिवद्वयं भयकारणमपचुच्यवत् । अपचावयेत् । हि यस्मात्कारणात् स स्थिरः
केनापि चालयितुमशक्यो विचर्षणिर्विश्वस्य द्रष्टा ॥ ॥ ८ ॥

इंद्रश्च मृळ्याति नो न नः पश्चादघं नशत् । भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

इंद्रः । च । मृळ्याति । नः । न । नः । पश्चात् । अघं । नशत् । भद्रं । भवाति । नः । पुरः ॥ ११ ॥

इंद्रश्च परमैश्वर्यवानिंद्रश्चेत् नोऽस्मान् मृळ्याति मुखयेत् । पश्चात् पृष्ठतो नोऽस्मानघं दुरितं न नशत् । न
प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कल्याणं च भवाति । भवति ॥

इंद्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इंद्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयं । करत् । जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥ १२ ॥

विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा जेता शत्रून्सुरान् जेता ॥ तृणतत्वात् षष्ठ्यभावः ॥ इंद्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्य
आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत् । करोतु ॥ परीति पंचमीद्योतकः ॥

विश्वे देवास आ गत ऋणुता मे इमं हवै । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । आ । गत । ऋणुत । मे । इमं । हवै । आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वानं ऋणुत । इदं बर्हिरस्मिन्बर्हिषानिषीदत ।
उपविशत ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं णुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यं ॥ १४ ॥

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयं । णुनऽहोत्रेषु । मत्सरः । एतं । पिबत । काम्यं ॥ १४ ॥

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान् रसवान् मत्सरो मदकरः सोमोऽयं वो युष्मदर्थं णुनहोत्रेषु गृत्स-
मदेवस्मासु स्थितः । काम्यं कमनीयमेतं सोमं पिबत ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवँ ॥१५॥

इंद्रज्येष्ठाः । मरुत्गणाः । देवासः । पूषरातयः । विश्वे । मम । श्रुत । हवँ ॥१५॥

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुद्गणा मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पूषरा-
तयो देवास इह वांतामाना देवा विश्वे सर्वे यय मम मदीय हवमाह्वान श्रुत । श्रुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोध-
नात्ता । अ० १ २३ ८ ॥ ॥९॥

अंबितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रगस्ता इव स्मसि प्रगस्तिमंब नस्कृधि ॥१६॥

अंबितमे । नदीतमे । देवितमे । सरस्वति ।

अप्रगस्ताः इव । स्मसि । प्रगस्तिं । अंब । नः । कृधि ॥१६॥

अंबितमे मातृणा अंबि नदीतमे नदीना अंबि देवितमे देवीना अंबि हे सरस्वति अप्रगस्ता इव धनाभा
वादसमृदा इव वय स्मसि । भवाम । अंब हे मातृ । सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रगस्तिं धनसमृद्धिं कृधि । कृधि ।
पयच्छत्यथ ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्यां ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥१७॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्यां ।

शुनहोत्रेषु । मत्स्व । प्रजां । देवि । दिदिद्वि । नः ॥१७॥

हे सरस्वति देव्या वांतामानाया त्वे त्वयि विश्वा निश्वा नि सर्वाण्याधृष्यज्ञानि । आयुः सृजतेत्यत्र नामसु
पाठात् । श्रिता । आश्रितानि । सा त्व शुनहोत्रेषु गत्समदेष्टव्यत्वासु विषयेषु मत्स्व । सोमपांननं तुभ्य । किंच हे
देवि सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रजा दिदिद्वि । पुत्रान्द्वि ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥१८॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व । वाजिनीवति ।

या । ते । मन्म । गृत्समदाः । ऋतवरी । प्रिया । देवेषु । जुहति ॥१८॥

वाजिनीवत्यत्रवति ऋतावर्युदकवति हे सरस्वति इमेमानि ब्रह्म ब्रह्माण हवीषि जुषस्व । स्वीकुरु ।
या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवाना मध्ये तुभ्य प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते त्वदर्धं
गृत्समदा जुहति ॥

प्रेतां यज्ञस्य शुभुवा युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनं ॥१९॥

प्र । इतां । यज्ञस्य । शुभुवा । युवां । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निं । च । हव्यवाहनं ॥१९॥

यज्ञस्य यागस्य शुभुवा सुखसंपादकं हविर्धाने अग्नौ तद्वपे द्यावापृथिव्या वा प्रेता । उत्तरवेदेः पश्चिम
भागं प्रति प्रयुक्तता । अथ प्रयच्छतः । युवामित युवामेवावृणीमहे । प्रार्थयामहे । हव्यवाहनमग्निं चावृणीमहे ।
अग्निरत्र निपातभागिति ॥

द्यावा॑ नः पृथि॒वी इ॒मं सि॒ध्रम॒द्य दि॒विस्पृ॑णं । य॒ज्ञं दे॒वेषु॑ यच्छतां ॥२०॥

द्यावा॑ नः । पृथि॒वी इति॑ । इ॒मं सि॒ध्रं अ॒द्य दि॒विऽस्पृ॑णं । य॒ज्ञं दे॒वेषु॑ यच्छतां ॥२०॥

द्यावा बौः पृथिवी चोभे मिध्र स्वर्गादेः साधक दिविस्पृण देवान् गच्छन् नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छता । नियच्छता ॥

आ वा॑मुपस्य॒मदु॒हा दे॒वाः सी॒दंतु॑ य॒ज्ञियाः॑ । इ॒हाद्य॑ सोमपीतये ॥२१॥

आ । वा॑ । उ॒पऽस्य॑ । अ॒दु॒हा दे॒वाः । सी॒दंतु॑ । य॒ज्ञियाः॑ । इ॒हा अ॒द्य । सोम॑ऽपीतये ॥२१॥

अदुहा द्रोहवर्जिते हे हविर्धाने तद्रूपे द्यावापृथिव्यो वा वा युवयोरूपस्य समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इह यज्ञोऽद्यास्मिन्नहनि सोमपीतये सोमपानायामीदतु ॥ ॥१०॥

कनिक्रददिति तृच दशम मृक्त । अत्रैवमनुकर्मणिका । कनिक्रदत्तृचमिति । मडलद्रष्टा गृत्समदोऽस्य अर्घ्य । त्रिष्टुप कद । कपिजलरूपीद्रो देवता ॥ वयसाममनोज्ञा वाच शुत्वितम्भूक्त जपत । मृचित च । वयसाममनोज्ञा वाच शुत्वा कनिक्रदञ्जनुष प्रब्रुवाण इति मृक्त जपत । आ० गृ० ३ १० ९ । इति ॥

कनिक्रद॒ञ्जनु॑षं प्रब्रुवा॒ण इ॒यति॑ वाच॒मरि॑तेव॒ नावं॑ ।

सु॒मंग॑लश्च॒ शकु॑ने॒ भवा॑सि॒ मा त्वा॒ का चि॑द॒भिभा॑ वि॒श्या वि॒दत॑ ॥१॥

कनिक्रदत् । जनुषं । प्रऽब्रुवा॒णः । इ॒यति॑ । वाचं॑ । अ॒रि॒ताऽड॑व । नावं॑ ।

सु॒ऽमंग॑लः । च । श॒कु॒ने । भवा॑सि॒ मा । त्वा॒ का । चि॒त । अ॒भिऽभा॑ वि॒श्या । वि॒दत् ॥१॥

कनिक्रदत पुन पुन शब्दायमानो जनुष जनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाण सूचयन् कपिजलोऽरित्व कर्णधार इव नाव वाचमियति । प्रेरयति । अथ प्रत्यचकृत । हे शकुने कपिजल त्वं सुमंगलं प्रकृष्टकन्याणश्च भवासि । भव । किंच काचिदभिभा कोऽप्यभिवस्त्वा त्वा विश्या विश्वतः सर्वासु दिक्षु मा विदत । मा प्रापत । शकुनिं शक्नोत्युन्नैतुमात्मानं । न्यक्रदीज्जन्म प्रब्रुवाणो यथास्य शब्दस्तथा नामेरयति वाचमीरयितेव नाव । सुमंगलश्च शकुने भव कन्याणमंगलो मंगल गिरतेर्गुणार्थं गिरत्यनर्थानिति वति यास्कः । नि० ९ ४ ॥

मा त्वा॑ श्येन उ॒द्धीन्मा॑ सु॒प॒र्णो॑ मा त्वा॑ वि॒ददि॑षु॒मान्वी॒रो अ॒स्ता ।

पि॒त्र्याम॑नु॒ प्र॒दि॒शं॑ कनिक्रदत्सु॒मंग॑लं॒ भद्र॑वादी व॒देह॑ ॥२॥

मा । त्वा॑ । श्ये॒नः । उ॒त् । व॒धी॒त् । मा । सु॒ऽप॒र्णः॑ । मा । त्वा॑ । वि॒दत् । इ॒षुऽमा॑न॒ । वी॒रः । अ॒स्ता ।

पि॒त्र्या । अ॒नु । प्र॒ऽदि॒शं॑ । कनिक्रदत् । सु॒ऽमंग॑लः । भ॒द्र॒ऽवा॒दी । व॒द । इ॒ह ॥२॥

हे शकुने त्वा त्वा श्येन प्रबलं पर्क्षाविशेषो मा वधीत । मा हिंसीत । उत अपि च सुपर्णो गरुड पक्षी मा वधीत् । तथेषुमान वाणवान्वीरोऽस्ता शराणां क्षेत्रा धन्वी त्वा त्वा मा विदत । मा प्रापत । किंच पित्र्या प्रदिश दक्षिणा दिशमनु । दक्षिणस्या दिशीत्यर्थः । कनिक्रदत पुन पुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलं कन्याणमंगलो भद्रवादी शोभनवादी सन् इहास्त्रद्विषये वद । मंगल सूचय ॥

अ॒व॒ क्र॒द॒ दक्षि॑ण॒तो गृ॒हाणां॑ सु॒मंग॑लो॒ भद्र॑वादी श॒कु॒ने ।

मा नः॑ स्तेन इ॒शत॑ माघशंसी बृ॒हद॑देम वि॒दये॑ सु॒वीराः॑ ॥३॥

अ॒व॒ । क्र॒द॒ । द॒क्षि॒ण॒तः । गृ॒हाणां॑ । सु॒ऽमंग॑लः । भ॒द्र॒ऽवा॒दी । श॒कु॒ने ।

मा । नः॑ । स्ते॒नः । इ॒शत॑ । मा । अ॒घ॒ऽशंसः॑ । बृ॒हत् । व॒देम॑ । वि॒दये॑ । सु॒वीराः॑ ॥३॥

शकुन्ते हे कपिंजल त्वं सुमंगलो भद्रवादी च सन् गृहाणां दक्षिणतो दक्षिणस्यां दिश्वक्कद । शब्दं कुष । दक्षिणतः शब्दायमानः शकुन्तो मंगलसूचको हि । नोऽस्माकं स्तेनसत्करो भेशत । भेशिष्ट । अघशंसोऽनर्थकानां शंसकोऽपि भेशिष्ट । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥ ॥ ११ ॥

प्रदक्षिणादिति तृचमेकादशं मृक्तं गार्त्समदं जागतं । तथा चानुक्रांतं । प्रदक्षिणाज्जागतं मध्येऽतिशक्त्यर्थ-
ष्टिवन्ति । द्वितीयातिशक्तरी अष्टिवा । इतरं जगत्या । कपिंजलरूपीन्द्रो देवता । वयसाममनोक्षां वाचं युत्वा
प्रदक्षिणादिति मृक्तं जपित । मृचं प्राग्वोदाहृतं ॥

प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदंत ऋतुथा शकुंतयः ।

उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदंतः । ऋतुऽथा । शकुंतयः ।

उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाऽइव । गायत्रं । च । त्रैष्टुभं । च । अनु । राजति ॥ १ ॥

शकुंतयः कपिंजला ऋतुथा काले काले वयोऽन्नं वदंतः मृचयंतः कारवः स्तोतार इव प्रदक्षिणित्
प्रदक्षिणमभिमृणन्ति । अभिवदंतु ॥ बह्वचनं पुजार्थं ॥ किंच उभे वाचौ गानं च श्रौतं च सामगा गायत्रं
त्रैष्टुभं च सामनी इव शकुन्तिवदति । अनुराजति च । शृण्वतोऽनुरक्तात्करोतीत्यर्थः ॥

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने
पुरयमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽइव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽइव । सर्वनेषु । शंससि ।

वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रं । आ ।
वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुरयं । आ । वद ॥ २ ॥

शकुने हे कपिंजल उद्गातेव सामं यथोद्गाता सामं गायति तथा त्वं गायसि । गानस्वनं करोषि । ब्रह्मपुत्र
इव यथा ब्राह्मणाच्छंसी सर्वनेषु शास्त्राणि शंसति तथा त्वं कालेषु शंससि । श्रौतस्वरं करोषि । वृषेव वाजी
संचनसमर्थोऽश्वः शिशुमतीर्वडवा अपीत्याभिमत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद । शिष्टं स्पष्टं ॥

आवदस्व शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्भि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करियथा बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं । आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्भि । नः ।

यत् । उत्पतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

शकुने हे कपिंजल आवदन् शब्दं कुर्वस्व भद्रमावद । मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठन्नपि नो
ऽस्माकं सुमतिं चिकिद्भि । बुध्यस्व । यद्यदोत्पतन् वदसि तदा कर्करियथा कर्करिरिव वदसि । कर्करिर्वाय-
विशेषः । अन्यद्व्याख्यातचरं ॥ ॥ १२ ॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः

समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

वैश्वामित्रे तृतीये पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र सोमस्य भेति चयोविंशत्युच प्रथमं सूक्तं । तथा चानुवाकान्तं । सोमस्य त्र्यधिकेति । अस्य मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिपुष्प छंदः । मंडलादिष्वभिधेयमिति परिभाषयाभिदैवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चनशस्त्रयोस्त्रैषुभे छंदसि विनियोगः । तथा च सूत्रं । सोमस्य मा तवसं प्रत्यग्निरिति चीणि । आ० ४ १३ । इति ॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यमे वहिं चकर्थ विदथे यजधै ।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युंजे अद्रिं शमाये अमे तन्वं जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसं । वक्षि । अमे । वहिं । चकर्थ । विदथे । यजधै ।

देवान । अच्छ । दीद्यत् । युंजे । अद्रिं । शंऽआये । अमे । तन्वं । जुषस्व ॥ १ ॥

हे अमे त्वं विदथे यज्ञे यजधै यष्टुं सोमस्य वहिं वोढार यं मां चकर्थ कृतवानसि । त मा तवसं तव स्विनं बलिनं वक्षि । कामयस्व । किंच हे अमे देवानक्काभि दीद्यत् दीप्यमानोऽहमद्रिं यावाण युजे । अभिष वणाय युर्नाज्मि । शमाये । शम्यामि च । तथा च मन्त्रातर । ऋतेन देवः सविता शमायते । ऋक् ० ८ ८६ ५ । इति । यद्वा शमाये । सौमि । शशमानो जरतीति स्तुतिकर्मसु पाठित । तथा च मन्त्रातरं । सो अप ईजे शशमे च मर्तः । ऋक् ० ६ १ ९ ० । इति । किंच हे अमे तन्वं शरीर जुषस्व । रक्षार्थं मेवम् । यद्वा कर्मणां तन्वंतं मां सेवस्वत्यर्थः ॥

प्रांचं यज्ञं चकृम वधतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीषुः ॥ २ ॥

प्रांचं । यज्ञं । चकृम । वधतां । गीः । समित्ऽभिः । अग्निं । नमसा । दुवस्यन् ।

दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुं । ईषुः ॥ २ ॥

हे अमे वयं यज्ञं प्रांचं प्रकर्षेण गच्छंतं चकृम । अकार्ष्यं । गीर्मदीया स्तुतिर्वधता । एधतां । अग्निं सभिः स्त्रिर्नमसा हविषा च दुवस्यन् । अस्मदीयाः परिचरयुः । किंच दिवो बुलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोत्राणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा शशासुः । अन्वशिष्यन् । अपि च गृत्साय । गृणातिरिद रूपं । स्तोतव्यायापये तवसे वृद्धाय गातुं स्तोतुमीषुश्चित् । स्तोतार इच्छति च । चिदिति चार्थे ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः ।

अविंदन् दर्शतमप्स्वतर्देवासो अग्निमपसि स्वसृणां ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबन्धुः । जनुषा । पृथिव्याः ।

अविंदन् । ऊं इति । दर्शतं । अप्ऽसु । अंतः । देवासः । अग्निं । अपसि । स्वसृणां ॥ ३ ॥

मेधिरो मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबल्यो जनुषा जन्ममात्रेण सुबन्धुः शोभनबन्धुः । स्वत एव बंधुरिति यावत् । योऽग्निर्दिवो बुलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च मयः सुखं दधे विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुखं करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमपि देवासो देवाः स्वसृणां सरणाशीलानां नदीनामप्स्वतर्गूढं स्थितमपसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्ते ॥ उ इति पूरणः ॥ अविंदन् । लब्धवन्तः ॥

अवर्धयन्सुभगं सप्र यद्भीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।

शिष्टं न जातमभ्यारुषा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥४॥

अवर्धयन् । सुऽभगं । सप्र । यद्भीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरुषं । महिऽत्वा ।

शिष्टं । न । जातं । अभि । आरुः । अश्वः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥४॥

सप्र सर्पणशीला यद्भीर्यह्यो महत्यो नद्यः सुभग शोभनधन श्वेत शुभ्र जज्ञान जात महित्वा महत्वेनारुषमारोवमानमपु स्थितमग्निमवर्धयन् । स्वकार्यभुताभिरोषधीभिर्वृद्धि प्रापितवत्य । यद्वा दिव्यमग्निमापो वर्धयत्यविधनत्वान्तस्य । किञ्च शिष्टं न जात यथा जात शिशुमया वडवा अभ्यारु । अभिगच्छति । तथा नद्य अपन्नमग्निमभ्यारु । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अग्निं जनिमन् जन्मन्युदके वा वपुष्यन् । वपुर्दीप्तिमकुर्वन् ॥

शुक्रेभिर्गंगे रजं आततन्वान क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

गोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥५॥

शुक्रभिः । अंगैः । रजः । आऽततन्वान । क्रतुं । पुनानः । कविऽभिः । पवित्रैः ।

गोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥५॥

अग्निं शुक्रभिः शुक्रैर्गंगैर्गङ्गाभी रजोऽतरिजमाततन्वान आतन्वन व्याप्नुयन् क्रतु कर्मणा कर्तार यजमान कविभिः क्रातुर्ब्रह्म । सोतश्चैवा पवित्रं शोधकस्तजोभि पुनान शोधयन् गोचिर्दीप्ति वस्त्रस्थानीय परि परितो वसान आच्छादयन् अपामपस्यता कर्मवतामायुरन्न बृहती प्रभता अनना सपुष्णा श्रिय सपदश्च मिमीते । करोति ॥ ॥१३॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यद्भीरवसाना अनग्नाः ।

सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्र वाणीः ॥६॥

वव्राज । सी । अनदतीः । अदब्धाः । दिवः । यद्भीः । अवसानाः । अनग्नाः ।

सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकं । गर्भं । दधिरे । सप्र । वाणीः ॥६॥

अनदतीरमक्षयतीरदब्धा अहिंसिता मातृभता अपोऽपि सी सर्वतो वव्राज । व्रजति । अग्निरपा शोषकः त चापः शमयति तदभयमिह नास्तीत्युक्तं भवति । कीदृश्यस्ता । दिवो यद्भी । अतरिजस्यापत्यभुताः । अवसानाः । वस्त्रमनाच्छादयत्यः । वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य विश्रमानत्वात् । अत एवानपाः । किञ्च ता अपि सना सनातन्यो युवतयो नित्यतरुण्य । नित्यवृद्धा इत्यर्थः । सयोनी ममानमतरिज स्थानं यासा ताः सप्र वाणीर्नद्य एकमग्निं गर्भं गर्भस्य दधिरे । दधते ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ सवथे मधूनां ।

अस्थुरत्र धेनवः पिब्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥७॥

स्तीर्णाः । अस्य । संऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य । योनौ । सवथे । मधूनां ।

अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिब्वमानाः । मही इति । दस्मस्य । मातरा । समीची इति

संऽदंची ॥७॥

घृतस्रोदकस्य योनी गर्भस्थानेऽंतरिक्षे संहतः पुंजीभूताः ॥ इतिः क्लिप् ॥ विश्वरूपा नानारूपाः स्त्रीणाः सर्वत्र प्रकृता अस्मापि ररमयो मधूनामुदकानां स्रवणे स्रवणे सत्यस्युः । तिष्ठति । पित्रमाणाः पुर्यमाणा अचापावापो धेनवः सर्वेषां प्रीणयित्रीऽभवन् । समीची समचत्वी शोभमाने मही महती आवापृथिवी दक्षस्य दर्शनीयस्यापिर्मातरा मातरौ भवतः ॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद्धानः शुक्रा रभसा वपूषि ।

श्रोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूषि ।

श्रोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । ववृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

हे सहसः सूनो सहसस्युत्र बभ्राणः सर्वैर्धार्यमाणस्त्व शुक्रा शुक्राणि भास्वराणि रभसा वेगवन्ति वपूष्यर्चोषि दधानः धारयस्त्व व्यद्यात । विद्योतसे । वृषापिर्यत्र यस्मिन्वज्रमाने काव्येन स्तोत्रेण ववृधे वृद्धिं प्राप्नोति तदानीं मधुनोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्रोदकस्य धाराः श्रोतंति । स्रवन्ति । यदा यजमानस्तोत्रेणापिस्तुष्टे भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

पितुश्चिदूर्ध्वर्जनुषा विवेद व्यस्य धारां असृजद्वि धेनाः ।

गुहा चरंतं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्भीभिर्न गुहा बभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चित् । ऊर्ध्वः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि । धेनाः ।

गुहा । चरंतं । सखिभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्भीभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥

पितुरतरिक्षस्थोर्ध्वः स्थानीय जलप्रदेशमयमग्निर्जनुषा स्वयमेव विवेद । जानाति । किंचायमग्निरस्थो-धसः सबन्धिन्यौ धाराः पयोधारा व्यसृजत् । धेना माध्यमिका वाचस्य विवृजति । शिवेभिः शिवकरैः सखिभिरात्मनः सखिभूतैर्वायुभिर्दिवो यद्भीभिरतरिक्षस्यापत्यभूताभिरग्नय सह गुहा गुहाया चरत वर्तमान-मेनमपि गुहा चित् गुहाया स्थितः कोऽपि न बभूव । प्राप्तुं समर्थो नाभवत् ॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत्पीयानाः ।

वृष्णे सपत्नी शुचये सबंधू उभे अस्म मनुष्येऽनि पाहि ॥ १० ॥

पितुः । च । गर्भं । जनितुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः । अधयत् । पीयानाः ।

वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सबंधू इति सऽबंधू । उभे इति । अस्मै ।

मनुष्येऽइति । नि । पाहि ॥ १० ॥

अयमग्निः पितुश्चातरिक्षस्य गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूत जनितुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च ब्रह्मणश्च लोकमो-षधादिकं बभ्रे । बिभर्ति । एक एवाग्निः पूर्वीर्बह्वीः पीयानाः प्यायमाना वृद्धिं प्राप्ता ओषधोरधयत् । धयति । मचयति । सपत्नी समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते मनुष्ये मनुष्यभ्यो हितं उभे आवापृथिवी वृष्णे वर्षिचेऽस्त्री शुचयेऽपये सबंधू भवतः । अनयोर्परिरेव बहुरित्यर्थः । हे अग्ने त्व ते आवापृथिवी नि पाहि । नितरा रण ॥ ११ ॥

उरौ महौ अग्निबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।

ऋतस्य योनावश्यहमूना जामीनामग्निरपसि स्वसृणां ॥ ११ ॥

उ॒रौ । म॒हान् । अ॒निऽबा॒धे । व॒वर्ध॑ । आ॒पः । अ॒ग्निं । य॒शसः॑ । सं । हि । पू॒र्वीः ।
 ऋ॒तस्य॑ । यो॒नौ । अ॒ग॒यत् । द॒मूनाः॑ । जा॒मीनां॑ । अ॒ग्निः । अ॒प॒सि । स्व॒सृ॒णां ॥ ११ ॥

महानयमपिरनिबाधेऽसंबाध उरौ विसीर्णेऽन्तरिक्षे ववर्ध । वर्धते । अस्य वर्धने कारणमाह । हि यस्मात्कारणात्पूर्वीर्बह्वो यशसो । यशोऽन्नं । तद्वत् आपोऽग्निं संवर्धयति । एवमन्निर्वृद्धिं प्राप्तोऽग्निश्चेतस्त्वोदकस्य योनां स्थानेऽन्तरिक्षे स्थितः स्वसृणां स्वतः सरतीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां हेतुभूतेऽपसि पयसि दमुना दातमनाः सन् अगयत् । शतं ॥

अ॒क्रो न॒ व॒भिः॑ स॒मि॒थे म॒हीनां॑ दि॒दृक्षे॒यः॑ सृ॒नवे॒ भाऽऋ॒जीकः॑ ।
 उ॒दु॒स्रिया॒ ज॒निता॒ यो ज॒जाना॑पां॒ गर्भो॑ नृ॒त॒मो य॒हो अ॒ग्निः ॥ १२ ॥
 अ॒क्रः । न । व॒भिः । संऽइ॒थे । म॒हीनां॑ । दि॒दृक्षे॒यः । सृ॒नवे॑ । भाऽऋ॒जीकः॑ ।
 उ॒त् । उ॒स्रियाः॑ । ज॒निता॑ । यः । ज॒जान॑ । अ॒पां । गर्भः॑ । नृ॒त॒मः । य॒हः । अ॒ग्निः ॥ १२ ॥

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भो गर्भरूपो नृतमो नेतृतमोऽतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता यहो महान योऽपिरक्रः परंपामाक्रमिता परंरनाक्रमणीयो वा ॥ नति पादपुरणः ॥ समिथे संग्रामे महीना महतीनां स्वसनानां बभ्रुर्भेता दिदृक्षेयः सर्वदर्शनीयो भाऽऋजीकः स्वदीप्या प्रकाशमानः सोऽग्निः सृनवं हविषां प्रदात्र यजमानाय तदर्थमुस्रिया अप उज्जजान । उदजनयत ॥ सृनवं । धू प्रेरण इत्यस्माद्धातोर्गणादिको नुप्रत्ययः ॥

अ॒पां गर्भे॑ दर्श॒तमोष॑धीनां॒ वना॑ ज॒जान॑ सु॒भगा॒ वि॒रूपं॑ ।
 दे॒वासं॑श्चि॒न्मन॑सा॒ सं हि ज॒ग्मुः॑ प॒निष्ठं॑ जा॒तं त॒वसं॑ दु॒वस्यन् ॥ १३ ॥
 अ॒पां । गर्भे॑ । दर्श॒तं । ओष॑धीनां॒ वना॑ । ज॒जान॑ । सु॒भगा॑ । वि॒रूपं॑ ।
 दे॒वासः॑ । चि॒त् । म॒न॑सा । सं । हि । ज॒ग्मुः॑ । प॒निष्ठं॑ । जा॒तं । त॒वसं॑ । दु॒वस्यन् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभाग्या वना सर्वैर्वननीयारणिर्दर्शतं दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोषधीनां च गर्भमग्निं जजान । अजनयत् । देवासंश्चित सर्वे देवा अपि पनिष्ठं स्तुत्य तवसं वृद्धं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसा स्तुत्वा संजग्मुः । उपागच्छन् । हीति पुरणः । त एव दुवस्यन् । पर्यचरन् ॥

बृ॒हन्त॑ इ॒ज्जान॑वो॒ भाऽऋ॒जीक॑म॒ग्निं स॑च॒न्त वि॒द्युतो॑ न॒ ऋ॒क्ताः ।
 गु॒हे॒व वृ॒डं स॒दसि॑ स्वे अ॒न्तर॑पा॒र ऊ॒र्वे अ॒मृतं॑ दु॒हानाः॑ ॥ १४ ॥
 बृ॒हन्तः॑ । इ॒त् । भा॒नवः॑ । भाऽऋ॒जीकं॑ । अ॒ग्निं । स॑च॒न्त । वि॒द्युतः॑ । न । ऋ॒क्ताः ।
 गु॒हाऽइ॒व । वृ॒डं । स॒दसि॑ । स्वे । अ॒न्तः । अ॒पारे॑ । ऊ॒र्वे । अ॒मृतं॑ । दु॒हानाः॑ ॥ १४ ॥

अपारेऽगाध ऊर्वे समुद्रेऽन्तर्मध्येऽमृतमुदकं दुहानाः चरन्तो बृहन्त इज्जानवो महांतः सूर्या एव ऋक्ता दीप्यमाना विद्युतो न विद्युत इव स्वे स्वकीये सदसि सदनंऽन्तरिक्षे गुहेव गुहायामिव वृडं प्रवृडं भाऽऋजीकं प्रभया दीप्यमानमग्निं सचन्त । आश्रयन्ति ॥

ई॒ळे च॒ त्वा य॑ज॒मानो॑ ह॒विर्भि॑री॒ळे स॒खित्वं॑ सु॒म॒तिं नि॒कामः॑ ।
 दे॒वैर॑वो॒ मिमी॑हि॒ सं ज॑रि॒चे र॒क्षा च॒ नो द॑म्ये॒भिर॑नी॒किः ॥ १५ ॥

ई॒ळे । च । त्वा । यज॑मानः । ह॒विः॒ऽभिः । ई॒ळे । स॒खि॒ऽत्वं । सु॒ऽम॒तिं । नि॒ऽका॒मः ।

दे॒वैः । अ॒वः । मि॒मी॒हि । सं । ज॒रि॒चे । र॒क्ष । च । नः । द॒म्ये॒भिः । अ॒नी॒कैः ॥ १५ ॥

यजमानोऽहं हविर्भिः साधनैस्त्वा त्वामीळे च । पश्चादिलक्षणं धनं च याचे । सुमतिं शोभनां मतिं धर्मविषयां बुद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्त्वया सह सखित्वमीळे । याचे । त्वं देवैः सह जरिचे स्तोत्रे स्तोत्रं कुर्वते मह्यमस्मदर्थमवः पश्चादिविषयां रक्षां मिमीहि । कुरु । दम्येभिर्दमनीयैर्नियंतयैः । प्रयत्नानियंतव्य-तयोच्छृण्वतोक्ता । अनीकैस्तेजोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च ॥ १५ ॥

उ॒प॒क्षे॒तार॑स्त॒व सु॒प्रणी॑ते॒ऽग्ने वि॒श्वानि॒ धन्या॒ दधा॑नाः ।

सु॒रे॒तसा॒ अ॒वसा॒ तुंज॑माना अ॒भि स्या॑म॒ पृ॒तना॒यूँरदे॑वान् ॥ १६ ॥

उ॒प॒ऽक्षे॒तारः । त॒व । सु॒ऽप्र॒णी॒ते । अ॒ग्ने । वि॒श्वानि॒ धन्या॒ दधा॑नाः ।

सु॒ऽरे॒तसा॒ । अ॒वसा॒ । तुंज॑मानाः । अ॒भि । स्या॑म॒ । पृ॒तना॒ऽयून् । अ॒दे॒वान् ॥ १६ ॥

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोपक्षेत्तार उपगंतारः ॥ अत्र चित्तिर्गत्यर्थे वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि धन्या धन्यानि पश्चादिधनप्राप्तिहेतुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वंतस्तेजमाना हवींषि प्रयच्छन्तो वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण अवसा त्वत्कृतेनाज्ञेनादेवान् देवेभ्योऽन्यान् । वटिवयुक्तन्यायेन राज्ञसा एव गृह्यते । यज्ञविप्रकारिणस्तान्पृतनायूँश्च शरीराबुपद्रवकारिणः शत्रूँश्चाभिष्याम । अभिभवाम । यद्वा देवान् पूजयतः शत्रूँर्निति योज्यं ॥

आ दे॒वाना॑म॒भवः॒ के॒तुर॑ग्ने म॒न्द्रो वि॒श्वानि॒ काव्या॑नि वि॒द्वान् ।

प्र॒ति म॑र्ता॒ अ॒वा॒सयो॒ दमू॑ना॒ अ॒नु दे॒वान् र॑थि॒रो या॑सि॒ साध॑न् ॥ १७ ॥

आ । दे॒वाना॑ । अ॒भवः॒ । के॒तुः । अ॒ग्ने । म॒न्द्रः । वि॒श्वानि॒ । काव्या॑नि । वि॒द्वान् ।

प्र॒ति । म॑र्ता॒न् । अ॒वा॒सयः॒ । दमू॑नाः । अ॒नु । दे॒वान् । र॑थि॒रः । या॑सि॒ । साध॑न् ॥ १७ ॥

हे अग्ने मन्द्रः सुत्यः केतुर्यज्ञेषु देवानां ऋचापकत्वमाभवः । आ समंताद्भवसि । सर्वव्यापको भवसीत्यर्थः । किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् जानन् त्वं मर्तान् मर्त्यान् स्तोतृन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेन प्रीतान् विधाय गृह्य प्रत्यवासयः । प्रतिवासयसि । रथिरो रथी साधन देवानां हितानि कर्माणि साधयन् देवान् अनु यासि च । अनुगच्छसि च ॥

नि दुरो॒णे अ॒मृतो॒ मर्त्या॑नां॒ राजा॑ स॒साद॒ वि॒द्वानि॒ साध॑न् ।

घृ॒तप्र॑तीक उ॒र्विया॒ व्य॒द्यौद॒ग्निर्वि॒श्वानि॒ काव्या॑नि वि॒द्वान् ॥ १८ ॥

नि । दुरो॒णे । अ॒मृतः॒ । मर्त्या॑नां । राजा॑ । स॒साद॒ । वि॒द्वानि॒ । साध॑न् ।

घृ॒तऽप्र॑तीकः । उ॒र्विया॒ । वि॒ । अ॒द्यौत् । अ॒ग्निः । वि॒श्वानि॒ । काव्या॑नि । वि॒द्वान् ॥ १८ ॥

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽग्निर्विद्वानि यज्ञान् साधन् साधयन् मर्त्यानामपिहोत्रिणां दुरोणे गृहे निषसाद् । निषीदति । विश्वानि काव्यानि विद्वान् जानन् घृतप्रतीको घृतेन संधुचितावयव उर्विया विस्तीर्णः सोऽग्निर्यथीत् । विद्योतते ॥

आ नो॑ ग॒हि स॒ख्येभिः॒ शिवे॑भिर्म॒हान्म॒हीभि॑रू॒तिभिः॒ सर॒ण्यन् ।

अ॒स्मे र॒यिं ब॑हु॒लं सं॑तरु॒चं सु॒वाचै॑ भा॒गं य॒शसं॑ कृ॒धी नः॑ ॥ १९ ॥

आ । नः । गृहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।
अस्मे इति । रयिं । बहुलं । संऽतरुचं । सुऽवाचं । भागं । यशसं । कृधि । नः ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महान्स्त्वं शिवेभिः शिवैरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महीभिर्महती-
भिर्हृतिभी रक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गृहि । आगच्छ । अस्मै अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुचं सर्वेषामुपद्र-
वाणां संतारकं सुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वभञ्जनीय यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि ।
देहि । अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं ॥

एता ते अग्रे जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचं ।
महांति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मजन्मन निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥
एता । ते । अग्रे । जनिम । सनानि । प्र । पूर्याय । नूतनानि । वोचं ।
महांति । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । जन्मनऽजन्मन । निऽहितः । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

हे अग्रे पूर्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभञ्जनीयानि वा नूतनान्येष्वविव्यमा-
नान्यद्यतनानि वैतैतानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोच । जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनो वा
जन्मन जन्मन । जायत इति जन्मानः । तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं । तस्मै वृष्णे संपदां वर्षित्रेऽप्य
इमेमानि सवना सवनानि कृता । कृतानि ॥

जन्मजन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।
तस्य वयं सुमता यज्ञियस्यापि भदे सौमनसे स्याम ॥ २१ ॥
जन्मनऽजन्मन । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः ।
तस्य । वयं । सुऽमता । यज्ञियस्य । अपि । भदे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन जन्मन सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यतेऽविश्वामित्रैः । पूजायां बहुवचनं । महर्षिणा
विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनवरतमिध्यते । दीप्यते । सुमता वर्तमाना वय तस्य यज्ञियस्य
यज्ञार्हस्यापि भद्रे भञ्जनीय सौमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहबुद्धावपि स्याम । अपि भवेम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

इमं यज्ञं सहसावन त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतर्वृहतीरिषो नोऽग्रे महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥
इमं । यज्ञं । सहसाऽवन । त्वं । नः । देवऽत्रा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।
प्र । यंसि । होतः । वृहतीः । इषः । नः । अग्रे । महि । द्रविणं । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

हे सहसावन सहस्वन बलवन सुक्रतो शोभनकर्मन हे अग्रे रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वीषो वा स्वं
नोऽस्मादीयमिमं यज्ञं देवत्रा देवेषु धेहि । निधिहि । हे होतर्देवानामाह्वातः वृहतीरिषोऽन्नानि नोऽस्मभ्यं
प्रयंसि । प्रयच्छ । हे अग्रे महि महद्द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यजिर्दानकर्मा ॥

इळामग्रे पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावामे सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इळा॑ । अ॒ग्ने । पुरु॑ऽद॒सं । स॒निं । गोः । श॒श्वत्॑ऽत॒मं । ह॒व॒मा॒नाय॑ । सा॒ध ।

स्यात् । नः । स॒नुः । त॒न॒यः । वि॒जाऽवा॑ । अ॒ग्ने । सा । ते । मु॒ऽम॒तिः । भू॒तु । अ॒स्मे इति॑ ॥ २३ ॥

इत्थं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । मृच्यते हि । इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोर्हीता यक्षदपि पुरोळाशस्य स्वदस्व हव्या सभिपो दिदीहीति पुरोळाशस्विष्टकृत इति । आ० ३. ५. ॥

हे अग्ने पुरुदंसं बह्वर्कमाणं गोर्गवां सनिं प्रदात्रीमिळां भूमि हवमानाय क्षुवते मह्यं शश्वत्तमं चिरकालं यथा भवति तथा साध । साधय । नोऽस्माकं मृगः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपौत्रादिरूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात् । हे अग्ने सा प्रसिद्धा ते सुमतिस्त्वदीयानुग्रहबुद्धिरस्मी अस्मासु भूतु । भवतु ॥ ॥ १६ ॥

वैश्वानरायेति पंचदशर्चं द्वितीयं मृक्तं । तथा चानुकर्मणिका । वैश्वानराय पचोना वैश्वानरीयं तु जागतं त्विति । विश्वामित्र ऋषिः । जगती कंदः । वैश्वानरोऽग्निदेवता ॥ पृथ्वाभिप्रविकयोऽस्तीतिऽहव्याभिप्रवते वैश्वानराय धिषणामिति वैश्वानरर्णवद्वानीय मृक्तं । तृतीयस्थिति खंडं मृचित । वैश्वानराय धिषणां धारा वरा मरुतः । आ० ७. ७. इति ॥

वै॒श्वान॒राय॑ धि॒षणा॑मृता॒वृधे॑ घृतं न पू॒तम॒ग्नये॑ ज॒नाम॒सि ।

द्वि॒ता हो॒तारं॑ म॒नुष॑श्च वा॒घतो॑ धि॒या रथं॑ न कुलि॑शः॒ समृ॑ण्वति ॥ १ ॥

वै॒श्वान॒राय॑ । धि॒षणा॑ । ऋ॒तऽवृ॒धे । घृतं॑ । न । पू॒तं । अ॒ग्नये॑ । ज॒नाम॒सि ।

द्वि॒ता । हो॒तारं॑ । म॒नुषः॑ । च । वा॒घतः॑ । धि॒या । रथं॑ । न । कुलि॑शः । सं । ऋ॒ण्वति॑ ॥ १ ॥

ऋतावृधे ऋतस्त्रोदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे वैश्वानराय । वैश्वानरणादो यास्केन व्याख्यातः । वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नराज्ञयति विश्व एनं नरा नयतीति वा । अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्युतः सर्वाणि भूतानि तस्य वैश्वानरस्तस्मैषा भवति । नि० ७. २१. इति । तस्मै पुत घृतं न घृतमिव धिषणां स्तुति जनामसि । जन यामः । यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः । द्विता द्विधा गार्हपत्याहवनीयरूपाभ्या युक्त होतारं देवानामाहुतात्मनि मनुषो नृप्या वाघनश्च ऋत्विजश्च धिया कर्मणा कुलिशो वास्यादी रथं न रथमिव समृण्वति । संस्कुर्वति ॥

स रो॒चय॑ज्ज॒नुषा॑ रोद॒सी उ॒भे स मा॒त्रोर्भ॒वत्पु॒त्र ई॒ड्यः॑ ।

ह॒व्यवा॑ळ॒ग्निर॒जर॑श्चनो॒हितो॑ दृ॒ळभो॑ वि॒शाम॑तिथिर्वि॒भाव॑सुः ॥ २ ॥

सः । रो॒चय॑त् । ज॒नुषा॑ । रोद॒सी इति॑ । उ॒भे इति॑ । सः । मा॒त्रोः । अ॒भ॒वत् । पु॒त्रः । ई॒ड्यः॑ ।

ह॒व्यऽवा॑ट् । अ॒ग्निः । अ॒जरः॑ । च॒नःऽहि॑तः । दृ॒ऽद॒भः । वि॒शां । अ॒तिथिः॑ । वि॒भाऽव॑सुः ॥ २ ॥

सोऽभिर्जनुषा जन्ननोभे रोदसी यावापृथिव्यौ रोचयत् । अरोचयत् । प्रकाशयति । स मात्रोर्बावापृथिव्योरीडाः सुतः पुत्रोऽभवत् । हव्यावाड् हव्यानां वोढाभिर्गंगादिगुणयुक्तोऽजरो जरारहितः । चनोऽन्नं हितं यजमाने निहितं घेनासी चनोहितः । दृळभो हिंसितुमशक्यः सोऽयं विभावसुः प्रभाधनो विशां मनुष्याणां मतिथिरिव पुण्यो भवति ॥

क्र॒त्वा द॒क्षस्य॑ त॒रुषो॑ वि॒धर्म॑णि दे॒वासी॑ अ॒ग्निं ज॑नयंत॒ चि॒त्तिभिः॑ ।

रू॒चानं॑ भा॒नुना॑ ज्योति॑षा म॒हाम॑त्यं न वा॒जं स॒नि॒ष्यन्तु॑प॒ ब्रु॒वे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निं । जनयन्त । चित्तिऽभिः ।
रुचानं । भानुना । ज्योतिषा । महं । अयं । न । वाजं । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

चित्तिभिर्ज्ञानैरुपलब्धता देवासो देवास्तृषो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि
विधारके यज्ञेऽग्निं जनयन्त । अजनयन् । भानुना भासमानेन ज्योतिषा रुचानं रोचमानं महं महान्तमपि-
मस्य न मारसहमश्वमिव वाजमद्व सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुवे । सोमि ॥

आ मद्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अहंयं वाजमृग्मियं ।
रातिं भृगूणामुशिजं कविऽक्रतुमग्निं राजतं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥
आ । मद्रस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यं । वृणीमहे । अहंयं । वाजं । ऋग्मियं ।
रातिं । भृगूणां । उशिजं । कविऽक्रतुं । अग्निं । राजतं । दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥

मद्रस्य मृत्स्यस्य वंशानरस्य सवधिन वरेण्यं वरणीयमहयमलज्जावहं ऋग्मियं प्रशस्यं वाजमद्वं सनिष्यन्तो
लिप्समाना वयं भृगूणामुषोणा रातिमभिलषितार्थप्रदातारमुशिजमभिलष्यन्तं कविऽक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन
दाविभवेन शोचिषा रोचिषा राजतं भाजमानमपिमावृणीमहे । संभजामहे ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजंश्रवममिह वृक्तवर्हिषः ।
यतसुचः सुरुचं विश्वदंभ्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसां ॥ ५ ॥
अग्निं । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजंऽश्रवसं । इह । वृक्तऽवर्हिषः ।
यतऽसुचः । सुऽरुचं । विश्वऽदंभ्यं । रुद्रं । यज्ञानां । साधत्ऽडिष्टिं । अपसां ॥ ५ ॥

वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो यतसुचः प्राप्तसुच ऋत्विजः सुम्नाय सुखार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं
सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमतं विश्वदंभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां ।
यजन्तीति यज्ञा यजमानाः । तेषां साधदिष्टिं साधितयज्ञमपिमिह यज्ञे पुरो दधिरे । सुवन्ति ॥ ॥ १७ ॥

पावकशोचे तव हि क्षायं परि होतयज्ञेषु वृक्तवर्हिषो नरः ।
अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥
पावकऽशोचे । तव । हि । क्षायं । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यं । उप । आसते । द्रविणं । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

हे पावकशोचं शोधकदीप्ति हे होतर्दवानामाहुतः यज्ञेषु परि परितो वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो दुवः
परिचरणमिच्छमानास इच्छतो नरो नेतारो यजमाना आप्यमाप्नु योग्यं तव त्वत्संबन्धिनं अयं निवासं
यागगृहमुपासते । संवन् । तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि । विधिः ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥
आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातं । यत् । एनं । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजंऽसातये । चनःऽहितः ॥ ७ ॥

रोदसी यावापृथिव्यावापृणत् । आपुरयत् । तथा महत्प्रभुत स्वरंतरिचमापृणत् । अपम' कर्मवतो यज-
माना आतं यथमेगमपिमधारयन् अत्यो न अश्व इव कविः क्रातः सर्वत्र व्याप्त्यनोहितो निहितात्तः सोऽय-
मभिर्धाजसातये वाजस्यान्नस्य कीर्तये सातये लाभाय परिणीयत । यज्ञार्थं नीयते ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसं ।

रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानां भवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यत । हव्यऽदातिं । सुऽअध्वरं । दुवस्यत । दम्यं । जातवेदसं ।

रथीः । ऋतस्य । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानां । अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८ ॥

रथीर्नेता बृहतो महत् चतस्र यज्ञस्य विचर्षणिर्दृष्टा योऽग्निर्देवानां पुरोहितः पुरस्ताद्दृष्टव्यतया स्या
पितोऽभवत् हव्यदातिं देवेभ्यो हविषा दातार स्वध्वर गोमनयज्ञ दम्य दमेभ्यो गृहेभ्यो हित जातवेदस
जातप्रज्ञ तमपि नमस्यत । पुजयत । दवस्यत । परिचरत ॥

तिस्रो यद्भस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुगिजो अमृत्यवः ।

तासामेकामदधुर्मत्ये भुजमु लोकमु द्वे उपं जामिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यद्भस्य । मंऽदधुः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् । उगिजः । अमृत्यवः ।

तासां । एकां । अदधुः । मत्ये । भुजं । ऊं इति । लोकं । ऊं इति । द्वे इति । उपं ।

जामिं । इयतुः ॥ ९ ॥

उगिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यद्भस्य महत् परिज्मनः परितो गतुः समिधः समि-
धिकाः प्रकाशिकास्त्रिस्तः पार्थिववैद्युतमूर्यरूपस्त्रिस्तनुरपुनन् । अशोधयन् । ते देवा भुज संवेधा पालयन्त्री
तासा तनूना मध्य एका पार्थिवी तनु मत्ये मत्यलोकेऽदधु । न्यदधुः । उ इति पादपुरणः । इतरे द्वे तनू
जामि लोकमासन्नमतरिचमुपेयतुः । गच्छतः । अथवा तिस्रः समिध आधारसमिधा द्वे अनुयाजसमिधैवेति ।
तासा सामधामेकामनूयाजसमिध मत्य इह लोके भोगंहतुमनूयाजपर्यंतमदधु । धारयति । प्रजा वा अनुयाजा
इति प्रजात्वेनानूयाजाना संस्वात् तदाश्रयत्वान्नानूयाजसमिधः । इतरे द्वे समिधावतरिचै दिव्यभोगहेतू
उपेयतुः । उपगच्छतः । त्रीन्परिधीस्त्रिस्तः समिध इति हि निगमः ॥

विशां कविं विशपतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे ।

स उव्रतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशां । कविं । विशपतिं । मानुषीः । इषः । सं । सीं । अकृण्वन् । स्वऽधितिं । न । तेजसे ।

सः । उत्ऽवतः । निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भं । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

इषः पश्चाद्विलक्षणं धनमिच्छत्यो मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशा प्रजाना विशपतिं प्रभु कवि मेधाविन सीमेन
स्वधितिं न असिमिव तेजसे तिष्ठेत्तथा समकृण्वन् । समस्कुर्वन् । सोऽपि रूढत उक्त्वायवतो निवतो नीचैर्भाव
वतश्च प्रदेशान्वेविषत् व्याप्नुवन् याति । गच्छति । स एषु भुवनेषु गर्भमरण्या दीधरत् । आधारयत् ॥ ॥ १० ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजश्चिवावृषा चिचेषु नानन्दं सिंहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाणुषे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान । वृषा । चित्रेषु । नानदत् । न । सिंहः ।

वैश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दाशुषे ॥ ११ ॥

प्रजज्ञिवान् जातो वृषा वर्षकः स वैश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकारेषु जठरेषु । प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु जिन्वते । वर्धते । चित्रेषु नानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न । सिंह इव । किंविधो वैश्वानरः । पृथुपाजाः पृथुतेजाः । अथवा पृथुवेगः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दाशुषे हविषां प्रदाने यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसूनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद्विस्पृष्टं भंदमानः सुमन्मभिः ।

स पूर्ववज्जनयञ्जतवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्ठं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।

सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

सुमन्मभिः स्तोत्रभिर्भंदमानः स्तूयमानो वैश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरंतन इव नाकं । कं मुषं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाक । दिवोऽंतरिक्षस्य पृष्ठभुपरितनप्रदेशं स्वरोहिद्विरारुहत् । आरोहति । स वैश्वानरः पूर्ववत् पूर्वम् अयिभ्य इव जंतवे स्तोत्रं यजमानाय धनं पश्चादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रबुद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्ममाकाशमार्गं पर्येति । सूर्यरूपेण गच्छति ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं ।

तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।

तं । चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं बलवंतं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं सुखं दिवि ब्रुलोके जयं निवसंतं यमपि मातरिश्वा वायुर्ब्रुलोकादाहृत्य पृथिव्यामादधे । आहितवान् । चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगलाचिषं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमपि नव्यसे नवतराय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुष्वर्बुधं ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिं । न । यामन् । इषिरं । स्वऽदृशं । केतुं । दिवः । रोचनऽस्थां । उषऽबुधं ।

अग्निं । मूर्धानं । दिवः । अप्रतिऽस्कृतं । तं । ईमहे । नमसा । वाजिनं । बृहत् ॥ १४ ॥

नेति संप्रत्यर्थं । शुचिं दीप्तं यामन् यामनि यज्ञ इषिरमेषणीयं स्वर्दृशं सर्वदृशं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो ब्रुलोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्थं रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठतं । उषर्वृधमपिहोचिकारूपेणोपास्य प्रबुध्यमानं दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कृतमप्रतिहतशब्दं वाजिनमज्ञवंतं बृहत् मह्यतं तमपि नमसा स्तोत्रेणेमहे । याचामहे ॥

मंद्रं होतारं शुचिमव्याविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं ।

रणं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मद्रं । होतारं । शुचिं । अहंयाविनं । दमूनसं । उक्थ्यं । विश्वऽचर्षणिं ।

रथं । न । चिचं । वपुषाय । दर्शतं । मनुऽहितं । मदं । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

मद्रं सुखं होतारं देवानामाहूतारं शुचिं सर्वदा शुद्धमहंयाविनमकुटिलं दमूनसं दाममनसमुक्थ्यं अहं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चिचं नानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदमितं सदैव मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमपि रायो धनानोमहं । याचामहे । अथ याज्ञार्थत्वादस्य द्विकर्मकत्वं ॥ ॥ १५ ॥

वैश्वानरायत्येकादशर्चं तृतीयं मृक्तं वैश्वामित्र । अत्रेयमनुकर्मणि का । वैश्वानरायकादशति । पूर्वमृक्ते वैश्वानरीयं तु जागतं त्वित्युक्तत्वादस्यापि मृक्तस्य जगती कंदो वैश्वानरोऽपि देवता ॥ अस्य मृक्तस्याग्निष्टोम आग्निमाहुते शस्ते विनियोगः । मृच्यते हि । वैश्वानराय पृथुपाजसे श न. करत्यर्वेत । आ० ५ २० । इति ॥

वैश्वानरायं पृथुपाजसे विपो रत्ना विधंत धरुणेषु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दृदुषत् ॥ १ ॥

वैश्वानरायं । पृथुऽपाजसे । विपः । रत्ना । विधंत । धरुणेषु । गातवे ।

अग्निः । हि । देवान । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि । सनता । न । दृदुषत् ॥ १ ॥

विपो मेधाविनः स्तोतारः पृथुपाजसे बहुबलाय बहुव्रताय वा । पाजःशब्दस्य बलाव्रतनाम्नोः पाठात् । वैश्वानरायामथ धरुणेषु धर्मेषु यज्ञेषु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातव सन्नागलाभाय विधत । परिचरति । कुर्वति । अमृतो मरणरहितोऽपि देवान दुवस्यति । हविषा प्रदानेन परिचरति । हिः प्रसिद्धो । अथ अतः कारणात्कोऽपि सनता सनातनानि धर्माणि यज्ञान न दृदुषत् । न दृपयति ॥

अंतर्दृतो रोदसी दस्म ईयते होता निपत्तो मनुषः पुरोहितः ।

क्षयं बृहंतं परि भूषति द्युभिर्देविभिरग्निरिषितो धियावसुः ॥ २ ॥

अंतः । दृतः । रोदसी इति । दत्तः । ईयते । होता । निऽसत्तः । मनुषः । पुरऽहितः ।

क्षयं । बृहंतं । परि । भूषति । द्युऽभिः । देविभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवसुः ॥ २ ॥

दस्मो दर्शनीयो होताभिर्दृतो देवाना दृतं सन रोदस्योर्वावापृथिव्योरतर्मध्य ईयते । गच्छति । मनुषो मनोजातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितो निपत्तो निपणः सन अग्निर्द्युभिर्दोषिभिर्बृहंतं महातं जय यज्ञगृहं परिभूषति । अलकुरुते । देविभिर्देवैरिषितः प्रेषितो धियावसुः प्रज्ञया व्याप्तः । एते द्वे अग्निविशेषौ ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयंत चित्तिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नधि संदधुगिरस्तस्मिन्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३ ॥

केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । साधनं । विप्रासः । अग्निं । महयंत । चित्तिऽभिः ।

अपांसि । यस्मिन् । अधि । संदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य गृहस्य वा साधनं प्राप्तिसाधनमसाधारणकारणं संतर्मापि विप्रासो विप्राश्चित्तिभिः स्वकर्मभिर्महयत । पूजयति । किंच गिरः स्तोतारो यस्मिन्नपावपांसि स्वानुष्ठेयानि कर्माण्यधि संदधुः संदधते यजमानस्तस्मिन्नधी सुम्नानि सुखानि प्राप्याचकं । कामयते ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघतां ।

आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविः ॥४॥

पिता । यज्ञानां । असुरः । विपः ऽचितां । विऽमानं । अग्निः । वयुनं । च । वाघतां ।

आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्षसा । पुरुऽप्रियः । भंदते । धामऽभिः । कविः ॥४॥

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां सोतृणामसुरो बलप्रदः । वाघतामृत्वजां वयुनं ज्ञानसाधनं । विमानं च । विभीषते । फलमिति विमानं यज्ञादिकर्मसाधनं । सोऽग्निर्भूरिवर्षसा पार्थिववैद्युतादिवज्रविधरूपेण रोदसी द्यावापृथिव्यावाविवेश । प्रविशति । पुरुप्रियो मनुष्यध्वधिकं प्रियः । अथवा पुरुषां श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः । धामभिस्तजोभिर्युक्तः कविरभिर्भंदते । यजमानेन स्तूयते ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदं ।

विगाहं तूणिं तविषीभिरावृतं भूणिं देवासं इह सुश्रियं दधुः ॥५॥

चंद्रं । अग्निं । चंद्रऽरथं । हरिऽव्रतं । वैश्वानरं । अप्सुऽसदं । स्वऽर्विदं ।

विऽगाहं । तूणिं । तविषीभिः । आऽवृतं । भूणिं । देवासः । इह । सुऽश्रियं । दधुः ॥५॥

देवासो देवाश्चंद्रमाज्ञादकरं चंद्ररथं । चंद्र आज्ञादको रथो यस्येति तं हरिव्रतं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा । हरित्वचमिति शाखातरं । अप्सुषदमप्सु सीदते स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूणिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां ह्यभितारं वा तविषीभिर्वलैरावृतं भूणिं भूतारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरमिहहृल्लोके दधुः । आदधुः ॥ ॥२०॥

अग्निदेवेभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुषेशंसं धिया ।

रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिचातनः ॥६॥

अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जंतुऽभिः । तन्वानः । यज्ञं । पुरुऽपेशंसं । धिया ।

रथीः । अंतः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः । अभिशस्तिऽचातनः ॥६॥

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञैर्जंतुभिर्ह्यस्त्विग्मश्च धिया कर्मणा मनुषो यजमानस्य पुरुपेशंसं बद्धरूपं । पेश इति रूपनाम । पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदैरकाहाहीनसवात्मकर्मदेश्य नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दांतमना दानमना वाभिशस्तिचातनोऽभिशस्तीनामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसा चातयिता नाशयिताभिरतर्द्धावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।

वयांसि जिव्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुक्रतुर्विपां ॥७॥

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊजा । पिन्वस्व । सं । इषः । दिदीहि । नः ।

वयांसि । जिव्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक्ष । देवानां । असि । सुऽक्रतुः । विपां ॥७॥

हे अग्ने स्वपत्ये सुपुत्र आयुन्यायुषि ॥ निमित्तसप्रम्येषा ॥ आयुषि निमित्ते जरस्व । देवान् सुहि । होता-रमधिष्ठायोर्जा रसेनाग्नेन वा पिन्वस्व । देवान्प्रीणय । नोऽस्माकमिषः सख्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि । संदीपय । वयास्तन्नां च ॥ वयः क्षत्रेत्यन्ननामसु पाठात् ॥ जिव्व । देहि । हे जागृवे सर्वदा जागरणशील । बृहतो

महतो यजमानस्त जिवेति संबन्धः । मुक्तुः शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वं विषां मेधाविनां देवानामुशिक्ष
कांतोऽसि ॥

वि॒श॒पतिं॑ य॒ह्मम॑तिथिं॒ नरः॑ सदा॒ यन्तारं॑ धी॒नामु॑गिजं च वा॒घतां॑ ।

अ॒ध्व॒राणां॑ चे॒तनं॑ जा॒तवे॑दसं प्र शंस॑न्ति नम॑सा जू॒तिभिर्वृ॑धे ॥ ८ ॥

वि॒श॒पतिं॑ । य॒ह्मं । अ॒तिथिं॑ । नरः॑ । सदा॒ । यन्तारं॑ । धी॒नां । उ॒गिजं॑ । च । वा॒घतां॑ ।

अ॒ध्व॒राणां॑ । चे॒तनं॑ । जा॒तवे॑दसं । प्र । शंस॑न्ति । नम॑सा । जू॒तिभिः॑ । वृ॒धे ॥ ८ ॥

नरो नेतारः स्तोतारो वा विगपति विशा मनुष्याणा पतिं विश्वस्य पतिर्मति वा यद्गु महातमतिथि
सर्वस्वातिथिभुतं धीनां बुद्धीना कर्मणा वा यतार नियंतार वाघतामृत्वजा चोशिज कात मनोज्ञमध्वराणा
यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जूतिभिर्विगप्युक्त जातवेदसमपि वृधे वृद्धये समृद्धये नमसा नमस्कारेण जूतिभिश्च प्रश
सन्ति । प्रशंसां कुर्वन्ति ॥

वि॒भा॒वा दे॒वः सुर॑णः परि॒ क्षि॒तीर॒ग्निर्ब॑भूव॒ शर्व॑सा सु॒मद॑रथः ।

तस्य॑ व्र॒तानि॑ भूरि॒पोषि॑णो वयमु॒प भूषे॑म॒ दम॑ आ सु॒वृ॒क्तिभिः॑ ॥ ९ ॥

वि॒भा॒वा । दे॒वः । सु॒र॒णः । परि॒ । क्षि॒तीः । अ॒ग्निः । ब॒भूव॑ । शर्व॑सा । सु॒मद॑रथः ।

तस्य॑ । व्र॒तानि॑ । भूरि॒पोषि॑णः । वयं॑ । उ॒प । भूषे॑म॒ । दम॑ । आ । सु॒वृ॒क्तिभिः॑ ॥ ९ ॥

विभावा दीक्षमान दवः स्तूयमानः सुरणः । अत्र वर्णलोपश्चादसः । शोभन रमयतीति सुरमणः ।
सुमदरथः शोभनरथोऽपिः शर्वसा बलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परि बभूव । परितो गृह्णाति । अत्र भवन्तरूपसर्ग
वशात् परिग्रहार्थत्वं । भूरिपोषिणो बहूना पोषयितुः पालयितुर्दमे यज्ञगृहे । दम इति गृहनामसु पाठात् ।
निवसतस्तस्याग्नेर्व्रतानि कर्माणि वयं सुवृक्तिभिः स्तोत्ररूपभूषणम् । उपभुपयामः । प्रकाशयामः ॥

वै॒श्वान॑र॒ तव॑ धा॒मान्या च॑के॒ येभिः॑ स्व॒वि॒द॒भ॒वो वि॒चक्ष॑ण ।

जा॒त आ॒पृ॒णो भु॒व॒नानि॑ रो॒दसी॑ अ॒ग्ने ता वि॒श्वा परि॑भूर॒मि त्म॑ना ॥ १० ॥

वै॒श्वान॑र॒ । तव॑ । धा॒मानि॑ । आ । च॒के॒ । य॒भिः॑ । स्वः॑ । वि॒त् । अ॒भ॒वः । वि॒च॒क्ष॒ण॒ ।

जा॒तः । आ । आ॒पृ॒णः । भु॒व॒नानि॑ । रो॒दसी॑ इति॑ । अ॒ग्ने । ता । वि॒श्वा । परि॑भूर॒मि॒ ।

अ॒सि॒ । त्म॑ना ॥ १० ॥

हे वैश्वानर तव धामानि त्वत्संबन्धीनि तेजांस्त्या वे । अभिष्टीमि । हे विचक्षण प्राज्ञ त्वं धर्मैर्यज्ञैर्जोभिः
स्वर्वित् सर्ववित् सर्वज्ञोऽभवः । भवसि । जातमात्रस्त्व भुवनानि भूतजातानि रोदसी द्यावापृथिव्यावापृण ।
आपुरयः । हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि ता तानि भूतजातानि त्वाना आत्मना परिभूरमि । परिग्रहीतामि ॥

वै॒श्वान॑रस्य॒ दंस॑नाभ्यो बृ॒हद॑रि॒णादे॑कः स्व॒प॒स्यया॑ क॒विः ।

उ॒भा पि॒तरा॑ म॒हय॑न्ना॒जाय॑ताग्नि॒र्द्यावा॑पृथि॒वी भूरि॑रेतसा ॥ ११ ॥

वै॒श्वान॑रस्य॒ । दंस॑नाभ्यः । बृ॒हत् । अ॒रि॒णात् । ए॒कः । सु॒प॒स्यया॑ । क॒विः ।

उ॒भा । पि॒तरा॑ । म॒हय॑न् । अ॒जा॒य॒त॒ । अ॒ग्निः । द्या॒वा॒पृथि॒वी इति॑ । भूरि॑रेतसा ॥ ११ ॥

वैश्वानरस्याग्नेर्दंसनाभ्यस्तोषकारीभ्यः क्रियाभ्यो बृहद्वह्नयं भवतीति यत् तद्वितथं । यतः कारणादेको

मुख्यं कविरपिः स्वपस्थया गोभनयज्ञादिकर्मैक्यया यज्ञमानादिभ्यो धनमरिणात् । ददाति । सोऽयमपिभू-
रिरतसा बह्वरतस्कावुभोर्भा पितरा पितरौ मातापितरौ बावापृथिव्यो महयम्पुजयन अजायत ॥ २१ ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।
दिम्याहाकृत्यताः पुवाक्ता प्रत्युच देवता । पशां विश्वामित्राणामाग्नीमृक्त । दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु
त्वष्टुर्याज्या तन्न इत्येषा । सूचित च । इह त्वष्टारमयि य तन्नमुरीपमध पोषयितु । आ० १ १० । इति ॥
त्वाष्ट्र पशां पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचित च । तन्नमुरीपमध पोषयितु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः
। आ० ३ ८ । इति ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।

आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्सुमना यक्ष्यमे ॥ १ ॥

समित्समित्सुमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽमतिं । रासि । वस्वः ।

आ । देव । देवान । यजथाय । वक्षि । सखा । सखीन् । सुऽमनाः । यक्षि । अग्ने ॥ १ ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।
वस्वो वसुनो धनस्य तद्विषया सुमति गोभना बुद्धिमस्य अस्मभ्य रासि । देहि । हे देव द्योतमान देवान्यज-
नीयान्यजथाय यज्ञाय तदर्थमावर्त्ति । आवर्त्तसि । हे अग्ने सखा देवाना सखा त्व सुमना मन सखीन् देवा
वक्षि । यज्ञस्व ॥

यं देवासस्त्रिरहं यजंते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपादृतयोनिं विधंतं ॥ २ ॥

यं । देवासः । मित्रः । अहं । आऽयजंते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

सः । इमं । यज्ञं । मधुऽमंतं । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिं । विधंतं ॥ २ ॥

वरुणो मित्रोऽग्नि एते त्रयो देवा यमपि दिवदिवे प्रतिदिवस अह्न अहनि मित्रः प्रातर्मध्याह्नायतनेषु
मवनेषु त्रिवारमायजंते हे तनुनपात् तन्ना शरीराणा न पातयित स त्व घृतयोनिं घृतस्योदकस्य कारण
विधत् विधीयमान क्रियमाण नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं मधुमत । मध्वित्युदकनाम । वृथ्यादिफलयुक्तं कृधि । कुरु ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजथ्यै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंदथ्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारं । इळः । प्रथमं । यजथ्यै ।

अच्छ । नमःऽभिः । वृषभं । वंदथ्यै । सः । देवान । यक्षत् । इषितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

विश्ववारा विश्वैर्जनैर्वरणीया दीधितिः । स्मृतिर्दीधितिर्वा होतार देवानामाहुतारमपि प्रजिगाति । जि-
गातु । प्रकर्षेण गच्छतु । प्रथमं मुख्यमक्काभिमुख्येन वृषभं सपदा वर्षितार वदथ्यं वदितु योग्यमिति शेषः ।
अपि नमोभिर्नमस्कारः सहैळ इषो हवीरूपाण्यज्ञानं यजथ्यं यष्टु प्रीणयितुं प्रजिगातु । इषितोऽस्माभि
प्रगतो यजीयान् यष्टुतमः सोऽग्निर्देवान् यक्षत । यजतु ॥

ऊर्ध्वो वां गानुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शेचीषि प्रस्थिता रजांसि ।

दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवयचा वि बर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वा । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा । शोचींषि । प्रऽस्थिता । रजांसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्तृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बर्हिः ॥ ४ ॥

वां युवयोः । अपिच बर्हिश्चोभी वामित्युच्येते । समिदादिभिः सहितस्त्वैवार्धेदेवतात्वात् । ऊर्ध्व उन्नतो
गातुर्यज्ञमार्गोऽध्वरे यज्ञेऽकारि । आश्रयः क्रियते । शोचींषिर्चिष्यंति रजांसि हवींष्यूर्ध्वं प्रस्थिता । होता
पिर्दिवो दीप्यमानस्य यागगृहस्य नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे व्यसादि । निषीदति । देवव्यचा देवैर्व्याप्तं बर्हिश्च ।
चार्थं वाशब्दः । विसृणीमहि । विशिषेण स्तृणीमः ॥

सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वंतो विश्वं प्रति यन्तृतेन ।

नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभि३मं यज्ञं वि चरंत पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्त । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वंतः । विश्वं । प्रति । यन् । ऋतेन ।

नृऽपेशसः । विदथेषु । प्र । जाताः । अभि । इमं । यज्ञं । वि । चरंत । पूर्वीः ॥ ५ ॥

मनसा वृणानाः प्रार्थमाना अतनोदकेन विश्वमिन्वंतः प्रीणयंतो देवाः सप्त होत्राणि होतृणां वषट्कर्तृणां
कर्माणि प्रतियन् । प्रतिगच्छन्ति । अतः परं द्वारां स्तुतिः । नृपेशसो नररूपा विदथेषु यागेषु जाता उत्पन्नाः
पूर्वीर्ब्रह्मो विग्रहवत्यो यज्ञद्वाराभिमानिदेवता इममस्मदीयं यज्ञं प्र विचरंत । प्रविचरंतु ॥ २२ ॥

आ भंदमाने उषसा उपाकि उत स्मयेते तन्वा३विरूपे ।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिंद्रो मरुत्वा॑ उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भंदमाने इति । उषसा । उपाकि इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे ।

यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजोषत् । इंद्रः । मरुत्वान् । उत । वा । महोभिः ॥ ६ ॥

आ भंदमाने स्तूयमाने उपाकि परस्परं संगते ॥ उपसानक्तापेक्षया द्विवचनं ॥ नक्तोषसौ रात्र्यहनी
आगच्छतां । उत अपि च विरूपे पृथयूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मयेते । प्रकाशेते । मित्रो वरुण उत
वा अपि चिंद्रो मरुत्वांश्च नोऽस्मान्यथा जुजोषत् यथा सेवेत तथा महोभिस्तेजोभिर्युक्ते इमे बावापृथिव्यां
जुहतां ॥

देव्या होतारा प्रथमा न्युजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति ।

ऋतं शंसंत ऋतमिन्न आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋजे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अन्नु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

देव्या दिव्यौ प्रथमा प्रथमी मुख्यौ होताराङ्गातारावप्री न्युजे । प्रसाधयामि । ऋतमुदकं शंसंत आशंस-
मानाः सप्त पृक्षासः । पृक्षमन्नं । तद्वत् ऋत्विजस्तमपि स्वधया सोमेन हविषा मदंति । मादयन्ति । व्रतपा
व्रतानां कर्मणां रक्षितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा स्वकर्मभिरपि दीपयंत ऋत्विजोऽनु व्रतं व्रतेषु
ऋतमित् अप्रिमेवाङ्गः । अप्रिमेव ऋतभूतमाङ्गरित्यर्थः । एषकारार्थे इच्छब्दः ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इठा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिरुवाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सृजोषाः । इळा । देवैः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सरस्वतीभिः । अर्वाक । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

भारतीभिर्भरतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोपाः सगता भारती वाक् आगच्छतु । देवैर्मनुष्यैर्मनुष्यैश्च
सगच्छता च भूमिश्चागच्छतु अग्निश्च । सरस्वतीभिः सरस्वतीसर्वाधिभिर्मध्यमस्थानैः सह सरस्वती माध्यमिका
वागागच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिगच्छाभारत्य आगच्छतु । अर्वागाभिमुखं तद्बर्हिरा सदंतु । आसीदतु ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदृष्टो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत । नः । तुरीपं । अध । पोषयित्नु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदृष्टः । युक्तग्रावा । जायते । देवकामः ॥ ९ ॥

हे देव त्वष्टः सृष्टिकर्तृ रराणो रममाणस्त्वमध अनंतरं नोऽस्मान् तुरीपं तारकं पोषयितुं पोषक
तत्प्रसिद्धं यतो विष्यस्व । मोक्षय । यतो विमोचनाद्वीरः सत्त्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कुशलः सुदृष्टः सुबलौ युक्त
ग्रावाभिपक्षार्थयावयुक्त । मोक्षमुदित्यर्थः । देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते । जायते ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवान्ग्रिह्विः शमिता सृदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सृदयाति ।

सः । इत । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

हे वनस्पते देवानुपावसृज । समीपे कुरु । शमिता पशोः संस्कर्तृप्रवर्धनस्यातिश्च हविः सृदयाति । देवान्प्रति
प्रेरयतु । सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यगुरुः स इत स एव होता यजाति । यजतु । यथा यतः कारणात् एवा-
प्रदेवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजतिवित्यर्थः ॥

आ यात्यग्ने समिधानो अर्वाङ्द्विदेवः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । द्विदेवः । देवः । सरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥ ११ ॥

हे अग्ने अर्वाक् अन्नदभिमुख समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्वमायाहि । देवतारूपे
णागच्छ । कथमिति उच्यते । नोऽस्मात् यज्ञमिदं देवैश्च तुरभिस्त्वरमार्गदेवैः सरथं समानरथं यथा
तथायाहि । किञ्च सुपुत्रादितिरपि नो बर्हिरास्ता । अध्यास्ता । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा
मादयता । तृप्यतु ॥ ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इत्येकादशर्चं पवमं सृक्तं वैश्वामित्रं चैषुभमाग्नेयं । अवानुक्रमणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातर-
नृवाकाश्चिनशस्त्रयोरिदमादिसृक्तवयस्य विनियोगः । सूत्रितं च । प्रत्यग्निरूपस इति त्रीणि । आ० ४ १३ ।
इति ॥ इकामस इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनां ।

पृथुपाजा देवयज्ञिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो बर्हिरावः ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चेकि॒तानः । अबो॑धि । विप्रः । पद॑ऽवीः । क॒वीनां ।

पृथु॑ऽपाजाः । दे॒व॒यत्॑ऽभिः । सं॑ऽइ॒डः । अप॑ । द्वा॒रा । तम॑सः । वह्निः । आ॒व॒रि॒त्यावः ॥ १ ॥

उपसञ्चेकितानो आनन् विप्रो मेधावी कवीनां क्रांतदृशां पदवीर्मार्गान् गच्छन् योऽग्निः प्रत्यबोधि प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतजा देवयज्ञिर्देवकामैः समिहः सम्यक् दीप्तः स वह्निस्तमसोऽज्ञानस्य द्वारागमन द्वाराव्यापावः । अपावृणोति ॥

प्रे॒ङ्ग॒मि॒र्वी॒वृ॒धे स्तो॒मेभि॑र्गि॒भिः स्तो॒तॄणां॑ न॒म॒स्य॑ उ॒क्थैः ।

पृ॒र्वी॒र्च॒तस्य॑ सं॒दृ॒श॒श्च॒का॒नः सं॑ दू॒तौ अ॒द्यौ॒दुष॑सौ वि॒रो॒के ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊं॒ इति॑ । अ॒ग्निः । व॒वृ॒धे । स्तो॒मेभिः॑ । गीः॑ऽभिः । स्तो॒तॄणां॑ । न॒म॒स्यः॑ । उ॒क्थैः॑ ।

पृ॒र्वीः॑ । च॒त॒स्य॑ । सं॒ऽदृ॒शः॑ । च॒का॒नः । सं॑ । दू॒तः । अ॒द्यौ॒त् । उ॒प॒सः॑ । वि॒ऽरो॒के ॥ २ ॥

नमस्यः पूज्यो योऽग्निः स्तोतॄणां स्तोत्रैर्गीर्भर्वाग्भिरुक्थैः शस्त्रैश्च प्रववृध वृद्धिं प्राप्नोति दूतौ देवानां दूतः सः पूर्वोर्व्वीर्चतस्यादित्यस्य संदृशो दीप्तीश्वकानः कामयमानः सन् उपसो विरोके विरोचने प्रातःकाले समधीत । बोतत । इत् उ पुराणी ॥

अ॒धाय्य॑ग्नि॒र्मानु॑षीषु वि॒ष्ट्व॒पां गर्भो॑ मि॒त्रं च॒तेन॑ सा॒धन् ।

आ॒ ह॒र्य॑तो य॒ज्ञतः॑ सा॒न्व॒स्था॒दभू॑द् विप्रो॒ हव्यो॑ म॒तीनां॑ ॥ ३ ॥

अ॒धायि॑ । अ॒ग्निः । मा॒नु॒षीषु॑ । वि॒ष्टु । अ॒पां । गर्भः॑ । मि॒त्रः । च॒तेन॑ । सा॒धन् ।

आ॒ । ह॒र्य॑तः । य॒ज्ञतः॑ । सा॒नु॒ । अ॒स्था॒त् । अ॒भू॒त् । ऊं॒ इति॑ । विप्रः॑ । ह॒व्यः । म॒तीनां॑ ॥ ३ ॥

मित्रो यजमानानां मित्रभूतं चृतेन सत्येन साधनं कामान् साधयन् अपां गर्भोऽग्निर्मानुषीषु मनोः मन्वंधिनीषु विष्टु प्रजास्वधायि । देवैराहितः । किंच हर्यतः स्मृहणीयो यज्ञतो यष्टव्यः स सानुच्छितं धिष्ण्य-मुत्तरवैवाख्यमास्थात् । अध्यातिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निर्मतीनां मातॄणां स्तोतॄणां हव्यः सुत्योऽभूत् ॥

मि॒त्रो अ॒ग्निर्भ॑वति॒ यत्समि॑द्धो मि॒त्रो होता॑ वरु॒णो जा॒तवे॑दाः ।

मि॒त्रो अ॒ध्व॒र्युरि॑षि॒रो द॑मू॒ना मि॒त्रः सि॑धू॒नामु॒त प॑र्व॒तानां॑ ॥ ४ ॥

मि॒त्रः । अ॒ग्निः । भ॒वति॑ । यत् । सं॑ऽइ॒डः । मि॒त्रः । होता॑ । वरु॒णः । जा॒तऽवे॑दाः ।

मि॒त्रः । अ॒ध्व॒र्युः । इ॒षि॒रः । द॑मू॒नाः । मि॒त्रः । सि॑धू॒नां । उ॒त । प॑र्व॒तानां॑ ॥ ४ ॥

इयमृक् अपि सर्वात्मकत्वेन स्वीति । यद्यदा समिद्धोऽग्निः तदा मित्रो भवति । सूर्यो भवति । मित्र एष सन् होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमूना दानमना दांतमना वा । स एविषिरः प्रेरको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सहायो भवति ॥

पा॒ति॒ प्रि॒यं रि॒पो अ॒यं प॒दं वेः॑ पा॒ति॒ य॒ह्नश्च॑र॒णं सू॒र्यस्य॑ ।

पा॒ति॒ नाभा॑ स॒प्र॒शी॒र्षाण॑म॒ग्निः पा॒ति॒ दे॒वाना॑मु॒प॒माद॑मु॒ष्वः ॥ ५ ॥

पा॒ति॒ । प्रि॒यं । रि॒पः । अ॒यं । प॒दं । वेः॑ । पा॒ति॒ । य॒ह्नः । च॑र॒णं । सू॒र्यस्य॑ ।

पा॒ति॒ । नाभा॑ । स॒प्र॒ऽशी॒र्षाण॑ । अ॒ग्निः । पा॒ति॒ । दे॒वानां॑ । उ॒प॒ऽमाद॑ । अ॒ष्वः ॥ ५ ॥

ऋषो दग्नीयोऽग्निर्वैर्गन्धा सर्वव्याप्ताया रिपो भूम्या प्रियमय प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति ।
यज्ञो महान् सृष्ट्यस्य चरण । चरत्यर्वात चरणमतरि च । पाति । नामा नाभावतरि रक्षस्य मध्ये सप्तशीर्षाणं
महन्नग पाति । देवानामुपमादमुपमादक यज्ञ पाति । रक्षति ॥ ॥ २४ ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

ससस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । चक्रः । ईड्यं । चारुः । नामः । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।

ससस्यः । चर्मः । घृतऽवत् । पदं । वेः । ततः । इतः । अग्निः । रक्षति । अप्रऽयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निरीड्य सुत्य चारु
मनोज्ञ नाम जल चक्रः । करोति । नामैत्युदकनाममु पाठात् । वेत्यागस्य ससस्य स्वपत शातज्वालस्याग्नौ चर्म
रूप घृतवद्दीप्तिमत्प्रवर्तते । सोऽग्निस्तज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमादयन् रक्षति । पालयति ॥

आ योनिर्मग्निघृतवत्तमस्थान्पृथुप्रगाणमुगंतमुगानः ।

दीद्यानः शुचिर्ऋष्वः पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिः । अग्निः । घृतऽवत्तं । अस्थान् । पृथुऽप्रगानं । उगंतं । उगानः ।

दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा । नव्यसी इति ।

करिति कः ॥ ७ ॥

उगान कामयमानोऽग्निघृतवत् दीप्तिमत पृथुप्रगाण पृथुगीतिमुगत कामयमान योनि स्थानमायतन
आ अस्थान् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमान शुचिर्दग्नीय शुद्धो वा ऋषो महान् पावकोऽन्यथा शोध
यिताग्निमातरा मातरा यावापृथिथ्यं पुन पुनर्नव्यसी नवतरे क । करोति ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववशे यदी वर्धति प्रस्वो घृतेन ।

आप इव प्रवता जुंभमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववशे । यदि । वर्धति । प्रऽस्वः । घृतेन ।

आपःऽइव । प्रऽवता । जुंभमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपऽस्थे ॥ ८ ॥

सद्यो जातोऽग्निर्यदि यदीषधीभिर्ववशे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छत्य आप इव जुंभमानाः
शोभमानास्ता आपथ प्रस्व फलानि प्रसुवाना घृतनोदकेन वर्धति । वर्धयति । पित्रोर्वावापृथिव्योरुपस्थे
मध्यप्रदेशं वर्धमानोऽग्निरुष्यत् । अस्माच्चक्षुः ॥

उदु पुतः समिधा यज्ञो अद्यौवर्षमिन्द्रिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दृतो वक्ष्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत । ऊं इति । स्तुतः । संऽइधा । यज्ञः । अद्यौत् । वर्षमन् । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।

मित्रः । अग्निः । ईड्यः । मातरिश्वा । आ । दृतः । वक्ष्यत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

उ इति पादपुराण । स्तुतोऽस्माभिः स्तुतः समिधा समिधनेन यज्ञो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या

नामा जामी मध्यप्रदेशे स्थितः सन् दिवोऽन्तरिक्षस्य वर्षान् वर्षाणि रूपे उदयौत् । वीतते । मित्रः सर्वेषां मित्रभूत ईश्वरः सुखो मातरिश्वा । मातर्यन्तरिक्षे अस्मिन् प्राणिति सूर्यरूपेण चिष्टत इति मातरिश्वा । अथवा मातर्यरक्षां अस्मिन् निवसतीति मातरिश्वा । तथाह यास्कः । मातर्यन्तरिक्षे अस्मिन् मातर्याश्वनितीति वा । नि० ७. २६ । दूतो देवानां दूतः सन् यजथाय यज्ञाय देवानावचत् । आवहत् ॥

उदस्तंभीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानां ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा संतं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तंभीत् । संऽडधा । नाकं । ऋष्वः । अग्निः । भवन । उत्तमः । रोचनानां ।

यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । संतं । हव्यऽवाहं । संऽडधे ॥ १० ॥

ऋषी महानपिः समिधा तेजसा नाकं स्वर्गमुदस्तंभीत् । उदस्तंभीत् । रोचनानां शोभनानां तेजसां मध्य उत्तमो भवन उत्कृष्टतमो भवन मातरिश्वा वायुभृगुभ्य आदित्यस्य रश्मिभ्यो गुहा गुहाया संतं हव्यवाहं हव्यानां वोऽरमपि यदि यदा समीधे समैव तदा नाकमस्तंभादिति संबंधः ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ २५ ॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं षष्ठं सृक्तं वैश्वामित्रमायेयं प्र कारव इत्यनुक्रातत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः सृक्तविनियोगः पूर्वसृक्त एव प्रत्यप्रिकषसम्बन्धीणीत्यनेनोक्तः ॥ आद्यामये पर्वा हविषो याज्या । सूचित च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एकाः तत्सरस्वती नदीना । आ० ३. ७ । इति ॥ ऐभिरप इति पात्नीवतयहस्य याज्या । सूचित च । आप्रीधः पात्नीवतस्य यजत्यैभिरपे सरथं याह्यर्वाङ्किति । आ० ५. १९ । इति ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयंतः ।

दक्षिणावाडाजिनी प्राच्येति हविर्भरंत्यग्नये घृताचीं ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीं । नयत । देवऽयंतः ।

दक्षिणाऽवाट् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरंती । अग्नये । घृताचीं ॥ १ ॥

हे कारवः कर्तारो देवयंतो देवकामा यूयं मनना मननेन मन्त्रेण वच्यमानाः प्रेर्यमाणाः संतो देवद्रीचीं देवानंचंतीं सुचं प्रणयत । प्रकीर्षण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट् आहवनीयस्य दक्षिणत उह्यमाना वाजिन्यस्रवती प्राची प्रागयागयेऽग्न्यर्थं हविर्भरंती हविर्धारयंती घृताची घृतनाक्तां सुक् एति । गच्छति ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत् प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।

दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यंतां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो
इति प्रयज्यो ।

दिवः । चित । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यंतां । ते । वह्नयः । सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

हे अग्ने जायमानस्व रोदसी द्यावापृथिव्या आ अपृणा । आपुरग्य । किंच हे प्रयज्यो यष्टव्यं दिवश्चित्
दिवश्चातरिक्तापृथिव्याश्च महिना महिन्ना प्ररिक्था । अतिरिक्तश्चासि । अनेन वह्नेरतिशय उक्तः । एवमधस्य
ते तव वह्नयोऽपयोऽश्रुता वह्नय आहवनीयादयो वच्यता । किंविधानं । सप्तजिह्वाः । सप्तजिह्वात्मकाः ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियांसो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।

यदी विशो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीरुते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियांसः । नि । होतारं । सादयन्ते । दमाय ।

यदि । विशः । मानुषीः । देवयन्तीः । प्रयस्वतीः । ईरुते । शुक्रं । अर्चिः ॥ ३ ॥

द्याश्चातरिक्ता पृथिवी च यज्ञियांसो यज्ञार्हा देवाश्च होतार त्वा त्वा दमाय । दमो यज्ञ । तस्मा अर्थ
निषादयन्ते । उपशमयति । यदि यदा मानुषीर्मनो सवधिन्यो देवयन्तीर्देवकामा प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विश
प्रजा होतार शुक्र दीपमर्चिरीरुते । सुर्वतः ॥

महान्तसधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽतर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।

आस्के सपत्नी अजर अमृक्ते सबर्दुधे उरुगायस्य धेनु ॥ ४ ॥

महान । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अन्तः । द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।

आस्के इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुधे इति

सवऽदुधे । उरुऽगायस्य । धेनु इति ॥ ४ ॥

महान् अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः । यद्वा यजमानाय धनं कामयमानोऽपिर्द्यावा
तर्बुभूम्योर्मध्ये माहिने महिन्ना युक्तं सधस्थं स्वर्कायै स्थानं ध्रुवोऽचलः सन् आ निषत्तो निषण्णो भवति । आस्के
आक्रमणशीले सपत्नी समानः एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते सपत्न्या अजरे जरारहितः अमृक्ते अमृत्यनाहिसिते
सबर्दुधे । सर्वास्त्वमतमुदकः । तस्य दोग्ध्रा द्यावापृथिव्यावुरुगायस्य पृथुगमनस्याधिकस्फुटवर्षधेनुं प्रीण
यिष्यो भवतः ॥

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततंथ ।

त्वं दृतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनां ॥ ५ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति । आ । ततंथ ।

त्वं । दृतः । अभवः । जायमानः । त्वं । नेता । वृषभ । चर्षणीनां ॥ ५ ॥

हे अग्ने महतः सर्वोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्सवधीनि कर्माणि महानि महाति भवति । तव क्रत्वा
क्रतुना प्रकाशितं रोदसी द्यावापृथिव्यावाततथ । चिच्छतवानसि । त्वं दृतोऽभवः । भव । हे वृषभ वर्षणशील
त्वं जायमानः सन् चर्षणीनां यजमानानां नेतासि । फलप्राप्तकोऽसि ॥ २६ ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्रुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान्देव विश्वान्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतऽस्रुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।

अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥

हे देव केशिना प्रशस्तकेशवन्तौ योग्याभिर्योजनसाधनभूताभौ रज्जुभिर्युक्तौ घृतस्रुवा घृतं चरन्तौ रोहिता रोहितावर्षा ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वागब्दस्यार्थः ॥ धुरि च धिष्व । धिह । योजयेत्यर्थः । अथानन्तर विश्वान् सर्वान्देवान् रथे समारोप्य आ वह । हे जातवेदः तान् स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनाध्वरान् कृणुहि । कृणु ॥

दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्न उगधग्वनेषु होतुर्मंदस्य पनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयन्त । रोका । उपः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।

अपः । यत् । अग्ने । उगधक् । वनेषु । होतुः । मंदस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यत् यदा वनेष्वरण्येष्वप उगधक् कामयमानो दहंश्च वर्तसे तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् सूर्यादप्यारुचयन्त । आरोचन्ते । विभातीर्विशेषिण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरप उपसोऽनु भासि । मंदस्य सुत्यस्य होतुस्तव रोकान् देवाः स्तोतारः पनयन्त । सुवर्तन्ति ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदन्ति दिवो वा ये रोचने संति देवाः ।

ऊमा वा ये सुहवासो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ । वा । ये । अंतरिक्षे । मदन्ति । दिवः । वा । ये । रोचने । संति । देवाः ।

ऊमाः । वा । ये । सुहवासः । यजत्राः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्ने । अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ विस्तीर्णोऽंतरिक्षे ये देवा मदन्ति । हृष्यन्ति । दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आलोके ये देवाः संति । ऊमाः । ऊमसंज्ञकाः पितरः संति । यजत्रा यष्ट्या ये देवाः सुहवासः शोभनाङ्गाना आयेमिरे । आयच्छन्ति । रथ्यो रथिणस्तव येऽश्वः संति हे अग्ने तैः सर्वैः सार्धमायाहीत्युत्तरयची संबधः ॥

ऐभिरग्ने सरथं याह्यवाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वः ।

पत्नीवतस्त्रिंशत् चीन्श्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सऽरथं । याहि । अवाङ् । नानाऽरथं । वा । विऽभवः । हि । अश्वः ।

पत्नीऽवतः । त्रिंशत् । चीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

हे अग्ने एभिः पूर्वोक्तेर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथं नानारथं वा त्वद्रथं समारोप्यायाह्यवाङ् अश्वद्विमुखमायाहि । यतः कारणात्तेऽश्वौ विभवः प्रभवः समर्थाः ॥ हिः प्रसिद्धौ ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशत् चीन्श्च त्रयस्त्रिंशत् देवांश्चानुष्वधं बलार्थमन्तार्थं वावह । मादयस्व सोमेनेत विंशेः ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञं यज्ञमभि वृधे गृणीतः ।

प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। यज्ञं ऽयज्ञं। अभि। वृधे। गृणीतः।
 प्राची इति। अध्वरा ऽद्वेव। तस्थतुः। सुमेके इति सु ऽमेके। ऋतवरी इत्युत ऽवरी।
 ऋत ऽजातस्य। मत्ये इति ॥ १० ॥

स एव होता भवति उर्वी विसीर्णं रोदसी चित् बावापृथिव्यावपि यस्यापेर्यज्ञयज्ञ सर्व यज्ञ वृधे समृ-
 द्धये ऽभिगृणीतः। प्रशसतः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः सुमेके मूर्कपे ऋतावरी उदकवर्त्या सत्ये सत्यस्वरूपे
 प्राची अनुकूले तस्थतुः। तिष्ठतः। कथमिव। अध्वरेव। अध्वराविव। यज्ञाविव ॥

इत्तामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
 स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिभूत्वस्मे ॥ ११ ॥
 इत्तां। अग्ने। पुरु ऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत् ऽतमं। हवमानाय। साध ।
 स्यात्। नः। सूनुः। तनयः। विजा ऽवा। अग्ने। सा। ते। सु ऽमतिः। भूतु। अस्मे इति ॥ ११ ॥
 इत्तामग्ने इतीयं पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्दं निवारयन्। पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहंश्चर ॥
 इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभुपालसाम्राज्यधुरधरंण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके ऽष्टमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । य नत्वा कृतकृत्वाः स्युस्त नमामि ज्ञानन ॥
यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदंभ्योऽखिल जगत । निर्ममे तमह वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

सोमस्थेयनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र प्र य आरुःश्रित्येकादशर्चं सप्तम सूक्त । मङ्गलद्रष्टा विश्वामित्र
अर्षिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कदः । मङ्गलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ मातरनुवाकाश्चिनगस्त्वयो सूक्तत्रयस्य
प्रत्यप्रिषसस्त्रीणीति विनियोग उक्तः । तत्रैव तृतीय सूक्त ॥

प्र य आरुः श्रितिपृष्ठस्य धासेरा मातरां विविष्णुः सप्त वाणीः ।

परिक्षितां पितरां सं चरेते प्र संस्रान्ते दीर्घमायुः प्रयक्षे ॥१॥

प्र । ये । आरुः । श्रितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरां । विविष्णुः । सप्त । वाणीः ।

परिऽक्षितां । पितरां । सं । चरेते इति । प्र । संस्रान्ते इति । दीर्घं । आयुः । प्रऽयक्षे ॥१॥

श्रितिपृष्ठस्य नीलपृष्ठस्य धासेः सर्वस्य धारयितुरभेये रश्मयः प्राहः प्रकर्षणोन्नच्छति ते रश्मयो मातरा
मातरां द्यावापृथिव्यावाविविष्णुः । सर्वतः प्रविष्टाः । सप्त सर्पणस्वभावा वाणीर्वननीया नदीश्चाविविष्णुः ।
परिक्षितां परितो वर्तमाने पितरां पितरां द्यावापृथिव्यां तेनाग्निना सचरेते । सम्यक् व्यवहरतः । तथा प्रयक्षे
प्रकर्षेण यष्टु दीर्घमायुरभेश्चिरं जीवनं प्रभूतमन्नं वा प्रसस्तीति । प्रसारयतः । संपादयत इत्यर्थः । यद्वा द्यावा
पृथिव्यां प्रयक्षे प्रकर्षेण सततं यष्टु यजमानस्य दीर्घमायुः संपादयत ॥ प्र । निपातत्वेनाद्युदात्तः । तस्य कदासि
व्यवहितश्चेति आरुःश्रित्येन संबधः । आरुः । अ गती । निव्युमि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वर ।
श्रितिपृष्ठस्य । पृष्ठशब्दस्यैकप्रत्ययातोऽतोदात्तः । श्रितिर्नित्याबहुच बहुव्रीह्यावभसदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
धासेः । डुधाञ् धारणपोषणयोः । धेट् पाने वा । तस्मात्कर्तर्योणादिकः सि । प्रत्ययस्वरः । मातरा । नम्र
नेष्टृत्वष्टृत्वचतुहोतृपोतृमातृपितृजामातृदुहितृ । उ० २ ९६ । इति तृजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अतो ङीति
गुणः । सुपा मुलुगिति सुपो ङादेशः । विविष्णुः । विश प्रवेशने । जिष्ट असयोगाज्जट किदिति किद्वज्जावाङ्
याभावः । निघातः । सप्त । ह्रू गती । सत्यशुभ्या तृट् च । उ० १ ५५६ । इति सर्पेर्विधीयमानः कान्नन
तुङागमश्च बाङ्गलकादेतस्यापि भवति । अकारस्थाकारश्च । प्रत्ययनिवृत्तिऽपि व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । परिक्षिता ।
चि निवासगत्योः । कृिप चेति कृिप । पित्वात्तुगागम । प्रादिसमासः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुपा
मुलुगिति सुपो ङादेशः । चरेते । चर गतिभक्षणयोः । सपूर्वाच्चरते समस्तृतीयायुक्तात । पा० १ ३ ५४ ।
इत्यात्मनेपदं । निघातः । संस्रान्ते । ह्र गती । अयमतर्भावितत्वर्यः । रेफः कादसः । ईदृदंदिति प्रगृह्यसञ्ज्ञा ।
निघातः । आयुः । इण गती । उंसिन्नत्यनुवृत्ती एतेर्यस्येत्युसिन् । शित्वावृद्धिः । नित्वादाद्युदात्तः । प्रयक्षे ।
यश्च देवपूजासंगतिकरणदानेध्वत्वात्तुमर्थे सेन्नत्ययः । प्रादिसमासः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । छन्नेजत
इत्यव्ययसंज्ञाया अव्ययादाप्पुप इति सुपो लुक् ॥

दिवक्षसो धेनवो वृष्णो अश्वा देवीरा तस्थौ मधुमङ्गहंतीः ।

चतस्य त्वा सर्दसि क्षेमयंतं पर्येकां चरति वर्तन्ति गौः ॥२॥

दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहतीः ।
 ऋतस्य । त्वा । सदेमि । क्षेमऽयंतं । परि । एका । चरति । वर्तनिं । गौः ॥ २ ॥

वृष्णः कामाना वर्षितुरधरया वाहनरूपा रोहिता दिवक्षसो दिव व्याप्य वर्तमाना धेनवोऽग्नेः प्रीण-
 यित्री भवति । सोऽयमपि मधुमत माधुर्योपेतमुदक वहतीर्देवीर्योतनशीला नदीरातस्थी । आतिष्ठति ।
 प्राप्नोतीत्यर्थः । गोशब्दो माध्यमिकवाक्वाची माध्यमिका वाचमिति नैरुक्ता इत्यभिधानात् । एका गौः
 काचिद्वक्त्रविधा वाक् ऋतस्योदकस्य सदेमि स्थानेऽतरि च क्षेमयत क्षेममावासमिच्छत वर्तेनि ज्वालाः प्रवर्त-
 यत त्वा ह अप त्वा परिचरति । सेवते ॥ दिवक्षसः । अश्व व्याप्नो । दिव व्याप्नुवतीति दिवक्षसः । वक्ष रोषे ।
 रोषार्थोऽप्यय धातुरच व्याप्नो वर्तते । दिव वक्षति व्याप्नुवतीति । अमुन्नित्यमुन्नत्ययः । लोपो व्योर्वक्षति
 वलोपः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । धेनवः । नृगित्यनुवृत्तौ धेट इच्चति नुप्रत्यय । इकारस्य गुणः । प्रत्ययस्वरः ।
 वृष्णः । वृष संचनं । कनिन्युवृषितक्षिराजीत्यादिना कनिन । कित्वाङ्गुणाभावः । नित्वादाबुदात्तः । अश्वः ।
 अश्व व्याप्नो । अशिर्गुपिण्डिकणीत्यादिना कृन । नित्वादाबुदात्तः । तस्थौ । षा गतिनिवृत्तौ । कंदसि
 लुङ्ङिट इति वर्तमानं णिट । आत औ गल इत्यौकारः । निघात । मधुमत । निदित्यनुवृत्तौ फलिपाठिन-
 मिर्मनिर्जनामित्यादिना मनेरुप्रत्यय । तत्समिन्योनिन नकारस्य धकारः । नित्वादाबुदात्तः । त्वा । युष्मच्छब्दस्य
 द्वितीयावचनान्तस्य त्वामावति त्वादेशः । अनुदात्तश्च । क्षेमयत । नि निवासगत्योः । अर्तिसुमुङ्ङच्छु-
 बीत्यादिना मन । क्षेममावासमात्मन इच्छत । सुप आत्मनः कर्जाति क्यच । क्यचि चेतौ च अकृत्स्नार्वाधातुक-
 योर्दोघं इति दोघत्व च न कृदस्यपुत्रस्येति प्रतिपद्यते । क्यचिच्चत्वादतोदात्तः । तदताच्छतुप्रत्ययः । शप् ।
 शप पित्वादनृदात्तत्वं शतुश्च सार्वधातुकस्येव । तयो क्यचा सहकादेशे कृते एकादेशे उदात्तेनोदात्त
 इत्येकादेश उदात्त । अम । सुप्तादनृदात्तः । उदात्तादनृदात्तस्यत्यम म्यरितत्व । एका । इण् गती । इण्मी-
 कापित्यादिना कन । तदतादाप । नित्स्वर । वर्तनि । वृत्तु वर्तने । अतर्भावितव्यर्थः । वृतेश्च । उ० २ १०७ ।
 इत्या । गुण । चत्ययनातोदात्तत्व । गौ । गम् गती । गमंडोः । उ० २ ६७ । इति डोप्रत्ययः । डित्वाङ्गु
 लोप । गोतो णिदिति मुपो णित्वाङ्गुद्वि । प्रत्ययस्वरः ॥

आ सीमरोहत्सुयमा भवतीः पतिश्चिकित्वान्रयिविदयीणां ।

प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सी । अरोहत् । सुऽयमाः । भवतीः । पतिः । चिकित्वान् । रयिऽवित् । रयीणां ।

प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

रयीणा रयिवित धनाना मध्ये विशिष्टधनस्य लभयिता चिकित्वान् ज्ञानवान् पतिरश्वानां पतिरग्निः
 सी सर्वतः सुयमा सुखेन नियतु शक्या भवतीर्या वडवा आरोहत आरोहयति स्म नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीको
 बह्मधार्वाक्षिप्रागः सोऽग्निरतसस्य मततगमनस्य धासेः पोषणार्थं ता अश्वः प्रावासयत । प्रकर्षेण वासयति
 स्म । निवासेन अग्नेऽपनीति सततगमन पोषयितु शक्यामित्यर्थः ॥ सी । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । अरोहत् ।
 रह प्रादुर्भावे । लङि रूप । निघातः । सुयमा । यम उपरमे । अस्माच्छक्यार्थं दैपदुःसुज्विति खल । ऋदुत्तर-
 पदप्रकृतिस्वरत्व । पतिः । पा रक्षणे । पातेर्ङितरिति डित्वाङ्गुलोपः । प्रत्ययस्वरः । चिकित्वान् । चिति संज्ञाने ।
 कृसो रूप । रयिवित । विदू लभे । क्षिप । रयीणा । नामन्यतरस्यामिति विभक्त्युदात्तत्वं । नीलपृष्ठः ।
 नीलशब्दो वृषादित्वादाबुदात्तः । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । अतसस्य । अत सातत्यगमन इत्यस्मादत्यवि-
 चामतिमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपाणमहिभ्यः । उ० ३ ११७ । इत्यसच् । चित्स्वरः । अवासयत् । वस
 निवासे । हेतुमतीति णिच् सुडुलङ्ङुलङ्ङित्त्वडित्यडागमः । तिङ्ङुतिङ् इति निघातः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द
 रह सख्यावाची । संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । ह्रस्वम्कादसः ॥

महि त्वाष्ट्रमूर्जयंतीरजुयं स्तभूयमानं वहतो वहन्ति ।

अंगेभिर्द्व्युतानः सधस्थ एकांमिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

महि । त्वाष्ट्रं । ऊर्जयंतीः । अजुयं । स्तभुऽयमानं । वहतः । वहन्ति ।

वि । अंगेभिः । द्व्युतानः । सधस्थे । एकांऽइव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥

ऊर्जयंतीरबलं बलिन ऊर्ज्यो वहतो वहनपरा नवो महि महांतं त्वाष्ट्र त्वष्टुः सुतमगुर्थं जरयितुमनर्हं स्तभूयमानं लोकानां संभनं धारणमिच्छतमयं वहति । धारयति । सधस्थेऽपा समीपेऽगेभिरवयवैर्द्व्युतानो दीप्यमानः सन् अपी रोदसी व्यावापृथ्व्या व्याविश । विविधं प्रविष्टवान् । रोदस्थोऽदृष्टातः । एकांमिव । यथा पुमानेका स्त्रियं प्रविशति । तद्वत् ॥ त्वाष्ट्र । त्वष्टुरपत्यमित्यर्थे तस्यापत्यमित्यण । प्रत्ययस्वर । स्तभूयमान । स्तभु संभन । तदिच्छंत । सुप आत्मनः क्यच । अकृतमार्वाधातुकयोरिति दीर्घः । तदताद्वत्यर्थेन शानच । अक्रा-
रांतत्वादाने मुक् । शानचो लसार्वधातुकस्वरिणानुदात्तत्वे कृते क्यजताद्धानुस्वरः शिष्यते । अंगेभिः । बज्रल
कंदसीति भिस ऐसादंशाभावः । बज्रवचने झन्यदित्येत् । द्व्युतानः । द्युत दीप्ती । कंदम लिट् । तस्य कान-
जादेशः । द्विवचनं । हलादिशेषे कृते यु इत्यस्याभ्यासस्य द्युतिस्वाथोः संप्रसारण । पा० ७ ४ ६ ७ । इति
संप्रसारण । संप्रसारणाच्चेति पूर्वस्वरत्वं । चित्त्वादतोदात्तत्वं । एकांमिव । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृति
स्वरत्वं चेति वचनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । विवेश । विश प्रवेशन इत्यस्मात्क्राटि रूप । निघातः ॥

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवंमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।

दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥

जानन्ति । वृष्णाः । अरुषस्य । शेवं । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति ।

दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषां । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥

वृष्णः कामाना वर्षितुरूपस्य । रुषा हिंसकाः । तद्रहितस्य । शत्रुराहित्येन रोचमानस्यत्यर्थः । तथाविध
स्याभिः शिवमाश्रयविषयं सुखं जना जानति । उत अपि च जानतस्ते ब्रध्नस्य महतोऽग्नेः शासनं आज्ञाया सर्वे
जना रणन्ति । रमन्ति । तथा च मन्त्रः । म० १ ६० २ । अस्य शासुर्भयासः सचन्तं हविष्मत् उशजो ये च मर्तो
इति । अपि च । येषां मनुष्याणामपि विषया माहिना महतीळा गी । सुतिरूपा वाक् गण्या गणनीया पृज्या
ते दिवोरुचो बुलोकस्य रोचकाः सुरुचः शोभनदीप्तयो रोचमाना देदीप्यमाना भवति ॥ जानति । ज्ञा
अवबोधने । त्रयादित्वात्तस्य ज्ञाजनोर्जेति जादेशः । प्रत्ययस्वरः । अरुषस्य । रुष रिष हिंसार्थाः । रोपतीति
रूपा हिंसकाः । इगुपधञ्जति कः । न साति रुषा यस्यासावरुष । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । शेवं । शीङ
स्वप्ने । इणशीङ्भ्या वन्निति वन । नित्स्वरः । शासने । शासु अनुशिष्टी । अस्माद्भावे न्युट् । लितीति प्रत्यया-
त्पूर्वस्योदात्तत्वं । रणन्ति । निघातः । दिवोरुचः । रुच दीप्ती । अस्मात्क्रिप । तत्पुरुषे कृति बज्रलमिति पठ्या
अनुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुरुचः । बज्रव्रीहौ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । इळा । ईळ सुती ।
ह्रस्वकादसः । यथा वाक्शब्दष्टाबंतसद्वत् । पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गण्या । गण संख्याने । स्वार्थे ण्यता
दञ्जो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । माहिना । महिरनणं चेति हनण । णित्त्वादुपधावृद्धिः । व्यत्ययनाद्यु-
दात्तः । गीः । गृ शब्दे । अस्मात्क्रिप । ऋत इक्षातीरितत्वं । वोरुपधाया इति दीर्घः । प्रातिपदिकस्वरः ॥ ११ ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्भ्यामनयंत शृषं ।

उक्षा ह यच्च परि धानमक्तोरनु स्वं धाम जरितुर्ववक्षं ॥ ६ ॥

उतो इति । पितृभ्यां । प्रऽविदा । अनु । घोषं । महः । महत्ऽभ्यां । अनयंत । शृषं ।

उक्षा । ह । यच्च । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं । धाम । जरितुः । ववक्षं ॥ ६ ॥

उतो अपि च महो महज्ञां महतो महज्ञां पितृभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां प्रविदा प्रवेदनेनानु घोषमनु
घृष्यमाणं शुषं सुखं । शुष शुनमिति सुवनामसु पाठात् । तत्सुख यजमाना अपिमनयंत । अपिं प्रापितवंतः ।
मोऽपिर्यच्च यजमानेषु च वृष्युत्पादनोदकस्य भेक्ताक्तोः । अक्तुशब्दो रात्रिमाचष्टे । शर्वरी अक्षुरिति
तन्नामसु पाठात् अच्यते सिच्यते नीहारेण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्या रात्रेः परि धानं परितो धारकं
स्वमात्मीयं धाम तेजो जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थमनु ववच ह । समीपे वहति खलु । संनिहितं करोतीत्यर्थः ॥
उतो । ऊदिति प्रगृह्यसंज्ञा । एवमादिवादतोदात्तः । घोष । घृषिपर शब्दे । अस्मात्कर्मणि घञ् । लघूपधगुणः ।
जित्स्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्चादसः । बृहत्सहोत्तरपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । अनयंत ।
णीञ प्रापण इत्यस्य लङि रूप । निघातः । उच्चा । उच्च सेचने । श्रुतुचन्नित्यादिना कनिन्प्रत्ययांतत्वेनोच्चनशब्दो
निपातितः । व्यत्ययनातोदात्तः । ह । चादित्यादनृदात्तः । यच । न्वितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अक्तोः ।
अज्जू व्याक्तिगतिम्रचणोऽध्वत्यस्मात् व्याज्यतिभ्यः क्तुरिति क्तु । कित्त्वादनिदितामिति गलोपः । प्रत्ययस्वरः ।
ववच । वञ् प्रापणे । कदास लुङ्ङिट इति वर्तमानं लिट् । सकारश्चादसः । तिपो णत्वादंशः । न्वितीति
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अध्वर्युभिः पंचभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।

प्रांचो मदंत्युक्ष्णो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युऽभिः । पंचऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रक्षन्ते । निऽहितं । पदं । वेरिति वेः ।

प्रांचः । मदंति । उक्ष्णः । अजुर्याः । देवाः । देवानां । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ ७ ॥

उन्नातुवर्गव्यतिरिक्ता ह्यदशर्त्विजो भवति । तत्र सप्त वपद्वर्तारः । पंचान्येऽध्वरं नयन्ति । तैः पंचभि-
रध्वर्युभिः सह सप्त विप्रा मेधाविनो होत्रका वर्गमनस्वभावस्यापिः प्रियं निहितमाहवनीयाख्यं पदं रक्षन्ते ।
पालयन्ति । प्राचः सोमपानार्थं प्राङ्मुख्यं गच्छन्तोऽजुर्या जरयितुमशक्या उक्ष्णः सोमरमस्य भेक्तारो देवाः
स्तोतारो मदीति । हृष्यति । किंच ते देवा देवानां संबधीनि व्रता व्रतानि यज्ञानशुगः । अन्वगच्छन् । हि
प्रसिद्धा । अपि । प्रसादाद्देवा यज्ञान लब्धवत इत्यर्थः ॥ रक्षन्ते । रक्ष पालने । व्यत्ययनात्मनेपदं । निघातः ।
निहित । दुधान धारणयोपणयोरित्यस्य कर्मणि निघाया दधातेर्हीरगति हिरादेशः । गतिरनंतर इति गतिः
प्रकृतिस्वरत्वं । वेः । वी कातिगत्यादिपु । अस्माद्वच । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । पा० ७. ३. ८४ । इति गुणः ।
ऊसिडसोश्चेति पुर्वरूपत्वं । प्रांचः । अनिगतोऽचतावति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । मदंति । मदी हर्षे । निघातः ।
गुः । इण गतावत्यस्माद्धाङि रूप । इणो गा लुङीति गादेशः । आत इति झञ्जुसादेशः । बङ्गलं कदसीत्यङ्
भावः । हिशब्दयोगात्त निहन्यते ॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्युंजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति ।

ऋतं शंसंत ऋतमिह आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋंजे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या दैव्या देवतारूपा होतारा होतारा होमनिष्पादकी प्रथमा प्रथमो मुख्याविमं चामुं चापी न्युंजे ।
ऋजतिः प्रसाधनकर्मिति यास्कः । मंचद्रष्टा विश्वामित्रोऽह प्रसाधयामि । सप्त पृक्षासः सप्त होत्रकाः स्वधया
सोमं मदंति । हृष्यति । ऋत स्तोत्रं शंसंतो व्रतपा व्रतस्य यज्ञकर्मणो रक्षितारो दीध्याना दीप्यमानास्ते
होत्रका अनु व्रत यज्ञे कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवापिमाङ्गः । वदंति ॥ ऋंजे । ऋजि भृजी भर्जने । निपूर्वोऽयं
धातुः प्रसाधने वर्तते । निघातः । स्वधया । स्व लोकं यजमानस्य दधाति विदधातीति स्वधा सोमः । आतो
ऽनुपसर्गे क इति कः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । आङ्गः । ब्रुञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लटि ब्रुवः पंचानामादित

आहो ब्रुव इति श्लेषादेशो ब्रुवश्च आह्लादेशः । निघातः । दीध्याना । दीधीद् दीप्तिदेवनयोरित्यस्माच्छानच् । तस्य चित्त्वादतोदात्तत्वं प्राप्तिः भ्यस्तानामादिरित्वाबुदात्तत्वं ॥

वृषायंते महे अत्याय पूर्वीर्वृषे चिचाय रश्मयः सुयामाः ।

देव होतमंदतरश्चिकित्वान्महो देवान्रोदसी एह वक्षि ॥ ९ ॥

वृषऽयंते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृषे । चिचाय । रश्मयः । सुऽयामाः ।

देव । होतः । मंदतरः । चिकित्वान् । महः । देवान् । रोदसी इति । आ । इह । वक्षि ॥ ९ ॥

देव देदीप्यमान होतर्देवानामाह्लात हे अपे महे महतेऽत्याय सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय चिचाय नानाविधवर्णाय । यद्वा चिचाय देवश्चायनीयाय पुत्राय । वृषे कामाना वर्षित्रे तुभ्य त्वदर्थं पूर्वीं प्रभृताः सुयामा अतिशयं विभृता रश्मयः सर्वतो व्याप्ता ज्वाला वृषयति । वृषेवाचरति । मेचका इव भवति । होतारो ज्वालाभिः समिद्धमपि दृष्ट्वा सोमाज्यपय प्रभृतीन् हवीषि तत्र प्रक्षिपतीति ज्वालाना वृषत्व । यद्वा षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तथा च महतोऽत्यस्य चित्रस्य वृषणेऽपर्वहवो रश्मयो वृषेवाचरति । वृथ्युत्पादनद्वारा पर्जन्यवदाचरतोत्यर्थः । अपि च । मंदतरो यजमानस्य मादयितृतमश्चिकित्वाञ्जानोपति स त्व महो महतः पुत्र्यान् यष्ट्यान् देवान् रोदसी व्यावापृष्व्या चेह वैदिकेऽस्मिन्कर्मण्यावृत्ति । आवह ॥ वृषायंते । उपमाना दित्यनुवृत्तां कर्तुं क्यङ् मलोपश्रुति क्यङ् । अकृत्मावंधातुकयोरिति दीर्घः । पादादित्वाच्च निघातः । धातु स्वरः । महे । अकारतकारयोर्लोपः क्वादसः । बृहन्महतीरिति विभक्तैरुदात्तत्वं । पूर्वीं । पू पालनपुरणयोरित्यस्मात् कुरित्यनुवृत्तां पूर्वमदिव्यधिगृहीत्यादिना कृप्रत्ययः । कित्वाद्गुणप्रतिषेध उदोष्ठपूर्वस्यत्युत्वं । उरण् रपरः । तस्माद्धोतो गुणवचनादिति डीपः । यणादेशः कृति हलि चेति दीर्घः । वा कृदसीति सवर्णदीर्घः । रश्मयः । अश्रु व्याप्ता । अश्रुवन्ते सर्व जगदिति मिरित्यनुवृत्ता अश्रोति रश्मि । ३० ४ ४६ । इति मिप्रत्ययो रणादेशश्च । प्रत्ययस्वरः । सुयामा । यमन याम । भावे घञः । बह्व्रीहो नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । देव । अपादादाविति पर्युदासात्पाठिकमाबुदात्तत्वं । होतः । ऊयंतस्माच्छीलिकमृन् । बह्वल कृदसीति सप्र मारणः । अपादावामत्रित्वान्निघातः । मंदतरः । मदि स्तुत्यादिषु । स्फारितचिवचीत्यादिना रक् । इदित्वाद्गुणः । तरपः पित्वादनृदात्तत्वं रक्प्रत्ययस्वरः । वक्षि । वह प्रापण इत्यस्य बह्वल कृदसीति शपो लुक् । टत्वकत्वपत्वानि । निघातः ॥

पृष्ठप्रयजो द्रविणः सुवाचः मुकेतव उषसो रेवदृषुः ।

उतो चिदग्रे महिना पृथिव्याः कृतं चिदनः सं महे दृगस्य ॥ १० ॥

पृष्ठऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । मुऽकेतवः । उषसः । रेवत् । ऊषुः ।

उतो इति । चित् । अग्रे । महिना । पृथिव्याः । कृतं । चित् । एनः । सं । महे । दृगस्य ॥ १० ॥

द्रविणः । द्रवति सतत गच्छतीति द्रविण शब्देनापिरभिधीयते । द्रविणः सततगमनस्वभाव हे अपे पृष्ठप्रयजः । पृक्षाणि हविलंक्षणान्यत्राणि प्रक्षेपण यष्टु प्रक्रम्यते यामूष सु ताः पृष्ठप्रयजः । सुवाचः । प्रातरनुवा कादिशोभना वाचो यासा ताः । मुकेतवो वयसा मनुष्याणां च शब्दे सुप्रज्ञाना । एवविधा उषसो रेवत अस्माकं धनयुक्त यथा भवति तथोषः । व्युच्छति । उतो चित् अपि च हे अपे पृथिव्या विसृतीर्णाया ज्वालाया महिना महत्त्वेन कृत संपादित चित् यत्किंचिदेन प्राण्युपघातादिलक्षण पाप महे महति यजमानाय मह्य मदर्थं संदृशस्य । संबपय ॥ पृष्ठप्रयजः । अर्त्यभ्योऽपि दृश्यत इति कर्मणि विच दृशयहणादाधकृतो भवतीत्युक्तः । बह्व्रीहिलात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । द्रविणः । दृ गतावित्यस्मात् दृदक्षिभ्यामिन्नतितीनप्रत्ययः । गुणावादेशी । संबुद्धी सोर्लोपाभावः क्वादसः । आमत्रित्वान्निघातः । सुवाचः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । रेवत् । रथिर्धनमस्मिन्विद्यत इति मनुषः । इह्वनुद्ध्यामिति मनुवुदात्तः । कृदसीर इति वत् । रथेर्मती बह्वल

कृदसीति संप्रसारणं । परपूर्वत्वे गुणः । ऊषुः । उष दाहि । दाहार्थोऽप्ययं धातुरच प्रकाशने वर्तते । कंदसि लुङ्ङिति वर्तमानि लिट् । उंस रूप । निघातः । पृथिव्याः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्यात्प्रथेः धिवन् संप्रसारणं चेति धिवन्प्रत्ययः । तत्सन्निधौ गेन धातोः संप्रसारण । पित्रारादिभ्यश्चति ङीप् । प्रत्ययस्वरगांतोदात्तः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तकृतात्तत्त्व । दशस्य । निघातः ॥

इळामग्ने पुरुदंसं मनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळां । अग्ने । पुरुऽदंसं । मनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं । हवमानाय । साध ।

स्यात्तानः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

हे अग्ने पुरुदम । अपोऽग्नौ दसो वेप इति कर्मनामसु पठितत्वादसःशब्दः कर्मवाची । पुरुणि बह्वनि दसासि कर्माणि यस्याः सा । ता बह्वकर्माणि गोः सनि गवादिपशून्सपादायिबोमिळामंतत्तामिकां गोरूपां देवतां शश्वत्तमं निरतर हवमानाय यजमानाय मद्य साध । साधय । किच नोऽस्माकं मुनुः पुत्रस्तनयः पीचः स्याद्भवत्विति ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः सा विजावाबंधा सत्यस्मै अस्माकं भूतु । भवतु ॥ शश्वत्तम । उच्छादिपु पाठादतोदात्तत्वं । साध । राध साध समिद्धौ । अतर्भावितल्यर्थोऽयं । लोटि व्यत्ययेन शप । सैर्ह्यपि संवति हिरादिश । तस्यातो हिराति लुक् । निघातः । विजावा । जनी प्रादुर्भावि । अस्मादन्येभ्योऽपि वृक्षंत इति वनिप । विडुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । कृदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । निगद्यत्ययः । भूतु । भू सत्तायां । बह्वन् कृदसीति शपो लुक् । भुसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ ॥ २ ॥

अजतीत्यष्टमं विश्वामित्रमेकादशर्चं मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अजंति यूपस्मृतिः षष्ठाद्याभिर्बहवोऽत्या व्रिच्यष्टमी विश्वदेवी वा तृतीयासप्तम्यान्नुष्टुभावाति । उक्कयस्व वनस्पते ये वृक्षणास इत्येते तृतीयासप्तम्या- वनुष्टुभां शिष्टास्तिष्टुभः । कृत्स्नस्य मुक्तस्य यूपो देवता । वनस्पते शतवल्गु इत्यस्यान्विक्कयूपस्य मूलभूतः स्या गुर्देवता । आदित्या रुद्रा वसव इत्यष्टमी विश्वदेवी र्यापी वा । अत्र षष्ठादीनां बहवो यूपा देवता बहूनां स्तूयमानत्वात् । शिष्टा एकयूपदेवताः ॥ यूपोजनं जति त्वामित्येषा । प्रेषितो यूपायाज्यमानायांजति त्वामध्वरे देवयतः । आ० ३ १ । इति ॥ यूपोक्कयणं समिद्धस्यति त्वे अर्चो । उक्कयस्व वनस्पते समिद्धस्य अयमाणाः पुरस्तात । आ० ३ १ । इति सूत्रितत्वात् ॥ यूपपरिव्ययणं युवा मुवासाः परिवीत आगादिति परिदध्यात । आ० ३ १ । इति सूत्रितत्वात् ॥ यूपोक्कयणं जातो जायते मुदिनत्वे अह्नामित्यर्धर्चं आरमेदिति सूत्रितं । यूपेकादशिन्यामन्यत्रापि बह्वयूपयुक्तं कर्मणि यान्वो नर इत्यादिभिः पद्भिः पचर्भवी संस्तुयात । संस्तुयादन भिहिकृत्य यान्वो नरो देवयतो नि मिम्युगिति पद्भिः पचर्भवी । आ० ३ १ । इति ॥

अजंति त्वामध्वरे देवयतो वनस्पते मधुना दैत्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यज्ञा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १॥

अजंति । त्वां । अध्वरे । देवऽयंतः । वनस्पते । मधुना । दैत्येन ।

यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपऽस्थे ॥ १॥

वनस्पते खदिरपलाशादिनक्षत्राणि हे यूप अध्वरे यज्ञं देवयतो देवान कामयमाना अध्वर्यादयो दैत्येन मधुना देवसंबाधना मधुना घृतेन । एतद्दे मधु दैत्यं यदाज्यमित्याम्नानात् । ऐ० ब्रा० २. २. । तेन घृतेन त्वामंजति । त्वयि घृतं सिंचतीत्यर्थः । यत् यदि त्वमूर्ध्वस्तिष्ठा । उन्नतस्तिष्ठसि । यद्वा यदि वा मातुरस्या मातृभूतायाः पृथिव्या उपस्थ उत्सने ते बयो निवासः । यदूर्ध्वस्तिष्ठसि यदि वा भूमौ शयानो वर्तसे उभयथापि त्वमिहा- स्मासु द्रविणा धनानि धत्तात् । धेहि ॥ ब्राह्मणेनियमसूत्रव्याख्याता । अजंति त्वामध्वरे देवयंत इत्यन्वाहाध्वरे ह्येनं देवयंतोऽजंति वनस्पते मधुना दैत्येनेत्येतद्दे मधु दैत्यं यदाज्य यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यज्ञा क्षयो मातुरस्या उपस्थ इति यदि च तिष्ठसि यदि च शयसि द्रविणमेवास्मासु धत्तादित्येव तदाह । ऐ० ब्रा० २. २. ।

इति ॥ तथा च निरुक्तमपि । अजंति त्वामध्वरे देवान्कामयमाना वनस्यते मधुना दैव्येन च घृतेन च यदध्वः
 स्वास्वसि द्रविणानि च नो दास्वसि यद्वा ते कृतः ज्यो मातुरस्या उपस्थ उपस्थाने । नि० ८ १८ । इति ॥
 अजंति । अज् व्यक्तिकांतिगतिस्त्रयणेषु । रूधादित्वात् अम । तस्य लटि झेङित्वादर्निदितामित्युपधालोपः ।
 असोरलोप इत्यलोपः । प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः । त्वा । अमि युष्मच्छब्दस्य त्वमाविकवचन इति त्वादेशः ।
 द्वितीयायां चेत्याकारः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्व । अध्वर । न विद्यते ध्वरो हिमा
 यस्वेति बज्रवीर्यो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । देवयतः । देवानात्मन इच्छतः ।
 सुप आत्मन इति क्वच् । क्वचि चेतीत्य अकृतसार्वधातुकयोरिति दीर्घत्व च न कृदस्यपुत्रस्येत्वेन प्रतिषिध्यते ।
 तदंताच्छतुप्रत्ययः । शपः पित्वाङ्गसार्वधातुकस्वरेण चानुदात्तत्वे कृते तयोरेकादेश उदात्तेनोदात्त इति क्वच
 एव स्वरः । वनस्यते । आमन्त्रितस्य चेत्याद्युदात्तत्व । मधुना । फलिपाटिर्नाममनीत्यादिना उपत्ययः । निदि
 त्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं । दैव्येन । देवायत्रजाविति यञ् । चित्त्वाद्बुद्धिः । यस्याति लोपः । चित्त्वादाद्युदानः ।
 तिष्ठाः । षा गतिनिवृत्ती । लिटि सिप । इतश्च लोप इतीकारलोपः । शपः शित्वात् पाघ्न्यादिना तिष्ठादेशः ।
 नेटोऽडाटावित्यडागमः । यच्छब्दयोगान्निघाताभावः । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपातितत्वादाद्युदात्तः ।
 द्रविणा । द्रुदक्षिभ्यामिन्नतीनन्प्रत्ययः । सुपा सुलुगिति सुपो डादेशः । चित्त्वादाद्युदात्तः । इह । इदमशब्दा-
 त्सप्तम्यर्थ इदमो ह इति हः । इदम इतितीष्ठादेशः । शित्वात्सर्वादेशः । प्रत्ययस्वरः । धत्तात् । डुधाञ्
 धारणपोषणयोरित्यस्य प्रार्थने लोट । सिप । तस्य सैर्ह्यपिञ्चति हिरादेशः । तुह्योः । पा० ७ १ ३५ । इति
 तातडादेशः । आभ्यस्तयोरात् इत्याकारलोपः । दधन्तथोश्च । पा० ८ २ ३८ । इति भषभावः । जप्त्वचर्त्वे ।
 निघातः । वा । चादित्वादनुदात्तः । जयः । जियति निवसत्यस्मिन्नित्यधिकरणे घः । ज्यो निवास इत्याद्यु-
 दात्तत्व । मातुः । नष्टनेष्ट इत्यादिना तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अत उदिति डसः पूर्वपरयोर्कागः ।
 अस्याः । ऊडिदमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्व । उपस्थः । षा गतिनिवृत्ती । आतश्चोपसर्ग इति कः । तत्पुरुषे
 तुन्यार्थेति मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदातोदात्तत्व ॥

समिद्वस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरं ।

आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ २ ॥

संऽड्डस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरं । सुवीरं ।

आरे । अस्मत् । अमतिं । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सौभगाय ॥ २ ॥

हे यूप समिद्वस्य दीप्यमानस्याहवनीयाख्यस्याग्निः पुरस्तात् प्राच्या दिशि श्रयमाणस्तत्र वर्तमानो ब्रह्माज्ञः ।
 ब्रह्म वचं इत्यत्रनामसु पाठात् । अजर जरारहित सद्ब्रह्म सुवीर शोभनापत्ययुक्त ब्रह्माज्ञ वन्वानः प्रयच्छन्
 अस्मदमतिमस्माकं शत्रुभुतामशनाया । अशनाया वै पाप्माभतिरिति श्रवणात् । तादृश शत्रुमारं दूरं बाध
 मानोऽपनुदस्व महते सौभगाय धनादिसपत्न्यर्थमुच्छ्रयस्व । उच्छ्रितो भव । उक्तार्थे ब्राह्मण । समिद्वस्य
 श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्वस्य ह्येष एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म वन्वानो अजर सुवीरमित्याशिषमेवाशास्त
 आरे अस्मदमतिं बाधमान इत्यशनाया वै पाप्मानिस्तामेव तदारान्नदंते यज्ञाच्च यजमानाश्चोच्छ्रयस्व
 महते सौभगायेत्याशिषमेवाशास्ते । ऐ० ब्रा० २ २ । इति ॥ समिद्वस्य । जिह्वी दीर्घा । कर्मणि निष्ठाया
 स्त्रीदितो निष्ठायामितीटप्रतिषेधः । सम्यगिदं इति गतिरनन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । श्रयमाणः ।
 अत्र सेवायामित्यस्य लटः शानच । तस्य लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः शिष्यते । पुरस्तात् ।
 पूर्वशब्दस्य दिक्शब्दश्च सप्तमीपञ्चमीत्यादिना । पा० ५ ३ २७ । अस्तातिप्रत्ययः । अस्ताति च । पा० ५ ३. ४० ।
 इति पूर्वस्य पुरादेशः । प्रत्ययस्वरः । ब्रह्म । नन्विषयस्यानिसंतस्येत्याद्युदात्तः । वन्वानः । वनु याचने । अत्रायं
 धातुदानार्थे वर्तते । लटः शानचप्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः । अजर । नञो जरमर्गमिचमृता इत्युत्तरपदा-
 द्युदात्तत्वं । सुवीर । वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्व । आरे । एवमादित्वादतोदात्तः । अस्मत् । युष्मत्सिन्धा
 मदितिगति मदिकप्रत्ययः । सुपां सुलुगिति सुपो लुक् । मदिकप्रत्ययस्वरः । अमति । तत्पुरुष इति पूर्वपदप्र-
 कृतिस्वरत्वं । उत् । निपातत्वेनाद्युदात्तः । श्रयस्व । अत्र सेवायामित्यस्य लोपमध्यमैकवचने यास् । यासः स

इत्यादेशः । सवाभ्यां वामावित्थकारस्य वकारः । निघातः । महते । वर्तमाने पृथ्वृहन्महदिति निपातनादंतो-
दात्तः । वृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । सीमगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । ह्रस्वगसिंध्वि-
पूर्वपदस्य चिति वृद्धिः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जिस्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीयमानो वचो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अधि ।

सुऽमिती । मीयमानः । वचः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अधि पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टे देवयजनाख्ये देशे उच्छ्रयस्व । उच्छ्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्ध्या अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इयत्तया परिष्कृत्यमानस्त्वं यज्ञवाहसे
यज्ञनिवाहकाय यज्ञमानाय वचो धाः । अन्नं धेहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः । उच्छ्रयस्व वनस्पते
इत्युच्चीयमाणायाभिरूपा यज्ञोऽभिरूपं तत्समृद्धं । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्येतद्वै वर्ष्म पृथिव्यै यत्र यूपमुन्मिन्वति
सुमिती मीयमानो वचो धा यज्ञवाहसे इत्याशिपमाशास्ते । ऐ० ब्रा० २. २. ॥ वनस्पते । अपादादित्वादाष्टमि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो ह्रस्वपूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
व्यतिस्थितिमास्थितीकारादेशः । शोभनया मित्या । तादौ च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां
मुलुगिति मवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमास्थेतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
बोद्धेयं कंदसि लुङ्लोपः । गतिस्थिति मिचो लोपः । वङ्लं कंदसीत्यङ-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञं वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदसीत्यनु । शि-
दित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । उ० ४. २२६. ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।

तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्वोऽमनसा देवयन्तः ॥४॥

युवाः सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊं इति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।

तं । धीरासः । कवयः । उत । नयन्ति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयन्तः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादिलक्षणलक्षित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वाससा रश्मनया युक्तः । परिवीतस्तथा
रश्मनया विष्टितः । एवंविधो यूप आगात् । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवविधं यूपं धीरासः प्राज्ञा मनसा देवयन्तो देवान् कामयमानाः स्वाध्वः
मुष्टु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रांतदर्शिनोऽध्वर्ध्वादय उन्नयन्ति । उन्नतं कुर्वन्ति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरः परिवृतः स उ
श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाऽङ्कियान्धूप एतद्भवति जायमानस्तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्वो मनसा
देवयन्त इति ये वा अनुचानास्ते कवयस्त एवैनं तदन्नयन्ति । ऐ० ब्रा० २. २ । इति ॥ युवा । यतिः कनिन्युवृषित-
नीत्यादिना कनिन्यत्ययः । कित्वाङ्गुणाभावः । उवडादेशः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । सुवासाः । वस आच्छादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्तौ वसेर्णादित्यमुन्नत्ययः । शित्वाद्पधावृद्धिः । सीमनमी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । परिवीतः । श्वेज्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादित्वात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अगात् । इण् गता-
वित्यस्य लुङ् इणो गा लुङीति गादेशः । गतिस्थिति मिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्वस्य द्विवच-
नविभक्त्योपपद इतीयमुन्नत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । एकादेश
आयुदात्तः । स्वाध्वः । धै चिंतायां । स्वाङोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्येभ्योऽपि वृक्षन्त इति कृिप । वृक्षि-
यष्टणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । जसि एरनेकाच इति यणादेशः । ऋदुत्त-

रपदप्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जसः स्वरितत्वं । देवयतः । सुप आत्मनः क्वजिति क्वच् । चित्वादतोदात्तः ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्थे आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥ ५ ॥

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नां । सऽमर्थे । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत । इयति । वाचं ॥ ५ ॥

जातः पृथिव्या प्रथममुत्पन्नो यूपः समर्थः । मर्थ इति मनुष्यनाम । तं सहितं विदथे वर्धमानः । विदथे इति यज्ञनाम विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो घृताजनरशनापरिश्रयणा दिना सर्वतः शोभमानः सन् अह्ना सुदिनत्वे जायते । पशुनियोजनादिद्वारा यज्ञनिर्वाहकतयाहानि सुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपसः कर्मवतो धीराः सुप्रज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा ब्रह्मा तं यूप पुनन्ति । प्रजालनादिभिः शोधयति । देवया देवाना यथा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मेधावी होता च वाच यूपविषया स्तुतिपक्षणां वाचमुदियति । प्ररयति । उच्चारयतीत्यर्थः ॥ उक्तार्थे ब्राह्मण । जातो जायते सुदिनत्वे अह्नामिति जातो ह्येष एतज्जायते समर्थ आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्येवैनं तत्पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा पुनत्येवैनं तदेवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एवैनं तन्निवेदयति । ण० ब्रा० ० ० ॥ सुदिनत्वे । सुदिनानां भाव इति तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । प्रत्ययस्वर । समर्थः । मृडः प्राणत्याग इत्यस्माच्छ्रुदसि निष्ट्वेति क्वप्रत्ययात्त्वेन निपातनाद्गुणः । समासस्थित्यतोदात्तत्वं । पुनन्ति । पुन पवने । क्रयादित्वाच्चा । प्वादिवाद्गुणः । प्रत्ययस्वर । देवयाः । या प्रापणे । आतो मनीषाति विचप्रत्ययः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयति । ऋ गतो । जुहोत्यादिः । अभ्यासस्तार्तिपित्वांश्चेतीत्य । अभ्यासस्यासवर्ण इतोयडादेशः । निघातः ॥ ३ ॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिषंतु रत्नं ॥ ६ ॥

यान । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत् । अस्मे इति । दिधिषंतु । रत्नं ॥ ६ ॥

हे यूपा देवयतो देवास्कामयमाना नरः कर्मणा नेतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मानिमिम्युः । अवटेषु प्रचिक्षिपुः । वा आप च हे वनस्पते स्वधितिः परशुस्वदीयान्युपास्ततव चिच्छेद देवासो दीप्यमानाः स्वरव । स्वरशब्दः स्वशकलवाची । तद्वतः । लुप्तमत्वर्थीयः । तस्थिवासस्तिष्ठतस्ते तादृशा यूपा अस्मे अस्मै यजमानाय प्रजावत् अपत्यसहितं रत्नमुत्तमं धनं दिधिषंतु । धारयतु । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ निमिम्युः । दुर्मित्रं प्रक्षेपण इत्यस्य लिख्यसि असयोगात्किं किदिति किद्वज्रावाद्गुणाभावः । यद्वत्तयोगादनिघातः । मतिं शिष्टः स्वरः वलीया निति वचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिः । स्वशब्दोपपदाद्वा धारण इत्यस्मात् क्लिनः । स्वा स्वकीया निशितधारा धीयते प्रक्षिप्यतेऽननेति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तच्च त्वच्च तनुकरण इत्यस्मात्किं टि गालि रूपादनिघातः । क्षितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । स्वरवः । मृ शब्दोपपापयोरित्यस्मान्निदित्यनुवृत्तां शृङ्गास्त्रिहचपीत्यादिना उपत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । तस्थिवासः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्माच्छ्रुदसि लिट् । तस्य क्रसुः । वस्वेकाज्जाड्यं सामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । प्रजावत् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादुपसर्गे च सज्ञायामिति डः । ततश्चाप । तदस्मात्कीति मतुप । तस्य पित्वादनुदात्तत्वं । एकादेशस्वरः । अस्मे । अस्मच्छब्दस्य सुपा सुनुर्गतिं शे आदेशः । दिधिषंतु । धिष धारणे । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निमितासो यतमुचः ।

ते नो व्यंतु वार्ये देवचा क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये । वृक्णासः । अधि । क्षमि । निऽमितासः । यत्तुऽमुचः ।
ते । नः । व्यंतु । वार्य । देवऽत्रा । स्त्रेऽसाधसः ॥ ७ ॥

अधि क्षमि क्षमाया भुमी वृक्णासः परशुना क्तिना ये यूपाः । यत्तुमुच इति ऋत्विग्वाची यत्तुमुचो मरुत इति ऋत्विङ्नाममु पठितव्यात् । यताः मुचो धेस्ते यत्तुमुचः । तैर्ऋत्विग्भिर्निमितासोऽवटेषु नितरां प्रविष्टाः क्षेत्रमाधमः क्षेत्रस्य यज्ञस्य साधकाः । यथा क्षेत्रं सस्यादिद्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति क्षेत्रं यज्ञः । एवविधास्ते यूपा नोऽस्मदीयं वार्यं वारणीयं संभजनीयं हविर्देवत्रा देवेषु व्यतु । गमयतु । अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वत्वित्यर्थः ॥ वृक्णासः । औन्नस्यैकदम इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभापतीटपतिपथः । कित्वाद्वाहिष्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । आदितश्चेति निष्ठानत्व । क्षमि । आतो धातोर्गित्वञ्च आत इति योगविभागादाकारलोपः । निमितासः । दुर्मित्रं प्रक्षेपणं । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । यत्तुमुचः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । व्यतु । इण गतावित्यस्य लोटि कृपं । इकारलोपश्चाटमः । अयमतर्भावितव्यर्थः । वार्यं । वृद्धं संभक्तावित्यस्माद्बहुलोप्येति कर्मणि ण्यत् । ईड्वन्-दवृणसदृहत्यादिनाबुदात्तत्व । देवत्रा । त्रत्यनुवृत्तां देवमनुष्यपुरुषपुरुषमत्येभ्य इत्यादिनाधिकरणे चाप्रत्ययः । क्षेत्रसाधसः । राध साध ससिद्वावित्यस्मादीणादिकोऽमुन् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अंतरिक्षं ।
सजोषसो यज्ञमवंतु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्ध्वरस्य केतुं ॥ ८ ॥
आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अंतरिक्षं ।
सऽजोषमः । यज्ञं । अवंतु । देवाः । ऊर्ध्वं । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुं ॥ ८ ॥

सुनीथा यज्ञस्य सुष्ठु नंतर आदित्या द्वादशादित्या रुद्रा एकादश रुद्रा वसवोऽष्टौ वसवः । यद्वा सुष्ठुनी-थाः सुष्ठुतयः । सुतशस्त्राणि नीथानि चोक्त्यामदानि च । ए० ब्रा० ० ३८. इति हि श्रूयते । द्यावाक्षामा द्यावापृथिवी । पृथिवी । मुब्यत्ययः । पृथु विस्तीर्णमतश्चित् च । सजोषस एते सर्वे देवा एकमत्येन परस्पर संगता भुत्वे-समस्मदीय यज्ञमवतु । रक्तु । किञ्च । अध्वरस्य यज्ञस्य केतुं ध्वजभूतं प्रज्ञापकं वेमं युपमूर्ध्वं कृण्वतु । उच्छ्रितं कुर्वतु ॥ आदित्याः । अदितिरपत्यानि । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदादिति ण्यः । णित्वादादिवृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्राः । रोदयति सर्वानतकालं । रोदेर्गलुक चेति रक्प्रत्ययः । तत्सानियोगे णिलोपः । प्रत्ययस्वरः । वसः सुष्ठादनुदात्तत्वे एकादश उदात्तनोदात्त इत्येकादशस्याप्युदात्तत्व । वसवः । वस निवासे । निदित्यनुवृत्तौ शृत्स्वृत्तिह्रस्वसि वसीत्यादिनोप्रत्ययः । नित्वादाबुदात्तः । सुनीथाः । णीञ् प्रापणं । हनिकृषिनीरमिकाशिभ्य इति वथन । किञ्चादगुणः । थायघञ्कृत्युत्तरपदातोदात्तत्व । द्यावाक्षामा । द्याश्च क्षामा च । दिवो द्याविति द्यावादेशः । देवताद्बहु चेतुभयपदप्रकृतिस्वरत्व । पृथिवी । प्रथ प्रख्यानं । प्रथः पिवन् संप्रसारणं चेति पिवन् संप्रसारणं च । पित्रारादिभ्यश्चेति डीष । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अवतु । अव रक्तणे । निघातः । कृण्वतु । कृवि हिसाकरणयोरेत्यस्माद्बोटि धिन्विक्कण्योरञ्चत्युप्रत्ययः । अकारश्चातादेशः । निघातः ॥

हंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।
उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पार्थः ॥ ९ ॥
हंसाऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।
उत्तऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानां । अपि । यन्ति । पार्थः ॥ ९ ॥

शुक्रा शुक्राणि दीप्तानि वासासि वसाना आक्कादयंतः स्वरवः स्वरुमंतः श्रेणिशः पंक्तिशो यतानाः प्रवर्तमानाः । अत्र दृष्टातः । हंसा इवेति । यथा नभसि पंक्तिशः पतंतो हंसाः शोभन्ति तद्वत् शोभमानास्ते यूपा

नोऽस्मानागुः । प्रापुः । अपि च कविभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पुरस्तादाहवनीयस्य पूर्वभाग उन्नीयमाना उच्छीयमाणा देवा दीप्यमानास्ते यूपा देवानां पाथो देवानां स्थानमंतरिचं । पाथोऽंतरिचं पथा व्याख्या-
तमिति यास्कः । पाथोनदीभ्यां ड्यण् । पा० ४. ४. १११. इति सूत्रे पाथोऽंतरिचमिति वृत्तिकारोऽप्यवादीत् ।
तादृशमंतरिचमपियंति । प्राप्नुवन्ति । अध्वर्वादिभिरुच्छीयमाणा यूपा अतिदीर्घादंतरिचं व्याप्य वर्तेत इत्यर्थः ॥
हंसा इव । इवेन विभक्त्यलोप इति वचनात्पूर्वपदस्वरः । अशिणः । बहुल्यार्थादिति शस् । प्रत्ययस्वरः । शुक्ता ।
शुष दीप्तावित्यस्मादृशेन्द्रायेत्यादिना रन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तः । अगुः । इण् गतो । अस्माकुडि
रूपं । निघातः ॥

शृंगाणीवेच्छृंगिणां सं ददृश्रे चषाल्वंतः स्वरवः पृथिव्यां ।

वाघद्विर्वा विह्वे श्रोषमाणा अस्माँ अवंतु पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

शृंगाणिऽइव । इत् । शृंगिणाँ । सं । ददृश्रे । चषाल्वंतः । स्वरवः । पृथिव्यां ।

वाघत्ऽभिः । वा । विऽह्वे । श्रोषमाणाः । अस्मान् । अवंतु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

स्वरवः स्वरमंतश्चषाल्वंतः प्रतिमुक्तकंटाः । एवंविधा यूपाः पृथिव्यां शृंगिणां महिषादीनां शृंगाणीवेत्
विषाणानीव संददृश्रे । सम्यक् दृश्यंत एव । वा अपि च विह्वे । विविधे ह्ययं हवीष्यचेति विह्वो यज्ञः ।
तस्मिन्वाघे वाघद्विर्वात्विति । वाघतो वृत्तबर्हिष इत्यृत्विक्रमसु पाठान्तरं । श्रोषमाणास्तैः क्रियमाणां सुति-
लक्षणं शब्दं शृण्वंतः । तादृशा यूपाः पृतनाज्येषु । पृतनाज्यशब्दः संयत्प्रवाची । आर्जो पृतनाज्यमिति संयाम-
नामसु पठितत्वात् । पृतनाज्येषु संयामेषु । वधस्थलेष्विति यावत् । अस्मान्यजमानानवन्तु । रक्षन्तु ॥ शृंगाणि ।
शृ हिंसायामित्यस्माच्छृणातेर्ह्रस्वश्च । उ० १ १२५. इति गन् नुडागमो धातोर्ह्रस्वश्च । नित्स्वरः । ददृश्रे ।
कंदसि मुहुङ्किट इति लङ्कार्ये लिट् । इरयो र इतीरचो रे इत्यादेशः । निघातः ॥

वनस्पते शतवल्शो वि रोह सहस्रवल्श वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११ ॥

वनस्पते । शतऽवल्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शः । वि । वयं । रुहेम ।

यं । त्वां । अयं । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सौभगाय ॥ ११ ॥

हे वनस्पते किञ्चमूल स्थानो शतवल्शः शतशाखः सन् विरोह । विशेषेण प्रादुर्भूतो भव । वयमपि सहस्र-
वल्शः पुत्रपौत्रादिसंतानपरंपरया सहस्रशाखाः संतो विरुहेम । विशेषेण प्रादुर्भूता भवेम । तेजमानो
निशितधारोऽयं स्वधितिः परशुः हे स्थानो यं त्वां महते सौभगाय महत्सीमायं बहुशाखत्वनक्षणां प्रणिनाय ।
प्रकर्षेण प्रापयामास ॥ सहस्रवल्शः । सहस्रशब्दः कर्दमादिस्वात्मधोदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ।
रुहेम । रुह प्रादुर्भाव इत्यस्मादाशीर्लिङ् किदादि णेति यामुडागमः । स्तोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपः ।
लिङ्याशिथ्यङ्गित्यङ्प्रत्ययः । अतो येय इति इयादेशः । लोपो व्योर्वलीति यलोपः । गुणः । प्रणिनाय ।
णीञ् प्रापण इत्यस्मात् लिटि लालि रूपं । पादादित्वादनघातः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥ ४ ॥

सखायस्त्विति नधर्चं नवमं मुक्तं वैश्यामिचं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सखायो नव बार्हते त्रिष्टुबंतमिति ।
चान्वा चिष्टुप । शिष्टा अष्टौ बृहत्स्यः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्बार्हते कंदस्यस्य मूक्तस्य विनियोगः । अधेतस्त्वा
इति खंडे सूचितं । सखायस्त्वायमपरिप आ याहि । आ० ४. १३. इति ॥

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये ।

अपां नपांत सुभगं सुदीदिति सुप्रतूर्तिमनेहसं ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवं । मतीसः । ऊतये ।

अपां । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदिति । सुऽप्रतृति । अनेहसं ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तौति । हे अग्ने सखायः सोमाज्यादिहविप्रदानोपकारकत्वाच्चिवाणि मतीसो मनुष्या ऋत्विजो वयमपा नपातमपा नपार सुभग शोभनधनयुक्त सुदीदिति शोभनदीप्ति सुप्रतृति शोभनप्रतरणं कर्मानुष्टातृभिः मुख्येन गतव्यमनेहसमुपद्रवरहितमेतादृशं देव त्वामृतये रक्षणाय ववृमहे । वृणीमहे ॥ सखायः । ख्या प्रकथने । समाने ख्यथोदात्त इति समान उपपदे ङिदिदित्यनुवृत्ता ख्यतिरिण । तस्य ङित्वाट्टिलोपः । तत्सन्निधौ च यलोपः । समानस्य कदस्यमुर्धेति सभावः । उपपदस्योदात्तत्वं । णिदिदित्यनुवृत्ता सख्युरसंबुद्धौ । पा० ५. १. ९० । इति णिह्रद्वावः । वृद्धायादंशा । आयुदात्तः । ववृमहे । वृड् संभक्ता । कदसि लुङ्ङिट इति वर्तमानं लिट् । क्रादिदित्यादिभावः । निघातः । ऊतये । अत्र रक्षण इत्यस्य उदात्त इत्यनुवृत्तावूतिभूतीत्यादिना क्तिनतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अपा । ङिदिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । सुभग । आयुदात्तं द्वाच कंद-मीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुप्रतृति । कलादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

कार्यमानो वना त्वं यन्मातृरजगन्नपः ।

न तत्रे अग्ने प्रमृपं निवर्तनं यदृरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कार्यमानः । वना । त्वं । यत् । मातृः । अजगन् । अपः ।

न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृपं । निऽवर्तनं । यत् । दृरे । सन् । इह । अभवः ॥ २ ॥

हे अग्ने वना काननानि कार्यमानः कामयमानस्त्वं यद्यस्मात्कारणात्तानि विहाय मातृरपो मातृभुता अपोऽजगन् । अजगन् । गतवानसि । अपः प्रविष्टत्वान्नातो वर्तसे । तत्तस्मात्ते तव निवर्तनं । नितरां तत्रैव वर्तनं । तेन च विनाशो लक्ष्यते । स विनाशो न प्रमृपं । न प्रमृष्यते । न सहायते । कुत इत्यत आह । यद्यस्मात्कारणादृरे सन् अदृश्यतया वर्तमानस्त्वामिहास्मत्सर्वधृज्जगत्पुरुषेषु कष्टिजभवः । मथनात् वनामात्रेणास्माकं समीपं भवसि । तस्मात्तव दूरतो वर्तनमस्मभ्य न रोचते । अस्मिन्नर्थे यास्कः । कार्यमानश्चायमानः कामयमान इति वा । वनानि त्वं यन्मातृरपोऽजगन् उपशास्यन् । न तत्तं अग्ने प्रमृष्यते निवर्तनं दृरे यत्प्रतिह भवसि आयमानः । णि० ४. १४ । इति ॥ कार्यमानः । कमु कार्ता । कर्मणिङ् । लट् । शानच् । मकारलोपश्चादंसः । अजगन् । गम् गतावित्यस्य लङ् बहलं कदमीति शपः श्नुः । ह्रन्त्यादिना सिलोपः । मो नो धातोरिति नकारः । यत्कदयोगादिनिघातः । अडागमस्वरः । प्रमृपं । मृप तितीक्षाया । व्यत्ययेन कर्मणि तप्रत्ययः । लोपस्त आत्मनिपदाधिति तलोपः । धातुस्वरः । अभवः । कदसि लुङ्ङिट इति लङर्थे लङ् । यद्योगादिनिघातः ॥

अति तृष्टं ववृमहे सुमना अमि ।

प्रप्रान्ये यंति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

अति । तृष्टं । ववृमहे । अथ । एव । सुऽमनाः । अमि ।

प्रऽप्र । अन्ये । यंति । परि । अन्ये । आसते । येषां । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तृष्टं स्तोतृमुष्णाभिलाष तद्वितफलप्रदानेन सफलं कर्तुमतिववृमहे । अतिशयेन वोढुमिच्छसि । अथैव अथापि त्वं सुमना अमि । मंतृष्टमनस्को वर्तसे । किंच । त्वं येषां षोडशानामुत्तिजां सख्ये मैत्रे श्रितो ऽसि वर्तसे तेषां मध्यऽन्यऽध्ययप्रभृतयो द्वादशांस्त्वजः प्रयंति । प्रकीर्णं होतुं गच्छति । अन्य उन्नातृप्रभृतयश्चत्वारः पर्यासते । परित आसीना वर्तते ॥ ववृमहे । वह प्रपण इत्यस्य सनि रूपं । अभ्यासस्य सन्धत इतीत्वाभावश्चादंसः । तदताद्वर्तमाने लिट् । थल आर्धधातुकस्येड्गुणादिरितीट् । कामप्रत्ययादामित्याम् न भवति मंचत्वात् । निघातः । प्रप्र । प्रसमुपोद् इति द्विर्वचनं । यंति । इण् गतावित्यस्य लङ् रूपं । एकान्याभ्यां

समर्थाभ्यामित्यन्यशब्दयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः । आसति । आस उपवेशने । उत्तरत्वान्निघातः । असि । अस भुवि । तासस्त्योर्लोप इति सकारलोपः । यदुत्तयोगाच्च निहन्यते ॥

ईयिवांसमति स्त्रिधः शश्वतीरति सश्वतः ।

अन्वीमविन्दन्निचिरासो अद्रुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितं ॥४॥

ईयिऽवासं । अति । स्त्रिधः । शश्वतीः । अति । सश्वतः ।

अनु । ई । अविन्दन् । निऽचिरासः । अद्रुहः । अपऽसु । सिंहऽइव । श्रितं ॥४॥

हे अपे अद्रुहोऽद्रोघधारो निचिरासो नितरां चिरासश्चिरंतना विश्वे देवाः स्त्रिधः शोषकाञ्छ्वेनृन्बले नातिक्रम्येयिवासं गच्छंतं शश्वतीर्बद्धीः सश्वतः संगतिकारिणीः सेनाश्चात्यतिक्रम्य गच्छंतमप्सु श्रितं तिरोहितमत एव सिंहमिव गुहाप्रविष्टं सिंहमिव भीममीमेन त्वामन्वविन्दन् । अनुगम्यालमतं ॥ ईयिवासं । इण गतावित्यस्य कृसावुपेयिवाननाश्चाननृचानश्च । पा० ३. २. १०९. इति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । स्त्रिधः । स्त्रिधः क्षयार्थस्य शोषणार्थस्य वा क्तिप् चेति क्तिप् । धातुस्वरः । सश्वतः । षस्ज गती । जकारस्य व्यत्ययेन नकारः । लटः शब्दादेशः । प्रत्ययस्वरः । अविन्दन् । विद्रू लाभ इत्यस्य लङि रूपं । निचिरासः । नितरां चिराः । आज्ञ-
मेरसुगित्यसुक् । समासस्वरः । अद्रुहः । द्रुह जिघांसायां । संपदादिस्वाङ्गावे क्तिप् । बङ्गव्रीहौ गञ्मुभ्यामि-
त्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । श्रितं । श्रिञ् संवायामित्यस्य श्र्युकः कितितीट्प्रतिषेधः । प्रत्ययस्वरः ॥

ससृवांसमिव त्मनाग्निमित्था तिरोहितं ।

एनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥५॥

ससृवासंऽइव । त्मना । अग्निं । इत्था । तिरऽहितं ।

आ । एनं । नयत् । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितं । परि ॥५॥

मातरिश्वा वायुरित्येत्यं त्वना स्विच्छयाप्सु प्रवेशेन तिरोहितं निलीनं परि परितो मथितं मंथनेन निष्पादितमेनमग्निं देवेभ्यः । तादृश्यं चतुर्थी देवार्थं परावतो दूरदेशादानयत् । आनीतवान् । तत्र दृष्टांतः । ससृवासमिव । यथा स्वाच्छयेन ससृवासं सरंतं गच्छंतं पुत्रं पिता बलादानयति तद्वत् ॥ ससृवासमिव । छ गतावित्यस्मात्प्रिट् । तस्य क्लसुः । इवेन विभक्त्यलोप इत्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । त्वना । आत्मनशब्दस्य मंत्रेष्वङ्गा-
देशात्त्वान् इत्याकारलोपः । इत्था । था डेतां च कंदसीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । एनं । अन्वादेशे द्वितीयाटीःत्वेन इत्यिनादेशः । अनुदात्तश्च । नयत् । गीञ् प्रापण इत्यस्य लङि रूपं । अडभावश्चादसः । मातरिश्वा । मातर्यंतरिक्षे श्वसितोति श्वसुर्वाग्नित्यादिना निपातितः ॥ ॥५॥

तं त्वा मर्ता अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञां अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ्य ॥६॥

तं । त्वा । मर्ताः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।

विश्वान् । यत् । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ्य ॥६॥

हे हव्यवाहन हव्यानां वोढर्हे अपे मर्ता मनुष्या अध्वर्युप्रभृतयस्तं तादृशमप्सु तिरोहितं त्वा त्वां देवेभ्यो यष्टव्यदेवतार्थमगृभ्णत । अगृह्णत । मानुष मनुष्याणां हितकारिन्यविष्ठ्य युवतम हे अपे तव क्रत्वा तव कर्मणा माहात्म्येन विश्वान्सर्वानस्त्राभिः क्रियमाणान्यज्ञान्यथस्त्रात्कारणादभिपासि सर्वतः पालयसि तस्मात्त्वा मगृभ्णतेति पूर्ववाच्यः ॥ अगृभ्णत । यह उपादाने । क्रयादिस्वाङ्गा । यहिज्यावधीति संप्रसारणं । हव्यहोर्भस्व-

दमीति हकारस्य मकारः । तिङ्ङितिङ इति निघातः । हव्यवाहन । वह प्रापण इति धातोर्ज्युडित्यनुवृत्ती हव्येऽनतःपादमिति ज्युट् । उपधावृद्धिः । योरनादेशः । अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । विश्वान् । विश्व प्रवेशन इत्यस्मादृशप्रविर्णाटिगणिकाणिर्याटिर्विश्वभ्यः कर्त्तव्यति कर्त्तुम् । कित्वाद्गुणाभावः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । अभिपासि । पा रक्षण । अस्य धातो रक्षणार्थत्वात् पिवादेशः । यच्छब्दयोगात्त निघातः । धातुस्वरः । कत्वा । टा । जमादयस्कदसि विकल्प्यत इत्यत्र नादेशाभावः । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । यविष्य । युवशब्दादतिशायने तमविष्ठनावितीष्ठन । स्थूलदूरयुर्वति यणादि पर लुप्यते पूर्वस्य च गुणः । वस्वादित्वात्स्वार्थिको यप्रत्ययः ॥

तद्भट्टं तव दंमना पाकाय चिच्छदयति ।

त्वां यदग्ने पशवः समासन्ते समिद्धमपिशर्वरे ॥ १ ॥

तत् । भट्टं । तव । दंमना । पाकाय । चित् । छदयति ।

त्वां । यत् । अग्ने । पशवः । संऽआसन्ते । संऽइद्धं । अपिऽशर्वरे ॥ १ ॥

हे 'अग्ने तव सबधि तदिदं भट्टं शोभन दमनाग्रिहोत्रादिकं कर्म पाकाय चित् । चिच्छब्दोऽप्यर्थः । पाकायेति कर्मणि चतुर्थी । पाकोऽर्भकः । तद्भट्टमपि यजमानं कदयति । स्वफलप्रदानेन पुजयति । पशुपुत्रादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः । कदयतिशब्दोऽर्चतिकर्मा कदयति कदयतीति तन्नामसु पाठात् । यद्वा । पाकशब्दः प्रशस्यं वर्त्तु पाको वाम इति प्रशस्यनामसु पठितत्वात् । तद्भट्टं प्रशस्यं यजमानमभिमतफलप्रदानेन पुजयतीत्यर्थः । यद्यस्मात्कारणादपिशर्वरे शर्वरीमुखेऽपि विहरणकाल एव समिद्धं दीप्यमानं त्वा पशवो द्विपदाशतुप्पदाशोभये पशवः समासन्ते । सम्यगासन्ते । पर्युपासत इत्यर्थः । तदिदं पश्यादिलक्षणं फलं यजमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ भट्ट । भट्टि कल्याण इत्यस्माद्भातो रूपरि रक्प्रत्ययेन निपातनादतोदात्तत्वं । पाकाय । पा रक्षण इत्यस्मादिश्रमीकापाशलीत्यादिना कन । पायते रच्यते राजादिर्नेति पाकः । नित्वादाद्युदात्तः । कदयति । कद अपवरणः । स्वार्थे णिच् । अदंतत्वाद्वृह्यभावः । निघातः । समासन्ते । आस उपवेशने । अदादित्वाच्छपो लुक् । अनकारात्त्याज इत्यादादेशः । यद्योगादनिघातः । तिङ्ङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । धातुस्वरः ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिषं ।

आशुं दृतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं संपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरं । शीरं । पावकऽशोचिषं ।

आशुं । दृतं । अजिरं । प्रत्नं । ईड्यं । श्रुष्टी । देवं । संपर्यत ॥ ८ ॥

अध्वरिजो यजमानः प्रेरयति । हे अध्वरिजः पावकशोचिषं शोभकदीप्तिं शीरं काष्ठेष्वोषधीषु चानुशायिन स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमममग्निमा जुहोत । आर्हातिभिरा समतात्तर्पयत । अपि च । आशुं कर्मणि व्याप्तं दृतमाह्वानकारित्वेन देवानां दृतमजिरं क्षिप्रं गतारं प्रत्नं पुरातनमीड्यं स्तोतव्यं देवं द्योतमानमिममग्निं श्रुष्टी संपर्यत । श्रुष्टीति क्षिप्रनामेति यास्कः । क्षिप्रं पुजयत ॥ जुहोत । ऊ दानादनयोः । अस्माद्भातोर्लोड् । जुहोत्यादिभ्यः झुरिति शपः झुः । स्थाविति द्विवचनं । लोटो लङ्ङादिति लङ्ङावे तस्यस्थमिपामिति थस्य तादेशः । कदसीत्यनुवृत्ती तस्य तप्नतप्नथनाश्चेति तवादेशः । पित्वाद्गुणः । निघातः । स्वध्वरं । बङ्गव्रीहौ नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । शीरं । शीर् स्वप्ने । अस्माद्भातोः स्फायितं चिबं चीत्यादिना रक्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । पावकशोचिषमित्यत्र पवनं पावः शुद्धिः । तं कायतीति पावकः । आतोऽनुपसर्गे कः । प्रत्ययस्वरः । बङ्गव्रीहौ प्रहत्या पूर्वपदमिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आशुं । अशू व्याप्ती । अस्माद्भातोः कृषापाजिमीत्यादिना छण् । उपधावृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । अजिरं । अज गतिक्षेपणयोरित्यस्माद्भातोर्जरिशि शिरशितिनेति किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तत्वं । प्रत्नं । प्रशस्यं कंदसि गलोपश्च । पा० ४. ३. २३. २ ।

Y 2

हे अग्नेऽध्वर्यादयो यज्ञेष्वग्निष्टोमादिषु त्वा होतारमृत्विजं होतृनामकमृत्विजमीकृते । सुवन्ति । तादृश-
स्त्वमृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता मन स्वि दमे म्वकीये गृहं यज्ञशालायां दीर्दिह । दीपस्व ॥
दीर्दिह । दिवु कीडादा । यङ्नुक । लोट् । तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य
गुणाभावं लोपो व्योर्वलीति वलोपः ॥

स घा यस्ते ददागति समिधा जातवेदसे । सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥३॥

सः । घ । यः । ते । ददागति । संऽडधा । जातऽवेदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यं ।

सः । पुष्यति ॥३॥

हे अग्ने यो यज्ञमानो जातवेदसे जातप्रज्ञाय ते तुभ्य समिधा समिधनकारीण्याज्यपुरोडाशादिहवीषि
ददागति ददाति स घ स खलु सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं पुत्र धत्ते । धारयति । अपि च मः स एव पुष्यति ।
पशुपुत्रादिभिः समृद्धो भवति ॥ घ । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । ददागति । दागृ दान इत्यस्माद्वातोः
कर्तरि ञप् । तिप् । द्विवचन क्तादम । यद्वत्तयोगादनिघातः । अभ्यस्तानामादिरित्युदात्तः । समिधा । जिह्वी
दीप्तो । अस्मात् क्रिप् चेति क्रिप् । उपधालोपः । मुपां मुलुगिति शसो डादेशः । कृदन्तरपदप्रकृतित्त्वरत्न ।
जातवेदसे । बह्व्रीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति प्रकृतित्त्वरत्न । सुवीर्यं । वीरवीर्या चेत्यन्तरपदाबुदात्तत्वं । पुष्यति ।
पुष पुष्टी । अस्मात् ण्यन । डित्त्वाद्गुणाभावः । निघातः ॥

स केतुरध्वराणामग्निदेवेभिरा गमत् । अंजानः सप्त होतृभिर्हविष्मते ॥४॥

सः । केतुः । अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् । अंजानः । सप्त । होतृऽभिः ।

हविष्मते ॥४॥

अध्वराणां यज्ञानां केतुः प्रज्ञापकः सोऽग्निः सप्त सप्तभिर्होतृभिर्वपदूर्तभिरजानः सोमाज्याङ्गतिभिर
ज्यमानः सप्त हविष्मते यज्ञमानार्थं देवभिर्यष्ट्यदेवैः सहागमत् । आगच्छतु ॥ गमत् । लोट् इर्थं कदासि लुङ्ङिङिट
इति लुङ् । लृटित्वादड । बह्वन् कदस्यमाद्योग इत्यडभावः । निघातः । अजानः । अत्र व्यक्तिसंज्ञागतिषु ।
अत्ययेन कर्मणि गानच । चित्त्वादतोदात्तत्वं । हविष्मते । जुहोतर्गर्चिशुचीत्यादिना इमिप्रत्ययातो हविःशब्दो
ऽतोदात्तः । स्वरविधा व्यजनमविव्यमानवदिति परिभाषानाप्रवणान्यतुप उदात्तत्वाभावः । इमिप्रत्ययस्वरः ॥

प्र होत्रे पृथ्यं वचोऽग्रये भरता बृहत् । विपां ज्योतींषि बिभ्रते न वेधसे ॥५॥

प्र । होत्रे । पृथ्यं । वचः । अग्रये । भरत । बृहत् । विपां । ज्योतींषि । बिभ्रते । न । वेधसे ॥५॥

यज्ञमानो होत्रादीन्प्राति ब्रूते । हे होत्रादयो विपा विप्राणां मेधाविनामध्वर्यादीनां ज्योतींषि सत्कर्म
गुणानसंपाद्यानि तेजासि बिभ्रते निमित्ततया कुर्वाणाय वेधसे जगतो विधात्रे होत्रे देवानामाङ्गत्रेऽग्रये
बृहन्बृहत्पृथ्यं पूर्वं कृतं पुरातनं वचः श्लोचशस्त्रादिक वाक्य प्रभरत । संपादयत । नेत्ययं पादपुरणोऽन्वया
भावात् । यद्वा वेधसे न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीन् ज्योतींषि करोति तद्वदिति ॥
पशव्यस्य कदासि व्यवहृताश्चेति भरतत्यनेन संबधः । पृथ्यं पूर्वं कृतमित्यर्थः । पूर्वं कृतमिनियां चेति यप्रत्ययः ।
मसंज्ञकत्वादवर्णलोपः । प्रत्ययस्वरः । भरत । भृञ् भरणे भावादिकः । निघातः । बृहत् । वर्तमानं पृषद्बृहदिति
निपातनादतोदात्तः । बिभ्रते । भृञ् भरणे । जुहोत्यादिभ्यः झुः । भुजामिदित्यत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्या
बुदात्तत्वं ॥ ॥७॥

अग्निं वर्धतु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥

अग्निं । वर्धतु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥६॥

योऽयमपरिच्यतो यामिः स्मृतिरूपाभिर्गीर्भिर्बुद्धो जायते । उक्थ्यशब्दः प्रशस्यवाची । अनभिज्ञस्त्य उक्थ्य इति तन्नामसु पाठात् । अतिशयेन सुखो भवतीत्यर्थः । यस्यायमपरिमहे महंत वाजायान्नाय द्रविणाय धनाय च दर्शतो दर्शनीयो भवति तस्मिन्मयि नो गिरोऽस्माकं स्मृतिरूपास्ता वाचो वर्धन्तु । वर्धयन्तु । पूजयित्वित्यर्थः ॥ वर्धन्तु । वृधु वर्धने । अस्माग्निच । लघूपधगुणः । कंदसुभयथेत्यार्धधातुकत्वाग्निलोपः । झंरतादेशः । एकः । पा० ३. ४. ८६. इत्युकारः । निघातः । उक्थ्यः । वच परिभाषणे । अस्मात्पातृतुदिवार्चिरचीत्यादिना थक् । कित्वाद्बिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शास्त्रं । तेन सुखत्वेन तत्र भव उक्थ्यः । भवे कदसीति यत् । यस्येति लोपः । तित्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । भृमृदृशियजीत्यतच्प्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान्देवयते यज । होता मंद्रो वि राजस्यति सिधः ॥७॥

अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवऽयते । यज । होता । मंद्रः । वि । राजसि । अति । सिधः ॥७॥

हे अग्ने यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वर यज्ञे देवयते देवानात्मन इच्छति यजमानाय देवान्यज । तदर्थं अष्टव्या-
न्यादीन्देवान्पूजय । किंच । होता देवानामाह्वाता मद्रो यजमानस्य मादयिता स त्व सिधः अपथितच्छ-
ब्रूयति अतिक्थ्य वि राजसि । विशेषण शोभसे ॥ यजिष्ठः । तुम्हदसीतीष्टन । तुरिष्ठमयः स्यति तुचो लोपः ।
नित्वादाद्युदात्तः । दवयते । क्यचिच्चित्वादतोदात्तत्वं । शपः पित्वादनुदात्तत्वं । शतुश्च लसार्वधातुकस्वरण
तयोः क्यचा सहेकादेश एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्यतोदात्तो देवयच्छन्दः । ततः शतुरनुम इति विभक्तिश्च
दात्तत्वं । यज । यज देवपूजासंगतिकरणादानेषु । अस्माज्जोट् । सिप । सिपो हिरादेशः । अतो हरिति हेलुक् ।
निघातः । राजसि । राज्ञ दीप्ता । निघातः ॥

स नः पावक दीदिहि द्युमदस्मे सुवीर्य । भवा स्तोतृभ्यो अंतमः स्वस्तये ॥८॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । द्युऽमत् । अस्मे इति । सुऽवीर्य । भव । स्तोतृऽभ्यः । अंतमः । स्वस्तये ॥८॥

नः पावकास्मत्संबन्धिनः पापस्य शोधक हे अग्ने स पूर्वमंत्रे प्रतिपादितस्त्व द्युमत्कातिशुक्तं सुवीर्यं शोभन
सामर्थ्यापितं दानभोगार्हं धनमस्मि अस्मभ्यं दीदिहि । यद्वा द्युमत्तजायुक्तं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं च यथा
भवति तथास्मि अस्मदर्थं त्व दीदिहि । दीप्यस्व । किंच स्तोतृभ्यः । पञ्चर्थे चतुर्थी । त्वद्विषयस्तुतिकारिणा
होत्रादीनां स्वस्तयेऽविनाशनाय जेमायांतमोऽतिक्रमस्तेपामतिशयं न समीपवर्ती भव ॥ पावक । पूज पवने ।
अस्माद्वातोर्बुच । गित्वाद्वाहः । वीरकादेशः । आम्त्रतत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । दीदिहि । द्विषु क्रीडादौ ।
अस्माद्यद् । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घत्वं । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । बङ्गलं
कंदसीति यङो लुक् । लोटि सिप । चर्करीतं परस्मैपदमदादिवर्त्तति वचनाच्छपो लुक् । सिपो हिरादेशः ।
लोपो व्योर्वलीति वलोपः । हरपित्वादगुणः । निघातः । द्युमत् । दिव उदित्युकारः । इत्स्वनुद्भ्यामिति मतुप
उदात्तत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्यं चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अंतमः । अतोऽस्यास्तीत्यतिकः । अत इनिठनार्वाति
ठन् । अतिशयेनातिक इत्यतिशयने तमविति तमप् । तम तादेशेति तादिलोपः । नित्वादाद्युदात्तः । स्वस्तये ।
प्रातिपदिकस्वरः ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिंधते । हव्यवाहममर्त्यं सहोवृधं ॥९॥

तं । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सं । इंधते । हव्यऽवाहं । अमर्त्यं । सहऽवृधं ॥९॥

हे अग्ने विप्राः सुतीनां प्रेरका जागृवांसोऽपिहोत्रादिकर्मण्यप्रमत्ततया प्रबुद्धा विपन्यवः । विपन्युशब्दो
मेधाविनमाचष्टे । विपश्चिद्विपन्युरिति तन्नामसु पाठात् । विपन्यवो मेधाविनः सोतारो हव्यवाहं हव्यानां वो-

हारममर्त्यं मरणधर्मरहितं सहोवृध सहसा प्रश्नरूपेण बलेन वर्धमानं तादृशं त्वां त्वां समिंधते। सोमाया-
 कृतिभिः सम्यग्दीपयंति ॥ विप्राः। टुवप वीजसंताने। अस्मादातोर्द्ध्वं द्राग्रवव्रविप्रति रन्प्रत्ययेत्वयोर्निपात-
 नादाबुदात्तत्वं। विपन्यवः। विविधं पनं पननं स्तुति यातोति विपन्युः। मृगश्वादयश्चेति कुः। अकारलोप-
 ण्कादसः। प्रत्ययस्वरः। जागृवासः। जागृ निद्रानर्थे। अस्माज्जिट्। तस्य क्लमुः। उगिदचामिति जुम्। द्विर्ब-
 चनाभावश्चादसः। वमंकाज्रातुमामिति नियमादिङभावः। जाग्रोऽविचिणलङित्सु। पा० ७. ३. ८५। इति
 गुणो न भजति तत्र विरित्यत्र कसोरपि गृहीतत्वात्। प्रत्ययस्वरः। इंधते। जिहंधी दीप्तौ। अंतर्भावितस्य-
 र्थोऽयं। निघातः। ह्यवाह। वह प्रापण। वहश्चेति णिवः। उपधावृद्धिः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सहोवृधं।
 वृधु वर्धने। क्रिप चति क्रिप ॥ ८ ॥

अग्निर्होता नवर्चमेकादश मूक्त विश्वामित्र गायत्रमपेयं। अग्निर्होता गायत्रमित्यनुक्रांतत्वात् ॥ प्रातर-
 नुवाकाश्चिनग्रस्त्रयोर्गायत्रे कदसीद मूक्त। मुञ्चति हि। अग्निर्होताप इकेति चतस्रः। आ० ४. १३। इति ॥
 आधाने प्रथमाया पवमानंष्टीं स्पष्टकृतो याज्याग्निर्होतृत्वेषा स हव्यवाळमर्त्य इति पुरोनुवाक्या। द्वितीय-
 पवमानंष्टीं स्पष्टकृतोऽनुवाक्या साहानिति। मुञ्चति च। साहान्विश्वा अभियजोऽग्निमीळे पुरोहितमिति
 सयाज्ये। आ० २. १। इति ॥ आभिर्जविकंपूज्येषु तृतीयसर्वने मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्रयांसीति वैकल्पिकोऽनु-
 पसृजः। अत्र सूत्रं। प्र वो वाजा अभियवोऽभि प्रयांसि वाहसा। आ० ७. ८। इति ॥

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्पणिः। स वेद यज्ञमानुषक ॥ १ ॥

अग्निः। होता। पुरःऽहितः। अध्वरस्य। विऽचर्पणिः। सः। वेद। यज्ञं। आनुषक ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तोत। होता देवानामाहुता पुरोहितः पुरत एवाभिमतफलसंपादकत्वेन हितकारी। यद्वा
 पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः। अध्वरस्य यज्ञस्य विचर्पणविशेषेण द्रष्टा वि-
 चर्पणविश्वधर्षणरिति तन्नाममु पाठात्। स तथाविधोऽग्निरानुपगानुपूर्त्येण सक्तं यज्ञमपिष्टोमादिकं वेद।
 जानाति ॥ वेद। विद ज्ञानं। विदो लटो वति तिपो णलादेशः। लघूपधगुणः। निघातः। आनुषक। आ समं-
 तादनुपजतीत्यानुषक। पञ्च संगे। धातुपकारस्य सकारः। क्रिप चति क्रिप। अनदितामित्युपधालोपः।
 उपसर्गात्सुनोतीति पल ॥

स हव्यवाळमर्त्य उगिग्दृतश्चनोहितः। अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

सः। हव्यऽवाट्। अमर्त्यः। उगिक। दृतः। चनःऽहितः। अग्निः। धिया। सं।
 ऋण्वति ॥ २ ॥

स हव्यवाट् हविषो वोढामर्त्यो मरणधर्मरहित उगिक हविः कामयमानो दृतो देवानां दूतश्चक्षते
 हविर्लक्षणायाज्ञाय हितो निहितः। यद्वा चनोहितः। चनोऽन्नं हविर्लक्षणं हितमस्येति चनोहितः। स तथा-
 विधोऽग्निर्धिया पञ्चया समृण्वति। संगच्छति। कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽग्निरस्मानपि तादृक्प्रज्ञान्विताम्करोति-
 त्याशास्ते ॥ हव्यवाट्। वह प्रापणे। वहश्चेति णिवः। ढत्वज्प्रत्ययचत्त्वानि। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। उगिक।
 वश कार्ता। इजिरित्यनुवृत्ता वशेः किञ्चतीजप्रत्ययः। तस्य कित्वात् याहिज्येति संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः।
 चनोहितः। चनःशब्दश्चायन्तरेण ह्रस्वश्चेत्यमुनतः। चकाराज्जुडागमः। तस्मिन्त्यलोपः। नित्वादाबुदात्तः।
 पुनश्चनसोऽकंदसि गतिसञ्ज्ञा वक्तव्या। पा० १. ४. ६० २। इति गतिसंज्ञायां गतिरन्तर इति प्रकृतिस्वरत्वं।
 ऋज्वीही तु पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। धिया। सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं। ऋण्वति। ऋणु गतौ। जेटि
 तनादिवाबुदात्तः। लटोऽडाटावित्यडागमः ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्यः। अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निः। धिया। सः। चेतति। केतुः। यज्ञस्य। पूर्यः। अर्थः। हि। अस्य। तरणि ॥ ३ ॥

यज्ञस्यापिष्टोमादेः केतुः प्रज्ञापकः पूर्यः पूर्वं भवश्चिरंतनः स तथाविधोऽग्निर्धिया पञ्चया चेतति। सर्वं

जानीति । अस्तीतादृशस्याधेरर्थं गमनस्वभावं तेजोऽस्याकाशे दृश्यमानस्य तमसस्तरणि हि । तारक खलु । निवर्तकमिति यावत् ॥ चेतति । चिती संज्ञाने । निघातः । अर्थः । अ गतौ । अधिकृषणतिभ्यस्त्यात्रिति धन । गुणः । निच्चादायुदात्तः । तरणि । तृ ज्वनतरणयोः । अर्तिखमृधृधमीत्यादिनामिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निं सूनुं सनश्च्युतं सहसो जातवेदसं । वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निं । सूनुं । सनऽश्च्युतं । सहसः । जातऽवेदसं । वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

सहसः । सूनुं बलस्य पुत्र मयनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् मनश्च्युत सनातनत्वेन प्रमिद्व जातवेदस जातप्रज्ञं तमिसमपि देवा हविर्भुजो देवा वह्नि हविषा वोढारमकृण्वत । अकृण्वत ॥ मनश्च्युत । शु श्रवणे । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । वह्नि । वह प्रापणे । निरित्यनुवृत्तिः । वहिष्यीत्यादिना निप्रत्ययः । अकृण्वत । कृवि हिसाकरणयोः । इदित्त्वान्नुम । धिन्विक्कण्योरच्चेत्युप्रत्ययः । अकारस्यातादेशः । कङि व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः ॥

अदाभ्यः पुरएता विशामग्निर्मानुषीणां । तूर्णी रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरऽएता । विशां । अग्निः । मानुषीणां । तूर्णिः । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

मानुषीणा मनोजाताना विशा प्रजाना पुरएता सन्मार्गप्रदर्शनेनायतो गतान एव तूर्णिस्ताः । प्रजा वेदि कर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतु त्वरायुक्त आलस्यरहितो रथो हविषा वह्ननाद्रथसदृशः सदा सर्वदा तत्कर्मणि नवो नूतनः पुनर्मथनादभिनव एवविधोऽग्निरदाभ्यः । अहिस्थः । न केनापि तिरस्कृत्य इत्यर्थः ॥ अदाभ्यः । दभु दभे । दभेद्येति वक्तव्यमिति कर्मणि ण्यत । उपधावृद्धिः । न दाभ्योऽदाभ्य । नञ्समासे तत्पुरुषे तुभ्या धेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । पुरएता । इण गतौ । ग्वुन्तुच्चाविति तुच् । गुणः । चित्त्वादतोदात्तः । मानु षीणा । मनोजातावच्युता षुक् चेत्यत्र । टिड्ढाणात्रिति डीपः । चित्त्वादायुदात्तः । तूर्णिः । त्रित्वरा सधम इति धातोर्निरित्यनुवृत्ती वहिष्यीत्युद्गुलाहात्वारिभ्यो निर्दति निप्रत्ययः । ज्वरत्वंगत्यादिना ऊठ । तस्य निच्चा दायुदात्तः । संहितायां ढ्रलोपे पूर्वस्येति दीर्घः । रथः । हानिकृषिनीरमिकाग्निश्च इति कथ्यन्प्रत्ययः । कित्त्वाद्-नुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । निच्चादायुदात्तः । सदा । स्वरादिष्वायुदात्तत्वेन पठितत्वादायु दात्तः ॥ ॥ ५ ॥

साह्वान्विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवा । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रवः । तमः ॥ ६ ॥

अभियुजोऽभियोक्तीर्विश्वा सर्वा सेना साह्वान्सहमानः स्वबलेन तिरस्कुर्वीणोऽत एवामृक्तः शत्रुभिर हिंसितो देवाना क्रतुः कर्ता हविष्प्रदानेन पोषक एवभूतोऽग्निस्तुविश्रवस्तमः । तुविश्रवदो बह्ववाची । तुवि पुत्र इति तन्नामसु पाठात् । श्रवः शब्दोऽन्नवाची । श्रव इत्यन्ननाम श्रूयते । नि० १० ३ । इति निरुक्तेऽभिधानात् । अतिशयेन बह्वविधानोपेतो वर्तते । यस्मादेव तस्मादस्मानपि बह्वविधानोपेतान्करोत्विति भावः ॥ साह्वान् । षह मर्षण इत्यस्य कृसी दाश्वान्साह्वान्मीढ्वाद्येति निपातः । ह्रस्वचर्नामडागमश्च न भवति परस्मैपद च भवति । क्रमुस्वरः । क्रतुः । क्तञः क्रतुः । कित्त्वान्नुनाभावः । प्रत्ययस्वरः । तुविश्रवस्तमः । तु वृत्तिहिंसापूर्तिषु । अस्मा दीणादिकः किप्रत्ययः । कित्त्वान्नुनाभावः । उवङादेशः । अतोदात्तः । श्रवः । शु श्रवणे । श्रूयतेऽन्नमिति कर्मण्यमुन्प्रत्ययः । अतिशयेन तुविश्रवा इत्यतिशयने तमविति तमप । बह्वीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वान् अन्नोति मर्त्यैः । क्षयं पावकशोचिषः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अन्नोति । मर्त्यैः । क्षयं । पावकऽशोचिषः ॥ ७ ॥

दाश्वान् हविषां दाता मर्त्यो मनुष्यो यजमानो वाहसा हविषां वाहकेनाग्निना प्रयांस्यन्नान्यन्नोति । अभितः सर्वतः प्राप्नोति । किंच पावकशोचिषः शोधकदीप्तिरग्नेः सकाशात् क्षयं गृहं चाभ्यन्नोति ॥ प्रयांसि ।

प्रीत तपणे । अस्माद्वातो रतर्भा वितण्यथा दमुन्प्रत्ययः । प्रीणयति भक्षमिति प्रयांस्यज्ञानि । नित्वादाद्युदात्तः । वाहसा । णिदित्यनुवृत्ता । वहिहाधाभ्यश्च कदसीत्यमुन । णित्वादुपधावृद्धिः । नित्स्वरः । दाश्चान । दाशु दान इत्यस्य क्रमा दाश्यान्माङ्गानिति निपातनादिङागमो द्विर्वचन च न भवति । क्लमुन्प्रत्ययस्वरः । अश्रोति । अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपद । निघातः ॥

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रामो जातवेदसः ॥८॥

परि । विश्वानि । सुधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मभिः । विप्रामः । जातवेदसः ॥८॥

जातवेदमो जातप्रज्ञा विप्रामो मेधाविनो होवादयो वयमपेक्षव संबंधिभिर्मन्मभिर्मननीयैः स्तोमैर्विश्वानि सर्वाणि सुधिता मुहितानि मुपु हितान्यभिलषितानि वमुनि पर्यश्याम । सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदस इत्यपेक्षा विशेषण । जातानि सर्वाणि वृत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृश जातवेदस्त्वमपेक्षोचित मिति तद्विशेषणत्व युक्त ॥ सुधिता । दुधाञ धारणपोषणयोरित्यस्मादातोर्निष्ठाया कदसीत्यनुवृत्ता सुधितव-सुधितव्यादिना निपातित । शश्च कदमि वृहन्मिति शैलुक् । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । अश्याम । अशू व्याप्ता । वृहन् कदमीति श्प्रत्ययस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपद । यामुट परस्मैपदेषुदात्त इति यामुट । लिट् । मलोप इति मलोपः । अदतत्वाभावादियादेशो न भवति । मसः सकारस्य नित्य डित इति लोपः । निघातः । मन्मभिः । मनु अवबोधनं । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन । नित्स्वरः ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । त्वे देवास एरिरे ॥९॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥९॥

॥ अग्ने वार्या वरणीयानि सभजनीयानि विश्वानि सर्वाणि धनानि वाजेषु सुद्वेषु सनिषामहे । वय सभजामहे । यतः कारणाद्देवासः पूर्वमस्माभिरिष्टा देवा अस्मदभिमतफलप्रदानाय त्वं त्वच्छरिरं । आ समतादगमन । त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः । सर्वथापि त्वत्सकाशात् फल लभेमहीति भावः ॥ वार्या । वृद्ध सभक्ता । ब्रह्मलोप्येति गत । शश्च कदमि वृहन्मिति शैलुक् । ईडवदेत्यादिनाद्युदात्तः । वाजेषु । वृषादिवादाद्युदात्त । सनिषामहे । वन षण सभक्ता । धात्वादेः षः सः । लिटि सिञ्चल्लमिति सिप । सिप आर्धधातुकत्वादिङागमः । लिटोऽडाटावित्यङागमः । व्यत्ययेनात्मनपद । निघातः । त्वे । युष्मच्छब्दस्य सप्तम्या त्वादेशः । सुपा सुनुगिति शिआदेशः । शि । पा० १ १ १३ । इति प्रगृह्यसज्ञा । ईरिरे । ईर गतावित्यस्मात्परस्य लिटो झस्य ईरजादेशः । इजादेशश्च गुरुमत इत्याम्भ भवति भवत्वात् । निघातः ॥ ॥१०॥

इन्द्राग्नी इति नवर्व द्वादश सूक्त विश्वामित्रमद्राप । तथा चानुकम्यते । इन्द्राग्नी ऐन्द्राग्निमिति । गायत्र त्विति तुशब्दादिदमपि सूक्त गायत्र । इन्द्राग्नी देवता ॥ आभिप्रविकेप्यहः सु प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवा-पार्थमिद सूक्त । आभिप्रवपृष्ठाहानीति खडं सूचित । इन्द्राग्नी आ गत ता ऊवे ययोरिद । आ० ७ ५ । इति ॥ अप्रिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्र इन्द्राग्नी आ गतमिति स्तोत्रियलुचः । तस्यैवाच्छावाकस्याद्या शस्त्रयाज्या । इन्द्राग्नी आ गत सुतमिति याज्या । आ० ५ १० । इति सूचितत्वात् ॥ चतुर्विंशोऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इन्द्राग्नी आ गत सुतमिति षऊहस्तोत्रियः । इन्द्राग्नी आ गतमिद्रे अपा नमो वृहत । आ० ७ २ । इति सूचितं ॥ अप्रिष्टो-माच्छावाकशस्त्र तोशा वृचहणा ऊव इत्याद्यास्तिस्रः । सूचित च । तोशा वृचहणा ऊव इत्याद्यास्तिस्रः । आ० ५ १० । इति ॥ अप्रिष्टोमेऽच्छावाकशस्त्र इन्द्राग्नी अपसस्सरीत्यनुष्टुपः । सूचितं च । इन्द्राग्नी आ गतं सुतमिन्द्राग्नी अपसस्परि । आ० ५ १० । इति ॥

इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिन्नभो वरेण्यं । अस्य पातं धियेषिता ॥१॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतं । सुतं । गीः । भिः । नभः । वरेण्यं । अस्य । पातं । धिया । इषिता ॥१॥

इन्द्राग्निश्चन्द्राग्नी हे इन्द्राग्नी देवी सुतमभिषवादि संस्कारिः संस्कृतमत एव वरेण्यं वरणीयं संभजनीयमिमं सोम प्रति गीर्भिरस्यदीयाभिः सुतिरूपाभिर्वीर्यभराङ्गतां संतां नभो नभसः स्वर्गस्थानादागतं । आगच्छतं ।

आगत्य च धियास्माभिः क्रियमाणे कर्मणीषिता प्रेरितौ युवामस्य पातं । इमं सोमं पिबतं । यद्वा धियास्मा-
दीयया बुद्धेर्पितौ प्राप्तावस्मद्भृत्या प्रेरितौ युवामिमं सोमं पिबतं ॥ इन्द्रापी । इन्द्राप्रियं वृद्धे पि
। पा० २. २. ३२. । इत्याप्रियशब्दस्य पूर्वनिपातं प्राप्ते अजायदंतं । पा० २. २. ३३. । इतीन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः ।
पादादित्वान्निघातप्रतिषेधः । पाठिकस्वरः । गतं । गम् गम्पु गती । बङ्गलं कंदसीति शपो लुकि सत्यमुदा
त्तोपदेशत्वादिना मकारलोपः । निघातः । वरेण्यं । वृद्धः संभक्तौ । वृद्ध एण्यः । वृषादित्वादायुदात्तः । पात ।
पा पाने । सर्वे विधयस्कंदसि विकल्प्यंत इति न पिवादेशः । इषिता । इष गतावित्यस्माद्धातोर्निष्ठाया
तीपसहेतीडागमः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽमुदात्तत्वात् ऋस्वरः शिष्यते ॥

इंद्रापी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतं ॥ २ ॥

इंद्रापी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पात । इमं । सुतं ॥ २ ॥

हे इंद्रापी जरितुः स्तोतुः सचा स्वर्गादिलक्षणफलप्राप्तां सहायभृतो यज्ञो ज्योतिष्टोमादियज्ञसाध
नभृतश्चेतन इंद्रियाणां चेतयिताप्यायनकारी सन् असौ सोमो जिगाति । युवामभिगच्छति । अयास्मादीयया
स्तुतिलक्षणयानया वाचाहता संतां सुतमभिषवादिस्कारोपेतमिमं सोम पात । पिबत ॥ जिगानि । गा
स्तुतावित्यय धातुरत्र गमने वर्तते । कंदसि जुहोत्यादिः । बङ्गलं कंदसीत्यभ्यासस्थित् । निघातः । चेतनः ।
चितौ संज्ञानि । कर्तारं बङ्गलवचनाभ्युट । नितीत्यायुदात्तत्वं । अया । इदंशब्दस्य तृतीयायाः सुपा मुलुगिति
याजादेशः । अनादेशप्राप्ता हलि लोपः । पात । पा पाने । निघातः ॥

इंद्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे । ता सोमस्येह तृपतां ॥ ३ ॥

इंद्रं । अग्निं । कविऽछदा । यज्ञस्य । जूत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृपतां ॥ ३ ॥

अस्य यज्ञस्य साधनभृतस्य सोमस्य जूत्या । जूतिः प्रेरण । सोमस्तावद्यजमानं प्रेरयति । साधनमुपलभ्य
मत्साध्यकृतां यजमानः प्रवर्तत इति हि तस्य प्रेरकत्व । तया प्रेरणरूपया जूत्या प्रेरितोऽह कविच्छदा कवी-
ना स्तोत्रणामुचितफलप्रदानेनोपच्छदकाविद्रमग्निं च युवां वृणे । सोमपानार्थमिह कर्मण्यागच्छतमिति सभजे ।
ता आगतां च तापिद्रापी इह कर्मणि सोमस्य सोमपानेन तृपतां । तृप्यता ॥ इंद्र । इदि परमैश्वर्य इत्यस्माद्धा
तोर्च्छेद्राप्रति रन्त्यथातत्वेन निपातनादायुदात्तत्वं । कविच्छदा । कदि अपवारणे । अस्मात्क्रिप । सुपा
मुलुगिति सुपो डादेशः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । जूत्या । जृ इति सोमो धातुः । अस्माददात्त इत्यनुवृत्तावू
तिर्युतजूतीत्यादिना निपातनादतोदात्तत्वं । उदात्तयणो हन्यूर्वादिर्ति विभक्त्युदात्तत्वं । वृणे । वृद्ध संभक्तौ ।
श्राप्रत्ययः । टित आत्मनेपदानामिति टित्वं । निघातः । ता । सुपा मुलुगिति डादेशः । सोमस्य । पुञ् अभिपवे ।
अस्मादस्तिमुञ्जस्यधृषीत्यादिना मन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । तृपता । तृप प्रीणन । लोटि मुचादित्वात्तुमाबमः ।
निघातः ॥

तोशा वृत्रहणा हुवे सजित्वानापराजिता । इंद्रापी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृत्रऽहना । हुवे । सऽजित्वाना । अपराऽजिता । इंद्रापी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

तोशा शत्रूणां बाधकां वृत्रहणा वृत्रस्य पापस्य हंतारौ सजित्वाना समानजेतारौ परस्यापेक्षया जयशी
लावपराजिता केनाप्यतिरस्कृतां वाजमातमात्रस्यातिशयेन दातारविद्रापी युवां ज्वे । इह कर्मणि सोमपा
नार्थमहमाङ्गयामि ॥ वृत्रहणा । हन हिंसागत्योः । ब्रह्मभृणवृत्रेषु क्रिबिति क्रिप । एकाजुत्तरपदे णः । पा० ८.
४ १२ । इति णत्वं । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । ज्वे । ज्यतेर्बङ्गलं कंदसीति लुकि सति छः संप्रसारणमित्यनु-
वृत्तौ बङ्गलं कंदसीति संप्रसारणं । उवडादेशः । व्यत्ययनात्मनेपदं । निघातः । सजित्वाना । जि जये । शीङ्-
कुशिर्बहिर्जिह्विष्ठधृभ्यः । उ० ४. ११३. । इति कृनिप । कित्वाङ्गुणाभावः । पित्वात्तुगागमः । समानस्य कंदस्यमूर्धेति
समानस्य सभावः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अपराजिता । नञ्समासे तत्पुरुषे तुभ्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
इंद्रापी । देवतावृद्धे चेतुभयपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नोत्तरपदेऽनुदात्तादाविति प्रतिषेधात्समासस्वरः । वाज-

सातमा । पणु दाने । अस्माञ्जनसनखनक्रमगम इति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यादित्याकारः । अतिशायने तमञ्चति तमप । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व ॥

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इंद्राग्नी इष आ वृणे ॥५॥

प्र।वां।अर्चन्ति।उक्थिनः।नीथऽविदः।जरितारः।इंद्राग्नी इति।इषः।आ।वृणे॥५॥

हे इंद्राग्नी उक्थिनः । उक्थ शस्त्रं । तद्वतः शस्त्रिणो होत्रादयो वां युवां प्रार्चति । इह कर्मणि स्तुतिरुपाभिरुग्भिः पुत्रयति । तथा नीथाविदः स्तोत्राभिज्ञाः सामगानकुशला जरितारः स्तोत्रा उन्नावाद्योऽभिलषितफलावाप्तये युवामर्चति । अहमपीषऽन्नस्य लाभार्थमिन्द्राग्नी युवामा वृणे । सर्वतः संभजे । पूजयामीत्यर्थः ॥ वा । युष्मच्छन्दस्य द्वितीयाया पदात्परत्वाद्युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थोद्वितीया इत्यादिना वामित्यादेशोऽनुदात्तश्च । अर्चति । अर्चं पुजाया । निघातः । उक्थिन । वच परिभाषणे । पातुर्तुदिवचिरचीति कर्मणि थक् । वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारण । उक्थ शस्त्र । उक्थ चेपा ते । अत इनिठनावितोनिः । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । नीथाविदः । शीघ्र प्रापणे । इनिक्थिनीरमीत्यादिना कथन । किच्चाहुणाभावः । विद ज्ञाने । क्षिप चंति क्षिप । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । इंद्राग्नी । आमर्चतत्वादाद्युदात्तत्वं । वृणे । वृह संभक्ता । निघातः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्राग्नी नवतिं पुरो दामपत्नीरधूनुतं । साकमेकेन कर्मणा ॥६॥

इंद्राग्नी इति । नवतिं । पुरः । दामपत्नीः । अधूनुतं । साकं । एकेन । कर्मणा ॥६॥

हे इंद्राग्नी दामपत्नी । दामयत्युपक्षपयतीति दासा उपक्षपयितारः शत्रवः । ते पतयः पालका यासां ता दामपत्नीः । नवति नवतिसंख्याकाः पुर एवाविधाः शत्रूणां पुरीरकेन कर्मणैकेनवोद्योगेन युवां साकं सह युगपत अधूनुतं । अक्षपयत । ताविन्द्राग्नी आहुयामीति शेषः ॥ नवति । नवाना दशता नवभावः तिस्र प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । दामपत्नीः । दसु उपवधे । दामयतीति दासः । पचाद्यजतः । चित्त्वादंतोदात्तः । ते पतयो यासा नित्य सपत्न्यादिषु दासाश्च । पा० ४. १ ३५ १ । इत्युक्तत्वादिभाषा सपूर्वस्येति डीप । इकारस्य ञकारः । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अधूनुतं । धून् कर्पने । लङि स्वादिभ्यः श्रुः । निघातः । एकेन । इण गतो । इणभीकापाश्रन्यतिमर्चिभ्यः कर्त्तृति क्त । चित्त्वादाद्युदात्तः ॥

इंद्राग्नी अप्सस्युप प्र यति धीतयः । ऋतस्य पथ्याऽअनु ॥७॥

इंद्राग्नी इति । अप्सः । परि । उप । प्र । यति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः । अनु ॥७॥

हे इंद्राग्नी धीतयः सोमस्य धातारः पातारो होत्रादय ऋतस्य कर्मफलस्य पथ्याः पथो मार्गाननु लक्ष्मी छत्यापसोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः परि सर्वत उप प्र यति । समीपे प्रकीर्णेन वर्तते । अतः सोमपानार्थं युवामागच्छतमिति भावः । यद्वा । धीतयः स्तुतय ऋतस्य यज्ञस्य मार्गान लक्ष्मीछत्य कर्मणः परितः प्रवर्तते । अतः स्तोत्रयतया युवामागतमिति ॥ यति । इण गतो । यणादेशः । निघातः । धीतयः । धेट् पान इत्यस्मात्कर्तरि क्तिकृत्वा च सञ्ज्ञायामिति क्तच् । घुमास्थतीत्वं । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

इंद्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च । युवोरभूयं हितं ॥८॥

इंद्राग्नी इति । तविषाणि । वां । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः । अभूयं । हितं ॥८॥

हे इंद्राग्नी वां युवयोस्तविषाणि बलानि प्रयांस्यन्नानि च सधस्थानि परस्परमवियुज्य वर्तते । तथाभूयं वृष्टिद्वारा प्रेरकत्वं युवोर्युवयोरिव हितं निहितं वर्तते । तस्मात्सोमपानप्रभृतिषु सर्वकर्मस्विन्द्राग्न्योः सहैव वर्तमानत्वमिति भावः ॥ वां । षष्ठीद्विवचने वामित्यादेशः । सधस्थानि । धा गतिनिवृत्तौ । आतोऽनुपसर्गे कः । सध मादस्थयोऽकदसीति सहस्य सधादेशः ॥

इंद्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषथः । तद्वां चेति प्र वीर्यं ॥९॥

इंद्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषथः । तत् । वां । चेति । प्र । वीर्यं ॥९॥

हे इंद्राग्नी दिवो रोचना स्वर्गस्य रोचकौ प्रकाशकौ युवां वाजेषु संग्रामेषु परि भूषथः । परितः सर्वतोऽलंकृता भवथः । शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमानौ वर्तेथे । वां युवयोर्वीर्यं सामर्थ्यमिव तत्तादृशं संग्रामविजयं प्र चेति । प्रकर्षेण ज्ञापयति । यद्वा युवां वाजेषु संग्रामेषु परिभूषथः । शत्रून्परिभवथः । शेषं पूर्ववत् ॥ रोचना । क्वच दीप्तावित्यस्य अनुदात्ततश्च हलादेरिति युच् । चित्त्वादंतोदात्तः । भूषथः । भूष भूषण । निघातः । चेति । चिती संज्ञानि । अयमंतर्भावितव्यर्थः । बह्वलं कंदसीति शपो लुक् । तकारलोपश्चांदमः ॥ ॥१२॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि । तत्र प्र वो देवार्थं सप्तर्चमाद्यं मुक्तं विश्वामित्रकृत् भस्वार्थमग्निदेवता-कमानुष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः सप्त ऋषभस्वानुष्टुभमिति । विश्वामित्रपुत्र ऋषभ ऋषिः । मंडलादि-परिभाषयाग्निदेवता ॥ अग्निष्टोम इदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । पराङ्ध्वर्यावावृत्त इति खंडे सूत्रितं । प्र वो देवा-धत्वाज्यमुपसंतनुयात् । आ० ५ ९ । इति ॥ इदमेव सूक्तं प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियुक्तं । मुञ्चं च । प्र वो देवायामे कदा त इति पंच । आ० ४. १३. इति ॥ अभ्युदयेष्टी स यंतैत्यग्नेः प्रदातुर्याज्या । सूत्रितं न्व । स यंता विप्र एणां दीर्घस्ते अस्त्वंकुशः । आ० ३. १३. इति ॥

प्र वो देवायामये बर्हिष्ठमर्चास्मै । गमहेवेभिरा स नो यजिष्ठो बर्हिरा सदत् ॥१॥

प्र । वः । देवाय । अग्रये । बर्हिष्ठं । अर्चं । अस्मै । गमत् । देवेभिः । आ । सः । नः ।

यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥१॥

यजमानो होवादीन्प्रति व्रूते । हे होवाद्यो वो युष्मत्संबन्धिने देवाय द्योतमानायास्मि अस्मिन्कर्मणि स्तुत्यायापये बर्हिष्ठं वृद्धतम प्रभूतामिदं स्तुतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादि वोकथ्यजात प्रार्च । उच्चारयत । एवं स्तुतः सोऽग्निदेवभिर्यष्टव्यदेवैः सहितः स नोऽस्मान्प्रति आगमत् । आगच्छतु । आगत्य च यजिष्ठो यष्टुतमः सोऽग्निर्बर्हिरस्माभिर्वेद्यां स्तीर्णं बर्हिष्यासदत् । आसीदत् । उपाविशत् ॥ बर्हिष्ठं । बर्हिष्ठगव्दात्तुष्कंदसीत्यति-शायन इष्टन । अर्चं । अर्चं पुजाया । भावाटिकः । बह्वचनस्यैकवचनं । निघातः । गमत् । गम् गता । अस्य कदास लुङ्ङाङ्ङुट इति लोट्थं लुङ् । लृट्त्वात् त्रुरङ् । नित्य इति इतीकारलोपः । पादादित्वाच्च निघातः । यजिष्ठः । यष्टुगव्दात्तुष्कंदसीतीष्टन । तुरिष्ठमेयः स्विती तृचो लोपः । नितम्बरः । सदत् । पुर्ववत्लोडर्थे लुङ् । पट्ट विशरणगत्यवसादर्नापित्यस्य लृट्त्वाद्ङ् । निघातः ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दक्षं सचंत ऊतयः । हविष्मंतस्तमीळते तं सनिथंतोऽवसे ॥२॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दक्षं । सचंते । ऊतयः । हविष्मंतः । तं । ईळते ।

तं । सनिथंतः । अवसे ॥२॥

यस्य पूर्वमंत्रे प्रतिपादितस्याग्ने रोदसी इमे द्यावापृथिव्यां वशे भवतः । अग्नेः प्रकाशकत्वेन तदधीनप्र-काशके भवत इत्यर्थः । किंच ऊतयो यजमानस्य फलप्रदानेन रक्षितारो देवा दक्षं यस्याग्नेर्वलं सचंते सवन्ते । सचंते सवन्ते । नि० ७. २३. इति यास्कः । अग्नेर्यजमानदत्तहविषां प्रदातुत्वेन तदधीना इत्यर्थः । एवंभूतः सोऽग्निर्ऋतावा सत्यकर्मा । सत्यसंकल्प इत्यर्थः । किंच हविष्मंतः संभृतहविष्का यजमाना हविर्वह्नार्थं तमेवाग्निमीळते । स्तुतिरूपाभिर्वाग्निः पूजयति । किंच सनिथंतो धनादिभिरभिष्कृतसमवसे रक्षणाय तमेवाग्निमाश्रयते ॥ ऋतावा । ऋतशब्दात्तदस्यास्तीति कंदसीवर्णिपी वक्तव्याविति वनिप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनिपः पित्वादनुदात्तले प्रातिपदिकस्वरः । सचंते । सच समवाये । व्यत्ययेनात्मनेपदं । यद्वृत्तयो-गादनिघातः । सनिथंतः । सनिर्लभः । तमिच्छंतः । सुप् आत्मनः क्वच् । सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुवक्तव्य इति क्वाच परतः सुगागमः । क्वचः स्वरः ॥

स यन्ता विप्र एषां स यज्ञानामथा हि षः ।

अग्निं तं वो दवस्यत दाता यो वर्निता मघं ॥३॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषां । सः । यज्ञानां । अर्थः । हि । सः ।

अग्निं । तं । वः । दवस्यत । दाता । यः । वर्निता । मघं ॥३॥

विप्रो मेधावी कणाभिज्ञ सोऽग्निरपा कालापराधेन हविर्निर्वाप कृतवता यजमानाना यथोक्तकर्मप्रदर्शनेन तत्र प्रवर्तकः । अथ किञ्च यज्ञाना ज्योतिष्टोमादीना सोऽग्निर्निधता फलप्रदानेन नियामकः । हि प्रसिद्धो अत एव सवस्य नियता खलु । किञ्च सोऽग्निर्दाता ज्योतिष्टोमादिकर्मफलदाता मघ महनीय धनः । मघ रक्ता इति तन्नामसु पाठात् । तत्र वर्निता प्रयच्छन् भवति । वो युष्मत्सर्वाधन तादृशमग्नि हे अस्विजो यय दवस्यत । आहुतिप्रदानेन परिचरत । दवस्यति परिचरणकर्मा नमस्यति दवस्यतीति तन्नामसु पाठात् ॥ यता । यम उपरम इत्यस्य तच्च रूपः । अदृशानसित्यादिना अनडादेशः । चित्स्वरः । अथा । निपातस्थिति दीर्घः । दवस्यत । दव परिचरणः । तदिच्छत । सुप क्यच । तदतस्य धातोर्नाटि रूपः । दाता । हुदात्र दाने । ताच्छानिकसृज । नित्यादाबुदात्तः ॥

स नः गर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु गतंमा ।

यतो नः पुष्णवद्भुम् दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥४॥

सः । नः । गर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । गतंमा ।

यतः । नः । पुष्णवत् । वसुम् । दिवि । क्षितिभ्यः । अपःसु । आ ॥४॥

सोऽग्निर्नो हविष्प्रदातृभ्योऽस्मभ्य गतमा पणुपुत्रादिसमृद्ध्यातिशयेन सुखकराणि । गर्मशब्दो गृहवाची छाया गर्म वर्मति तन्नामसु पाठात् । तथाविधानि गृहाणि वीतये सभजनायाग्नहोत्रादिकर्मप्राप्त्यर्थं यच्छतु । ददातु । यतो यस्मादग्ने सकाशात् पुष्णवत्सर्माऽमहानभोगादिना अयं मत्प्रत्यतिशयेन वर्धमान दिवि बुभुक्षे क्षितिभ्यो भूलाकादप्स्वतरिणि च समुत्पन्न वसु तत्तत्क्षीके असाधारण्येन वर्तमान धनमा समतादुपनमति । यतोऽग्ने प्रसादात् त्रिषु लोकेषु विद्यमान धनमस्मानागच्छति सोऽग्निरिति पुष्णान्वयः ॥ वीतये । वी गति कात्यादिषु । मत्र वृषपत्तत्यादिना क्तिन । उदात्तत्वेन निपातनाददात्तः । यच्छतु । यम उपरमः । हृषगमियमा क इति मकारस्य कः । पुष्णवत् । पुष स्नेहनमचनपुरणेषु । अस्मादाणादिको नक्षप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुषः । तस्योदात्तताभावश्चादसः ॥

दीदिवांसमपूर्य वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।

ऋक्वाणो अग्निमिधते होतारं विशपतिं विशां ॥५॥

दीदिऽवांसं । अपूर्य । वस्वीभिः । अस्य । धीतिभिः ।

ऋक्वाणः । अग्निं । इधते । होतारं । विशपतिं । विशां ॥५॥

ऋक्वाण सुति कुर्वाणा शस्त्रिणो होत्रादयो दीदिवास दीप्यमानमपूर्य तेजस्वितया प्रतिक्षणमभिनव होतार देवानामाहुताहार विशा विशपति प्रजानामतिशयेन पालयितार तमपि वस्वीभिः प्रशस्ताभिरस्य धीतिभिरपि विषयसुतिलक्षणाभिर्वाग्भिः । यद्वा वस्वीभिर्वसुमन्त्रिरस्य धीतिभिरेतदुद्देशेन क्रियमाणैः कर्मभिरिधते । दीपयति । स्तोत्रकरणहविष्प्रदानादिव्यापारेण समृद्धिं कुर्वति ॥ दीदिवास । दिवु क्रीडादावित्यस्य क्लृप्तौ रूपः । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । लोपो व्योतिरिति लोपः । वस्वीभिः । वसुशब्दाद्वात्ययेन ङीन् । नित्स्वरः । धीतिभिः । धेद् पाने । क्तिच्छतौ च सच्चायामिति क्तिच् । कित्वाद् घुमास्तीति । चित्स्वरः । ऋक्वाणः ।

अचशब्दाभ्युत्थं वनिप । अयस्माद्यादित्वाङ्गसंज्ञात्वात्कुत्व । पदसंज्ञाभावाज्जत्वाभावः । इधति । विहधी दी
प्री । विरपति । परादिस्कृदसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । विगां । सार्वकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

उत नो ब्रह्मन्विष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः गोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहूतमः । शं । नः । गोच । मरुत्ऽवृधः ।

अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६ ॥

उत अपि च हे अग्ने नो यज्ञकारिणोऽस्मान् ब्रह्मन् ब्रह्मण्यस्माभिः क्रियमाणे स्तोत्रेऽविषः । स्तोत्राविषयन्यूना
तिरेकदोषो यथा न भवति तथा पालय । किंच देवहूतमो देवानामाहुतमस्त्वमुक्थेयस्माभिः क्रियमाणेष्वा
ज्यप्रउगादिशस्त्रेष्वविषः । गोपाय । किंच मरुद्वृधो मरुद्विर्वधमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्य धनश्रयाति
श्रयेन दाता त्व नोऽस्माकं श एहिकमामृप्सिक च मुखं गोच । दीपय । वर्धयत्यर्थः ॥ अविषः । अवि रचणा-
दिध्वित्यस्माद्धेति सिद्धल्लमिति सिप । अस्थार्धधातुत्वादित् । इतश्च लोप इति सिप इकारलोपः । लेटोऽडा
टावित्यडागमः । निघात । उक्थेषु । वच परिभाषणे । अस्मात्कर्मणि पानूतुर्दिवाचरिचोत्यादिना थक । कि
त्वात्सप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । देवहूतमः । हुयते । कृत् । बङ्गल कृदसीति सप्रसारणपररूपत्वे । हल इति
दीर्घः । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । गोच । श्व दीप्री । अयमतर्भावितव्यर्थः । निघातः । मरुद्वृधः । वृधु वर्धने ।
इगुपधलक्षणः कः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदातोदात्तत्वं । सहस्रसातमः । षण्णु दानं । अस्य जनसनधनक्रमगमो
विडिति विट् । विट्जनोरनुनासिकच्यत्वाकारः । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमदसु । द्युमदग्ने सुकीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितं ॥ ७ ॥

नू । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसु । द्युऽमत् । अग्ने ।

सुऽवीर्यं । वर्षिष्ठं । अनुपऽक्षितं ॥ ७ ॥

अस्मिन्सूक्ते स्तूयमान हे अग्ने सहस्रवत्सहस्रमख्योपेत तोकवत्पुत्रपात्रादिसहित पुष्टिमत्योपकृत । अनेन
शरीरस्य बीरादिद्वारा बलारोग्यप्रदं गवादिदमपलभ्यते । द्युमत दीप्तिमत । अनेन रत्नकनकादिकं परिगृ
ह्यते । सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं तत्तत्कार्येषु व्यवहारयोग्यं वर्षिष्ठमतिशयेन वृद्धं प्रभुतमत एवानुपक्षितं व्यर्थ
क्रियमाणेऽध्यनुपक्षीण । एवभूत वसु रत्नदः कपद्यादिनक्षत्राणां धनं नोऽस्माभ्य नु क्षिप्रमविलम्बेन रास्व । दस्व ॥
नू नः । अचि तुनुधमार्त्वाति दीर्घः । रास्व । रा दाने । अस्य लोटि रूपः । व्यत्ययनात्मनेपदः । अदादित्वा
च्छपो लुक् । निघात । सहस्रवत् । मादुपधाया इति मनुषो वत् । कर्दमादित्वात्प्रथोदात्तः सहस्रशब्दः ।
पुष्टिमत् । पुष पुष्टी । अस्मात् कृत् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । इत्स्वनुडभ्यामिति मनुष उदात्तत्वं । वर्षिष्ठ ।
प्रियास्थिरत्यादिना वृद्धस्य वर्षि इत्यादेशः । नित्यम् । अनुपक्षितः । नि क्षय इत्यस्य दीर्घाभावाद्भिन्नानत्व न
भर्वाति । तत्पुरुषत्वाद्ध्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ११३ ॥

आ होति इति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं । आ होतित्यनुक्रमणिकः । ऋषभस्त्विति तुशब्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य
ऋषभ ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप । अग्निदेवता ॥ एतदा होति दश सूक्तानि तृतीयाष्टमवर्जितानि प्रातरनुवाक
आश्विनशस्त्रे त्रैष्टुभे रुदसि विनियुक्तानि । अर्थतस्या इति खड्डे सूचितं । आ होति इति दशाना तृतीयाष्टम उद्ध
रेदिति त्रैष्टुभः । आ० ४ १३ । इति ॥

आ होता मन्द्रो विदथान्यस्थात्सत्यो यज्वा कवित्तमः स वेधाः ।

विद्युद्रेथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो अथेत् ॥ १ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदथानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा । कविऽत्तमः । सः । वेधाः ।

विद्युत्ऽरेथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः । शोचिऽकेशः । पृथिव्यां । पाजः । अथेत् ॥ १ ॥

ऋषभोऽपि नोति । होता देवानामाहुता मद्रः स्तोतुर्मादयिता सत्यः सत्यकर्म कवितमोऽतिशयेन मेधावी यज्ञा देवानां यष्टा वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवविधमहिमोपेतः सोऽपिर्विदधान्यस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञानास्थितः । आतिष्ठति । प्राप्नोति । किंच विबुद्धयो विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः । शोचीपि ज्वालाः केशा यस्य सः । ज्वालामयकेशोपेतः सहस्रसुत्रो बलस्य सृनुरवभृतः सोऽपिः पृथिव्यां विस्तीर्णोऽतिरिक्ते पात्रस्नेजः स्वकीया प्रभामश्रतः । अयति । प्रापयति । यद्वा पृथिव्या भूमौ वर्तमानः पात्रो बलं सेवते ॥ मद्रः । मदि स्तुतिमोदमदमप्रकातिगतिपु । अस्मात्स्फायितचीत्यादिना रक् । इदित्त्वानुम् । अस्मात् । षा गतिनिवृत्तो । ऋदसि लुङ्ङिट इति वर्तमाने लुङ् । गातिम्यति सचो लोपः । निघातः । यज्ञा । यज्ञ देवपुजा-संगतिकरणदानिपु । सुयजोर्ङ्निनिवति ङ्निप । तस्य पिच्चादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । कवितमः । कु शब्दे । कौति कृत्ये वा । अच इरिति कर्तरि भावे वा इप्रत्ययः । तमपः पिच्चादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । शोचिष्केशः । शुच दीप्ती । अचिंशुचिह्रस्वपिच्छदिच्छदिभ्य इमिरितीसिः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । बङ्ग्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अश्रतः । श्रिञ् सेवायामित्यस्य ऋदसि वर्तमाने लङ् । बङ्गलं कंदसीति शपो लुक् । सार्वधातुकगुणः । निघातः ॥

अयामि ते नमउक्तिं जुपस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहस्वः ।

विद्वाँ आ वक्षि विदुषो नि पत्सि मध्य आ वहिर्ऋतये यज्ञ ॥ २ ॥

अयामि ते । नमःऽउक्तिं । जुपस्व । ऋतऽवः । तुभ्यं । चेतते । सहस्वः ।

विद्वान् । आ । वक्षि । विदुषः । नि । पत्सि । मध्ये । आ । वहिः । उतये । यज्ञ ॥ २ ॥

ऋतावः । ऋतं सत्यभूतो यज्ञः ; तद्वन् हे अग्ने ते त्वद्विषया नमउक्तिं नमस्कारवाक्यमहमयामि । प्रेरयामि । उत्साहयामि । हे सत्यः । सहो बलं । तद्वन्नये चेतते चेतयित्र कर्मणः प्रज्ञापकाय तुभ्य नमउक्तिः क्रियते । ता जुं स्व । अस्माभिः क्रियमाणा नमस्कारोक्तिं सेवम् । किंच विद्वानानुपुष्येण देवाह्णानाभिज्ञो विदुषः कर्माभिज्ञानावति । आवह । किंच यज्ञत्र यष्टय हे अग्ने उतयेऽस्माक रक्षणाय मध्ये वहिः स्तीर्णस्य वहिषो मध्य आ निपत्ति । आ समतान्नपीद ॥ अयामि । इण गता । भावादिक । पादादित्वादिनिघातः । जुपस्व । जुपी प्रीतिसेवनयोः । तुदादिः । लोटि रूपं । निघातः । चेतने । चिती संज्ञाने । शतुर्लसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वे ततोऽतोदात्तताभावाच्चतुर्नुम इति विभक्त्युदात्तताभावः । धातुस्वरः । सहस्वः । सहोऽस्थस्येति मतुप । सकारस्य तर्मा मत्वर्थ इति भसंज्ञकत्वाद्गुर्न भवति । मादपधाया इति मतुपो बत्व । उगिदचामिति नुम । हल्च्चादिर्लोप नकारस्य मतुवसो रुगिति कत्व । आमाचितनिघातः । विदुषः । विद्व ज्ञान इत्येतस्मादुत्तरस्य शतुर्विदः शतुर्वभृगिति वय्यादेशः । भसंज्ञाया वभोः संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । पत्सि । षट् विशरणादिषु । लटि बङ्गल कंदसीति शपो लुक् । शिप्रत्ययपरत्वाभावात्सोदादेशाभावः । सदेरप्रतरिति घत्व । यज्ञत्र । यज्ञ देवपुजादिषु । अमिनजयजोत्यादिनाचप्रत्ययः । आमाचितनिघातः ॥

द्रवतां त उपसा वाजयंती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।

यत्नीमंजंति पृथ्यं हविर्भिरा वंधुरव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवतां । ते । उपसा । वाजयंती इति । अग्ने । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।

यत् । सी । अंजंति । पृथ्यं । हविःऽभिः । आ । वंधुराऽडव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजयंती वाजमन्न कुर्वणे उपसा उपासान्क्ति अहोरात्री ते त्वां द्रवता । अभिगच्छतां । त्वमपि वातस्य वायोः पथ्याभिर्मार्गिरच्छ तावहोरात्री शीघ्रमभिगच्छ । यद्यस्मात्कारणादहोरात्राग्नयोः परस्परमभिगमनेनान्योन्यसंबंधस्तस्मादहोरात्रयोः सायप्रातःकालयोः पृथ्यं पुरातनं त्वामुत्विजो हविर्भिराग्न्यादिभिः सीं सर्वतोऽंजति । सिंचति । किंच वंधुरव । यथा कूवरस्थानं परस्परसंस्तेपाद्वयोपेतं तद्वत्संस्ती तावहोरात्री दुरोणेऽस्माक गुहऽपिहीचादिकर्मसिद्धार्थमा आवृत्त्य पुनःपुनरावर्तमानां मंती तस्थतुः । तिष्ठतां ॥ द्रवतां । द्रु

गतावित्यस्य लोटि रूपं । पथ्याभिः । पथिषु साधव इत्यर्थे तत्र साधुः । पा० ४. ४. ९८. । इति यत् । नस्तद्वित
इति टिलोपः । तित्स्वरित इति स्वरितः । तस्यतुः । तिष्ठतेर्ल्युप्ति रूपं । निघातः ॥

मिचश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन् ।

यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयन्सूर्यो नृन् ॥ ४ ॥

मिचः । च । तुभ्यं । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नं । अर्चन् ।

यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नृन् ॥ ४ ॥

सहस्वो बलवन् हे अग्ने मिचश्च वरुणश्च मित्रावरुणा विश्वे मरुतः सर्वे देवाश्च तुभ्यं त्वदर्थं सुम्नं स्तोत्र-
मर्चन् । वहति । यद्वा सर्वे देवासुभ्यं त्वां सुम्नं सुखिनार्चन् । पुजयन्ति । यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्र हे अग्ने सूर्यः
सुष्ठु अर्थः स्वामी यद्वा सर्वातर्यामितया सुष्ठु प्रेरको यद्वा सूर्यः शोभनवीर्योऽभि क्षितीः । क्षितिशब्दो मनुष्य-
वाची विशः क्षितय इति तन्नामसु पाठात् । मनुष्यान्भिनक्ष्य नृन् मार्गप्रदर्शकत्वेन नेतृन् आत्मनो रश्मिन्
प्रथयन्मर्वतो विस्तारयन्स्त्वं शोचिषा दीप्त्या समानः सन् तिष्ठाः । तिष्ठसि । तस्मादेते देवाः पुजयन्तीति ॥
अर्चन् । अर्चं पूजायामित्यस्य लङि रूपं । अडभावम्कांदसः । तिष्ठाः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिटि रूपं ।
यद्योगादनिघातः । पाश्चेत्यादिना तिष्ठादेशस्यानुदात्तत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । सूर्यः । राजसुयसूर्येति
कथं तत्वेन निपातनात्सर्वार्थाः सिद्धा भवन्ति ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यस्मि देवानस्नेधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥ ५ ॥

वयं । ते । अद्य । ररिम । हि । कामं । उत्तानऽहस्ताः । नमसा । उपऽसद्य ।

यजिष्ठेन । मनसा । यस्मि । देवान् । अस्नेधता । मन्मना । विप्रः । अग्ने ॥ ५ ॥

हे अग्ने उत्तानहस्ता हविःस्वीकरणादुत्तानपाणयो वयं कामं कमनीयं पुरोडाशादिहविस्ते तुभ्यमद्येदा-
नीमस्मिन्कर्मणि ररिम । दद्यः । नमसा नमस्कारणोपसद्य प्रसन्नो भूत्वा यजिष्ठेन यष्टृतमेन यागिच्छावता
मनसांतःकरणेन देवान्यक्षि । यजनीयान्देव । यज । पुजय । किंच विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञस्त्वमस्नेधताचीणेन
प्रभृतेन मन्त्रेणा मंतव्येन स्तोत्रेण देवान्पुजय ॥ अद्य । सद्यः परस्परार्थेपम इत्यादिना निपातितः । अंतोदात्तश्च ।
ररिम । रा दान इत्यस्य वर्तमाने लिटि परस्मैपदान् । णल्लुः । पा० ३. ४. ८२ । इत्यादिना मसो मादेशः ।
क्रादिनियमादिडागमः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । हियोगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इतीटो
ऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । उपसद्य । षट् विशरणगत्यवसादनेषु । अस्य क्ता । समासेऽनञ्पूर्वे क्तो ल्यबिति ल्यप ।
लित्स्वरः । यक्षि । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । लोटि बहुलं कृंदसीति शपो लुक् । पत्वकत्वे । सिपो
ह्यादेशाभावम्कांदसः । अस्नेधता । सिधिः क्षयार्थः । तत्पुरुष इति नञ्स्वरः ॥

त्वद्धि पुत्र सहसो वि पूर्वीर्देवस्य यंत्यूतया वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयिं नोऽद्रोघेण वचसा सत्यमग्ने ॥ ६ ॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पूर्वीः । देवस्य । यन्ति । ऊतयः । वि । वाजाः ।

त्वं । देहि । सहस्रिणं । रयिं । नः । अद्रोघेण । वचसा । सत्यं । अग्ने ॥ ६ ॥

सहसः पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने देवस्य देवनशीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यजमानस्य त्वत् त्वत्तः सकाशा-
त्पूर्वीः प्रभृता ऊतयो विघ्नपरिहारेण कर्मपरिपालनादिरूपा रक्षा वि यन्ति हि । विविधं गच्छन्ति खलु ।
तमिमं यजमानं प्राप्नुवन्ति । तथा वाजा भ्रान्ति विद्यन्ति । एनं यजमानं प्राप्नुवन्ति । किंच हे अग्ने त्वं सहस्रिणं

सहस्रसंख्याक रयि धन नोऽस्मभ्य देहि । तथाद्रोघेण द्रोहरहितेन पापशून्येन वचसा वाक्येन युक्तं सत्त्वं
सत्यशीलं सन्निधिं प्रवर्तमानं पुत्रं च देहि । प्रयच्छ ॥ त्वत् । युष्मच्छब्दस्य पंचम्येकवचने त्वाददेशः । ङसरेकव-
चनस्य च । पा० १ ५ ३२ । इत्यदादेशः । एकादेशस्वरः । पुत्रं सहस्रः । परमपि वदसीति परांगवज्ञावाहूयोः
सर्वानुदात्तत्वं । देहि । इदानीं दान इत्यस्य लोटि घुसोरुदाविति धातोरत्वमभ्यासलोपश्च । निघातः ।
अद्रोघेण । द्रुह जिघासाया । घञ । द्रोघः । पकारश्चादसः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ॥

तुभ्यं दष्टा कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अध्वरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरथस्य बोधि सर्वं तदग्रे अमृत स्वदेह ॥ १ ॥

तुभ्यं । दष्टा । कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अध्वरे । अकर्म ।

त्वं । विश्वस्य । सुरथस्य । बोधि । सर्वं । तत् । अग्रे । अमृत । स्वद् । देह ॥ १ ॥

दष्टा समुद्रतया सामर्थ्योपेत कविक्रतोऽतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेत सर्वज्ञ देव दीप्यमान हे अग्ने मर्तासो
यजमाना वयं तुभ्यं त्वदर्थं यानीमा यानीममानि हवीषध्वरं यज्ञेऽकर्म । हविस्त्यागमकार्प्यं । त्वं च सुरथस्य
शोभनधानोपेतस्य विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य बोधि । गोपायिता भवामीति बुध्यस्व । हे अमृत मरणधर्म-
रहितताय इहास्मान्कर्मण्यस्माभिर्देन तत्सर्वं हविः स्वद् । आस्वादय ॥ अकर्म । इच्छन् करण इत्यस्य लङि
वदस्युभयर्थेति मम आर्धधातुकत्वेन ङित्वाभावाद्गण । यद्वत्तयोगादनिघातः । बोधि । बुध अवगमने ।
तदसि लुङिति लोट्यर्थे लुङ् । तिडा तिडो भवतीति सिपस्मादेशः । दीपजनबुध्यादिना कर्तरि चिण् ।
चिणो लुङिति तप्रत्ययस्य लोपः । अङ्भावात्कादसः । स्वद् । स्वद् आस्वादेन । अतर्भावितव्यर्थः । लोटि
रूप । निघातः ॥ ॥ १४ ॥

१५ पाजसा पृथुर्नाति मघर्चं ततीयं सूक्तं कतगोत्रोत्पन्नोत्कीलस्वार्थं वैपुभमाग्नेय । अत्रियमनुक्रमणिका ।
वि पाजसा काव्य उत्कीलस्त्विति । कतगोत्रोत्पन्न उत्कीलो नाम ऋषिः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोरा ह्येति-
त्यादिसूक्तदशकं विनियुक्तं तत्रैव च द्वितीयं सूक्तं ॥

वि पाजसा पृथुना शोणुचानो बाधस्व द्विषो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं मुहवस्य प्रणीतौ ॥ १ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । शोणुचानः । बाधस्व । द्विषः । रक्षसः । अमीवाः ।

सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्यां । अग्नेः । अहं । मुऽहवस्य । प्रऽनीतौ ॥ १ ॥

उत्कीलः स्तोति । हे अग्ने पृथुना त्रिमीशेन पाजसा तेजसा शोणुचानोऽत्यर्थं दीप्यमानस्त्वं द्विषः कर्मा
नुष्ठानविप्रकारिणः शत्रून् वि बाधस्व । विशेपेण नाशय । तथामीवा रोगराहित्येन सामर्थ्योपेतानि रक्षसः ।
उभयत्र मुख्यतयः । तानि रक्षसि बाधस्व । कर्मविघ्नकारीणि तान्यपनुदस्व । यद्वामीवा अभिमुख्येना
गमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्च बाधस्व । सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनमुर्वहतोर्वहतो महतः शत्रुविजयेन
प्राप्तमहिम्नं मुहवस्य मुष्माह्वानोपेतस्यापि । शर्मण्यस्माकं मुर्वहता प्रणीता उत्तरवैद्यादिस्थानेषु प्रणयने । प्रक्षेपेण
नयनं तत्र तच्चानीयं प्रक्षेपः । एवमिति तत्र प्रणयनेऽहं स्या । अपिप्रणयनपूर्वकं क्रत्वनुष्ठाने भवेयं ॥ पाजसा । पा
रक्षणे । अमुन्नित्यनुवृत्ता पार्तर्वलं जुट् चेत्यमुन । जुडागमः । नित्वादायुदात्तः । पृथुना । प्रथ प्रस्थाने ।
उदित्यनुवृत्तां प्रथिमादिभिराज्ञा संप्रसारणमित्युप्रत्ययः । तत्संनियोगेन संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । शोणुचानः ।
शुच दीप्तावित्यस्य यङ्लुकि गूणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गूणः । व्यत्ययेन शानच् । चर्करीतस्यादादिवज्जा-
वाच्यपो लृक् । चित्वादातोदात्तत्वं प्राप्तऽभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं । बाधस्व । बाध लोडन इत्यस्य लोटि
रूप । पादादित्याग्निघाताभावः । सुशर्मणः । शृ हिंसाया । दुःखं शृणातोर्त्याणादिकी मनिन् । सोर्मनसी
इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्या । अस भुवीत्यस्य लिङि यामुट् परस्मैपदेष्वित्यादिना यामुट् । लिङः सलोप इति
सलोपः । यामुटो ङित्वात् शसोरलोपः । निघातः ॥

त्वं नो अस्या उषसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वा मुजात ॥२॥

त्वं । नः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । त्वं । सूरः । उतऽइते । बोधि । गोपाः ।

जन्मऽडव । नित्यं । तनयं । जुषस्व । स्तोमं । मे । अग्ने । तन्वा । मुऽजात ॥२॥

हे अग्ने त्वमस्या अयं वर्तमानाया उषसो व्युष्टौ व्युक्तेने प्रकाशने सूर सूर्य उदिते च सति नोऽग्निहोत्रा-
दिर्कर्मणि प्रवृत्तानामस्माक गोपा गोपायिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व । केचित्सूर्यादयात्यागमिहोत्र जुहुति
केचिदुदिते तस्मिन्नुहुति । तेषामुभयेषा पालयिता भवेत्यर्थः । तन्वा मुजात ज्वालापरिवृतेन शरीरेण मुष्टु
जात देदीप्यमान । अथवा तन्वा मुजात आत्मनैव मुजातः स्वयभूरित्यर्थः । तादृशस्त्व मे मदीय स्तोम वि-
वृत्यंचदशादिलक्षण स्तोत्र नित्य जुषस्व । तत्र दृष्टातः । जन्मेवेति । यथा जन्म जनकः पितरसं तनयं पुत्र
परिष्वगादिभिः सेवते तद्वदस्माभिः क्रियमाणमिमं सेवस्व ॥ व्युष्टौ । उच्छी विवासे । तसो विवास्थतेऽनयेति
करणे क्तिन् । ब्रह्मादिना पत्नं । तादां च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतित्स्वरत्न । गोपाः । गुपु रक्षणे ।
गुपुधूपविच्छिर्षणपनिभ्य इत्यायप्रत्ययः । तदतादातोः । क्लिप । अतो लोप इत्यकारलोपः । लोपो व्योरिति
यलोपः । धातुस्वरः । जुषस्व । जुपी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूपः । निघातः ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वग्ने अरुषो वि भाहि ।

वसो नेषि च पर्षि चात्यंहः कृधी नो राय उगिजो यविष्ठ ॥३॥

त्वं । नृऽचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृष्णासु । अग्ने । अरुषः । वि । भाहि ।

वसो इति । नेषि । च । पर्षि । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उगिजः । यविष्ठ ॥३॥

वृषभ कामाना वर्षतेर्हे अग्ने नृचक्षा नृणा मनुष्याणां शुभाशुभकर्मणोर्दृष्टा कृष्णासु रात्रिष्वरुष आरोच-
मानस्त्वमनु अनुक्रमेण पूर्वीर्बह्वीर्ज्वाला वि भाहि । विशेषेण प्रकाशय । वसो सर्वस्य प्रकाशप्रदानेन स्वस्व
स्थानेषु वासयितरये त्व नोऽस्मान्नेषि । कर्मनरूपफलानि च प्रापय । अहोऽस्माक दारिद्र्यलक्षणं पापमतिपर्षि
च । अतिपारय । निवारयेति यावत् । किंच यविष्ठ युवतम हे अग्ने नोऽस्मान्नाये धनायोगिजः कामयमा-
नामृष्टाधि । कृष । अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्तकामान्कर्तव्यर्थः ॥ नृचक्षाः । चक्षिद् व्यक्ताया वाचि । अयमत्र
दर्शने वर्तते । अमुन्नित्यनुवृत्तां चक्षिर्बलं शिञ्चत्यमुन । शिद्वद्वावात् ख्यात्रादंशाभावः । कृदुत्तरपदप्रकृतित्स्वरः ।
वृषभ । वृषु सेचने । अर्भाजित्यनुवृत्तां ऋषिवृषिभ्या किदित्यभच । कित्वाङ्गुणाभावः । अपादादित्वान्निघातः ।
पूर्वीः । पुरुषब्दस्य वीतो गुणवचनार्दाति डीप । आग्रस्योकारस्य दीर्घश्चादसः । प्रत्ययस्वरेणातोदात्तः ।
भाहि । भा दीप्ता । अतर्भाषितव्यर्थः । लोटि रूपः । वसो । वस निवासे । उरित्यनुवृत्तां शृम्बृस्त्रिह्रिचथ्यसिब-
सीत्यादिना उप्रत्ययः । पादादित्वान्न निघातः । पाठिकमादुदात्तत्वं । नेषि । णीञ प्रापणे । कृदसि लोटि
लट् । बङ्गलं कृदसीति शपो लुक् । आमचित् पूर्वमविद्यमानवदित्यामचित्स्वाविद्यमानवत्त्वेन पादादित्वान्न
निघातः । पर्षि । पृ पालनपुरणयोः । चादिपु चति न निघातः । कृधि । हुक्कञ् कारण इत्यस्य लोटि सेह्य-
पिञ्चेति हिरादेशः । तस्य शृशृणुपृष्ठवृथ्श्चकृदसीति धिरादेशः । बङ्गलं कृदसीत्युप्रत्ययस्य लुक् । पादादित्वान्न
निघातः । राये । रा दाने । रातर्ङिरिति ईप्रत्ययः । ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं । उगिजः । वश
कांती । वशेः किञ्चितीजिप्रत्ययः । कित्वात्सप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ । युवशब्दादतिशायन इष्टप्रत्ययः ।
खूलदूरयुवेत्यादिना यणादेः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः । आमचित्त्वान्निघातः ॥

अषाहो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा संजिगीवान् ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहत्तः सुप्रणीते ॥४॥

अषाऽहः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । संऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीते ॥४॥

हे अग्ने अषाऽहः शत्रुभिरसोढोऽपराजितः । स्वयं शत्रुञ्जयतीत्यर्थः । वृषभः कामानां वर्षयिता एवंभूतस्त्वं विश्वाः सर्वाः पुरः शत्रुणा पुरीः साभगा तवत्वानि शोभनान्युत्तमानि धनानि च संजिगीवान् सम्यग्जयन् दी-
दिहि । सर्वतो ज्वालाभिर्दीप्यस्व । सुप्रणीते शोभनप्रणयन जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने बृहत उपदिष्टातिदिष्टद्वि-
विधतिकर्तव्यताकलापेन महत् । पायोऽन्तर्फलप्रदानेन रक्षकस्य प्रथमस्य मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य । एष वाव
प्रथमो यज्ञो यज्ञानां यज्यतीतिष्टोम इति श्रुतः । तादृशस्य ज्योतिष्टोमाख्यस्य यज्ञस्य नेता हविर्वह्नदेवता-
ह्नाग्रादिक्रियायां निर्वाहको भव ॥ अषाऽहः । पह मरण इत्यस्य निष्ठायां हो ढ इति ढकारः । झषस्तथोर्धोऽध
इति क्तस्य धकारः । पुंत्वेन ढ । ढलोपे कृते ढलोपे पूर्वस्य दीर्घ इति दीर्घः । आत्वाभावश्चादसः । सहः साङ्गः
स इति सकारस्य मूढन्यादेः । अय्ययपुर्वपदप्रकृतिस्त्वरः नञ्स्वरः । वृषभः । वृष सेचने । ऋषिवृषिभ्यां किदित्य-
भच् । चित्स्वरः । दीदिहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमैकवचने संज्ञापूर्वको विधिरनित्य
इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । सर्वे विधयश्च कदसि विकल्प्यत इति पूर्वत्रासिद्धमित्यस्याप्रवृत्तां परत्वात्तलि चेति
दीर्घत्वः । पञ्चाद्वलोपः । साभगा । सुभगात्मन् इत्युद्गात्रादिषु पाठाद्वावार्थेऽञ् । ह्रस्वगसिधत् इति पूर्वपदस्य वृद्धिः ।
उत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति सर्वविधीना कदसि विकल्पितत्वात् । सुपा मुनुगिति सुपो ङादेशः । तेन च सौभा-
ग्येन धनान्युपलभ्यते । त्रित्वादायुदात्तः । संजिगीवान् । जि जये । कदसि लिट् । तस्य क्तसुः । सन्निटोर्जेरिति
कवर्गादेशः । प्रथयस्वरः । दीर्घश्चादसः । पायोः । पा रक्षणे । छवापाजिमीत्यादिना उणप्रत्ययः । आतो
युक् चिण्कृतोरिति युगागमः । प्रथयस्वरः ॥

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुरुणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।

रथो न सस्त्रिभिर्वक्षि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥५॥

अच्छिद्रा । शर्म । जरितरिति । पुरुणि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।

रथः । न । सस्त्रिभिः । अस्त्रिभिः । वाजं । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥५॥

जरितः सर्वस्य जगतोऽतकाले जरयित्वे अग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतो दीद्यानः मन्तेजसा प्रकाशमानस्त्व
देवान् यष्ट्यान्देवान् अक्षाभिलक्ष्य तदङ्गशेन क्रियमाणानि पुरुणि शर्म स्वर्गादिमुखसाधनभूतान्यपिहोत्रा
दीनि कर्माण्यच्छिद्रा अच्छिद्राणि कुरु । कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन संपूर्णानि कुरु । किंच हे अग्ने त्वं सस्त्रिः
सन्निहः स्वकीय सततगमन सन्निरुध्य हविष्प्रक्षेपपर्यंतमत्र वर्तमानस्त्व वाजं नोऽस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षणा-
मन्नमभि देवानभिलक्ष्य वक्षि । वह । प्रापय । तत्र दृष्टातः । रथो न रथ इव । यथा रथो धान्यादिकमुद्धा
तत्प्राप्तिमिन्न प्रापयति तद्वत् । किंच त्वमग्ने रोदसी यावापुष्टिर्था सुमेके शोभनरूपोपेतं स्वकीयप्रभाभिः प्रका-
शयुक्ते कुरु ॥ दीद्यानः । दीदेतिः दीप्तिर्कर्म । तस्माच्छानच । अभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं । सुमेधाः । नि-
त्यमसिच प्रजामेधयोरित्यसिचप्रत्ययः । बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । सस्त्रिः । षस स्वप्ने ।
अस्मादीणादिको निन । नित्वादायुदात्तत्वं । वक्षि । वह प्रापणे । अस्य लोटः सिपि बह्वल कदसीति शपो
लुक् । ढत्वकत्वं । हिरादेशश्चादसत्वात् न भवति । निघातः ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोधे ।

देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परि ष्ठात् ॥६॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुदोधे इति सुऽदोधे ।

देवेभिः । देव । सुऽरुचा । रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुऽमर्तिः । परि । ष्ठात् ॥६॥

बुधम कामानां वर्धितर्हे अये त्वं नोऽस्माकं प्रपीपय । अभिलषितफलानि वर्धय । वाजानम्रानि च जिवन् । प्रयच्छ । किंच देव दीप्यमान हे अये सुखचा शोभनदीप्या बचानः शोभमानस्त्वं देवेभिर्यजनीयदेवैः सहितोऽस्माकं रोदसी इमे व्यावापृथिव्यौ सुदोघे वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानेन सुष्ठु दोग्ध्रीं कुरु । तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिर्दुष्टबुद्धिप्रयुक्तोऽभिभवो नोऽस्मान् मा परि घात । परितो मा गच्छतु ॥ पीपय । पा पात्र इत्येतस्य स्थितस्य लुङि चङि द्विवचनाभ्यासदीर्घा । सिप्पे लोपस्कादसः । जिवन् । इवि जिवि धिवि प्रीणनार्थाः । एतस्य लोटि इदि-त्वानुम । शप । अतो हेरिति हेर्लुक् । आमंभितस्याविद्यमानवत्त्वेन अतिङ् उत्तरत्वाभावात्त निघातः । सुदोघे । दोहनं दोषः । भावे घञ् । कुल्वं कादसं । आयुदानं ब्रूच कंदसीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुर्मतिः । मनु अवबोधने । मन्वत इति मतिर्बुद्धिः । कर्तेरि क्तिच् । दुष्टा बुद्धिः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ति ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ७ ॥

इळा । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७ ॥

उतो पितृभ्यामित्यस्त्रिन्वर्गे व्याख्यातेयमुक् ॥ १५ ॥

अयमपिरिति चतुर्थं षड्वचं सूक्तमायेयं । अत्रानुक्रमणिका । अयमग्निः षट् प्रागार्थमिति । उत्कीलस्त्विति तुशब्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य स एव ऋषिः । अत्र विषमसंख्यानामृचां बृहती कृंदसृतीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । समसंख्यानां तु सतीबृहती प्रथमतृतीयपादयोर्द्वादशाक्षरत्वात् । उक्तं च । अयुर्जा जागर्ता सतीबृहतीति ॥

अयमग्निः सुवीर्यस्येशे महः सौभगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमंत ईशे वृचहथानां ॥ १ ॥

अयं । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य ।

रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमंतः । ईशे । वृचऽहथानां ॥ १ ॥

उत्कीलः स्तौति । अयं यजनीयत्वेनांगुल्या निर्दिश्यमानोऽग्निः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्योपेतस्य महो महतः सौभगस्य सौभाग्यस्येशे । ईष्टे । ईश्वरो भवति । सर्वस्य बलारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात् । तथा गोमतो गवादिपशुयुक्तस्य स्वपत्यस्य शोभनापत्यस्य रायो धनस्येशे । ईष्टे । पुत्रपुत्राद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसंपादकत्वेन तत्स्वामित्वात् । तथैवंभूतोऽपिर्वृचहथानां । हननं हथः । शत्रुभूतपापविनाशनानामपीशे । ईष्टे । त्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्प्रसादात्पापक्षयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ईशे । ईश ऐश्वर्ये । अदादि-त्वाच्छपो लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । पादादित्वाद्निघातः । सौभगस्य । सुभगस्य भावः सौभगं । उन्नादादित्वादञ् । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वाद्ब्रह्मगेत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदवृद्धेरभावः । रायः । ऊडिदमित्यादिना विभक्त्यदात्तत्वं । ईशे । निघातः । रूपत्यस्य । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । वृचह-थानां । वृत्तु वर्तने । अस्मात् स्थायित्वं चिन्वीत्यादिना रक्तप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । हन हिंसागत्योरित्यस्मात् हनिकृषिनीरमिकाशित्य इति कथन् । कित्वाद्गुणसिकलोपः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

इमं नरो मरुतः सश्वता वृधं यस्मिन्नायः शेवृधासः ।

अभि ये संति पृतनासु दृढ्यौ विश्वाहा शत्रुमादुभुः ॥ २ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सश्वतः । वृधं । यस्मिन् । रायः । शेऽवृधासः ।

अभि । ये । संति । पृतनासु । दुऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुं । आऽदुभुः ॥ २ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे मरुतो देवा यूयं वृधं पशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिः स्तूयमानमिममपिं सञ्चत । हविरानयनार्थं सेवध्वं । कीदृशोऽप्रित्याकाचायामाह । यस्मिन्देवे रायो धनानि श्रेवृधासो दानभोगा-
द्युपयोगेन मुखस्य वर्धकानि संति । ये च देवाः पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संयामेषु दृढो दुष्टध्यानोपेता-
नात्मनो हिंसकाश्च वृत्रभिसंति । अभिभवति । ये च विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्नखडे काले तस्मिन्सर्वदा
शत्रुमात्मनो द्वेष्टारमादभुः । आदभुवन्ति । हिंसन्ति । एवभूतास्ते सर्वे मरुतो यूयं तमिममपि सेवध्वमिति
पूर्वणान्वयः ॥ सञ्चत । पञ्ज संग इत्यस्माज्जोऽटि रूप । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । निघातः । श्रेवृधासः ।
वर्णव्यत्ययः । श मुख वर्धयतीति । असुन्नित्यमुन । गुणाभावप्रकादसः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं
चेत्याणादिकमुवाच पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संति । अस भुवि । दृढः । धी चितायां । अन्यभ्योऽपि दृष्टत इति
क्रिय । दृशिद्यहणात्मप्रसारणं । दूरो दाशनाशदमध्यपूत्र वक्तव्यमुत्तरपदादेश्य एत्वमिति जत्वटत्वे । कंदस्यु-
भयर्थेति शसीयडादेश बाधित्वा यणादेशः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरिणां तोदात्तः । शसः सुप्तादनुदात्तत्वे कृते
उदात्तस्वरितयोर्यण इति शसः स्वरितत्वं । आदभुः । दन्भु दंभे । अस्माज्जित्युसि रूपं । अथिग्रथिर्दभिस्वञी-
नामुपसंस्थानमिति किङ्क्षावादानुनासिकलोपः । द्विचनप्रकरणे कंदमि वेति वक्तव्यमिति द्विचनभावः ।
यद्वत्तथोगादनघातः । संति शिष्टस्वरो वलीयानिति प्रत्ययस्वरः ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीढो अग्ने सुवीर्यस्य ।

तुविद्युन् वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥३॥

सः । त्वं । नः । रायः । शिशीहि । मीढः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।

तुविऽद्युन् । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अन्मीवस्य । शुष्मिणः ॥३॥

हे अग्ने स तथाविधम्वं नोऽस्मान्नायः । तृतीयार्थे पृष्टी । धनेन शिशीहि । तीक्ष्णान्कुर । अस्मान्धनसमु-
द्गान्कुरु । किंच तुविद्युन् बह्वधनोपेत अत एव मीढो मीढ्वन कामाना सेक्तः हे अग्ने त्व वर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्य
प्रभृतस्य प्रजावतोऽपत्ययुक्तस्यानमीवस्यारोग्यहंतोरत एव शुष्मिणो बलहंतोः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्ययुक्त-
स्यान्नस्य संबन्धिनोऽस्मान्कुरु । यद्वा । एतत्सर्वं विप्रपणतया योजनीयं । एताः पञ्चसूतीयार्थे । एतदुक्तं भवति ।
धनेनापत्यारोग्यशरीरबलान्पतनान्नान्नास्मान्समृद्धान्कुरुवन्ति ॥ शिशीहि । शिश् निशान इत्यस्य लोटि बह्वन्
कंदसीति विकरणस्य युः । वा कंदसीति विकल्पेन हिन्वादिङितश्चेति हेधिरादेशो न भवति । दीर्घप्रकादसः ।
निघातः । मीढः । मिह मेचन इत्यस्य कसो दाशान साङ्गान मोढाश्चेति निपातनात् हत्व उपधादीर्घश्च ।
संबुद्धो नमि कृते हल्ङादिलोपि संयोगातलोपि च कृते मतुवसो हः संबुद्धो कंदसीति हः । पादादित्वादा-
द्युदात्तः ॥

चक्रियो विश्वा भुवनाभि सान्महिश्चक्रिदेवेष्वामि दुवः ।

आ देवेषु यतते आ सुवीर्य आ शंस उत नृणां ॥४॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । सान्महिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।

आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्य । आ । शंस । उत । नृणां ॥४॥

योऽयमपिचक्रिः सर्वस्य जगतः कर्ता स च विश्वा भुवना विश्वानि भुवनान्यभि अभिविशति । तत्सृष्ट्वा
तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः । चक्रिः कर्ता सोऽग्निः सासहिः पुरोडाशादिहविर्भारमहनशीलः सन् दुवोऽस्मा-
भिर्दत्त हविर्देवेषु यजनीयदेवेष्वामि । आनयति । स चाग्निदेवेषु देवनशीलेषु सौतुष्वामि यतते । अभिमुख्येन
गच्छति । यद्वा विश्वानि भुवनानि चक्रिभिसासहिरभिवनशीलः । आकारश्चार्थः । देवेषु च दुवः परिचरणां
चक्रिः कर्ता । य एवंभूतः स आयतत इत्यादि पूर्ववत् । उत अपि च नृणां यज्ञस्य नेतृणां शस्त्रिणां शंसि । शंसनं
शंसः शस्त्र । तस्मिन् सोऽग्निरागच्छति । तथा नृणां मनुष्याणां सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतयुद्धे तद्ब्रह्मणार्थमाग-
च्छति । अनयाधेः सर्वव्यापकता प्रतिपादिता भवति ॥ चक्रिः । जुह्व करणे । आदृगमहनजनः किंकिरी सिद्ध

चेति किमर्थयः । लिङ्गज्ञावाहिवचनं । किञ्चाहुणाभावः । नित्स्वरः । मासहिः । यह मर्षण इत्यस्माद्यङन्ता
त्सहिवहिचलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिनी । पा० ३. २. १७१. ४. । इति किः । प्रत्ययस्वरः । यतते । यती प्रयति ।
यदुत्तथोगादनिघातः । शंसे । भावे घञ् । नित्स्वरः । नृणां । नृ चेति विकल्पेन दीर्घाभावः । नामन्यतरस्या
मिति विभक्तैरुदात्तत्वं । विश्वेत्यादिषु न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

मा नो अग्नेऽमृतये मावीरतायै रीरधः ।

मागोतयै सहसस्युत्र मा निदेऽप द्वेषांस्या कृधि ॥ ५ ॥

मा । नः । अग्ने । अमृतये । मा । अवीरतायै । रीरधः ।

मा । अगोतयै । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषांसि । आ । कृधि ॥ ५ ॥

सहसस्युत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं नोऽस्मान् अमृतये शत्रुभूताय दारिद्र्याय मा रीरधः । ससिद्धान्विषय
भूतान्मा कुरु । तथावीरताया अपुत्रतायै । अवीरशब्देन तद्वान लक्ष्यते । वीरस्य भावो वीरता । न वीरता
अवीरता । तस्यै । अस्मान्पुत्रताया विषयभूतान्मा कुरु । तथा त्वमस्मान्गोतयै गवादिपशुसंपत्त्यभावस्य वि-
षयभूतान्मा कुरु । किञ्चास्मात्त्रिदं निदाया विषयभूतान्मा कुरु । मा विधिहि । तथा त्व द्वेषांसि कर्मापराधनि-
मित्तान् द्वेषाद्यापाकृधि । अपाकुरु । निवारय ॥ अवीरतायै । वीरा अस्य संतीरति वीरः । अग्नादित्वादच ।
तस्य भावो वीरता । तस्य भावस्त्वतलाविति तत्त्वं । न वीरता अवोरता । नअ स्वर प्राप्त परादिस्कन्दमि-
बङ्गलमिति नञुत्तरस्यादेरुदात्तता । रीरधः । राध साध संमिही । अस्मागयताक्कादमे लुडि गिथिद्रुमुभ्य
इति च्लेङादेशः । गोरनिटीति शिलोपः । गी चक्षुपधाया इत्युपधाङ्भ्यः । चडीति द्विवचन । सन्वल्घुनि
चङपर इति सन्वद्भावः । सन्वत इत्यभ्यासस्त्वत्वं । तस्य दीर्घो लघोरिति दीर्घः । न माङ्गो ग इत्यङभावः । नि-
घातः । अगोतयै । गोशब्देन गोमान लक्ष्यते । न गौरगाः । अगोर्भावोऽगोता । तस्य भाव इति तत्त्वं । लि-
ट्स्वरः । सहसस्युत्र । सुवार्मावर्त परागवत्स्वर इति परागवद्भावात्सहसस्युत्र इत्यतथोः सर्वानुदात्तत्वं । निदे ।
निदि कुत्साया । अस्मात्पदादित्वाङ्गावि क्लिप । अनित्यमागमशासनमिति नुमभावः । सावकाच इति विभ-
क्तैरुदात्तता ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे ।

सं राया भूयसा मृज मयोभुना तुविद्युम्न यणस्वता ॥ ६ ॥

शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।

सं । राया । भूयसा । मृज । मयःऽभुना । तुविऽद्युम्न । यणस्वता ॥ ६ ॥

सुभग शोभनधनोपेत हे अग्ने त्वमध्वरऽस्माभिः क्रियमानेऽस्मिन्नपिष्टोमादिकर्मणि बृहतो महतः प्रभूतस्य
प्रजावतोऽपत्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य शग्धि । ईशिपे । तादृशमन्नमस्मिन्नध्वरऽस्मभ्य देहि । किञ्च तुविद्युम्न
बङ्गधनयुक्त हे अग्ने मयोभुना । मय इति सुखनाम श्रेष्ठ । मय इति तन्नाममु पाठात् । तद्धानाद्युपयोगेनृतया
सुखस्य भावकेनात एव यणस्वता कीर्तमता भूयसातिप्रभूतेन रार्थविवेधेन धनेनास्मान्सृज । संयोजय ॥
शग्धि । शक् शक्तावित्यस्य लोटि बङ्गलं कृदसीति विकरणास्य लुक् । ङङ्गल्भ्यो हेर्धिरिति धिरादेशः । हेरपि-
त्वाङुदात्तता । राया । ऊङिदमिति विभक्तैरुदात्तत्वं । भूयसा । बङ्गशब्दात् द्विवचनविभक्त्योपपद इतीयसुन ।
बहोर्लोपो भू च बहोरितीयसुनः सर्वस्य लोपे प्राप्त आदेः परस्य । पा० १. १. ५४. । इति प्रत्ययस्यादेर्लोपो
बहोर्भूरादेशश्च । नित्स्वरः । सृज । सृज.विसर्गे । तुदादिः । लोटि रूप । निघातः । मयोभुना । भू सत्ताया-
मित्यस्मादीणादिको बुप्रत्ययः । तुविद्युम्न । पादादित्वादनिघातः ॥ ॥ १६ ॥

समिध्यमान इति पंचर्चं पंचमं सूक्तमायेयं त्रैपुमं वैश्वामित्रस्य कतस्वार्थं । तदुक्तं । समिध्यमानः पंच कतो
वैश्वामित्रस्त्विति ॥ आ होतित्यादिसूक्तदशकस्य विनियोग उक्तः प्रातरनुवाकाश्चिनशश्चथोरिति । तथेदं चतुर्थं ।

वाजपेये बार्हस्पत्ये चरावपि मुदीतिमिति स्विष्टकृतो याज्या । वाजपेयेनेत्यादिखंडे सूचितं । अपिं मुदीतिं
मुदृशं गृणत इति संयाज्यं । आ० ९ ९ । इति ॥

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः ।

शोचिर्ध्वेगो घृतनिर्णिक्पावकः सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान् ॥१॥

संऽइध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सं । अक्तुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।

शोचिऽकेशः । घृतऽनिर्णिक् । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥१॥

कतः स्नाति । धर्म । धारणाद्धर्म । अयेर्यज्ञनिर्वाहकतया तद्वारकत्वाद्धर्मायि । तथा च मंत्रः । धर्माण-
मपि विदयस्य साधन । ऋग्वे० १० ९२. २. । इति । तादृशोऽपिः प्रथमा प्रथमं यज्ञोपक्रमे अनु अग्न्यायतने-
ष्वनुक्रमेण समिध्यमानः सम्यक् प्रज्वान्यमानः । यद्वा । अनु धर्म धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं समिध्यमानो
विश्ववारो विश्वः सर्वयज्ञमानैर्यष्टयतया वरणीयः शोचिर्ध्वेगः । शोचीषि ज्वालाः केशा यस्य स तथोक्तः ।
घृतनिर्णिक् । घृतस्य तापनद्वारा विलापनेन शोधकः । पावकोऽस्मदीयपापशोधकः । सुयज्ञः शोभनयज्ञोपेतः ।
एवभूतोऽग्निर्देवानस्माभिर्यजनीयान्देवान्यजथाय यष्टुमक्तुभिरजनसाधनेर्घृतादिभिः समज्यते । सम्यक् सिध्यति ॥
प्रथमा । सुपा मुनुगिति मुपो डादिशः । धर्म । धृज् धारण इत्यस्मादन्वेभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन् । इत्स्वत्वं
कादसं । निरस्वरः । अक्तुभिः । अजृ व्यक्तिगतिसन्नपु । अज्यत एभिरिति बाहुल्यकत्वात् क्तुः करणे । कित्वा-
दुपधालोपः । प्रत्ययस्वरः । अज्यत । स एव धातुः । कर्मणि यक् । अनदितामित्युपधालोपः । विश्ववारः ।
विश्वैर्यजमानैर्होतृद्वारा वारो वारण यस्यत्यत्र वृज वरण इत्यस्य ण्यतस्य रूपं वारः । बह्व्रीही विश्वं
संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं । घृतनिर्णिक् । निर्णिजि र्शोचिपोषणयोः । क्षिप । घृतं जनेक्तीति द्वितीयात-
त्युपसर्गात्पूर्वपदस्वरः । यजथाय । यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु । अस्मादीणादिकोऽथप्रत्ययः । तादर्थ्यं
चतुर्थी । प्रत्ययस्वरः ॥

यथायजो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।

एवानेन हविषा यक्षि देवान्मनुष्वद्यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥२॥

यथा । अयजः । होत्रं । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । मनुष्वत् । यज्ञं । प्र । तिर । इमं । अद्य ॥२॥

हे अग्ने त्वं यथा पृथिव्या यजमानभूतायाः पृथिवीदेवतायाः पूर्वं होता सन होत्रं होमसाधनं हविरयजो
ऽयाजोः जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने चिकित्वाण कर्मविषयज्ञानवान त्वं यथा च दिवो यजमानभूताया
बुदेवताया होता भुत्वा हविरयजः । एव एवं त्वमस्मिन्कर्मणि होता सन अनेनास्माभिर्दीयमानेन हविषा
देवान्याचि । यज । किंच त्वमवेदानीमस्माभिः क्रियमाणमिमं यज्ञं प्र तिर । अनुष्ठानसंपूर्त्ता पारं गमय । तच्च
दृष्टान्तो मनुष्वदिति । यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपूर्त्ता पारमर्त्योक्तत्वादमं यज्ञं पारं गयेत्यर्थः ॥ यथा । प्रकार-
वचने थालिति थान् । लीतीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अयजः । यजेर्लङि रूपं । यक्कब्दयोगादनिघातः ।
होत्रं । इ दानादनयोः । इयामाश्रुमसिभ्यस्त्रिति चन्प्रत्ययेनातोदात्तः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेर-
दात्तत्वं । चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य कृसा रूपं । प्रत्ययस्वरः । अनेन । इदंशब्दस्य तृतीयेकवचन
अनायकः । पा० ७. २ ११२ । इत्यनादेशः । यचि । यजेर्लङि रूपं । मनुष्वत् । तच्च तस्वेवेति वतिः । नमोऽग्नि-
रोमनुषां वल्युपसंख्यानमिति भसंज्ञात्वाद्ब्रुत्वाभावः । प्रत्ययस्वरः । तिर । तरतेर्लङि व्यत्ययेन शः । ऋत
इवातोतितीत्वं । निघातः ॥

चीशयार्युषि तव जातवेदस्तिस्म आजानीरुषसस्ते अग्ने ।

ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥३॥

चीणि । आरूषि । तव । जात॒ऽवेदः । ति॒स्रः । आ॒ऽजानीः । उ॒षसः । ते । अ॒ग्ने ।
ताभिः । दे॒वानां । अ॒वः । य॒ष्टि । वि॒द्वान् । अ॒थ । भ॒व । यज॑मानाय । शं । योः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातप्रश्न तव भीक्ष्यायूषि त्रिविधान्यायूषधिसोमात्मकान्यज्ञान्याहारतया कल्पितानि हे
अग्ने तिस्र उषस एकाहाहीनसचगता उषस उषोऽभिमानिन्यास्तिस्रो देवतास्ते तवाजानीर्जनयित्र्यो मातरः ।
यद्वा । उषोऽभिमानिन्यो देवतास्तवाजानीस्त्वामनुजातास्तिस्रः स्वसारः । तथा च स्वसूः प्रकृत्य मचः । प्रजा-
मेका रक्षत्यूर्जमेका राद्रमेका रक्षतीति । ताभिश्चोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वमवोऽस्माभिर्दीयमान
हविर्ब्रह्मणमज्ञं देवानां यक्षि । यष्ट्यदेवानां प्रयच्छ । अथ अनंतरं विद्वान् ज्ञानस्त्वं यजमानाय श भव ।
मुखहेतुर्भव । योय मुखस्य मिश्रयिता च भव ॥ तव । युष्मदस्मदोर्बसीत्याद्युदात्तः । तिस्र । त्रिशब्दस्य स्त्र्यर्थे
त्रिचतुरोः स्त्रियामिति तिस्र इत्यादेशः । अचि र ऋत इति रफादेशः । तिस्र्यो जस इति विभक्तिश्चदात्तत्वं ।
आजानीः । जन जनने । जनिषसिभ्यामिण इति कर्तरि ण् । णित्वादुपधावृद्धिः । वा कदसीति वर्णादीर्घः ।
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । अवः । अव रक्षणे । असुमित्र्यमुन । नित्स्वरः । यक्षि । यजर्दानार्थस्य लोटि रूप ।
यजमानाय । पुद्गजोः शानन् । पा० ३ २ १२८ । इति यजं शानन । नित्स्वरः । योः । यु मिश्रण इत्यस्मा
दन्व्यभ्योऽपि वृश्चंत इति विच् । आर्धधातुकणचणो गुणः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अ॒ग्निं सु॒दी॒तिं सु॒दृ॒शं गृ॒णंतो॑ नम॒स्याम॒स्वे॒ज्यं जा॒त॒वे॒दः ।

त्वां दू॒तम॑र॒तिं ह॒व्य॒वाहं॑ दे॒वा अ॒कृ॒ण्वन्मृ॒तस्य॑ नाभिं ॥ ४ ॥

अ॒ग्निं । सु॒ऽदी॒तिं । सु॒ऽदृ॒शं । गृ॒णंतः॑ । नम॒स्यामः॑ । त्वां । ई॒ज्यं । जा॒त॒ऽवे॒दः ।

त्वां । दू॒तं । अ॒र॒तिं । ह॒व्य॒ऽवाहं॑ । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्वन् । अ॒मृ॒तस्य॑ । नाभिं ॥ ४ ॥

जातवेदो जातस्य सर्वस्य वेदितर्हे अग्ने गृणतस्त्वाद्विषया सुति कुर्वाणा वयमपिमगनादिगुणोपेत सुदीति
शोभनदोप्ति अत एव सुदृश सर्वैः सुदर्शनमीड्यं सुत्य एवविध त्वा त्वा नमस्यामः । हविर्भिः पूजयाम । किंच
देवा अस्माभिर्यजनीया इद्रादयो देवा अरति । न विद्यते विषयेषु रतिः प्रीतिर्यस्यासावरतिः । विषयेष्वसक्त
अत एवामृतस्य देवान्भुतायाः सुधाया नाभिं नाभिस्थान त्वा तादृश हव्यवाहं दूतमकृण्वन् । हविषा वोढार
द्रुतमकुर्वन् । दूतो हि द्विविधो वार्त्ताहारी कार्यकारी चेति । तत्र त्वा कार्यकारिण दूतमकार्षुरिति भावः ॥
सुदीति । दीङ् चये । दीयते विनाशत आभिस्तम इति कारणे क्तिन् । दीतयो दीप्तयः । बह्व्रीही नञ्मुभ्या
मित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । सुदृश । दृशिर् प्रेक्षणे । तस्माच्छक्यार्थं खलु । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति गुणा-
भावः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । गृणतः । गृणातिरचैतिकर्मा । नमस्यामः । नमस पूजायां । नमो
वरिषश्चिचङ्कः क्यजिति क्यच । तदताल्लटि रूप । पादादित्वात्त्र निघातः । दूत । दुदु उपताप । कुतनिभ्या
दीर्घश्च । उ० ३ १० । इति क्तः । तत्संनियोगेन धातोर्दीर्घः । दूत इतस्ततः संचारीत्यर्थः । प्रत्ययस्वरः । अरति ।
रमु क्रीडायां । भावे क्तिन् । अकृण्वन् । कृवि हिसाकरणयोगित्यस्य लङि धिन्विहण्योरश्चैत्युप्रत्ययोऽकार
श्चातादेशः । निघातः ॥

यस्व॒ङ्गो॒ता पूर्वे॑ अ॒ग्ने य॒जी॒यान्द्रि॒ता च॒ सत्ता॑ स्व॒धया॑ च शं॒भुः ।

तस्या॒नु ध॒र्मं प्र॑ य॒जा चि॒क्वि॒तोऽथा॑ नो धा अ॒ध्वरं॑ दे॒ववी॑तौ ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वेः । अ॒ग्ने । य॒जी॒यान् । द्रि॒ता । च । सत्ता॑ । स्व॒धया॑ । च । शं॒ऽभुः ।

तस्य॑ । अ॒नु । ध॒र्मं । प्र॑ । य॒ज । चि॒क्वि॒त् । अ॒थ । नः । धाः । अ॒ध्वरं॑ । दे॒वऽवी॑तौ ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत् त्वत्तोऽपि पूर्वः प्रथमभावी यजीयान् अतिशयेन यथा यो यः कश्चिद्धोता होमनिष्पादको
दिता विधं मध्यमे चोत्तमे च स्थाने स्वधया सोमाख्येनान्नेन सह सत्ता निषणः सन् शंसुर्यष्ट्यां सुखभूरभूत ।

द्वितीयपादमेवं यास्को व्याचख्यौ । द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः । द्विधं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च शंभुः सुखभुः । नि० ५ ३ । इति । चिकित्वा धर्मविषयचेतनावन् हे अग्ने तस्य यस्वत्तोऽपि पूर्वभावी होता निरूपितस्तस्य होतुरनु धर्म धर्माननु तनानुष्ठितधर्मानुपलस्य प्र यज । प्रकर्षेण देवान्युजय । अथ अनंतरं हे अग्ने त्व नोऽस्माक सर्वाधिनमध्वरमिम यज्ञ देववीती देवानां प्रीत्यर्थं धाः । विधिर्ह ॥ यजीयान् । यष्टृशब्दस्य तुष्कदमीतीयमुन । तस्मिन् तुरिष्ठमर्थम्विति तुचो लोपः । नित्वादाबुदात्तः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया विधार्थं धेति धाप्रत्यय । धकारस्य तकारप्रकादसः । प्रत्ययस्वरः । सत्ता । षट् विशरणगत्यवसादनेषु । अस्य ताक्षीनिकलून । नितस्वरः । मधया । स्वर्ग लोक दधाति यजमानस्येति स्वधा । आतोऽनुपसर्गे क इति कप्रत्ययः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । शंभुः । शं सुखमस्माद्भवतीति भु सत्तायां विप्रसंभ्यो द्विसंज्ञायामित्यत्र मितद्वादेरुपमस्यानात् डुप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । यज । यजेर्लोपि रूप । चिकित्वः । कित ज्ञान इत्यस्य ऊमां रूप । मतुवसो रु. सबुद्धा कदमीति नकारस्य रुः । अथा नः । निपातस्येति दीर्घः । धाः । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य कादंसं लुङि रूप । अइभावप्रकादसः । देववीती । देवानां वीतिरशनं यत्र प्रीती सा पीतिर्देववीतिः । वी कात्यादिष्वित्यस्माद्भावि क्तिन । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ १७ ॥

भवा नो अग्ने इति पचर्च पठ मुक्त । भवा न इत्यनुक्रमणिका । कतो वैश्वामित्रस्त्विति तुशब्दप्रयोगादस्यापि वैश्वामित्रः कत ऋषिः । अपिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तः मुक्तविनियोगः । प्रवर्ग्येऽभिष्टवे भवा नो अग्ने इति द्वयो विनियुक्तः । सूत्रित च । भवा नो अग्ने मुमना उपेताविति द्वुचाः । आ० ४ ६. इति ॥

भवा नो अग्ने मुमना उपेता सखेव सख्ये पितरेव साधुः ।

पुरुदुहो हि श्रितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्देहतादरातीः ॥ १ ॥

भव नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपऽइता । सखाऽइव । सख्ये । पितराऽइव । साधुः ।

पुरुऽदुहः । हि । श्रितयः । जनानां । प्रति । प्रतीचीः । देहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वमुपेतावस्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण आभिमुख्येनागमने मुमनास्तत्कर्मसिद्ध्यर्थमनुकूलमनस्को भूत्वा नः साधुर्भव । अस्मत्सर्वाधिकर्मसाधको भव । तत्र दृष्टातद्वय । सखेव सख्ये पितरेवेति । यथा सखा मुह्यत सख्ये मित्राय हितोपदेशेन साधुर्भवति यथा च पितरा मातापितरा पुत्राय सन्मार्गोपदेशेन साधका भवतः । तद्वत् । किञ्च । जनाना मनुष्याणा श्रितयो मनुष्याः पुरुदुहो हि नानाविधद्रोहयुक्ताः । हिशब्दः कारणपरः । यस्माज्जोके परस्परमात्सर्ग्यादिनान्योन्यमसहमाना जना वर्तन्ते तस्मात्त्वं प्रतीचीः प्रतीचः प्रतिकूलतयास्मदाभिमुख्येनागच्छतोऽरातीररातीन् शत्रून्प्रति देहतात् । त्वं प्रतिकूलः सन् भस्मसात्कुरु ॥ भवा नः । द्वयोऽतस्तिड इति सहिताया दीर्घः । उपेता । इण गती । अयनमिति भावे क्तिन् । प्रादिसमासः । तादो च निति कृत्यताविति गतं प्रकृतिस्वरत्व । सख्ये । समानं ख्यश्चोदात्त इति इण् । डित्वाट्टिलोपः । तत्संनियोगेन यलोपः । समानस्य कदसीत्यादिना सभावः । उदात्त इत्युक्तत्वादुपपदस्योदात्तता । साधुः । राध साध संसिद्धो । कृवापाजीत्यादिना उणप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रतीचीः । अत्रु गतिपुजनयोः । ऋत्विग्धुगित्यादिना क्तिन । स्तियामुगितश्चेति डीपि प्राप्ति पुनर्धातोरुगितः प्रतिषेध इति प्रतिषेधेऽन्तेऽप्योपसंख्या नमिति प्रतिपसवात् डीप । तस्मिन्मभसंज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । देहतात् । देह भस्मीकरण इत्यस्य लोणमध्यर्मकवचने हेतुह्योस्तातङ्गाशिपीति तातङ्गादेशः । निघातः । अरातीः प्रतीचीः । उभयत्र लिंगव्यत्ययः ॥

तपो ष्वग्ने अंतराँ अमित्राँ तपा शंसमरुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचित्तान्वि ते तिष्ठतामजरा अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अग्ने । अंतरान् । अमित्रान् । तप । शंसं । अरुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि । ते । तिष्ठतां । अजराः । अयासः ॥ २ ॥

हे अपि अंतरान् अभिभावकानमिच्छन्तु सु सुपु यथा भवति तथा तपो । तपैव । बाधम् । किञ्च । अरक्षसुभ्यं हविरप्रयच्छतोऽत एव परस्व शत्रुभुतस्य स्व शसमभिलाषं तप । क्षपय । वसो सर्वस्य वासयितृर्हे अपि चिकितानः कर्माभिज्ञस्वमचित्तान् सत्कर्मण्यनासक्तमनस्कान्पुरुषान् तपो । सतप । यस्मादेव तस्मात्ते तव रश्मयोऽजरा जरारहिताः प्रतिबध्नाहिता अत एव अयासः सर्वत्रगमनस्वभावाः संतो वि तिष्ठता । विशिष्यति तिष्ठतु ॥ तपो । तप उ । गुणः । उज्जमवलम्ब्य उज्ज इति प्रगुह्यसंज्ञा । पादादित्वादिनिघातः । तपा । तप अनाप इत्यस्य लोटि रूप । अचोऽतस्तिड इति सहिताया दीर्घः । अरूपः । रा दान इत्यस्य क्तर्मा वस्विकार्जिति प्राप्तस्वेष्टः संप्रसारणं संप्रसारणाश्रय च बलीय इति संप्रसारणबलीयस्त्वानिवृत्ति । वसो. मप्रसारणमिति संप्रसारणं । समासे नञ्स्वरः । चिकितानः । कित ज्ञान इत्यस्य कदासि लिट् । तस्य लिट् कानर्जिति कानजादेशः । द्विर्वचनं । कित्वाद्गुणाभावः । चित्त्वादतोदान् । तिष्ठता । षा गतिनिवृत्ति । विपूर्वाच्चाप्रने समवप्रविभ्यः स्थ इत्यात्मनेपद । निघातः । अयासः । अय गती । पचाद्यच् । चित्स्वर ॥

इध्मेनाग्र इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय ।

यावदीगे ब्रह्मणा वंदमान इमां धियं शतसेयाय देवीं ॥३॥

इध्मेन । अग्रे । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यं । तरसे । बलाय ।

यावत् । ईगे । ब्रह्मणा । वंदमानः । इमां । धियं । शतसेयाय । देवीं ॥३॥

हे अपि इच्छमानो धन कामयमानोऽह यजमान इध्मेन समिधनकारिसमित्समृहेन घृतेनाग्नेन सह हव्य हवनयोग्य हवि. पुरोडाशादिक जुहोमि । किमर्थं । तरसे वेगाय तव सततगमनसिद्धयर्थं बलाय सामर्थ्याय । पुरोडाशादिहविर्भारवहनसिद्धयर्थं त्वयि हविः प्रणिणामि । किञ्च ब्रह्मणा स्तोत्रेण वदमानस्त्वा सुवन्नह यावदीगे यावद्ददन वोढु शक्नोमि तावद्देहि । त्व चेमामस्माभिः क्रियमाणा धिय त्वद्विषया स्तुति शतसे यायापरिमितधनपर्यवसानाय देवी दीप्तामतिप्रभृता कुरु ॥ इध्मेन । जिह्वी दीप्ता । इध्यतिऽनेनाग्निरतीध्म काष्ठविशेषः । इषियुधीधिदसिश्वाधुसुभ्यो मगिति करणे मक् । कित्वादनुनासिकलोपः । प्रत्ययस्वरः । इच्छमानः । इषु इच्छाया । व्यत्ययेन शानच् । इषुगमियमा क इति ककारः । जुहोमि । ऊ दानादनयो रित्यस्य लोटि रूप । पादादित्वादिनिघातः । हव्य । हवमर्हतीति कदासि चेति यप्रत्ययः । भमज्ञाया यस्यति लोपः । प्रत्ययस्वरः । यावत् । यच्छब्दात् यच्छेतेभ्य परिमाणे वतुर्बति वतुप । आ सर्वनाम्न इत्याकारः । आयुदात्तः । ईगे । ईश ऐश्वर्य इत्यस्य लङुत्तमैकवचन इट्ठेरेत्वं । अदादित्वाच्छपो लुक् । शतसेयाय । यो अतर्कमणि । आदेच उपदेशोऽश्रितित्वात् । अचो यदिर् भावि यत् । ईयतीतीत्वं । आर्धधातुकवचनो गुणः । कङुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

उच्छोचिषा सहसस्पुत्र स्तुतो बृहद्वयः शशमानेषु धेहि ।

रेवदग्ने विश्वामिन्नेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥४॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्रः । स्तुतः । बृहत् । वयः । शशमानेषु । धेहि ।

रेवत् । अग्ने । विश्वामिन्नेषु । शं । योः । मर्मृज्म । ते । तन्वं । भूरि । कृत्वः ॥४॥

सहसस्पुत्र हे अग्ने शोचिषा स्वकीयया दीप्या उत । उद्दीप्यस्व । स्तुतः स्तोत्रशस्त्रसाधनभूतर्मर्चः स्तुतस्त्व शशमानेषु । शशमानः शसमानः । नि० ६. ८ । इति यास्कः । त्वद्विषयशसन कुर्वाणेषु विश्वामिन्नेषु विश्वामि चिगोचोत्पन्नेषु । विश्व मित्रमस्येति विश्वामिन् एकः । एकस्मिन्बहुवचन पुजार्थः । तथाविधेष्वासासु रेवद्वनयुक्तं बृहत्प्रभूतं वयः । वयःशब्दोऽन्नवाची । अर्को वयः संश्लेष्यन्ननामसु पठितत्वात् । तादृश प्रभूतमन्न धेहि । विधिहि । किञ्च श रोगाणां शमन चास्मासु धेहि । योर्मयाना यावनममिश्रण च धेहि । शमनं च रोगाणा यावनं च भयानाममिति यास्कः । कृत्वोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तृर्हे अपि ते तव तन्वं

तनुं भूरि बह्वारं मर्मृज्म । पुनःपुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं सिंचामः ॥ शशमानेषु । शशं भुतगतावित्यर्थं धातुरत्र स्तुत्यर्थः । ताक्तीत्यावयोवचनशक्तिर्ध्वति चानरा । शित इत्यतोदात्तत्वं । धिहि । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लोटि रूपं । रेवत । रयिरस्यास्तीति मनुष । इत्स्वगुड्भ्यां मनुबिति मनुष उदात्तत्वं । कंदसीर इति तस्य वत्त्वं । रयर्मती बह्वर्त्तु कंदसीति संप्रसारणं । परपूर्वत्वं । गुणः । विश्वामित्रेषु । मित्रे चषी । पा० ६. ३ १३०. इति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं । बह्व्रीही विश्वं संज्ञायाभिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । मर्मृज्म । मृजू मुञ्चावित्यस्य वर्तमाने निवृत्तमवबह्वचने मसो मादेशः । अनित्यमागमशासनमितीडभावः । रेफश्चादसः । पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययम्बरः । भूरि । भू सत्तायां । अदिशादिभूगुभिभ्यः क्तिञिति क्तिञ् । कित्त्वानुशाभावः । निवृत्तः । कृत्स्नः । दुधाञ् करणे । संपदादित्वाद्भावे क्तिप् । तदस्यास्तीति मनुष । इय इति तस्य वत्त्वं । तस्य मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जम्त्वाभावः । मनुवसो हरिति तकारस्य वत्त्वं ॥

कृधि रत्नं सुसन्नितर्धनानां स घेदग्ने भवसि यत्समिद्धः ।

स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत्सृप्रा करस्त्रा दधिषे वपूंषि ॥५॥

कृधि । रत्नं । सुऽसन्नितः । धनानां । सः । घ । इत् । अग्ने । भवसि । यत् । संऽइद्धः ।

स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सृप्रा । करस्त्रा । दधिषे । वपूंषि ॥५॥

सुसन्नितरभिर्लिपितधनानां सुष्ठु दातृर्हे अग्ने धनानां कनकपद्मादीनां मध्ये रत्नमुत्तमं धनं कृधि । विधिहि । मध्य दत्स्व । यद्यदा त्वं समिद्धः सोमाज्यादिभिः सम्यग्गृहो दीप्तो वर्तसे तदा स घेत् स तादृश एव त्वं धनस्य दाता त्वनु भवसि । किंच सुभगस्य त्वद्विषयस्तुत्या शोभनधनयुक्तस्य स्तोतुर्यजमानस्य दुरोणे गृहे स्त्रप्रा प्रसर्पणशीलां कर्मकरणार्थं प्रयत्नी करस्त्रा कर्मणां प्रस्त्रातारी बाह । करस्त्रा बाह कर्मणां प्रस्त्रातारी । नि० ६. १७. इति यास्कः । वपूंषि रूपाणि । वपूं वपुर्इति रूपनामसु पठितत्वात् । तादृशी बाह भास्वराणि ज्योतींषि च रेवत धनयुक्तं यथा भवति तथा दधिषे । धारयसि ॥ सुसन्नितः । यगु दान इत्यस्य वृत्ति रूपं । आमंत्रित निघातः । स्त्रप्रा । स्त्रूपं गती । अस्मात्स्फायितं चिचिचितीत्यादिना रक् । कित्वादगुणः । प्रत्ययम्बरः । करस्त्रा । करोति फलमिति करः कर्म । पचाद्यजंतः । कर्मणि स्त्रा शोधनं ययोस्त्री । यद्वा कर्मणां शोधनं याभ्यामिति बह्व्रीही पूर्वपदम्बरः । दधिषे । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लटि कंदस्युभयथेति यास आर्धधातुकत्वादिट । आतो लोपः । निघातः ॥ ॥ १८ ॥

अग्निं होतारमिति पंचर्चं सप्रम सृक्तं वैष्टुभमाग्नेयं गाथिन आर्घं । तथा चानुक्रांतं । अग्निं होतारं गाथी हति ॥ प्रातरनुवाकाश्चनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं क्विं विश्वविदममूरं ।

स नो यष्टहेवताता यजीयान्राये वाजाय वनते मघानि ॥ १ ॥

अग्निं । होतारं । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सं । क्विं । विश्वऽविदं । अमूरं ।

सः । नः । यष्टत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥ १ ॥

गाथी स्तीति । हे अग्ने गृत्सं गृणंतं देवानां स्तुतिं कुर्वंतं क्विं मेधाविनं विश्वविदं सर्वविषयज्ञानोपेतममूरममूढमपिसंगनादिगुणोपेतं त्वां मियेधेऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्त्यज्ञे होतारं होमनिष्पादकं देवानामाहुतारं वाहं प्र वृणे । प्रकर्षेण संभजे । स तथाविधोऽपिर्यजीयान् यष्टुतमः स नोऽस्माकं देवताता यष्टव्यतया संबंधिनी देवान्यक्षत् । यजतु । किंच सोऽग्नी राथे धनाय वाजायान्राय च मघानि मंहनीयान्यस्माभिर्दीयमानानि हवींषि वनते । संभजतां ॥ वृणे । वृद्धं संभक्ती । निघातः । मियेधे । मकारिकारघोर्मध्य इयागमश्चादसः । गृत्सं । गृधु अभिकांक्षायां । गृध्रपण्योर्दकी च । उ० ३. ६९. इति सप्रत्ययः । अंत्यस्य दकारः । वत्त्वं यनाबुदात्तत्वं । अमूरं । मुह वैचित्य इत्यस्य निष्ठायां रूपं । रेफश्चादसः । नजा समासे तस्य नञ्स्वरः । यक्षत् ।

यञ्जेल्लिटि सिञ्जङ्गलं लेटीति सिप् । लेटोऽडाटावित्थङागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । देवताता । देवशब्दात्स्वार्थे सर्वदेवात्तातिलिति तातिल् । मुपा मुलुगिति मुपो डादेशः । लिट्स्वरः । वनते । वन पण सभक्ता वित्थस्व लटि व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः ॥

प्र ते अग्ने हविष्मतीमियम्यच्छा सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीं ।

प्रदक्षिणिदेवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमश्रेत् ॥२॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीं । इयमिं । अच्छ । सुऽद्युम्नां । रातिनीं । घृताचीं ।

प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिं । उराणः । सं । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञं । अश्रेत् ॥२॥

हे अग्ने सुद्युम्ना सुतेजसं हविष्मती पुरोडाशादिहविर्युक्ता रातिनी हविर्दाची घृताची घृतात्वता जुह्वमुपभृत वा ते तवाच्छ त्वदाभिमुखेन प्रेरयामि । प्रेरयामि । देवताति देवान उराण उरु वज्र कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाणः । नि० ६ १७ । इति यास्कः । तादृशो भवान रातिभिर्वसुभिरस्य देयतया प्राप्तिर्धने । सह सन प्रदक्षिणित् प्रादक्षिणेन समश्रेत् । तमिम यज्ञ सम्यक् सेवता ॥ हविष्मती । हविरस्यास्तीति मतुप । तसो मत्वर्थ इति भसञ्जाया सकारस्य कर्त्तुं भवति । उगितश्चेति डीप । स्वरविधा व्यजनमविद्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्मतुप उदात्तताभावः । इयमिं । अ गतीं । जुहोत्यादिः । अर्तिपपत्त्योश्चैत्यभ्यासस्थेत् । अभ्यासस्यासवर्ण इतीयडादेश । मिप' पित्वाङ्गुणः । निघातः । अच्छ । निपातस्थिति साहताया दीर्घ । रातिनी । रा दान इत्यस्य नपुंसके भावे क्त । रातमस्यास्तीत्यत इनिठनावितीनि । प्रत्ययस्वरः । घृताची । घृतपूर्वा दचतेर्च्च्त्विगदधृगित्यादिना क्तिन । अचतेश्चोपसख्यानमिति डीप । भसञ्जायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरण डीप उदात्तत्वे प्राप्ते चाविति पूर्वपदातोदात्तः । प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिण करोतीति तत्करोतीति णिजुत्ययमानो दक्षिणशब्दाद्भवति । संग्रामयर्तेरव सोपसर्गाणिजुत्यपत्तिर्नान्यस्यादिति तदतात् क्षिप । ह्रस्वस्य पिति । पा० ६ १ ७१ । इति तुक् । णिचो लोपाभावश्चादसः । णिचस्वरः । देवताति । देवशब्दात्सर्वदेवात्तातिलिति तातिल् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्व । उराणः । उरु करोतीति तत्करोतीति णिच । तदताच्छर्दसि लिट् । मत्वादास्य भवति । तस्य कानच । शेरनिटीति णिलोपः । वरादेशाभावश्चादसः । चित्वादतोदात्तः । अश्रेत् । अत्रि मेवायामित्यस्य क्तादसे लङि वज्रल कदसीति शपो लुक् । निघातः ॥

स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिष्टा स्वपत्यस्य शिष्टोः ।

अग्ने रायो नृतमस्य प्रभृतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥३॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिष्टा । सुऽअपत्यस्य । शिष्टोः ।

अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभृतौ । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥३॥

हे अग्ने त्वोतो यस्त्वया रक्षमाणः स तेजीयसातिशयः तीक्ष्णो सत्कर्मविषयतीक्ष्णबुद्धियुक्तेन मनसात करणेन युक्तो भवति । उत अपि च तस्मै स्वपत्यस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी । शोभनापत्योपेत धन शिष्ट । प्रयच्छ । शिष्टातिर्दानकर्मा दात्यादिषु दानकर्मसु पठितत्वात् । हे अग्ने शिष्टोरभिमतफलप्रदाने शक्तितुमिच्छो रायो नृतमस्य धनस्यातिशयेन नेतुर्दानुक्ते तव प्रभृतौ प्रभावे महिम्नि वयं स्याम । किञ्च सुष्टुतयस्त्वद्विषयशोभनस्तुतिमतो वयं वस्वो वसुनो भाजन भूयाम । भूयास्य ॥ तेजीयसा । तेजितुशब्दादतिशायन ईयमुन । तुरिष्ठे मेयःस्त्विति तृचो लोपः । लिट्स्वरः । त्वोतः । अत्र रचणादिषु । निष्ठायां ज्वरस्वरसिच्यविमवामुपधाया इत्युट् । अलोपः । त्वया ऊतः । तृतीयेति योगविभागात्समासः । टेर्लोपश्चादसः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । शिष्ट । शिष्ट विद्योपादान इत्ययमच दानार्थः । अस्माक्योऽटि व्यत्ययेन परस्मैपद । शिष्टोः । शक्नु शक्तावित्यस्य सन्धिकाच उपदेश इति इट्प्रतिषेधः । सनि मीमाधुरभक्षभक्षकपतपदामच इसिति धातोरच

हसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः । सनाशंसभिश्च उरित्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रभृतौ । भू सत्ता-
यामित्यस्य भावे क्लृप्तम् । तादा च निरति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । भूयाम् । भू सत्तायामित्यस्याशीर्लङि
किदाशिपीति यामुट् । कंदस्यभयर्थेति तस्य सार्वधातुकत्वात्सलोपः । आगमस्वरः । यद्वा तस्मात्प्रार्थनायां
लिङि यामुट् । वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् । अनदंतत्वादियादेशो न भवति । सुष्टुतयः । नञ्सुभ्यामित्युत्तर-
पदांतोदात्तत्वं । वस्वः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नमभावः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वान्नृणाभावः ।
यगादेशः ॥

भूरीणि हि ते दधिरे अनीकाम्रे देवस्य यज्यवो जनांसः ।

स आ वह देवतातिं यविष्ठ शर्धो यदद्य दिव्यं यजांसि ॥४॥

भूरीणि । हि । ते इति । दधिरे । अनीका । अम्रे । देवस्य । यज्यवः । जनांसः ।

सः । आ । वह । देवतातिं । यविष्ठ । शर्धः । यत् । अद्य । दिव्यं । यजांसि ॥४॥

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य तव संबंधिनो यज्यवो यष्टारोऽध्वर्युप्रभृतयो जनांसो जना भूरीणि बह्व्य-
नीका अनीकानि सनारूपतया सर्वत्र प्रसृतानि ज्वालारूपाणि तेषां स्यादतिप्रज्ञेपेण त्वं त्वयि दधिरे हि ।
विदधिरं खलु । चक्रुरिति यावत् । स तादृशस्त्वं देवतातिं यष्टव्यदेवानिह कर्मण्यावह । आहुय । हे यविष्ठ
युवतम यद्यस्मात्कारणादद्यास्मिन्कर्मणि दिव्यं दिवि भवं देवसंबन्धि शर्धस्तेजस्त्वं यजामि यजसि तस्माद्देवा-
नाङ्गयति शयः ॥ दधिरं । दधातेर्लिङि रूपं । हियोगादनिघातः । चित्यादतोदात्तः । यज्यवः । यज देवपुजा-
दिषु । यजिर्मानुषाधिर्दासजनिभ्यो यजिर्जात युच । व्यत्ययेनावुदात्तत्वं । देवतातिं । देवशब्दात्स्वार्थे सर्वदेवतात्ता-
तिर्निति तातिल । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यजांसि । यजंर्लेव्याडागमः । ययोगादनिघातः ॥

यत्त्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयंतो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनूपु ॥५॥

यत् । त्वा । होतारं । अनजन । मियेधे । निऽसादयंतः । यजथाय । देवाः ।

सः । त्वं । नः । अग्ने । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनूपु ॥५॥

हे अग्ने यजथाय यजनार्थं निषादयंतो निवसंतो देवा दीप्यमाना ऋत्विजो मियेधे मेधे यज्ञे होतार
देवानामाङ्गातार त्वा त्वां यद्यस्मादनजन घृताङ्गतिभिराजन । यद्वा निषादयंतो होतारं होमनिष्पादकं त्वां
बर्हिष्युपवेशयंत ऋत्विजो घृतरसिचन तस्मात्स तथाविधस्त्वमिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्माकमविता पालयिता
भवामीति बोधि । बुध्यस्व । किंच नस्तनूप्वस्माकं तनुजप्यपत्येषु श्रवांस्यन्नान्यधि धेहि । अधिकं निधेहि ॥ अन-
जन । अजृ व्यक्तिर्गतिम्रज्जगिषु । अस्मात्किञ्च रुधादित्वात् अम । कंदसत्त्वादलोपाभावः । अर्निदतामित्युपधा-
लोपः । निषादयतः । पट् विशरणगत्यवसादनेषु । चुरादिः । सदेरप्रतिरिति षत्वं । यद्वा । हेतुमति णिच् । शतु-
र्लसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वे कृते णिचस्वरः । बोधि । बुध अवगमने । लोटि बङ्गलं कंदसीति शपो लुक् ।
सैर्ह्यपिष्ठेति सिपो हिरादेशः । वा कंदसीति विकल्पेन पित्त्वान्नृणः । इङ्गल्भ्यो हेर्धिर्हरति हेर्धिरादेशः । धका-
रलोपस्कादसः । निघातः । धेहि । दधातेर्लोङि रूपं ॥ ॥१९॥

अग्निमुषसमिति पंचर्वमष्टम मृक्तं त्रैष्टुभं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निमुषसमायां वैश्वदेव्याविति । गाथी
इति ऋग्वेदप्रयोगादस्यापि मृक्तस्य गाथी ऋषिः । प्रथमापंचम्यां वैश्वदेवताके शिष्टास्तिस्र आपेक्ष्यः ॥ अस्य
मृक्तस्योक्तो विनियोगः ॥ मरुत्वतीयशस्तेऽग्निर्नेतृत्वेपा धाव्या । मूर्त्तिर्न च । अपिर्नेता त्वं सोम क्रतुमिः पितृत्वप
इति धाव्याः । आ० ५. १४. इति ॥

अग्निमुषसमश्विना दधिकां व्युष्टिषु हवते वह्निरुक्थैः ।

सृज्योतिषो नः शृण्वंतु देवाः सजोषसी अध्वरं वावशानाः ॥१॥

अग्निं । उषसं । अश्विना । दधिऽक्रां । विऽउष्टिषु । हवते । वहिः । उक्थेः ।
सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वंतु । देवाः । सऽजोषसः । अध्वरं । वावशानाः ॥ १ ॥

गाथी ब्रूते । वहिर्हविषा प्रापयितामिर्बुष्टिषूपसां व्युक्तेष्वपि यजनीयं देवमुषसमुषोऽभिमानिनी देव
तामश्विना अश्विना देवा दधिका । दधिकावा नाम कश्चिद्देवः त दधिकावासां । एतान्देवानुक्थेः शस्त्रेः शस
नसाधनैरप्रगीतमचात्मकैः सुक्तेर्हवते । आहुयति । सुज्योतिषः सुषु योतमाना नोऽध्वरमस्मात्सर्वाधिनाममं यज्ञ
वावशानाः कामयमानाः सजोषसः परस्पर संगता भूत्वा सर्वं देवासदाह्वानं शृण्वतु ॥ दधिकां । क्रमु पाद-
विधेये । दधीत्युपपदे जनसमपनक्रमगम इति विट । विट् नोरनुनामिकस्यादित्याकारः । छदुत्तरपदप्रकृति-
स्वरत्वं । व्युष्टिषु । उक्थी विवासे । भवि क्तिन । प्रश्नादिना पत्य । तादी च निति कृत्यताविति गतः प्रकृति
स्वरत्वं । हवते । हुयतेर्बहुलं कदसीति सप्रसारण । सुज्योतिषः । सुषु योतमाना इति विधेः वुत दीप्ताचित्यस्य
वुतेरिसिन्नादेश्च जः । उ० २ १११ । इतीसिन्प्रत्ययो दकारस्य जकारः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । बहुव्रीहिपक्षे
तु नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तता स्यात् । यथा । सुज्योतिषो अक्त्वस्त्वां अभि युः । अ० १० ८९ १५ । इत्य
त्रातोदात्तता । तस्माच्च नायं समासः किंतु तत्पुरुष एव । शृण्वतु । श्रु श्रवण इत्यस्माच्छ्रुवः श्रु चति श्रुस्त-
नियोगेन धातोः श्रु इत्यादेशः । निघातः । वावशानाः । वश कातावित्यस्य यङनुक्ति रूप । अभ्यासस्य दीर्घो
ऽकित इति दीर्घः । व्यत्ययेन शानच । चित्स्वरः ॥

अग्ने च ते वाजिना च पधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वा देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥
अग्ने । च । ते । वाजिना । च । सधऽस्था । तिस्रः । ते । जिह्वाः । ऋतऽजात । पूर्वीः ।
तिस्रः । उं इति । ते । तन्वाः । देवऽवाताः । ताभिः । न । पाहि । गिरः । अप्रऽयुच्छन् ॥ २ ॥

हे अग्ने त तव च वाजिना आर्ज्यापधिसोमात्मकानि चीर्णानि च पधस्था चीर्णायोधीयादीनि
धिष्ण्यानि स्थानानि । यद्वैकाहाहीनसवाख्यानि चीर्णि स्थानानि । यद्वा त्रयो लोकाः । ऋतजात ऋतेषु
सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्न हे अग्ने त तव पूर्वीर्देवानामुदरपुरथिर्ज्यस्त्रिस्तो गार्हपत्याद्या जिह्वाः । हे अग्ने त तव
देववाता देवैरभिलषितास्त्रिस्तन्वः पवमानपावकशुश्र्यात्मकानि चीर्णि शरीराणि । एवभुतस्त्वमप्रयुच्छन्
अप्रमादन सावधानो भूत्वा ताभिस्तनुभिर्नोऽस्माक स्तोतृणा गिरः स्तोत्रशस्त्रादीनि वाक्यानि पाहि । पालय ॥
तिस्रः । तिस्रभ्यो जस इति जस उदात्तत्वं । जिह्वाः । लिह आस्वादनं । लिहत्याभी रमानिति शेषायङ्जिह्वा-
योवाप्यामीवा इति निपातनाद्वन । लकारस्य जकारः । गुणाभावः । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । देववाताः । वा
गतिगंधनयोः । अस्मात्कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पाहि । पा रक्षण इत्यस्य लोटि
रूपं । निघातः । अप्रयुच्छन् । युच्छ प्रमादः । नञ्स्वरः ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिना विश्वमिन्व त्वे पूर्वोः संदधुः पृष्टबंधो ॥ ३ ॥
अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः । अमृतस्य । नाम ।
याः । च । मायाः । मायिना । विश्वंऽइन्व । त्वे इति । पूर्वोः । संदधुः । पृष्टबंधो
इति पृष्टबंधो ॥ ३ ॥

देव योतमान जातवेदो जातप्रज्ञ स्वधावोऽन्नवन्हे अग्नेऽमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तव संबन्धिनी देवा
भूरीणि बह्वानि नाम नामानि तेजांसि त्वे त्वयि संदधुः । संदधिरे । किंच । विश्वमिन्व विश्वस्य संतर्पक पृष्टबंधो
अपेक्षितफलप्रदविषयाणां स्तोतृणां बंधो हे अग्ने मायिनामसुराणां पूर्वोभूयसीत्यां माया देवास्त्वयि संदधुः

संप्रयुयुजिरे तास्त्वयि संति । तस्माद्यज्ञविघ्नकारिणां मायिनां मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयति भावः ॥
 स्वधावः । स्वधास्यास्तीति मनुष । मनुवसो हरिति नकारस्य हः । अमृतस्य । नत्रो जरमरमिन्नमृता इत्युत्तर-
 पदाद्युदात्तत्वं । नाम । गम प्रकृत्यं । नामन सीमन व्योमन्नित्यादिना मनिप्रत्ययांतत्वेन निपातनाम्कारलोपो
 दीर्घश्च । नमयति सर्वानपि स्वाश्रयभूतान्पुरुषानिति नामानि तेजांसि । सुपां मुलुगिति सुपो लुक् । निच्चा-
 दाद्युदात्तः । मायिना । माया एषा संतीति व्रीह्यादिस्वादिनिः । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । विश्वमिन्व ।
 इति व्याप्तिप्रीणनयारित्यस्माद्विश्वशब्द उपपदे कर्मण्यणित्यप्रत्ययः । धातूपदेशावस्थायामिदितो नुमिति नुमि
 प्राप्ति लघुपधगुणो न भवति । विश्वमिन्वति प्रीणयतीति विश्वमिन्वः । तत्पुरुषे कृति बङ्गलमिति द्वितीयाया
 ञलुक् । आमन्त्रितत्वान्निघातः । संदधुः । दुधाञ धारणपोषणयोरित्यस्य लित्युसि रूप । यदुत्तयोगादनिघातः ।
 प्रत्ययस्वरः । पृष्ठबधो । प्रक्त स्त्रीष्पायामित्यस्य कर्मणि निष्ठायां ग्रहज्यावयोत्यादिना संप्रसारणं । व्रश्चादिना
 षत्व लब्ध बधन इत्यस्मात् शृम्भृस्मिहीत्यादिना उप्रत्ययः । षष्ठीसमासः । आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥

अग्निर्नेता भग इव क्षितीनां देवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।

स वृचहा सनयो विश्ववेदाः पर्यङ्क्षितिं दुरिता गृणंतं ॥ ४ ॥

अग्निः । नेता । भगः ऽइव । क्षितीनां । देवीनां । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।

सः । वृचऽहा । सनयः । विश्वऽवेदाः । पर्यंत । विश्वा । अति । दुः ऽइता । गृणंतं ॥ ४ ॥

योऽयमग्निः क्षितीना मनुष्याणां देवीना देवसंबन्धिनीना विश्वा नेतांतर्यामितया निधामकः । तत्र
 दृष्टातः । ऋतुपा भग इव । यथा वसंतावृतृनां पालकः सूर्यः सर्वस्य स्वप्रकाशप्रदानेन प्रवर्तकः । तद्वत् ।
 यथापिच्छतावा सत्यकर्मा वृचहा वृचस्य हता सनयः सनातनः पुराणो विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्सर्वज्ञो
 देवो योतमानः स तथाविधोऽग्निर्गृणत तद्विषया स्तुति कुर्वंत स्तोतार विश्वा दुरिता सर्वाणि दुरितान्यति
 अतिक्रम्य पर्यंत । पार नयतु ॥ नेता । णीञ प्रापण इत्यस्य तुचि रूपं । चित्स्वरः । क्षितीनां । क्षि निवासगत्योः ।
 क्लिचक्ता च सञ्जायामिति क्लिच । नामन्यतरस्यामित्यतोदात्तत्वं । देवीनां । देवशब्दात्संबन्धार्थं देवाद्यञ-
 चावित्यञ । अत्र टिट्ठान्तिमिति ङीप् । अन्त्यादाद्युदात्तः । ऋतुपाः । पा रञ्जन इत्यस्मादन्येभ्योऽपि वृश्चंत
 इति विच । ऋतृन्पातीत्युपपदमतिङ् । पा० २. १९०. । इति समासः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वृचहा । हन
 हिमागत्योः । ब्रह्मभूणवृषपु क्तिर्विति क्लिप । विश्ववेदाः । वङ्गव्रीहो विश्व संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
 पर्यंत । पृ पालनपुरणयोरित्यस्य लटि सिद्धङ्गलामिति सिप । अडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । पादादि
 त्वादिनिघातः । गृणत । गृ शब्दः । लटः शतु । व्रयादित्वात् प्रा । शत्रतत्वात् प्राभ्यस्तयोरान् इत्याकारलोपः ।
 शतुप्रत्ययस्वरः ॥

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवं ।

अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून् रुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥ ५ ॥

दधिऽक्रां । अग्निं । उषसं । च । देवीं । बृहस्पतिं । सवितारं । च । देवं ।

अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥ ५ ॥

हे दधिक्रावादयः सर्वे देवा होताहं दधिक्रां दधिक्रावाणमग्निमुषसं च देवीमुषोऽभिमानिनीं देवतां च
 बृहस्पतिं देव द्योतमान सवितार सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनां देवी मित्रावरुणी भगं सूर्यं
 च वसून् रुद्राँ वसून् रुद्रानेकादश रुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान्सर्वान् हविर्भुजो युष्मानिहासदीये
 कर्मणि हुवे । हविःस्वीकरणार्थमाहुयामि ॥ दधिक्रां । दधातीति दधिः । आह्वगमहनेत्यादिना किप्रत्ययः । दधी-
 त्युपपदं कर्मर्जनसनेत्यादिना विट् । विट्पुनोरित्यात्वं । देवीं । देवस्य पत्नी देवी । पुंयोगादास्त्रायामिति ङीष् ।
 यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । बृहस्पतिं । तद्बृहतोः करपत्न्योरान् देवतयोः सुट् तलोपश्चेति पतिशब्दे

परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः मुडागमश्च । उभे वनस्यत्यादिषु युगपदित्युभयपदाबुदात्तत्वं । सधितारं । धू प्रेरण इत्यस्य तुवि आर्धधातुकस्तेङ्गलादेरित्युडागमः । चित्त्वादतोदात्तत्वं । रुद्रौ आदिभ्यो इत्यत्र संहितायां शसो नकारस्य दीर्घादटि समानपाद इति हत्वं । ततः पूर्वस्वावर्णस्य आतोऽटि नित्यमित्यनुनासिकत्वं । भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशीति रोर्यादेशः । लोपः शाक्यस्थिति तस्य लोपः । यलोपस्यासिद्धत्वात्स्वरसंधिर्न भवति । अतो रुद्रौ आदिभ्यो इति भवति । एवमेकस्मिन्पाद आकारादटि परतो नकारस्य हत्वयत्वपूर्वसव र्यानुनासिकादेशा उज्ञेयाः । ऊवे । ऊयतेर्लटि बङ्गत्वं कंदसीति संप्रसारणं । इटिष्ठित आत्मनेपदानाभिव्यत्य । उवङादेशः । निघातः ॥ २० ॥

इमं न इति पंचमं नवमं मुक्त । अत्रेयमनुकर्मणिगा । इमं न उपाद्ये अनुष्टुभौ विराड्रूपा सतोबृहती चांश्विति । द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ पचमौ विराड्रूपा सतोबृहती च । अनुक्तत्वात्प्रथमाचतुर्थी चिष्टुभौ । अस्यापि गाथी छधिः ॥ पर्शो स्तोकानुवचन इदं मुक्त । मृचितं च । जुपस्व सप्रथस्तमिम नो यज्ञं । आ० ३ ४ । इति ॥

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।

स्तोकानामग्रे मेदसो घृतस्य होतः प्राशनं प्रथमो निषद्य ॥ १ ॥

इमं । नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽवेदः । जुषस्व ।

स्तोकानां । अग्रे । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र । अशान् । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

गाथी प्रार्थयत । हे जातवेदो जातप्रज्ञापि नोऽस्माकं संबन्धिनमिमं यज्ञं पशुयागममृतेषु मरणधर्मरहितेषु यष्टव्यदेवेषु धेहि । तदधीनतया समर्पय । त्वं चेमा इमान्यस्माभिर्दीयमानानि हव्या हव्यानि हवीषि जुषस्व । सेवस्व । किञ्च होतर्देवानामाहुतः । अर्घ्यं देवानां होतित्यास्मानात् । तादृशं हे अपे निषद्य वेद्यामुपविश्य प्रथमः सर्वेषामृत्विजामादिमः सन् मेदसो वपाख्यस्य हविषो घृतस्याज्यस्य च स्तोकानां । द्वितीयार्थं षष्ठी । मेदोघृतयोर्थे स्तोका विदवो विद्यते तान्प्रकर्षेणाशानं । भक्षय । पिबेत्यर्थः ॥ धेहि । दधातेर्लोऽटि रूप । जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोर्गत्यस्य लोप्यात्मनेपदिनो रूपं । अशान् । अश भोजन इत्यस्य लोटि हलः अः शानज्ज्ञौ । पा० ३ १ ८३ । इति शानजादेशः । पद्यादतो हेरिति हेर्लुक् । निघातः । प्रथमः । प्रथ प्रख्याने । प्रथमः प्रथंतेऽस्माद्वितीयादय इति । प्रथेरमच । उ० ५. ६८ । इत्यमच । चित्त्वादतोदात्तः । निषद्य । षट् विशरणग त्ववसादनेष्वित्यस्य ब्यापि रूप । संदरप्रतेरिति घत्वं । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदान्तत्वं ॥

घृतवतः पावक ते स्तोकाः श्रोतंति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यं ॥ २ ॥

घृतऽवतः । पावक । ते । स्तोकाः । श्रोतंति । मेदसः ।

स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठं । नः । धेहि । वार्यं ॥ २ ॥

पावक पापशोधक हे अपि स्वधर्मन् स्वायत्तधर्मके सांगेऽस्मिन्यज्ञे ते तव भक्षणार्थं देववीतये यजनीय देवानां भक्षणार्थं च घृतवतो घृतोपेता मेदसो मेदोरूपस्य हविषः स्तोका विदवः श्रोतंति । शरंति । अथवा देववीतये देवस्य तव वीतये इति योजनीयं । तस्माद्वार्थं वरणीयं संभजनीयं श्रेष्ठमुत्तम धनं नोऽस्माभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥ श्रोतंति । सुतिर् चरण इत्यस्य लटि रूपे । स्वधर्मन् । स्वऽंगभूता धर्माणो यस्मैति बह्व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । देववीतये । देवानां वीतिः प्रीतिर्यस्यां भक्षणक्रियायां सा देववीतिः । बह्व्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । श्रेष्ठं । प्रशस्यशब्दादतिशायन इष्टम् । प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । एकादेशस्वरः । धेहि । दधातेर्लोऽटि । वार्यं । वृह संभक्तौ । अहलोर्लोटि दिति स्यत् । ईडवदेत्यादिनाबु-दात्तत्वं । एतिसुश्रासित्यादिना क्चप वृणोतिरेव न वृङ्कः ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतोऽग्ने विप्राय संत्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥३॥

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतऽश्रुतः । अग्ने । विप्राय । संत्य ।

ऋषिः । श्रेष्ठः । सं । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥३॥

सत्य यष्टमि' संभजनीय यद्वा यष्टुभ्यः फलप्रदं हे अग्ने विप्राय मेधाविने तुभ्यं त्वदर्थं घृतश्रुतः घृतशर-
णयुक्ता' स्तोकाः संति । ऋषिरतीन्द्रियार्थदर्शी अत एव श्रेष्ठः सर्वातिशायी त्व समिध्यसे । घृतयुक्तमेदोविंदुभिः
सम्यक् प्रज्वान्यसे । स त्व यज्ञस्यास्माभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य प्राविता प्रकर्षेण पालको भव ॥ तुभ्यं ।
युष्मच्छब्दस्य इयि तुभ्यमर्थो इयि । पा० ७ २. ९५ । इति तुभ्यादेशः । उप्रथमयोरमिति डेरमादेशः । इयि
चिन्त्याद्युदात्तत्वं । संत्य । षण् संभक्ता पणु दाने वा । क्लिचक्तां च सञ्ज्ञायामिति क्लिच । न क्लिचि दीर्घश्चेति
दीर्घमलोपाभावः । संतो भवो भवे कंदसीति तत्र साधुरिति वा यत्प्रत्ययः । यस्विति लोपः । आमचित
त्वान्निघातः । इध्यसे । जिह्वी दीप्ता । कर्मणि यक् । कित्वादनुनासिकलोपः । निघातः । प्राविता । अत्र
रज्जगादिपु । तृचि रूपं । समासस्वरः । भव । निघातः ॥

तुभ्यं श्रोतंत्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥४॥

तुभ्यं । श्रोतंति । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य ।

कविऽशस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥४॥

अध्रिगो अधृतगमन मततगमनस्वभाव । अत एव शचीवः शक्तिमन् हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थं मेदसो मेदोरूपस्य
हविषो घृतस्य स्तोकासो विदवः श्रोतंति । सर्वाति । तस्मात्कविशस्तः कविभिः कर्माभिर्ज्ञैर्होत्रादिभिः सुतस्त्वं
बृहता प्रभुतं भानुना तेजसा सहितः सन् आगा । अस्मदीय पशुयागमभ्यागच्छ । आगत्य च मेधिर प्रज्ञावत्तये
हव्या अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवींषि जुषस्व । सेवस्व ॥ अध्रिगो । गमन गौरिति गम् खपू
गतावित्यस्य भावं गमेर्होत्रिति डो । अधृता गौर्यन्त्यत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्थिति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं ।
धृतशब्दस्य पुषोदरादित्वात् ध्रिभावः । संबोधनं संवृद्धौ च । पा० ७ ३. १०६ । इति गुणः । अपादादि
त्वान्निघातः । शचीवः । मतुपो मतुवसो हरिति क्त्वं । कविशस्तः । शन्सु सुतावित्यस्य निष्ठायामनुनासिकलोपः ।
यस्य विभाषतीटप्रतिषेधः । थायघञ्क्ताजिविकाणामित्यन्तोदात्तत्वं । भानुना । भा दीप्ता । दाभाभ्यां नुरिति
कर्तरि नुः । प्रत्ययस्वरः । अगाः । इण् गतावित्यस्य क्तादसे नृडि इणो गति गादेशः । गातिस्थिति सिचो लोपः ।
निघातः । मेधिर । मेधारथाभ्यामिरनिरचा वक्तव्यावतीरन । आमचितत्वान्निघातः ॥

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतंति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥५॥

ओजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतं । प्र । ते । वयं । ददामहे ।

श्रोतंति । ते । वसोऽइति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽशः । विहि ॥५॥

हे अग्ने ओजिष्ठं अतिशयेन सारयुक्तं मेदो वपाख्य हविर्मध्यतः पशोर्मध्यभागात् त्वदर्थमुद्धृतमुद्धृत-
मध्वर्यादयो वयमस्मिन्पशां ते तुभ्यं प्रददामहे । उद्धृतं तद्वपाख्यं हविः प्रयच्छामः । वसो सर्वस्य जगतो वास्-
थितेहं अग्ने त्वच्छधि वपायामुपरि ये स्तोका घृतमिश्रा विदवस्ते ते त्वदर्थं श्रोतंति । सर्वति । यद्वा ते तव
त्वच्छधि ज्वालाख्यशरीरस्योपरि श्रोतंति । तान् स्तोकाब्देवशो देवेषु प्रति विहि । प्रत्येकं विभज्य ॥ मध्यतः ।

मध्यशब्दात् पंचम्यास्तसिः । पा० ५. ४. ४४ १ । इति तसिः । प्रत्ययस्वरः । उद्धृतं । हृज् हरणे । कर्मणि क्त । हृयहोर्मश्चदसीति हकारस्य मकारः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । ददामहे । दद दान इत्यस्य लटि ङित्वादात्मनेपदं । अतो दीर्घो यजीति दीर्घः । निघातः । श्योतति । युतिर् चरणे । पादादित्वा दनिघातः । अतेर्लसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । त्वचि । तनु विसरि । तनोतिरनस्य वः । उ० २ ६३ । इति कर्तरि कर्मणि वा चिक् । अकारनकारयोर्वकारादेशः । तनोति तायते वा त्वक् । सावकाच इति विभक्तेश्चात्तत्वं । विहि । वी कातिगत्यादिष्वित्यस्य लोच्यदादित्वाच्चपो लुक् । ह्रस्वश्चादसः । निघातः । खिलं ॥ ॥ २१ ॥

अयं स इति पंचर्च दशम सूक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । अय स उपात्यानुष्टुप पुरीषेभ्योऽपिभ्य इति । ऋषिः । कौशिको गाथी । पञ्चचितिरूपा अपयो देवता । चतुर्थेनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ प्रातरनुवा ऋग्वेदशस्त्रयोक्तः सूक्ताविनियोगः । अपिचयन इष्टकाप्रणयने पुरीष्यास इत्येषानुवचनीया । प्रपित पुरीष्याचितयऽन्वाह्युपक्रम्य पुरीष्यासो अपय इति चिरूपाशु सप्रणवमिति सूचित । आ० ४ ८ ॥

अयं सोऽग्निर्यस्मिन्तोममिन्द्रः सुतं दधे जठरं वावशानः ।

सहस्रिणं वाजमत्यं न सप्तिं ससवान्सन्तृयसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयं । सः । अग्निः । यस्मिन् । सोमं । इन्द्रः । सुतं । दधे । जठरं । वावशानः ।

सहस्रिणं । वाजं । अत्यं । न । सप्तिं । ससवान् । सन् । स्तृयसे । जातवेदः ॥ १ ॥

गाथी श्रुते । अयमुत्तरवेद्यामाहुत्यधिकरणभृताहवनीयरूपतया दृश्यमानोऽग्निः स तथाविधः खलु वावशानः सोम कामयमान इदो यस्मिन्नपी सुतमभिपवादिसंस्कारोपेत सोम जठरं स्वीदरं दधे दधार । तस्मात्तादृशमहिमोपेतं सोऽग्निरिति पूर्वणान्वयः । किंच । हे जातवेद सहस्रिण । सहस्र जानारूपता युद्धे यो भजति स महन्ती । तमस्य वेगवशादतनशील सप्ति न अश्वमिव वाज आर्ज्याषधिसोमाद्यनेकप्रकार हविर्लक्षणमन्न ससवान् भोजिवान् सन् त्व स्तृयसे । स्तोतृभिरस्माभि स्तूयमानो वर्तसे ॥ दधे । दधातेर्लिटि लिट-स्तृयोरिति रिजति तप्रत्ययस्य एशित्यादेशः । यदुक्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । वावशानः । वश काता वित्यस्य यङ्लुकि दीर्घोऽङ्कित इत्यभ्यासस्य दीर्घः । व्यत्ययिन शानच् । चितस्वरः । ससवान् । धण सभक्ता । क्लमाविडभावः । नलोपः । प्रत्ययस्वरः । स्तृ०त्वे । पुञ् स्तृता । कर्मणि यक् । अकृत्सार्वधातुकधोरिति दीर्घः । निघातः ॥

अग्ने यज्ञे दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यज्ञत्र ।

येनांतरिक्षमुर्वाततंथ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्चः । पृथिव्यां । यत् । ओषधीषु । अपऽसु । आ । यज्ञत्र ।

येन । अंतरिक्षं । उरु । आऽततंथ । त्वेषः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

यज्ञत्र यज्ञनीय हे अग्ने दिवि बुलुके यद्वर्च आदित्याख्य यज्ज्योतिस्तस्मै तवैव ज्योतिः । पृथिव्यामाहव नीयादिरूपतया वर्तमानं यन्नेजस्तत्त्वदीयमेव । प्रसिद्ध तेजोऽभिधाय गूढ ज्योतिरभिधत्ते । यदोषधीष्वप्स्वति । ओषधीष्वरणिप्रभृतिषु काष्ठेषु यन्नेजः । यद्वा । ओषधीषु वनस्पत्यादिषु सोमाख्य यन्नेजोऽप्सु खलेषु यदीर्वाख्यं तेजस्तत्त्वार्थं आ सर्वत्र वर्तमानं तेजस्तावकमेव । किंच येन वायुरूपेण तेजसातरिजमाकाश-मुर्वाततंथ अतिनिध विस्तीर्णं कृतवानसि । त्वेषो दीप्तिमान् अत एव भानुर्भासमानो नृचक्षा नृणां साक्षितया द्रष्टार्यवः समुद्रवन्द्याम् । स तादृशस्त्वमतारिजमातिनिधेति पूर्वणान्वयः । उक्तार्थे वाजसनेयकं । अग्ने यन्ने दिवि वर्च इत्यादित्यो वा अस्य दिवि वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः पृथिव्या यदोषधीष्वप्स्वा यज्ञचेति य एषीषधिषु चाप्सु चापिस्त्वमेतदाह येनांतरिक्षमुर्वाततंथेति वायुः स त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षा इति महात्स

भानुरर्णवो नृचक्षा इत्येतत् । शत० ब्रा० ७ १ २३ । इति ॥ पृथिव्या । उदात्तयणो ह्यूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं ।
आपधीषु । आपधीषु विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घत्व । अप । सविंकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । आततंथ ।
तनु विस्तार इत्यस्य निटि र्थान् बभूथाततथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिङ्वाभ्यासलोपा न भवति । लितीति
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यद्वृत्तयोगादनिघात । अर्णवः । अर्णास्यस्मिन्सतीति मनुवर्धे वप्रकरणेऽन्वेभ्योऽपि
दृश्यत इति वप्रत्यय । अर्णम मलोपयति मलोप । प्रत्ययम्बरः । नृचक्षाः । चक्षिद् व्यक्ताया वाचि । अभि-
व्यक्तावाच्यय धातुरनाभिर्थाक्तिमात्रं वर्तते । चक्षेर्वङ्गल शिञ्जत्यमुन । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवा ऊचिषे धिष्या ये ।

या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठंत आपः ॥३॥

अग्ने । दिवः । अर्णः । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान् । ऊचिषे । धिष्याः । ये ।

याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपऽतिष्ठन्ते । आपः ॥३॥

हे अग्ने त्व दिवोऽर्णं दुर्लुके वर्तमानमर्णोऽभ्योऽन्वेभ्योऽन्वेभ्यो जिगासि । धूमद्वारा प्राप्नोषि । किञ्च । धि-
ष्या । धिय वृद्धिर्पहित देहमुष्णत्युष्णीकृवंतीति धिष्या प्राणाभिमानिनो देवा । तान्प्राणाख्यान्देवानच्छानुक्
मर्णाचिषे । समंवतात्करोषि । समंवता भवन्त्युक्तवानसीत्यर्थ । सूर्यस्य सूर्यलोकस्य परस्तादुपरि रोचने । रोचनो
नामाय लोको यत्रापि ज्योतिस्तपति । तस्मिन्भासमानं रोचनाख्ये लोके या आपो विद्यते अवस्तात्सूर्यलो-
कादधस्तादतिरिक्तलोकं याश्चाप उपतिष्ठन्ते वर्तन्ते ता उभयीरपस्त्व प्रेरयामि । उक्ताथो वाजसनेयिभिः सष्ट
मभिहित । आपा वा अस्य दिवोऽर्णस्ता एष धमेनाच्छेत्त्यच्छा देवा ऊचिषे धिष्या य इति प्राणा वै देवा
धिष्य तास्ते हि सर्वा धिय इष्णति या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठत आप इति रोचनो ह नामैष
लोको यत्रैष एतत्तपति तद्याश्चैत परणापो याश्चावरेण ता एतदाह । शत० ब्रा० ७ १ २४ । इति । ता उभयी
रपस्त्व प्रेरयतीति ॥ अर्णः । अग्ने गतावित्यस्माददके नृट् चेत्यमुन्नागमश्च । अयन्ते प्रार्थ्यन्ते तत्पिपासुभिरित्यर्णः ।
सकारलोपश्चादस । नित्वादाबुदात्त । जिगासि । गा मृता च कृदसीत्यय धातुश्चकाराद्गमने वर्तमानो
जुहोत्यादि । वङ्गल वृदसीत्यभ्यासस्येत्वं । निघातः । ऊचिषे । वृत्र व्यक्ताया वाचीत्येतस्य लिट् आर्धधातु
कत्वाद्गुणो वचि । पा० २ ४ ५३ । इति वच्चादेशः । असयोगान्निट् किदिति किद्वद्वावाद्वाचिस्त्वपीत्यादिना सप्र-
सारण । अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभययामिति सप्रसारण । आर्धधातुक इट् । निघातः । धिष्याः । उष ऋष
दाहं । धिय उष्णतीति मानसिधर्माभिप्रायसितङ्गलाकुशचषान्त्विलपन्वल्धिष्यशान्या इति निपातनात् यद्गुडा
गमधात्वाटिलोपोपपदह्रस्वादय सर्व सिद्धा भवति । नित्वादाबुदात्त । अवस्तात् । अवशब्दात् दिक्कृद्धेभ्य
सप्तमीपचमीत्यादिना अस्ताति । तस्मान्त्वभाषापरस्य । पा० ५ ३ ४१ । इत्यवादेशः । प्रत्ययम्बरः । उपतिष्ठन्ते ।
४१ गतिनिवृत्ती । उपपूर्वाचिष्ठन्ते कर्मकाच्च । पा० १ ३ २६ । इत्यात्मनेपद । यद्वृत्तयोगादनिघात ॥

पुरीषासो अग्रयः प्रवणेभिः सजोषसः ।

जुषन्तां यज्ञमदुहोऽनमीवा उपो महीः ॥४॥

पुरीषासः । अग्रयः । प्रवणेभिः । सजोषसः ।

जुषन्तां । यज्ञः । अदुहः । अनमीवाः । उपः । महीः ॥४॥

पुरीषासः सिकताममित्रा अप्रयश्चिता अग्रयः प्रवणेभिर्मृत्वननसाधनभृतेरभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः
परम्परसगता सतो यज्ञमस्माभि क्रियमाणमप्रिचयनपूर्वकमिम सोमयाग जुषता । सेवता । किञ्च । अदुहो
ऽद्भोग्धारो यूयमनमीवा रोगादिर्वाजता महीर्महत्य इष ऊर्जो रोगादिरहिता न्यत्रान्यस्मभ्यं प्रयच्छतां ॥ पुरी-
षासः । पृ पालनपुरणयोः । ईषन्नित्यनुवृत्ती शृपृभ्या क्ति । उ० ४ २७ । इतीषन्प्रत्ययः । किञ्च । कित्वाद्गुणे प्रतिषिद्ध
उदोष्यपूर्वस्येत्युत्वं । रपरः । पृणाति पुर्यते वेति पुरीष । पुरीष पृणातेः पुरयतेर्वा । नि० २ २२ । इति यास्कः ।

तदहंतीति पुरीषाः । कंदसि चेति यप्रत्ययः । यचि भमिति भसंज्ञायां यस्थेति लोपः । प्रत्ययस्वरः । प्रावले भिः । वन षण् संभक्तावित्यस्मात्पुंसि सञ्ज्ञायां घः प्रायेणेति करणे घप्रत्ययः । प्रकर्षेण वन्यते संभज्यते सज्यत्यतः मृदेभिरिति प्रावणानि खनित्राणि । प्रनिरतः । पा० ८. ४ ५ । इत्यादिना णत्वं । वनं समासे । पा० ६. २ १७८ । इत्यतोदात्तत्वं । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । यद्वा । प्रुङ् गती । प्रवते गच्छति मृत्स्वनन प्रतीति चलनशब्दार्था ढकर्मकाद्युष् । पा० ३. २. १४८. । इति युच् । चित्स्वरः । पूर्वस्मिन्मन्त्रेऽवग्रहाभावश्चादम् इति वक्तव्यं । जुपता । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूप । पादादित्वादिनिघातः । महीः । महच्छब्दादुगितश्चेति ङीप् । तका रलोपश्चादंसः । प्रत्ययस्वरेणातोदात्तः ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळा । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्ऽतमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे डति ॥ ५ ॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ २२ ॥

निर्मथितः सुधित इति पचर्चमेकादश मुक्त । अत्रानुक्रमणिक । निर्मथितो देवश्रवा देववातश्च भारती तृतीया सतोबृहतीति । भरतस्य पूर्वा देवश्रवा देववातश्चैत्यभावस्य ऋषी । तृतीया सतोबृहती । श्रिष्टास्त्रिष्टुभ । अपिदेवता । आ होतित्यादिमुक्तदशकस्योक्तो विनियोगः । प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोः । इळामय इत्यस्या वि नियोगोऽसकृदुपादिष्टः ॥

निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवा कविर्ध्वरस्य प्रणेता ।

जूर्यत्स्वग्निरजरो वनेष्वचा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

निऽमथितः । सुऽधितः । आ । सधऽस्थे । युवा । कविः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।

जूर्यत्ऽसु । अग्निः । अजरोः । वनेषु । अच । दधे । अमृतं । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

भारतावृषी स्तोत्रं कुर्वति । योऽपिनिर्मथितोऽपिष्टोमादिकर्मस्वरण्योर्नितरा मथितः सन सधस्थं यजमा नगृहे सुधितो गार्हपत्यादिषु त्रिषु कुंडेषु सुष्ठु निहितः निधाय च काष्ठप्रक्षेपेण प्रज्वाल्यमानो युवा प्रबुद्धः अत एवाध्वरस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रणेता प्रकर्षणानेता निर्वाहः । नेतृत्वादेव कविः कातदर्शी । तथाविधो जातवेदा सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोऽपिर्वनेषु महारण्येषु जूर्यत्सु दावाग्निसंबधाजूर्यमाणेषु जरा नाश प्राप्नुवत्स्वपि स्वयमजरो जरारहितः प्रत्युत दीप्यमानः सन अत्र एव मुनि कुर्वाणेषु यजमानेष्वमृतं चरहितं प्रभुतमन्नमादधे । निदधाति । सुधितः । दधातिः कर्मणि निष्ठाया सुधितवसुधितनेमधितेत्यादिना निपातनादि इत्या देशः । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । जूर्यत्सु । जरी घृरी हिंसावयोहान्योः । व्यत्ययेन शतुप्रत्ययः । दिवादित्वाच्छचन् । नित्वादाद्युदात्तः । अजरो । जू वयोह नापित्यस्माद्भाव ऋदोरबित्यप्रत्ययः । गुणः । मजो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । दधे । दधातिर्वर्तमाने लिटि रूप । जातवेदाः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य क्ते वनसनखना सन्मूलोरित्याकारः । बङ्गब्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अमथिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षं ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु दून ॥ २ ॥

अमथिष्टां । भारता । रेवत् । अग्निं । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुऽदक्षं ।

अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अभि । राया । इषां । नः । नेता । भवतात् । अनु । दून ॥ २ ॥

हे अग्ने भारता भारती भरतस्य पुत्री देवश्रवा देववातश्चेत्युभौ सुदक्षं शोभनसामर्थ्योपेतं रेवत् रयिमंत-
मग्निमंगनादिगुणोपेतं त्वाममंथिष्टां । अग्निष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थमल्लुङ्गतां । मथनेन त्वामुत्पादितवन्तावित्यर्थः ।
तादृशस्त्वं बृहता प्रभुतन राया धनेन सहितः सन् अभि अभिमुखो भूत्वा वि पश्य । अस्मान्विशेषणानुग्रहदृष्ट्या
वीक्ष्यम् । किञ्च । अनु ब्रूय । दृशब्दोऽहर्वाची वस्तोर्द्वुरिति तन्नामसु पाठात् । ब्रूयन् सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माक-
मिषामन्त्रानां नेता अनिता भवतात । भव ॥ अमंथिष्टां । मन्थं विखोडन इत्यस्माङ्गुडि मित् । वदन्नजहन्त-
स्याचः । पा० ७. २. ३. इति वृद्धां प्राप्तायां नेटीति प्रतिषेधः । तस्यस्थमिषामित्यादिना तसस्मादेशः ।
पादादित्यादनिघातः । अट्स्वरः । भारता । भरतस्यापत्यमित्यर्थ उत्सादित्वाद्भ् । तद्विषयचामादेरित्यादि-
वृद्धिः । त्रित्स्वरः । रेवत् । रयिशब्दात्तुप । वत्वोदात्तत्वसंप्रसारणपरपूर्वत्वगुणमुद्धोपाः । देवश्रवाः । शु-
श्रवाणं । अमुन्निति कर्मण्यमुन । देवैः श्रूयते प्रख्याप्यतेऽसाविति देवश्रवा ऋषिः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते
गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेत्याणादिकमुच्चात्पूर्वपदस्वरः । देववातः । वा गतिगंधनयोः । अस्मा-
त्कर्मणि क्तः । देवश्रवामाणतया प्राप्तो देववात ऋषिः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । ब्रूय । ब्रू-
अभिगमने द्युत दीप्ता वा । डिङ्छत्यनुवृत्ती द्युयुभ्यां चति भोजमृचैण दुप्रत्ययो डिङ् । द्युतेरश्वाद्यस्य । उ० ५. २९. ।
इति दुप्रत्ययः । अभिगच्छत्यस्मिन् स्वं स्वमभिमतं देशं प्राणिन इति द्योतते किरणसंबन्धादिति वा द्युर्दि-
वसः । प्रथमयोरिति सवर्णदीर्घः । तस्माच्छसो नः पुंसि । पा० ६. १. १०३. इति सकारस्य नकारः । एकादेशस्वरः ॥

दश क्षिपः पूर्यं सीमजीजनन्त्सुजातं मातृषु प्रियं ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानामसंहृशी ॥३॥

दश । क्षिपः । पूर्यं । सीं । अजीजनन् । सुऽजातं । मातृषु । प्रियं ।

अग्निं । स्तुहि । देवऽवातं । देवऽश्रवः । यः । जनानां । असन्त् । वशी ॥३॥

हे अग्ने देववातस्य क्षिपः । क्षिप्यति कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽङ्गुल्यः । ताश्च दश । बाह्वयस्य मथनसा-
धनत्वेन तत्रत्या अङ्गुलयो दशसंख्याकाः । तादृशोऽङ्गुल्यः पूर्यं पुरातनं सीमेनं त्वामजीजनन् । उदपीपदन् ।
हे देवश्रवो मातृषु मातृभूतारण्योः सुजातं मुष्टूपन्नं अत एव प्रियं कमनीयं देववातं देववातेन मथितमेनमग्निं
स्तुहि । योऽग्निर्जनानां स्तोत्राणां यजमानानां वशी वशवर्ती कर्मणां स्वातंत्र्येण प्रवर्तकोऽसत् भवति तं स्तुहीति
पूर्वेणान्वयः ॥ दश । दन्श दशने । कनिष्ठत्यनुवृत्ती नुदशोर्गुणश्चेति कनिन् । नित्स्वरः । क्षिपः । क्षिप प्रेरणे ।
श्रीणादिकः कर्मणि क्तप । क्षिप्यति प्रेर्यते कर्मस्त्विति क्षिपोऽङ्गुल्यः । धातुस्वरः । अजीजनन् । जनी प्रादुर्भवे ।
हेतुमग्नयंतस्य लुङि चङ्छित्वचनसन्त्वावाभ्यासत्त्वदीर्घाः । निघातः । स्तुहि । पुञ् स्तुतावित्यस्य लोटि कृपं ।
अदादित्वाच्छपो लुक् । निघातः । देववातं । देववातेन निर्वृत्तमित्यर्थे तेन निर्वृत्तं । पा० ४. २. ६८. इत्यण् ।
प्रत्ययस्वरः । असन्त् । अस भुवि । अस्य लेख्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळायास्पदे सुदिनत्वे अह्नां ।

दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥४॥

नि । त्वा । दधे । वरै । आ । पृथिव्याः । इळायाः । पदे । सुदिनऽत्वे । अह्नां ।

दृषत्ऽवत्यां । मानुषे । आपयायां । सरस्वत्यां । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥४॥

हे अग्ने इळाया गोरूपधारिण्याः पृथिव्या भूमेर्वरे वरिष्ठे पद उत्तरवेद्यां अह्नां सुदिनत्वे यजनीयदिवसानां
शोभनदिनत्वार्थं । येषु दिनेष्विन्द्रादयो वरीयांसो देवा इज्यन्ते तानि सुदिनानि । तदर्थं त्वा त्वामा निदधे ।
आ समंताद्निदधामि । उत्तमानि स्थानानि दर्शयति । दृषद्वत्यां । दृषद्वती नाम काचिन्नदी तस्यां । मानुषि
मनुष्यसंचारविषये तीरे । आपयायां । आपया नाम काचिन्नदी तस्यां । सरस्वत्यां नद्यां । एतेषु स्थानेषु त्वं
रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दिदीहि । दीप्यस्व । महर्षयः सरस्वतीतीरे खलु यज्ञादिकर्माण्याकार्षुः । तथा
च ब्राह्मणं । अययो वै सरस्वत्यां सन्नमासत् । ऐ० ब्रा० २. १९. इति ॥ दधे । दधातेर्ल्युत्तमैकवचने रूपं । वरे ।

वृज् वरयो । गृहवृद्धिनिश्चयमश्नेत्यप । पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । दृषद्वत्त्वां । दू विदारणे । वृणातिः पुष्प-
स्वस्य । उ० १. १३०. । इत्यादिना पुगागमो धातोर्ह्रस्वस्य । दृषद उपमा यस्यां संतीति मनुप । झय इति तस्य
वत्त्वं । स्वरविधौ व्यजनमविवक्षितमवदित्यस्याः परिभाषाया अत्राश्रयणाभावात्तुप उदात्तताभावः । अदिप्र-
त्ययस्वरः । सरस्वत्यां । सरःशब्दोऽमुनंतत्वादाद्युदात्तः । तदस्यास्तीति मनुप । अदुपधत्वात्तस्य वत् । उगि
त्वात् ऊपि । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य यङ्लुकि रूपं ॥

इळांमये पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाये सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळां । अये । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अये । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

व्याख्यातेयमित्युपेक्षिता ॥ ॥ २३ ॥

अये सहस्विति पचर्च द्वादश मृक्त । अत्रानुक्रमणिका । अये सहस्व गायत्रमाद्यानुष्ठुबिति । ऋषिर्गोषिणो
विश्वामित्रः । अग्निर्देवता । आद्यानुष्ठुप शिष्टा गायत्र्यः ॥ मृक्ताविनियोगो लौकिकः ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे
च प्रथमार्वाजितस्य मृक्तस्य विनियोगः । अर्थतस्या इति खंडे सूत्रित । अप इळां चितम् । आ० ४ १३. । इति ॥
अभ्युदयष्टावमेदातुरनुवाक्यामे दा टाणुष इत्येषा । अथामेष्ट्य इति खंडे सूत्रित । अये दा टाणुष रयि स यंता
विप्र एषां । आ० ३ १३ । इति ॥

अये सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य । दुष्टरस्तरन्नरतीर्वचो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अये । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य । दुस्तरः । तरन । अरातीः ।

वचोः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृति । हे अये पृतना अभियोक्ताः सेनाः सहस्व । अभिभव । अभिमातीरभिमानिनः
कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् अपास्य । अपनुद । किंच दुष्टरो न केनापि तारितुं शक्यः अत एव अरातीररातीन्
शत्रून् तरन स्वतजसा तिरस्कृत्वस्व यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वचो धाः । अन्न धेहि । कुष ॥
सहस्व । पृष्ठ मर्षण इत्यस्य लोटि रूप । आन्वितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादानघातः । अभिमातीः । माङ्
माने । मानं मातिः । भावे क्तिन । अस्य लुग्विकरणत्वादीत्वे न भवतः । अभितो मानं यथा त इति बहुव्रीही
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अस्य । अमु लेपणे । दिवादिः । लोटि रूप । दुष्टरः । तू अवनतरणयोः । अस्मात्कृच्छार्थं
खल् । सुषामादित्वाद्धर्मजनीयस्य सकारस्य षत्व । लित्स्वरः । तरन । तरतेः शतरि रूप । अदुपदेशाज्जसार्ध
धातुक्स्वरेण शत्रुरनुदात्तत्वे कृतं धातुस्वरः । धाः । दधातिष्कदसि लुङि रूप । निघातः ॥

अये इळा समिध्यसे वीतिहोचो अमर्त्यः । जुषस्व सू नो अध्वरं ॥ २ ॥

अये । इळा । सं । इध्यसे । वीतिऽहोचः । अमर्त्यः । जुषस्व । सु । नः । अध्वरं ॥ २ ॥

हे अये वीतिहोचः । वीतिः प्रीतिविषयं होचमपिहोचादिक यस्यासां वीतिहोचः । यज्ञेषु प्रीतिमानि
त्यर्थः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितस्त्वमिळायामीडायामुत्तरवेद्या समिध्यसे । आत्माङ्गतिप्रक्षेपेण सम्यक् प्रज्वा
ल्यसे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमध्वरमिमं यज्ञं सु सुष्ठु जुषस्व । आङ्गतिस्वीकरणेन सेवस्व ॥ वीतिहोचः । वी
कांत्यादिषु । अस्मात्कर्मणि मचे वृषषपचेत्यादिना क्तिमुदात्तः । बहुव्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । जुषस्व । जुषते-
लोटि रूपं । शस्वरः । सु । निपातस्य चेति संहितायां दीर्घः ॥

अये द्युम्नेन जागृवे सहसः सूनवाहुत । एदं बर्हिः संदो मम ॥ ३ ॥

अये । द्युम्नेन । जागृवे । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । आ । इदं । बर्हिः । सदः । मम ॥ ३ ॥

युष्मेन स्वतेजसा सह जागृवे । जागर्तीति जागृविः । तस्य संबुद्धिः । लोकरक्षार्थं स्वतेजसा सह सर्वदा जागरणीयेत आहृत देवताह्वानार्थमस्माभिराहृत सहस्रः सृनो वलस्य पुत्र हे अग्ने मम मत्संबंधिन्यास्मिन्यज्ञे यद्वयामाप्नोर्णामिदं बहिस्तत्रामदः । आसीद् ॥ जागृवे । जागृ निद्राक्षये । जृग्मूस्तृजागृभ्यः क्तिन्निति क्तिन् । कित्वाद्गुणः । जागर्तीति जागृविः । जागृविर्जागरणात् । नि० ९ ८ । इति यास्कः । संबुद्धौ चेति गुणः । एह ह्रस्वात् । पा० ६ १ ६९ । इति सोम्लोपः । निघातः । सहस्रः सृनो । सुप आमंत्रिते परांगवद्भावादनुदात्तत्वे पादादित्वादनिघातः । मदः । पट् विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्य क्वादसे लुङि लृदित्वादङ् । निघातः । मम । अस्मच्छब्दस्य षष्ठ्यकवचने ममादेशः । युष्मदस्मदोर्द्धमीत्याद्युदात्तत्वं ॥

अग्ने विश्वभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु य उ चायवः ॥४॥

अग्ने । विश्वभिः । अग्निभिः । देवेभिः । महय । गिरः । यज्ञेषु । ये । उं इति । चायवः ॥४॥

हे अग्ने देवेभिर्व्योतमानैर्विश्वभिः सर्वैरग्निभिर्यष्टयतया स्थितैरग्निभिः महितस्त्वं चायव उक्तविषयस्तुतिरूपभिर्वाग्भिरनन्यमनस्कतया पुजका ये विद्यते तेषा यज्ञेषु ज्योतिष्टोमादिषु गिरः स्तोत्रशस्त्रादिलक्षणाणि वाक्यानि महय । पुजय ॥ महय । मह पुजाया । चुगादिः । अदत्त्वादुपधावृद्धभावः । निघातः । चायवः । चायु पुजानिगमनयोः । मृगध्यादयश्चेति कुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्ने दा दाणुषे रयिं वीरवंतं परीणसं । शिशीहि नः सृनुमतः ॥५॥

अग्ने । दाः । दाणुषे । रयिं । वीरऽवंतं । परीणसं । शिशीहि । नः । सृनुऽमतः ॥५॥

हे अग्ने दाणुषे तुभ्य हविर्दत्तवन्तं यजमानाय वीरवंतं पुत्रयुक्त परीणस प्रभूतं रयिं धन दाः । देहि । सृनुमतः पुत्रपात्रादिसहितान्नोऽस्मान् शिशीहि । धनप्रदानेन तीक्ष्णीकृत ॥ दाः । इदं दान इत्यस्य क्वादसे लुङि रूप । आमंत्रितस्याविशमानत्वेन पादादित्वादनिघातः । दाणुषे । दाणु दान इत्यस्य कृसीं दाद्यान्ता ह्यान्वीद्व्यञ्जेति निपातनात् द्विवचनाभाव इडभावश्च । मसंज्ञाया संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । परीणसं । परिपूर्वा समेतव्याप्यर्थात् कृप । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । शिशीहि । शिञ् निगान् । व्यत्ययेन झुः । दीर्घश्च क्वादसे । हेरपित्वादतोदात्तत्वं ॥ ॥५॥

अग्ने दिव इति पचर्च त्रयोदशं सक्त विश्वामित्र । अत्रयमनुक्रमणिका । अग्ने दिवो वैराजमुपात्यपिन्द्रीति । विराट् कदः । अग्ने इन्द्रश्चेत्येन्द्राग्नीदेवताका । शिष्टा आपेय्य ॥ अग्निष्टोम आज्यशास्त्रेऽयं इन्द्रश्चेति याज्या । अग्ने इन्द्रश्च दाणुषो दुरीण इति याज्या । आ० ५ ९ । इति सूत्रितत्वात् ॥

अग्ने दिवः सृनुरसि प्रचेतास्तना पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।

ऋधग्देवाँ इह यजा चिकित्वः ॥१॥

अग्ने । दिवः । सृनुः । अग्निः । प्रऽचेताः । तना । पृथिव्याः । उत । विश्वऽवेदाः ।

ऋधक् । देवान् । इह । यज । चिकित्वः ॥१॥

विश्वामित्रः स्ताति । हे अग्ने विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान् प्रचेताः कर्मविषयज्ञानवांस्त्वं दिवो युक्तोऽभिममानदेवतायाः सृनुरसि । पृथो भवसि । उत अपि च पृथिव्याः पृथिव्याभिममानदेवतायास्तना तनयोऽसि । किञ्च चिकित्वश्चेतनावन हे अग्ने इहास्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्कर्मणि देवान् यजनीयानिद्रादिदेवान् ऋधक् पृथक् क्रमेण यज । हविप्रदानेन पुजय ॥ असि । अस भुवीत्यस्य लटि तासस्त्योलोप इति सलोपः । निघातः । विश्ववेदाः । बह्व्रीहो विश्व सञ्ज्ञायामिति विश्वस्यातोदात्तत्वं ॥

अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्संनोति वाजममृताय भूषन् ।

स मो देवाँ एह वहा पुरुक्षो ॥२॥

अग्निः । स॒नो॒ति । वी॒र्या॒णि । वि॒द्वान् । स॒नो॒ति । वा॒जं । अ॒मृता॒य । भूष॑न् ।
सः । नः । दे॒वान् । आ । इ॒ह । व॒ह । पु॒रु॒क्षो इति॑ पु॒रु॒ऽक्षो ॥ २ ॥

विद्वान् कर्माभिज्ञो योऽग्निर्वीर्याणि पशुपुत्रादिसंपदूपाणि सामर्थ्यानि सनोति यजमानाय ददाति यश्चाधिभूषन् स्वतेजसा सर्वं जगद्भूषयन् अलंकुर्वन्नमृताय मरणधर्मरहितायेन्द्रादिदेवाय वाजं हविर्लक्षणमन्नं सनोति प्रयच्छति पुरुक्षो पुरोडाशादिबहुविधाज्ञोपेत हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं संबन्धिनीहास्मिन्यज्ञे देवान्यजमीयान्देवानावह । आहुय ॥ सनोति । पशु दाने । तनादित्वादुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादिनिघातः । भूषन् । भूष अलंकारि । अंतर्भावितण्यर्थः । शतुर्लसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वं धातुस्वरः शिष्यते । वह । वहलीटि रूपं । पुरुक्षो । पुरवः बुधोऽन्तानि यस्मेति पुरुबुः । अत्यन्तोपपत्कांदसः । संबुद्धौ चेति गुणः ॥

अ॒ग्निर्द्या॒वापृ॒थि॒वी वि॒श्वज॑न्ये आ भा॒ति दे॒वी अ॒मृते॒ अमूर्ः । क्ष॒यन्वा॒जैः पु॒रु॒श्च॒न्द्रो
नमो॑भिः ॥ ३ ॥

अ॒ग्निः । द्या॒वापृ॒थि॒वी डा॒त । वि॒श्वज॑न्ये इति॑ वि॒श्वऽज॑न्ये । आ । भा॒ति । दे॒वी इति॑ ।
अ॒मृते॒ इति॑ । अ॒मूर्ः । क्ष॒यन् । वा॒जैः । पु॒रु॒ऽच॒न्द्रः । नमः॑ऽभिः ॥ ३ ॥

अमूरोऽमूढः सर्वज्ञः ज्ञयन ईशानः सर्वस्य जगतः अत एव पुरुश्चन्द्रः पुरुचन्द्रो बहुहिरण्योपेतः । यद्वा बहुदीप्तिस्वरूपः । वाजिर्वलैर्नमोभिरग्नेय सहितः सोऽग्निर्विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्र्या । यद्वा विश्वं जन्यमुत्पाद्यं याभ्यां ते । देवी द्योतमाने अमृते मरणधर्मरहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभाति । आ समन्तात्प्रकाशयति ॥ द्यावापृथिवी । दिवःशब्दस्य दिवो द्यावेति द्यावादेश आद्युदात्तः । पृथिवीशब्दो ङीष्तत्वेनातोदात्तः । देवतावृद्धे चेतुभयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विश्वजन्ये । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तः । तत्पुरुषे तु स्वरश्चिंतनीयः । आ भाति । भा दीप्ता । अंतर्भावितण्यर्थः । ज्ञयन् । ज्ञि ऐश्वर्यं । शतुर्लसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वं धातुस्वरः । पुरुश्चन्द्रः । ह्रस्वाचंद्रोत्तरपदे मंच इति सुडागमः । युत्वंन शकारः । उत्तरपदांतोदात्तप्रकरणे विचक्रादीनां कंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यद्वा समासस्थित्यंतोदात्तत्वं ॥

अ॒ग्न इ॒न्द्रश्च॑ दा॒शुषो॑ दुरो॒णे सु॒ताव॑तो य॒ज्ञमि॒होप॑ यातं ।

अ॒मर्ध॑ता सोम॒पेया॑य दे॒वा ॥ ४ ॥

अ॒ग्ने । इ॒न्द्रः । च॒ । दा॒शुषः॑ । दुरो॒णे । सु॒तऽव॑तः । य॒ज्ञं । इ॒ह । उप॑ । या॒तं ।

अ॒मर्ध॑ता । सोम॒ऽपेया॑य । दे॒वा ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वमिन्द्रश्चोर्भा देवा देवा युवाममर्धता अनागमनेन यज्ञहिंसामकुर्वतां संतां सुतवतः सोमाभिषवं कुर्वतो दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्येह दुरोणे गृहे क्रियमाणमिमं यज्ञमभिलक्ष्य सोमपेयाय सोमपानार्थमुप यातं । उप समीप आगच्छतं ॥ यातं । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । अमर्धता । मृधु हिंसायामित्यस्य शतरि रूपं । नञा समासः । सुपो डादेशः । तत्पुरुषे नञस्वरः । सोमपेयाय । पा पाने । अचो यदिति यत् । ईयतीतीकारादेशः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अ॒ग्ने अ॒पां स॒मि॒ध॒से दुरो॒णे नित्यः॑ सूनो॒ सहसो॑ जा॒तवे॑दः ।

स॒ध॒स्थानि॑ म॒ह्य॒मान॑ ऊ॒ती ॥ ५ ॥

अ॒ग्ने । अ॒पां । सं । इ॒ध॒मे । दुरो॒णे । नित्यः॑ । सूनो॒ इति॑ । स॒ह॒सः । जा॒तऽवे॑दः ।

स॒धऽस्थानि॑ । म॒ह्य॒मानः॑ । ऊ॒ती ॥ ५ ॥

सहस्रः सृजो बलस्य पुत्र जातवेदो जातप्रज्ञ हे अपि नित्योऽविनाशी ऊती ऊत्या रक्षणेन सधस्थानि प्राणिनां निवासभुताल्लोकान्महयमानः परिचरंस्त्वमपां दुरोणेऽपां स्थानिऽंतरिक्षे समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे । अव रक्षण इत्यस्मादाणादिको नक्षप्रत्ययः । ज्वरत्वंरेत्यादिना ऊट् । गुणः । दुरोण इति गृह्णाम दुरवा भवति । नि० ४. ५ । इति.यास्कः । प्रत्ययस्वरः । महयमानः । मह पुजायां । व्यत्ययेन शानच् । शानचो लसार्वधानुकर्म्मरगानुदात्तत्वे णिचस्वरः । ऊती । अव रक्षणादिषु । ऊतियूतिजुतीत्यादिना निपातनादंतो-दात्तः । मुपां मुनुर्गति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः ॥ ॥ २५ ॥

वैश्वानरं मनसंति नवर्चं चतुर्दशं मृक्त । तत्रानुकर्मणिका । वैश्वानरं नव तुर्चो वैश्वानरीयमाहूती जागती वृच आत्मस्तुतिर्वा पूर्वात्मगीतांत्योपाध्यायस्तुतिरिति । वैश्वानरं मनसंत्याद्यां तुर्चो जागती । प्रथमस्य वैश्वानरोऽग्निर्देवता द्वितीयस्य मरुतः । सप्तम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । अग्निरस्मीति वृचस्याग्निः परं ब्रह्म वा देवता । नवम्यास्तु विश्वामित्रोपाध्यायस्य स्तुत्यात्म एव देवता । सप्तमीवर्जितस्य मृक्तस्य विश्वामित्र ऋषिः । सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्य वाक्य स ऋषिरिति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः ॥ वैश्वानरं मनसंत्याद्यस्तुच आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि आभिप्रमाहूते वैश्वानरीयनिविद्वानि विनियुक्तः । तृतीयस्थिति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसंति तिस्रः । आ० ७. ७. । इति ॥ अयमेव तुर्चो बृहस्पतिसर्वेऽप्याभिमाहूते वैश्वानरीयनिविद्वानीयः । प्र यंतु वाजा इति द्वितीयतुर्चो बृहस्पतिसर्वे माहूतनिविद्वानीयः । उभयमप्युग्रनसःस्तोमेनति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्य प्र यंतु वाजास्तविषीभिरप्रयः । आ० ९. ५. । इति ॥ अग्निचयेन संचिताग्न्यनुशंसनेऽग्निरस्मीत्येषा । अथाग्निं संचितमनु-गीतमनुशंसदित्युपक्रम्य सूचितं । अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा इति त्रिर्मध्यमया वाचा । आ० ४. ८. । इति ॥

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मंतो अनुषत्यं स्वर्विदं ।

मुदानुं देवं रथिरं वसूयवो गीर्भी रण्वं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरं । मनसा । अग्निं । निऽचाय्यं । हविष्मंतः । अनुऽसत्यं । स्वऽविदं ।

मुऽदानुं । देवं । रथिरं । वसुऽयवः । गीऽभिः । रण्वं । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृति । हे अपि हविष्मंतः संभृतहविष्का वसूयवो धनमात्मन इच्छंतः कुशिकासः कुशिकगो-त्रोत्पन्ना वयं वैश्वानरं । विश्वं नरा अग्निप्रणयनादिक्रियाया नेतारो यस्थिति विश्वानरोऽग्निः । तस्य संबंधी वैश्वानरः । अपत्यमिति यावत् । यद्वा विश्वानर एव वैश्वानरः । तद्वितोऽनन्यार्थो राक्षसवायसादिबत् । तमनुषत्यं सत्येनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञं स्वर्विदं स्वर्गादिलक्षणफलस्य ज्ञातारं अत एव मुदानुं सुषु फलस्य दातारं रथिरं रथवंतं अत एव रण्वं यज्ञान्गच्छंतं देवं द्योतमानं तमिममग्निं मनसा निचाय्य अंतःकरणैर्नर्वाधगुणैर्विशिष्टस्त्वमिति ज्ञात्वा गीर्भीः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्हवामहे । इह कर्मणि त्वामा-ह्वयामः ॥ वैश्वानर । नरं संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । विश्वानरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । निचाय्य । चायु पुजानिशामनयोरित्यस्य ल्यापि रूपं । लित्स्वरः । अनुषत्य । अनुगतं सत्येन । अवाद्यः कुष्टाद्यर्थे तृतीययति समासः । मुषामादित्वात्पत्व । निरुदकादित्वादंतोदात्तत्वं । मुदानुं । दुदाञ् दानि । दाभाभ्यां नृरिति कर्तरि नुप्रत्ययः । परादिश्चकंदसि बङ्गलमित्युत्तरपदाबुदात्तत्वं । रथिरं । रथशब्दा-न्तुबर्थे मिधारथाभ्यामिरनिरच्चां वक्तव्यावतीरच । चित्स्वरः । वसूयवः । वस्वात्मन इच्छंत इति सुषु आत्मनः क्यच् । अकृतसार्वधानुकर्म्मयोरिति दीर्घः । क्वाच्छंदमीत्युप्रत्ययः । अतो लोपः । प्रत्ययस्वरः । रण्वं । रविर्गर्थः । रण्वति यज्ञान्गच्छतीति रण्वः । पचाद्यजंतः । चित्स्वरः । कुशिकासः । कुशिकशब्दाज्ज्ञोचमित्यर्थे विदादित्वाद् । तस्य बङ्गपु यञञोश्च । पा० २. ४. ६४ । इति लुक् । हवामहे । ह्वयतेर्बङ्गलं कंदसीति संप्रसारणं । निघातः ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्चानमुक्थ्यं ।

बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्य

तं । शुभ्रं । अग्निं । अवसे । हवामहे । विश्वानरं । मातरिश्वा नं । उक्थ्यं ।

बृहस्पतिं । मनुषः । देवऽतातये । विप्रं । श्रोतारं । अतिथिं । रघुऽस्यदं ॥ २ ॥

योऽग्निः पूर्वमत्रे प्रतिपादितस्त शुभ्र द्योतमान विश्वानर विश्वानरसंबन्धिन मातरिश्वा न । मातर्यतरिश्वे
श्वसिति विबुदादिरूपतया चष्टत इति मातरिश्वाग्निः । तमुक्थ्यमुक्थः शस्त्रैः शमनीय बृहस्पति बृहतो यज्ञस्य
पति पालकतया स्वामिनं विप्र मेधाविन श्रोतार स्तोत्रशस्त्रादिमन्त्रवाक्य शृण्वतर्मतिथिमातिथेयपुजाहंतया
यदुक्थ्या प्राप्तं रघुस्यद लघुस्यद । रघुर्लघुः स्यदो वयो यस्यति क्षिप्रगतार । यद्वा स्यदशब्देनाध्वा लक्ष्यते
रघुस्यदः क्षिप्रगतित्यर्थः । तमेवविधगुणयुक्तमपिमवसेऽस्माक रक्षणाय हवामहे । कुशिकर्गोत्रजा वयमाहुयामः ।
किंच । मनुषो मनुष्यस्य देवतातये यज्ञार्थं त्वामाहुयामः ॥ शुभ्र । शुभ दीप्ती । अस्मात् स्थायितचीत्यादिना
कर्तार रक् । किञ्चाहुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । मातरिश्वा न । निर्माणहेतुत्वाच्चातातरिश्च । तत्र श्वसिति प्राणि
तीति मातरिश्वाग्निः । श्वन्नक्षत्रित्यादिना मातरिश्वाब्दस्य कन्प्रत्ययात्त्वेन निपातनात्पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
उक्थ्य । उक्थेन स्तोत्रेण सुख । तत्र भव इत्यर्थे भवे कदसीति यत् । तित्स्वरितमिति स्वरितः । देवतातये ।
देव एव देवताति । स्वार्थिकस्मात्तल । देवतातिशब्देन यज्ञो लक्ष्यते तत्संप्रदानकत्वाद्यज्ञस्य । निःस्वरः ।
रघुस्यदः । स्यदू प्रसवण इत्यस्मादुत्ततः स्यदशब्दः । स्यदो जव इति निपातनादनुनासिकलोपः । कृदन्त
रपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अश्वो न क्रंदन्ननिभिः समिध्यते विश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।

स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्र्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । क्रंदन । जनिऽभिः । सं । इध्यते । विश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।

सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यं । सुऽश्र्यं । दधातु । रत्नं । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

यो विश्वानरोऽग्निः कुशिकेभिः स्तोत्र कर्वाणहोत्रादिभिर्युगे युगे प्रतिदिन समिध्यत आच्यार्हतिप्रक्षेपेण
सम्यक् दीप्यते । तत्र दृष्टातः । अश्वो नेति । यथा जातोऽश्वः क्रंदन हेपारव कुर्वन् जनिभिर्जनयित्रीभि
र्बडवाभिः सत्यप्रदानेन प्रतिदिन सम्यक् पोष्यते तद्वत् । अमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये जागृविर्ज्वालया
जायत दीप्यमानः सोऽग्निः सुवीर्यं शोभनः । श्र्ययुक्तं स्वश्र्यं शोभनाश्चादिपशुयुक्तं रत्नमृत्तम धनं नोऽस्माक
दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु ॥ युगेयुगे । नित्यवीर्ययोरिति द्विवचन । परस्परार्घाडितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदप्र
कृतिस्वरः । स्वश्र्यः । अश्वशब्दः कन्प्रत्ययात् आबुदात्तः । बङ्गब्रीहावाबुदात्तं ह्यच कदसीत्युत्तरपदाबुदात्तत्वं ।
यकारोपजनस्कादसः । यद्वा । अश्वेषु माधवोऽश्व्याः । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याबुदात्तत्वं ।
बङ्गब्रीहौ पुर्वोक्तस्वरः । दधातु । दधातिलींङि रूपः । रत्नं । रमु क्रीडाया । रमेस्त चेत्यधिकरणे नप्रत्ययस्का
रश्चातादेशः । रमतेऽस्मिन्निति रत्नं । निदित्यनुवृत्तावाबुदात्तः । जागृविः । क्तिन्प्रत्ययात् । निच्चादाबुदात्तः ॥

प्र यंतु वाजास्तविषीभिरग्रयः शुभे संमिश्राः पृषतीरयुक्षत ।

बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वैपयन्ति पर्वताँ अदाभ्याः ॥ ४ ॥

प्र । यंतु । वाजाः । तविषीभिः । अग्रयः । शुभे । संमिश्राः । पृषतीः । अयुक्षत ।

बृहत्ऽउक्षः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वैपयन्ति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥

वाजा वेगवतोऽग्रयः प्रयंतु । जलमभिलक्ष्य गच्छतु । गताश्च तेऽग्रयस्तविषीभिर्बलयुक्तिर्मरुद्भिः शुभे जले
संमिश्राः परस्पर संगताः संतः पृषतीर्विदू नयुक्षत । अयुजन । जले विदू नकुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवतोऽग्रयस्त-
विषीभिर्बलयुक्तिर्मरुद्भिर्जलमनुलक्ष्य प्रयंतु । गच्छतु । ते च मरुतः शुभे जले संमिश्रा अपिभिः संगताः संतः
पृषतीश्चिचवणी वाहनरूपा वडवा अयुक्षत । रथे मेघभेदनार्थं ता अर्यावुः । रथारूढास्ते विश्ववेदसः प्राणि

कृतकर्माभिज्ञानयुक्ता अदाभ्याः केनाप्यतिरस्कार्था मरुत एवंविधा वायवो बृहदुक्षः प्रभृतसेक्तृन्पर्वतास्तेषां प्रवंपयन्ति । यथा प्रभृता वृष्टिर्भवति तथा मेघान् चालयति ॥ तविधीभिः । तव गताविति सीचो धातुः । अस्मात्तविर्णिद्धति टिपच निञ्च । तवति संचरत्याकाश इति तविषा वायवः । टिड्ढाणाञ्जिति डीप । निङ्गव्यत्ययः । निञ्चादाद्युदात्तः । पृषती । पृषु मेचनं पृ पालनपुरणयोरिति वा । अस्माद्वर्तमाने पृषद्वृहद्वहदिति निपात नादतिप्रत्ययः । शतवद्भवति । उगितश्चेति डीप । पर्वतीति पृषत्यः शीकरा । पृणाति पालयतीति पृषत्यो वडवाः । अयुजत । युजिर् योऽय इत्यस्य लुङि सिचि रूपः । निघातः । बृहदुक्षः । उक्ष संचन इत्यस्मात्क्रिप । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वंपयति । दुवंपृ कर्पने । निघातः । पर्वतान् । पर्व पुरण इत्यस्मात् भृमृदृशीत्यादिना अतच् । पर्वति पुरयति भूमिमुदकेनेति पर्वतो मेघः । व्यत्ययनाद्युदात्तः ॥

अग्निश्चियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेषमुयमव ईमहे वयं ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेषकृतवः सुदानवः ॥५॥

अग्निऽश्चियः । मरुतः । विश्वऽकृष्टयः । आ । त्वेषं । उयं । अवः । ईमहे । वयं ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियाः । वर्षऽनिर्निजः । सिंहाः । न । हेषऽकृतवः । सुदानवः ॥५॥

अग्निश्चियो विद्युतमपि अयतो विश्वकृष्टयः । विश्वस्य वृक्षादेः कृष्टिराकर्षणं नमनोन्नमनादिलक्षणं कर्म येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः । एवंविधा ये मरुतो विद्यते तेषां च मरुता त्वेषं दीप्रमुयमुन्नमनो रक्षणमेमहे । कुशिका वयमा समताद्याचामहे । ते मरुतो रुद्रिया रुद्रपुत्रा वर्षनिर्णिजः । निर्णिकशब्दो रूपवाची निर्णिव्यतिरिति तन्नामसु पाठात् । वर्षण रूप म्यभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः । हेषकृतवः । हेषाग्नस्य क्रतुः करणं येषां ते कृतहपारवा सिंहा न सिंहा इव स्वानिनः शब्दवतः । एवंविधास्तै मरुतः । सुदानवः सुपु जलस्य दातृ गे भवति ॥ अग्निश्चियः । अत्र मेवाया । वचिप्रच्छीत्यादिना क्रिप सप्रसारणाभावो धातोर्दीर्घश्च । जसि इयडादेशः । कृतस्वरः । उयः । गम् गती । उत्पूर्व । ऋज्रेद्राद्येति निपातनाद्रप्रत्ययो मकारलोप उपसर्गस्यातलोपश्च । उन्नक्ततीत्युयः । प्रत्ययस्वरः । ईमहे । ई कातिगत्यादिषु । व्यत्ययनात्मनेपदः । अदादित्वाच्पु लुक् । निघातः । स्वानिनः । स्वानो घञतः । तद्वत् । अत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः । रुद्रशब्दाच्चादसो घ । तस्ययादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२६॥

व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिरग्नेभामं मरुतामोज ईमहे ।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधसो गंतारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥६॥

व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं । सुशस्तिऽभिः । अग्नेः । भामं । मरुतां । ओजः । ईमहे ।

पृषत्ऽअश्वासः । अनवभ्रराधसः । गंतारः । यज्ञं । विदथेषु । धीराः ॥६॥

कुशिका वयमग्नेभामं भासक मरुतामोजस्तेजो व्रात व्रात व्राते व्राते प्रतिसमृद्ध गण गण गणे गणे महति संहृष्टे क्रियमाणाभिः सुशस्तिभिः । शोभनाः शम्यः स्तुतयो यैर्मंत्रैः क्रियन्ते ते सुशस्तयः । तैर्मंत्रैरीमहे । तादृशं माहृत तेजो याचामहे । पृषदश्वासः । पृषत्याश्चनवर्णा अश्वा येषां ते तादृशाः । अनवभ्रराधसः । न विद्यते । वभ्रगो यस्य तदनवभ्रः । अनवभ्र राधो धनं येषां तेऽनवभ्रपृषधनाः । सपूर्णधना इति यावत् । धीराः कर्माभिज्ञास्तै मरुतो विदथेषु यज्ञेषु यज्ञ यजनीय हविरभिलक्ष्य गंतारो गमनशीला भवति ॥ गणं गण । गण सख्यनिः । पचाद्यच । नित्यवीषयोरिति द्विवचनं । परस्यास्रिडितत्वाद्नुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । सुशस्तिभिः । बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातीदात्तत्वं । भामं । भा दीप्ती । अर्तिस्त्वित्यादिना मन् । नित्स्वरः । ओजः । उज्ज आर्जवे । उज्जबले बलोपश्च । उ० ४ १९१ । इत्यसुन । तत्सगियोगेन बकारलोपः । आर्धधातुकलक्षणो गणः । नित्स्वरः । ईमहे । ई कात्यादिषु । निघातः । अनवभ्रराधसः । अनवभ्रं । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातीदात्तत्वं । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । गंतारः । ताच्छीलिकलृन् । विदथेषु । विद ज्ञाने । रुदिविदिभ्यां क्तिदित्यथप्रत्ययः । कित्वादगुणः । विदित्वास्मिन्कर्मजातमध्वर्वाद्य इति विदथो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्केस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ ७ ॥

अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातऽवेदाः । घृतं । मे । चक्षुः । अमृतं । मे । आसन् ।

अर्कः । त्रिऽधातुः । रजसः । विऽमानः । अजस्रः । घर्मः । हविः । अस्मि । नाम ॥ ७ ॥

साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽग्निर्वृत्तेन स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति । हे कुशिकाः । भोक्तृभोग्यभावेन द्विविधं हीदं सर्वं जगत् । एतावदा इदमन्नं चैवान्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नाद इति श्रुतः । तत्र सकलभोक्तृवर्गरूपेणान्नादोऽग्निः । स चाग्निवाध्वादित्यभेदेन त्रिधा भूत्वा पृथिव्यतिरिक्तजलोकानधिष्ठति । तदुक्तं वाजसनेयके । स त्रिधात्मानं व्यभजत । आदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयमिति । तत्र सोऽग्निरहं जन्मनैव जातवेदा अस्मि । श्रवणमननादिसाधनानिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात्कृतपरतत्त्वस्वरूपोऽस्मि । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्विश्वस्य विभासकं मम स्वभावभूतप्रकाशात्मकं चक्षुस्तद्वृतं । इदानीमत्यंतं दीप्तं । यदेतदमृतं कर्मफलं दिव्यादिव्यविधविषयोपभोगात्मकं तन्मे ममासन् । आस्ये वर्तते । सकलभोक्तृवर्गात्मना स्वयमेवावस्थानात् । एवं स्वात्मनः पृथिव्यधिष्ठातृरूपतामभिधाय वाध्वात्मनान्तरिक्षाधिष्ठातृतामाह । अर्को जगत्स्रष्टा प्राणः । सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत आपोऽजायंतार्चते वै मे कमभुदिति तदेवार्कस्यार्कत्वं । श० ब्रा० १०. ६. ५. इति श्रुतः । स प्राणोऽहं त्रिधातुः । त्रिधात्मानं विभज्य तत्र वाध्वात्मना रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विमाताधिष्ठातास्मि । तथादित्यरूपेण जल्लोकाधिष्ठातृतामाह । अजस्रो घर्मे इति । अजस्रोऽनुपकीणो घर्मः प्रकाशात्मा जल्लोकाधिष्ठातादित्योऽहमस्मि । एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुसंधाय भोग्यरूपतामप्यनुसंधत्ते । यद्विभोऽयं प्रसिद्धमस्ति तदप्यहमेवास्मि । यद्वा । अहमग्निरस्मि । देवानां हविष्प्रापणादंगनादिगुणयुक्तोऽस्मि । किंच जन्मनोत्पत्त्या जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि । उत्पत्तिक्षण एव सर्वज्ञोऽहमस्मि । अथवा जात सर्वं स्वात्मरूपतया वेत्तीति जातवेदाः । सर्वात्मक इत्यर्थः । तत्कथमित्युच्यते । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्वृतं प्रसिद्धमस्ति तन्मे चक्षुःस्थानीयं । यथा लोके चक्षुर्भासकं एवं घृतं मयि प्रक्षिप्तं ज्वालामृत्पादयन्मम भासकं । अमृतं प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्मे ममासन् । आस्ये वर्तते । त्रिधातुः प्राणापानव्यानात्मना त्रिधा वर्तमानोऽर्कोऽर्चनीयो यो प्राणोऽस्ति सोऽप्यहमेवास्मि । तथा च रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विशेषेण माता परिच्छेत्ता वायुश्चाहमस्मि । किंच । अजस्रो घर्मो निर्तरयेण संतापकारी सूर्यश्चाहमस्मि । किं बह्वना आज्यपुरोडाशादिरूपं यदेतद्वहिरस्ति तदुपलक्षितं सर्वमप्यहमस्मि । सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति श्रुतः । नामशब्दः प्रसिद्धो । तदनेनापिः सर्वात्मकत्वप्रतिपादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति ॥ चक्षुः । चक्षुश्च व्यक्तायां वाचि । उमिन्नित्यनुवृत्तौ चक्षुः शिञ्जेलुसिन् । शिञ्जद्वावात ख्यात्रादेशाभावः । लिप्स्वरः । आसन् । आस्यशब्दस्य पदज्ञोमासित्यादिनः आसनादेशः । मुपां सुलुगिति सप्रस्था लुक् । विमानः । माङ् माने । कृत्यल्युटो बह्वलमिति कर्तरि ल्युट् । लिप्स्वरः । अजस्रः । जमु मोक्षणे । नञ्पूर्वः । नमिकोपमस्य जसकमहिसदीपो रः । पा० ३. २. १६७. इति ताच्छीलिको रप्रत्ययः । नञ्पूर्वो जसिर्निरतये वर्तते । नञ्स्वरः । जस उपक्षये वा ॥

त्रिभिः पवित्रैरपुपोऽहं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन् ।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥ ८ ॥

त्रिऽभिः । पवित्रैः । अपुपोत् । हि । अर्कः । हृदा । मतिं । ज्योतिः । अनु । प्रऽजानन् ।

वर्षिष्ठं । रत्नं । अकृत । स्वधाभिः । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥ ८ ॥

सर्वात्मकोऽग्निर्हृदांतःकरणवृत्त्या मतिं मननीयं ज्योतिः स्वप्रकाशरूपं परब्रह्माख्यं तेजोऽनु प्रजानन् श्रवणमननादिक्रमेण प्रकर्षेण संशयविपर्यासभावनावुद्भिर्नरासेन स्वात्मरूपतया जानानः सन् पवित्रैः पावनैस्त्रिभिरपिवायुसूर्यरर्कमर्चनीयं स्वात्मानमपुपोऽहं । तेभ्योऽपि निर्मलतया पावनं परिचिक्षेद खलु । यथा दशापवित्रेण सोमं पावयति तद्वत् । एवं जानानोऽग्निर्वर्षिष्ठं स्वात्मानमुत्तमं स्वधाभिः । स्वेन लोकान्दधा-

तीति स्वधा । तिरमिवायुमूर्धं रत्न रमणीयमकृत । अकार्षीति । आदित् अनंतरमेवमात्मनि ज्ञाते सति द्यावा-
पृथिवी तत्र परिकल्पिते द्यावापृथिव्यां तदुपलक्षणं सर्वं जगच्च पर्यपश्यत । परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत ।
आत्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति श्रुतेः ॥ पवित्रैः । पुत्रं पवनं । अस्मात्कर्तारं चरिदेवतयोः । पा०
३ २ १८६ । इति देवतायामभिधेयाया कर्तार इत्यप्रत्ययः । पुनतीति पवित्रा अपिवायुमूर्धः । प्रत्ययस्वरः ।
अपुपोत् । पुत्रं पवन इत्यस्य यङनुगतस्य रूप । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादभ्यासस्य गुणाभावः । यद्विदुपरं
कदसि । पा० ८ १. ५६ । इति न निघातः । अर्कः । अर्चं पुत्राया । रुद्राधारार्चिकलिभ्यः क इति कप्रत्ययः ।
हृदा । हृदयशब्दस्य पदत्रोमासित्यादिना हृदादेशः । सति । मन ज्ञाने । मंत्रं वृषपपचत्वादिना कर्मणि क्तिन्
उदात्तः । अकृत । करोतेर्लुङि सिच । तस्य ह्रस्वादगादिति लोपः । द्यावापृथिवी । देवताद्वि चेतुभयपद-
प्रकृतिस्वरः ॥

शतधारमुत्समष्टीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्रानां ।

मेळि मदैतं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्यवाचं ॥ ९ ॥

शतधारं । उत्सं । अष्टीयमाणं । विपः ऽचितं । पितरं । वक्त्रानां ।

मेळि । मदैतं । पित्रोः । उपऽस्थे । तं । रोदसी इति । पिपृतं । सत्यऽवाचं ॥ ९ ॥

यस्मादुपाध्यायाद्विश्रामित्रो वैश्वानराख्य पर ब्रह्माज्ञासीत्तमिममुपाध्यायमनयर्चा स्तीति । हे रोदसी
द्यावापृथिव्यां शतधारमपरिमितजलधारायुक्तमष्टीयमाणं न कदापि विच्छिन्नप्रवाहमुत्सं उत्समिव शतप्रवा-
हं पित स्रोत इवाविच्छिन्नवाक्तरणीसमेतं विपश्चितं मेधावन्तं सकलशास्त्राभिज्ञं पितरं शिष्याणां विद्योपदेशेन
पालकं वक्त्रानां वक्त्राणां वेदवाक्यानां मेळि मेलकं नानाशाखागतानां वाक्यानामैकस्मिन्नर्थे संकल्य वक्त्रा-
पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे समीपे मदैतं ज्ञानातिशयेन हृद्यतं अत एव सत्यवाचमज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे
च कारणभावात्मन्यवादिन । तमिममुपाध्यायं पिपृत । अपश्चितफलप्रदानेन संपूर्णं कुरुत । यद्वा पालयत ॥
उत्सं । उन्दी कृदने । अस्मादुन्वामिगुधिकृपिभ्यः कित । उ० ३ ६८ । इति सप्रत्ययः । किञ्चान्नकारलोपः ।
उन्नत्तीत्युत्सः । व्यत्ययनाद्युदात्तः । विपश्चितं । विशोषणं पातीति विषा वाक् । विषो वाचश्चिनोतीति क्लिप ।
ह्रस्वस्य पितीति तुक् । तत्पुरुषं कृति बङ्गलमिति बङ्गलवचनात् द्वितीयाया अप्यनुक् । रुद्राक्षरपदस्वरः ।
वक्त्रानां । वच परिभाषणं । अस्मात्कृत्यार्थं तवैकैक्यत्वेन इति त्वन्प्रत्ययः । चोः कर्गिति कृत्व । नित्स्वरः ।
मेळि । मलिनः सपर्कार्थं धातुः । अस्मादाणादिक इत्यप्रत्ययः । रोदसी । आमन्त्रितवान्निघातः । पिपृतं । पृ
पालनपुरणयोः । कादसो जुहोत्यादिः । अतिपिपृत्योश्चैत्यभ्यासस्यत्व । निघातः ॥ ॥ २७ ॥

प्र वो वाजा इति पचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः पचोना गायत्रं त्वृतव्या वार्यति ।
विश्रामित्र ऋषिः । गायत्री छंदः । अग्निदेवता । आद्या ऋतुदेवत्या वा ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगस्त्रयोगायत्रे
छंदस्यस्य मुक्तस्य विनियोगः । प्र वो वाजा उपसद्याय । आ० ४. १३ । इति ॥ आभिर्वाकैक्युक्थ्ये पु प्र वो वाजा
इति वैकल्पिकः स्तोत्रियमृचः । मृचत च । प्र वो वाजा अभिदवोऽभि प्रयांसि बाहसा । आ० ७. ८. । इति ॥
मुक्तस्याद्या सामिधेनी । मृचत च । प्र वो वाजा अभिदवोऽय आ याहि वीतये । आ० १ २ । इति ॥ सामि-
धेनीषु समिध्यमान इत्येका । मृचतं च । समिध्यमानो अर्धं समिदो अय आहतेति द्वे । आ० १ २. । इति ॥
आधाने तृतीयायामिष्टां सामिधेनीष्विध्यमानेदवत्योर्मध्यं पृथुपाजा इति द्वे धाव्ये । मृचतं च । प्रागुपोत्तमायाः
पृथुपाजा अमर्त्य इति द्वे । आ० २ १ । इति ॥ एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तदश सामिधेन्यस्तत्र तत्रैते धाव्ये इति
द्रष्टव्यं ॥ विषुवत्येकविंशतिः सामिधेन्यः । तत्र पृथुपाजा अमर्त्य इति षडृचो धाव्याः । पृथुपाजा अमर्त्य इति
षट् धाव्याः सामिधेनीनां । आ० ८ ६ । इति मृचतं ॥ महान्रतेऽपि पंचविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः ।
तत्राधिताः षडृचो द्रष्टव्याः ॥ अग्नीषोमप्रणयने होता देवो अमर्त्य इति तृचः । मृचतं च । होता देवो अमर्त्यः
परस्तादुप त्वामे दिवेदिवे । आ० ४ १०. । इति ॥ ईँऊन्यो नमस्यस्तिर इति तिस्रः सामिधेन्यः । मृचतं च ।
ईँऊन्यो नमस्यस्तिरोऽभि दृतं वृणीमहे । आ० १. २. । इति ॥

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मंतो घृताच्या । देवाजिगाति सुम्नयुः ॥१॥

प्र । वः । वाजाः । अभिऽद्यवः । हविष्मंतः । घृताच्या । देवान् । जिगाति । सुम्नयुः ॥१॥

हे अतवो वाजा । वज्रति गच्छतीति वाजा मासा । अभिद्यव । अभितो द्यवो दिवसा येष्वित्यभिद्यवोऽर्धमासाश्च । हविष्मतो हविर्भाजो देवाः । घृताच्या । घृतमचतीति घृताची गां । तथा च तैत्तिरीयक । देवा हविष्मतो गांघृताची । सं० २ ५ ७ । इति । यद्वा हविष्मतो हविष । क्षीराद प्रदातार पशवो घृताच्या । घृतमचति प्राप्नोतीति घृताची सुक् । तथा च वाजसनेयक । पशवो हविष्मत सृग्घृताचीति । तथा घृताच्या साहता हविष्मतो देवा । पशवश्च मामास्यार्धमासाश्चेति सर्वे वो युष्माक यजनार्थं प्रभवति । तेषु ताजादिषु प्रभवत्सु मत्सु सुम्नयुः । सुखमात्मन इच्छन्त्यजमानो देवाजिगाति । यज्ञद्वारा देवान्प्राप्नोति । उक्तार्थं तैत्तिरीयब्राह्मण । प्र वो वाजा इत्यन्वाह मामा वै वाजा अर्धमासा अभिद्यवो देवा हविष्मतो गांघृताची यज्ञो देवाजिगाति यजमान सुम्नयुः । ६ ५ । इति ॥ अभिद्यव । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वर । घृताच्या । घृ नरणदीप्त्यो । अस्मादजिघृषिभ्य क्तः । उ० ३ ८९ । इति कर्मणि क्त । घृतमाज्यमचतीत्यृत्विग्दधृगित्यादिना क्तिन । अनिदतामित्युपधालोप । अचतेश्चोपमख्यानमिति ङीप् । चार्वाति पूर्वपदातोदात्तत्वं । जिगाति । गातिर्गत्यर्थः । क्वादमो जुहोत्यादि । निघातः । सुम्नयु । सुम्न सुखमात्मन इच्छन्ति मुप आत्मन क्यच । क्वाचदसीत्यु । प्रत्ययस्वर ॥

ई० अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनं । श्रुष्टीवानं धितावानं ॥२॥

ई० । अग्निं । विपःऽचितं । गिरा । यज्ञस्य । साधनं । श्रुष्टीऽवानं । धितऽवानं ॥२॥

विपश्चित मेधाविन यज्ञस्य साधन यज्ञस्य निर्वाहक श्रुष्टीवान सुखवत यद्वा वेगवत धितावान । वान वननीय धन धित निहित यस्य त निहितधन । तमिममग्नि गिरा स्तुतिलक्षणया वाचं० । विश्वामित्रोऽह स्तामि ॥ ई० । ई० स्तुतो । श्रुष्टीवान । वन यण सभक्तावित्यस्माद्वच । श्रुष्टी वनतीति श्रुष्टीवा । कृदन्तर पदस्वर । धितावान । दधातेर्निष्ठाया धिरादेशश्चादस । वन सभक्ता । कर्मणि घञ । बह्व्रीहा निष्ठति धितशब्दस्य पूर्वनिपात । पूर्वपदप्रकृतिस्वर ॥

अग्ने शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥३॥

अग्ने । शक्रेम । ते । वयं । यमं । देवस्य । वाजिनः । अति । द्वेषांसि । तरेम ॥३॥

हे अग्ने वाजिन सभृतहविष्का वय देवस्य द्योतमानस्य ते तव यम यमनमा यज्ञसमाप्तिरचावस्थान कर्तुं शक्रेम । शक्यास्म । वाजिनो वेगवतो देवस्येति वा योजनीय । तत कारणात् द्वेषास्यस्मदीयानि पापान्यति तरेम । पापेभ्य उच्चीर्णा भवेम ॥ शक्रेम । शक् शक्तावित्यस्यागीर्लिङि लिट्याशिष्यद्भुत्यङप्रत्यय । किदाशि पीति यामुट । सलोपयादेश्यलोपगुणसलोपा । आमात्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादिवादनघातः । उदात्त निवृत्तिस्वर । यम । यम उपरम इत्यस्माद्भावे घञ । यम उपरम इति निपातनाद्बुध्यभाव । जित्स्वर । तरेम । तु अवनतरणयोः । प्रार्थने लिङि रूप । निघातः ॥

समिध्यमानो अध्वरेऽग्निः पावक ईड्यः । गोचिष्केणस्तमीमहे ॥४॥

संऽड्यमानः । अध्वरे । अग्निः । पावकः । ईड्यः । गोचिःऽकेणः । तं । ईमहे ॥४॥

योऽपिरध्वरे यज्ञे समिध्यमानो घृताज्याहुतिभिः सम्यक् प्रज्वान्यमानोऽत एव गोचिष्केणो ज्वालाकेशः पावकः शोधक ईड्यः स्तोत्रभिः प्रशस्यो भवति तमिममभिमतफलार्थमीमहे । वय याचामहे ॥ ईड्यः । ईड स्तुतावित्यस्मादयत् । अस्त्य तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं प्राप्त ईडवदेत्यादिनायुदात्तत्वं । ईमहे । ई कात्यादिषु । अय धातुरच याञ्जार्थः । निघातः ॥

पृथुपात्राः अमर्त्यो घृतनिर्णिक्स्वाहुतः । अभिर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ५ ॥

पृथुऽपात्राः । अमर्त्यः । घृतऽनिर्णिक् । मुऽआहुतः । अभिः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥ ५ ॥

पृथुपात्राः प्रभूततिजोरूपोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो घृतनिर्णिक् । घृतस्य विलयनद्वारा शोधनं येनेति घृतनिर्णिक् । स्वाहुतः मुषु होचादिभिः सम्यगिष्टः । एवभूतोऽभिर्यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादहव्यवाट् हव्यानां वोढा भवति ॥ पृथुपात्रा । ऋदत्तरपदस्वरः । स्वाहुतः । जुहोतिः कर्मणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । हव्यवाट् । वहश्चति णिवः ॥ ॥ २८ ॥

तं सवाधो यतमुच इत्था धिया यज्ञवैतः । आ चक्रुर्गमिभूतये ॥ ६ ॥

तं । सऽबाधः । यतऽमुचः । इत्था । धिया । यज्ञऽवैतः । आ । चक्रुः । अभिः । ऊतये ॥ ६ ॥

सबाधः । रक्षोघ्नमत्रोच्चारणेन तद्विषयबाधा सह वर्तत इति सबाधः । यज्ञवतो यजनीयहविर्यक्ता यतमुचः । यताः संयता मुचो जुहुया येन यतमुचः । ऋत्वजः । इत्यथमनेन प्रकारेण क्रियमाणया धिया स्तुत्या तैमवभूतमभिमृतधे राजसबाधाद्रक्षणाय आ अभिमुख चक्रुः । कुर्वति ॥ सबाधः । बाधु विलोडन इत्यस्मात् कृप । ऋदत्तरपदस्वरः । इत्था । इदं शब्दात्प्रकारार्थ इदमस्थमुः । तस्य मुपां मुनुगिति डादेशः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । चक्रुः । डुकृञ् करण इत्यस्य लिङ्गुसि यणादेशं कृते तस्य द्विवचनऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचनं । निघातः ॥

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादिति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

होता होमनिष्पादकोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो देवो ज्योतमानो विदथानि वेदितव्यानि कर्माणि प्रचोदयन् प्रकीर्णं प्रेरयन् सोऽभिर्मायया कर्मविषयाभिज्ञानेन युक्तः सन् पुरस्तात्कर्मप्रारम्भकाल एवैति । अस्मान्ना गच्छति ॥ मायया । माइ मनि शब्दं चेत्यस्मान्नाक्कामसिमुभ्यो य इति कर्तेरि कर्मणि वा यप्रत्ययः । सिमीति जानीति कर्म मीयतेऽनयेति वा माया कर्मविषयज्ञान । प्रत्ययस्वरः । विदथानि । विद् ज्ञान इत्यस्माद्बुद्धि-विदिभ्या किदिति कर्मण्यथप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वाजी बलवानभिर्वाजेषु युद्धेषु धीयते । देवः शत्रुहननार्थं निधीयते । किञ्च । अध्वरप्विहोत्रादिषु प्र णीयते । अध्वर्यादिभिः प्रकीर्णगाहवनीयादिस्थानेषु प्रक्षिप्यते । अत एव विप्रो मेधावी सन्नभिर्यज्ञस्यापि होत्रादेः साधनः साधको भवति ॥ धीयते । दधातुः कर्मणि यक् । घुमास्यागापित्यादिना इत्य । निघातः । नीयते । णीञ् प्रापण इत्यस्य कर्मणि यक् रूपः । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्थिति णत्वः । साधनः । साध संसिद्धौ । नद्यादित्वात्कर्तेरि ल्युः । लिट्स्वरः ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानां । गर्भः । आ । दधे । दक्षस्य । पितरं । तना ॥ ९ ॥

योऽभिर्धियाधानपवमानेष्टिरूपेण कर्मणा चक्र आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत् अत एव वरेण्यः सर्वैर्यज-माने कर्मागत्वेन वरेणीयः यथाभिर्भूतानां स्थावरजंगमात्मकानां भूतजातानामंतर्गमं स्वात्मानमेव गर्भरूप-तया आदधे सर्वत्र दधार पितरं सर्वस्य जगतः पालकं तमिममपि दक्षस्य दक्षप्रजापतेस्तना तनया वेदिरूपा भूमिर्दंशपूर्णमामाप्तिहोत्रादिकर्मसिद्धर्थं धारयति । भूमेर्दक्षदुहितृत्वं मंत्रवर्णः । अदितिर्ह्यजनिष्ट दक्ष या

दुहिता तव । अश्वि० १०. ७२. ५. । इति ॥ चके । करोतेः कर्मणि लिटि रूपं । गर्भं । गृ निगरण इत्यस्मादति-
गृभ्यां भवति भग्नं । गिरति गीर्यते वा गर्भः । निन्वादाबुदात्तः । दधे । दधातेर्लिटि रूपं । पितरं । पा
रचणे । नष्टनेष्ट इत्यादिना तृजंतत्वेन निपातनादिसं । पाति पालयतीति पिता पालकः । चित्स्वरः । तना ।
यलोपमकादसः ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्रत । अग्ने सुदीतिमुशिजं ॥१०॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यं । दक्षस्य । इळा । सहः ऽकृत । अग्ने । सुऽदीति । उशिजं ॥१०॥

उक्तार्थोऽनयर्वा विव्रियते । सहस्रत मथनाख्येन बलेन निपन्न हे अग्ने सुदीतिं शोभनदीप्रियुक्तमुशिजं
पुरोडाशादिहविः कामयमानं । यद्वा कर्मार्थभिः काम्यमानं । अत एव वरेण्यं तैर्वरणीयं त्वा एवंविधं त्वां
दक्षस्य दुहितेळा वेषादिलक्षणा भूमिर्नि दधे । अपिहोत्रादिकर्मसमृद्धार्थं नितरां दधार ॥ इळा । ईडं सुती ।
पुंसि संज्ञायामित्यत्र प्रायिकवचनात् स्वर्थेऽपि घप्रत्ययः । इह्वमकादसः । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वादगुणः ।
ईड्यति स्तूयतेऽस्यां यजमनिदेवा इतीळा भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तः । प्रत्ययस्वरः । उशिजं । वश
कांतावित्यस्मादशः किञ्चेतीजप्रत्ययः । किञ्चात्संप्रसारणं । वष्टि हविः कामयते उश्नते काम्यते कर्मार्थभिरिति
वा उशिक् अग्निः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२९॥

अग्निं यंतुरमप्सुरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजैः समिधते ॥११॥

अग्निं । यंतुर । अप्सुर । अतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजैः । सं । इंधते ॥११॥

वनुषः कर्मसिद्धर्थं संभजमाना विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो यंतुरं सर्वस्य नियंतारं । यद्वा क्षिप्रं गंतारं ।
अप्सुरमपां प्रेरकं तमिमममृतस्य सत्यभृतस्य ज्योतिष्टोमादियोगे प्रयोगार्थं वाजैर्हविर्लक्ष्मीरक्षैः समिधते ।
मम्यग्दीपयति ॥ यंतुरं । वर्णव्यत्ययः । यंतारमित्यर्थः । अप्सुरः । तुर त्वरणे । अपस्नुतीति त्वरयतीति क्लिप् ।
छदुत्तरपदप्रकृतस्वरः । योगे । युजिर् योगे । भावे घञ् । चजोः कु घिणयतीति कृतं । जित्स्वरः । वनुषः । वन
पण संभक्ता । जनेरुसिरित्यधिकारं बह्वलवचनादस्मादप्युसिः । प्रत्ययस्वरः । इंधते । जिहंधी दीप्ता । निघातः ॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप द्यवि । अग्निमीळे कविक्रतुं ॥१२॥

ऊर्जः । नपातं । अध्वरे । दीदिऽवांसं । उप । द्यवि । अग्निं । ईळे । कविऽक्रतुं ॥१२॥

ऊर्जो नपातं हविर्लक्ष्मीरक्षैः समिधमानत्वेनाप्तस्य पुत्रं । यद्वाप्तस्य चतुर्थं । यथान्नादाहतिराहतिरादित्य
आदित्यादिरिति । उप द्यव्यंतरिक्षस्य समीपे दीदिवांसमतिशयं दीप्यमानं कविक्रतुं । कवयो मेधाविनो
ऽध्वर्यादयो मथनेन क्रतवः कर्तारो यस्येति । अध्वर्यादिभिर्निष्पाद्यमानं तमिममममध्वरेऽस्तिन्यज्ञ ईळे ।
स्तुतिलक्षणाभिर्गीर्भिरहं स्तामि ॥ ऊर्जः । ऊर्ज बल इत्यस्माज्जाजमासेत्यादिना ताच्चीलिकः क्लिप् । ऊर्जयति
शरीरमित्यूक्तं अन्नं । सावेकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं । द्यवि । द्युत दीप्तावित्यस्मादाणादिको दुन्नत्ययः ।
द्योतते किरणसंबन्धादिति द्युरंतरिक्षं । जित्स्वरः । ईळे । लटि रूपं ॥

ईकेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्निरिध्यते वृषा ॥१३॥

ईकेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सं । अग्निः । इध्यते । वृषा ॥१३॥

ईकेन्यः स्तोत्रभिरीड्योऽत एव नमस्यः सर्वैर्नमस्कार्यस्तमांसि तिरो ध्वांतानि स्वप्रभाभिस्तिरस्कुर्वन् दर्शतः
कमनीयतया सर्वदर्शनीयः । तादृशोऽपि वृषा यजमानस्य कामानां वर्धिता समिधतः । आहतिप्रक्षेपेण प्रज्वा-
ल्यते । उक्तार्थे वाजसनेयकं । ईकेन्यो ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमांसि ददृशे समिध इति ॥ ईकेन्यः । ईडं सुती ।
छात्थार्थे तवैकेन्यत्वेन इति केन्यः । प्रत्ययस्वरः । नमस्यः । नमस्यतेरचो यदिति यत् । अतोलोपयलोपी ।
जित्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । दृशिर् प्रेक्षणे । अस्माद्धृष्टीत्यादिना कर्मण्यतचप्रत्ययः । चित्स्वरः ।
वृषा । वृषु सेचन इत्यस्मात्कनित्यवृषीत्यादिना कनिज् । किञ्चादगुणः । निन्वादाबुदात्तः ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मन् ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सं । उध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तं । हविष्मन्तः । ईळते ॥ १४ ॥

वृषो वृषेव कामानां वर्पिता देववाहनः । देवान्हवीषि वाहयति प्रापयतीति देववाहनः । तच्च वृष्टांतः । अश्वो नति । यथाश्वो राजानं वाहयति स्वपुरं प्रापयतीति । वाहनमश्वः । तद्वत् वाहनभृतो योऽपिः समिध्यते आहतिप्रदानेन सम्यग्दीप्यते तं तादृशमग्निं हविष्मन्तः संभृतहविष्का यजमाना ईळते । कर्मसिद्ध्यर्थं क्षुर्वन्ति ॥ वृषा उ । गुणः । उज्जमवलंब्य प्रगृह्यसंज्ञा । देववाहनः । वह प्रापण इत्यस्मात्प्रत्ययान्तकर्तारं ल्युः । लिट्स्वरः । समासं छदत्तरपदस्वरः ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणं । त्वा । वयं । वृषन् । वृषणः । सं । उधीमहि । अग्ने । दीद्यतं । बृहत् ॥ १५ ॥

वृषन् कामानां वर्पितर्हं अग्ने वृषणो वृषाणो घृताज्याहृतीनां सेक्तारो वयं वृषणमाहतिद्वारोदकस्य सेक्तार । तथा च स्मृतिः । अर्षो प्राप्ताहतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठत । आदित्याज्यायते वृष्टिपूर्वष्टेरन्नं ततः प्रजाः । मनु० ३. ७६ । इति । दीद्यतं दीप्यमानं बृहदत् एव महातं तमिममग्निं समिधीमहि । सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि । जिहंधी दीप्रावित्यस्य प्रार्थनेन लिङि नकारलोपश्छांदसः । दीद्यतं । दीदिति दीप्तिर्कर्म । तस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादिर्लियाद्युदात्तत्वं ॥ ॥ ३० ॥

अग्ने जुषस्वति पट्टचं पोटशं मृक्तं विश्वामित्रमापेयं । अचानुक्रमणका । अग्ने जुषस्व पट् तृतीयाद्युष्णिक्-त्रिपुञ्जगत्य इति । पूर्वमुक्तं गायत्रं त्वित्युक्तत्वादितर्दपि गायत्रं । तृतीया तूष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप पंचमी अगती ॥ अग्ने जुषस्वति सवनीयपुरोडाशं स्वष्टकृतः प्रातःसवनीयानुवाक्या । मृचितं च । अथ स्वष्टकृतोऽग्ने जुषस्व नो हविः । आ० ५. ४ । इति ॥ अतिरात्र आश्विनशस्त्रे परिहिते सति चमसगणैः सहाश्विनोर्द्विकपालः पुरोडाशः सर्वहृतो होतव्यः । यदि पुरोडाशमवशं स्वष्टकृतं कुर्युस्तस्य स्वष्टकृतः पुरोक्ता अथ इत्येषा याज्या । यद्येतस्य पुरोडाशस्य स्वष्टकृता चरेयुः पुरोक्ता अग्ने पचतः । आ० ६. ५. । इति मृचितं ॥ माध्यादिने सवने सवनीयपुरोडाशं स्वष्टकृतोऽनुवाक्या माध्यादिने सवन इत्येषा । मृचितं च । अग्ने जुषस्व नो हविर्माध्यादिने सवने जातवदः । आ० ५. ४ । इति ॥ तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य स्वष्टकृतोऽनुवाक्यापि तृतीये सवन इत्येषा । मृचितं च । अग्ने तृतीये सवने हि कानिप इत्यनुसवनमनुवाक्याः । आ० ५. ४. । इति ॥ आश्विनपुरोडाशस्य स्वष्टकृतो याज्यापि वृधान इत्येषा । मृचितं च । अग्ने वृधान आहतिमिति संयाज्ये । आ० ६. ५. । इति ॥

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोक्तां जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोक्तां । जातऽवेदः । प्रातःसावे । धियावसो
इति धियावसो ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृति । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वसु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संबुद्धिः । कर्मानुरूपधनप्रदं हे अग्ने प्रातःसावेऽग्निष्टोमे प्रातःसवने नोऽस्मात्संबंधि पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्जुषस्व । सवस्व ॥ जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्मात्कोटि रूपं । आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन पादादिवादनघातः । प्रातःसावे । पुञ् अभिषवे । सवनं सावः । भावे घञ् । याथघञ्ज्ञाजबिचकाणामित्यतोदात्तत्वं । धियावसो । विभक्त्यलोपश्छांदसः । आमंत्रितत्वान्निपातः ॥

पुरोक्ता अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्ठ्य ॥ २ ॥

पुरोक्ताः । अग्ने । पचतः । तुभ्यं । वा । घ । परिऽकृतः । तं । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २ ॥

यविष्य युवतम हे अग्ने यः पुरोक्ताः । पुरोडाशंतेऽध्वर्वाद्य एनमिति पुरोडाः पुरोडाश । पचत
कपालयोः पक्नोऽस्ति । स च तुभ्य त्वदर्थं परिष्कृतो वा घ पर्यपिकरणादिभिरसंहतः खलु । तमिम पुरोडाश
जुषस्व । सेवस्व ॥ पुरोडाः । दागृ दान इत्यस्मात्पुरसूत्रांश्चैतवहोक्तशस्यपुरोडाशो ण्विन् । पा० ३ २ ७१ ।
इति कर्मणि ण्विनि कृते श्वेतवहादीनां डस्यदस्य । पा० ३ २ ७१ १ । इति डम्प्रत्यये च कृते अवया श्वेतवा
पुरोडाशेति निपातनाहकारस्य डत्व । पुरोडाशत एनमिति पुरोडा पुरोडाश । डकारस्य ङकारो बहुच
साम्प्रदायिकः । छदुत्तरपदस्वरः । पचतः । डुपचष् पाक इत्यस्माद्भुमुद्गशीत्यादिना कर्मण्यतचप्रत्यय । पच्यते
ऽसाविति पचतः पक्नः । चित्स्वरः । घा । ऋचि तुमुंघत्यादिना सहिताया दीर्घः । परिष्कृत । सपर्युपेभ्य
करोती भूषण इति करोते. मुडागमः । गतिरनतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । यविष्य । यविष्ठ एव यविष्य ।
पादाधीन्या च । पा० ५ ४ २५ । इत्यत्र चकारेण वत्वादीना स्वार्थे यत्प्रत्ययस्योपादानाद्यतिष्ठेत्यत्र स्वार्थिको
यत्प्रत्ययः । आमचित्वादिघातः ॥

अग्ने वीहि पुरोक्तागमाहुतं तिरोअह्यं । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । पुरोक्ताशं । आऽहुतं । तिरः । अह्यं । सहसः । सूनुः । असि । अध्वरे । हितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तिरोअह्य अहि तिरोहिते सत्याहुतमा समतायुत पुरोडाश पुरोडाशाख्य हविर्वीहि । भजय ।
अध्वरं ऽस्मिन्यज्ञे सहस सूनूर्बलस्य पुत्रस्य हितो ऽसि । आहवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितो ऽसि । तस्माद्वीहीति
शेषः ॥ वीहि । वी कातिगत्यादिषु । नोटि रूप । हेरिपत्त्वादतोदात्तत्व । आहुत । जुहोते' कर्मणि क्ते गतिरनतर
इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । तिरोअह्य । अहि भवमह्य । भवं कदसीति यत । तिरोभुतमह्य यस्मिन् काले स
तिरोअह्यः । रात्रिकाल इत्यर्थः । कालाध्वनोरत्यतसयोग इति द्वितीया । प्रकृत्यात पादमित्यङ् प्रकृतिभाव ।
बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

माध्यंदिने सर्वने जातवेदः पुरोक्तागमिह कवे जुषस्व ।

अग्ने यद्भूम्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यंदिने । सर्वने । जातऽवेदः । पुरोक्ताशं । इह । कवे । जुषस्व ।

अग्ने । यद्भूम्य । तव । भागऽधेयं । न । प्र । मिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

कवे मेधाविन हे जातवेद इहास्मिन्नाप्रियोमाख्ये कर्मणि तव च माध्यदिने मध्यदिनसवधिनि सवने
पुरोडाश माध्यदिनसवनीयपुरोडाश जुषस्व । सेवस्व । हे अग्ने विदथेषु यज्ञेषु धीरा कर्मकुशला अध्वर्वाद्यो
यद्भूम्य । याति प्राप्नुवति देवा हवीर्धनंनेति यद्भो महानपिः । यद्भूम्य महत्सव भागधेय भागतया परिकल्पि
तमिम पुरोडाश न प्रमिनति । न हिंसति । किंतु तुभ्य प्रयच्छति । त जुषस्वेति शेषः ॥ माध्यदिने । मध्यदिन
स्वेदमित्यर्थ उत्सादित्वादत्र । त्रित्वादादिवृद्धिः । त्रित्वादेवायुदात्तत्व । यद्भूम्य । या प्रापण इत्यस्मात्
शेवायद्भुजिह्वेति निपातनात्करणे वन्प्रत्ययः । इगागमधातुह्रस्वा । यात्यनेनेति यद्भो ऽपिः । व्यत्ययेनातोदात्त ।
भागधेय । भागशब्दात्प्राप्तार्थे भागरूपनामभ्यो ध्यप्रत्ययो वक्तव्यः । पा० ५ ४ ३६ २ । इति धेय । प्रत्ययस्वर ।
मिनति । मीञ् हिंसाधामित्यस्य प्रयादित्वात् आ । तस्मिन् मीनार्तिर्निगम इति ह्रस्वत्व । हिनु मीना । पा० ८
४ १५ । इति णत्व न भवति सर्वविधीना कदसि विकल्पितत्वादिति ॥

अग्ने तृतीये सर्वने हि कानिषः पुरोक्ताशं सहसः सूनवाहुतं ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवंतममृतेषु जागृविं ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सर्वने । हि । कानिषः । पुरोक्ताशं । सहसः । सूनो इति । आऽहुतं ।

अथ । देवेषु । अध्वरं । विपन्यया । धाः । रत्नऽवंतं । अमृतेषु । जागृविं ॥ ५ ॥

सहस्रः सुनो बन्धस्य पुत्र हे अपे त्वं तृतीयं सवन आहुतं ह्वयमानं पुरोडाशं कानिषः । कामयसे । अथ अनेतरमध्वरमविनाशिनं रत्नवत । रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलमभिधीयते । तद्वतं फलप्रदं जागृविं जागरणकारिण । प्रातः सोमो जागृविर्भवति स्वप्ननिवारक इति । तमिमं सोमं विपन्यया स्तुतिरक्षणया वाचा स्तुतम्व्यमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेष्विन्द्रादिषु धाः । धिह ॥ तृतीय । विश्वेन्द्रात्पूरणार्थं चः संप्रसारणं । पा० ५ २. ५५ । इति तोयप्रत्ययः । तत्सन्नियोगेन संप्रसारणं । हल इति दीर्घो न भवति । अन्निति तत्र जानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिषः । कनी कात्यादिषु । लिटि सिद्धहलमिति मिय । तस्यार्धधातुकत्वादिडागमः । कांतिरभिलाषः । अकारस्य आकारो व्यत्ययन । हियोगादनिघातः । धातुस्वरः । विपन्यया । पन स्तुतौ । मावि क्रिय । विपनं यातीति कप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । धाः । दधातिधातोश्चान्दसं लुङि रूपं । पादादित्वादनघातः । जागृवि । क्रिप्रत्ययातो जागृविशब्दः । निटस्वरः ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोडाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोअह्यं ॥ ६ ॥

अग्ने । वृधानः । आहुतिं । पुरोडाशं । जातवेदः । जुषस्व । तिरोऽअह्यं ॥ ६ ॥

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने वृधान आहुतिभिर्वधमानस्यं तिरोअह्य । अहि भवमह्यं दिवसकृत्यं । तिरो-भूतमह्य यस्मिन्काले स तिरोअह्यो रात्रिकालः । तस्मिन्काल आहुति पुरोडाशाख्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥ आहुतिं । जुहोतः कर्मणि क्तिन् । तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ ॥ ३१ ॥

अस्तीदमिति षोडशर्चं सप्तदश मृक्तं वैश्वामित्रं । अत्रानुकर्मणिका । अस्तीदं षोडशाद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यात्वं च जगत्यः पचम्यत्वग्भ्यो वेति । आद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यात्वं च जगत्यः षष्ठ्यकादशी चतुर्दशी पचदशी च जगत्यः शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पंचमी मंथता नर इत्येषा अत्विग्देवताकार्पिदेवताका वा शिष्टा अपिदेवताकाः ॥ मृक्तविनियों लोमिकः । वरुणप्रघासं प्रप्रणयन इत्तायास्या पद इत्येषा । सूत्रित च । इत्तायास्या पदे वयमग्ने विश्वामिः स्वनीक देवैरित्यर्थं आग्नेत् । आ० २. १७. । इति ॥ तत्रैवाग्निप्रणयन उत्तरवेद्यामग्ने स्थापितं सति सीद होतरित्येषा । निहितेऽपीं सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वात् । आ० २. १७. । इति सूत्रित ॥ अरण्यामग्निममारोपणेऽयं ते योनिरित्येषा । सूत्रितं च । अयं ते योनिर्ह्यय इत्यरणी गार्हपत्यं प्रतिनपत्याणी वा । आ० ३. १०. । इति ॥

अस्तीदमधिमंथनमस्ति प्रजननं कृतं ।

एतां विशपत्नीमा भर ग्रिं मंथाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदं । अधिऽमंथनं । अस्ति । प्रऽजननं । कृतं ।

एतां । विशपत्नी । आ । भर । अग्रिं । मंथाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रूते । इदमग्न्यर्थं यूपशकलमम्यधिमंथनं । अरण्या उपरि निधेयं मंथनसाधनभूत दंडरज्यादिकर्मणि । प्रजननमभिजननसाधनभूत दर्भापजूलं कृतं संपादितमस्ति । यद्वा । प्रजननं मथनदंडस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्यग्निमंथनसाधनान्याहृतानि सन्ति तस्माद्विशपत्नीं विशां प्रजानामग्निसाध्यामिहोत्रद्वारा स्वर्गादिफलसंपादनं पालयित्रीमेतामरणीमाभर । हे अध्वर्यो आहर । तस्यामाहृतायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽग्निममथ्नीम यथा वा पूर्वं महर्षयोऽग्निममंथिषुस्तद्वयमेनमग्निमस्मिन्कर्मणि मंथाम । मथनेन निष्पन्नं कर्वाणम् ॥ अन्तीति पदद्वयस्य पादादित्वादनघातः । विशपत्नी । पतिशब्दस्य विभाषा सपूर्वस्येति ङीप् नकारश्चांतादेशः । परादिश्चकंदसि बज्रलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । भर । इत्तं हरण इत्यस्य लोटि ह्यहोर्मश्चकंदसीति भकारः । मंथाम । मंथ विलोडनं । लोटि रूपं । निघातः । पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवार्थं प्रतुपूर्ववैश्वमात्याल् चकंदसीति थालप्रत्ययः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भे इव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव ईद्व्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भेऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।

दिवेऽदिवे । ईद्व्यः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

जातवेदाः सर्वविषयज्ञानवानयमग्निररण्योर्निहितः । देवैर्यज्ञार्थं नितरा स्थापितोऽस्ति । अत्र दृष्टातः । गर्भे इवेति । यथा गर्भो गर्भिणीषु स्त्रीषु सुधितः सुषु निहितो वर्तते तद्वत् । स तादृशोऽग्निर्हविष्मद्भिः समुत-
हविष्कैरत एव जागृवद्भिः कर्मणि जागरूकैर्मनुष्येभिरस्माभिर्दिवे दिवे प्रत्यहमुत्प्रेत्यर्थमीड्यः । स्तुति-
रूपाभिर्गोभिः सोतव्यः ॥ अरण्योः । अ गता । अर्तिसृष्टधमीत्यादिना अग्निः । प्रत्ययस्वरः । निहितः । ईद्व्यः । ईद्व्यः ।
कर्मणि निष्ठाया दधातुर्हिरिति हिरादेशः । गतिरनन्तर इति गतिः । प्रकृतिस्वरत्वं । सुधितः । दधातुः कर्मणि
निष्ठा । तस्मिन् सुधित वसुधितत्वादिना निपातनाद्विरादेशः । दिवे दिवे । दिवु क्रीडादी । इगुपधलक्षणः
कः । नित्यवीक्ष्योरिति द्विवचन । तस्याभ्रैडितत्वादनृदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः । जागृ निद्राक्षय
इत्यस्य क्लृप्तं रूपं । द्विवचनप्रकरणे कदसि वेति वक्तव्यमिति विकल्पितत्वाद्विवचनाभावः । वसुसुधस्वखण्डहा
दः । पा० ८ २ ७० । इति वसो. सकारस्य दत्त्वं । प्रत्ययस्वरः ॥

उक्तानायामव भरा चिकित्वान्तस्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरुषस्तूपो रुणतस्य पाज् इळायास्पुचो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उक्तानायां । अव । भर । चिकित्वान् । स्यः । प्रऽवीता । वृषणं । जजान् ।

अरुषऽस्तूपः । रुणत् । अस्य । पाज् । इळायाः । पुचः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्युस्त्वमुक्तानायामधरारण्यामुक्तानशयायामुत्तरारणमव भर । अधोमुखा धा-
रय । अनतर साधारारणिः स्यः । प्रवीता तदानोमेव निपत्तोरतस्का सती वृषण कामाना वर्षकमपि जजान् ।
जनयत् । अथास्यापि रुणत्तमो विनाशयत पाज्स्तजोमात्रं तत्राभूत् । अनतरमरुपस्तूप आरोचमानस्तेजःसंघोपेत
इळायास्पुच उत्तरवेद्या उत्पन्नोऽप्रिवयुनेऽप्यथा योनिस्थानिऽजनिष्ट । अजनि ॥ जजान् । जन जनने । लोडर्थे
निष्टि बङ्गलमन्यत्रापि सच्चाकदसोरिति गिलापः । प्रत्ययातत्वाभावादास्र भवति । निघातः । अरुषस्तूपः ।
न विद्यते रूपं क्रोधो यस्यैत्यर्थः । क्रोधराहित्येन रोचमान इत्यर्थः । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ।
पुज् स्तुती । स्तुतिर्दीर्घश्च । उ० ३ २५ । इति प्रत्ययः । कश्च धातोर्दीर्घश्च । स्तूयत इति स्तूपस्तेजःसंघः । अरुष
आरोचमानस्तेजःसंघो यस्येति बङ्गव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । रुणत् । रुण हिंसाया । गतिरूप । वयुने । अज
गतिवेपणयोः । अजियमिशीड्भ्यश्चत्युनन चित्सङ्गकः । अजाति वीयते वा वयुनमग । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनावु-
दात्तत्वं । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भावः । लुडि सिचि रूपः । निघातः ॥

इळायास्त्वा पदे वयं नाभां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमहि अग्ने हव्याय वोळ्हेवे ॥ ४ ॥

इळायाः । त्वा । पदे । वयं । नाभां । पृथिव्याः । अधि ।

जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोळ्हेवे ॥ ४ ॥

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने अध्वर्यादयो वयं पृथिव्या अधि भूमेरुपर्युत्तरवेद्यां नाभां भाभौ तस्मा
नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे । तदेव स्थानं विशेष्यते । इळायाः पदे मानव्या इळाया गोः पद इडापदरूप उत्तर-
वेद्यात्मके स्थाने त्वा त्वां हव्याय वोळ्हेवे पुरोडाशादिलक्षणं हविर्वीडु निधीमहि । निदधीमहि । उक्तार्थे

ब्राह्मण । इच्छायास्त्वा पदे वय नाभा पृथिव्या अधीक्षितद्वा इच्छायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदो नि धीम-
होति निधास्यतो ह्येन भवत्यपि हव्याय वोळ्व इति हव्य हि वक्ष्यम्भवति । ए० ब्रा० १ २८ । इति ॥ नाभा ।
गह बध्ने । इजित्यनुवृत्तां नहो भञ्जेतीज भकारश्चातादेशः । जित्वादुपधावृद्धिः । गह्यतीति नाभिर्मध्यस्थानं ।
मुपा मुनुर्गति सप्तम्या डादेशः । जित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि रूप । लिङ् सोयुट् । पा० ३ ४. १०२ ।
इति सोयुट् । द्विर्यचनाभावश्चादसः । निघातः । वोळ्वे । वह प्रापणे । तुमथं तवेन । सहिवहोरोदवर्णस्येति
धात्वकारस्यात्व । हत्वधत्वष्ट्वढलोपाः । नित्यादायुदात्तः ॥

मंथंता नरः कविमड्यंतं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य क्तुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवं ॥ ५ ॥

मंथंत । नरः । कविं । अड्यंतं । प्रचेतमं । अमृतं । सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य । क्तुं । प्रथमं । पुरस्तात् । अग्निं । नरः । जनयत । सुशेवं ॥ ५ ॥

नर कर्मणा नेतारो हे अध्वर्चादयः कविं क्रातदर्शिनमद्वयत द्वयमनाचरतमद्वैत कुर्वाण मनसा वाचा
चैकविधमेव कर्म कुर्वाणमत एव प्रचेतस प्रकृष्टज्ञानोपेतममृत मरणधर्मरहित सुप्रतीक शोभनैरग्रेज्वालाभिः
समेत तमिममग्निं मथत । मथनेन निष्पादयत । किंच । हे नरः कर्मणा नेतारोऽध्वर्चादयो यूय यज्ञस्य
ज्योतिष्टोमादिः क्तुं प्रज्ञापक प्रथम मुख्यागभूत । अग्निपूर्वकत्वात्मवेपामुत्तरक्रतूनां । सुशेव शोभनमुखोपेतं
तादृशमग्निं पुरस्तात्कर्मण प्रारभे जनयत । तमिममग्निं सर्वविधगुणयुक्तं कुरुतेति भावः ॥ मथत । मथ्य विलो
डने । लटि रूप । पादादित्वादनिघातः । नरः । णीज प्रापणे । नयर्ताडिञ् । उ० २ १०१ । इति ऋप्रत्ययः ।
डित्वाट्टिलोप । नयति कर्माणि नीयते कर्माण्यभिरिति वा नर । आमचित्वाग्निघातः । अद्वयत । द्वयमि
वाचरनीत्यर्थे सर्वप्रातिपदिकेभ्य ऋप वक्तव्य इत्याचारार्थे क्लिप । द्वयति । तस्य शतरि रूप द्वयन्निति । न
द्वयन्नद्वयन । त । तत्पुरुषं नञ्स्वर । सुप्रतीक । बह्व्रीहां कत्वादयश्चतुत्तरपदायुदात्तत्वं । जनयत । जनी
प्रादुर्भवि । णिच् । अत उपधाया इति वृद्धौ प्राप्ताया जनीजृप्कमुरज्जोऽमताश्चाति मिदद्वावाचिता ह्रस्व इति
ह्रस्व । निघातः । सुशेव । शिवशब्दो वन्प्रत्ययात् आयुदात्तः । बह्व्रीहावायुदात्तं द्यक्दसीत्युत्तरपदायु
दात्तत्वं ॥ ३० ॥

यदी मंथंति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरूपो वनेष्व ।

चिचो न यामन्श्चिनोरनिवृतः परि वृणक्त्यशमनस्तृणा दहनं ॥ ६ ॥

यदि । मंथंति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरूपः । वनेषु । आ ।

चिचः । न । यामन् । अश्चिनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अशमनः । तृणा । दहनं ॥ ६ ॥

यद्यध्वर्चादयो बाह्वभिः स्वकीयहस्तेरपि मथति मथति ततः स जातोऽग्निर्वनेषु काष्ठेषु वाजी शीघ्रगम-
नवान् अरूप आरोचमानः । संवेषा प्रीतिकरः सन् आ वि रोचते । आ समताद्विशेषिण दीप्यते । तत्र दृष्टातः ।
अश्वो नेति । यथाश्वो वनेषु वननीयेषु बाह्यालीस्थानेषु वेगवानारोचमानो वर्तते तद्वत् । तच्च दृष्टातातरं ।
चिचो नेति । यथा यामन् यामनि वेगगमनेऽश्विनोर्द्विभषजोश्चिचो नानाविधवर्णो रथ आरोचमानो वर्तते
तद्वत् । अनिवृतः । कनायप्रतिबह्वगमनः । सोऽयमग्निरगमन उपलान् तृणा तृणानि च दहनं भस्मसात्कुर्वन् परि
वृणक्ति । दग्धस्थानानि परितो वर्जयति । तादृशोऽग्निरारोचत इति पूर्वेणान्वयः ॥ मथति । मथ्य विलोडने ।
लटि रूप । अद्वियोगादनिघातः । रोचते । रुच दीप्तां भावादिकः । लटि रूप । निघातः । यामन् । या
प्रापणे । आतो मनिष्क्रान्तिप्रतिपद्यति मनिन् । मुपा मुलुगित्यादिना सप्तम्या लुक् । नित्स्वरः । अनिवृतः । वृज्
वरणे । निघाया यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । निपुर्वो वृणोतिर्निवारणे वर्तते । न निवृतोऽनिवृतः । नञ्स्वरः ।
वृणक्ति । वृजी वर्जने रुधादिः । चोः कुरिति क्त्वं । निघातः । तृणा । तृह हिंसाया । तृहः क्तो हलोपश्च । उ० ५ ८ ।
इति क्त । कित्वाद्गुणः । हलोपश्च । तृह्यते तन्नवादिभिरिति तृण । नित्स्वरः ॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।

यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।

यं । देवासः । ईड्यं । विश्वऽविदं । हव्यऽवाहं । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातो मथनानंतरमुत्पन्नः स च चेकितानो सर्व जानानः सन वाजी सततगमनस्वभावो विप्रो कर्माभि
ज्ञोऽत एव कविशस्तः कविभिर्मन्धाविभिर्होतुभिः स्तुतः सुदानुः सुष्ठु कर्मफलस्य दाता एवाविधोऽग्नी रोचते ।
दीप्यते । देवासो देवा इन्द्रादय ईड्यं होवादिभिः स्तुत्य विश्वविदं सर्वस्य जगतो वेदि र यमप्रमध्वरेषु
ज्योतिष्टोमादियज्ञेषु हव्यवाह हव्याना वोदारमदधुर्यदधु सोऽग्निदीप्यत इति पुर्वेणान्वयः ॥ चेकितानः । कित
ज्ञान इत्यस्य यदनुकि गुणो यदनुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । कविशस्तः । थाथ
घञ्कात्रविनकाणामित्यतोदात्तत्वं । अदधुः । दधातेर्लुङि झे । सिजभ्यन्तविदिभ्यश्चेति जुस । यद्वृत्तयोगादनि
घातः । अडागमस्वरः ॥

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादय यज्ञं सुकृतस्य योनीं ।

देवावीर्देवान्हविषा यज्ञस्यग्ने बृहद्यज्ञमाने वयां धाः ॥ ८ ॥

सीदं होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके । चिकित्वान् । सादय । यज्ञं । सुऽकृतस्य । योनीं ।

देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यज्ञासि । अग्ने । बृहत् । यज्ञमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

यजमानो व्रत । होतर्होमनिष्पादक इह अग्ने स्ते म्वकीये लोक उत्तरविद्या नाभी सीदो । त्व होमनिमित्त
मुपविश्व । तथा चिकित्वान् ज्ञानवाग्व्य मुकृतस्य मुकृतजन्योपभोगस्य योनीं स्थान उत्तमलोकं यज्ञ यज्ञस्य
कर्तार यजमान सादय । स्थापय । किञ्च देवावी । देवान् हविष्प्रदाननावतीति देवावी । तादृशस्त्व हविषा
पुरोडाशादिलक्षणेन हव्येन देवान् यज्ञासि । यज्ञ । अथ त्व यजमाने याग कुर्वाणे मयि बृहत्प्रभृत पशुपुत्रा
दिममेत वयोऽज्ञ धाः । विधाहि ॥ सीद । सदेर्लोङि रूप । सादय । सदेर्ण्यतस्य लोटि रूप । णिचम्वरः । देवा
वीः । अव रक्षणादिषु । अवितृन्तृतिवभ्य ई तीप्रत्ययः । कृदुत्तरपदस्वरः । यज्ञासि । यज्ञेर्ल्यङागमः । धा ।
दधातेर्लुङि रूप ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽसंधत इतन वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनाषाट सुवीरो येन देवासो असंहत दस्यून ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमं । वृषणं । सखायः । असंधतः । इतन । वाजं । अच्छ ।

अयं । अग्निः । पृतनाषाट् । सुऽवीरः । येन । देवासः । असंहत । दस्यून ॥ ९ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रूते । हे सखायः कर्मसहकारिणो यूय वृषण कामाना वर्षितार धूम । धुनोति
कपयतीति धूमोऽग्निः । एवविधमपि कृणोत । कुरुत । मथनेनोत्पादयत । यथाग्निर्न जायते तदानीमाह ।
असंधतोऽक्षीणा अनुपरतसामर्थ्याः सतो यूय वाज मथननक्षणं युद्धमक्काग्न्याभिमुख्येनेतन । प्राप्तुत । सुवीरः
शोभनसामर्थ्योपेतोऽयमग्निः पृतनाषाट् पृतनोपलक्षित युद्ध सहमानो भवति । येन युद्ध सहमानेनापिना
देवासो देवा दस्यूनपक्षपायितृनमुरानसहत अभ्यभवन् । तस्मादक्षीणबला यूय मथन कुरुतेति भावः ॥ कृणोत ।
कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि तप्रत्ययस्य तन्ननप्रनथनाच्चेति तवादेशः । पित्वाङ्गुणः । पादादित्वादर्निघातः ।
उप्रत्ययस्वरः । धूमं । धूञ् कर्णे । इषियुधीधिदसीत्यादिना मक् । कित्वाङ्गुणभावः । धुनोति कपयति दाह्या
नीति धूमोऽग्निः । प्रत्ययस्वरः । इतन । इण् गतावित्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तनादेशः । निघातः । पृतनाषाट् ।

षष्ठ मर्षणे । कंदमि सह इति णिवः । णित्वाद्गुपधावृद्धिः । सहैः साडः स इति षत्वं । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असहंत । षष्ठ मर्षण इत्यस्य लङि रूपं । यद्योगादनिघातः । दस्यून । दमु उपचये । यजिमनिशुं धिदसिजनिभ्यो युजिर्नात युज । दस्यतीति दस्यवः शत्रवः । व्यत्ययेनायुदात्तत्वं ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नम्र आ सीदाथा नो वर्धया गिरः ॥१०॥

अयं । तं । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।

तं । जानन् । अम्र । आ । सीद । अथ । नः । वर्धय । गिरः ॥१०॥

हे अम्रे ऋत्वियो वसंतावृता भवोऽयमंगुल्या निर्दिश्यमानः पलाशाश्चत्वादिमयः काष्ठविशेषोऽरणिस्ते तव योनिरुत्पत्तिस्थानं यतोऽरणं जातस्यमरोचथाः । अशोभथाः । जानंम्यं तमरणरूप काष्ठविशेषमासीद । तस्यामरण्यामारोपितः सन् निरतयेण तिष्ठ । अथानतर नोऽस्माक गिरः स्मृतिलक्षणा वाचो वर्धय । यद्वा गीःशब्देन तद्वृत्ता लक्ष्यते । तथा स्मृतनस्मान् वर्धय । पशुपुत्रादिभिः समृद्धान कुरु ॥ योनिः । यु मिश्रणे । वहिथ्रीत्यादिना निप्रत्ययः । निर्दित्युक्तत्वादायुदात्तः । ऋत्वियः । कंदमि घसित्युत्तुशब्दात्प्राप्तार्थे घसप्रत्ययः । घस्य इयादेशः । मितेति पदसंज्ञायां आर्गुणः । पा० ६. ४. १४६ । इति संज्ञाधीनो गुणो न भवति । प्रत्यय-स्वरः । अरोचथाः । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । सीद । मटेर्लोपि पाघ्नित्यादिना सीदादेशः । निघातः । अथा । निपातस्य चेति साहितिको दीर्घः । वर्धय । वृधु वर्धने । हेतुमति णिच् । निघातः ॥ ॥३३॥

तन्नृनपादुच्यते गर्भं आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गं अभवत्सरीमणि ॥११॥

तनृ३ऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विऽजायते ।

मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥११॥

योऽप्रियंदा गर्भोऽरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा सोऽप्रिस्तन्नपादुच्यते । सृष्ट्यां तन्नः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तिः । यद्वा तन्नशब्देनापोऽभिधीयते नपाक्तं नैकातरिताः प्रजाः । तथा चापां नप्ता । कथमेतत् । आपमता अतरिक्ते । ताभ्य ओषधिवनस्पतयो जायते । तेभ्यो ह्येष इति । यद्यदा विजायते विशेषेण प्रत्यक्षतया जायते तदासुरः कर्मविघ्नकारिणामसुराणां हतात एव नराशंसः नरैः कर्मणां नेतृभि-रध्वर्चादिभिः शमनीयो भवति । यद्यदा मातर्यंतरिक्षे स्य तजोऽमिमीत निर्मिमीति तदा मातरिश्वा भवति । मातर्यंतरिक्षे श्रमिति चेष्टत इति व्युत्पत्तिः । एवावधस्याग्नेः सरीमणि सरणे शीघ्रगमने वातस्य वायोः सर्गः छष्टिरभवत् । भवति । यदाप्रिगरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा तन्नृनपानामको भवति । यदा जायते तदा नराशंसनामको भवति । यदातरिक्षे विद्योतते तदा मातरिश्वा नामको भवतीति ॥ तन्नृनपात् । तनु विस्तरि । छविचमिर्तनिधनिर्जिह्वार्जिभ्य ऊरित्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनायुदात्तः । नपात् । पा रक्षणे पतू गतो वा स्थितः । क्लिप् । न पाति न पातयतीति वा नपात् । नभ्राणनपात्तवद्वा इत्यादिना निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । नञ्स्वरः । तन्नृन् पातीति तन्नृनपात् । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं प्राप्त उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृ-तिस्वरत्वं । आसुरः । असुरस्यायमासुरः । अहितकारित्वेन संबन्धी । तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । नराशंसः । नृ नय । ऋदोरबित्यप । प्रत्ययस्य पित्वात्तरशब्द आयुदात्तः । शन्सु सुतावित्यस्माद्वज्रंत आयुदात्तः । नर-शब्दस्यान्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनस्पत्यादित्वाद्भयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विजायते । जनी प्रादुर्भावे । दिवादिवात श्यन् । धातुस्वरः । अमिमीत । माह् माने शब्दे च । जुहोत्यादिः । भृजामिदित्यभ्यासस्येत्वं । यद्योगादनिघातः । सरीमणि । छ गती । हभृच्छसूभ्यः । उ० ४. १४७. । इतीमनिप्रत्ययः । नित्स्वरः ॥

मुनिर्मथा निर्मेथितः मुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज ॥ १२ ॥

मुनिःऽमथा । निःऽमथितः । सुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।

अग्ने । सुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १२ ॥

हे अग्ने कविर्मेधावी मुनिर्मथा शोभनेन मथंभन निर्मेथितः । नितरा मथितोऽसि । तथा मुनिधा शोभनेन निधानेन निहितोऽसि । उत्तरवर्थादिस्थानेषु नितरा प्रक्षिप्तोऽसि । किञ्च स्वध्वराभ्याम् । क्रियमाणानि कर्माणि सुषु हिसारहितानि कृणु । कुरु । तथा देवयते देवान्कामयमानाय यजमानाय देवान्यजनीया निद्रादीन् यज । पुजय ॥ मुनिर्मथा । मथं विलोडनं । अस्मात्पदादिलक्षणो भावः कृप । प्रादिसमासः । छद्गुत्तरपदस्वरः । निर्मेथितः । गतिरनंतर इति गते प्रकृतिस्वरत्वं । मुनिधा । निपूर्वस्य दधातुर्भाव आतश्चोपसर्ग इत्यङ् । सुषां मुनुगिति तृतीयाया लुक् । छद्गुत्तरपदस्वरः । कृणु । कवि हिसाकरणयोरित्यस्य लोटि धिन्विङ्गयोरश्चत्युप्रत्ययः । उतश्च प्रत्ययादिति हेनुक् । निघातः ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्मेमाणं तरणिं वीळुजंभं ।

दश स्वसारो अयुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ १३ ॥

अजीजनन । अमृतं । मर्त्यासः । अस्मेमाणं । तरणिं । वीळुऽजंभं ।

दश । स्वसारः । अयुवः । संऽइचीः । पुमांसं । जातं । अभि । सं । रभन्ते ॥ १३ ॥

मर्त्यासो मर्त्या ऋत्विजोऽमृतं मरणधर्मरहितं अत एवासंमाणं जयर्गहतं वीळुजंभं हविर्मन्त्रणार्थं दृढदंतं तरणिं । तरति यजमानाः पापमर्नेनेति तरणिरपि । तमजीजनन । मथंभनोदपीपदन । अथ जातं तमयिमभिलक्ष्य स्वसारः सरत्यो दश दशसंख्याका अयुवः । कर्मकरणार्थमयमगतीत्ययुवोऽगुलयः । तादृशा अगुलयः समीचीः परस्पर सगताः सत्यः संरभन्ते । शब्दः कुर्वन्ते । जातमभि दृष्टाध्वर्थादयो हर्षादस्तद्वयसंपुटनं शब्दः कुर्वन्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टातः । पुमांसमिति । यथा जातं पुत्रमपलभ्य तत्रत्या पित्रादयो हर्षादङ्गोषति तद्वत् ॥ अजीजनन । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य ग्यतस्य लुङि चाङि रूप । अस्मेमाणं । मन्त्रवृत्तिगोपणयोः । भावि मन्त्रिन्निति मन्त्रिन्नत्ययः । लघूपधगुणः । लोपो व्योञ्जोति वलोपः । वङ्ग्रीर्हो नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । तरणिं । तृ प्रवनतरणयोः । अतिच्छुधस्यम्यश्वितृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः । स्वसारः । अमु जेपण इत्यस्मात्सुञ्चसंज्ञाति च्छन्त्ययः । सुषु अस्याति कर्मसु पदार्थानिति स्वसारः । न षट्स्वस्रादिभ्य इति ङीप् । प्रतिषेधः । निच्चादायुदात्त । अयुव । अगि गता । ज्ञादादयश्च । उ० ४. १०२ । इति रूपप्रत्ययः । निपातनान्नलोपः । जसि तन्वादित्यादुवडादेशः । प्रत्ययस्वरः । समीचीः । इण गतावित्यस्मात्समीणः । उ० ४. ९२ । इति चट्प्रत्ययो धातोर्दीर्घश्च । टित्त्वाट्टिङ्गान्नित्यादिना ङीप् । संयतीति समीच्यः । यद्वा संपूर्वस्याचतः कृप । समः समीति समि इत्यादेशः । अचतश्चोपसंख्यानिमिति ङीप् । अच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । पुमांसं । यः रक्षण इत्यस्मात्पातितुंमुनः । उ० ४. १०१ । इति डुम्मुन्नत्ययः । पुंसोऽमुङ् । पा० ७. ८९ । इत्यमुडादेशः । पाति कुलमिति पुमान् । निम्बरः । रभन्ते । रभ शब्द इत्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

प्र सप्नहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि ।

न नि मिषति सुरणो दिवेदिव यदसुरस्य जठरादजायत ॥ १४ ॥

प्र । सप्नऽहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे । यत् । अशोचत् । ऊर्धनि ।

न । नि । मिषति । सुऽरणः । दिवेऽदिवे । यत् । असुरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥

सनकात्मनातनोऽपिः सप्तहोता । सप्त होतारो होत्रका यस्यासौ सप्तहोता सन् प्रारोचत । गार्हपत्य-
स्थानेऽदीप्यत । यगदा मातुः पृथिव्या उपस्थ उत्संजे तत्रापूधन्यूधःस्थान उत्तरवेद्यामशोचत अशोभत तदा
सोऽपिः सुरणः । मुपु रणयति शब्दयतीति सुरणः । सर्वः कमनीयतया दृश्यमानः सन् दिवे दिवे प्रतिदिनं
न निमिषति । न निद्राति । किन्तु सर्वदा यज्ञार्थं जागर्त्येव । यद्यस्मादमुरस्यापेः प्रेरकस्थारणीरूपस्य काष्ठस्य
जठरादुदरादजायत कर्मार्थमुदपद्यत तस्मान्न निमिषतीति पूर्वोक्तान्वयः ॥ अरोचत । रुच दीप्तावित्यस्य लङि
रूपं । निघातः । अशोचत । शुच दीप्ता । ऊर्ध्वनि । सकारस्य नकारश्चादसः । मिषति । मिपु सेचन इत्यस्य
लङि रूपं । सुरणः । रण शब्दः । तत्करोतीति णिच् । तस्मादल्लङ्कार्थं खल । नितम्बरः । असुरस्य । असु क्षेपण
इत्यस्मादभेदगुणित्युरन्त्ययः । अस्यतीत्यमुरः । नितम्बरः । जठरात् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मात् जनररष्ठ च
। उ० ५ ३८ । इत्यरप्रत्ययः ठकारश्चातादेशः । प्रत्ययस्वरः । अजायत । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि अणि
ञाजनीर्जति धातोर्जादेशः । यद्योगादनिघातः ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः ।

द्युम्नवह्नस्र कुशिकास एरिर एकैको दमे अग्निं समीधिर ॥ १५ ॥

अमित्रायुधः । मरुतांऽडव । प्रयाः । प्रथमजाः । ब्रह्मणः । विश्वं । इत् । विदुः ।

द्युम्नवन्त । ब्रह्म । कुशिकासः । आ । ईरिरि । एकःऽएकः । दमे । अग्निं । सं । ईधिरि ॥ १५ ॥

अमित्रायुधोऽमित्रैः कर्मविघ्नकारिभिरमुरैः सह योद्धारः । यद्वा अमित्राणि पापानि । तैः सह योद्धारः ।
तत्र दृष्टातः । मरुतामिव प्रया इति । यथा मरुतां देवानां प्रयाः प्रकोपेण शत्रुनभियंतीति प्रया बलानि
शत्रूणां हतृणां तद्वत्कर्मविघ्नकारिणा पापानां च हतारो ब्रह्मणः सर्वस्य जगतः स्रष्टुः प्रथमजाः प्रथममुत्पन्नाः
कुशिकासः कुशिकगोत्रात्पन्ना ऋषयो विश्वं स्थावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्विदुरित । जानंत्येव । तेऽमी कुशिका
द्युम्नवद्विर्युक्तं ब्रह्म स्तोत्रमरिर । अथय आ समतात्प्रेरयति । तै च दमे स्वं स्वे गृह एक एक एकैको भूत्वापि
समीधिर । आद्याद्याहतिभिः सम्यग्दीपयन्ति ॥ अमित्रायुधः । युध संप्रहारि । क्षिप । छदुत्तरपदम्बरः ।
सहितया पूर्वपदस्य दीर्घश्चादसः । प्रयाः । या प्रापण । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । प्रथमजाः । जनी
प्रादुर्भावि । जनमन्त्यादिना विट् । विद्वनोरित्यात्वं । विद् । विदेलङि विदो लटो वेति झरुसादेशः । ईरिरि ।
ईर गतावित्यस्य लङि रूपं । मंत्रत्वादान्न भवति । दमे । दम् उपशमने । करणे घञ् । नोदात्तोपदेशस्थिति
वृद्धिप्रतिषेधः । जितम्बरः । ईधिर । जिह्वी दीप्तावित्यस्य लङि इधिमवतिभ्या चैति कित्वावाञ्छकारलोपः ।
निघातः ॥

यद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवमुतागमिषाः प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमं ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतरिति । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।

ध्रुवं । अयाः । ध्रुवं । उत । अगमिषाः । प्रजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥ १६ ॥

होतृहोमनिष्पादक चिकित्वः कर्मविषयज्ञानवन हे अग्ने अग्नेदानीं प्रयति प्रवर्तमानेऽस्मिन् ज्योतिष्टो-
मादी यज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणादवृणीमहि त्वद्विषयं वरणमकर्म तस्मात्तादृशस्त्वमिह कर्मणि देवान्
ध्रुवमयाः । ध्रुव यथा भवति तथास्माभिर्दत्तानि हवीषि प्रापय । उत अपि चागमिषाः । हविःस्वीकर-
णात्तृप्तदेवैः शातस्त्वमकारिषाः । अथ प्रजानन्निमं यज्ञं सम्यक् जानन्विद्वान्यात्वंचित्सर्वं जानानस्त्वं सोमम-
स्याभिः क्रियमाणमिममभिपुतं सोममभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ ॥ प्रयति । इण् गतावित्यस्य शतरि
रूपं । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । अवृणीमहि । वृञ् वरणे । प्रयादित्वात् आ । लङ्युत्तमबहुवचन ई
हन्वर्धोरिति । आमन्त्रितस्याविद्यमानवत्वेन पादादित्वादनघातः । अयाः । या प्रापण इत्यस्य लङि सिपि

रूपं । निघातः । अग्रमिष्टाः । शमु उपशमन इत्यस्य ण्यंतस्य कर्मणि लुङि स्वसिचसीयुट् । पा० ६. ४. ६२. । इति विकल्पेनेडागमः । तस्यासिद्धत्वात्परनिटीति णिलोपः । निघातः । प्रजानन् । ज्ञा अवबोधने । शतरि रूपं । याहि । यातेर्लोपि रूपं ॥ ३४ ॥ ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृद्धभुपालसायनायधुरंधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

तृतीयेऽभुवकि नव सृक्तानि । तत्रेच्छंति त्वेति द्वाविंशत्यृचं प्रथमं सृक्तं । तत्रेयमनुक्रमणिका । इच्छंति
द्वाधिकंद्रमिति । मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । इंद्रो देवता । अनुक्तत्वाच्चिष्टपु कंदः ॥ आभिर्ज्ञावके प्रथमे
ऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि च माध्यंदिने सवनेऽक्षावाकशस्तेऽहीनमृक्तस्थानि द्वितीयमिदं सपातमृक्तं ।
अभिप्लवपृष्ठाहानीति खंडि सृचितं । इमाम् प्विच्छंति त्वा शमद्विहिरिति संपाताः । आ० ७. ५ । इति ॥ इंद्रस्य
वृचप्रः संबंधिनि पर्णा सहदानुमिति वपाया याज्या । सहदानुं पुरुहंतं चियंतं स्तुत इंद्रो मघवा यद्य वृच
। आ० ३. ८. । इति सृचितं ॥ स्वस्त्ये वाजिमिश्रेत्येयंद्रे पर्णा हविषो याज्या । सृचितं च । स्वस्त्ये वाजिमिश्र
प्रणेतः शुचो वो हव्या मरुतः शुचीनां । आ० ३. ७. । इति ॥ शुनासीरीये वैकान्यकस्थेन्द्रस्य शुनस्य शुनं
हवेमेत्यनुवाक्या । सृचितं च । शुनं हवेम मघवानमिंद्रमश्नायंतो गव्यंतो वाजयंतः । आ० २. २० । इति ॥

इच्छंति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वंति सोमं दधति प्रयांसि ।

तितिक्षंते अभिगंस्ति जनानामिंद्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ १ ॥

इच्छंति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वंति । सोमं । दधति । प्रयांसि ।

तितिक्षंते । अभिऽगंस्ति । जनानां । इंद्रं । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रऽकेतः ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृति । हे इंद्र सोम्यासः सोमाहो ब्राह्मणास्त्वा त्वां गंसितुमिच्छंति । अत एव सखायस्ते
ब्राह्मणास्त्वदर्थं सोमं सुन्वंति । अभिपुण्वंति । प्रयांसीतराण्यपि हवींषि दधति । त्वदर्थं धारयंति । त्वया
प्रेरिताः संतो जनानां सपत्नानामभिगंस्ति तत्कृतां हिमां तितिक्षंते । सहते । एवमनुयाहकस्त्वत् त्वत्तोऽन्यः
कश्चन हि को नाम पुरुषः खलु आ प्रकेतः । सर्वतो जगति । प्रकेत्यते ज्ञाप्यत इति प्रकेतः । प्रज्ञापितो विद्यते ॥
सोम्यासः । सोममर्हतीत्यर्थे सोममर्हति य इति यः । प्रश्नस्वरः । सुन्वंति । पुत्र अभिपवे । स्वादिद्वात् शुः ।
सति शिष्टस्वरो बलीयानिति झिप्रत्ययस्वरः । दधति । दधातेर्लोपि रूपं । समानवाक्यं युष्मदस्मदादेशनिघाताः
। पा० ८. १. १८. ५. । इति सोमपदस्येतरवाक्येनान्वयात् निघातः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । तितिक्षंते ।
तित्र निशान इत्यस्य क्षमायां गुप्तिज्जिह्वः सन्निति सन् । अभ्यस्तस्वरः । अभिगंस्ति । शमु हिंसायामित्यस्माद्वावे
क्तिन् । तादी च निति छल्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । प्रकेतः । कित ज्ञानि । कर्मणि घञंतः । थाथघञ्क्त्वा
त्यंतोदात्तत्वं ॥

न ते दूरे परमा चिद्रजास्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्यां ।

स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता यावाणः समिधाने अग्रौ ॥ २ ॥

न । ते । दूरे । परमा । चित । रजांसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । हरिऽभ्यां ।
स्थिराय । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । युक्ताः । यावाणः । संऽइधाने । अग्रौ ॥ २ ॥

हरिवः । हरिवर्णावर्णा यस्य सोऽयं हरिवानिन्द्रः । हे हरिवः परमा चित परमाणि दूरे वर्तमानान्यपि रजांसि स्थानानि ते तव दूरं न भवति । तस्मादरिभ्यामुपेतस्त्वं तु क्षिप्रमा प्रयाहि । अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्या-
गच्छ । स्थिराय फलप्रादानं दृढचित्तायात एव वृष्णे कामानां वर्षिष्वे तुभ्यमिमा इमानि सवना सवनानि प्रातरादीनि कृता । कृतानि । किंच । अयावाहवनीयं समिधान आहुत्याधिकरणतया सम्यग्दीप्यमाने सति यावाण उपला युक्ताः । सोमाभिपवार्थमुक्ताः । अतस्त्वं क्षिप्रमागच्छति भावः ॥ याहि । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूप । हरिवः । हरी अस्य स्त इति मनुष । कटसीर इति तस्य वत्वं । आमन्त्रितत्वान्निघातः । स्थिराय । ष्टा गतनिवृत्तावित्यस्मादजिर्गशिर्गित्यादिना किरच । प्रत्ययातत्वेन निपातनादाकारलोपः । चित्स्वरः । सवना । पुत्र अभिपव इत्यस्मादधिकरणे ल्युट् चति ल्युट् । मृयते सोमो यन्वति सवनानि प्रातरादीनि । लित्स्वरः । समिधानं । त्रिदधी दीप्रावित्यस्य कानचि रूप । कित्त्वान्नकारलोपः । चित्स्वरः ॥

इंद्रः । सुशिप्रो मघवा तरुवो महाघ्रातस्तुविकृर्मिर्ऋघावान् ।

यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु क्रपत्या तं वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इंद्रः । सुऽशिप्रः । मघऽवा । तरुवः । महाऽघ्रातः । तुविऽकृर्मिः । ऋघावान् ।

यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । क्र । त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

वृषभ कामाना वर्षक हे इन्द्र यस्त्वामिन्द्रः परमेश्वर्यसपन्नः सुशिप्रः । शिप्रशब्देन शिरस्त्राणमभिधीयते । शोभनशिरस्त्राणोपेतः । यद्वा शोभनहनुमान । शिप्रं हनु नासिकं वा । नि० ६. १५ । इति चाम्कः । मघवा धनवान् तरुवः । तरत्यनेन शत्रुन्देवा इति तरुच इन्द्रः । महाघ्रातः । मरुद्भिर्मन्त्रान्घ्रातः समृद्धो यस्येति स तथोक्त । तुविकृर्मिः सग्रामे नानाविधकर्मणा कृता ऋघावान् शत्रुविपर्याह्मिषावान् अत एवोयः शत्रूणां भयंकरः स तादृशस्त्व बाधितोऽमुरः सग्रामे बाधितः सन् मर्त्येषु मारयितुममुरं यत् यानि वीर्याणि धा व्यधा इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणि कृ । कामते वट् ॥ सुशिप्रः ॥ स्तूप गतो । औणादिको रन्प्रत्ययः । बाहुलकात् इत्यस्य शि इत्यादेशः । वज्रघ्नीहावायुदात्तं द्यच्छदसीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । तरुनः । तरतेरशि बादिभ्य इचोच्चावित्युत्तरप्रत्ययः । व्यत्ययेनावुदात्तत्वं । महाघ्रातः । आच्यत इत्याकारादेशो महत्तमकारस्य । तुविकृर्मिः । करोतेरौणादिको मिप्रत्ययः । गुणे कृतेऽकारस्योत्वं कादसं । हलि चति दीर्घः । ऋघावान् । ऋन् हतीत्युच्चाः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति विच । दृशिग्रहणान्नलोपो हकारस्य घत्व । तदस्यास्तीति मतुबर्थे छदसीर्वनिपातिवति वनिप । व्यत्ययेनावुदात्तः । कृ । किशब्दस्य मृगस्यर्थे किमोऽदित्यप्रत्ययः । तस्मिन् क्तातीति कादेशः । तित्स्वरः ॥

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनुं व्रताय निमित्तेव तस्युः ॥ ४ ॥

त्वं । हि । स्म । च्यवयेन । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्रमानः ।

तव । द्यावापृथिवी इति । पर्वतासः । अनुं । व्रताय । निमिताऽइव । तस्युः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वमेकोऽसहाय एवाच्युतानि अतिरहितानि दृढमूलान्यपि तव प्रतिपक्षभूतानि रक्षांसि च्यावयन् स्वस्वस्थानात्पातयन् तथा वृत्रा वृत्राणि पापानि जिघ्रमानो हिंसनं चरसि हि स्म । वर्तसे खलु । किंच । एवं-
विधसामर्थ्योपेतस्य तव व्रताय कर्मण आज्ञार्थं द्यावापृथिव्यो पर्वताश्च निमित्तेव निखाता निखला इवानुतस्युः । अनुकुलास्तिष्ठति ॥ स्म । चादित्वाद्गुदात्तः । च्यावयन् । अच्युद् गतावित्यस्य खंतस्य शतरि रूपं । शिच्स्वरः ।

चरसि । चर गतिभक्षणयोः । द्वियोगादनिघातः । जिघ्रमानः । हन हिंसागत्योरित्यस्य घञर्थे कविधानमिति कः । तस्य कदस्युभयर्थति सार्वधातुकत्वाच्चाप । तस्य झुः । बह्वन् कदसीत्यभ्यासस्यत्वं । हंतीति जिघ्रः । आचारार्थे क्रिप । अस्मान्नाच्छीन्यार्थे चानम् । शप । व्यत्ययेनावुदात्तत्व । यावापृथिवी । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । निमित्तव । दुमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । मुपां मुलुगिति मुपो डादेशः । इवेन विभक्त्यनीप इत्युक्तत्वात्पूर्वपदस्वरः । तस्यु । ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्य लित्युस्यातो लोपे कृते तस्य द्विवचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचन । निघातः ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृहमवदो वृत्रहा मन ।

इमे चिदिंद रोदसी अपारे यत्संगृभ्णा मघवन्कागिरिहे ॥५॥

उत । अभये । पुरुहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृहं । अवदः । वृत्रहा । मन ।

इमे इति । चित् । इंद । रोदसी इति । अपारे इति । यत् । सं । गृभ्णाः । मघऽवन । कागिः । इति । ते ॥५॥

उतित्यामंत्रणे । हे इंद पुरुहन पुरुभिर्वह्निभिर्यज्वभिराहत । यद्वा देवैरसुरेभ्यो रक्षार्थं बहवारमांहत । श्रवोभिर्वीर्यरूपत एकोऽमहायस्य वृत्रहा वृत्रघ्नोदंता मन अभयेऽसुरेभ्यः सकाशात्मा विभीतिं देवान्प्रति यद्वाक्यमवदोऽवोचस्मदात्र दृढ । सत्यमेव । जित् । मघवन्निंद्र स्वमपारे चित् दूरपारेऽपीमे रोदसी यावापृथिवी यद्यस्मात्कारणात्मगृभ्णाः भगवन्कागिरिहे । परमरमधरोत्तरमघेन सद्योजितं करोषीति यावत् । एष ते तव महिमा कागिरित प्रकाशां लोके प्रसिद्ध एव । यद्वा यत् येन ते रोदसी संगृह्णासि ते तव कागिर्मुष्टिर्महान् । कागिर्मुष्टिः । नि० ६१ । इति व्यास्कः ॥ अभये । विभी भय इत्यस्माद्भाव एरजितप्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः । अवदः । वद व्यक्ताया वाचि । लाङ् रूप । निघातः । अपार । वहन्नीही नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । संगृभ्णा । ग्रह उपादाने । प्रयादित्वात् प्रा । यद्विधावधीत्यादिना समसारण । ह्यहोभेऽकंदसीति हकारस्य भकारः । इतश्चात सप इकारजापः । बह्वन् कदसीत्युभय । समासस्वरः । कागिः । काण्ट दीप्ती । आणादिक इप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥५॥

प्र सू ते इंद प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्तेतु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनृचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥६॥

प्र । सु । ते । इंद । प्रवता । हरिभ्यां । प्र । ते । वज्रः । प्रमृणन् । एतु । शत्रून् ।

जहि । प्रतीचः । अनृचः । पराचः । विश्वं । सत्यं । कृणुहि । विष्टं । अस्तु ॥६॥

हे इंद ते तव हरिभ्यामद्याभ्या युक्तो रथः शत्रुनभिलक्ष्य प्रवता प्रवर्णन मार्गेण सु सुष्ठु प्रेतु । शीघ्रं गच्छतु । तथा ते वज्रोऽशनिः शत्रुनसुरान्प्रमृणन् हिंसयितु । त्व च प्रतीचभ्वदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रुन जहि । मारय । तथा नृचोऽनुगच्छतः पार्ष्णिग्राहानसुरान्पराचः पलायनपराय जहि । एव शत्रुप बाधितेषु तस्मै विश्व जगत्सत्यं कृणुहि । सत्यभूताग्निहोत्रादिकर्मपर कृत् । एवाविध सामर्थ्यं त्वयि विष्ट निविष्टमस्तु ॥ प्रवता । प्रशब्दोदुपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतः । प्रत्ययस्वरः । प्रमृणन् । मृण हिंसायां । जहि । हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः । तस्मिन्हतर्ज इति जादेशः । अतो हरति लुकि प्राप्त आभाच्छास्त्रस्यासिद्धत्वान्निवृत्तिः । हेर्ङित्वादंतोदात्तः । प्रतीचः । अंच गतिपुत्रनयोः । अचेऽकदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्व । पराचः । अनिगंतोऽचंता वप्रत्यय इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । कृणुहि । कृवि हिंसाकरणयोः । अस्तु । अस भुवि ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायार्भक्तं चिद्धजते गेह्यंसः ।

भद्रा ते इंद सुमतिर्धृताची महसदाना पुरुहूत रातिः ॥७॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अभक्तं । चित् । भजते । गेह्यं । सः ।

भद्रा । ते । इंद्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र धायुनिरतरमैश्वर्यं दधानत्वं यस्मै मर्त्याय मनुष्याद्यादधा यदीर्यं दधामि स मर्त्योऽभक्तं चित् पूर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गेह्यं भव कनकपद्मादिकं भजते । प्राप्नोति । किंच । हे पुरुहूत वज्रभिरारुतं द्रु घृताची । घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाश्चपुरोडाशादिलक्षणं हविरर्चति प्राप्नोतीति घृताची ते तव मुमति शोभना वृद्धिर्भद्रा । कल्याणकारी । तथा तव रातिर्धनशक्तिः सहस्रदाना । अपरिमितधनदानसमेता । इन्द्रस्य वज्रदातृत्वं मन्त्रवर्णं । भूरिदा भूरि देहि नो मा दम्भ भूर्या भर । ऋग्वे० ४ ३० २० । इति ॥ धायुः । दधातिराणादिकं उग्रप्रत्ययः । अदधाः । दधातेर्लङि रूपः । यद्वृत्तयोगादानघातः । मर्त्याय । मर्त एव मर्त्यः । यस्यादिपु पाठात् स्वार्थिको यतः । यतोऽनाय इत्याद्युदात्तत्वं । गेह्यं । गेहशब्दात्तत्र भव इत्यर्थे भवे कदसीति यतः । तित्स्वरितः । मुमति । मन्त्रं वृषत्यादिना मतिशब्दोऽतोदात्तः । समामं छद्मचरपदस्वरः । रातिः । रा दानि । मन्त्रं वृषत्यादिना क्लिप्तदात्तः ॥

सहदानुं पुरुहूत श्रियंतं महस्तमिंद्र सं पिणकुणारं ।

अभि वृचं वर्धमानं पियारुमपादमिंद्र तवसा जघंथ ॥ ८ ॥

सहऽदानुं । पुरुऽहूत । श्रियंतं । अहस्तं । इंद्र । सं । पिणक । कुणारं ।

अभि । वृचं । वर्धमानं । पियारं । अपादं । इंद्र । तवसा । जघंथ ॥ ८ ॥

हे पुरुहूत त्वं सहदानुं दानुर्दानवी वृचमाता तथा सह वर्तमानः । तथा च मन्त्रवर्णः । दानुः शये सह नत्सः । ऋग्वे० १ ३० ९ । इति । यद्वा सहदानुं दानुभिर्दानवैः सह वर्तते इति सहदानुः । तं क्षियत बाधमानं कुणारं कुणानशीलं काचिदसुरमहस्तं हस्तहीनं कृत्वा स पिणकः । सम्यक् चूर्णीकुरु । किंच । हे इन्द्र वर्धमानं सर्वत इपुमात्रं वर्धमानं । स इपुमात्रमपुमात्रं धिष्वङ्गुवर्धतः । ते० स० २ ४ १० । इति श्रुतेः । पियारुं हिंस्रं वृचं वृत्रासुरमपादं पादहीनं कृत्वा तवसा बलनाभिजघथ । हतवानस्मि । यद्वा सहदानुमुदकदानोपेतं क्षियतमाकाशे निवसत कुणारं गर्जते वृचं । वृणोत्याच्छादयति नभ इति वृचो मेघः । तस्मिन् वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं कृत्वा सपिणकं । सर्पिडि । तथा च यास्कः । अहस्तमिन्द्रं कृत्वा सर्पिडि परिक्रान्ते मेघः । नि० ६ १ । इति ॥ सहदानुं । दो अदधदने । दाभाभ्यां नृरति नृप्रत्ययः । यतीति दानुर्दानवः । यद्वा दानुर्दानं । वज्रहीनं पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । क्षियतः । क्षि निवासगत्यो । नृदादित्वाच्चः । प्रत्ययस्वरः । पिणकः । पिप्प सचूर्णः । रुधादित्वात् अ । हेर्लुक् धकारस्य ककारश्चादसः । कुणारं । कृण शब्दः । बाह्वलकाद्रपसिद्धः । आयुदात्तः । जघथ । हन हिंसागत्यांरत्यस्य लिटि थलि रूपः । अभ्यामाक्षति धातुहकारस्य घत्वः । निघातः । उपदेशऽत्वत इतीदृशप्रतिषेधः ॥

नि सामनामिपिरामिंद्र भूमिं महीमपारां सदेने ससत्थः ।

अस्तभ्राद्यां वृषभो अंतरिक्षमपेत्वापस्त्वयेह प्रसूताः ॥ ९ ॥

नि । सामनां । इषिरां । इंद्र । भूमिं । महीं । अपारां । सदेने । ससत्थः ।

अस्तभ्रात् । द्यां । वृषभः । अंतरिक्षं । अपेतुं । आपः । त्वया । इह । प्रऽसूताः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र मही महतीमत एवापारामिपिरा स्थानाभावेन चलती एवाविधा भूमिं सामना समानां । तथा च मन्त्रवर्णः । गार्वां ते सामनावितः । ऋग्वे० १० ८५ ११ । इति । यद्वा सम एव सामः । तथा च शतपथे श्रूयते । यदेव समः प्रुषिणा समो मशकेन समो नागेन सम एतैस्त्रिभिर्लोकैस्तस्मादेव सामः । १४ ४ १ । इति । तदस्याक्षीति सामनः । ता साम्यवती कृत्वा सदेने स्वं स्थाने निपसत्थः । निवेशयामासिथ । तथा वृषभोऽभिमतफलानां वर्षक इन्द्रो वा बुलोकमस्तभ्रात् । यथा न पतति तथाधारयत् । तथातरिच । एवं वावापृथिवीरवास्थिती

सत्यां त्वया प्रभृता मेघभेदेन प्रेरिता आप इह भूमावर्षतु । आगच्छंतु । तथा च भववर्णाः । यः पृथिवी व्यथमानामदृङ्मत् । ऋत्वि० २. १२. २. इति ॥ सामनां । सम एव साम । तदस्यान्तीति मतुवर्धं पामादित्वात्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । इपिरां । इष गती । इषिमदीत्यादिना । उ० १. ५० । किरचप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । ईचत्स्वरः । ससत्यः । षट् विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि षन्त्युपदेशेऽस्त्वन इतीटप्रतिषेधः । निघातः । अस्तभ्रात । संभु संभन इति सौत्रो धातुः । संभुसुंभित्यादिना प्राप्रत्ययः । आन्नलोप इति धातु मकारलोपः । अडागमस्वरः । अर्पंतु । ऋपी गती । व्यत्ययेन शप्प्रत्ययः । गुणः । पादादित्वादनघातः । आपः । आपू व्याप्ती । क्लिप् धातोर्ह्रस्वश्च । अस्यभृन्तुजित्यादिना दीर्घः । जसः सुप्तादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । प्रभृताः । घृ प्रेरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गंतः प्रकृतिस्वरत्व ॥

अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः पुरा हंतोर्भयमानो व्यार ।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहंतं धमंतीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इंद्र । व्रजः । गोः । पुरा । हंतोः । भयमानः । वि । आर ।

सुऽगान् । पथः । अकृणोत् । निऽअजो । गाः । प्रावन्वा । वाणीः । पुरुऽहंतं । धमंतीः ॥ १० ॥

हे इंद्र अलातृण । वहदकतयात्मत्यर्थमातुयंत हिंस्यत इत्यलातृणः । गोमार्धमिकाया वाचो व्रजो गोष्ठभृतो वलः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । पुरा हंतोस्तव वज्रप्रहारात् प्राक् भयमानो विश्वद्वार । विशिष्टो बभूव । अनंतर स इद्रो गा अपो निरजे निर्गमयितुं सुगान् सुगमान् पथो मार्गानकृणोत् । अकरोत् । अतो वाणीर्वननीया धमतीः शब्दायमानासा आपः पुरुहंतं वज्रभिराहतं पार्थिवमुदकं प्रति प्रावन । अभ्या गच्छन् । एतामृचं यास्क एव व्याख्यत । अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः । अलातृणोऽलमातर्दनी मेघो वलो वृणोतिव्रजो व्रजत्यतरिजे गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचः पुरा हननाद्भयमानो व्यार । सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निरगमनाय गवां । प्रावन्वाणीः पुरुहंतं धमंतीः । आपो वा वहनाद्वाचो वा वद नाद्रुभिराहतमुदकं भवति । धमतिर्गतिकर्मा । नि० ६. २ ॥ अलातृणः । तुष्टि हिंसाया । अलपुर्वीचृहपञ्चर्थे कविधानमिति कर्मणि कप्रत्ययः । अलमो मकारस्याकारः । समासस्वरः । वल । वल संवरणे । वन्यत आच्छाद्यते नभोऽर्जनेति वलो मेघः । पुंसि संज्ञायांमिति घ । प्रत्ययस्वरः । व्रजः । व्रज गती । गोचरसंचर-त्यादिना । पा० ३. ११९ । पप्रत्ययात्तत्त्वं 'नपातनात्कुत्वाभावः' । व्रजत्यतरिज इति । प्रत्ययस्वरः । भयमानः । जिभी भये । व्यत्ययेन शप् । आर । अ गतावित्यस्य लिटि णलि रूपः । निघातः । सुगान् । गम् गतावित्यस्मादाधिकरणे सुदोरोरधिकरण इति डप्रत्ययः । डित्वालोपः । कृत्स्नः । निरजे । अज गतिचक्षणयोरित्यस्मात्सपदादिलक्षणो भावः क्लिप् । कृदुत्तरस्वरः । आवन । अव रक्षणगत्यादिष्वत्स्य लिङ् रूपः । पुरुहंतं । हृत्यते निर्धायां यजादित्वात्मप्रसारण । हन् इति दीर्घः । याथादिस्वरः । धमंतीः । ध्मा शब्दे । शप् पाद्येत्यादिना धमादेशः । वा कदसीति जसः सवर्णदीर्घः । शतुर्लभार्थधातुकारः कृते धातुस्वरः ॥ १० ॥

एको द्वे वसुमती समीची इंद्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्यां ।

उतांतरिक्षाद्भि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति संऽईची । इंद्रः । आ । पप्रौ ।

पृथिवीं । उत । द्यां ।

उत । अंतरिक्षात् । अभि । नः । संऽईके । इषः । रथीः । सऽयुजः । शूर । वाजान् ॥ ११ ॥

योऽयमिंद्र एकोऽसहाय एव सन् पृथिवीमुत अपि च द्या द्वे एते द्यावापृथिव्यां समीची परस्परसंगते वसुमती धनयुक्तं सत्त्वावा पप्रौ समंतात्पूरयामास । उत अपि च द्वे शूर सामर्थ्यापेत तादृशस्त्वं रथी रथवान् स नोऽस्माकं समीके समीप इषः स्थातुमिच्छन् सयुजः संगतान्वाजान् । व्रजति गच्छतीति वाजा अश्वाः ।

तान्श्चानंतरि शादतरिक्तसकाशात अभि प्रेरय । यथाहृदस्त्वमस्मात्समीपं श्रीघ्रमागच्छेति भावः ॥ वसुमती । वा छंदसीति पर्वसवर्णदीधितिः । पप्रो । प्रा पुराण इत्यस्य लिटि गलि आत श्री गल इत्याकारः । निघातः । इप । इपु इन्द्राया । अस्मादिगुपधनवणः कः । कित्वादिगुणः । प्रत्ययस्वरः । रथीः । रथोऽस्यासीति मतुबर्धे छंदसीवनिपादिति द्वेप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

दिग्ः सूर्या न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्चप्रसूताः ।

सं यदानऋध्वन् आदिदश्चैविमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १० ॥

दिग्ः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्चऽप्रसूताः ।

सांयत । आनट । अर्ध्वनः । आत । इत् । अश्चैः । विऽमोचनं । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

हर्यश्चप्रसूताः । हरी अर्था यस्यासाविति हर्यश्च इन्द्रः । तेन प्रेरिता दिग्ः प्रागादयो दिवे दिवे प्रति-
दिवस प्रदिष्टाः सूर्यस्य गमनार्थं दत्ता या दिग्ो विशते ताः सूर्या न मिनाति । न हिनाति । किंतु ताभिरेव
प्रवतिन चगदा सूर्योऽध्वनो गतव्यान्प्रदेशान् यैर्गमनसाधनभूतः समानट मस्यगद्युत । आदित् अनंतरमेव
विमोचनं कृणुते । प्रदाना विमोचनं कुरुते । गतेनत्सर्वं कर्मास्य । तवैव खलु । तु प्रसिद्धा । सूर्यः । षु प्रेरण
इत्यस्मान्मृधागाभिश्च कुरुति कुरुत्ययः । मुवति प्रेरयतीति मुर आदित्यः । मुर एव सूर्यः । वस्वादित्वा-
त्सार्थका यत । यताऽनाय इत्याद्युदात्तता । मिनाति । मीज हिमाया । मीनातिर्निगम इति ह्रस्वः । हर्यश्च-
प्रसूताः । तृतीया कर्मणीति पूर्वादप्रकृतिस्वरत्वं । आनट । अणु व्याप्तावित्यस्य वङ्गलं छंदसीति लङ् । झुः ।
अशोभिर्णत नुदागमः । प्रक्षादिना पत्य । यथागादनघातः ॥

दिदृष्टान्तं उपसो यामनऋक्तोविस्वत्या महि चिचमनीकं ।

विश्वं जानन्ति महिना यदागादिदस्य कर्म मुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

दिदृष्टान्ते । उपसः । यामन । अक्तोः । विस्वत्याः । महि । चिचं । अनीकं ।

विश्वं । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इदस्य । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वे जना विस्वत्या विवासनयता निर्गमनपराया अक्तो रात्रिः संबन्धिन उपसो यामन् यामनि
निर्गमनं सति महि महत् दिव चायनीयमनीकं सार तजो दिदृक्षते । द्रष्टुमिच्छति । यद्यदा आगात् उपःकालः
समतादागतो अर्पित तदा तजो दिदृक्षमाणः सर्वे जना महिना महनीयान्याग्रहोवादीनि कर्माणि जानन्ति ।
कर्तव्यतयावबुध्यन्ते । हे इन्द्र पुरुणि वरुणि मुकृताः सुष्ठु कृतानि कर्म कर्माणीदृश्य तवैव ॥ दिदृक्षते । दृशिर्
प्रक्षणा इत्यस्य सति ज्ञाथुमदृशा सनः । पा० १ ३ ५० । इत्यात्मनेपदं । अभ्यस्तस्वरः । विस्वत्याः । विवासनः
सण्दादिलक्षणः रिपु । अत्यध्वनोपधाह्रस्वत्वं । तस्माच्चदस्यासीति मतुप । मादुपधाया इति तस्य वत्वं । मतुपः
पित्वादनृदात्तत्वं धातुत्वरं । जानन्ति । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनीर्जति जादेशः । निघातः । अगात् । इण् गता-
वित्यस्य लुङि रूपः । यथागादनघातः । मुकृता । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पङ्कं चरति विभ्रती गौः ।

विश्वं स्वाद्य संभृतमुस्त्रियायां यत्सीमिन्द्रो अदधाद्भोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितं । वक्षणासु । आमा । पङ्कं । चरति । विभ्रती । गौः ।

विश्वं । स्वाद्य । संऽभृतं । उस्त्रियायां । यत् । सीं । इन्द्रः । अदधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वक्षणासु । वक्ष्यते यामूदकानीति वक्षणा नद्यः । तामु महि महत् ज्योतिर्ज्योतिष्मदुदकं निहितमिन्द्रियामा
नवमुतिका गौः पङ्कं चीरादिकं विभ्रती दधाना सती चरति । सर्वत्र वर्तते । यद्यस्मादुदकास्वाद्य स्वादुतरं

संभृतं स्वेन संपादितं दधिघृतबीरादिकं सीमितद्विधं सर्वमुन्नियायां गवि भोजनार्थेन्द्रोऽदधात् । तस्मात्क्षीरादिकं बिभ्रती गौश्चरतीति पूर्वेष्वन्वयः ॥ वक्षणांमु । वक्ष रोपे । अस्मात्करणधिकरणयोश्चेति करणं न्युद । लिप्स्वरः । पक्षे । पचतेर्निघातकारस्य पचो व इति वत्वं । प्रत्ययस्वरः । चरति । चरतिर्गत्यर्थः । बिभ्रती । बुभृञ् धारणपोषणयोः । जुहोत्यादिः । शतुरुगित्वादुगितश्चेति ङीप् । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । उन्नियायां । वस निवासे । स्फायितं चोत्थादिनाधिकरणे रक्प्रत्ययः । यजादिभ्यामप्रसारणं । शासि सिषि-
सीनां चेति षत्वाभावश्चादसः । स्वार्थिको घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्र दृह्यं यामकोशा अभूवन् यज्ञाय शिष्टा गृणते सखिभ्यः ।

दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निषंगिणो रिपवो हंत्वासः ॥ १५ ॥

इंद्र । दृह्यं । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिष्टा । गृणते । सखिभ्यः ।

दुऽमायवः । दुऽएवाः । मर्त्यामः । निषंगिणः । रिपवः । हंत्वासः ॥ १५ ॥

हे इंद्र दृह्य । दृढो भव । यतो यामकोशाः । यांत्वास्मिन्निति यामो मार्गः । तस्य कोशाः कोशवदाक्षादका मार्गप्रतिबंधका राक्षसा अभूवन् । त्वं यज्ञाय यज्ञकर्त्रे गृणते सोऽत्र कुर्वते यजमानाय सखिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च शिष्ट । अपेक्षितं फलं दत्त्वं । दुर्मायवः । दृष्टमायुधानि मिश्रन्ति प्रविपंतीति दुर्मायव । दुरेवा दृष्टं गच्छन्ती मर्त्यासो मारयितारो निषंगिणः । निषंगगच्छन्निर्गन्धरमधीयन्ते । तद्वन्तः । एवंविधसामर्थ्योपेता रिपवः शत्रवो राक्षसा हंत्वासः । त्वया हननीयाः ॥ दृह्य । दृह दृष्टि वृह वृद्धि वृद्धी । व्यर्थेन श्रयः । लोटि रूपं । नित्यस्वरः । अभूवन् । भू सत्तायां । अस्य लुङि रूपं । गातिस्थिति सिचो लुक् । भुभुवोस्मिङीति गृण प्रतिपिष्टे भुवो वुग्लुङ्लिटोरिति वुगागमः । निघातः । शिञ् । शिञ् पिबोपादाने । अयं धातुरत्र दाने वर्तते । व्यर्थेन परस्मिपदं । निघातः । दुर्मायवः । मिश्रन्तिः कृषापाजमीत्यादिना उपप्रत्ययः । छन्दुत्तरपदस्वरः । दुरेवाः । इण् गती । इण्शीङ्भ्यां वन्निति कर्त्तरि वन्प्रत्ययः । रिपवः । रप्परिहोपधाया इत्युप्रत्ययः । उपधाया इत् । प्रत्ययस्वरः । हंत्वासः । हन हिंसागत्योः । छत्वार्षे तर्किकेन्यत्वन इति त्वन । नित्वादाद्युदात्तः ॥ ३ ॥

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वग्निं तपिष्ठां ।

वृश्चेमधस्ताद्वि रुजः सहस्व जहि रक्षो मघवन् रंधयस्व ॥ १६ ॥

सं । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु । अग्निं । तपिष्ठां ।

वृश्च । इं । अधस्तात् । वि । रुजः । सहस्व । जहि । रक्षः । मघऽवन् । रंधयस्व ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवमैः समीपे वर्तमानैरमित्रैः शत्रुभिरसुरैरुत्सृष्टो योऽग्निर्घोषो घुष्यमाणः सं शृण्वे सम्यगस्त्राभिः श्रूयति तपिष्ठां तपिष्ठेन तापिकां तामग्निमेषु शत्रुष्वेव निधाय जहि । मारय । तैः प्रयुक्तामग्निं तानेव प्रापयेति भावः । ईमेनान् शत्रून् अधस्तात्कूलतो वृश्च । अध । किंच वि रुजः । तान्निर्घोषेण वाधस्व । सहस्व । अभिभव च । हे मघवन्निद्र रक्षः कर्मवघ्नकारीणि रक्षांस जहि । मारय । अनंतरमिमं यज्ञं रंधयस्व । पारं नय ॥ शृण्वे । निघातः । जहि । हन हिंसागत्योः । अस्य लोटि रूपं । अग्निं । अग्नौ याज्ञा । अश्ववितृभ्यो ऽनिरित्यनिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । तपिष्ठां । तपृशब्दादिष्टनप्रत्ययः । नित्यस्वरः । वृश्च । औषध कृदने । तुदादिः । यहिज्यादिना संप्रसारणं । सहस्व । वाक्यभेदादनिघातः । रंधयस्व । रंध हिंसासंराद्धोरित्यस्य ण्यंतस्य लोटि रधिवभोरचीति गुडागमः । वाक्यभेदादनिघातः ॥

उद्धृह रक्षः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्ययं शृणीहि ।

आ कीवतः सल्लूकं चकथ ब्रह्मद्विषे तपुषि हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रसाः । सहऽमूलं । इन्द्र । वृश्च । मध्यं । प्रति । अयं । शृणीहि ।

आ । कीवतः । सललूकं । चकथं । वसऽद्विषं । तपुषिं । हेति । अस्य ॥११॥

हे इन्द्र रक्षः कर्मविघ्नकारि रक्षो रक्षःकुलं सहमूलं मूलसहितं यथा भवति तथोद्बृह । उद्गर । किंच । मध्य तस्य मध्यभाग वृश्च । द्विष । प्रत्ययमयं प्रत्यागतं तत् शृणीहि । जहि । तस्य रक्षःकुलस्य मध्यं सललूकं सरणशील रत्न आ कीवतः । आड मर्यादायां । कियतोऽनिर्ज्ञायमानपरिमाणादतिदूराद्देशाच्चकथं । कुरु । कृत्वा च ब्रह्माद्विषं ब्राह्मणद्विषकारिणे तस्मै रक्षमं तपुषिं तापकं हेतिं घातकमायुधमस्य । द्विष । उक्तमर्थं याम्कोऽवधीत । उद्गर रक्षः सहमूलमिन्द्र । मूलं मोचनाद्वा मोपणाद्वा मोहनाद्वा । वृश्च मध्यं प्रति शृणीह्ययं । अयमागत भवति । आ कियतो देशात्सललूकं समुच्चं भवति पापकमिति नैरुक्ताः सरलूकं वा स्यात्स्तेरभ्यन्तात् । तपुषिस्तपतेर्हेतिहेतः । नि० ६. ३ । इति ॥ वृह । वृह उद्यमन इत्यस्य लोटि रूपं । शृणीहि । शृ हिमाया । अस्य लोटि ह्यं ई हन्यघोरितीत्वं । निघातः । कीवतः । किंशब्दात्किं परिमाणमस्येत्यर्थे किमिदंभ्यां वो घ इति किंशब्दाद्वतुवन्तीति ज्ञापितत्वाद्वतुस्मादेशाभावश्चादसः । इदंकिमोरीशकी इति की इत्यादेशः । सललूकं । र गता । क्वादमी रूपमिति । चकथं । दुक्त्र् करण इत्यस्य लिटि थलि रूपं । क्वादित्वादित्वाभावः । निघातः । तपुषि । तप संताप इत्यस्मादतिपूर्वपर्याजितनिर्धानतपिभ्यो निदितुमिप्रत्ययो निञ्च । अकारस्य इकारश्चादसः । नित्स्वरः । हेति । एन हिसागत्योः । ऊतियूतिजुतिसातीत्यादिना निपातनादतोदात्तः । अस्य । अमु क्षेपणं । लोटि रूपं ॥

स्वस्त्यं वाजिभिश्च प्रणेत्तः सं यन्महीरिषं आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वन्तारो बृहतः स्यामस्मे अस्तु भग इन्द्र प्रजावान् ॥१८॥

स्वस्त्यं वाजिभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सं । यत् । महीः । इषः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।

रायः । वन्तारः । बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥१८॥

प्रणतः प्रक्षेपणं जगतो निर्वाहक हे इन्द्र अस्मान्वाजिभिरश्वैः सहितान् कुरु । स्वस्त्यं चाविनाशाय कुरु । यदा त्व समासत्सि अस्माकं समीपे यज्ञनिर्वहार्थमासीदसि तदा वयं महीर्महातीपोऽज्ञानि पूर्वीः प्रभुतानि रायो धनानि वन्तारस्तपा संभक्तारः संतो बृहतां महातः स्याम । भवेम । किंच प्रजावान् अपत्योपितं भगो धनमस्मै अस्मास्मन् । भवतु ॥ आसत्सि । पट् विशरणादिषु । वृहत् कदमीति शपो लुक् । यद्योगादिनिघातः । इषो राय इति च द्वि पथर्थे द्वितीयं । वन्तारः । वन पण संभक्तावित्यस्य तृचि आगमानुशमनस्यानित्यत्वादिदभावः । चित्स्वरः । स्याम । अस भवीत्यस्य लिङि रूपं । अस्मै । अस्मच्छब्दस्य सप्तम्याः सुपां सुनुगिति श इत्यादेशः ॥

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तं नि ते देणस्य धीमहि प्ररेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामो अस्मे तमा पूण वसुपते वसूनां ॥१९॥

आ । नः । भर । भगं । इन्द्र । द्युऽमन्तं । नि । ते । देणस्य । धीमहि । प्रऽरेके ।

ऊर्वऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तं । आ । पूण । वसुऽपते । वसूनां ॥१९॥

हे इन्द्र नोऽस्मदर्थं द्युमन्तं दीप्तियुक्तं भग धनमाभर । आ समंतात्समभर । देणस्य दानशीलस्य ते तव मवधिमो धनस्य प्ररेके प्ररचने दाने निधीमहि । धनदानस्य वयं पात्रभृताः स्म इत्यर्थः । कुत इत्यत आह । अस्मै अस्माकं कामोऽभिलाष ऊर्व इव अनवाप्तकामो वडवानल इव पप्रथे । प्रभृतो वर्तते । वसूनां वसुपते धनानां मध्य उत्तमधनानामधिपते हे इन्द्र तं महांतं काममापूण । वडधनप्रदानेनापूरय ॥ भर । भृञ् भरण इत्यस्य लोटि रूपं । देणस्य । दुदाञ् दानं । गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुचप्रत्ययः । अत्यर्थं ददातीति देणः ।

चित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि वङ्गलं कंदसीति शपो लुक् । कंदस्युभयथेति महिङः । सार्वधातुकत्वात्सीयुट् । सलोपः । आर्धधातुकत्वादातो लोपः । निघातः । ऊर्ध्व इव । पूर्वपदस्वरः । पप्रथे । प्रथ प्रख्यान इत्यस्य लोटि रूपं । पृण । पृण प्रीणन इत्यस्य लोटि सेहिः । तुदादिः । अतो हेरिति हेर्लुक् । वमुना । नित्वादाद्युदात्तः ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥ २० ॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रऽवता । राधसा । पप्रथः । च ।

स्वऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥ २० ॥

हे इन्द्र इमं धनादिविषयं काममस्मादीयमभिलाष गोभिराश्वौचादिकर्मसाधनभूतेर्गवादिभिर्वाहनमाधनभूतेरश्वैश्च चंद्रवता दीप्तिपुंक्तन राधसा धनेन च मंदय । एतानि दत्त्वेममभिलाष पुरय । किच । एतेरस्या न्यप्रथः । प्रथिताश्च कुरु । पश्चात्स्वर्यवः स्वर्गादिमुखमात्मन इच्छतो विप्रा कर्मकुशला कुशिकाम । कुशिका मतिभिर्मननीयैर्मन्त्रैर्वाहः स्तोत्रमिन्द्राय तुभ्यमक्रन । अकार्षुः ॥ मंदय । यदि सत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूपं । गोभिः । सविकाच इति विभक्तैरुदात्तत्वं प्राप्ति न गोश्रमाववर्णेत्यादिना प्रतिषेध । प्रकृतिस्वरः । पप्रथ । प्रथ प्रख्याने । क्रिप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात् शपो । तस्य वङ्गल कंदसीति झः । धातुस्वरः । अक्रन । करोतेर्लुङि मचे घसङ्करेत्यर्पदना लुक् । निघातः ॥

आ नो गोत्रा ददृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यंतु वाजाः ।

दिवक्षा असि वृषभ सत्यशुष्मोऽस्मभ्यं सु मघवन्बोधि गोदाः ॥ २१ ॥

आ । नः । गोत्रा । ददृहि । गोऽपते । गाः । सं । अस्मभ्यं । सनयः । यंतु । वाजाः ।

दिवक्षाः । असि । वृषभ । सत्यऽशुष्मः । अस्मभ्यं । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ २१ ॥

गोपते गवा पते स्वर्गाधिपते हे इन्द्र नोऽस्मादर्थं गोत्रा गोत्राण्यभ्याणि गा अपः प्रत्या ददृहि । आद्रियस्व । अभ्याणि विदार्य जलानि प्रापयेत्यर्थः । ततः सनयः सभजनीयानि वाजा अत्रान्यस्मभ्यमस्मादर्पं मयतु । समा गच्छतु । वृषभ कामाना वर्पितहे इन्द्र त्वं दिवक्षा असि । दिव व्याप्य वर्तमानत्वेन महानसि । अत एव सत्य शुष्मः सत्यसामर्थ्यो मघवन धनवन हे इन्द्र अस्मभ्यं गोत्रा गवा प्रदाता भवामीति सु बोधि । मुष्टु बुध्यस्व ॥ ददृहि । दृङ् आदेशः । यद्वलुकि लोटि रूपं । अतश्च । प. ७ ४ ९० । इत्यभ्यासस्य रुगागमः । निघातः । गा । औतोऽम्भासोः । पा० ६ १ ९३ । इत्योकारस्याकारः । एकादेशस्वरः । अस्मभ्यं । भ्यसो भ्यमिति चतुर्थीवङ्ग वचनस्य भ्यमादेशः । यंतु । इण् गता । लोटि रूपं । दिवक्षा । अक्षू व्याप्ता । अमुन । दिव व्याप्नोतीति दिवक्षाः । छबुत्तरपदस्वरः । गोदाः । उदात्त दान इत्यभ्याद्विच । छबुत्तरपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ २२ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवान् । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातौ ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ २२ ॥

हे इन्द्र वाजसातौ । वाजस्यास्य सातिर्लामो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः । अस्मिन्भरे । विधति जयलक्ष्मीमेज योद्धार इति भरः संघामः । तस्मिन्संघामे शुनं शुनमुत्साहेन प्रवृद्ध । यद्वा शुनमिति सुखनाम । सुखकरं मघवानं धनवतं अत एवेन्द्र निरतिशयैश्वर्यसंपन्न श्रुतम सर्वस्य जगतोऽतिशयं नेतारं त्वां ऊवेम ।

कुशिका वय यज्ञार्थमाहुयेम । तथा शृण्वंतस्त्रामिः क्रियमाणां सुतिं शृण्वंतमुयं शत्रूणां भयंकरं समत्सु संयांमेषु वृत्राणि वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि घृतं हिसंतं धनानां शत्रुसंबन्धिनां संजितं सम्यग्जेतारं त्वामृतं रक्षणाय वयमाहुयेम ॥ शुन । टुआंश्च गतिवृद्धोरित्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । यजादित्वात्मप्रसारणं । दीर्घाभावश्चादमः । प्रत्ययस्वरः । ऋवेम । ऋयतेर्बहुलं कंदसीति संप्रसारणे कृते शपो लुकि कृते च लिङि रूप । निघातः । भंर । भृज भरणे । घः । वृषादित्वादाबुदात्तः । वाजसाती । षणु दाने । भावं क्तिन । जनमंन्यादिनानुनासिकस्यात् । बह्व्रीहीं पूर्वपदस्वरः । समत्सु । अद भक्षणे । संपूर्वात् क्तिप । संभजयति योद्धृणामाधृपीति समदः । सयामाः । कृदुत्तरपदस्वरः । घृत । हन हिसागत्योरित्यस्य शतरि गमह-
नेत्यादिनोपधालोपः । हो हंतरीति घत्व । सजित । जि जये । क्तिप ॥ ॥ ४ ॥

शासद्वाहिरिति द्वाविंशत्यृच द्वितीय मृक्त । अत्रानुक्रमणिका । शासत् कुशिको विश्वामित्र एव वा श्रुतेरिति । इषीरंथस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इद्रो देवता । त्रिष्टुप् कदः ॥ चातुर्विंशकेऽहनि माध्व-
दिनं सवनेऽच्चावाकशस्त्र आरभणीयाया ऊर्ध्वमहीनमृक्तसंज्ञकमेतत्सूक्तं शमनीयं । सूचितं च । अस्मा इदु प्रतवसे शासद्वाहिरिति तत्रावहीनमृक्त । आ० ७ ४ । इति ॥ पृथ्वाभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि माध्वदिनसवने
ऽच्चावाकशस्त्रेऽहीनमृक्तस्य स्थानं त्रीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं तृतीयं संपातसूक्तं । इमामृ प्विच्छति त्वा शास-
द्वाहिरिति संपाताः । आ० ७ ५ । इति ॥

शासद्वाहिरिदुहितुर्नष्टं गाव्हिर्वा ऋतस्य दीधितिं सपर्यन् ।

पिता यत्र दुहितुः सेकमृजन्तं शर्म्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वहिः । दुहितुः । नष्टं । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिं । सपर्यन् ।

पिता । यत्र । दुहितुः । सेकं । ऋजन् । सं । शर्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

कुशिकः प्रसगात् कचित् शास्त्रार्थं वृत्ति । अपुत्रस्य पितुः पुत्री दायादा पुत्रिका सती । यतः संतानकृत्तस्याः पुत्र इत्यनयोच्यत इति । अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुलं प्रापयति स वहिरित्युच्यते । स पिता शासत् । अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्य कन्यामलकृता । अस्य यो जायतं पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति । वासि० १७ १७ । स्मृत्युक्तमनुशासनं कुर्वन् दुहितुः पुत्रिकाया नष्टं नष्टारं पौत्रं गात । गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीकाराद्वाहिव नष्टं भव पिंडदाना-
दिकं कर्तव्यतया गात । गच्छति । किं कुर्वन् । विद्वान् अस्या दुहितरि जातः पुत्रो मम स्वधाकरो भविष्यतीति ज्ञानेन ऋतस्य सत्यस्य पुत्रोत्पादनसमर्थस्य रेतसो दीधितिं धर्तारं जामातरं तत्पतिं सपर्यन् वस्त्रालंकारा-
दिना पुजयन् पिता नष्टं भवं गच्छति । यत्र यस्मिन्विषये पितापुत्रो जनको दुहितुरप्रत्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् शर्म्येन सुवर्निमित्तेन मनसा संदधन्वे । आत्मानं संधत्ते । अपुत्र-
त्वाभिमतदुःस्वापगमात् । यस्या दुहितुः पिता पालकः पतिर्जामाता सेकं तस्या रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् सं शर्म्येन केवलं सुवर्निमित्तेन मनसा तया म्वशरीरं संदधन्वे । संधत्ते । न तु पुत्रनिमित्तेन मनसा । एतमर्थं यास्कोऽप्याह । प्रशांसि वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं । दुहिता दुर्हिता दूरं हिता दोग्धेर्वा । नष्टारमु-
पागमद्वाहिवं पौत्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्य रेतसो वांगादंगात्संभृतस्य हृदयादाध जातस्य मातरि प्रत्युतस्य विधानं पुजयन्नित्यादिना । नि० ३ ४ ॥ शासत् । शासेः शतर्यभ्यस्तत्वात्तुमभावः । दुहितुः । दुह प्रपुरणे । नष्टनेष्टु इत्यादिना तृचि निपातनादिडागमः । चित्स्वरः । नष्टं । नष्टारि भव । भवे कंदसीति यत् । रीकृत इति रीडादेशः । यस्मिन् लोपः । रेफलोपश्चादमः । तित्स्वरितः । गात । इण गतावित्यस्य क्दांसे लुङि रूपं । ऋजन् । ऋजतिः प्रसाधनकर्मा । शर्म्येन । श सुखं गच्छतीति गमरीणादिकः कप्रत्ययः । कित्वाग्रमहनेत्यादि नोपधालोपः । शर्मे साधुरिति तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । वीरवीर्यां चेत्यत्र यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य चापितत्वाच्च तित्स्वरः । दधन्वे । धवि सौत्रो धातुः । लिटि रूप । प्रत्ययस्वरः । यवोगादिनिघातः ॥

न जामये तान्वो रिक्थमरिक्चकार गर्भं सनितुर्निधानं ।

यदी मातरो जनयंत वहिमन्यः कर्ता सुकृतीरन्यं ऋधन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरैक । चकार । गर्भे । सनितुः । निऽधानं ।

यदि । मातरः । जनयंत । वहि । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । ऋधन ॥ २ ॥

अभ्रातृकाया दुहितुः पुत्रिकाकरणात् सा रिक्थभागित्युक्तं । आतृमत्यास्तस्या रिक्थभाक्कं नास्तीति वृत्ते । तान्वस्तनुज औरसः पुत्रो जामये भगिन्यै रिक्थं पित्र्य धनं नरैक । न प्ररेचयति । न प्रददाति । किं तर्हि । सनितुरेनां संभजमानस्य भर्तुर्गर्भे । पठ्यर्थे द्वितीया । गर्भस्य निधान रेतसं कनिधानीमेना चकार । पाणिग्रहणेन संस्कृतामेनां करोति । न तु तस्य रिक्थं ददातीत्यभिप्रायः । असंस्कृतास्तु संस्कारां भातृभिः पूर्वसंस्कृतैः । भगिन्यस्य निजादंशाद्वत्त्वांश तु तुरीयकामति याज्ञवल्क्यस्मरणात् । २ १०४ । स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्यैकोत्या दत्त्वाविशेषात्पुमपत्यस्य को विशेष इत्याशक्य विशेष दर्शयति । यदि यद्यापि मातरो म । अपितरो वहि । अर्वाहः स्त्री वहिः पुमान् स्वभार्याया वोढृत्वात् । अर्वाहश्च वहिः । तादृश स्त्रीपुंसलक्षणमपत्य जनयत । तथापि तयोर्मध्येऽन्यः पुंलक्षणः मुक्ततोः शोभनस्य पिंडदनादं कर्मणः कर्ता भवति । अन्यः स्त्रीलक्षण ऋधन वस्त्रालंकारादिना ऋध्यमान एव भवति । पिंडदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायाहं दुहिता तथा नति न दायाहो सा तु केवल परस्मै दीयतं । तथा च निरुक्तं । न जामये भगिन्यै । जामिरन्येऽस्या जनयति जामपत्यं जप्रतर्षा स्यान्नतिकर्मणो निर्गमनप्राया भवति । तान्व आत्मजः पुत्रो रिक्थं प्रारिचत्पादाच्चकारिनां गर्भनिधानीं सनि-तुर्हस्तग्राहस्य यदिह मातरोऽजनयत वहि पुत्रमर्वाह च स्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान् दायादोऽन्यत-रोऽर्धयत्वा जामिः प्रदीयते परस्मै । नि० ३ ६ । इति ॥ तान्वः । तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वा तन्नः प्राणवतो । तद्वि-कार इत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योऽजत्यत्र सञ्ज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणभावः । रिक्थं । रिचिर विरचने । पातृतुदिवचिरचिभ्यश्चक । प्रत्ययस्वरः । अरैक । रिचिर विरचन इत्यस्य लीङ् सार्चि वदव्रजत्वादिना वृद्धिः । वङ्गल क्कंदसीतीडभावः । हल्ङ्घ्यादिसंयोगात्तलोपा । निघातः । सनितुः । पण सभक्तावित्यस्य तृचि रूपं । निधानं । दधातेर्भुटि रूपं । तित्स्वरः । मातरः । पिता मात्रेति पितुः शेषे पाप्ने मातुः शेषेऽप्युक्तादसः । दिवचनस्य वङ्गवचनं पुजार्थं । जनयंत । जर्णार्णचि रूपं । वहि । पुमान् स्त्रिया । पा० १ २. ६७ । इति वहिः शेषः । मुक्ततोः । करोतिरीणादिकः क्तुप्रत्ययः । ऋधन । ऋधु वृद्धौ । व्यत्ययेन श्रम ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा रेजमानो महस्पृचां अरुषस्य प्रयक्षे ।

महान्गर्भो मद्या जातमेपां मही प्रवृद्धयैश्चस्य यज्ञे ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुषस्य । प्रऽयक्षे ।

महान् । गर्भः । महि । आ । जातं । एषां । नही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञे ॥ ३ ॥

हे इंद्र अरुषस्यारोचमानस्य तव प्रयक्षे यज्ञार्थं जुह्वा ज्वालाभी रेजमानः कपमानोऽग्निर्महः प्रभुतान् पुत्रान् रश्मीन् जज्ञे । उत्पादयामास । एषां रश्मीनां गर्भो जलात्मना क्रीडीकारो महानासीत् । किंच एषा रश्मीनां मेलनं आ जातं सर्वत आपध्यात्मना जातं महि महदभूत् । किंच एषां रश्मीनां प्रवृत्त अनेन प्रकारेण प्रवृत्तिर्हर्यश्वस्यद्रस्य यक्ष्यैश्चार्हः सोमाहुतिभिः । महती भवति ॥ जज्ञे । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटि रूपं । अंतर्भावितव्यर्थः । जुह्वा । जुहोतेर्दे दीर्घश्चेति क्तिप् द्विवचन दीर्घश्च धातोः । उदात्तस्वरितयो रिति स्वरितत्वं । हर्यश्वस्य । हरी अश्वो यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अभि जैचीरसचंत स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरंजानन ।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नुषासः पतिर्गवामभवदेक इंद्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैचीः । असचंत । स्पृधानं । महि । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् ।

तं । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उषसः । पतिः । गवां । अभवत् । एकः । इंद्रः ॥ ४ ॥

जैत्रीजंत्वयो विप्रो महतः स्पृधान वृत्रेण सह स्पर्धमानमिन्द्रमभ्यसंचत । सर्वतः समगच्छन् । ते च महत-
स्त्वस्मिन्वृत्रे हते महि महत ज्योतिः सूर्याख्य तेजस्त्वममस्त्वमोक्षपातुत्राप्तिरजानन । निर्गतमज्ञासिषुः । तत इन्द्र
वृचहस्तारमुदित मृथं जानतीजानाना उपसस्तं प्रत्युत अभिलक्ष्यैव आयन् प्राप्नुवन् । अथ तच्चोद्धूतानां गवां
रश्मीनामिकोऽद्वितीय एवंद्रः पतिरभवत् ॥ जैत्रीः । जयंतंमूर्ति रूप । गुणस्य स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः । नित्स्वरः ।
असचत । पच समवाय इत्यस्य लङि रूप । स्पृधान । स्पर्ध संचर्षे । कदसि कानजादेशः । कदसि द्विर्वचनस्य
विकल्पितत्वाद्द्विर्वचनाभावः । चित्स्वरः । अजानन । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । आयन् ।
अय पय गतावित्यस्य लङि रूप ॥

वी०ठा० स०ती०र०भि० धी०रा० अ०तृ०द०न०प्रा०चा०हि०न्व०न०म०न०सा० स०प्र० वि०प्रा०ः ।

वि०श्वो०म०वि०द०न्प०थ्या०मृ०त०स्य० प्र०ज्ञा०न०न्नि०ज्ञा० न०म०सा० वि०वे०श ॥ ५ ॥

वी०ठा० । स०तीः । अ०भि० । धी०राः । अ०तृ०द०न० । प्रा०चा० । अ०हि०न्व०न० । म०न०सा० । स०प्र० । वि०प्राः ।

वि०श्वो० । अ०वि०द०न० । प०थ्या० । अ०मृ०त०स्य० । प्र०ज्ञा०न०न० । इ०त् । ता० । न०म०सा० । आ० । वि०वे०श ॥ ५ ॥

पुरा किलागिरसा गावः पणिनामकैरसुरैरपहृत्य निर्गुंढ कस्मिंश्चित्पर्वते स्थापिताः । ते चांगिरसस्तत्प्रा-
प्त्यर्थमिन्द्रं तृपुषु । स्तुतयः स इन्द्रो गवान्विपणाय देवशुनी प्राहिणोत । सा च गवा गवपणपरा सती तत्स्था-
नमलभत । तथा विज्ञापित इन्द्रस्ता गा आनीयागिरोभ्यः प्रादादित्यतिहासिकी कथा । तथा चास्या
ऋचोऽयमर्थः । धीरा धीमतः सप्र विप्रा मेधाविनः सप्रमंग्याका अगिरसो वी०ठा० दृढे पर्वते सतीर्निर्हृदाः
सतोर्गा अभि अभिलक्ष्यातृदन । निधानमपावृण्वन् । उपेक्षामकुर्वन् । ततस्तेऽगिरसः पर्वतविले गावः संतीति
मनसा निश्चित्य प्राचा येन मार्गेण प्रविष्टास्तैव प्राचीनेन मार्गेण ता गा अहिन्वन । निरगमयन् । यद्वा
प्राचा । प्रकपेणैन्द्रमचति प्राप्नोतीति प्राक् । तनद्राविपयण मनसा । मन्यत इति मनः स्तोत्रं । तेन स्तोत्रे
गाहिन्वन । अवर्धयन् । इन्द्रं तृष्टमकुर्वन् । स्तुत्वा च ऋतस्य पथ्या यज्ञस्य मार्गे साधुभुता विश्वां सर्वामपहृतां
गामविदन् । अलभत । ततः स इन्द्रस्ता तान्यगिरसा कर्माणि प्रजानन्निज्ञा प्रकपेण जानन्निद्रो नमसा नमस्कृति-
गागिरसः संभावयन् तैरधिष्ठित पर्वतमार्गविवेश ॥ अतृदन । उत्तुदिहिंसानादरयोरित्यस्य लङि रूधादित्वात्
अम । तस्य अमोरित्यलोपः । निघातः । प्राचा । अचिच्छदस्यसर्वनामभ्यानामिति विभक्त्यरूढात्तत्त्व । अहिन्वन ।
हि गतिवर्धनयोरित्यस्य लङि रूप । अविदन् । विदू नाम इत्यस्य लङि मुचादित्वात्तुम । निघातः । पथ्यां ।
पथ साधुरित्यर्थे तव साधुरिति यत्प्रत्ययः । यचि भमिति भसच्चाया नस्मादित इति टिलोपः । यतोऽनाव
इत्यस्यानित्यत्वात्तत्स्वरित इति स्वरितः । विवेश । विश प्रवेशन इत्यस्य लङि रूप ॥ ५ ॥

वि०द०द्य०दी० सर०मा० रु०ग्ण०म०दे०र्म०हि० पा०थः० पू०र्थ्य० स०ध्र्य०क्कः० ।

अ०ग्रं० न०य०त्सु०प०द्य०श्रा०णा०म०च्छा० र०वं० प्र०थ०मा० जा०न०ती० गा०त् ॥ ६ ॥

वि०द०त् । य०दि० । सर०मा० । रु०ग्ण० । अ०देः० । म०हि० । पा०थः० । पू०र्थ्य० । स०ध्र्य०क्कः० । क०रि०ति० कः० ।

अ०ग्रं० । न०य०त् । सु०प०दी० । अ०श्रा०णा० । अ०च्छ० । र०वं० । प्र०थ०मा० । जा०न०ती० । गा०त् ॥ ६ ॥

यदि यदा सरमेद्रेण गवान्विपणार्थं प्रेषिता सरमा नाम देवशुन्ये रुग्ण भय द्वारं विदत् अलभत
तदानीमिन्द्रो महि महत्पूर्य्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽज्ञादिनीं ते प्रजां करिष्यामीति प्रतिज्ञात मध्यक् इतरैरपि
भोज्यैः सध्रीचीनं पाथो गथादिलक्षणमन्नं कः । अकार्षीत । तस्य दत्तवान् । ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता सा
सरमाक्षराणां क्षयरहितानां गवामग्रं प्रातं नयत् । प्राप्नोत् । कुत इत्यत आह । यतो रव तेषां हंभारवं
प्रथमा प्रथम जानती सती अक्क शब्दाभिमुख्येन गात । जगाम ॥ विदत् । विदू नाम इत्यस्य लुङि लृदित्वात्
त्रैरदादेशः । तस्य स्वरः । सरमा । सृ गती । आणादिकोऽमप्रत्ययः । सरतीति । सरमा सरणादिति यास्कः ।
प्रत्ययस्वरः । रुग्णं । रुजो भंग इत्यस्य निष्ठायामोदितश्चेति नत्वं । प्रत्ययस्वरः । पाथः । पा रक्षणे । अन्ने च

। उ० ४ २०४ । इत्यमुन्प्रत्यय' । शुडागमः । पातीति पाथोऽज्ञ । नित्स्वर' । सध्रक् । अचु गतिपुञ्जनयोः । अस्त्रिगित्यादिना क्तिन् । सहाचतीति । सहस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । क्रिन्प्रत्ययस्य कृत्व । अद्रिसध्रोऽरतो दात्तत्विनिपातन कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सधि इत्यादेशोऽतोदात्त । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यण स्वरित इति यणः स्वरितत्वं । क. । करोतिर्लुङि सिपि ज्ञेर्मन् घमङ्ङेरत्यादिना लुक् । गुणे कृते हन्त्यादिना मिपो लोपः । विसर्जनीयः । निघात । नयत् । नयत्तर्लुङि रूप । सुपदो । पादोऽन्यतरस्या । पा० ४ ५ ८ । इति ङीप् । गात् । इणो लुङि रूप ॥

अगच्छद् विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

समान मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवदंगिराः सद्यो अर्चन ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भे । अद्रिः ।

समान । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अंगिराः । सद्यः । अर्चन ॥ ७ ॥

विप्रतमोऽतिशयेन मेधावी सखीयन् अगिरोभि माकमात्मन सखित्वमिच्छन् इद्रोऽगच्छत् । लोभिर-
धिष्ठित पर्वतमगमदेव । सोऽद्रि सखित्वमिच्छन् मुकृते सुपु युद्धकर्त्रे इद्राय गर्भं गवात्मक गर्भमसूदयत् ।
निरगमयत् । युवभिर्नित्यतरुणैर्मरुद्भिः सह सखस्यन् गोधनमगिरसामिच्छन् मर्योऽसुराणां मारयतिद्र
समान । अमुरैरपहृतास्ता गा भेज्ज । अथानतरमगिरा सप्तानामगिरसा मध्ये वरिष्ठाऽगिरा ऋषिरिद्रात्ता
गा लब्ध्वा सदासदोनीमेवार्चन् इद्रं पूजयन्नभवत् ॥ अगच्छत् । गर्भेर्लुङि रूप । सखीयन् । सुप आत्मन क्वच ।
असूदयत् । पृढ निराम इत्यस्य ग्यतस्य लुङि रूप । समान । पण सभक्तावित्यस्य लिटि णनि रूप । नित्स्वर ।
सखस्यन् । कदसि परं क्वाथामिति परं क्वाथामिपि क्वच । सर्वप्रातिपदिकभ्या लालसाया मुखकृत्य इति सुगा
गम । एकादेशस्वर । अगिरा । ऋ गता । अगारशब्द उपपदं संतीर्धातोरमुन्प्रत्यय । उपपदं गकारात्पर
स्यत्वमत्यलोपश्च धातोर्लोपश्च अगिरा । उ० ४ २३५ । इति सूत्रेण निपात्यन्तं । भुतकालेऽगारश्च सत् इत्यगिरा
ऋषिः । अंगारप्वगिरा इति यास्क । नित्स्वरः ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभृर्विश्वा वेद जनिमा हन्ति शुष्णं ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्तः सा सखीरमुंचन्निर्वद्यात् ॥ ८ ॥

सतःऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरःऽभृः । विश्वा । वेद । जनिम । हन्ति । शुष्णं ।

प्रानः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुंचत् । निः । अवद्यात् ॥ ८ ॥

योऽयमिद्रः सतः सत उत्तमस्य वसुन प्रतिमान । प्रतिमीयत उपमीयतेऽनेन सर्वमिति प्रतिमान प्रति-
निधिः । यद्वा सतः सतो जातस्य सर्वस्य प्रतिमान स्वस्य महत्त्वेन प्रतिमातीयत्तया सर्वं परिक्षिन्तीत्यर्थः ।
पुरोभृर्युद्धे पुरतः शत्रुनवाप्नोतीति पुरोभृश्च विश्वा जनिम सर्वाणि जातानि वेद । जानाति । शुष्ण शुष्णना
मानमसुर इति । पदवीः । कवितमो गव्युर्गोधनमगिरसा मच्छन् अस्माकं सखेद्र सखीन्नोऽस्मान दिवो दुनो
कादागत्य प्रार्चन् प्रकर्षेण पूजयन् अवद्याद्वृत्रबाधरूपाहोपातिरमुचत् । नितरा मुचतु ॥ प्रतिमान । मातीति
मान । श्रीणादिको नन्प्रत्ययः । यद्वा करणे ल्युट् । पुरोभृ । भु प्राप्ता । कृप । वेद । वेत्तेर्लुङि रूपं । जनिम ।
अनी प्रादुर्भवि । जनिहृत्थामिमनिज्जितोमनिन्प्रत्यय' । भुतकाले जातानीति जनिम । सुण मुलुगिति मुपो
लुक् । नित्स्वरः । इति । हन्तर्लुङि रूप । वाक्यभेदादनिघातः । शुष्ण । शोषयतीति शुष्ण । प्र णः । उपसर्गा-
द्वृज्जलमिति संहिताया गत्व । पदवीः । वी कात्यादिषु । कृप । पदानि वेत्ति परस्परसगतानि करोतीति
पदवीः कविः । गव्युः । गोशब्दात्परं क्वाथामि कदसीति क्वच । वातो यि प्रत्यय इति वातादेशः । क्वाच्छदसी-
त्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अर्चन् । अर्चन्ते । शतरि रूप । सखीन् । संहिताया नकारस्य दीर्घादटीति ऋः । पूर्वस्य
वर्णस्य अचानुनासिक इत्यनुनासिकादेशः । अमुचत् । मुचु मोचण इत्यस्य लुङि शे मुचादीनामिति गुमागमः ।

निघातः । अवद्यात । वद व्यक्ताया वाचीत्यस्य नञ्पूर्वस्य गर्हार्थेऽवद्यपण्यवर्था इति निपातनात् । पा० ३. १
१०१ । यत्प्रत्ययः ॥

नि गव्यता मनसा सेदुर्केः कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुं ।

इदं चिन्नु सदन् भूरिपां येन मासां असिषासन्नृतेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अर्केः । कृण्वानासः । अमृतत्वाय । गातुं ।

इदं । चित् । नु । सदन् । भूरि । एषां । येन । मासान् । असिषासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

गव्यता गा इच्छता मनसा युक्ता अर्केरर्चनीयः स्तोत्रैरमतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थं गातुं । गच्छत्यनेनेति गातु-
मांगे । 'अमृतत्वप्राप्त्युपायमतं मार्गं कृण्वानास कृवाणस्तेऽगिरसो निषिदुः । सचाख्ये कर्मण्यासीदन् । एषाम-
गिरसामिदं धित्सदन इदमेव सचाख्ये कर्मण्यासदनं भूरि नु । प्रभृत । अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः खलु । कुत
इत्यत आह । ऋतेन सत्यभूतेन येन सचकर्मणा तेऽगिरसो मासानभिप्लवपृष्ठपडहः कल्पितान् मासान् असि-
षासन् । समक्तमैवान् ॥ गव्यता । गोशब्दात् क्वाचि रूप । वातो यि प्रत्यय इति वातादेशः । एकादेशस्वरः ।
सेदुः । सदनेर्लिट् अत एकह्रस्वस्यऽनादेशादेर्लिटीत्यत्राभ्यामलोपी । निघातः । कृण्वानासः । क्वाचि हिंसाकरण
घोरित्यस्य तात्कीलिकश्चानय । धिन्विहणयोरश्चेत्युप्रत्यय । चित्स्वरः । गातुं । गाङ् गर्ता । कमिमनिजनि-
गाभापायाहिभ्य इति करणे तुप्रत्यय । प्रत्ययस्वरः । असिषासन् । पण समक्तावित्यस्य सनि जनसनत्वेना
सन्प्रलोपित्यात्व । अभ्यासस्य सन्त्यत इतीत्य । सनोत्तरन इति सन्निताया पत्व । तदताङ्गिडि रूपं । यद्वृत्तयोगा
दर्शनघात ॥

संपश्यमाना अमदन्नभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुधानाः ।

वि रोदसी अतपद्घोष एषां जाते निःशामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

संऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वं । पयः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुधानाः ।

वि । रोदसी इति । अतपत् । घोषः । एषां । जाते । निःऽस्थानां । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥

स्व स्वकीय गोधनमभि अभिलक्ष्य सपश्यमाना मदीया एता गाव इत्यात्मीयतया जानानास्तेऽगिरसः
प्रत्नस्य पुरा जातस्य रेतसस्तदुपलक्षितस्य पुत्रस्य धारणार्थं पयो दुधानास्ता गाः पयो दुहंतः संतोऽमदन् ।
अदधन् । एषामगिरसा घोषो हर्षादुत्पन्नो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा रोदसी द्यावापृथिव्या व्यतपत् । ते
व्याप्यार्तपष्ट । ततस्तेऽगिरसो जात आत्मीयतया सपश्ये चराचरात्मके वस्तुनि निःशाम पूर्व यथा स्थितिमकार्षुः ।
तथा गोवाहतासु वीरान् रत्नाकर्मण्यातिशुरान्युरूपानदधुः । स्थापयामासुः ॥ संपश्यमानाः । संपूर्वस्य दृष्टेर्दृ-
शंश्चेति वक्तव्यमित्यात्मनेपद । शानचो लभार्वाधातुक्स्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । अमदन् । मदी हर्ष
इत्यस्य लुङि णिच्यङि रूप । निघातः । दुधानाः । दुह प्रपूरण इत्यस्मात् शानच् । अदादित्वाच्छपो लुक् ।
घत्व क्वादसं । वृषादित्वादाद्युदात्तः । अतपत् । विपूर्वस्य तपत्तरच् सकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः । लङि रूपं ।
घोषः । घुष सशब्देन । घञत् । अित्स्वरः । निःशाम । शाम गतिनिवृत्तिः । स्थः क च । पा० ३. २. ७७. । इति क्लिप् ।
कृदन्तरस्वरः । अदधुः । दधातेर्लिङ् द्वेः सिजभ्यस्तेति लुसादेशः । वाक्यभेदान्निघाताभावः । गोषु । सावेकाश्च
इति विभक्त्युदात्तत्वं प्राप्ते न गोश्चन्निति प्रतिषिद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः ॥ ॥ ६ ॥

स जातेभिर्वृचहा सेदु हव्यैरुदुस्रिया असृजदिदो अर्केः ।

उरुच्यस्मै घृतवद्भरती मधु स्वादं दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृचऽहा । सः । इत् । ऊं इति । हव्यैः । उत् । उस्त्रियाः । असृजत् । इन्द्रः । अर्केः ।

उरुची । अस्मै । घृतऽवत् । भरती । मधु । स्वादं । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

स इन्द्रो जातेभिः सहायतया संपन्निर्मरुद्भिः सहितः सन् वृचहा वृचस्यासुरस्य हंता भवति । सेदु २
एवंद्रोऽर्कैरर्चनीयेः अत एव हव्यैर्हीतैर्मरुद्भिः सहितः सन् उन्नियाः । ऊर्ध्वं वसत्यासु क्षीरादिरूपं हविरित्यु-
न्निया गावः । यद्वा ऊर्ध्वं क्षीरदधिनवनीतादि क्रमेणासु वसतीति । उन्नियाति गोनामोत्सावणोऽस्यां
भोगाः । नि० ४. १९. इति यास्कः । ता गा उदहृजत् । यज्ञार्थं सम्यक् ससर्ज । यस्मादेवं तस्मात् घृतवत
घृतोपेतं क्षीरादिकं हविर्भरन्ती विभ्राणा अत एवोच्छ्वी । उरु प्रभुतमग्निहोत्रादिकमार्चति हविः प्रदातु
प्राप्नोतीत्युच्छ्वी । जिन्या जेतव्या प्रशस्ता गौरस्त्री यजमानाय स्वाद्य स्वादुतर क्षीरादि दुदुहे । दुह्यते स्म ॥
उन्नियाः । वस निवास इत्यस्मात् स्फाथितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः । उस्प्रशब्दात् स्वार्थे घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
यद्वा ह गती । उत्पूर्वस्य सरतः कप्रत्ययः । पूर्वपदस्यात्यन्तोपशब्दादसः । अत्रापि स्वार्थिको घ, ल्ययः । अहृजत् ।
हृज विसर्ग इत्यस्य लङि रूपं । उच्छ्वी । उर्वचतीति क्तिन । अचतेश्योपसंख्यानमिति ङीप् । उदात्तनिवृत्ति-
स्वरेणातोदान्तः । दुदुहे । दुह प्रपूरण इत्यस्य लिटि रूप । जिन्या । जयतेः कृत्यार्थे क्यप्रत्ययः । इकारलो-
पश्चादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

पित्रे चिच्छक्रुः सदेनं समस्मै महि त्विषीमत्सुकृतो वि हि ख्यन् ।

विष्कभ्रतः स्कभनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि मिन्यन् ॥१२॥

पित्रे । चित् । चक्रुः । सदेनं । मं । अस्मै । महि । त्विपिंऽमत । सुऽकृतः । वि । हि । ख्यन् ।

विऽस्कभ्रतः । स्कभनेन । जनित्री इति । आसीनाः । ऊर्ध्वं । रभसं । वि । मिन्यन् ॥१२॥

सत्रमनुतिष्ठतोऽगिरसः पित्रे चित्पालकायास्मा इन्द्राय महि महत त्विषीमहीतिमत मदनमुत्तमं स्थानं
सचक्रुः । कथमिति चेदुच्यते । यतः मुक्ततः समुपार्जितकर्माणस्तेऽगिरमस्तादृशमिन्द्रस्योचितं स्थानं वि हि
ख्यन् । विशेषेणादर्शयन् खनु । कृत इत्यत आह । आमीनाः सत्रमुपतिष्ठतस्तेऽगिरसो जनित्री सर्वस्य जगतो
जनायत्र्यो वावापृथय्या स्कभनेन समनसाधनेनातरिजण विष्कभ्रतो यथा ते रोदस्यावधो न पततस्तथा
विष्टव्यीकुर्वन्तः संतो रभसं वेगवत तमिन्द्रमूर्ध्वं दुर्लोकं वि मिन्यन् । हविःस्वीकरणार्थं विशेषेणास्थापयन् ॥
चक्रुः । करोतेर्ल्युप्ति रूपं । निघातः । ख्यन् । ख्या प्रकथने । अस्य लुङि त्विरस्यतिवर्त्तित्वात्तन्भ्योऽङिडुल्यङा
देशः । आतो लोप इटीत्याकारलोपः । हियोगादनिघातः । विष्कभ्रतः । स्कम्भ रोधनं । सांत्रो धातुः ।
तस्माच्छतरि रूपं । वेः स्कभ्रतिर्नित्यं । पा० ३ ७७. इति पत्वं । शतुप्रत्ययस्वरः । जनित्री । ऋतृभ्यो ङीप् ।
जनिता मत्र इति निपातनाग्निलोपः । वा कंदसीति सवर्णदीर्घः । आमीनाः । आस उपवेशन इत्यस्माच्छानच ।
इंदासः । पा० ७. २. ८३ । इतीकारः । शानचो लसारं शतुक्स्वरे कृते धातुस्वरः । मिन्यन् । डुमिज प्रक्षेपण
इत्यस्य लङि रूपं । निघातः ॥

मही यदि धिषणा शिश्रथे धात्सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीविंश्चा इंद्राय तविषीरनुज्ञाः ॥१३॥

मही । यदि । धिषणा । शिश्रथे । धात् । रुधःऽवृधं । विऽभ्वं । रोदस्योः ।

गिरः । यस्मिन् । अनवद्याः । संऽईचीः । विंश्चाः । इंद्राय । तविषीः । अनुज्ञाः ॥१३॥

मही महती धिषणास्माभिः क्रियमाणेन्द्रविषया सुती रोदस्योः शिश्रथे वावापृथय्योरन्योन्यविशेषाय
सद्योवृधं तदानीमेव वर्धमानं विभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थं साधनं यदि धात अकरोत् ततस्तत्र वर्तमानं
यस्मिन्निन्द्रेऽनवद्या दोषरहिता गिरः सुतिलज्जणा वाचः समीचीः संगता भवति । इन्द्रायति विभक्तिव्यत्ययः ।
तादृशसिन्द्रस्य विश्वास्तविषोः सर्वाणि बलान्यनुज्ञा अपरप्रेषितानि स्वभावसिद्धान्येव ॥ धिषणा । त्रिधृषा
प्रागल्भ्ये । धृषेर्धिष च संज्ञायामिति क्यप्रत्ययः । धातोर्धिषादेशः । धृष्णोत्यनयेति धिषणा सुतिः । प्रत्यय-
स्वरः । शिश्रथे । अथ हिंसार्थः । अस्मात्किप् । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात्कप् । तस्य वज्रसं कंदसीति

सुः । बह्वन् कंदमीत्यभ्यासस्थित्वं । धानुस्वरः । धात । दधातिष्कांदसे लुङि रूपं । यदियोगादनिघातः । विभ्वं । भवतिः कृिप । कंदस्युभयथेति यणादंशः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । अनुत्ताः । शुद प्रेरण इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निघाया नसत्तानिपत्तानुत्तेत्यादिना निपातनान्निघातकारस्य नत्वाभावः । नञः स्वरः ॥

मह्या ते सख्यं वग्मि गक्तीरा वृचमे नियुतो यंति पूर्वीः ।

महि स्तोत्रमव आगन्म सुरेस्माकं सु मघवन्बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महि । आ । ते । सख्यं । वग्मि । गक्तीः । आ । वृचऽमे । निऽयुतः । यंति । पूर्वीः ।

महि । स्तोत्रं । अवः । आ । अगन्म । सुरेः । अस्माकं । सु । मघऽवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

हे इंद्र ते तव महि महत्सख्यमावग्मि । आकामये । गक्तीस्त्वत्संबधीनि दानानि चाकामये । वृचमे वृचामुरस्य हवे तुभ्य पूर्वोर्वह्यो नियुतो वडवा आर्यंति । वहनार्थभागच्छंति । सुरैर्विदुपस्तव महि महत् स्तोत्रमवो हविर्नक्षत्रागमन् चागन्म । प्रापयामः । हे मघवन्निद्र तादृशस्त्वमस्माकं सु सुष्ठु गोपाः पालयिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥ सख्यं । सख्ययं इति भावार्थं यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । वग्मि । वशं कांती । लटि रूपं । नियुतः । यु मिश्रणे । कृिप । नितरा युवति मिश्रयत्यात्मान रथं ध्वानि नियुतो वडवाः । अगन्म । गमे-र्लङ्युत्तमवह्वचनं बह्वन् कंदसीति शपो लुक् । स्वोश्चति मकारस्य नकारः । निघातः । बोधि । बुधेर्लोडि हेर्धा रूपं । निघातः । गोपाः । गुपु रक्षणे । गुपुर्धुपत्यादिना आद्यप्रत्ययः । तदंतात् कृिप । अतोऽलोपयलोपी । प्रत्ययस्वरः ॥

महि श्वेच पुरु चंद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समरत ।

इदो नृभिरजनदीद्यानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निं ॥ १५ ॥

महि । श्वेच । पुरु । चंद्रं । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिऽभ्यः । चरथं । सं । ऐरत् ।

इदः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकं । सूर्यं । उषसं । गातुं । अग्निं ॥ १५ ॥

योऽयमिंद्रो महि महत् चैव किदारादि पुरु प्रभृतं चंद्रं हिरण्यं च विविद्वान् अर्थिभ्यः सखिभ्योऽस्मभ्यं लभयन् । आदित् अनंतर चरथं चरात्मक गवादिषु च समरत सम्यक् प्रेरयत् । दत्तवानित्यर्थः । दीद्यानो दीयमानः सोऽयमिंद्रो नृभिर्नृभिः कर्मसहायभृतैर्मरुद्भिः साकं सहितः सन् सूर्यं कालस्य निर्वाहकमादित्यं उषसमुषःकालं गातुं । गार्थात् सुवत्यस्यामिंद्रादिदेवानिति गातुः पृथिवी । ता । अपिमपिहोवादिर्मसामध-नभृतमाहवनीयादिनक्षत्रागमन् चाजनत् । अजनयत् ॥ पुरु चंद्रं । महिताया ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति सुडागमः । तस्य श्रुत्वेन शकारः । पदकाले नास्ति सुडागमः । पुरु । कुप्रत्ययस्वरः । चंद्रं । रक् । प्रत्ययस्वरः । चरथं । चर गत्यर्थः । अस्मादीणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि आडजादी-नामित्याडागमः । निघातः । अजनत् । जनर्थतस्य लङि रूपं । बह्वन्मन्त्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिलुक् । गातुं । गे शब्दे । गापायाहभ्य इति तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ७ ॥

अपश्चिदेष विभ्वोऽदमूनाः प्र सध्रीचीरसृजद्विश्वश्चंद्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैद्युभिर्हिन्वत्यक्तुभिर्धनुंचीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एपः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः । असृजत् । विश्वऽचंद्राः ।

मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । द्युऽभिः । हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुंचीः ॥ १६ ॥

दमूनाः । दांतं मनो यस्यासी दमूनाः । दांतमनाः । यद्वा दाम्यतीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । स एष एवेन्द्रो विभ्वो व्याप्ताः सध्रीचीः परस्परसंगता विश्वश्चंद्रा विश्वस्याह्लादीयचीः । विश्वस्याह्लादी याम्यसा इति

वा । एवंभुता अपश्चिदपोऽपि प्रासृजत् । सृष्टवान् । सृष्टाश्च ता आपो मध्वो माधुर्योपितास्तोमाक्कविभिः
पवित्रैरपिवायुसूर्यैः पुनानाः शोधयिष्यो धनुञ्जीः मर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः सत्यो बुभिर्दिवसैरक्तुमो रात्रि-
भिर्हन्वति । रात्रिदिव सर्वं जगत्स्वम्ब्यापारप्रवणं कुर्वतीत्यर्थः ॥ दमूनाः । दमु उपशमि । दमेरुर्नासिरित्यूर्नाप
प्रत्ययः । दाम्यतीति दमूनाः । यद्वा दांतशब्दस्य दभावो मनसो मकारात्परस्याकारस्य ऊकारश्चादसः ।
असृजत् । सृज विसर्गे । ह्रिन्वति । हि गर्तो । निघातः । धनुञ्जीः । धन धान्य इत्यस्मादंशवादिवाद्युत्रप्रत्ययः ।
शार्ङ्गैरवादिषु ङीन् द्रष्टव्यः । नन्त्वरः ॥

अनु कृष्णे वसुधित्ति जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।

परि यत्रै महिमानं वृजध्यै सखाय इदं काम्या ऋजिष्याः ॥१७॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधित्ति इति वसुधित्ति । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य ।
मंहना । यजत्रे इति ।

परि । या । ते । महिमानं । वृजध्यै । सखायः । इदं । काम्याः । ऋजिष्याः ॥१७॥

हे इद्र सूर्यस्य सुषु जगतः प्रेरकस्य तव महना महत्त्वेन सामर्थ्येन वसुधित्ति वस्तुपदार्थधारणोपेन यजत्रे
यजनाहे ते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनु जिहाते । पुनः पुनरावृत्य वेतते । किंच । ऋजिष्या ऋजुगतयः सखायस्ते
मित्रभुताः काम्याः कमनीया मरुतो वृजध्यै । कर्मविघ्नकारिणाममुराणा वूर्जनाय परिभवाय । यवस्य ते तव
महिमानं सामर्थ्यमनुसृत्य परि परितः प्रभवति ॥ जिहाते । आहाद गर्तो । जुहोत्यादिः । भुजामिदित्यभ्या-
सस्येत् । निघातः । महना । महि वृद्धो । ल्युट् । निघातः । वृजध्यै । वृज्जी वर्जने । तुमर्थे कर्धप्रत्ययः । किच्चा-
द्गणभावः । प्रत्ययस्वरः । काम्याः । कर्मण्यतस्याचो यदिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । ऋजिष्याः ।
आष्यायी वृद्धो । कृष्ण । लोपो व्योर्वलीति यलोपः । पृवंपदस्योकारस्थकारो व्यत्ययनः । बहुवचनस्यैकवचन
कादसं । छद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

पतिर्भव वृत्रहन्सृनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिः महान्महीभिर्भूतिभिः सरण्यन ॥१८॥

पतिः । भव । वृत्रहन् । सृनृतानां । गिरां । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयऽधाः ।

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । भूतिभिः । सरण्यन ॥१८॥

हे वृत्रहन्निद्र विश्वायुः । विश्वं संपूर्णमायुर्यस्यासा विश्वायुः । अविनाशी वृषभः कामाना वर्षिता वयोधा
अस्य दाता तादृशस्त्व सृनृताना गिरामस्माभिः क्रियमाणाना । प्रियतमाना वाचा पतिः स्वामी भव । तथा
सरण्यन सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् महान्महीभिर्महान्भूतिभि रक्षाभिः शिवेभि कन्याभिः सख्येभिः
फलप्रदानरूपोपकारलक्षणैः सख्यैश्च सहितस्त्व नोऽस्मान्महान्गहि । यज्ञार्थमागतः ॥ सृनृताना । ऊन
परिहाणे । सुतरामूनयत्यप्रयमिति सृनिति प्रियमुच्यते । तच्च तद्वृत्त सत्यं चेति सृनृत । परादिशब्दस्य
बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वयोधाः । वयस्युपपदे दधातेर्विच । गहि । गमं लोपि बहुलं छदसीति शपो
भुक् । सेहिरादेशः । अपिच । तस्य डि त्वाट् रुदात्तोपदेशेत्यादिना मलोपः । तस्यामिद्वत्वादतो हेरिति हेर्लुक्
न भवति । निघातः । सरण्यन् । सरणशब्दात्कच । एकादशस्वरः ॥

तमंगिरस्वन्नमसा सपर्यन्तव्यं कृणोमि सत्यंसे पुराजां ।

दुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्सातये धाः ॥१९॥

तं । अंगिरस्वत् । नमसा । सपर्यन । नव्यं । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजां ।

दुहः । वि । याहि । वहुताः । अदेवीः । स्व । रिति स्वः । च । नः । मघऽवन । सातये । धाः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र अंगिरस्वत् अंगिरस इव नमसा स्तोत्रेण सपर्यन पुजयन् विश्वामित्रोऽहं तं तादृशमहिमोपेतं पुराजा पुरातन त्वा मन्यसे सभजनाय नय कृणोमि । स्तोतव्यतयाभिनव करोमि । अदेवीस्तमोरूपत्वेनाद्यो-
तमानान्वहन्ता वहन द्रुहो द्रोग्धून शत्रुभतान राजसान वि याहि । विंशंषेण मृतिं प्रापय । हे मघवन्निन्द्र
नोऽस्माभ्य मा भ्य धन च सातये सभजनार्थं धाः । धहि ॥ अंगिरस्वत् । अंगिरस इव । तेन तुन्यमिति वतिप्र-
त्यय । नमोऽंगिरोगमनुषा वत्युपसंस्थानमिति भसज्जाया सकारस्य कृत्वाभावः । सपर्यन । सपरशब्दः केंद्रादिः ।
नय । गु स्तुतावित्यस्मादचो यदिति यत्प्रत्यय । धातोस्तान्निमित्तस्येति वातादेशः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
कृणोमि । कृवर्लोटि रूप । सन्यसे । सनन्तर्भाव कृप । यमु प्रयत्ने । अस्मात् कृप । सनः सभजनस्य यस्य यत्नाय ।
सभजनार्थमित्यर्थः । पुराजा । जनेर्व्याख्य रूप । याहि । यातिलोटि रूप । स्वः । स्वरादिनिपातमव्ययमित्य-
व्ययसज्जायामव्ययादाप्सप इति सुपो लुक् । सातये । पण सभक्तो । भावे क्तिन् । जनसन्त्यादिना आत्वं । ऊति-
यतीत्यादिना निपातनाद्दानः ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभृवन्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासां ।

इंद्र त्वं रथिरः पाहि नो रिपो मष्टुमष्टु कृणुहि गोऽजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभृवन । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारं । आसां ।

इंद्र । त्वं । रथिरः । पाहि । नः । रिपः । मष्टुऽमष्टु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

हे इन्द्र ते पावकाः पापानां शोधयिष्यो मिहः संचनमाधनान्याप । प्रतता लोके प्रकर्षेण विस्तृता अभृवन् ।
आसामपा स्यान्ति विनाशरहित पार तीरं नोऽस्मादर्थं पिपृहि । जलैः सपुर्णं कुरु । जलमवारपारीणं कुर्वि-
त्यर्थः । रथिरा रथवास्त्व रिपो हिमकाक्तनोः सकाशात्तोऽस्मान्पाहि । पालय । अनंतरं नोऽस्मान् मनु मनु
अतिशीघ्रं गोऽजितो गवादिपशूना जेतुं कृणुहि । कुरु । वृष्टिप्रदानेन तटाकादिजलाशयान् संपुर्णान् कृत्वा
गवादिधनयुक्तान् कुर्विति भावः ॥ अभृवन् । भृ सत्तायामित्यस्य लुङि रूप । निघातः । पिपृहि । पू पालनपु-
रणयोः । जुहोत्यादि । अतिपिपत्थोऽर्थमभ्यासस्येत् । हर्षित्वादगुणः । निघातः । रथिरः । मत्स्ये मेधारथा
भ्यामिरनिरचावितरीचप्रत्ययः । रिपः । रिप हिसाया । कृप । सविकाच इति विभक्तकृदात्तत्वं । मनु मनु ।
नित्यवीक्ष्योरिति द्विवचनं । सहितायामृचि तुनुधमनुतिडुति दीर्घः ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अंतः कृष्णं अरुषधामभिगात् ।

प्र सृनृता दिशमान ऋतेन दुरश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अंतरिति । कृष्णान् । अरुषेः । धामऽभिः । गात् ।

प्र । सृनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वृत्रहा वृत्रस्य हंता गोपतिर्गवां स्वामी सन्निद्रो गा अदेदिष्ट । अस्माभ्य दिशतु । तथा कृष्णान् कर्मविघ्नका-
रिणोऽसुरानरुषारोचमानैर्धामभिस्तेजोभिरंतरतधानं विनाशं गात् । गमयतु । तथा सृनृताः प्रियतमा गा
ऋतेन प्रतारणवर्जितं सत्यं वाक्येन प्रदिशमानोऽंगिराभ्यः प्रदिशन्निद्रो विश्वाः सर्वाणि दुरो गवां स्वेच्छया
निर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीया गाश्चापावृणोत् । व्रजे गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराण्याच्छादितवानित्यर्थः ॥
अदेदिष्ट । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । अडागमस्वरः । गोपतिः । पत्न्यावैश्वर्य
इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । गात् । इण् गती । अंतर्भावितव्यर्थः । दिशमानः । दिशिर्व्यत्ययेन शानच् । तस्य लसा-
वधानुकस्वरणानुदात्तत्वे शस्वरः । अवृणोत् । वृष् वरण इत्यस्य लङि रूपं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु भंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥२२॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इदं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजंऽसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । भंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥२२॥

व्याख्यातेयमुक् ॥ ॥ ८ ॥

इद्र सोम सोमपते इति सप्तदशर्चं तृतीय मृक्त वैश्यामित्र विष्टुर्ममद्र । अनुक्रात च । इद्र सोम अर्चति ॥ पृथ्याभिन्नवषडहयोर्द्वितीयोऽहनि मरुत्वतीय इद्र सोममितीद मृक्त निविद्वानीय । द्वितीयस्याति खंदे सूचित । इद्र सोम या त ऊतिरवमेति मध्यादिन । आ० ७ ६ । इति ॥ गोसर्वाववधयोरपि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्त । सूचित च । इद्र सोममेतायामेति मध्यादिन । आ० ९ ८ । इति ॥ उद्भिद्वल्गमिदोरपि मरुत्वतीय एतत्सूक्त । सूचित च । इद्र सोममिद्र । पुर्भिदिति मध्यादिन । आ० ९ ८ । इति ॥

इद्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यज्ञे ।

प्रप्रुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन्विमुच्या हरीं इह मादयस्व ॥१॥

इद्र । सोमं । सोमऽपते । पिबे । इमं । माध्यंदिनं । सवनं । चारु । यत् । ते ।

प्रऽप्रुथ्य । शिप्रे इति । मघऽवन । ऋजीपिन । विऽमुच्या । हरी इति । इह । मादयस्व ॥१॥

विश्वामित्रो व्रतं । सोमपते सोमस्याधिपते हे इद्र इममस्याभिर्माध्यदिने सवने क्रियमाण सोम सोमरस पिबे । यद्यस्मात्ते त्वदर्थं क्रियमाण माध्यदिन मध्यादिनमवधि सवन निष्कवन्याख्य शस्त्र चारु रमणीय वर्तते । मघवन धनवन ऋजीपिन । ऋजीपण्डेन गतसार सोमद्रव्यमुच्यते । तद्वन हे इद्र हरी रथे योजितावश्नी रथादिमुच्य शिप्रे हन प्रप्रुथ्याचत्वेन ग्रामेन पुरयित्वह देवयजनदेशे मादयस्व । तावश्चा हर्षय ॥ प्रप्रुथ्य । प्रोथु पर्याप्ताविन्यस्य न्यपि रूप । इम्वन्कादस । निरस्वर । ऋजीपिन । अर्जं पर्जं अर्जन इत्यस्मादजंश्च ऋजि च । उ० ४ २८ । इतीषन्प्रत्यय ऋजि इत्यादेशश्च धातो । अर्ज्यत इत्यजीप । तदस्यास्तीतीनिप्रत्यय । आर्मात्रतत्त्वान्निघातः । मादयस्व । मदि स्तुत्यादिषु । हेतुमणिच । निघात ॥

गवाशिरं मंथिनमिद्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥२॥

गोऽआशिरं । मंथिनं । इद्र । शुक्रं । पिबे । सोमं । ररिम । ते । मदाय ।

ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥२॥

हे इद्र गवाशिर गव्यस्य पयस आशीर्मिश्रण यस्मिन् त सोम । अपि च मथिन मथसयुक्त शुक्रमभिन्नव यदा शुक्रामथियहे वर्तमान । एव त्रिषु सवनेषु वर्तमानमिम सोम पिबे । ते तव मदाय हर्षाय ररिम । त सोम वय प्रयच्छाम । मारुतेन । मरुता गणो मारुत । स च ब्रह्मकृत । ब्रह्म स्तोत्र करोतीति ब्रह्मकृत । इद्रस्तोत्र कर्वाणेन मारुतेन गणेन रुद्रैरेकादशसख्याक रुद्रैश्च सजोषा सगतस्त्व तृपत् सोमपानेन तृप्यन् आ वृषस्व । तमिम सर्वतो जठरे सिच । धारय ॥ गवाशिर । श्रीणतिराइपूर्वात्क्रियपस्युधेयामानृचुरित्यादिना निपातनादाशिरादेशः । ब्रह्मव्रीही पूर्वपदप्रकृतित्वरः । पिबा । ब्राचोऽतस्तिड इति संहिताया दीर्घः । ररिम । रातिरेकादसे वर्तमाने लिटि रूप । असमानवाक्यत्वान्निघाताभावः । आगमा अनुदात्ता इतीदोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् । तृप प्रीणने । तृदादिः । आगमानुशासनस्थानित्यत्वानुमभावः । वृषस्व । वृषु सेचने । अत्यथेन शः ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्वर्चत इन्द्र मरुतस्त ओजः ।

माध्यंदिने सर्वने वज्रहस्त पिवा रुदेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३ ॥

ये । ते । शुष्मं । ये । तविषीं । अवर्धन । अर्चतः । इन्द्र । मरुतः । ते । ओजः ।

माध्यंदिने । सर्वने । वज्रहस्त । पिब । रुदेभिः । सगणः । सुशिप्र ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ये मरुतस्ते तव शुष्म शत्रूणां शोपकं तेजो ये च मरुतस्त्रविषीं वलं चावर्धन युद्धसहकारितया-
वर्धयन् ते मरुतोऽर्चतस्त्वा स्तुवन्तः संतमे तवोजो युद्धसामर्थ्यमवर्धयन् । वज्रहस्त वज्रयुक्तो हस्ती यस्येति
तादृश सुशिप्र शोभनहर्षो । शिप्र हन् नासिके वेति यास्कः । हे इन्द्र रुदेभिः । रोदयति शत्रुर्नाति रुद्रा
मरुतः । तेः सगणस्व माध्यंदिने सर्वने सोम पिब ॥ अवर्धन । वृधु वर्धन । अतर्भावितण्यर्थः । यद्वृत्तयोगा-
दनिघातः । माध्यंदिन । उत्सादित्वादन । जित्वादायुदात्तः ॥

त इन्वस्य मधुमद्विविप्र इन्द्रस्य गर्धो मरुतो य आसन ।

येभिर्वृत्रस्येपितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥ ४ ॥

ते । इत् । नु । अस्य । मधुमत् । विविप्रे । इन्द्रस्य । गर्धः । मरुतः । ये । आसन् ।

येभिः । वृत्रस्य । इपितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥ ४ ॥

ये मरुत इन्द्रस्य गर्धो बलभृता आसन् त इत् त एव मरुतोऽस्य । द्वितीयार्थे पृष्ठी । इममिन्द्रं मधुमत् ।
तव सहाया वयमास्महे त्व युद्धमभिगच्छति माधुर्योपेत वाक्य यथा भवति तथा विविप्रे नु । क्षिपं प्रेरयन् ।
येभिर्वृत्रस्येपितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म यस्मिन् स्थाने प्रहर्ता सत्या स मरिष्यति तादृशं स्थानं विवेद ।
अज्ञासीत् ॥ विविप्रे । विप क्षेपण इत्यस्य लिटि व्यत्ययनात्मनपद । इरच इरयो र इति रे इत्यादेशः ।
निघातः । आसन् । अस भुवीत्यस्य लिटि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघाताभावः । विवेद । विद ज्ञान इत्यस्य लिटि
रूप । लिट्स्वरः । मर्म । मृड प्राणत्याग इत्यस्मादाणादिको मनिन् । लिट्स्वरः ॥

मनुष्वदिन्द्र सर्वनं जुषाणः पिवा सोमं शश्वते वीर्याय ।

स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञैः सरण्युभिर्रणो अणी सिसर्पि ॥ ५ ॥

मनुष्वत् । इन्द्र । सर्वनं । जुषाणः । पिब । सोमं । शश्वते । वीर्याय ।

सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्च । यज्ञैः । सरण्युऽभिः । अणः । अणी । सिसर्पि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र मनुष्वत् मनोर्यज्ञमिव ममेदं सर्वन यज्ञ जुषाणः सेवमानस्त्वं शश्वते शश्वताय वीर्याय परपरि-
भक्षणक्षणाया सामर्थ्यायमं सोम पिब । हे हर्यश्च स तादृशस्त्व यज्ञैर्यजनीर्यमरुद्भिः साकमाववृत्स्व । आगच्छ ।
किंच सरण्युभिर्कथ्युतमन्त्रानात्मन इच्छाभिः यद्वा सरण्युभिः सरणशीलैर्मरुद्भिः महितस्त्वमपोऽन्तरिक्ष-
तान्युदकानि अणी पार्थिवान्युदकानि सिसर्पि । प्रापय । यद्वा अणः । पचम्यन्तमेतत्पद । अपो व्याप्रादन्तरिक्षा-
त्सकाशादर्गांसि प्रापय ॥ ववृत्स्व । वृत्त वर्तने । व्यत्ययेन शपः युः । लोटि रूपं । सरण्युभिः । रण शब्दार्थः ।
क्षिप । समानो रणो ध्वनिर्येषा ते सरणा मन्त्राः । तानिक्ततः । मुपः क्वच । क्वादित्युप्रत्ययः । यद्वा ख गती ।
खयुर्वाचिभ्योऽन्युजागूजक्कुचः । उ० ३. ८५. । इत्यन्युचप्रत्ययः । रषाभ्यां । पा० ८. ४ ९. । इति शल्वं । चित्वाद्-
तोदात्तः । अणः । आप्र व्याप्री । आप्रोति । क्षिप ह्रस्वश्चेति क्षिप धातोर्ह्रस्वश्च । सावेकाच इति विभक्त्येदात्तत्वं ।
सिसर्पि । ख गती । छादसो जुहोत्यादिः । बज्रलं कदसीत्यभ्यासस्यत्वं ॥ ॥ ९ ॥

त्वमपी यद्ध वृचं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रामृजः सर्तवाजौ ।

शयानमिन्द्रं चरता वधेन वध्रिवांसं परि देवीरदेवं ॥६॥

त्वं । अपः । यत् । ह । वृचं । जघन्वान् । अत्यान् ऽइव । प्र । अमृजः । मर्तवे । आजौ ।

शयानं । इन्द्र । चरता । वधेन । वध्रिऽवांसं । परि । देवीः । अदेवं ॥६॥

हे इन्द्र त्वं देवीर्देवनशीला अपः परि वध्रिवांसं परित आवृत्य वर्तमानं अत एवादेव बहदकतयास्वच्छं स्वेनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्र निश्चलतया वर्तमानं वृच मेघं यद्यदा चरता तमुद्दिश्य वर्तमानेन वधेन युद्धेन जघन्वान् हतवानसि तदा त्वमार्जो युद्धे सर्तवे अतिविगमनायात्यानिव यथा न प्रेक्षयामि तथा त्वमप उदकाभ्यन्तरिचादाकाशात् प्रामृजो ह । प्रकीर्णं मेघमेदनं कृत्यामृजं खलु । तं यजाम इत्युत्तरं णान्वयः ॥ जघन्वान् । हन हिंसागत्योरित्यस्य क्रमा विभाषा गमहनविदर्शितामितीदो विकल्पितत्वाद्देव उभावः । अभ्यासाच्चिति हकारस्य घत्व । प्रत्ययस्वरः । अमृजः । मृज विसर्गः । शविकरणी । यथोगादनिघातः । सर्तवे । स्र गती । तुमर्थे त्वंप्रत्ययः । अतश्च त्वं युगपदिदं धातोः प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । आजौ । अज गतिर्लक्षणयो । अज्यतिभ्या च । उ० ४. १३०. इति इएप्रत्ययः । णित्त्वादुपधावृद्धिः । अजति गच्छत्यस्मिन्नित्याजिर्युद्धं । प्रत्ययस्वरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायामाद्यादेशे कृते तस्य लोपः शाकन्यस्येति यकारलोपः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वात्मवर्णदीर्घत्वं कर्तव्यं यलोपो नासिद्धो भवति । सवर्णदीर्घः । शयान । शीङ् स्वप्ने । शानच । अद्रादित्वाच्चापो लृक् । डित्त्वात्समावर्धधातुस्वरणं शानचोऽनुदात्तत्वं धातुस्वरः । वधेन । हन्तेर्भावे हनश्च वध इत्यप्रत्ययो वधादेशश्च धातोर्गतोदात्तश्च । वध्रिवांसं । वृज वरण इत्यस्य क्रमाविडागमसंक्रांदसः । प्रत्ययस्वरः ॥

यजाम् इन्नमसा वृद्धमिन्द्रं बृहंतमृष्वमजरं युवानं ।

यस्य प्रिये ममनुर्यज्ञियस्य न रोदमी महिमानं ममाति ॥ ७ ॥

यजामः । उत् । नमसा । वृद्धं । इन्द्रं । बृहंतं । ऋष्वं । अजरं । युवानं ।

यस्य । प्रिये इति । ममनुर्यज्ञियस्य । न । रोदमी इति । महिमानं । ममाति इति ॥ ७ ॥

नमसा हविलं चोत्तनात्तेन वृद्धं प्रवृद्धं अत एव बृहंतं महान्तमृष्व । ऋष्यते गम्यते स्तुतिजन्यार्णमन्वैरिति ऋष्वं स्तोत्रं । अजरं जरारहितं अत एव युवानं नित्यतरुं गं पूर्वावधिमिन्द्रं यजाम इति । कृशिका वयं यजामित्यर्थे स्तुतिवाक्यैः पूजयामः । प्रियं प्रियतमं अपरिमितं रोदमी व्यावापृषित्वा यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य यस्यैन्द्रस्य तव महिमानं वैभवं न ममनुर्यज्ञियस्य । न परिक्रान्तुं शक्नुतः । न ममाति इति द्वितीय क्रियापदमादराय ॥ यजामः । यजैर्लटि रूपं । ऋष्वं । ऋषी गती । सर्वानृष्वं ऋष्वित्यादिना वप्रत्ययातो निपातितः । प्रत्ययस्वरः । प्रियं । ईदृदेदिति प्रगृह्यसंज्ञा । ममनुर्यज्ञियस्य । मा मान इत्यस्य नित्यतरु रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । महिमानं । महिश्शब्दात्तस्य भाव इत्यर्थे पृथवादित्वादिभिनच । चित्स्वरः । ममाति । माङ् माने शब्दे चेत्यस्य नित्यातामि रूपं ॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।

दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जजान सूर्यमुषसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति । विश्वे ।

दाधार । यः । पृथिवीं । द्यां । उत् । इमां । जजान । सूर्यं । उषसं । सुऽदंसाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे देवा इन्द्रस्य तव कर्म कर्माणि सुकृता सुकृतानि सुष्ठु निर्मितानि पृथिव्यादीनि पुरूणि बहूनि

व्रतानि यज्ञादीनि च न भिनन्ति । एतानि सर्वाणि तव कर्माणि न हिंसन्ति । किंत्वाद्विद्यन्ते । किंच योऽयमिन्द्रः पृथिवी भुलोक वा द्युलोक उत अपि चंमामिममन्तरिक्षलोक च एतांस्त्रीन लोकान दाधार । मुदसाः मुकर्मा शोभनकर्मा सन्निद्रः सूर्य लोकप्रकाशकर्मादित्यमुपसमपिष्टोच्चादिकर्मनिर्वाहकमुषःकालं जजान । उत्पादयामाम ॥ इन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येतत्पदकदंबकमेको द्वे वसुमती इत्याख्यन्वर्गः । ऋग्वे० ३. २. ३. पठितं । अत्रापि तदेव पठ्यते किमिति पदकालं नोत्सृज्यत इति चेन्न । वाक्यभेदात् । तत्रेन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येकं वाक्य अत्र तु कर्म मुकृतेत्येकं वाक्यं पुरुणि व्रतानीत्यपरः । किंच तत्रत्य पदकदंबकं प्रथमांतं अत्रत्यं द्वितीयांतं । अतो वाक्यभेदाद्विभक्तिभेदाच्च पदकालं नोत्सृज्यते ॥ भिनन्ति । मीत्रं हिसायामित्यस्य लिटि रूपं । निघातः । दाधार । धृज धारण इत्यस्य लिटि रूपः । तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः । लिट्स्वरः । जजान । जन जनन इत्यस्यातर्भावात्तण्यर्थस्य लिटि रूपः । लिट्स्वरः । मुदसाः । सोमंनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमं ।

न द्यावं इंद्रं तवसंस्त ओजो नाहा न मासाः शरदो वरंत ॥ ९ ॥

अद्रोघ । सत्यं । तव । तत् । महिऽत्वं । सद्यः । यत् । जातः । अपिबः । ह । सोमं ।

न । द्यावं । इंद्रं । तवसं । ते । ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदः । वरंत ॥ ९ ॥

अद्रोघ द्रोहवर्जितं हे इन्द्र तव तन्महित्वं तादृशं माहात्म्यं मत्वं यथार्थं । यद्यस्माज्जात उत्पन्नः सद्यस्तदानीमेव सोममस्माभिर्द्रोषमानं सोमरसमपिब । १ प्रसिद्धं । किंच तद्यसो बलवत्तस्ते तर्वाजः सामर्थ्यं द्यावो दिवोपलिखिताः सर्वे लोका न वरन्त । न वारयन्ति । किंच । अहा प्रतिपदादीन्यहानि न वारयन्ति । तथा मासाश्चत्रायाः शरदः संवत्सराश्च तव सामर्थ्यं न वारयन्ति । किंतु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तन्ते इति भावः ॥ अद्रोघ । आश्रितस्य चेति पाठिकमाद्युदात्तत्वं । अपिबः । यद्योगादनिघातः । मासाः । मसी परिमाणं । मस्यन्ते परिमीर्यन्ते त्रिशता दिर्नरिति मामः । कर्मणि घञ । त्रित्त्वादाद्युदात्तः । शरदः । श्रु हिंसायामित्यस्मात् श्रुदभसोऽदिरित्यधिकरणेऽदिप्रत्ययः । शीर्यन्तेऽस्या तुणगुण्यवनस्पतीनां तेजासीति शरतः । प्रत्ययभ्रमरः । वरन्त । वृज वरणे । अतर्भावितण्यर्थोऽत्र निवारणं वर्तते । भौवादिकः । कादसे लिङि रूपः । निघातः ॥

मशरक्रीनाम्बिकाहि निष्केवल्यशस्त्रे त्व सद्यो अपिब इति सूक्तमुखीया । भुञ्जित च । त्व सद्यो अपिबो जात इद्रानु त्वाहिन्द्र अध देव देवाः । आ० ९. ५ । इति ॥

त्वं सद्यो अपिबो जात इंद्रं मदाय सोमं परमे व्योमन ।

यद्वावापृथिवी आविवेशीरषाभवः पृथ्व्यः कारुधायाः ॥ १० ॥

त्वं । सद्यः । अपिबः । जातः । इंद्रं । मदाय । सोमं । परमे । विऽव्योमन ।

यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । आविवेशीः । अथ । अभवः । पृथ्व्यः । कारुऽधायाः ॥ १० ॥

हे इन्द्र मद्यस्तदानीमेव जातः परमे व्योमन् उत्तमं स्थानं स्थितम्व मदाय हर्षाय सोममपिबः । यद्यदा त्व द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाविवेशीर्ह । आ समतावृणं प्रविष्टोऽसि खलु । अथानतरं पृथ्वीः पुरातनः सन् कारुधायाः कर्मणा विधाताभवः खलु ॥ व्योमन् । अत्र रत्नगणत्यादिषु । विपूर्वस्यावतेर्नामन् सीमन्नित्यादिना मनिन । ज्वरत्वेरत्यादिना ऊट । विशंप्रणाम व्याप्तिर्यस्य तत् । मुपा मुनुगित्यादिना मुपो लुक् । बङ्ग्रीही पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । आविवेशी । विश प्रवेशन इत्यस्य यङ्लुकि लिङि सिपि यङो वेतीङागमः । इतश्चेति सिप इकारलोपः । यद्योगादनिघातः । कारुधायाः । कारुः । करोतिः कृवापाजिमिन्वदिसाध्यशूभ्य उणप्रत्ययः । णित्त्वावृद्धिः । दधातेर्वहहाधाञ्भ्रश्छदसीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण् कृतोरिति युगागमः । समासे गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं चेति सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः ॥ ॥ १० ॥

अहन्निहं परिशयानमर्णे ओजायमानं तुविजात तव्यान् ।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्याऽष्टामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अर्णेः । ओजायमानं । तुविऽजात । तव्यान् ।

न । ते । महिऽत्वं । अनु । भूत् । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । ष्टां । अवस्थाः ॥ ११ ॥

तुविजात । बह्विना जानानि पृथिव्यादीनि यस्मात्सोऽयं तुविजात । हे तुविजात इद्र तव्यान्तितशयेन प्रवृद्धस्त्वमर्णः परिशयानमुदकं परितः शयानमुदकमतः कृत्वा पारतो वर्तमान अत एवाजायमान बलमाचरतमहिं । आ समताद्वत्यपहरत्युदकमित्यहिर्मेघ । तमिम मेघमहन । उदकंप्ररणाय हतवानसि । अध अथ ते महित्व महिमान द्यौर्नानुभूत । नानुभवति । न जानाति । यद्यस्मान्त्वमन्यर्थकतरया स्फिग्या कथा ता भूमिमवस्थाः । अवच्छाय तिष्ठसि ॥ अहन । हतेर्लोटि मिञ्लोपि रूप । अहि । हन हिमागत्या । आडि ग्रिहनिभ्या ह्रस्वश्चेति इगप्रत्ययः । डिञ्च पूर्वपदस्य ह्रस्वश्च । वृषादित्रादाद्युदान्तत्वं । ओजायमान । ओत्र शब्दादाचारार्थं कर्तुं क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ्प्रत्ययः । सलोपश्च । डिञ्चादात्मनेपद । प्रत्ययस्वर । तव्यान् । तु इति सौवो धातु । अस्मात्तृजतान्त्सकदसीतीयमुन । तुरिष्ठमय मिति तृचो लाप । भसज्जायामोर्गुण । इकारलोपश्चादस । नित्स्वर । भूत । भवतेर्लोटि रूप । स्फिग्या । यचि भमिति भसज्जा बाधित्वा स्वादिष्वसर्वनामस्थान इति पदमज्ञाया ज्ञत्वं । तृतीयाया पूर्वसवर्ण । जा । ति निवासगत्यो । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति निरुपपदादपि डप्रत्यय । ततष्टाप । त्रियति निवसत्यस्या प्राणिन इति वा भूमि । उदात्तानिवृत्तिस्तरणातोदान् । अवस्थाः । वस आच्छादन इत्यस्य लङ्नुदान्तत्वादात्मनेपद । थास्यदादित्वाच्चेपो लुक् । यवोगादनिघात । अडागमस्वर

यज्ञो हि तं इंद्रं वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मिथेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इंद्र । वर्धनः । भूत । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मिथेधः ।

यज्ञेन । यज्ञं । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रं । अहिऽहत्ये । आवत् ॥ १२ ॥

हे इद्र अस्मदीयो यज्ञस्ते तव वर्धनो हविष्प्रदानेन वर्धयिता भूति । भवति खलु । उत अपि च सुतसो मोऽभिषुतसोमवर्धयिषो यज्ञस्त्वव प्रियः । स त्व य' यो यज्ञार्ह सन यज्ञ यज्ञस्य कर्तार यजमान यज्ञोना लुष्टीयमानेनानेगाव । फलप्रदानेन रक्ष । किंचाय य ज्ञस्ते तव वज्रमाहिहत्य वृत्रहने कर्मण्यावत । रक्षतु ॥ वर्धनः । वृधु वर्धन इत्यस्य ग्यतस्य नद्यादित्वात् ल्युप्रत्यय । लित्स्वरः । भूत । हियोगादनिघातः । अव । अवतेर्लोटि रूप । निघातः । सन् । असे । शतरि रूप । प्रत्ययस्वर । अहिहत्ये । हन हिमागत्योरित्यस्य भावे हनस्य चिति क्यप् तकारश्चातादेशः । कृदुत्तरपदस्वरः । आवत । अवतेश्चादसे लोटि रूप । निघातः ॥

यज्ञेनद्रमवसा चक्रे अर्वागेन सुम्नाय नथसे ववृत्यां ।

यः स्तोमेभिर्वावृधे पूर्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ १३ ॥

यज्ञेन । इंद्रं । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनं । सुम्नाय । नथसे । ववृत्यां ।

यः । स्तोमेभिः । ववृधे । पूर्येभिः । यः । मध्यमेभिः । उत । नूतनेभिः ॥ १३ ॥

हे इद्र सर्वो यजमानोऽवसा स्वरक्षकेण यज्ञेनद्र त्वामर्वागाचक्रे । हविष्प्रदानेनाभिमुख करोति । तथाह नथसे नवतराय सुम्नाय धनायेन त्वामा ववृत्या । यज्ञेनावृत्त मदभिमुख कुर्या । कीदृशस्त्व । यः पूर्येभिः पुरातनैः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्ववृधे । तथा य इद्रो मध्यमेभिर्मध्ये भवेः स्तोत्रैस्तपि च नूतनेभिरस्माभिः क्रियमा

शेरधुनातनैः स्तोत्रैर्वर्धते ॥ चक्रे । करोतिर्निटि रूपं । नव्यसे । नवशब्दादीयसुनि भसंज्ञायामकारलोप ईका-
रलोपश्चादसः । नित्वादाद्युदात्तः । ववृत्तां । वृत्तु वर्तने । निडि बङ्गलं कंदसीति शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मै-
पदं । निघातः । ववृधे । वृधु वर्धन इत्यस्य लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । मध्यमभिः । मध्यशब्दात् शैषिकार्थे
मध्यान्तः । पा० ४ ३ ८. इति मप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नृत्तनेभिः । नवशब्दस्य त्रिप्रत्ययान्ताश्च प्रत्यया वक्तव्या नृ
इत्यादेशश्चेति तनन्प्रत्ययो नृ इत्यादेशश्च ॥

विवेष यन्म धिपणा जजान स्तव पुरा पार्यादिमहः ।

अंहसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यांतमुभये हवन्ते ॥ १४ ॥

विवेष । यत् । मा । धिपणा । जजान । स्तव । पुरा । पार्यात् । इदं । अहः ।

अंहसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽडव । यांतं । उभये । हवन्ते ॥ १४ ॥

यद्यदा धिपणं स्तवानीति मदीया वृद्धिर्मा विवेष व्याप्नोत तदाहं स्तोत्रं जजान । करोमि । वृद्धेः
स्वरूपं दर्शयति । अहं पार्यात्परि भवादतिद्वरवर्तिनो विघ्नकारिणोऽहः पुरा पूर्वं स्तव । स्तवानि । यत्र यस्यां
धिपणायामिव जातायां सत्यां म इद्री नोऽस्मानंहसः पापरूपाहारिद्यावथा पीपरत् यथा पारं नयेत्
तथास्मद्भयपार्थवर्तिधनार्थिनो जना हवन्ते । आहुयति । तत्र दृष्टान्तः । नावेव यांतं । यथा नद्यादिषु नीकया
यांतं गच्छंतं पुरुषमुभय उभयकूलवर्तिनो जना हवन्ते । आहुयति । तद्वत् ॥ विवेष । विपू व्याप्तावित्यस्य लिटि
णलि रूपं । लिट्स्वरः । जजान । जन जनन इत्यस्य लिट्युत्तमे णलि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । अंहसः ।
अम गत्यादिषु । अमहंक च । उ० ४. २१०. इत्यमुन्प्रत्ययो ङगागमश्च । नित्स्वरः । पीपरत् । पू पालनपुरण-
योरित्यस्य लुङि चङि ह्रस्वाभ्यामत्यदीर्घगुणाः । यथायोगादनिघातः । नित्स्वरः । नावेव । नुद प्ररण इत्य-
स्माङ् । नुदभ्यां ङीः । उ० २. ६४. इति डाप्रत्ययः । नृत्त इति नाः श्रवः । सावकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं ।
हवन् नित्यममासो विभक्त्यलोप इत्यादि । उभये । उभशब्दात्परस्य तयप उभादुदात्तो नित्यं । पा० ५. २ ४४. ।
इत्ययत्रादेशः । वचनसामर्थ्यादादेरुदात्तत्वं । हवन्ते । ऊयन्तर्निटि रूपं ॥

माध्यादिनं सवन आप्रीधीयस्य आपुर्णो अस्ति प्रस्थितयाज्या । मुञ्चते च । आपुर्णो अस्य कलशः स्वा-
हंति माध्यादित्यः । आ० ५. ५. इति ॥

आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबन्धे ।

समु प्रिया आववृचन्मदाय प्रदक्षिणिदभि सोमास इदं ॥ १५ ॥

आऽपूर्णः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽडव । कोशं । सिसिचे । पिबन्धे ।

सं । ऊं इति । प्रियाः । आ । अववृचन् । मदाय । प्रऽदक्षिणित् । अभि । सोमासः । इदं ॥ १५ ॥

हे इदं अस्य तव पानार्थं कलशो द्रोणकलशः सोमनापूर्णः । स्वाहा स्वाहाकृतो दत्तश्च सोममहितः
कलशः पिबन्धे तव पानार्थं । सिसिचे । तं सोमं चोदितार्थं मिचामि । तत्र दृष्टान्तः । कोशं सेक्तेव । यथा
सेक्तात्सेचको जलपूर्णात्कोशात् दृतेः सकाशाज्जलं पात्रांतरे सिचति तद्वत् । प्रियाः स्वादुतमाः सोमासो
इत्तास्तं सोमा इदं त्वामभि अभिलक्ष्यैव मदाय तव हर्षार्थं प्रदर्शयित्वा प्रादक्षिण्येन समाववृचन् । सम्यगावृत्त्य
वर्ततां ॥ आपुर्णः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठा । रदाभ्यामिति तस्य नत्वं । गतिरनंतर इति
गतिस्वरः । स्वाहा । निपातत्वादाद्युदात्तः । सेक्तेव कोशं । न लोकाव्ययेति पथीप्रतिषेधः । सिसिचे । षिच
चरण इत्यस्य लिटि रूपं । पिबन्धे । पा पान इत्यस्य तुमर्थे श्रृङ्गन्प्रत्ययः । शित्वात्प्रिबादेशः । नित्वादाद्यु
दात्तः । अववृचन् । वृत्तु वर्तने इत्यस्य लङि शपः । बङ्गलं कंदसीति तस्य शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बङ्गलं
कंदसीति झे ङङागमः ॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिंधुर्नाद्रयः परि षंतो वरंत ।

इत्था सखिभ्य इषितो यद्विद्रा दृहं चिदरुजो गव्यमृवं ॥१६॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुहूत । सिंधुः । न । अद्रयः । परि । संतः । वरंत ।

इत्था । सखिभ्यः । इषितः । यत् । इद्रा । आ । दृहं । चित् । अरुजः । गव्यं । ऊवं ॥१६॥

हे पुरुहूतं गभीरो गभीरः सिंधुः समुद्रस्त्वा त्वा न वारयति । तत् परि परितो वर्तमाना संतोऽद्रयः शैलास्त्वा न वरत । न वारयति । किंतु त्वामनुवृत्त्य वर्तते । यद्यस्मादित्येवमनेन प्रकाशणं सखिभ्यः सखिभिर्देवैरिषितः प्रार्थितस्त्व दृहं चिद्विद्रात्प्रबलमपि गव्यं गवि भवमवटे वर्तमानमृवंमृवानलमा ॥ । सम्यग्भाषी ॥ गभीरः । गाधु प्रतिष्ठालिप्स्योर्यथे च । अस्मादीरचप्रत्यय । धकारस्य भकार आकारस्य ह्रस्वश्च गभीरगभीरो । उ० ४ ३५ । इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः । सिंधुः । स्थद् प्रसवणं । स्थदे सप्रसारणं धत्वेत्युप्रत्ययः । सप्रसारणं दकारस्य धकारः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः । परि यत् । मतः । अस्मिन् शतरि रूपः । उपसर्गप्रादुर्भासस्त्यचपर इति षत्वः । केचित्परं क्रियान्वयमिच्छति । तदा पत्वमनुपपन्नं परि । निपातस्वरः । मतः । प्रत्ययस्वरः । वरत । वृज वरणं । भावादिकः । लडि रूपः । निघातः । अरुजः । रुजो भग इत्यस्य लडि रूपः । गव्यं । गोर्विकार इत्यर्थं गोपयस्योर्दिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृखंतमुयमृतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥१७॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इदं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

शृखंतं । उयं । उतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥१७॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१७॥

प्र पर्वतानामिति त्रयोदशर्चं चतुर्थं मुक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र पर्वतानां सप्तोना सवादो नदीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीर्षोस्तत्र नदीवाक्यं चतुर्थोऽष्टमिदशम्यः षष्ठीसप्तम्योस्त्वित्स्वस्तिरत्यनुष्ठुबिति । अत्र चतुर्थोऽष्टमिदशमीना नदीवाक्यत्वात्तत्र एव ऋषयः शिष्टानां विश्वामित्रवाक्यत्वात्स एव ऋषिः । अत्रानुष्ठुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । इदो देवता । यद्यपि षष्ठा सप्तम्या न विश्वामित्रो नयश्च स्तूयते तथापीदृ एव देवता ॥ मुक्तविनियोगो लौगिकः ॥ पुरा किल विश्वामित्रः पैजवनस्य मुदासो राज्ञः पुत्रोऽहितो बभूव । स च पारोहित्येन लब्धधनः सर्वं धनमादाय विपाटकुत्रोऽहो संभेदमाययावनययुरितरं । अथोत्तितीर्षुर्विश्वामित्रोऽगा धजले ते नदीं दृष्टोत्तरणार्थमावाभिलिखन्निस्तुष्टाव ॥

प्र पर्वतानामुगती उपस्थादश्वे डव विषिते हासमाने ।

गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाटकुतुद्री पयसा जवेते ॥१॥

प्र । पर्वतानां । उगती इति । उपस्थात् । अश्वे डवेत्यश्वेऽडव । विषिते इति विऽसिते ।

हासमाने इति ।

गावाऽडव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् । कुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥१॥

पर्वतानां गिरीणां शैलानामुपस्थादुत्संगान्निर्गच्छो गती समुद्रगमनं कामयमाने । गमने दृष्टातः । अश्वे डव । यथा विषिते मदुरातो विमुक्त हासमाने अन्योन्यज्वेन स्पर्धमाने । यद्वा हृष्यत्यावशे इव वडवे इव खरया गच्छन्ती परस्परं हृष्यन्ती । तथा गावेव शुभ्रे । यथा द्वौ गावौ शोभमानौ वर्तते तद्वक्षुभ्रे शोभमाने ।

किंच मातरा । यथा मातरौ धेनु रिहाणे । अंतर्णीतसनर्थो निहिः । वत्सं जिह्रया लेडुमिच्छंती शीघ्रं गच्छ-
तस्तद्वत्समुद्रं गंतुं जवान्नच्छंती पयसा संयुक्ते विपाट् । कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा विपाट् ।
शुतुद्री । शु विप्रं तु तुना तुन्नेव द्रवति गच्छतीति शुतुद्री । एतन्नामके नद्यां प्र ज्वेते । समुद्रं प्रति शीघ्रं
गच्छतः । अत्र निरुक्तं । पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुशंती कामयमाने अश्वे इव विमुक्ते इति वा विषले इति
वा हासमाने हासतिः स्पर्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभने मातरौ संरिहाणे विपाट्कुतुद्री पयसा
प्रज्वेते । नि० ९ ३९ । इति ॥ उग्रतो । वश कांती । अस्य शतार्द्धत्वाद्बहिज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । विषिति ।
षिप्र बंधन इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । मंहितायां परिनिविध्यः सेवमितसयमितुसंहत्यादिना । पा० ८. ३. ७०. । पत्वं ।
गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतस्वरः । हासमाने । हासतिः स्पर्धाकर्मा हंस हसने वा । शानच । तस्य लसार्वधा-
तुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । रिहाणे । लिह आम्वाद्ने । स्वरितत्वाद्भयपटी । शानच । अदादित्वाच्छपो लुक् ।
लकारस्य रेफश्चादसः । रेफमवलम्ब्य गत्व । चित्त्वादंतोदात्तः । विपाट् । पट गतो पश बाधनस्यार्शनयोरिति
वा ण्यंतवितो विपूर्वा । शकारस्य व्रथादिना पत्वं । शुतुद्री । कांदसी रूपसिद्धिः । ज्वेते । जुङ् गतो । भौवा-
दिक् । इत्यादात्मनेपदं । आतो इति इतीयादेशः । निघातः ॥

इंद्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।

समाराणे ऊर्मिभिः पित्वमाने अन्या वामन्यामथेति शुभ्रे ॥ २ ॥

इंद्रेषिते इतींद्रेऽइषिते । प्रऽसवं । भिक्षमाणे इति । अच्छ । समुद्रं । रथ्याऽइव । याथः ।

समाराणे इति संऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पित्वमाने इति । अन्या । वां । अन्यां ।

अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

हे नद्यौ इंद्रेषिते इंद्रेण प्रेषिते प्रसवं तस्यंद्रस्यानुज्ञां भिक्षमाणे प्रार्थयमाने युवां समुद्रमच्छाभिमुख्येन
याथः । गच्छथः । तच्च दृष्टांतः । रथ्येविति । यथा रथिनां लथ्यं देशमभिगच्छतस्तद्वत् । किं कुर्वती । समाराणे
परस्परं संगच्छंतीवृर्मिभस्तरंगः पित्वमानं परिसरप्रदेशं संतर्पयंती शुभ्रे शोभमाने । युवां समुद्रं गच्छथ इति
पूर्वेणान्वयः । तथा वां युवयोर्मध्यं सैकान्यामपरां नदीमथेति । अपिगच्छति । परस्परमेक्यमापद्यत इत्यर्थः ॥
इंद्रेषिते । इष गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठायास्तीषसंहत्यादिना इडागमः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ।
प्रसवं । प्र प्रेरण इत्यस्याप । याथादिभ्यः । भिक्षमाणे । भिक्ष याज्ञायां । आत्मनेपदी । शानचो लसार्वधातु-
क्स्वरणानुदात्तत्वं धातुस्वरः । रथ्येव । रथस्येमां । तस्यर्दमित्यर्थं रथाद्यादिति यत्प्रात्ययः । तित्स्वरितः । इवेन
विभक्त्यन्तोपः । याथः । यातिर्लटि रूपं । समाराणे । अ गतावित्यस्य लिट् । संपूर्वस्यातिः समो गमीत्यादि-
नात्मनेपदत्वात्तस्य कानजादेशः । अच्छत्यृतामिति गुणः । पित्वमानं । पित्व सेचनं । भुवादिः । लसार्वधातु-
क्स्वरेण शानचोऽनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

अच्छा सिंधुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वी सुभगामगन्म ।

वत्समिव मातरा संरिहाणे समानं योनिमनु संचरंती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिंधुं । मातृतमां । अयासं । विऽपाशं । उर्वी । सुऽभगां । अगन्म ।

वत्संऽइव । मातरा । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । समानं । योनिं । अनु । संचरंती

इति संऽचरंती ॥ ३ ॥

हे नद्यौ मातृतमामतिशयेन मातरं सिंधुं स्रवंती शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं । विश्वामिचोऽहं
प्राप्तोऽभुव । उर्वी महतीं सुभगां सौभाग्यवतीं विपाशं त्वामगन्म । वयं प्राप्ताः स्मः । किं कुर्वती । मातरा
मातरौ द्वे धेनु वत्समिव संरिहाणे । अंतर्णीतसनर्थो निहिः । जिह्रया लेडुमिच्छंती यथा वत्समनुगच्छतस्तद्वत्

समानमेकं योनिं स्थानं समुद्रमनु अभिलक्ष्य संचरन्ती सम्यक् चरन्ती । युवामयासिषमिति पुर्वेणान्वयः ॥
अयासं । या प्रापण इत्यस्य रूपं । इहभावश्चादसः । अगम्य । गमेर्लुङि बङ्गल कदमीति शपो लुक् । श्वोश्चिंत
मकारस्य नकारः । निघातः । संचरती । चरतिर्गत्यर्थः । तृतीयायुक्तत्वाभावादात्मनेपदाभावः । शुतुर्लसार्वधा
तुक्स्वरेणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः ॥

एना वयं पयसा पिबन्माना अन्तु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥४॥

एना । वयं । पयसा । पिबन्मानाः । अन्तु । योनिं । देवऽकृतं । चरन्तीः ।

न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किंऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥४॥

एवं सुप्ते नद्यां विश्वामित्र प्रत्यूचतुः । एनैनेन पयसा पिबन्मानाः संतर्पयत्यो देवकृतं देवेन्द्रेण कृतं सदृष्ट
योनि स्थानं समुद्रमनु लक्ष्मीकृत्य चरन्तीर्गच्छत्यो वयमास्महे । द्वयोर्बङ्गवचनं पुजार्थं । तासामस्माकं सर्गतक्तः
सर्गे गमने प्रवृत्तः प्रसव उद्योगो न वर्तवे । निवर्तनाय न भवति । कियुः किमिच्छन्ना विप्रो ब्राह्मणे नद्यो
नदीरस्मान् जोहवीति । भृशमाद्भ्ययति ॥ एना । इदंशब्दस्य तृतीयाया एनादेशः । सुपा सुलुगिति तृतीयाया
आजादेशः । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पिबन्माना । पिबि संचनं । देवकृतं । तृतीया कर्मणीति पुर्वपद-
प्रकृतिस्वरः । वर्तवे । वृत्तु वर्तने । नुमर्थं तवेन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । सर्गतक्तः । क्तं चिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । कियु ।
किमिच्छन् । क्वाचि माताव्ययप्रतिपधः । पा० ३ १ ८ १ । इति क्वादमत्वाद्वचनं प्रतिषेधो न भवतीति क्वच ।
क्वाक्कंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नद्यः । क्वादसो यणादेशः । जोहवीति । द्वयो यङ्लुक्प्रत्ययस्य चिति
सप्रसारणे कृतं गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । यङो वेतोडागमः । गुणः । निघातः ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरूपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिंधुमच्छा बृहती मनीषावस्युरह्ने कुशिकस्य सूनुः ॥५॥

रमध्वं । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्तं । एवैः ।

प्र । सिंधुं । अच्छा । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अह्ने । कुशिकस्य । सूनुः ॥५॥

विश्वामित्रो नदीः प्रति व्रूते । ऋतावरीः । ऋतमुदकं । तद्वत्यो हे नद्यो यूय मे विश्वामित्रस्य मम
सोम्याय । उत्तीर्याह सोम मपादयामीत्येव सोममपादिनं । वचसे तदर्थमेवै । पचस्यर्थं तृतीया । शीघ्रगमनेभ्यो
मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुप रमध्वं । उपपूर्वो रमिरूपसंहारं वर्तते । चणमात्रं शीघ्रगमनादुपरता भवति । सामान्येन
नदीषूच्यमानासु समीहितं प्रयोजनमकुर्वतीषु पुरोवर्तिनी शुतुद्री प्रति व्रूते । कुशिकस्य राजर्षेः सूनुर्विश्वामि-
त्रोऽहं बृहती महत्या मनीषा मनीषया सुत्यावस्युरात्मनो रक्षणमिच्छन् सन सिंधु शुतुद्रौ त्यामच्छामिमुख्येन
प्राङ्गे । प्रकर्षणाद्भ्यामि । अत्र निरुक्तं । उपरमध्वं मे वचसे । सोम्याय सोममपादिनं ऋतावरीर्ऋतवत्य ऋत
मित्युदकनाम प्रत्युतं भवति मुहूर्तमेवैरयनैरवनेवै । प्राभिद्भ्यामि सिंधुं बृहत्या महत्या मनीषया मनस ईषया
सुत्या प्रक्षया वावनाय कुशिकस्य सूनुः । कुशिको राजा बभूव । नि० २ २५ । इति ॥ रमध्वं । रमु उपरमे ।
उपपूर्वाद्भूमतेर्विभाषाकर्मकात् । पा० १ ३ ८५ । इत्यात्मनेपदं । ऋतावरीः । ऋतशब्दात्मात्वर्थे कदसीवनिपा-
चिति वनिप् । वनो र चिति डीप् रेफश्चातादेशः । वा कंदसीति सवर्णदीर्घः । आमचितस्य पादादित्वात्षा-
ष्टिकमाद्युदात्तत्वं । एवैः । इणं गती । इणशीङ्भ्या वन । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः । बृहती मनीषा ।
उभयत्र तृतीयायाः पुर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः । अवो रक्षणमिच्छन् । सुप आत्मनः क्वच । नः क्व इति नका-
रांतस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वाच्च सकारस्य रुर्न भवति । क्वाक्कंदसीत्युप्रत्ययः । अह्ने । ऋयतेर्लुङि सिच
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां । पा० ३. १. ५४ । इत्यङादेशः । गुणः । निघातः ॥ ॥ १२ ॥

इंद्रो अस्माँ अरद्वज्रवाहुरपाहन्वृचं परिधिं नदीनां ।

देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इंद्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रं ऽवाहुः । अप । अहन । वृचं । परि ऽधिं । नदीनां ।

देवः । अनयत् । सविता । सु ऽपाणिः । तस्य । वयं । प्र ऽसवे । यामः । उर्वीः ॥ ६ ॥

नयः प्रत्यचुः । हे विश्वामित्र वज्रवाहः । वज्रयुक्तो बाह्वर्यस्यासौ वज्रवाहः । तादृशो बलवानिंद्रो नदीरस्मानरदत् । रदतिः खनतिकर्मा । अवनत । कथमवनत । उच्यते । नदीना शब्दकारिणीनामपा परिधिं परितो निहितमृदकमतः कृत्वा परितो वर्तमानमित्यर्थः । तादृशं वृचं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं मेघमपाहन । जघान । तस्मिन्हत आपः पतिताः । ताभिर्गच्छतीभिर्वय खाताः । एव मेघहननद्वारेणाखनत् । न केवलमपानत किं तर्हि सविता सर्वस्य जगतः प्रेरकः सुपाणिः शोभनहस्त उत्पत्तिस्थितकर्तृत्वान्तादृशो देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्माननयत् । मेघभेदन कृत्वोदकंप्ररणन समुद्रमपुरयत् । तस्य तादृशसामर्थ्योपतस्थद्रस्य प्रसवेऽभ्यनुज्ञाया वर्तमाना उर्वोरुदकः प्रभृता वय यामः । गच्छामः । न तव वचनादुपरमामहे । उक्तार्थं यास्मो प्रवीति । इन्द्रो अस्मानरद्वज्रवाहं रदतिः खनतिकर्मापाहन्वृचं परिधिं नदीनामिति व्याख्यातं । देवोऽनयत्सविता सुपाणिः कन्धाणपाणिः । पाणिः पणायतिः पुजाकर्माणः प्रगृह्य पाणी देवान्पुत्रयति । तस्य वय प्रसवं याम उर्वोरुर्यः । नि० ० ०६ । इति ॥ अरदत् । रदतेर्लिटि रूपं । वज्रवाहः । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । अहन । हतेर्लिटि रूप । निघातः । परिधि । इधान धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मेणुपसर्गे घोः किरिति किप्रत्ययः । आतो लोपः । रुदत्तरपदस्वरः । अनयत् । नयतेर्लिटि रूप । सुपाणिः । पण व्यवहरि स्तुतो च । अशिपणाख्यो रुडायलुको च । उ० ४ १३० । इतीण । आयलुक् । बह्व्रीहो नञ्मुभ्यामिति स्वरः । प्रसवे । धू प्रेरणे । अदोरविति भविऽप्रत्ययः । थाथघञ्क्त्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यामः । या प्रापण इत्यस्य लटि रूपं । निघातः । उर्वीः । उरुशब्दाद्धोतो गुणवचनादिति डीष । वा कृदसीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिंद्रस्य कर्म यदहिं विवृशत् ।

वि वज्रेण परिपदो जघानायन्नापोऽयं नमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्र ऽवाच्यं । शश्वधा । वीर्यं । तत् । इंद्रस्य । कर्म । यत् । अहिं । वि ऽवृशत् ।

वि । वज्रेण । परि ऽसदः । जघान् । आयन् । आपः । अयं न । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

योऽयमिन्द्रोऽहि मेघ विवृशत् उदकप्रेरणार्थं जघानेति यत्कर्म केदनरूपं तदिदं तस्थिंद्रस्य वीर्यं सामर्थ्यं शश्वधा सर्वदा प्रवाच्य । प्रकर्षेण वचनीय । तथा स इद्रः परिपदः परितः सीदत आसीनान प्रतिबंधकारिणोऽमुरान वज्रेण वि जघान । अथायनं स्थानमिच्छमाना इच्छत्य आप आयन । याति ॥ प्रवाच्यं । वच परिभाषण इत्यस्माद्रहलोर्ण्यदिति ग्यत् । णित्वादुपधावृद्धिः । वचोऽशब्दसंज्ञाया । पा० ७. ३. ६७ । इति कृत्वाभावः । व्यत्ययेनावुदात्तत्वं । यद्वा वाचयतेरचो यत् । यतोऽनाव इति स्वरः । शश्वधा । शश्वच्छब्दा स्वार्थे धाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः । विवृशत् । आत्रशृ केदने । तुदादिः । लटि ग्रहिज्यावयीत्यादिना सप्रसारण । सह मुपेत्यच महेति योगविभागात्समासः । समामस्वरः । परिपदः । क्षिप । संहितायां सदेरप्र तेरिति पत्व । जघान । हतेर्लिटि णल रूप । निघातः । आयन् । अय गतावित्यस्य लटि रूपं । पादादित्वाद- निघातः । इच्छमानाः । इषु इच्छायामित्यस्माद्यत्येन गानच । तस्य लसार्वधानुक्तस्वरं कृते प्रत्ययस्वरः ॥

एतद्वचो जरितर्मापि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेधुं कारो प्रति नो जुषस्व मा नो नि कः पुषश्चा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत् । वचः । जरितः । मा । अपि । मृष्टाः । आ । यत् । ते । घोषान् । उत्तरा । युगानि ।
उक्थेषु । कारो इति । प्रति । नः । जुषस्व । मा । नः । नि । करिति कः । पुरुषऽत्र ।
नमः । ते ॥ ८ ॥

नयः प्रसंगादिद्रष्टोत्रं कृत्वा विश्वामित्र प्रत्युचुः । जरितः स्तोत्रे विश्वामित्र ते त्वदीय यत्सवादान्मक
वचस्त्वं नोऽभीत्या घोषानुज्ञापयन्वर्तसे तद्वचो मापि मृष्टाः । मा विस्मार्थो । कि कारण । उत्तरा युगान्युत्तरिषु
याज्ञिकेषु युगेष्वहःसूक्थेषु कारो गस्त्राणा कर्तस्व नोऽस्मान्प्रति जुषस्व । सवादात्मकेन तेन वाक्येन प्रतिमवम् ।
इदानीं नोऽस्मान् पुरुषत्रा पुरुषेषु मा नि कः । उक्तिप्रत्युक्तिरूपमवादावाक्याधापनेन नितरा पुनत प्रागल्भ्य
मा कार्षीः । ते तुभ्य नमः ॥ मृष्टाः । मृष्टृषु शुद्धावित्यस्य लङि व्यत्ययनात्मनिपद । न . आदिवाच्यो लुक् ।
ब्रह्मादिना षत्व । निघातः । घोषान् । घुषिष संशब्देन इत्यस्य शतरि सर्वविधीना कर्तारि विकल्पितत्वादतो
गुण इति पररूपत्वाभावः । सवर्णदीर्घः । शतुर्लसार्वधातुकस्वरं कृते धातुस्वर । युगानि । युजिर यां ।
उक्थादिषु घञतत्वेन निपातनादगुणत्व । विशिष्टविषय च निपातनमिषणतः । कालविशिष्य रथादपकरणं चेति
तत्र पाठादिवातोदान्तत्व । कालाध्वनोरत्यतसंयोग इति द्वितीया । कारो । करान्तः कृवापाजिमीत्यादिना
उपप्रत्ययः । आमात्रितत्वान्निघातः । कः । करोतिर्लङि कर्मत्वे घञस्यादिना लुक् । हन्त्यादिना मिचा लोपः ।
न माद्योग इत्यडभावः । पुरुषत्रा । देवमनुष्यपुरुषपुरुषमत्यर्थो द्वितीयासप्तम्योर्वङ्गलमिति सप्तम्यर्थे चाप्रत्यय ।
प्रत्ययस्वरः ॥

आ षु स्वसारः कारवे ऋणोत ययौ वो दूरादनसा रथेन ।

नि षू नमध्वं भवता सुपारा अधोऽज्ञाः सिंधवः स्तोत्राभिः ॥ ९ ॥

आ इति । सु । स्वसारः । कारवे । ऋणोत । ययौ । वः । दूरात् । अनसा । रथेन ।

नि । सु । नमध्वं । भवत । सुपाराः । अधःऽज्ञाः । सिंधवः । स्तोत्राभिः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । स्वसारो भगिन्यः सिंधवो हे नयः कारवे स्तोत्रं कुवाणस्य मम वचन सु
सुष्ठु आ ऋणोत । ऋणतैव । अनसा शकटेन रथेन च सह दूराद्विप्रकृष्टादिशाब्दा युष्मान्यथा । प्राप्तोऽस्मि ।
युयं सु सुष्ठु नि नमध्वं । आत्मना स्वयं प्रकृः भवत । तथा सुपारा । रथादीना तीरात्स्वनिवारोहणारोहणे
यथा स्थाता तथा शोभनरोधसश्च भवत । किच युय स्तोत्राभिः स्ववर्णशीलाभिरङ्गिरधोऽज्ञा रथागस्यात्त-
स्याधस्ताद्भवत । यदापोऽन्त्याधस्ताद्भवति तदा रथादीनि नेतुं शक्यते । तस्मात्तत्परिमाणोदका भवतत्यर्था
भिप्रायः ॥ आ इति प्रगृह्यसङ्गा । ऋणोत । शु श्रवण इत्यस्य लङि तत्प्रत्ययस्य तत्पन्नपन्नयनाच्चेति तवादेशः ।
पित्वाङ्गुणः । निघातः । ययौ । या प्रापण इत्यस्य भुतमात्रे लित्युत्तमे गण्यता आ गल इत्याकारः । एकादेश-
स्वरः । वः । युष्मच्छब्दस्य द्वितीयाया बहुवचनस्य वस्वसार्वात् वसादेशः । षू । निपातस्यति संहिताया दीर्घः ।
नमध्वं । शसु प्रकृत्वे शब्दे चेत्यस्य कर्मकर्तरि न दहस्नुनमा याश्चिणाविति प्रतिषेधाद्यगभावः । अधोऽज्ञाः ।
अधरशब्दस्य पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषामित्युपपत्त्योऽधादेशश्च । अज्ञाशब्दोऽशु व्याप्रावित्यस्माद
शिदैवने । उ० ३ ६५ । इति सप्रत्ययातः । रुदन्तरपदप्रकृतिस्वरः । सिंधवः । आमात्रितत्वान्निघातः । स्तोत्राभिः ।
स्तोत्रःशब्दात्स्तोत्रसो विभाषा ड्यडर्द्धा । पा० ४ ४ ११३ । इति ड्यप्रत्ययः । डित्त्वादिङ्गलोपः । प्रत्ययस्वरः ॥

आ ते कारो ऋणवामा वचांसि ययार्थं दूरादनसा रथेन ।

नि ते नसै पीष्यानेव योषा मर्यायेव कन्या गन्धर्वे ते ॥ १० ॥

आ । ते । कारो इति । ऋणवाम । वचांसि । ययार्थं । दूरात् । अनसा । रथेन ।

नि । ते । नसै । पीष्यानाऽइव । योषा । मर्यायऽइव । कन्या । गन्धर्वे । त इति ते ॥ १० ॥

नद्यः पूर्वं विश्वामित्रवाक्यं प्रत्याख्यायानयन्ती तस्य वाक्यमाशुश्रुः । कारो स्तोत्रं कुर्वाण हे विश्वामित्र ते तव वचासीमानि वाक्यान्या शृण्वाम । शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कर्म इत्यर्थः । अनसा शकटेन रथेन च सह ययाथ । यतो दूरादागतोऽसि । वयं च ते त्वदर्थं नि नमः । नीचैर्नमाम । प्रत्येकविवक्षयाचैकवचनं । रथेन गतुं गाधोदका भवान्मेत्यर्थः । तच्च दृष्टातः । पीष्यानेव योषा । पीष्याना पुत्रं स्नानं पाययन्ती योषा माता यथा प्रह्नीभवति । दृष्टातातर । यथा कन्या युवतिर्मर्यायेव मनुष्याय पित्रे भ्रात्रे वा शश्वचैः परिष्वजनाय नम्रा भवति तदन्ते त्वदर्थं प्रह्नीभवामः । ते इति पुनरुक्तिरादरार्थः । एतामुचं यास्क एव व्याचष्टे । आशृण्वाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते पाययमानेव योषा पुत्रं मर्यायेव कन्या परिष्व-
जनाय निनमा इति वा । नि० २ २७ । इति ॥ कारो । सबुद्धौ शाकल्यस्तेतो । पा० १ १ १६ । इति प्रगृह्यसंज्ञा । शृण्वाम । श्रु श्रवण इत्यस्य लोट्याडुत्तमस्य पिबन्त्यत्वाडागमः । पित्वाद्गुणः । निघातः । ययाथ । या प्रापण इत्यस्य भुतमात्रे लिटि थल्यकाच उपदेशेऽनुदात्तादितोऽप्रतिषेधः । लिट्स्वरः । अनसा । सहाय्ये तृतीया । नसे । णमु प्रकृत्य इत्यस्य ल्युत्तमं लिटि सिञ्चल्लमिति सिप । वेतोऽन्यत्रेत्यकारादेशः । निघातः । पीष्यानेव । पीङ्ग पान इत्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिटि कानचि रूप । चित्स्वरः । योषा । यु मिश्रणं । वृत्तुवदिहनीत्यादिना । उ० ३ ६२ । सप्रत्ययः । यातीति योषा । वृषादित्वादाबुदान्तः । शश्वचैः । प्वञ्ज परिष्वग इत्यस्मात्संपदादि-
लक्षणो भावे क्लिप । पृषोदरादित्वादिरूपसिद्धिरतोदात्तश्च ॥ १३ ॥

यदंग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन्याम इषित इंद्रजुतः ।

अर्षादहं प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानां ॥ ११ ॥

यत् । अंग । त्वा । भरताः । संऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इषितः । इंद्रऽजुतः ।

अर्षात् । अहं । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । आ । वः । वृणे । सुऽमतिं । यज्ञियानां ॥ ११ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । अग्रेत्यामत्रणे । हे नद्यो यद्यस्माद्युष्माभिरुत्तितीर्थोर्मोत्तरणमभ्यनुज्ञातं तस्माद्भरता भरतकुलजा मदीयाः सर्वे त्वा परस्परमेकतामापन्नां नदी त्वा संतरेयुः । सम्यगृत्तीर्णा भवेयुः । तदंव विग्राहयि । गव्यन् गा उदकानि तरीतुमिच्छन्निपितस्त्वयाभ्यनुज्ञात इद्रजुतो युष्माकं प्रवर्तकेन्द्रेण च भरितो ग्रामो भरताना सधोऽर्षात् । संतरेत । यतः सर्गतक्तो गमनाय प्रवृत्तः प्रमवस्तेषामुद्योगोऽहं पूर्वं युष्माभिरनुज्ञातः । अहं तु यज्ञियाना यज्ञार्हाणा वो युष्माकं सुमतिं शोभनां स्तुतिमा वृणे । सर्वतः संभजे ॥ भरताः । भरतशब्दाद्वात्मादित्वाद्भ्र । तस्य यत्रञोश्चति लुक् । अतचप्रत्ययस्वरः । संतरेयुः । तरतेर्लिङि जुसि रूप । झल्लमार्वाधातुस्वरं धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतं निघातः । गव्यन् । गा आत्मन् इच्छन् । सुपः कश्च । एकादेशस्वरः । ग्राम । ग्रमंतगा च । उ० १ १४२ । इति मन्प्रत्यय आकारादेशश्च । लिट्स्वरः । इंद्रजुतः । जु इति सांज्ञो धातुर्गर्थः । श्र्युकः किति ति निष्ठायामित्यप्रतिषेधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अर्षात् । ऋ गतावित्यस्य लिटि तिपि सिञ्चल्लमिति सिप । लेटोऽडागमः । एकाच इतीट्यप्रतिषेधः । गुणः । प्रत्ययस्य पित्वादनृदान्तत्वे धातुस्वरः । वृणे । वृड् सभक्तावित्यस्य लिटि रूप । यज्ञियाना । यज्ञत्विरग्न्यां घञ्जाविति घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

अतारिषुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनां ।

प्र पिन्वध्वमिषयंतीः सुराधा आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीर्भं ॥ १२ ॥

अतारिषुः । भरताः । गव्यवः । सं । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिं । नदीनां ।

प्र । पिन्वध्वं । इषयंतीः । सुऽराधाः । आ । वक्षणाः । पृणध्वं । यात । शीर्भं ॥ १२ ॥

गव्यवो गा आत्मन् इच्छतो भरता भरतकुलजाः सर्वेऽतारिषुः । तां नदीं समतरन् । विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त । समभजत । यूयं तु यथा पूर्वमिषयंतीः कुक्ष्यादिद्वारात् कुर्वाणा अत एव सुराधाः शोभनधनोपेता यूयं वक्षणाः कृत्रिमसरितः कुक्ष्याः प्र पिन्वध्वं । प्रकर्षेण तर्पयत ।

आ पुणध्वं । ताः सर्वतः पुरयत च । शीमं शीघ्रं यात । गच्छत च ॥ अतारिषुः । तू झवनतरणयोरित्यस्य लुङि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः । अडागमस्वरः । गव्यवः । सुपः क्यच् । क्वाच्छदसीत्युप्रत्ययः । तस्य स्वरः । अभक्त । मज सेवायामित्यस्य लुङि सिचो झल्लो झल्लीति लोपः । पादादित्वादनघातः । पिन्वध्व । पिवि सेचन इत्यस्य लोटि रूपः । निघातः । इषयतीः । इष कुर्वत्यः । तत्करोतीति णिच् । णाविष्ठवत्प्रातिपदिकः स्त्रीतीष्ठवद्भावाद्गिरिति टिल्लोपः । वा कदसीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः । पुणध्व । पुण प्रीणने । लोटि रूपः । व्यत्ययेनावनेपदं । वाक्यभेदादनघातः । यात । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपः । अत्रापि न निघातः । शीम । शीमृ कत्यने । स्नाध्यतेऽनेन तद्वानिति करणे घञ । जित्स्वरः ॥

उच्च ऊर्मिः शम्या हंत्वापो योक्ताणि मुंचत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाध्या शूनमारतां ॥१३॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हंतु । आपः । योक्ताणि । मुंचत ।

मा । अदुःकृतौ । विऽएनसा । अध्या । शूनं । आ । अरतां ॥१३॥

पूर्वमुत्तितीर्षुर्विश्वामित्रो नदीरुक्ताधुनोत्तितीर्षु पुनराह । हे नद्यो वो युष्माकमूर् स्तरग शम्या युग कीला युग्यकटपार्श्यादिमंलपा रज्जव उदूर्ध्वं यथा भवति तथा हतु । गच्छतु । म तरगो रज्जनामधो गच्छ त्वित्यभिप्रायः । तथा हे आपो यूय योक्ताणि ता रज्जुमुंचत । यथा न स्पृशति तथा यात्वित्यभिप्रायः । व्येनसा विगतपापे अत एवादुष्कृतौ कल्याणकर्मकारिण्या अध्यावध्यं न केनापि तिरस्करणीयं विपाटकुतुशी शून समृद्धि मारता । आगच्छता । एव विश्वामित्रो नदी । स्तुत्वा ताभिरनुज्ञातोऽतरदति ॥ ऊर्मि । च गती । अर्तेरुच्छति मिप्रत्ययः । ऊरित्ययमादेशो धातोः । च्छतीत्यूर्मि । प्रत्ययस्वरः । शम्या । शमु उपशमे । पोरदुपधादिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । हतु । हन हिमागत्योरित्यस्य लोटि रूपः । निघातः । योक्ताणि । युजिर योग । करणे दास्त्रीशसयुजेत्यादिना घ्नप्रत्ययः । नित्स्वरः । मुंचत । मुच् मोचणे । निघातः । अदुष्कृतौ । इसुसां । सामर्थ्यं इति विसर्जनीयस्य षत्वः । व्येनसा । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । सुपो ङादेशः । अध्या । हन हिमागत्योरित्यस्य नऽपूर्वस्याध्यादयश्चाति निपातनाव्यक । कित्वादुपधालोपः । हो हतेरिति घत्वः । सर्वविधीना कदसि विकल्पितत्वादत्रोडः शीमावाभावः । एकादेशस्वरः । शून । शयतेर्नपुमके भावे क्त इति क्तः । यजादित्वात्सप्रसारणः । हल इति दीर्घत्वः । आदितश्चाति निष्ठानत्वः । निष्ठा च द्यजनादि त्याद्युदात्तः । अरता । च गतावित्यस्य लुङि छेः सतिशाम्ब्यतिभ्यश्चत्यडादेशः । अदृशोऽङि गुणः । न माध्योग इत्यडभावः । निघातः ॥ १४॥

इंद्रः पूर्भिर्दित्येकादशर्चं पचम मृक्तं वैश्वामित्र उर्ध्वमद्र । अत्रानुक्रमणका । इद्र पूर्भिर्देकादशेति ॥ अप्रिष्टोमे माध्यदिनसर्वने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्र इद्रः पूर्भिर्दिति मृक्तः । होत्रकाणामिति खंडे सूचितः । इद्रः पूर्भिर्बुद्धु ब्रह्माणि । आ० ५ १६ । इति ॥ पृष्याभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यदिनसर्वने ब्राह्मणाच्छसिशस्त्रे चातुर्विंशकातिदिष्टस्याहीनमृक्तस्य स्थाने वीरिण सपातमृक्तानि । तत्रेदं प्रथमः । इद्रः पूर्भ्य एक इवास्तिगमशृग । आ० ७ ५ । इति ॥ उज्जिद्वलभिदोर्निष्केवन्ध एतत्सूक्तं निर्विद्वानीयः । सूचितः च । इद्रः सोममिद्रः । पूर्भिर्दिति मध्यदिनः । आ० ९ ८ । इति ॥

इंद्रः पूर्भिर्दातिरहासमर्केर्विद्वसुर्दयमानो वि शबून ।

ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधानो भूरिदाच आपृणद्रोदसी उभे ॥१॥

इंद्रः । पूऽभित् । आ । अतिरत् । दासं । अर्कः । विदत्ऽवसुः । दयमानः । वि । शबून ।

ब्रह्मऽजूतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदाचः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उभे इति ॥१॥

विश्वामित्रः स्तौति । पूर्भिर्दसुरपुरा भेत्ता अत एव विद्वसुर्वेदयज्ञिः स्वमहिमप्रख्यापकैर्वसुभिर्भुक्तः

शत्रुमसुरास्त्रि दयमानो विगेषिण हिमन । तथा च यास्कः । विददसुर्दयमानो वि शत्रुनिति हिंसाकर्मा । नि० ४ १५ । इति । तादृश इदो दाम । दस्यंतऽनेन तम इति दासो वासरः । तमर्कैरर्चनीयैः स्वतेजोभि-
रातिरत । समतादवर्धयत इद्रस्य मृयात्मकत्वात् । तथा च स्मृतः । चैत्रमासे तपदिद्र इति । किंच । ब्रह्मजुतो
ब्रह्मणा लोवेणाकृष्टः । यद्वा ब्रह्मणा जगत्सद्वा प्रेरितस्तन्वा स्वशरीरेण वावृधानो वर्धमानो भुरिदात्रः ।
दायतं लयतं ऽनेन शत्रुशिर इति दात्रमायुध । बह्विधायुधोपेतः । तादृश इद्र उभ रोदसी बावापृथिव्या-
वापुणत । सर्वतोऽतर्पयत ॥ पुर्मित । भिंदर विदारणे । क्लिप । अतिरत । तरतेर्बल्येन शः । ऋत इदातो-
रितीत्य । निघातः । दामं । करणे घञ । जित्स्वरः । विददसुः । विंदरतर्भावितव्यर्थस्य शतर्यदादित्वाच्छपो
नृकि मति प्रत्ययस्वरण शत्रुदत्तत्वं । बह्वीहीं पूर्वपदस्वरः । दयमानः । दय दानगतिरक्षणहिंसायहृणेषु ।
आत्मनेपदी । लटः शानच् । न लोकाचर्याति षष्ठीप्रतिषेधः । ववृधानः । वृधु वर्धने । कानचि रूपं । संहिता-
यामभ्यासस्य तृजादित्वाद्दीर्घः । भुरिदात्रः । दाप लवने । करणे दास्त्रीत्यादिना द्रन्प्रत्ययः । बह्वीहीं
पूर्वपदप्रकातिस्वर । अपुणत । पुण प्रीणन इत्यस्य लङि तुदादित्वाच्छः । निघातः । रोदसी । रंदरसुनि
रूप । जित्स्वर ॥

मखस्य ते तविषस्य प्र जृतिमियर्मि वाचममृताय भूपन ।

इंद्रं शितीनामसि मानुषीणां विशां देवीनामुत पूर्वयावा ॥२॥

मखस्य । ते । तविषस्य । प्र । जृति । ड्यर्मि । वाचं । अमृताय । भूपन ।

इंद्रं । शितीनां । असि । मानुषीणां । विशां । देवीनां । उत । पूर्वऽयावा ॥२॥

हे इद्र भूपन त्वामलकर्व्वह मखस्य महीयस्य सुखस्य तविषस्य बलवतस्ते तव जृतिं मनसा प्रेरितां
वाचं जृतिलक्षणममृतायान्नार्थं प्रयर्मि । प्रकर्षणोच्चारयामि । मानुषीणां शितीनां मनोज्ञातानां मनुष्याणां
उत अपि च देवीनां देवसर्वाधनीनां विशां प्रजानां पूर्वयावायतो गता त्वमसि ॥ मखस्य । मह पुजाया ।
मंहर्हलोपस्थ । उ० ५ २३ । इति हलोप इत्यनुवृत्तां मंहर्हति खप्रत्ययो हलोपस्थ । मख्यते पुज्यते सर्वरिति मखः ।
खातस्याशमादेः । फि० १ ६ । इत्यतोदात्तत्वं । यद्यपि मकारादिभ्रंवति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति । तविषस्य ।
तवतेष्टिषचप्रत्ययः । चित्स्वरः । जृति । ऊतियतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । ड्यर्मि । अर्तिर्जुहोत्यादिः । अर्तिपि
पत्न्यैश्चैवभ्यासस्यल । अभ्यासस्यतीयडादेशः । पादादित्वाच्च निघातः । अभ्यस्तस्वरः । भूपन । भूष अलंकार
इत्यस्य शतरि रूप । शत्रुर्लसार्वधातुर्कर्त्तव्य धातुस्वरः । असि । अस्तेर्लटि रूप । निघातः । मानुषीणां । मनो-
ज्ञातावित्यञ् । पुगागमः । टिड्ढाणजिति डीप । जित्स्वरः । देवीनां । देवाद्यञ्जावित्यञ् । अत्रापि पूर्ववत्
डीप । जित्स्वर । पूर्वयावा । या प्रापण इत्यस्मादातो मनिष्कृतिनिघ्ननिपद्यति वनिप । छदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रो वृत्रमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद्वर्पणीतिः ।

अहन्व्यंसमुगधुग्वनेष्वाविधेना अकृणोदाम्याणां ॥३॥

इंद्रः । वृत्रं । अवृणोत् । शर्धऽनीतिः । प्र । मायिनां । अमिनात् । वर्पऽनीतिः ।

अहन । विऽअंसं । उगधक् । वनेषु । आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणां ॥३॥

शर्धनीतिः । नयनं नीतिः कर्म । शर्धं प्रवृद्ध नीतिः कर्म यस्य स तथोक्तः । स इदो वृत्रमसुरमवृणोत् ।
बलेनारुधत । तथा वर्पणीतिर्युद्धे परप्रहाराणां निवारककर्मद्वो मायिना । द्वितीयार्थे षष्ठी । मायिनो
ऽमुरान प्राप्तिनात । प्रकर्षणावधीत । उगधक् शत्रुवधं कामयमान इन्द्रो वनेषु गूढचारिणमसुरं व्यंसं विग-
तासं यथा भवति तथाहन । जघान । अथ तस्मिन् रात्रिचरे गवामपहर्तारि हतं सति राम्याणां । रमणं
स्त्रीभिः सह क्रीडा रामः । तमहंतीति राम्या रात्रयः । तासां रात्रीणामतःस्थिता धेना गा आविरकृणोत् ।
प्रकटा अकरोत् । रात्रीणामसुराक्रांतत्वं तैत्तिरीयकं । अहर्देवानामासीद्वाचिरसुराणां तेऽसुरा यदेवानां

विसं वेद्यमासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा स्तोतारो राम्यास्तेषां वाचो धेना इति ॥ अवृणोत । वृत्र वरण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । शर्धनीतिः । शर्धतिरुत्साहार्थः । अस्मात्कर्मणि घञ् । वज्रघ्नीर्हो पूर्वपदस्वरः । अमिनात् । मीञ् हिंसायामित्यस्य लङि मीनार्तनिर्गम इति ङस्वः । निघातः । अहन । हतर्लङि रूपं । उशधक् । वश कांती । पृषोदरादित्वाद्दृपसिद्धिः । आविः । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वाद्दन्तोदात्तः । धेनाः । धेट् पानि । धेट् ई च । उ० ३. ११. इति नप्रत्यय ईकारश्चांतादेशः । गुणः । धर्यति तामिति धेना वाक् । धेना जिगाति । ऋत्वे० १. २. ३. इत्यत्र प्रत्ययस्वरिणां तोदात्तः । अत्र व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । अहृणोत । ह्रावि हिंसाकरणयोः । निघातः । राम्याणां । रमु क्रीडायां । राममर्हतीत्यर्थे कंदसि चति यप्रत्ययः । तस्य स्वरः । यद्वा रमेरन्तर्णीतण्यर्थादध्यादयश्चति यक्प्रत्ययः । प्ररमयति भूतानि नक्तंचारीण्युपरमयतीतराणीति यास्कः । नि० २. १८. । वर्णव्यत्ययः ॥

इंद्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोऽग्निग्भिः पृतना अभिष्टिः ।

प्रारोचयन्मनवे केतुमहामविदज्ज्योतिर्वृहते रणाय ॥४॥

इंद्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उगिक्ऽभिः । पृतनाः । अभिष्टिः ।

प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुं । अहां । अविदत् । ज्योतिः । वृहते । रणाय ॥४॥

स्वर्षाः स्वर्गप्रद इन्द्रोऽहानि स्वतेजोभिर्जनयन्नग्निग्भिर्युद्धं कामयमानैरंगिरोभिः सह पृतनाः परकीयाः सेना अभिष्टिरभिभावुकः सन् जिगाय । शत्रुनजेषीत । शत्रुवधानंतरं धनवे मनुष्याय कर्मकर्त्रे यजमानाय अहां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं प्रारोचयत तथा च तमोरूपासुरवधात्प्रकर्षणादीपयत । ततो वृहते रणाय युद्धप्रकाशनाय ज्योतिः प्रकाशमविदत् । अलभत ॥ स्वर्षाः । षण् दाने । क्रिप । जनसनत्वनं सञ्जालोरित्यात्वं । सनोतिरन इति षत्वं । अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानमिति विसर्जनीयस्य स्त्वं । जिगाय । जि जय इत्यस्य लिटि सन्निटोर्जैरित्यभ्यामादुत्तरस्य कवगादेशः । लिट्स्वरः । पृतनाः । पुङ् व्यायामे । कृपुभ्यां किदिति तनन्प्रत्ययः । व्याप्रयन्तश्च योद्धार इति पृतनाः सेनाः । नित्वादाद्युदात्तः । अभिष्टिः । अभिगता । इष गता । मंच वृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः । स हि भावपरोऽपि भवितारं लक्षयति । तितुचतषेत्यादिनेट्प्रतिषधः । शकंधादित्वात्परूपत्वं । कृदुत्तरस्वरः । अरोचयत । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । मनवे । मन ज्ञाने । शृस्वस्त्रिहीत्यादिना उप्रत्ययः । निदनुवृत्तेराद्युदात्तः । अविदत् । विद् लाम इत्यस्य शि मुचादीनामिति नुम् । पादादित्वादर्निघातः । रणाय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यं । म० १. ४. ३२. इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः शब्दार्थः । वशिष्ठोक्तपसंख्यानमित्यप्रत्ययः । रणति शब्दं कुर्वति परस्परं यद्द्वारोऽचेति रणः संग्रामः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

इंद्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवहधानो नर्या पुरूणि ।

अचेतयद्वियं इमा जरिचे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमासां ॥५॥

इंद्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्या । पुरूणि ।

अचेतयत् । धियः । इमाः । जरिचे । प्र । इमं । वर्णं । अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥५॥

स तादृश इंद्रस्तुजो बाधिका बर्हणा युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः सेना नृवक्षन्मुष्यवदा विवेश । प्रकाशं लब्ध्वा प्राविशत । किं कुर्वन् । पुरूणि बहूनि नर्या युद्धनयनकारिणां योग्यानि धनानि दधानः प्रयच्छन्नाविवेश । स इंद्रो जरिचे स्तोत्र इमा दृश्यमाना धिय उषसः । ध्यायंत्यासु मनुष्या इति । ता धियोऽचेतयत् । अज्ञापयत् । अथासामुषसामिमं शुक्रं वर्णं प्रकाशेन युक्तं प्रातिरत् । स्वतेजसा प्रकर्षेण वर्धयति । धीशब्दस्त्रोषः परत्वे मंत्रवर्णः । शुक्रवर्णामुद्बु नो यंसति धियं । ऋत्वे० १. १४३. ७. इति ॥ तुजः । तुज हिंसायां । क्रिप । धातुस्वरः । बर्हणाः । वृह वृद्धी । अस्माद्युच बज्रलमिति कर्तरि युच । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । विवेश ।

विशन्तर्लिटि रूप । निघात । न्वत । नृगद्वात्तन्न तुल्यमिति वर्तितप्रत्ययः । तस्य स्वरः । दधानः । दधातिः शा-
नचि रूप । अभ्यस्तानामादिर्गत्याद्युदात्तत्वं । नर्था । नरंपु साधूनीत्यर्थे तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं । अचित्तयत । विती सज्ञान इत्यस्य ण्यतस्य लङि रूपं । अडागमस्वरः । धियः । धी चिंतायां ।
अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति कृिप । दृशियहणात्मप्रसारणं । धातुस्वरः । इमाः । दृश्य । पा० ७. २. १०९. इति
दकारस्य मकारः । एकादेशस्वरः । अतिरत । तरतेत्यर्थेन शः । निघातः । आसां । इदमोऽन्वादेशोऽशित्य
शादेशोऽनुदात्तश्च । प्रत्ययः । मुष्ठादनुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः ॥ ॥ १५ ॥

महो महानि पनयन्त्यस्येन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणि ।

वृजनेन वृजिनान्सं पिपेष मायाभिर्दस्यूरभिभृत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ।

वृजनेन । वृजिनान् । सं । पिपेष । मायाभिः । दस्यून । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

महो महतोऽस्येतादृशसामर्थ्येन्द्रस्य महानि महनीयानि पुरुणि बह्वनि मुकृता मुष्ठा कृतानि कर्म वृज-
ननादीनि कर्माणि पनयति । सुवर्ति । इन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येतत्पदकदवकमवार्थभेदात्पदकाले
नोत्सृज्यते । तादृश इन्द्रो वृजनेन । वज्यते शत्रवोऽर्जनेति वृजन बल । तेन बलेन वृजिनान्पापरूपान्मुरान्
सं पिपेष । सम्यक् चूर्णीवकारः । तथाभिभृत्योजाः । अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभिभवः । तत्राजो बलमस्यत्यभि-
भृत्योजाः । शत्रूणां पराभवं समर्थः । तादृश इन्द्रो दस्यूनपत्नयननमुरान्मायाभिः कपटैः सं पिपेष ॥ पनयन्ति ।
पनति । सुत्यर्थस्य गुपधर्पावच्छिर्पणपनिभ्य इत्याद्यप्रत्ययः । ह्रस्वऽकादसः । निघातः । वृजनेन । वृजी वज्जने ।
कृपवृजिमदिनिधाञ्च क्युरिति क्युप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । वृजिनान् । वृजी वज्जने । वृजः किञ्च
। ३०० ४७ । इतीनचप्रत्ययः । वृजिन पाप । तद्वतः । अर्गआदित्वादच । एकादेशस्वरः । पिपेष । पिप् संचूर्णन
इत्यस्य लिटि णिन् रूप । निघातः । अभिभृत्योजाः । भूतिर्भवन । भावं क्तिन । तादा च नित्योभेः प्रकृतिस्व-
रत्वं । अभिभूतावोजो यस्माति सप्रत्युपमानपूर्वपदस्य वङ्गव्रीहिरिति समासः । वङ्गव्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

युधेन्द्रो महा वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः ।

विवस्वतः सदेन अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । युधेन्द्रः । महा । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्पतिः । चर्षणिऽप्राः ।

विवस्वतः । सदेने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

सत्पति सता देवानां पतिश्चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणामर्पितफलप्रदानेन कामपुरकः स इन्द्रो महा
महता युधा युद्धेन वरिवः । भृगु त्रियन्तैर्धिभिर्भरति वरिवो धन । तादृश धन युद्धेन लब्ध्वा देवेभ्यो देवन
शीलेभ्यः स्तोतृभ्यश्चकार । दत्तवान् । विप्रा मेधाविनः कवयः स्तोतारो विवस्वतो विष्पिणाग्निहोत्रादिकर्मार्थं
वसतो यजमानस्य सदेन गृहस्येन्द्रस्य तानि वृत्रहननवङ्गप्रदानानि कर्माण्युक्थेभिः स्तोत्रैर्गृणन्ति । सुवर्ति ॥
युधा । युध संप्रहारः । भावं संपदादिलक्षणः कृिप । साविकाच इति विभक्तेरुदात्तता । वरिवः । वृज् वरण
इत्यस्य यङ्लुकि ऋतयेत्यभ्यासस्य रिगागमः । तदतादमुन । बाङ्गलकाट्टिलोपः । नित्स्वरः । चकार । करो-
तर्लिटि रूप । निघातः । सत्पतिः । अस्ते । शतरि रूप सदति । पत्यावैश्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
चर्षणिप्राः । प्रा पुराणं । विच । विवस्वतः । विपुर्वाहस निवास इत्यस्मात्संपदादिलक्षणो भावे कृिप ।
तदस्यास्त्यास्त्राति मनुष्य । मादपधाया इति तस्य बल । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । गृणन्ति । गृ
शब्द इत्यस्य लिटि रूप । निघातः ॥

सत्रामाहं वरेण्यं सहोदां संसवांसं स्वरपश्च देवीः ।

ससान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिन्द्रं मदन्त्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

सुचाऽसहं । वरेण्यं । सहऽदां । समऽवासं । स्वः । अपः । च । देवीः ।

समानं । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । इंद्रं । मदन्ति । अनुं । धीरणासः ॥ ८ ॥

धीरणासो धिया स्तुत्या रणयन्तः स्तोतारः सत्रासाह महतो वृवादेरभिभवितारमत एव वरेण्य सर्वैर्व
रणीयं सहोदां दुर्बलस्वार्थिनो बलप्रदं देवीर्देवनशीला अपः स्वश्च स्वर्लोकं च ससवास भजमानमिद्रमनु
मदन्ति । हृष्यति । हर्षमनु स्वय हृष्यतीत्यर्थः । य इन्द्रः पृथिवीमुत अपि च द्यां द्युलोकमिमांमममतरिजल्लोक
चैतास्वीक्रीकान ससान तत्तल्लोकवासिभ्यो ददां । तमनुमदतीत्यन्वयः ॥ सत्रासाह । पक्ष मर्षण । कदास मह
इति ण्विः । णित्वादुपधावृद्धिः । ससवास । पण संभक्तावित्यस्य क्रमाविडभावे नकारलोप रूप । प्रत्ययस्वरः ।
ससान । पणु दान इत्यस्य लिटि रूप । लिट्स्वरः । मदन्ति । मदि स्तुत्यार्दिष्वित्यस्य प्रत्ययेन परस्मैपद ।
निघातः । धीरणासः । रणतीति रणा वाक् । धिया स्तुत्या रणा येषां ते धीरणाः । बहुव्रीहौ पुंस्वपदप्र
कृतिस्वरः ॥

समानान्यां उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजसं गां ।

हिरण्ययमुत भोगं ससान हवी दस्युन्प्रायं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

समानं । अत्यान । उत । सूर्यं । ससान । इंद्रः । ससान । पुरुभोजसं । गां ।

हिरण्ययं । उत । भोगं । ससान । हवी । दस्युन् । प्र । प्रायं । वर्णं । आवत् ॥ ९ ॥

पुर्वमत्रे प्रतिपादितं । स इंद्रोऽत्यानत्यान ससान । युद्धार्थं मरुद्भ्यो ददां । उत अपि च सूर्यं जगत्प्रकाश
कमादित्यं ससान । प्राणिना व्यवहारनिर्वाहाय तेभ्यो ददां । तथा पुरुभोजसं । पुरुभिः सर्वजैः क्षीरादि
द्वारणोपभुज्यत इति पुरुभोजः । क्षीरादिरूपवद्भवविधानोपेता गामग्रिहोत्रादिसद्व्यर्थं ससान । तेभ्यो ददां ।
उत अपि च हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनं । भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृहं वा । ससान । अर्थिभ्यो ददां । ततो
दस्युन् बाधकानसुरान हवी हत्वार्थमुत्तमं वर्णं चिर्वाणकं प्रावत । यथा कर्मविघ्नो न भवन्नथापालयत ॥
ससान । पणु दान इत्यस्य लिटि णालि रूप । लिट्स्वरः । हिरण्ययं । हिरण्यशब्दाद्विकारार्थं मयङ्प्रत्ययो ।
पा० ४ ३. १४३ । इति विहितस्य कदासि विषय ऋत्विग्वास्त्ववास्त्वमाधीरिहण्ययानि कृदसीति निपातना-
न्वयटो मकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । हवी हते । ह्वार्थे स्वात्वादथस्वेति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । आवत् ।
अवतेर्लङि रूप ॥

इंद्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीरसनोदंतरिक्षं ।

विभेदं वलं ननुदे विवाचोऽथाभवहमिताभिकृतूनां ॥ १० ॥

इंद्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अंतरिक्षं ।

विभेदं । वलं । ननुदे । विवाचः । अथ । अभवत् । दमिता । अभिऽकृतूनां ॥ १० ॥

तादृश इंद्र ओषधीः पक्कफलसंयुक्तालृणगुल्मादिका असनोत् । प्राणिनामुपभोगार्थं प्रादात् । तथाहानि
द्विसंश्लायुष्परिकूप्यर्थं प्रायच्छत । किंच वनस्पतीन्त्यन्त्रार्थं खदिरपलाशादिलक्षणान वनानसनोत् । तथा-
तरिक्षं संचारार्थं प्रादात् । तथा वलं । संप्रयतेऽनेनाकाशमिति वलो मेघः । त मेघ विभेद । उदकप्रेरणार्थं
मभिन्दत् । विवाचो विरुद्धवाचः प्रतिकूलानसुरान ननुदे । प्राणिना रक्षार्थं तान वबाधे । अथानतरमभिकृतूना ।
क्रतुः कर्म । अभि अभिमुख्येन युद्धार्थं कर्म येषां तेऽभिकृतवो बलीयांसः शत्रवः । तेषामपि दमितोपशमय
ताभवत् । एवं हितकरणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः पालयति स्वेति भावः ॥ असनोत् । पणु दान इत्यस्य
लङि रूपं । वनस्पतीन् । पारस्करप्रभृतित्वात् सुडागमः । वनशब्दो नञ्प्रत्ययेत्युदात्तः । पतिशब्दः प्रत्यय
खरेणाबुदात्तः । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । विभेद । भिदिर् विदारण इत्यस्य लिटि

रूपं । नित्यस्वरः । ननुदे । नुद प्रेरण इत्यस्य लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । दमिता । दसु
उपशम इत्यस्य तुचि रूपं । चित्स्वरः । अभिक्रतूनां । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृग्वंतमुयमृतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

शृग्वंतं । उयं । उतये । समत्ऽसु । घंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥११॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१६॥

तिष्ठा हरी इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं विश्वामित्रं त्रैपुरभमद्रं । तिष्ठा हरी इत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टुति मरुत्व-
तीयशस्त्रे निविद्वानं सूक्तं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी यो जात एवति मध्यादिनः । आ० ९. ७. इति ॥ इंद्राग्न्योः
कृत्वायनाभ्येकाहं ऽप्येतन्नरुत्वतीयनिविद्वानं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी तसु पुहोति मध्यादिनः । आ० ९. ७. ४
इति ॥ समूहे दशरात्रं तृतीयं कंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । तिष्ठा हरी प्र मदिने इमा उ
त्वंति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. इति ॥ अतिरात्रं तृतीये पर्यायं होतुः शस्त्रं परिहृतं सत्याद्या तिष्ठा हरी इत्येषा
शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।

पिबास्यंधो अभिसृष्टो अस्मे इंद्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥१॥

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ ।

पिबासि । अंधः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इंद्रं । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥१॥

विश्वामित्रः स्तौति । हे इंद्र रथे स्यंदने युज्यमाना संयुज्यमाना हरी अद्यावभिलक्ष्य कंचित्कालमा तिष्ठ ।
तत्र दृष्टांतः । वायुर्नति । यथा वायु रथे नियुज्यमाना नियुतो वडवा अभिलक्ष्य कंचित्कालं तिष्ठति तद्वत् ।
अथ रथाच्छ्रुत्स्वं नोऽस्मान्छाभिलक्ष्या याहि । शीघ्रमागच्छ । आगत्य चास्मै अस्माभिरभिसृष्टोऽनुज्ञातस्त्वमंधः
सोमनक्षणमग्नं पिबासि । पिब । स्वाहा । दत्तश्चायं सोमः । वयं ते तव मदाय हर्षाय स्वाहाकृतमिमं सोमं
ररिम । ददाम ॥ अत्र याहि वायुर्न नियुतो नो अक्षेत्यत्र रथेना याहीत्यर्थः । आपर्श्यात्पशुः स्तय्यो न गावः
। अश्वं ७. २३. ४ । इत्यत्र तत्र तथेति पदकालं नोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ । तिष्ठतर्लोऽटि रूपं । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तः ।
याहि । यातिर्लोऽटि रूप । हेईत्त्वादंतोदात्तः । वायुः । वा गतिगंधनयोरित्यस्मात्कृवापेत्यादिना उण् । आतो
युक् । प्रत्ययस्वरः । पिबासि । पतिर्लेख्याडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुस्वरः । अंधः । अद भक्षण । अदेर्नुम
धश्चत्यमुत्तमागमो धकारश्चांतादेशः । अदन्ते प्राणिभिस्तद्वा स्वयमन्तीति । तथा च श्रुतिः । अदन्तेऽति च
भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते । ति० उ० २. २. इति । नित्यस्वरः । अस्मै । सुपां मुलागति तृतीयायाः शि इत्यादेशः ।
ररिम । रातेर्लोऽटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः ॥

उपाजिरा पुरुहृताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इंद्रं ॥२॥

उप । अजिरा । पुरुऽहृताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूऽसु । आ । युनज्मि ।

द्रवत् । यथा । संऽभृतं । विश्वतः । चित् । उप । इमं । यज्ञं । आ । वहात् । इंद्रं ॥२॥

हे इंद्र पुरुहृताय पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैर्यज्ञार्थमाहृताय तुभ्यमजिरा शीघ्रगमनशीला सप्ती सर्पणशीला
हरी हरिनामकावक्षी रथस्य धूर्वा युगमातिषूपा युनज्मि । अहं तथा योजयामि । द्रवत् स रथो यथा

गच्छेत्तथेति शेषः । विश्वतश्चित्त सर्वतः संभूतं अधिर्यजुर्भिः सविता सोमैरित्यादियज्ञसंभरिः संपूर्णमिमं यज्ञं प्रतीद्वं त्वामुपा वहतः । तावन्धौ सम्यगावहतां ॥ धूर्पु । धूर्वीं हिंसार्थः । क्लिप । राज्ञोप इति वकारलोपः । वीरुपधाया इति दीर्घः । सावेकाच इति विभक्त्युदात्तता । युनज्मि । युजिर् योमि । रुधादि । लोटि रुः । निघातः । द्रवत् । द्रु गतावित्यस्य क्वांसे लङि रूपं । अत्ययेनातोदात्तत्वं । वहतः । वहनेत्याडागमि रूपः ॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्योतेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।

यसेतामश्वा वि मुचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्वि धानाः ॥३॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ई । अत्र । त्वं । वृषभ । स्वधाऽवः ।

यसेतां । अश्वा । वि । मुच । इह । शोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्वि । धानाः ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षक स्वधावोऽन्नवन हे इद्र वृषणा मेचनसमर्थी तपुष्या तापकेभ्य शत्रुभ्यो रत्नकावश्चा वृषो नयस्व । अस्मत्समीप प्रापय । उत अपि च त्वमीमेन यजमानमव । पालय । शोणा शोणवर्णा तावश्वा विहास्मिन्देवयजं वि मुच । विमुक्ता तावन्धौ यसेता । विघस भक्षयता । त्वं तु सदृशीरकृपाण धाना भृष्टयवान दिव दिवे प्रतिदिवसमाद । भक्षय ॥ नयस्व । नयंतर्लोटि रूप । तपुष्या । पा रत्तण । आतोऽनुप सर्गे कः । सुपां मुलुगिति डादेशः । इमुसो । सामर्थ्य इति सहिताया विसर्जनीयस्य पत्य । रुदुत्तरपदप्रकृति स्वरः । अत्र । अत्रतेर्लोटि रूप । स्वधावः । मतुवसोरिति नकारस्य कत्व । निघात । यसेता । यमु अदन इत्यस्य लोव्यातामि रूप । पादादित्वादनघातः । आतामो लसार्वधातुकार्त्वर धातुस्वरः । मुच । मुचंतर्लोटि रूप । आगमानुगासनस्थानित्यत्वान्नुमभावः । सदृशीः । समानशब्द उपसर्गे दृशिर् प्रक्षण इत्यस्मात्समानान्य योश्चेति कच्प्रत्ययः । समानस्य दृग्दृश्यतुष्विति मभावः । टिड्ढाणञ इत्यादिना डीप । तस्य पित्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः । अद्वि । अद्र भक्षण इत्यस्य लोव्यदादिवाक्त्वा लुक् । रुद्रन्ध्र्यो हेर्धिरिति ध्यादेशः । निघातः । धानाः । दुधाञ् धारणपोषणयोः । धापृवस्यर्थात्तभ्यो न इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि माध्यदिने सर्वान् ब्राह्मणाच्छिस्रास्ते ब्रह्मणा त इत्यारभणीया । सूचितं च । ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्युक्तो नो लोकमनु नपि विद्वान् । आ० ७ ४ । इति ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमादे आणू ।

स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमं ॥४॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आणू इति ।

स्थिरं । रथं । सुऽखं । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥४॥

हे इद्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण योक्तव्यो सधमादे । मायति योद्धारोऽर्चति मादो युद्ध । सहमाद सधमादः । तस्मिन्नुद्ध सखाया समानप्रसिद्धी अत एवाशु क्षिप्रगमनोपेता ते तव हरी अश्वा ब्रह्मणा स्तोत्रेण युनज्मि । रथे संयोजयामि । स्थिरं सुदृढं सुखं सुषुद्धं तादृशं रथमर्धातिष्ठन् आरूढस्त्व सोयपानार्थमा याहि । प्रजानन्नित्याद्यगमत ॥ ब्रह्मयुजा । युजरीणादिक । कर्मणि क्लिप । युनज्मि । युजंतर्लोटि रूप । निघातः । सधमादे । मदी हर्षे । अधिकरणे घञ् । सध मादस्ययोऽन्कदमीति सहस्य सधादेशः । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । रथ । अधिशोऽख्यासा कर्मेति कर्मसञ्ज्ञा । सुख । वनु विदारणे । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । रुदुत्तरस्वरः ॥

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृण्वाम सोमैः ॥५॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।

अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयं । ते । अरं । सुतेभिः । कृण्वाम् । सोमैः ॥५॥

हे इन्द्र वृषणा कामानां सेचकी वीतपृष्ठा कमनीयपुष्टभार्गा ते तव हरी अन्ये अस्मदन्वे यजमानासो यजमाना मा नि रीरमन । मा हर्षयन । वयं तु सुतभिरभिषुतः सोमैस्ते तवारं पर्याप्तं कृण्वाम । यथा तव तृप्तिर्भवति तथा कर्म इत्यर्थः । त्वं तु आत्यायाहि शश्वतः । बह्वनन्यानातिक्रम्य सोमपानार्थं शीघ्रमागच्छ ॥ वीतपृष्ठा । वी कात्यादिपु । अस्मात्कृतप्रत्ययः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रीरमन । रम् क्रीडायामित्यस्य श्यंतस्य लृङि चङि रूपः । न माद्योग इत्यडभावः । निघातः । आत्यायाहि । यातिर्लोङि रूपः । गतिर्गताविति पूर्वस्य निघातः । कृण्वाम । कृणोतिर्लोङि रूपः । निघातः ॥ १७ ॥

तवायं सोम इति माध्यन्दिने सवने नेष्टुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ्निद्राय सोमाः । प्रदिवः । आ० ५ । इति ॥

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे वहिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इदुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तव । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत् । सुतमं । सु । सुमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यज्ञे । वहिषि । आ । नि । सद्य । दधिष्व । इमं । जठरे । इदुं । इन्द्र ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अयं सोमस्तव त्वदर्शमभिषुतः । त्वमर्वाङ् सोमाभिमुख्येर्निहि । आयाहि । आगत्य च सुमनाः शोभनमनभ्को भूत्वा शश्वत्तमं भूयांसमस्येमं सोमं पाहि । पिब । वहिषि प्रवृद्धं स्मिन्यज्ञे निषद्योपविश्येदं क्लेदनशीलमिमं सोमं जठर आ दधिष्व । धारय । यथा नाभिरधस्तात् गच्छति तथा धारय ॥ अगिरोभिरा गहि यज्ञयभिः । ऋग्वे० १० १४ ५ । इत्यत्र न यज्ञविशेषणं वहिर्भिन्नरूपं वा तदित्यतो नोत्पद्यते ॥ इहि । इण गतो । अस्य लोटि रूपः । निघातः । शश्वत्तमं । उंकादित्वादंतोदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्य लोटि रूपः । बह्वन कंदमीति शपो लुक् । निघातः । निषद्य । मदेर्न्यपि सदेरप्रतिरिति पत्वं । लिट्स्वरः । दधिष्व । दधातेर्लोङि कंदस्युभयर्थेति थास आर्धधातुकत्वादिडागमः । प्रत्ययस्वरः । इदुं । उन्दी क्लेदने । उंदेरिच्चादेरित्युप्रत्ययः । धातोरादेरकारादेशः । निदित्यनुवृत्तराद्युदात्तः ॥

स्तीर्णे ते वहिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अक्षवे ते हरिभ्यां ।

तदोक्से पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णे । ते । वहिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः । अक्षवे । ते । हरिभ्यां ।

तत् । ओक्से । पुरु । शाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यं । राता । हवीषि ॥ ७ ॥

हे इन्द्र ते तवोपवेशनार्थं वहिः स्तीर्णे । विसृजतं । तथा सोमश्च त्वदर्शं सुतः । अभिषुतः । ते तव हरिभ्या मक्षवे भक्षणार्थं धाना भूष्यवाः कृताः । संपादिताः । तदोक्से । तद्वहिर्रोको निलयो यस्य तस्य । पुरुशाकाय बह्वभिः स्तृत्याय यद्वा बह्वमहायाय वृष्णे कामानां वर्षित्रे मरुत्वति । मरुतो देवविशः । तद्वते । एवंभूताय तुभ्यं हवीषि सोमाज्यादीनि राता । अस्माभिर्दत्तानि । तानि सेवस्वति भावः ॥ स्तीर्णे । स्तृज् आच्छादन इत्यस्य कृत इडातोऽरितीत्वं । रदाभ्यामिति निष्ठानत्वं । प्रत्ययस्वरः । अक्षवे । अद् भक्षण इत्यस्मात्तुमर्थे तवेत्यप्रत्ययः । लिट्स्वरः । तदोक्से । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । पुरुशाकाय । शच व्यक्तायां वाचीत्यस्मात्कर्मणि घञ् । चजोः कु घिण्यतोऽरिति कुत्वं । कृदुत्तरपदस्वरः । मरुत्वते । तसो मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जम्त्वाभावः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । राता । रा दाण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिन्द्र गोभिर्मधुमंतमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विह्वान्पथ्याऽनु स्वाः ॥ ८ ॥

इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इंद्र । गोभिः । मधुऽमंतं । अक्रन् ।

तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽजानन् । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८ ॥

हे इंद्र नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयः पर्वता यावाण आपश्चैते सर्वे संभूय तुभ्य त्वदर्थमिमं सोमं गोभिः पयोभिर्मधुमंतं माधुर्योपेतं समक्रन् । सम्यगकार्षुः । ऋष्व दर्शनीय हे इंद्र सुमनाः शोभनमनस्को त्विदाम्कर्मभिन्नः स्वाः स्वकीयाः पथ्या वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः सुतीरानु प्रजानन् त्व तस्य पाहि । इममभिपुत सोम पिब ॥ अक्रन् । करोतेर्लुङि रूप । निघातः । आगत्य । गमैर्ल्यपि रूप । लिट्स्वरः । पाहि । पातेर्लोङि रूप ॥

याँ अभजो मरुत इंद्र सोमे ये त्वामवर्धन्मवन्गणस्त ।

तेभिरेतं सजोषा वावशानोऽग्नेः पिब जिह्या सोममिन्द्र ॥ ९ ॥

यान् । आ । अभजः । मरुतः । इंद्र । सोमे । ये । त्वां । अवर्धन् । अभवन् । गणः । ते ।

तेभिः । एतं । सऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिब । जिह्या । सोमं । इंद्र ॥ ९ ॥

हे इंद्र धान्मरुतः सोमं सोमपानविषय अभजः समभावय' ये च मरुतस्त्वामवर्धन् युद्धे प्रोत्साहोत्पादननावर्धयन् ये च मरुतस्ते तव गणोऽभवन् सहाया अभुवन्नित्यर्थः । हे इंद्र एवविधैर्लोभस्तेर्मरुद्भिः सजोषाः सगतः सन् एतमभिपुतं सोमं वावशानः कामयमानस्त्वमपेराहृत्यधिकगणभूतस्याहर्दनीयस्य ज्ञानारूपया जिह्वयाम् पिब ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अवर्धन् । वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यतस्य लङि रूप । कृदस्युभयर्थेति द्वेराधधातुकत्वाणरनिटोति णिलोपः । अत्रापि यदयोगादनिघातः । अभवन् । वाक्यभेदादनिघातः । वावशानः । वश काटवित्यस्य यङ्लुकि चानशि रूप । चित्स्वरः । पिब । पां पानं । निघातः ॥

इंद्र पिब स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्या यजत्र ।

अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताडोतुर्वा यज्ञं हविषो जुषस्व ॥ १० ॥

इंद्र । पिब । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्या । यजत्र ।

अध्वर्योः । वा । प्रऽयतं । शक्र । हस्ता । होतुः । वा । यज्ञं । हविषः । जुषस्व ॥ १० ॥

हे इंद्र स्वधया । स्वमात्मानं दधाति पोषयतीति स्वधा बलं । तेन । चिद्विकल्पार्थः । बलादपहत्य सुतस्य सुतमभिपुतं कृतं वा पिब । यजत्र यष्ट्येष्ट्रापेर्ज्जालारूप रा जिह्या वाहत सोम पाहि । पिब । हे शक्र समर्थेन्द्र अध्वर्योर्हस्ताद्वा प्रयत दातुमुपक्रात सोम पिब । अथवा होतुर्यज्ञं यजनीय वषट्कारोपेतं हविषो भागं जुषस्व । सेवस्व । सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं सोमं पिबेति भावः ॥ पिब । आमचितस्याविव्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः । अध्वर्योः । अध्वर कामयतीति क्यच् । क्यध्वर्यकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । तत एकादेशस्वरः । प्रयतं । यम उपरम इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । शक्र । शक् शक्ता । स्फायितचीत्यादिना रक् । हस्ता । असिहसीत्यादिना तन । नित्स्वरः । होतुः । जुहोतेस्ताच्छीलिकृत् । नित्स्वरः । जुषस्व । जुषी प्रीतिसवनयोरित्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

श्रुनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसार्ता ।

श्रुण्वंतमुयमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ११ ॥

श्रुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसार्ता ।

श्रुण्वंतं । उयं । उतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ १८ ॥

इमाम् प्विच्छादशर्चं सप्तमं सुक्तं त्रैष्टुभैष्टुम् । अत्रानुक्रमणिका । इमाम् घृपांत्यां घोरोऽपश्यत् सा निर्द-
हेच्छस्यमर्नति श्रूयत इति । दशम्या आगिरसो घोर ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः ॥ अपिष्टो मे माध्वंदिनस-
वनेऽच्छावाकशस्त्रे दशमीवर्जतमिमाम् प्विति सुक्तं । सूत्रितं च । इमाम् प्वित्युपोत्तमामुद्धरेत्सर्वच । आ० ५. १६ ।
इति ॥ पृथ्वाभिप्लवपडहयोर्माध्वंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे चातुर्विंशिकातिदिष्टस्याहीनसूक्तस्य स्थाने चीणि संपा-
तसूक्तानि । तत्रोपोत्तमावर्जमतप्रथमं सुक्तं । सूत्रितं च । इमाम् प्विच्छति त्वा । आ० ७. ५ । इति ॥

इमाम् पु प्रभृतिं सातये धाः शश्वच्छश्वदृतिभिर्यादमानः ।

सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमां । ऊं इति । सु । प्रऽभृतिं । सातये । धाः । शश्वत्ऽशश्वत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।

सुतेऽसुते । ववृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

विश्वामित्र इदं स्तोति । हे इदं ऊतिभिः । अवाति रजति सर्वमित्युतयो मरुतः । तैः शश्वच्छश्वत्सर्वदा
यादमानः सर्गति याचमानस्य प्रभृति । प्रकर्षण भ्रियते धार्यते यज्ञार्थमिति प्रभृतिः सोमः स्तुतिर्वा । इमा
मिम सोममिमा स्तुति वा सातयेऽस्माकं धनलाभार्थं सु धाः । सुषु संपादय । तथा स इदं सुते सुते सोमे
ऽभिपुते सति वर्धनेभिर्वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्भिर्यवृधे । वर्धते । य इदो महद्भिः कर्मभिरसुरवध-
मेघभेदनादिलक्ष्णैर्यापारैः सुश्रुतो लोके प्रसिद्धो भूत् । स इदं इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ प्रभृति । तादो च निति
छत्यतावति गते प्रकृतित्स्वरत्वं । धाः । दधातिऽकादशे लुङि रूप । निघातः । शश्वच्छश्वत् । नित्यवीप्सयो
रिति द्विवचन । यादमानः । टुयाच् याज्ञाया । शानाच रूप । चकारस्य दकारऽकादशः । वावृधे । वृधु
वर्धने इत्यस्मात्लिटि रूप । तुजादित्यादभ्यासस्य दीर्घः संहिताया । निघातः । वर्धनेभिः । वर्धतेत्यर्थस्य नद्या
दित्याज्यट । निप्स्वर । सुश्रुतः । श्रु श्रवण इत्यस्मात्कर्माणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतिस्वरः । भूत् ।
भवतेर्लुङि रूप ॥

माध्वंदिने सवनेऽच्छावाकस्य प्रस्थितयाज्यद्राये सोमाः प्रदिव इत्येषा । सूत्रितं च । इद्राय सोमाः प्रदिवो
विदाना आपुणो अस्य । आ० ५. ५ । इति ॥

इंद्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः ।

प्रयम्यमानं प्रति षू गृभायेतु पिव वृषधृतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इंद्राय । षू । माः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपर्वा । विऽहायाः ।

प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इंद्र । पिव । वृषऽधृतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

हे इदं इद्राय तुभ्य सोमाः प्रदिवः प्रगतेषु पूर्वेष्वहःसु विदानाः । अस्माभिर्लेभिताः । वृषपर्वा । वृष्णः
फलस्य वर्षकाः पर्वाणि कालावयवा वर्षाणां यस्य स तथोक्तः । कालात्मक इत्यर्थः । अत एव विहायाः ।
विजहात्युत्तमार्थानर्थंभ्य इति विहाया महान् । तादृश इद्रो येभिर्द्येदैः सोमैर्हविर्भिर्यो वर्तते हे इदं स्वं
प्रयम्यमानान् प्रकर्षण मन्त्ररूपयम्यमानानिमान् सोमान् सु सुषु प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । गृहीत्वा च वृषधृतस्य
वृषभिर्योवभिरभिपुत वृष्णः स्वर्गादिफलवर्षकमिमं सोमं पिव ॥ प्रदिवः । दिवु क्रीडादौ । कृतिप । कालाध्वनो-
रत्यतसंयोग इति द्वितीया । दिवशब्दो दिवसवाची । रुद्रोत्तरपदस्वरः । विदानाः । विदू लाभ इत्यस्य व्यत्ययेन
शानच । बहल कदमीति विकरणस्य लुक् । विहाया । आहाक् त्यागि । वहिहाधाज्यऽकादसीत्युन । णि-
दित्यनुवृत्तरातो युक् विण्कृतोरिति युगागमः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं । गृभाय । यह
उपादान इत्यस्य लोटि हो आप्रत्ययस्य कट् । गृगृणीति शायजादेशः । ह्यहोर्भ इति भत्वं । अतो हेरिति
हेर्लुक् । निघातः ॥

माध्वंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्रे पवा वर्धस्वेत्येषा । नन्विद्वान्पथ्या च । पिवा वर्धस्व तव धा सुतास इति
याज्या । आ० ५. १६ । इति ॥

पिब। वर्धस्व तव घा सुतास इन्द्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।

यथापिबः पूर्याँ इन्द्र सोमाँ एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥३॥

पिब । वर्धस्व । तव । घ । सुतासः । इन्द्र । सोमासः । प्रथमाः । उत । इमे ।

यथा । अपिबः । पूर्यान् । इन्द्र । सोमान् । एव । पाहि । पन्यः । अद्या । नवीयान् ॥३॥

हे इन्द्र इमं सोमं पिब । ततो वर्धस्व । शरीरेण पुष्टो भव । त्वदर्थं प्रथमाः पुरातना उत अपि चेमेऽभि
नवा उभयविधाः सोमाः सुतासो घ । यावभिरभिपुताः खलु । हे इन्द्र पूर्यान्पुरातनान्सोमान्यथा त्वमपिब
एवंवमबाधुना पन्यः सुखोऽत एव नवीयानतिशयेनाभिनवस्त्वमिमानभिनवान्सोमान्प...ह । पिब ॥ पिब ।
पातेर्लोऽटि रूपं । वर्धस्व । तिङ् उत्तरत्वात्निघाताभावः । अपिबः । यथायोगादनिघातः । पाहि । पातेर्लोऽटि
वङ्गलं छंदसीति शपो लुक् । निघातः । पन्यः । पनतेः सुत्यर्थस्याध्यादित्वाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
नवीयान् । नवशब्दादीयमुनि रूपं । नितम्बरः ॥

महाँ अमत्रो वृजने विरप्पयुप्यं शवः पत्यते धृष्णवोजः ।

नाह विव्याच पृथिवी चनेन यत्सोमासो हर्यश्चममंदन ॥४॥

महान् । अमत्रः । वृजने । विरप्पणी । उप्यं । शवः । पत्यते । धृष्णु । अंजः ।

न । अह । विव्याच । पृथिवी । चन । एनं । यत् । सोमासः । हरिऽअश्वं । अमंदन ॥४॥

योऽयमिन्द्रो महानतिशयितसामर्थ्यवान् वृजने वनोपलभिते युद्धेऽमत्रः शत्रूणामभिभविता एव विरप्पणी
विरपणशीलो भुजास्फालनेन युद्धार्थं शत्रूणामाङ्गानकारी । यद्वा विविधं रपणं स्तुतिलक्षणं यस्येति । स सर्वः
सुख इत्यर्थः । तादृशस्थेन्द्रस्योयमुन्नं शवो वनं धृष्ण धर्पणशीलमोजः पराक्रमलक्षणं तेजः पत्यते । सर्वत्र
प्रसरति । एनमेतादृशमहिमोपेतमिन्द्रं पृथिवी विलीणा भूमिर्न विव्याच । न व्याप्नोति । अहशब्द एवार्थः ।
घनेत्यर्थः । योरपि न व्याप्नोतीत्यर्थः । यद्यदा सोमासः स्वाहाकृताः सोमा हर्यश्चमिन्द्रममंदन । अगादयन् ।
तदा तमेन द्यावापृथिव्या व्याप्तुं न शक्नुत इत्यर्थः ॥ अमत्रः । अम गत्यादिपु । अमिग्नियजीत्यादिनाचन्द्रप्रत्ययः ।
नितम्बरः । विरप्पणी । रप लप व्यक्तायां वा । । आणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपतीति विरप्पः स्तोतारः ।
तेऽस्य संतीत्यत इनिः । यद्वा विविधं रपणं विरप्पं । तदस्यास्तीति । प्रत्ययस्वरः । पत्यते । त्यत्येन कर्तरि
यक् । निघातः । धृष्णु । जिधुषा प्रागल्भ्ये । चमिगृधिः, पिन्धिः कृप्रत्ययः । रपाभ्यामिति णत्वं । प्रत्ययस्वरः ।
विव्याच । व्यचेर्लिटि णलि लिख्यभ्यासस्योभययामित्यभ्यासस्य संप्रसारण । निघातः । चनेति निपातसमुदाय-
सार्थं वर्तते । एषमादित्वादतोदात्तः । अमंदन । मदि सुत्यादिष्वित्यस्य लङि रूपं । यवोगादनिघातः ॥

महाँ उप्यो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः काव्येन ।

इन्द्रो भगो वाजदा अस्य गावः प्र जायते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥५॥

महान् । उप्यः । ववृधे । वीर्याय । संऽआचक्रे । वृषभः । काव्येन ।

इन्द्रः । भगः । वाजऽदाः । अस्य । गावः । प्र । जायते । दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥५॥

महान्युद्धकर्मणि बलवानुयः शत्रूणां भयंकर इन्द्रो वीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे । वर्धते । वृषभः फलस्या
भिवर्षको भगः सर्वभजनीयः स इन्द्रः काव्येन । कवयः स्तोतारः । तत्कर्म स्तोत्रं । तेन स्तोत्रेण समाचक्रे ।
संगच्छते । तादृशस्थेन्द्रस्य गावो वाजदाः क्षीरादिलक्षणाप्रदाः प्रजायते । तथास्य पूर्वीर्बद्धा गावो
दक्षिणाः प्रजायते ॥ वावृधे । वर्धतेर्लिटि रूपं । निघातः । वीर्याय । वीरि भवं वीर्यं । भवे छंदसीति यत् ।
वीरवीर्यं चेत्यत्र यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य चापितत्वात्तित्स्वरितः । ममाचक्रे । करोतेर्लिटि रूपं । गति-

गताविति पूर्वस्य गतेर्निघातः । काचिन । कवेः कर्म काच्यं । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । जित्वाद्पधावृद्धिः । जित्स्वरः । वाज्रदाः । ददातिरातोऽनुपसर्गं कः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । दक्षिणाः । दक्ष वृद्धावित्यस्मात् दृढातिभ्यामिनिप्रतितीनप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः ॥ १९ ॥

प्र यत्सिंधवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।

अतश्चिदिंद्रः सदसो वरीयान्यदी सोमः पूरति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिंधवः । प्रऽसवं । यथा । आयेन । आपः । समुद्रं । रथ्याऽइव । जग्मुः ।

अतः । चित् । इंद्रः । सदसः । वरीयान् । यत् । ई । सोमः । पूरति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६ ॥

सिंधवो नद्यो यथा प्रसवः । प्रकर्षेण मृयत इति प्रसवः कामः । तमनुसृत्य यद्यदा प्रायेन प्रकृष्टमतिदूरं समुद्रं गच्छति तदापो महात समुद्रं रथ्येव रथिन इव जग्मुः । प्रीणनार्थं गच्छति । तद्वत् अतश्चिदसोऽस्मादप्यतरिनादसाविद्रो वरीयान् । उरुतरः खलु । यदी यमेनमिद्रं दुग्धोऽभिपूतोऽशुर्लताखड्गूपोऽस्यः सोमः पूरति प्रीणयति । यथान्पा नद्योऽन्धीयासि च जलानि महातं समुद्रं प्रीणयति तद्वदप्यतरोऽशुभूतः सोमो वरीयासमिद्रं प्रीणयति ॥ प्रसवः । सवतः कर्मण्यप । यथादिस्वरः । आयेन । अयतर्लङि रूपः । यथोगादनिघातः । रथ्येव । रथस्यमे रथ्याः । रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुगति मुपो डादेशः । तित्स्वरितः । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । जग्मुः । गर्मर्लटि रूपः । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । निघातः । वरीयान् । उरुशब्दादीयमुनि प्रियास्थिरत्वादना वरादेशः । नित्वादायुदात्तः । पूरति । पूण प्रीणने । तुदादिः । यथोगादनिघातः । दुग्धः । दुहः क्तः । एकाच इतीटप्रतिषेधः । दादेशातोर्घ इति हकारस्य घत्वं । झपस्तथोर्घोऽधः । प्रत्ययस्वरः ॥

समुद्रेण सिंधवो यादमाना इंद्राय सोमं सुपुतं भरतः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरिचर्मध्वः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिंधवः । यादमानाः । इंद्राय । सोमं । सुऽपुतं । भरतः ।

अंशुं । दुहन्ति । हस्तिनः । भरिचर्मध्वः । पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सहिता नद्यादिरूपणापोऽभिद्रवन्त्येनमिति समुद्रः । तेन यादमानास्तेन सह संगतिं याचमानाः सिंधवा नद्यो यथा त पुरयति तद्वद्वस्तिनो हस्तवतोऽध्वर्वादय इद्राय तुभ्य सुपुतं सुष्टभिपुत सोमं भरतः संपादयतोऽंशुं दुहति । लताखड्गसमिपुणति । तथा तेऽध्वर्वादयः सवतो रसस्य धारया पवित्रैः पावनै भरिचर्मैः । कर्मकरणार्थं पदार्थान्विभ्रतीति भरिचा बाहवः । तर्मध्वो माधुर्योपतान्तोमान्पुनति । शोधयति ॥ समुद्रेण । समुत्पूर्वाद्भवतरेन्यभ्योऽपि दृश्यत इति डः । डित्वाट्ठिलोपः । यद्वा । उन्दी क्लृप्ते । सपूर्वस्य स्फाथितंचीत्यादिना रक् । कित्वाद्पधालोपः । उभयत्र प्रत्ययस्वरः । मुपा सहकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव । यादमानाः । दयाच् याज्ञाया । शानच् । व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो लसार्वधातुक्स्वरं धातुस्वरः । दुहन्ति । दुह प्रपूरण इत्यस्य लटि रूपः । भरिचर्मः । दुभृज धारणपोषणयोरित्यस्मादाश्चिन्नादिभ्य इञोच्चावती-चप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पुनति । पुज पवन इत्यस्य लटि रूपः ॥

हृदा इव कुक्षयः सोमधानाः समी विव्याच सवना पुरुणि ।

अन्ना यदिंद्रः प्रथमा व्याशं वृचं जघन्वाँ अवृणीत सोमं ॥ ८ ॥

हृदाऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सं । ईमिति । विव्याच । सवना । पुरुणि ।

अन्ना । यत् । इंद्रः । प्रथमा । वि । आशं । वृचं । जघन्वान् । अवृणीत । सोमं ॥ ८ ॥

इंद्रस्य कृचय उदराणि सोमधाना । सोमो निधीयते येष्विति सोमधाना । तत्र दृष्टात । इदा हव । यथा इदा जलाधारा भवति तद्वत् । ई सोऽयामिन्द्रः पुरुणि सवना जीणि सवनानि स विव्याच । सम्यक् व्याप्नोति । इन्द्रः प्रथमा प्रथमान्यन्ना भक्षणीयानि सोमादीन्यन्नाणि यद्यस्माद्वाश विप्रणिण जघास ततो वृच जघन्वान्वृचस्य हतंद्रः सोम माध्यदिने मवने देवभ्योऽवृणीत । समभजत ॥ कृचय । कुप निष्कर्षे । मुषिकुषि मुषिभ्यः क्तः । उ० ३ १५५ । कृचय इति कुचितः । प्रत्ययस्वरः । सोमधाना । दधातिरधिकरणे ल्युट् । नित्यस्वर । विव्याच । व्यचेर्लिट् रूप । अन्ना । अद् भक्षणं । अयत इत्यन्न । आश । अश भोजन इत्यस्य लिटि णाल रूप । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । ययोगादनिघात । नित्यस्वर । वृच । न लोकायर्थेति पठ्यप्रतिषेध । जघन्वान । हन्तिः क्तसार्वभवे रूप । प्रत्ययस्वर । अवृणीत । वृड भभक्तः वित्यस्य लङि रूप ॥

आ तू भर माकिरेतत्परि षाड्विन्ना हि त्वा वसुपतिं वसूनां ।

इंद्र यत्ते माहिनं दत्तमस्त्यस्मभ्यं तद्वर्यश्च प्र यंधि ॥ ९ ॥

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्यात् । विद्म । हि । त्वा । वसुऽपतिं । वसूनां ।

इंद्र । यत् । ते । माहिनं । दत्तं । अस्ति । अस्मभ्यं । तत् । हरिऽअश्च । प्र । यंधि ॥ ९ ॥

हे इंद्र तु किं धनमा भर । एतत्त्वया दीयमान धन माकि को वा परि षात । प्रतिबध्य तिष्ठत । त्वा त्वा वसूना धनाना वसुपतिमुत्तमस्य धनस्य स्वामिन वित्त हि । जानीम खलु । ते त्व माहिन महनीय यद्दत्त धनमस्ति हे इत्यथ तदनमस्मभ्य प्र यंधि । प्रयच्छ ॥ तु । अचि तनुधत्यादिना सहिताया दीर्घ । भर । भरति लोटि रूप । माकि । निपात । स्यात् । तिष्ठतस्कादसं लुङि रूप । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना सहिताया षत्व । निघात । विद्म । वत्तेर्लिट् विदो लटो वेति ममो मादेश । प्रत्ययस्वर । सहिताया द्वचोऽतस्तड इति दीर्घ । वसुपति । पत्याविशय इति पर्वपदप्रकृतिस्वर । माहिन । महिनण चैतीनणप्रत्यय । णित्वाद्-पधानृडि । यामादिवादाद्युदात्त । यंधि । यमु उपरमे । लोटि बङ्गल कृदसीति शपो लुक् । महि । तस्य वा कृदसीति पितृस्य विकर्णपतत्वादच्चाडित्वादितश्चति हेध्यादेश । निघात ॥

जातकर्मण्यभाभिमर्शनस्मि प्रयधीत्येपा । अ० गृ० १ १५ । यद्यपि सा निर्दंडेदिति वचनेन शसने निषिद्धा तथार्थाभिमर्शनस्य शसने चोदितत्वात्प्रोक्तदोषः ॥

अस्मे प्र यंधि मघवन्वृजीषिन्द्रं रायो विश्ववारस्य भूरैः ।

अस्मे गतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्चत इंद्र शिप्रिन ॥ १० ॥

अस्मे इति । प्र । यंधि । मघऽवन । ऋजीषिन । इंद्र । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरैः ।

अस्मे इति । गतं । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान । शश्चतः । इंद्र । शिप्रिन ॥ १० ॥

मघवन्धनवृजीषिन गतमारसोमवन हे इंद्र विश्ववारस्य । विश्वं सर्वं समजनीयतया वरण यस्य तत् । भूरैर्भूरि बह्व रायो धन । द्वितीयार्थे पठे । अस्मे अस्माभ्य प्र यंधि । प्रयच्छ । किंच अस्मे अस्माक जीवसे कीवनाय शत शरदः सवत्सरान्याः । देहि । शिप्रिन शोभनहयो हे इंद्र अस्मे अस्माक शश्चत । शश्चदिति बङ्गनाम । बह्व्वीरान्पुवान्देहि ॥ जीवसे । जीव प्राणधारण इत्यस्य तुमर्थेऽसंप्रत्यय । प्रत्ययस्वर । शश्चतः । दुश्चोश्चि गतिवृद्धोः । अस्मात्स्यद्देहादित्यादिना अतिप्रत्ययातत्वेन निपातनादिष्टरूपसिद्धिः ॥

श्रुनं हुवेम मघवान्मिंद्रं मस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

श्रुखंतमुयमूतये समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥ ११ ॥

श्रुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातो ।

श्रुखंतं । उयं । उतये । समत्सु । घंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥ ११ ॥ ॥ २० ॥

वार्चहत्यायेत्येकादशर्चमष्टम सूक्तं । एकादशनुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । वार्चहत्याय गाय-
त्रमत्यानुष्टुबिति ॥ अतिरात्रि प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाक्तमिशस्त्रे वार्चहत्यायेत्युत्तमावर्जं सूक्तं शंसनीयं । तथा च
सूचितं । वार्चहत्यायेत्युत्तमामुद्वर्गते । आ० ६ ४. । इति ॥ महाव्रते गायत्रीतृचाशीताबुत्तमावर्जमिदं सूक्तं पंच-
मारण्येके सूचितं । वार्चहत्याय शवसे इत्युत्तमामुद्वर्गते । ए० आ० ५. २. ५ । इति ॥

वार्चहत्याय शवसे पृतनाषाढ्याय च । इंद्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्चऽहत्याय । शवसे । पृतनाऽसद्याय । च । इंद्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

विश्यामिचः स्तीति । हे इंद्र वार्चहत्याय वृत्रहनननिमित्ताय शवसे बलायापि च पृतनामाह्वाय परकी-
यमनाभिमवाय त्वामा सर्वतो वर्तयामसि । प्रवर्तयामः ॥ वार्चहत्याय । वृत्रघ्नः कर्मैत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात् थ्यञ् ।
हनस्तोऽचिणलोः । पा० ७. ३. ३२ । इति तकारः । त्रित्वादायुदात्तः । पृतनापाह्वाय । पृष्ठ मर्पण इत्यस्माद्भावे
शक्तिमहोश्चति यत् । संहिताया संहः पृतनर्ताभ्या च । पा० ८. ३. १०९. । इति पत्व । दीर्घश्चादसः । वर्तयामसि ।
वृत्तु वर्तन इत्यस्य ण्यतस्य मस इदतो मसिर्गति ममि इत्यादिशः । निघातः ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इंद्र कृण्वंतु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्र । कृण्वंतु ।

वाघतः ॥ २ ॥

हे शतक्रतो । शत क्रतवो यस्यामा शतक्रतुः । हे इंद्र वाघतः । वहति यज्ञिया धुरमिति वाघतः स्तो-
तार । ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेन शोभन मनोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं कृण्वंतु । कुर्वंतु । उत अपि च
चक्षुस्त्वदीय दर्शनमस्मान्नुग्रहदृष्टिं कुर्वंतु ॥ अर्वाचीन । विभाषाचिरदिक्स्वियामिति खप्रत्ययः । स्वयिनादेशः ।
चक्षुः । चक्षेः शिञ्जेत्यभिप्रत्ययः । शिद्वद्भावात् ख्यात्रादेशभावः । निदित्यनुत्तराद्युदात्तः । कृण्वंतु । कृवि हि
साकरणयोरित्यस्य लोटि रूप । आर्मात्रतस्याप्यवमानवत्त्वेन पादादित्वादानिघातः । प्रत्ययस्वरः । वाघतः ।
वह प्रापण । मंशुद्वहदित्यादिना अतिप्रत्ययात्त्वेन निपातनादुपधाङ्गः । हकारस्य घत्व । प्रत्ययस्वरः ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इंद्राभिमातिपाद्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीऽभिः । ईमहे । इंद्र ।

अभिमातिऽमस्य ॥ ३ ॥

शतक्रतो हे इंद्र अभिमातिपाद्ये । मातिर्मानो गर्भः । अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः । तेषां
सहजगैव सह्य । तस्मिन्नुद्देऽस्माकमुपस्थितं सति ते तव नामानि शक्रवन्नहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा । तदुप-
लक्षितानि बलानि विश्वाभिर्गीभिः सर्वाभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाभिर्गीमहे । वयं याचामहे ॥ ईमहे । ई कांत्वा-
दिषु । व्यत्ययेनात्मनेपद । अदादित्वात्कपो लुक् । निघातः ॥

पुरुष्टुतस्य धार्मभिः शतेन महयामसि । इंद्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धार्मऽभिः । शतेन । महयामसि । इंद्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुरुष्टुतस्य पुरुर्भिर्बर्हभिः स्तोतृभिः स्तुतस्य शतेनापरिमितसंख्याकधार्मभिस्तोजोभिर्युक्तस्य चर्षणीधृ-
तचर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठातृणामभिमतफलसंपादनेन धार्मकस्यद्रस्य । यद्वा । आकृष्यति सर्वमनेनेति
चर्षणि बल । तद्धारकस्य तव महयामसि । स्तोत्रं कुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य । पुत्र स्तुता । कर्मणि क्तः । थाथादिस्वरः ।
संहितायां स्तुतस्तोमयोऽहं दसीति पत्व । महयामसि । मह पुजायामित्यस्य लटीदतो मसिः । निघातः ।
चर्षणीधृतः । कृष आकर्षणे । कृषेरादेश चः । उ० २. १०५. । इत्यभिप्रत्ययः । ककारस्य चकारादेशः । यद्वा । कृष
विलेखन । कर्षतीति चर्षण्यो मनुष्याः । धृ धारणे । कृिप् । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥ ५ ॥

इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । पुरुहूतं । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाजसातये ॥ ५ ॥

हे इंद्र वृत्राय हंतवे वृत्रनामकमसुरं हंतुं भरेषु युद्धेषु वाजसातयेऽन्नोपलक्षितधननाभाय च पुरुहूतं पुरुभिराहूतमिंद्रं बलवतं त्वामुपब्रुवे । सोमपानार्थं विश्वामित्रोऽहमाहुयामि ॥ वृत्राय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । हंतुंस्मर्थे तवेन्द्रत्ययः । नित्स्वरः । ब्रुवे । ब्रूञ् व्यक्ताया वाचीत्यस्य लव्युत्तम इटि रूपं । निघातः । वाजसातये । सननं सातिः । वाजस्य सातिर्वाजसातिः । दासीभारादिनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ॥ २१ ॥

वाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे शतक्रतो । इंद्रं वृत्राय हंतवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । सासहिः । भव । त्वां । इमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्रं । वृत्राय । हंतवे ॥ ६ ॥

शतक्रतो हे इंद्र वाजेषु संग्रामेषु सासहिः शत्रूणामभिगविता भव । वृत्राय हंतवे वृत्र हंतु त्वामीमहे । प्रार्थयामहे ॥ सासहिः । सहवह्निलिपतिभ्यो यङंतभ्यः किकिर्ना वक्तव्याविति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः । वृत्राय । कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । तुमर्थे तवेन्द्रत्ययः ॥

द्युम्नेषु पृतनाज्ये पृत्सुतृषु अवंःसु च । इंद्रं सास्त्राभिमातिषु ॥ ७ ॥

द्युम्नेषु । पृतनाज्ये । पृत्सुतृषु । अवंःसु । च । इंद्रं । सास्त्रं । अभिमातिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्र द्युम्नेषु द्योतमानेषु धनेषु प्राप्तव्येष्वभिमानिनो ये सपत्नाः पृतनाज्यं । पृतनानामजत्र गमनं यस्मिन्निति पृतनाज्य संग्रामः । तस्मिन्संग्रामे च पृत्सुतृषु पृतनासु तरणशीलेषु शूरेषु अवंःसु जनेषु च ये अभिमानिनः सपत्नाः संति तान सास्त्रं । अभिभव । तथाभिमातिषु सर्वतो गर्वयुक्तेषु शत्रुषु पुरुषेषु च सपत्नाः ताश्चाभिभव ॥ पृतनाज्ये । अत्र गतिजेषु पणयो रित्यस्य ण्यतस्य अचो यत् । पृतनानामाज्यं पृतनाव्यं । एकादिग्रन्थः । पृत्सुतृषु । पृतनाशब्दस्य सां परतः मास्युत्तूनामुपसंख्यानमिति पुदादिशः । जित्वरा संभ्रमे । ताक्षीलिकः क्षिप् । ज्वरत्वं रेखादिना ऊट । तत्पुरुषे कृति बह्वलमिति पूर्वपदस्य सप्तम्या अलुक् । छदुत्तरपदस्वरः । सास्त्रं । सह मर्षण इत्यस्य लोटि बह्वलं कंदसीति शपो लुक् । ढत्वकत्वे । दीर्घश्चादसः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिगस्ते शुष्मिन्तमं न ऊतय इति तुचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । शुष्मिन्तमं न ऊतये आर्यं इव सूर्यं । आ० ७ ४ । इति ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविं । इंद्रं सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

शुष्मिन्ऽतमं । नः । ऊतये । द्युम्निनं । पाहि । जागृविं । इंद्रं । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ ८ ॥

शतक्रतो हे इंद्र शुष्मिन्तमं बलवतां मध्येऽतिशयेन बलवतं द्युम्निनं दीप्तिमतं । यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रूणां शोषकतमं द्युम्निनं यशस्विनं जागृविं जागरणशीलं । पीतः सोमो जागृविः स्वप्ननिवारक इति । तादृशं नोऽस्माकं संबन्धिनं सोममृतयेऽस्माकं रक्षणाय पाहि । अत्रागत्य पिव ॥ शुष्मिन्तमं । तमपः पित्वादनृदान्तत्वे प्रत्ययस्वरः । पाहि । पातिल्लोटि बह्वलं कंदसीति शपो लुक् । निघातः । जागृविः । किन्प्रत्ययांतः । नित्वा-दाबुदासः ॥

इंद्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पंचसु । इंद्रं तानि त आ वृणे ॥ ९ ॥

इंद्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पंचसु । इंद्रं । तानि । ते । आ । वृणे ॥ ९ ॥

शतक्रतो हे इन्द्र ते तव संवधिषु पचमु जनेषु गधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येषु या यानीन्द्रियाणि
रूपग्रहणादिमामर्थानि स्थितानि ते त्वदीयानि तानीन्द्रियाण्यहमा वृणो । समजि । यद्वा । पंचजनेषु निषाद-
पचमेषु चतुर्षु जनेषु यानीन्द्रियाणि मामर्थानि तानि त्वदीयान्यहमा वृणो ॥ इन्द्रियाणि । इन्द्रियमिन्द्रलिंगमि-
न्द्र इष्टमिन्द्रष्टमिन्द्र गुष्टमिन्द्र दत्तमिति वेति घचप्रत्ययातत्वेन निपातनादतोदात्तः । वृणो । वृङ् संभक्तावित्यस्य
लटि रूपः । निघातः ॥

अगन्निदु अवा बृहद्युसं दधिष्व दुष्टरं । उन्ने शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अगन । इन्द्र । अवाः । बृहत । युसं । दधिष्व । दुष्टरं । उत । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वत्सह्यत अवा सोमलक्षणमस्माभिर्दीयमानमजमगन । त्वां गच्छतु । त्वं दुष्टरं दुष्टरं शत्रुभिस्सरी-
नुमशक्यं युष्म धनं दधिष्व । अस्मभ्य प्रयच्छ । यय तु ते त्वदीय शुष्मं बलमुत्कृष्टं तिरामसि । सोमाज्यादि-
भिर्वर्धयामः ॥ अगन । गमेलोडि बङ्गल कदसीति शपो लुक् । हल्ङ्यादिना तिलोपः । मो नो धातोः ।
अडागमगर । दधिष्व । दधातेलोडि कदस्युभयर्थेति यास आर्धधातुकत्वादिडागमः । निघातः । दुष्टरं ।
तरतः । रुक्कार्थं रालः । सुपामादित्वात्महिताया पत्यः । लिट्स्वरः । तिरामसि । इदतो मसिः । निघातः ॥

अवावतो न आ गह्यथो शक्र परावतः ।

उ लोकी यस्ते अद्रिव इंद्रेह तत आ गहि ॥ ११ ॥

अथाऽवतः । नः । आ । गहि । अथा इति । शक्र । पराऽवतः ।

ऊं इति । लोकाः । यः । ते । अद्रिवः । इंद्रे । इह । ततः । आ । गहि ॥ ११ ॥

शक्र बलपन्हे इन्द्र अवावतोऽवाचीनात्ममीपाहे शात अथो अपि च परावतोऽतिदूरगदिशास्त्रोऽस्मानभि
लब्ध्या गहि । आगच्छ । अद्रिव । अन्ति भक्षयति शत्रूनित्यद्विवञ्चः । तद्वन हे इन्द्र ते तव य उ लोक उत्तमो
लोकोऽस्मि ततस्मस्मादपि लोकादिहास्मिन्देवयजनं देशं सोमपानार्थमा गहि । आगच्छ ॥ गहि । गमेलोडि
रूपः । परावतः । उपमर्गाकदमि धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः । मतुवसो रुर्गति रुः । ततः ।
पचस्यास्मिन्निति तस्मिन् । लिट्स्वरः ॥ ॥ १० ॥

अभि तष्टेवति दशचं नवजं सृक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अभि तष्टेव दश प्रजापतिः । स वैश्वामित्रो वाच्यो वा
क्षी वा तां न वैकोऽपीति । विश्वामित्रगोत्रः प्रजापतिर्वाचः । पुत्रः प्रजापतिर्वा ऋषिः । तावुभावपि समुच्चि-
तावस्य सृक्तस्य ऋषी इति द्वितीयः पक्षः । अथवा नोभावपि किन्तु विश्वामित्र एवेति तृतीयः पक्षः । त्रिष्टुप
कदः । इन्द्रो देवता ॥

चातुर्विंशकिं हनि माध्यादिने सवनेऽक्षावाकशस्तेऽभि तष्टेवेत्यहरहः शस्यनामकं सृक्तं । सृजितं च । उद्बु
ब्रह्माण्यभि तष्टेवतीतरावहरहः शस्ये । आ० ७ ४ । इति ॥ एव सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु माध्यादिने
सवनेऽक्षावाकशस्व एतत्सृक्तं ॥

अभि तष्टेव दीधया मनीषामन्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मृगत्पराणि कवीरिच्छामि संदृजं सुमेधाः ॥ १२ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी । सुधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मृगत् । पराणि । कवीन । इच्छामि । संदृजं । सुमेधाः ॥ १२ ॥

यजमानः स्तोतारं प्राति वृते । हे स्तोतर्मनीषामिन्द्रविषया क्षुतिमभि दीधय । सर्वतो दीप्तां कुब । तच्च
दृष्टातः । तष्टेव । यथा तष्टा तज्जनेन काष्ठं संस्करोति तद्वत् । सुधुरः शोभनया धुरान्वितो वाजी वेगवान्वा
माय इव जिहानः कर्मणि प्रवर्तमानः पराण्युत्तमानि प्रियाणीन्द्रस्य प्रियतमानि । यद्वा । पराण्युत्तरेष्वहःसु

क्रियमाणानि कर्माण्यभिर्मृशत् अत्यर्थमभि मृशन् सुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन । ये पूर्वमनुष्ठितयज्ञादिव-
भूयमगमन् वे कवयः । तान् संदृशे संद्रष्टुमिच्छामि । उक्तार्थं ब्राह्मणं । अभि तष्टेव दीधया मनीषामित्युक्त्वा
वाकोऽहरहः शंसत्यभिवत्तत्यै रूपमभि प्रियाणि मर्मशतपराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव
तदभिर्मृशतो यंत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्मात्लोकात्स्वर्गं लोकस्तमेव तदभिवदति कवीरिच्छामि संदृशे
सुमेधा इति ये वै ते न ऋषयः पूर्वं प्रेतास्ते वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदति । ऐ० ब्रा० ६ २० । इति ॥ तष्टेव । तच्च
त्वञ्चू तनुकरण इत्यस्य तृनि रूपं । नित्स्वरः । दीधय । दीधीङ् दीप्तिद्वेनयोरित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लोटि
शपो बह्वलं कंदसीति लुगभावः । व्यत्ययेन परस्मैपद । सुधुरः । आबुदात्त ह्यच्छदमीत्युत्तरपदाबुदात्तत्वं ।
जिह्वानः । ओहाङ् गतावित्यस्य शानाच भृजामिदित्यभ्यासस्यत्वं । चित्त्वादतोदात्तत्वं प्राप्तिऽभ्यस्तानामादिर्गि
त्याबुदात्तत्वं । मर्मशत । मृश आमर्शन इत्यस्य यद्भुक्ति रुचिकं च लुकीत्यभ्यासस्य रुगाश्रय । तदता ऊतरि
रूप । नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः । अभ्यस्तस्वरः । सदृश । दृशिर प्रक्षण इत्यस्मात्तुमर्थे दृशे विद्ये चेति
केन्रत्ययांतत्वेन निपातनादाबुदात्तः । समासि ऋदुत्तरपदस्वरः । सुमेधा । नित्यमसिच प्रजामधयोरित्य
सिचप्रत्ययः । चित्स्वरः ॥

इ॒नो॒त पृ॒च्छ॒ जनि॒मा क॒वी॒नां॒ मनो॒धृतः॑ सु॒कृत॑स्त॒श्च॒त॒ द्यां ।

इ॒मा उ॑ ते प्र॒ण्यो॒ऽव॒र्ध॒मा॒ना॒ मनो॒वा॒ता॒ अध॒ नु॒ धर्म॑णि॒ ग॒म॒न ॥२॥

इ॒ना । उ॒त । पृ॒च्छ । जनि॑म । क॒वी॒नां । म॒नः॒ऽधृतः॑ । सु॒ऽकृतः॑ । त॒श्च॒त॒ । द्यां ।

इ॒माः । ऊ॒ इति॑ । ते । प्र॒ऽन्यः॑ । व॒र्ध॒मा॒नाः । म॒नः॒ऽवा॒ताः । अध॑ । नु॒ । धर्म॑णि॒ । ग॒म॒न ॥२॥

उतित्यामंचणे । हे इंद्र कवीनां सुकृतकर्मणा देवभृयगतानां जनिम जन्म । केन कर्मणा दिव गताः कृतो
वा तेषामुत्पत्तिरित्येतमर्थमना ईश्वरान् गृह्णन्पृच्छ । ते कवयो मनोधृतः सयतमनस्का अत एव सुकृतः
शोभनकर्माणाः संतो या दिव तजत । अकुर्वन् । अध अथेदानीं धर्मण्यास्मन्यज्ञं ते त्वदर्थं प्रण्यः प्रणीयमाना
मनोवाता मनोवेगा वर्धमानास्त्वा वर्धयत्य इमा अस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतयो नु क्षिप्रं गमन । त्वा गच्छतु ।
उ सर्वत्र प्रसिद्ध्यर्थं ॥ पृच्छ । प्रच्छ क्षीप्सायांमित्यस्य लोटि तुदादित्वाच्छः । तस्य ङित्त्वाद्वाहत्यादिना संप्र
सारणं । निघातः । प्रण्यः । शीघ्रं प्रापण इत्यस्मादाङादिकः कर्मणि क्रिप । सर्वविधीनां कदमि विकल्पित-
त्वादियडादेशं बाधित्वा यणादेशः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्व । गमन् । गमर्नाङ् बह्वलं कंदसीति
शपो लुक् । ईर्दित्त्वाद्गमहनेत्यादिनोपधालोपः । निघातः ॥

नि॒ षी॒मि॒दत्र॒ गु॒ह्या॒ दधा॑ना॒ उ॒त॒ द्या॒वाय॒ रोद॑सी॒ सम॑ज॒न ।

सं॒ मा॒त्रा॑भिर्म॒मिरे॒ येमु॒रु॒र्वी॒ अ॒न्त॒र्म॒ही॒ समृ॑ते॒ धाय॑से॒ धुः ॥३॥

नि॒ । सी॒ । इ॒त् । अ॒त्र॒ । गु॒ह्या॒ । दधा॑नाः । उ॒त॒ । द्या॒वाय॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । सं॒ । अ॒ंज॒न॒ ।

सं॒ । मा॒त्रा॑भिः । म॒मिरे॑ । ये॒मुः॒ । उ॒र्वी॒ इति॑ । अ॒न्तः॑ । म॒ही॒ इति॑ । समृ॑ते॒ इति॑ सं॒ऽच॒ते॒ ।

धाय॑से । धुरि॑ति॒ धुः ॥३॥

अत्र भूलोके गुह्या गूढानि कर्माणि सीमितं सर्वत एव निदधानाः कुर्याणा एतं कवय उत अपि च क्षत्राय
बलाय धनाय वा रोदसी बावापृथिव्यां समंजन । आपधीभिः पृथिवी देवैश्च दिव संगतामकार्षुः । किंच ते
मात्राभिः । मीयंते मातीति वा मात्राः शिलोच्चयाः । ताभिर्मात्राभिः स ममिरे । ते रोदस्यावियत्तया परि-
च्छिन्ने चक्रुश्च । समृते परस्पर संगतिं उर्वीं विस्तीर्णे मही महत्यां ते बावापृथिव्यां येमुः । निर्यामितवतः । विष्टं-
भक्तेनांतरिक्षेणांतर्दयच्छन् । तथा धायसे तयोर्धारणार्थमंतरिक्षं धुः । व्यधुः ॥ इद्वधारणार्थं । गुह्या ।
गुह्यायां भवानि । भवार्थं यत । यतोऽनाव इत्याबुदात्तः । दधानाः । दधाति । शानाच रूप । अभ्यस्तस्वरः ।
अंजन । अञ्जु व्यक्तिस्रवणगतिष्वित्यस्य लङि अमोरल्लोपः । निघातः । मात्राभिः । मा माने माङ् माने वा ।

इयामेत्यादिना चन्द्रत्ययः । नित्स्वरः । ममिरे । माह् मान इत्यस्य लिटि रूपं । चादिलोपे विभक्तिरिति न निघातः । शिम् । यम उपरम इत्यस्य लिट्युसि रूपं । तिङुत्तरत्वादनिघातः । धायसे । वहिहाधाञ्छ्रस्वद-
सीत्यमुन । नित्स्वरः । धु । दधातेर्लिटि रूपं ॥

आतिष्ठंतं परि विश्वं अभूपञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।

महन्नृणां अमुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥४॥

आतिष्ठंतं । परि । विश्वं । अभूपन । श्रियः । वसानः । चरति । स्वऽरोचिः ।

महत । तत । नृणां । अमुरस्य । नाम । आ । विश्वऽरूपः । अमृतानि । तस्थौ ॥४॥

विश्वं रां कवयो रथमातिष्ठन्मिदं पर्यभुपन । परितोऽनमकुर्वन् । स्वरोचिः । स्वमेव रोचिर्यस्यासीत् स्वरोचिः । प्रमथे । दाष्यमान इत्यर्थः । अत एव श्रियो दीप्तीर्वसान आच्छादयन् सोऽयमिदं चरति । सर्वत्र घर्तते । वण कामाना वर्धितुरमुरस्य । अस्यति प्ररयति सर्वागतयामितथेत्यमुरः । तस्यंद्रस्य तत्तादृशमनुभू-
तपुत्रं भाम । नमथे । सताननेन शतृनिति नाम कर्म । यद्वा नम्यते सर्वैर्नमस्क्रियत इति नामेंद्रस्य शरीरं कर्म वा । रा- दाष्यं । ततत । तथा विश्वरूपो नानाविधरूपता भजमानः स इदो वरुणात्मनामृतानि जला-
न्या तम्य । अतिष्ठति ॥ विश्वं । जसः शी । अभूपन । भूप अलकार इत्यस्य लिटि रूपं । वसानः । वस आच्छादन इत्यस्य शान्वि रूपं । तस्य लसार्वधातुक्स्वरं धातुस्वरः । नाम । गमु प्रकृत्व इत्यस्मान्नामस्तीमन्नि-
त्यादिना मनिप्रत्ययान्तेन निपातनादायुदात्तः । विश्वरूप इति तस्य सच्चा । वरुणीर्हो विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदात्तादात्तत्वं । अमृतानि । कालावनारत्यतसंयोग इति द्वितीया । तस्थौ । तिष्ठतेर्लिटि णलि रूपं ॥

असतं पूर्वा वृषभो ज्यायानिमा अस्य गुरुधः संति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः द्यौं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥५॥

असत । पूर्वेः । वृषभः । ज्यायानि । इमाः । अस्य । गुरुधः । संति । पूर्वीः ।

दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । द्यौं । राजाना । प्रऽदिवः । दधाथे इति ॥५॥

वृषभ कामाना वर्धकः पूर्वाश्चरतनोऽत एव ज्यायानिद्रोऽमृत । अपः ससर्ज । पूर्वीर्वृष्य इमा अनेन दृष्टा अपोऽस्य गुरुध संति । गुरु धिषासाया रोधयिष्या भवति । दिवो नपाता दिवो न पातयितारी हे राजानानिद्रावरुणः प्रदिवः प्रकपेण द्यौतमानस्य विदथस्य यज्ञकारिणः स्तोतुर्धीभिः स्तुतिभिः च धनं दधाथ । अस्मभ्य दा धारयथ ॥ असत । पृड प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लिटि रूपं । अडागमस्वरः । ज्या-
यानि । अशस्यश दा द्यौत्यमुनि ज्य चति ज्यादेशः । ज्यादादीयस इतीयस आदेराकारादेशः । नित्वादायुदात्तः । गुरुधः । पृषादरादि । नपाता । नभाणनपादिति निपातनान्नञ्च । प्रकृतिभावः । आमन्त्रितत्वान्निघातः । धीभिः । सतिक्काय इति विभक्त्युदात्तत्वं । राजाना । आमन्त्रितत्वान्निघातः । दधाथे । दधातेर्लिटि रूपं । निघातः ॥ ॥२३॥

चीणि राजाना विदथे पुरुणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि ।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्त्रे गंधर्वा अपि वायुकेशान् ॥६॥

चीणि । राजाना । विदथे । पुरुणि । परि । विश्वानि । भूषथः । सदांसि ।

अपश्यं । अत्र । मनसा । जगन्वान् । त्रे । गंधर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥६॥

हे राजानानिद्रावरुणो विदथेऽस्मिन्यज्ञे विश्वानि व्याप्तानि पुरुणि यजनीयैः सोमादिभिः पूर्णानि चीणि सदांसि सवनानि परि भूषथः । सर्वतोऽल्लक्ष्यः । हे इद्र त्वं जगन्वान् । यज्ञं प्रति गतवानसि । अपि

संभावनायां । यतोऽहमच ब्रति यज्ञे वायुकेशान् वायुवस्त्रलनरश्मीन् गंधर्वान् सोमरक्षकान् स्वानभ्राजादीन् मनसापश्यं । ते च स्वानभ्राजादयस्तेतिरीयके स्पष्टमभिहिताः । स्वान भ्राजाघारे बंभारे हस्त सुहस्त कृगानधेते वः सोमक्रयणासान्नबध्व मा वो दभन् । स० १ २ ७ । इति ॥ भूषयः । भूष अलंकार इत्यस्य लिटि रूपं । अपश्य । दृशिर् प्रेक्षण इत्यस्य लिटि रूपं । पादादित्वादनघातः । जगन्वान् । गमेः क्रसी विभाषा गमहनविद्विशांमि तीटो विकल्पितत्वाद्बेडभावः । मो गो धातोर्बोश्चेति मकारस्य नकारः । प्रत्ययस्वरः । गंधर्वान् । धृञ् धारण इत्यस्य गोशब्द उपपदे गर्वि गन् धृञो व इति वप्रत्ययः । तत्सन्धयोगेन गोशब्दस्य गनादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिच्छ्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः ।

अन्यदन्यदसुर्यं वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्म्यं । गोः ।

अन्यत् । अन्यत् । असुर्यं । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपं । अस्मिन् ॥ ७ ॥

ये यजमाना वृषभस्याभिमतफलप्रदस्यास्यद्वयार्थं धनोर्गोर्नामभिर्विश्वायुर्विश्वव्या इत्यादिभिरुपलक्षिता गां सक्म्यं सभजनार्हं तत्क्षीरादिकं हविर्नु क्षिप्रमाममिर आदहति । धातूनामनकार्यत्वात् । तेन च हविषा यज्ञमनुष्ठाय देवभुय प्राप्तान्ते कवयोऽन्यदन्यतनमसुर्यममुराणा बल वसाना आच्छादयत अत एव मायिनो मायया स्वीकृतकामरूपाः । यद्वा मायिनः प्रज्ञावन्तः सतोऽस्मिन्निद्रे रूपं स्व स्व रूपं नि ममिरे । इयत्तया परिच्छिद्य निदधुः ॥ इत् पुरण । ममिरे । माइ मनि । लिटि रूपं । निघातः । सक्म्यं । युजिर्कृत्तितजा कुश्वेत्यत्र चकारस्यानुक्तसमुद्ययार्थत्वात्सचर्तमकप्रत्ययः कुत्व च । सचन सयम् । तत्र भव इत्यर्थे भवे कदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । गोः । एकादेशस्वरः । असुर्यं । असुरस्य स्वमित्यर्थेऽसुरस्य स्त । पा० ४ ४ १०३ । इति यत् । तित्स्वरितः । रूपं । रूपं रूपक्रियाया । ल्यतः । स्वप्नशिल्प्यशिल्प्यवाप्प्यरूपपपेतल्याः । उ० ३ २८ । इति पप्रत्ययातलेन निपातनात्यकारलोपोऽगुणत्व च । रूपयति रूप्यते वेति रूपं । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिच्छ्वस्य सवितुर्नर्कमे हिरण्ययीममतिं यामग्निश्रेत ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नर्कः । मे । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अग्निश्रेत ।

आ । सुऽस्तुती । रोदसी । इति । विश्वमिन्वे इति विश्वंऽइन्वे । अपिऽडव । योषा ।

जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मात्सवितुः सर्वस्य जगतोऽर्थांमितया प्रेरयितुरस्येन्द्रस्य मे मम हिरण्ययी सुवर्णमयीममति दीप्ति नर्कः को वा परिच्छिन्नति यन्तु । या मदीया दीप्तिमग्निश्रेत य आश्रयति स सुष्टुती शोभनया सुत्या स्तुतः सन् विश्वमिन्वे सर्वस्य संतर्पयित्वा रोदसी व्यावापृथिव्यावा वव्रे । स्ककीयतया सर्वतो वृणोते । तत्र दृष्टातः । अपीव योषा जनिमानि । यथा योषा स्त्री जनिमानि जातान्यपत्यानि वृणोति तद्वत् ॥ नर्कः । निपातः । हिरण्ययी । हिरण्यस्य विकारार्थं मयद्वैतयोरिति मयट् । कृत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि कदसीति निपातनाश्रयटो मकारलोपः । टित्त्वाट्टिङ्गाणञिति डीप् । प्रत्ययस्वरः । अमति । अम गत्यादिषु । अमेरति रित्यतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अग्निश्रेत । अयतेर्लङि बङ्गल कदसीति शपः झुः । यद्वृत्तयोगादनघातः । सुष्टुती । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । विश्वमिन्वे । इवि व्याप्तिप्रोणनयोरित्यस्मात्कर्मण्यण् । इदित्त्वान्नुम् । तत्पुरुषे कृति बङ्गलमिति द्वितीयायाः अनुक् । कदत्तरपदस्वरः । योषा । यतीतिर्मथ्रीभावकर्मणो वृत्तवदिहनि-कमिकषियुमुचिभ्यः स इति सप्रत्ययः । यामादित्वादाद्युदात्तः । जनिमानि । जनी प्रादुर्भावे । हजनिभ्यामि-मनिन्नित्तीमनिन्प्रत्ययो भूतकाले । नित्वादाद्युदात्तः । वव्रे । वृञ् वरण इत्यस्य लिटि रूपं ॥

युवं प्रत्नस्य साधयो महो यद्वैवी स्वस्तिः परि णः स्यातं ।

गोपाजिह्वस्य तस्युषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥९॥

युवं । प्रत्नस्य । साधयः । महः । यत् । देवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यातं ।

गोपाजिह्वस्य । तस्युषः । विरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥९॥

हे इंद्रावरुणी युवं युवां प्रत्नस्य स्तोतुर्महतादृशं श्रेयः साधयः । साधययः । कीदृशं तदित्यत आह । यद्वैवी स्वास्तयोददं देवसंवाध श्रेयः स्वराज्यलक्षणं । किंच युवां नोऽस्मान्परि परितः स्यातं । रक्षका भवेतं । विश्वं सर्वं मायिनो देवा गोपाजिह्वस्य । गोप्त्री जिह्वा मा विभीतित्वितादृशी वाग्यस्य स तथोक्तः । तस्युषः स्थिरतरस्यंद्रस्य विरूपा नानाविधानि वृत्रहननादीनि कृतानि कर्माणि पश्यन्ति । एवमिन्द्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तं ॥ युवं । युष्मज्जब्दस्य द्विवचनं युवावी द्विवचन इति युवादंशः । इन्द्रप्रथमयोरर्मात सुपोऽमादेशः । साधयः । साध संसिद्धावित्यस्य ण्यंतस्य लटि रूपं । वङ्गलमन्यत्रापीति णैर्लुक् । निघातः । देवी । देवाव्यञ्जनावित्यञ्प्रत्ययः । जितस्वरः । स्यातं । अस्तेर्लिङि रूपं । गोपाजिह्वस्य । गुप् रक्षण इत्यस्यायप्रत्ययांतस्य क्लियतोलोपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति । वङ्गव्रीहो पूर्वपदस्वरः । तस्युषः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्य क्रमां वक्षिकाज्जाहसामिति प्राप्प्रस्थितः संप्रसारणं । संप्रसारणाश्रयं च बलीय इति संप्रसारणस्य बलीयस्त्वान्नवृत्तिः । वसोः संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । पश्यन्ति । दृशिश्च प्रेक्षणे । निघातः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिभरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥१०॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इदं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातौ ।

शृण्वंतं । उग्रं । उतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥१०॥ ॥२४॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र द्वे मतिरिति नवचं प्रथमं सूक्तं विश्वामित्रं त्रिष्टुभमिन्द्रं । इदं मतिर्नवेत्यनुक्रातं । सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

इदं मतिर्हृद् आ वच्यमानाच्छा पतिं स्तोमं तेषा जिगाति ।

या जागृविर्विदथे शस्यमानेन्द्र यज्ञे जायते विद्धि तस्य ॥१॥

इदं । मतिः । हृद् । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिं । स्तोमं । तेषा । जिगाति ।

या । जागृविः । विदथे । शस्यमाना । इदं । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥१॥

विश्वामित्रः स्तोति । हे इन्द्र हृदो हृदयावच्यमानोच्यमाना स्तोमतेषा स्तोमकारिभिः कृता मतिः स्तुतिः पतिं सर्वस्य जगतः स्वामिनं त्वामच्छाभिलक्ष्या जिगाति । समंताद्गच्छतु । या मदीया स्तुतिर्जागृविः स्तुत्यस्य तव जागरणं कुर्वाणा विदथे यज्ञे शस्यमाना भवति । हे इन्द्र ते त्वदर्थं यत्स्तोत्रं मत्तो जायते तद्विद्धि । जानीहि । तस्येति द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ मतिः । मत्तं वृषत्यादिना क्लिप्तुदात्तः । हृद् । हृदयशब्दस्य षट्त्रयोमासित्यादिना हृदादेशः । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । वच्यमाना । वच परिभाषण इत्यस्य कर्मणि यक् । संप्रसारणाभावश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । स्तोमतेषा । तन्नू त्वन्नू तनूकरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । जिगाति । गा सुतो कंदमीति जुहोत्यादिः । वङ्गलं कंदसीत्यभ्यासस्त्वत्वं । निघातः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । विद्धि । विद् ज्ञान इत्यस्य लोटि ईर्हंश्चल्ल्यो हर्धिरिति धादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥

दिवश्चिदा पूर्या जायमाना वि जागृविर्विदथे शस्यमाना ।

भद्रा वस्त्राण्यर्जुना वसाना सेयमस्मे सनजा पित्र्या धीः ॥ २ ॥

दिवः । चित् । आ । पूर्या । जायमाना । वि । जागृविः । विदथे । शस्यमाना ।

भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयं । अस्मे इति । सनजा । पित्र्या । धीः ॥ २ ॥

हे इंद्र दिवश्चित्तद्योतमानात्पूर्वादापि पूर्या पूर्वकाले भवोषःकालसंबन्धिन्या जायमाना या स्तुतिवचना वाग्भिभवति सेयं वाग्विदथे यज्ञं शस्यमाना जागृविः स्तुत्यस्य तव जागरणं कृवाणा भद्रा कल्याणान्यर्जुना शुक्लवर्णानि वस्त्राणि योग्यतया तेजांसि वसानास्त्र्य अस्माकं पित्र्या पितृक्रमागता अत एव सनजा पुरातनी सती धीस्तव स्तुतिर्भवति ॥ दिवः । दिवः क्षिप । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्जुना । अर्जोर्णालुक्चेत्युनन । नितस्वरः । सनजा । जनैरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । प्रत्ययस्वरः । पित्र्या । पितृशब्दात्तत आगत इत्यर्थे पितुर्यञ्चति यत्प्रत्ययः । रीडृत इति रीडादेशः । यस्विति लोपः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

यमा चिद्व यमसूरसूत जिह्वाया अयं पतदा ह्यस्यात् ।

वपूषि जाता मिथुना सचेते तमोहना तपुषो बुध एता ॥ ३ ॥

यमा । चित् । अत्र । यमऽसृः । असृत । जिह्वायाः । अयं । पतत् । आ । हि । अस्यात् ।

वपूषि । जाता । मिथुना । सचेते इति । तमऽहना । तपुषः । बुधे । आऽइता ॥ ३ ॥

प्रसंगादुपःकालं प्रशंसति । यमसृः । यमा यमलो मृत इति यमसृष्टयोऽभिमानिनी देवता । सा यमा यमलोवाश्विनावत्रोषःकालेऽमृत । अश्विनोस्तव शस्यमानत्वात्तावन्विना स्तोतुं मम जिह्वाया अयं पतच्चंचलमास्यात् । तिष्ठति खलु । तमोहना तमसो हंतारी तपुषः । तपस्विस्मिन्सूर्य इति तपुर्दिवसः । तस्य बुधे मूल एता एतावागता मिथुना परस्पर संगता तावन्विना जातोत्पन्नानि वपूषि । उच्यते निधीयंत इति वपूष्युषःकाले क्रियमाणानि शस्त्रादीनि कर्माणि । सचेते । संगच्छतः ॥ यमसृः । षूङ् प्राणिगर्भवमोचन इत्यस्य क्षिप । कृदुत्तरपदस्वरः । असृत । तस्यैव धातोर्ल्युदादित्वाच्चेपो लुक् । निघातः । पतत् । पतुं गता । शतुर्लसार्वधातुक्स्वरे धातुस्वरः । अस्यात् । षा गतिनिवृत्ता । लुङि रूपं । ह्रियोगादनिघातः । वपूषि । डुवप वीजसंताने । अर्तिपूर्वपिपयजितनिधनतपिभ्यो निदित्युसिप्रत्ययः । निञ्चत्युक्तत्वादाद्युदात्तः । सचेते । षच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । तपुषः । तप संताप । अर्तिपूर्वपीत्यादिना उसिः । बुधे । बन्ध बंधने । बंधर्धधिवुधी च । उ० ३. ५. इति नक्प्रत्ययः । त्रधिवुधी एतावादेशो धातो । प्रत्ययस्वरः । एता । इण् गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

नकिरषां निदिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोषु योधाः ।

इंद्र एषां दृहिता माहिनावानुज्ञोचाणि समृजे दंसनावान् ॥ ४ ॥

नकिः । एषां । निदिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः । गोषु । योधाः ।

इंद्रः । एषां । दृहिता । माहिनऽवान् । उत् । गोचाणि । समृजे । दंसनाऽवान् ॥ ४ ॥

हे इंद्र सचे प्रवृत्तानामस्माकं ये पितरोऽगिरसो गोषु पणिभिरपहृतेषु तन्निमित्तं योधा योद्धारो वर्तते तेषामेषां मर्त्येषु निदिता दूषको नकिर्न कश्चिदस्ति । कुत इत्यत आह । माहिनावान्माहिमोपेतो दंसनावान्वृत्रह-
ननादिकर्मवानिंद्र एषामगिरसां दृहितानि समृद्धानि गोचाणि गवां वृंदान्युत्सृज्य । तेभ्योऽगिरोभ्यो ददौ ॥ नि-
दिता । निदि कृत्सायामित्यस्य तुषि रूपं । मर्त्येषु । वस्त्रादित्वात्स्वार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
योधाः । युध संहार इत्यस्य पचाद्यचि रूपं । दृहिता । दृह दृहि वृद्धावित्यस्य निष्ठायां रूपं । माहिनावान् ।

मंहरिनण्वेतीनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । माहिनावान्नाति तस्य संज्ञा । मतो वङ्गचोऽनजिरादीना-
मिति संहिताया दीर्घः । गोत्राणि । गवां समूह इत्यर्थं खलंगोरथादित्यनुवृत्ताविनञ्चक्यचक्षेति गोशब्दात्प्र-
त्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्यजे । स्यज विसर्ग इत्यस्य लिटि रूपं ॥

दशंपथे निष्कन्धे निविदानीयस्य पुग्मात्सखा ह यत्वेत्थपा । सूचित च । सखा ह यत्र सखिभिर्नवमै-
रिति निविदानीययोगश्च । आ० ९ ३. इति ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवमैरभिज्ञा सत्वभिर्गा अनुगमन् ।

सत्यं तदिदं दशभिर्दशमैः सूर्यं विवेद तमसि क्षियंतं ॥ ५ ॥

सखा । ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽमैः । अभिऽङ्गु । आ । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽगमन् ।

सत्यं । तत् । इदं । दशऽभिः । दशऽमैः । सूर्यं । विवेद । तमसि । क्षियंतं ॥ ५ ॥

सूखिभिः समानख्यैः सत्वभिर्द्रुमभितः सीदद्भिर्नवमैः । मेधातिथिप्रभृतयोऽंगिरसः केचिन्नव मासा-
न्त्रमनुष्ठाय फलं लभिरं केचिद्दश मासाननुष्ठायति । तत्र ये नव मासान् सत्रमनुष्ठाय लब्धफला उदतिष्ठन् ते
नवमाः । तैः सत्वभिर्गरोभिः सखा समानख्यान इदं यत्र यस्मान्विले पणिभिर्निर्द्धा गा अभिलक्ष्याभिस्तु
अभिगतजानुकं यथा भवति तथानुगमन् अनुगच्छन्निद्रस्तत्त्र विले दशमैः । ये दश मासान्त्रमनुष्ठाय लब्धफ-
ला उदतिष्ठन् ते दशमाः । दशभिर्दशसंख्याकैर्गरोभिः सहितः स न तमसि विलवर्तित्यन्धकारं क्षियंतं निवसंतं
सत्यं यथार्थप्रकाशं सूर्यं विवेद । लभे । ततो लब्धप्रकाशः स इन्द्रस्ता गा आनीयांगरोभ्यः प्रादादिति भावः ॥
सखा । ख्या प्रकर्त्तुं । समानं ख्यद्योदात्त इतीएप्रत्ययः । डिच् । समानस्य कंदसीति समानस्य समावः ।
उदात्त इत्युक्तं सामर्थ्यादुपपदस्यति गम्यते । आवुदात्तः । नवमैः । गमरोणादिको ङप्रत्ययः । वङ्गव्रीही
पुर्वपदस्वरः । अभिङ्गु । प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञरिति विधीयमानो ह्युरभेरुत्तरस्य व्यत्ययन भवति । सत्वभिः । षट्
विशरणगत्यवसादनेध्वित्यस्मात्प्र ईरसयोस्तु चिति क्तिन्प्रत्ययः । तुडागम । निच्वादावुदात्तः । अनुगमन् ।
गमः शतरि वङ्गलं कंदसीति शपो लुकि क्तं गमहेत्यादिनोपधानोपः । प्रादिसमासः । शतस्वरः । विवेद ।
विद ज्ञान इत्यस्मात्लिटि गालि रूप । क्षियंतं । क्षि निवासगत्योरित्यस्य शतरि रूपं ॥ २५ ॥

इदं मधु संभृतमुस्त्रियायां पृथङ्विवेद शफवन्ममे गोः ।

गुहा हितं गुह्यं गृह्णमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

इदं । मधु । संभृतं । उस्त्रियायां । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपऽप्सु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान् ॥ ६ ॥

इदं उस्त्रियायां क्षीरदधादिक्रमेणोत्स्राविण्यां भोगवत्यां गत्रि संभृतं संपादितं मधु क्षीरादि विवेद ।
अज्ञामीति । ततस्तदर्थं पश्यादयुक्त शफवत्स्वरंगतं गोधनं विवेद । लभे । कथं लब्धवानिति तदुच्यते । नमे
गोः । गोरिति द्वितीयार्थं पशु । पणिनामर्करसुररपहतां गां नमे । आनीतामकरोत् । तथा दक्षिणावानी-
दार्थवान्ममर्थः स इदं गुहा गुहायां हितं गुह्यं प्रकृष्टं अत एवाप्स्वन्तरि च गृहं गृहचारिणं मायिनमसुरं
दक्षिणं हस्तं दधे । दधार । अग्रहीदित्यर्थः ॥ द्वितीयाष्टके । २. ६. ३. । शुधी हवमित्यास्मिन्वेगे गुहा हितमित्ये-
तस्म्यगर्थधायि । उस्त्रियायां प्रक्रिया सम्यक् पुर्वमवावादि ॥ विवेद । विद ज्ञानं विद् लभे । एतयोर्लिटि
रूप । शफवत् । शपोऽस्यास्तीति मनुष । ह्रस्वङ्गुभ्यां मनुविति मनुष उदात्तत्वं । नमे । णमु प्रकृत्व इत्यस्य
लिटि रूप । द्विवचनस्य कंदसि विकल्पितत्वाच्च द्विवचनाभावः । वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं । गुह्य संवरण
इत्यस्मात्कंसिगृह्णद्दक्षिणे वतवक्तव्यमिति कथं । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । दधे ।
दधातौलिटि रूपं । दक्षिणावान् । दत्त वृद्धी । द्रुदक्षिणामिनाज्जितीनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । संहिता-
यामन्यपामपि दृश्यत इति पुर्वपदस्य दीर्घः । निस्वरः ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नरे स्याम दुरितादभीके ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेंद्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विजानन । अरे । स्याम । दुःइतात् । अभीके ।

इमाः । गिरः । सोमपाः । सोमवृद्ध । जुषस्व । इंद्र । पुरुतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥

तमसो रश्मिः सकाशाद्विजानन्विशेषेण जानन् प्रादुर्भवन्सूर्यात्मक इंद्रो ज्योतिर्वृणीत । जगद्व्यवहारनिर्वाहकं प्रकाशं समभक्त । यदा तमसस्तमोरूपादृष्टादेर्विजानन् प्रादुर्भवन् । वृत्र हत्वा प्रकाशमवृणीत । वयं दुरिता-
त्यापादारे दूरे पापवर्जिताः संतोऽभीके भयरहिते स्थानं स्याम । भवम । सोमपाः सोमस्य पातरत एव
सोमवृद्ध सोमपानेषु वृद्ध हे इंद्र पुरुतमस्य । पुरुषवद्भृशवृत्तं तामर्याति ग्लापयतीति पुरुतमः । तादृशस्य कारोः
स्त्रीवं कुषीणस्य चत्विज इमाः स्तुतिलक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ वृणीत । वृद्धं संभक्तावित्यस्य लङ्ङि
रूपं । विजानन् । ज्ञा अवबोधने । विशेषेण ज्ञानं प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः । अभीके । न विद्यते भीर्यस्मिन् । ततः शेषा-
द्विभाषा । पा० ५. ४. १५४. । इति कप्रत्ययः । नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तत्वे प्राप्ते कपि पूर्वं । पा० ६. २. १७३. । इति पूर्व-
स्थांतोदात्तत्वं । पुरुतमस्य । तमु ग्लान इत्यस्मात्प्रत्ययान्तात्पचाच्चाच परादिस्कंदसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अन्नु यादारे स्याम दुरितस्य भूरैः ।

भूरि चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अन्नु । स्यात् । अरे । स्याम । दुःइतस्य । भूरैः ।

भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुपासः । वसवः । बर्हणावत् ॥ ८ ॥

हे इंद्र ज्योतिर्जगत्प्रकाशकः सूर्यो यज्ञायार्थो दिक्कर्मकरणाय रोदसी यावापृथिव्यावनु ष्यन्त ।
अनुभवतु । प्रकाशयतु । वयं भूरैः प्रभूतस्य दुरितस्य पापस्थानं दूरे स्याम । भवम । हे वसवः सर्वस्य वासस्थि-
तार इंद्रादयः सुपारासः सुपाराः शोभनपाराः स्तुत्याभिमुखीकर्तुं शक्या यूय भूरि चिदतिप्रभूत बर्हणावत्-
मृदियुक्तं धनं तुजतो भूरिप्रदस्य मर्त्यस्य प्रयच्छथ । अत्र योग्यक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् । अस्तेर्लिङ्ङि रूपं ।
महितायामनोरुत्तरस्यास्तेरूपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर इति एत्व । निघातः । तुजतः । तुजि पिजि लजि
हिसादाननिकेतनेषु । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । बर्हणावत् । वृद्धि वृद्धावित्यस्य भाव आणादिको
युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजमातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ९ ॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इंद्रं । अस्मिन् । भर । नृतमं । वाजमातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ ९ ॥ ॥ २६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यनुरो देयाद्विद्यातीथमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहितामार्थे तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

इद्र खिति नवर्चं द्वितीयं मृक्तं वैश्रामित्रं गायत्रमद्र । तथा चानुक्रातं । इद्र त्वा गायत्रं हीति ॥ ऋषिष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिन इद्र मृक्तं । मृचितं च । इद्र त्वा वृषभमुद्दमीति तिस्रः । आ० ५. १०. । इति ॥ आद्या प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिन प्रस्थितयाज्या । मृचितं च । इद्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य । आ० ५. ५. । इति ॥

इंद्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमे हवामहे । स पाहि मध्वो अंधसः ॥ १ ॥

इंद्रं । त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमे । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अंधसः ॥ १ ॥

इदं सर्वाति सोमरमे रमतं क्रीडतीतीद्र । यद्वा इद्र सर्वं जगत्माप्ताद्दर्शयतीतीद्रः । तस्य संबुद्धिः । हे इद्र वृषभं कामाना वर्षकं त्वा त्वा सुते यावभिर्गभिपुतं सोमे वयं हवामहे । सोमपानार्थमाहुयामः । स त्वं मध्वो मदकरमधमोऽन्नलक्षणं सोमं पाहि । पिब । इद्रशब्दं यास्को बहधा निर्विवेच । इंद्र इरां दृणातीति वेरा ददातीति वेरा दधातीति वेरा दारयतीति वेरा धारयतीति वेदव द्रवतीति वेदा रमत इति वंछे भुतातीति वा । तद्यदेन प्राणं समधस्तदिद्रस्थेद्रत्वमिति । यत्र यत्र योऽर्थोऽनुगुणस्तत्र सोऽर्थः स्वीकार्यः । इद्रदर्शनादित्योपमन्यव । इद्र ब्रह्म साक्षात्पश्यतीतीद्रः । तथा चारण्यकं श्रूयते । स एतमेव पुरुषं ब्रह्मततममपश्यद्विद्रमदर्शमितीति ३ । तस्मादिद्रो नामिद्रो न वै नाम तमिद्रं संतमिद्र इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवा । ऐ० आ० २ ४ ३ । इति ॥ इद्र । इदि परमेश्वर्य इति धातुः । स्वमायया जगद्रूपत्वं परमेश्वर । अनिनाभिप्रायेण श्रूयते । इद्रो मायामि पुरुषं ईयत इति । इद्रुशब्द उपपदे रमतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति ड । पूर्वपदस्योकारलोप । इदि परमेश्वर्य इत्यस्माद्इन्द्राद्येत्यादिना रन्त्ययात्त्वेन निपातितः । एषमेतानि निवेचनानि द्रष्टव्यानि । आमचिताद्युदात्तत्वं । हवामहे । ऊयतेर्वज्रं कदसीति संप्रसारणे लोटि रूप । मध्व । मधुशब्दः फलिपाटीत्यादिनोन्प्रत्ययात् । आगमानुशासनस्थानित्यत्वात्तुमभावः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः । धणादेशः । अधसः । अर्दनुम धञ्चत्यमुन । नित्स्वरः ॥

ब्राह्मणाच्छमिनः प्रातःसवनं इद्रं क्रतुविदमिति शस्त्रयाज्या । मृचितं च । इद्रं क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० ५ १० । इति ॥

इंद्रं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुष्टुत । पिब वृषस्व तानृपिं ॥ २ ॥

इंद्रं । क्रतुविदं । सुतं । सोमं । हर्यं । पुरुष्टुत । पिब । आ । वृषस्व । तानृपिं ॥ २ ॥

हे इद्र क्रतुविदं क्रतोः प्रज्ञाया लभकं सुतमभिषुतमिमं सोमं हर्यं । पातुं कामयस्व । हे पुरुष्टुत पुरुभिर्ब्रह्मभिः स्तुतं तानृपिं तर्पकमाध्यायनकारिणमिमं सोमं पिब । पीतमिमं सोममा वृषस्व । जठरे सिंच । यथा नभिरधो न पतति तथा धारयति भावः ॥ हर्यं । हर्यं गातिकात्योरित्यस्य लोटि रूप । निघातः । पुरुष्टुत । स्तुतसोमयोऽकदसीति सजिताया षत्व । वृषस्व । वृष मेचन इत्यस्य लोटि रूप । आड उत्तरत्वान्निघातः । तानृपि । तृष प्रीणन इत्यस्माच्छदसि सदादिभ्यो दर्शनादिति किं । तस्य निङ्गवावाद्धिर्वचनादि । संहितायामन्येषामपीत्यभ्यासस्य दीर्घ । नित्यादाद्युदात्तः ॥

इंद्रं प्र गो धितावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिरः स्तवान विशपते ॥ ३ ॥

इंद्रं । प्र । नः । धितवानं । यज्ञं । विश्वेभिः । देवेभिः । तिरः । स्तवान् । विशपते ॥ ३ ॥

हे स्तवान स्तोतृभिः स्तूयमान विशपते विष्णो मरुता पते हे इंद्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यजनीयिर्देवैः सहितस्त्वं धितावान । वन्यते संभज्यत इति वानं हविः । धितं निहित हविर्यस्य तं । संभृतहविष्कामित्यर्थः । अस्मादीयमिमं

यच्च प्र तिरः । प्रकर्षेण वर्धय । हविःस्वीकरणेन संपूर्णं कुर्विति भावः ॥ शः । उपसर्गाद्ब्रह्ममिति संहितायां
णत्वं । धितावानं । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात्त्रिष्ठा । ब्रह्मब्रीहौ पुर्वपदस्वरः । तिरः । तरतेर्बल्येन शः ।
प्रत्ययस्वरः । स्तवान । पुञ् स्तुती । सम्यानच् सुव इत्युपपदाभावेऽपि कर्मण्यणच्प्रत्ययः । आमचित
त्वान्निघातः ॥

इन्द्र सोमाः सुता इमे तव प्र यंति सत्पते । क्षयं चंद्रास इंदवः ॥४॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यंति । सत्पते । क्षयं । चंद्रासः । इंदवः ॥४॥

हे सत्पते इन्द्र चंद्रास आह्लादयितार इदवो दीप्ताः सुता अभिपुता इमेऽस्माभिर्दत्ताः सोमाः क्षय ।
क्षयति निवसंस्तत्रादीन्यत्रेति क्षयो जठर । प्र यति । प्रकर्षेण गच्छति । तान धारयति भावः ॥ क्षय । क्षि
निवासगत्थोरित्यस्मादधिकरणे घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणातोदात्तत्वं प्राप्तं जयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ।
चंद्रासः । चदि आह्लादने दीप्ता च । अस्मात्स्फायितं चोत्थादिना रक्प्रत्ययः । आजर्भरमुगित्यमुक् । प्रत्यय
स्वरः । इंदवः । उदैरिच्चादैरित्युप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिन्द्र वरेण्यं । तव द्युक्षास इंदवः ॥५॥

दधिष्वा । जठरे । सुतं । सोमं । इन्द्र । वरेण्यं । तव । द्युक्षासः । इंदवः ॥५॥

हे इन्द्र वरेण्य सर्व्वरणीयं सुतमभिपुत सोम जठर दधिष्वा । धारय । इदवो दीप्ता इमे सोमास्तव
द्युक्षासः । दिवि क्षयति निवसंतीति द्युक्षासः । अतस्त्व तान धारयति भावः ॥ दधिष्वा । दधातेर्लोऽटि रूप ।
आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदानत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्य । वृड् समक्ता । वृड् एण्य इत्येण्यप्रत्ययः । वृपादि-
त्वादाद्युदात्तः । द्युक्षासः । क्षयतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डप्रत्ययः । कृदत्तरपदस्वरः ॥ ॥५॥

गिर्वेणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे । इन्द्र त्वादातमिद्यगः ॥६॥

गिर्वेणः । पाहि नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इन्द्र । त्वादातं । इत् । यगः ॥६॥

गिर्वेणो गीर्भर्वननीय । तथा च यास्कः । गिर्वेणा देवो भवति गीर्भरेण वनयति । नि० ६ १४ । इति ।
तादृशेन्द्र नोऽस्मदीय सुतमभिपुतमिम सोम पाहि । पिव । यतो मधोर्मदकरस्य सोमस्य धाराभिरज्यसे
सिच्यसे हे इन्द्र त्वादातमित्तया शोधित विशदीकृतमेव यशोऽन्नमस्मासु भवति ॥ गिर्वेणः । वन मभक्तावि
त्यस्मादसुन । गिर उपधाया दीर्घाभावत्कादसः । आमचितस्तेति पाठिकमाद्युदात्तत्वं । पाहि । पा पान
इत्यस्मात्लोऽटि रूप । आमचितस्याविद्यमानत्वं पादादिवादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । त्वादात । टप् शोधने ।
सत्यपि पकारे नानुबध्कृतमनंजतत्वमित्यंजत एवाय । तत आदेच इत्यात्व । अस्मात्कर्मणि क्तः । दाधा
घ्वादावित्यच्चादाविति प्रतिषेधेन घुसंज्ञाया अभावाद्दो दृष्टोरिति द्वादंशो न भवति । त्विति युष्मच्छब्दस्य
तृतीया कर्तृकरणे कृता ब्रह्मलमिति समासः । तृतीया कर्मणोति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । यगः । अशू व्याप्ती ।
अशेर्युङ्गित्यमुन । तत्तनियोगेन धातोर्युङागमः । नित्वादाद्युदात्तः ॥

अभि द्युस्मानि वनिन इन्द्रं सचंते अक्षिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥७॥

अभि । द्युस्मानि । वनिनः । इन्द्रं । सचंते । अक्षिता । पीत्वी । सोमस्य । वावृधे ॥७॥

वनिनः । वनं देवताविषयं संभजनमस्यास्तीति वनी । तस्य देवान् संभजमानस्य यजमानस्य द्युस्मानि
द्योतमानान्यक्षिता क्षयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनि हवीपीद्रमभि अभितः सचंते । समवयति । तेषु मध्ये
सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा वावृधे । स इद्रो वर्धते ॥ वनिनः । अत इनिठनावतीनिप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
सचंते । षच् समवाय इत्यस्य लटि रूप । अक्षिता । क्षि क्षय इत्यस्य निष्ठा । अच् ख्यर्थ इति दीर्घाभावः ।
तस्यादेव क्षियो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावः । नञा समासे तस्य स्वरः । पीत्वी । पा पान इत्यस्मात् क्त्वाप्र-
त्ययस्य स्नात्वाद्यस्येति निपातनात् ली इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घुमास्यागपेत्यादिना ईत्वं ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृबहन । इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृबऽहन । इमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥ ८ ॥

हे वृबहन्निद्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्मसीपादंशात्परावतोऽतिदूरादंशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आ-
गच्छ । आगत्य च नोऽस्मदीया इमाः स्तुतिनक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ परावतः । उपसर्गाच्छं-
दसि धात्वर्थ इति वतः । प्रत्ययस्वरः ॥

यदंतरा परावतमर्वावतं च हृयसे । इन्द्रं तत् आ गहि ॥ ९ ॥

यत् । अंतरा । पराऽवतं । अर्वाऽवतं । च । हृयसे । इन्द्रं । तत् । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्य देशस्यार्वावतं संनिष्ठस्य देशस्य चांतरा तयोर्मध्यदेशे हृयसे
सम्यगित्यसं तत्तस्मादंशादिहास्मिन्यच्च आ गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतं अर्वावतं । अंतरांतरेण युक्ति
। पा० ३ ३ ४ । इति द्वितीया । तत् । पचस्यास्सामिल । लिट्स्वरः ॥ १० ॥

आ तू न इन्द्रेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वैश्यामित्र गायत्र्यमद्रं । आ तू न इत्यनुकांतं ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्याये
ब्राह्मणाच्छंसिगम्य एतदादिकं द्वे सूक्तं । सूत्रित च । आ तू न इन्द्रं मध्यगिति सूक्तं । आ० ६. ४. इति ॥

आ तू न इन्द्रं मध्यगुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां यात्यदिवः ॥ १० ॥

आ । तू । नः । इन्द्रं । मध्यक । गुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्यां । याहि । अदिवः ॥ १० ॥

हे अर्वावो हे वज्रिन हे इन्द्र इवानो होतृभिर्गाह्यमानस्त्वं मध्यकं मदभिमुखः सन नोऽस्मदीये यज्ञे
सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्वाभ्या सह तु तिप्रमा याहि ॥ तू । ऋचि तुनुषत्यादिना संहितायां दीर्घः ।
मध्यक । मामधतीति ऋत्विग्दधुगत्यादिना क्तिन । प्रत्ययोत्तरपदयोस्त्यस्यच्छब्दस्यैकवचने मपर्यंतस्य
मादेशः । विश्वदेवयोश्च ऐरव्यचता वप्रत्यय इति ऐरव इत्यादेशः । अद्रिसम्योगतोदात्तत्वात्निपातनं कृत्व-
रनिवृत्त्यर्थमिति वचनादद्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेशं कृत उदात्तस्वरितयोर्यण इति यणः स्वरितत्वं । छि-
न्प्रत्ययस्य कूर्तरिति कृत्व । सोमपीतये । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अदिवः । मतुवसोरिति स्त्वं ।
आमन्त्रित्वादिघातः ॥

सत्तो होता न ऋत्विग्यस्तिस्तिरे वहिरानुषक् । अयुजन्प्रातरद्वयः ॥ ११ ॥

सत्तः । होता । नः । ऋत्विग्यः । तिस्तिरे । वहिः । आनुषक् । अयुजन् । प्रातः । अद्वयः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मदीये यज्ञे होता ऋत्विक् तवाह्वानार्थं ऋत्विग्यः प्राप्तकालः सन सत्तो निषणो वर्तते । तथा
वहिरानुषक् अनुषक्तं परस्परसंबन्धं यथा भवति तथा तिस्तिरे । हविष्वासनेषु स्त्रीर्णमभुत । तथा प्रातः
प्रातःसवने सोमाभिषेधार्थमद्रयो यावाणोऽयुजन् । परस्पर संगता अभुवन । तस्मात्सोमपानार्थं त्वमागच्छेति
भावः ॥ सत्तः । पठ् विशरणार्थादित्यस्माद्वत्यर्थकर्मकादिपेत्यादिना । पा० ३ ४ १० । कर्तरि क्तः । सर्वविधीनां
कदापि विकल्पितत्वादत्र निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । ऋत्विग्यः । ऋतुशब्दाच्छब्दसि घमिति घम्प्रत्ययः । घस्वे-
यादेशः । सतीति पदसंज्ञायामोर्गुण इति भसंज्ञाधीनो गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । तिस्तिरे ।
सूत्र आच्छादन इत्यस्य कर्मणि लिख्युत इहातीरितित्वं । द्विवचनं शर्पूर्वाः खय इति तकारस्य शेषः । लिट्-
स्वरित्योरर्गोरजिति तप्रत्ययस्यशित्यादेशः । पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । आनुषक् । पञ्च संगे । छिप् ।
अनिदितामिति नलोपः । आड्वारूपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । गतिसमासः । कृदुत्तरपदस्वरः । अयुजन् ।
युजिग योऽयं लुङि स्तिरिति पेत्यादेशः । वज्रलं कंदमीति वडागमः । पादादित्वादिनिघातः
आडागमस्वरः ॥

इमा ब्रह्म ब्रह्मवाहः क्रियन्त आ बर्हिः सीद । वीहि शूर पुरोऽकाशं ॥३॥

इमा । ब्रह्म । ब्रह्मऽवाहः । क्रियन्ते । आ । बर्हिः । सीद । वीहि । शूर । पुरोऽकाशं ॥३॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणि स्तुत्यतया वहतीति ब्रह्मवाहा ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यत इति वा । हे ब्रह्मवाह इद्र तुभ्यमि मेमाणि ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्माभिः क्रियन्ते । अतो बर्हिः सीद । स्तुत्यतया बर्हिषि यज्ञ उपविश । हे शूर समर्थेन्द्रास्माभिर्दीयमानमिमं पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्वीहि । भवय ॥ ब्रह्मवाहः । वह प्रापण इत्यस्माद्वहि ह्राधाअथस्कंदसीत्यमुनः । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । आभचितत्वान्निघातः । क्रियन्ते । करोति कर्मणि यक् । रिङ् शयगिर्लङ्विति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादनिघातः । बर्हिः । कालाध्वनोरत्यतसयोगं द्वितीया । वीहि । वी कात्यादिषु । लोटि रूपः । हेर्दित्वादुदात्तः । पुरोऽकाशः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरस्वाअन्त्रे श्रुतव होक्थशमुरोडाशो ष्विनः । पुरो दाशत एनामिति । निपातमाहकारस्य ऊकारः । ऊदुत्तरपदस्वरः ॥

रारंधि सर्वनेषु ए एषु स्तोमेषु वृचहन । उक्थेष्विंद गिर्वणः ॥४॥

रारंधि । सर्वनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृचऽहन् । उक्थेषु । इंद । गिर्वणः ॥४॥

हे गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वचनीयं वृचहनं वृचस्य हतर्हं इद्र नोऽस्माकं सर्वाधिषु त्रिषु सर्वनेष्वपि क्रियमाणेषु स्तोमेषु स्तोत्रेषु कथेषु शम्वेषु च रारंधि । रमस्व ॥ रारंधि । रमन्तर्लोति बह्वन् ऊदसोति शपः सु । उदस्युभ यथेति हेराधधातुक्त्विनाडित्वादित्येति हेर्धः । सर्वनेषु । मृयते सोमो येष्वित्याधिकरणे मुनोतिन्युदः । लिट्स्वरः । एः । नसो नकारस्य नश्च धातुस्थोरुपभ्य इति संहिताया णत्वः ॥

मतयः सोमपामुरुं रिहन्ति शवसस्पतिं । इंदं वत्सं न मातरं ॥५॥

मतयः । सोमऽपां । उरुं । रिहन्ति । शवसः । पतिं । इंदं । वत्सं । न । मातरं ॥५॥

हे इद्र मतयोऽस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतय उरुं महात सोमपा सोमस्य पातारं शवसो बलस्य पतिमिद्र स्वा रिहति । लिहति । तच्च दृष्टातः । वत्सं न । यथा वत्स मातरो धेनवो लिहति तद्वत् । मतयः । मन ज्ञान इत्यस्मात्कर्मणि मन्त्रं वृषेत्यादिना क्तिन्नुदात्तः । उरुः । ऊर्गुञ् आच्छादन इत्यस्मान्नहत्यर्थे गम्यमानं महति ह्रस्वश्च । उ० ३० । इति कुप्रत्ययो धातोर्ह्रस्वश्च । प्रत्ययस्वरः । रिहति । लिह आस्वादन इत्यस्य लटि रूपः । रलयारभेद् । प्रत्ययस्वरः । शवसस्पतिमिति संहिताया षष्ठ्या पतिपुत्रपृष्ठत्यादिना विसर्जनीयस्य सत्वः । वत्स । वद व्यक्ताया वाचि । अस्माद्वृत्तवदिहनीत्यादिना सप्रत्ययः । वदत्यभीष्टेण मातरमिति वत्सो गोबालः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥३॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥६॥

सः । मंदस्वः । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारं । निदे । करः ॥६॥

हे इद्र स तथाविधस्त्वमहे महते राधसे धनायाधसोऽस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य पानेन तन्वा शरीरेण सह मदस्व । हृष्टो भव । हिरञ्च समुच्चयार्थः । किञ्च त्वं स्तोतारं मा निदे निदार्थं विषयभूतं न करः । मा कार्षीः ॥ मदस्व । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूपः । हि चेति निघातप्रतिषेधेन भवितव्यमिति चेन्न । तत्राप्रातिबन्धस्य इति वर्तते । अथ हेः समुच्चयार्थत्वान्निघातः । तन्वा । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वः । महे । तकारलोपस्कृदादसः । बृहन्नहतीरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वः । निदे । णिदि कुत्सायामित्यस्मात्सपदादिलक्षणो भावे क्तिप् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । साविकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वः । करः । करोतर्मुदि च्चैः कमुद्रुहृत्विभ्यस्कंदसीत्यडादेशः । निघातः ॥

वयमिंद्र त्वायवो हविष्मंतो जरामहे । उत त्वमस्मयुर्वसो ॥७॥

वयं । इंद । त्वाऽयवः । हविष्मंतः । जरामहे । उत । त्वं । अस्मयुः । वसो इति ॥७॥

हे इन्द्र त्वायवो यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छतम्यत्कामाः संतो हविष्मन्तः संभुतहविष्का वयं जरामहे । त्वां
 जुमः । हे वमो सर्वस्य वामक इन्द्र उत त्वमप्यस्युरस्यदीयहविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् भव ॥ त्वायवः ।
 त्वामिच्छतीत्यर्थे मुप आत्मनः क्वच । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चैति मपर्यंतस्य त्वादेशः । क्वाच्छंदसीत्युपप्रत्ययः । त्वयव
 इति प्राप्ता युष्मदस्मदोरनादेश इत्यविभक्तावपि हलादीं व्यत्ययेनात् । प्रत्ययस्वरः । हविष्मन्तः । तसौ मत्वर्थ
 इति भसज्ञाया सकारस्य कत्वाभावः । स्वरविधी व्यजनमविद्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्तुप उदात्त-
 ताभावः । इसिप्रत्ययस्वरः । जरामहे । जरतिः सुतिकर्मेति यास्कः । अस्ययुः । अस्मानिच्छतीत्यर्थे मुपः क्वच ।
 तस्मादुपप्रत्ययः । पूर्वपदातलोपस्कांदसः । प्रत्ययस्वरः ॥

मारे अस्मद्भि मुमुचो हरिप्रियावाद्वाहि । इंद्र स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अवाड । याहि । इंद्र । स्वधाऽवः ।
 मत्स्व । इह ॥ ८ ॥

हे हरिप्रिय हरी अर्था प्रियो यस्य तादृश हे इन्द्र अस्मदस्मत्त आरे दूरे रथे योजितावर्था मा वि
 मुमुचः । मा विमोचय । ताभ्यामुपेत एवावाड अस्मादभिमुख्येन याहि । आगच्छ । हे स्वधावः सोमलक्षणाज-
 वत्तिन्द्र इहास्मिन्देवयजने मत्स्व । सोम पीत्वा हृष्टो भव ॥ अस्मत् । अस्मच्छब्दस्य पंचमीबहुवचनस्य पंचम्या
 अतः पा० ७ १ ३१ । इत्युदादेशः । मुमुचः । मुमु मोचण इत्यस्य ण्यतस्य क्वादसे लुङि चङि रूपं । अभ्यासस्य
 दीर्घाभावश्चादसः । न माद्योग इत्यडभावः । निघातः । हरिप्रिय । आमन्त्रितस्य पादादित्वात्पाठिकमाशु-
 दान्तत्वं । मत्स्व । मदि सुत्यादिष्वित्यस्य लोटि वङ्लं क्वादसीति विकरणस्य लुक् । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन
 पादादित्वादनघातः ॥

अवाचं त्वा सुखे रथे वहतामिन्द्र केशिना । घृतसू वहिरामदे ॥ ९ ॥

अवाचं । त्वा । सुऽखे । रथे । वहतां । इंद्र । केशिना । घृतसू इति घृतऽसू । बहिः ।
 आऽमदे ॥ ९ ॥

हे इन्द्र घृतसू अमन्त्रितजलप्रसवणयुक्ता केशिना केशिना स्कधप्रदेशे लंबमानकेशयुक्ता हरी आसद
 आसदनीय बहिरभिलक्ष्य मुखं मुखकं रथेऽवाचमस्मदभिमुखं त्वा त्वा वहता ॥ अवाच । अचतः क्तिन्युगिद
 चामिति नुम । वहता । वहेलोटि रूपं । तसो लमावंधातुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । आसदे । सदेः कृत्यार्थे
 केन्प्रत्ययः । नितस्वरः । छदत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ १४ ॥

उप नः सुतमिमां गहि सोममिन्द्र गवाशिरं । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १० ॥

उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरं । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १० ॥

उप नः । सुतं । आ । गहि । सोमं । इंद्र । गोऽआशिरं । हरिऽभ्यां । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १० ॥

हे इन्द्र नोऽस्यदीय सुतमभिषुत गवाशिरं पयसा मिश्रितं सोमं प्रति उपा गहि । समीप आगच्छ । यतो
 हरिभ्यामश्वाभ्या युक्तसव रथोऽस्युरस्यान्कामयमानो वर्तते ॥ गवाशिरं । आङ्पूर्वस्य श्रीणान्तेः क्लिष्यपस्युधे-
 यामानुचुरित्वादिनाशिरित्वादेशः । वङ्ग्रीही पूर्वपदस्वरः ॥

तमिन्द्र मद्मा गहि बहिःषां यावभिः सुतं । कुविन्वस्य तृष्णवः ॥ ११ ॥

तं । इंद्र । मदे । आ । गहि । बहिःऽस्यां । यावऽभिः । सुतं । कुवित् । नु । अस्स्य । तृष्णवः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र यावभिः सुतमभिषुतं बहिःषां बहिषि स्थितं मदे । मयतेऽनेनेति मदेः सोमः । तमिमं सोममा गहि ।

आगच्छ । कुविप्रभूतं यथा भवति तथास्य सोमस्य पाने नु क्षिप्रं तृप्णवः । तृप्नो भव ॥ मदं । मदी हयै । मदीऽनुपसर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पितृत्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । बर्हिःषां । षा गतिनिवृत्तौ । कृष् । संहितायां पूर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरिति षत्वं । द्रुत्वं । ऊदुत्तरपदस्वरः । तृप्णवः । तृप प्रीणन इत्यस्य लेख्यडागमः । कुविद्योगादनिघातः । कुभ्रादिषु नृनमन तृप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वाच्च णत्वप्रतिषेधो न भवति । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्रमि॒त्था गि॒रो म॒माच्छा॑गुरिषिता इ॒तः । आ॒वृते॒ सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

इंद्र॑ । इ॒त्था । गि॒रः । म॒म । अ॒च्छ । अ॒गुः । इ॒षिताः । इ॒तः । आ॒ऽवृते॑ । सोम॑ऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इंद्र इषितास्त्वदर्थं प्रेरिता इत्येत्यमनेन प्रकारेणोच्यमाना मम गिरः स्तुतिलक्षणा वाच इंद्रं त्वामितो ऽस्माद्देवयजनदेशादच्छागुः । आभिमुख्येन गच्छंतु । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानार्थमावृते त्वामावर्तयितुं ॥ इत्या । इदंशब्दात्था हेतौ च कंदसीति व्यत्ययेन याप्रत्ययः । इदम एतत्तौ रघोरितिदित्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । अच्छ । अच्छ गत्यर्थवदंश्चित गतिसंज्ञा । अगुः । इण गतावित्यस्य लुङि रूपं । निघातः ॥

इंद्र॑ सोम॑स्य पी॒तये॒ स्तोमै॑रिह ह॒वामहे॑ । उ॒क्थेभिः॑ कु॒विदा॑गमन्त ॥ ४ ॥

इंद्र॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ । स्तोमैः॑ । इ॒ह । ह॒वा॒म॒हे । उ॒क्थेभिः॑ । कु॒वि॒त् । आ॒ऽग॒मन्त॑ ॥ ४ ॥

स्तोमैस्त्रिवृत्यंचदशादिस्तोमसाधैः स्तोत्रैरुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैश्चेह कर्मणि सोमस्य पीतये सोमपानार्थमिंद्रं हवामहे । वयमाहुयामः । कुविद्वद्भवारमाहृतः स इंद्र आगमत । यज्ञ प्रत्यागच्छतु ॥ आगमत । गमिर्लेख्यडागमः । आगमा अनुदात्ता इत्यटोऽनुदात्तत्वाद्भातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । कुविद्यो-गादनिघातः ॥

इंद्र॑ सोमाः॑ सु॒ता इ॒मे ता॒न॒दधि॑ष्व श॒तक्र॑तो । ज॒ठरे॑ वा॒जिनी॑वसो ॥ ५ ॥

इंद्र॑ । सोमाः॑ । सु॒ताः । इ॒मे । ता॒न । द॒धि॑ष्व । श॒त॒क्र॒तो॒ इति॑ श॒तऽक्र॑तो । ज॒ठरे॑ ।

वा॒जिनी॑व॒सो॒ इति॑ वा॒जिनी॑ऽवसो ॥ ५ ॥

हे शतक्रतो इंद्र इमे सोमाः सुताः । यावभिस्त्वदर्थमभिषुताः । हे वाजिनीवसो अन्नधन । यद्वा । वाजो ऽन्नमासु फलत्वेनास्तीति वाजिन्यः क्रियाः । तासा वासक हे इंद्र तान्सोमरसान जठरे दधिष्व । धारय ॥ वाजिनीवसो । वाजशब्दान्नत्वर्थेऽत इनिठनावतीनिप्रत्ययः । ऋन्नेभ्यो ङीर्वाति ङीप् । तासां वसो । संबुद्धौ चेति गुणः । आमंचितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं ॥ ५ ॥

वि॒द्या हि॒ त्वा ध॒नंज॒यं वा॒जेषु॑ द॒धृषं॑ क॒वे । अ॒र्धं ते॒ सु॒म्नमी॑महे ॥ ६ ॥

वि॒द्य । हि॒ । त्वा । ध॒नं॒ऽज॒यं । वा॒जेषु॑ । द॒धृषं॑ । क॒वे । अ॒र्धं । ते॒ । सु॒म्नं । इ॒म॒हे ॥ ६ ॥

हे कवे क्रांतदर्शित्रिंद्र वाजेषु युधिषु दधृषं शत्रुणामभिभवितारं अत एव धनंजयं । धनं जयतीति धनंजयः । तादृशं त्वा त्वां विद्य हि । जानीमः खलु । अधानंतरं ते तव सुम्नं धनमीमहे । याचामहे ॥ विद्य । विदर्शयति विदो लटो वेति मसो मादेशः । पादादित्वादनिघातः । धनंजयं । जि जय इत्यस्माद्धन उपपदे संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदम इति खचप्रत्ययः । अर्धद्विषदजंतस्य मुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वा-दंतोदात्तः । दधृषं । जिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्य यङ्लुक्प्रत्ययस्य रीगभावस्कांदसः । तदंतात्पचायचि यङो ऽचि चेति यङो लुक् । लघूपधगुणे प्राप्ते न धातुलोप इति तस्य प्रतिषेधः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

इ॒ममि॑ंद्र॒ गवा॑शिरं॒ यवा॑शिरं च नः पि॒ब । आ॒ग॒त्या वृष॑भिः सु॒तं ॥ ७ ॥

इ॒मं । इंद्र॑ । गो॑ऽआ॒शिरं॒ । यव॑ऽआ॒शिरं॒ । च॒ । नः॒ । पि॒ब । आ॒ऽग॒त्य । वृष॑ऽभिः । सु॒तं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र गवाशिर यवमिथ्यणोपेतं सोमं तथा यवाशिरं यवमिथ्यणोपेतं वृषभिर्घावभिः सुतमभिषुतं नो । स्मदीयमिमं सोमं देवयजनमागत्य पिव ॥ गवाशिरं यवाशिरमित्यत्र आहपूर्वस्य श्रीणतिः क्लिप्यपसृधेथा-
मानुचुरित्यादिनाशिरित्यादशः । वज्रव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

तुभ्येदिन्द्र स्व ओक्ते सोमं चोदामि पीतये । एष ररंतु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्यः । इतः । इन्द्रः । स्वः । ओक्ते । सोमं । चोदामि । पीतये । एषः । ररंतु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

१ इन्द्र तुभ्यन्तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्व स्वकीय ओक्ते स्थानं जठरेऽभिषुतमिमं सोमं चोदामि ।
प्रत्यामि । एष पीतः सोमसं तव हृदि हृदये ररंतु । अत्यर्थं रमतां ॥ तुभ्यः । यृष्मच्छन्दस्य चतुर्थ्येकवचने
तृथमस्यावति तुभ्यादेशः । मुषा मुनुर्गति मुषा लुक् । इयि चेत्याद्युदात्तः । ओक्ते । वस्वादित्वात्स्वार्थिको
यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । चोदामि । चुद प्रेरणे । ग्यतस्य लटि रूपः । वज्रलमन्यत्रापिती णलुक् । निघातः ।
ररंतु । रम् क्रीडायामित्यस्य यदलुकि नाटि सर्वविधीना कदमि विकल्पितत्वादत्राभ्यासस्य गुमभावः ।
संहितायामन्यपामपीलभासस्य दीर्घः । निघातः । हृदि । हृदयशब्दस्य पद्मोमाहृदित्यादिना हृदादेशः ।
ऊडिङ्गिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

त्वां सुतस्य पीतये प्रत्नमिन्द्र हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वां । सुतस्य । पीतये । प्रत्नः । इन्द्रः । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

१ इन्द्र अवस्यवस्यत्वां रक्षणमिच्छतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्ना वयं सुतस्य यावभिरभिषुतस्य सोमस्य
पीतये पानार्थं प्रत्नं पुरातनं त्वां हवामहे । श्रुतिलक्षणाभिर्गोभिर्वाङ्मयामः ॥ पीतये । स्थागापापचो भाव इति
क्लृप्तः । इत्यवत्सरतिशयातानां । फि० १ ७ । इत्यतोदात्तत्वं । हवामहे । ऋयतेर्लटि वज्रलं कंदसीति संप्रसारणे
रूपः । अवस्यवः । अव इच्छतीत्यर्थं मुष कच । क्वाच्छदसीत्युप्रत्ययः । कुशिकासो अवस्यव इत्यत्र संहितायाम-
आदवशादित्यादिना । पा० ६ १ १५६ । एङः प्रकृतिभावः ॥ ६ ॥

आ याह्यर्वाडित्यष्टं पचम मृत् विश्वामित्रं त्रैपुमैन्द्र । आ याह्यष्टावित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रं चतुर्थे
ऽहनि सोमवृद्धां माध्यदिने सर्वान् ऋत्वाकशस्त्रं सोमाभिगसनाथमिदं मृत् । मृत्त्रितं च । आ याह्यर्वाडित्य-
ष्टान्यावर्षरन । आ० ७ १० । इति ॥ महाव्रतः ष्यावपनीयः ॥

आ याह्यर्वाडुपं वंधुरेष्टास्तवेदनुं प्रदिवः सोमपेयं ।

प्रिया सखाया वि मुचोप बर्हिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उप । वंधुरेऽस्थाः । तव । इत् । अनु । प्रऽदिवः । सोमऽपेयं ।

प्रिया । सखाया । वि । मुच । उप । बर्हिः । त्वां । इमे । हव्यऽवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

३ इन्द्र वंधुरेष्टाः । वंधुरशब्देनपाहयसवधस्थानमभिधीयते । तेन तद्विशिष्टो रथो लक्ष्यते । तस्मिन् रथे
नितन त्वमर्वाङ्स्मदभिमुखः सन् आ अभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ । प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमगतं तवेत्तवैव
सवधि सोमपय सोमपानं त्वमनु उद्दिश्य प्रिया तव प्रियतमो सखाया समानख्यानावस्थां बर्हिरूपं बर्हिषः
समीपं वि मुच । विमुच । हव्यवाहः । हव्यं वहतीति हव्यवाहः । इमे ऋत्विजस्त्वां हवन्ते । सोमपानार्थमाहुयति ।
तस्मादागच्छति भावः ॥ वंधुरेष्टाः । तिष्ठतिर्वचः । तत्पुरुषं कृति वज्रलमिति सप्तम्या अलुक् । प्रदिवः । सका-
रातमन्यय । सोमपयः । पा पान इत्यस्य भावेऽचो यदिति यत्प्रत्ययः । इत्यतोदीत्य । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । समासं छद्दत्तरपदस्वरः । मुच । मुचतेर्लोढ्यागमानुशामनस्थानित्यत्वानुमभावः ॥

आ याहि पृवीरिति चर्षणीराँ अयं आशिष उप नो हरिभ्यां ।

इमा हि त्वां मतयः स्तोमंतष्टा इन्द्र हवन्ते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । या॒हि । पू॒र्वीः । अ॒ति । च॒र्षणीः । आ । अ॒र्यः । आ॒ऽशिषः । उ॒प । नः । हरि॑ऽभ्यां ।
इ॒माः । हि । त्वा । म॒तयः । स्तोम॑ऽत॒ष्टाः । इं॒द्र । ह॒व॑न्ते । स॒ख्यं । जुषा॑णाः ॥ २ ॥

हे इन्द्र पूर्वीः सर्वाश्चर्षणीः प्रजा अत्या याहि । अतिक्रम्यागच्छ । द्वितीय आङ् पुराणः । अर्योऽस्माकं स्वामी
त्व न आशिषस्त्वमन्नागत्य सोम पिबेत्येवमादिका अस्माकं प्रार्थना हरिभ्यामश्वाभ्या युक्तः सन् उपागच्छ । किञ्च
ते तव सख्यं जुषाणाः सेवमानाः स्तोमतष्टाः स्तोमकारिभिः स्तोतृभि हता इमा मतयः स्तुतयो हवन्तः । सोम
पानार्थं त्वामाह्वयति । हि प्रसिद्धा । करणे कर्तृव्यापारः । काष्ठानि पचतीतिवत् ॥ आ । संहितायामाङ्कोऽनु
नामिकश्चदसीत्यनुनासिकः । अर्थः । अ गती । अर्यः स्वामिवैश्वर्यो गति निपातनाद्यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं प्राप्तं ऽर्थस्य स्वाभ्याख्या चेत । फि० १ १८ । इत्यतोऽदात्तत्वं । आशिषः । क्तिपि शास इदं इहलो
रित्युपधाया इत्वं । शासिर्वासिघसीना चेति पत्व । स्तोमतष्टा । तन्नू त्वन्नू तन्नूकरण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । तृती
या कर्मणीति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं न॒मो॒वृधं॑ स॒जोषा॑ इं॒द्र दे॒व हरि॑भिर्याहि तृ॒यं ।

अ॒हं हि त्वा॑ म॒तिभि॑र्जो॒ह्वीमि॑ घृत॒प्रयाः॑ स॒ध॒मादे॑ म॒धूनां॑ ॥ ३ ॥

आ । नः । य॒ज्ञं । न॒मः॑ऽवृधं॑ । स॒ऽजोषाः॑ । इं॒द्र । दे॒व । हरि॑ऽभिः । या॒हि । तृ॒यं ।

अ॒हं । हि । त्वा । म॒तिऽभिः॑ । जो॒ह्वीमि॑ । घृ॒तऽप्र॑याः । स॒ध॒मादे॑ । म॒धूनां॑ ॥ ३ ॥

देव योतमान हे इन्द्र नोऽस्माकं नमोवृध नमसोऽन्नस्य वर्धकामम यज्ञ हरिभिरश्वैः सजोषा सहप्री
तिस्त्व तृय क्षिप्रमा याहि । घृतप्रयाः । घृतसंहितानि प्रयास्यन्नरूपाणि हवीषि यस्य स तथोक्तः । तादृशोऽहं
मधूना सोमाना सधमादे । सह मायति यत्र सोम इति सधमादः । तस्मिन् स्थाने मतिभि स्तुतिभिस्त्वा त्वा
जोह्वीमि हि । भृशमाह्वयामि खलु ॥ जोह्वीमि । यदनुक्यभ्यस्तस्य चेति मप्रसारणः । गुणो यद्वलुकोरित्य
भ्यासस्य गुणः । यदो वेतीडागमः । ह्रियोगादानघातः । अभ्यस्तानामादिर्इत्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः । घृ क्षरण
दीप्त्योरित्यस्मादजघृषिभ्य क्त इति क्तप्रत्ययः । बह्व्रीहो पुर्वपदस्वरः ॥

आ च॒ त्वामे॑ता वृष॒णा वहा॑तो॒ हरी॑ सखा॒या सु॒धुरा॑ स्व॒ंगा ।

धा॒नाव॑दि॒न्द्रः स॒वनं॑ जुषा॒णः सखा॑ स॒ख्यं शृ॒ण्व॑व॒न्द॒नानि॑ ॥ ४ ॥

आ । च । त्वां । ए॒ता । वृष॒णा । वहा॑तः । हरी॑ इति । सखा॒या । सु॒धुरा॑ । सु॒ऽअ॒ंगा ।

धा॒नाऽव॑त् । इं॒द्रः । स॒वनं॑ । जुषा॒णः । सखा॑ । स॒ख्युः । शृ॒ण्व॑व॒त् । व॒न्द॒नानि॑ ॥ ४ ॥

हे इन्द्र वृषणा सेचनसमर्था सुधुरा शोभनया धुरान्तिती स्वगा शोभनावयवोपती सखाया शोभनख्या
नावर्तेती हरी त्वामा वहातश्च । यज्ञ प्रत्यागमनाय रथे त्वामावहतः । अथ धानावत् भृष्टयवोपेत सवनं जुषाण
सेवमानः सखा सखिभूतः स इन्द्रः सख्युः स्तोतुर्मम वदनानि स्तोत्राणि शृण्वतः । शृण्वतात् ॥ वहातः ।
वहेर्लेख्याडागमे रूपः । चवाद्योगे प्रथमेति न निघातः । शृण्वत् । श्रु अवन इत्यस्य लेख्यडागमे रूपः । निघातः ॥

कुविन्मा गो॒पां कर॑से॒ जन॑स्य कुवि॒द्राजा॑नं म॒घव॑न्नृजी॒षिन् ।

कुविन्म॒ ऋषि॑ प॒पि॒वांसं॑ सु॒तस्य॑ कुविन्मे॒ वस्वो॑ अ॒मृत॑स्य॒ शिक्षाः॑ ॥ ५ ॥

कुवि॑त् । मा । गो॒पां । कर॑से । जन॑स्य । कुवि॑त् । राजा॑नं । म॒घऽव॑न् । ऋ॒जी॒षिन् ।

कुवि॑त् । मा । ऋषि॑ । प॒पि॒वांसं॑ । सु॒तस्य॑ । कुवि॑त् । मे । वस्वः॑ । अ॒मृत॑स्य । शिक्षाः॑ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र कृविदपि च मा मा जनस्य गोपा गोप्तार करसे । कुरु । तथा हे मघवन्धनवतृजीषिन्सोमवन् हे इन्द्र मा राजान सर्वस्य स्वाग्निं कुरु । कृविद मा मामृषिमतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टार कुरु । ऋषिर्दर्शनादिति यास्कः । तथा सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पपिवासं पातार कुरु । अपि च मे मध्यममृतस्य क्षयरहितं वस्त्रो वसु शिन्वाः । प्रयत्नः ॥ करमे । कृञ् करणे । लैत्यडागमं रूप । कृविद्योगादर्निघातः । म ऋषिमित्यत्र संहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । पपिवास । पा पान इत्यस्य क्लृप्ता वस्त्राज्जातसामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । शिन्वाः । शिन्वातिर्दानकम् । अस्त्राज्जित्याडागमं रूप । कृविद्योगादर्निघातः । आगमा अनुदात्ता इत्याटो ऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

आ त्वा बृहंतो हरयो युजाना अर्वागिन्द्र सधमादौ ब्रहंतु ।

प्र ये द्विता दिव ऋजंत्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥ ६ ॥

आ । त्वा । बृहतः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र । सधमादः । ब्रहंतु ।

प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋजंति । आताः । सुसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा बृहतो महातो युजाना रथे युज्यमाना हरयोऽस्याः सधमादः सह मादयंतः संतोऽर्वाक् अस्मदभिमुखमा वहतु । वृषभस्य कामानां वर्षितुर्गिन्द्रस्य मूराः शत्रूणां मारकाः सुसमृष्टास इन्द्रस्य हस्ताभ्यां पृष्ठभागे सुपु समृष्टा दिवो नभसः सकाशादागच्छतो यऽस्या आताः । आभिमुख्येन गम्यते प्राणिभिस्तत्तत्कार्यं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा दिशो द्विता द्विध यथा भवति तथा प्र ऋजति । प्रकीर्णेण साधयति ॥ युजानाः । युजिर योगं । युजिबुधिराशः किञ्च । ३०० १० । इत्यानच् । चित्पादतोदात्तः । सधमादः । मदी हर्ष इत्यस्मात्प्रत्ययात् क्रिप । कृदन्तरपदस्वरः । द्विता । द्विशब्दात्सख्याया विधार्थं धेति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्चादसः । प्रत्ययान्वरः । दिव । ऊर्द्धमिति विभक्त्युदात्तत्वे । आताः । अत सातत्यगमन इत्यस्मात्कर्मणि घञ् । अत्ययेनानुदात्तः ॥

इन्द्र पिब वृषधृतस्य वृष्णा आ यं ते श्येन उगते जभार ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥ ७ ॥

इन्द्र । पिब । वृषधृतस्य । वृष्णाः । आ । यं । ते । श्येनः । उगते । जभार ।

यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थ ॥ ७ ॥

हे इन्द्र वृषधृतस्य यावभिरभिषुत वृष्णोऽभिमतफलसंचक सोम पिब । श्येनः शसनीयगतिश्चंद्रोरूपः सुपर्ण उगते सोम कामयमानाय ते तुभ्य यं सोममा जभार । आजहार । यस्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति कृष्टीः । आकर्षति वशीकुर्वति कर्मणा सर्वानिति कृष्टयो मनुष्याः । तान सपत्नभुतान्मनुष्यान् प्र च्यावयसि । प्रकीर्णेण पातयसि । यस्य सोमस्य मदे संजाते सति गोत्रा । गामुदक रश्मिभिरावृतं वर्षाश्रुतुषु चायते पालयतीति गोत्रा मेघाः । तानप ववर्थ । अपवृणोपि ॥ वृषधृतस्य । धृञ् कंपन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषितीट्प्रतिषधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । श्येनः । श्येङ् गर्तो । श्यास्त्याहुत्रविभ्य णच् । ३०२. ४६. । इतीनचप्रत्ययः । श्यायत इति श्येनः । चित्पादतोदात्तः । जभार । हरतेर्लिटि णलि रूपं । ह्ययहोर्मश्चंद्रोसीति भकारः । यदुत्तयोगादर्निघातः । लिट्स्वरः । मदे । मदी हर्षे । मदोऽनुपसर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गोत्रा । वैड् पालन इत्यस्यातोऽनुपसर्गं क इति कः । सुपो डादेशः । एकादेशस्वरः । ववर्थ । वम् वरण इत्यस्य लिटि थन्त्यतो भारद्वाजस्येतीट्प्रतिषधः । गुणः । लिट्स्वरः ॥

शूनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुयमृतये समत्सु भंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ८ ॥

श्रुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

श्रुखंतं । उयं । ऊतये । समत्ऽसु । घंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥

अयं ते अस्त्विति पंचर्चं पष्ठं सूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमैन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका । अयं ते पंच बार्हतं त्विति ॥ महाव्रते बार्हत्यां तृचाशीताविदं सूक्तं । ऐ० आ० ५. २. ॥ षोडशिशस्त्रेऽयं ते अस्तु हर्यत इत्याद्यस्तुचो विनि युक्तः । सूचितं च । अयं ते अस्तु हर्यत इत्याणिहबार्हतौ तृचा । आ० ६. २ । इति ॥

अयं ते अस्तु हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः ।

जुषाण इंद्र हरिभिर्न आ गत्वा तिष्ठ हरितं रथं ॥ १ ॥

अयं । ते । अस्तु । हर्यतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।

जुषाणः । इंद्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरितं । रथं ॥ १ ॥

हे इंद्र हरिभिः । हरति सोमरसानेभिरिति हरयो यावाण । तैरा सुतः सर्वतोऽभिपुतो हर्यतः कर्मनीयो जुषाणः प्रीतिविषयोऽयं सोमस्ते तुभ्यमस्तु । त्वं हरिभिरश्वैर्युक्त हरित हरिर्द्वर्ण रथमा तिष्ठ । अधितिष्ठ । ततो नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आगच्छ ॥ हर्यतः । हर्यं गतिकाव्योरित्यस्माद्धृमुद्रशीत्यादिनातचप्रत्ययः । चित्त्वा दंतोदात्तः । हरित । हज हरणे । ह्रस्वाभ्यामितन । उ० ३. ९३. । इतीतन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । रथ । रमु क्रीडायां । हनिकृपनीत्यादिना कथन्प्रत्ययः । कित्वादनृनासिकलोपः । नैत्स्वरः ॥

हर्यन्नुषसमर्चयः सूर्यं हर्यन्नरोचयः ।

विद्वांश्चिकित्वान्हर्षयश्च वर्धस इंद्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २ ॥

हर्यन् । उषसं । अर्चयः । सूर्यं । हर्यन् । अरोचयः ।

विद्वान् । चिकित्वान् । हरिऽअश्च । वर्धसे । इंद्र । विश्वाः । अभि । श्रियः ॥ २ ॥

हे इंद्र हर्यन् सोम कामयमानस्त्वमुपसृ० ५. कालमर्चयः । पुजयसि । तथा हर्यन्नुदिते सूर्यं सोम कामयमानस्त्वं सूर्यमरोचयः । दीपयसि । हे हर्यन् इंद्र विद्वानेतत्सर्वं जानानांश्चिकित्वानन्मदभिलाषतफलविषयज्ञानवांस्त्वं विश्वाः सर्वाः श्रियो नः सपदोऽभि वर्धसे । अशिमतफलप्रदानेनाभितो वर्धयसि ॥ चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य क्तर्सा रूपं । प्रत्ययस्वरः । वर्धसे । वृधु वर्धन इत्यस्यातर्भावितात्पर्यस्य लटि रूप । निघातः ॥

द्यामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्षसं ।

अधारयद्धरितोभूरि भोजनं ययोरंतर्हरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्यां । इंद्रः । हरिऽधायसं । पृथिवीं । हरिऽवर्षसं ।

अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनं । ययोः । अंतः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

सोऽयमिन्द्रो हरिधायसं । हरितो हरितवर्णा धायसो धारका रश्मयो यस्याः सा । ता द्यामधारयत् । तथा हरिवर्षसमोषधीभिर्हरितवर्णा पृथिवीमधारयत् । हरितोर्हरिर्द्वर्णयोर्ययोर्बावापृथिव्योर्मध्ये स्वकीययो-रश्वयोर्भूरि प्रभृतं भोजनं । भुज्यत इति भोजनं यवसादि । लभ्यते । ययोश्च द्यावापृथिव्योरतर्मध्ये हरिरिन्द्रश्चरत् । चरति । ते द्यावापृथिव्याविन्द्रोऽधारयदित्यर्थः ॥ हरिधायसं । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्धहिहा-धाञ्भ्यश्चक्ष्दसीत्यसुन् । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् । बङ्गव्रीहां पूर्वपदस्वरः । पृथिवी । प्रथेः पिवन् संप्रसारण चेति पिवन्प्रत्ययः । विद्मौरादिभ्यसेति ङीष् । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । हरिवर्षसं । वृद्ध संभक्तौ । वृद्धीङ्भ्यां

रूपस्वांगयोरित्यमुत्प्रत्ययः पुगागमश्च । संभज्यते तदिति वर्षो रूपं । बङ्गब्रीहौ पूर्वपदस्वरः । हरितोः । इञ्
हरण इत्यस्मात् हृत्कर्त्तव्यपिभ्य इतिः । उ० १. ९९. इतीतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । भोजनं । भुज पालनाभ्यव-
हारयोरित्यस्मात्कृत्यल्युटो बङ्गलामिति कर्मणि ल्युट् । लिट्स्वरः । अन्तः । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वा-
दतोदात्तः । चरत् । चरतिर्गत्यर्थः । लिट् रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनं ।

हर्यश्चो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं बाह्नोर्हरिं ॥४॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वं । आ । भाति । रोचनं ।

हरिऽअश्वः । हरितं । धत्ते । आयुधं । आ । वज्रं । बाह्नोः । हरिं ॥४॥

वृषा कामानां वर्षको हरितो हरिद्वर्णोपेतो जज्ञानो जात इन्द्रो विश्व सर्वं रोचनं दीप्यमानं लोकमा
भाति । सर्वतः प्रकाशयति । तथा हर्यश्च इन्द्रो हरितं हरिद्वर्णोपेतमायुधं धत्ते । बाह्नोर्धत्ते । तथा हरिं शत्रूणां
प्राणहारकं वज्रं बाह्नोराधत्ते ॥ जज्ञानः । जनी प्रादूर्भाव इत्यस्य लिट्ः कानच् । गमहनेत्यादिनोपधाभ्योपः ।
चित्त्वादतोदात्तः । भाति । भा दीप्तावित्यस्यातर्भावित्यर्थस्य लिट् रूपं । रोचनं । रुच दीप्तावित्यस्मादनु-
दात्ततश्च हलादेरिति युच । चित्त्वादतोदात्तः । बाह्नोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

इन्द्रो हर्यंतमर्जुनं वज्रं शुक्रैरभीवृतं ।

अपावृणो हरिभिरद्रिभिः सुतमुद्रा हरिभिराजत ॥५॥

इन्द्रः । हर्यंतं । अर्जुनं । वज्रं । शुक्रैः । अभिऽवृतं ।

अपं । अवृणोत् । हरिऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतं । उत् । गाः । हरिऽभिः । आजत ॥५॥

सोऽयमिन्द्रो हर्यंतं कमनीयमर्जुनं शुभ्रं । शुभ्रत्वमुपपादयति । शुक्रैः शुभ्रैः चीरादिभिरभिवृतं व्याप्तं वज्र
वेगवंतं हरिभिः । हरत्यभिः सोमरमानिति हरयः । तैरद्रिभिर्ग्रीवभिः सुतमभिपुतं सोममपावृणोत् । आवर
णरहितमकरोत् । तथा च मन्त्रवर्णः । पुषा राजानमाधृणिरपगूळं गृहा हितं अविंदत । ऋग्वे० १. २३ १४ ।
इति । तथा गाः पाणिभिरपहता गा हरिभिरश्वैरुपेतः स इन्द्र उदाजत । विलात्रिरगमयत् ॥ अर्जुनं । अर्ज
पर्जनं इत्यस्मादर्जोर्णलुक्चेत्युनन । लिट्स्वरः । अभिवृतं । गतिरनन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । आजत ।
अज गतिरपणयोः । लिट् व्यत्ययेनात्मनपद । निघातः ॥ ॥ ८ ॥

आ मंदैरिति पंचवचं सप्तमं सूक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमन्द्र । आ मंदैरित्यनुक्तमणिक्ता । पूर्वसुक्ते बार्हतं त्वित्यु-
क्तत्वादस्यापि बार्हतत्वं ॥ विशेषविनियोगस्तु यच्च श्रुत्या न सूचितः । स्मार्तं तच्च विजानीयादृग्विधानादि-
शास्त्रतः ॥

आ मंदैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाणिनोऽति धन्वैव ताँ इहि ॥१॥

आ । मंदैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।

मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विं । न । पाणिनः । अति । धन्वऽइव । तान् । इहि ॥१॥

हे इन्द्र मंदैर्मादयितुमिर्मयूररोमभिर्मयूररोमसदृशरोमयुक्तैर्हरिभिरश्वैरुपेतस्त्वमा याहि । यज्ञं प्रत्या-
गच्छ । केचिदपि जनास्त्वा त्वां मा नि यमन् । मा नियच्छतु । गमनप्रतिबंधं मा कुर्वस्वित्यभिप्रायः । प्रतिबंधे
दृष्टातः । विं न । यथा पाणिनः पाशहस्ता व्याधा विं गच्छतं पक्षिणं नियच्छति तद्वन्मा नियच्छतु । किंच
धन्वैव । यथा पाथा धन्व मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छति । तद्वन्नमनप्रतिबंधकानतीत्य शीघ्रमिहि । आगच्छ ॥

मंदैः । मदि सुत्यादिष्वित्यस्य स्फायितं चीत्यादिना रक्प्रत्ययः । इदित्वात्तुम् । प्रत्ययस्वरः । मयूररोमभिः । मयूररोमवद्भोमाणि येषामिति सप्तस्युपमानपूर्वपदस्य बङ्गव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च । पा० २. ० २४. १० । इति समास उत्तरपदलोपश्च । मयूरशब्दो मीनातिरूपेण । उ० १. ६८ । इत्यूरन्प्रत्ययात् । मीनाति सर्पातिरिति मयूरो वही । निच्चादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते मादीनां । फि० ३. ४. । इति सूत्रेण मध्योदात्तः । बङ्गव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यमन । यम उपरम इत्यस्य लित्यडागमे रूप । इहि । इण गतावित्यस्य लोटि रूपं ॥

वृचखादो वलंरुजः पुरां दर्मा अपामजः ।

स्थाता रथस्य हर्योरभिस्वर इंद्रो दृह्वा चिंदारुजः ॥ २ ॥

वृचऽखादः । वलंऽरुजः । पुरां । दर्मः । अपां । अजः ।

स्थाता । रथस्य । हर्योः । अभिऽस्वरे । इंद्रः । दृह्वा । चित् । आऽरुजः ॥ २ ॥

सोऽयमिंद्रो वृचखादः । वृच खादति हिंसीति वृचखादः । वलंरुजः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । तस्य भंजकः । तथा च भववर्णः । विभेद वलं । ऋत्वि० ३ ३४ १० । इति । ततोऽपामजो मेघभेदनद्वारापां प्रेरकः पुरां शत्रुसंवाधिनां पुराणां दर्मां दारकः । तथा हर्योरभ्ययोरभिस्वरऽस्मादाभिमुख्येन प्रेरणे निमित्तभुति सति रथस्य स्थाता रथमाधृष्टाता । तथा दृह्वा चित् इद्वानामतिवलवता शत्रूणामप्यारुजः समताञ्जको भवति ॥ वृचखादः । खादृ भक्षण इत्यस्मात्कर्मण्यण । छदत्तरपदस्वरः । वलरुजः । रुजो भंग । कर्मण्युपपदं मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः । तत्पुरुषं कृति वङ्गलमिति द्वितीयाया अनुक् । थाथादिस्वरः । आरुजः । रुजो भंग इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः । समासं थाथादिस्वरः ॥

गंभीरां उदधीरिव क्रतुं पुष्यसि गा इव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा हृदं कुल्या इवाशत ॥ ३ ॥

गंभीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुं । पुष्यसि । गाऽइव ।

प्र । सुऽगोपाः । यवसं । धेनवः । यथा । हृदं । कुल्याऽइव । आशत ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं गंभीराग्राहवाकशानुदधीन समुद्रानुदकर्षथा पोषयसि तद्वत्क्रतुं यज्ञस्य कर्तारमिम यजमानमभिमतफलप्रदानेन पुष्यसि । पोषयसि । अत्र दृष्टातः । यथा सुगोपाः समीचीनो गोपालो यवसेन गा पोषयति तद्वत् । यथा धेनवो यवसं तुणादिकं प्राप्नुवति तद्वत्त्व सोमानं प्राप्नोषि । ते च सोमाः कुल्या इव कृत्रिमसरितो हृदं महाजलाशयं यथा प्राप्नुवति तद्वत्त्वामाशत । व्याप्नुवति ॥ गंभीरान् । गाधु प्रतिष्ठाक्षिप्स्योर्ग्रंथे चित्यस्मान्नभीरगंभीरावित्यनेन सूत्रेण इरचप्रत्ययः । नुमागमोपधाङ्गस्वभकाराः सर्वे निपात्यन्ते । चित्त्वा दंतोदात्तः । उदधीनिव । उदकशब्द उपपदे दधातरधिकरणेऽर्थे कर्मण्यधिकरणे चिति किप्रत्ययः । उदकशब्दस्य पेषवामवाहनधियु च । पा० ६. ३. ५८ । इत्युदभावः । कृत्स्वरः । इवेन विभक्त्यलोपः । पुष्यसि । पुष पुष्टावित्य स्थातर्णीतण्यर्थस्य लटि रूपं । निघातः । सुगोपाः । गोपायतिः क्लिपि रूपं । यथा । यथेति पादांति । फि० ४ १७. । इति निघातः । आशत । अशु व्याप्तावित्यस्मात्लङि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लृक् । निघातः ॥

आ नस्तुजं रयिं भ्रांशं न प्रतिजानते ।

वृक्षं पक्वं फलमंकीव धूनुहींद्रं संपारणं वसु ॥ ४ ॥

आ । नः । तुजं । रयिं । भ्र । अंशं । न । प्रतिऽजानते ।

वृक्षं । पक्वं । फलं । अंकीऽइव । धूनुहि । इंद्रं । संऽपारणं । वसु ॥ ४ ॥

हे इंद्र नोऽस्माकं तुजं शत्रूणां बाधकं रयिं धनेनोपलक्षितं पुत्रमा भर । संपादय । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पिता प्रतिजानते व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य भागं ददाति तद्वत् । किंच पक्वं फलं प्रति वृक्षमंकीवांकुशी यथा धुनोति तथा त्वं संपारणमस्मद्विच्छायाः सम्यक् पुरकं वसु धनं धुनुहि । चालय । प्रयच्छेत्त्यर्थः ॥ प्रतिजानते । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य शतरि रूपं । प्रादिसमासः । शत्रुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । धुनुहि । धुत्र कंपन इत्यस्य लोटि रूपं । संपारणं । पू पालनपुरणयोरित्यस्य स्थंतस्य करणे व्युट् । समासं कृत्स्वरः ॥

स्वयुरिंद्र स्वराळसि स्मद्दिष्टिः स्वयंशस्तरः ।

स वावृधान ओजसा पुरुष्टुत भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इंद्र । स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिष्टिः । स्वयंशऽतरः ।

सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवऽतमः ॥ ५ ॥

हे इंद्र स्वयुर्धनवानसि । तथा स्वराट् स्वर्गस्य राजासि । स्मद्दिष्टिर्भद्रवाक्यः स्वयंशस्तरोऽतिशयेन प्रभूतकीर्तिरसि । हे पुरुष्टुत वज्रभिरार्ज्वतंद्र स त्वमोजसा बलेन वावृधानः वर्धमानः सन् नोऽस्मादर्थं सुश्रवस्तमोऽतिशयेन शोभनात्तोपेतो भव ॥ स्वयुः । स्वशब्दात्त्वर्थोऽयौ युः । स्वराट् । राजा दीप्ती । क्षिप् । प्रस्थादिना षत्व । स्मद्दिष्टिः । स्मत् सुमदित्यर्थः । उकारन्लोपश्छांदसः । वज्रव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । पुरुष्टुत । संहितायां स्तुतस्तोमयोश्छंदसीति षत्वं । भव । भवतंलोटि रूपं । द्यवोऽतस्तिड इति संहितायां दीर्घः । सुश्रवस्तमः । श्रवःशब्दोऽमुनंत । वज्रव्रीहावावृदानं द्यच्छंदसीत्युत्तरपदावुदात्तत्वं । तदंतादतिशायिनं तमम् । तस्य पित्वादनुदात्तः वज्रव्रीहिस्वरः ॥ ॥ ९ ॥

युधस्य त इति पंचर्चमष्टमं मृक्तं वैश्वामित्रमंद्रं । युधस्थित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवले युधस्य त इति मृक्तं निविधानं । मृचितं च । कुह श्रुत इंद्रो युधस्य त इति निष्केवलयं । आ० ७. ११. इति ॥ ऋषभनाम्न्येकाहोऽपि निष्केवलय इदं मृक्तं निविधानं । मृचितं च । युधस्य त इति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥

युधस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।

अजूर्यतो वज्रिणो वीर्याङ्गणींद्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युधस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः । स्थविरस्य । घृष्वेः ।

अजूर्यतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इंद्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

हे इंद्र युधस्य योधनशीलस्य वृषभस्याभिमतफलसेचकस्य स्वराजो धनाधिपतेरुग्रस्य समर्थस्य यूनो नित्यतरुणस्य स्थविरस्य चिरतनस्य घृष्वः शत्रूणां संघर्षकस्याजूर्यतो जरारहितस्य वज्रिणः श्रुतस्य त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य अत एव महतस्ते तव वीर्याणि महानि । महानि खलु ॥ युधस्य । युध संप्रहारे । इपियुधीधदसीत्यादिना मकप्रत्ययः । यूनः । योतः कनिन्यवृषीत्यादिना कनिन । श्रयुवमघोनामतद्धित इति संप्रसारणं । नितस्वरः । स्थविरस्य । अजिरशिशिरशिथिलत्यादिना किरन्प्रत्ययांतो निपातितः । घृष्वेः । घृषु संघर्षे । छविः घृष्विच्छवीत्यादिना क्तिन्प्रत्ययांतो निपात्यते । नित्वादाद्युदात्तः ॥

महाँ असि महिष वृष्येभिर्धनस्पृदुय सहमानो अन्यान् ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । असि । महिष । वृष्येभिः । धनऽस्पृत् । उय । सहमानः । अन्यान् ।

एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥

हे महिष महनीय उय इन्द्र त्वं महानसि । धनस्युत् धनानि दानभोगत्यागिः पारं नयस्त्वं वृष्णेभिर्वी
रैरन्यान् शत्रून्सहमानोऽभिमवन्वर्तसे । तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्थकोऽसहायो राजा स त्वं योधय च ।
सपत्नान् प्रहर । जनान् जयय च । निवासय । बाधकान्हत्वा साधुजनान् स्वस्थानि स्थापयेत्यभिप्रायः ॥ महिष ।
मह पूजायां । अविमह्योष्टिपच । उ० १ ४६. इति टिप्पचप्रत्ययः । आमंचितत्वान्निघातः । वृष्णेभिः । वृष्णा
भवानि भवे कंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । योधय । युध संप्रहार इत्यस्य खंतस्य लोटि रूपं ।
चादिषु चेति न निघातः । णिस्वरः । जयय । चि निवासगत्योरित्यस्य खंतस्य लोटि रूपं । अचापि पूर्वव
दनिघातः ॥

प्र माचाभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्मना दिव इंद्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अंतरिक्षादृजीषी ॥ ३ ॥

प्र । माचाभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः । अप्रतिऽइतः ।

प्र । मज्मना । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अंतरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३ ॥

रोचमानो दीप्यमानो विश्वतः सर्वैरप्रतीत एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिच्छिद्यमान ऋजीषी सोमवानिंद्रो
माचाभिः । मीयते परिच्छिद्यत इति मात्राः श्लोच्ययाः । तेभ्योऽपि प्र रिरिचे । प्रकर्षेण महत्तयातिरिक्तो
ऽभूत् । तथा देवेभिर्देवेभ्योऽपि मज्मना । मज्जयति शत्रून्दुःखसागर इति मज्म बलं । तेन बलेन प्ररिरिचे ।
तथा दिवः पृथिव्या व्यावापृथिवीभ्यां च प्ररिरिचे । तथोरोर्विस्तीर्णात्तद्वहो महतोऽंतरिक्षादपि प्ररिरिचे ॥
माचाभिः । माङ् माने शब्दे चेत्यस्मात् ऊयामायुभसिभ्यस्त्राति चन्प्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । द्रलोपि
पूर्वस्य दीर्घोऽण इति संहितायां दीर्घः । रोचमानः । रुच दीप्तावित्यस्मात् शानाच रूपं । तस्य लसार्वधातु-
कस्वरे धातुस्वरः । अप्रतीतः । इण् गतो । कर्मणि क्तः । प्रादिसमासः । नञा समासे तस्य स्वरः । मज्मना ।
टुमस्जो शुद्धौ । आणादिको मनिचप्रत्ययः । झलां जश् झशीति जश्त्व । चित्त्वादतोदात्तः । पृथिव्याः ।
उदात्तयणो ह्रस्वपूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

उरुं गभीरं जनुषाभ्युयं विश्वव्यचसमवतं मतीनां ।

इंद्रं सोमासः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विंशति ॥ ४ ॥

उरुं । गभीरं । जनुषा । अभि । उयं । विश्वऽव्यचसं । अवतं । मतीनां ।

इंद्रं । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रं । न । स्रवतः । आ । विंशति ॥ ४ ॥

उरुं महान्तं अत एव गभीरं महावकाशं जनुषा जन्मना स्वभावत एवोयं शत्रूणां भयंकरं । गभीरत्वमेवो
च्यते । विश्वव्यचसं विश्वव्याप्तं मतीनां स्तुतीनां स्तोतृणां वावतं रक्षकं तादृशमिंद्रं प्रदिवि पूर्वेष्वहःसु सुतासो
थावभिरभिषुताः सोमासः सोमा अभि आभिमुख्येना विंशति । तच्च दृष्टान्तः । समुद्रं न । यथा स्रवतः स्रवत्यो
नद्यः समुद्रमाविंशति तद्वत् ॥ जनुषा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्माज्जनेहसिरित्युसिप्रत्ययः । विश्वव्यचसं । व्यच
व्याजीकरण इत्यस्मादसुज् । व्यचेः कृटादित्वमनसीति वक्तव्यमित्यचानसीति पर्युदासात् डित्त्वाभावः । विश्व-
व्यचा इतींद्रस्य नाम । बह्व्रीहौ विश्वं संचायामिति पूर्वपदस्यातोदात्तत्वं । अवतं । अव रक्षणादिषु ।
शीणादिकोऽतच्प्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

यं सोममिंद्रं पृथिवीद्यावा गर्भं न माता बिभृतस्त्वाया ।

तं ते हिन्वन्ति तमु ते मृजंत्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥ ५ ॥

यं । सोमं । इंद्रं । पृथिवीद्यावा । गर्भं । न । माता । बिभृतः । त्वाऽया ।

तं । ते । हिन्वन्ति । तं । उं इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । उं इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र पृथिवीद्यावा द्यावापृथिवी त्वाया त्वत्कामतया यं सोमं विभृतोऽन्तर्धारयतः । अत्र दृष्टान्तः । गर्भं न । यथा माता गर्भं विभर्ति तद्वत् । हे वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र अध्वर्यवोऽध्वरं यजमानायैच्छन्तस्ते त्वदर्थं ते सोमं हन्वति । प्रेरयति । किञ्च ते तव पार्तव पात्राय तं सोमं मृज्जति । शोधयति । उ प्रसिद्धौ ॥ पृथिवीद्यावा । दिवो द्याविति द्यावादंशः । आयुदात्तः । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमंधिष्वित्यत्र पर्युदामादिवताद्वंद्वं चित्युभयपदप्रकृतिस्वरः । कृतसमासस्य विपर्यासकादसः । विभृतः । दुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्माज्जटि भृचामिदित्यभ्यासस्यत्व । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अजादिप्रत्ययपरत्वाभावाद्वाभ्यस्तानामादिरिति स्वरो न भवति । प्रत्ययस्वरः । त्वाया । त्वामिच्छतीत्यर्थे मुप आत्मनः क्यच् । पूर्वपददकारस्त्राकारकादसः । अ प्रत्ययादिति भावेऽप्रत्ययः । मुपां मुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । अध्वर्यवः । अध्वरमिच्छतः । मुपः क्यच् । क्यच्ध्वरपृतनस्यार्चि ऋप इत्याकारलोपः । क्वाच्छदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पार्तव । पा पानि । तुमर्थं तवैप्रत्ययः । अतश्च तव युगपदिति धात्वन्तस्य प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । उज इति प्रगल्भसंज्ञा ॥ ॥ १० ॥

मरुत्वानिति पचर्च नवमं सृक्तं वैश्वामित्रं त्रिष्टुभमिन्द्र । मरुत्वानित्यनुक्रमणका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सृक्तं निर्विद्वानीयं । सृजितं च । शुधी हवमिन्द्र मरुत्वाँ इन्द्रति मरुत्वतीय । आ० ७. ११. इति ॥ ऋषभनाम्नेकाहेऽपि मरुत्वतीयशस्त्र एतन्निर्विद्वानं । सृजितं च । मरुत्वाँ इन्द्र युध्मस्य त इति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥

मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो रणाय पिवा सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिंचस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानां ॥ १ ॥

मरुत्वाँ । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमं । अनुऽस्वधं । मदाय ।

आ । सिंचस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिं । त्वं । राजा । असि । प्रऽदिवः । सुतानां ॥ १ ॥

हे इन्द्र यो वृषभोऽपां वर्षिता मरुत्वान् । मरुतो देवविश्वस्तद्वान् । स त्वमनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरोडाशादिरूपणांनानुगत सोमं रणाय रमणीयसंग्रामार्थं मदाय तं सोमं पिब । किञ्च मध्वो मदकरस्य सोमस्थोर्मिं संघात बह्वरसं जठरं । जग्धमन्नमस्मिन्नित्युच्यते जठरमुदर । तस्मिन्नुदर आ सिंचस्व । सर्वतः नारय । यतस्त्व प्रदिवः पूर्वेष्वहःसु सुतानामभिपुतानां भोमानां राजासीशितासि । न केवलमधुनातनानामिति भावः । उक्तमर्थं यास्को ब्रवीति । मरुत्वानिन्द्र मरुद्विस्तद्वान् वृषभो वर्षितापां रणाय रमणीयाय संग्रामाय पिब सोममनुष्वधमन्वन्न मदाय मदनीयाय जत्रायासिंच स्वजठरं मधुन ऊर्मि । मधु सोममिर्त्वा रमिक मावर्तैरदमपीतरन्ध्रतस्मादेव । त्वं राजासि पूर्वेष्वहःसु सुताना । त्ति० ४ प. । इति ॥ अनुस्वधं । स्वधामनुगम्य वतमान । अत्यादयः क्राताद्यर्थं द्वितीययति समासः । मांहताया पूर्वपदात् । पा० प. ३. १०६. इति पत्व । निरुदकादित्वादतोदात्तत्वं । ऊर्मिं । अतरेक्ष्येति मिप्रत्ययः । धातोर् इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

सजोषा इन्द्रति मरुत्वतीयग्रहस्य याज्या । सृजितं च । सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्विरिति भवयित्वैतत्पात्रं । आ० ५. १४. इति ॥

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रूरप मृधो नुदस्वाथार्भयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ।

जहि । शत्रून् । अप । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयं । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

हे शूर बलवान् हे इन्द्र सजोषाः संगतो देवैर्मरुद्भिः सगणो मरुद्विरिव वृत्रहा वृत्रस्य हन्ता विद्वान्कर्मविषयाभिज्ञात्वं सोमं पिब । ततो नः शत्रून् जहि । मृधो हिंसकां शत्रून्प नुदस्व । यदा मृधः । हिंस्यतेऽथ प्राणिनः

इति मृधः संयामाः । तत्र वर्तमानान् शत्रून्पनुदस्व । अथानंतरं गोऽस्माकं विश्वतः सर्वतोऽभयं ह्यगुहि । कुरु । सर्वतो भयरहितान्स्माकुर्वित्यर्थः ॥ वृत्रहा । हन्तेर्ब्रह्मभूणवृत्रेषु कृप । अभयं । जिभी भय इत्यस्मादेरच । नञा समासे तस्य स्वरः । विश्वतः । पंचम्यास्तसिन् । लित्स्वरः ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिंद्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ अभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमं । इंद्रं । देवेभिः । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

यान् । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन् । वृत्रं । अदधुः । तुभ्यं । ओजः ॥ ३ ॥

उत अपि च हे ऋतुपाः कालनिर्वाहकतया ऋतूनां पातः । ऋतुषु सोम पिबतीति वा ऋतुपाः । यद्वा ऋतुभिर्मरुद्भिः सह सोमं पिबतीति ऋतुपाः । तादृश हे इंद्र सखिभिः समानख्याने ऋतुभिर्मरुद्भिर्देवेभिर्देवैः सहितस्त्वं नः संबन्धिनं सुतमभिपुतं सोमं पाहि । पिब । किंच यान्नरुत अभजो युद्धसहायार्थममेवथा ये च मरुतस्त्वा त्वां युते स्वामिनमन्वभजंत । ततस्त्वं वृत्रमहन् । हतवानसि । ते मरुतस्तुभ्यं त्वदर्थमोजो युद्धे शत्रुह-
ननादिरूपं पराक्रममदधुः । अकुर्वन् ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अहन् । हन हिंसागत्योरित्यस्य लङि सिपो हल्ङ्यादिना लोपः । पादादिवादिनिघातः । अदधुः । दधतिर्लङि झेः मिजभ्यन्तेति जुस । वाक्यभेदादनिघातः ॥

मरुत्वतीयशस्त्रे याज्या ये त्वाहिहत्ये इत्येषा । सूत्रितं च । ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्निति याज्या । आ० ५. १४ । इति ॥

ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्ये गाँबरे हरिवो ये गविष्टौ ।

ये त्वा नूनमनुमदंति विप्राः पिबेद्र सोमं सगणो मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिऽहत्ये । मघऽवन् । अवर्धन । ये । गाँबरे । हरिऽवः । ये । गोऽष्टौ ।

ये । त्वा । नूनं । अनुऽमदंति । विप्राः । पिबे । इंद्र । सोमं । सऽगणः । मरुतऽभिः ॥ ४ ॥

हे मघवन्निद्र ये मरुतोऽहिहत्ये वृत्रहननरूपे कर्मणि त्वा त्वामवर्धनं प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेति बलदानेनावीवृधन् । हे हरिवोऽश्ववन्निद्र ये च गाँबरे शंवरवधसंबन्धिन युद्धे त्वामवीवृधन् । इंद्रः शंवरम वधीदित्यस्त्रिणर्थे मंत्रवर्णः । यः शंवरं पर्वतेषु क्षियंतं चत्वारिंशो शरवन्वविदत् । औजायमानं यो अहिं जघान । ऋग्वे० २. १०. ११. । इति । तथा ये मरुतो गविष्टौ पणिनामकिरमूरैः सह गवार्थे युद्धे च त्वामवीवृधन् । विप्रा मेधाविनो ये च मरुतो नूनमिदानीं त्वामनुमदंति मादयन्ति तादृशैर्मरुद्भिः सगणं सन् इमं सोमं पिब ॥ अहिहत्ये । हन्तेर्भावे हनन् चिति कथप । छद्गुत्तरपदस्वरः । अवर्धन् । वृधु वृद्धावित्यस्य ण्यतस्य लङि रूपं । कंदस्युभयर्थेति झेराधधातुक्त्वासेर्लोपः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । गाँबरे । शंवरस्येदमित्यर्थे तस्येदमि त्यणप्रत्ययः । गविष्टौ । इषु इच्छायां । भावे क्लिन । वज्रव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अनुमदंति । मदि स्तुत्यादिप्राप्त्यस्य लटि व्यत्ययेन परस्मिपदं । आगमानुशासनस्थानित्यत्वान्नुमभावः । झेर्लसार्वधातुक्स्वरं हन्ते धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्र ।

विश्वासाहमवसे मूतनायोयं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इंद्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ५ ॥

हे इद्र मरुत्वत मरुद्विस्तवत वृषभ मेघभेदनद्वारापा वर्षक ववृधानं वृचहननादिकर्मसूत्राहिन वर्धमान-
मकवारि प्रभुतशत्रुक यद्वा अकुत्सितारि । तथा च मवः । स्वरिरमचो ववचे रणाय । ऋग्वे० १ ६१ ९ । इति ।
दिव्य दिवि स्वर्गलोके वर्तमान शास हितोपदेशाहितपरिहाराभ्यां शासितार विश्वासाह विश्वस्य प्रतिपन्नस्य
सर्वस्याभिवितारमुय शत्रुपूज्ज्ण सहोदा युद्धसहकारिणा मरुता बलप्रदं त तादृशसामर्थ्योपेतमिंद्रं नूतनाय
नवतरायावमे रक्षणायेह कर्मणि ऊवेम । त्वामाहुयेम ॥ नूतनाय । नवशब्दस्य नू इत्यादेशः । त्वमनखाश्च
प्रथया वक्तव्या इति तनप्रत्यय ॥ ॥ ११ ॥

सद्यो हेति पचर्च दशम सूक्त वैश्वामित्र वैष्टुभमैद्र । सद्यो हेत्यनुक्रमणिका ॥ अपिष्टोमे माध्वंदिनसवने
मैवावरुणाशस्त्रे सद्यो ह जात इत्येतत्सूक्त । सूचित च । सद्यो ह जात एवा त्वामिद्र । आ० ५ १६ । इति ॥
चार्तुर्वर्गिकोऽप्यहनि मैवावरुणाशस्त्रेऽहरह शस्यसन्नमेतत्सूक्त । सूचित च । सद्यो ह जात इत्यहरहःशस्यं मैवा-
वरुणाः । आ० ७ ४ । इति ॥ अहरर्गेण द्वितीयादिष्वहःसु माध्वंदिनसवनेऽस्मिन् शस्त्र एतत्सूक्त । अहरहःशस्यानीति
ष्टोत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७ १ । इति सूचित ॥ साद्यस्क एकाहि मरुत्वतीच शस्त्रे सद्यो ह जात इत्याद्या
सूक्तमुरीया । सूचित च । सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्व सद्यो अपिबो जात इद्र । आ० ९. ५ । इति ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदंधसः सुतस्य ।

साधोः पिब प्रतिकामं यथा ते रसागिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रभर्तु । आवत् । अंधसः । सुतस्य ।

साधोः । पिब । प्रतिऽकामं । यथा । ते । रसंऽआगिरः । प्रथमं । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वृषभो वृष्टिद्वारापा वर्षिता सद्यस्तदानीमेव जात उत्पन्नः कनीनः कमनीय इद्रः सुतस्याभिपुतस्याधसो
हविर्बलक्षणस्यान्नस्य सोमस्य प्रभर्तु प्रकर्षण भर्तार मयहीतार यजमानमावत । रचतु । ह प्रसिद्धौ । किंच
तादृशस्य प्रतिकाम कामं कामं सोमपानेच्छाया सत्या ते तव यथा कामस्य पूर्तिर्भवति तथा साधो रसात्मना
ससिद्ध रसागिरो गोपयोमिश्रणोपेत सोम्यस्य सोममय रसं प्रथम सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्तात्पिब ॥ प्रतिकामं ।
काम काम प्रति । वीष्पायामव्ययीभावः । समासस्वरः । यथा । अपादातत्वादेव लिट्स्वरः । रसागिरः ।
आइपुर्वीत श्रीणाति । क्रियपसृधयामित्यादिनाशिर् इत्यादेशः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोम्यस्य ।
सोमशब्दान्नायवर्थे मयं चेति यप्रत्ययः ॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेऽंशोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठां ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिंचदये ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अंशोः । पीयूषं । अपिबः । गिरिऽस्यां ।

तं । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिंचत् । अये ॥ २ ॥

हे इद्र त्व यद्यास्मिन्नहनि जायथा अजायथा । तदहस्तस्मिन्निवाहन्यस्य सोमस्य कामे पिपासाया सत्या गिरिष्ठा
गिरिस्था पर्वतस्थोच्चस्थाने वर्तमानमशोः । सोमलताखड्बविशिष्टस्य ऋजीपस्य पीयूषमभिभव रसमपिबः ।
पीतवानसि । उत्पत्तिक्षण एव सोमपाने कारण दर्शयति । ते तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिर्महो
महत पितुर्जनकस्य कश्यपस्य दमे मृतिकागृहोऽयं स्तन्यदानात् प्राक् तं तादृश सोम पर्यासिंचत् । तवास्ते
परितोऽचारयत् ॥ जायथा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि बहूलं छद्सीत्यडभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
जनित्री । जनिना मव इति निपातनाग्लोपः ॥

उपस्थाय मातरमन्नमैटु तिग्ममपश्यदभि सोममृधः ।

प्रयावयन्नचरद्भृत्सो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरं । अन्नं । ऐट्ट । तिग्मं । अपश्यत् । अभि । सोमं । ऊधः ।

प्रऽयवयन् । अचरत् । गृत्सः । अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

स इंद्रो मातरमुपस्थाय प्रार्थयित्वाऽमेष्टु । तामन्नमयाचत । ईकिरधेषणाकमेति यास्कः । ततस्तस्या ऊध ऊधसि शीररूपेण स्थितं तिग्मं दीप्तं सोममभ्यपश्यत् । सर्वतोऽदर्शत् । गृत्सः । अभिकाञ्चते सर्वदेवैः शत्रुहननार्थमिति गृत्स इंद्रः । अन्यान्सपत्नान्प्रयवयन् स्वस्वस्थानात्प्रकर्षणोच्चालयन्नचरत् । सर्वत्र चरति । किंच पुरुधप्रतीकस्तेजोयोगाद्ब्रह्मा विक्षिप्तांगो महानि महानि वृत्रहृन्नादीनि कर्माणि चक्रे ॥ उपस्थाय । तिष्ठति अपि घुमास्तेतीति प्राप्ते न ल्यपीति प्रतिषेधः । नित्स्वरः । ऐट्ट । ईकिर्याञ्चार्थः । तस्मात्तडि रूपं । आडजादीनामित्याडागमः । एत्वं । निघातः । तिग्मं । तिज निशाने । अस्मादुजिह्वचितिजां कुक्षेति मक्प्रत्ययः कवर्गादेशश्च । प्रयवयन् । यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्य खंतस्य शतरि रूपं । नित्स्वरः । गृत्सः । गृधु अभिकाचायां । गृधपक्ष्योर्दकां चेति सप्रत्ययो दकारस्यांतादेशः । वृषादित्वादावुदात्तः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । इस्वप्कांदसः । बज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

उयस्तुराषाठभिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

त्वष्टारमिंद्रो जनुषाभिभूयामुषा सोममपिवच्चमूषु ॥ ४ ॥

उयः । तुराषाट् । अभिभूतिऽओजाः । यथावशं । तन्वं । चक्रे । एषः ।

त्वष्टारं । इंद्रः । जनुषा । अभिऽभूय । आऽमुष्य । सोमं । अपिवत् । चमूषु ॥ ४ ॥

य एष इंद्र उयः शत्रूणां भयंकरस्तुराषाट् त्वरया शत्रूणामभिभविता अत एवाभिभूत्योजाः शत्रूणामभिभवनपराक्रमोपेतः सन् तन्वमात्मीयं शरीरं यथावशं यथाकामं नानाविधरूपोपेतं चक्रे । तथा च मंत्रवर्णः । रूपंरूपं मघवा वोभवीति । ऋग्वे० ३ ५३. ८. । इति । स इंद्रो जनुषा जन्मना सामर्थ्येन त्वष्टारं त्वष्टृणामकममुरमभिभूय चमूषु चमसेषु स्थितमामुष्य चोरयित्वा सोममपिवत् । त्वष्टा इतपुत्रो वींद्रमित्यादि प्रासहा सोममपिवत् । सं० २. ४. १२. । इति तैत्तिरीयकं । तुराषाट् । जित्वरा संभ्रमे । क्षिप । ज्वरत्वेरित्यादिना ऊट् । सहेष्क् दसि सह इति णिः । कर्तृकरणे कृता बज्रलमिति समासः । तत्पुरुषे कृति बज्रलमिति तृतीयाया अनुक् । सहः साडः स इति षत्वं । कृदुत्तरपदस्वरः । यथावशं । वशं काममनतिक्रम्येत्ययीभावसमासः । समासस्वरः । आमुष्य । मुष स्तये । ल्यप् । चमूषु । चमु अदने । कृषिचर्मिनिधनिर्जर्जर्जभ्य ऊरित्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवानमिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृखंतमुग्रमृतयै समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातौ ।

शृखंतं । उग्रं । उतयै । समत्सु । घंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥ ५ ॥

सिद्धिपा ॥ ॥ १२ ॥

शंसा महामिति पंचर्वमेकादशं सुक्तं वैश्यामित्रं वैदुर्मिंद्रं । शंसा महामित्यनुक्रमणिका ॥ समूह्ये दशरात्रे ऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । शंसा महं मह्यत्त्वमिंद्र । आ० ८. ७. । इति ॥

शंसा महामिंद्रं यस्मिन्विश्या आ कृष्टयः सोमपाः काममर्थन् ।

यं सुक्रतुं धिषणे विभ्वतृघं घनं वृचाणां जनयंत देवाः ॥ १ ॥

जंस । म॒हां । डं॒द्रं । यस्मि॑न । वि॒श्वाः । आ । कृ॒ष्टयः । सो॒म॒ऽपाः । का॒मं । अ॒व्यन् ।
यं । सु॒ऽक्र॒तुं । धि॒षणे॑ इति । वि॒श्व॒ऽत॒ष्टं । घ॒नं । वृ॒त्राणां॑ । ज॒नय॑त । दे॒वाः ॥ १ ॥

हे जंत. महा महातमिद्र शस । शस्त्र. लुहि । यस्मिन्निद्रे रक्षितरि सति विश्वाः छष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपा यज्ञमनुष्याय सोमपा. संत' काम । काम्यत इति कामः स्वर्गादिः । तमाव्यन सर्वतः प्राप्नुवन्ति । धिषणे देवमनुष्यादोना धारयिष्या । यत्ता । प्रगल्भ समर्थे स्वाश्रितान रक्षितुमिति धिषणे दावापृथिव्यौ । देवाश्च मुक्तु । क्रतु कर्म जगत्पालनादि । शोभन' क्रतुयस्यासी मुक्तुः । तादृशं विभवतष्ट विभुना ब्रह्मणा वगदाधिपत्य स्थापित महात वृत्राणा पापकृपाणा घन हतार यमिद्र जनयत । अजनयन ॥ शस । शन्सु सुतावित्यस्य लोटि रूप । पादादित्वादिनिघातः । द्याचोऽतस्तिड इति संहिताया दीर्घः । अव्यन । वी कांतित्यादिषु । लटि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । अटस्वरः । मुक्तु । कृत्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तः । धिषणे । अधिषा प्रागल्भ्य इत्यस्माद्वर्धधेयं च सज्ञायामिति कुप्रत्ययः । धिष इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घनं । हतः पुंसि संज्ञायामिति घ' । हां हतर्गति कृत्व । प्रत्ययस्वर' । जनयत । जनैर्ण्यतस्य लटि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः ॥

यं नु नकिः पृत॑नासु स्वराजं॑ द्वि॒ता तर॑ति नृ॒तमं॑ हरि॒ष्टां ।

इ॒नत॑मः सत्व॑भिर्यो ह॑ ऋषेः पृथु॑जया॑ अ॒मिना॑दायु॒दस्योः॑ ॥ २ ॥

यं । नु । नकिः । पृत॑नासु । स्व॒ऽराजं॑ । द्वि॒ता । तर॑ति । नृ॒ऽत॑मं । हरि॒ऽस्थां ।

इ॒न॒ऽत॑मः । सत्व॑ऽभिः । यः । ह॑ । ऋषेः । पृथु॑ऽजयाः । अ॒मिना॑त् । आ॒युः । द॒स्योः ॥ २ ॥

पृतन'पु । व्याप्रयतेऽत्र योदार इति पृतनाः संयामाः । तेषु स्वराज हरिष्टां हरिस्थां हरियुक्ते रथे वर्तमान नृतम बलस्य युद्धे नृतम द्विता युद्धमासाद्य मेना द्विधा कृत्वा वर्तमानं यमिद्रं नकिर्न कश्चिदपि तरति उत्तीर्य गतरति । न कोऽप्यभ्यस्तीत्यर्थः । नु प्रसिद्धा । स इद्र इनतमोऽतिशयेन सेनासामी सत्वभिः परितः सीदद्भिर्मर्त्ताद्भिः सह यो यान गच्छन् शृपः । शोषयति परबलानीति शृपाणि बलानि । तैः पृथुजया युद्धं प्रति तीव्रवशः सन दस्योः शत्रोरायुरन्न प्राण वामिनात् । हिनास्ति । ह प्रसिद्धा ॥ अत्र निरुक्त । पृथुजयाः पृथुजव । पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः । प्रामापयदायुर्दस्योः । ५ ९ । इति ॥ तरति । तृ अवनतरणयोरित्यस्य लटि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । शपः पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । यः । या प्रापणे । आणादिकः कप्रत्यय । आता लोप' । प्रत्ययस्वर ॥

स॒हावा॑ पृ॒सु तर॑णि॒नावा॑ व्या॒नु॒गी रो॑द॒सी मे॒हना॑वान् ।

भ॒गो न॑ का॒रे ह॒व्यो म॒तीनां॑ पि॒त॒व चा॑रुः सु॒हवा॑ वयो॒धाः ॥ ३ ॥

सह॑ऽवा । पृत॑ऽसु । तर॑णिः । न । अ॒वा । वि॒ऽआ॒न॒शिः । रो॑द॒सी इति॑ । मे॒हना॑ऽवान् ।

भ॒गः । न । का॒रे । ह॒व्यः । म॒तीनां॑ । पि॒ताऽड॑व । चा॑रुः । सु॒हवः॑ । व॒यःऽधाः ॥ ३ ॥

य इद्र. सहवा बलवान्पृत्सु सयामेपु तरणिः । शत्रुनुत्तीर्य वर्तत इति तरणिः । तत्र दृष्टांतः । अवा न । यथावा बलवानश्च शत्रुबल तरति तथा रोदसी दावापृथिव्या व्यानशिर्याभुवन्मेहनावान् । मिह्यते सिध्यते दीयत'र्थिभ्य इति मेहन धन । तद्वाभवति । तादृश इद्रः कार । क्रियत इति कारो यज्ञादिः । तस्मिन्वै भगो न पुषा देव इव हव्यो हवनीयो मतीना स्तोतृणां सुतीना वा पित॑व पालयिता चारुः कमनीयः सुहवः मुदाहानोपतो वयाधा अन्नस्य दाता भवति ॥ सहावा । सहोऽस्यास्तीति मनुवर्थे कंदसीवनिपाविति वनिप । अन्यपामर्षि दृश्यत इति संहिताया दीर्घः । पृत्सु । पृतनाशब्दस्य सो परतः मासृत्स्नानामुपसंख्यानमिति पृदादेशः । सविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । व्यानशिः । अशु व्याप्रावित्यस्माच्छर्दसि सदादित्वात्किप्रत्ययः । तस्य लिङ्गभावः । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घे हतेऽशोतेश्चेति गुडागमः । प्रादिसमासः । कारे । करोतेः कर्मणि

घन । कर्षात्त्वतो घञोऽत उदात्त इत्थतोदात्तत्वं । हव्यः । जुहोतिरथो यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
सुहवः । ऊच्यतेर्भविऽनुपसर्गस्य । पा० ३. ३. ७५. । इत्यप्रत्ययः । संप्रसारणं । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातु-
स्वरः । आद्युदात्तं ब्रह्मदसीति ब्रह्मोहापुत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

ध॒र्ता दि॒वो रज॑सस्पृष्ट ऊ॒र्ध्वो रथो॑ न वा॒युर्वसु॑भिर्नियु॒त्वा न ।

क्ष॒पां व॒स्ता ज॑नि॒ता सूर्य॑स्य विभ॒क्ता भा॒गं धि॒षणे॑व वाजं ॥४॥

ध॒र्ता । दि॒वः । रज॑सः । पृ॒ष्ठः । ऊ॒र्ध्वः । रथः॑ । न । वा॒युः । वसु॑भिः । नि॒युत्वा॑ न ।

क्ष॒पां । व॒स्ता । ज॑नि॒ता । सूर्य॑स्य । वि॒भक्ता॑ । भा॒गं । धि॒षणा॑ऽइव । वाजं ॥४॥

स इंद्रो दिवो ब्युलोकस्य रजसोऽतरिचस्य च धर्ता धारकः पृष्ठः सर्वत्र वर्तमानो रथो न तदीयो रथ इवोर्ध्वो वायुर्ऊर्ध्वं गता वसुभिः सहायतया निवसद्भिर्मरुद्भिर्नियुत्वान्महायवान् । यद्वा नेत्ययमुत्तरेणापि संबध्यते । यथा वायुर्नियुत्वान्नियुत्तामकवडवाभिस्तद्धानेवमिन्द्रो वसुभिर्मरुद्भिः सहायवान् । तथा क्षपां वस्ता रात्रिमाच्छादयन्सूर्यस्य जगत्प्रकाशकस्यादित्यस्य जनिता जनयिता भागं भजनीयं वाजं कर्मफलरूपमन्नं विभक्ता साधु विभागकर्ता भवति । तत्र दृष्टान्तः । धिषणेव । यथाद्वानां वागस्येदमिति विभागं करोति तद्वत् ॥ रजसः । रज्ज् राग इत्यस्माद्भूर्गजभ्या कित । उ० ४ २१६ । इत्यमुन । कित्वात्तन्लोपः । रज्यते प्रकाशेति रजोऽतरिचं । नित्वादाद्युदात्तः । वस्ता । वस आक्तादन इत्यस्य तुचि रूपं । जनिता । जनयतिस्मृचि जनिता मंत्र इति निपातनाग्निलोपः । चित्त्वादतोदात्तः विभक्ता । भज सेवायामित्यस्य साधुकारिण्यर्थे तृन् । एकाच उपदेश इतीदृशप्रतिषेधः । तार्दा च निति कृत्यताविति गतः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवान्मि॑न्द्रम॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ ।

शृ॒ण्वन्तं॑ मु॒ग्रमृ॒तये॑ स॒मत्सु॑ घ्नन्तं॑ वृ॒चाणि॑ संजि॑तं ध॒नानां॑ ॥५॥

शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घऽवान् । इं॒द्रं । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृ॒तमं॑ । वाज॑ऽसातौ ।

शृ॒ण्वन्तं॑ । उ॒ग्रं । उ॒तये॑ । स॒मत्सु॑ । घ्नन्तं॑ । वृ॒चाणि॑ । संजि॑तं । ध॒नानां॑ ॥५॥ ॥१३॥

इंद्रः स्वाहति पंचर्चं द्वादश मुक्तं वैश्वामित्रं त्रिष्टुभर्मद्रं ॥ दशरात्रे नवमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र इदं मुक्त । सूचितं च । तृतीयस्येन्द्रः स्वाहा गायत्साम । आ० ८. ७. । इति ॥

इ॒न्द्रः स्वा॒हा पि॒वतु॑ यस्य॒ सोमं॑ आ॒गत्या॑ तु॒म्रो वृ॒षभो॑ म॒रुत्वा॑न ।

ओ॒रुव्य॑चाः पृ॒णता॑मे॒भिरन्वै॑रास्य॒ हवि॑स्त॒न्वपः॑ का॒ममृ॒ध्याः ॥१॥

इ॒न्द्रः । स्वा॒हा । पि॒वतु॑ । यस्य॒ । सोमं॑ । आ॒ऽगत्या॑ । तु॒म्रः । वृ॒षभः॑ । म॒रुत्वा॑न ।

ओ॒रु॒ऽव्य॒चाः । पृ॒ण॒ता॒ । ए॒भिः । अ॒न्वैः । आ॒ । अ॒स्य॒ । ह॒विः । त॒न्वः । का॒मं । अ॒ध्याः ॥१॥

अयमिन्द्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमं सोमं पिबतु । यस्मिंद्रस्वायं सोमः स इंद्रो यज्ञं प्रत्यागत्य तुम्रः कर्म-
विघ्नकारिणां हिंसको वृषभो यष्टुणामभिमतफलवर्षको मरुत्वात्सहस्रिस्तद्वा न उरुव्यचाः प्रभृतव्याग्निः सन्
एभिरस्त्राभिर्दत्तैरग्निः सोमादिलक्षणेर्हविर्भिरा पृणतां । समंतात्पूरयतु । ततोऽस्मिंद्रस्य संबंधधनसन्तः शरीरस्य
कामं पुष्पादिलक्षणविषयमभिलाषं हविरस्त्राभिर्दत्तमा अध्याः । सर्वतः पूरयतु ॥ तुम्रः । तुमिराहननार्थः ।
उरुव्यचाः । व्यचेरमुन् । व्यचेः कुटादित्वमगसीति वक्तव्यमित्यवानसीति पर्युदासात् कित्वाभावः । कृदुत्तर-
स्वरः । अध्याः । अधोतिराशीर्लिङि रूपं ॥

आ ते सपर्यु जवसे युनज्मि ययोरनुं प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिप्र पिवा त्वस्य सुषुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यु इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनुं । प्रदिवः । श्रुष्टिं । आवः ।

इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव जवसे यज्ञं प्रत्यागमनाय सपर्यु परिवारको हरी आ युनज्मि । रथे योजयामि । प्रदिवः पुरातनस्य ययोरथयोः श्रुष्टिं वगं । श्रुष्टीति क्षिप्रनामेति यास्कः । तमन्वावः । अनुगच्छसि । हे सुशिप्र शोभनहनो इन्द्र हरयो रथे योजितास्तेऽश्वा इह कर्मणि त्वा त्वां धेयुः । यज्ञं प्रति धारयन्तु । तत आगतस्त्वं सुषुतस्यं सुष्ठुभिपुतं चारोः कमनीयमस्थं सोमं तु क्षिप्रं पिब ॥ सपर्यु । सपरशब्दः कंडादिः । तदंतादीणां दिक् कृप्रत्ययः । आवः । अव रक्षणादिषु । कान्दसे लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । धेयुः । दधातेराशीर्लिङि किदाशिषीति यामुट् । एर्लिङि । पा० ६. ४. ६७. इत्येकारादेशः । निघातः । पिब । पादादिस्वादिनिघतः । सुषुतस्य । पुत्र अभिषंव । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिम्बरः । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना संहितायां पत्व ॥

गोभिर्मिमिक्षुं दधिरे सुपारमिदं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।

मंदानः सोमं पपिवाँ ऋजीपिन्समस्मभ्यं पुरुधा गा इषण्य ॥ ३ ॥

गोभिः । मिमिक्षुं । दधिरे । सुऽपारं । इदं । ज्यैष्ठ्याय । धायसे । गृणानाः ।

मंदानः । सोमं । पपिऽवान् । ऋजीपिन् । सं । अस्मभ्यं । पुरुधा । गाः । इषण्य ॥ ३ ॥

गृणानाः स्तोत्रं कुर्वन्ना ऋत्यजो मिमिक्षुं स्तोतृणामभिमतफलं वर्धितुमिच्छन्तं सुपारं शोभनपारं स्तुतिभिरभिमुखीकर्तुं शक्यमित्यर्थः । तादृशमिदं ज्यैष्ठ्याय धनादिसंपत्त्या श्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुर्धारणाय च गोभिर्गोमिश्रितः सोमं दधिरे । धारयन्ति । शेषः प्रत्यक्षः । हे ऋजीपिन् सोमवर्तिन्द्र स त्वं मंदानो मोदमानः सोमं पपिवान् सोमस्य पाता सन स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं पुरुधा बह्वधा गा अप्रिहोत्रादिकर्मसिद्ध्यर्थं धेनुः समिपण्य । सम्यक् प्रेरय ॥ गोभिः । साविकाच इति विभक्तकृदान्तत्वे प्राप्तं न गोश्वन्साववर्णेति प्रतिषेधः । मिमिक्षु । मिह संचन इत्यस्य सत्येकाच इतीदृशप्रतिषेधे हस्तं तांश्चिती किद्वद्भावः । सनाशंसमिच्छ उः । प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय । ज्यैष्ठ्यस्य भाव इत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । जित्वादायुदान्तः । गृणानाः । गृ शब्दे । क्रयादित्वात् श । चित्वादंतोदान्तः । मंदानः । मदि सुत्वादिष्वित्यस्य शानाचि बह्वन् कंदसीति शपो लुक् । पुरुधा । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धति धाप्रत्ययः । इषण्य । इष गती । इषणमिच्छतीति कंदसि पंगुकायां कच । तदंतादंतभावितण्णर्थात्तोडि रूपं ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवंता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४ ॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रऽवंता । राधसा । पप्रथः । च ।

स्वऽर्यवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।
शृण्वतं । उपं । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ५ ॥

एते व्याख्याति ॥ १४ ॥

चर्षणीधृतमिति द्वादशर्चं त्रयोदशं सुक्तं वैश्वामित्रमैन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका । चर्षणीधृतं द्वादशावांतीं तृचो जागतगायत्राविति । आद्यसृचो जागतोऽत्यसृचो गायत्रः शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो भैगिकः । उक्थे क्रतौ मैत्रावरुणशस्त्रेऽनुरूपतृचानंतरमाद्यसृचः शंसनीयः । सूचितं च । चर्षणीधृतमस्तम्भाम्बुमसुर इति तृचो । आ० ६. १. इति ॥ विषुवति निष्कवल्थे नृणामु लेति तृचः । विषुवानिति खंडे सूचितं । नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थेरिति तिस्रः । आ० ८. ६. इति ॥ बृहस्पतिसर्वेऽप्ययं तृचो निष्कवल्थे निविद्वानीयः । सूचितं च । नृणामु लेति मध्यादिनः । आ० ९. ५. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवल्थेऽयं तृचः ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय इन्द्र मरुत्व इति तिस्रः । षष्ठेऽहनि षष्ठ्येति खंडे सूचितं । इन्द्र मरुत्व इति तिस्र इति मरुत्वतीयं । आ० ८. १. इति ॥ बृहस्पतिसर्वेऽपि मरुत्वतीयशस्त्रेऽयं तृचो निविद्वानीयः । सूचितं च । इन्द्र मरुत्व इह नृणामु लेति मध्यादिनः । आ० ९. ५. इति ॥ आद्या मरुत्वतीयग्रहस्यानुवाक्या । सूचितं च । मरुत्वतीयेन ग्रहेण चरंतीन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमं । आ० ५. १४. इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्र इदं ह्यन्वोजसेति स्तोत्रियसृचः । सूचितं च । इदं ह्यन्वोजसा महौ इंद्रो य ओजसा । आ० ६. ४. इति ॥

चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यमिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूषत ।
वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ १ ॥
चर्षणिऽधृतं । मघऽवानं । उक्थ्यं । इंद्रं । गिरः । बृहतीः । अभि । अनूषत ।
ववृधानं । पुरुऽहूतं । सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यं । जरमाणं । दिवेऽदिवे ॥ १ ॥

बृहतीः प्रभुता गिरोऽस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा वाचश्चर्षणीधृतं चर्षणीनां मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन धारकं पोषकं । यद्वा । आरूपत्यनेन सर्वमिति चर्षणि बलं तद्वारकं । मघवानं धनवंतमुक्थ्यमुक्थेः शस्त्रैः शंसनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्या प्रतिक्षणं वर्धमानं पुरुहूतं स्तोत्रभिर्बहुवारमाहृतममर्त्यं मरणधर्मरहितं सुवृक्तिभिः शोभनस्तुतिवाक्यैर्दिवे दिवे प्रत्यहं जरमाणं स्तूयमानं तमिममिन्द्रमभ्यनूषत । अभितः सर्वतः स्तुवंतु ॥ बृहतीः । वा कंदसीति सवर्णदीर्घः । अनूषत । रुः सवने । अस्माद्धिऽसिच । धातोः कुटादित्वात्तिचो ङित्वेन गुणभावः । सुवृक्तिभिः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यद्वा । सुवृक्तय इति स्तुतिकरणभूता ऋचो वृक्तिशब्देनोच्यते । क्तचक्ता चेति क्तच । ह्रस्वरेणांतोदात्तः । दिवं दिवे । नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । परस्माद्विहितत्वादनुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः ॥

शतक्रतुमर्णवं शाकिनं नरं गिरो म इंद्रमुप यंति विश्वतः ।
वाजसनिं पूभिदं तूणिमपूरं धामसाचमभिषाचं स्वर्विदं ॥ २ ॥
शतऽक्रतुं । अर्णवं । शाकिनं । नरं । गिरः । मे । इंद्रं । उपं । यंति । विश्वतः ।
वाजऽसनिं । पूऽभिदं । तूणिं । अपऽतुरं । धामऽसाचं । अभिऽसाचं । स्वऽविदं ॥ २ ॥

मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः शतक्रतुं । शतं क्रतवो यज्ञा यस्य तं । अर्णवं पर्जन्यात्मनोदकवंतं शाकिनं । शक्रौत्थेभिरिन्द्र इति शाकाः सहायभूता मरुतः । तद्वंतं । नरं सर्वस्य जगतो नेतारं वाजसनिं वाजस्यान्नस्य दातारं पूभिदं शत्रुपुरां भेत्तारं तूणिं युद्धं प्रति शीघ्रं गंतारमपूरं मेघभेदनद्वारापां प्रेरकं धामसाचं तेजो भजमानं । यद्वा धनं धाम । तदर्थिभिः सह योजयितारं । अभिषाचं शत्रूणामभिमवितारं स्वर्विदं

स्वर्गस्य लम्बकं तमिममिन्द्रं विन्दतः सर्वत उप यंति । उपगच्छन्तु ॥ अर्णवं । अर्णोऽस्यासीति मत्वर्थेऽर्णसः सलो-
पश्चति वप्रत्ययः सकारलोपश्च । प्रत्ययम्बरः । नरं । नयतेऽङ्गित्प्रत्ययः । अमः सुप्तादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः ।
यंति । इण् गतावित्यस्य लटीणो यणिति यण । निघातः । वाजसनिं । षण् दाने । खनिकथंज्यसिवसोत्थादिना
इप्रत्ययः । परादिशब्देऽसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तूर्णिं । तिवरा संभ्रमे । वहिःश्रीत्यादिना निप्रत्ययः ।
ज्वरत्वरित्यादिना ऊट । निदित्यतिदंशादाद्युदात्तः । असुरं । गुर त्वरणे । क्षिप् । ऋदुत्तरपदस्वरः । अभिषाचं ।
पच समवाधे । ण्यंतस्य क्षिप ॥

आकर वसोजरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदन आ हि पिप्रिये सत्रासाहंमभिमातिहनं स्तुहि ॥३॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः । इन्द्रः । दुवस्यति ।

विवस्वतः । सदने । आ । हि । पिप्रिये । सत्राऽसहं । अभिमातिऽहनं । स्तुहि ॥३॥

जरिता शत्रूणां जरयितुं आकर । आकीर्यते युद्धार्थं धनमत्रेत्याकरो युद्धं । तस्मिन्वसोर्धनस्य स्थानभूते
युद्धे पनस्यते । सर्वः स्तुयते । यद्वा वसोः । वसत्याभिमुख्येन तिष्ठतीति वसुः शत्रुस्तस्य जरयितेति योजनीयं ।
स इन्द्रोऽनेहसोऽपापाः स्तुभः स्तुतीर्दुवस्यति । परिचरति । तासां फलं प्रयच्छन् पुजयतीत्यर्थः । किंच स इन्द्रो
विवस्वतो विशेषणाप्रहोत्रार्थं वसतो हविष्मतो वा यजमानस्य सदने गृह आ पिप्रिये हि । सोमपानादिना-
त्यंत प्रीतो भवति खलु । सत्रासाहं शत्रूणामेव हंतारं यद्वा मरुद्भिः सह शत्रूणामभिभवितारं अत एवाभिमा-
तिहनं शत्रूणां हतार्गमिन्द्रं स्तुहि । हे विश्वामित्रेति ॥ आकर । कृ विक्षेपे । अधिकरण ऋदोरवित्यप । थाथा-
दिस्वरणातोदात्तः । जरिता । जप वयोहानावित्यस्यातर्भावित्यर्थस्य तृचि रूपं । चित्त्वादतोदात्तः । पनस्यति ।
पनस्यतिः स्तुतिकर्मा । तस्य कर्मणि लटि रूपं । निघातः । अनेहमः । हंतर्नञ्युपपदे नञि हन एह चेत्यसिप्रत्यय
पठ इत्ययं चाटङ्गो धातोः । नञ्मुभ्यामिति स्वरणातोदात्तः । स्तुभः । स्तोभतिरर्चतिकर्मा । क्षिप । दुवस्यति ।
दुवः परिचरणमात्मन इच्छतीत्यर्थं क्यच् । निघातः । पिप्रिये । प्रीङ् तर्पणे । लिटि रूपं । हियोगादनिघातः ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीभिर्कथैरभि प्र वीरमर्चता सबाधः ।

सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥४॥

नृणां । ऊं इति । त्वा । नृतमं । गीऽभिः । उक्थैः । अभि । प्र । वीरं । अर्चत । सऽबाधः ।

सं । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥४॥

हे इन्द्र सबाधः । रक्षोघ्नमंत्रोच्चारणेन तद्विषयबाधया सह वर्तते इति सबाध ऋत्विजः । नृणां नृतमं
मनुष्याणामतिशयेन स्वकर्मणि नतारं वीर सामर्थ्योपेतं त्वा गीभिः स्तुतिसाधनभूतवाक्यैरुक्थैः शस्त्रैश्चाभ्या-
भिमुख्येन प्रार्चत । प्रकीर्णार्चति । पुरुमायो वृत्रहननादिबहुकर्मो स इन्द्रः सहसे बलाय सं जिहीते । गमनोद्यमं
करोति । किंच प्रदिवः पुरातन एकोऽसहायः स इन्द्रो नमो नमसोऽस्य हविर्लक्षणस्यान्नस्थे । ईष्टे । यद्वा
अस्य सर्वस्य जगत ईष्टे । तस्मा इन्द्राय नमः ॥ नृणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्चत । अर्चति-
लटि द्वेस्तादेशः तिडा तिडो भवतीति वचनात् । सबाधः । बाधु विलोडने । क्षिप् । वोपसर्जनस्येति सहस्य
सत्त्वं । ऋदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः । अतोदात्तप्रकरणं विचक्रादीनामुपसंख्यानमित्यतोदात्तत्वं । ईशे । ईश
एश्वर इत्यस्य लटि लोपस्त आत्मनेपदध्विति तलोपः । निघातः ॥

पूर्वीरस्य निष्पिधो मर्त्येषु पुरू वसूनि पृथिवी बिभर्ति ।

इन्द्राय द्याव ओपधीरुतापो रयिं रक्षंति जीरयो वनानि ॥५॥

पूर्वीः । अस्य । निःसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । बिभर्ति ।

इंद्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिं । रक्षन्ति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥

मर्त्येषु मनुष्येष्वसिंद्रस्य निष्पिधोऽनुशासनानि पूर्वीर्हितोपदेशादिभिः पभृतानि नानाप्रकाराणि भवन्ति । इन्द्रस्य शासितृत्वे मंत्रः । उक्थमिंद्राय शंसं वर्धनं पुरुनिष्पिधे । ऋग्वे० १. १०. ५. इति । तथा शासकाय तस्मा इंद्राय पृथिवी पुरु पुरुणि बहूनि वसूनि धनानि बिभर्ति । अतर्धारयति । किंच द्यावो द्यलोका ओषधी-रोषधय उत अपि चापो जलानि जीरयः । जीरय इति जीरयो मनुष्याः । वनानि वृक्षाश्च गते सर्वे इंद्र-स्याज्ञया तदुपभोगयोग्यं रयिं धनं रक्षन्ति ॥ निष्पिधः । पिधु गत्या । कृप । संहिताया निसः सकरिणो व्यवधानं क्वादसत्वादनादुत्थोपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्व । निसः सकारस्य पुना दुरिति षत्व ॥ ॥ १५ ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिरं इंद्रं तुभ्यं सत्त्वा दधिरे हरिवो जुषस्व ।

बोध्याऽपिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यं । ब्रह्माणि । गिरः । इंद्र । तुभ्यं । सत्त्वा । दधिरे । हरिऽवः । जुषस्व ।

बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

हे हरिवोऽश्वन्निद्रं तुभ्य त्वदर्थं ब्रह्माणि स्रोत्राणि तथा तुभ्य गिरः शस्त्राणि च सत्त्वा सत्यमेव दधिरे । ऋत्विजो धारयति । तानि जुषस्व । सेवस्व । हे वसो सर्वस्य वासयितः सखे सखिभूत हे इन्द्र आपिर्व्याप्तस्त्व नूतनस्य भवतरभवसोऽन्नलक्षणं हविर्बोधि । त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । अतस्त्व जरितृभ्यः स्रोतृभ्योऽस्मभ्य वयोऽन्न धाः । देहि ॥ तुभ्य । डयि चेत्यावुदात्तत्वं । जुषस्व । जुपी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूप । वाक्य-भेदादनिघातः । बोधि । बुध अवगमन इत्यस्य लोटि वा कदसीति हेर्विकल्पेन डित्त्वादत्र पित्त्वानुणः । ब्रह्मन्भ्यो हेर्धिरिति धादेशः । डित्त्वादतोदात्तः ॥

इंद्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शर्याते अपिबः सुतस्य ।

तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इंद्र । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमं । यथा । शर्याते । अपिबः । सुतस्य ।

तव । प्रऽनीती । तव । शूर । शर्मन् । आ । विवासन्ति । कवयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

हे मरुत्वो मरुद्भिस्तद्वनं हे इन्द्र त्वमिहासदीये यज्ञ आगत्य सोमं पाहि । पिब । यथा त्वं पुर्वं शर्याते शर्यातेः पुत्रं तस्मिन्नाजनि यज्ञं कृष्याणि सुतस्याभिपुत सोममपिबः तथाचापि पिबेत्यर्थः । इन्द्रः शर्यातस्य यज्ञं सोमरसानपिबदित्येषोऽर्थः कापीतके स्पष्टमुक्तः । तथा मन्त्रवर्णय । आ स्मा रथ वृषपाणिषु तिष्ठसि शर्यातस्य प्रभृता येषु मदसे । ऋग्वे० १. ५१. १० । इति । हे शूरेन्द्र तव संवधिनि शर्मन् शर्मणा निर्वीधस्थाने स्थिताः सुयज्ञाः सुपुङ्गतयज्ञाः कवयो मेधाविनो यज्ञमानाः प्रणीते तव हविषा प्रणयनेन प्रापणेन आ समताद्वि-वासन्ति । स्वामेव परिचरति । विवासन्तिः परिचरणकर्मा ॥ शर्याते । शर्यातेरयमित्यर्थे तस्यैवमित्यप्रत्ययः । अपिबः । यथायोगादनिघातः । अडागमस्वरः । प्रणीती । नयतेर्भावे क्तिन । तादां च निरति हतीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपा मुनुर्गिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । उपसर्गादसमासेऽपि णत्व ॥

स वावशान इह पाहि सोमं मरुद्भिर्इन्द्रं सखिभिः सुतं नः ।

जातं यत्त्वा परि देवा अभूषन्महे भराय पुरुहूतं विश्वे ॥ ८ ॥

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमं । मरुत्ऽभिः । इंद्र । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

जातं । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूषन् । महे । भराय । पुरुऽहूतं । विश्वे ॥ ८ ॥

हे इंद्र वावगानः सोमं कामयमानः स तादृशम्वं सखिभिः समानव्यानेर्मरुद्भिः सह नोऽस्मात्संबन्धिनी-
ह्रासिन्यज्ञे सुतमभिपुतं सोमं पिब । हे पुरुहंत पुरुभिराहंतंद्र जातं पानेन प्रबलं संपन्नं यत् यं त्वां
विश्वे सर्वे देवा महे महंत भराय । ह्रियंते योधानामायुष्यवति भरः संग्रामः । तस्मै संग्रामाय पर्यभूषण ।
सर्वतोऽलमकुर्वन् ॥ वावगानः । वग्यंडनुक्ति चानाशि रूपं । चित्त्वादतोदात्तः । अभूषण । भूष अलंकारि ।
भुवादिः । लङि रूप । यद्योगादनिघातः । भराय । हज् हरणे । अधिकरणे घः । ह्यहोर्मरुदसीति हकारस्य
भकारः । वृपादित्वादायुदात्तः ॥

अप्रूयै मरुत आपिरेषोऽमंदन्निदमनु दातिवाराः ।

तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सधस्ये ॥९॥

अपऽतृयै । मरुतः । आपिः । एषः । अमंदन । इंद्र । अनु । दातिऽवाराः ।

तेभिः । साकं । पिबतु । वृत्रऽखादः । सुतं । सोमं । दाशुषः । स्वे । सधऽस्ये ॥९॥

हे मरुतो य एष इंद्रोऽप्रूयैऽपां प्ररण आपिर्युष्माकं सखा सन वर्तते दातिवाराः । वारो वरणीयं बलं
धनं वा । दत्तवला दत्तधना वा ते मरुतस्तमिंद्रमन्वमंदन । अहप्यन । वृत्रखादो वृत्रस्य हिंसकः स इंद्रस्तेभि-
स्तेर्मरुद्भिः साकं दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्वे स्वकीयं सधस्ये । सह तिष्ठत्यस्मिन्निति सधस्यं गृहं ।
तस्मिन् सुतमभिपुतं सोमं पिबतु ॥ अप्रूयै । तूरी त्वराहिंसयोरित्यस्मादध्यादयश्चेति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्या-
युदात्तः । ममांसं क्रुद्धत्तरपदस्वरः । अमंदन । मदि जुत्यादिषु । परस्मैपदी । पादादित्वादनघातः । वृत्रखादः ।
वाट्ट भवण । कर्मण्यण् । दाशुषः । दाशु दान इत्यस्य कृसां दाश्वान्साह्यान्मीढांश्चेति द्विवचनाद्यभावः । वसोः
संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । सधस्ये । सध मादस्ययोश्चंदसीति सहस्य सधादेशः ॥

इदं ह्यन्वोर्जसा सुतं राधानां पते । पिबा त्वस्य गिर्वणः ॥१०॥

इदं । हि । अनु । ओर्जसा । सुतं । राधानां । पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥१०॥

हे राधानां पति धनाना स्वामिन् गिर्वणो गीर्भिः सुतिभिवंननीय हे इंद्र इदमनु अनेनानुक्रमेण ।
उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः । ओर्जसा बलेन यावभिः सुतमभिपुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब हि ॥

यस्ते अनु स्वधामसत्सुते नि यच्छ तन्व । स त्वा ममत्तु सोम्यं ॥११॥

यः । ते । अनु । स्वधां । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्व । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यं ॥११॥

हे इंद्र त्वदर्थं यः सोमः स्वधामत्तमनु अनुसृत्य यावभिरभिपुतोऽसत् सुते तस्मिन् सोमे तन्वं स्वकीयं
शरीरं नि यच्छ । प्ररय । स सोमः सोम्यं सोमाहं त्वा त्वां ममत्तु । मादयतु ॥ असत् । अस्तंलैवडागमे रूपं ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

प्र ते अश्रोतु कुक्ष्योः प्रेंद्र ब्रह्मणा शिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥१२॥

प्र । ते । अश्रोतु । कुक्ष्योः । प्र । इंद्र । ब्रह्मणा । शिरः । प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥१२॥

हे इंद्र स सोमस्तं तव कुक्ष्योः कुक्षेरुभयोः पार्श्वयोर्भूयो पार्श्वौ प्राश्रोतु । प्रकर्षेण व्याश्रोतु । तथा ब्रह्मणा
लोत्रेण सहितः स सोमः शिरः शरीर । अवयवादिनावयवी लक्ष्यते । त्वच्छरीरं प्राश्रोतु । हे शूर इंद्र राधसे
धनाय तव बाहू अपि प्राश्रोतु ॥ अश्रोतु । अशू व्याप्तावित्यस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । कुक्ष्योः ।
उदात्तयणो हल्पूर्वादिनि विभक्तैरुदात्तत्वं ॥ ॥१६॥

धानावंतमित्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं वैश्वामित्रमिंद्र । अत्रेयमनुक्रमणिका । धानावंतमष्टौ पूर्वार्धं गायचं षष्ठी
जगतीति । आदितश्चतस्रो गायत्र्यसृतीये धाना इति षष्ठी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो सिंगाद-

वर्गन्तव्यः । प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्या धानावन्तमित्याद्या । सूचितं च । धानावन्तं करंभिणमिति प्रातःसवनेऽनुवाक्या । आ० ५. ४. । इति ॥

धानावन्तं करंभिणमपूपवन्तमुक्थिनं । इन्द्रं प्रातर्जुषस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवन्तं । करंभिणं । अपूपऽवन्तं । उक्थिनं । इन्द्रं । प्रातः । जुषस्व । नः ॥ १ ॥

हे इन्द्र धानावन्तं । धाना मृष्टयवाः । तद्वन्तं करंभिणं । करभो दधिभिश्चाः सक्तवः । तद्वन्तमपूपवन्तं सवनीय पुरोडाशोपेतमुक्थिनं शस्त्रिणं नोऽस्मादीयमिमं सोमं प्रातः प्रातःसवने जुषस्व । सेवस्व ॥ प्रातः । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वाद्न्तोदात्तः ॥

पुरोऽष्टाशं पचत्यं जुषस्वन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानिं मिस्रते ॥ २ ॥

पुरोऽष्टाशं । पचत्यं । जुषस्व । इन्द्र । आ । गुरस्व । च । तुभ्यं । हव्यानिं । मिस्रते ॥ २ ॥

हे इन्द्र पचत्यं पचने साधुं पुरोडाशं । पुरो दाशन्त एनमिति पुरोडाशो हविः । जुषस्व । किञ्च आ गुरस्व । पुरोडाशमक्षणार्थमुच्यं कुरु । हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि तुभ्यं त्वदर्थं मिस्रन्तं । आहवनीयं गच्छन्ति । तानि सेवस्वति भावः ॥ पचत्यं । पचतश्चोदात्तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययात्तस्य पदस्य द्वाचत्वाभावाद्वा यतोऽनाव इत्यस्य प्राप्तिर्नास्ति । तित्स्वरितः । गुरस्व । गुरी उद्यमने । शविकरणं । निघातः । मिस्रते । स्र गती । कदसि जुहोत्यादिः । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

पुरोऽष्टाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ ३ ॥

पुरोऽष्टाशं । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥ ३ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मात्सर्वाधिनं पुरोडाशं घसः । भक्षय च । नोऽस्मादीयाः स्तुतिलक्षणा गिरौ जोषयास । सेवस्व च । तत्र दृष्टातः । वधूयुरिव योषणां । यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां भजनीया युवति सेवते तद्वत् ॥ घसः । घसू अद्ग्न इत्यस्य ल्येवाडागमे रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । जोषयासे । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य ल्यत्तस्य ल्येवाडागमे रूपं । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचस्वरः । पादादित्वाद्निघातः । वधूयुरिव । सुप आत्मनः क्वच । क्वाक्कदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । योषणा । युष भजन इति साचो धातुः । कृत्यन्त्युटो वङ्गलमिति ल्युट् । लिट्स्वरः ॥

पुरोऽष्टाशं सनश्नुत प्रातःसावे जुषस्व नः । इन्द्रं क्रतुर्हि ते बृहन ॥ ४ ॥

पुरोऽष्टाशं । सनऽश्नुत । प्रातः । सावे । जुषस्व । नः । इन्द्रं । क्रतुः । हि । ते । बृहन ॥ ४ ॥

हे सनश्नुत पुराणतया प्रसिद्धं हे इन्द्र नोऽस्मात्सर्वाधिनमिमं पुरोडाशं प्रातःसावे । सूर्यतेऽत्र सोम इति सावः । तस्मिन् प्रातःसवने जुषस्व । यतस्ते तव क्रतुः कर्म बृहन् महद्भि ॥ प्रातःसावे । पुञ अभिपवे । कर्मणि घञ् । प्रादिसमासः । थाथादिस्वरेणांतोदात्तः ॥

माध्यंदिनसवने सवनीयपुरोडाशस्य माध्यंदिनस्य सवनस्य धाना इत्यनुवाक्या । सूचितं च । माध्यंदिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यदिने । आ० ५. ४ । इति ॥

माध्यंदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोऽष्टाशमिन्द्रं कृष्वेह चारुं ।

प्र यत्स्तोता जरिता तूर्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भिरीद्रे ॥ ५ ॥

माध्यंदिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोऽष्टाशं । इन्द्रं । कृष्वे । इह । चारुं ।

प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तूर्यऽर्थः । वृषऽयमाणः । उप । गीऽभिः । ईद्रे ॥ ५ ॥

हे इन्द्र माध्यंदिनस्य मध्यंदिने भवस्य सवनस्य संबंधिनीधाना भृष्टयवान् चान् कमनीयं पुरोडाशं चेह कर्मण्यागत्य क्लृप्त्वा । भक्षणं सस्कुरु । यद्यदा जरिता भयत्परिचरणं कुवाणस्तूर्ण्यर्थस्त्वां सोतुमितस्तत्स्वरित-
गमनः अत एव वृषायमाणो वृषवाचरणं सोता गीभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुप समीपे प्रेष्टुं प्रकर्षेण सौति ।
तदा पुरोडाशादिहवीषि भवत्येति भावः ॥ माध्यंदिनस्य । मध्यंदिनशब्दात्तत्र भवार्थ उत्सादित्वाद्वा ।
अित्वादाद्युदात्त । चारु । चर गतिभक्षणयोः । द्रुमनिजनिचरिचटिरहभ्यो जुगिति जुग् । णित्वादुपधा-
वृद्धिः । अित्वादाद्युदात्त । तूर्ण्यर्थं । तूर्णिः । अित्वाग संभ्रम इत्यस्माद्विहय्रीत्यादिना निप्रत्ययो निष्ठ । अर्थः ।
अ गता । उपिर्कापिगार्तिभ्यस्तिति थन । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । वृषायमाणः । वृषवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्यङ्
समीपश्चति क्यङ् । अकृत्वावधातुकयोर्दीर्घः । डित्त्वादनृदात्तडित इत्यात्मनेपदं । लट् । शानच् । तस्य लसा-
वधातुकस्वर धातुस्वरः । ईष्टु । ईड स्तुतावित्यस्य लटि रूप । यद्योगाद्निघातः ॥ ॥ १७ ॥

तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य तृतीयं धाना इत्यनुवाक्या । सृजितं च । तृतीयं धानाः सवने पुरुषुतेति
तृतीयसवने । आ० ५ ४ । इति ॥

तृतीयं धानाः सवने पुरुषुत पुरोक्ताशमाहुतं मामहस्व नः ।

ऋभुमंतं वाजवंतं त्वा कवे प्रयस्वतं उपं शिष्टोम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीयं धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोक्ताशं । आऽहुतं । ममहस्व । नः ।

ऋभुऽमंतं । वाजऽवंतं । त्वा । कवे । प्रयस्वतः । उपं । शिष्टोम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे पुरुषुत पुरुभिर्वज्रभिः सोतुभिः स्तुत हे इन्द्र तृतीयं सवने नोऽस्मदीयात्धाना हुतान् भृष्टयवानाहुतं
पुरोडा च मामहस्व । भक्षणं महय । संभावय । हे कवे इन्द्र प्रयस्वतः संभुनहविष्का वयमभुमंतं । ऋभवो ये
केचन देवाभ्यस्त । वाजवत । वाजो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तुत त्वा धीतिभिः स्तुतिभिरुप शिष्टोम । समीपे परि-
चरम ॥ आहुत । जुहोतेः कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिः स्वरः । मामहस्व । मह पुजायामित्यस्य यङ्लु-
गतस्य लोटि यथ्येनात्मनेपदं । शपो लुगभावश्चादसः । शिष्टोम । शिष्टेतिराशीर्लिङि लिङ् । शिष्यङ् । यङ्प्र-
त्ययः । निघातः । धीतिभिः । हिष्ठवत्सरतिशत्यातानामित्यतोदात्तत्वं ॥

पृषण्वते ते चकृमा करंभं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपृषमंङि सगणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पृषण्वते । ते । चकृम । करंभं । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।

अपृषं । अङि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिव । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र पृषण्वते । पृषा नाम कश्चिदेवोऽदतकः । तद्वते ते तुभ्यं करंभं दधिमिश्रं सक्तं चक्रम । भक्षणार्थं
कुर्मः । तथा च श्रुतिः । पृषा प्रपिष्टभागेऽदतको हि । तै० स० २ ६. ८. । इति । हरिवते । हरिनामकावधौ । तद्वते
हर्यश्वाय हरितवर्णाश्वयुक्तायिद्राय तुभ्य धाना भक्षणार्थं कुर्मः । तथा च मंत्रवर्णः । यमेतामश्वा वि मुचेह
शोणा दिवेदिव सद्गशीरंङि धानाः । अ० ३ ३५ ३. । इति । मरुद्भिः सगणस्त्वमपुषं पुरोडाशमङ्घ्रि । भक्षय ।
हे शूर अशहाय हे इन्द्र वृत्रहा वृत्रस्य हता विद्वान् सर्व जानानस्त्वं सोम पिव । पृषण्वते । पृषण्वत्स्य मनुष्यं ।
अनो नृडिति नृडागमः । रपाभ्यामिति णत्वं । चक्रम । करोतिष्कादसे वर्तमाने लिटि क्रादित्वादिक्रभावः ।
निघातः । हरिवते । कदसीर इति मनुषो वत् ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोक्ताशं वीरतमाय नृणां ।

दिवेदिव सद्गशीरंङि तुभ्यं वर्धेतु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धा॒नाः । भर॒त । तू॒यं । अ॒स्मि । पु॒रो॒ऽऽणं । वी॒र॒ऽत॒माय । नृ॒णां ।

दि॒वे॒ऽदि॒वे । स॒ऽदृ॒शीः । इ॒न्द्र । तु॒भ्यै । व॒ध॑तु । त्वा । सो॒म॒ऽपे॒याय । धृ॒ष्णो॒ इति ॥ ८ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रते । हे अध्वर्यादयः अस्मा इन्द्राय धानास्य क्षिप्रं प्रति भरत । संपादयत । नृणां वीरतमायास्मा इन्द्राय पुरोडाशं च संपादयत । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे धृष्णो शत्रूणामभिवनशो न हे इन्द्र सदृशीरकविधाः स्तुतयस्तुभ्यं त्वदर्थं दिवे दिवे प्रतिदिवसमस्माभिः क्रियते । ताः स्तुतयः सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वां वधतु । उत्साहेन प्रवृद्धं कुर्वतु ॥ सदृशीः । समानान्ययोर्गति कञ्प्रत्ययः । टिड्ढाणाञ्जत्यादिना डीप् । इन्द्रशवतुष्विति समानस्य सभावः ॥ ॥ ५८ ॥

इन्द्रापर्वतति चतुर्विंशत्यृच पचदश सुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । इन्द्रापर्वता चतुर्विंशतिराद्येन्द्रापर्वती पंचदश्यादिद्वे वाचं समर्पय चतस्रो रथागन्तयोऽत्या अभिशापास्मा वसिष्ठद्विपण्यो न वसिष्ठा । शृण्वति । दशमीपोडश्यां जगत्या त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशोद्वाविंशोऽनुभोऽष्टादशी बृहतीति । विंश्यामिव ऋषि । दशमी पोडशी च द्वे जगत्या त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशोद्वाविंशस्त्रिंशोऽनुभोऽष्टादशी बृहती शिष्टा स्त्रिभुः । आद्येन्द्रापर्वतदेवताका पचदशीपोडश्यां वाग्देवत्यं तदुत्तराश्वतसो रथाग्देवताकाः शिष्टा एते ॥

इ॒न्द्रा॒पर्व॑ता बृ॒हता रथे॑न वा॒मीरि॒ष आ॒ व॑ह॒तं सु॒वीराः ।

वी॒तं ह॒व्यान्ध्वे॒रपु॑ दे॒वा व॑धे॒थां गी॒र्भिरि॒ळ्या म॑द॒ता ॥ १ ॥

इ॒न्द्रा॒पर्व॑ता । बृ॒हता । रथे॑न । वा॒मीः । इ॒पः । आ । व॑ह॒ते । सु॒ऽवी॒राः ।

वी॒तं । ह॒व्यानि॑ । अ॒ध्वे॒रपु॑ । दे॒वा । व॑धे॒थां । गीः॒ऽभिः । इ॒ळ्या । म॑द॒ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता इन्द्रस्य पर्वतश्च । हे इन्द्रापर्वता बृहता रथेनागत्य वामीर्वननीयाः सुवीराः शोभनपुत्रोपता इपोऽज्ञान्या वञ्चत । अस्मदर्थं धारयत । प्रयच्छतमित्यर्थः । किंच हे देवा योतमानावध्वेरेष्वस्मात्सर्वधिषु यज्ञेषु हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि वीत । भक्षयत । तथेळ्यास्माभिर्दत्तं हविषा मदता हव्यतां युवा गीर्भिः स्तुतिलक्षणभिरस्मदीयाभिर्वाग्भिरवधेथा । समृद्धो भवत ॥ इन्द्रापर्वता । आमन्त्रितस्य पादादि स्वात्पादिकमाद्युदात्तत्वं । सुवीराः । बह्वीर्यं श्रीवीर्यां चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वीत । वी कात्यादिष्वित्यस्य लोच्यदादित्वाच्क्वपो लुक् । प्रत्ययस्वरः । वधेथां । वृधु वृद्धावित्यस्य लोच्यार्थामो लसार्वधातुक्स्वर धातुस्वरः ॥

अहर्गणेष्वत्यवर्जितप्लवः सु हारियोजनस्य तिष्ठा सु कमित्यनुवाक्या । सूचितं च । तिष्ठा सु क मघवन्मा परा गा अयं यज्ञो देवता अयं मियधः । आ० ६. ११ । इति ॥

ति॒ष्ठा सु॒ कं म॒घव॑न्मा॒ परा॑ गाः सोम॑स्य॒ नु त्वा॒ सु॒षुत॑स्य॒ य॒क्षि ।

पि॒तुर्न॑ पु॒त्रः सि॒च॒मा र॑भे॒ त इ॒न्द्र स्वा॑दि॒ष्टया॒ गि॒रा ग॑ची॒वः ॥ २ ॥

ति॒ष्ठ । सु॒ । कं । म॒घऽव॑न । मा॒ । परा॑ । गाः । सोम॑स्य । नु॒ । त्वा॒ । सु॒ऽसु॑तस्य॒ । य॒क्षि ।

पि॒तुः । न । पु॒त्रः । सि॒चं । आ॒ । र॑भे॒ । ते । इ॒न्द्र । स्वा॑दि॒ष्टया॒ । गि॒रा । ग॑ची॒ऽवः ॥ २ ॥

हे मघवन्धनवर्जिन्द्र के सुखिनास्मिन्यज्ञे सु तिष्ठ । सुषु कंचित्कालमत्र तिष्ठ । मा परा गाः । अस्मदीयाद्यज्ञास्मा गच्छ । तत्र कारणमाह । सुषुतस्य सुष्ठुभिपुतेन सोमस्य सोमेन नु निप्रं त्वां यक्षि । यजे । हे शचीवः शक्तिमद्भिर्दत्तं ते तव सिचं वस्त्रप्रातं स्वादिष्टया स्वादतरया स्तुतिलक्षणया गिरा आ रभे । आलभे । गृह्णातीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । पितुर्न । यथा पुत्रो मधुरया वाचा पितुर्जनकस्य चेलंचलं गृह्णाति तद्वत् ॥ सु कमिति निपातद्वयं । प्रथमस्य निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युदात्तत्वं । द्वितीयस्य चादयोऽनुदात्ता इत्याद्युदात्तत्वं । सोमस्य यक्षि । यज देवपुजासंगतिकरणदानेषु । स्वरतिज्ञत इत्यात्मनेपदं । तस्य लुङि सिच्येकाच इतीदम्-

तिपेध' । ब्रह्मादिना पत्व । षटो क सीति कत्व । मिच सकारस्य पत्व । निघातः । रभे । डुलभप प्राप्ता ।
ल्युत्तम इटि रूप । रनयारभेद । निघात । स्वादिष्ठया । स्वादुशब्दादिषणि रूप । निच्वादाद्युदात्त' ॥

शंसावाध्वर्या प्रति मे गृणीहीद्रीय वाहः कृणवाव जुष्टं ।

एदं वह्निर्यजमानस्य सीदाथा च भृदुक्थमिंद्रीय शस्तं ॥३॥

शंसाव । अध्वर्या इति । प्रति । मे । गृणीहि । इंद्रीय । वाहः । कृणवाव । जुष्टं ।

आ । इदं । वह्निः । यजमानस्य । सीद । अर्थ । च । भृत् । उक्थं । इंद्रीय । शस्तं ॥३॥

प्रमिष्यन् होताध्वर्यु वृते । हे अध्वर्यो आवा शमाव । होतस्त्वमेव शमसि । कथमह शमानि । अत आह ।
प्रति मे गृणीहीति । त्व मे प्रतिगृणीहि । आधामोदेवत्यादिको होतुरुत्तमाहजनन प्रतिगर । आ० ७ ११ ।
त ट म् । तथेद्रीय जुष्ट प्रीतिपुक्त वाह स्तोत्र कृणवाव । त्व यजमानस्येद बर्हिरस्मिन्वर्हिष्या सीद । उपविश ।
अणु चानतरमिन्द्राथिदार्यमागम्या क्रियमाणमुक्थ शस्त्र शस्त प्रशस्त भूत । भवतु ॥ शसाव । शन्तु स्मृतावि
त्यस्य ल्युत्तमद्विवचन रूप । आदुत्तमस्येत्याडागम । उत्तमस्य पिद्वद्वावादनुदात्तत्वे धातुग्वर' । मे । अनु
प्रतिगृणश्च । पा० १ ४ ४१ । इति सप्रदानमज्ञा । जुष्ट । नित्य मत्र इत्या युदात्तत्व ॥

जायेदस्तं मघवन्संद योनिस्तदित्वा युक्ता हरयो वहंतु ।

यदा कदा च मुनवाम सोममग्निष्टा दृतो धन्वात्यच्छ ॥४॥

जाया । दत्त । अस्तं । मघऽवन । सा । इत । ऊं इति । योनिः । तत । इत । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहंतु ।

यदा । कदा । च । मुनवाम । सामं । अग्निः । त्वा । दृतः । धन्वाति । अच्छ ॥४॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र अस्त । अस्त्यते जिष्यते पदार्था अत्रत्यस्त गृह । जायेज्जायैव गृह भवति । न गृह गृह
मित्याहर्गृहिणी गृहमुच्यत इति स्मृतं । तथा सेत सा जायैव योनि । पुरुषस्य मिश्रणस्थान । उ प्रमिष्यर्थः ।
तस्मात्तदित तत्र गृह एव युक्ता रथं योजिता हरयोऽस्यास्त्वा त्वा वहतु । वथ तु यदा कदा च त्वदर्थ सोम
मुनवाम अभिषुत करवाम तदस्माभि प्रहितो दृतोऽग्निस्त्वा त्वामन्ताभिमुखेन धन्वाति । गच्छत ॥ अस्त ।
अमु क्षेपणं । अमिहममिष्यतामीत्यादिना तन्प्रत्यय । निच्वादाद्युदात्त । मुनवाम । पूत्र अभिषव इत्यस्य
नाटि रूप । यदुत्तयागादनिघात । त्वा । युष्मत्तत्तनु प्यत पादमिति सहिताया पत्व । धन्वाति । धवि
गत्यण । ल्येयाडागम रूप । निघात ॥

अहर्गणोऽत्यवर्जितष्वह मु हारयाजनस्य वैकन्यिकी परा याहीत्यनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च
याहीति वानुवाक्यात स्रवित । आ० ६ ११ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीदं भातरुभयत्रा ते अर्थं ।

यत्र रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥५॥

परा । याहि । मघऽवन । आ । च । याहि । इंद्रं । भातः । उभयत्र । ते । अर्थं ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । रासभस्य ॥५॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र त्व परा याहि । अस्माद्विषयजनात्पराङ्मुखो गृह प्रति गच्छ । अथवा देवयजन
प्रयायाहि । हे भात पोषकोभयत्रापि ते तवार्थं । अर्थत प्राप्यत इत्यर्थः । प्रयोजन । अस्ति तत्र जायान्न सोमः ।
प्रयोजनान्तरमाह । यत्र गृह प्रति गमनं बृहतो महतो रथस्योपरि निधानमवस्थान प्रयोजन । अत्र स्थितौ
रासभस्य हेपारव कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजन ॥ अर्थ । ऋ गतो । उपिकुपिगार्तिभ्यस्त्विति

यन् । नित्स्वरः । निधानं । दधातेर्भावि ल्युट् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । रामभस्म । रास्त्र शब्दे । रामि-
वस्त्रिभ्यां च । उ० ३. १२५ । इति कर्तर्यमचप्रत्ययः । ग्रामादित्वादाबुदात्तः ॥ १९॥

अंतिष्वहःसु हारियोजनस्यापाः सोममित्यनुवाक्या । सूत्रित च । हारियोजनोऽपाः सोममस्तमिद्र प्र
याहि । आ० ६. ११ । इति ॥

अपाः सोममस्तमिद्र प्र याहि कल्याणीजाया सुरणं गृहे ते ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत ॥ ६ ॥

अपाः । सोमं । अस्तं । इन्द्रं । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । सुरणं । गृहे । ते ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । दक्षिणाऽवत ॥ ६ ॥

हे इन्द्र सोममपाः । अत्रैव स्थित्वा सोम पिव । पीत्वास्त गृहं प्र याहि । प्रकीर्णं गच्छ । ते तव गृहे कल्या
णीर्मंगलकारिणी जाया शची विदधते । सुरणं शोभनगीतादिध्वनिश्चास्ति । यद्वा । सुरणं सुरमणीयं यद्वा
भवति तथा गृहं जाया तिष्ठति । यत्रैत्यादि गत । दक्षिणावत । अत्र स्थितो सत्या रथं योजितानां वाजिनां
विमोचनं खादनपानादिना दक्षिणावत प्रयोजनवद्भवति । विमुक्तभ्यो वाजिभ्यो खादन पानं चोपहरति ॥
अपाः । पा पाने । लुडि गातिस्थितिं सितो लृक् । अडागमस्वरः । कल्याणीः । कल्याणमस्यास्तीति मत्वर्थं
कदसीर्वनिपातिरिति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । सुरणं । रण शब्दार्थः । अस्मादृक्कार्थं खल । नित्स्वरः । प्रत्ययस्य
पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । समासि छदत्तरपदस्वरः ॥

इमे भोजा अंगिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो अमुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददतो मघानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥ ७ ॥

इमे । भोजाः । अंगिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः । अमुरस्य । वीराः ।

विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र इमे यागं कुर्वाणा भोजाः सौदासाः चित्रियाः तेषां याजका विरूपा नानारूपा मेधातिथिप्रभृ
तयोऽंगिरसस्य दिवोऽमुरस्य देवभ्योऽपि बलवतो रुद्रस्य पुत्रासः पुत्रा वीरा बलवतो मरुतः ते सर्वे
विश्वामित्राय मत्स्य सहस्रमावे । सहस्रं मृयतेऽत्रेति सहस्रसावोऽयमेधः । तस्मिन्नयमेधे मघानि महनीयानि
धनानि ददतः प्रयच्छतः सत आयुर्जीविनमन्नं वा प्र तिरंते । प्रकीर्णं वर्धयति ॥ दिवस्पुत्रास इति संहिताया
पञ्चाः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्व । ददतः । इदं दान इत्यास्य शतरि रूप । अभ्यस्तानामादिरित्याबु-
दात्तत्वं । तिरंते । तरंत्यर्थेन शः ॥

रूपं रूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं परि स्वां ।

चिर्यद्विवः परि मुहूर्तमागात्स्वैर्मन्त्रैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपंऽरूपं । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्वं । परि । स्वां ।

चिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तं । आ । अगात् । स्वैः । मन्त्रैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥ ८ ॥

मघवा धनवानिद्रो रूपं रूपं यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्रूपं बोभवीति । भुशं प्राप्नोति तत्तद्रूपात्मको भवति ।
तत्र कारणमुच्यते । माया अनेकरूपयहणसामर्थ्योपेताः कृण्वानः कुर्वाणः स्वा तन्व स्वकीया तनू परि । पचम्यर्थं ।
स्वस्माच्छरीरान्नानाविधानि शरीराणि निर्मिमीति । यद्वा । स्वा तनू नानाविधरूपोपेतां करोति । तथा च
मन्त्रवर्णः । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूपः । ऋग्वे० ६. ४७. १८. इति । यद्यस्मात्स्वैर्मन्त्रैः स्वकीयैः स्तुतिस्तत्तैर्वाक्यै-

राक्षतोऽननुपा' । न केवलमनुष्येव पिबति किन्ननुष्वपि । बह्वशा' सोमं पिबन्नित्यर्थः । ऋतावा मत्थवान् तादृश इन्द्रो दिवः स्वर्गलोकात्परि मूर्हतमर्कसिद्धेव मुहूर्ते नानादेशवर्तितु यज्ञेषु तच्चापि त्रिः त्रिषु सर्वने-
ध्वागात् । आगच्छति ॥ बोभवीति । भवत्यर्थदनुक्तिरिति यदो वतीडागम' । निघातः । अगात् । इणो लुङि
रूपः । यद्यनयोगादनघातः ॥

मह्यं ऋषिर्देवजा देवजृताऽस्तभ्रासिंधुमर्णवं नृचक्षाः ।

विश्वामित्रो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुणिकेभिरिन्द्रः ॥९॥

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजृतः । अस्तभ्रातः । सिंधुः । अर्णवं । नृऽचक्षाः ।

विश्वामित्रः । यतः । अवहत् । सुऽदासं । अप्रियायतः । कुणिकेभिः । इन्द्रः ॥९॥

महान् तदसातिशयितसामर्थ्यावागुपितोऽद्रिः सार्थद्रष्टा देवजा द्योतमानानां तेजसा जनयिता देवजृतस्ते
सोमोऽभिप्रायः नचक्षा नृणां कर्मनृणां ध्वज्याटन्यागुपद्रष्टा स विश्वामित्रोऽर्णवमुदकवत् सिंधु विपाट्क्
नृणां समदस्तभ्रातः । निरुद्धवगमकरोऽद्रिः स विश्वामित्रः सुदासं पञ्चवनं राजानं यदादावहत् अयाजयत्
पदानिमीमाद कुणिकेभिः कुणिकगोचोत्पन्नाः कुणिकाः सन्नामप्रयादतः । प्रिय इवाचरतः ॥ अवहत् । वह प्रापण
इत्यत्र लङि रूपः । यद्यनयोगादनघातः । अप्रियायतः । प्रिय इवाचरतीत्यर्थे कर्तुः क्यत् सलोपश्चेति क्यङ् ।
तदताज्जिद रूपः । पादादिग्रादनघातः ॥

हंसा देव कृणुथ शोकमद्रिभिर्मदंतो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।

देवभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिवध्वं कुणिकाः सोम्यं मधु ॥१०॥

हंसाऽऽदेव । कृणुथ । शोकं । अद्रिऽभिः । मदंतः । गीऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।

देवभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः । वि । पिवध्वं । कुणिकाः । सोम्यं । मधु ॥१०॥

हे विप्रा मेधाविनो हे ऋषयोऽतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारो हे नृचक्षसो नृणां कर्मनृणां विशेषणं द्रष्टारो हे
कुणिका कुणिकगोचोत्पन्ना हे पुत्रा अध्वरे यज्ञाऽद्रिभिर्यावभि सोमं सुतेऽभिपूतं राति गीर्भिमदतः स्मृतिभिर्दं
शान्मादगता यय शोकः । शोकवते शस्यतेऽनंगति शोकः शस्य । कृणुथ । सम्यग्ज्ञारयत । तत्र दृष्टातः । हमा
इति यथा हमा' सम्यक् शब्द कुर्वति तत् । किं देवभि सचा यष्टयदेवः सहिता यय सोम्य सोममय मधु
मधुक्' रस इति पिवध्वं । परस्परं यतिर्नो'ण विप्रतः ॥ शो' । शोक शब्दः । करणे घञ् । अत्त्वादाबुदात्तः ।
राजतः । मदी' हर्ष इत्यस्यातर्भावित्यर्थस्य व्यत्ययः शस्य । पिवध्वं । पा पानं । कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यात्मनपदः ।
सोम्यं । सोमशब्दात्स्येति वति यप्रत्ययः ॥ ॥ १० ॥

उप प्रेतं कुणिकाश्चेतयध्वमर्थं राये प्र मुंचता सुदासः ।

राजा वृचं जघनत्प्रागपागुदगर्था यजाते वर आ पृथिव्याः ॥११॥

उप । प्र । इतः । कुणिकाः । चेतयध्वं । अर्थं । राये । प्र । मुंचतः । सुऽदासः ।

राजा । वृचं । जघनत् । प्राकः । अपाकः । उदकः । अर्थः । यजाते । वरः । आ । पृथिव्याः ॥११॥

हे कुणिकाः कुणिकगोचोत्पन्ना हे पुत्रा उप प्रेतः । अश्वस्य समीपे प्रकर्षेण गच्छतः । तत्र गत्वा चेतयध्वं ।
अवधाजा भयतः । यद्वा । अश्वरक्षणं । सावधानां कुरुतः । सुदासः पञ्चवनस्य राजोऽयं राये तस्य दिम्बि-
'धनं धनलाभाय प्र मुंचतः । राजा देवानां स्वामीन्द्रो वृचं कर्मविप्रकारिणमसुरं प्रागपागुदकं पुर्वपृथिवीर्त्तरि
पृथिवीं जघनत् । भृशं हतवान् । तस्मादश्वं विमुच्यतेति भावः । अथानतरं पृथिव्या वरं उत्तमं देवयजनदे-
यजाते । स राजा यजतः ॥ चेतयध्वं । चित्ती सन्धान इत्यस्य ग्यतस्य लोटि रूपः । आसन्नितस्याविद्यमानवत्त्वेन

तिङ उत्तरस्वान्न निघातः । जघनत् । हन हिसागत्योरित्यस्य यङ्लुकि नुगतोऽनुनामिकातस्थेत्यभ्यासस्य नुगागमः । तदतस्त्रिंशडागमः । प्राक् । अचतः क्रिन्ति रूप । अनिगतोऽचतावप्रत्यय इति गतं स्वरः । यजाते । यजतेर्लेखाडागमः । निघातः । वर । वृज वरण इत्यस्मात् यङ्वृद्धनिश्चिगमस्येत्प्रत्ययः । तस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिदमनुष्टुपं । विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनं ॥ १० ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहं । इदं । अतुस्तत्र । विश्वामित्रस्य । रक्षति ।

ब्रह्म । इदं । भारतं । जनं ॥ १० ॥

हे कृशिका कृशिकपुत्रा योऽह विश्वामित्र उभे इमे रोदसी गावापृथिव्याविदमनुष्टुपं स्तावयामि । गावा पृथिवीभ्यामिदं स्तोत्रं मया कारितमित्यर्थः । यद्वा । उभयो रोदसीरंतरर्वास्थितमिदं स्तामि । स्तोत्रं कृवाणस्य विश्वामित्रस्य ममेदमिदं विषयं ब्रह्म स्तोत्रं भारतं भरतकुलं जनं रक्षति । पालयति ॥ अनुष्टुपः । पुत्रं सुतो । पृथस्य लुङि चङि रूपः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । भारतः । भरतशब्द उभादि । त्रित्वादाद्युदात्तः ॥

विश्वामित्रा अरास्तु ब्रह्मेदं वज्रिणे । करदिन्नः सुराधमः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरास्तु । ब्रह्म । इदं । वज्रिणे । करतः । इत् । नः । सुऽराधमः ॥ १३ ॥

विश्वामित्रा वज्रिणं वज्रहस्ताय द्वाय ब्रह्म स्तोत्रमरास्तु । अकुर्वन् । स्तुतः स इदं नोऽस्मान् सुराधमं गोभनधनोपतानं करदितः । करोत्येव ॥ अरास्तु । रास् शब्द इत्यस्य लङि वहन् कदसीति शपो लुक् । निघातः । करतः । करतिलुङि तु क्रमुदृक् इत्यस्य ङीष् इति उदादेशः । सुराधमः । आनुदात्तं ब्रह्म इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नागिरं दुहे न तपन्ति घर्मः ।

आ नो भर प्रमगदस्य वेदो नैचाशाखं मघवन्नधया नः ॥ १४ ॥

किं । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽगिरं । दुहे । न । तपन्ति । घर्मः ।

आ । नः । भर । प्रऽमगदस्य । वेदः । नैचाऽशाखं । मघऽवन । रंध्यः । नः ॥ १४ ॥

हे इदं कीकटेष्वनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा । क्रियाभिर्यागदानहोमलक्षणाभिः किं फलिष्यतीत्यश्वदधानाः प्रत्युत पिवत खादतायमेव लोको न पर इति वदतो नास्मिका कीकटा । तेषु गावस्तं तव किं कृण्वन्ति । किं कुर्वन्ति । न काचित्तवोपयोगं कृततीत्यर्थः । अनुपयोगं दर्शयति । आशिर सोममित्रणयोग्यं पयो न दुहे । न दहति । किंच घर्मं प्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तं महावीरपात्रं न्यपय प्रदानद्वारिणं न तपति । न दीपयति । एतेन सानायावर्थमपि नोपयुज्यत इत्यापि सूचितं भवति । एव क्वचिदपि वैदिकं कर्मण्यनुपयुक्तास्ता गा नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । न केवलं ता एव किं तर्हि प्रमगदस्य । द्विगुणादिलक्षणपरिमाणं गतोऽर्थो मामेव गमिष्यतीति बुद्ध्या परंपरा ददातीति मगदो धार्धुपकः । तस्यापत्यं पुत्रादि प्रमगदः । प्रस्मग्वादिवदपत्यार्थं प्रशब्देन बोध्यते । तस्यात्यंतकुसीदिकुलस्य वेदो धनमाहर । किंच हे मघवन्नधया नैचाशाखं । नीचामुशूद्रयोनिषूत्यादिता शाखा पुत्रपौत्रादिपरंपरा येन स नीचाशाखः । शूद्रापत्यं केवलं शूद्रावेदी पतत्यध इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य सर्वाधं धनं नीचाशाखः । तदनं नोऽस्मभ्यं रंध्यः । साधय । एतेषां तद्वनं तव नोपयुज्यते अस्मदायत्तं तु तद्वनं यागादिद्वारा तवोपयुज्यते । तस्मात्तदस्मभ्यं प्रयच्छति भावः ॥ एतमर्थं यास्कोऽप्याह । किं ते कुर्वन्ति कीकटेषु गावः । कीकटो नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः । किंकृताः । किं क्रियाभिरिति प्रेक्षा वा । नैव चाशिरं दुहे न तपति घर्मं घरणं । आ हर नः प्रमगदस्य धनानि । मगदः कुसीदी मागदो मामागमिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगदोऽत्यंतकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा

योऽयमेवास्ति लोको न पर इति प्रप्सुः । पंडको वा पंडकः पंडगः प्रादको वा प्रादयत्पांडो । आंडावाणी
इव व्रीडयति । तत्स्थं नैचाशाख । नीचाशाखो नीचैःशाखः । शाखाः शक्नोति । आगिररणात् । तन्नो मघ-
वचंधयति रध्यातिर्वशगमनं नि० ६ ३० । इति ॥ आशिरं । आडपूर्वाच्छीणातिः क्लियपस्युधेयामित्यादिना-
शिरित्यादेशः । दृङ् । दृङ्गलिंटीर्यो र इति र आदेशः । द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वात् द्विर्वचनाभावः । चादि-
लोप विभाषति न निघातः । नैचाशाख । तस्यदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । रंधय । रंध्यंतस्य रंधिजभोरचीति
नुमागमः ॥

समर्परीवृचं प्राङ्गिरतिहाम पुराविदः । सांदासनृपयज्ञं वै वमिष्ठात्मजशक्तना । विश्वामिचस्याभिभुत
तल वाक् च समततः । वामिष्ठनाभिभुतः स ह्यवामीदथ गाधिजः । तस्मै ब्राह्मी तु सारी वा नाम्ना वाचं
समर्परी । सूर्यवशमन आहृत्य ददुर्व जमदग्नयः । कृशकाना मतिः सा वागमति तामपानुदत ॥

समर्परीरमेति बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान अवं देवेष्वमृतमजुयं ॥ १५ ॥

समर्परीः । अमेति । बाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदग्निदत्ता ।

आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान । अवं । देवेषु । अमृतं । अजुयं ॥ १५ ॥

जमदग्निदत्ता जमदग्निभिः प्रज्वलिताग्निभिर्ऋषिभिरस्मभ्यं दत्तामतिमज्ञानं बाधमाना समर्परीः सर्वत्र
शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् बृहत्प्रभृतं यथा भवति तथा मिमाय । नमसि शब्दं करोति । सैषा सूर्यस्य
दुहिता वाग्देवता देवेष्विन्द्रादिष्वजुयं जयराहितममृतममृतलक्षणं अवंऽज्ञमा ततान । समन्तात्स्वाहाकारवाचं
तर्नोति ॥ जमदग्निदत्ता । दाण दान इत्यस्य निपाया दो दधोरिति ददादेशः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद
प्रकृतिस्वरः । अजुयं । जू वयोहाना । ऋहलोऽर्थतः । बृहन् कंदसीत्युत् । नञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तत्वं ॥ २१ ॥

समर्परीरभरत्तृयमेभ्योऽधि अवं पांचजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पत्न्याऽनव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्नयो ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः । अमरत । तृयं । एभ्यः । अधि । अवं । पांचजन्यासु । कृष्टिषु ।

सा । पत्न्या । नव्यं । आयुः । दधाना । यां । मे । पलस्तिऽजमदग्नयः । ददुः ॥ १६ ॥

समर्परी. सर्वत्र गणपत्यात्मकत्वेन सर्पणशीला वाग्देवता पांचजन्यासु कृष्टिषु । निपादपंचमाश्रित्वारी वर्णाः
पंचजनाः । तत्सवधिनीषु प्रजासु यच्छ्रवोऽज्ञं विवति तन्नोऽस्मभ्यमधि अधिकं यथा भवति तथा तृयं क्षिप्रमभरत ।
भरतु । संपादयतु । पलस्तिजमदग्नयः । पलस्तयः पलिता दीघायुषो जमदग्नयो मृगयो यां वाच सूर्यादाहृत्य मे
मह्य ददुरददुः पत्न्या पत्नस्य पत्नादिनिर्वाहकस्य सूर्यस्य दुहिता सा वाक् नव्यं नवतरमायुरज्ञं जीवनं वा
दधाना मम कृषाणां भरतु ॥ पांचजन्यासु । वहिर्देवपचजनभ्यं अति वक्तव्यमिति ज्यप्रत्ययः । जित्वादायुदात्तः ।
पत्न्या । पत्नं भवा । दिगादित्याद्यत । तित्स्वरितः । नव्यं । नवशब्दाद्वस्वादित्वात्स्वार्थको यत । पलस्तिजम-
दग्नयः । पलस्तयो जमदग्नयः । कर्मधारयसमासः । समासस्वरः ॥

स्थिरो गावौ भवतां वीक्रुरक्षो मेषा वि वहि मा युगं वि शारि ।

इंद्रः पातव्ये ददतां शरीताररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरो । गावौ । भवतां । वीक्रुः । अश्वः । मा । ईषा । वि । वहि । मा । युगं । वि । शारि ।

इंद्रः । पातव्येऽदति । ददतां । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

राज्ञः मुदासो यज्ञोऽवभृथं कृत्वा यज्ञशालातो निर्गन्तुमिच्छन् रथेऽश्वानादिकं युञ्जानो विश्वामित्रो रथां-
गानि सौति । गावा । गच्छत इति गावावस्था । स्थिरा भवतां । अक्षस्य वीरुर्दृढो भवतु । ईषा दंडश्च मा
वि वह्नि । वृद्धो मा भवतु । युगं च मा वि शारि । विशीर्णं मा भवतु । इंद्रः पातन्त्ये पतनशीलं कीर्णं शरी
तोर्विशरणात्प्राक् ददता । धारयतु । हे अरिष्टनेमि अहिंसितप्रार्थिर्विशिष्ट हे रथ नोऽस्मानभि आभिमुख्येन
सचस्व । संगतो भव ॥ वि वह्नि । वृद्धि वृद्धा । विपुर्वो वृहद्विनाशे वर्तते । अस्मात्कर्मकर्तारं लुडि चिण भाव-
कर्मणोरिति चिण । चिणो लुगिति तत्प्रत्ययस्य लुक । निघातः । युग । युगशब्द उक्तादिषु रथाद्युपकरणेऽर्थे
घञन्तत्वेन निपातनादगुणत्वं । तत्र पाठादंतोदात्तत्वं । शारि । शृ हिंसायामित्यस्य लुडि रूपं । अरिष्टनेमि ।
पादादित्वात् पाठिकमाबुदात्तत्वं ॥

बलं धेहि तनूषु नो बलमिंद्रानक्रुत्सु नः ।

बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥ १८ ॥

बलं । धेहि । तनूषु । नः । बलं । इंद्र । अनक्रुत्सु । नः ।

बलं । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । बलदाः । असि ॥ १८ ॥

हे इंद्र नोऽस्माकं तनूषु शरीरेषु बलं धेहि । नोऽस्मात्सर्वधिरथवाहिष्वनक्रुत्सु बलं धेहि । तोकाय पुत्राय
तनयाय पुत्राय च जीवसे चिरं जीवनाय बलमायुर्विधाहि । एतादृशं दातुं कृत इत्यत आह । त्वं बलदाः ।
बलं ददातीति बलदाः । असि हि । सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ॥ अनक्रुत्सु । वह प्रापणे । अनमि वहः
क्रिबनसो इत्येति क्रिप । अनसः सकारस्य डत्व । वहर्यजादित्वात्सप्रसारणं । वसुसमुध्वस्वनडुहां द इति
हकारस्य डत्व । क्रदन्तरमरः । असि । हियोगादनघातः । सिपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पंदने शिंशपायां ।

अष्टा वीळो वीळित वीळयस्व मा यामादस्मादव जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । धेहि । स्पंदने । शिंशपायां ।

अष्टा । वीळो इति । वीळित । वीळयस्व । मा । यामात् । अस्मात् । अव । जीहिपः । नः ॥ १९ ॥

हे इंद्र खदिरस्य सारं । सारं हि आग्निः क्रियं । त खदिरस्य सारभूतमाग्निमभि व्ययस्व । अभित
स्तत्तत्स्थानेषु दाढीार्थं निर्धाहि । स्पंदने रथस्य गमनं रति शिंशपायां शिंशपाख्यदारुनिर्मिते रथस्य फलक
ओजो धेहि । दाढीं कुरु । हे वीळो दृढ वीळितास्माभिर्दृढीकृत हे अष्ट वीळयस्व । त्वं दृढो भव । यद्वास्मान्
दृढीकुरु । यामान्नक्तोऽस्माद्रथान्नोऽस्मान् माव जीहिपः । मा पीपतः ॥ खदिरस्य । अजिरशिंशिरित्यादिना
किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तः । वीळित । वीळयंतर्णतस्य निष्ठायामिडागमः । निष्ठायां सेटि
। पा० ६ ४ ५० । इति णेर्लुक् । वीळयस्व । आमावितस्वार्थव्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः । यामात् । या
प्रापण इत्यस्मादतिस्तुमुज्ज्व इत्यादिना मन्प्रत्ययः । निष्ठादाबुदात्तः । जीहिपः । ओहाक त्यागः । रथस्य लुडि
चडि रूपं । अकारस्यकारष्कांदसः ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिषत् ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात् ॥ २० ॥

अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिषत् ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसि । आ । विऽमोचनात् ॥ २० ॥

यजमान आत्मनः श्रेय आशासे । वनस्पतिर्वनस्पतिनिर्मितोऽयं रथो रथाखडान्मान् मा च हाः । मा

त्याजीत । किञ्च मा रीरिपत । अस्मान मा विनाशयतु । किञ्च गृह्ण्यः । यावद्गृहान् प्राप्नुयाम तावदस्मभ्यं
स्वास्ति भवतु । तथावस । पचम्यर्थं चतुर्थी । यावद्द्रव्यं भावमान तावत । आ विमोचनात् । यावद्द्रव्ययोजि
ताश्चविमोचन तावत स्वास्ति भवतु ॥ इति । आत्माक त्यागं । लुङि संच घसेत्यादिना मिचो लुक् । पुरुषव्यत्ययः ।
चवायोगं प्रथमेति न निघात । रीरिपत । रिप हिमायामित्यस्य ग्यतस्य लुङि चङि रूपं । द्वितीयत्वात्त्रि-
घात । गृह्ण्यः । गृह्णन्ते क इति क । पचम्यपाङपरिभिरिति पचमी । अवस । षोऽतकर्मणि । क्लिप । क्तुर्थे
कवचन आतो लापामावच्छादमः । इति । एकादेशरत्न ॥ ॥२०॥

इदं प्रतिगिरित्याश्वत्तस्यो वसिष्ठोऽपिपण्यः । पुरा गन्तु विश्वामित्राण्यः सुदा नाम राजर्षिरासीत् । स च
केनचित्कारणेन वसिष्ठेऽप्योऽभूत् । विश्वामित्रस्तु शिष्यस्य रक्षार्थमाभिकर्तुर्गर्भवसिष्ठमशपत् । इमा अभिशाप-
रूपा । ता ऋषी पसिप्रा न शृणाति ॥

इदं प्रतिभिर्वहुलाभिर्नां अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिन्व ।

यो नो द्वेधधरः सस्यदीष्ट यमुं द्विष्मस्तमुं प्राणो जहातु ॥२१॥

इदं । उतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यातऽश्रेष्ठाभिः । मघऽवन । शूर । जिन्व ।

यः । नः । द्विष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यं । उं डति । द्विष्मः । तं । उं डति । प्राणः । जहातु ॥२१॥

परस्य शाप कवचन आदावात्मनो रत्ना कुरुते प्रथमेनार्धचने । हे शूर शौर्यवन्पराभिभवशक्त हे मघ
बन्धनवन्निद्र अशास्त्रिकालं यात । यातयतिवंधकर्म । यातयतीति यात । मुपा मुलुगिति शपो लुक् । यात.
शत्रुन हिसतो नोऽस्मान्नातिभिस्त्यदीयामी रत्नाभिर्जिन्व । प्रीणय । कीदृशीभिः । बहुलाभिर्वहुलाभिः श्रेष्ठाभिः
प्रशस्यन्त र भिः । अद्य शपात् । नोऽस्मात्प्र शत्रुद्वयं । द्विशस्त्राद्विषयामप्रीति करोति सोऽधरो निहृष्टः सन
पदीष्ट । पततु । चय न यमु द्विष्मस्तमु त द्वेष प्राणो देहमध्ये वर्तमानः पचवृत्तिर्वायुर्जहातु । परित्यजतु ।
उगन्दा पुरका ॥

परशुं चिद्धि तपति शिंवलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिट्ठि येपंती प्रयंस्ता फेनमस्यति ॥२२॥

परशु । चित् । वि । तपति । शिंवलं । चित् । वि । वृश्चति ।

उखा । चित् । इदं । येपंती । प्रयंस्ता । फेनं । अस्यति ॥२२॥

परशु चित् । चिद्धाद् उपमार्थः । यथा परशु कृटार प्राप्य वृक्षो वि तपति विशिष्टतापयुक्तो भवति । एव
मदीयो द्वेष्टा वितपतु । शिंवलं चित् शम्भलीकुसुम यथानायामिनं वि वृश्चति विच्छिद्यते । एव स द्वेष्टा विवृश्चति ।
विच्छिन्नावयवो भवतु । प्रयस्ता प्रहता येपंती स्रवश्रुत्या चित स्थालीव स द्वेष्टा मदीयमंत्रसामर्थ्येन प्रहतः
सन फेनमस्यति । फेनं मृगार्दिरनु ॥

न सायंकस्य चिकित्ते जनासो लोधं नयंति पशु मन्यमानाः ।

नावाजिनं वाजिनां हासयंति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयंति ॥२३॥

न । सायंकस्य । चिकित्ते । जनासः । लोधं । नयंति । पशु । मन्यमानाः ।

न । अवाजिनं । वाजिनां । हासयंति । न । गर्दभं । पुरः । अश्वात् । नयंति ॥२३॥

पुरा खलु तपसः क्षयो मा प्रापदिति शापान्नवृत्तं मीनिनं विश्वामित्र वसिष्ठपुरुषा ब्रह्मानीतवन्तः ।
तान्प्रति विश्वामित्रो वृत्ते । हे जनासो जनाः सायंकस्यावसानकारिणो विश्वामित्रस्य मंत्रगणसामर्थ्ये न

चिकित्ते । भवन्निर्गन् जायते । अत एव लोभं लुब्धं तपसः क्षयो मा भूदिति लोभेन तूष्णीं स्थितमृषिं पशुमन्यमानाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुवन्यमाना एते नयन्ति । बद्धा स्वकीयं देशं प्रापयन्ति । एवं स्वसामर्थ्यं प्रदर्श्य विसदृशो वसिष्ठो मया सह स्पर्धितुं नार्हतीति धिक्करोति । नावाजिनमिति । अवाजिनं । वाचामिनो वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं मूर्खजनं वाजिना वागीशा न हासयति हास्यास्पदं न कुर्वति । तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तथा गर्दभं रासभमश्वात्पुनः पुरस्तात् नयति । एवमेव विसदृशो वसिष्ठो न मया स्पर्धितुमीष्ट इत्यर्थः ॥

इम ईदृ भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वं ।

हिन्यन्त्यश्मरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयन्त्याजौ ॥ २४ ॥

इमे । ईदृ । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वं । चिकितुः । न । प्रऽपित्वं ।

हिन्यन्ति । अश्म । अरणं । न । नित्यं । ज्याऽवाजं । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥

हे ईदृ भरतस्य पुत्रा भरतवंशा इमे विश्वामित्रा अपपित्वमपगमनं वसिष्ठश्चिकितुः । जानन्ति । प्रपित्वं प्रगमनं न जानन्ति । शिष्टैः सह तेषां संगतिर्नास्ति । ब्राह्मणा एव त इत्यर्थः । अपि चाजौ संग्रामं नित्यं सहजमरणं नारिमिव वसिष्ठान्प्रत्यक्षं हिन्यन्ति । प्रेरयन्ति । ततश्च ज्यावाजं बलं धनुः परि णयन्ति । वसिष्ठान्हनुं शरसंधानेन चरन्ति ॥ २३ ॥ ४४ ॥

पंचमेऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्रेमं मह इति द्वाविंशत्युचं प्रथमं सूक्तं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं विश्वामित्रपुत्रस्य वाक्पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षे । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमं मह द्वाधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्हं वैश्वदेवं हति । अस्मिन् सूक्ते आद्यापेयी ततः परं सप्तर्चो द्यावापृथिव्यास्ततः परा बुधदेवताका दशमी द्यावापृथिव्यैकादशी सावित्री ततः परं मुक्तादिति त्वाष्ट्यार्भवी च विद्युद्वधेति मारुती सारस्वती च ततः परं तिस्रो विष्णवद्रूपि-देवताकाः स्वदम्बेत्यापेयीति । एवं वैश्वदेवं सूक्तं ॥ सूक्तविनियोगो जैगिकः । अग्निप्रणयने राजन्यस्त्रेमं मह इति प्रतिपत् । पंचम्यां पार्णमास्यामित्यत्र सूचितं । इमं मह विदध्याय शूषं । आ० २. ५७. इति ॥

इमं मह विदध्याय शूषं शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभुः ।

शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्द्व्यैरजसः ॥ १ ॥

इमं । मह । विदध्याय । शूषं । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय । प्र । जभुः ।

शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः । द्व्यैः । अजसः ॥ १ ॥

मह महते विदध्याय विदधे यज्ञे मंथनेन निष्पाद्यमानायेड्याय सर्वैः सुत्यायापये शूषं मुखकरमिमं स्तोमं शश्वत्कृत्वो भुयो भुयः प्र जभुः । प्रभरन्ति । प्रकर्षेण धारयन्ति । उच्चारयन्तीत्यर्थः । सोऽग्निर्दम्यभिः परेषां दमनकुशलेर्दमे गृहे विद्यमानैर्वानीकैस्तेजोभिर्युक्तः सन् नाऽऽदीयमिमं स्तोमं शृणोतु । दिव्यैर्दिवि भवैस्तेजो-भिरजस्रो निरन्तरं युक्तोऽग्निरिमं स्तोमं शृणोतु । शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभुरिति स्वानामिवनं तच्छ्रेष्ठं गमयति । ऐ० ब्रा० १. २८. इति ब्राह्मणानुसारेण महदादिगुणविश्रष्टाय यजमानायेममग्निं प्रजभुः प्रहरन्त्युत्विज इति वा व्याख्येयं । उत्तरार्धचः समान एव ॥ विदध्याय । तत्र भव इत्यर्थे भवे कंदसीति यत् । तित्स्वरितः । ईड्याय । ईडवदे-त्यादिना उदात्तत्वं । दम्येभिः । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याबुदात्तत्वं । दिव्यैः । दिवमर्हतीत्यर्थे कंदसि चेति यप्रत्ययः । अजसः । असु मोक्षणे । नमिकंपीत्यादिना ताच्छीलिको रप्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः ॥

महिं महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छञ्चरति प्रजानन् ।

ययोर्हं स्तोमे विदधेभु देवाः संपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महि॑ । म॒हे । दि॒वे । अ॒र्च॑ । पृ॒थि॒व्ये । का॒मः । मे॒ । इ॒च्छन् । च॒र॒ति॒ । प्र॒ऽजा॒नन् ।
य॒योः । ह॒ । स्तो॒मि॑ । वि॒दथे॑षु । दे॒वाः । स॒पर्य॑वः । मा॒दय॑न्ते । स॒चा । आ॒योः ॥ २ ॥

हे स्तोतॄर्महे महत्ये दिवे युनोक्तद्वेवतार्थ महत्ये पृथिव्ये च महि महत् त्वं प्रजानन् स्तोत्रमर्च । कुम् । मे मम कामो मनोरथः सर्वान भोगानिच्छन् चरति । सर्वत्र वर्तते । आयोर्मनुष्यस्य विदथेषु यज्ञेषु ययोर्वावा-पृथिव्योः स्तोमि स्तोत्रं सपर्यवः पुजाकामा देवाः स्तोतारो वा सचा मादयन्ते ह सह मादयन्ति खलु ॥ पृथिव्ये । उदात्तयण इति विभक्तवृत्तात् । सपर्यवः । सपर्यामिच्छतीत्यर्थे मुपः क्यच ॥

यु॒वो॒ऽर्च॑तं रो॒दसी॑ स॒त्यम॑स्तु म॒हे षु॒ णः॑ सु॒वि॒ताय॑ प्र भू॒तं ।
इ॒दं दि॒वे नमो॑ अ॒ग्ने पृ॒थि॒व्ये स॒पर्या॑मि॒ प्रय॑सा॒ यामि॑ र॒त्नं ॥ ३ ॥
यु॒वोः । ऋ॒तं । रो॒दसी॑ इति॒ । स॒त्यं । अ॒स्तु । म॒हे । सु॒ । नः॑ । सु॒वि॒ताय॑ । प्र । भू॒तं ।
इ॒दं । दि॒वे । नमः॑ । अ॒ग्ने । पृ॒थि॒व्ये । स॒पर्या॑मि॒ । प्रय॑सा॒ । यामि॑ । र॒त्नं ॥ ३ ॥

हे रोदसी वावापृथिव्या युवोर्युवयोर्ऋतमानृगांस्तं सत्यं यथार्थमस्तु । युवां नोऽस्माकं महे महते सुविता-याभ्युदयाय यज्ञसमाप्त्यर्थं सु मुपु प्र भूतं । प्रभवतं । हे अग्ने दिवे पृथिव्ये चिदं नमोऽस्तु । प्रयसा हविर्लक्षणेनान्नैन सपर्यामि । परिचरामि । रत्नमुत्तमं धनं यामि । याचे । यातिर्याज्याकर्मा ईमह इत्यादिषु पठितत्वात् ॥ षु । संहितायां मुञ्च इति पत्वं । णः । संहितायां नञ् धातुस्योरुपुभ्य इति णत्वं । सुविताय । इण् गती । अधिकरणे क्तः । शोभन गम्यतेऽस्मिन्निति सुवितं । उवडादेशश्चक्रादसः । भूतं । भवन्तेर्लोऽटि बह्वलं कंदसीति शपो लुकि रूप । यद्वा । क्रादंस लुङि सिचो गातिस्थिति लुक् । निघातः । दिवे पृथिव्ये । नमःस्वस्तीत्यादिना । पा० २. ३. १६ । चतुर्थी । सपर्यामि कंडादिः परिचरणे वर्तते । प्रत्ययम्बरः । यामि । यातिर्लोऽटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

उ॒तो हि॒ वां॑ पृ॒थ्या॑ आ॒वि॒वि॒द्र॒ ऋ॒ता॒वरी॑ रो॒दसी॑ स॒त्यवा॑चः ।
न॒रश्चि॒द्वां॑ स॒मि॒थे शूर॑सा॒तो व॑व॒न्दि॒रे पृ॒थि॒वि॒ वे॒वि॒दा॒नाः ॥ ४ ॥
उ॒तो इति॑ । हि॒ । वां॑ । पृ॒थ्याः । आ॒ऽवि॒वि॒द्र॒ । ऋ॒त॒वरी॑ इत्यृ॒त॒ऽवरी॑ । रो॒दसी॑ इति॒ । स॒त्य॒ऽवा॒चः ।
न॒रः । चि॒त् । वां॑ । सं॒ऽइ॒थे । शूर॑ऽसा॒तो । व॑व॒न्दि॒रे । पृ॒थि॒वि॒ । वे॒वि॒दा॒नाः ॥ ४ ॥

उतो अपि च हे ऋतावरी । ऋतं सत्य । तद्वत्या हे रोदसी वावापृथिव्या पृथ्याः पूर्वे भवाः पुरातनाः सत्यवाचो महर्षयो वां युवाभ्यामाविर्विद्रे हि । तं तमपेक्षितमर्थं क्षमिरे खलु । तथा हे पृथिवि शूरसातो शूराणां सातिर्नाभो यस्मिन् तस्मिन्समिथ संगमननिमित्ते युद्धं नरश्चिद्व्यतना मनुष्याश्च वां युवयोर्माहात्म्यं वेविदाना जानन्तोऽतो वावापृथिव्या ववन्दिरे । सुवन्ति ॥ आविर्विद्र । विद्र लाभे इत्ययमुभयपदी । लिटि हरयो र इति रेऽदेशः । सह सुपेत्यत्र संहति योगविभागादाडा सह समासः । समिथे । इण् गती । समीण इति थकप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

को अ॒डा वे॒द॒ क इ॒ह प्र॒ वो॒च॒हे॒वाँ अ॒च्छा॑ प॒थ्या॒ऽका॒ समे॑ति ।

द॒दृ॒श्रे ए॒षाम॑व॒मा स॒दाँसि॑ प॒रेषु॑ या॒ गुह्ये॑षु व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥

कः । अ॒डा । वे॒द॒ । कः । इ॒ह । प्र॒ । वो॒च॒त् । दे॒वान् । अ॒च्छ॒ । प॒थ्या॑ । का॒ । सं॒ । ए॒ति॒ ।

द॒दृ॒श्रे । ए॒षां । अ॒व॒मा । स॒दाँसि॑ । प॒रेषु॑ । या॒ । गुह्ये॑षु । व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥

को वादा सत्यभूतं तादृशमर्थं वेद । वेत्ति । को बिहास्त्रिन्द्राज्ञातमर्थं प्र वोचत् । प्र ब्रवीति । किं तत्तदुच्यते । देवानच्छाभिलक्ष्य का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को वा मार्गः समेति । सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कश्चि-

ज्ज्ञानाति । न कोऽपि ब्रवीति । किं ते देवा विद्यन्ते । वाढमित्याह । एषा दिवि स्थितानां नक्षत्ररूपाणां देवानामवमाधोमुखानि सदासि स्थानानि ददुषे । दृश्यन्ते । तथापि परिषूतमेघे गुह्येषु दुर्ज्ञानेषु व्रतिषु कर्मस्व शुधितेषु या यानि दिवि देवस्थानानि लभ्यन्ते तच्चागंतुं को मार्ग इति वेदमतरंग न कश्चिज्ज्ञानातीत्यभिप्रायः ॥ अद्वा । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वादतोदात्तः । वोचत् । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । लुङि ब्रूवो वचिर्गति वष्यादेशः । अस्मतिर्वक्तव्यातिभ्य इति व्रिडादेशः । वच उमत्युमागमः । निघातः ॥ २४ ॥

कविर्नृचक्षा अभि धीमचष्ट ऋतस्य योना विधृते मदंती ।

नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

कविः । नृचक्षाः । अभि । सी । अचष्ट । ऋतस्य । योना । विधृते इति विधृतं । मदंती इति । नाना चक्राते इति । सदनं यथा वेः । समानेन । क्रतुना । संविदाने इति संविदाने ॥ ६ ॥

कविः कान्तदर्शी नृचक्षा नृणां द्रष्टा मर्यः सीमते बावापृथिव्यावभ्यचष्ट । सर्वतः पश्चात् । ऋतस्य योना जलस्य स्थानेऽतिरिक्ते मदती हृष्यन्ती विधृते । घृतमस्या ओषधयो जलममुषा इति । एवंविधरसोपेतं ममानेन । समानमेतदुदकमुच्चैत्यव चाहमिः । भूमि पर्जन्या जिवति दिवं जिवत्यपय इति परस्परप्रीणनाख्येनैकेन क्रतुना कर्मणा संविदानं परस्परमैकमत्य प्राप्ति ते बावापृथिव्या नाना पृथग्भुत सदन स्थान चक्राते । तथा च श्रुतिः । इमी वै लोकीं सहास्रा ती व्यतामिति । तत्र दृष्टातः । यथा वेः कुलाय नाना भवति तद्वत् ॥ अचष्ट । चक्षिद् व्यक्ताया वाचीत्यस्य लङि स्कोः संयोगादोरिति ककारलोपः । निघातः । संविदाने । विद ज्ञान इत्यस्य समो गमीत्यादिनात्मनेपदे शानच । चित्त्वादतोदात्तः ॥

समान्या वियुते दूरेच्छन्ते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके ।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या । वियुते इति विद्युते । दूरेच्छन्ते इति दूरेच्छन्ते । ध्रुवे । पदे । तस्थतुः । जागरूके इति । उत । स्वसारा । युवती इति । भवन्ती इति । आत् । ऊं इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि । नाम ॥ ७ ॥

समान्या समाने परस्परप्रीणनाख्येन कर्मणैकमत्य गते वियुते वियुज्य वर्तमाने दूरेच्छन्ते । दूरेऽतोऽवसानं यथोक्ते दूरेच्छन्ते । अविनाशिन्यौ ते बावापृथिव्या जागरूके जागरणशीले सत्यां ध्रुवेऽविनाशिन पदेऽतिरिक्ते तस्थतुः । तिष्ठतः । उतापि च युवती नित्यतरुणे स्वसारा भगिन्यावेकस्मादात्मनो जाते इति भवन्ती तस्थतुः । तन्वयः । आदनन्तरं मिथुनानि द्वंद्वानि नाम उर्वो पृथ्वी वङ्गले दूरेच्छन्ते रोदसी पुरोहिते इत्यादीनि नामानि ब्रुवाते । ते परस्पर ब्रूतः । उर्यादिभिर्द्वंद्वनामभिर्बावापृथिव्यावुच्यन्ते इत्यर्थः ॥ समान्या । सुपां सुलुगिति विभ क्तेडादेशः । दूरेच्छन्ते । इण् गर्ता । दूरीणो लोपश्च । उ० २. २०. । इति रक्प्रत्ययो धातोर्लोपश्च । रो रीति रेफलोपः । द्वलोप इति दीर्घः । अंतशब्दोऽमरसिंहसीत्यादिना तन्प्रत्ययांतः । सप्तम्युपमानेति वङ्गप्रीतिः । हलन्तादिति सप्तम्या अनुक् । पूर्वपदस्वरः । जागरूके । जागृ निद्राक्षय इत्यस्मात्तात्कीन्यार्थे जागरूकः । पा० ३. २. १६५. । इत्यूकप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्वसारा । न षट्स्वस्रादिभ्य इति ङीपः प्रतिषेधः ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्विभ्रती न व्यथेते ।

एजंङ्गुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतञ्चि विषुणं वि जातं ॥ ८ ॥

विश्वा । इत् । एते इति । जनिमा । सं । विविक्तः । महः । देवान् । विभ्रती इति । न व्यथेते इति । एजत् । ध्रुवं । पत्यते । विश्वं । एकं । चरत् । पतञ्चि । विषुणं । वि । जातं ॥ ८ ॥

एते द्यावापृथिव्या विश्वेज्जनिम सर्वाण्यपि भूतजातानि सं विविक्तः । अवकाशप्रदानेन संविभज्य कुक्षतः । किञ्च महो महतो देवानिद्रमृयादीन सरित्समुद्रपर्वतादीश्च विभ्रती विभ्राणो अपि न व्यथेते । न त्विथेते । किञ्च एजज्जगमात्मकं ध्रुव स्थावरात्मकं च विश्व जगदकं स्थानं पृथिवीमेव पत्यते । अभिगच्छति । तथा चरच्चंचलं पशुजातं पतत्रि पक्षिजातं च विपुणं विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्ये वितिष्ठते । योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्तः । विचित्र पृथग्भावे । जुहोत्यादि । निघातः । विभ्रती । दुभृत् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति नमभावः । अभ्यस्तारः । एजत । एज कर्णे । शतरि रूप । पत्यते । पद गता । दिवादिरात्मनेपदी । तकारस्य तकारो व्यत्ययन । निघातः ॥

सना पुराणमथ्येस्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्युरंतः ॥ ९ ॥

सना । पुराणं । अथि । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।

देवासः । यत्र । पनितारः । एवैः । उरौ । पथि । विऽउते । तस्युः । अंतरिति ॥ ९ ॥

हे यामहो महताः पितुः सर्वस्य पालयित्र्या जनितुर्जनयित्र्यास्तव सना सनातनं पुराणं पुर्वक्रमागतं नो ऽस्माकं तज्जामि जामित्व । सर्वमेकस्माज्जातमिति दार्भगिनी भवति । तादृश भगिनीत्वं तदारादधुनार्थमि । स्मरामि । दिव । पितृत्वं जनयितृत्वं च मन्त्रवर्णः । यामे पिता जनिता नाभिरत्र । ऋग्वे० १. १६४ ३३ । इति । यत्र यस्या दि शतर्मध्य उरौ विस्तीर्णं व्युते विविक्तं पथि नभसि पनितारस्त्वां सुवतो देवासो देवा एवैर्गमनसाधनैः धैः स्वेवाहने सहिता संतस्तस्युः । तत्र स्थिता देवा मदीयं स्तोत्रं शृण्वत्विति भावः ॥ पुराणं । पुराशब्दात् शिपिकांशं सार्याचरमिति व्युत्पत्त्ययः । पुराणप्रोक्तं पृथ्वाङ्मणकल्पिष्विति निपातनात्तुडभावः । निपातनादेवा तोदात्तत्वं । एमि । इक् स्मरणे । अदादिः । लटि रूपं । निघातः । व्युते । वज्र तंतुसंताने । कर्मणि क्तः । यजा दिवात्मप्रसारण । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्तरः । तस्युः । तिष्ठतेर्लिट् रूप । यत्रयोगादिनिघातः ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदृदराः शृणवन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमं । स्तोमं । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । अदृदराः । शृणवन् । अग्निजिह्वाः ।

मित्रः । संऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्याविम युष्मदीय स्तोमं प्र ब्रवीमि । प्रकीर्णेण वदामि । अदृदराः । अदु मृद उदरं येषां ते अदृदराः । यद्वा । मृदुदरं सोमो येषां ते अदृदराः । अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते तथोक्ताः । सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना युवानो नित्यतरुणाः । यद्वा । यजमानानभिमतफलमिन्श्रीकुर्वतः । कवयः क्रातदर्शिनः पप्रथानां स्वानि स्वानि कर्माणि प्रथयंतो मित्रादयो देवाः शृणवन् । तदिदं स्तोत्रं शृण्वन्तु ॥ शृणवन् । श्रु श्रवण इत्यस्य लङ्यडागमः । अग्निजिह्वाः । त्रिचक्रादित्वात्तोदात्तत्वं । पप्रथानाः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्य कानिच रूप । चित्त्वादतोदात्त ॥ ॥ १५ ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्विरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वताति ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।

देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकं । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यं । आ । सुव । सर्वऽताति ॥ ११ ॥

हिरण्यपाणिः । दानार्थं हिरण्यं पाणी हस्ते यस्य स तथोक्तः । यद्वा । देवकर्तृकयागे सवितुर्ऋत्विग्भृतस्य हस्ते प्राशित्रं भक्षणार्थमध्वर्यवो ददुः । तत्प्राशित्रं तस्य हस्तौ चिक्षेद । ततोऽध्वर्यवो हिरण्यमयी हस्तौ हत्वा संदधुः । ततोऽयं हिरण्यपाणिः । तथा च कौषीतकः । सवित्रे प्राशित्रं प्रतिजहुस्तस्य पाणी प्रचिक्षेद तस्मै हिरण्यमयी प्रतिदधुस्तस्माद्धिरण्यपाणिर्निरति । सुजिह्वः शोभनवाक् सविता विदधे यज्ञे त्रिस्त्रिषु सवनेषु दिवो नभसः सकाशादा पत्यमान आगच्छन् भवतीति शेषः । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षः । हे सवितस्त्वं देवेषु स्तोत्रेषु विद्यमानं च श्लोकं । श्लोक्तंऽनेनेति श्लोकः स्तोत्रं । तदग्रे । प्राप्नुहि च । आदनंतरं सर्वतातिं सर्वमपचितं फलमस्मभ्यमा सुव । प्रेरय ॥ हिरण्यपाणिः । हिरण्यशब्द यास्को बह्वधा निर्वर्तितः । हिरण्य कस्माद्भूयत आयम्यमानमिति वा द्वियते जनाञ्जनामित्यादिना । नि० २. १०. । पाणिशब्द च निर्वर्तितः । पाणिः पणायतेः पुत्राकर्मणः । नि० २. २६. । इति ॥ हर्य कांतगत्योः । हर्यतः कन्य न हिर र्चाति कन्य न हिर इत्ययमादेशो धातोः । नित्वा-दाबुदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । पत्यमानः । पद गती । दिवादिरात्नपदी । दकारस्य तकारश्चादसः । अग्रेः । श्रिञ् सेवायामित्यस्य लङि बह्वन् कंदसीति शपो लुक् । चवायंगं प्रथमं न निघातः । सुव । धृ प्रेरणे । तुदादिः । सर्वतातिं । सर्वदेवात्तातित् स्वार्थिकः । नित्स्वरः ॥

सुकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धातु ।

पृषण्वंतं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वयावाणो अध्वरमतष्ट ॥ १० ॥

सुऽकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । देवः । त्वष्टा । अवंसे । तानि । नः । धातु ।

पृषण्वंतः । ऋभवः । मादयध्वं । ऊर्ध्वऽयावानः । अध्वरं । अतष्ट ॥ १२ ॥

सुकृत्सुपाणिः जगतः कर्ता सुपाणिः कन्याणपाणिः स्ववान धनवानृतावा सत्यसंकल्पस्त्वष्टा देवस्तान् यान्यस्माकमपचितान्यवसे रक्षणाय नोऽस्मभ्यं धातु । ददानु । ऋभवः । उरु भांतीत्युभवः । हे ऋभवः पृषण्वंतः पूष्णा सहिता यूयं मादयध्वं । अस्मान् धनप्रदानेन हृष्टान् कुरुत । ऊर्ध्वयावाणः सोमामिषवार्थमुद्यतयावाणं संतं ऋत्विज इममस्मदीयमध्वरमतष्ट । अकूर्चन् ॥ अतष्ट । तन्न त्वन्न तनुकरणं । ऊदित्वाद्चंडभावः । झलो झलीति सिलोपः । स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । बह्वचनस्यैकवचनं ऋदसं ॥

विद्युद्रथा मरुतं ऋष्टिमंतो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृणवन् यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । दिवः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।

सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियासः । धातु । रयिं । सहऽवीरं । तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युद्रथा विद्योतमानरथोपेता ऋष्टिमंतो दीप्तिमंतः । ऋष्टिरायुधविशेषः । तदंतो वा दिवो द्योतमाना मर्याः शत्रूणां मारयितार ऋतजाता उदकाद्यज्ञाद्वा प्रादुर्भूताः । यद्वा । ऋतमुदकं जातं येभ्यस्ते ऋतजाताः । अयासः सततगमनशीला यज्ञियासो यज्ञार्हा मरुतः सरस्वती । शब्दपद्यरूपेण प्रसरणमस्या अस्तीति सरस्वती । वाग्देवता च । एते सर्वे देवा मदीयमिमं सोमं शृणवन् । शृण्वन्तु । तुरासोऽस्माकं फलप्रदानं त्वरणयुक्ता हे मरुतः सहवीरं पुत्रसहितं रयिं धनं धातु । अस्मभ्यं धत्त । धातु । दधातेर्लोठि बह्वन् कंदसीति शपो लुक् । तप्तनप्तनधनाशेति तबादेशः । पादादिह्वादिनिघातः । तपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । तुरासः । तुर त्वरणे । इगुपधलक्षणः कः । आमन्त्रितत्वान्निघातः ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि गमन् ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धति युवतयो जनिचीः ॥ १४ ॥

विष्णुः । स्तोमांसः । पुरुऽदस्मं । अर्काः । भगस्यऽडव । कारिणः । यामनि । ग्मन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

स्तोमांसः । स्तूयंत एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अर्का अर्चनीयानि शस्त्राणि च भगस्येव धनस्य कारिणः
कर्तृणीव स्थितानि तानि यामनि संततं प्रतायमानेऽस्मिन्यज्ञे पुरुदस्मं बह्वर्कमाणां । यद्वा । बह्वर्क दस्यत्युपचप-
यतीति पुरुदस्मः । तं विष्णुं देवं गमन । गच्छंतु । पूर्वीर्बह्वो जनित्रीः सर्वस्य जनयित्र्यो युवतयः परस्परमसं-
कीर्णाः ककुहः । क स्कुभ्रति विस्तारयतीति ककुभो दिशः । यद्वा । ककुबुच्छयार्थः । उच्छ्रिता इव हि दिशो
वृक्षाद्यप्यपलभ्यमानास्तिष्ठति । एता दिशो विष्णोराज्ञा न मर्धति । न हिसंति । स विष्णुरुक्रमः । उरुर्महान
क्रमः पादविक्षेपो यस्य सः । त्रिविक्रमावतार एकेनैव पादेन सर्वं जगदाक्रम्यातिष्ठत ॥ गमन । गमेर्लुङि मंचे
घसेत्यादिना ल्लुङ् । ककुभः । पृषोदरादित्वाद्गुप्स्वरसिद्धिः ॥

इंद्रो विश्वेर्वीर्यः पत्यमान उभे आ पम्रो रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृचहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

इंद्रः । विश्वः । वीर्यः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पम्रो । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

पुरंऽदरः । वृचऽहा । धृष्णुऽसेनः । संऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

विश्वः सर्ववीर्यैः सामर्थ्यैः पत्यमानः प्राप्यमाणः स इंद्र उभे रोदसी दावापृथिव्यौ महित्वा स्वकीयेन
महिम्ना पम्रो । पुरयामास । शेषः प्रत्यजज्ञतः । पुरंदरः शत्रुपुरां दारयिता वृचहा वृचस्य हंता धृष्णुषेणः
परामिभवनशीलसेनोपेतः स त्व पशः पशून् संगृभ्य संगृह्य नोऽस्मभ्यं भूरि प्रभूत यथा भवति तथा भर । देहि ।
यद्वा । पश्वः पशोर्भूरि बह्वत्वं बह्वन् पशून् यच्छति ॥ पुरंदरः । दृ विदारण इत्यस्य पुरशब्द उपपदे पुःसर्व-
योर्दारिसहोरिति खचप्रत्ययः । वाचयमपुरंदरी चेति निपातनात्पूर्वपदस्यामागमः । चित्वादतोदात्तः ।
धृष्णुषेणः । पूर्वपदादिति संहितायां षत्वं । यदा षत्वं तदा रपाभ्यामिति णत्व । संगृभ्य । ग्रहण्येपि स्थानि
षड्भावात्मप्रसारणं । ह्यहोर्भङ्गदसीति भत्व । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । पशः । पशुशब्दात् शसः
जसादिषु क्दसि वाचयन्मिति सवर्णदीर्घाभावः ॥ ॥ २६ ॥

नासत्या मे पितरा बंधुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अर्कवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरा । बंधुऽपृच्छा । सऽजात्यं । अश्विनोः । चारु । नाम ।

युवं । हि । स्थः । रयिऽदौ । नः । रयीणां । दात्रं । रक्षेथे इति । अर्कवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥

हे नासत्यावश्विनी बंधुपृच्छा । हविष्प्रदातृत्वेन बंधूनस्मानपेक्षितमर्थं पृच्छत इति बंधूनां प्रष्टारी । युवां
मे पितरा पालयितारा भवतं । युवयोरश्विनोः सजात्यं सजाते भवं संगतं चारु नाम कमनीय खलु । हे
अश्विनी युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयीणां धनानां मध्ये रयिदातृत्तमस्य धनस्य दातारी स्थो हि । भवथः खलु ।
किंच अदब्धा केनाप्यतिरस्कृता युवां दात्रं हविषां दातार मामर्कवैरकुत्सतिः शोभनैः कर्मभी रक्षेथे । पालयतं ॥
नासत्या । भ्रातृणपादित्यादिना निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । बंधुपृच्छा । पृच्छः कृिप । सुपां सुलुगिति सुपो
डादेशः । सजात्यं । सजाते भवं । भवे क्दसीति यत् । तित्स्वरितः । स्थः । असेर्लटि रूपं । ह्यथोगादनिघातः ॥

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्व देवा भवथ विश्व इंद्रैः ।

सखं चतुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ १७ ॥

म॒हत् । तत् । वः । क॒व॒यः । चारु॑ । नाम॑ । यत् । ह॒ । दे॒वाः । भव॑थ । वि॒श्वे । इं॒द्र॑ ।
सखा॑ । ऋ॒भुऽभिः । पुरु॑ऽहूत॒ । प्रि॒येभिः । इ॒मां । धि॒यै । सा॒तये॑ । त॒क्षत॒ । नः ॥ १७ ॥

हे कवयो मेधाविनो हे देवा वो युष्माक तत्तादृशं महत्प्रभृत नाम कर्म नमनं वा चारु मनोहरं खलु । यथेन कर्मणा विश्व सर्वे यूयमिन्द्र इन्द्रोपलक्षिते लोके देवा भवथ ह देवत्वं प्राप्तुमर्हसि । हे पुण्ड्रत बह्वभि राहृत हे इंद्र त्वं प्रियेभिः प्रियतमैर्ऋभुभिः । ऋतेन भवत्युतेन भांतीति वा । ऋभुभिर्देवैः सखासि । इंद्रस हिता ऋभवो यूयमिमामस्मदीयां धियं स्मृतिं नोऽस्माकं सातय धनादिलाभार्थं तक्षत । स्वीकुरुत ॥ यत् । सुपां सुलुगित्यादिना सुपो लुक् । भवथ । भवतेर्लटि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । सख ऋभुभिरित्यस्य संहिता-यामृत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च ॥

अ॒र्य॒मा णो॑ अ॒दितिर्य॒ज्ञिया॒सोऽद॑ब्धानि वरु॑णस्य व्र॒तानि॑ ।
यु॒योत॑ नो अ॒न॒प॒त्यानि॑ ग॒तोः प्र॒जावा॑न्नः प॒शुमाँ॑ अ॒स्तु गा॒तुः ॥ १८ ॥
अ॒र्य॒मा । नः । अ॒दितिः । य॒ज्ञिया॑सः । अ॒द॒ब्धानि॑ । वरु॑णस्य । व्र॒तानि॑ ।
यु॒योत॑ । नः । अ॒न॒प॒त्यानि॑ । ग॒तोः । प्र॒जाऽवा॑न् । नः । प॒शुऽमा॑न् । अ॒स्तु । गा॒तुः ॥ १८ ॥

अर्यमा । ऋच्छति सर्वदा गच्छतीत्यर्यमा सूर्यः । अदितिर्देवमाता यज्ञियासो यज्ञार्हा देवा यस्य वरुणस्य व्रतानि कर्माण्यदब्धान्यहिंसितानि भवन्ति स वरुणस्ते चार्यमादयो देवौ नोऽस्मान्नर्क्षत्विति शेषः । ते यूय नोऽस्माकमनपत्यान्यपत्यानां पुत्राणामाहतानि कर्माणि । यद्वा । पतनकारणं न भवतीत्यपत्यं । तदन्यान्यनप त्यानि पतनकारणानि कर्माणि गतोः सन्मार्गाद्युयोत । पृथक्कुरुत । यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्युशति तथा कुरुतेत्यर्थः । अथ गातुः । गायन्ति सुवर्तीन्द्रादीनचेति गातुर्गृहं । नोऽस्मदीयं गृहं पशुमान्पश्यादियुक्तं प्रजावानपत्योपेतमस्तु ॥ अर्यमा । ऋ गतो । अन्नुबन्धोहृक्केदन्नित्यादिना निपातनाद्रूपसिद्धिः । अदितिः । दीङ् चय इत्यस्य कर्तरि क्तिच । नञा समासः । अदितिरदितिर्निति यास्कः । कांदसं ह्रस्वत्वं । नञः स्वरः । युयोत । र्यांतरमिन्धीभावकर्मणो लोटि बह्वलं कंदसीति शपः झुः । तप्प्रनबिति तप्रत्ययस्य तबादेशः । गतोः । गस्तु गतो । सितनिगमिममिसच्यविधाञ्कुशिभ्य इति तुप्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । गातुः । गापाहि-भ्यश्चेति तुप्प्रत्ययः ॥

दे॒वानाँ॑ दू॒तः पुरु॑ध प्र॒सूतोऽना॑गाच्चो वा॒चतु॑ स॒र्वता॑ता ।
शृ॒णोतु॑ नः पृ॒थि॒वी द्यौ॑रु॒तापः॑ सूर्यो॑ नक्ष॒त्रैरु॒र्व॒त॒रि॒क्षं ॥ १९ ॥
दे॒वानाँ॑ । दू॒तः । पुरु॑ध । प्र॒सूतः । अ॒ना॒गा॒न् । नः । वा॒च॒तु॒ । स॒र्व॒ऽता॑ता ।
शृ॒णोतु॑ । नः । पृ॒थि॒वी । द्यौः । उ॒त । आ॒पः । सूर्यः॑ । नक्ष॒त्रैः । उ॒रु॒ । अ॒न्तरि॑क्षं ॥ १९ ॥

पुरुध पुरुष बह्वपु देशेषु प्रसूतोऽभिहोत्रार्थं विहितः । यद्वा । पुरुभिर्यजमानैः प्रसूतो यष्ट्यदेवाह्वानार्थं प्रेरितो देवानां दूतः । तथा च तत्तिरीयकं । अपिदेवानां दूत आसीदिति । तादृशोऽपिः कर्मकर्तृसाधनव-गुण्येन सापराधानप्यस्माननागानागसः सर्वताता सर्वत्र वोचतु । ब्रवीतु । किंच पृथिवी द्यौश्च उतापि चापः सूर्यश्च नक्षत्रैश्च विस्तीर्णमंतरिक्षं च । एते सर्वे देवा नोऽस्मदीयां स्मृतिं शृणोतु । शृण्वंतु । प्रत्येकविवक्ष्य कवचनं ॥ प्रसूतः । प्रू प्रेरणे । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरः । अनागान् । शसि सकारलोप ऋकांदसः । सवर्णदीर्घे कृते तस्माच्छसो न इति नत्वं । वोचतु । वच परिभाषणे । व्यत्ययो बह्वलमिति शपो ऋकादेशः । वच उम । गुणः । निघातः । नक्षत्रैः । नक्ष गतो । अमिनक्षयजिर्बधिर्पतिभ्योऽचक्षित्यन्नप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । यद्वा । न चरति न क्षीयत इति वा नक्षत्रं । नधाएनपादिति नञः प्रकृतिभावः । नञः स्वरः ॥

शृण्वंतु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदंतः ।

आदित्येर्नो अदितिः शृणोतु यच्छंतु नो मरुतः शर्म भद्रं ॥२०॥

शृण्वंतु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः । इळया । मदंतः ।

आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छंतु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रं ॥२०॥

शृणोऽभिमतफलमेवका मरुतः पर्वतासः । शृणोति पुरयंत्यर्थिनां कामानिति पर्वता याषाभिमानिनो देवाः ध्रुवक्षेमासो निश्चलस्थाना इळया हविर्लक्षणानां न मदंतो माधंतः संतो नोऽस्मदीयां स्तुतिं शृण्वंतु । किंच आदित्यैरपत्यभुतिरादित्यैरुपतादितिनोऽस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु । मरुतश्च नोऽस्मभ्यं भद्रं कक्षाणकरं शर्म मुखं यच्छंतु । ददंतु ॥ आदित्यैः । अदितिरपत्यानीत्यर्थे दित्यादितोति स्थः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । सुपा महेकादेशे कृत एकादेश उदात्तः ॥

प्रवत्यत्र्यत्रमानः सदा मुग इत्यृच जपन गच्छंत । सूचितं च । सदा मुगः पितुमाँ अस्तु पंथा इति पंथान-मवरुह्य । आ० २. ५ । इति ॥

सदा मुगः पितुमाँ अस्तु पंथा मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।

भगो मे अग्ने मख्ये न मृध्या उदायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥२१॥

सदा । मुऽगः । पितुऽमान । अस्तु । पंथाः । मध्वा । देवाः । ओषधीः । सं । पिपृक्त ।

भगः । मे । अग्ने । मख्ये । न । मृध्याः । उत् । रायः । अश्यां । सदनं । पुरुऽक्षोः ॥२१॥

हे अग्ने अस्माकं पंथा मार्गः सदा सर्वदा मुगः सुखेन गंतुं शक्यः पितुमानववाद्यास्तु । हे देवा मध्वा माधुर्योपेतोदकेनागधीः सं पिपृक्त । संपर्चयत । मेचयतेत्यर्थः । हे अग्ने त्वया सख्ये संजति सति मे मम भगो धनं न मृध्याः । न विनश्यतु । किंच रायो धनस्य पुरुक्षोर्वृद्धस्य च सदनं स्थानमुदश्यां । प्राप्नुयां ॥ सदा । मन्त्रादिष्वायुदात्तत्वेन पाठादायुदात्तः । पिपृक्त । पृची संपर्के । लोटि बङ्गलं कंदसीति शपः झुः । बङ्गलं कंदसीत्यभ्यासस्यत्व । मृध्याः । मृधार्हिमार्थः । लिङि तिङां तिङो भवतीति तिपः सिप ॥

पशां पुरोडाशस्विष्टकृतः स्वदस्व हव्येति याज्या । सूचितं च । स्वदस्व हव्या समिषो दिदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृतः । आ० ३. ५. । इति ॥

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मद्य१क्सं मिमीहि श्रवांसि ।

विश्याँ अग्ने पृत्सु ताञ्जैपि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥२२॥

स्वदस्व । हव्या । सं । डषः । दिदीहि । अस्मद्य१क । सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

विश्वान् । अग्ने । पृत्ऽसु । तान् । जैपि । शत्रून । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥२२॥

हे अग्ने हव्या हवनयोग्यानि हवींषि स्वदस्व । स्वादय । अस्माकमिषोऽन्नानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । दीपितानि तानि श्रवाश्चान्यस्मद्यगस्यदभिमुखानि सं मिमीहि । संमानय । कुर्वित्यर्थः । ततः पृत्सु संग्रामेषु तांवाधकान्विद्यान् शत्रून् जेषि । जय । अथ सुमनाः शोभनमनस्कः सन् नोऽस्माकं विश्वाहा सर्वाण्यहानि दीदिहि । अपिहोवादिर्मयोग्यानि प्रकाशय ॥ स्वदस्व । स्वद आस्वादने । लोटि रूपं । यासो लसार्वाधातु-कस्वरं धातुस्वरः । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य लोटि बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य झुः । परत्वात् हलि चति दीर्घत्वे कृतं पञ्चाद्वनि लोपः । निघातः । अस्मद्यक् । अस्मानंचतीत्यंचतेः कृिप । विष्वग्देवयोश्च टेरिति यथाः स्वरितत्व । मिमीहि । माङ् माने शब्दे च । जुहोत्यादिः । तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । सुमनाः । सोम-नसीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दीदिहि । दिव्यङ्कुर्लुकि लोटि तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः । बलि लोपः ॥ ॥२३॥

उषसः पूर्वा इति द्वाविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं चैष्टुभं । उषस इत्यनुक्रमशिका । प्रजापतेरायं वैश्वदेवं प्रजा-
पतिर्हि वैश्वदेवं हेति पूर्वमृक्ते हिहृशब्दप्रयोगात् । सूक्तविनियोगो लिंगिकः । अत्राद्योपस्था ततः परं नवर्चो
ऽग्न्यादिदेवतास्ततः पराहोरात्रदेवताका ततश्चतस्रो रोदस्योः पंचदशी बुनिशोर्वा षोडशी दिग्देवताका
ततः षड्विंशो वर्षत इन्द्रस्य केचिदग्नेस्त्वष्टुयेति मन्यते ॥

उषसः पूर्वा अध यद्वृषुर्महद्भि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप नु प्रभूपन्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १ ॥

उषसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरं । पदे । गोः ।

व्रता । देवानां । उप । नु । प्रऽभूपन् । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १ ॥

पूर्वा उदयकालात्प्राचीना उषसो यद्यदा व्युपवृक्कति अध तदानीमक्षरं । न क्षरतीत्यक्षरं । अविनाश्या-
दित्याख्यं महत्प्रभुतं ज्योतिर्गोरोदकस्य पदे स्थाने समुद्रं नभसि वा वि जज्ञे । उत्पद्यते । अथोदिते सूर्ये प्रभूषण-
पिहोचादिकर्मसु प्रभवितुमिच्छन्त्यजमानो व्रता कर्मणि देवानां नु क्षिप्रमुप समीप तिष्ठति । योग्यक्रियाध्या-
हारः । तद्विदं देवानामेकं मुख्यमसुरत्वं । अस्ति हि क्षिपति सर्वानित्यसुरः प्रबलः । तस्य भावोऽसुरत्वं प्राबल्यं ।
महद्देव्यर्थं ॥ व्युपुः । उष भुप दाह इत्यस्य विपुर्वस्य लियुसि रूपं । संहरति योग्यवभागात्ममासः । यद्वृत्तयो-
गादर्निघातः । प्रभूपन । भवतिः सानि द्विर्वचनस्य कंदसि विकल्पितत्वाद्वा द्विर्वचनाभावः । तदंताच्छतरि रूपं ।
प्रादिसमासः । शतुर्नसार्वधातुकस्वरे धातुस्वरः ॥

मो घू णो अत्र जुहुरंत देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सद्यनोः केतुरंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरंत । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।

पुराण्योः । सद्यनोः । केतुः । अंतः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २ ॥

हे अग्ने अत्रास्मिन्काले देवा नोऽस्मान् सु मुधु मो जुहुरंत । मा हिंस्युः । तथा पदज्ञाः कर्माख्यनुष्ठाय
देवपदमनुभवतः पूर्वं पुरातनाः पितरो मा हिंसिषुः । यस्मात्केतुर्यज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः पुराण्योः पुरातनयोः
सद्यनोः । सीदत्यनयोर्देवमनुष्ठा इति सद्यनी रोदसी । तयोरंतर्मध्य उदेति । तस्माद्वा मा हिंसंत्वित्यर्थः ।
महद्देवानामित्यादि पूर्ववत् ॥ जुहुरंत । हे प्रसह्यकरणे । जुडि जुहोत्यादित्वात् झुः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बज्जलं
कंदसीत्युत्वं । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाददादेशाभावेऽतादेशः ॥

वि मे पुरुत्रा पतयंति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पूर्याणि ।

समिद्धे अग्रावृतमिद्धदेम महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽत्रा । पतयंति । कामाः । शमि । अच्छ । दीद्ये । पूर्याणि ।

संऽइद्धे । अग्रौ । अतः । इत् । वदेम । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ३ ॥

हे अग्ने मे मम पुरुत्रा बहवः कामा अभिलाषा वि पतयंति । विविधं गच्छति । शम्यग्रिष्टोमादिलक्षणं
कर्माच्छाभिलष्याहं पूर्याणि पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थं दीद्ये । दीपयामि । पश्चाद्यज्ञार्थमर्घ्यां समिद्धे दीप्य-
माने सत्युतमित् सत्यमेव वदेम । अग्रावचने हि यज्ञे वैगुण्यं स्यादिति ॥ पुरुत्रा । देवमनुष्यपुरुषेत्यादिना
त्राप्रत्ययः । पतयंति । पतु गती । स्वार्थको णिच् ॥

समानो राजा विभृतः पुरुचा शये श्यासु प्रयुतो वनानु ।

अन्या वत्सं भरति क्षेति माता महदेवानामसुरत्वमेकं ॥४॥

समानः । राजा । विभृतः । पुरुचा । शये । श्यासु । प्रयुतः । वना । अनु ।

अन्या । वत्सं । भरति । क्षेति । माता । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥४॥

समानः साधारणः सर्वेषां । यद्वा । एक एव राजा दीप्यमानोऽग्निः पुरुचा बह्व्यु देशेषु विभृतोऽपिहोत्रार्थं विहृतो भवति । यद्वा । राजाभिपूतः सोमः सर्वेषु देशेषु यज्ञार्थं विहृतो भवति । स चाग्निः सोमो वा श्यासु । शरतं हविरादयः पदार्था अर्चति श्या वयः । तामु शये । शिते । निवसति । वनानु अनुवनं वनेष्वरणिरूपेषु काष्ठेषु प्रयुतो विभक्तोऽग्निरवर्तते । सोमश्चन्द्रनेषु चमनेषु विभक्तो वर्तते । तस्य द्वे मातरौ यावापृथिव्यौ । तयोरन्या द्यौरन्या भूमिर्जायमानतया वत्सं वत्सभृतमग्निं सोमं वा भरति । वृद्ध्यादिरूपेण भरति । पोषयति । माता वसुधा जेति । केवलं निवासयति ॥ विभृतः । हज हरणे । कर्मणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतिः प्रकृति-स्वरत्नं । पुरुचा । अधिकरणे चाप्रत्ययः । शये । शीङ् स्वप्ने । लोपस्त इति तकारलोपः । शीङ् : सार्वधातुके गुणः । श्यासु । शीङ् स्वप्ने । एगजित्यधिकरणेऽच । भरति । भुञ् भरणे । भूवादिः । एकान्याभ्यां समर्थ्याभ्या-मिति पूर्वस्य न निघातः । जेति । चि निवासगत्योरित्यस्य लटि वङ्गलं क्दसीति विकरणस्य लुक् ॥

आक्षिप्तृवास्वपरा अनुरूत्सद्यो जातासु तरुणीष्वन्तः ।

अन्तर्वतीः सुवन्ते अप्रवीता महदेवानामसुरत्वमेकं ॥५॥

आक्षिप्तृ । पूर्वासु । अपराः । अनुरूत् । सद्यः । जातासु । तरुणीषु । अन्तरिति ।

अन्तःसर्वतीः । सुवन्ते । अप्रसवीताः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥५॥

पूर्वासु जीर्णान्लोपधीष्ठाविदावर्तमानमथापरा नव्या आपधीरनुरूदनुकंधन उत्पत्त्यानुगुण्येनानुतिष्ठन्निःसूर्यो वा सद्यो जातासु तदानीमुत्पन्नासु तरुणीषु पल्लविताम्बोषधीष्वन्तर्वर्तते । ता आपधयोऽप्रवीताः केनापि पुरुषगणानिपिक्तैरतस्का अभ्यक्ता वा अन्तर्वतीरग्निना गर्भवत्यो भूत्वा सुवन्ते । फलं पुष्पं चोत्पादयन्ति । तदिदं देवानामश्नर्थ ॥ आक्षिप्तः । चि निवासगत्योः । क्लिप् । अनुरूत् । अनां रुध कामे । अस्मात् क्लिप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । क्लृप्स्वरः । तरुणीषु । नञ्स्वञ्चिककख्युंस्तरुणतनुनानामुपसंख्यानं । म० ४. १. १५. ६. । इति डीप । अन्तर्वतीः । अय इति मतुपो वत् । सुवन्ते । पूङ् प्राणिगर्भवमोचन इत्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥ २८ ॥

शयुः परस्तादध नु द्विमातावंधनश्चरति वत्स एकः ।

मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महदेवानामसुरत्वमेकं ॥६॥

शयुः । परस्तात् । अध । नु । द्विमाता । अवंधनः । चरति । वत्सः । एकः ।

मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥६॥

द्विमाता । द्वे यावापृथिव्यो मातरौ यस्य स द्विमाता । यद्वा । द्वयोर्लोकयोर्निर्माता सूर्यः परस्तात्पश्चि-मायां दिश्यस्त्विलायां शयुः शयानोऽव्याप्रियमाणो भवति । अध नु अथोदयवेलायामेको यावापृथिव्योः साधारणस्यो रसादानाद्वत्सः पुत्रोऽवंधनोऽप्रतिवृद्धगतिरनालंबन एकः सन् चरति । नभसि गच्छति । ता तानीमानि मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्व्रतानि कर्माणि ॥ शयुः । शीङ् स्वप्ने । भृशुश्रीतृचरीत्यादिना उपप्रत्ययः । द्विमाता । नष्टृतर्चेति प्राप्तस्य कप कृतश्चङ्दसीति प्रतिषेधः ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राठन्वयं चरति क्षेति बुधः ।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरते महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । संऽराट् । अनु । अयं । चरति । क्षेति । बुधः ।

प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरते । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ७ ॥

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता विदथेषु यज्ञेषु होता देवानामाह्वाता सम्राट् यज्ञेषु सम्यग्राजमानो ऽपिरन्वयमयं दिवि चरति । सूर्यभूतस्तत्र वर्तते । बुधः सर्वस्य कर्मणो मूलभूतः सन् क्षिति । भूमौ वसति । यद्वा । अयं मुख्य भाग चरति । भक्षयति । क्षेति । यज्वना गृहेषु निवसति । यद्वा । बुधः प्रतिष्ठां भागी स्वष्ट-
छादूपेण । प्रतिष्ठा वै स्वष्टक्रादिति श्रुतः । किञ्च रण्यवाचो रमणीयवाचः स्तोतारो रण्यानि रमणीयानि स्तोत्राणि प्र भरते । प्रणयति । कुर्वति । तदिदं देवानामिच्छर्थं ॥ चरति । चादिलोप इति न निघातः ॥

शूरस्येव युध्यतो अंतमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।

अंतर्मतिश्चरति निष्पिधं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ८ ॥

शूरस्यऽडव । युध्यतः । अंतमस्य । प्रतीचीनं । ददृशे । विश्वं । आऽयत् ।

अंतः । मतिः । चरति । निऽसिधं । गोः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ८ ॥

अतमस्य समीपं वर्तमानस्य दावापेरायदभिमुखमागच्छद्विष्य भूतजात प्रतीचीनं पराङ्मुख ददृशे । दृश्यते । तत्र दृष्टात । शूरस्येव । यथा युध्यतो युद्ध कुर्वाणस्य शूरस्य समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागच्छत्परबल पराङ्मुख दृश्यते तद्वत् । गति । सर्वज्ञायमानः सोऽग्निर्गोऽरुदकस्य निष्पिधं हिमिका दीप्तिमतश्चरति । अतर्धा-
रयति ॥ युध्यत । युध सप्रहरि । दिवादि । तस्य शतरि रूप । अतमस्य । अतशब्दादत इति ठनाविति ठण । अतिशयनातिक इत्यर्थं तमप । तम तादृशेति तादिलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । प्रतीचीन । प्रतिपूर्वस्थाचतेः
क्लिन् । तस्माद्विभाषाचरदिकस्त्रियामिति ख । ईनादेशः । प्रत्ययम्बरः । आयन । या प्रापण इत्यस्याङ्पूर्वस्य
शतरि रूप आङ्पूर्वस्य अय पय गतावित्यस्य शतरि रूप वेति व्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः ॥

नि वेवेति पलितो दृत आस्वंतर्महांश्चरति रोचनेन ।

वपूषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दृतः । आसु । अंतः । महान् । चरति । रोचनेन ।

वपूषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ९ ॥

पलितः पालयिता पुणो वा देवाना दृतोऽपिराप्शोपधीषु नि वेवेति । नितरा व्याप्य वर्तते । महान् सोऽग्नी रोचनेन मृग्यं सहाता रोदस्योर्मध्यं चरति । वपूषि नानाविधानि रूपाणि बिभ्रत् सोऽग्निर्नोऽस्मान् यष्टुनभि वि चष्टे । विग्रंथेनानुग्रहदृष्ट्या पश्यति ॥ वेवेति । वी गत्यादिषु । यङ्लुकि ईडभावे रूप । रोचनेन । सहाथे तृतीया । बिभ्रत् । हुभ्रज धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि रूप । अभ्यस्तम्बरः ॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अग्निश्चा विश्वा भुव्नानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १० ॥

विष्णुः । गोपाः । परमं । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।

अग्निः । ता । विश्वा । भुव्नानि । वेद । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १० ॥

विष्णुर्वाप्नो गोपाः सर्वस्य गोपायिता प्रिया प्रियतमान्यमृता क्षयरहितानि धामानि तैर्जांसि दधानः
सोऽपि परम पाथः स्थानं पाति । रक्षति । यद्वा । धामानि लोकधारकाण्यमृतोदकानि दधानः सन् परम
पाथ उदकस्य स्थानमतरिक्तं पाति । सोऽप्रिस्ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि वेद । जानाति ॥
गोपाः । गोपायते । क्रियते लोपयलोपौ । अप्रिष्टेत्यत्र संहिताया युष्मन्तत्तनुःष्वतःपादमिति षत्वं ॥ २९ ॥

नाना चक्राते यस्याऽवपूँषि तयोरन्यदोचते कृष्णमन्यत् ।

श्यावी च यदरूषी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ११ ॥

नाना । चक्राते इति । यस्या । वपूँषि । तयोः । अन्यत् । रोचते । कृष्णं । अन्यत् ।

श्यावी । च । यत् । अरूषी । च । स्वसारौ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ ११ ॥

यस्या यमरूपे मिथुनभुते अहश्च रात्रिश्चलते नाना नानाविधानि वपूषि शुक्लकृष्णादीनि रूपानि
चक्राते । कुरुतः । श्यावी ऋणवर्णारूपी शुक्लतयारोचमाना यत ये परस्पर स्वसारौ भवतस्तयोर्मध्येऽन्यदवृ-
नमहो रोचते । किरणसबधाद्दीप्यते । अन्यद्रात्रिचलक्षणं कृष्णं तमःसबधात कृष्णवर्णमाभाति ॥ यस्या । मुषो
डादेशः । रोचते । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति न निघातः ॥

माता च यच्च दुहिता च धेनू सबर्दुधे धापयेते समीची ।

ऋतस्य ते सदसीळे अंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १२ ॥

माता । च । यच्च । दुहिता । च । धेनू इति । सबर्दुधे इति सबःऽदुधे । धापयेते इति ।

समीची इति संऽईची ।

ऋतस्य । ते इति । सदसि । ईळे । अंतः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १२ ॥

माता सर्वेषां निर्मातृत्वान्माता पृथिवी च दुहिता दूरे निहिता रीत्य । दुहिता दुर्हिता दूरे हिता
दोर्ध्वेर्वनि यास्कः । एते सबर्दुधे सबरः स्वीयस्य क्षीररूपस्य रसस्य दोर्ध्वौ अत एव धेनू जगतः प्रीणयित्री
द्यावापृथिव्या यत्रातारत्वे समीची परस्परं सगतिं सत्यां धापयति स्वकीयं रसमन्योन्यं पाययति ऋतस्योदकस्य
सदसि स्थानभूते तस्मिन्नतरिजेऽतः स्थितिं द्यावापृथिव्यावीळी । अहं स्तामि । यद्वा । वृष्टिलक्षणं रसं द्यौः
पृथिवी धापयत आर्द्रतिलक्षणं रसं द्या पृथिवीत्येवमन्योन्यं माता च दुहिता च भवतः । ऋतस्य सदसि स्थाने
यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभे स्तामि ॥ सबर्दुधे । सबःशब्दः क्षीरवाचीति संप्रदायाविद आहुः । तस्मिन्नुपपदे
बुद्धं प्रपुरण इत्यस्मादातोर्द्धः कच्यंश्चेति कप्रत्ययो घञातादेशः । प्रत्ययस्य पित्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरः ।
धापयति । घट् पान इत्यस्य ण्यतस्य लटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चेति परस्मैपदे प्राप्ते आदिषु घट् उपसंख्यानमि-
त्यात्मनेपद । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।

ऋतस्य सा पर्यसापिन्वतेळा महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वत्सं । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊधः ।

ऋतस्य । सा । पर्यसा । अपिन्वत । इळा । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः पृथिव्या वत्समपि रिहत्युदकधारारूपया जिह्वया लिहती रीर्मिमाय । मेघद्वारा ध्वनिं
करोति । धेनुः प्रीणयित्री सा द्यौः कया जलवर्जितया भुवा तत्रत्यं जलमादाय स्वकीयमूधो मेघरूपं
नि दधे । उदकेन निहितमकरोत् । सा जलवर्जितेळा पृथिव्युतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य पयसोदकेनापिन्वत ।

वर्षकाले सिक्ता भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिः । मनु० ३. ७६ । इति स्मृतेः ॥ रिहती । लिह आस्वादन इत्यस्य शतरि रूपं । शतुरनुम इति डीप उदान्तत्वं । अपित्वत् । पिवि सेचने । मुचादिरात्मनपदी । निघातः ॥

पद्या वस्ते पुरूरूपा वपूष्यूर्धा तस्थौ अविं रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्य वि चरामि विद्वान्महेद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १४ ॥

पद्या । वस्ते । पुरूऽरूपा । वपूषि । ऊर्धा । तस्थौ । त्रिऽअविं । रेरिहाणा ।

ऋतस्य । सद्य । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १४ ॥

पद्या । जगत्सप्तः । परमेश्वरस्य पद्मा जातत्वात्पद्या भूमि । तथा च मन्त्रवर्ण । पद्मा भूमि । ऋग्वे० १० ९० १४ । इति । यद्वा । पादसचारे साधु पद्या भूमि पुरूरूपा नानाविधग्वरूपाणि वपूषि स्थावरजगमात्म कानि रूपाणि वस्ते । आच्छादयति । मेषा भूमिरूर्ध्वोत्तरवद्यात्मनोज्ञता सती स्वसारभूतेन हविषा अवि । सार्धसंवत्सरवयस्को वत्सस्यविरत्युच्यते । तत्प्रमाणमादित्य । चीर लोकानवति स्यतजमा व्याप्नोतीति अविरिति वा । रेरिहाणा लिहती तस्थौ । ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य मद्य स्थान विद्वान् जानामीऽह वि चरामि । हविर्भस्मादित्य परिचरामि ॥ पद्या । पादशब्दाद्भवे कदसीति यत् । पद्यात्तदर्थे । पा० ६ ३ ५३ । इति पादस्य पद्मावः । यद्वा । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्यागुदान्तत्वं । अवि । अव रक्षणादिषु । इतितीत्यत्यय । कृत्यरः । रेरिहाणा । लिह आस्वादन इत्यस्य यङ्लुकि शानाच रूप । अभ्यस्तस्वरः ॥

पदे इव निहिते दस्मे अंतस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।

सधीचीना पथ्याऽसा विषूची महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १५ ॥

पदे इवेति पदेऽइव । निहिते इति निऽहिते । दस्मे । अंतरिति । तयोः । अन्यत् ।

गुह्यं । आविः । अन्यत् ।

सधीचीना । पथ्या । सा । विषूची । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १५ ॥

पदे इव । पद्येति ज्ञायते तत्तदमाधारणविर्गेनिति पदे । अहश्च रात्रिश्चेत्येते दस्मे सर्वदर्शनीयं ते उभे अत नर्भास मध्ये निहिते स्थापिते इव वर्तते । तयोरहोरात्रयोरन्यद्वात्रिलक्षण गुह्यमप्रकाशमानतया गूढमिवास्ते । अन्यदहोरात्रिः सूर्यप्रकाशेन प्रकट भवति । सधीचीनाहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा पथ्या मार्गः । काल इत्यर्थः । सा विषूची । पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्राप्नोतीति विषूची भवति । सर्वे जना अहोरात्रयोर्वर्तते । यद्वा । पदे इव देवमनुष्यादीना स्थानभूते द्यावापृथिव्यावतरतरि च निहिते वर्तते । तयोरन्यद्वागुह्यमस्माभिर्गृह्यमानतया गूढ वर्तते । अन्यपृथिव्यावि । सर्वदर्शमानत्वेन प्रकटा भवति । सधीचीनेति पूर्ववत् ॥ सधीचीना । सहपूर्वादचते किं । सहस्य सधिरिति सध्यादेशः । विभाषाचरदिकस्त्रियामिति खः ॥ ३० ॥

आ धेनवो धुनयन्तामग्निश्चीः सबर्दुधाः शशया अप्रदुग्धाः ।

नव्या नव्या युवतयो भवन्तीर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्तां । अग्निश्चीः । सबऽदुग्धाः । शशयाः । अप्रदुग्धाः ।

नव्याऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १६ ॥

धेनवो वृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयित्रीऽग्निश्चीः शिशुरहिताः । यद्वा । शिशवो न भवतीत्यग्निश्चीः । शशया नभसि शशाना वर्तमानाः केनाप्यप्रदुग्धा अक्षीणरसाः सबर्दुधा उदकलक्षणस्य क्षीरस्य दोग्ध्रो युवतयः परस्परमिश्रणीपेता नव्या नव्या अतिशयेन नूतना भवतीर्दिशो मेषा वा आ धुनयता । आदुहतु ।

मेघपक्षिऽग्निश्चीर्भवतीरित्यत्र लिंगव्यत्ययः ॥ धुनयन्तां । धुञ् कंपने । णिचि धुञ्मीरुर्नुम्वक्तव्यः । पा० ७. ३. ३७. १. ।
इति नृक् । इस्वप्कादंसः । अग्निश्चीः । सख्यग्निश्चीति भाषायामिति व्यत्ययेन कंदसि भवति ॥

यद॒न्यामु॑ वृष॒भो रोर॑वीति॒ सो अ॒न्यस्मि॑न्यूथे नि द॒धाति॒ रेतः॑ ।

स हि द्या॒पावा॑न्स भगः॒ स राजा॑ म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेकं॑ ॥ १७ ॥

यत् । अ॒न्यामु॑ । वृष॒भः । रोर॑वीति । सः । अ॒न्यस्मि॑न् । यू॒थे । नि । द॒धाति॒ । रेतः॑ ।

सः । हि । द्या॒पाऽवा॑न । सः । भगः । सः । राजा॑ । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॑ऽत्वं । एकं॑ ॥ १७ ॥

वृषभोऽपां वर्षको यथः पर्जन्यात्मिन्द्रोऽन्यामु दिनु रोरवीति मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति स पर्जन्य इन्द्रोऽन्यास्मिन्नुथे दिशा वृद्धं रेत उदकं नि दधाति । तत्र वर्षति । लोके हि वृषभः कामुचिज्जोषुरेतः सेकार्थं रवं करोत्यन्यास्मिन् गोयथे रेतः सिंचति । तद्वत् । स इन्द्रः क्षपावान् । क्षिपति शत्रूनुदकं वर्ति क्षेपणवान् । यद्वा । क्षपा रात्रिः । तथा रात्रिपर्याययागानां सोत्राणां भागभृता या रात्रिः सोच्यते । तद्वान् । स भगः । सर्वेभं जनीयः । स राजा हि । तत्तत्कर्मोनुपफलप्रदानेन सर्वेषां राजा खनु ॥ रोरवीति । रु शब्द इत्यस्य यङ्लुङ्-तस्य लटि रूपः । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति प्रथमस्य न निघातः । यूथे । य मिश्रणे । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा इति थक्प्रत्ययात्त्वेन निपातनाद्दीर्घः । रेतः । रीङ् चरण इत्यस्मात् सुरीभ्यां तुट् चैत्यमुन्प्रत्ययसुडागमश्च । निष्ठादायुदात्तः ॥

वीर॒स्य नु॑ स्त॒अथ्यं॑ ज॒नासः॑ प्र नु वो॒चाम॑ वि॒दुर॑स्य दे॒वाः ।

षो॒ऽह्ना यु॑क्ताः पंच॑पंचा व॒हन्ति॑ म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेकं॑ ॥ १८ ॥

वीर॒स्य । नु॑ । सु॒ऽअथ्यं॑ । ज॒नासः॑ । प्र । नु॑ । वो॒चाम॑ । वि॒दुः । अ॒स्य । दे॒वाः ।

षो॒ऽह्ना । यु॑क्ताः । पंच॑ऽपंच । आ । व॒हन्ति॑ । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॑ऽत्वं । एकं॑ ॥ १८ ॥

हे जनासो जना वीरस्य शूरस्थिन्द्रस्य स्वस्थं शोभनार्थपितृत्वं न क्षिप्रं प्र वोचाम । प्रकर्षेण वदाम । तथा देवा अथ्यस्थिन्द्रस्य स्वस्थत्वं विदुः । जानति । किं तत्स्वस्थत्वं । तदुच्यते । षोऽह्ना मासानां द्वंद्वयोगकाले षोढा दृश्यमाना चतुर्दशी निरूप्यते । ते च पक्ष्मस्थाका ऋतवो हेमताग्निशरयोः समासेन पंच पंच युक्ताः संतः कालात्मकमिन्द्रमा वहति । तदिदमिन्द्रस्य स्वस्थत्वं यद्वतुभिरूढत्वं ॥ षोऽह्ना । षण्णब्दात्संख्याया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । षण् उत्व दनदणधामृत्तरपदादेः पुलं च । पा० ६. ३. १०९. ३. । इत्युत्व पुलं च । प्रत्ययस्वरः ॥

त्वाष्ट्रं पर्णा हविषोऽनुवाक्या देवस्त्वष्ट्रेत्येषा । मृत्रित च । देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देव त्वष्टर्यद्व चाह त्वमानट । आ० ३. ८. । इति ॥

दे॒वस्त्वष्टा॑ सवि॒ता वि॒श्वरूपः॑ पु॒षोष॑ प्र॒जाः पु॒रुधा॑ ज॒जान॑ ।

इ॒मा च॑ पि॒श्या भु॑व॒नान्य॑स्य म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेकं॑ ॥ १९ ॥

दे॒वः । त्वष्टा॑ । सवि॒ता । वि॒श्वऽरूपः॑ । पु॒षोष॑ । प्र॒जाः । पु॒रुधा॑ । ज॒जान॑ ।

इ॒मा । च॑ । पि॒श्या । भु॑व॒नानि॑ । अ॒स्य । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॑ऽत्वं । एकं॑ ॥ १९ ॥

सवितातर्यामितया सर्वस्य प्रेरको विश्वरूपो नानाविधरूपस्त्वष्टा त्वष्ट्रनामको देवः प्रजाः पुरुधा बहुधा जजान । जनयति । ताश्च पुषोष । पोषयति । इमेमानि पिश्या विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि चास्त्वष्टुः भवधीनि ॥ विश्वरूपः । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

म॒ही स॑मैर॒क्ष्मा॑ स॒मीची॑ उ॒भे ते॑ अ॒स्य॒ वसु॑ना न्यू॒ष्टे ।

शृ॒ण्वे वी॒रो वि॑द॒मानो॑ वसू॒नि म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेकं॑ ॥ २० ॥

म॒ही इति॑ । सं । ऐ॒रत् । च॒खा । स॒मी॒ची इति॑ सं॒ऽई॒ची । उ॒भे इति॑ । ते इति॑ । अ॒स्य ।
वसु॑ना । न्यू॒ष्टे इति॑ नि॒ऽञ्च॒ष्टे ।

शृ॒ण्वे । वी॒रः । वि॒द॒मा॒नः । वसू॑नि । म॒हत् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कं ॥ २० ॥

मही महत्यां समीची परस्परं संगते चखा । चमत्यदंत्यनयोर्देवमनुष्या इति चर्खा । यद्वा । चम्येते अद्येते भूतजातेरिति चर्खा वावापृथिव्या । समैरत् । इंद्रः प्रजापत्यादिभिः सम्यग्योजयत । ते उभे वावापृथिव्याव स्त्रेन्द्रस्य वसुना तेजसा धनेन वा न्यूष्टे नितरा व्याप्ति भवतः । वीरः समर्थः स इन्द्रो वसुनि शत्रून् अभिभूय तदीयानि धनानि विदमानो लभमानः सन शृण्वे । सर्वैः श्रूयते । तर्वाददमभितशेक्तिं वसु । ऋग्वे० १ ५३. ३ । इत्यादिषु दृष्टत्वात् ॥ ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि रूपं । न्यूष्टे । ऋपो गता । कर्मणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतेः स्वरः । शृण्वे । श्रु श्रवण इत्यस्य व्यत्ययेन कर्मणि श्रुः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । विदमानः । विदू लाभ इत्यस्य लटि शानाच्च रूप । तस्य लसार्वधातुस्वरं धातुस्वरः ॥

इ॒मां च॑ नः पृथि॒वीं वि॒श्वधा॒या उप॑ क्षेति॒ हित॑मि॒त्रो न॑ राजा ।

पु॒रःस॒दः श॒र्मस॒दो न॑ वी॒रा म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमे॒कं ॥ २१ ॥

इ॒मां । च॑ । नः । पृथि॒वीं । वि॒श्वऽधा॒याः । उप॑ । क्षेति॒ । हित॑ऽमि॒त्रः । न॑ । राजा ।

पु॒रःऽस॒दः । श॒र्मऽस॒दः । न॑ । वी॒राः । म॒हत् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कं ॥ २१ ॥

विश्वधाया विश्वस्य धाता सवाप्तो वा नोऽस्माक राजेन्द्र इमा पृथिवीमतरिज चोप तयोः समीपे क्षेति । निवसति । तत्र दृष्टातः । हितमित्रो न । यथा कस्यचित् हितोपदेष्टा मुह्यत्समीपे निवसति तद्वत् । वीराः समर्था युद्धसहाया मरुतः पुरःसदो युद्धार्थं पुरतो निश्चयेन गतार इन्द्रस्य शर्मसदः । न चार्थं । शर्मणि गृहे सीदतश्च भवति । यत्र यत्रामां तत्र तत्र संनिधि कुर्वाणा इत्यर्थः ॥ क्षेति । क्षि निवामगत्योरित्यस्य लटि वज्रल कृदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

नि॒ष्पि॒ध्वरी॑स्त॒ ओष॑धीरु॒तापो॑ र॒यिं तं॑ इं॒द्र पृथि॒वी वि॒भर्ति॑ ।

सखा॑यस्ते वाम॒भाजः॑ स्याम॒ म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमे॒कं ॥ २२ ॥

निः॒ऽसि॒ध्वरीः॑ । ते॒ । ओष॑धीः । उ॒त । आ॒पः । र॒यिं । ते॒ । इं॒द्र । पृथि॒वी । वि॒भर्ति॑ ।

सखा॑यः । ते॒ । वा॒मऽभा॒जः । स्या॒म । म॒हत् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कं ॥ २२ ॥

हे पर्जन्यात्मकेन्द्र ओषधीरोषधयस्ते निष्पिध्वरीर्निष्पिध्वर्यो नितरा त्वत्कर्तृकमिद्विमल्यः । उतापि च आप स्वत्तो निःसृताः । पृथिवी ते तव भोगयोग्य रयि धन विभर्ति । पृक् वसुनि पृथिवी विभर्ति । ऋग्वे० ३ ५१ ५ । इति हि निगमः । ततस्तं तव सखायो हविष्प्रदानेनोपकारकाः स्तोतारो वयं वामभाजः स्याम । सर्वे वननीय धनभागिनो भवेम । तदेतद्देवानां महदैश्वर्यं ॥ निष्पिध्वरीः । पिधु संरादो । मपदादिलक्षणो भावः क्लिप । तदस्यास्तोत्रार्थं कृदसीर्वनिपाविति वनिप । वनो र चेति ङीप् रेफश्च । निसा सह समासः । निसः सकार क्वादसत्वाद्नाबुत्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना पत्य । ङीप्ः पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । विभर्ति । दुभृञ् धार णपोषणयोरित्यस्य लटि भृजामिदित्यभ्यासस्त्वत्वं । निघातः । वामभाजः । भज सखाया । भजो णिवः । पा० ३ २. ६२ । इति णिवः । छदुत्तरपदस्वरः ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहंश्चरं ॥

न ता मिनतीत्यष्टं तृतीयं मृक्तं विश्वामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षं त्रैलोक्यं वैश्वदेवं । तथा चानु-
कर्मण्यका । न ताष्टावति । मृक्तं विनिर्धोगो लिंगादवगतव्यः । अस्मिन्मृक्ते प्रायेणादित्यः सह संवत्सरः सूर्यते ॥

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।

न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानां । प्रथमा । ध्रुवाणि ।

न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १ ॥

मायिनः कपटबुद्धिपेता अमुरा देवानामिन्द्रादीनां प्रथमा प्रथमानि सृष्ट्यन्तरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि
केनापि चालयितुमशक्यानि ता तानि लोकं प्रसिद्धानि व्रता व्रतानि लोकपालनादिकर्माणि न मिनन्ति । न
हिंसति । तथा धीरा विद्वांसोऽपि न हिंसति । तथा अद्रुहा देवमनुष्यादिषु प्रजासु द्रोहवर्जिते रोदसी व्यावा-
पृथिव्या वेद्याभिः स्वाश्रयतया सर्ववन्दनीयाभिः प्रजाभिः सहितानि कर्माणि न मीनोतः । तदेतदुपपादयति ।
तस्थिवांसः पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थिताः पर्वता न निनमे । निनमनीया न भवन्ति । एतदुक्तं भवति । यद्देवमनु-
ष्यादीना व्यावापृथिव्याधारकतयावस्थापनं यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं तदिदं देवानां कर्म । तत्र को
ऽप्यन्यथाऽनुमहन्तीति ॥ मिनन्ति । मीड हिंसायामित्यस्य लटि मीनातर्निगम इति द्रुमः । निघातः । वेद्याभिः ।
वेदनमहन्ति । कदसि चेति यत्प्रत्ययः । निनमे । णमु प्रहृत्य इत्यस्य कृत्यार्थे केन्द्रप्रत्ययः । कृत्यपरः ॥

षट्परां एको अचरन्विभर्त्युतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।

तिस्रो महीरुपरास्तस्युरत्या गुहा द्वे निहिते दश्यंका ॥ २ ॥

षट् । भारान । एकः । अचरन् । विभर्ति । ऋतं । वर्षिष्ठं । उप । गावः । आ । अगुः ।

तिस्रः । महीः । उपराः । तस्युः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते ।

दर्शि । एका ॥ २ ॥

अचरन् स्थायी एकः संवत्सरः षट् षट्संख्याकान् भारान । भ्रियते पुष्पविकासादि चेज्जिति भारा
चतवः । तात्त्वमन्तादीन् विभर्ति । अवयवत्वेन धारयति । तथा ऋतं सत्यभूतं वर्षिष्ठं वृद्धतरमादित्यात्मकं
तमेव संवत्सरं गावो रश्मयः उपागुः । प्राप्नुवन्ति । किंच तस्मिन्नेव संवत्सरेऽत्या अतनशीला आगमापायि-
धर्मोपेतास्तिस्रो महीस्त्रयो लोका उपरा उपर्युपरि वर्तमानास्तस्युः । तिष्ठन्ति । लोकत्रयमेव दर्शयति । गुहा
गुहाया स्वात्मानं द्वे यांश्चातरिचं चेत्येते निहिते । न दृश्यन्ते । एका भूमिर्दर्शि । सर्वभूताधारतया दृश्यते ॥
भारान् । दुभुज धारणपोषणयोरित्यस्मादधिकरणे घञ् । कर्षात्त्वतो घञ् इत्यन्तोदात्तत्वं । निहिते । दधातिः
कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । दर्शि । दृशिर् प्रेक्षणे । कर्मणि लुङि चिणि चिणो
लुङिति प्रत्ययस्य लुक् । वाक्यमन्तादीनिघातः ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत युधा पुरुध प्रजावान् ।

अनीकः पत्यते माहिनावान्त्स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् ।

त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिन्ऽवान् । सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां ॥३॥

त्रिपाजस्यः योष्वर्षाहेमन्ताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिः पाजस्यमुरो यस्य स त्रिपाजस्यः । अरम्भ इत्यर्थः । उरो-
वचनस्य पाजस्यशब्दः । इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्य पाजस्य । वाज० २५. ८ । इत्यश्वमेधमन्त्र उरः परतयाम्नानात
पाजसि बले साधुरिति व्युत्पत्तेश्च सर्वेषामगाना मध्य उरसो बलवत्त्वात् । वृषभः स्वावयवभृते वर्षर्तावपा
वर्षको विश्वरूपस्तत्तद्वत्साधारणकार्यैः पुष्पविकासादिभिर्लिङ्गैर्गानारूप उतापि च अुधा । वसन्तशरद्धमता
ख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिर्बुधो यस्य स अुधा । प्रजावान् । प्रकर्षेण जायन्त इति व्रीह्यादयः प्रजाः । पुरुध नानाप्र-
कारेण विद्यमानव्रीहियवादिरूपप्रजावान् । किञ्च अनीकास्त्रिभिर्गुणवर्षशीताख्यैरनीकिर्गुणरूपतो माहिना-
वान्महत्त्ववान् संवत्सराभिमानो देवः पत्यते । आगच्छति । वृषभः सेचनसमर्थः स संवत्सरः शश्वतीनां वज्री
नामोषधीनां पुष्पफलादिसंपत्त्यै रेतोधा रतस उदकस्य धर्ता भवति ॥ अुधा । वज्रीव्रीहिरुधसोऽर्नद्वृत्त्यनङ् ।
सर्वविधीनां हृदसि विकल्पितत्वात्पुस्यपि भवति । ऊकारस्य ह्रस्वः क्कादसः । उत्तरपदातोदात्तप्रकरणे त्रिच
क्रादीनां कंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ॥

अभीके आसां पदवीरबोध्यादित्यानामङ्गे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्ब्रजंतीः परि धीमवृंजन् ॥४॥

अभीके । आसां । पदऽवीः । अबोधि । आदित्यानां । अङ्गे । चारु । नाम ।

आपः । चित् । अस्मै । अरमन्त । देवीः । पृथक् । ब्रजंतीः । परि । सीं । अवृंजन् ॥४॥

संवत्सर आमामोषधीनामभीके समीपं पदवीः । पदानि तत्तद्वनविशिष्टपुष्पफलादीनि वेति प्रजनयतीति
पदवीः सन् अबोधि । बुध्यते । सावधानो वर्तते । तथादित्याना । आदित्या मासाः संख्यासाम्यात् । यद्वा ।
आदित्यमक्रमणानिमित्तत्वादादित्या मासाः । मेषादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रपूर्यते चाद्रश्चैत्राद्यः स ज्ञेय
इति स्मृतः । तेषां चैत्रादीनां मासानां चारु नाम मधुस्य माधवश्चेत्यादि नामधेयमङ्गे । आङ्गयामि । उच्चार-
यामीत्यर्थः । किञ्च देवीद्योतनशीलाः पृथगितस्ततो ब्रजतीर्गच्छन्त्य आपश्चित् आपोऽप्यक्षी सवत्सराचारमन्त ।
सवत्सरसंबन्धिमासचतुष्टये वृष्टिद्वारा रमन्ते । ता आपः सीमेन संवत्सर पर्यवृंजन् । अष्टसु मासेषु परिवर्जयति ॥
पदवीः । वी गत्यादिपु । कृत्विप । अबोधि । बुध अवगमन् इत्यस्य लुङि दीपजनबुधपुरितायिप्यायिभ्योऽन्यतर
स्यामिति कर्तरि चिणो लुक् । निघातः । आदित्यानां । आदित्यसंबन्धिन इत्यर्थे दित्यादित्यादित्यपत्युत्तरपदात्तस्य
इति ण्यः । अतोलोपयलोपां । प्रत्ययस्वरः । अङ्गे । ऊयतेर्लुङि सित् आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यामित्यङ्गादेशः । गुणः ।
निघातः । अवृंजन् । वृजो वर्जन इत्यस्य लङि श्रमि रूप । निघातः ॥

त्री षधस्या सिंधवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।

ऋतावरीर्योषणास्त्रिस्त्रो अयास्त्रिरा दिवा विदथे पत्यमानाः ॥५॥

त्री । सधऽस्या । सिंधवः । त्रिः । कवीनां । उत । त्रिऽमाता । विदथेषु । संऽराट् ।

ऋतऽवरीः । योषणाः । त्रिस्त्रः । अयाः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥५॥

प्रजापतिः स्वविज्ञानं सिंधूनां निवेदयति । हे सिंधव आपः सर्वसाक्षिण्यो यूयं । त्री षधस्या त्रयो लोकाः ।
ते च प्रत्येकं त्रिभवंति । तथा त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति श्रुतिः । न यावद्द्रुमोजसा नातरिक्षाणि
वज्रिणं न विव्यचन्त भुमयः । ऋग्वे० ८. ६. १५ । इति प्रत्येकं बह्वचनश्रवणात् । बह्वचनं च कपिजलन्यायेन
त्रिवि पर्यवसितं । ते च लोकाः कवीनां देवानां निवासस्थानानि भवन्ति । उतापि च त्रिमाता त्रयाणामभीषां
लोकानां निर्माता संवत्सरः सूर्यो वा विदथेषु यज्ञेषु सम्राट् यजनीयतया सम्यग्दीप्यमानो वर्तते । तथा

ऋतावरीरुदकवत्योऽथा नभस्या आप्नव्या वा तिस्रो योषणास्त्रिसंख्याका इनासरस्वतीभारतीत्वेवरूपाः परस्परमिश्रणोपता देवता विदथे यज्ञे दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिषु सवनेष्वप्या पत्यमाना आगच्छन्त्यो भवन्ति ॥ सधस्या । पूर्वपदादिति संहिताया पत्य । योषणाः । युष इति सोमो धातुः । न्युटि रूपं । नित्स्वरः । तिस्रः । तिस्रभ्यो जस इत्याद्युदात्तत्व । अप्याः । अप इत्यन्तरिचनानाम् । तत्र भवाः । भवे छंदसीति यत् । यतोऽनाप इत्याद्युदात्तत्व ॥

चिरा दिवः सवित्वायीणि दिवेदिव आ सुव चिनो अहः ।

त्रिधातुं राय आ सुवा वसूनि भगं चातधिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

चिः । आ । दिवः । सवितः । वायीणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव । चिः । नः । अहः ।

चिऽधातुं । रायः । आ । सुव । वसूनि । भगं । चातः । धिषणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

सवित् । सर्वस्य प्रेरक हे आदित्य दिवो दुलोकादागत्य त्व वायीणि सर्वः संभजनीयानि धनानि दिवे दिवे प्रतिदिनं चिरा सुव । चिवारमस्मभ्य प्रेरय । प्रयच्छेत्यर्थः । तदेवोच्यते । भग सर्वभजनीय चातरस्माकं रक्तक हे आदित्य त्रिधातुं त्रिधातूनि पशुकनकरत्नभेदेन त्रिप्रकाराणि वसूनि धनानि रायः । राति जीरादीनीति रायो गोधनानि । तानि च नोऽस्मभ्यमहः । संवाधिषु त्रिस्त्रिषु सवनेष्वप्या सुत । प्रयच्छ । धिषणे माध्यामिके हे वाक् सातये धनलाभाय धाः । अस्मान् कुरु ॥ चि । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच । पा० ५ ४ १८ । इति सुच । चित्स्वरः । सुव । प्रेरणं । तुदादिः । लोटि रूप । त्रिधातु । दुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्मात्सित निगमिमसीत्यादिना तुन्प्रत्ययः । धिषणे । आर्मात्रितत्वात्रिधातः ॥

चिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिद्यंत सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

चिः । आ । दिवः । सविता । सोषवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आपः । चित् । अस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नं । भिद्यंत । सवितुः । सवाय ॥ ७ ॥

सविता देवो दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिषु कालेष्वप्या सोषवीति । अस्मभ्य धनान्यासुवतु । प्रेरयतु । किंच राजाना राजानां सुपाणी कन्याणपाणी मित्रावरुणावापः । आप्नोति सर्वं जगदिदं व्याप अतरिक्त । नित्यवक्तृ वचनातत्वाद्ब्रह्मवचन । चिदपि च उर्वी विस्तीर्णे रोदसी व्यापृथिव्याविता देवताः सवितुः प्रेरकस्यास्य देवस्य सवाय सर्वेन प्रेरणेन रत्नमर्पितमर्थं भिद्यत । याचते ॥ सोषवीति । प्र प्रेरण इत्यस्य यङ्लुकि लटि रूप । मित्रावरुणा । देवताद्वे चेत्युभयपदप्रकृतित्वरत्न । भिद्यत । भिद्य याज्ञायामित्यस्य लङि रूपं । सवाय । अवसर्वा च । पा० ३ ३ ५६ ४ । इत्यजतत्वेन निपातनादतोदात्तत्व ॥

चिरुत्तमा दृणशा रोचनानि त्रयो राजंत्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान इषिरा दृढभासस्त्रिरा दिवो विदथे संतु देवाः ॥ ८ ॥

चिः । उत्तमा । दुऽनशा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।

ऋतऽवानः । इषिराः । दुऽदभासः । चिः । आ । दिवः । विदथे । संतु । देवाः ॥ ८ ॥

दृणशा दुर्नशा केनापि विनाशयितुमशक्यानि रोचनानि दीप्यमानानि त्रिस्त्रीण्युत्तमानि स्थानानि सति । एतेषु त्रिषु स्थानेष्वसुरस्य । अस्यति क्षिपति सर्वमित्यसुरः कालात्मा संवत्सरः । तस्य वीराः पुत्रास्त्रयो ऽपि वायुसुर्यरूपा राजन्ति । शोभते । तानेव विशिष्टाष्टि । ऋतावानः । ऋतं सत्यभूतमपि होत्रादिकं कर्म तद्वन्तः । इषिरा यज्ञार्थं ग्रीष्मगतिमतो दृढभासो दुर्दभासः केनापि स्वतेजसा तिरस्कर्तुमशक्या एते सर्वे देवा विदथे

ऽस्यदीये यज्ञे दिवोऽहः संबंधिषु त्रिस्त्रिषु सर्वमेष्वा संतु । समंताद्यजनीयतया भवंतु ॥ उत्तमा । उत्तमश-
श्चत्तमी सर्वत्रैतुङ्गादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । दृणशा । नशेः कृच्छार्थं खल । दुरो दाशनाशदभेषूत्वं वक्तव्यमिति
रेफस्योत्वं । उत्तरपदादेः पुत्वं । लिट्स्वरः । दृळभासः । पूर्ववदुत्खपुत्वे ॥ १ ॥

प्र मे विविक्कानिति पठुच्चं चतुर्थं सूक्तं । विश्वामित्र ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । विश्वे देवा देवता । अत्रानुक्र-
मणिका । प्र मे षाठिति । सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरंतीं प्रयुतामगोपां ।

सद्यश्चिद्या दुदुहे भूरि धासेरिदुस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्कान् । अविदत् । मनीषां । धेनुं । चरंतीं । प्रयुतां । अगोपां ।

सद्यः । चित् । या । दुदुहे । भूरि । धासेः । इंदः । तत् । अग्निः । पनितारः । अस्याः ॥ १ ॥

विविक्कान्विवेकवानिंद्रोऽपिर्वा मे मम मनीषां देवताविषयां स्तुति प्राविदत् । प्रकीर्णं जानातु । तच्च
दृष्टान्तः । चरंतीं यवम इतस्ततो गच्छंतीं प्रयुतां पृथग्भुतामेकाकिनीमगोपां गोपूरहितां यथाकामं चरंतीं
धेनुं नवसूतिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्रीं स्तुतिर्मावदित्यन्वयः । या स्तुतिरूपा धेनुः सर्वाश्चत्तदानीमेव
धासेः । धारयति प्राणान धीयते दीयतेऽर्थिभ्य इति वा धासिरञ्जं । कर्माणि पष्टी । भूरि बहुजनमपेक्षितं फलं
दुदुहे दुग्धे इंद्रोऽपिरन्य च देवा अस्याः स्तुतिरूपाया धेनोस्तत्तस्याश्चभुतस्य पयसः पनितारः स्तोतारो
भवति । यद्वा । इन्द्रापी स्तोतारो वयं चास्या धेनोस्तत्पयः प्राप्नुमः ॥ विविक्कान् । विचिर पृथग्भाव इत्यस्य
क्लर्मा रूपं । अविदत् । विद् ज्ञान इत्यस्य लिङि वङ्गलं कंदसीति शः । दुदुहे । दुह प्रपूरण इत्यस्य लिटि रूपं ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पनितारः । पन स्तुतावित्यस्य तृचि रूपं ॥

इंदः सु पृषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदुहे ।

विश्वे यदस्यां रणयंत देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुममश्यां ॥ २ ॥

इंदः । सु । पृषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयं । दुदुहे ।

विश्वे । यत् । अस्यां । रणयंत । देवाः । प्र । वः । अत्र । वसवः । सुमं । अश्यां ॥ २ ॥

वसवः सर्वस्य वासयितारो हे देवा इंद्र' पूषा च वृषणाभिमतफलस्य सेक्तारो सुहस्ता कल्याणपाणी
नासत्थौ मित्रावरुणा वा । राजाना मित्रावरुणा मुपाणी इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एते सर्वे देवाः । नेति संप्रत्यर्थे ।
इदानीं प्रीताः संतः शशयं नभसि शयानं मेघ दिवो नभसः सकाशात्सु दुदुहे । वृष्टिद्वारापेक्षितं फलं सुहु
दुहंति । यद्यस्माद्विश्वे सर्वे देवा अस्यां देवां रणयंत रमयंत वो युष्माकं संबंधिन्यत्रलोके सुमं सुखकरमपेक्षितं
फलं प्राप्स्यां । प्राप्नुयां ॥ सुहस्ता । हंसरसिहसीत्यादिना रन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । वङ्गव्रीहावाद्युदात्त
ह्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । दुदुहे । दुह प्रपूरण इत्यस्य लिटीरयो रे । रणयंत । रमु क्रीडायां । ण्यंतस्य
लिङि रूपं । वर्णयार्पितः । अश्यां । अशू व्याप्रावित्यस्य लिङि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन
परस्मैपदं ॥

या जामयो वृष्ण इच्छंति शक्तिं नमस्यंतीर्जानते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवो वावशाना महश्चरंति विभ्रंतं वपूंषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छंति । शक्तिं । नमस्यंतीः । जानते । गर्भे । अस्मिन् ।

अच्छ । पुत्रं । धेनवः । वावशानाः । महः । चरंति । विभ्रंतं । वपूंषि ॥ ३ ॥

या जामय । जमति वर्षाकाले प्रादुर्भवतीति जामय औषधयः । वृष्णेऽपां वर्षकायेंद्राय शक्तिं सेचनसामर्थ्यमिच्छति । नमस्यती प्रक्रीभुतास्ता औषधयोऽस्मिन्निद्रे गर्भं वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादिसामर्थ्यं जानति । जानति । वावशाना. फलं कामयमाना धेनवः सर्वस्य प्रीणयिष्य औषधयो भवो मवाति जानाप्रकाराणि वगृप्ति रूपाणि बिभ्रतं व्रीहियवनीवारादिफललक्षणं पुत्रं तनयमच्छामिमुख्येन चरन्ति । प्राप्नुवति । लोके हि हमारव कर्वाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छति । तद्वत् । यदा । जामयः । जमति सर्वत्र प्रसरतीति जामय. मृथं दीप्तयः । वृष्णेऽपा वर्षकाय । स्वरश्चमभिर्भागाज्जमानादाय पुनर्वर्षतीति वर्षन्ः सूर्यः । आदित्याज्जायते वृष्टिर्गतिं स्मृतेय । तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छति । ता दीप्तयोऽस्मिन्नादित्यं गर्भमन्नपगर्भाधानसामर्थ्यं जानति ॥ जामयः । जमतेर्गतिकर्मणो जनिघसिभ्यामिगतिं विधोयमानो बह्वलवचनादस्मादपि भवति । नमस्यतीः । नमः शब्दात्तमोवरिवश्चिचडः क्वजिति क्वच । तदतात्कतरि रूप । प्रत्ययस्वरः । जानते । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लटि रूप । अक् । निपातस्य चिति सज्जिताया दीर्घः ॥

अच्छ । विवक्त्रि रोदसी सुमेके ग्राव्णे युजानो अध्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शता यजत्राः ॥ ४ ॥

अच्छ । विवक्त्रि रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके । ग्राव्णे । युजानः । अध्वरे । मनीषा ।

इमाः । उ इति । ते । मनवे । भूरिवाराः । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । दर्शताः । यजत्राः ॥ ४ ॥

अध्वरे यज्ञे ग्राव्णे' सोमाभिषवार्थमपलान युजान प्रयुजानोऽह सुमेके सुरूपे रोदसी द्यावापृथिव्या मनीषा मनस इयया स्तुतिलक्षणाया वाचाक् विवक्त्रि । आभिमुख्येन स्तामि । हे अग्ने ते तव भूरिवारा यजमानैर्वह्नवार वरणीया दर्शता. कमनीयतया दर्शनीया यजत्रा पुज्या इमा दीप्तयो मनवे मनुष्यवह्नारार्थमुधा ऊर्ध्वमुवा भवति ॥ विवक्त्रि । वच परिभाषणे । लटि बह्वल कदसीति शपः झः । अतिपिपत्योश्च बह्वल कदसीत्यभासस्येव । चकारस्य कृत्व चत्यर्थेन । युजान । युजिबुपिदृशः किञ्चेत्यनच । कित्वाद्गुणः । चित्वादतोदात्तः । मनीषा । सुपो डादेशः ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेषु च्यते उरुची ।

तयेह विश्वाँ अवसे यजत्राना सादय पायया चा मधूनि ॥ ५ ॥

या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची ।

तया । इह । विश्वान् । अवसे । यजत्रान् । आ । सादय । पायय । च । मधूनि ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव मधुमत्युदकवती सुमेधा । शोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा । सर्वस्य ज्ञापयित्री या जिह्वा ज्ञानोरुची बह्व्याप्ति मती देवेषु मध्य आह्वानार्थमुच्यते प्रयते तथा जिह्वया यजत्रान्यजनीयान्विश्वान्देवानिह कर्मण्यस्माकमवसे रक्षणाय सादय । उपवेशय । किञ्च तान्विश्वान्देवान्मधूनि मदकरान सोमान्यायय ॥ सुमेधा । नित्यमसिचप्रजामधयोरित्यसिच । उच्यते । वच परिभाषणे । कर्मणि यकि रूप । यदुत्तयोगादनिघात । उरुची । अचते क्तिन । अचतेशोपसंख्यानमिति ङीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति ङीप उदात्तस्य । पायय । पा पान इत्यस्य शां परतः शाक्सासाह्वानावेपा युगिति युक् । तिङ उत्तरत्वादिनिघातः ॥

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्रंती पीपयहेव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमतिं जातवेदो वसो रास्व सुमतिं विश्वजंन्यां ॥ ६ ॥

या । ते । अग्ने । पर्वतस्यऽइव । धारा । असंश्रंती । पीपयत् । देव । चित्रा ।

तां । अस्मभ्यं । प्रऽमतिं । जातऽवेदः । वसो इति । रास्व । सुऽमतिं । विश्वऽजंन्यां ॥ ६ ॥

देव दीप्यमान हे अपि चित्रा नानारूपासंख्यस्य दन्त्यस्य संगतिमकुर्वाणा या ते तव प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः पीपयत् अपेक्षितफलदानेनास्मान्वर्धयति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्यैव धारा । यथा पर्वतस्य मेघस्योदकधारी-
षधिवनस्यत्यादिषु संगतिं कुर्वाणा तान्वर्धयति तद्वत् । वसो सर्वस्य वासयितृजातवेदो जातप्रज्ञ हे अपि तां प्रमतिं परहितकरणसमर्थो बुद्धिमस्सम्यं रास्व । दत्स्व । तथा विश्वजन्यां सर्वजनहितां सुमतिं शोभनां बुद्धिं दत्स्व ॥ असंख्यती । सत्यतिर्गतिकर्मा । शतर्युगितश्चेति ङीप् । नञा समासे नञस्वरः । पीपयत् । पा पाने । ख्यंतस्य लुङि चङि रूपं । च द्यन्यतरस्यामिति चङि परतः पूर्वस्योदात्तत्वं । यद्वत्तयोगादनिघातः । प्रमतिं । तादी च निति कृत्यतावति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । लोटि रूपं । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वात्त्रिधाताभावः ॥ ॥ २ ॥

धेनुः प्रत्नस्येति नवचं पंचमं सूक्तं विश्वामित्रं वैदुभमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । धेनुर्नवाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनकर्ता वैदुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चास्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितं च । धेनुः प्रत्नस्य क उ अर्वादिनि सूक्तं । आ० ४. १५. इति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे द्वितीयं कंदोमे प्रउगशस्त्रेऽथमाश्विनश्चतुर्थसूचः । द्वितीयस्यापि व इति खंडे सूत्रितं । धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहाना ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वान् । आ० ८. १०. इति ॥

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानांतः पुचश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोषसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यं । दुहाना । अंतरिति । पुचः । चरति । दक्षिणायाः ।

आ । द्योतनिं । वहति । शुभ्रऽयामा । उपसः । स्तोमः । अश्विनौ । अजीगरिति ॥ १ ॥

धेनुः प्रीणयिष्युषाः प्रत्नस्य पुरातनस्यापिः काम्यं कमनीयं पयो दुहाना । दोग्धी भवति । दक्षिणाया उपसः पुचः सूर्यस्तस्या अंतरश्चरति । उपसोऽन्तरं शुभ्रयामा । सूर्यकिरणसंपर्काच्छुभ्रतया गमनं यस्यासी शुभ्रयामा दिवसः । द्योतनिं सर्वस्य प्रकाशकं सूर्यमा वहति । बिभर्ति । अत उपसः पुराश्विनीं स्तोतुं स्तोमः स्तोत्रकारी होत्रादिरजीगः । जागर्ति । उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा । या प्रापणे । आतो मनिन । बज्रव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अजीगः । जागृ निद्राचये । लङि तिप्यदादित्वाच्छपो लुक् । आकारस्येकारस्कांदसः । गुणे कृते हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरेव मेधाः ।

जरेथामस्मद्धि पणेर्मनीषां युवोरवश्चकृमा यातमर्वाक ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वां । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । पितराऽइव । मेधाः ।

जरेथां । अस्मत् । वि । पणेः । मनीषां । युवोः । अवः । चकृम । आ । यातं । अर्वाक् ॥ २ ॥

हे अश्विनी सुयुक् सुष्ठु रथे योजिता अथा ऋतेन सत्यभृतेन रथेन वां युवां प्रति वहन्ति । यज्ञं प्रत्यागमनाथ धारयन्ति । मेधा यज्ञाद्योर्ध्वा युष्मदभिमुखमूर्ध्वा भवन्ति । तत्र दृष्टान्तः । पितरेव । यथा पुत्राः पितरां मातापितरावभिलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् । अस्मदस्मत्तः सकाशात्पणेर्मनीषामासुरीं बुद्धिं वि जरेथां । विशेषेण नाश्रयतं । वयं तु युवोर्युवयोरवो हविर्लक्षणमज्ञं चक्रम । कुर्मः । युवामर्वागस्मदाभिमुख्येना यातं ॥ सुयुक् । युजः कृिप् । सुपां सुलुगिति सुपो लुक् । पितरेव । पिता माचेति पितुः शेषः । सुपो डादेशः । जरेथां । जूष वयोहानी । ख्यंतस्य अजीगृष्कसुरंजोऽमंताश्चेति मित्वावृद्धभावः । कंदसुभयथेत्यायाम आर्धधातुकत्वात्तिलोपः । शपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दत्ताविमं ऋणुतं श्लोकमद्रेः ।

किमंग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रा । इमं । शृणुतं । श्लोकं । अद्रेः ।

किं । अंग । वां । प्रति । अर्वति । गमिषा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

हे अश्विनां सुयुग्मः सुष्ठु योजितरथैः सुवृता । पुनः पुनरावर्तत इति वृद्धकं । शोभनचक्रोपेतेन रथेनागत्य दस्रां शत्रूणामुपलपयितारो युवामद्रेः । आद्रियते सर्वरित्यद्रेः स्तोता । तस्येवं श्लोकं स्तोत्रं शृणुतं । अंग हे अश्विनां विप्रासो मेधाविनः पुराजाः पुरातना क्षपयो वां युवामवर्तमस्माकं वृत्तिहानिं प्रति मिषा अतिशयेन गतारविर्ति किमाहुः किं कथयतीति । न कथयतीत्यर्थः । प्रथमाष्टकेऽष्टमेऽध्याये सुवृता रथेनत्यादि गत ॥ गमिषा । गंतुशब्दादिष्ठनि रूप ॥

आ मन्थेथामा गतं कच्चिदेवैर्विश्वे जनांसो अश्विना हवन्ते ।

इमा हि वां गोऽञ्जजीका मधूनि प्र मित्रासो न ददुरुस्रो अये ॥ ४ ॥

आ मन्थेथां । आ गतं । कत् । चित । एवैः । विश्वे । जनांसः । अश्विना । हवन्ते ।

इमा । हि । वां । गोऽञ्जजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । ददुः । उमः । अये ॥ ४ ॥

कच्चिदिति प्रश्नः । हे अश्विनां आ मन्थेथां । इमां मदीयां स्तुतिं जानीतं । किंच एवैर्गमनसाधनैरश्विरा गतं । यज्ञं प्रत्यागच्छत । विश्वे सर्वे जनांसः स्तोतागोऽश्विनाश्विनां वां युवा हवन्ते । स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिराहुयन्ति । किंच गोऽञ्जजीका गवा पयसा मिश्रणोपतानि मधूनि मदकराणि सोमरसरूपाणीमेमांनि हवींषि युवाभ्यां प्र ददुः । अध्वर्यादयः प्रयच्छति । तत्र दृष्टातः । मित्रासो न । यथा मित्राणि मित्रेभ्योऽर्पितं ददति तद्वत् । उमः । वसति नभसोत्तमः सूर्यः । अय उपसोऽय उदेति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ ददुः । दाण् दाण इत्यस्य नित्युमि रूपं । हियोगादनिघातः । उमः । वस निवासे । स्फाघितं चीत्यादिना रक् । कित्वात्संप्रसारणं । शासिबसिघसीना चात पलाभावश्चादसः ॥

तिरः पुरु चिदश्विना रजांस्यांगूषो वां मघवाना जनेषु ।

एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दसाविमे वां निधयो मधूनां ॥ ५ ॥

तिरः । पुरु । चित । अश्विना । रजांसि । आंगूषः । वां । मघऽवाना । जनेषु ।

आ । इह । यातं । पथिऽभिः । देवऽयानैः । दस्रा । इमे । वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ५ ॥

हे अश्विनां पुरु चिद्वहन्यपि रजांसि स्थानानि तिरः स्वतेजसा तिरस्कुर्वन्ती वां युवामिह कर्मणि देवयानैः पथिभिर्मागंरा यातं । मघवाना धनवतो हे अश्विनां जनेषु स्तोतृषु वां युवयोरांगूष आ समंताहोषणीय स्तोत्र वर्तत । दस्रां शत्रूणामुपलपयितारो हे अश्विनां वां युवयोर्मधूनां मदकराणां सोमानामिमे निधयः । निधीयतऽत्र सोम इति निधयः पात्रविशेषाः । संति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ आंगूषः । आङ्पूर्वाहूषेः कर्मणि घञ् । आघृत्यत इत्याघोषः । घो इत्यस्य पृषोदरादित्वाद् इत्यादेशः । आङोऽनुनासिकश्चदसीत्यन्यथानुनासिकश्चादसः । यद्वा । अगिर्गत्यर्थः । अस्मादंगूष इति सूत्रेणोषचप्रत्ययांतो निपातितः । अगतिं गच्छति देवानित्यंगूषः स्तोत्रं । अंगूष एवांगूषः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः । एह यातमि-त्यर्धर्ची गतः ॥ ॥ ३ ॥

अप्रोर्थमेऽतिरिक्तोक्थेऽन्कावाकशस्त्रे पुराणमोक इति चतस्रो विकल्पेन याज्याः । सूचितं च । यदि नाधीयान्यपुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याज्याः । आ० ९. ११. इति ॥

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोर्नरा द्रविणं जहाभ्यां ।

पुनः कृण्वानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू समानाः ॥ ६ ॥

पुराणं । ओकः । सख्यं । शिवं । वां । युवोः । नरा । द्रविणं । जहाव्यां ।

पुनरिति । कृण्वानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समाः ॥ ६ ॥

हे अश्विनी वां युवयोः पुराणं पुरातनं सख्यमोकः सख्यं शिवं कल्याणकरं भवति । किंच हे नरा नराव
अदीयस्य कर्मणो नेतारौ युवोर्युवयोर्द्रविणं धनं जहाव्या जहृकुलजाया भवति । शिवानि सुखकराणि
युवयोः सख्यानि पुनः कृण्वानाः कुर्वतः समाना हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्निचभृता एकीभृताः संतो वयं
मध्वा मदकीरणं सोमेन युवा सह युगपत् नु क्षिप्रं मदेम । हर्षयेम ॥ सख्यं । सख्युर्भाव इत्यर्थे सख्युर्य इति
यप्रत्ययः । जहाव्यां । जहोः सर्वाधनीत्यर्थे तस्येदमित्यण् । ओगुणः । इहस्वदीर्घयोर्व्यत्ययः । मदेम । मदी हर्ष
इत्यस्याशीर्लिङि लिङ्याशित्यङ्प्रत्ययः । निघातः ॥

अश्विना वायुना युवं सुदक्षा नियुजिष्य सजोषसा युवाना ।

नासत्या तिरोअह्यं जुषाणा सोमं पिबतमसिधा सुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना । वायुना । युवं । सुदक्षा । नियुजिष्य । सजोषसा । युवानां ।

नासत्या । तिरोऽअह्यं । जुषाणा । सोमं । पिबतं । असिधा । सुदानू इति सुदानू ॥ ७ ॥

सुदक्षा शोभनसामर्थ्योपेता युवाना नित्यतरुणा नासत्या । न विद्यतेऽसत्यं ययोर्ना । सुदानू शोभन-
फलस्य दातारौ हे अश्विनी वायुना नियुजिष्येद्यं सजोषसा सगता जुषाणा सोमविषयप्रोतियुक्तावसिधानुप-
जीर्णा युव युवा तिरोअह्यमहिं तिरोहितं हयमानमिमं सोमं पिबत ॥ नियुजिष्य । यातिः क्रिय । तिरोअह्य ।
अहिं भवमह्य । भवे कदसीति यत् । तिरो भूतमह्यं यस्मिन्काले स तिरोअह्यः । पूर्वपदप्रकृतित्त्वरः ॥

अश्विना परि वामिषः पुरुचीरीयुगीर्भिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजृतः परि द्यावापृथिवी याति मद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वां । इषः । पुरुचीः । ईयुः । गीः । यतमानाः । अमृधाः ।

रथः । ह । वां । अमृतजाः । अद्रिजृतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । मद्यः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी पुरुचीः पूर्ववति गच्छतीति पुरुचीः हनीयो हविलंबणान्यन्त्राणि वा युवा परीयुः । परितो
गच्छति । तथामृधाः केनाप्यतिरस्कृता यतमानाः कर्मणि प्रवर्तमानाः संतारो गीर्भः स्तुतिलक्षणमिवा-
ग्निर्युवां परिचरति । अमृतजा अतस्योदकस्य जनयिता । अतं यज्ञं प्रादुर्भवतीति वा । अद्रिजृतः स्तोतुमि-
राकृष्टो वा युवयो रथो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यां सब्रह्मदानीमिव परि याति ह । सर्वतः प्राप्नोति खलु ।
अश्विनो रथस्य वेगवत्त्वं मचवर्णः । यो वामश्विना मनसा जवीयान्नथः स्वस्थो विश आजिगाति । अश्वे १
११७ २ । इति । अतः कारणादस्यदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतमिति भावः ॥ ईयुः । इण् गतावित्यस्य लिटि दीर्घः
इणः क्तितीत्यभ्यासस्य दीर्घः । पादादित्वादिनिघातः । यतमानाः । यती प्रयत्न इत्यस्य शान्नाच्च रूपः । शपः
पित्वादनुदात्तत्वे शानचो लसार्वधातुक्खरेणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । अमृतजाः । जर्जरेत् । विद्वनोरित्यात्व ।
अद्रिजृतः । जू इति सौत्रो धातुः । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ॥

अश्विना मधुषुक्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिक्तसुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुसुतऽतमः । युवाकुः । सोमः । तं । पातं । आ । गतं । दुरोणे ।

रथः । ह । वां । भूरि । वर्षः । करिक्तः । सुतऽवतः । निः । स्कृतं । आऽगमिष्टः ॥ ९ ॥

हे अश्विनी यः सोमो मधुपुत्तमो मधुरसमत्वं प्रेरयन्नुवाकुर्युवां कामयमानो वर्तते । यद्वा । युवाकुर्वस-
तीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । तमिमं सोमं पातं । पिबतं । दूरीणेऽस्माकं गृहे आ गतं । आगच्छतं । भूरि
प्रभूतं वर्षो वारकं तेजः रूपं वा सर्वर्वरणीयं धनं वा करिक्तपुनःपुनः कुर्वन्वां युवयो रथः सुतवतः सोममभि-
पुतवतो यजमानस्य निष्कृतं । निगृह्येयं समित्येतस्य स्थाने । नि० १०. ७. । इति यास्कः । संस्कारि । यद्वा । संस्कृतं
गृहमार्गमिष्टोऽतिशयनागच्छन भवति ॥ युवाकुः । यान्तः कटिकुपिभ्यां काकुरिति बाङ्गलकादस्मादपि भवति ।
प्रत्ययस्वरेण मधोदात्तः । करिक्त । करोतेर्यङ्गुलिं शतरि दार्धर्तं दर्धर्तं दर्धर्षोत्यादिना चुन्वाभावे
यणादेशे कृतेऽगस्थानुकारांतत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः ।
निष्कृत । करोतेरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । याथादिस्वरः ॥ ॥ ४ ॥

मित्रो जनानिति नवर्चं षष्ठं मृक्तं विश्वामित्रं त्रिष्टुभं मैत्रं । मित्रो मैत्रं चतुर्गायत्र्यंतमित्यनुक्रमणिका ।
आदितः पंच त्रिष्टुभः शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । मित्रो देवता ॥ अप्रिहोत्रार्थे पयसि वर्षविंदुपतने मित्रो जना-
नित्यनया समिधमादध्यात् । सृजितं च । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिदाधानं । आ० ३. ११. । इति ॥

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार । पृथिवीं । उत । द्यां ।

मित्रः । कृष्टीः । अनिऽमिषा । अभि । चष्टे । मित्राय । हव्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

ब्रुवाणः स्रूयमानः शब्दं कुर्वणो वा मित्रः । प्रकर्षेण सर्वमीयते ज्ञायते तथा सर्वान्वृष्टिप्रदानेन त्रायत इति
वा मित्रः सूर्यः । जनान् कर्षकादिजनान्यातयति । कृष्टादिकर्मसु प्रयत्नं कारयति । तथा मित्र एव पृथिवीमुतापि
च द्यामित्तावुभौ लोकां वृष्टिद्वारात्नं यागांश्च जनयन् दाधार । धारयति । तथा सति मित्रोऽनिमिषानिमि-
षणानुपहृष्ट्या कृष्टीः कर्मवतो मनुष्यानाभि चष्टे । सर्वतः पश्यति । एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे ऋत्विजो घृतवदुपस्तर-
णाभिधारणयुक्तं हव्यं हवनयोग्यं पुरोडाशादिकं तर्क्षं मित्राय देवाय जुहोत । जुहोत । प्रयच्छतेत्यर्थः । उक्तार्थं
यास्को ब्रवीति । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः शब्दं कुर्वन् । मित्र एव धारयति पृथिवीं च दिवं च । मित्रः
कृष्टीरनिमिषपन्नभिषिपश्यतीति । कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवतो भवति विकृष्टदेहा वा । मित्राय हव्यं घृत-
वज्जुहोतीति व्याख्यात । जुहोतिर्दानकर्मा । नि० १०. २२. । इति ॥ यातयति । यतो प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य लटि
रूपं । दाधार । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । जुहोत । जुहोतिलोऽटि प्रत्ययस्य तबदादेशः । गुणः । निघातः ॥

देवमुवां हविःषु मित्रस्य सत्यस्य प्र स मित्रेति याज्या । एषेव प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्ते मैत्रे चरी
याज्या । सृजितं च । प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वांस्त्वां नष्टवान्नाहिमाय पृच्छते । आ० ४. ११. । इति ॥ तत
इष्टिमित्रः सूर्योऽभि यो महिना दिवं प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायां । आ० ३. १२. ।
इति च ॥

प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्त आदित्यं शिक्षति व्रतेन ।

न हन्यते न जीयते त्वतो नैनमंहो अश्रोत्यंतितो न दूरात् ॥ २ ॥

प्र । सः । मित्रः । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्यः । शिक्षति । व्रतेन ।

न । हन्यते । न । जीयते । त्वाऽऽकृतः । न । एनं । अंहः । अश्रोति । अंतितः । न । दूरात् ॥ २ ॥

हे आदित्य व्रतेन यज्ञेन युक्तो यो मनुष्यस्ते तुभ्यं शिक्षति हविलक्षणमन्नं ददाति हे मित्रं स मर्तो मनुष्यः
प्रयस्वानन्नवान् प्राप्नु । प्रभवतु । त्वोतस्त्वया रक्षितः स मनुष्यः केनापि न हन्यते । न बाध्यते । न जीयते ।
नाभिभूयते च । एनं तुभ्यं हविर्दत्तवतं पुरुषमंहः पापमंतितः समीपात्ताश्रीति । न प्राप्नोति । दूरादपि न
प्राप्नोति ॥ शिक्षतिर्दानकर्मा । व्यत्ययेन परस्मैपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । जीयते । जयतेः कर्मणि यक्छ-

त्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः । स्त्रोतः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । अग्नोति । अग्नौ व्याप्नोति । स्वादिः । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

देवसुवां हविःषु मित्रस्य सत्यस्यानुवाक्या । अनमीवास इळया मदंतः प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति सूचितं । आ० ४. ११. ॥

अ॒न॒मी॒वा॒स इ॒ळ॒या॒ म॒द॒ंतो॒ मि॒त॒ज्ञ॒वो॒ व॒रि॒म॒न्ना पृ॒थि॒व्याः ।

आ॒दि॒त्यस्य॑ व॒तमु॑प॒क्षि॒यंतो॑ व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒र्तो स्या॑म ॥ ३ ॥

अ॒न॒मी॒वा॒सः । इ॒ळ॒या॒ । म॒द॒ंतः । मि॒त॒ऽज्ञ॒वः । व॒रि॒म॒न् । आ॒ पृ॒थि॒व्याः ।

आ॒दि॒त्यस्य॑ । व॒तं । उ॒प॒ऽक्षि॒यंतः॑ । व॒यं । मि॒त्रस्य॑ । सु॒ऽम॒र्तो । स्या॑म ॥ ३ ॥

हे मित्र अनमीवासो रोगवर्जिता इळयान्न मदंतो मागतः पृथिव्या वरिमन्विस्तीर्णं प्रदेशे मितज्ञवो मितजानुका आ यथाकामं सर्वत्र गच्छंत आदित्यस्य संबन्धं व्रत कर्मोपक्षिप्यंतस्त्वस्य कर्मणः ममोपे निवश्रंतः । तदीय कर्म कृषाणा इत्यर्थः । तादृशा वयं मित्रस्यादित्यस्य सुमर्तो शोभनायामनुग्रहबुद्ध्या स्याम । वर्तेमहि ॥ मदंतः । मदी हर्ष इत्यस्य शतरि व्यत्ययेन शप । मितज्ञवः । जानुशब्दस्य क्षुण्कादसः । वरिमन् । उरुशब्दात्पृष्ठादिस्वादिमनिच । प्रयस्वित्वादिना वरादेशः । सुपां सुनुगिति सप्तम्या लुक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥

अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः॑ सु॒गे॒वो॒ राजा॑ सु॒ष्टा॒त्रो अ॒जनि॑ष्ठ वे॒धाः ।

तस्य॑ व॒यं सु॒म॒र्तो य॒ज्ञिय॑स्यापि भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म ॥ ४ ॥

अ॒यं । मि॒त्रः । न॑म॒स्यः॑ । सु॒ऽगे॒वः । राजा॑ । सु॒ऽष्टा॒त्रः । अ॒जनि॑ष्ठ । वे॒धाः ।

तस्य॑ । व॒यं । सु॒ऽम॒र्तो । य॒ज्ञिय॑स्य । अ॒पि । भ॒द्रे । सौ॒म॒न॒से । स्या॑म ॥ ४ ॥

अयं पूर्वमंत्रे प्रतिपादितो मित्रः सूर्यो नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः सुशेवः शोभनमुखः । मुखेन सेव्य इत्यर्थः । राजा सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी सुष्ठवः । क्षत्रशब्देन बलमुच्यते । शोभनवलोपेतो वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंगुणोपेतः सूर्योऽजनिष्ठः । प्रादुरभूत् । तस्यैवाविधगुणोपेतस्य यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सूर्यस्य सुमर्तो शोभनायां बुद्ध्यां भद्रे कल्याणकारिणि सौमनसे सौमनस्येऽपि यजमाना वयं स्याम । भवम ॥ नमस्यः । नमसि साधुः । तत्र साधुरिति यत् । तित्स्वरतः । अजनिष्ठः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लुङि सिचि रूपं । सौमनसे । सुमनस इदमित्यर्थे तस्यैवमित्यण् । प्रत्ययस्वरः ॥

म॒हाँ आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यो या॒त॒य॒ज्ज॒नी गृ॑ण॒ते सु॒शे॒वः ।

त॒स्मा ए॒तत्प॑न्य॒तमा॑य जु॒ष्टंम॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा॑ जु॒होत ॥ ५ ॥

म॒हा॒न् । आ॒दि॒त्यः । न॑म॒सा । उ॒प॒ऽस॒द्यः । या॒त॒य॒त्ऽज॒नः । गृ॑ण॒ते । सु॒ऽशे॒वः ।

त॒स्मै । ए॒तत् । प॒न्य॑ऽत॒माय॑ । जु॒ष्टं । अ॒ग्नौ । मि॒त्राय॑ । ह॒विः । आ॒ जु॒होत ॥ ५ ॥

योऽयमादित्यो महान अत एव नमसा नमस्करिणोपसद्यः सर्वैरुपसदनीयो यातयज्जनः । प्रातः प्रातः स्वस्वकर्मणि प्रवर्तनीया जना येनेति स तथोक्तः । गृणते स्तोत्रं कुर्वते जनाय सुशेवश्च भवति तस्मै पन्यतमाय सुखतमाय मित्रायादित्याय जुष्टं प्रीतिविषयमेतद्विरपावा जुहोत । जुहुत ॥ यातयज्जनः । यती प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं । बज्रग्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्ते मरुतुधादिस्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । गृणते । गृ शब्दे । शतुरणुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । पन्यतमाय । पनतेरध्यादित्वात् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टं । निधं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ५ ॥

अभिप्रवषडहे दशरात्रे च सप्तदशीकविंशादिसोमे सति होत्रादिकशस्त्रेष्ववापस्थाने पंचसप्तादिसंख्याका ऋच आवपणीयाः । तत्र मित्रावरुणशस्त्रे मित्रस्य चर्षणीधृत इत्याद्याश्रतस आवापार्थाः । सूत्रितं च । मित्रस्य चर्षणीधृत इति चतस्रो मैत्र्यः । आ० ७. ५. इति ॥

मित्रस्य चर्षणीधृतोऽवो देवस्य सानुमि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमं ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्षणिऽधृतः । अवः । देवस्य । सानुमि । द्युम्नं । चित्रश्रवःऽतम ॥ ६ ॥

चर्षणीधृतो मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य मित्रस्य देवस्य संबंधवोऽन्नं सानुमि सर्वैः संभजनीयं द्युम्नं तदीयं धनं च चित्रश्रवस्तमं । अतिशयेन चायनीयकीर्तियुक्तं ॥ सानुमि । सनोतेः सानुमिपर्णसीत्यादिना-सिचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । चित्वादतोदात्तः । स्वमोरिति स्वमोर्लुक् ॥

प्रातर्होमस्य कालात्यये मैत्रेष्टिः । तस्यामभि यो महिनेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । अभि यो महिना दिवं प्र स मित्र मतां अमु प्रयस्यान । आ० ३. १०. इति ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीं ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीं ॥ ७ ॥

यो मित्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना दिवमंतरिक्षमभि बभूवाभिभवति स मित्रः सप्रथाः । प्रथः प्रसिद्धिः कीर्तिः । तत्सहितः श्रवोभिर्वृष्टिद्वारागोत्यादितरक्षैः पृथिवीमप्यभिभवति । बहुजनयुक्तां करोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः । प्रथ प्रख्याने । अमुन् । वोपमर्जनस्यति महस्य सभावः ॥

मित्राय पंच येमिरे जना अभिष्टिगवसे । स देवान्विश्वान्विभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पंच । येमिरे । जना । अभिष्टिऽगवसे । सः । देवान् । विश्वान् । विभर्ति ॥ ८ ॥

पंच जना निषादपचमाश्रितारो वर्णा अभिष्टिगवसे शत्रुणामभिगतुबलयुक्ताय मित्राय येमिर । हवींषु-वर्त्तन्ति । स तादृशो मित्रो विश्वान् सर्वान्देवान्विभर्ति । स्वस्वरूपतया धारयति । अभिष्टिगवसे । इषेमित्रे वृषत्यादिना क्तिन् । तादौ च नितोत्यभरतोदात्तत्वं । शकंधादित्वात्पररूपत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तबर्हिषे । इष इष्टव्रता अकः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽबर्हिषे । इषः । इष्टऽव्रताः । अकरित्यकः ॥ ९ ॥

मित्रो भगवानादित्यो देवेषु द्योतमानादिगुणयुक्तेष्वायुषु मनुष्येषु मध्ये यो जनो वृक्तबर्हिः । वृक्तं लूनं बर्हिर्येन सः । बर्हिर्लवनासादनपूर्वं हविषो दाता ऋत्विगित्यर्थः । तस्मै वृक्तबर्हिषे जनायष्टव्रताः । इष्टानि कन्याणानि व्रतानि कर्माणि याभिः मिध्यति ता इषस्तादृशान्यन्नान्यकः । करोति । तस्मै ददातीत्यर्थः ॥ वृक्तबर्हिषे । आग्रसू कंदने । कर्मणि निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अकः । करोतेर्लुङि ध्रुमंच घंसत्यादिना लुक् । सिपो हल्ङ्यादिलोपः । निघातः ॥ ॥ ६ ॥

इहेह व इति सप्तर्चं सप्तमं मूक्तं वैश्यामित्रं जागतमभुदेवताकं । अंत्यसृच इन्द्रदेवताकश्च । तथा चानुक्रांतं । इहेह वः सप्ताभवं जागतं तुचोऽत्य एन्द्रस्यति ॥ मूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । आद्याश्रतसः पृथ्वाभिप्रवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्वानीयाः । सूत्रितं च । इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५. इति ॥

इहेह वो मनसा बंधुता नर उशिजो जग्मुरभि तानि वेदसा ।

याभिर्मायाभिः प्रतिजूतिवर्षसः सौधन्वना यज्ञियं भागमानुश ॥ १ ॥

इहऽइह । वः । मनसा । बंधुता । नरः । उशिजः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।

याभिः । मायाभिः । प्रतिजूतिऽवर्षसः । सौधन्वनाः । यज्ञियं । भागं । आनुश ॥ १ ॥

हे ऋभवो वो युष्माकं बंधुता । बध्नांति फलेन संयोजयंतीति बंधवः कर्माणि । तेषां समूहो बधुता । इहं ह सर्वत्र मनसा सर्वैर्ज्ञायते । नरो हे मनुष्या ऋभव उगिजो यज्ञभागं कामयमाना भवतो वेदसा यज्ञभागप्राप्तकर्मविषयज्ञानेन तानि तादृशानि कर्माणि जग्मुः । प्राप्नुवन्ति । कानि तानि । मायाभिः । मीयंते ज्ञायत इति मायाः कर्माणि । याभिर्मयाभिर्धैः कर्मभिः प्रतिज्जितवर्षसः प्रतिपक्षाभिभवनशीलतज्जोयुक्ताः साध्वन्नाः । सुधन्वनामागिरसः पुत्रः कश्चिदृषिः । तस्य पुत्राः साध्वन्नाः । ते च त्रयं ऋभुर्विभवा वाज इति । एतन्नामका यूयं यज्ञियं यज्ञार्हं भागं सोमपानादिलक्षणमानश । प्राप्ताः स्थ । तथा च मंत्रवर्णः । ऋभुर्विभवा वाजो देवा अगच्छत स्वपसो यज्ञियं भागमेतन् । ऋग्वे० १. १६१ ६. । इति । अयमर्थो ब्राह्मणेऽप्युभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्नित्यत्रोपाख्यानपूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा । नरः कर्मणा नेतारो हे ऋभव उगिजः कामय माना वेदसा हविर्लक्षणेन धनेन युक्ताः स्तोतारो वो युष्माकं तानि चमसतक्षणादीन् कर्माणि बधुता बंधुतया सख्येन मनसा जग्मुः । अभिगच्छति । कानीत्याशकायामाह । यथमसतक्षणादिभिः कर्मभिर्धैर्ज्ञार्हं भागं यूयमाप्नुत तान्यभिगच्छति । युष्माकं बुद्धिर्नैपुणानि चितयतीत्यर्थः ॥ इहं ह । नित्यवीप्स्योर्गतिं दिव्यचनं । परस्वाप्तेऽदितत्वादनृदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । बधुता । बन्ध बधने । श्रृष्टृस्मिन्हीत्यादिना कर्तर्यप्रत्ययः । समूह इत्यर्थे यामजनबंधुसहाय्यभ्यस्तल । पा० ४. २. ४३. । इति तल । नित्यस्वरः ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतंछात तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गां । अरिणीत । चर्मणः ।

येन । हरी । इति । मनसा । निः । अतंछात । तेन । देव । ऽत्वं । ऋभवः । सं । आनश ॥ २ ॥

हे ऋभवो याभिः शचीभिः शक्तिभिश्चमसान् चतुरोऽपिंशत विभक्तवतः स्थ । यया धिया प्रज्ञया गा मृतामरिणीत चर्मणः चर्मणा योजनात्प्रापितवतः स्थ । येन मनसा प्रज्ञानेन हरी एतन्नामकाविद्वस्याद्यौ निरतंछत नितरामकुत । तथायं मंत्रवर्णः । य इद्राय वचोयुजा ततनुर्मनसा हरी । ऋग्वे० १. २०. २. । इति । तेन सर्वेणानेन कर्मणा देवत्वं यज्ञभागार्हत्वलक्षणं देवभावं समानश । सम्यक् प्राप्ताः स्थ ॥ अपिंशत । पिश अवयवे । तुदादिः । तस्य लाङ् मध्यमे रूपं । यदुक्तयोगादनिघातः । अरिणीत । री गतिरपणयोः । क्रयादिः । तस्य लाङ् रूप । अत्रापि पूर्ववदनिघातः । 'नरतंछत । तनु त्वन् तनुकरणे । लाङ् रूप । पूर्ववदनिघाते तिङि चोदात्तवतीति गतंनिघातः । अडुदात्तः । आनश । अश्रोतंलाङ् रूप । निघातः ॥

इंद्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।

सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्टी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे ।

सौधन्वनासः । अमृत । ऽत्वं । आ । ईरिरे । विष्टी । शमीभिः । सु । सुकृतः । सु । सुकृत्यया ॥ ३ ॥

मनोर्नपातो मनुष्यस्यागिरसः पुत्रा अपसो यागादिलक्षणकर्मवन्तं ऋभव इंद्रस्य सख्यं समानख्यानत्वं समानशुः । सम्यक् प्राप्नुवन् । तथेन्द्रस्य सख्यं प्राप्तास्तं ऋभवो दधन्विरे । पूर्वं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या अपीदानीमिन्द्रस्य सख्येन प्राणान्धारयन्ति । तथा मंत्रः । आधारयन्तं बह्वयः । ऋग्वे० १. २०. ८. । इति । सौधन्वनासः सुधन्वनामकस्यैः पुत्रा ऋभवः सुकृतः शोभनकर्माणाः संतः प्रभूतैः शमीभिर्देवत्वप्राप्तिप्रतिबधनिवारणहेतुभिः कर्मभिः सुकृत्यया शोभनेन कर्मणा च विष्टी व्याप्यामृतत्वमेरिरे । देवत्वं प्रापुः । तथा च मंत्रांतरसाम्नायते । मर्तासः संतो अमृतत्वमानशुः । ऋग्वे० १. ११०. ४. । इति ॥ नपातः । नष्पाएनपादित्यादिना नत्रः प्रकृतिभावः । दधन्विरे । धवर्गत्वर्थः । अत्ययेनात्मनेपदं । लिटि रूपं । ईरिरे । ईर गती । मंत्रत्वादात्तं भवति । निघातः । सुकृत्यया । करोतेर्भावे क्तः श् चिति क्त्वा । प्रत्ययस्य अत्ययेनातोदात्तत्वं । समासे ऋदुत्तरस्वरः ॥

इंद्रेण याथ मरथं मुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमै सुकृतानि वाघतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥४॥

इंद्रेण । याथ । मरथं । मुते । सचाँ । अथो इति । वशानां । भवथ । सह । श्रिया ।

न । वः । प्रतिमै । सुकृतानि । वाघतः । सौधन्वनाः । ऋभवः । वीर्याणि । च ॥४॥

हे ऋभवो युर्यमिद्रेण सचा सह सरथ समानमेक रथमारुह्य मुतेऽभिपुतसोमवति यज्ञे याथ । गच्छथ । अथो अनतरमिद्रेण सहैकरथमारुढा युय वशाना । उच्यते काम्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमेभिरिति वशा मनुष्या । तेषा श्रिया स्तुतिहविरादिरूपया सह भवथ । हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा वाघतोऽमृत-स्वादिनक्षत्राणामनस्य वोढारो मेधाविनो वति यास्कः । तादृशा हे ऋभवो वो युष्माकं मुहूर्तानि देवत्वस्य प्रापकाणि शोभनानि कर्माणि न प्रतिमै । प्रतिमातुमियत्तया परिच्छेत्तु न केनापि शक्यानि । तथा वीर्याणि युष्माकं सामर्थ्यानि च नैव प्रतिमातु शक्यानि ॥ वशानां । वश कार्ता । वशीकरणरूपसंख्यानामिति करणेऽप्रत्ययः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्तरः । वशाशब्दो बध्वावचनश्चदतोदात्तो भवति । वशा मेषा अवस्थष्टास आकृताः । ऋग्वे० १० ९१ १४ । इति । व । युष्मच्छब्दस्य पठोबहुवचने वमादेशः । निघातः । प्रतिमै । माड मानि । विच । प्रतिमाः प्रतिमान । तस्य चतुर्थ्येकवचन आतो लोपश्चादसः । एकादेशस्वरः ॥

आभिर्वाजं पचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इन्द्र ऋभुभिरित्याभेवमुचः । मुञ्चितं च । घृतवती भुवनानां मभिर्वाजं च ऋभुभिर्वाजवर्जित इति तच्चा । आ० ७ ७ । इति ॥ आद्यन्तुतीयसर्वनं होतुः प्रस्थितयाज्या । मुञ्चितं च । इन्द्र ऋभुभिर्वाजवर्जितः समुचितमिद्रावरुणा मुतपाविम मुत । आ० ५ ५ । इति ॥

इंद्रं ऋभुभिर्वाजवर्जितः समुक्षितं मुतं सोममा वृषस्वा गर्भस्त्योः ।

धियेपितो मघवन्दाणुषो गृहे सौधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥५॥

इंद्रं । ऋभुऽभिः । वाजवतऽभिः । संऽउक्षितं । मुतं । सोमं । आ । वृषस्व । गर्भस्त्योः ।

धिया । इपितः । मघऽवन । दाणुषः । गृहे । सौधन्वनेभिः । सह । मत्स्व । नृऽभिः ॥५॥

हे इन्द्र वाजवर्जितः । वाजो नाम ऋभूणा भ्राता । यद्वा । वाजोऽन्न । तत्सहितं ऋभुभिः सहितम्ब समुक्षितं सम्यग्वाङ्मिः सिक्तं ग्रावभि मुत सोम गर्भस्त्योः । बप्सत्यदंत्याभ्यामन्नमिति गृह्णाति पदार्थानाभ्यामिति वा गर्भस्ती वाह । तयोर्वाहोरा वृषम् । आजारय । यहमुभाभ्या वाहभ्या गृहीत्वा सोम पिवत्यर्थः । हे मघवन हे इन्द्र धिया स्त्रोत्ररूपेण कर्मणापितः प्ररितत्वं दाणुषो हविर्दन्तवतो यजमानस्य गृहं सौधन्वनेभिः सुधन्वनः पुत्रैर्नृभिर्मनुष्यैर्ऋभुभिः सह साकं मत्स्य । सामपानेन हृष्टो भव ॥ समुक्षित । उक्तं संचने । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः । गर्भस्त्योः । भस भर्त्सनदीप्योरित्यस्माज्जसर्गेदति मुञ्चणं तिप्रत्ययो धातोर्गङागमश्च । यद्वा । गृह्णातिः पृषोदरादित्वादेव नय । मत्स्य । मदि नृत्यादिपु । लोटि वङ्गलं कदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

इंद्रं ऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेह नोऽस्मिन्सर्वने शच्या पुरुष्टुत ।

इमानि तुभ्यं स्वसराणि येमिरे व्रता देवानां मनुषश्च धर्मभिः ॥६॥

इंद्रं । ऋभुऽमान । वाजऽवान । मत्स्व । इह । नः । अस्मिन् । सर्वने । शच्या । पुरुऽस्तुत ।

इमानि । तुभ्यं । स्वसराणि । येमिरे । व्रता । देवानां । मनुषः । च । धर्मऽभिः ॥६॥

पुरुष्टुत बहुभिः स्तुत हे इन्द्र ऋभुमान ऋभूणा तद्वा न वाजवान वाजेन ऋभोर्भावा युक्तः शर्च्यद्राण्या कमेणा वा सहितः स नोऽस्माकमिह कर्मण्यस्मिन् तृतीयसर्वने मत्स्य । हृष्टो भव । हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थमिमानि स्वसराण्यहानि येमिर । तव सोमपानार्थं त्रिषु सर्वनेषु नियतान्यासते । किंच देवानामग्न्यादीनां व्रता व्रतानि कर्माणि च मनुषो मनुष्यस्य धर्मभिः कर्मभिः साकं त्वदर्थं नियतान्यासते ॥

इंद्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरूपं याहि यज्ञियं ।

शतं केतेभिरिषिरेभिरायवे सहस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥

इंद्रं ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमं । जरितुः । उप । याहि । यज्ञियं ।

शतं । केतेभिः । इषिरेभिः । आयवे । सहस्रऽनीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजिभिर्वाजयन्निह ऋभुभिः सहितस्त्वं वाजयन् स्तोतृवाजमन्नं कुर्वाण इह यज्ञे यज्ञियं यज्ञार्हं जरितुः स्तोमं स्तोत्रमप याहि । आगच्छ । पुनः किंविशिष्टः । केतेभिः । केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः प्राज्ञा मरुतः । तेः शतं शतसंख्याकार्गिरेभिरिषिरेभिरगमनकुशलैरश्वैः सहित आयवे मनुष्याय यजमानाय सहस्रनीथो बह्वप्र कारनयनोपेतोऽध्वरस्य । न विद्यते ध्वरो हिंसा यस्य तादृशस्य सोमस्य होमनि होम आगच्छति शेषः ॥ वाजयन् । वाजं करोतीति णिच् । णाविषवदितीषवज्ञावात्तुरिष्टमेयः स्विति टिलोपः । केतेभिः । किते ज्ञाने । घञ् । जित्वादाबुदात्तः ॥ ॥ ७ ॥

उषो वाजनेति सप्तर्चमष्टमं मुक्तं वैश्यामित्रमुषोदेवताकं । तथा चानुक्रांत । उप उपस्थाति ॥ प्रातरनु वाक उपस्थे कतावाश्विगणस्त्रे च त्रैष्टुभं कंदस्येतस्य मृत्तस्य विनियोगः । सूचितं च । उषो वाजनेदमु त्वत् । आ० ४. १४. । इति ॥

उषो वाजनेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मघोनि ।

पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरमि विश्ववारो ॥ १ ॥

उषः । वाजनेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमं । जुषस्व । गृणतः । मघोनि ।

पुराणी । देवि । युवतिः । पुरंऽधिः । अनु । व्रतं । चरमि । विश्वऽवारो ॥ १ ॥

वाजनेन वाजिन्यन्नेनान्नवति । तथा च मत्रः । सं वाजैर्वाजिनीवति । ऋग्वे० १ ४८. १६. । इति । मघोनि धनवति हे उपः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवती सती गृणतः तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व । यद्वा । वाजनेन हविर्लक्षणोनात्तन्न सह स्तोमं जुषति संबधः । विश्ववारो विश्वः सर्ववर्गणीधि हे उषो देवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वच्छोभमाना । मुसंकाशा मातृमृष्टव योपा । ऋग्वे० १ १०३. ११. । इतिवत् । पुरंधिः । पुरु बह्व धीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः स । बह्वस्तोत्रवती । पुरंधिर्बह्वधीरिति यास्कः । पुरंधिः शोभमाना वा । पूर्वविधगुणोपिता त्वमनु व्रतं यज्ञकभामिलक्ष्य चरमि । यष्टव्यतया वर्तसे ॥ मघोनि । मघशब्दान्तुवर्थे कदसीर्वनिपातिवति वनिप । स्त्रियामृत्त्रेभ्यो ङीप् । अयुवमघोनामन्नज्ञित इति संप्रसारणे कृते गुणः । संवृद्धावबार्थनयोर्ह्रस्वः । निघातः । पुराणी । पुराणशब्दः पुराणप्रोक्तिष्वित्यंतोदात्तत्वेन निपातितः । टिट्टाणाजिति ङीप् । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इत्यतोदात्तत्वं । पुरंधिः । पृषोदरादित्वादुकारस्यामादेश ईकारस्य ह्रस्वश्च । आबुदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां कदस्युपसख्यानमित्याबुदात्तत्वं ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चंद्ररथा सूनृता ईरयंती ।

आ त्वा वहंतु सुयमांसो अश्वो हिरण्यवर्णा पृथुपाजंसो ये ॥ २ ॥

उषः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चंद्रऽरथा । सूनृताः । ईरयंती ।

आ । त्वा । वहंतु । सुऽयमांसः । अश्वोः । हिरण्यऽवर्णा । पृथुऽपाजंसः । ये ॥ २ ॥

हे उषो देव्यमर्त्या मरणधर्मरहिता चंद्ररथा सुवर्णमयरथोपिता सूनृताः प्रियसत्वरूपा वाच ईरयंत्युच्चारयंती । तथा च मंत्रवर्णः । सुस्वावरी सूनृता ईरयंती । ऋग्वे० १. ११३. १०. । इति । तादृशी त्वं वि भाहि ।

सूर्यकिरणसंबन्धाद्विशेषेण दीप्यन्व । पृथुपात्रसः प्रभृतबलयुक्ता अरुणवर्णा येऽश्वा विद्यन्ति सुयमासः सुष्ठु
नियतुं शक्या रथे योजितास्तेऽश्वा हिरण्यवर्णा त्वा त्वामा वहतु ॥ सुयमासः । यमेरक्षस्त्रार्थं खल । नित्स्वरः ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

उषः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।

समानं । अर्थं । चरणीयमाना । चक्रंऽइव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥ ३ ॥

हे. उपो देवि विशा सर्वाणि भुवनानि प्रतीची । प्रत्याभिमुख्येनाचति प्राप्नोतीति प्रतीची । अमृतस्य
मरणधर्मरहितस्य सूर्यस्य केतुः प्रज्ञापायित्री त्वमूर्ध्वा नभस्युन्नता तिष्ठसि । नव्यसि पुनःपुनर्जायमानतया
नवतरं हे उपो देव्यर्थं । अर्यते गम्यतेऽस्मिन्नित्यर्थो मार्गः । समानमेकं मार्गमुदयात्प्राचीनकाललक्षणं चरणी
यमाना चरितुमिच्छती त्वमा ववृत्स्व । पुनस्तस्मिन्मार्गे आवृत्ता भव । तत्र दृष्टातः । चक्रमिव । यथा नभसि
वरितुः सूर्यस्य रथाग पुनःपुनरावर्तते तद्वत् ॥ प्रतीची । प्रतिपूर्वादचतेः क्तिन् । अचतेश्चोपसंख्यानमिति डीप ।
अच इत्यकारलोपं चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । केतुः । चायं पुजानिशामनयोरित्यस्मा-
दायः की वेति तुः । की इत्यादेशः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । अर्थः । अतस्थन्प्रत्ययः । नव्यसि । नवशब्दा-
दीयमुनि डीपि रूप । ईकारलोपश्चादसः । ववृत्स्व । वृत्तु वर्तने । वज्रल कदसीति विकरणस्य युः ॥

अव स्यमं चिन्वती मघोन्युषा याति स्वसरस्य पत्नी ।

स्वर्जनेती सुभगा मुदंसा अंतादिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥ ४ ॥

अव । स्यमंऽइव । चिन्वती । मघोनी । उपाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।

स्वः । जनंती । मुऽभगा । मुऽदंसाः । आ । अंतात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥ ४ ॥

येयमुषाः स्यमं वस्त्रमिव विस्लत तमोऽवचिन्वत्यवचयमपक्षय प्रापयती मघोनी धनवती स्वसरस्य ।
मुष्टस्यति बिर्पति तम इति स्वसरः सूर्यो वासरो वा । तस्य पत्नी सती याति गच्छति । स्वः स्वकीयं तंजो
जनती जनयती सुभगा सुधना सामाग्ययुक्ता वा मुदंसाः शोभनाग्रिहोचकर्म सेयमुषा दिवो बृलोकस्यांता
त्पृथिव्याश्चातादावसानात्पप्रथं । प्रथते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥ स्यमं । पिवु तनुमतानि । अविधिविशुषिभ्यः किदिति
मन्प्रत्ययः । क्लो । शृङ्गुनासिके चतुष्ट । यणादेशः । मुषा मुलुगिति सोलुक् । नित्वादाद्युदात्तः । चिन्वती ।
शतुरनुम इति डीप उदात्तत्वं । जनती । जन जनन इत्यस्य ण्यतस्य शतरि रूप । कदस्युभयधेति शप
आर्धधातुकत्वेन णिलोपः ॥

अच्छा वो देवीमुषसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमंसा सुवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत्प्र रोचना रुरुचे रण्वसंदृक् ॥ ५ ॥

अच्छ । वः । देवी । उषसं । विऽभातीं । प्र । वः । भरध्वं । नमंसा । सुऽवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं । मधुधा । दिवि । पाजः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रण्वऽसंदृक् ॥ ५ ॥

हे स्तोतारो वो युष्मानच्छाभिलक्ष्य विभाती शोभमानामुषसं देवीं प्रति वो युष्माकं संबंधिना नमसा
नमस्कारेण सह सुवृक्तिं शोभना स्तुति प्रभरध्व । यूयं कुरुत । मधुधा । मधुराणि स्तुतिलक्षणानि वाक्यानि
दधातीति । मधु सोमः । त धारयतीति वा । यद्वा । मधुधादित्यधात्री । यद्वा । अवग्रहाभावाद्व्युत्पन्नावयवम-
खड्गमिदं पदमुपोनाम । सेयमुषा दिवि नमस्यूर्ध्वं पाज ऊर्ध्वाभिमुखं पाजस्तेजोऽश्रेत् । अयति । तथा रोचना

रोचनशीला रण्वसंस्कृ रमणीयदर्शनीषाः प्र हृषे । प्रकर्षेण दीप्यते । यद्वा । रोचना लोकान्प्र हृषे । प्रकर्षेण स्वतेजसा दीपयति । तथा च मन्त्रवर्णाः । व्युच्छती हि रश्मिभिर्विश्वमाभासि रोचन । ऋग्वे० १ ४९ ४ । इति ॥ रण्वसंस्कृ । रवेर्गत्यर्थस्याचप्रत्ययः । इदित्वात्तुमागमः । सपूर्वाहृशेः क्तिन् । बङ्गम्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

ऋतावरी दिवो अर्केरबोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्यात् ।

आयतीमग्र उषसं विभातीं वाममेपि द्रविणं भिक्षमाणाः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अर्कैः । अबोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रं । अस्यात् ।

आऽयतीं । अग्रे । उषसं । विऽभातीं । वामं । एषि । द्रविणं । भिक्षमाणाः ॥ ६ ॥

ऋतावरी सत्यवती धेयमुषा दिवो बुल्लोकादकैस्तेजोभिरबोध सर्वज्ञायते । ततो रेवती धनवती धेय रोदसी द्यावापृथिव्या चित्र नानाविधरूपयुक्त यथा भवति तथास्यात् सर्वतो व्याप्य तिष्ठति हे अग्रे आयती त्वदभिमुखमागच्छती विभाती भासमानामुषसमुषोदवी भिक्षमाणो हवीषि याचमानस्त्व वाम वननीय द्रविणमपिहोत्रादिलक्षण धनमेषि । प्राप्नोषि ॥ अबोधि । बुध अवगमने । कर्मणि लुङि चिण भावकर्मणीरिति चिण् । चिणो लुक् । रेवती । रयिगन्दात्तुप । कदसीर इति वत्व । रयेर्मतो बङ्गलमिति सप्रसारणपरपूर्वत्वे । गुणः । उगितश्चेति डीप । रेशब्दाच्चोपसंख्यानमिति मतुप उदात्तत्व ॥

ऋतस्य बुध उषसामिषण्यनृषा मही रोदसी आ विवेश ।

मही मित्रस्य वरुणस्य माया चंद्रेव भानुं वि दधे पुरुचा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुधे । उषसां । इषण्यन । वृषा । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेश ।

मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चंद्राऽइव । भानुं । वि । दधे । पुरुऽचा ॥ ७ ॥

वृषा वृष्टिद्वारा प्रेरक आदित्य ऋतस्यापिहोत्रादिकर्मकरणे सत्यभूतस्याहो बुधे मूल उषसामिषण्यन प्रेरण कुर्वन्मही महती रोदसी द्यावापृथिव्या विवेश । स्वतेजोभिः सर्वतः प्रविष्टवान् । यद्वा । वृषा वर्षा तेषण्यन सर्वतो गच्छन्नुषसा सबधी रश्मिसमूहो रोदसी द्यावापृथिव्या विष्टवानिति योजनीय । तत उषा मही महती मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोमाया प्रभारूपा सती चंद्रव मुवर्णानीव भानु स्वप्रभा पुरुचा बङ्गपु देशेषु वि दधे । विदधाति । सर्वत्र प्रसारयति ॥ मही । अङ्गोपष्कादसः । पुरुचा । देवमनुष्येत्यादि नाधिकरणे चाप्रत्ययः ॥ ८ ॥

इमा उ वामित्यष्टादशर्च नवम सूक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमा उ इन्द्रावरुणबार्हस्पत्यपाणसावित्र साम्यमित्रावरुणानृचा अत्यो जमदग्न्यार्षा वा चतुर्थ्याद्या गायत्र्य इति । कृत्स्नस्य विश्वामित्र ऋषिरत्यस्य तृचस्य जमदग्निर्वा । आद्यास्त्रिस्त्रिपुमः शिष्टाः पचदश गायत्र्यः । प्रथमस्यद्रावरुणी देवता द्वितीयस्य बृहस्पतिसृतीयस्य पुषा चतुर्थस्य सविता पचमस्य सोमः षष्ठस्य मित्रावरुणी ॥ आभिर्प्रविकेषूक्येषु तृतीयसवने सोमवृद्धौ सत्या स्यस्वशस्त्रे होत्रका अत्यसूक्तमवशेष्य क्षामाभिगणसनार्थं तृचादिसंख्या ऋच आवप्रेयुः । तत्र मित्रावरुणस्यावापार्थमाद्यसूचः । सूचित च । इमा उ वा भूमयो मन्यमाना इति तिस्रः । आ० ७ ९ । इति ॥

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावते न तुज्या अभूवन् ।

क्व॑न्यदिन्द्रावरुणा यशो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ १ ॥

इमाः । क्व॑ इति । वां । भूमयः । मन्यमानाः । युवाऽवते । न । तुज्याः । अभूवन् ।

क्व॑ । न्यत् । इन्द्रावरुणा । यशः । वां । येन । स्म । सिनं । भरथः । सखिऽभ्यः ॥ १ ॥

हे इन्द्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्यो मन्यमाना बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमाना अत एव भूमयो भ्रमण-

शीला इमाः प्रजाः । उः पुराणः । युवावते । तृतीयार्थे चतुर्थी । यावन्नवता बलिना शत्रुणा तुज्या हिंसा नाभुवन । न भवतु । अपि च वां युवयोस्त्यक्ताद्रां यशः क्व कुचास्ते । येन यशसा सखिभ्योऽस्माभ्यं सिनमन्नं भरथः स्म प्रदातुं संपादयथः । तत्क्रान्त इत्यन्वयः । यद्वा । हे इंद्रावरुणां वां युवयोः संबन्धिन्य इमा अस्माभिः क्रियमाणा भूमयो युवा प्रातुं भ्रमणशीला मन्यमानाः । मन्यतिरर्चतिकर्मा । युवामर्चयिष्याः स्तुतयो युवावते युवाभ्यां सदृशायात्यस्मि देवाय न तुज्याः । तुजतिर्दानकर्माथः । प्रदेया मा भुवन । शिष्टं समानं ॥ भूमयः । भूम्य अनवस्थानि । भूमैः संप्रसारणं चतीन्द्रत्ययः संप्रसारणं च । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । युवावते । युष्मदस्माद्वा कंदमि साद्रश्य उपसंख्यानमिति वतुप । अविभक्तावपि युवादेशात्कादसः । तुज्याः । तुज हिंसादाननिकतनेषु । अध्यादयश्चति यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । सिनं । पित्र् बंधनं । इतिपञ्चदीदृष्यविभ्यो नगिति नक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥

अयमु वां पुरुतमो रयियञ्छ्वत्तममवसे जोहवीति ।

सजोषाविंदावरुणा मरुद्भिर्दिवा पृथिव्या ऋणुतं हव मे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । वां । पुरुऽतमः । रयिऽयन । श्वत्तऽतमं । अवसे । जोहवीति ।

सऽजोषा । इंद्रावरुणा । मरुतऽभिः । दिवा । पृथिव्या । ऋणुतं । हव । मे ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणा रयियन रयिमात्रेण इच्छन्नयमु पुरुतमो वैदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुर्महान्यजमानोऽवसे रक्षणायान्नाय वा वां युवा श्वत्तमं सर्वदा जोहवीति । भृशमाह्वयति । मरुद्भिर्देवविशेषैर्दिवा पृथिव्या च सजोषा संगच्छन्ती युवा मे मम हवं युष्मदीयमाह्वानं ऋणुतं ॥ पुरुतमः । तमपो व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । जोहवीति । ह्वयतिर्दुल्लुक्प्रत्ययस्य चति संप्रसारणे रूपं । दिवा । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । पृथिव्या । उदात्तयणो हन्पूर्वादिद्युदात्तत्वं । हव । ह्वयतिर्भावेऽनुपसर्गस्थित्यप । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं ॥

अस्मे तदिंद्रावरुणा वसु ष्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः ।

अस्मान्वरुचीः शरणैरवत्स्मान्होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इंद्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः ।

अस्मान् । वरुचीः । शरणैः । अवत्तु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणावस्मे अस्मांस्तदभिलषितं तादृशं वसु धनं स्यात् । भवतु । हे मरुतः सर्ववीरः सर्वेषु कर्मसु वीरः समर्थो रयिः पुत्रपौत्रयुक्तः पशुसंघः । पशवो वै रयिरिति तैत्तिरीयकं । सोऽस्मि अस्माकं भवतु । वरुचीः सर्वः संभजनीया देवपत्न्यः शरणैः । ऋणन्ति शीतादिक्लेशमिति शरणानि गृहाः । तैरस्मानवत्तु । होत्रा । ह्वयतेऽस्या हवीपीति । यद्वा । ह्वयते तत्र प्राण इति होत्रा वाक् । तथा च श्रुतिः । वाचि हि प्राणं जुह्वमः प्राणं वा वाचं । कां० उ० २५ । इति । यद्वा । होत्रिति यज्ञनाम । ह्वयते तत्र हविरिति । यज्ञश्च वागुच्यते । वाचं यच्छति वाचं यज्ञः । ऐ० ब्रा० ५. २४. । इति ब्राह्मणं । तादृशी भारती सरस्वती दक्षिणाभिर्गोष्पाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा । उदारामिर्वीरभिरस्मान् पालयतु ॥ वसु ष्यादित्यत्र संहितायां पूर्वपदादिति षत्वं । वरुचीः । यस्मिन्स्मृतिरित्यादिना ङीबन्तत्वेन निपातनादिष्टसिद्धिः । होत्रा । ऊ दानादनयोः । ऊया-माश्रुमिभ्यस्त्विति अधिकरणे चन्द्रत्ययः ॥

वृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४ ॥

वृहस्पते । जुषस्व । नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४ ॥

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हे वृहस्पते नोऽस्मात्संबन्धीनि हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि जुषस्व । सेवम् । ततस्त्य दाशुषे हविर्दत्तवन्तं यजमानाय मह्यं रत्नान्युत्तमानि धनानि रास्व । देहि ॥ रास्व । रा दानं । व्यत्ययेनात्तनेपद ॥

शुचिर्मर्कैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिं । अर्कः । बृहस्पतिं । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेषु शुचिं शुद्धं बृहस्पतिमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैर्नमस्यत । परिचरत । अनाम्यनमनशीलं परैरनभिभवनीयमोजस्तस्य बलमा चके । सर्वतो याचं ॥ बृहस्पतिं । वनस्पत्यादित्वादुभयपदप्रकृतिस्वरः । चके । कर्मनिव्युत्तमे मकारलोपस्कादसः ॥ ॥ ९ ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यं । बृहस्पतिं वरेण्यं ॥ ६ ॥

वृषभं । चर्षणीनां । विश्वरूपं । अदाभ्यं । बृहस्पतिं । वरेण्यं ॥ ६ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकं विश्वरूपं व्याप्तरूपं । यद्वा । विश्वरूपानामकगोवाहनोपेतं । तथा च मन्त्रवर्णः । बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत । ऋग्वे० १. १६१. ६. । इति । अदाभ्यं केनाप्यतिरस्करणीयं वरेण्यं सर्वभोजनीयं बृहस्पतिं । अभमतफल याच इति पुर्वेणान्वयः ॥ विश्वरूपं । वज्रब्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पुर्वपदांतोदात्तत्वं । यद्वा । विश्वरूपास्य सतीति अर्गआदित्वादचप्रत्ययः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अदाभ्यं । दभेत्येति वक्तव्यमिति ल्यप्प्रत्ययः ॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यमी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयं । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यमी । अस्माभिः । तुभ्यं । शस्यते ॥ ७ ॥

आघृणे आगतदीक्षमन हे पूषन् देव नव्यमी नवतरयं सुष्टुतिः शोभनस्तुतिरूपा वाक् ते त्वत्संबन्धिनी भवति । संपा स्तुतिरस्माभिः स्तोतुमिस्तुभ्यं त्वदर्थं शस्यते । तां जुषस्वित्तरणान्वयः ॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयंतीमवा धियं । वधूयुरिव योषणां ॥ ८ ॥

तां । जुषस्व । गिरं । मम । वाजयंतीं । अव । धियं । वधूयुः । ऽइव । योषणां ॥ ८ ॥

हे पूषन् स्तोत्रं कर्वाणस्य मम तां तादृशीं गिरं स्तुतिलक्षणां वाक् जुषस्व । सवस्व । सुत्या प्रीतस्त्वं वाजयंतीं वाजमन्त्रमिच्छन्तीं हयकारिणीं धियमिमां स्तुतिं प्रत्यक्ष । अभिगच्छ । तत्र दृष्टान्तः । वधूयुरिव । यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां स्त्रियं प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ वाजयंतीं । वाजशब्दाद्विच्छन्तीत्यर्थे क्वच । तदन्ताच्छतार डोपि रूपं । डीपोऽनुदात्तत्वं प्रत्ययस्वरः । अव । अव रक्षणाद्विष्यत्यस्य लोटि रूपं ॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत् ॥ ९ ॥

यः । विश्वाभिः । विऽपश्यति । भुवना । सं । च । पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत् ॥ ९ ॥

यः पूषा विश्वा भुवना सर्वाल्लोकानभि आभिमुख्येन विपश्यति विशंप्रेण पश्यति । किंच तानि सं पश्यति तत्तद्भुज्याथात्म्यं सम्यक् जानाति । स तादृशः पूषा देवो नोऽस्माकमविता रक्षको भुवत् । भवतु ॥ विपश्यति । यद्वृत्त-योगादनिघातः । शपः पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । तिङ्गि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । पश्यति । अत्र सकर्म कत्वात्परस्मैपदं । पूर्ववदनिघातः । भुवत् । भवतर्लेव्यडागमः । भुसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेध उवडादेशः । निघातः ॥

दशरात्रस्य पष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे तत्सवितुरिति द्वे ऋचीं प्रतिपन्नृचस्य द्वितीयानुतीये । सूत्रितं च । तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे दोषो आगत । आ० ८. १. । इति ॥ अभिप्लवपृष्यषडहयोर्द्वितीयोऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे प्रतिपन्नृचस्थित एव प्रथमाद्वितीये । सूत्रितं च । तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आविश्वदेवं । आ० ७. ६. । इति ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचादयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यं । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचोदयात् ॥ १० ॥

यः सविता देवो नोऽस्माकं धियः कर्माणि धर्मादिविषया वा बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयेत् तत्तस्य देवस्य सवितुः सर्वोत्तरीयमितया प्रेरकस्य जगत्स्रष्टुः परमेश्वरस्य वरेण्यं सर्वरूपास्यतया ज्ञेयतया च संभजनीयं भर्गोऽविद्यातत्कार्ययोर्भजनाद्भर्गः स्वयंज्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजो धीमहि । वयं ध्यायामः । यद्वा । तदिति भर्गो विशेषणं । सवितुर्देवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि । किं तदित्यपेक्षायामाह । य इति लिंगव्यत्ययः । यद्भर्गो धियः प्रचोदयात् । तद्व्यायमेति समन्वयः । यद्वा । यः सविता सूर्यो धियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुः सर्वस्य प्रसवितुर्देवस्य द्योतमानस्य सूर्यस्य तत्सर्ववर्द्धमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः संभजनीयं भर्गः पापानां तापकं तेजोमङ्गलं धीमहि । ध्येयतया मनसा धारयेम । यद्वा । भर्गःशब्देनात्ममभिधीयत । यः सविता देवो धियः प्रचोदयति तस्य प्रसादाद्भर्गोऽज्ञादिलक्षणं फलं धीमहि । धारयामः । तस्याधारभूता भवमेत्यर्थः । भर्गःशब्दस्यात्मपरत्वे धीशब्दस्य कर्मपरत्वे चाथर्वणं । वेदांस्कंदांसि सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽज्ञमाहुः कर्माणि धियस्तद् ते प्रब्रवीमि प्रचोदयन्सविता याभिर्नतीति । गो० ब्रा० १. ३२ ॥ भर्गः । भ्रस्ज पक्वि । अमुन । भ्रस्जो रोपधयो रमन्त्यतरस्यां । पा० ६ ४. ४७ । इति रोपधयोर्लोपो रमागमः । व्यङ्गादिपाठात् कुत्वं । धीमहि । ध्यायतेर्लिङ् वङ्गलं कृदसीति संप्रसारणं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । यद्वा । धीङ् आधात् । लिङ् वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य लुक् । प्रचोदयात् । चोदयतेर्लेङ्वाडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः ॥ ॥ १० ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजयंतः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । वयं । वाजऽयंतः । पुरंध्या । भगस्य । रातिं । ईमहे ॥ ११ ॥

वाजयंतो वाजमत्तमात्मन इच्छन्तो वयं देवस्य द्योतमानस्य सवितुः पुरंध्या तद्विषयमुत्वा पञ्चया वा भगस्य भजनीयस्य धनस्य रातिं दानमीमहे । याचामहे ॥ राति । मंत्रं वृषत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं ॥

देवं नरः सवितारं विप्रा यज्ञैः सुवृक्तिभिः । नमस्यन्ति धियेपिताः ॥ १२ ॥

देवं । नरः । सवितारं । विप्राः । यज्ञैः । सुवृक्तिभिः । नमस्यन्ति । धिया । इपिताः ॥ १२ ॥

नरः कर्मणां नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धियेपिताः कर्मणा बुद्ध्या वा प्रेर्यमाणाः संतः सवितारं देवं त्वां यज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्च नमस्यन्ति । परिचरन्ति ॥ नमस्यन्ति । नमोर्वरिचश्चिचडः कर्जिति क्यच ॥

अग्नीषोमप्रणयने सोमो जिगातीत्याद्यास्तस्र ऋचः । सूचितं च । सोमो जिगाति गातुर्विह्वानां तमस्य राजा वरुणस्तमश्चिनेत्यध्वेयं आरमेत । आ० ४. १०. । इति ॥

सोमो जिगाति गातुर्विह्वानामेति निष्कृतं । ऋतस्य योनिमासदं ॥ १३ ॥

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानां । एति । निः । ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥ १३ ॥

गातुवित । गातुर्वेदिमार्गः । त जानानः सोमो जिगाति । गच्छति । गंतव्यं स्थानं दर्शयति । देवानां संबंधि निष्कृतं संस्कृतमासदं सर्वरासदनीयमृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं हविर्धानाख्यमेति । प्राप्नोति ॥ जिगाति । गा स्तुती । जुहोत्यादिः ॥

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इपस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्मभ्यं । द्विऽपदे । चतुऽपदे । च । पशवे । अनमीवाः । इपः । करत् ॥ १४ ॥

सोमः स्तोतृभ्योऽस्मभ्य तथा द्विपदेऽसदीयाभ्यो द्विपाशः प्रजाभ्यश्चतुष्पदे पशवे चतुष्पाश्वो गवादिपशुभ्यश्चानमीवा रोगवर्जितानीषोऽज्ञानि करत । करोतु ॥ चतुष्पदे । भसंज्ञायां पादस्य पञ्चावः । इमुषोः सामर्थ्यं इति महतायां सत्वं । आदेशपत्यययोरिति पत्वं । बङ्ग्रीहो पूर्वपदस्वरः । करत् । करोतिर्लेङ्वाडागमः । इपस्करदित्यत्र सहितायां कः करत्करतीत्यादिना सत्वं ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सधस्यमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकं आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सधऽस्य । आ । असदत् ॥ १५ ॥

स सोमो देवोऽस्माकमायुरसं जीवनं वा वर्धयन्तृप्तिं प्रापयन्नभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रुन् सहमा नोऽभिवन्नस्माकं सधस्यं हविर्धानाख्यं स्थानमासदत् । आसीदतु ॥ असदत् । सदेर्लेटि रूपं । निघातः ॥

अप्रिष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणति स्तोत्रियसृचः । सृचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशोऽहनि प्रातःसर्वं मैत्रावरुणं शस्त्र आ नो मित्रावरुणति षडहस्तोत्रियसंज्ञकसृचः । सृचितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्र वयं हवामहे । आ० ७. २. । इति ॥ सोमवृक्षावयमेव तुच आवापार्थः । सृचितं च । आ नो मित्रावरुणति तुचां । आ० ७. ५. । इति ॥ दाक्षायणे यज्ञे द्वे अमावासे कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्याममावास्यायां द्वितीयेऽहनि मैत्रावरुण आ नो मित्रावरुणति तस्या नुवाक्वा । सृचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वहिष्ठं नातिविधं मुदान् । आ० २. १४. । इति ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यंतिमुक्षतं । मध्वा रजांसि मुकृतू ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यंति । उक्षतं । मध्वा । रजांसि । मुकृतू इति सुऽकृतू ॥ १६ ॥

मुकृतू शोभनकर्माणां हे मित्रावरुणां नोऽस्माकं गव्यंति गवां मार्गं गोमिवामस्थानं घृतैः क्षरणसाधनं पयोभिरुत्तं । समंतात्सिचतं । अस्मभ्य दोग्धीर्गाः प्रयच्छतमिति भावः । रजास्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन सिंचतं ॥ गव्यंति । गोयूतां कंदसीति वांतादेशः । मध्वा । सर्वाविधीना कदसि विकल्पितत्वाद्वा नुमागमाभावः ॥

उरुशंसा नमोवृधा मद्हा दक्षस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमऽवृधा । मद्हा । दक्षस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥

शुचिव्रता परिशुद्धकर्माणां हे मित्रावरुणावुरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शसनीयां । यद्वा । उरु महच्छसः शस्त्र ययोर्क्षा । नमोवृधा नमसा हविर्लक्षणनाम्नेन स्तोत्रेण वा वर्धमानां द्राघिष्ठाभिरत्यंत दीर्घस्तुतिस्त्रिजगता भिर्वाग्भिर्युक्ता युवां दक्षस्य । दक्ष धनं नलं वा । तस्य मद्हा महत्त्वेन राजथः । ईशायि ॥ उरुशंसा । शन्मु स्तुता । कर्मणि घञ् । छत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिष्टानि प्रियास्थिरत्वादिना द्राघीत्यादेशः । निच्वा दाद्युदात्तः ॥

मैत्रावरुणस्य ग्रहस्य याज्या गृणाना जमदग्निनेत्येपा । सृचितं च । होता यत्नमित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अध्यायोपाकरणे मंडलादांतहोमे गृणाना जमदग्निनेत्येपा । आ० गृ० ३. ५ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणा । न । जमदग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

हे मित्रावरुणौ जमदग्निर्नत्तमामकेन महर्षिणा गृणाना स्तूयमाना यद्वा । जमदग्निना प्रज्वलिताग्निना विश्वामिषेण स्तूयमाना युवामृतस्य यज्ञस्य योनी देवयजनाख्ये देशे सीदतं । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारौ युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ गृणाना । गृ शब्दे । व्यत्ययन कर्मणि शानच् । चित्यादंतो दात्तः । सीदतं । सदेर्लेटि पाघ्रेत्यादिना सीदादेशः । पातं । पा पानं । बङ्गलं कदसीति शपो लुक् ॥ १९ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीये मंडले पंचमोऽनुवाकः

समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ चतुर्थे मंडले ॥

वामदेव्यं चतुर्थं मंडलं पचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिदिति विशत्युच प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । त्वा ह्यग्ने विशतिरथ्यतिजगतीधृतय आद्या उपाद्याश्चतस्रो वारुण्यश्च वेति । मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःपथ्यक्षराष्टद्वितीया द्विपचाशदक्षरातिजगती तृतीया द्विसप्तत्यक्षरा धृतिश्चतुर्थ्याद्या अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः । छत्त्रस्य सूक्तस्य मंडलादिष्वग्नेर्यामिति परिभाषयाग्निदेवता द्वितीयाद्याश्चतस्रो वरुणदेवत्या वा ॥ सूक्तविनियोगो नैगिकः ॥ आद्याध्यायो पाकरणं मंडलादिहोमं विनियुक्ता ॥

त्वां ह्यग्ने सदमित्समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरिर इति क्रत्वा न्येरिरे ।

अमर्त्यं यजत मर्त्येष्व्वा देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसं ॥१॥

त्वां । हि । अग्ने । सदं । इत । सऽमन्यवः । देवासः । देवं । अरतिं । निऽएरिरे । इति ।
क्रत्वा । निऽएरिरे ।

अमर्त्यं । यजत । मर्त्येषु । आ । देवं । आऽदेवं । जनत । प्रऽचेतसं । विश्वं । आऽदेवं ।
जनत । प्रऽचेतसं ॥१॥

वामदेव स्मीति । हे अग्ने समन्यव । मन्यु स्यर्धा । तथा सह वर्तमानाः । स्वसमानैः स्यर्धमाना इत्यर्थः । देवासो देवनशीला इन्द्रादयो देवा देव द्योतमानमरति शीघ्र गतार त्वा सदमित्सदेव न्येरिर हि । स्यर्धा निर्मिते युद्धे प्रेरयति यत्नः । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्माद्देवास्त्या युद्धार्थं नितरा प्रेरयति तस्माद्यजमानाः क्रत्वा स्तुतिलक्षणं कर्मणा न्येरिर । यज्ञकर्मणि देवान्हवि प्रापयितुं देवानाह्वातुं च त्वा नितरा प्रेरयति यत्नः । यजत यजनीय हे अग्ने अमर्त्य मरणधर्मरहितमा सर्वतो देव द्योतमानं प्रचेतसं । प्रकृष्टं कर्मविषयं चेतो ज्ञान यस्य तादृशं त्वा मर्त्येषु याग कुर्वाणेषु मनुष्येष्व्वादेवमागतारं जनत । देवा हविःप्रणार्थमजजनयन् । तथा प्रचेतसं कर्माभिज्ञमादेवं तत्तद्यज्ञेष्व्वागतारं त्वा विश्वं जनत । युगपन्नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु यागपद्धेन हविरगनयनार्थं व्यागं देवा अकुर्वन् ॥ न्येरिर । ईर गतो । लिटि मच्चत्वादात्म भवति । संहति योगविभागात्ममाम । ह्रियोगादिनिघातः । क्रत्वा । जसादिषु कृदभि वावचनमिति नादेशाभावः । यणादेशः ॥

स भ्रातरं वरुणमग्ने आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं ।

ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं ॥२॥

सः । भ्रातरं । वरुणं । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसं ।
ज्येष्ठं । यज्ञऽवनसं ।

ऋतऽवानं । आदित्यं । चर्षणिऽधृतं । राजानं । चर्षणिऽधृतं ॥२॥

हे अग्ने स तादृशस्त्व भ्रातरं कस्यानवासिनं भ्रातरं वरुणः । वृणोत्युदकमिति वरुणः । त देव यज्ञवनसं यज्ञवननीयैर्हविर्भिः सभजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमुतावानमपा स्वाभित-
योदकवत् सत्यवत् वा आदित्यमदितिः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानेन धारकं सुमती शोभनबुद्ध्या हेतुना चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्वद्भिर्धृतं राजानं राजत एतादृशं वरुण देव देवान् देवनशीलान् स्तोतृन्-
चाभ्या ववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृत्तु वर्तने । लोटि वृज्जलं कृदसीति विकरणस्य युः ।

निधातः । सुमती । मंत्रे वृषेत्यादिना क्लिप्तुदात्तः । सुपां सुनुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णादीर्घः । एकादेशस्वरः ।
 व्येष्टं । प्रशस्यस्वेष्टनि ज्य चिति आदेशः । नित्वादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं । वन पण मभक्ता ।
 कर्मकर्तरि चासुप्रत्ययः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं चिति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टव उत्तरस्मिन्पटले सखे सखायमित्येपा । सूत्रितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊ पु ग
 जतये । आ० ४. ७. इति ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वांशुं न चक्रं रथ्येव रंत्यास्मभ्यं दस्म रंत्या ।

अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।

तोकाय तुजे शुशुचानं शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥३॥

सखे । सखायं । अभि । आ । ववृत्स्व । आंशुं । न । चक्रं । रथ्याऽडव । रंत्या । अस्मभ्यं । दस्म । रंत्या ।

अग्ने । मृळीकं । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्सु । विश्वभानुषु ।

तोकाय । तुजे । शुशुचान । शं । कृधि । अस्मभ्यं । दस्म । शं । कृधि ॥३॥

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमस्मभ्यमस्मदर्थमा ववृत्स्व । अभिमुखीकुरु । तत्र
 दृष्टांतः । रथ्या रथेण गमनं साधुभृतां रथ्येव रथं योजितावस्थां यथाशु शीघ्रगतु चक्रं लक्ष्यदेशं प्रत्यभिमुखी
 कुरुतस्तद्वत् । हे अग्ने सचा तव सहाये वरुणे मृळीकं मुखकरं हविर्निदः । लब्धवानसि । तथा विश्वभानुषु
 सर्वतो व्याप्तं जस्केषु मरुत्सु मुखकरं लब्धवानसि । आग्निवारुणाग्निमारुतयोः कर्मणोरिष्टवानसीत्यर्थः ।
 शुशुचानं दीप्यमानं हे अग्ने तोकाय । तुज्यते पीड्यतेऽनेन माता गर्भवासनेति तोकं पुत्रः । तस्मै तुजे । गच्छत्यने
 नानुष्य पितेति तुकं पीत्रः । तस्मै श मुखं कृधि । कुरु । दस्म दर्शनीय हे अग्ने अस्मभ्यं श कृधि । मुखं कुरु ॥
 रथ्येव । रथस्येमावित्यर्थं रथाद्यादिति यतः । सुपां सुनुगिति सुपो ङादेशः । रथ्या । रथशब्दात्तत्र साधारितं
 यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्व नो अग्र इत्येतदारभ्यदं मृक्तमुत्तराणि मृक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेयं क्रतो विष्टुमं कदस्याश्चिनशस्वि
 च विनियुक्तानि । सूत्रितं च । त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येतत्प्रभृतीनि चत्वारि । आ० ४ १३ । इति ॥
 अवमृष्टेयां स्विष्टकृदर्थेऽग्नीवरुणां यष्टयी । तत्र त्व नो अग्र इति द्वे याज्यानुवाक्यं । सूत्रितं च । अग्नीवरुणां
 स्विष्टकृदर्थं त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वे । आ० ६ १३ । इति ॥ अग्नातां यद्यग्निहोत्रं जुहुयात्तदापि
 वारुणीष्टः । तस्यामेति एव याज्यानुवाक्यं । तदाहुय आहितापिरित्युपक्रमान्नातः । तस्य याज्यानुवाक्यं त्व
 नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्व त्व नो अग्नेऽवमो भवोती । ए० ब्रा० ७ ९ । इति ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥४॥

त्वं नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोशुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥४॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्त्वं देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेळः क्रोधान्नोऽस्मात्सर्वधिनो
 वरुणकर्तृकान्याश्रयहणानव यासिसीष्टाः । अपनय । किंच यजिष्ठो यष्टृतमो वह्नितमो हविषामतिशयेन वोढा
 शोशुचानोऽतिशयेन दीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि पापानि वृष्टृणि रजांसि वा अस्मदस्मात्तः प्र
 मुमुग्धि । प्रकर्षेण मोचय ॥ हेळः । हेडू अनादरे । क्रिप् । शमि रूपं । शसः सुप्त्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः ।
 यासिसीष्टाः । यसेर्ध्यातादाशीर्लिङ् । यासि सीयुडागमः । कंदस्युभयर्थति लिङ् । सार्वधातुकत्वाणिलोपाभावः ।
 अवपूर्वो यासिर्विनाशे वर्तते । मुमुग्धि । मुंचतेर्लोपि रूपं । बह्वलं कंदमीति शपः सुः ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अव यस्त्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ ।

अव । यस्त्व । नः । वरुणं । रराणः । वीहि । मृळीकं । सुऽहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमूती ऊत्या रक्षणं नोऽस्माकमवमोऽवाचीनः प्रत्यासन्नः स न अस्या उषसो व्युष्टौ व्युक्तेन प्रातःकालेऽग्निहोत्रादिकर्ममिद्वयं नेदिष्ठो भव । अतिशयेनास्मदतिकम्यो भव । यद्वा । ऊत्या गमनेनास्माकमवमो रक्तको भव । किंच नोऽस्माकं वरुणं वरुणकृतं जलोदरादिरोग आवारकं पापं वा अव यस्त्व । अवयजं । विनाशयेत्यर्थः । रराणोऽस्मद्वृत्तं हविषि रममाणः । यद्वा । यजमानेभ्योऽत्यतमीप्सितफलप्रदस्त्वमृळीकं सुखकरमिदं हविर्वीहि । भक्षय । किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाङ्गानोपेत एधि । भव ॥ नेदिष्ठः । अतिकशब्दादिप्रत्ययतत्वाद्योनेदसाधाविति नेद इत्यादेशः । निच्चादाबुदात्तः । रराणः । रमतः कानचि मकारलोपश्चादसः । यद्वा । रातिर्यङ्लुकि व्यत्ययेन कानच । अभ्यस्तानामादिः । एधि । अस्तेर्लोपि ध्वसोरिडावभ्यामलोपश्चेति ए इत्यादेशः । तस्यासिद्धत्वाद्बुक्कल्भ्यो हेर्धिः । निघातः ॥ ॥ १२ ॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।

शुचि घृतं न तप्त्रमग्न्यायाः स्याहा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।

शुचिं । घृतं । न । तप्त्रं । अग्न्यायाः । स्याहा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

सुभगस्य सुधनस्य सुपु भजनीयस्याग्निर्देवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रशस्या सदृक् सदृष्टिर्मर्त्येषु चित्रतमातिशयेन चायनीया पुजनीया भवति । स्याहा सर्वैः स्पृहणीया भवति । तत्र दृष्टात । यथा देवस्य क्षीरं कामयमानस्य पुरुषस्याध्याया अहृतव्याया गोः शुचि तैजोयुक्तं घृतं चरणयुक्तं तप्त्रं क्षीरं स्पृहणीयं भवति । तत्रैव दृष्टातातरं । यथा गा भिन्नमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोर्गध्ना गोर्महनेव । महतिर्दानकर्मा । दानं यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥ सुभगस्य । आबुदात्तं द्वाक्दसीत्युत्तरपदाबुदात्तत्वं । स्याहा । कर्पात्यतो घञोऽत उदात्तः । देवस्य । दीव्यतीति देवः । दीव्यतः काल्यर्थस्य पचाद्यचि रूपं ॥

चिरस्य ता परमा संति सत्या स्याहा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।

अनन्ते अन्तः परिवीत आगच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

चिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्याहा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।

अनन्ते । अन्तरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

अग्निरेव भिमानिनोऽस्य देवस्य त्रिस्रीण्यग्निवायुसूर्यात्मना चीणि ता तानि प्रसिद्धानि परमोत्तमानि सत्या यथार्थभूतानि जनिमानि जन्मानि स्याहा सर्वैः स्पृहणीयानि संति । यद्वा । अग्निरेव चीणि जन्मानि । देवस्य प्रथमं जज्ञं अग्निः । ऋग्वे० १० ४५ १ । इति चीणि जाना परि भूपत्यस्य । ऋग्वे० १ ९५ ३ । इत्येवमादिषु मंत्रेषु प्रसिद्धानि । अनन्तेऽपर्यन्ते नभस्यतमं स्वेतेजसा परिवीतः परिवेष्टितः शुचिः सर्वस्य शोधकः शुक्रो दीपयुक्तोऽत एव रोरुचानो भृशं दीप्यमानोऽर्थः स्वामी तादृशो देव आगात् । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छते ॥ सत्या । शिष्टं दसि बहुलमिति शर्लुक् । परिवीतः । अजं संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादिस्वात्सं प्रसारण । शान्तिरनन्तरं इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । अर्यः । अ गती । अर्यः स्वामिवैश्वर्योरिति यत्प्रत्ययातो निपातितः । स्वामिन्यतोदात्तत्वं वक्तव्यमित्यतोदात्तत्वं ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंमुजिह्वः ।

रोहिदंश्चो वपुषो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्मा । होता । हिरण्यऽरथः । रंऽमुजिह्वः ।

रोहितऽअंश्चः । वपुष्यः । विभाऽवा । सदा । रण्वः । पितुमतीऽइव । संऽसत् ॥ ८ ॥

देवानां दूतो होता देवानामाह्वाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपितो रंमुजिह्वो रमणीयशोभनज्वालोपेतः स तादृशोऽप्रिर्विश्वेत् सर्वाण्येव सद्य देवयजनस्थानान्यभि वष्टि । कामयति । पुनश्च कीदृशः । रोहिदंश्चः । रोहितवर्णा अस्या यस्य स तथोक्तः । वपुषो वपुषि रूपे साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽन एव सदा रण्वो रमणीयो भवति । तत्र दृष्टांतः । पितुमतीव संसत् । यथान्नादिवत्समृद्धं गृहं रमणीयं तद्वत् ॥ रंमुजिह्वः । रमतेरन्त्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । बह्व्रीहां पूर्वपदस्वरः । वपुष्यः । तच्च साधुरिति यत् । तित्स्वरितः । विभावा । कंदसीवनिपाविति वनिप् ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञबंधुः प्र तं मद्या रशनया नयंति ।

स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनिवमाप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽबंधुः । प्र । तं । मद्या । रशनया । नयंति ।

सः । क्षेति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधनिऽत्वं । आप ॥ ९ ॥

यज्ञबंधुः । यज्ञेऽप्रिहोत्रादीं बधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽप्रिमनुषः कर्मणि प्रवृत्तात्मनुष्ठानं चेतयत् । जानाति । मद्या महत्या रशनया स्मृतिरूपया रज्ज्वा युक्तं तं तादृशमपि प्रणयंति । उत्तरवर्त्यादि प्वध्वर्धादयः प्रणिपंति । मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यजमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधनं अभीष्टानि साधयन् सोऽप्रिः क्षेति । वसति । स देवो द्योतमानोऽप्रिः सधनित्वं यस्य गृहं निवसति तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति । प्रभुतं धनं यजमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधन । राध साध संसद्धौ । शब्दस्य गतरि रूपं ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौषिणा जनिता सत्यमुक्षान् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नं । देवऽभक्तं । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यं । उक्षान् ॥ १० ॥

प्रजानन् सर्वं जानानः सोऽप्रिर्देवभक्तं देवदेवनशीलः स्तोतृभिः संभजनीयमस्याग्निः संबंधि यदुत्तमं रत्नं धनमस्ति तद्रत्नमच्छाभिमुख्येन तु क्षिप्रं नोऽस्मात्प्रयतु । प्रापयतु । अमृता मरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा धिया हविर्वह्नन्लक्षणेन कर्मणा हेतुना यद्यमप्रिमहत्तवन् हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चाग्नेर्वाः पिता पालयित्री जनिता जनयित्री च । अग्ने दिवः सनुरसि प्रचेताः । ऋग्वे० ३. २५. १ । इति श्रवणात् । यद्वा । द्यौर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादग्निरित्याम्नानात् । सत्यं यथार्थभूतं तमप्रिमुक्षान् । घृताद्याह्नातिभिरध्वर्धादयः सिंचंति ॥ देवभक्तं । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृति स्वरः । उचन् । उच सेचने । लङि रूपं । बह्वलं कंदसीत्यडभावः ॥ ॥ १३ ॥

स जायंत प्रथमः पस्त्यासु महो बुभे रजसो अस्य योनौ ।

अपादशीर्षा गुहमानो अंतायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । वृधे । रजसः । अस्य । योना ।

अपात । अशीर्षा । गृहमानः । अन्ता । आऽयोयुवानः । वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन् पस्त्यासु यजमानानां गृहेषु जायत । आहुत्यधिकरण-
तया संपद्यते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽतिरिक्तस्य वृधे मूले पृथिव्यां तत्रापि योनावुत्तरवेद्यादिस्थाने
संपद्यते । सोऽग्निरपात्यादवर्जितोऽशीर्षा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अताद्यते पादागिरसो गृहमानो गृहमानः ।
अविज्ञेयपादागिरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायोयुवानो धूमाकारिणात्मा-
नमायोजयन्वर्तते । यद्वा । यः प्रथमो विद्युतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु वृधेऽतिरिक्ते महो महतो रजस उदकस्य
तत्रसो वा योनां स्थाने च चरति । अपादशीर्षा पादागिरोवर्जितोऽतात्मनः पर्यंतप्रदेशान् स्वतेजसा गृहमान
आन्तःप्रदयन् पुनश्चायोयुवानस्त्रान् तत्रासि स्वात्मानं मिथीकुर्वन्वृषभस्य मेघस्य नीळे स्थाने नभसि चरति
सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतया जायत ॥ अपात । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासात् । गृह-
मानः । गृह सवरणं । शविकरणी । शानाचि रूप । शानचो लसार्वाधातुक्स्वरं कृते प्रत्ययस्वरः । आयोयुवानः ।
यु मिश्रणं । यदनुक्ति शानाचि रूप । अभ्यस्तम्बरणाद्युदात्तः ॥

प्र गर्ध आर्तं प्रथमं विपन्यं ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्पर्हो युवा वपुषो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयंत वृणे ॥ १२ ॥

प्र । गर्धः । आर्तं । प्रथमं । विपन्या । ऋतस्य । योना । वृषभस्य । नीळे ।

स्पर्हः । युवा । वपुषः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः । अजनयंत । वृणे ॥ १२ ॥

हे ऋषि विपन्या मृत्वा युक्तमृतस्योदकस्य योनां स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभृतोऽत-
रिक्ते विद्युताग्निरूपेण वर्तमान त्वा गर्धस्तेजः प्रथमं प्रार्तं । प्रकर्षणं गच्छति । यश्चाग्निः स्पर्हः सर्वः स्पृहणीयो
युवा नित्यतरुणा वपुषः कमनीयो विभावा दीप्तिमान् तस्मै वृषेऽभिमतफलवर्षकायाग्रये प्रियासः प्रियाः
सप्त होत्रका अजनयन्तः स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्तं । ऋ गती । लङि व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः । विपन्या । पन
चैत्यस्थैत्य्यः । ऊटिकारादङ्क्तिन इति ङीप् । प्रत्ययम्बरणातोदात्तः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिर्दति विभक्त्य-
दात्तत्वं । विपन्यं ऋतस्यैव सहितायामिकोऽसवर्णं शाकन्त्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६ १ १२७ । इत्यङ्गिकोऽपि
ह्रस्वोऽनुनामिकश्च ॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्ऋतमाशुषाणाः ।

अशमव्रजाः सुदुघा ववे अंतर्दुस्त्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकं । अत्र । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । ऋतं । आशुषाणाः ।

अशमऽव्रजाः । सुऽदुघाः । ववे । अंतः । उत् । उस्त्राः । आजन् । उषसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

अत्र लोके पूर्वं मनुष्या अस्माकं पितरोऽगिरस ऋतं यज्ञमाशुषाणा अशुवानाः संतोऽभि प्र सेदुः ।
अग्निमभिलक्ष्य प्रजग्मुः । तेऽगिरसोऽग्निपरिचर्याबलादशमव्रजाः पर्वतैः परिवृता वव्रे । वृणोत्याच्छादयतीति
वव्रे पर्वतविलातवर्ति तमः । तस्मिन्नन्तर्मध्ये स्थिताः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीरुस्त्राः पर्णिभिरपहता गा उदाजन् ।
तस्माद्विलात्रिरगमयन् । किं कुर्वन्तः । तमसो विध्वंसिनीरूपसो देवीः प्रकाशार्थं ऊवाना आहुयतः ॥ वव्रे ।
वृणोतिराणादिकः कः । क्षत्रादीनां द्वे भवत इति द्विवचनं ॥

ते मर्मजत ददृवांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन ।

पश्वयंचासो अभि कारमर्चन्विदंत ज्योतिश्चकृपंत धीभिः ॥ १४ ॥

ते । म॒र्म॒ज॒त । द॒दृ॒ऽवांसः । अ॒द्रिं । तत् । ए॒षां । अ॒न्ये । अ॒भि॒तः । वि । वो॒च॒न् ।

प॒ञ्च॒ऽय॑चासः । अ॒भि । का॒रं । अ॒र्च॒न् । वि॒द॒न्तं । ज्यो॒तिः । च॒कृ॒प॒न्तं । धी॒भिः ॥ १४ ॥

तेऽग्निरसोऽद्रिं पणिभिरपहतानां गवां निरोधकं पर्वतं ददृवांसो विदारयतः संतो मर्मजत । अपि पर्यचरन् । एषामग्निरसां तत्तादृशं कर्मान्य महर्षयोऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन् । विशेषिणाकथयन् । पञ्चयचासः पशुनिर्गमनार्थानि यंचाख्युपाया येषां तेऽग्निरसः कारमभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमग्निमभ्यर्चन् । असुवन् । ततस्तमोपहमादित्याख्यं ज्योतिर्विदन्तं । अलभत । ततो धीभिर्वुद्धिभिश्चकृपत । यज्ञानकल्पयन् कुर्वन् ॥ मर्मजत । मृजूष् शुर्वौ । यडलुकि नडि व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । चकृपत । रूप सामर्थ्ये । अतस्य लुङि षडि सन्वद्वायाभावश्चादसः ॥

ते ग॒व्य॒ता म॒न॒सा दृ॒ध्रमु॒ब्धं गा य॑मा॒नं प॒रि प॒न्त॒म॒द्रिं ।

दृ॒ह्मं न॒रो व॒च॒सा दै॒व्येन॒ व्र॒जं गो॒म॑न्तमु॒शिजो॒ वि व॒व्रुः ॥ १५ ॥

ते । ग॒व्य॒ता । म॒न॒सा । दृ॒ध्रं । उ॒ब्धं । गाः । य॑मा॒नं । प॒रि । प॒न्तं । अ॒द्रिं ।

दृ॒ह्मं । न॒रः । व॒च॒सा । दै॒व्येन॒ व्र॒जं । गो॒ऽम॑न्तं । उ॒शि॒जः । वि । व॒व्रु॒रिति॑ वव्रुः ॥ १५ ॥

नरः कर्मणां नेतार उशिजोऽग्नि कामयमानास्तेऽग्निरसो गव्यता ग॒ इच्छता मनसा दृध्र गवा निर्गमन द्वारनिरोधकमुब्ध समुब्ध संहत । यद्वा । उभिः पुरणार्थः । गोभिः पूर्णं गा य॑मान नियच्छत परि सर्वतः सत वर्तमानं दृह्म दृढं गोमन्तं गोभिर्युक्तं व्रज गवा निवासस्थानमद्रि पर्वतं दैव्येनाग्निविषयेण वचसा वेदात्मकेन स्तोत्रेण वि वव्रुः । गोनिर्गमनार्थमुद्घाटितवतः ॥ उब्ध । उन्नातिर्हतिना समानार्थः । यद्वा । उभ उभ पुरणे । कर्मणि क्तः । य॑मान । यमेः कान्येत्वाभ्यासलोपा । चित्त्वादतोदान्तः । परि पतमित्यत्र सहितायामुपमर्गं प्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्पर इति पत्य ॥ १४ ॥

ते म॒न्व॒त प्र॒थ॒मं ना॒म धे॒नो॒स्त्रिः स॒प्त मा॒तुः प॒र॒मा॒णि वि॒द॒न् ।

तज्जा॒न॒ती॒र॒भ्य॒नू॒ष॒त॒ वा आ॒वि॒र्भु॒व॒द॒रु॒णी॒र्य॒श॒सा गोः ॥ १६ ॥

ते । म॒न्व॒त । प्र॒थ॒मं । ना॒मं । धे॒नोः । त्रिः । स॒प्त । मा॒तुः । प॒र॒मा॒णि । वि॒द॒न् ।

तत् । जा॒न॒तीः । अ॒भि । अ॒नू॒ष॒त॒ वाः । आ॒विः । भु॒व॒त् । अ॒रु॒णीः । य॒श॒सा । गोः ॥ १६ ॥

हे अग्ने ते स्तोत्रं कुर्वाणा अग्निरसो मातुर्जन्या धेनोर्वात्सः संबन्ध नाम स्मृतिसाधक शब्दमात्र प्रथम पूर्व मन्वत । अजानत । पश्चात्तस्या वाचः संबन्धीनि त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकारिण स्मृतिसाधनानि कदासि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्पतानि सप्त । अतिजगत्पदान्यतिधृत्यतानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यतानि सप्तैति । एवं त्रिः सप्त कदासि परमाख्युत्तमानि विदन् । अलभन्त । एवंविधच्छन्दोयुक्तैर्मन्त्रैरग्निमसुवन्नित्यर्थः । तत्ततो जानतीः सर्वं जानाना वाः । वा इत्युपोनाम । उषसोऽभ्यनूषत । असुवन् । ततो गोः सूर्यस्य यशसा तेजसा सहाङ्गीरुक्षणयणांषा आविर्भुवत आविरभूत । यद्वा । तेऽग्निरसः प्रथम पुरातन नाम एहि सुरभि गुग्गुलु गंधनीति धेनोर्नामधेय मन्वत । उच्चारयामासुः । मातुर्भृत्याः स्वभूतानि पणिभिरपहतानि त्रिः सप्त रत्नानि विदन् । तत उच्चरितं नाम जानन्त्यो गावोऽभ्यनूषत । हंमारवलक्षण शब्दमकुर्वन् । तदानीमुषाः प्रादुरभूदिति ॥ जानतीः । एकस्मिन्पक्षे वा कंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः । उभयत्र शतुरनुमो नवजादीति ङीष् उदात्तत्वं । अनूषत । गु सुती । लुङि रूपं । कुटादित्वादगुणः । अरुणीः । मोरलोपश्चादसो गौरीर्ममाय । अन्वे० १. १६४ ४१ । इतिवत् ॥

ने॒श॒त्त॒मो॒ दु॒धितं॒ रो॒च॒त॒ द्यौ॒रु॒द्दे॒व्या उ॒ष॒सो॒ भा॒नु॒र॒र्त॒ ।

आ॒ सूर्यो॑ बृ॒ह॒त॒स्ति॒ष्ठ॒द॒जौ॑ ऋ॒जु॒ म॒र्ते॒षु वृ॒जि॒ना च॒ प॒श्य॒न् ॥ १७ ॥

ने॒श॒त् । त॒मः । दु॒धितं॒ । रो॒च॒त॒ । द्यौः । उ॒त् । दे॒व्याः । उ॒ष॒सः । भा॒नुः । अ॒र्त॒ ।

आ॒ । सूर्यः॑ । बृ॒ह॒तः । ति॒ष्ठ॒त् । अ॒जान॑ । ऋ॒जु॒ । म॒र्ते॒षु । वृ॒जि॒ना । च॒ । प॒श्य॒न् ॥ १७ ॥

तमो रात्रिस्तत ध्यात दधितं । दधिः प्रेरणकर्मा । प्रातरप्रविहरणकाल उपमा प्रेरितं सत् नेशत् । अनश्यत् । ततो द्यौर्गतरिञ्च रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या देवनशीलाया उपसो भानुः प्रभोदत । उद्वच्छति । अथ सूर्यो बृहतो महतोऽज्ञानजरान्पर्वतान् गमनशीलान्प्रमोन्वा तिष्ठत । अर्थातिष्ठत । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानमृजु सत्कर्म वृजिनानृजून्यसत्कर्मणि च पश्यन् । अर्थातिष्ठदिति शेषः । नेशत् । एषा अदग्निः । नदि एषामन्योरलियत्स्व वक्तव्यमित्येत्स्व । शपः पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । रोचत । रुच दीप्ती । लङि छप । वाक्यभेदादनिघातः ॥

आ॒दि॒त्प॒श्चा बु॒बु॒धा॒ना व्य॒ख्य॒न्नादि॒द॒त्तं॑ धा॒र॒य॒न्त॒ द्यु॒भ॒क्तं॑ ।

वि॒श्वे॒ वि॒श्वा॒सु द॒र्या॒सु दे॒वा मि॒त्रं धि॒ये व॒रु॒ण म॒त्य॒म॒स्तु ॥ १८ ॥

आ॒त् । इ॒त् । प॒श्चा । बु॒बु॒धा॒नाः । वि॒ । व्य॒ख्य॒न् । आ॒त् । इ॒त् । र॒त्नं॑ । धा॒र॒य॒न्त॒ । द्यु॒भ॒क्तं॑ ।

वि॒श्वे॒ । वि॒श्वा॒सु । द॒र्या॒सु । दे॒वाः । मि॒त्रं । धि॒ये । व॒रु॒ण । म॒त्यं॑ । अ॒स्तु ॥ १८ ॥

आदिस्मर्योदयादनंतर बुबुधानाः पर्णिभिरपहता निरोधातिर्गता गा जानाना अगिरसः पश्चा पृथ्यदे शेष व्यञ्जन । अग्निपिण ता गा अपश्यन् । तथादिदनंतर द्युभक्त दीप्तियुक्त देवैः संभक्त वा रत्न पर्णिभिरपहता धनं च धारयन् । अधारयन् । लब्धगोधनानामगिरसा विश्वासु दर्यासु सर्वेषु गृहेषु विश्वं यजनीयाः सर्वे देवा आजग्मुः । हे मित्र मित्रभूत हे वरुणोपद्रवाणा वारक हे अग्ने धिये कर्मणा कर्त्रे स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदंतत्तवोपद्रववारणमामर्थं तद्यथार्थभूतमस्तु ॥ पश्चा । पश्च पश्चा च हृदसीति निपातितः । बुबुधानाः । बुधर्लिङ् कानचि रूप । चित्त्वादातोदात्तः । द्युभक्त । भज सेवाया । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अ॒च्छा॒ वो॒चे॒य शु॒शु॒चा॒न॒म॒ग्निं॑ हो॒तारं॑ वि॒श्वभ॑र॒सं य॒जि॒ष्ठं॑ ।

शु॒च्य॒धो अ॒तृ॒ण॒न् ग॒वा॒म॒ंधो॒ न पु॒तं प॑रि॒पि॒क्तमं॑गोः ॥ १९ ॥

अ॒च्छ॒ । वो॒चे॒य॒ । शु॒शु॒चा॒नं॑ । अ॒ग्निं॑ । हो॒तारं॑ । वि॒श्वभ॑र॒सं । य॒जि॒ष्ठं॑ ।

शु॒चि॒ । ऊ॒धः॑ । अ॒तृ॒ण॒त् । न । ग॒वाँ । अ॒ंधः॑ । न । पु॒तं॑ । प॑रि॒ऽसि॒क्तं॑ । अं॒गोः॑ ॥ १९ ॥

हे अग्ने शुशुचान भृश दीप्यमान होतार देवानामाह्वतार विश्वभरसमाह्वतिद्वारा वृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोषक यज्ञिष्ठ यष्टतममग्निं त्वामच्छाभिलक्ष्य वाचेय । स्वानि । गवामूधः शुचि शुद्ध पयो नातृणत् । तवा हृत्पथं यजमानो न दोग्धि । अंगोः सोमलताखड्गस्य सबध्यधो रसाख्यमन्नं पुत दशापवित्रेण शोधिष्यति सत् न परिपिक्तं । गृहेषु न प्रविष्टं । कित्वनेन यजमानेन केवलं स्तुतिरव क्रियते ॥ वोचेय । ब्रूय आशीर्लिङ्ङि बुवो वचिः । लिङ्गाशिष्यङ् । हृदस्युभयंयति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सलोपः । अतृणत् । उत्तृद् र हिसानादरयोः । दोहमेवोधाहिसन । परिपिक्तं । सिचतेः कर्मणि क्तः । उपमर्गात्सुनोतीति संहिताया पत्य । गतिरभतर इति गतं स्वरः ॥

वि॒श्वेषा॑म॒दितिर्य॑ज्ञि॒यानां॑ वि॒श्वेषा॑म॒तिथि॑र्मानुषा॒णां ।

अ॒ग्निर्द॑वाना॒मव॑ आ॒वृ॒ण॒नः सु॑मृ॒ळी॒को भ॑वतु जा॒तवे॑दाः ॥ २० ॥

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अवं । आऽवृणानः । सुऽमृच्छीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

अयमग्निर्विश्वेषां सर्वेषां यज्ञियाना यज्ञाहोणां देवानामदितिः । अदितिर्देवमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा । विश्वेषा देवानामदितिर्भूस्थानीयः आधारभूत इति यावत् । अयं वा अग्निर्विश्वानर इति श्रुतिः । तथायमग्निर्विश्वेषा मानुषाणामतिथिरतिथिवत्सूच्यो भवति । देवानां देवनशीलानां स्तोत्राणामवोऽन्न हविरावृणानः संभजन जातवेदाः । जातं सर्वं वेत्तीति जातवेदाः । सोऽपिस्तिषा स्तोत्राणां मुमुच्छीकः सुखकरो भवतु ॥ अतिथिः । अत सातत्यगमने । अतन्यजीत्यादिनेथिप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां मनोर पत्नानीत्यर्थं मनोजातावच्यतां पुक्वेत्यप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ १५ ॥

यो मर्त्येष्विति विंशत्युचं द्वितीयं मृत्तं वामदेवस्थार्यं त्रिष्टुभमग्नेयं । यो मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य सूक्तस्य प्रातरनुवाकाश्चिनग्रस्वयोः पूर्वमृत्त एव विनियोग उक्तः ॥

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यजिष्ठो म॒हा शुच॑र्ध्वे ह॒व्यैर॒ग्निर्मनु॑ष ईर॑यर्ध्वे ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

होता । यजिष्ठः । म॒हा । शुच॑र्ध्वे । ह॒व्यैः । अ॒ग्निः । म॒नु॑षः । ईर॑यर्ध्वे ॥ १ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येष्वतावा सत्यवाग्निधायि निहितः । यद्वा । मर्त्येषु मनुष्यसंबन्धिषु वागादीर्द्वयेषु निहितः । अग्निर्वाग्भूत्वा मुखं प्राविशदिति श्रुतिः । देवो देवनशीलो योऽग्निरिन्द्रादिषु देवेष्वरतिरभिगता शत्रूणां । यद्वा । देवलोके गता । निधायि निहितः । स च होता देवानामाह्वाता यजिष्ठो यष्टतमोऽग्निर्महा स्वकीयेन महता तेजसा शुचर्ध्वं दीपितुमुत्तरवेद्या निहितः । किञ्च हव्यैर्हवनीयेराज्यपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हेतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्थरयर्ध्वं स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । अहं गतौ । वहिर्वस्यतिभ्यश्चिदित्यतिप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः । निधायि । दधातेः कर्मणि लुङि रूपं । परादिष्कदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचर्ध्वे । शुचं दीप्तां । तुमर्थे कर्ध्वप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः । ईरयर्ध्वे । ईरय तेषामर्थे शर्ध्वप्रत्ययः । शित्वेन सार्वधातुकत्वाग्निलोपाभावः ॥

इह त्वं सू॒नो सह॑सो नो अ॒द्य जा॒तो जा॒ताँ उ॒भयाँ अ॒न्तर॑ग्ने ।

दू॒त ई॒यसे॑ यु॒युजा॑न ऋ॒ष्व ऋ॒जुमु॑ष्कान्वृष॑णः शु॒क्रांश्च॑ ॥ २ ॥

इह । त्वं । सू॒नो इति॑ । सह॑सः । नः । अ॒द्य । जा॒तः । जा॒तान् । उ॒भयान् । अ॒न्तः । अ॒ग्ने ।

दू॒तः । ई॒यसे॑ । यु॒युजा॑नः । ऋ॒ष्व । ऋ॒जुमु॑ष्कान् । वृष॑णः । शु॒क्रान् । च॑ ॥ २ ॥

हे सहसः सू॒नो वन॑स्य पुत्राग्ने अयास्मिन्दि॒वसे॑ नोऽस्मदी॒य इह॑ कर्मणि जात आधानपवमानेष्टिभिः संस्कृतस्त्व जातानुत्पन्नानुभयान्देवमनुप्यागतस्तेषामुभयेषां मध्ये दू॒तो हवी॑षि देवान्पार्यायतुमीयसे । गच्छसि । किं कुर्वन् । हे ऋष्व दर्शनीयाग्ने ऋजुमुष्कान् । मुष्कशब्देन मांसलोऽभिधीयते । ऋजवः प्रसाधकाः । ऋजवश्च ते मुष्काश्चेत्युजुमुष्काः । तान्वृषणः रेतःसेचनसमर्थान् शुक्रान्दीप्यमानानश्चाश्च युयुजानः स्वरथे योजयन्तीयसे । यद्वा । ऋष्व महत्तमे युयुजानो हविर्वहने नियुज्यमानस्य वृषणो हविःसेचनसमर्थान्यजमानान् दीप्तान्देवाश्चेयसे ॥ सू॒नो सह॑सः । परमपि कदसीति सहसः परांगवद्भावात् द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं । ईयसे । ईह गतौ । हिवादिः । निधातः । युयुजानः । युजेः वर्तमाने ल्लिटि कानचि रूपं । ऋष्व । सहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावः । ऋजुमुष्कान् । समासस्वरः ॥

अत्या वृधस्त् रोहिता घृतस्त् ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अंतरीयसे अरुपा युजानो युष्मांश्च देवान्विश आ च मर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या। वृधस्त् इति वृधऽस्त्। रोहिता। घृतस्त् इति घृतऽस्त्। ऋतस्य। मन्ये। मनसा। जविष्ठा।

अंतः। इयसे। अरुपा। युजानः। युष्मान्। च। देवान्। विशः। आ। च। मर्तान् ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋतस्य सत्यभुतस्य तव संवाधनी मनसा मनसोऽपि जविष्ठा वेगवत्तमां वृधस्त् । वर्धयतीति वृधमन्त्रं । तत्करता । घृतस्त् । घृतमुदकं तत्स्रवती रोहिता रोहितवर्णावत्याशी मन्ये । स्नामि । अरुपारोचमानां तावथा युजानो रथे युजानस्त्वं युष्मान् । देवेष्वपिरंतर्भावाद्यजनीयरूपेण कीर्तनं । युष्मान्यष्ट्यान्देवान् विशः परिचारकान्मर्तान्मनुष्यान्तः । पृथुर्ध्वे द्वितीया । तेषां मध्य आ समतादीयसे । हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छसि । तर्वा वि प्रदातुं देवान् गच्छसि ॥ मन्ये । मर्यातरर्चतिकर्मा । मनसा । मुपां मुलुगिति पंचम्या आकारः । युजानः । युजिर योगे । युजिवृधदृशः किञ्चित्प्रायश्चित्तप्रत्ययः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

अयमणं वरुणं मित्रमेपा मिद्राविष्णू मरुतो अश्विनोत ।

स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥ ४ ॥

अयमणं । वरुणं । मित्रं । एपां । इंद्राविष्णू इति । मरुतः । अश्विना । उत ।

सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽगाधाः । आ । इत् । ऊं इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥ ४ ॥

हे अग्ने स्वश्वः शोभनाशोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनधनोपेतस्त्वमेपां मर्त्यानां मध्ये सुहविषे शोभनहविष्याय जनाय यजमानादार्यमादीनुतापि चाश्विनां यष्ट्यान्देवानां वहद्दु । आहुयैव । उः पूरणः ॥ इंद्राविष्णू । ऋचंद्रित्यादिना निपातनादिद्रशब्द आद्युदात्तः । देवताद्वे चतुर्भयपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुहविषे । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदमृथः ।

इळावाँ एषो असुर प्रजावान्दीर्घो रयिः पृथुबुधः सभावान् ॥ ५ ॥

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा । सदै । इत् । अप्रऽमृथः ।

इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः । पृथुऽबुधः । सभाऽवान् ॥ ५ ॥

हे असुर घनवन्हे अग्ने एष मदीयोऽयं यज्ञो गोमान् गोभिस्तृणानविमान् । अवयो मेपा अस्व संति तृणान् अश्वशोपेतश्चासु । नृवत्सखा । नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयस्तद्वतः सखायोऽनुष्ठातारो यजमाना यस्य स तथोक्तः । सदमित्सदैवाप्रमृथोऽप्रधृष्यश्चासु । तथेळावान् । इळा हविर्नक्षत्रमन्त्र । तृणान् । प्रजावान्पुष्पाद्यादियुक्तश्चासु । दीर्घोऽविच्छिन्नानुष्ठानोपेतो रयिर्धनवान् । लुप्रमत्वर्थीयः । पृथुबुधः । पृथूनि बहुलानि बुधानि धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः । सभावानुपद्रष्टृरूपसमायुक्तश्चासु ॥ नृवत्सखा । नरो येषां सतीति नृवत् । मतुप । तस्य क्वादसं वत्त्वं । इह्वनृङ्भ्यां मतुविति मतुप उदात्तत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥ ॥ १६ ॥

यस्तं इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुथ ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मं । जभरत् । सिस्विदानः । मूर्धानं । वा । ततपते । त्वाऽया ।

भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीं । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् सिस्विदानः सिस्विदानः स्विद्यन्नावः सन् इध्मं त्वत्समिधनार्थं काष्ठभारं जभरत् । आहरति । यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमन्त्रक ततपते काष्ठभारिण तापयति तस्मात् तादृशस्य पुंसः स्वतवान् । स्वतवाभ्यनवानिति तलवकार उक्तः । धनवान् भुवः । भवसि । पायुः पालयितासि । सीमेन विश्वस्मादघायतोऽघं पापमिच्छतः पुरुषादुरुष्य । रक्ष ॥ जभरत् । हरतेर्लुङि चडि रूपं । चङ्गन्यतरस्यामिति चङ्गपूर्वस्योदात्तत्वं । सिस्विदानः । जिप्विदा गात्रक्षरणे । कानाचि रूपः । संहितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य षत्वं । त्वाया । त्वामात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चैति मपर्यङ्ग्यत्वादेशः । दकारस्य क्वांसमात्वं । क्यजताद्वातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः । सुपा मुनिगिति तृतीयाया आकारः । एकादेशन्वरः । भुवः । भवतेर्लेखडागमे रूपः । भुम्वोस्तिङीति गणप्रतिषेधः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः । स्वतवाँः पायुरित्यत्र संहिताया स्वतवान्पायौ । पा० ८ ३ ११ । इति गकारस्य ह्रस्वः । अचानुनासिकः पूर्वस्य तु वेत्याकारोऽनुनासिकः । रिफस्य विसर्जनीयः । कुप्पोः ५ कः ५ पां चिति ५ प इत्यादेशः । अघायतः । अघमात्मन इच्छतीत्यर्थे सुपः क्यच् । अश्वाघस्यादित्यात्वः । तदताच्छतृप्रत्ययः । शतुरनुम इति विभक्तिरुदात्तत्वं । उरुष्य । उरुशब्दः कङ्गादिः । लोटि रूपं । निघातः ॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मद्रमतिथिमुदीरत ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्नयिध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्नियते । चित् । अन्नं । निऽशिषत् । मद्रं । अतिथिं । उत्तऽदीरत् ।

आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमानन्नियतेऽन्नमिच्छते ते तुभ्य हविर्नक्षत्राणि पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं विभृयात् । चिदिति चार्थः । यश्च मद्रं मदकर सोमं निशिषत् नितरा प्रयच्छति । यश्चातिथिमतिथिवत्पूज्यं त्वामुदीरत उत्तरवेद्यां प्रणयति । आ अपि च यश्च देवयुर्देवं त्वा कामयमानो दुरोणे स्वकीये गृह इनधते त्वां समिद्धिः समिधते तस्मिन्नतास्मन्युरुष रयिः पुत्रो ध्रुव आभित्यबुद्ध्या वैदिके मांसं निश्चलोऽस्तु । तथा दाम्बानां दार्योपतश्चास्तु ॥ भरात् । इभृज् धारणपोषणयोरित्यस्य लेख्याडागमे रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अन्नियते । अन्नमात्मन इच्छते । क्यच् । क्यचि चेतीत्वं । ह्रस्वक्वांसः । निशिषत् । शासु अनुशिष्टौ । लुङि सतिशास्त्वार्तिभ्यश्चेति ध्रुवडादेशः । शास इदङ्ग्लोरिति । उदीरत् । ईर गती । लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । इनधते । जिहंधी दीप्ती । लटि व्यत्ययेन शपः । रुधादित्वात् श्रमः । आन्नलोप इति धातुनकारलोपः किङत्परत्वाभावात् असोरलोपाभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । श्रमः स्वरः । दास्वान् । दाम्ब दानि । संपदादिलक्षणो भावे क्लिपः । तदस्यास्तीति मतुपः । मादुप धाया इति बलः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

यस्त्वा दोषा य उषसि प्रशंसात्प्रियं वा त्वा कृण्वते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दम आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरो दाश्वंसं ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उषसि । प्रऽशंसात् । प्रियं । वा । त्वा । कृण्वते । हविष्मान् ।

अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तं । अंहसः । पीपरः । दाश्वंसं ॥ ८ ॥

हे अपि यः पुमान् दोषा दोषायां रात्री त्वां प्रशंसात् संस्तुयात् । यशोयमि प्रातःकाले त्वां प्रशंसते । हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यजमानस्त्वा त्वां प्रियं हविर्भिः प्रीतं कृण्वते । कुर्यात् । आ अथ दाश्वंसं

हविर्दत्तवतं तं तादृशं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् सुवर्णनिर्मितकक्ष्यावानश्वो न अश्व इव संच-
रस्वमंहमः पापकृपाहारिद्रात्पीपरः । पार नय । तस्मै यजमानाय बह्व धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ दोषा । सप्तम्या
आकारः । प्रशंसात । शम्भु स्तुती । लिट्याडागमे रूपं । कृणवते । कृवि हिसाकरणयोरित्यस्य लेटि धिन्वि-
कण्वोरञ्चत्युप्रत्ययः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् । हेमार्हति ।
कृदसि चेति यः । पीपरः । पृ पालनपुरणयोरित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूप । निघातः ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशहुवस्त्वे कृणवन्ते यतसृक् ।

न स राया शशमानो वि योषन्नैनमंहः परि वरदघायोः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्यं । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुवः । त्वे इति । कृणवन्ते । यतऽसृक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योषत् । न । एनं । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥ ९ ॥

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्य दाशत् हवीषि प्रयच्छेत् । यतसृक् संयतसृक् यश्च
यजमानस्त्वे त्वयि दुवः परिचर्या कृणवन्ते करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वि
योषत । न पृथग्भवत् । सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः । अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य संबध्यं ह आह्वनं
पापमेव यजमान न परि वरत । न परिवृणुयात् । न सृगदित्यर्थः ॥ दाशत् । दाशु दानं । लिट्याडागमे रूपं ।
त्वे । सुपा मुलुर्गति सप्तम्याः शो इत्यादेशः । कृणवन्ते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । योषत । यु मिश्रणे । लेटि
सिञ्चल्लमिति सिप् । अडागमः । निघातः । वरत । वृज वरणे । लेटि रूप ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य मुधितं रराणः ।

प्रीतेदसद्भोचा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य । त्वं । अग्ने । अध्वरं । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुऽधितं । रराणः ।

प्रीता । इत् । असत् । होचा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥ १० ॥

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबंधि मुधितं त्वदर्थं सुषु निहित
मध्वरमनुपहतं हविर्लक्षणमत्र जुजोषः सेवेया हे यविष्ठ युवतम सा होचा स होता यजमानः प्रीतेदसत् । प्रीत
एव भवेत् । असाम तस्य यजमानस्य संबंधिनो भवेम यस्य विधतोऽपिपरिचर्या कुर्वतो यजमानस्य होचादयो
वृधासो यज्ञस्य वर्धयितारो भवति ॥ जुजोषः । जुपी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य बह्वलं कृदसीति युः । अडागमः ।
अभ्यस्तस्वरः । मुधितं । दधातर्निष्ठायां मुधितवमुधितेति निपातनात् ध्यादेशः । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ।
असाम । अस्तेर्लोत्याडुन्मस्य पिप्तेत्याडागमः । उत्तमस्य पिद्वज्जावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विधतः । विध
विधाने । तुदादिः । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ १० ॥

चित्तिमचित्तिं चिनवद्वि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।

राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य ॥ ११ ॥

चित्तिं । अचित्तिं । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽइव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।

राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिं । च । रास्व । अदितिं । उरुष्य ॥ ११ ॥

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापकृपाणि कर्माणि जानानः सोऽपिचित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यमचित्तिमनुपादेयत्वेना-
चेतनीयं पापं । यद्वा । चित्तिं ज्ञानमचित्तिमज्ञानं वि चिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतुं । तत्र दृष्टान्तः ।
पृष्ठेव । यथाश्रपाणोऽश्वाणां वीता कान्तानि वृजिना दुर्वहाणि च पृष्ठा पृष्ठानि क्षियोपादेयत्वेन पृथक्करोति

तद्वत् । किञ्च मर्तान्पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च मनुष्यान् पृथक्करोतुं । हे देवाग्ने स्वपत्न्याय शोभनपुत्रोपिताय राधे धन्याय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातारं च रास्व । देहि । अदितिं । पञ्चम्यर्थे द्वितीया । अदानुः सकाशादुक्त्यर्थः । राञ्च ॥ चित्तिं । चित्ती संज्ञाने । स्त्रियां क्तिन् । निन्वादाद्युदात्तः । चिनवत् । चिनोर्तन्मध्यङागमः । दितिं । दाण् दाने । कर्तरि क्तिन् । रास्व । रा दाने । लोटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । चवायौगे प्रथमेति न निघातः ॥

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयंतो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्ने एतान्पद्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२ ॥

कविं । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयंतः । दुर्यासु । आयोः ।

अतः । त्वं । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पदऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

हे अग्ने आयोर्मनुष्यस्य दुर्यासु गृहेष्वदब्धाः क्रैनाप्यतिरस्कृता निधारयंतो निवसंतः कवयः क्रांतदृशो देवाः कविं मेधाविनं त्वां शशासुः । होता भवेति शशासुः । अतः कारणादर्यो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयानद्भुतानाश्चर्यरूपोपेतानिन्द्रादीनेतान्देवानिर्विशमनशीलैः पद्भिः पादैः स्वतेजोभिः पश्ये । जानीथाः ॥ दृश्यान् । दृशिर् प्रेक्षणं । अद्भुतपञ्चाक्षरपितृवृत्तः । पा० ३ १. ११०. इति कर्मणि क्वप । कित्वादगुणः । पित्वा-दनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु श्चंद्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वं । अग्ने । वाघते । सुऽप्रणीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चंद्रं । अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हे यविष्ठ युवतम घृष्वे दीप्तियुक्त । यद्वा । परेषां घर्षणशील हे अग्ने चर्षणिप्रा अपजितप्रदानेन मनुष्याणां कामपुरकः सुप्रणीतिः सुष्ठुत्तरविद्यां प्रणयनीयस्त्वं सुतसोमाय विधति तव परिचरणं कुर्वते शशमानाय त्वां सुवर्तं वाघते यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय पृथु प्रभुतं चंद्रमाद्वादकारि रत्नमुत्तमं धनमवसे रक्षणाय भर । आहर । प्रयच्छेत्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । णि- प्राप्ते । कर्मणि क्तिन् । तादां च निति कृतीत्यनंतरप्रशब्दस्योदात्तत्वं । पृथु चंद्रमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंच इति मुडागमः । सुत्वेन शकारः ॥

अधा ह यज्ञयमग्ने त्वाया पद्भिर्हस्तेभिश्चकुमा तनूभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोर्चृतं येमुः सुध्यं आशुषाणाः ॥ १४ ॥

अध । ह । यत् । वयं । अग्ने । त्वाऽया । पदऽभिः । हस्तेभिः । चकुम । तनूभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । अर्चृतं । येमुः । सुऽध्यः । आशुषाणाः ॥ १४ ॥

हे अग्ने अध ह अथ खलु वयं त्वाया त्वत्कामनया पद्भिः पादैर्हस्तेभिर्हस्तेनूभिर्न्यैश्चावयवैश्चक्रम यत् यस्मात्कारणात्कर्मसिद्धयर्थं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुध्यः सुकर्माण आशुषाणाः कर्माणि व्याप्नुवन्तस्तेऽगिरसं ऋतं सत्यभूतं त्वां भुरिजोः । विभृतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थावेति भुरिजो बाह्व । तयोरपसा मंथनाख्येन कर्मणा येमुः । उवाचंति । तच्च दृष्टांतः । रथं न । यथा क्रंतः कारवः शिन्धिन् । क्रामंतोऽध्वगा वा हस्तयोर्यथा रथमुवाचंति तद्वत् । यद्वा । भुरिजोः । देवास्मनुष्याश्च विभृत इति भुरिजो व्यावापृथिव्यां । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभूतं तमपिं येमुः । उवाचंति ॥ अध । संहितायां निपातस्य चेति दीर्घः । क्रंतः । करोतः शतरि बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः । डुभृञ् धारणपोषणयोः । भृञ् उच्च । उ० २. ७१. इती-विप्रत्ययः । धातोरुकारो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

अधा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन् ।

दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमाद्वि रुजेम धनिनं शुचंतः ॥ १५ ॥

अध । मातुः । उपसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन् ।

दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अद्वि । रुजेम । धनिनं । शुचंतः ॥ १५ ॥

वामदेवोऽस्यः पङ्क्तिरंगिरोभिः सह ब्रूते । अधापि च मातुरुषसः सकाशात्सप्त सप्तसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वयं स्मः । प्रथमाः अथा वयं वेधसोऽग्नेः परिचारकान्नं वेधसो विधातुं रश्मीन् वा जायेमहि । वयं जनयामः । दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य पुत्रा वयमंगिरसो भवेम । भूतिमंतः स्याम । शुचंतो दीप्यमाना वयं धनिनमुदकवतमद्वि मधं रुजेम । वर्षार्थं भिक्षाम् । यद्वा । धनिनं पाणनामकामुरापहतगोधनयुक्तमद्वि पर्वतं रुजेम । अंगिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमास्त्रायते । तस्य यद्वेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रम्य योऽगारा आसंस्तुऽंगिरसोऽभवत् । ऐ० ब्रा० ३. ३४ । इति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि स्त्राजनीर्जील जादेशः । वेधसः । दुधाञ् धा-णपोषणयोरित्यस्माद्विधात्रो वेध च । उ० ४. २२४ । इत्यसिप्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेशः । दिवस्पुत्रा इत्यच् । हितायां पठ्याः पतिपुत्राति विसर्जनीयस्य सत्वं । रुजेम । रुजो भंगे । अदादिः । लिङि रूपं ॥ ॥ १८ ॥

अधा यथा नः पितरः परांसः प्रत्नासो अग्र ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदेयन्दीधितिमुक्थशामः क्षामा भिंदंतो अरुणीरप वन् ॥ १६ ॥

अध । यथा । नः । पितरः । परांसः । प्रत्नासः । अग्ने । ऋतं । आशुषाणाः ।

शुचि । इत् । अयन । दीधिति । उक्थशसः । क्षामा । भिंदंतः । अरुणीः । अप । वन् ॥ १६ ॥

हे अग्ने अधापि च परांसः अथाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभूतं यज्ञं यथा यथावदाशुषाणा अशुषाणा नोऽस्माकं पितरोऽंगिरसः शुचि दीप्तं स्थानमयन । अगच्छन् । तथा दीर्घाति तेजसागच्छन् । किंच उक्थशाम उक्थानां शस्त्राणां शंसिताः क्षाम क्षयकारणं तमः पापं वा भिंदंतो विनाशयंतोऽंगिरसोऽरुणीररुणवर्णाः पाणिभिरपहता गा उपसो वा अप व्रन् । अपावृण्वन् । प्रकाशितवन्त इत्यर्थः ॥ अयन । इण् गतो । लङीणो यणति यण । व्यत्ययनाडागमः । दीधिति । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वच्छांदसः । नित्यादाद्युदात्तः । उक्थशामः । उक्थशब्द उपपदे शन्तु स्तुतावित्यस्मान्मन्त्रे श्वेतवह्नोकथशस्पुरोडाशो ण्विन्निति णिन नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वच्छांदसः । अरुणीः । गौरादिङ्गीधंतः । एकादेशस्वरः । वन् । वृणोतिर्लुङि मन्त्रे घमेत्यादिना ज्ञेयं । निघातः ॥

आग्रयण आग्नेन्द्रस्य हविषः सुकर्माण इति याज्या । सृजितं च । सुकर्माणः सुरुचो देवयंतो विश्वे देवास आ गत । आ० २९ । इति ॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयंतोऽयो देवा जनिमा धमंतः ।

शुचंतो अग्निं ववृधंत इंद्रमूर्वं गव्यं परिषदंतो अगमन् ॥ १७ ॥

सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयंतः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमंतः ।

शुचंतः । अग्निं । ववृधंतः । इंद्रं । ऊर्वं । गव्यं । परिऽसदंतः । अगमन् ॥ १७ ॥

सुकर्माणः सुष्ठुनिष्ठयागादिकर्माणः सुरुचः शोभनदीप्तयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवन-शीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीयं मानुषं जन्म धमंतो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वन्तः । तच्च वृष्टांतः । अयो न । यथा कर्माणा अयो भस्त्रेण धमन्ति तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचंतो हविर्भिर्दीपयन्त इंद्रं ववृधंतः

सोमेन क्षुत्वा वा वर्धयंतोऽगिरसः परिषदंतः परितः सीदंतः संत ऊर्वे महान्तं गव्यं गोसंघमगमन । प्राप्नुवन् ॥
सुकर्माणः । सोमं न सीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । धमंतः । ध्मा शब्दाप्रिसंयोगयोः । शतरि पाघ्रादिना धमादेशः ।
शपः पित्वादनृदात्तत्वे शतुर्लमावधातुकस्वरः । ववृधतः । वृधु वर्धने । व्यत्ययेन परस्मैपदं । शतरि शपः झुः ।
गव्यं । गवां समूह इत्यर्थे खलुगोरथादिति यः । अगमन । गमेर्लुङि च्लेनुकि रूपं ॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यहेवानां यज्जनिमांत्युग्र ।

मतीनां चिदुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽडव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानां । यत् । जनिम । अंति । उग्र ।

मतीनां । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

उग्र तेजस्विह अग्रे देवानामगिरसां संबंधि यज्जनिम यं गोसंघमंति पर्वतस्य समीप आख्यत । आ
समंतादिंद्रोऽपश्यत् । तत्र दृष्टातः । यूथेव । यथा पश्वः पशूनां गवा यूथानि क्षुमत्यत्रवत्याद्वर्गं वर्तमानानि
पश्यति जनास्तद्वत् । यद्वा । हे अग्रं तव परिचारकोऽगिरोगणो देवानामिन्द्रादीनां यज्जनिम योऽयं जनो
ऽति मदंकिं पश्वः पणिभिरपहतान्यशुनाख्यत । समंतात्पश्यति । तत्र दृष्टातः । यथा क्षुमति शब्दं कृषाणि
गवां यूथा यूथे पशून्यश्नति तद्वत् । मतीनां चिन्मनुष्याणामुर्वशीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोऽयं जनो
इति यास्क । नि० ५ १३ । प्रजा अकृप्रन् । ताभिरानीताभिर्गोभिः कृप्राः समर्था अभवन् । चिदपि च अर्यः
स्वामी लब्धगोधन उपरस्योत्तमस्य निषिक्तस्यापत्यस्य वृधं वर्धनाय समर्थो भवति । तथायोर्मनुष्यस्य भृत्यादेश्य
पोषणे समर्थो भवति ॥ यूथेव । शसः सप्तम्या वा डादेशः । क्षुमति । क्षुदित्यन्ननाम । यद्वा । दनु शब्दे । भवि
क्लिप । क्वांदमस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप । इह्वनुडभ्यां मतुर्बिति मतुप उदात्तत्वं । अख्यत । ख्या
प्रकथने । लुङि त्रैरस्यतिवर्क्तिव्यातिभ्योऽङिङ्यडादेशः । आतो लोपः । जनिम । जनो प्रादुर्भाव । हजनिभ्या
मिमनिजितीमनिन्यत्ययः । नित्यादाद्युदात्तः । अकृप्रन् । कृपु सामर्थ्ये । लङि बहल कदमीति विकरणस्य
लुक् । रुडागमः ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम चृतमवसन्नुषसो विभातीः ।

अनूनमग्निं पुरुधा मुश्रुदं देवस्य मर्मजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । मुऽअपसः । अभूम । चृतं । अवसन् । उषसः । विभातीः ।

अनूनं । अग्निं । पुरुधा । मुऽचंद्रं । देवस्य । मर्मजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने ते तव परिचरणमकर्म । कुर्मः । तेन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्माणोऽभूम । विभातीर्बुक्कत्य उपस
च्छतं तेजोऽवसन् । आच्छादयंति । धारयंतीत्यर्थः । तथा ता उषसोऽनूनं संपूर्णं पुरुधा बहधा मुश्रुदं मुष्टा
ल्हादकारिणं यद्वा सुहिरण्यमग्निं धारयंति । किंच देवस्य योतमानस्य तव चारु मनोहरं चक्षुस्तेजो मर्मजतः
परिचरंतो वयं स्वपसोऽभूमति पूर्वेणान्वयः ॥ अ० १९ । करोतेर्लङि बहलं कदमीति विकरणस्य लुक् ।
मर्मजतः । मृजूष् शुद्धा । यद्बुक्कत्य रयिकी च लुकात्यभ्यासस्य रुगागमः । शतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुम
भावः । अभ्यस्तस्वरः ॥

एता ते अग्न उचथानि वेधोऽवौचाम कवये ता जुषस्व ।

उच्छौचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यंधि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवौचाम । कवये । ता । जुषस्व ।

उत् । शौचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुवार । प्र । यंधि ॥ २० ॥

वेधो विधातर्हं अपि कवये मेधाविने ते तुभ्यमैतान्युचथान्युचथानि शस्त्राण्यवोचाम । त्वं ता तानि जुषस्व । संवस्व । किंच त्वमुक्त्वोचस्व । उद्दीप्यस्व । नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान् कृणुहि । कुरु । तदेवोच्छते । पुरुवार पुरुभिर्वह्निर्वरणीय महो रायो महदन्नं प्र यंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवोचाम । वष परिभाषणे । लुडि जुरडादेशः । पादादिस्वादनिघातः । कृणुहि । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं । तिङ् उत्तरत्वादिनिघातः । वस्यसः । वमुमन्क्त्वादीयमुनि विन्मत्तोर्लुगिति मत्तुपो लुकि टिलोपे च कृत ईकारलोपश्चादसः । यंधि । यमेलोडि बङ्गलं ब्रूदसीति विकरणस्य लुक् । वा कदसीति हेर्विकल्पेन पित्त्वादडितश्चेति धिरादेशः ॥ ॥ १९ ॥

आ वो राजानमिति षोडशर्चं तृतीय मृक्त वामदेवस्यार्थं त्रैष्टुभमायेयं । आ वः षोऽश्वानुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगस्त्रयोर्विनयोग उक्तः ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचिन्नाद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । राजानं । अध्वरस्य । रुद्रं । होतारं । सत्ययज्ञं । रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्नोः । अचिन्नात् । हिरण्यरूपं । अवसे । कृणुध्वं ॥ १ ॥

हे ऋग्विद्यजमाना अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपति होतारं देवानामाहुतातार रुद्र रोदस्यमाणं द्रवंतं शत्रुनोदयतं वा । यद्वा । एषा वा अमेस्तनूर्यद्रुद्र इति रुद्रात्मकं रोदस्योर्वावापृथिव्योः सत्ययज्ञं सत्यस्यान्नस्य दातारं । यद्वा । सत्ययज्ञं सत्वेन हविषा देवान्यजतं । यद्वा । रोदस्योर्वावापृथिव्योः वर्तमानं हिरण्यरूपं सुवर्णप्रभं । एवविधन्मि वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्नोः । तनयित्नुरगनिः स ह्याकस्मिकः । तत्सद्रूपादचिन्नात् । न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तं । चित्तोपलक्षितसर्वेन्द्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तस्मान्नरणात्पुरा प्रागेवा कृणुध्वं । यय समतान्निर्विभिरपि भजध्व ॥ रुद्रं । रोदयते रोदार्णलुक्च । ३०० २० । इति रक्प्रत्ययः । तनयित्नोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिदत्तः । स्निग्धपुष्पिगमिमनिभ्यो णेरित्त्वच । ३०३. ०९ । इतीत्त्वचप्रत्ययः । चित्स्वरणातोदात्तः । सुपा महकादेशः एकादेशश्चरः । कृणुध्वं । कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्यं उगती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं । योनिः । चकृम । यं । वयं । ते । जायाऽडव । पत्यं । उगती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीट् । इमाः । ऊं इति । ते । मुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हे अपि ते त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चकृम । कर्मः । अयं योनिस्तव स्थानं भवति । तत्र दृष्टान्तः । जायेव । यथा पत्यं उगती पति कामयमाना सुवासाः शोभनवस्त्रोपेता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थानं करोति तद्वत् । हे स्वपाक स्वपस्क मुकर्मन्ने त्वं परिवीतो यष्ट्यद्वैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽस्यदभिमुखः मन नि पीद । उत्तरवद्वामुर्पावश । तत्र स्थितस्य ते तवेमा ज्वालाः स्तुतयो वा प्रतीचीस्त्वदभिमुखाः प्रवर्तते ॥ चकृम । करोतेर्लोटि रूपं । वाक्यभेदान्निघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषाचिरदिर्गिति खः । परिवीतः । व्यञ् संवरणे । कर्मणि निष्ठा । यजादित्वात्सप्रसारणं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

आणुषवते अदृपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।

देवाय गस्त्रिममृताय शंस यावैव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

आऽशृण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृच्छीकाय । वेधः ।

देवाय । शस्ति । अमृताय । शंस । यावाऽइव । सोता । मधुऽसुत् । यं । ईळे ॥ ३ ॥

वेधः स्तोत्राणां कर्तृहे स्तोत्राशृण्वते स्तोत्राकर्णनपरायादृपितायादृप्तायाप्रमत्ताय नृचक्षसे गुणां द्रष्टुं सुमृच्छीकाय सुमुखायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय तस्मा अपथे मन्म स्तोत्रं शस्तिं शस्त्रं च शंस । मधु-
बुन्दकरस्य सोमस्य सोता । तच्च दृष्टांतः । याविव । यथा यावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभिषवं कुर्वाणो
यजमानो यमप्रिमीळि । स्तीति । तस्मै शंसति समन्वयः । यद्वा । मधुपुत्सोमसुयजमानोऽप्रिमीळि । स्तीति । तच्च
दृष्टांतः । यथा यावा सोमस्य सोता शब्द करोति । प्रीते वदंतु प्र वयं वदाम यावभ्यः । ऋत्वि० १०. ९४. १. ।
इत्यत्र यावणां कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ आशृण्वते । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । ईळे । ईड सुती । लटि लोपस्त
आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा । लिटि तश्चस्यैशादेशे कृते रूप ॥

त्वं चिन्तः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यतचित्स्वाधीः ।

कदा ते उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वं । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।

कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि । कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं चित्तमेव शम्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शम्यै नोऽस्मात्संबन्धिनोऽस्य कर्मणो देवता
भवति । हे ऋतचित्त सत्यज्ञ हे अग्ने स्वाधीः सुकर्मा सुध्यानो वा त्वमेतस्य बोधि । अस्मदीयं स्तोत्रं बुध्यम् ।
ते तव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तान्युक्था शम्वाणि कदा कस्मिन्काले भवन्ति । भविष्यति । तथास्मदीये गृहे
ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यति ॥ सधमाद्यानि । मादयतर्णतस्याचो यदिति यत । सध मादस्य
योरिति सहस्य सधादेशः । भवन्ति । विभाषा कदाकह्योः । पा० ३. ३. ५. । इति भविष्यदर्थे लट् ॥

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन् आगः ।

कथा मित्राय मीळुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यग्ने कङ्गाय ॥ ५ ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वं । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः ।

कथा । मित्राय । मीळुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यग्ने । कत् । भगाय ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पाप वरुणाय कथा गर्हसे । केन हेतुना गर्हापूर्वमावेदयेः । हेति पुरणः । दिवे
द्युलोकाय द्योतमानाय सूर्याय वा कथा कथं तत्पापमावेदयेः । नोऽस्माकमागस्तत्पापं कल्किमस्ति । त्वत्परि-
चरणान्नास्तीत्यर्थः । तथा मीळुषेऽभिमतफलसेक्ते मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः । कथमागो ब्रूयाः । अर्यग्णे
देवाय भगार्थतन्नामकाय च देवाय कत्कथ ब्रूयाः ॥ कथा । किंशब्दात्था हेतो च कंदसीति धाप्रत्ययः ।
प्राग्देशो विभक्तिर्गति विभक्तिसंज्ञायां किमः कः । ण० ७ २. १०३. । इति कादेशः । मीळुषे । मिह मेवने ।
कस्य दाद्यान् साह्यान् मीढ्वाश्चेति निपातितः । ब्रवः । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । लिटि लिटोऽडाटावित्यडागमः ।
पादादित्वादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुस्वरः ॥ ॥ २० ॥

कडिष्यासु वृधसानो अग्ने कदाताय प्रतवसे शुभंये ।

परिज्मने नासत्याय शे ब्रवः कदर्ये रुद्राय नृमे ॥ ६ ॥

कत् । धिष्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽतवसे । शुभंये ।

परिऽज्मने । नासत्याय । शे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृऽमे ॥ ६ ॥

हे अग्ने धिष्ण्यास्वाप्नीधीयादिधिष्वेषु वृधसानो घृताद्याङ्गतिभिर्वर्धमानस्त्वं कत्कथं ब्रूयाः । प्रतवसे प्रहृष्टबलाय शुभये शुभस्य प्रापयिष्वे परिज्मने परितो गत्रे नासत्याय सत्यस्य नेत्रे । यद्वा । न विद्यतेऽसत्त्वं यस्य तस्मै वाताय वायवे । यद्वा । नासत्यार्यति वचनव्यत्ययः । नासत्याभ्यामश्विभ्या । जे । चेति पृथिवीमाह । श्रियंति निवसंत्यस्या प्राणिन इति । तस्यै जे पृथिव्यै च कत्कथं ब्रूयाः । हे अग्ने नृधे नृणा पापकृतां हृन्ने रुद्राय देवाय कत्कथमागो ब्रव । ब्रूयाः ॥ वृधमानः । वृधु वर्धने । अमानजित्यनुवृत्तावृजिवृधिमदिसहिभ्यः किदित्यसानचप्रत्यय । कित्त्वाद्गुण । चित्त्वादतोदात्तः । शुभये । या प्रापणे । विच । तत्पुरुषे कृति बङ्गलमिति द्वितीयाया अप्यलृक् । कृत्स्वरः । जे । वि निवासगत्योः । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इत्याधिकरणे डः । ततष्टाप् । चतुर्थ्येकवचन आतो धातोर्नित्यत्रात इति योगविभागादाकारलोपः । नृधे । न्न हिसागत्योः । बङ्गलं कदसीति क्लिप ॥

कथा महे पुष्टिभराय पृष्णे कटुटाय सुमखाय हविर्दे ।

कद्विष्णाव उरुगायाय रेतो ब्रवः कदमे शरवे बृहत्यै ॥ ७ ॥

कथा । महे । पुष्टिभराय । पृष्णे । कटु । रुद्राय । सुमखाय । हविः । ऽदे ।

कत । विष्णावे । उरुगायाय । रेतः । ब्रवः । कत । अग्ने । शरवे । बृहत्यै ॥ ७ ॥

हे अग्ने महं महते पुष्टिभराय पुष्टिधारकाय पुष्ण एतन्नामकाय देवाय कथा केन हेतुना पाप ब्रवीथाः । सुमखाय सुपुजनीयाय सुयज्ञाय वा हविर्देऽपिरूपेण देवाना हविर्दात्रे । यद्वा । स्विष्टकृत्वाद्द्विषो दात्रे । रुद्राय कत्कथं ब्रूया । तथोरुगायायोरुभिर्बङ्गभिर्गायमानाय । यद्वा । प्रभुतकीर्तये विष्णावे रेतः अयंहंतु पापं कत्कथं वदे । शरवे । शृणाति पक्षा आपधीरिति शरुः शरत्संवत्सरः । यद्वा । हिसिका निर्वृतिः । बृहत्यै महत्यै शरदं निर्वृत्यै वा कत्कथं पाप ब्रव । ब्रूयाः ॥ पुष्टिभराय । इभुञ्ज धारणपोषणयोः । सञ्ज्ञाया भृतृवृ-ज्जीत्यादिना खच । अरुद्विपदजतस्य मुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वादतोदात्तः । समासे कृत्स्वरः । हविर्दे । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति सुप उदात्तत्वं । शरवे । शृ हिसाया । शृमृत्स्निहित्रण्यसीत्यादिना उप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

कथा शर्धाय मरुतामृताय कथा मूरं बृहते पृच्छ्यमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ॥ ८ ॥

कथा । शर्धाय । मरुता । ऋताय । कथा । मूरं । बृहते । पृच्छ्यमानः ।

पति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साध । दिवः । जातवेदः । चिकित्वान् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ऋताय गत्रे सत्यभृताय वा मरुता शर्धाय बलभृताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयमागः प्रतिब्रूया । तेन पृच्छ्यमानः मन तस्मै बृहते महते मूरं सूर्याय कथा कथं वदे । तथादितये देव्यै तुराय स्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽदीनाय तुराय वा । प्रति ब्रवः । मदीयमागः कथं प्रतिब्रूयाः । यस्यादेवं तस्मात् हे जातवेदोऽपि चिकित्वान् तत्सर्वं जानानस्य दिवो दीप्नान्देवान् साध । साधय । गच्छ । यद्वा । दिवो द्युलोकस्य यज्ञवहनलक्षणं कार्यं साध । कुरु ॥ मूरं । सर्वविधीना कदसि विकल्पितत्वात् ऊर्त्येत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छ्यमानः । प्रच्छ क्षीप्साया । कर्मणि यक् । यहित्यादिना संप्रसारणं । शानचो लमावेधातुकानुदात्तत्वं यक्स्वरः । साध । राध साध ससिद्धौ । अंतर्भावितव्यर्थस्य लोटि व्यत्ययेन शप् ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्रमे ।

कृष्णा सती रुशता धासिनैषा जामर्येण पयसा पीपाय ॥ ९ ॥

च॒तेन॑ । च॒तं । निऽय॑तं । ई॒ळे । आ । गोः । आ॒मा । स॒चा । म॒धुऽम॑त् । प॒क्कं । अ॒ग्ने ।
कृ॒ष्णा । स॒ती । रु॒श॒ता । धा॒सि॒ना । ए॒षा । जा॒म॒र्ये॒ण । प॒य॒सा । पी॒पा॒य ॥ ९ ॥

हे अपे च॒तेन॑ सत्यभु॒तेन॑ यज्ञेन॑ नियतमनुस्यूतमृतमुदकं गोर्धनोः पय ए॒ळे । आयाचे । मानाध्यादिहविरथं गन्धं पयस्त्वां याच इत्यभिप्रायः । आमाप॒क्ता सा गोर्मधुमन्माधुर्योपेतं प॒क्कं पयः सचा॑ सह धारयति । कृष्णा कृष्णवर्णा सत्येपा गा रु॒श॒ता श्वेतेन॑ धासिना प्राणिनां धारकेण जामर्येण । जायत इति जाः प्रजाः । ता जा अमर्येणामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः व्याययति । तवैष सहिमा यद्गसान्परिणामयन्नेव करोषि ॥ पीपाय । व्यायतर्निर्दि लिङ्यङोश्चति पीभावः ॥

च॒तेन॑ हि प॒मा वृ॒षभ॑श्चिदु॒क्तः पु॒माँ अ॒ग्निः प॒य॒सा पृ॒ष्ठेन॑ ।
अ॒स्प॑द॒मानो॑ अ॒चर॑द्द॒यो॒धा वृ॒षा शु॒क्रं दु॒दुहे॑ पृ॒श्नि॒रू॒धः ॥ १० ॥
च॒तेन॑ । हि । स्म । वृ॒षभः । चि॒त् । अ॒क्तः । पु॒मान् । अ॒ग्निः । प॒य॒सा । पृ॒ष्ठेन॑ ।
अ॒स्प॑द॒मानः । अ॒चर॑त् । व॒यः॒ऽधाः । वृ॒षा । शु॒क्रं । दु॒दुहे॑ । पृ॒श्निः । ऊ॒धः ॥ १० ॥

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पुमान् अ॒ष्टः सोऽपि॒च्छ॑तेन सत्यभु॒तेन॑ पृ॒ष्ठेन॑ धारकेण पयसा॒क्तः मि॒क्तो भव॑ति । हि प॒मा चि॒त् वयः॒ पुरा॑णाः । वयो॒धा अ॒न्नदः॒ सोऽपि॒रस्प॑द॒मान एक॑त्रावस्थितः भन एवाचरत । सर्वत्र तेजसा चरति । तथा वृषापा वर्षकः पृ॒श्निः सूर्यः शु॒क्रं पय॑ ऊ॒धोऽन्तरि॑ण मेघ वा दु॒दुह॑ । दो॒ग्धिः ॥ अ॒क्तः । अ॒ज्ञृ व्य॑क्तिप्रवृत्तगतिषु । कर्मणि निष्ठा । दु॒दुहे॑ । द्विकर्मकोऽयं धातुः । ऊ॒धः । अ॒कथि॑त च॒ति कर्म॑संज्ञा ॥ ॥ १० ॥

च॒तेना॑द्रिं व्य॑सन्भिद॑न्तः॒ सम॑गिर॒सो न॑वंत॒ गोभिः॑ ।
शु॒नं नरः॑ परि॒ षट॑न्नुषास॑मा॒विः स्व॑रभव॒ज्जा॒ते अ॒ग्रौ ॥ ११ ॥
च॒तेन॑ । अ॒द्रिं । वि । अ॒सन् । भि॑दन्तः । सं । अ॒गिर॑सः । न॒वंत॒ । गोभिः॑ ।
शु॒नं । नरः॑ । परि॒ । स॒दन् । उ॒षसं॑ । आ॒विः । स्वः॑ । अ॒भ॒वत् । जा॒ते । अ॒ग्रौ ॥ ११ ॥

आंगिरसो मेधातिथिप्रभृतय च॒तेन॑ यज्ञेन॑ हेतुना गवां निरोधकमद्रिं पर्वत भिदन्तो विदारयन्तः संतो व्यसन् । व्यक्षिपन् । ततस्ते गोभिः सं नवंत । समगृह्णन्त । नरः कर्मणा नतारस्ते शुनं मुखनीयसं परि सदन । परितः प्राप्नुवन् । ततः स्वः सूर्योऽप्याविरभवत् । सर्वमेतदप्यो त्वयि जाते मथनन निष्पादिते सत्यमुदिति ॥ असन् । अस्त्यन्तेर्नुङि क्षुरस्यातिवक्त्रोत्यादिनाडादिशः । अनित्यमागमशासनमिति युगभावः ॥

च॒तेन॑ दे॒वीर॑मृता॒ अमृ॑क्ता॒ अ॒र्णी॒भिरा॑पो म॒धुम॑द्भिर॒ग्ने ।
वा॒जी न॑ सर्गेषु प्र॒स्तुभा॑नः प्र स॒दमि॑त्स्ववि॒तवे॑ द॒धन्युः॑ ॥ १२ ॥
च॒तेन॑ । दे॒वीः । अ॒मृताः॑ । अ॒मृ॒क्ताः । अ॒र्णीऽभिः॑ । आ॒पः । म॒धुम॑त् स॒भिः । अ॒ग्ने ।
वा॒जी । न । सर्गे॑षु । प्र॒स्तुभा॑नः । प्र । स॒दं । इ॒त् । स॒वि॒तवे॑ । द॒धन्युः॑ ॥ १२ ॥

हे अपे अमृता अमरणहेतव अमृक्ता रजःप्रभृतिभिरबाधिता मधुमद्भिर्मधुर्योपेतैरर्णीभिरुदकैर्युक्ता देविर्देवो नय च॒तेन॑ सत्येन॑ यज्ञेन॑ वा हेतुनाप आप्नय्याः सत्यः स॒दमि॑त्स्वदेव सवितवे सवणाय प्र दधन्युः । प्रगच्छति । तच्च दृष्टान्तः । वाजी न । यथा सर्गेषु प्रेरणेषु प्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥ आपः । आप्नाप्नोति । आप्नोतेः कृिप इत्यश्चेति कर्मणि कृिप । अमृत्तित्यादिना जसि दीर्घः । प्रस्तुभानः । क्षोभितरर्चितकर्मा ॥

मा कस्य यशं सदमिद्धुरो गा मा वेशस्य प्रमिनतो मापेः ।

मा भ्रातुरग्रे अनृजोऽर्चुणं वेमा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥

मा । कस्य । यशं । सदं । इत् । हरः । गाः । मा । वेशस्य । प्रऽमिनतः । मा । आपेः ।

मा । भ्रातुः । अग्रे । अनृजाः । ऋणं । वेः । मा । सख्युः । दक्षं । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हे यमं हरोऽस्माकं हिमकस्य कस्य कस्यचिदपि जंतोर्यच्च यज्ञं सदमित्सदेव मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिमकस्य वेशस्य प्रातिवेशस्य यज्ञं मा गाः । तथापिर्मद्व्यतिरिक्तस्य बधोर्यज्ञं मा गच्छ । तथानृजोः कृटिलचित्तस्य भ्रातृर्ऋणमृणवद्दयं हविर्मा वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दक्ष भोगममर्थं धनं मा भुजेम । मा भुजीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं भुजीमहि ॥ ऊरः । ह प्रसह्यकारणं । किप । वङ्गलं कदसीत्यत्व । सावकाच इति विभक्त्युदात्तत्व । भुजेम । भुज पालनाभ्यवहारयोः । आशीर्लिङ्गि चत्ययन परस्मैपद । लिङ्गाशिष्यङ्गित्यङ्प्रत्ययः ॥

रक्षां गो अग्रे तव रक्षणेभी गरक्षाणः सुमख प्रीणानः ।

प्रति स्फुर वि रुज वीङ्महो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४ ॥

रक्ष । नः । अग्रे । तव । रक्षणेभिः । रक्षाणः । सुऽमख । प्रीणानः ।

प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीङ् । अहं । जहि । रक्षः । महि । चित् । वृधानं ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञं मुधनेति वा हे अग्रे ररक्षाणो भृशमस्माकं रक्षिता प्रीणानो हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणे भिस्त्वदीश्वरवर्जनाऽस्मान्नज । पालय । प्रति स्फुर । अस्मान्प्रतिदीप्यस्व । वीङ् दृढमहः पापं वि रुज । विशेषण नाशय । किंच महि चिद्वाहर्दाप वावृधानं वर्धमानं वृद्धं वा वाधकं रक्षो जहि ॥ णः । नश्च धातुस्थोरुपुभ्य इति साहित्याया गत्व । रक्षाणः । रक्षेयङ्लुकि चानाशि रूप । जहि । हन हिसागत्योः । लोटि हतेर्ज इति जादेशः । आभाच्छास्त्रीयस्यासिद्धत्वाद्दतो हेरिति लुक् न भवति ॥

एभिर्भव सुमना अग्रे अर्कैरिमानस्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।

उत ब्रह्माण्यंगिरा जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्रे । अर्कैः । इमान् । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।

उत । ब्रह्माणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । शस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हे अग्रे एभिर्मदीश्वरैर्कर्कशनीयैः शस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर इमानस्त्वदीयान्हविर्लक्षणा-न्वाजान्मन्मभिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण । उतापि च अंगिरः । अंगति हवींषि प्राप्नोतीत्यंगिरा अपिः । यद्वा । चिऽगारा आसस्तेऽंगिरसोऽभवन् । ए० ब्रा० ३. ३४ । इति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वादपेरंगिरस्त्व्यं । तत्कारणत्वं च मंत्रः । ये अंगिरसः सूनवस्त अग्रे परि जज्ञिरे । ऋग्वे० १०. ६२. ५. । इति । तादृशं हे अग्रे ब्रह्माणि मंचान जुषस्व । सेवस्व । देववाता । देवार्थं गता देवान् स्तोतुं प्राप्तेत्यर्थः । तादृशी शस्तिः शंसनं ते त्वा सं जरेत । संवर्धयतु ॥ स्पृश । स्पृश संस्पर्शनं । तुदादिः । देववाता । वा गतिगंधनयोः । गत्यर्थकर्मकेति कर्तरि क्तः । देवः । पचाद्यजंतः । क्त चिति चतुर्थ्यतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निगया वचांसि ।

निवचना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उकथैः ॥ १६ ॥

ए॒ता । वि॒श्व॑ । वि॒दुषे॑ । तु॒भ्य॑ । वे॒धः । नी॒थानि॑ । अ॒ग्ने । नि॒श्या । वचांसि॑ ।
नि॒ऽव॒र्चना॑ । क॒वये॑ । का॒व्यानि॑ । अ॒शंसि॑षं । म॒तिऽभिः॑ । वि॒प्रः । उ॒क्थेः ॥ १६ ॥

वेधो विधातर्हं अग्ने विदुषे कर्मविषयज्ञानवते कवये क्रातदर्शिने तुभ्य नीथानि फलप्रापकारिण निश्या
नेयार्थानि गूढानि निवचना नितरां वक्तव्यानि काव्यानि कविभिर्मन्धाविभिः कृतान्यता विश्वताः सर्वाणि
वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमशंसिष । अबोध । तानि
सेवस्वेत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

ऋणुष्वेति पंचदशर्चं चतुर्थं मुक्त वामदेवस्वार्पं त्रैष्टुभ रक्षोहाप्रदेवताक । ऋणुष्व पंचोना राक्षोध्रमित्य
मुक्तमणिगा ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगस्तयोः सूक्ताविनयोगः ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवं ऋणुष्व । न इत्याद्या । पचर्चो
विनियुक्ताः । सूचितं च । ऋणुष्व पाजः प्रसिति न पृथ्वीमिति पव । आ० ४ ६ । इति ॥

ऋणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ उभेन ।

तृष्ठीमनु प्रसितिं दृणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठः ॥ १ ॥

ऋणुष्व । पाजः । प्रऽसितिं । न । पृथ्वीं । याहि । राजाऽडव । अमऽवान् । उभेन ।

तृष्ठीं । अनु । प्रऽसितिं । दृणानः । अस्ता । असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठः ॥ १ ॥

हे अग्ने पाजस्तजःसंघ ऋणुष्व । ऋणुष्व । विस्तारय । तत्र दद्यातः । प्रसिति न । यथा मृगयुः पृथ्वीं
विस्तीर्णा प्रसिति । प्रकपेण सीयते वध्यत इति प्रसितिर्वागुरा । तादृशी प्रसिति पक्षिग्रहणार्थं वनगहनपु
प्रसारयति तद्वत्प्रमपि रक्षासि हनु महद्बलमयतल्लुप्य । उभेन गतभयेन तेजःसंघेन युक्तत्वं याहि । रक्षासि
हतुं गच्छ । तत्र दृष्टातः । राजेव । यथामवान् राजा । सह वर्तत इत्यमोऽमात्यः । तद्वान् । यद्वा । अमोऽमन
रोगः । शत्रूणां कर्तव्यं रोगस्तद्वान् । शत्रूणां रोगभृत इत्यर्थः । राजेभ्यः गजेभ्यः युक्तः सन् परबलं प्रतिगच्छति
तद्वत् । किञ्च तृष्ठी । तृष्ठीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगामिनी प्रसिति प्रकृष्टा मेनामनु दृणानोऽनुगच्छन् । यद्वा ।
तृष्ठीमिति तृतीयाथे द्वितीया । तृष्या क्षिप्रया प्रसित्यानुवदया संततया गत्या दृणानः परसेना हिंसन
अस्ता शत्रूणां चेन्नासि । तपिष्ठस्तप्तमस्तेजोभी रक्षसो राक्षसान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्त । ऋणुष्व पाजः ।
पाजः पालनात् । प्रसितिमिव पृथ्वीं । असितिः प्रमहनात्तुर्था जालं वा । याहि राजेवामात्यवानभ्यमन
वान्स्त्ववान्निरावता गतोऽन गतभयेन हस्तिनेति वा । तृष्यानु प्रसित्या दृणान् । तृष्ठीति क्षिप्रनाम तरतर्था
त्वरतर्था । अस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठस्तप्तमस्तेजोभी रक्षसो राक्षसान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्त । ऋणुष्व । ऋवि हिंसा
करणयोः । लोटि धिन्निर्हण्योरक्षेत्युप्रत्ययः । व्यत्ययनात्मनेपद । विकरणस्वरस्य सति शिष्टोऽपि न्नसार्वधा
तुक्स्वर न बाधत इति लसार्वधातुक्स्वरः । म० ६ १ १५८ ११ ॥

तव भ्रमास आशुया पतंत्यनु स्पृश धृषता गोणुचानः ।

तपूष्यमे जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव । भ्रमासः । आशुऽया । पतंति । अनु । स्पृश । धृषता । गोणुचानः ।

तपूषि । अग्ने । जुह्वा । पतंगान् । अमऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

हे अग्ने तव संबन्धिनो भ्रमासो भ्राम्यन्त आशुया शीघ्रगतयो रश्मयः पतंति । सर्वतः प्रसरति । गोशु
चानो भृशं दीप्यमानस्त्वं धृषताभभवसमर्थेन तेजःसंघेन शत्रून्नु क्रमेण स्पृश । दह । दहनोपायं दर्शयति ।
असंदितः परैरनिरुद्धस्त्वं तपूषि तापकानि तेजासि पतंगान् पतनशीलान्विस्फुलिंगानुल्काश्चेत्येतावतयं जुह्वा ।
ह्वयतेऽस्थामाज्जतय इति जुह्वर्वाला । तथा विष्वक् सर्वतो वि सृज । प्रसारय ॥ आशुया । आशुशब्दाज्जसः
सुपां सुशुगिति याजादेशः । चित्स्वरः । धृषता । धृष प्रसहने । चुरादिराधृषीयः । व्यत्ययेन शः । शत्रुशुभ

इति विभक्त्युदात्तत्वं । जुह्वा । जुहोतिर्दीर्घश्च इति कृप द्विवचनं दीर्घत्वं । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं नोङ्धात्वोरिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोरेण इति स्वरितत्वं । असंदिग्धः । दो अवखंडने । कर्मणि निष्ठा । अतिस्यतीतीत् । नञा समास तस्य स्वरः ॥

प्रति स्पृशो वि सृज तृणिं तमो भव पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।

यो नो दूर अघशंसो यो अंत्यमे माकिष्टे व्यथिरा दधधीति ॥ ३ ॥

प्रति । स्पृशः । वि । सृज । तृणिं ऽतमः । भव । पायुः । विशः । अस्याः । अदब्धः ।

यः । नः । दूर । अघ ऽशंसः । यः । अति । अमे । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधधीति ॥ ३ ॥

हे अये तृणिं तमस्वरिततमस्व स्पृशः परबाधकाग्रमीन चारान्वा सत्यानुतविवेकार्थं वि सृज । शत्रु-
न्यति विगणपण प्रेरथ । अदब्धः कनाप्यहसितस्वमस्यास्वदीयाया विशो ऽस्मादाटिकायाः प्रजायाः पायुः
पालको भव । कस्मात्तद्बलमिदं पचायामाह । नो ऽस्माकं दूर यो ऽघशंसः । अघं पापात्मकं शंसनमभिलापः
कीर्तन वा यस्य सो ऽघशंसः । यथाघशंसो ऽत्यस्माकं समीपे तिष्ठति तस्मादभयविधाक्त्रोः पालको भव ।
किंच ते त्वत्सर्वधनो ऽस्मान्माकिर्न कश्चिदपि व्यथिर्बाधको राक्षस आ दधधीति । आधर्षयतु । अस्माकं
कश्चिदपि परिभवं मा करात्वित्यर्थः ॥ अति । अतिकस्य काटिलोप आबुदात्तत्वं च । अमे । पादादित्वाष्वा-
धिकमायुदात्तत्वं । माकिष्ट इति संहिताया युष्मत्तत्तनुः प्वतः पादमिति पत्व । दधधीति । धृष प्रसहने ।
लाङि बहल कंदसीति शपः श्रुः । बहल कंदसीति तिप ईडागमः । निघातः ॥

उदये तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमित्राँ ओषतातिगमहेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धस्यतसं न शुष्कं ॥ ४ ॥

उत् । अये । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमित्रान । ओषतात् । तिगम ऽहेते ।

यः । नः । अरातिं । सं ऽइधान । चक्रे । नीचा । तं । धसि । अतसं । न । शुष्कं ॥ ४ ॥

तिगमहेते । तिगमास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अये उत्तिष्ठ । रक्षोहननार्थमुद्यतो
भव । शत्रुप्रत्या तनुष्व । ज्वालासंघ विस्मारय । तस्तेजःसंधेरमित्रान शत्रुज्योपतात । नितरां दह । हे समिधान
समिद्धिर्द्वितीयमानां यः पुमान् नो ऽस्माकमरातिं । भावप्रधाननिर्देशः । अरातित्वं शात्रवं चक्र । कुरुते । अराति-
मदान वा कुरुते । तं पुमासं नीचा न्यभृतं धाति । दह । तच्च दृष्टान्तः । अतसं न । यथा शुष्कमनार्द्रमतसं काष्ठं
दहसि तद्वत् ॥ ओषतात् । उप दाहे । लोटि हेमूद्योरिति तातडादेशः । धसि । दहेलोटि बहल कंदसीति
शपो लुक् । हो ढ इति ढत्व । भप्भावः । पदोः कः सीति कत्वं । निघातः ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यमे ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शबून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दैवानि । अये ।

अव । स्थिरा । तनुहि । यातु ऽजूनां । जामिं । अजामिं । प्र । मृणीहि । शबून् ॥ ५ ॥

हे अये ऊर्ध्वो भव । रक्षोहननार्थमुद्युक्तो भव । अस्मादस्मात्तो ऽधि अधिकान्नात्तान् प्रति विध्य । प्रत्येकं
ताडय । दैवानि तेजासि चाविष्कृणुष्व । आविष्कुरु । एतत्तयं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं
ये जव कुर्वन्ति तेषां यातुधानानां स्थिरा दृढानि धनूंश्च तनुहि । अवगतज्यानि कुरु । किंच जामिमजामिं
बंधुमबंधुं शत्रुप्र मृणीहि । प्रजहि । यद्वा । जामिं यः पूर्वं प्रहतसं । अजामिं पूर्वमप्रहतं । एवंभूतान् शबून् जहि ।

प्रहृतोऽयमित्यपेक्षां मा कृथाः ॥ आविष्कृतुं विवृतं मंहितायामिदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति पत्वं । तनुहि । तनोते-
लौक्युतश्च प्रत्ययाच्छंदसि वावचनमिति हेर्लुगभावः । यातुञ्जनां । जु गतो । क्लिञ्चोत्थादिना क्लिप । दीर्घः ।
आमि क्वांसो नुम । मृणीहि । मृद् प्राणत्यागे । अंतर्भावितव्यर्थस्य लोटि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य आ ।
निघातः ॥ ॥ २३ ॥

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो दुस्मान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिं । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुं । ऐरत् ।

विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । दुस्मानि । अर्यः । वि । दुरं । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

यविष्ठ युवतम । यद्वा । देवानां हवींषि मिश्रयितुम हे अग्ने यः पुमानोवते गमनवते कल्याणहेतुभूताग-
मनाय ब्रह्मणे परिवृढाय तुभ्यं गातुं । गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्रं । तर्दरत । प्रेरयति । स पुमान् ते तव
सुमतिं कल्याणकरीमनुग्रहात्मिका बुद्धिं जानाति । लभत इत्यर्थः । अस्मै स्तोत्रं कृतवते यजमानाय तदर्थं
विश्वानि सुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि दुस्मानि द्युतिर्मति रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि
अभिलक्ष्यार्यो यज्ञानां स्वामी त्वं वि द्यौत् । विशिषेण द्योतम् । केचिदत्र वाक्यभेदमंगीकुर्वन्ते । स्तोत्रं कृतवते
यजमानाय विश्वानि सुदिनान्यभ्युदयकारीण भवन्ति । रायः । राति क्षीरादीनीति रायो गोधनानि । दुस्मानि
द्योतमानानि कनकादीनि चास्मै भवन्ति । अर्यः कर्मणामनुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत् ।
विशिषेण द्योतते ॥ ईवते । ई गतो । क्लिप । तदस्यास्तीति मनुष्यः । कंदरी इति मनुष्यो वत् । ऐरत् । ईर गतो ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्यः । ऋ गतो । अर्यः स्वामिर्विश्वयोरिति यत्प्रत्ययांतो निपातितः । स्वामिन्यंतो-
दात्तत्वं । द्यौत् । द्युत दीप्तो । क्वांसो लुङि बुझो लुङीति परस्मैपदं । वङ्गलं कंदसीत्यडभावः ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदितिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थैः ।

पिप्रीषति । स्वे । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिना । सा । असत् । इतिः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संक्रियतेनाग्निहोत्रादिसाधनभूतेन हविषा त्वा त्वां पिप्रीषति ।
प्रीणयितुमिच्छति । यश्चोक्थैः शस्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति सेत् स एव पुमान् सुभगः शोभनधनः सौभाग्यवान्वा
सुदानुः शोभनदानोपेतश्चास्तु । किञ्च दुरोणे दुरवने कृच्छ्रलभ्ये स्वे स्वकीय आयुषि शतवर्षाख्ये जीवने तिष्ठतु ।
अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि सुदिना शोभनानि दिनानि भवन्तु । अस्व सतिः स यज्ञोऽसत् । फलसाध-
नसमर्थो भवतु ॥ पिप्रीषति । प्रीञ् तर्पणे । धातोः कर्मण इति सन् । असत् । अस्तैर्लेख्यडागमः । इतिः । मंत्रे
वृषत्यादिना क्लिप्तुदात्तः ॥

उत्वासंभरणीयेष्टावपेः ऋभृतोऽर्चामि त इति याज्या । सूत्रितं च । अर्चामि ते सुमतिं घोष्यवागिती-
दंप्रभृतिकर्मणां । आ० ४. १. इति ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यवाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे स्रुचाणि धारयेरनु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । ववाता । जरतां । इयं । गीः ।

सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । स्रुचाणि । धारयेः । अनु । द्यून् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव सुमतिमनुयहकरां शोभनां बुद्धिमर्चामि । पुजयामि । ववाता पुनः पुनस्त्वामभिगच्छंतीय-
मुच्यमाना गीर्वागघोषि घोषयुक्ता यथा भवति तथावाक् त्वदभिमुखं ते त्वां सं जरतां । स्तौतु । वयमपि स्वस्थाः
शोभनाश्चोपेताः सुरथाश्च । उपलक्षणमेतत् । पुत्रपौत्रादिभिः सहिताः संतत्त्वां मर्जयेम । अलंकुर्याम । परि-
चरमेति यावत् । त्वं तु अन् दूनन्वहमस्मि अस्मासु जत्राणि धनानि धारयेः । निधिहि ॥ घोषि । घुष शब्दने ।
श्रीणादिक इव । निन्वादाद्युदात्तः । वावाता । वा गतिगंधनयोरित्यस्य यङ्लुगंतस्य निष्ठायां रूपं । मर्जयेम ।
मृजु ग्रांचालंकारयोः । ग्यंतस्य लिङि रूप । वृद्धभावस्कांदसः ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून् ।

क्रीळंतस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानां ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरेत् । उप । त्मन् । दोषाऽवस्तः । दीदिऽवांसं । अनु । द्यून् ।

क्रीळंतः । त्वा । सुऽमनसः । सपेम । अभि । द्युम्ना । तस्थिऽवांसः । जनानां ॥ ९ ॥

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिन्नोक्ते यः पुरुषो दोषावस्ता रात्रावहनि च दीदिवांसं दीप्य-
मान त्वामनु दूनन्वहं त्वन् आत्मना स्वयमेवोप समीपं भूरि भुयिष्ठं यथा भवति तथा चरत । परिचरति ।
तस्माद्वयमपि जनानां शत्रुणा द्युम्ना द्युम्नानि धनान्याभि तस्थिवांसस्त्वत्प्रसादादात्मसात्कर्वतोऽत एव क्रीळंतः
स्वै स्वं गृहे पुत्रपौत्रादिभिः सह संक्रीडमानास्तथा सुमनसः शोभनमनस्काः संतत्त्वां सपेम । परिचरिम । यद्वा ।
दोषावस्तर्गति संबुद्धिः । दोषाया रात्रिहृतस्य तमसो वस्तराक्कादयितर्निवारयितः ॥ त्वन् । आत्मन्शब्दस्य
तृतीयाद्याः सुपां सुनुगिति लृक् । मंत्रेष्व्याद्यादिरात्मन् इत्याकारलोपः । दोषावस्तः । द्वंद्वपक्षे कार्तिकौजपाद-
यश्चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संबुद्धिपक्षे आमन्त्रितस्य पादादित्वात् षाष्ठिकमाद्युदात्तत्वं । सपेम । षप समवाये ।
लिङि रूपं । निघातः ॥

यस्त्वा स्वश्वः मुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य चाता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग्जुजोषत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽहिरण्यः । अग्ने । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।

तस्य । चाता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यं । आनुषक् । जुजोषत् ॥ १० ॥

हे अग्ने यः पुमान् स्वश्वः शोभनाश्चोपेतः मुहिरण्यो यागयोग्यधनोपेतो वसुमता व्रीह्यादिधनयुक्तं रथेन
सहितः सन् त्वामुपयाति । परिचरणार्थं तव समीपं गच्छति । तस्य पुंसस्त्राता सर्वदुरितेभ्यो रक्षको भवसि । यश्च
पुमान् ते तवातिथ्यमतिथियोग्यां पुत्रामानुषगनुक्रमेण जुजोषत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तदुचितफलप्रदाने-
नोपकर्ता भवसि ॥ उपयाति । सह सुपेत्यत्र सहति योगविभागात्ममासः । तिपः पित्वाद्गुदात्तत्वे धातुस्वरः ।
तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । आतिथ्यं । अतिथिशब्दात्तादर्थ्यं अतिथेर्ज्य इति ज्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
जुजोषत् । जोषयतेर्लिङि बङ्गलं कंदसीति शपः झुः । अडागमः । कंदस्युभयर्थेति तिप आर्धधातुकत्वात्तिजोपः ।
अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः ॥ ॥ २४ ॥

महो रुजामि बंधुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्विष्याय ।

त्वं नो अस्य वचंसश्चिकिडि होतर्यविष्ट सुक्रतो दमूनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बंधुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अनु । इष्याय ।

त्वं नः । अस्य । वचंसः । चिकिडि । होतः । यविष्ट । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दमूनाः ॥ ११ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातर्यविष्ट युवतम सुकृतो शोभनप्रज्ञ हे अपे वचोभिस्त्वद्विशेषेण कृतैः स्तोत्रैः समुप-
जाता येयं बंधुता बंधुभावस्तया बंधुतया महो महतो राक्षसान्नुजामि । मनन्ति । तत्तादृश स्तोत्रात्मकं वचः
पितृव्यादयितुर्गोतमादृषेः सकाशात्त्वा वामदेवं मामन्विष्याय । दम्भुना दांतमना दानमना वा शत्रुणामुप-
क्षपयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मादीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतद्वाक्यं चिकिद्वा । जानीहि ॥ चिकिद्वा । कित
ज्ञाने । जीहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः । पादादिवात् पादिकमाद्युदात्तत्वं । इतरथांस्तु नामन्विते समा
नाधिकरण इति प्रथमस्याविद्यमानवज्रावनिर्पधादपादादित्वेन निघातः ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतंद्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्र्यंचो निषद्याग्ने तव नः पांतमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नजः । तरणयः । सुशेवाः । अतंद्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्ठाः ।

ते । पायवः । सध्र्यंचः । निऽसद्यं । अग्ने । तव । नः । पांतु । अमूर ॥ १२ ॥

अमूर अमूढ सर्वज्ञ । यद्वा । अमूर अप्रतिहतगते हे अग्ने अस्वप्नजोऽस्वपंतः । जागरुका इति यावत् ।
तरणयः सततगमनस्वभावा आपद्गस्तारका वा सुशेवाः सुमुखवा अतंद्रासोऽतंद्रा अनलसाः सर्वदोषुक्ता
अवृका अहिंसका अश्रमिष्ठा अश्रयाततमाः सध्र्यंचः परस्परं संगताः पायवो रक्षकास्ते तादृशस्तव रश्मयो
निषयास्मद्यज्ञे निषणा भुत्वा नोऽस्मान्पातु । रवंतु ॥ अस्वप्नजः । स्वपितृषोर्नजिङ्प्रत्ययः । मध्येऽवग्रहः
दसः । सध्र्यंचः । सहपूर्वादर्चतेः कृिप । सहस्य सध्रिरिति सहस्य सध्रादेशः । सध्रादेशस्यातोदात्तत्वादिपात-
नाद्यणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमूर । मुह वैचित्ये निषाया ढकारस्य रेफः कादसः । यद्वा ।
मूढ बध्नं । आणादिको रक् ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यंतो अंधं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्ववेदा दिप्संत इद्रिपवो नाहं देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयं । ते । अग्ने । पश्यंतः । अंधं । दुऽइतात् । अरक्षन् ।

ररक्ष । तान् । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्संतः । इत् । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ १३ ॥

अत्रयमैतिहासिकी कथा । उच्यथस्य गर्भिणीं ममतानामधेयां भार्या तदनुजो बृहस्पतिरचकमत । तस्यां
रेत आधत्सु तं बृहस्पतिं गर्भस्थं रेतोऽब्रवीत् । रेतोऽब्र मा सैजीरहमच वसामीति । एवमुक्तो बृहस्पतिर्निर-
वरेतस्कः सन् रेतोरूपं गर्भं शशाप । जात्यधत्स्वः दीर्घं तमः प्राप्नुहीति । ततस्तस्यां दीर्घतमा अजनिष्ट । स
चांधपरिहारायापिं सुत्वा चक्षुरलभतति । तदिदानीमाह । हे अग्ने पायवो रक्षकाः पश्यंतोऽधोऽयमिति
कृपादृष्ट्या पश्यंतस्ते तव ये रश्मयो मामतेयं ममतायाः पुत्रमंधं चक्षुर्हीनं दीर्घतमसं दुरितादांधलक्षणाका
पादरक्षन् चक्षुःप्रदानिनापालयन् । विश्ववेदा विश्वप्रज्ञो भवान् सुकृतः शोभनं चक्षुःप्रदानादिकर्म कृतवतस्ता
न्नश्मीन्नरक्ष । आदरेण परिगृह्य पालयति । तेषां परिग्रहसिद्धिरभिधीयते । दिप्संत इत दमितुं परिमवितु
मिच्छंत एव रिपवः शत्रव एनं दीर्घतमसं नाहं देभुः । नैव परिमवति खलु ॥ मामतेयं । ममताया अपत्यमि-
त्यर्थे स्त्रीभ्यो ढक् । दिप्संतः । दम्बु दंभे । सनीवंतर्धेत्यादिना इडभावः । दंभ इच्छेतीकारः । देभुः । अंधिग्रंथि-
दंभिष्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः । कित्वादुपधालोपः ॥

त्वया वयं संधन्यस्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसा सृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यह्याण ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । सऽधन्यः । त्वाऽऊताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम । वाजान् ।

उभा । शंसा । सृदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अह्याण ॥ १४ ॥

अङ्गयाण अलञ्जितगमन । अङ्गयाणोऽङ्गीतयान इति यास्कः । तादृश हे अग्ने वयं स्तोतारस्त्वया सध-
न्यस्त्वत्प्रसादात्समानधनास्त्वोतास्त्वया रक्षिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्रेरणेनानुज्ञया वाजानन्ता-
न्यश्चाम । प्राप्नुयाम । हे सत्यताते । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताते
शंसा पापानां शंसितारावभावासन्नविप्रकृष्टी शत्रु मृदय । जहि । अनुषुयानुक्रमेण कृणुहि । अस्मिन्सूक्ते
प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमपामस्तीति कंदसीर्वानपावितीप्रत्ययः । एरनकाच इति यण् । उदात्त-
स्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुषुया । अपदःमुषु स्थ इति विधीयमानः कुप्रत्ययो वङ्गलवचनादनपूर्वस्यापि
भवति । मुपां मुनुगिति तृतीयाया याजादेशः । अङ्गयाण । द्वी लज्जायां । वङ्गलं कंदसीति शप्ः युभावा-
भावः । अनित्यमागमशासनमिति मुगभावः ॥

अ॒ग्रा ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधा॑ वि॒धेम॒ प्रति॒ स्तोमं॑ श॒स्यमा॑नं गृ॒भाय॑ ।

द॒हा॒शसो॑ र॒क्षसः॑ पा॒त्य॒स्मान्द्रु॑हो नि॒दो मि॑त्रम॒हो अ॒वद्यात् ॥ १५ ॥

अ॒ग्रा । ते॑ । अ॒ग्ने । सं॒ऽइधा॑ । वि॒धेम॒ । प्रति॑ । स्तो॒मं । श॒स्यमा॑नं । गृ॒भाय॑ ।

द॒ह । अ॒शसः॑ । र॒क्षसः॑ । पा॒हि । अ॒स्मान् । द्रु॒हः । नि॒दः । मि॒त्र॒ऽम॒हः । अ॒वद्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्या स्तुत्या ते त्वां विधेम । परिवर्चय । अस्माभिः शस्यमानमिमं स्तोमं
स्तोत्रं प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसति स्तुवतीति शसः स्तोतारः । ते न भवन्तीत्यशसो नृशंसाः ।
तान्नशसो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पुत्रनीय हे अग्ने द्रुहो द्रोणधुर्निदो निदकादवद्यात्परिवा-
दाश्चास्मान् पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । यद्वह्नीति कंदसि शायजपीति शः शायच । ह्यशहोर्मः । पाहि । वाक्यभेदा-
दनिघटनः । निदः । णिदि कृत्सायां । कृप । आगमशासनस्थानित्यत्वान्नुमभावः । सावेकाच इति विभक्तेश्च
दान्तत्वं । अवद्यात् । अवद्यपठ्यति यत् । ययतोऽद्यातदर्थे । पा० ६. २ १५६ । इत्यतोदान्तत्वं । मित्रमहो अवद्या-
दित्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्येङ्गः प्रकृतिभावः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममं तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश मुक्तानि । वैश्वानरार्यति पंचदशर्चं पंचमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं चैष्टुभं वैश्वान-
रराप्रिद्वताकं । अत्रानुक्रमणिका । वैश्वानराय वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो भेगिकः ॥

वि॒श्वान॒राय॑ मी॒ळुषे॑ स॒जोषाः॑ क॒था दा॑शेमा॒ग्रये॑ बृ॒हद्भाः॑ ।

अ॒नूने॑न बृ॒हता॑ व॒क्षथे॑नोप॒ स्तभा॑यदुप॒मिन्न॑ रोधः ॥ १ ॥

वि॒श्वान॒राय॑ । मी॒ळुषे॑ । स॒ऽजोषाः॑ । क॒था । दा॒शेम॑ । अ॒ग्रये॑ । बृ॒हत् । भाः ।

अ॒नूने॑न । बृ॒हता॑ । व॒क्षथे॑न । उप॑ । स्त॒भा॒यत् । उप॑ऽमि॒त् । न । रोधः॑ ॥ १ ॥

सजोषाः सजोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना वैश्वानराय विश्वानरसंवाधन एतन्नामकाय मीळुषेऽभिमतवृथादिसेक्ते बृहद्बृहते महते भा भासमानायापय देवाय कथा कथं केन प्रकारेण दाशेम । दद्याम । सामर्थ्याद्विवरिति गम्यते । अथवा बृहद्भा इत्युत्तरत्र योज्यं । कथा दाशेमेत्युक्तं । किं तत्राधिक्यमिति तदुच्यते । योऽपिर्बृहन्ब्रह्मभा भासमानस्य सन अनुनेनाविकलेन संपूर्णेन अत एव बृहता प्रभूतेन वक्ष्येन वोढयेन स्वशरीरेणोप स्तभायत । उपस्तभाति । सामर्थ्याद्यामिति शेषः । युष्मोक् व्याप्नोतीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयते क्लिप्यत इत्युपमितं स्मृणा । सा यथा तृणाच्छादनादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभाति तद्वत् । यद्वा । वक्ष्येनोक्थलक्षणेन फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह युष्मोक्मुपस्तभायत ॥ स्तभायत । सन्धुः सांघो धातुः । लङि कृंदमि शायजपीति व्यत्ययनात्तावपि शायजादेशः । बज्जलं कृंदसीत्य-
डागमाभावः । किमिव । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयत इत्युपमिदुदकं । कुलमिव ॥

मा निंदत॒ य इ॒मां म॒ह्यं रा॒तिं दे॒वो द॒दौ म॒र्त्याय॑ स्व॒धावा॑न ।

पा॒काय॑ गृ॒त्सो अ॒मृतो॑ वि॒चेता॑ वै॒श्वान॒रो नृ॒तमो॑ य॒हो अ॒ग्निः ॥ २ ॥

मा । नि॒न्दत॒ । यः । इ॒मां । म॒ह्यं । रा॒तिं । दे॒वः । द॒दौ । म॒र्त्याय॑ । स्व॒धाऽवा॑न ।

पा॒काय॑ । गृ॒त्सः । अ॒मृतः॑ । वि॒ऽचे॒ताः । वै॒श्वान॒रः । नृ॒ऽत॑मः । य॒हः । अ॒ग्निः ॥ २ ॥

हे होवाद्योऽमुं वैश्वानरमपि मा निंदत । निंदा मा कुरुत । स्तुत्यर्थं । यो देवो दीयमानोऽग्निः स्वधावानस्मदन्तन हविलक्षणेनास्त्रेण तद्वान् सन मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वप्रज्ञाय मह्यं यजमानायेमामिदानीं दीयमानप्रकारां रातिं धनं ददौ । दत्तवान् । स विशिष्यते । गृत्सो मेधावी । मेधाविनामैतत् । अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विशिष्टप्रज्ञो विश्वानरो विश्वर्नैराहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो नेतृतमः फलादीनां यज्ञो महान् । महत्तामैतत् । अग्निरगनादिगुणविशिष्टः । तादृशमपि स्तुतिर्ना भावः ॥

सामं द्वि॒बर्हा॑ महि॑ ति॒ग्मभृ॑ष्टिः स॒हस्र॑रेता वृष॒भस्तु॑विष्मान् ।

पदं॑ न गो॒रप॑गृ॒ह्मं वि॒वि॒द्वान् अ॒ग्निर्म॑ह्यं प्र॒दु वो॑चन्मनी॒षां ॥ ३ ॥

सामं । द्वि॒ऽबर्हाः॑ । महि॑ । ति॒ग्मऽभृ॑ष्टिः । स॒हस्र॑रेताः । वृष॒भः । तु॒विष्मा॑न् ।

पदं॑ । ना॒गोः । अ॒प॑ऽगृ॒ह्मं । वि॒वि॒द्वान् । अ॒ग्निः । म॒ह्यं । प्र॒ऽदत् । ऊ॒ँ इति॑ । वो॒चत् । म॒नी॒षां ॥ ३ ॥

द्विबर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिपुष्टिस्तृमभृष्टिस्तीक्ष्णतेजाः सहस्ररेता बज्जविधहिरण्यरतस्कः । रेतःशब्दः सारवाची । प्रभृतसारो वा । वृषभो वर्षिता कामानां तुविष्मान्बहुधन ईदृशोऽयमग्निरत्यतगोपितं गोः पदं न गृहाया गोः पदमिवापगृह्ममत्यंतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची सन्न च ज्ञातव्यं वर्तते । मनीषां ज्ञातव्यं महि महत्पूज्यं सामास्मदभिमते स्तोत्रं विविद्वान् विशेषेण जाननं प्रदु वोचत् । प्रव ब्रवीतु ॥

प्र ताँ अ॒ग्निर्वै॒भस॑ति॒ग्मज॑भस्तृ॒पिष्टे॑न शो॒चिषा॑ यः सुरा॒धाः ।

प्र ये मि॒नन्ति॑ वरु॒णस्य॑ धामं प्रि॒या मि॒त्रस्य॑ चे॒ततो॑ ध्रुवा॒णि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अ॒ग्निः । वै॒भस॑त् । ति॒ग्मऽज॑भः । त॒पि॒ष्टेन॑ । शो॒चिषा॑ । यः । सु॒ऽरा॒धाः ।

प्र । ये । मि॒नन्ति॑ । वरु॒णस्य॑ । धामं । प्रि॒या । मि॒त्रस्य॑ । चे॒ततः॑ । ध्रुवा॒णि ॥ ४ ॥

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजंभस्तीक्ष्णदंष्ट्रः सन् तपिष्टेन शोचिषातिशयेन शत्रूणां तापक्षेण तेजसा तावत्समापानं हेष्टुम् बभसत् । प्रकर्षेण भर्त्सयतु । दहतित्यर्थः ॥ भस भर्त्सनीयोः । सेटीतस्य लोप इतीकारलोपः । सेटीऽडाटावित्यडागमः ॥ तानित्युक्तं कानित्याह । ये द्वेष्टारश्चेततो जानतः । एतदुभयवि-

शोषणं । मित्रस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम धामानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्रमिनति । प्रकर्षेण हिंसति ॥ मीञ् हिंसाया । मोनान्तिर्निगम इति ह्रस्वत्व । विकरणस्वरः ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यंतः । पतिरिपः । न । जनयः । दुःएवाः ।

पापासः । संतः । अनृताः । असत्याः । इदं । पदं । अजनत । गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरो भ्रात्रादिबधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा यपूर्वस्य निगम इति विकल्पना-
द्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृहं प्रत्यायति तद्वद्गतो गच्छतः । यज्ञादीनपहायामार्गं वर्तमाना इत्यर्थः ।
तथा पतिरिपो न जनयः पतिर्द्विषिण्यः स्त्रिय इव दूरवा दृष्टगतयो दूराचारा अत एव पापासः पापाः
मतोऽनृता मानममत्यर्हिता असत्या वाचिकमत्यर्हिता मनसा वाचाग्निमभजमाना इदं पापिभिरनुभूयमा-
नतया प्रसिद्ध गभीरमगाध पदं नरकस्थानमजनत । अजनयत । उत्पादयति ॥ लङि जनरतर्भावितल्लघ्या-
त्पर्येनकवचन ॥ ॥ ५ ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्दधाय धृषता गभीरं यद्गं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदं । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म ।

बृहत् । दधाय । धृषता । गभीरं । यद्गं । पृष्ठं । प्रयसा । सप्तधातु ॥ ६ ॥

हे पावक शोधकाग्ने कियतेऽत्यन्ताय गुरुं भारं न वोढुमशक्यं भारमिव । त यथा धर्तुमसहमानः पात-
यति तद्वत्त्वदीय कर्माभिनतऽहिंसतेऽत्यजते मे मह्यमिदं ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं बृहत्प्रभृतं मन्य मननीयं धनं
दधाय । देहि । तदेव विंशत्यंते । धृषता शत्रुणा धर्षकेण प्रयसा । अन्ननामितत । अन्नेन युक्तं गभीरमन्यैरनव-
गाह्यं यद्गं महत्पृष्ठं स्पष्टं योग्यं सप्तधातुं याम्यारण्यभेदेन सप्तप्रकारं । सप्त याम्याः पशवः सप्तरण्याः । तै० स०
५ २ २ । इति श्रुतिः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । गुरुं भारं न अन्यदीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्यं
धनं देहीति वा योज्यं ॥

तमिन्वेव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्धि चारुं पृश्नेर्ये रूपं आरूपितं जवारु ॥ ७ ॥

तं । इत् । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।

ससस्यं । चर्मन् । अधि । चारुं । पृश्नेः । अर्ये । रूपः । आरूपितं । जवारु ॥ ७ ॥

अग्निविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि मतभेदेन वैश्वानरशब्दाभिधेया इति । नि० ७. २३ । यास्किनोक्तत्वादचादि-
त्यात्मना वैश्वानरः स्तूयते । तमिन्मेव वैश्वानरं बुस्थानं समानं सर्वेषामेकरूपं समना सदृशी तद्योग्या
पुनत्यस्मान् शोधयित्री धीतिर्मतिरस्मदीया क्षुतिः क्रत्वा तदुचितेन कर्मणा न्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नु-
यात् । भजेदित्यर्थः ॥ अश्रोतिर्लङि बङ्गल कदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्व च ॥
पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य बुस्थानस्य वैश्वानरस्य जवारु अवमानरोहि जरमाणरोहि वा
चारु दीप्तं मङ्गलं । जवारु जरमाणरोहीति वा अवमानरोहीति वेति यास्कः नि० ६. १७ । अथे पुरस्तात्पू-
र्वस्या दिशि रूपः । आरोपयति स्वात्मानं सखादीनि हविर्बुभूवि भूमिश्च्यते । तस्याः सकाशात्ससस्य । क्षुप्तोपम-
मेतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृश्नेः । बुनामेतत् स्वः पृश्निरिति बुलोकादित्ययोः साधारणानामसु पाठात् ।

ज्योतिरादिभिः सृष्टमानस्य बुभुक्षस्याधि उपरि चर्मण चर्मणे चरणाय ॥ चरैरौणादिको मनिन । सुपां
सुसुगिति चतुर्थी लुक् ॥ आरुपितमारोपितं देवैः । तमश्वा इति पूर्वचान्वयः ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्त्रियाणामप वारिव व्रनपाति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रवाच्यं । वचसः । किं । मे । अस्य । गुहा । हितं । उप । निणिक । वदन्ति ।

यत् । उस्त्रियाणां । अप । वाः । ड इव । व्रन । पाति । प्रियं । रूपः । अग्रं । पदं । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

मे मदीयस्यास्य वच्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति । तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः । किं तद्वच इत्यु-
च्यते । उस्त्रियाणां । गोनामेतत । क्षीराद्युत्साविणीनां गवा संबंधि यत्क्षीर वारिवोदकमिव तद्यथा संकेना
विष्कुर्वन्ति तथाप व्रन । अपवृण्वन्ति । दोग्धारो निणिक । नितरा नैर्नक्ति शोधयतीति निणिक क्षीरमुच्यते ।
तादृक् क्षीरमनेन विश्वानरेण गुहा गुहायामुप हितमुपनिहितं वदन्ति वेत्तारः । किंचाय विख्याप्ताया रूपो
भूत्याः प्रियं सर्वेषामाधारत्वेन प्रियभूतमग्र अग्रं पदं स्थानं पाति । रचति ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्त्रिया सचत पृथ्यं गौः ।

चतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यदघुयद्विवेद ॥ ९ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत् । महि । महां । अनीकं । यत् । उस्त्रिया । सचत । पृथ्यं । गौः ।

चतस्य । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽयत् । विवेद ॥ ९ ॥

इदमु इदमेव त्वत्प्रमिदं महि महत्पूज्य महं महतां देवानामनीकं समूहकूपं सूर्यमंडलं विश्वानर एवेति
शेषः । पृथ्यं पूर्वकालीनं पुरकं वा यन्मंडलमुस्त्रिया क्षीराद्युत्साविणी गौरप्रहोत्रादयं सचत । भवन्ति । चतस्यो-
दकस्य पदे स्थानेऽन्तरिक्षेऽध्यधिकं । यद्वा । अधीति सप्तम्यर्थानुवादः । दीद्यानं द्योतमानं गुहा गुहाया रघुष्यत
शीघ्रं खंदमानं रघुयत शीघ्रं गच्छत्सूर्यमंडलं विवेद । विश्वानरमेवेति ज्ञातवानास्म ॥

अध द्युतानः पित्रोः सचामामनुत गुह्यं चारु पृथ्वेः ।

मातुष्पदे परमे अन्ति षड्गोवृष्णाः शेचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अध । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुह्यं । चारु । पृथ्वेः ।

मातुः । पदे । परमे । अन्ति । सत् । गोः । वृष्णाः । शेचिषः । प्रयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

अध अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोर्द्यावापृथिव्योः सचा सह मध्ये व्याप्तः सन पृथ्वेर्गोः संबंधि चारु
रमणीयं गुह्यमूधसि निगूढं पय आसा स्वकीयेनास्त्रेनामनुत । पानायाबुध्यत । उक्तमेवार्थं विवृणोति ।
मातुः क्षीरादिनिर्मात्र्या गोः परमे पद उत्कृष्टे स्थान ऊधोलक्षणेऽति सत् समीपे विद्यमानं क्षीर वृष्णः
फलानां वर्धितुः शेचिषो दीप्तस्य प्रयतस्याहवनीयादिरूपेण नियतस्य विश्वानरस्य जिह्वा पातुमिच्छतीति
शेषः ॥ ॥ २ ॥

चतुं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदं ।

तमस्य क्षयसि यद् विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्यां ॥ ११ ॥

चतुं । वोचे । नमसा । पृच्छ्यमानः । तव । आऽशसा । जातऽवेदः । यदि । इदं ।

त्वं । अस्य । क्षयसि । यत् । ह । विश्वं । दिवि । यत् । ऊं इति । द्रविणं । यत् । पृथिव्यां ॥ ११ ॥

अहं यजमानो नमसा नमस्करिण सह पृच्छ्यमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन् अतं वोचि । सत्यं ब्रवीमि । किं तदित्युच्यते । हे जातवेदो जातानां वेदितर्जातप्रज्ञ वाग्ने तवाशसा त्वत्सुत्या साधनेन यदीदं धनं लब्धमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य त्वं क्षयामि । त्वमेवैश्वरो भवसि । तस्य धनस्य यज्ञादिद्वारागन्धर्थत्वादिति भावः । अथल्पमिदमुक्तं । यद् विश्वं यत्खलु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीश्रुषे । विश्वमिति सामान्येन यदुक्तं तदेव विशदयति । दिवि बुनोके यद् द्रविणं यदेव धनं यच्च पृथिव्यां धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि । यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मरणात् । अप्रियतिरंकेण यज्ञासंभवादिति भावः ॥

किं नो अस्य द्रविणं कइ रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्ना अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥१२॥

किं नः । अस्य । द्रविणं । कत् । ह । रत्नं । वि । नः । वोचः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परमं । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदं । न । निदानाः । अगन्म ॥१२॥

पूर्वमंत्रेण यस्य धनस्याप्रिस्वामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं नोऽस्माभ्यं दातव्यं धनमस्ति । कइ रत्न किं च रमणीय हितकर धनमस्ति । तद्वत् हे जातवेदो जातधनाग्ने चिकित्वांश्चतनावानभिज्ञस्त्वं नोऽस्माभ्यं वि वोचः । विब्रूहि । यद्वा । किं दातव्यं द्रविणमस्ति । अस्य द्रविणराशिः कइ रत्नमिति योज्यं । अस्याध्वनो धनप्राप्तिमार्गस्य यद्गुहा गुहायां निहितं गूढं परममुत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति तदपि नोऽस्माभ्यं विवोचः । यथैरेकु रिक्त पदं गतव्यं स्थानं गुहादिकं निदाना अन्यनिर्दिष्टानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागन्म । न प्राप्तुमः ॥

का मर्यादा वयुना कइ वाममच्छा गमेम रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततननुषासः ॥१३॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छ । गमेम । रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषसः ॥१३॥

का मर्यादा का प्रीत्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं कइ किं च वामं वननीयं पदार्थजातं । एतत्सर्वमच्छ गमेम । अभिगच्छेम । तच्च दृष्टान्तः । रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽश्वादयः संग्रामनिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीदेव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्रीः सूरः प्रसवित्री उपासो वर्णेन प्रकाशेन ततनन् । विस्तारयेयुः । एवं मर्यसंबन्धिन उषसः सुत्या सर्वात्मनो वैश्वानरस्य स्मृतिरवगतया ॥ तनोतेर्लीटि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य झुः । द्विभावहलादिशेषी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः ।

अथ । ते । अग्ने । किं । इह । वदन्ति । अनायुधासः । आसता । सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । इरात्रं । तद्रहितेन फल्ग्वेनोक्थेन प्रतीत्येन प्रतिगंत्येन । आरोह्येणेत्यर्थः । कृधुना ह्रस्वेन । कृध्विति ह्रस्वनाम कृधुको यम्रक इति तन्नामसूक्तत्वात् । एवंविधेन वचसातृपासोऽनुज्ञा जनाः । अध अधुने-
हास्त्रेण लोके हे अग्ने ते त्वां किं वदन्ति । निर्हृदिकेण वचसा न किंचिन्नयत इत्यर्थः । किंत्वनायुधासः । आयुधशब्दः साधनं लक्षयति । हविरादिसाधनरहितास्तेऽसता दुःखेन सचंतां । संगच्छंतां ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णे वसोरनीकं दम् आ हरोच ।

रुशंसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । संऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकं । दमे । आ । हरोच ।

रुशन् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ वृष्णे वर्षितुः फलस्य वसोर्वामयितुरस्यापेरनीक तेजःसंधो दमे यागगृह आ हरोच । सर्वतो दीप्यते । किमर्थं । श्रियं श्रयमे यजमानानां । सोऽपी रुशन् । वर्णानामेतत् । दीप्तं तेजो वसान आच्छादयन् अत एव सुदृशीकरूपं सुष्ठु दर्शनीयम् । पुरुवारो यज्ञभिर्ध्व-
त्विग्भिर्व्यजमानैर्वर्णीयः सन्नर्थात् । योतते । किमिव । रायाश्चादिधनेन क्षितिर्न राजादिरिव । क्षितिरिति मगुथनाम ॥ ३ ॥

ऊर्ध्व ऊ पु ण इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं वामदेवस्थायं वैष्टुभमाप्तेय । ऊर्ध्व ऊ ष्टिकादशित्युक्तांतं ॥ प्रातर-
नुवाकाश्चिन्मशस्त्रयोराप्तेये कर्ता वैष्टुभि कंदसीद । मृचितं च । ऊर्ध्व ऊ पु णः समस्य प्रद्वियुतं पच । आ०
४ १३ । इति ॥

ऊर्ध्व ऊ पु णो अध्वरस्य होतरमे तिष्ठ देवताता यजीयान् ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषां ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊं इति । मु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषां ॥ १ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबधिनां देवानामाहुतः । यद्वा । होतरित्यत्र प्रकृत्यंशोऽनुवादः । हे होमनिष्पा-
दकापि यजीयान्यष्टतमस्त्वं नोऽस्माकमूर्ध्व ऊ पु तिष्ठ । उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवेत्यर्थः । कुर्वति
तदुच्यते । देवताता देवताती । देवास्तायंते विस्तीर्यंतेऽवेति देवतातिर्यङ् । तस्मिन् । त्वं हि त्वं एव विश्व
सर्वं मन्य मननीयं शत्रुणां धनमभ्यसि । अभिमवसि । किंच वेधसश्चित् । चित्पूजाया । स्तोतुर्यजमानादिर्मनीषां
मति स्तुतिं प्र तिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्वास्मरतिर्वर्धनार्थः ॥

अमूरो होता न्यसादि विस्त्वग्निमंद्रो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्व भानुं सवितेवाश्रेन्मेतंव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विस्तु । अग्निः । मंद्रः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्व । भानुं । सविताऽइव । अश्रेत् । गेताऽइव । धूमं । स्तभायत् । उप । द्यां ॥ २ ॥

अमूरोऽमूढः । प्रगल्भ इत्यर्थः । होता होमनिष्पादको मद्रो मदनीयो मादयिता वा प्रचेताः प्रकृष्ट-
ज्ञानोऽभिर्देवो विस्त्वुत्वियूपामु प्रजासु मध्ये विदथेषु यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि । नितरां स्थापितः । अथ
तथाभूतोऽभिर्भानुं दीप्तिं सवितेवोदितः सूर्य इवोर्ध्वमश्रेत् । ऊर्ध्वमुत्थमाश्रयति । किंच भेतव स्तूणेव । सा यथा
स्वाधिष्ठितं वंशादिकं स्तभ्नाति तद्वदयमभिर्धूमं खोत्थितं यासुप दुष्णोऽस्योपरि स्तभायत् । स्तभ्नाति ॥

यता सुजूणी रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणिदेवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्यो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजृणिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणि । देवऽतातिं । उराणः ।

उत् । उं इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥ ३ ॥

यता संयता मृजृणिः शोभनजवा मुष्ट जीर्णा पुराणी वा । घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहः । रातिनी । रातिर्धन । हविर्लक्षणधनवती । आग्न्यपुर्णा भवतीत्यर्थः । देवताति यज्ञं तथोराण उरु कुर्वाणो ऽध्वर्युरग्न्या प्रदर्क्षिणत । प्रदर्क्षिणमेतीति प्रदर्क्षिणत । प्रदर्क्षिणगमनो भवति ॥ अकारलोपश्छादसः ॥ नवजा नवजातस्तदानीमेवोत्पादितः स्वरुर्न । यूपशकलवाची स्वरुश्च यूप लक्षयति । चपालवतः स्वरुषः पृथिव्या । ऋक् ३ ८ ५० । इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपामिधानाश्च । नकारः समुच्चये । यूपोऽप्युद् । उपसर्ग-श्रुत्योर्ग्यक्रियाध्याहारः । उन्नतो भवति । किञ्च अक्र आक्रमता सुमेकः सुदीप्तः सुधितः स्वधितरित्यर्थः । सोऽपि पश्वः पशुनर्नक्ति । गच्छति । यद्वा । सुधितः स्वरुर्वोद् उत्कृष्टः पश्वः पशुनर्नक्ति । स्वरुणा पशुम नक्षीति श्रुतेः ॥

स्तीर्णे वहिषि ममिधाने अग्नौ ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुजुषाणो अस्यात् ।

पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्टेति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥

स्तीर्णे । वहिषि । संऽइधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुजुषाणः । अस्यात् ।

परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । त्रिऽविष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

हिषि वया स्तीर्ण आसृते सत्यपावाहवनीयार्थादिके ममिधाने सम्यग्निधमाने च सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता जुजुषाणो देवान्भीणयन्नूर्ध्वोऽस्यात् । तिष्ठति । होता होमनिष्पादकः प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुरातन उराणः स्वल्पमपि हविर्देवयोग्यत्वसंपादननोक्तं कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति निरुक्त । यद्देवैर्जोष्यत हविस्तान्नि-रिमात्र वर्धत इति श्रुतिरप्येवमुक्तं । ईदृशोऽपिः पशुपा न पशुना पालक इव पशून् त्रिविष्टि चिरावृत्त्य पर्येति । त्रिहि पर्यग्निः क्रियते ॥

परि त्मना मितदुरेति होताग्निमंद्रो मधुवचा ऋतावा ।

द्रव्यस्य वाजिनो न शोका भयंते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि । त्मना । मितऽदुः । एति । होता । अग्निः । मंद्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।

द्रव्यंति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयंते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

उक्तमेवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽपिस्त्वनात्मना स्वरूपेणैव मितद्रुः परिमितगतिः सन्न पर्येति । परितो गच्छति पशु । कीदृशोऽय । मद्रो मादनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन ऋतावा यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्नेः शोका न दीप्तयोऽपि । नशब्दोऽप्यर्थः । द्रवति । गच्छति परितः । यद्वा । नकार उपमाशेषः । वाजिनो न अस्या इव द्रवन्तीति योज्य । यद्यस्मादयमभ्राट् । भाजते । तस्मा द्विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि भयंत । भीतानि भवति ॥ ४ ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृघोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।

न यज्ञे शोचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानस्तन्वीरेप आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । संऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।

न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरंत । न । ध्वस्मानः । तन्विरेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे स्वनीक शोभनज्वालाये घोरस्य भीतिजनकस्यापि सतो विषुणस्य विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य ते तव चाकृ
रमणीया भद्रा सुत्या कल्याणी वा मूर्तिः संदृक् संदृष्टिः । सम्यक् दृष्ट्या भवतीत्यर्थः । यद्यस्मान् शोचिर्दीप्ति
तमसांधकरिण न वरंत । वारयंति निशाः । यस्माच्च ध्वस्मानो ध्वंसका राक्षसादयस्ते तान् तव शरीरेण
प्रापं ध्वंसनादिरूपं ना धुः । न दधति । न कुर्वति । अतः संदृगिति संबंधः ॥

न यस्य सातुर्जनितोऽरवारि न मातरा पितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विष्णु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरा । पितरा । नू । चित । इष्टौ ।

अध । मित्रः । न । सुऽधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विष्णु ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृध्युत्पादकस्य यस्य वैश्वानरस्य सातुः सनिः पश्चादिलक्षण दान दीप्तिर्वा नावारि ।
केनापि न वार्यते । किंच मातरा पितरा मातापितरौ व्यावापृथिव्यो यस्येष्टौ प्रपणं नू चित चिप्रमेव न
प्रभवतः । अधापि च मित्रो न सखिव सुधितः सुतपः पावकः शोधकोऽग्निर्मानुषीषु मनोः सर्वाधनीषु विष्णु
प्रजामु दीदाय । दीयते ॥ दीपो दीप्ता । पकारलोपश्छादसः । व्यत्ययन परस्मैपद । लिख्यभ्यासस्य ह्रस्व कृतं
तुजादिवादीर्घत्व ॥

द्विर्यं पंच जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विष्णु ।

उषर्वुधमथर्योऽन दंतं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मं ॥ ८ ॥

द्विः । यं । पंच । जीजनन । संऽवसानाः । स्वसारः । अग्निं । मानुषीषु । विष्णु ।

उषःऽवुधं । अथर्यः । न । दंतं । शुक्रं । सुऽआसं । परशुं । न । तिग्मं ॥ ८ ॥

मानुषीषु मनोः सर्वाधनीषु विष्णु प्रजामु संवसानाः संगच्छमाना द्विः पंच दश स्वसारोऽग्नयोर्यमपि
जीजनन । मथननोदपादयन ॥ जनी प्रादुर्भावे । लुङि छादसत्वादइभावः ॥ कीदृश्य अग्नयः । अथर्यो न
स्त्रिय इव । कीदृशमग्नि । उषर्वुधमुपमि बुध्यमानं दंत हविषा भक्तं शुक्र रश्मिभर्त्ताप्यमान स्वास शोभनास्य
तिग्मं तीक्ष्ण परशुं न परशुमिव रत्नमा हंतारमिति शेषः ॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वचः स्वचः ।

अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहंत दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः । ऋजुऽअचः । सुऽअचः ।

अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिं । अहंत । दस्माः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वे ते प्रसिद्धास्तव हरितस्त्वत्सर्वाधनीऽश्वा देवतातिमहन्दीय याग प्रत्याकृत । ऋत्विग्भिरा
ह्रयंते ॥ लुङि लिपिसिचिङ्गुत्थङादेशः ॥ कीदृशाः । घृतस्ना घृतस्त्वो बलातिशयान्नासापुटादिस्थानेभ्य
उदक चरंतो रोहितासो रोहिता लोहितवर्णा ऋज्वचः । ऋज्वकृटिलमचंति गच्छंतीत्यृज्वचः । स्वचः सुषु
गच्छंतः । अरुषास आरोचमाना वृषणो युवानो वर्षितारो वा ॥ वा पपूर्वस्य निगम इति विकल्पेन दीर्घ-
विधानादत्र दीर्घभावः ॥ ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्शनीयाः ॥

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरंति ।

श्रेयासो न दुवसनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्विपासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।

श्रेनासः । न । दुवसनासः । अर्थे । तुविऽस्वनसः । मारुतं । न । शर्धः ॥ १० ॥

हे अग्ने ये ह यन्त्ये ते प्रमिताः सहमानाः शत्रुनाभिवतोऽयासो गमनशीलास्त्विपासो दीप्ता दुवसनासः परिचरणीयान्स्त्वदीया अज्यो रश्मयः श्रेनासो न अथा इवार्थं गतव्यं चरन्ति । शर्कति । कीदृशाः । मारुतं शर्धो न मरुत्स्रधं । गण इव तुविप्यणसमुविस्वना अधिकध्वनयो भवति ॥

अकारि ब्रह्म समिधानं तुभ्यं शंसत्युक्तं यजते व्यू धाः ।

होतारमग्निं मनुषो नि पेदुर्नमस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥

अकारि । ब्रह्म । संऽइधानं । तुभ्यं । शंसति । उक्तं । यजते । वि । उं । उति । धाः ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । पेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ११ ॥

हे समिधानं समिधमानाग्ने तुभ्यं त्वदर्शं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं । होतोक्तं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसति । शर्मति ॥ शंसु कृता । लोटोऽडाटावित्यादागमः ॥ त्वा यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं वि धाः । विधेति ॥ दधातेऽष्कादसं लुङ् बहलं कृदसीत्यडभावः । उ इति पादपुराणः ॥ किञ्च आद्योर्मण्यस्य शसः शसनोयं होतारं देवानामाह्वातामग्निं त्वा नमस्यतः पुजयत उशिजः पश्चादिलक्षणं धनं कामयमाना मनुषो मनुष्या ऋत्विजा नि पेदुः । उपाविशन् । सेवत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अयमिहैवेरादृगं सप्तमं कृत्वा अयमदेवस्वार्थमाप्नुय । आद्या जगती द्वितीयाद्याः पचानुष्टुभः शिष्टास्तिष्टुभः । तथा चानुक्रातः । अयमिहार्था जगती पचानुष्टुभ इति ॥ मृक्ताविनयोगो लैङ्गिकः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमिहति वैश्वस्य प्रतिपत्तिः । तथा च मृचितः । अयमहं प्रथमो धायि धातुभिरिति तु राजन्यवैश्वयोरौ । आ० २. १५ । इति ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेप्वीङ्गः ।

यमप्रवानो भृगवो विरूचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥

अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातुऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईङ्गः ।

यं । अप्रवानः । भृगवः । विरूचुः । वनेषु । चित्रं । विऽभ्वं । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातुभिर्यज्ञार्थं कर्म कृत्वा द्विरप्युभिरिहास्मिन्यज्ञे होता देवानामाह्वाता यजिष्ठोऽतिशयेन यथाध्वरेषु यागेप्वीङ्गं ऋत्विग्भिः स्तुतमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्धायि । अधायि । निरुतः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बहलं कृदस्यमाङ्गोऽग इत्यडभावः । तिङ्कृतिङ् इति निघातः ॥ अयमिहार्थमुक्तः । कौऽसाधिरित्यत आह । अप्रवानो भृगुसवधी काश्यपाः स चान्ये भृगवश्च वनेष्वरण्येषु चित्रं दावाग्रिर्होतारं बहधा दर्शनीयं विशे विशे । वीप्सया सर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः प्रजाया विभ्वं विभुमीश्वरं य देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरूचुः । दीप्तियुक्तं कुर्वति स । यमिति यच्छब्दस्यार्थमितीदृशेन संबधः ॥

अयं कदा त इति । प्रातरनुवाकाद्यनशम्ययोरप्येवे कृतावानुष्टुभं कृदस्ये कदा त इत्याद्याः पंचर्चः । मृचितं च । अयं कदा त इति पच । आ० ४. १३ । इति ॥

अग्ने कदा तं आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनं ।

अथा हि त्वा जगृभिरे मर्तासो विह्वीङ्गं ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।

अध । हि । त्वा । जगृधरे । मर्तासः । विष्णु । ईद्व्यं ॥ २ ॥

हे अग्ने अधातः कारणाद्देवस्य द्योतमानस्य ते तव संबंधि चेतनं तेजः कदानुषक् अनुपक्तं भुवत् । भवत् ॥
लेख्यडागमः । वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लृक् । भुमुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं ।
कस्माद्वेतोरित्युच्यते । हि यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या विष्णु विडभिः प्रजाभिरीड्यं स्तुत्यं त्वा त्वा जगृधरे ।
जगृधरे । गृह्णन्ति ॥ ग्रहेधातोर्लिट् ह्यहोर्भे इति भत्वं । वङ्गलं कंदसीति रुडागमः ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यंतो द्यामिव स्तुभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानं । विऽचेतसं । पश्यंतः । द्यांऽद्वेव । स्तुऽभिः ।

विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कर्तारं । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

ऋतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं स्तुभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव विस्फुलिंगैः समेत विश्वेषा सर्वे-
षामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं वृद्धेः कर्तारं वापि पश्यत ऋत्विगादयो दमे दमे सर्वस्मिन्यज्ञगृहे
जगृधिर इति पूर्वेण संबंधः ॥

आणुं दृतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्पणीरभि ।

आ जभुः केतुमायवो भृगवाणं विशेर्विंशे ॥ ४ ॥

आणुं । दृतं । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्पणीः । अभि ।

आ । जभुः । केतुं । आयवः । भृगवाणं । विशेऽर्विंशे ॥ ४ ॥

योऽपिर्विश्वाचर्पणीः सर्वाः प्रजा अभि भवति आयवो मनुष्याः । आयव इति मनुष्यनाम आयवो यद्व
इति मनुष्यनामसु पाठात् । आणुं क्षिप्रगामिनं विवस्वतो मनुष्यस्य यजमानस्य दृतं । विवस्वत इति मनुष्य-
नामदं । केतुं प्रज्ञापकं भृगवाणं भृगुवदाचरतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः कृत्वात्य इति क्षिप ।
तदंताल्लटो व्यत्ययनं शानच् । अदुपदेशाज्ज्ञसार्धधातुकानुदात्तत्वे प्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्यादायुदात्तत्वं ॥
तमपि विंशे विशे सर्वस्य प्रजाया आ जभुः । आ नहुः ॥ ह्यहोर्भे इति भत्वं ॥

तमीं होतारमानुषक्चिकित्वांसं नि पैदिरे ।

रखं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्त धामभिः ॥ ५ ॥

तं । ईं । होतारं । आनुषक् । चिकित्वांसं । नि । पैदिरे ।

रखं । पावकऽशोचिषं । यजिष्ठं । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥

ऋत्विगादयो मनुष्या आनुषक् आनुपूर्व्येण होतारं देवानामाहुतारं चिकित्वांसं जानतं ॥ कित ज्ञाने ।
लिट्ः क्लृप्ः । द्विर्भावह्लादिशेषबुलदीर्घाः । प्रत्ययस्वरः ॥ तमीं तमिममपि नि पैदिरे । निपादयति क्व ।
कीदृशं । रखं रमणीयं पावकशोचिषं शोधकदीर्घं यजिष्ठं यष्टृतमं सप्त सप्तभिर्धामभित्तेजोभिर्युक्तं ॥ ६ ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतं अश्रितं ।

चित्रं संतं गुहां हितं सुवेदं कूचिदर्थिनं ॥ ६ ॥

तं । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतं । अश्रितं ।
चित्रं । संतं । गुहा । हितं । सुऽवेदं । कूचितऽअर्थिनं ॥ ६ ॥

शश्वतीषु वङ्गीषु मातृष्वप्सु । ताः सस्यादिनिर्मातृकत्वान्मातर इत्युच्यन्ते । वन आ वृक्षसमूहे च । आकार-
सार्थं । संतं विश्रुमानं वीतं कांतमश्रितं प्राणिभिर्दाहभयादसेवितं । दुरासदमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं गुहा
गुहाया हितं निहितं सुवेदं सुविज्ञानं मुधनं वा कूचिदर्थिनं क्वापि हविष्यार्थिनं समिदाज्यपुरोडाशाद् हविः
स्वीकृवंतं ॥ क्लृप्त्यत्र वकारस्य क्वादसे संप्रसारणे परपुर्वत्वं च हल इति दीर्घत्वं ॥ एवभूतमग्निं निर्पदिह इति
पूर्वेण संबंधः ॥

प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्स्त्रिषुभे कंदसि मसस्य यद्वियुतेत्याद्याः पंचचः । मुचितं च । मसस्य यद्वियुतेति
पंच । आ० ४. १३. । इति ॥

ससस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्वृतस्य धामन्नरण्यं देवाः ।
महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ ७ ॥
ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य । धामन् । रण्यं । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सद् । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥

यद्यमग्निं देवाः स्तोतारः ससस्य स्वप्नस्य वियुता वियुते वियोगे । उपमीत्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन
धामनि स्थाने सस्मिन् सर्वास्मिन्नूधन्वृधनि यज्ञे रण्यं । रमयंति । स्तोत्रैरिति शेषः । महान्प्रभृतो नमसा
नमस्कारेण रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान सोऽग्निः सदमित्सदैवाध्वरायाध्वरं यजमानः कृतं
यज्ञं ॥ मुपां मुपो भवन्तीति वक्तव्यं । म० ७. १. ३९. । इति वचनादत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ वेः । वेत्ति । जानाति ।
यद्वा । देवा इन्द्रादयः ससस्य ऋत्विग्भिः सव्यस्य यद्यस्याग्निर्वियुता विशिष्टे सस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य
धामन धामनि योनावूधन्वृधनि यज्ञे रण्यं । रमयंति । महान्प्रभृतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क
ऋतावा सत्यवान सोऽग्निरध्वराय यज्ञार्थं सदमित्सदैव वेः । गन्ता भवति । अध्वराय यज्ञं वेः कामयते वा ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।
दृत इयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥
वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।
दृतः । इयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽतरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वं जानानस्त्वमध्वरस्य यज्ञस्य संबंधीनि दृत्यानि दृतकर्माणि वेः । वेत्ति कामयसे
वा । यद्वा । वेरिति यज्ञविशेषणं । वेर्यजमानस्याग्नीष्टफलजनकस्याध्वरस्य यागस्य संबंधीनि दृत्यानि दृतक-
र्माणि विद्वान् जानन् उभे रोदसी उभयो रोदस्योर्वावापृथिव्योरन्तरमध्यं स्थितमन्तरिक्षं संचिकित्वान् सम्यक्
जानन् प्रदिवः पुराणः । पुराणनामेदं प्रत्वं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽन्यमपि हविर्बहु बहु
कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति यास्कनोक्तत्वात् । विदुष्टरो विदुत्तरो देवानां दृतस्त्वं दिवः स्वर्गस्वारो-
धनान्यारोहणानि । आरोहणाह्वाणि स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवींश्चर्पयितुमीयसे । गच्छसि ॥

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्यत् चर्विर्वपुषामिदेकं ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दृतः ॥ ९ ॥

कृष्णं । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषां । इत् । एकं ।

यत् । अग्रऽवीता । दधते । ह । गर्भे । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊं इति । दूतः ॥ ९ ॥

हे अग्ने रुशतो रोचमानस्य ते तव संबन्धत्रिम । एमञ्चाद्धेन गमनमार्ग उच्यते । एम वर्तमानं कृष्णं कृष्णवर्णं भवति । भास्व संबन्धिनी दीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिस्त्वदीयं तेजो वपुषां वपुष्मता रूपवतां । तेजस्विनामित्यर्थः । एकमिन्द्रस्यैव भवति । यद्य त्वामग्रवीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्वञ्जम नहेतुमरणिं दधते ह । धारयति खलु । स त्वं सदाश्रितमव एव जात उत्पन्नः सन् दूतो भवसीदु । यजमानस्य दूतो भवस्विव ॥

सद्यो जातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचि ।

वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जैभैः ॥ १० ॥

सद्यः । जातस्य । ददृशानं । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।

वृणक्ति । तिग्मां । अतसेषु । जिह्वां । स्थिरा । चित । अन्ना । दयते । वि । जैभैः ॥ १० ॥

सद्यो जातस्त्वारणिभिर्मथनादनंतरमेवोत्पन्नस्याग्नेरोजस्तजो ददृशानं । अस्तिगादिभिर्दृश्यमान भवतीति शेषः । वातो वायुर्यद्यदास्याग्नेः शोचिर्दीप्तिमनु लकीकृत्य वाति गच्छति तदा सोऽयमग्रतसेषु वृक्षसंघेषु तिग्मा तीक्ष्णां जिह्वां ज्वाला वृणक्ति । संयोजयति । स्थिरा चित स्थिराण्यन्नान्नरूपानि काष्ठादीनि जैभैस्तजोभिर्वि दयते । विष्वडयति । भक्षयतीत्यर्थः ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्ष तृषु दूतं कृणुते यद्भो अग्निः ।

वातस्य मेळिं सचते निजूर्वेन्नाणुं न वाजयते हिवे अर्वा ॥ ११ ॥

तृषु । यत् । अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषु । दूतं । कृणुते । यद्भोः । अग्निः ।

वातस्य । मेळिं । सचते । निऽजूर्वेन् । आणुं । न । वाजयते । हिवे । अर्वा ॥ ११ ॥

यद्योऽपिस्तृषु क्षिप्रमेवात्तात्तानि काष्ठादीनि तृषुणा क्षिप्रण रश्मिसमूहेन ववक्ष । वहति । दहतीत्यर्थः । यद्भो महान सोऽपिस्तृषुमात्मानं दूतं कृणुते । यजमानदूतं करोति । निजूर्वेन् काष्ठानि निःशेषेण दहन्नपि वातस्य वायोर्मेळिं वनं सचते । सचते । आणु न । अश्वसादी यथाश्वं तथावा गमनशीलोऽपिः स्वरश्मिं वाजयते । वाजिनं वलवंतं करोति । हिवे । प्रेरयति च ॥ ॥ ७ ॥

दूतं व इत्यष्टममष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्पं गायत्रीकंदम्कमपिदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । दूतं वोऽष्टौ गायत्रं त्विति ॥ ब्रूहे दशरात्रे प्रथमं कदोम इदं सूक्तं जातवेदस्यानिवदानीयं । तथा च सूचितं । दूतं व इत्यादिप्रमादतः । आ० ८ ९ । इति ॥ इदमादिकं ३ सूक्तं प्रातरनुवाकस्याग्नेये कर्ता गायत्रे कंदसि विनियुक्ते । सूचितं च । अग्ने पावक दूतं व इति सूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममत्यं । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥ १ ॥

दूतं । वः । विश्वऽवेदसं । हव्यऽवाहं । अमत्यं । यजिष्ठं । अंजसे । गिरा ॥ १ ॥

हे अग्ने विश्ववेदसं । विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासौ विश्ववेदाः । तं सर्वविद् वा हव्यवाहं देवेभ्यो हविषां वोढारममर्त्यमरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टारं दूतं देवानां वस्त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा अंजसे । यजमानोऽहं प्रसाधयामि । वर्धयामीत्यर्थः । अंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥

स हि वेदा वसुधितिं मह्यं आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेद । वसुधितिं । महान् । आऽरोधनं । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥

स हि प्रसिद्ध एवाप्रवसुधिति यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद । वेत्ति । महान् प्रभूतोऽपिर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति । सोऽपिरिहास्मिन्यज्ञे देवानिन्द्रादीनां वक्षति । आवहतु ॥ वहधे-
तोर्लिङ्गं लिङिति लिट् । तस्य तिप् । सित्तुल्लं लिटीति सिप् । लिटोऽडाटावत्यडागमश्च । हो ङ इति ङस् ।
ठत्वकत्वपत्वानि । तिङ्कृतिङ इति निघातः ॥

स वेद देव आनमँ देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्वसु ॥ ३ ॥

सः । वेद । देवः । आऽनमँ । देवान् । ऋतयते । दमे । दाति । प्रियाणि । चित् । वसु ॥ ३ ॥

देवो द्योतमानः सोऽपिरानम यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति ।
दमे पञ्चगृह ऋतायत ऋत यज्ञमिच्छते यजमानाय प्रियाणि चिदभीष्टान्यपि वसु वसूनि पश्वादीनि धनानि
दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

स होता सेदु दृत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः । होता । सः । इत् । ऊँ इति । दृत्यं । चिकित्वान् । अंतः । ईयते । विद्वान् । आऽरोधनं । दिवः ॥ ४ ॥

सोऽपिहोता देवानामाह्वाता भवति । सेदु स एवाप्रदृत्यं देवानां दृतकर्म चिकित्वान् जानन् दिवः
स्वर्गस्थः । रोधनमारोहणमारोहणाहं देवानां स्थानं च विद्वान् जानन् अंतर्धावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥
ईङ् गता । दिवादिभ्यः श्यन् । तिङ्कृतिङ इति निघातः ॥

ते स्याम ये अग्रये ददाणुर्हव्यदातिभिः । य ईं पुष्यंत उंधते ॥ ५ ॥

ते । स्याम । ये । अग्रये । ददाणुः । हव्यदातिभिः । ये । ईं । पुष्यंतः । उंधते ॥ ५ ॥

ते तव यजमानाः स्याम । भूयाम । त इत्युक्त । क इत्युच्यते । ये यजमाना अग्रये हव्यदातिभिर्हविर्दानैर्द
दाणुः । प्रीति कुर्वति । ईमनमसि पुष्यंतो वर्धयंतो ये यजमाना इधते । समिद्धिर्दोषियुक्तं कुर्वति ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे । ये अग्रा दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

ते । राया । ते । सुवीर्यैः । ससवांसः । वि । शृण्विरे । ये । अग्रा । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥

ये यजमाना अपाप्सो ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ दुवः परिचर्या दधिरे । धारयति । कुर्वतीत्यर्थः । ते ससवां-
सोऽपि संभजमाना राया पश्वादिलक्षणान धनेन वि शृण्विरे । विश्रूयते । प्रख्यायते । ते सुवीर्यैः शोभन-
वीर्योपेतैः पुत्रादिभ्यश्च विश्रूयते ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरतां ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सं । चरंतु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरतां ॥ ७ ॥

पुरुस्पृह ऋत्विगादिभिरभिलष्यमाणा रायः पश्वादधनान्यस्य अस्मासु यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिनं सं
चरंतु । प्रचरंत्यो भवंतु ॥ दिव्यशब्दादुत्तरस्याः सप्तम्याः सुपां सुलुगित्यादिना शेषादेश ऊङिदमित्यादिना च
तस्योदात्तत्वं । नित्यवीर्ययोरिति द्विर्भावे सत्युत्तरभागस्यानुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं ॥ वाजासोऽज्ञानि चास्ये
अस्माजीरतां । यज्ञार्थं प्रेरयंतु ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शर्वसा मानुषाणां । अति क्षिप्रेव विध्यति ॥ ८ ॥

सः । विप्रः । चर्षणीनां । शर्वसा । मानुषाणां । अति । क्षिप्राऽइव । विध्यति ॥ ८ ॥

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम विप्रो धीर इति तन्नामसु पाठात् । सोऽपिः शर्वसा बलिन । शर्व इति बलनाम पाजः शर्व इति तन्नामसु पाठात् । मानुषाणां मनुसंबंधिनां चर्षणीनां प्रजानां क्षिप्रेव क्षेप्याण्येव विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अति विध्यति । अति विध्यतु । अतिशयेन नाशयतु ॥ ८ ॥

अपि मृकैत्यष्टर्चं नवमं सूक्तं वामदेवस्वार्पणं गायत्रीच्छंदस्कर्मायदेवताकं । अनुक्रांतं च । अपि मृकिति ॥ द्वितीये कंदोम इदं सूक्तं जातवेदस्त्रिनिविदानीयं । सूचितं च । क्रीळ वः शर्घोऽसि मृकैत्यापिमाहृत आ० ८. १०. इति ॥

अग्ने मृळ महौ असि य ईमा देवयुं जनं । इयेथं वहिरासदं ॥ १ ॥

अग्ने । मृळ । महान । असि । यः । ई । आ । देवऽयुं । जनं । इयेथं । वहिः । आऽसदं ॥ १ ॥

हे अग्ने मृळ । अस्मान् सुख्य । स त्वं महानसि । प्रभुतो भवसि । यस्त्वमीमं देवयुं देवानां कामयितारं जनं यजमानं बहिर्दर्ममासदं यज्ञ आसन्तुमा इयेथ । आगच्छसि ॥

स मानुषीषु दृळभो विशु प्रावीरमर्त्यः । दृतो विश्वेषां भुवत् ॥ २ ॥

सः । मानुषीषु । दुऽदभः । विशु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दृतः । विश्वेषां । भुवत् ॥ २ ॥

दृळभो दुर्दभो राजसादिना दुर्हिसो मानुषीषु मनुसंबंधिनीषु विबु प्रजामु प्रावीः प्रकर्षणं गंतामर्त्योऽमरणधर्मा सोऽपि विश्वेषां सर्वेषां देवानां दृतो भुवत् । भवतु ॥

स सद्य परि णीयते होता मंद्रो दिविष्टिषु । उत पोता नि षीदति ॥ ३ ॥

सः । सद्य । परि । नीयते । होता । मंद्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । सीदति ॥ ३ ॥

सोऽपिः सद्य यज्ञगृहं परि णीयते ऋत्विग्भिः परिणतो नीयते । नीयमानः सद्य दिविष्टिषु यागेषु मंद्रो मदनीयः सुख्यः सोऽपिर्होता च भवति । उतापि च पोता सन्न षीदति । यज्ञगृह उपविशति ॥

उत मा अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्देव । उत ब्रह्मा नि षीदति ॥ ४ ॥

उत । माः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहऽपतिः । देव । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४ ॥

उतापि चाग्निरध्वर यागं मा देवपत्नीर्यजति । यष्टा भवतीत्यर्थः । यष्टा । मा गच्छन्नध्वर्युर्भवति । उतो अपि च सोऽपिर्देव यज्ञगृहे गृहपतिर्यजमानश्च ऋजति । उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंसी सन्न षीदति । उपविशति ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानां । हव्या च मानुषाणां ॥ ५ ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । उपऽवक्ता । जनानां । हव्या । च । मानुषाणां ॥ ५ ॥

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबंधिनां जनानां हव्या च हव्यानि हवीर्वापि हे अग्ने वेपि हि । कामयसे खलु । उपवक्ताध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थं मां प्रणयित्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन्न ब्रह्मा चासि । ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्यां । ऋग्वे० १०. ७१. ११. इति श्रुतेः । उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामवैकन्यार्थमुपद्रष्टा वा सदस्योऽसि । स हि सप्तदशः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तम्बेनोक्तत्वात् ॥

वेषीदस्य दृत्यं यस्य जुजोषी अध्वरं । हव्यं मर्तस्य वोळ्वे ॥ ६ ॥

वेषि । इत । ऊं इति । अस्य । दृत्यं । यस्य । जुजोषि । अध्वरं । हव्यं । मर्तस्य । वोळ्वे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्वोळ्वे वोढुं ॥ वहेर्धातोन्मर्त्यं सेसेनस इति त्वन्प्रत्ययः । जुज्यादिर्नित्यमिच्छाद्युदात्तत्वं ॥ जुजोषः । सेवेयाः ॥ जुषी प्रीतिसंवनयोः । लेट् । बङ्गलं कदसीति गणः । सुर्विभावश्च । लेटाऽऽटाऽविट्वाङगमः ॥ अस्य यजमानस्य दृत्यं दृतकर्म वेषीदु । काम यस एव ॥

अस्माकं जोषध्वरमस्माकं यज्ञमंगिरः । अस्माकं शृणुधी हवं ॥ ७ ॥

अस्माकं । जोषि । अध्वरं । अस्माकं । यज्ञं । अंगिरः । अस्माकं । शृणुधि । हवं ॥ ७ ॥

हे अग्निरास्मै त्वमस्माकमध्वरमस्मदीयं यागं जोषि । जुषस्व । सेवस्व । अस्माकमस्मदीयं यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मदीयं हवमाज्ञानरूपं स्तोत्रं च शृणुधि । शृणु ॥ शृणोतिर्लोपमध्यमैकवचने सिप् । तस्य हिरादेशं श्रुवः । श्रु चिति धातोः श्रुप्रत्ययः शृभावश्च । श्रुशृणुपृकृवृथ्वृक्कदसीति हेर्धिरादेशः ॥

परि ते दृढभो रथोऽस्माँ अश्रोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दृऽटभः । रथः । अस्मान् । अश्रोतु । विश्वतः । येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वां सर्वान् दिव्यं गच्छन् दाशुषो हविष्प्रदातन्यजमानान् रक्षसि । विघ्नभ्यः पालयसि । त्वदीयो दृढभो दृढभो दुर्हिंस म रथोऽस्मान्यजमानान् परि परितः सर्वतोऽश्रोतु । आश्रोतु ॥ अश्रोतव्यत्येन परस्मैपदः ॥ ८ ॥

अग्ने तमद्यष्टर्चं दशमं मृतं वामदेवस्यार्पमायेय । तथा चानुकर्मणिका । अग्ने तमद्य पदपाक्तं पचमी महापदपार्क्तिरत्योष्णं चतुर्थी पञ्चपात्या वा सप्तम्याः पचका मुख्या तृतीयः सप्तको नवकश्चाष्टम्याः पचकः पादश्चतुष्कः सप्तकश्चतुष्टयमश्नति । इदं कृत्स्नमपि मृतं पदपार्क्तिच्छदस्कं पचकाश्चत्वारः । पट्टशैकश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपार्क्तिरित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । पचमी तव स्वादिष्टेष्टेपा महापदपार्क्तिः पच पचकाः पट्टशैक इति लक्षणसद्भावात् । अथा शिवा न' सख्येत्योष्णकृदस्का । चतुर्थीपथीमप्रत्यय आभिष्टे अद्य घृतं न पुतं कृतं चिदिष्येत्यतस्मिन् उष्णह पदपार्क्त्यो वा । अत्र सप्तम्यष्टम्योः पदपार्क्त्युष्णहोः परिभाषोक्तपादावच्छेदापवादाय प्रकारांतरं विच्छेदः कृतः ॥ दशमोऽहोद मृतमाज्यशस्य । मृत्तितं च । अग्ने तमद्याश्च न स्तोमैरित्याज्य । आ० ८ १० । इति ॥ पिडपितृयज्ञेऽग्ने तमद्यनयाग्निं प्रत्यागच्छतः । मृत्तितं च । अग्निं प्रत्यागदग्ने तमद्याश्च न स्तोमैरिति । आ० १० १ । इति ॥ पानराधेयिक्या स्निष्टकृत्यैव याज्या । मृत्तितं च । अग्ने तमद्याश्च न स्तोमैरिति सयाज्यं । आ० १० ८ । इति ॥

अग्ने तमद्याश्च न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृजं । ऋध्यामा त ओहेः ॥ ११ ॥

अग्ने । तं । अद्य । अश्वं । न । स्तोमैः । क्रतुं । न । भद्रं । हृदिऽस्पृजं । ऋध्यामा । ते । ओहेः ॥ ११ ॥

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयम्रात्विगादय ओहैरिद्रादिप्रापकैः स्तोमैः स्तोत्रसमूहेन प्रसिद्धं त्वामुध्याम । समर्धयामः । कीदृशं त्वा । अश्वं न वोढारमश्मिव तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्तारमिव । उपकर्तारमित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं हृदिस्पृजं हृदयगम । अतिशयं प्रियमित्यर्थः ॥

पानराधेयिक्यामिष्टीं प्रधानस्याधा ह्यग्ने इत्येपानुवाक्या । एभिर्नो अर्कैरिति तस्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । आभिष्टे अहोति प्रधानस्य याज्या । मृत्तितं च । अधा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्याभिष्टे अद्य गीर्भगृणत एभिर्नो अर्कैः । आ० १० ८ । इति ॥

अथा ह्यग्रे क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूव ॥२॥

अथ। हि। अग्रे। क्रतोः। भद्रस्य। दक्षस्य। साधोः। रथीः। ऋतस्य। बृहतः। बभूव ॥२॥

अथा हि इदानीमेव हे अग्रे त्वं क्रतोरस्यदीयस्य यागस्य रथीर्मेता बभूव । भवसि ॥ कंदसि सुद्धृष्ट इति भवतेर्वर्तमानेऽर्थे लिटि सिपस्यन् । आर्धधातुकस्य ङनादेरितीडागमं प्राप्तिं बभूवात्तर्थात् निपातनादि-
बभावः ॥ कीदृशस्य यागस्य । भद्रस्य भजनीयस्य दक्षस्य प्रबुद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य ऋतस्य सत्यभूतस्य बृहतो महतः ॥

एभिर्नो अर्कैर्भावा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्रे विश्वेभिः मुमना अनीकैः ॥३॥

एभिः। नः। अर्कैः। भवा। नः। अर्वाङ्। स्वः। न। ज्योतिः। अग्रे। विश्वेभिः।

मुमनाः। अनीकैः ॥३॥

हे अग्रे ज्योतिर्व्योतिष्मान् स्यन् सूर्य इव तथा विश्वं भविष्यं समस्तैरनीकैस्त्रिजोभिः मुमनाः शोभनमन-
स्कस्त्वं वोऽस्मादीर्थैरभिरर्तैरर्कैरर्चनीयः सौचिर्नोऽस्माकमर्वाङ्भिसुखो भव ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भर्गुणंतोऽग्रे दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥४॥

आभिः। ते। अद्य। गीः। ऽभिः। गृणंतः। अग्रे। दाशेम। प्राते। दिवः। न। स्तनयन्ति। शुष्माः ॥४॥

अद्यास्मान्दिवसे हे अग्रे आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपार्भवाग्भिर्गुणंतस्त्वो जुवतो वयमृत्विगादयस्ते तुभ्यं दाशेम ।
हवीर्पि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रागमद इव न त्वदीयाः शुष्माः शोधका ज्वालाः प्र स्तनयन्ति । प्रकपेण
शब्दार्थे । यदा । दिवो न मेघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दार्थे ॥

तव स्वादिष्टाग्रे संदृष्टिरिदा चिदहं इदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाकं ॥५॥

तव। स्वादिष्टा। अग्रे। संदृष्टिः। इदा। चित्। अहं। इदा। चित्। अक्तोः। श्रिये।

रुक्मः। न। रोचते। उपाके ॥५॥

हे अग्रे स्वादिष्टा स्वादुतमा प्रियतमा तव त्वदीया संदृष्टिर्दीप्तिरहं इदा चित् दिवमस्यदानीं चाक्तो
रिदा चित् । अक्षुरिति रात्रिनाम शर्वर्यक्तुस्थितिं रात्रिनामसु पाठात् । रात्रिरदानीं च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥
अन्त्रं व्यक्तिप्रचणकांतिगतिष्वित्यस्माद्वातोः किञ्चित्पाणादिकमुधेण तुप्रत्यय तस्य किङ्करावयव । तितुचेतीट्प्रति-
पेधः । अनिदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कृत्वं ॥ रुक्मो नालंकार इव श्रिये पदार्थमाश्रयितुमु-
पाकेऽतिके । उपाक इत्यंतिकनाम आक उपाक इति तन्नामसु पाठात् । रोचते । राजते ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचिं हिरण्यं । तत्त रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥६॥

घृतं। न। पूतं। तनूः। अरेपाः। शुचिं। हिरण्यं। तत्त। रुक्मः। न। रोचत। स्वधावः ॥६॥

हे स्वधावः । स्वधाशब्दोऽन्नवाची । अन्नवन्नमे पुतं शोधितं घृतं नाज्यामिव तनूस्त्वदीया मूर्तिररेपाः
पापरहिता भवति । शुचिं शुद्धं हिरण्यं हितरमणीयं ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं तेजो रुक्मो न भुषणमिव रोचत ।
रोचते । भासते ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं इनोषि मतीत् । इत्या यजमानादृतावः ॥७॥

कृतं। चित्। हि। स्म। सनेमि। द्वेषः। अग्रे। इनोषि। मतीत्। इत्या। यजमानात्।

ऋतऽवः ॥७॥

हे ऋतावः सत्यवत्तये कृतं चित यजमानेन कृतमपि सनेमि चिरंतनं । सनेमीति पुराणनाम सनेमि पुरुषं मिति पुराणनामसु पाठात् । द्वयः पापं मर्ताखनुष्यायजमानादित्या सत्यं । इत्येति सत्यनामेतत् ऋतेत्येति तन्नामसु पाठात् । इनीषि हि स्म । प्रेरयस्व खलु । नाशयसीत्यर्थः ॥

शिवा नः सख्या संतु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नुधन् ॥ ८ ॥
शिवा । नः । सख्या । संतु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः ।
सदने । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मादीयानि सख्या सख्यानि सखित्वानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृमंवधीनि कर्माणि देवेषु बोतमानेषु युष्मे युष्मासु ॥ सुपा सुलुगिति सप्तमीबहुवचनस्य शिवादेशः ॥ शिवा शिवानि संतु । मंगलानि भवतु । सा सखित्वभ्रातृकर्मसंततिः सदने देवाना स्थानि सस्मिन्नुधनि सर्वस्मिन्नुधने नोऽस्माकं नाभिर्वधनं भवति ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश मृत्तानि । तत्र भद्रं त इति षडृच प्रथमं मृत्तं वामदेवस्यार्पं त्रिष्टुप्कंदस्कमग्निदेवताक । भद्रं षडित्यनुक्रमणिका ॥ प्रानरनुवाकाश्चनशस्त्रयोरार्षेयं कर्ता त्रिष्टुभं कंदसीदमादिकं द्वे मृत्ते विनियुक्तं । तथा च मृत्तं । भद्रं ते अग्ने इति मृत्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

भद्रं ते अग्ने सहसिन्नीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुग्दृशे दृग्ने नक्तया चिदरुक्षितं दृग्ने आ रूपे अन्नं ॥ १ ॥
भद्रं । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकं । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुग्दृशे । दृग्ने । नक्तया । चित् । अरुक्षितं । दृग्ने । आ । रूपे । अन्नं ॥ १ ॥

हे सहसिन् बलवत्तये ते त्वदीय भद्रं भजनीयमनीकं तेजः सूर्यस्योपाके समीपभूतं । दिवस इत्यर्थः । आ रोचते । समंताद्दीप्यते । रुग्दृशेचमान दृशे दर्शनीय तेजो नक्तया चिद्रात्रावपि दृग्दृशे । दृश्यते । आ इत्ययं शब्दश्चेत्यर्थे वर्तते । आ किंच अरुक्षितं स्निग्ध दृशे दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूपं हवी रूपे रूपवति त्वष्टृत्विगादिभिर्हृतं भवति ॥

वि षाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।
विश्वेभिर्यज्ञावनः शुक्र देवस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥
वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा । तुविजात । स्तवानः ।
विश्वेभिः । यत् । ववनः । शुक्र । देवः । तत् । नः । रास्व । सुमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

हे तुविजात मथनेनारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बह्वजन्तये स्तवान् अतिगादिभिः स्तूयमानस्त्वं वेपसा यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेपो वेपो विधीति कर्मनामसु पाठात् । मनीषां स्तुतिं गृणते कुर्वते यजमानाय ख यजमानप्राप्त्यस्य पुण्यलोक्तस्य द्वारं वि पाहि । विष्य । विमुंचेत्यर्थः ॥ योऽतकर्मणीत्यस्माद्वातोर्लोहमध्यमपुरुषैकवचनं । सिप । दिवादिभ्यः श्यन । तस्य बह्वलं कंदसीति लुक् । आदेच उपदेशः शितीत्याखं । सेहि-रादेशः । तिङ्गुतिङ् इति निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानाये त्वं विश्वेभिर्यज्ञैः सर्वैः ॥ बह्वलं कंदसीति भिस एसभावः ॥ देवैरिन्द्रादिभिः सह यत्पश्चादधनं ववनः । यजमानेभ्यः प्रयच्छः ॥ वनतेर्लेट् । तस्य सिप इत्यल्लोप इतीकारलोपः । बह्वलं कंदसीति विकरणस्य युः । ह्यावति द्विवचनं । हलादिगेषः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः ॥ हे सुमहः शोभनतेजस्काये भूरि प्रभूतं मन्म मननीयं तद्वन्नं नोऽस्मभ्य रास्व । देहि ॥

महापितृयज्ञे स्विष्टकृदग्निः कव्यवाहनो यष्टव्यः । तस्य द्वे अनुवाक्ये । तच्च त्वदग्ने काव्येति द्वितीयानुवाक्या । तथा च सूचितं । त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषाः स प्रत्यथा महसा जायमानः । आ० २. १९. इति ॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेशा इत्याधिये दाणुषे मर्त्याय ॥३॥

त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।

त्वत् । एति । द्रविणं । वीरऽपेशाः । इत्याऽधिये । दाणुषे । मर्त्याय ॥३॥

हे अग्ने काव्या काव्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्यग्निसंबंधीनि कर्माण्याध्वर्यवाण कर्माणि वा त्वद्भवतो जायन्ते । उत्पद्यन्ते । मनीषाः स्मृतिरूपा वाचस्त्वदेव जायन्ते । राध्यानि राधुं योग्यान्युक्थोक्तानि शस्त्राणि त्वत्त्वतो जायन्ते । इत्याधिये । धीरिति कर्मनाम । इत्येति सत्यनामसु पाठात् सत्यकर्मणो दाणुषे हवीषि दत्तवर्त मर्त्याय मनुष्याय यज्ञमानाय वीरपेशाः । पेश इति रूपनाम । इदं विक्रातं रूप । अत्र लिंगवाक्येन वीरपेशा इति रूप । द्रविण पश्चादध्वनं त्वत्त्वत्त एति । निर्गच्छति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यणुष्मः ।

त्वदृयिदेवजृतो मयोभुस्त्वदाणुजृजुवाँ अग्ने अर्वा ॥४॥

त्वत् । वाजी । वाजंऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । सत्यऽणुष्मः ।

त्वत् । रयिः । देवऽजृतः । मयःऽभुः । त्वत् । आणुः । जृजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥४॥

हे अग्ने वाजी बलवान्वाजभरो हविर्लज्जान्नस्य वाहकः ॥ अर्वावाजभर इत्येषा वैदिकी संज्ञा । संज्ञाया भृतृवृज्जीति वाजशब्दं कर्मण्युपपदं स्वचप्रत्ययः । अर्वादिषदजतस्थिति मुमागमः । चित इत्यतोदात्तत्वं ॥ विहाया महानभिष्टिकृद्यज्ञकृत अग्नेपणकृता । सत्यणुष्मः सत्यबलः पुत्रस्त्वत्त्वतो जायते । उत्पद्यते । देवजृतो देवः प्ररितो मयोभुः सुखप्रदः । मय इति सुखनामैतत् । रयिर्धनं त्वज्जायते । आणुः शीघ्रगामी । अप्रतिहतगमन इत्यर्थः । जूजुवान्वेगेन गच्छन्वाश्वस्त्वत्त्वतो जायते ॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मंद्रजिह्वं ।

द्वेषोयुतमा विवासन्ति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥५॥

त्वां । अग्ने । प्रथमं । देवऽयन्तः । देवं । मर्ताः । अमृत । मंद्रऽजिह्वं ।

द्वेषऽयुतं । आ । विवासन्ति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं । अमूरं ॥५॥

हे अमृत अमरणशीलाग्ने देवयतो देवानिच्छतां मर्ता मनुष्या यज्ञमानास्त्वा धीभिः स्मृतिभिः कर्मभिर्वा आ विवासन्ति । समतात्परिचरति । कीदृशं त्वा । प्रथमं देवानामाद्य देवं द्योतमानं मंद्रजिह्वं । देवाना मादयित्री जिह्वा यस्य तं । द्वेषोयुतं द्वेषमा पापानां पृथक्कर्तारं दमूनसं रक्षसा दमनकरेण मनसापेतं । दमू नःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दममना वा दानमना वा दांतमना वापि वा दम इति गृहनाम तन्मनाः स्यादिति यास्केनोक्तत्वादिति ॥ दमू उपशमने । दमेरूनसिर्त्योणादिक जनसिप्रत्ययः ॥ गृहपतिं गृहाणां पालयितारममूरममूढ । प्रगल्भमित्यर्थः ॥

स्वस्थयन्यामारि अस्त्रादिति स्वस्तिमतोऽग्नेर्याज्या । सूचितं च । आरि अस्त्रदमतिमारि अंहः । आ० २. १० । इति ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचसे स्वस्ति ॥६॥

आरे । अस्मत । अमतिं । आरे । अंहः । आरे । विश्वां । दुःमतिं । यत् । निऽपासि ।

दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सचसे । स्वस्ति ॥६॥

हे सहस सूनो वलस्य पुत्र । मध्यमानोऽग्निमेधनकारिणा हि बलेन जायत इत्यग्नेर्बलपुत्रत्वं । हे अग्ने दोषा रात्रौ शिवः शिवकरो देवो द्योतमानस्य य यानस्यान स्वस्त्यविनाशाय आ सचसे । परितः सेवसे । चिदिति पुराण । यद्यस्यात्कारणान्निपासि । यजमानान्नितरा पालयसि । तेभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमति पापरूपामश-
नेच्छामारि दूरं कुरु । अशनाया वै पाप्मामति । ऐ० ब्रा० ० ० । इति ब्राह्मण । आरि दूरंऽस्मत्तोऽह । पाप कुरु । आरि इति दूरनामन्तत । अस्मत्त आरि दूरं दुर्मति दुर्मनस्त कुरु ॥ ॥११॥

यस्त्वामग्न इति पटुच द्वितीय मुक्त । दामदेव ऋषि । वैपुभ कदः । अग्निर्देवता । यस्त्वामित्यनुकांत ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयाः पूर्वमुक्तं सप्तोक्तो विनियोगः ॥

यस्त्वामग्न इनधते यतसुक्तिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहं ।

स मु द्युम्नैरभ्यस्तु प्रमदात्तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वां । अग्ने । इनधते । यत् । सुक् । त्रिः । ते । अन्नं । कृणवत् । सस्मिन् । अहं ।

सः । सु । द्युम्नैः । अभि । अस्तु । प्रऽमदात् । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

हे अग्ने यतसुक मुचा सवदो यो यजमानस्त्वामिनधते । दीप्तियुक्तं कुर्यात् । यः सस्मिन्नहं सर्वस्मिन्नहं
ते तुभ्य चिस्त्रिवार सवनत्रयंऽन्नं हविर्लक्षणमन्नं कृणवत् । कुर्यात् । हे जातवेदो जातानां वेदितरम् तव तोषकाण
कृत्विधनादिहेतुना कर्मणा प्रसन्नत प्रसहमान त्वदीय तेजश्चिकित्वान् जानन स यजमानो द्युम्नैर्धनैर्यशोभिर्वा
सु अत्यतमभ्यस्तु । शत्रून्भिभवतु ॥

इध्मं यस्ते जभरच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा सपर्यन ।

स इधानः प्रति दोषामुषामं पुष्यन्नयिं सचते घ्नन्मित्रान् ॥ २ ॥

इध्मं । यः । ते । जभरत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं । आ । सपर्यन ।

सः । इधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुष्यन् । रयिं । सचते । घ्नन् । मित्रान् ॥ २ ॥

हे अग्ने यो यजमानस्ते तुभ्यमिध होमसाधनं समिज्जातं जभरत् । आहरत् ॥ हज् हरणं । लिङर्थे लट् ।
तस्य तिप इतश्च लोप इतीकारलोपः । बङ्गल कदसीति शपः झुः । द्विवचनादिकार्यं । लटोऽडाटावित्थडा
गमः । ह्यहोर्भ इति भत्व ॥ शश्रमाण इध्माद्याहरणं आस्यहो महत्सुवाणीक । आकारश्चार्थः । तेजश्च
सपर्यन्परिचरन् यो यजमानो दोषा प्रति रात्रिं लक्ष्मीकृत्योषसं प्रत्युपःकालं च लक्ष्मीकृत्य । कालद्वयेऽपीत्यर्थः ।
इधान इधानस्त्वा दीप्तियुक्तं करोति पुष्यन् प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रून् घ्नन्
सन्नयि धनं सचते । सचते । सर्वदा पश्चादिधनसमृद्धौ भवतीत्यर्थः ॥

उवासंभरणीयंष्टावपिः यच्चमृतोऽनुवाक्या । तथा च मुञ्चित । अग्निरीशे बृहत्तः बह्वियस्त्वाचामि ते सुमति
पौष्यर्षाक् । आ० ४ १ । इति ॥

अग्निरीशे बृहत्तः स्तत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दर्धाति रत्नं विधत्ते यविंष्टो ब्यानुषङ्गर्त्याय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहत्तः । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।
दधाति । रत्नं । विधत्ते । यविष्ठः । वि । आनुषक् । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥३॥

अग्निर्बृहतो महतः क्षत्रियस्य बलस्येण । ईश्वरो भवति ॥ वर्तमानार्थे लिट् ॥ किंच अपिः परमस्योत्कृष्टस्य
बाजस्याज्ञस्य रायः पश्चादर्थनस्य चेंग । यवघ्णे युवतमः स्वधावानज्ञवाह तैजस्वी वाग्निर्विधत् । परिचरते ।
विधत्तिः परिचरणकर्मेति यास्कः । मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय रत्न रमणीयं धनमानुषक् अनुषक्तं वि
दधाति । करोति ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचिन्तिभिश्चकुमा कच्चिदागः ।
 कृधी ष्वस्माँ अदिनेरनागान्येनांसि शिष्यथो विष्वग्मे ॥४॥
 यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचिन्तिऽभिः । चकुम । कत् । चित् । आगः ।
 कृधि । सु । अस्मान् । अदिनेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिष्यथुः । विष्वक् । अमे ॥४॥

हे यविष्ठ युवतमात्रे यच्चिद्वि यद्यपि खलु ते त्वदीयेषु पुरुषत्रा परिचारकेषु पुरुषेष्वर्जिस्तिभिरज्ञानः
कश्चिदागः किंचिदपि पापं वयं चक्षुम तथापि हे अग्ने अस्मानदिदंभुमिरनागाग्ननागसः पापरहितान सु अत्यंतं
हृदि । कुरु । हे अग्ने विष्वक् सर्वतो यद्यमानान्यनाम्यस्माभिः कृतानि पापानि वि शिथ्यथः । विद्यथथ ।
शिथिलीकुरु ॥

महश्चिदग्र एनंसो अभीक ऊर्वादेवानामुत मर्त्यानां ।
मा ते सखायः सदमिदिषाम यच्छा तोकाय तनयाय गं योः ॥ ५ ॥
महः । चित् । अग्रे । एनंसः । अभीक । ऊर्वात् । देवानां । उत । मर्त्यानां ।
मा । ते । सखायः । सदम् । इत् । रिषाम । यच्छ । तोकाय । तनयाय । गं । योः ॥ ५ ॥

हे अग्ने देवानामिन्द्रादीनामुत - 'प व मर्त्यानां मनुष्याणामभीक' इति । अभीक इत्यंतिकनामैतत् । अस्माभिर्यत्पापं कृतं महश्चिब्रह्मतोऽप्यर्वाद्ब्रह्मतादस्मादेनमः पापात्तं त्वदीयाः सत्वाया मित्रभृताः स्नीतारो वयं सदर्मात्मवर्देव मा रिपाम । मा हिंसिता भु । हे अग्ने त्वं तोकाय पुत्राय तनयाय पौत्राय शं पापकूपोपद्रवाणां शान्तिं योः सुकृतात्यादितं सुखं च यच्छ । देहि ॥

यथा ह त्वइसवो गौर्यं चित्पदि पिताममुचता यजत्राः ।
 एवो ष्वस्मन्मुचता ब्यंहः प्र तार्यमे प्रतरं न आयुः ॥ ६ ॥
 यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यं । चित् । पदि । सितां । अमुचत । यजत्राः ।
 एवो इति । सु । अस्मत् । मुचत । वि । अंहः । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरं । नः । आयुः ॥ ६ ॥

यजत्रा यजनीयाः पूजार्हा हे त्रसवो निवासयितारोऽप्यो यूयं यथा ह यथैव त्वच्यां तां पादि पादि
मितां बद्धां गार्थं चित् गार्थीं गामय्यमुंचत । त्यक्तवन्तो भूयान् । एवो एवमेवास्मदस्मत्तोऽहः पापं मु अत्यंतं वि
मुंचत । विमुक्तं कुरुत । बह्वचनं पूजार्थं । हे अग्ने त्वया प्रतरं प्रवृद्धं नोऽस्मदीयमायुः प्र तारि । प्रवृद्धं
क्रियतां ॥ ॥ १२ ॥

प्रत्यगिरिति पञ्चर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्थं वैपुभमाश्रयं तत्तन्मन्त्रवर्णाभिधयोषःप्रभृतिदेवतं वा । तथा
षाण्मुक्तांतं । प्रत्यभिः पञ्च सिंगोक्तदेवतं त्वेक इति ॥ सिंगोक्तो घनियोगः ॥

प्रत्यग्निरुषसा मयमख्यद्विभातीनां सुमना रत्नधेयं ।

यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत्सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसा । अयं । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।

यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोऽग्निर्विभातीनां व्युच्छतीनामुपसामुपोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अयं प्रति पूर्वकालं लक्ष्मीकृत्याख्यत । प्रवृद्धो भवति । हे अश्विनाश्विना युवां मुकृतो यजमानस्य दुरोणं गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणे दुर्या इति गृहनाममु पाठात् । यात । गच्छतं । सूर्य ऋत्विगादीनां प्ररको देवो ज्योतिषा स्वन तेजसोदेति । उपःकालं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेहृषं दविध्वद्गविषो न सत्वा ।

अनुं व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । दृषं । दविध्वत् । गोऽडुषः । न । सत्वा ।

अनुं । व्रतं । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽरोहयन्ति ॥ २ ॥

सविता प्ररको देव ऊर्ध्वमुन्मुखं भानुमश्रेत् । आश्रयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि बुलोक आरोहयन्ति । आरोहणं कारयन्ति । तदा वरुणो राज्यभिमानो देवो मित्रोऽहरभिमान्यन्ते देवाश्च व्रतं तत्संबन्धि कर्मानु यन्ति । अगुच्छति । अनुगमने दृष्टात् उच्यते । दृषं पार्श्वं रजो दविध्वदुन्वन । विकिरन्नित्यर्थः । गविषो गा इच्छन् सत्वा न वृषभ इव तद्वत् ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थे ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्भीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यं । सीं । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यन्तः । अर्थे ।

तं । सूर्यं । हरितः । सप्त । यद्भीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

ध्रुवक्षेमाः स्थिरनिवासाः सृष्टिकर्तारो देवाः सीं सर्वतस्तमसे तमसो विपृचे पृथक्करणार्थं जगत्क्षणं कार्यमनवस्यन्तोऽविमुच्यन्तः कुर्वन्त एव यं सूर्यमकृण्वन् । असृजन्नित्यर्थः । यद्भीर्महत्तः सप्त सप्तसंख्याका हरितोऽस्या विश्वस्य समस्तस्य जगतः प्राणिनसमूहस्य स्पशं प्ररकत्वेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहन्ति । धारयन्ति ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तंतुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तंतुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।

दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽडव । अव । अधुः । तमः । अपऽसु । अंतरिति ॥ ४ ॥

हे देव द्योतमान सूर्य त्वं जगन्निर्वाहात्मकस्य रसस्यादानार्थं तंतुं रश्मिममृहं विहरन्विस्तारयन् असितं कृष्णवर्णं वस्त्रं नक्तचराणां निवासभूतानां रात्रिमवव्ययन् अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन् । तिरस्कृ- र्न्नित्यर्थः । वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यसि शक्तेरश्वर्यासि । गमनमार्गं गच्छसि । अस्यामृचि पूर्वाधे सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं प्रतिपाद्योत्तरार्धे परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह । दविध्वतो ध्रुवानाः सूर्यस्य संबन्धिनो रश्मयः किरणा

अप्स्वन्तरिषे । आप इत्थन्तरिषणाम आकाशमापः पृथिवीति तन्नामसु पाठात् । अन्तर्मध्ये चर्मैव चर्मवत्स्थितं तमोऽधकारमवाधुः । अवाचीनमदधुः । तिरस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्तंभः समृतः पाति नाकं ॥५॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उक्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्तंभः । संऽमृतः । पाति । नाकं ॥५॥

आयतशब्दो दूरवाची । तद्विपरीतोऽनायत आसीनः सन्नयं प्रत्यक्षणोपलभ्यमा ।। मंडलाभिमानो सूर्यो निबद्धः । केनापि बद्धो न क्रियते । अपि चायं सूर्यो न्यङ्कुत्ताङ्गुलः सन् केनचित्कथा कथं नाव पद्यते । न हिंस्थते । किंचायमुत्तान ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन् कथा स्वधया केन बन्धेन याति । गच्छति । स्वधाशब्दोऽन्नवाच्य च तत्कार्यं बध्ने लक्षयति । अपि च दिवो बुलोकस्य स्तंभः स्तंभः समृतो नकिंन समवेतः सूर्यो नाकं स्वर्गं पाति । पालयति । को ददर्श । तत्त्वतः कः पश्यति । न कोऽपि जानातीत्यर्थः ॥ ॥१३॥

प्रत्यग्निरुषस इति पंचमं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्थार्थं त्रैष्टुभमापेयं माचवर्णिकदेवतं वा । तथा चानुक्रात । प्रत्यग्निरिति । लिंगोक्तदेवतं त्विति तुशब्दादस्यापि सूक्तस्य लिंगोक्तदेवतत्वं ॥ विनियोगो लंगिकः ॥

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यदेवो रोचमाना महोभिः ।

आ नासत्योरुगाया रथेनमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥१॥

प्रति । अग्निः । उषसः । जातऽवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानाः । महऽभिः ।

आ । नासत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमं । यज्ञं । उप । नः । यातं । अच्छ ॥१॥

देवो द्योतमानो जातवेदा जातधनोऽग्निर्महोभिस्तेजोभी रोचमाना दीप्यमाना उषसः प्रत्युषसो लक्ष्मी त्वाख्यत । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभृतगमनां ह नासत्याश्चर्मा रथेन नोऽस्मदीर्याममं यज्ञमच्छाभिमुखमुप यातं । उपगच्छतं ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥२॥

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् ।

आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षं । वि । सूर्यः । रश्मिभिः । चेकितानः ॥२॥

विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तेजः कृण्वन् ऊर्ध्वं सविता प्रेरको देव ऊर्ध्वमुन्मुखं केतुं प्रकाशक भागुमयेत् । आश्रयति । वि चेकितानः सर्वं विशेषेण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैर्द्यावापृथिवी बुलोकभूलोकां चांतरिक्षं चाप्राः । समन्तादपुरयत् ॥

आवहंत्यरुणीज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयंती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥३॥

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिभिः । चेकिताना ।

प्रऽबोधयंती । सुविताय । देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा । रथेन ॥३॥

आवहन्ती धनानि धारयत्यङ्गीरङ्गवर्णाः ॥ प्रथमैकवचने द्वितीयावङ्गवचनं क्वांदसं ॥ ज्योतिषा तेजसा युक्ता सही महती रश्मिभिः किरणैश्चिवा दर्शनीया चिकिताना जानत्युषा आगात् । आगच्छत् । किंच प्रबोध्यन्ती सुप्रान प्रबुद्धान कुर्वन्ती देवी द्योतमानोपाः मुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन सुविताय सुखप्राप्तय ईयते । गच्छति ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वस उषसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां ॥४॥

आ । वां । वहिष्ठाः । इह । ते । वहंतु । रथाः । अश्वसः । उषसः । विऽउष्टौ ।

इमे । हि । वां । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथां ॥४॥

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा वोढृतमालं प्रमिद्धा रथा रंहणा गंतारोऽश्वसोऽश्वो वां युवामुपस उपोदेवताया व्युष्टौ व्युक्तेनकाल आ वहतु । समंतान्नयंतु । हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणां कामानां वर्षितारो हे अश्विनाविमं सोमा वा युवां मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायास्मिन्यज्ञे मादयेथां । हर्षयेथां ॥

अनायतो अनिवडः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥५॥

अनायतः । अनिऽवडः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽमृतः । पाति । नाकं ॥५॥

इयमुक्पुर्वं व्याख्याता ॥ १४ ॥

अग्निर्होतृति दशर्चं पंचमं सृक्तं वामदेवस्यार्पं गायत्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अग्निर्होता दश गायत्रमृषिर्वोधादित्याभ्या सोमक साहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामस्याश्विनावायुरयाचर्तति । बोधार्थादिति दृष्टेन सोमकराजा स्तूयत एष वामिति दृष्टेनाश्विनो णिष्टाभिः पद्भिरग्निः स्तूयते । अतस्ता एव क्रमेण देवताः ॥ सृक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ पशोः पर्याप्तिकरणेऽग्निर्होता न इत्यायस्मृचोऽनुवचनीयः । तथा च सृचितं । अग्निर्होता न इति तृचं पर्यग्रयऽन्वाह । आ० ३. २. इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेयं क्रतौ गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चायं तृचो विनियुक्तः । तथा च सृचितं । अग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रः । आ० ४. १३. इति ॥

अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥१॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । णीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥१॥

होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वाग्निर्होताऽस्मदीयेऽध्वरं यागं । वाजीत्येतल्लुप्तोपमाकं । वाजी शीघ्रगामी वोढाश्च इव तथा देवेभ्यो हविर्वाहकः सन् परि णीयते । परितः समंतात्प्राप्यते । तथा ब्राह्मणं च भवति । वाजी सन्परि णीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयति । ऐ० ब्रा० २. ५. इति । कीदृशोऽग्निः । देवेषु द्योतमानिष्विन्द्रादिषु मध्ये देवो द्योतमानो यज्ञियो यज्ञार्हः ॥

परि त्रिविध्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥२॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीऽऽव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥२॥

देवेषु द्योतमानिष्विन्द्रादिषु । प्रथ इत्यज्ञनामेदं । प्रयो यजमानिर्दत्तं हवीरूपमज्ञमा दधत् आ समंताद्वा-रयत्राप्रिङ्गनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्ट त्रिवारं । सवनचयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वरं यजमानैः कृतं यागं याति । गच्छति । परिगमने दृष्टान्तः । रथीरिव । रथवान्युरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् । तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविध्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं पश्यति । ऐ० ब्रा० २. ५. इति ॥

परि वाजपतिः कविरग्निहव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुषे ॥३॥

परि। वाजऽपतिः। कविः। अग्निः। हव्यानि। अक्रमीत्। दधत्। रत्नानि। दाशुषे ॥३॥

वाजपतिर्वाजानामन्तानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिः । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रांतदर्शी मेधावी वा दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधत् प्रयच्छन्नग्निहव्यानि हवींषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

अयं यः सृजये पुरो देववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदंभनः ॥४॥

अयं। यः। सृजये। पुरः। देवऽवाते। संऽइध्यते। द्युऽमान्। अमित्रऽदंभनः ॥४॥

यः प्रसिद्धोऽयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽग्निर्देवजातं देववातस्य पुत्रं सृजये । सृजयो नाम कश्चित्सोमयाजी । तस्मिन्निमित्तभूते मति । तद्वागार्थमित्यर्थः । सृजयस्य यष्ट्वं तैत्तिरीया आमनन्ति । वामिष्ठो ह सात्यहव्यो देवभागं पप्रच्छ यत्सृजयान्वद्भयाजिनोऽयीयजः । तै० स० ६. ६. २. २. । इति । पुरः पूर्वस्यां दिशि स्थितायासु त्तरवेद्या समिध्यते । सम्यग्दीप्यते । अमित्रदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽपिर्व्युमान दीप्तिमान् भवतीति शेषः ॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः । तिग्मजंभस्य मीःहुषः ॥५॥

अस्य। घ। वीरः। ईवतः। अग्नेः। ईशीत। मर्त्यः। तिग्मऽजंभस्य। मीःहुषः ॥५॥

वीरः स्मृतो विक्रान्तो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानस्तगमजंभस्य तीक्ष्णतजसो मीःहुषोऽभिलषितफलानां सेकुरीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीशीत । ईश्वरो भवत । घति पादपुरणः । एतन् यजमान आत्माभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ ॥१५॥

तमर्वतं न सान्सिमरुपं न दिवः शिशुं । मर्मृज्यते दिवेदिवे ॥६॥

तं। अर्वतं। न। सान्सिं। अरुषं। न। दिवः। शिशुं। मर्मृज्यते। दिवेऽदिवे ॥६॥

यजमाना अर्वतं न शीघ्रगामिनमश्चमिव सानसिं संभजनीयं दिवः शिशुं न बालोकस्य पुत्रभृतं सूर्यमिवा-
रुषमारोचमानं तमपि दिवे दिवं प्रतिदिनं मर्मृज्यते । भृशं परिचरणं कुर्वति ॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरं ॥७॥

बोधत्। यत्। मा। हरिऽभ्यां। कुमारः। साहऽदेव्यः। अच्छ। न। हूतः। उत। अरं ॥७॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः सोमकाभिधो राजा हरिभ्यामश्वाभ्यामश्वी दातुं मा मा यद्यदा बोधत । बोधयामासेमी तवाश्वाविति । तदाहमच्छामिमुख्येन कुमारिण हतः सन्नोदरं । तावश्वा वलब्ध्वा न निर्गतवानस्मि ॥

उत त्या यजता हरी कुमारात्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥८॥

उत। त्या। यजता। हरी इति। कुमारात्। साहऽदेव्यात्। प्रऽयता। सद्यः। आ। ददे ॥८॥

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पूजनीयो प्रयता प्रयती त्या त्वी ती प्रसिद्धौ हरी अश्वौ सद्यो यस्मिन्दिने तेनाहृतस्मिन्नेव दिन आ ददे । आदत्तवानस्मि । मंत्रद्रष्टा चक्षुर्बो-
धदित्युद्वयेन कुमारमश्वेत्सयाभ्युपगम्याश्चवितस्मात्तलब्ध्वा प्रीतोऽभवादित्यर्थः ॥

कविः । न । नि॒ण्यं । वि॒द॒थानि । सा॒धन् । वृषा । यत् । सेकं । वि॒ऽपि॒पानः । अ॒र्चात् ।
दि॒वः । इ॒त्या । जी॒ज॒नत् । स॒प्त । का॒रु॒न । अ॒ह्ना । चि॒त् । च॒क्रुः । व॒युना । गृ॒णन्तः ॥ ३ ॥

कविर्मेधावी निष्णं न । निष्णमित्यंतर्हितनामितत । अंतर्हितं गृहमर्थमिव विदथानि वेदनीयानि कार्यत्रा-
तानि साधन् साधयन् वृषा कामाना वर्पितेद्रो यद्यदा सेक सेचनीयं सोमं विपिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात्
विशेषेणार्चात् । सोमपाने अर्घां करोतीत्यर्थः । तदानीं दिवोऽमुष्मान्नोकादित्या सत्यमेव सप्त सप्तसंख्याकान्
कारुञ्जमीन् जीजनत् । अजीजनत् । जनयति । गृणन्तः स्तूयमाना रथमयो वयुना वयुनानि मनुष्याणां ज्ञा
नान्यद्वा चित् दिवसेनापि चक्रुः । छतवतः ॥

स्व॑र्य॒द्वेदि॑ सु॒दृ॒शीक॑र्म॒र्महि॑ ज्योती॑ रुरुचु॑र्य॒द्व वस्तोः॑ ।

अ॒न्धा तमा॑सि॒ दु॒धिता॑ वि॒चक्षे॑ नृ॒भ्यश्च॑कार नृ॒तमो॑ अ॒भिष्टौ॑ ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि॑ । सु॒ऽदृ॒शीकं॑ । अ॒र्कः । महि॑ । ज्योतिः॑ । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।

अ॒न्धा । तमा॑सि । दु॒धिता॑ । वि॒ऽचक्षे॑ । नृ॒ऽभ्यः । च॒कार॑ । नृ॒ऽतमः॑ । अ॒भिष्टौ॑ ॥ ४ ॥

यद्य यदा खलु महि महत्प्रभृत ज्योतिस्तेजोरूप यत्स्वयो धुनोकोऽर्कं रश्मिभिः सुदृशीकं सुष्ठु दर्शनीय
वेदि । अर्वादि । ज्ञायते । तदानां देवास्तस्मिन् स्वर्गे वस्तोर्निवासार्थं रुरुचुः । दीप्तयुक्ता बभूवुः । नृतमो नेतृतमः
सूर्योऽभिष्टावभ्यागमनं नृभ्यो नृणां विचक्षे विशेषणं दर्शनायाधाधकाररूपाणि निविडानि तमांसि दुधिता
दुधितानि नाशितानि चकार । छतवान् ॥

व॒व॒क्ष इ॒न्द्रो अ॒मित॑मृ॒जीषु॑भे॒ आ प्र॑प्रौ॒ रोद॑सी महि॒त्वा ।

अ॒तश्चि॑दस्य महि॒मा वि रे॑च्य॒भि यो वि॒श्वा भुव॑ना ब॒भूव॑ ॥ ५ ॥

व॒व॒क्षे । इ॒न्द्रः । अ॒मितं॑ । अ॒जीषी॑ । उ॒भे इति॑ । आ । प्र॒प्रौ॑ । रोद॑सी इति॑ । महि॒ऽत्वा ।

अ॒तः । चि॒त् । अ॒स्य॑ । महि॒मा । वि॒ रेचि॑ । अ॒भि॒ यः । वि॒श्वा । भुव॑ना । ब॒भूव॑ ॥ ५ ॥

अजीषी । अजीषशब्देन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तोऽमितमिथ-
त्तारहितं महिमानं वयले । उवाह । किञ्च महित्वं महत्त्वेन खेन महिम्नोभि रोदसी उभे यावापुथयावा प्रप्रौ ।
समन्तादपूरयत् । य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वाणि, भुवनान्यभि बभूव । तिरश्चकार । अतश्चिदंभ्योऽपि विश्वेभ्यो
भुवनेभ्योऽस्त्रिंशस्य महिमा वि रेचि । अतिरिरेचि । अधिको बभूवेत्यर्थः ॥ ॥ १७ ॥

वि॒श्वानि॑ श॒क्रो न॑र्याणि वि॒द्वान॒पो रि॑रेच॒ सखि॑भिर्निका॒मैः ।

अ॒श्मानं॑ चि॒द्वे बि॑भि॒दुर्वचो॑भिर्व्र॒जं गो॑म॒न्तमु॑शिजो॒ वि व॑व्रुः ॥ ६ ॥

वि॒श्वानि॑ । श॒क्रः । न॑र्याणि । वि॒द्वान॑ । अ॒पः । रि॑रेच॒ । सखि॑ऽभिः । नि॒ऽकामैः॑ ।

अ॒श्मानं॑ । चि॒त् । ये । बि॒भि॒दुः । वचः॑ऽभिः । व्र॒जं । गो॑ऽम॒न्तं । उ॒शिजः॑ । वि॒ ।

व॒व्रुरि॑ति॒ वव्रुः॑ ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणां हितानि वृद्धादीनि कार्याणि विद्वान् जानन् शक्रः समर्थ इन्द्रो
निकाभैर्निकामयमानेभ्यः सखिभिर्मित्रभूतेभ्यो मरुद्भ्यः ॥ व्यत्ययनं चतुर्थ्यर्थं तृतीया ॥ अपो वृष्टिलक्षणान्युदकानि
रिरेच । रिक्तीचकार । इन्द्रः सखादिफलसिद्धयर्थं मेघयान्युदकानि मरुद्भ्यो दत्तवानित्यर्थः । यद्वा । निका
भैर्निकामयमानैः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः सन् अपो नभसः सकाशात् । आप इत्यतरिङ्गनामितत् ॥ अत्र विभक्ति-

व्यत्ययः ॥ रिरिच । व्यतिरिक्तो बभूव । ये मरुतो वचाभिर्वायुर्ध्वनिमिरगमानं चित् पर्वतमपि मेघं वा ।
अगमेति मेघनामैतत् । विभिद् । अभैत्सुः । उशिजः कामयमानास्ते मरुतो गोमंतं गोभिरूपेतं ब्रजमंगिरसां
संबन्धि गोस्थानं वि वव्रुः । आच्छादयामासुः ॥

अपो वृचं वद्विवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणोऽसि समुद्रियाण्येनोः पतिर्भवच्छवसा शूर धृष्णो ॥ ९ ॥

अपः । वृचं । वद्विऽवांसं । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रं । पृथिवी । सऽचेताः ।

प्र । अणोऽसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र प्रावत राजसादिभ्यः प्रकर्षेण लोकान् पालयितुं ते त्वदीय वज्रमपो वृष्टिलक्षणाद्युदकानि वद्विषां
समावरक वृच मेघ पराहन् । प्रकर्षेण प्रेरयति स्म । पृथिवी भूमिः सचेताश्चतनावती । त्वया संगता बभूव ।
धृष्णां धर्षणशील हे शूर विक्रांतद्र त्वं शवसा बलं पतिर्भवन लोकानां पालक सन समुद्रियाणि समुद्रसं
वधीन्यणोऽसि नभसि स्थितान्युदकानि प्राणोः । प्रेरकोऽभूः ॥

अपो यदद्विं पुरुहूतं दर्दराविर्भुवत्सरमां पृथ्यं ते ।

स नो नेता वाजमा दपि भूरि गोत्रा रुजन्गंगिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्विं । पुरुऽहूतं । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमा । पृथ्यं । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दपि । भूरि । गोत्रा । रुजन । अंगिरऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतं यथादापः प्रति वृष्टिलक्षणाद्युदकानि लक्षोक्त्याद्वि मेघं दर्दः । विदारितवा
नसि । सरमा देवशुनी पुथ्यं पुरा ते नुभ्यः पर्णभिरपहतं गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अंगिरोभिर्हर्षि-
भिर्गृणानः स्तूयमानः सन गोत्रा गोत्राण्यध्याणि रुजन नोऽस्मान् भूरि प्रभुत वाजमत्र नेता प्रापयिता स
त्वमा दपि । आदरं कृतवानसि ॥

अच्छा क्विं नृमणो गा अभिष्टौ स्वधाता मघवन्नाधमानं ।

ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहृता नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ । क्विं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वऽसाता । मघऽवन । नाधमानं ।

ऊतिऽभिः । तं । दुपणः । द्युम्नऽहृता । नि । मायाऽवान । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवद्विद्र नृमणः । नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्वं कवि मेधाविनं कुत्समच्छ गाः । अभ्यगाः ।
क्विच स्वधाता । स्वर्धन । तस्य साता दातुं निमित्तेऽभिष्टौ कवेरभिर्गमे सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं
कुत्समूर्तभिः शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपे रक्षणरिपणः । प्रेरितवानसि । मायावान् कपटवानब्रह्मा । अद्विभिः
क्रियमाणं सर्वं कमंजातमनुज्ञारूपेण जाननं अद्विभिर्गमैश्चो ब्रह्मशब्देनोच्यते । स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा ।
वेदोक्तकर्मस्वास्तिक्यरहित इत्यर्थः । दस्युः कुत्सस्य शत्रुर्द्युम्नहृता द्युम्न धनं हतितराङ्गान् यस्यां युधि तस्या न्यर्त ।
विनष्टो बभूव । इन्द्रः कुत्सेनाहतः सन तस्य शत्रु हतवानित्यर्थः ॥

आ दस्युघ्ना मनसा यात्यस्तं भुवन्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योना नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्तं । भुवत् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।

स्वे । योनी । नि । सदत् । सऽरूपा । वि । वां । चिकित्सत् । ऋतऽचित् । ह । नारी ॥ १० ॥

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते । कथं । इहनामकः कश्चिद्राजर्षिः । तस्य पुत्रः कुत्साख्यो राजर्षिरासीत् । स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संग्रामे स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्रस्याङ्गानं चकार । स चन्द्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य शत्रुन जघान । तदनंतरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् । सख्यानंतरमिन्द्र एनमपि स्वकीयं गृहं प्रापयामास । तत्र शचीन्द्रं प्राप्तुमागता सती तां समानरूपां दृष्ट्वायमिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संग्रामं चकारिति । अनयाख्यायिकया प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इन्द्र दस्युघ्ना दस्यूनां शत्रूणां हन्वा मनसा युक्तस्त्वमस्तं कुत्सस्य गृहं । अस्मिन्मिति गृहनामैतत् । आ याहि । आगाः ॥ लुङर्थे लोट् ॥ कुत्सश्च ते तव संबंधिनि सख्ये निकामो नितरां कामयमानो भुवत् । अभवत् । ततस्मां युवां स्य योनीं स्वकीये स्थाने नि पदतं । न्यसीदतं । उपविष्टावभुतं । ऋतचित्सत्यदर्शनी नारीन्द्रस्य भार्या शची सरूपा समानरूपा वां युवां वि चिकित्सत् । संग्रामं चकार ॥ ॥ १८ ॥

यामि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्यारोशनः ।

ऋज्ञा वाजं न गध्यं युयूषन्कविर्यदहन्पार्याय भूपात् ॥ ११ ॥

यामि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हर्योः । ईशानः ।

ऋज्ञा । वाजं । न । गध्यं । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्याय । भूपात् ॥ ११ ॥

हे इन्द्र अवस्युः कुत्सस्य रक्षणमिच्छन् ॥ कृदसि क्वच परेच्छायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकः शत्रूणां हिंसको वातस्य वायुसदृशयोर्विगवतोर्हयोरश्वयोरीशान ईश्वरस्त्वं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं समानरथ यामि । गच्छसि । गध्यं ग्राह्यं । गध्यं गृह्णातिः । ऋज्ञा वाजं न गध्यं युयूषन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तं । ५. १५. । वाजं नास्मिन्मिव ऋज्ञा ऋजुगामिनावस्थां युयूषन् स्वकीये रथे योजयन् कविः प्राज्ञः कुत्सो यद्यस्मि ब्रह्मन्नहनि दिवसे पार्याय पारणाय आपन्नस्तरणाय भूपात् । प्रभवति । तस्मिन्नैव दिने कुत्सेन सरथं यासीति पूर्वोक्तं संबन्धः ॥

कुत्साय शुष्णामशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहस्रा ।

सद्यो दस्यूनं मृण कुत्सेन प्र सूरश्चक्रं बृहतादभीके ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुष्णं । अशुषं । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सहस्रा ।

सद्यः । दस्यूनं । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सूरः । चक्रं । बृहतात् । अभीके ॥ १२ ॥

शुष्णं पिप्पुमित्यस्त्रामृचि । ऋक् १. १०३. ८ । पतिपादितोऽर्थः कुत्सायत्यनेन ऋग्वेदेन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुषं । शुषमिति मुखनामैतत् । तद्रहितं । अत्र दीर्घाभावः । शुष्णं शुष्णानामानममुरं नि बर्हीः । न्यबर्हीः । अवधीः । तथाहो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वोक्ते कुर्यवं कुर्यवनामानममुरं च हतवानसि । तथा स त्वं सहस्रा सहस्रेण बह्वभिः परिजनैः सह सद्यो यस्मिन् काले कुर्यवमवधीस्मिन् काले एव कुत्सेन । कुत्स इति वज्रनामैतत् । कुत्स एव कुत्सं वज्रं । तेन दस्यूनं शत्रुन्म मृण । जहि ॥ भूतार्थे लोट् ॥ हतवानसि । तथा सूरः प्रेरकस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीके समीपे संग्रामे वा प्र बृहतात् । प्रकर्षेण किन्नवानसि ॥

त्वं पिप्पुं मृगयं शूशुवांसमृजिष्वने वैदधिनाय रंधीः ।

पंचाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि ददेः ॥ १३ ॥

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । मृगुऽवांसं । ऋजिश्चने । वैदधिनाय । रंधीः ।

पंचाशत् । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरः । जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥१३॥

हे इंद्र त्वं पिप्रु पिप्रुनामानमसुरं शूशुवांसं प्रवृद्धं मृगयं मृगयनामानमसुरं च हतवानसि । किंच स त्वं वैदधिनाय वैदधिनः पुत्राय ऋजिश्चने ऋजिश्चनान्ने राक्षं रंधीः । वशमनयः । पंचाशत्पंचाशत्संख्याकानि सहस्रा सहस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षासि नि वपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेष रूपमिव पुरः शंवरस्य नगराणि वि दर्दः । विदारितवानसि ॥

सूर उपाके तन्वं दधानो वि यत्ते चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥१४॥

सूरः । उपाके । तन्वं । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मृगः । न । हस्ती । तविषी । उषाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । बिभ्रत् ॥१४॥

हे इंद्र सूरः प्ररक्तस्य सूर्यस्योपाके समीपे तन्वं त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदामृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्षं रूपं वि चेति । व्यचेति । हे इंद्र ज्ञातुभिर्विशेषिणाज्ञायत । सूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनीभवन्ति न तथैन्द्रस्य रूपं किंतु सूर्यस्य समीपे इंद्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं बभूवेत्यर्थः । अपि च हे इंद्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषीं परेषा बलमुषाणो दहन आयुधानि वज्रादीनि शस्त्राणि विभ्राद्विभ्राणस्त्वं सिंहो न सिंह इव भीमो भयं करोऽभुः ॥

इंद्रं कामा वसूयन्ता अगमन्स्वमीच्छे न सवने चकानाः ।

अवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रखा सुदृगीव पुष्टिः ॥१५॥

इंद्रं । कामाः । वसुऽयन्तः । अगमन् । स्वःऽमीच्छे । न । सवने । चकानाः ।

अवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः । न । रखा । सुदृगीऽइव । पुष्टिः ॥१५॥

कामा राक्षसादिभयनिवारणार्थमिंद्रं कामयमाना वसूयन्तः पश्चादिधनमिच्छन्तः स्तोतार इंद्रं परमेश्वर्ययुक्तमगमन् । अगमन् । गच्छति ॥ वर्तमानार्थं क्वांसो लुड ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वमीच्छे न युद्ध इव सवने यज्ञे चकाना याचमानाः अवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानासः शंसमानाः सुवन्तः । तदा सोऽयमिंद्र ओको न स्तोतृणामावास इव भवति । रखा रमणीया सुदृगीव पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥ ॥१५॥

तमिद्ध इंद्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।

यो मावन्ते जरिचे गध्यं चिन्मशू वाजं भरति स्पर्हराधाः ॥१६॥

तं । इत् । वः । इंद्रं । सुऽहवं । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरूणि ।

यः । माऽवन्ते । जरिचे । गध्यं । चित् । मशू । वाजं । भरति । स्पर्हऽराधाः ॥१६॥

य इंद्रो नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरूणि बहूनि ता तानि प्रसिद्धानि कर्माणि चकार । अकरोत् । किंच स्पर्हराधाः स्मृहणीयधनो य इंद्रो मावन्ते मत्सदृशाय जरिचे स्तोत्रे गध्यं चित् याह्यं संयोजनीयमपि वाजमत्तं मनु शीघ्रं भरति । आहरति । वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेविंद्रं सुहवं शोभनमाह्वानं यथा भवति तथा ऋवेम । आह्वयामः ॥

तिग्मा यदंतरग्निः पताति कस्मिञ्चिद्भूर मुहुके जनानां ।

घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यध स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥१७॥

तिग्मा । यत् । अंतः । अश्विनिः । पतन्ति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानां ।

घोरा। यत्। अर्थः। संऽक्षतिः। भवति। अर्धः। स्म। नः। तन्वः। बोधिः। गोपाः॥१७॥

हे शूर विक्रान्द्र यद्यदा कस्मिंश्चित्पर्वस्मिन्नपि जनानां मनुष्याणां मुहुरेकं मोहकं युद्धं तरस्माकं मध्ये
तिग्मा तीक्ष्णाग्निः पतति । पतेत् । हे अयं स्वामिन्निद्र यद्यदास्माकं शत्रुभिः महं घोरं भीमरूपां समुत्तिर्युद्धं
भवाति । भवंत । अथ तदानीं नोऽस्मदीयस्य तत्त्वः शरीरस्य गोपा रक्षको बोधिः स्म । अबोधः । शत्रुभ्यः
सकाशादस्मान्नक्षत्वेन वृद्धवानसि खलु ॥

भुवोऽविता वा॒मदे॒वस्य धी॒नां भुवः॑ सखा॒वृको वाज॑सातौ ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुगंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामऽदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा । अवृकः । वाजऽसातौ ।

त्वां । अ॒नु । प्रऽम॑तिं । आ । ज॒ग॒न्म । उ॒रुऽग॑मः । ज॒रि॒त्रे । वि॒श्व॒ध । स्याः ॥ १५ ॥

हे इन्द्र त्व वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मंत्रद्रष्टुर्मम सर्वाधिनीनां धीनां कर्मणामविता रक्षिता भव । भव ।
अवृको हिसारहितस्त्वं धाजसार्ता युवे सखा मम सुहृद्भवः । भव । हे इन्द्र वयं प्रमतिं प्रकृष्टज्ञानं त्वामनु
नक्षीकृत्या जगन्म । आगच्छाम । स त्वं विन्ध्य सर्वदा जरित्रे स्तोत्रं उरुग्रसो महता शमनेन युक्तः
स्याः । भवेः ॥

एभिर्नृभिरिदं त्वायुभिष्ट्वा मघवद्भिर्मघवन्विश्वं आजौ ।

द्यावो न द्युमैरभि संतो अर्यः सप्तो मतेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिः । नृऽभिः । इन्द्र । त्वायुःभिः । त्वा । मघवन्ऽभिः । मघऽवन् । विश्वे । आजौ ।

द्यावः । न । द्युमैः । अभि । संतः । अर्यः । क्षापः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९ ॥

हे मधवन्धनवन्निद्र विश्व विश्वस्मिन्नाजौ सग्रामे त्वायुभिः शत्रुजयार्थं त्वा कामयमानैर्मघर्वाद्भस्वदर्श
दीयमानहर्षवर्लक्षणैर्धनरूपतेरेभिः प्रत्यजैणोपलभ्यमानैर्नृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यजमाना
बुद्धिर्धनैर्बाधो न द्योतमानाः प्रकाशमाना धानिनो यथा तथायौऽरीन शत्रुनभि संतोऽभिभवत क्षयः सर्वा
रात्रीः पूर्वोर्बद्धीः शरदश्च सवत्सराश्च मदेम । स्त्वाम् । यजमानाः सर्वेषु कालेषु त्तोत्रैरिद्र हर्षयनीत्यर्थः ॥

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म नृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोषदसन्न उयोऽविता तनूपाः ॥२०॥

एव । इत् । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथं ।

नु। चित्। यथा। नः। सख्या। विऽयोषत्। अमत्। नः। उयः। अविता। तनूऽपाः॥२०॥

यथेन्द्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि न चित् वियोषत । न पृथक्कुर्यात् । उग्रसेजस्वी तनूपाः
शरीराणां पालक इन्द्रो यथा नोऽस्मान्विता रचितासत् । स्यात् । तथा वयं यजमाना एवेदं वमेवोक्तप्र-
कारेणोद्गाय वृषभाय कामानां वर्षधिं वृष्णे नित्यतरुणाय ब्रह्म स्तोत्रमकर्म । अकुर्म । तच्च दृष्टान्तः । भृगवो

दीप्तासन्नाणो रथं न रथमिव तद्वत् । यजमानेभ्यो यथेन्द्रोऽभीषितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं यजमानाः
शुषंतीत्यर्थः ॥

नू पुत इन्द्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २९ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वर्च्यभिः संस्तुतो नु क्षिप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानश्च त्वमिषमन्नं जरिचे स्तोत्रे
मह्यं नयो न अद्विर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे इन्द्र हरिवो हरिवन् हरिसंज्ञकाश्चोपेतन्द्र ते
तुभ्यं नय्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवंतो वयं धिया प्रज्ञारूपया शुभ्रा
सदासाम्नां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास ॥ ॥ २० ॥

त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यमित्येकविंशत्युचं सप्तमं सुक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । त्वं मह्यं असिक्वामेकपदेति ।
असिक्वा यजमानो न होतैत्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो दधता ॥ समूहे दशरात्रेऽष्टमे
ऽहनि निष्कवन्त्य इदं सुक्तं विनियुक्तं । तथा च मुचितं । त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यमिति निष्कवन्त्यं । आ० ८. ७. इति ॥
इन्द्रस्य वृचघ्नस्त्वं मह्यं इति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । मुचितं च । त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह वाः सत्राहणं
। आ० ३. ८. इति ॥

त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह द्या अनुं द्युचं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृचं शवसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरहिना जयसानान् ॥ १ ॥

त्वं । महान् । इन्द्र । तुभ्यं । ह । द्याः । अनुं । द्युचं । मंहना । मन्यत । द्यौः ।

त्वं । वृचं । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धून् । अहिना । जयसानान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महान्प्रभुतो भवसि । द्याः पृथिवी । द्या इति पृथिवीनामन्तत । मंहना महत्त्वेन युक्ता सती
तुभ्यं ह त्वदर्थमेव वृचं त्वदीयं बलमनु मन्यत । अन्वमन्यत । अनुमतीचकार । यौश्च त्वदर्थं बलमन्वमन्यत ।
हे इन्द्र त्वं शवसा त्वदीयेन बलेन वृचं लोकानामावरकं वृचनामकमसुरं जघन्वान् । हतवान् । किंच अहिना
वृचेण जयसानान् जयहाणान् यस्तान् ॥ यसर्तेर्लिटः कानजादेशः ॥ सिन्धून् अपः सृजः । असृजः । सृष्टवानसि ॥

तव त्विषो जनिमन्नेजत द्यौ रेजद्भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायंतं सुभ्वः पर्वतास आर्दन्धन्वानि सरयंतं आपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।

ऋघायंतं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । आर्दन् । धन्वानि । सरयंतं । आपः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीयं जनिमन् जन्मनि सति यौरंतरिचं स्वस्य त्वदीयान्न्योः कीपात् ।
पंचम्यर्थे षष्ठी । भियसा जातभयेन रेजत । अरेजत । अकंपत । भूमिश्च रेजत । कंपमाना बभूव । सुभ्वो महान्तः
पर्वतासः । पर्वता मेघाः । ऋघायंतं । सस्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं गियामकेन त्वयाबाध्यत । तथा मेघा
आर्दन् । प्राणिनां पिपासारूपां पीडामहिंसन् । तथा मेघा धन्वान्युदकरहितान्देशानापोऽपः सरयंतं ।
गमयति ॥

भिन्नगिरिं शर्वसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान् ओजः ।

वधीवृचं वज्रेण मंदसानः सरन्नापो जर्वसा हतवृष्णीः ॥३॥

भिन्नत् । गिरिं । शर्वसा । वज्रं । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसानः । ओजः ।

वधीत् । वृचं । वज्रेण । मंदसानः । सरन् । आपः । जर्वसा । हतऽवृष्णीः ॥३॥

सहसानः शत्रूणामभिवन्तो जसेज आदिष्कृण्वान् आविष्कृर्वान्द्रो वज्रमिष्णन् वज्रं प्रेरयन् शर्वसा बलेन गिरिं पर्वतजातं भिन्नत् । अभिन्नत् । विभेद । किंच मंदसानः सोमेन मोदमान इन्द्रो वज्रेण वृचं वृचनामान-मसुरं वधीत् । अवधीत् । जघान । तत् आपो वृत्रेणावृतान्युदकानि हतवृष्णोः । हृषीं वृषा वृत्रो यासां ता हतवृष्ण्यः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणरहिताः सत्यो अवसा वशेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिंद्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत् ।

य इ जजान स्वयं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूमं ॥४॥

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्यौः । इंद्रस्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् ।

यः । इ । जजान । स्वयं । सुऽवज्रं । अनपऽच्युतं । सदसः । न । भूमं ॥४॥

हे इन्द्र यः प्रजापतिः स्वयंमृत्विगादिभिः सुखं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं सदसः स्वकीयात्पर्वगाख्यात्स्थाना-दनपच्युतं विनाशरहितं च । नेति समुच्चयार्थे । भूम भूम्ना महत्त्वेन युक्तमीमेनं त्वां जजान । अजीजनत् ॥ जन जनन इति धातुः ॥ द्यौर्द्योतमानस्ते तव जनिता जनायिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानहमस्मीति मन्यत । अमन्यत । किंच इन्द्रस्य कर्तेन्द्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वपस्तमोऽत्यंतं शोभनकर्माभूत् ॥

य एक इक्ष्वावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इंद्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥५॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूमं । राजा । कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इंद्रः ।

सत्यं । एनं । अनु । विश्वे । मदन्ति । रातिं । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥५॥

कृष्टीनां सर्वासां प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतः वज्रभिराहूत एक इहेवानां मध्ये मुख्य एव य इन्द्रो भूम भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयं प्र च्यावयति । प्रकर्षेण नाशयति । विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविर्लक्षणाधनवत इत्यर्थः । देवस्त्रिंद्रसमाश्रयात् द्योतमानस्य गृणतः सुवतो रातिं बंधुमेनमिंद्रमनु लक्ष्मीकृत्य सत्यमेव मदन्ति । सुवन्ति ॥ ॥२९॥

सचा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सचा मदासो बृहतो मदिष्टाः ।

सचाभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इंद्र कृष्टीः ॥६॥

सचा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सचा । मदासः । बृहतः । मदिष्टाः ।

सचा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनां । दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इंद्र । कृष्टीः ॥६॥

विश्वे सर्वे सोमा अस्त्रिंद्रस्य सचा । सचेति सत्यनामेतत् । सत्यमेव प्रभूता अभवन् । किंच मदासो मदा मद्कराः सोमा बृहतो महतोऽस्त्रिंद्रस्य मदिष्टा मादयितुमाः सचा सत्यमेवामवन् । हे इन्द्र त्वं वसुपतिर्धन-पतिः । न केवलं धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्चादीनां धनानां पतिः सचा सत्यमेवामवः । भवसि । हे इन्द्र त्वं दत्रे धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः सोमीः प्रजा अधिथाः । धारयसि ॥

त्वमध प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वं । अध । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।

त्वं । प्रति । प्रवतः । आशयानं । अहिं । वज्रेण । मघवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

अध अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृत्रनिमित्ते मघे सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिथाः । रत्नकत्वेन धारयामि । हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वं प्रति प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवतो देशान् लवीकृत्याशयानमपां निरोधकमहिं वृत्रनामानमसुरं वज्रेण वि वृश्चः । व्यवृश्चः । क्रिन्नवानसि ॥

इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पर्णा सन्नाहणमिति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । सन्नाहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं सहदानुं पुरहृतं क्षियंतं । आ० ३. ८. इति ॥

सन्नाहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हंता यो वृत्रं सन्तिता वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सन्नाहणं । दाधृषिं । तुम्रं । इन्द्रं । महं । अपारं । वृषभं । सुवज्रं ।

हंता । यः । वृत्रं । सन्तिता । उत । वाजं । दाता । मघानि । मघवा । सुराधाः ॥ ८ ॥

सन्नाहणं बहूनां शत्रूणां हंतारं दाधृषिमत्यंतं धर्षकं तुम्रं । तुम्रिः प्रेरणकर्मा । शत्रूणां प्रेरकं महं महान्तं मपारमपरिमाणं । विनाशग्रहितमित्यर्थः । वृषभं कामानां वर्षितारं सुवज्रं शोभनं वज्रेणोपेतमिन्द्रं । वयं स्तोतारः स्तुमति श्रेष्ठः । य इन्द्रो वृत्रं वृत्रनामानमसुरं हंता हिंसिता भवति । उतापि च य इन्द्रो वाजमन्नं सन्तिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्ता यो मघवन्द्रो मघानि धनानि दाता भवति । तमिन्द्रं स्तुमति पूर्वोक्तान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तृणतत्वात्त लोकाव्ययति षष्ठीप्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥

अयं वृतश्चातयते समीचीयं आजिषु मघवा ऋग्वे एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयं । वृतः । चातयते । संसृज्येचीः । यः । आजिषु । मघवा । ऋग्वे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनोति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

मघवा धनवान्य इन्द्र आजिषु संयामिष्वको मुख्य एव ऋग्वे । श्रूयते । अयमिन्द्रः समीचीः संगता वृतः । वृण्वत्याच्छादयति लोकानिति वृतः शत्रुसेनाः । ताद्यातयते । नाशयति । अयमिन्द्रो यं वाजं यदन्नं सनोति । यजमानाय ददाति । तं वाजं भरति । यजमानस्य तदन्नं दातुं विभर्ति । स्तोतारो वयमस्यैवंभूतस्त्रिन्द्रस्य सख्ये सखित्वे प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

अयं ऋग्वे अध जयन्तु घ्नन्त्यमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृहं भयत एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयं । ऋग्वे । अध । जयन्तु । घ्नन्त्यमुत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इन्द्रः । विश्वं । दृहं । भयते । एजत । अस्मात् ॥ १० ॥

अथापि च अयमिन्द्रो जयन् शत्रुन्विजयन् ऋग्वे । श्रूयते । सर्वत्र प्रख्यातो भवति । उतापि च घ्नन् शत्रू-

आ कृष्ण इं जुहुराणी जिघर्ति त्वचो बुधे रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयं । चक्रं । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतंशं । रीरमत् । समुमां ।

आ । कृष्णः । इं । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुधे । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

प्रेतशं सूर्ये पस्युधानमत्यर्धर्चं । ऋग्वे० १. ६१. १५ । पूर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अत्राप्ययं चक्रमिति पूर्वार्धे सा सूच्यते । स्वश्वनामा कश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव ततोत्पन्नः सन् एतशाख्येन महर्षिणा सार्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषिर्युद्धे जयार्थमिन्द्रं तुष्टाव । स इंद्रस्तेन हूयमानः सन् स्वश्वपुत्रस्य सूर्यस्य संबन्धिनः संयामादेनमपात्यदिति । अयमिन्द्रः सूर्यस्य चक्रमायुधमिषणत् । प्रेरयत् । सख्यमाण युद्धार्थं सरंतं गच्छंतमेतशनामानमृषिं नि रीरमत । न्यरीरमत । निवारितवान् । जुहुराणः कृष्टिन् यथा भवति तथा संचरन् कृष्णः कृष्णवर्णो मेघस्वचक्षुजसो बुधे मूलभूति रजसोऽस्योदकस्य योनौ स्थाने ऽतिरिक्ते स्थितमीमन्मिन्द्रमा जिघर्ति । आसिंचति । शत्रूणां प्रेरिताश्चक्रादेस्वस्तं ररक्षेत्यर्थः ॥

असिंक्वां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिंक्वां । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

एकपदेयमृक् पूर्वर्चा सह दृष्टांतत्वेन संबध्यते । असिंक्वां रात्रौ यजमानो न यजमान इव होता होता-रमाह्वातारमपि । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमनासिंचति तद्वन्मेष इंद्रमासिंचतीत्यर्थः ॥ २३ ॥

गयंत इंद्रं सख्याय विप्रां अश्वयंतो वृषणं वाजयंतः ।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशं ॥ १६ ॥

गयंतः । इंद्रं । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयंतः । वृषणं । वाजयंतः ।

जनिऽयंतः । जनिऽदां । अक्षितऽऊतिं । आ । च्यावयामः । अवते । न । कोशं ॥ १६ ॥

गयंतो गा इच्छंतोऽश्वयंतोऽश्वानिच्छंतो वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतो जनीयंतो जायाश्चेच्छंतो विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायेंद्रसंबन्धिने सखित्वाय वृषणं कामानां वर्षितारं जनिदां जायाप्रदमक्षितो तिमलीणरत्न । सर्वदा रत्नाकरमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रमा च्यावयामः । आगमयामः । तत्र दृष्टांतः । अवते कूपे । अवत इति कूपनाम अवतोऽवटः क्विविरिति कूपनामसु पाठात् । कोशं न जलोद्वरणपार्चमिव । पुष्पा जलोद्वरणपात्रं जलेन पुरयितुं कूपं यथाच्यावयंति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

चाता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्दिता सोम्यानां ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तेषु लोकमुशने वयोधाः ॥ १७ ॥

चाता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्दिता । सोम्यानां ।

सखा । पिता । पितृऽतमः । पितृणां । कर्ता । इं । ऊं इति । लोकं । उशने । वयोऽधाः ॥ १७ ॥

हे इंद्र आपिराप्तो ददृशानः सर्वे पालकत्वेन पश्वंस्त्वं नोऽस्माकं चाता रत्नको बोधि । भव । किंश्च । अभिख्याताभिद्रष्टा मर्दिता सुखयिता सोम्यानां सोमार्हाणां यजमानादीनां सखा प्रजापतिना समानख्यातिः पिता पालकः । केवलं पालको न किंतु पितृणां पालकानां मध्ये पितृतमोऽतिशयेन पालकः कर्तेषु पितृणां सखा च त्वं लोक स्वर्गादिलोकमुशने कामयमानाय स्तोत्रे वयोधाः । वय इत्यन्ननामितत् । अन्नप्रदो भव ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इंद्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शमीभिर्महयंत इंद्र ॥ १८ ॥

सखिऽयतां । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इंद्र । स्तुवते । वयः । धाः ।

वयं । हि । आ । ते । चक्रम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयंतः । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि । भव । तथा गृणानः स्तुयमानस्त्वं सखा भव । हे इंद्र स्तुवते स्तुतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं धाः । अधाः । धिहि । हे इंद्र सबाधो बाधासहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामा चक्रम । आह्वयामः । किं कुर्वतः । आभिः प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानैः शमीभिः स्तुतिरूपैः कर्मभिर्महयंतस्त्वां पूजयंतः ॥

इंद्रस्य वृत्रघ्नः पुरोडाशस्य स्तुत इन्द्र इति याज्या । सूचितं च । स्तुत इन्द्रो मघवा यद् वृत्रैवा वस्य इंद्रः सत्यः सम्राट् । आ० ३. ८. । इति ॥

स्तुत इंद्रो मघवा यद् वृत्रा भूरीत्येको अप्रतीनि हंति ।

अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्किर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इंद्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनि । हंति ।

अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । शर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यद् यदा खलु मघवा धनवानिन्द्रः स्तुतोऽस्माभिः स्तुतो भवति तदेन्द्र एकोऽसहाय एव भुगीणि बह्वन्यप्रतीन्यप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः । वृत्रा वृत्राणि शत्रुर्हन्ति । हिनास्मि । यस्येन्द्रस्य शर्मन् शर्मण्याश्रये वर्तमानं स्तोतारं देवा नकिर्वारयन्ते । निवारणं न कुर्वन्ति । मर्ताश्च न निवारयन्ते अस्मिन्नेन्द्रस्य जरिता स्तोता प्रियो भवति ॥

आग्निमावृतशस्त्र एवा न इंद्र इति परिधानीया । सूचितं च । एवा न इंद्रो मघवा विरप्शीति परिदध्यात् । आ० ५. २०. । इति ॥

एवा न इंद्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदन्वा ।

त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिन्नं यज्जरिचे ॥ २० ॥

एव । नः । इंद्रः । मघऽवा । विऽरप्शी । करत् । सत्या । चर्षणिऽधृत् । अन्वा ।

त्वं । राजा । जनुषां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिन्नं । यत् । जरिचे ॥ २० ॥

विरप्शी बहुविधशब्दान् चर्षणीधृत् सर्वासां प्रजानां धारयितानर्वाप्रवृत्तः । केनापि प्रतिकूलिन न प्राप्त इत्यर्थः । मघवा धनवानिन्द्र एवैवमस्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्माकं सत्या सत्यरूपाण्यभिमतानि फलानि करत् । करोतु । हे इंद्र जनुषां जन्मवतां सर्वेषां राजा प्रभुस्त्वं माहिन्नं माहिन्नोपेतं यच्छ्रवो यद्यशो जरिचे स्तोत्रे देयं तद्यशोऽस्मै अस्मास्वधि अधिकत्वेन धेहि ॥ एव । इंद्रो मघवा विरप्शीत्युत्तमया परिदधातीत्यं वा इंद्रो मघवा विरप्शीत्यादि ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ३. ३८. ॥

नू द्युत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नर्थं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नू । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नर्थं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

नू द्युत इंद्र इति व्याख्याता ॥ २४ ॥

अयं पंथा इति त्रयोदशर्चमष्टमं मुक्तं विष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । अयं पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति-
वामदेवानामिति । यस्य वाक्य स ऋषिर्था तनोच्यते सा देवतेति परिभाषितत्वादृषिदेवते तच्च तच्च ज्ञातव्ये ।
अस्मिन् मुक्ते इन्द्रादितिवामदेवसंवादार्द्धपणी काचिदाख्यायिका श्लोकद्वयेण सूच्यते ॥ गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो
वामदेवो महामुनिः । मतिं चक्रे न जायय योनिदेशात्तु मातृतः ॥ किंतु पार्श्वीदितश्चेति ज्ञात्वा नु जननी
त्वदं । दध्यां शाल्यं शर्चां देवोमादिति त्विन्द्रमातर ॥ अदितिस्त्विन्द्रसहिता गर्भणीमभ्यगादने । अदितीन्द्रवा-
मदेवा सवादमथ चक्रिरे ॥ संवाद इति सूत्रेण कथा संपाद्य सूच्यते । नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्यपदेशेष्वनुक्तितः ॥
अर्थतत्त्ववर्गंतथो वक्तृभेद इति स्थितिः । इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मिन्नर्थः मुक्तं समुच्चर ॥ गर्भे शयानं सुचिरं
मातुर्गर्भादनिर्गत । वामदेव प्रति व्रत आचयचां शतक्रतुः ॥ द्वितीयादिभिरर्धर्चैर्ऋषिरत्राह पंचभिः । नही
त्वस्थिति सप्त स्युर्धर्चा अदितेर्वचः ॥ ममस्तन त्वा युवतिरित्युचः पंच वै मुनेः । दीर्गत्वशांतिमत्राह वामदेव-
स्तथात्यथा ॥ एवमर्थाद्वक्तृभेद इति वक्तृवशासनं । अर्थां विवेकस्यष्टत्वादुपदेशेषु नेरितः । ऋषिदेवतसिद्धर्थे
विवेकादर्थ ईरित इति ॥

अयं पंथा अनुविज्ञः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे ।

अतश्चिदा जनिपीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्नवे कः ॥ १ ॥

अयं । पंथाः । अनुऽविज्ञः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायंत । विश्वे ।

अतः । चित् । आ । जनिपीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्नवे । करिति कः ॥ १ ॥

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षणोपलभ्यमानः पंथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु आनुपूर्व्येण विज्ञः । सर्वजाय-
मानैर्लेशः । यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विष्टुभं सर्वे देवा उदजायंत । उत्कर्षेणोत्पन्ना भवति । तस्माद्योनिमार्गात्प्रनुथा
उत्पन्ना भवतीति किमु वक्तव्यं । अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भे प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वामदेव आ
जनिपीष्ट । आ समंताज्जायतां । अमुयामं मातर पत्नवे पतनाय । मरणायेत्यर्थः । मा कः । मा करोतु ॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत्तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्तानि युध्यं त्वेन सं त्वेन पृच्छे ॥ २ ॥

न । अहं । अतः । निः । अयं । दुःऽगहा । गतत् । तिरश्चता । पार्श्वीत् । निः । गमांनि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्तानि । युध्यं । त्वेन । सं । त्वेन । पृच्छे ॥ २ ॥

वामदेव एवमुक्तवन्तमिन्द्रं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गात् निरया । न निरयाणि । न निर्गच्छानि ।
एतद्योनिनिर्गमरूपं त्वं दुर्गहा । दुर्ग्रहं । दुःखं यावत् । न प्राप्यं भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीना-
त्पार्श्वान्निर्गमाणि । निर्गच्छानि । योनिदेशादनिर्गतोऽहं पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छानीत्यर्थः । अन्धिरकृतमिदमेव न
केवलं मया क्रियते किन्त्वन्धिरकृतानि बहूनि कर्माणि मे कर्त्तानि कर्तव्यानि सन्ति । त्वेनैकेन सपत्न्येन विवदमानेन
सह युध्यं । युद्धं करवाणि । त्वेनैकेन वुभुत्सुना सं पृच्छं । सम्यक् पृच्छानि ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीं । मातरं । अनुं । अचष्ट । न । न । अनुं । गानि । अनुं । नु । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमं । इन्द्रः । शतऽधन्यं । चम्बोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

मयि गर्भास्थिते सतीन्द्रो मदीयां मातरं परायतीं परेतां म्रियमाणामन्वचष्ट । अन्वब्रवीत् । एवमपीदानीं

गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पंधानं न नानु गानि । नानुगच्छानीति न । किंतु नु जिप्रमनु गमानि । अनुगच्छान्येव । वामदेवः स्वर्णीयमहात्यकारित्वं परिहृत्य द्रव्याहात्यकारित्वमुत्तरार्धत्वेन प्रतिपादयति । इन्द्रसम्बोः सोमाभि यवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिपुतवतस्त्वष्टुः संबन्धिनि गृहेऽनुपहृतः सन शतधन्य बह्वधनेन क्रीत सोममपिबत् । बलात्कारेण सोमस्य पानं कृतवान् । अयमर्थस्तैत्तिरीयैस्त्यष्टा हतपुत्रो वीद्रं सोममाहरदित्य नुवाके । तै० सं० २. ४. १२ । महता प्रबन्धेन प्रपञ्चितः ॥

किं स ऋधक्कृणवद्यं सहस्रं मासो जभारं शरदश्च पूर्वीः ।

नहि न्वस्य प्रतिमानमस्यंतर्जातेषूत ये जनिन्वाः ॥ ४ ॥

किं । सः । ऋधक् । कृणवत् । यं । सहस्रं । मासः । जभारं । शरदः । च । पूर्वीः ।

नहि । नु । अस्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । जातेषु । उत । ये । जनिन्वाः ॥ ४ ॥

अदितिर्यमिन्द्रं सहस्रं बह्व्यामो मामान्यूर्वीर्बह्वीः शरदश्च सवत्सरांश्च जभारं । जभारं ॥ विभर्तेरिदं रूपं ॥ गर्भे स्थित इन्द्रो बह्वपु संवत्सरेष्वदिति क्लेशितवानित्यर्थः । एवमुत । स इन्द्रः किं यत्किमाप । सर्वमपीत्यर्थः । ऋधक् विषद्व कर्म कृणवत् । अकरोत् । इन्द्रस्याक्षिपमसहमानादितिरिन्द्रमातायेन प्रति वृत् । हे वामदेव जातेषूतयेषु देवादित्वतर्मध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति । न विद्यते खनु । न इति पादपुरणार्थः । उतापि च ये देवादयो जनिन्वा जनयितव्या जनयित्वाणांस्तपु मध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं नास्ति ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिद्रं माता वीर्येण नृष्टं ।

अथोदस्यात्स्वयमत्कं वसानं आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यंऽइव । मन्यमाना । गुहा । अकः । इद्रं । माता । वीर्येण । निऽऽनृष्टं ।

अथ । उत । अस्यात् । स्वयं । अत्कं । वसानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् ।

जायमानः ॥ ५ ॥

गुहा गुहायां गृहरूपे मृतिकागृहे जातमिन्द्रमवद्यमिव गर्हमिव मन्यमाना जानती मातृजनन्यादिति वीर्येण सामर्थ्येन नृष्ट नितरा प्राप्तमकः । अकरोत् । अथानतर जायमान उत्पद्यमान इन्द्रः स्वयमेवात्मा तजो वसान आच्छादकः सन । दधान इत्यर्थः । उदस्यात् । उत्कर्षणातिष्ठत । किञ्च रोदसी बावापृथिव्यावापृणात् । समंतात्पूरयामास ॥ ॥ २५ ॥

एता अर्षेत्यललाभवंतीऽऽतवरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अर्षति । अललाऽभवंतीः । अतवरीऽइव । संऽक्रोशमानाः ।

एताः । वि । पृच्छ । किं । इदं । भनन्ति । कं । आपः । अद्रिं । परिऽधिं । रुजन्ति ॥ ६ ॥

अललाभवंतीरललित्वेवंप्रकारं शब्दं कुर्वत्य अतवरीरिवोदकवत्य एवेता नद्यः संक्रोशमाना इन्द्रमहत्त्वप्रतिपादकोद्भूतेन हर्षेण बह्वविधं शब्दायमानाः सत्योऽर्षति । गच्छति । एवंभूता नद्य इदं किं भनन्ति श्रोत्रयाह्वं शब्दायमानं किं वदन्तीममर्थं हे ऋषे त्वमेता नदीर्वि पृच्छ । विशेषेण पृष्टवान् भव । एवं संपृच्छ । विचारितं सत्यतच्छब्दायमानमिन्द्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः । किञ्च आप उदकानि परिधिमावरकं कमद्रिं कं मेघं रुजन्ति । भजन्ति । आपः कमपि मेघं न भजन्ति किंतु इन्द्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भक्तापः प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

किमु प्वितस्मि निविदो भनन्तद्रस्यावद्यं दिधिषंत आपः । दति-
 ममेतान्पुत्रो महता वधेन वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून् ॥ ७ ॥ चि ।
 किं । ऊं इति । स्वित । अस्मि । निऽविदः । भनन्त । इंद्रस्य । अवद्यं । दिधिषन्ते । अ
 मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृचं । जघन्वान् । अमृजत् । वि । सिंधून् ।

यंद्रो वृत्रामुर हतवान् तदा ग्रायती ब्रह्महत्या प्राप्तवानिति वामदेवस्याभिप्रायमुन्नीयादितर ।
 निविद । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्तोत्रो मरुद्वज इत्यादीनीद्रुसुतिप्रतिपादकानि कार्नाचित
 दानि निविच्छेदनीच्यते । ता निविदोऽस्मा इम वृचवधनिमित्त ब्रह्महत्यारूप पाप प्राप्तवत्सिद्धं किमु प्वित
 भनन्त । भनन्ति । किं वदतीति चेत् । तर्हि । पापरहितमिदं मत्वा निविदः सुवति । कथामिदस्य पापरहितत्वं ।
 उच्यते । आपः फेनरूपेणास्यद्रस्यावद्य ब्रह्महत्यादिरूप पाप दिधिषन्तः । धारयति । मम पुत्रो मदीयः पुत्र
 इन्द्रो महता प्रभूतन वधेन । वध इति वज्रनामतत । वज्रेण वृचं जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधून्
 दकानि अमृजत् । विंशंपण स्थित्वेन सत्तु मृष्टवान् । इंद्रोऽणोत्सृष्टा आपस्तस्य पाप जगृहरित्यर्थः ॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार ।
 ममच्चिदापः शिणवे ममृज्जुर्ममच्चिदिंद्रः सहसोदतिष्ठत् ॥ ८ ॥
 ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुषवा । जगार ।
 ममत् । चित् । आपः । शिणवे । ममृज्जुः । ममत् । चित् । इंद्रः । सहसा । उत । अतिष्ठत् ॥ ८ ॥

मृक्तशंपण कपिरिद्र स्तीति । हे इंद्र ममच्चन मावत्येव । प्रमत्तवत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा
 त्वा परास । पराचित्तेप । किंच कुषवानास्त्री काचिद्राजसो मा ममच्चन प्रमत्तव त्वा त्वा जगार । गिरति
 स्म । हे इद्र ममच्चिप्रमावत्य एवापः शिणवे जाताय तुभ्य ममृज्जुः । सुवयाचक्रुः । ममच्चित मावत्येवद्रः
 सहसा स्विन वीर्येणोदतिष्ठत् । सुतिकागृहाद्राजसो बाधमानः मन उत्क्षेपेण तस्यां ॥

ममच्चन ते मघवन्त्यसो निविविध्वाँ अप हनू जघान ।
 अधा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ९ ॥
 ममत् । चन । ते । मघऽवन । विऽअंसः । निऽविऽविध्वान् । अप । हनू इति । जघान ।
 अध । निऽविद्धः । उत्तऽतरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सं । पिणक् । वधेन ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवन्निद्र ममच्चन प्रमावत्येव व्यसो नाम राजसो निविविध्वान् प्रविध्वा ते हनू त्वदीये हनु
 मुखपार्श्वे अप जघान । अपहतवान् । अध अथान्तर हे इद्र निविद्धो राजसंन ताडितस्त्वमुत्तरो व्यंसादधि
 कबलो बभूवान् भुतः सन् दासस्य क्षीणस्य व्यसस्य शिरो वधेन वज्रेण सं पिणक् । पिष्टवानसि ॥

गृष्टिः संसृव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुममिंद्र ।
 अरीर्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वं इच्छमानं ॥ १० ॥
 गृष्टिः । संसृव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुमं । इंद्रं ।
 अरीर्हं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वं । इच्छमानं ॥ १० ॥

गर्भे स्थितोऽहं चिन्त्रीर्वत्सं यथा समूव । सुषुवे । तथा मतिंद्रजनन्यदितिश्चरथाय स्विच्छया मंचरणायिंद्रं समूव ।
वामदेवः स्वहमिंद्रं । स्याद्वरं वयसा प्रवृद्धं तवागां प्रवृद्धबलमनाधृष्यं शत्रुभिरनभिभावं वृषभं सेचनसमर्थं तुषं
पचफलकयैर्हं शत्रुभिरनभिभूतं स्वयं गातुमन्यागिरपेक्षगमनं तन्वे स्वशरीरायैकमानमिच्छतं ॥

सोममपि
शुवाके माता महिषमन्वेनदमी त्वां जहति पुत्र देवाः ।

अब्रवीद्वृचमिंद्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥११॥

उत । माता । महिषं । अन्तु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अब्रवीत् । वृचं । इंद्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । वि । त्रं । वि । क्रमस्व ॥११॥

उतापि च हे मदीय पुत्रेन्द्र अमी वज्रादयो देवास्त्वा त्वां जहति । त्यजति । इत्युक्तवतींद्रस्य मातादितिरिंद्र
महिष महान्तं । महिष इति महत्तामैतत् । अन्वेनत् । अयाचत । अथानतरं हे विष्णो व्यापनशील हे सखे
मिचभूत हरे त्वं वृच हनिष्यन् हंतुमिच्छन् वितरं वि क्रमस्व । अतिपराक्रमी भवतींद्रो विष्णुमब्रवीत् । उवाच ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसचरंतं ।

कस्ते देवो अधि माडीकि आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥१२॥

कः । ते । मातरं । विधवा । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । माडीकि । आसीत् । यत् । प्रा । अक्षिणाः । पितरं । पादगृह्य ॥१२॥

हे इंद्र यद्यस्मात्कारणात्पितुः सकाशाज्जनिष्यमाणाङ्गीतस्त्वं त्वदीय पितर पादगृह्य पादेषु गृहीत्वा
प्राक्षिणाः । प्रक्षेपणावधीः । तस्मात्कारणान्ते त्वत्तोऽन्यः को देवो मातरं स्वकीयजननीं विधवा पितृवधेन
पतिरहितामचक्रत् । अकरोत् । कस्त्वत्तोऽन्यः शयुं शयानं चरत जायतं वा त्वामजिघांसत् । हंतुमिच्छत् । ते
त्वत्तोऽन्यः को देवो माडीकि प्रजानां सुखकरणेऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थः ऋक्सामे वै देवेभ्य इत्यनुवाके
यत्तो दक्षिणामभ्यध्यायदित्यादिब्राह्मणेन । ति० स० ६. १. ३. ६ । तैत्तिरीयैकैर्वङ्गधा प्रपचितं ॥

अवर्त्या शुनं आंचाणि पेचं न देवेषु विविदे मर्दितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानां मधा मे श्येनो मधा जभार ॥१३॥

अवर्त्या । शुनः । आंचाणि । पेचं । न । देवेषु । विविदे । मर्दितारं ।

अपश्यं । जायां । अमहीयमानां । अध । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥१३॥

अनया वामदेवः स्वकीयं दारिद्र्यं सूचयन्नद्रस्यांत्कर्षमाह । वामदेवोऽहमवर्त्या जीवनीपाथराहित्येन
शुनः शुनकसंबन्धीन्याचाणि पुरीतंति पेचं । अपच । देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्य इंद्रादन्यं मर्दितारं
सुखयितारं न विविदे । न लेभे । किंच जायां स्वकीयां भार्याममहीयमानामस्याघनीयामपश्यं । अद्रात् । अध
अथानंतरं श्येनः श्येनवच्छीघ्रगामींद्रो मे मह्यं मधु मधुरोपेतमुदकमा जभार । आजहार ॥ ॥ २६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पचमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदंभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमह वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मङ्गले द्वितीयानुवाकेऽष्ट सूक्तानि व्याख्यातानि । एवा त्वामिन्द्रोत्पादशर्चं नवमं सूक्तं । तस्य मङ्गलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप् छंदः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । एवकादशाति ॥ अप्रिष्टोमे माध्यंदिनसर्वेन मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । मृच्यते हि । एवा त्वामिन्द्रोशत्रुं पुं णः मुमनः उपाक इति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपद्वयोः प्रथमेऽहनि मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनसूक्तं तत्स्थानं चोणि संपातसूक्तानि । तच्चंदं प्रथमं सूक्तं । मृच्यते च । एवा त्वामिन्द्र यज्ञ इन्द्रः । आ० ७. ५. । इति ॥

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्यं निरकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वां । इन्द्र । वज्रिन । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महां । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धं । मृष्यं । निः । एकं । इतः । वृणते । वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन हे वज्रवज्रिन्द्र सुहवासः सुहवाः शोभनाङ्गाना ऊमा रजका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी द्यावापृथिव्या च एवैवमृक्तप्रकारिण स्तूयमानं महा महांतं प्रभृतं वृद्धं गुणैः प्रवृद्धमृष्यं दर्शनीयं त्वामेकमिदमेव वृत्रहत्य वृत्रहननार्थं निर्वृणते । निःशेषेण संभवति ॥

अवांसृजंत जित्रयो न देवा भुवः सम्राट्तिद्र सत्ययौनिः ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अव । अंसृजंत । जित्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयौनिः ।

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥ २ ॥

हे इन्द्र देवास्त्वा जित्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो युनः पुत्रानिवावास्तृजंत । असुरवधार्थं प्रैरयन । ततो हे इन्द्र सत्ययौनिः सत्यानिवासस्त्व सम्राट् सर्वेषां लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्ण उदकं लकीकृत्य परिशयानं परितः समंताच्छयन कुर्वंतमहि वृत्रासुरमहन । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणयि-
त्रीर्वर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकीर्षेण विलेखन कृतवानसि । इन्द्रो वृत्रं हत्वा तेनावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

अतृणुवंतं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृणुवंतं । विऽयतं । अबुध्यं । अबुध्यमानं । सुषुपानं । इन्द्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र स्वमतृणुवंतं भोगेष्वतृणुवंतं वियतं शिथिलांगमबुध्यं दुर्विज्ञानमबुध्यमानं किमथजानंतं सुषुपाणं सप्त सप्त सर्पणस्वभावाः प्रवतोऽपः प्रत्याशयानमावृत्य तिष्ठंतमहिं वृत्रमपर्वन् अपर्वणि पीर्यामास्तां वज्रेण वि

रिणाः । अरिणाः । विशेषेण हतवानसि । पीर्णमास्यां वृचवधस्त्वष्टा हतपुत्र इत्यनुवाके घ्नति वा एनं पीर्णमास
आमावास्यायां व्याघ्रयन्तीति तैत्तिरीयेऽप्युक्तः । ति० सं० २. ५. २. ५. ॥

अक्षोदयच्छर्वसा क्षामं बुधं वारुणं वातस्तविषीभिरिंद्रः ।

दृक्क्षान्यौभादुग्मान् ओजोऽवाभिनत्ककुभः पर्वतानां ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शर्वसा । क्षामं । बुधं । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इंद्रः ।

दृक्क्षानिं । औभात् । उग्मानः । ओजः । अवं । अभिनत् । ककुभः । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः शर्वसा बलेन बुधमतस्मिन् क्षाम क्षीणोदकमक्षोदयत् । संपिपेष । तत्र दृष्टातः ।
वातो वायुस्तविषीभिर्बलैर्वानं उदकमिव तद्वत् । किंच ओजो बलमुग्मानः कामयमान इद्रो दृक्क्षानिं दृक्क्षानि
स्थिराण्यभास्यांभात् । अभांक्षीत् । तथा पर्वतानां गिरीणां ककुभः पत्तानवाभिनत् । अत्यतमभंक्षीत् ॥

अभि प्र ददुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विसृतं उज्जं ऊर्मीन्त्वं वृतां अरिणा इंद्रं सिंधून् ॥ ५ ॥

अभि । प्र । ददुः । जनयः । न । गर्भं । रथाः । इव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।

अतर्पयः । विऽसृतः । उज्जः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इंद्रं । सिंधून् ॥ ५ ॥

हे इद्र त्वामद्रयो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भं न पुत्रमिवाभि प्र ददुः । अभिजग्मुः । किंच रथा इव
रंहणशीला रथा यथा तथा वृचवधार्थं त्वया साकं प्र ययुः । प्रकर्षणायामिपु । हे इद्र त्वं विस्मृतो विसर
णशीला नदीरतर्पयः । अद्विपरपुरयः । तथोर्मिन्निघानुक्ताः । अवधीः । तथा त्वं वृतान्वृत्तानुवृतान् सिंधून्पयो
ऽरिणाः । प्रययुः ॥ ॥ ५ ॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये व्याय क्षरंतीं ।

अरमयो नमसैजदणः सुतरणां अकृणोरिंद्रं सिंधून् ॥ ६ ॥

त्वं । महीं । अवनिं । विश्वधेनां । तुर्वीतये । व्याय । क्षरंतीं ।

अरमयः । नमसा । एजत । अरुणः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इंद्रं । सिंधून् ॥ ६ ॥

हे इद्र त्वं महीं महती विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्री तुर्वीतये तुर्वीतनाम्ने राज्ञे वय्याय वय्यनाम्ने च
क्षरंतीमभीष्टान् कामान्द्रुहतीमवनिं भूमिं नमसास्त्रैर्नजदंजतां चलतारुणोऽर्णसोदकेन चारमयः । रमयसि ।
इंद्रः पृथिवीमन्नोदकसमृद्धां करोतीत्यर्थः । किंच हे इद्र त्वं सिंधून् जलानि सुतरणान् सुष्ठु तीर्णान्यक्रणोः ।
अकार्षीः ॥

प्रायुवो नभन्वोऽन वक्त्रा ध्वसा अपिन्वद्युवतीः ऋतज्ञाः ।

धन्वान्यज्रा अपृणक्कुषाणां अधोगिंद्रः स्तर्योऽदंमुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । प्रायुवः । नभन्वः । न । वक्त्राः । ध्वसाः । अपिन्वत् । युवतीः । ऋतऽज्ञाः ।

धन्वानि । अजान् । अपृणक् । तृषाणान् । अधोऽक । इंद्रः । स्तर्यः । दंऽमुपत्नीः ॥ ७ ॥

इंद्रो नभन्वः शत्रुणां हिंसिका वक्त्रा न सेना इव ध्वसाः कूलानां ध्वंसिका युवतीरङ्गिर्मिश्रिता ऋतज्ञा
ऋतस्त्राज्ञस्य जगयित्रीरयुवः । अयुव इति नदीनामेतत् । अग्रगामिनीर्नदीः प्रापिन्वत् । प्रकर्षणापुरयत् ।

तथा धन्वाणि निर्जलानुव्रतान्देशाश्च वृष्यापुणक् । अपुरयत् । तथान्नाम्नार्गस्य गतृन् वृषाणान् पिपासया युक्तान् पुरुषानपुणक् । अपुरयत् । किच इद्रो दसपत्नीः । दमनपरा असुराः सुष्ठु पतयो यासां ताः स्तर्यः स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गा अधोक । अधुजत । इद्रो राक्षसकृतानिरोधदुःखान्निरुद्धप्रसवा अपि गा विमुच्य सप्रसवाश्चकारित्यर्थः ॥

पूर्वीरूषसः शरदश्च गृता वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून ।

परिष्ठिता अतृणद्वधानाः सीरा इंद्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गृताः । वृचं । जघन्वान । अमृजत् । वि । सिंधून ।

परिऽस्थिताः । अतृणत् । बद्धधानाः । सीराः । इंद्रः । सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वृच वृषाख्यमसुर जघन्वान्हतवानिद्रो गृतास्मामिसया गीर्णाः । पूर्वीर्बङ्गीरूपसः शरदश्च सवत्सराश्च व्यसृजत । विशोषण समर्ज । तथा सिंधुन वृत्रेणावृतान्युदकानि व्यसृजत । किच इद्रः परिष्ठिता मेघेषु पारितः स्थिता नद्धधाना वृत्रेण परितो बध्यमाना सीरा नदी । सीरा इति नदीनामेतत् । पृथिव्या पृथिवीरूपेण मांगेण सवितवे सवितु गमनार्थमतुणत् । अविध्यत ॥

वम्नीभिः पुत्रमयुवो अदानं निवेगेनाहरिव आ जभर्थ ।

अंधो अख्यदहिमाददानो निर्भृदुखच्छित्समरंत पर्व ॥ ९ ॥

वम्नीभिः । पुत्रं । अयुवः । अदानं । निऽवेगेनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।

वि । अंधः । अख्यत् । अहिं । आऽददानः । निः । भृत । उखऽछित् । सं । अरंत । पर्व ॥ ९ ॥

हे हरिवो हरिसक्तकाशोपेतद्र त्व वम्नीभिरुपजिह्वाभिर्दानमयमानमयुवः । अयू नाम काचित् । तस्या पुत्र निवेगेनाद्वल्मीकाख्यात्स्थानादा जभर्थ । आहतवानसि । आददान इद्रेणाह्नियमाणोऽयुवः पुत्रो ऽधः पुत्रमधः सन अहि सर्प व्यस्यत् । विशोषणापश्यत् । ततो निर्भृत । वल्मीकाभिर्गतोऽभृत । उखच्छित् वल्मीकाख्याया उखायाश्चदकानि पर्व पर्वान्यस्य सर्वाण्यगानि शिथिलानि पर्वानि समरत । समगच्छत । उपजिह्वाभि शिथिलीकृतान्ययुव पुत्रस्य पर्वानीद्रेण समधीयंतत्यर्थः ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्ण्यानि स्वगृतापांसि राजन्नर्याविवेधीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगृता । अपांसि । राजन् । नर्या । अविवेधीः ॥ १० ॥

हे राजन्नाजमानेद्र वृष्ण्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगृता स्वगृतानि स्वयमुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहितान्यपांसि त्वत्सबधीनि कर्माणि यथायथाविवेधीर्वाप्नोः । अकार्षीरिति यावत् । तथातथा हे विप्र प्राज्ञेद्र विदुषि विदुषः सर्व ज्ञानतप्ते त्वत्सबधीनि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणाविद्वान् आ समंताज्ज्ञानवामदेवः करांसि त्वदीयानि कर्माणि प्र प्रकोषेणाह । ब्रवीति ॥

नू पुत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्य धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गुणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र नु क्षिप्रं स्तुतः पूर्वैर्ह्यपिभिः संस्तुतो नु क्षिप्रं गुणानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वामिषमन्नं जरिचे स्तोत्रे मह्यं नद्यो नाद्विर्नदीरिष पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवो हरिसंज्ञकाद्योपेतन्द्र ते तुभ्य नय्यं नवतर ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवतो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयास्म ॥ ॥ २ ॥

आ न इन्द्र इत्येकादशर्चं दशमं मृक्तं वामदेवस्थार्चं त्रैष्टुभमद्र । आ न इत्यनुक्रमणिका ॥ पुष्ट्याभिप्लवषट् हयोः प्रथमोऽहनि निष्कैवल्य एतन्निविदानीय । सुचितं च । आ न इन्द्र इति निष्कैवल्य । आ० ७ ५ । इति ॥ महाव्रतेऽथैतत्संपातमृक्तं । तथैव पंचमारण्यकं सुचितं च । आ न इन्द्रो दूरादा न आसादिति संपातः । ऐ० आ० ५ २. २. । इति ॥

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुयः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

आ । नः । इन्द्रः । दूरात् । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत । अवसे । यासत् । उयः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽबाहुः । संऽगे । समत्ऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥ १ ॥

अभिष्टिकृत्यजमानसंबन्धनामभीष्टानां कर्तायस्तेजस्वीन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दूरादा यासत् । आयातु । आगच्छतु । अपि च आसादासन्नादंतिकाच्च नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यासत् । आयातु । कीदृशः । समत्सु संयामिषु संगे शत्रुभिः संयोगं सति पृतन्यूनं शत्रून् तुर्वणिर्हंसनं वज्रवाह्वज्रहस्तो नृपतिर्वृष्टिद्वारा नृणां मनुष्याणां पालक ओजिष्ठभिरतिशयं तेजस्विभिर्मर्काद्भिर्युक्त इति शेषः ॥

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छर्वाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरष्णीमं यज्ञमनु नो वाजसातो ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः । अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरष्णी । इमं । यज्ञं । अनु । नः । वाजऽसातो ॥ २ ॥

अर्वाचीनोऽस्मदभिमुख इन्द्रोऽवसेऽस्मदीयाय रक्षणाय राधसे च धनाय च नोऽच्छास्मानभि लक्ष्मीकृत्य हरिभिरश्वैः सहा यातु । आगच्छतु । किंच वज्री वज्रवाह्वघवा धनवान्विरष्णी महान । विरष्णीति महन्नामसु पाठात् । अस्मदीयस्य कर्मणो वृष्टिभिरमुरादिभिः सह नोऽस्माकं वाजसातो युद्धं प्राप्तिं सतीममस्मदीयं यज्ञं मनुहिष्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

अग्नीव वज्रिन्सन्तये धनानां त्वया वयमर्थं आजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमं । यज्ञं । त्वं । अस्माकं । इन्द्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । क्रतुं । नः ।

अग्नीऽइव । वज्रिन् । सन्तये । धनानां । त्वया । वयं । अर्थः । आजिं । जयेम ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाणमिमं यज्ञं सनिष्यसि । संभजिष्यसि । अपि च अग्नीव मृगयुर्मृगाजिव हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वयार्थोऽरयः स्तोतारो वयं धनानां पश्चाद्विधनानां सन्तये आभायाजिं शत्रुसंबन्धिनं संग्रामं जयेम । संजीयास्म ॥

अग्निष्टोमे माध्यादिनसवने मैत्रावरुणस्योशसु षु ए इति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । उशसु षु एः सुमना
उपाक इति याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥

उ॒गन्तु॒ षु एः॑ सु॒मना॑ उपा॒के सोम॑स्य नु सु॒षुत॑स्य स्वधावः ।

पा इ॒ंद्रं प्रति॑भृतस्य मध्वः सम॑धंसा ममदः पृ॒ष्ठ्येन ॥ ४ ॥

उ॒गन्त॑ । ऊ॒ इति॑ । सु॒ । नः । सु॒ऽमनाः॑ । उपा॒के । सोम॑स्य । नु । सु॒ऽसुत॑स्य । स्वधा॒ऽवः ।

पाः । इ॒ंद्र । प्रति॑ऽभृतस्य । मध्वः । सं । अ॑धंसा । म॒मदः । पृ॒ष्ठ्येन ॥ ४ ॥

हे स्वधावोऽन्नवर्तिंद्र सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमुपाके समीपे नोऽस्मानुशसु सु अत्यंतं कामयमानः सन्
मुपुतस्य मुष्टभिपुतं प्रतिभृतस्य संभृतं मध्वो मादकं सोमस्य सोमं नु क्षिप्रमेव पाः । पिव । पृष्ठ्येन । पृष्ठ्यशब्देन
माध्यादिनसवन उद्गातृभिरुत्तीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तत्संबंधिनांधसा पीतेन सोमेन सं ममदः । प्रहृष्टो भव ॥

विं यो र॒र॒ष्ण ऋ॒षिभिर्न॑वे॒भिर्वृ॒क्षो न प॒क्वः सृ॒ण्यो न जेता॑ ।

म॒र्यो न योषा॑मभि म॒न्य॒मानोऽ॒च्छा वि॒व॒क्त्रि पुरु॑हूतमिंद्रं ॥ ५ ॥

वि । यः । र॒र॒ष्णे । ऋ॒षिऽभिः । न॒वे॒भिः । वृ॒क्षः । न । प॒क्वः । सृ॒ण्यः । न । जेता॑ ।

म॒र्यः । न । योषा॑ । अ॒भि । म॒न्य॒मानः । अ॒च्छ । वि॒व॒क्त्रि । पुरु॑ऽहूतं । इ॒ंद्रं ॥ ५ ॥

पक्वः पक्वफलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र सृणिशब्दोऽङ्गुवाची । तेनायुधमात्रं लक्ष्यते । सृण्य आयुधकु-
शलो जेता न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो नवेभिर्नवनूतनैर्ऋषिभिर्वि ररष्णे । विवधं सूर्यते । स्तोताहं
पुरुहूतं बह्मभिराहृतं तमिंद्रमच्छाभि लक्ष्मीकृत्य विवक्त्रि । विष्णोपेण वक्ष्यि । स्तामि । तत्र दृष्टान्तः । अभि
मन्यमानो मदीधेय योऽपि दत्त्वाभजानन्नयो मर्त्यो योषा न स्त्रीमिव तद्वत् ॥ ३ ॥

गिरि॑र्न यः स्वत॑वाँ ऋ॒ष्व इ॒ंद्रः स॒नादे॒व सह॑से जा॒त उ॒यः ।

आ॒द॒र्ता वज्रं॑ स्थ॒विरं॑ न भी॒म उ॒द्दे॒व को॒शं वसु॑ना न्यृष्टं ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्व॒ऽत॒वान् । ऋ॒ष्वः । इ॒ंद्रः । स॒नात् । ए॒व । सह॑से । जा॒तः । उ॒यः ।

आ॒ऽद॒र्ता । वज्रं॑ । स्थ॒विरं॑ । न । भी॒मः । उ॒द्गा॒ऽदे॒व । को॒शं । वसु॑ना । नि॒ऽन्यृष्टं ॥ ६ ॥

गिरिर्न पर्वत इव स्वतवान् स्वयं प्रवृद्ध ऋष्वो महान् । ऋष्व इति महत्ताम महत् ब्रध्न ऋष्व इति
तन्नामसु पाठात् । उय आजस्वी य इन्द्रः सहसे शत्रोरभिभाषय सनादेव चिरादेव जात उत्पन्नो भीमः
शत्रूणां भयकरः स इन्द्र उद्देव कोशमुदकेन जलपात्रमिव वसुना तेजसा न्यृष्टं निगतं स्थविरं बृहद्वज्रं न वज्र च ।
नेति चार्थः । आदर्ता । आवृतवानासीत् ॥

न यस्य॑ वर्ता ज॒नुषा॑ न्वस्ति॒ न राध॑स आ॒मरी॒ता म॒घस्य॑ ।

उ॒द्गा॒वृषा॑णस्त॒विषी॑व उ॒या॒स्मभ्यं॑ द॒द्धि पुरु॑हूत रा॒यः ॥ ७ ॥

न । यस्य॑ । वर्ता । ज॒नुषा॑ । नु । अ॒स्ति । न । राध॑सः । आ॒ऽम॒री॒ता । म॒घस्य॑ ।

उ॒त्ऽव॒वृषा॑णः । त॒विषी॑ऽवः । उ॒य । अ॒स्मभ्यं॑ । द॒द्धि । पुरु॑ऽहूत । रा॒यः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र यस्य तव काश्चिज्जनुषा जन्मना स्वत एव नु सत्यं वर्ता वारयिता नास्ति । राधसो यज्ञादिकर्मणां
साधकस्य मघस्य त्वया दीयमानस्य धनस्यामरीता काश्चिदपि नाशयिता नास्ति हे तविषीवो बलवद्भुय

नेजस्विन् हे पुष्यरुत बज्रभिराहतेन्द्र उद्वृषाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्चादिधनान्यस्त्रभ्यं स्तोतुभ्यो दधि । देहि ॥

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गीनां ।

शिक्षानरः समिधेषु प्रहावान्वस्वो राशिमभिनेतासि भूरि ॥ ८ ॥

ईक्षे । रायः । क्षयस्य । चर्षणीनां । उत । व्रजं । अपऽवर्ता । असि । गीनां ।

शिक्षाऽनरः । मंऽइधेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राशिं । अभिऽनेता । असि । भूरि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य क्षयस्य गृहस्य चेत्ते । ईक्षे । उतापि च गीनां गवां व्रजं समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकेभ्योऽभ्युत्थो गवां मोचयिता भवसीत्यर्थः । किंच हे इन्द्र शिक्षानरः शिब्या नेता प्रज्ञानां शासकः समिधेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवांस्त्वं भूरि प्रभृतं वस्वो धनस्य राशिं समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवसि ॥

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिदृष्वः ।

पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित् । ऋष्वः ।

पुरु । दाशुषे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणं । जरित्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठोऽतिशयिन प्राज्ञः । तदिति लिंगव्यत्ययः । तत् स इन्द्रः कया शच्या कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञानमैतत् । शृण्वे । श्रूयते । ऋष्वो महानिन्द्रो मुञ्ज मुञ्जर्या प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवन्तं यजमानाय पुरु भुयिष्ठमंहः पापं विचयिष्ठोऽतिशयेन नाशको भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रे द्रविणं पश्चादिधनं दधाति । ददाति ॥

मा नो मधीरा भरा दुडि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत्रे ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥ १० ॥

मा । नः । मधीः । आ । भर । दुडि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।

नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयं । इन्द्र । स्तुवन्तः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्मा मधीः । मा हिंसीः । किन्तु त्वमा भर । पोषको भव । हे इन्द्र ते त्वदीयं भूरि बहूपि यद्वनं दाशुषे हविर्दत्तवन्तं यजमानाय दातवे दातुं । प्र भवतीति श्रुतः । नोऽस्मभ्यं तदनमाहृत्य दद्वि । देहि । हे इन्द्र त्वां स्तुवन्तो वयमस्मिन्नुक्थेऽस्मिन्निष्कवन्त्यस्यशस्ते ते त्वदर्थं नव्ये नूतने शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातव्ये हविषि निमित्तभूते सति प्र ब्रवाम । प्रकीर्णं त्वां वदाम ॥

नू धुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ४ ॥

आ यात्विद्रो इत्येकादशर्चमेकादशं मृतं वामदेवस्यार्धं त्रैष्टुभमिन्द्रं । आ यात्वित्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठाभिः सवथ-
इहयोः प्रथमेऽह्न्येतन्निविदानीयं । मृत्तं च । आ यात्विद्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७. ५. । इति ॥

आ यात्विद्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीद्यिर्नि श्वमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इंद्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सधऽमात् । अस्तु । शूरः ।

ववृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः । न । श्वं । अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥

स इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रत्नगायोपा यातु । उपागच्छतु । य इन्द्र इहास्मिन्यज्ञे स्तुतः । शूरो विक्रांतो
ववृधानः प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः सधमादस्तु । अस्माभिः सह मावन भवतु । यस्मिंद्रस्य तविषीस्तविष्यो बलानि पूर्वीः
पुष्या बह्वनि । संतीति शपः । यस्मिंद्रो द्यौर्न द्योतमानः सूर्य इवाभिभूति परकीयं बलमभिभावुकं क्षत्रं स्वकीयं
बलं तेजो वा पुष्यात् पुष्यतु । स इन्द्र उपायात्विति पुर्वेण संबंधः ॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युमस्य तुविराधसो नून ।

यस्य क्रतुर्विदथ्योऽन सम्राट् साह्याँ तरुचो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युमस्य । तुविऽराधसः । नून ।

यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । संऽराट् । सह्याँ । तरुचः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युमस्य बह्वकीर्तिसुविराधसो बह्वधनस्य तस्येत्तस्मिंद्रस्यैव वृष्ण्यानि बलभुतात्तून नेतृत्वसतो हे
स्तोतारो ययमिहास्मिन्यज्ञे स्तवथ । स्तुत । साह्याँ शत्रुनभिभावुकस्तारुचोऽस्मानापशस्तारको यस्मिंद्रस्य
क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुसंवंधिनीः प्रजा अभ्यस्ति अभिमवति । तत्र दृष्टांतः । विदथ्यो न सम्राट् । विदथाहो न
यज्ञार्हः सम्राट् सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्ण्यानीति पुर्वेण संबंधः ॥

आ यात्विद्रो दिव आ पृथिव्या मक्षु समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदेनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इंद्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।

स्वऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदेनात् । अतृतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुद्भिः सहित इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रत्नगाय दिवः स्वर्गलोकादा यातु । आगच्छतु । पृथिव्या
भुलोकाच्च मक्षु शीघ्रमा यातु । उत वा अथवा समुद्रादंतरिकलोकाद्यायातु । समुद्र इत्यंतरिकनाम सगरः
समुद्रोऽध्वरमिति तन्नाममु पाठात् । अथवा पुरीषादुदकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पल-
मिति तन्नाममु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्मान्नोकाद्यायातु । परावतो वा दूराद्वायातु ।
अतस्त्योदकस्य सदेनात्स्थानान्नेघलोकाद्यायातु ॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमु एवाम विदथेष्विंद्रं ।

यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्ण्या नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तं । ऊं इति । स्त्वाम् । विदथेषु । इंद्रं ।

यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

य इन्द्रः स्त्रूरस्य स्त्रूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्त्रेण ईष्टे विदधेयु यज्ञेषु । विदध इति यज्ञनामितत । तमिन्द्रसु तमिन्द्रमेव वयं सोतारः स्तवाम । य इन्द्रो वायुना प्राणरूपेण बलेन गोमतीपु सेनासु जयति शत्रून्विजयते । धृष्ण्या धृष्णः प्रगल्भो य इन्द्रः सोतृन्वस्यो वसीय. श्रेष्ठ पश्चादिधनमच्छाभि प्रणयति प्रापयति । तमेविन्द्र स्तवामिति पूर्वेण सबधः ॥

उप॒ यो नमो॑ नम॑सि स्त॒भाय॑न्निर्यति॑ वाचं॑ ज॒नय॑न्यज॑र्ध्ने ।

ऋ॒ज॒सा॒नः पु॒रु॒वारं॑ उ॒क्थैर॑न्द्रं॑ कृ॒ण्वीत॑ स॒दने॑षु होता ॥ ५ ॥

उप॑ । यः । नमः । नमसि । स्तभायन । इर्यति । वाचं । जनयन् । यजर्ध्ने ।

ऋज॒सा॒नः । पु॒रु॒ऽवा॒रः । उ॒क्थैः । आ । इन्द्रं॑ । कृ॒ण्वी॒त । स॒दने॑षु । होता ॥ ५ ॥

उप स्तभायन लोकानुपस्तभयन यजर्ध्ने यष्टु वाच गर्जितलक्षणा वाच जनयन् प्रजनयन ऋजसान प्रसाध्यमानः । ऋजति. प्रसाधनकमेति यास्कः । उक्थे शस्त्रलक्षणं स्तोत्रं पुरुवारो बह्वभिः सभजन्नीयो य इन्द्रो नमसि । नम इत्यत्रनामितत । यजमानेन्दने हविषि नमो यजमानेभ्यो यज्ञादिसाधनमन्नमियति प्रर्यति । इन्द्रो हविषा तुष्ट सन वृष्टिद्वारात् प्रयच्छति तेन चाग्नेन पुनर्यज्ञं प्रजायत इत्यर्थः । अस्मदायो होता सदनेषु यज्ञगृहेषु तमिन्द्रमा कृण्वीत । अभिमुखीकरोतु ॥ ॥ ५ ॥

धि॒षा यदि॑ धि॒षण्य॑तः सर॒ण्यान्स॑द॒तो अ॒द्रि॒मौ॒गि॒जस्य॑ गो॒हे ।

आ॒ दुरो॑पाः पा॒स्त्यस्य॑ होता॒ यो नो॑ म॒हान्ते॒वर॑णेषु वहिः॑ ॥ ६ ॥

धि॒षा । यदि॑ । धि॒षण्य॑तः । सर॒ण्यान् । स॑द॒तः । अ॒द्रिं । अ॒गि॒जस्य॑ । गो॒हे ।

आ॒ । दुरो॑पाः । पा॒स्त्यस्य॑ । होता॒ । यः । नः । म॒हान् । सं॒ऽवर॑णेषु । वहिः॑ ॥ ६ ॥

धिषण्यतो धिषणामिन्द्रविषया स्तुतिमिच्छत अगिजस्य । अगिजः कामयमाना अर्त्तवज । तेषां सवर्ध्यागिजो यजमानः । तस्य गार्हि गृहे सदतो निषीदतो जना अद्रिः । आदृणाति शत्रुनिर्वाहिरिन्द्रः । तमिन्द्रं धिषा स्तुत्या यदि यदा सरण्यान उपागच्छेयु तदा स इन्द्र आ यातु । नोऽस्माकं सवरणेषु शत्रुसर्वाधुषु निरोधेषु वहिर्वोढा पास्त्यस्य पन्थे गृहे वसता यजमानिन होताज्ञाता दुरापा दुस्तरक्रोधो य इन्द्रो महान्प्रभुतो भवति । स आयातिवति ॥

स॒त्रा यदी॑ भा॒र्वर॑स्य वृ॒ष्णः॑ सि॒प॒क्ति॒ शु॒ष्मः॑ स्तु॒वते॑ भ॒राय॑ ।

गुहा॑ यदी॒मौ॒गि॒जस्य॑ गो॒हे प्र॑ य॒ज्ञिये॑ प्रा॒यसे॑ म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

स॒त्रा । यत् । ई॒ । भा॒र्वर॑स्य । वृ॒ष्णः । सि॒प॒क्ति॒ । शु॒ष्मः । स्तु॒वते॑ । भ॒राय॑ ।

गुहा॑ । यत् । ई॒ । अ॒गि॒जस्य॑ । गो॒हे । प्र॑ । यत् । धि॒ये । प्र॑ । अ॒यसे॑ । म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

भार्वरस्य । भार्वरो जगद्धर्ता प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः कामाना वर्धितुरिन्द्रस्य सबधी ईमेष शुष्मो बलं स्तुवते स्तोत्रं कुर्वत यजमान मिषक्तिं संवत इति यत्तत्सत्रा सत्यमेव । ईमेतद्वलमौगिजस्य यजमानस्य भराय भर्तुं गुहा गुहाया गुहारूपे हृदये प्र भवतीति यत्तत्सत्य । यजमानस्य गार्हि गृहे धिये कर्मणे प्र भवतीति यत्तत्सत्य । अयमे गमनाय कामाना प्राप्तये मदाय हर्षाय तत्र यद्वलं प्रभवति तत्सत्य । इन्द्रस्य बलं यजमान सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

वि॒ य॒द्वरा॑सि॒ पर्व॑तस्य वृ॒खे प॒यो॑भिर्जि॒न्वे अ॒पां ज॒वांसि॑ ।

वि॒द॒ह्ना॒रस्य॑ गव॒यस्य॑ गो॒हे यदी॑ वा॒जाय॑ सु॒ध्यो॒ऽव॑हन्ति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृषे । पयःऽभिः । जिन्वे । अपां । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहति ॥ ८ ॥

इंद्रः पर्वतस्य मेघस्य वरांसि द्वाराणि वि वृषे विवृतानि कृतवानिति यत् । अपामुदकानां जवांसि
वेगान्पयोभिर्जलैर्जिन्वे प्यायतीति यत् । यदि यदा मुध्यः शोभनकर्माणां यजमाना वाजायान्नाय वहति
इंद्रं प्राप्नुवति तदा गोहे गृहे गौरस्य गौरमुगस्य गवयस्य गवयमुगस्य च विदत् तां द्वा प्रशु लभत इति
यत् । तत्सर्वं संचति पुर्वेण संबधः ॥

अभ्युदयैर्वाविद्रस्य प्रदातुर्भद्रा ते हस्ता याज्या । सूत्रितं च । दीर्घस्ते अस्त्वंकृणो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत
पाणी । आ० ३. १३ । इति ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयंतारां स्तुवते राधं इंद्र ।

का ते निपत्तिः किमु नो ममत्ति किं नोदुदु हर्षसे दातुवा उ ॥ ९ ॥

भद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयंतारां । स्तुवते । राधः । इंद्र ।

का । ते । निऽसत्तिः । किं । ऊं इति । नो इति । ममत्ति । किं । न । उत्ऽउत् ।

ऊं इति । हर्षसे । दातुवे । ऊं इति ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयां भद्रा भद्रां कन्याणां हस्ता हस्तो सुकृता सुकृता शोभनकर्माणां भवतः । उतापि च
पाणी त्वदीयां हस्तां स्तुवत स्तोत्रे यजमानाय राधो धनं प्रयतारा प्रयतारो प्रदातारो भवतः । हे इंद्र ते
त्वदीया निपत्तिर्निपदनं स्थितिः का । त्वमस्मान् किमु किमर्थं नो ममत्ति । न मादयामि । किमुदुदु किमर्थमेव
दातुवा अस्माकं धनं दातु न हर्षसे । हृष्टो न भवामि ॥

इंद्रस्य वार्चघ्नस्य पशवेषु वाग्वा इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । एवा वग्व इंद्रः सत्यः सम्राड्वाग्वा-
दत्यवधितनानि । आ० ३ ८ । इति ॥

एवा वस्व इंद्रः सत्यः सम्राडुतां वृचं वरिवः पूरवे कः ।

पुरुष्टुत क्त्वा नः गग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥ १० ॥

एव । वस्वः । इंद्रः । सत्यः । संऽराट् । हंता । वृचं । वरिवः । पूरवे । कः ।

पुरुऽस्तुत । क्त्वा । नः । गग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥ १० ॥

एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्वस्वो धनस्य सम्राडोश्चरो वृच वृचनामानमसुरं हता हिसि-
नेंद्रः पूरवे मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं कः । करोति । ददातीत्यर्थः । क्त्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हे पुरुष्टुत
ब्रह्मभिर्यजमानैः स्तुतिं त्वं नोऽस्मभ्य रायो धनानि गग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य दैव्यस्य देवसंबाधनो
ऽवसोऽस्तस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अत्र भक्षीय । अहं भजय ॥

नू एत इंद्र नू गृणान् इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पुर्वं व्याख्याता ॥ ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥

तच्च तृतीयानुवाक एकादश सूक्तानि । तच्च यज्ञ इन्द्र इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्थं विष्टुर्ममं । यज्ञ इत्यनुक्रमणिका । पृथ्वाभिप्रवष इहयोः प्रथमेऽहनि मार्थादिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं संपात-सूक्तं । सूत्रितं च । एवा त्वामिन्द्र यज्ञ इन्द्रः । आ० ७. ५. इति ॥

यज्ञ इंदो जुजुषे यज्ञ वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्था यो अशमानं शवसा विभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इंदः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।

ब्रह्म । स्तोमं । मघवा । सोमं । उक्था । यः । अशमानं । शवसा । विभ्रत् । एति ॥ १ ॥

इंदो नोऽस्मदीयं यद्विर्लक्षणादिकां जुजुषे सेवति यज्ञ हविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभृतः शुष्मी बलवानिन्द्रः । चिदिति चार्थः । ब्रह्म चित हविर्लक्षणपुरोडाशादिकमन्नं च स्तोमं स्तोत्रममृहं च सोमं मभिषुतं सोमं चोक्तथोक्तानि शस्त्राणि चेत्येवंभूतं तद्वह्मादिचतुष्टयमा करति । आकरोतु । स्वीकरोतु । मघवा धनवान् । अत्रारमशब्दो वज्रवाची । अशमानं वज्रं विभ्रत् धारयन् शवसा बलेन युक्तो य इन्द्र एति आश चरति । स इन्द्रः स्वीकरोत्विति पुर्वेण संबन्धः ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुपमाण ऊर्णा यस्याः पर्वणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषंधिं । चतुः । अश्रिम् । अस्यन् । उग्रः । बाहुभ्याम् । नृतमः । शचीवान् ।

श्रिये । परुष्णीम् । उपमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वृषा कामानां वर्षिता वृषंधिं मेघभेदनद्वारेण वर्ष कुर्वन् चतुरश्रि चतस्रभिरश्रिभिधाराभिरुपितं वज्र बाहुभ्यां हस्ताभ्यामस्यन् शत्रुषु प्राक्षिपन् उग्र उद्गूर्णबलो नृतमः नृतुतमः शचीवान् कर्मवानिन्द्र ऊर्णामाच्छादिकां परुष्णीं पर्ववती नदी श्रिय आश्रयणार्थमुपमाणः सेवमानो भवति । यस्या नद्यां पर्वणि भिन्नान्देशान् सख्याय सखिकर्मणे विव्ये संवृतज्ञान ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

दधानो वज्रं बाह्णोरुशन्तं द्याममेन रेजयत्प्र भूम ॥ ३ ॥

यः । देवः । देवः । तमः । जायमानः । महः । वाजेभिः । महत् । भिः । च । शुष्मैः ।

दधानः । वज्रं । बाह्णोः । उशन्तं । द्याम् । अमेन । रेजयत् । प्र । भूम ॥ ३ ॥

देवो दीप्यमानो देवतमो दातुतमो जायमान उत्पद्यमानो य इन्द्रो महो महद्भिर्वाजेभिर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च । युक्तोऽभवदिति शेषः । स इन्द्रो बाह्णोर्हस्तयोरुशन्तं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अमेन बलेन द्यां द्युलोकं च भूमं भुलोकं च प्र रेजयत् । प्रकंपयति स्म ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पूर्वीर्द्यौर्ऋष्वाज्जनिमन्नेजत स्थाः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत्परिज्मन्नोनुवंत वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रवतः । च । पूर्वीः । द्यौः । ऋष्वात् । जनिमन् । रेजत । स्थाः ।

आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृवत् । परिज्मन् । नोनुवंत । वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा विश्वानि रोधासि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यन्ते । उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पूर्वीः पूर्वो बह्वनि प्रवतः प्रवणानि । समुद्राश्चैतर्थाः । द्यौर्लोकश्च द्याः पृथिवी च जनिमन्त्रिद्रस्य जन्मानि सत्यृष्वान्महतो ऽस्मादिद्राद्रे जत । अंगजत । अकपत । किच शुष्मी बलवानिन्द्रो गोरगतुः सूर्यस्य मातरा मातरौ मातापितृभृता द्यावापृथिव्या च । आ इति चार्थे । आ भरति । आ समताद्विभर्ति । नृवन्मनुष्या इव वाता इद्रेण प्रेरिता वायवश्च परिउमन्नतरिजे नोनवत । शब्दायते ॥

ता तृ ते इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृपता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेधीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत । सर्वनेषु । प्रऽवाच्या ।

यत । शूर । धृष्णो इति । धृपता । दधृष्वान । अहिं । वज्रेण । शवसा । अविवेधीः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र महतः प्रभुतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं महानि महाति भवति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सर्वनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्तोतृभिः प्रकर्षेण वक्तुं योग्यानि सुत्यानीति यत । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रातेन्द्र दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन शवसा बलेन युक्तस्त्वं धृपता धर्पकेण वज्रेणाहि वृचसमुरमाविवेधीः अवधीरिति यत । एतदादीनि कर्माणि महानितीति पूर्वैण सञ्चध । अवाविवेधीरिति वधकर्मा ॥ ॥ ५ ॥

ता तृ ते सत्या तुविनृम्णा विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊधः ।

अधा ह त्वद्वृषमणो भियानाः प्र सिधवो जवसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्णा । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्रते । वृष्णाः । ऊधः ।

अध । ह । त्वत् । वृषऽमन्तः । भियानाः । प्र । सिधवः । जवसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

हे तुविनृम्णाधिकबलेन्द्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं सत्या सत्यानि भवन्ति । हे इन्द्र वृष्णः कामाना वर्षितुस्त्वत्तो भयादिनवो गाव ऊधः स्वकीयादापीनात्प्र सिस्रते । प्रकर्षेण क्षीर चरति । अधापि च हे वृषमनः कामानां वर्षणपरमनस्कन्द्र सिधवो नव्यस्त्वत्त्वत्तो भियाना बिभ्यत्यः सत्यो जवसा वगेन प्र चक्रमन्त ह । प्रकर्षेण गच्छति खलु ॥

अचाह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्तवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यन्दयथ्ये ॥ ७ ॥

अच । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊं इति । देवीः । अवऽभिः । इन्द्र । स्तवंत । स्वसारः ।

यत् । सी । अनु । प्र । मुचः । बद्धधानाः । दीर्घा । अनु । प्रऽसितिं । स्यन्दयथ्ये ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्व यद्यदा बद्धधाना वृत्रेण बध्यमानाः सीमनु एना नदीरुद्दिश्य दीर्घामत्यधिकां प्रसितिं बन्धनमनु स्यन्दयथ्ये यथाकाम स्यदितुं प्र मुचः । प्रकर्षेणामोचयः । हे हरिवो हरिवत्सिन्द्र अचाहात्रैव मोचनवेलायां ता उ ताः प्रसिद्धा एव देवीर्देव्यो द्योतमानाः स्वसारो नद्यः । अत्र स्वस्वशब्दो नदीवाची । अवोभिस्त्वत्कृतै रजगैस्ते त्वां स्तवत । स्तावयति । नदीपुरणादिभिः कर्मभिर्जना इन्द्रं सुवन्तीत्यर्थः ॥

पिपीके अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्वाक्शुशुचानस्य यम्या अंशुर्न रश्मिं तुव्योजसं गोः ॥ ८ ॥

पिपी॒ळे । अ॒ंशुः । म॒द्यः । न । सि॒न्धुः । आ । त्वा । श॒मी । श॒श॒मा॒न॒स्य । श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्य॒क् । शृ॒शु॒चा॒न॒स्य । य॒स्याः । आ॒शुः । न । र॒श्मिं । तु॒वि॒ऽओ॒ज॒सं । गोः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र मद्यो मादयितांशुः सोमः पिपीळे । अपीडयत । अभ्यसृयतेत्यर्थः । नति संप्रत्यर्थे । न इदानीं सिन्धुः स्तदमानः सोमस्त्वा त्वामा यस्याः । आयच्छतु । शृशुचानस्य दीप्यमानस्य शशमानस्य सुवतः संबध्य स्मश्रुगस्तदभिमुखं शमी शमनं शक्तिः क्षुतिकर्म चायच्छतु । तत्र दृष्टांतः । आशुः शीघ्रगामी यता गोगंतुरश्वस्य तुव्योजसं बह्वर्षं । दृढमित्यर्थः । रश्मिं न अश्वबधनरज्जुमिव तद्वत् ॥

अ॒स्मे व॒र्षि॒ष्ठा कृ॒णु॒हि ज्ये॒ष्ठा नृ॒म्णा॒नि स॒त्रा स॒हुरे स॒हांसि ।
अ॒स्मभ्यं॑ वृ॒त्रा मु॒ह॒ना॒नि रं॒धि ज॒हि व॒ध॒र्व॒नु॒षो म॒र्त्य॒स्य ॥ ९ ॥
अ॒स्मे इति॑ । व॒र्षि॒ष्ठा । कृ॒णु॒हि । ज्ये॒ष्ठा । नृ॒म्णा॒नि । स॒त्रा । स॒हुरे । स॒हांसि ।
अ॒स्मभ्यं॑ । वृ॒त्रा । मु॒ह॒ना॒नि । रं॒धि । ज॒हि । व॒धः । व॒नु॒षः । म॒र्त्य॒स्य ॥ ९ ॥

हे सहूर सहनशीलिन्द्र त्व सत्रा सर्वदा सहांसि शत्रुर्नभिभावुकानि वर्षिष्ठा वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठानि प्रशस्तानि नृम्णानि जलान्यस्मे अस्मभ्य कृणुहि । कुरु । हे इन्द्र त्वमस्मभ्य मुहनानि शोभनवधानि वृत्रा वृत्राणि शत्रुर्न रंधि । रंधय । वशं नय । किंच वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य मरणधमणः शत्रोः संबधि वधो हननसाधनमायुधं जहि । नाशय ॥

अ॒स्माक॑मि॒त्सु शृ॒णु॒हि त्वमि॑न्द्रा॒स्मभ्यं॑ चि॒त्राँ उप॑ मा॒हि वा॒जान॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ वि॒श्वो इ॒षणः॑ पु॒रंधी॑र॒स्माकं॑ सु म॒घव॑न्बो॒धि गो॒दाः ॥ १० ॥
अ॒स्माकं॑ । इति॑ । सु । शृ॒णु॒हि । त्वं । इ॒न्द्र । अ॒स्मभ्यं॑ । चि॒त्रा॒न । उप॑ । मा॒हि । वा॒जान॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ । वि॒श्वोः । इ॒षणः॑ । पु॒रं॒धीः । अ॒स्माकं॑ । सु । म॒घ॒ऽव॒न॒ । बो॒धि । गो॒ऽदाः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वमस्माकमित् अस्मदीया एव सुतोः सु सुष्ठु शृणुहि । तथा हे इन्द्र त्वं चित्रान चायनीयानि वाजानन्नायस्मभ्यमुप माहि । देहि । किंच अस्मभ्यं विश्वोः सर्वाः पुरंधीर्बुद्धीरिषणः । प्रेरय । अपि च हे मघवन्धनवर्तिन्द्र अस्माकं गोदा गवां दातु । सु सुष्ठु बोधि । भव ॥

नू॒ षु॒त इ॒न्द्र नू॒ गृ॒णा॒न इ॒षं ज॒रि॒त्रे न॒द्यो॒ऽन पी॒पेः ।
अ॒का॒रि ते॑ ह॒रि॒वो ब्र॒ह्म न॒व्यं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः स॒दा॒साः ॥ ११ ॥
नु । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नु । गृ॒णा॒नः । इ॒षं । ज॒रि॒त्रे । न॒द्यः । न । पी॒पे॒रि॒ति पी॒पेः ।
अ॒का॒रि । ते । ह॒रि॒ऽवः । ब्र॒ह्म । न॒व्यं । धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः ॥ ११ ॥

व्याख्याता ॥ ८ ॥

कथा महामित्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्वार्पणं त्रैष्टुभमिन्द्रं । ऋतस्य हीत्याद्यास्तिस्र ऋतदेवताका वा । तथा चानुक्रांतं । कथोपांत्यास्तिस्र ऋतदेव्यो वेति ॥ आभिप्रायविकेऽहनि दशरात्रे प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थान इदं तृतीयं संपातसूक्तं । सूत्रितं च । कथा महामिन्द्रः पूर्वमिदं एक इत् । आ० ७. ५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवत्य एतत् । तथैव पंचमारण्यके शांनकेन सूत्रितं च । कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति संपातः । ऐ० आ० ५. २. २. इति ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममृधः ।

पिवन्नुगानो जुषमाणो अंधा ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महाम । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः । अभि । सोमम् । ऊधः ।

पिवन् । उगानः । जुषमाणः । अंधः । ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

महा महात गुणैः प्रवृद्धमिन्द्र कथा कथ किं प्रकारेणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्प्ररिता स्मृतिरिति शेषः । तत्त महिग्योऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवेद्वी हातुर्होमनिष्पादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रोयमानः सन् अभि । गच्छेदिति शेषः । उपसर्गश्रुतचित्तक्रियाध्याहारः । किञ्च ऊध उद्यतमतिप्रवृद्धं साममधः सोमलक्षणमन्नं पिवन्नाम्नादयन् उगानन्तदेवान्नं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्वो महानिन्द्रः शुचते प्रदीपाय धनाय हिरण्यादिजननाय । उक्तलक्षणं धनं कस्य यजमानाय दातुं ववक्षे । वहति । पीतमवान्नं जटोरं धारयति । अन्नं वाक्यद्वयेन्द्रस्याचित्यचरितत्वं ख्यापितं भवति ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानं सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकित् कदृती वृधे भुवच्छगमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधमादम् । आप । सं । आनं । सुमतिभिः । कः । अस्य ।

कत् । अस्य । चित्रं । चिकित् । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शगमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

अस्यद्रस्य सबधिन सधमाद । सह माशतीति सधमादः संयामः । त सह सोमपात्रं वा वीरः स्तोत्राणामभिवाणा वा वीरयिता कः पमानाप । प्राप्नोति । कथास्यद्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः समानं । संगच्छते । कल्कदा वास्यद्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकित् । प्रज्ञायते । तत्प्रदानसमयं न कोऽपि जानातीत्यर्थः । कल्कदा वा शगमानस्य सुवतो यज्योर्युज्यमानस्य वृधे वर्धनायोती क्त्वा रक्षया भुवत् । भवत् ॥

कथा शृणोति हयमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेदः ।

का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथेनमाहुः पपुरिं जरित्रे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हयमानं । इंद्रः । कथा । शृण्वन् । अवसां । अस्य । वेदः ।

काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कथा । एनं । आहुः । पपुरिं । जरित्रे ॥ ३ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तो हयमानमाह्वयत स्तोतार कथा कथ शृणोति । स्तोत्राणि शृण्वन्नस्य स्तोतुः संबंधी न्यवसा रक्षणाणि कथा कथ च वेदः । वर्त्तते । पूर्वीः पुरातनान्यस्यद्रस्य सबधीन्युपमातयो दानानि का ह । कानि चित् सतीति शेषः । तानि दानानि जरित्रे स्तोतुः सबधना कामाना पपुरिं पुरयितारमेनमिन्द्रं कथा कथ चाहः । वदति ॥

कथा सबाधः शगमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सबाधः । शगमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानां । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

सबाधः सपत्नानां पीडासहितः शशमान इन्द्रविषयां स्तुतिं कुर्वन् दीधानः कर्मभिर्दीप्यमानो यजमानो ऽस्त्रिंशस्य संबंध द्वविणं पश्चादिधनं कथा कथमभि नशत् । अभिप्राप्नोति । नमो हविर्वल्लग्नमन्नं जगृभ्वान गृहीतवानिन्द्रो यद्यदाभि जुजोषत मामभिसंवत तदा देवो दीप्यमान इन्द्रो मे मदीयानामृतानां स्तोत्राणां नवेदा अतिशयेन ज्ञाता भुवत् । भवेत् । अत्र निपातस्थो नकारो ऽतिशयवाची ॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदम्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततसे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यं । जुजोष ।

कथा । कत् । अस्य । सख्यं । सखिऽभ्यः । ये । अस्मिन् । कामै । सुऽयुजं । तत्तस्मै ॥ ५ ॥

देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्या उषसो व्युष्टां प्रभातं मर्तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य स्तोतुः संवधि सख्यं सखिकर्म
कथा कथं केन प्रकरणेन कत्कदा जुजोष । भवेत । ये स्तोतारोऽस्मिन्निद्रे सुयुजं सुष्ठु प्रयुज्यमानं कामं काम-
नीयं हविः स्तोत्रं च ततस्व वितर्तिनरं अस्विन्द्रस्य सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोतृभ्यः कथा कथ कत्कदाचित् ।
भवेदिति शेषः ॥ ॥ ९ ॥

किमादमन्नं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये मुदृणो वपुःस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किं । ज्ञात् । अमन्त्रं । सख्यं । सखिऽभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम् ।

श्रिये । सुऽदृग् । वपुः । अस्य । सगां । स्वः । न । चिच्चऽतमं । उपे । आ । गोः ॥ ६ ॥

हे इंद्र वयं यजमानान्ते त्वदीयममत्रं शत्रूनभिभावुकं सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोतुभ्यः किमात् किं श्वित् प्र ब्रवाम । प्रकरोषं वदेम । ते त्वदीयं भात्रं भातुकर्म च कदा नु कदा खलु प्र ब्रवाम । मुदृशः शोभनदर्शन-
स्यास्येन्द्रस्य संवाधनः सर्गा उद्योगाः श्रिये सर्वेषां स्तोतॄणां श्रियसं । भवन्तीति श्रेयः । स्वर्गं सूर्या यथा दर्शनी
यतमस्तथा गोर्गेतुरिन्द्रस्य चित्रतम दर्शनीयतमं वपुः शरीरमेवे । आ समन्तात्सर्वीरयन्ते ॥

दुहं जिघांसन्ध्वरसमनिद्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उयो दूरे अज्ञाता उपसौ बबाधे ॥ ७ ॥

दुहैं । जिघांसन । ध्वरसैं । अनिद्रां । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसैं । अनीका ।

कृणा । चित् । यत् । कृणऽयाः । नः । उयः । दूरे । अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो द्रुहं द्रोहं कुर्वती ध्वंसं हिंसिकामिन्द्रामिन्द्रमजानतीं राक्षसीं जिघांसन् हंतुमिच्छन् तिग्मा
तिग्मानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि तुजसे तद्वधाय ततित्त । अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति । यत्र
यासृषःसु तदुपलक्षितेष्वहःसृणा चित ऋणान्यपि नोऽस्मान्बाधन्त इति शेषः । ता उपसक्षोय उन्नूणबल
ऋणया ऋणस्य हन्तृदः । यातिर्वधकम् । दूरेऽज्ञाता अननुभूताः सतीर्वबाध । अपीडयत ॥

ऋतपेयनाम्बेकाहं मरुत्वतीयनिष्केवल्यशस्त्रयोर्निविज्ञानात्पुरसादृतस्य हीयंतदादिके द्वे ऋर्चा क्रमेण
शंसनीये । सूत्रितं च । ऋतस्य हि शुद्धः संति पूर्वोन्नति मुक्तमुक्तीय । आ० ९. ७. । इति ॥

ऋतस्य हि ष्वरुधः संति॑ पूर्वीर्ऋतस्य॑ धीतिर्वृजिनानि॑ हन्ति ।

चतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । शुरुधः । मंति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।
 ऋतस्य । श्लोकः । वधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देनद्रो वादित्यो वा मत्स्य वा यज्ञो वोच्यते ॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिन्यः पूर्वीर्ब्रह्मः शुरुधः आपः सन्ति हि । भवन्ति खलु । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्मृतिर्वा वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि इति । द्विर्नास्ति । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिनी श्लोकः स्मृतिरूपा वागायोगंतुर्मनुष्यस्य सर्वाधना वधिरा वधिरा प्रतिवद्यो कर्णा कर्णा ततर्द । तृणन्ति । कीदृशः श्लोकः । बुधानो बुध्यमानः शुचमानो दीप्यमानः ॥

ऋतस्य दृष्ट्वा धरुणानि सन्ति पुरूणि चंद्रा वपुषे वपूंषि ।
 ऋतेन दीर्घमिषणंत पृष्टा ऋतेन गाव ऋतमा विवेणुः ॥ ९ ॥
 ऋतस्य । दृष्ट्वा । धरुणानि । मंति । पुरूणि । चंद्रा । वपुषे । वपूंषि ।
 ऋतेन । दीर्घ । इषणंत । पृष्टाः । ऋतेन । गावः । ऋतं । आ । विवेणुः ॥ ९ ॥

वपुषे वपुष्मतः । पृष्ठार्थे चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधिनि दृष्ट्वा दृष्टानि धरुणानि धारकाणि पुरूणि बर्हानि चंद्रा चंद्राण्याह्लादकानि वपुंषि रूपाणि सन्ति । भवन्ति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं पृष्टोऽन्तमिषणंत । स्तोतार इच्छति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनव ऋत यज्ञं दक्षिणास्विना विवेणुः । प्रविशति । यद्वा । गावो रश्मय ऋतमुदकमा विवेणुः ॥

ऋतं येमान ऋतमिदं नोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्युः ।
 ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥
 ऋतं । येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽयाः । ऊं इति । गव्युः ।
 ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति ।
 दुहाते इति ॥ १० ॥

ऋतमुतदेव धेमानो नियज्जन स्मृतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित् ऋतदेवमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबंधि शुष्मो बल तुरयास्तूर्ण गव्युः । उ इति चार्थः । जलकामश्च भवति । बहुले विस्तीर्णे गभीरे दूरवगाहे पृथ्वी यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयित्री परमे उत्कृष्टे यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवार्थेव दुहाते । दोहनं कुर्वति ॥

नृ एत इंद्र नृ गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।
 अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
 नृ । स्मृतः । इंद्र । नृ । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
 अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्व व्याख्याता ॥ ॥ १० ॥

का सुष्टुतिरित्येकादशर्चे तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्धमिंद्र । दशम्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका ।
 का सुष्टुतिरुपात्यानुष्टुबिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

का सुष्टुतिः शर्वसः सूनुमिंद्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिहि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्पिधा नो जनासः ॥ १ ॥

का । सुऽस्तुतिः । शर्वसः । सूनुं । इंद्रं । अर्वाचीनं । राधसे । आ । ववर्तत् ।

ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः । निऽसिधां । न । जनासः ॥ १ ॥

का कीदृशी सुष्टुतिः शर्वसः सूनुं बलस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अर्वाचीनमस्मदभिमुखमिंद्रं परमेश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्यं धनं दातुमा ववर्तत । आवर्तयेत् । हे जनानो जना यजमाना वीरो विक्रान्तो गोपतिः पश्चादिधनस्य पालकः स इंद्रो निष्पिधा निष्पिधूणां शत्रूणां संबधी वसूनि धनानि गृणते गृणञ्चः स्तोत्रभ्यो नोऽस्मभ्यं ददिहि । दाता खलु भवति ॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स इंद्रः स सुष्टुत इंद्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात ॥ २ ॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । इंद्रः । सः । सुऽस्तुतः । इंद्रः । सत्यऽराधाः ।

सः । यामन्न । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुष्वये । वरिवः । धात ॥ २ ॥

स इंद्रो वृत्रहत्ये वृत्राणां शत्रूणां हत्ये हनने निमित्तभूतः सति यामन्युद्धे हव्य आहुताद्यो भवति । स इंद्र इंद्रः स्तुत्यो भवति । स इंद्रः सुष्टुतः सन सत्यराधा यजमानेभ्यो दातु सत्यधनो भवति । मघवा धनवान स इंद्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोम मुन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धन । वरिव इति धननामितत । आ धात । आ समंताद्दाति ॥

तमिन्नरो वि ह्वयंते समीके रिरिक्कांसस्तन्वः कृण्वत चां ।

मिथो यत्यागमुभयासो अगमन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

तं । इत् । नरः । वि । ह्वयंते । संऽइके । रिरिक्कांसः । तन्वः । कृण्वत । चां ।

मिथः । यत् । त्यागं । उभयासः । अगमन्न । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमित्तमेवंद्रं वि ह्वयंते । विविधमाहुतानं कुर्वते । तन्वः स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्कांसस्तपसा रेचयंतो यजमानास्त्वमेवंद्रं चा वातारं कृण्वत । कृण्वते । कुर्वते । यद्यदा मिथः परस्परं संगता उभयास उभये यजमानाः स्तोतारश्च त्यागं त्यागकर्तार दातारमिंद्रमगमन्नं उपगच्छन्ति तदा नर उभयविधा मनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पात्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूतः सति तमेवंद्रं वातारं कुर्वतीति संबधः ॥

क्रतूयंति क्षितयो योग उयाशुषाणासो मिथो अर्णसातौ ।

सं यद्विशोऽववृचंत युध्मा आदिन्नेम इंद्रयंते अभीके ॥ ४ ॥

क्रतुऽयंति । क्षितयः । योगे । उय । आशुषाणासः । मिथः । अर्णऽसातौ ।

सं । यत् । विशः । अववृचंत । युध्माः । आत् । इत् । नेमे । इंद्रयंते । अभीके ॥ ४ ॥

हे उयोन्नूणां बनेंद्र आशुषाणासो व्यामुवतः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति मनुष्यनामितत् । अर्णसातौ सखादिफलसिद्धयर्थमुदकलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगे संबधे सति क्रतूयति । क्रतूनि कर्माणीच्छति ।

यद्यदा युष्मा योधयिष्यो विणः प्रजा अभीजि पुदे । अभीक इति संयामनामैतत् । समववृचंत संवर्तते परस्परं संगच्छते आदित तदानीमेव नेम केचन भाग्यवतो योधका इद्रयंत । युद्ध इन्द्रमिच्छति ॥

आदिह नेम इन्द्रियं यजंत आदित्यपुक्तिः पुरोऽङ्गां रिरिच्यात् ।

आदिमोमो वि पपृच्यात्सुष्वीनादिजुजोष वृषभं यजथ्ये ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेम । इन्द्रियं । यजंते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोऽङ्गां । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । असुस्वीन । आत् । इत् । जुजोष । वृषभं । यजथ्ये ॥ ५ ॥

आदित्तदानीमेव युद्धकाले नेम इन्द्रियं बलवतमिदं यजते ह । पुजयति खलु । कश्चिदादिदन्तरमेव पुरोऽङ्गां पिष्टरूपं हविः पक्तिः पचनं रिरिच्यात् । इन्द्राय दद्यात् । आदिदन्तरमेव सोमोऽभिषुत-सोमो यजमानोऽसुष्वीनमभिषुतसोमान्यजमानान्वि पपृच्यात् । धनैः पृथक्कुर्यात् । आदिदन्तरमेव कश्चिद्वृषभं कामानां वर्धितारमिदं यजथ्ये यद् जुजोष । सेवते ॥ ॥ ११ ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्येन्द्राय सोममुशते मुनोति ।

सधीचीनेन मनसा विवेनं तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्या । इन्द्राय । सोमं । उशते । मुनोति ।

सधीचीनेन । मनसा । अविवेनं । तं । इत् । सखायं । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥

यो यजमानः सोममुशते कामयमानायत्यामुच स्वर्गलोके स्थितायेन्द्राय मुनोति अभिषवं करोति इन्द्रोऽप्यस्मै यजमानाय वरिवो धनं कृणोति । करोति । सधीचीनेन संगतं मनसा प्रवर्णनं चिन्तनाविवेनं । वेनतिः कारितकर्म । विवेनो विवर्तकः । तद्व्योऽविवेनः । आत्मानं कामयमानं तमित्समेव मुन्वंतं यजमानं सखायं मित्रं समत्सु संयामिष्विदः कृणुति । करोति ॥

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधवृषणं शुष्ममिद्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमं । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।

प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इद्रः ॥ ७ ॥

अद्यास्मिन्द्वसं यो यजमान इन्द्राय परमेश्वर्ययुक्ताय देवाय सोमं सोमलक्षणमन्नं सुनवत् सुनुयात् अभिषवं कुर्यात् । तथा यः पक्तीः पक्त्व्याश्च पुरोऽङ्गादीन्पचात् पचत पचनं कुर्यात् । उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्धवान् । अत्र भृष्टयववापी धानाशब्दस्तथोग्यं यवमात्रं लक्षयति । भृज्जाति भृज्जतं भर्जनं कुर्यात् । इन्द्रो मनायोः स्तुतिमिच्छतो यजमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रति हर्यन् प्रतिकामयमानः सन् तस्मिन् यजमाने वृषणं कामानां वर्धणसमर्थं शुष्मं बलं दधत् । धारयति ॥

यदा समर्यं व्यचेदृधावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।

अचिक्कदृषणं पत्न्यच्छा दुरोणे आ निशितं सोमसुभिः ॥ ८ ॥

यदा । सऽमर्यं । वि । अचेत् । ऋधावा । दीर्घं । यत् । आजिम् । अभि । अख्यत् । अर्यः ।

अचिक्कदत् । वृषणं । पत्नीं । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितं । सोमसुत्सुभिः ॥ ८ ॥

यदा च्छधावा शत्रूणां हिंसक इन्द्रः समर्थं सह मर्त्यं शत्रुं व्यक्षित व्यज्ञामीत विशेषेण ज्ञानीयात् । यद्यदार्थः स्वामीन्द्रो दीर्घमर्त्याधिकमाजिं संयाममभ्यख्यत अभिपश्यत तदा तस्येन्द्रस्य पत्नी दुरोणे यज्ञगृहे सोममुद्भिः सोमं मुन्वन्निर्घृष्टिभिर्निर्गन्तं तीक्ष्णीकृत । सोमपानेनोत्साहवन्तमित्यर्थः । वृषणं कामाना वर्षं तारमिन्द्रमच्छाभि आचिक्रदत् । आक्रंदति । आह्वयत ॥

भूयसा वस्त्रमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीदीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणं ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्त्रं । अचरत् । कनीयः । अविक्रीतः । अकानिषं । पुनः । यन ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अत्र ऋग्वेदे संप्रदायविद्भिः पूर्वाचार्यैः कंचित् श्लोकाः पठ्यन्ते । त एव लिख्यन्ते । अन्य यः परिगृह्णाति मूल्य पण्येन भूयसा । स क्रैतार पुनर्गच्छन् विक्रीतम्वयं मया ॥ इति ब्रुवन्कामयत पुनर्मूल्यस्य पुरण । स विक्रीता पुनर्मूल्यं भूयसा न प्रपुरयत ॥ हीन न लभते वस्त्र यदा विक्रीतवान्पुग । यथाममयमव स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवति समयश्चेत्कृतो भवत । अथ मूल्यार्थमतस्त्याद्विचार्यं तु निर्णयः ॥ इत्येव समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूर्यते । तस्मादादी मया कार्यः समयोऽस्ति चितयन ॥ वामदेवो वशीकृत्य शक्र सोत्रेण भूयसा । विक्रीणेन समयं चक्र इन्द्र क इममिदं ॥ अतश्च द्रुच एकार्थं भूयसा वस्त्रमित्ययमिति ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते । कश्चिद्भूयसा भुञ्जान पण्येन द्रव्येण कनीयोऽल्पतर वस्त्रं वमु मूल्यं धनमचरत । प्राप्नोति । पुनर्यन क्रैतारं पुनर्गच्छन् स विक्रीतायमर्थो मयाविक्रीत इति ब्रुवन्कानिष । मूल्यपूर्तिं कामयत ॥ व्यत्यये नोत्तमपुरुषः ॥ स विक्रीता भूयसा धनेन कनीयोऽल्पतर मूल्यं नारिरेचीत । क्रैतुः सकाशात् रिक्तीकरोति । न लभत इत्यर्थः । दीना असमर्था दक्षाः समर्थाश्च वाणं जघनं वि प्र दुहति । यथोक्तं क्रयकालं तर्धैव लभत ॥

क इमं दशभिर्ममैन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जघनं दैत्यं मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमं । दशऽभिः । मम । इन्द्रं । क्रीणाति । धेनुऽभिः । यदा । वृत्राणि । जघनत् ।

अर्थः । एनं । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयमिमं स्वभूतमिन्द्रं धेनुभिः प्रीणयित्रीभिर्दशभिर्दशसंख्याकाभिः सुतिभिः कः क्रीणाति । क्रय करोति । तदानीं हि क्रैतारो युष्माकं मध्य एवमपि समयः क्रियते । यदायमिन्द्रो वृत्राणि त्वदीयान शत्रुन जघनत हन्यात् अथानतरमैवमिमिन्द्रं मे मध्य पुनर्ददत् । पुनर्दद्यात् ॥

नू षुत इन्द्रं नू गृणान् इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्रं । नु । गृणान् । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ १० ॥

को अद्यैवैषं चतुर्थं मृक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैपुर्ममैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । को अद्याष्टाविति ॥ दशरात्रे चतुर्थे ऽहनि माध्यंदिने सर्वान् सोमवृद्धौ मैत्रावरुणशस्त आरंभणीयाया उपरिष्ठादिद मृक्तमावपनीयं च । सूचितं च । सोमे वर्धमाने को अद्य नर्यः । आ० ७. १०. इति ॥

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्दिन्द्रस्य सख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईद्रे ॥ ११ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उग्न । इंद्रस्य । सख्यं । जुजोष ।

कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । संऽइडे । अग्नौ । सुतऽसोमः । ईद्रे ॥ १ ॥

अथास्मिन्दि वमं नर्यो मनुष्यहितो देवकामो देवानिच्छन् उग्न कामयमानः को यजमान इंद्रस्य सख्यं सखित्वं जुजोष । सेवते । किंच सुतसोमोऽभिपुतसोमः को वा यजमानोऽग्नौ समिद्धं प्रज्ज्वलितं सति महं महते प्रवृद्धाय पार्याय पारमर्हतेऽवसे तर्पणाद्येद्रे । इदं स्मृति ॥

को नानाम् वचसा सोम्याय मनायुर्वो भवति वस्त उसाः ।

क इंद्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥

कः । ननाम । वचसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति । वस्ते । उसाः ।

कः । इंद्रस्य । युज्यं । कः । सखिऽत्वं । कः । भ्रात्रं । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥ २ ॥

को यजमानो वचसा वायुपया मृत्वा सोम्याय सोमार्हायिद्राय ननाम । नमति । प्रह्वीभवति । को वद्राय मनायुर्भवति । मृतिकामोऽस्ति । क उसा इद्रेण दत्ता गा वस्ते । आच्छादयति । धारयतीत्यर्थः । क इद्रस्य युज्यं माहाय्यं वष्टि । इच्छति । क सखित्वं क भ्रात्रं भ्रातृभावं वष्टि । इच्छति । कवये क्रातृदर्शिन इद्रायोती उतये तर्पणाय । को भवतीति शेष ॥

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीद्रे ।

कस्याश्विनाविद्रे अग्निः सुतस्यांगोः पिबन्ति मनसाविवेनं ॥ ३ ॥

कः । देवानाँ । अवः । अद्या । वृणीते । कः । आदित्यान । अदितिं । ज्योतिः । ईद्रे ।

कस्य । अश्विनाँ । इंद्रः । अग्निः । सुतस्य । अंगोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनं ॥ ३ ॥

अथास्मिन्दिने को यजमानो देवानां द्योतमानानामिन्द्रादीनामवो रक्षणं वृणीते । प्रार्थयते । क आदि त्वान्देवानादिति देवमातरं च ज्योतिरुदकं चंद्र । याचते । अश्विनाविश्वदेवाविद्रे अग्निश्च मनसा मृत्वा प्रीताः सतोऽविवेनमविगतकाम । यथाकाममित्यर्थः । वस्य यजमानस्य सर्वाधिन सुतस्याभिपुतस्यांगोः सोमस्य । सोममित्यर्थः । पिबति । पानं कर्तुं ॥

तस्मा अग्निर्भारतः शर्मं यंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरंतं ।

य इंद्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणां ॥ ४ ॥

तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्म । यंसत । ज्योक् । पश्यात् । सूर्य । उत्ऽचरंतं ।

यः । इंद्राय । सुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृऽतमाय । नृणां ॥ ४ ॥

भारतो हविषो भर्ताग्निः । प्राणो भुत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाजमनेयक । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्मं सुखं यसत । यच्छेत् । किंच अयमग्निज्योक् चिरकालमुच्चरतमुद्यत सूर्यं पश्यात् । पश्येत् । यो यजमान इद्राय सुनवामेत्याह इद्रार्थं सोमाभिपय कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशाद्येद्राय । नरे नरे नर्याय नरहिताय नृणां नराणां नैतृणां मध्ये नृतमाय नैतृतमाय ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दुश्मा उर्वेसा अदितिः शर्मं यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इंद्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

न । तं । जि॒नन्ति॒ । ब॒हवः॑ । न । द॒भ्राः । उ॒रु । अ॒स्मि । अ॒दितिः॑ । श॒र्म । यं॒सत् ।

प्रि॒यः । सु॒ऽकृत् । प्रि॒यः । इ॒द्रे । म॒नायुः॑ । प्रि॒यः । सु॒प्र॒ऽअ॒वीः । प्रि॒यः । अ॒स्य । सो॒मी ॥ ५ ॥

द॒भ्रा अ॒न्या ब॒हवो न ब॒हवोऽपि शत्रु॒जना॑स्तं यज॒मानं न जि॒नन्ति । न हि॑संतु । य इ॒न्द्राय सु॒नवामे॒त्याह तमि॑ति पुर्वेण संबन्धः । अ॒दिति॑रि॒न्द्रमा॒तास्त्री यज॒माना॒योरु विसी॑र्णं श॒र्म मुख॒ यंसत् । यन्क॑तु । किंच इ॒न्द्र इ॒न्द्राय सु॒कृत् शोभ॑नयागादीनां कर्ता यज॒मानः प्रि॒यो भ॒वति । म॒नायु॑रि॒न्द्रविषय॑स्मृतिकामश्चास्व॒द्रस्य प्रि॒यो भ॒वति । सु॒प्रावी. सु॒ष्ठु प्रा॒विता सु॒ष्ठु प्रग॑च्छन्पु॒गच्छ॒न्वा यज॒मानोऽस्व॒द्रस्य प्रि॒यो भ॒वति । सो॒मी सोम॑वा॒न्यज॒मानोऽस्व॒द्रस्य प्रि॒यो भ॒वति ॥ ॥ १३ ॥

सु॒प्रा॒व्यः प्रा॒शुषा॑ऋष॒ वी॒रः सु॒ष्वैः प॒क्तिं कृ॑णुते॒ केव॑ले॒न्द्र ।

नासु॒ष्वेरा॒पिर्न स॒खा न जा॒मिदु॑ष्प्रा॒व्योऽव॑हन्ते॒ दवा॑चः ॥ ६ ॥

सु॒प्र॒ऽअ॒व्यः । प्रा॒शुषा॑ट् । ए॒षः । वी॒रः । सु॒स्वैः । प॒क्तिं । कृ॑णुते । के॒वला । इ॒द्रेः ।

ना॒असु॒स्वैः । आ॒पिः । ना॒सखा॑ । ना॒जामिः॑ । दुःप्र॒ऽअ॒व्यः । अ॒व॒ऽहन्ता॑ । इत् । अ॒वा॒चः ॥ ६ ॥

प्रा॒शुषा॑ट् शत्रु॒णां प्र॑क्षे॒ण शीघ्र॑मभि॒विता वी॒रो वि॒क्रात॑ ए॒ष इ॒न्द्रः सु॒प्रा॒व्यः सु॒ष्ठुप॑गच्छतो ह॒विभिः सु॒ष्ठु प्र॑तर्पयितु॒र्वा सु॒ष्वैः सु॒न्वतो यज॑मानस्य सं॒वा॒धनी के॒वला के॒वला॒मसा॑धार॒णा प॒क्तिं कृ॑णुते । आ॒त्मनः॑ कुरु॒ते । किंचि॑द्रोऽसु॒ष्वैरसु॒न्वतो यज॑मानस्यापि॒थ्याप्नो न भ॒वति । इ॒न्द्रोऽयज॑मानस्य स॒खा न भ॒वति । जा॒मिब॑ंधुश्च न भ॒वति । अपि॑ च दु॒ष्प्रा॒व्यो दु॒रूप॑गमनस्या॒वाचः सु॒तिर॑हितस्य पु॒रुष॑स्या॒वह॑तेत हि॒मि॒तैव भ॒वति ॥

न रे॒वता॑ प॒णिना॑ स॒ख्यमि॑न्द्रोऽसु॒न्वता सु॒त॒पाः सं गृ॑णीते ।

आ॒स्य वे॒दः खि॒दति॑ ह॒न्ति न॒ग्रं वि सु॒ष्वये प॒क्तये॑ के॒वलो भू॑त् ॥ ७ ॥

न । रे॒वता॑ । प॒णिना॑ । स॒ख्यं । इ॒द्रेः । अ॒सु॒न्वता॑ । सु॒त॒ऽपाः । सं । गृ॑णीते ।

आ । अ॒स्य । वे॒दः । खि॒दति॑ । ह॒न्ति । न॒ग्रं । वि । सु॒ष्वये । प॒क्तये॑ । के॒वलः । भू॑त् ॥ ७ ॥

सु॒त॒पा अ॒भिपु॑तं सोमं पि॒वा॒म॒द्रो रे॒वता ध॑म॒वता प॑णि॒ना व॑णि॒जा लु॒ब्धेना॑सु॒न्वता सो॒माभि॑षवमकुर्व॒ताय ज॑मानेन सह स॒ख्यं स॒खित्वं न सं गृ॑णीते । न सं॒तोति॑ । ना॒नुम॑न्यत इत्यर्थः । किंच अ॒स्यायज॑मानस्य न॒य नि॒रर्थ॑कं वे॒दो ध॑नं ज्ञा॒नं वा आ खि॒दति॑ । उ॒द्वर॑ति । ह॒ति । हि॒नानि॑ च । अपि॑ च सु॒ष्वये सोम॑ सु॒न्वते प॒क्तये ह॒वींषि प॑व॒न्ते यज॑मानाय के॒वलोऽसा॑धार॒णः सन् वि भू॑त । वि॒भवति ॥

इ॒द्रे परे॑ऽव॒रे म॒ध्यमा॑स॒ इ॒द्रे या॑न्तोऽव॒सिता॑स॒ इ॒द्रे ।

इ॒द्रे क्षि॒यन्त॑ उ॒त यु॒ध्यमा॑ना॒ इ॒दं न॒रो वा॒ज॒यन्तो॑ ह॒वन्ते ॥ ८ ॥

इ॒द्रे । परे॑ । अ॒व॒रे । म॒ध्यमा॑सः । इ॒द्रे । या॑न्तः । अ॒व॒ऽसिता॑सः । इ॒द्रे ।

इ॒द्रे । क्षि॒यन्तः । उ॒त । यु॒ध्यमा॑नाः । इ॒द्रे । न॒रः । वा॒ज॒यन्तः । ह॒वन्ते ॥ ८ ॥

पर॑ उत्कृ॒ष्टा अ॒वरे॑ नि॒कृष्टा॑श्च जना इ॒द्रे ह॒वन्ते । आ॒हुय॑न्ति । म॒ध्यमा॑सो म॒ध्यमा॑श्चि॒द्रेमे॒व ह॒वन्ते । या॑तः का॒र्यसि॒द्धयर्थं गच्छ॑न्तो जना इ॒द्रेमे॒वाहु॑यन्ति । अ॒व॒सिता॑सो नि॒विष्टा॑श्चि॒द्रेमे॒वाहु॑यन्ति । क्षि॒यन्तो गृ॒हे नि॒वस॑न्तो जना इ॒द्रेमे॒व ह॒वन्ते । उ॒तापि॑ च यु॒ध्यमा॑ना यु॒द्धं कु॑र्वाणा जना ज॒यार्थमि॒द्रेमे॒वाहु॑यन्ति । वा॒ज॒यन्तो वा॒जम॑न्नमिच्छ॑न्तो न॒रो ने॒तारो म॑नु॒ष्या इ॒द्रेमे॒व ह॒वन्ते ॥ ॥ १४ ॥

अ॒हं म॑नु॒रिति॑ स॒प्तर्चं प॑ंचमं सू॒क्तं वा॒सदे॒वस्यार्थं । अ॒त्रेय॑मनु॒क्रम॑णिका । अ॒हं म॑नुः स॒प्ताद्या॑भि॒स्तिष्ठ॑भि॒रि॒न्द्र मि॒वात्मान॑मु॒पिषु॑ष्टावि॒न्द्रो वा॒त्मानं॑ परा॒ नवा॑ष्टौ वा श्ले॒नसु॑तिरिति । अ॒त्राहं॑ म॒नु॒रित्या॑द्याभि॒स्तिष्ठ॑भि॒रात्मान॑-

मिन्द्ररूपेण वामदेवः स्तुतवान् । यद्वा । इन्द्र एवात्मानं स्तुतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषिरिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्यपक्षे त्विन्द्र ऋषिः परमात्मा देवता । त्रिष्टुप कंदः । अवशिष्टानां वामदेव ऋषिः । अवशिष्टाभिस्तत्परमृक्तेन च सुपर्णात्मना ब्रह्म स्तूयते । अतस्तासां परब्रह्म देवता ॥ श्वेनानाम्नेकाहि माध्यन्दिनसवने मरुत्वतीयशस्त्र इदं मुक्तं । सूचितं च । श्वेनाजिराभ्यामभिचरन्त्यजिताहं मनुर्गर्भे नु सन् । आ० ९. ७. इति ॥

अहं मनु॑रभवं॒ सूर्य॑श्चाहं॒ कक्षी॑वाँ ऋ॒षिरस्मि॑ विप्रः ।

अहं॑ कु॒त्समा॑र्जुने॒यं न्यू॑ज॒ऽहं क॒विरु॑गना॒ पश्य॑ता मा ॥ १ ॥

अ॒हं । मनुः॑ । अ॒भवं॑ । सूर्यः॑ । च । अ॒हं । कक्षी॑वान् । ऋ॒षिः । अ॒स्मि । विप्रः॑ ।

अ॒हं । कु॒त्स । आ॑र्जुने॒यं । नि । अ॒र्जु॒जे । अ॒हं । क॒विः । उ॒गना॑ । पश्य॑त । मा ॥ १ ॥

इदमादिमन्त्रत्रयेण गर्भे वसन्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सन् सार्वज्ञ्यं स्वानुभवं मन्वादिरूपेण प्रदर्शयन्नाह । अहं वामदेव इन्द्रो वा मनुर्भवं । सर्वस्य मंता प्रजापतिरस्मि । अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य प्रेरकः सविता चार्त्वि । विप्रो मेधावी कक्षीवान् दीर्घतमसः पुत्र एतत्संज्ञक ऋषिरप्यहमेवास्मि । आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समेतन्नामकमुपिमहमेव न्यूज । नितरां प्रसाधयामि । कविः क्रातदश्नुर्गर्भतदाख्य ऋषिरहमेवास्मि । उक्तमुपलक्षणं । परमार्थदृष्ट्या कृत्स्नमप्यहमेवास्मीत्यर्थः । हे जना मा मां सार्वज्ञ्यकं पश्यत । यूयमप्येवमेव स्वस्वरूपमनुभवन्त्युक्तं भवति ॥

अहं॑ भूमि॑मददा॒मार्या॑याहं॒ वृष्टिं॑ दा॒शुषे॑ म॒र्त्याय॑ ।

अ॒हम॒पो अ॒नयं॑ वाव॒शाना॑ मम॑ दे॒वासो॑ अ॒नु के॒तमा॑यन् ॥ २ ॥

अ॒हं । भूमि॑ । अ॒ददा॑ । आ॒र्याय॑ । अ॒हं । वृष्टि॑ । दा॒शुषे॑ । म॒र्त्याय॑ ।

अ॒हं । अ॒पः । अ॒नयं॑ । वाव॒शानाः॑ । मम॑ । दे॒वासः॑ । अ॒नु । के॒त । आ॒यन् ॥ २ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा आर्याय मनवे भूमिं पृथ्वीमददा । दत्तवानस्मि । दाशुषे हविर्दत्तवति मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वृष्टिं सस्यादाभिवृद्ध्यर्थं वृष्टिलक्षणमुदकमहमेवाददा । किंच अहं वावशानाः शब्दाय माना अप उदकान्यनयं । सर्वमापि प्रदेशमगमयं । देवासो ब्रह्मादयो देवा मम केतं मदीयं संकल्पमन्वायन् । अनुयति ॥

अहं॑ पुरो॑ म॒न्दसा॑नो॒ व्यैरं॑ नव॑ सा॒कं न॑वतीः शं॒बर॑स्य ।

श॒तत॑मं वे॒श्यं स॒र्वता॑ता दि॒वोदा॑सम॒तिथि॑ग्वं यदा॒वै ॥ ३ ॥

अ॒हं । पुरः॑ । म॒न्दसा॑नः । वि । ऐ॒रं । नव॑ । सा॒कं । न॑वतीः । शं॒बर॑स्य ।

श॒त॒ऽत॒मं । वे॒श्यं । स॒र्व॒ऽता॒ता । दि॒वः॒ऽदा॒सं । अ॒ति॒थि॒ऽग्वं । यत् । आ॒वै ॥ ३ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा मन्दसानः सोमेन माद्यन्नव नवसंख्याका नवतीर्नवतिसंख्याकाश्च शंबरस्थितन्नाम-कस्यासुरस्य संबन्धीनि पुरः पुराणि साकं युगपदेव व्यैरं । अध्वंसयं । शततमं शतसंख्यापुराणं पुरं वेश्यं दिवोदासनाम्न पर्वशार्हमकरवं । सर्वताता सर्वताता यज्ञऽतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं दिवो दासनामकं राजर्षिं यदावै अपाल्बयं । तदा पुरो व्यैरमिति पूर्वेण संबन्धः ॥

प्र सु॒ ष वि॒भ्यो म॒रुतो॑ वि॒रस्तु॑ प्र श्ये॒नः श्ये॒नेभ्य॑ आ॒शुप॑त्वा ।

अ॒च॒क्रया॑ यत्स्व॒धया॑ सु॒पर्णो॑ ह॒व्यं भ॒रन्म॑न॒वे दे॒वजु॑ष्टं ॥ ४ ॥

प्र। सु। सः। विऽभ्यः। मरुतः। विः। अस्तु। प्र। श्येनः। श्येनेभ्यः। आप्नुऽपत्वा।
अचक्रया। यत्। स्वधया। सुऽपर्णः। हव्यं। भरत्। मनवे। देवऽजुष्टं ॥ ४ ॥

अथैतदादिभिः श्येनः स्तूर्यते। हे मरुतो वगेन मरुत्सदृशः पक्षिणः स प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी
विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र सु अस्तु। वलेन प्रकृष्टो भवतु। किंच श्येनेभ्यः शंसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः
पक्षिभ्यः सकाशादाशुपत्याशुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु। सुपर्णः शोभनगतनो यद्यदा श्येनोऽचक्रया
चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवैः सेवितं इव सोमलक्षण हविर्मनवे प्रजापतये भरत अहरत्
बुलोकसकाशादाहृतवान्। अत्र स्वधाशब्दो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादी। ऋग्वे० १०. २७. १९।
दर्शनात् ॥

भरद्वादि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि।
तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत अरवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥
भरत्। यदि। विः। अतः। वेविजानः। पथा। उरुणा। मनःऽजवाः। असर्जि।
तूयं। ययौ। मधुना। सोम्येन। उत। अरवः। विविदे। श्येनः। अत्र ॥ ५ ॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽमुष्माद्युलोकाद्विजानः सोमपालकान् भीषयन् भरत्। अहरत्।
सोममाहृतवान्। तदोरुणा विस्तीर्णेन पथातरिक्षमार्गेण मनोजवा मनोवद्गयुक्तः सन् असर्जि। संसृष्ट
आसीत्। सोम्येन सोममयेन मधुनात्रेन सह तूयं निधं ययौ। जगाम। उतापि च अचास्मिन् लोके श्येनः
सुपर्णः अरवः सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे। लम् ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मद्रं मदं।
सोमं भरद्वाद्दृहाणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥
ऋजीपी। श्येनः। ददमानः। अंशुं। पराऽवतः। शकुनः। मद्रं। मदं।
सोमं। भरत्। दृद्वाहाणः। दवऽवान्। दिवः। अमुष्मात्। उत्तरात्। आऽदाय ॥ ६ ॥

ऋजीप्युगामी परावतो दृग्गदशु सोमं ददमानो धारयन् श्येनः शंसनीयगमनो देवावान्दिवैः सहितः
शकुनः पक्षी मद्रं मदनीयं सुख्य मदं मदकरं सोममुत्तरादुन्नततरादमुष्मादिवो बुलोकादादाय स्वीकृत्य
दृद्वाहाणो दृढीभवन् भरत्। अहरत् ॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीमदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥
आऽदाय। श्येनः। अभरत्। सोमं। सहस्रं। सवान्। अयुतं। च। साकं।
अत्रा। पुरंऽधिः। अजहात्। अरातीः। मदे। सोमस्य। मूराः। अमूरः ॥ ७ ॥

श्येनः शंसनीयगमनः पक्षी सवान् सवानां यज्ञानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमयुतं चायुतसंख्याकं। अपरिमित
संख्याकमित्यर्थः। साकं सह सोमं सोमलक्षणमन्नमादायादानं कृत्वाभरत्। अहरत्। आजहार। अचास्मिन्
सोम आहृते सति पुरंधिः पुरंधीर्ब्रह्मकर्मामूरोऽमूढः प्राज्ञ इन्द्रः सोमस्य संबंधिनि मदे हर्षे सति मूरा मूढा
अरातीः शत्रून्जहात्। अत्यजत्। जघानेत्यर्थः ॥ अत्रारातिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥ ॥ १५ ॥

• गर्भे न्विति पंचर्चं पष्ठ मृक्त वामदेवस्यार्थं विष्टुभं । अत्या शक्करी षट्पंचाशदक्षरा । श्येनो देवता ।
 त्रिष्टो वित्युक्तत्वादत्याया इदो वा देवता । तथा चानुकात । गर्भे नु पचात्या शक्करीति ॥ श्येने निष्केवन्त्रशस्त्र
 इद मृक्त । मृच नु पुर्वमुदाहृत ॥

गर्भे नु मन्त्रन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आयसीररक्षन्ध श्येनो जवसा निरदीयं ॥१॥

गर्भे । नु । सन । अनु । एषां । अवेदं । अहं । देवानां । जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षन् । अंध । श्येनः । जवसा । निः । अदीयं ॥१॥

अत्रैष श्लोकः पठ्यते । श्येनभाव समास्थाप गर्भाद्योगेन निःसृतः । अपिर्गर्भे शयानः सन् ब्रूते गर्भे नु
 सन्निति । गर्भे नु गर्भ एव सन् विद्यमानोऽहं वामदेव एषामिन्द्रादीनां देवानां विश्वा विश्वादि सर्वाणि
 जनिमानि जन्मान्यन्ववेद । आनुपूर्वेणाज्ञापिष । परमात्मनः सकाशात्सर्वे देवा जाता इत्यवेदिषमित्यर्थः ।
 इतः पुर्वं शतं बह्व्यायसीरयोमयान्यभेदानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् । अपालयन् । यथाह शरीराद्वा-
 तिरिक्तमात्मानं न जानीया तथा मामरक्षन्नित्यर्थः । अधाधुना श्येनः श्येनवर्त्तित्यतोऽहं जवसा वेगेन निरदीयं ।
 शरीरात्तिरगम । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित इति खड्गे गर्भे एवेतच्छ-
 यानो वामदेव एवमुवाचेत्यादिना । ऐ० आ० २ ५ १ । अयमर्थः सम्यक् प्रतिपादितः ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमांस् त्वष्टासा वीर्येण ।

ईर्मा पुरंधिरजहादरातीरुत वातां अतरच्छृण्वानः ॥२॥

न । घ । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ई । आस । त्वष्टासा । वीर्येण ।

ईर्मा । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शृण्वानः ॥२॥

स गर्भा मा वामदेव जोष पर्याप्त न घ निवाप जभार । अपजहार । गर्भेऽपि वसतो मे मोहो नाभू-
 दित्यर्थः । अहं तु ईमिदं गर्भस्य दुःखं त्यक्तसा तीक्ष्णेन वीर्येण ज्ञानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभव । ईर्मा सर्वस्य
 प्रेरकः पुरंधिः पुरा धारकः परमात्मारतीर्गर्भसश्रितान् शत्रुजहात् । अत्यजत् । जघान । उतापि च शृणु-
 वानो वधमानः परिपूर्णं परमात्मा वातान् गर्भक्षेपकरान्वायूनतरत् । अतारोत् ॥

अव यच्छचेनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥३॥

अव । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अंध । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंधिं ।

सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥३॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्येनो द्योर्बुलुकादवास्वनीत् अवाद्भुव शब्दमकरोत् । यदि वा
 यदा च । वेति चार्थः । यद्य पुरंधि सोममतोऽस्माच्छचेनाद्भूतः । सोमपाला विक्षिप्तवन्तः । यद्यदास्ता शराणां
 चेष्टा मनसा मनोविगेन भुरण्यन् गतुमिच्छन् कृशानुरतन्नामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटी मीर्वी क्षिपद् ।
 विक्षेपं खलु । अस्मै श्येनाय शरमवाहजत् । त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मण । तस्या अनुविष्टव्यं कृशानुः सोम-
 पालः सव्यस्य पदो नखमच्छिददित्यादि । ऐ० ब्रा० ३ २६ । यदा सोमपाला इत्यमित्य चकुसदा श्येनः सोम-
 माजहारित्युचोत्तरथा संबधः ॥

चृजिष्य ईमिंद्रावतो न भुज्यं श्येनो जभार बृहतो अधि ष्णोः ।

अंतः पतत्पतत्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद्देः ॥४॥

चृजिष्यः । ई । इंद्रोऽवतः । न । भुज्यं । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । ष्णोः ।

अंतरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्ण । अध । यामनि । प्रसितस्य । तत् । वेरिति । वेः ॥४॥

चृजिष्य चृजुगामी श्येन इंद्रवत इंद्रो रक्तको यस्य तस्माद्बृहतो महतोऽधि उपरि ष्णोः स्थिताद्युलोका-
दीमेन सोमं जभार । आजहार । तत्र दृष्टांतः । इंद्रवतः । इंद्रः समर्थः । तद्धतो देशाद्भुज्यं न भुज्युनामकं
राजानं यथास्थिनावाजहतुस्तद्वत् । अध तदानी यामनि युद्धे प्रसितस्य कृष्णान्तेरस्त्रैर्बद्धस्य वर्गं तुरस्य श्येनस्यां-
तर्मध्ये स्थितं पतत्रि पतनशीलं तत्पर्णं पतत् । अपतत् ॥

अध श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिष्यान् मघवा शुक्रमंधः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अयमिंद्रो मदाय प्रति धत्पिबध्यै शूरो मदाय प्रति
धत्पिबध्यै ॥५॥

अध । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । आपिष्यान् । मघवा । शुक्रं । अंधः ।

अध्वर्युऽभिः । प्रयतं । मध्वः । अयं । इंद्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै । शूरः ।
मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै ॥५॥

अधाधुना शूरो विक्रांतो मघवा धनवानिंद्रः श्वेत शुभ्र कलशं कलशे पात्रे स्थितं गोभिर्गव्येन पयसाक्तं
सिक्तमापिष्यान्माप्याययंतं शुक्रं सारोपितमध्वर्युभिः प्रयतं दत्तमंधः सोमलक्षणमन्नं मध्वो मधुरस्य सोमरस
स्याग्रमये मदाय मदार्थं पिबध्यै पानुं प्रति धत् । प्रतिदधातु । पुनर्भक्तिरादरार्था ॥ ॥१६॥

त्वा युजति पंचर्षं सप्तमं सूक्तं वामदेवस्वार्थं वैपुभमिंद्रासोमदेवताकं । अनुक्रांतं च । त्वा युजैद्रासोममिति ।
विनियोगो नैगिकः ॥

त्वा युजा तव तत्सोम सख्ये इंद्रो अपो मनवे समुतस्कः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्त सिंधूनपां गृणोदपिहितेव खानि ॥१॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इंद्रः । अपः । मनवे । समुतः । करिति । कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । अपं । अगृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥१॥

हे सोम तव त्वदीये तत्तस्मिन् सख्ये सखित्वे सति त्वा त्वया युजा सहायिनेंद्रः समुतः सरणशीला अपो
वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि मनवे मनुष्येभ्यः कः । अकरोत् । किंच अहिं वृचमसुरमहन् । हतवान् । सप्त सर्पणशीलाः
सिंधूनपोऽरिणात् । प्रयत् । अपिहितेवापिहितानीव वृचं तिरौहितानि च । अत्रेवशब्दार्थः । खानि
स्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उद्घाटितवान् ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इंद्रो ।

अधि ष्णुना बृहता वर्तमानं महो दुहो अप विश्वायु धायि ॥२॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इंद्रः । चक्रं । सहसा । सद्यः । इंद्रो इति ।

अधि । ष्णुना । बृहता । वर्तमानं । महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥२॥

हे इंदो सोम इंद्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा सहायेन सूर्यस्य प्रेरकस्य सवितुः संबंधिनः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं सहस्राभिभावकेन बलेन नि खिदत । आच्छिनत् । कीदृशं । अधि उपरि स्तुना स्थितेन बृहता महतातरिण्येन वर्तमानः । किंच महो महतः प्रभृतस्य द्रुहो द्रोगधुः सूर्यस्य संबंधि विश्वायु सर्वतो गंतुं चक्रमप धायि । इंद्रेणापाहारि ॥

अहन्निंदो अदहदग्रिंदो पुरा दस्युन्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरु सहस्रा शर्वा नि बर्हीति ॥ ३ ॥

अहन । इंद्रः । अदहत । अग्रिः । इंदो इति । पुरा । दस्यून । मध्यंदिनात् । अभीके ।

दुः५गे । दुरोणे । क्रत्वा । न । यातां । पुरु । सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीति ॥ ३ ॥

हे इंदो सोम अभीके मयामे दस्यून शत्रुनिंदोऽहन । अवधीत । अग्रिः कांश्चिच्छत्रुनदहत । ददाह । कीदृशाविद्रापी । मध्यंदिनान्मध्याह्नात्पुरा पुरस्तात्पूर्वाह्ने तय पानाब्जवलाविति शेषः । यातां गच्छताम-सुराणां पुरु पुरुणि बहूनि सर्वा सर्वाणि निरवशेषाणि सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि नि बर्हीति । न्यबर्हीति । इंदोऽवधीत । तत्र दृष्टान्तः । दुरोणे दुरवने रक्षितुमशक्यं दुर्गे दुरवगाहे देगे क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं कार्यमुद्दिश्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोनुपशोरो हंति तद्वत् ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इंद्र दस्युन्विणो दासीरकृणोरप्रगस्ताः ।

अवाधेथाममृणतं नि शत्रूनविंदेथामपचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीं । अधमान । इंद्र । दस्यून । विणः । दासीः । अकृणोः । अप्रऽगस्ताः ।

अवाधेथां । अमृणतं । नि । शत्रून । अविंदेथां । अपऽचितिं । वधत्रैः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वं सीमेनान्दस्युन्विश्वस्मात्सर्वस्माद्गुणादधमान हीनानकृणोः । अकरोः । किंच दासी. कर्महीना विणो मानुषीः प्रजा अप्रगस्ता गर्हिता अकृणोः । हे इन्द्रासीमा युवां शत्रुनवाधेथां । न्यमृणतं । नितरां हिंसितवन्ती । अपि च वधत्रैस्तथा शत्रुणां प्रहारिरपचितिं पुजां जनेभ्योऽविंदेथां । अलभेथां ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिंद्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आददृतमपिहितान्यथा रिरिचथुः क्षाश्चित्तनुदाना ॥ ५ ॥

एव । सत्यं । मघवाना । युवं । तत् । इंद्रः । च । सोम । ऊर्व । अश्व्यं । गोः ।

आ । आददृतं । अपिऽहितानि । अथा । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । तनुदाना ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं चंद्रश्चैति युवामुभावूर्ध्वं महांतमश्वमश्वममूहं गोर्गवां समूहं चाददृतं । आदरयतं । अपिहितानि पणिभिराक्तादितानि गवां वृंदानि बाधित पणीना भुमीश्चाश्वशरणपरण बलेन रिरिचथुः । रचित-वन्ती । हे मघवाना धनवंताविंद्रासीमा तनुदाना शत्रुणां हिंसका युवं युवामेवैवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवन्ती तत्सर्वं सत्यमेव ॥ ॥ १७ ॥

आ नः स्तुत इति पंचचर्मष्टमं सूक्तं वामदेवस्थार्धं त्रैष्टुभमैंद्रं । आ नः स्तुत इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैगिकः ॥

आ नः स्तुत उप वाजैभिरुती इंद्र याहि हरिभिर्मदसानः ।

तिरश्चिदर्यः सर्वना पुरुण्यांगूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजैभिः । ऊती । इंद्र । याहि । हरिऽभिः । मंदसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरुणि । आंगूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥ १ ॥

हे इंद्र स्तुतस्त्वं वाजैर्भिर्वाजैरन्नैः सह तिरश्चितं प्राप्तानि । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३. २०. । इति यास्कः । पुरुणि पूर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मादीयान्यज्ञानुप प्रत्युती ऊत्ये नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिरश्वैरा याहि । आगच्छ । कीदृशः । मंदसानो मोदमानोऽर्यः स्वाभ्यांगूपभिः स्तोत्रैर्गृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वान्हूयमानः सोतृभिरुप यज्ञं ।

स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वाणेभिर्मदति सं ह वीरः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वान । हूयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञं ।

सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । ह । वीरैः ॥ २ ॥

नर्यो गृथो हितश्चिकित्वान सर्वं जानन् सोतृभिः सोममभिपुण्वद्भिर्हूयमान आहूयमान इंद्रोऽस्मादीयं यज्ञमुप प्रति आ याति । आगच्छतु । हि स्मति पुरर्णा । स्वश्वः शोभनाश्वोपतोऽभीरुर्निर्भयशीलः सुस्वानेभिः सुवद्भिर्यजमानमन्यमानः स्तूयमानो य इंद्रो वीरैः शूरैर्भक्ष्यः सह सं मदति ह सह सावत्यिव । स इंद्र आगच्छत्विति पूर्वेण संबधः ॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाजयध्ये जुष्टामनु प्र दिशं मंदयध्ये ।

उद्धावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन् इंद्रः सुतीर्थान्भयं च ॥ ३ ॥

श्रावय । उत । अस्य । कर्णा । वाजयध्ये । जुष्टां । अनु । प्र । दिशं । मंदयध्ये ।

उतऽवृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करन् । नः । इंद्रः । सुतीर्था । अभयं । च ॥ ३ ॥

हे स्तोतस्त्वमस्येन्द्रस्य संबन्धिनो कर्णा कर्णा वाजयध्या इंद्रं वलिनं कर्तुं जुष्टामनु दिशं सेविताम् सर्वाम् दिक्षु प्र मंदयध्ये प्रकर्षेण इंद्रं मा । यितुं च श्रावय । स्तोत्राणि श्रावय । इदिति पुराणः । उद्धावृषाणः सोमोन्नोत्स्यमानस्तुविष्मान्बलवान् इंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्था शोभनानि तीर्थान्यभयं च भयराहित्यं च करोतु । करोतु ॥

अच्छा यो गन्ता नाधमानमृती इत्था विप्रं हवमानं गृणंतं ।

उप त्मनि दधानो धुर्याऽशून्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ । यः । गन्ता । नाधमानं । ऊती । इत्था । विप्रं । हवमानं । गृणंतं ।

उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽबाहुः ॥ ४ ॥

वज्रबाहुर्वज्रहस्तो य इंद्रस्तन्यात्मनि स्थितानात्मवश्यान् सहस्राणि सहस्रसंख्याकान् शतानि शतसंख्याकानां शुन् शीघ्रगामिनोऽस्यान्धुरि रथवहनप्रदेशे उप दधानः संस्थापयन्तूती रक्षणार्थं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं हवमानमाहुयंतमित्येत्यमनेन प्रकारेण गृणंतं सुवतं यजमानमच्छाभिमुख्येन गन्ता गमनशीलः । भवतीति शेषः । स इंद्रः सुतीर्थान्यभयं च करोत्विति पूर्वेण संबधः ॥

त्वोतासो मघवन्निद्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।

भेजानासो बृहद्विष्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥ ५ ॥

त्वाऽऊतासः । मघऽवन । इंद्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम । सूरयः । गृणंतः ।

भेजानासः । बृहतऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽक्षोः ॥ ५ ॥

हे मघवन्धनवन्निद्र त्वीतामस्त्वया रचिता विप्रा मेधाविनो गृणंतस्त्वां सुवतः सूरयः स्तोतारो वयं बृहद्विवस्य महद्दीप्तराकाय्यस्य आ समंतात्सुत्यस्य पुरुषोर्बहुन्नस्य बहुकीर्तिर्वा ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निमित्तं सति भेजानासस्त्वां भजमानाः स्याम । भवेम ॥ ॥ १८ ॥

नकिरिन्द्रति चतुर्विंशत्युचं नवमं मृक्तं वामदेवस्वार्यं गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशी च द्वे अनुष्टुभौ । इंद्रो देवता । दिवश्चिद्वेत्य तृच उपोदेवताक इंद्रदेवताकश्च । तथा चानुकांतं । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चिन्तृच उपस्यश्च गायत्र द्यष्टम्यत्वे चानुष्टुभाति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त उत्तमावर्जमिदं मृक्तं । तथा च मृचितं । नकिरिन्द्र त्वदुत्तर इत्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ६. ४. इति ॥

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन । नकिरवा यथा त्वं ॥ १ ॥

नकिः । इंद्र । त्वत् । उत्तरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रऽहन । नकिः । एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्निद्र वृत्रस्य नाशकिन्द्र । लोक एकोऽपीति शेषः । त्वत्त्वत् उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरस्ति । न भवति । त्वत्तो ज्यायान प्रशस्ततर एकोऽपि नास्ति । हे इंद्र त्व लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरवास्ति । नैव भवति । कश्चिदपि लोक इंद्रमदृशो नास्तीत्यर्थः ॥

सचा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रैव वावृतुः । सचा महौ असि श्रुतः ॥ २ ॥

सचा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽडव । ववृतुः । सचा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हे इंद्र कृष्टयः प्रजासो त्वामनु लक्ष्मीकृत्य सचा सत्यमेव ववृतुः । वर्तते । तत्र दृष्टांतः । विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रैव चक्राणीव । यथा चक्राणि शकटमनुवर्तते तद्वत् । हे इंद्र महान्स्त्व सचा सत्यमेव श्रुतो विश्वतोऽसि । गुणः प्रख्यातो भवामि ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इंद्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इंद्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तं । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हे इंद्र विश्वे चनेत्सर्व एव देवासोऽमुरान्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधुः । अमुरः सह युद्धं चक्रुः । यवस्मात्कारणादहा अहःसु नक्तं रात्रिषु चातिरः । आ समंतात् शत्रून्वधीः । अतः कारणाद्युयुधुरिति पूर्वेण संबधः ॥

यच्चोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इंद्र सूर्ये ॥ ४ ॥

यच्च । उत । बाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इंद्र । सूर्ये ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्नुद्ध उतापि च हे इंद्र त्वं बाधितेभ्यः कुत्ससहायेभ्यो युध्यते युद्धं कुर्वते कुत्साय च सूर्यं सूर्य-संबधि चक्रं मुषायः । अमुष्णाः । अपहृतवानसीत्यर्थः । तस्मिन्नुद्धे प्रावः शचीभिरेतशमिति परेण संबधः ॥

यच्च देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यच्च । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इंद्र । वनून । अहन् ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वमेक इदसहाय एव यत्र यस्मिन् संप्रामे देवानिन्द्रादीन्ऋघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वात्राश-सादीनयुध्यः । युद्धमकरोः । तथा वनून हिंसकानहन् । अवधीः ॥ ॥ १९ ॥

यचो॒त म॒र्त्याय॒ कम॒रि॒णा इ॒न्द्र सूर्ये॑ । प्रावः॒ शची॑भि॒रत॒शं ॥६॥

यच॑ । उ॒त । म॒र्त्याय॒ । कं । अ॒रि॒णाः । इ॒न्द्र । सूर्ये॑ । प्र । आ॒वः । शची॑भिः । ए॒त॒शं ॥६॥

यच यस्मिन् संग्राम उतापि च हे इन्द्र त्वं मर्त्याय मनुष्याद्यैतशाखाय ऋषये सूर्यमरिणाः । अहिंसीः । कमिति पूरणः । तदानीं शचीभिर्युद्धकर्मभिरितशमेतत्संज्ञकमुषिं प्रावः । प्रकर्षणारचः ॥

किमा॒दुता॑सि॒ वृच॑ह॒न्म॒घव॑न्म॒न्युम॑त्त॒मः । अ॒चाह॒ दानु॑मा॒तिरः ॥७॥

किं । आ॒त् । उ॒त । अ॒सि॒ । वृ॒च॒ऽह॒न् । म॒घ॑ऽव॒न । म॒न्युम॑ऽत्त॒मः । अ॒व । अ॒ह ।

दानुं॑ । आ । अ॒ति॒रः ॥७॥

हे वृचहन् वृचाणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवन्निद्र त्वमादनंतरमेव उतापि च । किमिति प्रश्न । मन्युमत्तमोऽसि । अत्यंतं क्रोधवान् भवसि । अचास्त्रानंतरिषेऽहैव दानुं दनोः पुत्रं वृचमातिरः । आ समंतादहिंसीः ॥

ए॒तच्चे॒दुत॑ वी॒र्यं॑ मि॒न्द्र च॒कथं॑ पौ॒ंस्यं । स्त्रियं॑ यदु॒र्हणा॑यु॒वं व॒धी॑दु॒हितरं॑ दि॒वः ॥८॥

ए॒तत् । घ । इ॒त् । उ॒त । वी॒र्यं॑ । इ॒न्द्र । च॒कथं॑ । पौ॒ंस्यं । स्त्रियं॑ । यत् । दुः॒ऽह॒ना॑यु॒वं ।

व॒धीः । दु॒हितरं॑ । दि॒वः ॥८॥

हे इन्द्र उतापि च यद्यस्त्वमेतदुपलभितं पौंसं बलं वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकथं । कृतवानसि । घेदिति पूरणा । किंच दुर्हणायुवं दृष्टं हननमिच्छन्तीं दिवो दुहितरं बलोकसकाशादत्यन्तां स्त्रियमुपसं वधीः । अवधीः ॥

दि॒वश्चि॒द्वा दु॒हितरं॑ म॒हान्म॑ही॒यमा॑नां । उ॒पास॑मि॒न्द्र सं पि॒णक् ॥९॥

दि॒वः । चि॒त् । घ । दु॒हितरं॑ । म॒हान् । म॒ही॒यमा॑नां । उ॒षसं॑ । इ॒न्द्र । सं । पि॒णक् ॥९॥

हे इन्द्र महान्स्त्वं दिवो दुहितरं बलोकस्य पुत्रीं महीयमानां पुत्र्यमानामुपसमुपोदेवीं सं पिणक् चिह्नं । संपिष्टवानसि खलु ॥

अ॒पोषा॑ अ॒नसः॑ स॒रत्सं॑पि॒ष्टाद॑हं वि॒भ्युपी॑ । नि यत्सीं॑ शि॒श्रथ॑वृषा ॥१०॥

अ॒प । उ॒षाः । अ॒नसः॑ । स॒रत् । सं॑ऽपि॒ष्टात् । अ॒ह । वि॒भ्युपी॑ । नि । यत् । सीं॑ ।

शि॒श्रथ॑त् । वृषा ॥१०॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रो यद्यदा सीमेतः । संबन्धि शकटं नि शिश्रथत् । न्यवधीत् । तदोषा उपोदेवता विभ्युपीन्द्रसकाशाङ्गीता सती संपिष्टादिन्द्रेण संचूर्णितादनसः शकटादप सरत् । अपासरत् । अपजगाम । अहेति पूरणः ॥ ॥२०॥

ए॒तद॑स्या॒ अनः॑ श॒ये सु॑सं॒पिष्टं॑ वि॒पाश्या॑ । स॒सारं॑ सीं॑ प॒राव॑तः ॥११॥

ए॒तत् । अ॒स्याः । अ॒नः । श॒ये । सु॑ऽसं॒पिष्टं॑ । वि॒पा॒शि । आ । स॒सारं॑ । सीं॑ । प॒रा॑ऽव॒तः ॥११॥

सुसंपिष्टमिन्द्रेण सुष्ठु संचूर्णितमस्या उपसः संबन्धितदनः शकटं विपाशि । विपाडाख्या नदी । तस्यां तत्तीर आ शये । आ समंताच्छेत्ते । अशेत । सीमियमुपोदेवता शकटे भये सति परावतो दूरदेशात्मसार । अपससार ॥

उ॒त सि॒धुं वि॒वा॒ल्यं वि॒त॒स्था॒नामधि॑ क्ष॒मि । परि॑ ष्टा इ॒न्द्र मा॒यया॑ ॥ १२ ॥

उ॒त । सि॒धुं । वि॒ऽवा॒ल्यं । वि॒ऽत॒स्था॒नां । अ॒धि । क्ष॒मि । परि॑ । स्थाः । इ॒न्द्र । मा॒यया॑ ॥ १२ ॥

हे इन्द्र उतापि च विवान्धं विगतवान्धावस्थां संपूर्णजलां वितस्थानां वितिष्ठमानां सिंधुं नदीमधि क्षमि चमायां मायया प्रज्ञया परि ष्टाः । पर्यस्थाः । सर्वतः स्थापनं कृतवानसि ॥

उ॒त शु॒ष्णस्य॑ धृ॒ष्ण॒या प्र॑ मृ॒क्षो अ॒भि वे॒दनं । पुरो॑ यद॒स्य संपि॒णक् ॥ १३ ॥

उ॒त । शु॒ष्णस्य॑ । धृ॒ष्ण॒ऽया । प्र॑ । मृ॒क्षः । अ॒भि । वे॒दनं । पुरः॑ । यत् । अ॒स्य । संपि॒णक् ॥ १३ ॥

उतापि च हे इन्द्र धृष्णया धृष्णुः धर्पकस्त्वं शुष्णस्य शुष्णनाम्नोऽमुरस्य संबंधि वेदनं वित्तमभि अभितः सर्वतः प्र मृक्षः । प्रकर्षणावाधयाः । यद्यदास्य शुष्णस्य पुरः पुराणि नगराणि संपिणक् । संपिष्टवानसि । तदा प्र मृक्ष इति संबंधः ॥

उ॒त दा॒सं कौ॒लित॒रं बृ॒हतः॑ पर्व॒तादधि॑ । अ॒वा॒हन्नि॒द्रु शं॒बरं ॥ १४ ॥

उ॒त । दा॒सं । कौ॒लिऽत॒रं । बृ॒हतः॑ । पर्व॒तात् । अ॒धि । अ॒व । अ॒ह॒न । इ॒न्द्र । शं॒बरं ॥ १४ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं दासमुपक्षपयितारं कौलितरं कुलितरनाम्नोऽपत्यं शंबरममुरं बृहतो महतः पर्वतादद्ररथपरि अव अवाचीनं कृत्वाहन । कृतवानसि ॥

उ॒त दा॒सस्य॑ वर्चि॒नः स॒हस्रा॑णि ग॒ताव॑धीः । अ॒धि प॑ंच प्र॒धीरि॑व ॥ १५ ॥

उ॒त । दा॒सस्य॑ । वर्चि॒नः । स॒हस्रा॑णि । ग॒ता । अ॒व॒धीः । अ॒धि । प॑ंच । प्र॒धीन्ऽइ॒व ॥ १५ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्य परितः स्थितान शंकूनिव हिंसकान्यंच शता पंचशतानि पंचशत-संख्याकान सहस्राणि सहस्रसंख्याकान्दासस्य लोकानामुपक्षपयितुर्वर्चिनो वर्चिनामकस्यामुरस्य संबंधिनोऽनुच-रान्पुरुषानर्थाधिकमवधीः । कृतवानसि ॥ ॥ २१ ॥

उ॒त त्वं पु॒त्रम॒युवः॑ परा॒वृक्तं॑ श॒तक्र॑तुः । उ॒क्थे॒ष्वि॒न्द्र आ॒भज॑त् ॥ १६ ॥

उ॒त । त्वं । पु॒त्रं । अ॒युवः॑ । परा॒ऽवृक्तं॑ । श॒तऽक्र॑तुः । उ॒क्थे॒षु । इ॒न्द्रः । आ॒ । अ॒भ॒ज॒त् ॥ १६ ॥

उतापि च शतक्रतुः शतकर्मोद्भूतस्य तं प्रसिद्धमयुव एतन्नाम्न्याः पुत्र परावृक्तमेतन्नामकमुक्थेषु स्तोत्रेष्वभजत् । भागिनं कृतवान् । अयमर्थो वग्नीभिः पुत्रमयुवः । ऋग्वे० ४. १९. ९. । इत्यस्यामृचि प्रतिपादित इति ॥

उ॒त त्या॑ तु॒र्वशा॒यदू॑ अ॒स्ना॒तारा॑ श॒ची॒पतिः॑ । इ॒न्द्रो वि॒द्वाँ अ॒पा॒रय॑त् ॥ १७ ॥

उ॒त । त्या॑ । तु॒र्वशा॒यदू॑ इति॑ । अ॒स्ना॒तारा॑ । श॒ची॒ऽपतिः॑ । इ॒न्द्रः । वि॒द्वान् । अ॒पा॒र॒य॒त् ॥ १७ ॥

उतापि च अस्नातारास्नातारां यथातिशापादनमिषिक्तां त्या त्वां तौ प्रसिद्धौ तुर्वशायदू तुर्वशनामानं यदुनामकं च राजानौ शचीपतिः कर्मणां पालकः । यद्वा । शचीन्द्रस्य भार्या । तस्याः पतिर्भर्ता विद्वान् सकलमपि जानतिन्द्रोऽपारयत् । अभिषेकार्हावकरोत् ॥

उ॒त त्या॑ स॒द्य आ॒र्या॑ स॒रयो॑रि॒न्द्र पा॒रतः॑ । अ॒र्या॑चि॒चर॑थावधीः ॥ १८ ॥

उ॒त । त्या॑ । स॒द्यः । आ॒र्या॑ । स॒रयोः॑ । इ॒न्द्र । पा॒रतः॑ । अ॒र्या॑चि॒चर॑था । अ॒व॒धीः ॥ १८ ॥

उतापि च सद्यः सपदि हे इंद्र त्वं त्वा त्वी तावार्थावायवाभिमामिनौ संतावपि । इंद्रविषयभक्तिश्च-
छारहितावित्यर्थः । सरथोः सरथा नद्याः पारतः पारे तीरे वसंतावर्णाचिचरथा अर्णनामकं चिचरथनामकं
च राजानाववधीः । अहिंसीः ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽधं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत्रै सुम्नमष्टवे ॥१९॥

अनु। द्वा। जहिता। नयः। अधं। श्रोणं। च। वृत्रहन्। न। तत्। ते। सुम्नं। अष्टवे ॥१९॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हिंसकं त्वं जहिता जहिता सर्वैर्बधुभिस्त्यक्ताबंधं चजुर्हो नमक श्रोणं च पंगुमपरं च द्वा
एती द्वावनु नयः । अधपंगुत्वपरिहरणानुनीतवानसि । हे इंद्र ते त्वया दत्त तत्सुम्न सुखमष्टवे व्याप्तं कोऽपि
न प्रभवतीति शेषः ॥

शतमश्रमन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥२०॥

शतं। अश्रमन्। मयीनां। पुरां। इन्द्रः। वि। आस्यत्। दिवः। दासाय। दाशुषे ॥२०॥

इन्द्रोऽश्रमन्मयीनां पापाणिर्निर्मितानां पुरां शंबरस्य संवर्धना नगराणां शतं शतसंख्याकं दिवोदासायैत
न्नामकाय दाशुषे हविर्दत्तवन्तं यजमानाय व्यास्यत् । अक्षिपत् ॥ ॥२०॥

अस्वापयद्भीतये सहस्रां चिंगतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥२१॥

अस्वापयत्। भीतये। सहस्रां। चिंगतं। हथैः। दासानां। इन्द्रः। मायया ॥२१॥

इन्द्रो मायया स्वकीयया शक्त्या दासानां लोकानामुपक्षयितृणा राक्षसादीनां चिंगतं चिंगत्संख्याकानि
सहस्रा सहस्राणि भीतये दभीतीनामकस्यार्थाय हर्षार्हजनसाधनरायुर्धरस्वापयत् । अवधीत ॥

स घेदुतामि वृत्रहन्समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥२२॥

सः। घे। इत्। उत। असि। वृत्रहन्। समानः। इन्द्रः। गोपतिः। यः। ता।

विश्वानि। चिच्युषे ॥२२॥

उतापि च हे इंद्र यस्त्व ता तानि विश्वानि समस्तान् शत्रुन् चिच्युषे । प्राच्यावयः । हे वृत्रहन्
वृत्राणां शत्रुणा हिंसकं गोपतिर्गवां पालः स त्वं समानः सर्वेषा यजमानानां समः सन् प्रख्यातोऽसि ।
घेदिति पुराणा ॥

उत नूनं यदिद्रियं करिष्या इन्द्र पौंस्यं । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥२३॥

उत। नूनं। यत्। इन्द्रियं। करिष्याः। इन्द्रः। पौंस्यं। अद्या। नकिः। तत्। आ। मिनत् ॥२३॥

उतापि च हे इंद्र यत्पौंस्यं त्वदीयं बलमिन्द्रियं सामर्थ्योपेतं नूनं करिष्याः । कृतवानसि खलु । अद्या
अतनः कश्चित्तद्वलं नकिरा मिनत् । न हि स्यात् ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वयमा । वामं पूषा वामं भगो वामं देवः कर्कळती ॥२४॥

वामं। वामं। ते। आदुरे। देवः। ददात्तु। अयमा। वामं। पूषा। वामं। भगः। वामं।

देवः। कर्कळती ॥२४॥

हे आदुरे शत्रूणामादारयितरिन्द्र ते तव वामं वामं यद्यद्वजनीयं संभजनीयं धनमस्ति लोके तद्वाम
वस्त्वयमारोपां नियमयितैतन्नामको देवो ददातु । प्रयच्छतु । तथा कर्कळती कृतदंतः पूषा पोषको देवो

वामं धनं ददातु । भगोऽपि धनं ददातु । ननु कुरुतेत्यतस्तन्निहितत्वाद्भग इत्यनेन संबंधनीयं । अथवार्थ-
मादीनां चयाणामपि विशेषणत्वेन भाव्य । कथं पुष्पो विशेषणं स्यादिति साकारत्वात् न । सानिध्याकांचयोः
सङ्गावेऽपि योग्यतामतेरणान्वयायोगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदत्तको हि । तै० म० २. ६. ८. ५ । इत्यादि-
श्रुतिषु पुष्प एवादत्तकत्वेन प्रसिद्धेर्वर्जितस्यापि तस्यैव विशेषणत्व युक्त । वाम वननीयं भवतीत्यादि
निश्चयः । ६. ३१ । अत्र द्रष्टव्य ॥ ॥ २३ ॥

कया न इति पचदशर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्थमैन्द्र गायत्र । अभी पु ण इत्येषा पादनिचृत्ताम गायत्री
चयः सप्तका । पादनिचृदिति तल्लक्षणयुक्तत्वात् । तथा चानुकर्माणका । कया पचोनाभी पु पादनिचृदिति ॥
सूक्तविनियोगो नागिकः । अग्निष्टोमं चातुर्विंशकिऽहनि च माध्यदिने सर्वान् मन्त्रावरुणस्य कया न इत्यावशुचः
स्तोत्रियः । सूचितं च । होत्रकाणां कया नश्चिच आ भुवत् । आ० ७. ४ । इति ॥ वरुणप्रघांसु कायस्य
हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा । तथा च सूचितं । कया नश्चिच आ भुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताये । आ०
२. १७ । इति ॥

कया नश्चिच आ भुवदृती सदावृधः सखा । कया नश्चिचया वृता ॥ १ ॥

कया । नः । चिचः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया । नश्चिचया । वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदा वर्धमानश्चिचश्चायनीयः पुजनीयः सखा मित्रभुत इन्द्रः कथ्योती ऊता तर्पणं नोऽस्मान्ना
भुवत् । आभिमुख्येन भवत् । नश्चिचया प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन
कर्मणा चाभिमुखो भवत् ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदंधसः । दृह्ना चिदारुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सत् । अंधसः । दृह्ना । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

मंहिष्ठः पुजनीयः सत्यः सत्यभुतो मदानां मादयितृणां मध्यं को मदकरोऽधमः सोमस्य रसो दृह्ना चित्
दृह्नायपि वसु वसूनि शत्रूणां धनान्यारुज आ समताद्भक्तुं हि इन्द्र त्वा त्वा मत्सत् । मादयत् ॥

अभी पु णः सखीनामविता जरितृणां । शतं भवास्यृतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनां । अविता । जरितृणां । शतं । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं सखीनां समानख्यातीनां जरितृणां स्तोतृणामविता रक्षिता त्वं शतं शतेन बह्वीभिर्हृतिभिर-
रक्षामि सह नोऽस्माकं सु सुप्रभि भवासि । अभिमुखो भव ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमवतः । नियुद्धि चर्षणीनां ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अवतः । नियुत्तुऽभिः । चर्षणीनां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमिवार्धतः उपगतृत्तोऽस्मान् चर्षणीनामस्रदीयानां मनुष्याणां नियुद्धिः
श्रुतिभिरभ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तस्व ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । ह । पदाऽदेव । गच्छसि । अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबन्धिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देशान्पदेव पदानि स्वकीयानि
स्थानानीवा गच्छसि हि । आगतो भवासि त्वनु । हेति पुरणः । हे इन्द्र त्वामहं सूर्ये सूर्येण सचा सहामक्षि ।
भज ॥ ॥ २४ ॥

सं यत्तं इंद्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं । यत् । ते । इंद्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं मन्यवः स्तुतयो यद्यदा सं दधन्विरे । अस्माभिरनुमन्यते । चक्राणि चक्रमणानि कर्माणि च सं दधन्विरे अध तदानी ताः स्तुतयस्तानि कर्माणि च त्वे त्वयि भवन्ति । अध तदनन्तरं सूर्यं च भवन्ति ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुं ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वां । आहुः । इत् । मघऽवानं । शचीऽपते । दातारं । अविऽदीधयुं ॥ ७ ॥

हे शचीपते कर्मपालकेन्द्र उतापि च मघवानं धनवतं दातारं स्तोतृभ्योऽभीष्टप्रदं त्वा त्वामविदीधयुं । विदीधयुरदीक्ष्यमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । तं दीक्ष्यमानमाहुः स्म । प्रयच्छन्ति खलु । ह्रीदिति द्वय पुरणार्थं ॥

उत स्मा सद्य इत्परि शशमानाय मुन्यते । पुरु चिन्महसे वसु ॥ ८ ॥

उत । स्म । सद्यः । इत् । परि । शशमानाय । मुन्यते । पुरु । चित् । महसे । वसु ॥ ८ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं सद्य इत्सद्य एव शशमानाय स्तुतिं कुर्वते । शशमानः शंसमानः । नि० ६. ८ । इति यास्कनोक्तत्वात् । मुन्यते सोमाभिषव कुर्वते यजमानाय पुरु चित्पुर्वाणि बह्वन्यपि वसु वसूनि धनानि परि परितो महसे स्म । प्रयच्छासि खलु ॥

नहि स्मा ते शतं चन राधो वरंत आमुरः । न च्योत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । ते । शतं । चन । राधः । वरन्ते । आऽमुरः । न । च्योत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

हे इंद्र आमुरो बाधका राजसादयस्ते त्वदीय शतं चन शतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरन्ते स्म । न वारयन्ति खलु । किंच शत्रूणां हिमन करिष्यतस्त्व च्योत्नानि बलानि न वारयन्ति ॥

अस्माँ अवंतु ते शतमस्मान्सहस्रमृतयः । अस्मान्विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवंतु । ते । शतं । अस्मान् । सहस्रं । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वदीयाः शतं शतसंख्याका ऊतयो रक्षा अस्मानवंतु । रक्षन्तु । सहस्रं सहस्रसंख्याकास्त्वदीया रक्षा अस्मानवंतु । विश्वाः सर्वाण्यभिष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनान्यस्मानवंतु ॥ ॥ १० ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिविन्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिविन्मते ॥ ११ ॥

हे इंद्र त्वमिहास्मिन्त्यजेऽस्मान्यजमानान सख्याय सविभावाय स्वस्तयेऽविनाशाय च महो महते दिविन्मते दीप्तिमते राये धनाय च वृणीष्व । संभजस्व ॥

अस्माँ अविद्धि विश्वहेंद्र राया परीणसा । अस्मान्विश्वाभिरुतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविद्धि । विश्वहा । इंद्र । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः ।

ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

हे इंद्र त्वं विश्वहा सर्वेष्वहःसु परीणसा महता राया धनेनास्मान्यजमानानविद्धि । रक्ष । किंच विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभी रक्षाभिरस्मानविद्धि ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः । नवाभिरिंदोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यं । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽडव । गोऽमतः । नवाभिः । इंदु ।
ऊतिऽभिः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्व नवाभिर्नूतनाभिर्हृतिभी रक्षाभिरस्तेव चेन्ना शूर इव गोमतो गोभिर्युक्तान् तान् प्रसिद्धान्-
जान् गोनिवामानस्मभ्यमपा वृधि । उवाच ॥

अस्माकं धृष्ण्या रथो द्युमाँ इंदानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकं धृष्ण्याऽया । रथः । द्युऽमान् । इंदु । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

हे इन्द्र धृष्ण्या धृष्णुः शत्रूणा धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्चयुरश्ववान-
स्माकमस्मत्सवधी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान्नेत्यर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्य दृष्ट्वा रथादवरोहत । तथा च सूत्रित । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यभी-
क्षमाणो जपित्वावरोहत । आ० गृ० २ ६ १२ । इति ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि अत्रो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकं । उत्तमं । कृधि । अत्रः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठं । द्यांऽडव । उपरि ॥ १५ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकद्र हे आदित्य वा त्व देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्सवधि अत्रो यश
उत्तममुत्कृष्टं कृधि । कुरु । तत्र दृष्टातः । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धं सेचनसमर्थं वा द्यामिव द्युलोक यथा सर्वेषां
लोकानामुपरि स्थितमुत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥ ॥ २६ ॥

आ तू न इन्द्रेति चतुर्विंशत्युचमकादश सूक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रमद्र । अत्रे कनीनकेवेत्यादिके द्वे इन्द्रस्या
श्वदेवताके । तथा चानुक्रात । आ तू नश्चतुर्विंशतिगत्याभ्यामिन्द्रार्थां सुताविति । गतो विनियोगः ॥

आ तू न इंद्र वृत्रहन्स्माकमर्धमा गहि । महान्महीभिर्हृतिभिः ॥ १ ॥

आ । तू । नः । इंदु । वृत्रहन् । अस्माकं । अर्धं । आ । गहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १ ॥

हे वृत्रहन वृत्राणा शत्रूणा हिसकद्र त्व नोऽस्मान्प्रति तु त्विप्रमागच्छ । हे इन्द्र महान्प्रभुतस्त्वं महीभिर्म-
हतीभिर्हृतिभी रक्षाभिः सहास्माकमर्धं समीपमा गहि । आगच्छ ॥

भूमिश्चिद्वासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्व । चित्रं कृणोष्युतये ॥ २ ॥

भूमिः । चित्र । घा । असि । तूतुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रं । कृणोषि । ऊतये ॥ २ ॥

हे चित्र चायनीयं पूजनीयेद्र त्व भूमिस्थितं भ्रमणशीलोऽपि तूतुजिर्घासि । अस्मदभीष्टप्रदाता च भवसि ।
आकारस्वार्थे । चित्रिणीषु चित्रकर्मयुक्तास्वस्मद्रूपासु प्रजासु चित्र चायनीयं धनमूतये रक्षणाय आ कृणोषि ।
आ समतात्करोषि । धेति पुरणः ॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि वार्धंतमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३ ॥

दभ्रेभिः । चित् । शशीयांसं । हंसि । वार्धंतं । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं दभ्रेभिश्चिद्वैरपि सखिभिर्यजमानैः सह शशीयांसं ॥ शशं भुतगतौ ॥ उत्प्लवमानं वार्धंतं
महातमपि शत्रुमोजसा बलेन हंसि । नाशयसि । ये यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः । तैरिति पूर्वेषां संबंधः ॥

व॒यमिन्द्र॑ त्वे स॒चा व॒यं त्वा॒भि नो॒नुमः॑ । अ॒स्माँअ॒स्माँ इ॒दुद॑व ॥ ४ ॥

व॒यं। इ॒द्र। त्वे॒ इति॑। स॒चा। व॒यं। त्वा॒। अ॒भि। नो॒नुमः॑। अ॒स्मान्। अ॒स्मान्। इ॒त्। उ॒त्। अ॒व॒॥ ४ ॥

हे इन्द्र वय यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वय त्वा त्वामभि नोनुमः । अतिशयेनाभिपुमः ।
हे इन्द्र त्वमप्यस्मान्स्मानित् सर्वान्स्मानेवोदव । उत्कर्षेण रच ॥

स न॑श्चि॒त्राभि॑रद्वि॒वोऽन॑व॒द्याभि॑रु॒तिभिः॑ । अ॒नाधृ॑ष्टाभि॒रा ग॑हि ॥ ५ ॥

सः। नः॑। चि॒त्राभिः॑। अ॒द्वि॒वः। अ॒न॒व॒द्याभिः॑। उ॒तिऽभिः॑। अ॒नाधृ॑ष्टाभिः॑। आ॒। ग॒हि॒॥ ५ ॥

हे अद्विवो वज्रवज्रिन्द्र स त्व चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिदिताभिरनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रभर्षितै-
रुतिभि रक्षणीः सहितः सन्नोऽस्माना गहि । आगच्छ ॥ ॥ २७ ॥

भू॒यामो॑ षु त्वा॒वतः॑ स॒खाय॑ इ॒द्र गो॑म॒तः । यु॒जो वा॒जाय॑ घृ॒ष्वये॑ ॥ ६ ॥

भू॒यामो॑ इति॑। सु॒। त्वा॒ऽव॒तः। स॒खायः॑। इ॒द्र। गो॑ऽम॒तः। यु॒जः। वा॒जाय॑। घृ॒ष्वये॑॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य गोमतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य सर्वाधन मवाय. स्तोतारो वय घृष्वये महते
वाजायान्नाय युज. सयुक्ता सु मुषु भूयामो । भवामव ॥

त्वं ह्ये॒क ई॒शिष॑ इ॒द्र वा॒जस्य॑ गो॒म॒तः । स नो॑ यं॒धि म॒हीमि॑षं ॥ ७ ॥

त्वं। हि॒। ए॒कः। ई॒शिषे॑। इ॒द्र। वा॒जस्य॑। गो॑ऽम॒तः। सः। नः॑। यं॒धि। म॒ही॑। इ॒षं॒॥ ७ ॥

हे इन्द्र हि यस्मात्कारणात्त्वमेक एव गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्येशिषे । प्रभवसि । अतः कारणात्स
त्व नोऽस्मभ्य मही महतीमिषमन्न यधि । प्रयच्छ ॥

न त्वा॑ व॒रंते॒ अ॒न्यथा॑ य॒द्वि॒त्स॒सि स्तु॒तो म॒घं । स्तो॒तृभ्य॑ इ॒द्र गि॒र्व॒णः॑ ॥ ८ ॥

न। त्वा॑। व॒रंते॒। अ॒न्यथा॑। य॒त्। दि॒त्स॒सि। स्तु॒तः। म॒घं। स्तो॒तृऽभ्यः॑। इ॒द्र। गि॒र्व॒णः॑॥ ८ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरा समक्तः स्तुतोऽस्म भि. सस्तुतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्य मघ धन दित्ससि । दातुमि
च्छसि । तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारातरेण न वरंते । न निवारयति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवति ॥

अ॒भि त्वा॑ गो॒त॒मा गि॒रानृ॑ष॒त प्र॑ दा॒वने॑ । इ॒द्र वा॒जाय॑ घृ॒ष्वये॑ ॥ ९ ॥

अ॒भि। त्वा॑। गो॒त॒माः। गि॒रा। अ॒नू॒ष॒त। प्र॑। दा॒वने॑। इ॒द्र। वा॒जाय॑। घृ॒ष्वये॑॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वामभि लक्ष्मीकृत्य गोतमा एतन्नामका ऋषयो गिरा स्तुतिरूपया वाचा दावने धनदानार्थं
प्रानूषत । प्रकर्षेण सुवति । घृष्वये महते वाजायान्नाय प्रसुवति ॥

प्र ते॑ वो॒चाम॑ वी॒र्या॑ऽया म॑द॒सान् आ॒रुजः॑ । पु॒रो दा॒सीर॑भी॒त्य ॥ १० ॥

प्र। ते॑। वो॒चा॒म॒। वी॒र्या॑। याः। म॑द॒सान्। आ॒। अ॒रुजः॑। पु॒रः। दा॒सीः। अ॒भिऽइ॒त्य॑॥ १० ॥

हे इन्द्र मंदसानः सोमेन मोदमानस्त्व दासीः क्षेपुर्मुखस्य स्वभूता याः पुरो यानि नगराण्यभीत्यानि
गम्यान्वजः । आ समतादभांक्षीः । हे इन्द्र ते त्वदीयानि तवत्त्वानि वीर्या वीर्याणि वय स्तोतारः प्र वोचाम ।
प्रकर्षेण वदाम ॥ ॥ २८ ॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चर्क्य पौंस्या । मुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चर्क्य । पौंस्या । मुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां स्मृतिरूपाणां वाचां संभक्ता त्वं यानि पौंस्या पौंस्यानि बलानि चर्क्य । कृतवानसि । हे इन्द्र वेधसः प्राज्ञाः मुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु ते त्वदीयानि ता तानि बलानि गृणन्ति । कीर्तयन्ति ॥

अवीवृधन्त गोतमा इन्द्र त्वे स्तोमवाहसः । एषु धा वीरवद्यशः ॥ १२ ॥

अवीवृधन्त । गोतमाः । इन्द्र । त्वे इति । स्तोमऽवाहसः । आ । एषु । धाः । वीरऽवन्त । यशः ॥ १२ ॥

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारो गोतमा ऋषयो हे इन्द्र त्वे त्वामवीवृधन्त । स्तोत्रैर्वर्धयन्ति । त्वमेषु गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्तं यशोऽजमा धाः । निर्धाह ॥

यच्चिद्धि गन्धतामसीन्द्र साधारणम्बं । तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यत् । चित् । हि । गन्धतां । असि । इन्द्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपि खलु गन्धतां बहूनां सर्वेषा यजमानानां साधारणोऽसि । सामान्यो भवसि । तथापि तमेव त्वा त्वा वयं स्तोतारो हवामहे । आह्वयामः ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वांधसः । सोमानामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अंधसः । सोमानां । इन्द्र । सोमऽपाः ॥ १४ ॥

हे वसो यज्जनिवामर्कद्र त्वमस्मि अस्मासु यजमानेष्वर्वाचीनोऽभिमुखो भव । तथा हे सोमपाः सोमानां पातारिन्द्र त्वं सोमानामधमोऽजिन भु सुष्ठु मत्स्व । माय ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु । अर्वाका । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५ ॥

मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्यन्तः कर्तरि क्त्यच ॥ अस्माकं संवधि स्तोमः स्तोत्रं हे इन्द्र त्वा त्वामा यच्छतु । अस्मासु नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावश्चावर्वागस्मदभिमुखं यथा भवति तथा आ वर्तय । परिवर्तनं कुरु ॥

पुरोऽङ्गां च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ १६ ॥

पुरोऽङ्गां । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मदीय पुरोऽङ्गां च पुरोडाशरूपमन्नं च घसः । अङ्घ्रि । तथा नोऽस्मदीया गिरश्च स्मृतिरूपा वाचश्च जोषयासे । सेवस्व । तच्च दृष्टान्तः । वधूयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणां स्त्रीणां गिरः सेवते तद्वत् ॥ ॥ २९ ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । शतं सोमस्य खार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रं । व्यतीनां । युक्तानां । इन्द्र । इमहे । शतं । सोमस्य । खार्यः ॥ १७ ॥

वयं स्तोतार इन्द्र परमेश्वर्ययुक्तं युक्तानां शिक्षितानां व्यतीनां गमनवतामश्वानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमीमहे । याचामहे । तथा सोमस्याभिपुतसोमस्य शतं शतसंख्याकाः खार्यः खारीरीमहे । अत्र मानविशेषवाचिना खारीशब्देन द्रोणकलश उपलक्ष्यते । अपरिमितद्रोणकलशान् बह्वन्यद्यान्याचामह इत्यर्थः ॥

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयामसि । अस्मत्त्रा राध एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रा । ते । शता । वयं । गवा । आ । च्यावयामसि । अस्मत्त्रा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि गवा सहस्रा सहस्रसंख्याकानि शता शतसंख्याकानि चा च्यावयामसि । आच्यावयामः । अस्मद्भिमुखं कुर्मः । तथास्मत्त्रा अस्मासु त्वदीय राधो धनं तं त्वन्त एतु । आगच्छतु ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन ॥ १९ ॥

दश । ते । कलशानां । हिरण्यानां । अधीमहि । भूरिऽदाः । अमि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्वत्तः कलशानां कुशानां । कुम्भपरिमितानामिति यावत् । हिरण्यानां हितरमणीयानां धनानां । दश दशसंख्याकान्यधीमहि । धारयामः । हे वृत्रहन्वृत्राणां शत्रूणां तिस्रैकं त्वं भूरिदा असि । वृत्रप्रदो भवसि ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दुभ्रं भूर्या भर । भूरि घेटिंद्र दित्ससि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दुभ्रं । भूरि । आ । भर । भूरि । घा । डत् । इंद्र । दित्समि ॥ २० ॥

हे इन्द्र भूरिदा वृत्रप्रदस्य भूरि वृत्रं धनं नोऽस्माभ्यं दहि । प्रयच्छ । किंतु दुभ्रमल्पं धनं मां प्रयच्छ । भूरि वृत्रं धनमस्माभ्यमा भर । आहर । किंच भूरीत अदुभ्रमेव धनं दित्ससि प । अस्माभ्यं दातुमिच्छसि खलु ॥

भूरिदा त्वमि श्रुतः पुरुचा शूर वृत्रहन । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽचा । शूर । वृत्रऽहन् । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हे वृत्रहन्वृत्रस्य हिंसकं शूरं विक्रान्तिं भूरिदा वृत्रप्रदस्य पुरुचां पुरुषं वृत्रगुं यजमानं श्रुतोऽसि हि । विख्यातो भवसि खलु । राधसि धनं नोऽस्मान्ना भजस्व । आ समताद्वागिनः कुरु ॥

प्र ते बभू विचक्षणं गंसामि गोपणो नपात् । माभ्यां गा अन्तुं शिष्यथः ॥ २२ ॥

प्र । ते । बभू इति । विचक्षणं । गंसामि । गोऽमनः । नपात् । मा । आभ्यां । गाः ।

अन्तुं । शिष्यथः ॥ २२ ॥

हे विचक्षणं प्राज्ञं त्वदीयां बभू बभुवर्णावर्थां प्र गंसामि । प्रकर्षेणं स्तामि । हे गोसनी गवा सनितं नपात् न पातयित । स्तोतृन्विनाशयित । किंतु पालयितरित्यर्थः । हे इन्द्र त्वमाभ्यां त्वदीयाभ्यां मयाभ्यां गा अनु अस्मदीया गा लक्ष्मीकृत्य मा शिष्यथ । विनष्टा मा कार्षी । गावोऽश्वदर्शनाद्विश्रियते । तस्मा भूदित्यर्थः ॥

कनीनकेव विद्रुधे नवे द्रुपदे अर्भके । बभू यामेषु गोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽइव । विद्रुधे । नवे । द्रुऽपदे । अर्भके । बभू इति । यामेषु । गोभेते इति ॥ २३ ॥

विद्रुधे विद्रुधे व्यूढे नवे नवजातेऽर्भकेऽल्पके द्रुपदे द्रुमाख्यस्थाने स्थिते कनीनकेव कमनीये शालभञ्जके इव हे इन्द्र बभू बभुवर्णां त्वदीयावर्थां यामेषु यज्ञेषु गोभेते । कातियुक्ता भवतः ॥ कनीनके कन्यके । कन्या कमनीया भवति क्लेयं नैतथेति वा कमनेनानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कातिकर्मण इत्यादि निरुक्त । ४ १५ ॥

अरं म उस्त्रयाम्णेऽरमनुस्त्रयाम्णे । बभू यामेष्वसिधा ॥ २४ ॥

अरं । मे । उस्त्रऽयाम्ने । अरं । अनुस्त्रऽयाम्ने । बभू इति । यामेषु । असिधा ॥ २४ ॥

हे इंद्र अस्त्रिधास्त्रिधावह्निमकी बभू बभूवर्णौ त्वदीयावश्यौ यामेषु गमनेषु प्राप्तिषु सत्सूत्रयाम्भौ ।
उक्ताभ्यामनहुहभ्यां युक्तेन रथेन यातीत्युक्तयामा । तस्मै मे मह्यमरमणं पर्याप्तकारिणी भवतां । अनुस्रयाम्भौ
पद्मामिव गच्छन्तं मह्यमर पर्याप्तकारिणी भवता ॥ ३० ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरनुक्रमूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमह वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थेऽनुवाके त्रयोदश मुक्तानि । तत्र प्र ऋभुभ्य इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्वार्यं वैष्टुभं । तुह्यादि-
परिभाष्येदमादिमुक्तपचकमुभुदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । प्र ऋभुभ्य एकादशर्चं वा इति ॥ ब्रूह दशरात्रे
चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविदानीयमिदं । तथा च सूचितं । प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रैस्त्विति वैश्वदेवं
। आ० ८ ८. इति ॥

प्र ऋभुभ्यो दृतमिव वाचमिष उपस्तिरे श्वेतरि धेनुमीळे ।

ये वातजृतास्तरणिभिरेवः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दृतंऽदेव । वाचं । इषं । उपऽस्तिरे । श्वेतरि । धेनुं । ईळे ।

ये । वातऽजृताः । तरणिऽभिः । एवः । परि । द्यां । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभुणा पुर्वे मनुष्याणामिव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरारभेवं ग्रं सत्पृभवो वि देवेभ्यः । ऐ० ब्रा० ३. ३०. ।
इत्यत्र ब्राह्मणे स्पष्टमान्नाता । केचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचक्षते । अहं यजमान ऋभुभ्य उरुभास
मानेभ्य एतन्नामकेभ्यो देवेभ्यो वाचं स्तुतिरूपां प्रेषे । प्रेरयामि । किमिव । दृतमिव । यथा दृतं स्वकार्यं
प्रति प्रेषयति तद्वत् । किञ्च उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वेतरि पयोयुक्तां श्वेततरा वा धेनुमीळे । याचाम्यभुन ।
य ऋभवो वातजृता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणः संतस्तरणिभिसारकरैर्वैर्गमनशीलैरश्वैर्वा-
मंतरिचं सयस्रदानीमेव परि बभूवुः । परिभवति । सर्वतो व्याप्नुवति । अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वाद्वा
दित्यं वा रश्मयः परितो व्याप्नुवति ॥

यदारमक्रन्तृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिहेवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृऽभ्यां । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।

आत् । इत् । देवानां । उप । सख्यं । आयन् । धीरासः । पुष्टिं । अवहन् । मनायै ॥ २ ॥

यदा यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्या ।
यदा । वेषण जरदूपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यैश्चमसनिर्माणादिकर्मभिररमत्यर्थमक्रन् आदिद्वन्द्वन्तरमेव
देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सखित्वं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् । आगमन् । युवशा कर्त्ता । ऋभे० १. १६१. ३. ।

इति देवत्वप्राप्तिरेकांतत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः । किंच धीरासो धीरा बुद्धिमंतस्तेषां पुष्टिं गवादिविषयां मनार्थे मतिष्ठते यजमानायावहन् । वहति । धारयति । यद्वा । सविषयां पुष्टिं मनार्थे मनसि प्रकृष्टमनस्कत्वायावहन् ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूषेव जरणा शयाना ।

ते वाजो विभ्वा ऋभुरिद्वंतो मधुप्सरसो नोऽवंतु यज्ञं ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूषाऽइव । जरणा । शयाना ।

ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इद्वऽवंतः । मधुऽप्सरसः । नः । अ॒व॒ंतु । य॒ज्ञं ॥ ३ ॥

य ऋभवः पितरा मातापितरा यूषेव किन्नस्थाण इव जरणा जीर्णा शयाना शयाना पुनः सना सदा युवाना युवाना चक्रुः । नित्यतरुणावकुर्वन् । ते वाजो विभ्वा ऋभुश्च एतन्नामकास्वयः मुधन्वन आगिरसस्य पुत्रा ऋभव इद्वंतोऽनुग्राहकौर्द्वेण तद्वंतो मधुप्सरसो मधुरस्य सोमरसस्य भर्तयितारा मनाहररूपा वा नोऽस्मदीयं यज्ञमवंतु । रयंतु गच्छतु वा ॥

यत्संवत्समृभवो गामरक्षान्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाणुः ॥ ४ ॥

यत् । संऽवत्सं । ऋभ॒वः । गां । अ॒र॒क्षान् । यत् । सं॒ऽवत्सं । ऋभ॒वः । माः । अ॒पिं॒शन् ।

यत् । सं॒ऽवत्सं । अ॒भ॒रन् । भा॒सः । अ॒स्याः । ता॒भिः । श॒मी॒भिः । अ॒मृत॒त्वं । आ॒णुः ॥ ४ ॥

संवत्सं । संवसति भुतान्यास्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यंतमृभवो गा मृताभरक्षपानयन । स्वसा मर्षादिति यत् यदेतत्कर्मास्ति । तथा संवत्सं संवत्सरमृभवो मासस्या एव गोर्मासमपिंशन् अवयवानकुर्वन्निति यत् । किंच संवत्सं संवत्सरपर्यंतमस्या भासोऽभरण दीप्तीरवयवशोभा अकुर्वन्निति यत् ताभिः शमीभिरमृताया गोर्नवीकरणविषयैः कर्मभिरमृतत्वमाणुः । देवत्व प्राप्ताः । धनुः कर्त्तव्यं देवत्वप्राप्तिसाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वा । अत्र संवत्समित्येतद्वत्मेन संहति व्याख्येय ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्वीन्कृणवामेत्याह ।

कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । आ॒ह । च॒म॒सा । द्वा । क॒र । इति । कनी॑यान् । वी॒न । कृ॒ण॒वाम् । इति । आ॒ह ।

क॒नि॒ष्ठः । आ॒ह । च॒तु॒रः । क॒र । इति । त्व॒ष्टा । ऋभ॒वः । तत् । प॒न॒यत् । व॒चः । वः ॥ ५ ॥

एकं चमसं चतुरस्कुणोतन । ऋग्वे० १. १६१. २. । इति यदा देवदृतोऽपिर्चभूनाह देवत्वप्राप्त्युक्त्वेन तदा तेषु मध्ये देवत्वप्राप्त्युक्त एको ज्येष्ठ ऋभुरितरावाह । किमिति । उच्यते । चमसा द्वा करति । एकमेव संतं द्वौ कृणवामेति । कनीयान् तदनतरो विभ्वा वीन कृणवाम करवामेत्याह । तदवरः कनिष्ठो वाजश्चतुरः कर चतुर्धा करवामेत्याह । तदेव चतुष्करणरूपं हे ऋभवस्त्वष्टा युष्मद्भूतः वो वचः युष्मद्वचनं पनयत । अस्तीति । अंगीचकारित्वर्थः ॥ ॥ १ ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुर्नु स्वधामृभवो जग्मुरेतां ।

विभाजमानांश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यं । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधां । ऋभवः । जग्मुः । एतां ।
विभ्राजमानान् । चमसान् । अहांऽइव । अवेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमूचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादेत एव चक्रुः । चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं
तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अनु चतुर्धाकरणानंतरमेता तृतीयसवनगतां स्वधां सोमाख्यममृतमृभवो जग्मुः ।
एक चमस चतुरश्रकृणोतन साक देवर्यज्ञियासो भविष्यति श्रुत्वा । अथ त्वष्टा देवो विभ्राजमानानहवा-
हानीव दीप्यमानाश्चमसाश्चतुरो ददृश्वान्दृष्टवान् सत्वेनत् । अकामयत् । अगोचकित्यर्थः ॥

द्वादश दृन्वदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्भवंः ससंतः ।

सुक्षेत्राकृण्वन्ननयंत सिंधून्धन्वातिष्ठन्नीषधीनिम्नमापः ॥ ७ ॥

द्वादश । दृन् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवः । ससंतः ।

सुऽक्षेत्रा । अकृण्वन् । अनयंत । सिंधून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः ।
निम्न । आपः ॥ ७ ॥

तत्र रग्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वात्तद्रूपेण स्तुयते । यद्यदा द्वादश दृन्दिवमान । आर्द्रादिद्वादशवृष्टिण
क्षत्राणीत्यर्थः । अगोह्यस्यागोष्यस्यादित्यस्य गृह आतिथ्यं । अकस्मादागतोऽतिथिः । तदुचितं सत्काररूपं
कर्मातिथ्यं । तदर्थं ससतः स्वपतः सुवेन निवसंत ऋभवो रणन् रमते । अगोह्यस्य यदसस्तना गुहे । ऋग्वे० १
१६१ ११ । इत्युक्तं । तदानीं सुक्षेत्राकृण्वन् । अष्टष्टानि गृन्यानि क्षत्राणि वृष्ट्या सस्यादिसमृद्धान्यकुर्वन् । सिंधू
सदीरनयत् । प्ररयन् । तस्मिन् काले ओषधीरोषधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन् । निम्न नीचस्थान-
मापोऽतिष्ठन् । उदत्पवस्मा अष्टणोतना तृण निवत्स्वप इत्युक्तं ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपां ।

त आ तंक्षान्त्वृभवो रयिं नः स्वर्वसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तं । नरेऽस्थां । ये । धेनुं । विश्वऽजुवं । विश्वऽरूपां ।

ते । आ । तंक्षान्तु । ऋभवः । रयिं । नः । सुऽअर्वसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

य ऋभवः सुवृत्तं मुचकं मुष्टु वर्तमानं वा नरेष्ठां नैतारं चक्रे वर्तमानं रथं चक्रुः । ये च विश्वजुवं विश्वस्य
प्रेरयित्री विश्वरूपा बह्वरूपांमत्तत्रासिका वा धेनुं गा चक्रुः । अकुर्वन् । बृहस्पतिर्विश्वरूपांमुपाजत । ऋग्वे० १
१६१ ६ । इति ह्युक्तं । ते महातः ऋभवो नोऽस्माकं रयिं धनमा तच्छतुः । सर्वतो निष्पादयतु । कीदृशास्त
ऋभवः । स्वपसः सुकर्माणः स्वपसः शोभनात्त्रोपताः मुरच्छा वा सुहस्ताः शोभनहस्ताः कुशलहस्ताः ॥

अपो ह्येषामजुषंत देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजो देवानामभवत्सुर्कमेद्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषां । अजुषंत । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।

वाजः । देवानां । अभवत् । सुऽकर्मा । इंद्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

एषामभूणामपोऽश्चरथनिर्माणादिरूपं कर्म देवा इंद्रादयोऽजुषंत । असेवत । इंद्रो हरी युयुजे अश्विना
रथमित्यादिमंत्रोक्तप्रकारेण स्वीकृतवन्त इत्यर्थः । कीदृशास्ते । क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभनेन

चित्तेनानुग्रहयुक्तेनाभि दीध्याना दीध्यमानाः । देवानामनुग्रहेण किं लब्धमित्याह । सुकर्मा शोभनव्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबंध्यभवत् । तथैन्द्रस्य संबंध्यमुना ऋभुज्येष्ठः । विभ्वा मध्यमो वरुणस्य संबंध्यभवत् ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत इंद्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वी ।

ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः स्नेमयंतो न मित्रं ॥१०॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदंतः । इंद्राय । चक्रुः । सुयुजा । ये । अश्वी ।

ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । स्नेमयंतः । न । मित्रं ॥१०॥

य ऋभवो हरी अश्वी मेधया प्रज्ञयोक्था उक्थेः स्मृतिभिर्मदंतो हर्षयंतश्चक्रुः । ये च तौ सुयुजा सुयुजी सुयोजनावस्थाविंद्राद्येन्द्रार्थं चक्रुः । अकुर्वन् । हे ऋभवस्ते यूयं रायस्पोषं धनपुष्टिं द्रविणानि गवादिधनानि च सुखानि वास्ते अस्मां धत्त । धारयत । किमिव । स्नेमयंतः स्नेममिच्छतो मित्रं न मित्रमिव । अत्र यद्यप्येक एव ऋभुनामा तत्संबन्धादितरेऽप्यभव उच्यन्ते प्राणभृत्प्रायेण ॥

इदाहं पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते आतस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सर्वने दधात ॥११॥

इदा । अहं । पीतिं । उत । वः । मदं । धुः । न । ऋते । आतस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनं । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सर्वने । दधात ॥११॥

इदं दानीं चमसादिनिर्माणानंतरमहः सुत्याहसंबन्धिनस्तृतीये सवने पीतिं सोमपानमृतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः । ददुर्देवाः । आतस्य आतात्तपोयुक्तादृते सख्याय सखित्वाय न भवन्ति देवाः । यत एते आता अतो ददुरित्यर्थः । हे ऋभवस्ते महातो यूयं नूनं निश्चयमस्ते अस्मां वसूनि तृतीये सवने वसूनि धनानि दधात । धारयत ॥ ॥२॥

ऋभुर्विभ्वेकादशर्चं द्वितीयं सुक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमार्भवं । ऋभुर्विभ्वेत्यनुक्रमणिका ॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविदानीयमिदं । ऋभुर्विभ्वा सुषे जन् । आ० ८. ८. इति सूत्रितत्वात् ॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इंद्रो नो अच्छमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।

इदा हि वो धिषणा देव्यहामधात्पीतिं सं मदा अगमता वः ॥१॥

ऋभुः । विभ्वा । वाजः । इंद्रः । नः । अच्छं । इमं । यज्ञं । रत्नधेया । उप । यात ।

इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अहं । अधात् । पीतिं । सं । मदाः । अगमत् । वः ॥१॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इंद्रश्चैते देवा नोऽस्मादीयमिमं यज्ञमच्छामिमुवं रत्नधेयास्मभ्य रत्नधानायोप यात । उपगच्छत । ननु इंद्रः सोमस्वामिखादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत् । उच्यते । इदा हीदानीं खलु वो युष्माकं धिषणा वाक् देवी प्रजापतेः संबन्धिन्यहं सोमाभिषवसंबन्धिनां पीतिं सोमपानमधात । स प्रजापतिरब्रवीत्सवितारं तव वा इमेऽतेवासास्त्वमैवभिः संपिबस्व । ऐ० ब्रा० ३. ३०. इति ब्राह्मणं । यस्मादेवं तस्माददाद्य वो युष्मान् समगमत । संगताः । यद्वा । वो मदा देवैः संगताः ॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अगमत् सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥२॥

वि॒दा॒नासः । जन्म॑नः । वा॒जऽर॒त्नाः । उ॒त । ऋ॒तुऽभिः । ऋ॒भ॒वः । मा॒द॒य॒ध्वं ।

सं । वः । म॒दाः । अ॒ग॒म॒त । सं । पु॒रं॑ऽधिः । सु॒ऽवी॒रा । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिं । आ । ई॒र॒य॒ध्वं ॥ २ ॥

हे वाज॒र॒त्नाः । सोम॑लक्षणेनाग्नेन राज॒मा॒ना ऋ॒भ॒वो यूयं॑ जन्म॑नो जन॒नस्य॑ दे॒वत्व॑लक्षणस्य दे॒वत्व॑प्राप्तिं वि॒दा॒नासो जा॑नंतः । यद्वा । वि॒दा॒नासः सोम॑प्राप्तिं जा॑नंतो जन्म॑नः पु॒र्वं म॒नुष्य॑जन्म॒वंतश्च॑ संतः । उ॒तशब्द॑श्चार्थः । ऋ॒तुभिर्दे॒वैः म॒ह मा॒द॒य॒ध्व । वो युष्मा॑न्म॒दाः सोम॑पान॒ज॒निताः स॒म॒ग॒म॒त । स॒ंग॒ताः । पु॒रं॑धिः स्मृति॑रपि स॒म॒ग॒म॒त । ते यू॒य॒मस्मै॑ अ॒स्माक॑ सु॒वी॒रां शोभ॑ने॒र्वी॒रैः पु॒र्वरू॒पेतां॑ र॒यिमे॒र॒य॒ध्वं । प्रेर॑यत ॥

अ॒यं वो॑ य॒ज्ञ ऋ॒भ॒वोऽका॒रि॒ य॒मा म॑नु॒ष्वत्प्र॒दि॒वो द॒धि॒ध्वे ।

प्र वो॑ऽच्छा जु॒जुषा॑णासो अ॒स्युर॑भू॒त वि॒श्वे अ॒ग्नि॒यो॒त वा॒जाः ॥ ३ ॥

अ॒यं । वः । य॒ज्ञः । ऋ॒भ॒वः । अ॒का॒रि॒ । यं । आ । म॑नु॒ष्वत् । प्र॒ऽदि॒वः । द॒धि॒ध्वे ।

प्र । वः । अ॒च्छ । जु॒जुषा॑णासः । अ॒स्युः । अ॒भू॒त । वि॒श्वे । अ॒ग्नि॒या । उ॒त । वा॒जाः ॥ ३ ॥

हे ऋ॒भ॒वो वो युष्म॑दर्श॒मयं॑ य॒ज्ञोऽका॒रि । यं य॒ज्ञं म॑नु॒ष्वन्म॑नुष्य॒वत्प्र॒दि॒वः प्रकी॑र्षण॒ द्योत॑मानाः संत आ दधि॒ध्वे । धार॑यत ज॒ह॒र । तद॑र्थं वो युष्मा॑न॒ष्काभि॑मुख्येन जु॒जुषा॑णासः से॒व॒मा॒नाः सो॒माः प्रा॒प्त्युः । प्र॒ति॒ष्ठंते । उ॒तापि॑ च धार॑यत्वा च हे वा॒जा ऋ॒भ॒वो वि॒श्वे यू॒य॒मग्नि॑याग्राहो अ॒त्य॒व॒सं॒पा॒दि॒नो वा॑ अ॒भू॒त । भ॒वथ ॥

अ॒भू॒द् वो वि॒ध॒ते र॒त्न॒धेय॑मि॒दा न॑रो दा॒शुषे॑ म॒र्त्याय॑ ।

पि॒ब॒त वा॒जा ऋ॒भ॒वो द॑दे वो॒ महि॑ तृ॒ती॒यं स॒र्व॒नं म॑दा॒य ॥ ४ ॥

अ॒भू॒त् । ऊ॒ इति॑ । वः । वि॒ध॒ते । र॒त्न॒ऽधे॒यं । इ॒दा । न॒रः । दा॒शुषे॑ । म॒र्त्याय॑ ।

पि॒ब॒त । वा॒जाः । ऋ॒भ॒वः । द॑दे । वः । महि॑ । तृ॒ती॒यं । स॒र्व॒नं । म॑दा॒य ॥ ४ ॥

हे न॒रो ने॒तार॑ ऋ॒भ॒वो वो युष्मा॑क॒म॒नु॒ष्य॒हादि॑दे॒दानो॑ तृ॒ती॒ये स॒र्व॒ने र॒त्न॒धेयं॑ दा॒त॒व्यं र॒त्नं वि॒ध॒ति । वि॒ध॒तिः परि॑चर॒णक॑र्मा । स्मृ॒त्या परि॑चर॒ते दा॒शुषे॑ ह॒विर्द॑त्त॒व॒ते म॒र्त्याय॑ य॒ज॒मा॒नाय॑ म॒ह्य॒म॒भू॒त । भ॒वतु॑ । तद॑र्थं हे वा॒जा हे ऋ॒भ॒वः । ए॒तद्दृ॒यं वि॒श्व॒नाम॑क॒स्यापु॒ण्य॒ल॒क्षण॑ । इ॒तरा॑पि॒क्षया॑ प्र॒त्येकं॑ ब॒ह्व॒व॒च॒नं । यू॒यं पि॒ब॒त । तद॑र्थं वो द॑द । किं । महि॑ म॒ह्य॒म॒भू॒त तृ॒ती॒यं स॒र्व॒न । तत्सं॑बंध॒नं सोम॑मित्यर्थः । कि॒मर्थ॑ । म॑दा॒य ह॑पा॒य तृ॒ती॒ये वा॑ ॥

आ वा॒जा या॒तो॒प॒ न ऋ॒भु॒ष्टा म॒हो न॑रो द्र॒वि॒ण॒सो गृ॒णा॒नाः ।

आ वः॑ पी॒त॒योऽभि॑पि॒त्वे अ॒हो॑मि॒मा अ॒स्तं न॒व॒स्व॒ इ॒व ग॑म॒न् ॥ ५ ॥

आ । वा॒जाः । या॒त । उ॒प॒ । नः । ऋ॒भु॒ष्टाः । म॒हः । न॒रः । द्र॒वि॒ण॒सः । गृ॒णा॒नाः ।

आ । वः॑ । पी॒त॒यः । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । अ॒हो॑ । इ॒माः । अ॒स्तं । न॒व॒स्वः॑ऽइ॒व । ग॑म॒न् ॥ ५ ॥

हे वा॒जा ऋ॒भु॒ष्टा न॒रो ने॒तारो॑ यू॒य न॑ उ॒पा या॑त । किं कु॒र्व॒तः । म॒हो म॒हतो॑ द्र॒वि॒ण॒सो ध॒नस्य॑ ॥ क॒र्म॒णि॒ ष॒ष्ठी ॥ म॒हत॑ द्र॒वि॒णं गृ॒णा॒नाः सु॒वंतः॑ । किंच अ॒हो॒म॒भि॒पि॒त्वेऽभि॑प॒त॒ने स॒मा॒प्ता । तृ॒ती॒ये स॒र्व॒न इ॒त्यर्थः॑ । वो युष्मा॑नि॒माः पी॒त॒यः पा॒नान्या॑ ग॒मन् । आ॒ग॒च्छा॒ति । त॒व दृ॒ष्टांतः॑ । अ॒स्तं । गृ॒ह॒ना॒मि॒त॒त । गृ॒हं न॒व॒स्वो न॒व॒प्र॒स॒वा गा॒व इ॒व ॥ ॥ ३ ॥

आ न॑पा॒तः श॒व॒सो या॒त॒नो॒पे॒मं य॒ज्ञं न॑म॒सा हू॒य॒मा॒नाः ।

म॒जो॒ष॒सः सू॒र॒यो॒ यस्य॑ च॒ स्थ म॒ध्वः पा॒त र॒त्न॒धा इ॒ंद्र॒वंतः॑ ॥ ६ ॥

आ । न॒पा॒तः । श॒व॒सः । या॒त॒न । उ॒प । इ॒मं । य॒ज्ञं । न॒म॒सा । हू॒य॒मा॒नाः ।

स॒ऽजोष॑सः । सू॒र॒यः । य॒स्य । च । स्थ । म॒ध्वः । पा॒त । र॒त्न॒ऽधाः । इं॒द्र॒ऽव॑न्तः ॥ ६ ॥

हे शवसो नपातो बलस्य न पातयितारस्तस्य पुत्रा वा । बलवन्त इत्यर्थः । यूय नमसा स्तोत्रेण हूयमाना आकारिताः संत इम यज्ञमुपा यातन । उपागच्छत । कीदृशा यूयं । सजोषस इद्रेण मह प्रोताः सूरयो मेधाविनः । इंद्रस्य चैषा च कः प्रसंग इत्युच्यते । यस्य च स्थ । चिति प्रसिद्धी । यस्यद्रस्य संबन्धिनो यूयं भवथ तदुचितास्य निर्भाणादित्यभिप्रायः । यस्मादेव तस्मादिद्ववत, प्रीतेनेद्रेण तद्वतो रत्नधा रमणीयधनाना दातारो यूयं मध्वो मधुरं सोमं पात । पिवत ॥

स॒जोषा॑ इं॒द्र वरु॑णेन॒ सोमं॑ स॒जोषाः॑ पा॒हि गि॒र्व॒णो म॒रु॒द्भिः ।

अ॒ग्रे॒पाभि॑र्ऋ॒तुपा॑भिः स॒जोषा॑ ग्रा॒स्प॒त्नी॒भि रत्न॑धाभिः स॒जोषाः॑ ॥ ७ ॥

स॒ऽजोषाः॑ । इं॒द्र । वरु॑णेन । सो॒मं । स॒ऽजोषाः॑ । पा॒हि । गि॒र्व॒णः । म॒रु॒त॒ऽभिः ।

अ॒ग्रे॒ऽपाभिः॑ । ऋ॒तु॒ऽपाभिः॑ । स॒ऽजोषाः॑ । ग्रा॒ः प॒त्नी॒भिः । रत्न॑धाभिः । स॒ऽजोषाः॑ ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्व वरुणेन राज्यभिमानिदेवेन सजोषाः समानप्रीतिः सन सोम पाहि । पिव । हे गिर्वणो जीर्मेवर्णनीय सभजनीयद्र त्व मरुद्भिः सजोषाः सगतः सन सोम पाहि । पिव । किंच अग्रेपाभिः प्रथमपा तुभिर्ऋतुपाभिर्ऋतुयाजदेवैश्च ग्राःपत्नीभिः । स्त्रीणां पालयिष्यो देव्यो ग्रा पत्न्यः । ताभिः । मना ग्रा इति स्त्रीणामिति निरुक्त । ३. २१ । रत्नधाभी रमणीयधनदातृभिर्ऋतुभिः सह पिव । यद्वा । एतत् ग्राःपत्नीभि रित्यस्य विशेषण । ताभिर्वा सजोषाः, सोम पिव ॥

स॒जोष॑स आ॒दित्ये॑र्मा॒दय॑ध्वं स॒जोष॑स ऋ॒भवः॑ प॒र्व॒तेभिः॑ ।

स॒जोष॑सो दै॒त्येना॑ स॒वि॒त्रा स॒जोष॑सः सि॒धु॒भी रत्न॑धभिः ॥ ८ ॥

स॒ऽजोष॑सः । आ॒दि॒त्यैः । मा॒द॒य॑ध्वं । स॒ऽजोष॑सः । ऋ॒भ॒वः । प॒र्व॒तेभिः॑ ।

स॒ऽजोष॑सः । दै॒त्येन॑ । स॒वि॒त्रा । स॒ऽजोष॑सः । सि॒धु॒ऽभिः । रत्न॑धभिः ॥ ८ ॥

हे ऋभव आदित्यैः सजोषसः सगता यूय मादयध्व । तथा पर्वतेभिः पर्वतैर्ऋतुभिः पर्वण्यर्च्यमानैर्देवविशेषैः सजोषसो मादयध्व । तथा च दैत्येन देवैर्भ्यो हितेन सवित्रा सजोषसो रत्नधमी रत्नाना दातृभिः सिधुभिः स्वर्गस्वभावैर्गन्धर्वाभिमानिदेवैश्च सजोषसो मादयध्व ॥

ये अ॒श्विना॑ ये पि॒तरा॑ य॒ ऊ॒ती धे॒नुं त॑त॒स्तु॒ऋ॒भवा॑ ये अ॒श्वः ।

ये अ॒स॒न्वा य॑ ऋ॒ध॒यो॒दसी॑ ये वि॒भ्वो न॑रः स्व॒प॒त्यानि॑ च॒क्रुः ॥ ९ ॥

ये । अ॒श्विना॑ । ये । पि॒तरा॑ । ये । ऊ॒ती । धे॒नुं । त॑त॒स्तुः । ऋ॒भ॒वः । ये । अ॒श्वः ।

ये । अ॒स॒न्वा । ये । ऋ॒ध॒क् । रो॒दसी॑ इति । ये । वि॒भ्वः । न॑रः । सु॒ऽअ॒प॒त्यानि॑ । च॒क्रुः ॥ ९ ॥

य ऋभवोऽश्विनाश्विनाङ्गुती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रीणयन् । ये च पितरा पितरौ ततस्तुः तच्छेनेन समपादयन् जीर्णीं संतावृती ऊत्या युवानौ चक्रुः । ये च धेनु ततस्तुः मृतायाः पुनर्नवीकरणेन । ये चाश्वार्थौ ततस्तुः । निश्चर्मणो गामरिणीत धीर्तमिभ्यो जरता युवशा ताकृणोतमेत्याद्युक्त । ऋग्वे० ५. १६१. ७ । ये चांसचांसचाणि कवचाणि देवेभ्यश्चक्रुः । ये च रोदसी द्यावापृथिव्यावृधक् पृथक्चक्रुः । एवमुक्तप्रकारेण ये विभ्वो व्याप्ता ऋभवो नरो नेतारः स्वपत्यानि स्वपतनसाधनानि तत्प्राप्तिसाधनानि वा कर्मणि चक्रुः । ते ऽपिवा इत्युत्तरच संबंधः ॥

ये गोमंतं वाजवंतं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमंतं पुरुषं ।

ते अयेपा ऋभवो मंदसाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणन्ति ॥१०॥

ये । गोऽमंतं । वाजऽवंतं । सुऽवीरं । रयिं । धत्थ । वसुऽमंतं । पुरुऽशुं ।

ते । अयेऽपाः । ऋभवः । मंदसानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिं । गृणन्ति ॥१०॥

हे ऋभवो ये यूयं गोमंतं गोसहितं वाजवंतमन्नवंतं सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिधनोपेतं पुरुषं बहुन्नं रयिं धनं धत्थ । धारयथ मह्यं दातुं । हे ऋभवस्ते यूयमयेपाः प्रथमं पातारो मंदसाना मायंतः संतोऽस्मै अस्मभ्यं धत्त । दत्तं रयिं । ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणन्ति । सुवन्ति । ते धत्त । यद्वा । ये च रातिं गृणन्ति यजमानास्तेभ्योऽपि धत्त ॥

नापाभूत् न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।

समिद्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजभी रत्नधेयाय देवाः ॥११॥

न । अप । अभूत् । न । वः । अतीतृषाम् । अनिःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।

सं । इद्रेण । मदथ । सं । मरुत्ऽभिः । सं । राजऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥११॥

हे ऋभवो यूयं नापाभूत् । नापगच्छत । अपरक्ता न भवत । वयं च वो युष्माज्जातीतृषाम् । अत्यंतं तुषिताम्ना करवाम । अतो हे ऋभवो देवा अग्निःशस्ता अनिदिताः संतोऽस्मिन् यज्ञे इद्रेण सं मदथ । मरुद्भिः सं मदथ । राजभी राजमानैरन्यैर्देवैः सं मदथ । तुष्टा भवथ । किमर्थं । रत्नधेयाय रमणीयाय धनदानाय ॥ ॥४॥

इहोप यातेति नवर्चं तृतीयं मृक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैष्टुभमार्भवं । इहोप नवेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीयसवने भैत्रावरुणस्येदमुन्नीयमानमृक्तं । सूत्रितं च । आ त्वा वहंत्वसावि देवमिहोप यातेत्यनुसवने । आ० ५. ५. । इति ॥

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो माप भूत ।

अस्मिन्हि वः सवने रत्नधेयं गमन्विदमनु वो मदासः ॥१॥

इह । उप । यात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । ऋभवः । मा । अप । भूत ।

अस्मिन् । हि । वः । सवने । रत्नऽधेयं । गमन्तु । इदं । अनु । वः । मदासः ॥१॥

हे शवसो नपातो बलस्य पुत्रास्तस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा हे ऋभवो यूयमिहोप यात । अस्मिन् तृतीये सवने उपगच्छत । माप भूत । अपगता न भवत । अस्मिन् सवने रत्नधेयं रमणीयधनस्य दातारमिदमनु अनुमत्य वो युष्मान्मदासो मदकराः सोमा गमन्तु । गच्छन्तु । अन्विति क्रियया वा संबध्यते । इदं युष्माञ्चात्वागच्छत्वित्यर्थः । हि पुराणः ॥

आगन्तृभूणामिह रत्नधेयमभूत्सोमस्य सुषुतस्य पीतिः ।

सुकृत्या यत्स्वपस्यया च एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥२॥

आ । अगन् । ऋभूणां । इह । रत्नऽधेयं । अभूत् । सोमस्य । सुऽसुतस्य । पीतिः ।

सुऽकृत्या । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकं । विऽचक्र । चमसं । चतुऽधा ॥२॥

ऋभूणां युष्माकमिह तृतीयसवने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मह्यं । यद्वा । युष्माकमेव सोमाख्यं

रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुपुतस्य पीतः पानमभूत् । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कुत इति चेत् । उच्यते । यद्यस्मात्सुहृत्त्वया शोभनहस्तव्यापारेण स्वपस्यया शोभनरथानिर्माणादिकर्मच्छया वैक् संत चमस चतुर्धा विचक्र । कृतवन्तः ॥

व्यकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिष्येत्यब्रवीत् ।

अर्थित वाजा अमृतस्य पंथां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥३॥

वि । अकृणोत् । चमसं । चतुः । सखे । वि । शिष्य । इति । अब्रवीत् ।

अर्थ । ऐत । वाजाः । अमृतस्य । पंथां । गणं । देवानां । अमृतः । सुहस्ताः ॥३॥

हे ऋभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत । व्यकृत । कृत्वा च हे सखे हे सखिभूताग्ने वि शिष्यानुगृह्याण सोमपानमित्यब्रवीत् । अब्रूत यूय । अथ सोऽप्रियुष्मानवादीत खनु । किमिति । हे वाजा ऋभवः सुहस्ताः कुशलहस्ता यूयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पथा पथानमेत । गच्छत । किं तदमृतमिति । देवानामिन्द्रा दीना गण संघातमेत ॥

किमयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।

अथा सुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥४॥

किंमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काव्येन । चतुरः । विचक्र ।

अर्थ । सुनुध्वं । सर्वनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥४॥

किमयः स्वित् किमात्मक एष चमस आस । स्वित् प्रश्ने । य चमसमेक सत काव्येन कवीना मेधाविना सर्वाधिना कर्मणा कौशलेन चतुरो विचक्र । कृतवन्तः । अथाधुना सवन । सूयत इति सवनः सोमः । त मदाय हर्षाय सुनुध्व हे ऋत्विजः । हे ऋभवो यूय च सोम्यस्य सोमसवधिना मधुनो मधुर रस पात । पिबत ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतः इन्द्रवाहवृभवो वाजरत्नाः ॥५॥

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसं । देवपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुतरा । अतष्ट । इन्द्रवाहा । ऋभवः । वाजः । रत्नाः ॥५॥

हे वाजरत्ना रमणीयसोमात्मा हे ऋभवो यूय शच्या कर्मणा पितरा मातापितरा युवाना युवाना वकर्त । अकृत । तथा शच्या चमस देवपान देवपानार्हमकर्त । चतुर्धाकुरुतेत्यर्थः । शच्या हरी अतष्ट । तक्षणेन संपादितवन्तः । कीदृशा हरी । धनुतरा शीघ्र गतृतराविद्ववाहाविद्ववाहारो ॥ ५॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्ना तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मंदसानाः ॥६॥

यः । वः । सुनोति । अभिपित्वे । अह्ना । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । ऋभवः । सर्ववीरं । आ । तक्षत । वृषणः । मंदसानाः ॥६॥

हे ऋभवो वाजासोऽन्नवतो वो युष्मभ्य यो यजमानोऽह्नामभिपित्वेऽभिपतने । तृतीयसवन इत्यर्थः । तस्मिन् तीव्र रमवन्तर सवनं । सूयत इति सवनः सोमः । त मदाय सुनोति तस्मै सर्ववीर बङ्गपुत्रोपेतं रयिं धनं हे वृषणः फलवर्षितारो मंदसाना मोदमानाः संत आ तक्षत । संपादयत्यर्थः ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्च माध्यंदिनं सर्वनं केवलं ते ।

समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीर्यो इंद्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरिति । सुतं । अपिबः । हरिऽअश्च । माध्यंदिनं । सर्वनं । केवलं । ते ।

सं । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इंद्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

हे हर्यश्च हरितवर्णाश्चोपेतद्र प्रातः प्रातःसवने सुतमभिषृतं सोममपिबः । पिबस्व । माध्यंदिनं सर्वनं केवलं ते । पर तवैव नान्यथा । सवनद्वयस्य पृथगभिधानात्तृतीयसवनं परिग्राह्यते । तृतीयसवने रत्नधेभी रमणीयदानैर्ऋभुभिः सं पिबस्व । हे इंद्र यानुभुन सुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन् चकृषे । अकरोः ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद ।

ते रत्नं धात श्वसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये । देवासः । अभवत । सुऽकृत्या । श्येनाः । इंद्र । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।

ते । रत्नं । धात । श्वसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो य यूयं सुकृत्या शोभनकर्मणा देवासो देवा अभवत । अभूत । श्येना इवेत शंसनीयगतयो गृध्रविशपा इव दिवि धनैर्ऋभुभिः निषेदं अधिनपणाः हे श्वसो नपातो बलवतस्त यूयं रत्नं धनं धात । प्रयच्छत । हे सौधन्वना अमृतासोऽमृता देवा अभवत ॥

यत्तृतीयं सर्वनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या मुहस्ताः ।

तदृभवः परिषिक्तं व एतत्सं मदभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वं ॥ ९ ॥

यत् । तृतीयं । सर्वनं । रत्नऽधेयं । अकृणुध्वं । सुऽअपस्या । सुऽहस्ताः ।

तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदभिः । इंद्रियेभिः । पिबध्वं ॥ ९ ॥

हे मुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवो रत्नधेयं रमणीयसोमदानवद्यत्तृतीयं सवनमकृणुध्वं । प्रसाधितवतः । स्वपस्या शोभनकर्मकृत्या तदेतत्सवनं सवनगतं सोमद्रव्यं परिषिक्तं परिषेचनवद्भो युष्माकं संबंधिभिर्मदेभिर्भोग्यैर्द्विरिन्द्रियैर्द्विरिन्द्रियैः सं पिबध्वं । यद्यपि वदनमेव पानसाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्रवणादिना तृप्तिमद्भावात्पातुत्वमुपचर्यते ॥ ६ ॥

अनश्नो जात इति नवचं चतुर्थं सुक्तमार्भवं । ऋषीर्वाग्देवः । अंथा त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत् । अनश्नोऽंथा त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका ॥ आभिर्ग्राविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्वानीयमिदं । तथा च सूचितं । अनश्नो जातः परावतो य इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. इति ॥

अनश्नो जातो अनभीषुरुक्थ्योऽरथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।

महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं ह्यार्भुभवः पृथिवीं यच्च पुथ्यं ॥ १ ॥

अनश्नः । जातः । अनभीषुः । उक्थ्यः । रथः । चिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।

महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । ह्यार्भुभवः । पृथिवीं । यत् । च । पुथ्यं ॥ १ ॥

हे ऋभवोऽश्विनोः संबंधी युष्मद्वत्तो रथोऽनश्नो जातो बाहनाश्वनिरपेचः संपन्नः । तथानभीषुः प्रयह-रहित उक्थ्यः सुखस्त्रिचक्रश्चक्रययुक्तः सन् रजोऽंतरिक्षं परि वर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभूतं तद्गृथनिर्मा-

शास्त्रं कर्म वो युष्माकं देवस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तुं प्रस्थापकं । यस्तु येन कर्मणा तां पृथिवीं च पृथय ।
पृष्टां कुरुष ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरंतं मनसस्परि ध्याया ।

तां ऊ न्वरस्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृतं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरंतं । मनसः । परि । ध्याया ।

तान् । ऊं इति । नु । अस्य । सर्वनस्य । पीतय । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २ ॥

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृतं सुवर्तनचक्रमविह्वरंतमकुटिलं रथ मनसः परि ध्याया मनसो
ध्यानेनाप्रयत्नेन नु क्षिप्रं चक्रुः तान् । उगच्छ एवार्थे । तान्वास्य सर्वनस्य पीतय एतं सोम पातुं हे वाजा हे
ऋभवो वो युष्मानां वेदयामसि । आवेदयामः ॥

तद्धो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनं ।

जिह्वी यत्संतां पितरां सनाजुरा पुनर्युवानां चरथाय तक्षथ ॥ ३ ॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनं । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । मऽहिऽत्वनं ।

जिह्वी इति । यत् । संतां । पितरां । सनाजुरा । पुनः । युवानां । चरथाय । तक्षथ ॥ ३ ॥

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापि यथा परस्परं बहवचनमित्युक्तं । वो युष्माकं तन्महित्वनं
महत्त्वं माहात्म्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदित्याह । जिह्वी वृद्धा संता संतां
सनाजुरा सदा जीर्णा संतां पितरा पितरां पुनर्युवानां नित्यतरुणां चरथाय यथेच्छं सचरणाय तक्षथ ।
संपादिवंतः ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्ध उक्थ्यं ॥ ४ ॥

एकं । वि । चक्र । चमसं । चतुऽवयं । निः । चर्मणः । गां । अरिणीत । धीतिभिः ।

अथ । देवेषु । अमृतत्वं । आनन् । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यं ॥ ४ ॥

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधनं चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः । चतुःशाखं चतुरवयवं वि
चक्र । व्यकुरुत । तथा धीतिभिः कर्मभिश्चर्मणो नृपणां गां निररिणीत । समस्कुरुत । निररिण्येय समित्येतस्य
स्थाने । अथ अतः कारणात् देवेषु मध्येऽमृतत्वमानश । प्रागुत । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृशं वो युष्माकं कर्म ।
श्रुष्टीति क्षिप्रनामैतत् । क्षिप्रमुक्थ्यं सुखं भवति ।

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन्नरः ।

विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यं । अजीजनन् । नरः ।

विभ्वऽतष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यं । देवासः । अवथा । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुत ऋभूणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तमः प्रथमं मुख्यमतिशयितमन्नं यशो वा यस्य धनस्य तद्वचिर्धनं ।
अस्माकं भवत्विति शेषः । वाजश्रुतासो वाजैः सह विख्याता नरो नेतार ऋभवो यं रयिमजीजनन् । उत्पा-

दितवन्तः । विभ्वतष्टो विभ्वभिर्चभुभिस्तष्टस्तृणसंपन्नश्चमसोऽश्विनो रथो वा विदधेषु यज्ञेषु प्रवाच्यः । प्रकर्षेण सुत्यः । हे देवामो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ । रक्षथ । स विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

स वाज्यवा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वौ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।

सः । रायः । पोषं । सः । सुवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विभ्वौ । ऋभवः । यं । अमाविषुः ॥ ६ ॥

स वाजी वेजनवान् बलवान् सन् अर्वारणकुशलो भवति । स ऋषिरतीन्द्रियज्ञानी सन् वचस्यया सुत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रातः सन् अस्ता वृषा शत्रुणां भवति । स्वयं च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव रायस्पोषं धनपुष्टिं दधे । धत्ते । स सुवीर्यं सुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो विभ्वा ऋभवश्चाविषुः । अरक्षन् । स एवमव भवतीति । अत्यस्य बह्वर्चस्त्रिदैशस्त्रयाणामुभयवहारप्राचुर्याभिप्रायः ॥

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरासो हि ष्टा कवयो विपश्चितस्तान् एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठं । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतं । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।

धीरासः । हि । स्य । कवयः । विपः । चितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शत दर्शनीयं वो युष्माकं पेशो रूपमधि धायि । अधिनिहितं । अतस्तदुचितो यः स्तोमः स्तोत्रमम्यत्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन । सेवध्वं । ये यूयं धीरासो हि धोमन्तः प्रसिद्धाः कवयो मधाविनो विपश्चितो ज्ञानवतः स्य तान् वो युष्मानेनैनेन ब्रह्मणा मन्त्रेण शस्त्रात्मकेना वेदयामसि । अथवोक्तलक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् । सुवतीति श्रेयः । तान्ब्रह्मणा आ वेदयामसि । प्रज्ञापयामः ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमन्तं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तृता वयः ॥ ८ ॥

यूयं । अस्मभ्यं । धिषणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।

द्युमन्तं । वाजं । वृषः । शुष्मं । उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तृता । आ । वयः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि स्तुतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः ॥ परीति पंचम्यर्थानुवादी ॥ यद्वा । अस्मभ्यस्तिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा सर्वाणि भोजना भोग्यानि विद्वांसो जातन्तः संत आ तक्षत । संपादयत । किंच द्युमन्तं दीप्तिमन्तं हिरण्यादिरूपं वाजं बलवंतं वृषशुष्मं सेक्तृणां बलवतां शोषकमुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं चा तक्षत हे ऋभवः ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान् वाजं चिचर्मृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्र॒ऽजां । इह । र॒यिं । ररा॒णाः । इह । अ॒वः । वी॒रऽव॑न् । त॒स्य॑त । नः ।

येन । व॒यं । चि॒तये॑म । अ॒ति । अ॒न्यान् । तं । वा॒जं । चि॒त्रं । ऋ॒भ॒वः । द॒द । नः ॥ ९ ॥

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रममाणाः प्रजां पुत्रपीत्रादिरूपां तन्नत । संपादयत । इहेव यज्ञे रयिं च तन्नत । इहेव यज्ञे अवो यशो वीरवहीरेर्मुत्यादिभिरूपतं तन्नत । किंच वयं येन वाजेनान्यानस्मत्समानति चितथेम । अतिक्रम्य ज्ञाथेमहि । तं चित्र चायनीयं वाजमज्ञं ह ऋभवो नो दद । अस्मभ्य दत्त ॥ ८ ॥

उप नो वाजा इत्यष्टर्चं पंचमं श्रुक्तं वामदेवस्वार्थमार्भवं चैष्टुभं । पचम्याद्यास्तत्तन्नोऽनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उप नोऽष्टौ चतुरनुष्टुवंतमिति ॥ बृह दशरात्रे षष्ठऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्यास्तत्तन्नः शस्याः । उप नो वाजा इति त्रयोदशार्भवं चतस्रश्च । आ० ८. ८. इति हि सूचितं ॥

उप॑ नो वा॒जा अ॒ध्व॒र॒मृ॒भ॒क्षा दे॒वा या॒त प॒थिभि॑र्दे॒व्या॒नैः ।

यथा॑ य॒ज्ञं म॒नुषो॑ वि॒ष्ट्वा॒ऽसु द॑धि॒ध्वे र॒ग॒वाः सु॒दि॒नेष्व॑ह्नां ॥ १ ॥

उप॑ । नः । वा॒जाः । अ॒ध्व॒रं । ऋ॒भ॒क्षाः । दे॒वाः । या॒त । प॒थिऽभिः । दे॒वऽया॑नैः ।

यथा॑ । य॒ज्ञं । म॒नुषः । वि॒ष्टु । आ॒सु । द॑धि॒ध्वे । र॒ग॒वाः । सु॒दि॒नेषु॑ । अ॒ह्नां ॥ १ ॥

हे वाजा हे ऋभुजा ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुप यात । उपगच्छत । देवयानदेवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैः । यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः संबंधनीप्तासु त्रिषु प्रजासु यजमानेषु मध्ये हे रगवा रमणीया ऋभवोऽह्नां सुदिनेषु सुदिनत्वानिमित्तपु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे । धारयथ । यथा येन प्रकारेण यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुथ तथा यज्ञमायातांत ॥

ते वो॑ ह॒दे म॒न॒से सं॒तु य॒ज्ञा जु॒ष्टासो॑ अ॒द्य घृ॒त॒नि॒र्णि॒जो गुः ।

प्र वः॑ सु॒तासो॑ हर॒यंत॑ पृ॒र्णाः क्र॒त्वे द॒क्षाय॑ ह॒र्ष॒यंत॑ पी॒ताः ॥ २ ॥

ते । वः । ह॒दे । म॒न॒से । सं॒तु । य॒ज्ञाः । जु॒ष्टासः । अ॒द्य । घृ॒त॒ऽनि॒र्णि॒जः । गुः ।

प्र । वः । सु॒तासः । ह॒र॒यंत॑ । पृ॒र्णाः । क्र॒त्वे । द॒क्षाय॑ । ह॒र्ष॒यंत॑ । पी॒ताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने त एते यज्ञा याग प्राधनाः सोमा वो हदे हृदयाय मनसे तत्प्रीतये मंतु । भवंतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गु । गच्छतु युष्मदुदयं । सुतासोऽभिपुताः सोमाश्चमसेषु पूर्णा वो युष्मदर्थं प्र हरयत । प्रहृयन्ति । यद्वा । हर्यन्तिः कांतिकर्मण इदं रूप । प्रकर्षेण वो युष्मान् कामयन्ति । क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दक्षायोत्साहाय पीता हर्षयंत । हर्षयंतु ॥

अ॒दा॒यं दे॒व॒हि॒तं॑ यथा॑ वः॒ स्तोमो॑ वा॒जा ऋ॒भ॒क्ष॒णो द॒दे वः॑ ।

जु॒ह्वे म॒नुष्व॑दु॒प॒रासु॑ वि॒ष्टु यु॒ष्मे स॒चा बृ॒ह॒द्वि॒वेषु॑ सोमं॑ ॥ ३ ॥

वि॒ऽउ॒दा॒यं॑ दे॒वऽहि॑तं । यथा॑ । वः । स्तो॒मः । वा॒जाः । ऋ॒भ॒क्ष॒णः । द॒दे । वः ।

जु॒ह्वे । म॒नुष्व॑त् । उ॒प॒रासु॑ । वि॒ष्टु । यु॒ष्मे इति॑ । स॒चा । बृ॒ह॒त॒ऽद्वि॒वेषु॑ । सोमं॑ ॥ ३ ॥

अुदायं अुदयं सवनचयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमज्ञं देवभ्यो हितं देवैवा विहितं । तृतीयसवनस्थमित्यर्थः । तथावा वो युष्मान्ददे । धारयति । हे वाजा हे ऋभुक्षण ऋभवो यथा स्तोमः स्तोत्रं वो ददे । धारयति । उपरासु । उप देवयजनसमीपे रमंत इत्युपराः । तासु विषु प्रजासु बृहद्विवेषु प्रभूतदीप्तिषु देवेषु मध्ये मनुष्वत् मगुरिव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहानेकपहेषु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

पीवोऽश्वः शुचद्रथा हि भूतार्यःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।

इंद्रस्य मूनो श्वसो नपातोऽनु वश्वेत्ययियं मदाय ॥४॥

पीवःऽअश्वः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अर्यःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।

इंद्रस्य । मूनो इति । श्वसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अयियं । मदाय ॥४॥

हे वाजिन ऋभवः पीवोऽश्वः । पीवानोऽश्वः येषां ते तादृशाः । तथा शुचद्रथा दीप्तरथा अर्यःशिप्राः । शिप्रा इति नासिके वा । अयोवत्सारभृतशिप्राः सुनिष्काः शोभनधनाश्च भूत । भवत । हे इंद्रस्य मूनो मूनवः पुत्रवद्रक्षणीया हे श्वसो नपातो बलस्य पुत्रा वलिनी वो युष्मभ्यं मदायानु चेति । अन्वक्षादि । देवेष्वयि-
यमयं भवं तृतीयसवनं ॥

ऋभुर्मृक्षणी रयिं वाजै वाजिन्तमं युजं । इंद्रस्वंतं हवामहे सदासातममश्विनं ॥५॥

ऋभुं । ऋभुक्षणी । रयिं । वाजै । वाजिनऽतमं । युजं । इंद्रस्वंतं । हवामहे । सदाऽसातमं ।

अश्विनं ॥५॥

हे ऋभुक्षणी ऋभव ऋभुमुखभासमानं रयिं धनरूपं । तदनुभूतत्वात् ताच्छब्दं । वाजै संयामि वाजिन्तम
मत्प्रतबन्धवंतं युजं परस्परयोगोपतमिद्रस्वंतमिद्रवंतमिद्रियवंतं सदासातमं सर्वदा दातुतममश्विनमश्ववंतं
भवतां गणं हवामहे । आहुयामि ॥ ॥५॥

सेदृभवो यमवथ यूयमिंद्रश्च मर्यं । स धीभिर्स्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥६॥

सः । इत् । ऋभवः । यं । अर्वथ । यूयं । इंद्रः । च । मर्यं । सः । धीभिः । अस्तु । सनिता ।

मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥६॥

हे ऋभवो यूयमिंद्रश्च यं मर्यमवथ । रक्षथ । सेत्स एवास्तु । भवतु । नान्यः श्रेष्ठो भवत्वित्यर्थः । स एव
धीभिः कर्मभिः सनिता संभक्ता भवतु । मेधसाता मेधसार्ता यज्ञे स एवार्वातारणवताश्चैन युक्तो भवतु ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणी पथश्चितन यष्टवे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरीषणि ॥७॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणीः । पथः । चितन । यष्टवे ।

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥७॥

हे वाजा हे ऋभुक्षणी ऋभवो नोऽस्माकं पथो मार्गान् यष्टवे यष्टुं यज्ञमार्गान्वि चितन । विचेतयत ।
प्रज्ञापयतेत्यर्थः । अस्मभ्यं हे सूरयो मेधाविनो यूयं स्तुताः संतो विश्वा आशाः सर्वा दिशस्तरीषणि तरीतुं
सामर्थ्यं । वितरतेति शेषः ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षणी इंद्र नासत्या रयिं । समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शंस्त मघत्तये ॥८॥

तं । नः । वाजाः । ऋभुक्षणीः । इंद्र । नासत्या । रयिं । सं । अश्वं । चर्षणिभ्यः । आ । पुरु ।

शस्त । मघत्तये ॥८॥

अनया क्षुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते । हे वाजा हे ऋभुक्षणी ऋभवो हे इंद्र हे नासत्याश्विनी ते यूयं

नोऽस्त्रभ्यं चर्पणिभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्यस्तं पुरु प्रभृतं रयिं धनमश्वं च पुरु प्रभृत मघत्तये धनदानाय समा
शस्त । सम्यगाशासन कुरुत ॥ ॥ १० ॥

उतो हि वामिति दशर्व षष्ठं सूक्त । वामदेव ऋषिः । त्रिष्टुप् छन्दः । दधिका देवता । आद्या व्यावापु
थिष्या । अत्रानुक्रमणिका । उतो हि दश दाधिक हि व्यावापुथिव्याश्चेति । विनिधोगो लिङ्गिकः ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पुरुभ्यस्त्वमदस्युर्नितो जे ।

क्षेत्रासां ददथुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुयं ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पुरुभ्यः । त्वमदस्युः । नितो जे ।

क्षेत्रासां । ददथुः । उर्वरासां । घनं । दस्युभ्यः । अभिभूतिं । उयं ॥ १ ॥

उतो इति पुराणः । अस्या व्यावापुथिव्यादत्र तद्वाचकशब्दाभावेऽपि त एव सर्वोद्भव्य । हि व्यावापुथिव्या
वां युवाभ्या सकाशाद्वात्रा दानकर्त्रा पौरुषकृतेन त्वमदस्युना लब्ध्यानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पुरकारिण वा
धनानि संति । या यानि धनानि पुरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुष्येभ्यस्त्वमदस्यु राजा नितो जे । नितो जेत । दत्तवान् ।
क्षेत्रासां । क्षेत्राणि सर्वा भूमीः सन्नोतीति क्षेत्रमा अश्वः । त ददथुः । तथोर्वरासा । उर्वरा सर्वसम्याद्या भूः ।
ता सन्नोतीत्युर्वरासा । पुत्रः । त ददथुः । घनं हननाहंमायुध दस्युभ्यो दस्युना वधार्थं च ददथुः । कीदृशमायुध ।
अभिभूतिमभिभवितारभुयमन्नर्णवान् । यद्वा । उत्तरार्धमक वाक्य । दातव्यानि धनान्युक्तलक्षण पुत्र च ददथु ।
दत्तवत्या स्थः । तानि मह्यमपि ददाथामित्यर्थः ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्पिधानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिप्यं श्येनं पुषितप्सुमांशुं चकृत्यमर्या नृपतिं न शूरं ॥ २ ॥

उत । वाजिनं । पुरुनिःऽसिधानं । दधिऽक्रां । ऊं इति । ददथुः । विश्वऽकृष्टिं ।

ऋजिप्यं । श्येनं । पुषितऽप्सुं । आंशुं । चकृत्यं । अर्यः । नृऽपतिं । न । शूरं ॥ २ ॥

उतापि च वाजिनं गमनवत । अश्वरूप वा देव अपेरुश्वरूपस्यैव दधिकाख्यत्वात् । अपेरुश्वरूपस्यैव ब्राह्मणे
समाभ्रातं । तानापरुश्वो भूत्वाभ्यद्रवदति । पुरुनिष्पिधानं पुरुणा बहना शत्रूणा निष्पेदार दधिका ।
दधदन्त्य धारयन् क्रामतीति दधिकाः । तमेतन्नामक देव । उ. पुराण । विश्वकर्षा । विश्वाः कृष्टयो रक्षणीयाः
सेवका वा मनुष्या यस्य त । ऋजिप्यं । ऋज्वाप्नोति गन्ततीत्यृजिप्यः । त श्येनं शसनीयगमनं पुषितप्सु
दीप्तरूपमाशु व्याप्तं शीघ्रगमनं वायोंऽरश्चकृत्य कर्तनशीलं शूरं नृपतिं न राजानमिव स्थितं देवं व्यावापुथिव्यां
ददथुः । धारयतः ॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवतं विश्वः पुरुर्मदति हर्षमाणः ।

पद्भिर्गृध्यतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजतं ॥ ३ ॥

यं । सीं । अनु । प्रवताऽइव । द्रवतं । विश्वः । पुरुः । मदति । हर्षमाणः ।

पटऽभि । गृध्यतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं । वातंऽइव । ध्रजतं ॥ ३ ॥

यं दधिकां विश्वः पुरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यन् हर्षयन्वा मदति । स्तोति । त देवं व्यावापुथिव्यां
ददथुरिति संबधः । स देवो विशिष्यते । सी सर्वतः प्रवता प्रवणवता निम्नेन मार्गैर्लोदकमिवानुक्रमेण द्रवत
गच्छतं पद्भिः पार्दिर्गृध्यतमभिकाशतं दिशो लंघतु । तत्र दृष्टातः । मेधयु न शूर । सयामेक्षु शूरमिव ।
यद्वा । यज्ञक्रमणेक्षुमभ्यर्च्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छतं वातमिव ध्रजतं शीघ्रं वायुमिव । उक्तविशेष-
विशिष्टानुदकशूरवायून् यथा सर्वो जमः स्तोति तथा यं देव स्तोति तं ददथुरित्यर्थः ॥

यः स्मा॑स॒न्धानो॑ ग॒ध्या॑ स॒मत्सु॑ स॒नु॒तर॑श्चरति गोषु गच्छन् ।

आ॒वि॒र्ज॒जीको॑ वि॒दथा॑ नि॒चि॒क्य॑न्तिरो अ॒रति॑ पर्याप॑ आ॒योः ॥ ४ ॥

यः । स्म । आ॒ऽस॒न्धानः । ग॒ध्या । स॒मत्ऽसु । स॒नु॒ऽतरः । च॒रति॑ । गो॒षु । गच्छन् ।

आ॒विःऽऽ॒र्ज॒जीकः । वि॒दथा॑ । नि॒ऽचि॒क्य॑न्ति॒रः । अ॒रति॑ । परि॑ । आ॒पः । आ॒योः ॥ ४ ॥

य. स यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यतिर्मथोभावकमेति निरुक्तं । ५. १५. । मिश्रयितव्यानि फलानि समत्सु मयामिध्वारुधानः सर्वतो निरोधयन मनुतरः संभक्ततरो गोषु सर्वासु दिक्षु गोषु वा निमित्तभूतेषु गच्छन्नाविर्जजीक आविर्भूतसाधन आविर्भूतमुक्तो वा विदथा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यन्ति । पश्यतिकर्मतत । जानन अरतिमरमण दुःखमभिगतारमरि वा परि सर्वतसिरश्चरति । तिरस्करोति । कस्यारतिमिति । आपो व्याघ्रस्य स्तोत्राद्योर्मेनुष्यस्य यजमानस्य ॥

उ॒त स्म॑नं वस्त्रमथि॑ न ता॒युम॑नु॒ क्रो॒गंति॑ क्षि॒तयो॑ भ॒रेषु॑ ।

नी॒चाय॑मानं जसु॑रि॒ न श्ये॑नं श्रव॑श्चाच्छा॒ पशु॑मच्च॒ यूथं॑ ॥ ५ ॥

उ॒त । स्म । ए॒नं । वस्त्र॑ऽमथि॑ । न । ता॒यु । अ॒नु॒ । क्रो॒गंति॑ । क्षि॒तयः॑ । भ॒रेषु॑ ।

नी॒चा । अ॒य॑मानं । जसु॑रि॒ । न । श्ये॑नं । श्रवः॑ । च । अ॒च्छा । प॒शुऽमत् । च । यू॒थं ॥ ५ ॥

उत स्म अपि खल्वेन दधिका भरेषु संयामेषु वस्त्रमथि तायु न वस्त्रमाधिनं तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो मनुष्या यथानु क्रोशति तद्वद्वरिणोऽनुक्रोशति । किंच नीचा नीचैरयमानं गच्छतं जसुरि न श्येनं क्षुधितं श्येन पक्षिणमिव । तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः पलायते तद्वत् । श्रवोऽन्न कीर्ति वा पशुमबूथ चाच्छाभिलक्ष्य गच्छतमेनमनुक्रोशतीति सबधः । अपि स्मैन वस्त्रमथिमिव वस्त्रमाधिनमित्यादिनिरुक्तमचानुसंधयं । नि० ४ २४ ॥ ॥ ११ ॥

उ॒त स्मा॑सु प्रथ॑मः सरि॒ष्यन्ति॑ वे॒वेति॑ श्रेणि॑भी रथानां ।

स्र॒जं कृ॑ण्वानो ज॒न्यो॑ न शु॒भ्वा रे॒णुं रे॒रि॒ह॒त्कि॒र॒णं द॒द॒श्वान् ॥ ६ ॥

उ॒त । स्म । आ॒सु । प्र॒थ॒मः । सरि॑ष्यन् । नि । वे॒वेति॑ । श्रेणि॑ऽभिः । रथानां ।

स्र॒जं । कृ॑ण्वानः । ज॒न्यः । न । शु॒भ्वा । रे॒णुं । रे॒रि॒ह॒त् । कि॒र॒णं । द॒द॒श्वान् ॥ ६ ॥

उत स्म अपि च खल्वास्वसुरसिनासु सरिष्यन् सन्तुमिच्छन् प्रथमः प्रथम उत्कृष्टतमो मुख्यः सन् रथानां श्रेणिभी रात्रिमिर्युक्तः सन् नि वेवेति । नितरा गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवेति । उच्यते । स्रजं । स्रज्यत उत्पाद्यते रूपमनयेति स्रगलकृतिः । ता कृण्वानो जन्यो न जनेभ्यो हितोऽथ इव शुभ्वा । सुषु भवतीति शुभ्वा शोभमानः । किरणमास्त्रगत खलीन ददश्वान दशन रेणु स्वपादघातजनित रेरिहत् । भृगु लिटि ॥

उ॒त स्य॑ वा॒जी स॒हुरि॑र्ज॒तावा॑ शु॒श्रूष॑माणस्त॒न्वा॑ स॒म॒र्ये॑ ।

तु॒रं य॒तीषु॑ तु॒रय॑न्नु॒जि॒ष्योऽधि॑ भु॒वोः॑ कि॒रते॑ रे॒णुमृ॑जन् ॥ ७ ॥

उ॒त । स्यः॑ । वा॒जी । स॒हुरिः॑ । ऋ॒तऽवा॑ । शु॒श्रूष॑माणः । त॒न्वा । स॒ऽम॒र्ये॑ ।

तु॒रं । य॒तीषु॑ । तु॒रय॑न् । ऋ॒जि॒ष्यः॑ । अ॒धि । भु॒वोः॑ । कि॒रते॑ । रे॒णुं । ऋ॒जन् ॥ ७ ॥

उत अपि च स्य स उक्तलक्षणी वाजी वेजनवान गमनवान समर्ये समरणी सहरिः सहनशीलः शत्रूणां मृतावाप्तवास्तत्वा स्वावयवेन खुरादिना स्वतनुं शुश्रूषमाणसुरं यतीषु त्वरगामिनीष्वसुरसिनासु तुरयन् त्वरयन् ऋजिष्य ऋजुगामी रेणुं धूलिमृजन्मसाधयंसमेव रेणुं भुवोरधुपरि किरते । विधिपति ॥

उत स्मास्य तन्यतोऽरिव द्योर्ऋघायतो अभियुजो भयन्ते ।

यदा सहस्रमभि भीमयोधीदुर्वर्तुः स्मा भवति भीम चञ्जन् ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोऽइव । द्योः । ऋघायतः । अभिऽयुजः । भयन्ते ।

यदा । सहस्रं । अभि । सीं । अयोधीत् । दुऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । चञ्जन् ॥ ८ ॥

उत स्म अपि च खलु बोदीष्यमानास्तन्यतोः शब्दयितुरशनेरिव ऋघायतो हिंसतोऽस्यास्यादधिक्रावा-
ख्याद्वादेभियुजोऽभियोक्तातोऽसुरा भयन्ते । बिभ्यति । किंचायं यदा सीं सर्वतः सहस्रमभ्ययोधीत् ।
संप्रहरत् । तदा चञ्जन् प्रसाधयन्नात्मानं भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्च भवति ॥

उत स्मास्य पनयन्ति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।

उतैनमाहुः समिधे वियन्तः परा दधिका अस्मरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयन्ति । जनाः । जूतिं । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिं । आशोः ।

उत । एनं । आहुः । संऽइधे । विऽयन्तः । परा । दधिऽकाः । अस्मरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिकावणोऽभिभूतिमभिभवती जूति पराभिभूतिं चेतुभयं वा जनाः पनयन्ति ।
सुर्वति । कौटुशस्यास्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो मनुष्याः । तेषां पुरकस्याशोर्व्याप्तस्य वेगवतो वा । उतापि चेनं समिधे
संयामे वियन्तो विविध गच्छन्तो जना अयं दधिका देवः सहस्रैरनुचरैः पर्वितः परास्मरदति अस्मान्विहा
यान्वाह हतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियतः शत्रवः परा । भवतीति शेषः । दधिकाः सहस्रैरस्मरत् ।
गच्छतीति ॥

पवित्रेष्टावा दधिका इति दधिकावणो याज्या । तथा च सूचितं । दधिकावणो अकारिपमा दधिकाः
शवसा पच कृष्टीः । आ० २ १२ । इति ॥

आ दधिकाः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्ज्वी पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽकाः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान् ।

सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाज्जी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सं । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

द्यो दधिका देवः शवसा बलेन पंच कृष्टीः पंच जनान् देवमनुष्यासुररक्षः पितृसंज्ञकान्निषादपचमान
चतुरो वर्षान्वा सूर्यो ज्योतिषा तेजसा यथा जगदावृणोति तद्वदप उदकान्या ततान् । आतर्जोति । सहस्रसाः
शतसाः शताना सहस्राणा च दाता वाज्जी जनवानर्वाणकुशलः स देवो मध्वा मधुना मधुराण फलेनम
मान्युक्तानि स्तुतिवचांसि सं पृणक्तु । सद्योजयतु ॥ ॥ १२ ॥

आशुं दधिकामिति षड्वचं सप्तमं सूक्तं । आदितः पंच त्रिष्टुभः पञ्चगुप्य । ऋषिर्षामदेवः । पूर्वमूक्ते हीत्यु
क्त्वादेतदपि दाधिकं । तथा चानुक्रांतं । आशुं पठन्त्यानुष्ठुबिति । सूक्तार्वाणयोऽगो भंगिकः ॥

आशुं दधिकां तमु नु एवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।

उच्छंतीमामुषसः सूदयन्ति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ ११ ॥

आशुं । दधिऽकां । तं । ऊं इति । नु । स्तवाम् । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम् ।

उच्छंतीः । मां । उषसः । सूदयन्तु । अति । विश्वानि । दुऽइतानि । पर्षन् ॥ ११ ॥

आशुं शीघ्रगामिनं तमु तमेव दधिक्रां देवं नु क्षिप्रं स्ववाम । उतापि च दिवः पृथिव्याश्च सकाशादस्य
घासं चोक्तेराम । विक्षिपाम । उक्तेतीक्ष्णो विवासयतीरुपसो मां प्रति सूदयंतु । रक्षंतु फलानि ।
विश्वानि सर्वाणि दुरितान्यति पर्येन । अतिपारयंतु । अन्यदेवताकेषु मंत्रेष्वन्यदेवतास्तुतिस्त्रासां निपातभा-
क्तास्त विरुध्यते ॥

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।

यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुर्मित्रावरुणा तनुरिं ॥२॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।

यं । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसं । न । अग्निं । ददथुः । मित्रावरुणा । तनुरिं ॥२॥

क्रतुप्राः कर्मणां पुरकोऽहं महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य बहुभिर्वरणीयस्य वृष्णो वर्षकस्य
दधिक्राव्णः स्तुतिं चर्कर्मि । अत्यर्थं करोमि । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा युवां तनुरिं तारकं यं दीदिवांसं
नाग्निं दीप्यमानमपिमिव स्थितं पुरुभ्यो मनुष्येभ्यस्तेषामुपकाराय ददथुः । धारयथः ॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत्समिद्धे अग्रा उषसो व्युष्टौ ।

अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥३॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । संऽइद्धे । अग्नौ । उषसः । विऽउष्टौ ।

अनागसं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥३॥

यो यजमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याघ्रस्य वा दधिक्राव्णः स्तुतिमुपसो व्युष्टौ प्रभाति सत्यधी समिद्धे सत्य-
कारीत् । अकार्षीत् । मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमानंदेवाभ्यां सजोषाः समानप्रीतिरदितिरखंडनीयो
दधिक्रास्तं यजमानमनागसं कृणोतु । करोतु ॥

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रं ।

स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इंद्रं वज्रं बाहुं ॥४॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुणं । मित्रं । अग्निं । हवामहे । इंद्रं । वज्रंऽबाहुं ॥४॥

इषोऽन्नसाधकस्योर्जो वलमाधकस्य महो महतो दधिक्राव्णो देवस्य मरुतां सोतृणां स्वभूतं भद्रं कथाणं
नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । सुमः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादींश्च स्वस्तये चेमाय हवामहे ॥

इंद्रमिवेदुभये वि ह्वयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वं ॥५॥

इंद्रंऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयंते । उत्ऽईराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । सूदनं । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥५॥

इंद्रमिवैनं दधिक्रामुदीराणा युदायोद्योग्यं कुर्वतो यज्ञमुपप्रयंतो यज्ञमुपक्रम्य प्रवर्तमानाद्योभये वि
ह्वयंते । आह्वयंति । यं मर्त्याय मर्त्यस्य सूदनं प्रेरकमश्वमश्वरूपं दधिक्रां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय
ददथुः । धारयथः । तं विह्वयंते । उभय इत्यत्र सोतृणांसितुभेदेन वोभयविधत्वमवगंतव्यं ॥

दधिक्राव्णो अकारिषमिति षष्ठी पवित्रेष्ट्या अनुवाक्या । सूचितं च । दधिक्राव्णो अकारिषमा दधिकाः श्रवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १२ । इति ॥ दधिद्रप्सभक्षणेऽपिषा । दधिक्राव्णो अकारिषमित्यापीधीये दधिद्रप्सान् भक्षयति । आ० ६. १२ । इति सूचितत्वात् ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखा करत्प्र ण आयूषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्राव्णः । अकारिषं । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखा । करत् । प्र । नः । आयूषि । तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिक्राव्णो देवस्य स्तुतिमकारिष । करवाणि । जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्य व्यापकस्य वाजिनो वेगवत् । स देवो नोऽस्माकं मुखा मुखानि चक्षुरादीन्द्रियाणि सुरभि मूरभीणि करत । करोतु । नोऽस्माभ्यमायूषि प्र तारिषत् । प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥ ॥ १३ ॥

दधिक्राव्ण इदिति पचर्वमष्टम मृक्तं वामदेवस्यार्थं दाधिक्र । आद्या त्रिष्टुप शिष्टा जगत् । हंसः शुचिष दिथिषा सूर्यदेवताका । तथा चानुकमणिका । दधिक्राव्णः पच चतस्रोऽत्या जगत्सोऽत्या संगीति । मृक्तावि निधोगो लिंगिकः ॥

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सृदयंतु ।

अपामग्रेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊं इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । मां । उषसः । सृदयंतु ।

अपां । अग्रेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आंगिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्राव्ण इद एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुति नु क्षिप्र चर्किराम । भृशं करवाम । मा विश्वा इदुषसः सर्वा अपि ताः सृदयंतु । कर्मसु प्रेरयंतु । अहमप्यवादिदेवतानां स्तुतिं करवाणीति शेषः । तामामपि निपातभाक्तात् स्तुतिरविच्छेदा ॥

सत्वा भरिषो गर्विषो दुवन्यसः दुवन्यादिष उषसस्तुरण्यसत ।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेपमूर्जे स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गर्विषः । दुवन्यऽसत् । अश्वस्यात् । दुषः । उषसः । तुरण्यऽसत् ।

सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतंगरः । दधिऽक्रावा । इषं । ऊर्जे । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

सत्वा गंता भरिषो भरणकुशलो गर्विषो गवा प्रेरक एष्टा वा दुवन्यसत् । दुवः परिचरणाभिच्छतो दुवन्याः । तेषु सीदतीति दुवन्यसत् । इष इष्टमाणाया उषसः संबर्धनि काल इत्यर्थः । यद्वा । इष एष्टा एषणीयो वा । अश्वस्यात् । अश्वस्येत् । अन्नमिच्छत् । किंच तुरण्यसत् । त्वरया सीदतीति तुरण्यसत् । सत्यः सत्सु ताद्यमानो द्रवो गंता द्रवरः प्रकृष्टवेगवान् पतंगरः । पतननोत्प्लवनेन पतनं पतंगः । तद्वान् पतंगरः । उक्तलक्षणे दधिक्रावा देव इषमन्नमूर्जं बलं स्वः स्वर्गं च जनत् । जनयेत् । उत्पादयेत् ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णे न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्येनस्यैव ध्रजतो अंकसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरिचतः ॥ ३ ॥

उ॒त । स्म । अ॒स्य । द्र॒वतः । तुर॒ण्यतः । प॒रि । न । वे । अ॒नु । वा॒ति । प्र॒ऽग॒र्धिनः ।

शे॒नस्य॑ऽइव । ध्र॒जतः । अ॒कसं । परि॑ । द॒धिऽक्रा॒वणः । स॒ह । ऊ॒र्जा । तरि॑चतः ॥ ३ ॥

उत स्य अपि च खलु द्रवतो गच्छतसुरण्यतस्वरमाणस्य प्रगर्धिनः प्रकर्षणाभिकांक्षतोऽस्य देवस्य गतिं वेगेतुः पक्षिणः पर्णं न गमनं पत्र वानुसृत्य यथा वात्यन्ये पक्षिणस्तद्वदनु वाति सर्वा वेगवान् जनः । सर्वेषामपि शीघ्रगामीत्यर्थः । किंच ध्रजतो गच्छतस्तरिचतस्तरयतोऽन्यान् ॥ अंतर्भावितण्यर्थोऽयं ॥ शेनस्यैवाकसं पादा धारमुरःप्रदेश वा परि परित ऊर्जा बलन निमित्तनान्नाथं वा सहकीभूय । संधन गच्छतीति शेषः ॥

उ॒त स्य वा॒जी क्षि॒प॒णिं तुर॒ण्यति॑ ग्री॒वायां॑ ब॒द्धो अ॒पि॒क॒क्षे आ॒सनि॑ ।

क्र॒तुं द॒धि॒क्रा अ॒नु सं॒तवी॑त्वत्प॒थामं॑का॒स्यन्वा॒पनी॑फणत् ॥ ४ ॥

उ॒त । स्यः । वा॒जी । क्षि॒प॒णिं । तुर॒ण्यति॑ । ग्री॒वायां॑ । ब॒द्धः । अ॒पि॒ऽक॒क्षे । आ॒सनि॑ ।

क्र॒तुं । द॒धि॒ऽक्राः । अ॒नु । सं॒ऽतवी॑त्वत् । प॒थां । अ॒कांसि॑ । अ॒नु । आ॒ऽपनी॑फणत् ॥ ४ ॥

उतापि च स्य स वाजी वजनवानश्वरूपो देवो ग्रीवायां गरणमाधनायां कंठे बद्धोऽपिकक्षे कक्षप्रदेश आसन्त्यास्य च बद्धः । बद्धपल्यंकस्योक्तपु स्थानेषु पाशबधाः संभवात् । एवं बद्धः सन क्षिपणिं क्षेपणमनु तुरण्यति । त्वरयति गंतुं । किंचायं दधिक्रा देवः क्रतुं कर्म प्रज्ञां वान्वनुसृत्य संतवीत्वत् प्रवृद्धबलवान सन पथां मार्गाणामंकांसि कुटिलान्यनुसृत्यापनीफणत् । सर्वतो भृगं गच्छति ॥ फणतिर्गत्यर्थस्य यङ्लुकीदं रूप ॥ अपि स वाजी वजनवानित्यादिनिरुक्तमनुसंधयं । नि० २ २८. ॥

दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने भवावरुणशस्त्रे हंसः शुचिर्षदित्येषा । आह्वय दूरोहणं रोहेहंसः शुचिष दिति पच्छोऽधर्चशः । आ० ८. २ । इति मृचं ॥ स्मार्तविनयोगमाह शानकः । हंसः शुचिषदित्युच्चा शुचिरीक्षे द्विवाकर । अतकालि जपन्नति ब्रह्मणः सद्य शशयतं । ऋग्वे० २. १३ । इति ॥

हंसः शु॒चिष॑ड्सु॒रंतरि॑ष्टा॒सडोता॑ वेदि॒षदति॑थिदु॒रोण॑सत् ।

नृ॒षड्र॑सदृ॒तम॑ड्योम॒सद॑न्वा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑ ऋ॒तं ॥ ५ ॥

हंसः । शु॒चिऽसत् । वसुः । अ॒न्तरि॑ष्टा॒ऽसत् । होता॑ । वे॒दिऽसत् । अति॑थिः । दु॒रोण॑ऽसत् ।

नृ॒ऽसत् । वर॑ऽसत् । ऋ॒तऽसत् । व्योम॑ऽसत् । अ॒पऽजाः । गो॒ऽजाः । ऋ॒तऽजाः ।

अ॒द्रि॒ऽजाः । ऋ॒तं ॥ ५ ॥

अनया सौर्यर्चा य एषोऽतरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यमयः । का० उ० १. ६. ६. । इत्यादि श्रुत्युक्तो मंडलाभिमानो देवोऽस्ति यश्च सर्वप्राणिचित्तरूपस्थितः परमात्मा यश्च निरस्तसमसौपाधिकं परं ब्रह्म तत्सर्वमेकमेवति प्रतिपाद्यते ॥ हंसः । हंतिर्गत्यर्थः । सर्वत्र सर्वदा गता योऽहं सोऽसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रका रेणीकीकृत्योपास्यः परमात्ममंत्रप्रतिपाद्य आदित्यः । स च शुचां दीप्ते बुल्लोके सीदतीति शुचिषत् । अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यत इत्यादिश्रुतेः । अनेन बुद्धान् आदित्यः प्रतिपादितः । स एव मध्यस्थानो वायुरित्याह । वसुः सर्वस्य वासायिता वायुः । स चांतरिक्षसदंतरिक्षसंचारी । अथ तस्यैव क्षितिस्थानवैदिकामिरूपतामाह । होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा वेदिषद्व्यां गार्हपत्यादिरूपेण स्थितः । अतिथिरतिथिवत्सर्वदा पुज्योऽपिः । दुरोणसत् । दुरोणं गृहनाम । तत्र पाकादिमाधनत्वेन स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं । नृपत् । नृपु मनुष्येषु चैतन्यरूपेण सीदतीति नृपत् । अनेन परमात्मरूपत्वमुक्तं । पुनरप्यादित्यात्मतामाह । वरसत् । वरे वरणीये मंडले सीदतीति वरसदादित्यः । वरं वा एतत्सद्यनां यस्मिन्नेष आसन्नक्षपतीति हि श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यज्ञो वा । तत्र सीदतीत्यृतसदपिः । व्योमांतरिक्षं । तत्र सीदतीति व्योमसद्वायुः । इदानीमादित्यतोच्यते । अग्न्या उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं जायते । गोजा गोषु रश्मिषु जातः । ऋतं

सत्त्वं । सर्वैर्दृश्यत्विन सत्यजातः । न ह्यसाविन्द्रादिवत्परोक्षो भवति । यद्वा । उदकेषु विद्युत्कूपेण वा वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयाचले जातः । एवं महानुभाव आदित्य ऋतं सत्यमबाध्य सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यसाविव । आदित्यस्योक्तत्वरूपत्वं हंसः शुचिषदित्येष वै हंसः शुचिषदित्यादिना ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० ४ २० । समाज्जातं ॥ ॥ १४ ॥

इन्द्रा को वामितिकादशर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्प विष्टुभमैन्द्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । इन्द्रा को वामिकादशैन्द्रावरुणं त्विति ॥ आभिप्रविकेषूकथेषु तृतीयसवने मित्रावरुणशस्त्रेषु सोमवृद्धावावापार्थमेतदादि मुक्तद्वयं । इन्द्रा को वामिति मुक्ते । आ० ७. ९. इति सूचितत्वात् ॥

इन्द्रा को वाँ वरुणा सुस्रमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वाँ हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्गदिन्द्रावरुणा नमस्वान ॥ १ ॥

इन्द्रा । कः । वाँ । वरुणा । सुस्रं । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।

यः । वाँ । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्गत् । इन्द्रावरुणा । नमस्वान ॥ १ ॥

हे इन्द्रा हे वरुणा हे इन्द्रावरुणा । परस्परापेक्षया द्विवचनं । वा युवयोः सुस्रं मुन कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भिरूपेतः सोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेत कतमतः सोत्र सुस्रमाप । फलकत्वेन प्राप्नुयादित्यर्थः । यद्वा । हविष्मानित्येतदुत्तरत्र योज्य । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होताप्रिरिव । स यथा तथा यः स्तोमो हे इन्द्रावरुणा वाँ युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमात्प्रज्ञोपेतोऽस्मदस्मात्सकाशादुक्त उदितो नमस्वा हविष्मान्नमस्कारोपेतो वा पस्पर्गत् । स्पृगत् । हृदयंगमो भवति । स क इति स्तोमप्रशसा ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवो मर्तः सख्याय प्रयस्वान ।

स हँति वृत्रा समिथेषु शत्रून्वोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवो । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान ।

सः । हँति । वृत्रा । संऽइथेषु । शत्रून् । अर्वाऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा वरुणोन्द्रावरुणा देवा । ह्रस्वः पुराणः प्रसिद्धो वा । यो मर्तो मरणाधर्मा प्रयस्वान हविर्लक्षणात्प्रवान सन सख्याय सखित्वायापी बंधु चक्र । करोति । स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हति । तथा समिथेषु संग्रामेषु शत्रून् हति । वाशब्दश्चार्थः । महद्भिर्बोभी रक्षणः स नरः प्र शृण्वे । प्रकृष्ट श्रूयते । विख्यातो भवति ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टया नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्टा । त्था । नृभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।

यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयैते इति ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणौ ता । हेति प्रसिद्धौ । ती खलु देवावित्येत्यं नृभ्यो मनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शंसमानेभ्यः सोतुभ्योऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्टा दातुमर्ता । भवत इति शेषः । यदि सखाया परस्परं यजमानस्य वा सखिभृती सख्याय सखिकर्मणे सखित्वाय सुतेभिरभिपुतेः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमात्प्रयता मादयैते । मादयतां । तर्हि रत्नानां दातारो भवतः ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्टमुया नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभूत्योजः ॥ ४ ॥

इ॒न्द्रा । यु॒वं । व॒रुणा॑ । दि॒द्युं । अ॒स्मिन् । अ॒जि॒ष्ठं । उ॒ग्रा । नि । व॒धि॒ष्ठं । व॒ज्रं ।

यः । नः । दः । ए॒वं । वृ॒क॒तिः । द॒भी॒तिः । तस्मिन् । मि॒मा॒थां । अ॒भि॒भू॒ति । अ॒जः ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा इन्द्रा वरुणा वरुणा हे उग्रा उग्रा । अत्र सर्वत्र परस्परापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ऋग्वे० ७ ६६ ५ । इतिवत् । यद्वा । क्वांसत्वाद्वावहितस्याप्यानङ् । अस्मिन् शत्रां दिद्युं दीप्तमोजिष्ठमतिशयेन तजोवद्वज्रमायुधं नि वधिष्ठ । वधार्थं प्रेरयतमित्यर्थः । यः शत्रुर्नोऽस्माकं दूरवो दुष्प्रापो वृकतिरतिशयेना दाता दभीतिर्हिमकलस्मिन् शत्रावभिभूत्यभिभावकमोजो बलं मिमाथा । कुरुतमित्यर्थः ॥

इ॒न्द्रा यु॒वं व॒रुणा॑ भू॒तम॒स्या धि॒यः प्रे॒तारा॑ वृ॒षभे॒वं धे॒नोः ।

सा नो॑ दु॒हीय॒द्यव॑से॒व ग॒त्वी स॒हस्र॑धा॒रा प॒यसा॑ म॒ही गौः ॥ ५ ॥

इ॒न्द्रा । यु॒वं । व॒रुणा॑ । भू॒तं । अ॒स्याः । धि॒यः । प्रे॒तारा॑ । वृ॒षभा॑ऽइ॒व । धे॒नोः ।

सा । नः । दु॒ही॒यत् । य॒वसा॑ऽइ॒व । ग॒त्वी । स॒हस्र॑ऽधा॒रा । प॒यसा॑ । म॒ही । गौः ॥ ५ ॥

हे इन्द्रा वरुणा इन्द्रावरुणा युव युवामस्या धियः स्तुत्याः प्रेतारा प्रीणयितारो भूतं । भवतं । वृषभा भक्तारो वृषभा धेनोरिव । सा स्तुतिरूपा धेनुर्नोऽस्माकं दूहीयत । दूह्येत । कामान् पुरयेत् । यवसा तृणादि घासिन निर्मितेन गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥ ॥ १५ ॥

तो॒के हि॒ते त॒नय॑ उ॒वरा॑सु॒ सूर॑ो दृ॒शी॒के वृ॒षण॑श्च॒ पौ॒ंस्ये ।

इ॒न्द्रा नो॑ अ॒त्र व॒रुणा॑ स्या॒ताम॒वोभि॑र्द॒स्मा परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ६ ॥

तो॒के । हि॒ते । त॒नये॑ । उ॒वरा॑सु । सूरः । दृ॒शी॒के । वृ॒षणः । च । पौ॒ंस्ये ।

इ॒न्द्रा । नः । अ॒त्र । व॒रुणा॑ । स्या॒तां । अ॒वःऽभिः । द॒स्मा । परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ६ ॥

इन्द्रावरुणो देवा नो हिते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रे चोर्वरासु मस्याद्यासु भूमिषु निर्मितभृतासु सूरः प्रकस्य सूर्यस्य दृशीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनाथेत्यर्थः । तथा वृषणः संक्षुभं पौंस्यं च पुस्त्वाय च पुनरपि प्रजननमामर्थाय च दस्मा शत्रूणां हिंसका संता नोऽस्माकमवोभी रक्षणिः सह परितकम्यायां परितर्कनं निर्मितभृते सति । यद्वा रात्रिनामितत । रात्रो हिंसकानां वधाय स्यातां । भवता ॥

यु॒वामि॒द्यव॑से॒ पृ॒थ्या॑य॒ परि॒ प्रभू॑ती ग॒विषः॑ स्वा॒पी ।

वृ॒णीम॑हे स॒ख्याय॑ प्रि॒याय॑ शू॒रा म॑हि॒ष्ठा पि॒तरे॑व शं॒भू ॥ ७ ॥

यु॒वां । इ॒त् । हि । अ॒वसे॑ । पृ॒थ्या॑य॒ परि॑ । प्रभू॑ती इति॒ प्रऽभू॑ती । गो॑ऽइ॒षः । स्वा॒पी इति॑ सु॒ऽआ॒पी ।

वृ॒णीम॑हे । स॒ख्याय॑ । प्रि॒याय॑ । शू॒रा । म॑हि॒ष्ठा । पि॒तरा॑ऽइ॒व । शं॒भू इति॑ शं॒भू ॥ ७ ॥

हे इन्द्रावरुणा गविषो गा इच्छतो वयं युवामित । ह्येति पादपुरणः । युवामेव पृथ्याय पुरातनाय युवाभ्यां कृतायावसे रक्षणाय । वृणीमहे इति संबधः । प्रभूती प्रभवती स्वापी शोभनबंधुभृती । आपिरिति बधुः । यद्वा । मुषु व्यापनशीला शूरा विक्रातां महिष्ठातिशयेन पुथ्या युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभू मुखस्थ भावयितारो पितरेव पितरौ पुत्राय तद्वत् ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।

श्रिये न गाव उप सोममस्युरिदं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः। वां। धियः। अवसे। वाजऽयंतीः। आजिं। न। जग्मुः। युवऽयूः। सुदानू इति सुऽदानू।

श्रिये। न। गावः। उप। सोमं। अस्युः। इदं। गिरः। वरुणं। मे। मनीषाः ॥ ८ ॥

सुदानू शोभनफलदातारो हे देवां वां युवा वाजयती रत्नमिच्छत्यो धियः सुतयो जग्मुः । गच्छति । युवयूर्युवां कामयमानाः पदातय अवसे रक्षणाय आजि न संयाममिव । किंच श्रिये दध्यादिश्रयणाय गावः सोमं न सोममिवंदं वरुणं च मे मदीया मनीषा मनस ईश्वरा गिरः सुतय 'अस्युः' तिष्ठति । प्रीणयतीत्यर्थः ॥

इमा इदं वरुणं मे मनीषा अगमन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।

उपेमस्युर्जोष्टार इव वस्वो रघीरिव अवसो भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इमाः । इदं । वरुणं । मे । मनीषाः । अगमन् । उप । द्रविणं । इच्छमानाः ।

उप । ई । अस्युः । जोष्टारःऽइव । वस्वः । रघीःऽइव । अवसः । भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इदं वरुणं च मे मम मनीषाः सुतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपागमन । उपगच्छति । जोष्टारः भवका वस्वो धनस्य लाभाय धनिक स्वामिनमिव । रघीरिव लघ्व्य इव शीघ्रगामिन्य इव अवसोऽन्नस्यान्न भिक्षमाणा एनमिदं वरुणं चोपास्युः । उपतिष्ठते ॥

अश्वस्य तमना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मच्चा रायो नियुतः सचंतां ॥ १० ॥

अश्वस्य । तमना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

ता । चक्राणा । ऊतिभिः । नव्यसीभिः । अस्मच्चा । रायः । निऽयुतः । सचंतां ॥ १० ॥

अश्वस्याश्वसमूहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथार्हस्य वा पुष्टेः पोषस्य नित्यस्याविचलितस्य रायो धनस्य तमनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता तां देवां चक्राणा चक्रममार्गां गतारो । भवतमिति शेषः । नव्यसीभिर्नूतनाभिर्हृतिभी रक्षाभिरस्मच्चामासु नियुतोऽथा रायो धनानि च सचता । सेवता ॥

आ नो बृहता बृहतीभिर्हृती इदं यातं वरुण वाजसातो ।

यद्दिद्यवः पृतनासु प्रकीळान्तस्य वां स्याम सनितारं आज्ञेः ॥ ११ ॥

आ । नः । बृहता । बृहतीभिः । हृती । इदं । यातं । वरुण । वाजऽसातो ।

यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽकीळान । तस्य । वां । स्याम । सनितारः । आज्ञेः ॥ ११ ॥

हे बृहता महांती हे इदं हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिर्हृती ऊतिभी रक्षाभिः सहा यात । आगच्छत । वाजसातो संयामेऽन्नलाभमिदं भूतं वा यद्यास्मिन्नार्जो संयामे पृतनासु सेनासु दिद्यवः । आयुधनाभितत । आयुधानि शत्रुसंबंधीनि प्रकीळान । प्रकीर्तते । तस्य तादृशस्याज्ञः सनितारः सभक्तारः स्याम । भवेम । वां युवयोरनुग्रहात् ॥ ११ ॥

मम द्वितेति दशर्चं दशमं सूक्त । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्वसदसू राजर्षिः । आद्यासु षट्स्वात्मनः सुत्वत्वादात्मा देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिन्द्रावरुणा देवता । चिपुषं छंदः । अत्रानुक्रमणिका । मम द्विता दश चसदस्युः पौरुकुत्सः षळाया आत्मसाव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वसूक्ते ॥

मम॑ द्वि॒ता रा॒ष्ट्रं श्र॒त्रिय॑स्य वि॒श्वायोर्वि॒श्वे अ॒मृता॒ यथा॑ नः ।

क्र॒तुं स॒चन्ते॒ वरु॑णस्य दे॒वा राजा॑मि कृ॒ष्टेरु॑प॒मस्य॑ व॒त्रेः ॥ १ ॥

मम॑ । द्वि॒ता । रा॒ष्ट्रं । श्र॒त्रिय॑स्य । वि॒श्वऽआ॒योः । वि॒श्वे । अ॒मृताः । यथा॑ । नः ।

क्र॒तुं । स॒चन्ते॒ । वरु॑णस्य । दे॒वाः । राजा॑मि । कृ॒ष्टेः । उ॒प॒मस्य॑ । व॒त्रेः ॥ १ ॥

श्रत्रियस्य श्रत्रियजात्युत्पन्नस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुयाधीशस्य । ममेत्यात्मनो निर्देशः । द्विता श्रितस्वर्गभेदेन द्वित्वापन्न राष्ट्र । मम त्रसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता देवा यथा नोऽस्माक भवति तथा राष्ट्र प्रजाश्चेत्यर्थः । वरुणस्य वारकस्य वरुणात्मनो वा कृष्टर्मनुष्यस्य तद्वतो वा उपमस्य । अतिक्रान्तमतत । सर्वेषामतिक्रान्तमस्य वत्रेः । रूपनामैतत । रूपवतो मम क्रतु कर्म सचन्ते । भवन्ते देवा । सर्वेऽपि । अह च राजामि । राजतिरैश्वर्यकर्मा । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा । उपमस्य वत्रे । कृष्टे राजामीति योज्य ॥

अ॒हं राजा॑ वरु॒णो म॒ह्यं ता॒न्यसु॑र्याणि प्रथ॒मा धा॑रयन्त ।

क्र॒तुं स॒चन्ते॒ वरु॑णस्य दे॒वा राजा॑मि कृ॒ष्टेरु॑प॒मस्य॑ व॒त्रेः ॥ २ ॥

अ॒हं । राजा॑ । वरु॒णः । म॒ह्यं । ता॒नि । अ॒सु॒र्याणि॑ । प्र॒थ॒मा । धा॑रयन्त ।

क्र॒तुं । स॒चन्ते॒ । वरु॑णस्य । दे॒वाः । राजा॑मि । कृ॒ष्टेः । उ॒प॒मस्य॑ । व॒त्रेः ॥ २ ॥

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मह्य मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि तानि प्रसिद्धान्यसुर्याण्यमुरविघातकानि बलानि धारयत । अधारयन् देवाः । शिष्ट गत ॥

अ॒हमि॑न्दो वरु॒णस्ते म॒हिल्वोर्वी॑ ग॒भीरे॑ रज॒सी सु॑मेके ।

त्व॑ष्टे॒व वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ वि॒द्वान्त॑स॒मैरयं॑ रोद॒सी धा॑रयं च ॥ ३ ॥

अ॒हं । इ॒न्द्रः । वरु॒णः । ते॒ इति॑ । म॒हि॒ऽत्वा । उ॒र्वी इति॑ । ग॒भीरे॑ इति॑ । रज॒सी इति॑ ।

सु॒मेके॑ इति॑ सु॒ऽमेके॑ ।

त्व॑ष्टाऽइ॒व । वि॒श्वा । भु॑व॒नानि॑ । वि॒द्वान् । सं । ऐ॒रयं॑ । रोद॒सी इति॑ । धा॑रयं च ॥ ३ ॥

अह त्रसदस्युरिन्द्र इन्द्रोऽप्यस्मि । अह वरुणस्य । ते महित्वा महित्विनोर्वी विस्तीर्णे गभीरे दुरवगाहे अवकाशवत्यो वा सुमेके मूर्खे रजसी व्यावापृथिव्या ते अप्यहमेव । विद्वान् जानन्नहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतानि समैरय । समैरय । रोदसी व्यावापृथिव्या धारय च । धृतवानस्मि ॥

अ॒हम॑पो अ॒पिन्व॑मु॒क्षमा॑णा धा॒रयं॑ दि॒वं स॒दने॑ ऋ॒तस्य॑ ।

ऋ॒तेन॑ पु॒त्रो अ॒दिते॑ऽऋ॒तावो॑त त्रि॒धातुं॑ प्रथ॒यद्वि॑ भूमं ॥ ४ ॥

अ॒हं । अ॒पः । अ॒पिन्व॑ । उ॒क्षमा॑णाः । धा॒रयं॑ । दि॒वं । स॒दने॑ । ऋ॒तस्य॑ ।

ऋ॒तेन॑ । पु॒त्रः । अ॒दितेः॑ । ऋ॒तऽवा । उ॒त । त्रि॑ऽधातुं । प्र॒थय॑त् । वि॒ । भूमं॑ ॥ ४ ॥

अहमेवोक्षमाणाः संचतीरपोऽपिन्व । असेचयं । तथा अतस्त्रोदकस्यादित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं दुर्लोकं धारयं । यद्वा । उदकाधार स्थाने दिवमादित्य धारयं । अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्तेनादितेः पुत्र अतावाभूव । उतापि च भूम व्याप्तमाकाशं त्रिधातु त्रिप्रकारं वि विशेषेण प्रथयत् । महर्थमेव श्रित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्परमेश्वरः ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इर्यमि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संऽअरणे । हवन्ते ।

कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इंद्रः । इर्यमि । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संयाममिच्छंतो नरो नेतारो भटाः । अनुगच्छंतीति शेषः ।
मामेव वृताः संतः समरणे संयामे हवन्ते । आह्वयंति युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिन्द्रः सत्ताजि कृणोमि ।
करोमि । अभिभूत्योजाः परेषामभिभावबलोऽहं रेणुमिर्यमि । प्रेरयामि ॥ ॥ १७ ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा देव्यं सहो वरते अप्रतीतं ।

यन्मा सोमासो ममदनदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिः । मा । देव्यं । सहः । वरते । अप्रतिऽइतं ।

यत् । मा । सोमासः । ममदन । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति ।

अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं वसदस्युस्ता तानि प्रसिद्धानि विद्या सर्वाणि चकरं । अकार्षं । अप्रतीतमप्रतिगतं मा मां देव्यं सहो
देवसंबन्धि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति । यद्यस्मात्सोमासः सोमा मा मां ममदन । अमदन ।
यस्योक्था शस्त्रार्थाय ममदन तस्मान्मत्तोऽपरि दूरपरि उभे रजसी द्यावापृथिव्यो भयेते । चलतः ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृतां अरिणा इंद्र सिंधून् ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।

त्वं । वृचाणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इंद्र । सिंधून् ॥ ७ ॥

इतः परमिन्द्रावरुणयोः स्तुतिः । हे ऋण तस्य ते ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ तं त्वा विद्या सर्वाणि ता तानि
भुवनानि भूतजातानि विदुः । जानाति । हे वेधः । स्तोतुनामितत । हे स्तोतर्वरुणाय प्र ब्रवीषि । वरुणं स्तोषि ।
हे इंद्र त्वं वृचाणि वरिणो जघन्वान् हतवानिति शृण्विषं । श्रूयसे । किंच हे इंद्र त्वं वृतानाच्छत्रान् सिंधून्
संदनस्वभावानप्संधानरिणाः । अगमयः ॥

अस्माकमच पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने ।

त आर्यजंत चसदस्युमस्या इंद्रं न वृचतुरमर्धदेवं ॥ ८ ॥

अस्माकं । अच । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौऽगहे । बध्यमाने ।

ते । आ । अर्यजंत । चसदस्युं । अस्याः । इंद्रं । न । वृचऽतुरं । अर्धऽदेवं ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्य महिषी दौर्गहे बंधनस्थिते । पत्न्यावराजकं दृष्ट्वा राष्ट्रं पुत्रस्य लिप्सया ॥ यदृच्छया समाया-
तान् सप्तर्षीन्पर्यपूजयत् । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यजेन्द्रावरुणां भृशं ॥ सा चिन्द्रावरुणाविष्टा चसदस्युमजीजनत् ।
इतिहासमिमं जानन्नृषिर्भूते अर्चाविह ॥ अथास्माकमर्चास्मन्नराजके देशेऽस्यां पृथिव्यां वा पितरः पालयितार
उत्पादकास्त आसन् । अभवन् । एते सप्तर्षयः प्रसिद्धा दौर्गहे दुर्गहस्य पुत्रे पुरुकुत्से बध्यमाने दृढं पाशैर्यस्या-

दद्या अस्मै पुरुकुत्सान्ये चसदस्युमायजत । प्रादुरिन्द्रावरुणयोरनुग्रहात् । कीदृशं तं । वृचतुरं वृचस्य शचीर्ह-
तारमर्धदेवं देवानामर्धं समीपे वर्तमान । यद्वा । देवानामर्धभुतमिन्द्रं न इन्द्रमिव स्थितं पुत्रं दत्तवन्तः ।
यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्यादिन्द्रो देवताना भूयिष्ठभाक्कम इति तत्तिरीयक । तै० सू० ५. ४. ८. ३ ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्व्यभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं चसदस्युमस्या वृचहणं ददथुरर्धदेवं ॥ ९ ॥

पुरुकुत्सानी । हि । वां । अदाशत् । ह्व्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।

अथ । राजानं । चसदस्युं । अस्याः । वृचऽहनं । ददथुः । अर्धऽदेवं ॥ ९ ॥

हे इन्द्रावरुणा पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषिप्रतिता वा युवामदाशद्वि । अग्नीण्यः खलु । ह्व्येभिर्ह-
विर्मर्नमोभिः स्तुतिभिश्च । अथ राजानं चसदस्यु वृचहणमर्धदेवमुक्तलक्षण पुत्रमस्या अस्मै पुरुकुत्सान्ये ददथुः ।
दत्तवन्तार्विति ॥

राया वयं समवांसो मदेम ह्व्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्ती ॥ १० ॥

राया । वयं । समऽवांसः । मदेम । ह्व्येन । देवाः । यवसेन । गावः ।

तां । धेनुं । इन्द्रावरुणा । युवं । नः । विश्वाहा । धत्तं । अनपऽस्फुरन्ती ॥ १० ॥

राया धनेन मदेम समवांसो युवा समक्षारो वयः । ह्व्येन देवा मोदतु यवसेन च गावः । तां धेनु
प्रीणयित्री रषि हे इन्द्रावरुणा विश्वाहा विश्वस्य हतारा युव युवा नोऽस्माक धत्त । दत्त । कीदृशी । अनप
स्फुरतीमनवर्तिमिता । यद्वा । विश्वाहित्यव्यय । सर्वदेत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

क उ अर्वादि सप्तर्चमकादश मृक्त । मुहोचपुत्रा पुरुमीळाजमीळावृषी । त्रिष्टुप छद । अश्विर्ना देवता ।
अत्रानुक्रमणिका । क उ अर्वात्सप्त पुरुमीळाजमीळा साहोर्वा त्वाश्विन हि ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयो-
राश्विने कर्ता ऋभुं छदसीदमादिकं द्वे मृक्त । धेनु प्रत्नस्य क उ अर्वात् । आ० ४. १५ । इति सूचितत्वात् ॥

क उ अर्वात्कतमो यज्ञियानां वंदारु देवः कतमो जुषाते ।

कस्येमां देवीममृतं प्रेषां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुह्व्यां ॥ १ ॥

कः । ऊं इति । अर्वात् । कतमः । यज्ञियानां । वंदारु । देवः । कतमः । जुषाते ।

कस्य । इमां । देवीं । अमृतं । प्रेषां । हृदि । श्रेषाम् । सुऽस्तुतिं । सुऽह्व्यां ॥ १ ॥

यज्ञियानां यज्ञाहोणा देवानां मध्ये क उ देव अर्वात् । शृणुयात्स्तुति । कतमो देवो वंदारु वदनशील
स्तोत्र । कतमो देवो जुषाते । सर्वते । कस्य हृदीमा प्रेषा प्रियतरा देवी द्योतमाना सुह्व्या शोभनाक्षोपिता
शोभनैर्हविर्भयुक्ता वा सुष्टुतिममृतं मध्ये श्रेषाम् । श्रेषयम् आशयम् वा । अश्विनावतरणं स्तुतेः को देव
स्वामी भवति ॥

को मृच्छाति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शंभविष्ठः ।

रथं कमाहुर्दवदश्वमाणुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २ ॥

कः । मृच्छाति । कतमः । आऽगमिष्ठः । देवानां । ऊं इति । कतमः । शंभविष्ठः ।

रथं । कं । आहुः । दवत्ऽश्वं । आणुं । यं । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २ ॥

को मुक्ताति । को देवो मृडाति । सुखेदस्मान् । कतमो देव आगमिष्ठ आगंतुतमोऽस्मद्यक्षं प्रति । देवानामु देवानां मध्ये कतमो देवः शमविष्ठः सुखस्य भावयितुम । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवेत् अश्विनाव-
तरिणिति भावः । कं रथ द्रवदशमाशुमाङ्गः । भ्रुवते । य रथ सूर्यस्य दुहिता सूर्यस्य पत्न्यवृणीत । समभजत ।
तं क रथ वेगवन्तमाङ्गः ॥

म॒ष्टू हि ष्मा गच्छ॑थ ई॒वतो॑ द्यूनि॒द्रो न श॑क्तिं परि॒तक॑म्यायां ।

दि॒व आ॒जाता दि॒व्या सु॒प॒र्णा क॒या श॒चीनां भ॒वथः श॒चि॒ष्टा ॥३॥

म॒ष्टु । हि । स्म । गच्छ॑थः । ई॒वतः । द्यू॒न । इ॒न्द्रः । न । श॑क्तिं । परि॒तक॑म्यायां ।

दि॒वः । आ॒ऽजा॒ता । दि॒व्या । सु॒ऽप॒र्णा । क॒या । श॒चीनां । भ॒वथः । श॒चि॒ष्टा ॥३॥

मनु शीघ्र । हि स्मृति पुराणा । ईवतो गमनवत आगामिनो द्यून्दिवसान मुत्यामब्धिना प्रति गच्छथ ।
इन्द्रं शक्ति न स्वकीया शक्ति यथा परितकम्याया रानावतीताया । प्रदर्शयतीति शेष । रुत्याह्न्युप. काल
इन्द्रं यथा गच्छति तदशुवामपि गच्छतमित्यर्थ । इदो बुल्लोकादाजातागता दिव्या दिवि भवा सुपर्णा
शोभनगमना युवा शचीना युष्मत्सर्वाधिना कमेणा शक्तीना वा मध्ये कया शच्या शचिष्टा शक्तिगत्तरा
शोभनकर्मवती वा भवथः ।

का वां भृ॒दुप॑मातिः क॒या न॒ आ॒श्विना ग॒मथो॑ हृ॒यमा॑ना ।

को वां म॒हश्चि॑त्य॒जसो॑ अ॒भीक॑ उरु॒ष्यत॑ मा॒ध्वी द॒सा न॒ ऊ॒ती ॥४॥

का । वां । भृ॒त । उप॑ऽमातिः । क॒या । न॒ । आ॒ । अ॒श्विना । ग॒मथः । हृ॒यमा॑ना ।

कः । वां । म॒हः । चि॒त । त्य॒जसः । अ॒भीके॑ । उरु॒ष्यत॑ । मा॒ध्वी । इति॑ । द॒सा । न॒ । ऊ॒ती ॥४॥

वा युवयो. कोपमातिः । उप समीपे मातिर्मान गुणाना परिच्छित्तिर्यस्या सा स्मृति का भूत । भवेत् ।
कया स्मृत्या हयमानावाहयमाना सती नोऽस्माना गमथ । आगच्छथ । वा युवयोरभीक आसन्नप्रदेशे
महश्चिन्महतस्त्यजस । त्यज्यते परिच्यते सर्वरिति त्यज. क्रोध । तस्य मोटा को र्वेत । हे माध्वी मधुर-
रसस्योदकस्य स्रष्टारी हे दसा शत्रूणामुपक्षपयितारोऽश्विना नोऽस्मानुती ऊत्या रक्षयोरुष्यत । रक्षाक-
मेतत् । रक्षत ॥

उरु॒ वां रथः॑ परि॒ नक्ष॑ति द्या॒मा यत्स॑मु॒द्राद॑भि॒ वर्त॑ते वां ।

म॒ध्वा मा॒ध्वी मधु॑ वां पु॒षाय॑न्य॒त्सीं वां पृ॒क्षो भु॒रज॑त प॒क्षाः ॥५॥

उरु॒ । वां । रथः॑ । परि॒ । न॒क्ष॑ति । द्यां । आ॒ । यत् । स॒मु॒द्रात् । अ॒भि । वर्त॑ते । वां ।

म॒ध्वा । मा॒ध्वी इति॑ । मधु॑ । वां । पु॒षाय॑न । यत् । सीं । वां । पृ॒क्षः । भु॒रज॑त । प॒क्षाः ॥५॥

हे अश्विनः वा रथो वा परि बुल्लोकस्य परित उरु प्रभूत नक्षति । गच्छति । यद्यस्मादा अर्वाक् समुद्रा
त्समुद्रवणसाधनादतरिणाद्वा प्रति अभि वर्तते । अभिमुख्येन गच्छति । हे माध्वी उक्तलक्षणा मध्वा मधुरेण
पयसा मधु मधुर सोमरसं पुषायन । सिचत्यध्वर्यवः । यद्यस्मात्सी सर्वतो वा पृक्षो युवयो. सोम पक्षाः पक्षा
यवा भुरजत । प्राप्नुवति । तस्मादभिवर्तते वामिति ॥

सि॒ंधुर्ह वां र॒सया॑ सि॒चद॑श्चान्धृ॒णा व॒योऽरु॑षासः परि॒ ग॒मन॑ ।

तदू॒ षु वा॑मजि॒रं चेति॑ या॒नं येन॑ प॒ती भ॒वथः॑ सू॒र्यायाः॑ ॥६॥

सिंधुः । ह । वा । रसया । सिंचत् । अश्वान । घृणा । वयः । अरुषासः । परि । गमन् ।
तत् । ऊं इति । सु । वा । अजिरं । चेति । यानं । येन । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वां युवयोरश्वान सिंधुः स्वदमानो मेघ उदक वा रसया रसेन सिंचत् । असेचयत् । घृणा दीप्त्या वयः
पक्षिमदृशा वितारो वा अश्व आरुषास आरोचमानाः संतः परि परितो गमन् । गच्छति । वां यानं गमन-
साधन प्रसिद्धो रथोऽजिर । क्षिप्रनामितत् । सु सुष्ठु चेति । ज्ञायते । येन रथेन सूर्यायाः पती पालयितारो
वोढारो भवथः स रथश्चेतीति ॥

इहेह यद्वा समना पृष्ठे मेयमस्मे सुमतिर्वीजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहेऽइहे । यत् । वा । समना । पृष्ठे । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।

उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

हे अश्विना यद्यस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहास्मिन्नेव यज्ञे समना समानमनस्कां । सदृशावित्यर्थः ।
तां वा युवा सुमत्या पृष्ठे । सुत्या संयोजयामि । संयमिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनस्तुतिरस्ति अस्मा
कमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयान्तां । अन्नं वै वाजः । शत० ब्रा० ९ ३ ४ १ । इति
श्रुतः । युव युवा जरितार गरितार स्तोतार मामुरुष्यत । रक्षत । हे नासत्याश्विना कामोऽस्मदीयो युवद्रिक्
हे युवामेव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥ ॥ १९ ॥

त वा रथमिति सप्तर्चं द्वादश मूक्त । पुरुषोऽह्वाजमीह्वाविव ऋषी । त्रिष्टुप कदः । अश्विना देवता । त
वामित्यनुक्रात ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगतिं गोः ।

यः सूर्या वहति वंधुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसृयुं ॥ १ ॥

तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽजयं । अश्विना । संऽगतिं । गोः ।

यः । सूर्या । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वाहसं । पुरुऽतमं । वसुऽयुं ॥ १ ॥

हे अश्विना वा युवयो रथ स्तोतारोऽद्य सुत्याहनि हुवेम । आहुयामः । कीदृशं तं । पृथुजयं प्रथितवेग
गोः गवा संगतिं सगमयितार । यो रथः सूर्या वहति । धारयति । वंधुरयुः । रथे निवासाधारभूतः काष्ठो
वंधुर तद्वान् । तं गिर्वाहसं गिरा स्तुतीना वोढार पुरुतम प्रभूततम वसृयु वसुमंत ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।

युवोर्वपुर्भि पृक्षाः सचन्ते वहन्ति यत्ककुहासो रथे वां ॥ २ ॥

युवं । श्रियं । अश्विना । देवता । तां । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।

युवोः । वपुः । अभि । पृक्षाः । सचन्ते । वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वां ॥ २ ॥

हे दिवो नपातादित्यस्य पुत्रस्थानीयो बुलोकस्य वा न पातयितारो हे अश्विना युव युवा देवता देवते ॥
विभक्त्यत्ययः ॥ तां प्रसिद्धा श्रिय शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभजेथे । यद्वा । वनतिर्दानार्थः ।
युवोर्बुवयोर्वपुः शरीरं पृक्षोऽज्ञानं सोमलक्षणाभ्यं सचन्ते । यद्यदा रथे वां वहति ककुहासो महांतोऽश्वाः ।
यद्वा । स्तुतयो वां युवां रथे वहन्ति ॥

को वा॒म॒द्या॒ क॒रते॒ रा॒त॒ह॒व्य॒ ऊ॒तये॑ वा॒ सु॒त॒पे॒याय॑ वा॒र्कैः ।

ऋ॒त॒स्य॑ वा॒ व॒नुषे॑ पू॒र्या॒य॒ नमो॑ येमा॒नो अ॒श्वि॒ना व॒वर्त॑त् ॥ ३ ॥

कः । वा॒ । अ॒द्य । क॒रते॒ । रा॒त॒ऽह॒व्यः । ऊ॒तये॑ । वा॒ । सु॒त॒ऽपे॒याय॑ । वा॒ । अ॒र्कैः ।

ऋ॒त॒स्य॑ । वा॒ । व॒नुषे॑ । पू॒र्या॒य॒ । नमः॑ । येमा॒नः । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । व॒वर्त॑त् ॥ ३ ॥

को यजमानोऽद्य वां युवयोः करते । कुर्यात् स्तुतिं । अर्कैर्मयै रातहव्यो दत्तसोम ऊतये वा रक्षणाय वा सुतपेथाय सोमपानाय वा । ऋतस्त्रोदकस्य यज्ञस्य वा पूर्याय पुराणाय वनुषे सभजनाय हे अश्विना नमो यिमानो नमस्कारं कुर्याणः क आ ववर्तत । आवर्तयेद्यज्ञं प्रति ॥

हि॒र॒ण्य॒येन॑ पु॒रु॒भू रथे॑ने॒मं य॒ज्ञं ना॑स॒त्योप॑ या॒तं ।

पि॒बा॒थ॒ इ॒न्म॒धु॒नः सो॒म्य॒स्य॒ द॒ध॒थो॒ रत्नं॑ वि॒ध॒ते ज॒नाय॑ ॥ ४ ॥

हि॒र॒ण्य॒येन॑ । पु॒रु॒भू इति॑ पु॒रु॒ऽभू । रथे॑न । इ॒मं । य॒ज्ञं । ना॒स॒त्या । उप॑ । या॒तं ।

पि॒बा॒थः । इ॒त् । म॒धु॒नः । सो॒म्य॒स्य॒ । द॒ध॒थः । रत्नं॑ । वि॒ध॒ते । ज॒नाय॑ ॥ ४ ॥

हे पुरुभू बह्व भवतां नासत्याविम यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोप यात । सोमस्य सोमसंबन्धिनो मधुनो मधुररसस्य ॥ कर्माणि पथ्या ॥ सोमरसं पिबाथः । पिबथः । विधत् परिचरते जनाय मह्य रत्न रमणीय धन दधथः । धारयथः ॥ दधत्तदानार्थस्य लेटि रूप ॥

आ नो॑ या॒तं दि॒वो अ॒च्छा॑ पृ॒थि॒व्या हि॒र॒ण्य॒येन॑ सु॒वृ॒ता रथे॑न ।

मा वा॒म॒न्ये नि॒ यम॑न्दे॒व॒यंतः॑ सं॒ यद्दे॑ नाभिः पू॒र्या वा॑ ॥ ५ ॥

आ । नः॑ । या॒तं । दि॒वः । अ॒च्छ॑ । पृ॒थि॒व्याः । हि॒र॒ण्य॒येन॑ । सु॒ऽवृ॒ता । रथे॑न ।

मा । वा॑ । अ॒न्ये । नि॒ । य॒म॒न॒ । दे॒व॒ऽयंतः॑ । सं॒ । यत् । दे॒ । नाभिः॑ । पू॒र्या । वा॑ ॥ ५ ॥

नोऽस्मानच्छाभिं प्राप्तुं दिवो बुलीकान्यथिव्याः सकाशाद्वा आ यात । केन साधनेन । हिरण्ययेन हितर मणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वा युवामन्ये देवयतो देवा युवामिच्छतो यजमाना मा नि यमन । नियमनं मा कुर्वन् । यद्यस्मात्पूर्या पूर्वाह्णैतरयष्टभ्यः पूर्वभाविनी नाभिर्बाधिका स्तुतिः सं ददे । संबध्नाति । तस्मादायात ॥

नू नो॑ र॒यिं पु॒रु॒वीरं॑ बृ॒ह॒तं द॒स्रा मि॑मा॒थामु॒भये॑ष्व॒स्मे ।

नरो॑ य॒ज्ञा॒म॒श्वि॒ना स्तोम॑मा॒वन्त्स॒ध॒स्तु॒तिमा॑ज॒मी॒ऽह्मासो॑ अ॒गम॑न् ॥ ६ ॥

नु । नः॑ । र॒यिं । पु॒रु॒ऽवीरं॑ । बृ॒ह॒तं । द॒स्रा । मि॑मा॒थां । उ॒भये॑षु । अ॒स्मे इति॑ ।

नरः॑ । यत् । वा॑ । अ॒श्वि॒ना । स्तोमं॑ । आ॒वन् । स॒ध॒ऽस्तु॒तिं । आ॒ज॒ऽमी॒ऽह्मासः॑ । अ॒गम॑न् ॥ ६ ॥

नु क्षिप्रं नोऽस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं बह्वपुत्रोपेतं बृहत् महातं हे दस्त्राश्विनौ मिमाथां । कुर्वतं । उभयेषु पुरुमीऽह्माजमीऽह्मेष्वस्मै अस्मासु यद्यदा नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीऽह्मसंबन्धिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमा वन् । अगमन् । प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीऽह्मासोऽजमीऽह्मसंबन्धिनोऽपि तैः सहगमन् । अगमन् ॥

इहेह यज्ञां समना पपृशे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृशे । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।

उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहंहेति गत ॥ ॥ २० ॥

एष स्य भानुरिति सप्तमं त्रयोदश सूक्त । आदितः पट जगत्स्यः सप्तमी त्रिष्टुप । मडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । अश्विनां देवता । एष स्य त्रिष्टुपतमिति ह्यनुकात ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागतं कंदसीद शस्त्रं । तथा च सूत्रत । अबोध्याधर्म एष स्य भानुः । आ० ४ १५ । इति ॥

एष स्य भानुरुदियति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।

पृक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रण्णते ॥ १ ॥

एषः । स्यः । भानुः । उत् । इयति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।

पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रण्णते ॥ १ ॥

एष पुरतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दीप्तिमानादित्य उदियति । ऊर्ध्वं गच्छति । पुरस्ताद्वथश्च युवयोः संबंधी परिज्मा परितो गतास्य दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सानवि मानो समुत्क्रान्तप्रदेश उदियतीति वा रण्णात इति वा सवधनीय । अस्मिन्मिथुना उपरिभागे मिथुना मिथुनीभुतास्त्रयस्त्रिविधाः पृक्षासोऽज्ञानि । त्रिधा विहितं ज्ञात । इदमज्ञमज्ञानं पान खादशति हि श्रुतं । त्रिष्वपि पदार्थेषु मिथुनशब्दस्तत्तिरीयेषु दृश्यते । माता पिता पुत्रस्तदेव तन्मिथुनमिति । दृतिस्तुरीयः । रसद्रव्याधारः पदार्थश्चर्ममयो दृतिरित्युच्यते । मधुनः सोम-रसस्य संबंधी मधुपूर्णश्चतुर्थो वि रण्णते । विविध राजते ॥

उज्ञां पृक्षासो मधुमंत ईरते रथा अश्वसो उषसो व्युष्टिषु ।

अपोर्णुवंतस्तम आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वत आ रजः ॥ २ ॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्वसः । उषसः । विऽउष्टिषु ।

अपऽऊर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ॥ २ ॥

पृक्षासः पृक्षास्त्रिविधान्नवतो मधुमतः सामरसोपेता अश्वसोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा । मधुमंतः पृक्षा रथा अश्वसोऽश्वो उषसो व्युष्टिषु व्युत्क्षेपेषु सप्तदोरते । उन्मुखं गच्छति । किं कुर्वतः । परीवृतं परितो व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवंतोऽपाकुर्वतः स्वर्णं आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तजश्च तन्वतः । आकारश्चार्थः । यद्वा । रजोऽतारिक्तं शुक्रं दीप्तं तन्वतः ॥

मध्वः पिवतं मधुपेभिरासभिर्भुत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।

आ वर्तनिं मधुना जित्वथस्पथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । पिवतं । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत् । प्रियं । मधुने । युंजाथां । रथं ।

आ । वर्तनिं । मधुना । जित्वथः । पथः । दृतिं । वहेथे इति । मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३ ॥

मधो मधुरं सोमरसं मधुपेभिः सोमपाणैर्हिरासभिरासैः पिबतं । उतापि च प्रियं रथं मधुने मधुला-
भाय युजाथां । अश्विर्युक्तं कुरुतं । वर्तनिं यजमानगृहमा गच्छतमिति शेषः । पथो गमनमार्गावधुना जिव्यथः ।
प्रीणयतं । यदैकं वाक्यं । पथो वर्तनिमाकाशं जिव्यथः । इति मधुमंतं हे अश्विना वहंथ । धारयथः ॥

हंसासो ये वां मधुमंतो अस्त्रिधो हिरण्यपर्णा उहुव उपबुधः ।

उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृशो मध्वो न मष्टाः सर्वनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये । वां । मधुऽमंतः । अस्त्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवः । उपऽबुधः ।

उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिऽनिस्पृशः । मध्वः । न । मष्टाः । सर्वनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासोऽध्वनि शीघ्रं गंतारो मधुमतो माधुर्योपेता अस्त्रिधोऽद्रोघधारी हिरण्यपर्णा हितरमणीयपर्णा
उद्भवो वोढार उपबुध उपासि बुध्यमाना उदप्रुत उदकस्य प्रावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृशो
मंदिनं सोम स्पृशतः । इत्यलङ्कारा अथा ये संति तैरश्वैर्मध्वो न मध्विव मधो मज्जिकाः सर्वनान्यस्मदीयानि
गच्छथः ॥

स्वध्वरासो मधुमंतो अग्रय उस्त्रा जरंते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुपाव मधुमंतमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमंतः । अग्रयः । उस्त्रा । जरंते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत । निक्तहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमं । सुपाव । मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरासः शोभनयागसाधना मधुमंतो होतव्यसोमवतोऽग्रयो गार्हपत्यादय उस्त्रा सह निवसंतावश्विना
प्रति वस्तोरन्वहमुपकालं जरते । सूर्वाति । यद्यदा निक्तहस्तः समन्त्रणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्तार
यिता विचक्षणो विविधं द्रष्टाध्वर्युः सोमं मधुमंतमद्रिभिर्गार्वाभिः सुपाव । अभिपुतवान् । तदा तेऽग्रयः
सूर्वाति । तस्मादागच्छतमित्यर्थः ॥

आकेनिपासो अहभिर्द्विध्वतः स्वर्णं शुक्रं तन्वंत आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अन्तु स्वधया चेतथम्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहऽभिः । द्विध्वतः । स्वः । न । शुक्रं । तन्वंतः । आ । रजः ।

सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अन्तु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः । आकेऽतिके निपतंतीत्यकिनिपा रश्मयः । ते चाहभिरहोभिर्द्विध्वतः कंपयंतो ध्वंसयंतो
वा तमांसि । स्वर्णं आदित्य इव शुक्र दीप्तं रज आ तन्वंतो भवन्त्याश्विनारश्वाः । सूरस्यत्सूर्याश्चान्युयुजानो
योजयन्तीर्यते । गच्छति । हे अश्विना युवा विश्वान्पथ आगमनमार्गाननुक्रमेण स्वधयान्नं सोमलक्षणेन
चेतथः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

प्र वामवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वां । अवाचं । अश्विना । धियंऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति ।

येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं । भोजं । अच्छ ॥ ७ ॥

धियंधाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रावोचं । प्रब्रवीमि । स्तौमि । स्वस्रोऽजरोऽजीर्णो नित्यनु-
तनोऽजरयिता वा रथो योऽस्ति । येन रथेन सद्यस्तदानीमेव रजांसि लोकान्परि याथः तेन रथेन
हविष्मत् सोमादिहविर्व्यक्त तरणिं तारकं ग्रीध्रगामिनं भोजं भोजयितारमस्मद्वागमच्छं प्राप्तुमागच्छतमिति
शेषः ॥ ॥ २५ ॥ ॥ ४ ॥

पचमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रायं पिबति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्घं गायत्रं । छत्स्वमिन्द्रवा-
युदेवताकमाद्यां केवलवायव्या । तथा चानुक्रात । अयं वायव्याद्यिन्द्रवायव तु गायत्रमिति ॥ सूक्तविनियोगो
लौकिकः । आद्ये द्वे ऐन्द्रवायवयग्रहस्य याज्यं । तथा च सूचितं । अयं पिवा मधुनामिति याज्ये अन्नवानं
। आ० ५ ५ । इति ॥

अग्रं पिवा मधुनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अग्रं पिवा । मधुनां । सुतं । वायो इति । दिविष्टिषु । त्वं हि । पूर्वपाः । असि ॥ १ ॥

हे वायो त्वमग्रमिन्द्रादिभ्यः । पूर्वं मधुना मधुररसानां सोमानां सर्वाधेन सुतमभिषुतं रसं पिब । कुर्वति
तदुच्यते । दिविष्टिषु दिवं स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु । यदा । अस्माकं दिवं स्वर्गस्येषां निमित्तं । त्वं हि त्वं
खलु पूर्वपा असि । हिशब्दो देवर्षिर्षु पूर्वपंच । ऋग्वे० ७ १२ १ । इत्यादिमन्त्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । वायो
रयपानं देवा वै सोमस्य राज्ञोऽयं पंच न समपादयन्नहं प्रथमं पितृयमित्यादिब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० २ २५ ।
स्पष्टमास्मात् । तत्र हि वायुराजि प्रथमं धाविन्वायपानं लब्धवान् ॥

गतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वा इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृपतं ॥ २ ॥

गतेन । नः । अभिष्टिभिः । नियुत्वा । इन्द्रसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृपतं ॥ २ ॥

हे वायो नियुत्वान्नियुज्जितवान् इन्द्रसारथिरिन्द्रमहायः सन् त्वं गतेनापरिमितैरभिष्टिभिरभित एषणीयैः
कर्मनिमित्तभूतैरागच्छति शेषः । आगत्य च सुतस्य सुतमभिषुतं सोमं तृपतं । पिबत त्वमिन्द्रश्च । इन्द्रस्य
साहित्यं ब्राह्मण एवोक्तं । तत्तुरीयभागिन्द्रोऽभवत्त्रिभावायुरिति तुरीये हवः सग्रहीतारो वदतेऽमुनवान्
काशेन यदद इन्द्रः सारथिरिव भुवोदजयत् । ऐ० ब्रा० २ २५ । इति वा ॥

आ वां महसं हरय इन्द्रवायु अभि प्रयः । वहंतु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वां । महसं । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्रवायु वा युवा सहस्र हरयः सहस्रसंख्याका अश्वाः प्रयोऽन्नं प्रति त्वरयत सति । अत्र हरिश-
ब्दोऽश्वसामान्यवचनः । ते सोमपीतय आ वहतु ॥

रथं हिरण्यवंधुरमिन्द्रवायु स्वध्वरं । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ ४ ॥

रथं । हिरण्यऽवंधुरं । इन्द्रवायू इति । सुऽअध्वरं । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ ४ ॥

हे इन्द्रवायु हिरण्यवंधुरं हिरण्यमयनिवासाधारकाद्योपेतं दिविस्पृशं शुक्लोकस्यार्धेन स्वध्वरं शोभनाध्वरवत्
रथमा स्थाथो हि । आस्थितां खलु । यस्मादेवं तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाथ इति वा व्याख्येयं ॥

रथेन पृथुत्यादिकस्तृचो दशरात्रे पचमेऽहनि प्रउगशस्त ऐन्द्रवायवो द्वितीयः । सूचितं च । रथेन
पृथुपाजसा बहवः सूरचक्षसः । आ० ७ १२ । इति ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वांसमुप गच्छतं । इन्द्रवायू इहा गतं ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वांसं । उप । गच्छतं । इन्द्रवायू इति । इहा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे इंद्रवायू पृथुपाजसा प्रभूतबलेन रथेन दास्यांसं दातारं यजमानमुप गच्छतं । तदर्थमिहास्मिन्यज्ञ आ गतं । आगच्छतं ॥

इंद्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबंतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इंद्रवायू इति । अयं । सुतः । तं । देवेभिः । सजोषसा । पिबंतं । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

हे इंद्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तं सोमं देवेभिर्देवैः सजोषसा समानप्रीतो दाशुषो हविर्दातुर्गृहे पागशालायां पिबंतं ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिंद्रवायू विमोचनं । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रऽयानं । अस्तु । वां । इंद्रवायू इति । विऽमोचनं । इह । वां । सोमऽपीतये ॥ ७ ॥

हे इंद्रवायू वां युवयोरिहास्मिन्यज्ञे प्रयाणं गमनमस्तु । इहास्मिन्नैव यज्ञे वां सोमपीतये विमोचनमश्नानामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादरार्थत्वादविरोधः ॥ ॥ २२ ॥

वायो शुक्र इति चतुर्ह्येव द्वितीयं सूक्तमानुषुभं वामदेवस्यार्पणमद्रवायव । आया केवलवायव्या । अत्रानु-
क्रमणिका । वायो चतुष्कमाया वायव्यानुषुभ त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ आया दशरात्रे चतुर्थेऽहनि
प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचं प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विहि होवा अवीताः । आ० ७ ११ । इति सूचितं ॥

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अयं दिविष्टिषु ।

आ याहि सोमपीतये स्पार्हो देव नियुत्वता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अयं । दिविष्टिषु ।

आ । याहि । सोमऽपीतये । स्पार्हः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥

हे वायो ते तुभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽहं मध्वो मधुरं सोमरसं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अयमितरेभ्यः
पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो द्यलोकस्यपणेषु सत्सु हे देव
वायो स्पार्हः स्पृहणीयस्त्वं नियुत्वता । नियुद्वायोः प्रतिनियुतोऽयः । तेन साधनेना याहि सोमपीतये
सोमपानाय ॥

इंद्रश्चत्वारिंशो दशरात्रे चतुर्थेऽहनि द्रवायवो द्वितीयः । सूचितं च । इंद्रश्च वायवेषां सोमानामा-
चिकितान सुक्रतू । आ० ७. ११. । इति ॥

इंद्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः । युवां हि यंतींदवो निम्नमापो न सध्वक् ॥ २ ॥

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सोमानां । पीतिं । अर्हथः । युवां । हि । यंति । इंद्रवः ।

निम्नं । आपः । न । सध्वक् ॥ २ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्चैषा गृहीताना सोमानां पीतिं पानमर्हथः । युवां हि खन्विदवः सोमा यति । प्राप्नुवन्ति ।
निम्नं खातप्रदेशमापो न सध्वक् उदकानि यथा सहेव गच्छति तद्वत्सर्वे सोमा युवा हि यंति ॥

वाय्विंद्रश्च शुष्मिणा सरथं श्वसस्पती । नियुत्वता न ऊतय आ यातं सोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इंद्रः । च । शुष्मिणा । सऽरथं । श्वसः । पती इति । नियुत्वता । नः ।

ऊतये । आ । यातं । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्च हे शवसस्पती वलस्य पती शुष्मिणा वलवती नियुत्वता नियुत्संज्ञकाश्चवती युवां मरथं समानमिव रथमारुह्यति शेषः । न ऊतथ रत्नगाय सोमपीतथ सोमपानायात्रा यात । आगच्छत । यद्वा । सरथमर्धातिष्ठतमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वय ॥

या वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुपे नरा । अस्मे ता यज्ञवाहसंद्रवायू नि यच्छतं ॥४॥
याः । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुपे । नरा । अस्मे इति । ताः । यज्ञऽवाहसा ।
इंद्रवायु इति । नि । यच्छतं ॥४॥

हे नरा नेतारो हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाविद्रवायू या पुरुस्पृहो वरुभिः स्पृहणीया नियुतः मति अस्मे अस्मभ्य दाशुपे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय मदर्थं ता नियुतो नि यच्छत ॥ ॥२३॥

विहि होत्रा इति पचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पच वायव्यमिति ॥ सूक्तविनियोगो लौकिकः ॥ आया दशरात्रं चतुर्थेऽहनि प्रउगगर्भं वायव्यतृचस्य द्वितीया । तथा च सूचित । विहि होत्रा अवीता वायो शत इरीणा । आ० ७ ११ । इति ॥

विहि होत्रा अवीता विपो नरायो अर्यः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥१॥
विहि । होत्राः । अवीताः । विपोः । न । रायः । अर्यः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥१॥

हे वायो विहि । वीहि । मलय । होत्रा होमसाधिका सोमाहतीरवीता अन्यं पूर्वमभजिता विपो न शत्रूणां वर्षयिता राजिव । किचार्यं सोतुर्मम रायो धनानि संपादयति शेषः । हे वायो चंद्रेणाह्लादकेन रथेना याहि सुतस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

निर्युवाणो अगस्तीर्निर्युत्वाँ इंद्रसारथिः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥२॥
निऽयुवानः । अगस्तीः । निर्युत्वाँ । इंद्रऽसारथिः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥२॥

हे वायो त्वमगस्तीरभिगस्तीर्निर्युवाणो नि शेषेण नियोजयन्निर्युत्वाँ नियुत्संज्ञकाश्चवानिंद्रसारथिरिन्द्र सहायः मन आ याहि ॥

अनु कृष्णे वसुधिते येमाते विश्वपेणसा । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥३॥
अनु । कृष्णे इति । वसुधिते इति वसुऽधिते । येमाते इति । विश्वऽपेणसा । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥३॥

कृष्णे कृष्णवर्णे वसुधिते वसुना धात्र्या विश्वपेणसा विश्वरूपं वावापृथिव्या त्वामनु येमाते । अनुगच्छतः ॥
वहंतु त्वा मनायुजो युक्तासो नवतिर्नव । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥४॥
वहंतु । त्वा । मनऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥४॥

हे वायो त्वा त्वा मनोयुजो मनःसमानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नवतिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका अथा वहंतु । धारयंतु ॥

वायो शतमिति पचमी पूर्वोक्त एव तुषि तृतीया । सूचं पूर्वमेवोक्तं ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोषाणां । उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥
 वायो इति । शतं । हरीणां । युवस्व । पोषाणां । उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः ।
 आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

हे वायो त्वं पोषाणां पोषणीयानां हरीणां शतं युवस्व । योजय रथे । उत वा अथवा ते सहस्रिणः सहस्रसंख्यापूरका अश्वाः । तैर्युक्तो रथः पाजसा बलेना यातु । आगच्छतु ॥ ५४ ॥

इदं वामास्य इति षड्वचं चतुर्थं सूक्तं वामदेवस्वार्थं गायत्रमिन्द्राबार्हस्पत्यं । अत्रानुक्रमणिका । इदं वां षड्विन्द्राबार्हस्पत्यं गायत्रमिति । सूक्तविनियोगो भिन्नः ॥

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥
 इदं । वां । आस्ये । हविः । प्रियं । इन्द्राबृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

हे इन्द्राबृहस्पती वामास्य इदं प्रियं हविः सोमरूपं प्रक्षिपामीति शेषः । उक्थं शस्त्रं च मदो मदजनकं शस्यते ॥

अयं वां परि पिच्यते सोम इन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥
 अयं । वां । परि । पिच्यते । सोमः । इन्द्राबृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

हे इन्द्राबृहस्पती वामास्ये चारुः शोभनोऽयं सोमः परि पिच्यते । परितो दीयते । मदाय हर्षाय पीतये पानाय च ॥

ऐन्द्राबार्हस्पत्यायामिष्टी प्रधानस्या न इद्रेति तृतीयानुवाक्योत्तरा याज्या । सूचितं च । आ न इन्द्राबृहस्पती अस्मै इन्द्राबृहस्पती । आ० २. ११. इति ॥

आ न इन्द्राबृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतं । सोमपा सोमपीतये ॥ ३ ॥
 आ । नः । इन्द्राबृहस्पती इति । गृहं । इन्द्रः । च । गच्छतं । सोमपा । सोमपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्राबृहस्पती । अथ विविच्योच्यते । हे बृहस्पति त्वं चिन्द्रश्च सोमपा सोमपीतये युवां सोमपीतये सोमपा-
 नाय नो गृहमस्त्रावागसंबंधा गच्छतं ॥

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनं । अश्वान्तं सहस्रिणं ॥ ४ ॥
 अस्मे इति । इन्द्राबृहस्पती इति । रयिं । धत्तं । शतग्विनं । अश्वान्तं । सहस्रिणं ॥ ४ ॥

अस्या विनियोगः पूर्वमन्त्रेण सहोक्तः । हे इन्द्राबृहस्पती अस्मै अस्माभ्यं रयिं धनं धत्तं । कीदृशं रयिं । शतग्विनं शतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तमश्वान्तमश्वत सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्तं ॥

इन्द्राबृहस्पती वयं सुते गीर्भिवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥
 इन्द्राबृहस्पती इति । वयं । सुते । गीः । ऽभिः । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

सुते सोमेऽभिषुते गीर्भिः क्षुतिभिः । शिष्टं गतं ॥

सोममिन्द्राबृहस्पती पिबतं दाप्नुषो गृहे । मादयेथां तदोक्ता ॥ ६ ॥
 सोमं । इन्द्राबृहस्पती इति । पिबतं । दाप्नुषः । गृहे । मादयेथां । तत्तदोक्ता ॥ ६ ॥

हे इंद्रानृहस्यती युवां दाम्पयो हविर्दानुर्वज्रमानस्य गृहे तदोकसा । तदेव यजमानगृहमोको निवासस्थानं
यथोक्तौ । तादृशी संतां सोमं पिबतं । पीत्वा च मादयेधामिति ॥ २५ ॥

यस्तस्मैत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं वामदेवस्यार्धं वैशुमं । दशमी जगती । दशम्येकादशाविंशानृहस्यतिदेवताके
शिष्टा नव बार्हस्पत्यः । अत्रानुक्रमणिका । यस्तस्मैकादश बार्हस्पत्यमंत्ये ऐत्रां चोपांत्या जगती ॥ अभिल्लवि-
केषुक्थेषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः सोमवृद्धाविदं सूक्तमावापार्थं । तथा च सूचं । यस्तस्मै यो अद्रिमित्
। आ० ७. ९. । इति ॥ आये बृहस्पतिसवने मरुत्वतीयनिष्केवज्रयोः सूक्तमुखीये । सूचितं च । यस्तस्मै धुनेतय
इति सूक्तमुखीये । आ० ९. ५. । इति ॥

यस्तस्मै सहसा वि ज्मो अंतानृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मंद्रजिह्वं ॥ १ ॥

यः । तस्मै । सहसा । वि । ज्मः । अंतान् । बृहस्पतिः । त्रिऽसधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मंद्रजिह्वं ॥ १ ॥

यो बृहस्पतिर्बृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा अस्मिन् ज्मः पृथिव्या अंतान् । दश दिश
इत्यर्थः । तान् वि तस्मै । विविधं स्तमितवान् । नियमितवान् । त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं त्रिष-
तेत्यनेन शब्देन तं देवं प्रत्नासः पुराणा ऋषयोऽतींद्रियद्रष्टारो दीध्याना दीयमाना विप्रा मेधाविनो
यजमानादयः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापितवतः सुत्यादिना । मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदंतो बृहस्पते अभि ये नस्ततसे ।

पृषंतं सृप्रमदंभमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिं ॥ २ ॥

धुनऽदंतयः । सृऽप्रकेतं । मदंतः । बृहस्पते । अभि । ये । नः । ततसे ।

पृषंतं । सृप्रं । अदंभं । ऊर्वं । बृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिं ॥ २ ॥

हे बृहस्पते धुनेतयः । धुना शत्रूणां कंपयित्रीतिर्गतिर्येषां ते । तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदंतो
मादयंतो नोऽस्मात्संबन्धिनो य ऋत्विजोऽभि ततसे आत्मानमुपनिषतिं सुर्वति वा अस्मिन् योनिं कारणं
यज्ञं यजमानं वा मां रक्षतात् । रक्ष । योनिर्विशिष्यत । पृषंतं फलानि सिंचतं सृप्रं सर्पणस्वभावमदंभमहि-
सितमूर्धमूर्धं ॥

बृहस्पते चेत्यादिके द्वे बार्हस्पत्ये पाणि वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । बृहस्पते या परमा परावदिति द्वे
। आ० ३. ७. । इति हि सूचितं ॥

बृहस्पते या परमा परावदत आ तं ऋतस्पृशो नि षेदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदग्धा मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्शं ॥ ३ ॥

बृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । षेदुः ।

तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिऽदग्धाः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विऽरप्शं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यंतं दूरभुता वसतिः स्वर्गाख्यासि । यद्वा लिंगव्यत्ययः ।
परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्देशादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तात्ते तव संबन्धिन ऋतस्पृशो यज्ञं स्पृशंतोऽस्या
नि षेदुः । निषणा भवन्ति । तुभ्यं खाता अवताः । लुप्तोपमेषा । यथा खाताः कूपा अभितः श्रोतंति तद्वद्वि-
दग्धा ग्रावभिरभिपुताः सोमा विरप्शं विशेषेण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्रोतंति ।
सर्वति ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥४॥

बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽव्योमन् ।

सप्तास्यस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तरश्मिः । अधमत् । तमांसि ॥४॥

अथ बृहस्पतिर्मन्त्राभिमानो देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तिस्थादित्यस्य परमे निरतिशये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भवन् सप्तास्यः सप्तच्छंदोमयमुवस्तुविजातो बह्वप्रकारं संभूतो रवेण शब्देन सप्तरश्मिः सर्पणस्वभावतोजुक्तस्तमांसि व्यधमत् । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्तं । ६. २ । विविधं गच्छति । नाशयतीत्यर्थः ॥

स सुष्टुभा स चक्रेता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥५॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । चक्रेता । गणेन । वलं । रुरोज । फलिऽगं । रवेण ।

बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्रदत् । वावशतीः । उत् । अजत् ॥५॥

स बृहस्पतिः सुष्टुभा शोभनस्तुतिमतक्रेता दीप्तिमता गणेनागिरसां रवेण शब्देन च सह फलिगं ॥ त्रिफला विशरणे ॥ फलिर्भेदः । तेन गच्छतीति फलिगं । वलं वलनामानममुरं रुरोज । वभज । द्वितीयः सशब्दः पूरणः । स एव देव उस्रिया भोगानामुत्सावणीर्हव्यसूदः क्षीरादिहविर्ध्रारिका वावशतीर्वावश्यमाना गा कनिक्रदत् शब्दं कुर्वन्नुदाजत् । उदाटयति स्म ॥ २६ ॥

एवा पित्रे इति बार्हस्पत्ये पशौ हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती । आ० ३. ७. इति सूत्रितत्वात् ॥ अपिष्टोमे विश्वदेवशस्त्र एषेव धाव्या । तथा च सूत्रं । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे आ नो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतः । आ० ५. १८. इति ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञेविधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवंतो वयं स्याम पतयो रयीणां ॥६॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञेः । विधेम । नमसा । हविऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवंतः । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥६॥

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय । देवानां मंत्रप्रतिपाद्यत्वात् तस्य च मन्त्राभिमानित्वाद् विश्वदेवत्वं । यद्वा । अत्र देवशब्दः सुत्यर्थः । सर्वैः सुत्याय वृष्णे वर्षकाय बृहस्पतये देवार्थवैवमुक्तप्रकरणेन यज्ञेसात्साधनैर्हविर्भिराज्यचर्वादिजन्यममसा सुत्या च विधेम । परिचरम । हे बृहस्पते सुप्रजाः शोभनपुत्रा वीरवन्तो वीर्यपिता वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम ॥

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्यावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वंदते पूर्वभाजं ॥७॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्यै । अभि । वीर्येण ।

बृहस्पतिं । यः । सुऽभृतं । बिभर्ति । वल्गुऽयति । वंदते । पूर्वऽभाजं ॥७॥

इदमायुक्तं पुरोहितप्रशंसति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ८. २६. । अथवा सूक्तस्य ऋग्वेदवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृ-
हस्पतिरेव स्तुतिः । स इत्स एव राजा भूर्धाभिषिक्तोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि । जन्वं युवं प्रति बला-
नीत्यर्थः । प्रत्यर्थिजनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन वाभि अभिगम्या-
क्रम्य तस्थौ । तिष्ठति । स इत्युक्तं क इत्याह । यो बृहस्पतिं बृहतां महतां पालयितारं देवमुक्तकक्षणं पुरोहितं
वा सुभृतं मुष्टु हविःस्तोत्रादिना ब्राह्मणादिना वा बिभर्ति भरति । वल्गूयति स्तौति । वंदते नमस्करोति
च पूर्वभाजमितरेभ्यः प्रथमसमभक्तारं कृत्वा । एव यः करोति स एव तस्याविति ॥

स इत्सेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानी ।

तस्मै विशः स्वयमेवा नमंते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्वं एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । सेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानी ।

तस्मै । विशः । स्वयं । एव । नमंते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वं । एति ॥ ८ ॥

स इत्स एव चेति । निवर्तति । सुधितः मुष्टु तृप्तः सन् स्वे स्वकीय एवाकसि मदने । स एव समृद्धो
निर्बाधः सन् सुखेनास्ते । तस्मा इळा भूमिर्विश्वदानी सर्वकालं पिन्वते । वर्धते फलैः । तस्मै विशः प्रजाः
स्वयमेव नमते । प्रणता भवति । दंडनमतरेण स्वयमेव दत्तकरा भवति । यस्मिन्नाजनि ब्रह्मा पूर्वं प्रथमं पूज्यः
संवेति । गच्छति । वर्तते इत्यर्थः ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।

अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

स एवाप्रतीतोऽस्मिन्प्रतिगतः सन् यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धकसंबन्धेन उतापि च सवन्वा
जसंबन्धीन धनानि सं जयति । यो राजावस्यवेऽवसीयसे धनरहिताय रक्षणमिच्छते ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा
प्रोणनमिच्छते बृहस्पत्ये वा वरिवो धनं कृणोति । करोति । ददाति । स उक्तप्रकारेण महाभवति । तमेव
देवा अवन्ति । रक्षति ॥

इन्द्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छसिनः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इन्द्रश्च सोमं पिबत
बृहस्पत आ वो वहतु सप्तयो रघुष्यदः । आ० ५ ५. । इति ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मंदसाना वृषण्वसू ।

आ वां विश्वं त्विदवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतं ॥ १० ॥

इन्द्रः । च । सोमं । पिबतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मंदसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । वां । विश्वं । तु । इन्द्रवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिं । सर्वं । वीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वमिन्द्रश्च सोमं पिबतं । कीदृशी युवा । अस्मिन्यज्ञे मंदसाना हव्यती वृषण्वसू वर्धितुधनी ।
यजमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः । वां युवा स्वाभुवः मुष्टु सर्वतो भवंतः । कृत्स्नशरीरव्यापनसमर्था इत्यर्थः ।
तादृशा इन्द्रवः सोमा विश्वं तु । युवयोः शरीरं प्रविशंतु । अस्ते अस्माभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं सर्वपुत्रायुपेतं
नि यच्छत । दत्तं ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥

बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा । सा । वां । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जजस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ११ ॥

हे बृहस्पति हे इन्द्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं । वर्धयतं । प्रवृद्धान्कुरुतं । मा सुमतिर्युवयोरनुग्रहवृद्धिरस्ते अस्मासु सचा सह भूतु । भवतु । धियः कर्माण्यविष्टं । रक्षतं । पारं नयतं । पुरंधीः पुर शरीरं धीयतं स्थाप्यते चाभि-
र्मतिभिस्ताः स्तुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । वनुषां संभक्तृणामस्माकमर्यो गंचीररातीः । शत्रूनित्यर्थः । जजस्तं । युध्यतं ।
अपयतमित्यर्थः ॥ छंदस्वरतिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥ एवं स्तुतिं निगमय्याभीष्टं प्रार्थितवान् ॥ १०७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

श्रीमत्सायणमंचीशो दाशतय्यास्तुतीयके । अष्टके सप्तमाध्यायं व्याकाशीदितिपिशलं ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षसंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्वादित्यकादशर्चं षष्ठं मृक्तं वामदेवस्वार्पं चैष्टुभमुपोदेवताक । इदमुषस्य
त्वित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक उषस्य कर्ता चैष्टुभे छंदस्वाश्विनशस्त्र इदं मृक्तं । सूचितं च । उपो वाजेनेदमु त्वत्
। आ० ४. १४. । इति ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिन्तमसो वयुनावदस्थात् ।

नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥ १ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनऽवत् । अस्थात् ।

नूनं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् । उषसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्वत्तदस्माभिः स्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यंतप्रभुतं ज्योतिस्तेजो वयुनावत् ॥
वेतिः कांतिकर्मण इदं ॥ प्रकष्टकांतिमत । अथवा वयुर्नामिति प्रज्ञानाम् । प्रज्ञोपितं । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः ।
कीदृक् तेजः । पुरस्तात् पूर्वस्थां दिशि तमसोऽधकारादस्थात् । उदतिष्ठत । एवं सति नूनं सत्यं दिव आदित्यस्य
दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विभानं कुर्वतीरुषसो जनाय यजमानानां गातुं गमनं गमनादिव्यापारसा
मर्थं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

अस्युरु चिन्वा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरयोऽध्वरेषु ।

यू प्रजस्य तमसो द्वारोच्छंतीरघञ्जुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्युः । उं इति । चि॒त्राः । उ॒षसः । पु॒रस्ता॒त् । मि॒ताः ऽइ॒व । स्वर॑वः । अ॒ध्व॒रेषु॑ ।
वि । उं इति । व्र॒जस्य॑ । तम॑सः । द्वा॒रा । उ॒च्छंतीः॑ । अ॒व॒न् । शु॒चयः॑ । पा॒व॒काः ॥ २ ॥

चित्राश्चायनीया उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशश्चुः । तिष्ठति । व्याप्ता इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । अध्वरेषु मिताः स्वाताः स्वरवो घृषा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो भासन्ते तद्वत् । यद्यपि स्वरशब्दो घृषपक्षेदपतितप्रथमशकलवाची यः प्रथमः शकलः परापतेत्स स्वरः कार्य इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाच्चपासवन्तः स्वरवः । ऋग्वे० ३ ८. १० । इत्यादीं तथा दर्शनाच्चात्र घृषवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा द्वाराणि युक्त्योः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अन्नं । व्यवृण्वन् ॥

उ॒च्छंती॑र॒ह्य चि॒तय॑न्त॒ भो॒जाना॑धो॒देया॑यो॒षसो॑ म॒घोनीः॑ ।
अ॒चि॒त्रे अ॒न्तः प॒णयः॑ स॒स॒न्त॒वु॒ध्यमा॑ना॒स्तम॑सो॒ वि॒म॒ध्ये ॥ ३ ॥
उ॒च्छंतीः॑ । अ॒द्य । चि॒त॒य॒न्त॒ । भो॒जान॑ । रा॒धः ऽदे॒याय॑ । उ॒षसः॑ । म॒घोनीः॑ ।
अ॒चि॒त्रे । अ॒न्तरि॑ति । प॒णयः॑ । स॒स॒न्तु॑ । अ॒वु॒ध्यमा॑नाः । तम॑सः । वि॒म॒ध्ये ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिन उच्छतीस्तमो विवासयत्यो मघोनीर्धनवत्य उषसो भोजान् भोजयितुम्यजमानान् तेषां राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयन्त । प्रज्ञापयति । अचित्रेऽचायनीये तमसो विमध्ये । अत्यन्तगाढांधकार इत्यर्थः । तत्र पणयो वर्णज इवादातारोऽवुध्यमानाः सन्तु । स्वपतु ॥

कु॒वित्स॑ दे॒वीः स॒नयो॑ न॒वो वा॒ यामो॑ ब॒भूया॑दु॒षसो॑ वो अ॒द्य ।
येना॑ न॒व॒ग्वे अ॒ंगिरि॑ द॒श॒ग्वे स॒प्रास्ये॑ रे॒वती॑ रे॒वदू॒ष ॥ ४ ॥
कु॒वित॑ । सः । दे॒वीः । स॒नयः॑ । न॒वः । वा॒ । या॒मः । ब॒भूया॑त् । उ॒षसः॑ । वः । अ॒द्य ।
ये॒न । न॒व॒ऽग्वे॑ । अ॒ंगिरि॑ । द॒श॒ऽग्वे॑ । स॒प्र॒ऽआस्ये॑ । रे॒व॒तीः । रे॒वत् । उ॒ष ॥ ४ ॥

हे देवीर्द्योतमाना उषसो वो युष्मान सनयः पुराणो नवो वा यामो गमनसाधनः स रथोऽद्यास्मिन्या गदिने कुविद्वज्जवार बभूयात् । भवत । गच्छदित्यर्थः । येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूय नवग्वे दशग्वे सप्रास्ये सप्तच्छदोयुक्तमवऽंगिरऽंगिरोगणे । तौ हौ तत्र येऽप्यंगिरसस्त्रिपां गणे । तथान्यत्र नवग्वो नु दशग्वो अंगिरस्तमः । ऋग्वे० १० ६२. ६ । इति । रेवदनवद्वया भवति तथोष । विभातं कृतवत्यः ॥ वसेर्युच्छनकर्मणो लिएमध्यमवज्जवचनस्येदं रूप ॥

यू॒यं हि दे॒वीर्ऋ॒त॒युग्भि॑र॒श्वैः परि॑प्रयाथ॒ भुव॑नानि स॒द्यः ।
प्र॒बो॒धय॑न्तीरु॒षसः॑ स॒स॒न्तं॑ द्वि॒पा॒क्षतु॑ष्पा॒क्षर॑थाय जी॒वं ॥ ५ ॥
यू॒यं । हि । दे॒वीः । ऋ॒त॒यु॒क्त॒ऽभिः॑ । अ॒श्वैः । परि॑ऽप्रयाथ । भुव॑नानि । स॒द्यः ।
प्र॒ऽबो॒धय॑न्तीः । उ॒षसः॑ । स॒स॒न्तं॑ । द्वि॒ऽपा॒त् । च॒तुः॑ऽपा॒त् । च॒र॒थाय॑ । जी॒वं ॥ ५ ॥

हे देवीर्द्योतमाना उषसो यूयं हि खलु ऋतयुग्भिर्यज्ञगामिभिरश्वैर्भुवनानि सद्यः परिप्रयाथ । परितः प्रकृष्टं गच्छथ । किं कुर्वत्यः । ससन्तं स्वपन्तं द्विपाक्षतुष्पाक्षनुथगवादिनक्षणं जीवं चरथाय चरणाय गमनादि-
व्यवहाराय प्रबोधयतीः प्रबोधयत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥ ११ ॥

क्व॑ स्वि॒दासां॑ क॒त॒मा पु॒रा॒णी यया॑ वि॒धानां॑ वि॒दुर्ऋ॒भूणां॑ ।
शु॒भं य॒च्छु॒भ्रा उ॒षस॑श्चर॑न्ति॒ न वि॑ ज्ञाय॑न्ते स॒दृशी॑र॒जु॒र्योः ॥ ६ ॥

कं । स्वि॒त् । आ॒सां । क॒त॒मा । पु॒रा॒णी । यया॑ । वि॒ऽधा॒ना । वि॒ऽद॒धुः । ऋ॒भू॒णां ।

शु॒भं । यत् । शु॒भ्राः । उ॒ष॒सः । च॒र॑न्ति । न । वि । ज्ञा॒य॒न्ते । स॒ऽदृ॒शीः । अ॒जु॒यैः ॥६॥

आसामुषसां मध्ये क्व स्विदभुदय कतमा पुराणी पुरातनी । यया ऋभूणां संबन्धीनि विधाना चमसा दिग्निर्माणाणि विदधुः । अकुर्वन्नृभवः । ययाश्चोषसः शुभा दीप्ताः शुभं चरन्ति । शोभां दीप्तिं कुर्वन्ति । ता अजुयै अशीर्णा नित्यनूतना न वि ज्ञायन्ते । यतः सदृशीः सदृशः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेकरूपा अतोऽद्यतन्य एता एताः पुराण्य इति न ज्ञायन्ते । उषासादृश्यं सदृशीरयं सदृशीरिदं अः । ऋग्वे० १. १२३. ८. । इत्यत्र प्रतिपादितं ॥

ता घा॒ ता भ॒द्रा उ॒ष॒सः पु॒रा॒सु॒रभि॒ष्टि॒द्यु॒म्ना ऋ॒त॒जा॒त॒स॒त्याः ।

या॒स्वी॒जा॒नः श॑श॒मा॒न उ॒क्थैः स्तु॒व॒ञ्छं॒स॒न्द्र॒वि॒णं स॒द्य॒ आप॑ ॥७॥

ताः । घ । ताः । भ॒द्राः । उ॒ष॒सः । पु॒रा । आ॒सुः । अ॒भि॒ष्टि॒ऽद्यु॒म्नाः । ऋ॒त॒जा॒त॒ऽस॒त्याः ।

या॒सु । ई॒जा॒नः । श॑श॒मा॒नः । उ॒क्थैः । स्तु॒व॒न । श॑स॒न । द्र॒वि॒णं । स॒द्यः । आ॒प ॥७॥

ता घ । घेति प्रसिद्धी । ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः सुत्या वा उपसः पुरा पूर्वमासुः । अभवन । अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण युक्त्वं धनं यासां ताः । ऋतजातसत्याः । ऋतार्थं यत्तार्थं जाताश्च ताः सत्यः सत्यफलाश्च तादृशः । यामुषःस्वीजानो यागं कुर्वाण उक्थैः शस्त्रैः शशमानः शसमानः स्तुवन सामभिः स्तोत्र निष्पादयन् शसन शस्त्राणि कुर्वन् द्रविणं धनं सद्य आप । प्राप्नोति । ता भद्रा इति संबधः ॥

ता आ च॒रन्ति॑ स॒म॒ना पु॒रस्ता॑त्स॒मा॒नतः॑ स॒म॒ना प॑प्र॒थानाः॑ ।

ऋ॒त॒स्य॑ दे॒वीः स॒द॒सो बु॒धा॒ना ग॒वां न॑ सर्गा उ॒ष॒सो ज॑रन्ते ॥८॥

ताः । आ । च॒रन्ति॑ । स॒म॒ना । पु॒रस्ता॑त् । स॒मा॒नतः॑ । स॒म॒ना । प॑प्र॒थानाः॑ ।

ऋ॒त॒स्य॑ । दे॒वीः । स॒द॒सः । बु॒धा॒नाः । ग॒वां । न । सर्गाः । उ॒ष॒सः । ज॑रन्ते ॥८॥

ता उषस आ सर्वतश्चरन्ति । समना सर्वतः समानाः पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि समानतः समानाद्दिशादंतरि-
क्षात्समना सर्वतः पप्रथानाः प्रथमाभा ऋतस्य यज्ञस्य सदसः सदः । तत्रत्यमृत्विग्धविरादिकमित्यर्थः । बुधाना
बोधयन्त्यः । अन्तर्भावितव्यर्थोऽयं ॥ एवं महानुभावा उपसो जरन्ते । सूर्यन्ते । गवां सर्गा न उदकानां दृष्ट्य
इव । गवां सर्गा न रश्मयः । ऋग्वे० ४. ५२. ५. । इति हि श्रुतं । ता यथा सर्वत्र प्रसंगादुपकारत्वाच्च सूर्यन्ते तद्वत् ॥

ता इ॒न्वे॒ऽव स॑म॒ना स॑मा॒नीर॑मी॒तव॑र्णा उ॒ष॒सश्च॑रन्ति ।

गू॒ह॑ती॒र॒भ्व॒म॒सि॒तं रु॑श॒ङ्गिः शु॒क्रास्त॑नू॒भिः शु॒च॑यो रु॒चा॒नाः ॥९॥

ताः । इत् । नु । ए॒व । स॑म॒ना । स॑मा॒नीः । अ॒मी॒त॒ऽव॒र्णाः । उ॒ष॒सः । च॒रन्ति॑ ।

गू॒ह॑तीः । अ॒भ्वं । अ॒सि॒तं । रु॑श॒ङ्गिः । शु॒क्राः । त॒नू॒भिः । शु॒च॑यः । रु॒चा॒नाः ॥९॥

ता एवोषसः । इदिति पुराणः । नु अयं समना समानाः । एकधेत्यर्थः । समानीरेकरूपा अमीतवर्णा
अहिंसितवर्णा अपरिमितवर्णा वा उषसश्चरन्ति सर्वतः । किं कर्तव्यः । अह्वं । महन्नामैतत् । अतिमहदसितं कृष्णं
रूपं गूहंतीर्गोपयन्त्यो रुशङ्गी रोचमानैस्तनूभिः स्वशरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोचमाना
रोचयन्त्यो वा ॥

र॒यिं दि॒वो दु॑हित॒रो वि॒भा॒तीः प्र॒जाव॑तं य॒च्छता॑स्मासु॒ दे॒वीः ।

स्यो॒नादा॑ वः प्र॒ति॒बु॒ध्य॑मानाः सु॒वीर्य॑स्य प॒त॑यः स्याम ॥१०॥

रयिं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवतं । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।
स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥

हे दिवो दुहितरो ब्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृस्थानीया विभातीर्विभाव्यो विशेषेण भानं कर्षत्योऽस्मासु प्रजावतं रयिं पुत्रावुपेत धनं यच्छत । दत्त । हे देवीर्देव्यः स्योनात्सुखान्निमित्तभुताद्वो युष्मान् प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयतो वयं सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिसहितस्य धनस्य पालका भवम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टायां अपेत ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरूपं ब्रुव उषसो यज्ञकेतुः ।

वयं स्याम यगसो जनेषु तद्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥ ११ ॥

तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः । यज्ञऽकेतुः ।

वयं । स्याम । यगसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्तां । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

हे दिवो दुहितरो हे उषसो विभातीर्वो युष्मान् तदुत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशोऽहमप ब्रुवे । उपेत्य ब्रवीमि । अथ वङ्गवदुच्यते । वयं सुवतो जनेष्वस्मात्समानेषु मध्ये यगसः कीर्तिरन्नस्य वा स्वामिनः स्याम । तद्यगो द्यौः पृथिवी च देवी धत्तां । धारयतां ॥ २ ॥

प्रति ध्येति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गायत्रमृषोदेवताक । प्रति ध्या सप्त गायत्रमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उपस्थं कर्ता गायत्रं षडस्याश्विनशस्त्रं चेदं ग्रस्य । अथोपस्थः प्रति ध्या सूनरी । आ० ४. १४. । इति हि सूत्रितं ॥

प्रति ध्या सूनरी जनीं व्युच्छंती परि स्वसुः । दिवो अदग्निं दुहिता ॥ १ ॥

प्रति । स्या । सूनरी । जनीं । विऽउच्छंती । परि । स्वसुः । दिवः । अदग्निं । दुहिता ॥ १ ॥

स्या सा संस्तूयमाना सूनरी मुष्म प्राणिनां नेत्रो जनी जनयित्री फलानां स्वसुः स्वस्थस्थानीयाया रात्रिः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले व्युच्छंती तमो विवासयती । स्वसा स्वस्ते ज्ञायस्यै । ऋग्वे० १ १२४. ८. । इत्युक्तं । दिवो ब्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृषा । प्रत्यदग्निं । प्रतिदृश्यते सर्वः ॥

अश्वेव चिचारुषी माता गवामृतावरी । सखाभृदश्विनोरुषाः ॥ २ ॥

अश्वोऽइव । चित्रा । अरुषी । माता । गवां । ऋतऽवरी । सखा । अभृत् । अश्विनोः ।

उषाः ॥ २ ॥

अश्वेव चित्रा चायनीयारूपी आरोचमाना गवा रश्मीनां माता निर्मात्री ऋतावरी यज्ञवत्युषा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभृत् । भवति । आश्विनोरुषसा सह स्तूयमानत्वात्सखित्वं परस्परं ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्वं ईशिषे ॥ ३ ॥

उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवां । असि । उत । उषः । वस्वं । ईशिषे ॥ ३ ॥

उतापि चाश्विनोः सखासि । उतापि च गवा रश्मीनां मातासि । उतापि च हे उषो वस्वो धनस्तेशिषे । ईश्वरा भवसि ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्वित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्समहि ॥ ४ ॥

यवयत्ऽद्वेषसं । त्वा । चिकित्वित् । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्समहि ॥ ४ ॥

थावयद्वेषसं । यवयंतो वियुज्यमाना द्वेषांसि द्वेष्टारो यस्यास्तादृशी । पृथक्क्रियंते द्वेषांस्वनयेति वा । रात्री
हननाद्योयुक्ता द्वेषिण उषःकाले हि पलायन्ते । तादृशीं चिकित्स्वित् क्षापयंतीं त्वा त्वां मृगतावरि । मृगतेति
वाङ्माम । तद्वति देवि स्तोमैः स्तुतिभिः प्रत्यमुत्साहि । प्रतिबोधयामः । सुम इत्यर्थः ॥

प्रति भद्रा अदृक्षत गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु जयः ॥ ५ ॥

प्रति । भद्राः । अदृक्षत । गवां । सर्गाः । न । रश्मयः । अप्रा । उषाः । अप्राः । उरु । जयः ॥ ५ ॥

भद्राः स्तुत्या रश्मयः प्रत्यदृक्षत । प्रतिदृश्यन्ते । गवामुदकानां सर्गा न वर्षधारा इवियमुषा उरु जयो
महत्तज आप्राः । आपुरयत ॥

आपमुषी विभावरि व्यावज्योतिषा तमः । उपो अनु स्वधामव ॥ ६ ॥

आऽपमुषी । विभाऽवरि । वि । आवः । ज्योतिषा । तमः । उपः । अनु । स्वधां । अवः ॥ ६ ॥

हे विभावरि विभावत्युपस्त्वमापमुष्यापुरयंती तेजसा जगत ज्योतिषा तेजसा तमोऽधकारं व्यावः । व्या-
वृणो । किंच अनु पश्चात् स्वधां हविर्लक्षणमन्नमव । रक्ष ॥

आ यां तनोपीत्येषा देवानां हविःपूषसोऽनुवाक्या । मृत्रित च । आ या तनोपि रश्मिभिरावहती पोषा
वार्थाणि । आ० ६. १४. इति ॥

आ द्यां तनोपि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं । उषः शुक्रेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ । द्यां । तनोपि । रश्मिऽभिः । आ । अंतरिक्षं । उरु । प्रियं । उषः । शुक्रेण । शोचिषा ॥ ७ ॥

हे उपो रश्मिभिर्या दिवसा तनोपि । उरु विस्तीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरा तनोपि । शुक्रेण दीप्तिन
शोचिषा प्रकाशेन युक्ता सत्यं करोषि ॥ ३ ॥

तद्देवस्येति सप्तर्चमष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं जागत मावित्र । तथा चानुकम्यते । तद्देवस्य मावित्रं तु जा
गतमिति ॥ आभिप्रविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे साविचनिविज्ञानमिदं । तथा च मृत्रित । तद्देवस्य घृतेन
यावापुष्यिवी इति तिस्रः । आ० ७. ७. इति ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महवृणीमहे अमुरस्य प्रचेतसः ।

हृदिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महौ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यं । महत् । वृणीमहे । अमुरस्य । प्रऽचेतसः ।

हृदिः । येन । दाशुषं । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान् । देवः ।

अक्तुऽभिः ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पूज्यं तद्वनं वृणीमहे । प्रार्थयामः । अमुरस्य । अमूर्बल । तद्वतः
प्रचेतसः प्रकृष्टमतेः । देवस्येति संबंधः । येन धनेन युक्तः सन् हृदिः । गृहनामैतत् । गृहोपलब्धितं धनजात
दाशुषं हविर्दत्तवन्तं यजमानाय त्मनात्मनेव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सविताक्तुभी रात्रिभिः । एतद्ब्रह्मण्य
पलक्षणं । सर्वर्दिर्वसैः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान् । उदच्छतु । करोत्वित्यर्थः । यद्वा । हृदिरिति तजो-
नाम । तन्नज उद्यच्छत्विति ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्रापिं प्रति मुंचते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन्नापूणन्तुर्वजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्यं ॥ २ ॥

दिवः । धर्ता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशंगं । द्रापिं । प्रति । मुंचते । कविः ।
विऽचक्ष्णः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । सुखं । उक्थ्यं ॥ २ ॥

द्विवो ब्रूलोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य कृत्स्नस्यापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः
प्रजानां प्रकाशवृद्ध्यादिना पालायिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्यमयं कवचं प्रति मुंचते । आच्छा-
दयति प्रत्युदय । विचक्षणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृणन्नापूरयन् परित उरु
प्रभूतं सुखं सुखमुक्थ्यं सुखमजीजनत् । उत्पादयति ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा अशोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्माक्सविता सवीमनि निवेशयन् प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥
आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । अशोकं । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्माक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः ।
जगत् ॥ ३ ॥

अयं देवः सविता दिव्यानि द्युसंबन्धीनि पार्थिवा पार्थिवानि रजांसि लोकान् । तिस्रः खलु व्याप-
पृथिव्यश्च । तिस्रो भूमिधारयन् चैरुत द्यून । अश्व० २ २७ ८ । इति हि श्रुत । आप्राः । आपुरयति स्वाभि-
भाभिर्देवः । स्वाय धर्मणे स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशस्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रसवेऽनु-
ज्ञाया निर्मिताया बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अक्तुभिः कार्तिभिर्जगन्नि-
वेशयन् स्वस्वकार्यं स्थापयन् प्रसुवन् प्रेरयन् । अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्वैर्वासरैः
सर्वेष्वपि दिनेष्वेव करोतीत्यर्थः ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रासाग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥
अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्माक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

सविता देवोऽदाभ्योऽथैरहिंसितः सन् भुवनानि प्रचाकशत् दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभि
रक्षते । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्यो बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणेऽनुजानातीत्यर्थः ।
सर्वव्यापाराणां मुर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश । ऐ० ब्रा० १. १६ । इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा
स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । ईश्वरो भवति ॥

चिरंतरिक्षं सविता महित्वना ची रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिंश इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥
चिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वंना । ची । रजांसि । परिऽभूः । चीणि । रोचना ।
तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥ ५ ॥

अयं सविता त्रिस्त्रिंशेदन्तरिक्षं । अन्तरा चातं भवति जगदिदन्तरिक्षं । परिभूः परिभविता सन्
महित्वना महित्वेनेवति । व्याप्नोति । वायुविद्युदव्युद्वहणाख्यास्त्रयो लोका अन्तरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वज्र-

लोकमित्यादिभ्युतेः । की० उ० १. ३. । ची रजांसि रंजनात्मकानि चीणि चित्तं तरिचक्षुलक्षणान् चीन् लोकानि-
न्वति । पूर्वमंतरिचक्षीवावांतरभेद उक्त इह तु सामान्याकारेणैव पुनरुक्तिः । चीणि रोचना रोचनानि रोच-
मानानपिवाध्यादित्यानुक्तस्यानवयस्वामित्वेनेवति । पूर्वमंतरिचक्षीवावांतरभेद उक्तः । अथ क्षुपृथिव्योरवां-
रभेद उच्यते । तिस्रो दिव इंद्रप्रजापतिसत्याख्यान चीन् लोकानिन्वति । तथा तिस्रः पृथिवीरिन्वति । सित्य-
वांतरभेदान् लोकानिन्वति । एवं सर्वत्र व्याप्तो देवस्त्रिभिर्व्रतैः कर्मभिरुपवर्षहिमाख्यैर्नोऽस्मान् तनात्मनैव
स्वीयानुग्रहबुद्धीवाभि रचति । अभिरचतु । परिपालयतु ॥

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्थातुर्भयस्य यो वशी ।

स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरूथमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्नः । प्रसविता । निवेशनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी ।

सः । नः । देवः । सविता । शर्म । यच्छतु । अस्मे इति । क्षयाय । त्रिवरूथं । अंहसः ॥ ६ ॥

यो बृहत्सुम्नः प्रभूतधनः प्रभूतसुखो वा प्रसविता प्रकर्षणानुज्ञाता कर्मणां निवेशनः सर्वगतव्यः । जगतो
जंगमस्य स्थातुः स्थावरस्योभयस्य यो वशी स महान सविता देवो नोऽस्माभ्यं शर्म सुखं यच्छतु । कीदृशं शर्म ।
त्रिवरूथं । चीणि वरूथानि गृहाणि स्थानानि चित्यादीनि यस्य तत्तादृशं । अस्मै अस्माकमंहसः पापस्य
क्षयाय भवत्विति शेषः ॥

राजकय आगन्देव इत्येषानुषचनीया । सूचितं च । आगन्देव अतुभिर्वर्धतु क्षयमित्यर्धं च आरभत । आ०
४. ४. । इति ॥

आगन्देव अतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषं ।

स नः क्षपाभिरहंभिश्च जित्वतु प्रजावंतं रयिमस्मे समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अगन् । देवः । अतुऽभिः । वर्धतु । क्षयं । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजां । इषं ।

सः । नः । क्षपाभिः । अहंभिः । च । जित्वतु । प्रजाऽवंतं । रयिं । अस्मे इति । सं । इन्वतु ॥ ७ ॥

देवः सविता अतुभिः सहागन् । आगच्छतु ॥ गमेर्नङि रूपं ॥ किंच क्षयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माकं
सुप्रजां शोभनपुत्राक्षुपितमिषमन्नं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् क्षपाभी रात्रिभिरहंभिश्च । सर्वेषु दिनेष्वि-
त्यर्थः । जित्वतु । प्रीणयतु धनादिभिः । अस्मै अस्मासु प्रजावंतं रयिं समिन्वतु । व्याप्तोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अभूदेव इति षडृचं नवमं सूक्तं वामदेवस्वार्थं सावित्रं । अतथा त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्तः ।
तथा चानुक्रमणिका । अभूदेवः षट् त्रिष्टुबन्तमिति ॥ अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं । तथा च
सूचं । अभूदेव एकया च दशभिश्च स्वभूते । आ० ५. १८. । इति ॥ आवा सावित्रग्रहस्यानुवाक्या । तथा च सूचं ।
सावित्रेण ग्रहेण चरत्यभूदेवः सविता वंद्यो गु नः । आ० ५. १८. । इति ॥

अभूदेवः सविता वंद्यो नु न इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । इदानीं । अहं । उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।

वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठं । नः । अत्र । द्रविणं । यथा । दधत् ॥ १ ॥

स सविता देवोऽभूत् । प्रादुरासीत् । अतो गु क्षिप्रमेव नोऽस्माकं वंद्यो वंदनीयो भवति । इदानीं
यागकालेऽङ्गुलीयसवने गुभिरसदीधिर्होतुभिरुपवाच्यः सुखो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्वेभ्यो

यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय रत्ना रमणीयानि धनानि वि भजति स देवः श्रेष्ठं प्रशस्तं द्रविणं गवादिस्तृणं धनं
नोऽस्मभ्यमवाप्तिन्कर्मणि यथा दधत । दद्यादित्यर्थः । तथा वयं उपवाच्यस्यामुदिति ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमं ।

आदिहामानं सवितर्यूणेषुऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमं । यज्ञियेभ्यः । अमृतत्वं । सुवसिं । भागं । उत्तमं ।

आत् । इत् । दामानं । सवितः । वि । ऊरुणेषु । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धा । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञाहिभ्योऽमृतत्वं तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं
भागं सोमादिलक्षणं सुवसि । अनुजानामि । आदिदन्तरमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्यूणेषु ।
प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनानुक्रमयुक्तानि । पितृपुत्रर्षीना इत्यनुक्रमः ।
इदृशानि जीवितानि पञ्चाद्व्यूष ॥

अचिन्ती यच्चकृमा देव्ये जने दीनेर्दक्षेः प्रभृती पुरुषत्वता ।

देवेषु च सवितरमानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचिन्ती । यत् । चकृम । देव्ये । जने । दीनेः । दक्षैः । प्रऽभृती । पुरुषत्वता ।

देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हे सवितर्ययमाचिन्ती अप्रज्ञया देव्ये जने देवे त्वयि दीनेर्दुर्बलैः पुत्रादिभिर्ह्येत्विग्भिर्वा तथा दक्षैः प्रवृद्धैर्वा
तैः प्रभृती प्रभृत्या । ऐश्वर्यमर्देनति यावत् । पुरुषत्वता पुरुषवत्तया च यदागश्चक्रम । न केवलं त्वयैव कृत
मपि तु देवेष्वन्येषु मानुषेषु चाजानादिभिर्यच्चक्रम नः कृतवतोऽस्मान् त्वमवाप्तिन्कर्मण्यनागसः सुवतात् ।
अनुजानीहि ॥

देवसुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सूचितं च । न प्रमिय सवितुर्देव्यस्य तद्वृ-
हस्पति प्रथमं । आ० ४. ११. इति ॥

न प्रमिये सवितुर्देव्यस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिर्वर्ष्मन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रऽमिये । सवितुः । देव्यस्य । तत् । यथा । विश्वं । भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअंगुरिः । वर्ष्मन् । दिवः । सुवति । सत्यं ।

अस्य । तत् ॥ ४ ॥

सवितुर्देव्यस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयेत । न प्रहिंस्येत । हिंसाहं न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थे
कैत्रत्यर्थः ॥ यद्वा । देवस्यैवाधिकरणं पृथी । सा च कर्मार्था । देव्यं कर्मैत्यर्थः । कथमहिंस्यमित्यत आह । यथा
विश्वं भुवनं धारयिष्यति । धारयति । विश्वधारणरूपं यत्कर्मस्ति तन्न प्रमिये । तथा स्वंगुरिः शोभनांगुल्युप-
लक्षितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारश्चार्थे । भूम्या उरुत्वे च सुवति । तथा दिवो बुलोकस्य
वर्ष्मन्त्वरुत्वे च सुवति अस्य देवस्य तदुक्तं कर्म सत्यमवाध्यमिति ॥

इंद्रज्येष्ठान्वृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयौ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेमिर एवैव तस्युः सवितः सवायं ते ॥ ५ ॥

इंद्रोऽज्येष्ठान् । बृहत्सभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।

यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्युः । सवितरिति । सवायं । ते ॥ ५ ॥

हे सवितरिन्द्रज्येष्ठान् । इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तस्त्वर्मेवद्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पुज्यो येषां ते तादृशाः । तान् क्षाम्बृहद्भ्यो महद्भ्यः पर्वतेभ्योऽर्घ्याधिकान् सुवसि । प्रेरयसि । किंच एभ्यो यजमानेभ्यः पस्त्यावतो गृहवतः क्षयान्निवासान् ग्रामनगरादीन् सुवसि । प्रेरयसि । यथा यथा पतयतो गच्छतस्त्वा विर्याभिर । विनियम्यंते त्वया । ते तव सवायानुज्ञाया एवैषैवमेव नियमनमनतिक्रम्य तस्युः । तिष्ठति ॥

ये ते चिरहन्तसवितः सवासो दिवेदिवे सोभगमासुवन्ति ।

इंद्रो द्यावापृथिवी सिंधुरङ्गिरादित्येनो अदितिः गर्भं यंसत ॥ ६ ॥

ये । ते । चिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सोभगं । आऽसुवन्ति ।

इंद्रः । द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्सभिः । आदित्यः । नः । अदितिः । गर्भं । यंसत् ॥ ६ ॥

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवासः सवाः सोमाः । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमान् । यद्वा । सवासः सवनानि प्रातरादीनि प्रति चिरहन्निभपुण्वति । न केवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे प्रतिदिनं सोभगं सोमाभ्यजनकमासुवन्ति । अभिपुण्वति । तेभ्यो नोऽस्मभ्यमिन्द्र । गर्भं यंसत । यच्छतु । द्यावापृथिव्यां चार्त्विर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यैः सहित्वादितश्च गर्भं यंसत । सावित्रे मृक्त्वादीनां निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥ ॥ ५ ॥

को वस्ताति दगर्चं दगम मृक्त्वा वामदेवस्यार्थं विश्वदेवदेवताक । अष्टम्याद्यास्मिन्सो गायत्र्यं शिष्टा अनादेशपरिभाषया चिद्रुमः । तथा चानुकम्यन्ते । को वो दग विश्वदेव त्रिगायत्र्यत त्विति । विनियोगो लिंगिकः ॥

को वस्ताता वसवः को वरुता द्यावाभूमी अदिते चासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ ७ ॥

कः । वः । चाता । वसवः । कः । वरुता । द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ ७ ॥

हे वसवः सर्वस्य वासयितारो देवा वो युष्मान् कम्पातास्मि । यतो यूय वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च वरुता सभक्तास्ति । यद्वा । वो युष्माकं मर्त्यं कस्ताता रक्षको देवः कश्च वरुता वारयिता दुःखानां वरणीयो वा भवति । हे द्यावाभूमी नोऽस्मान् चासीथा । रक्षतः । हे अदिते अवडनीये । एतदपि द्यावाभूम्योर्विशेषणम् । संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामन्त्रणं स्यात् । अहिं निघातां न स्यात् । आमात्रितं पूर्वमविद्यमानवर्द्धितं पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत मृक् । ऋग्वे० २ २७ १४ । इति आदित्या इन्द्रा वसवः सुदानवः । ऋग्वे० १० ६६. १२ । इतिवत् । तस्यैव विशेषणत्वे समानाधिकरणा इति सामानाधिकरण्यात् अपि पावक रोचिषा । ऋग्वे० ५ २६ १ । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी इत्येतस्य विशेषणम् । हे वरुण हे मित्र युवा सहीयसो मर्तादभिर्भावतुमनुष्यात् नस्तासीथा । हे देवा वो युष्माकम्ध्वरे यागे को वरिवो धनं धाति । ददाति । यद्वा । वो युष्माकं मर्त्यं को वरिवो धाति । धारयति ॥

प्र ये धामानि पूर्याण्यर्चान्वि यदुच्छान्वियोतारो अमूराः ।

विधातारो वि ते दधुरजसा ऋतधीतयो रुरुचन्त दस्माः ॥ ८ ॥

प्र । ये । धामानि । पूर्वाणि । अर्चान । वि । यत् । उच्छान् । विऽयोतारः । अमूराः ।
विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अजसाः । ऋतऽधीतयः । रुचन्त । दस्माः ॥ २ ॥

ये देवाः पूर्वाणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्राचीन । अर्चति । प्रयच्छन्ति स्तोत्राः । यत् ये च
वियोतारो वृक्षानाममिश्रयितारोऽमूरा अमृता व्युच्छान् । व्युच्छति । तमो विवासयन्ति देवाः । ते विधा-
तारः फलानां कर्तारोऽजसा नित्या वि दधुः । कुर्वन्त्यभिमतं । किञ्च ऋतधीतयः सत्यकर्माणो दस्मा दर्शनी-
यास्तै ररुचन्त । रोचन्ते ॥

प्र पस्त्याऽमदिति सिंधुमर्कः स्वस्तिमीळे सख्याय देवी ।

उभे यथा नो अहनी निपात उषसानक्तां करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्या । अदिति । सिंधु । अर्कः । स्वस्ति । ईळे । सख्याय । देवी ।

उभे इति । यथा । नः । अहनी इति । निऽपातः । उषसानक्ता । करता । अदब्धे इति ॥ ३ ॥

पस्त्या सर्वगतव्यामदितमदीनां देवमातरं ता देवी सिंधुं खंदनशीलां नव्यभिमानिदेवीं स्वस्तिं मुखनि-
वासामेतन्नामिकां देवी सख्यायानुकूल्यायै किमचैरीळे । स्तौमि । उभे अहनी द्यावापृथिव्यौ यथा नोऽस्मा-
न्निपातः नितरां पातः तथा स्तौमि । उषासानक्ता होरात्राभिमानिदेवते अदब्धे अदंभनीये करतां । कुरुतां ।
अभिमतमिति शेषः ॥

अर्यमा वरुणश्चेति पंथामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।

इंद्राविष्णु नृवदु षु स्तवानां शर्म नो यंतममवद्वरुणं ॥ ४ ॥

वि । अर्यमा । वरुणः । चेति । पंथा । इषः । पतिः । सुवितं । गातुं । अग्निः ।

इंद्राविष्णु इति । नृऽवत् । ऊं इति । सु । स्तवानां । शर्म । नः । यंतं । अमऽवत् । वरुणं ॥ ४ ॥

अर्यमा देवोऽस्माकं पंथां घञ्जादिमार्गं वि चेति । ज्ञापयति । तथा वरुणो वि चेति । इषोऽन्नस्य हवि-
र्लक्षणस्य पतिः पालकोऽग्निः सुवितं मुखकरं गातुं गमनं मार्गं वा स्वर्गादेविं चेति । इंद्राविष्णु सु सुष्ठु स्तवानां
स्तूयमानां नृवदनुष्यवन्मनुष्योपेत वरुणं वरणीयममवद्वलोपेत शर्मं गृहं सुखं वा नोऽस्माकं यंतं । यच्छतं ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य चातुरं वि भगस्य ।

पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ । पर्वतस्य । मरुतां । अवांसि । देवस्य । चातुः । अवि । भगस्य ।

पात् । पतिः । जन्यात् । अंहसः । नः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नः । उरुष्येत् ॥ ५ ॥

पर्वतखंडसखस्थितनामकस्य देवस्य मरुता च चातू रक्षकस्य भगस्य देवस्य अवांसि रक्षणान्वावि ।
आवृणो । किञ्च पतिर्वरुणो देवो जन्याज्जनसंबन्धादंहसः पापात् नोऽस्मान्पात् । पातु । रक्षतु । उतापि च
मित्रस्य मित्रियात् मित्रभावेन न उरुष्येत् । रक्षतु ॥ ६ ॥

नू रोदसी अहिना बुध्नेन स्तुवीत देवी अर्येभिरिष्टैः ।

समुद्रं न संचरणे सनिष्वो घर्मस्वरसो नद्योऽप्यं वन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्येन । सुवीत । देवी इति । अर्थेभिः । इष्टैः ।
समुद्रं । न । संऽचरणे । सनिष्यवः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । व्रन् ॥ ६ ॥

हे रोदसी बावापृथिवी युवामहिना बुध्येनाहर्बुध्यनामकेन देवेन सह नु विप्रमयेभिरापनीथैरिष्टैः
कामैर्निमित्तभूतैः सुवीत । सुवे । सनिष्यवो धनानां संभक्तमिच्छन्तः संचरणे संचाराय समुद्रमध्यगमनाय
समुद्रमिव । तं यथा सुर्वति तद्वत् । यस्मादेते देवा घर्मस्वरसो दीप्तध्वनयो नद्यो नदीरप व्रन् । अपवृण्वतीति
परोक्ष इव । अथवा ते देवा नदीरपवृण्वन्त्वित्याशीः । तस्मात् सुव इति संबंधः ॥

देवैर्नो देव्यदितिनि पातु देवस्ताता चायतामप्रयुच्छन् ।

नहि मिचस्य वरुणस्य धासिमर्हामसि प्रमियं सान्वग्नेः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । चाता । चायतां । अप्रऽयुच्छन् ।

नहि । मिचस्य । वरुणस्य । धासिं । अर्हामसि । प्रऽमियं । सानु । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवैरन्वैर्मित्रादिभिः सह नोऽस्मान्नि पातु । पालयतु । तथा चाता पालको
देवः । इन्द्र इत्यर्थः । सोऽप्यप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् चायतां । वयं च मिचस्य वरुणस्याग्नेश्च सानु समुच्छ्रितं
धासिमग्रं सोमादिलक्षणं प्रमियं हिसितुं नह्यर्हामसि । अर्हामः । समर्था भवामः । किंत्वनुष्ठानेन संवर्धि-
तुमर्हाम इत्यर्थः ॥

अग्निरीशे वसव्यस्याग्निर्महः सौभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥

अग्निः । ईशे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सौभगस्य । तानि । अस्मभ्यं । रासते ॥ ८ ॥

अग्निर्देवो वसव्यस्य धनसमुहस्येश । ईष्टे दातुं । तथाग्निर्महो महतः सौभगस्य सुभगत्वस्यापीशे । अतस्तानि
धनानि सौभाग्यं चास्मभ्यं रासते । ददातु ॥

उषो मघोन्या वह सूनृते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः । मघोनि । आ । वह । सूनृते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यं । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सुनृते प्रियसत्वरूपवागभिमानिनि हे वाजिनीवत्यन्नवति देवि अस्मभ्यं
वार्या वरणीयानि पुरु वहनि धनान्या वह । प्रापय ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इंद्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इंद्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रोऽर्यमैन्द्रः प्रत्येकमा गमत् । आगच्छति यच्च । तद्राधो
धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु प्रयच्छन्त्विति शेषः ॥ १० ॥

मही बावापृथिवी इति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वामदेवस्वार्धं बावापृथिव्यं । पूर्वच त्रिगायत्र्यन्तं त्वित्युक्तत्वात्
त्पंचम्याबास्त्रिस्तो गायत्र्यः शिष्टास्त्रिष्टुभः । मही सप्त बावापृथिवीर्यामित्यनुक्रमणिका ॥ ब्यूडे दशरात्रे पंचमे
ऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदितश्चतुर्ध्वं बावापृथिव्यनिविज्ञानीयं । तथा च सूचितं । मही बावापृथिवी इति
अतस्तत्तु अमुर्बिम्बा । आ० ८. ८. इति ॥

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिर्ऋकैः ।

यत्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्बुधोऽष्टा पप्रथानेभिरेवैः ॥ १ ॥

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । भवतां । शुचयत्ऽभिः । ऋकैः ।
यत् । सीं । वरिष्ठे इति । बृहती इति । विऽमिन्वन । रुवत । ह । उष्टा । पप्रथानेभिः । एवैः ॥ १ ॥

इह यज्ञ मही महती ज्येष्ठे प्रगास्य द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी रुचा दीप्या युक्ते शुचयद्भिर्दीपयद्भिर्
कर्मत्रे सोमादिहविर्भवा युक्त भवता । यत यस्मात् सी सर्वतो वरिष्ठे उरुतरं बृहती महती द्यावापृथिवी
विमिन्वन परिच्छिदन स्थापयन उक्ता सक्ता पर्जन्य पप्रथानेभिः प्रथमानैरेवैर्गमनशीलैर्महद्भिर्भेदिवी सह हवत् ।
राति । शब्द करोति । हेति पुराण । तस्माद्रुचा भवतामिति सबधः ॥

देवी देवेभिर्यजते यज्ञैरमिनती तस्यतुरुक्षमाणे ।

ऋतावरी अदुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिर्ऋकैः ॥ २ ॥

देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यज्ञैः । अमिनती इति । तस्यतुः । उक्षमाणे इति ।

ऋतावरी इत्यतऽवरी । अदुहा । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । यज्ञस्य । नेत्री इति ।

शुचयत्ऽभिः । ऋकैः ॥ २ ॥

देवी देवा यजते यष्ट्ये अमिनती प्रजा अहिमत्यावृजमाणे सित्यावृतावरी ऋतवत्यावृतावरी अदुहाद्विध्यो
द्रोहमकर्तव्या देवपुत्रे देवोत्पादित्या यज्ञस्य नेत्री निर्वाहयिष्या द्यावापृथिवी देवेभिर्देवयज्ञैर्यष्ट्यैः सहितं
शुचयद्भिः शुचयद्भिर्ऋकैर्गमनैर्विभवा युक्त तस्यतु । तिष्ठत । स्थातामित्यर्थः ॥

स इत्स्वपा भुवनेष्याम य इमे द्यावापृथिवी जजान ।

उर्वी गभीर रजसी मुमेक अवंशे धीरः शच्या समरत ॥ ३ ॥

सः । इत । सुऽश्याः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति । द्यावापृथिवी इति । जजान ।

उर्वी इति । गभीर इति । रजसी इति । मुमेक इति सुऽमेके । अवंशे । धीरः । शच्या ।

सं । एरत ॥ ३ ॥

स इह एव स्यात् प्रोभचकर्मा मज्ज भुवनेष्याम । आस । य इमे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी जजान
उत्पादितवान् । यश्च प्रजापतिरुर्वी उर्वी विस्तीर्ण गभीरं अवचले मुमेके शासनरूपे अवंशे उत्पन्निरहिते
अनाधार वातरज धीरो धीमान् शच्या कुशलकर्मणा समरत । समाकं प्रगितवान् । स एव स्वपा इति ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो यरुथेः पत्नीवद्भिरिषयंती सजोषाः ।

उरुची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ४ ॥

नू । रोदसी इति । बृहत्ऽभिः । नः । यरुथेः । पत्नीवत्ऽभिः । इषयंती इति । सऽजोषाः ।

उरुची इति । विश्वे इति । यजते इति । नि । पातं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिवी नू जिप्र पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्बृहद्भिर्महद्भिर्वरुथैर्गृह्णन्ती संवर्षयंती अस्माकं
मज्जाम्बुत्या सजोषाः परस्परं मगतं उरुची उर्वचनं विश्वे व्याप्ति यजते यष्ट्यैः सत्या नोऽस्मान् नि पात ।
नितरा रथत । धियत्यादि गत ॥

प्र वामित्यादिगायत्रस्तुची बृहे दशरात्रे वैश्वदेवशस्त्रे व्यावापृथिव्यनिविद्वानीयत्वेन प्रक्षेप्यः । तथा च सूचितं । प्र वां महि द्यवी इति तुची । आ० ८. ११. इति ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र।वां।महि।द्यवी।इति।अभि।उपऽस्तुतिं।भरामहे।शुची।इति।उप।प्रऽशस्तये॥५॥

हे व्यावापृथिव्या द्यवी शीतमाने वां युवाभ्यामुपस्तुतिं स्तोत्रं महि महत्प्रभुतमभि प्र भरामहे । प्रक्षेपेण संपादयामः । शुची शुद्धे युवां प्रशस्तये प्रशंसितुमुप । उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । उप गच्छाम इति शेषः ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊह्याथे सनादृतं ॥ ६ ॥

पुनाने इति।तन्वा।मिथः।स्वेन।दक्षेण।राजथः।ऊह्याथे इति।सनात्।ऋतं॥६॥

हे देव्या तन्वा स्वकीयया मूर्त्या स्वेन दक्षेण बलेन च मिथः प्रत्येकं पुनाने शोधयन्त्या यज्ञं यजमानं वा युवां राजथः । यद्वा । तन्वा स्वस्वशरीरैकदेशेन मिथः परस्पर पुनाने शोधयन्त्या । याः स्वीयिनासारिण भुवं सा च स्वकीयेन कार्शेन चंद्रमसि स्थितेन दिवमिति विवेकः । सनात्सदाकालमृतं यज्ञमूह्याथे । वहथः ॥

मही मित्रस्य साधयस्तरंती पिप्रती ऋतं । परि यज्ञं नि पेदथुः ॥ ७ ॥

मही इति।मित्रस्य।साधयः।तरंती इति।पिप्रती इति।ऋतं।परि।यज्ञं।

नि।सेदथुः॥७॥

मही महत्या व्यावापृथिव्या मित्रस्य मित्रभृतस्य स्तोत्रभिमतं साधयः । ऋतमग्नं तरंती तारयन्त्या पि प्रती पुरयन्त्या यज्ञं परि परितो नि पेदथुः । आश्रयतः ॥ ८ ॥

क्षेत्रस्य पतिनेत्यष्टर्च द्वादशं सूक्तं वामदेवस्वार्पणं । आद्याचतुर्थोपधीसप्तम्योऽनुष्टुभः पंचमी पुरउष्णिक् । आद्यैत्युरउष्णिगिति हि तल्लक्षणं । शिष्टास्तिस्त्रिष्टुभः । आद्यास्तिस्त्रः क्षेत्रपतिदेवताकाशतुर्थी शुनाख्यदेवताका पंचम्यष्टम्यां शुनासीरदेवताके पधीसप्तम्यां सीतादेवताके । तथा चानुक्रमणिका । क्षेत्रव्याष्टी तिस्रः क्षेत्रपत्याः शुनायका परा पुरउष्णिक् सांख्या च शुनासीराभ्यामुपांत्य सीतायै ते श्रुनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चेति ॥ क्षेत्रस्य कर्षणेऽनेन सूक्तं प्रत्युचं जुहुयाज्जपेद्वा । तथा च सूचितं । क्षेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्युचं जुहुयाज्जपेद्वा । आ० गृ० २१०. इति ॥ अग्नोर्धामे होतुरतिरिक्तोक्त्य आश्विनशस्त्राद्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तोक्त्यानि । तत्राद्या परिधानीया । सूचितं च । क्षेत्रस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्च पोषयित्वा स नो मृळातीदृशे ॥ ११ ॥

क्षेत्रस्य।पतिना।वयं।हितेनऽइव।जयामसि।गां।अश्च।पोषयित्वा।आ।सः।

नः।मृळाति।इदृशे॥११॥

वयं यजमानाः क्षेत्रस्य पतिना देवेन ॥ इदं क्षेत्रपतिं प्राहुः केचिदपिमथापरे । स्वतंत्र एव वा कश्चित्क्षेत्रस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवशब्द एवार्थः । सर्वप्राणिहितेनैव तेन । अथवा मित्रेणैव । यथा सख्युः साहाय्ये सन् स्वकार्यं साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः क्षेत्रं । स देवो गामश्च च पोषयितुं पोषयितुं गवांश्वलक्षणं धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । स एव देवो नोऽस्मान्निदृश उक्तलक्षणे धनं दातव्ये सति मृळाति । सुखयति । क्षेत्रस्य पतिनेत्यादिनिर्वाहः । १०. १५. जानीयात् ॥

अग्नोर्धामे मित्रावरुणस्यातिरिक्तोक्त्य परिधानीया । सूचितं च । क्षेत्रस्य पति मधुमंतमूर्मिमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

क्षेत्रस्य पते मधुमंतमृमि धेनुरिव पयो अस्मासु धुस्व ।

मधुश्चतै घृतमिव सुपृतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु ॥ २ ॥

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमंतं । ऊर्मि । धेनुऽऽइव । पयः । अस्मासु । धुस्व ।

मधुऽश्चतै । घृतंऽइव । सुऽपृतं । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयंतु ॥ २ ॥

हे क्षेत्रस्य पते त्व मधुमत माधुर्योपतमर्मि प्रवृत्तमृदक धेनुः पय इव सा यथा दुग्धे तथास्मासु धुस्व । मधुश्चतै मधुस्त्रावि मुपत धृतमिवव्युपसा । तादृशमृदकमित्यर्थः । ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो नोऽस्मान् मृळयतु । सुपयतु । यज्ञा । ऋतस्यैतत्कर्मणि गष्टौ । ऋत मृळयतु । प्रयच्छतु । मृळयति च दानकर्मा ॥

प्राश्चिन्नाक्षमिनोऽतिरिक्तोक्त्यै परिधानीयया । मधुमतीरोपधीर्द्याव आप इति परिधानीया । आ० ९. १५ । इति सूत्रितत्वात् ॥

मधुमतीरोपधीर्द्याव आपो मधुमन्त्रो भवत्वन्तरिक्षं ।

क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्त्रो अस्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओपधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत । नः । भवतु । अन्तरिक्षं ।

क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान । नः । अस्तु । अरिष्यन्तः । अन्तु । एनं । चरेम ॥ ३ ॥

आपधीरोपध्यो व्रीहिप्रयग्वाद्यो नोऽस्मभ्य मधुमतीर्मधुमत्यो भवतु । तथा याव । तिस्रो दिव इत्युक्तं त्वाद्वह्वचन युक्तं । तथापोऽतिरिक्त च नो मधुमद्ववन् । किंच क्षेत्रस्य पतिरपि मधुमान्नोऽस्तु । अरिष्यन्तोऽर्थरहितस्यतो यथमेनं क्षेत्रपतिमन् अनुसृत्य चरेम । सचरेम सुर्वेन ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लांगलं । शुनं वरत्रा वध्यन्तां शुनमष्टामुदिंगय ॥ ४ ॥

शुनं । वाहाः । शुनं । नरः । शुनं । कृषतु । लांगलं । शुनं । वरत्राः । वध्यन्तां । शुनं ।

अष्टां । उत । इंगय ॥ ४ ॥

वाहा बलीवर्दा शुन । सुखनामैतत् । सुख यथा भवति तथा वहत्विति शेषः । तथा नरो नेतारो मनुष्याः कर्षकाः शुन कर्षतु । तथा लांगलमपि शुन कृषतु । वरत्रा वरणेन वायमाणाः प्रग्रहाः शुनं वध्यन्ता । अष्टा प्रतोद शुनमुदिंगय । प्रग्रय । शुनाख्यो वाघ्यद्रयोरन्यतमः सुखरुद्धेवः । तदनुग्रहादेतत्सर्वं भवत्विति तस्य श्रुतिमामान्येन स्मृतिः ॥

शुनासीरीयं पर्वणि शुनासीरदं वताकस्य हविषोऽनुवाक्यपात्या ऋक् याज्या । सूचितं च । शुनासीराविमा वाच जुषेथा शुन नः फालाः । आ० १०. १० । इति ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्विवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिंचतं ॥ ५ ॥

शुनासीरौ । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेनं । इमां ।

उप । सिंचतं ॥ ५ ॥

शुदेवः शुमदेवतेति शौनकः । अतः शुन इद्रः सीरो वायुः । शुनो वायुः शु एत्यन्तरिक्षे सीर आदित्यः सरणात् । नि० ९. ४०. । इति यास्कः । हे शुनासीरी तौ युवामिमा वक्ष्यमाणां मदीया वाचं जुषेथां । यत्पयो दिवि चक्रथुः तेनेमा भूमिमुप सिंचतं ॥

अ॒र्वाचीं सु॒भगे भव॒ सीते॒ वंदा॑महे त्वा । यथा॑ नः सु॒भगासं॑सि यथा॑ नः सु॒फलासं॑सि ॥ ६ ॥
 अ॒र्वाचीं । सु॒ऽभगे॒ । भव॒ । सीते॑ । वंदा॑महे । त्वा । यथा॑ । नः । सु॒ऽभगा॑ । असं॑सि ।
 यथा॑ । नः । सु॒ऽफला॑ । असं॑सि ॥ ६ ॥

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्चर्वागचना भव । त्वा त्वा वदामहे । सुवीर्यमहि । यथा न. सुभगासंसि । शोभनधना भवसि । यथा न. सुफलासंसि तथा वदामहे ॥

इंद्रः॑ सीतां॒ नि गृह्णा॑तु तां॒ पृषा॑नुं यच्छतु ।
 सा नः॑ पय॒स्वती दुहा॑मुत्तरामुत्तरां॒ समां॑ ॥ ७ ॥
 इंद्रः॑ । सीतां॑ । नि । गृह्णा॑तु । तां॑ । पृषा॑ । अनुं॑ । यच्छतु ।
 सा । नः॑ । पय॒स्वती । दुहा॑ । उत्तरां॑ऽउत्तरां॑ । समां॑ ॥ ७ ॥

इन्द्रो देवः सीतां सीताधारकाष्ठा नि गृह्णातु । ता सीता पृषा देवोऽनु यच्छतु । नियमयतु । सा यां पयस्वत्युदकवती दुहा । दुह्यात । कंदति तदुच्यते । उत्तरामुत्तरा समाशुचरमुत्तर मयता ॥

अस्या अष्टम्या विनिर्यग शुनासीराविमामित्ववांक्तः ॥

शुनं॑ नः॒ फाला॑ वि कृषंतु॒ भूमिं॑ शुनं॑ की॒नाशा॑ अभि यंतु॒ वहिः॑ ।
 शुनं॑ प॒र्जन्यो॑ मधु॒ना पयो॑भिः शुना॒सीरा शुन॑मस्मासु॒ धत्तं॑ ॥ ८ ॥
 शुनं॑ । नः॑ । फालाः॑ । वि । कृषंतु॑ । भूमिं॑ । शुनं॑ । की॒नाशाः॑ । अभि । यंतु॑ । वहिः॑ ।
 शुनं॑ । प॒र्जन्यः॑ । मधु॒ना । पयः॑ऽभिः । शुना॒सीरा । शुनं॑ । अस्मासु॑ । धत्तं॑ ॥ ८ ॥

नो भूमि फाला भूमिविदारककाष्ठाः शुन वि कृषतु । शुन यथा भवति तथा । कीनाशा बलीवर्द्धरजका वहिर्वलीवर्द्धरभि यतु । अभिगच्छतु । शुन यथा भवति तथा । पर्जन्या मधुना मधुरः पयोभिरुदक सिचतु । ४ शुनासीरा इद्रवायू वाध्यादित्यो वा शुन सुखमस्मासु धत्त । धारयत ॥ ॥ ८ ॥

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्च त्रयोदश सूक्तः । अथवा जगती शिष्टास्त्रिषूम् । अथिसर्याज्जोघृत्तानामन्यतमो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका समुद्रादूर्मिरित्येकादशांशेय जगत्यत सोमं वाप वा गव्य वा घृतक्षुतिर्वेति ॥ विष्वक्तीद सूक्तमाज्य । तथा च सूत्र । समुद्रादूर्मित्याज्य त्व सुमेष । आ० ८ ६ । इति ॥ श्रुदे दशरात्र सप्तमंऽहनीदमेव सूक्तमाज्य । सूचित च । अथ कंदोमाः समुद्रादूर्मित्याज्य । आ० ८ ९ । इति ॥

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ॒ उदार॑दुपांशुना॒ सम॑मृतत्वमानट् ।
 घृतस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति॒ जिह्वा॑ दे॒वाना॑ममृतस्य॒ नाभिः॑ ॥ ९ ॥
 समुद्रात् । ऊ॒र्मिः । मधु॑ऽमान । उ॒त् । आ॒र॒त् । उ॒प । अं॒शुना॑ । सं । अ॒मृत॑ऽत्वं । आ॒न॒ट् ।
 घृतस्य॑ । नाम॑ । गुह्यं॑ । यत् । अ॒स्ति । जि॒ह्वा । दे॒वानां॑ । अ॒मृत॑स्य । नाभिः॑ ॥ ९ ॥

संमोदतेऽस्मिन्वजमाना इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः अथवा समुद्रवत्यापोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या वैद्युतोऽपिः । तस्मादूर्मिर्हर्मिर्वदुपपृथुवृत्तो मधुमान्वाधुर्योपेतफलसमूह उदारत । उन्नच्छति । अथवा वैद्युतादूर्म्युत्पादको रस उदारत । उन्नतः । अथवा समुद्रात्समुद्रघणसाधनादादित्यादूर्मी रस उदकलक्षण उदारत । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति श्रुतेः । यद्वा । समुद्रादुक्तव्युत्पत्तरतरिषादूर्मिरुदकमुदारत । अथवा समुद्रादुक्त

लक्षणाद्भवामुधसः सकाशादूर्ध्वज्ज्वलः क्षीररसः । एतद्भूतपक्षेऽपि समानं । यद्यपि घृतं क्षीराज्जायते तथापि तस्योधस उत्पत्तिरवमुपचर्यते । शिष्टं वाक्यमग्न्यादिपंचसु पक्षेष्वपि समानं । अंशुना दीप्याग्निं वामृतस्य मोक्षमुपसमानतः । उपति पुरणः । प्राप्नोति नरः । घृतस्य दीप्तस्य क्षीरद्रव्यरूपस्य वा गुह्यं नाम गोपनीयं नमनसाधनं यदस्ति तद्रूपीमि । तद्देवानां जिह्वास्वादकजिह्वास्थानीयं भवति । तद्देवामृतस्य नाभिर्वंधकं भवति । तदभयं घृतस्य नामेत्यर्थः । एवं सर्वमंत्रेषु तत्तत्पदानुसारेण योज्यं ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा शृणुवच्छस्यमानं चतुःशृंगोऽवमीक्षार एतत् ॥ २ ॥

वयं । नाम । प्र । ब्रवाम । घृतस्य । अस्मिन् । यज्ञे । धारयाम । नमः । अभिः ।

उप । ब्रह्मा । शृणुवत् । शस्यमानं । चतुःशृंगः । अवमीत् । गौरः । एतत् ॥ २ ॥

वयं यज्ञमाना घृतस्य नाम प्र ब्रवाम । सुमः । अस्मिन्यज्ञे नमोभिर्नमस्कारिर्हविर्भिर्वा धारयाम च । ब्रह्मा परिवृद्धो देवः शस्यमानं सूयमानमिदमुप शृणुवत् । शृणुयात् । चतुःशृंगः । चत्वारि शृंगाणि वेदचतुष्टयरूपाणि यस्य सः । आदित्याभिपक्ष एवं । इतरेष्वपि यास्कोक्तव्युत्पत्त्या शृंगशब्दो व्याख्येयः । गौरोऽरुणवर्णं सादृशो देव एतत्कर्म जगद्वावमीत् । उन्निरति । निर्वहतीत्यर्थः ॥

चत्वारि शृंगा चयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्या आ विवेश ॥ ३ ॥

चत्वारि । शृंगा । चयः । अस्य । पादाः । द्वे इति । शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य ।

त्रिधा । बद्धः । वृषभः । रोरवीति । महः । देवः । मर्त्यान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥

यद्यपि मुक्तस्यापिमूर्यादिपंचदेवताकत्वात्पंचधा यं मंचो व्याख्येयमथापि निरुक्ताद्युक्तनीत्या यज्ञात्मकाये सूर्यस्य च प्रकाशकत्वेन तत्परतया व्याख्यायते । अस्य यज्ञात्मकस्याग्नेस्तत्वारि शृंगा चत्वारो वेदाः शृंगस्थानीयाः । यद्यथापस्त्वेन यज्ञं व्याख्यास्यामः स त्रिभिर्वेदैर्विधीयते । परिभा० १३ । इत्युक्तं तथाप्याथर्वणस्येतरानपंचयैव कापिसाध्यानां कृत्वकर्मणामभिधायकत्वाच्चदपचया चत्वारि शृंगेत्युक्तं । चयो अस्य पादाः सवनानि वीण्यस्य पादाः । प्रवृत्तिमाधनत्वात्पादा इत्युच्यते । द्वे शीर्षे ब्रह्मादनं प्रवर्ग्यश्च । इष्टिसोमप्राधान्येनदमुक्तं । सप्त हस्तासः सप्त कंदांसि । हस्ता अनुष्ठानस्य मुख्यसाधनं । कंदांस्यपि देवताप्रीणनस्य मुख्यसाधनमिति हस्तव्यवहारः । त्रिधा बद्धो मन्त्रकल्पब्राह्मणस्त्रिप्रकारं बद्धः । बध्ननमस्य तन्निष्पाद्यत्वं । वृषभः फलानां वर्षिता रोरवीति । शृणु शब्दायते । ऋग्यजुःसामोक्तैः शस्त्रयागस्तुतिरूपेर्होत्राद्युत्पादितैर्ध्वनिभिरसौ रोरति । एवं महो देवो मर्त्यानां विवेश । मर्त्यैर्यजमानैर्निष्पाद्यत्वात्प्रवेश उपचर्यते ॥ अत्र यास्कश्चत्वारि शृंगिति वेदा वा एत उक्ताः । नि० १३. ७. इत्यादिना निरवोचत । तद्वानुमंथेयं ॥ अथ भूर्यपने व्याख्यायते । अस्यादित्यस्य चत्वारि शृंगाणि चतस्रो दिशः । एताः श्रयणार्थत्वात्कृगाणीत्युपचर्यते । चयो अस्य पादाः । चयो वेदाः पादस्थानीया भवन्ति गमनसाधनत्वात् । तथा ह्यग्निः पूर्वाह्ने दिवि देव इत्यत इत्युपक्रम्य वेदैरग्न्यस्त्रिभिरेति सूर्यः । तै० ब्रा० ३. १२. ९. १०. इति हि वेदत्रयेण गतिराम्नाता । द्वे शीर्षे । अहश्च रात्रिश्चेति द्वे शिरसी । सप्त हस्तासो अस्य । सप्त रश्मयः षड्विंशलक्षणा ऋतव एकः साधारण इति वा सप्त हस्ता भवन्ति । त्रिधा बद्धस्त्रिषु स्थानेषु क्षित्यादिष्वग्न्याद्यात्मकत्वेन संबद्धः । ग्रीष्मवर्षाहिमंताख्यैस्त्रिभिस्त्रिधा बद्धो वा । वृषभो वर्षिता रोरवीति । शब्दं करोति वृथ्यादिद्वारा । स महो महान देवो मर्त्यानां विवेश तन्निर्गतया । सूर्य आत्मा जगतस्तस्युषश्च । ऋग्वे० १. ११५. १. इति हि श्रुतं ॥ एवं त्ववादिपक्षेऽपि योज्यं । शाब्दिकास्तु शब्दब्रह्मपरतया चत्वारि शृंगिति चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिना व्याचक्षते । अपरे त्वपरथा । तत्सर्वमत्र द्रष्टव्यं ॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविंदन् ।

इंद्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतस्तुः ॥४॥

त्रिधा । हितं । पणिऽभिः । गुह्यमानं । गवि । देवासः । घृतं । अन्तु । अविंदन् ।

इंद्रः । एकं । सूर्यः । एकं । जजान । वेनात् । एकं । स्वधया । निः । ततस्तुः ॥४॥

पणिभिरसुरैर्गवि गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभेदेन त्रिप्रकारं हितं निहितं गुह्यमानं गोपितं घृतं दीप्तं रसरूपं वा द्रव्यं देवासो देवा अन्वविंदन् । अन्नमंत । तच्चंद्र एकं क्षीरं जजान । उदपादयत् । सूर्य एकं जजान । वेनात्कांतिमतोऽभिर्गमनवतो वायोर्विकं घृतं स्वधयान्नं निमित्तेन द्रव्येण वा साधनेन निष्टतस्तुः । निरपादयन् देवाः ॥

एता अर्षेति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।

घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसा मध्ये आसां ॥५॥

एताः । अर्षेति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः । रिपुणा । न । अवऽचक्षे ।

घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसः । मध्ये । आसां ॥५॥

एता आपो घृतधारा वार्षति । अधः पतति । शतव्रजा अप्ररिमितगतयः सत्यो हृद्याद्दयगमात्समुद्रादतरिक्षाद्रिपुणा जलमोकप्रतिवधकारिणा शुक्ला वृत्रेण नावचक्षे न अवदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथार्षति । ता घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । कुर्वति तदुच्यते । हिरण्ययो हिरण्यमयो वेतसोऽप्सभवो ऽपिर्विद्युत आसामपा मध्ये वर्तत इति शेषः । अत्र घृतस्य धारा अभि चाकशीमीत्यनेन चरमपादेन होमाधारोऽपिर्विद्युतोऽग्निरादित्यो वीक्षतः ॥ ॥१०॥

सम्यक्स्रवंति सरितो न धेना अंतर्हृदा मनसा पृथमानाः ।

एते अर्षेत्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः ॥६॥

सम्यक् । स्रवंति । सरितः । न । धेनाः । अंतः । हृदा । मनसा । पृथमानाः ।

एते । अर्षेति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाः । इव । क्षिपणोः । ईषमाणाः ॥६॥

अस्त्रापरिरूपं सम्यक् स्रवंति । सरति । घृतस्य धाराः । किमिव । सरितो न धेनाः प्रीणयिष्यो नद्य इव । अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतेन चित्तेन । भावनासंचितेन यावत् । तेन पृथमानाः शुद्धीकृताः । तदेवोच्यते । एते घृतस्योर्मयो रमा अर्षति । गच्छति । जुष्टाः सकाशादपेरूपरि पतन्ति । किमिव । क्षिपणोः क्षिपकाद्व्याधा दीषमाणाः पलायमाना मृगा इव । ते यथा कर्षं प्रविशति तद्वत् । अनेन श्रेष्ठ्यमुक्तं भवति ॥

सिंधोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

घृतस्य धारा अरूषो न वाजी काष्ठा भिंदन्नुर्मिभिः पिन्वमानः ॥७॥

सिंधोः । इव । प्रऽअध्वने । शूघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।

घृतस्य । धाराः । अरूषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिंदन् । उर्मिभिः । पिन्वमानः ॥७॥

सिंधोः स्तब्धमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवहन्ति देशे शूघनास आशुगन्धः । आशु इति च शु इति च क्षिप्रनामनी भवत इति निरुक्तं । ६ १ । वातप्रमियो वायुवत्प्रकृष्टवेगा यद्वा महत्यो घृतस्य

धाराः पतर्यति । गच्छत्यपेरुपरि । घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवत्यत्रैवशब्दोऽनर्थकः । स्तंदनसाधनादंतरि-
चादुक्तलक्षणा घृतधारा उदकधाराः पतर्यति । गच्छति भुमी । किंच घृतसंस्त्यायः काष्ठा मर्यादाभूतान्परि-
धीन्भिन्दन्नृमिमी रसैः पिबमानो वर्धमानो भवति । उदकमिति पक्षे काष्ठा क्रांत्वा स्थिता दिशो भिन्दन्नृमि-
मिन्नरसैः पिबमानो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अरूपो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव । स
यथा भिदन्नपिबमानश्च भवति तद्वत् ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कन्याण्यः स्मर्यमानासो अग्निं ।

घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समन्ताऽऽव । योषाः । कन्याण्यः । स्मर्यमानासः । अग्निं ।

घृतस्य । धाराः । संऽऽवधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्य धारा अमृमग्निं समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभि प्रवन्त । अभिनमर्यति । निमग्नं
कुर्वति । कीदृशस्ताः । कन्याण्यो भद्ररूपाः स्मर्यमानासो हसत्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीपयिष्यः सत्यो
नसत । व्यासुर्वति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वाय जातवेदा हर्यति । कामयते । घृतशब्द-
स्योदकमिति पक्षेऽपिजातवदःशब्दाभ्यां विद्युतोऽपिरादित्यो वा गृह्यत । त देवमुदकधारा अभि प्रवन्त नसन्त
च । स ताश्च हर्यति ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः मृयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्प्रवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽऽव । वहतुं । एतये । ऊं इति । अंजि । अंजानाः । अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । मृयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । प्रवन्ते ॥ ९ ॥

कन्या इवानुदा बालिका इव । ता यथा वहतुमुद्राहं प्राप्नुमेतवा उ एतु पति गतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो
वांजाना व्यंजयत्यः । एवंकुर्वत्यः कन्या इव स्वभर्तृभूतमाध्वरं विद्युत वापिमादित्य वा वहतुमेतुमंजि व्यंजकं
तदीयं रूपमंजाना व्यंजयतीर्घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । एतेनोदकेन च भीमस्य विद्युतस्य
चायैः प्रज्वलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः मृयते यत्र यत्र यज्ञस्य यज्ञतायते तत्त यज्ञमभिलक्ष्य प्रवन्ते ।
गच्छति खलु ॥

अभ्यर्पत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्प्रवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्पत । सुऽस्तुतिं । गव्यं । अजिं । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमं । यज्ञं । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । प्रवन्ते ॥ १० ॥

हे मदीया ऋत्विजो गव्य गोसमृहकूप गोसंबाधन वाजि सघातमभ्यर्पत । अभिगच्छत । अभिगमयत वा
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । अत्र गोशब्देनोदकानि गावो बोध्यन्ते । तत्प्रधातोऽभिप्रतः । अस्मासु यजमानेषु भद्रा
स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लप्स्यन्ते । किंच गोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवता अत्र
यष्टव्यान्देवान्नयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमदयथा तथा प्रवन्ते । गच्छति ॥

धामन्त इत्येपीत्तरसूक्तस्थावा चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्तं । धामन्ते विश्वमिति प्रतीकमुक्त्वा
तदन्ते वृचाः । आ० गृ० ३. ५. इति सूचितत्वात् ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमंतः समुद्रे हृद्यं तरायुषि ।

अपामनीके समिधे य आभृतस्मश्याम मधुमंतं त ऊर्मि ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वं । भुवनं । अधि । श्रितं । अंतरिति । समुद्रे । हृदि । अंतः । आयुषि ।

अपां । अनीके । संऽइधे । यः । आऽभृतः । तं । अश्याम । मधुऽमंतं । ते । ऊर्मि ॥ ११ ॥

ते त्वदीये धामन्धामनि तेजःस्थानि विश्वं भुवनमधि श्रितं । अतः समुद्रे वडवापित्वेन हृद्यंतः सर्वप्राणिनां हृदये वैश्वानरत्वेनायुष्यन्ते सर्वप्राण्याहारत्वेन । यद्वा । आयुषीत्येतद्गृहिणपणं । जठराग्निना खल्वायुर्धार्धते । अपामनीक उदकसंस्त्याये वैश्वतापित्वेन समिधे संश्यामे च शौर्यापिरूपेण । एव षोडश स्थानेषु वर्तमानं धाम । तस्मिन्धामनि य ऊर्मिर्घृतरूप उदकरूपो वा रस आभुतः स्थापितः ते त्वदीये त रसं मधुमंतं माधुर्यापितमश्याम । व्याप्नुयाम ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

इत्थं श्रीबुक्कभूपालसाम्राज्यकधुरंधरः । विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तमावच्छेदयैवभवः ॥

श्रीमत्सायणमञ्जीशः सकलागमतत्त्ववित । दाशतथां माधवीये वेदार्थस्य प्रकाशनं ॥

चतुर्थं मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीजितं । अष्टोत्तरं पंचाशत्सूक्तिः पच शतैरपि ॥

एकोनया नवत्या च युक्तमैवैश्व संमित । व्याकार्पोत्सुखबोधाथं पश्यंततद्विमत्सरा ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ पंचमं मंडलं ॥

यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

आत्रेय पचमे मडले षडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्दश सूक्तानि । तत्राबोधप्रिरिति द्वादशचं प्रथम सूक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । अबोध द्वादश बुधगविष्टिरावति । पचमे मडलेऽनुक्तगोत्रमात्रेय विद्या दिति परिभाषितत्वादात्रेया बुधगविष्टिरावृषी । अनादेशपरिभाषया विष्टुप । मडलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाक आप्रेय कर्ता वैष्टुभे ऋदस्याश्चिन्नशस्ये चैतदादिवत्वारि सूक्तानि । तथा च सूचित । अबोध्यापिः समिधति चत्वारि । आ० ४. १३ । इति ॥ अध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्धामन्ते विश्वमिति वृचत्वेन विनियोग उक्तः ॥

अबोध्याग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासं ।

यद्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिंस्रते नाकमच्छ ॥ १ ॥

अबोधि । अग्निः । संऽइधा । जनानां । प्रति । धेनुंऽइव । आऽयतीं । उपसं ।

यद्वाःऽइव । प्र । वयां । उत्ऽजिहानाः । प्र । भानवः । सिंस्रते । नाकं । अच्छ ॥ १ ॥

अयमभिर्जनानामध्वर्यादीना समिधा समिद्विरबोधि । प्रबुद्धोऽभूत् । धेनुमिव । अपिहोत्रार्थधेनु प्रति यथा प्रातर्बुध्यते तद्वदायतीमागच्छतीमुपस प्रति । उपःकाल इत्यर्थः । अथ प्रबुद्धस्याग्निर्भानवो ज्वाला यद्वा महातो वया शाखा प्रोज्जिहानाः प्रोद्धमयतो वृत्ता इव प्रोज्जिहानाः स्वाधिष्ठान त्वजंतो नाकमतरिचमच्छा भिमुख्येन प्र सिंस्रते । प्रसरति ॥

अबोधि होता यजथाय देवानृध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।

समिद्वस्य रुणददर्शि पाजो महान्देवस्तमसो निरमोचि ॥ २ ॥

अबोधि । होता । यजथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमनाः । प्रातः । अस्थात् ।

संऽइद्वस्य । रुणत् । अदर्शि । पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥ २ ॥

अथ होता होमानप्पादकोऽभिर्देवायष्टवान्यजथाय यष्टुमबोधि । बुध्यते । सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः शोभनमनस्को यजमानानुयहनुदि सन् ऊर्ध्वोऽस्थात् । उत्तिष्ठति । समिद्वस्यस्य रुणद्रीचमानं पाजो बल ज्वालालक्षणमदर्शि । दृश्यते । अथ तथाभूतो महान्देवस्तमसोऽधकारात्निरमोचि । निर्मुक्तोऽभूत् ॥

यदी गणस्य रणनामजीगः शुचिरंक्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः ।

आदक्षिणा युज्यते वाजयंत्युन्नानामूर्ध्वो अधयज्जुहूमिः ॥ ३ ॥

यत् । ई । गणस्य । रणनां । अजीगरिति । शुचिः । अंक्ते । शुचिऽभिः । गोभिः । अग्निः ।

आत् । दक्षिणा । युज्यते । वाजऽयंती । उन्नानां । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुहूमिः ॥ ३ ॥

यद्यदेमयमभिर्गणस्य संघातकस्य जगतो रणनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबधकं तमोऽजीगः । गिरति गृह्णाति वा । समिद्धो भवतीत्यर्थः । तदा शुचिर्दीप्तोऽग्निः शुचिभिर्गोभिर्दीप्ते रश्मिभिरंक्ते । व्यनक्ति विश्वं जगत । आदनंतरमेव दक्षिणा प्रवृष्टा वाजयत्यन्नमिच्छत्याज्यधारा युज्यते । युक्ता भवति । अथवा दक्षिणा प्रवृष्टाज्यधारा युज्यते । तां च धारासुत्तानामूर्ध्वतानामुपरि विस्तृतामूर्ध्वं उन्नतः सन् जुहूमिरधयत् । पिबति ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षूषीव सूर्ये सं चरन्ति ।

यदीं सुवाते उषसा विरूपे श्वेतो वाजी जायते अये अह्नां ॥४॥

अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षूषिऽइव । सूर्ये । सं । चरन्ति ।

यत् । ई । सुवाते इति । उषसा । विरूपे इति विरूपे । श्वेतः । वाजी । जायते ।

अये । अह्नां ॥४॥

अग्निं देवमच्छाभिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इच्छतां यजमानानां मनांसि स चरन्ति । देवा यष्ट्या-
स्तदर्थं कदायं वर्धयन्तीति ध्यायन्तीत्यर्थः । चक्षूषीव सर्वेषां प्राणिनां यथा सूर्ये संचरति तद्वत् । यद्यदेभ्यः स
प्रमुषसा सह विरूपे नानारूपे बावापृथिव्यां सुवाते । जनयतः । तदानीं श्वेतः प्रकृष्टवर्णोपेतो वाजी वजन-
वान्प्रिरहामय उदयकाले जायते । प्रवर्धत इत्यर्थः ॥

जनिष्ट हि जेन्यो अये अह्नां हितो हितेष्वरूपो वनेषु ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्होता नि षसादा यजीयान ॥५॥

जनिष्ट । हि । जेन्यः । अये । अह्नां । हितः । हितेषु । अरूपः । वनेषु ।

दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधानः । अग्निः । होतः । नि । षसाद । यजीयान ॥५॥

अयमग्निर्जेन्य उत्पादनीयोऽज्ञाय उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत । पश्चात् हितेषु वनेषु वनोत्थेषु काष्ठे
ष्वरूप आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चाद्दमे दमे तत्तद्यागगृहं सप्त रत्ना रमणीयाः सप्त ज्वाला
दधानो धारयमाणः । अथवा यजमानेभ्यः सप्तविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन्
यजीयान्यष्टयः सन् नि षसाद । निषण्णो भवति ॥

जीवति यजमाने मृत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं सुरभिर्मतीष्टः कार्या । तत्रयमनुवाक्या । सुवितं च ।
अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्त्माधीमकर्दववीति नो अद्य । ऐ० ब्रा० ७ ९ । इति ॥

अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।

युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इहः ॥६॥

अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान । उपस्थे । मातुः । सुरभा । उं इति । लोके ।

युवा । कविः । पुरुनिःस्थः । ऋतऽवा । धर्ता । कृष्टीनां । उत । मध्ये । इहः ॥६॥

अयमग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टयश्च सन् न्यसीदत् । निषसाद । कुर्वति तदुच्यते । मातुः
सर्वस्य निमीतुभूम्या उपस्थ उत्सर्गे तत्रापि सु-वाज्यादिसौरभयुक्तं लोके सर्वद्रेष्टव्ये स्थाने विदितव्ये ।
उतापि च युवा नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मेधावी पुरुनिःष्ठो ब्रह्मस्थानं ऋतावा यज्ञवान्धर्ता
सर्वस्य धारक एवभूतः सन् कृष्टीनामृत्विग्यजमानानां मध्य इहः समिद्धः सन् वर्तत इति शेषः ॥ ॥६॥

प्र णु त्वं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीळते नमोभिः ।

आ यस्ततान् रोदसी ऋतेन नित्यं मृजन्ति वाजिनं घृतेन ॥७॥

प्र । नु । त्वं । विप्रं । अध्वरेषु । साधुं । अग्निं । होतारं । ईळते । नमःऽभिः ।

आ । यः । ततान् । रोदसी इति । ऋतेन । नित्यं । मृजन्ति । वाजिनं । घृतेन ॥७॥

त्वं तमग्निं नमोभिः स्तुतिभिर्नृ चिप्रं प्रेळते । स्तुवति । कीदृशं तं । विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं होतार होमनिष्पादक । यो देवो रोदसी यावापृथिव्यावृतेनोदकेना ततान । विस्तारितवान् । अर्घा प्रास्ता-
हतेरादित्यद्वारा वृष्ट्यादकत्वात् । अथवा ऋतेन सत्यभूतेन हविषा दिवं तथाभूतेन वृष्ट्यादिफलेन भुवं वा ततान । वाजिनमज्ञत देव यजमाना नित्यं घृतनोदकेनाग्नेन वा मृजति । परिचरति ॥

मार्जान्यो मृज्यते स्वे दमूनाः कविप्रणस्तो अतिथिः शिवो नः ।

सहस्रशृंगो वृषभस्तदोजा विश्वा अग्ने सहसा प्रास्यन्थान् ॥ ८ ॥

मार्जान्यः । मृज्यते । स्वे । दमूनाः । कविऽप्रणस्तः । अतिथिः । शिवः । नः ।

सहस्रऽशृंगः । वृषभः । ततऽओजाः । विश्वान् । अग्ने । सहसा । प्र । अग्नि । अन्थान् ॥ ८ ॥

मार्जान्यः समार्जनीयोऽयमग्निर्मृज्यते । परिचर्यते । स्वे स्वकीये स्थाने । कीदृशोऽयं । दमूना दानमना दातमना वा कविप्रणस्तः कविभिर्मेधाविभिः प्रणस्तः प्रकर्षणं स्तुत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः सुखकरश्च । सहस्रशृंगोऽपरिमितज्वालो वृषभो वर्षिता फलानां तदोजाः । यत्प्रसिद्धं बलं तजो वासि तदेवाजो यस्य तादृशः । सर्वबलस्वरूप इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे अग्ने विश्वानन्यान स्वयतिगिक्तान सर्वां सहसा बलेन प्रासि । प्रति परत्यर्थे । पराभवसि । व्याप्तुं वा प्रभवसि ॥

प्र सद्यो अग्ने अत्यथन्यानाविर्यस्मै चारुतमो बभूथ ।

इळेन्यो वपुषा विभावा प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणां ॥ ९ ॥

प्र । सद्यः । अग्ने । अति । एषि । अन्थान् । आविः । यस्मै । चारुऽतमः । बभूथ ।

इळेन्यः । वपुष्यः । विभाऽवा । प्रियः । विशां । अतिथिः । मानुषीणां ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं यज्ञमासाद्य सयज्ञदानोमवान्यान् स्वसमानानत्यपि । अतिक्रामसि । यस्मै चारुतमः सन्नावि-
र्बभूथ । किञ्च त्वमीळेन्यः स्तुत्यो वपुष्यो वपुष्करो दीप्तिकरो वा विभावा विशष्टदीप्तिमान प्रियः प्रियभुतो
विशः सर्वेषां प्राणिनां तथातिथिः पुत्र्यो मानुषीणां प्रजाना भवसि ॥

तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ बलिमग्ने अतित् ओत दूरात् ।

आ भंदिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्भि बृहत्ते अग्ने महि शर्म भद्रं ॥ १० ॥

तुभ्यं । भरन्ति । क्षितयः । यविष्ठ । बलिं । अग्ने । अतितः । आ । उत । दूरात् ।

आ । भंदिष्ठस्य । सुऽमतिं । चिकिद्भि । बृहत् । ते । अग्ने । महि । शर्म । भद्रं ॥ १० ॥

हे यविष्ठ युवतमाग्ने तुभ्यं क्षितयो मनुष्या भरन्ति । संपादयन्ति । किं । बलिं पुजां हविर्लक्षणमतितो
ऽतिकादुतापि च दूरात् । आ इति चार्थः । किञ्च भंदिष्ठस्यातिशयेन स्तोतुः सुमतिं स्तुतिमा चिकिद्भि । आज्ञा-
नीहि । हे अग्ने ते तव शर्म मुखमस्त्रभ्यं दातव्यं बृहत्तद्भद्रं स्तुत्यं च ॥

आद्य रथं भानुमो भानुमंतमग्ने तिष्ठ यजतेभिः समंतं ।

विद्वान्पथीनामुर्वेतरिंस्तेह देवान्हविरद्याय वसि ॥ ११ ॥

आ । अद्य । रथं । भानुऽमः । भानुऽमंतं । अग्ने । तिष्ठ । यजतेभिः । संऽअंतं ।

विद्वान् । पथीनां । उरु । अंतरिंस् । आ । इह । देवान् । हविऽअद्याय । वसि ॥ ११ ॥

हे भानुमो दीप्तिमन्त्रमे अवास्त्रिन्यागदिने भानुमंतं दीप्तिमंतं समंतं समीचीनप्रातोपेतं रथं यजतिभयंष्ट-
येर्देवेः सहा तिष्ठ । आरोह । विद्वान्यष्टव्यदेवपरिज्ञानवांस्त्वं पथोनां देवयजनमार्गान्प्रति ॥ द्वितीयार्थं पठौ ॥
उर्वतरिचं प्रभूतेऽतरिचे देवान्यष्टव्यान्हविरवाय हविर्भक्षणायेहा वक्षि । आवहसि ॥

अवोचाम कवये मेधाय वचो वंदारु वृषभाय वृषे ।

गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुरुव्यंचमश्नेत् ॥ १० ॥

अवोचाम । कवये । मेधाय । वचः । वंदारु । वृषभाय । वृषे ।

गविष्ठिरः । नमसा । स्तोमं । अग्नौ । दिविऽडं व । रुक्मं । उरुऽव्यंचं । अश्नेत् ॥ १० ॥

वयमात्रेयाः कवये मेधावने मेधाय मेधाहाय वृषभाय वर्षकाय फलानां वृषे मेक्ते यूने वदारु वदन
शील वचः स्तोत्रमवोचाम । अथ ऋषिरात्मानं परोक्षेणैव निर्दिश्य स्तुतिमुपसंहरति । गविष्ठिरोऽयमृषिर्नमसा
नमस्कारेण हविषा वा युक्तं स्तोमं स्तोत्रमवावश्नेत् । अयति स्म । दिवि रुक्म रोचमानमुरुव्यंचमुरुगमनमा-
दित्यमिव ॥ ॥ १३ ॥

कुमारं मातति द्वादशर्चं द्वितीयं मृक्तं । अत्रेः पुत्रः कुमारः ऋषिर्जननाम्नः पुत्रो वृषो वोभो वाच ऋषी ।
कमेतं त्वं वि ज्योतिषत्यनयोन्मु वृष एव नोभो न कुमारः । अत्या षटपचाशदक्षरा शक्ररी शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
अभिर्देवता । अत्रानुक्रमणिका । कुमारं कुमारो वृषो वा ज्ञान उभो वा शक्रार्थत क वीत्युचोन्मु वृष एवेति ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरस्यापि मृक्तस्य विनियोग उक्तः पूर्वसूक्तं सह ॥

कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहां विभर्ति न ददाति पित्रे ।

अनीकमस्य न मिनज्जनांसः पुरः पश्यन्ति निहितमरुतौ ॥ १ ॥

कुमारं । माता । युवतिः । संऽउब्धं । गुहां । विभर्ति । न । ददाति । पित्रे ।

अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनांसः । पुरः । पश्यन्ति । निऽहितं । अरुतौ ॥ १ ॥

शाश्वत्यायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा त्रैवृष्ण एत्वाकस्त्यरुणोऽभवदस्य च ॥ पुरोहितो वृषो ज्ञान
ऋषिरासीत्तदा खलु । संगृह्णति रथान्नाच्चा रचणाय पुरोहिताः ॥ त्र्यरुणस्य वृषो रश्मि संजयाह पुरोहितः ।
कुमारो वर्तमान कीडन्नथचक्रण घातितः ॥ क्रिन्नः कुमारश्चक्रेण ममारारथ पुरोहितः । त्व हतास्येति राजान
राजा चापि पुरोहित ॥ त्व हंतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं रथवेगस्य नियतातस्त्वया हतः ॥
रथस्वामी यतो राजान तस्मात्तस्य तस्य घातकः । एव विवदमानो तावित्त्वाकून्प्रष्टुमागता ॥ तौ पप्रच्छतुरि-
त्त्वाकून् केनासौ निहतो द्विजाः । तैऽब्रुवन्नथयंतार हतारं वृषसंज्ञक ॥ स वृषो वार्शसास्त्रा तं कुमारं समजी
वयत् । एवमाख्याय तत्रैव पुनरन्यदुदीरितं ॥ यत इत्त्वाकवो रागाद्वतारमृषिमब्रुवन् । तस्मात्तेषां गृह्णध्वं
स्तजो निर्गतमेषु च ॥ गृह्णे पाकादयो नामन् तत्कारणमचिंतयन् । वृषं कुमारहतारं यदवोचाम तेन नः ॥
अपाक्रमद्वरो वहिराङ्गयाम वृषं वयं । इति संक्षिप्तं तमृषिमाङ्गयामासुरादरात् ॥ समागत्य ततः शीघ्रं तेषां
मपेर्हरो भवेत् । इति वार्शेन सास्त्रासावकामयत पूर्ववत् ॥ एव गायन स ऋषिर्ब्रह्महत्या भार्याजाता त्रसद-
स्योर्नृपस्य । पिशाचवेषा हर आदाय चापेर्गृह्णन्तीत्वा कशिर्पां स्थापयन्तीं ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्वरस्तोषायत्वा
सास्त्रा पश्चाद्योजयामास चापि । ततः सतेजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एवं शाश्वत्यानेनोक्तं तांडकी-
क्तमथोच्यते । वृषः पुरोधा अभवत्तसदस्योर्महीपतेः ॥ स रथं धावयन्नाजा ब्राह्मणस्य कुमारं । चिक्षेद्
रथचक्रेण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृषं ॥ पुरोहितं वर्तमाने त्वयि मां हंति रागता । एषा त्वयापनेतव्या ऋषिमत्त्व-
ब्रवीन्नृपः ॥ स ऋषिवार्शसास्त्रा तं कुमारमुदब्रवीवयत् ॥ माता कुमारस्योत्पादायत्री युवतिर्यावन्नेपेता कुमारं
पथि संचरंतं समुब्धं चक्रेण हतं गुहां गुहायां विभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यद्वा ।
माता सर्वस्य निर्मात्री पृथिवी समुब्धं सम्यक् निगूढं गुहां विभर्ति । न ददाति पित्रे । अस्य कुमारस्यानीकं

रूपं मिमत् हिंसितं जनासो जना न पश्यन्ति । किंतु अरतावरमणे देशे निहितं स्थितं पुरः पुरोदेशे पश्यन्ति । अथवायं वृश्नि पुनरुज्जीवितः कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति । कथयति । जानो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा भूक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्यपि वक्ष्यते । तं मातारणिर्युवतिर्मिश्रयन्ती समुच्चं निगूढं गुहायां विभर्ति । पित्र उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्नेर्मिनत् हिंसत् दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यन्ति । किंतु अरतावरणां हितं पश्यन्ति ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेपी विभर्षि महिषी जजान ।

पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदस्मृत माता ॥ २ ॥

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेपी । विभर्षि । महिषी । जजान ।

पूर्वीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । अस्मृत । माता ॥ २ ॥

अत्रापि रूपायमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेपी हिंसिका पिशाचिका सती विभर्षि । एव वृशाख्यो महर्षिः कशिपुनाक्तमग्नेहरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वाद्धारणमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पुत्रनीयारणिरिति जजान । अजनयत् । तदंवाह । गर्भं शिशोर्याहकोऽरण्याः संबधी गर्भो हि यस्मात्पूर्वीः शरदो गताननकान् संवत्सरान्ववर्ध । ववर्ध । अहं च ततो जातमपश्यं । यद्यस्मान्मातारणिरस्मृत । उदपादयत् । राजकुमारपक्षे हे युवते भुर्दाव कमेतं कुमारं पेपी सती विभर्षि । अर्वाणिष्ट कुमारजननपरतया योज्य । एवमुत्तरत्रापि कुमारानिहरसोः परत्वेन यथोचित व्याख्येय ॥

हिरण्यदंतं शुचिवर्णमारात्क्षेचादपश्यमायुधा मिमानं ।

ददानो अस्मा अमृतं विपृक्तं मामनिद्राः कृण्वन्नुक्थाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं । शुचिऽवर्णं । आरात् । क्षेचात् । अपश्यं । आयुधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मै । अमृतं । विपृक्तं । किं । मां । अनिद्राः । कृण्वन् । अनुक्थाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं हिरण्यसदृशदंतस्थानीयज्वालोपेतं शुचिवर्णं प्रदीप्तवर्णमायुधायुधान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिगान् ज्वाला वा मिमानं निर्ममाणमप्रिमारात्समीपे क्षेचात् क्षेत्रे देशेऽपश्यं । पश्यं । एव वृशः कामयति । अहमस्मा अपश्यंऽमृतमविनाशमृतत्वसाधनं वा विपृक्तमर्षतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानः । दातास्मि । मामनिद्राः । इन्द्रः परमेश्वरोऽपि । तद्रहिता अनिद्राः । इन्द्रमयजत इत्यर्थः । अनुक्था अमृतय इन्द्रममृतवत् किं कृण्वन् । किं कुर्युः ॥

क्षेचादपश्यं सनुतश्चरंतं सुमह्यं न पुरु शोभमानं ।

न ता अगृभन्नर्जनिष्ट हि षः पलिङ्गीरिद्युवतयो भवन्ति ॥ ४ ॥

क्षेचात् । अपश्यं । सनुतरिति । चरंतं । सुऽमत् । यूथं । न । पुरु । शोभमानं ।

न । ताः । अगृभन् । अर्जनिष्ट । हि । सः । पलिङ्गीः । इत् । युवतयः । भवन्ति ॥ ४ ॥

अहं वृश इदानी क्षेचात् क्षेत्रे सनुतः । अंतर्हितनामितत । निगूढं चरतमरण्या यूथं न गवां समूहमिव सुमत्त्वयमेव पुरु बद्धं शोभमानमपश्यं । पश्यामि । पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकालं ता ज्वाला निर्वीर्या नागृभन् । नागृहन्तं नराः । इदानीं सोऽपि रर्जनिष्ट हि । हरसा प्रादुरभूत्वन्तु । अत एव हेतोः पलिङ्गीरित्यन्वितः पलिता जीर्णा ज्वाला एवंदानी युवतयो भवन्ति ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास ।

य ई जगृभुरव ते सृजंत्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान् ॥ ५ ॥

के । मे । मर्यकं । वि । यवंत । गोभिः । न । येषां । गोपाः । अरणः । चित् । आसं ।

ये । ई । जगृभुः । अव । ते । सृजंतु । आ । अजाति । पश्वः । उप । नः । चिकित्वान् ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्यसंघ राष्ट्रं गोभिः सह वि यवत । वियुक्तमकुर्वन् । गा भव्याश्च व्ययोजयन् । येषां गोपा अस्माकं गोपायतारणाश्चिदभिगता नास । बभूव । सोऽयमपिः । ये द्वेषिण ई भनं जनसंघं राष्ट्रं जगृभुः । गृह्णाति । तेऽव सृजंतु । नश्चतु । किं चिकित्वान् चेतनावानस्माद्विषयज्ञानवानपि नोऽस्माकं पश्वः पशूनुपा जाति । उपागच्छति ॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।

ब्रह्माण्यचेरव तं सृजंतु निदितारो निद्यासो भवंतु ॥ ६ ॥

वसां । राजानं । वसतिं । जनानां । अरातयः । नि । दधुः । मर्त्येषु ।

ब्रह्माणि । अचेः । अव । तं । सृजंतु । निदितारः । निद्यासः । भवंतु ॥ ६ ॥

वसा यमतां प्राणिना राजान स्वामिन जनाना प्राणिना कर्मातिमावासभृत अरुणमृक्तलक्षणमपि वारा-
तयो नि दधुः । अगोपयन् । मर्त्येषु लोकेषु मर्त्ये । अचेरचित्तगोत्रस्य वृशस्य ब्रह्माणि मन्त्राः स्तोत्राणि वा त
कुमारमपि वाव सृजतु । अथवाचेरचित्तगोत्रस्य कुमार ब्रह्माणि । यद्वा । वृशस्य ब्रह्माण्यचेरचित्तगोत्रं ॥ कर्मणि
षष्ठी ॥ त कुमारमव सृजतु । विसृजतु । निदितारोऽस्माद्विदका निद्यासोऽस्माभिर्न्या भवतु । अचेर्ब्रह्माणीत्येत
दुपजीत्य वृशमप्याचेर्य वदति । आचेर्यः कुमार इति पक्षे स एव प्राणमयमात्मानमवसृजत्वित्याशान्ति ॥ ॥ १४ ॥

अजःसव आहवनीयोपस्थानि शुनश्चिक्षेपमर्त्येषा । अपिमाहवनीयमुपस्थापयाचकार शुनश्चिक्षेप निदित
सहस्रात् । ए० ब्रा० ७ १७ । इति ब्राह्मण ॥

शुनश्चिक्षेपं निदितं सृष्ट्वा द्यूपादमुंचो अशमिष्ट हि षः ।

एवास्मदग्ने वि मुमुग्धि पाशान्नीतश्चिकित्व इह तृ निषद्य ॥ ७ ॥

शुनःऽशेषं । चित् । निऽदितं । सहस्रात् । द्यूपात् । अमुंचः । अशमिष्ट । हि । सः ।

एव । अस्मत् । अग्ने । वि । मुमुग्धि । पाशान् । नीतश्चिकित्वः । इह । तृ । निऽसद्य ॥ ७ ॥

हे अग्ने निदित नितरा बद्धं शुनःशेषमृषि सहस्रादनैकद्यूपादमुंच । अमोचयः । चिदिति पुरणः ।
शुनःशेषमिति पदस्य मर्त्ये पदान्तरस्य संज्ञितः ॥ व्यत्ययनावस्थाति । स अघोरशमिष्ट हि । शानवान् खलु ।
यद्वा । स हि यस्मादशमिष्ट । सुतिकर्मतः । अस्मावीत । तस्मादमुच इति सबधः । एवमस्मादस्मात्तः पाशान्वि
मुमुग्धि । विमोचय । हे होतृहे चिकित्वश्चेतनावत्प्रे इह तृ वेद्या निषद्यावस्थाप्य ॥

हृणीयमानो अप हि मर्त्येः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच ।

इंद्रो विद्वाँ अनु हि त्वा चक्ष तेनाहमग्ने अनुशिष्ट आगां ॥ ८ ॥

हृणीयमानः । अप । हि । मर्त्येः । प्र । मे । देवानां । व्रतपाः । उवाच ।

इंद्रः । विद्वान् । अनु । हि । त्वा । चक्ष । तेन । अहं । अग्ने । अनुऽशिष्टः । आ । आगां ॥ ८ ॥

हे अग्ने हृणीयमानः क्रुध्यंस्त्य मत मत्तोऽप्येहि । अपागाः खनु ॥ ई गतावित्यस्मात् श्रान्विकरणाद्धि
मध्यमे छांदसे परक्षिपद् आडागमे वृद्धी व्यत्ययेन श्नोऽकारस्य एकारि च कृते रूपं ॥ मे मह्यं देवानां व्रतपाः
कर्मणः पालक इद्रः प्रोवाच हि । स एव विद्वान् त्वानु चचक्ष । त्वां ददर्श । तेनानुशिष्टोऽहं हे अग्ने त्वामागा-
मिति । एवं वृश आह ॥

वि ज्योतिषा बृहता भान्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रदेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीति शृंगे रक्षसे विनिक्षे ॥ ९ ॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि । कृणुते । महिऽत्वा ।

प्र । अदेवीः । मायाः । सहते । दुऽएवाः । शिशीति । शृंगे इति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥ ९ ॥

अयमग्निर्द्योतिषा तेजसा बृहता सहता वि भाति । विश्वेण दीप्यते । अथ तथाभूतः सन् महित्वा स्वम-
हत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि पदार्थजातान्याविष्कृणुते । प्रकटीकरोति । एव प्रवृद्धोऽग्निरदेवीरदेवनशीला आसु-
रोर्माया दुरेवा दुःखगमनाः प्रसहन्ते । अभिभवति । किञ्च शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । शृंगे शृंगाणि । शृंगसदृ-
शीर्हिंसका वा ज्वालाः शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिक्षे रक्षसो नाशाय । निश्च्यति शृंगे
रक्षसो विनिक्षणनाय । नि० ४ १८ । इति यास्कः ॥

उत स्वानासो दिवि पँत्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उ ।

मदे चिदस्य प्र रुजंति भामा न वरंते परिबाधो अदेवीः ॥ १० ॥

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हंतवै । ऊं इति ।

मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजंति । भामाः । न । वरंते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥ १० ॥

उतापि चाग्नेः स्वानासः शब्दं कृवाणा ज्वाला दिवि पतु । दुर्लोकं प्रादुर्भवन्तु । किमर्थं । तिग्मायुधास्ती-
क्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हंतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पुरणः । मदे चित् हर्षे सत्यस्यापिभामाः
क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजति । प्रकर्षणं भंगं गच्छति पीडयति वा रक्षांसि । परिबाधः परितो बाधिका
अदेवीरदेवना आसुर्यः सेना न वरते । न वारयत्येनं ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतस्तं ।

यदीदग्ने प्रति त्वं देव हयाः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥ ११ ॥

एतं । ते । स्तोमं । तुविऽजात । विप्रः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतस्तं ।

यदि । इत् । अग्ने । प्रति । त्वं । देव । हयाः । स्वऽवतीः । अपः । एन् । जयेम ॥ ११ ॥

हे तुविजात बहुभावमापन्नापि ते त्वदर्थमतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी स्तोता रथं न रथमिव धीरः
स्वपाः शोभनकर्माहमतस्तं । समपादय । हे अग्ने देव त्वं यदीदं स्तोमं प्रति हयाः । प्रतिकामयेथाः । तर्हि
स्वर्वतोः स्वरणवतीर्थाग्निमतीरप एनं न जयेम । प्राप्नुयाम ॥

तुविग्नीवो वृषभो वावृधानोऽश्चक्षुर्यः समजाति वेदः ।

इतीममग्निममृता अवोचन्बर्हिष्मते मनवे शर्म यंसहविष्मते मनवे शर्म यंसत् ॥ १२ ॥

तुविऽयीवः । वृषभः । ववृधानः । अशु । अर्यः । सं । अजाति । वेदः ।
इति । इमं । अग्निं । अमृताः । अवीचन । बहिष्मते । मनवे । शर्म । यंसत् ।
हविष्मते । मनवे । शर्म । यंसत् ॥ १२ ॥

तुविगीवो बङ्गज्वालः प्रभृतगीवो वा वृषभो वर्धिता कामाना ववृधानो वर्धमानोऽप्रिर्धोऽरेर्वदो धन
मशुक्लकं समजाति । संयोजयति । इतीममर्थमप्रिमृता अन्य देवा अवीचन । यस्मादेव तस्माद्बहिष्मते
यागवते मनवे मनुष्याय यजमानाय शर्म सुख यसत् । यच्छतु । हविष्मते च शर्म यसत् ॥ १५ ॥

त्वमग्ने वरुण इति द्वादशर्च तृतीयं सूक्तमात्रयस्य वमुद्युतस्यार्थं विष्टुभमापय । त्वमग्ने वमुद्युत इत्यनुक्रान्त ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्विनयोगोऽबोध्यप्रित्युक्तः ॥

त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसि यत्समिद्धः ।

त्वे विश्वे सहसस्पुत्र देवास्त्वमिन्द्रो दाणुषे मर्त्याय ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वं । मित्रः । भवसि । यत् । संऽड्डः ।

त्वे इति । विश्वे । सहसः । पुत्र । देवाः । त्वं । इन्द्रः । दाणुषे । मर्त्याय ॥ १ ॥

हे अग्ने त्व वरुणस्तमसां वारको राज्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा जायसे । किंच त्व मित्रोऽहर्भिम-
मानी देवः प्रमीतिस्त्राता यद्यदा समिद्धः । त्वमुत्पन्नमात्रः सन तमो निवारयसि प्रवृद्धः सन हितकारी
भवसीत्यर्थः । त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽपि देवा वर्तन्ते । त्वहन्तेन हविषा तेषा जीवनात् । ते देवा विभ्यतोऽग्निं प्रा
विशन्ति इति हि श्रुते । हे सहसस्पुत्र बलेन मध्यमानत्वात् । किंच त्वमिन्द्रः स्वामी दाणुषे हविर्दात्रे मर्त्याय
यजमानाय ॥

विवाहे चतुर्थीमाज्याङ्गतां त्वमर्थमत्वेषा । सूत्रित च । त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनामिति विवाहे चतुर्थी
। आ० गृ० १. ४ । इति ॥

त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनः नाम स्वधावन्गुह्यं विभर्षि ।

अजंति मित्रं सुधितं न गोभिर्यद्वेण्ती समनसा कृणोषि ॥ २ ॥

त्वं । अर्थमा । भवसि । यत् । कनीना । नाम । स्वधाऽवन । गुह्यं । विभर्षि ।

अजंति । मित्रं । सुधितं । न । गोभिः । यत् । दंप्ती इति दंऽपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वमर्थमा भवसि । सर्वेषां नियमितार्थसि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संवध्यसि । किंच हे स्वधावन
हविर्षणान्नवन गुह्य गोपनीयं नाम विभर्षि वैश्वानर इति तन्नाम । सुधितं सुष्ठु निहितं मित्रं न मित्रमिव
गोभिः । विकारे प्रकृतशब्दः । गोविकारेः क्षीरादिभिरजंति । यद्यस्मादपती जायापती समनसा समानम
नस्ती कृणोषि । करोषि ॥

तव श्रिये मरुतो मर्जयन्त रुद्र यत्ते जनिम् चारु चित्रं ।

पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥

तव । श्रिये । मरुतः । मर्जयन्त । रुद्र । यत् । ते । जनिम् । चारु । चित्रं ।

पदं । यत् । विष्णोः । उपऽमं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अनयापेमाधमिकी मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय मरुतोऽपोऽंतरिक्षा मर्जयन्त । मार्जयन्ति । हे इन्द्र वृष्ट्या इन्द्रवर्धितरमे ते तव यज्जानिम जन्म वैद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कथमिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्योपमं गुह्यमगम्यं यत्पदं निधायि । अग्नेनांतरिक्षमुक्तं । उपमेयमिव विष्णोर्मध्यमं पदं तस्मान्नांतरिक्षं पश्यतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गुह्यं नाम नामानि पासि । रक्षसि ॥

तव श्रिया मुदृणो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपन्त ।

होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्दशस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ४ ॥

तव । श्रिया । मुदृणः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपन्त ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । षेदुः । दशस्यन्तः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ४ ॥

हे देवाग्ने मुदृणस्तव श्रिया समृद्ध्या देवा इन्द्रादयः पूर्वत्वधिकं दधानास्त्वाय प्रीतिं धारयन्तोऽमृतं सपन्त । मृगति । होतार होमनिष्पादकमग्निं मनुषो मनुष्या नि षेदुः । परिचरन्त्युत्विजः । किं कुर्वन्तः । दशस्यन्तो हविर्वितरन्तः शंसं फलमुशिजः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

न त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान् कार्त्विः परो अस्ति स्वधावः ।

विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवहेव मर्तान् ॥ ५ ॥

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । न । कार्त्विः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।

विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान् ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत्त्वन्तोऽन्यो नास्ति होता पूर्वः पुरकः पुराणो वा यजीयान्यष्टा वा । कार्त्विः स्तोत्रः स्तुत्यः परः परस्तात्परिस्मर्त्तापि कालं नास्ति । हे देव हे स्वधावोऽन्नवन यस्या विशः प्रजाया ऋत्विगृपाया अतिथिर्भवासि । अतिथिवत्पूज्यो भवासि । स यज्ञेन मर्तानस्मद्दृष्टुं वनवत् । वृश्चति । हिनास्ति । यद्वा । मर्तान्परिचारकान्वनवत् । संभजत ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।

वयं समर्ये विदथेष्वह्ना वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान् ॥ ६ ॥

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः ।

वयं । सऽमर्ये । विदथेषु । अह्ना । वयं । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान् ॥ ६ ॥

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रुन्पीडयाम संभजमहि वा धनं । कीदृशा वयं । वसूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्यमाना बोधयतो वयं समर्यं समरणे जयम शत्रुर्नाति शेषः । विदथेषु यागेषु प्राप्नुयाम बलं । यद्वा । वनुयामेत्यतदनुपच्यते । अह्ना सर्वेष्वहःसु । किंच वयं हे सहसस्पुत्र बलस्य पुत्रपालक वापे राया धनेन सह मर्त्यान्पुत्रभृत्यादीन् लभमहि ॥ ॥ १६ ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वो अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति ह्येनं ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघं । अघऽशंसे । दधात् ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्तिं । एतां । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । ह्येनं ॥ ७ ॥

यो मर्त्य आगोऽपराधमेनः पापं च नोऽस्त्रभ्यमभि भराति । अभितः करोति । तस्मिन्नघशंसिऽघं पापमधि दधात । ददात्वपिः । इदिति पुरणः । आगोऽपराधं यो मर्त्यमिदं करोति तस्मा एवाभिस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे अग्ने एतामभिशास्त्रं जहि । उत्तरं च यच्छब्दश्रवणात्तदानुगुण्येनमभिशांसकमिति व्याख्येयं । योऽभिशास्ता नोऽस्मान्द्वयनोक्तनागसैनसा वा मर्चयति । बाधते । तमिति ॥

त्वामस्या व्युषि देव पूर्वे दृतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यदग्र ईयसे रयीणां देवो मर्तवसुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वां । अस्याः । विऽउषि । देव । पूर्वे । दृतं । कृण्वानाः । अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । ईयसे । रयीणां । देवः । मर्तः । वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वामस्या रात्रेर्व्युषि । व्युष्टायामुपसीत्यर्थः । पूर्वे पुरातना यजमाना दृतं देवानां प्रेरकं कृण्वानाः कृषाणां अयजंत हव्यैर्हविर्भेः साधने रयीणां हविर्लक्षणानां संस्थे मस्थान आसादने मति हे अग्ने यद्यदेयसे । गच्छसि । देवो द्योतमानो मर्तमनुष्यैश्चैर्त्विग्भर्वसुभिर्वासकैरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

अव स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहसः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वो अभि चक्षसे नोऽग्ने कदा ऋतचिद्यातयासे ॥ ९ ॥

अव । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहसः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षसे । नः । अग्ने । कदा । ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमव स्पृधि । पारय । योधि । पृथक्कुरु पापात् । यः पुत्रः पुत्रस्थानीयस्तव यो यजमानस्ते त्वां पितरं पालकं पितृभृतं विद्वान् जानन् ऊहे । वहति हविः । तमेवं कुर्वित्वृपिरात्मानं परोक्षेणाह । हव्यवाक्ठपिरजरः पिता नः । ऋग्वे० ५. ४. २. इति हि वक्ष्यति । यद्वा । पितृपुत्रभावो व्यत्यस्तः । पितरं पितृवद्भक्तं यजमानमव स्पृधि योधि च यस्त्वं पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं पुत्रो भवसि यस्ते ऽविधत् । ऋग्वे० २. १. ९. इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वंशतनावज्ञे कदा नोऽस्मान् अभि चक्षसे । अभिपश्यसि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदकस्य वा चेतयिता यातयासे । प्रेरयसि सन्मार्गेण ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोषयासे ।

कुविहेवस्य सहसा चकानः सुम्भमग्निर्वनते वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वंदमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि । तत् । जोषयासे ।

कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुम्भं । अग्निः । वनते । ववृधानः ॥ १० ॥

भूरि प्रभृतं नाम त्वदीयं नाम वंदमानः सन् दधाति । धारयति । सामर्थ्याद्भविः । अथवा नामकं हविः प्रभृतं धारयति दातुं । पिता पालकस्त्वं हे वसो वासकाग्ने यदि तद्विजोषयासे । सेवसे । देवस्य व्यवहर्तुर्यजमानस्य कुविद्भुज हविः सहसा बलेन युक्तः सन् चकानः कामयमानः । यद्वा कर्मणि षष्ठी । देवं यजमानं कामयमानोऽपिर्ववृधानो वर्धमानो यजमानं वर्धयन्वा सुम्भं वनते । प्रयच्छति ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ठ विश्वान्यग्ने दुरितातिं पर्षि ।

स्तेना अदृश्रन्निपवो जनासोऽज्ञातकेता वृजिना अभूवन् ॥ ११ ॥

त्वं । अंग । जरितारं । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुः५इता । अति । पृषि ।

स्तेनाः । अदृश्रन । रिपवः । जनासः । अज्ञातऽकेताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमाघे जरितार स्रोतारमनुयहोतुं विश्वानि दुरिता दुरितान्यति पृषि । अतिपारयमि । स्तेनास्तस्करा अदृश्रन । दृश्यते । रिपवो जनासः शत्रुभूता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना वृजिना अस्माभिर्वर्जिता अभूवन् । भवति ॥

इमे यामासस्त्वद्रिगभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।

नाहायमग्निरभिगस्तये नो न रीषते वावृधानः परा दात् ॥ १२ ॥

इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आगः । अवाचि ।

न । अहं । अयं । अग्निः । अभिऽगस्तये । नः । न । रिषते । ववृधानः । परा । दात् ॥ १२ ॥

इमे यामासो गतार । सोमास्त्वद्रिक् त्वदभिमुखा अभूवन् । भवति । वा अथवा वसवे वासकाय तदागो ऽपराधमाशासनरूपमवाचि । उक्तवानहमग्नि । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पूरणः । यद्वा । तदिदं वक्ष्यमाणं शत्रुभिः कृतमागोऽवाचि । किचायमग्निर्ववृधानः । सुत्या वर्धमानः सन् नाहं नैवाभिगस्तये निदकाय नोऽस्मान् परा दात । परादद्यात् । तथा रिषते हिंसकाय नैव परा दात ॥ ॥ १२ ॥

त्वामग्र इत्येकादशर्चं चतुर्थं मुक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्पं त्रिष्टुभमाप्रेय । अनुकातं च । त्वामग्र एकादशेति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनग्रस्तयोर्तिनियोगोऽबोध्यप्रित्यचोक्तः ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मंदे अध्वरेषु राजन् ।

त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि याम पृत्सुतीर्मर्त्यानां ॥ १ ॥

त्वा । अग्ने । वसुऽपतिं । वसूनां । अभि । प्र । मंदे । अध्वरेषु । राजन् ।

त्वया । वाजं । वाजऽयंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानां ॥ १ ॥

हे अग्ने वसुना वसुपति । वृत्त्यवृत्तिभ्या वसुना बाहुन्य तत्स्वामित्वं चोक्त । बहूना धनानां स्वामिन त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्र मंदे । अभिमुख्येन सोमि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलेन वाजयंतोऽन्नमिच्छन्तो वयं वाजं जयेम । किंच मर्त्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सेना अभि याम । अभिर्भवम ॥

दर्शपूर्णमासं पत्नीसयाजं गृहपतेर्धात्र्यया । सृजितं च । हव्यवाळग्निरजरः । पिता न इति पत्नीसयाजाः । आ० १ १० । इति ॥ देवमुवा हविष्यमेरेषैव याज्या । सृजितं च । हव्यवाळग्निरजरः । पिता नस्त्वं च सोम नो वश । आ० ४ ११ । इति ॥

हव्यवाळग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।

सुगार्हपत्याः समिधो दिदीह्यस्मद्यक् सं मिमीहि श्रवांसि ॥ २ ॥

हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विभुः । विभाऽवा । सुदृशीकः । अस्मे इति ।

सुऽगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ॥ २ ॥

अथ हव्यवाडग्निरजरोऽजीर्णः सन् न । पिता भवतीति शेषः । किंच विभुर्वापः विभावा दीप्तिमान् सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽस्त्रे अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीषोऽन्नानि स दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्यक् अस्मदभिमुखं श्रवास्तानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

वि॒शां क॒विं वि॒श॒पतिं॑ मा॒नु॒षीणां॑ शु॒चिं पा॒व॒कं घृ॒तपृ॒ष्ठम॒ग्निं ।

नि॒ हो॒तारं॑ वि॒श्ववि॒दं दधि॑ध्वे स दे॒वेषु॑ व॒न॒ते वा॒र्या॑णि ॥ ३ ॥

वि॒शां । क॒विं । वि॒श॒पतिं॑ । मा॒नु॒षीणां॑ । शु॒चिं । पा॒व॒कं । घृ॒तपृ॒ष्ठं । अ॒ग्निं ।

नि॒ । हो॒तारं॑ । वि॒श्वऽवि॒दं । दधि॑ध्वे । सः । दे॒वेषु॑ । व॒न॒ते । वा॒र्या॑णि ॥ ३ ॥

मानुषीणां विशां विशपतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्ध दीप्तं वा पावकमन्येषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं । अथवा उपरितनभागाज्योपितं होतारं होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वेत्तारमग्निं नि दधिध्वे । धारयथ । हे ऋ०.जः । स देवो देवेषु मध्ये वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते । संभजतेऽस्मदर्थं । स्वयं वा वार्याणि हवींषि वनते ॥

जुष॒स्वाग्र॑ इ॒ळया॑ स॒जोषा॑ य॒त॒मानो॑ र॒श्मिभिः॑ सूर्य॑स्य ।

जुष॒स्व नः॑ स॒मिधं॑ जा॒तवे॒द आ च॑ दे॒वान्ह॑वि॒रद्या॑य व॒सि ॥ ४ ॥

जुष॒स्व । अ॒ग्ने । इ॒ळया॑ । स॒जोषाः॑ । य॒त॒मानः॑ । र॒श्मिऽभिः॑ । सूर्य॑स्य ॥

जुष॒स्व । नः॑ । स॒ऽइधं॑ । जा॒तऽवे॒दः । आ । च॑ । दे॒वान् । ह॒विऽअ॒द्याय॑ । व॒सि ॥ ४ ॥

हे अग्ने जुषस्व । सेवस्व स्तुतिं । इळया वेदिलक्षणया भूम्या वाचा वा सजोषाः समानप्रोतिः । तथा सूर्यस्य रश्मिभिर्यतमानः प्रयत्नमुपःकाले कुर्वन् । किंच हे जातवेदो जातस्य वेदितरये नोऽस्मदीयां समिधं जुषस्व । सेवस्व । आवह च देवान्हविरद्याय हविरदनाय । आवाह्य वसि । वहसि तद्वाविः ॥

अथ पवित्रेभ्यः स्विष्टकृतोऽनुवाक्येषा । सूचितं च । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महति सांभगायेति संयाज्ये । आ० २. १२. इति ॥ मरुताः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ० २. १८. इति ॥

जुष्टो॑ द॒मूना॒ अति॑थि॒दुरो॑ण इ॒मं नो॑ य॒ज्ञमु॒प या॒हि वि॒द्वान् ।

वि॒श्वो अ॒ग्ने अ॒भियु॑जो वि॒हत्या॑ श॒त्रूय॑ता॒मा भ॑रा भो॒ज॒नानि॑ ॥ ५ ॥

जुष्टः॑ । द॒मूनाः॑ । अति॑थिः । दुरो॑णे । इ॒मं । नः॑ । य॒ज्ञं । उ॒प॒ । या॒हि । वि॒द्वान् ।

वि॒श्वोः॑ । अ॒ग्ने । अ॒भिऽयु॑जः । वि॒ह॒त्य॑ । श॒त्रुऽय॑तां । आ । भ॒र॒ । भो॒ज॒नानि॑ ॥ ५ ॥

जुष्टः पर्याप्तो दमूना दानमना दांतमना वा अतिथिस्तद्वदुरोणे गृहे पुज्यः सन इमं नोऽस्मदीयं यज्ञमुप याहि । उपगच्छ । विद्वान् जानन् हे अग्ने विश्वो अभियुजो सर्वानभियोक्तृन्विहत्य शत्रूयतां तेषां भोजनान्यन्त्राणि धनान्या भर । आहर । अतिथिरभ्यतितो गृहाभ्यवतीत्यादिनिरुक्तं । नि० ४. ५. द्रष्टव्यं ॥ १८ ॥

व॒धेन॑ द॒स्युं प्र॑ हि चा॒तय॑स्व व॒यः कृ॒ण्वान॑स्त॒न्वेऽस्वा॑यै ।

पि॒प॒र्षि य॒त्सह॑स॒स्पुत्र॑ दे॒वान्सो॑ अ॒ग्ने पा॒हि नृ॒तम॑ वा॒जै अ॒स्मान् ॥ ६ ॥

व॒धेन॑ । द॒स्युं । प्र॑ । हि । चा॒तय॑स्व । व॒यः । कृ॒ण्वानः॑ । त॒न्वे । स्वा॑यै ।

पि॒प॒र्षि । य॒त् । स॒ह॒सः॑ । पु॒त्र॒ । दे॒वान् । सः॑ । अ॒ग्ने । पा॒हि । नृ॒त॒म॒ । वा॒जै । अ॒स्मान् ॥ ६ ॥

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । हीति पूरणः । वयः कृण्वानः

कुर्वाणस्तन्वे शरीराय स्वायि स्वीयाय । अथवा स्वायि तन्वे यजमानादिरूपाय पुत्राय वयोऽन्नं कुर्वाणः । यद्यस्मात् सहसस्युत्रामे देवान्पिपर्षि । तर्पयसि । हे नृत्तम नेतृत्तमापे स त्व वाजि संग्रामेऽस्मान् पाहि । रक्ष ॥

वयं ते अग्र उक्थेर्विधेम वयं हव्यैः पावक भद्रशोचे ।

अस्मे रयिं विश्ववारं समिन्वास्मे विश्वानि द्रविणानि धेहि ॥ ७ ॥

वयं । ते । अग्रे । उक्थेः । विधेम । वयं । हव्यैः । पावक । भद्रऽशोचे ।

अस्मे इति । रयिं । विश्वऽवारं । सं । इन्व । अस्मे इति । विश्वानि । द्रविणानि । धेहि ॥ ७ ॥

हे अग्रे ते त्वा वयमुक्थेः शस्त्रैर्विधेम । परिचरम । वय हव्यैर्हविर्भविर्धेम । पावक शोधक हे भद्रशोचे कन्याणदीप्ति अस्मि अस्मभ्य विश्ववार विश्वैर्वरणीय रयि धन समिन्व । प्रापय । अस्मि अस्मभ्य विश्वानि द्रविणानि धेहि । स्थापय ॥

अस्माकमग्रे अध्वरं जुपस्व सहसः सूनो त्रिषधस्य हव्यं ।

वयं देवेषु सुकृतः स्याम गर्मणा नस्त्रिवरूथेन पाहि ॥ ८ ॥

अस्माकं । अग्रे । अध्वरं । जुपस्व । सहसः । सूनो इति । त्रिऽसधस्य । हव्यं ।

वयं । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम । गर्मणा । नः । त्रिऽवरूथेन । पाहि ॥ ८ ॥

हे अग्रे अस्माकमध्वर जुषस्व । भवस्व । हे सहसः सूनो हे बलस्य पुत्र त्रिषधस्य त्रिषु क्षित्यादिषु स्थानेषु स्थित हव्य हविर्जुषस्व । यदा । अध्वर हविरिति योज्य । अहिंसित हविरित्यर्थः । वय यजमाना देवेषु मध्ये मुक्ततः शोभनापूर्वकर्तार स्याम । भवम । त्रिवरूथेन वाचिकादिभेदेन त्रिधा वरणीयेन गर्मणा सुखेन त्रिच्छिद्विक्केण गृहेण वा नः । पाहि । रक्ष ॥

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा दुरिताति पर्षि ।

अग्रे अत्रिवन्नमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥ ९ ॥

विश्वानि । नः । दुऽगहा । जातऽवेदः । सिंधुं । न । नावा । दुऽइता । अति । पर्षि ।

अग्रे । अत्रिऽवत् । नमसा । गृणानः । अस्माकं । बोधि । अविता । तनूनां ॥ ९ ॥

हे जातवेदो नोऽस्माक दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि दुःखेन भोग्यानि विश्वानि दुरितान्यति पर्षि । अति-पारय । सिंधु न नावा नदी नाविको यथा तद्वत् । हे अग्रे अत्रिवत् अत्र्यथा तथास्माक नमसा स्तोत्रेण गृणानः स्तूयमानः सन् अस्माक तनूनामविता रक्षको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामिण्या यस्त्वित्यपा प्रधानस्य याज्या । सृजित च । यस्या हृदा कीरिणा मन्यमानोऽपिस्तुविश्ववत्सम । आ० २ १० । इति ॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यां जोहवीमि ।

जातवेदो यशो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्रे अमृतत्वमंश्यां ॥ १० ॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्याः । जोहवीमि ।

जातऽवेदः । यशः । अस्मासु । धेहि । प्रऽजाभिः । अग्रे । अमृतऽत्वं । अंश्यां ॥ १० ॥

यो मर्त्यो मरणधर्माहममर्त्यमनाशं त्वा त्वां कीरिणा सुत्यादिषु विचित्रेण हृदा हृदयेन युक्तो मन्यमानः
सुवर्णं जोहवीमि । अत्यर्थमाहुयामि । यद्वा । स्तोतृवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरूपलक्ष्यते । स्तुतिर्युक्तान्
मनसा त्वां मन्यमानो जोहवीमि । हे जातवेदो यशो धनं प्रजा वास्मासु धेहि । प्रजाभिस्त्वहन्ताभिर्हं अग्ने
ऽहममृतत्वं संतत्यविक्षेदलक्षणमश्यां । प्राप्नुयां । प्रजामनु प्रजायसे तद्बु ते मर्त्यामृतं । तै० ब्रा० १. ५. ५. ६. इति
हि श्रुतिः ॥

तस्यामेव पुत्रकामेष्ट्यां यस्मै त्वमित्येषायेः पुत्रवतोऽनुवाक्या । यस्मै त्वं सुकृते जातवेदो यस्त्वा हृदा
कीरिणा मन्यमानः । आ० २. १० । इति हि सूचितः ॥

यस्मै त्वं सुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं ।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवतं गोमतं रयिं नशते स्वस्ति ॥ ११ ॥

यस्मै । त्वं । सुऽकृते । जातऽवेदः । उं इति । लोकं । अग्ने । कृणवः । स्योनं ।

अश्विनं । सः । पुत्रिणं । वीरऽवतं । गोऽमतं । रयिं । नशते । स्वस्ति ॥ ११ ॥

हे जातवेदोऽग्ने त्वं यस्मै सुकृते सुकर्मणे यजमानाय । उ इति पुरणः । लोकं स्योनं सुवकरं कृणवः ।
अकरोः । यद्वा । लोकमालोकिन स्योनं कृणवः । अनुग्रहणं कृत्वित्यर्थः । स यजमानोऽश्विनं बहुश्वोपेतं पुत्रिणं
बहुपुत्रोपेतं वीरवतं वीरवीर्येण वोपेतं गोमतं रयिं धनं नशते । प्राप्नोति । स्वस्त्यविनश्वरः ॥ ॥ ११ ॥

सुसमिद्धायैत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयस्य वसुश्रुतस्यार्थं गायत्रिमध्यायुक्तदेवताक । आप्रमित्युक्तत्वात्तन्म
नपाहर्जितं । अनुक्र० म० १. सू० १३ । सुसमिद्धायाम् गायत्रिमित्यनुक्रमणिका । अत्रिणामिदमाग्नीसूक्तं । समिद्धो
अवेति सर्वेषा यथार्थं वा । आ० ३. २ । इत्युक्तत्वात् ॥

सुसमिद्धाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन । अग्रयं जातवेदसे ॥ १ ॥

सुऽसमिद्धाय । शोचिषे । घृतं । तीव्रं । जुहोतन । अग्रयं । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

सुसमिद्धाय सुषु समिद्धायितन्नामकायाग्रये शोचिषे दीप्तिमते घृतमाज्यं तीव्रं प्रभृतं जुहोतन हे ऋत्विज
अग्रयेऽगनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

नराशंसः सुषूदतीमं यज्ञमदाभ्यः । कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः । सुऽसूदति । इमं । यज्ञं । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नराशंसः नरैः शंसनीयोऽयमग्निरिमं यज्ञमिदं हविर्वा सुषूदति । सुषु प्रेरयति । स देवोऽदाभ्योऽहस्त्यः
केनापि कविर्मेधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

ईळितो अग्र आ वहंद्रं चित्रमिह प्रियं । सुखे रथेभिरुतये ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । आ । वह । इंद्रं । चित्रं । इह । प्रियं । सुऽखे । रथेभिः । उतये ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईळितः स्तुतः सत्ता वहंद्रं चित्रं चायनीयं प्रियमिहास्मिन्यज्ञे सुखे रथेभिरुतयेऽस्माद्रक्षणाय ॥

ऊर्णमदा वि प्रयस्वाभ्यर्का अनूषत । भवा नः शुभ्र सातये ॥ ४ ॥

ऊर्णऽमदाः । वि । प्रयस्व । अभि । अर्काः । अनूषत । भव । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४ ॥

हे ऊर्णमदा ऊर्णाकंबजवत् मृदु हे बर्हिर्वि प्रयस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनुषत । कुवंति । हे शुभ्र
दीप्त सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माकं भव ॥

देवीर्द्वारो वि अयध्वं सुप्रायणा न ऊतये । प्रप्र यज्ञं पृणीतन ॥ ५ ॥

देवीः । द्वारः । वि । अयध्वं । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये । प्रऽप्र । यज्ञं । पृणीतन ॥ ५ ॥

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीर्देव्यो वि अयध्व । विद्युक्ता भवत । सुप्रायणाः शोभनगमनसा धना नोऽस्माकमृतये रक्षार्थं यज्ञ यजमान प्रप्र पृणीतन । पुरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलेः ॥ २० ॥

सुप्रतीके वयोवृधा यज्ञी ऋतस्य मातरा । दोषामुषासमीमहे ॥ ६ ॥

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयःऽवृधा । यज्ञी इति । ऋतस्य । मातरा । दोषां । उषसं । ईमहे ॥ ६ ॥

हे अहो रात्रेशाभिमानिदेव्यां सुप्रतीके मुख्ये शोभनागे वा वयोवृधानस्य वर्धयित्री यज्ञी महत्यावृतस्य यज्ञस्योदकस्य वा मातरा निर्मात्र्या तयोर्मध्ये प्रत्येक दोषा रात्रिदेवीमुपसमहर्देवीमीमहे । स्तुभः ॥

वातस्य पत्नन्नीळिता देव्या होतारा मनुषः । इमं नो यज्ञमा गतं ॥ ७ ॥

वातस्य । पत्नन् । ईळिता । देव्या । होतारा । मनुषः । इमं । नः । यज्ञं । आ । गतं ॥ ७ ॥

वातस्य पत्नन । नृपोपमेषा । वायुगमनसदृशगमनार्थगीळितास्माभि स्तुता । यद्वा । वातस्य पतनसाधने ऽतरिक्षे गच्छता देव्या देवादयेगादित्याश्च समुज्जता होतारा देवानामाह्वातार्ता युवा मनुषो मनुष्यस्येन नो ऽस्माक यज्ञमा गत । आगच्छत । नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे षष्ठ्या । अस्माक यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बर्हिः सीदंत्वसिधः ॥ ८ ॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । बर्हिः । सीदंतु । असिधः ॥ ८ ॥

इळा पृथिवी सरस्वती । सर उदक । तस्मात्सरस्वान्वायु । तस्य स्त्री सरस्वती । मही महती भारती भरतस्वादित्यस्य पत्नी । अत्र यद्यप्येषा नोक्ता तथापि सर्वत्र सहृदयस्वात्तिसम्ख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते । अथवेता' चित्यतरिचयुस्थाना वाग्देव्य । एता मयोभुव सुखस्य भावयित्रीऽसिधोऽसिधिका' सत्यो बर्हिर्बर्हिषि सीदतु । उपविशतु ॥

शिवस्त्वष्टरिहा गहि विभुः पोष उत त्मना । यज्ञेयज्ञे न उदव ॥ ९ ॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गहि । विऽभुः । पोषे । उत । त्मना । यज्ञेऽयज्ञे । नः । उत । अ॒व ॥ ९ ॥

हे त्वष्टदेव शिव सुखकर सन्निहा गहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्ब्याप्तस्त्व पोषे पोषकरणे । उतागत्य च त्वमात्मना स्वयमेव यज्ञं यज्ञे सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुदव । उत्कृष्ट रक्ष ॥

अग्निहोत्र उत्तराङ्गतिस्कन्दने यत्र वेत्यत्यनया समिधमादध्यात् । सूचित च । यत्र वेत्य वनस्पत इत्युत्तरा रक्षा आङ्गत्या । स्कन्दने । आ० ३ ११ । इति ॥

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि । तत्र हव्यानि गामय ॥ १० ॥

यत्र । वेत्य । वनस्पते । देवानां । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥ १० ॥

हे वनस्पते यूपार्थमाग्निदेव यच्च यस्मिन् स्थाने वेत्य देवानां गुह्या गुह्यानि नामानि नामकानि रूपाणि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

स्वाहाग्रये वरुणाय स्वाहेन्द्राय मरुद्भ्यः । स्वाहा देवेभ्यो हविः ॥११॥

स्वाहा । अग्रये । वरुणाय । स्वाहा । इन्द्राय । मरुत्भ्यः । स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥११॥

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तेभ्यो देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः । स्वाहुतं करोमीत्यर्थः । एवं स्वाहाकृतेः स्तुतिः ॥ ॥२१॥

अग्निं तं मन्य इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं वसुधुतस्वार्थमाधेयं पातं । अग्निं तं दश पातकमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा तरनुवाक आधेये कर्ता पातके कंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । अग्निं तं मन्य इति पातं । आ० ४. १३. इति हि सूचितं ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहनीदमेवाज्यशस्त्रं । सूचितं च । अग्निं तं मन्य इत्याज्यं तस्यैकाहिकमुपरिष्ठात् । आ० १०. १०. इति ॥ आद्य आभिर्लविकेषूकस्थेषु मित्रावरुणस्यानुष्टुपमृचः । सूचितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुराग्रे स्मूरं रयिं भर । आ० ७. ८. इति ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वेत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥१॥

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं । अर्वेतः । आशवः । अस्तं । नित्यासः । वाजिनः । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥१॥

तमपि मन्ये । स्तौमि । योऽपिर्वसुर्वासकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभृतं धेनवो यंति । गच्छति प्रीणयितुं । अस्तमस्तुलक्षणमर्वेतोऽरणवतोऽश्वा आशवः शीघ्रगामिनो यंति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविर्लवणान्नवतो यजमाना यमस्तं यंति त मन्ये । इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्त्रभ्यमा भराय ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायंति धेनवः ।

समर्वेतो रघुदुवः सं मुजातासः सूरय इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥२॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयंति । धेनवः ।

सं । अर्वेतः । रघुऽदुवः । सं । मुऽजातासः । सूरयः । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥२॥

सोऽपिः स खल्वग्निर्यो वसुर्वासको गृणे । स्तूयते । यं धेनवः समायंति होमार्थं । अर्वेतोऽश्वा रघुदुवो लघुगमनाः समायंति । मुजातासः सूरयो मेधाविनश्च समायंति स खल्वग्निरिति ॥

अग्निरिह वाजिनं विशे ददाति विश्वचर्षणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥३॥

अग्निः । हि । वाजिनं । विशे । ददाति । विश्वऽचर्षणिः ।

अग्निः । राये । सुऽआभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥३॥

अग्निर्ह्ययमपिः खलु विशे यजमानाय वाजिनमन्नवंतं पुत्रमश्वमन्नं वा ददाति । विश्वचर्षणः । विश्वे चर्षणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स तथोक्तः । यद्वा । पश्यतिकर्मतत् । सर्वस्य द्रष्टापी राये धनार्थिने । अथवा द्वितीयार्थे चतुर्थी । धनं स्वाभुवं सुषु सर्वच व्याप्तं वार्यं सर्ववरेणीयं प्रीतः सन् याति । यमयति । दानं वा गच्छति । इषमित्यादि गतं ॥

आभिर्लविकेषूकस्थेषु तृतीयसवने स्तोत्रियतृचस्था ते अप इधोमहीत्यादिके प्रथमाद्वितीये । सूचितं च भवति । आ ते अपे इधोमह्युमे सुचंद्र सर्पिष इति द्वे एका च । आ० ७. ८. इति ॥

आ ते अग्र इधीमहि द्युमंतं देवाजरं ।

यद्वा स्या ते पनीयसी समिद्दीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

आ । ते । अग्रे । इधीमहि । द्युऽमंतं । देव । अजरं ।

यत् । ह । स्या । ते । पनीयसी । संऽइत् । दीदयति । द्यवि । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥४॥

हे अग्रे देव द्युमत दीप्तिमतमजरमजीर्ण ते त्वामा सर्वत इधीमहि । दीपयामः । यद्वा खलु स्या मा ते तव पनीयसी स्तुत्या समिद्दीप्तिदीदयति । दीपयति । द्यवि द्युलोकं ॥

आ ते अग्र ऋचा हविः शुक्रस्य गोचिपस्पते ।

सुश्चंद्र दस्म विश्पते हव्यवाट तुभ्यं हृत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥५॥

आ । ते । अग्रे । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । गोचिपः । पते ।

सुऽचंद्र । दस्म । विश्पते । हव्यऽवाट । तुभ्यं । हृत । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥५॥

हे गोचिपो दीप्ति पति स्वामिन्नग्रे शुक्रस्य दीप्तिस्त ते तुभ्यमुचा मंत्रेण सह हविर्हयते । हे सुश्चंद्र सुष्ठुल्लादक गोभर्ताहरण्य वा हे दस्म शत्रुणामुपक्षयितर्विश्पते विश्वा प्रजाना पालक हव्यवाट हविषो वोढ । इषमिति गत ॥ ॥२२॥

प्रो त्ये अग्रयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं ।

ते हिंन्विरे त इन्विरे त इपरायंत्यानुषगिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥६॥

प्रो इति । त्ये । अग्रयः । अग्निषु । विश्वं । पुष्यंति । वार्यं ।

ते । हिंन्विरे । ते । इन्विरे । ते । इपरायंति । आनुषक । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥६॥

प्रो प्रैव पुष्यति त्वे तेऽग्रयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु । यद्वा । लौकिका अग्रयस्तेजःपदार्थोऽग्निषु वेदिकेषु विश्व सर्व वार्य वरणीयमपचित धन पुष्यति । तेऽग्रयो हिंन्विरे । प्रीणयति । इन्विरे । व्याप्नुवति च । त इपण्यति । अन्नमिच्छति । आनुषक सर्ववानुषक । तच्चाग्निसामान्याभिप्रायैकवचन ॥

तव त्ये अग्रे अर्चयो महि व्राधंत वाजिनः ।

ये पत्नभिः शफानां व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥७॥

तव । त्ये । अग्रे । अर्चयः । महि । व्राधंत । वाजिनः ।

ये । पत्नऽभिः । शफानां । व्रजा । भुरंत । गोनां । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥७॥

हे अग्रे तव त्वदीयास्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिक वाजिनोऽन्नवतो वा व्राधत । वर्धते । यद्वा लुप्तोपमा । वाजिनोऽश्वा इव । ये रश्मयः पत्नभिः पतनः शफाना गोना व्रजा युथानि भुरंत । इच्छंति । आयता ज्वाला होमाय काक्षत इत्यर्थः । ते वर्धते ॥

नवा नो अग्र आ भर स्तोतृभ्यः सुक्षितीरिषः ।

ते स्याम य आनृचुस्वादूतासो दमेदम इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥८॥

नवाः । नः । अग्ने । आ । भर । स्तोतृभ्यः । सुऽक्षितीः । इषः ।

ते । स्याम । ये । आनुचुः । त्वाऽदृतासः । दमेऽदमे । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ८ ॥

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं नवाः सुत्या ज्ञत्वा वा सुचितीः सुनिवासाः सुप्रजा वा इष उक्तलक्षणान्यन्नान्या भर । प्रयच्छ । ये वयं दमे दमे सर्वेषु यागगृहेषु त्वामानुचुः । अर्चयति । ते वयं त्वादृतासस्त्व । दृतं फलसूचकं लब्धवतः संतः स्याम । समृद्धा भूयास्व । दमे दमे स्यामिति वा योज्यं ॥

आभिन्नविकेपूकर्ष्येषु तृतीयसर्वेण वैकल्पिकस्तोत्रियतृच उभे सुशुद्धित्येषा तृतीया । सूत्रमुक्तं ॥

उभे सुशुद्धं सर्पिषो दर्वी श्रीणीप आसनि ।

उतो न उत्पुपूया उक्थेषु शवसस्पत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ९ ॥

उभे इति । सुऽचंद्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आसनि ।

उतो इति । नः । उत् । पुपुयाः । उक्थेषु । शवसः । पते । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ९ ॥

हे सुशुद्धं शोभनाह्लादन शोभनहरण्य वामे उभे सर्पिषः पूर्णे दर्वी जुहुपमतावासन्यास्य श्रीणीपि । अयसि पचसि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थेषु यागपुपुयाः । उत्पूरय फलैः । हे शवसस्पति बलस्य पालयतः ॥

एवाँ अग्निमंजुर्यमुगीर्भिर्यज्ञेभिरानुषक ।

दधत्स्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्चमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १० ॥

एव । अग्निं । अजुर्यमुः । गीऽभिः । यज्ञेभिः । आनुषक ।

दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । उत् । त्यत् । आपुऽश्वं । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥

एवोक्तरीत्याग्निं गीर्भिः सुतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञैर्वा तत्साधनैर्विभिर्वा आनुषगनुषकमजुः । गच्छति । तथा कृत्वा यमुः । यमयति । स्थापयति । हविर्भिर्यज्ञंतीत्यर्थः । एवमात्रेयाः स्वान्परोक्षतया निर्दिशति ॥ अजुर्यमु रित्यत्राख्यातमाख्यातं क्रियासातत्य इति सभासः ॥ किंच अस्मि अस्मासु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिकमृतापि च त्यक्तदाश्वश्वं । आश्वोऽश्वा यस्य भवति स आश्वश्वः । तस्य भाव आश्वश्वः । तदपि दधत् । धारयति ॥ ॥ २३ ॥

सखायः सं व इति दशर्चं सप्तमं मृक्तं । आत्रेय इष ऋषिः । अंत्या पंक्तिः शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्ठुभः । तथा चानुक्रांतं । सखाय इषः पंक्त्यंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आप्रेय क्रतावानुष्ठुभे कंदस्याश्चिनशस्त्रं चोत्तमावर्जमिदं मृक्तं । सूत्रितं च । सखायः सं वस्त्वामपि हविष्मंत इति मृक्तं । आ० ४. १३. इति ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिषं स्तोमं चाग्रये । वर्षिष्ठाय क्षितीनामृजो नष्टे सहस्वते ॥ १ ॥

सखायः । सं । वः । सम्यंचं । इषं । स्तोमं । च । अग्रये । वर्षिष्ठाय । क्षितीनां । ऊर्जः । नष्टे ।

सहस्वते ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभृता ऋत्विजो वो यूयं संस्कृत । उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । किंच सम्यंचमिषमन्नं स्तोमं स्तोत्रं चाग्रये वर्षिष्ठायतिशयेन प्रवृद्धाय क्षितीनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमायोजो नष्टे बलस्य न पातयिषे तत्पुत्राय वा सहस्वते बलवते संस्कुरुतेति ॥

कुचां चिद्वस्य समृतां रखा नरो नृषदने । अहेतश्चिदमिधते संजनयति जंतवः ॥२॥
 कुचं । चित् । यस्य । संऽऋतां । रखाः । नरः । नृऽसदने । अहेतः । चित् । यं । इधते ।
 संऽजनयति । जंतवः ॥२॥

सोऽपि कुचं चिद्वर्तत इति शेषः । कुचास्ते । यस्याधिः समृतां संप्राप्तां रखा रममाणा नरो नेतार
 ऋत्विजः । नृषदने यागगृहेऽर्हंतश्चित् । चिदिति पुजाया । अहेतः पूज्याः पूजयतो वा संतो यमिधते । दीप-
 याति । तदर्थं सजनयति चारण्या जंतवः प्राणिनः । स कुचेति संबंधः ॥

सं यदिषो वनामहे सं हव्या मानुषाणां । उत द्युमस्य शवसा ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥३॥
 सं । यत् । इषः । वनामहे । सं । हव्या । मानुषाणां । उत । द्युमस्य । शवसा । ऋतस्य ।
 रश्मिं । आ । ददे ॥३॥

यद्यदेपोऽन्नानि स वनामहे । सभजामहे । यदा च मानुषाणामस्माकं हव्या हवींष्यपिः संसेवते उत
 तदानीं द्युमस्य द्योतमानस्यान्नस्य शवसा बलेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमा ददे । आदत्तं
 ऽपिः । फलजनकं तेजः स्वीकृतवानित्यर्थः । यदा । ऋतस्य यज्ञस्य रश्मि रश्मिवद्ग्राहकं शवसा ददे ।
 स्वीकरोति ॥

स स्मा कृणोति केतुमा नक्तं चिह्नं आ सते । पावको यद्वनस्पतीन् प्र स्मा मिनात्यजरः ॥४॥
 सः । स्म । कृणोति । केतुं । आ । नक्तं । चित् । दूरे । आ । सते । पावकः । यत् । वनस्पतीन् ।
 प्र । स्म । मिनाति । अजरः ॥४॥

स स्म स खन्वपिः कृणोति । करोति । केतुं प्रज्ञानमा सर्वतः । कस्यत्युच्यते । चिदर्थे । नक्तं चिह्नं वा
 वपि दूरं आ सते । आ इति चार्थे । दूरंऽपि वर्तमानाय मनुष्याय । कदा । यद्यदा पावकोऽयमपिरजरः
 ऽजीर्णोऽनभिभाव्यः सन् वनस्पतीन्धांसि प्र स्म मिनाति । प्रकर्षेण दहति । स्मेति पुराणः ॥

अव स्म यस्य वेषणे स्वेदं पथिषु जुहति । अभीमह स्वजेन्यं भूमा पृष्ठेव रुरुहुः ॥५॥
 अव । स्म । यस्य । वेषणे । स्वेदं । पथिषु । जुहति । अभि । ई । अह । स्वऽजेन्यं । भूमं ।
 पृष्ठाऽडेव । रुरुहुः ॥५॥

यस्यापेर्वेषणे पथिषु होममग्निषु रश्मिषु स्वेदं स्रवदाज्यमवाधोमुखं जुहत्यध्वर्यवः तदानी-
 मीमेनमग्निमभि रुरुहुरह । अभ्यारोहत्यवाज्यधाराः । अह इति विनियहार्थीयः । स्वजेन्यं स्वोत्पन्नं भूमं । बह्व
 भवतीति भूमापत्य । तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठदेशानिव । पुत्रा यथा पितुरकमारोहति तद्वत् ॥ ॥२४॥

यं मर्त्यः पुरुस्पृहं विद्विष्यस्य धायसे । प्र स्वादनं पितूनामस्तंतातिं चिदायवे ॥६॥
 यं । मर्त्यः । पुरुऽस्पृहं । विदत् । विष्यस्य । धायसे । प्र । स्वादनं । पितूनां । अस्तंतातिं ।
 चित् । आ । यवे ॥६॥

यमग्निं पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं विदत् । वेत्ति । मर्त्यो यजमानो विष्यस्य धायसे सर्वस्य व्याप्त्यर्थं पितू-
 नामज्ञानं प्र स्वादनं प्रकर्षेण स्वादूकर्तारमस्तंतातिमस्ते गृहे निवासकर्तारमायवेऽन्नार्थं यजमानार्थं वा ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः । हिरिश्मश्रुः शुचिदन्भुरनिभृष्टतविषिः ॥ ७ ॥
 सः । हि । स्म । धन्व । आ । ऽक्षितं । दाता । न । दाति । आ । पशुः । हिरि । श्मश्रुः । शुचि । ऽदन् ।
 चृभुः । अनिभृष्ट । ऽतविषिः ॥ ७ ॥

स हि ष्म स खन्वभिर्धन्व निरुदकप्रदेशमाक्षितं तुणकाष्ठादिभिराक्षिप्तमा दाति । सर्पतः खंडयति ।
 दहतीत्यर्थः । दाता तुणादिखंडयिता पशुर्न पशुरिव । पशुर्यथा तुणजातं क्रमेण भक्षयति तद्वत् । हिरिश्मश्रु-
 र्हिरिश्मश्रुः शुचिदन् दीप्तदंत ऋभुश्च भवन् । महानित्यर्थः । अनिभृष्टतविषरपीडितबलः ॥

शुचिः ष्म यस्मा अचिवत्प्र स्वधितिर्वरीयते । सुषूरसूत माता क्राणा यदानुशे भर्गं ॥ ८ ॥
 शुचिः । स्म । यस्मै । अचि । ऽवत् । प्र । स्वधितिः । ऽडव । रीयते । सु । सूतः । अमृतः । माता ।
 क्राणा । यत् । आनुशे । भर्गं ॥ ८ ॥

अयमपिः शुचिः ष्म दीप्तः खलु । यस्मा अयमेऽचिवदचिरिव यजमानो हविर्दातु प्र रीयते । प्रगच्छति ।
 यद्वा । स्मेति पुराणः । शुचिर्यस्मै ॥ प्रथमार्थे चतुर्थी ॥ दीप्तो योऽचिवत् । अक्षि तुणमित्यक्षिः पशुः । स इव ।
 स यथा तुणानि खादमानो गच्छति तद्वद्दहतीत्यर्थः । स्वधितिरिव परशुरिव क्रिदन । सुषूः सुप्रसवा माता-
 रणिरसूत क्राणा कुर्वाण जगदुपकारकं । यद्यस्मात् य इति वा । योऽभिर्भगमन्नमानशे । अश्रुते ॥

आ यस्ते सर्पिरासुते ऽग्ने शमस्ति धायसे । एषु द्युम्नसुत श्रव आ चित्तं मर्त्येषु धाः ॥ ९ ॥
 आ । यः । ते । सर्पिः । ऽआसुते । अग्ने । शं । अस्ति । धायसे । आ । एषु । द्युम्न । उत । श्रवः ।
 आ । चित्तं । मर्त्येषु । धाः ॥ ९ ॥

हे सर्पिरासुते घृताख्यान्नामे यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृशाय धायसे सर्वस्य धात्रे ते तुभ्य शमस्ति ।
 मुखमस्ति । स्तुतेः सकाशात् । तथा चेत् एषु मर्त्येषु सोतुप्वाचेषु द्युम्न यश आ धाः । आर्धहि । उतापि च
 श्रवोऽन्नमा धाः । चित्तं त्वदीयामनुग्रहबुद्धिमया धाः ॥

इति चिन्मन्युमग्निजस्त्वादातमा पशुं ददे ।

आदग्ने अपृणतोऽचिः सासह्याहम्यून्यनिषः सासह्यान्नृत् ॥ १० ॥

इति । चित् । मन्युं । अग्निजः । त्वा । ऽदातं । आ । पशुं । ददे ।

आत् । अग्ने । अपृणतः । अचिः । ससह्यात् । दस्यून । इषः । ससह्यात् । नृत् ॥ १० ॥

इति चित् इत्थं कृतप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रमग्निजः । अधृतमन्यैरपि व्यतिरिक्तैरधृत्य वा जन
 यिता अविस्त्वादात त्वया दातव्यं पशुमा ददे । आदत्ते । आददीत वा । आदन्नतरमेवाप्येवपृणतोऽददतो
 दस्यूनचिस्त्वन्नोच इषः सासह्यात् । भृशमभिभवेत् । इष एष्टृन् विरोधिनः सासह्यात् । पुनर्वाक्तिगद-
 राधा ॥ ॥ २५ ॥

त्वामप इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमाचैयस्विषस्त्वार्यं जागतमापेयं । त्वामपे सप्त जागतमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा-
 तरनुवाक आपेये कर्ता जागते हृदस्याश्विनशस्त्रे चेद सूक्तं । तथा च सूत्रं । जनस्य गोपास्त्वामप च्छतायवः
 । आ० ४. १३. । इति ॥

त्वामप च्छतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नासं ऊतये सहस्रकृत ।

पुरुषं यजतं विश्वधायसं दमूनसं गृहपतिं वरेण्यं ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । ऋत॒ऽयवः । सं । ई॒धिरे । प्र॒त्नं । प्र॒त्नासः । ऊ॒तये । सहः॒ऽकृत ।
पुरु॒ऽचंद्रं । य॒ज्ञतं । विश्व॒ऽधायसं । द॒मूनसं । गृह॒ऽपतिं । वे॒रंण्यं ॥ १ ॥

हे सहस्रकृत बलस्य कर्तरणे प्रत्नं पुरातनं त्वा प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो यज्ञकामा ऋषय ऊतये स्वर-
क्षणाय समीधिर । सम्यग्दीपितवतः । कीदृशं त्वा । पुरुषद्र वज्रधनमतिशयनाह्लादकं वा यज्ञतं यष्टव्यं
विश्वधायसं वज्रं दमूनसं दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वेरंण्यं वरणीय ॥

त्वामग्ने अतिथिं पृथ्व्यं विणः शोचिष्केशं गृहपतिं नि षेदिरे ।
बृहत्केतुं पुरु॒रूपं धन॒स्पृतं सु॒शर्माणं स्व॒वसं जर॒द्विषं ॥ २ ॥
त्वां । अग्ने । अतिथिं । पृथ्व्यं । विणः । शोचिः॒ऽकेशं । गृह॒ऽपतिं । नि । से॒दिरे ।
बृहत्॒ऽकेतुं । पुरु॒ऽरूपं । धन॒ऽस्पृतं । सु॒ऽशर्माणं । सु॒ऽअवसं । जर॒त्ऽविषं ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वा विणो यजमाना गृहपति गृहस्वामिन नि षेदिरे । गार्हपत्यरूपेण स्थापितवत इत्यर्थः । कीदृशं
त्वा । अतिथिर्मतिथिवत्पञ्च पृथ्व्यं पुरातनं शोचिष्केशं दीप्रज्वालं बृहत्केतुं प्रभुतप्रज्ञानं पुरुषरूपमाहवनीयादि
रूपेण वज्ररूपं धनस्पृतं धनानां स्युतारं सुशर्माणं शोभनमुखं स्ववसं सुरक्षणं जरद्विषं जरता वृक्षाणां व्यापकं
जीर्णोदकं वा ॥

अग्नेना परस्परं समं विविचयं अग्ने काचिदिष्टं । तत्र त्वामग्ने मानुषीरिति याज्या । सूचितं च ।
त्वामग्ने मानुषीरीकृते विणोऽग्न आयाहि वीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

त्वामग्ने मानुषीरीकृते विणो होत्राविदं विविचिं रत्नधातमं ।
गुहा संतं सुभग विश्वदर्शतं तुविष्वणसं सुयज्ञं घृतश्रियं ॥ ३ ॥
त्वां । अग्ने । मानुषीः । ई॒कृते । विणः । होत्रा॒ऽविदं । विविचिं । रत्न॒ऽधातमं ।
गुहा । संतं । सु॒ऽभग । विश्व॒ऽदर्शतं । तुवि॒ऽस्व॒णसं । सु॒ऽयज्ञं । घृत॒ऽश्रियं ॥ ३ ॥

हे अग्ने सुभग शोभनधनं त्वा मानुषीर्विणो मानुषसंबन्धिनः सर्वाः प्रजा ईकृते । सुवति । कीदृशं त्वा ।
होत्राविदं होमाना सप्तहोत्रकाणां वा वृत्तारं विविचिं विविचकं सदमतोः रत्नधातमं रमणीयानां धनानां
दातृत्वं गुहा गुहायामरण्या इत्येषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वद्वेष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभुतध्वनिं
सुयज्ञं मुष्टुं यष्टारं घृतश्रियं घृतं श्रियत ॥

त्वामग्ने धर्णसिं विश्वधा वयं गीर्भिर्गृणतो नमसोप सेदिम ।
स नो जुषस्व समिधानो अंगिरो देवो मर्तस्य यशसा सुदीतिभिः ॥ ४ ॥
त्वां । अग्ने । ध॒र्णसिं । वि॒श्वधा । व॒यं । गीः॒ऽभिः । गृ॒णंतः । नम॒सा । उप । से॒दिम ।
सः । नः । जुष॒स्व । सं॒ऽइ॒धानः । अ॒ंगि॒रः । दे॒वः । म॒र्तस्य । य॒शसा । सु॒दी॒ति॒ऽभिः ॥ ४ ॥

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वा वयमात्रेया वा विश्वधा बहुप्रकारेण गीर्भिर्गृणतः सुवतो नमसा नम-
स्कारणोप सेदिम । उपसन्ना भवेम । स त्वं नोऽस्मान् जुषस्व । सेवस्व धनादिभिः । समिधानः सम्यग्दीप्तो
दीप्यमानोऽस्माभिर्ह्यंगिरः सर्वत्र गतरगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यशसा सुदी-
तिभिर्जीवाभिः सह जुषस्व ॥

त्वमग्ने पुरु॒रूपो॑ वि॒शेवि॑शे वयो॑ दधासि प्र॒त्नया॑ पुरु॒ष्टुत ।

पुरु॒ण्यन्ना॑ सह॒सा वि॑ रा॒जसि॑ त्विषिः॒ सा ते॑ ति॒त्विषा॑णस्य॒ नाधृ॑षे ॥५॥

त्वां । अग्ने । पुरु॒ऽरूपः । वि॒शेऽवि॑शे । वयः । दधा॒सि । प्र॒त्नऽया॑ । पुरु॒ऽस्तु॒त ।

पुरु॒णि । अन्ना॑ । सह॒सा । वि॒ । रा॒जसि॑ । त्विषिः । सा । ते । ति॒त्विषा॑णस्य॒ । न । आ॒ऽधृषे॑ ॥५॥

हे अग्ने त्वं पुरु॒रूपः सन् वि॒शे वि॒शे सर्व॑स्मै यज॒मानाय॑ प्र॒त्नया॑ पुरा॒ण इव॑ वयो॒ऽन्नं दधा॑सि । धारय॑सि । हे पुरु॒ष्टुत ब॒ह्वभिः॑ सु॒ख्य पुरु॒णि व॒ह्न्यन्ना॑न्ना॒न्नि च॑रु॒पुरो॒डाशा॑दी॒नि सह॑सा ब॒लेन॑ वि॒ राज॑सि । ई॒श्वरो॑ भव॑सि स्वी॒कर्त॑ । ति॒त्विषा॑णस्य दी॒प्तस्य॑ ते तव॒ सा प्र॑सि॒द्धा त्विषि॑दी॒प्तिर्ना॑धृषं । अ॒न्व॒रधृ॑ष्या भव॑ति ॥

त्वामग्ने स॒मिधा॑नं य॒विष्य॑ दे॒वा द॑तं च॒क्रिरे॑ ह॒व्यवा॑हनं ।

उ॒रु॒ज्यसं॑ घृ॒तयो॑नि॒माहु॑तं त्वे॒षं चक्षु॑दे॒धिरे॒ चोद॑यन्म॒ति ॥६॥

त्वां । अग्ने । सं॒ऽइ॒धानं । य॒वि॒ष्य । दे॒वाः । द॑तं । च॒क्रिरे॑ । ह॒व्यऽवा॑हनं ।

उ॒रु॒ऽज्य॑सं । घृ॒तऽयो॑निं । आ॒ऽहु॑तं । त्वे॒षं । चक्षुः॑ । द॒धिरे॒ । चो॒दय॑त॒ऽम॒ति ॥६॥

हे य॒विष्य॑ यु॒वत॑माग्ने स॒मिधा॑नं स॒म्यग्धि॑मान॒ त्वां ह॒व्यवा॑हनं ह॒विषा॑ वो॒ढार॑ द॑त च॒क्रिरे॑ । कृत॑व॒न्तो दे॒वाः । त्रया॑णामग्नी॒नां मध्ये॑ ह॒व्यवा॑हनः खलु॒ पूर्वं दे॒वैर्हवि॑र्व॒हनाय॑ द॑तः कृतः । ह॒व्यवा॑हनो दे॒वानां । ति॒ सं० २ ५ ८. ६ । इति॑ हि श्रुतिः । किंच उ॒रु॒ज्यसं॑ प्रभृ॒तव॑णं घृ॒तयो॑नि । घृ॒तं यो॑निः का॒रणं यस्य॑ त । आ॒हुतं॑ त्वां चो॒दय॑न्म॒ति । चो॒दय॑न्ती म॒तिर्य॑स्य त॒द्धोद॑यन्म॒ति । त्वे॒षं दी॑प्तं चक्षु॒कृतल॑क्षणं सर्व॑प्रका॒शकं चक्षुः॑स्थानीयं कृ॒त्वा द॒धिरे॒ दे॒वा म॑नु॒ष्याश्च॑ । म॒त्या हि॑ चक्षु॒शोद॑यन् ॥

त्वामग्ने प्र॒दिव॑ आ॒हुतं॑ घृ॒तैः सु॒म्नाय॑वः सु॒षमि॑धा॒ समी॑धिरे ।

स वा॒वृधा॑न ओष॑धीभि॒रुक्षि॑तो॒ऽभि ज॑या॒सि पा॑र्थि॒वा वि॑ ति॒ष्ठसे ॥७॥

त्वां । अग्ने । प्र॒ऽदि॒वः । आ॒हुतं॑ । घृ॒तैः । सु॒म्नाऽय॑वः । सु॒ऽस॒मिधा॑ । सं । ई॒धिरे॒ ।

सः । वा॒वृधा॑नः । ओष॑धीभिः । उ॒क्षि॑तः । अ॒भि । ज॑या॒सि । पा॑र्थि॒वा । वि॑ । ति॒ष्ठसे ॥७॥

हे अग्ने घृ॒तैरा॑हुत॒ त्वा प्र॑दिवः पुरा॒तनः । सु॒म्नाय॑वः सु॒षमि॑क्तो यज॒मानाः सु॒षमि॑धा शो॒भने॑न्धे॒न समी॑धिरे । स॒म्यक् दी॑पितवतः । स त्वं वा॒वृधा॑नो वर्ध॑मान ओष॑धीभि॒रुक्षि॑तः स॒क्तो त्रया॑स्य॒न्ना॒नि पा॑र्थि॒वान्वा॑नृ॒क्षान् । यद्वा॑ । पा॑र्थि॒वाति॑ अ॒योवि॑श॒पणं॑ । पा॑र्थि॒वानि॑ च॒रु॒पुरो॒डाशा॑दि॒कान्य॑भि वि॒ तिष्ठ॑से । अ॒भिव्य॑ज्य वर्त॑से ॥ ॥ २६ ॥

वे॒दार्थ॑स्य प्रका॒शनं॑ तमो॒ हार्दं॑ नि॒वारय॑न् । पु॒म॒र्थाश्च॑तुरो दे॒याह॑व्याती॒र्थम॑ह्ने॒श्वरः॑ ॥

इति श्रीमद्वा॒जाधि॑राज॒परमे॑श्वर॒वैदिक॑मार्गप्रवर्तकश्रीवीरबु॒द्धमु॑पालसाम्राज्यधुरंधरेण साय॒णाचार्ये॑ण वि॒रचितं॑ माध॒वीचं॑ वे॒दार्थ॑प्रका॒श ऋ॒क्संहि॑ताभाष्ये तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशावाः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त भमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्ममे तमहं वदं विष्णोर्धीमहेश्वर ॥

पंचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ सूक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्ने हविष्मत इति सप्तर्चं नवमं सूक्तमा-
वेद्यस्य गद्यस्वार्पणं । सप्तमीपंचम्यां पंक्तीं शिष्टा अनुष्टुभः । अपिर्देवता । तथा चानुकम्यते । त्वामग्ने गयो
ऽत्वापंचम्यां पंक्ती इति ॥ प्रानरनुवाक आश्विनशस्त्रे चैतदादिके च सूक्ते शंसनीये । तथैव सूचितं । त्वामग्ने
हविष्मत इति सूक्ते । आ० ४-१३ । इति ॥

त्वामग्ने हविष्मंतो देवं मर्तास ईळते । मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वक्ष्यानुषक ॥१॥
त्वां । अग्ने । हविष्मतः । देवं । मर्तासः । ईळते । मन्ये । त्वा । जातवेदसं । सः । हव्या ।
वक्षि । आनुषक ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मतो होमसाधनद्रव्यसमेता मर्तासो मर्त्या ईळते । स्तुवति । अहं च
जातवेदसं । जातमुत्पन्नं चराचरं भुतजातं वेत्तीति जातवेदाः । अथवा जातानि स्थावरजगमात्मकान्येन
विदुरिति जातवेदाः । यद्वा । वेद इति धननाम । जातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः । एवावध त्वा
त्वां मन्ये । स्तौमि । मनिरत्र स्तुत्यर्थं वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । स त्वं हव्या हवनसाधनानि हवींष्यानुषक
निरंतरतयानुषक्तं यथा तथा वक्षि । वहसि ॥ हविष्मतः । हविःशब्द आणादिकइप्रत्ययांतत्वात्प्रत्ययस्वर-
णांतोदात्तः । तदस्मात्तीति मनुष्य । पदसंज्ञाया अपवादत्वेन तस्मात् मत्वर्थ इति भमंज्ञाया कृत्वाभावः ।
मनुष्यसोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । देवं । अचप्रत्ययातत्वाद्देवशब्दोऽतोदात्तः । मर्तासः । मृद्
प्राणत्यागे । असिहसिमृडित्यादिना तन । गुणः । मर्तः । जसिरमुक् । मर्तासः । नित्वादाद्युदात्तः । ईळते । ईड
स्तुती । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्मनपदेष्वनो झेरेत्वं । अत्र डकारस्याधितुसंप्रदायप्राप्ते ङकारः । नसा
र्वधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वरं प्राप्त आष्टमिको निधातः । मन्ये । श्यनो नित्वादाद्युदात्तत्वं । त्वा । युधि
मिश्रणे । मदिकप्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । त्वमधिकवचन इति मपर्यंतस्य त्वादेशः ।
द्वितीयायां च । पा० ७. २. ८७ । इत्याकारः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशोऽप्युदात्त एव । त्वामां
द्वितीयाया इति त्वादेशः । स्थानिवद्भावेनांतोदात्तत्वे प्राप्तिऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । जातवेदसं ।
जनी प्राकुर्भवे । क्तः । श्रीदितो निष्ठायामितीर्णतपेधः । जनसनखनां सन्धालोरित्यात्व । प्रत्ययस्वरणांतो
दात्तः । वेदसशब्दोऽप्यनुप्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः । कर्मधारयपक्षे समासांतोदात्तापवादत्वेन तत्पुरुषं तुज्या-
र्थत्वादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्तिः छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तदपवादत्वेन गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बङ्गव्रीहिपक्षे बङ्गव्रीही प्रकृत्या पूर्वपदमिति । हव्या । हवमर्हतीत्यासन्नर्थे
य इत्यनुवर्तमाने कंदसि चेति यः । नपुंसकत्वाच्चरादेशः । शम्कंदसि बङ्गलमिति लोपः । प्रत्ययलक्षणं
नुम । दीर्घनलोपी । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । वक्षि । वह प्रापणे । सिप । लुगनुवृत्ता बङ्गलं कंदसीति शपो
लुक् । टत्वकत्वषत्वानि । सिपः पित्वादननुदात्तत्वेन धातुस्वरणाद्युदात्तत्वे प्राप्ति निधातः । आनुषक । अनुपूर्वस्य
षष्ठीः कृष्ण । नकारलोपः कुत्वं च । धात्वाद्दः सकारस्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना पत्वं । दीर्घश्चकंदसः । छदु-
त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अग्निर्होता दास्वतः क्षयस्य वृक्तवर्हिषः । सं यज्ञासश्चरन्ति यं सं वाजासः श्रवस्यवः ॥२॥
 अग्निः । होता । दास्वतः । क्षयस्य । वृक्तऽवर्हिषः । सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः ।
 श्रवस्यवः ॥२॥

यमग्निं यज्ञासः संवं यज्ञाः सं चरन्ति सहिता गच्छन्ति । श्रवस्यवो यजमानस्य प्रभृतां कीर्तिं संपादयन्तो वाजासां हवीर्यं यमग्निं सं चरन्ति प्राप्नुवन्ति । एवविशिष्टोऽग्निर्दास्वतो हविप्रक्षेपणादिदानवतो वृक्तवर्हिषः । वृक्तानि लूनानि वर्होऽपि दर्भा धेनासं वृक्तवर्हिः । तस्य क्षयस्य । क्षियन्ति निजसंख्यास्मिन् स्वर्गसाधनफलानीति क्षयः । तस्य यजमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति ॥ दास्वतः । दा दानं । अमुन्मत्तयातः । मनुषोऽदपधात्वादित्य । धातुस्वरणाद्युदात्त एव । क्षयस्य । क्षि निवासगत्योः । क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं । वृक्तवर्हिषः । वृक्ती वर्जन् । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । वज्रव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यजयाचंत्यादिना नङ्प्रत्ययातोऽतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षायोः । अदुपदेशाज्जसावंधातुकानुदात्तत्वं । यद्वृत्तात्रित्यामिति निघाताभावः । वाजासः । वज्रेर्धञ् । वाजः । कर्पात्वत् इत्यतोदात्तत्वं । कादसत्वात् त्रित्यादिनिमित्तमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । छंदसि परं ह्यायामिति क्यच् । क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

उत स्म यं शिणुं यथा नवं जनिष्टारणी । धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं ॥३॥
 उत । स्म । यं । शिणुं । यथा । नवं । जनिष्ट । अरणी उति । धर्तारं । मानुषीणां । विशां ।
 अग्निं । सुऽअध्वरं ॥३॥

उत स्म अपि च मानुषीणां मनोजातानां विशां । विशन्ति प्रविशन्ति गर्भाशयमिति विशः प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधातूनां पोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतन शिणुं यथा अपत्यमिव जनिष्ट अजनिपाता । अरणी प्रजानां पोषणार्थं धृतमग्निमसृजतामित्यर्थः ॥ शिणुं । शो तनुकरणे । आदेच इत्यादिना आत्व । शः क्तिमन्त्यच्चेत्युप्रत्ययः सन्त्यद्वावश्च । हिर्भावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । सन्त्यत इतीत्य । आतो धातोरित्याकारलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । यथा । यद्यति पादांत इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी प्रादुर्भावः । लुङ् । कादसत्वाद्वचनव्यत्ययः । अरणी । ऋ गतां । अतिस्त्रुभृधुधम्यश्चवितृभ्योऽनिरित्यानिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामर्ति गच्छत्यनिरित्यरणी । कथमपादानार्थं आणादिकोऽनिः । ताभ्यां मन्त्रोणादयः । पा० ३ ४ ७५ । इति नियमाङ्गीमादित्यात्तिः । मानुषीणां । मनोजातावज्यतीं पुक्चेत्यञ्प्रत्ययः पुगागमश्च । त्रित्यादिनिमित्तमित्याद्युदात्तत्वं । विशां । विश प्रवृत्तः । कर्तरि कृिप । सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । स्वध्वरः । हिसार्थस्य ध्वरन्तः पचाद्यच् । न विद्यन्त ध्वरो यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । वज्रव्रीहिस्वरापवादत्वेन नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तः ॥

उत स्म दुर्गभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां । पुरु यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥४॥
 उत । स्म । दुः । दुर्गभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां । पुरु । यः । दग्धा । अग्निः । वना ।
 अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥४॥

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कुटिलं गच्छता सर्पाणां । यद्वा । आम्कंदितादिगतिविशेषेण वक्रगमनानाम-
 स्नानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इवाशिक्षितवालाश्च इव वा दुर्गभीयसे । दुस्तेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरु
 बह्वनि वना वनानि दग्धासि दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणे पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यंतपुधार्तिः
 पशुशृणाविषये विस्मृतः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गभीयसे । ग्रह उपादाने । यक् । ब्रुव
 ईडित्यनुवृत्ती बह्वन्तं कंदसीतीडागमः । ग्रहीत्यादिना संप्रसारणं । ह्यग्रहोर्भञ्जकंदसीति भकारः । निघातः ।

ह्यार्याणां । ह्रू कीटिल्ये । अहलोर्णत् । आदिवृद्धिः । तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं । पृष्ठ । पृ पालनपुरणयोः ।
पृमिदिव्यधिगृधिधृषिदृशिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदोऽध्यपूर्वस्थित्युत्वं । प्रत्ययस्वरेणातोदान्तत्वं । अस्मि । यद्वृत्तास्त्रि-
त्यमिति न निघातः ॥

अर्धं स्म यस्यार्चयः सम्यक्संयंति धूमिनः ।

यदीमहं चितो दिव्युप ध्मातेव धमति शिगीते ध्मातरी यथा ॥ ५ ॥

अर्धं । स्म । यस्य । अर्चयः । सम्यक् । संऽयंति । धूमिनः ।

यत् । ई । अहं । चितः । दिवि । उप । ध्माता । इव । धमति । शिगीते । ध्मातरि । यथा ॥ ५ ॥

अर्धं स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याप्यर्चयोऽर्चोष सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः । प्राप्नुवन्ति
चितस्त्रिषु स्थानेषु ततो व्याप्तः त्रीणि स्थानानि वातीत्य दिव्यंतरिजे यद्यदा ईमयमात्मानमुप धमति उपवर्ध
यति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गच्छन्तीत्यर्थः । कथमिव । ध्मातेव । कर्मरौ यथा भस्त्रादिभिरग्निं संवर्धयति
तद्वत्त्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः । किंच ध्मातरि यथा । यथा ध्मातुमपि विद्यमानोऽभिस्तेन ध्मायमानः स
आत्मानं शिगीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहंति पादपुरणः ॥ यंति ।
इण गती । यच्छब्दयोगान्निघाताभावः । धमति । ध्मा शब्दापिसंयोगयोः । पाष्ठादिना धमादेशः । पूर्ववन्नि-
घाताभावः । शिगीते । शो लृक्करणे । व्यत्ययनात्मनेपदी । स्यावित्यनुवर्तमानं बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य
युः । आदेश उपदेशे शितीत्यात्वं । स्याविति द्विवचनं । बङ्गलं कंदसीत्यभ्यासस्थित्वं । उभे अभ्यस्तमञ्जायामात
ई हल्यघोरितीत्य । तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः ॥

तवाहमग्र ऊतिभिर्मिचस्य च प्रशस्तिभिः । द्वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६ ॥

तवं । अहं । अग्रे । ऊतिऽभिः । मिचस्य । च । प्रशस्तिऽभिः । द्वेषऽयुतः । न । दुऽइता ।

तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६ ॥

हे अग्रे मिचस्य सर्वेषां मिचभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरणैर्युष्मत्प्रशस्तिभिश्चास्मत्कृतेः स्त्रीष्व मर्त्यानां
शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकाणि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतो न द्वेषयुक्तान शत्रूनिव
तुर्याम । तरेयं । अयमर्थः । त्वद्रक्षांस्वत्सर्वाधिभूतिभिश्च बाह्याभ्यंतरशत्रून् तरेयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः । अव-
रक्षणे । क्तिन् । ज्वरत्वरक्षित्वविमवामुपधाया गेल्यूट् । ऊतियुतिसातिहेतुकीर्तयश्चत्यंतोदात्तो निपातितः ।
प्रशस्तिभिः । शन्सु कृतां । क्तिन् । छदुत्तरपदप्रकृतस्वरापवादत्वं तादां च निति छत्यताविति गतरुदात्तत्वं ।
द्वेषोयुतः । द्विष अप्रीतां । भावेऽमुन्प्रत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि कृिप । तुक् । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
तुर्याम । त प्रवनतरणयोः । प्राथनायां लिङ् । यासुट् । लिङः सलोपोऽनत्यस्थेति सकारलोपः । बङ्गलं
कंदसीति शपो लुक् । उदोऽध्यपूर्वस्थ बङ्गलं कंदसीत्युत्वं । यासुडागमस्योदान्तत्वाच्चेपनिघातः । अपादादाविति
प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

तं नो अग्रे अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्भुवद्वाजस्य सातय उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्रे । अभी । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातयै । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्रे सहस्वो बलवन्नरो हविषां नेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्चादिलक्षणं धनमभ्या भर ।
आभिमुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽपिः क्षेपयत् । अस्मदीयान् शत्रून् क्षेपयतु । सोऽपिः पोषयत् । अस्मान्पोषयतु ।

वाजस्यान्नस्य सातये लाभाय भवत । भवतु । उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युधेषु नोऽस्माकं वृधे समुह्य एधि । भव । संग्रामे शत्रुविजयार्थं स त्वं समृद्धिं कुर्वित्यर्थः ॥ सहस्वः । सह मर्षणे । असुन । सहत्यनेन शत्रुनिर्णयः । सहो बलं । मनुष्य । मादुपधाया इति वत्व । मनुष्यो ऋः संबुद्धौ कंदसीति कृत्वं । आर्माचितस्व धृति निघातः । शेपयत । बिप प्ररणं । शिजंतांल्लेट । इतश्च लोपः । लेटोऽडाटावित्यडागमः । शब्दगुणयादेशी पररूपत्वं च । पोषयत । पुष पृष्टा । भुवत । भु सत्ताया । भुमवोस्तिडीति गुणप्रतिषेधः । उवह । एधि । अस भुवि । घुसोरि-
द्वावभ्यामलोपश्चत्यत्व । तस्यासिद्धत्वाद्बुद्धन्भ्यो हेर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । पृत्सु । पदादिष्वित्यादिना पृतनाशब्दस्य पृदादेशः । साविकाचत्वादतोदात्तत्व ॥ ११ ॥

अप्र ओजिष्ठमिति सप्रचं दशम मृक्त । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थोसप्रभ्यां पक्ती । अप्र ओजि-
ष्ठमत्याचतुर्थ्या चत्यनुक्तात् ॥

अप्र ओजिष्ठमाभर द्युम्नमस्मभ्यमग्निगो । प्र नां राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥ १॥
अग्ने । ओजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अग्निगो इत्यग्निऽगो । प्र । नः । राया ।
परीणसा । रत्सि । वाजाय । पंथां ॥ १ ॥

हे अग्ने ओजिष्ठ बलवत्तम द्युम्न । द्योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वत्र प्रकाशत इति द्युम्न धनं । अस्मभ्यमा
भर । आहर । हे अग्निगो अधृतगमन । अधृतमप्रतिष्ठत गमन यस्यत्यधृता अनिवारिता गावो रश्मयो
यस्यति बाधुतगुराग्निगुः । तस्य संबोधन । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्र प्रकर्षेण
द्योतय । वाजायान्नलाभाय पथा पथानमन्नस्य मत्समीपप्राप्तिसाधन मार्गं रत्सि । विनिवृत्त । कुर्वित्यर्थः ॥
ओजिष्ठ । उज्ज आर्जवे । उज्जर्वलोपश्चत्यसुन बलोपश्च । गुणः । ओजः । तदस्यासीत्त्वथेऽस्मायामधेत्यादिना
विनि । अतिशायन इतीष्टन । विस्मृतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः । नित्यादाद्युदात्त । द्युम्न । द्युत दीप्तावित्य
स्माद्वातोः मुम्नद्युर्गन्धेत्यादिना नक्प्रत्ययो मकारस्यातादेशो निपात्यते । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अग्निगो ।
अधृतशब्दस्य अध्यादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्व । आर्माचितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽच
व्याप्त्यर्थो धातुनामनेकार्थत्वात् । अस्मात्सपदादिलक्षणो भवि कृप । परि प्राप्त नम व्यापन यस्य तत्तथोक्त ।
उपसर्गादसमासेऽपीति णत्वं । अच प्रापणक्रियया युक्तस्य पररणसति प्रत्युपसर्गसंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तास्त
प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १ ४ ६० ३ । इति न्यायात् । अतः कथ णत्व । एव तर्ह्युपसर्गाद्बहुवचनमिति वचनात्
णसो णत्व भविष्यति । निपातस्य चति पूर्वपदस्य दीर्घः । बहुव्रीहां प्रकृत्यति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । रत्सि ।
रद विनिवृत्ते । भावादिकः । बहुल कृदमीति शपो लुक् । पादादित्वान्नघाताभावः । पथा । द्वितीयकवचन
इतोऽत सर्वनामस्थान इत्यतः । नकारलोपश्चादसः । पथिगथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्व ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना । त्वे असुर्यं मा रूहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥ २ ॥
त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना । त्वे इति । असुर्यं । आ । अरूहत् ।
क्राणा । मित्रः । न । यज्ञियः ॥ २ ॥

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वयामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्मणास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारिण
प्रीतः सन् दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना महन नाम दानं कुर्वति शपः । यतः कारणात्त्वे त्वस्यसुर्यमसुरघ्न
बलमारूहत आरूढ अतो मित्रो न मुर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्व क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदनलक्षणाणि
कर्मणि कुर्वीणो भव ॥ अद्भुत । आर्माचितस्याद्युदात्तत्व । क्रत्वा । डुकृञ् करणे । कृञः कतुरिति कतुप्रत्ययः ।
ककारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । क्रतुः कर्म । तृतीयकवचनं जसादिषु वाचनमिति वचनान्नाभा-
वाभावः । दक्षस्य । दक्ष गतिहसनयोः । दक्ष्यते हिंस्यतेऽनेन शत्रव इति दक्षं बलं । करणाधिकरणयोश्चेति
घञ् । त्रित्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिदानकर्मा । सुपां मुनुगित्याकारादेशः । त्वं । सुपा मुनुगित्यादिना छेः
शआदेशः । मुबादेशत्वादनुदात्तः । त्वशब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्यो

दात्तत्वं । आबहत् । बहेर्धातोर्लुङि कृमुद्बृह्मिभ्यश्चंदसीति श्रिरुडादेशः । ङित्त्वाद्गुणाभावः । क्राणा । दुष्टञ्ज करणे । शानच् । बङ्गत्वं कंदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । सुपां मुलुगित्वात् । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञत्विरभ्यां घञ्जाविति घः । प्रत्ययस्वरिणांतोदात्तः ॥

त्वं नो अग्रे एषां गयं पुष्टिं च वर्धय । ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यान्पुः ॥३॥
त्वं । नः । अग्रे । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय । ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः ।
मघानि । आन्पुः ॥३॥

हे अग्ने त्वमेषा नस्वत्स्तावकानामस्माकं गयं । गम्यते निवासार्थेति गयं गृहं गयते स्तूयत इति वा गयं धनं । पुष्टिं च गवादिविषयां पुष्टिं च वर्धय । प्रापय । वृद्धिं प्रापय । ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो नञ्चवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्राणपुः प्राप्नुवन् तद्वत्त्वमपीत्यर्थः ॥ गयं । गृहपते गमिरघ्यादयश्चेति यत्प्रत्ययांतो मकारन्तोपश्च निपात्यते । धनपक्षे गा स्तुती । अस्माद्यत्प्रत्ययः । ह्रस्वत्वं । यतोऽनाद्यत्वाद्युदात्तत्वं । पुष्टिं । पुष पुष्टी । स्त्रियां क्तिन् । क्वांदसत्वादंतोदात्तत्वं । स्तोमेभिः । पुञ् स्तुती । अर्तिसुमुक्त इत्यादिना मनः गुणः । नित्त्वादाद्युदात्तः । आन्पुः । अणु थाप्ता । लिट् । द्विवचनं । हलादिशेषः । अत आदेरित्वात् । अग्नोतिश्चेति गुडागमः । निघातः ॥

ये अग्रे चंद्र ते गिरः शुभंत्यश्वराधसः ।

शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सुकीर्तिर्बोधति त्मना ॥४॥

ये । अग्रे । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वराधसः ।

शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सुऽकीर्तिः । बोधति । त्मना ॥४॥

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्वत्संबन्धस्तोत्ररूपा वाचः शुभंति शोभनाः कुर्वन्ति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवन्ति । एतेन समृद्धिरूपलभ्यते । किंच । शुष्मिणो बलवन्तः संतः शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सत्त्वैः शत्रुशोषका भवन्ति । येषां त्वत्संबन्धेन स्वं कुर्वतां दिवश्चिदाकाशादपि बृहत्सुहृती सुकीर्तिर्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्तिर्भवतीत्यर्थः । एवंबोधं त्वां गयस्त्वनात्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभंति । शुभ शुभ दीप्ता । गुदादिः । पादादित्वान्निघाताभावः । लसार्वधातुकानुदात्तत्वे प्राप्तं सति शिष्टत्वाद्द्विकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अणु व्याप्ता । अणुप्रुषीत्यादिना क्तन् । अणुते व्याप्नोत्यध्वानमित्यर्थः । नित्त्वादाद्युदात्तः । राध साध ससिद्धौ । अमुन । राधुवति साधयत्यनेन धर्मादीनीति राधो धनं । बङ्गव्रीहत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । वृह वृहि वृही । शतु । ङीपो लोपश्चकांदसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमने । एतन्तां शपि कृते तस्य कंदस्युभयर्थेति सार्वधातुकसंज्ञायां णिलोपः । यदृत्तान्निधमिति निघाताभावः । धातुस्वरिणाद्युदात्तः । त्वना । मंत्रेष्वाद्यादेरात्मन इत्याकारलोपः ॥

तव ते अग्रे अर्चयो भ्राजंतो यंति धृष्णुया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः ॥५॥

तव । ते । अग्रे । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णुया ।

परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाजऽयुः ॥५॥

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्चयस्त्वदीया रश्मयो यंति । सर्वतो गच्छन्ति । कथमिव । परिज्मानः परितो गच्छः सर्वतो व्याप्ता विद्युतो नाचिरप्रभा इव । अग्नेन प्रकाशतिशय उक्तः । स्वानः शब्दायमानो रथो न रथ इव । अग्नेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाजयुर्न

अन्नकाम इवान्नार्थं युष्टेषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाहुतिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥ यंति ।
रणं गतो । धृष्णया । जिघृषा प्रागल्भ्ये । त्रिसिगृध्रिधृषीत्यादिना ऋप्रत्ययः । आदितश्च । पा० ७. २. १६ ।
इतीटप्रतिषेधः । बह्वचने सुपां मुलुगित्यादिना याजादेशः । चित इत्थतोदात्तत्वं । परिज्मानः । अज न्नज
गती । परिपूर्वादात्तोरन्त्येभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन । अकारलोपः कादसः । नित्वादाद्युदात्तः । वाजयुः ।
वाजमात्मन इकतीति क्यच । न कंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः । क्वाक्कंदमीत्युप्रत्ययः ॥

नृ नो अग्र उतये सबाधसश्च रातये । अस्माकांसश्च सूरयो विश्वा आशास्तरिषणि ॥ ६ ॥
नु । नः । अग्ने । उतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकांसः । च । सूरयः । विश्वाः ।
आशाः । त्रिषणि ॥ ६ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं नु विप्रमृतये रक्षायै भव । सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधमहितस्य च रातये
धनानां दानाय भव । किंच अस्माकांसोऽस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिश-
स्तरिषणि । तामा तरणे क्षमा भवन्तु । अथवा आशाः कामाः । अयमर्थः । स्वाभिलषितप्रशस्तसमस्तवस्तुसंपादन
कुर्यादित्यर्थः ॥ सबाधसः । बाधिरमुन । बाधसा सह वर्तते इति सबाधाः । वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये । रा दानं । क्लिन्न । मंत्रं वृषपचमनविदभुवीरा उदात्त इत्यतोदात्तः ।
अस्माकांसः । तस्मिन्नाणि च युष्माकास्माकावित्यणि कृतेऽस्माकादेशः । क्वादसत्वादादणो लोपः । बह्वचने
ऽमुगागमः । पष्ठीबह्वचने मध्योदात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विश्वे
शिप्रुषीत्यादिना क्लृप्त । नित्वादाद्युदात्तः । त्रिषणि । त्र प्रवनतरणयोः । कृतभ्यामीपन् । उ० ४. २६ । इतीपन् ।
बह्वचनचलात्तलोपाभावः । अतोदात्तः कादसः ॥

त्वं नो अग्ने अंगिरः स्तुतः स्त्वान् आ भर ।

होतं विभ्वमहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृतु नो वृधे ॥ ७ ॥

त्वं । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्त्वानः । आ । भर ।

होतं । विभ्वऽसहं । रयिं । स्तोतृभ्यः । स्तवसे । च । नः । उत । एधि । पृतुऽसु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्ने अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽष्ट्यंगिरा इत्युच्यते । हे अंगिरः
पूर्वं पुरातनमहर्षिभिः स्तुतः स्त्वान इदानींतनैश्च स्तुयमानस्त्वं विभवासह महतामप्यभिभवितारं । अभिभव
हेतुत्वादभिभवितुं धनमुच्यते । रयिं धनं नोऽस्माकमा भर । आहर । हे होतृदेवानामाहुतः स्तोतृभ्यो नो
ऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतृ सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उतापि च पृतु युष्टेषु नोऽस्माकं वृधं समृद्धय एधि । भव ॥ स्त्वानः ।
ष्टुज स्तुतो । शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विभवासहं । संहितायां विभुनामिति पष्ठीबह्वच-
नस्य सुपामित्यादिना आकारादेशः । तत्पुरुषे कृति बह्वलमिति पठ्या अलुक् । पदकारास्तु विपूर्वाद्भवन्तेर-
गागमं न्येपामपि दृश्यत इति दीर्घत्व च मत्वावग्रह कर्वाते । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । ष्टुज स्तुतो ।
तुमर्थेऽभेन्नप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ ॥ ७ ॥

जनस्य गोपा इति षड्वचमेकादशं मृक्तमात्रेयस्य सुतंभरम्यार्थं जागतमायेयं । तथा चानुक्तांतं । जनस्य
षट् सुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य मृक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामप
अत्तायवः । आ० ४. १३. इति ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।

घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमहि भाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदक्षः । सुविताय । नव्यसे ।

घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृशा । द्युऽमत् । वि । भाति । भर्तेभ्यः । शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुदक्षः सुबलः सर्वैः स्थाघनीयबलः सोऽपिर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कक्षाणायाजनिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दिविस्पृशाभ्रलिहेन तेजसा युक्तः शुचिः शुद्ध एवंविधोऽपिर्भरतेभ्य ऋत्विग्भ्यस्तदर्थं द्युमद्गोप्ति मद्यथा भवति तथा वि भाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गुपु रक्षणे । आयप्रत्ययः । गोपायतेः क्तिप् । परत्वादतो लोपः । अत्र परत्वादपृक्तलोपे कृते वर्णाश्रयत्वात् प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो व्योर्वन्तीति प्रथम लोपग्रहणाज्ज्ञापकादलोप एव भवति । लोपाज्ज्ञादेशस्य यलोपावधि प्रति न स्थानिवद्भावः । प्रत्यय-स्वरः । जागृविः । जागृ निद्राक्षये । जृश्रुस्तजागृभ्यः क्तिन्निति क्तिन्प्रत्ययः । जाग्रोऽविचक्षणलङ्घित्स्वाति प्रति षेधाद्गुणाभावः । निच्वादाद्युदात्तः । सुदक्षः । आद्युदात्त द्व्यक्षदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुविताय । तन्वा दीना कदस्युपसंख्यानमिति मोरुवडादेशः । सुपमानात् क्त इत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । नव्यसे । नवशब्दादिति-शायनेऽर्थ ईयमुन्प्रत्ययः । ईकारलोपस्कादसः । अतो लोपः । आद्युदात्तः । दिविस्पृशा । ह्युभ्या डेक्षपस ख्यानमित्यनुक् । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । द्युमत् । ह्रस्वनुड्भ्या मतुबिति ह्रस्वात्परस्य मतुगोऽतोदात्तत्वं ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समीधरे ।

इंद्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्नि होता यजथाय सुक्रतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरःऽहितं । अग्निं । नरैः । त्रिऽसधस्थे । सं । इंधिरे ।

इंद्रेण । देवैः । सरथं । सः । बर्हिषि । सीदन् । नि । होता । यजथाय । सुऽक्रतुः ॥ २ ॥

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानः पुरस्कृतमिद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथमग्निं त्रिषधस्थे त्रिस्थानं विहारप्रदेशं प्रथमं समीधरं । समीधत । सुक्रतुः शोभनकर्मा होता देवानामाज्ञाता सोऽपिर्बर्हिषि बर्हिर्युक्ते तस्मिन् स्थाने यजथाय यज्ञाय नि षीदत । प्रतिष्ठितोऽभवादिति यावत् ॥ केतुं । कितं ज्ञानं । आर्णादिक उप्रत्ययः । अतोदात्तः । पुरोहितः । पुरोऽव्ययमिति गतिसंज्ञाया गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिषधस्थे । आहवनीयादिलक्षणेन त्रिप्रकारेणानेन मह तिष्ठतीति त्रिषधस्थः । कप्रत्ययः । सध मादस्ययोस्कंदसीति सधादेशः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदत । सदेः पाघादिना सीदादेशः । बर्हन् कदस्यमाद्योगेऽपीत्युडभावः । पादादित्वात्त्रिधाताभावः । यजथाय । यजेरौ णादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः ॥

असंमृष्टो जायसे मात्रोः शुचिर्मद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नग्र आहुत धूमस्ते केतुरभवद्वि श्रितः ॥ ३ ॥

असंऽमृष्टः । जायसे । मात्रोः । शुचिः । मद्रः । कविः । उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्रे । आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने मात्रोररण्योः । स्वजननानिमित्तादरणी मातरावित्युच्येते । ताभ्यामसंमृष्टोऽवाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मद्रः सर्वैः सुखः कविः क्रातुः सर्वत्र स्थापः । अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽपिर्हो आवायं गृहे विशेषेण वसतो यजमानादुदतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं महर्षयस्त्वा त्वा घृतेनावर्धयन् । वृद्धि-मनयन् । हे आज्ञत आज्ञतिभिर्जत ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमा-पकत्वाद्भूमस्य ॥ मात्रोः । उदात्तयणो ह्रस्वपूर्वादिति विभक्तित्वादात्तत्वं । मद्रः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिग-तिषु । अत्र सुखार्थादस्मात्स्वायितंघीत्यादिना रक् । अतोदात्तः । कविः । क्रमेरेरन् सर्वधातुभ्य इतीत्यप्रत्ययः ।

बाह्वलकत्वान्नकारस्य वत्स रेफलोपस्य । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । उदात्तः । उत्पूर्वादूर्ध्वकर्मवाचिनस्सिद्धतेरात्म-
नेपदाभावः । विवस्वतः । विपुवाहसते सपदादिनक्षत्राणि भावि क्रियन्ते । तदस्यासीति मनुष्यः । मादपधायाश्चेति
वत्स । मनुष्योऽनुदात्तत्वाद्वातुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयामि नरो वि भरंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दृतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रंतुं ॥ ४ ॥

अग्निः । नः । यज्ञः । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दृतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निः । वृणानाः । वृणते । कविक्रंतुं ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमन्मदीयं यागं प्रत्युप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृहमपि वि भरंते । विहरति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषा वोढाभिर्दृतो देवानां
दृतोऽभवत् । वृणानां समजमाना सतः कविक्रंतुं क्रातयज्ञमपि वृणते । समजते ॥ साधुया । सुपा सुनिगत्या
दिना विभक्त्यादयः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणन्ति शवसा वर्धयन्ति च ॥ ५ ॥

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमतऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणन्ति । शवसा । वर्धयन्ति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचं क्रियते । हृदे हृदि शं मुखं कुर्वतीत्यर्थः मनीषा
स्मृतिस्तुभ्यमस्तु । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पृणति । पुरयति । शवसा बलेन वर्धयति च । कथमिव ।
महीर्महत्योऽवनीरवन्त्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदञ्छिश्त्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । तितं । अनु । अविंदन् । शिश्त्रियाणं । वनेऽवने ।

सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्नेऽगिरसः ऋषयो गुहा गुहाया हितं निहितं निगूढं वनं वने वृक्षे वृक्षे शिश्त्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विदन् । अलभत । महत्त्वमहता सह सप्तसा बलेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अगिरोऽगिरसा प्रकृतिभूत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ शिश्त्रियाणः । अत्र सेवायाः । लिट् कानच् । शप् श्नुः । आश्रयति द्विवचनः । इयं आदेशः ।
चिन्वादतोदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

प्रापये बृहत् इति षड्वचं द्वादशं सुक्तं सुतभरस्यार्धं त्रैष्टुभमापेयं । प्रापय इत्यनुक्रातः ॥ प्रातरनुवाकः आपेये
कर्ता त्रैष्टुभे ऋदस्याश्चनश्च चंदं सुक्तं विनियुक्तं । सूचितं च । प्रापये बृहते प्र वेधसे । आ० ४. १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे असुराय मन्म ।

घृतं न यज्ञ आस्येऽसुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥ १ ॥

प्र । अग्रये । बृहते । यज्ञियाय । ऋतस्य । वृष्णे । असुराय । मन्म ।
धृतं । न । यज्ञे । आस्ये । सुऽपूतं । गिरं । भरे । वृषभाय । प्रतीचीं ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महते यज्ञियाय यज्ञाह्वीय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे । ऋतमित्युदकनाममुपाठात् । असुराय बलवन्तं ॥ असेरीणादिक उरन्मत्ययः ॥ वृषभाय कामानां वर्षित्रेऽप्ये मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्तुतिरूपां वाचं प्र भरं । प्रणयामि । कथमिव । सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्ये प्रज्जतं यज्ञे धृतं न धृतमिव । आस्यं प्रज्जतं धृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरी स्तुतिमित्यर्थः ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्छिकिष्टृतस्य धारा अनु तृधि पूर्वीः ।
नाहं यातुं सहसा न द्वयेन ऋतं संपाम्यरूपस्य वृष्णः ॥ २ ॥
ऋतं । चिकित्वः । ऋतं । इत् । चिकिडि । ऋतस्य । धाराः । अनु । तृधि । पूर्वीः ।
न । अहं । यातुं । सहसा । न । द्वयेन । ऋतं । सपामि । अरूपस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

ऋत स्तोत्रं हे चिकित्वो जानन्नपि त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिडि । जानीहि ॥ कित ज्ञाने । जुहोत्यादिः । लोटि रूपं । इदिति पुरणः । ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामंत्रिते विद्यमानेऽपि क्रांदसत्वात्परांगवद्भावाभावः ॥ किंच पूर्वोर्वङ्गीकृतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि । मेघाननुविध्य । सहसा बलन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां नाशकरीं हिंसां न सपामि । न स्पृशामि । न करोमीति यावत् । द्वयेन च मत्प्राप्तताभ्यां यत्किंचिदवदिकं कृत्यं न सपामि ॥ पप समवाये इति धातुः ॥ किंतु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुस्तव ऋतं स्तोत्रमेव सपामि ॥

कया नो अग्र ऋतयन्त्रेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः ।
वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुरस्य रायः ॥ ३ ॥
कया । नः । अग्रे । ऋतयन । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः ।
वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनां । न । अहं । पतिं । सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋतयन सर्वपाणिनां जीवनहंतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवेः । नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतूपाः । द्वितीय ऋतुशब्दोऽनुवादकः । देवो द्योतमानोऽप्रिमं मां वेद । वेत्तु । सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादिलक्षणस्य पतिं स्वामिनं तमपिमहं न जानामि ॥ भुवः । भु सत्तायां । लिङ्गर्थे लियङ्गमः । उवङ्गादेशः । नवेदाः । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतन्नश्यते । निपातनात् । द्विनञ्पूर्वस्यामुन्मत्ययांतस्य वेदेरकस्य नञो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कंदस्वामिना निपातितः । पाणिनिना तु नभ्राणनपादिति मुचेन वेत्तीत्यतस्मिन्नर्थे निपातितः । अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कंदस्वामिपण एवाश्रीयते ॥

के ते अग्रे रिपवे बंधनासः के पायवः सनिषंत द्युमंतः ।
के धासिमग्ने अनृतस्य पांति क आसंतो वचंसः संति गोपाः ॥ ४ ॥
के । ते । अग्रे । रिपवे । बंधनासः । के । पायवः । सनिषंत । द्युऽमंतः ।
के । धासिं । अग्ने । अनृतस्य । पांति । के । असंतः । वचंसः । संति । गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्संबन्धिनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः । साम-

रक्षितशयानं विधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो युमतो दीप्तिमंतः सन्निपत दीप्तिभ्यो धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पाति रक्षन्ति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दुष्टस्याभिशापादिलक्षणस्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्तं त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्वधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सन्निपत धनं प्रयच्छन्ति युमतः । ये केऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पाति अनृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानं रक्षन्ति । ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणावचसो गोपा गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वदुपासका इत्यर्थः ॥

सखायस्ते विषुणा अग्ने एते शिवासः संतो अग्निवा अभूवन् ।

अधृपत स्वयमेते वचोभिर्ऋजूयते वृजिनानि ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

सखायः । ते । विषुणाः । अग्ने । एते । शिवासः । संतः । अग्निवाः । अभूवन् ।

अधृपत । स्वयं । एते । वचःऽभिः । ऋजूऽयते । वृजिनानि । ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव सखायः स्तोतारो विषुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमाग्निवाः परनिंदादिर्क्वाणा मृत्युपरिचर्यां त्यजन्तोऽभद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां कुर्वन्तः शिवासः शिवा आढ्या अभूवन् । किंच य ऋजूयते ऋजू सम्यगाचरन्तेऽपि मह्यं वचोभिरसाधुक्तिभिर्वृजिनानि कूटिलानि ब्रुवन्तस्त एते मम सपत्नाः स्वयं मेवाधुयन्त । अहिंस्यत ॥ धूर्वन्तं हिंसाकर्मण इदं रूपं ॥

यस्तं अग्ने नमसा यज्ञमीदृ ऋतं स पात्यरुषस्य वृणाः ।

तस्य दायः पृथुरा साधुरेतु प्रसस्तीणस्य नहुषस्य शेषः ॥ ६ ॥

यः । ते । अग्ने । नमसा । यज्ञं । ईदृ । ऋतं । सः । पाति । अरुषस्य । वृणाः ।

तस्य । दायः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसस्तीणस्य । नहुषस्य । शेषः ॥ ६ ॥

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वा नमसा स्तोत्रेणैव स्तौति । यद्वा । ते तुभ्यं यज्ञं यागं नमसा संप्रसारणं हविर्पट्टे यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यज्ञवर्द्धनं कृदसीति शेषः सुः । दायविति द्विवचनं । बह्वन् कृदसीति संप्रसारणं । सवर्णदीर्घः । जकारस्य टकारः ॥ योऽरुषस्य रोचमानस्य वृणाः कामानां वर्षितुरग्रेऽर्चतं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य वयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति । पश्यादिलक्षणार्धनः संपूर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसस्तीणस्य प्रकर्षेण परिचर्यां शक्तो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः । शिष्यत इति शेषः । पुत्र एतु । आगच्छतु । भवत्वित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

अर्चतस्वेति पट्टं च योदश सूक्तं मुतंभरस्यार्धं गायत्रमायेयं । अनुक्रांतं च । अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आयेयकतो गायत्रचक्रदस्याग्निशश्व इदमादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । अर्चतस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३ । इति ॥ आहवनीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्तिका । सूचितं च । सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च । आ० ३. १० । इति ॥ अश्वमेधे पाणिष्ठां त्वमग्ने सप्रथा इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या । त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्तं मयोभुव इति सवृता । आ० १०. ६. इति ॥

अर्चतस्वा हवामहेऽर्चतः समिधीमहि । अग्ने अर्चत ऊतये ॥ १ ॥

अर्चतः । त्वा । हवामहे । अर्चतः । सं । इधीमहि । अग्ने । अर्चतः । ऊतये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पूजयन्तो वयं हवामहे । आह्वयामः । अर्चतः सुवन्तो वयमृतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । अर्चत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्ममद्य दिविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥२॥

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्मं । अद्य । दिविऽस्पृशः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥२॥

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छन्तो वयं दिविस्पृशः सूर्यरूपेणाकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्मं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यास्त्रिहविर्हवि मनामहे । ब्रूमः ॥

अग्निर्जुषत नो गिरो होता यो मानुषेष्व्वा । स यक्षद्व्यं जनं ॥३॥

अग्निः । जुषत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यक्षत् । द्व्यं । जनं ॥३॥

होता देवानामाहुता योऽग्निर्मानुषेष्व्वा वसति सोऽपिनोऽस्माकं गिरः स्मृतीर्जुषत । सवतां । सोऽग्निर्द्व्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यजत । यजतु ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥४॥

त्वं । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥४॥

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । तथाह यास्तः । सप्रथाः सर्वतः पृथुः । नि० ६ ७ । इति । किंच सर्वं यजमानास्त्यया साधनेन यज्ञं वि तन्वते ॥

त्वामग्ने वाजसातमं विप्रां वर्धति सुष्टुतं । स नो रास्व सुवीर्यं ॥५॥

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥५॥

हे अग्ने विप्रा मधाविनः स्तोतारो वाजसातमं । वाजोऽन्नं । तद्ददतं सुष्टुतं पूर्वमहर्षिभिः सम्यक् स्मृत तत्वां वर्धति । स्तोत्रं वर्धयति । स त्व नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वैः श्लाघनीयं बलं रास्व । देहि ॥

अग्ने नेमिररां देव देवास्त्वं परिभूरसि । आ राधश्चिचमृजसे ॥६॥

अग्ने । नेमिः । अरान्ऽदेव । देवान् । त्वं । परिऽभूः । असि । आ । राधः । चिचं । मृजसे ॥६॥

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः प्रकाशमानश्चक्रस्य वाह्यो वल्लयोऽरानिव नाभावर्षितान् मृत्मान् म्थासकानिव । किंच त्वं चिचं नानाविध राधः । साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं । आ चृजसे । स्तोतृभ्यः प्रसाधय । धननामसु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं ॥ ॥५॥

अग्निं स्तोमेन पङ्कचं चतुर्दशं मृत्तं मुतंभरस्यार्पं गायत्रमाग्नेयं । अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयस्वयोः पूर्वमृक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं । हव्या देवेषु नो दधत् ॥१॥

अग्निं । स्तोमेन । बोधय । संऽद्धानः । अमर्त्यं । हव्या । देवेषु । नः । दधत् ॥१॥

हे स्तोत्रमर्त्यममरणधर्माणामग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय । स्वाभिर्नापितार्थसिद्धयं प्रबोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्सदीयानि हव्यानि हवीषि देवेषु दधत् । निदधातु ॥

तमध्वरेष्वीकृते देवं मर्ता अमर्त्यं । यजिष्ठं मानुषे जने ॥२॥

तं । अध्वरेषु । ईकृते । देवं । मर्ताः । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मानुषे । जने ॥२॥

मर्ता मनुष्या देव द्योतमानममर्त्यममरणधर्माणां मानुषे मनुष्याणां संबंधिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टुतम
तमपिमध्वरपु सप्ततनुष्वीकृतं । सुवति ॥

तं हि गश्मंत ईकृते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्निं हव्याय वोह्वे ॥ ३ ॥

तं । हि । गश्मंतः । ईकृते । सुचा । देवं । घृतश्रुता । अग्निं । हव्याय । वोह्वे ॥ ३ ॥

गश्मतो बह्व्य स्रोतारस्त देवमग्निमीकृतं । सुवति । कीदृशस्ते । घृतश्रुता घृतं करंत्या सुचा सहिताः ।
किमर्थं सुवति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुगोडागादिमन्त्रेण हविर्वोह्वे वोहु ॥

अग्निर्जातो अरोचत घ्नन्दस्यृज्योतिषा तमः । अविंदन्ना अपः स्वः ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । घ्नन् । दस्यृन् । ज्योतिषा । तमः । अविंदत् । गाः ।

अपः । स्वपरिति स्वः ॥ ४ ॥

जातोऽरण्यामर्थमन्नं प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यृन् यज्ञविधकारिणः शत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्विन् तेजसा तमो
घ्नन्नरोचत । अदोषत । किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविदत् । अविदयत् ॥

अग्निमीकृत्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत । वेतु मे शृणवद्ववं ॥ ५ ॥

अग्निं । ईकृत्यं । कविं । घृतपृष्ठं । सपर्यत । वेतु । मे । शृणवन्त । हवँ ॥ ५ ॥

तं जना ईकृत्यं मृत्यु कविं क्रातदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमपि सपर्यत । पूजयत । सोऽग्निमे हव
मदीयमाह्वानं वेतु । कामयता । शृणवन्त । शृणोतु च ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमैर्भिर्विश्वचर्पणिं । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अग्निं । घृतेन । वावृधुः । स्तोमैर्भिः । विश्वचर्पणिं । सुऽआधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६ ॥

ऋत्विजो विश्वचर्पणिं विश्वस्य दृष्टार स्वाधीभिः शोभनाध्वानैर्वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन
स्तोमैर्भिः स्तोमैः स्तोत्रैर्वृधुः । अवधयन् ॥ ॥ ६ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयऽनुवाकं दश मृतानि । तत्र प्र वेधस इति पंचचं प्रथमं मृतं । अग्निरसस्य धरुणस्यार्थं वैष्टुममापेय ।
अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधस पचाग्निरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाकं अग्निं । कर्ता वैष्टुमं कंदस्यान्विनश्स्त्रे
चंद मृतं । सुवित च । प्र वेधसे कवये त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । आ० ४/१३. इति ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यज्ञसे पूर्याय ।

घृतप्रसन्नो अमुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो अग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यज्ञसे । पूर्याय ।

घृतप्रसन्नः । अमुरः । सुशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः । अग्निः ॥ १ ॥

योऽग्निर्घृतप्रसन्नो हवीरूपेण घृतेन प्रसन्नोऽमुरो बलवान् सुशेवः । शोभन् शेवं सुखं यस्यासी सुशेवः
शेवर्नात सुखनामसु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषा धारको वस्वो वासकोऽग्निर्भवति
वेधसे विधात्रे कवये क्रातृदृशे वेद्याय मृत्याय ॥ विदिरय मनिना समानार्थो मनिश्च स्तुतिकर्मा ॥ यज्ञसे
यज्ञस्विने पूर्याय मुख्याय तस्मा अग्रथे गिर स्तुतिं प्र भरे । प्रणयानि ॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयन्त यज्ञस्य शके परमे व्योमन् ।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नृञ्जातैरजातां अभि ये ननक्षुः ॥ २ ॥

ऋतेन । ऋतं । धरुणं । धारयन्त । यज्ञस्य । शके । परमे । विऽओमन् ।

दिवः । धर्मन् । धरुणे । सेदुषः । नृन् । जातिः । अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २ ॥

ये यजमाना दिवो बुलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्धरुणे सेदुष आसीनान् नृन्जातान्देवान् जातिर्मनुष्यैर्क्ष-
त्वग्भिर्भरभि ननक्षुः अभिप्राप्नुवन्ति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमृतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणि निमित्ते
परम उत्कृष्टे व्योमन् स्थान उत्तरवेद्यामृतं सौत्रिण धारयन्त । धारयन्ति ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महदुष्टं पूर्व्याय ।

स संवतो नवजातस्तुत्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि षुः ॥ ३ ॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं । पूर्व्याय ।

सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुत्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं । अभितः । परि । स्युः ॥ ३ ॥

ये यजमानाः पूर्व्याय मुख्यायास्मा अग्रये महदधिकं दुष्टं राजसैर्दुष्ट्रापं वयो हवीरूपमन्नं प्रयच्छन्ति
ते यजमानास्तन्वः स्वास्तनुरंहोयुवोऽहसा वियोजिका वि तन्वते । विस्तरयन्ति । नवजातः सोऽग्निः सवतः
संगतान् शत्रून् तुत्यात् । तरन्तु । किंचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परि वर्जयित्वा स्युः । तिष्ठयुः ।
कथमिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धार्यसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यद्धानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥ ४ ॥

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धार्यसे । चक्षसे । च ।

वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना । विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४ ॥

पप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जनं जनं सर्वं जगं भरसे विभर्षि । किंच धार्यसे
धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वं प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमन्नं
जरसे । जरयसि । अपि च विषुरूपो नानारूपः सन् त्मनात्मना परि जिगासि । सर्वभूतानि परिगच्छसि ॥

वाजो नु ते श्वसस्पातन्तंमुरुं दीर्घं धरुणं देव रायः ।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नचिमस्यः ॥ ५ ॥

वाजः । नु । ते । श्वसः । पातु । अन्तं । उरुं । दीर्घं । धरुणं । देव । रायः ।

पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अचिं । अस्परित्यस्यः ॥ ५ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने उरुं पृथुं दीर्घं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं धारकं वाजो हविर्लक्षणमन्नं
ते त्वदीयस्य श्वसो बलस्यान्तं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु । रक्षतु । तायुर्न तत्करो यथा गुहा गुहायां पदं
द्रुवं दधानो धारयन् रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अचि-
मस्यः । अचिमृषिमप्रीणयः ॥ सृ प्रीणनपारणयोरिति धातुः ॥ ॥ ५ ॥

बृहद्वय इति पचर्च द्वितीय मृत्तमात्रयस्य पुरोराष । अथा पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रात । बृहत्पृक् पक्षत हीति ॥ प्रातरनुवाक आग्र्येय कृतावानुष्टुभे कदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश मृत्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि । आदितस्त्वष्टु मृत्तप्वत्यामुदरेत । तथा च मृत्तित । बृहद्वय इति दशाना चतुर्थनवम उदरे दत्तमामृत्तमा चादितस्त्रयाणा । आ० ४ १३ । इति ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाग्रये । यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मतांसो दधिरे पुरः ॥ १ ॥
बृहत । वयः । हि । भानवे । अर्चे । देवाय । अग्रये । यं । मित्रं । न । प्रशस्तिभिः ।
मतांसः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्यमानेऽग्रये बृहद्वयो हवीरूपमन्न दीयते हि । अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाग्रये वयाऽर्चे । प्रयच्छ । मतांसो मनुष्या यमपि मित्रं न मखायामिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्मृतिभिः पुरो दधिरे परस्मैवर्तते ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दशस्य बाह्वोः । वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारं मृगवति ॥ २ ॥
मः । हि । द्युभिः । जनानां । होता । दशस्य । बाह्वोः । वि । हव्यं । अग्निः । आनुषक् ।
भगः । न । वारं । मृगवति ॥ २ ॥

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवभानुषक् देवेष्वनुषक्त करोति बाह्वोर्भुजयोर्देवस्य वलस्य द्युभिर्बुद्धिर्भिर्युक्तः सोऽपि जनानां यजमानानां होता देवानामाहुता भवति । भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं व्यृण्वति । विश्वेषणं प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्यं वृद्धशोचिषः ।

विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्यं शुष्ममादधुः ॥ ३ ॥

अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धऽशोचिषः ।

विश्वा । यस्मिन् । तुविऽस्वनि । सं । अर्ये । शुष्मं । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिष । वृद्धानि शोचोपि तज्जासि यस्यासौ वृद्धशोचि । तस्यैवविधस्याये । स्तोमे स्तोत्रं सख्यं च स्थाप । तुविष्वणि वृद्धशब्देऽर्थे स्वामिनि यस्मिन्नर्था विश्वा ॥ शुष्मा सुलुगिति डादेशः ॥ विश्वं मतं कृत्विजं शुष्मं बलं हविर्भिः स्तोत्रं च समादधुः सम्यगादधति ॥

अथा ह्यग्र एषां सुवीर्यस्य मंहना । तमिद्यहं न रोदसी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४ ॥

अथ । हि । अग्रे । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना । तं । इत् । यहं । न । रोदसी इति ।

परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हे अग्ने अध अर्थपामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वं सृहणीयस्य वलस्य महना महनाथे दानाय भव ॥ महतिदानकर्मा ॥ रोदसी बावापृथिव्या यह न महात सूर्यमिव श्रवः सर्वं श्रवणीयं तमिच्छामिमेव परि बभूवतुः । परिगृह्णीत ॥

न न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचोतेधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । आ । इहि । वार्ये । अये । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृतऽसु । नः । वृं ॥ ५ ॥

हे अपि गृणानः श्रुयमानः सन् नु चिप्रमेहि । यज्ञ प्रत्यागच्छ । आगत्य च नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमा भर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः मचा हविर्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे । कर्मः । उतापि च पृतम् पृतनाम् नोऽस्माकं वृधं ममृय एधि । भव ॥ ॥ ८ ॥

आ यज्ञैरिति पचर्चं तृतीयं मुक्तमात्रेयस्य पुरोरापमात्रेयं । अत्रा पंक्तिः शिष्टा पक्ष्यतपरिभाषयानुष्ठुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अत्रावर्जं प्रातरनुवाकाशिनशस्त्रयोर्बृहद्वय इत्यादिदशगुणं नध्यं तिनियोग उक्तः ॥

आ यज्ञेदेव मर्यं इत्या तव्यांसमृतये । अग्निं कृते स्वध्वरे पृरुरीऽतीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञः । देव । मर्यः । इत्या । तव्यांसं । उतये । अग्निं । कृते । तुऽअध्वरे । पृरुः । ईतीत । अवसे ॥ १ ॥

हे देव मर्यो मनुष्यः अतिगित्येत्य तव्यांसं स्वतज्जीभं प्रवृद्धमग्निमृतये तर्पणाय यज्ञं स्तोत्रैरा ह्वयति । किञ्च पुरमनुष्यः स्तोता कृतं स्वध्वरे शोभने कर्ता तमग्निमवगं रक्षणाद्यतीत । स्मार्ति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तर आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रगोचिषं मंदं परो मनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयंशऽतरः । आसा । विऽधर्मन । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽगोचिषं । मंदं । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हे विधर्मन । विशिष्टो धर्मो यस्यार्मा विधमा स्तोता । तस्य सवोधन । हे स्तोतः स्वयंशस्तरः सुयंशसा मध्येऽतिशयेन सुयंशास्त्व मनीषया प्रकटबुद्ध्या साधनेन प्रसिद्धमस्यामु ह्यग्निमासास्तेन वाचा मन्यसे । स्मार्ति । किंविशिष्टमग्निः । नाकं सुख । अकं दुःख । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रगोचिषं चित्रतज्जसं मद्रं सुत्यं परः परस्तात्स्थित ॥

अस्य वामा उ अर्चिषा य आयुक्तं तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचंत्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वै । अर्मा । ऊं इति । अर्चिषा । यः । आयुक्तं । तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत । शांचति । अर्चयः ॥ ३ ॥

योऽग्निमुजा जगद्रक्षणसमर्थेन बलेन गिरा पुत्यायुक्तं सबद्धो भवति दिवो न द्योतमानस्यादित्यस्यैव यस्याग्ने रेतसा प्रभया कृत्स्नं जगद्वाप्तं यस्याग्नेर्बृहद्वहतोऽर्चयो दीपयः शोचति प्रकाशते अस्य वै खल्वग्नेरर्चिषा प्रभयासावादित्योऽर्चिष्मान्भवति । उ इति पुराणः ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ ।

अधा विश्वासु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र शंस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसुं । रथे । आ ।

अध । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । शंस्यते ॥ ४ ॥

विचेतमः सुमतय ऋत्विजोऽस्य दक्षस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसूनि धनानि
रथ आ दधति । त्वयो यज्ञार्थमाप्नातव्यः सोऽपिरथ अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विनु प्रजासु प्र
गम्यते । स्तूयते ॥

नृ न उद्धि वार्यमासा संचंत सूरयः ।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि शग्धि स्वस्तये उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नृ । नः । उत । हि । वार्ये । आसा । संचंत । सूरयः ।

ऊर्जः । नपात । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्य वार्यं वरणीयं धनं नु विप्र यच्छ । इद्वीति पुरर्णा । यतः सूरयः स्रोतारस्त्वत्तः
मकाशादामाभ्यन स्रोत्रेण संचत धनं लभते । किंच हे ऊर्जो नपादस्य न पातयितव्यं लस्य पृ॥ वा अभिष्टये
भीक्ष्णं मध्यमद्य प्रयच्छति श्वप । पाहि । अस्मानापज्ञो रक्ष । स्वस्तये क्षेमाय पश्चादलक्षणस्य धनस्य
क्षेमार्थं शग्धि । त्वा याचं ॥ त्वत्त्येन मध्यमा ॥ शक्नो भवति वा । हे अग्ने उतापि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे
समृद्धय एधि । भव ॥ ॥ ९ ॥

प्रातरग्निरिति पचर्चं चतुर्थं मृक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति । मृक्तवाहा इति
विशेषणविशिष्ट आत्रियो द्वित कर्णः । पक्ष्मत्त हीति हिग्वदादस्यापि मृक्तस्य पचमी पक्ष्मः । पक्ष्मत्तपरिभाषया
शिष्टा अनुपुभ ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयो ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विग्नः स्तवेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विग्नः । स्तवेत । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियो बह्वप्रियो विग्नो यजमानं धनस्य निवेशकोऽतिथिः । यजमानानां गृहान्प्रति तिथिष्वभ्येतीत्य
तिथिः । तथाह यास्कः । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्यति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहानीति वा
। नि० ४ ५ । इति ॥ एवविधोऽग्निः प्रातः स्तवेत । स्तयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु
स्थितानि विशानि सर्वाणि हव्या हवीषि रण्यति कामयते ॥

द्विताय मृक्तवाहसे स्वस्य दक्षस्य मंहना । इदं स धत्त आनुषक् स्रोता चित्ते अमर्त्य ॥ २ ॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इदं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्रोता ।

चित । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय मृक्तवाहसे । मृक्तं शुद्धं हविर्देवैभ्यो वहति प्रापयतीति मृक्तवाहाः । तस्मै
स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा महना महनायै दानाय भव । हे अमर्त्य नित्याग्ने यतः कारणात्ते
गुह्यं स मृक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्मिदु सोम धत्ते धारयति स्रोता चित् स्रोता च भवति ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोना । अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते ॥ ३ ॥

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोना । अरिष्टः । येषां । रथः । वि ।

अश्वऽदावन् । ईयते ॥ ३ ॥

हे अपे दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पुजायां बह्वचनं । त्वां मघोनां धनिनां कृते गिरा
स्त्रोत्रेण ऊवे । आहुयामि । हे अश्वदावन्नश्वानां दातयेपां धनिनां रथो युष्टेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो
वीथते विगच्छतु ॥

चि॒त्रा वा॒ येषु दी॒धितिरा॒सन्न॒कथा पा॑न्ति॒ ये ।

स्त्री॒र्णं ब॒र्हिः स्व॒र्णरे॒ श्रवा॑सि दधिरे॒ परि ॥४॥

चि॒त्रा । वा॒ । येषु॑ । दी॒धितिः॑ । आ॒सन् । उ॒क्था । पा॑न्ति । ये ।

स्त्री॒र्णं । ब॒र्हिः । स्वः॑ऽनरे । श्रवा॑सि । दधिरे॒ । परि ॥४॥

येष्वृत्विषु चित्रा गानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति । ये आसन्नास्य उक्थोकथानि स्त्रीत्राणि
पांति रक्षन्ति तैर्ऋत्विग्भिः स्त्रीर्णं स्त्रीर्णस्य बर्हिर्बर्हिषः पर्युपरि श्रवांस्यज्ञानि हवीर्ध स्वर्णरे । स्वः स्वर्गं नर
यजमानं गयतीति स्वर्णरो यज्ञः । तस्मिन्दाधरे । निधीयन्ते ॥

ये मे पंचा॒शतं द॒दुर॒श्वानां स॒धस्तु॑ति ।

द्युम॑द॒ग्ने महि॑ श्रवो॒ बृह॑त्कृ॒धि म॒घोनां नृ॒वद॑मृत नृ॒णां ॥५॥

ये । मे । पंचा॒शतं । द॒दुः । अ॒श्वानां । स॒धऽस्तु॑ति ।

द्युऽमत् । अ॒ग्ने । महि॑ । श्रवः॑ । बृह॑त् । कृ॒धि । म॒घोनां । नृऽव॑त् । अ॒मृत॑ । नृ॒णां ॥५॥

ये मघवानो दातारो मे मद्य सधस्तुति स्तुत्या सहित त्वत्स्त्रोत्रममनतरमश्वाना पचाशत ददुः हे
अमृतमे त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत दीप्तिमन्महि महद्बृहत्परिवृढं नृवत्परिचागकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽन्नं कृधि ।
कृष । देहीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

अभ्यवस्था इति पचर्च पचमं सुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । अभ्यवस्था वज्रिर्गायत्र्यावनुष्टुभा विराडूपति ।
अत्रियो वज्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीये गायत्र्या तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभा पंचमी विराडूपा एकादशिनस्त्रयो
ऽष्टकश्च विराडूपत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ॥

अ॒भ्य॒व॒स्थाः प्र॒ जा॒यन्ते॒ प्र व॒वेर्व॒त्रिश्च॑केत । उ॒प॒स्थे मा॒तुर्वि च॑ष्टे ॥१॥

अ॒भि॒अ॒व॒ऽस्थाः । प्र॒ । जा॒यन्ते॒ । प्र॒ । व॒वेः । व॒त्रिः । चि॒केत॒ । उ॒प॒ऽस्थे । मा॒तुः । वि॒ । च॑ष्टे ॥१॥

वज्रेर्ऋषेरभ्युत्तरोत्तरमवस्था अशोभना दशाः प्र जायन्ते । तादृशीर्वज्रिर्हविषा समक्ता सोऽग्निः प्र
चिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽग्निर्मातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं
वि चष्टे पश्नति ॥

जु॒हुरे वि चि॒तय॑न्तोऽनि॒मिषं॑ नृ॒म्णं पा॑न्ति । आ दृ॒ह्णां पु॒रं वि॒वि॒शुः ॥२॥

जु॒हुरे । वि । चि॒तय॑न्तः । अ॒नि॒ऽमिषं॑ । नृ॒म्णं । पा॑न्ति । आ । दृ॒ह्णां । पु॒रं । वि॒वि॒शुः ॥२॥

ये वि चितयन्तस्तत्र प्रभावं जानन्तो जनास्त्वानिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं त्वामाहुयन्ति आह्वय च नृम्णं
तत्र बलं हविर्भिः स्त्रोत्रैश्च पांति रक्षन्ति ते दृह्णा शत्रुभिः साधयितुमशक्यां पुरं पुरीमा विविशुः । प्रविशन्ति ।
शतं पूर्विरायसीभिर्भि पाहि । ऋग्वे० १. ३. ७. इति निगमः ॥

आ श्वेयेयस्य जंतवो द्युमर्धंत कृष्टयः ।

निष्कग्रीवा बृहदक्ष एना मधा न वाजयुः ॥३॥

आ । श्वेयेयाय । जंतवः । द्युऽमत । वर्धंत । कृष्टयः ।

निष्काऽग्रीव । बृहत्ऽउक्षयः । एना । मधा । न । वाजऽयुः ॥३॥

आयुः इति जंतवः । श्वेयेयो मनुष्या ऋत्विजो मधा न मधुनेव एनैनया सुत्या । यदा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वेयेयाय । श्वेतमतीरत् । तत्र भवस्य वैश्वतम्यामैर्युमहीप्रिमद्वलमा वर्धत । अभिवर्धयति । किंविद्या अउग । निष्कग्रीवा निष्कण सृग्मोनालकृतग्रीवा ॥ व्यत्ययेनकवचन ॥ बृहद्वयो बृहत्स्तोत्रा वाजयुरज्ञकाभा ॥

प्रियं दग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा । घर्मो न वाजजठरोऽदब्धः शश्वतः दभः ॥४॥

प्रियं । दग्धं । न । काम्यं । अजामि । जाम्योः । सचा । घर्मः । न । वाजऽजठरः । अदब्धः ।

शश्वतः । दभः ॥४॥

जाम्योर्वाजापुष्टिर्वा सचा सहालभुतोऽग्निर्दग्ध न पय इव काम्य कमनीयमजामि दोषरहित प्रियम अदीय स्तोत्र शृणोतु । किंविधाऽग्नि । घर्मो न प्रवर्ध इव वाजजठर । वाजोऽन्न जठरे यस्य सः । घर्मो यथा हयनाज्येन पयसासिक्तो वाजजठररद्वत । हविर्जठर इत्यर्थः । अदब्धः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वत शश्वतो निस्त्रो दभः शत्रूणा हिंसक ॥

क्रीळन्नो रश्म द्यः भुवः स भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सन्धृपज्ञो न तिग्माः मुसंजिता वह्यो वह्मणेऽस्थाः ॥५॥

क्रीळन् । नः । रश्मे । आ । भुवः । स । भस्मना । वायुना । वेविदानः ।

ताः । अस्य । सन् । धृपज्ञः । न । तिग्माः । मुऽसंजिताः । वह्यः । वह्मणेऽस्थाः ॥५॥

हे रश्म रश्मसमूह्ये क्रीळन् वन्धु क्री डन भस्मना स्यकार्येण भस्मिन्त वायुना प्रेरकेण मरुता च स वेविदान सन्धृपज्ञायमानत्वं नोऽस्माभमा भुवः । अभिभुगो भव । वह्मणेऽस्था वह्मणे वह्मो स्थिता वक्ष्यः । हविर्वहतीति वह्यो ज्वाला । मुसंजिता मुतीणा धृपज्ञ शत्रूणा धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिग्मा न तापणा मम । सतु ॥ अस्मिन्निर्दिष्ट रूप ॥ ॥५॥

यमप इति चतुर्ध्वच पठ मुक्तमधीणा प्रयम्वतामार्यमापेय । अत्या पक्ति शिष्टा अनुष्ठुम । तथा चानुक्रात । यमपे चतुर्ध्व प्रयमपत पक्ष्यत इति ॥ प्रातरनुवाकाग्निशस्त्रयोरुक्तो धिनिधोऽग्नौ ॥ अत्रेष्टुवीराख्येऽह्नीन द्वितीयेऽह्नीद मुक्तमाज्यशस्त्र । भूचित च । यमपे वाजसातमेति द्वितीयेऽहन्याज्य । आ० १० २ । इति ॥

यमपे वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं । तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवचा पनया युजं ॥१॥

यं । अत्रे । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं । तं । नः । गीऽभिः । श्रवाय्यं ।

देवऽचा । पनय । युजं ॥१॥

हे ऋषे हे वाजसातमात्यतमन्नद त्वं य रयि धनमस्माभिर्दीयमान हवोरूप धन मन्यसे बुध्यसे । चिदिति पादपुराण । श्रवाय्य श्रवणीय शस्त्र गीर्भिः स्मृतिभिर्युज युक्त नोऽस्मदीय हविर्लेक्षण धन त देवचा देवेषु पनय । प्रापयेत्यर्थः ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उयस्य शर्वसः । अप बेषो अप हरोऽन्यव्रतस्य सश्चिरे ॥२॥
 ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उयस्य । शर्वसः । अप । बेषः । अप । हरः ।
 अन्यऽव्रतस्य । सश्चिरे ॥२॥

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्चादिलक्षणीर्धनं समृद्धाः सतस्ते तुभ्य नेरयति हवीषि न प्रयच्छति त उयस्या धिकेन शर्वसो बलेनात्नेन वाप नीताः । बलान्नहीना भवन्तीत्यर्थः । किचान्यव्रतस्यान्यदेविकादिभक्त व्रत कर्म यस्य तस्यामुरस्य द्वेषस्वत्सर्वाधन विरोध ऊरोऽतिहिंसा चाप सश्चिर । आत्मान प्राप्स्यति ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दक्षस्य साधनं । यज्ञेषु पूर्वं गिरा प्रयस्वतां हवामहे ॥३॥
 होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दक्षस्य । साधनं । यज्ञेषु । पूर्वं । गिरा । प्रयस्वतः ।
 हवामहे ॥३॥

हे अग्ने प्रयस्वतोऽन्नवत एतन्नामका वय दक्षस्य बलस्य साधन साधक साधयितार त्वा होतार देवाना माह्वता वृणीमहे । किच यज्ञेषु पूर्वं मुख्य त्वा गिरा स्मृतिरूपया वाचा हवामहे । सुम. ॥

इत्था यथा त ऊतये सहसावन्दिवेदिवे ।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः स्याम सधमादो वीरिः स्याम सधमादः ॥४॥

इत्था । यथा । ते । ऊतये । महसाऽवन् । दिवेऽदिवे ।

राये । ऋताय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । गोभिः । स्याम । सधमादः । वीरिः ।
 स्याम । सधमादः ॥४॥

हे सहसावन बलवत्तमे दिवे दिवेऽन्वह वय ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्येत्य कुरु । हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु । किच वय गोभिः सधमाद सह माद्यत स्याम । वीरिः पुत्रैश्च सधमादः सह माद्यतः स्याम । तथा कुरु ॥ ॥१२॥

मनुष्वत्वेति चतुर्ऋच सप्रम सुक्रमावेयस्य मसस्यार्थः । मनुष्वत्स इत्यनुक्रमणिका । पत्रयत हेति पूर्वज्ञोक्त त्वादिदमादीनि चीणि सुक्रानि पत्रयतानि । शिवा अगुप्तम. । अपिदेवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नाश्रयोक्तो विनियोगः ॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि । अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज ॥१॥
 मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सं । इधीमहि । अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः ।
 देवान् । देवऽयते । यज ॥१॥

हे अग्ने त्वा त्वा मनुष्वन्नुरिव नि धीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥ नभोऽंगिरोमनुषा बलपुसख्यानमिति भसंज्ञाया हत्वाभावः ॥ मनुष्वन्नुरिव त्वा समिधीमहि । समिद्धिः सदीपयाम । हे अंगिरोऽगारा त्वापि देवयते देवकामाय यजमानाय मनुष्वन्नवे मनोरपत्याय देवान् यज ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे । सुचंस्त्वा यंत्यानुषक्सुजात सर्पिरासुते ॥२॥
 त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । सुचः । त्वा । यन्ति । आनुषक् ।
 सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥२॥

हे ऋषे त्वं मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रैः सुष्ठु प्रीतः सन् दृष्यसे । दीप्यसे । सुखो हविर्भिः संपूर्णा
आनुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वा यति । प्राप्नुवति । हे मुजात हे सर्पिरासुते घृतयुक्तामेति ॥

त्वां विश्वे सज्जोषसो देवासो दूतमक्रत । सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीकृते ॥ ३ ॥

त्वां । विश्वे । सऽज्जोषसः । देवासः । दूतं । अक्रत । सपर्यंतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु ।
देवं । ईकृते ॥ ३ ॥

सज्जोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दूतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रात-
दर्शिनं देव द्योतमानं त्वा त्वा सपर्यंतः परिचरतो यजमाना यज्ञेष्वीकृते । देवानाङ्गातुं याचते ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीक्रीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदित्यृतस्य योनिमासदः ससस्य योनिमासदः ॥ ४ ॥

देवं । वः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईक्रीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिं । आ । असदः । ससस्य । योनिं ।
आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यो मनुष्यो देव द्योतमानमग्निमयण्य वम्या देवयज्यया देवयज्यार्थं देवयागार्थमीक्रीत । स्तोतुमर्हति ।
हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः सन् दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य सत्यभृतस्य ससस्य ऋषेर्मम योनि
योगिकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपेणासीद् । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥ ॥ १३ ॥

प्र विश्वसामन्नाति चतुर्हचमष्टम मुक्त । आत्रियो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थो पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः ।
अग्निर्देवता । तथा चानुक्रात । प्र विश्वसामन्विश्वसामिति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिन्तयिष्यः ॥

प्र विश्वसामन्त्रिचिदर्चा पावकशोचिषे । यो अध्वरेष्वीङ्गो होता मंदतमो विशि ॥ १ ॥
प्र । विश्वऽसामन् । अत्रिऽवत् । अर्चं । पावकऽशोचिषे । यः । अध्वरेषु । ईङ्गः । होता ।
मंदऽतमः । विशि ॥ १ ॥

हे विश्वसामन् । ऋषेः सर्वाधनमेतत् । त्वमत्रिचिदत्रिचि पावकशोचिषे शोधकदीप्ये तस्मा अप्ये प्रार्चं ।
प्रगाय । योऽग्निरध्वरेष्वीङ्गः सर्वयज्वभिः सुख्यो होता देवानामाङ्गाता विशि जने मंदतमः सुख्यतमः ॥

न्य॒यिं जा॒तवे॒दसं॑ दधा॒ता दे॒वमृ॒त्विजं॑ । प्र य॒ज्ञ ए॒त्वानु॒षग॒द्या दे॒वव्य॑चस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निं । जा॒तऽवे॒दसं॑ । दधा॒त । दे॒वं । ऋ॒त्विजं॑ । प्र । य॒ज्ञः । ए॒तु । आ॒नु॒षक् ।
अ॒द्य । दे॒वव्य॑चऽतमः ॥ २ ॥

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देव द्योतमानमृत्विजमुत्तुयष्टारमपि नि दधात । निधत्त ।
किंच देवव्यचस्तमो देवानामागतमो यज्ञो यज्ञसाधनमस्माभिर्दीयमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति
तथावास्मिन्नहनि तमपि प्रेतु । गच्छतु ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये । वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि ॥ ३ ॥

चिकित्वि॒त्ऽमन॑सं । त्वा । दे॒वं । म॒र्तासः॑ । ऊ॒तये॑ । व॒रेण्य॑स्य । ते । अ॒वसः॑ । इ॒या॒नासः॑ ।
अ॒मन्महि॑ ॥ ३ ॥

हे अग्ने चिकित्स्विन्नसं । चिकित्स्विन्नान्नानो यस्यासौ चिकित्स्विन्नाः । तं देव त्वा त्वामियानास उपगच्छन्तो मर्तासो मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि । सुमः ॥

अग्ने चिकित्स्वस्य न इदं वचः सहस्य ।

तं त्वा सुशिप्र दंपते स्तोमैर्वर्धत्यन्नयो गीर्भिः शुभंत्यन्नयः ॥४॥

अग्ने । चिकित्स्वि । अस्य । नः । इदं । वचः । सहस्य ।

तं । त्वा । सुऽशिप्र । दंऽपते । स्तोमैः । वर्धति । अन्नयः । गीःऽभिः । शुभंति । अन्नयः ॥४॥

हे अग्ने हे सहस्य सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्येदं परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकित्स्वि । जानीहि । हे सुशिप्र । शोभने शिप्रि हनु नासिके वा यस्यासौ सुशिप्रः । तस्य संबोधन । सुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते त त्वामन्नयोऽन्नपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धति । वर्धयति । अन्नयो गीर्भिः शुभति । अन्नकुर्वति ॥ ॥१४॥

अग्ने सहस्रमिति चतुर्ध्वं नवमं सूक्तं । अन्नानुक्रमणिका । अग्ने युक्नो विश्वचर्षणिरिति । युक्न ऋषिः । चतुर्थी पक्तिः । आद्यास्तिस्रोऽनुपुमः । अपिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोर्दशमुक्तातःपातित्वादुक्तो विनियोगः ॥

अग्ने सहस्रं मा भर युक्नस्य प्रासहा रयिं । विश्वा यश्चर्षणीरभ्याऽसा वाजेषु सासहन् ॥१॥

अग्ने । सहस्रं । आ । भर । युक्नस्य । प्रऽसहा । रयिं । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आसा । वाजेषु । सासहन् ॥१॥

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहस्रं शत्रून् अभिभवत रयिं पुत्र युक्नस्य युक्नाय मम ऋषय आ भर । आहर ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसास्येन स्तोत्रेण युक्तं सन् वाजेषु युद्धेष्वभि अभिमुख्येन गतान् विश्वाः सर्वान् चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सासहन् अभिभवति ॥

तमग्ने पृतनाषहं रयिं सहस्व आ भर । त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमंतः ॥२॥

तं । अग्ने । पृतनाऽसहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर । त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता ।

वाजस्य । गोऽमंतः ॥२॥

हे अग्ने सहस्वो बलवन् पृतनासह पृतनाः सेना अभिभवितार रयिं पुत्र त्वमा भर । आहर । त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽद्भुतो महान् गोमंतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य दाता ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तबर्हिषः । होतारं सद्यसु प्रियं व्यंति वार्या पुरु ॥३॥

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । होतारं । सद्यऽसु । प्रियं ।

व्यंति । वार्या । पुरु ॥३॥

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तबर्हिषो लूनबर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो जना ऋत्विजः सद्यसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वितारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं त्वा त्वा पुरु पुरुणि बहूनि वार्या वरणीयानि धनानि व्यंति । याचन्ते ॥

स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अग्रं एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥४॥

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणि । अभिऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । शर्येषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४ ॥

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्वापिरभिमाति शत्रुणा हिंसक सहो बल दधे । धारयतु । हि ऽपि पुरणी । १ शुक्र गाचिष्मन् त्व नोऽस्मदीयेषु क्षयेषु ग्रहेषु रेवत् धनयुक्त यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकामे त्व युमद्वोप्रियुक्त यशोयुक्त च दीदिहि । दीप्यस्व ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने त्व न इति चतुर्ऋच दशमं सूक्त । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्व गापायना लोपायना वा बधुः सुबधुः ऋतवधुर्विप्रवधुर्ऋकचो द्विपदमिति । विश्रुतिका द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीय प्रति गच्छत ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः । तथा च सूचित । अर्थनमभिसमायति मा प्र गामाग्ने त्वं न इति जपत । आ० २ ५० । इति ॥ दशरात्रं पं० ५० हविर्न तृतीयसर्वं भवावर्णस्याग्ने त्वमिति द्वे त त्वा गाचिष्ठत्वेका । एव मिलिता द्विपदस्तु च स्तोत्रिय । तथैव सूचित । अग्ने त्व नो अतमोऽग्ने भव सुषमिधा । आ० २ २ । इति ॥

अग्ने त्वं नो अतम उत चाता शिवो भवा वरूथ्यः ।

वसुर्ऽग्निर्वसुश्च वा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दा ॥ १ ॥ २ ॥

अग्ने । त्वं । नः । अतमः । उत । चाता । शिवः । भव । वरूथ्यः ।

वसुः । अग्निः । वसुऽश्च वा । अच्छ । नक्षि । द्युमत्तऽतमं । रयिं । दा ॥ १ ॥ २ ॥

हे अग्ने वरूथ्यो वरणीयं समजनीयं । यद्वा । वरूथ्ये परिधिभिर्वृतस्य नोऽस्माकमतमोऽतिकतमो भव । उतापि च चाता रक्तक शिव सुखकरश्च भव । वसुर्वासकोऽग्नि सर्वेषामग्रणीर्वसुश्च वा व्याप्राप्तस्त्वमच्छाभि मुख्यं नक्षि । अस्मान्वाप्तुहि । द्युमत्तममतिशयं न दीप्तिमत रयिं पथादिलक्षणं धनं दा । अस्मभ्यं देहि ॥

स नो बोधि शुधी हवमुरुष्या णो अघायतः समस्मात् ।

तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुस्त्राय नूनमीमहं सखिभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सः । नः । बोधि । शुधि । हव । उरूष्य । नः । अघऽयतः । समस्मात् ।

तं । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुस्त्राय । नूनं । ईमहं । सखिऽभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हे अग्ने स त्व नोऽस्मान् बोधि । दुध्यस्व । हवमस्मदीयमाज्ञानं शुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः । समस्मात्सर्वस्माज्जनाप्तोऽस्मानुरुष्य । रक्त । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिव स्वन्तजोभिर्दीप्ताग्ने त त्वा सुस्त्राय सुखाय । सुस्त्रमिति सुखनाम । तदर्थं भविष्य समानख्यातिभ्यं पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहं । याचामहे ॥ ॥ १६ ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गांसि स नो वसुः । अत्रेया वसुयुनामानं ऋषयः । अनुष्टुप । मङ्गलाद्विपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयन्तश्चोक्तो विनियोगः ॥ प्रातः सर्वज्ञेच्छावाकं वदस्वत्युक्तेच्छा वो अग्निमवसे इत्युच्यमनुब्रूयात् । तथा च सूचित । अच्छा वा अग्निमवसे इत्युच्यमन्वाह । आ० ५ २ । इति ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गांसि स नो वसुः ।

रासन्पुत्रं ऋषूणामृतावां पर्षति द्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्नि । अवसे । देवं । गांसि । सः । नः । वसुः ।

रासन् । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हे वसूयवो वो यूयं देवमग्निमवसे रक्षणायाक्का गासि । अग्निप्रगायत । वसुरग्निहोचार्थं यजमानाणां गृहे वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्माकं रासत । कामान्ददातु । ऋषूणामुषीणां पुत्रः । ऋषिभिर्मथनेन जनितत्वात्पुत्र इत्युपचर्यते । ऋतावा ऋतावान् सत्यवानुदकवान्वा सोऽपिर्दिषोऽस्माकं शत्रुन्पर्वति । पारयतु ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे चिद्देवासश्चिद्यमीधिरे । होतारं मद्रजिह्वं मित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥ २ ॥
सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् । यं । ईधिरे । होतारं । मद्रजिह्वं । इत् ।
सुदीतिभिः । विभाऽवसुं ॥ २ ॥

पूर्वे चित्पूर्वे महर्षयो होतारं देवानामाङ्गातारं मद्रजिह्वं । हविषा प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाह यास्कः । मद्रजिह्वं मदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३ । इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समधत देवासश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधिरे समधत स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति । इदं पुरणः ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या । अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥
सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या । अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिभिः ।
वरेण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानं वरेण्यं वरणीयं हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्तेन नो धीती धीत्यास्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । मुमतिरिति शस्त्वमुच्यते । शस्त्रेण च प्रीतः सन् रायो धनानि नोऽस्माकं दीदहि । दीहि ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविशन । अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४ ॥
अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविशन । अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः ।
अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशति । योऽग्निर्मतेषु मनुष्येष्वविशन आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यजमानास्त्वमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामेध्यामग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे स्विष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । अग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं । अतूतं आवयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५ ॥
अग्निः । तुविश्रवऽत्तमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्तमं । अतूतं । अवयत्ऽपतिं । पुत्रं ।
ददाति । दाशुषे ॥ ५ ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तममतिशयेन बृहन्नं तुविब्रह्माणं बृहन्नोत्तममुत्कृष्टमतूतं शत्रुभिरर्हसितं आवयत्पतिं । आवयति विश्रुतान् करोति पतीन् पालयितृन्पितृनि स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति आवयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥ १७ ॥

अ॒ग्निर्दे॒दाति॒ सत्प॑तिं॒ मा॒साह॒ यो यु॒धा नृ॒भिः । अ॒ग्निर॒त्यं रघु॑ष्यदं॒ जेता॑र॒मप॑राजितं ॥ ६ ॥
अ॒ग्निः । द॒दाति॒ । सत्प॑तिं । स॒माह॒ । यः । यु॒धा । नृ॒भिः । अ॒ग्निः । अ॒त्यं । रघु॑ष्यदं ।
जेता॑र । अ॒परा॑ऽजितं ॥ ६ ॥

यः पुत्रो युधा यद्वेन नृभिः परिजनः समाह शत्रुनभिभवति सत्यति सतां पालयितारं तथाविधं पुत्र-
मग्निर्देदाति । अस्मभ्य ददातु । किचापी रघुष्यद । रघुर्नघुः स्वदो जवो यस्य तं । जेतारं शत्रूणामपराजितं
शत्रुभिरत्य । अतति सतत गच्छतीत्यर्थोऽयः । त ददातु ॥

अश्वमेधं पाप्य्यामिष्टो यद्वाहिष्ठमिति श्विष्टकृतो याज्या । सूचितं च । यद्वाहिष्ठं तदपय इति संयाज्ये
। आ० १० ६ । इति ॥

यद्वाहिष्ठं॒ तद॒पये॒ बृह॑द॒र्चं वि॒भाव॑सो । महि॒षीव॒ त्वदृ॑यिस्त्वद्वाजा॒ उदी॑रते ॥ ७ ॥
यत॒ । वाहि॑ष्ठं । तत॒ । अ॒पये॒ । बृह॑त् । अ॒र्चं । वि॒भा॒व॒सो॒ इति॑ विभाऽवसो । महि॒षीऽइव॑ ।
त्वत् । र॒यिः । त्वत् । वा॒जाः । उ॒त् । ई॒रते॑ ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वोढतमं यत्स्त्वोच तदपये कथ्यते । अतो हे विभावसो प्रमाधनापि बृहद्भुक्तं धनं वार्चं । अस्मभ्य
प्रयच्छ । कथमस्यान्नधनप्रदातुत्वमित्यपचायासाह । यतस्त्वत्त्वत्तः सकाशात्वाहिषी महती रयिर्धनमुदीरते
उन्नक्तति । वाजा अन्नानि च त्वत्त्वत्त उदीरते उन्नक्तति । इति पुराणः ॥

तव॑ द्युम॒न्तो अ॒र्चयो॒ यावे॑वोच्यते बृहत् ।

उ॒तो ते॑ तन्यतु॒र्यथा॒ स्वानो॒ अ॒न्तं त्मना॑ दि॒वः ॥ ८ ॥

तव॑ । द्युऽम॒न्तः । अ॒र्चयः॑ । या॒वाऽइव॑ । उ॒च्यते॑ । बृह॑त् ।

उ॒तो इति॑ । ते॒ । तन्य॑तुः । य॒था । स्वा॒नः । अ॒न्तं । त्मना॑ । दि॒वः ॥ ८ ॥

हे अग्ने तवार्चयो रश्मयो द्युमन्तो दीर्घमन्तो भवति । बृहन्नहान् त्व यावेवाभिषवयावेवोच्यते । सूयसे ।
उतो अपि च त्मनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मघगर्जतमिवार्त । उन्नक्तति ॥

ए॒वाँ अ॒ग्निं व॑सू॒यवः॑ सह॒सानं॑ व॒व॑न्दिम । स नो॒ विश्वा॒ अति॑ द्विषः प॒र्षन्ना॒वेव॑ सु॒क्रतुः ॥ ९ ॥

ए॒व । अ॒ग्निं । व॑सुऽय॒वः । सह॒सानं॑ । व॒व॑न्दिम । सः । नः । विश्वाः । अति॑ । द्विषः । प॒र्षत् ।

ना॒वाऽइव॑ । सु॒क्रतुः॑ ॥ ९ ॥

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माक वलमिवाचरतमभिमेवमुक्तप्रकारेण ववन्दिम । सुमः । सुक्रतुः
शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वाः सर्वान् द्विषः शत्रून्गति पर्षत् । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन
सिंधुमिव ॥ ॥ १८ ॥

अग्ने पावकेति नवर्चं द्वादशं सूक्तं । वसूयव ऋषयः । गायत्री कदः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । अग्ने
गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आप्येयं कर्ता गायत्रि कदस्याग्निशस्त्रे चिदं सूक्तं । सूचितं च । अग्ने पावक दूतं व
इति सूक्ते । आ० ४. १३ । इति ॥ आधानि द्वितीयायामिष्टो प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेति याज्या । सूचितं
च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा । आ० २. १. इति ॥

अ॒ग्ने पा॒वक॑ रो॒चिषा॑ म॒न्द्रया॑ दे॒व जि॒ह्या । आ दे॒वान्व॑क्षि॒ यक्षि॑ च ॥ १० ॥

अ॒ग्ने । पा॒व॒क॒ । रो॒चिषा॑ । म॒न्द्रया॑ । दे॒व । जि॒ह्या । आ । दे॒वान् । व॒क्षि॒ । यक्षि॑ । च ॥ १० ॥

हे पावक शोधक रोचिषा खदीप्या मंद्रया देवानां मादयित्रा जिह्वया च हे देव शीतमानाग्ने देवाना वशि । यज्ञार्थमावह । यच्च च । तान्यज ॥

तं त्वा घृतस्त्रवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं । देवाँ आ वीतये वह ॥ २ ॥

तं । त्वा । घृतस्त्रो इति घृतऽस्त्रो । इमहे । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । स्वःऽदृशं । देवान् । आ । वीतये । वह ॥ २ ॥

हे घृतस्त्रो घृतस्य प्रेरक । यद्वा । घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यासी चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्दृशं सर्वद्रष्टारं तं त्वा त्वामीमहे । याचामहं । अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवाना वह ॥

वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि । अग्ने बृहंतमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोत्रं । त्वा । कवे । द्युऽमंतं । सं । इधीमहि । अग्ने । बृहंतं । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे कवे क्रांतदृशिन्त्रये वीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहंतं मह्यंतं त्वा त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये । होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये । होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वेदेवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थमा गहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो होतारं देवानामाज्ञातारं त्वा त्वां वृणीमहे । प्रार्थयामहं ॥

यजमानाय सुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह । देवैरा सत्ति बर्हिषि ॥ ५ ॥

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह । देवैः । आ । सत्ति । बर्हिषि ॥ ५ ॥

हे अग्ने सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं बलमा वह । प्रापय । किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आ सत्ति । आसीदेति ॥ ॥ १९ ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि । देवानां दूत उक्थ्यः ॥ ६ ॥

संऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि । देवानां । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हे सहस्रजित्सहस्रस्य जितरग्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रशस्यस्त्वं देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

न्य॒ग्निं जा॒तवे॒दसं हो॒त्रवा॒हं यवि॑ष्ठ्यं । दधा॒ता दे॒वमृ॒त्विजं ॥ ७ ॥

नि । अ॒ग्निं । जा॒तऽवे॒दसं । हो॒त्रऽवा॒हं । यवि॑ष्ठ्यं । दधा॒त । दे॒वं । अ॒मृ॒त्विजं ॥ ७ ॥

हे यजमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होत्रवाहं होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठ्यं युषतमं देवं शीतमानमृत्विजमृती यष्टारमग्निं नि दधात । निधन ॥

प्र य॒ज्ञ ए॒त्वानु॑ष॒ग॒द्या दे॒व्यच॑स्तमः । सृ॒णी॒त ब॒र्हिरा॑सदे ॥ ८ ॥

प्र । य॒ज्ञः । ए॒तु । आ॒नु॒ष॒क् । अ॒द्य । दे॒व्यचः॑ऽतमः । सृ॒णी॒त । ब॒र्हिः । आ॒ऽसदे ॥ ८ ॥

अवास्त्रिहर्षिन देवव्यचस्तमो देवः प्रकाशमानः स्तोतृभिर्व्याप्तमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रेतु । देवान गच्छतु । हे ऋत्विज आसदेऽमेरासदनार्थं बर्हिः नृणीत ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः । देवासः सर्वया विशा ॥९॥

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः । देवासः । सर्वया । विशा ॥९॥

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विनी देवानां भियज्ञां मित्रः सूर्या वरुणश्च देवास एते सर्वे देवाः सर्वया विशा समस्तेन स्वीयेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिः सीदंतु ॥ २० ॥

अनस्वन्ति पटुच त्रयोदश मृत । अचानुकर्मणका । अनस्वन्ता पटु चवृष्णपीरुक्त्यां दो चवृष्णत्रसदसू राजानां भारतश्चाश्वमेधोऽत्यास्त्रिहोऽनुष्टुभो नात्मात्मन दद्यादिति सर्वाम्बु किंचिदतिद्रापीति । चवृष्णस्य पुत्रस्यरुणः पुरुकुत्तस्य पुत्रस्यसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभूयास्य सुक्तस्य ऋषयः । यद्वा । अर्चिरव ऋषिः । आवास्त्रिहर्षिष्टुभस्यतुर्थावास्त्रिहोऽनुष्टुभः । षष्ठीद्रापिदंवत्या शिष्टाः पंचापेक्ष्यः ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

अनस्वन्ता सत्पतिर्मा महे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

चैवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर चरुणश्चिकेत ॥१॥

अनस्वन्ता । सत्पतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः । असुरः । मघोनः ।

चैवृष्णः । अग्ने । दशभिः । सहस्रैः । वैश्वानर । चिऽअरुणः । चिकेत ॥१॥

अची राजर्षीणां दानमयः पुरतोऽनेन सुक्तेनावर्णयत् । हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरमे सत्पतिः सता साधना पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातृतमोऽसुरो बलवाक्मघोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे ङमिः ॥ चैवृष्ण-स्त्रिवृष्णपुत्रस्यरुणस्यरुण इत्येतन्नामा राजर्षिरनस्वन्ताः । वनसा शकटन संयुक्ता गावा गावावनवाही गवा हिरण्यादीना दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं नान् । महि दाने ॥ म राजर्षिश्चिकेत । सर्वैर्वैश्वानरेन दानेन ज्ञायते ॥

अग्ने भवति । बृहन्महः ।

यो मे शता च विंशतिं च गोनां हरी च युक्ता सुधुरा ददाति ।

वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ चरुणाय शर्म ॥२॥

यः । मे । शता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति । च । युक्ता । सुऽधुरा । ददाति ।

वैश्वानर । सुऽस्तुतः । ववृधानः । अग्ने । यच्छ । चिऽअरुणाय । शर्म ॥२॥

यस्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन युक्ता सुधुरा सुधुरी सुष्ठु धुरं वहता हरी अर्था च मे मह्यं ददाति अददात् हे वैश्वानरामे सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्सुतो ववृधानो हविर्भि-र्वर्धमानस्त्वं तस्मै चरुणाय शर्म सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविष्टाय नवमं चसदस्युः ।

यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वियुक्तेनाभि चरुणो गृणाति ॥३॥

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिं । चकानः । नविष्टाय । नवमं । चसदस्युः ।

यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि । चिऽअरुणः । गृणाति ॥३॥

यस्यैव गणसुविजातस्य बहुपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीर्गिरः सुतीः शुक्ला प्रीतः सन् युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभि
गृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां ब्रवीति एवैवं हे अग्ने नविष्ठायात्यंतं सुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमा
सुमतिं सुतिं चकानः कामयमानस्त्रसदस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

यो म॒ इति॑ प्र॒वोच॑त्यश्व॒मेधाय॑ सूर॒ये । दद॑दृ॒चा स॒निं य॒ते दद॑न्मे॒धामृ॑ताय॒ते ॥ ४ ॥

यः । मे । इति । प्र॒वोच॑ति । अश्व॒मेधाय॑ । सूर॒ये । दद॑त् । ऋ॒चा । स॒निं । य॒ते ।
दद॑त् । मे॒धां । ऋ॒त॒ऽय॒ते ॥ ४ ॥

यो भिन्नमाणोऽर्थी सूरये प्ररकाय धनाना दात्रे वास्मा अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति
प्रब्रवीति । योऽश्वमेध धनानि भिन्नत इत्यर्थः । ऋचापः स्तोत्रेण सह यत आत्मानः समीप गच्छते तस्मा
अर्षिणेऽश्वमेधः सनिं धनं ददत् । ददाति । हे अग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां यज्ञविषया
प्रज्ञां ददत् । देहि ॥

यस्य॑ मा॒ प॒रुषाः॑ श॒तमु॑द्ध॒र्षय॑त्यु॒क्ष्णः॑ । अश्व॒मेधस्य॑ दानाः सोमा॑ इव॒ च्या॒गिरः॑ ॥ ५ ॥

यस्य॑ । मा॒ । प॒रुषाः॑ । श॒तं । उ॒त्॒ऽह॒र्षय॑ति । उ॒क्ष्णः॑ । अश्व॒मेधस्य॑ । दानाः । सोमाः॑ ।
ऽइव॑ । चि॒ऽआ॒गिरः॑ ॥ ५ ॥

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दन्ताः परुषाः कामाना पुरकाः शतमुक्षण उक्षाणी बलीवर्दा मा
मामुद्धर्षयति उत्कर्षेण हर्षयति हे अग्ने त उक्षाणस्त्यागिरः । दधिस्तुपयोरूपास्तस्य आगिरोऽधिश्रयणसा
धनभृता येषां ते च्यागिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवन्तु ॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी श॒तदा॑व्यश्व॒मेधे सु॒वीर्यं॑ । स्र॒चं धा॑रय॒तं बृ॒हद्दि॒वि सूर्य॑मिवा॒जरं॑ ॥ ६ ॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । श॒तदा॑व्रि । अश्व॒मेधे । सु॒वीर्यं॑ । स्र॒चं । धा॑र॒य॒तं । बृ॒हत् । दि॒वि ।
सूर्य॑ऽइव । अ॒जरं॑ ॥ ६ ॥

हे इन्द्राग्नी शतदाव्रि । शतसपरिमितमर्थिभ्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन्तश्वमेधे राजर्षी सुवीर्यं
शोभनवीर्यसहितं बृहद्बृहद्जर जरारहितं च च धन धारयत । निधारयत । कथमिव । दिव्यतरिजे सूर्ये
मिव ॥ ॥ २९ ॥

समिद्धो अग्निरिति षडुचं चतुर्दश सूक्तं । अत्रयमनुकर्मणिका । समिद्धो विश्ववाराचियो त्रिष्टुब्जगती
त्रिष्टुब्जगुब्जायत्याविति । अत्रिगोचोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य सूक्तस्य ऋषिः । आद्यातृतीयं त्रिष्टुर्भा
द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप अन्त्यं गायत्र्या । अग्निर्देवता ॥ सूक्तार्वाचनयोगो जैगिकः ॥

समि॒द्धो अ॒ग्निर्दि॒वि शे॒चिर॑श्चेत्प्र॒त्यङ्कु॒षसं॑मुर्वि॒या वि भा॑ति ।

एति॑ प्रा॒चीं वि॒श्ववा॑रा॒ नमो॑भिर्दे॒वाँ ई॒ळा॒ना ह॒विषा॑ घृ॒ताची॑ ॥ ७ ॥

सं॒ऽइ॒ङ्गः । अ॒ग्निः । दि॒वि । शे॒चिः । अ॒श्नेत् । प्र॒त्यङ् । उ॒षसं॑ । उ॒र्वि॒या । वि । भा॑ति ।

एति॑ । प्रा॒चीं । वि॒श्वऽवा॑रा । नमः॑ऽभिः । दे॒वान् । ई॒ळा॒ना । ह॒विषा॑ । घृ॒ताची॑ ॥ ७ ॥

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानोऽतरिजे शेचिस्तेजोऽश्नेत् । अयति । तथोषसं प्रत्यङ् उषसम-
भिमुखः सन् उर्वयोर्बु विस्तीर्णं वि भाति । विशेषेण भ्राजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवानिन्द्रादीनीळानां सुवती
हविषा पुरोडाशादिलक्षणं युक्तया घृताची घृताच्यां सुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापकूपं शत्रुं वार-
यिष्येतस्मान्मिका प्राची प्राङ्मुखी सतीति । एवंभूतमग्निं प्रतिगच्छति ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वंतं सचसे स्वस्तये ।

विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्ते इत्पुः ॥ २ ॥

संऽइध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वंतं । सचसे । स्वस्तये ।

विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुः ॥ २ ॥

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्यममृतस्योदकस्य राजसि । ईशिषे । तथा हविष्कृण्वंतं पुरोडाशा-
दिहविष्कृतारं यजमानं स्वस्तयेऽविनाशाय सचसे । सेवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो
विश्वं समस्त द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं
हविः पुर इत तव पुरस्तादेव नि धत्ते च । स्थापयति च ॥

यविविध्यां स्विष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या । सूच्यते हि । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महते सोमगायति संघाज्ये
। आ० २. १२. । इति ॥ साकमेधपु मरुद्वाः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्रकपालमित्यत्रार्थेष्व स्विष्टकृतो याज्या ।
सूचितं च । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महते सोमगायति संघाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

अग्ने शर्धं महते सोमगाय तव दुस्मान्युत्तमानि संतु ।

सं जास्यत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्टा महांसि ॥ ३ ॥

अग्ने । शर्धं । महते । सोमगाय । तव । दुस्मानि । उत्तमानि । संतु ।

सं । जाः पत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयतां । अभि । तिष्ट । महांसि ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्व महते प्रभुताय सोमगायास्माकं शोभनधनत्वाय शर्धं । शत्रून् सहस्व । तथा तव संबंधीनि
दुस्मानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि संतु । भवंतु । किंच हे अग्ने सं जास्यत्यं । जा जाया च पतिश्च
जायापती । तयोः कर्म जास्यत्यं । तत्सुयमं सुपु नियमनोपेतं । अन्योन्यसंक्षिप्तमित्यर्थः । समा कृणुष्व । सम्यक्कृ-
णुष्व । अपि च शत्रूयतां शत्रुमात्मन इच्छतां सपत्नानां महांसि तेजांस्यभि तिष्ट । आक्रमस्व ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं । वृषभो दुस्मवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥

संऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं । वृषभः । दुस्मवान् । असि । सं ।

अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृत्तस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तव संबंधिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे । अहं यजमानः स्तौमि ।
वृषभः कामाणां वर्धिता त्वं दुस्मवानसि । धनवान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहृतति द्वे सामिधेन्यां । सूचितं च । समिद्धो अग्न आहृतति द्वे
। आ० १. २. । इति ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर । त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५ ॥

संऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वं । हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५ ॥

हे आहुत यजमानेरा समंतादुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्यस्त्वं देवान्श्रोतमा-
नानिन्द्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणा-
देवान्यजत्विति संबंधः ॥

आ जुहोता दुवस्यतामिं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अमिं । प्रऽयति । अध्वरे । वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्तं सति हव्यवाहनं हविषां वोढारमेतत्प्रमकमपिमा जुहोत । आ समन्ताञ्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत । वृणीध्वं । संभजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहननाम-
कस्यैवापेदेवतासंबधो यजमानैर्वरणीयत्वं च तैत्तिरीये स्पष्टमास्मात् । त्रयो वा अप्रयो हव्यवाहनो देवानां
कव्यवाहनः पितॄणां महूरक्षा अमुराणां । त एतर्ह्याशंसंतं मां वरिष्यते मामिति वृणीध्व हव्यवाहनमित्याह य
एव देवानां तं वृणीति । तै० सं० २. ५. ८. ६. इति ॥ ॥ २२ ॥

अयमेति पंचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अयमा पचीना गौरिवीतिः शात्तय एद्रमुशना
यदीशनसो वा पाद इति । शक्तिगोचोत्पन्नो गौरिवीतिर्नाम ऋषिः । अनुकृत्वात्तपुप । इंद्रो देवता मडला
दिपरिभाषाया निवृत्तत्वात् । उशना यत्तहस्यरिति पाद श्रीशनस एद्रो वा ॥ आभिर्गविकं तृतीयऽर्हनि
मरुत्वतीय एतन्निविहानं । मृचितं च । तृतीयस्य अयमा यो जात एवेति मध्यदिनः । आ० ८. ७ । इति ॥

अयमा मनुषो देवताता ची रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चति त्वा मरुतः पृतदक्षास्त्वमेषामृषिरिन्द्रासि धीरः ॥ १ ॥

ची । अयमा । मनुषः । देवऽताता । ची । रोचना । दिव्या । धारयंत ।

अर्चति । त्वा । मरुतः । पृतऽदक्षाः । त्वं । एषां । ऋषिः । इंद्र । असि । धीरः ॥ १ ॥

मनुषो मनोः संबंधिनि देवताता देवताता यज्ञे ची चीण्ययमार्यमाणि यानि तेजांसि संति । तथा ची
चीणि रोचना रोचमानानि वाय्वपिसुर्यात्मकानि दिव्या दिव्यान्यतरित्वे भवानि तानि तेजांसि धारयंत ।
मरुतो धारयति । पृतदक्षाः शुद्धबला मरुतस्त्वा त्वामर्चति । स्तुवंति । हे इंद्र धीरो धीमांस्त्वमेषां मरुतामृ-
षिरसि । द्रष्टा भवामि ॥

अनु यदी मरुतो मंदसानमार्चन्निंद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्नपो यद्भीरसृजत्सर्तवा उं ॥ २ ॥

अनु । यत् । इं । मरुतः । मंदसानं । आर्चनं । इंद्रं । पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः । यद्भीः । असृजत् । सर्तवा । उं इति ॥ २ ॥

यद्यदा मरुतो मंदसानं तृप्यंतं सुतस्याभिपुतं सोम पपिवांसं पीतवतमीमेनमिंद्रमन्वाचनं अन्वमुवन
तदेन्द्रो वज्रमादत्त । आददा । ततो यद्यदाहिं वृजमभि हन् अभ्यहन अभिहतवान् । तदा यद्भीमहतीरपो
वृत्रेण निहृद्वान्युदकानि सर्तवे स्वीरत्वेन सर्तुं गंतुमश्रजत् । निरोधाच्चामुचत ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येन्द्रः सोमस्य सुषुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंदत् हन्नहिं पपिवां इंद्रो अस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इंद्रः । सोमस्य । सुऽसुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहन । अहिं । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य ॥ ३ ॥

उतापि च हे ब्रह्माणो वृंहंतो हे मरुतो यूयमिंद्रश्च सुसुतस्य सुषुभिपुतस्य मे मदीयस्यास्त्र सोमस्त्रेमं
सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ पिबतेराशीर्निहि मध्यमबहुवचनस्त्रीकवचनं । तद्धि तत्त्वसु हव्यं

युष्माभिः पीतं सोमात्प्रकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनुर्वृष्टिलक्षणाद्युदकानि वा अविंदत् । वेदयति । यजमानं गा लभयतीत्यर्थः । किचास्थेन सोमं पपिवान पीतवानिन्द्रोऽहिं वृचमहन् । अवधीत ॥

आदोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविव्यान्श्चिद्वियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिन्द्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४ ॥

आत।रोदसी उति।वि।तरं।वि।स्कभायत्।सं।विव्यान्।चित।भियसे।मृगं।करिति कः।

जिगर्ति । इन्द्रः । अपजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । श्वं । दानवं । हन्ति हन् ॥ ४ ॥

इद्रः परमेश्वर्ययुक्त आत्मोमपानानंतर रोदसी दावापृथय्या वितरमतिशयेन ॥ अमुं च हृदसीति विसरपि कृतिमुप्रत्यय ॥ वि ष्कभायत् । व्यस्तभात । चलनरहिते अकरोत् । संविव्यान्श्चित संवृण्वानः सगच्छमानो वेद्र ॥ अयंतर्वा सवरणकर्मणो वंतर्वा गतिकर्मणो रूप । चिदित्वित्यस्यार्थे वर्तते ॥ मृगं मृगव-
त्पलायमानं वृचं भियसे भयाय क । अकार्षीत् ॥ करोतिर्नुडि मन्त्रे घसङ्करत्यादिना च्छेत्तापः । बङ्गलं हृदस्य माद्भोगिः पीत्यडभावः ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरतमाच्छादयत श्वसंतं भयार्थं श्वासं कुर्वत दानवं दानोः पुत्रं वृचमपजर्गुराण आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्याव हन् । अवहृतवान् ॥

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतंशे कः ॥ ५ ॥

अध । क्रत्वा । मघऽवन । तुभ्यं । देवाः । अनु । विश्वे । अददुः । सोमऽपेयं ।

यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतंतीः । पुरः । सतीः । उपराः । एतंशे । करिति कः ॥ ५ ॥

अर्धापि च हे मघवन घनवन्निद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयं कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना वज्रादय-
स्तुभ्य त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमन्वददुः । आनुपूर्व्येण दत्तवतः । ततः प्रभृतीन्द्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिको
भवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स महान्भुत्वा देवता अब्रवीदद्यार म उद्धरतेत्यादि । ए० ब्रा० ३. २१ । हे इद्र
यद्यस्व पततीरागच्छतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्य सर्वाधनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मदगती
रतश एतशाख्याय ऋषये कः अकार्षी । एतशो हि स्वश्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत् । तथा च
निगमांतरं । प्रेतश सूर्यं पस्पृधान सौवश्यं सुष्विमावदिद्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५ । इति ॥ ॥ ३३ ॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्साकं वज्रेण मघवा विवृश्चत् ।

अर्चंतींद्रं मरुतः मधस्थे चैष्टुभेन वचसा बाधत द्यां ॥ ६ ॥

नव । यत् । अस्य । नवतिं । च । भोगान् । साकं । वज्रेण । मघऽवा । विऽवृश्चत् ।

अर्चंति । इन्द्रं । मरुतः । मधऽस्थे । चैष्टुभेन । वचसा । बाधत । द्यां ॥ ६ ॥

यद्यदा मघवा धनवानिन्द्रः । अस्थित्यनेन शबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबन्धीनि नव नवसंख्याकानि
नवति च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यतोदात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत
अवृश्चत अभिनत तदा मरुतः मधस्थे सहस्थाने युते वा स्थितमिन्द्रं चैष्टुभेन चैष्टुपक्षंदस्तेन वचसा वायूपेण
सोत्रेणार्चंति । असुवन । इद्र एव सुतः सन् दा मरुद्भिः प्रयुज्यमानेन मन्त्रेण दीप्तं शबरारण्यमसुर बाधत ।
अबाधत । पिपीडे ॥

सखा सख्ये अपचतूयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा ची शतानि ।

ची साकमिंद्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृत्रहत्याय सोमं ॥ ७ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा । महिषा । ची । शतानि ।

ची । साकं । इंद्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् । वृत्रहत्याय । सोमं ॥ ७ ॥

सर्वेन्द्रस्य मित्रभृतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूना ची चीणि शतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्यमित्रभु
तस्यास्त्रेन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभुतेन तूय क्षिप्रमपचत् । पपाच । किंच इन्द्र परमेश्वर्ययुक्तो मनुषो मनो-
संबंधीनि ची चीणि सरांसि पात्राणि । अत्र सरःशब्देन पुतभृदाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानि पात्राण्युच्यते ।
तेषु स्थितं सुतमभिपुतं सोमं साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबत् । अपिबत् । पपां ॥

ची यच्छता महिषाणामघो मास्ती सरांसि मघवा सोम्यापाः ।

कारं न विश्वे अहंत देवा भरमिंद्राय यदहिं जघान ॥ ८ ॥

ची । यत् । शता । महिषाणां । अघः । माः । ची । सरांसि । मघऽवा । सोम्या । अपाः ।

कारं । न । विश्वे । अहंत । देवाः । भरं । इंद्राय । यत् । अहिं । जघान ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्व यद्यदा ची चयाणा शता शतसंख्याकाना महिषाणा पशूना मा मासान्यघः भक्षितवानसि ॥
घंसरत्तेषां रूप ॥ यदा च मघवा धनवान्त्व सोम्या सोममयाणि ची चीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि ।
यद्यदेन्द्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान तदा विश्वे सर्वे देवा भर सोमपानादिना पूर्णमिन्द्राद्यद्र युद्धार्थमद्भुत ।
आद्भुयंत । तत्र दृष्टातः । कारं न । भ्रामिनः कर्मकारमिव तदत् ॥

उशनसः सोम उशना यत्सहस्यैरिति मरुत्वतीयं मृक्तमुखीया । मृत्तित च । उशनसः सोमिन गरगीर्ण
मिवात्मानं मन्यमानो यजेतोशना यत्सहस्यैरयातं । आ० ९. ५ । इति ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिंद्र जूजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनोर्ह शुष्णं ॥ ९ ॥

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातं । गृहं । इंद्र । जूजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्र । सरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवानोः । ह । शुष्णं ॥ ९ ॥

यद्यदा हे इन्द्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानैर्भिर्जूजुवानैर्गच्छद्भिरश्वैः कुत्सस्य गृहमयात
अगच्छतं तदा हे इन्द्र त्वमत्रास्त्रिंशालं वन्वानः शत्रून् हिंसन कुत्सेन देवैश्च सह सरथ समानमेक रथ ययाथ ।
अगंथ । किंच शुष्णमेतन्नामकममुरमवनोर्ह । अहिंसीः खलु ॥

प्रान्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः ।

अनासो दस्यूरमृणो वधेन नि दुर्याण अवृणद्भृधवाचः ॥ १० ॥

प्र । अन्यत् । चक्रं । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः ।

अनासः । दस्यून । अमृणः । वधेन । नि । दुर्याणे । अवृणक् । मृधऽवाचः ॥ १० ॥

हे इन्द्र पूर्वं दिवक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्थ । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो
धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्यरहितान् । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दात्प्रकान्

दस्यूनसुरान वधेनायुधेन वज्रेणामृणः । अहिंसीः । दुर्योणे मंग्रामे मृधवाचो हिसितवागिन्द्रियाणसुराव्यवृणक् ।
नितरा क्लिप्तवानमि । अमृणो न्यवृणंगति दिक्षितिरादरार्था ॥ २४ ॥

स्तोमांसम्वा गोर्वीतेरवर्धन्नरंधयो वेदधिनाय पिप्पु ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिवः सोममस्य ॥ ११ ॥

स्तोमांसः । त्वा । गोर्वीतेऽवीतेः । अवर्धन । अरंधयः । वेदधिनाय । पिप्पु ।

आ । त्वा । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः । अपिवः । सोम । अस्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गोर्वीतेरतन्नामकस्य मचद्रष्टुर्मम संवधीनि स्तोमांसः स्तोत्राणि त्वा त्वामवर्धन । वर्धयन्तु ।
वेदधिनाय वेदधिन पुत्राय ऋजिश्वा नाम पिप्पुमतन्नामकमसुरमरधयः । वशमनयः । हे इन्द्र ऋजिश्वा नामा
काश्चिद्रूपि सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्त्वानि पुरोडाशादीनि पचन पाक कुर्वन् त्वामा चक्रे । अभिमु-
न्वीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वा सर्वधिन सोममपिवः । अपाः ॥

दशपिंशद्वह्नि मरुत्वतीये शन्ते नवग्वाम इति सूक्तमखीया । सूत्रितं च । नवग्वामः सुतसोमास इन्द्र सखा
ह यत्र सर्गभिर्नववर्गिरिति निविदानयोराद्ये । आ० ९ ३ । इति ॥

नवग्वामः सुतसोमास इन्द्रं दशग्वामो अभ्यर्चत्यर्कः ।

गव्यं चिदूर्वमपिधानंवतं तं चिन्नरः शशमाना अप्रं व्रन ॥ १२ ॥

नयऽग्वामः । सुतऽसोमासः । इन्द्रं । दशऽग्वामः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानंऽवतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अप्रं । व्रन ॥ १२ ॥

नवग्वामः । सत्रयागमनुतिष्ठतो ये नवभिर्मांसैः समाप्य गतास्ते नवगवाः । दशभिर्मांसैः समाप्य ये गतास्त
दशगवाः । एत उभयवधा अगिरसः सुतसोमासोऽभिपुतसोमाः संत इन्द्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चन्ति ।
अभिपुर्वन्ति । तथा शशमानाः सुवतो नरो नतारोऽगिरसोऽपिधानवत् वल्लेनासुरेणाच्छादितवतं तं चित्
बह्वेषु प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गव्यं चित् गोसर्वधिनमपूर्वं समूहमप व्रन । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनाभ्यर्चकाहे मरुत्वतीयानिष्वन्ययोः सूक्तमखीयं कथो नु त इत्याद्ये द्वे ऋचा । सूत्रितं च । कथो
नु ते परि चराणि विद्वानिति द्व । आ० ९ ५ । इति ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकथं ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन् । या । चकथं ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ।

ब्रवाम ॥ १३ ॥

हे मघवन धनवन्निद्र त्व या यानि वीर्या वीर्याणि चकथं चक्रे अह तानि वीर्याणि विद्वान् जानन ते
नुभ्य कथो नु कथं नु परि चराणि । परिचर्या करवाणि । हे शविष्ठ वल्लवत्तमेन्द्र त्वं या चो यानि चैव नव्या
नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु
ब्रवाम । प्रेष वदाम ॥

ए॒ता वि॒श्वा च॒कृ॒वाँ इ॒न्द्र भूर्य॑परीतो ज॒नुषा॑ वी॒र्येण॑ ।

या चि॒न्नु वज्रि॑न्कृ॒णवो॑ दधृ॒ष्वान्न॑ ते॒ वर्ता॑ तवि॒ष्या अ॒स्ति तस्याः॑ ॥ १४ ॥

ए॒ता । वि॒श्वा । च॒कृ॒ऽवान् । इ॒न्द्र । भूरि॑ । अ॒परि॑ऽइतः । ज॒नुषा॑ । वी॒र्येण॑ ।

या । चि॒त् । नु । वज्रि॑न् । कृ॒णवः॑ । दधृ॒ष्वान् । न । ते । वर्ता॑ । तवि॒ष्याः । अ॒स्ति । तस्याः॑ ॥ १४ ॥

हे इन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेन वीर्येण बलेन भूरि भूरीणि बह्वन्येतानि प्रत्यङ्गेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चक्रवान् । कृतवानसि । हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र दधृष्वान सपत्नान्धर्षयस्त्वं नु क्षिप्रं या चिदानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविष्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति ॥

इ॒न्द्र ब्र॒ह्म क्रि॒यमा॑णा जुष॒स्व या ते॑ श॒विष्ठ॑ न॒व्या अ॒कर्म॑ ।

वस्त्रे॑व भ॒द्रा सु॒कृता॑ वसू॒यू रथं॑ न धी॒रः स्व॒पा अ॒त॒ष्टां ॥ १५ ॥

इ॒न्द्र । ब्र॒ह्म । क्रि॒यमा॑णा । जुष॒स्व । या । ते । श॒विष्ठ॑ । न॒व्याः । अ॒कर्म॑ ।

वस्त्रा॑ऽइव । भ॒द्रा । सु॒ऽकृता॑ । वसू॒ऽयुः । रथं॑ । न । धी॒रः । सु॒ऽअ॒पाः । अ॒त॒ष्टां ॥ १५ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम इन्द्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना अद्यतना वयमकर्म अकर्म हे इन्द्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोऽहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठु कृतानि स्तोत्राणि रथं न रथमिवातनं । अकरवं । स्तोत्राण्युपसंहारवद्वाह्याणीत्यभिप्रायेण वस्त्रानि दर्शनमुक्तं । रथदृष्टान्तस्त्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्पर्यः ॥ ॥ २५ ॥

कृत्स्नस्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । कृत्स्नस्य बभ्रुर्हृणंचयोऽप्यत्र राजा स्तुत इति । बभ्रुर्हृषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप । इन्द्रो देवता । ऋणंचयनामा राजापि व्रचित्स्तुयते । अतः सोऽपि देवता ॥ तीव्रसोमाख्य एकाहं मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं निविद्वान् । सूचितं च । तीव्रसोमिनाज्ञाद्यकामः कृत्स्नस्य वीरः । आ० ९. ७. इति ॥

कृ॒त्स्य॑ वी॒रः को॑ अ॒पश्य॑दि॒न्द्रं सु॒खर॑थ॒मीय॑मानं॒ हरि॑भ्यां ।

यो रा॒या व॒ज्री सु॒तसो॑ममि॒च्छन्त॑दो॒को गं॑ता॒ पुरु॑हूत॒ ऊ॒ती ॥ १ ॥

कृ॒ । स्यः॑ । वी॒रः । कः॑ । अ॒पश्य॑त् । इ॒न्द्रं । सु॒खऽर॑थं । ई॒य॑मानं । हरि॑ऽभ्यां ।

यः । रा॒या । व॒ज्री । सु॒तऽसो॑मं । इ॒च्छन् । तत् । ओ॒कः । गं॑ता॒ । पुरु॑ऽहूतः । ऊ॒ती ॥ १ ॥

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बह्वभिराहूतो य इन्द्रो राया देयेन धनेन सह सुतसोममिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रचायै तत्तस्य यजमानस्योको गृहं गता प्राप्तो भवति वीरो विकांतः स्व स इन्द्रः कृत्स्नस्य विद्यते । सुखरथं शोभनास्त्रदारो रथो यस्य स सुखरथः । सुष्ठु खनति लिखति भूमिर्मति वा सुखं । तादृयथं । सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतिरिति यास्कः । नि० ३. १३ । हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वभ्यामीयमानं गच्छंतमिन्द्रं कोऽपश्यत् । कथं ददृशे ॥

अ॒वाच॑चक्षं प॒दम॑स्य स॒स्वरू॑यं नि॒धातु॑रन्वा॒यमि॒च्छन् ।

अ॒पृच्छ॑म॒न्याँ उ॒त ते॑ म॒ आहु॑रि॒न्द्रं न॒रो बु॒बुधा॑ना अ॒शेम॑ ॥ २ ॥

अव । अचचक्ष । पदं । अस्य । सस्वः । उयं । निऽधातुः । अनु । आयं । इच्छन् ।
अपृच्छं । अन्यान । उत । ते । मे । आहुः । उंद्रं । नरः । बुबुधानाः । अशेम ॥ २ ॥

अस्यद्रस्य पद स्थानमवाचचक्ष । अहमवाद्राच । कीदृशं । सस्वोऽतर्हितमुयमुद्रुणं । किंच इच्छन्निद्रम-
न्विक्कन्नह निधातुः । य्व भ्यापयितुरस्यद्रस्य पदमन्वाय । अन्वगम । अन्यानुतान्यान्विदुषोऽपि मार्ग इन्द्रमपृच्छं ।
पृष्टवानस्मि । पृष्टास्ते मे मह्यमिन्द्रमाहुः । किमाहुर्नित्युच्यते । नरो यज्ञाना नेतारो बुबुधाना बुभुत्समाना
वयमशेम । इन्द्र प्राप्तवत स्म । यद्यपीन्द्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगतव्य इति बुभुत्समानः स्वभावमपृच्छत्
पृष्टश्च मुलभ इत्युक्त इन्द्रप्राप्त्यर्थं भृक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥

प्र मु वयं सुते या ते कृतानीद्रं ब्रवाम यानि नो जुजोषः ।

वेददविद्वाञ्छृणवंश्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः ॥ ३ ॥

प्र । नु । वयं । सुते । या । ते । कृतानि । उंद्रं । ब्रवाम । यानि । नः । जुजोषः ।

वेदत । अविद्वान् । शृणवंत । च । विद्वान् । वहते । अयं । मघवा । सर्वऽसेनः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति नु अद्य वयं मोतारः सुते सोमेऽभिषुते सति तानि
कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदाम । त्वमपि नोऽस्म्यदर्थं यानि कर्माणि जुजोषः असेवथाः तानि कर्माण्य-
विद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत । जानातु । विद्वान् शृणवश्च । शृणुयाश्च । यद्वा । विद्वान् जानन् पुरुषः
शृणवश्च । अजानतमपि जन श्रावयश्च । सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् जानन्नयमिन्द्रो
जानतश्च शृणवतश्च तान् जनान् प्रति वहते । अशेरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तुप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

स्थिरं मनश्चकृषे जात उंद्रं वेपीदिको युधये भूयसश्चित् ।

अशमानं चिच्छर्वसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वमुस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

स्थिरं । मनः । चकृषे । जातः । उंद्रं । वेषि । इत् । एकः । युधये । भूयसः । चित् ।

अशमानं । चित् । शर्वसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां । ऊर्व । उस्त्रियाणां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र जात उत्पन्नमात्र एव त्व स्थिर चलनरहित मनश्चित्त चक्रेप । चकर्त्त । सर्वान् बलिष्ठान् जयेय
मितीदृश । तथा हे इन्द्र एक इदमहाय एव त्व युधये युद्धाय भूयसश्चित्त वज्रतरान् राक्षसादीनपि वेषि ।
अव । अगमः । किंच अशमानं चित्त गवामावरक पर्वतमपि शर्वसा बलेन वि दिद्युतः । त्वमिन्द्रः । किंच
उस्त्रियाणां वीरमृत्मारयतीना गवा धेनुनामूर्वं समूहं विदः । अवदयः । अलंभयः ॥

परो यत्त्वं परम आजनिष्ठाः परावति श्रुत्यं नाम बिभ्रत् ।

अतश्चिदिद्रादभयंत देवा विश्वा अपो अजयद्दासपत्नीः ॥ ५ ॥

परः । यत् । त्वं । परमः । आऽजनिष्ठाः । पराऽवति । श्रुत्यं । नाम । बिभ्रत् ।

अतः । चित् । इन्द्रात् । अभयंत । देवाः । विश्वाः । अपः । अजयत् । दासऽपत्नीः ॥ ५ ॥

यद्यदा हे इन्द्र परः परस्मादुपरिष्ठात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्व परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयं नाम
नामधेय बिभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समतादजायथाः । शेषः परोल्लगतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा
द्योतमाना अग्न्यादय इन्द्रादभयंत । बिभ्युः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानीन्द्रोऽजयत । वशीचक्र । कीदृशीः ।
दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपा ता इति ॥ २६ ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुशेवा अर्चन्त्यर्के सुन्वंत्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सप्तदिंद्रः ॥ ६ ॥

तुभ्यः । इत् । एते । मरुतः । सुशेवाः । अर्चन्ति । अर्के । सुन्वंति । अंधः ।

अहि । ओहानं । अपः । आशयानं । प्र । मायाभिः । मायिनं । सप्तत् । इंद्रः ॥ ६ ॥

एते मरुतः । महद्रवन्ति वदन्तीति मरुतः स्तोतारः । सुशेवाः । शिवमिति सुखनामकत । शोभनसुखाः संतः । स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयन्त इत्यर्थः । हे इंद्र तुभ्यन्तुभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चति । सुर्वति । कुर्वन्तीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमन्नं सुन्वंति । अभिषवं कुर्वति । इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभिरहिं वृचं प्र सज्जत । अभ्यभवत् । कीदृशं । ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमावुत्थ शयनं कुर्वन् मायिनं कपटवन्तमिति ॥

वि षू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहग्वा मघवन्संचकानः ।

अचा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७ ॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन । अहन् । गवा । मघऽवन । संऽचकानः ।

अच । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे । गातुं । इच्छन् ॥ ७ ॥

हे मघवन्मनवर्त्तिंद्र संचकानोऽस्माभिः स्तुयमानम्बं ॥ संपूर्वं कारयितः शब्दकर्मा । तस्य लङर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृचमसुर गवा वज्रगन्धनं प्ररयन् हिसनं जनुषा जन्मना मृधस्तदनुचरान्नाक्षसा दीनं शत्रुन सु सुपु व्यहन् । विजघथ । इंद्रस्यासुरा जन्मरभ्य शत्रव इत्यर्थः । हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्नुद्वे मनवे नमुचिनापहतगोधनाय मध्य गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचरतन्नामकस्योपकर्षयितुरसुरस्य संबन्धं शिरः शीर्यं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रुन विजघंथति पूर्वेण संबन्धः ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिंद्र शिरो दासस्य नमुचेमथायन् ।

अशमानं चित्स्वर्यं वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । इत् । इंद्र । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन् ।

अशमानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽडव । रोदसी इति । मरुतऽभ्यः ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं स्वर्यं स्वरणं सहितं वर्तमानं भ्रमतमशमानं चित मेघमिव स्थितं दासस्योपकर्षयितुं नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदन्तरमेव मां युजं सखायमकृथा हि । चक्रयं खलु । तदानीं मरुद्भ्यस्वत्सहा येभ्यो रोदसी यावापृथिव्यां चक्रियेव चक्रे इव प्र । ॥ उपसर्गश्रुतेर्याग्यक्रियाध्याहारः ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मां करन्नबला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिंद्रः ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मां । करन् । अवलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये ।

दस्युः । इंद्रः ॥ ९ ॥

दाम उपपत्तिर्यता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युवसाधनानि चक्रे हि । कृतवान् खलु । इंद्रेण सह
योधुं प्रतिहतवानित्यर्थः । अस्यासुरस्य संबंधिन्योऽबलाः स्त्रीरूपाः सेना मा मां किं करन् किं कुर्युरिति
मन्यमान इद्रस्नासा मध्येऽस्यासुरस्य धेने प्रीणयित्रीं मुरुषे उभे द्वे स्त्रियावंतरख्यद्वि । गृहमध्ये निदधे खलु ।
अथानंतरगमिंद्रो दस्यु नमुचि युधय युवायोप प्रेत । उपप्रागच्छत ॥

समच्च गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन ।

सं ता इंद्रो अमृजदस्य शकैर्यदी सोमासः सुषुता अमंदन ॥ १० ॥

सं । अत्र । गावः । अभितः । अनवंत । इहऽइह । वत्सैः । विऽयुताः । यत् । आसन ।

सं । ताः । इंद्रः । अमृजत् । अस्य । शकैः । यत् । इं । सोमासः । सुऽसुताः । अमंदन् ॥ १० ॥

यद्यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन वियुक्ता अभवन अचास्मिन्कालेऽभितः सर्वतो नमुचिनापहृता गाव
इहेह इह चेह च सर्वतः समनवत । अत्यतमगच्छन् । यद्यदा सुषुता बभूवाम्ना ऋषिणा सुषुभिषुताः सोमासः
सोमा ईमेनमिद्रममदन अमादयन् तदेद्रः शकैः शक्तिर्मरुद्भिः सहास्य बभूवोः संबंधिनीर्नमुचिनापहृतास्ता
गाः समसृजत । वत्सैः सह समयोजयत ॥ ॥ १० ॥

यदी सोमा बभूधृता अमंदन्नरोरवीदृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यत् । इं । सोमाः । बभूऽधृताः । अमंदन् । अरोरवीत् । वृषभः । सादनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य । पुनः । गवाँ । अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यद्यदा बभूधृता बभूणाभिषुताः सोमा ईमेनमिद्रममदन अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्षितेद्रः
सादनेषु युतप्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरा दारयितास्त्रिमं सोमं पपिवान् पीतवानिंद्रः
पुनरुस्त्रियाणां वीरमुत्स्राविणीर्गवां गा अददात् । बभूव ददी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्रे अक्रन्गवाँ चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२ ॥

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्रे । अक्रन् । गवाँ । चत्वारि । ददतः । सहस्रा ।

ऋणंऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति । अग्रभीष्म । नृऽतैमस्य । नृणां ॥ १२ ॥

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः । अत्र रुशमशब्देन तत्रत्या जना उच्यन्ते । रुशमा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः
किकरा हि अग्रे भद्रं कन्याणमिदं कर्माकन । अक्रुर्वन् । कीदृशाः । गवाँ धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि
सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः ।
नृणां नैतृणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नैतृतमस्य ऋणचयस्यतन्नामकेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि
गोरूपाणि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः स्मः । पुजार्थं बहुवचनं ॥

सुपेशंसं माव सृजंत्यस्तं गवाँ सहस्रं रुशमासो अग्रे ।

तीव्रा इंद्रमममंदुः सुतासोऽक्तोर्बुधै परितकम्यायाः ॥ १३ ॥

सुऽपेशंसं । मा । अव । सृजन्ति । अस्तं । गवाँ । सहस्रैः । रुशमासः । अग्रे ।

तीव्राः । इंद्रं । अममंदुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतकम्यायाः ॥ १३ ॥

हे अपि दशमासो दशमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेशसं सुकूपमलंकाराच्छादनादिभिः संस्कृतं मा मामसं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहाय खजति । प्रापयति सः । तदनंतरमेव तीव्रा रसवतः सुतासो लब्धबहुधनेन मयाभिषुताः सोमाः परितस्क्यायाः । तमसा भूतानि परितस्तकति गच्छतीति परितस्क्या । तस्या अक्तो रात्रिर्बुध्नी व्युक्ते सति । उपःकाल इत्यर्थः । इन्द्रमममंदुः । अमादयन् । बभ्रुर्गवा प्राप्यनंतरमविलंबितमेव सोमेनेव इत्यर्थः ॥

औच्छत्सा राज्ञी परितस्क्या याँ ऋणंचये राजनि रुशमानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभ्रुश्चत्वारिंसनसहस्रा ॥ १४ ॥

औच्छत् । सा । राज्ञी । परिऽतस्क्या । या । ऋणंचये । राजनि । रुशमानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभ्रुः । चत्वारि । अमनत् । सहस्रा ॥ १४ ॥

दशमानां दशमनाम्नां जनानां राजनि प्रभावणचय एतत्संज्ञके तत्समीप एव या रात्रिः परितस्क्या परितो गंची भवति सा राज्यीकृत । व्युष्टाभवत् । अत्यः सततगामी वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगाम्यश्च मानः प्रथमाणां बभ्रुरेतन्नामक ऋषिश्चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपानि धनान्यसनत । अलभत ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पश्वः प्रत्ययभीष्म रुशमेष्वग्रे ।

घर्मश्चित्तपः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्तस्मादाम विप्राः ॥ १५ ॥

चतुःसहस्रं । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अयभीष्म । रुशमेषु । अग्रे ।

घर्मः । चित् । तपः । प्रवृजे । यः । आसीत् । अयस्मयः । तं । उं इति । आदाम । विप्राः ॥ १५ ॥

हे अपि वयं दशमेध्वेतत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पश्वः पशोः पशूनां । जाताविकवचन । चतुःसहस्र चत्वारि सहस्राणि प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवतः स्मः । प्रवृजे प्रवृजनार्थं तपः संतपः शोभनवर्णो घर्मश्चित्तपः हावीर इवायस्ययोऽयोमयो हिरण्मयो यः कलश आसीत् अभवत् तमु दोहनार्थं कलशं च विप्रा मेधाविनो वयं दशमेध्वादाम । आदत्तवतः ॥ ॥ २८ ॥

इन्द्रो रथयति त्रयोदशर्चं सप्तदशं सूक्त । अयस्युर्नामात्रिय ऋषिः । त्रिष्टुप् कंदः । इन्द्रो देवता । उयमयात् सं ह यद्वामिति पादयोः क्रमेण कुत्सोशनसौ किन्त्येन देवता । इन्द्राकुत्सा वहमानित्यस्या इन्द्रः कुत्सश्च । तथा चानुक्रांतं । इन्द्रो रथाय सप्तोनावस्युदयमिति कात्त्योशनसौ वा पादौ परैर्द्राकौत्सीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

इन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिषासन् ॥ १ ॥

इंद्रः । रथाय । प्रवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् । मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिषासन् ॥ १ ॥

मघवा धनवानिन्द्रो वाजयंतमन्नमिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवतं प्रवणमाजं कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो यूथेव पशोः पशूनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इन्द्रः सिषासन् शत्रुधनानीच्छन् याति । गच्छति ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।

नहि त्वदिदं वस्यो अन्यदस्यमनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २ ॥

आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते । अभि । नः । सचस्व ।

नहि । त्वत् । इदं । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान । चित् । जनिऽवतः । चकर्थ ॥ २ ॥

हे हरिवा हरिर्वाज्जिद्र त्वमास्मानभिमुख प्र द्रव । प्रकर्षणं गच्छ । किंतु मा वि वेनः । वेनतिः कातिकर्मा । अस्माम् विगतकामो मा भू । किंच हे पिशंगराते वज्ररूपधनं नोऽस्मानभि सचस्व । अभिसंवस्व । अपि च ह इद्र वस्यो वसीय श्रयस्कर त्वत्पत्तोऽन्यन्नह्यस्मि । अन्यदमुज्जात नास्मि । अमेनाश्रित । मनाशब्दः स्त्रीवाची । अपगतस्त्रोकाश्रित जनिवतो जायावतश्चकर्थ । करोपि ॥

उद्यत्सहः सहस्र आजनिष्ट देदिष्ट इदं इन्द्रियाणि विश्वा ।

प्राचोदयत्सुदधा वघ्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः ॥ ३ ॥

उत् । यत् । सहः । सहस्रः । आ । अजनिष्ट । देदिष्टे । इदं । इन्द्रियाणि । विश्वा ।

प्र । अचोदयत् । सुऽदधाः । वघ्रे । अंतः । वि । ज्योतिषा । संऽववृत्वत् । तमः ।

अवरित्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सह सूर्यमर्बाध तेजः सहस्र उपसर्वाधनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तद्द्रो विश्वा विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इन्द्रियमिति धननामनत । देदिष्टं । यजमानभ्यो दिशति । वघ्रे निवारके पर्येतऽतमं धं वल्लेन निरूढा मुदुघा मुपु दोग्धीणा प्राचोदयत् । प्रेरयत् । ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संव-
रणशील तमो अवः । निवारितवान् ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षान्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।

ब्रह्माण इदं महयंतो अकरवर्धयन्नेह्ये हंतवा उ ॥ ४ ॥

अनवः । ते । रथं । अश्वाय । तक्षान् । त्वष्टा । वज्रं । पुरुऽहूत । द्युऽमंतं ।

ब्रह्माणः । इदं । महयंतः । अर्कः । अवर्धयन् । अह्ये । हंतवै । ऊं इति ॥ ४ ॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतं ते त्वदीय रथमश्वायाश्वाभ्या संयोगार्हमनवः । अनवो मनुष्याः । अश्ववत् क्षण । अतक्षण । अकुर्वन् । त्वष्टा च त्वदीय वज्र द्युमत दीप्तिमतमकरात् । उ अपि च महयत इद्र पूजयतो ब्रह्माणोऽगिरसः परिवृढा मरुतो वा अह्येऽहि वृत्र हतं व हनुर्मर्कं स्तोत्रैरवर्धयन् । वर्धितवत् ॥

वृष्णे यत्ते वृषणा अर्कमर्चानिद्र यावाणो अदितिः सजोषाः ।

अनश्वासो ये पवयोऽरथा इदं पिता अभ्यवर्तत दस्यून ॥ ५ ॥

वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कः । अर्चान् । इदं । यावाणः । अदितिः । सऽजोषाः ।

अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः । इदंऽइषिताः । अभि । अवर्तत । दस्यून ॥ ५ ॥

हे इद्र यद्यदा वृष्णः सेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामाना वर्धिते ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अक्षुवन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदादितिरदीनाः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ यावाणोऽभिपवपाषाणाः सजोषाः संगता बभूवुरिति

शेषः । अनन्तासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इन्द्रेषिता इन्द्रेण प्रेषिताः पवयः पवमाना गच्छन्तो ये मरुतो दक्षून् शत्रून् भवन्तं अभिभूताः कुर्वन्तो वर्तन्ते स्म ते मरुतोऽर्चयन्ति संबन्धः ॥ २९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ ।

शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन् नपो मनवे दानुचिचाः ॥ ६ ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचं । प्र । नूतना । मघऽवन । या । चकर्थ ।

शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति । उभे इति । जयन् । अपः । मनवे । दानुऽचिचाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्र वोच । अहं प्रकर्षणं ब्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्र वोच । प्रब्रवीमि । हे मघवन धनवन्निद्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्र वोचमिति संबन्धः । हे शक्तीवः शक्तिमन् । शक्तिर्वज्रं कर्म वा । तद्वन्निद्र यत यस्त्वमुभे रोदसी यावापुथिव्या जयन्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य विभर्षि । कीदृशीः । दानुचिचाः चिचदानाः ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्वन्नोजो अत्रामिमीथाः ।

शुष्णस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरसेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणं । दस्म । विप्रः । अहिं । यत् । घ्नन् । ओजः । अत्र । अमिमीथाः ।

शुष्णस्य । चित् । परि । मायाः । अगृभ्णाः । प्रऽपित्वं । यन् । अपः । दस्यूनः । असेधः ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्निद्र त्वमवास्मिन्नोकेऽहिं वृचमसुरं घ्नन् हिसन् यदाजो यद्वलममिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयं करणं कर्म विद्यते । अपि च शुष्णस्य चिदेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबन्धिनीमीथा प्रज्ञाः पर्यगृभ्णाः । परिगृहीतवानसि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं संग्राम समीपं वा यन् प्राप्नुवन् दक्षून्सुरानपासेधः । अपाबाधथाः ॥

त्वमपो यदेवे तुर्वगायारमयः सुदुघाः पार इंद ।

उयमयातमवहो ह कुत्सं सं ह अहामुगनारंत देवाः ॥ ८ ॥

त्वं । अपः । यदेवे । तुर्वगाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः । इंद ।

उयं । अयातं । अयहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां । उगना । अरंत । देवाः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं पारं नदीनां तीरे । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा आपधिवनस्पतीन् सुष्ठु दुहतीरप उदकानि यदेवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वगायैतन्नामकाय राज्ञे चारमयः । रमितवानसि । हे इन्द्र युवा । त्वं कुत्सश्चेति शेषः । उयमुन्नूणं शुष्णमयातं । आगच्छत । तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वां युवामिद्राकुत्सावुगना भार्गवो देवाश्च समरत ह संभर्जन् खलु ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु ।

निः षीमन्नो धमन्थो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि ॥ ९ ॥

इंद्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः । अपि । कर्णे । वहंतु ।

निः । सीं । अत्ऽभ्यः । धमन्थः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः । हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९ ॥

हे इंद्राकुत्सेद्राकुत्सी रथेन वहमाना वहमानाबुह्यमानौ वां युवामत्या अश्वाः कर्णेऽपि । स्तोत्राणि
करोतीति करोतीति कर्णः स्तोत्रा यजमानो वा । तत्समीपेऽपीति यावत् । आ वहंतु । आ समंताद्वाहका
भवतु । युवामण्ड्रोऽप्सु प्रविष्ट सीमेन शुष्णामुर निर्धमथः । अबाधथा । सीमिति शुष्णामुरो बुद्धिस्थः परा-
मृश्यते । मधस्यात्स्वकीयात्स्थानातिगबाधथा । मघोनी मघवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयान्तमां-
स्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथ । निवारयथ ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजंश्चिदश्वाङ्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इन्द्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन् ॥ १० ॥

वातस्य युक्तान् । सुयुजः । चित् । अश्वाङ्कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इन्द्र । ब्रह्माणि । तविषीं । अवर्धन् ॥ १० ॥

कविश्चिद्व्याजोऽप्यवस्युरतन्नामक एष मरुद्रष्टा वातस्य वायोवेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजंश्चत्सुषु योज-
नीयानयानजगन् । प्राप्नोत । अवस्यो । सखायो विश्वे सर्वे मरुतो बहवः स्तोतारो हे इन्द्र अचास्मिन्लोके ते
स्वदीया तविषी बल ब्रह्माणि ब्रह्माभिः स्तोत्रैरवर्धन् । अवर्धयन् ॥ ॥ ३० ॥

सूरश्चिद्व्यं परितक्म्यायां पूर्वं कर्तुपरं जृजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतङ्गः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११ ॥

सूरः । चित् । रथं । परितक्म्यायां । पूर्वं । कर्तु । उपरं । जृजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतङ्गः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिष्यति । क्रतुं । नः ॥ ११ ॥

इन्द्र परितक्म्याया सयामि । परितो गच्छत्यस्या भय इति परितक्म्या सयामः । एतशाख्येन अघिणा
सह योद्धुः सूरश्चित्सूर्यापि सर्वाधनं जृजुवास वेगेन गच्छन् रथमुपरमुपरतत्वापारं पूर्वं कर्तु । पुरोऽकरोत् ।
एतश एतशाय ॥ विभक्तित्वत्थ ॥ इन्द्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्थैकं चक्रं भरत । अहरत । स इन्द्रसेन चक्रेणा-
सुरान् स रिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरो दधत्सन्पुरस्कुर्वन् नोऽस्वदीयं कर्तुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेन्द्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्प्रावाव वेदिं भियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरन्ति ॥ १२ ॥

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम । इन्द्रः । सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । प्रावा । अत्र । वेदिं । भियाते । यस्य । जीरं । अध्वर्यवः । चरन्ति ॥ १२ ॥

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रुमयमिन्द्रः सखाय स्तोतार सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्भिन्न
पत्ना जगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य यावन्तो जीरं क्षेपणं प्रेरणं चरन्ति स यावा सोमाभिषवपाषाणो
वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमत्र भियाते । अभिहित्यत ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यूरुत तेषु धेत्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३ ॥

ये । चाकनंत । चाकनंत । नु । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् ।

वावंधि । यज्यूरन् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥

हे इन्द्र धनार्थं ये जनास्वां चाकनंत अकामयंत पुनश्च ते नु चिप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणा-
शीलेंद्र मर्तो मरणधर्माणस्ते जना अहोऽनर्थं मो आरन् । मा गमन् ॥ मा उ इति निपातसमुदायो भेत्येक-
निपातार्थं वर्तते ॥ उतापि च यज्यून्यजमानान्वर्ध । संभजस्व । येषु जनेषु येषां जनाणां मध्ये वयं स्तोतारस्ते
त्वदीयाः स्वाम भवाम हे इन्द्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि ॥ ३१ ॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादशं मुक्तं । गातुर्नामात्रेय ऋषिः । चिष्टुष कंदः । इन्द्रो देवता । तथा चानु-
क्रांतं । अदर्दरुत्समिति गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्वद्धधानाँ अरम्णाः ।

महांतमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अवं दानवं हन ॥ १ ॥

अदर्दः । उत्सं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् । वद्धधानान् । अरम्णाः ।

महांतं । इन्द्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति वः । सृजः । वि । धाराः । अवं । दानवं ।

हन्ति हन ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमुत्समुत्थंदमानं मेघमदर्दः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघस्थोदकानां निर्गमनद्वाराणि
व्यसृजः । विशेषेण सृष्टवानसि । किंच बद्धधानान्वाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरम्णाः । विसर्ज-
यसि । चारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रम्णातिर्विसर्जनकर्मा ॥ हे इन्द्र यद्यस्त्वं ॥ यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ महांतं प्रभूत
पर्वतं मेघं वि वः । विवृतवानसि । धारा अपां वि सृजः । विसृष्टवानसि । अपि च दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमसुर
यद्वोदकस्य दातारं मेघं वाव हन । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं । अद्रुणा उत्सं । उत्स उत्सदनाद्वोत्सदना-
द्वोनन्तर्वा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि । नि० १०. ९. ॥

त्वमुत्साँ ऋतुभिर्वद्धधानाँ अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन् ।

अहिँ चिदुग्र प्रयुतं शयानं जघन्वाँ इन्द्र तविषीमधत्थाः ॥ २ ॥

त्वं । उत्सान् । ऋतुऽभिः । वद्धधानान् । अरंहः । ऊधः । पर्वतस्य । वज्रिन् ।

अहिँ । चित् । उग्र । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इन्द्र । तविषीं । अधत्थाः ॥ २ ॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र त्वमुत्भिर्ऋतुषु वृष्टिकालेषु बद्धधानान्प्रतिबध्यमानानुत्सान्मेघान्प्रतिबंधनादमोचय
इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबध्यधो बलमरंहः । अगमयः । हे उग्र उग्रूर्णबलेंद्र प्रयुतमुद्युक्तं शयानं
जले शयनं कुर्वंतमहिँ चिद्वृत्रं च जघन्वान् हतवानसि । हे इन्द्र त्वं तविषीं बलमधत्थाः । अधारयः । वृत्रव-
धानंतरमिन्द्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जपान् तविषीभिरिन्द्रः ।

य एक इदं प्रतिर्मन्यमान आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान् ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान् । तविषीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३ ॥

निर्जघानायुधं शक्रो वृत्रेण चिप्रमोजसा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो महासुरः ॥ वृत्रं पूर्वं निह-
न्तिद्वो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं । पुनर्जघानेंद्र इति पराभिः कीर्तयत्युपरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभूतस्य मृगस्य मृगव-
च्छीघ्रगांमिनस्तस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबन्धं वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान । निःशेषेणावधीत् ।

एक इदसहाय एवार्पितः प्रतिद्विहरहितो मन्यमान आत्मान योऽस्तीति शेषः । आत्तदानीमस्मादुवात्तव्यान्प्र-
वृद्धतरोऽन्योऽमुगोऽजनिष्ट । प्रादुरभूत ॥

त्यं चित्तेषां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां ।

वृषप्रभर्मा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान शुष्णं ॥ ४ ॥

त्यं । चित् । एषां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं । सुऽवृधं । तमऽगां ।

वृषऽप्रभर्मा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि । जघान । शुष्णं ॥ ४ ॥

एषा प्राणिना मध्यान्नेन मदत मोदमान सर्वप्राणिनामन्न मयमेव भुजान मिहः सेचनसमर्थस्य मेघस्य
नपात पातार रक्षितार । अत्र नपाच्छब्दः पातरि वर्तते । प्राणी वै तन्नूनपात्स हि तन्वः पाति । ऐ० ब्रा० २. ४. ।
इति ब्राह्मण । सुवृध प्रवृध तमोगा तमोऽधकार गच्छत त्व चित्तं च वृत्तं निजघानेति शेषः । वृषप्रभर्मा वर्षण
शान्तस्य मेघस्य प्रहर्ता वज्री वज्रवानिन्द्रो वज्रेण स्वकीयनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भाम । अत्र क्रोधवाचिभा-
मशब्देन क्रोधादुत्पन्न शुष्णामुगो लक्ष्यते । त शुष्णामुर नि जघान । हतवान् ॥

त्य चित्स्य क्रतुभिर्निपत्तममर्मणो विददिदस्य मर्म ।

यदी मुग्धा प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥ ५ ॥

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसत्तं । अमर्मणः । विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ई । सुऽष्टावृत् । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि । हर्म्ये । धाः ॥ ५ ॥

अमर्मणो मर्महीनमात्मान मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निपत्त निपण त्व चित् त्वत्तदेव ॥ निगव्यत्ययः ॥ मर्म
भाग्यस्थानि । यत्र रथान् धियो धियते तस्मैत्युच्यते । अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इन्द्र त्वं विददित् । अज्ञा-
मोरिव । यशदा ० मुञ्चत मुर्वनद्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृता संभरणे सति युयुत्संतं योद्धुमि
कृतमीमेन वृत्र हर्म्यं द्वारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इन्द्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

त्यं चिदित्था कत्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।

तं चिन्मदाना वृषभः सुतस्योच्चिरिदो अपगूर्या जघान ॥ ६ ॥

त्यं । चित् । इत्था । कत्पय । शयानं । असूर्ये । तमसि । वावृधानं ।

तं । चित् । मदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इन्द्रः । अपऽगूर्यं । जघान ॥ ६ ॥

सुतस्याभिर्पुतन सोमेन मदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्धितेन्द्र उच्चैर्बुध्मपगूर्यं वज्रमुखस्य त चि-
त्तमेव वृत्रामुर जघान । अवधीत । कीदृश । इत्यामुत्रातरिक्षलोके कत्पय । कत्पुखकर पयो यस्य तं । शया
नभप्सु शयन कुर्वतमसूर्य सूर्यरहिते तमस्यधकारं वावृधानं वर्धमान । त्वं चिदिति पुनर्वचनं पुरणार्थं ॥ ३२ ॥

उच्चिरिदो महंत दानवाय वधयमिष्ट सहो अप्रतीतं ।

यदी वज्रस्य प्रभृता ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥ ७ ॥

उत् । यत् । इन्द्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सहः । अप्रतिऽइत् ।

यत् । ई । वज्रस्य । प्रऽभृता । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः । अधमं । चकार ॥ ७ ॥

यद्यदेन्द्रो महते प्रभुताय दानवाय वृचासुराय सहः शत्रूणामभिवितु अप्रतीतं केनाप्यप्रतिगतं पधर्वञ्च
मुषमिष्ट उदयच्छत् । यद्यदा वज्रस्य प्रभृतां प्रहृतां प्रहरणे सति ॥ ह्यहोर्भं इति भव ॥ ईमेनं वृच ददाम
अहिंसीत् तदा विश्वस्य सर्वस्य जंतोः प्राणानोऽधमं नीचं चकार । अकरोत् ॥

त्यं चिद्रेणं मधुपं शयानमसिन्वं वचं मह्यादुयः ।

अपादमचं महता वधेन नि दुर्योणे आवृणङ्मृधवाचं ॥ ८ ॥

त्यं । चित् । अरेणं । मधुऽपं । शयानं । असिन्वं । वचं । महि । आदत् । उयः ।

अपादं । अचं । महता । वधेन । नि । दुर्योणे । आवृणक् । मृधऽवाचं ॥ ८ ॥

उय उद्गूर्णवल इन्द्रो महि महान्तं त्यं चित्तमेव वृचमादत् । आददां । प्रत्यग्रहीत् । कीदृशं । अरेणं गतार
जलं मेघं वावृत्य शयानं शयनं कुर्वन्तं । स्थितवन्तमित्यर्थः । मधुपं मधुनोऽभसः पातार पालयितारमसिन्वं
सपत्नानामवचेत्तारं ॥ अस्थितेर्गदं रूपं ॥ वचं वृण्वन्त सर्वमप्याक्कादयन्तं । स इमांल्लोकानवृणोत्तवृचस्य वृचत्वं
। तै० सं० २. ५. २. २. इति हि तैत्तिरीयकं । तदनन्तरमिन्द्रो दुर्योणे संग्रामे महता प्रभृतेन वधेन वज्रेणापादं
पादरहितममत्रममाचं परिमाणरहितं मृधवाचं हिंसितवागिन्द्रियं । जंभाभिभूतमित्यर्थः । वृच न्यवृणक् ।
नितरामहिंसीत् । तस्माज्जज्जमानादभीषोमां निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां । तै० सं० २. ५. २. ४ ।
इति हि तैत्तिरीयकं ॥

को अस्य शुष्मं तविषीं वरात् एको धना भरते अप्रतीतः ।

इमे चिदस्य जयसो नु देवी इन्द्रस्योजसो भियसा जिहाते ॥ ९ ॥

कः । अस्य । शुष्मं । तविषीं । वरात् । एकः । धना । भरते । अप्रतिऽइतः ।

इमे इति । चित् । अस्य । जयसः । नु । देवी इति । इन्द्रस्य । ओजसः । भियसा ।

जिहाते इति ॥ ९ ॥

असिन्द्रस्य संबन्धिनीं शुष्मं शोपणी तविषीं बलं को वरात्ते । निवारयेत् ॥ शुष्मशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेष
णत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिङ्गत्वमेव ॥ अप्रतीतः केनाप्यप्रतिगत इन्द्र एकोऽसहाय एव धना धनानि
शत्रूणां वसुनि भरते । विभर्ति हरते वा । देवी देव्यां द्योतमाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यां जयसो वेगवतो
। सिन्द्रस्य संबन्धिन् ओजसो बलादुद्धृतं भियसा भयेन नु शिघ्रं जिहाते । गच्छतः । चलन्त इत्यर्थः ॥

न्यस्मै देवी स्वधितिर्जिहीत इन्द्राय गातुरुशतीव येमे ।

सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधावे स्तितयो नमन्त ॥ १० ॥

नि । अस्मै । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इन्द्राय । गातुः । उशतीऽइव । येमे ।

सं । यत् । ओजः । युवते । विश्वं । आभिः । अनु । स्वधाऽवे । स्तितयः । नमन्त ॥ १० ॥

स्वधितिः स्वधृतिः स्वेन धृता देवी द्योतमाना द्यौरस्मा इन्द्राय नि जिहीते । नीचत्वेन याति । गातुर्भू-
मिच्छतीव कामयमाना योषिर्दिवेन्द्राय येमे । आत्मानं नियच्छति । यथेष्टमात्मानं विनियोज्जु योग्या भवती-
त्यर्थः । यद्यदेन्द्रो विश्वं समस्तमोजो बलमाभिः प्रजाभिः सं युवते संयोजयति । इन्द्रः स्वकीय बलं सर्वसु
प्रजासु निहितवानित्यर्थः । अनु आनुकूल्येन वर्तमानाः स्तितयो मनुष्याः । स्तितय इति मनुष्यनामैतत् । स्वधावे
बलवत् इन्द्राय नमन्त । संगमन्ति । प्रक्रीमन्वन्ति ॥

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनैषु ।

तं मे जगृभ्रे आशसो नविष्टं दोषा वस्तोर्हवमानास इंद्रं ॥११॥

एकं । नु । त्वा । सत्पतिं । पांचजन्यं । जातं । शृणोमि । यशसं । जनैषु ।

तं । मे । जगृभ्रे । आशसः । नविष्टं । दोषा । वस्तोः । हवमानासः । इंद्रं ॥११॥

हे इन्द्र त्वा त्वामेकं मुख्यंमेव जनपु सर्वपु मनुष्येषु मध्येऽहं मत्तद्रष्टा शृणोम्यपिमुख्येभ्यः । कीदृशं । सत्पति सता साधुना पालक पाचजन्य पचजनैभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं । दोषा क्षपाया वस्तो र्वासरे च हवमानासः सुवत आशसः कामाना शसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्टमतिशयेन सुत्य तमिद्रं जगृभ्रे । गृह्णतु । स्वीकुरुतु ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रैभ्यो ददंतं शृणोमि ।

किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्रं ॥१२॥

एव । हि । त्वां । ऋतुऽथा । यातयंतं । मघा । विप्रैभ्यः । ददंतं । शृणोमि ।

किं । ते । ब्रह्माणः । गृहते । सखायः । ये । त्वाऽया । निऽदधुः । कामं । इंद्रं ॥१२॥

एवंवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयत जतुन्नेरयत हे इन्द्र त्वा विप्रैभ्यः स्तोतृभ्यो मघा मघानि धनानि ददत यच्छत शृणोमि । निशामयामि । एतच्छर्पव प्रतिभाति । हे इन्द्र त्वाया त्वयि ये स्तोतार कामं स्वकीयाभिलाष निदधु न्यविपनं ब्रह्माणो बृहत्स्ते त्वदीया सखाय स्तोतार किं गृहते । त्वत् किं गृह्णते । ऋषि स्वकीयाभिलाषप्राप्तिप्रतिफलवनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ॥३३॥ ॥२॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरधरण सायणामात्येन विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋकमहिताभाष्यं चतुर्थाष्टकं प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदैभ्योऽखिलं जगतः । निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्याकृतित्तमः । सुधी श्रीसायणाचार्यो द्वितीय व्याचक्रोर्षति ॥

तत्राचिः पचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादशे सूक्तानि । तत्र महि मह इति दशचं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य सवरणस्थार्षं । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छंदः । महि दश प्राजापत्यं सवरण इत्यनुक्रान्तं । विनियोगो लैंगिकः ॥

महिं महे तवसे दीध्ये नृनिद्रायित्था तवसे अतव्यान् ।

यो अस्मै सुमतिं वाजसातौ स्तुतो जनैः समर्यश्चिकेत ॥१॥

महिं । महे । तवसे । दीध्ये । नृन् । इन्द्राय । इत्था । तवसे । अतव्यान् ।

यः । अस्मै । सुऽमतिं । वाजऽसातौ । स्तुतः । जनैः । सऽमर्यः । चिकेत ॥१॥

अहं संवरणोऽत्यन्तमिव दुर्बलः सन् महि महत प्रभुतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इन्द्राद्येत्येत्थं
वक्ष्यमाणप्रकारेण दीधे । दीपयामि । प्रकाशयामि । किमर्थं । नृन् ॥ पञ्चर्थे द्वितीया ॥ मनुष्याणामस्मदी
यानां तवसे वक्ष्यामि । यद्वा । नृन्स्त्रिद्विरोधिनामभिभवायेति शेषः । तदर्थं तवसेऽस्मद्वक्ष्यामि । य इन्द्रोऽस्मी जने
जनाय संवरणाय वाजसातो संयामि वाजस्यान्नस्य वा लाभे निमित्ते सति स्तुतः सन् मुमति समर्थो मर्त्यैः
स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह मिषमार्णयुध्यमानैर्मरुदादिभिरथवा समरार्हश्चित्तं जानाति ॥

स त्वं न इन्द्र धियसानो अर्कहरीणां वृषन्योक्तमथे ।

या इत्था मघवन्ननु जोषं वक्षो अभि प्रार्यः सक्षि जनान् ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । धियसानः । अर्कः । हरीणां । वृषन् । योक्तं । अथे ।

याः । इत्था । मघऽवन । अनु । जोषं । वक्षः । अभि । प्र । अर्यः । सक्षि । जनान् ॥ २ ॥

हे वृषन् वर्षकद्र स प्रसिद्धस्त्व नोऽस्मान्धियसानो ध्यायन् अर्करचनसाधनं स्तोत्रनिमित्तभूतहरीणा
रथे नियोज्यानामश्वानां योक्तुं नियोजनरज्जमथे । आश्रयसि । याः ॥ लिङ्गव्याख्यः ॥ यानकान् हे मघवन
इत्येत्यं जोष प्रीतिमनु वक्षोऽवष्टः तैर्निमित्तयोक्तमश्वरिति । तथा कृत्वायौऽस्मदरीन् जनान् अभिप्रामुख्येन
प्र प्रकृष्टं सक्षि । परामव ॥

न ते त इन्द्राभ्यस्मदृष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन् ।

तिष्ठ रथमधि तं वज्रहस्ता रश्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥ ३ ॥

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत् । ऋष्व । अयुक्तासः । अब्रह्मता । यत् । असन् ।

तिष्ठ । रथं । अधि । तं । वज्रऽहस्त । आ । रश्मिं । देव । यमसे । सुऽअश्वः ॥ ३ ॥

हे ऋष्व महत्तिष्ठ यत् येऽस्मदस्मत्तस्वद्वक्तव्योऽन्येऽयुक्तासस्त्वयासंयुक्ता असन् आमन् अभवन अब्रह्मता ।
ब्रह्म परिबृद्धं कर्म । तद्ब्रह्मत्वत्वात् ते नरान् त्वदीया न भवति । अतोऽस्मदज्ञमभ्यागतुं तं प्रसिद्धं रथमधि
तिष्ठ । हे वज्रहस्तद्र देव स्वश्वस्त्व य रथमारोढु रश्मिं प्रथममा यमसे नियमयसि तमधि तिष्ठ ॥

पुरु यत्त इन्द्र संत्युक्था गर्वे चकथोर्वरासु युध्यन् ।

ततश्चे सूर्याय चिदोकसि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥ ४ ॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । संति । उक्था । गर्वे । चकथ । उर्वरासु । युध्यन् ।

ततश्चे । सूर्याय । चित् । ओकसि । स्वे । वृषा । समत्सु । दासस्य । नाम । चित् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र ते तव यद्यदा म्भुतानि पुरु पुरुणि बहन्त्युक्थोक्थानि शस्त्राणि सति तदोर्वरासु सख्योपेतासु
भूमिषु निमित्तभूतासु गर्वं वृष्युदकाय युध्यन् जलप्रतिबंधकान् संहरन् चकथ । करोषि भेदन । कुर्वति । सूर्याय
सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओकसि स्थानि । वृषा वर्षिता सन् ततश्चे । संपादयसि । समत्सु संयामेषु दासस्य वृष्टिप्रति
बंधकर्तुरेतन्नामकस्यामुरस्य नाम चित्रामापि ततश्चे । नाशयसीत्यर्थः ॥

वयं ते त इन्द्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिष्पुष्प सत्वा भगो न हव्यः प्रभूथेषु चारुः ॥ ५ ॥

वयं । ते । ते । इन्द्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः । याताः । च । रथाः ।

आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽपुष्प । सत्वा । भगः । न । हव्यः । प्रऽभूथेषु । चारुः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतारः ऋत्विज्यजमाना वयं सः ते वयं ते त्वदीयाः । कीदृशा वयं । शर्धो बलं जज्ञाना उत्पादयंतः स्मृतिभिर्यताश्च होतुं त्वां प्राप्ताश्च तथा रंहणशीलाश्च । किंच हे अहिमुष्म । अहिरयनात् । सर्वतो व्याघ्रबलेन्द्र त्वदन्यहाद्वयः सुत्यः प्रतिभट्टैराह्वातयो वा चारुः संगता सत्वा भुत्वादिः प्रभृषु संयामेयं यज्ञेषु वास्माना जगम्यात् । आगच्छत । भगो न भग इव हव्यशारुः । भगदेवो यथासात्सहाय आगच्छति तथा भुत्वादिरागच्छदित्यर्थः ॥ ॥ १ ॥

पपृष्टोऽयं मिन्द्र त्वे होजो नृम्णानि च नृत्मानो अमर्तः ।

स न एनी वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुषे तुविमघस्य दानं ॥ ६ ॥

पपृष्टोऽयं । इन्द्र । त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च । नृत्मानः । अमर्तः ।

सः । नः । एनी । वसवानः । रयिं । दाः । प्र । अर्यः । स्तुषे । तुविमघस्य । दानं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पपृष्टाण्यं संपर्काहं पुज्यं बीजो बलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदधीनमित्यर्थः । नृत्मानो नृत्वन अमर्तो ऽमरणधर्मा स त्व वसवान आच्छादयन् स्वतेजसा जगत नृम्णानि नृम्णानि द्रविणानि । वक्ष्यमाणरक्षपि-
क्षया चशब्दः । एनीमेनवर्णा श्वेतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्यं ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभूतधनस्य च दानं प्र मुप । सामि ॥

एवा न इन्द्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारून ।

उत त्वचं ददतो वाजसार्तो पिप्रीहि मध्वः सुपुतस्य चारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । उतिऽभिः । अश्व । पाहि । गृणतः । शूर । कारून ।

उत । त्वचं । ददतः । वाजऽसार्तो । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽपुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हे शूरन्द्र एवं नोऽस्मान गृणतः सुवतः कारून कर्तृनृत्विज उतिभी रक्षणेनव । पालय । उतापि च वाज-
सार्तो संयामे त्वचमाच्छादकं रूपं ददतः प्रयच्छतः सुपुतस्य सुपुत्रमपुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मानं । द्वितीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणं सोमं पिबित्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणेन सोमपानेन प्रीणय ॥

उत ते मा पौरुकुत्सस्य सूरस्वमदस्यो हिरणिनो रराणाः ।

वहंतु मा दश श्येतामी अस्य गैरिश्चितस्य क्रतुभिर्नु सञ्चे ॥ ८ ॥

उत । ते । मा । पौरुऽकुत्सस्य । सूरः । स्वमदस्योः । हिरणिनः । रराणाः ।

वहंतु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिऽश्चितस्य । क्रतुऽभिः । नु । सञ्चे ॥ ८ ॥

त्रसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चेति त्रयो नृपाः । अश्वान्धनानि गाश्चादुर्ध्वपथे तद्वद्वर्षिणः ॥ उतापि च त्वे ते मा । चतुर्थार्थे द्वितीया । मध्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातेदानार्थस्य कर्मणि लिटः कानांच रूपं । दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्सस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरः प्रेरकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य त्रसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गैरि-
क्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्वेतासः शुभ्रवर्णा दशाश्वा मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु क्षिप्रं सञ्चे । गच्छेयं ॥

उत ते मा मारुताश्च शोणाः क्रत्वा मघासो विदथस्य रातौ ।

सहस्रा मे च्यवतानो ददात आनूकमर्यो वपुषे नार्चत ॥ ९ ॥

उ॒त । त्वे । मा । मा॒रु॒तऽअ॒श्वस्य । शो॒णाः । क्र॒त्वाऽम॒घासः । वि॒दथ॑स्य । रा॒तौ ।
स॒हस्रा॑ । मे । च्य॒वतानः॑ । द॒दानः । आ॒नू॒कं । अ॒र्यः । व॒पु॒षे । न । आ॒र्च॒त ॥ ९ ॥

उतापि च त्वे तेऽश्वा वक्ष्यमाणा मारुताश्च । मरुत्सदृशवेगाश्चवान्मरुताश्च । तदपत्यस्य विदथस्येत
मामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णा कत्वामघास. क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणं माहनीया अश्वा
रातौ दाने विनियुक्ता मा वहतीति शेषः । किंच सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि धनान्यर्य. पुत्रस्य मे ।
चतुर्थर्थे पठे । पुत्राय मह्य च्यवतानस्यावयन् ददानं प्रयच्छन् स आनूकमाभरणं च वपुषि स्वशरीरालं
कारायार्चत । प्रायच्छत । नेति चार्थः ॥

उ॒त त्वे मा॒ ध्व॒न्यस्य जु॒ष्टा ल॒क्ष्मण्य॑स्य सु॒रुचो॑ य॒तानाः॑ ।
म॒हा रा॒यः स॒ंवर॑णस्य ऋ॒षेर्ब्र॑जं न गा॒वः प्र॑य॒ता अपि॑ ग॒मन् ॥ १० ॥
उ॒त । त्वे । मा । ध्व॒न्यस्य । जु॒ष्टा । ल॒क्ष्मण्य॑स्य । सु॒रुचः॑ । य॒ताना॑ ।
म॒हा । रा॒यः । स॒ंवर॑णस्य । ऋ॒षेः । ब्र॑जं । न । गा॒वः । प्र॑य॒ताः । अपि॑ । ग॒मन् ॥ १० ॥

उतापि च त्वे ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मणस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः सर्वाधनोऽश्वा
मा जुष्टा मा प्राप्ता. सुरुचः शोभनदीप्तयो यताना वहमानाय यतमाना । रायो महा महत्त्वेन युक्ता
राय. प्रयता दत्ता सत्यं सवरणस्य ऋषेरपि गमन् । अपिगता. । प्राप्ता मनुर्हमिति शेषः । ब्रज न गावो
गाष्ठ गाव इव । यद्वा । नेति चार्थः । गावश्च मम ब्रजमपिगमन् । अत्र द्वे सूक्ते प्रार्थ्यणद्वे मरुतो राज्ञा च
दानस्तुतय । अनु० २ २२ । इत्युक्तत्वाद्वाज्ञा दानस्तुतिरविरुद्धा ॥ ॥ २ ॥

अजातशत्रुमिति नवर्च द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य सवरणस्यार्थमिदं । नवमी त्रिष्टुपं शिष्टास्त्रिष्टुपतपरिभा
षया जगत् । अजातशत्रु नव त्रिष्टुपतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिहः ॥

अ॒जा॒त॒श॒त्रु॒म॒ज॒रा॒ स्व॒र्व॒त्यनु॑ स्व॒धा॒मि॒ता द॒स्ममी॑यते ।
मु॒नो॒त॒न॒ प॒च॒त॒ ब्र॒ह्म॑वा॒ह॒से पु॒रु॒ष्टु॒ताय॑ प्र॒तरं॑ द॒धा॒त॒न ॥ १ ॥
अ॒जा॒त॒ऽश॒त्रुं । अ॒ज॒रा॒ । स्वः॑ऽव॒ती । अ॒नु॒ । स्व॒धा॒ । अ॒मि॒ता । द॒स्मं । द॒य॒ते ।
मु॒नो॒त॒न॒ । प॒च॒त॒ । ब्र॒ह्म॑ऽवा॒ह॒से । पु॒रु॑ऽस्तु॒ताय॑ । प्र॒ऽत॒रं । द॒धा॒त॒न॒ ॥ १ ॥

अजातशत्रु । अनुत्यक्ता जातयितारो यस्य त । दस्म शत्रुणामपक्षपयितारमजराक्षीणा स्वर्वती स्वरणव
त्यमितापरिमिता स्वधात्त हविरन्वीयते । अनुप्राप्नोति । तदर्थं हे ऋत्विज मुनोतन । अभिपुण्यत । पचत
पुणोडाशादिक । कस्मै । ब्रह्मवाहसे ब्रह्मण परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय ब्रह्मि स्तोत्राद्विद्राय ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारयत स्वर्गोचितकर्म ॥

आ॒ यः सो॒मे॒न ज॒ठर॑म॒पि॒प्र॒तामै॑द॒त म॒घ॒वा म॒ध्वो अ॒धंसः॑ ।
य॒दौ मृ॒गाय॑ ह॒तं॒वे म॒हाव॑धः स॒हस्रं॑भृ॒ष्टिमु॒गना॑ व॒धं य॑म॒न्त ॥ २ ॥
आ॒ । यः । सो॒मे॒न । ज॒ठरं॑ । अ॒पि॒प्र॒त॒ । अ॒मै॑द॒त॒ । म॒घ॒ऽवा॒ । म॒ध्वः॑ । अ॒धंसः॑ ।
य॒त् । ई॒ । मृ॒गाय॑ । ह॒तं॒वे । म॒हा॑ऽव॒धः । स॒हस्रं॑ऽभृ॒ष्टिं । उ॒ग॒ना॒ । व॒धं । य॑म॒न्त ॥ २ ॥

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपुरयत मध्वो मधुरसरस्याधसः सोमस्य
पानेनामदत् । अतुष्यत् । यद्यदेमय मृगाधेतन्नामकायासुराय हतवे त हतु महावधो महावज्रः सहस्रभृष्टिरप
रिमिततेजा उग्रा कामयमानः शत्रु यदोशनसा सह वधं वज्रं यमन्त उदयच्छतं तदपिप्रत अमदत् च ॥

यो अस्मि घंस उत वा य ऊर्धनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अहं ।

अपपि शक्रस्ततनुष्टिमृहति तनूशुभं मघवा यः कवामखः ॥ ३ ॥

यः । अस्मि । घम । उत । वा । यः । ऊर्धनि । सोमं । सुनोति । भवति । द्युमान् । अहं ।

अपः । अप । शक्रः । ततनुष्टिम् । मृहति । तनूः । शुभं । मघः । वा । यः । कवः । सखः ॥ ३ ॥

५। यजमानोऽग्रा इत्याय घसे । अहर्नामंतत । गृह्यतेऽस्मिन्नसा इति घसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊर्धनि । उततत भवत्युन्नद्धमिति बोधो रात्रिः । ज्ञेहप्रदानरसाभ्यामूर्धसि रात्रौ च समत्वा द्वाभ्यामप्युच्यते । अहनि रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति द्युमान दीप्तिमान् । अहेति विनियहार्थीयः । क्विन् शक्रः शक्रो यस्मिदस्ततनुष्टिम् । तत धर्मसतति नृदति वष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः । त तनूशुभं । तनू शुभा शोभनीयानकारादिभिर्यस्य त । तादृश स्वपोषकमयज्जानमपोहति । अपरोऽपशब्दः पूरणार्थः । मघवा धनवायथ कवामय कुक्कितपुरुषसहायन्ममपोहतीति ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नातं ईषते ।

येतीदस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः ॥ ४ ॥

यस्य । अवधीत । पितरं । यस्य । मातरं । यस्य । शक्रः । भ्रातरं । न । अतः । ईषते ।

येति । इत् । ऊं इति । अस्य । प्रयता । यतः । करः । न । किल्बिषात् । ईषते । वस्वः ।

आऽकरः ॥ ४ ॥

शक्रो शक्रोऽयं दधायन्वन पितरमवधीत हतवान् । यस्य च मातरमवधीत । यस्य च भ्रातरं अतोऽग्रादयन्वन मक्राशान्नपते । न विभेति न गवाति वा । किलस्य प्रयता दत्तानि इवीषि वेतीद् । कामयत एव । अयं ज्ञानं निवर्त्यत्या नियोजयतीत्यर्थः । यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वसुनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषात्पितृवधयुक्तान्नपते न चलति न विभेति वा । इद्रस्यास्तीतृणा हतिरिद्रो यतीन साला वृकेभ्य प्रायजत अतरिचं पालोमान्पृथिव्या कालकाज्यानरुन्मुषान्यतीन सानावृकेभ्य प्रायक्कमित्यादि-
श्रुतिषु प्रसिक्ता ॥

न पचभिर्दशभिर्वंष्ट्यारभं नामुन्वता सचते पुष्यता चन ।

जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे ॥ ५ ॥

न । पंचऽभिः । दशऽभिः । वष्टि । आऽरभं । न । असुन्वता । सचते । पुष्यता । चन ।

जिनाति वा । इत् । अमुया । हंति वा । धुनिः । आ । देवऽयुं । भजति । गोऽमति । व्रजे ॥ ५ ॥

अयमिद्र पचभिर्दशभिर्वंष्ट्यारभं सहाय्यारभमारभ शत्रुहन्नायालवन न वष्टि । साहाय्य नापद्यत इत्यर्थः । यद्वा । अयमिद्र पचभिर्दशभिर्वंष्ट्यारभं यज्ञादय्यरूपारभमारभ्यमुद्योगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । असुन्वता भिषवमकुर्वता सह पुष्यता चन बध्नादीनपोषयतापि न सचते । न सगच्छते । असुन्वतमभिषवमकुर्वतामयष्टा रमपुष्णत च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा । वाशब्दश्चार्थः । जिनाति च । बाधते । इदिति पूरणः । इति वामुयामुमयष्टार धुनि कपक शत्रुणा । देवयु देवमिद्र कामयमान यजमान गोमति व्रजे आ भजति । योजयतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

वित्वक्षणाः समृतौ चक्रमासजोऽसुन्वतो विषुणः सुन्वतो वृधः ।

इंदो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥ ६ ॥

विऽत्वक्षणाः । संऽचूतौ । चक्रंऽआसजः । असुन्वतः । विषुणः । सुन्वतः । वृधः ।
इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवशं । नयति । दामै । आर्यैः ॥ ६ ॥

समृतां संग्रामे वित्वक्षणां विशेषेण तनुकर्ता शत्रुणा तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितामुन्वतोऽयज
मानस्य विपुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वधीयतद्रो विश्वस्य दमिता शिक्तयिता विभीषणो
भयजनक आर्यः स्वामी यथावश यथेच्छ दासं दासकर्माण जन नयति स्ववश ॥

समौ पणेरजति भोजनं मुषे वि दाणुपे भजति सूनरं वसु ।
दुर्गे चन ध्रियतं विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचुकुधत् ॥ ७ ॥
सं । ई । पणैः । अजति । भोजनं । मुषे । वि । दाणुपे । भजति । सूनरं । वसु ।
दुःगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः । अस्य । तविषीं । अचुकुधत् ॥ ७ ॥

ईमर्यामित्रः पणर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनमन्नं वा मूषं चोरयितुं समजति । सम्यक् गच्छति ।
यत्वा चादाय दाणुपे हविर्दात्र यजमानाय वि भजति गृनरं शोभनमनुष्य वसु धन । अयपुर्धनमाकृत्य यद्रे
प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवलं वाणरधनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरुणिं दर्शं चन ५ खेन गतस्य आपदापि विप्य
सर्वोऽपि दातुजन आ ध्रियते । आस्थाप्यते । यो जनोऽस्यद्रस्य तविषी वलमयुकुधत् विहिताकरणादिना
तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः । यद्वा । योऽस्य तविषीमचुकुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इदृण ॥ चने
त्येकपदमध्यतुमप्रदायप्राप्त ॥

सं यज्जनो सुधनो विश्वशर्धसाववेदिदो मघवा गोपु शुभिषु ।
युजं ह्यन्यमकृत प्रवेपन्युदो गव्यं मृजते सत्वभिर्धुनिः ॥ ८ ॥
सं । यत् । जनो । सुधनो । विश्वऽशर्धसा । अवैत । इंद्रः । मघऽवा । गोपु । शुभिषु ।
युजं । हि । अन्यं । अकृत । णऽवेपनी । उत । ई । गव्यं । मृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवेत्सजानाति यद्यदा जनी परस्परं प्रतिहृदिनी सुधनो शोभनधनो विश्वशर्धसा याप्रबलो बहत्सा
हो वा मघवा धनवानिन्द्रो गोषु शुभिषु शोभनासु गोपु निमिन्नभूतासु अन्य यष्टार युजं सहायमकृत कृत
वान् प्रवेपनी शत्रुणा प्रवेपनवान् । ईमस्मै गव्यं गोसमूहमृजते सत्वभिर्मरुद्भिः सह धुनिर्मैघाना कपयिता ।
इन्द्रो यजमानमयजमानं वा य जानाति गोनिमिन्नं ज्ञात्वा यज्जनं गोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीषे शचिमग्र उपमां केतुमर्यः ।
तस्मा आपः संयतः पीपयंत तास्मिन्श्चममवत्त्वेषमस्तु ॥ ९ ॥
सहस्रऽसां । आग्निऽवेशिं । गृणीषे । शचिं । अग्ने । उपऽमां । केतुं । अर्यः ।
तस्मै । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिन् । शचं । अमऽवत । त्वपं । अस्तु ॥ ९ ॥

अग्निवेशिमुत शचिमसंख्यातधनप्रदं । आशास्त ऋषिरत्यर्चा प्रजापतिमुत सुधी ॥ अर्योऽहं सहस्रसाम
परिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशिमुतं शचिमैतन्नामकं राजार्यं गृणीषे । गृणे । स्तोमि । हे अग्ने अगनादिगु
णविधिष्टेन्द्र । कीदृशं त । उपमामुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः सम्यक्
शक्त्वः पीपयत । प्यायता । तस्मिन्नाग्निं शचं धनममवद्वलसहितं त्वेष दीप्तमस्त्विति ॥ ८ ॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टचं तृतीयं सूक्तं । अगिरोगोचं प्रभुवसुर्नाम ऋषिः । अंथा पंक्तिः । पंक्त्यन्तपरिभाषया
 गिष्टा अनुष्टुभः । इदं द्वेनता । यस्तेऽष्टा प्रभुवसुरागिरसः पंक्त्यन्तमित्यनुक्रातं ॥ सूक्तविनियोगो वैगिकः ॥
 आभिर्ज्विकपत्स्थिः ततोऽयस्वन आद्यस्योऽच्छावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । यस्ते साधिष्ठोऽवसे
 पुरा भिदग्वा कवि । आ० ५ ८ । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसामोश्वाद्यौ तृचावनुरूपौ । यस्ते साधिष्ठो
 ऽवसे इति पञ्चमः । आ० ५ ५ । इति हि सूत्रितं ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे इदं क्रतुष्टमा भर । अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥
 य । ते । साधिष्ठः । अवसे । इदं । क्रतुः । तं । आ । भर । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहं ।
 सस्त्रिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव य साधिष्ठोऽतिशयेन साधकं क्रतुकृत्तलक्षणं कर्म प्रज्ञा वासि तं क्रतुं नोऽवसेऽस्मद्भ्यं
 गायामभ्यमा भर । आहर । कीदृशं तं । चर्षणीमहं सर्वेषां मनुष्याणामभिर्भावितारं सस्त्रिं संस्नातं शुद्धं वाजेषु
 मगमाम् दुष्टरमर्थरत्नभाषय ॥

यदिदं ते चतस्रा यच्छूर संति तिस्रः । यद्वा पंचं क्षितीनामवस्तसु न आ भर ॥ २ ॥
 यत् । इदं । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः । यत् । वा । पंचं । क्षितीनां ।
 अयः । तत् । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत् या क्रतयश्चतस्रश्चतुर्णं वर्णेषु मश्रिता सति याश्च हे शूर तिसस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः ।
 यद्वा । वागदशाथं । यद्याश्च पंच क्षितीनां पञ्चजनसर्वाधिन्यं क्रतयः सति तत्सर्वमवो रक्षणं सु सुष्ठु नो
 ऽस्मभ्यमा भर । आहंरति ॥

आ तेऽवा वरंण्यं वृषंतमस्य हृमहे । वृषं नृतिहि जज्ञिष आभृभिरिदं तुर्वणिः ॥ ३ ॥
 आ । ते । अयः । वरंण्यं । वृषंतमस्य । हृमहे । वृषं नृतिः । हि । जज्ञिषे । आ
 ऽभृभिः । इदं । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृषंतमस्य फलानां वर्णकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरंण्यं वरणीयमा हृमहे । आहुयामः ।
 हे इन्द्र वृषजृतिर्वर्षणगमनसुर्वर्णसर्गावनिहमको वा त्वमाभृभिः सर्वतो भवद्विर्व्याप्तिर्महद्भिः । महावो हि
 जज्ञिषे । उत्पादयामि खलु । तेऽव आहुयाम इति । यद्वा । वृषगमनं सन्यस्माद्यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे
 तस्मात्तेऽवो हृमहे इति ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः । स्वश्वं ते धृषन्मनः सचाहमिदं पौंस्यं ॥ ४ ॥
 वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः । स्वऽश्वं । ते । धृषत् । मनः ।
 सचाऽहं । इदं । पौंस्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र राधसे यजमानानां समुदये वृषा ह्यसि । फलस्य वर्षकोऽसि खलु । यद्वा । वृषा खल्वसि । राधसे
 धनार्थं जज्ञिषे । उत्पादये । ते शवो बलं वृष्णि वर्षितुं । ते मनः स्वश्वं स्वायत्तबलं धृषत् धर्षकं विरोधिनां ।
 हे इन्द्र ते पौंस्यं पुंस्यं सचाहं सघहतु ॥

त्वं तमिदं मर्त्यममित्रयंतमद्रिवः । सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५ ॥
 त्वं । तं । इदं । मर्त्यं । अमित्रऽयंतं । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
 नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं तममित्रयंतं शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेच्छंतं मयं हे अद्रिर्वो वज्रवज्रिंद्र सर्वरथा सर्वत्र व्याप्तेन
रथेन ॥ सुपां सुलुगित्याकारः ॥ हे शतक्रतो हे शवसस्यते बलस्य पालकेन्द्र नि याहि । नितरां गच्छा
भिभवितुं ॥ ५॥

त्वामिद्वृचहंतम् जनासो वृक्तवर्हिषः । उग्रं पूर्वीषु पूर्य्य हवँते वाजसातये ॥ ६॥
त्वां । इत् । वृचहन् ऽतम् । जनासः । वृक्त ऽवर्हिषः । उग्रं । पूर्वीषु । पूर्य्य । हवँते ।
वाज ऽसातये ॥ ६॥

हे वृचहंतमातिशयेन वृचाणां हंतारिंद्र त्वामित्वामिव जनासो जना वृक्तवर्हिष आच्छादितदभाः । प्रवृत्त-
यज्ञा इत्यर्थः । उग्रमुद्धूर्णबलं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजामु मध्ये पूर्य्य पुरातन संतं वाजसातये मंग्यामाय हवँते ।
आहुयंते ॥

अस्माकमिंद्र दुष्टरं पुरोयावानमाजिषु । सयावानं धनेधने वाजयंतमवा रथं ॥ ७॥
अस्माकं । इंद्र । दुस्तरं । पुरः ऽयावानं । आजिषु । स ऽयावानं । धने ऽधने । वाज ऽयंतं ।
अव । रथं ॥ ७॥

हे इंद्र अस्माकं रथं रंहणस्वभावं वा पुत्रमव । रथ । कीदृशं रथं । दुष्टरं दुःखेन तरणीयमाजिषु
संगमेषु पुरोयावानं पुरतो मिश्रयितारं सयावानमनुचरैः सह गंतारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयंतं
संगमं धनं वेच्छंतं ॥

अस्माकमिंद्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।
वयं शविष्ठ वायं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं मनामहे ॥ ८॥
अस्माकं । इंद्र । आ । इहि । नः । रथं । अव । पुरं ऽध्या ।
वयं । शविष्ठ । वायं । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि । स्तोमं । मनामहे ॥ ८॥

हे इंद्र अस्माकमसदीय एव सज एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या शोभनबुद्ध्या नो ऽस्माकं रथमव ।
रथ । वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् त्वदनुग्रहाद्वयं वरणीयं श्रवो ऽन्नं कीर्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि
दधीमहि । स्थापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्रं मनामहे । करवामह इत्यर्थः ॥ ६॥

स आ गमदिति षडृचं चतुर्थं मृक्तं । आंगिरसः प्रभुवसुर्ह्यपि । तृतीया जगती शिष्टा अनुक्तत्वात् त्रिष्टुभः ।
इंद्रो देवता । अनुक्रांतं च । स आ गमत षट् तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

स आ गमदिंद्रो यो वसूनां चिकेतहातुं दामनो रयीणां ।
धन्वचरो न वंसगस्तृषाणश्चक्रमानः पिबतु दुग्धमंशुं ॥ ९॥
सः । आ । गमत् । इंद्रः । यः । वसूनां । चिकेतत् । दातुं । दामनः । रयीणां ।
धन्व ऽचरः । न । वंसगः । तृषाणः । चक्रमानः । पिबतु । दुग्धं । अंशुं ॥ ९॥

स इंद्रोऽस्यद्यक्षं प्रत्या गमत । आगच्छतु । यो देवो वसूनां धनानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वसूनि धनानि
चिकेतत् जानाति प्रदातुं । स कीदृशः । दामनो दाता दानमना वा रयीणां धनानां । गमने वृष्टांतः ।
धन्वचरो न धनुषा सह संचरन् धानुष्क इव वंसगो वननीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं तृषितस्तृषकमानः कामयमानश्च
सन् दुग्धमभिपुतमंशुं सोमं पिबतु ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिमे रूहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
 अनु त्वा राजन्वतो न हिन्वन गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥२॥
 आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिमे इति । रूहत् । सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
 अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन । गीऽभिः । मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥२॥

हे इन्द्र हे हरिवो हरिभ्या तद्वन शूर ते तव हनू हननसाधन । यद्यप्यय शिप्रावचनस्तथापि पुनः शिप्रा-
 भिधानाङ्गाङ्गोऽवगतव्य । उक्तरूपे सहते वा शिमे आ रूहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोऽस्यदत्तः । पर्वतस्य पृष्ठे
 न रूहत् । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थ । यद्वा । नशब्द पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठ उप-
 रिप्रदेश सोमो न । तत्र यथा विश्रमण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानं त्वं त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृती-
 यार्थ इत्यनो कर्मप्रवचनीयत्य ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्चानिव तृणादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन हिन्वतस्त्वा
 प्रीणयत सतो मदेम । हृष्येम । हे पुरुहूत बह्वप्रकार बह्वभिर्वाक्येन्द्र ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदं दिवः ।
 रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरुवसुः ॥३॥
 चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे । अमतेः । इत् । अदिऽवः ।
 रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोषत् । मघऽवन । पुरुऽवसुः ॥३॥

हे पुरुहूत बह्वभिर्वाक्येन्द्र हे अद्विवो वज्रवज्रिन्द्र मे मनोऽमतेरिदं दिवास्तोतुर्वा सकाशाद्भिया भीत्या
 वेपते । कपते । वृत्तं चक्रं न भूमौ वर्तमान चक्रमिव । यस्मादेव तस्माद्वथादध्युपरि स्थित त्वा त्वा हे सदावृध
 सर्वदा वर्धमान हे मघवज्रिन्द्र जरिता स्तोता पुरुवसुमुरहमृषि कुविद्वज्र नु क्षिप्र स्तोषत । स्तोषति । स्तूयात् ॥
 अत्र कुविच्छब्दयोगोऽप्याख्यातस्य बह्वल्यहणान्निघात ॥

एष यावेव जरिता त इंद्रेयंति वाचं बृहदांशुषाणः ।
 प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिर्हरिवो मा वि वेनः ॥४॥
 एषः । यावाऽडव । जरिता । ते । इन्द्र । इयंति । वाचं । बृहत् । आंशुषाणः ।
 प्र । सव्येन । मघऽवन । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणिन् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥४॥

एष जरिता गरिता स्तोता यावेवाभियवारमेव । स यथा रस जनयति तद्वत् हे इन्द्र ते नृभ्य वाच स्तुति
 मियति । प्रेरयतीत्यर्थ । बृहत्ब्रह्मप्रभृत फलमांशुषाण आशु सभक्ता सन हे मघवन सव्येन हस्तेन रायो धनानि
 प्र यमि । प्रयच्छसि । दक्षिणिर्दक्षिणापि प्र यसीति शेष । मा वि वेन । विगतकाम मा कार्षीः ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।
 स नो वृषा वृषरथः सुगिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिभरे धाः ॥५॥
 वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां । वहसे । हरिऽभ्यां ।
 सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽगिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् ।
 भरे । धाः ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वां वृषा वर्षिणी यौर्वीतयिणी स्मृतिः ॥ योततेर्दीव्यतेर्वा सुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्धतु । वर्धयतु । वृषा त्वं वृषभ्यां सेकृभ्यां हरिभ्यां वहसे । यज्ञं प्रत्युह्यसे । हे सुशिप्र शोभनहृनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र स त्वं वृषा वृषरथस्य सन नोऽस्मान् भरे संयामे भरणार्वात यज्ञे वा धाः । धारय ॥

यो रोहिंतौ वाजिनौ वाजिनीवान्त्रिभिः श्रुतिः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमतां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६ ॥

यः । रोहिंतौ । वाजिनौ । वाजिनीऽवान् । त्रिऽभिः । श्रुतिः । सचमानौ । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवऽया ॥ ६ ॥

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्मृतिः । यो राजा वाजिनीवानन्नवान् श्रुतरथो रोहिंतौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वज्रनवंतावर्था त्रिभिः श्रुतिर्गवां धनानां वा उक्तसख्याभिः सचमानौ सगच्छमानावदिष्ट ॥ ददा-
तेर्दिशतेर्वा लुङीदं रूप ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रं नित्यतरुणाय वास्यै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजा दुवोया ॥
तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया सं नमतां । प्रणता भवन्तु । सेवतामित्यर्थः । हे मरुत इतीन्द्रसहाय-
भूतानां मरुतां संबोधनं ॥ ॥ ७ ॥

सं भानुनेति पंचर्वं पंचम मुक्तमन्त्रेण वैश्वभेदेन्द्र । सं भानुना पंचाचिरत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।

तस्मा अमृधा उषसा व्युच्छान्य इंद्राय मुनवामेत्याह ॥ १ ॥

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः । मुऽअंचाः ।

तस्मै । अमृधाः । उषसः । वि । उच्छान् । यः । इंद्राय । मुनवाम । इति । आह ॥ १ ॥

सूर्यस्य भानुना तेजसा सहाजुह्वानः सर्वत्र हयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः प्रदीपज्वालो घृत-
युक्तपृष्ठदेशो वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः सं यतते । सम्यक् प्रयत्न करोति । उदयकाले ह्यपयः प्रज्वाळ्यते ।
तस्मात्कारणाद्यो यजमान इन्द्राय मुनवामेत्याह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायामृधा अहिंसिता उषसो
व्युच्छान् । व्युच्छन्तु । उदयकालेऽग्निः प्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागं कुर्म इति यो ब्रूते तस्य मुदिनानि भवतीत्यर्थः ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिः युक्तयावा सुतसोमो जराते ।

यावाणो यस्येपिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽयावा । सुतऽसोमः । जराते ।

यावाणः । यस्य । इषिरं । वदन्ति । अयत् । अध्वर्युः । हविषा । अयं । सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धाग्निः प्रदीपाग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रसृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तयावा नियुक्ताभिष-
वपाषाणः सुतसोमोऽभिपुतसोमो जराते । जरति । स्तीर्णः । यस्याध्वर्योर्वावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणीयं
गमनशीलं वा शब्दं वदन्ति सोऽध्वर्युर्हविषा सहावायत् सिंधुं । पञ्चजनीरवगच्छति ॥

वधूरियं पतिमिच्छत्येति य ईं वहति महिषीमिषिरां ।

आस्यं अवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरुह सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । ई । वहति । महिषी । इषिरां ।

आ । अम्य । अवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयान्ते ॥ ३ ॥

इय वधूरिद्रस्य पत्नी पतिमिच्छती स्वप्रिय यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छति । अनुगच्छति । य इद्र ईमेना महिषी वहति वहतीपिरा गमनवती अस्यिद्रस्य रथ आ अर्वागस्मादभिमुख अवस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघुष्यति । शब्दयति । पूर्वत्यधिक सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयान्ते । वर्तयति । प्रापयति । अवस्यादा च घुष्यादिति वा ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निदंस्तीव्रं सोमं पिबन्ति गोसंखायं ।

आ सत्वनैरजन्ति हन्ति वृचं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इदं । तीव्रं । सोमं । पिबन्ति । गोऽसंखायं ।

आ । सत्वनैः । अजन्ति । हन्ति । वृचं । क्षेति । क्षितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन्नाजनि तदीये यज्ञ इद्रस्तीव्र मदञ्जनक सोम पिबन्ति गोसंखाय । विकारि प्रकृतिशब्द । क्षीरादिमिश्रणवत् । स राजा सत्वनैः सत्वाभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति । गच्छति । हन्ति च वृच पाप वरिण वा । हन्ति गच्छति क्षिती प्रजा । अथवा क्षितीर्निवासान्नवसति । सुभगः शोभनमुखो नाम नामक धनमिद्रस्य स्तोत्र वा पुष्यन् पोषयन् ॥

पुष्यात्क्षेमे अभि योगे भवात्युभे वृता संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवाति य इन्द्राय सुतसोमो ददाशत ॥ ५ ॥

पुष्यात् । क्षेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृता । संयती इति संऽयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये । प्रियः । अग्रा । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाशत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् पोषयद्ब्रध्वादीन् । क्षेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणं योगेऽलब्धस्य प्राप्ता चाभि भवाति । भवति । अभी त्वनर्थको धात्वर्थानुवादी वा । प्रभुर्भवतीत्यर्थ । तथोभे वृता वर्तमानं सयती नियतं अहोरात्रे स जयाति । सम्यक् जयति । ते सुवक्त्रे स्यातामित्यर्थ । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथापार्श्वे प्रियो भवति य इन्द्राय सुतसोमो ददाशत सोम ददाति ॥ ८ ॥

उरोष्ट इति पञ्च षष्ठ मुक्तमन्त्रारपमानुष्टुभमद्र । उरोरानुष्टुभमित्यनुक्तात् ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

उरोष्ट इन्द्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो । अधा नो विश्वचर्षणे द्युम्ना सुष्टाच मंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इन्द्र । राधसः । विऽभ्वी । रातिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः ।

विश्वऽचर्षणे । द्युम्ना । सुऽष्टाच । मंहय ॥ १ ॥

हे इन्द्र शतक्रतो बह्वकर्मन् ते तवोरो प्रभुतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विभ्वी महती । अधातः कारणात् नोऽस्मभ्य हे विश्वचर्षणे सर्वस्य द्रष्टः मुञ्चत शोभनधनद्र । क्षत्रमिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय । प्रयच्छ ॥

यदीमिन्द्र अवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे । पप्रथे दीर्घश्रुतमं हिरण्यवर्णं दुष्टरं ॥ २ ॥

यत । ई । इन्द्र । अवाय्यं । इषं । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे । दीर्घश्रुत्ऽतमं । हिरण्यऽवर्णं ।

दुष्टरं ॥ २ ॥

हे इन्द्र शविष्ठ अतिशयेन बलवान् यदिममं अवाच्यं अवलीयमीं सर्वतो दधिषे धारयसि ददासि वा ॥
इषशब्दो नपुंसकलिंगोऽप्यस्ति ॥ हे हिरण्यवर्णोऽद्र तदसं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुत्तममतिदृरश्रवणीयतमं ।
सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः । दुष्टरमनभिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहना केतसापः । उभा देवावभिष्टये दिवश्च गमश्च राजथः ॥३॥
शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः । उभा । देवा । अभिष्टये । दिवः ।
च । गमः । च । राजथः ॥३॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र ते त्वदीया ये शुष्मासो बलभृता मरुतः संति । कीदृशास्ते । मेहना मंहनीयाः
केतसापः प्रज्ञापकं कर्मात्तरिचं वा स्पृशतः । उभा देवा त्वं च मरुत्समूहश्चतुर्भा युवां दिवश्च दुर्लोकात् गमश्च
भूमेः सकाशादभिष्टयेऽभितो गमनाय राजथः । ईशाथे ॥

उतो नो अस्य कस्य चिद्दृष्टस्य तव वृत्रहन ।
अस्मभ्यं नृमणमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥४॥
उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दृष्टस्य । तव । वृत्रऽहन ।
अस्मभ्यं । नृमणं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥४॥

उतो अपि च हे वृत्रहजिन्द्र नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्दिष्टस्य दक्षस्य प्रवृद्धस्य दातृवांस्य तव स्वभृतेभ्योऽस्मभ्यं ।
पुनःश्रुतिरादरार्था । नृमणं नृमणं धनमा भर । आहर । हे इन्द्र यतस्त्वमस्मभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥

नू त आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मज्जतक्रतो ।
इन्द्र स्याम सुगोपाः शूर स्याम सुगोपाः ॥५॥
नु । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
इन्द्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर । स्याम । सुऽगोपाः ॥५॥

हे शतक्रतो इन्द्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिः शर्मन् शीघ्रं समृद्धा भवेमेति शेषः । हे इन्द्र तव शर्मन् शर्मणि
मुखे सति सुगोपाः स्याम । भवेम । हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणाः स्याम । भवेम । पुनरुक्ति
रादरार्था ॥ ॥९॥

यदिन्द्र चित्रेति पंचर्वं सप्तमं सूक्तमचेरार्पमैन्द्र । अन्त्या पंक्तिः शिष्टाः पंक्त्यान्तरिभाषयानुष्ठुभः । यदिन्द्र
पंक्त्यान्तरिमुक्रमणिका ॥ आभिःश्रुतिकेष्वुक्थेषु तृतीयमत्रन आद्यसूचोऽच्चावाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः ।
सूचितं च । यदिन्द्र चित्र मेहना यस्मै साधिष्ठोऽयम । आ० ७. प. । इति ॥

यदिन्द्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः । राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥९॥
यत् । इन्द्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः । राधः । तत् । नः । विदद्वसो
इति विदत्ऽवसो । उभयाहस्ति । आ । भर ॥९॥

हे इन्द्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र यस्मेहना मंहनीयं त्वादातं त्वया दातव्यं राधो
धनमस्ति तद्वन्न हे विदद्वसो लब्धधनेन्द्र नोऽस्मभ्यमुभयाहस्त्युभाभ्यां हस्ताभ्यामा भर । आहर । अत्र यदिन्द्र
चित्र चायनीय मंहनीयं धनमस्तीत्यादिनिबृत्तं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४. ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिन्द्रं द्युक्षं तदा भर । विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥२॥
यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इन्द्रं । द्युक्षं । तत् । आ । भर । विद्याम । तस्य । ते । वयं ।
अकूपारस्य । दावने ॥२॥

हे इन्द्र यत् युजमन्न वरेण्य वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमा भरास्मभ्यं । ते तव संबन्धिनो वयं तस्य तादृश-
स्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकुत्सितः पारोऽतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्नाम ॥

वाजपयेऽतिरिक्तोक्ते यत्ते दित्वित्येषा । सूत्रितं च । यत्ते दित्सु प्रराध्यं त्वामिच्छवसस्यते । आ० ९. ९. इति ॥
यत्ते दित्सु प्रराध्यं मनो अस्ति श्रुतं बृहत् । तेन दृष्ट्वा चिदद्विव आ वाजं दर्पि सातये ॥३॥
यत् । ते । दित्सु । प्रराध्यं । मनः । अस्ति । श्रुतं । बृहत् । तेन । दृष्ट्वा । चित् । अद्विऽवः ।
आ । वाजं । दर्पि । सातये ॥३॥

हे इन्द्र ते तव यदिदित्सु दानेच्छु प्रराध्यं प्रकर्षणं श्रुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अद्विचो
वज्रवाजस्य दृष्ट्वा चिदद्विमपि वाजमन्नमा दर्पि । आदरयसि सातयेऽस्मात्समजनाय लाभाय वा ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां । इन्द्रमुप प्रशस्तये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥४॥
मंहिष्ठं । वः । मघोनां । राजानं । चर्षणीनां । इन्द्रं । उप । प्रशस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे ।
गिरः ॥४॥

मघोना हविर्लक्षणधनवतां वो युष्माक मंहिष्ठमतिशयेन पुज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिन्द्रमुपोषेत्
प्रशस्तये प्रशंसितु पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे । सेवते ।

अस्मा इत्थाव्यं वच उक्थमिन्द्राय शंस्यं ।

तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धत्यच्यो गिरः शुभंत्यच्यः ॥५॥

अस्मि । इत । काव्यं । वचः । उक्थं । इन्द्राय । शंस्यं ।

तस्मि । ऊं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धति । अच्यः । गिरः । शुभंति । अच्यः ॥५॥

अस्मा इदस्मा एवद्राय काव्य कविः स्तोतुः संबंधि । यद्वा । कु शब्दे । शब्दनीयं वचो वायूपमुक्थं शस्त्रं
शस्य शसनीय । यस्मादेव तस्मात्तस्मा उ तस्मा इन्द्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः
स्तोत्रचयोऽविगोवा वर्धति । वर्धयति । अच्यो गिरः शुभति । दीपयति । पुनरेक्तिरादरार्था ॥ ॥१०॥

आ याह्यद्विभिर्गति नवर्चमष्टम सुक्त । अत्रयमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्र्युष्णिगाद्यं त्वानुष्टुप्मध्ये च
सा सीरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादचिदेवर्तवति । हस्तस्य ऋषिस्थान्यस्मात् । अनु० १२. २ । इति परिभा-
षयाचिर्कर्षः । आद्यास्तिस् उष्णिहः पचमीनवस्यावनुष्टुप्मां शिष्टाद्यतस्तुष्टुष्टुमः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठाद्या
अविदेवताका अत्र्यार्येयाश्च पचमी सूर्यदेवत्वा शिष्टा एन्द्रः ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त आद्यस्तुच ऐन्द्रः
पचमः । सूचितं च । आ याह्यद्विभिः सुतं सजूर्विश्वभिर्देवभिः । आ० ७. १०. इति ॥ महाव्रतेऽर्घ्योष्णिहतृचा-
शीतावयं नृचः ॥

आ याह्यद्विभिः सुतं सोमं सोमपते पिव । वृषन्निद्र वृषभिवृचहंतम ॥१॥

आ । याहि । अद्विऽभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिव । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृचहन्ऽतम ॥१॥

हे इंद्र आ याहि । अक्षय्यक्षमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वामिन्निद्र अद्रिभिर्यावभिः
सुतमभिषुतं सोमं पिब । हे वृषन् फलस्य वर्षयितवृचहंतमातिशयेन शत्रूणां हतुतम वृषभिवर्षकर्मरुद्धिः सहा
याहि पिब च ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषन्निद्र वृषभिवृचहंतम ॥२॥
वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः ।
वृचहन्तम् ॥२॥

यावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः सोमपानेन जनितो वृषा वर्षकः ।
अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा । त सोम वृषभिः सह पिब ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिवाभिरुतिभिः । वृषन्निद्र वृषभिवृचहंतम ॥३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन । चिवाभिः । उतिऽभिः । वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः ।
वृचहन्तम् ॥३॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताह वृषण त्वा हुवे । आहुयामि । किमर्थं । चिवाभिश्चायनी-
याभिरुतिभी रक्षाभिर्निमित्तभृताभिः । शिष्ट गत ॥

ऋजीषी वज्रीत्यपा ब्राह्मणाच्छसिनः शस्त्रयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्तुरापाठिति याज्या । आ० ५ १६ ।
इति हि सूचित ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुरापाटुष्मी राजा वृचहा सोमपावा ।
युक्ता हरिभ्यामुप यासदवाद्वाध्यंदिने सर्वने मत्सदिंद्रः ॥४॥
ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुरापाट् । शुष्मी । राजा । वृचहा । सोमपावा ।
युक्ता । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अवाड् । माध्यंदिने । सर्वने । मत्सत् । इंद्रः ॥४॥

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आषायाभिषुतो योऽस्मि स ऋजीषः
सोमः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुरापाट् तुराणा त्वरमाणानां शत्रूणा सोढा
शुष्मी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृचहा वृचस्य हता सोमपावा सोमरसस्य पाता एव महानुभाव इन्द्रो
हरिभ्या युक्ता रथ योजयित्वोप यासत् । उपगच्छतु । अवाड्छादभिमुखमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत्
माद्यतु सोमभेद्रः ॥

यत्त्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदामुरः । अक्षेचविद्यया मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥५॥
यत् । त्वा । सूर्यं । स्वऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अक्षेचऽवित् । यथा ।
मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥५॥

इदमादिचतुर्भिर्मन्त्रैरचीणा कर्म कीर्त्यते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वा यद्यदामुरोऽसुरस्य प्राणापहतुरसूर्या
वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकसमसा मायानिमित्तनाविध्यत । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदी-
धयुः । दृश्यन्ते । यथा तच्चयः सर्वो जनोऽन्विषत स्वस्वस्थानमजानन् मुग्धो मूढो भवति तथा ॥ ॥११॥

स्वर्भानोरध यदिंद्र माया अवी दिवो वर्तमाना अवाहन ।
गूळं सूर्यं तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्दचिः ॥६॥

स्वःऽभानोः । अर्ध । यत् । इन्द्र । मायाः । अवः । दिवः । वर्तमानाः । अवऽअह्न ।
गूळ् । सूर्य । तमसा । अपऽव्रतेन । तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अथाथ जगन्माद्वानतर स्वर्भानोरमुस्य यत् या मायाः संति । कीदृशस्ताः । दिवो द्योतमानादादि-
त्यादयोऽवस्ताद्वर्तमाना । तदपगतिरिरोधानासामर्थ्यादिति भावः । हे इन्द्र ता सर्वा अवाहन । अवहंसि ।
अथात्रैव परीक्षवादः । तमसाधकारेणापव्रतनापगतकर्मणा गूळ् सूर्य । अधकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं ।
तथाविध तुरीयेण ब्रह्मणा यावन्तो ब्रह्मत्यन्तमात्रिविदत् । नन्ववान् आवरणापगमोपायं निवारणं शुद्धं वा
सूर्यमिति । पूर्वमत्रापिचयास्य तुरीयत्व । एकैक मायाशर्मकैकेन मन्त्रेणापनोद्य चतुर्थेन मन्त्रेण निनीन तमो
ऽप्यनुदादित्यर्थः ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या दुग्धो भियसा नि गारीत् ।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥
मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्रे । इरस्या । दुग्धः । भियसा । नि । गारीत् ।
त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तौ । मा । इह । अवतं । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदं सूर्यवाक्य । हे अत्रे मामिममीदृगवस्य मा तव संतं तव स्वभुतमिरस्यात्रेच्छया दुग्धो द्रोग्धासुरो
भियसा भयजनकेन तमसाधकारेण मा नि गारीत् । मा गिरतु । किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि । प्रसीतिः
सकाशाच्चाता भवसि । सत्यराधाः सत्यधनश्च । तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवा मा मामिहावत । रक्षत ।
यद्वा । अत्रैव मित्र उच्यते । वरुणश्च युवा ॥

यावन्तो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन् ।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अघुक्षत् ॥ ८ ॥
यावन्तः । ब्रह्मा । युयुजानः । सपर्यन । कीरिणा । देवान् । नमसा । उपऽशिक्षन् ।
अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् । स्वःऽभानोः । अप । मायाः । अघुक्षत् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्मामिहावतमित्युपशिक्षन् यावन्तोऽभिषवसाधनाय युयुजानो युजन् । इद्वार्थं सोमम
भिषुण्वन्नित्यर्थः । तथा कीरिणा । कीर्यते । विविच्यते इति कीरि स्तोत्र । तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा ।
उक्ति साधनः सूर्यस्य सर्वप्रकरस्य चक्षुः सर्वस्य स्थापक मण्डलं दिव्यतरिच आधात् । निस्तमस्क कृतवानि
त्यर्थः । तदंशं स्पष्टयति । स्वर्भानोरतन्नामकस्यासुरस्य माया । स्वाश्रयमया मोहयती परास्तथा कुर्वती
मार्थत्युच्यते । तादृशीर्मायाः । तुरीयेण ब्रह्मण्युक्त । तदेतदुक्तं यत्तुरीय ब्रह्म । तेनात्रिसहाय इन्द्रोऽपापुषत् ।
अपजुगोप । निवारयदित्यर्थः । अथवा तृतीयपाद एव व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृतं प्रकाशं तदपनोद्य
स्वकीयं चक्षुराधात् । निवारणं तेजःसत्त्वाद्य इष्टवानित्यर्थः । स्वर्भानुमायया सूर्यस्यावृत्तिर्ह्यारिद्रविके समा-
श्वाता । स्वर्भानुश्चासुरः सूर्यं तमसाविध्यत्तस्मै देवाः प्रायश्चित्तमैच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्नन् सा कृष्णा-
विरभवत् यद्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा वनकी यदध्यस्थादपाकृतमिति आदि ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः । अत्रयस्तमन्वविन्दन्नन्ये अशङ्कुवन् ॥ ९ ॥
यं । वै । सूर्यं । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अत्रयः । तं । अन्नु ।
अविन्दन् । नहि । अन्ये । अशङ्कुवन् ॥ ९ ॥

अचिक्रतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्येषा । अचयस्तं सूर्यमन्वविन्दन । इन्द्रार्थं सो-
मयागदेवतास्तुतिनमस्कारैरनुक्रमेणोपदीप्यतमो विरुध्य लब्धवन्त इत्यर्थः । अन्ये न ह्यग्राकृवन् । न लब्धवन्तः
खलु ॥ ॥ १२ ॥

को नु वामिति विंशत्युचं नवमं सूक्तं भीमस्याचैवार्थं । षोडशीसप्तदशावतिजगत्वा विंशैकपदा विराट्
शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता । तथा चागुक्तांतं । को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत् षोडशावतिजग-
त्वावैकपदेति ॥ विनियोगो भिन्निकः ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदसि चासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न वाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वां । मित्रावरुणा । ऋतऽयन । दिवः । वा । महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदसि । चासीथां । नः । यज्ञऽयते । वा । पशुऽसः । न । वाजान् ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा देवां वां युवां को नु कः खलु यजमान ऋतायन्यज्ञमिच्छन् शक्तुयादिति शेषः । तस्मात्कृत
मयैव । दिवः सदसि ब्रूलोकसंबर्धानं स्थानं महो महतः पार्थिवस्य सदस्युत्पत्त्यादकस्यांतरिक्षस्य सदसि ।
तद्वैतुत्वात्ताच्छब्दं । त्रिषु स्थानेषु नोऽस्मान् चासीथां । रक्तं । वाग्व्यस्यार्थं । किंच यज्ञायतं दे वा हविर्दात्रे
च मह्यं पशुषो न वाजान् पशुषु सीदतो वाजानन्नां क्षीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयच्छथः तद्वदवत-
मिति । यदा । नगव्यस्यार्थं । पशुषः पशून्वाजाश्च दत्तमित्यर्थः ॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिंद्र ऋभुक्षा मरुतो जुषंत ।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीळ्हुषे सजोषाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इंद्रः । ऋभुक्षाः । मरुतः । जुषंत ।

नमऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिं । स्तोमं । रुद्राय । मीळ्हुषे । सऽजोषाः ॥ २ ॥

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृक्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषंत ।
सेवतां । ये दधते धारयंत्युक्तलक्षणं स्तोत्रं । देवा द्विविधाः स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च । अत्र स्तोत्रभाज उच्यते ।
आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते । अथ मरुत एव वियुज्य विशेयंत । रुद्राय मीळ्हुषे ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥ रुद्रेण
सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः । तेषां पुत्रत्वादिति भावः । केचन रुद्राय सजोषा इत्येतामित्रादिम
वदेवताविशेषणमिति कथयंत ॥

आ वां येषांश्चिना हुवथ्यै वातस्य पत्नन्नथ्यस्य पुष्टौ ।

उत वा दिवो असुराय मन्म प्रांधांसीव यज्यवे भरध्वं ॥ ३ ॥

आ । वां । येषां । अश्चिना । हुवथ्यै । वातस्य । पत्नन । रथ्यस्य । पुष्टौ ।

उत । वा । दिवः । असुराय । मन्म । प्र । अंधांसिऽइव । यज्यवे । भरध्वं ॥ ३ ॥

अनयाश्चिनी रुद्रश्चोच्यते । हे अश्चिनाश्चिनी येषां कामाना यंतृतमां वां युवां वातस्य पत्नन । धर्मसा-
म्याद्विर्मगहणं । वायुसमानगतेरश्वस्य नमने प्राप्तो रथ्यस्य रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति ऊवथ्यै । ऊवे । आहू-
यामि । आहूतातुं प्रभवामि । अथवा वायुवबुवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति । उत वा
किंचित्यर्थः । दिवो द्योतमानाय ॥ चतुर्थर्थे षष्ठी ॥ असुराय प्राणापहर्त्रे रुद्राय । यदा । ब्रूलोकसंबन्धिनेऽसुराय
प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय मन्म मननीयं स्तोत्रं प्र भरध्वं । संपादयत हे अश्विजः ।
अंधांसीवान्नां हविर्लक्षणां हवींषि स्तोत्रं चेत्यर्थः ॥

प्र सप्तस्रो दिव्यः कर्णहोता चितो दिवः सजोषा वातो अग्निः ।

पृषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मुराश्वतमाः ॥ ४ ॥

प्र । सप्तस्रोः । दिव्यः । कर्णऽहोता । चितः । दिवः । सऽजोषाः । वातः । अग्निः ।

पृषा । भगः । प्रऽभृथे । विश्वऽभोजाः । आजिं । न । जग्मुः । आश्वतमाः ॥ ४ ॥

अत्र लिङाक्तदेवता । प्र जग्मुरिति सवध । सतणो यज्ञ सेवमानः शत्रूणा सोढा वा दिव्यो दिवि भवः । कर्णहोता । कर्णा अथयो मेधाविनो वा होतार आह्वातारो यस्य स तथोक्तः । चितस्त्रिषु स्थित्यादिस्थानेषु तायमानो दिव सूर्येण सह सजोषा समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्ललक्षणको वायुरग्निः पूषा पोषक एतन्नामा भगश्च प्रभृथं प्रभरणवत्यस्मिन्यज्ञ उक्ता सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरक्षकाः कृत्वात्तारो वा आश्व-
तमा प्रकृष्टगमनाश्चवता अष्टाः सत आजि न सयाममिव प्र जग्मुः । प्रगच्छति ॥

प्र वो रयिं युक्ताश्वं भरध्वं राय एषेऽवसे दधीत धीः ।

मुगेव एवैराग्निजस्य होता ये व एवा मरुतस्तुराणां ॥ ५ ॥

प्र । वः । रयिं । युक्तऽअश्वं । भरध्वं । रायः । एषे । अवसे । दधीत । धीः ।

मुऽगेवः । एवैः । आग्निजस्य । होता । ये । वः । एवाः । मरुतः । तुराणां ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो यय रयि धन युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्य पुत्र वा प्र भरध्व । सपादयत । रायो धनानि गवाश्चादिनक्षत्रान्येप प्राप्त । अवसे । अश्व इत्यत्रनाम । अन्नाय प्राप्ताना धनाना रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत । धारयति स्तुति । स चाग्निजस्य क्लीवतो होताचिरेवर्गंत्यैः कामैर्गमनसाधनैरश्वैर्वा मुगेव । गेवमिति मुखनाम । मुमुता भवतु । हे मरुतस्तुराणा त्वरमाणाना वो युष्माक य एवा कामा अश्वा वा सति तैरिति ॥ ॥ १३ ॥

प्र वो वायुमिति षष्ठी वायवे पर्णा हविषो याज्या । प्र वो वायु रथयुज ह्यगुध्वमुत त्वामादिते महि । आ० ३ ८ । इति सूचित ॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारमर्कः ।

इषुध्वं ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीनां अत्र पत्नीरा धिये धुः ॥ ६ ॥

प्र । वः । वायुं । रथऽयुजं । कृणुध्वं । प्र । देवं । विप्रं । पनितारं । अर्कः ।

इषुध्वः । ऋतऽसापः । पुरंऽधीः । वस्वीः । नः । अत्र । पत्नीः । आ । धिये । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो यय वायु वायुदेव रथयुज यज्ञगमनाय रथमवद ह्यगुध्व । कृणुध्व । प्र देव स्तोतमान विप्र विप्रपेण कामाना पुरक विप्रवत्पूज्य ना पनितार ॥ कर्मणि कर्तुप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः । फलप्रदातार वा अर्करचनसाधनैर्मन्त्रैः प्र ह्यगुध्व । स्तुत । किंचेषुध्वो गय ऋतसापो यज्ञस्युजः पुरंधीः पुरंध्वः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्यो । प्रशस्या पत्नीर्देवपत्न्योऽन्वास्मिन्यज्ञ नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे तन्निष्पत्तय आ धु । आगतवत्यः ॥

उषं व एषे वंदेभिः शूषैः प्र यही दिवश्चितयद्भिरर्कः ।

उषामानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं ॥ ७ ॥

उषं । वः । एषे । वंदेभिः । शूषैः । प्र । यही इति । दिवः । चितयत्ऽभिः । अर्कः ।

उषामानक्ता । विदुषी इवेति विदुषीऽइव । विश्वं । आ । हा । वहतः । मर्त्याय । यज्ञं ॥ ७ ॥

हे उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यद्धी महती वंदेभिर्वंदनाहिरितरैर्देवैः सह दिवोऽतरिणाद-
विशेषेण सर्वप्रदेशाद्वा युष्मभ्यमुप प्रेषे । उपप्रापयामि हविः ॥ इति । प्रापणकर्म स्थादुपप्राभिः समन्वितः ॥
श्रूषेः सुखकरैः चितयन्निर्घोषयन्निर्कर्मधैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव
जानत्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमा वहतः । अभिमुख प्रापयतः । हेति पुराणः । यद्वा । श्रूषैरत्यादीनि
तृतीयाबहुवचनांतानि वंदेभिरित्यस्य विशेषणानीति केचिदाहुः ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सज्जोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीरोषधी राय एषे ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नृन । वास्तोः । पतिं । त्वष्टारं । रराणः ।

धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् । ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतो बह्वपोष्यजनयुक्तात्तृकर्मनेतृन वो युष्मानभ्यर्चे । अभिपूजयामि । स्तौमीत्यर्थः । के पुनस्ते
यूयं । उच्यते । वास्तोष्पतिं त्वष्टार रराणः स्तोत्रादिभिः क्रीडन हविर्ददद्वाह । धन्या धनवती सजोषा
इतरदेवैः सह गच्छती प्रीणयती वा धिषणा । वाङ्मामतत । वाग्देवता ॥ एता द्वितीयार्थं प्रथमाः ॥ उक्तल-
क्षणां वाणीं वनस्पतीनोषधीश्च नमोभिः सहार्च इति संबधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्तुं ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वतवो ये वसवो न वीराः ।

पनिता आशो यजतः सदा नो वर्धन्तः शंसं नयौ अभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।

पनिताः । आशः । यजतः । सदा । नः । वर्धातु । नः । शंसं । नयैः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्वतः पुराणवतो वा मेघास्तन विस्मृते तुजे दानि । यद्वा । तनेति पुत्रनाम ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥
पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तत्पुत्रे च स्वतवः शोभनगमनाः संतु । भवतु । कीदृशास्ते । ये
वसवो जगतो वासयितारो वीरा न वीरा इव । किंच पनिताः स्मृत आप्त्य आप्तव्यः सर्वैर्यजतो यजनीय
आदित्यः सदा सर्वदा नः शंसमस्माकं स्तुति नयौ नैरभ्यो हितो देवोऽभिष्टावभित एषणोऽभिगमनं वा सति
वर्धातु । वर्धयतु ॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं चितः नपातमपां सुवृक्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न श्रूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति वना ॥ १० ॥

वृष्णः । अस्तोषि । भूम्यस्य । गर्भं । चितः । नपातं । अपां । सुऽवृक्ति ।

गृणीते । अग्निः । एतरी । न । श्रूषैः । शोचिःऽकेशः । नि । रिणाति । वना ॥ १० ॥

भूम्यस्य । भूमिरंतरिक्षं । तदर्हस्य । तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य । अथवा भूम्यो भुमेरेवाहः
तदुचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपां नपातं रत्नकं वैद्युतमपि सुवृक्ति । स्तोत्रकर्ममतत ।
शोभनपापादिवर्जनवता स्तोत्रेणास्तोषि । स्तुतवानहं । स चितस्तीर्णतमस्त्रिपु स्थानेष्वन्येषु चित्वापत्रेषु ताय-
मानोऽग्निरेतरी गंतरि मयि श्रूषैः सुखकरै रग्निमभिर्न गृणीति । न गरणं कुर्वते । न क्रुध्यतीत्यर्थः । किंतु
शोचिष्केशः प्रदीप्तरग्निमः सन वना वनानि नि रिणाति । हिर्नास्त । दहतीत्यर्थः ॥ ॥ १४ ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिक्वितुषे भगाय ।

आप ओषधीस्त नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः ॥ ११ ॥

कथा । महे । रुद्रियाय । ब्रवाम । कत् । राये । चिकितुषे । भगाय ।

आपः । आपधीः । उत । नः । अवंतु । द्यौः । वना । गिरयः । वृक्षऽकेशाः ॥ ११ ॥

वयमवयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्तुतीः । कत् किं च स्तोत्रं रायं धनलाभाय चिकितुषे सर्वं जानते भगार्द्यतन्नामकाय देवाय ब्रवाम । उतापि चापोऽद्वेवता आपधीरोषधयो यार्द्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेशाः । वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते । एता उक्ता देवता नोऽस्मानवतु । रक्षतु ॥

शृणोतु न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्सरीयाँ इषिरः परिज्मा ।

शृण्वंत्वापः पुरो न शुभाः परि सुचो बबृहाणस्याद्रेः ॥ १२ ॥

शृणोतु । नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान् । इषिरः । परिऽज्मा ।

शृण्वंतु । आपः । पुरः । न । शुभाः । परि । सुचः । बबृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२ ॥

नोऽस्माक गिरः स्तुतीः शृणोतु । कः । ऊर्जा बलानां पतिर्वीर्यः । अथवा ऊर्जामन्नानां पतिः । प्राणोपाधिकस्य वायोः कृत्स्नानृत्व प्रसिद्धं । श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् । मनु० ५. २८. । इति । स नभो नभसि चारी तरीयान् तरितव्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गन्ता । किंचापः शृण्वंतु गिरः । कीदृशस्ताः । पुरो न पुराणोव शुभा दीप्ता बबृहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मेंघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः सुचः सरणशीलाः ॥

विदा चिन्तु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्ये दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वँ आव यंति द्युभा मर्तमनुयतं वधस्त्रैः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम । दस्माः । वार्ये । दधानाः ।

वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अवं । यंति । द्युभा । मर्तं । अनुऽयतं । वधऽस्त्रैः ॥ १३ ॥

हे महांतो मरुतो नृ त्विष यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्मा दर्शनीया वो युष्मान्य एवा गतारो युष्मान्भजमाना वार्यं वरणीय हविर्दधाना ददाना धारयतो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा । ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगतारन् विद । चिदिति पुरणः । वयश्चनागतारयंते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमव यति । गच्छति । किं कुर्वतः । द्युभा बोभकेण सहितं मर्तं मरणधर्माणं वैरिणमनुयतमभिगतं वधस्त्रैरायुधैः परिहरतोऽव यति ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।

वर्धतां द्यावो गिरश्चंद्राया उदा वर्धतामभिषाता अर्णाः ॥ १४ ॥

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ । सुऽमखाय । वोचं ।

वर्धतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअयाः । उदा । वर्धतां । अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४ ॥

दैव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापसान्नाभिप्राप्तं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतयो वर्धतां । द्यावो द्योतमानाः स्वप्रतिपादार्थप्रकाशिन्यश्चंद्रायाः । आह्लादनं हिरण्यं वाये यासां ताः । तादृशः सखो वर्धतां । अर्णा नद्यश्चाभिषाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवंतु ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूची वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषक्तु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्बहुहस्त ऋजुवनिः ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूची । वा । शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिषक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भूमौ नि धायि । निधीयते । स्थाप्यते । क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्ता सती पायुभी रक्षणीर्वरूच्यस्मद्पद्रववारयित्री भवति । वाशब्दश्चार्थः । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पुज्या रसा सारभूता भूमिः सिषक्तु संवतां नोऽस्माकं स्तुतिं । अथवा स्तुता नोऽस्मान् सिषक्तु । स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तीः सूरिभिर्मेधाविभिः स्तोत्रभिर्निमित्तः । तेषां परिचर्यया प्रीतित्वर्थः । ऋजुहस्ता स्मदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कल्याणदाना भवतु ॥ ॥ १५ ॥

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो मरुतो अच्छोक्तौ ।

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा । दाशेम । नमसा । सुदानून । एवया । मरुतः । अच्छऽउक्तौ । प्रऽश्रवसः ।

मरुतः । अच्छऽउक्तौ ।

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । अस्माकं । भूत् । उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणान्नेन वा सुदानून शोभनदानान्मरुतः । एवयैव क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने निमित्ते सति तात्पर्यतः कथं परिचरेम । तेषां द्वाराध्यत्वा दिति भावः । कथं । प्रश्रवसः प्रकृष्टात्मा भवति । अच्छोक्तौ । अभिगच्छ्युक्तिः स्तुतियस्य तादृशे मयि । यद्वा । प्रश्रवसः प्रकृष्टात्मास्य ममाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनर्वाक्तिरादरार्था । अहिर्बुध्नो देवो नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय मा धात । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भूत भवतूपमातिवनिः शत्रूणां हन्ता ॥

इति चिन्तु प्रजायै पशुमत्यै देवांसो वनन्ते मर्त्यो व आ देवासो वनन्ते मर्त्यो वः ।

अचा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निर्जयसीत ॥ १७ ॥

इति । चित् । नु । प्रऽजायै । पशुऽमत्यै । देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः । आ । देवासः ।

वनन्ते । मर्त्यः । वः ।

अच । शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चित् । मे । निऽर्जयतिः । जयसीत ॥ १७ ॥

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्यमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुसहितायापत्याय वनन्ते भजन्ते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनर्वाक्तिरादरार्था । अचास्मिन्नेति शिवां धासिमज्ञं मे ममास्या सान्वो देवैरनुगृहीतस्य पुत्रस्य करोतु निर्जयतिदेवता । जरां चिज्जरां च जयसीत । यसतु ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः ।

सा नः सुदानुर्मृळयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः ॥ १८ ॥

तां । वः । देवाः । सुऽमृतिं । ऊर्जयँतीं । इषं । अश्याम । वसवः । शसां । गोः ।

सा । नः । सुऽदानुः । मृळयँती । देवी । प्रति । द्रवंती । सुविताय । गम्याः ॥ १८ ॥

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभुतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां । अश्वेन मतिवृद्धिरन्नमय हि सोम्य मनः । का० उ० ६ प ४ । इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयतीं बलकरीमिषमेषणसाधनमन्नं क्षीरदध्यादिनक्षत्राणां शसां स्तुत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखाय प्रति गम्या । गम्यात् । अभिगच्छत । सैरदेवता विगच्छते । मुदानुः शोभनदाना मृळयती मुखयती द्रवंत्यस्मादभिमुख गच्छती ॥

अभि न इळा यथस्य माता स्मन्नदीभिर्वशी वा गृणातु ।

उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः ॥ १९ ॥

अभि । नः । इळा । यथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः । उर्वशी । वा । गृणातु ।

उर्वशी । वा । बृहत् । दिवा । गृणाना । अभिऽऊर्ण्वाना । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९ ॥

अभि गृणातु नोऽस्मानिळा भूमिर्यथस्य गोसंपत्स्य माता निर्मात्री । यद्विळा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याह । यद्वा यथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीळा माध्यमिकी वाक् । अथवोर्वशी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह गृणातु । स्वच्छन्दः प्रशस्तवचन इत्युक्त । प्राशस्त्य गृणातु । वायवोर्वशी बृहद्दिवा प्रभृतदीप्तिर्गृणाना शब्दयत्यस्मादीयं कर्म प्रशस्त्यभ्यूर्ण्वानां क्लादयती । क । आयोरायु मनुष्यं यजमानं । केन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्त्विति निरुक्त । ११ ४९ । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत् आयोर्यज्ञाभ्यूर्ण्वानां क्लादयती ॥

सिपंक्तु न ऊर्जयँस्य पुष्टेः ॥ २० ॥

सिसंक्तु । नः । ऊर्जयँस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥

ऊर्जयँस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकस्य संवर्धनो नोऽस्मान् सिपंक्तु । सेवता । सामर्थ्याद्देवसघ इति गम्यते । अथवोर्वशी मरुद्गणो वा गृह्यते प्रकृतत्वादिति ॥ ॥ १६ ॥

प्र शतमेत्यष्टादशर्च दशम सूक्त भीमस्याचिरार्प त्रिष्टुभ । पूर्वसूक्तं वै तदित्युक्तत्वादितदमपि वैश्वदेवं । तमुष्टुहीत्याकादशी रुद्रदेवत्या । सप्तदश्येकपदैतयोरुपात्येकपदैत्यनुक्रमियमाणत्वात् । अचानुक्रमणिका । प्र शतमाह्वनेकादशी रीद्रीति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

प्र शतंमा वरुणं दीधिति गीर्मिचं भगमदिति नूनमश्याः ।

पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतृत्तपंथा अमुरो मयोभुः ॥ १ ॥

प्र । शं । तंमा । वरुणं । दीधिति । गीः । मिचं । भगं । अदितिं । नूनं । अश्याः ।

पृषत् । योनिः । पंच । होता । शृणोतु । अतृत्तं । पंथाः । अमुरः । मयः । भुः ॥ १ ॥

प्र शतमात्यत मुखकरी गोः स्तिरूपा वाय्वरुण मिचं भगमदिति च दीधितो दीधित्या कर्मणा हविष्प्रक्षेपणात्मकेन सह नूनमवितथ प्राश्याः । प्राप्नोतु । किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णातिरिक्तस्यः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः । यद्वा । पंचहोतृति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतिः । स चातृत्तपंथा अहिसितगतिरमुरः प्राणस्य दाता मयोभुः सुखस्यास्यदभुतः । एवमुक्तलक्षणे वायुः शृणोतु सोर्वमिति ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सूनुं न माता हृद्यं सुशेवं ।

ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्ति हं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥ २ ॥

प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सूनुं । न । माता । हृद्यं । सुऽशेवं ।

ब्रह्म । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे । वरुणे । यत् । मयःऽभु ॥ २ ॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रति जगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सूनुं न माता स्वतनुजं जननीव । सा यथा प्रतिगृह्णातिं परितुष्यति तद्वदित्यर्थः । कीदृशं तं । हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनमुखकरं । एतद्वयं माधारणं । किंच ब्रह्म मन्त्रजातं प्रिय प्रियकरं देवहितं देवैः प्राप्यं यदस्ति यद्वह्म मयोभु सुखमाधनं तद्वह्म मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा । मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमानिदेवयोर्दुक्कलक्षणं ब्रह्म परिवृढं यज्ञादिदृष्टं कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयेत्येकेकादशने सावित्रे पशूनां वपायाग्या । सूत्रितं च । उदीरय कवितमं कवीनां भगं धिय वाजयंतः पुराधिमिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

उदीरय कवितमं कवीनामुन्नतमभि मध्वा घृतेन ।

स नो वसूनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता सुवाति ॥ ३ ॥

उत् । ईरय । कविऽतमं । कवीनां । उन्नतं । एनं । अभि । मध्वा । घृतेन ।

सः । नः । वसूनि । प्रऽयता । हितानि । चंद्राणि । देवः । सविता । सुवाति ॥ ३ ॥

अनया सविता च स्तूयते । हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रातदर्शिनममु पुरोवर्तिनमग्नि सवितार उदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयतेत्यर्थः । एनं देवं मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युन्नत । अभिषिञ्चत । तर्पयतेत्यर्थः । स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्यह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।

सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥ ४ ॥

सं । इंद्र । नः । मनसा । नेषि । गोभिः । सं । सूरिऽभिः । हरिऽवः । सं । स्वस्ति ।

सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां । सुऽमत्या । यज्ञियानां ॥ ४ ॥

हे इंद्र नोऽस्मान्मना प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह सं नेषि । नयसि । अस्मान् गाः प्रापयसीत्यर्थः । एव सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्नृद्र सूरिभिर्मध्वाग्निभिः पुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा सं नेषि । तथा स्वस्ति स्वस्तिभिः क्षेमैः सं नेषि । ब्रह्मणा प्रभुतेनावेन सं नेषि । यदन्नं देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानां यज्ञाहोणा देवानां सुमत्यानुग्रहबुद्ध्या सं नेषि ॥

देवो भगः सविता रायो अंश इंद्रो वृचस्य संजितो धनानां ।

चभुक्षा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतासस्तुरासः ॥ ५ ॥

देवः । भगः । सविता । रायः । अंशः । इंद्रः । वृचस्य । संऽजितः । धनानां ।

चभुक्षाः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः । अमृतासः । तुरासः ॥ ५ ॥

अथ विंगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यंशस्त्वष्टा वृचस्य हंतेंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जितार ऋभुक्षा ऋभुर्वाजश्च उत वारिषि च पुरधिः बह्वधीः । विभ्वोच्यते । एते चामृता-
सोऽमृता अमरणधर्माणो भगादिदेवास्तुरासोऽस्यद्यच्च प्रति त्वरमाणाः सतो मोऽस्मानवतु । रचंतु ॥ ॥१७॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वं मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥ ६ ॥

मरुत्वतः । अप्रतिऽइतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र । ब्रवाम् । कृतानि ।

न । ते । पूर्वं । मघऽवन । न । अपरासः । न । वीर्यं । नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६ ॥

वय यजमाना मरुत्वतो मरुद्विस्तद्वत इन्द्रस्य कृतानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवल तावन्मात्र । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । सर्वदा यून इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे मघवन्निद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः पुरुषा नापुः । नापरासोऽपरऽपि नापुः । किं बह्वना । नूतन कश्चनाश्चर्यभूतो यः कोऽपि वीर्यं नाप । न प्राप्नोति ॥

उप स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्टः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं ॥ ७ ॥

उप । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सनितारं । धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंभविष्टः । पुरुऽवसुः । आऽगमत् । जोहुवानं ॥ ७ ॥

हे अतरात्रन त्वं प्रथमं मुख्यं । प्रकृतममित्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणानां सनितारं सभक्तां । अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयः । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो मवस्य पति स्वामिन देवमुप स्तुहि । यो देवः शंसते शस्त्रैः स्तुवंतं सामभिर्यजमानाय शंभविष्टः सुखस्य भावायितुतमो भवति । यय जोहुवानमाहुयत यजमानं पुरुवसुः प्रभुतधनः सन्नागमत् आगच्छति तमुप स्तुहि ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥ ८ ॥

तव । उतिऽभिः । सचमानाः । अरिष्टाः । बृहस्पते । मघऽवानः । सुऽवीराः ।

ये । अश्वऽदाः । उत । वा । संति । गोऽदाः । ये । वस्त्रऽदाः । सुऽभगाः । तेषु । रायः ॥ ८ ॥

हे बृहस्पते तवोतिभ्यो रक्षाभिः सचमाना मगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता मघवानो धनवन्तः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवति । ये त्वदनुगृहीता अश्वदा बह्वनामश्चाना दातारः संति । उत वाथवा गोदाः संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः संति तेषु सर्वेषु रायो धनानि सभर्वात्विति शेषः ॥

विसर्माणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुजते अपृणंतो न उक्थैः ।

अपव्रतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥ ९ ॥

विऽसर्माणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुजते । अपृणंतः । नः । उक्थैः ।

अपऽव्रतान् । प्रऽसवे । वऽवृधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् । यवयस्व ॥ ९ ॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्यते । एषामित्युक्तं केषा-
मित्याह । ये भुञ्जतेऽपुत्रांतोऽप्रयच्छंतः । केभ्यः । उक्थेः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्त्रभ्यं । तानप-
व्रतानपगतकर्मणः प्रसव उत्पत्तिमति मनुष्यलोके वधुधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्विष्टृन्मर्चद्वष्टृन् वा
सूर्याद्यावयस्व । पृथक्कुरु । अंधकारे स्थापयेत्यर्थः ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वः शमी शशमानस्य निंदात्तुच्छयान्कामान्करते सिष्विदानः ॥ १० ॥

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीता । अचक्रेभिः । तं । मरुतः । नि । यात ।

यः । वः । शमी । शशमानस्य । निंदात् । तुच्छयान् । कामान् । करते । सिष्विदानः ॥ १० ॥

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीता । देवानां वीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यच्च
स तथोक्तः । तस्मिन्त्यङ्गे । अन्यथागुणानादिनामुर करोतीत्यर्थः । तं यजमानमचक्रभिरचक्रं रथैर्है मरुतो नि
यात । नितरां प्रापयतांधकार । यद्वा । अचक्रभिरिति पूर्वचान्वयः । चक्रशब्देनागान्युच्यते । पुनः पुनरंगरहितैः
केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । सांगं हि कर्म देवानभ्यति । यश्च वो युष्माकं शमी कर्म स्तुतिलक्षणं
शशमानस्य मम संबंधि निंदात् निंदेत वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति स्वयं च तुच्छयान्श्वराण
कामान् कृष्यादिजनितभोगान् करते कुरुते सिष्विदानः स्वयन्नात्मानं क्लेशयन् । अथवा युष्मासु कमनोया
भोगान् तुच्छयान् करोति ॥ ॥ १८ ॥

तमुं हृदि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य ।

यस्त्वं महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । सुऽऽषुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । क्षयति । भेषजस्य ।

यस्त्वं । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमः । ऽभिः । देवं । असुरं । दुवस्य ॥ ११ ॥

हे आत्मानं तमु तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुतिं कुरु । यः स्विषुः शोभनवाणः सुधन्वा च । विरोधिहंतृत्वात्सुष्ठुत्वं ।
यश्च विश्वस्य भेषजस्योपधस्य क्षयति ईश्वरो भवति । शारीरस्य सासारिकस्य वा गिष्टस्य शमनाद्येश्वरस्य
व्यातिरिक्तस्योपधस्याभावाद्भयपक्षमत्वाच्चास्य भेषजस्वामित्वं । भिषक्तमं त्वा भिषजां गृणोमि । ऋग्वे० २. ३३. ४. ।
इत्यादिश्रुतः । किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तत्साधनादुरिताद्वा मोक्षयितारं देव यत्नं यज च महे महते
सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्देवभिर्नमस्करिवा देवं व्योतमा
नमसुरं प्रकृष्टासुं । बलवंतमित्यर्थः । यद्वा । प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरति ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभवतृष्टाः ।

सरस्वती बृहद्विवोत राका दशस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभाः ॥ १२ ॥

दमूनसः । अपसः । ये । सुहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः । विभवऽतृष्टाः ।

सरस्वती । बृहत् । ऽदिवा । उत । राका । दशस्यंतीः । वरिवस्यंतु । शुभाः ॥ १२ ॥

अथ लिंगोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाश्चरथगवादिशोभनकर्मवन्तः ॥
मत्स्यो लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति तच्छभवो वृष्णो वर्षकस्यंद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यो
नद्यो नदनशीला गंगाया विभवतृष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः सरस्वत्येतन्नामिका नदी वाग्देवी वा बृहद्विवा
प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतीर्दशस्यंत्यः कामान्प्रयच्छंत्यः शुभा दीप्ताः तासु वरिवस्यंतु ।
अस्त्रभ्यं धनमिच्छंतु ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

* य आहना दुहितुर्वक्षणासु रूपा मिनानो अकृणोदिदं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वक्षणासु । रूपा । मिनानः । अकृणोत् । इदं । नः ॥ १३ ॥

सु सुपु प्र भरे प्रकर्षेण सपादयामि महे महते सुशरणाय शोभनरक्षकायिद्राय पर्जन्याय वा सुसुखाय वा । कि । मेधा मतां धीयमाना गिर स्तुति । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिशयेन स्तुत्या वा जायमानामिदा नीमृत्पयमाना । नूतनामित्यर्थः । य इद्र पजन्यो वा आहना आहता संका दुहितुर्दुहितृस्थानीयाया पृथिव्या हिताय वचनासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इदमुदक नोऽस्मभ्यमकृणोत करोतु ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिळस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अर्द्धिमाँ उदनिमाँ इयति प्र विद्युता रोदसी उक्षमाणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इळः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अर्द्धिऽमान । उदनिऽमान । इयति । प्र । विऽद्युता । रोदसी इति । उक्षमाणः ॥ १४ ॥

अत्र पर्जन्य स्तुयते । सुष्टुतिः शोभना स्तुति स्तनयत गर्जत रुवत वर्षणजनित शब्द कुर्वाणमिळोऽन्नस्थो-दकस्य वा पात स्वांमिन हे जरित स्तोतस्त्वदीया स्तुतिनृन प्राश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यस्य पर्जन्योऽर्द्धिमान । अर्द्धिरपा दानवान्मघ । तद्दान । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी यावापृथिव्यावृक्षमाणः सिचन प्रयति गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं गर्धा अच्छा रुद्रस्य सृनूयुवन्यूरुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वँ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । गर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । सृनून । युवन्यून । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोम स्तोत्र मारुत गर्धो मरुता बलमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य सृनून । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृपितरसकृत्का । युवन्यूनो मिश्रणेच्छन्वा उद्वृत्तमत्यधिकमश्या । यामृहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थ मा मा स्वस्त्याविनश्य हवते । आहु यति । प्ररयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मान्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपतानयासो यज्ञगतृनृनोपेत्य स्तुहि ॥

प्रेष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा ना माता पृथिवी दुर्मता धातु ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिक्षं । वनस्पतीं । ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवःऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मह्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुःऽमता । धातु ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवता । प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थ । राये धनार्थ । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्य मदर्थ सुहवो भूतु । स्वाङ्गानो भवतु । नोऽस्माद्दर्मता माता सर्वस्य निर्मात्री । यदा । अवेर्भामित्वादि-शेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १७ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १७ ॥

हे देवा युष्माकं संबन्धिन्युरी महत्यनिबाधे नितरां बाधरहितं सुखे स्याम । भवंम वयमत्रयः ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १८ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १८ ॥

वयमश्चिनोनूतनेन पूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणं सं गमेम । संगच्छामहे । हे अमृतामरणार्वाश्चिना नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा वहत । प्रापयत । आत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्या वहतं । विश्वानि सौभगान्यप्या वहतं ॥ ॥ १८ ॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमकादशं मृत्तमंत्रराघं वैश्वं वैश्वदेवं । अत्रानुकर्मणिका । आ धेनवस्तृणैतयोक्तं पात्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैगिकः ॥ अपोनप्रीय एकधनामु हविर्धानं प्रति नीयमानाम्वाद्यानुवचनीया । मृजित च । आ धेनवः पयसा तृणैर्यथाः समन्या यत्पुप यत्पन्याः । अ० ५. १. इति ॥

आ धेनवः पयसा तृणैर्यथा अमर्धतीरुप नो यंतु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीति ॥ १९ ॥

आ । धेनवः । पयसा । तृणैऽअर्थाः । अमर्धतीः । उप । नः । यंतु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः । जरिता । जोहवीति ॥ १९ ॥

धेनवः प्रीणयिष्यो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहितास्तृणैर्यथास्त्वरमागमनाः । अर्थोऽर्तः । नि० १० १८ । इति यास्कः । अमर्धतीरर्हस्यः सत्यो नोऽस्मानुपा यंतु । उपागच्छतु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीर्महतोः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका इम मे गंग । ऋक् १०. १५ ५ । इति मंचोक्ता गगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रोर्विप्रो विशेषेण प्रीणयिता जरिता स्तोता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्य द्यावा वाजाय पृथिवी अमृधे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टां ॥ २० ॥

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्य । द्यावा । वाजाय । पृथिवी इति । अमृधे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः । यशसा । अविष्टां ॥ २० ॥

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृधे हिंसारहिते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयध्य । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायाम्नाथं । अहं वै वाज इति हि श्रुतिः । पिता पालयिषी यामीमाता निर्मात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमतदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषणे । यशसी यशो-युक्ती द्यावापृथिवी भरे भरे सर्वेषु संग्रामेषु यक्षिषु वा नोऽस्मानविष्टां । रक्षतां ॥

अध्वर्यवश्चकुवांसो मधुनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं ।

होतेव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥३॥

अध्वर्यवः । चकुऽवांसः । मधुनि । प्र । वायवे । भरत । चारु । शुक्रं ।

होताऽदेव । नः । प्रथमः । पाहि । अस्य । देव । मध्वः । ररिम । ते । मदाय ॥३॥

हे अध्वर्यवोऽध्वर युजाना मधुनि मधुररसानि सोमाग्रादीनि चक्रवांसः कुवाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीय शुक्र दीप्त सोम । हे वायो त्व च होतेव होता यथा प्रथमं पिबति तद्वन्नोऽस्मदर्थमस्याम् सोम प्रथम इतरदेवभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुर सोमरसं ते मदाय ररिम । ददाम । वायो पूर्वपानमसकृत्प्रपचित ॥

दण क्षिपो युंजते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता ।

मध्वो रसं सुगभस्तिगिरिष्ठां चनिश्चदद्दुहे शुक्रमंशुः ॥४॥

दण । क्षिपः । युंजते । बाहू इति । अद्रिं । सोमस्य । या । शमितारा । सुहस्ता ।

मध्वः । रसं । सुऽगभस्तिः । गिरिऽस्थ्यां । चनिश्चदत् । दुहे । शुक्रं । अंशुः ॥४॥

अत्राभिपवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐद्री । अद्रिमभिपवयावाण दण क्षिपो दण-
संख्याकाः ज्योऽगुलयो युंजते । गृह्णाति । यद्वा । परस्पर युक्ता भवति । बाहू अप्यध्वर्युसंबन्धनावर्द्धं युंजाते ।
या या सुहस्ता शोभनहनर्वा सोमस्य शमितारावभिपोतारा ती बाहु युजति । मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं
गिरिष्ठा गिरिस्थायिन गिरिवदन्नतप्रदेशस्थित वा सुगभस्तिः शोभनागुलिरध्वर्युश्चनिश्चदद्दुहोदयन ॥ चदि
आह्लादन इत्यस्माद्यदनुक्ति कादम रूप ॥ ददहे । दोग्धि । स चाशुः शुक्र निमलं रस ददुहे । दुग्धं । यद्वैक
वाक्य । अशुर्याप्तः सुगभस्ति सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं ददुहे । दोग्धि ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दद्याय बृहते मदाय ।

हरी रथं सुधुरा योगं अर्वागिन्द्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥५॥

असावि । ते । जुजुषाणाय । सोमः । क्रत्वे । दद्याय । बृहते । मदाय ।

हरी इति । रथं । सुधुरा । योगं । अर्वाक । इन्द्रं । प्रिया । कृणुहि । हूयमानः ॥५॥

हे इन्द्र ते तुभ्य जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिपुतः । किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे वृचवधादिकर्मण
दद्याय वलाय बृहते मदाय च । यस्मादेव तस्मात् हे इन्द्र त्व हूयमानः सन सुधुरा शोभनाया धुरि नियुक्ता
प्रिया प्रिया हरी अर्वा योग योगिर् युंक्त वा रथं योजयित्वा त रथमर्वागस्मदभिमुख कृणुहि । कुरु ॥ ॥२०॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्रां देवीं नमसा रातह्व्यां ।

मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्रे वह पृथिभिर्दवयनैः ॥६॥

आ । नः । मही । अरमतिं । सऽजोषाः । ग्रां । देवीं । नमसा । रातऽह्व्यां ।

मधोः । मदाय । बृहतीं । ऋतऽज्ञां । आ । अग्रे । वह । पृथिऽभिः । देवऽयानैः ॥६॥

अत्रापि संबोध्य प्रादेवताया आवाह्यत्वादस्याप्रिया वा देवता । हे अग्रे सजोषा अस्माभिः सह प्रीय-
माणस्व या देवी सर्वैर्गतव्यामितस्त्रामिका देवता । मेना या इति स्त्रीणां । नि० ३. २९. इति यास्तः । नोऽश्न-

दर्थं देवयानिर्देवैर्गतव्यैः पथिभिर्मार्गैरा अभिमुखमा वह । कीदृशीं । महतीं महतीमरमतिमा समंताद्रममाणां सर्वत्र गन्त्री वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यासां । दत्तहविष्कामित्यर्थः । किमर्थं । मधोर्मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशीं । बृहतीं प्रवृद्धामृतज्ञां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽज्यमानेऽजंति यमित्येषा । सूत्रितं च । अजंति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. इति ॥

अजंति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावंतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्त्रसादि ॥ ७ ॥

अजंति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवंतं । न । अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निं । मृतयन् । असादि ॥ ७ ॥

यं घर्मे महावीरं प्रथयंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थीयः । अमृत्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो विप्राः मेधाविनश्चत्विजोऽध्वर्यादयो वपावतं न । वपावंतं प्रवृद्धं पशुं यथार्था तपति तद्वदग्निना तपंतोऽजंति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितुरूपस्थे प्रथितमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यज्ञ इत्यपतत्तहर्मस्य घर्मस्य । ती० ए० ५. ५. ५. इति हि श्रुतिः । म अतयन्यज्ञमिच्छन्नाग्निमपावासादि । आसादितः । अत्र पितृपुत्रदृष्टातः स्फोटोदिराहित्येन मुखवासप्रख्यापनार्थः ॥

अच्छा मही बृहती गंतमा गीर्दतो न गत्वश्विना हुवर्ध्यं ।

मयोभुवा सरथा यातमर्वागगंतं निधिं धुरमाग्निर्न नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छ । मही । बृहती । गंतमा । गीः । दृतः । न । गंतु । अश्विना । हुवर्ध्यं ।

मयःऽभुवा । सरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गंतं । निऽधिं । धुरं । आग्निः । न । नाभिं ॥ ८ ॥

अक्काभिमुखमश्विनाश्विनां ऊवध्या आह्वातुं गीरस्यदीया सुतिर्दृतो न दृत इवाह्वातेव गंतु । गच्छतु । गीर्विशेष्यते । मही पुज्या बृहती महती गंतमा सुखतमा । हे अश्विनां मयोभुवा मुखस्य भारवायितारी सरथैकरथी मंतां निधिं निहितं सोममर्वागभिमुख यात । गच्छत । धुर भारवाहिका नाभिमाग्नान् कील इव । यथा निष्कीला नाभी रथ न निर्वहति तत्र युवाभ्या विद्युक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति ज्ञापयितुमेव दृष्टांतितं ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोरदिक्षि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन ॥ ९ ॥

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्य । अहं । पूष्णः । उत । वायोः । अदिक्षि ।

या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणःऽदौ । उत । त्मन ॥ ९ ॥

अहमृषिसव्यसः प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य । उक्तगुणकाय देवाय उतापि च वायोऽक्षतजज्ञाय च नमउक्तिं नम इति वचनं स्तोत्रं प्रादिक्षि । प्रदिशामि । या यौ पृषवायू राधसा हविर्बलक्षणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्रेरयितारी । यद्वा । राधसति षष्ठ्यर्थे तृतीया । राधसो धनस्य मतीनां च चोदयितारी । यौ च वाजस्यान्नस्य संयामस्य वा चोदयितारी तौ देवावुतापि च तन्नात्मान्यन्यप्रेरणायैव द्रविणोदौ भवतमिति शेषः ॥

आ नामभिर्मरुतो वसि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरो जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्वे ऊती ॥ १० ॥

आ । नामऽभिः । मरुतः । वसि । विश्वान । आ । रूपेभिः । जातऽवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिं । च । विश्वे । गंत । मरुतः । विश्वे । ऊती ॥ १० ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञायै हवानोऽस्माभिराहुयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिर्गिरिवरुणत्वादिलक्षणेन वाच । आवहसि । रूपेभिः सहस्राक्षवज्रहस्तादिलक्षणे रूपैरा वसि । वहसि यज्ञ । किंच हे मरुतो विश्वे सर्वे यूय यज्ञमस्मदीय यज्ञसर्वाध हविर्वा जरितुः स्तोतुं सवधि नोर्गिरं स्तुतिवचांसि सुष्टुतिं तत्साध्या शोभनफला स्तुति च ॥ अवयविन्याः स्तुतिरेकत्वादेकवचन । अवयवानां बहुत्वाद्वहुवचन ॥ उक्तं यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गत । आगच्छत । विश्वे च यूयमूती ऊत्या रक्षया च सह गत ॥ ॥ २१ ॥

आ नो दिव इत्येकादशी व्यृट् दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशस्त्रे सारस्वततृच द्वितीया । सूत्रित च । आ नो दिवो बृहत पर्वतादा सरस्वती नो नपि वस्यः । आ० ८ ११ । इति ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गंतु यज्ञं ।

हवं देवी जुजुषाणा घृताचीं शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यजता । गंतु । यज्ञं ।

हवं । देवी । जुजुषाणा । घृताची । शग्मां । नः । वाचं । उशती । शृणोतु ॥ ११ ॥

नोऽस्माक यज्ञ यजता यष्ट्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्दुलोकादा गतु । आगच्छतु । तथा बृहतो महत पर्वतात्पवतत पुरणवत प्रीणनवतो वातावरणाद्येघाद्वा सरस्वत्या गतु । आगच्छतु । अनेन साध्यमित्री वागुच्यते । यद्विर्तादिव इत्यस्य विगोषण । सति हि दुलोकस्य वीरिण पर्वारिण तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतं । अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकार पुरण । तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वान देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुति सेव माना घृताची घृतमुदकमचती नोऽस्मदीया शग्मा मुखकरी वाच स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहतं बृहस्पतिं सद्ने सादयध्वं ।

सादद्यौनिं दमे आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं संपेम ॥ १२ ॥

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहतं । बृहस्पतिं । सद्ने । सादयध्वं ।

सादत्ऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं । अरुषं । संपेम ॥ १२ ॥

एषा बार्हस्पत्या । हे ऋत्विजो यूय बृहस्पति बृहतो मन्त्रस्य स्वामिन देवं सद्नेऽस्मद्यागगृह आ सादयध्व । ग्थापयध्व । कोदृश देव । वेधस विविधकर्तार नीलपृष्ठ स्निग्धाग बृहत महात् । तथा संत वयमुत्विग्यजमानाः संपेम । परिचरम । स एव विशेष्यते । सादद्यौनिं द्यौनीं सादत् दमे यागगृह आ सर्वतो दीदिवांसं दीप्यमान हिरण्यवर्णमरुषमारोचमान । अर्थव्यमाप्नेयी । बृहत परिवृहस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरपिबध्यते । तथा नीलवर्णधुमपृष्ठत्वसादनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिङ्गगण्यपिरेष बृहस्पतिः ॥ ।

आ धरणसिर्बृहद्विबो रराणो विश्वेभिर्गत्वोमभिर्हुवानः ॥

या वमान ओषधीरमुध्रस्त्रिधातुंशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३ ॥

आ । धर्षसिः । बृहत्ऽदिवः । रराणः । विश्वेभिः । गंतु । ओमंऽभिः । हुवानः ।
माः । वसानः । ओषधीः । अमृधः । चिधातुऽशृंगः । वृषभः । वयऽधाः ॥ १३ ॥

इदमावृत्तयमायेयं । अपिरा गंतु आगच्छस्वस्वयच्छं धर्षसिः सर्वस्य धारको बृहद्विः प्रभुतदीप्ती ररा
णो रममाणः कामान् प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरोमभी ररणिः सह ऋवान् आह्वयमाणः । मा गचीर्ज्वाला
ओषधीश्च वसानोऽमृधोऽहिंसितस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगवदुन्नतलोहितशुक्रकृष्णवर्णज्वालो वृषभो वर्षिता
वयोधा अस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

मातुष्यदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अगमन ।
सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजंत्यायवो न वासे ॥ १४ ॥
मातुः । पदे । परमे । शुक्रे । आयोः । विपन्यवः । रास्पिरासः । अगमन ।
सुऽशेव्यं । नमसा । रातऽहव्याः । शिशुं । मृजंति । आयवः । न । वासे ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । स्तोतुर्नामतत । स्तोतारो होत्रादयो रास्पिरासः ॥ रा धन
हविर्लक्षणं । तत्स्पृशति रास्या जुडादयः । तद्वान् रास्मी । तद्वंतो रास्पिराः ॥ उक्ताविधा ऋत्विजो मा
तुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रं दाप्ति परमे पद उत्तरवेद्या स्थितमगमन । अगमन । भजंत । तदर्थं सुशेव्यं सुवाय
हित शिशुमुत्पन्नमात्र वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविष्का इत्यर्थः । तादृशास्ते मृजंति ।
समार्जयंति । तत्र दृष्टातः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिशुं वासाय मृजति तद्वत् ॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरो मिथुनासः सचंत ।
देवोदेवः सुहवो भूतु मद्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतो धातु ॥ १५ ॥
बृहत् । वयः । बृहते । तुभ्यं । अग्ने । धियाऽजुरः । मिथुनासः । सचंत ।
देवऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मद्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुःऽमर्तो । धातु ॥ १५ ॥

बृहत्प्रभुत वयोऽज्ञं हे अग्ने बृहत् तुभ्य धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासः पत्नीभिः सहिताः सचंत ।
सर्वे । जायापती अप्रिमादधीयातामित्यादिश्रुतः । अधिकाराध्यायं पठ स्त्रिया अग्न्याधिकारः स च पत्न्या
संहति हि प्रतिपादित । पु० मी० ६ १ २४ । अर्वाष्ट गत ॥

उरौ देवा अनिवाधे स्याम ॥ १६ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽवाधे । स्याम ॥ १६ ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुव । सुप्रणीती गमेम ।
आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १७ ॥
सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।
आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १७ ॥

ब्याख्याते द्वे ॥ ॥ २२ ॥

तं प्रत्यर्थति पंचदशर्चं द्वादशं सुक्तं । अवतारो नाम ऋषिः स च कश्यपगोत्रः । याम्युषु सदापृणबाहुषु
क्तादयः श्रुतास्तासु तेऽपि समुच्चीयन्ते । चतुर्दशीपंचदशी चिष्टुर्मा शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्वाः । विश्वे

देवा देवता । अनुक्रांतं च । तं प्रत्नथा पंचोना काशपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽच दृष्टलिंगा द्विचिदुबंतमिति ॥
वाज्रपयंतिरिक्तोक्त आदितस्त्वयोदशर्चः शसनीयाः । मृत्वितां च । तं प्रत्नथति त्रयोदशानामेकां शिष्टाह्य
इरोहणं रोहता । आ० ९ ९ । इति ॥

तं प्रत्नथा पृथ्व्या विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयंतमनु यामु वर्धसे ॥ १ ॥

तं । प्रत्नऽथा । पृथ्वऽथा । विश्वऽथा । इमऽथा । ज्येष्ठऽतातिं । बर्हिऽसदं । स्वऽविदं ।

प्रतीचीनं । वृजनं । दोहसे । गिरा । आशुं । जयंतं । अनु । यामु । वर्धसे ॥ १ ॥

इयमुत्तरा च द्वे षंद्यावत्याह । तत्रोपपत्तिमवाहः । तं प्रत्नथेत्येषा शुक्रामंथियहणे विनियुक्ता । ऐद्री
च शुक्रामथिना । यदद्र शसति तेन शुक्रामथिना उक्तवती । ए० ब्रा० ३ १ । इति हि ब्राह्मणं । अध्वर्युसंप्रियो
ऽपि भवति । प्रातःप्रातः । सवस्य शुक्रवतो मधुश्रुत इद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रथ । शत० ब्रा० ४ २ १. २३. । इति ।
प्रशान्प्रपथ भवति । होता यजदद्र प्रातः प्रातः सावस्य । आ० ५. ५. । इत्यादि । प्रस्थिता इद्राय सोमा इति
याज्ञा चिद्री । इद ते सोम्य मधु । आ० ५ ५ । इति । तस्मादिंद्रो ॥ तमिद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथास्मदीया पुर्वे यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथमथेम इदानीं वर्तमाना यजमानाः । ते यथेन्द्रस्य
श्रुत्या फलमलभत तद्दयमपि हे अतरात्मन त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठ बर्हिषद बर्हिषि सीदतं स्वर्विदं सर्वज्ञं
सर्वस्य लभयितार वा प्रतीचीन प्रत्यस्मादभिमुखमचतं वृजनं । बलनामैतद्वलवति वर्तते । बलवंतमाशुं शीघ्र-
गामिनं व्याप्तं वा जयत सर्वमभिभवतमिद्र गिरा श्रुत्या साधनेन दोहसे । धुत्व सर्वदा सर्वान कामान् ।
इत्यतरात्मनः प्रप । यामु श्रुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि विद्र यया श्रुत्याति । यास्वति व्यत्येन
वहवचन ॥

श्रिये सुदृशीरूपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभांमचोदते ।

सुगोपा अस्मि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ज्ञात आस नाम ते ॥ २ ॥

श्रिये । सुऽदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विऽरोचमानः । ककुभां । अचोदते ।

सुऽगोपाः । अस्मि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । परः । मायाभिः । ज्ञाते ।

आस । नाम । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रयितुः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ उपरस्य मेघस्य संबंधिन्यः सुदृशीः
सुरोचमाना या आपः सति तासामपा ककुभा सर्वासा दिशा मध्यं श्रियं प्राणिना श्रयणाय प्रेरको भवति
शेषः । हे सुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकं त्वं सुगोपाः प्राणिना सुगु गोपायितासि । अतो न दभाय न
दंभनाय वधाय प्राणिना नासि । न प्रभवसि । त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः ।
यस्मात्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपमृते सत्यलोक आस आसी ॥

अत्यं हविः संचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः ।

प्रसर्षाणो अनु बर्हिर्वृषा शिष्टुर्मध्ये युवाजरो विसुहा हितः ॥ ३ ॥

अत्यं । हविः । संचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टऽगातुः । सः । होता । सहऽभरिः ।

प्रऽसर्षाणः । अनु । बर्हिः । वृषा । शिष्टुः । मध्ये । युवा । अजरः । विऽसुहा । हितः ॥ ३ ॥

इयमापेयी होतुत्वयुवत्वादिलिङ्गैः । अयमप्रिरत्नं सततमतनाहं हविराज्यादिकं सचते । सचते । कीदृशं हविः । सत् । सत्फलसाधनत्वादविरपि सत् । धातु च धारकं सर्वस्य । ह्यमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं । तथा हि । अपो प्रास्ताकृतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः । मनु० ३. ७६. । इति । अरिष्टगातुरहिंसितगमनः । सति तस्य गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलसिद्धेररिष्टगमनत्वं । तदेवाह । स खलु होता होमनिष्पादकः सहोभरिर्बलस्य भर्ता बर्हिरनु प्रसन्नाणः प्रकर्षेण सरणं वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः स इव रक्षणीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वत्र मिश्रयिताजरौ जरारहितो विसृष्टा विसृष्टाणामोपधीना मर्धं हितो निहितः स्थापितः । एवंभूतः सचते ॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्य ऋतावृधः ।

सुयंतुभिः सर्वशसैरभीष्टुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे मुषायति ॥ ४ ॥

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन् । इष्टये । नीचीः । अमुष्मै । यम्यः । ऋतऽवृधः ।

सुयंतुऽभिः । सर्वऽशसैः । अभीष्टुऽभिः । क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुषायति ॥ ४ ॥

एषा सोरी वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्ठु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय एषणाय नीचीः । नीच गच्छंतीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यम्यो यस्या गमनार्हाः । अथवा यमो नियमितादित्यः । तस्य संबंधिनः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनः सर्वशसैः सर्वस्य शासकैरभीष्टुभी रश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणं निस्त्रे भूपदेशं मुषायति । मुष्णाति । आदत्त इत्यर्थः । अथवा पिनावाह्यस्यापिरेतऽश्वा इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छंति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविस्-दृशोऽपिः प्रवणे नामानि हवीष्युक्तलक्षणाभिर्जीवानाभिर्मुषायति । आदत्तं ॥

संजर्भुराणस्तर्भुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवी अध्वरे ॥ ५ ॥

संऽजर्भुराणः । तर्भुभिः । सुतेऽगृभं । वयाकिनं । चित्तऽगर्भासु । सुऽस्वरुः ।

धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अध्वरे ॥ ५ ॥

हे ऋजुगाथ शोभनस्तुतिरूपे तर्भुभिस्तुतिकारिर्गृहैः सुतेगृभमभिषुतेन रसेन गृहीतं वयाकिनं । कृत्सिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वत् सोमं त्तिगर्भासु चित्तयाहिणीषु स्तुतिषु स्तुतिभिः सह संजर्भुराणो गृभ्णन गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनः शोभनस्तुतिको वा त्व धारवाकेषु । धारयति वाकान् स्तोत्राणीति धारवाका ऋत्विग्यजमानाः । तेषु मध्ये शोभसे । किचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नीः पालयित्रीरप धीर्जीवा वा अभि अभिमुखं वर्धस्व । अभिवर्धय ॥ ॥ २३ ॥

यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते सं छायाया दधिरे सिधयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यंमुरुषामुरु जयो बृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥ ६ ॥

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सं । छायाया । दधिरे । सिधया । अपऽसु । आ ।

महीं । अस्मभ्यं । उरुऽसां । उरु । जयः । बृहत् । सुऽवीरं । अनपऽच्युतं । सहः ॥ ६ ॥

एषा वैश्वदेवी । यादृगेव ददृशे यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । तादृग्रूपमेवोच्यते । यथादृष्टमेव सूयते न तु परवचनप्रत्ययेन । यस्माच्छायया दीप्त्या सिधया साधिकया सहाप्सु व्यापकासु स्तुतिषु अप्सि वा आ सं दधिरे सम्यग्धारयति स्वीयं क्यं स्तुतिं वा । ते देवा महीं महतीं पुज्यामूर्त्त्या ब्रह्मदात्रीं रयिमुखं प्रभृतं यथो वेगं बृहत्सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपशीणं सहो बलं अभिभावुकमस्मभ्यं प्रथच्छंतिव्यर्थः ॥

वेत्ययुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घंसं रथांतं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ७ ॥

वेति । अयुः । जनिऽवान् । वि । अति । स्पृधः । सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घंसं । रथांतं । परि । विश्वतः । गयं । अस्माकं । शर्म । वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७ ॥

इय सारी । सूर्यां देवोऽयुरयगामी जनिवान् जन्मवान् जायावान्वा । उषा ह्यस्य जाया । वा इति प्रसिद्धा । कवि कातदर्शो समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृध. संयामानति वेति । अतिगच्छति मंदं हानसु-
राभ्योऽपु । घंसं दीप्तं गयं गृहमतश्च वा विश्वतः सर्वतो रजत । परिचरमेति शेषः । स देवोऽस्माकं शर्मं मुखं
परि सम्यखनवत् । दद्यात् । स्वावसुः स्वायत्तधनः सन ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

यादृग्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरं । चरति । यासु । नाम । ते ।

यादृग्मिन् । धायि । तं । अपस्यया । विदत् । यः । उं इति । स्वयं । वहते । सः ।

अरं । करत् ॥ ८ ॥

इयमापेयी सारी वा । हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतुनस्य । यततिर्गतिकर्मा । गतुरस्य
मूर्धस्य ॥ कर्मणि षष्ठायां ॥ असु गतार केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणादयादिलक्षणेन विशिष्टमृषिस्वरमृषिभिः सुख
त्वा चरति । गच्छति । भजति यजमानः । केन साधनेन । यासु स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूपं
वर्तते ताभिर्नित्यर्थः । यद्वा । अस्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोर्निर्हरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वा
चरति । यादृग्मिन्धायां कामं धायि धत्ते । कर्तरि चिण् ॥ सामर्थ्यान्वनो गम्यति । तं । यथानिर्देशं प्रतिनि
र्दिष्टत्वात्तादृशमित्यर्थो ज्ञातव्यः । तादृशं काममपस्यया कर्मणा हविःसुखादिलक्षणेन विदत् । विदते । य
उ य एव स्वयमन्यप्ररितः सन स्वमनीषयैव वहते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोति । अथवा
य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

समुद्रमासामव तस्ये अग्निमा न रिष्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रजते यत्रा मतिविद्यते पृतबंधनी ॥ ९ ॥

समुद्रं । आसां । अत्र । तस्ये । अग्निमा । न । रिष्यति । सर्वनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पृतऽबंधनी ॥ ९ ॥

इयमपि सारी । आसा स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतं सूर्यमग्निमात्यंतं श्रेष्ठास्त्रदीया स्तुतिरव
तस्ये । अवगच्छति । यद्वा । आसा प्रजानामुत्पिजा स्तुतिरिति संबन्धः । सर्वनं । सूर्यं सोमोऽत्रेति सर्वनं
यज्ञगृहं । न रिष्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रवर्धते इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सर्वनमिति ।
अत्रास्त्रान्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दि हृदयसवधि हृदयगतं काम्यं फलं न रजते । न विचक्षति । न
मुपा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रगृहे मतिः स्तुतिः पृतबंधनी पृत सूर्यमनुबध्नती विद्यते अत्र न रजते इति ॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रखभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्थं ॥ १० ॥

सः । हि । स्रवस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यजतस्य । सधैः ।

अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रणवऽभिः । शविष्ठं । वाजं । विदुषा । चित् । अर्थ्य ॥ १० ॥

इयमपि सीरी । स हि स खलु सविता देवः सर्वः स्तुत्यः । सर्वकामपुरक इत्यर्थः । हिशब्दो लोकविदयोः प्रसिद्धिद्योतकः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टान्तिगा इत्युक्तत्वात् अत्रादय ऋषयः । अत्रस्थ मनसस्यैवावदस्य यजतस्य सधैरवत्सारस्य चैषामृषीणामस्माकं रणवभी रमणीयाभिश्चित्तिभिः स्पृणवाम । पुरयाम । किं । शविष्ठं वाजमतिशयेन बलवदन्न । अन्नं वै वाज इति श्रुतेः । विदुषा चिद्विपश्चितार्थं समर्थनीयं स्पृणवाम । अत्रादयो वयमिति संबधः ॥ ॥ २४ ॥

श्वेन आसामदितिः कक्ष्योऽमदो विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयत्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमंति ते ॥ ११ ॥

श्वेनः । आसां । अदितिः । कक्ष्यः । मदः । विश्वऽवारस्य । यजतस्य । मायिनः ।

सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयन्ति । एतवे । विदुः । विऽसानं । परिऽपानं । अंति । ते ॥ ११ ॥

मददेवत्यं । विश्ववारादीनां त्रयाणामृषीणां स्वभुत आसामपां सोमरसलक्षणानां मदः श्वेनः शसनीय-गमनः शीघ्रं पातुसकाश गतादितिरदीनोऽतिममृदः कक्ष्यः कक्ष्यपुरकश्च भवतीति शेषः । ते विश्ववारादयः सत्रे प्रवृत्ता एतवे सोमं प्राप्नु तत्पानायान्यमन्य परस्परं समर्थयति । याचतेऽनुज्ञां । ते विषाणं विज्ञेयं मदस्य दातारं परिपानमत्यंतिकं विदुः । जानाति लभते वा ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्वाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदो गणं भजते सुप्रयावभिः ॥ १२ ॥

सदाऽपृणः । यजतः । वि । द्विषः । वधीत् । बाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित् । तयैः । वः । सचा ।

उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत् । ई । गणं । भजते । सुप्रयावऽभिः ॥ १२ ॥

सदापृणः सर्वदा दानशीलः । तन्नामा यजतो यथा च बाहुवृक्तो बाहुभ्यां वृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वित्ता च तयैश्च । एतया पचानां परस्परपिचया प्रत्येकमेकवचनं । स स ऋषिर्द्विषः शत्रुन्वि वधीत हिंसात् वो युष्माकं सचा सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिर्वरा श्रेष्ठानुभोभावहिलोकपरलोकविपयां कामां प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । ययस्मादीमेन गणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठु प्रकीर्णेन मिश्रयद्भिः स्तोत्रैर्भजते तस्मादेव भातीति ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासांमूधः स धियामुदंचनः ।

भरद्भेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अर्थ्येति न स्वपन् ॥ १३ ॥

सुतंभरः । यजमानस्य । सत्पतिः । विश्वासां । ऊधः । सः । धियां । उत्तऽअंचनः ।

भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्रिये । पयः । अनुऽब्रुवाणः । अर्थि । एति । न । स्वपन् ॥ १३ ॥

यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सतां विश्वमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासा धियां सर्वेषां कर्मणामूध उद्धततरं फलमुदचन ऊर्ध्वमुन्नमयिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गां रसवत्सारवत्पयो भरत् । अहरत् । तत्र पयः शिश्रिये । अर्थति चास्य सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुब्रुवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपन् स्वापमकुर्वन् अनवरतमर्थ्यति । स्मरत्यवत्सारः । सुतंभरसादृश इति ॥

यो जा॒गार॒ तमृचः॑ का॒मय॑न्ते॒ यो जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि॒ यन्ति॑ ।

यो जा॒गार॒ तम॑यं सोम॑ आ॒ह तवा॑हम॑स्मि स॒ख्ये न्यौ॑काः ॥१४॥

यः । जा॒गार॑ । तं । ऋचः॑ । का॒मय॑न्ते । यः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । यन्ति॑ ।

यः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥१४॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरुको गुहं वर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यति । प्राप्नुवति । यो जागार तमयमभिपुतः सोम आह वर्ति मा स्वी कृषति । हे अपे तादृशस्य तव सख्ये समानव्याने हितकरणे न्योका नियतस्थानोऽहमस्मि । भवामि ॥

अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तमृचः॑ का॒मय॑न्तेऽग्निर्जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि॒ यन्ति॑ ।

अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तम॑यं सोम॑ आ॒ह तवा॑हम॑स्मि स॒ख्ये न्यौ॑काः ॥१५॥

अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऋचः॑ । का॒मय॑न्ते । अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । यन्ति॑ ।

अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥१५॥

पूर्वथैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानिऽपिरिति विशेषः ॥ ॥२५॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश मृक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथम मृक्त । सदापुणो नामात्रेय ऋषिः । त्रिपुप कद । वै तादित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेव । विदा एकादश सदापुण इत्यनुक्रमणिका । विनि योगो लिङिकः ॥

वि॒दा दि॒वो वि॒ष्यन्न॑दि॒मुक्थे॑रा॒यत्या॑ उ॒षसो॑ अ॒र्चि॒नो गुः॑ ।

अ॒पावृ॑त व्र॒जिनी॑रू॒स्वर्गा॑दि॒दुरो॑ मा॒नुषी॑र्दे॒व आ॑वः ॥१॥

वि॒दाः । दि॒वः । विऽस्य॑न । अ॒दि॑ । उ॒क्थे॑ । आ॒य॒त्याः । उ॒षसः॑ । अ॒र्चि॒नः । गुः॑ ।

अ॒पः । अ॒वृ॒त । व्र॒जिनीः॑ । उ॒त । स्वः॑ । गा॒त । वि॒दरः॑ । मा॒नुषीः॑ । दे॒वः । आ॒व॒रि॒त्यावः॑ ॥१॥

अत्रद्वादशो निगोक्तदेवताः । अत्रागिरसा पर्णिभिरपहत्य गिरिरधः स्थापिताना गवामिन्द्रेण विमोक्तः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिद्रः । कि । गा निगूढा इति संबधः । कि कुर्वन् । उक्थेरगिरसां स्तुतिभिर्निमित्तभृताभिरिन्द्र वज्र विष्यन् प्रक्षिपन् । रक्षकाणामुपरि गिरिभेदनाय च विष्यन् । आयत्या आगामिन्या उषसः संबाधनोऽर्चिनो रश्मयो गुः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् । अपावृत्त अपावृणोर्ब्रजिनीस्तमःपुजवतीर्निशाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उद्गात । उदगात । तथा कृत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबाधनीर्दुरो द्वाराणि देवः सूर्यो व्याव । व्यवृणोत । अधिकारापनयनेन मनुष्यादव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

वि॒ सूर्यो॑ अ॒मतिं॑ न॒ श्रियं॑ सा॒दोर्वा॑द्गवां॒ मा॒ता जा॑न॒ती गा॑त् ।

ध॒न्व॒र्णसो॑ न॒द्यः॑ । खा॒दो॑अ॒र्णः॑ । स्थू॒र्णेव॑ सु॒मिता॑ दृ॒हत॑ द्यौः ॥२॥

वि॒ । सूर्ये॑ । अ॒मतिं॑ । न । श्रि॒यं । सा॒त् । आ॒ । ऊ॒र्वात् । गवां॑ । मा॒ता । जा॑न॒ती । गा॑त् ।

ध॒न्व॒ऽअ॒र्णसः॑ । न॒द्यः॑ । खा॒दः॑ऽअ॒र्णः॑ । स्थू॒र्णाऽइ॒व । सु॒मिता॑ । दृ॒हत॑ । द्यौः॑ ॥२॥

सूर्यो देवः श्रियं दीप्तिं वि सात् । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामितत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभते तद्वत् । तथा गवा रश्मीनां मातोषा जानती सूर्य

उदेत्यति मया च व्युत्कनं कर्तव्यमिति जानत्यूवाभहतोऽतरिषादा गात् । आगच्छति । तथा नद्यश्च धन्वर्णसः ॥ धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वति गच्छत्यर्णासि यामु तास्तथोक्ताः । दीर्घाभावश्चादसः ॥ त्वादोऽर्णा भक्षितकूलोदकाः । कूलंकषा इत्यर्थः । नद्यश्चैवंप्रकाशं भवति । किंच द्यौश्च सुमिता सुष्ठु गृहे स्थापिता स्थूणेव गृहाधारस्तंभ इव दृंहत । दृढाभवत् । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्ञयेति भावः ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पृथ्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवासंतो दसयंत भूम ॥ ३ ॥

अस्मै । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुषे । पृथ्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासंतः । दसयंत । भूम ॥ ३ ॥

अस्मै मह्यमुक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चलति । चालयति वेद्रः । कीदृशयास्मै । महीनां महतीनां सुतीनां जनुष उत्पादयति पृथ्याय प्रत्नाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो वि जिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति वृष्टिं । आविवासंतः सर्वतः परिचरंतोऽगिरसो भूमात्यधिकं दसयंत । उपसपयंत्यात्मानं कर्मभिः ॥

सृक्तेभिर्वा वचोभिर्देवजुष्टेऽरिद्रा न्वग्नी अवसे हुवध्वै ।

उक्थेभिर्हि ष्मा कवयः सुयज्ञा आविवासंतो मरुतो यजंति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टेः । इन्द्रा । नु । अग्नी इति । अवसे । हुवध्वै ।

उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवासंतः । मरुतः । यजंति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्नी ॥ परस्परार्पणया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये व्यवधानं कान्दसं ॥ हे इन्द्राग्नी वो युवां ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टेर्देवैः सेवनीयैः सृक्तेभिः सृक्तेः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रवर्णवचोभिरवसेऽस्माद्रक्षणाय हवध्वै । आह्वयामि । नु क्षिप्र युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयोऽनुचानाः पूर्वं ऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवासंतः स्तुत्यादिना परिचरतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शीघ्रा यजति । पूजयति ॥ हि स्मैति पुरर्णा ॥

एतो न्वग्ने सुध्योऽभवाम प्र दुच्छुनां मिनवाम वरीयः ।

आरे द्वेषांसि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५ ॥

एतो इति । नु । अग्ने । सुध्यः । भवाम । प्र । दुच्छुनाः । मिनवाम । वरीयः ।

आरे । द्वेषांसि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्रांचः । यजमानं । अच्छ ॥ ५ ॥

अयमगिरसां वादः । अद्यास्मिन्यागदिने नु क्षिप्रमेतो । एत । गच्छत । सुध्यः शोभनकर्माणो भवाम । दुच्छुना द्वेषः प्र मिनवाम । प्रकीर्षणं हिंसाम वरीयः । अत्यंतमित्यर्थः । तदेवोच्यते । सनुतः संभक्तान द्वेषांसि यजमानस्य वेष्टनारे दूरे दधाम । स्थापयाम । यद्वा । सनुतरित्यंतर्हितनाम । पूर्वं प्रकाशवैरिणां वध उक्त इदानीं प्रच्छन्नानामिति विवेकः । तदर्थं यजमानं प्रांचः सदापुणभवत्सार चाच्छामिमुखमयाम । गच्छाम ॥ ॥ २६ ॥

एता धियं कृण्वामा सखायोऽप या माताँ ऋणुत व्रजं गोः ।

यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वंकुरापा पुरीषं ॥ ६ ॥

आ । इत । धियं । कृण्वाम । सखायः । अप । या । माता । ऋणुत । व्रजं । गोः ।
यया । मनुः । विणिऽणिप्रं । जिगाय । यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषं ॥ ६ ॥

इदमग्निगिरसा नास्ति । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं स्तुतिं कृण्वाम । करवाम । हे सखायः परस्परं सखिभूता अगिरस इत्यगिरसा वचन । या धीर्माता गवां निर्मात्री गोरगंवां व्रजं पणिभिरपहतमप ऋणुत अपावृणात । यया च मनुर्विणिऽणिप्रं विगतहनुं शत्रुं जिगाय जितवान् । यद्वा । मनुः सर्वस्य मन्तेन्द्रो विणिऽणिप्रो वृत्रः । स तमस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणाया धिया जिगाय । यया च वणिक् वणिगिवास्त्येन कर्मणा बह्वफलाकाङ्क्षी कनीवान् वकुर्जलेच्छया वनगामी पुरीषं पुरकमुदकमाप । याभिः सुदानु औशिजाय वणिजं दीर्घश्रवसं मधु कौशः । ऋग्वे० १ ११० ११ । इति हि श्रुतं ॥

अनृनोत् हस्तयतो अदिरार्चयेन् दशं मासो नवग्वाः ।

ऋतं यती सरमा गा अविदद्विश्वानि सत्यांगिराश्चकार ॥ ७ ॥

अनृनोत् । अत्र । हस्तऽयतः । अदिः । आर्चयन् । येन । दशं । मासः । नवऽग्वाः ।

ऋतं । यती । सरमा । गाः । अविदत् । विश्वानि । सत्या । अंगिराः । चकार ॥ ७ ॥

अनास्मिन्यज्ञेऽदिरभिपवयावा हस्तयतो हस्तेन सहतः सन् अनृनोत् । नातिरत्र शब्दमात्रे वर्तते । अशब्दयत । येन यावत्ता तदभिपवणं दशं मासो मासान् दशमासपर्यन्तं नवग्वाः । नवमासपर्यन्तं गवार्थमनु-
तिष्ठतोऽगिरसो नवग्वाः । नवगोयुक्ता वार्चनं अपुजयन्निद्रे । यद्वा । दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अगिरसोऽपरं नवग्वाश्चैते सर्वेऽपि येनार्चयन्ति । नवग्वासः सुतसोमास इदं । ऋग्वे० ५ २९ १० । इति हि । नगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्तुतिरूपा वाग्गिरसा गवार्थमिद्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविदत् पणिभिरपहताः । विश्वानि सर्वाणि सृत्यादिनक्षत्राणि सत्या सत्यानि चकारागिराः ॥

विश्वे अस्या व्युपि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवन्त ।

उत्सं आसां परमे सधस्थं ऋतस्य पथा सरमा विदत्ताः ॥ ८ ॥

विश्वे । अस्याः । विऽउपि । माहिनायाः । सं । यत् । गोभिः । अंगिरसः । नवन्त ।

उत्सं । आसां । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य । पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वेऽगिरसो माहिनाया महनीयाया अस्या उपसो व्युपि व्युच्छन्ने सति गवामावरकेऽधकारेऽपवृते सति यद्यदा गोभिः स नवतं सर्जगमं तदासा गवामुत्सः क्षीराद्युत्सावः परमं उत्कृष्टं सधस्थं सहस्रानि यज्ञं उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगूढा विदत् । अलभत । यद्वा । आसां गवां परमं सधस्थं सहस्रानि व्रजस्य निगूहनप्र- यता उदकस्य प्रसवणो वर्तते । विलम्बित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

आ सूर्यो यातु सप्ताश्वः क्षेचं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदंधो अच्छा युवा कविर्दीदयन्तोषु गच्छन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्ताऽश्वः । क्षेचं । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अंधः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्चोपेतः सप्तसंख्याकाश्चो वा आ यातु । अस्मदभिमुखमा-
गच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयात्रे दीर्घगमने चेत्त गंतव्यप्रदेश उर्विद्योर् अतिप्रभुतायामः । स एव देवो
रघुर्लघुगमनः सन् श्वेनः शंसनीयगमनोऽधो दीयमानं हविरच्चाभिलक्ष्य पतयत । आगच्छति । युवा सर्वत्र
मिश्रयिता कविः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्मध्ये वर्तयन् दीदयत । दीप्यते । यद्वा । श्वेनः सुपर्णो
ऽधोऽच्छ पतयत । बुलोकस्थं सोमलक्षणं देवानामन्नमस्त्रयागार्थमानेतु तदभिमुखमगात् । युवेत्यादि शिष्ट
समानं ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमणोऽयुक्त यद्हरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्गा न नावमनयन्त धीरा आशृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः । अयुक्त । यत् । हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।

उद्गा । न । नाव । अनयन्त । धीराः । आऽशृण्वतीः । आपः । अर्वाक । अतिष्ठन् ॥ १० ॥

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्तमर्णं उदकं प्रत्यारुहत् । सर्वतः प्रादुर्भवति । यद्यस्माद्यदा वा हरितोऽश्वान्वीतपृष्ठाः
क्रांतपृष्ठानयुक्त रथेऽयोजयत तदा त मृद्य धीरा धीमतो यजमानादय उद्गोदकं नाव न नावमिवानयत ।
तदाशृण्वतीः सर्वतोऽनुज्ञां कुर्वाणा आपोऽर्वागवाङ्मुखा अतिष्ठन् । अभवन ॥

धियं वो अप्सु दधिषे स्वर्षा ययातरन्दन मासो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तनुर्यामात्यंहः ॥ ११ ॥

धियं । वः । अपऽमु । दधिषे । स्वऽसां । यया । अतरन् । दनं । मासः । नवऽग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया । तनुर्याम । अति । अंहः ॥ ११ ॥

हे देवा वो यस्माक धियं श्रुतिमप्यर्द्धिमित्ता स्वर्षा सर्वस्य दात्री दधिषे । धारयामि ॥ व्यत्ययन मध्यमः ॥
यया धिया कर्मणा नवम्वा । अगिरसो दनं मासोऽतरन् समनुतिष्ठत अयानया धिया देवगोपा देवैर्गुप्ताः
स्याम । भवम । अया धियाहः पापमति तनुर्याम । अतितरम ॥ ॥ ७७ ॥

हयो नेत्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रतिबन्धस्यार्थं । अष्टमी द्वितीया च त्रिष्टुभां शिष्टाः षट् जगत्स्य । आदितः
षड्विंशदेव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्यो देवता । तत्र चानुक्रान्त । हयोऽष्टौ प्रतिबन्धोऽत्यो हूचो देवपत्नीस्तवोऽत्या
चिष्टुष द्वितीया चेति ॥ सूक्तविनियोगो जगिकः ॥

हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युव ।

नास्या वशिम विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत ऋजु नैषति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि । प्रऽतरणीं । अवस्युव ।

न । अस्याः । वशिम । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरऽएता ।

ऋजु । नैषति ॥ १ ॥

हयो न अश्व इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिबन्धः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तो
ऽभवत् । तां धुरं प्रतरणीं प्रकीर्षणं तारयित्रीमवस्युव रत्तायित्री वहामि । धारयाम्यहमध्वर्युहोता वा । अस्या
धुरो विमुचं विमोचनं परित्यागं न वशिम । न कामयं । नावृतं पुनः पुनरावरणं धारणमपि न च वशिम ।
सम को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्मार्गाभिज्ञोऽतर्यामी देवः पुरएता पुरतो गता सन् पथो यज्ञमार्गा
शृज्वकुटिलं नैषति । प्रापयति ॥

अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतो विष्णो ।

उभा नासत्या रुद्रो अध माः पृषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २ ॥

अग्ने । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यंत । मारुत । उत । विष्णो इति ।

उभा । नासत्या । रुद्रः । अध । माः । पृषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २ ॥

हे अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवा यय शर्धो बलमस्माक प्र यत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्थाविद्यमानस्ते नोत्तरस्योत्तरस्य पादादित्यादनिघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्व ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि मरुता बलानि हे विष्णो यय शर्ध प्र यत ॥ विष्णो इत्यस्योत्तरार्धेन व्यवधानान्निघातः ॥ किचोभोभा नासत्या सत्यभुतो रुद्रोऽध अथ मा एतेषा देवाना स्त्रियश्च पृषा भगः सरस्वती च जुषत । सेवतामस्मदीयं यज्ञं स्मृति वा ॥

इन्द्राग्नी मित्रावरुणादिति स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वता अपः ।

हुवे विष्णुं पृषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारं मृतये ॥ ३ ॥

इन्द्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदिति । स्वः । पृथिवीं । द्यां । मरुतः ।

पर्वतान् । अपः ।

हुवे । विष्णुं । पृषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं । सवितारं । उतये ॥ ३ ॥

इन्द्रादिसवितरान् चतुर्दश देवानृतयेऽस्मद्रक्षणाय ऋवे । आहुयामि स्तामि वा ॥ स्वरित्यादित्य उच्यते स्वरणात् ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्मिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।

उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४ ॥

उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्मिधः । द्रविणः । दाः । उत । सोमः । मयः । करत् ।

उत । ऋभवं । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माक विष्णुर्व्यापको देवो मयस्करत् । मय इति सुखनाम । सुख करोतु । उतापि च वातो वायुरस्मिधोऽहिंसकः सन मयस्करत् । किच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि च ऋभवो नोऽस्मभ्य रायं धनायानु मसते । अनुमन्यता । उताश्विनाश्विनी च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा ऋभुणामन्यतमो देवः । एत सर्वेऽप्यनु मसते । यद्वा । अनुमस्त इति प्रत्येक संबधनीयं ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्विष्टायं यजतं बर्हिः रासदे ।

बृहस्पतिः शर्म पृषोत नो यमद्वरुण्यं वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ५ ॥

उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽष्टायं । यजतं । बर्हिः । आऽसदे ।

बृहस्पतिः । शर्म । पृषा । उत । नः । यमत् । वरुण्यं । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५ ॥

उतापि च त्यत्तन्मारुतं शर्धो मरुता बलं संघो नोऽस्माना गमत् । आगच्छतु । कीदृशं तच्छर्धः । दिविष्टायं शुलोके वर्तमान यजत पूज्य । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बर्हिर्बर्हिष्यासद् उपवेष्टुं । उपविष्ट इति स्त्रीका-

राधेत्यर्थः । किंच बृहस्पतिर्देवः शर्मं सुखं यमत । यच्छतु । उत नोऽस्त्रभ्यं पुपापि यमत । कीदृशं शर्मं । वरुण्य । वारयति शीतवातादिकमिति वरुणं गृहं । तदहं वरुण्यं । किंच वरुणादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकं शर्मं यच्छतु ॥

उत त्वे नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतयो नद्यस्त्रामणे भुवन ।

भगो विभक्ता शवसावसा गमदुख्यचा अदितिः श्रोतु मे हवँ ॥ ६ ॥

उत । त्वे । नः । पर्वतासः । सुऽशस्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः । त्रामणे । भुवन ।

भगः । विऽभक्ता । शवसा । अवसा । आ । गमत् । उरुऽव्यचाः । अदितिः । श्रोतु ।

मे । हवँ ॥ ६ ॥

उतापि च त्वे ते पर्वतासः पर्वतोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनमुतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च त्रामणे पालनेऽस्माकं भुवन । भवन्तु । भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता सन शवसावसावसा रक्षणेन च सहा गमत । आगच्छतु । उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदीना देवमाता मे हवं स्तुतिमाह्वानं वा श्रोतु । शृणोतु ॥

पत्नीसंयाजेषु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु न इति द्वे । आ० १. १० । इति ॥ आप्रमारातशस्त्रेऽप्येति । देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु न इति द्वे राकामहमिति द्वे । आ० ५. २० । इति ॥

देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्मं यच्छत ॥ ७ ॥

देवानां । पत्नीः । उशतीः । अवन्तु । नः । प्र । अवन्तु । नः । तुजये । वाजऽसातये ।

याः । पार्थिवासः । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः । देवीः । सुऽहवाः ।

शर्मं । यच्छत ॥ ७ ॥

देवानामिन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मदीयां स्तुतिं कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवन्तु । रचन्तु । तथा नोऽस्माकं तुजये बलवर्ते पुत्राय वाजसातयेऽज्ञनाभाय संग्रामाय वा प्रावन्तु । प्रकीर्षणं रचन्तु गच्छन्तु वा । याः पार्थिवासः पृथिवीसंबन्धिन्यो याज्ञापासुदकानां व्रते कर्मण्यंतरिक्षं वर्तते ता हि देवीर्देव्यो हि सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं नोऽस्त्रभ्यं शर्मं यच्छत ॥

उत मा व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्राय्यश्विनी राट् ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनां ॥ ८ ॥

उत । माः । व्यन्तु । देवऽपत्नीः । इन्द्राणी । अग्रायी । अश्विनी । राट् ।

आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यन्तु । देवीः । यः । ऋतुः । जनीनां ॥ ८ ॥

उतापि च माः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ताः । तादृश्यो व्यन्तु । हविर्भक्षयन्तु । ता विविच्योच्यन्ते । इन्द्राणीन्द्रस्य पत्न्यप्राञ्जयेः पत्न्यश्विन्यश्विनीः पत्नी राट् राजमाना । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति याज्ञेनोक्तं । एवं सति विधितस्तुका रोदसी । ऋग्वे० १. १६७. ५. । इत्यत्र यथायुदात्तप्रगृह्यते न क्षत्वाद्दद्यापि भावं । तथापि शाकल्येन महर्षिषीवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः

प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवी पत्नीसयाजदेव्यो व्यु । सादतु हविः । यो जनीना देवजायानामृतुः कालस्तदभि
मानी देवाऽपि शृणोतु वतु च । अत्रापि च सा व्यु देवपत्न्यः । नि० १० ४६ । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ २८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीपीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणामात्येन
विरचितं माधवीयं वेदाथप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं चतुर्थाष्टकं द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निश्चितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः आरभ्यते । तत्र प्रयुजतीति सप्तचं तृतीयं सूक्तं प्रतिरथस्यार्थं त्रिष्टुभ । पुर्वत्र वैश्वदेव वै
तदित्युक्तत्वाददमपि वैश्वदेव । प्रयुजती सप्त प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लौकिकः ॥

प्रयुजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयंती ।

आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदेने जोहुवाना ॥ १ ॥

प्रऽयुजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । बोधयंती ।

आऽविवासंती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ । सदेने । जोहुवाना ॥ १ ॥

एषोपस्था । प्रयुजती प्राणिनः प्रसूतं कर्मसु दिवो व्युनोकादिति । आगच्छति ब्रुवाणा सूयमाना ॥
कर्मणि कर्तुप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयती बोध
कृपाणां । तदपजीव्यत्वात् दुहितृत्वमुपचर्यते । यद्वा दुहितुर्दिव इति सवधः ॥ उपसो दिवो दुहितृत्वं व्युक्ता
दुहितर्दिवः । ऋग्वे० १ ४८ १ । इत्यादिषु प्रसिद्धं । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी । ऋग्वे० ७ ७५ ४ ।
इत्युपसो व्युद्विहितृत्वमास्मात् । अत इदमधिगम्यते । कदाचिद्द्व्यारूपसो जायत उपाय दिव इति । प्रजापतिर्व
स्या दुहितरमभ्यध्यायैर्दिवमित्यन्य आह रूपमित्यन्य । ऐ० ब्रा० ३ ३३ । इति हि श्रूयते । निग च दृश्यते कार्यं
कारणभावव्यत्ययैर्दितदेवो अजायत दक्षाद्वदिति । ऋग्वे० १० ७० ४ । इति ॥ किंच आविवासती परिचरती
युवतिर्मथयती सर्वत्र नित्यतरुणी वा मनीषा स्मृतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे षचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः
सह सदेने यागगृहे आ सर्वतो जोहुवानाहयमाना । यद्वा । पितृभ्यः कर्मणा पालकैर्भ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रा
पणं पालकैर्भ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

अजिरामस्तदप इयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिः ।

अनन्तास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासः । ततऽअपः । इयमानाः । आतस्थिऽवांसः । अमृतस्य । नाभिः ।

अनन्तासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि । द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिचप्रत्ययातोऽजिरिगिरित्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाश
नरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिः सनाहकं मण्डलं अमृतस्योदकस्य व

नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस आतिष्ठतोऽनंतासोऽपरिमिता उरवो व्याघ्राः पंथाः पतनशीला रश्मयो द्वावा
पृथिवी परि दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यन्ति । गच्छन्ति । सीमन्ति पुराणः ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजमस्यात्यन्तौ ॥३॥

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः । आ । विवेश ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा । वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्तौ ॥३॥

सीर्योऽयं तृचः । उक्षोदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुदनः । यद्वा । समोदत तस्मिन्देवा इति
समुद्रः । अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य । अवयवलक्षणाय । पूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यात
रिक्षस्य योनिमुत्पादकमवयवमा विवेश । आविष्टवान् । पश्चाद्विवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राशुत एनं वर्णं
इति पृश्नरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याघ्रः । लुप्तोपमा वा । अश्मसदृशो रजसोऽन्तरिक्षस्थांतां पूर्वापरभागां
वि चक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत् । जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः ॥

चत्वार इं विभ्रति क्षेमयन्तो दश गर्भं चरसे धापयन्ते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि सद्यो अन्तान् ॥४॥

चत्वारः । इं । विभ्रति । क्षेमऽयन्तः । दश । गर्भं । चरसे । धापयन्ते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरन्ति । परि । सद्यः । अन्तान् ॥४॥

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्य क्षेमयन्तः क्षेममात्मन इच्छन्तो विभ्रति । धारयन्ति हविर्भिः मुतिभिश्च ।
क्वच दश दिशो गर्भं गर्भवन्त्यथ उत्पन्नमेनं चरसे चरणाद्योदयान्तमयव्यवहाराय धापयन्ति । गमयन्ति ।
त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरि-
क्षांतान् परि परितः सद्य उदयानन्तरमेव चरन्ति । गच्छन्ति ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरन्ति यन्मद्यस्तस्थुरापः ।

हे यदीं विभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यस्याऽसंबंधु ॥५॥

इदं । वपुः । निऽवचनं । जनासः । चरन्ति । यत् । नद्यः । तस्थुः । आपः ।

हे इति । यत् । ईं । विभृतः । मातुः । अन्ये इति । इहऽइह । जाते इति । यस्या ।

संबंधु इति सऽबंधु ॥५॥

जनासो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मंडलं निवचनं स्तुतं भवतीति शेषः । यन्मंड
मुपजीव्य नद्यश्चरन्ति प्रवहन्ति । आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः । मंडलाधीनत्वान्तामां । ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं
अहोरात्रे मातुर्निर्मातुर्मातुस्थानीयादन्तरिक्षादन्ये इहेह जाते इह चेह च सूर्ये जाते निष्पन्नं यस्या यस्ये
पयमनीये युग्मभृते वा संबंधु समानवर्त्त समानवर्धने उभयोरधिक एव सूर्या बधकोऽक्षो ययोस्तादृशी
भृताः धारयतः ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्ता पुत्राय मातरो वयन्ति ।

उपप्रक्षे वर्षणो मोदमाना दिवस्पथा वध्वो यन्त्यच्छ ॥६॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मै । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय । मातरः । वयंति ।

उपऽप्रशे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः । पथा । वध्वः । यंति । अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मै मयाय धिय मृतीरपासि कर्माणि च वि तन्वते । विस्तारयति यजमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र उपमो दिशो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयति । निष्पादयति । वस्त्रसङ्कशानि तेषांसि निविडानि मपादयतीत्यर्थः । वृषण सक्त सूर्यस्योपपन्न उपपर्वने सपके सति मोदमाना हृष्यतो वध्वो वधूस्थानीया रश्मया दिवमपथा सूर्यसर्वाधिना मागंगाच्छास्त्रदभिमुख यति । गच्छति । प्रसरति ॥

तदस्तु मित्रावरुणा तदग्ने शं योरस्मभ्यमिदमस्तु शस्तं ।

अग्नीमहि गाधमुत प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सार्दनाय ॥ ७ ॥

तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शं । योः । अस्मभ्यं । इदं । अस्तु । शस्तं ।

अग्नीमहि । गाधं । उत । प्रतिऽस्थां । नमः । दिवे । बृहते । सार्दनाय ॥ ७ ॥

अत्र लिगसिद्धा देवता । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा तदिदं मुक्तं शस्तं सुतमस्तु । भवतु । हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु । अस्मभ्यं शं मुखाय योर्द्वानाभिमिश्रणाद्येदं शस्तमस्तु । वयं चाग्नीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं । उतापि च प्रतिष्ठा स्थितिरर्वाक्षति चाग्नीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते मादनायाश्रयाय विश्वस्य ॥ ॥ १ ॥

कद् प्रियार्थति पचर्च चतुर्थं सूक्तं । प्रतिभानुर्नामात्रिय ऋषिः । जगती कद् । विश्वे देवा देवता । अत्रा नुक्कर्माणका । कद् पच प्रतिभानुर्जागतमिति ॥ आभिन्नविके पचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं मुक्तं निविडान । मृचितं च । कद् प्रियार्थति वैश्वदेव । आ० ७ ७ । इति ॥

कद् प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वशत्राय स्वयंशसे महे वयं ।

आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आँ अपो वृणाना वितनोति मायिनी ॥ १ ॥

कत् । ऊं इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽशत्राय । स्वऽयंशसे । महे । वयं ।

आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे । आ । अपः । वृणाना । विऽतनोति । मायिनी ॥ १ ॥

अत्र वैद्युताग्निमस्तव । कद् कदा । उ इति पुराण । प्रियाय संवंपा प्रियभुताय । वृष्टिद्वारा हविरादि प्रयोजकत्वामर्वाप्रयत्वमस्य प्रसिद्ध । तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय । उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते । कीदृशाय । मयाचाय स्वभुतबलाय किंच स्वयंशसे स्वभुतात्त्राय । सर्वमप्यन्नं ह्यस्य स्व । महे महते पुत्राय वयं कदा मनामहे । स्त्वाम । यत् ॥ उत्तरत्र स्त्रीलिङ्गान्दर्शयति विपरिणामयितव्य ॥ याप्रेयी शक्तिरामेन्यस्य समतात्मातव्यस्य रजसोऽतिरिक्तस्य । अपरिमितमपि नम इत्यदिति सर्वैर्भोज्यते । सर्वधन्यश्च मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयती मेघमाना वा मायिनी । मार्यति प्रज्ञानाम । प्रज्ञावती सती । यद्यस्य संबन्धिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्य ॥

ता अन्नत वयुनं वीरवक्षणं समान्या वृतया विश्वमा रजः ।

अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः ॥ २ ॥

ताः । अन्नत । वयुनं । वीरऽवक्षणं । समान्या । वृतया । विश्वं । आ । रजः ।

अपो इति । अपाचीः । अपराः । अपे । ईजते । प्र । पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २ ॥

इयमुपस्था । ता उपसोऽक्षत । वितन्वति । किं । वयुनं प्रज्ञानं । कीदृशं । वीरवक्षणं वीरैर्ध्वत्विग्निर्वह-
नीयं । यद्वा । वक्षणाः कार्यबोढारो येन प्रेर्यते तत्तादृशं । किंच समान्यैकरूपया वृत्त्यावरकया दीप्या
विश्वमा सर्वमपि रजो जगदक्षत । एवं सति देवयुदैवकामो जनोऽपाचीरपांघनाः प्रतिनिवृत्तमुवीरपरा
अन्या आगामिनीरूपसोऽपिजते । अपचालयति । अपरोऽपशब्दः पुराणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्र तिरते । प्रपूर्वं
क्षिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषां वर्धते वा स्वयं ॥

आ मावभिरहन्येभिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

शतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयंतो वि च वर्तयन्नाह ॥ ३ ॥

आ । मावऽभिः । अहन्येभिः । अक्तुऽभिः । वरिष्ठं । वज्रं । आ । जिघर्ति । मायिनि ।

शतं । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । संऽवर्तयंतः । वि । च । वर्तयन् । अह ॥ ३ ॥

अत्र पूर्वार्धे इन्द्र उच्यत उत्तरार्धे इन्द्रात्मा सूर्यः । आ ऋयत इति शेषः । कैः । अहन्येभिरहनि संपादि-
तिरक्तुभी रात्रिभिः । तत्र निष्कर्तित्वार्थः । तथाविधैर्ग्रावभिः । साध्यं साधनशब्दः । यावसाध्यैरभिषेविनि-
मित्तभूतैः । आगत्यात्र सोमी सन मायिनि वृत्रं निमित्ते सति वरिष्ठमुक्ततरं वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दीपयति ।
वा किंच । वाशब्दश्चार्थः । यस्यद्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याका रश्मयः स्वे दमे स्वकीये गृह आकाशे
प्रचरन् प्रचरति । किं कुर्वन् । संवर्तयतः प्राणनो नाशयन्तः । यद्वा । अहाहानि दिवसान् संवर्तयतः । संस्यक्
प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहाहानि निवर्तयन्ति गतान्येव पुनः प्रापयति च । तपनपरिस्थदाधीनत्वात्प्राणिना
मायुःक्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्य ॥

तामस्य रीतिं परशोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

सचा यदि पितुमंतमिव क्षयं रत्नं दधाति भरहूतये विशे ॥ ४ ॥

तां । अस्य । रीतिं । परशोऽइव । प्रति । अनीकं । अख्यं । भुजे । अस्य । वर्षसः ।

सचा । यदि । पितुमंतंऽइव । क्षयं । रत्नं । दधाति । भरऽहूतये । विशे ॥ ४ ॥

इयमाप्रेयो । तां प्रसिद्धामभ्युपे रीति स्वभाव गति वा परशोरिव प्रति परशोः प्रतिनिधिमिव
पश्यामि । परशुर्यथा स्वस्वामिन्यभिमत साधयति तद्वदित्यर्थः । अस्य वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्थानीकं
रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं । कथयाम्यहं । २६ यस्मात्स च देवः सचास्मात्सहायः सन् पितुमंतमन्नवंतं क्षय
मिव निवासमिव भरहूतये भयामि यज्ञे वाह्मनयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति
धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

स जिह्वया चतुरनीकं ऋजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरि ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यतः भगः सविता दाति वार्ये ॥ ५ ॥

सः । जिह्वया । चतुऽअनीकः । ऋजते । चारु । वसानः । वरुणः । यतन् । अरि ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता । दाति । वार्ये ॥ ५ ॥

सोऽस्यचतुरनीकश्चतुर्दिशु प्रसृतज्वालः सन् जिह्वया ऋजते । गच्छति घृतादिकं । यद्वा । जिह्वया
चतुरनीकः सन् ऋजते । अलं करोति स्वात्मानं । किं कुर्वन् । चारु रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन्
वरुणस्तमोवारकः सन् अरिममिचं यतन् उद्धरन् । तस्य । तमित्यर्थः । तं न विद्म । न जानीमो वयं पुरुषत्वता
पुरुषत्वेन कामानां पुरुषत्वेन वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पुराणः ॥ यतोऽयं भगो महान् भजनीयः सविता
प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं ॥ ॥ २ ॥

देव व इति पचर्च पचम सृक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभम्यार्षं त्रिष्टुभं वैश्वदेवं । देव वः प्रतिप्रभोऽत्या तुष्पाणि-
रित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो नृगिक ॥

देवं वो अद्य सवितारमेपे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वां नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन् ॥ १ ॥

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । ईषे । भगं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुऽभुजा । ववृत्यां । दिवेऽदिवे । चित । अश्विना । सखिऽयन् ॥ १ ॥

देव द्योतमान सवितार सर्वस्याभ्यनुज्ञातार व । त्वामित्यर्थ । यद्वा होतुरिदं वाक्य । वो यजमानेभ्यो युष्म
भ्यमर्थादादिदानीमेपे । उपगच्छामि । भग च भजनीय देवमायोमनुष्यस्य यजमानस्य रत्न रमणीय हविर्वि-
भजत । भगो वा विभजंत्यति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायं विभक्ता सभरश्च वस्वः । ऋग्वे ४ १७ ११ ।
भगो विभक्ता श्रवणा । अश्वे ५ ४६ ६ । इति च श्रुति । यद्वा । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । यजमानार्थं रत्न रमणीयं धनं
विभजत । हि नरा नतारा हे पुरुभुजा । पुरु भुजति इति पुरुभुजा । हे अश्विनाश्विनी वा युवा दिवे दिवे
प्रतिदिनमा वज्रत्वा । आवर्तयाम्यस्मदभिमन्य । सखीयन् युवयो मयित्वमिच्छन् । चिदिति पुराणः ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्सृक्तदेवं सवितारं दुवस्य ।

उपं ब्रुवीत नमसा विज्ञानज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तः । देवं । सवितारं । दुवस्य ।

उपं । ब्रुवीत । नमसा । विऽज्ञानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रुणा निरभितुं सवितुं प्रति प्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् ज्ञानन् सृक्तं सवितारं देव दुवस्य ।
परिवरं हे अतराक्षन् । किवायोमनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजत । गमयतमित्यर्थ । नमसा नमस्कारेण
हविषा वा विज्ञानन् । विज्ञापणं भाजयन्नित्यर्थ ॥ यद्वा तर्णीतव्यर्थोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपं ब्रुवीत । स्तौतुं भवान् ॥

अदत्तया दयते वार्याणि पृषा भगो अदितिर्वस्ते उस्सः ।

इंदो विष्णुवरुणो मित्रो अग्निर्हानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३ ॥

अदत्तऽया । दयते । वार्याणि । पृषा । भगः । अदितिः । वस्ते । उस्सः ।

इंदुः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमपिरदत्तयादनीयानि ॥ अंदरीणादिकोऽवप्रत्ययः । सुपा मुलुगति याजादेशः ॥ अथवात्तीत्यदत्ता
जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेकवर्मात्रं दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्या-
दभिरर्पितं गम्यते । यद्वा । अदनीयानि वरणीयान्यन्नानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दद्य दानगति-
हिंसाबलाख्यानपु ॥ कीदृशीऽपि । पृषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखड्गनीयः । यद्वा । पृषादयस्त्रयोऽपि
प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि वाजानि दयते । उस्स मृत्यो वस्ते । आच्छादयति । सामर्थ्यात्तज्जासि । इन्द्रादयः
पचापि देवा दस्मा दर्शनीया अहानि सर्वाण्यागतानि भद्रा शोभनीयानि जनयत । जनयति । दिवसाना
यागदानादिविशिष्टत्वमेव भद्रत्वं ॥

तन्नो अन्वा सविता वरुणं तत्सिंधव इषयंतो अन्तु गमन् ।

उप यद्वोचं अध्वरस्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अ॒न॒र्वा । स॒वि॒ता । व॒रू॒थं । तत् । सि॒न्ध॒वः । इ॒ष॒य॑तः । अ॒नु॒ । ग॒म॒न् ।
उ॒प॑ । यत् । वो॒च॑ । अ॒ध्व॒र॒स्य॑ । हो॒ता । रा॒यः । स्या॒म॒ । प॒त॑यः । वा॒ज॑ऽर॒त्नः ॥ ४ ॥

तत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मादभिमतं धनं नोऽस्माभ्यमनर्वाप्रत्युतः केनाप्यतिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छति शेषः । तद्वनं सिन्धवः स्वन्दनशीला इषयतो गच्छत्यो नद्योऽनु अनुसृत्य गमन । गच्छतु । धनं दातुं गच्छत्वित्यर्थः । यद्यस्मादध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमप वोचं उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छति शेषः । वयं चावयो रायो धनस्य बह्वविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम । भतेमः वाजरत्ना अन्नेन बलेन वा रमणीयाः । अथवा यद्यस्माद्वोचं स्तौगि तस्मात्सविता नो वरूथमागच्छतु । तस्य यद्यश्च नो वरूथं यज्ञमनु गमन् अनुगच्छत्विति वा योज्यं ॥

प्र॒ ये वसु॑भ्य॒ ई॒व॒दा॒ नमो॒ दुर्य॑ मि॒त्रे वरू॑णे॒ मृ॒क्त॒वा॑चः ।
अ॒वै॒त्व॒भ्वं॑ कृ॒णु॒ता व॒री॒यो दि॒व॒स्पृ॒थि॒व्यो॒रव॑सा॒ म॒दे॒म ॥ ५ ॥
प्र॒ । ये॒ । वसु॑ऽभ्यः । ई॒व॒त् । आ॒ । नमः॑ । दुः । ये॒ । मि॒त्रे॒ । वरू॑णे । मृ॒क्त॒वा॑चः ।
अ॒व॑ । ए॒तु॒ । अ॒भ्वं॑ । कृ॒णु॒त । व॒री॒यः । दि॒व॒पृ॒थि॒व्योः॑ । अ॒व॑सा॒ । म॒दे॒म ॥ ५ ॥

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासेभ्यो देवभ्य ईवद्गमनवन्नमोऽन्न पश्चात्तक प्र द्वाद्वा । ये च मित्रे देवे वरूणे च मृक्तवाचः मृक्तवचसो भवति तानस्मान्भवं महद्वनं तजो वावतु । अवगच्छतु । हे देवाः शृणुत कुरुत चैतभ्यो वरीय उरुतरं मुख । दिवस्पृथिव्योद्यावापृथिव्योरवसा रक्षणं न मदेम । हव्यम ॥ ३ ॥

विश्वो देवस्यैति पंचर्चं पष्ठ मृक्त स्वस्त्यात्रेयमुनेरार्प विश्वदेव । पचमी पक्तिगत्याश्रितस्योऽनुष्टुभः । तदुक्तमनुक्रमण्या । विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पक्त्यतमिति ॥ पुष्ट्याभिप्रायपडहयो प्रथमोऽहनि विश्वदेवगन्ते विश्वो देवस्यैति प्रतिपन्नचस्याद्यः । सूचितं च । विश्वो देवस्य नैतुरित्येका । आ० ७ ६ । इति ॥ आभिप्रायकेषु द्वितीयचतुर्थपष्टपञ्चहःस्वर्पव विश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युग्मेष्विवमभिप्राय । आ० ७ ६ । इति सूचितत्वात् ॥

वि॒श्वो दे॒वस्य॑ ने॒तु॒र्म॒तो वृ॒णीत॑ म॒ख्यं । वि॒श्वो रा॒ये इ॒षु॒ध्यति॑ द्यु॒म्नं वृ॒णीत॑ पु॒ष्य॑से ॥ १ ॥
वि॒श्वः । दे॒वस्य॑ । ने॒तुः । म॒तः । वृ॒णीत॑ । म॒ख्यं । वि॒श्वः । रा॒ये । इ॒षु॒ध्यति॑ । द्यु॒म्नं । वृ॒णीत॑ ।
पु॒ष्य॑से ॥ १ ॥

विश्वः सर्वां मतो नैतुदेवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सख्य वृणीत । वृणीत । विश्वो जनो राये धनस्यपु ध्याति ॥ पचमलकारः ॥ ईणीत । तस्यानुग्रहात् सर्वां जनो द्युम्न धन वृणीत पुष्यसे पुष्य पर्याप्त धन ॥

ते ते॒ दे॒व ने॒त॒र्ये चे॒माँ अ॒नु॒ग॒मे॒ । ते रा॒या ते ह्या॑ऽपृ॒चे स॒चे॒महि॑ स॒च॒थ्ये॒ ॥ २ ॥
ते॒ । ते॒ । दे॒व । ने॒तः॒ । ये॒ । च॒ । इ॒मा॒न॒ । अ॒नु॒ग॒मे॒ । ते॒ । रा॒या । ते॒ । हि॒ । आ॒ऽपृ॒चे॒ ।
स॒चे॒महि॑ । स॒च॒थ्ये॒ ॥ २ ॥

हे नेतदेव ते तव स्वभृतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्त्यव्ययः ॥ इमे होवादयोऽनुगमे शसितुं प्रभवति तेषां त्वदीयाः । यद्वा । इमानन्यानिन्द्रादीननुगमे क्रमेण शसितुं प्रभवति । एकैव वा महा नात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभृतास्तेत्युक्तत्वादितरासा देवतानां तदंतर्भावादिति भावः । न केवलं त्वच्छं सका एवेत्यर्थः । त उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबधः । ते हि ते त्वत्वापुच आपर्चनीयाः ॥ कृत्यार्थे केनप्रत्ययः । कृन्नेजंत इत्यव्ययत्वाद्विभक्तेरदर्शनं ॥ सचथ्यः सर्वः कार्यः सचेमहि । संगच्छेमहि ॥

अतो न आ नृनतिथीनतः पत्नीर्दशस्यत । आरे विश्वं पथेष्ठां द्विषो युयोतु यूयुविः ॥ ३ ॥
 अतः । नः । आ । नृन् । अतिथीन् । अतः । पत्नीः । दशस्यत । आरे । विश्वं । पथेऽस्थां ।
 द्विषः । युयोतु । यूयुविः ॥ ३ ॥

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नृन्नृनतिथीन् तद्वत्पूज्यान् देवानां दशस्यत ।
 सर्वतः परिचरत । अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविप्रदानादिना । यद्वा । नोऽस्मभ्यं नृन्
 पुत्रभृत्यादीनतिथीन् पत्नीश्चैतच्चयमत्र दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरं विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गं वर्तमानं
 वरिणं द्विषोऽन्यान्पि द्विषो द्वेष्टुम्योतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा यूयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥

यत्र वह्निर्भिहितो दद्रवद्रोण्यः पशुः । नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता ॥ ४ ॥
 यत्र । वह्निः । अभिऽहितः । दद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः । नृऽमनाः । वीरऽपस्त्यः ।
 अर्णा । धीराऽइव । सनिता ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्तः पशुर्दद्रवत् गच्छति यूपं प्रति तत्र
 नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः । वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्यं गृहं यस्य स
 तादृशः । प्ररितगृहो वा । पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः । सनिता संभक्ता भवति । अर्णारणकुशला धीरेव योपि
 दिव । यद्वा । अर्णानि हवींष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः ।

शं राये शं स्वस्तये इपःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे ॥ ५ ॥

एषः । ते । देव । नेतरिति । रथःपतिः । शं । रयिः ।

शं । राये । शं । स्वस्तये । इपःऽस्तुतः । मनामहे । देवऽस्तुतः । मनामहे ॥ ५ ॥

हे नेतर्देव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति
 शेषः । वयं च राथे धनस्य शं सुखाय । यद्वा । राथे धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशार्थःस्तुत एषणी-
 यस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनामहे । स्तुमः । देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे ।
 स्तुमः ॥ ॥ ४ ॥

अग्ने सुतस्यै पितये विश्वैरुमेभिरा गहि । देवेभिर्हव्यदातये ॥ ६ ॥
 अग्ने । सुतस्यै । पीतये । विश्वैः । उमेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ॥ ६ ॥

अग्ने त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वैरुमेभिर्हव्यैः सर्वैरपि रत्नैर्देवेभिर्देवैर्द्रादिभिः सह हव्यदा-
 तयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वाचं यजमानाय वा आ गहि । आगच्छ ॥

ऋतधीतय आ गत सत्यधर्माणो अध्वरं । अग्नेः पिबत जिह्या ॥ ७ ॥

ऋतऽधीतयः । आ । गत । सत्यऽधर्माणः । अध्वरं । अग्नेः । पिबत । जिह्या ॥ ७ ॥

हे ऋतधीतयः सत्यसुतयोऽबाध्यकर्माणो वा देवा अध्वरमस्रवज्ञमा गत । आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो युयमपेर्जिह्वा पिवताञ्चसोमादिकं ॥

विप्रेभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि । देवेभिः सोमपीतये ॥ ३ ॥

विप्रेभिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि । देवेभिः । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे विप्र मेधाविन् विविधकामाना वा पूरक हे संत्य समजनीयापि विप्रेभिरुक्तलक्षणेः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगतृभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमा गहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

अयं सोमश्चमू सुतोऽमचे परि पिच्यते । प्रिय इन्द्राय वायवे ॥ ४ ॥

अयं । सोमः । चमू इति । सुतः । अमचे । परि । सिच्यते । प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चमू चम्वोरञ्चोरधिषवणफलकयो सुतोऽभिषुतः सन् अमचे पात्रे परि पिच्यते । पूर्यते । स चेन्द्राय वायवे च प्रियः । त पातु हे इन्द्रवायू आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीलेषा पृष्वस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्याद्या । सूत्रित च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७ १० । इति ॥

वायवा याहि वीतये जुषाणो हव्यदातये । पिब सुतस्यांधसो अभि प्रयः ॥ ५ ॥

वायो इति । आ । याहि । वीतये । जुषाणः । हव्यऽदातये । पिब । सुतस्य । अंधसः । अभि । प्रयः ॥ ५ ॥

हे वायो प्रयोऽन्नं सोमाख्यमभि अभिलक्ष्या याहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्दाने यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्याधसोऽभिषुतमधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब ॥ ५ ॥

पृष्वस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रवायवतृच इन्द्रस्यत्यादिके द्वे ऋचौ शंसत । तयो प्रथमा द्वितीया वावर्त्य तृच संपादयेत । तथा च सूत्रितः । इन्द्रश्च वायवेषा सुतानामिति द्वयोरन्यतरा द्वि । आ० ७ १० । इति ॥

इंद्रश्च वायवेषां सुतानां पीतिमर्हयः । ताञ्जुषेथामरपसावभि प्रयः ॥ ६ ॥

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सुतानां । पीतिं । अर्हयः । तान् । जुषेथां । अरपसां । अभि । प्रयः ॥ ६ ॥

हे वायो त्व चेन्द्रस्यैषा पुरतो गृहीताना सुतानामभिषुताना सोमाना पीति पानमर्हयः । यस्मादेव तस्मात्तान् सोमरसान् जुषेथा सेवेथामरपसावहि नयौ । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा । प्रयोऽन्नरूपान् ॥

सुता इन्द्राय वायवे सोमासो दध्याशिरः । निम्नं नयंति सिंधवोऽभि प्रयः ॥ ७ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । सोमासः । दधिऽआशिरः । निम्नं । न । यंति । सिंधवः । अभि । प्रयः ॥ ७ ॥

इन्द्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्याशिरौ दध्याश्रयणाः सुताः । अभिषुताः । संपादिताः । ते च निम्नं गतं सिंधवो न नय इव हे इन्द्रवायू युवामभि यंति प्रयोऽन्नरूपाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशास्ते सजूर्विश्वेभिरिति विश्वदेवसूचः । सूचितं च । सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रिया प्रियासु । आ० ७. १० । इति ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसां सजूः । आ यात्यमे अत्रिवत्सुते रण ॥ ८ ॥
सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विभ्यां । उषसां । सऽजूः । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वेदेवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन् अश्विभ्यामुषसा च सजूः समानप्रीतिः सन् आ याहि । आगाह । अत्रिवदचिरव । अचर्यज्ञे यथा तथैवार्थः । यथा । अत्रिर्यथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्य ॥

उत्तरे द्वे नवमीदशम्यौ स्पष्ट ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना । आ यात्यमे अत्रिवत्सुते रण ॥ ९ ॥
सऽजूः । मित्रावरुणाभ्यां । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

सजूर्रादित्यैर्वसुभिः सजूर्ऋद्रेण वायुना । आ यात्यमे अत्रिवत्सुते रण ॥ १० ॥
सऽजूः । आदित्यैः । वसुभिः । सऽजूः । ऋद्रेण । वायुना । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

पृथग्य षष्ठेऽहनि विश्वदेवशास्ते स्वस्ति न इति तृचः । सूचितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तृच इति विश्वदेव । आ० ८. १. । इति ॥ तथा बृहस्पतिसवे विश्वदेवर्नाविद्वानाद्योऽयं तृचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति विश्वदेवं । आ० ९. ५. । इति सूचितत्वात् ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिर्नर्वणः ।
स्वस्ति पृषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुनां ॥ ११ ॥
स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनर्वणः ।
स्वस्ति । पृषा । असुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुनां ॥ ११ ॥

नोऽस्रभ्यमश्विनाश्विनौ स्वस्त्याविनाशं क्षेम मिमीता । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्युतः पुषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्रभ्यं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनं प्रज्ञानं विशिष्टे स्वस्ति मिमीतां ॥

स्वस्त्ये वायुमुषं ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्त्ये स्वस्त्ये आदित्यासौ भवन्तु नः ॥ १२ ॥
स्वस्त्ये । वायुं । उषं । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति । भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वेऽगणं । स्वस्त्ये । स्वस्त्ये । आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्तये चेमाय वायुमुप ब्रवामहे । सुम इत्यर्थः । सोमं चोप ब्रवामहे । यच्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहत्तः कर्मणो मन्त्रस्य पालयितारं स्वस्तये सुमः । आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्मान् स्वस्तये भवन्तु ॥

सत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेऽयं तुघो निविद्धानार्थः । सूत्रितं च । स्वस्त्याचेयं निविदं दध्यात् । आ० ६. ९. इति । स्वस्त्याचेयशब्देनायं तुघो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातः । तथाहोपादिके सत्ययं तुघो जघ्नः ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये ।

देवा अवन्तुभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पालंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्या । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः । अग्निः । स्वस्तये ।

देवाः । अवन्तु । ऋभवः । स्वस्तये । स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मान्वास्मिन्यागदिने स्वस्तये चेमायावन्तु । वैश्वानरः । विश्व एनं नरा नयंतीति वैश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताग्निर्देवः । अयमेवाग्निर्वैश्वानर इति शाकपुणिः । नि० ७. २३. इति यास्कः । सोऽपि स्वस्तयेऽवन्तु । देवा ऋभवोऽपि स्वस्तयेऽवन्तु । रुद्रो दुःखाद्वाधीयता देवोऽप्यहसः पापात् स्वस्ति पातु नोऽस्मान् ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४ ॥

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिर्मानदेवो स्वस्ति कुरुतं । हे पथ्ये । पंथा अंतरिक्षमार्गः । तत्र हिता मार्गो भिमानिनी देवी । हे तादृशि रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इन्द्रश्चाग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्य स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव । पुनर्ददताघ्नता जानता सं गमेमहि ॥ १५ ॥

स्वस्ति । पंथा । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसौऽइव । पुनः । ददता । अघ्नता । जानता । सं ।

गमेमहि ॥ १५ ॥

पंथा पंथानं स्वस्ति क्षमेणानु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव । तौ यथा निरालंबे मार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुती संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमघ्नता चिरकालविलंबकोपेनाहिंसता जानताविस्मरता मदीयस्त्रिकालं गतः कोऽयमिति संदेहमकुर्वता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानेनेत्यर्थः । उक्तलक्षणैः बंधुजनेन सं गमेमहि । यद्वा । पूर्वार्धं प्रवसतां वाक्यमुत्तरार्धं बंधूनां । वयं बंधवो ददताभिमतमुपार्जितं यच्छताघ्नता प्रथमकोपेनाहिंसता जानता सन्नेहमधिगच्छता प्रवसता सं गमेमहि ॥ ॥ ७ ॥

प्र ज्ञावाश्चेति सप्तदशर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र ज्ञावाश्च त्र्यूना ज्ञावाश्चो मावतं ह तत्पंक्तिः षष्ठ्या चेति । आत्रेयः ज्ञावाश्च ऋषिः । ह तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश सूक्तानि मन्त्रवत्यानि । षष्ठी सप्तदशी च पंक्त्यौ शिष्टाः पंक्त्यंतरपरिभाषयानुष्ठभः ॥ गतो विनिद्योगः ॥

प्र श्यावाश्च धृष्णुयार्चो मरुद्भिर्ऋक्भिः । ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदन्ति यज्ञियाः ॥१॥
 प्र । श्यावः । अश्च । धृष्णुः । यार्चो । मरुत् । ऽभिः । ऋक् । ऽभिः । ये । अद्रोघं । अनु । ऽस्वधं ।
 श्रवः । मदन्ति । यज्ञियाः ॥१॥

हे श्यावाश्च एतन्नामकं ऋषे धृष्णुया धृष्णुस्त्वमृक्भिः सुत्यामरुद्भिर्मरुतः प्रार्चं ॥ द्वितीयार्थे तृतीया ॥
 एव स्वयमेव संप्रथति । यद्वा । यजमानो होतार श्यावाश्च वृते । यद्वा । मरुद्भिर्मरुत्सदृशैर्ऋक्भिः स्तोत्रभिः
 सह स्तोत्रैर्वार्चं । सुहीत्यर्थः । ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यह । हविर्लक्षणात्प्रदानं स्वधा । अनु
 पश्चाद्वा । अद्रोघमहिंसकं श्रवोऽत्र लब्ध्वा मदति हृषति ॥

ते हि स्थिरस्य श्वंसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विन्स्मना पांति शश्वतः ॥२॥

ते । हि । स्थिरस्य । श्वंसः । सखायः । संति । धृष्णुः । यार्चो ।

ते । यामन । आ । धृषत् । ऽविनः । त्मना । पांति । शश्वतः ॥२॥

ते हि ते खलु स्थिरस्थाविचलितस्य श्वंसो बलस्य सखायः संति । भवन्ति मत्स्य । धृष्णुया धृष्णवः । ते च
 यामन्ना । आ इति चार्थः । गमनेऽपि धृषद्विनो धर्षणवतस्त्वनात्मनानुग्रहेणैवास्मदुपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतो
 बह्वनस्मान्पुत्रभृत्यादीन्याति । रक्षति ॥

ते स्यद्रासो नोक्षणोऽति ष्कंदन्ति शर्वरीः । मरुतामधा महो दिवि क्षमा च मन्महे ॥३॥

ते । स्यद्रासः । न । उक्षणः । अति । स्कंदन्ति । शर्वरीः । मरुता । अधा । महः । दिवि । क्षमा ।

च । मन्महे ॥३॥

ते मरुतः स्यद्रासः स्यदनशीला उक्षणो जलस्य भेत्तारश्च । नेति चार्थः । यस्मात्स्यद्रा अन्धेषां तस्मात्
 शर्वरीः । शर्वरी रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तान्ति स्कंदन्ति । अतिक्रम्य गच्छन्ति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत
 एवविधास्तस्मात्प्रतामधाधुना महक्षजो दिवि दुर्लभो जमा जमाया भुम्भो च वर्तमानं मन्महे । सुमः ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया । विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्ये रिषः ॥४॥

मरुत् । सु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुः । यार्चो । विश्वे । ये । मानुषा । युगा ।

पांति । मर्त्ये । रिषः ॥४॥

हे अध्वर्युहोवाद्यो वो यूय मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोमं
 स्तोत्रं यज्ञं च । इज्यतेऽनेनेति यज्ञं हविः । तदुभयं किमर्थं दीयत इति । ये मरुतो विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानु-
 षाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्ये मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्सकाशात्पांति रक्षन्ति ॥

अर्हेतो ये सुदानवो नरो असांमिश्रवसः । प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चो मरुद्भिः ॥५॥

अर्हेतः । ये । सु । दानवः । नरः । असांमि । श्रवसः । प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्चो ।

मरुत् । ऽभ्यः ॥५॥

हे होतः हे आत्मन्वा येऽर्हेतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसांमिश्रवसोऽनल्पवक्ताः

संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमानेभ्यो मरुतः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्च्य । पूजय । प्रयच्छेत्पर्यः । अथवा दिवोऽन्तरिक्षादागतं इति संबंधः ॥ ८ ॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋष्टीरसृष्टत ।

अन्वेनाँ अहं विद्युतो मरुतो जम्भतीरिव भानुरतं त्वना दिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्याः । ऋष्टीः । असृष्टत ।

अनु । एना । अहं । विद्युतः । मरुतः । जम्भतीः । इव । भानुः । अतः । त्वना । दिवः ॥ ६ ॥

नरो वृष्टेनेतार ऋष्या महातो मरुतो रुक्मै रोचमानैरामरणविशेषैरा रोचत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेना रोचते । एतं मरुतं ऋष्टीरायुधविशेषानसृष्टत । प्रक्षिपति मेघमेदार्थं । एनामरुतो विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो भवति शब्दकारिण्यः । नि० ६. १६. इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छत्येव । दिवो द्योतमानस्य मरुतस्य भागुर्दीप्तिस्त्वना स्वयमेवार्तं । निरगात् ॥

ये वावृधंत पार्थिवा य उरावंतरिक्ष आ । वृजने वा नदीनां सधस्थे वा महो दिवः ॥ ७ ॥

ये । ववृधंत । पार्थिवाः । ये । उरौ । अंतरिक्षे । आ । वृजने । वा । नदीनां । सधस्थे ।

वा । महः । दिवः ॥ ७ ॥

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबन्धाः संतो ववृधंत वर्धन्ते । ये चोरा महत्यंतरिक्षे च ववृधत । आ इति चार्थः । नदीनां नदनवतीना वृजने वा बले ववृधत । महो महतो दिवो बुलोकस्य सधस्थे सहस्रानं च ववृधत । उभयत्र वाशब्दश्चार्थः । एव सर्वत्र वर्धमाना मरुतो वृध्यर्थमृष्टीरसृष्टतेति पूर्वत्र संबंधः ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यशंसमृभ्वंसं । उत स्म ते शुभे नरः प्रस्यंद्रा युजत त्वना ॥ ८ ॥

शर्धः । मारुतं । उत । शंस । सत्यशंसं । अृभ्वंसं । उत । स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्यंद्राः ।

युजत । त्वना ॥ ८ ॥

हे स्तोतर्मासतं शर्धो बलमुत् उत्कृष्टं शंस । सुहि । कीदृशं शर्धः । सत्यशंसं सत्यवेगमृभ्वंसं महदतिप्रवृद्धं । उत अपि च नरो वृष्टेनेतारस्ते मरुतः शुभ उदकार्थं प्र युजत प्रायुजत समयोजयन् त्वनात्मनैव जगद्भवा-
बुद्धीव स्वंद्राश्चलनस्वभावाः पृथ्वीरित्यर्थः ॥

उत स्म ते परुषाणामूर्णा वसत शुंधवः । उत पय्या रथानामद्रिं भिंदंत्योजसा ॥ ९ ॥

उत । स्म । ते । परुषाणां । ऊर्णाः । वसत । शुंधवः । उत । पय्या । रथानां । अद्रिं ।

भिंदन्ति । ओजसा ॥ ९ ॥

उत अपि च ते मरुतः परुषाणामेतन्नामिकायां गद्यां वर्तते । य ऊर्णा दीप्तीः शुंधवः शोधिका वसत आकादर्यन्ति ते । उतापि च पय्या जेम्हा रथानां स्वकीयानां रथचक्राणांजसा बलेन चाद्रिं भिंदन्ति । मेघं गिरिं वा विदारयन्ति ॥

आपययो विपययोऽतस्पथा अनुपथाः । एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार ओहते ॥ १० ॥

आऽपययः । विऽपययः । अतःऽपथाः । अनुऽपथाः । एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः ।

यज्ञं । विऽस्तारः । ओहते ॥ १० ॥

आपथयः । अस्रदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विष्वङ्मार्गा अंतस्सथा दरीसुषिरादिमार्गा
अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः सति त एतेभिरेतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मर्दयं यज्ञं विस्तारो
विस्तृताः सत ओहन्ते । वहति । यद्वा । एतैर्नामभिर्मुदकैः सार्धं यज्ञमोहते ॥ ९॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुतं ओहते ।

अधा पारावता इति चिचा रूपाणि दर्श्या ॥ ११ ॥

अधः । नरः । नि । ओहते । अधः । निऽयुतः । ओहते ।

अधः । पारावताः । इति । चिचा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अधाय नरोऽभिमतवृष्ट्यादिनेतारो न्योहते । नितरा वहति जगत् । अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः
सत ओहते । अधाय पारावता । परावहृरदेशः । तत्संबन्धिनश्चातरिचादिदूरदेशे ग्रहतारामेशादिधारकाः
सत ओहत इत्यर्थः । इत्युक्तप्रकारेण तेषां रूपाणि चिचा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्श्या स्वव्यापारैर्द-
र्शनीयानि भवत्विति शेषः ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्नं तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

कदःस्तुभः कुभन्यवः उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतार उत्स कूपमपेक्ष्य तृषिताय गीतमाय
यान्मरुत आ नृतुः सवेतोऽकुर्वन् अनयन्त्वा स्तोत्र । यद्वा । ये कदःस्तुभःकुदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥
कुभन्यवः सक्तारो वृष्ट्युदकस्य ॥ कुभिर्मुदनकर्मा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गीतमस्य पानार्थमुत्स कूपमा नृतुः आनी-
तवतः । असिचन्नत्स गीतमाय तृणजः ॥ अ० १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इति ह्युक्तं ॥ नृ नय इत्यस्य वा नर्ततेति वा विक्षेप
मात्रार्थस्यैव रूपः ॥ ते मरुतः के चिन्नं मया तायवो न कदाचिदप्यदृश्यास्तस्करा इव स्थिता ऊमा रक्तका
दृशि दर्शनं आसन् । विषयभुता अभवन् । केचित्त्विषं शरीरदीप्तिं बलाय वासन् । प्राणरूपेणेति भावः ॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३ ॥

ये । ऋष्याः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३ ॥

ये मरुत ऋष्या दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः
सति त तेषां मारुतं गणं रमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे श्लाघाञ्च नमस्य । परिचर । सुहि ॥

अच्छं ऋषे मारुतं गणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

अच्छं । ऋषे । मारुतं । गणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुताः । धीभिः । इषण्यत ॥ १४ ॥

हे ऋषे महत्तं गणं महत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन घोषणा ॥ यतीरेरिद रूपं । यतीतीति घोषा स्तुतिः ॥ तथा चाच्छ अभिगच्छति शेषः । ऋषेरुत्तरार्धः प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृष्णावो धर्षका मरुतो दिवो वा बुल्लोकादा । वाशब्दश्रुतिरितरत्नोक्तद्वयादा । धीभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः स्तुता इवस्थत । गच्छत यज्ञं ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अच्छा न वक्षणा । दाना संचेत सूरिभिर्यामंश्रुतेभिरंजिभिः ॥१५॥
नु । मन्वानः । एषां । देवान् । अच्छ । न । वक्षणा । दाना । संचेत । सूरिभिः । यामं
ऽश्रुतेभिः । अंजिभिः ॥१५॥

नु क्षिप्रमेषां मरुतां । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः स्तुवन देवान्मरुद्वातिरिक्तान्वक्षणा वहनेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मैधाविभिर्यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन विश्रुतरंजिभिः फलस्य व्यञ्जकैर्मरुद्भिः ॥ सर्वाः पचम्यर्थे तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि संचेत । सगच्छत ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं ।

अधा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचंत शिक्रसः ॥१६॥

प्र । ये । मे । बंधुऽएषे । गां । वोचंत । सूरयः । पृश्निं । वोचंत । मातरं ।

अध । पितरं । इष्मिणं । रुद्रं । वोचंत । शिक्रसः ॥१६॥

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे स्वेषा बंधूनामन्वेषणे मति सूरयः प्रेरका गा माध्यमिका वाच गोदेवता वा प्र वोचत प्रावोचन ॥ अविशष्टमूर्धवाक्यं । ऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोर्यच्छब्दानन्वया निघातः ॥ ते पृश्निं बुदेवतां पृश्निवर्णा गा वा मातर वोचत । अश्रुवन । पृश्निथै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः । अधाथ पितर स्वकीयमिष्मिणं गमनवतमन्नवंतं वा रुद्रं वोचत शिक्रसः शक्तास्ते । मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरिग्रहो बद्धत्वं उपपादितः ॥

सप्त मे सप्त शाकिन एकमेका शता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥१७॥

सप्त । मे । सप्त । शाकिनः । एकंऽएका । शता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । उत् । राधः । गव्यं । मृजे । नि । राधः । अश्व्यं । मृजे ॥१७॥

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः । सप्तगणा वै मरुतः । तै० स० २. ११. १ । इति श्रुतः । अदितिगमे वर्तमान वायुमिन्द्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरैकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोनपंचाशन्मरुद्गणा अभवन्निर्गता पुराणेषु प्रसिद्धा । ते च सप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते चैकमेकैकको गणो मे मह्यं शता शतसंख्याकानि गवाश्चयूथानि ददुः । दत्तवन्तः । प्रयच्छत्विति वाशीः । तैर्दत्तं यमुनाया नद्यामधि । अयं सप्तम्यर्थानुवादी । तच्च श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबन्धि वा राधो धनमुश्रुजे । उन्नार्जयामि । तथा तैर्दत्तमश्वमश्वस मूहात्मकं तत्संबन्धि वा राधो धनं नि मृजे । निमाज्मि ॥ ॥१७॥

को वेद जानमिति षोडशर्वं नवमं सूक्तं । श्लावाश्च ऋषिः । आद्यापचमीदृशम्यकादशीपचदशः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीचयोदशीचतुर्दशीषोडशः सतोबृहत्योऽष्टमी द्वादशी च गायत्र्या द्वितीया बृहती तृतीया-शुद्धं चतुर्थी पुरउष्णिक् । मरुतो देवता । तथा चानुक्रांतं । को वेद षोडश ककुभृहत्पुष्टप पुरउष्णिक् ककुप्सतोबृहत्वी गायत्री सतोबृहती ककुभो गायत्री सतोबृहती ककुप्सतोबृहतीति ॥ विनियोगो श्लोकः ॥

को वेद् जानमेषां को वा पुरा मुन्नेष्वास मरुतां । यद्युयुजे किलास्यः ॥ १ ॥
 कः । वेद् । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । मुन्नेषु । आस । मरुतां । यत् । युयुजे ।
 किलास्यः ॥ १ ॥

एषा ॥ मरुता पूर्वमृक्तं प्रसृतत्वाद्वात्वादेशविषयत्वादिषामित्यस्य निघातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद् । जानाति क पुरा । को वा पुरा पूर्वमेषां मरुतां मुन्नेषु मुखेष्वास । भवति । यद्येते किलास्यः किलासीः । पृथीरित्यर्थः । ता युयुजे रथे योजितवतः तदैषा स्थिति बललक्षणां नि सुत्वां च को जानातीत्यर्थः । वगविषयं सर्वत्र वायोरुपमास्यदत्वादिति भावः ॥

एतान्त्रथेषु तस्थुषः कः शुश्राव कथा ययुः ।
 कस्मै ससुः सुदामे अन्वापय इळाभिर्वृष्टयः सह ॥ २ ॥
 आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः ।
 कस्मै । ससुः । सुदामे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतामरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवतः क आ शुश्राव । श्रावयेदित्यर्थः । यद्वा । एतेषा क्रोशध्वनि रथध्वनि च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छति तदपि को जानाति । यद्वा । तान् कथमन्ये देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मै सुदामे सुदानायापयो बहुभृता व्याप्ता वृष्टयो वर्षकाः ॥ अयं कर्तरि क्तिच ॥ इळाभिर्बहुविधिरग्निः सह सहिता अनु ससुः । अनुक्रमेणावतरयुः ॥

ते म आहुय आययुरुष्युभिर्विभिर्मदे । नरो मर्या अरेपस इमान्पश्यन्ति स्तुहि ॥ ३ ॥
 ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । युऽभिः । विऽभिः । मदे । नरः । मर्याः । अरेपसः ।
 इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३ ॥

अपिर्द्धयाभ्या मरुत्प्रादूर्भावमाख्यास्यन्नया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह । ते मरुत इत्य लपति मे मह्यमाहुः य उपाययुः ये मरुतो मा प्राप्ताः । कैः साधनैः । दुर्मिर्द्योतमानैर्विभिर्गन्तुभिर्नरैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनताय । किमाहुर्वाति तदनुव्रूते । नरो नेतारो मर्या मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽलेपास्ते । हे अये इमान्स्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् सुहीत्याहुः । यद्वा । इतीत्य पश्यन् सुहीति ॥

ये अजिषु ये वाशीषु स्वभानवः ससु रुक्नेषु खादिषु । आया रथेषु धन्वसु ॥ ४ ॥
 ये । अजिषु । ये । वाशीषु । स्वऽभानवः । ससु । रुक्नेषु । खादिषु । आयाः । रथेषु ।
 धन्वऽसु ॥ ४ ॥

अनया मरुता स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽजिष्वाभरणेभ्य आया आश्रयभृताः संति । ये च वाशीष्वायुधेषु । ये च ससु मास्त्रेषु । ये रुक्नेषूरोभूषणेषु । ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु । हस्तेषु खादिषु कतिच । अश्वे १ १६८. ३ । पत्सु खादयः । अश्वे ५ ५४ ११. इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः आयाः संति । मुधन्वान इपुमंतः सुरथाः पृथ्निमातरः । अश्वे ५ ५७ २ । इति च निगमः । तान् सर्वान् सुम इति शेषः । यद्वा । ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वाशीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृग्निधानिमान्पश्यन् सुहीति पूर्वच संबधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

युष्माकँ स्मा रथाँ अनु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः । वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥५॥
 युष्माकँ । स्म । रथान् । अनु । मुदे । दधे । मरुतः । जीरदानवः । वृष्टी । द्यावः ।
 यतीःऽइव ॥५॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननुद्दिश्य मुदे मोदाय दधे । धारयामि । करोमीत्यर्थः ।
 सामर्थ्यात्सुतीरिति लभ्यते । स्मिति पूरणः । वृष्टी वृष्ट्या यतीः सर्वत्र गच्छंतीत्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान्
 रथानिति संबंधः ॥ ॥११॥

कारिण्यं तिस्रः पिंड्यो होतव्याः । तत्र द्वितीयाया आ यं नर इत्यनुवाक्या । मृषित च । आ यं नरः
 मुदानवो ददाशुषे विबुधहसो नरो अशमदिव्यः । आ० २. १३. इति ॥

आ यं नरः मुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।
 वि पर्जन्यं सृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥६॥
 आ । यं । नरः । मुदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशं । अचुच्यवुः ।
 वि । पर्जन्यं । सृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यंति । वृष्टयः ॥६॥

नरो नितारः मुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेघनामैतत् । अपां कोशवद्धारकं मेघं ददाशुषे
 हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोऽतरिक्षादाचुच्यवुः आच्यावयंति पर्जन्यं मेघं रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य
 वि सृजंति । विमोचयति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यंति । सर्वत्र
 व्याप्नुवन्ति ॥

ततृदानाः सिंधवः क्षोदसा रजः प्र संसुर्धनवो यथा ।
 स्यन्ना अश्वा इवाध्वनो विमोचने वि यद्वर्तते अन्यः ॥७॥
 ततृदानाः । सिंधवः । क्षोदसा । रजः । प्र । संसुः । धनवः । यथा ।
 स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विमोचने । वि । यत् । वर्तते । अन्यः ॥७॥

सिंधवः खंदमाना अपस्तृदाना निर्भिदन्तो मेघान्मरुतः क्षोदसोदकेन सह रजोऽतरिक्षं प्र संसुः ।
 प्रसरंति । धनवो यथा पयः सिन्धवो नवप्रसूता गाव इव । किंच दृष्टान्तांतर । स्यन्ना आशुगतयोऽश्वा इव
 यथाध्वनो विमोचनं मनुष्याणामध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः । यद्यदैन्यः । नदीनामैतत् । नद्यो वि वर्तते
 विविधं संचरंति । अथवा प्रतिनिवृत्त्य वर्तते । प्रवर्धत इत्यर्थः । तदैव कुर्वतीति पूर्वचान्वयः ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षाद्मादुत । माव स्यात् परावतः ॥८॥
 आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अंतरिक्षात् । अमात् । उत । मा । अव । स्यात् ।
 परावतः ॥८॥

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो बुल्लोकादा यात । तथांतरिक्षादा यात । उतापि चामादस्मा-
 ल्लोकादा यात । परावत इत्यत्रापि वा योज्यं । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र बुल्लोकादौ माव स्यात् । अवस्थितिं
 मा कुर्वत ॥

मा वो रसानितभा कुभा कुमुमा वः सिंधुर्नि रीरमत ।
 मा वः परि छात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुममस्तु वः ॥९॥

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । कुमुः । मा । वः । सिंधुः । नि । रीरमत ।

मा । वः । परि । स्यात् । सरयुः । पुरीषिणी । अस्मे इति । इत् । सुम् । अस्तु । वः ॥ ९ ॥

हे मरुतो वो युष्माक रसा । नदीनामितत । रसा नदी भवति । नि० ११ २५ । इति निरुक्त । रसनवती शब्दवतो । अनितभा । इता प्राप्ता भा यस्या सितभा । न तादृशानितभा । कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मा नि रीरमत । मा निरुष्ट रमतु । कुमु सर्वचक्रमणं सिंधु समुद्रश्च मा नि रीरमत । तथा पुरीषिणी । पुरीष-मृदक । तद्वती सरयुरपि मा परि पात । परितस्तिष्ठतु । मा निरुणदु । अस्म इत अस्मास्वित्वास्तु सुम् त्वदाग-मनर्जानित सुम् वो युष्माक सर्वाधि युष्मात्स्वभृत ॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां । अनु प्र यंति वृष्टयः ॥ १० ॥

तं वः । शर्धं । रथानां । त्वेषं । गणं । मारुतं । नव्यसीनां । अनु । प्र । यंति । वृष्टयः ॥ १० ॥

त मारुतमित्यनेन सबध्यते । वो युष्माक प्रेरक नव्यसीना नृतनाना रथाना शर्धं बल त्वेष दीप्त त मारुत गण च स्तौमीत्यर्थ । यद्वा । रथाना रहणशीलाना वो युष्माक शर्धं परेषामभिभावक गण स्तौमीत्येकमेव वाच्य । अथ परोक्तत । वृष्टयो युष्मानु प्र यति । प्रकर्षणं गच्छति । यद्वा । वर्षका मरुतोऽनु अनुकुल प्रकृष्ट यति । गच्छति ॥ ॥ १० ॥

शर्धं शर्धं व एषां व्रातं व्रातं गणं गणं सुगस्तिभिः । अनु क्रामेम धीतिभिः ॥ ११ ॥

शर्धंऽशर्धं । वः । एषां । व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं । सुगस्तिऽभिः । अनु । क्रामेम ।

धीतिऽभिः ॥ ११ ॥

हे मरुत एषा वो युष्माक शर्धं शर्धं तत्तद्वल व्रात व्रात । अविर्वजितगणो व्रात । त त व्रात वो गण गण त त सप्तसप्तसमुदायात्मक गण गण च सुगस्तिभि शोभनस्तुतिभिर्धीतिभि कर्मभिर्होविष्प्रदानादिभ्यः शरणं क्रामेम । अनुगच्छेम ॥

कस्मा अद्य मुजाताय रातहव्याय प्र ययुः । एना यामेन मरुतः ॥ १२ ॥

कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः । एना । यामेन । मरुतः ॥ १२ ॥

अद्यास्मिन्दिने कर्म मुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययु प्रकर्षणं गच्छयुरनर्जनं यामेन रथेन मरुत ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्धत्तन यच्च ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३ ॥

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे । अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः । विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३ ॥

हे मरुतो येन सद्येन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्य बीजमक्षितमक्षीण वहध्वे धारयध्व तेन चित्तनास्मभ्य तद्वान्य बीज धत्तन । यच्च वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धन विश्वायु सर्वोपेत कृत्वायुषोपेत वा सौभग सौभाग्य च तद्धत्तनेति समन्वय ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरातीः ।

वृष्टी शं योराप उस्मि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४ ॥

अति । इयाम् । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा । अवद्यं । अरातीः ।
वृष्टी । शं । योः । आपः । उस्ति । भेषजं । स्याम । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽतर्हितं । अतीयाम् । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्कुर्म इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरे णेष्टप्राप्तिरुच्यते । वृष्टी वृष्टिषु युष्मत्पेरितासु मतीषु शं मुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥ शसः स्थाने जस ॥ उस्ति गीयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपामभिधानादत्र तद्वत्तुकार्यमन्नमुच्यते । तत् सर्वं सह स्याम लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वा । आपो युष्मत्पेरिता उक्तं सर्वं कुर्वतु । वयं सर्वे सहैव स्याम । भवेम युष्मत्स्वभूताः ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः । यं त्रायध्वे स्याम ते ॥ १५ ॥
सुऽदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः । मर्त्यः । यं । त्रायध्वे ।
स्याम । ते ॥ १५ ॥

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पुजित मरुता गण सुदेवः कल्याणमरुत्सङ्गकदेवोपतोऽसति । भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्रायुषतश्चामति । भवति । य मर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वं । एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणगावो न यवसे ।
यतः पूर्वा इव सखीरनु ह्यय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६ ॥
स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणान् । गावः । न । यवसे ।
यतः । पूर्वान् । इव । सखीन् । अनु । ह्यय । गिरा । गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातृन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे । तृणादिभक्षणाय गच्छत्यो गावो यथा रमन्ते तद्वत्मरुतोऽपि रणान् । रमन्ता । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवान् अनु ह्यय । आह्वय । कामिनः स्तुतीच्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥ ॥ १३ ॥

प्र शर्धायैति पंचदशर्चं दशमं मृक्तं श्यावः श्वस्यार्धं मरुदेवताक । चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा जगत् । प्र शर्धाय पंचोना जागतमुपांत्वा त्रिष्टुपित्यनुक्रांतं ॥ मृक्तविनयोगो लिंगिकः ॥ आद्येन्द्रामारुत्या प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्येन्द्रोमनूच्य मारुत्या यजेत । आ० २. ११ । इति ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।
घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १ ॥
प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमां । वाचं । अनज । पर्वतऽच्युते ।
घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्वने । द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णं । अर्चत ॥ १ ॥

प्र अनर्जैति संबंधः । मारुताय मरुत्संबन्धने शर्धाय बलायिमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्राणज । प्रापय । स्वभानवे स्वायस्मतेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य च्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोमयित्रे दिव आ बुलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने षट् पृष्ठे रथंतरनृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानास्त्राय महि महत् प्रभूतं नृम्णं धनं हविर्ब्रह्ममर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारीर्या प्रथमस्याः पिड्याः प्र वो मरुत इति याज्या । सूत्रितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ चं नरः । आ० २ १३ । इति ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।

सं विद्युता दधति वागति चितः स्वरंत्यापोऽवना परिजयः ॥२॥

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयः । वृधः । अश्वयुजः । परिजयः ।

सं । विद्युता । दधति । वागति । चितः । स्वरंति । आपः । अवना । परिजयः ॥२॥

हे मरुतो वो युष्माक गणाः प्र प्रादुर्भवति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता महातो वा उदन्यव उदके-
च्छवो जगद्रक्षणार्थं वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथेऽस्थाना योक्तारः परिजयः परितो
गतारो विद्युता स दधति । सगच्छते । तदानीं त्रितस्त्रिपु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्गणो धा वागति ।
शब्दयति । अस्मिन्पक्षे सघवादोऽयम् । तदापः परिजयः परितो गच्छ आपोऽवनावर्गो भुम्भो स्वरति । अधः
पतति ॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिड्या याज्या । सूत्रितं च । विद्युन्महसो नरोऽश्मदि-
द्यवः कृष्ण नियान हरय सुपर्णा । आ० २ १३ । इति ॥

विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवो वातत्विषो मरुतः पर्वतच्युतः ।

अश्वया चिन्मुहुरा हादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥३॥

विद्युत्ऽमहसः । नरः । अश्मऽदिद्यवः । वातऽत्विषः । मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।

अश्वऽया । चित् । मुहुः । आ । हादुनिऽवृतः । स्तनयत्ऽअमाः । रभसाः ।

उत्ऽओजसः ॥३॥

विद्युन्महसो विद्योतमानतजसो नरो वृथादेर्नेतारोऽश्मदिद्यवो व्याप्तायुधा अश्मसारमयायुधा वा
वातत्विषः प्राप्नोतीत्यर्थः पर्वतच्युतः पर्वताना मेघाना वा व्यापयितारोऽश्वया चिन्मुहुरादाका दातारः ॥
शसो याजादेशः । चिदिति पुरणः ॥ हादुनीवृतो हादुन्या अशने । प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहि-
त्यवाची । शब्दोपेतगणा इत्यर्थः । रभसा वृथ्वर्थमुद्युजाना उदोजस उद्वतवला मरुतो वृथ्वर्थ प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

व्यक्कृन्नुद्रा व्यहानि शिक्कसो व्यन्तरिष्ठां वि रजांसि धूतयः ।

वि यदज्जाँ अजथ नाव ई यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाह रिष्यथ ॥४॥

वि । अक्कृन् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्कसः । वि । अन्तरिष्ठां । वि । रजांसि । धूतयः ।

वि । यत् । अजान । अजथ । नावः । ई । यथा । वि । दुर्गानि । मरुतः । न । अह ।

रिष्यथ ॥४॥

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अक्कृन् रात्रीर्व्यजथेत्युत्तरार्धगतेन संबध्यते । एवं सर्वचेति । विपथेति तस्यार्थः ।
अहान्यपि व्यजथ । हे शिक्कसः शक्ताः सर्वमपि कर्तुमतरिष्य व्यजथ । तथा रजांसि व्यजथ । हे धूतयः कंपका
यवदाज्ञानेघान् व्यजथ गमयथ नाव ई ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि व्यजथ हे मरुतो नाह
रिष्यथ । नेव हिंसथ ॥

तद्वीर्यं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान् सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतशोचिषोऽनश्चदां यद्वयातना गिरिं ॥ ५ ॥

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान् । सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतऽशोचिषः । अनश्चदां । यत् । नि । अयातन । गिरिं ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं ततान् । तनोति । ओके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव । एता न एतवर्णा देवानामश्वा इव । ते यथा यामि गमने योजनं दीर्घं तन्वति तद्वदित्यपरो दृष्टान्तः । ते चागृभीतशोचिषोऽगृहीततेजस्काः । यद्वत्तन्मरुता विशिष्टं । हे मरुतो यूयमगृभीत-शोचिषः संतो यद्यदानश्चदां व्यापकोदकादातारं पणिभिरपहृतानामश्वानामप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातनं निहतवतः ॥ ॥ ५४ ॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसं मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः ।

अध स्मा नो अरमतिं सजोषसश्चक्षुरिव यंतमनु नेषथा सुगं ॥ ६ ॥

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोषथ । वृक्षं । कपनाऽइव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सऽजोषसः । चक्षुःऽइव । यंतं । अनु । नेषथ । सुऽगं ॥ ६ ॥

हे वेधसो वृष्टिर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणमभ्राजि । भ्राजते । यद्यस्मादर्णसमुदकवतं वृक्षं । वृक्ष्यति विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं मोषथ । ताडयत्यर्थः । कपनेव । इवेत्यनर्थकः । कपनाः संतः । यद्वा । कपनाः क्रिमयो वृक्ष घुणादयः । ते यथा मुष्णति तद्वत् । अधापि च । स्मृति पुराणः । नोऽस्मान् । मामित्यर्थः । हे सजोषसो युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरमतिमारमणं धनादिकं प्रति यंतं गच्छंतमनु नेषथ अनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं । तच्च दृष्टान्तः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्रेधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यन्ति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा सुषूदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति । न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यन्ति । न । ऊतयः । ऋषिं । वा । यं । राजानं । वा । सुसूदथ ॥ ७ ॥

हे मरुतो यूयं यमृषिं मंचद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदथ क्षारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्येर्न पराभाष्यते ॥ जि जये ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूपं ॥ हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणैर्न वियुज्यते । न स्रेधति । न क्षीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति । न हिंस्यते । अत्र हिंसा बाधमात्रं । अस्य रायो धनानि भोः दस्यन्ति । नोपक्षीयन्ते । तथा नोतयो रक्षा अप्युप दस्यन्ति ॥

कारीर्यमेव तृतीयस्याः पिंडा याज्या नियुक्तं इत्येषा । सूचितं च । नियुक्तं आभजितो यथा नरोऽपि बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहा । आ० २. १३. इति ॥

नियुत्वतो यामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कवंधिनः ।

पिन्वंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्वतः । यामऽजितः । यथा । नरः । अर्यमणः । न । मरुतः । कवंधिनः ।

पिन्वंति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । उदंति । पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्यतो नियुत्संज्ञकैरश्वैस्तद्वतो मरुतो यामजितः संधात्मकस्य पदार्थस्य विशेषयितारो नरो नराकारा
नेतारो वा । मरुतो नियुत्संतः । अयं शब्दोऽचाश्वसामान्ये वर्तते । नितरां यवनवंतोऽश्ववंतो यामजितो
यामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव तथा भवन्ति । अयमणो न अयमप्रभृतय आदित्या इव । दीप्ता इति
शेषः । तादृशा मरुतः कर्वाधन उदकवंतो भवन्ति । यद्यदेनाम ईश्वरा उत्सं कूपादिनिम्नप्रदेशं मेघं वा
पिबन्ति प्याययत्युदकेन । यदास्वरन शब्दयन्ति यदा ब्रुवन्ति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्याधसा मरिण
तदेवं भवन्ति । यद्वा । यदास्वरन तदा पिबन्त्युत्समिनासः तदाधसः पृथिवीं ब्रुवन्तीति ॥

प्रवत्सतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्सती द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः ।

प्रवत्सतीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्संतः पर्वता जीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्सती । इयं । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यः । प्रवत्सती । द्यौः । भवति । प्रयत्ऽभ्यः ।

प्रवत्सतीः । पथ्याः । अंतरिक्ष्याः । प्रवत्संतः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इय पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्सती । प्रवतः प्रकर्षवंतो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां मा प्रवत्सती ।
तादृशी भवति । कृत्वापि भूमिर्मरुत्परा भवतीत्यर्थः । तां सर्वामपि व्याप्नुवन्तीति यावत् । तथा ब्यारपि
प्रयद्भ्यः प्रकीर्षणं गच्छद्भ्यः प्रवत्सती भवति । मापि मरुतां संचाराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः
स्नुगतयोऽपि प्रवत्सतीः प्रवत्सत्यो मरुद्भ्यो भवन्ति । पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्सन्तो भवन्ति जीरदानवः
शिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्वाः अथयन्ताह सिंसतः सद्यो अस्याध्वनः पारमश्रुथ ॥ १० ॥

यत् । मरुतः । सऽभरसः । स्वऽनरः । सूर्य । उत्ऽडिते । मदथ । दिवः । नरः ।

न । वः । अश्वाः । अथयन्त । अह । सिंसतः । सद्यः । अस्य । अध्वनः । पारं । अश्रुथ ॥ १० ॥

हे मरुतः सभरसः सहबलाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित उद्गते मध्याह्ने मदथ सोमेन
हे दिवो बुलोकस्य नरो नेतारः । यदा सोमं पातुमिच्छेत्यर्थः । तदा वोऽश्वाः सिंसतः सरन्तो नाह अथयन्त ।
नेव अथयन्ति । सद्यस्तदानीमेवास्याध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमश्रुथ । व्याप्नुथ । यद्वा । यदा सोमेन मदथ
तदा त्वदीया अश्वा न गतिथला भवन्ति । यूयं च कृत्स्नस्य लोकत्रयमार्गस्य पारमश्रुथ ॥ ॥ १५ ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभ्राजसो विद्युतो गर्भस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।

अग्निऽभ्राजसः । विऽद्युतः । गर्भस्त्योः । शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमसेष्वृष्टय आयुधानि भासन्त इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः । वक्षःसु रुक्मा
हाराः । रथे शुभो मधुराप्रुषा आपः । अग्निभ्राजसोऽपि दीप्ता विद्युतो गर्भस्त्योर्हस्तयोर्भासन्त इत्यर्थः । शीर्षसु
शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्यमयः शिप्रा उष्णीषमयो वितता विसृताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबंधनीयं ॥

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।

समच्यन्त वृजनातिविषन्त यत्स्वरन्ति घोषं विततमृतायवः ॥ १२ ॥

तं । नाकं । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुशत् । पिप्पलं । मरुतः । वि । धनुष ।
सं । अच्यंत । वृजना । अतिविषंत । यत् । स्वरंति । घोषं । विऽतंतं । ऋतऽयवः ॥ १२ ॥

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रमिदं नाकमादित्यं । नास्मिन्नकमस्मीति नाकः । अगृभीतशोचिषमसुरे-
नपहतैजस्कं तं रुशच्छ्रवणं पिप्पलमुदकं वि धनुष । विविधं चालयथ ॥ अयं द्विकर्मकः ॥ यद्यदा वृजना
बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ । हविर्भरस्मदत्तैरिति भावः । पश्चादतिविषंत दीप्ता भवथ ॥ उभयत्र
पुरुषव्यत्ययः ॥ यद्वा । यदासुरा वृजना वर्जः समच्यंत अतिविषत तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं
स्वरंति । कर्तव्यार्थः । ऋतायव उदकमिच्छतो यूयं । यद्वा । उत्तरार्धं ऋत्वियजमानपरतया व्याख्येयः ।
यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलं न्यतिविषत च स्वरति घोष
स्त्रोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं वि धनुषेति संबधः ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

न यो युच्छति त्रिष्योऽयथा दिवोऽस्मे रारंत मरुतः सहस्रिणं ॥ १३ ॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

न । यः । युच्छति । त्रिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । रारंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३ ॥

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽन्नवतो रायो धनस्य स्याम ।
भवंम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वय । यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवते । यथा दिवः
सकाशात्तित्य आदित्यो न युच्छति । तथास्मि अस्मासु सहस्रिणमपरिमित रारंत । रमयत हे मरुतः ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पर्हवीरं यूयमृषिमवथ सामंविप्रं ।

यूयमर्वंत भरताय वाजं यूयं धत्थ राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४ ॥

यूयं । रयिं । मरुतः । स्पर्हऽवीरं । यूयं । ऋषिं । अवथ । सामंऽविप्रं ।

यूयं । अर्वंतं । भरताय । वाजं । यूयं । धत्थ । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४ ॥

हे मरुतो यूय रयि धनं स्पर्हवीरं गृहणीथवीरः पुत्रभृत्यादिभिरुपेत धत्थ । दत्थ । हे मरुतो यूय
सामविप्रं साम्नां विविध प्रेरयितारं यद्वा रु.मसहिता विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ । रक्षथ । हे यूयमर्वंतमश्व
वाजमन्न च भरताय देवान बिभ्रंत आवाद्याय धत्थ । हे मरुतो यूय राजानं दीप्त स्वामिनं वा श्रुष्टिमंत
मुखवंतं । पुत्रमित्यर्थः । धत्थ ॥

तद्धो यामि द्रविणं सद्यऊतयो येना स्वर्णं ततनाम नूरभि ।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरेम तरसा शतं हिमाः ॥ १५ ॥

तत् । वः । यामि । द्रविणं । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नृन् । अभि ।

इदं । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरेम । तरसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्यऊतयः । तदानीमिव रक्षा येषां ते तादृशाः । सद्योगमना वा वो युष्मान् तद्रविणं धनं यामि ।
याचामहे । येन धनेन नृनस्त्युत्रभृत्यादीनां ततनाम स्वर्णं आदित्य इव ररसीन । हे मरुतो मे मम स्वभूत-
मिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्त्रोत्रं सु सुष्ठु हर्यत । कामयध्वं । यस्य स्त्रोत्रवचसस्तरसा बलेन शतं शतसंख्या-
कां हिमा हेमंतां तरेम । शतसंवत्सरं जीविमेत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्रयज्यव इति दशर्चमेकादश सूक्तं श्वावाश्वस्यार्घं मारुतं । दशमी त्रिष्टुपं शिष्टा जगत्सुः । प्रयज्यवो दशात्या त्रिष्टुपित्यनुक्रमणिका ॥ आभिर्गविके षष्ठेऽह्न्यापिमारुत इदं सूक्तं मारुतनिविज्ञानीय । सूचितं च । प्रयज्यव इमं स्तोममित्यापिमारुत । आ० ७ ७ । इति ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवक्षसः ।

ईयंते अश्वैः सुयमेभिराणुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रऽयज्यवः । मरुतः । भ्राजत् ऽऽष्टयः । बृहत् । वयः । दधिरे । रुक्मऽवक्षसः ।

ईयंते । अश्वैः । सुऽयमेभिः । आणुऽभिः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यव. प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्तायुधा मरुतो बृहत प्रभुत वयो यावज्जलक्षण प्रभुतमज्ञ वा दधिरे । धारयति । रुक्मवक्षसो हारायतवक्षसा । ते मरुतं सुयमेभिः सुवेन नियमितुं शक्येराणुभिः शीघ्र-
गैरश्वरीयते । प्राप्यते । शुभं शोभन यथा भवति तथा । यद्वा । उदकमभिलक्ष्य याता गच्छता मरुता रथा
अप्यन्ववृत्सत । अनुवर्तते ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ ।

उतांतरिक्षं ममिरे व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । बृहत् । महान्तः । उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिक्षं । ममिरे । वि । व्योजसा । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हे मरुतो यूय स्वयमसहायेनैव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । किं । तविषीं बलं सामर्थ्यं । यथा
विद जानीथ । अप्रातिवृत्तसामर्थ्या इत्यर्थः । हे महातो यूयसुर्वियोरवः सतो वि राजथ । उतापि चांतरिक्ष-
मोजसा बलेन वि ममिरे । व्याप्नुथ । शुभमित्यादि गत ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं ववृधुनरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं । जाताः । सुऽभ्वः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित । आ । प्रऽतरं । ववृधुः । नरः ।

विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽडव । रश्मयः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं सहैव जाता उत्पन्ना सुभ्य सुष्ठु भवतः । महात इत्यर्थः । तथैव साकं सहैवोक्षिताः सक्तारो वर्षकाः
श्रिये चित शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधु । अवर्धयन् । नरः कर्मणा नेतारो विरोकिणः
विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गत ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्षेणं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४ ॥

आऽभूषेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृक्षेण्यं । सूर्यस्यऽडव । चक्षेणं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन् । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं सुखं । किंच सूर्यस्यैव चक्षणं रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीय ।
उतो अपि चास्मानमृतत्वे मोक्षे । स्वर्ग इत्यर्थः । तच्च दधातन् । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीया प्रथमस्याः पिंड्या उदीरयथेत्यनुवाक्या । सूचितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुत-
स्त्वविषा उदन्यवः । आ० २. १३. इति ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्मा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ५ ॥

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ । पुरीषिणः ।

न । वः । दस्माः । उप । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ५ ॥

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवणसाधनादतरिषादुदीरयथ । प्रेरयथ वृष्टि । अयमेवार्थः पुनरुच्यते । हे पुरीषिणः । पूणतः प्रीणातिर्वा पुरीषमुदकं । हे तद्वतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ । हे दस्मा दर्शनीयाः शत्रूणामुपक्षपयितारो वा वो युष्माकं धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोप दस्यंति । न शुष्यंति ॥ १७ ॥

यदश्वान्धुषु पृषतीरयुग्धं हिरण्ययान्प्रत्यक्तां अमुग्धं ।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ६ ॥

यत् । अश्वान । धृः । सु । पृषतीः । अयुग्धं । हिरण्ययान । प्रति । अक्तां । अमुग्धं ।

विश्वाः । इत् । स्पृधः । मरुतः । वि । अस्यथ । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान ध्रुपु रथसंबन्धिनीष्वयुग्धं योजितवतः स्थ । कीदृशानश्वान । पृषतीः । पृषत्यो मरुतामित्युक्त्वात् । पृषद्वर्णा वडवाः । सारगी वावाश्वगब्दवाच्या । हिरण्ययान् हिरण्यवर्णानत्काम्बवचान् प्रत्यमुग्धं प्रत्यमुचत । एव कृत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि सयामान हे मरुतो व्यस्यथ । विक्षिपथ । शुभमित्यादि गतं ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यचाचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत् ।

उत् द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ७ ॥

न । पर्वताः । न । नद्यः । वरंत । वः । यत्र । अचिध्वं । मरुतः । गच्छथ । इत् । ऊं इति । तत् ।

उत् । द्यावापृथिवी इति । याथन । परि । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ७ ॥

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलोच्चया न वरत । न वारयन्तु । तथा नद्यश्च न वारयन्तु । किंतु यत्र यस्मिन्वादिस्थानेऽचिध्वं जानीथ संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु । गच्छथिव । उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो याथन । याथ वृथ्यर्थमिति ॥

यत्पूर्व्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते ।

विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ८ ॥

यत् । पूर्व्यं । मरुतः । यत् । च । नूतनं । यत् । उद्यते । वसवः । यत् । च । शस्यते ।

विश्वस्य । तस्य । भवथ । नवेदसः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ८ ॥

हे मरुतो यूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । यच्च नूतनं कर्मास्ति । यच्चोद्यत ऊर्ध्वं प्राप्यते । लूयत इत्यर्थः । हे वसवो वासका यच्च शस्यते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जायन्ते भवथ ॥

मृ॒ळत॑ नो मरु॒तो मा व॑धि॒ष्टना॒स्मभ्यं॑ श॒र्मं बहु॑लं वि य॑तन ।

अधि॑ स्तो॒त्रस्य॑ स॒ख्यस्य॑ गा॒तन॒ ऋभ॑ं या॒तामनु॑ रथा॑ अ॒वृत्स॑त ॥ ९ ॥

मृ॒ळत॑ । नः । म॒रुतः॑ । मा । व॑धि॒ष्टन॒ । अ॒स्मभ्यं॑ । श॒र्मं । बहु॑लं । वि । य॑त॒न॒ ।

अधि॑ । स्तो॒त्रस्य॑ । स॒ख्यस्य॑ । गा॒तन॒ । ऋभ॑ं । या॒तां । अ॒नु॒ । रथाः॑ । अ॒वृत्स॑त ॥ ९ ॥

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । सुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणादिजनितेन कोपेन मा वधिष्वं । कित्यस्मभ्य शर्मं सुखं बहुलमत्यधिकं वि यतन । कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधि गातन । अधिगच्छत । श्रुतिमनुभूयास्मासु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

यू॒यम॒स्मान् व॑यत॒ वस्यो॑ अ॒च्छा निर॑हति॒भ्यो मरु॑तो गृ॒णानाः॑ ।

जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्रा व॑यं स्याम॒ पत॑यो रयी॒णां ॥ १० ॥

यू॒यं । अ॒स्मान् । न॒यत॑ । व॒स्यः । अ॒च्छ । निः । अ॒हति॑ऽभ्यः । म॒रुतः॑ । गृ॒णानाः॑ ।

जुष॑ध्वं । नः । ह॒व्यऽदा॑तिं । यज॒त्राः । व॒यं । स्या॑म । प॒तयः॑ । रयी॒णां ॥ १० ॥

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसीयो धन स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छाभिलष्य नयत । प्रापयत । किंचाह तिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत । निर्गमयत गृणानाः स्तुयमानाः ॥ कर्मेणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवत यज्ञं हे यजत्रा यष्टव्या यूय । वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥ ॥ १० ॥

अग्ने शर्धतमिति नवर्चं द्वादशं युक्तं श्वावाग्रस्यार्चं मारुतं । तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यां शिष्टा बृहत्यः । अग्ने नच बार्हतं तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ॥

अग्ने॑ श॒र्धत॑मा ग॒णं पि॒ष्टं रु॒क्मेभि॑र॒ञ्जिभिः॑ ।

वि॒शो अ॒द्य म॒रुता॑म॒व ह॒ये दि॒वश्चि॒दोच॑नादधि ॥ १ ॥

अग्ने॑ । श॒र्धत॑ । आ । ग॒णं । पि॒ष्टं । रु॒क्मेभिः॑ । अ॒ञ्जिभिः॑ ।

वि॒शः । अ॒द्य । म॒रुता॑ । अ॒व । ह॒ये । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चनात् । अधि॑ ॥ १ ॥

हे अग्ने शर्धतं शत्रुनभिभवतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमा ह्वयेति शेषः । कीदृशं गणं । रुक्मेभी रुक्मे रोचमानैरञ्जिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागादिने मरुतां विशः प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान्जोचनाद्रोचमानात् दिवो बुलोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चित्पूरणः । श्वावस्तादस्मदभिमुखं ह्वये । आह्वयामि ॥

यथा॑ चि॒न्मन्य॑से ह॒दा तदि॒न्मे जग्मु॑रा॒शसः॑ ।

ये ते॒ नेदि॑ष्टं ह॒व॒नान्या॑गम॒न्तान्व॑र्ध भी॒मसँदृ॑शः ॥ २ ॥

यथा॑ । चि॒त् । म॒न्यसे॑ । ह॒दा । तत् । इत् । मे । जग्मुः॑ । आऽश॑सः ।

ये । ते । नेदि॑ष्टं । ह॒व॒नानि॑ । आऽग॑मन् । तान् । व॒र्ध । भी॒मऽसँदृ॑शः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं हदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पूजायां । येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि । तेष्वप्यदरं करोषीत्यर्थः । तदित्येव मे मदर्थं जग्मुरक्षत्वाशस आशंसितार इच्छतः शत्रून् हिंसन्तो वा ।

अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्वंतांतिकं संनिधावेव ते तव हवनान्याह्वानानि आगच्छन् आगच्छति तान् भीमसंदृशः कालविलंबवासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्ध । वर्धय हविष्प्रापणेन ॥

मी॒ऋ॒ष्मती॑व पृथि॒वी परा॑हता॒ मद॑न्येत्य॒स्मदा॑ ।

ऋ॒क्षो न वो॑ मरुतः॒ शिमी॑वाँ॒ अमो॑ दु॒धो गौरि॑व भीम॒युः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्मती॑ऽइव । पृथि॒वी । परा॑ऽहता । मद॑ती । एति॒ । अ॒स्मत् । आ ।

ऋ॒क्षः । न । वः । म॒रुतः॒ । शिमी॑ऽवान् । अमः॑ । दु॒धः । गौःऽइव । भीम॑ऽयुः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्मती॑ प्रबलस्वामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव । अत्र पृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितां प्रजां लक्षयति । सा यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति । मरुतां साकल्येन सर्वथा प्राप्तिर्दृष्टातः । एवं मदती हृष्यन्ती मरुत्सेनास्मत् । अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्माकममो बलं गण ऋक्षो न अपिरिव शिमीवान् कर्मवान् दुधो दुर्धरो गौरिव भीमयुर्मोर्मवृषर्मयुक्तो गौरिव । स यथा शिमीवान् कर्मवान् ॥

नि॒ ये रि॒णंत्यो॒जसा॑ वृथा॒ गावो॑ न दु॒र्धुरः॑ ।

अश॒मानं॑ चित्स्व॒र्यं पर्व॑तं गि॒रिं प्र॑ च्याव॒यन्ति॑ याम॒भिः ॥४॥

नि॒ । ये । रि॒णन्ति॑ । ओज॑सा । वृथा॒ । गावः॑ । न । दुः॒ऽधुरः॑ ।

अश॒मानं॑ । चित् । स्व॒र्यं । पर्व॑तं । गि॒रिं । प्र । च्याव॒यन्ति॑ । याम॑ऽभिः ॥४॥

ये मरुत ओजसा स्वीयेन बलेन नि रिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथानाधामेन स्वसंचारमात्रेण गावो न दुर्धुरो दुःखिन हिंस्या अथा इव । ते मरुतः स्वर्यं शब्दयन्तमरमान व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवन्तं । पर्ववा न्पर्वतः पर्व पुनः पुणातिः प्रीणातेर्वा । नि० १. २० । इति निरुक्त । तादृश गिरिं मेघं । यद्वा । पर्वतमिति विशेष्य गिरिमिति विशेषणं । निगिरत्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गमनैः प्र च्यावयन्त्युदकनिर्गमनार्थं ॥

उत्तिष्ठ॑ नूनमेषां॒ स्तोमैः॑ समु॒क्षितानां॑ । म॒रुतां॑ पु॒रुतम॑मपूर्व्यं॒ गवां॑ सर्गमिव॒ ह्रये॑ ॥५॥

उत् । तिष्ठ॑ । नूनं॒ । एषां॒ । स्तोमैः॑ । संऽउ॒क्षितानां॑ । म॒रुतां॑ । पु॒रुऽतमं॑ । अ॒पूर्व्यं॒ । गवां॑ ।

सर्ग॑ऽइव । ह्रये॑ ॥५॥

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा । स्तोमैरुपहृत्य इति संबंधः । तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभुततममपूर्व्यं । न विद्यते पूर्वाद्येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्गं संघं गवामुदकानां प्रसिद्धानां गवा वा सर्गं संघमिव ह्रये । आह्रये ॥ ॥ १९ ॥

यु॒ग्ध्वं ह्य॒रुषी॑ रथे॒ यु॒ग्ध्वं रथे॑षु र॒ोहितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं हरीं॑ अजि॒रा धुरि॑ वो॒ळ्वे॒ वहि॑ष्ठा धुरि॑ वो॒ळ्वे॒ ॥६॥

यु॒ग्ध्वं । हि॒ । अ॒रुषीः॑ । रथे॒ । यु॒ग्ध्वं । रथे॑षु । रो॒हितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं । हरी॑ इति॒ । अजि॒रा । धुरि॑ । वो॒ळ्वे॒ । वहि॑ष्ठा । धुरि॑ । वो॒ळ्वे॒ ॥६॥

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युग्ध्वं । योजयध्वं । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युग्ध्वं । हरी अथावजिराजिरावाशुगमनी धुरि वोळ्वे वहनाय युग्ध्वं । आदरार्थं पुनर्वचनं । वहिष्ठा वोढृतमावश्वा धुरि वोळ्वे ॥

उ॒त॒ स्य॒ वा॒ज्य॒रूष॒स्तु॒विष्व॒णि॒ग्नि॒ह॒ स्म॒ धायि॒ दर्श॑तः ।

मा॒ वो॒ यामे॑षु॒ मरु॑तश्चि॒रं क॑र॒त्प्र॒ तं रथे॑षु चोद॒त ॥ ७ ॥

उ॒त॒ । स्यः॑ । वा॒जी । अ॒रूषः॑ । तु॒वि॒ऽस्व॒निः । इ॒ह । स्म॒ । धा॒यि॒ । दर्श॑तः ।

मा॒ । वः॑ । यामे॑षु । म॒रुतः॑ । चि॒रं । क॑र॒त् । प्र॒ । तं । रथे॑षु । चो॒द॒त ॥ ७ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरूप आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभृतध्वनिरश्वः । अरूष इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टिर्वहति रोहितः । ऋग्वे० १. ३९. ६ । इति ह्युक्तं । इहेदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन् धायि । रथे नियोजितः । स्मृति पुराणः । हे मरुतो वो यामेषु गमनेषु सोऽश्वश्चिरं विस्त्रवं मा करत् । मा करोतु । तं रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्र चोदत । प्रेरयत । यथा विस्त्रवं न कुर्यान्तथा प्रेरयत ॥

रथं॒ नु॒ मा॒रु॑तं व॒यं अ॒व॒स्यु॒मा हु॑वामहे ।

आ॒ यस्मि॑न्त॒स्थौ॒ सुर॑णानि॒ बिभ्र॑ती॒ सचा॑ म॒रु॒त्सु॑ रो॒द॒सी ॥ ८ ॥

रथं॑ । नु॒ । मा॒रु॑तं । व॒यं । अ॒व॒स्युं । आ॒ । हु॒वाम॑हे ।

आ॒ । यस्मि॑न् । त॒स्थौ॒ । सु॒ऽर॒णानि॑ । बिभ्र॑ती । सचा॑ । म॒रु॒त्सु॑ । रो॒द॒सी ॥ ८ ॥

वयमात्रेया रथ रंहणस्वभावं मारुतं मरुतां संबन्धिनं रथ अवस्युमन्नेच्छुं नु अद्या हुवामहे । आहुयामः । यस्मिन्नथे मुरणानि मुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुतां माता । यदा । रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्यामिका देवी मरुत्सु सचा सहिता आ तस्यां आस्थितवती तं रथमाहुवे ॥

तं वः॒ शर्धं॑ रथे॒शुभं॑ त्वे॒षं प॒न॒स्यु॒मा हु॑वे ।

यस्मि॑न्तु॒जा॒ता सु॒भगा॑ म॒ही॒यते॑ सचा॑ म॒रु॒त्सु॑ मी॒ऽऽहु॒षी ॥ ९ ॥

तं । वः॑ । श॒र्धं॑ । र॒थे॒ऽशु॒भं॑ । त्वे॒षं । प॒न॒स्युं । आ॒ । हु॒वे ।

यस्मि॑न् । सु॒ऽजा॒ता । सु॒ऽभ॒गा । म॒ही॒यते॑ । सचा॑ । म॒रु॒त्सु॑ । मी॒ऽऽहु॒षी ॥ ९ ॥

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीय बलं गणं रथेशुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं सुत्यमा हुवे । आहुये । यस्मिन् शर्धं मुजाता मुपु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभागातिमहती मीऽऽहुषी । मीऽऽहुष्टमं शिवतमेत्यादां दर्शना-
न्नीडानुद्रः । तत्पत्नी मीऽऽहुषी । मरुत्सु सचा सह महीयते पुज्यते तं शर्धमा हुवे । आपस्तबोऽपि रुद्रपत्नीं मीऽऽहुषीसंज्ञया व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीऽऽहुषीं मध्ये जयतं । आप० गृ० २० १ ३ । इति ॥ ॥ २० ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टर्चं प्रथमं सूक्तं श्वावाश्वस्यार्धं मारुतं । सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभीं शिष्टाः षट् जगत्थः । आ रुद्रासोऽष्टौ द्वित्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

आ॒ रु॒द्रा॒स॒ इ॒ंद्रं॑ व॒न्तः॒ स॒जोष॑सो॒ हिर॑ण्य॒रथाः॑ सु॒वि॒ताय॑ ग॒न्त॒न ।

इ॒यं वो॑ अ॒स्मत्प्र॑ति॒ ह॒र्य॑ते॒ म॒ति॒स्तृ॒णजे॑ न दि॒व उ॒त्ता॑ उ॒दन्य॑वे ॥ १० ॥

आ॒ । रु॒द्रा॒सः॑ । इ॒ंद्रं॑ व॒न्तः॑ । स॒ऽजोष॑सः । हिर॑ण्य॒ऽरथाः॑ । सु॒वि॒ताय॑ । ग॒न्त॒न ।

इ॒यं । वः॑ । अ॒स्मत् । प्र॒ति॒ । ह॒र्य॑ते॒ । म॒तिः॑ । तृ॒ण॒ऽजे॑ । न । दि॒वः॑ । उ॒त्ताः॑ । उ॒दन्य॑वे ॥ १० ॥

हे ब्रह्मासौ ब्रह्मपुत्रा ब्रह्मवतं ब्रह्मिण युष्मात्स्वामिना तद्वतः सजोषसः परस्पर समानप्रीतयो हिरण्यरथा हिरण्यमथरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्साधनाय सुषु सर्वैर्गतव्याय यज्ञाय तदर्थमा गंतव्यं । आगच्छत । किमत्र विद्यत इति तदुच्यते । इयमस्मदस्मदीया मतिः स्तुतिर्वीं युष्मान प्रति हयंते । कामयते । तस्मादागच्छत । उदयव उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवो बुलोकसकाशादुत्सा उदकनिष्पंदा यथा युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान् इषुमंतो निषंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो यायना शुभं ॥ १ ॥

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुधन्वानः । इषुऽमंतः । निषंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः । मरुतः । यायन । शुभं ॥ २ ॥

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तज्जणसाधनमायुधं । तद्वतः स्थ । ऋष्टिमंतः । ऋष्टिर्नाम कुरिक । तद्वतः स्थ । एवं सर्वत्र धोञ्जं । मनीषिणो मनस ईश्वरा मनस्विजः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमंतो वाणवंतो निषंगिणो निषंगवतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नः पुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्चादिसकलायुधोपिताः । एवं महात्मानः संतः शुभ शोभन यथा भवति तथा शुभमुदकाय वा रथेन यायन । गच्छथ ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुयाः पृषतीरयुग्ध्वं ॥ ३ ॥

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना । जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उयाः । पृषतीः । अयुग्ध्वं ॥ ३ ॥

हे मरुतो द्यां । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्नेघान्दाशुषे हविर्दात्र यजमानाय वसु धनानि च धूनुथ । प्रापयथ । वो युष्माकं यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहा नि जिहते । नितरां कंपते । अवनता भृशं शंसतीत्यर्थः । हे पृश्निमातरः पृश्नः पुत्रा । पृश्नयै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः । हे मरुतः पृथिवीं कोपयथ । अभिवृथा लोभयथ । हे उया उद्गूर्णवला यूय यद्यदा शुभ उदकार्थं पृषतीर्युष्मदीया अश्वा अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवी ॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृशः सुपेशसः ।

पिशंगाश्वा अरूणाश्वा अरेपसः प्रत्वक्षसो महिना द्यौरिवोरवः ॥ ४ ॥

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाऽइव । सुऽसदृशः । सुऽपेशसः ।

पिशंगऽअश्वाः । अरूणाऽअश्वाः । अरेपसः । प्रत्वक्षसः । महिना । द्यौऽइव । उरवः ॥ ४ ॥

वातत्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टेः शोधयितारः । अथवा निर्णिगिति रूपनाम । वर्षमेव रूपं येषां ते तादृशः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव युगलोत्पन्ना इव सुसदृशः परस्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सुपेशसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाद्योपितास्तथारूणाश्वा अरेपसोऽपापाः प्रत्वक्षसः प्रकृष्टतनुकर्तारो वेष्टृणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवांतरिक्षमिवोरवो विस्तीर्णाः । उल्लसन्ना नाम भोजर इत्युत्तरेण संबन्धः ॥

पुरु॒ष्ट॒प्सा अंजि॒मंतः॑ सु॒दान॑वस्त्वेष॒संदृ॑शो अ॒न॒व॒भ्र॒राध॑सः ।
 सु॒जा॒तासो॑ ज॒नुषा॑ रु॒क्म॑व॒क्षसो॑ दि॒वो अ॒र्का अ॒मृतं॑ ना॒म भेजि॑रे ॥ ५ ॥
 पुरु॒ष्ट॒प्साः । अंजि॒मंतः॑ । सु॒दान॑वः । त्वेष॒संदृ॑शः । अ॒न॒व॒भ्र॒राध॑सः ।
 सु॒जा॒तासः॑ । ज॒नुषा॑ । रु॒क्म॑व॒क्षसः॑ । दि॒वः । अ॒र्काः । अ॒मृतं॑ । ना॒म । भेजि॑रे ॥ ५ ॥

पुरुष्टप्साः प्रभुतोदका अजिमत आभरणवतः सुदानवः शोभनदानास्त्येषसंदृशो दीप्तरूपा अनवभ्रराधसो नवभ्रएधना, सुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्ननैवोक्तरूपा रुक्मवक्षसो हारवक्षसा अर्का पूज्या मरुतो दिवो वृक्षोकादागत्यामृतममरणसाधन नामोदक नमनहेतुकमुक्तलक्षणं हविर्वा भेजिरे । लब्धवंतः ॥ २९ ॥

ऋ॒ष्ट॒यो वो मरु॑तो अंस॒यो॒रधि॑ सह॒ ओजो॑ बा॒ह्नोर्वो॑ बलं॒ हितं॑ ।
 नृ॒म्णा गी॒र्षस्वा॑यु॒धा रथे॑षु वो॒ विश्वा॑ वः श्री॒रधि॑ त॒नूषु॑ पि॒पि॒शे ॥ ६ ॥
 ऋ॒ष्ट॒यः । वः । मरु॑तः । अंस॒योः । अधि॑ । सहः॑ । ओजः॑ । बा॒ह्नोः । वः । बलं॑ । हितं॑ ।
 नृ॒म्णा । गी॒र्षऽसु॑ । आ॒यु॒धा । रथे॑षु । वः । विश्वा॑ । वः । श्रीः॑ । अधि॑ । त॒नूषु॑ । पि॒पि॒शे ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमसयोरधृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वक्ष्यमाणहितशब्दो विपरिणतव्यः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । तथा वो बाह्नोरधि सहः शत्रूणामभिभावुकमोजः । ओज नामाष्टमो धातुः । तद्रूप बलं हित । निहित । गीर्षमु शिरःसु नृम्णा नृम्णानि हिरण्यमयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि । रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीर्युष्माकं कांतिस्तनुषु तदीयेष्वधि पिपिशे । अधिष्ठता । आश्रिता ॥

गोम॒द॒श्वाव॒द्रथ॑वत्सु॒वीरं॑ च॒न्द्रव॒दाधो॑ मरु॒तो ददा॑ नः ।
 प्र॒श॒स्तिं नः॑ कृ॒णुत॑ रु॒द्रिया॑सो भ॒क्षी॒य वोऽव॑सो दै॒व्यस्य॑ ॥ ७ ॥
 गोऽम॑त् । अ॒श्वऽव॑त् । रथे॑वत् । सु॒वीरं॑ । च॒न्द्रऽव॑त् । राधः॑ । मरु॑तः । द॒द॒ । नः॑ ।
 प्र॒श॒स्तिं । नः॑ । कृ॒णुत॑ । रु॒द्रिया॑सः । भ॒क्षी॒य । वः । अ॒व॑सः । दै॒व्यस्य॑ ॥ ७ ॥

हे मरुतो नोऽस्माभ्य गोमद्वज्रभिर्गोभिरुपेतमश्वावद्वज्रभिरश्वरूपेण रथवद्रथोपेतं सुवीरं सुष्ठु पुत्रोपेतं चन्द्रवद्विरण्योपेतं राधोऽस दद । ददत ॥ व्यत्ययनैकवचनं । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमबहुवचनं ॥ हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मादीया प्रशस्तिं । समृद्धिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्वभूतमवसोऽवो रक्षणं दैव्यस्य दैव्य देवाहं भक्षीय । भज्येय ॥

ह॒ये नरो॑ मरु॒तो मृ॒ळता॑ न॒स्तुवी॑म॒घासो॑ अ॒मृता॑ ऋ॒तज्ञाः॑ ।
 सत्य॑श्च॒तः क॑र्व॒यो यु॒वानो॑ बृ॒हन्निर॑यो बृ॒हदु॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥
 ह॒ये । नरः॑ । मरु॑तः । मृ॒ळत॑ । नः॑ । तु॒विं॑म॒घासः॑ । अ॒मृताः॑ । ऋ॒तज्ञाः॑ ।
 सत्य॑श्च॒तः । क॑र्व॒यः । यु॒वानः॑ । बृ॒हत्॑गिर॒यः । बृ॒हत् । उ॒क्षमा॑णाः ॥ ८ ॥

हये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्माकृळत । सुखयत । अस्माभ्यं हिताय वा सुखिनी भवत । हे तुवीमघासः प्रभूतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य यज्ञस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्चतः सत्येन

सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहन्निरयः प्रभृतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुद्यमाना
हविर्मिः सेविता उदकं वा सिंचन्तो यूयं मृळत ॥ ॥ २२ ॥

तमु नूनमित्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं आवाच्यस्वार्थं वैपुमं मारुतं । तस्मिन्त्यनुकर्मणिका । विनियोगो लिंगिकः ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमववहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एषां । स्तुषे । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आश्वऽश्वः । अमऽवत् । वहंत । उत । ईशिरे । अमृतस्य । स्वऽराजः ॥ १ ॥

तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबंधिनं त गणं तविषीमंतं दीप्तिमतं नूनमद्य स्तुषे । कीदृशा
मरुतां । नव्यसीनां ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा । एषां मारुतं गणं । गणावयवभृता मरुतः ।
कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्चोपेता अमवत् बलवन्तो यथा भवन्ति तथा वहन्ति गच्छन्ति ।
उतापि चेशिरे ईश्वरा भवत्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुपि ॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नून ॥ २ ॥

त्वेषं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं । दातिऽवारं ।

मयऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नून ॥ २ ॥

त्वेषं दीप्तिं गणं मारुतं तवसं बलवत् खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितुकर्मण मायिनं प्रज्ञावत्
दातिवारं दत्तधनं हे विप्र होतवंदस्व । सुहोति संबंधः । ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो महित्वा
महत्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तान् तुविराधसः प्रभुतधनान् नून नेतृन् वंदस्व ॥

आ वो यंतूद्वाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइद्धः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो वृष्टिं जुनन्ति प्रेरयन्ति त उदवाहास उदकस्य वोढारो मरुतोऽद्येदानी वो
युष्माना यंतु आगच्छतु हे अतिगन्धमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः
सम्यक् दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा ॥

यूयं राजानमिर्ये जनाय विभ्वतष्टं जनयथा यजचाः ।

युष्मदेति मुष्टिहा बाहुजूतो युष्मत्सदृशो मरुतः सुवीरः ॥ ४ ॥

यूयं । राजानं । इर्ये । जनाय । विभ्वऽतष्टं । जनयथ । यजचाः ।

युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजूतः । युष्मत् । सत्ऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४ ॥

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वेर्यं शत्रूणां प्रेरकं व्यावयितारं विभ्वतष्टं ।
विभ्वा नाम अभूणां मध्यमः । स कुशली । तेन निर्मितं । अत्यंतरूपवन्तमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथ ।

उत्पादयथ हे यजत्रा यष्ट्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मत् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिशब्दो बाहूपलक्षकः । स्वभुजबलेनैव हता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजुतः । बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्त तावृशः पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मत् सदृशो विद्यमानाश्च । बह्वश्च इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति । जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघामं मारुत्या आमिक्षाया अरा इवेति याज्या । सूचितं च । अरा इवेदचरमा अहेवेमं मे वरुण अधि । आ० ११० । इति ॥ एकादशिते मारुते पञ्चावेषेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्म शशमानाय सति । आ० ३० । इति ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायन्ते अकवा महोभिः ।

पृथ्वेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः ॥ ५ ॥

अराऽइव । इत् । अचरमाः । अहाऽइव । प्रऽप्र । जायन्ते । अकवाः । महऽभिः ।

पृथ्वेः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्ठाः । स्वया । मत्या । मरुतः । सं । मिमिक्षुः ॥ ५ ॥

अरा इवेति रथशकव इवाचरमा अनिरुष्टाः । सर्वसमा सहैवोत्पत्ताश्चैत्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि पृष्टिघटिकात्मकास्तत्सप्रसंख्योपेतसप्रगणरूपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टान्तद्वयेन विसदृशभावः प्रतिपादितः । एवमुक्तलक्षणा महोभिल्लेजोभिः प्रप्र जायन्ते । प्रकषेण प्रादुर्भवन्ति ॥ एकः प्रसमुपोदः पादपुरण इत्युपसर्गाभ्यामः स च पुरणः ॥ ते चाकवा अनल्पाः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषण । पृथ्वीमाध्यमिकाया वाचो गोरूपाया अन्तरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठाः प्रकृष्टवेगाः । एवं महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीयैवानुग्रहबुद्ध्या सं मिमिक्षुः । वृष्ट्या सम्यक् सिञ्चन्ति ॥

यत्प्रायासिष्ट पृषतीभिरश्वैर्वीक्षुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।

क्षोदन्त आपो रिणते वनान्यवोस्त्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अयासिष्ट । पृषतीभिः । अश्वैः । वीक्षुपविऽभिः । मरुतः । रथेभिः ।

क्षोदन्ते । आपः । रिणते । वनानि । अश्व । उस्त्रियः । वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छथ पृषतीभिः पृषत्सङ्गैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः । अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुंलिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्धुपृषतीरयुग्ध्व । ऋग्वे० ५. ५५ ६ । रोहिदश्वोऽजाश्च इति समानाधिकरणप्रयोगः । एवमुताश्वयुक्तैर्वीक्षुपविभिर्दृढरथनमिभो रथभिः प्रायासिष्ट । यद्वा । अश्वै रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदापः क्षोदन्ते । क्षरन्ति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंस्रन्ति । वेगेन भव्यन्ति । उस्त्रियः । उस्त्राः सूर्यरश्मयः । तत्संबन्धी पर्जन्यो वृषभोऽपा वर्धिता बीर्वातिमानोऽव क्रंदतु । अवा-
द्वाव शब्दयतु वृथ्यर्थः ॥

प्रथिष्ट यामन्पृथिवी चिदेषां भर्तव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्त्यश्चान्धुरीयुयुजे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियासः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामन् । पृथिवी । चित् । एषां । भर्ताऽइव । गर्भं । स्वं । इत् । शवं । धुः ।

वातान् । हि । अश्वान् । धुरि । आऽयुयुजे । वर्षं । स्वेदं । चक्रिरे । रुद्रियासः ॥ ७ ॥

एषा मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः । चिदिति पूरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत् । गर्भ-
योग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्था-

नीयं शव उदकं धुः । स्थापितवतः । हि यस्यादातान् गतृन्श्चान् धुरि रथसंबन्धिन्यामायुयुञ्जे आयोजितवतः
तस्याद्वर्षं खेदं खेदस्थानीयं वृष्टिसंस्त्यायं चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः ॥

ह्ये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्नुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुक्षमाणाः ॥८॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्नुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥८॥

ह्ये नर इत्यष्टमी गता ॥ २३ ॥

प्र वः स्पृळ्कृन्सुविताय दावनेऽची दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे ।
उक्षन्ते अश्नान्तरुषन्ते आ रजोऽनु स्वं भानुं अथयन्ते अर्णवेः ॥९॥

प्र वः स्पृळ्कृन्सुविताय दावनेऽची दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे ।

उक्षन्ते अश्नान्तरुषन्ते आ रजोऽनु स्वं भानुं अथयन्ते अर्णवेः ॥९॥

प्र । वः । स्पृट् । अक्रन । सुविताय । दावने । अच । दिवे । प्र । पृथिव्यै । ऋतं । भरे ।

उक्षन्ते । अश्नान् । तरुषन्ते । आ । रजः । अनु । स्वं । भानुं । अथयन्ते । अर्णवेः ॥९॥

हे मरुतो वो युष्मभ्य सुविताय सुष्ठु प्राग्व्याय दावने हविप्रदानाय स्पृट् स्पृष्टा होता प्र प्रकर्षणाक्रन ।
क्रदति । स्नाति । वो युष्मान वा सुष्ठु प्राप्तव्याय दानायाक्रन ॥ क्रदति शब्दकर्मणो लङर्थे लुङि तिप्ति रूप ॥
हे होतादिव्यो योतमानाय बुधेवाय प्रार्च । प्रकर्षणं स्नाति हे आत्मन । तथा पृथिव्यै पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्र भरे ।
संपादयामि । दावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वाद्वा निपातभार्जा भवतः । किंच ते मरुतोऽश्नान व्यापका-
नुदकसंधानुक्षते । संचति । रज आ अतरिचमा सर्वतस्करुषन्ते । तरति । संचरति । स्व भानु स्वकीयं तेजोऽर्ण
वर्मेधैः सहानु अथयन्ते । अनुक्षययति । अनुकुलं प्रापयतीत्यर्थः ॥

अमदिषां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा क्षरति व्यथियंती ।

दूरेदृशो ये चितयन्त एमभिर्गमन्ति विदथे येतिरे नरः ॥२॥

अमात् । एषां । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न । पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती ।

दूरेऽदृशः । ये । चितयन्ते । एमऽभिः । अन्तः । महे । विदथे । येतिरे । नरः ॥२॥

एषां ॥ अन्वादेशविषयत्वाद्नुदात्तः ॥ एषा मरुता भियसा भयन भूमिरेजति । कपते नौर्न पूर्णा प्राणि
भिः । सा यथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथियंती यती गच्छती । एतदुभय नौविशेषण । दूरैदृशो दूरै
दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्गमन्ति यतयन्ते ज्ञायन्ते ते महातो मरुतो विदथे यज्ञे महे महते हविषे
हविर्भक्षणायांतर्वावापृथिव्योर्मध्ये यतिरे । यतते । नरो नेतारो मरुतः ॥

गवामिव श्रियसे णृगमुत्तमं सूर्या न चक्षु रजसो विसर्जने ।

अत्या इव सुभ्वश्चारवः स्थन मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः ॥३॥

गवाँऽइव । श्रियसे । णृगं । उत्तमं । सूर्यः । न । चक्षुः । रजसः । विऽसर्जने ।

अत्याऽइव । सुऽभ्वः । चारवः । स्थन । मर्याऽइव । श्रियसे । चेतथ । नरः ॥३॥

हे मरुतो यूयं गवां शुंगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति शेषः । सूर्यो न सूर्य इव । स यथा रजसस्तेजसो विसर्जने चनुदर्शनसाधनं मङ्गलं धत्ते तद्वद्भजसो वृष्टिर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तजो धारयथ । अत्या इवाश्वा इव भुवः सुष्ठु सर्वत्र भवतो वेगवतश्चारवो दर्शनीयाः स्वन । भवथ । मर्या मर्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानाति यज्ञादिकं तद्वच्छ्रिये चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः ॥

को वो महांति महतामुदश्ववत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या ।

यूयं ह भूमिं किरणं न रजथ प्र यद्भरध्वे सुविताय दावने ॥४॥

कः । वः । महांति । महतां । उत् । अश्ववत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।

यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रजथ । प्र । यत् । भरध्वे । सुविताय । दावने ॥४॥

हे मरुतो वो युष्माकं महता पुज्यानां को यजमानो महाति श्रियांस्युदश्ववत् । उत्कृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवोना युष्माकं संबंधीनि स्तोत्राण्युदश्ववत् । को ह कश्च पौंस्या पौंस्यां पराक्रमा-नुदश्ववत् । आदरार्थं पुनर्वचन । यूयं ह यूयं खलु भूमिं किरणं न किरणमिव रजथ । किरणं यथा वृष्ट्यर्थं चालयथ तद्वद्भूमिं रजथ । यद्यस्मात् सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय । प्राप्तव्यस्येत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकीर्णं संपादयथ वृष्टि । यस्माद्यूयमेव कुरुथ तस्मात्क एव करोतीत्यर्थः ॥

अश्वा इवेतरुषासः सबंधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुनरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनन्ति वृष्टिभिः ॥५॥

अश्वाःऽइव । उत् । अरुषासः । सऽबंधवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः । प्र । उत् । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधः । वऽवृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥५॥

मरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगतारोऽरुषास आरोनमानाः सबंधवः । समान एक एव बधुबंधको रुद्रो येषां ते तादृशा । परस्पर बंधवः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकीर्णं युध्यते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धते तथा सुवृधः सुष्ठु वर्धयितारो वर्ध-माना वा नरो नेतारो ववृधुः । वर्धते । एव महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मङ्गलं वा वृष्टिभिः प्र मिनन्ति । प्रकीर्णं हिंसन्ति । आवृण्वतीत्यर्थः ॥

ते अज्येष्टा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा जिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्टाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः । महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥६॥

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भिदयितारः शत्रूणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारिः समा महसा तेजसा वि ववृधुः । विवर्धते । सुजातासः सुष्ठु सभृता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्ने पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशात्तोऽस्मान्काभिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसत साध्वनुष्ठितमिति । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा । ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान दिव आगतानं हे ऋत्विजो मर्या यूयमा जिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुख ॥

वयो न ये श्रेणीः पशुरोजसांतान्दिवो बृहतः सानुं नृस्परि ।

अश्वांस एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूरचुच्यवुः ॥७॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । प॒प्तुः । ओज॑सा । अ॒न्तान् । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । सा॒नु॒नः । परि॑ ।
अ॒श्व॒सः । ए॒षां । उ॒भये॑ । यथा॑ । वि॒दुः । प्र । पर्व॑तस्य । न॒भ॒नू॒न । अ॒चु॒च्य॒वुः ॥ ७ ॥

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पक्षयः संत ओजसा बलेन दिवोऽन्तरिक्षस्यादित्यस्य वांतान् पथंताम् बृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवल्लयस्य परि परितः पप्तुः पतति एषामश्वामोऽश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून ॥ भनन्तेः शब्दकर्मणो नभ्रादितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । आचवयति । उभये देवा मनुष्याश्च यथा विदुर्जानन्ति तथा । मनुष्याणां ज्ञानं प्रसिद्धं । देवाश्च वृष्टौ मत्स्यामायायणादौ हविष्प्रदानेन जानन्ति । देवानां वृष्टिमपूर्तिपरिज्ञानमाश्वलायननोक्तं । यदा वर्षस्य तुष्टः स्यादथाग्रयणेन यजतैत्युपक्रम्यार्पि हि देवा आहुस्तुष्टो नूनं वर्षस्याग्रयणेन हि यजते । आ० २. ९. इति ॥

मिमा॑तु द्यौर॑दिति॒वी॒तये॑ नः॒ सं दानु॑चि॒त्रा उ॒षसो॑ य॒त॒न्तां ।
आ॒चु॒च्य॒वुर्दिव्यं॑ को॒शमे॑त ऋ॒षे रू॒द्रस्य॑ म॒रुतो॑ गृ॒णा॒नाः ॥ ८ ॥
मिमा॑तु । द्यौः । अ॒दितिः । वी॒तये॑ । नः । सं । दानु॑ऽचि॒त्राः । उ॒षसः । य॒त॒न्तां ।
आ । अ॒चु॒च्य॒वुः । दि॒व्यं । को॒शं । ए॒ते । ऋ॒षे । रू॒द्रस्य॑ । म॒रुतः॑ । गृ॒णा॒नाः ॥ ८ ॥

नोऽस्मदर्थं द्यौरन्तरिक्षं मिमातु । निर्मिमातु वृष्टिं । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः । कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा । यामिमात्वदितिर्भूमिश्च मिमातु मुखं । किमर्थं । वीतय उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचित्रा विचित्र प्रकाशादिदाना उपसः सं यतन्तां । हे ऋषे त्वया गुणानाः स्तूयमाना मरुतः । रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते दिव्य कोश मेघमुदकमाचुच्यवुः । आचवयति ॥ द्विकर्मकोऽय ॥ ॥ २४ ॥

ई॒ळे अ॒ग्निं स्व॒वसं॑ नमो॑भि॒रिह॑ प्र॒सन्नो॑ वि च॒यत्कृतं॑ नः ।
रथै॑रिव॒ प्र भ॑रे वा॒जय॑द्भिः प्रद॒क्षि॒ण्णिन्म॒रुतां॑ स्तोमं॒मृध्यां॑ ॥ ९ ॥
ई॒ळे । अ॒ग्निं । सु॒ऽअ॒वसं॑ । नमः॑ऽभिः । इ॒ह । प्र॒ऽस॒न्नः । वि । च॒यत् । कृतं॑ । नः ।
रथैः॑ऽइव । प्र । भ॑रे । वा॒ज॒यत्ऽभिः । प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । म॒रुतां॑ । स्तोमं॑ । ऋ॒ध्यां ॥ ९ ॥

ई॒ळे अ॒ग्निं स्व॒वसं॑ नमो॑भि॒रिह॑ प्र॒सन्नो॑ वि च॒यत्कृतं॑ नः ।
रथै॑रिव॒ प्र भ॑रे वा॒जय॑द्भिः प्रद॒क्षि॒ण्णिन्म॒रुतां॑ स्तोमं॒मृध्यां॑ ॥ ९ ॥
अहं श्यावाश्वोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रैरीळे । स्तोमि । तत्स्तोत्रं कृतमिहेदानीं प्रसन्नः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञं प्राप्तो वा मन् नोऽस्मदर्थं । चयत् । विज्ञानात् । वाजयद्भिर्ज्ञमिच्छद्भिः स्तोत्रै रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्तुर्वन्ति तद्वद्वह्णसाधनैः प्र भरे । प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं । प्रदक्षिणित प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां । वर्धययं ॥

आ॒ ये त॒स्युः । पृ॒ष॒तीषु॑ श्रु॒तासु॑ सु॒खेषु॑ रु॒द्रा म॒रुतो॑ रथेषु॑ ।
व॒नां चि॒दु॒या जि॒हते॑ नि वो॒ भि॒या पृ॒थि॒वी चि॒द्रे॒जते॑ पर्व॑तश्चि॒त् ॥ २ ॥
आ । ये । त॒स्युः । पृ॒ष॒तीषु॑ । श्रु॒तासु॑ । सु॒ऽखेषु॑ । रु॒द्राः । म॒रुतः॑ । रथेषु॑ ।
व॒नां । चि॒त् । उ॒याः । जि॒हते॑ । नि । वः । भि॒या । पृ॒थि॒वी । चि॒त् । रे॒जते॑ । पर्व॑तः । चि॒त् ॥ २ ॥

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आ तस्युः आतिष्ठति पृथीपु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु श्रान्तासु प्रसिद्धासु वा सुवेषु । खमाकाशं क्रिद्र । शोभनरथान्द्वारिषु रथेषु रथानां तस्युः आतिष्ठति । हे उया उन्नूर्णवला मरुतो यूयं यदा रथमाकृढा स्थ तदानीं वना चित वनान्यपि नि जिहते न्यगच्छति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित पृथिव्यापि रेजते । पर्वतश्चित पर्वतोऽपि रेजते । कपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । पूर्वार्धे य एवम-
कर्षणं तेषां सोममृध्यामिति पूर्वत्रान्वयः ॥

कारीयां मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतश्चिदित्येषा याज्या । सूत्रितं च । पर्वतश्चिन्नाहि वृद्धो विभाय सृजति रश्मिमोजमा । आ० २ ५३ । इति ॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चित्सानुं रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीळथ मरुत ऋष्टिमंत आपं डव सध्वंचो धवध्वे ॥ ३ ॥

पर्वतः । चित । महि । वृद्धः । विभाय । दिवः । चित् । सानुं । रेजत । स्वने । वः ।

यत् । क्रीळथ । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । आपःऽडव । सध्वंचः । धवध्वे ॥ ३ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वने भयकरशब्दं सति पर्वतश्चित पर्वतोऽपि महि महान्वृद्धं सन्नपि विभाय । विभंति । दिवश्चित अतरिजस्यापि सानुं समुच्चितः प्रदेशो रेजत । कपते । यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयम्-
ष्टिमंत आयुधवत सतस्तदापि इवोदकानीव सध्वचः सहाचना धवध्वं । धावध्वं । गच्छथ ॥

वरा इवेदेवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिथे ।

श्रिये श्रेयांसस्तवसो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूषु ॥ ४ ॥

वराऽऽडव । इत् । रिवतामः । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः । तन्वः । पिपिथे ।

श्रिये । श्रेयांसः । तवसः । रथेषु । सत्रा । महांसि । चक्रिरे । तनूषु ॥ ४ ॥

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव । ते यथा रिवतामो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधा भिरुदकैश्च तन्वं स्वीयानि शरीराण्यभि पिपिथे संयोजयति अलकुर्वति तद्देते मरुतोऽपि रिवतामो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यम्यानीर्यैर्विसुदाख्यैराभरणं स्वधाभिश्च तन्वं स्वीयानि शरीराणि पिपिथे । अथ शोभायै श्रेयासः श्रेयास्तवसो वनवतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्य सह वा तनूषु महांसि चक्रिरे । कृतवतः । सर्वाभरणैरु-
दकैश्चाप्येता रथानां धृष्टाय शरीरेषु तन्नाम्बधारयन्नित्यर्थः ॥

अज्येष्टासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदद्या पृथ्निः सुदिना मरुद्भ्यः ॥ ५ ॥

अज्येष्टासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । ववृधुः । सौभगाय ।

युवा । पिता । सुऽअपाः । रुद्रः । एषां । सुऽदद्या । पृथ्निः । सुऽदिना । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५ ॥

अज्येष्टासोऽकनिष्ठासः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सहैवोत्पन्नाः समानबला एते मरुतो भ्रातरः पर-
स्परं भ्रातृभूता सतः सौभगाय सुभगत्वाय सं ववृधुः । वर्धते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मिषां मरुतां
रुद्रः पिता सुदद्या सुष्ठु दोग्ध्रीं पृथ्निर्गोदेवता मानुभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि । अकुरु-
तामिति शेषः ॥

यदक्षमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ट ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वस्यामे विन्नाङ्गविषो यद्यजाम ॥ ६ ॥

यत् । उत्तमे । मरुतः । मध्यमे । वा । यत् । वा । अवमे । सुभगासः । दिवि । स्थ ।
अतः । नः । रुद्राः । उत । वा । नु । अस्य । अग्ने । विज्ञात् । हविषः । यत् । यजाम ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमं चरमे वा दिवि बुलोके मध्यमे वा दिवि थद्वाचमे दिवि हे सुभ-
गासः स्थ भवथ । अथो वा इमे त्रिवृतो लोकास्त्रिषो दिवः पृथिवीरित्यादिश्रुतबुलोकस्य त्रैविध्यं । अतो
ऽस्मात् स्थानचदान्नोऽस्मादर्थं हे रुद्रा आगच्छन्तं शेषः । उत वा अथवा नु अथ यद्यजाम यद्विः प्रक्षिपामः
हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विर्विज्ञात । विद्वि ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि क्षुभिः ।

ते मंदसाना धुनयो रिगादसो वामं धत्त यजमानाय सुन्वते ॥ ७ ॥

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्ववेदसः । दिवः । वहध्वे । उत्तरात् । अधि । क्षुभिः ।

ते । मंदसानाः । धुनयः । रिगादसः । वामं । धत्त । यजमानाय । सुन्वते ॥ ७ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्वयमग्निश्च दिवो बुलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरा
दधि उपरि क्षुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशं वहध्व उह्यध्व । तत्र निवसथत्यर्थः । यद्वा क्षुण्णं तत्सद्गता अस्या
उच्यते । तैर्वोह्यध्व । ते यूयं मंदसाना मंदमाना अस्मदीयः स्तोत्रैर्विर्मिश्र धुनयः शत्रुणा कपयितारो
रिगादसोऽस्माद्विसकानामन्तारः संतो वामं वननीय धन धत्त दत्त यजमानाय सुन्वतेऽभिषव कर्वन्त ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टस्याग्निमारुतस्य यात्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्भिः । आ० ५ २० । इति सूचि-
तत्वात् ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्भिः सोमं पिव मंदसानो गणश्चिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैश्वानर प्रदिवा केतुना सज्जः ॥ ८ ॥

अग्ने । मरुत्भिः । शुभयत्भिः । ऋक्भिः । सोमं । पिव । मंदसानः । गणश्चिभिः ।

पावकेभिः । विश्वमिन्वेभिः । आयुभिः । वैश्वानर । प्रदिवा । केतुना । सज्जः ॥ ८ ॥

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सोमं पिव । कीदृशमरुद्भिः । शुभयद्भिः शुभमानैरन्यान शुभयद्भिर्वा
ऋक्भिः स्तुत्यंगणश्चिभिर्गणभावमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं वृथा प्रीणयद्भिरायुभिर्वा
युष्मद्भिः । हे वैश्वानर विश्वनरहिताय प्रदिवा पुराणं केतुना ज्वालापुंजनं सज्जः सहितः ॥ ॥ २५ ॥

के षा नर इत्येकोनविंशत्युच पंचमं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । के षेकोना गायत्रि श्वावाथोऽत्र वेददश्चि
तरंतपुरुमीळो दार्भ्यं रथवीति मरुतश्च दान्तं प्रशशस बुद्धा च तरंतमहिषी शशीयसी पंचम्यनुष्टुप नवमी
सतोबृहतीति । श्वावाथ ऋषिः । पंचम्यनुष्टुप नवमी सतोबृहती शिष्टा गायत्र्यः । आद्याश्चतस्रो मरुदेवताकाः ।
सनत्सेत्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मेऽरपदित्यस्या वेददश्चिः
पुरुमीळो देवता । यो मे धनुनामित्यस्या वेददश्चिस्तरतो राजा देवता । य ईं वहंत इत्याद्याः षण्मास्यः ।
एतं स इत्यस्य तुचस्य दार्भ्यं रथवीतिनाम राजा देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अवाच्यं पुरावृत्तमाङ्गरागमपारगाः । अर्चनानाः पुराचेयो दार्भ्येण रथवीतिना ॥ आर्त्विज्याय वृत्तो
यज्ञे वितते हीच आस्थितः । रथवीतिमुतां कन्यां ददर्श पितुरंतिके ॥ ययाचे स्वकुमाराय श्वावाथाय च तां
मुतां । स प्रदानमना भार्यामपृच्छत्किं प्रयच्छसि ॥ इति पृष्टा पुनः प्राह कथमसौ प्रदास्यसि । इतः पूर्वं मुता
दत्ता नासीदनुष्ये क्वचित् ॥ तत्तथैवेति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं । श्वावाथः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा
निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेपे सुदारुणः । ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् द्विजः ॥ तरंतम-

द्विषीं साध्वीं बिभिक्षीं शशीयसीं । सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवानुषिः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भायी
प्रत्याहेनं प्रपुञ्जय । सानुज्ञाता गवां यथ प्रादादाभरणानि च ॥ तर्तोऽपि पुनस्तस्मै प्रादाद्वनमपेक्षितं । दत्त्वा
च पुरुमीळस्य म्यानुजस्यांतिकं प्रति ॥ प्रेरयासास तमृषिं सोऽपि त्वा मानयिष्यति ॥ तथेति राज्ञो वचनं
निशम्य तद्भार्यया दर्शितसर्वमार्गः । गच्छन् शनैरर्धपथे मरुन्नगान समानरूपान स्वदिदृक्षयागतान् ॥ विलोक्य
विप्रः मभयः प्रणम्य कृताजलिः कटाकितागसघः । नृष्टाव हृष्टान्मरुतो विशिष्टैरर्थैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः ॥
संप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुन्नगेभ्यो मुदितात्मवद्भाः ॥ तदाभवदृषिः मृक्तद्रष्टा श्यावाश्वनामकः । पश्चा-
त्पुनर्गृहं गत्वा भुयो लब्ध्वा गवां शतं ॥ दाभ्यो मवदृश राज्ञ्या चोदितः स्वमृता ददौ । पुरुमीळसारंतश्च
तद्भार्या च शशीयसी ॥ दाभ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त यं मरुतां गणाः । ते तस्मै यद्वदन्नुष्टास्तत्किं प्रत्यत्र वर्ण्यते ॥

के षा नरः श्रेष्ठतमा य एकैक आयय । परमस्याः परावतः ॥ १ ॥

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकःऽएकः। आऽयय। परमस्याः। पराऽवतः ॥ १ ॥

हे नरो नतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के ष । के स्थ । के भवथ । एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिग्धं
ब्रवीति । ये यूयमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ । कस्मादित्युच्यते । परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् ।
अतरिक्षादित्यर्थः ॥

कृ० वोऽश्याः क्रा० भीगवः कथं गेक कथा यय । पृष्ठे सदो नमोर्यमः ॥ २ ॥

क्र। वः। अश्याः। क्रा। भीगवः। कथं। गेक। कथा। यय। पृष्ठे। सदः। नमोः। यमः ॥ २ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्याः कृ कुचत्याः । क्रा चाभीगवो बंधनरज्जवः । कथं च गेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता
भवथ । कथा कथ यय । याता स्थ । पृष्ठेऽश्यानां पृष्ठदेशे सदः । मीदति तिष्ठत्येति सदः पर्यायः । तत्र दृश्यते ।
तथा नमोर्नामिकयोर्यमो निर्यामिता पलायनप्रतिबधकारी पशोर्नामिकयोर्दृश्यते । तस्मादश्यादिलिंगः कुचापि
लरितगमना इव प्रतिभाति के यूयमिति देवत्वमनवधार्याह ॥

जघने चोदं एषां वि सक्थानि नरो यमुः । पुत्रकृथे न जनयः ॥ ३ ॥

जघने। चोदः। एषां। वि। सक्थानि। नरः। यमुः। पुत्रऽकृथे। न। जनयः ॥ ३ ॥

एषामश्याना जघनं हतव्यप्रदेशं चोदः प्रेरिका कशा अरायकाप्रविशपो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडय-
न्वर्तते इत्यर्थः । सक्थान्यरूपदेशगत्तरो नतारो मरुतो वि विविच्य यमुः । नियच्छति । आशुधावननं विवृता
भवतीत्यर्थः । विवृता दृष्टातः । पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादने जनयो नापत्योत्पादयिष्यो योषित इव । ता यथा
पुत्रोत्पादनकालं मगमसमय ऊरु विवृता कुर्वति तद्वदित्यर्थः ॥

परा वीरास एतन् मर्यासो भद्रजानयः । अग्निपपो यथासंथ ॥ ४ ॥

परा। वीरासः। एतन्। मर्यासः। भद्रऽजानयः। अग्निऽतपः। यथा। असंथ ॥ ४ ॥

कशाताडनादिलिंगेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयितारो हे मर्यासो
मर्थेभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः सुखो जानिजंय येषां ते तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अग्निपपोऽग्निना
तप्तान्ताम्रादयो यथा दीप्तास्तद्वत् प्रदीप्ता असंथ । भवथ । अथवापितप्ता दग्धदेहा यथा पलायते तथा
भवत्येति ॥

सनत्साश्च पशुमुत गव्यं शतावयं । श्यावाश्वस्तुताय या दीवीरायोपवर्बृहत् ॥ ५ ॥

सनत। सा। अश्व्यं। पशुं। उत। गव्यं। शतऽअवयं। श्यावाश्वऽस्तुताय। या। दीः।

वीराय। उपऽवर्बृहत् ॥ ५ ॥

सा तरंतमहिषी मह्यं सनत् । प्रादात् । किं । अश्वमश्वत्माकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । जातावेकवचनं । उतापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमर्नैकरविभिर्युक्तं सनदिति । सत्युक्तं केषाह । या श्वावाश्चक्षुताय श्वावाश्चैन मया स्नुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपबर्बुहत् उपोदयच्छदालिङ्गनाय सा सनदिति । यतो भर्तृप्रमास्यदा तस्मादेव बहू धनं दातुं शक्तित्वर्थः ॥ २६ ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी । अदेवत्रादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी । अदेवऽत्रात् । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापि च त्वैका शशीयसी । शशीयसीत्येतन्महिष्या नाम । सैव स्त्री । यहा । उतैत्ययमेवकारार्थे । स्त्रीषु सैव प्रशस्यत्वर्थः ॥ त्वसममिमनंमत्यनुष्ठानीति वचनात् त्वेति निघातः ॥ सैव पुंसः पुरुषाद्वस्यसी वसीयसी भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवत्रात् । देवा न येन त्रायते स्नुत्यादिना सोऽदेवचः । तस्मादराधसः । राधो धनं । दानार्हधनरहितात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृप्यंतं वि कामिनं । देवत्रा कृणुते मनः ॥ ७ ॥

वि । या । जानाति । जसुरिं । वि । तृप्यंतं । वि । कामिनं । देवऽत्रा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

या शशीयसी जसुरिं व्यथित ॥ जसिस्ताडनकर्मोपक्षेपणकर्म वा ॥ तं वि जानाति । तथा तृप्यंतं वि जानाति । कामिनं धनार्थमिलापवंतं वि जानाति । अनुकपयाभिमतं दत्तवतीत्यर्थः । देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कृणुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानवृद्धिं करोति या सैव स्त्रीति पूर्वत्र संबंधः ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ इति ब्रुवे पणिः । स वैरदेय इत्समः ॥ ८ ॥

उत । घा । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः । सः । वैरऽदेये । इत् । समः ॥ ८ ॥

उत घापि च । घेति पुरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्धस्येति निरुक्तं । ३ २० । नेमोऽर्धः । जायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्धं शरीरस्य भार्यत्यादि स्मृतः । शशीयस्या अर्धभुतस्तरंतः पुमानस्तुत इति ब्रुवे । बहूधा स्नुतोऽपि गुणस्यातिबाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रुवे पणिः स्तोताह । स च तरंतो वैरदेय । वीरा धनानां प्ररायतारो दानशीलाः । तैर्दानव्य धनं देयं । तस्मिन्ने समः । सर्वेभ्यो दातृत्वर्थः । इदिति पुरणः ॥

उत मेऽरपद्युवतिममंदुपी प्रति श्यावाय वर्तनिं ।

वि रोहिता पुरुमील्लाय येमतुर्विप्राय दीर्घयशसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदुपी । प्रति । श्यावाय । वर्तनिं ।

वि । रोहिता । पुरुऽमील्लाय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयशसे ॥ ९ ॥

उतापि च श्यावाय श्यावाश्वाय मे मह्यमरणत् । अलपत् । स्पष्टमाचष्ट । किं । वर्तनिं मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयौवना प्रति ममंदुपी प्रतिमोदमाना । कस्मै । दीर्घयशसे प्रभूताज्ञाय प्रभूतकीर्तये वा पुरु मील्लायैतन्नामकाय प्रभूतगृहाय विप्राय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० २ ३. १४ । इति चतुर्थी ॥ पुरुमील्लं प्राप्तुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावस्थी शशीयस्या दत्ता नि येमतुः । धृतवतावित्यर्थः । याश्वाभ्यां युक्तं रथे स्थापयित्वा पुरुमील्लगृहस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता सैव पुंसो भवति वस्यसीति पूर्वत्र संबंधः ॥

यो मे धेनूनां शतं वैददश्विर्यथा ददेत् । तरंत इव मंहना ॥ १० ॥

यः । मे । धेनूनां । शतं । वैदत्तऽश्विः । यथा । ददेत् । तरंतऽइव । मंहना ॥ १० ॥

इय पुरुमीळ्ऋसुतिः । वैददश्चि पुरुमीळ्ऋऽपि यो मे मद्य धेनुना गत यथा येन प्रकरेण ददत् दत्तवान् । तथा महना महनीयानि धनान्यपि ददत् तरत इव । स यथा धेनुगत बह्वविध धनं च दत्तवान् तद्वददश्चिः पुरुमीळ्ऋऽपि ददत् । तं सुव इति शेषः ॥ ॥२७॥

य इँ वहँत आशुभिः पिबँतो मदिरं मधु । अत्र अवाँसि दधिरे ॥ ११ ॥

ये । इँ । वहँते । आशुऽभिः । पिबँतः । मदिरं । मधु । अत्र । अवाँसि । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानीं मरुत एवैत इति निश्चित्य जनप्रसिद्धैर्माहात्म्यैः स्मृति । ये मरुत ईमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामि भिरश्वैर्वहते उह्यते । किं कुर्वत । मदिरं मदकरं मधु सोमरसं पिबत । पाथयत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । ते मरुतोऽवास्मिन्दंशे अवांसि स्तुतिजनितानि यगांसि दधिरे । धारयति ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभ्राजंते रथेष्व्वा । दिवि रुक्म इवोपरि ॥ १२ ॥

येषां । श्रिया । अधि । रोदसी । इति । विऽभ्राजंते । रथेषु । आ । दिवि । रुक्मऽऽइव । उपरि ॥ १२ ॥

यथा मरुता श्रिया कात्या रोदसी यावापृथिव्यावधि । अधिष्ठिते भवत इति शेषः । यस्मादिते मरुतो रथेषु विभ्राजते विशंपिणं दीप्यते । आ इति चार्थः । तत्र दृष्टान्तः । उपर्युपरिभूते दिवि युक्तोक्तं रुक्मो रोचमान आदित्य इव । यद्वा । उपरि रथस्योपरीति वा योज्य ॥

युवा स मारुतो गणस्त्वेपरथो अनेद्यः । शुभंयावाप्रतिष्कृतः ॥ १३ ॥

युवा । स । मारुतः । गणः । त्वेऽपरथः । अनेद्यः । शुभंऽयावा । अप्रतिऽस्कृतः ॥ १३ ॥

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेपरथो दीप्तरथोऽनेद्योऽनित्यः शुभयावा शोभन गताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिगन्धितो वा । एव महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

को वेद नूनमेषां यत्र मदँति धृतयः । ऋतजाता अरेपसः ॥ १४ ॥

कः । वेद । नूनं । एषां । यत्र । मदँति । धृतयः । ऋतऽजाता । अरेपसः ॥ १४ ॥

एषा मरुता स्थानं को वेद । को जानाति । नूनमिदानीं यत्र स्थानं धृतयः शत्रुणा कपका मदति हृष्यति ऋतजाता जलार्थमुत्पन्ना यज्ञं वा प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापा ॥

यूयं मर्ते विपन्यवः प्रणेतारं इत्था धिया । श्रोतारो यामहूतिषु ॥ १५ ॥

यूयं । मर्ते । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्था । धिया । श्रोतारः । यामऽहूतिषु ॥ १५ ॥

हे विपन्यव स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्तं मरणस्वभाव यजमानमित्यानया धियेदानीं हतप्रकारयानु-यहबुद्ध्या ईदृशेन स्तुतिकर्मणा वा निमित्तं प्रणेतारः प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमत स्वर्गादिक । यामहूतिषु । यामो गमन । तदर्थं हतयो यस्मिन्निति यामहूतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार आह्वानानां ॥ ॥२८॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुश्चंद्रा रिशादसः । आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६ ॥

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचंद्राः । रिशादसः । आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हे रिशादसो हिसकानां शत्रुणामन्तारो हे यज्ञियासो यज्ञार्हा पुरुश्चंद्राः प्रभुताह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या सृष्टीणीयान्या ववृत्तन । आवर्तयथित्यर्थः । मरुता दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वात् प्रार्थनीयता ॥

एतं मे स्तोममूर्त्ये दार्भ्याय परा वह । गिरौ देवि रथीरिव ॥ १७ ॥

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्त्ये । दार्भ्याय । परा । वह । गिरः । देवि । रथीः । ऽइव ॥ १७ ॥

संपन्नच्छविभावस्य श्लावाश्वस्यार्चनानसः । रथवीतिमुतायाश्च विवाहं शान्तकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयतिषु श्लावाश्वः सुमहायशाः । प्रादुर्भुतार्पमात्मानं ज्ञात्वा त्रिकुलनदनः ॥ रथवीतिर्दुहिनरमगच्छन्नसा तदा । स सत्यमृषिमात्मानं प्रवक्ष्यन्नथवीतये ॥ एत मे स्तोममत्याभ्या दातव्यं रात्रि न्यवदयत् । ऋषिर्नियोग माज्ञाय देव्या रात्र्या प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यका दातुमुपेयायार्चनानसं । पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रहृष्टताञ्जलिः ॥ रथवीतिरहं दार्भ्य इति नाम शशंस सः । मया संयोगमिच्छत त्वा प्रत्यार्चाय यत्पुरा ॥ तत्त्वमस्य नमस्तेऽस्तु मे मा स भगवन् कुधः ॥ ऋषेः पुत्रः स्वयमृषिः पितासि भगवानृषेः । इत प्रतिगृहाणमा म्नुषामि त्येनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्चशतं स राजा स्वलंकृता चापि मुता स्नुषार्थं । विवाहकालेऽपि ददां नरंद्र । शत ह्यानां दुहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं वसु च प्रभृतं तप्तु तपोऽनेऽथ वन जगामेति ॥ हे ऊर्त्ये रात्रि देवि । ऊर्त्येति रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोम मरुतः कृत स्तोत्रमह मन्त्रद्वक् भूत्वा मरुतः स्तुतवर्नित्वं दार्भ्याय श्लावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखी सती वह । प्रापयेत्यर्थः । तदेवादरार्थमुच्यते । हे रात्रि देवि गिर । स्तोमं रक्षिष्याः परा वह रथीरिव । रथी यथा रथेऽभिप्रत वसु स्थापयित्वाभिमत देश प्रापयति ऽद्वत ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ । न कामो अप वेति मे ॥ १८ ॥

उत । मे । वोचतात् । इति । सुतऽसोमे । रथऽवीतौ । न । कामः । अप । वेति । मे ॥ १८ ॥

हे ऊर्त्ये उतापि च मे मां वोचतात् । ब्रूहि । किमित्युच्यते । इतीत्यं । कथमिति । सुतसोमे कृतसोमयागे रथवीतौ रात्रि मे कामस्तत्पुत्रीविषयो नाप वेति । नापगच्छति न विरमत इतीत्य वोचतात् ॥

एष स्तेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु । पर्वतेष्वपश्रितः ॥ १९ ॥

एषः । स्तेति । रथऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमतीः । अनु । पर्वतेषु । अपऽश्रितः ॥ १९ ॥

कन्यां दत्त्वा कृतार्थं तं श्लावाश्वोऽथ वनं गतं । रथवीति तपस्यत संप्रैक्ष्यापेण चक्षुषा । रस्य हिमवतः पृष्ठ एष चेतोति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान गोमतीरनुदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीना तीरं स्तेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रातप्लपश्रित आश्रितः ॥ ॥ २० ॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्च पष्ठं सूक्तमाचैयम् श्रुतविद आर्षं त्रैष्टुभ मन्त्रावरुण । तथा चानुक्रम्यते । ऋतेन नव श्रुतविज्ञैत्रावरुण वै तदिति । वै तदित्युभयोः प्रयोगानुह्यादिपरिभाषयतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रा वरुणादेवत्यानि ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्चान ।

दशं शता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥ १ ॥

ऋतेन । ऋतं । अपिऽहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्र । विऽमुचंति । अश्चान ।

दशं । शता । सह । तस्युः । तत् । एकं । देवानां । श्रेष्ठं । वपुषां । अपश्यं ॥ १ ॥

सूर्यस्य ऋतं सत्यभुतं मण्डलमृतनोदकेनापिहितमाकादित ध्रुवं शाश्वतमपश्चामिति संबधः । यत्र वां युवाभ्यां स्थितिसदित्यर्थः । सूर्यमण्डले मित्रावरुणयोः स्थितिश्चित्र देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्यापिः । ऋते० १. ११५. १. उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोः । ऋते० ७. ६१. १. इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य । ऋते० ७. ६३. १. इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्र यस्मिन्मण्डले स्थितानश्चान विमुचति विमोचयति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निर्दिष्टानित्यर्थः । अथवा शीघ्रधावनाय क्षुत्वा प्रेरयति । यस्मिंश्च मण्डले दश शता शतानि

सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्युः तिष्ठन्ति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्नादीनां श्रेष्ठं प्रशस्त्वं ॥
मत्सर्पलक्षणा अथवा व्यधिकरणपक्षी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं ।
तन्मंडलमपश्वं । अथवा वां युवयोर्मध्ये सूर्यस्य मंडलमपश्वमिति व्याख्येयं मैत्रं वा अहः । ति० ब्रा० १. ७. १०. १. ।
इति श्रुतेर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्याशयेन ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महि॒त्वमी॒र्मा त॒स्युषी॒रहं॑भिर्दु॒दुहे ।

वि॒श्वाः पि॒न्वथः॑ स्व॒सरस्य॑ धे॒ना अ॒नु वा॒मेकः॑ प॒विरा व॑वर्त ॥ २ ॥

तत् । सु । वां । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । महि॒ऽत्वं । ई॒र्मा । त॒स्यु॒षीः । अ॒हं॑ऽभिः । दु॒दुहे ।

वि॒श्वाः । पि॒न्व॒थः । स्व॒सर॒स्य । धे॒नाः । अ॒नु । वां । ए॒कः । प॒विः । आ । व॒वर्त॑ ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा वा युवयोस्तन्महत्त्वं महत्त्वं सु सुष्ठु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईर्मा सत-
तगता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्वर्तुसंबंधिभस्तस्युषीः स्थावरभुता अपो दुदुहे । दुग्धे । किंच
स्वसरस्य म्वयं सत्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्रीर्युतीः पिन्वथः । वर्धयथः । वां युवयो-
रेकोऽप्रतियोगी पविः । पर्वारति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवति । नि० ५. ५. । इति यास्कवचनात् ।
तथाप्यत्र लक्षितलक्षणाया रथे वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् । युवयोरेको रथोऽन्वा ववर्त । अनुक्रमेण
परिभ्रमति ॥

अ॒धारय॑तं पृ॒थि॒वीमु॒त द्यां मि॒त्रा॒राजा॑ना वरु॒णा म॒होभिः॑ ।

व॒र्धय॑त॒मोष॑धीः पि॒न्वतं॑ गा अ॒व वृ॒ष्टिं मृ॒जतं॑ जी॒रदा॑नू ॥ ३ ॥

अ॒धारय॑तं । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यां । मि॒त्रं॑ऽराजा॑ना । व॒रु॒णा । म॒हः॑ऽभिः ।

व॒र्धय॑तं । ओ॒ष॑धीः । पि॒न्वतं॑ । गाः । अ॒व । वृ॒ष्टिं । मृ॒जतं॑ । जी॒र॒दा॒नू इति॑ जी॒र॑ऽदा॒नू ॥ ३ ॥

हे मित्रराजाना । मित्रभुताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवन्ति ययोः सकाशात्तौ मित्रराजानौ ।
हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचन । अत्र पादादित्वादाद्य पदं न निहन्यते । वरुणेत्येतस्य त्वार्मन्वितं पूर्वं
मविद्यमानवदिति पूर्वस्यावद्यमानवत्त्वेनास्त्वैव पादादित्वादनिघातत्वं युक्तं । नैवं भवति । नामाचिन्ते समा-
नाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामन्वितसमानाधिकरणत्वादास्य च सामान्यवचनत्वादविद्यमान-
वत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवा महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीमुतापि
च वामधारयत । हे देवा युवामोषधीर्वर्धयत वृष्टिप्रेरणेन । गाः पिन्वतं । गवाश्वादीन्वर्धयत । तदर्थं
वृष्टिमव सृजत । अवाङ्मुख प्रेरयत हे जीरदानू क्षिप्रदानां ॥

आ वा॒मश्वा॑सः सु॒युजो॑ व॒हंतु॑ य॒तर॑श्मय॒ उप॑ य॒न्त॒र्वाक् ।

घृ॒तस्य॑ नि॒र्णिग॑नु॒ वर्त॑ते वा॒मुप॑ सि॒न्धवः॑ प्र॒दि॒वि॒ स्मर॑न्ति ॥ ४ ॥

आ । वां । अ॒श्वा॑सः । सु॒ऽयु॒जः । व॒हंतु॑ । य॒त॑ऽर॑श्मयः । उ॒प॑ । य॒न्तु॑ । अ॒र्वाक् ।

घृ॒तस्य॑ । निः॑ऽनिक् । अ॒नु । वर्त॑ते । वां । उ॒प॑ । सि॒न्धवः॑ । प्र॒दि॒वि॒ । स्मर॑न्ति ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आ वहंतु । यतरश्मयः सारथिनिघ-
तप्रयहास्तेऽर्वागुप यंतु । घृतस्योदकस्य निर्णयूपं वाममु वर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामैतत् ।
पुराणाः सिन्धव उप चरति । उपगच्छति युवयोरनुग्रहात् ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वी बर्हिर्वि यजुषा रक्षमाणा ।

नमस्वंता धृतदक्षाधि गर्ते मित्रासाथे वरुणेळास्वंतः ॥ ५ ॥

अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत् । उर्वी । बर्हिः । इव । यजुषा । रक्षमाणा ।

नमस्वंता । धृतदक्षा । अधि । गर्ते । मित्र । आसाथे इति । वरुण । इळासु ।

अंतरिति ॥ ५ ॥

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामैतत् । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनु वर्धदन्वर्धयन्ती । बर्हियज्ञः । स इव स यथा यजुषा मंत्रेण रक्ष्यते तद्वदुर्वी रक्षमाणा पालयन्ती नमस्वंतास्वंतां ह धृतदक्षान्तवर्णा हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवामुक्लक्षणी संताविळासु यागभूमिष्वन्तर्मध्ये गर्तेऽधि रथ आसाथे । उपविश्यः । रथोऽपि गर्तं उच्यते । नि० ३. ५. इति यास्कः । आ रोहथो वरुण मित्र गर्तं ऋग्वे० ५. ६२ ८ । इति ॥ ॥ ३० ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परस्या यं चासाथे वरुणेळास्वंतः ।

राजाना क्षत्रमहणीयमाना सहस्रस्थूणं विभृषः सह द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता । सुकृते । परः । ऽपा । यं । चासाथे इति । वरुणा । इळासु । अंतरिति ।

राजाना । क्षत्रं । अहणीयमाना । सहस्रस्थूणं । विभृषः । सह । द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता अक्रपणहस्ता । दानश्रुतावित्यर्थः । कस्य । सुकृते शोभनसुतिकर्त्रे परस्या परस्तात्पातारी रक्षितारी हे वरुणा मित्रवरुणा युवा यं यजमानमिळासु यागभूमिष्वन्तर्मध्ये चासाथे रथः तस्यै सुकृते ऽक्रविहस्ता परस्या च भवथ इति संबंधः । किंच युवां राजाना राजमानावहणीयमानाक्रुध्यन्ती द्वौ परस्परं सह साहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणमनंकावष्टंभकस्तभोपेतं संधादिरूपं गृहं च विभृषः । धारयथः सुकृते यजमानाय । अथवा क्षत्रं बलमपरिमिताभिः स्थूणाभिरुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्यश्चाजनीव ।

भद्रे क्षेत्रे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते । दिवि । अश्वाजनीऽइव ।

भद्रे । क्षेत्रे । निऽमिता । तिल्विले । वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः । निर्णिगति रूपनाम । अस्य रथस्य स्थूणा कीलकादयोऽयः । हिरण्यनामितत् । अयोविकारा इत्यर्थः । अयंभया वा । तादृशो रथो दिव्यंतरिक्षे वि भ्राजते । किमिव । अश्वाजनीव । अश्वा व्यापनशीला मेघाः । तानजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत् । सेव दिवि भ्राजते । किंच भद्रे कक्ष्याणे सुखे वा क्षेत्रे देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल स्नेहने ॥ तिलुः स्निग्धा इत्या भूमिर्यस्य तत् क्षेत्रं तिल्विलं देवयजनं । घृतसोमादिना स्निग्धे भद्रे च क्षेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरवास्थितः । मध्वो मधुपुर्णं गर्तस्य गर्तं रथं सनेम । संभजेम ॥ कर्मणि वक्ष्या । अधीति पूरणः ॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु सोमरसं सनेम । स्थापयेमेत्यर्थः ॥

हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य ।

आ रोहथो वरुण मित्र गर्तमतश्चक्षाथे अदितिं दितिं च ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपं । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उतऽइता । सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चक्ष्वाथे इति । अदितिं । दितिं । च ॥ ८ ॥

उपसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः प्रकारांतरेणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयःस्थूणमयोमयशकुं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमा रोहथो यच्च प्राप्तुं । अतोऽस्मादितोरदितिमखड्गीया भूमि दितिं खडितां प्रजादिकां च चक्ष्वाथे । पश्यथः ॥

दाजायणयज्ञे यद्वहिष्ठमिति नवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मित्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वहिष्ठं नातिविधे मुदानु । आ० २ १४ । इति ॥ मित्रावरुणे पश्या हविष एषेव याज्या । सूचितं च । यद्वहिष्ठं नातिविधे मुदानु हिरण्यगर्भः समवर्तताये । आ० ३. ८. । इति ॥

यद्वहिष्ठं नातिविधे मुदानु अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषामंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥

यत् । बंहिष्ठं । न । अतिऽविधे । मुदानु इति सुऽदानु । अच्छिद्रं । शर्म । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥

हे मुदानु गोभनदानां हे भुवनस्य गोपा युवां बंहिष्ठं बहूतमं यदच्छिद्रमनवाच्छिद्रं शर्म सुखं गृहं वा नातिविधेऽतिवृत्तमशक्य शर्मति शर्मविशेषणं ॥ व्यथ ताडन इत्यस्मादत्युपपदे कृत्यार्थे केन संप्रसारणं च ॥ तादृश शर्म धारयथः तेन शर्मणा नोऽस्मानविष्ट । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तुमिच्छन्तो वयं जिगीवासः शत्रुणा धनानि जेतुमिच्छतः स्याम । भवंम ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थीत्यनुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थार्षकं तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदंभ्योऽखिल जगत । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अष्टकस्य चतुर्थस्य तृतीयो व्याकृतः स्फुटं । अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

अतस्य गोपाविति सप्रचं सप्रम सुक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अतस्य सप्रार्चनानां जागतमिति । आचैयोऽर्चनानां नाम अपि । जगती कंदः । तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणौ देवता ॥ विनियोगो श्लेषः ॥

अतस्य गोपावधिं तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणां परमे व्योमनि ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिन्वते दिवः ॥ १ ॥

अतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यऽधर्माणां । परमे । विऽव्योमनि ।

यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १ ॥

हे ऋतस्योदकस्य गोपा रक्षितारी सत्यधर्माणां सत्यधर्माणां युवां रथमधि तिष्ठथः । आरोहथोऽस्म्य-
क्षमागमनार्थं । कुच । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणा युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमा-
नमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युल्लोकात्पिबन्ते । सिञ्चति । वर्धयति ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरन्ति तन्यवः ॥ २ ॥

संऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वऽदृशा ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तन्यवः ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा सम्राजौ सम्यग्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाथे । स्वर्दृशा
स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवा विदथेऽस्म्यज्ञे सम्राजाविति संबधः । वा युवा वृष्टि राधो धनं वृष्ट्यास्य धनममृतत्वं
स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो विस्तृता रथमयो द्यावापृथिवी वि चरन्ति । विविधं प्राप्नुवन्ति ।
अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे ॥

सम्राजा उया वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।

चित्रेभिरभैरुपं तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥ ३ ॥

संऽराजौ । उया । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी
इति विऽचर्षणी ।

चित्रेभिः । अभैः । उपं । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥ ३ ॥

सम्राजौ सम्यग्राजमानावुयोद्गर्णवर्णा वृषभा वर्षितारी दिवो द्युल्लोकस्य पती स्वामिनी पृथिव्याश्च पती
विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारौ मित्रावरुणा । एवं महानुभावां चित्रभिश्चायनीयैरभैर्मैघैः सह रवं क्षौत्रमुप तिष्ठथः ।
पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽसुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रक्षया सामर्थ्येन ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति चित्रमायुधं ।

तमभ्रेण वृष्ट्या गूहथो दिवि पर्जन्य दृप्सा मधुमंत ईरते ॥ ४ ॥

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः । चरति । चित्रं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गूहथः । दिवि । पर्जन्य । दृप्साः । मधुऽमंतः । ईरते ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । केषा युवयोर्मायोच्यते । सूर्यः सर्वस्य प्रेरको
ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमायुधमुक्तललायुधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यतरन्ते । शत्रुमारकत्वादायुधमु-
च्यते । तं सूर्यमभ्रेण मैघेन वृष्ट्या दिवि गूहथः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां वृष्ट्यर्थं
प्रेरितेन मधुमंतो दृप्सा ईरते । ईर्यते । त्वत्पृष्टा वा गच्छति ॥

रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गर्विष्ठिषु ।

रजांसि चित्रा वि चरन्ति तन्यवो दिवः सम्राजा पर्यसा न उक्षतं ॥ ५ ॥

रथं । युञ्जते । मरुतः । शुभे । सुऽखं । शूरः । न । मित्रावरुणा । गोऽईष्ठिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा । पर्यसा । नः । उक्षतं ॥ ५ ॥

हे मित्रावरुणी युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाश्वद्वारं रथं युञ्जते । अश्विरीजयन्ति । शूरो न शूर इव । स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति तद्वत् । गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्ववस्ततास्ते मरुतो वि चरन्ति । विविधं चरन्ति । तस्मात्तैः सहितौ हे सभ्राजा युवां दिवो युल्लोकात्पयसोदकेन गोऽस्मानुजतं । सिञ्चतं ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६ ॥

वाचं । सु । मित्रावरुणा । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां । वदति । त्विषीऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं । अरुणां । अरेपसं ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्ठिरावतीमन्नवतीमन्नसाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्द वदति । शब्दयति वृध्यर्थं । मरुतस्याभ्राभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आक्तादर्यन्ति मायया स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सहावरुणामरुणवर्णांमरेपसमपापां वृध्यविधा-
तिनी द्यां वर्षयतं ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धत्थो दिवि चित्रं रथं ॥ ७ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति । असुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धत्थः । दिवि । चित्रं । रथं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्वारुणेण वध्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादि-
कर्माणि रक्षेथे । पालयथः । असुरस्य मेघानां निरसितुः पर्जन्यः, क्रुभुपाल्ना प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा
निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भुतजातं वि राजथः । विदीपयथ दध्नुर्थाष्टकेऽर्थमा सूर्यं च चित्रं पूज्य रथं रङ्गण-
स्वभावं दिवि युल्लोके धत्थः । धारयथो जगदुपकारार्थं ॥ ॥ ७ ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं मृक्तमर्चनानस आर्घं मित्रावरुणं ।
पंक्तयन्तं त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

रभाषयानुष्टुभं । अन्त्या पंक्तिः । वरुणं

वरुणं वो रिशादंसमृचा मित्रं हवामहे । परि ३

गेर्जेगन्वांसा स्वर्णरं ॥ १ ॥

वरुणं वः । रिशादंसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे । पः ॥

त्रा बाह्वोः । जगन्वांसा ।

स्वःऽनरं ॥ १ ॥

। तमहं वदे विद

। आयणार्थेण चतु

वो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादंसं । रिश्रिं
स्वर्गस्य नेतार । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वक्ता । ऋतस्य सामन्त्रं च ऋचा मन्त्रेण हवामहे ।
आह्वयामः । अथावयुयोच्यते । व्रजेव गोयूथानीव बाह्वोर्बलेन पार जगैवोत्ता परिगच्छन्ती ॥

ता बाहवां सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते । शेवं हि जायं वां विश्वासु क्षासु जोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाहवां । सुऽचेतुना । प्र । यन्तं । अस्मै । अर्चते । शेवं । हि । जायं । वां । विश्वासु ।

क्षासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठु प्रज्ञाया । प्रयासभूयस्त्वं जानतेत्यर्थः । यद्यप्यास्त्रिव ज्ञाता न

हस्तस्यपि तद्धर्मचारोष्य स्तुयते । यद्वैतत्तावित्यस्य विशेषणं । मुञ्जानावित्यर्थः । शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुयते मह्यं प्र यंतं । अभिमतं सुखं प्रगमयतं ॥ अंतर्भावित्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिदानीकर्म वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छ-
तमित्यर्थः । कार्यं स्तुतं शिवं सुखं वा युवयोः संबंधि युवाभ्यां कृतं वा विश्वासु सर्वासु चासु भूमिषु जोगुवे ।
गच्छति । व्याप्नोति । अवते गतवति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुवे सर्वत्र शब्द-
यामीत्यर्थः ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्विरे ॥३॥
यत् नूनं अश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य शर्मणि अहिंसानस्य
सश्विरे ॥३॥

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभूतस्य पथा
मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण यायां । गच्छेय । मित्रो नयतु विद्वान् । ऋग्वे० १०. १. इत्यादिषु मित्रस्त्वष्टदे
शगमयितृत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गता किंतु सर्वेऽपि तथागमन्नित्याह । अस्य प्रियस्य । मित्रस्त्वैत्यर्थः ।
अहिंसानस्याहिंसितः । यतोऽयमहतातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य शर्मणि सुखे गृहे स्थाने वा सश्विर । संगताः ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा । यद्दृष्ट्यै मघोनां स्तोतृणां च स्पृधसे ॥४॥
युवाभ्यां मित्रावरुणा उपऽमं धेयां । ऋचा । यत् । ह । दृष्ट्यै । मघोनां । स्तोतृणां ।
च । स्पृधसे ॥४॥

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमपममप समीपे मीयमानं धनमृचा स्तुत्या साधनेन धेयां । धारयामि ।
यद्द यत्त्वन् युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवतामदातृणां स्तोतृणां च चये गृहे स्पृधसे स्पर्धनाय
भवति । धनिकानां स्तोतृणां च धनाधिक्यविषये स्पर्धा भवतीत्यर्थः । अपरिमितं धनं भवतीति भावः ॥

आ नो मित्र सुदीतिभिर्वरुणश्च सधस्य आ । स्वे दृष्ट्यै मघोनां सखीनां च वृधसे ॥५॥
आ । नः । मित्र । सुदीतिभिः । वरुणः । च । सधस्य । आ । स्वे । दृष्ट्यै । मघोनां ।
सखीनां । च । वृधसे ॥५॥

हे मित्र त्वं च वरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्ता युवां नोऽस्माभ्यं सधस्य सहस्रानि यज्ञ आ गच्छतं ।
द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा । किमर्थमित्युच्यते । मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनां च युवयोः
सखिभूतानामस्माकं चयं गृहे स्वे स्वकीयं वृधसे वर्धनाय ॥

युवं नो येषु वरुण दृष्ट्यै बृहच्च विभृथः । उरु णो वाजसातये कृतं राये स्वस्त्यै ॥६॥
युवं । नः । येषु । वरुणा । दृष्ट्यै । बृहत् । च । विभृथः । उरु । नः । वाजऽसातये । कृतं ।
राये । स्वस्त्यै ॥६॥

हे वरुणा मित्रावरुणा युवं युवां नोऽस्माकं चयं वस् बृहत् ब्रह्म परिवृढमन्नं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु
विभृथः धारयथः युवाभ्यां धृतमन्नं च नोऽस्माभ्यं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्त्यै
क्षेमाय चोह विसीर्य कृतं । कृषतं ॥

उच्छंत्यां मे यजता देवस्यै रशन्नवि ।
सुतं सोमं न हस्तिभिरा पद्भिर्धावतं नरा बिभ्रतावर्चनानसं ॥७॥

उच्छंत्यां । मे । यजता । देवऽस्त्रि । रुशत्ऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पदऽभिः । धावतं । नरा । विभ्रंतौ । अर्चनानंसं ॥ ७ ॥

उच्छत्यामुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्ट्यां रुशद्गवि रोचमानरश्मी प्रातःसवने देवश्च । देवानां च बलं यस्मिन् यज्ञे तद्वचश्च । तस्मिन् मदीयं सुतमभिपुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थः । ह्दानो हस्तिभिर्हस्तवद्भिः ॥ हतेर्गतिकर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनमाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पदः पादवद्भिर्य पादचतुष्टयोपैतरश्चैव धावत आगच्छत नरा हे नेतारो मित्रावरुणा ॥ २ ॥

यश्चिकेत पट्टचं नवमं मृक्तं रातहव्यस्यात्रियस्यार्थं मित्रावरुणं । यश्चिकेत पट्टातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पत्यत त्वित्युक्तत्वात् पत्यतपरिभाषयानुष्ठुभ । अत्या पंक्तिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

यश्चिकेत स मुक्तुर्देवचा स ब्रवीतु नः । वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽचा । सः । ब्रवीतु । नः । वरुणः । यस्य । दर्शतः ।

मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यः स्तोता चिकेत जानाति स्मृतिं युवयोः स मुक्तुः स एव शोभनकर्मा देवचा देवेषु स्तोतृमध्ये । यद्वा । देवेषु मध्ये । युवयोरेव स्मृतिं यश्चिकेत स मुक्तुरिति । स मुक्तो नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्मृतिं परमुपदिशतु । यश्च दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वाशब्दस्यार्थः । गिरोऽस्मदीयाः स्मृतीर्वनते संभजते ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्पती ऋतावृधं ऋतावाना जनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।

ता । सत्पती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ता हि ता खलु मित्रावरुणा श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्तैजस्वी राजानंश्चरा दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृ-
तमा । ता तां सत्पती सता यजमानाना स्वाभिनावृतावृधा यज्ञस्थोदकस्य वा वर्धयितारो जने जने सर्वेषु
स्तोतृषु निमित्तेष्टृतावाना गमनवर्ता ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सु चेतुना वाजां अभि प्र दावने ॥ ३ ॥

ता । वां । इयानः । अवसे । पूर्वा । उप । ब्रुवे । सचा ।

सुऽअश्वासः । सु । चेतुना । वाजान । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तां पूर्वा पुरातना वा वामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोप ब्रुवे । उपेत्य स्तोमि ।
स्वश्वासः स्वश्वा वयमावेद्याः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानां युवां वाजानभि अन्नान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने
दानाय सुम इति शेषः । यद्वा । स्वश्वासः स्वर्था ॥ द्वितीयाद्विवचनस्य जसादेशः ॥ उप ब्रुव इति संबंधः ॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते ।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधतः ॥ ४ ॥

मि॒त्रः । अ॒होः । चि॒त् । आ॒त् । उ॒रु । क्ष॒याय । गा॒तुं । व॒न॒ते ।

मि॒त्रस्य॑ । हि । प्र॒ऽतूर्व॑तः । मु॒ऽम॒तिः । अ॒स्ति । वि॒ध॒तः ॥ ४ ॥

मित्रो देवोऽहोश्चित अहस्वतोऽपि स्तोत्रादन्तरमेवोरुवे जयाय गृहाय निवासाय वा गातुमुपायं वनते । प्रयच्छति । मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य मुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेण हिसतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि । भवति खलु ॥

व॒यं मि॒त्रस्या॑व॒सि॒ स्याम॑ स॒प्रथ॑स्तमे । अ॒ने॒ह॒म॒स्त्वो॒त॒यः॑ स॒त्रा व॑रुणशेषसः ॥ ५ ॥

व॒यं । मि॒त्रस्य॑ । अ॒व॒सि॒ । स्याम॑ । स॒प्रथ॑ऽतमे । अ॒ने॒ह॒म॒ । त्वाऽ॒ऊ॒त॒यः॑ । स॒त्रा ।
व॑रुणऽशेषसः ॥ ५ ॥

वयं यजमाना मित्रस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रक्षणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेहसोऽपापास्त्वोतयस्त्वया गृहिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा धेया ते । तादृशाः सत्रा वयं सर्वे सहैव भवेम ॥

यु॒वं मि॒त्रे॒मं ज॒नं॒ यत॑थः । सं च॑ नयथः ।

मा म॒घो॒नः॒ परि॑ ख्य॒तं॒ मो अ॒स्माक॑मृषीणां गोपी॒थे न॑ उरु॒ष्य॒तं ॥ ६ ॥

यु॒वं । मि॒त्रा । इ॒मं । ज॒नं॒ । यत॑थः । सं । च॑ । न॒य॒थः॑ ।

मा । म॒घो॒नः॒ । परि॑ । ख्य॒तं॒ । मो॒ इति॑ । अ॒स्माक॑ । ऋ॒षी॒णां । गो॒ऽपी॒थे॒ नः॒ । उ॒रु॒ष्य॒तं ॥ ६ ॥

हे मित्रा मित्रावरुणा युवं युवामिमं जन स्तोत्रा मा प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च सं च नयथ । मनयथश्च । कामान प्रापयथः । यद्वा । यतथ इत्यन्तर्णीतव्यर्थोऽयं । अहनि यतथः । व्यापारिषु गमयथः । रात्रौ च सं नयथः । निर्व्यापार कारयथः । मघोनो हविर्बल्लणान्नवतोऽस्माक्य परि ख्यत । मा परित्यजत । मो मैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परि ख्यत । किंतु गोपीथं । गाः सोमरसः । तस्य पानं यस्मिन् म गोपीथो यज्ञः । तस्मिन् उरुष्यत । रक्षतं ॥ ॥ ३ ॥

आ चिकितानिति षडृचं दशमं मुक्तं रातहव्यस्वार्पमानपुमं मैत्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकिता नानुपुमं त्विति ॥ आद्यस्तुचो दशरात्रं चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रं मैत्रावरुणस्य । सूचितं च । आ चिकितानं मुक्तं त्वमु वो अप्रहण । आ० ७. ५५ । इति ॥

आ चि॒कितान॑ सु॒क्रतू॑ दे॒वौ म॑र्त॒ रि॒शाद॑सा । व॒रु॒णाय॑ ऋ॒तपे॑शमे दधी॒त प्र॑य॒से म॒हे ॥ ७ ॥

आ । चि॒कितान॑ । सु॒क्रतू॑ इति॑ मु॒ऽक्रतू॑ । दे॒वौ । म॑र्त॒ । रि॒शाद॑सा । व॒रु॒णाय॑ । ऋ॒तऽपे॑शमे ।

द॒धी॒त । प्र॑य॒से । म॒हे ॥ ७ ॥

हे चिकितानं जानन् मुतिं हे मर्तं मनुष्य रातहव्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं । मुक्रतू शोभनकर्माणी रिशा दसा हिंसकानां हिंसकां देवावा । आकारयेति शेषः । आह्वय च ऋतपेशसे । पेश इति रूपनाम । ऋतमुदकं । उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ हविर्बल्लणान्नवते महे महते पूज्याय दधीत । दधाः । हविरिति शेषः । द्वितीयार्थं वा चतुर्थी । महद्विदधीत । महतोऽन्नस्य लाभार्थं वा योज्यं ॥

ता हि स्रुचमविहृतं सम्यगसुर्यं माशति । अथ व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥ २ ॥
ता । हि । स्रुचं । अविहृतं । सम्यक् । असुर्यं । आशति इति । अथ । व्रता इव । मानुषं ।
स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥ २ ॥

ता हि । हीति हेता । यस्मात्ता तो स्रुचं बलमविहृतमहिंस्यमसुर्यमसुरविधाति महद्वलं सम्यगाशति
व्याप्तुतः अथ अतो हेतोर्मानुष मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्गं सुर्य इव स यथा दिवि
दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि । यज्ञं निहतं ॥

ता वामेष रथानामुर्वी गव्यतिमेषां । रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोमैर्मनामहे ॥ ३ ॥
ता । वां । एषे । रथानां । उर्वी । गव्यतिं । एषां । रातहव्यस्य । सुष्टुतिं । दधृक् ।
स्तोमैः । मनामहे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणां ता तां प्रसिद्धां वां युवां रथानामस्रदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वी प्रभृतां
गव्यतिमतिविकृतं मार्गमेपे गंतुं । मार्गं रक्षणायत्यर्थः ॥ तुमर्थेऽसन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे स्तुमो रातहव्यस्य
अथे रातहव्यसंबन्धिमः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकां युवां ॥

अथा हि काव्या युवं दक्षस्य पूर्भिर्भुता । नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा ॥ ४ ॥
अथ । हि । काव्या । युवं । दक्षस्य । पूः । भिः । अद्भुता । नि । केतुना । जनानां । चिकेथे
इति । पूतदक्षसा ॥ ४ ॥

अथ अपि च । हि प्रसिद्धां । काव्या स्तुत्यां युवं युवां दक्षस्य प्रवृत्तस्य मम पूर्भिः पुरैकैः सौवर्हे अद्भुता
महतावाययर्भृतां सतां केतुना प्रहानिनानुकूलन मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे ।
नितरां जानीथः । हे पूतदक्षसा शुद्धबला युवा ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवणं ऋषीणां । जयसानावरं पृथुतिं क्षरन्ति यामभिः ॥ ५ ॥
तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्रवः । ऋषीणां । जयसानां । अरं । पृथु । अति ।
क्षरन्ति । यामभिः ॥ ५ ॥

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वं रर्यमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभुतमृतमुदकमृषीणां स्तोत्राणामस्माकं अवएषे
ऽन्नक्षिषणे सति जयसानां गच्छती ॥ कंदस्यसानच शुद्धभां । उ० २. ८६. इत्यसानच जयतेरपि भवति । चित्त
इत्यतोदान्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति क्षरति । अत्यर्थं वर्षतः ॥ अत्ययेन
यज्ञवचनं ॥

आ यदामीयचक्षसा मित्रं वयं च सूरयः । व्यचिंष्टे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये ॥ ६ ॥
आ । यत् । वां । इयदक्षसा । मित्रं । वयं । च । सूरयः । व्यचिंष्टे । बहुपाय्ये ।
यतेमहि । स्वराज्ये ॥ ६ ॥

हे इयचक्षसा व्याप्तदर्शनी हे मित्रा मित्रावरुणां वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः ।
व्यचिंष्टेऽत्यंतविकृते बह्वपाय्ये बहुभिर्गतये बहुभी रक्षितये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवैवधराज्यार्थं यतेमहि ।
गच्छेम ॥ ४ ॥

बळित्या देवेति पंचचमेकादशं सूक्तं । अच्यमनुक्रमणिका । बळित्या पंच यज्ञत इति । यज्ञतो नामाच्य
अच्यः । मित्रावरुणा देवता । आनुष्टुभं त्रित्युक्तत्वादिदमष्टागुष्टुभं । विनियोगो लैंगिकः ॥

बळित्या देव निष्कृतमादित्या यज्ञतं बृहत् ।

वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं स्रवमाशाथे ॥१॥

बट् । इत्या । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यज्ञतं । बृहत् ।

वरुण । मित्र । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । स्रव । आशाथे इति ॥१॥

हे देवा द्योतमाना हे आदित्यादितेः पुत्रा हे वरुण हे अर्यमन अरीणा नियमितमित्रं देव युवां बट्
सत्त्वं निष्कृतमबाध्यमित्येयमिदानीं वर्तमानप्रकारेण यज्ञतं यष्टव्यं बृहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं स्रव बलमा-
शाथे । अश्रुवाथे । यद्यार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः । द्विवचनं बहुवचनीकर्तव्यं ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदयः । धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्नं रिशादसा ॥२॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्र । सदयः । धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं ।

सुम्नं । रिशादसा ॥२॥

यद्यस्माद्विरण्ययं हितरमणीयं योनिं यक्षभूमि हे वरुण हे मित्र आ सदयः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीना
मनुष्याणां धर्तारा धारका च हे रिशादसा हिसकानां क्षेपारी युवामस्रभ्यं सुम्नं सुखं यंतं । कुरुतमित्यर्थः ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा । व्रता पदेव सश्चिरे पांति मर्त्यं रिषः ॥३॥

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । व्रता । पदेऽव । सश्चिरे । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥३॥

पांति । मर्त्यं । रिषः ॥३॥

विश्वे हि सर्वेऽपि । हीति चार्थः । विश्ववेदसः सर्वावेदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चेति त्रयः सर्वं
व्रतास्त्रदीयानि कर्माणि पदेव पदानोव स्थानानोव सश्चिरे । संगता भवति । आगत्य च मा मर्त्यं रिषो
हिसकात्पांति । रक्षति ॥

ते हि सत्या ऋतस्मृणं ऋतावानो जनंजने ।

सुनीथासः सुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥४॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्मृणः । ऋतऽवानः । जनंऽजने ।

सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥४॥

ते हि खलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफलं वा ऋतस्मृण उदकस्पर्शत्वस्य कर्तार ऋतावानो यज्ञवन्तो जने जने
सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुमयनाः सुदानवः सुदानाः । हीति प्रसिद्धवाची सर्वत्र संबंधनीयः । एवं महा-
नुभावा वरुणादयोऽहोश्चित् । चिदर्थः । पापिनोऽपि स्वस्रोतुरुचक्रयः प्रभृतधनादिकर्तारः ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां । तत्सु वामेषते मतिरचिभ्य एषते मतिः ॥५॥

कः । नु । वां । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां । तत् । सु । वां । आ । ईषते । मतिः ।

अचिऽभ्यः । आ । ईषते । मतिः ॥५॥

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वैरस्तुयमानः कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनूनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुतिभिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्त्रीकस्त्रीष संबोधनं वरुणोऽस्त्वतः । ऋग्वे० ५. ६०. ६ । इत्यत्रेवात्र द्विवचनसूचकस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोधयुवयोरित् युष्माकमिदमिति प्रयुज्यते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे सुवर्तन्ते तस्मात् । तनूनामित्येतद्वाहितमप्युत्तरत्र वा योज्य । तनूनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वा युवां सुष्ठु एषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रिभ्योऽस्माभ्यमस्मादीयमतिरेषते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥ ॥ ५ ॥

प्र वो मित्रायैत पचर्चं द्वादशं मृक्तामात्रेयस्य यजतस्यार्थं गायत्र भित्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यति । प्र वो गायत्रमिति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने भित्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५. १० । इति ॥ अभिप्रवषडहे पृथ्व्यडहे च स्तोमनिमिच्छावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि । तथैव सूचितं । प्र वो मित्रायैत चतुर्णां द्वितीयमुद्धरत् । आ० ७. ५. । इति ॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा । महिश्चचावृतं बृहत् ॥ १ ॥

प्र । वः । मित्राय । गायत । वरुणाय । विपा । गिरा । महिऽश्चौ । चृतं । बृहत् ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो । युयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्र गायत । स्तुतिं कुरुत । स्तुत्या सुवर्तन्त्येतत्पाकं पचतीतिवत् । हे महिश्चचा प्रभुतवर्णा युवामृतं यच्च बृहन्महदतिप्रशस्तं । सुख्यर्थागच्छतमिति शेषः । अथवा महत् प्रभुतमृतं स्तोत्रं गृणुतमिति शेषः ॥

सम्राजा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च । देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ २ ॥

संऽराजा । या । घृतयोनी इति घृतऽयोनी । मित्रः । च । उभा । वरुणः । च ।

देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २ ॥

या यी मित्रश्च वरुणश्च । परस्परपक्षया चशब्दः । उभोभौ सम्राजा सर्वस्य स्वामिनी घृतयोनी उदकस्योत्पादकी देवा द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेण स्तुत्या । तौ गायन्तति पूर्वचान्वयः ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य । महि वां क्षत्रं देवेषु ॥ ३ ॥

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य । महि । वां । क्षत्रं । देवेषु ॥ ३ ॥

ता तौ देवौ जांऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्त । समर्थौ भवतः । दातुमिति शेषः । हे देवा वा युवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धं सुम इति शेषः ॥

ऋतमृतेन सपन्तेषिरं दक्षमाशते । अद्दुहा देवौ वर्धन्ते ॥ ४ ॥

ऋतं । ऋतेन । सपन्ता । इषिरं । दक्षं । आशते इति । अद्दुहा । देवौ । वर्धन्ते इति ॥ ४ ॥

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपता सृष्टताविषिरमेषणवन्तं दत्तं प्रवृद्धं यजमानं हविर्वाशते । व्याप्तुतः । अद्दुहाद्रोगधारी देवौ मित्रावरुणौ युवा वर्धन्ते । प्रवृद्धौ भवतः ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापिषस्पती दानुमत्याः । बृहन्तं गर्तमाशते ॥ ५ ॥

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः । बृहन्तं । गर्तं ।

आशते इति ॥ ५ ॥

वृष्टिद्यावा । वृष्ट्यर्था बीः स्मृतिर्यथोक्ता वृष्टिद्यावा । अथवा वृष्टिर्वर्धिका बीरंतरिचं याभ्यां तौ तादृशौ ।
रीत्यापा ॥ री गतिरेषणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः । सैवापाप्तरभिमतप्राप्तिर्यथोक्ता तादृशौ । इषोऽज्ञस्य पत्नी
स्वामिनी । वृष्टिप्रदत्वात् स्वामित्वं । दानुमत्या दानवत्याः । दातृपूजिताया इत्यर्थः । एतद्विज्ञेयं । एवं
महानुभावौ बृहत्तं महान्तं गते रथमाशाते । व्याप्तुतः । अधितिष्ठतो यागार्थं ॥ ६ ॥

त्री रोचनेति चतुर्द्धे च त्रयोदशं सूक्तं । उरुचकिर्नामात्रेय ऋषिः । चिष्टुप कंदः । मित्रावरुणा देवता ।
अगुक्रन्त्यते च । त्री रोचना चतुष्कमुरुचकिरिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

त्री रोचना वरुण त्रीरुत द्यून्वीणि मित्र धारयथो रजांसि ।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानुं व्रतं रक्षमाणावजुयं ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन् । उत । द्यून् । वीणि । मित्र । धारयथः । रजांसि ।

ववृधानौ । अमतिं । क्षत्रियस्य । अनुं । व्रतं । रक्षमाणौ । अजुयं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि युलोकान् धारयथ इति संबन्धः । उतापि च
वीन्धून् द्योतमानानंतरिचलोकान्धारयथः । तथा त्रीणि रजांसि भुलोकान् । कीदृशाः युवां । वावृधानौ
वर्धमानौ क्षत्रियस्य । अत्रं वनं । तद्वत् इन्द्रस्य । यद्वा । क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्यामति । रूपनामेतत् ।
रूपं व्रतं कर्म चाजुयमजीर्णमविरतं वा रक्षमाणौ ॥

इरावतीवरुण धेनवो वां मधुमद्वा सिंधवो मित्र दुहे ।

चयस्तस्युर्वृषभासस्तिमृणां धिषणानां रेतोधा वि द्युमंतः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वां । मधुऽमत । वां । सिंधवः । मित्र । दुहे ।

चयः । तस्युः । वृषभासः । तिमृणां । धिषणानां । रेतऽधाः । वि । द्युऽमंतः ॥ २ ॥

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गाव इरावतीः । इरा चीरजजणा । तद्वत्यो भवन्ति । तथा
सिंधवः स्तंदनशीला मेघा नदी वा मधुमन्मधुररसमुदकं दुहे । दहन्ति । तथा चयस्तिसंख्याका वृषभासो
वर्धितारो रेतोधा उदकस्य धरका द्युमंतो दीप्तिमंतोऽपिवाध्यादित्यास्तिष्ठणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां
स्थानानां पृथिव्यंतरिचयुलोकानां स्वामिनः संतो वि विविधं प्रत्येकं तस्युः । तिष्ठन्ति । युवयोरनुग्रहात् त्रयो
ऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तन्त इत्यर्थः ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन् उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेऽत्ते तोकाय तनयाय शं योः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवी । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिने । उतऽदिता । सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईत्ते । तोकाय । तनयाय । शं । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीयां देवानां जननीं देवीं द्योतमानां जोहवीमि । आह्वयामि ।
तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितौ तत्समृद्धिकाले मध्यंदिने सर्वान् जोहवीमि । हे मित्रावरुणा युवां राये
धनप्राप्तये सर्वताती यज्ञ ईत्ते । स्तौमि । पुनः किमर्थं । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिष्टशमनाय
योः सुखस्य मिश्रणाय चेत्त इति ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिनन्ति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या । दिव्या । पार्थिवस्य ।

न । वां । देवाः । अमृताः । आ । मिनन्ति । व्रतानि । मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

या यां रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः । उतापि च पार्थिवस्य रजसो या यां धर्तारावादित्यादिते पूर्वा दिव्या दिवि भवां तां युवामीळ इति पूर्वच संबधः । हे मित्रावरुणा वां युवयो-
ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इन्द्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि ना मिनन्ति । न हिंसन्ति । यतो
ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥ ॥ ७ ॥

पुरुषांति चतुर्दश चतुर्दश मृक्तमुरुचक्रार्षं गायत्र मैत्रावरुणं । पुरुषाणां गायत्रं त्वित्यनुक्रमशिका ॥
पुष्याभिप्लवपद्मयोः प्रातःसवनं आवापार्थत्वेनदमपि मृक्तं पूर्वमुक्तं सङ्गं प्र वो मित्रायैति चतुर्णां द्वितीयमु-
द्वरदिति ह्युक्तं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रं आयसृचः षडहस्तोत्रियसंज्ञकः । सूचितं च ।
पुरुषाणां चिद्वान्ति प्रति वा सूर उदितः । आ० ७. २ । इति ॥

पुरुषाणां चिद्वान्त्यवो नूनं वां वरुण । मित्रं वंसि वां सुमन्ति ॥ १ ॥

पुरुऽउरुणा । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनं । वां । वरुण । मित्रं । वंसि । वां । सुऽमन्ति ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा वा युवयोः पुरुषाणां चित् ॥ अत्र सोः सुपा सुलुगित्याकारः ॥ पुरोरपि वङ्ग उरु
बङ्गतर । अथवा पुरु च तदरु च पुरुष । अत्यन्तमुत्तरमित्यर्थः । तादृगवो रक्षणं नूनं निश्चयेनास्ति । हि
प्रसिद्धौ । चिदिति पूरणः । हे वरुण हे मित्र वा युवयोः सुमन्तिमनुग्रहवर्द्ध वंसि । संभजेय । यस्मादवोऽस्ति
तस्माद्वसीति भावः ॥

ता वां सम्यग्दुह्वाणेषमश्याम धायसे । वयं ते रुद्रा स्याम ॥ २ ॥

ता । वां । सम्यक् । अदुह्वाणा । डषं । अश्याम । धायसे । वयं । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २ ॥

हे अदुह्वाणा हे अद्रोग्धारी ता तां प्रसिद्धौ वा युवा सम्यक् सुम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं
धायसे पानाय भोजनायाश्चाम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद्वावयितारो रुदन्निर्द्रवणीया वा ते स्तोतारो
वयं स्याम । भवेम । समृद्धा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभृता वा स्याम ॥

पातं नो रुद्रा पायुभिस्तु चायेथां सुवाचा । तुर्याम दस्यूनतनूभिः ॥ ३ ॥

पातं । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । चायेथां । सुऽवाचा । तुर्याम । दस्यून । तनूभिः ॥ ३ ॥

हे रुद्रोक्तकर्पा देवी युवा नोऽस्मान् पायुभी रक्षणीः पात । रक्षत । उतापि च सुवाचा शोभनेन चायेन
चायेथा । पालयत । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिवैकल्याच्छ्रोत्रा चायेथा अभिमतप्रापणेन
रक्षतमित्यर्थः । वयं च तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीथिरगैर्वा दस्यूनं शत्रून् तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

मा कस्याद्भुतक्रतू यक्षं भुजेमा तनूभिः । मा शेषसा मा तनसा ॥ ४ ॥

मा । कस्य । अद्भुतक्रतू । इत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षं । भुजेम । तनूभिः । मा । शेषसा । मा ।

तनसा ॥ ४ ॥

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणी वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यच्च पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि तनूभि-
रस्मदीथैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयमन्यथाचितधनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्नेन
सहिता मा भुजेम । तनसा पीत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मात्कुले न केऽपि भुंजीमहीत्यर्थः ॥ ॥ ८ ॥

आ नो गंतमिति तुचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृत्तस्यार्धेयस्यार्धं गाद्यचं मैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृत्त इत्यनुक्तमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तृचः । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्रं बर्हणा । उपेमं चारुमध्वरं ॥ १ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरुण । मित्रं । बर्हणा । उपे । इमं । चारुं । अध्वरं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रूणां प्रेरका युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिंसकं यज्ञमुपा गंतं । उपागच्छतं । कीदृशा । बर्हणा परिवर्हणा निवर्हणा हतारो शत्रूणा ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्रं राजथः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रचेतसा । वरुण । मित्रं । राजथः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानो युवां विश्वस्य राजथः । सर्वस्य स्वामिनी भवथ । हीति प्रसिद्धौ । हे ईशाना अस्माकमीश्वरी युवा धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्याययतं फलैः ॥

उपे नः सुतमा गंतं वरुण मित्रं दाणुषः । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

उपे । नः । सुतं । आ । गंतं । वरुण । मित्रं । दाणुषः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपा गत । उपागच्छतं । दाणुषो हविर्दानुर्ममास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ ९ ॥

आ मित्रे वरुण इति तुचात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुवृत्तस्यार्धेर्माणिहं मैत्रावरुण । आ मित्र आग्निहोमस्य-सुकमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयोऽहनि प्रउगशस्त्रेऽय मैत्रावरुणस्य तृचः । सूचितं च । आ मित्र वरुणे वयमग्नि-नावेह गच्छत । आ० ७. १०. । इति ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अचिवत् । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ १ ॥

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीः । ऽभिः । जुहुमः । अचि । ऽवत् । नि । बर्हिषि । सदतं ।

सोमऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोः रथाय गीर्भिमंत्ररा जुहुमः अचिवत् अस्मद्वोत्रप्रवर्तकोऽचिरिव । तस्माद्भि मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि नि पदतं । निषीदतं ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २ ॥

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयत् । ऽज्जना । नि । बर्हिषि । सदतं । सोम

ऽपीतये ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ युवां धर्मणा अगद्वारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः । अविचलितस्थानो भवथ । यातयज्जना । यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना ऋत्विजो ययोस्तौ यातयज्जना । अथवा यातयंतः शत्रून् हिंसन्तो जना मृत्वा ययोस्तौ । शिष्टं गतं ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुषेतां यज्ञमिष्टये । नि बर्हिषि सदतां सोमपीतये ॥ ३ ॥

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुषेतां । यज्ञं । इष्टये । नि । बर्हिषि । सदतां । सोम

ऽपीतये ॥ ३ ॥

मित्रस्य वरुणस्योभौ नोऽस्माकं यज्ञमिष्टं योभीष्टाय जुषेतां । मेवेतां । आगत्य च बर्हिषि नि षदतां निषी-
दता सोमपानाय ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

षष्ठेऽनुवाके पचदश सूक्तानि । तत्र यदद्य स्थ इति दशर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य पारनाम्न आर्षमानुष्टुभमा-
श्विन । अनुक्रात च । यदद्य दश पार आश्विन तदानुष्टुभ त्विति । तदित्युक्तत्वादित्मादीनि षट् सूक्तान्याश्वि-
नानि । आनुष्टुभ त्विति तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्विन-
शस्त्रे चंदमादिके द्वे सूक्ते । यदद्य स्थ इति सूक्ते । आ० ४ १५ । इति सूत्रित ॥

यदद्य स्थः परावति यदवावत्यश्विना । यद्वा पुरु पुरुभुजा यदंतरिक्ष आ गतं ॥ १ ॥

यत् । अद्य । स्थः । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । अश्विना । यत् । वा । पुरु । पुरु
ऽभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १ ॥

हे पुरुभुजा बह्वपु यज्ञपु भोक्तागवधिक रक्षितारो वा हे अश्विना यद्यद्यस्मिन् काले परावत्यत्यंतं
दूरदेशे कुलोके स्थो भवथ । यद्वा । अवावत्यरणवति गतु शक्ते प्रदेशेऽतिके स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु
बह्वप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यतरिक्षे स्थः । तस्मात्सर्वस्मादद्या गत । आगच्छत ॥

इह त्या पुरुभृतमा पुरु दंसांसि बिभ्रता । वरस्या याम्यध्रिगृ हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २ ॥

इह । त्या । पुरुऽभृतमा । पुरु । दंसांसि । बिभ्रता । वरस्या । यामि । अध्रिगृ इत्यध्रि
ऽगृ । हुवे । तुविऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञे त्या तां पुरुभृतमा पुरुणा बह्वना यजमानानां भावयितृतमां पुरु पुरुणि दसांसि कर्माणि
बिभ्रता धारयती वरस्या वरणीयार्वाध्रिगृ अन्यरधृतगमनकर्माणां यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभृत-
तमां भुजे भोगाय पालनाय वा क्वे । आह्वयामि ॥

ईर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः । पर्यन्या नाहुषा युगा मृहा रजांसि दीयथः ॥ ३ ॥

ईर्मा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः । परि । अन्या । नाहुषा । युगा ।
मृहा । रजांसि । दीयथः ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवा रथस्य युष्मदीयस्यान्यस्त्रकमीर्मा ॥ अर्नेरीर्मेति रूप ॥ गतर्यादित्ये वपुषे तस्य शोभायै
वपुर्वपुष्मत तैजोवत चक्रं येमथुः । नियमितवर्ता स्थ । अन्यान्येन चक्रेण मृहा महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा
युगा । नहुषा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसर्वान् अहोरात्रादिकालान्वा
रजांसि लोकाश्च परि दीयथ । परिगच्छथ । न्य० ११२२२ मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । अश्वे० १ ३० १९८ ।
इत्युक्त ॥

तदूषु वामिना कृतं विश्वा यद्वामनु एवे । नाना जातावरेपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४ ॥

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनु । स्तवे । नाना । जातौ ।
अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ । ईयथुः ॥ ४ ॥

हे विश्वा व्याप्ता यत येन सोत्रेण वां युवामनु एवे अनुस्तुवे तदु । उ इति पूरणः । एनामेन पीरेण सु
मुष्टु वा युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जातीं समृद्धावरेपसापापावक्षी अस्माभ्यं बंधुमसं धनं वा
समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

आ यद्वाँ सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा । परि वामरूषा वयो घृणा वरंत आतपः ॥५॥
 आ । यत् । वाँ । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा । परि । वाँ । अरूषाः । वयः ।
 घृणा । वरंते । आऽतपः ॥५॥

हे अश्विनी वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रं रथं मुर्या युवयोः पत्नी यद्यदा आ तिष्ठत आस्थितवती तदा वां परि वरंते । परितो वृण्वति । के । अरूषा आरोचमाना घृणा दीप्ता आतप आतापनाः शत्रूणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्यं । वयो गंतार उक्तनवणा आतपः सर्वतस्तापयित्रीयो दीपयः परि वरंते ॥ ॥११॥

युवोरचिंश्चिकेतति नरा मुञ्चेन चेतसा । घर्मे यद्वाँमरेपसं नामंत्यास्त्रा भुरण्यति ॥६॥
 युवोः । अचिः । चिकेतति । नरा । मुञ्चेन । चेतसा । घर्मे । यत् । वाँ । अरेपसं । नामंत्या ।
 आस्त्रा । भुरण्यति ॥६॥

हे नरा नेतारावश्विनी युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अचिरस्मात्पिता ऋषिः मुञ्चेन मुक्तेनापिदाहोपशम रूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तेन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । सति दुःखं सुखमुच्यते । दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नासत्या वा युवयोरास्त्रास्येन तन्निष्पन्नं स्तोत्रेण घर्मे दीप्ता दहतमपि मसुरैः स्वदाहाय प्रज्जिह्वमरेपसमपापं सुवकरं भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अचिरमे. सकाशा द्रवणं हिमेनापि घसं । ऋग्वे० १. ११६. ८ । युवमृबीममृत तप्तमचये । ऋग्वे० १० ३९ ९ । इत्यादिभिः स्पष्ट प्रदर्शितं ॥

उयो वाँ ककुहो ययिः शृण्वे यामेषु संतनिः । यद्वाँ दंसोभिरश्विनाचिर्नराववर्तति ॥ ७॥
 उग्रः । वाँ । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेषु । संऽतनिः । यत् । वाँ । दंसः । ऽभिः । अश्विना ।
 अचिः । नरा । आऽववर्तति ॥७॥

उय उद्गुणबलो वां युवयोः ककुह उच्छ्रितो महान ययिर्गता संतनिः सतत गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रूयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वा युवा दंसोभिः कर्मभिराचिरस्मात्पिताववर्तति आवर्तयति ॥

मध्वं ऊं षु मधूयुवा रुद्रा सिषंक्ति पिण्युषी ।
 यत्समुद्राति पर्वथः पक्काः पृक्षो भरंत वां ॥८॥
 मध्वः । ऊं इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा । सिषंक्ति । पिण्युषी ।
 यत् । समुद्रा । अति । पर्वथः । पक्काः । पृक्षः । भरंत । वां ॥८॥

हे मधूयुवा मधुरस्य सोमादेर्मश्रयितारो हे रुद्रा । कृत क्षितिः । तथा द्रवणीयो रुद्रपुत्रो वा वा मध्वो मधुररसेन सु पिण्युषी मुष्टु प्याययंती क्षुतिरस्मात्कृता सिषंक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्रवणसाधनान्यंत- रिचाण्यति पर्वथः अतिपारयथः । यज्ञं प्राप्नुय इत्यर्थः । पक्काः पृक्षोऽज्ञानं हविर्नक्षत्राणि वां भरत । श्रूयते यजमानैः ॥

सत्यमिद्धा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।
 ता यामंत्यामहूतमा यामन्ना मृक्यत्तमा ॥९॥

सत्यं । इत् । वि । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः । मयःऽभुवा ।
ता । यामन् । यामऽहृतमा । यामन् । आ । मृक्यत्ऽतमा ॥ ९ ॥

हे अश्विना युवां सत्यमित सत्यमेव । वा इति पादपुराणः । मयोभुवा सुखस्य भावयितारावाङ्गः पुराविदः ।
ता तां सुखकरत्वेन प्रसिद्धा युवा यामन्यज्ञे यामहृतमा गमनार्थं भृशमाङ्गातव्यां भवतमिति शेषः । यामन्न-
स्यवज्ञेऽस्यदर्थगमने वा मृक्यत्तमा चातिशयेन सुखयितारां भवतं । आकारश्चार्थः ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु शंतमा । या तक्षाम रथाँ इवावोचाम बृहन्नमः ॥ १० ॥
इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्यां । संतु । शंऽतमा । या । तक्षाम । रथान्ऽइव ।
अवोचाम । बृहत् । नमः ॥ १० ॥

अथ स्मृतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि
समर्धकानि शंतमा सुखतमार्गानि संतु । या यानि तक्षाम संपादयाम रथानिव शिष्यो तद्वत्तक्षाम तानि संतु ।
वयं बृहत् प्रभुतं प्रभुतफलप्रदं नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ ॥ १२ ॥

कृष इति दशर्चं द्वितीयं मृक्तं पीरस्वार्थं । कष इत्यनुक्रमणिका । पूर्वत्र तुशब्दादिदमप्यानुष्ठुभं । आश्विनं
तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाराश्चनशस्वयोः पूर्वमुक्तं महोक्तो विनियोगः ॥

कूष्ठो देवावश्विनाद्या दिवो मनावसू । तच्छ्रवथो वृषण्वसू अत्रिर्वामा विवासति ॥ १ ॥
कूऽस्थः । देवा । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति । तत् । अत्रयः । वृषण्वसू इति
वृषणऽवसू । अत्रिः । वां । आ । विवासति ॥ १ ॥

हे देवा हे मनावसू स्मृतिधनार्वाश्विनाद्यास्मिन्यागदिने दिवो दुल्लोकादागत्य कूष्ठः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ कौ
भुमां तिष्ठतीं संती तत्स्लोत्रं श्रवथ । शृणुथः । हे वृषण्वसू वर्षकधनी वामत्रिरत्रः पुत्र आ विवासति । सर्वतः
परिचरति ॥ अथवा कू इत्यस्य निपातस्य स्थ इत्याख्यातं सहेति योगविभागात्समामः । ऐकम्वर्यं चाध्यतुस-
मयप्राप्तं । अत्रा इव । ऋग्वे० ५ ५८. ५ । इत्यत्र यथेवशब्दः कचिच्चायतं । ऋग्वे० १० ४ ५ । कचित्संतं । ऋग्वे०
१० ९३ ११ । इत्यादिवदत्रापि द्रष्टव्यं ॥ क स्थितां भवथः । अत्रिर्युवां स्तौति तं शृणुथ इत्यर्थः ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नामत्या ।
कस्मिन्ना यतथो जने को वां नदीनां सचा ॥ २ ॥
कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नामत्या ।
कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २ ॥

त्या तां देवा देवां नामत्याश्विनीं कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अथ कुह श्रुता कुत्र श्रुती दिवि दुल्लोके निवसत
इति शेषः । अथ प्रत्यसकृतः । हे देवा युवा कस्मिन् जने यजमान आ यतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां
यवयोर्नदीनां सुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥

कं याथः कं हं गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथं ।
कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वामुश्मसीष्टये ॥ ३ ॥

कं । याथः । कं । ह । गच्छथः । कं । अच्छ । युंजाथे इति । रथं ।

कस्य । ब्रह्माणि । रण्यथः । वयं । वां । उग्मसि । इष्टये ॥ ३ ॥

हे अश्विनी युवां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः । अध्वानमुख्यं याथः । कं ह कं च प्रति गच्छथः । गत्वा च केन सह संगतो भवथः । कं चाक्षाभिप्राप्तं युंजाथे योजयथो रथमश्वः । कस्य ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि रण्यथः । रमेथे । वयं च वां युवामिष्टं गमनार्थं गणाय वोग्मसि । कामयामहं । तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

पौरं चिद्भुदप्रुतं पौरं पौराय जिव्थः । यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्पदे ॥ ४ ॥

पौरं । चित् । हि । उदऽप्रुतं । पौरं । पौराय । जिव्थः । यत् । ई । गृभीतऽतातये ।

सिंहंऽइव । द्रुहः । पदे ॥ ४ ॥

हे पौर । इदमश्विनोः संबोधनं । पौरंण सत्यत्वेन संबन्धादश्विनावपि पारं ॥ उभयोऽकांदसमेकवचनं ॥ हे पौरसंबन्धिनश्चिदश्विनी युवां पौरं । चिदिति पुरणः । पौरंण वृथर्थं प्रार्थ्यमानत्वेन संबन्धान्मघोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्रावकं मेघं पौराय ऋषयं मह्यं जिव्थः । प्रयथः । यदीं युवां गृभीततातये गृहीतयज्ञसंता-
नाय पौरायमेनं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोहस्य पदे स्थानिऽरण्यदेशे सिंहमिव । गजं प्रबलं सिंहं यथा बलाध्यावयति शूराः तर्द्वाज्जिव्थ इति ॥

प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वप्रिमत्कं न मुंचथः । युवा यदीं कृथः पुनरा काममृग्वे वध्वः ॥ ५ ॥

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वप्रिं । अत्कं । न । मुंचथः । युवा । यदि । कृथः । पुनः ।

आ । कामं । ऋग्वे । वध्वः ॥ ५ ॥

च्यवानादृषेर्जुजुरुषो जरसा जीर्णात्सकाशाद्वाप्रिं हेयं पुराण रूपमत्कं न कवचमिव प्र मुंचथः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मंचांतरं । ऋक् १९. ११६. १०. । यदि यदा पुनर्युवा कृथः । युवान कृथ इत्यर्थः । तदा वध्वः सुरुपायाः प्रियः । काम कमनीयं रूपमा ऋग्वे । प्राप्तवान् ॥ १३ ॥

अस्ति हि वामिह स्तोता स्मतिं वां संदृशि श्रिये ।

नू श्रुतं म आ गतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६ ॥

अस्ति । हि । वां । इह । स्तोता । स्मतिं । वां । संऽदृशि । श्रिये ।

नू । श्रुतं । मे । आ । गतं । अवऽभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ६ ॥

हे अश्विनी वां स्तोता पारोऽस्ति हि । वर्तते खलु । हे देवी वा संदृशि संदर्शने संनिधाने स्मि । स्मः । भवेम । किमर्थं । श्रिये । नू अद्य मे मदीयमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं । श्रुत्वा आ गतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभी रचणीः सह वाजिनीवसू अतवसू ॥

को वामिह पुरूणामा वव्रे मर्त्यानां । को विप्रो विप्रवाहमा को यज्ञैर्वाजिनीवसू ॥ ७ ॥

कः । वां । अद्य । पुरूणां । आ । वव्रे । मर्त्यानां । कः । विप्रः । विप्रऽवाहमा । कः ।

यज्ञैः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ७ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवसू वां युवामद्यास्त्रिन्दिने पुरूणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्रे । सर्वतो भजति । हे

विप्रवाहमा विप्रैर्मैधाविभिर्वहनीयां को विप्रो मैधावी ववृ । को यजमानो यज्ञैर्ववे । अत्यंतविलंबमसहमानः पुनः पुनर्ब्रूते ॥

आ वां रथो रथानां येष्टो यात्वश्विना । पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगृषो मर्त्येष्व ॥ ८ ॥

आ । वां । रथः । रथानां । येष्टः । यातु । अश्विना । पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः । आंगृषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८ ॥

हे अश्विनाश्विना वा युवयो रथ एको रथो रथाना यष्ट इतरदेवरथाना मध्येऽतिशयेन गता सन आ यातु । कीदृश सन । पुरु चिद्वहन्यस्मादुरोधिगन्निरो हिमकस्त्रिस्कर्ता वास्त्रयुरस्मान कामयमानो मर्त्येषु सर्वेषु यजमानेषु मध्य आगृष स्तुत्य । आकार पूरण । अथवा आगृष स्तोम । स्तवोऽस्त्रयुरस्मान बलैर्योक्तु कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यैस्सदीयैर्कृत्वाग्निं प्रेरित सन । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु चित् पुरुष्यपि शत्रुत्रलानि तिर । तिरस्करोति ॥

शम् षु वां मधुयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः ।

अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनेव दीयतं ॥ ९ ॥

शं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु । चर्कृतिः ।

अर्वाचीना । विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽदेव । दीयतं ॥ ९ ॥

हे मधुयुवा मधुमता वा युवाभ्या चर्कृति पुन पुन करण युवाभ्यामथाय पुन पुन क्रियमाण स्तोत्र युवयोरगमनस्याभ्यासो वास्माक सु सुष्ठु शम् सुवकरमेवास्तु । भवतु । हे अर्वाचीनावागस्मदभिमुखाचना हे विचेतसा विशिष्टप्रज्ञा श्येनेव श्येनाविव विभिर्मेतुभिर्नैदीयत । गच्छत ॥

अश्विना यज्ञ कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हव ।

वस्वीरु षु वां भुजः पृचंति सु वां पृचः ॥ १० ॥

अश्विना । यत् । हु । कर्हि । चित् । शुश्रूयातं । इमं । हव ।

वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृचंति । सु । वां । पृचः ॥ १० ॥

हे अश्विना युवा यज्ञ यत्र कर्हि चित् स्थितवर्ता भवथ तत्रैव मे हवमाह्वान शुश्रूयात । शुश्रूत । श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वी प्रशस्या भुजो धनानि हविर्लक्षणां सु सुष्ठु वा युवा पृचति । मिश्रयति । प्राप्तवति । उ इति परण । कीदृशो भुज । वा युवा सु सुष्ठु पृच सपर्चना । युवा प्राप्तु कामयमाना इत्यर्थः । अथवा सु पृच ससपर्चना स्तोतारो वस्वीर्भुजो वा सुष्ठु पृचति । सपर्चयति ॥ ॥ १४ ॥

प्रति प्रियतममिति नवचं तृतीय मृक्त । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । पक्तिष्कदः । अश्विना देवता । अनुक्रात च । प्रति नवावस्यु पात्तमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्ता पात्त कदस्याश्विनशस्त्रे चिद मृक्त । प्रति प्रियतममिति पात्त । आ० ४ १५ । इति हि सूचित ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषण वसुवाहनं ।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम श्रुतं हव ॥ ११ ॥

प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।

स्तोता । वां । अश्विना । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । वां युवयोः प्रियतमं रथं स्तोता ऋषिरवस्युः स्तोमेन प्रति भूषति । अलं करोति । कीदृशं रथं । वृषणं वर्षितारं फलानां वसुवाहनं धनानां वाहकः । ईदृशं रथमागमनाय स्तोतीत्यर्थः । तस्मात् हे माध्वी मधुविद्यावित्तारो मम हयमाङ्गानं श्रुत । शृणुत ॥

अत्यायातमश्विना तिरौ विश्वा अहं सना ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी सुषुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥२॥

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । मुऽसुम्ना । सिंधुऽवाहसा । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥२॥

हे अश्विना अत्यायातं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छत । यथाहमर्षिर्वशाः सर्वा अस्माद्विरोधिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि । अथवाह तिरः । तिरः सत इति प्राप्त्येति निरुक्त । ३ २० । प्राप्ता विश्वाः सर्वा । क्रिया युष्मदीया अनतिष्ठयमित्यर्थः । सना सनातनौ दस्मा गवृणामुपजपयिताम् हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा सुषुम्ना सुधनौ सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्ररणेन । तादृशा युवामत्यागत ॥

आ नो रत्नानि विभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । विभ्रतौ । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुषाणा । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥३॥

हे अश्विना नोऽस्मभ्य रत्नानि रमणीयानि धनानि विभ्रता धारयता युव युवा नोऽस्मान्वा आ गच्छत । हे रुद्रा रुद्रपत्नी सुत्या वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनी युवा हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावा गच्छतमिति । माध्वी इत्यदि गत ॥

सुष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृष्टः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥४॥

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथे । वाणीची । आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृष्टः । कृणोति । वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥४॥

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूना हे अश्विनौ सुष्टुभः मुस्तोतुर्मम वाणीची वायूपा सुतिर्वा युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृत्यर्थः । उतापि च वा युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुषान्यजमानः पृष्टोऽन्नं हविः कृणोति । करोति । तस्मान्मम हवं श्रुतमिति ॥

बोधिन्मनसा रथ्येषिरा हवनश्रुता ।

विभिश्चवानमश्विना नि याथो अह्वयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥५॥

बोधि॒तऽम॑नसा । र॒थ्या । इ॒षिरा । ह॒वन्ऽश्रु॑ता ।

विऽभिः । च॒वानं । अ॒श्विना । नि । या॒थः । अ॒द्वया॑विनं । मा॒ध्वी इति॑ । म॒म ।
श्रु॒तं । ह॒वं ॥ ५ ॥

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्को रथ्या रथस्वामिनाविषिरा शीघ्रगतारो सर्वगतर्था वा हव-
नश्रुता हवनस्य स्तुतः श्रोतारो युवा विभिरश्वैश्चवानमृषिमद्वयाविन मायार्हित नि याथः । यथा तमृषि
प्राप्तवर्ता तद्वत्त्वा प्रति पथि नि याथः । नितरामागच्छत । प्र चवानाज्जुजुरुषो वत्रि । ऋग्वे० ५ ७४ ५ ।
इति ह्युक्तं ॥ ॥ ५५ ॥

आ वां न॒रा म॒नो॒यु॒जोऽश्वा॑सः प्र॒पित॑प्सवः ।

वयो॑ वह॒न्तु पी॒तये॑ स॒ह सु॒स्नेभि॑रश्विना॒ मा॒ध्वी म॒म श्रु॑तं ह॒वं ॥ ६ ॥

आ । वां । न॒रा । म॒नःऽयु॒जः । अ॒श्वा॑सः । प्र॒पित॑ऽप्सवः ।

वयः । वह॒न्तु । पी॒तये॑ । स॒ह । सु॒स्नेभिः । अ॒श्विना॒ । मा॒ध्वी इति॑ । म॒म । श्रु॒तं । ह॒वं ॥ ६ ॥

हे नरा कर्मणा नेतारा हे अश्विनो वा युवा मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । मुनिश्चिता इत्यर्थः ।
प्रपितप्सवो विचित्ररूपा वयः शीघ्रगतारोऽद्यासोऽद्या आ वहतु पीतये सोमपानाय । सुस्नेभिः सह अस्मभ्य
देवैः सुखेन त्साधनार्धनादिभिर्ना सह वहतु ॥

अ॒श्विना॒वेह॑ गच्छ॒तं ना॑स॒त्या मा वि वे॑नतं ।

ति॒रश्चि॑द॒र्यया॑ परि॒ व॒र्ति॒र्यात॑मदा॒भ्या मा॒ध्वी म॒म श्रु॑तं ह॒वं ॥ ७ ॥

अ॒श्विना । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒तं । ना॑स॒त्या । मा । वि । वे॑न॒तं ।

ति॒रः । चि॒त् । अ॒र्य॑ऽया । परि॒ । व॒र्तिः । या॒तं । अ॒दा॒भ्या । मा॒ध्वी इति॑ । म॒म । श्रु॒तं । ह॒वं ॥ ७ ॥

हे अश्विनाविहासिन्यज्ञ आ गच्छत । हे नामत्या मा वि वेनत । विगतकामा मा भवत ॥ वेनतः कानि
कर्मा ॥ हे अदाभ्याहिंस्या पुत्र्या अर्थयार्था स्वामिना युवा ॥ सुपा सुनिगत्यादिना सुपो याजादेशः ॥ तिरश्चित
अतर्हिताह्वरदेशादपि युवा वर्तिरस्मन्नगृह परि यात । आगच्छत ॥

अ॒स्मि॒न्य॒ज्ञे अ॒दा॒भ्या ज॒रि॒तारं॑ शु॒भस्प॑ती ।

अ॒व॒स्यु॒र्म॒श्विना॑ यु॒वं गृ॑ण॒न्तमु॒प भूष॑थो॒ मा॒ध्वी म॒म श्रु॑तं ह॒वं ॥ ८ ॥

अ॒स्मि॒न । य॒ज्ञे । अ॒दा॒भ्या । ज॒रि॒तारं॑ । शु॒भः । प॒ती इति॑ ।

अ॒व॒स्युं । अ॒श्विना॑ । यु॒वं । गृ॑ण॒न्तं । उ॒प । भूष॑थः । मा॒ध्वी इति॑ । म॒म । श्रु॒तं । ह॒वं ॥ ८ ॥

हे अदाभ्या अहिंस्या हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनाविश्विना युव युवामस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्य
गणत लुवत मामुप भूषथः । उपप्राप्तुत ॥

अ॒भू॒द॒षा रु॒ण॒त्प॒शुरा॑ग्निर॒धाय॑तृ॒त्वि॒यः ।

अ॒यो॒जि वां वृष॑ख॒सू र॒थो द॒सा॒व॒म॒र्त्यो मा॒ध्वी म॒म श्रु॑तं ह॒वं ॥ ९ ॥

अभूत् । उषाः । रुशन्तऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि । चतुर्विधः ।

अयोजि । वां । वृषण्वसू इति वृषणऽवसू । रथः । दस्त्री । अमर्त्यः । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवँ ॥ ९ ॥

उषा व्यष्टिरभूत् । अग्निश्च रुशन्तशुदीप्तपशुमान् । प्रकाशितहविरित्यर्थः । अथवा पशुः किरणाः । रुश द्रष्टुमिह सन् अधायि । वेद्यामधीयत अपिराहवनीयं चतुर्विधं अर्चतां काले भवः । हे वृषण्वसू प्रदत्तधर्मा हे दस्त्री वां युवयोरमर्त्याऽमरणधर्मा ध्रुवो रथोऽयोजि । अश्वैर्युक्तो भवत्वित्यर्थः ॥ कंदसि लुङ्ङिट इत्यनेके ध्वर्थेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनाया ॥ माध्वी इत्यादि गत ॥ ॥ १६ ॥

आ भात्यग्निरिति पचर्चं चतुर्थं मुक्तं भोमस्यात्रैरापं त्रिष्टुभमाश्विनं । अत्रानुक्रमणिका । आ भाति पचा विरिति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं मुक्तं । मृचितं च । आ भात्यग्निर्यावाणव । आ० ४. ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्ता त्रिष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रं चेदमादिके द्वे मुक्तं । मृच्यते हि । आ भात्यग्निरिति मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥ अतोऽर्थमिह होतुरतिरिक्तोऽप्यहं इदं मुक्तं । मृचितं च । आ भात्यग्निः । अत्रस्य पतिना वयमिति परिधा-नीया । आ० ९. ११ । इति ॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्भिप्राणां देवया वाचो अस्थुः ।

अर्वाचा नूनं रथ्यह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छं ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उषसां । अनीकं । उत । विप्राणां । देवऽयाः । वाचः । अस्थुः ।

अर्वाचा । नूनं । रथ्या । इह । यातं । पीपिऽवांसं । अश्विना । घर्मं । अच्छं ॥ १ ॥

उपसामनीकमनीकभूतः । अनीकं मुखं । उपसि प्रबुध्यमान इत्यर्थः । तादृशोऽग्निरा भाति । दीपयति । यद्वा । उपसा मुखमा भाति । दीपयति । उपःकाले ह्यग्नयः प्रतिबोध्यते । किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतृणां देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्युदम्युः । उत्तिष्ठति । यस्मादेव तस्मात् हे रथ्या रथस्वामिनावश्विनावर्वाचा स्मदभिमुखांचनां नूनमद्यास्मिन्यागदिन इहा यात । क प्रति । पीपिवास स्नागः । परिवृढं घर्मं प्रदीप्तं यज्ञं । यद्वा । पीपिवांसमाध्यायितं वसुतीवरीभिः वरद्रूप सोमरसं । अथवा घृतादिना पीपिवास घर्मं प्रवर्ग्यमच्छा भिलक्ष्येह यात । प्रवर्ग्येऽस्य मुक्तस्य विनियोगः ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्टान्ति नूनमश्विनीपस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवसागमिष्टा प्रत्यवर्ति दाणुषे शंभविष्टा ॥ २ ॥

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्टाः । अंति । नूनं । अश्विना । उपऽस्तुता । इह ।

दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा । आऽगमिष्टा । प्रति । अवर्ति । दाणुषे । शंभविष्टा ॥ २ ॥

अश्विनां संस्कृतं घर्मं न प्र मिमीतः । न हिस्तां । किंतु अत्यंतिकं घर्मसमीपं नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्टा गंतुतमावश्विनाश्विनावुपस्तुतोपस्तुतां भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातःकालेऽवसा रक्षणेन सहा-गमिष्टागंतुतर्मा । अवर्ति प्रति द्वदभूतां । वर्तिर्जीवनं । तदभावोऽवर्तिः । तद्रहितमज्ञं यथा भवति तथागतु तर्मा । आगत्य च दाणुषे हविर्दत्तवतं यजमानाय शंभविष्टा सुखस्य भावयितारो भवतां ॥

उता यातं संगवे प्रातरहो मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन नेदानीं पीतिरश्विना ततान ॥ ३ ॥

उ॒त । आ॒ । या॒तं । सं॒ऽग॒वे । प्रा॒तः । अ॒हः । म॒ध्य॒दि॒ने । उ॒त्ऽइ॒ता । सू॒र्य॒स्य ।

दि॒वा । न॒क्तं । अ॒व॒सा । शं॒त॒मे॒न । न । इ॒दानीं॑ । पी॒तिः । अ॒श्वि॒ना । आ । त॒ता॒न ॥ ३ ॥

अहो द्वेधा त्रेधा पचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आत्तः ॥ उतापि चा यातं । आगच्छत । कदा । संगवे संगवकाले । संगच्छंते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः । रात्र्यपरकाले हि गावो वनं हिमतृणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा मध्यदिनेऽहो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयऽत्यतप्रवृद्धसमयः । अपराह्ण इत्यर्थः । एतत्सायाह्णस्वाप्युपलक्षणं । न केवलमृक्तं च कालेषु कितर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हविषा वा निमित्तेना यातं । किमर्थमागम्यते पूर्वमेवान्येदेव स्वीकृतत्वात् नेत्याह । इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं ना ततान न तनोत्यश्विनाश्विना विहायति शेषः ॥

इ॒दं हि वाँ प्र॒दि॒वि॒ स्थान॒मो॒क्तं॒ इ॒मे गृ॒हा अ॒श्वि॒ने॒दं दू॒रो॒णं ।

आ॒ नो॒ दि॒वो बृ॒ह॒तः प॒र्व॒ता॒दा॒ज्ञो या॒त॒मि॒ष॒मूर्जं॒ व॒हं॒ता ॥ ४ ॥

इ॒दं । हि । वाँ । प्र॒ऽदि॒वि॒ । स्थानं॑ । ओ॒क्तः । इ॒मे । गृ॒हाः । अ॒श्वि॒ना । इ॒दं । दू॒रो॒णं ।

आ॒ । नः॑ । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । प॒र्व॒ता॒त् । आ॒ । अ॒त्ऽभ्यः॑ । या॒तं । इ॒षं । ऊ॒र्जं॑ । व॒हं॒ता ॥ ४ ॥

हे अश्विना वा युवयोः प्रदिवि पराणमिदं ह्योको निवामयोग्यं स्थानमुत्तरवदाख्यं । अथ सौमिकवेद्यमिप्रायणाह । इमे गृहाः प्राचीनवशादयः । इदं दूरोणं देवयजनगृहं । नोऽस्मदर्थं दिवो द्युलोकाद्वृहतः पर्वतात् पर्वतो मेघादज्ञोऽपा कारणादतर्गितादा यातं । आगच्छतं । किं तूष्णीं । न । इषमूर्जं चाज्ञं वलं च । वलसाधनमज्ञं सारभुतमित्यर्थः । तादृशं वहंता वहंता ॥

स॒म॒श्वि॒नो॒र॒व॒सा नू॒त॒ने॒न म॒यो॒भु॒वा सु॒प्र॒णी॒ती ग॒मे॒म ।

आ॒ नो॒ र॒यिं व॒ह॒त॒मो॒त वी॒रा॒ना वि॒श्वान्य॒मृ॒ता सौ॒भ॒गानि ॥ ५ ॥

सं । अ॒श्वि॒नोः । अ॒व॒सा । नू॒त॒ने॒न । म॒यः॒ऽभु॒वा । सु॒ऽप्र॒णी॒ती । ग॒मे॒म ।

आ॒ । नः॑ । र॒यिं । व॒ह॒तं । आ॒ । उ॒त । वी॒रा॒न । आ॒ । वि॒श्वानि॑ । अ॒मृ॒ता । सौ॒भ॒गानि ॥ ५ ॥

वयं सं गमेम संगच्छेमाश्विनोनूतमेनावमान्यकृतेन रक्षणेन मयोभुवा सुवस्थ भावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठागमनेन च । अपि वैत उभे अवसो विंशपणे । उक्तलक्षणेन सं गमेम । नोऽस्मभ्यं रयिमा वहतं । उत वीरान पुत्रादीना वहत । हे अमृतामरणधर्माणां विश्वानि सौभगानि सुभगत्वान्या वहत ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणेति पचर्च पंचमं मृक्तमात्रेय त्रैष्टुभमाश्विनं । प्रातर्यावाणेति ह्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वमुक्तं सहोक्तो विनियोगः ॥ अप्रोच्योभे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्य इदमेव शस्यं । तथा च सूत्रितं । प्रातर्यावाणा क्षेत्रस्य पंतं मधुमंतमूर्मि । आ० ९. ११. इति ॥

प्रा॒त॒र्या॒वा॒णा प्र॒थ॒मा य॒ज॒ध्वं पु॒रा गृ॒धा॒द॒र॒रुषः॑ पि॒वा॒तः ।

प्रा॒त॒र्हि य॒ज्ञम॒श्वि॒ना द॒धा॒ते प्र॒ शंसं॑ति॒ क॒व॒यः॑ पू॒र्व॒भा॒जः॑ ॥ १ ॥

प्रा॒तः॒ऽया॒वा॒ना । प्र॒थ॒मा । य॒ज॒ध्वं । पु॒रा । गृ॒धा॒त् । अ॒र॒रुषः॑ । पि॒वा॒तः ।

प्रा॒तः । हि । य॒ज्ञं । अ॒श्वि॒ना । द॒धा॒ते इति॑ । प्र॒ । शंसं॑ति॒ । क॒व॒यः॑ । पू॒र्व॒ऽभा॒जः॑ ॥ १ ॥

हे मदीया अश्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरिव यज्ञगंतारी प्रथमात एवेतिरेभ्यो देवेभ्यः पूर्वभाविनी प्रकष्टतमी वाश्विनी यजध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते । गृध्रादभिकांचतोऽरुषोऽदातु रषःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबातः । पिबता । अनागतौ कथं यष्टुं शक्यावित्यत आह । अश्विनाश्विनी प्रातर्हि यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनुचाना क्षयः प्रातरिवीती प्र शंसति । ये वा अनुचा नास्ति कवयः । ऐ० ब्रा० २ ३८ । इति हि निगमः ॥

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वो यजमानो वनीयान् ॥२॥

प्रातः । यजध्वं । अश्विना । हिनोत । न । सायं । अस्ति । देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि । च । आवः । पूर्वः । पूर्वः । यजमानः । वनीयान् ॥२॥

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनी प्रातः प्रातरिव यजध्वं । पुजयध्वं । सुध्वं । हिनोत । प्रहिणुत हवीःष । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति । न विद्यते । देवा न स्वीकुर्वतीत्यर्थः । अजुष्टमस्य तद्वति । पूर्वाह्णे वै देवानामिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मत्तोऽन्यः कोऽपि यजते यजत सोमं वि चावः वितर्पयेच्च हविषा । अतोऽस्मात्स्वल्पे च मध्ये पूर्वः पूर्वो यजमानो यः पूर्वः पूर्वो यथा भवति न वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति ॥

हिरण्यत्वगित्येषाश्विनि पशो हविषो याज्या । हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्त्रुरभि क्रत्विद्र भुरध जम । आ० ३ ८ । इति हि सूचित ॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्त्रुः पृक्षो वहन्ता रथो वर्तते वां ।

मनोजवा अश्विना वातरहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥३॥

हिरण्यत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽस्त्रुः । पृक्षः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वां ।

मनः । जवाः । अश्विना । वातऽरहाः । येन । अतिऽयाथः । दुः । दुतानि । विश्वा ॥३॥

वां युवयो रथः पृक्षोऽन्नमृत वहन्ता वर्तते । अस्मादभिमवमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतस्त्रुदकस्य प्रस्रवणो मनोजवा मनोवशो वातरहा वातसदृशवगः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनास्मार्गानतियाथः अति-क्रम्य गच्छथः ॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे ।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासः सदमिच्छुतुर्यात् ॥४॥

यः । भूयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेष । चनिष्ठं । पित्वः । ररते । विभागे ।

सः । तोकं । अस्य । पीपरत् । शमीभिः । अनूर्ध्वऽभासः । सदं । इत् । तुतुर्यात् ॥४॥

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्या भूयिष्ठं चनिष्ठं । चन इत्यन्ननाम । जि० ६. १६. । बहुव्रं कर्म विवेष करोति । पित्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं च ररते ददाति स यजमानो ऽस्यान्न एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः । अनूर्ध्वभासोऽनुन्नततजस्कान् । यद्वा । ऊर्ध्वभासो ऽपयः । अपिरहितानयष्टुं सदमित् सदैव तुतुर्यात् । हिंस्त्रत ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

समश्चिनोरिति पचमी गता ॥ ॥ १८ ॥

अश्चिनावहेति नवर्चं षष्ठं मृक्तं । अत्रानुकर्मणिका । अश्चिना नव सप्तर्वाध्रस्त्युष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् चानुष्टुभ इति । सप्तर्वाध्रनामात्रेय ऋषिः । आदितस्मिन् उष्णिहश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टा । पचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक अश्चिने कतावांष्णिहे कदस्याश्चिने शस्ते चाद्यन्तुचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अश्चिना वर्तिरस्मदाश्चिनावेह गच्छतमिति तृचा । आ० ४ १५ । इति ॥ दशरात्रे तृतीयोऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्चिनमृचः । सूत्रितं च । अश्चिनावेह गच्छतमा याह्यद्विभि सुतः । आ० ५ १० । इति ॥

अश्चिनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १ ॥

अश्चिना । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं । हंसोऽइव । पततं ।

आ । सुतान । उप ॥ १ ॥

हे अश्चिनाविहास्त्रिन्याग आ गच्छतः । हे नासत्या मा वि वेनतः । 'वेनति' कार्तिकर्मा । मा विकार्मी भवतः । नि सृष्टावकार्मी वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव ता यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपा पततः । उपागच्छतः ॥

अश्चिना हरिणाविव गौराविवानु यवसं । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ २ ॥

अश्चिना । हरिणोऽइव । गौरोऽइव । अनु । यवसं । हंसोऽइव । पततं । आ ।

सुतान । उप ॥ २ ॥

हे अश्चिना हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविव च । तौ यथा यवस घासमनु धावतः । ताविव हंसाविव च सोममागच्छतः ॥

अश्चिना वाजिनीवसू जुषेथाँ यज्ञमिष्टये । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ ३ ॥

अश्चिना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथाँ । यज्ञं । इष्टये । हंसोऽइव ।

पततं । आ । सुतान । उप ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्चिना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टार्थिषणाय वा जुषेथा । सेवेथा ॥

अत्रिर्यङ्गामवरोहन्नुबीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्चिना शंतमेन ॥ ४ ॥

अत्रिः । यत् । वां । अवऽरोहन । नृबीसं । अजोहवीत् । नाधमानाऽइव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं । अश्चिना । शंऽतमेन ॥ ४ ॥

अचिरस्मृतिता यद्यदा वां युवामजोहवीत् अस्तीषीत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋबीसं तुषामिमिकुंडे क्षिप्रः सन् अवरोहन् विभुञ्चन् अजोहवीत् । श्लेनस्य क्षिञ्जवसा श्लेनस्य गच्छत्यत इव वेगेन । चिदित्युपमार्थे । अथवा श्लेनस्य जवसा वेगेन नृतनेन प्रथमोत्पन्नेन सततं गच्छतः श्लेनस्य प्रथमजवेन शतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन तं रक्षितुमागच्छतं हे अश्विना ॥ ॥ १९ ॥

अत्र ज्वन्तीतिहासं सप्तवधेः पुराविदः ॥ भ्रातृव्याः पेटिकायां तमृषिं प्रक्षिप्य यत्नतः । मुद्रां कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेशयन् ॥ न संगच्छेत् भार्यां स्वां यथा राज्ञी तथा कृतं । प्रातः प्रातः समुद्राख्य निर्गम्य-
थति तं मुनिं ॥ एवं स्थित्वा चिरं कालं पेटिकायां दुःखितः कृष्णः । उपायं चिन्तयामास निर्गमस्य चिरं मुनिः ॥
हृदि निश्चित्य नासत्यावस्तीषीदृष्टमानसः । तमश्विनां समागत्य समुद्राख्य च पेटिका ॥ उद्दृत्य तमृषिं ग्रीधं
तावद्दृष्टी बभूवतुः । स ऋषिर्भार्यया साधं रमित्वाथ पुनर्भयात् ॥ प्रातरन्त्य पुन पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः ।
पेटानिवाससमये दृष्टवानृगद्वयं तदा ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सृष्यंत्या इव ।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्तवधं च मुञ्चतं ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सृष्यंत्याऽइव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । सप्तवधं । च । मुञ्चतं ॥ ५ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके वि जिहीष्व । विगूच्छ । विवृता भव । सृष्यंत्या इव प्रसवोन्मुख्याः
स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विना मे हवमाङ्गानं
श्रुतं । शृणुतं । श्रुत्वा च सप्तवधं च मामृषिं मुञ्चत । मोचयतं ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवधये ।

मायाभिरश्विना युवं वृष्टं सं च वि चाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्तवधये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृष्टं । सं । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विभुषे नाधमानाय विमोक्षं याचमानाय सप्तवधये ऋषये हे अश्विनाश्विना युवं युवां
मायाभिर्वृष्टं वृक्षविकारां पेटिकां सं चाचथ । मम निर्गमार्थं संगच्छथः । व्यचथथ । विभक्त कृथथः ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिगयति सर्वतः ।

एवा ते गर्भं एजतु निरेतु दशमास्यः ॥ ७ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीं । संऽङ्गयति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भः । एजतु । निऽएतु । दशमास्यः ॥ ७ ॥

एतदावृक्षयं गर्भस्राविष्णुपनिषत् ॥ एतदावृक्षयणासीं सप्तवधेः स्वयोषितः । गर्भिण्याः प्रसवायाशु
स्तुवानश्विनावृषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरश्चादिकं सर्वतः समिगयति सम्यक् चालयति एवैव तव गर्भं
एजतु । कंपतां । इतस्ततः संचरतु । दशमास्यो दश मासान् गर्भे स्थितो निरेतु । निर्गच्छतु ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दशमास्य सहावेहि जरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । सह । अवं । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातो यथा कपमानो वन कपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चान्द्यते वायु वायुना ॥ स्थित्वा दशीव मासास्त्व गर्भोन्मिवेन सुवर्धितः । निर्गच्छ जठराभ्यातुर्जरायुजस्ततः पतित ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरतु जीवो अक्षतो जीवो जीवत्या अधि ॥ ९ ॥

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽरेतुं । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९ ॥

दश मासानुषित्वासी जननीजठरे मुख । निर्गच्छतु मुख जीवो जननी चापि जीवतु ॥ २० ॥

महे नो अयेति दशर्च मत्तम मृक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवस आर्ष पाक्तमुषस्य । अनुकस्यते च । महे दश सत्य-
श्रवा उषस्य तु पाक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये कर्तो पाक्तं कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदं मृक्तं । सूच्यते हि । महे नो
अयेति पाक्त । आ० ४ १४ । इति ॥

महे नो अद्य बोधयोषो राये दिवित्मती ।

यथा चित्तो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ १ ॥

महे । नः । अद्य । बोधय । उषः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने हे उप उषोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मान्महे महते राये धनप्राप्तये बोधय ।
प्रज्ञापय । प्रकाशयित्वर्थः । सति प्रकाशं क्रतुद्वारा द्रव्यस्थोपार्जयितुं शक्यत्वात् । यथा चित यथैव पूर्वं नो
ऽस्मानबोधय । अतीतेषु दिवसेषु यथा बोधितवती तद्वदवापीत्यर्थः । हे मुजति शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते ।
अश्वाथो प्रियसत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्यं वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मय्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥

या मुनीये शौचद्रथे व्यौच्छो दुहितदिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ २ ॥

या । मुऽनीये । शौचद्रथे । वि । व्यौच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छ । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ २ ॥

हे दिवो दाहतादिवः सूर्यस्य पुत्र्युषो या त्व मुनीथ एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्यौच्छः
व्यवासयस्तमासि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन वनवति वाय्यं वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवासय ।
उच्छी विवासे । विवासो वर्जन । शिष्टमुक्त ॥

सा नो अद्याभरड्सुव्युच्छा दुहितदिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । आभरत्ऽवसुः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । व्यौच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ३ ॥

हे इदितर्दिव उष आभरद्वसुराहतधना सा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने युक्त । तमो विवासय । हे सहीयसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पूर्वं व्यीकृः साद्यापीति ॥

अभि ये त्वा विभावर्ि स्तोमैर्गृणन्ति वह्नयः ।

मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वतः सुरातयः सुजति अश्वसूनृते ॥ ४ ॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमैः । गृणन्ति । वह्नयः ।

मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामनऽवतः । सुऽरातयः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ४ ॥

हे विभावर्ि प्रकाशोपेति ॥ विभाशब्दाच्छदसीवर्णपावति वर्णप । भातिर्वा कर्तरि वर्णप ॥ उषस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार अश्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैर्गृणन्ति स्तुवन्ति ते स्तोतारो मघैर्ह मघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवति । सुश्रुतिभिराश्रयणीया भवति । दामन्वतो दानवतो भवति । सुरा तयः । रातिर्दानं । सुदानाश्च भवन्ति ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयन्ति मघत्तये ।

परि चिद्धय्यो दधुर्ददतो राधो अह्नयं सुजति अश्वसूनृते ॥ ५ ॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । छदयन्ति । मघत्तये ।

परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अह्नयं । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ५ ॥

हे उषो यच्चिद्धि । हीति पुरणः । यत् ये केचन ते तव स्वभुता इमे पुरतो वर्तमाना गणाः संघभुता मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वाय वा छदयति उपच्छदयति ते सर्वेऽप्यस्मान् परि दधुः परितो धारयति वष्टयोऽस्मान्नेव कामयमानाः । किं कुर्वतः । अह्नयमह्नयमाणमचीणमलज्जावह वा राधो धनं हविर्लक्ष्णं ददतो यजत इत्यर्थः । अर्थभ्योऽचीणं ददतो वा । ये त्वा हविर्ददतः स्तुवन्ति ते सर्वेऽप्यस्मदर्थमेव फलं धारयति । स्तुवन्तीत्यर्थः । अथवा यद्वीत्यत्र यद्यपीति व्याख्येय । तस्मिन् पक्षे उत्तरवाक्यं तथापीत्यप्याहार्यं । अर्वाशिष्टं समान ॥ ॥ २१ ॥

एषु धा वीरवद्यश उषो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्नया मघवानो अरांसत सुजति अश्वसूनृते ॥ ६ ॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः । उषः । मघोनि । सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अह्नया । मघऽवानः । अरांसत । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ६ ॥

हे उषो देवि मघोनि मघवति त्वमेषु ऋषिषु स्तोतृषु वा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रादिभिरुपेतमस्त यशो वा आ धाः । आर्धेहि । आर्देहि । आनय । ये मघवानो धनवतो सूरयो नोऽस्मभ्य तव स्तोतृभ्यो राधांसि धनान्यह्नयाशीणान्यरांसत ददुः तेष्वित्यर्थः ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यश उषो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यह्न्या गव्या भजंत सूरयः सुजति अश्वसूनृते ॥ ७ ॥

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अह्न्या । गव्या । भजंत । सूरयः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ७ ॥

हे उषो मघोनि त्वं तंभ्यो युञ्ज द्योतमान हिरण्यादिरूपं धनं बृहद्यशो महदन्नं महतीं कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानंभ्य आ वह । य आद्या नोऽस्मभ्य राधासि धनान्यश्व्याश्चैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्च-
समूहान च भजत भजंरन ददु' सूर्यो दातार' ॥

उत नो गोमतीरिष आ वह्ना दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रः शोचद्भिर्चिभिः सुजाति अश्वसूनृते ॥८॥

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह्ना । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रः । शोचन्तऽभिः । अर्चिऽभिः । सुऽजाति । अश्वऽसूनृते ॥८॥

उतापि च नोऽस्मभ्य गोमतीर्गोभिरुपतानीषोऽन्नाद्या वह आनय हे दिवो दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य
रश्मिभि' साकं शोचाद्भिर्दीपयाद्भि शुक्निर्मलैरर्चिभिरपस्तेजोभिश्च साकं । सूर्योदयकालेऽप्रीधनकाले चेत्यर्थः ॥

युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरौ अर्चिषा सुजाति अश्वसूनृते ॥९॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः । अर्चिषा । सुऽजाति । अश्वऽसूनृते ॥९॥

हे दिवो दुहितरुषः त्व युच्छ । विभात कुरु । अपोऽस्मदीय कर्म प्रति चिर विलंब मा तनुथाः । त्वा
त्वा रिपु स्तेन यथा सतापयति राजाद्विस्तद्वत्सूर सूर्योऽर्चिषा तेजसा नेत नैव तपाति । तप्यात । शीघ्र नो-
दत्वित्यर्थः ॥

एतावद्धेदुषस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छंती न प्रमीयसे सुजाति अश्वसूनृते ॥१०॥

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वं । भूयः । वा । दातुं । अर्हसि ।

या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे । सुऽजाति । अश्वऽसूनृते ॥१०॥

हे उपस्त्वमस्मभ्य वाथवा दिक्षित किमेतावदेव । इच्छद् एवकारार्थः । अस्मिन् सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः ।
अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्वातव्यमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावयुषो या त्व स्तोतृभ्य
स्तेषा लाकिकवैदिकव्यवहारार्थं युक्तं तमो विवामयती न प्रमीयसे । न हसि । न क्रुध्यसीत्यर्थः । सा त्वं
दातुमर्हसीति ॥ मीन हिसायामित्यस्मात् आस्थानं व्यत्ययेन श्यन ॥ ॥२२॥

द्युतद्यामानमिति षडृचमष्टम सूक्त । तच्चानुक्रमणिका । द्युतद्यामान षडिति । सत्यथवा ऋषिः । अनुक्त-
त्वात् त्रिपुष । उपस्य त्वित्युक्तत्वाद्वा देवता ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्तो त्रिपुषे कदस्याश्चिनशस्ते चेदं सूक्त ।
सूचित च । द्युतद्यामानमुषो वाजिन । आ० ४ १४ । इति ॥

द्युतद्यामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणसुं विभातीं ।

देवीमुषसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रासो मतिभिर्जरंते ॥१॥

द्युतत्ऽद्यामानं । बृहतीं । ऋतेन । ऋतऽवरीं । अरुणऽसुं । विऽभातीं ।

देवीं । उषसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । जरंते ॥१॥

सुतवामानं दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतेन सत्येन यज्ञेन वर्तावरीमृतवतीमहणप्समहणरूपां विभातीं
युक्तीं देवीं द्योतमानामुपसं स्वरावहन्तीं सूर्यं गच्छन्तीं । एवं महामुभावामुपसं विप्रासो मेधाविनश्चत्विजो
मतिभिः स्तुतिभिः प्रति जरन्ते । स्तुवन्ति ॥

एषा जनं दर्शता बोधयन्ती सुगान्पथः कृण्वती यात्यये ।

बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यये अह्ना ॥ २ ॥

एषा । जनं । दर्शता । बोधयन्ती । सुगान् । पथः । कृण्वती । याति । अये ।

बृहत् । रथा । बृहती । विश्वं । इन्वा । उषाः । ज्योतिः । यच्छति । अये । अह्ना ॥ २ ॥

दर्शता दर्शनीयैषोषा बोधयन्ती । कं । जनं । प्रमुप्रमित्यर्थः । पथः सुगान् सुगमनान् कृण्वत्यये सूर्यस्य
पुरस्ताद्व्याति । गच्छति । कीदृश्युषाः । बृहद्रथा प्रभृतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वं व्याप्नुवाना विश्व-
तर्पणा वा । ईदृश्युषा अह्नामयं ज्योतिस्तजो यच्छति ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानास्त्रेधन्ती रयिमप्रायु चक्रे ।

पथो रदैती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३ ॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । अस्त्रेधन्ती । रयिं । अप्रऽप्रायु । चक्रे ।

पथः । रदैती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा । वि । भाति ॥ ३ ॥

एषोषा अरुणभिररुणवर्णैर्गोभिर्बन्धीवर्दै रथ युजाना योजयत्यस्त्रेधत्यश्वत्थकीणा वा । किं । रयिं धन-
मप्राय्वप्रगन्तु अविचलितं चक्रे । करोति । किं कुर्वती । पथो मार्गान् रदैती प्रकाशयती । किमर्थं । सुविताय
सुष्ठु गमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता वज्रभिः स्तुता विश्ववारा सर्ववरणीया वि भाति । प्रकाशं करोति ॥

एषा येनी भवति द्विर्बही आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथा मन्वेति साधु प्रजान्तीव न दिशो मिनाति ॥ ४ ॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽबहीः । आविऽविष्कृण्वाना । तन्वं । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथा । अन्तु । एति । सधु । प्रजान्तीऽडेव । न । दिशः । मिनाति ॥ ४ ॥

एषोषा येनी भवति विशेषेण श्वेता भवति द्विर्बही द्वयोः प्रथममध्यमयोः परिवृद्धोषाः पश्चात्तन्वं स्वीयां
तनुमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती । कुत्र । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि । किञ्च ऋतस्यादित्यस्य पंथा पंथानं साधु
सम्यगन्वेति । किञ्च प्रजान्तीव विश्वं प्रज्ञापयती । इवति संप्रत्यर्थं । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति । प्रत्युत
दिशः प्रकाशयति । अथवा प्रजान्तीवानुगन्तुमिति प्रकर्षेणावगच्छन्ती चर्तस्य पथामन्वेति ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विदानोर्ध्वं स्नाती दृश्ये नो अस्थात् ।

अप द्वेषो बाधमाना तमांस्युषा दिवो दुहिता ज्योतिषागात् ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽडेव । स्नाती । दृश्ये । नः । अस्थात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः । दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रा न शुभ्रवर्णा निर्मला स्वलङ्कृता योषिदिव तन्वोऽङ्गानि विदाना प्रज्ञापयन्ती स्नाती स्नानं
कुर्वन्तीर्ध्वोन्नतेव स्नानादुत्तिष्ठन्तीव नोऽस्त्रदर्थमस्त्राकं पुरतो वा दृश्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्थात् । पूर्वस्यां

दिश्वन्तिष्ठति । किं कुर्वती । द्वेषो द्वेषाणि तमांस्तप बाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा सहागात । आगच्छति ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृत्योषेव भद्रा नि रिणीते अस्सः ।

व्यूह्वती दाशुषे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६ ॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृत । योषाऽडव । भद्रा । नि । रिणीते । अस्सः ।

विऽऊह्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥

एषोषा प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नून सर्वान प्राणिनः प्रति भद्रा योषेव कल्याणवेषा योषि दिवाप्सो रूप नि रिणीते । प्रेरयति । किंच दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूह्वती प्रयच्छती युवतिर्नित्ययावना सर्वत्र मिश्रयती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योतिस्तेजोऽकः । करोति ॥ ॥ २३ ॥

युजते मन इति पचर्च नवम सूक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । युजते पच आवाश्वः सावित्रं तु जागतमिति । आवाश्वो नामात्रेय ऋषिः । जगती छन्द । सविता देवता ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि विश्वदेवशस्त्रे सावित्रनिर्विद्वानमिद । सूत्रित च । युजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७ ५ । इति ॥ आद्या यावत्सोत्रेऽपि । सूत्रित च । युजते मन उत युजते धिय आ तू न इद्रं बुमत । आ० ५ १२ । इति ॥

युजते मन उत युजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १ ॥

युजते । मनः । उत । युजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य । बृहतः । विपऽचितः ।

वि । होत्राः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत । मही । देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मन म्नीय सर्वेषु कर्मसु युजते । योजयति । सवित्रनुग्रहाय संकल्प कुर्वतीत्यर्थः । उतापि च धिय कर्माण्यापि युजते । प्राप्नुवति । कस्यानुज्ञयेत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो महतो विपश्चितः । स्तुत्यस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि श्रुतिः । स एव सविता होत्रा सप्त होत्रकाणामुचिता । क्रिया वयुनावित् । वयुनमिति प्रज्ञानाम् । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावन्तैक इत एक एव वि दधे । करोति । पृथक् पृथक्गवधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिर्मही महत्यतिप्रभृता । स्तुत्यगोचरेत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तनं रराव्यामवनद्वाया विश्वा रूपाणीत्येवानुवचनीया । सूत्रित च । विश्वा रूपाणि प्रति मुचते कविरिति व्यवसाया । आ० ४ ९ । इति ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २ ॥

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुचते । कविः । प्र । असावीत् । भद्रं । द्विऽपदे । चतुऽपदे ।

वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रऽयानं । उषसः । वि । राजति ॥ २ ॥

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मनि प्रति मुचते । वध्नाति । धारयति । किंच भद्रं कल्याणं गमनादिविषय प्रासावीत् । अनुजानाति । कस्यै । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्चादिकाय । किंच सविता

सर्वस्य प्रेरको देवो वरेण्यो वरणीयः सन् व्यस्यत् । ख्यापयति । प्रकाशयति । किं । नाकं । नास्मिन्नकं दुःखमस्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उषसः प्रयाणमुदयमनु वि राजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युषा उदेति ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्युर्देवा देवस्य महिमान्मोजसा ।

यः पार्थिवानि विममे स एतंशो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥ ३ ॥

यस्य । प्रऽयानं । अन्तु । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य । महिमानं । ओजसा ।

यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः । एतंशः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥ ३ ॥

अन्य इहेवा अन्येऽप्यग्न्यादयो यस्य देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गच्छति प्राप्नुवति । किं । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभावेऽपि होत्राद्यानिप्यत्तेल्लपा हविःस्तुत्याद्यभावात् । ओजसा बल्लेन च युक्ता भवति । यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकाणां महित्वना समहत्त्वं विममे परिच्छिन्नानि य देव एतश्च एतवर्णः शुभः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा ताकणोतन । ऋत्वं १ १६१. ७ । इत्यादिवदेतश्च इत्यादिशकारोपजनः क्कांदसः ॥

उत यासि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि ।

उत रात्रीमुभयतः परीयस उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥ ४ ॥

उत । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । सं । उच्यसि ।

उत । रात्री । उभयतः । परि । ड्यसे । उत । मित्रः । भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥ ४ ॥

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् बुलोकान्यासि । गच्छसि । तिस्रो दिवः पृथिवीः । ऋत्वं ४ ५३. ५ । इत्युक्तं । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । संगच्छसि ॥ उच समवाय इत्यस्यैद् रूप ॥ उदयात्पूर्वभावी सवितोदयास्तमयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीमुभयत उभयपार्श्वे परीयसे । परिगच्छसि । उतापि च हे देव सवितस्त्वं धर्मः जगद्धारकैः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सखा भवसि सर्वजगतां ॥

उतेशिषे प्रसवस्य त्वमेक इदुत पूषा भवसि देव यामभिः ।

उतेदं विश्वं भुवनं वि राजसि श्यावाश्वस्ते सवितः स्तोममानशे ॥ ५ ॥

उत । ईशिषे । प्रऽसवस्य । त्वं । एकः । इत । उत । पूषा । भवसि । देव । यामऽभिः ।

उत । इदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजसि । श्यावाऽश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमं । आनशे ॥ ५ ॥

हे सवितस्त्वमेक इत एक एव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरास्त्येऽशिषि । समर्थो भवसि । ये लौकिक गमनादिरूपं वैदिकमपि होत्रादिरूप कर्मानुतिष्ठते तेषां सर्वेषामनुज्ञातुमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषको भवसि हे देव यामभिर्गमनैः । उतापि चेद विश्वं भुवनं भूतजातं वि राजसि । ईशिषे धारयितुं । यस्मादेवं महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावाश्च ऋषिः स्तोमं स्तोत्रमानशे । व्याप्नोति । करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥ ॥ २४ ॥

तत्सवितुरिति नवर्चं दशमं मूर्तं श्यावाश्चस्त्वार्थं । अत्रेयमनुकर्माणिका । तत्सवितुर्नव गायत्रमाद्यानुष्टुबिति । यथानुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । सावित्रं त्वित्युक्तत्वात्सावित्रं ॥ अपिष्टोमे वैश्वदेवश्चस्त्वस्याबलृचः प्रतिपत् अथा

नो देवेत्यनुचरः । सूचितं च । तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० १८. १८. इति ॥

तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनं । श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि ॥१॥

तत् । सवितुः । वृणीमहे । वयं । देवस्य । भोजनं । श्रेष्ठं । सर्वऽधातमं । तुरं । भगस्य । धीमहि ॥१॥

तत् प्राणत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे । प्रार्थयामः । कस्य धनं । सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभूतं । लब्ध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधातुतमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शत्रूणां हिंसकं । धनेन शत्रून् हंतुं शक्यत्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्भीमहि । धारयाम । उपभोगं करवमित्यर्थः । अथवा धनं वृणीमहेऽर्थित्वाच्च लभमहीति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं । न मिनन्ति स्वराज्यं ॥२॥

अस्य । हि । स्वयंशःऽतरं । सवितुः । कत् । चन । प्रियं । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यं ॥२॥

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयमसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदप्यसुरादयो न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

स हि रत्नानि दाशुषे सुवाति सविता भगः । तं भागं चित्रमीमहे ॥३॥

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः । तं । भागं । चित्रं । ईमहे ॥३॥

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाशुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इति चतुर्थीपंचमीभ्याममनोऽस्तस्वप्रदर्शने प्रलृच जुह्यात् । अद्या नो देव सवितरिति द्वाभ्या । आ० गृ० ३. ६ ६ । इति हि सूचितं ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं । परा दुःस्वप्न्यं सुव ॥४॥

अद्य । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽयत् । सावीः । सौभगं । परा । दुःस्वप्न्यं । सुव ॥४॥

हे सवितर्देव नोऽस्मभ्यमथास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्रावुपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःस्वप्न्यं दुःस्वप्नं दुःस्वप्नवद्दुःस्वप्नं दारिद्र्यं परा सुव । दूरे प्रेरय ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥५॥

विश्वानि । देव । सवितुः । दुःऽइतानि । परा । सुव । यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥५॥

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नोऽस्मभ्यमा सुव । अस्मादभिमुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्रमिति हि श्रुतिः ॥ ॥२५॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे । विश्वा वामानि धीमहि ॥६॥

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥६॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुष्ठायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्या अनागसः

स्वाम । अगपराधिगो भवेम । भूम्यां हि पापाः संभवन्ति । अगगतेष्वागः सु विश्वा सर्वाणि वामाणि वननीयानि धनानि धीमहि । धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्यनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेव सत्यतिं वाममथ सवितः । आ० २. १६. । इति ॥ प्रायणीय एषेव सवितुरनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेव सत्यतिं य इमा विश्वा जातानि । आ० ४ ३. । इति ॥ देवमुवां हविःष्वेव सवितुरनुवाक्या सूचितं च । आ विश्वदेवं सत्यतिं न प्रमिथे सवितुर्देवस्य तत् । आ० ४. ११. । इति ॥

आ विश्वदेवं सत्यतिं सूक्तेरद्या वृणीमहे । सत्यसवं सवितारं ॥ ७ ॥

आ । विश्वऽदेवं । सत्सपतिं । सुऽउक्तः । अद्य । वृणीमहे । सत्यसवं । सवितारं ॥ ७ ॥

विश्वदेवं । विश्वे देवा यस्य वज्रो भवन्ति तं तादृशं । तं हि सर्वात्मत्वादिन्द्र मित्र वरुणमग्निमाङ्गरित्यादि श्रुतेरितरेषां तद्विभूतित्वात् । सत्यतिं सतामनुष्ठातृणां पालकं सत्यसवं सत्यानुज्ञ सवितारं देवमद्यास्त्रिन्यागदिने सूक्तेरा वृणीमहे । संभजामहे ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन् । स्वाधीदेवः सविता ॥ ८ ॥

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति । अप्रऽयुच्छन् । सुऽआधीः । देवः । सविता ॥ ८ ॥

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मा वा सन् इमे अहनी रात्र्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमादयेति गच्छति तमा वृणीमहे इति संबंधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वति सवितुर्याज्या । सूचितं च । य इमा विश्वा जातानि सुत्रामाणं पुष्टिवी व्यामहेहसं । आ० ४ ३. । इति ॥ अश्वमेधेऽश्वमुत्सृज्यानु सवनं माविचीष्टिः कार्यं । तस्यामेघा माध्वदिने सवनेऽनुवाक्या । सूचितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरतः । आ० १०. ६. । इति ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयन्ति श्लोकेन । प्र च सुवाति सविता ॥ ९ ॥

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रावयन्ति । श्लोकेन । प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९ ॥

यो देव इमेमानि विश्वा सर्वाणि जातः न्युत्पन्नान प्राणिनः । जगमानित्यर्थः । तान श्लोकेन यथासाश्रावयति । सर्वेऽप्यस्य स्तुतिं शृण्वतीत्यर्थः । अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्ट्युन्मुखः सन् । किंच सविता प्र सुवाति प्रेरयति तं वृणीमहे इत्यर्थः ॥ ॥ ८६ ॥

अच्छा वदेति दशर्चमेकादश सूक्तं भीमस्याचिरार्थं । अत्रियमनुक्रमणिका । अच्छ दशार्चः पार्जन्यमुपायास्त्रिस्तो जगत्य उपांत्थानुष्टुप्ति । यत्पर्जन्येतिपा नवस्यनुष्टुप वि वृत्तानित्याद्यास्त्रिस्तो जगत्यः शिष्टाः षट्षिष्टुभः । पर्जन्यो देवता ॥ अनेन सूक्तेन प्रत्यु वा दिश उपस्थयाः । सूचितं च । संस्थितायां सर्वा दिश उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतस्रभिः प्रत्युचं सूक्तेन वा । आ० २. १३. । इति ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं नमसा विवास ।

कर्निक्रददृषभो जीरदानू रेतो दधान्योषधीषु गर्भे ॥ १ ॥

अच्छ । वद । तवसं । गीऽभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्यं । नमसा । आ । विवास ।

कर्निक्रदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति । ओषधीषु । गर्भे ॥ १ ॥

हे स्तोतस्त्वसं बलवत पर्जन्यमच्छामिप्राप्य वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्तेन बहुधा निरुक्तः । पर्जन्य-
कृपराद्यतविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो जेता वा अनयिता वा प्रार्थयिता वा रसानां । नि० १०. १०. ।
इति ॥ आभिर्गोभिः स्तुतिवाग्भिः स्तुहि । नमसान्नेन हविर्लेचनेना विवास । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो
वृषभोऽपा वर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानः कनिकदत् गर्जनशब्द कुर्वन्नोषधीषु गर्भ गर्भस्थानीयं रेत उदकं
दधार्ति स्थापयति त स्तुहि ॥

वि वृक्षान हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं विभाय भुवनं महावधात् ।

उतानागा ईषते वृष्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन् हन्ति दुष्कृतः ॥ २ ॥

वि । वृक्षान । हन्ति । उत । हन्ति । रक्षसः । विश्वं । विभाय । भुवनं । महाऽवधात् ।

उत । अनागाः । ईषते । वृष्याऽवतः । यत । पर्जन्यः । स्तनयन् । हन्ति । दुःकृतः ॥ २ ॥

अय मन्त्रो निरुक्त स्पष्ट व्याख्यातः । तदेवात्र लिख्यते । पर्जन्यो विहति वृक्षान्विहति च रक्षांसि सर्वाणि
चास्माद्भूतानि विभ्यति महावधात् महान ह्यस्य वधः । अयनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः
स्तनयन् हन्ति दुष्कृतः पापकृतः । नि० १० ११ । इति ॥

रथीव कश्याश्वाँ अभिष्टिपन्नाविदृतान्कृणुते वर्ष्णी३ अह ।

दृरात्सिंहस्य स्तनया उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्ष्णी१ नभः ॥ ३ ॥

रथीऽइव । कश्या । अश्वान । अभिऽष्टिपन । आविः । दृतान । कृणुते । वर्ष्णीन । अह ।

दृरात् । सिंहस्य । स्तनयाः । उत । ईरते । यत् । पर्जन्यः । कृणुते । वर्ष्णी । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव । स यथा कश्याश्चानभिष्टिपन दृतान भटानाविष्करोति तद्वदसौ पर्जन्योऽपि
कश्याश्चान्नेधानभिष्टिपन अभिप्ररयन् वर्ष्णान वर्षकान दृतान दृतवर्षाष्टिप्रेरकान्नेधान मरुतो वाविष्कृणुते ।
प्रकटयति । अहति पुराण । एव सति सिंहस्य ॥ सहतेर्हंसतेर्वा शब्दकर्मणः । सिंहशब्दः ॥ अवरपणानाभिभवितु
शब्दयितुर्वा मघस्य स्तनया गर्जनशब्दा दृरादुदीरते । उन्नच्छति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽतरिच वर्ष्णं
वर्षोपत कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थो पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सूत्रित च । प्र वाता वाति पतयति विद्युत इत्यग्न्याधेयप्र
भृति । आ० २ १५ । इति ॥

प्र वाता वांति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥ ४ ॥

प्र । वाताः । वांति । पतयन्ति । विऽद्युतः । उत । ओषधीः । जिहते । पिन्वते । स्वऽरिति स्वः ।

इरा । विश्वस्मै । भुवनाय । जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवीं । रेतसा । अवति ॥ ४ ॥

प्र वाति वाता वृथ्यर्थं । पतयति गच्छति समतात्मचरति विद्युतः । ओषधीरोषधय उज्जिहते । उन्नच्छति ।
प्रवर्धते । स्वरतरिच पिन्वते । चरति । इरा भूमिर्विद्युस्ते सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगदिताय जायते । समर्था
भवति । कदैर्वासति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवीं रेतसोदकेनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदैव भवति ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जभुरीति ।

यस्य व्रत ओषधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । ननमीति । यस्य । व्रते । शफऽवन्त । जर्भुरीति ।

यस्य । व्रते । ओषधीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः । पर्जन्य । महि । शर्म । यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामधो भवति । यस्य व्रते शफवत पा-
दोपेतं गवादिकं जर्भुरीति ध्रियते पूर्यते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योषधीरप्यधो विश्वरूपा नानारूपा
भवन्ति हे पर्जन्य स महांस्त्वं नोऽस्माभ्यं महि शर्म महत सुखं यच्छ । प्रयच्छ ॥ ॥ २७ ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिन्वत वृष्णो अश्वस्य धाराः ।

अर्वाङ्तेन स्तनयित्नुनेह्यपो निषिचन्नमुरः पिता नः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिन्वत । वृष्णः । अश्वस्य । धाराः ।

अर्वाङ् । एतेन । स्तनयित्नुना । आ । इहि । अपः । निऽसिचन । अमुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं दिवोऽतरिक्षमकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं । दत्त । वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्य
मेघस्य संबन्धिन्यो धारा उदकधारा प्र पिन्वत । प्रवरत । हे पर्जन्य त्वमेतं स्तनयित्नुना गर्जता मेघेन महा
र्वाङ् अस्मदभिमुखमेहि । आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽभासि निषिचन स देवोऽमुर उदकानां निरसितापि
सन नोऽस्माकं पिता पालकश्च ॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं सु कर्ष विषितं न्यंच समा भवन्तूदतो निपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रंद । स्तनय । गर्भ । आ । धाः । उदन्वता । परि । दीया । रथेन ।

दृतिं । सु । कर्ष । विऽसितं । न्यंच । समाः । भवन्तु । उत्ऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभि भूम्याभिमुखं क्रंद । श्लथ्य । तदेव पुनरुच्यते दाह्याय । स्तनय । गर्ज । गर्भ गर्भस्थानीयमुदकमोष
धीष्वा धाः । आर्धेहि । तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीया । परिणतो गच्छ । दृतिं दृतिवद्दुदकधारक
मेघं विषितं विशोषण सितं बद्धं न्यंच न्यक् - धोमुखं सु सुष्ठु कर्ष । आकर्ष वृथ्वर्थ । यद्वा । विषित विमुक्तबंध-
नमेवं कर्ष । एवं कृत उदत ऊर्ध्ववत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यभृतपादा निरुष्टपादा वा निस्त्रोन्नतप्रदेशाः समा
एकस्था भवन्तु । उदकपूर्णा भवन्त्वित्यर्थः ॥

महांतं कोशमुदचा नि षिंच स्यंदतां कुल्या विषिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युधि सुप्रपाणं भवत्प्राभ्यः ॥ ८ ॥

महांतं । कोशं । उत् । अच । नि । सिंच । स्यंदतां । कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । वि । उंधि । सुऽप्रपाणं । भवतु । अग्राभ्यः ॥ ८ ॥

हे पर्जन्य त्वं महांतं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयं मेघमुदच । उन्नच्छ । उन्नमय वा । तथा कृत्वा नि षिंच ।
नीधैः चारय । कुल्या नद्यो विषिता विष्णुताः सत्त्वः स्यंदतां प्रवहन्तु पुरस्तात् पूर्वाभिमुखं । प्रायेण नद्यः
प्राच्यः स्यंदन्ते । घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च व्युधि । क्लेदयात्यधिकं । अग्राभ्यो गोभ्यः सुप्र-
पाणं सुष्ठु प्रकर्षेण पातय्यमुदकं भवतु ॥

यत्प॒र्जन्य॑ क॒र्निक्र॑दत्स्न॒नय॑न् हंसि॑ दुष्कृतः ।

प्रती॒दं वि॒श्वं मो॒दते॑ यत्किं॑ च॒ पृथि॒व्यामधि॑ ॥ ९ ॥

यत् । प॒र्जन्य॑ । क॒र्निक्र॑दत् । स्न॒नय॑न् । हंसि॑ । दुःकृतः ।

प्रति॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । मो॒दते॑ । यत् । किं॑ । च॒ । पृथि॒व्यां । अधि॑ ॥ ९ ॥

हे प॒र्जन्य॑ यद्यदा त्व क॒र्निक्र॑दत्त्यर्थं शब्दयन् स्न॒नय॑न् दुष्कृतः पापकृतो मेघान् हंसि॑ विदारयसि तदा-
नीमिदं विश्वं जगत् प्रति मोदते । विश्वं विग्रेष्यति । यत्किंच पृथिव्यामधि भूम्यामधिष्ठितं यच्चराचरात्मकं
तदिदं विश्वं मोदते । हृष्यति । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

अ॒व॒षी॑र्वि॒र्षमु॒दु पृ॒ गृ॒भा॒याक॑र्धन्वान्यत्येत॒वा उ॑ ।

अ॒जी॒जन॑ ओष॒धी॒भोज॑नाय॒ कमु॒त प्र॒जाभ्यो॑ऽवि॒दो मनी॑षां ॥ १० ॥

अ॒व॒षीः । व॒र्षे । उ॒त् । उ॒ं इति॑ । सु । गृ॒भा॒य॒ । अ॒कः । ध॒न्वा॒नि । अ॒तिऽए॒त॒वै । उ॒ं इति॑ ।

अ॒जी॒जनः । ओष॒धीः । भोज॑नाय॒ कं । उ॒त् । प्र॒जा॒भ्यः । अ॒वि॒दः । म॒नी॒षां ॥ १० ॥

इयमतिवृष्टिविमोचनी ॥ हे प॒र्जन्य॑ त्वमव॒र्षोः । वृष्टवानसि । व॒र्षमु॒दु पृ॒ गृ॒भा॒य॒ । उ॒त्कृ॒ष्ट सु सु॒पु गृ॒भा॒य॒ ।
गृहाण । पारङ्गत्वर्यः । धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः । जलवतः छतवानसि । किमर्थं । अत्येतवा उ । अतिक्रम्य
गतु । ओषधीरजीजनः । उदपादयः । किमर्थं । भोजनाय धनाय भोगाय वा । कमित्ययं शिशिर जीवनाय
क । नि० १० १० । इतिवत्यादपुराणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषा स्तुतिमविदः । प्राप्तवानसि ॥ ॥ २८ ॥

बळित्यति तृचात्मक द्वादश मृक्त भूमस्याचिरार्थं पृथिवीदेवताकमानुषम् । अनुक्तात् च । बळित्या तृच
पार्थिवमानुषमिति ॥ मृक्तविनिर्गो लैगिकः । आद्या देवानां हविःपु पृथिव्या अनुवाक्या । बळित्या
पर्वतानां दृष्ट्वा चिद्या वनस्पतीन् । आ० ६ १४ । इति हि सूचित ॥ भूमिस्तोमे चैषा महत्त्वतीयशस्ते मृक्त
मुखीया । आ० ९ ५ ॥

बळि॒त्या पर्व॑तानां खि॒टं वि॒भर्षि॑ पृथि॒वि ।

प्र॒ या भूमिं॑ प्रव॒त्वति॑ म॒हा जि॒नोषि॑ महि॒नि ॥ १ ॥

ब॒ट् । इ॒त्या । पर्व॑तानां । खि॒टं । वि॒भर्षि॑ । पृथि॒वि ।

प्र॒ । या । भूमिं॑ । प्रव॒त्वति॑ । म॒हा । जि॒नोषि॑ । महि॒नि ॥ १ ॥

द्विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते ॥ हे पृथिवि प्रथ
नवति मध्यस्थानदेवते । त्वमित्येत्यममुचातरिचे वा बट् सत्य पर्वतानां मेघानां वा खिद्र खेदन् भेदनं विभर्षि ।
धारयसि । हे महिनि महति हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमि प्रत्यक्षां पृथिवी मह्ना
महत्त्वेन महतोदकेन वा प्र जिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि ॥

स्तो॒मास॑स्त्वा वि॒चारि॑णि॒ प्रति॑ शोभ॒न्त्य॒क्तुभिः॑ । प्र॒ या वा॒जं न॑ हे॒षंतं॑ पे॒रुम॑स्य॒स्यर्जु॑नि ॥ २ ॥

स्तो॒मासः॑ । त्वा॒ । वि॒चारि॑णि॒ । प्रति॑ । स्तो॒भंति॑ । अ॒क्तुऽभिः॑ । प्र॒ । या । वा॒जं । न॑ ।

हे॒षंतं॑ । पे॒रु॒ । अस्य॑सि । अ॒र्जु॒नि ॥ २ ॥

हे विचारिणि विविधचरणशीले पृथिवि देवि त्वा त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रति

ष्टोमंति । अभिष्टुवंति । किंच या त्वं हेयंतं शब्दयंतं वाजं न अश्वमिवोद्धत्तं पेरं पुरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि । हे अर्जुनि शुभवर्णो गमनशीले वा ॥

देवानां हविःषु दृष्ट्वा चिदिति पृथिव्या याज्या । एषैव भूमिस्तोमे निष्केवल्ये सूक्तमुखीया । मृचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

दृष्ट्वा चिद्या वनस्पतीन्क्षमया दर्धर्षोऽजसा ।

यज्ञे अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा । चित् । या । वनस्पतीन् । क्षमया । दर्धर्षि । ओजसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥ ३ ॥

हे पृथिवि या त्वं दृष्ट्वा चित् ॥ मुपां मुनुगिति तृतीयाया आकारः ॥ दृष्ट्वा क्षमया भूम्या सह वनस्य तीन वृक्षानोजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि । अथवा दृष्ट्वा विधेयविशेषणं । वनस्पतीन् दृष्ट्वा कृत्वा धारय सीत्यर्थः । यद्यस्यास्ति तव संबाधनो वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पचम्यर्थे षष्ठी ॥ अभ्रादपां हर्तुर्दिवोऽंतरिक्षादादित्याद्वा वर्षति । अथवा यद्यस्यास्ति तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टय उदकसंघाता विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षति पतति ॥ ॥ २९ ॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्चं त्रयोदशं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्रम्यते च । प्र सम्राजोऽष्टा वारुणमिति । विनियोगो लैंगिकः ॥

प्र सम्राजे बृहदर्चो गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघानं शमितेव चर्मोपस्तिरे पृथिवीं सूर्याय ॥ १ ॥

प्र । संऽराजे । बृहत् । अर्चं । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं । वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघानं । शमिताऽडव । चर्म । उपऽस्तिरे । पृथिवीं । सूर्याय ॥ १ ॥

अचिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रह्म ति । हे अर्चे त्वं सम्राजं सम्यग्राजमानायेश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकार्यतन्नामकाय देवाय बृहत् प्रभुतं गभीरं दूरवगाहं बहुर्घोषेयं प्रियं प्रियभृतं ब्रह्म स्तोचरूपं कर्म प्रार्चं । प्रर्चय । प्रोच्चारयत्यर्थः । यो वरुणः शमितेव चर्म शमिता पशुविशमनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्मं हंति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं ॥ तृतीयस्यां पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं ॥ सूर्याय सूर्यस्योपस्तर आस्तरणाय वि जघान विस्तारयामास । विस्मृतं हि व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारायांतरिक्षं विस्तारितवान् । उक्तं हि राजा वरुणश्चकार । ऋग्वे० १. २४. ८. । इति ह्युक्तं ॥

वनेषु व्यंतरेक्षं ततान् वाजमवत्सु पयं उस्त्रियासु ।

हत्सु क्रतुं वरुणो अप्स्वयिं दिवि सूर्यमदधात्सोममदौ ॥ २ ॥

वनेषु । वि । अंतरेक्षं । ततान् । वाजं । अर्वेत्सु । पयः । उस्त्रियासु ।

हत्सु । क्रतुं । वरुणः । अप्सु । अग्निं । दिवि । सूर्यं । अदधात् । सोमं । अदौ ॥ २ ॥

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाद्येवंतरिक्षं वि ततान् । विस्तारितवान् । तथा वाजसनेयकं । वनेषु हीदमेषु वृक्षाद्येवंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरेक्षं ततानेति । वाजं बलमवत्वशेषु वि ततान् । पयः क्षीरमुत्त्रियासु गोषु । उस्त्रियेति गोनाम । उस्त्राविणोऽस्त्रां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । हत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं ।

यद्वि मनसा ध्याययति तत्कर्मणा करोति । अप्सूदकेष्वपि वैद्युतमौर्वं वा । सर्वत्र वि ततानेति संबंधः । किंश्च दिवि दुल्लोके सूर्यमदधात । स्थापितवान् । सोम चाद्रौ पर्वतेऽदधात ॥

नीचीनवारं वरुणः कवंधं प्र ससर्ज रोदसी अंतरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्भुनक्ति भूमि ॥ ३ ॥

नीचीनऽवारं । वरुणः । कवंधं । प्र । ससर्ज । रोदसी इति । अंतरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न । वृष्टिः । वि । भुनक्ति । भूमि ॥ ३ ॥

नीचीनवारमधोमुखबिलं प्र ससर्ज । कृतवान् । क । कवध । कवनमुदकं । तद्दीयतेऽवेति कवंधो मेघः । त तथाकरोत् । अथवा कवधमुदकं । तद्ददक नीचीनवार नीचीननिर्गमनबिलं चकार । मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारत्यर्थः । किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी आवापृथिव्यावतरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहितायेत्यर्थः । तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भुतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूमि भूमिं व्युनक्ति । क्रिदयति । वृष्टिः सेक्ता पुमान्वय न यवमिव यवान्यथा प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्वद्भूमिं सर्वत्रोन्नति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनवारं वरुणः कवंधं । नि० १० ४ । इत्यादिनिर्गुक्त द्रष्टव्य ॥

उन्नतिं भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दुग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।

समभ्रेण वसत पर्वतामस्तविषीयंतः अथयंत वीराः ॥ ४ ॥

उन्नतिं । भूमिं । पृथिवीं । उत । द्यां । यदा । दुग्धं । वरुणः । वष्टि । आत् । इत् ।

सं । अभ्रेण । वसत । पर्वतामः । तविषीऽयंतः । अथयंत । वीराः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमि पृथिवी प्रथितमतरिक्षं । अतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च द्या दुल्लोकमुन्नति । क्रिदयति । यदाय दुग्धमुदकपुरणं वष्टि कामयते । अथवा दुग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमोपध्यादिकं लक्ष्यते । ओषध्यादयः प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदन्तरमेव सं वसत । समाच्छादयति । के । पर्वतामः पर्वततोऽद्वयः । केन । अभ्रेण मेघेन । किंच तविषीयतो बलमिच्छतो वीरा विज्ञेयैः वृष्टिः परथितारो मरुतः अथयत । अथयति मेघान् ॥

इमामूष्वासुरस्य श्रुतस्य महीमायां वरुणस्य प्र वोचं ।

मानेनैव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५ ॥

इमां । ऊं इति । सु । आसुरस्य । श्रुतस्य । मही । मायां । वरुणस्य । प्र । वोचं ।

मानेनऽइव । तस्थिऽवान् । अंतरिक्षे । वि । यः । ममे । पृथिवीं । सूर्येण ॥ ५ ॥

आसुरस्यासुरसंबन्धिनः । असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः । असुरहंतुरित्यर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्संबन्धिनः श्रुतस्य विद्युतस्य मही महतीमिमा मायां प्रज्ञां प्र वोचं । प्रब्रवीमि । केषां मयिति सोच्यते । यो वरुणोऽतरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनैव दंडेनैव सूर्येण पृथिवीमतरिक्षं वि ममे परिच्छिनत्ति तक्षिषा माया ॥ ३० ॥

इमामू नु कवितमस्य मायां मही देवस्य नकिरा दधर्ष ।

एकं यदुद्रा न पृणत्येनीरासिंचंतीस्वनयः समुद्रं ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । नु । कविऽतमस्य । मायां । महीं । देवस्य । नकिं । आ । दधर्ष ।
एकं । यत् । उद्गा । न । पूरयंति । एनीः । आऽसिंचन्तीः । अवनयः । समुद्रं ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य सुत्यस्य वा वरुणस्येमां सर्वप्रसिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां
नकिर्नैवा दधर्ष । न हिनस्ति कश्चिदपि । ऊ न्विति पूरणी । यद्यस्मादेकं समुद्रमुद्गोदकेन न पूरयति न
पूरयति । काः । एनीरेभ्यः शुभ्रा गमनशीला वासिंचन्तीरुदकमासेचयंत्योऽवनयो नद्यः । बह्व्यो नद्यः सर्वदो-
दकेन पूरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पूरयंतीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मैति । अत्रांतरिक्षविस्तारादिसमुद्रापू-
रणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्मे-
त्यादि श्रुतेः ॥

अर्यम्यं वरुण मित्र्यं वा सखायं वा सदमिद्भ्रातरं वा ।

वेशं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागश्चकृमा शिथ्रयस्तत् ॥ ७ ॥

अर्यम्यं । वरुण । मित्र्यं । वा । सखायं । वा । सदं । इत् । भ्रातरं । वा ।

वेशं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सीं । आगः । चकृम । शिथ्रयः । तत् ॥ ७ ॥

हे वरुण अर्यम्यं । अर्यमैवार्यम्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अर्तेरदं रूपं ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथविरणान्वनमाञ्च
शास्तीत्यर्थमा गुरुः । तं । वा अथवा मित्र्यं ॥ त्रिमिदा स्नेहन इत्यस्मान्निबं । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः ।
वा अथवा सखायं समानख्यानं सदमित्सर्वदेव भ्रातरं वा । नित्यं निरंतरं वेशं निकटनिकेतनवर्तिनं वा ।
अरणं वा । अशब्दमित्यर्थः । अथवारणमदातारं वा नित्यं निरंतरं । एतान्प्रति यत्सीं यदेतदागोऽपराधं
चक्रम तच्छिथ्रयः । अस्मन्तो विनाशय ॥

कित्वासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ।

सर्वा ता वि थं शिथिरेव देवाधा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८ ॥

कित्वासः । यत् । रिरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घ । सत्यं । उत । यत् । न । विद्म ।

सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव । देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८ ॥

कित्वासः कित्वा द्यूतकृतः । किं तवास्मि सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने
द्यूते यथा यद्रिरिपुर्लेपयति पापमारोपयति तथास्मासु द्वेष्टारो मयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याक्षिपति ॥ अत्र
पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमाधीयः ॥ वा अथवा । धति पूरणः । यत्पापं सत्यमारोपमंतरेण कृतवतः
स्मः । उतापि च यत्कृतं पापं न विद्म न जानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिल-
बंधनानि फलानीव वि थं । विमोचय ॥ स्थितिरुपसृष्टो विमोचने ॥ हे देव अधानंतरं ते तव प्रियासः प्रियाः
स्याम । भवेम ॥ ॥ ३९ ॥

इंद्राग्नी यमिति षड्वचं चतुर्दशं मुक्तमचिरार्थमानुष्टुभमिन्द्रायं । षष्ठी विराट्पूर्वा । आग्नी दशकावष्टकास्त्रयः
। अनु० ९. ११. इति परिभाषितत्वात् । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी षष्ठिं द्वापमानुष्टुभं विराट्पूर्वातमिति ॥
विनियोगो लिंगिकः ॥

इंद्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु मय्यं । दृष्ट्वा चित्स प्रभेदति द्युम्ना वाणीरिव चितः ॥ ९ ॥

इंद्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । मय्यं । दृष्ट्वा । चित् । सः । प्र । भेदति ।

द्युम्ना । वाणीऽइव । चितः ॥ ९ ॥

हे इन्द्राग्नी उभोभौ परस्परविद्युता युवा य मर्त्यमवधो रक्षथो वाजेषु संयामेषु स मर्त्यो दृष्ट्वा चित्
दृढान्यपि बुद्ध्वा द्योतमानानि धनानि शत्रुसबधीनि भेदति । भिनत्ति । त्रित ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवा-
क्यानीव । अथवा त्रिषु स्थानेषु वर्तमानोऽपि, शत्रूणा वाक्यानीव ॥

या पृतनासु दुष्टरा या वाजेषु अवाय्या । या पंच चर्षणीरभीन्द्राग्नी ता हवामहे ॥२॥
या । पृतनासु । दुस्तरा । या । वाजेषु । अवाय्या । या । पंच । चर्षणीः । अभि । इन्द्राग्नी
इति । ता । हवामहे ॥ २ ॥

या याविन्द्राग्नी पृतनासु दुष्टरा दुष्टरावर्णभिभाव्या । या या च वाजेषु संयामेष्वन्नेषु वा अवाय्या
अवाय्या सुत्या । या या पंच चर्षणी । चर्षणयो मनुष्या । तानभि । रक्षत इति शेषः । ता ता महानुभावो
हवामहे । सुम ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनोः । प्रति दुणा गभस्त्योर्गवां वृचघ्न एषते ॥३॥
तयोः । इत । अमऽवत । गवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनोः । प्रति । दुणा । गभस्त्योः ।
गवां । वृचऽघ्ने । आ । ईषते ॥ ३ ॥

अमवदभिभावक गवो बल तयोरित तयोरिव । मघोनोमघवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा तयोर्दिद्युत् वञ्चं
तिग्मा तीक्ष्ण वर्तते गभस्त्योर्हस्तयो । एवभृता देवा गवामुदकाना पणिभिरपहताना वा गवा लाभाय दृग्णा
द्रुविकारण गमनशीलिन वक्त्रेण रथेन वृचघ्न आवरकमघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीषते ।
प्रतिगच्छत ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे । पती तुरस्य राधसो विद्धांसा गिर्वणस्तमा ॥४॥
ता । वां । एषं । रथानां । इन्द्राग्नी इति । हवामहे । पती इति । तुरस्य । राधसः ।
विद्धांसा । गिर्वणऽतमा ॥ ४ ॥

हे देवा ता ता वक्ष्यमाणगुणा वा युवा हवामहे । सुम । किमर्थ । रथानामेष युद्धे रथाना प्रेरणाय ।
कीदृशी युवा । इन्द्राग्नी इन्द्रमपि च परस्परयुग्मभृता तुरस्य जगमरूपस्य राधसो धनादिलक्षणस्य पती
स्वामिनी विद्धासा सर्वज्ञा गिर्वणस्तमा गोभिर्वननीयतमा । ईदृशी युवा हवामहे ॥

ता वृधन्तावनु द्यून्मतीय देवावदभा । अहेता चित्पुरो दधेऽग्नेव देवावर्षते ॥५॥
ता । वृधन्ता । अनु । द्यून् । मतीय । देवा । अदभा । अहेता । चित् । पुरः । दधे ।
अंशाऽइव । देवा । अर्वते ॥ ५ ॥

ता तावन् ब्रून् प्रतिदिन वृधन्ता वर्धमाना । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने दृष्टातः । मतेव मनुष्याविव ।
ता यथा प्रतिदिन वर्धन्ते । देवा द्योतमानावदभाहिस्त्रावर्हता चित् प्रकर्षेण पुज्या । विदिति पूजाया ।
तादृशी महानुभावो देवावर्षतेऽश्वलाभाय पुरो दधे पुरस्कुर्वं । अग्नेव । अग्ने नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती
देवः । स भगस्याप्युपलब्धकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

एवेन्द्राग्निभ्यामहावि ह्व्यं शृथं घृतं न पृतमदिभिः ।
ता सूरिषु श्रवो बृहद्रयिं गृणत्सु दिधृतमिषं गृणत्सु दिधृतं ॥ ६ ॥

ए॒व । इं॒द्रा॒ग्नि॒भ्यो॑ । अ॒हा॒वि । ह॒व्यं । शू॒ष्यं । घृ॒तं । न । पू॒तं । अ॒द्रि॒भ्यः॑ ।

ता । सूरि॒षु । अ॒वः । बृ॒हत् । र॒यिं । गृ॒णत्॑ऽसु । दि॒धृतं॑ । इ॒षं । गृ॒णत्॑ऽसु । दि॒धृतं॑ ॥ ६ ॥

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्यां हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कीदृशं तत् । शूष्यं बलकर । किमिव । अद्रिभिर्यावभिः पूतमभिपुत घृतं न सोमरसमिव । तद्यथा युवाभ्या प्रदीयते तद्वच्चक्षुरोडाशादिकमपि । ता तां देवीं सूरिषु मेधाविष्वक्सासु बृहत् प्रभूत अवोऽन्नं यशो वा रयि धनं च दिधृतं । धारयतं । इषमन्नं गृणत्सु सुवत्सु दिधृत । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ ३२ ॥

प्र वो मह इति नवचं पंचदश मुक्तमेवयामरुदाख्यस्यात्रेयस्य मुनेर्गाथं मरुदेवताकमतिजगतीच्छंदस्कं । तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नववयामरुन्मास्तमतिजागतमिति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवनेऽच्छावाकशस्त इदं सूक्तं । सूचितं च । एवयामरुदुक्तो वृषाकपिना । आ० ८ । इति ॥

प्र वो॑ म॒हे म॒तयो॑ यंतु॒ विष्ण॑वे म॒रुत्व॑ते गिरि॒जा ए॒व॒याम॑रुत् ।

प्र श॒र्धाय॑ प्र॒य॒ज्यवे॑ सु॒खा॒दये॑ त॒वसे॑ भ॒न्ददि॑ष्टये धुनि॒व्रता॑य श॒वसे॑ ॥ १ ॥

प्र । वः । म॒हे । म॒तयः॑ । यंतु॒ । विष्ण॑वे । म॒रुत्व॑ते । गिरि॒जाः । ए॒व॒याम॑रुत् ।

प्र । श॒र्धाय॑ । प्र॒य॒ज्यवे॑ । सु॒खा॒दये॑ । त॒वसे॑ । भ॒न्दत्तु॑ऽइष्टये । धुनि॑ऽव्रताय । श॒वसे॑ ॥ १ ॥

प्र यंतु प्रगच्छतु गिरिजा वाचि निष्पन्ना मतयः स्तुतयः । कस्मै । वस्तुभ्य ॥ वचनव्यत्ययः ॥ विष्णवे व्याप्ता-थेन्द्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते । कस्य स्तुतय इत्युच्यते । एवयामरुत एतन्नामकस्य ऋषेः ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ अथवायमृषिर्गिरिजाः स्तुतेर्जनयिता भवति । उत्तरार्धे मरुत्स्तुतिः । किंच प्र यतु स्तुतयः । कस्मै । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषण । प्रयज्यवे प्रकर्षणं यष्टव्याय सुखादये शोभनाभरणाय । खादिराभरणविशेषः । हस्तेषु खादिभ्यः । ऋग्वे० १ १६८ ३ । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५ ५४ ११ । इति च श्रुतेः । तवसे बलवते भन्ददिष्टये । स्तुतिरूपेष्टयस्य तद्वदिष्ट । तस्मै धुनिव्रताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय शवसे गमनवर्तं ॥

प्र ये जा॒ता म॑हि॒ना ये च॒ नु स्व॑यं प्र वि॒द्यना॑ ब्रुव॑त ए॒व॒याम॑रुत् ।

क्र॒त्वा त॒द्धो॑ म॒रुतो॑ नाधृ॒षे श॒वो दा॒ना म॒हा त॑दे॒षाम॑धृ॒ष्टासो॑ ना॒द्रयः॑ ॥ २ ॥

प्र । ये । जा॒ताः । म॒हि॒ना । ये । च॒ । नु । स्व॒यं । प्र । वि॒द्यना॑ । ब्रुव॑ते । ए॒व॒याम॑रुत् ।

क्र॒त्वा । तत् । वः । म॒रुतः॑ । न । आ॒ऽधृ॒षे । श॒वः । दा॒ना । म॒हा । तत् । ए॒षां । अ॒धृ॒ष्टासः॑ ।

न । अ॒द्रयः॑ ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुनिद्रेण वा सह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते । ये च नु क्षिप्रं स्वयमेव विद्यना यज्ञगमनविषयज्ञानेन सह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवते एवयामरुद्वते । स्मृति ॥ प्रेत्ययमाख्यातेन वा संबंधनीयः । ब्रुवत इति व्यत्ययं बह्वचनं । एकवचने वा क्वादसः शः । निघाताभावश्क्वादसः ॥ अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं शवो बलं क्रत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्त नाधृषे । किंश्चिदप्याधर्षणीयं न भवति । अन्वेषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणा वानभिभाव्यं भवति ॥ क्रत्यर्थे केन ॥ किंचेषा वो तत् बलं दानाभिमतदानेन मह्ना महत्त्वेन चोपेतं । द्यूयं प्रबलाः । अधृष्टासोऽधर्षणीयाः । तच्च दृष्टांतः । अद्रयो न । ते यथाधृष्टास्तद्वद्युयमपि ॥

प्र ये दिवो बृहत्ः ऋग्विरे गिरा सुशुक्लानः सुभ्वं एवयामरुत् ।
 न येषामिरी मधस्य ईष्टे आँ अग्रयो न स्वविद्युतः प्र स्यद्रासो धुनीनां ॥३॥
 प्र । ये । दिवः । बृहत्ः । ऋग्विरे । गिरा । सुऽशुक्लानः । सुऽभ्वः । एवयामरुत् ।
 न । येषाँ । इरी । मधऽस्ये । ईष्टे । आ । अग्रयः । न । स्वऽविद्युतः । प्र । स्यद्रासः ।
 धुनीनां ॥३॥

ये मरुतो बृहतो दिवो धुनोकादागच्छतः प्र ऋग्विरे शृण्वति तावद्भृतो गिरवधामरुत्सुतवान् । कीदृ-
 शास्ति । शुशुक्लानो दीप्ताः सुभ्वः सुष्ठु भवतः । येषा मरुता मधस्य सहस्थाने स्वकीये निवासे तिष्ठतामिरीरिता
 प्रेरिता नेष्ट आ । नेष्टति च चालयितु । आ इति चार्थे । अग्रयो न अग्रय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योत-
 माना धुनीना नदीना स्यद्रासो वर्षणेन चालयितारश्च ॥

स चक्रमे महतो निरुरुक्रमः समानस्मात्सदस एवयामरुत् ।
 यदायुक्त त्मना स्वादधि णुभिर्विष्यधसो विमहसो जिगाति शेवृधो नृभिः ॥४॥
 स । चक्रमे । महतः । निः । उरुऽक्रमः । समानस्मात् । सदसः । एवयामरुत् ।
 यदा । अयुक्त । त्मना । स्वात् । अधि । सुऽभिः । विऽस्प्यधसः । विऽमहसः ।
 जिगाति । शेऽवृधः । नृऽभिः ॥४॥

स मरुद्गणो महतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषा साधारणात्सदसः स्थानादतरिचादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः
 सन नियक्रम । निरगच्छत । एवयामरुदपिर्द्यदा स्वात्स्वकीयस्थानात् । अधीति पचम्यर्थानुवादी । त्वनात्मनैव
 स्तुभिर्गन्तुभिर्नृभिः स्नेतुभिश्चरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ वज्रवदुच्यते । तदानीं विस्प्यधसो
 विविधस्यर्धाः । अह पुरतो गच्छाम्यह पुरतो गच्छामीति तेषां स्यर्धा । अथवा विगतस्यर्धाः । न ह्येषां सार्धं
 स्यर्धकाः संति । विमहसो विशिष्टबलाः शेवृधः शेवस्य सुखस्य वर्धयितारो जिगाति । निर्गच्छति ॥ व्यत्य-
 येनैकवचन ॥

स्वनो न वोऽमवानेजयवृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
 येना सहैत ऋजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः स्वायुधास इष्मिणः ॥५॥
 स्वनः । न । वः । अमऽवान । रेजयत् । वृषा । त्वेषः । ययिः । तविषः । एवयामरुत् ।
 येन । सहैतः । ऋजत । स्वऽरोचिषः । स्थाऽरश्मानः । हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः ।
 इष्मिणः ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत् न कंपयत्वियामरुतं मां ॥ सुपां सुशुनिति
 द्वितीयालुक् ॥ स्वनो विशिष्यते । अमवान बलवान वृषा यर्पिता वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गता तविषः प्रवृद्धः ।
 येन स्वर्गेन सहतः शत्रुनाभिवतो यूयमृजत । प्रसाधयथ ॥ लङ्घ्ये लोट् ॥ कीदृशा यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्त-
 रश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इष्मिणोऽन्नवंतो
 गमनवतो वा ॥ ॥३३॥

अपारो वो महिमा वृद्धश्वसस्त्वेषं शवोऽवत्वेवयामरुत् ।
 स्थातारो हि प्रसितौ संदृशि स्थन् ते न उरुष्यता निदः शुशुक्रांसो नाग्रयः ॥ ६ ॥
 अपारः । वः । महिमा । वृद्धऽश्वसः । त्वेषं । शवः । अवत्तु । एवयामरुत् ।
 स्थातारः । हि । प्रसितौ । संदृशि । स्थन् । ते । नः । उरुष्यत । निदः । शुशुक्रांसः ।
 न । अग्रयः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माक महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धश्वसः प्रवृद्धवल्गास्त्वेप दीप्तं शवो युष्माकं बलम
 वतु रक्षत्वेवयामरुत मा ॥ द्वितीयेकवचनस्य लुक् ॥ यूय प्रसितौ प्रबलवधने नियन्वति यज्ञे मंदृशि संदृशने
 निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठतो भवथ खलु । ते नोऽस्मान्निदो निदकाच्छत्रोः सकाशादुरुष्यत ।
 रक्षत । अग्रय इव शुशुक्रांसो यूयमिति ॥

ते रुद्रासः सुमखा अग्रयो यथा तुविद्युम्ना अवंत्वेवयामरुत् ।
 दीर्घं पृथु पंप्रथे सद्य पार्थिवं येषामज्मेष्वा महः शर्धास्यद्भुतेनसां ॥ ७ ॥
 ते । रुद्रासः । सुऽमखाः । अग्रयः । यथा । तुविऽद्युम्नाः । अवंत्तु । एवयामरुत् ।
 दीर्घं । पृथु । पंप्रथे । सद्य । पार्थिवं । येषां । अज्मेषु । आ । महः । शर्धासि ।
 अद्भुतऽएनसां ॥ ७ ॥

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्रयो यथा अग्रय इव तुविद्युम्नाः प्रभुतदीप्तयः ।
 अथवा अग्रिसदृशास्तुविद्युम्नाः प्रभुतधना अवतु रक्षत्वेवयामरुदेतन्नामानमृषि मा । पार्थिवं पृथिव्यत्रातरिक्ष ।
 तत्संबन्ध दीर्घमायत पृथु विस्तीर्ण सद्य सदनं पंप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभूत् । अद्भुतेनसामपापानां येषामज्मेषु
 गर्मणेषु महो महति शर्धासि चा गच्छतीति शेषः ॥

अद्वेषो नो मरुतो गातुमेतन् श्रोता हवँ जरितुरेवयामरुत् ।
 विष्णोर्महः समन्यवो युयोतन् स्मदृष्योऽन दंसनाप द्वेषांसि सनुतः ॥ ८ ॥
 अद्वेषः । नः । मरुतः । गातुं । आ । इतन् । श्रोतं । हवँ । जरितुः । एवयामरुत् ।
 विष्णोः । महः । सऽमन्यवः । युयोतन् । स्मत् । रथ्यः । न । दंसना । अप । द्वेषांसि ।
 सनुतरिति ॥ ८ ॥

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूयं नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभाव स्तोत्र प्रथितम् । आगच्छत । तदर्थं जरितुः
 स्तोतुरेवयामरुदेवयामरुतो मम हवँ श्रोत । शृणुत । विष्णोर्व्यापकस्यद्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयज्ञा
 यूयं स्मत् । अयं प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिगो योद्धार इव । ते यथा शत्रुनपाकुर्वन्ति तद्वदस्माकं
 दंसना कर्मणा सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान् द्वेषांसि द्वेषून् अप युयोतन् । इतरं विधोजयत ।
 पृथक्कृतम् ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता । आ० गृ० ३. ५. ॥

गंता नो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोता हवमरुक्ष एवयामरुत् ।
 ज्येष्ठासो न पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः स्यात् दुर्धर्तवो निदः ॥ ९ ॥

गंतं । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । मुऽगमि । श्रोतं । हवै । अरक्षः । एवयामरुत् ।
 ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽओमनि । यूयं । तस्य । प्रऽचेतसः । स्यातं । दुऽधर्तवः ।
 निदः ॥ ९ ॥

हे यज्ञिया मरुतो यूय नोऽस्माक यज्ञ गत । आगच्छत । मुगमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । सुकर्म
 त्वयित्वर्थ । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वान श्रोत । शृणुत । अरक्षो रक्षोर्वर्जिता यूयं ॥ लिगवचनयोर्व्यत्ययः ॥
 ज्येष्ठामो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो विधादय इवातिप्रवृद्ध । व्योमन्यतरिक्षे वर्तमाना । प्रचेतसो यूय तस्य निदो
 निदकस्य दधर्तवो दधर्तवः स्यात । भवत ॥ ॥ ३४ ॥

॥ इति पचमे मण्डले षष्ठोऽनुवाकः समाप्त चात्रिय पचम मण्डल ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठे मंडले षडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र त्व ह्यप्र इति त्रयोदशार्क प्रथमं सूक्तं । त्वं ह्यमे सप्तेति बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुक्रांतत्वात् मंडलद्रष्टा स एव भरद्वाज ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप् । मंडलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ पशोर्हविष्यवदीयमानं मैत्रा वरुणानानुवचनीयमिदं मनोतामृक्तं । सूचितं च । त्वं ह्यमे प्रथम इत्यन्वाह । आ० ३ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक आमेधे कृती त्रिष्टुभे कदस्यतदादिमुक्तषट् द्वितीयवर्जं । सूचितं च । त्व ह्यमे प्रथम इति षष्ठा द्वितीयमुद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ आद्योपाकरणं विनियुक्ता । सुत्रं तु पूर्वं मंत्र उक्तं ॥

त्वं ह्यमे प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मि सहसे सहध्वे ॥१॥

त्वं । हि । अमे । प्रथमः । मनोता । अस्याः । धियः । अभवः । दस्म । होता ।

त्वं । सीं । वृषन्न । अकृणोः । दुष्टरीतु । सहः । विश्वस्मि । सहसे । सहध्वे ॥१॥

हे अमे प्रथमो देवाना मध्ये प्रथमः प्रथमः प्रकृष्टतमः पूर्वभूवी वा त्वं मनोता हि देवाना मनो यत्रोत संबद्ध भवति तादृशो भवसि । हिण्वोऽपिः सर्वा मनोतार्या मनोताः संगच्छन्ति । ऐ० ब्रा० २. १०. । इत्यादि-ब्राह्मणप्रसिद्धांतनार्थः । हे दस्म दृग्गोय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः । भवसि । हे वृषन्न कामानां वर्धयत । त्वं सी सर्वतो दुष्टरीतु दुर्हित्यमहिंस्य सहो बलमकृणोः । अकरोः । किमर्थं । विश्वस्मि सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय ॥

अथा होता न्यसीदो यजीयानिष्ठस्पद इषयन्नीङ्गः सन् ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु गमन ॥२॥

अथ । होता । नि । असीदः । यजीयान । इष्ठः । पदे । इषयन् । ईङ्गः । सन् ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतं । महः । राये । चितयंतः । अनु । गमन ॥२॥

अधाधुना हे अमे यजीयानतिशयिन यथा त्व होता होमनिष्पादकः सन् इच्छो भुम्या चदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्वानसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईङ्गः स्तुत्यः सन् । त तादृश त्वा त्वां प्रथममितरदेवताभ्यः पूर्वं देवयंतो देव त्वामात्मन इच्छतो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्य जमाना महो महते राये धनाय चितयतो जानतः स्तुत्या ज्ञापयतो वा अनु गमन् । अनुगच्छन् पूर्व ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैऽस्वे रयिं जागृवांसो अनु गमन ।

रुशंतमग्निं दर्शतं बृहंतं वपावंतं विश्वहा दीदिवांसं ॥३॥

वृताऽइव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे इति । रयिं । जागृऽवांसः । अनु । गमन् ।

रुशंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवंतं । विश्वहा । दीदिऽवांसं ॥३॥

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यर्थे । लोकहयमध्यगतेन मार्गेण बह्विभिरनेकैर्वसव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्धित-प्रत्ययः ॥ यजमानानां निवासयोग्यैर्वा सार्धं यंतं गच्छतं त्वामनु गमन् । अनुगच्छन्ति । संभजन्ति यजमानाः ।

कीदृशास्ते । स्वि स्त्वयि देवे रयि धनं जागवामः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । दृशंतं दीपवर्णम-
ग्निमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहत् महान्तं वपावंतं विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतः श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तं ।

नामानि चिहधिर यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४ ॥

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवं । आपन् । अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते । रणयंत । संदृष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य योतमानस्याग्निः पदमाहवनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यतो गच्छंतः श्रवस्त्ववो
ऽन्नमिच्छतः पूर्वं यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यैरपरिबाध्यमापन् । आप्नवन्ति । हे अग्ने ते तव
भद्राया सुत्याया संदृष्टा निमन्ताया रणयत । रमयति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि
वैश्वानरी जातवन्ता इत्यादीनि दधिरे । धारयति । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

त्वां वर्धति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानां ।

त्वं चाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणां ॥ ५ ॥

त्वां । वर्धति । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयासः । जनानां ।

त्वं । चाता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदै । इत् । मानुषाणां ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वा क्षितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिनक्षणायां वर्धति । वर्धयति । उभयास उभयविधानि
पशुपशुरुपाणि जनानां यजमानानां सबधीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वा त्वामुद्दिश्य वर्धति ।
अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वा वर्धति । हे तरणे दुःखात्तारकाग्ने
त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः मृत्युः सन् चाता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुषाणां मनुष्याणां स्तोतृणामस्माकं सदमि-
त्सर्वदा पिता माता च मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥ ॥ ३५ ॥

सपरेण्यः स प्रियो विश्वग्निर्होता मंद्रो नि षसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप जुबाधो नमसा सदेम ॥ ६ ॥

सपरेण्यः । सः । प्रियः । विश्वः । अग्निः । होता । मंद्रः । नि । ससाद । यजीयान् ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिवांसं । उप । जुबाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोऽग्निः सपरेण्यः पुज्यः प्रियः कामानां पुरको विष्णु प्रजासु होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो
यजीयानिति शर्चेनतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा । एव महानुभावोऽग्निर्नि षसाद । निषक्तोऽभूत् । अथ
प्रत्यक्षतः । त त्वा तादृशं त्वा वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं जुबाधः जानुनी बाधयंतोऽवत-
तजानवः प्रणताः संतो नमसा स्तोत्रेणोपा सदेम । आसादयेम । अथवोपासीदमेत्येवमाशास्ते ॥

तं त्वा वयं सुध्यो नर्थमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विज्ञो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७ ॥

तं । त्वा । वयं । सुध्यः । नर्थः । अग्ने । सुम्नायवः । ईमहे । देवयंतः ।

त्वं । विज्ञः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हे अग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं सुखं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुस्त्रायवः सुखमिच्छन्तो देवयन्तो देवं त्वामिच्छन्तो वयमीमहे । याचामहे । सुम इत्यर्थः । हे अग्ने त्वं दीवानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीवानो विशः प्रजाः स्तोतुमस्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोच नेनादित्येन दिवमगमय इति वा संबंधः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

वि॒शां क॒विं वि॒श॒पतिं॑ श॒श्वती॑नां नि॒तो॒शनं॑ वृष॒भं च॑र्ष॒णीनां॑ ।

प्रे॒ती॒षणि॑मिष॒यंतं॑ पा॒वकं॑ रा॒जंत॑म॒ग्निं य॑ज॒तं र॒यीणां॑ ॥ ८ ॥

वि॒शां । क॒विं । वि॒श॒पतिं॑ । श॒श्वती॑नां । नि॒तो॒शनं॑ । वृष॒भं । च॑र्ष॒णीनां॑ ।

प्रे॒तिऽइ॒षणिं॑ । इ॒षय॑ंतं । पा॒वकं॑ । रा॒जंतं॑ । अ॒ग्निं । य॒ज॒तं । र॒यीणां॑ ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशामृत्विम्यजमानलक्षणां विशपतिं स्वामिनं कविं क्रांतदर्शनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्धकं चर्षणीनां स्तोतृणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्नोममनमिषयंतमन्नं कुर्वंतं पावक शोधकं राजंतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं सुम इति शेषः ॥

सो अ॒ग्र ई॒जे श॒श्वमे॑ च॒ मर्तो॑ यस्तु॒ आन॑ट् स॒मिधा॑ ह॒व्यदा॑तिं ।

य आ॒हुतिं॑ परि॒ वेदा॑ नमो॒भिर्वि॒श्वेत्स॒ वामा॑ द॒धते॒ त्वोतः॑ ॥ ९ ॥

सः । अ॒ग्रे । ई॒जे । श॒श्वमे॑ । च॒ । म॒र्तः । यः । ते॒ । आ॒न॑ट् । सं॒ऽइ॒धा । ह॒व्यऽदा॑तिं ।

यः । आ॒हु॒तिं । परि॒ । वे॒द । न॒मः । ऽभिः । वि॒श्वः । इ॒त् । सः । वा॒मा । द॒ध॒ते॒ । त्वाऽऊ॑तः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वां स मर्तः स यजमान ईजे । यजते । शश्वमे च । स्तौति । शश्वमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्यदातिं हविषां दानमानट् करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परि वेदं परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतस्त्वया रक्षितः सन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

अ॒स्मा उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॒धेम॒ नमो॑भिर॒ग्रे स॒मिधो॑त ह॒व्यैः ।

वे॒दीं सू॒नो स॒हसो॑ गी॒र्भिरु॒क्थैरा॑ ते॒ भ॒द्राया॑ सु॒म॒तौ य॑तेम ॥ १० ॥

अ॒स्मै । ऊं॑ इति । ते॒ । महि॑ । म॒हे । वि॒धेम॒ । न॒मः । ऽभिः । अ॒ग्रे । सं॒ऽइ॒धा । उ॒त । ह॒व्यैः ।

वे॒दी । सू॒नो॒ इति॑ । स॒ह॒सः । गीः । ऽभिः । उ॒क्थैः । आ॒ । ते॒ । भ॒द्राया॑ । सु॒ऽम॒तौ । य॑तेम ॥ १० ॥

हे अग्ने महे महतेऽस्मै ते तुभ्यं महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरेम । कैरित्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारैः समिधा वा उजापि च हव्यैर्हविर्भिः । हे सहसः सूनो वेदी वेद्यां गीर्भः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः । किंच ते तव भद्रायां सुखायां सुमता शोभनानुग्रहबुद्धावा यतेम । आगच्छेम । भवेमेत्यर्थः ॥

आ॒ यस्त॑त॒थ रो॒दसी॑ वि॒ भा॒सा अ॒वो॒भिश्च॑ अ॒व॒स्य॑ ष॒ स्तरु॑चः ।

बृ॒ह॒द्भिर्वा॒जैः॒ स्थ॒वि॒रे॒भिर॒स्मे रे॒व॒द्भिर॒ग्रे वि॒तरं॑ वि॒ भा॒हि ॥ ११ ॥

आ॒ । यः । त॒त॒थ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । वि॒ । भा॒सा । अ॒वः । ऽभिः । च॒ । अ॒व॒स्यः । त॒रु॒चः ।

बृ॒ह॒त् । ऽभिः । वा॒जैः । स्थ॒वि॒रे॒भिः । अ॒स्मे॒ इति॑ । रे॒व॒त् । ऽभिः । अ॒ग्रे । वि॒ऽत॒रं ।

वि॒ । भा॒हि ॥ ११ ॥

हे अपि यस्त्वं रोदसी थावापृथिव्या भासा दीप्या व्या ततंथ व्यतनोः । किंच तरुचक्षारकस्त्वं अवीभिः
सृतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशामि बृहद्भिर्महद्भिर्वीजैरन्नैः स्थाविरैभिः स्थाविरैः स्थूले रेवञ्जी रथिमन्निरक्षे
अस्मदर्थं वितर विशिष्टतरं वि भाहि । विशेषेण दीप्यस्व ॥

नृवडसो सदमिद्वैत्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पूर्वीरिषो बृहतीरारञ्घा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १२ ॥

नृऽवत् । वसो इति । सदै । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरि । तोकाय । तनयाय । पश्वः ।

पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरेऽञ्घाः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ १२ ॥

हे वसो वासक धनवन्वापि नृवत् मनुष्यरूपेण धनं सदमित्सर्वदास्मै अस्मासु धेहि । स्थापय । किंच भूरि
प्रभूतान पश्वः पशूश्च धेहि । किमर्थं । तोकायास्तत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पूर्वोः पुरयिष्यः कामाना
ब्रह्मो वा बृहतीर्महत् आरञ्घाः । आरं दरेऽघानि यासु ताः । तादृश इष उक्तलक्षणान्यन्नानि भद्रा
भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मै अस्मासु संतु । भवन्तु ॥

पुरुष्यमे इति त्रयोदश्यासंभरणीयेष्टावमेः तत्रवतोऽनुवाक्या । सूत्रितं च । पुरुष्यमे पुरुधा त्वाया स
चित्र चित्र चितयंतमस्मै ॥ आ० ४ १ । इति ॥

पुरुष्यमे पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्यां ।

पुरुणि हि त्वे पुरुवार संत्यमे वसु विधते राजनि त्वे ॥ १३ ॥

पुरुणि । अमे । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुता । ते । अश्यां ।

पुरुणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अमे । वसु । विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १३ ॥

हे अपि राजन् ते तव पुरुणि बहनि पुरुधा गवाश्चादिरूपेण बह्वप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता
वसुतार्थं वसुमत्त्वायाशां । व्याप्त्या भुजीय वा ॥ अत्र भरतस्वामी वसुतात इत्येकपदं सप्तम्यंत चकार भट्टभा-
स्करमिश्रोऽप्येकपदं संबुद्धतं चकार ॥ हे पुरुवार बह्वभिर्वरणीयामे राजनि राजमाने त्वं त्वयि पुरुणि
बहनि वसु वसूनि त्वं त्वां विधते परिचरन्ते मत्तं दातव्यानि संति ॥ ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुर्गे देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृह्मपुत्रपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रमित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठमहलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमोऽनुवाके पचदश सूक्तानि । तत्र त्व
हीत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्याप्येवमर्थं । अत्रापि षट्पचाशदक्षरा शक्त्यादिदो दशानुष्टुभः । अनुक्रम्यते
हि । त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्नुयंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आमेधं कृतावानुष्टुभे कंदसीदं सूक्तमुत्तमावर्जं विनि-
युक्तं । सूच्यंतं हि । त्वं हि चैतवदप्रा यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३ । इति ॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् शंसनीयं
प्रातरनुवाकन्यायेनत्यतिदिष्टत्वात् ॥ आंगिरसां द्विरात्रे द्वितीयेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । त्वं हि
चैतवदिति चाश्वं । आ० १०. २. । इति ॥

त्वं हि क्षैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे । त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ १ ॥
 त्वं हि । क्षैतवत् । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे । त्वं । विचर्षणे । श्रवः । वसो
 इति । पुष्टिं । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत् । क्षितिः क्षयोऽपचयः । तत्संबन्धि क्षैतं शुष्कं काष्ठ । तद्युक्तं यशोऽस्य
 हविर्लक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र दृष्टान्तः । मित्रो न । अहरभिमानो देवो मित्रः । स इव ।
 यद्वा यश इति गृहनाम । क्षैतवत् । क्षैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं । तद्युक्तं यजमानगृहं मित्रभूतः पुष्य इवा-
 भिपतसि । यद्वा पत्यार्तिरश्वयंकर्मा । ईदृशमन्नं पत्यसे । ईशिष । अतः कारणात् हे विचर्षणे विश्वेष्टिण सर्वस्य
 द्रष्टव्यसो वासकाग्ने त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानगृहस्य न । अयं नशब्दस्थार्थः । अन्नकार्यभूतां पुष्टिं च
 पुष्यसि । वर्धयसि ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञेभिर्गीभिरीळते ।
 त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २ ॥
 त्वां । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःऽभिः । ईळते ।
 त्वां । वाजी । याति । अवृकः । रजःऽतूः । विश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञेसाधनेर्हविर्भिर्गीभिः स्तुतिभिरीळते । स्तुवंति ।
 अपि च वाजी । वाजो गमनं । तद्वान सूर्यस्त्वां याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अपि
 वावादिष्यः सायं प्रविशति तस्मादपिर्दृगन्तं ददृश इति । वाजिशब्दस्य सूर्यवाचकत्वेन क्वचित् श्रूयते ।
 अपिर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिनः । तै० ब्रा० १. ६. ३. ९ । इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च । कीदृशो वाजी ।
 अवृको हिंसकरहितो रजस्तूः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता । यद्वा । रजसा लोकानां
 तरिता गन्ता विश्वचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिंधते ।
 यज्ञस्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अध्वरे ॥ ३ ॥
 सजोषः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । इंधते ।
 यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नायुः । जुह्वे । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तुतेनरो नतार ऋत्विजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा
 त्वामिंधते । समिद्धं कुर्वति । कंदर्पत चेदुच्यते । यद्य यदो खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो
 यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरं हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाहु
 यति तदेत्यर्थः ॥

ऋध्वस्ते सुदानवे धिया मर्तः शशमते ।
 जती ष बृहतो दिवो द्विषो अंहो न तरति ॥ ४ ॥
 ऋधत् । यः । ते । सुदानवे । धिया । मर्तः । शशमते ।
 जती । सः । बृहतः । दिवः । द्विषः । अंहः । न । तरति ॥ ४ ॥

ऋधत् । स यजमान ऋध्वात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तव संबन्धिना

धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शाम्यति । यद्वा । शमतिः सुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् स्वीति । स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबन्धिन्योती ऊत्या रक्षया दिषो द्वेष्टुर्नहो न आह्वननशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत् ।

वयावंतं स पुष्यति क्षयमग्ने शतायुषं ॥ ५ ॥

संऽडधा । यः । ते । आऽहुतिं । निऽशितिं । मर्त्यः । नशत् ।

वयाऽवंतं । सः । पुष्यति । क्षयं । अग्ने । शतऽआयुषं ॥ ५ ॥

हे अग्ने समिधा समिधनहेतुभृतेन्धमेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनुकृतां मन्त्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत व्याप्नुयात । नशतिर्वाप्तिर्कर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावंतं । वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः । तयुक्तं शतायुषं बह्वविधात्तं चिरकालजीवनं वा क्षयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तच्च चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि षञ्छुक्र आततः ।

सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६ ॥

त्वेषः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽततः ।

सूरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभ्रवर्णो वा धूमो दिव्यन्तरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक शोधकाग्ने सूर्यो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया सुत्या स्रूयमानस्त्वं द्युता दीप्त्या रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

अधा हि विस्वीड्योऽसि प्रियो नो अतिथिः ।

रण्वः पुरीव जूर्यः सूनूर्न चययाय्यः ॥ ७ ॥

अध । हि । विऽसु । ईऽड्यः । असि । प्रियः । नः । अतिथिः ।

रण्वः । पुरिऽइव । जूर्यः । सूनुः । न । चययाय्यः ॥ ७ ॥

अधापि च विषु प्रजासु हे अग्ने त्वमीडाः सुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मान्नो ऽस्माकमतिथिः । सुप्तोपमममत । अतिथिरिव प्रियोऽसि । यद्वा । हविर्वहनाय सततगामी भूत्वास्माकं प्रियो ऽसि । तथा पुरीव नगर्या जूर्यो जीर्णो बृहो हितोपदेष्टा राजिव रण्वो रमणीयो गन्तव्यो वा भवसि । तथा सूनूर्न पुत्र इव चययाय्यो यजमानेस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ चायतेरेतद्रूपं ॥ यद्वैतसूनोर्विशेषणं । विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति चययाय्यः ॥ यातिरेणादिक आत्यप्रत्ययः । सुहयाय्य इति यथा । अथवा चययाय्यो जन्मत्रयं प्राप्तः । जन्मत्रयं स्मर्यते । मातुरयेऽधिजननं द्वितीयं मौजिबन्धनात् । तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मत्रयं स्मृतं । मनु० २. १६९ । इति । तादृशः पुत्र इति । रण्वो रमणीयोऽसि ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्यः ।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यार्यः शिशुः ॥ ८ ॥

कृत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यार्यः । शिष्नुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने कृत्वा कर्मणा मंथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे हि । अज्यसे खलु । तथा वाजी न वेजनवानस्य इव कृत्यः । कृत्वीति कर्मणाम् । हविर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता । स यथा पुष्पं वहति तद्वद्विर्वहनमपेरस्यसादृश्यं । तथा परिज्मेव परितः सर्वत्र गता वायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र गता त्वं स्वधा । अन्ननामितत् । अन्नं गयो गृहं च भवसि । उभयोर्दातेत्यर्थः । अपि च शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वमत्यो न सततगामी जात्यस्य इव कृत्यः कुटिलमितस्ततो गतासि ॥ ४ कौटिल्य इत्यस्यैतद्रूपं ॥

कारीर्यामयेधामच्छदो वैकल्पिकगुवाक्या त्वं त्वेति । सूचितं च । त्वं या चिदच्युता धामन्ते विश्वं भुवनमधिश्रितं । आ० २. १३. इति ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे । धामा ह यज्ञे अजर वना वृश्चन्ति शिक्कसः ॥ ९ ॥

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे । धाम । ह । यत् । ते । अजर ।

वना । वृश्चन्ति । शिक्कसः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिच्छब्दोऽपिशब्दसमानार्थो भिन्नकर्मः । अच्युताच्युतानि च्यावचितु-मशक्यान्यपि । अस्तीति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । यवसे घासे विस्मृष्टः पशुर्न पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रोढकाष्ठादीनि जगमात्रेण दहसीत्यर्थः । हे अजर अरारहिताग्ने यवस्य ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठा लुक् ॥ शिक्कसो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानि संभजनीयान्यरण्यानि वृश्चन्ति किदन्ति तद्यन्ति स त्वमिति पूर्वचान्वयः । हेत्येतत्पादपुराणं ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां ।

समृधौ विशपते कृणु जुषस्व हव्यमंगिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । अग्ने । होता । दमे । विशां ।

संऽच्छ्रुधः । विशपते । कृणु । जुषस्व । हव्यं । अंगिरः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेषि हि क्षुतिं हवींषि वा यतः कामयसे अतः कारणाद्विशपते विशां पालकायै समृधः समृद्धानस्यान्वज-मानान् कृणु । जुष । कृत्वा च हे अंगिरोऽगमादिगुणयुक्त अंगाररूप वायै हव्यमस्यदीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नृन्दिषो अहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ११ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नृन् । दिषः । अहांसि । दुऽइता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ति देव दानादिगुणयुक्ताग्ने रोदस्योर्बावापृथिव्योर्वर्तमानस्त्वं देवान्यष्टव्यानिंद्रादी-गणानिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं क्षुतिं वोचः । व्रीहि । दिवः क्षुतेर्गृन्तेतृनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तं

स्वस्तिमविवनां वीहि । गमय ॥ वितरचातर्भावितण्यथो द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विषो द्वेष्टुं शत्रून्हांसि पापानि
दुरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानि तरेम । अतिक्रामेम । तथा ता तानि व्यर्वाहतामि अन्त्यांतरकृतानि च
पापादीनि तरेम । उक्त एवार्थो दाढ्याय पुनरुच्यते । हे अग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टुप्रभृतीनां त्वं तरेम ॥ २ ॥

अग्ने स क्षेपदित्यष्टव तृतीय मृक्त भरद्वाजस्यार्प त्रैष्टुभमाग्नेय । अनुक्रांतं च । अग्नेऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवा-
काश्चिनशस्तयोरुक्तो विनियोगः ॥

अग्ने स क्षेपदृतपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे ।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥ १ ॥

अग्ने । सः । क्षेपत । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । उरु । ज्योतिः । नशते । देवऽयुः । ते ।

यं । त्वं । मित्रेण । वरुणः । सऽजोषाः । देव । पासि । त्यजसा । मर्त । अंहः ॥ १ ॥

हे अग्ने स यजमानः क्षेपत । क्षियति । निवसति । चिरकालं जीवेदित्यर्थः । कीदृशो यजमानः । ऋतपा
ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्त जातः । उपित्वा च ते त्वदीय देवयुदेवानात्मन इच्छन् स यजमान
उरु विलीणं ज्योतिः सूर्याख्य नशते । प्राप्नोति । हे देव द्योतमानाग्ने य मर्तं मनुष्य यजमान मित्रेण वरुणः ॥
तृतीयार्थं प्रथमा ॥ वरुणं च सजोषा मह प्रीयमाणस्त्व त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधेनाहोऽहसः पापात्पासि
रक्षांसि स यजमान इति पूर्वच संबधः ॥

इजे यज्ञभिः शशमे शमीभिर्ऋधद्वारायाम्रये ददाश ।

एवा चन तं यणसामजुष्टिर्नाहो मर्तं नशते न प्रदृष्टिः ॥ २ ॥

इजे । यज्ञभिः । शशमे । शमीभिः । ऋधतऽवाराय । अग्रये । ददाश ।

एव । चन । तं । यणसां । अजुष्टिः । न । अंहः । मर्तं । नशते । न । प्रऽदृष्टिः ॥ २ ॥

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋधत्समृद्ध वार वरणीय धन यस्य तादृशायाग्रये ददाश हवीषि ददाति स
यजमानो यज्ञभिः सर्वयज्ञरीज । इष्टवान् भवति । तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचाट्टाद्यणादिभिः शशमे ।
शातश भवति । आग्नेयेन यागेन सर्व फल लभत इत्यर्थः । अपि च त यजमान यणसा यणस्विनां पुत्राणाम-
जुष्टिर्प्राप्तिर्नैव नशते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्य तमहः पापं न नशते । तथा
प्रदृष्टिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च त न प्राप्नोति ॥

सूरो न यस्य दृष्टतिररपा भीमा यदेति शुचतस् आ धीः ।

हेषस्वतः शुरुधो नायमक्तोः कुचा चिदखो वसतिर्वनेजाः ॥ ३ ॥

सूरः । न । यस्य । दृष्टतिः । अरपाः । भीमा । यत् । एति । शुचतः । ते । आ । धीः ।

हेषस्वतः । शुरुधः । न । अयं । अक्तोः । कुच । चित् । रखः । वसतिः । वनेऽजाः ॥ ३ ॥

सूरो न सूर्यस्यैव यस्याग्नेर्दृष्टतिर्दर्शनमरपाः पापरहितं । हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीधा-
रयत्री ज्वाला भीमा भयकरा मती आ समंतादिति गच्छति । योऽयमग्निर्हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुद्धो न
शुचः शोकस्य रोधायत्रीर्गाथाक्तोः । अक्षुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी रात्रसादिर्लक्ष्यते । रात्रसादेः
स्वभूता ददातीति शेषः । सोऽय वसतिः सर्वेषामावासभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः कुचा चित् कृचिदेव
स्थाने पर्वताद्यादा रखो रमणीयो भवति ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्षो अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत् ॥ ४ ॥

तिग्मं । चित् । एम । महि । वर्षः । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा ।

विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रावयति । दारु । धक्षत् ॥ ४ ॥

अस्त्राग्रेरेम गमनभृतो मार्गस्तिग्मं तीक्ष्णं स्पृष्टुमशक्यत्वात् । अस्य च वर्षो रूपं महि महत् प्रभृतं भसत् । दीप्यते ॥ भस भर्त्सनदीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशोऽपि । अश्वो न अश्व इवामास्येन यमसानसृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीया धारां काष्ठं प्रक्षिपति तथा स्वकीया जिह्वा ज्वाला विजेहमानस्तद्गुल्मादीं प्रक्षिपन् । तथा दारु काष्ठं धक्षत दहनं द्राविर्न । द्रविर्द्रावायता स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मूर्तभृत भस्ममात्करोतीत्यर्थः ॥

स इदस्तेव प्रति धादसिष्यज्जिगीत तेजोऽयसो न धारां ।

चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेन दुषडा रघुपत्नजंहाः ॥ ५ ॥

सः । इत् । अस्ताऽइव । प्रति । धात् । असिष्यन् । जिगीत । तेजः । अयसः । न । धारां ।

चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । दुऽसडा । रघुपत्नऽजंहाः ॥ ५ ॥

स इत्स खल्वापरस्तेव वाणादेः क्षेप्रेव प्रति धात । स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते । यथा धन्वी लक्ष्याभिमुख्येन वाणं संधत्ते तथा ज्वालां संधन् इत्यर्थः । प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वालां प्रक्षिप्यन् तेजः स्वकीयं जिगीत । निश्च्यति । तीक्ष्णीकरोति । तत्र दृष्टातः । अयसो न धारा । यथायामयस्य परश्व्यादेर्धारा प्रक्षिप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिर्वाचित्रगतिरक्तो रात्रिररतिरभिगता वेन पक्षीव द्रुपडा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्नजहा लघुपतनसमर्थपादः । एवभूतः सन् योऽग्निर्वर्तते स इति पूर्ववात्वयः ॥ ॥ ३ ॥

स ई रेभो न प्रति वस्ते उस्त्राः शेचिषा रारपीति मित्रमहाः ।

नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नृनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नृन ॥ ६ ॥

सः । ई । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उस्त्राः । शेचिषा । रारपीति । मित्रऽमहाः ।

नक्तं । यः । ई । अरुषः । यः । दिवा । नृन । अमर्त्यः । अरुषः । यः । दिवा । नृन ॥ ६ ॥

स ई सोऽयमग्नी रेभो न सुत्यः सूर्य इवोस्त्रा दीप्ता ज्वालाः प्रति वस्ते । आच्छादयति । तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शेचिषा तेजसा रारपीति । भुश शब्दं करोति । य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरुष आरोचमानः सन् दिवाहनीव नृन्यनुष्ठान स्वस्वकार्ये प्रेरयति । पुनर्यच्छब्दः पुरकः । तथामर्त्योऽमरणधर्मीरुष आरोचमानो रोषरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानं तेजसा नृनृतृनात्मीयान्नग्नीं प्रेरयति स इति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा । नक्तं रात्रौ योऽयमग्निरुष आरोचमानो यश्च मरणरहितोऽग्निर्दिवाह्नि नृनृतृन देवान्हविर्भिः संयोजयति । यो दिवा नृनिति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोदृषा रुक्ष ओषधीषु नूनीत् ।

घृणा न यो ध्रजसा पत्नना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी ॥ ७ ॥

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनीत् । वृषा । रुक्षः । ओषधीषु । नूनीत् ।

घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्नना । यन् । आ । रोदसी इति । वसुना । दं । सुपत्नी इति सुऽपत्नी ॥ ७ ॥

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्त्वेव विधतो विधातू ररमीकुर्वतो यस्यापिर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामाना वर्धिता ब्रह्मो दीप्तः सोऽपिरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यस्य घृणा न संचलनशीलेन दीप्तिनेव ध्रजसा गमनशीलेन तेजसा पतनितस्यैव उत्पतता यन् गच्छन् वर्तते सोऽपिर्दं अस्मच्छृण्वन् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी बावापृथिव्यौ वसुना धनेना पूरयति ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कंविद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततस्तं ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत् ॥ ८ ॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कः । विऽद्युत् । न । दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततस्तं । ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥

योऽपिर्धायोभिर्वा धारकैरश्विरिव युज्यमिर्युज्यैः स्वयमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयैर्दीप्तिभिर्गच्छन्ति सोऽपिर्वि-
बुद्ध विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तजोभिर्दविद्योत् । विद्योतते । यस्य मरुतामेतत्संज्ञकानां देवानां
शर्धो वा बलमिव ततश्च तनूकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमृभुर्न उह भासमानः
सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यात् । विद्योतते । प्रकाशते ॥ ॥ ४ ॥

यथा होतरित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैशुभमापेय । यथा होतरित्यनुकातं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्-
शस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

यथा होतर्मनुषो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यजांसि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्त्य उगतो यस्मि देवान् ॥ १ ॥

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति । सहसः । यजांसि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान । उगन् । अग्रे । उगतः । यस्मि । देवान् ॥ १ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्रापे यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य
देवताता । यज्ञनामैतत् । देवतातां यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्होविभिर्यजांसि देवान्यजसि एवैव हे अग्ने
नोऽस्माकमद्यास्मिन्यज्ञे समानान् त्वत्सदृशानिद्रादीनुशन् कामयमानस्त्वमुशतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान्
समना क्षिप्रं याचि । यत्र । यद्वा । समानं मन्यन्तेऽस्मिन् देवानिति समनो यज्ञः । तस्मिन्निति योज्यः ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वंदारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुयो अमृतो मर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २ ॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।

विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उषःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २ ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्यो लंभनीयो वा
सोऽपिर्नोऽस्मभ्य वदारु वदनीयं नुत्य चनोऽन्नं धात् । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वाङ्गः सर्वेषां
जीवनहेतुर्वामृतो मरणरहितोऽतिथिर्हविर्वहनाय सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवं-
भूतो योऽपिर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूपर्भुद्भूत् उषःकालेऽपिहोचहोमार्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्वचान्वयः ॥

द्यावो न यस्य पनयन्त्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।

वि य इनोत्यजरः पावकोऽन्नस्य चिच्छिन्नथत्पूर्याणि ॥ ३ ॥

द्यावः । न । यस्य । पनयँति । अभ्वँ । भासाँसि । वस्ते । सूर्यैः । न । शुक्रः ।

वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अघ्नस्य । चित् । शिन्नयत् । पूर्याणि ॥३॥

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७ ३१ । इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रती-
दाणीं यस्यापिरभ्वं महत्कर्म पनयन्ति सुवति सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्रवर्णः सन् भासांसि तिर्जामि
वस्ते । आच्छादयति । यस्याजरो जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽभिर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सो
ऽयमघ्नस्य चित् आपनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्याणि चिरतनानि पुराणि शिन्नयत् । हिनस्ति ॥ अथ कथ
हिंसायामिति धातुः ॥

वद्मा हि सूनो अस्यन्नसद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्माचँ ।

स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जे धा राजैव जेरवृके क्षेप्यंतः ॥४॥

वद्मा । हि । सूनो इति । असि । अन्नऽसद्वा । चक्रे । अग्निः । जनुषा । अज्म । अचँ ।

सः । त्वं । नः । ऊर्जऽसने । ऊर्जे । धाः । राजाऽइव । जेः । अवृके । क्षेपि । अंतरिति ॥४॥

हे सुनो सहसः पुत्र । यद्वा ध्रु प्रेरणे । सर्वस्य प्रेरकायै वद्मा वदनीयः सुनोऽसि हि । परः पादः
परोक्षकृतः । अन्नसद्वास्वदनीयेषु हविषु सीदन हविःस्वीकरणाद्योपविशन्नभिर्जनुषा जन्मना स्वभावत
एवाज्म । गृहनामैतत् । गृहमन्न च यजमानाना चक्रे । करोति । ऊर्जसन ऊर्जस्यान्नस्य दातरपे नोऽस्मभ्य स
तादृशस्त्वमूर्जमन्नं धाः । देहि । तथा राजैव जेः । अस्मच्छून् जय । एतत्सर्वार्थमवृके राक्षसादिभिर्बाध-
कैर्विभुक्तेऽस्मादीयेऽग्न्यागरेऽतर्मध्ये क्षेपि । निवस ॥

नितिक्रि यो वारुणमन्नमत्ति वायुनं राष्ट्र्यत्येत्यक्तून ।

तुर्याम यस्त आदिशामरातीरत्यो न हुतः पततः परिहुत् ॥५॥

निऽतिक्रि । यः । वारुणं । अन्नं । अत्ति । वायुः । न । राष्ट्री । अति । एति । अक्तून ।

तुर्याम । यः । ते । आऽदिशा । अरातीः । अत्यः । न । हुतः । पततः । परिऽहुत् ॥५॥

योऽपि वारुणं तमसां निवारकं स्वकीय तेजो नितिक्रि निश्चति तीक्ष्णीकरोति ॥ तिज निशान इति
धातुः ॥ यश्चात्रं यष्टुभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमस्ति भक्षयति । तथा च श्रूयते । अन्नादो वा एषोऽन्नपतिर्यद
पिरिति । सोऽपि वायुनं वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामैतत् । राष्ट्र राज्य । तद्वान् । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन
सर्वमीष्टे तद्वत् । सर्वस्थेश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन् अक्तून राष्ट्रीरत्येति । अतिक्रामति । तन्नतमंधकार तिरस्क-
रोतीत्यर्थः । वयं च त्वत्प्रसादान्तुर्याम तं हिंस्याम यो जनस्ते तुभ्यमादिशामादिशमानानां दीयमानाना
हविषामरातीरतरिदाता ॥ ऋदसो दीर्घः । यद्वा । अरातीर्धनस्यादातृन् ते त्वां प्रत्यादिशामादिष्टृणामाच-
षाणानामश्नाकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्व चात्यो न शीघ्रगामी जात्यश्च इव हुतो हिंसकान्यतत
आभिमुख्येन गच्छतः शत्रून् परिहुत् परिगत्य हंता भव ॥ ह्रतेर्हिंसार्थस्त्वैतद्वप ॥ ५॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिर्कर्कर्ये ततंथ रोदसी वि भासा ।

चिचो नयत्परि तमाँस्यक्तः शोचिषा पत्नन्नाशिजो न दीयन् ॥६॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्कः । अग्ने । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।

चिचः । नयत् । परि । तमाँसि । अक्तः । शोचिषा । पत्नन् । आशिजः । न । दीयन् ॥६॥

हे अग्ने रोदसी यावापृथिव्यौ मासा दीप्या वा ततंथ । विशेषेणाष्टादयसि । तत्र दृष्टान्तः । मानुमन्निः प्रभावश्चिरकैरर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतनोति तद्वत् । परोऽर्धर्चः परोचक्रतः । पत्न्यम् । पतत्वस्त्रिभित्ति पत्न्य मार्गः । तस्मिन्नौशिजो न । उशिजः स्तोतारः । सुत्यतया तत्संबन्धौशिजः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिया तेजसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रद्यायनीयोऽपि स मांसि भैशान्धकाराणि परिणयत । परिणयति । परितो गमयति । सर्वस्यादपि दिग्भागास्त्रिवर्तयतीत्यर्थः ॥

त्वां हि मंद्रतममर्कशोऽकैर्ववृमहे महि नः श्रोष्यमे ।

इंद्रं न त्वा शर्वसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७ ॥

त्वां । हि । मद्रऽतमं । अर्कऽशोऽकैः । ववृमहे । महि । नः । श्रोषि । अग्ने ।

इंद्रं । न । त्वा । शर्वसा । देवता । वायुं । पृणन्ति । राधसा । नृतमाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने मंद्रतमं सुत्यतमं त्वामर्कशोऽकैरर्चनीयैः पुजनीयैः शोकेर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । यद्वा । अर्कशोऽकैरर्चनीयैः प्रशस्तेर्दीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतेस्त्वां संभजामहे तस्मात्सहि महन्नोऽस्मादीयं स्तोत्रं श्रोषि । शृणु । हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नेतृतमा ऋत्विजः शर्वसा बलेन वायुं गंतारं । यद्वा । वायुमिव शर्वसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वां राधसा हविलक्षणेन धनेन पृणन्ति । प्रीणयन्ति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां मुलुगिति लुक् ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेषि रायः पथिभिः पथ्यंहः ।

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

नू । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः । पथिऽभिः । पथि । अंहः ।

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नं । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः । वृकाः स्तेनाः । तद्ब्रह्मैः पथिभिर्मार्गैः रायो धनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि । गमय । प्रापय । अहोऽहंसः पापात्पथि । उक्तलक्षणैर्मार्गैः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुम्नानि गृणते सुवते मह्यं रासि । देहि । वयं च शतहिमाः शतं हेमतान संवत्सरान् सुवीराः । वीर्याज्जायन्त इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिसंहिताः संतो मदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ ८ ॥

ऊवे व इति मप्रचं पचमं सूक्तं भरद्वाजस्यायं वैपुभमापेयं । तथा चानुक्रम्यते । ऊवे वः सन्नेति । प्रातरनु वाकाश्चिन्तयस्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य इन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक ॥ ९ ॥

हुवे । वः । सूनुं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । यविष्ठं ।

यः । इन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अध्रुक ॥ ९ ॥

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययेन बङ्गवचनं ॥ त्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्जवे । आहुयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनु पुत्रं । अपिर्हि बलेन मध्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रोः गध्या प्रशस्ता स्मृतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयेन युवानं । प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्वज्रभिर्वरणीयः संभजनीयोऽधुगद्रोघा यजमानानां एवभूतो योऽभिर्विश्ववाराणि सर्वैर्वर-

शीथानि संभजनीयानि प्रशस्त्रानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । क्षीतृभ्यो ददातीति यावत् । तं त्वां
ऊच इति पूर्वच संबंधः ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोररिरे यज्ञियासः ।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । ईरिरे । यज्ञियासः ।

क्षामेऽइव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सं । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥२॥

हे पुर्वणीक वज्रज्वाल होतर्देवानामाह्वातरमे त्वे त्वयि दोषा राक्षी वस्तोरहनि च यज्ञियासो यज्ञार्हा
यजमाना वसूनि हविर्ब्रह्मणानि धनान्येरिरे । आभिमुख्येन प्रेरयति । प्रापयति । १. ऊहतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि
सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽप्यौ सौभगानि धनानि
सं दधिरे देवाः सम्यगिहितवन्तः । अर्षो वामं वसु सं न्यदधत । तै० सं० १. ५. १. १. इति ब्राह्मणं । तस्मिंस्त्व-
यीति पूर्वच योज्यं ॥

त्वं विश्वु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां ।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषग्जातवेदो वसूनि ॥३॥

त्वं । विश्वु । प्रऽदिवः । सीदः । आसु । क्रत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणां ।

अतः । इनोषि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुषक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥३॥

हे अग्ने त्वं प्रदिवः । पुराणनामतत् । पुरातनकालीनासु विश्वे प्रजास्वाम्यु परिरक्षमानासु च सीदः ।
सीदसि । विश्वांतरात्मना वर्तसे । तथा क्रत्वात्मीयेन कर्मणा वार्याणां वरणीयानां धनानां रथीरभवः ।
रंहयिता यजमानेभ्यः प्रापयिताभ्युः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां वेदि-
तरमे विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुषगनुपपन्नं सततं यथा भवति तथा वीनोषि । विविधं
प्रेरयसि ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति वृत्तः । सूत्रितं च । यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना
उपेताविति वृत्ताः । आ० ४. ६. इति ॥

यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अंतर्गो मित्रमहो वनुष्यात् ।

तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्वैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥४॥

यः । नः । सनुत्यः । अभिऽदासत् । अग्ने । यः । अंतर्गः । मित्रऽमहः । वनुष्यात् ।

तं । अजरेभिः । वृषऽभिः । तव । स्वः । तप । तपिष्ठ । तपसा । तपस्वान् ॥४॥

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे वर्तमानः सन् नोऽस्थानभिदासत् उपच-
यति बाधते । यथांतरोऽभ्यंतरवर्तते सन् हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ति मित्राणां महयितवर्षाप्ते वनुष्यात् हिंस्यात्
तमुभयविधं हे तपिष्ठ तुप्ततमापे तपसा तेजसा तपस्वान् तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्विषुभिर्वृष्टिहेतु-
भूतैस्तव स्वैः स्वभूतेरसाधारणैस्तेजोभिस्तप । दह ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो ददाशत् ।

स मर्त्येष्वमृतं प्रचेता राया द्युमेन श्रवसा वि भाति ॥५॥

यः । ते । यज्ञेन । संऽइधा । यः । उक्थैः । अर्केभिः । सूनो इति । सहस्रः । ददाशत् ।
सः । मर्त्येषु । अमृत । प्रऽचेताः । राया । द्युम्नेन । अवसा । वि । भाति ॥ ५ ॥

हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राये ते त्वा यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति । यश्च समिधा
समिधनसाधनधन । यद्योक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः सोऽयं परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहितानि स
यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन अवसा अवशीयेनाग्नि
यशसा वा वि भाति । विशेषणं प्रकाशते ॥

स तत्कृधिषितस्तूयमग्ने स्पृधो वाधस्व सहसा सहस्वान् ।
यच्छस्यसे द्युभिर्ऋतो वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म ॥ ६ ॥
सः । तत् । कृधि । इषितः । तूयं । अग्ने । स्पृधः । वाधस्व । सहसा । सहस्वान् ।
यत् । शस्यसे । द्युभिः । अर्क्तः । वचः । अभिः । तत् । जुषस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हे अग्ने स त्वमिषितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि । कृष । किं तदित्यत आह । सहस्वान् बलवांस्त्वं
स्पृधः स्पृधमानान् सहसा बलेन पेष्यामभिवनसमर्थेन तेजसा वा वाधस्व । विनाशय । द्युभिर्योतमानैस्ते-
जोभिरर्क्तः ससिक्तस्त्वं वचोभिः स्मृतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे । त्वामुद्दिश्य यत् सोऽत्र सोऽतुभिः क्रियत
इत्यर्थः । तन्मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः सोऽत्र जुषस्व । सेवस्व ॥

अपये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्याश्चामेत्येषा याज्या । मुचितं च । अश्चाम तं काममपे तवो-
तीति कामाय । आ० २ १० । इति ॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजरजरं ते ॥ ७ ॥
अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । ऊती । अश्याम । रयिं । रयिऽवः । सुवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युम्नं । अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्ने तव सबधिन्योती कत्या रयया तं काममश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव कामं विवृणोति । हे रयिवो
धनवत्तमे सुवीर शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनमश्याम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयतो वाजमन्नमात्मन इच्छन्तो
वयं वाजं त्वया दत्तमन्नमभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहितानि त्वदीयमजरं जरार-
हितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्चाश्याम । प्राप्नुयाम ॥ ७ ॥

प्र नव्यसेति सप्तर्चं षष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रैपुत्रमाप्नेय । प्र नव्यसेत्यनुक्रातं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तयन्त्यो-
क्तो विनियोगः ॥

प्र नव्यसा सहस्रः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशंतं वीती होतारं दिव्यं जिगाति ॥ ९ ॥
प्र । नव्यसा । सहस्रः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं । अवः । इच्छमानः ।
वृश्चत् । र्वनं । कृष्णयामं । रुशंतं । वीती । होतारं । दिव्यं । जिगाति ॥ ९ ॥

गातुमुपगंतव्यं सोऽतव्यं वा सहस्रः सूनुं बलस्य पुत्रमपिमवोऽन्नं रण्यं वा इच्छमान इच्छन् सोऽता नव्यसा

नवतरिण यज्ञेन युक्तः सन् अक्काभिमुख्येन प्र जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमपि । वृषद्वयं वृषयं द्वित्रं दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णायामं कृष्णवर्त्मानं वृक्षं श्वेतवर्णं वोती वीत्या कान्तेन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिवि भवं ॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथून्यग्निरनुयाति भवेन् ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतूः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानदत्ऽभिः । यविष्ठः ।

यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरुणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भवेन् ॥ २ ॥

सोऽपिः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतूः शब्दकारी रोचनस्थाः । रोचतेऽस्मिन् ग्रहणवत्तादीनीति रोचनमंतरिचं । तच्च स्थितोऽजरेभिर्जरारहितनानदद्भिरत्यर्थं शब्दं कुर्षद्भिर्मरुद्भिर्युक्तो रश्मिभिर्वी यविष्ठो युवतमः । यः पावकः शोधकोऽपिः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरुणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भवेन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्यं वर्तत इति पूर्वच संबंधः ॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽप्ये विविचय इष्टः कर्तव्यः । तच्च वि त इत्येषानुवाक्या । आ० ३. १३. ॥

वि ते विष्वग्वातजूतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना वनन्ति धृषता रुजन्तः ॥ ३ ॥

वि । ते । विष्वक् । वातऽजूतासः । अग्ने । भामासः । शुचे । शुचयः । चरन्ति ।

तुविऽम्रक्षासः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनन्ति । धृषता । रुजन्तः ॥ ३ ॥

हे शुचे शुद्ध दीप्त वापे ते त्वदीया वातजूतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्वक् सर्वतो वि चरन्ति । विविधं गच्छन्ति । तुविम्रक्षासो बह्वकाष्ठानि सृशन्तो दिव्या दिवि द्योतमानेऽप्यौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनन्ति । संभजन्ते । दहन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । धृषता धर्षकेण तेजसा रुजन्तो वनानि भजयन्तः ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः स्नां वपन्ति विषितासो अश्वाः ।

अथ भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृथैः ॥ ४ ॥

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । स्नां । वपन्ति । विऽसितासः । अश्वाः ।

अथ । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः । अधि । सानु । पृथैः ॥ ४ ॥

हे शुचिष्मो दीप्तिमत्तमे ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो स्नां पृथिवीं भूमिं वपन्ति मुडयन्ति । केशश्वाभीयानोषधिवनस्पतीन् दहन्तीत्यर्थः । अपिर्ह दाति रोमा पृथिव्याः । ऋग्वे० १. ६५. ४. इति निगमांतरं । ते रश्मयो विषितासो विमुक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छन्तीति शेषः । अधास्मिन्काले ते त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालामूहः पुश्नेर्नानारूपाया भुमेरधि उपरि सानु समुत्कृतं देशं पर्वताद्यादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमयं व्यापारयन् उर्वियोर्ब बह्वक्षं वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

अथ जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना ।

भूरस्येव प्रसितिः स्नातिरमेर्दुर्वतुभीमो दयते वनानि ॥ ५ ॥

अथ । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोषुऽयुधः । न । अशनिः । सृजाना ।

भूरस्यऽडव । प्रऽसितिः । स्नातिः । अग्नेः । दुऽवर्तुः । भीमः । दयते । वनानि ॥ ५ ॥

अधापि च वृष्णो वर्षितुरयेर्जिह्वा ज्वाला प्र पापतीति । प्रकर्षेण पुनःपुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टान्तः । गोषुयुधो नाशनिः सृजाना । असुरप्रहतासु गोषु युध्वन्निद्रो गोषुयुत । तस्मात्सृज्यमानाशनिर्वक्ष इव । तथा शूरस्त्वैव शीर्योपेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबधनं यथान्यैर्दुःसहमेवमग्नेः स्नातिर्ज्वाला सोढुमशक्नोत्वर्थः ॥ क्षीयते दहतिऽस्यामोर्पाधिवनस्पतय इति चायतेरधिकरणे क्तिन् ॥ अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वीरोऽन्यैर्वारयितुमशक्नो भीमो भयकरोऽपिर्वनानि दयते । दहति ॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा ॥

आ भानुना पार्थिवानि जयांसि महस्तोदस्य धृषता ततंथ ।

स बाधस्वापं भया सहोभिः स्पृधौ वनुष्यन्वनुषो नि जूर्व ॥ ६ ॥

आ । भानुना । पार्थिवानि । जयांसि । महः । तोदस्य । धृषता । ततंथ ।

सः । बाधस्व । अपं । भया । सहऽभिः । स्पृधः । वनुष्यन् । वनुषः । नि । जूर्व ॥ ६ ॥

हे अग्ने भानुना दीप्या पार्थिवानि पृथिव्या भवानि जयांसि ॥ जयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महस्तोदस्य प्रेरकस्य धृषता धर्षकेण रश्मिना सहा ततंथ । आसृणांसि । आच्छादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यप बाधस्व । तथा सहोभिरभिभवनसमर्थैर्बलैस्तेजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान्वनुष्यन् हिंसन वनुषो हिंसकान् । शत्रुनिति । नि जूर्व । निर्जहि ॥ जूर्वतिर्हतिकर्मा ॥

उत्वासभरणीयेष्टावपेः क्षत्रवतः स चित्रेत्वेषा याच्या । सूचितं च । स चित्रं चित्रं चितयंतमस्मै अभिरीशे बृहतः ज्ञात्रियस्य । आ० ४ १ । इति ॥

स चित्रं चित्रं चितयंतमस्मे चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधां ।

चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहतं चंद्रं चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७ ॥

सः । चित्रं । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति । चित्रंऽक्षत्रं । चित्रंऽतमं । वयःऽधां ।

चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहतं । चंद्रं । चंद्राभिः । गृणते । युवस्व ॥ ७ ॥

हे चित्रं चायनीयं हे चित्रक्षत्रं विचित्रबलं चायनीयधनं वा हे चंद्राङ्गादकापे स तादृशस्त्वं चंद्राभि-
राङ्गादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते । वचनव्यत्ययः । स्तुवद्भ्योऽस्मै अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व । पृथक्पृथक् । कीदृशं रयिं । चित्रं चायनीयं चितयत ज्ञापयंतं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधा वयसोऽन्नस्य धातार प्रदातार चंद्रमाङ्गादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बलैर्गृणतेः पुरुषोवादिभिर्युक्तं बृहतं महातं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छत्वर्थः ॥ ॥ ८ ॥

मूर्धानमिति सप्रर्चं सप्रमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वानराग्निदेवताकं । षष्ठीसप्तम्यौ जगत्पौ शिष्टाः पंच विष्टुमः । तथा चानुक्रातः । मूर्धानं वैश्वानरीयं हि द्विजगत्पतिमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विषुवत्पाणिमाहृत आबलृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव सूचितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इति वा । आ० ८. ६ । इति ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतं आ जातमग्निं ।

कविं सम्राजमतिथिं जनानामसन्ना पात्रं जनयंत देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते । आ । जातं । अग्निं ।

कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन् । आ । पात्रं । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूतं । कस्य । दिवो बुलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भुमेररतिं गंतारं । यद्वा । गंतव्यं स्वामिनं वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबन्धिनमृते । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तसप्तम्येषा । ऋतनिमित्तमा अभिमुख्येन जातं स्रष्ट्यादावुत्पन्नं कविं क्रांतदर्शिनं सम्राजं सम्यगाजमानं जनानां यजमानानामतिथिं हविर्वहनाय सततं गंतार । यद्वा । अतिथिवत्पुत्रं । आसन्नासन्वास्ये ॥ द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ आस्यभूतं । अप्रिलक्षणेनाख्येन हि देवा हवींषि भुञ्जते । पात्रं पातारं रक्षकं । यद्वा । आख्येन धारकं । एवंगुणविशिष्ट वैश्वानराणि देवाः स्रोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयन्त । यज्ञाभिमुखं नाजीजनन् । अरण्योः सकाशादुदपादयन् ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।

वैश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य केतुं जनयन्त देवाः ॥ २ ॥

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महं । आऽहावं । अभि । सं । नवंत ।

वैश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । केतुं । जनयन्त । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बंधकं तथा रयीणा धनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महं महान्तमाहावं । आह्वयन्तेऽस्मिन्नाहुतय इत्याहावः । तादृशं । यद्वा । वृष्युदकधारणमाहाव निपानस्थानीय । एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत । स्रोतारः सम्यक् सुर्वन्ति । तथा वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबन्धिनमध्वराणां यज्ञानां रथ्य रथिनं । यथा रथी स्वरथं नयति तद्वन्नेतारं ग्राहयितारं गमयितारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं । एवविधमग्निं देवाः स्रोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयन्त जनयन्ति । मथनेनोत्पादयन्ति ॥

त्वद्विप्रो जायते वाज्यमे त्वद्वीरासो अभिमातिषाहः ।

वैश्वानर त्वमस्मासु धेहि वसूनि राजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्रे । त्वत् । वीरासः । अभिमातिऽसहः ।

वैश्वानर । त्वं । अस्मासु । धेहि । वसूनि । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणात्तवान्युषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । तुभ्यं हविर्दानेन मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिषाहोऽभिमातीनां शत्रूणामभिभूषितारो जायते । यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वज्जक्तेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि । निधिहि ॥

त्वां विश्वे अमृतं जायमानं शिष्णुं न देवा अभि सं नवंते ।

तव क्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानर यत्पिचोरदीदेः ॥ ४ ॥

त्वां । विश्वे । अमृतं । जायमानं । शिष्णुं । न । देवाः । अभि । सं । नवंते ।

तव । क्रतुऽभिः । अमृतऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् । पिचोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्रोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिष्णुं न पुचमिवाभि सं नवंते । अभिसंसुर्वन्ति । यद्वा । दीव्यन्तीति देवा ररमयः । ते सर्वे जायमानं स्वामि सं

नवते अभिसंगच्छंते यथा पितरः पुत्रमभिसंगच्छन्ति । अपि च हे वैश्वानरायि यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्वावापु-
थिव्योर्मध्येऽदीदः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्धातैरमृतत्वं देवत्वमायन ।
यवमानाः प्राप्नुवन्ति ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्रे नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरूपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वहौ ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्रे । नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं । वयुनेषु । अहौ ॥ ५ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषा नराणां सर्वाध्वनये तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि
महाति नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्वावापुथिव्योरूपस्थ उपस्थानि
ऽतारिच वयुनेषु गतव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अहो केतुं प्रज्ञापक सूर्य स्वर्भागुनावृतमविंदः अलभयः ।
तमोरूपमसुर स्वतजसा निवारयन्नस्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वचान्वयः ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुरुहुः सप्त विसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽइव । रुरुहुः । सप्त ।

विऽसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वानरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो शुलोकस्य सानूनि
समुक्कितस्थलानि नचचक्षुषाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा । दिवोऽतरिक्षस्य सानूनि समुक्कितप्रदेशा
मेघात्मका विमितानि निर्मिता । धूमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरि-
वर्तमाने धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्याधि वसति । यद्वा । वैश्वान-
रात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्याधिवसति । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः
सप्तमख्या वा विसुहो नद्यश्च गगाद्या रुरुहुः । रोहति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवति । आहुतिद्वारा
सकल जगदग्नेः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७ ॥

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषा नराणां हितो योऽग्ने रजास्युदकानि लोकान्ता व्यमिमीत निर्मित-
वान् । तथा दिवो शुलोकस्य सबधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नचचादीनि कविः क्रांतदर्शी
सन् योऽपिर्व्यमिमीत । यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परि पप्रथे परितो
ऽप्रथयत सोऽयमदब्धः केनाप्यर्हसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्यामरणहेतोर्ददकस्य रक्षिता
पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥ ॥ ७ ॥

पृथ्वीति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्वार्थं वैश्वानरापिदेवताकं । आदितः षड्गुण्यः सप्तमी त्रिष्टुप् । तथा चागुक्तांतं । पृथ्व्यांत्या त्रिष्टुप्ति ॥ सातुर्विंशिकेऽह्न्यापिमाकृत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिविज्ञान । सूचितं च । पृथ्वस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाथ । आ० ७. ४. । इति ॥ आभिप्रायिके पुण्याभिप्रायपडहयोः पंचमेऽहनीदमेव सूक्तं वैश्वानरीयनिविज्ञानं । सूचितं च । पृथ्वस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाथ नू चित्सहोजा इत्यापिमाकृत । आ० ७. ७. । इति ॥ विषुवत्यापिमाकृत आधी तृचां स्तोत्रियानुरूपी । सूचितं च । पृथ्वस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति स्तोत्रिया नुरूपी । आ० ८. ६. । इति ॥

पृथ्वस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः ।

वैश्वानराय मतिर्नयसी शुचिः सोम इव पवते चारुः अग्रये ॥ १ ॥

पृथ्वस्य । वृष्णः । अरुषस्य । नू । सहः । प्र । नू । वोचं । विदथा । जातवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नयसी । शुचिः । सोमः । इव । पवते । चारुः । अग्रये ॥ १ ॥

पृथ्वस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा । पृथं हविर्लज्जगमन्न । तद्वतः । वृष्णो वर्षितुररुषस्यारोचमानस्य जातवेदसो जाताना वेदितुर्वैश्वानरायैः सहो बलमभिवनसमर्थं विदथा विदथं यज्ञे नू बिप्र प्र वोच । प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण स्तोमीत्यर्थः । एको नृगज्जः पुरकः । नयसी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोत्रणा शोधयित्री चारुः शोभना मतिर्मननीया सुतिश्चास्मै वैश्वानरायाग्रये पवते । मत्सकाशात्सर्वति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशार्पाववात्सर्वति तद्वत् ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।

अंतर्निक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना नाकमस्पृशत् ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः । व्रतऽपाः । अरक्षत ।

वि । अंतर्निक्षं । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । महिना । नाकं । अस्पृशत् ॥ २ ॥

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परम उत्कृष्टे व्योमनि व्योमन्याकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत । रक्षति । अंतरिक्षं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितं तास्त्रीन् लोकान्निर्मितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना म्यमहिम्ना तेजसा नाकं दुलोकं मस्पृशत् । स्पृशति स्पर्श ॥

अस्तभ्राद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽंतर्वावदकृणोज्ज्योतिषा तमः ।

वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृषाय ॥ ३ ॥

वि । अस्तभ्रात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अंतः । वावत् । अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः ।

वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिषणे इति । अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वं । अधत्त ।

वृषाय ॥ ३ ॥

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यां व्यस्तभ्रात् । विशेषेण संभितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽंधकारं चांतर्वावदंतर्हिंसं तिरोहितमकृणोत् । अकरोत् ॥ वावदति वातिर्गतिकर्मणो यद्दुर्लभस्य रूपं ॥ अपि च धिषणे धारयित्री द्यावापृथिव्यां चर्मणी इव यथा पशोर्विशसिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति

तथा व्यवर्तयत । विवृते विमृते अकरोत । किं बह्वना वैश्वानरोऽयमपिर्विश्वं सर्वं वृष्ट्यं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत् विशो राजानमुप तस्युर्ऋग्मियं ।

आ दृतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४ ॥

अपां । उपऽस्थे । महिषाः । अगृभ्णत् । विशः । राजानं । उपं । तस्युः । ऋग्मियं ।

आ । दृतः । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । वैश्वानरं । मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

आप इत्यतिरिक्तनाम । अपामतरिक्षस्थोपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषा । महत्तामेतत् । महातो मृतोऽगृभ्णत् । अगृह्णन् । इमं वैश्वानरं वेद्युतात्मना वर्तमानमजानन्नित्यर्थः । गृहीत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामि नमग्निमयमर्चनीयमुप तस्युः । अस्मूचन् । अपि चेन्म वैश्वानरमग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं दृतो वेगवान् देवानां दृतो वा मातरिश्वा वायुः परापतो द्रुतदेशाद्विवस्वत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं प्रत्याजहार ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।

पथ्येव राजन्नघणंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥

युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्तऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं । धेहि । नव्यसीं ।

पथ्याऽडेव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि । वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हे अग्ने युगं युगं काले काले विदथ्य । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामृद्दिश्य नव्यसीं नवतरां स्तुतिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्य रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि । विधेहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजरं जरारहितं पथ्येव वज्रंणवात्मोद्येन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघशममघस्यानर्थस्य शसितारं शत्रुं नीचां नीचीनो न्यग्मृतो यथा भवति तथा नि वृश्च । निजहि ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि शत्रुमजरं सुवीर्यं ।

वयं जयेम गतिनं सहस्रिणं वैश्वानरं वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६ ॥

अस्माकं । अग्ने । मघवत्तऽसु । धारय । अनामि । शत्रुं । अजरं । सुऽवीर्यं ।

वयं । जयेम । गतिनं । सहस्रिणं । वैश्वानरं । वाजं । अग्ने । तव । उतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे षष्ठी ॥ अस्मासु मघवत्सु हविर्लक्षणं धनेन युक्तं च तत्र धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाम्यनमनीयमनपहार्यमजरं जरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं । किंच हे वैश्वानरमग्ने तवोतिभिस्त्वत्सर्वाधमो रक्षणैर्वयं गतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमत्र जयेम । लभेमहि ॥

अदब्धेभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिषधस्य सूरीन् ।

रक्षां च नो ददुषां गर्धो अग्ने वैश्वानरं प्र च तारीः स्त्वानः ॥ ७ ॥

अदब्धेभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि । त्रिऽसधस्य । सूरीन् ।

रक्षां । च । नः । ददुषां । गर्धः । अग्ने । वैश्वानरं । प्र । च । तारीः । स्त्वानः ॥ ७ ॥

हे इष्टे यष्टव्य एषणीयं वा त्रिषधस्य त्रिषु लोकेषु सहावस्थायिनं यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्ट्येदेवं । सहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः केनार्थाहसितैस्तव त्वदीयैर्गोपाभिर्गोपकै रक्षकैस्तेजोभिरक्षाकं सूरीन्-

अदीयान् सोतृन् पाहि । रक्ष । हे वैश्वानरामि ददुषां हवींषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धा वक्षं रक्ष च ।
सावानः सुयमानस्त्वं प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥ १० ॥

अहश्चेति सप्तर्चं नवमं मृतं भरद्वाजस्यापि वैश्वानराग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च । अहश्चेति ॥ व्यूहं दशरात्रे
षष्ठेऽह्न्याग्निमाहृतशस्त्रे वैश्वानरनिविहानमिदं । सूच्यते हि । अहश्च कृष्ण मध्ये वो नाम । आ० ८. ८ । इति ॥

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तते रजसी वेद्याभिः ।

वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥१॥

अहरिति । च । कृष्णं । अहः । अर्जुनं । च । वि । वर्तते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।

वैश्वानरः । जायमानः । न । राजा । अवा । अतिरत् । ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥१॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः । कृष्ण कृष्णवर्णं । एतत्सामानाधिकरण्यादह शब्दो रात्रिवाचकः ।
तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चाजुनं च सौराण तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवसश्च रजसी स्वल्पभासा सर्वं जगद्रज्यतो
वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः सप्तवृत्तिभिर्वि वर्तते । विविध पर्यावर्तते । यद्वा । रजसी वावा-
पृथिव्या । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रय प्रत्यावर्तते । एतच्च वैश्वानराग्निराज्यति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र
प्रतिपाद्यः । स च वैश्वानरोऽग्निर्जायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजिव ज्योतिषा तेजसा तमास्य
वातिरत ॥ अवातिरतिवंधकर्मा ॥ अवातिरति । विनाशयति ॥

नाहं तंतुं न वि जानाम्येतुं न यं वयंति समरेऽतमानाः ।

कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्रानि परो वदत्यवरेण पित्रा ॥२॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानामि । ओतुं । न । यं । वयंति । संऽअरे । अतमानाः ।

कस्य । स्वित् । पुत्रः । इह । वक्त्रानि । परः । वदति । अवरेण । पित्रा ॥२॥

वैश्वानरस्य महत्त्वमाख्यास्यदृष्टिस्तदर्थं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादय
तीति यज्ञवादिनो मन्यन्ते । ततु । ततवः पटस्य प्रागायतानि सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य
गायत्र्यादीनि कंदांसि स्तुतशस्त्राणि च । तान्यह न वि जानामि । तथोतुं । आतवस्तिरश्मीनां सूत्राणि ।
तानि चात्र यजूषाध्वर्यवाणि कर्माणि च । तान्यह न वि जानामि । अपि चैतदुभयसाध्य त पट यज्ञलक्षण
न वि जानामि यं पट यज्ञलक्षण समरं सगमनं देवयजनेऽतमानाः सततं चेष्टमाना ऋत्विजो वयंति तंतुं
नोतुं संतर्ज्वाति । वस्त्ररूपेण निष्पादयतीत्यर्थः । इहास्मिन् लोके कस्य स्वित् । स्विदिति वितर्कः । कस्य खलु
पुत्रो मनुष्यो वक्त्रानि वक्त्राणि तानीमानि परः परस्मादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्तस्य पित्रावरेणा-
वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वानराग्निनामुष्मिन् सन् वदति । वदेत् । न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोती-
त्यर्थः ॥ एतच्च संप्रदायाविवक्षितं । वैश्वानरस्य पुत्रोऽसी परस्मादिवा यः स्थितः । कदास्यध्वर्यवस्त्रस्य
स्तुतशस्त्राणि तंतवः ॥ यजूषि चेष्टार्थातुः स्यादस्त्र वातव्यमध्वरः । परः परः स्थितः सूर्यः पितामिः पार्थिवो
मत इति ॥ रूपकतया जगत्पृष्ठदुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयतीत्यात्मविदो मन्यन्ते । तंतुं तनून् तनुस्थानानि
सूक्ष्माणि विद्यदादीन्यपंचीकृतानि भूतानि न विजानामि । आतुमोतून पचीकृतानि स्थूलान्योन्यस्थानीयान्यापि
विद्यदादीनि न विजानामि । न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरं तंतूनामोतूनां च
संगमनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयंति उत्पादयंति । तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति कर्तृत्वमु-
पचर्यते । इहास्मिन्विषये परः परस्तादुद्वेगविर्यये वर्तमानानि वक्त्रानि वक्त्राणीमान्यवरेणावाचीनेन सृष्ट्युत्त-
रकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजन्मेनानुष्मिन् सन् कस्य खलु पुत्रो वदति । वदेत् । स्वोत्पन्नेः प्राचीनं वृत्तांतम-
जानानः कश्चिदपि न वदेदित्यर्थः ॥

स इक्षंतुं स वि जानात्योतुं स वक्त्रान्युतथा वदति ।

य इ चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥३॥

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः । वक्त्रानि । ऋतुऽथा । वदति ।

यः । इ । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः । अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥३॥

यद्यप्युक्तं प्रकरणेन दृष्टानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽभिर्जानाति वदति चेत्तद्यथा प्रतिपादयति । स इत स एव वैश्वानरोऽभिस्तुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि कृदांसि स्तुतशस्त्राणि वि जानाति । तथा स एवांतुमोतुस्थानीयानि यजूष्याध्वर्यवाणि च कर्माणि वि जानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्त्रानि वक्त्रव्यानि च तानि वदति । वदति । वदत । योऽयं वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्ताङ्गलोके चरन् पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्विव्यन्तेन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेत जानाति स एवांतं पूर्वत्र संबन्धः । यद्वा । स इत स एव तंतु तंतुस्थानीयानि सूक्ष्मभूतानि वि जानाति नान्यः कश्चित् । तथोतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव वि जानाति । स एव वक्त्रानि । वक्त्रव्यानुपदेष्टव्यानीमान्युतथा काले काले यदा यदा विद्यासंप्रदायोक्तेदम्नदा तदा वदति । वदत । कोऽसौ यो विजानीयाद्वदंश्चेत्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मा मृतस्यामृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभविन् संचरन् परः परस्ताद्विव्याया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि चिकेत जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भातमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति । श्वे० उ० ६. १४. इति ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निपत्तोऽमर्त्यस्तन्वा ३ वर्धमानः ॥४॥

अयं । होता । प्रथमः । पश्यत । इमं । इदं । ज्योतिः । अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः । तन्वा । वर्धमानः ॥४॥

अयं वैश्वानरोऽपिः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे मनुष्यास्तमिमं पश्यत । भजतेत्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेणमृतं मरणरहितमिदं वैश्वानराख्य ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽयमभिर्ध्रुवो निश्चल आ समतान्नपत्तो निपणः सर्वव्यापी अत एवामर्त्यां मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबधात् जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥५॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं । पतयत्ऽसु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं । अभि । वि । यंति । साधु ॥५॥

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जगत्त्रये प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृश्ये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवन्ति । सेवन्त इत्यर्थः । यद्वा । पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं

मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्ब्रह्म चेतन्यं निहितं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निहितं
गुहायां परमे व्योमन् । ति० आ० ८. १. । इति हि श्रूयते । किमर्थं । दृश्ये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वं जानाति ।
अपि च । दीव्यंतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वे सर्वे देवा सर्वाणीन्द्रियाणि चक्षुराद्याः समनसो मनसा सह
वर्तमानाः सक्तेताः सतिजस्काः संत एकमद्वितीयं कर्तुं स्रष्ट्यादीनां कर्मणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानम-
भिलक्ष्य साधु सम्यक् वि यंति । विविधं गच्छंति । देवा एव वेममभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधमुपयंति ।
उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतं । श० ब्रा० १४. ७. २. २०. । इति ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वी३दं ज्योतिर्हृदय आहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६ ॥

वि । मे । कर्णा । पतयतः । वि । चक्षुः । वि । इदं । ज्योतिः । हृदये । आऽहितं । यत् ।

वि । मे । मनः । चरति । दूरऽआधीः । किं । स्वि । व । क्ष्यामि । किं । उं । इति । नु । मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णा वि पतयतः । विविधं गच्छतः । श्रोतव्यानां तदीयगुणानां
बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिन्द्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । द्रष्टव्यानां तदीय
रूपाणां बहुत्वात् । तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुण्डरीके अन्ति निहितं यद्वृद्धाख्यं तत्त्वमिदमपि वि
पतयति । विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरं विप्रकृष्टे विषये आधीराधानं
यस्य तादृशं । कांदसो लिंगव्यत्ययः ॥ मे मदीयं मनश्च किं चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमहमिकया
सर्वविन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदहं वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नू किमु खलु संप्रति मनिष्ये । मनसा
प्रपत्स्ये । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्रे तमसि तस्थिवांसं ।

वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः ॥ ७ ॥

विश्वे । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्रे । तमसि । तस्थिऽवांसं ।

वैश्वानरः । अवतु । ऊतये । नः । अमर्त्यः । अवतु । ऊतये । नः ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर तमस्यंधकारं तस्थिवांसं स्थितवतं त्वां विश्वे सर्वे देवा अनमस्यन् । नमस्कुर्वन्ति । कृतो हेतोः ।
भियाना अंधकारावलीताः । तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितो वैश्वानरोऽपिर्नोऽस्मानृतय ऊत्या रक्षणनावतु ।
रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ ११ ॥

पुरो व इति सप्तमं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमग्रेयं । सप्तमी विशिका द्विपदा विराट् शिष्टास्त्रिपुभः ।
तथा चानुक्तां । पुरो वो द्विपदां ॥ प्रातरनुवाक आप्रेयं कर्ता वैश्वे कंदसोदमादीनि चत्वारि सूक्तानि ।
सूचितं च । पुरो वो मद्रमिति चत्वारि तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

पुरो वो मद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।

पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे । अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।

पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मद्रं मोदनं सुखं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं सुष्टु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयं

वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंसे हिंसाप्रत्यवायरहिते वाक्मिच्छे पुरो
दधिध्वं । पुरस्तादाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा । पुरोधसं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं ।
विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जाताना वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनया-
गान् करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

तमुं द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मै ममतेव शूषं घृतं न शुचिं मतयः पवंते ॥ २ ॥

तं । उं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मै । ममताऽइव । शूषं । घृतं । न । शुचिं । मतयः । पवंते ॥ २ ॥

हे शुभो दीप्तिमन् पुर्वणीक वह्नज्वाल होतृदेवानामाहोतरग्ने अग्निभिस्तवायवभृतेरन्यैरग्निभिः सार्ध-
मिधान समिध्यमानो दीप्य सन् मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तमु त स्तोम शृण्वति शेषः । उ इति पादपुराणं । य
स्तोम स्तोम शृष सुवकर घृत न पवित्राभ्यामुत्पृत घृतमिव शु । द्युमस्मा अपये मतयो मतारः स्तोतारो
ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवंत पुनति संस्कुर्वति । दीपवर्जितमुच्चारयन्ती
त्यर्थः । त स्तोममित्यन्वयः ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्नये ददाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रणोचिर्ब्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥ ३ ॥

पीपाय । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । ददाश । विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । त । ऊतिऽभिः । चित्रऽणोचिः । ब्रजस्य । साता । गोऽमतः । दधाति ॥ ३ ॥

स यजमानो मर्त्येषु मनुषेपु मर्त्ये श्रवसानेन पीपाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः
सार्धं हवीषि ददाश प्रयच्छति । त यजमान चित्रणोचिर्विचित्रदीप्तिरचित्राभिराश्रयभृताभिरुतिभिर-
रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य ब्रजस्य गोष्ठस्य साता माता समजने दधाति । धारयति ॥

आयः प्रमो जायमान उर्वी दूरेदृशा भासा कृष्णाध्वा ।

अथ बहु चित्तम ऊर्म्यायास्तिरः गोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४ ॥

आ । यः । प्रमो । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा । भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अथ । बहु । चित्त । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । गोचिषा । ददृशे । पावकः ॥ ४ ॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्ता योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्तीर्णे बावापृथिव्या दूरेदृशा दूरे दृश्यमा-
नया भासा दीप्या आ प्रमो आपुरयति स पावकोऽग्निरधानतरमूर्म्यायाः । रात्रिनामैतत् । रात्रेः संबधि
बहु चित्त बर्हाप तमोऽधकार गोचिषा दीप्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

नू नंश्चित्रं पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवन्तश्च धेहि ।

ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्यभिश्चाभि संति जनान् ॥ ५ ॥

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं । मघवन्तऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । श्रवसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्यभिः । च । अभि । संति । जनान् ॥ ५ ॥

हे अग्ने मघवजो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुषवाजामिर्बहुवैरुती ऊतिभी रक्षणीः सह चित्रं वायनीयं रयिं धनं नु क्षिप्रं धेहि । देहि । प्रयच्छ । चशब्दो वक्ष्यमाणेन समुच्चयार्थः । ये राधसा धनेन अवसाग्नेन च सुवीर्यैभिः शोभनैर्वीर्यैश्चान्यान् जनान्यनुष्ठानति अतिशयेनाभि संति अभिभवन्ति तादृशान्पुत्रांश्चास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्र उशन्यं त आसानो जुहुते हविष्मान् ।

भरद्वाजेषु दधिषे सुवृक्तिमवीर्वाजस्य गध्यस्य सातौ ॥ ६ ॥

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उशन्यं । यं । ते । आसानः । जुहुत । हविष्मान् ।

भरत्ऽवाजेषु । दधिषे । सुऽवृक्तिं । अवीः । वाजस्य । गध्यस्य । सातौ ॥ ६ ॥

हे अग्ने उशन्यं कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमत्र धाः । धेहि । स्वात्मनि धारय । यं च पुरोडाशादिकमासान् आसीन उपविशान हविष्मान् हविर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वपि सुवृक्तिं सुपु दीर्घवर्जितां कृतिं दधिषे । धारय । गध्यस्य ॥ गध्यतिर्मन्त्रीभावकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजने निमित्तभूतऽवीः । तानृषीन् च च ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेकां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ७ ॥

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धये । इकां । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टुं शत्रून् वीनुहि । विविधं गमय । इकामन्नं चास्मदीयं वर्धये । वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताः सतः शतहिमाः शतं हेमन्तान् संवत्सराभ्यन्तरे । मोदेम । तृप्ता भूयास्व ॥ ॥ १० ॥

यजस्व होतरिति पट्टचर्मकादशं मृक्तं भरद्वाजस्वार्थं त्रिष्टुभमाभेयं । अनुकम्यते च । यजस्व पठिति ॥ प्रातःरनुवाकाच्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

यजस्व होतरिषितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नः संत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्या ॥ १ ॥

यजस्व । होतः । इषितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः । मरुतां । न । प्रऽयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासंत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान्यष्टमस्त्वमिषितः प्रिषितोऽस्माभिः प्रार्थितः सन् । नति संप्रत्यर्थे । संप्रति प्रयुक्तिं प्रयुक्तां प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणां बाधकं गणं यजस्व । यद्वैतद्वाक्यद्वयं । हे होतरग्ने यजस्व देवानित्येकं वाक्यं । प्रयुज्यत इति प्रयुक्तिं वचं । मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवास्मच्छत्रुन् बाधः बाधस्त्विति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मित्रावरुणा । अहरभिमानो देवो मित्रो वरुणो राज्यभिमानो । तौ च नासंत्या सत्यस्य नेतारौ सत्यस्वभावावेव वा नासिकाप्रभवा वाञ्छनी द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च एतांश्च देवान् होत्रायास्मद्यज्ञाय तदर्थमा ववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

त्वं होता मद्रतमो नो अध्रुगंतर्देवो विदथा मर्त्येषु ।

पावकया जुह्वा ३ वह्निरासाम्ने यजस्व तन्वं १ तव स्वां ॥ २ ॥

त्वं । होता । मद्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अंतः । देवः । विदथा । मर्त्येषु ।

पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व । तन्वं । तव । स्वां ॥ २ ॥

हे अपे त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वन्तर्मध्ये वर्तमानो विदथा विदथे यज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि । कीदृ-
शस्त्वं । मन्द्रतमः सुत्यतमो नोऽस्माकमधुगद्रोग्धास्मदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभूत इत्यर्थः । देवो
दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अपे जुह्वा । हयतेऽस्यामाहुतय इति जुहूर्ज्वाला । तथा पावकया शोधयिष्या-
सास्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभूतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्यै ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद्द विप्रो मधु छंदो भनन्ति रेभ इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिषणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्यै ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । मधु । छंदः । भनन्ति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिर्हे अपे त्वे त्वां वष्टि । कामयते । चिदित्येकत्वादपूरणं ।
किमर्थं । देवान्यष्टयानिन्द्रादीन् प्र यजध्यै प्रकीर्षेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते सुवते यजमानाद्येदम्भु-
तयजमानार्थं । यद्द यदा खल्वंगिरसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः
स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुमन्मदकरं छंदः स्तोत्रं भनन्ति उच्चारयति तदा धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

अदिद्युतस्वपाको विभावाग्ने यजस्व रोदसी उरूची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजन्ति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४ ॥

अदिद्युतत् । सु । अपाकः । विभावा । अग्ने । यजस्व । रोदसी इति । उरूची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातहव्याः । अंजन्ति । सुप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४ ॥

अयमग्निः स्वदिद्युतत् । सुप्र बोधते । दीप्यते । कथंभूतः । अपाकः । पाकः पक्त्वप्रज्ञो मूर्खः । तद्विलक्षणो
ऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । अग्नेः प्रत्यक्षकृतः । हे अपे स त्वमुरूची उरू विस्तीर्णमंचर्त्या विलुते रोदसी
यावापृथिव्या यजस्व । हविषा पुजय । आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमानलक्षणा
रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविलक्षणमग्निं नमसाग्नेन हविलक्षणेनांजन्ति सिञ्चति तर्पयन्ति स
त्वं यजस्वित्यन्वयः ॥

वृजे ह यन्नमसा बर्हिर्ग्रावयामि सुगधृतवन्ती सुवृक्तिः ।

अम्यंश्चि सद्म सदर्ने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः ॥ ५ ॥

वृजे । ह । यत् । नमसा । बर्हिः । अग्नी । अयामि । सुक् । घृतहवन्ती । सुवृक्तिः ।

अम्यंश्चि । सद्म । सदर्ने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः । सूर्ये । न । चक्षुः ॥ ५ ॥

यद्द यदा खलु नमसा हविषा सहापावप्रिममीपे बर्हिर्वृजे ॥ वृजिः स्फेदनार्थः ॥ क्लियते । आह्वयत
इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुप्र दीपवर्जिता घृतवती घृतपुर्णा सुगयामि । नियम्यते । बर्हिष्यासायते । तथा पृथिव्या
भूमेः सदर्ने स्थाने सद्म हविषासादनार्था वेदिरम्यन्ति ॥ स्यन्नतिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिगृह्यते । तदानीं यज्ञो
ऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तच्च दृष्टान्तः । सूर्ये न चक्षुः । यथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशकं
तेजः समवति तद्वत् ॥

दृगस्या नः पुर्वणीक होतदेवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

रायः सूनो सहसो वावसाना अति ससेम वृजनं नाहः ॥ ६ ॥

दृश्यः । नः । पुरुऽअनीकः । होतः । देवेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । इधानः ।

रायः । सूनो इति । सहस्रः । ववसानाः । अति । ससेम । वृजनं । न । अंहः ॥ ६ ॥

हे पूर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्नातरपे देवेभिर्देवैर्वीतमानैरन्यैरग्निभिस्त्वद्विभूतिभूति । सार्धमिधान इधमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्य रायो धनानि दशस्य । प्रयच्छ । हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रापे वावसाना हविषा त्वामाह्नादयतो वय वृजन न शत्रुमिवाहः पापमति स्रंसम । अतिगच्छेम । अतिक्रामेमैत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

मध्ये होतिति षड्वच द्वादश मृक्त भरद्वाजस्यार्थं वैदुभमाप्तेय । मध्य इत्यनुक्रात ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्र योद्धन्तो विनियोगः ॥

मध्ये होता दुरोणे बर्हिषो राक्षसिस्तोदस्य रोदसी यजंथ्ये ।

अयं स सूनुः सहस्र ऋतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान ॥ १ ॥

मध्ये । होता । दुरोणे । बर्हिषः । राट् । अग्निः । तोदस्य । रोदसी इति । यजंथ्ये ।

अयं । सः । सूनुः । सहस्रः । ऋतऽवा । दूरात् । सूर्यः । न । शोचिषा । ततान् ॥ १ ॥

होता देवानामाह्नाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् राजाभिस्तोदस्य । तुष्यते तपसा पीड्यत इति तोदो यज्ञ मानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः । किमर्थं । रोदसी बावापृथिव्या यजंथ्ये यष्टु । स तादृशी ऽय सहस्रः सगुणः सहसस्युच ऋतावा सत्यवान्यज्ञवान्वापि सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरत एव शोचिषा तेजसा ततान । आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्व जगद्भासयतीत्यर्थः ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यजत्र यक्षद्राजन्सर्वतातेव नु द्यौः ।

त्रिषधस्थस्ततरुषो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजंथ्ये ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । सु । अपाके । यजत्र । यक्षत् । राजन् । सर्वताताऽड्य । नु । द्यौः ।

त्रिऽसधस्थः । ततरुषः । न । जंहः । हव्या । मघानि । मानुषा । यजंथ्ये ॥ २ ॥

द्यौः सोता सर्वतातेव । इवशब्दः पुरकः । यज्ञनामेतत् । सर्वताती सर्वसायमानि यज्ञे । यद्वा । सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातिन्प्रत्ययः । सर्वः सोता हे यजत्र यष्टव्य राजन् राजमानापे अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिन्स्वे त्वयि सु अत्यन्तं नु क्षिप्रमा यस्तत् आयजति हवीषि जुहोति त्रिषधस्थस्त्रिषु लोकेषु सह स्थितः । यद्वा । गार्हपत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्त्व ततरुषो न तर्तता सूर्य इव जहः शीघ्रं गता भव ॥ जह इति हन्ते र्गतिकर्मणो रूपः ॥ यद्वा ॥ त अवनतरणयोरित्यस्मात्क्रसो रूपं ततर्वानिति । तस्य पथ्या रूपमेतत्ततरुष इति ॥ तरितुः सूर्यस्यैव जहो वगस्तव भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि महनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां सबधीनि हव्या हव्यानि हवीषि यजंथ्ये यष्टु द्यौः सो दातु ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत् ।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्च ओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन् । न । वृधसानः । अद्यौत् ।

अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् । अमर्त्यः । अवर्चः । ओषधीषु ॥ ३ ॥

यस्यापिररतिर्गन्धी ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावरूपेणारस्थे राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽपिस्तोदो अध्वन् न । तोदः सर्वस्व प्रेरकः सूर्यः । स इवाध्वनि स्वमर्गिऽतरत्वेऽद्यौत् ।

प्रकाशते । अपि चाद्रोघो न अद्रोघव्यः । यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोघा वायुरिव तादृशोऽमर्षो मरणारहितः सोऽपिरोषधीषु । औषः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रविता शीघ्रगामी सन् अवर्चः केनाप्यवारणीयश्च भवन् तन्नात्मना स्वप्रकाशनेव चेतति । चेतयति । सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

सास्माकेभिरतरी न ऋषैरग्निः एवे दम् आ जातवेदाः ।

द्वृक्षो वन्वन क्रत्वा नार्वांसः पितेव जारयायि यज्ञैः ॥ ४ ॥

सः । अस्माकेभिः । एतरि । न । ऋषैः । अग्निः । स्तवे । दमे । आ । जातवेदाः ।

दुःसन्नः । वन्वन । क्रत्वा । न । अर्वा । उम्रः । पिताऽइव । जारयायि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽपिरस्माकेभिरसदीयेः स्तोतृभिरतरी न । एतरि गंतरि याचमाने पुन्ये विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्यत सुखकराणि तथा ऋषेः सुखकरः स्तोत्रेदमेऽसदीये यज्ञगृह आ अभिमुख्येन सत्वं । स्तूयते । अपि च द्वृक्षः । दुर्द्रुमः । स एवान्न यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन् वनानि संभजन् क्रत्वा न क्रतुनात्मीयन् कर्मणा चार्वा गता च भवति । तत्र दृष्टातः । उम्रः पितेव । पिता पालयिता वत्माना जनको वोसो वृषभ इव । स यथा मिथुनार्थं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवर्द्धयजमानैश्च जारयायि । स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूप ॥

अधं स्माम्य पनयन्ति भासो वृथा यत्तक्षदनुयाति पृथ्वी ।

सद्यो यः स्यंदो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट ॥ ५ ॥

अधं । स्म । अस्य । पनयन्ति । भासः । वृथा । यत् । तक्षत् । अनुऽयाति । पृथ्वी ।

सद्यः । यः । स्यंदः । विऽसितः । धवीयान् । ऋणः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अधास्त्रिजोके । स्मेति पुरकः । अस्यापेभासो रश्मीन पनयन्ति । स्तोतारः स्तुवति । यद्यदा वृथानायासेन तत्तत् तन्न तन्न कुर्वन् वनानि सम्यग्दहनं पृथ्वी विस्तीर्णामरण्यभुवनमुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयतीत्यन्वयः । योऽग्निः स्यद्रः स्यदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिवधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गतुतमो भवति । क इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरति स्नेहनाम् । यथा स्नेहः शीघ्रं गता भवति तद्वत्सोऽयमपिधन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा । धन्वत्यस्मादाप इति धन्वातरिच । अतिशयनातरिचमाक्रम्य राजते ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

वेषि रायो वि यासि दुच्छुना मदम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निभिः । इधानः ।

वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गतरये स तादृशस्त्व निदाया निदिध्याः प्रजाया निदाया एव वा पाहीति शेषः । कथमुतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्त्वच्छाखाभुतैरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेषि । गमय । यद्वा । हविल्लक्षणां धनानि वेषि । कामयसे । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयसि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपीत्राः सतः शतहिमाः शतं संवत्सराभ्यर्दम । मोर्दम ॥ ॥ १४ ॥

त्वद्विश्वेति षडृच त्रयोदश मूक्त भरद्वाजस्वार्थं त्रिष्टुभमापेयं । त्वद्विश्वेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्र योद्धा विनियोगः ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगान्यग्रे वि यन्ति वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृचतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां ॥१॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्रे । वि । यन्ति । वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृचऽतूर्ये । दिवः । वृष्टिः । ईड्यः । रीतिः । अपां ॥१॥

हे सुभग शोभनधनाग्रे विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्त्वत्तो वि यति । विविध निर्गच्छति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्य चाग्रेः सकाशादुत्पन्नं । तस्य रतः परापतत्तद्विरण्यमभवत् । तै० ब्रा० १ १. ३. ८. । इति श्रुतेः । निर्गमने दृष्टातः । वनिनो न वयाः । यथा वाक्कायवा विविध निर्गच्छति तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघस्य त्वत्सकाशादेव श्रुष्टी चित्रं वेति । निर्गच्छति । पशवो वै रयिः पशुनेवावबुध इति तैत्तिरीयकं । वृचतूर्ये वृचाणां शत्रूणां हिंसके संयामे शत्रून् जेतुं वाजो बलं च त्वत्तो वेति । दिवो ऽतिरक्षाया वृष्टिः सापि त्वत्त एव वेति । अपो प्रास्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपातष्ठते । आदित्याज्जायन्ते वृष्टिर्बृष्टेरन्न ततः प्रजा इति स्मरणात् । अतस्त्वमीड्यः सर्वैः सुखः सन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवसि ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिधे परिज्मेव क्षयसि दुस्मवर्चाः ।

अग्रे मित्रो न बृहत् ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरः ॥२॥

त्वं । भगः । नः । आ । हि । रत्नं । इधे । परिज्माऽइव । क्षयसि । दुस्मऽवर्चाः ।

अग्रे । मित्रः । न । बृहत्तः । ऋतस्य । असि । क्षत्ता । वामस्य । देव । भूरः ॥२॥

हे अग्रे भगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनमिधे । आगमय । प्रयच्छ ॥ इण गतावित्यस्यैतद्वृत् । इति पुरकः ॥ दुस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्व परिज्मेव परितो गन्ता वायुरिव चर्याम । सर्वत्र निवससि । यद्वा । क्षयतिरश्चर्यकर्म । सर्वस्थेऽग्निधे । हे अग्रे मित्रो न प्रमीतिस्त्रायको देव इव बृहतो महत् ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तासि ॥ क्षदातिरञ्च दानकर्म ॥ दाता भवसि । तथा हे देव द्योतमानाग्रे भूरवर्द्धनस्य वामस्य वन जीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः ॥

स सत्पतिः शर्वसा हन्ति वृचगग्ने विप्रो वि पणेर्भर्ति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत् ऋतजात राया सजोषा नम्रापां हिनोषि ॥३॥

सः । सत्ऽपतिः । शर्वसा । हन्ति । वृचं । अग्ने । विप्रः । वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेत्तः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नम्रा । अपां । हिनोषि ॥३॥

हे अग्ने सत्पतिः सता पालयिता स पुरुषो वृचमावरकं शत्रुं शर्वसा बलेन हन्ति । स च विप्रो मेधावी सन् पणैर्वणिज एतन्नाम्नोऽमुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ ह्ययहोर्म इति भत्वं ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जाताग्रे अपा नम्रा न पातयित्वा पुच्छेण मध्यमस्थानेन वैद्युतापिना सजोषाः संगतस्त्व य पुरुष राया ॥ चतुर्थर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोषि प्रेरयासि स हन्तीत्यन्वयः ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तो निशितिं वेद्यानट् ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्ने धत्ते धान्यं पयते वसथैः ॥४॥

यः। ते। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। गीः॒ऽभिः॑। उ॒क्थैः॑। य॒ज्ञैः॑। म॒र्तैः॑। निऽश॑तिं। वे॒द्या। आ॒न॒ट्।
वि॒श्वं। सः। दे॒व। प्र॒ति। वा। अ॒र॑। अ॒ग्ने॑। ध॒त्ते। धा॒न्यं। प॒त्य॑ते। व॒स॒थैः॑ ॥ ४ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राये ते तव निश्रितिं तैदृष्यं यो मर्तो मनुष्यो यजमानो गीर्भिः सुतिभिश्च कथैः शस्त्रैर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्याया यज्ञभुमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव योतमानापि विश्वं सर्वमरं पर्याप्त । वाशब्दश्चार्थः । धान्यं च प्रति धत्ते । प्रतिधारयति । वसथैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

ता नृ॒भ्य॒ आ सौ॑श्र॒व॒सा सु॒वीरा॑मे॒ सूनो॒ सहसः॑ पु॒ष्यसे॑ धाः ।

कृ॒णोषि॑ य॒च्छ॒व॒सा भूरि॑ प॒श्वो वयो॑ वृ॒काया॑रये॒ जसुर॑ये ॥ ५ ॥

ता। नृ॒ऽभ्यः॑। आ। सौ॑श्र॒व॒सा। सु॒ऽवीरा॑। अ॒ग्ने॑। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। पु॒ष्यसे॑। धाः॑।

कृ॒णोषि॑। यत्। श॒व॒सा। भूरि॑। प॒श्वः। वयः॑। वृ॒काय॑। अ॒रये॑। ज॒सुर॑ये ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राये सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा मुश्रवांसि शोभनान्यज्ञानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्य आहृत्य धाः । अस्मासु धिहि । किमर्थं । पुष्यसे पोषार्थं । यद्वा । नृभ्यः सुतीनां नेतृभ्योऽस्त्रभ्य-माधिहि । अभिमुख्येन प्रयच्छ । शवसा बलेन युक्तस्त्वं भूरि बङ्गलं पश्वः पशोः संबन्धि दध्यादिलक्षणं यद्य-योऽन्न वृकायादात्र जसुरय उपवर्पयित्र अरये शत्रवः कृणोषि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छत्यर्थः ॥

व॒द्या सू॒नो॒ सहसो॑ नो॒ विहा॑या॒ अग्ने॑ तो॒कं तन॑यं वा॒जि नो॑ दाः ।

वि॒श्व॒भिर्गी॑र्भि॒रभि॑ पृ॒र्तिम॑श्यां॒ मदे॑म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ ६ ॥

व॒द्या। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। नः॑। वि॒हा॒याः। अ॒ग्ने॑। तो॒कं। तन॑यं। वा॒जि। नः॑। दाः॑।

वि॒श्व॒भिः। गीः॒ऽभिः॑। अ॒भि। पृ॒र्ति॑। अ॒श्यां॑। मदे॑म। श॒त॒ऽहि॒माः। सु॒ऽवीराः॑ ॥ ६ ॥

हे सहसः सूनोऽपि विहायाः । महत्तामैतत । महास्त्व नोऽस्माकं वद्या वदिता हितोपदेष्टा भव । अपि च तोक पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजि अन्नयुक्तं नोऽस्त्रभ्यं दाः । दहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विष-याभिः पृर्ति कामानां पृर्तिमश्यां । अभिप्राप्नुया । अन्यद्गतं ॥ ॥ १५ ॥

अद्या य इति षड्वचं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्पमाणेयं । षष्ठी शक्तरौ शिष्टाः पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्तांतं । अद्या य आनुष्टुभ शक्तर्यतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपेये क्रतावायिनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । अद्या यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३ । इति ॥ अत्रैश्वर्यवीराख्ये चतुरार्विऽह्नीनं तृतीयेऽह्नीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । अद्या यो मर्त्यो दुव इति तृतीये । आ० १० २. । इति ॥

अ॒द्या यो॑ म॒र्त्यो दु॒वो धि॒यं जु॒जोष॑ धी॒तिभिः॑। भ॒स॒न्नु ष॑ प्र॒पूर्य॑ ड॒षं वु॒रीता॑वसे ॥ १ ॥

अ॒द्या। यः॑। म॒र्त्यः॑। दु॒वः॑। धि॒यं॑। जु॒जोष॑। धी॒ति॒ऽभिः॑। भ॒स॒त्। नु॑। सः॑। प्र॑। पू॒र्यः॑।

ड॒षं। वु॒री॒त॒। अ॒व॒से ॥ १ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽयाप्रावप्रिविषयं दुवः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः सुतिभिः सार्धं जुजोष सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्यः पूर्वेषां मुख्यः सन् नु क्षिप्रं प्र भसत् । प्रभासत । प्रकष्टप्रकाशवान् भवेत् । अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमिषमन्नं च वुरीत । वृणीत । संभजेत । शत्रुसकाशाक्षभेत्यर्थः ॥

अ॒ग्निरि॒द्धि प्र॑चे॒ता अ॒ग्निर्वे॑ध॒स्तम॑ ऋ॒षिः॑ ।

अ॒ग्निं हो॒तार॑मी॒ळते॑ य॒ज्ञेषु॑ म॒नुषो॑ वि॒शः॑ ॥ २ ॥

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेताः । अग्निः । वेधऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईकृते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २ ॥

अग्निरिदमिव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्माद्विधस्तमो विधातृतमोऽतिशयेन हविर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति । मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजाश्चत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीकृते । सुवर्ति ॥

नाना ह्यग्नेऽवसे स्पर्धते रायो अर्यः । तूर्वतो दस्युमायवो व्रतैः सीदन्तो अव्रतं ॥ ३ ॥

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धते । रायः । अर्यः । तूर्वतः । दस्यु । आयवः । व्रतैः । सीदन्तः । अव्रतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यवसे त्वत्स्रोतृणां रक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथग्भुताः स्पर्धन्ति । अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धा कुर्वन्ति । आयवो मनुष्यास्तं च स्रोतारो दस्युमुपक्षपयितारं शत्रु तूर्वतो हिंसन्तो व्रतैस्त्वद्देवत्यैर्यागिरव्रतं व्रतविरोधिनं च पुरुषं सीदन्तः सोढुमभिभवितुमिच्छन्तो भवन्ति ॥

अग्निरप्सामृतीषहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य चसन्ति शवसः संचक्षि शचवो भिया ॥ ४ ॥

अग्निः । अप्सां । ऋतिऽसहं । वीरं । ददाति । सत्ऽपतिं ।

यस्य । चसन्ति । शवसः । संचक्षि । शचवः । भिया ॥ ४ ॥

अयमग्निर्योरे पुत्रं ददाति । स्रोतृभ्यः प्रयच्छति । कीदृशं पुत्रं । अप्सामपामाप्त्रव्यानां कर्मणा सन्नितारं संभक्तारमृतीषहमृतीनामरातीनां सोढारमभिभवितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं । यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शचवस्त्वसन्ति उद्विजन्ति तं वीरमित्यन्वयः ॥

अग्निर्हि विद्यना निदो देवो मर्तमुरुष्यति । सहावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विद्यना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति । सहऽवा । यस्य । अवृतः ।

रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५ ॥

सहावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽपिर्विद्यना ज्ञानेन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निदकादुरुष्यति । रक्षति । होति पुरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हविर्विर्लक्षणं धनमवृतो रवः प्रभृतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽर्थयजमानैरसंभक्तं तं हविष्मन्तं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं मुक्षितिं दिवो नृन्धिषो अंहोसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नृन् । धिषः । अंहोसि । दुऽइता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६ ॥

व्याख्यातयं ॥ अक्षरार्थसु । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्तापि द्यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमसादीयां सुष्टुतिं यष्टव्यां देवान्प्रति वोचः । प्रब्रूहि । स्मृतेर्नैतृनस्यांश्च सुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्ब्रूहन् पापानि तत्फलानि दर्शमनानि चातिक्रामेम । व्यवहितानि जव्यांतरक्तानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयं न रक्षणेनात्यतमातिक्रामेमिति ॥ १६ ॥

इमम् षु व इत्येकोर्नाविशत्यृच पंचदशं मुक्तमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमापेयं । आदी नव जगत्यस्मृतीयापथ्यां तु शक्रयतिशक्र्यां पंचदशी शक्ररी सप्तदशनुष्टुबष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच षोडशैकोर्नावशी चेति सप्त त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । इमम् ऐकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्मृतीयापंचदश्यां शक्र्यां षड्यतिशक्र्यनुष्टुब्रहत्या उपात्ये इति ॥ प्रातरनुवाक आपेये कतावाश्चिनशस्ते चादितो नवर्चः । सुचितं च । इमम् षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नव । आ० ४ १३. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चमाज्यशस्त्रं । सुचितं च । इमम् षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नवाज्यं । आ० ७. १२. इति ॥

इमम् षु वो अतिथिमुषर्बुधं विश्वासां विशां पतिमृजसे गिरा ।

वेतोद्विवो जनुषा कश्चिदा शुचिज्योक्विददत्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १ ॥

इमं । ऊं इति । सु । वः । अतिथिं । उषः । बुधं । विश्वासां । विशां । पतिं । अमृजसे । गिरा ।

वेति । इत् । दिवः । जनुषा । कत् । चित् । आ । शुचिः । ज्योक् । चित् । अत्ति । गर्भः ।

यत् । अच्युतं ॥ १ ॥

हे वीतहव्य ऋषे भरद्वाज वा वस्त्व ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ इमम् इममेवापि गिरा सुत्या अमृजसे । सुषु प्रसाधय ॥ ऋजतिः प्रसाधनकमेति यास्कः ॥ कीदृशं । अतिथिं सततं गंतारं । यद्वा । अतिथिवत्पूज्यं । उपर्बुधमुपसि प्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं । जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धो निर्मलो वापिः कश्चित् कदाचित् कस्मिंश्चियागकाले दिवो युनोकादा वेति । आगच्छति । तदानीं प्रसाधयत्यन्वयः । एव प्रसाधितोऽपि गर्भोऽरन्थोर्मध्ये गर्भवद्वर्तमानः । यद्वा । द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन यद्विरच्युतं च्युतिरहितं नित्यमप्रिहोत्रादिमाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमस्ति । भक्षयति ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीद्वामूर्ध्वशोचिषं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २ ॥

मित्रं । न । यं । सुधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पता । ईद्वामूर्ध्वशोचिषं ।

स । त्वं । सुप्रीतः । वीतहव्ये । अद्भुत । प्रशस्तिभिः । महयसे । दिवेदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरणां सुधितं सुषु निहितमीद्वं सुत्यमूर्ध्वशोचिषमुक्कंततेजस्कं यमपि त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहं स्थापितवतः हे अद्भुत महत्तमे स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्सं ऋषो सुप्रीतः सुषु प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पुज्यसे । भरद्वाज ऋषिश्चेत् वीतहव्ये दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

स त्वं दक्षस्यावृको वृधो भूर्यः परस्यांतरस्य तरुषः ।

रायः सूनो सहसो मर्येष्वा हृदिरेच्छ वीतहव्याय सप्रथो भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दक्षस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य । अंतरस्य । तरुषः ।
 रायः । सुनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । हृदिः । यच्छ । वीतहव्याय । सप्रथः ।
 भरतवाजाय । सप्रथः ॥ ३ ॥

हे अये स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवसि । तथा परस्य विप्रकष्टस्यार्योऽरिः शत्रोरंतरस्यातिकतरस्य संनिष्ठस्य शत्रोस्तरुपस्तरिता भवसि । अतः कारणात् हे सहसः सुनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्व मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य भरद्वाजाय संभृतहविर्लक्षणाज्ञाय वीतहव्याय । वीत गमितं हव्यं हविर्येन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्य । रायो धनानि कर्दिर्गहमा यच्छ । प्रयच्छ । सप्रथ इति पुनश्चक्तिरादरार्था ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरमग्निं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।
 विप्रं न द्युक्षवचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृजसे ॥ ४ ॥
 द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वःऽनरं । अग्निं । होतारं । मनुषः । सुऽअध्वरं ।
 विप्रं । न । द्युक्षऽवचसं । सुवृक्तिऽभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं । देव । अंजसे ॥ ४ ॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाह हविषा वोढार देवमग्निमृजसे । प्रमाधय । कीदृशं । द्युतानं दीप्यमानं वो द्युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्य स्वर्णं स्वर्गस्य नेतार मनुषो मनोः प्रजापतयेत्यज्ञ होतार देवानामाह्वातार स्वध्वर शोभनयज्ञ विप्रं न मेधाविनं विपश्चितमिव द्युक्षवचसं । दीप्तिर्निवासभुत युचं । तादृशवाक्योपेतमरतिमयं स्वामिनं ॥

पावकया यश्चितयंत्या कृपा क्षामनुरुच उषसो न भानुना ।
 तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न ततृषाणो अजरः ॥ ५ ॥
 पावकया । यः । चितयंत्या । कृपा । क्षामन । रुरुचे । उषसः । न । भानुना ।
 तूर्वेन । न । यामन । एतशस्य । नू । रणे । आ । यः । घृणे । न । ततृषाणः । अजरः ॥ ५ ॥

योऽपिः पावकया शोधयित्वा चितयंत्य । चेतयत्या प्रज्ञापयत्या कृपा दीप्या क्षामन भुम्भा रुरुचे दीप्यते । उषसो न भानुना । यथोपसः प्रकाशन भासते तद्वत् । अपि च यामन यामनि संयामे तूर्वन्न शत्रून् हिंसन् पुरुष इवेतशस्यैतत्सञ्ज्ञस्य ऋषे रणे सूर्येण सह संयामे सन्नायार्थं योऽपिर्नु क्षिप्रमा घृणे आदीप्यते । प्रेतश सूर्ये पस्युधान । ऋज्वे० १ ६१ १५ । इति निगमातर । नूनं सर्वे देवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः । यश्च ततृषाणमृषित प्रभावेन सर्वमक्षणाशीलोऽजरो जरारहितश्च भवति त देवमृजसे इति पूर्वस्यामृचि संबधः ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणिं ।
 उप वो गीर्भिरमृतं विवासत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो देवेषु वनन्ते हि
 नो दुवः ॥ ६ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽउधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणिं ।
 उप । वः । गीऽभिः । अमृतं । विवासत । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । वार्यं । देवः ।
 देवेषु । वनन्ते । हि । नः । दुवः ॥ ६ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रिय प्रियमत्वंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्द-
नीयं सुत्यमप्रिमप्रिममेव । नान्य देवमित्यर्थः । समिधा समिधनेन समिद्धिर्वा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा ।
गृणीषणीति सप्रस्यत । गृणीषणि स्तोत्रे विषयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयममृतममरणमग्निं गीर्भिः
स्तुतिभिरुपेत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽपिर्वीर्यं वरणीयं समि-
दादिकं वनंतं समजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये देवोऽपिर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुव-
स्यतित्यन्वयः ॥

दशमंऽह्न्याप्रिमाकृते समिद्धमिति तृचो जातवदस्यनिविद्धानार्थः । सूत्रित च । समिद्धमग्निं समिधा गिरा
गुण इति तृचश्च । आ० ८ १२ । इति ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अर्ध्वरे ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुस्त्रीमहे जातवैदसं ॥ १ ॥

संऽड्डं । अग्निं । संऽड्डा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं । पुरः । अर्ध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुऽवारं । अद्रुहं । कविं । सुस्त्रीः । ईमहे । जातवैदसं ॥ १ ॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिधनेहेतुभृतया गिरा सुत्या गृणे । स्तौमि । यद्वा । समिधा समि-
द्धिर्दाकृभिः समिद्धं सम्यगिद्धं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमप्रिमध्वरे यज्ञि
पुरस्करोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रोघ्दारं
सर्वेषामनुकूलं कविं क्रातदर्शिनं जातवदसं जातानां वेदितारमग्निं सुस्त्रीः सुस्वकीरः स्तोत्रैरीमहे । संभजामहे ।
यद्वा द्वितीयार्थं तृतीया । मुस्त्रानि धनानीमहे । याचामहे ॥

त्वां दृतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं ।

देवासंश्च मर्तासंश्च जागृविं विभुं विशपतिं नमसा नि वेदिरे ॥ ८ ॥

त्वां । दृतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं । दधिरे । पायुं । ईड्यं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं । विशपतिं । नमसा । नि । वेदिरे ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वां देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दृतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतम-
मरणं युगे युगे काले काले तत्तदागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषा वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं
सुत्य । अपि च तं उभयविधां जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विशपतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं
नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणात्तेन वा नि वेदिरे । उपसेदिरे ॥

विभूषन्नम्र उभयाँ अनुं व्रता दृतो देवानां रजसी समीयसे ।

यज्ञे धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९ ॥

विऽभूषन । अग्ने । उभयान् । अनुं । व्रता । दृतः । देवानां । रजसी इति । सं । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म । नः । विऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९ ॥

हे अग्ने उभयानुभयविधानं देवान्मनुष्यांश्च विभूषणं विशेषेण भूषयन् अलंकुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु
व्रतं कर्मसु यागेषु देवानां दृतः सन् रजसी दावापृथिव्यां समीयसे । संचरसि । देवानानेतुं बुलोकं गच्छसि
हवीषि च नेतुमिमं लोकं । किंच यद्यस्मात्ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे यद्यं
संभजामहे अथातः कारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ स्तौयितव्यादपूरणं ॥

प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरपि कृतौ वैदुषे कंदसि तं सुप्रतीकमिच्छायाः षड्वचः । सूचितं च । तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. इति ॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वचमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम ।

स यस्मिन्विश्वं वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निमृतेषु वोचत् ॥ १० ॥

तं । सुप्रतीकं । सुदृशं । सुऽअचं । अविद्वांसः । विदुऽतरं । सपेम ।

सः । यस्मत् । विश्वं । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टर विदुष्टर सर्वज्ञ तमग्निं सपेम । परिचरेम । कीदृशं । सुप्रतीकं शोभनागं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वचं सुष्टुचतं गच्छतं । किंच स तादृशोऽग्रियंचत । देवान्यजतु । विश्वं सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्ये वर्तते । ज्ञातव्यान्वर्थजातानि विद्वान् जानन्नपि मृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्र वोचत । प्रब्रवीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथयतु ॥ ॥ १८ ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्त आनंद्रवये शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदिति वा तमित्पृणस्त्रि शवसा उत राया ॥ ११ ॥

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनंद्र । कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य वा । निऽशितिं । वा । उतऽइति । वा । तं । इत । पृणस्त्रि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामेः पुरयसि । यः पुरुषो हे शूर शौर्यवत्तमे कवये कातदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म मृति वानट् प्राप्नोति । यद्वा । क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कवि त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासोत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्सा धनभूतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुन्नमनं वानट् प्रापयति तमित्तमेव शवसा बलिन पृणानि । पुरयसि । उतापि च राया धनेन पुरयसि ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकाच्छोर्नि नितरामस्मान्नृष । हे सहसावन बलवत्तमे त्वमु त्वमेव नोऽस्मानव-
द्यात्पापात् नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथो हविलंचणमस्माभिर्देत्तमन्न समग्नेतु ।
सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

सूक्ते दशरात्रे पंचमेऽह्न्यापिमाकृतेऽपिर्होतेति तृचो जातवेदसनिविद्वानीयः । सूचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८. ८. इति ॥ पत्नीसंयाजेषु गृहपतेराद्यानुवाक्या । सूचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राजा हव्यवाक्पिरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १. १०. इति ॥ आश्विनशस्त्रस्त्रैषेव प्रतिपत् । सूचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेकपातिनी पच्छः । आ० ६. ५. इति ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानां उत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद । जनिम । जातऽवेदाः ।

देवानां । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र । यजतां । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणा पतिरधिपतिर्भवति । तथा विश्वा विश्वानि मर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवति भूतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सग वेद । वेत्ति । जानाति । योऽग्निर्देवानामिन्द्रादीनामुतापि च मर्त्याना मनुष्याणा च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टा भवति ऋतावा । ऋब सत्य यज्ञा वा । तद्वान सोऽग्नि प्र यजता । प्रकपेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यद्वर्धति दशपूर्णमासयोः स्विष्टकृतो याज्या । सूचित च । अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतरित्यन वान यजति । आ० १ ६ । इति ॥

अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्वा ।

ऋता यजामि महिना वि यद्गृह्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४ ॥

अग्ने । यत् । अद्य । विंशः । अध्वरस्य । होतरिति । पावकऽशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्वा ।

ऋता । यजामि । महिना । वि । यत् । भूः । ह्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ति एवंभूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले विंशो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्य तद् । कामयस्व । हि यस्मात्त्व यज्वा देवाना यष्टा भवसि तस्मात्त्वमृता ऋते यज्ञं यजामि । देवान्यज । अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्माद्वि भूः विभवसि आप्तो भवसि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमग्ने ते तुभ्य त्वदर्धमवेदानो या यानि हव्यानि जुहमस्तानि हव्या हव्यानि हवीषि वह । स्वकीया स्विष्टकृदाख्या तनु प्रापय ॥

अभि प्रयांसि मुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यजध्वे ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ १५ ॥

अभि । प्रयांसि । मुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यजध्वे ।

अवा । नः । मघऽवन । वाजऽसाता । अग्ने । विश्वानि । दुऽइता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५ ॥

हे अग्ने मुधितानि मुनिहितानि वेद्यामासादितानि प्रयास्यज्ञानि हविर्लक्षणान्यभि ख्यः । अभिपश्यसि । हि पुरकः । तादृश त्वा रोदसी द्यावापृथिव्यावेतदुपलक्षितान सर्वाण देवान्यजध्वे यष्टु नि दधीत । अय यजमानो निहितवान् । हे मघवन्नग्ने नोऽस्मान्वाजसाता संग्रामेऽन्नस्य सभजनं वा निमित्तभूतेऽव । रक्ष । वय च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामिम । अन्यन्नतं ॥ ॥ १५ ॥

अग्निप्रणयनं अग्ने विश्वभिरित्येपानुवक्तव्या । सूचित च । अग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्च आरमेत । आ० २ १७ । इति ॥

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरुणावंतं प्रथमः सीद् योनिं ।

कुलायिनं घृतवंतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ १६ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊर्णाऽवंतं । प्रथमः । सीद । योनिं ।
कुलायिनं । घृतऽवंतं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यजमानाय । साधु ॥ १६ ॥

हे ध्वनीक मुज्जालाग्ने विश्वेभिर्विश्वे सर्वदेवैः सहोर्णावतमूर्णाम्नुकावत योनिमुत्तरवेदिलक्षण स्थान प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्व मीद । उपविश । कीदृश योनि । कुलायिन । कुलायो नीड । तत्सदृश गुल्गुल्वा दिसंभरणोपेत । तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्येतद्यज्ञं क्रियते यत्पितृदारवाः परिधयो गुल्गुलूर्णास्तुकाः सुगंधितेजनानि । ऐ० ब्रा० १ २८ । इति । घृतवत व्याघारणाभ्ययुक्त । एवमुत्तरवद्या निषणस्त्व सवित्रं हविषा प्रेरयित्रि यजमानाय ॥ पक्ष्यर्थे चतुर्थेपा ॥ ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञ साध्वार्जवेन तय । देवान्प्रापय ॥

इममु त्यमथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः । यमंकूयंतमानयन्ममूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥
इमं । ऊं इति । त्यं । अथर्वऽवत् । अग्निं । मंथंति । वेधसः । यं । अंकुऽयंतं । आ ।
अनयन् । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

वेधसः कर्मणा विधातार ऋत्विज इम दृश्यमानं त्वं तं पूर्वोक्तगुणमग्निमथर्ववत् यथाथर्वाख्य ऋषिः पुरामग्रात्तथा मयति । भयति । अरण्यो सकाशाज्जनयति । अकृत्यत । कृत्स्नतमचन गमनमकु । तदात्मन इच्छत देवभ्यो निर्गत्यतस्तत् । पलायमानममूरममूढ यमग्निं श्याव्याभ्यः । श्यावार्ति रात्रिनाम । तत्र भवास्तमस सहतयः श्याव्याः । ताभ्यः सकाशादानयन् आगमयन् तं मयतीत्यन्वयः ॥

जनिष्वा देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।
आ देवान्वस्यमृतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः ॥ १८ ॥
जनिष्व । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।
आ । देवान् । वसि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं । देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८ ॥

हे अग्ने सर्वताता सर्वस्तायमाने यज्ञे मध्यमानस्त्व जनिष्व । प्रादुर्भव । किमर्थं । देववीतये देवकामाय यजमानाय ॥ पक्ष्यर्थे चतुर्थेपा ॥ ईदृशस्य यजमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं । जनिस्वा चामृताव्यरणगंहिताम् तावृधो यज्ञस्य वर्धयितृन् देवानां वसि । आवह । तदनन्तरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः । स्पृशंय । प्रापयेत्यर्थः ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहंतं ।
अस्थूरि नो गार्हपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं शिशाधि ॥ १९ ॥
वयं । ऊं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म । संऽडधा । बृहंतं ।
अस्थूरि । नः । गार्हऽपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सं । शिशाधि ॥ १९ ॥

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिना मध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वा समिधा समिधमेव बृहत् महान्तमकर्म । कृतवतः स्तः । अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्थूर्यस्थूरीणि । एकाग्रयुक्तः शकटः स्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतो बज्रभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्थूरिः । तेन च सपूर्णतः लक्ष्यते । अस्थूरीणि पुष्पशुभनादिभिः संपूर्णानि भवतु । अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं शिशाधि । सम्यक् तीक्ष्णीकुश । संयोजयेत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सुक्तानि । तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सुक्तं भरद्वाजस्यार्षमापेयं । आद्या षष्ठी च वर्धमाना गायत्री पङ्कसप्तकाष्टकाः सा वर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । सप्तविंशनुष्टुप् । आ ते अग्ने अपि देवास इत्यंते अष्टाचत्वारिंशदृचोऽर्चः । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति त्रिष्टुप् । शिष्टा द्वाचत्वारिंशदृचो गायत्र्यः । तथा चानुक्रम्यते । त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्वायत्रं वर्धमानाद्या षष्ठी च सप्तविंशनुष्टुप् त्रिष्टुप्पूर्वं चांखि इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोरारोपेयं कर्ता गायत्रे कंदसीदं सुक्तमुच्यते । तवांत्यास्तिस्त्र अच उद्वर्तव्याः । मृच्यते हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उक्तमा उद्वरेत । आ० ४. १३ । इति ॥ विश्वजित्यापिमाहते बृहत्साम यद्यपिष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः । सूचितं हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रिया-
नुरूपं । आ० ८. ७ । इति ॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः । देवेभिर्मानुषे जने ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः । देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्कारूपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि । यद्वा । यज्ञानां संबंधी देवानामाहुता भवसि । कुत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवहितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

स नो मंद्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २ ॥

सः । नः । मंद्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २ ॥

हे अग्ने स त्व नोऽस्माकमध्वरे यज्ञं मंद्राभिर्मंदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीनां वक्षि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । हवीपि तैभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिष्ठत्यामग्नेः पाथिष्ठतोऽनुवाक्या वेत्येत्यथा । सूचितं च । वेत्या हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पथामगन्तु । आ० ३. १० । इति ॥

वेत्या हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा । अग्ने यज्ञेषु सुक्रतो ॥ ३ ॥

वेत्यं । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा । अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३ ॥

हे वेधो विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्ताये त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमामादियागेष्वध्वनो महामागान् पथश्च जुष्टमार्गीश्याजसार्जवेन वेत्यं । जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणायज्ञमार्गीश्वष्टं यज-
मानं पुनस्त मार्गं प्रापेयत्यर्थः ॥

त्वामीळि अर्धं द्विता भरतो वाजिभिः शुनं । ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४ ॥

त्वां । ईळे । अर्धं । द्विता । भरतः । वाजिभिः । शुनं । ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वां भरतो दीप्यंतिरितत्संज्ञो राजा वाजिभिः । वाजो हविर्लक्षणमग्नं । तद्वज्रिर्ध्वनिग्निः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं सुखमुद्दिशेळि । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥ यज्ञीरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते । भरद्वाजाय दाशुषे ॥ ५ ॥

त्वं । इमा । वार्या । पुरु । दिवः । दासाय । सुन्वते । भरत् । दाजाय । दाशुषे ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वमिमा इमानि दृश्यमानानि पुनः पुनश्च बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि संभजनीयानि धनानि दिवोदासाय मुच्यते । जुप्तोपममेतत् । यथा सोमाभिषवः कुर्वन्त दिवोदासाख्याय राज्ञे प्रादास्तथा दामुषे हवीषि दत्तवन्ते भरद्वाजाय अक्षय्ये देहीति शेषः ॥ २१ ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वह् दैव्यं जनं । ऋग्वन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

त्वं । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह् । दैव्यं । जनं । ऋग्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥ ६ ॥

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबन्धिनं जनमा वह । अस्मद्यज्ञ आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभना मुतिं ऋग्वन् ॥

त्वामग्ने स्वाध्यामर्तासो देववीतये । यज्ञेषु देवमीकृते ॥ ७ ॥

त्वां । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये । यज्ञेषु । देव । ईकृते ॥ ७ ॥

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना मर्तासो मनुष्या देववीतय देवाना तर्पणार्थं यज्ञेष्वीकृते । कुर्वन्ति याचन्ते वा ॥

तव प्र यक्षि संदृशमुत क्रतुं सुदानवः । विश्वे जुषन्त कामिनः ॥ ८ ॥

तव । प्र । यक्षि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः । विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८ ॥

हे अग्ने तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासक तेजः प्र यक्षि । प्रयजे । प्रकर्षेण पुजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पुजयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तैस्तिः कार्यरूपताः संतो जुषन्त । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च संवन्ते ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः । अग्ने यक्षि दिवो विशः ॥ ९ ॥

त्वं । होता । मनुऽहितः । वह्निः । आसा । विदुऽष्टरः । अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्थेनास्यभृतया ज्वालाया वह्निर्हविषां वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणान्त्व दिवो बुलोकसंबन्धनीर्विशो देवीः प्रजा यन्ति । यज्ञः ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वय आ याहीत्याद्यास्तिस्रः । सूत्रितं च । अग्न आ याहि वीतये गृणान ईक्रेन्वो नमस्तस्मिन् । आ० १. ० । इति ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मध्यः संसर्गेऽप्ये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याग्न आ याहीत्वेषानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्न आ याहि वीतये यो अग्नि देववीतये । आ० ३. १३ । इति ॥

अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ १० ॥

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये । नि । होता । सत्सि । बर्हिषि ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वमा याहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषां भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवीषि देवेभ्यो दातुं । गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिष्यास्तीर्णं दर्भे होता सन् नि सत्सि । निपीद । उपविश ॥ २२ ॥

तं त्वा समिद्धिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्ठ्य ॥ ११ ॥

तं । त्वा । समित्ऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि । बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥ ११ ॥

हे अंगिरोऽग्ननादिगुणयुक्त अंगाररूप वांगिरसः पुत्र वापि तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्धिः समिन्धनहे-
तुभिर्दाहमिधृतिनाज्जेन च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्ठ्य युवतमापि बृहत्बृहदत्यंत शोच । दीप्यस्व ॥

स नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवाससि । बृहदग्ने सुवीर्ये ॥ १२ ॥

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छ । देव । विवाससि । बृहत । अग्ने । सुवीर्ये ॥ १२ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने स पूर्वोक्तगुणस्तु पृथु विस्तीर्ण अवाय्य अवणीयं प्रशस्य बृहन्नहत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं पत धन जोऽस्मान्क्व विवाससि । अभिगमय । अत्र वाजमनेयक । अच्छा देव विवाससीति तन्नो गमयेत्येव तदाहति ॥

अप्रिमथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिस्र ऋचोऽनूच्याः । सूत्रित च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिस्र नामर्धचं शिष्टारमेत । आ० १६ । इति ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमथत । मूर्ध्ना विश्वस्य वाघतः ॥ १३ ॥

त्वां । अग्ने । पुष्करात । अधि । अथर्वा । निः । अमथत । मूर्धः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३ ॥

हे अग्ने अथर्वतत्सज्जक ऋषिस्त्वा पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमथत । अरण्योः सकाशादजनयत । कीदृशतापुष्करात । मूर्ध्ना मूर्ध्वद्वारकाद्विष्यस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत । ते० ब्रा० १ १ ३ ६ । इति श्रुतिः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्व । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्नात । त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविदत् । ते० स० ५ १ ४ ४ । इति ॥

तमु त्वा दध्यदृषिः पुत्र इधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४ ॥

तं । ॐ इति । त्वा । दध्यड । ऋषिः । पुत्रः । इधे । अथर्वणः । वृत्रहणं । पुरंदरं ॥ १४ ॥

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यड एतत्सज्ज ऋषिरीधि । दीपितवान् । कीदृश । वृत्रहणमावरकाणां शत्रूणां हतार पुरंदरममुरपुराणां दारयितार ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतमं । धनंजयं रणे रणे ॥ १५ ॥

तं । ॐ इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । इधे । दस्युहनऽतमं । धनंजयं । रणेऽरणे ॥ १५ ॥

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः । तमु तमेव त्वा त्वा हे अग्ने समीधि । समंध । समदीपयत । कीदृश । दस्युह तममतिग्रथेन दस्युनामुपक्षपयितृणां शत्रूणां हतार रणे रणे युद्धे युद्धे धनजय धनानां जेतार ॥ २३ ॥

उक्त्यं कर्ता तृतीयसवने मन्वावरुणस्यैह्य प्वित्यादिकीं तृतीयां स्तोत्रियानुरूपी । आ० ६ १ ॥ आभिप्रविकेपूकथेषु त्वंतां वकन्पिकां स्तोत्रियानुरूपी । आभिप्रविकेपूकथेषु सूत्रित च । एह्य पु ब्रवाणि त आभिरगार्गिभारत । आ० १ ८ । इति ॥ पौनराध्यायिक्यामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्य प्वित्यनुवाक्या । सूत्रित च । एह्यु पु ब्रवाणि त इत्यामेयावाज्यभागा । आ० २ ८ । इति ॥

एह्यु पु ब्रवाणि तेऽग्रं इत्येतरा गिरः । एभिर्वर्धासु इंदुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ॐ इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्या । इतराः । गिरः । एभिः ।

वर्धासे । इंदुभिः ॥ १६ ॥

हे अग्र एहि । आगच्छ । ते तुभ्य त्वदर्थं गिरः सुतीरित्येथमनेन प्रकारेण सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याशास्यते । ताः सुती । शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्पूरकं । इतरा असुरैः कृताः सुतीः शृण्विति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अग्र इत्येतरा गिर इत्यसुर्या ह वा इतरा गिरः । ऐ० ब्रा० ३ ४९ । इति । अपि चागतस्त्वमेभिरेतैरिंदुभिः सोमैर्वर्धासे । वर्धस्व ॥

यच॒ क्व॑ च॒ ते॒ मनो॒ दक्षं॑ दधस॒ उत्तरं॑ । तच्चा॒ सदः॑ कृणवसे ॥ १७ ॥

यच॑ । क्व॑ । च॒ । ते॒ । मनः॑ । दक्षं॑ । दधसे॑ । उत्तरं॑ । तच्च॑ । सदः॑ । कृणवसे॑ ॥ १७ ॥

हे अपे ते तव मनोऽनुग्रहात्मकमतःकरण यच यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चिद्वजमाने वर्तते तत्र तस्मिन् यजमान उत्तरमुद्वततर अथ दक्ष बलकरमन्त्र वा दधसे । धारयसि । तथा सदः स्थानं । कृणवसे । तस्मिन् यजमाने करोषि ॥

न॒हि ते॑ पु॒र्तम॑क्षिपद्भुव॒न्नेमानां॑ वसो । अथा॒ दुवो॑ वनवसे ॥ १८ ॥

न॒हि । ते॑ । पु॒र्त॑ । अ॒क्षि॒ऽपत् । भुव॑त् । ने॒मा॒नां । व॒सो॒ इति॑ । अथ॑ । दुवः॑ । व॒न॒व॒से ॥ १८ ॥

हे अपे ते त्वदीय पुर्त पुरक तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातक विनाशकं नहि भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमाना वसो । नेमशब्दोऽल्पवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अथातः कारणात् दुवोऽस्माभिर्यजमानैः कृत परिचरण वनवसे । संभजस्व ॥

आग्नि॑रंगामि॒ भार॑तो वृ॒त्रहा॑ पु॒रु॒चेत॑नः । दि॒वो॒दा॒स॒म्य स॑त्पतिः ॥ १९ ॥

आ॒ । अ॒ग्निः । अ॒गा॒मि॒ । भार॑तः । वृ॒त्र॒हा॒ । पु॒रु॒ऽचे॒त॑नः । दि॒वः॑ । दा॒स॒म्य॒ । स॑त्पतिः ॥ १९ ॥

अयमग्निरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशी । भारतो हविषा भर्ता दिवोदासस्य तत्सज्जस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हता पुरुचेतनः पुरुषा बहूनां चेतयिता ज्ञाता । सर्वज्ञ इत्यर्थः । सत्पतिः सता यजमानानां पालयिता ॥

स हि वि॒श्वाति॒ पार्थि॑वा र॒यिं दा॑गन्महि॒त्वना॑ । व॒न्व॒न्वा॒तो अ॑स्मृतः ॥ २० ॥

सः । हि॑ । वि॒श्वा॒ । अ॒ति॑ । पार्थि॑वा । र॒यिं॑ । दा॒ग॑त् । म॒हि॒ऽत्व॒ना॒ । व॒न्व॒न॒ । अ॒वा॒तः॑ ।

अ॒स्मृ॒तः॑ ॥ २० ॥

स हि खल्वग्निर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्या भवानि भुतजानानि महित्वना महत्त्वेन स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत । अग्नय ददातु । यद्वा । विश्व सर्व पार्थिव पृथिव्या विद्यमानं रयि धनमति अतिशयेन दाशत । ददातु । कीदृशोऽग्निः । महित्वना महत्त्वेन तेजसा वन्वन् काष्ठानि शत्रुन्वा हिंसन् अवातोऽन्यः शत्रुभिरप्रतिगतोऽस्मृतः केनार्थाहसितः ॥ २४ ॥

स प्र॒त्न॒व॒न्ववी॑यसाग्ने॒ द्युम्ने॑न सं॒यता॑ । बृ॒हत्त॑तथ॒ भानु॑ना ॥ २१ ॥

सः । प्र॒त्न॒ऽव॒त् । न॒वी॒य॒सा॒ । अ॒ग्ने॑ । द्यु॒म्ने॑न । सं॒ऽय॒ता॑ । बृ॒ह॒त् । त॒त॒थ॒ । भानु॑ना ॥ २१ ॥

हे अपे यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेन पुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेन द्योतमा नेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदतिरिच ततथ । विस्तारयसि ॥

प्र वः सखा॒यो अ॒ग्नये॑ स्तोमं॒ यज्ञं॑ च॒ धृष्ण॑या । अ॒र्चं॑ गाय॒ च वे॒धसे॑ ॥ २२ ॥

प्र॒ । वः॑ । स॒खा॒यः । अ॒ग्नये॑ । स्तो॒मं॒ । य॒ज्ञं॑ । च॒ । धृ॒ष्णु॑या । अ॒र्चं॑ । गा॒य॒ । च॒ । वे॒ध॒से॑ ॥ २२ ॥

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो वो यूयं धृष्णया शत्रूणां धर्षकाय वेधसे विधात्रेऽप्यथे स्तोम स्तोत्र गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविष्यं प्रार्च । प्रयच्छ ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदुहोता कविऋतुः । दूतश्च हव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः।हि।यः।मानुषा।युगा।सीदत्।होता।कविऋतुः।दूतः।च।हव्यऽवाहनः॥२३॥

स हि स खन्वमि सीदत् । सीदत् । अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्युपविशत् । योऽपिहीता देवानामाह्नाता कविऋतुः क्रातप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्यसंबन्धिनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठियन्ते ॥ अत्यतसयोगि द्वितीया ॥ एतावत् कालं देवाना दूतः । स हव्यवाहनो हविषां ऋषोऽवा च भवति ॥

ता राजाना शुचिर्व्रतादित्यान्मारुतं गुणं । वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४ ॥

ता । राजाना । शुचिऽव्रता । आदित्यान । मारुतं । गुणं । वसो इति । यक्षि । इह । रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तां प्रसिद्धां राजाना राजमानां शुचिर्व्रता शुचिकर्माणां मित्रावरुणावादित्यानदिनेः पुत्रान् धात्रा दीन्मरुतं गुणं मरुता सघं च रोदसी यावापृथिव्यां च एतान्देवान् हे वसो वासकाम इहास्मिन्त्यज्ञे यक्षि । यज ॥

वस्वी ते अग्ने संदृष्टिर्षयते मर्त्याय । ऊर्जो नपाद्मृतस्य ॥ २५ ॥

वस्वी । ते । अग्ने । संऽदृष्टिः । इषऽयते । मर्त्याय । ऊर्जः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५ ॥

हे ऊर्जो नपाद्रुतस्य पुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीर्घवस्वी वासायनी । प्रशस्त्यर्थः । सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेषयते । इषमन्नमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्दन्सुरेकर्णाः । मर्ते आनाश सुवृक्तिं ॥ २६ ॥

क्रत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्दन् । सुऽरेकर्णाः । मर्तेः । आनाश । सुऽवृक्तिं ॥ २६ ॥

हे अग्ने अश्वेदानी क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वा वन्दन् सभजन् दा हवीषि दाता यजमान श्रेष्ठो ऽतिशयं प्रशस्योऽस्तु । सुरकर्णाः शोभनधनश्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषया सुष्ठुति चानाश । व्याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः । तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तं अर्यो अरातीः ॥ २७ ॥

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इषयंतः । विश्वं । आयुः । तरंतः । अर्यः । अरातीः । वन्तः ।

अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वा सुवर्ति ते स्तोतास्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयत इषमात्मन इच्छतः सतो विश्व सर्वमायुरन्नं लभत इति शेषः । आयुंरव वा शतवर्षलक्षणमिषयत इच्छतः प्राप्नुवतीति शेषः । तथायौऽरीनभिगवीरराती काश्चिक्वुसेनास्तरतोऽतिक्रामतोऽर्योऽभिगवीरराती काश्चन शत्रुसेना वन्ततो हिंसतश्च भवतीति शेषः ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यचिरेण । अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८ ॥

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वं । नि । अचिरेण । अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८ ॥

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्व सर्वमन्त्रिणमन्तारं राक्षसादिषु नि यासत । निहतु । अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे । जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९ ॥

सु० सुवीरं । रयिं । आ । भर । जात० वेदः । वि० चर्षणे । जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति
सु० सुक्रतो ॥ २९ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणं विशेषेण द्रष्टरूपे सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरूपेतं
रयिं धनमा भर । आहर । तथा हे सुक्रतो सुकर्मन्त्रे रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

त्वं नः पात्यंहसो जातवेदो अघायतः । रक्षा णो ब्रह्मणस्त्ववे ॥ ३० ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जात० वेदः । अघ० यतः । रक्ष । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३० ॥

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मान्हसः पापात्याहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्त्ववे स्तिरूपस्य मन्त्रस्य कवे कार्वायतः
शब्दधितरपे । अपिहि शब्दमुत्पादयति । तथा च स्मर्यते । मनः काराग्रिमाहति स प्रेयति माहति ।
माहतिस्तूरसि चरण मन्दं जनयति स्वरमिति । तादृशापेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नो
ऽस्माच्च ॥ ॥ २६ ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्तो वधाय दार्शति । तस्माच्चः पात्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुः० एवः । आ । मर्तः । वधाय । दार्शति । तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हे अग्ने दुरेवो दृष्टाभिप्रायो यो मर्ता मनुष्यो वधाय स्वस्यायुधाय नोऽस्मान् दाशति अभिप्रयच्छति ।
आयुधेनास्मान्हतीत्यर्थः । तस्माच्च नुत्यादहसः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

त्वं तं देव जिह्या परि बाधस्व दुष्कृतं । मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वं । तं । देव । जिह्या । परि । बाधस्व । दुः० कृतं । मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हे देव द्योतमानापे त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्या ज्वालया परि बाधस्व । सर्वतो
जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हन्तुमिच्छति ॥

भरद्वाजाय सप्रथः गर्भं यच्छ संह्य । अग्ने वरेण्यं वसु ॥ ३३ ॥

भरत्० स्वाजाय । स० प्रथः । गर्भं । यच्छ । स० ह्य । अग्ने । वरेण्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहंत्यं शत्रूणामभिर्भावतरपे भरद्वाजाय मह्यमप्यथ सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं गर्भं मुखं गृहं वा यच्छ ।
देहि । तथा वरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पौर्णमास्यामापेयाज्यभागस्यानुवाक्याग्निर्वाणीत्येषा । सूचितं च । अग्निर्वृचाणि जघनदिति पूर्वस्याज्य
भागस्यानुवाक्या । आ० १. ५. इति ॥ इष्टिपशुसंमिषु च यत्र वृधन्वतां पुष्टिमतावत्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते
तत्र सर्वत्रैषैव प्रथमाज्यभागानुवाक्या । उपसद्यापेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्य त्रैषैव याज्या । सूचितं च ।
अग्निर्वृचाणि जघनय उग्र इव शर्यंहति विपर्ययो याज्यानुवाक्याना । आ० ४. ८. इति ॥

अग्निर्वृचाणि जघनद्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४ ॥

अग्निः । वृचाणि । जघनत् । द्रविणस्युः । विपन्यया । सं० इद्धः । शुक्रः । आ० हुतः ॥ ३४ ॥

विपन्यया क्षुत्वा क्षूयमानो द्रविणस्युर्द्रविणं धनं क्षोतृणामिच्छन् यद्वा हविर्बलं धनमात्मन इच्छन्-
भिर्वृचाणावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमामि वा जघनत् । भृशं हंतु । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः । अत
एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो हविर्भरिभक्तः ॥

गर्भे मातुः पितृष्विता विदिद्युतानो अक्षरे । सीदन्तस्य योनिमा ॥३५॥

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विऽदिद्युतानः । अक्षरे । सीदन् । ऋतस्य । योनिं । आ ॥३५॥

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भुयिश्चाभिधीयते । द्वावः पिता पृथिवी माता । ऋग्वि० १. १९१. ६. इति श्रुतेः । मातृभुम्भ्यां गर्भं गर्भस्थाने मध्ये ऽक्षरं चरणरहितं विद्याख्ये स्थाने विदिद्युतानो विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता दुर्लोकस्य पालयिता हविषां प्रदानिन । एवंभूतो ऽप्रिकृतस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरविद्याख्यं धिष्ण्य ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आ सीदन् उत्तरविद्यामुपविशन् अप्रिवृत्वाणि जघनदित्यन्वयः ॥ ॥२७॥

ब्रह्मं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे । अग्ने यद्दीदयद्वि ॥३६॥

ब्रह्म । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥३६॥

हे जातवेदो जातानां विदितविचर्षणे विशेषेण द्रष्टरमे प्रजावत्पुरुषात्रसाहितं ब्रह्मान्नमा भर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि तुल्यं दीदयद्दीप्यतं देवेषु मध्ये यत्प्रशस्तमन्नं राजतं तदाहरेत्यर्थः ॥

उप त्वा रण्वसंदृशं प्रयस्वतः सहस्कृत । अग्ने समृज्महे गिरः ॥३७॥

उप । त्वा । रण्वऽसंदृशं । प्रयस्वतः । सहऽकृत । अग्ने । समृज्महे । गिरः ॥३७॥

हे सहस्कृत सहसा बलनोत्पन्नापि प्रयस्वतो हविर्बलणान्नवंतो वयं रण्वसंदृशं रमणीयसंदर्शनं स्तोत्र-
यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः सत्यज्महे । विसृजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

उप छायामिव घृणेरगन्म गर्भं ते वयं । अग्ने हिरण्यऽसंदृशः ॥३८॥

उप । छायांऽदेव । घृणेः । अगन्म । गर्भं । ते । वयं । अग्ने । हिरण्यऽसंदृशः ॥३८॥

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हितरमणीयतजसो हिरण्यवद्रोचमानतजसो वा घृणोर्दीप्तस्य ते तव गर्भं शरणमा-
श्रयणमुपागम्य । उपगच्छाम । तत्र दृष्टांतः । छायामिव । यथा घर्माताः संतप्तान्कायामुपागच्छन्ति तद्वत् ॥

उपमदि प्रातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वेष्वानुवाक्या । सूचितं च ।
अप्रिवृत्वाणि जघनस्य उग्र इव शर्यहा । आ० ४. ८. इति ॥

य उग्र इव शर्यहा तिग्मशृंगो न वंसंगः । अग्ने पुरो रुरोजिथ ॥३९॥

यः । उग्रऽदेव । शर्यऽहा । तिग्मऽशृंगः । न । वंसंगः । अग्ने । पुरः । रुरोजिथ ॥३९॥

यो ऽप्रिरुग्र इवोद्गूर्णबलो धन्वीव शर्यहा शर्यर्वाणः शत्रूणां हंता तिग्मशृंगो न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननी-
यगतितुष्टम इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्त्रिषुः पुरो रुरोजिथ । भगवानसि । रुद्रो वा एष यदप्रिः ।
॥ तै० ब्रा० २. १. ३. १. इति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमप्रिकृतमवेत्यपिः स्तूयते । यद्वा । त्रिपुरदहनसाध-
नभूतं वाणि ऽप्रेरनीकत्विनावस्थानादप्रिः पुराणि भगवानित्युच्यते । देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत । ऐ०
ब्रा० १. २३ । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

अप्रिमंथनं जायमाने ऽयावा यं हस्ते इत्येष्वानुवाक्या । सूचितं च । आ यं हस्ते न खादिनमित्यर्धर्च आरमेत् ।
आ० २. १६. इति ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिष्टं जातं न बिभ्रति । विशामग्निं स्वध्वरं ॥४०॥

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिष्टं । जातं । न । बिभ्रति । विशां । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥४०॥

मंथनोत्पन्नं यमपि शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्त आ बिभ्रति हस्तेष्वभिमुखं धारयन्त्यध्वर्यवः । पूर्वी नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्तं व्याघ्रादिमिव । यथा त बिभ्रतः पुर वा अवहित्ता-
स्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थः । संप्रतीदानी खादिन हविषा भक्तं यमपि हस्ते धारयति विशा जनानां
स्वध्वर शोभनयागम्य निष्पादकं तमपि हे च्छात्वज. परिचरतेति शेषः ॥ ॥२८॥

अपिमंथने जातस्याधिराहवनीये प्रहरणसमये प्र देव देववीतय इति वृचोऽनुवक्तव्यः । सूचित च । प्र देव
देववीतय इति द्वे अपिनाभिः समिध्यते । आ० २ १६ । इति ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं । आ स्वे योनीं नि षीदतु ॥४१॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्तमं । आ । स्वे । योनीं । नि । षीदतु ॥४१॥

हे अध्वर्यवो देव द्योतमानं वसुवित्तम वसुना धनानां वेदयितार लभयितारमपि प्र भरत । प्रहरत ।
आहवनीयेऽपि प्रतिपत । किमर्थं । देववीतयं । देवानां भक्षणार्थं । तथा च ब्राह्मणं । प्र देव देववीतये
भरता वसुवित्तममिति प्रहियमाणायाभिरूपा यवज्ञेऽभिरूप तसमद्व । ए० ब्रा० १ १६ । इति । म चाभिः
स्वे योनीं कारणे स्थान आहवनीय आ नि षीदतु । अभिनिपणो भवतु । ब्राह्मण च भवति । एष ह वा अस्य
स्वो योनिर्यदापरये । ए० ब्रा० १ १६ । इति ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं । स्योन आ गृहपतिं ॥४२॥

आ । जातं । जातऽवेदसि । प्रियं । शिशीत । अतिथिं । स्योने । आ । गृहऽपतिं ॥४२॥

हे अध्वर्यवो जात प्रादुर्भूतमतिथि । लुप्तोपममेतत् । अतिथिमिव प्रिय अत एव गृहपति गृहाणा स्वामि
नमपि जातवेदसि जातप्रक्षे स्योने मुखकर आहवनीयेऽप्यावा शिशीत ॥ अतर्गतोत्पद्येस्य ग्रीड एतदृष ॥
शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा । शैड गतावित्यस्य क्वादस रूप ॥ गमयत । प्रापयंत्यर्थः ॥ शो तनकरण इत्यस्य
वा रूप ॥ अत । तीक्ष्णीकृत । सस्फुरत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकार पुरक । जात इतरो जातवेदा
इतरः । ए० ब्रा० १ १६ । इत्यादिक ब्राह्मणमत्रानुसंधय ॥

अग्ने युष्ट्वा हि ये तदश्वासो देव साधवः । अरं वहन्ति मन्यवे ॥४३॥

अग्ने । युष्ट्व । हि । ये । तव । अश्वसः । देव । साधवः । अरं । वहन्ति । मन्यवे ॥४३॥

हे देव द्योतमानापे तानश्वान्युत्त्व । आत्मोयं रथे द्योजय । यं तव त्वदीया साधव साधकाः सुग्रीला
वाश्वासोऽश्वा अरमल पर्याप्त वहति । किमर्थं । मन्यवे । मन्यत यष्टव्यत्वेन देवानं व्रति मन्युर्याग । तदर्थं
तानश्वात्रथ युत्वेत्यर्थः । हि. खलु ॥

अच्छा नो याह्या वह्नाभि प्रयांसि वीतये । आ देवान्सोमपीतये ॥४४॥

अच्छ । नः । याहि । आ । वह् । अभि । प्रयांसि । वीतये । आ । देवान् । सोमऽपीतये ॥४४॥

हे अपे नोऽस्मान्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लक्ष्णान्यत्तान्यभिलक्ष्य देवाना वह ।
किमर्थं । वीतये तेषा हविषा स्वादनार्थं । तथा सोमपीतये सोमपानार्थं च तान्देवाना वह ॥

उदमे भारत द्युमदजस्रेण दविद्युतत् । शोचा वि भाह्यजर ॥४५॥

उत् । अग्ने । भारत् । द्युऽमत् । अजस्रेण । दविद्युतत् । शोच । वि । भाहि । अजर ॥४५॥

हे भारत हविषा भर्तार उच्छोच । उन्नततर दीप्तस्व । तदेव विवृणोति । हे अजर जरारहितारो
दविद्युतत् भृशं द्योतमानस्त्व द्युमत द्युमता दीप्तिमता ॥ सुपा मुलुगिति तृतीयाया मुक् ॥ अजस्रेणाविच्छेदेन

तेजसा वि भाहि । विज्ञेयेण प्रकाशस्व ॥ यद्वा । भातिरचांतर्णीतस्थः ॥ त्वं प्रथममुद्गीष्यस्व पञ्चादात्मीयेन
तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं ॥ २९ ॥

वीती यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।

हीतारं सत्ययज्ञं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६ ॥

वीती । यः । देवं । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निं । ईळीत । अध्वरे । हविष्मान् ।

हीतारं । सत्यऽयज्ञं । रोदस्योः । उत्तानऽहस्तः । नमसा । आ । विवासेत् ॥ ४६ ॥

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मान्हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीती वीत्या कांतिं हविर्लक्षणेनाग्नेन यं कंचन देवं
द्ववस्थितं परिचरत तस्मिन्नध्वरे यज्ञेऽग्निमीळीत । सुवीत । सर्वेषु यागेष्वग्निः पूज्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं ।
रोदस्योर्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां हीतारमाह्वातारं सत्ययज्ञं सत्वेनावितथेन हविषा यष्टारं ।
किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृताञ्जलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वा आ वि-
वासेत् । परिचरत ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।

ते ते भवंतृक्ष्णं ऋषभासौ वशा उत ॥ ४७ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भरामसि ।

ते । ते । भवंतु । उक्ष्णः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७ ॥

अनयाध्ययनं प्रशस्यत इत्याश्रलायनो मन्यते । गृ० १. १. ५. । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमुचा
ऋग्यूपेण वर्तमानं हविर्ऋचमैव हविः कृत्वा आ भरामसि । आहरामः । त इति तच्छब्देन प्रकृतमृग्यूपं हविः
परामुच्यते । प्रतिनिर्दिश्यमानापेक्षया पुंस्त्वबहुत्वे । ऋग्यूपं तद्विस्ते तुभ्यमुक्षण उक्षाणाः सेचनसमर्था ऋष-
भास ऋषभा उतापि च वशाश्च भवंतु । ऋषभवशास्त्वेण परिणतं सत त्वद्वक्षणाय भवत्विति शेषः ॥

अग्निं देवासो अग्नियमिंधते वृत्रहन्तमं ।

येना वसून्याभृता तृह्णा रक्षांसि वाजिना ॥ ४८ ॥

अग्निं । देवासः । अग्नियं । इंधते । वृत्रहन्ऽतमं ।

येन । वसूनि । आऽभृता । तृह्णा । रक्षांसि । वाजिना ॥ ४८ ॥

अग्नियं मुख्यं वृत्रहन्तममतिशयेन वृत्रस्य हन्तारमिममग्निं देवासो देवा इंधते । दीपयन्ति । येनाग्निना
वसून्यसुरैरपहतानि धनानि हविर्लक्षणान्यन्त्रानि वाभृतामुरसकाशाद्यजमानाद्वाहतानि । येन च वाजिना
बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञविरोधीनि तृह्णा तृह्णानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विवातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत् ।
निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं । तत्र पिबा सोम-
मिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्टुभ । अथवा द्विपदा चिष्टुप । तथा चानुक्रातं । पिब पचोनैद्रं वैष्टुभ
द्विपदांतमिति ॥ अभिजिति मरुत्वतीयशस्त्र एतन्निविद्यानं । सूत्रितं च । पिबा सोम तमु दृहीति मध्यदिनः
। आ० ८ ५ । इति ॥ समूच्छे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । पिबा सोममभि
तमस्य व्यावापृथिवी । आ० ८ ७ । इति ॥ सूर्यसुन्नाम्येकाहं मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्यानं । सूत्र्यते हि ।
सूर्यसुता यशस्कामः पिबा सोममभि । आ० ९ ८ । इति ॥ महाव्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तथैव पचमा-
रण्यके सूत्रितं । पिबा सोममभि यमुय तर्दे कया शुभा सवयसः सनीळा । ए० आ० ५ १ १ । इति ॥ माध्य
दिने सवन आद्यास्तिस्रो होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिना प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । पिबा सोममभि यमुय
तर्दे इति तिस्रोऽर्वाङ्गेहि सोमकाम त्वाङ्गः । आ० ५ ५ । इति ॥

पिबा सोममभि यमुय तर्दे ऊर्वं गव्यं महि गृणान इंद्र ।

वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया श्वोभिः ॥१॥

पिब । सोमं । अभि । यं । उय । तर्दे । ऊर्वं । गव्यं । महि । गृणानः । इंद्र ।

वि । यः । धृष्णो इति । वधिषः । वज्रहस्त । विश्वा । वृत्रं । अमित्रिया । श्वः । अभिः ॥१॥

हे उयोद्गर्णवलेद्र गृणानोऽगिरोभिः स्तूयमानस्त्व य सोममभ्युद्दिश्य । पातुमित्यर्थः । महि महद्वय
गोसंबधूर्ध्वं पणिमिराहत समूह तर्देः प्रकाशितवानसि ॥ तृदिर्हमाकर्मात्र प्रकाशनार्थः ॥ त सोम पिब ।
पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रूणां धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणो हे इन्द्र यस्त्व श्वोभिर्बले सहितः सन् विश्वा विश्व
वृत्रमावरकममित्रियामित्रिय शत्रु ॥ अमित्रशब्दात् द्वितीयैकवचनस्येयादेशः ॥ वि वधिष व्यधेः स त्व
सोम पिबेति संबंधः ॥

स ई पाहि य ऋजीषी तरुचो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां ।

यो गोत्रभिर्बभूवो हरिष्ठाः स इंद्र चित्रां अभि तृधि वाजान ॥२॥

सः । ई । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुचः । यः । शिप्रवान् । वृषभः । यः । मतीनां ।

यः । गोत्रभित् । वज्रभृत् । यः । हरिऽस्थाः । सः । इंद्र । चित्रान् । अभि । तृधि ।

वाजान् ॥२॥

हे इन्द्र ऋजीषी । ऋजीषशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्त्व तरुचः शत्रूणां तारकोऽसि
यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुवसि यस्त्व मतीनां सोतृणां ॥ मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कर्तरि क्तच् ॥ वृषभः कामाना
वर्धितासि स त्वमीनेन सोमं पाहि । पिब । हे इंद्र यस्त्व वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्व गोत्रभिर्बोवाणां पर्वतानां
मेघानां वा भेत्तासि यस्त्व हरिष्ठा हर्योः स्थातासि हे इंद्र स त्व चित्रान् विचित्रान् वाजान्नान्यभि तृधि ।
अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

एवा पाहि प्रत्नथा मंदंतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः ।

आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि शरूभि गा इंद्र तृधि ॥३॥

ए॒व । पा॒हि । प्र॒त्नऽथा । म॒द॒तु । त्वा । श्रु॒धि । ब॒ह्व । व॒वृ॒ध॒स्व । उ॒त । गीः॑ऽभिः ।

आ॒विः । सूर्ये॑ । कृ॒णु॒हि । पी॒पि॒हि । इषः॑ । ज॒हि । श॒वृ॒न । अ॒भि । गाः । इ॒न्द्र । तृ॒धि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्व प्रत्नथा प्रत्नान्पुगाणान सोमान्यथापिवस्तुर्वैवमिममस्त्रदीयं सोमं पाहि । पिब । स च सोमस्त्वया पीतः मन त्वा त्वा मदतु । मदयतु । ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उतापि च गीर्भिः स्मृतिरूपभिर्वाग्भिर्ववृधस्व । त्व वधस्व । अपि च सूर्य सर्वस्य प्रेरक देवमाविकृणुहि । आविष्कुरु । वयं सूर्य यथा पश्येम तथा कृर्वित्यर्थः । इषोऽज्ञानि च पीपिहि । अस्त्रभ्य प्यायय । शवृन्स्मत्सपत्नान् जहि । नाशय । हे इन्द्र त्व पर्णिभिरपहता गा अभि तृधि । प्रकाशय ॥

ते त्वा॒ मदा॑ बृ॒हदि॑न्द्र स्व॒धाव॒ इमे॑ पी॒ता उ॒क्षय॑न्त॒ द्यु॒मन्तं॑ ।

म॒हाम॑नू॒नं त॒वसं॑ विभृ॒तिं म॒त्स॒रासो॑ ज॒र्ह॒षन्त॑ प्र॒साहं॑ ॥ ४ ॥

ते । त्वा । मदाः । बृहत । इन्द्र । स्वधाऽवः । इमे । पीताः । उक्षयन्त । द्युऽमन्तं ।

महा॑ । अनू॒नं । त॒वसं॑ । वि॒भृ॒तिं । म॒त्स॒रासः॑ । ज॒र्ह॒षन्त॑ । प्र॒स॒सहं॑ ॥ ४ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्निद्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा द्युमन्त दीप्तिमत त्वा त्वां बृहदत्यन्तमुन्नयन्त । मेचयतु । अपि च हे इन्द्र त्वा मत्सरासो मदकराः सोमा जर्हषन्त । भृश हर्षयतु । कीदृश । महा महान्तं प्रभुत मनून् सर्वगुणान्यूनतारहित । संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्ध विभृति विभवत प्रसाह शत्रूणामभिभवितार ॥

येभिः॑ सूर्ये॑मु॒पसं॑ म॒दसा॒नोऽवा॑स॒योऽपं॑ दृ॒ह्म॒नि द॒र्द॒न्त॑ ।

म॒हाम॑दि॒ष्टिं परि॑ गा इ॒न्द्र सं॑तं नु॒त्या अ॒च्यु॑न्तं स॒दसः॑ परि॒ स्वात् ॥ ५ ॥

येभिः । सूर्ये । उपसं । मदसानः । अवासयः । अपं । दृह्मनि । दर्दन्त ।

महा॑ । अदि॒ष्टिं । परि॑ । गाः । इ॒न्द्र । सं॑तं । नु॒त्याः । अ॒च्यु॑न्तं । स॒दसः॑ । परि॑ । स्वात् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र येभिर्भ्यः सोममदसानो मोदमानस्त्व सूर्य सर्वस्य प्रेरक देवमुपसमुषोदेवतां चावासयः स्वस्थानं न्यावासयः । अथवा सूर्योपसां यथा तमासि विवासयतस्तथाकार्षीः । किं कर्वन् । दृह्मनि दृढानि तमास्यप दर्दन्त अपदारयन् । किञ्च हे इन्द्र त्व पर्णिभिरपहता गाः परि सत परितो विद्यमान महा महातमद्वि पर्वन्त नुत्याः । अनुदः । कीदृश । स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालित विनाशरहित । स्थिरमित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

तव॑ क्र॒त्वा तव॑ त॒द॒स॒ना॒भिरा॑मा॒सु प॒क्कं॑ श॒च्या नि॒ दी॒धः ।

औ॒र्णा॒दुरे॑ उ॒स्त्रिया॑भ्यो॒ वि दृ॒ह्मा॒दूर्वा॑क्षा अ॒सृ॒जो अ॒गिर॑स्वान् ॥ ६ ॥

तव । क्रत्वा । तव । तद । दसनभिः । आमासु । पक्कं । शच्या । नि । दीधरिति दीधः ।

और्णाः । दुरः । उस्त्रियाभ्यः । वि । दृह्मा । उत । ऊर्वात् । गाः । असृजः । अगिरस्वान् ॥ ६ ॥

हे इन्द्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दसनभिस्त्वदीयैः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्षासु गोषु पक्कं परिणत तत्प्रसिद्ध पयो नि दीधः । नितरां धारयसि । अपि च हे इन्द्र त्वमुस्त्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृह्मा दृढानि । वल्लेन पाषाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि और्णाः । उहा टितवानसि । अगिरस्वानगिरोभिर्द्युक्त्वमूर्वात्समूहात् । गोष्ठादित्यर्थः । गा उददृजः । उदगमयः ॥

प॒प्राथ॒ स्नां॒ महि॒ दंसो॒ व्यु॒र्वीमुप॒ द्यामृ॒ष्वो बृ॒हदि॒न्द्र स्त॒भायः ।

अ॒धारयो॒ रोद॑सी दे॒वपु॑त्रे प्र॒त्ने मा॒तरा॑ य॒ज्ञी ऋ॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

प॒प्राथ॑ । स्नां । महि॑ । दंसः । वि । उ॒र्वी । उप॑ । द्यां । ऋ॒ष्वः । बृ॒हत् । इ॒न्द्र । स्त॒भायः॑ ।
अ॒धारयः॑ । रोद॑सी इति । दे॒वपु॑त्रे इति दे॒वऽपु॑त्रे । प्र॒त्ने इति॑ । मा॒तरा॑ । य॒ज्ञी इति॑ ।
ऋ॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्व महि महता दसो दससा कर्मणोर्वी विस्तीर्णा वा भूमि वि पप्राथ । विशेषेण पुरितवानसि ॥
प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इन्द्र ऋष्वो महाम्स्व बृहद्वहती वा दिवमुप स्तभाय । उपस्तभासि । निरास्वब
वितिष्ठती द्यौर्यथा न पततीद्वस्तथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्व रोदसी द्यावापृथिव्यावधारय । पोषणैर्धा-
रयसि । कीदृश्यां । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । प्रत्नं पुराणे मातरा मातरा निर्मात्र्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य
वा यज्ञी यज्ञ्या महत्या । यद्वा । विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यज्ञी पुत्र्या । यज्ञरित्यपत्यनामृतत् ॥

अ॒ध त्वा॒ विश्वे॑ पु॒र इ॒न्द्र दे॒वा एकं॑ त॒वसं॑ दधिरे॒ भरा॑य ।

अ॒दे॒वो यद॒भ्योहि॑ष्ट दे॒वान्स्व॑र्षा॒ता वृ॒णत॑ इ॒न्द्रम॑त्र ॥ ८ ॥

अ॒ध । त्वा॒ । विश्वे॑ । पु॒रः । इ॒न्द्र । दे॒वाः । एकं॑ । त॒वसं॑ । दधिरे॒ । भरा॑य ।

अ॒दे॒वः । यत् । अ॒भि । अ॒हि॑ष्ट । दे॒वान् । स्वः॑ऽसा॒ता । वृ॒णते॑ । इ॒न्द्रं । अ॒त्र ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे ब्रह्मादयो हे इन्द्र एक मुख्य तवस प्रवृद्ध बन्धवत त्वा त्वा भराय
संग्रामाय पुरो दधिरे । पुरस्ताच्चक्रिरे । यद्यदादेवो वृत्रोऽसुरो देवानभ्योहिष्ट मयामार्थमभिगतवान् ॥
ओहतिर्गतिकर्मा ॥ किचास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षाता मयाम इन्द्र वृणते । संभजते स्म । मरुत इति शेषः ।
मरुतो हीद्र देवेषु पलायितेषु समभजन्नित्यर्थः । अधुना पुरो दधिर इति सवधः ॥

अ॒ध द्यौश्चि॑त्ते॒ अप॒ सा॒ नु व॒ज्रा॒हि॒तान॑म॒भिय॑सा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः ।

अ॒हिं यदि॑द्रो अ॒भ्योह॑सानं॒ नि चि॑द्भि॒श्चायुः॑ श॒यथे॑ ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

अ॒ध । द्यौः । चि॒त् । ते॒ । अप॑ । सा॒ । नु । व॒ज्रा॒त् । हि॒ता॒ । अ॒न॒म॒त॒ । भि॒य॒सा॒ । स्व॒स्य॒ । म॒न्योः॑ ।

अ॒हिं । यत् । इ॒न्द्रः । अ॒भि । अ॒ह॑सानं॒ । नि । चि॒त् । वि॒श्वऽआ॒युः । श॒यथे॑ । ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चित् बुल्लोकोऽपि हे इन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विप्रका
रात्ते त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्यात्मीयान्नन्योः क्राधाच्च भियसा भयनापानमत । अपननाम । नु इति पूरणः ।
विश्वायुर्बहुत इन्द्रो यद्यदाभ्योहसानमभिगच्छतमहि वृत्र शयथे शयननिमित्ते । मरणायेत्यर्थः । नि जघान
न्यवधीत् । चिदिति पूरणः । यदा वृत्र जघानास्मिन्काले द्यौर्ननामिति संबधः ॥

अ॒ध त्व॑ष्टा॒ ते म॒ह उ॒य व॒ज्रं स॒हस्रं॑भृष्टिं ववृ॒तच्छ॑ताश्रिं ।

नि॒काम॑म॒रम॑णसं॒ येन॑ न॒वत॑महिं सं पि॒णगृ॑जीषिन् ॥ १० ॥

अ॒ध । त्व॑ष्टा । ते॒ । म॒हः । उ॒य । व॒ज्रं । स॒हस्रं॑ऽभृष्टिं । ववृ॒तत् । ग॒तऽअ॒श्रिं ।

नि॒ऽका॑मं । अ॒रऽम॑नसं । येन॑ । न॒वत॑ । अ॒हिं । सं । पि॒णक् । ऋ॒जी॒षिन् ॥ १० ॥

अधाधुना हे उयोङ्गर्गबलेन्द्र महो महतस्ते तव त्वष्टा देवशिल्पी वञ्चं ववृतत् । न्यवर्तयत् । निष्पन्नं कृत-
वान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टं सहस्रधारं शतांशं शतपर्वाणं । हे ऋजीषिण गतरससोमवज्जिन्द्र त्वं येन वज्रेण
निकामं । नियतः कामो यस्य तं । अरमणसं । शत्रूणामरमभंगंतु मनो यस्य त । नवंतं शब्दायमानमहिं
वृत्रमसुरं सं पिणक् संपिष्टवानसि तं वञ्चं कृतवानित्यर्थः ॥ ॥२॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्यं ।

पृषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥११॥

वर्धान् । यं । विश्वे । मरुतः । सजोषाः । पचत् । शतं । महिषान् । इन्द्र । तुभ्यं ।

पृषा । विष्णुः । स्त्रीणि । सरांसि । धावन् । वृत्रहणं । मदिरं । अंशुं । अस्मै ॥११॥

सजोषाः सह प्रीयमाना विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इन्द्र यं त्वां वर्धान् सोर्वैर्वर्धयति हे इन्द्र तस्मै तुभ्यं
पृषेतन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च शत शतसंख्याकान्माहिषान् पुंशुन् पचत् । पचत् । अपि चास्मै तुभ्यं
सरांसि द्रोणकलशपुतभृदाधवनीयाख्यानि स्त्रीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन् । अगच्छन् । सोमः पात्राणि पूर्यत
इत्यर्थः । कीदृशं सोमं । मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हन्तार । अत्र वृत्रहश्शब्देन सोमोऽभिधीयते ।
पीते हि सति सोमे वृत्राणि हतुमिन्द्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

आ शोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां ।

तासामनु प्रवत इन्द्र पंथां प्रादयो नीचीरपसः समुद्रं ॥१०॥

आ । शोदः । महि । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं । अमृजः । ऊर्मिं । अपां ।

तासां । अनु । प्रऽवतः । इन्द्र । पंथां । प्र । प्रादयः । नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥१२॥

हे इन्द्र त्वं महि महवृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबन्धि शोद
उदकमाह्वजः । आ समन्तात्सृष्टवानसि । येन नद्यः पूर्णाः प्रवहयुस्तदित्यर्थः । अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्ट-
वानसि । पुनर्वचनमादरार्थं । हे इन्द्र तासां नदीनां संबन्धिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकाशीरिति
शेषः । अन्वत्युपसर्गयोग्याक्रियाध्याहारः । किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः । वेगयुक्ता इत्यर्थः । अपसोऽप उद-
कानि । अपस इत्यप एवायं वर्तते । समुद्रमुदधिं प्रादयः । प्रागमयः । अच्चादयतिर्नयनकर्मा ॥

एवा ता विश्वा चकुवांसमिन्द्रं महामुपमंजुर्यं सहोदां ।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥१३॥

एव । ता । विश्वा । चकुऽवांसं । इन्द्रं । माहा । उयं । अजुर्यं । सहऽदां ।

सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं । अवसे । ववृत्यात् ॥१३॥

हे इन्द्र त्वा त्वा नव्यं नूतनमन्यैरकृतपुर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं सोचमवसेऽस्माकं रक्षणाया ववृत्यात् ।
आवर्तयतु । कीदृशं त्वां । एवैवमुक्तप्रकरणेन ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चक्रवांसं
कृतवंतमिन्द्रमीश्वर महा महातमुपमोजस्विनमजुर्यमजर सहोदां सहसो बलस्य दातारं सुवीरं शोभना वीरा
मरुतो यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

स नो वाजाय श्रवस इषे च राये धेहि ह्युमत इन्द्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इन्द्र सूरिन्दिवि च स्मिधि पोयै न इन्द्र ॥१४॥

सः । नः । वाजाय । अर्वसे । इषे । च । राये । धेहि । द्युऽमतः । इन्द्र । विप्रान् ।

भरतऽवाजे । नृऽवतः । इन्द्र । सूरीन् । दिवि । च । स्म । एधि । पार्ये । नः । इन्द्र ॥ १४ ॥

हे इन्द्र स त्वं बुभुतो दीप्तिमतो विप्रान्नेधाविनो नोऽस्मान्वाजाय बलाय अर्वसे यगस इषे वाजाय च राये धनाय धिहि । धारय । अपि च हे इन्द्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सूरीन् तव स्तोत्रं पुत्रपौत्रान् कुर्वति श्रेष्ठः । हे इन्द्र त्वं पार्यं पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि यमः । अस्माकं रक्षिता खलु भवित्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणाक्तसिंशस्त्रेऽनुरूपतुचस्याया वाजमिति तृतीया । सूचितं च । अया वाज देवाहितं सनेमिति स्तोत्रियानुरूपं । आ० ८ ३ । इति ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ १५ ॥

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

अयानया सुत्या देवाहितं देवेन द्योतमानेन्द्रेण दत्तं वाजमन्नं सनेम । वयं सभजम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं गतहिमाः शतं संवत्सरान् मदेम । हृष्याम ॥ ॥ ३ ॥

तमु दृहीति पचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्पं त्रैष्टुभमद्र । तथा चानुकम्यते । तमु दृहीति ॥ अभिजिति निष्कैवल्य एतन्निविदानं । सूचितं च । तमु दृहीति मध्यादिनः । आ० ८ ५ । इति ॥ इन्द्राग्न्योः कृत्वायनाभ्येकाहिऽपि निष्कैवल्य एतन्निविदानं । सूचितं च । तिष्ठा हरी तमु दृहीति मध्यादिनः । आ० ९ ७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कैवल्ये । तथैव पचमारण्यं सूचितं । तमु दृहि यो अभिभृत्योजाः सुत इत्य निमित्तं इन्द्र सोम इति चीणि । ऐ० आ० ५ २० । इति ॥

तमु दृहि यो अभिभृत्योजा वन्वन्वातः पुरुहत इन्द्रः ।

अषाऽहमयं सहमानमाभिगीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभृतिऽञ्जोः । वन्वन । अवातः । पुरुऽहतः । इन्द्रः ।

अषाऽहं । उयं । सहमानं । आभिः । गीऽभिः । वर्ध । वृषभं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

अभिभृत्योजा अभिभावकतेजा वन्वनं शत्रुन्धिमन् अवातः शत्रुभिरहितः ॥ वनांतर्निष्ठातस्य नऽपूर्वस्य रूपं । यद्वा वातंवातः ॥ अनाभिगतः पुरुहतो बह्मभिराहतो य इन्द्रोऽस्तीति श्रेष्ठः । हे भरद्वाज तमु दृहि । तमेवेन्द्रं स्तुहि । अपि चाभिर्बन्धमाणाभिगीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिन्द्रं वर्ध । वर्धय । कीदृशं । अषाऽहं मनभिभृतमुग्रमुद्गूर्णमोजस्विन् वा सहमानं शत्रुन्धिमन् इत्यर्थे चर्षणीनां प्रजानां संबन्धिन वृषभं वर्धितार ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समदा तु वसृष्टो नन्दनुमाँ ऋजीषी ।

बृहदेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । तुविऽसृष्टः । नन्दनुऽमान । ऋजीषी ।

बृहत्ऽरेणुः । च्यवनः । मानुषीणां । एकः । कृष्टीनां । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहदेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः । संयामिष्विति यावत् । एको मुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो मानुषीणां मनोः संबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानां यजमानानां च्यवनोऽभिगताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्वा सत्वा दाता ॥ सनीतिरिदं रूपं ॥ खजस्तु खजानां संयामाणा कर्ता ॥ खज इति संयामनामैतत् ॥

समवा । यजमानः सह मद' समत तदान । तुविम्रशः ॥ मृचतिः संज्ञेहनकर्मा ॥ तुवीनां बहूनां वर्षशेन
संज्ञेहनकर्ता नदनुमान शब्दवानुजीपी । ऋजीषशब्देन सवनद्वयाभिपुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिपुतः सोम
उच्यते । तदान् ॥

त्वं ह नु त्वददमायो दस्यूरेकः कृषीरवनोऽरायीय ।

अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इन्द्र न स्विदस्ति तदृतुथा वि वोचः ॥ ३ ॥

त्वं । ह । नु । त्वत् । अदमयः । दस्यून । एकः । कृषीः । अवनोः । आरायीय ।

अस्ति । स्वित् । नु । वीर्यं । तत् । ते । इन्द्र । न । स्वित् । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा ।

वि । वोचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वत्स्य स त्व । त्वदिति तच्छब्दपर्याय । अत्र लिङ्गव्यत्ययः । दस्यून कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रम-
दमय । दातानकरो । हणब्द पुरणार्थ । अपि चैको मुख्यस्त्व कृषी । पुत्रदासादीनार्याय कर्मकृते जनाया-
वनो । अददा । एव सुवन्नप्यपिरिन्द्र यदा नाट्याचीत्तदा तस्य वीर्यमद्वाव विचिकित्समानः परार्धर्चमाह ।
हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विच्चस्ति । किंस्विद्वर्तते । स्मिच्चिति विचिकित्साया । यद्वा नास्ति
स्वित् । तद्वलमृतुथा कालं कालं वि वोच । विशेषेण ब्रूहि ॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।

उयमुयस्य तवसस्तवीयोऽरधस्य रधतुरो बभूव ॥ ४ ॥

सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ । तुरतः । तुरस्य ।

उयं । उयस्य । तवसः । तवीयः । अरधस्य । रधऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पूर्वमत्र इन्द्रस्य बलसदसद्भाव सदिह्यानया बलमस्त्वित्यवधारयन्नाह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कार-
णात् हे सहिष्ठ वलवत्तम इन्द्र तुविजातस्य बह्वयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिसतस्तुरस्य शत्रूणां हिसितुर्ब-
लवता वा ते तव सहो बल सदिद्वयमानमेवाह मन्ये । उयस्योर्जास्विनस्तवस' प्रवृद्धस्यारधस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुं
मशक्यस्य ॥ रधर्वशीकरणार्थस्य रूप ॥ रधतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिसकस्य तव बलं बभूव ।
भवत्येव । कीदृश । उयमुद्गूणं तवीय प्रवृद्धतर । यतस्त्व वृत्रादीन् शत्रून् हस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

तन्नः प्रन्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्या वदंद्भिर्वलमंगिरोभिः ।

हन्नच्युतच्युहस्मेषयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५ ॥

तत् । नः । प्रन्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्या । वदंतऽभिः । वलं । अंगिरऽभिः ।

हन । अच्युतऽच्युत् । दस्म । इषयंतं । ऋणोः । पुरः । वि । दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५ ॥

प्रत्न पुराण । चिरकालानुवर्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मादीय सख्यं सुखसौतुल्यं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे
युष्मावस्तु । पूजार्थं बह्वचन । हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्य दर्शनीयेन्द्र त्वमिषयंत
मायुधानि प्रेरयत वलमेतन्नामानमसुरमित्या सख्यमेव वदंद्भिस्त्वां सुवज्जिरंगिरोभिः सह हन । हतवानसि ।
अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि ऋणोः । व्यगमयः । विद्युक्तान्यकार्षीरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां
द्वारश्च ऋणोः ॥ ४ ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युय ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६ ॥

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उयः । ईशानऽकृत् । महति । वृत्रऽतूर्ये ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः । अभवत् । समत्सु ॥ ६ ॥

उय ओजस्वीशानकृत । स्तोतृनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकृत । स इन्द्रो महति प्रभृति वृत्रतूर्ये संग्रामे । वृत्रतूर्य इति संग्रामनामैतत् । धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थंभिराज्ञातव्योऽस्ति । भवति । हिशब्दः पादपुरणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य सातां लाभं निर्मितं तनये तत्पुत्रं निर्मितं सति स इन्द्र आहुताव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इन्द्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण विस्तार्य स्तोत्रैर्वदनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा । वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥ ततस इति धातुर्हिंसाकर्मा । तस्य कर्तरि रूप ॥

स मज्जना जनिम् मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र संर्से ।

स द्युम्नेन स शर्वसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्जना । जनिम् । मानुषाणां । अमर्त्येन । नाम्ना । अति । प्र । संर्से ।

सः । द्युम्नेन । सः । शर्वसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृऽतमः । संऽओकाः ॥ ७ ॥

स इन्द्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्वा मज्जना बलेन । मज्जनेति बलनामैतत् । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम् जन्म । संघमित्यर्थः । अति प्र संर्से । अतिप्रपदे । स इन्द्रो द्युम्नेन यशसा समोका समानस्थानो भवति । किञ्च स इन्द्रः शर्वसा बलेन समोका भवति । उतापि च नृतमो नेतृतमः । स इन्द्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरि धुनिं च ।

वृणक्पिपुं शंबरं शुष्मिंद्रः पुरां च्यौत्नाय गयथाय नू चित् ॥ ८ ॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् । सुमंतुऽनामा । चुमुरि । धुनिं । च ।

वृणक् । पिपुं । शंबरं । शुष्मिं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्नाय । गयथाय । नु । चित् ॥ ८ ॥

य इन्द्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किन्तु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः । स इन्द्रः पुरा शत्रुसर्वाधनीनां पुरीणां च्यौत्नाय व्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरि धुनिं चैतन्ना मकावसुरो वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ॥ अपि च पिपुं शंबरं शुष्ममेतन्नामकां चीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुदत्र मायाः ॥ ९ ॥

उत्ऽश्नवता । त्वक्षसा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं । इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्तं । आ । दक्षिणऽत्राभि । अभि । प्र । मंद । पुरुऽदत्र । मायाः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र उदवतोऽश्नता ॥ अवतिरच गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्री पन्यसा सुखतरेण बलेन

युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहन्ताय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाशौ वज्रं
स्वकीयमायुधमा धिष्व । आधास्व । तदनंतरं हे पुरुदत्त वज्रधनेन्द्र त्वमासुरीर्माया अभ्यभिगम्य प्र मंद ।
प्रकर्षेण जहि । अत्र मर्दतिर्वधकर्म ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धस्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरय ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयदुरिता दंभयच्च ॥ १० ॥

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इन्द्र । हेतिः । रक्षः । नि । धसि । अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुःऽइता । दंभयत् । च ॥ १० ॥

अग्निर्नागिरिव । नशब्द उपमाधीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं
वज्रं तद्वत्कृत्वा गच्छति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा । यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि
धासि । वज्रेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरध्वणीयया ऋष्वया महत्या ॥ ऋष्व इति महन्ना-
भेतत ॥ इत्या रुरोज शत्रुन्वभज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि
दंभयच्च भिन्नानि च । स त्व रक्षो नि धनीति पूर्वेणान्वयः ॥ ५ ॥

आ सहस्रं पृथिभिर्दि राया तुविद्युम्न तुविवाजैभिरर्वाक् ।

याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतोः ॥ ११ ॥

आ । सहस्रं । पृथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजैभिः । अर्वाक् ।

याहि । सूनो इति । सहस्रः । यस्य । नु । चित् । अदेवः । ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११ ॥

हे तुविद्युम्न वज्रधनं हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्रद्र । आजसो जातमुत मन्य एनं । ऋक् १०. ७३. १० ।
इति निगमांतरं बलपुत्रस्य सिद्ध । राया धनं युक्तस्त्व सहस्रं सहस्रं । वज्रभिरित्यर्थः । तुविवाजैर्भिर्बज्रैः
पृथिभिः । पतति गच्छत्यमीभिरिति पथानो वाहाः । तिरर्वाक् मदभिमुखः सन् आ याहि । आगच्छ । हे पुरुहूत
वज्रभिराहतद्र यस्य तव योतोर्बलादिभिः पृथक्कर्तुमदेवः कथिदसुरो नू चिदीशे नेष्टे । अत्र नू चिदिति
निषेधात् वतंत ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेदिवो ररप्णे महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सह्योः ॥ १२ ॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररप्णे । महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानं । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सह्योः ॥ १२ ॥

तुविद्युम्नस्य वज्रयशसो वज्रधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्त्रिंशस्य महिमा महत्त्वं
दिवो बुलं कात्पृथिव्या भूमिश्च प्र ररप्णे । प्ररिचि । विरप्णीति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातु-
जन्यत्वात् रप्णातिरच्चातिशयवाची । पुरुमायस्य वज्रप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्त्रिंशस्य शत्रुः शार्तायता
नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति । स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

प्र तत्रे अद्या करणं कृतं भूक्तुस्त्वं यदायुर्मतिथिग्वमस्मे ।

पुरु सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुहूर्वयाणं धृषता निनेथ ॥ १३ ॥

प्र। तत्। ते। अद्य। करणं। कृतं। भूत्। कुत्सं। यत्। आयुं। अतिथिऽग्वं। अस्मै।
पुरु। सहस्रा। नि। शिशः। अभि। स्नां। उत्। तूर्वेयाणं। धृषता। निनेथ ॥१३॥

अबेदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्र भूत्। प्रभवति। प्रकाशते। किं तदित्युच्यते। कुत्सं
मुष्णद्राक्षसादेतन्नामान्मुषिं चायुं शत्रुभ्यः सकाशादतत्संज्ञकं पीरुरवसमतिथिस्वमतिथीनामभिगतारं दि
वोदासं च शंभराद्वरश्चेति यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वोक्तं संबन्धः। ररन्तिथेति द्वितीयाश्रुतेरुच्यतक्रियाया
हारः। अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिवाय पुर पुच्छणि बहूनि सहस्रा सहस्राणि शंबरस्य धनानि नि
शिशः। अददाः। इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददातिवार्थः। तथा हे इंद्र धृषता धर्मणेन
त्वदीयेन वज्रेण शंबरं हत्वा तां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां वर्तमानं तूर्वेयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमु-
च्यते। आपद्वा उदगमयः ॥

अनुक्तीनाम्येकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिघ्न इति मृक्तमुखीया। सूचितं च। अनु त्वाहिघ्ने अर्धं देव
देवा अनु ते दायि मह इंद्रियाय। आ० ९. ५। इति ॥

अनु त्वाहिघ्ने अर्धं देव देवा मरुन्विश्वे कवितमं कवीनां।
करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥१४॥
अनु। त्वा। अर्हिऽघ्ने। अर्धं। देव। देवाः। मरुन्। विश्वे। कविऽतमं। कवीनां।
करः। यत्र। वरिवः। बाधिताय। दिवे। जनाय। तन्वे। गृणानः ॥१४॥

हे देव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वामधास्मिन्काले विश्वं सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिघ्ने मेघहननाय। वृष्टिप्रदाना-
येत्यर्थः। अनु मरुन्। अनुमदति। अनुसुवति। कीदृशं त्वां। कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममत्यंतं कविं।
यत्र यस्मिन्काले गृणानः स्तोतुभिः स्तूयमानस्व बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवं स्तोत्रे जनाय तन्वे
स्तोतृणां तनयाय च वरिवो धनं करः अकरो। अददाः। अथवा हे देवेन्द्र अधास्मिन्काले विश्वं सर्वे देवाः
सुराः। अर्हिवृत्र एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदति। यत्र यस्मिन् स्तोत्रे सति बाधिता-
यासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभार्थं वरिवश्चकर्थ ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्र ओजःऽमर्त्या जिहत इंद्र देवाः।
कृष्वा कृल्नो अकृतं यज्ञे अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥१५॥
अनु। द्यावापृथिवी इति। तत्। ते। ओजः। अमर्त्याः। जिहते। इंद्र। देवाः।
कृष्व। कृल्नो इति। अकृतं। यत्। ते। अस्ति। उक्थं। नवीयः। जनयस्व। यज्ञैः ॥१५॥

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो जलं द्यावापृथिवी अनु जिहति। अमर्त्या अमरणाधर्माणो देवास्त्वदीयं
बलमनु जिहति। अनुगच्छति। हे छत्रो बहूनां कर्मणां कर्तस्ते त्वदीयमकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व। कृष्व
तदन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नवतरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥ ६॥

महौ इंद्र इति त्रयोदशर्वं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्वार्थं त्रिष्टुभमैन्द्रं। अनुक्तांतं च। महान्तस्त्रोनेति ॥ माध्यं-
दिने सवने सोमातिरेके शस्त्रं भवति। तत्रेदं सूक्तं। सूचितं च। महौ इंद्रो नृवद्विणोर्नु कं। आ० ६. ७. इति ॥
समूह्ये द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। सूचितं च। महौ इंद्रो नृवदिति मरुत्वतीयं। आ०
८. ७. इति ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्ही अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्यग्ववृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत । द्विऽबर्हीः । अमिनः । सहऽभिः ।

अस्मद्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥ •

नृवत् यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पुरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोतृजनानां कामानां पुरको महान्प्रभृत इन्द्र आ गच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्ब्रह्मत्वित्याख्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विबर्ही द्वयानां कयोः परिवृद्धः सहोभिः शत्रुबलैरभिनोऽहिमनीय इन्द्रोऽस्मद्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतो भूत् । सुष्ठु परिष्कारितो भवति ॥

इंद्रमेव धिषणा सातये धाद्वहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अषांहेन गवसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो ववृधे असामि ॥ २ ॥

इंद्रं । एव । धिषणा । सातये । धात् । वृहंतं । अृष्वं । अजरं । युवानं ।

अषांहेन । गवसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः । ववृधे । असामि ॥ २ ॥

धिषणास्मदीया स्तुतिः सातये दानचंद्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । वृहंतं महान्तमृष्वं गंतारमजरं जगरहितं युवानं नित्यतरुणमषांहेन शत्रुभिरनभिभूतेन गवसा बलेन शूशुवांसं प्रवृद्धं ॥ अद्यतेरिदं रूपं ॥ य इन्द्रः सद्यश्चित्सद्य एव जातमात्रः सन असास्यनल्पमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

पृथू करस्ना बहुला गर्भस्ती अस्मद्यक्कमं मिमीहि श्रवांसि ।

यूथेव पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इन्द्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्ना । बहुला । गर्भस्ती इति । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

यूथाऽऽव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः । अस्मान् । इन्द्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णा करस्ना कर्मणां कर्तारो बह्वला बहुप्रदो गर्भस्ती त्वदीयां बाह्व श्रवांस्रत्नानि । दातुमिति शेषः । अस्मद्यगस्मदभिमुख सं मिमीहि । कुरु । किंच हे इन्द्र दमूना दातमनास्वमाजौ संयामे ऽस्मानभ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तस्व । तव दृष्टान्तः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथावर्तयति तद्वत् ॥

तं व इन्द्रं चतिनमस्य शकिरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वं जरितारं आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४ ॥

तं । वः । इन्द्रं । चतिनं । अस्य । शकैः । इह । नूनं । वाजऽयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्वं । जरितारः । आसुः । अनेद्याः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४ ॥

भुनमशेषास्त्रिन्यज्ञे वाजयंतोऽज्ञामिच्छंतो वयं स्तोतारः शकैः शक्तिः समर्थैरस्य तव सहायैर्मरुद्भिः सहितं चतिनं शत्रूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इन्द्रं परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां ऊवेम । स्तुमः । यथा चित्पूर्वं पुरातना जरितारः स्तोतारोऽनेद्या अभिद्या अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिता आसुः बभूवुः हे इन्द्र स्वप्नसादादयमपि तथैव भवंमेत्यर्थः ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुषुः ।

सं जग्मिरे पथ्याऽरायो अस्मिन्समुदे न सिंधवो यादमानाः ॥५॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः । पुरुऽशुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुदे । न । सिंधवः । यादमानाः ॥५॥

स हि स खल्विन्द्रो धृतव्रतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य धनस्येत्याकाशायामुपसर्जनी भूतस्यापि धनस्य विशेषेण वामस्य वसुन इति । वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य । यद्वा । वसुनी धनस्य स्वामीति शेषः । सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः । पुरुषुर्वृद्धः स एव । अस्मिन्निद्र एव पथ्याः स्तोतृणां हितानि रायो धनानि सं जग्मिरे । संगच्छते । तत्र दृष्टातः । सिंधवो नद्यः समुद्रे न यथा समुद्रे यादमाना अभिगच्छन्त्यस्तदतः ॥ ७॥

शविष्ठं न आ भर शूर शव ओजिष्ठमोजो अभिभूत उयं ।

विश्वो द्युम्ना वृष्ण्या मानुषाणामस्मभ्यं दा हरिवो मादयथ्यै ॥६॥

शविष्ठं । नः । आ । भर । शूर । शवः । ओजिष्ठं । ओजः । अभिऽभूते । उयं ।

विश्वो । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणां । अस्मभ्यं । दाः । हरिऽवः । मादयथ्यै ॥६॥

हे शूर विक्रातेन्द्र शविष्ठ बलवत्तम शवो बल नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभावु केन्द्र उग्रमप्रसह्यमोजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिमस्मभ्यमा भर । विश्वो विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि दानि धनानि मानुषाणा मनुष्याणा भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिवन्निद्र तानि धनानि मादयथा अस्मान्मादायितुमस्मभ्य दाः । प्रयच्छ ॥

यस्ते मदः पृतनाषाठमृध इन्द्र तं न आ भर शूशुवासं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः ॥७॥

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् । अमृधः । इन्द्र । तं । नः । आ । भर । शूशुऽवासं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥७॥

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभवतामृधोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते त्वया देयः शूशुवासः प्रवृद्ध त मदं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । त्वोतास्त्वया रक्षिता जिगीवासो जितवतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूते सति ५० हर्षेण ममीमहि त्वां श्रुवीमहि तमा भरेति पूर्वेणान्वयः ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिन्द्र धनस्पृतं शूशुवासं सुदक्षं ।

येन वंसाम् पृतनासु शबून्तवोतिभिस्तु जामीरजामीन् ॥८॥

आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । इन्द्र । धनऽस्पृतं । शूशुऽवासं । सुऽदक्षं ।

येन । वंसाम् । पृतनासु । शबून् । तव । ऊतिऽभिः । उत । जामीन् । अजामीन् ॥८॥

हे इन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्म सेनालक्षणं वस्त्रं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । कीदृशं । धनस्पृतं धनस्य पात्रकं शूशुवासं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनवस्त्रं । हे इन्द्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षामिः पृतनासु संयामिषु ॥ पृतना

इति संयामनाम ॥ येन बलेन शत्रुन्वंसाम हनाम । उतैत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्बधूनुतापि चाजामीन् शत्रून्
येन शुष्मेण वंसाम तं शुष्ममा भेरति पूर्वेण संबधः ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।

आ विश्वतो अभि समेतृवाङ्द्वि द्युम्नं स्वर्वद्वेह्यस्मे ॥ ९ ॥

आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् । अधरात् । आ । पुरस्तात् ।

आ । विश्वतः । अभि । सं । एतु । अर्वाङ् । इन्द्र । द्युम्नं । स्वः ऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वृषभो वर्धिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमवाङ्मदभिमुखः सन पश्चात्पश्चिमभागादेतु । आगच्छतु ।
उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधरादधरागच्छतु । पुरस्तात्पूर्वभागादागच्छतु । विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागाद्भि
अस्मान्भिलक्ष्या संमत्तु । सम्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत्सुवयुक्तं द्युम्नं धनमस्य अस्मभ्य धेहि । प्रयच्छ ॥

नृवत्त इन्द्र नृतमाभिरुती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।

इक्षे हि वस्व उभयस्य राजन्धा रत्नं महि स्थूरं बृहन्तं ॥ १० ॥

नृऽवत् । ते । इन्द्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।

इक्षे । हि । वस्वः । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्थूरं । बृहन्तं ॥ १० ॥

श्रवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो
नृतमाभिर्नृतमाभिरुती ऊतिभो रत्नाभिवंसीमहि । वयं संभजमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राज-
मानं त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्वो धनस्येति ईशिप तस्मात्कारणान्महि महातं स्थूरं विपुलं बृहन्तं
गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिङ्गः ॥ धाः । धेहि ॥

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रं ।

विश्वासाहमवसे नूतनायोग्यं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११ ॥

मरुत्वन्तं । वृषभं । ववृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इन्द्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११ ॥

इहास्मिन्येन नूतनायाभिनवायावसे रक्षणाय तं प्रसिद्धमिन्द्रं हुवेम । सुमः । आद्रयामो वा । कीदृशं ।
मरुत्वन्तं मरुद्विर्युक्तं वृषभं कामाना वर्धितारं ववृधानं प्रवृद्धमकवारिमर्कतितशत्रुं दिव्यं द्योतमानं शासं
शासितारं विश्वसहं विश्वस्य लोकस्याभिभषितारमुग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।

अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२ ॥

जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः । रंधय । येषु । अस्मि ।

अध । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातो । हवामहे । तनये । गोषु । अप्सु ॥ १२ ॥

येषु येषां गृणा मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वमेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्थं-
तमात्मानं मन्यमानं जनं । बह्वन्मन्यमानमित्यर्थः । रंधय । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अधाधुना

तूर्वन्नीजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मंदो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दत्तुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वेन । ओजीयान । तवसः । तवीयान । कृतऽब्रह्मा । इंद्रः । वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् । पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३ ॥

यद्येन्द्रो विश्वासा सर्वासा पुरा पुरीणा दत्तं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत् । म्याम्यासीत् । कीदृशः । तूर्वेन हिमकान् हिमन्नीजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो बलवत्सवीयान्बलवन्तरः कृतब्रह्मा । कृत ब्रह्म स्तोत्र यस्य स्तोतुभिः सः । अथवा कृत दत्त ब्रह्माज्ञं येन स्तोतुभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतया । एवभूत इन्द्रो राजाभवदिति ॥

शतेरपद्रन्पण्यं इंद्रात्र दशोण्ये कवयेऽर्कसातौ ।

वधैः शुष्णास्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं च न प्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपद्रन । पण्यः । इंद्र । अत्र । दशऽओण्ये । कवयै । अर्कऽसातौ ।

वधैः । शुष्णास्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न । अरिरेचीत् । किं । च न । प्र ॥ ४ ॥

अत्रास्मिन्नर्कसातौ । अर्कोऽन्न प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्ध । तस्मिन्देशोण्ये बृहद्विष्कात्कवये मेधा-
विनः ॥ पचम्यर्थं चतुर्थी ॥ इन्द्र त्वत्सहायात्कुत्साद्विभ्यतः पण्य एतन्नामकासुराः शतैः शतसंख्याकिंबलेः
सार्धमपद्रन । अपाद्रवन । अपलायत । अपि चेन्द्रोऽशुषस्याशुषस्य । संपूर्णबलस्थित्यर्थः । शुष्णस्येतन्नामका-
सुरस्य कुत्सस्य शत्रोर्मायाः कपटान्वर्धननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत् । प्ररिक्तानातिरिक्तान्नाकरोत् । पित्वो
ऽन्नस्य । पितुरित्यन्ननाममतत । किंचन किंचिदपि न प्रारिरेचीत् । तदीयमन्न सर्वमण्यपाहारयत् ॥

महो द्रुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णाः ।

उरु ष सरथं सारथ्ये करिद्रुः कुत्साय सूर्यस्य सातौ ॥ ५ ॥

महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् । पतने । पादि । शुष्णाः ।

उरु । सः । सऽरथं । सारथ्ये । कः । इंद्रः । कुत्साय । सूर्यस्य । सातौ ॥ ५ ॥

यद्यदा स शुष्णोऽसुरो वज्रस्य पतने पाति पादि अगच्छत् । अग्नयित्वर्थः । तदा महो महतो द्रुहो
द्रोग्धुः शुष्णस्य संवाध विश्वायु सर्वगत । बलमिति शेषः । अप धायि । अपाहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः ।
स इन्द्रः सारथ्यं सारथ्यभृताय कुत्साय सरथ समानरथ सूर्यस्य सातौ भजनं निमित्तभुत उरु विस्तीर्णं यथा
भवति तथा क । अकरोत् । तथा चोक्त । कुत्साचेन्द्रोऽसुर शुष्ण जिघामुः कुत्समात्मनः सारथ्यं कल्पयित्वा ।
अस्य शत्रु शुष्णमहस्ततश्च कुत्सस्य रक्षा ब्रह्मणा चकारित्यनयोच्यत इति ॥ ॥ ५ ॥

प्र श्येनो न मंदिरमंशुमस्मै शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन् ।

प्रावन्नमीं सायं ससंतं पृणयाया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्येनः । न । मंदिरं । अंशुं । अस्मै । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन् ।

प्र । आवत् । नमीं । सायं । ससंतं । पृणक् । राया । सं । इषा । सं । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः सुपर्णाश्च । नेत्यथ शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इन्द्राय मंदिरं मदकरमंशुं सोमं । प्रति आ इत्यस्मात्

वर्तते । आहरत् । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्याह्नियते । किंचायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपक्षपयितुर्नमुचेरे
तन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः शीर्षं मथायन मथन कुर्वन् सायं सपस्य पुत्रं ससंतं स्वपतं जमीमत्सन्नकमुषि प्रावत् ।
प्रारब्धत् । स्वस्थविनाशेन राया पथादिधनेनेषात्त्रेन च तमुषि सं पुणक् । समयोजयत् ॥

वि पिप्रो॒रहि॒माय॑स्य दृ॒ळ्हाः पु॒रो वज्रि॑ज्ज्व॒वमा॒ न द॑दः ।

सु॒दाम॑न्त॒रेक॑णो॒ अप्र॑मृ॒णमृ॒जिश्च॑ने दा॒त्रं दा॒णुषे॑ दाः ॥ ७ ॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृळ्हाः । पुरः । वज्रिन । शवसा । न । ददरिति ददः ।

सुऽदामन् । तत् । रेकणः । अप्रऽमृणं । मृजिश्चने । दात्रं । दाणुषे । दाः ॥ ७ ॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र त्वमहिमायस्याहस्यो माया यस्य पिप्रोरतन्नाम्नोऽसुरस्य सबधिवीर्दृळा दृढानि
पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शवसा बलेन वि ददः । विदारितवानसि । नति पादपरण । त्व पिप्रोर्नृमण
प्रावजः पुरः । अखे० १ ५१ ५ । शत पूर्विरायसीभिर्नि पाहि । अखे० ७ ३ ७ । इति दर्शनात् । अपि च हे
सुदामन् शोभनदानिद्र त्वं दात्रं हविलक्षणं धनं दाणुषि दत्तवत् अजिश्चन एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृण
केनाप्यवाध्यं तत्तस्य स्वभूत रेकणो धनं दाः । अदाः । दत्तवानसि ॥

स वे॒तसुं॑ द॒शमा॑यं द॒शोणिं॑ तू॒तुजि॑मि॒न्द्रः स्व॒भिष्टि॑सु॒म्नः ।

आ तु॒यं श॒श्वदि॑भं द्यो॒तना॑य मा॒तुर्न॑ सी॒मुप॑ सृ॒जा इ॒यध्ये॑ ॥ ८ ॥

सः । वे॒तसुं॑ । द॒शऽमा॑यं । द॒शऽओ॑णिं । तू॒तुजिं॑ । इ॒न्द्रः । स्व॒भिष्टि॑ऽसु॒म्नः ।

आ । तु॒यं । श॒श्वत् । इ॒भं । द्यो॒तना॑य । मा॒तुः । न । सी॒ । उप॑ । सृ॒ज । इ॒यध्ये॑ ॥ ८ ॥

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठुषणीयान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुखानि येन देयानि स इन्द्रो दशमाय बद्धवचन वेतसु
वेतसुनामानमसुरं दशोणिमेतन्नामकं च तूतुजि तूतुजिनामकं च आ अपि च तुयं तुयनामकमसुरं तथैवमे-
तन्नामकमसुरं चैयथा एतं द्योतनार्थतत्सञ्ज्ञाय राज्ञे शश्वदुप सृज । उपासृजत । वशीचकार । तत्र दृष्टात् ।
मातुर्न मातुर्जन्या इव पुत्रं । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशचकारेत्यर्थः । सीमिति पादपुरणः ॥

स ई॒ स्पृधो॑ व॒नते॒ अप्र॑तीतो॒ विभ्र॑द्वजं वृ॒त्रह॑णं ग॒र्भस्ती॑ ।

तिष्ठ॑हरी॒ अध्य॑स्ते॒व ग॑ते॒ वचो॑यु॒जा व॑हत॒ इ॒न्द्रमृ॑ष्यं ॥ ९ ॥

सः । ई॒ । स्पृ॒धः । व॒न॒ते॒ । अप्र॑तिऽइतः । विभ्र॑त् । वज्रं । वृ॒त्रऽह॑नं । ग॒र्भस्ती॑ ।

तिष्ठ॑त् । हरी॒ इति॑ । अ॒धि । अ॒स्ताऽइ॒व । ग॑ते॒ । व॒चऽयु॒जा । व॑हतः । इ॒न्द्रं । मृ॑ष्यं ॥ ९ ॥

गर्भस्ती इस्ते वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हृत् वज्रं स्वकीयमायुधं विभ्रद्वारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः
स इन्द्रः स्पृधः स्पर्धमानानीमिमान्वृत्रप्रभृतीन् शत्रून् वनते । हति । हरी स्वकीयावस्थावधि तिष्ठत । आरो
हति । तत्र दृष्टांतः । अस्तेव गते । यथा जैत्रा शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्य
मानौ । यदा । स्तोत्राणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च अर्ध्वं महातमिन्द्रं वहतः ॥

स॒नेम॑ तेऽव॒सा न॒य्य इ॒न्द्र प्र॑ पू॒रवः॑ स्त॒वंत॑ ए॒ना य॒ज्ञैः ।

स॒प्र य॑त्पु॒रः श॒र्म शार॑दी॒र्द्वन्दा॑सीः पु॒रु॒कुत्सा॑य शि॒क्षन् ॥ १० ॥

स॒नेम॑ । ते॒ । अ॒व॒सा । न॒य्यः । इ॒न्द्र । प्र॑ । पू॒रवः॑ । स्त॒वंते॑ । ए॒ना । य॒ज्ञैः ।

स॒प्र । यत् । पु॒रः । श॒र्म । शार॑दीः । द॒र्त् । ह॒न् । दा॑सीः । पु॒रु॒ऽकु॒त्सा॑य । शि॒क्षन् ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वदीयिनावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं धनं सनेम । वयं स्रोतारो भजमहि । पुरवो मनुष्याः स्रोतार एनानेन स्रोत्रेण युक्त्यर्चयः प्र स्रवन्ते । त्वां स्रवन्ति । यद्यस्मात्कारणाद्वासीः कर्मणामुपक्षयित्रीः शत्रुप्रजा हन घ्नन् हिंसन् पुरुकुत्सायैतन्नामकाय राज्ञे शिबन् धनानि प्रयच्छन् हे इंद्र त्वं शारदीः शरत्मासोऽसुरस्य संबंधिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रेण दर्तं विदारित-
वानासि तस्मात्कारणान्त्वां स्रोतारः स्रवन्तीत्यर्थः ॥

त्वं वृध इंद्र पूर्यो भूर्वरिवस्यनुगने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११ ॥

त्वं । वृधः । इंद्र । पूर्यः । भूः । वरिवस्यन् । उगने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११ ॥

हे इंद्र पूर्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्राद्योशन उगनसि भार्गवाद्य वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्रोतृणां वर्धको भवामि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्वमेतन्नामकमसुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमीशनसं नपातं युद्धं शत्रुभिर्गृहीतं पुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्याद्योशनसं परा ददाथ । तस्य शत्रुं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानामि ॥

त्वं धुनिंरिद्र धुनिमतीऋणोरपः सीरा न स्रवन्तीः ।

प्र यत्समुद्रमतिं शूर पथि पारया तुर्वणं यदुं स्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वं । धुनिः । इंद्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः । न । स्रवन्तीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अतिं । शूर । पथि । पारय । तुर्वणं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हे इंद्र धुनिः शत्रुणां कर्षयिता त्वं धुनिमतीर्धुनिर्नामामुरो यासु निरोधकतया विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवन्तीः प्रवहन्तीऋणोः । अगमयः । धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरिन्द्र यद्यदा समुद्रमतिं अतिक्रम्य प्र पथि प्रतीणो भवामि तदा समुद्रपरि तिष्ठन्तीं तुर्वणं यदुं च स्वास्ति क्षेमण पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

तव ह न्यदिद्र विश्वमाजौ सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप ।

दीदयदितुभ्यं सोमेभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्मभृतिः पक्थ्यर्कः ॥ १३ ॥

तव । ह । न्यत् । इंद्र । विश्वं । आजौ । सस्तः । धुनीचुमुरी इति । या । ह । सिष्वप ।

दीदयत् । इत् । तुभ्यं । सोमेभिः । सुन्वन । दभीतिः । इध्मभृतिः । पक्थी । अर्कः ॥ १३ ॥

हे इंद्र आजौ संयामे तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यक्तादृशं कर्म भवति । कीदृशमिति तदुच्यते । या यौ धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरिश्चैतन्नामकावमुरी । सिष्वप त्वमस्वापयः तावमुरी सस्तः । संयामे सुप्तवन्ती । सुप्तावित्यर्थः ॥ भृतार्थं व्यत्ययेन णट् । द्वितीयो ह्रस्वः पादपुरणः ॥ तदनंतरं हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन सोमानभिपुण्वन् पक्थी पक्थवान हवींषि पक्त्वानिध्मभृतिरिध्मानां भतीहती वा दभीतिर्नाम राजर्षिः सोमेभिः सोमैरर्कैर्हविलक्षणेनैर्दीदयदित । दीप्यत एव । धुनिं चुमुरिं तस्मै जघथेत्यर्थः । त्वं नि दस्यं चुमुरिं धुनिं च । ऋग्वे० ७. १०. ४. इति हि दर्शनात् ॥ ॥ १० ॥

इमा उ त्वेति द्वादशर्षं पष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैष्टुभमैन्द्र । नवम्येकादशी च वैश्वदेव्यां । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नवम्येकादशी वैश्वदेव्याविति ॥ उपहव्यनान्म्येकाह इदं सूक्तं महत्त्वतीयनिविद्धानं । सूचितं

च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यादिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ इन्द्राविष्ण्वोऽन्तर्कातिनाम्न्येकाहोऽपीदं
महत्त्वतीयानिविद्धानं । सूचितं च । इमा उ त्वा योर्न य इदिति मध्यादिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ तृतीयं कंदोमे
ऽपि महत्त्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । प्र मंदिन इमा उ त्वेति महत्त्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवन्ते ।

धियो रथेष्टामजरं नवीयो रयिर्विभूतिरीयते वचस्या ॥ १ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । हव्यं । वीर । हव्याः । हवन्ते ।

धियः । रथेऽस्थां । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभूतिः । ईयते । वचस्या ॥ १ ॥

पुरुतमस्य बह्वलं कामं कावतः ॥ तमु अभिकाचायामिति धातुः ॥ कारोः स्तोत्रभरद्वाजस्य संबंधिन्यो
हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर श्रुंन्द्र हव्य त्वा त्वा हवन्ते । ङयति । कीदृश । रथेऽस्थां रथे
स्थितमजर जरारहितं नवीयो नवीयांसं नवतरं । उ इति पुरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या श्रेष्ठा विभूतिर्जगती
विभवहेतु रयिर्हव्यवर्णनं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

तमु स्तुष इंद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमतिं महा पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । स्तुषे । इंद्रं । यः । विदानः । गिर्वाहसं । गीऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अतिं । महा । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महिऽत्वं ॥ २ ॥

य इन्द्रो विदानः सर्वं विद्वान् सर्वज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिवहनीयं यज्ञवृद्धं यज्ञः प्रवृद्धं तमु तम्वेद्रं
स्तुषे । स्तुवे । पुरुमायस्य बह्वप्रज्ञस्य बह्ववचनस्य वा यस्मिंद्रस्य महित्व माहात्म्य दिव दिवो ब्रुलोकात् ॥
पंचम्यर्थे द्वितीया ॥ पृथिव्या भूलोकात्पृथ्वा माहस्माति रिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुव इति संबधः ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयक्षंतो न मिनन्ति स्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत् । चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धाम । इयक्षंतः । न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

स इत्स एवेन्द्रोऽवयुनमप्रज्ञानं । प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः । ततन्वद्वृत्तेण विस्तीर्यमाणं तमोऽधकारं दिवि
सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार । कृतवान् । परोऽधर्चः प्रत्यवक्रतः । हे स्वधावो बल
वर्तिद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम स्वर्गाख्यं स्थानं । तत्रस्थान्देवानित्यर्थः । इयक्षतो यष्टु
मिच्छतः कदा कदाचित् । सर्वदेत्यर्थः । न मिनन्ति । किमपि प्राणिजातं न हिंसति ॥

यस्ता चकार स कुहं स्विदिंद्रः कमा जनं चरति कामुं विष्णु ।

कस्ते यज्ञो मनसे शं वराय की अर्के इंद्र कतमः स होता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इंद्रः । कं । आ । जनं । चरति । कामुं । विष्णु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । शं । वराय । कः । अर्कः । इंद्र । कतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

य इन्द्रस्ता तान्युक्तप्रमिद्धानि पृचवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रोऽथ कुहं स्वित् क्व स्विद्वर्तते

कं जनं कमपि देशमा चरति कासु विजु प्रजासु वर्तते इतींद्रस्य विभूतिमहत्वाच्च निश्चितं शक्यं । अथ प्रत्यक्ष-
स्मृतिः । हे इंद्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसं चेतसे शं मुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कीदृशो
ऽर्को मंत्रः समर्थो भवति । होताङ्गाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कतमश्च भवति ॥

इदा हि ते वेविपतः पुराजाः प्रत्नासं आसुः पुरुकृत्सखायः ।

ये मध्यमासं उत नूतनास उतावमस्यं पुरुहूत बोधि ॥ ५ ॥

इदा । हि । ते । वेविपतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः । पुरुऽकृत । सखायः ।

ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः । उत । अवमस्यं । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥

पुराजाः पूर्वास्त्रिंशत्कालि जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा हीदानीमिव । हिशब्द उपमार्थे
वर्तते । वेविपतः कर्माणि प्राप्तवतो हे पुरुहूत बहूना कर्मणा कर्तारिद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । बभ्रुवुः ।
ये मध्यमामो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनामोऽद्यतना यतस्तऽपि सर्वं ते स्तोतारो बभ्रुवुः अतः कार-
णादुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहूभिराहतेद्र त्वं बोधि । बुध्यस्व ॥ ॥ ११ ॥

तं पृच्छंतोऽवरासः पराणि प्रत्ना तं इंद्रं श्रुत्यानु येमुः ।

अर्चीममि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महान्तं ॥ ६ ॥

तं । पृच्छंतः । अवरासः । पराणि । प्रत्ना । ते । इंद्र । श्रुत्या । अनु । येमुः ।

अर्चीमसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् । त्वा । महान्तं ॥ ६ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयं इंद्र अवरासोऽर्वाचीना मनुष्यास्तमुक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोऽर्चतः ॥
पृच्छतिर्चतकर्म ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि
कर्माण्यनु येमुः । अनुयमनं निबन्धन । स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबन्धधुः । तथा वयमपि महान्तं प्रभूतं त्वा त्वामर्चा
मसि । अर्चासः । स्तुम । यादेव यात्येव कर्माणि विद्म जानीमः ताजैः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं । अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसां संबंधि पाजः सेनालक्षणां बलं हे इद्र त्वामि त्वामभिमुखं वि तस्ये । प्रतिष्ठति । तथा
त्वमपि महि महज्ज्ञान प्रादुर्भवत्तद्रक्षसमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो
शत्रुणा धर्षकं तव त्वदीयान वज्रेण ता तद्रक्षसमप नुदस्व । अपगत प्रेरय । किंधीत्यर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन
पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहाय्येन ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्याऽपिः प्रदिवि पितृणां शश्वद्भूषं सुहव एष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । इंद्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितृणां । शश्वत् । बभूषं । सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हे कारुण्यः कारुण्यं सोतृणां धारक हे वीरेन्द्र स प्रसिद्धस्त्व भूतनस्येदानीतनस्य ब्रह्मस्थतो ब्रह्म
सोत्रं कर्तुमिच्छतो मम सोत्रं तु क्षिप्रं शुधि । शृणुहि । यस्मात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनेऽभिकामने वा
सति सुहवः शोभनाङ्गणः सन प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितृणामंगिरसामपिर्बधुः शश्वच्चिरकालं बभूव अभुः
तस्मात्कारणाद्दीय सोत्रं शुधीति संबधः ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मरुतः कृष्वावसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणं । मित्रं । इन्द्रं । मरुतः । कृष्व । अव । । नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । पुरं । धिं । सवितारं । ओषधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामृचि विश्वे देवा स्तूयते । हे भरद्वाज अवेदानी वरुण राज्यभिमानिन च मित्रमहरभिमानिन
चेन्द्र च प्रसिद्ध मरुतो मरुद्गणाय नोऽस्माकमृतये तर्पणायावसे रक्षणाय च प्र कृष्व । अभिमुखीकृष्व ।
किंच पूषणमेतत्सक्तं च विष्णु सर्वव्यापिन देव च पुरंधि पुरुधिय पुरुकर्माणमपि च सवितार सर्वस्य प्रेरक
देवमोषधीरोषधभिमानिनो देवान् पर्वताद्याद्रीनित्यतान देवानस्माक तर्पणाय रक्षणाय च प्र कृष्व ।
स्तुत्याभिमुगीकृ ॥

इम उ त्वा पुरुणाक प्रयज्यो जरितारो अर्च्यर्च्यर्कः ।

शुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत त्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ऊं । इति । त्वा । पुरुऽणाक । प्रयज्यो । इति । प्रयज्यो । जरितारः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

शुधि । हव । आ । हुवतः । हुवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे पुरुणाक ब्रह्मशक्ते हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयिन्द्र त्वा त्वामिमे जरितारः सोतारोऽर्च्यर्चनीये सोत्रे
रभ्यर्चति । अभिष्टुवति । तथा हे अमृत अमरणशीलेन्द्र हुवान स्तूयमानस्त्वमा हुवतोऽभिष्टुवतो मम हव
सोत्रं शुधि । शृणु । किंच त्वावाँ न त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो सहसो यजत्रेः ।

ये अग्निजिह्वा ऋतसाप आसुर्ये मनुं चक्रुर्परं दसाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सूनो इति । सहसः । यजत्रेः ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽसापः । आसुः । ये । मनुं । चक्रुः । उपरं । दसाय ॥ ११ ॥

इय च विश्वदेवीत्युक्त । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्व यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वदेवै
सह नु क्षिप्र मे मदीया वाचः स्मृतिरूपाणि वचास्युपाभि आ याहि । आगच्छ । एवमुतमिन्द्र प्रार्थयत
ऐन्द्रत्वात्सूक्तस्य । ये देवा अग्निजिह्वा । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतसाप ऋत यज्ञ सृशत आसुर्भवति
ये च देवा दसाय शत्रूणामुपक्षपणाय मनु राजर्षिमुपर दसूनामुपरिभव चक्रुः हतवतः ते । सहागच्छति
पूर्वेण संबधः ॥

स नो बोधि पुरेता सुगेषूत दुर्गेषु पथिकृद्धिदानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इंद्राभि वंशि वाजं ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरः ऽ एता । सु ऽ गेषु । उत । दुः ऽ गेषु । पथि ऽ कृत । विदानः ।

ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इंद्र । अभि । वसि । वाजं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पथिष्ठतर्जना कर्ता विदान सर्व विदान स त्व सुगेषु सुखेन गतयेषूतापि च दुर्गेषु दुःखेन गतयेषु च मार्गेषु नोऽस्माक पुरता पुरो गता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतेर्लोऽमध्यमपुरुषैकवचनस्य कादस रूप ॥ अश्रमास अमरहिता उरवो महातो वहिष्ठा वोदृतमास्तव येऽद्याः सति हे इन्द्र तेभिस्तीरश्चैर्नोऽस्मभ्य वाजमन्नमभि वसि । अभिवह ॥ । १२ ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुर्मन्द्र । तथा चानुक्रात । य एक एकादशेति ॥ आभिप्रविके प्रथमं ऽहनि दशरात्रस्य प्रथमं ऽहनि च माध्यदिनसवने ब्राह्मणाच्छमिशस्त्रेऽहीनमुक्तस्य स्थाने व्रीणि सपातमुक्तानि । तेष्विदं द्वितीयं मुक्तं । सूचितं च । य एक इत्यस्तिरमशृगः । आ० ७ ५ । इति ॥ उपह्वय नान्येकादशेऽपीदं निर्धक्वन्त्यनिविधानं । सूचितं च । य एक इदिति मध्यदिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

य एक उड्व्यश्रपणीनामिदं तं गीभिर्भ्यंच अभिः ।

यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान् ॥ १ ॥

यः । एकः । उत । हव्यः । चर्पणीनां । इंद्र । तं । गीः ऽभिः । अभि । अर्चं । अभिः ।

यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्याऽवान् । सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान् ॥ १ ॥

य इन्द्रश्रपणीना प्रजानामापत्येक इदं एव हव्यो ज्ञातव्य आभिर्गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिदं मभ्यर्चं । अभिष्टामि । य इन्द्र पत्यते स्नोतनभिगच्छति । यद्वा । पत्यते लोकाणामीष्टे । कीदृश । वृषभ कामाना वर्धिता वृष्ण्यावान्बलवान् सत्योऽविसवादी सत्वा शत्रूणा सादयिता कामाना दाता वा । सदेवा सनोतेर्वेद रूप ॥ पुरुमायो वज्रप्रज्ञ सहस्रानभिभवनवान् तमिदं मभिष्टामीति सवध ॥

तमुं नः पूर्वं पितरो नवग्वाः सप्त विप्रांसो अभि वाजयंतः ।

नृशदाभं ततुरिं पर्वतेष्टामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं ॥ २ ॥

तं । ऊ इति । नः । पूर्वं । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रांसः । अभि । वाजयंतः ।

नृशदाऽदाभं । ततुरिं । पर्वतेऽस्थां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । शविष्ठं ॥ २ ॥

पूर्वं प्रजा नवग्वा नवभिर्मांसं सत्तमनुष्ठितवत् सप्त सप्तसंख्याका विप्रांसो विप्रा मेधाविनो वाजयतो वाजमन्नं हविर्लक्ष्णमिदं कुर्वत । इन्द्र वा वाजिन बलिन कुर्वत ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ एवभूता नोऽस्माक पितरोऽगिरसस्तमु तमेन्द्र मतिभिः स्तुतिभिर्गभिः । तदुपुरिति शेष । कीदृश । नृशदाभं ॥ नृशतिर्गतिर्कर्म ॥ अभिगच्छता शत्रूणा दभितार हिसितार ततुरि तरितार पर्वतेष्टा पर्वतेष्ववस्थितमद्रोघवाच । अद्रोघव्यान तिकमशीया वागाज्ञारूपा यस्य त । शविष्ठ बलवत्तम ॥

तमीमह इंद्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुक्षोः ।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वान्तमा भर हरिवो मादयध्वै ॥ ३ ॥

तं । ईमहे । इंद्र । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृवतः । पुरुऽक्षोः ।

यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वऽवान् । तं । आ । भर । हरिऽवः । मादयध्वै ॥ ३ ॥

पुष्वीरस्य बज्रपुष्यौचयुक्तस्य युवतः परिचारकजनसहितस्य पुष्योर्बज्रस्य बज्रयशसो वा । राय इदं धनं ॥ द्वितीयाधे षष्ठी ॥ तमिन्द्रमीमहे । याचामहे । यो रथिरस्कृधोरुविच्छिन्नोऽजरो जराहानिरहितः सर्वान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन् स्वकीयाश्चोपेतेंद्र त्वं तं रथिं मादयथा अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिञ्जरितारं आनशुः सुखमिदं ।

कस्ते भागः किं वयो दुधं खिडः पुरुहूत पुरुवसोऽसुरघ्नः ॥४॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चित् । जरितारः । अशुः । सुखं । इन्द्र ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुधं । खिडः । पुरुहूत । पुरुवसो इति पुरुवसो ।

असुरघ्नः ॥४॥

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्रोतारः सुखं सुखमानशुः तत्तत्सुखं नोऽस्माकं वि वोचः । विब्रूहि । दुधं दुधं हे खिडः शत्रूणां खिद्यितव्यं पुरुहूत हे पुरुवसो इन्द्र असुरघ्नोऽसुराणां हतुस्तं तव यज्ञेषु को भागः क्लृप्तः । वयो हविर्लक्षणमन्नं किं क्लृप्तं । यदि केचिच्चिरतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं केभिरेतर्ह्यहमपि तत्सुखं लप्स्ये इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासौदृढो भवेदित्यर्थः ॥

तं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्टामिदं वेपी वक्ररी यस्य नू गीः ।

तुवियाभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुममच्छ ॥५॥

तं । पृच्छंती । वज्रहस्तं । रथेऽस्थां । इन्द्र । वेपी । वक्ररी । यस्य । नु । गीः ।

तुविऽयाभं । तुविऽकूर्मिं । रभःऽदां । गातुं । इषे । नक्षते । तुमं । अच्छ ॥५॥

पुर्वयोपालब्ध इन्द्र ऋषये कामान्मायकृत ततः स कामपूर्णं ऋषिराह । वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्टां रथे स्थितं तमिन्द्र पृच्छत्यर्चयंती ॥ पृच्छतिरर्चयति कर्म ॥ वेपी । वेपी यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्ररी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी स्मृतिर्यस्य यजमानस्य भवति । कीदृशमिन्द्र पृच्छती । तुवियाभं त्वीनां बहूनां यहीतारं तुविकूर्मिं बह्वर्कमाणं रभोदां रभसा बलस्य दातारं । नू इति पुराणः । स यजमानो गातुं सुखमिषे । गच्छति । किंच तुमं स्नापयितारं शत्रुमच्छामिमुखं नक्षते । गच्छति ॥ ॥५॥

अया ह त्वं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिडीकिता स्वोजो रुजो वि दृह्णा धृषता विरप्णिन ॥६॥

अया । ह । त्वं । मायया । वावृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः । पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीकिता । सुऽओजः । रुजः । वि । दृह्णा । धृषता । विऽरप्णिन ॥६॥

हे स्वतवः स्वभूतबलेंद्र त्वं मनोजुवा मनोवज्रकृतानि पर्वतेन बज्रपर्वणा स्वकीयानायुधेन वज्रेण । वज्रेण शतपर्वणा । ऋणे० १. ८०. ६ । इति दर्शनात् । अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं वृचं वि रुजः । विशिष्येणाभांवीः । तथा हे स्वोजः शोभनतेजो हे विरप्णिन हे महाब्रह्म त्वमच्युताच्युतानि चिद्विनाशरहिता न्यापि वीकिता वीकिता न्याश्रितलीकृतानि दृह्णा दृह्णानि पुराणि धृषता धर्षकेण वज्रेण वि रुजः । मप्रवागसि ॥

तं वो धिया नव्यस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयथै ।

स नो वक्षदनिमानः सुवसेदो विश्वान्यति दुर्गहाणि ॥७॥

तं । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । प्रत्नऽवत् । परिऽतंसयथै ।

सः । नः । वसत । अग्निऽमानः । सुऽवसा । इन्द्रः । विश्वानि । अति । दुऽगहानि ॥ ७ ॥

नव्यस्या नवतरया धिया मृत्या शविष्ठ बलवत्तम प्रत्न पुराणं हे इन्द्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना ऋषय इव परितमयथै परितो विस्तारयितु । अह प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अग्निमानोऽपरिमाणः सुवसा शोभनवहनः स इन्द्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमति वचत् । अतिवहतु ॥

आ जनाय दुहणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽंतरिक्षा ।

तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्च ॥ ८ ॥

आ । जनाय । दुहणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः । अंतरिक्षा ।

तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । क्षाम । अपः । च ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्व दुहणे साधुजनानां द्रोणधुर्जनाय जनस्य राजसादः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पार्थिवानि पृथिव्या भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यतरिजातरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समतात्तापय । हे वृषन् कामाना वधिर्नरिद्र त्व विश्वतः सर्वतो विद्यमानान तान्नाजसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्त्या तप । दह । किच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्टे राजसादये । ब्रह्मद्विष दग्धुमित्यर्थः । चा पृथिवीमपश्चातरिज शोचय । दीपय । आप इत्यतरिजनामितत ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेपसंदृक् ।

धिष्व वज्रं दक्षिण इन्द्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९ ॥

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः । त्वेपऽसंदृक् ।

धिष्व । वज्रं । दक्षिण । इन्द्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हे त्वेषमदृक् दीप्तदर्शनंन्द्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः । भवसि । जगतो जगमस्य पा र्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्र धिष्व । निधहि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरी माया वि दयसे । विबाधमे ॥ दय दानहिमागतिरक्षणं ध्वित धातुः ॥ हे इन्द्राजुर्य जरयितुमशक्यं त्वमिति ॥

आ संयतमिन्द्र णः स्वस्तिं शत्रुतूयाय बृहतीममृधां ।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुषाणि ॥ १० ॥

आ । संऽयतं । इन्द्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतूयाय । बृहतीं । अमृधां ।

यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुषाणि ॥ १० ॥

हे इन्द्र शत्रुतूयाय शत्रुणा तारणाय बृहती महतीममृधामहिमिता सयतं संयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणा सपद हे इन्द्र नोऽस्मभ्यमा भर । वज्रव्यज्रवज्रिन्द्र यया स्वस्त्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजाता न्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबधीनि । नहुषा इति मनुष्यनामितत । वृत्रा वृत्राणि शत्रुण सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपितान्यकरोः ॥

स नो नियुज्जिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गंहि प्रयज्यो ।

न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्यद्रिक् ॥ ११ ॥

सः। नः। नि॒युतऽभिः। पुरु॑ऽहृत॒ वेधः। विश्व॑ऽवाराभिः। आ। ग॒हि। प्र॒य॒ज्यो॒ इति॑ प्र॒य॒ज्यो।
न। याः। अ॒देवः। वर॑ते। न। देवः। आ। आ॒भिः। या॒हि। तृ॒यं। आ। म॒ष्टाद्रिक्॥ ११॥

हे पुरु॑हृत हे वेधो विधात॑हे प्रय॒ज्यो प्र॒हृष्टेन॑ यजनीयेद् स त्व विश्व॑वाराभिर्विश्व॑रणीयाभिः सभज॑नी
याभिर्नियु॑ज्जिरश्चैर्नाऽस्माना ग॒हि। आगच्छ॑। अ॒देवोऽमुरो॑ या नियुतो॑ यानश्चा॒न्न वर॑ते न वा॒रयति॑ देवश्च
न वर॑ते आभिर्नियु॑ज्जिस्तूयमा क्षिप्रमेव म॒ष्टाद्रिक् म॒दभि॑मुख स॒न्न आ या॒हि। आगच्छ॑॥ अ॒द्यागम॑स्य द्विर्वचन
कादस॑॥ ॥ १४॥

सुत इति॑ द॒श॒र्चम॑ष्टम॒ मृक्त॑ भरद्वाजस्या॒र्ष वैपु॑र्मम॒द्र। सुत इ॒दृश॑त्यनु॒क्ता॒न। वि॒पुर्वति॑ नि॒ष्क॒वन्त्य॑ इ॒द
मृक्त॑। मृ॒त्रित॑ च। सुत इ॒त्त्वमेष॑ प्र॒ पूर्वी॑। आ० ८ ६। इति॑॥ महा॒व्रते॑ऽपि नि॒ष्क॒वन्त्य॑ इ॒दमा॑दीनि त्रीणि
मृक्ता॒नि। तथैव॑ पच॒मार॑ण्यके मृ॒त्रित॑। सुत इ॒त्त्व नि॒मित्त॑ इ॒द्र सोम॑ इति॑ त्रीणि। ए० आ० ५ २ २। इति॑॥

सु॒त इ॒त्त्वं नि॒मि॒ष्ट इ॒द्र सोमे॑ स्तोमे॒ ब्रह्म॑णि॒ गम्य॑मान॒ उक्थे॑।

य॒ज्ञा यु॒क्ताभ्यां॑ म॒घव॑न्हरि॒भ्यां वि॒भ्रज्ज॑ वा॒हो॒रि॒द्र या॒सि॑॥ १॥

सु॒ते। इ॒त्। त्वं। नि॒मि॒ष्टः। इ॒द्र। सोमे॑। स्तोमे॑। ब्रह्म॑णि॒ गम्य॑माने॒ उक्थे॑।

य॒त्। वा॒। यु॒क्ताभ्यां॑। म॒घऽव॑न्। हरि॒भ्यां। वि॒भ्र॒त॑। व॒ज्रं। वा॒होः। इ॒द्र। या॒सि॑॥ १॥

सोमे॑ सु॒त इ॒दमि॑पु॒त एव॑ सति ब्रह्म॑णि वृ॒हति॑ मह॒ति सोमे॑ स्तो॒त्र उ॒च्चार्य॑माणे सत्यु॒क्थे श॑स्त्रि॒ गम्य॑माने
सति॑ हे इ॒द्र त्व नि॒मित्तो॑ नि॒मित्त॑ स॒न्न हरी॑ स॒यो ज॒यन॑ हे म॒घव॑न्धनव॒न्निद्र॑ त्व वा॒हो॒रि॒स्तयो॑र्वज्र॒ स्वकी॑यमायु॒ध
वि॒भ्रद्धार॑यन् यु॒क्ताभ्या॑ रथ॒ नियु॑क्ताभ्या॒ हरि॑भ्यामश्वा॒भ्या या॒सि य॒द्वाग॑ज॒सोति॑ य॒ज्ञ तत्सोमे॑ऽभिपु॒त इति॑
स॒वध॑॥

य॒ज्ञा दि॒वि पा॒र्ये सु॒ष्वि॒मि॒द्र वृ॒च॒ह॒त्येऽव॑सि॒ शूर॑मा॒तो।

य॒ज्ञा द॒क्षस्य॑ वि॒भ्युषो॑ अ॒बि॒भ्य॒दर॑धयः॒ शर्ध॑त इ॒द्र द॒स्यून॑॥ २॥

य॒त्। वा॒। दि॒वि। पा॒र्ये। सु॒स्वि॑। इ॒द्र। वृ॒च॒ऽह॒त्ये॑। अ॒व॑सि॒ शूर॑ऽसा॒तो।

य॒त्। वा॒। द॒क्षस्य॑। वि॒भ्युषः॑। अ॒बि॒भ्य॒त॑। अ॒र॑धयः॒ शर्ध॑तः। इ॒द्र। द॒स्यून॑॥ २॥

हे इ॒द्र त्व दि॒वि द॒र्श॑के शूर॑सा॒ता शूर॑र्म॒टैः सभ॑जनीये वृ॒च॒ह॒त्ये यु॒द्धे च॑ पा॒र्ये प्रा॒प्तये॑ सति सु॒ष्वि॒मि॒षो-
तार॑ यज॒मान॑मव॒सि य॒ज्ञा र॒क्षसी॑ति य॒ज्ञ। वैति॑ सम॒सृज्ये॑। द॒क्षस्य॑ य॒ज्ञादि॑षु मम॒र्थस्य॑ वि॒भ्युष॑ शत्रु॒भ्यो
बि॒भ्यतो॑ जनस्य॒ शर्ध॑त॒ सयाम॑ उत्स॒हमा॒नान्दस्य॑नु॒प॒पयि॑त॒न शत्रु॑न हे इ॒द्र त्वम॑बि॒भ्यद्गी॒तिर॑हित॒ सन्न॑
अ॒र॒धयो॑ य॒ज्ञा व॒शीक॑रोषीति॒ य॒ज्ञ तत्सर्व॑ सोमे॑ऽभिपु॒त इति॑ पु॒र्वेण॑ स॒वध॑॥ तथा॑ चो॒क्तः। य॒द्वा॒हो॒रि॒धाय॑न्वज्र
हरि॑भ्या॒ या॒सि वृ॒त्रह॑न॒। य॒ज्ञ र॒क्षसि॑ स॒यामे॑ नृ॒ण सोम॑मभिपु॒ण्वत॑॥ य॒ज्ञ कर्म॑ मु॒दक्ष॑स्य॒ यज॑मानस्यापा॒रय॑।
व॒शीक॑रोषि॒ तास्त॑स्मि॒ बिभ्य॑ते॒ भीति॑वर्जित॑॥ तत्सोमे॑ऽभिपु॒ते स्तो॒त्रश॑स्त्रयो॒श्च प्रवृ॑त्तयोः॒ इति॑ वृ॒चोऽयमे॑का॒र्थ
सु॒त इ॒त्त्वमि॑ति॒ द्यामि॑ति॑॥

पा॒ता सु॒तमि॑न्द्रो॒ अस्तु॑ सोमे॒ प्रणे॑नी॒रुयो॑ ज॒रितार॑मू॒ती।

कर्ता॑ वी॒राय॑ सु॒ष्वय॑ उ॒ लोकं॑ दा॒ता वसु॑ स्तु॒वते॑ की॒रये॑ चि॒त्॥ ३॥

पा॒ता। सु॒तं। इ॒न्द्रः। अ॒स्तु॑। सोमे॑। प्र॒ऽने॒नीः। उ॒यः। ज॒रि॒तारं॑। ऊ॒ती॑।

कर्ता॑। वी॒राय॑। सु॒स्वये॑। ऊं॒ इति॑। लोकं॑। दा॒ता। वसु॑। स्तु॒वते॑। की॒रये॑। चि॒त्॥ ३॥

इद्रः सुतमभिपुत सोम पातासु । पानशीलो भवतु ॥ तृणतत्वात् लोकाव्ययनिष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥
कीदृशः । ऊती ऊत्वा मर्गेण जरितार सोतार प्रणनी । प्रकर्षेण नेतोय उन्नूर्णो वीराय यज्ञादिकर्मसु दद्याय
सुष्यये सोमाभिषव कुर्वते यजमानाय लोक स्थान कर्ता । दातृत्वर्थः । उ इति पादपुराणः । सुवते स्तोत्रं कुर्वते
कीरये चित ॥ चिदिति चार्थे ॥ स्तोत्रं च । कीरिगिरति सोतृणामेतत् । वसु धन दातासु ॥

गतेयांति सवना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः ।

कर्ता वीरं नयं सर्ववीरं श्रोता हव गृणतः स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

गता । डयंति । सवना । हरिभ्यां । बभ्रिः । वज्रं । पपिः । सोमं । ददिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नयं । सर्वं वीरं । श्रोता । हव । गृणतः । स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

इद्रो हरिभ्या स्वकीयाभ्यामयति हृदयस्थानि चीणि सवना सवनानि गता गमनशीलो भवतु । कीदृशः ।
वज्र स्वकीयमायुध बभ्रिर्भर्ता धारकः । सोममभिपुत पपि । पाता गा ददिर्दाता नयं मनुष्यहित सर्ववीर
वज्रपुत्रोपेत वीर पुत्र कर्ता यजमानाय दाता गृणतः सुवतः स्तोतुः संबधि हव स्तोत्र श्रोता श्रावकः सोम
वाहा सोमै स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

अस्मै वयं यद्वावान तद्विविष्म इन्द्राय यो नः प्रदिवो अपस्कः ।

सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेन्द्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत् ॥ ५ ॥

अस्मै वयं यत् । ववानं । तत् । विविष्मः । इन्द्राय । यः । नः । प्रदिवः । अपः । करिति कः ।

सुते । सोमे । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म । वर्धनं । यथा । असत् ॥ ५ ॥

प्रदिवः पुराणो य इद्रो नोऽस्मदर्थमपः पोषणादिक कर्म कः करोति अयमिद्रो यत्स्तोत्रादिक ववान
कामयतेऽस्मा इद्राय वय तद्विविष्मः । व्याप्नुमः । कुर्म इत्यर्थः । सोमे सुतेऽभिपुते सति सुमसि । सुमः । इद्राय
स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्त्यानि शस्त्राणि शंसत् शंसत् ॥ प्रथमावङ्गवचनस्य लुक् ॥ ब्रह्म हविर्ब्रह्मणमन्नमिद्रा
येन्द्रार्थं वर्धनं यथा वृद्धिकरमसत् स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

ब्रह्माणि हि चकृषे वर्धनानि तावत्त इन्द्र मतिभिर्विविष्मः ।

सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांश्चा क्रियास्म वक्ष्णानि यज्ञैः ॥ ६ ॥

ब्रह्माणि । हि । चकृषे । वर्धनानि । तावत् । ते । इन्द्र । मतिभिः । विविष्मः ।

सुते । सोमे । सुतपाः । शंसतमानि । रांश्चा । क्रियास्म । वक्ष्णानि । यज्ञैः ॥ ६ ॥

हे इद्र त्व हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृषे कृतवानसि
तस्मात्कारणात्तावत्तावति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्य मतिभिर्बुद्धिभिर्वयं विविष्मः । व्याप्नुमः । वर्धनानि
स्तोत्राणि मम यथा भवत्युस्व तादृशानि कल्पितवानसीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पातस्व
शतमानि सुवृक्षतमानि राक्षा राक्षाणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्ताणि वक्ष्णानि बाहकानि स्तोत्राणि
क्रियासु । करवाम ॥

म नो बोधि पुरोक्तां रराणः पिबा तु सोमं गोक्षुजीकमिन्द्र ।

एदं बहिर्यजमानस्य सीदोहं कृधि त्वायत्त उ लोकं ॥ ७ ॥

सः । नः । बोधि । पुरोऽक्षां । रराणः । पिब । तु । सोमै । गोऽक्षजीकं । इन्द्र ।

आ । इन्द्रं । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । उरुं । कृधि । त्वाऽयतः । ऊं इति । लोकं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मादीयं पुरोडाशमेतल्लक्षणं हविर्बोधि । बुध्यस्व । किंच गोऽक्षजीकं गोविकारदध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोम तु क्षिप्र पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबन्धीदं बर्हिरा सीद । अभिवश । तदनन्तरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमुक्तं विस्तीर्णं कृधि । कुरु ॥ उ इति पूरणः ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुय प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्रुवन्तु

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इन्द्र यम्याः ॥ ८ ॥

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उय । प्र । त्वा । यज्ञासः । इमे । अश्रुवन्तु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा । इयं । धीः । अवसे । इन्द्र । यम्याः ॥ ८ ॥

हे उद्योद्गर्गबलेन्द्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मदस्व । मोदस्व ॥ हिग्राद्दः पादपूरणः । हियोगे मदस्वित्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वानुदान्तत्वं ॥ इमे यज्ञासो यज्ञा सोमास्त्वा त्वा प्राप्नुवन्तु । प्राप्नुवन्तु । हे पुरुहूत बह्मभिराहुतिन्द्र त्वामस्मे अस्मादीयानीमं हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राप्नुवन्तु । इय धीः स्तुतिस्त्वा त्वामवसेऽस्माकं रचणाया यम्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

तं वः सखायः सं यथा सुतेषु सोमैभिरीं पृणता भोजमिन्द्रं ।

कुवित्तस्मा असति नो भराय न सुष्विमिन्द्रोऽवसे मृधाति ॥ ९ ॥

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमैभिः । इ । पृणत । भोजं । इन्द्रं ।

कुवित् । तस्मै । असति । नः । भराय । न । सुस्वि । इन्द्रः । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हे सखायः स्तोतारो वो यूय सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु भोज दातार तमीमेतमिन्द्रं सोमैभिः सोमैर्यथा काम सं पृणत । संपूरयत । तस्मा इन्द्राय कुवित्द्रष्टृपकरण । कुविदिति बह्मनामितत । असति । अस्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इन्द्रः सुष्विमभिषवणशीलं यजमानमवसे तर्पणाय न मृधाति । न बाधति ॥

एवेदिन्द्रः सुते अस्तावि सोमै भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः ।

असद्यथा जरिच उत सूरिदिन्द्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १० ॥

एव । इत् । इन्द्रः । सुते । अस्तावि । सोमै । भरत्ऽवाजेषु । क्षयत् । इत् । मघोनः ।

असत् । यथा । जरिचे । उत । सूरिः । इन्द्रः । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥

मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य चयदीश्वर इन्द्रः सोमे सुतेऽभिषुते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजे मध्येविवमस्तावि । सुतोऽभूत् । इन्द्रो जरिचे स्तोत्रे सूरिः सन्मार्गं प्रेरको यथासत् भवेत् । उतापि च विश्ववा-
रस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवेत् तथास्तावीति संबंधः ॥ इदिति द्वयं पूरणं ॥ ११६ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके विंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्टुमैन्द्रं । वृषेत्-
सूक्तानि ॥ विषुवति निष्कैवच्च एतसूक्तं । सूत्रितं च । वृषा मद । प महिषाय । आ० ८. ६ । इति ॥

वृषा मद् इन्द्र श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्च्यो मघवा नृभ्य उक्थेद्युशो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १ ॥

वृषा । मद् । इन्द्र । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु । सुतपाः । ऋजीषी ।

अर्च्यः । मघवा । नृभ्यः । उक्थेः । युशः । राजा । गिरा । अक्षितः । उतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सु यार्ग्विन्द्रो सोमपानजनितो मदी वृषा यजमानस्य कामानां वर्पको भवति । यद्वा । सर्वजनाद्वाटकस्य वर्पणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्यृजीष गतरसमपि सोम न परित्यजन्मघवा धनवान स चन्द्रो नृभ्यः सुतोना नेतृभ्य उक्थः स्तोत्ररर्च्योऽर्चनीयो भवति । युशो युनोका निवासो गिरा सुतोना राजेश्वर इन्द्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्ष्य भवति ॥

ततुरिवीरो नर्यो विचेताः श्रोता हव गृणत उर्वीतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २ ॥

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विचेताः । श्रोता । हव । गृणतः । उर्वीतिः ।

वसुः । शंसः । नरां । कारुधायाः । वाजी । स्तुतः । विदथे । दाति । वाजं ॥ २ ॥

वाजमवाविन्द्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः मन वाजमन्नं दाति । अस्माभ्य ददाति । कीदृश इन्द्रः । ततुरिः शत्रुणा हिमको वीरो विक्रातो नर्यो नरहितो विचेता विविक्तज्ञानो हवमस्मादीय स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुतः स्तोतृजनस्योर्ध्वतिर्विस्तृतरक्षो वसुर्वामयिता नरा नृणा स्तोतृजनानां शंसः शसनीयः कारुधायाः कारुणा स्तोतृणा धारयिता । एवभूत इन्द्रो वाज ददातीति संबधः ॥

अशो न चक्रयोः शूर बृहन्म ते महा रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्युत्तयो रुरुहुरिन्द्र पूर्वीः ॥ ३ ॥

अशः । न । चक्रयोः । शूर । बृहन् । म । ते । महा । रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुहूत । वयाः । वि । उत्तयः । रुरुहुः । इन्द्र । पूर्वीः ॥ ३ ॥

हे शूर विक्रातिद्र बृहन् महान ते त्वदीयो महा महिमा रोदस्योर्वावापुथिव्योः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । वावापुथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टातः । चक्रयोश्चक्रयोरक्षो न । रथसवध्यक्षो यथी चक्राभ्या बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत बृहन्मिराहतिद्र त्वदीयाः पूर्वोर्बह्य उत्तयो रक्षा वि रुरुहुः । विशेषेण रोहति । तत्र दृष्टातः । वृक्षस्य नु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहति तद्वत् ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव सुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इन्द्र दामन्वतो अदामानः सुदामन ॥ ४ ॥

शचीवतः । ते । पुरुशाक । शाकाः । गवाँऽइव । सुतयः । संचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इन्द्र । दामन्वतः । अदामानः । सुदामन ॥ ४ ॥

हे पुरुशाक बृहन्मिराहतिद्र शचीवतः प्रजावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि वा सर्वतः संचरतीति शेषः । तत्र दृष्टातः । गवामिव धेनुना सुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणो भवन्ति तद्वत् । अपि च

वत्सानां न तंतयः । तंतिर्नाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः यत्र नियतैर्विशाखदामभिर्बहवो वत्सा बध्यन्ति । यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे सुदामन शोभनदानेन्द्र तथा ते त्यदीयाः शाका दामन्वन्तो बंधनवन्तो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरवद्धाः ॥

अन्यद्द्य कर्वेरमन्यदु श्वोऽसञ्च सन्मुहुराचक्रिर्द्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पृषार्यो वरुणस्य पर्यंतास्ति ॥ ५ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वेरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असंत । च । मत । मुहुः । आऽचक्रिः । इन्द्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पृषा । अर्यः । वरुणस्य । परिऽरता । अस्ति ॥ ५ ॥

अर्यामिन्द्रोऽयास्मिन्दिवसेऽन्यत्कर्वरं । कर्म नामितत । कर्म करोति । अन्यद् अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्द्वे करोति । एतदेव विव्रियत । असञ्चाशुभमशनिपातनादिकं सत वरुणादिकं शोभनं कर्म च । यद्वा । विश्वरसो विश्वरूपस्य वधादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृषादेरसुरस्य वधादिरूपं सत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरसाविन्द्र आचक्रिः कर्ता भवति । एवं परस्परविलक्षणं कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः । एवंविध इन्द्रोऽयास्मिन्द्वे नोऽस्माकं वरुणस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्यंतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्मिन्निर्दिष्टं रूपं ॥ मित्रोऽहर्गमिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पुषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितर्ते चेंद्राण हियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु । यद्वा । मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधान्येनाभिधीयन्ते । मित्रादय इन्द्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्यंतास्तु । तथा बृहदेवतायामुक्तं । प्रोतयेऽन्यदिति त्वेते विश्वदेव्यावृचो स्मृते इति ॥ ॥ ५७ ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिन्द्रानयन्त यज्ञैः ।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयन्त आजिं न जग्मुर्गिवाहो अश्वः ॥ ६ ॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इन्द्र । अनयन्त । यज्ञैः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतऽभिः । वाजयन्तः । आजिं । न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थं । शस्त्रैर्यज्ञैर्हविर्भिश्च स्तोतारः कामानात्मनो व्यनयत । विवध प्रापयन्ति । तत्र दृष्टातः । पर्वतस्याद्रिः पृष्ठादुपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तद्वत् । अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिवहनीयं तं प्रसिद्धं त्वा त्वा वाजयन्तो बलिनं कुर्वन्तः । यद्वा । वाजमघ्नमिच्छन्तो भरद्वाजाः स्तोतार आभिः पूर्वोक्ताभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्रापुः । चिप्रगमने दृष्टातः । अश्वः वाहा आजिं न संयामं यथा ग्रीधं प्रापुस्तद्वत् ॥

न यं जरन्ति शरदो न मासा न द्याव इन्द्रमवकर्शयन्ति ।

वृद्धस्य चिद्धर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यं । जरन्ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः । इन्द्र । अवऽकर्शयन्ति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः । उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः संवत्सरा यमिन्द्रं न जरन्ति न जरयन्ति नापक्षीणयन्ति । तथा मासाश्च नापक्षीणयन्ति । तथा द्यावो दिवसाश्च यमिन्द्रं नावकर्शयन्ति नान्धीभावयन्ति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्थिन्द्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभि रस्मदीयैः स्तोत्रैरुक्थैश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृद्धा भवतु ॥

न वी॒ळ्वे॒ नम॑ते॒ न स्थि॑राय॒ न श॑र्धते॒ दस्यु॑जूताय॒ स्त॒वान् ।

अ॒जा इ॑न्द्रस्य॒ गिर॑यश्चि॒ट्प॒वा गं॑भीरे॒ चि॒द्व॒वति॒ गा॒धम॑स्मै ॥ ८ ॥

न । वी॒ळ्वे॒ । नम॑ते । न । स्थि॑राय । न । श॑र्धते । दस्यु॑जूताय । स्त॒वान् ।

अ॒जाः । इ॑न्द्रस्य । गिर॑यः । चि॒त् । ऋ॒ष्वाः । गं॑भीरे । चि॒त् । भ॒वति॒ । गा॒धं । अ॒स्मै ॥ ८ ॥

स्तवानस्माभिः स्तूयमान इन्द्रो वीळ्वे दृढगात्राय यजमानाय न नमते । न वशीभवति । स्थिराय युद्धे विचरिन्ताय च न नमते । शर्धते उत्सहमानाय दस्युजूताय कर्मवर्जितैः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति । यद्यपि स्रोतारो बहुगुणाः सन्ति तथापीदृशस्तृभ्यो दस्युसहितृभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋष्वा महान्तो गिरयश्चिन्तवता अपीदृशस्याज्ञाः सुगमनाः क्षेपणीया भवति । गभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति ॥

गं॒भीरे॑ण॒ न उ॒रु॒णा॑म॒चिन्मे॑षो॒ यं॒धि सु॒तपा॑व॒न्वाजा॑न् ।

स्था॒ ऊ॒ षु ऊ॒र्ध्व ऊ॒ती अ॒रि॒षण्य॑न्॒क्तो॒र्व्यु॑ष्टौ॒ परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ९ ॥

गं॒भीरे॑ण । नः । उ॒रु॒णा । अ॒म॒चिन् । प्र । इ॒षः । यं॒धि । सु॒त॒ऽपा॒वन् । वा॒जा॑न् ।

स्थाः । ऊं इति । मु । ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ती । अ॒रि॒षण्य॑न् । अ॒क्तोः । वि॒ऽउ॒ष्टौः । परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ९ ॥

हे अमचिन् । अमचं बल । तदन हे सुतपावन सुतस्य सोमस्य पातरिद्र गंभीरेण केनापि दूरवगाहेनो-
रुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽज्ञानि वाजान्बलानि च प्र यंधि । प्रयच्छ । किंचाक्तो गात्रेर्व्युष्टौ
विवासोऽहि परितकम्याया रात्री हे इद्र त्वमूती अस्माक रक्षायै हे इद्र अरिषण्यत्रहिंसंस्त्वमूर्ध्व उद्युक्तः स्था
ऊ षु । सुष्ठु तिष्ठेव ॥

स॒च॒स्व ना॒यम॑व॒से अ॒भीक॑ इ॒तो वा॒ तमि॑न्द्र॒ पाहि॑ रि॒षः ।

अ॒मा चै॒नम॑र॒ण्ये पा॒हि रि॒षो म॑दे॒म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥

स॒च॒स्व । ना॒यं । अ॒व॒से । अ॒भी॒कैः । इ॒तः । वा॒ । तं । इ॒न्द्र । पा॒हि । रि॒षः ।

अ॒मा । च॒ । ए॒नं । अ॒र॒ण्ये । पा॒हि । रि॒षः । म॑दे॒म । श॒त॒ऽहि॑माः । सु॒ऽवी॒राः॑ ॥ १० ॥

हे इद्र त्व नाय कर्मणां स्मृतीना च नेतारमभीके संग्रामेऽवसे रक्षणाय सचस्व । सेवस्व । इतो वास्मात्सं
निरुष्टाश्च रिषः शत्रोरमृतो विप्ररुष्टाश्चक्रोश्च । वाशब्दोऽनुक्तन विषक्षितेन समुच्चयः । हे इद्र तं स्रोतार
पाहि । रक्ष । तथामा च गृहे च । अमेति गृहनाम । अरण्ये कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं
सुवीराः शोभनपुत्रा वय शतहिमाः शतसंवत्सराभ्युदेम । हृष्याम ॥ ॥ १० ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं मृक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुभमेन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । या ते नवेति ॥
पृष्ठाभिप्लवपडहयोर्द्वितीयेऽहनीद मृक्तं निष्केवन्धनिविधानं । सूचितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यादिनः
। आ० १० ६ । इति ॥

या त॒ ऊ॒तिर॑व॒मा या॒ पर॑मा॒ या म॑ध्यमे॒न्द्र शु॒ष्पि॒न्नस्ति॑ ।

ताभि॑रू॒ षु वृ॒च॒ह॒त्ये॒ऽवी॒र्न ए॒भिश्च॑ वा॒जैर्म॑हान्॒ उय॑ ॥ ११ ॥

या । ते । ऊ॒तिः । अ॒व॒मा । या । पर॑मा । या । म॑ध्य॒मा । इ॒न्द्र । शु॒ष्पि॒न् । अ॒स्ति ।

ताभिः । ऊं इति । सु । वृ॒च॒ऽह॒त्ये॒ । अ॒वीः । नः । ए॒भिः । च॒ । वा॒जैः । म॑हान् । नः । उ॒य॑ ॥ ११ ॥

हे शुष्मिन् बलवन्निद्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्ति । या परमोत्कृष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिस्तुतिभिर्वृत्तहृत्ते युद्धे नोऽस्मान् मु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उग्रोन्नोर्द्र महास्त्वर्मभिर्भोज्यसाध-
नैर्वाजैरर्क्ष्य नोऽस्मान् संयोजयति शेषः ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।

आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽव तारीदामीः ॥२॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन । अमित्रस्य । व्यथय । मन्युं । इन्द्र ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः । आर्याय । विशः । अव । तारीः । दामीः ॥२॥

हे इन्द्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्मिथतीः शत्रुसैन्यानि हिंसती. स्पृधोऽस्मदीयाः सेना अरिषण्यन्न
हिंसन । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्यु संयामादिषु विद्यमान कोप व्यथय । नाशय । अपि चाभिः
स्तुतिभिरवाभियुजोऽभियोक्तीर्विषूचीः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणामुपलपयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशाः प्रजा
आर्याय यज्ञादिकर्मकृतं यजमानायाव तारीः । विनाशय ॥

इन्द्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुजे ।

त्वमेषां विधुरा शवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥३॥

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः । वनुषः । युयुजे ।

त्वं । एषां । विधुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि । कृणुहि । पराचः ॥३॥

हे इन्द्र जामयो ज्ञातिरूपाः सान्निहृष्टा ये शत्रवः । उतापि चाजामयो दूरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽर्वाची
नासोऽस्मदभिमुखा वनुषो हिंसन्तो युयुजे उद्युक्ता भवन्ति एषामुभयविधाना शत्रूणा संबंधीनि शवांसि
बलानि विधुरा विधुराणि हीनानि त्वं कुर्वन्ति शेषः । तथा वृष्ण्यान्येषा वीर्याणि जहि । नाशय । किंच
पराच उभयविधान शत्रून्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि । कुरु ॥

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनूरुचा तरुषि यत्कृण्वेते ।

तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवैते ॥४॥

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरैः । तनूरुचा । तरुषि । यत् । कृण्वेते इति ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्सु । वि । क्रंदसी इति । उर्वरासु । ब्रवैते इति ॥४॥

हे इन्द्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैः । शूर वा वीरमपि वनते । इति । वेत्ययमपीत्यस्यार्थं वर्तेते ।
यद्वा । वेत्यनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन शूरं वनते । कदा वनत इत्येतदाह । तनूरुचा
शरीरेण शोभमानो परस्परविरोधिनी तरुषि युद्धे यद्यदा कृण्वन्तं संग्रामं कुर्वन्त । यद्यदा च तोके वा
पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभृतासु वा तनये पात्रे निमित्तभृते वाप्सूदकेषु निमित्तपु वीर्वरासु सर्वसस्याद्यासु
भूमिषु निमित्तासु क्रंदसी क्रदमानावाक्रोशन्ती वि ब्रवति विवदति । हे इन्द्र पुत्रादिनाभजयस्त्वदनुगृहीतस्य
भवतीत्यर्थः ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो न धृष्णुर्न त्वा यो धो मन्यमानो युयोध ।

इन्द्र नकिंष्ट्वा प्रत्यस्त्येषां विश्वा जातान्यभ्यसि तानि ॥५॥

न॒हि । त्वा॒ । शृ॒रः । न । तुरः । न । धृ॒ष्णुः । न । त्वा॒ । यो॒धः । म॒न्य॒मानः । यु॒योध॑ ।
 इ॒ंद्रं । न॒किः । त्वा॒ । प्र॒ति । अ॒स्ति । ए॒षां । वि॒श्वा । जा॒तानि॑ । अ॒भि । अ॒सि । ता॒नि ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रातजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽतस्त्वया न युयोध । धृष्णुर्धर्षको न युयोध । मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध । हे इन्द्र एषा शूरादीना मध्ये कश्चन त्वा तव नकि । प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिमवसि ॥ ॥ १९ ॥

स प॒न्यत॑ उ॒भयो॑र्नृ॒णाम॒यो॒र्यदी॑ वे॒धसः॑ स॒मिथे॑ ह॒वन्ते॑ ।
 वृ॒त्रे वा॑ म॒हो नृ॒वति॑ श्ये॒ वा व्य॑च॒स्वन्ता॒ यदि॑ वि॒तन्त॑सेते ॥ ६ ॥
 सः । प॒न्यते॑ । उ॒भयोः॑ । नृ॒णाम् । अ॒योः । यदि॑ । वे॒धसः॑ । सं॒ऽइ॒थे । ह॒वन्त॑ ।
 वृ॒त्रे । वा॒ । म॒हः । नृ॒वति॑ । श्ये॒ । वा॒ । व्य॑च॒स्वन्ता॒ । यदि॑ । वि॒तन्त॑सेते॒ इति॑ ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृणा धन पत्यते । ईष्टे । कयोर्मध्ये क ईष्ट इत्येतद्भयमाह । यदि यस्य जनस्य । यदीति निपातो यस्यार्थे वर्तते । समिथे यज्ञे वेधसः कर्मणा विधातार ऋत्विजो हवन्ते इन्द्र सुवति स ईष्ट इति संबध । महो महति प्रभुते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्त कथे वा गृहनिमित्ते वा व्यचस्वन्ता यदि या जना । यदीति यावित्यर्थे वर्तते । वितन्तसेते वियुध्यन्ते तयोर्मध्य इति संबधः ॥ तस्मैरूपचयकर्मणो विपूर्वाद्वितन्तसेते इति भवति । यद्वा । ततस इति धातुः कङ्गादिषु पद्यते तस्माद्विद रूपमिति ॥

अ॒थ स्मा॑ ते च॒र्षण॑यो॒ यदे॒जानि॑न्द्रं चा॒तोत॑ भ॒वा व॒रुता॑ ।
 अ॒स्माका॑सो॒ ये नृ॒तमा॑सो अ॒र्य इ॒न्द्रं सूर॑यो॒ दधि॑रे पु॒रो नः॑ ॥ ७ ॥
 अ॒थ । स्म॒ । ते॒ । च॒र्षण॑यः । यत॑ । ए॒जानि॑ । इ॒न्द्रं । चा॒ता । उ॒त । भ॒व॒ । व॒रुता॑ ।
 अ॒स्माका॑सः । ये । नृ॒ऽत॒मासः॑ । अ॒र्यः । इ॒न्द्रं । सूर॑यः । द॒धिरे॑ । पु॒रः । नः॑ ॥ ७ ॥

अथ स्मापि च हे इन्द्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यद्यदेजान एजयर्भित्वा कपेयः त्व तेषा चाता पालको भव । उतापि च वरुता सम्भक्ता भव । अस्माकासोऽस्मादीया नृतमासो नृतमा ये मनुष्या हे इन्द्र त्वामर्थोऽरयो । प्रापयितार इत्यर्थः । तेषा चाता भव । हे इन्द्र सूरयो ये सोतारो नोऽस्मान्पुरो दधिरे पुरश्चक्रिरे तेषा च चाता भवति ॥

माकर्मधेषु महिष्यामिष्टाविद्वस्य वृत्रघ्नो याज्या । सूत्रित च । अनु ते दायि मह इन्द्रियाय विश्वकर्मन्हविषा वावृधान । आ० १० १८ । इति ॥ अनुकीनास्त्यकाह निष्किल्वन् एषैव मृतमुपोया । सूत्रित च । अनु ते दायि मह इन्द्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९ ५ । इति ॥

अ॒नु ते॑ दा॒यि म॒ह इ॒न्द्रिया॑य॒ स॒त्रा ते॑ वि॒श्वम॑नु॒ वृ॒त्रह॑त्ये ।
 अ॒नु॒ स॒त्रम॑नु॒ सहो॑ य॒ज्ञचे॒न्द्रं दे॒वेभि॑रनु॒ ते नृ॒षत्ये॑ ॥ ८ ॥
 अ॒नु॒ । ते॒ । दा॒यि॒ । म॒हे । इ॒न्द्रिया॑य॒ । स॒त्रा॒ । ते॒ । वि॒श्वं॑ । अ॒नु॒ । वृ॒त्रह॑त्ये॒ ।
 अ॒नु॒ । स॒त्रं॑ । अ॒नु॒ । स॒हः॑ । य॒ज्ञच॑ । इ॒न्द्रं॑ । दे॒वेभिः॑ । अ॒नु॒ । ते॒ । नृ॒ऽस॒त्ये ॥ ८ ॥

हे इन्द्र महे महति ते तुभ्यमिन्द्रियाथैश्वर्यार्थमनु दायि । अन्वदायि । अनुदीयते स । वृत्रहत्ये वृत्रवधि

निमित्ते ते तुभ्य विश्व समस्त सत्त्वा सत्यमनु दायि । किं किमनु दायीति तदभयमाह । येन विश्व बिभर्ति तत्त्वत्र बलमनु दायि । येन शत्रून् बिभर्ति तद्गुणविशिष्ट सहो बलमनु दायि । हे यज्ञत्र यज्ञनीचद्र ते तुभ्य नृपहो युवे देवभिः सर्वदेवैरतत्सर्वमनु दायि ॥

एवा नः स्पृधः समंजा समत्स्विन्द्रं रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो भरद्वाजा उत तं इंद्र नूनं ॥ ८ ॥

एव । नः । स्पृधः । सं । अज । समत् । सु । इंद्रं । रारंधि । मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणंतः । भरत् । वाजाः । उत । तं । इंद्र । नूनं ॥ ८ ॥

हे इन्द्र एवैव स्तुतस्त्व नोऽस्मादयोऽयं स्पृधः शत्रुमेना समत्सु सग्रामेषु समजः । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच मिथतीर्हिसतीरदेवीरामुरी' भेना रारंधि । अस्मदर्थं वशीकुरु । उतापि च हे इन्द्र ते गुणतस्त्वा स्तुवतो भरद्वाजा वयमवसानेन सह वस्तोर्नासस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमवश्य विद्याम । लभेमहि ॥ ॥ ८ ॥

श्रुधी न इदं त्यष्टं तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्वार्थं नैष्टुभमिन्द्र । तथा चानुकम्यते । श्रुधी नोऽष्टाविति । विनि यो गो लो गिक ॥

श्रुधी न इंद्रं ह्वयामसि त्वा महो वाजस्य साती वावृषाणाः ।

सं यद्विणोऽयंत शूरसाता उग्रं नोऽवः पार्ये अहन्ताः ॥ ९ ॥

श्रुधि । नः । इंद्र । ह्वयामसि । त्वा । महः । वाजस्य । साती । ववृषाणाः ।

सं । यत । विणः । अयंत । शूरऽसाती । उग्रं । नः । अवः । पार्ये । अहन् । दाः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ववृषाणाः सोमस्त्वा सिधतो वय सौतारो महो महतो वाजस्यान्नस्य साती लाभार्थं त्वा त्वा ह्वयामसि । आह्वयामः । हे इन्द्र त्व नोऽस्माक तदाह्वानं श्रुधि । शृणु । यद्यदा विणो जनाः शूरसाती युद्धे समयत सगच्छंत तदा पार्ये । तिमऽहन्नहानं दिवसे नोऽस्माभ्यमुग्रमुद्रार्णमवो रक्षणं दा । अदा । प्रयच्छ ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य साती ।

त्वां वृषेष्विन्द्रं सत्पतिं तरुवं त्वा चष्टे मुष्टिहा गोषु युध्यन् ॥ १० ॥

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । साती ।

त्वां । वृषेषु । इंद्र । सत् । पतिं । तरुवं । त्वां । चष्टे । मुष्टिहा । गोषु । युध्यन् ॥ १० ॥

वाजी हविर्लक्षणात्तवान्वाजिनेयो वाजिनेयः पुत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वा गध्यस्य सर्वे प्रायस्य महो महतो वाजस्यान्नस्य साता लाभे निमित्ते हवते । साति । अपि च हे इन्द्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तत्त्व दुर्जनानां तारकं त्वा वृषेष्पद्वेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । मुष्टिहा मुष्टिवलेन शत्रूणां हता गोषु निमित्तभृतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वा चष्टे । पश्यति । प्रतिपालयंत ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसाती त्वं कुत्साय शुष्णं दानुषे वक् ।

त्वं शिरो अमर्मणः पराहन्नतिथिग्वायं शंस्यं करिष्यन् ॥ ११ ॥

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कऽसाती । त्वं । कुत्साय । शुष्णं । दानुषे । वक् ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परा । अहन् । अतिथिऽग्वायं । शंस्यं । करिष्यन् ॥ ११ ॥

अहं च न तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्याय इन्द्र सुम्भमोजः ।

त्वया यत्स्त्वैते सधवीर वीरास्त्रिवरूथेन नहुषा शविष्ठ ॥ ७ ॥

अहं । च न । तत् । सूरिऽभिः । आनश्यां । तव । ज्यायः । इन्द्र । सुम्भं । ओजः ।

त्वया । यत् । स्त्वैते । सधऽवीर । वीराः । त्रिऽवरूथेन । नहुषा । शविष्ठ ॥ ७ ॥

हे सधवीर वीरः सहित शविष्ठ बलवत्तमिन्द्र वीराः स्तोतारस्त्रिवरूथेन । त्रीणि वरूथान्यावरकाणि भुवनानि यस्य तेन । नहुषा शत्रुणा बंधकेन त्वया दत्तं यत्सुम्भं सुखमोजो बलं च स्वते स्मृति हे इन्द्र तव त्वया दत्तं ज्यायोऽतिग्रथेन प्रशस्यं तत्सुम्भमोजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो भूरिभिमंदीयः स्तोत्रभिः सहा नश्यां । प्राप्त्यां ॥

वयं ते अस्यामिन्द्र युम्भूतौ सखायः स्याम महिन् प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः शत्रुश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानां ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्यां । इन्द्र । युम्भूतौ । सखायः । स्याम । महिन् । प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः । शत्रुऽश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृत्राणां । सनये । धनानां ॥ ८ ॥

हे महिन् पुजनीयं त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्यां युम्भूतावास्मिन्धननिमित्तं स्तोत्रं प्रेष्टा अतिग्रथेन प्रियाः स्याम । भवेम । प्रातर्दनिः । प्रतदनो नाम राजा । तस्य पुत्रः शत्रुश्रीरितन्नामको मम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषामुत्कृष्टो भवतु । किमर्थं । वृत्राणां शत्रुणा घने वधाय च धनानां वसुनां सनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः ॥ ॥ २२ ॥

किमस्य मद इत्यष्टर्चं चतुर्थं मृतं भरद्वाजस्यार्प । अनुक्रांतं च । किमस्यांत्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्मृतिः । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप छंदः । अंत्यायास्तु दानस्मृतिरूपत्वाद्या तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

किमस्य मदे किम्वस्य पीताविंदुः किमस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निषदि किं ते अस्य पुरा विविदे किमु नूतनासः ॥ १ ॥

किं । अस्य । मदे । किं । उं इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः । किं । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽसदि । किं । ते । अस्य । पुरा । विविदे । किं । उं इति । नूतनासः ॥ १ ॥

भरद्वाज ऋषिः फलविलंबनासहिष्णुः मन अनयिन्द्रमाक्षिपति । अस्य सोमस्य मदे सतीन्द्रः किं चकार । कृतवान् । किमु किंचास्य सोमस्य पीतौ पापं सति किं चकार । अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार । पानात्पूर्वमिन्द्रः सोमेन सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च संति ते स्तोतारः पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्तः किं विविदे । किं लेभिरे । नूतनासो नूतना इदानींतनाः स्तोतारश्च किमु लेभिरे ॥

सदस्य मदे सदस्य पीताविंदुः सदस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निषदि सत्ते अस्य पुरा विविदे सत् नूतनासः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । उं इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः । सत् । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽसदि । सत् । ते । अस्य । पुरा । विविदे । सत् । उं इति । नूतनासः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्त इद्रस्तस्मा ऋषय ईप्सित धनं प्रददी । तदनंतरमृषिर्द्रस्तकाशात्संपूर्णकामः सन् पुरा
यान्युपालभप्रतिपादकानि वाक्यान्युधोचदानी तानि निराकरोति । इद्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म
चकार । अस्य सोमस्य पीतां पानं मत शुभं कर्म चकार । अस्य सख्ये सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तोता
रश्च ते निषदि गृहे । यज्ञगृहे इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इद्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रे । लेभिरे । नृतनास
इदानीतना भोतारः सद् शुभमेव कर्म लेभिरे ॥

न॒हि नु ते॒ महि॒मनः॑ सम॒स्य न म॑घवन्मघवत्त्वस्य॑ वि॒द्म ।

न राध॑साराधसो॒ नूत॑नस्ये॒द्र न कि॑र्ददृ॒ण इ॒न्द्रियं ते॑ ॥ ३ ॥

न॒हि । नु । ते । म॒हि॒मनः॑ । स॒म॒स्य । न । म॑घ॒ऽव॒न । म॑घ॒वत्त्व॑स्य॑ वि॒द्म ।

न । राध॑सः॒ऽराध॑सः । नू॒त॒न॒स्य । इ॒न्द्रं । न॒किः । दृ॒ष्टे । इ॒न्द्रि॒यं । ते॑ ॥ ३ ॥

हे मघवन्मघवत्तिद्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिमनो महिमान नहि विद्म । वयं न
जानीम ॥ नृगब्दः पराणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य सुखस्य
राधसो राधसस्त्वदीय सर्वं धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे पणो ॥ हे इद्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं
न किर्ददृष्टं । किंनपि न दृश्यते ॥

ए॒तत्त्य॑त्तं इ॒न्द्रिय॑म॒चेति॑ ये॒नाव॑धी॒रग॑शिखस्य॒ गे॒षः ।

व॒ज्रस्य॑ य॒त्ते नि॒हत॑स्य॒ शुष्मा॑त्स्व॒नाच्चि॑दि॒द्र प॒रमो॑ द॒दार ॥ ४ ॥

ए॒त॒त । त्य॒त । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यं । अ॒चे॒ति । ये॒न । अ॒व॒धीः । व॒र॒ऽशि॒ख॒स्य । गे॒षः ।

व॒ज्र॒स्य । य॒त् । ते॒ । नि॒ह॒त॒स्य । शु॒ष्मा॒त् । स्व॒ना॒त् । चि॒त् । इ॒न्द्रं । प॒र॒मः । द॒दार ॥ ४ ॥

हे इद्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम काश्चिदमुरः । तस्य शेषः शेषासि पुत्रान् । शेष इत्यपत्यं
नामैतत् । अवधी अहिंसो ते त्वदीयमेतत्त्यत्तदिदमिन्द्रियं वीर्यमर्चात् । अस्माभिरज्ञायि । हे इद्र यद्यस्माकं
ष्माद्वलान्नहतस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित ध्वनरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्यं बलाद्याधिक्यं
नोत्कृष्टं काश्चित्पुत्रो ददार अदोर्धत् ॥

व॒धीदि॑द्रो व॒रशि॑खस्य॒ गे॒षोऽभ्या॑व॒र्तिने॑ चा॒यमा॑नाय॒ शि॒क्षन् ।

वृ॒चीव॑तो॒ य॒ज्ञरि॑यू॒पीया॑यां ह॒न्पूर्वे॑ अ॒र्धे भि॒यसा॑प॒रो द॑र्त ॥ ५ ॥

व॒धी॒त । इ॒न्द्रः । व॒र॒ऽशि॒ख॒स्य । गे॒षः । अ॒भि॒ऽआ॑व॒र्तिने॑ । चा॒य॒मा॒नाय॑ । शि॒क्षन् ।

वृ॒ची॒व॒तः । य॒त् । ह॒रि॒ऽयू॒पीया॑यां । ह॒न् । पूर्वे॑ । अ॒र्धे । भि॒य॒सा । अ॒प॒रः । द॑र्त ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्रश्चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय
राज्ञे शिञ्जन ईप्सितानि वमृनि प्रयच्छन् वरशिखस्यामुरस्य शेषः पुत्रावधीत । अवधीत । अहिंसोत् । वरशि-
खस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिद्रो हरियूपीयायाः । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी
वा । तस्या पूर्वेऽर्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वः । तन्नोचजान्
रशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत तदापरोऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्तः ।
दीर्णोऽभुत् ॥ ॥ २३ ॥

चि॒ंश॑च्छ॒तं व॒र्मिण॑ इ॒न्द्र सा॒कं य॒व्याव॑त्यां पु॒रूहू॑त अव॒स्या ।

वृ॒चीव॑तः॒ शर॑वे॒ पत्य॑मानाः॒ पात्रा॑ भि॒दा॒ना न्य॑र्थान्यायन् ॥ ६ ॥

त्रिंशत्शतं । वर्मिणः । इन्द्र । साकं । यव्याऽवत्यां । पुरुऽहूत । अरवस्या ।

वृचीवतः । शरवे । पत्यमानाः । पाचा । भिदानाः । निऽअथानि । आयन ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत वज्रभिराहृतं अरवस्या अरवस्यया । अरवोऽन्न यशो वा । तद्वाक्या युद्धं त्वां जित्वा त्वं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामिति कामयमानाः शरवे हिसार्थ । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतन्तोऽभिगच्छतः पाचा पाचाणि यज्ञसाधनानि भिदाना भिदतो वर्मिणः कवचभृत्स्त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवन्तो वरगणस्य पुत्राः साक युगपदेव यव्यावत्यां पूर्वोक्ताया हरिषूपीयायां न्यर्थान्यर्थभृत्यान्यायन । अगच्छन् । विनाशं प्राप्नुगित्यर्थः ॥

यस्य गावावरूपा सूर्यवस्यू अंतरु पु चरतो ररिहाणा ।

स सृजयाय तुर्वशं परादावृचीवतो देववाताय शिष्टान ॥ ७ ॥

यस्य । गावौ । अरूपा । सूर्यवस्यू इति सुऽयवस्यू । अंतः । ऊं इति । सु । चरतः । ररिहाणा ।

स । सृजयाय । तुर्वशं । परा । अदात । वृचीवतः । देवऽवाताय । शिष्टान ॥ ७ ॥

अरूपारूपां रोचमानां सूर्यवस्यू शोभनतणानीकृतां ररिहाणा भलिहाना पुन पुनर्धाममास्वादयती । यद्वा । गतिविशेष कृवती । यस्यद्रस्य सर्वाधनी गावावभावतर्थावापृथिव्योर्मध्येऽतिरिक्ते चरतो गच्छतः ॥ ३ सु इतीर्मा पूरणा ॥ स इन्द्र सृजयार्थतन्नामकाय राज्ञे तुर्वशं राजान परादात । प्रददा । किं कुर्वन् । वृचीवतो वरगणत्वात् देववाताय देववातवंगोत्पन्नायाभ्यावर्तिन राज्ञे शिष्टान वशीकुर्वन् । तेषां धनानि प्रयच्छन्निति वा ॥

इयं अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमतो मघवा मध्यं संग्राट् ।

अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दृणाजियं दक्षिणा पार्थिवानां ॥ ८ ॥

इयान । अग्ने । रथिनः । विंशतिं । गाः । वधुऽमंतः । मघऽवा । मध्यं । संऽराट् ।

अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दुऽनशा । इयं । दक्षिणा । पार्थिवानां ॥ ८ ॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना च धनजातमग्नयं प्रकथयति । हे अग्ने मघवा धनवान प्रभृतदानो वा सम्राट् राजसूययाजी गायमानश्चयमनस्य पुत्रोऽभ्यावर्त्यतदङ्गयो राजा रथिनो रथसहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान इयान्निधुनभूतान विंशतिं विंशतिसंख्याकान गाः पशुबन्ध ददाति । प्रायच्छत । पार्थिवाना पृथोर्वशजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः सर्वाधनी ॥ पुत्रार्थं बह्वयनं ॥ इयं दक्षिणा दुर्नशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥ ॥ २४ ॥

आ गाव इत्यष्ट्वं पंचमं मुक्त । अत्रेयमुक्तमणिना । आ गावो गव्यं द्वितीयंद्री वात्यश्च पादोऽद्यानुपुप जागतस्तृचो द्वितीयादिरिति । भरद्वाज ऋषिः । इन्द्रो यज्वन् इत्याद्यस्तृचो जागतः । उपेदमित्यत्यानुपुप शिष्टाश्चतस्रस्तृपुभः । कृत्स्नस्य गादेवता द्वितीयाद्याः मुक्तांत्यपादस्य च विकल्पेनद्रो देवता ॥ गवामुपस्थान एतसूक्तं । सूत्रितं च । आगावीयमेके । आ० ग० २ १० ७ । इति ॥

आ गावो अगमन्तु भद्रमक्रन्तोदंतु गोष्ठे रणयन्वस्मे ।

प्रजावतीः पुरूरूपा इह स्युरिद्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः ॥ १ ॥

आ । गावः । अगमन् । उत । भद्रं । अक्रन् । मीदंतु । गोऽस्थे । रणयंतु । अस्मे इति ।

प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इद्राय । पूर्वीः । उषसः । दुहानाः ॥ १ ॥

गाव आगमन । अस्मदीय गृहमागच्छतु । उतापि च मद्रं भजनीय शुभमकन । कुर्वतु । तथा गोष्ठेऽस्मदीये गवा स्थाने सीदतु । उपविशतु । तदनंतरमस्मै अस्मां रणयंतु । रमता । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुररूपा नामावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः सतीतिमहिताः पूर्वोर्बह्य इद्राद्यिद्रार्थमुपस उपःकालान प्रति दुहाना दोहमानाः स्युः । भवयुः ॥

इंद्रो यज्वने पृणते च शिष्टान्युपेहंदाति न स्वं मुषायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २ ॥

इंद्रः । यज्वने । पृणते । च । शिष्टाति । उप । इत् । ददाति । न । स्वं । मुषायति ।

भूयःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुं ॥ २ ॥

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्मृतिभिः प्रीणयित्वे च स्तोत्रे शिञ्जति । अर्पित धन ददाति । न केवल सक्रदेव दानमपि तु सर्वदेव्याह । उपेहंदाति । उपेत्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोतुश्च स्य स्वभुत धन न मुषायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्त्योभयविधस्य रयि धनमात्मना दत्त भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नित् वृद्धि प्रापयन्नैव देवयु देवमिद्रमात्मन इच्छत त जनमभिन्ने शत्रुभिरभेदे खिल्ये । खिलमप्रतिष्ठत स्थान । तदेव खिल्य ॥ स्वार्थिको यत ॥ अर्धैर्गतुमशक्यं स्थले नि दधाति । निक्षिपति । निवासयतीत्यर्थः ॥

देवीना हविषु न ता नशति न ता अवेति गोदेवताया याच्यापुरोमुवाक्य । आ० ६ १४ ॥ गोस्तोमोऽपि मरुत्वतीर्यानिष्कवन्त्यर्यारंते मृक्तमुखीयि । मृत्रित च । न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नशति न दभाति तस्करः । आ० ९ ५ । इति ॥

न ता नशति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरा दधर्षति ।

देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह ॥ ३ ॥

न । ताः । नशति । न । दभाति । तस्करः । न । आसां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ ३ ॥

ता गावो न नशति । अस्मत्सकाशात् नश्यतु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दभाति । अस्मदीया गा न हिस्थात । तथा मित्रोऽमित्रस्य शत्रोः सबधि व्यथिः शस्त्रमासामिमा गा ना दधर्षति । नाक्रमतु । गोपतिरेवभूताना गवा स्वामी यजमानो याभिर्गोभिर्देवाद्येन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजन करोति । या गा इद्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव सचते । संगच्छता ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृतचमुप यंति ता अभि ।

उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरंति यज्वनः ॥ ४ ॥

न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्रुते । न । संस्कृतऽचं । उप । यंति । ताः । अभि ।

उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरंति । यज्वनः ॥ ४ ॥

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिर्भेदनकर्मा ॥ अर्वा युधार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्रुते । न प्राप्नुयात । तथा ता गावः संस्कृतचं विशसनादिसंस्कार नाभ्युप यति । नाभिगच्छतु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योद्गाय विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुद्दिश्य वि चरति । विशिषेण गच्छतु ॥

गावो भगो गाव इंद्रो मे अच्छान गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।

इमा या गावः स जनास इंद्र इच्छामीहृदा मनसा चिदिंद्रं ॥ ५ ॥

गावः । भगः । गावः । इंद्रः । मे । अच्छान । गावः । सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि । इत् । हृदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५ ॥

गाव एव मद्य भगो धनं भवतु । इद्रश्च मे मद्य गावो गा अच्छान । यच्छतु । गावः प्रथमस्य हविषा श्रेष्ठस्य सोमस्य भक्षो भक्षणं भवतु । अभिपुतस्य हि सोमस्य गव्यनाज्यादिना सश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवभृता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इद्रो भवति । अधिपृतादिहोपेणद्रस्याप्यायनत्वात् । एवभृतमिंद्रं हृदा श्रद्धायुक्तन मनसा चित् ॥ चिदित्यर्थः ॥ इच्छामीत् । कामय एव । साधनभृता भिर्गोभिरिवभृतमिद्रं यष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥

यूयं गावो मेदयथा कृणं चिदश्रीरं चिंकृणुथा सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वयं उच्यते सभामुं ॥ ६ ॥

यूयं । गावः । मेदयथ । कृणं । चित् । अश्रीरं । चित् । कृणुथ । सुऽप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुथ । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभामुं ॥ ६ ॥

हे गावो यूय मेदयथ । आप्यायनं कुरुष्वेत्यर्थः । तथा ऋणे चित् क्षीणमश्रीरं चिदमगलमपि सुप्रतीकं शोभनागं कृणुथ । कुरुथ । हे भद्रवाचः कन्याणध्वन्युपता गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कन्याणं कृणुथ । गोभिरुपेतं कुरुथ । सभामुं यागपरिपत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्नहहृदयोऽन्नमुच्यते । सर्वदीयत इत्यर्थः ॥

प्रजावतीः सूर्यवंसं रिशंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवंतीः ।

मा वः स्तेन ईशत माघशंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवंसं । रिशंतीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाणे । पिवंतीः ।

मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हे गावो यूय प्रजावतीः प्रजावत्यो व साभिर्युक्ता भवन्ति शेषः । सूर्यवंसं शोभनतुणं रिशती रिशत्यो भक्षणार्थं हिंसत्यो भवत । सुप्रपाणं सुविन पातय्य नटाकादीं शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिवतीः पिवत्यस्य भवत । वो युष्मान् स्तेनस्तस्करो भेशत । भेशिष्ट । ईशरो मा भूत । तथाप्यघशंसो व्याघ्रादिः शत्रुर्भेशत । अपि च वो युष्मानुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परि वृज्याः । परिवृणक्तु । परिहरतु ॥

उपंदमुपपर्वनमासु गोषूप पृच्यतां । उपं ऋषभस्य रेतस्युपंद्र तवं वीर्यं ॥ ८ ॥

उपं । इद्रं । उपऽपर्वनं । आसु । गोषु । उपं । पृच्यतां । उपं । ऋषभस्य । रेतसि । उपं ।

इंद्रं । तवं । वीर्यं ॥ ८ ॥

आसु गोष्विद्रमुपपर्वनमाप्यायनमुप पृच्यता । संपृच्यता । हे इंद्र तवं वीर्यं त्वदीयवीर्यं निर्मित्तं ऋषभस्य गवा गर्भमादधानस्य वृषभस्य रेतसीद्रमुपपर्वनमाप्यायनं । गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्सर्वाधीनोरादिह विद्वरिणोद्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपति पुनर्वचनं पादभेदानां पुरणार्थमिति ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणाचार्येण

विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽश्विनं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि व्याकृतानि । इंद्रं व इति षड्वचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैपुर्मंडं । अनुकस्यते च । इंद्रं षडिति । गतो विनिचोगः ॥

इंद्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामु रखमवसे यजध्वं ॥ १ ॥

इंद्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये । चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महः । उं इति । रखं । अवसे । यजध्वं ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्माकं संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिंद्रं सेपुः । परिचरंति स्मृतिं वा । कथंभूताः । महो महाति स्तोत्राणि यंत उपयंतः प्राप्नुवतः । कुर्वंत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुयहात्मिका तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेऽच्छादसं रूपं ॥ यदा । महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठतः सुमतये सुमतिं शोभनां स्मृतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गे शब्द इत्यस्माद्धिटः कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिंद्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रखं रमणीयं महामु महान्तमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविभिः पुजयत ॥

आ यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिक्षुरा रथे हिरण्यये रथेष्टाः ।

आ रश्मयो गभस्त्योः स्थूरयो राध्वन्श्वासो वृषणो युजानाः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्थाः ।

आ । रश्मयः । गभस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् । अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन् इंद्रं नर्या नृभ्यो हिता राय आ मिमिक्षुः आसिञ्चति आपुर्यति ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तुं प्रत्ययः ॥ इंद्रं कुर्वति चेत । हस्ते तदीये बाहो । यदा । एतत्समानाधिकरणमिंद्रस्य विशेषणं । हस्ते हंतर्यस्मिन् इंद्र इत्यर्थः । उक्तं यास्कन । हस्तो हंतः प्राणहर्जनं । नि० १. ७. । इति । यदा । इंद्रं यस्मिन् इंद्रं वर्तमाना राय आ मिमिक्षुः आसिञ्चति आपुरयति स्तोत्रेण । यद्युद्रो रथेष्टा रथे स्थाता तत्स्वभावः सन हिरण्यये सुवर्णमये रथ आ तिष्ठति । यदा । रथेष्टा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्यये रथे तिष्ठन य इंद्र आ सिञ्चति अभिवर्धति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । बाहुो रश्मयोऽभोगव आ सिञ्चति आयस्यति । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सेतारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्ध्वनि मार्ग आ मिमिक्षुः आसिञ्चति आपुरयति । आगच्छंतोत्यर्थः । तमिंद्रं स्तुम इति शेषः ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वजी शवसा दक्षिणावान् ।

वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्वर्णं नृतविषिरो बभूथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वजी । शवसा । दक्षिणाऽवान् ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृशे । कं । स्वः । न । नृतो इति । इषिः । बभूथ ॥ ३ ॥

हे इंद्र श्रिय ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमा मिमिक्षुः । आसिञ्चति । समर्पयति ।

भरद्वाजः समर्पयति ॥ व्यत्ययेन बह्वचनं ॥ यद्वा । ते तव पादौ श्रिये अर्पितुं सेवितुं दुवः परिचरणमासिं
चंति । अनुतिष्ठति । यस्त्वं शवसा बलेन धृषणुः शत्रुणां धर्मको वञ्ची वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोतृभ्यो
दातव्यं धनं । तद्वा न हे श्रुतो नेतरिन्द्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तमत्कं सततगमनशीलमात्मीयं रूपं दृशे सर्वेषां
दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वर्णं सूर्यं इव इषिरो गतिषणीयो वा बभूव । भवसि । कमिति पुरकः ॥

स सोमं आमिष्यतमः सुतो भूद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः ।

इंद्रं नरः सुवन्तो ब्रह्मकारा उक्था शंसन्तो देववाततमाः ॥४॥

सः । सोमः । आमिष्यतमः । सुतः । भूत् । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । संति । धानाः ।

इंद्रं । नरः । सुवन्तः । ब्रह्मकाराः । उक्था । शंसन्तः । देववाततमाः ॥४॥

यः सोमो वक्ष्यते स सोमः सुतोऽभिपुतः सन आमिष्यतम आमिष्यन् मिष्यतमो भूत । इद्रेणात्थर्थ
मंगच्छते । यस्मिन् सोमोऽभिपुते सति पक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिः पच्यते । भृष्टयवा धानाः । ताश्च सोत
हविषर्थं संस्कृता भवति । यस्मिन् सोमोऽभिपुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार
कृत्विज इन्द्रं स्तोत्रैः सुवत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च शंसन्त उच्चारयन्तो देववाततमा देवानतिशयनोपगता
भवति स सोम इद्रेण संमिश्रितोऽभुदित्यन्वयः ॥

न ते अंतः शवसो धाय्यस्य वि तु बाबधे रोदसी महित्वा ।

आ ता सूरिः पृणति तृतजानो यूथेवाप्सु समीजमान ऊती ॥५॥

न । ते । अंतः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । बाबधे । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तृतजानः । यूथाऽइव । अपऽसु । संऽईजमानः । ऊती ॥५॥

हे इद्र ते तवास्त्योक्तगुणस्य शवसो बलव्यातोऽवसानं न धायि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वाद्यो
द्रष्टव्यः । नावाधायि । अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः । यद्वल रोदसी यावापृथिव्यां महित्वा महत्त्वेन तु क्षिप्रं वि
बाबधे । यस्माद्वलाद्यावापृथिव्यां विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता तृतजानस्त्वरितः सन ऊती
ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन आ पृणति । आपुरयति । तत्र दृष्टातः । यूथेवाप्सुदकेषु
गवा यूथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्विस्तर्पयति तद्वत् ॥

एवेदिंद्रः सुहवं ऋष्वो अस्तूती अनृती हिरिणिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृत्रा हनति नि दस्यून ॥६॥

एव । इत् । इंद्रः । मुऽहवः । ऋष्वः । अस्तु । ऊती । अनृती । हिरिऽणिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽआजाः । पुरु । च । वृत्रा । हनति । नि । दस्यून ॥६॥

एवैवमुक्तं प्रकरणे ऋष्वो महानिंद्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाज्ञातव्यो भवतु । इदिति पुरणः । हिरिणिप्रः ।
शिप्रि हनु नासिके वा । हरितवर्णे शिप्रि यस्य तादृश इद्र ऊती ऊत्यागमनेनानृती अनृत्यानागमनेन वा सत्वा
गर्भायता भवति धनाना । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा ह्येव हि जातः
प्रादुर्भूतोऽयमिंद्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपममुत्कृष्टतरमोजो बल यस्य तादृशः सन पुरु पुरुणि
बहूनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि हनति । हिनस्तु । तथा दस्यूनपचयितृन् शत्रूंश्च नि हतु ॥ ११ ॥

भूय इदिति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभिमिंद्रं । भूयः पंचेत्यनुक्रांतं । अपिष्टोमे माध्यंदिनसवने
ऽच्छावाकशश्च एतत्सूक्तं शसनीयं । सूचितं च । उदिच्चस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. इति ॥ महाप्रतेऽपि
निक्षेपव्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । भूय इद्वानृधे वीर्याय नृणाम् त्वा । ऐ० आ० ५. १. ६. इति ॥

भूय इहोवृधे वीर्यायै एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । वृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्धं । इत् । अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो भूय इद्वज्रतरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुख्याऽजुर्यो जग्यितुमशक्यः स चेन्द्रो वसूनि धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति । तथा दिवो शुक्रो कात्पृथिव्या भुमंश्यामिन्द्रः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । किचास्यद्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्धमिदधमेव प्रति । अस्यद्रस्यार्धो भागो द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भृद्वि सन्नान्युर्विया सुक्रतुधात् ॥ २ ॥

अध । मन्ये । बृहत् । असुर्यं । अस्य । यानि । दाधार । नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सन्नानि । उर्विया । सुऽक्रतुः । धात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्येद्रस्य बृहन्महदसुर्यमसुरहननकुशल वल मन्ये । स्तामि ॥ मन्यतिः स्तुतिकर्मा ॥ स चेन्द्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरा मिनाति । न कश्चिदपि हिनास्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं वृत्रेणावृतः सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत् । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म । सुक्रतुः शोभनकर्म । स इन्द्रः सन्नानि भुवनान्युर्वियोरुर्गणं विस्तीर्णानि वि धात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

अद्या चिन्त चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिन्द्र ।

नि पर्वता अद्यमदो न सेदुस्त्वया दृहानि सुक्रतो रजांसि ॥ ३ ॥

अध । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् । आभ्यः । अरदः । गातुं । इन्द्र ।

नि । पर्वताः । अद्यऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृहानि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।

रजांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अद्या चिदद्यापि न चित्परापि तव नदीनां सर्वाधिकं तदपः कर्म वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमगदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपजीणं महर्तत इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो नि पेदुः । निषणाः । उत्पतनं परित्यज्य क्लिचिदेव स्थानं नैश्वन्येनोपविष्टा बभूवुः । अद्यमदो न । अद्यादनीयमन्नं । तदर्थं सीदतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैश्वन्येनासते तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निन्द्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृहानि दृहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्या ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवामृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४ ॥

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इंद्र । देवः । न । मर्याः । ज्यायान् ।

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । अव । असृजः । अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र वक्ष्यमाणं तत्सत्यमित्यमेव नानृतं । त्वावान् त्वत्तादृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्तादृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्ञायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खन्वस्ति । इति यज्ञीयते तत्सत्यमेवेत्यर्थः । अपि च त्वमर्णो उदकं परिश्रयानं परिवृत्य श्रयानमहि मेघमहन् । अवधीः । हत्वा च समुद्रगततरिषं जलधि वाक्काभिमुख्येनाप उदकान्यवाहजः । अवाङ्मुखतया विरूढवानसीत्यर्थः ॥

त्वमपो वि दुरो विषूचीरिन्दृहमरुजः पर्वतस्य ।

राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुषासं ॥ ५ ॥

त्वं । अपः । वि । दुरः । विषूचीः । इन्द्र । दृहं । अरुजः । पर्वतस्य ।

राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं । जनयन् । द्यां । उषासं ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्व दुरो वृत्रेणावृता अपो विषूचीर्विविधमचत्यो यथा सर्वतः प्रसृता भवति तथा अरुजं । यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य दृह दृढमपा बधकप्रदेशमरुज. अभावीः । अपि च त्व जगतः सबधिनीना चर्षणीना प्रजाना राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं द्या दुर्लोकमृषस च तमसा प्रावृतमेतच्चित्तस्य साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

अभूरक इति पचर्चमष्टम मृक्त भरद्वाजस्य मुहोचस्थार्थः । उपात्या शक्रो गिष्टाश्रितस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । अनुक्रम्यते च । अभूरकः मुहोचसु चतुर्थो शक्ररीति ॥ महाव्रतस्य निष्केवल्य इदमादीन्यष्ट मृक्तानि शसनीयानि । तथा पचमारण्यक । अभूरको रयिपते रयीणामित्यष्टौ मृक्तानि । ए० आ० ५ २ २ । इति ॥ पृथस्य पंष्टहनि निष्केवल्य इदं मृक्त निविडान । सूत्रित च । एद्र याह्यप नः प्र घा न्वस्याभूरक इति निष्केवल्य । आ० ८ १ । इति ॥ विश्वजिति माध्यदिनेऽच्छावाकशस्त्रे साममृक्ताख्यमेतच्छसनीय । सूचित च । अभूरको रयिपते रयीणामिति साममृक्तानि । आ० ८ ७ ॥

अभूरको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इन्द्र कृष्टीः ।

वि तोके अप्सु तनये च सूरऽवौचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणां । आ । हस्तयोः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।

वि । तोके । अपऽसु । तनये । सूरः । अवौचंत । चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हे रयिपते धनस्य पालकेन्द्र एक. प्रधानभूतस्त्व रयीणा धनाना स्वाम्यभूः । भवसि । यद्वा । रयीणा रयिपते इति सबधः । एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरक इन्द्र । ऋज्वे० ७ ९८ ६ । इति । तदानीमेको मुख्यस्त्व भवभीति योजनीयः । अपि च हे इन्द्र त्व हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वो. कृष्टीः प्रजा आधिथाः । आधत्सि । सर्व जगत्वाक्षाया वर्तते इत्यर्थः । किंच चर्षणयो मनुष्यास्तोके पुत्रेऽप्सुदकेषु सूरि शत्रूणा प्रेरके तनये पात्रेषु चेतुषु निमित्तभूतेषु क्षत्सु विवाचो विशिष्टाः सुतीर्थवौचते । विवाध भ्रवति ॥

त्वद्भिरेन्द्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चिद्यावयन्ते रजांसि ।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृहं भयते अज्मन्ना ते ॥ २ ॥

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् । च्यवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृहं । भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्तो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापृक्तानि पार्थिवानि । पृथिव्यन्तरिक्षनाम । तत्र भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् द्यावायुतुमशक्यान्यपि व्यावयन्ते । मेघा. प्रच्यावयति । वर्षंतीत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र

ते तवा अज्मन्नागमने सति यावाचामा यावापुथिर्व्या पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवन्ति । किं बह्वना विश्व सर्वं दृक्स्थिरं प्राणिजात भयते । बिभेति ॥

त्वं कुत्सेनाभि शुष्णमिन्द्राशुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दशं प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुषायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३ ॥

त्वं । कुत्सेन । अभि । शुष्णं । इन्द्र । अशुषं । युध्य । कुर्यवं । गोऽइष्टौ ।

दशं । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः । चक्रं । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं कुत्सेन सहाशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्य शोषकमेतत्सज्जमसुरमभि युध्य । अभ्य युध्यः । कुत्सस्य माहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो बाणा इष्यन्ति गच्छन्तीति गविष्टः संग्रामः । तस्मिन्कुर्यवमेतत्सज्जमसुरं च दश । अदशः । हिसितवानसि ॥ दश दशन इत्येतस्माच्छादसं लोटि रूपं ॥ अधापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुषायः । अमुष्णाः । तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा चास्मात् । मत्प्रयुजति रथमेकचक्रं । ऋग्वे० १. १६४. २ । इति । एतशाख्यस्य ऋषेः सूर्येण सह युद्धे तत्साहाय्यार्थमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहतवानित्याख्यातं । सूरश्चक्रं प्रवृहज्जातं ओजसा । ऋग्वे० १. १३०. ९ । इति च निगमात्तर । अपि च रपांसि पापकारीणि रक्षःप्रभृतौन्यविवे । अस्माज्जोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अग्निष्टो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४ ॥

त्वं । शतानि । अव । शंबरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि । दस्योः ।

अग्निष्टः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय । सुन्वते । सुतऽक्रे । भरतऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपजपयितुरसुरस्य शंबरस्येतत्सज्जस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ निगद्यत्यर्थः ॥ केनाप्यप्रतिगता अव जघथ । अवाहन । हे शचीवः प्रज्ञावन हे सुतक्रे अभिषुतेन सोमं क्रीतुं यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञयाग्निष्टो धनानि प्रादा गृणते सुवते भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शंबरः पुरोऽव जघथेत्यन्वयः ॥

स सत्यसत्त्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्णा भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवमोप मद्विक्प्र च श्रुत आवय चर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥

सः । सत्यऽसत्त्वन । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ । तुविऽनृम्णा । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन । अवसा । उप । मद्विक् । प्र । च । श्रुत । आवय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे सत्यसत्त्वन । सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविनृम्णा । तुवि बह्वन् नृम्णां धनं यस्य स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमा तिष्ठ । हे प्रपथिन प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रत्नानि सह तेन च रथेनोप याहि आगच्छ मद्विक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतेन्द्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्र आवय च । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वामु प्रजामु मध्येऽस्मान्प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अपुर्व्येति पचर्चं नवमं सूक्तं त्रैपुमभिन्द्रं ॥ द्वितीये क्वांदोमिकेऽहनि निष्केवल्ब्य एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । अपुर्व्या पुरतमानि ता सु तं कीर्ति । आ० ८. ७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ब्येऽस्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।

विरिग्णिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तक्षं ॥ १ ॥

अपूर्व्या । पुरुऽतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विऽरिग्णिने । वज्रिणे । शंऽतमानि । वचांसि । आसा । स्थविराय । तक्षं ॥ १ ॥

अपूर्व्यापुर्व्याणि पूर्वैरुक्तानि नूतनानि पुरुतमानि बज्रतमानि शतमानि सुखरुक्तमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यासास्यनाम्ना इन्द्राय तक्ष । अतत्तं । करोमि । कीदृशाय । महं महते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्री तवसे तवस्विनं बलवते तुराय स्वरमाणाय विरिग्णिने विरिग्णिणे स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय प्रवृद्धाय ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयदुजदद्रिं गृणानः ।

स्वाधीभिर्ऋक्भिर्वावशान उदुस्त्रियाणामसृजन्निदानं ॥ २ ॥

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । रुजत् । अद्रिं । गृणानः ।

सुऽआधीभिः । ऋक्ऽभिः । वावशानः । उत । उस्त्रियाणा । असृजत् । निऽदानं ॥ २ ॥

स इन्द्रो मातरा मातरा दिव च पृथिवी च कवीनां क्रांतदर्शिनानां गिरमामर्थाय सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्रिं गदामदःशनाय बलान् स्थापितं पर्वतं रुजद्भजन । यद्वा । कवीनां गिरमामिति तृतीयाथे षष्ठी । अंगिरोभिर्गृणानः स्तुयमान इति संबधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्भिः स्तोतृभिः रंगिरोभिर्वावशानः पुनः पुनः काम्यमानः सन् उस्त्रियाणां बलस्य भृत्यैः परिणमिग्नपहतानां गवां निदानं वधनमुदसृजत् । अमोचयत् ॥

स वह्निभिर्ऋक्भिर्गोषु शश्वन्मितङ्गुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृष्ट्वा रुरोज कविभिः कविः सन् ॥ ३ ॥

सः । वह्निऽभिः । ऋक्ऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितङ्गुऽभिः । पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् । दृष्ट्वा । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥ ३ ॥

पुरुकृत्वा बह्वर्कमकृत्य इन्द्रो वह्निभिर्हविषा वोढुभिर्ऋक्भिः स्तोतृभिः शश्वत्सर्वदा मितङ्गुभिः संकुचितं जानुभिरंगिरोभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय । असुरान् जितवान् । जित्वा च पुरोहा पुराणां हता स इन्द्रः सखिभिः समानख्यानैः कविभिः क्रांताङ्गैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन् स्वयमपि क्रांतप्रज्ञो भवन् दृष्ट्वाः स्थिराः पुर आसुरीः पुरी रुरोज ॥

स नीव्याभिर्जरितारमच्छा महो वाजेभिर्महद्विंशं शुषैः ।

पुरुवीराभिर्वृषभ क्षितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि ॥ ४ ॥

सः । नीव्याभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शुषैः ।

पुरुऽवीराभिः । वृषभ । क्षितीनां । आ । गिर्वणः । सुविताय । प्र । याहि ॥ ४ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो यिरा स्तुत्या संमञ्जनीयेन्द्र स त्वं महो महद्विवाजेभिर्वाजिरत्नेर्महद्विः

शुषीर्बलैश्च सह क्षितोनां प्रजानां मध्ये जरितारं क्षोतारमच्छाभिमुख्येन नीत्याभिर्न्याभिर्नवतराभिः पुष्-
वीराभिः पुष्ट्या बहूना वीरयित्रीभिर्वडवाभिरा प्र याहि । आगच्छ । किमर्थं । सुविताय शोभनाय ।
मुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

स सर्गेण शर्वसा तक्तो अत्यैरप इंदो दक्षिणतस्तुराषाट ।

इत्था सृजाना अनपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५ ॥

सः । सर्गेण । शर्वसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इंदुः । दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्था । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । विविषुः । अप्रऽमृष्यं ॥ ५ ॥

तुराषाट् तुराणा हिंसकाना सोढाभिर्भविता स इन्द्रः संगेण सर्वदोद्युक्तेन शर्वसा बलेनात्यैरश्वैः सततगा
भिर्भस्त्रजोभिवा तक्तः सगतः मन दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विच्छजतीति शाणः । इत्थेत्यमनेन
प्रकारेण सृजाना, सृज्यमानास्ता आपोऽर्थं गतव्यमप्रमृष्यमत्यैरश्वोभ्य समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत
अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविषुः । व्याप्नुवन्ति । अर्तं स्थन्प्रत्ययातस्य रूपमर्थमिति ॥ ४॥

य आजिष्ठ इति पचर्चं दशमं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्थं त्रिष्टुभैन्द्र । अनुक्रम्यते च । य आजिष्ठः शुनहोत्रस्त्विति ॥
महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

य आजिष्ठ इंदु तं मु नो दा मदो वृषन्स्वभिष्टिदास्वान् ।

सौवश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमित्रान् ॥ १ ॥

यः । आजिष्ठः । इंदुः । तं । मु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवश्व्यं । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्सु । सासहत् । अमित्रान् ॥ १ ॥

हे वृषन् कामाना वर्षयितरिद्र त्वं यः पुत्र आजिष्ठ आजिष्वितमो वलवत्तमो मदस्तव मादयिता ।
स्मृतिभिः स्मृतित्वर्थः । स्वभिष्टिः शोभनाभ्यपणो दाम्बान् । हविषा दानं दाः । तद्दानं । एवगुणर्विशिष्टं तं पुत्रं
नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः । देहि । यः पुत्रः स्वश्वः सन समत्सु सग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वाना समुहं वनवत्
हिंस्यात् । तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितृन्मित्रान् शत्रून् सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः ॥

त्वां हींऽद्रावसे विवाचो हवन्ते चर्षणयः शूरसातौ ।

त्वं विप्रैर्भिर्वि पणीरंगायस्त्वोत् उत्सन्निता वाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वां । हि । इंदुः । अवसे । विऽवाचः । हवन्ते । चर्षणयः । शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रैर्भिः । वि । पणीन् । अंगायः । त्वाऽर्जतः । उत् । सन्निता । वाजं । अर्वा ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वां हि त्वामिव विवाचो विविधाः स्मृतिरूपा वाचो धेपा तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ
शूरेः समजनीयं सग्रामेषु रक्षणार्थं हवन्ते । आह्वयन्ति । किंच त्वं विप्रैर्भिर्विप्रैर्मैर्धाविभरिगिरोभिः सार्धं
पणीन् । वलस्यानुचरा असुराः पणयः । ताव्यशायः । विशंपणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत् इति
त्वयोतो रक्षित एव सन्निता समक्ता पुरुषो वाजमर्जमर्वाभिगता भवति ॥

त्वं तां इंदोभ्यां अमित्रान्दासां वृत्राण्यार्यां च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृत्तम ॥ ३ ॥

त्वं । तान् । इंद्र । उभयान् । अमित्रान् । दासां । वृत्राणि । आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अर्क्कः । आ । पृतऽमु । दर्पि । नृणां । नृऽतम् ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् शत्रुन्वधीः । अहिंसिः । के त उभयविधाः । दासोपक्षपयितृन्कर्मविरोधिनो वलप्रभृतीन्सुरान् ॥ सुपा मुर्गुर्गति शस आकारः ॥ आर्यार्याणि कर्मानुष्ठातृन् अर्ष्टानि वृत्राणावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधान हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नृत्तृणां मध्ये नृत्तमातिशयिनं नेतॄन् हे इंद्र पृत्सु संयामिषु सुधितेभिः सुपु निहन्तिरत्कंरात्कीर्यरायुर्धरा दर्पि । अन्यानपि शत्रुनादृणांसि । विदारयसि । तच्च दृष्टातः । वनेव वनानीव । यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिश्चक्रन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न इंद्राकंवाभिरुती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वपोता यद्वयामसि त्वा युध्यंती नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४ ॥

सः । त्वं । नः । इंद्र । अकंवाभिः । ऊती । सखा । विश्वऽआयुः । अविता । वृधे । भूः ।

स्वःऽसाता । यत् । द्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता । पृतऽमु । शूर ॥ ४ ॥

हे इंद्र स तादृशस्यमकवाभिरुतिताभिरुती ऊतिमी रत्नाभिर्नोऽस्माक वधे वर्धनायाविता रक्षिता भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वतो गता त्वमस्माक सखा च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽर्धवाची । उक्तं च । त्वो नेम इत्यर्धस्य । नि० ३ २० । इति । अर्धा' कतिपयाः पुरुषा धीयत ण्विधिति नेमधितयः संयामा । तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संयामिषु युध्यन्ती रुद्र कुर्वतो वय स्वपोता म्व' सुष्ठुरणीय धन तस्य समजनार्थं हे शूर त्वा यद्यदा द्वयामसि आद्वयामः तदानी त्वमविता सखा च भवित्यर्थः ॥

नूनं न इंद्रापरायं च स्या भवा मृच्छीक उत नो अभिष्टौ ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दि वि प्याम पार्यं गोपतमाः ॥ ५ ॥

नूनं । नः । इंद्र । अपरायं । च । स्याः । भव । मृच्छीकः । उत । नः । अभिष्टौ ।

इत्था । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम । पार्यं । गोऽसतमाः ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं नूनमद्य नोऽस्माक स्याः । अस्मदीयो भव । अपरायं चापरस्मिन्नस्यस्त्रपि कालेऽस्मदीयो भव । उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावमगमनं मति मृच्छीकः सुखयिता भव । इत्येत्यमनेन प्रकारेण गृणंतः स्तुवंतो वय गोपतमा महिनस्य महत्स्त्व सर्वधिनि दिवि द्योतमानि पार्यं दुःखस्य पारके शर्मन् शर्मणि मयं स्याम । वर्तमाना भवेम ॥ ॥ ५ ॥

सं च त्वं जग्मुर्गिरं इंद्र पृथ्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः ।
पुरा नूनं च स्तुतयः ऋषीणां पस्पृध इंद्रे अर्धुक्थका ॥ १ ॥
सं । च । त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इंद्र । पृथ्वीः । वि । च । त्वत् । यंति । विऽभ्वः । मनीषाः ।
पुरा । नूनं । च । स्तुतयः । ऋषीणां । पस्पृधे । इंद्रे । अर्धि । उक्थऽअर्का ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं त्वयि पूर्वीर्बह्वो गिरः स्तुतयश्च स जग्मुः । संगच्छंते । त्वत्त्वन्तो विभ्वो विभवो विसृता मनीषाः स्तोतृणा मतयश्च वि यति । विविध निर्गच्छति । शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतीन्द्रियार्थदर्शना भरद्वाजादीना स्तुतयः स्तोत्राणीन्द्रेऽर्थाधिक पस्पृधे । अस्यर्धत । अहमहमिक-यद्रस्य स्तवने स्वरिता वभुवुरित्यर्थः । तथोक्तार्का । उक्थ शस्त्र । तद्रूपाण्यर्काण्यर्चनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पृधे । अस्यर्धत ॥

पुरुहूतो यः पुरुगृते ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथा न महे शर्वमे युजानोऽस्माभिरिदं अनुमाद्यो भूत ॥२॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगृतेः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः ।

रणः । न । महे । शर्वमे । युजानः । अस्माभिः । इदं । अनुऽमाद्यः । भूत ॥२॥

पुरुहूतो बह्मभिराहूत पुरुगृतो बह्मभिरुद्यमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवगुणविशिष्टो य इन्द्रो यज्ञैर्यष्टुभिः पुरुषैर्यजनसाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बह्मधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इन्द्रो रथो न रथ इव महे महते शर्वमे बलाय तदर्थं युजानोऽस्मत्स्तुतिभिर्युज्यमानः सन अस्माभिः स्तोत्रभिरनुमाद्यो भूत । सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिदं नष्टांतीदृभि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणन्ति गिर्वणसं शं तदस्मै ॥३॥

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इदं । नष्टांति । इत् । अभि । वर्धयंतीः ।

यदि । स्तोतारः । शतं । यत् । सहस्रं । गृणन्ति । गिर्वणसं । शं । तत् । अस्मै ॥३॥

यामिदं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसति न बाधते । वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च य न बाधते । दातुमसमर्थं पुरुषोऽन्यकृति परिचरणं स्तुतिभिर्युगं खिद्यतेऽस्य चेद्रस्य बह्मधनत्वादातुत्वाच्च तस्मिन्प्रयु-ज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि च बाधहेतवो नाभुवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तामिदं वर्धयंतीर्वा धंयत्योऽभि नक्षति । अभिगच्छति । अपि च गिर्वणस गिरा समक्तारामिदं शत शतसख्याकाः स्तोतारो यदि गृणन्ति स्तुवति । यथादि च सहस्र सहस्रसख्याकाः स्तोतारः भुवति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इद्राय शं सुखकर भवति ॥

अस्मा एतद्विष्य चैवं मासा मिमिक्षा इद्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥४॥

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षाः । इद्रे । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन । अभि । सं । यत् । आपः । सत्वा । वृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥४॥

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसं सात्येऽहन्त्यर्चनसाधनेन स्तोत्रेणैव मासा माननेद्राय त्वा वृचघ्न इत्यादिमन्त्रसाधनेन युक्तो मिमिक्षो वसतीवर्षेकधनाख्याभिराङ्गिरासकः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अस्मिन्नद्रे न्ययामि । नियतोऽभूत । यद्वा । अस्मा इद्रार्थतत्त्वोत्रं ब्रवाणीति शेषः । दिवि दुल्लोकिऽर्चनार्कः सूर्य इव मासा । नृश्रोपममेतत् । माति परिच्छिनत्तीति मासश्चद्रमाः । स इव मिमिक्षो वृधुदकानां संक्ता य इन्द्रो वर्ततेऽस्मिन्नद्रेऽभिपुत सोमो नियम्यते स्म । किञ्च तामिदं यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तच्च दृष्टातः । धन्वन्धन्वि मरुदेशेऽभि अभिमुखं सं यत् सम्यग्यत्यो गच्छत्य आपो जन प्राणिनमिव । यथा मरुदेश उपलभ्यमाना आपः प्राणिनं वर्धयन्ति तद्वत् ॥

अस्मा एतन्मह्यांगूषमस्मा इन्द्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा महति वृत्रतूर्य इन्द्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥५॥

अस्मै । एतत् । महि । आंगूषं । अस्मै । इन्द्राय । स्तोत्रं । मतिऽभिः । अवाचि ।

असत् । यथा । महति । वृत्रऽतूर्ये । इन्द्रः । विश्वऽआयुः । अविता । वृधः । च ॥५॥

अस्मा इन्द्राय महि महदेतदागूष स्तोत्रं मतिभिः स्तोत्रभिरवाचि । उक्तमभूत् । अस्मा इन्द्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरार्था । विश्वायुः सर्वत्र गता स इन्द्रो महति प्रभूतं वृत्रतूर्यं सग्रामे यथा येन प्रकारेणास्माकम् विता रचको वृधो वर्धयिता चासत् भवेत् तथावाचोत्यन्वयः ॥ ॥६॥

कदा भुवन्निति पचर्चं द्वादश सूक्तं नरस्यार्थं वैपुर्ममद्र । तथा चानुक्रात । कदा नरस्त्विति ॥ तृतीयं कदोमे महाव्रते च निष्किल्व्य उक्तो विनियोगः ॥

कदा भुवन्नर्यस्त्रयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोथं दाः ।

कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः ॥१॥

कदा । भुवन् । रथऽस्त्रयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे । सहस्रऽपोथं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वासयः । अस्य । राया । कदा । धियः । करसि । वाजऽरत्नाः ॥१॥

हे इन्द्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथस्त्रयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्काले भुवन् । भवयुः । रथेऽवस्थित त्वा कदा प्राप्नुवतीत्यर्थः । कदा कस्मिन्काले स्तोत्रं भुवन् मद्य सहस्रपोथं सहस्रसंख्याकपुरुष पोषक गोममूह पुत्र वा दाः । कदा चास्य मम स्तोत्रं स्तोमं स्तोत्रं राया धनं वासयः । व्यापयः । धियः कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाजरत्ना वाजरत्नं रमणीयाः कदा कस्मिन्काले करसि कुर्याः । एव स्तोत्रा फलस्य विलम्बमसहमान इन्द्रमनया पृष्टवान् ॥

कहिं स्विन्नदिदं यन्नृभिर्नृन्वीरैर्वीरान्नीळयासि जयाजीन ।

त्रिधातु गा अधि जयासि गोष्विदं द्युम्नं स्वर्वद्वेद्यस्मे ॥२॥

कहिं । स्विन् । तत् । इन्द्र । यत् । नृभिः । नृन् । वीरैः । वीरान् । नीळयासि । जय । आजीन ।

त्रिऽधातु । गाः । अधि । जयासि । गोषु । इन्द्र । द्युम्नं । स्वः । वत । धेहि । अस्मे इति ॥२॥

फलस्य विलम्बमसहमान ऋषिरनयापीडुं पृच्छति । हे इन्द्र कहिं स्विन्नदा खलु तद्वेत् । नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्नृन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैः पुत्रैर्वीरान् शत्रुपुत्राश्च यन्नीळयासि त्वं संश्लेषयः संयाजय । नीळ-यतिः संश्लेषणकर्मा ॥ इन्द्राय युञ्ज यत्संश्लेषणं - कदा भवेदिति वितर्कः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन सयामान कदा जय । जयः । कदा च गोष्वभिगतृषु शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु त्रिधातूनां वीरदधिधृतानां त्रयाणां धारयित्रीणां अधि जयासि । अधिकं जयः । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत व्याप्तिमतं द्युम्नं धनमस्मै अस्मासु कदा धेहि । धारयः ॥

कहिं स्विन्नदिदं यज्जरित्रे विश्वप्सु ब्रह्म कृणवः शविष्ठ ।

कदा धियो न नियुतो युवासि कदा गोमंघा हवनानि गच्छाः ॥३॥

कहिं । स्विन् । तत् । इन्द्र । यत् । जरित्रे । विश्वऽप्सु । ब्रह्म । कृणवः । शविष्ठ ।

कदा । धियः । न । निऽयुतः । युवासे । कदा । गोऽमंघा । हवनानि । गच्छाः ॥३॥

अनयापि कतिचित् प्रश्ना क्रियन्ते । हे इन्द्र कर्हि स्वित्कदा खलु तद्भवेत् । हे शविष्ठ बलवत्तमद्र त्व जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु वर्जविधरूप ब्रह्मान्न ऋणव करोषीति यत् तत्कदा भर्वादानि वितर्क । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चये । नियतं स्मृतीश्च युवासे । आत्मानि यांजय । कदा च त्व गोमघा गोमघानि गवा दातृणि ॥ महर्तदानार्थस्य रुषमुत्तरपद ॥ इवनानि स्तोत्राणि गच्छा । अभिगच्छ ।

स गोमघा जरित्रे अश्वश्चंद्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृष्टः ।

पीपिहीपः सुदुधामिद धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचौ रुरुच्याः ॥४॥

सः । गोऽमघाः । जरित्रे । अश्वऽचंद्राः । वाजऽश्रवसः । अधि । धेहि । पृष्टः ।

पीपिहि । दुपः । सुऽदुधा । इन्द्र । धेनुं । भरतऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥४॥

हे इन्द्र स त्व जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवा दात्रीरश्वश्चंद्रा अश्वराज्जादयतीर्वाजश्रवसो वाजैर्वलैः प्रसिद्धा एवमुक्ता पुष्टोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मात्स्वधि धेहि । धारय । तथेपस्तान्यन्नानि सुदुधया शोभन दोग्ध्री धेनु गा च हे इन्द्र पीपिहि । ध्यायय । अपि च ता इषो गाश्च सुरुचः शोभनदीप्तयो यथा भवति तथा त्व रुरुच्या । दीपय । शोभनदीप्तिरुक्ताश्च ता सत्वित्वर्थ ॥

तमा नृनं वृजन्मन्यथा चिच्छूरो यच्छक्र वि दूरो गृणीषे ।

मा निररं शुक्रदधस्य धेनोर्गांगिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व ॥५॥

तं । आ । नृनं । वृजन् । अन्यथा । चित् । शूरः । यत् । शक्र । वि । दूरः । गृणीषे ।

मा । निः । अरं । शुक्रऽदधस्य । धेनोः । आंगिरसान् । ब्रह्मणा । विप्र । जिन्व ॥५॥

हे इन्द्र त्व नृनमयतन वृजन बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा चिदन्येनैव प्रकारेण योजय । धेन प्रकारेण सर्वे जीर्वन्त तद्विलक्षण प्रकार मरणाख्य प्रापयेत्यर्थ । आकार पुरक । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तद्र शूर । शार्थो पतो वि दूरो विर्गोषण दारयिता शत्रूणा । यद्वा । दूरो द्वााराणि शत्रुसवधीनि वि घटयन्त्व यद्यस्माद्गृणीषे अस्माभि स्त्रयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदधस्य शुक्राणा निर्मलानां दोग्धुरिद्रस्य धेनोर्वाच स्तोत्रान्मा निरर । मा निर्गच्छेय । यद्वा । शुक्रस्य पयसो दोग्ध्या धेनोर्भवया दद्याया गो सकाशान्मा निर्गच्छेय ॥ अरमित्या ख्यातम् गतावित्यस्य रूप ॥ मा सर्वदास्मां निवसत्वित्यर्थ । हे विप्र प्राज्ञद्र आंगिरसान्गिरोगोत्रजानस्मान् ब्रह्मणान्नं जिन्व । प्रीणय ॥ ॥ ५ ॥

मत्रा मदास इति पचर्च त्रयोदश सूक्तं नरस्यार्थं वैपुभमैद्र । संचत्यनुक्रात ॥ पृथ्वस्य पंचमेऽहनि निष्कैवल्य एतत्सक्त शस्य । सूचितं च । प्रेद ब्रह्मद्रो मदाय मत्रा मदास इति निष्कैवल्य । आ० ७ १० । इति ॥ विश्वजित्ति माध्यादिनसर्वेन प्रशस्तु शस्य इदं सामसृक्ताख्य शसनीय । सूचितं च । मत्रा मदासो यो जात एवाभुरेक इति सामसृक्तानि । आ० ८ ७ । इति ॥ महाव्रतऽपि निष्कैवल्य उक्तो विनियोगः ॥

मत्रा मदामस्तवं विश्वजन्याः मत्रा रायोऽध ये पार्थिवासः ।

मत्रा वाजानामभवो विभक्ता यदेवेषु धारयथा अमुयं ॥९॥

मत्रा । मदासः । तवं । विश्वऽजन्याः । मत्रा । रायः । अध । ये । पार्थिवासः ।

मत्रा । वाजानां । अभवः । विऽभक्ता । यत् । देवेषु । धारयथाः । अमुयं ॥९॥

हे इन्द्र तव त्वदीया मदास सोमपानजनिता मदाः सत्रा । मत्स्यनामैतत् । सत्य विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवति । यद्वा । संचति महन्नम । महातस्तव मदा इति योज्य । अधापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षिते

लोकत्रये भवास्त्यदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेष्वपि सत्त्वा सत्य विश्वजनाहिता भवन्तीत्यन्वयः । किंच त्व
वाजानामन्नानां सत्त्वा सत्यं विभक्ता दाताभवः । भवसि । यद्वा । सत्त्वा महतां वाजानामिति योज्यं । यद्यस्मान्त्व
देवेषु मध्येऽसुर्ये बलं धारयथा अतः कारणात्त्वमेवं करोषीत्यर्थः ॥

अनु प्र येजे जन ओजो अस्य सत्त्वा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्यमगृभे दुधयेऽवन्ते च क्रतुं वृजन्त्यपि वृत्रहत्ये ॥ २ ॥

अनु । प्र । येजे । जनः । ओजः । अस्य । सत्त्वा । दधिरे । अनु । वीर्याय ।

स्यमऽगृभे । दुधये । अवन्ते । च । क्रतुं । वृजन्ति । अपि । वृत्रऽहत्ये ॥ २ ॥

अस्यं द्रव्याजो बल जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संततं प्रकीर्षणं यजति । पुजयति । अपि च तस्मिन् वीर्याय
वीरकर्म कर्तुं सत्त्वा सत्यमनु दधिरे । परोर्दधिरे यजमानाः । यद्वा । सत्त्वा महातस्मिन् दधिमिति योज्यं । अपि च
स्यमगृभे स्यमः स्यूतानां विच्छेदेन वर्तमानानां शत्रुना गृह्णते दुधये । दधिर्हि माकर्म । तेषां हिंसकायावन्ते शत्रु
णामभिगच्छे च तस्मा इद्वयं क्रतुं कर्म परिचरणात्मकं वृजति । निष्पादयति । किमर्थं । वृत्रहत्ये वृत्रस्य
वारकस्य शत्रोर्हनननिमित्तं ॥

तं सध्रीचीरूतयो वृष्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्रुद्रिं ।

समुद्रं न सिंधव उक्थशृष्मा उरुव्यचसं गिरि आ विगन्ति ॥ ३ ॥

तं । सध्रीचीः । ऊतयः । वृष्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः । सश्रुः । इंद्रं ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उक्थऽशृष्माः । उरुऽव्यचसं । गिरिः । आ । विगन्ति ॥ ३ ॥

तस्मिन् द्रव्यतयो मरुतः सध्रीचीः सहांचत्यः संगता भुत्वा मयुः । सचन्ते । मेवन्ते । यद्वा । ऊतयस्तर्पकाण्यन्नानि
सह वर्तमानानि भुत्वा सेवन्ते । तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना बहवाश्च
तस्मिन् मेवन्ते । अपि चोक्थशृष्माः । उक्थ शस्त्र । तदेव बलं यासां तादृशा गिरिः स्तुतयश्चोक्थचसं विस्ती
र्णव्याप्रकं तस्मिन् द्रव्यमा विगति । प्रविगति । तत्र दृष्टात । समुद्रं न सिंधवः । यथा स्यद्वनशीला नद्यः समुद्रमा
विगन्त्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यन्ते एव तर्वा अपि स्तुतय इन्द्रैर्गौभवंतीत्यर्थः ॥

स रायस्वामुप सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिंद्र वस्वः ।

पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । खां । उप । सृज । गृणानः । पुरुऽचंद्रस्य । त्वं । इंद्र । वस्वः ।

पतिः । बभूथ । असमः । जनानां । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

हे इंद्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य खां । नदीनामृतत । अत्र तत्संबद्धा धारा लक्ष्यते ।
धारामुप सृज । विमुञ्च । अस्माभिः संयोजयत्यर्थः । कीदृशस्य धनस्य । पुरुश्चंद्रस्य बहनामाल्लादकस्य वस्वो
निवासकस्य । अपि चाममोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ । तथा विश्वस्य
सर्वस्य भुवनस्य भुतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च बभूविथ ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुद्योर्न भृमाभि रायो अयः ।

असौ यथा नः शर्वसा चकानो युगेयुगे वयसा चेकितानः ॥ ५ ॥

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवः ऽयुः । द्यौः । न । भूम । अभि । रायः । अर्यः ।
असः । यथा । नः । शर्वसा । चकानः । युगे ऽयुगे । वयसा । चेकितानः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणु । यस्त्व द्बोयुरस्मदीय परिचरणमा
त्मन इच्छन् अर्योऽरिः सवधीनि रायो धनानि भूम वज्रतराणि बानं सूर्य इवाभि भवसि स त्व श्रुधीत्य-
न्वयः । अपि च शर्वसास्मदीयं बलं स्तोत्रेण युक्तश्चकान स्तुयमानो युगं युगं कालं कालं वयसा हविर्बलं
क्षणान्नं चेकितानं प्रज्ञायमानस्त्व यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि तथासः । स्यात् ॥ ८ ॥

अर्वाग्रथामिति पचर्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्वार्पं त्रिष्टुभमिन्द्र । अर्वाग्रथमित्यनुक्रातः । महाव्रते निष्क्रियन्त्य
उक्तो विनियोगः ॥

अर्वाग्रथं विश्ववारं न उग्रेंद्रं युक्तासो हरयो वहंतु ।
कीरिश्चिद्धि त्वा हवते स्ववानधीमहि सधमादस्ते अद्य ॥ १ ॥
अर्वाक । रथं । विश्वऽवारं । ते । उग्र । इंद्रं । युक्तासः । हरयः । वहंतु ।
कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते । स्वऽवान । ऋधीमहि । सधमादः । ते । अद्य ॥ १ ॥

हे उग्रोद्भूतबलिन्द्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्तं त्वदीय विश्ववारं विश्ववरणीयं रथमर्वागस्माद
भिमुखं वहतु । आनयतु । हि यस्मात् स्ववान । स्व सुधुरणीयं गुणजातं । तद्वान कीरिश्चितं स्तोत्रं भरद्वाज
ऋषिस्त्वा त्वा हवते आह्वयति तस्मात्कारणात्त्वदीयं रथमभिमुखं वहत्वित्यर्थः । वयं चावेदानीं ते त्वया
सधमाद सह मागत ऋधीमहि । समृद्धा भवमः ॥

तृतीये पर्यायेऽच्चावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा शस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्निति
याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्पुनानाम ऋज्यंतो अभूवन् ।
इंद्रो नो अस्य पृथ्व्यः पपीयाद्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २ ॥
प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अगमन् । पुनानासः । ऋज्यंतः । अभूवन् ।
इंद्रः । नः । अस्य । पृथ्व्यः । पपीयात् । युक्षः । मदस्य । सोम्यस्य । राजा ॥ २ ॥

हरयो हरितवर्णा सोमा न कर्मास्मदीयं यज्ञं प्रो अगमन् । प्रकर्षेण गच्छति । प्राप्तुवति । प्राप्य च
पुनानासं पुष्यमाना द्रोणे द्रोणकलशं ऋज्यत ऋजु गच्छतोऽभूवन् । भवति । पृथ्व्यः पुरातनो बुधो दीप्तिर्नि
वासभूतो दुष्टानो वा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवभूत इन्द्रश्चास्त्रं सोमं पपीयात् ।
पिबतु ॥

आमसाणासः शवसानमच्छेंद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः ।
अभि श्रव ऋज्यंतो वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत् ॥ ३ ॥
आऽससाणासः । शवसानं । अच्छं । इंद्रं । सुऽचक्रे । रथ्यासः । अश्वाः ।
अभि । श्रवः । ऋज्यंतः । वहेयुः । नु । चित् । नु । वायोः । अमृतं । वि । दस्येत् ॥ ३ ॥

आमसाणासः परितो गच्छतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वा ऋज्यत ऋजुगमनाः सतः सुचक्रे शोभनचक्रे
रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिवाचरतमिन्द्र श्रवः श्रवणीयमस्मदीयं हविरच्चाभिमुख्येनाभि वहेयुः । आवहेयुः ।

नृ चिदिति निपातो निषेधऽत्र वर्तते । अमृतममरणहंतुभुतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्हेतोर्नुं इटानी नृ चित नैव वि दसेत् । अयं न प्राप्नुयात् । पात्रे गृहीतः सोमो वायुना शुष्यति ततः पुनरेव तत्पानार्थं मृश्या इद्रमभि-
वहेयुरित्यर्थः ॥

वरिष्ठो अस्य दक्षिणामियतींद्रो मघोनां तुविकूर्मितमः ।

यया वज्रिवः परियास्यंहो मघा च धृष्णो दयसे वि मृरीन ॥४॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणां । इयति । इंद्रः । मघोनां । तुविकूर्मितमः ।

यया । वज्रिवः । परियासि । अंहं । मघा । च । धृष्णो इति । दयसे । वि । मृरीन ॥४॥

वरिष्ठ उक्तमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन वज्रविधर्कमेद्रो मघोना मघवता हविर्लक्षणधनोपेताना मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणा यज्ञे दातव्यामियति । प्रेरयति । यद्वा । मघानामित्यस्यत्यनन ममः नाधिकरण ॥ उच्यते व्यत्ययः ॥ मघोना हविष्मतोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवर्धन यया दक्षिणया दत्तयाहः पाप यज्ञसर्वाधि परियासि विनाशयामि हे धृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि मृरीन स्तोतृन् पुत्राश्च यया च दक्षिणया वि दयसे प्रयच्छामि तादृशी दक्षिणा प्रेरयसीत्यर्थः ॥

इंद्रो वाजस्य स्थविरस्य दातेंद्रो गीर्भिवर्धतां वृद्धमहाः ।

इंद्रो वृचं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता मृरिः पूरति तृतुजानः ॥५॥

इंद्रः । वाजस्य । स्थविरस्य । दाता । इंद्रः । गीऽभिः । वर्धतां । वृद्धऽमहाः ।

इंद्रः । वृचं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । आ । ता । मृरिः । पूरति । तृतुजानः ॥५॥

अयामिद्रः स्थविरस्य वाजस्यान्नस्य वनस्य वा दाता भवतु । स इंद्रो वृद्धमहा प्रवृद्धतेजस्क सन गीर्भिरस्मादीयाभिः स्मृतिभिवर्धता । सत्वा शत्रूणां शार्तायिता स इंद्रो वृचमावरकं शत्रु हनिष्यो हतुतमोऽस्तु । भवतु । अपि च मृरिः प्रेरकः स इंद्रस्तृतुजानस्त्वरमाणस्तां तानि धनान्या पूरति । अस्मभ्य प्रयच्छतु ॥ ॥ ९॥

अपादित इति पचर्च पचदः । सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैपुर्ममद्र । अपादित्यनुक्रातः ॥ महाव्रते निष्किल्वन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

अपादित उद् नश्चित्तमो मही भर्षद्युमतीमिंद्रहति ।

पन्यसीं धीतिं देव्यस्य यामन्नस्य रातिं वनते मुदानुः ॥९॥

अपात् । उतः । उत । ऊं इति । नः । चित् ५तमः । मही । भर्षत । द्युऽमती । इंद्रऽहति ।

पन्यसीं । धीतिं । देव्यस्य । यामन् । जनस्य । रातिं । वनते । मुऽदानुः ॥९॥

चित्तमश्वायनीयतम आश्चर्यतमो वा स इंद्रो नोऽस्मादीयादितोऽस्माद्ब्रह्मचमसादेरपात् । सोम पिबतु । यद्वा । इतोऽस्माच्छत्रोर्नोऽस्मानपात् । पातु । रक्षतु । उद् इत्येता पुराणो । तथा मही महती युमती दीप्ति मतीमिद्रहतिमद्रस्य स्मृति भर्षत । स इंद्रो विभतु । धारयतु । देव्यस्य देवसर्वाधनो जनस्य यामन यामनि यज्ञे क्रियमाणा पन्यसी सुत्यतमा धीतिं परिचरणरूपा क्रिया रातिं दातव्यं हविश्च मुदानुः । शोभनदानं इंद्रो वनते । समजतु ॥

दूराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोषादिंद्रस्य तन्यति ब्रुवाणः ।

एयमेनं देवहूतिर्ववृत्यान्मद्यं गिंद्रमियमृच्यमाना ॥२॥

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इंद्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।
आ । इयं । एनं । देवऽहृतिः । ववृत्यात् । मद्यक । इंद्रं । इयं । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्यंद्रस्य कर्णा कर्णा दराक्षित दरदेशादप्या वसतः । स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छत । इद्रस्य घोषाद्योषणी-
यात्स्तोत्राद्विद्वतोब्रुवाणः । सुवन स्तोता तन्यति । शब्द करोति । यद्वा । सर्वत्र विस्तारयति । देवहृतिर्देवस्थिद्र
स्थाङ्गानरूपेय स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वय प्रयमाणा सत्वेनामिद्र मद्यक मदाभिमुखमा ववृत्यात् । आवर्तयतु ।
पुनरिच्यमिति पुराणः ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंद्रमभ्यनूषकैः ।

ब्रह्मा च गिरो दधिरे ममस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि वर्धति ॥ ३ ॥

तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इंद्रं । अभि । अनूषि । अकैः ।

ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत । इंद्रं ॥ ३ ॥

हे इद्र त तादृशमिद्र वस्त्वा ॥ व्यत्ययेन बहवचन ॥ परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्याकिरचनसाधनं
विभि साधनमभ्यनूषि । अभिष्टामि । कीदृश । पुराजा पूर्वस्मिन्काले जात चिरतनमजर जरारहित नित्य ।
अत कारणादस्मिन्निद्र ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यद्यानि गिरः स्तुतयश्च स दधिरे । सधीयते । सद्यिष्यते ।
महान् प्रवृद्धः स्तोमश्चाधि वर्धत । अधिक वर्धते ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इंद्रं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।

वर्धाहेनमुषसो यामन्नक्तोर्वधान्मासाः शरदो द्याव इंद्रं ॥ ४ ॥

वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रं । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः । उक्था । च । मन्म ।

वर्धे । अहं । एनं । उषसः । यामन । अक्तोः । वर्धान् । मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रं ॥ ४ ॥

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिद्र वर्धयति । तथा ब्रह्म
हविर्लक्षणमन्न च पुरोडाशादिक यमिद्र वर्धात वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्त्याकथ्यशस्त्राणि च
य वर्धयति एनमिद्रमुषसश्चाक्तो रात्र्यामन यामनि गमने सति वर्ध । वर्धयति । मासाः शरदः सवत्सराश्च
द्यावो दिवसाश्चैनमिद्र वर्धान् । वर्धयति ॥

एवा जज्ञानं सहसे अमामि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।

महामुयमवसे विप्र नृनमा विवासेम वृत्रतूर्येषु ॥ ५ ॥

एव । जज्ञानं । सहसे । अमामि । वावृधानं । राधसे । च । श्रुताय ।

महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम । वृत्रऽतूर्येषु ॥ ५ ॥

हे विप्र मेधाविनिद्र एवं जज्ञान प्रादुर्भवंत सहसे शत्रूणामभिभवार्थममामि बह्वल वावृधानं वर्धमान
महा महातमयमुग्रगंवल त्वा नूनमथ वृत्रतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चा
विवासेम । परिचरम ॥ ॥ १० ॥

मद्रस्य कंवरति पचर्च षोडश सूक्त भरद्वाजस्थार्थ त्रैष्टुभमंद्र । मद्रस्यैत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वह्नेर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअयाः ॥ १ ॥

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्नेः । विप्रमन्मनः । वचनस्य । मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । इषः । युवस्व । गृणते । गोऽअयाः ॥ १ ॥

मंद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विप्रांतस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्नेर्वोढुर्विप्रमन्मनः । विप्रा मेधा-
विनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रसिद्धस्य सचनस्य
मेवस्य एवभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य ॥ क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वास्तुर्थ्यं षष्ठी ॥ एवभूत
गोऽस्मदीयं सोमं हे इन्द्र त्वमपाः । पिब । अपि च हे देव द्योतमानिन्द्र गृणते स्तुवते ॥ तृतीयार्थं चतुर्थो ॥
स्तुवता मया गोअयाः । गावोऽपि प्रमुखं यासा तादृशा इषोऽज्ञानि युवस्व संयोजय ॥

अयमुगानः पर्यद्रिमुसा ऋतधीतिभिर्ऋतयुगयुजानः ।

रुजदरुगं वि वलस्य सानुं पणीर्वचोभिरभि योधद्विद्रं ॥ २ ॥

अयं । उगानः । परि । अद्रि । उसाः । ऋतधीतिऽभिः । ऋतऽयुक् । युजानः ।

रुजत् । अरुगं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन् । वचःऽभिः । अभि । योधत् । द्विद्रं ॥ २ ॥

अयमिन्द्रोऽद्रिं वलेन गोपिधानाय निर्मितं शिखोच्चयं परि परितः पर्वतसमीपे विद्यमाना उसा गा
उगानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरगोभिर्युजानः संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण
युक्त्य भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभुतं सानुमुक्कित पर्वतमरुगणमन्यैरभय वि रुजत् । व्यभाषीत । किंच पणीन्वला
नुचरानितमज्ञानमुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरायुधैः संतर्जनरूपैर्वाक्यैरेव वायमिन्द्रोऽभि योधत । अभ्ययुध्यत ॥

अयं द्योतयद्युतो व्यक्तन्दोषा वस्तोः शरद् इंदुरिद्र ।

इमं केतुमदधुनू चिदधुं शुचिजन्मन उषसश्चकार ॥ ३ ॥

अयं । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून । दोषा । वस्तोः । शरद् । इंदुः । इंदु ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित् । अह्ना । शुचिऽजन्मनः । उषसः । चकार ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिद्रः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्तून । अक्तुरिति रात्रिनाम ।
अत्र च तत्संबंधात्पक्षमासादयो लक्ष्यन्ते । पक्षमासादीन् तथा दोषा रात्रिं वस्तोर्दिवसं शरद्ः संवत्सराश्च वि
द्योतयत् । व्यदीपयत् । कृत इत्यत आह । न चित पुरा देवा इमं सोमं चद्रात्मना नभसि वर्तमानमज्ञां दिव-
सानां केतुं प्रज्ञापक यस्माददधुः अदधुः अद्युवन् तस्मादनेन पक्षमासादयः सर्वे प्रकाशन्ते । चंद्रगत्यधीनत्वा
त्तिथिविभागानां । अपि चायं सोम उषस उषःकालान् शुचिजन्मन आत्मीयेन तेजसा शुद्धोदयान् चकार ।
करोति ॥

अयं रोचयद्रुचो रुचानोऽयं वासयद्वृतेन पूर्वीः ।

अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वर्विदा नाभिना चर्षणिप्राः ॥ ४ ॥

अयं । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयं । वासयत् । वि । ऋतेन । पूर्वीः ।

अयं । इयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा । नाभिना । चर्षणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रो वृचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽवचः प्रकाशरहितान् तमसा मल्लीमसान् सर्वाङ्गी-
कान्जोचयत् । प्रकाशयति । तथा पूर्वोर्वङ्गीरयोऽज्ञानि च तेन सत्यभूतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा वि-
वासयत् । व्यापयति । तत्रत्यानि तर्मांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा अतयुग्मिर्चतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्विना-
भिना संनद्धेन स्वर्विडा सुधुरगणायस्य धनस्य लम्बकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्यणीनां मनुष्याणां कामैः पूरयिता
मन् अयमेवद्र ईयते । गच्छति ॥

नू गृणानो गृणते प्रत्न राजन्निषः पिन्व वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप ओषधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृनृचसे रिरिहि ॥ ५ ॥

नू । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इषः । पिन्व । वसुदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । ओषधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः । नृन् । नृचसे । रिरिहि ॥ ५ ॥

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमनिन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्व वसुदेयाय वसुनि धनानि त्वया देयानि यस्मै
तादृशाय गृणते सुवर्तं पूर्वोर्वङ्गीरयोऽज्ञानि नु त्विप्र पिन्व । सिंच । प्रयच्छेत्यर्थः । किंच अचसेऽर्चयिषे
स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्योषधीर्व्रीह्यादीन् अविषा विषरहितानि रक्षकाणि वा वनानि वृक्षजातानि
सूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वाङ्गनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरिहि । देहि ॥ ॥ ११ ॥

इन्द्र पिबेति पंचर्चं सप्रदशं मूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैशुभमैन्द्र । इन्द्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्चावाकस्याया शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदायति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया ।

उत प्र गाय गृण आ निषद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १ ॥

इंद्र । पिब । तुभ्यं । सुतः । मदाय । अव । स्य । हरी इति । वि । मुच । सखाया ।

उत । प्र । गाय । गृणे । आ । निऽसद्य । अथ । यज्ञाय । गृणते । वयः । धाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तं सोमं पिब यः सोमसुभ्यं मदाय मदार्यं सुतोऽभिषुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कार-
णात्मन्वाया समानख्यानी मित्रभूतो वा हरी अश्वाव स्य । अवस्थापय । तदपंतरं वि मुच । रथाद्विमुच ।
उतापि च गणेऽस्त्रस्तोतुमघ आ आभिमुख्येन निषयोपविश्य प्र गाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपज्ञोक्य ।
अथानंतर यज्ञाय यजमानाय गृणते सुवर्तं वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्चावाकस्यास्य पिबेति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य पिबेति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरप्णिन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिदुं समह्यन्पीतये समस्मै ॥ २ ॥

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः । विऽरप्णिन् ।

तं । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंद्र । सं । अह्यन् । पीतये । सं । अस्मै ॥ २ ॥

हे इन्द्र अस्मै सोमं पिब । हे विरप्णिन् महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीत-
वानसि । किमर्थं । मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मणे वृक्षधादिजघणं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेवेदं सोमं

गावो गवि भवाः अपणसाधनाः बीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवार्थं
यावा एते सर्वेऽस्या अस्त्रेन्द्रस्य ते तव पीतये पानार्थं समह्यन् । समगमयन् ॥ हि गतावित्यस्त्रैतद्वपं । पुनः
समिति पूरकः ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इन्द्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमीन्द्रा याहि सुविताय महे नः ॥३॥

संऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु । हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र । आ । याहि । सुविताय । महे । नः ॥३॥

अप्यो समिद्धे दीप्ति सोमे सुतेऽभिपुते सति हे इन्द्र त्वा त्वां वहिष्ठा वोदृतमा हरयोऽथा आ वहंतु न इमं
यज्ञं प्रत्यागयंतु । अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराहुयामि । हे इन्द्र त्वं
नोऽस्माकं महि महते सुविताय कन्वाणाया याहि । आगच्छ ॥

आ याहि शश्वदुगता ययाथेन्द्र महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वेऽवयो धात् ॥४॥

आ । याहि । शश्वत् । उगता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ । ते । यज्ञः । तन्वे । वयः । धात् ॥४॥

हे इन्द्र पुरा शश्वद्वृज्जत्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानसि । अतः कारणादुगतास्मान्कामयमानेन
महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमा याहि । अभिगच्छ । आगत्य
च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमेदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युप शृणवः । उपशृणु । अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते
तव तन्वे शरीराय त्वच्छरीरपोषार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धात् । ददातु ॥

यदिन्द्र दिवि पार्ये यदृधग्यद्वा स्वे सदने यत्र वासि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्ये । यत् । अर्धक् । यत् । वा । स्वे । सदने । यत्र । वा । असि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥५॥

हे इन्द्र पार्ये पारगे दूरदेशे दिवि बुल्लोकाख्ये यद्यदि त्वं वर्तसे । यदि वा अर्धक् । एतत्पृथक्शब्देन
समानार्थं । पृथगन्यास्मन्देशे वर्तसे । यद्वा सः स्वकीये सदने गृहे । अथवा किमनेन विज्ञापणाय यत्र यस्मिन्देशे
ऽसि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादागत्य हे गिर्वणो गिरां संभक्तं रिन्द्र नियुत्वान् । नियुतोऽथाः । तदा मरुद्भिः
सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि । रक्ष । यद्वा । यज्ञं यजनसा-
धनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥ ॥१२॥

अहेळमान इति पंचर्वमष्टादशं सूक्तं भरद्वाजस्वार्थं त्रैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्तांतं च । अहेळमान इति ॥ गतो
विनियोगः ॥

अहेळमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पवंत इंदवः सुतासः ।

गावो न वज्रिनस्वमोको अस्त्रेन्द्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥१॥

अहेळमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवन्ते । इन्द्रवः । सुतासः ।

गावः । न । वज्रिन । स्वं । ओकः । अच्छ । इन्द्र । आ । गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १ ॥

हे इन्द्र अहेळमानोऽक्रुध्यस्व यज्ञमस्मदीयमुप याहि । उपगच्छ । यतः कारणात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिषुता इदं सोमा' पवन्ते पुर्यते दशापवित्रेण शोध्यते । हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र गावो न गावः स्वकीयं बोधमिव स्व स्वकीयमोक' स्थान द्रोणकलशादिनवगमच्छाभिमुख्येन । प्राप्नुवतीति शेषः । अतः कारणात् हे इन्द्र यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमा गहि । आगच्छ ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मि ।

तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्यात्सं ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः ॥ २ ॥

या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् । पिबसि । मध्वः । ऊर्मि ।

तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्यात् । सं । ते । वज्रः । वर्ततां । इन्द्र । गव्युः ॥ २ ॥

हे इन्द्र या ते तव कार्काज्जडा मुहता मुष्टु धावा निर्मिता । या च वरिष्ठोरुतमा विस्तीर्णतमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मि रस शश्वद्ब्रह्मत्वः पिबसि तया त्रिह्रयास्मदीय सोम पाहि । पिब । तदर्थमध्वर्युरध्वरस्य नेता ऋत्विगृहीतसोमः सन प्राप्नोत । हविर्धानादुत्तरवादिदेश प्रत्यगमत । अपि च हे इन्द्र गव्युः शत्रुसर्वाधनीर्गा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्र स वर्तता । शत्रुभिः सगतो भवतु । तान् हर्तव्यर्थः ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इन्द्राय वृष्णे समकारि सोमः ।

एतं पिब हरिवः स्यातरूप यस्येशिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३ ॥

एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वरूपः । इन्द्राय । वृष्णे । सं । अकारि । सोमः ।

एतं । पिब । हरिऽवः । स्यातः । उग्र । यस्य । ईशिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३ ॥

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभ कामाना वर्धिता विश्वरूपो ब्रह्मविधरूपोऽपि ईदृग्विध एष सोमो वृष्णे कामाना वर्धित इन्द्रायेन्द्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभुत् । हे हरिवः । हरी अश्वो । तद्वन हे स्यात । सर्वेषामधिष्ठातृकृषोर्गर्गवन्तिद्र एतमीदृश सोम पिब । यस्य सोमस्य प्रदिवि ॥ जातविकवचन ॥ प्रभुतंषु दिवसेषु प्रगतेष्वहःसु विशिष्य त्वमेवेश्वरो भवसि । यस्य सोमस्ते तवान्नमन्नत्वेन परिकल्पित एतं पिबेत्त्यन्वयः ॥

सुतः सोमो असुतादिन्द्र वस्यानयं श्रेयाश्चिकितुषे रणाय ।

एतं तित्तिर्व उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४ ॥

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान । अयं । श्रेयान । चिकितुषे । रणाय ।

एतं । तित्तिर्वः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सुतोऽभिषुतोऽयं सोमोऽसुतादकृताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसीयान वसुमन्तरः प्रशस्यतरः । तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय तुभ्य रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान श्रेष्ठश्च भवति । स्वामतिशयेन रमयितव्यर्थः । हे तित्तिर्वः शत्रूणां तरितरिन्द्र यजुनसाधनमेतं सोममुप याहि । उपागच्छ । तेन च सोमेन विश्वास्तविषीः सर्वाणि बलान्या पृणस्व । आपुरय ॥

ह्यामसि त्वं यास्य वाङ्मते सोमस्तन्वे भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अव पृतनासु प्र विष्णु ॥ ५ ॥

ह्यामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अवाङ् । अरं । ते । सोमः । तन्वे । भवाति ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् । अव । पृतनासु ।
प्र । विष्णु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां कृयामसि । आकृयामः । अतः कारणात्त्वमवाङ्मदभिमुखः सन् आ याहि । आगच्छ ।
अस्मादीयः सोमश्च ते तन्वे तव शरीरायार पर्याप्त भवाति । भवतु । त्वदीय शरीर यथाभिलाषं तर्पयस्वित्-
त्यर्थः । हे शतक्रतो बह्विधकर्मत्रिंशत् त्वं च सुतेष्वभिपुतेष्वस्मादीयेषु सोमेषु मादयस्व । तृष्यस्व ॥ मद तृप्तियोगे ॥
तदन्तरं पृतनासु संयामेष्वस्मान्प्राव । प्रकर्षेण रत्न । न केवलं पृतनासु किन्तु विष्णु सर्वान् प्रजास्वस्मान्प्राव ।
प्रच ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्चचमेकोनविंशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थमिन्द्रं । चतुर्थो बृहती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुज्ञात ।
प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्तन्मिति ॥ प्रातः सवने ऽच्छावाकस्येदमन्नीयमानमुक्तं । सूचितं च । प्रत्यस्मा इत्युन्नी-
यमानायानुच्य । आ० १. ७. । इति ॥

प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर । अरंगमाय जग्मयेऽपश्चादध्वने नरे ॥ १ ॥

प्रति । अस्मै । पिपीषते । विश्वानि । विदुषे । भर । अरं ऽगमाय । जग्मये । अप-
श्चातऽध्वने । नरे ॥ १ ॥

हे अध्वर्यो अस्मा इन्द्राय प्रति भर । अभिहर । सोम प्रयच्छेद्यर्थः । कीदृशाद्येन्द्राय । पिपीषते पातुमिच्छते
विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे ज्ञानतः ऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञेषु गमनशीलायापश्चादध्वने ॥
दधिर्गतिकर्मा ॥ अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरे नैव यज्ञाना ॥

तृतीये स्वरसाम्नि निष्केवल्य एमेनमिति स्तोत्रियसूचः । सूचितं च । एमेन प्रत्येतन्त्याद्यो वा सर्वेषा
। आ० ८ ५. । इति ॥

एमेनं प्रत्येतन् सोमेभिः सोम पातमं । अमत्रेभिर्ऋजीषिणमिन्द्रं सुतेभिरिन्दुभिः ॥ २ ॥

आ । इ । एनं । प्रति ऽएतन् । सोमेभिः । सोम ऽपातमं । अमत्रेभिः । ऋजीषिणं ।
इन्द्रं । सुतेभिः । इन्द्रं ऽभिः ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातारमेनमिन्द्रमा अभिमुखं प्रत्येतन् ।
प्रतिगच्छत । इमिति निपातोऽनर्थकः । ऋजीषिमिन्द्रं । अमत्रेभिरमत्रैः सोमपात्रैर्यहचमसादिभिर्ऋजीषिणं ।
ऋजीषं शत्रूणामुपार्जकं बलं । तद्वतं । यद्वा । ऋजीषिणमित्युत्तरत्र संबंधनीयं । सुतेभिरभिपुतेरिन्दुभिः सोमै-
र्ऋजीषिणं । गतसारः सोम ऋजीषः । तद्वतं । अथवामत्रेभिरमत्रैरमात्रैरपरिमितैरभिपुतैः सोमैर्ऋजीषिणं ॥
ऋजैर्गत्यर्थान्नावसाधन ऋजीषशब्दः । ततो मत्वर्थीय इति ॥ संगतमित्यर्थः । एवंविधमिन्द्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः ।
अन्य आह । अमत्रेभिर्यहचमसादिर्गतरभिपुतैः सोमैर्ऋजीषिणं बलवन्तमममिन्द्रं प्रतिगच्छतेति ॥

यदी सुतेभिरिन्दुभिः सोमेभिः प्रतिभूषय । वेद विश्वस्य मेधिरो धूषतन्तमिदेषते ॥ ३ ॥

यदि । सुतेभिः । इन्द्रं ऽभिः । सोमेभिः । प्रति ऽभूषय । वेद । विश्वस्य । मेधिरः । धूषत ।
तं ऽतं । इत् । आ । ईषते ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतेरिदुभिर्दणशीनिर्दीपेर्वा सोमेभिः सोमेर्यदि प्रतिभूषण इद्रं प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानी मेधिरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वान्वा । स इन्द्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृषत् शत्रूणां धर्षकः सन् तं तमिच्छं तं काममेवैषते । प्रापयति ॥

अस्माअस्मा इदं धंसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य गर्धतोऽभिश्शस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मेऽस्मे । इत् । अंधंसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । गर्धतः । अभिऽशस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मा अस्मा इत अस्मा एवेद्वाय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुतं रसं प्र भर । सप्रहर । प्रयच्छति यावत् । स चन्द्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य गर्धत उत्तहमानस्य शत्रोरभिश्शस्तेरभिश्शसनात् तत्कृतादिसनात्कुविद्रङ्गशोऽवस्परत् । अस्मान्मालयतु ॥ ॥ १४ ॥

यस्य त्वदिति चतुर्द्धच विण मृक्त भरद्वाजस्यार्पमाणिहमैद्रं । अनुक्रम्यते च । यस्त्योणिहमिति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कवन्त्येऽर्थाणिहृतृचाशोतावेतत्सूक्तं । तथैव पचमारण्यकं सूत्रितं । यस्य त्वच्छबर मद इति वयसृषा गायत्र्य । ऐ० आ० ५ २ ५ । इति ॥

यस्य न्यच्छंवरं मदे दिवोदासाय रंधयः । अयं स सोम इद्र ते सुतः पिब ॥ १ ॥

यस्य । न्यत् । शंवरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः । अयं । सः । सोमः । इद्र । ते ।

सुतः । पिब ॥ १ ॥

हे इद्र यस्य सोमस्य मदे पात्रेन जनिते हृषे सति शवरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिनीः । यद्वा । वशीकृतवानसि ॥ रंधयतिर्वशगमने । नि० ६ ३० । इति यास्कः ॥ त्वदिति क्रियाविशेषण । त्वत्तत्प्रसिद्ध यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इद्र सोऽय सोमस्त त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । अतस्त पिब ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे । अयं स सोम इद्र ते सुतः पिब ॥ २ ॥

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे । अयं । सः । सोमः । इद्र । ते ।

सुतः । पिब ॥ २ ॥

हे इद्र त्व यस्य सोमस्यावयवभृत तीव्रसुत । तीक्ष्ण सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकर सोमरस मध्य मध्यदिनसवनगतमत तृतीयसवनगत च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतस्त पिबेति ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृह्वा अवासृजः । अयं स सोम इद्र ते सुतः पिब ॥ ३ ॥

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृह्वाः । अवऽअसृजः । अयं । सः । सोमः ।

इद्र । ते । सुतः । पिब ॥ ३ ॥

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीति सत्यश्मनो वलामुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृह्वा दृढपिधानाश्च गाः पणिभिरपहता अवासृजः वलस्य बंधनाद्वासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिषे शवः । अयं स सोमं इंद्र ते सुतः पिबं ॥४॥

यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिषे । शवः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते ।
सुतः । पिबं ॥४॥

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन् माघोनमिंद्रं शवो
ऽसाधारणं बलं दधिषे धारयति । येन सोमेन त्वद्भूतत्वं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्त
पिब ॥ ॥१५॥ ॥३॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्युच प्रथमं भुक्तं वृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरायमिंद्र ।
आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजोऽष्टम्येकैव वा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्ताः ।
यो रयिवश्चतुर्विंशतिः शंयुर्बार्हस्पत्यो ह्यादौ षऊनुष्टुभस्तिस्रश्च विराजो मध्यमैव वासांमिति ॥ गतः । मुक्त
विनिर्धोगः ॥

यो रयिवो रयितंमो यो द्युमैद्युम्वत्तमः । सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥१॥
यः । रयिऽवः । रयिंऽतंमः । यः । द्युमैः । द्युम्वत्ऽतमः । सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते ।
अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥१॥

हे रयिवो धनवन्निद्र यः सोमो रयितंमोऽतिशयेन रयिमान धनवान् । यश्च द्युम्व्योतमानैर्यशोभिर्द्युम्व
वत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकंद्रं स सोमोऽभिषुतः सन् ते तव
मदो मदकरोऽस्ति । भवति ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥२॥

यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मतीनां ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥२॥

हे तुविशग्म बह्वुविंद्र यः शग्मः सुखकरस्तं त्वदीयो यः सोमो मतीनां सोतृणां रायो धनस्य दामा
दाता भवति हे स्वधापते इंद्र स सोमोऽभिषुतस्तव मदकरो भवति ॥

येन वृद्धो न शर्वसा तुरो न स्वाभिरुतिभिः ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥३॥

येन । वृद्धः । न । शर्वसा । तुरः । न । स्वाभिः । उतिऽभिः ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥३॥

इमी नशब्दौ समुच्चयार्थौ । येन पीतेन सोमेन वृद्धो न प्रवृद्धश्च सन् स्वाभिरुतिभिरात्मीयैर्मन्त्रिः साधं
शवसा बलेन तुरः शत्रूणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृथ्व्यङ्गस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे त्वमु व इतिंद्रसृचः । सूचितं च । त्वमु वो अप्रहणमप त्वं वृजिनं
रिपुं । आ० ७. ११. इति ॥

त्यमुं वो अग्रहणं गृणीषे शवंसस्पतिं । इंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं ॥४॥
 त्यं । ऊं इति । वः । अग्रहणं । गृणीषे । शवंसः । पतिं । इंद्रं । विश्वऽसहं । नरं ।
 मंहिष्ठं । विश्वऽचर्षणिं ॥४॥

हे ऋत्विज्यजमाना वो युष्मदर्थं त्वमु तमेवेन्द्रं गृणीषे । स्तौमि । यद्वा । वो यूयं गृणीषे । गृणीत । स्तुत ॥
 वचनव्यत्ययः ॥ कीदृशमिन्द्र । अग्रहणमग्रहणं भक्तानामनुग्राहकं शवसो बलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं
 विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नेतारं मंहिष्ठं दातृत्वं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं ॥

यं वर्धयंतीद्गिरः पतिं तुरस्य राधंसः । तमिन्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः ॥५॥
 यं । वर्धयति । इत् । गिरः । पतिं । तुरस्य । राधंसः । तं । इत् । नु । अस्य । रोदसी इति ।
 देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः ॥५॥

गिरः । स्तुतय इन्द्रसंबन्धिनं यमिन् यमेव शुष्मं बलं वर्धयति । कीदृशः । पतिमीश्वरः । कस्य । तुरस्य हिंसकस्य
 शत्रो राधसो धनस्य । शत्रुधनानामग्रहणरमित्यर्थः । अस्मिन्वस्य तमिन्वमेव शुष्मं शोषकं बलं देवी देवनशीले
 रोदसी व्यावापृषिष्यो नु क्षिप्रं सपर्यतः । परिचरतः ॥ ॥५६॥

तद्ध उक्थस्य बर्हणेन्द्रायोपस्तृणीषणि । विपो न यस्योतयो वि यद्रोहंति सक्षितः ॥६॥
 तत् । वः । उक्थस्य । बर्हणा । इन्द्राय । उपऽस्तृणीषणि । विपः । न । यस्य । ऊतयः ।
 वि । यत् । रोहंति । सऽक्षितः ॥६॥

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्बर्हणा ब्रह्म माहात्म्यमिन्द्रायैन्द्रार्थमुपस्तृणीषणि । उपस्त-
 रणीय । उपेत्य विस्तरणीय । इन्द्रो यथा स्तोत्रस्य माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तार्यत इत्यर्थः । यस्मिन् स्तोत्रोतयो
 रक्षा विपो न मेधाविन इव भवति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पुरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो
 यस्मिन् स्तोत्रं योज्यं । यद्वास्मिन् इन्द्रं सक्षितः । समाननिवासाः सहता ऊतयो वि रोहति प्रादुर्भवति तस्मा
 इन्द्रायैत्यर्थः ॥

अविददृशं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचेत् ।
 ससवान्स्तौलाभिर्धातरीभिरूष्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥७॥
 अविदत् । दृशं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः । अचेत् ।
 ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरूष्या । पायुः । अभवत् । सखिऽभ्यः ॥७॥

स इन्द्रो दत्तं कर्मसु समर्थं प्रवृद्धं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतरः
 कन्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो पस्थो वसीयः श्रेष्ठं धनमचेत् । चिनोति ।
 उपचितं करोति । ददातीति यावत् । अपि च ससवान् । ससमित्यन्ननाम । हविर्लक्षणाप्तोपेतः स इन्द्रः स्तौलाभिः
 स्तौलाभिः प्रवृद्धाभिर्धातरीभिः कपनकारिणीभिर्वडवाभिरीदृशैर्महद्भिर्वा युक्तः सन् सखिभ्यः स्तोतृभ्य उरूष्या
 रक्षणेच्छयागत्य पायुरभवत् । रक्षको भवति । यद्वा । ससवानिति सन्तः कृत्वा रूपं । स्तौलाभिर्धातरीभिः
 ससवान् संभजमान इति संबन्धः ॥

ऋतस्य पथि वेधा अपायि श्रिये मनांसि देवासो अक्रन् ।
 दधानो नाम महो वचोभिर्वपुर्दृश्ये वेन्यो व्यावः ॥८॥

ऋतस्य । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन ।

दर्धानः । नाम । महः । वचःऽभिः । वपुः । दृश्ये । वेन्यः । वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाता सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि । इद्रेण पीते ऽभुत । यद्वा । वेधा विधातित्रोऽपायि । सोम पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण् ॥ तस्मिन् सोम इद्रस्य मनांसि श्रिये श्रियतुं देवाः स्तोतार ऋत्विजोऽक्रन । कर्माणि कुर्वति । स चन्द्रो नाम शत्रुणा नामक महो महदात्म्य वपुः शरीर दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः । संभजनीयश्च सन दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः । विवृणोतु । प्रकाशयतु । अनुकूलं तेज इति शेषः । यद्वा । वेन्य इति वनति । कार्तिकर्मणो वपुर्वरति च रूपनाम । वेन्यः कमनीया वपुर्भास्वर रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्याव । विवृणोतु वचोभिः स्तुयमान सन ॥

द्युमत्तमं दक्षं धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररातीः ।

वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविडि ॥ ९ ॥

द्युमत्ऽतमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां । पूर्वीः । अरातीः ।

वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । साता । अस्मान् । अविडि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र द्युमत्तम दीप्रिमत्तम दक्ष बलमस्त्रे अस्मासु धेहि । धारय । जनानां स्तोतृणामस्माकं पूर्वोर्बङ्गीर रातीः शत्रुसेनाः सेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतर वयोऽन्न शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य सातां समजनंऽस्मान् अविडि । गमय । यद्वा । धनस्य समजनार्थमस्मान्नक्ष ॥

इन्द्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।

नकिरापिर्ददृशे मर्त्यत्रा किमंग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥

इन्द्र । तुभ्यै । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयं । दात्रे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।

नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किं । अंग । रध्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र दात्रे कामानां त्वे तुभ्यमित तुभ्यमेव वयं शेषभृता अभूम । यद्वा । त्वदर्थमेव दात्रे हविषा दाने वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवन्निद्र अतः कारणात्मा वि वेनः । मा विगतकामो भू । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वेनतिः कार्तिकर्मा ॥ मर्त्यत्रा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिर्बन्धुस्त्वत्तोऽन्यः कथिर्दपि नकिर्ददृशे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अग हे इन्द्र त्वा त्वा रध्रचोदनं रध्रस्य राधकस्य समृद्धस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयति पुराजाः ॥ ॥ १० ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।

पूर्वीष्ट इन्द्र निष्पिधो जनेषु जस्यसुप्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये । रिषाम् ।

पूर्वीः । ते । इन्द्र । निऽसिधः । जनेषु । जहि । असुप्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हे वृषभ कामानां वर्धितरिद्र जस्वने ॥ जसिरूपव्यकर्मा ॥ उपक्षपयित्रे राक्षसादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवत्सस्तव सख्ये सखित्वे वर्तमाना वयं मा रिषाम । हिंसिता मा भूम । हे इन्द्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बङ्गीर्निष्पिधो जिःवेधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः संति । यद्वा । निष्पिधो जिषे

धार्था रञ्जवः । ताः शत्रुजनेषु तव बह्वो विद्यते । अतः कारणादमुष्वीननभिषोतृनयजमानान् जहि । मारय ।
अपृणतो हवीष्यप्रयक्तस्य प्र वृह । उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

उद्भ्राणीव स्तनयन्नियतीन्द्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अश्वानिऽडव । स्तनयन् । इयति । इन्द्रः । राधांसि । अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः । मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अश्वानीव स्तनयन् गर्जयन् पर्जन्यो यथा मेघानुद्गमयत्येवमिन्द्रोऽश्वान्यश्वसंबन्धीनि गव्या गव्यानि गोसं
बन्धिन्येतत्समूहद्वयरूपाणि राधांसि धनान्युदियति । उदीरयति । उद्गमयति स्रोतृभ्यो दातु । उत्तरार्धः
प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र प्रदिवः पुगाणस्त्व कारुधायाः कारुणा स्रोतृणा धारयितासि । भवसि । तादृश त्वा
त्वा मघोनो धनवतः कृपणा अदामानो हविषामदातारो मा आ दभन् । मा हिसिपुः । यद्वा वचनव्यत्ययः ।
मघवान धनवत त्वामिति संबन्धः ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिन्द्राय भर स ह्यस्य राजा ।

यः पुर्याभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३ ॥

अध्वर्यो इति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इन्द्राय । भर । सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पुर्याभिः । उत । नूतनाभिः । गीऽभिः । ववृधे । गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषा विशिषिण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इन्द्राय सुताना ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान
सोमान प्र भर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विन्द्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इन्द्रः पुर्याभिः
पूर्वकालं कृताभिरुतापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां सुवतामृषीणां सर्वाध्वनीभिर्गीर्भिर्भवयि
धाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इन्द्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यास्य मद इति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिति
याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिन्द्रो वृचाण्यप्रती जघान ।

तमु प्र होषि मधुमंतमस्मै सोमं वीराय शिप्रिणे पिबध्ये ॥ १४ ॥

अस्य । मदे । पुरु । वर्षासि । विद्वान् । इन्द्रः । वृचाणि । अप्रति । जघान् ।

तं । ऊं इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । पिबध्ये ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इन्द्रः पुरु पुरुणि बह्वनि वर्षास्त्रावरकाणि वृचाणि
शत्रून्प्रति स्वयमन्धैरप्रतिगतः सन् जघान । हतवान् । यद्वा । वर्ष इति रूपनाम । बह्वनि वर्षास्त्रमुरमायया
निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निन्द्रो वृचास्त्रावरकाणि रक्षःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्धैरप्रतिगतानि जघान ।
हतवान् । मधुमंतं माधुर्यवत तमु तमेव सोम शिप्रिणे शोभनहनुकायास्त्री वीराय शत्रूणां वीरयित्र इन्द्राय
पिबर्थ पातु प्र होषि । हे अध्वर्यो प्रजुह्वि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । पाता सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं
हता वृत्तमिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

पातां सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृचं वज्रेण मंदसानः ।

गंता यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुधीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृचं । वज्रेण । मंदसानः ।

गंता । यज्ञं । पराऽवतः । चित् । अच्छ । वसुः । धीनां । अविता । कारुऽधायाः ॥ १५ ॥

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातासु । साधु पाता भवतु ॥ साधुकारिण तृण । अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीया । एवं हंत्यादावपि द्रष्टव्यं ॥ तेन च सोमेन मंदसानो मायन वज्रेणायुधेन वृचमा वरकं शत्रुं हंतासु । भवतु । एतदभयार्थं परावतश्चित् दूरदेशादपि यज्ञमक्तास्मदीय यज्ञमभि गंता भवतु । दूरदेशस्थोऽपि शीघ्रमस्मद्वज्रे सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः । कीदृश इंद्रः । वसुः सर्वेषां निवासयिता धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणां कर्मणां वाविता रक्षिता कारुधायाः कारुणां कर्तृणा यजमानानां धारयिता ॥ ॥ ५८ ॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशान्तिरिदं त्वदिति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इदं त्वत्पात्रमिद्रपानमिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

इदं त्यत्पात्रमिद्रपानमिद्रस्य प्रियममृतमपायि ।

मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्यस्मद्द्वेषो युयवद्ग्रहः ॥ १६ ॥

इदं । त्यत् । पात्रं । इंद्रऽपानं । इंद्रस्य । प्रियं । अमृतं । अपायि ।

मत्सत् । यथा । सौमनसाय । देवं । वि । अस्मत् । द्वेषः । युयवत् । वि । अग्रहः ॥ १६ ॥

पात्रं पातव्यमिद्रपानमिद्रस्य पानार्हमिद्रस्य प्रियममृतं त्यत्तिदं सोमात्मकममृतमपायि । इंद्रः पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण् ॥ यद्वा । एतदमृतमपायि । इंद्रेण पीयता । यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्त्वाय देवमिद्रं मत्सत् मादयत्तथा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इंद्रो द्वेषो द्वेष्टुमस्मदस्मत्तो वि युयवत् । विद्योजयतु । अग्रहः पापं चास्मत्तो विद्योजयतु ॥

एता मंदानो जहि शूर शत्रुञ्जामिमजामिं मघवन्नमित्रान् ।

अभिषेणो अभ्यादेदिशानान्पराच इद्र प्र मृणा जही च ॥ १७ ॥

एता । मंदानः । जहि । शूर । शत्रून् । जामिं । अजामिं । मघऽवन । अमित्रान् ।

अभिऽसेनान् । अभि । आऽदेदिशानान् । पराचः । इद्र । प्र । मृण । जहि । च ॥ १७ ॥

हे मघवन धनवन शूर शौर्यवर्तिंद्र एतेनैव प्रकृतेनानेन सोमेन मंदानो मंदमानो मायन जामि ज्ञाति-मजामिं तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमित्रान्स्मत्प्रतिकूलाचरणपरान् शत्रून् जहि । हिसितान्कुरु । किंवाभि-षेणान् अस्मान्प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशान्स्मदभिमुखमादेदिशानानायुधानि पुन पुनरादिशतो विरुजतः शत्रून् हे इद्र पराचः प्र मृण । ते यथा पराङ्मुखा भवति तथा बाधस्व । तदनंतरं तान् जहि च ॥

आसु ष्मा णो मघवन्निद्र पृस्वस्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेष इद्र सूरिन्कृणुहि स्मा नो अर्थं ॥ १८ ॥

आसु । स्म । नः । मघऽवन । इद्र । पृऽसु । अस्मभ्यं । महि । वरिवः । सुऽगं । करिति कः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेष । इद्र । सूरिन् । कृणुहि । स्म । नः । अर्थं ॥ १८ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र नोऽस्वदीयास्वासु पृतसु पृतनासु संयामेष्वाभ्यं महि महत्सुगं सुखिन प्राघ्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मृति पूरणः । अपि च हे इन्द्र अपामाप्रव्यानां धनानां वोदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य च ऊषे जयार्थं मुरीन स्रोतृन् नोऽस्नानधर्मधानं समृद्धान् कुरुहि । कुरु । यद्वा । अर्धकारिणः शत्रूणां खंडयितृन् कुरु । स्मृति पूरणः ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः ।

अस्मत्त्रांचो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु ॥ १९ ॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषरथासः । वृषरश्मयः । अत्याः ।

अस्मत्त्रांचः । वृषणः । वज्रवाहः । वृष्णे । मदाय । सुयुजः । वहंतु ॥ १९ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृष्णे वर्षित्रे मदाय मदकराय सोमायिदृशं सोमं पाययितुमा वहंतु । कीदृशा अश्वाः । वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषरश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रगृह्णा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मत्त्रांचोऽस्नानप्रत्यंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादीन्यायुधानि वहंतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्थुर्घृतप्रुषो नोर्मयो मदंतः ।

इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरंति वृषभाय सोमं ॥ २० ॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणं । अस्थुः । घृतप्रुषः । न । ऊर्मयः । मदंतः ।

इंद्र । प्र । तुभ्यं । वृषभिः । सुतानां । वृष्णे । भरंति । वृषभाय । सोमं ॥ २० ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र वृषणः सेक्तारो युवानस्वदीया अश्वा घृतप्रुषो नोर्मयो घृतमुदकं सिंचंतः सामुद्रास्तरंगा इव मदंतो हृष्यंतो मत्ताः संतप्सु त्वदीयं द्रोणं द्रुममयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छंति भावः । कुत इत्यत आह । हे इन्द्र वृष्णे यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षकैर्घावभिः सुतानामभिपुताना सोमानां मध्यं त्वज्जागरूपं सोमं यस्मादध्वयवः प्र भरंति प्रहरंति होमार्थं प्रणयंति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥ ॥ १९ ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इंदुर्वृषभ पीपाय स्वादू रसो मधुपेयो वराय ॥ २१ ॥

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

वृष्णे । ते । इंदुः । वृषभः । पीपाय । स्वादुः । रसः । मधुपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बुलोकस्य वृषासि । हविर्भिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भुमेऽथ वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पुरयितासि । तथा स्तियानां संधीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि । यद्वा । स्तियाः संधीभूता आपः । तासां वर्षितासि । वृषभ कामानां वर्षकं वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्ते ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्यो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इंदुः सोमः पीपाय । प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पृणिमस्तभायत् ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुणादशिवस्य मायाः ॥ २२ ॥

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा । परिणं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंद्रुः । अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवो द्योतमानोऽयमिन्द्रः सोम इद्रेण युजा सख्या सह जायमान प्रादुर्भवन परिण वणिज गवामादानार वलाख्यमसुर । यद्वा । पणीना स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते । तमसुर सहसा बलेनास्तभायत । अस्तभात् । न्यरुधत । अपि च स्वस्य धनस्य गौरूपस्य पितुः पालयितुराशिवस्यामुखकरस्य वलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात् । अपा हरत । तदीया मायाश्चामुष्णात् । हे इन्द्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोम कृतवान् । तत्सर्वं महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीन्द्रस्मृतिः ॥

अयमकृणोदुषसः सुपत्नीरयं सूर्यं अदधाज्ज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु चितेषु विंदतमृतं निगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं । अकृणोत् । उषसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्यं । अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातुं । दिवि । रोचनेषु । चितेषु । विंदत । अमृतं । निऽगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं सोम उपस ऽप कालान सुपत्नी शोभन पति पालक मृया थासामुपसा तादृशीरकृणोत् । अक रोत् । अयमेव सूर्यं सूर्यमडलः । तस्मिन् ज्योतिस्तेजोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातुं सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमय लतारूप सोमो दिवि बुलके रोचनेषु रोचमानेषु चितेषु तृतीये स्थाने ततषु विस्मृतेषु देवेषु निगृह्णं नितरा गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारण पीयूषं विंदत् । अविंदत् । अलभत । हे इन्द्र त्वत्साहाय्यादेवमेव सोम कृतवान् इतीन्द्रस्य स्मृतिरधिगतया । यद्वा । इदं शब्दं नद्र एव परामृश्यते । अयमिन्द्र उपस शोभनपतिका अकरोत् । अयमेव सूर्यं ऽतज्ज्योतिरदधात् । दिवि बुलके रोचमानेषु चिस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेव द्रुस्त्रिधातुं सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगृह्णं पात्रं सवतममृतममरणहेतुभृतं सोममविंदत् । अलभत ॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कभायदयं रथमयुनक्सप्ररग्मिं ।

अयं गोषु शच्या पक्कमतः सोमो दाधार दशयंचमुत्सं ॥ २४ ॥

अयं । द्यावापृथिवी इति । वि । स्कुभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । सप्रऽरग्मिं ।

अयं । गोषु । शच्या । पक्कं । अनरिति । सोमः । दाधार । दशऽयंचं । उत्सं ॥ २४ ॥

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च वि ष्कभायत । विविधमस्थापयत । अपि चायं सोम सूर्यस्य च रथ सप्ररग्मिं सप्र रग्मिभिः किरणरूपेण सप्ताश्व सप्तचक्रं वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोष्वतस्मिन् पक्कं निष्पन्न शच्या पक्कया सकल्परूपोत्समुत्सरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयच । उत्सस्य हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्सरणहेतुर्न दशभिश्चक्षुः श्रोत्रादिभिर्यंत्रैरुपायैर्युक्तं । इदं च पदं खलिकेन मन्वातरणं व्याख्यायते । चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरं । द्वौ प्रत्यचावनुलोमौ विसर्गावित त मध्ये दशयचमुत्समिति । यद्वा । अयमिन्द्रो द्यावापृथिवी वि ष्कभायत । स्व स्व स्थाने स्थिते अकरोत् । अयमेव सप्ररग्मिं सूर्यस्य रथमयुनक् । अयमेव द्रुो गोष्वत शच्यात्मीयंन कर्मणः पक्कं पयो धारयति । एवभूतिद्वयं सोमो दशयच दशसख्याकैर्द्रवायवादिभिर्यहैर्यचितं गृहीतैरुपेतमुत्समुत्सरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवनं ऐन्द्रवायवादयो दश यद्वा गृह्यते । तथा च ब्राह्मण । नव प्रातर्यद्वा गृह्यते नवभिर्बहिष्पवमाने सुवर्तं स्तुते सोमं दशमं गृह्णाति । ऐ० ब्रा० ३ १ । इति । अन्यत्रास्मात् । दशतानध्वयुः प्रातःसवने यद्वा न गृह्णातीति । तदभिप्रायेण दशयचमिति विशेषणं ॥ ॥ २० ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशद्वच द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य श्रयोगार्थं । पुरुषतममित्येषातिनिवृत्तं त्रय सप्तकाः पादनिवृत्तं मध्यमः षट्त्रिंशदिति निवृत्तं त्रिंशत्सप्तकात् त्रयस्त्रिंशत्सप्तकात् शिष्टा गायत्र्यः । अधि बृवुः पणी

नामिदंस्त्रिंशं तृचे बृबुर्नाम तच्चा स्तूयति । अतः स तृचस्तद्देवताकः । शिष्टास्त्रिंशद्विंशः । तथा चानुक्रांतं । य आनयन्नयस्त्रिंशद्गायच पुरुषतममतिनिचुदंत्यानुष्टुप तृचेऽत्ये बृबुस्तच्चा देवतमिति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवन्त्येऽत्य-
तृचवर्जमेतस्मूक्तं । तथैव पचमारण्यकं । य आनयत्परावत इति तिस्र उत्तमा उद्धरति । ए० आ० ५. २. ५. । इति ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वशं यदु । इंद्रः स नो युवा सखा ॥ १ ॥

यः । आ । अनयत् । पराऽवतः । सुऽनीती । तुर्वशं । यदु । इंद्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य इद्रस्तुर्वशं यदु चैतत्सञ्जी राजानां शत्रुभिर्दूरदेशे प्रक्षिप्तां सुनीती सुनीत्या शोभनेन नयनेन पराव-
तस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तरुणः स इदो नोऽस्माक सखा भवतु ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाश्रुना चिदर्वता । इंद्रो जेता हितं धनं ॥ २ ॥

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाश्रुना । चित् । अर्वता । इंद्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २ ॥

अविप्रे चित् । विप्रेः स्तोता । तद्विलक्षणेऽपि पुरुषे वयोऽन्न दधत् । इदो धारयति । किमु वक्तव्यं स्तोतरि
धारयतीति । स इदोऽनाश्रुना चित् अक्षिप्रगमननाप्यर्वताश्चैन द्वितं शत्रुषु निहित स्थापित धनं जेता जय
शीलो भवति ॥ त्रयंतस्ताच्छीलिकक्षुन् । अतो न लोकाव्ययति पृष्टीप्रतिषेधः ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः । नास्य स्त्रीयंत ऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । न । अस्य । स्त्रीयंत । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्मिद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्मह्यो महत्यो भवन्ति । उतापि च प्रशस्तयः प्रकृष्टाः
स्तुतयः स्तोतृभिः कियमाणाः पूर्वीर्वह्यो भवन्ति । तथास्मिद्रस्योतयो रक्षा न चीयते । नापचीयन्ते । किन्तु सर्वदा
वर्धन्त एव ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चेत् प्र च गायत । स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चेत् । प्र । च । गायत् । सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४ ॥

हे सखायः समानस्थानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयाय प्राप्त्रव्याधिन्द्रायाचत । शम्वाणि
शमत । प्र गायत च स्तोत्राणि । स हि स खन्विद्रो नोऽस्माक मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या
बुद्धिः प्रदातव्यर्थः ॥

त्वमेकस्य वृचहन्विता द्वयोरसि । उतेदृशे यथा वयं ॥ ५ ॥

त्वं । एकस्य । वृचऽहन् । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृशे । यथा । वयं ॥ ५ ॥

हे वृचहन् वृचाणां शत्रुणा हतरिद्र त्वमेकस्य स्तोतृद्वयोश्च स्तोत्रोरविता रक्षितासि । सर्वेषां स्तोतृणां
रक्षको भवसीत्यर्थः । उतापि चेदृशे जनेऽप्यविता भवसि यथा यादृशं वयं त्वया रक्षिता बह्वविधपुत्रपौत्रा
अभुम । ईदृशस्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नान्य इत्यर्थः ॥ ॥ २९ ॥

नयसीदति द्विषः कृणोषुक्थशंसिनः । नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । इत् । ऊं इति । अति । द्विषः । कृणोषि । उक्थऽशंसिनः । नृऽभिः ।

सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हे इद्रेत् त्वमेव द्विषो द्वेष्टृर्नात नयसि । अस्मान्नयसि । तारयसि । उ इति पूरकः । तथोक्थशंसिन

उक्थानि शस्त्राणि शंसतः सोतृनस्त्रान्कणोषि । समृद्धाङ्करोषि । यस्मात्त्व नृभिः सुतोनां नेतुभिः पुरुषैः
सुवीरः शोभनेर्वीरैः पुत्रपीत्रादिभिः सोतृभ्यो दातव्यरूपेण इत्युच्यसे स्रुयसे अतस्तानप्यस्त्राभ्यं प्रयच्छति शेषः ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं । गां न दोहसे हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं । ब्रह्मवाहसं । गीः ऽभिः । सखायं । अृग्मियं । गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं परिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपेर्मेनैर्वहनीयं सखायमस्त्राकं सखिभूतमृग्मियं । अृग्मा अृचः ।
तदहं । स्तुत्यर्हमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रं दोहसे दोग्धु गा न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्ज्वे । आहुयाम्यस्त्रादीया
न्कामान्दोग्धुं ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोरुचुर्वसूनि नि द्विता । वीरस्य पृतनासहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता । वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८ ॥

वीरस्य वीर्यवतः पृतनासहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । तासामभिभवितुर्यस्त्रिंश्रस्य हस्तयोर्बाह्वोर्विश्वानि सर्गाणि
द्विता दिव्यपार्थिवरूपेण द्वेध वर्तमानानि वसूनि विद्यत इति न्यूचुः अृचयो नितरा वदति तमिन्द्रं ऊव इति
पूर्वव संबंधः ॥

वि दृहानि चिदद्रिवो जनानां शचीपते । वृह माया अनानत ॥ ९ ॥

वि । दृहानि । चित् । अद्रिऽवः । जनानां । शचीऽपते । वृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हे अद्रिवः । आदृणात्यनेनेत्याद्रिवर्चः । तद्वन शचीपते इन्द्र जनानां शत्रुणां दृहानि चित् दृहानि स्थिरा
स्थिति पुराणि बलानि वा वि वृह । विमिधि । विविधमुन्मूलयत्यर्थः । हे अनानत अप्रह्वीभूत सर्वोच्छ्रितद्र
मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता वि वृह । विनाशय ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा इन्द्र वाजानां पते । अहूमहि अवस्यवः ॥ १० ॥

तं । उं इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । इन्द्र । वाजानां । पते । अहूमहि । अवस्यवः ॥ १० ॥

हे सत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्य पातहे वाजानां पते अज्ञानां पालयितरेवभूत हे इन्द्र अवस्यव
श्रवोऽज्ञमात्मन इच्छतो वयं तमु त्वा तादृश त्वामिवाहमहि । आहुयामः । सुम इत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥

तमु त्वा यः पुरासिथ यो वा नूनं हिते धने । हव्यः स श्रुधी हवं ॥ ११ ॥

तं । उं इति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा । नूनं । हिते । धने । हव्यः ।

सः । श्रुधि । हवं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र तमु त्वा तमेव त्वां सुम इति शेषः । यस्त्वं पुरा पूर्वस्मिन्काले हव्यो ज्ञातव्य आसिथ बहुविध
धनलाभार्थं । यो वा यस्य त्वं हिते शत्रुपु निहिते धने निमित्तभूते सति नूनमद्यापि हव्यो ज्ञातव्यो बहुविध
स त्वमस्त्रादीयं हवं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु ॥

धीभिरर्वद्विरर्वतो वाजाँ इन्द्र अवाय्यान् । त्वया जेष्य हितं धनं ॥ १२ ॥

धीभिः । अर्वत् ऽभिः । अर्वतः । वाजान् । इन्द्र । अवाय्यान् । त्वया । जेष्य । हितं । धनं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धीभिः स्तुतिभिस्त्वद्विषयाभिः प्रीतिन त्वयानुगृहीता वयमर्वद्विरस्त्रादीयैरस्त्रैरर्वतः शत्रुसंबन्धिनो
ऽश्वान् अवाय्यान् अवणीयान् प्रशस्त्रान् वाजानन्तानि च हितं शत्रुपु निहितं धनं च जेष्य । त्वदनुग्रहाज्जयेम ॥

अभूरु वीर गिर्वणो म॒हाँ इ॒द्र धने॑ ह॒ते । भरे॑ वि॒त॒त॒साय्यः॑ ॥ १३ ॥

अभूः । ऊं इति । वी॒र । गि॒र्व॒णः । म॒हान् । इ॒द्र । धने॑ । ह॒ते । भरे॑ । वि॒त॒त॒साय्यः॑ ॥ १३ ॥

हे वीर विविधमीरयित' शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भर्वननीयद्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमिसभूते सति महान् प्रवृद्धस्य भरे सयामे विततसाय्य' शत्रूणां जेताम् ॥ ततस इति धातुर्जयार्थः कंडादीं पठ्यते । तस्माद्वा पृष्टादीणादिक. कर्तर्याय्यप्रत्ययः ॥

या त ऊ॒तिर॑मि॒त्रह॑न्म॒ष्टाज॑वस्त॒मास॑ति । तया॑ नो हि॒नुही॑ रथं ॥ १४ ॥

या । ते । ऊ॒तिः । अ॒मि॒त्र॒ऽह॒न । म॒ष्टाज॑वः॒ऽत॒मा । अ॒स॒ति । तया॑ । नः । हि॒नुहि॑ । रथं ॥ १४ ॥

हे अमित्रहन अमित्राणां शत्रूणां हतरिद्र ते त्वदीया मशुजवस्तमातिशयेन शीघ्रजवा द्योतिर्गतिरसति अस्ति तया गत्या नोऽस्माक रथ हिनुहि । प्रेरय । शत्रुजयार्थं शीघ्र गमय ॥

म रथे॑न र॒थीत॑मोऽस्मा॒केना॑भियु॒ग्व॒ना । जेषि॑ जि॒ष्णो॑ हि॒तं धनं॑ ॥ १५ ॥

मः । रथे॑न । र॒थि॒ऽत॑मः । अ॒स्मा॒केन॑ । अ॒भि॒ऽयु॒ग्व॒ना । जेषि॑ । जि॒ष्णो॑ इति ।

हि॒तं । धनं॑ ॥ १५ ॥

हे जिष्णो जयशीलद्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथ स त्वमस्माकेनास्मदीयनाभियुग्वनाभियोक्ता शत्रूणामभिभविवा रथेन हित शत्रुषु निहित धन जेषि । अस्मदर्थं जय ॥ ॥ २३ ॥

य एक॑ इ॒क्ष्ममु॑ षु॒हि कृ॒ष्टीनां॑ वि॒च॒र्ष॒णिः । पति॑र्ज॒ज्ञे वृ॒ष॒ऽक्र॒तुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इ॒त् । तं । ऊं इति । स्तु॒हि । कृ॒ष्टीनां॑ । वि॒ऽच॒र्ष॒णिः । पतिः । ज॒ज्ञे । वृ॒ष॒ऽक्र॒तुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मा य इद्र एक इदं एक एव कृष्टीना प्रजाना पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्य. काश्चित तम् तमेवद्र हे स्तोत' मुहि ॥

यो गृ॒ण॒तामि॒दासि॑था॒पि॒रु॒ती शि॒वः स॒खा । स त्वं न॑ इ॒द्र मृ॒ळ॒य ॥ १७ ॥

यः । गृ॒ण॒तां । इ॒त् । आ॒सि॒थ । आ॒पिः । ऊ॒ती । शि॒वः । स॒खा । सः । त्वं । नः । इ॒द्र । मृ॒ळ॒य ॥ १७ ॥

हे इद्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिव. सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतस्य सन् गृणतामित सुवतामस्माक भेवापिर्बधुरासिथ पुरा बहुविध स तादृशस्त्व नोऽस्मानिदानी मृळय । सुखय ॥

धि॒ष्व वज्र॑ ग॒भस्त्यो॑ र॒ष्ट्रो॒ह॒त्याय॑ वज्रि॒वः । स॒स॒ही॒ष्ठा अ॒भि स्पृ॒धः ॥ १८ ॥

धि॒ष्व । वज्रं॑ । ग॒भस्त्योः॑ । र॒क्षः॑ऽह॒त्याय॑ । वज्रि॒ऽवः । स॒स॒ही॒ष्ठाः । अ॒भि । स्पृ॒धः ॥ १८ ॥

हे वज्रिवो वज्रवज्रिद्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्र कृलिश धिष्व । धारय । किमर्थ । रक्षोहत्याय रक्षसा हननार्थ । धृत्वा च स्पृध' स्पर्धमाना अभि अभिगवीरामुरी. सेना. ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

प्र॒त्नं र॒यी॒णां यु॒जं स॒खायं॑ की॒रि॒चो॒दनं॑ । ब्र॒ह्म॒वा॒हस्त॑मं हु॒वे ॥ १९ ॥

प्र॒त्नं । र॒यी॒णां । यु॒जं । स॒खायं॑ । की॒रि॒ऽचो॒दनं॑ । ब्र॒ह्म॒वा॒हः॑ऽत॒मं । हु॒वे ॥ १९ ॥

प्रत्न चिरतनं सर्वेषामाद्यं रयीणा धनाना युज योजयितार दातार सखाय मित्रभूत कीरिचोदनं कीरीणा स्तोतृणा चोदयितार ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्मेचैर्वहनीयमेवविधमिद्रं हवे । आहुयामि ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते । गिर्वैणस्तमो अधिगुः ॥ २० ॥

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते । गिर्वैणः । तमः । अधिगुः ॥ २० ॥

स हि स खल्विन्द्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनान्येक एव पत्यति ईष्टे नान्य कश्चित् । पत्यति रथ्यर्थकर्म । कीदृश इन्द्रः । गिर्वैणस्तमोऽतिशयेन गीर्भिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽधिगुरधु तगमनः । अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

स नो नियुद्धिरा पृण कामं वाजैभिरश्विभिः । गोमंद्भिर्गोपते धृषत् ॥ २१ ॥

सः । नः । नियुत् ऽभिः । आ । पृण । कामं । वाजैभिः । अश्वि ऽभिः । गोमंत् ऽभिः । गो ऽपते । धृषत् ॥ २१ ॥

हे गोपते गवा पालयितः स त्व नोऽस्माक काम नियुद्धिर्वड्वाभिर्धृषद्दृष्ट दारिद्र्यनाशनसमर्थ यथा भवति तथा आ पृण । आपुरय । यद्वा धृषद्वितीयाविशेषण । शत्रुणा धर्षकस्त्वमित्यर्थः । तथा गोमंद्भिर्वड्वाभिर्गोभिर्भुक्तिरश्विर्बहुभिर्भुक्तेरुपेतवाजैर्गोपत्यास्मादीय काममापुरय ॥

तद्धो गाय सुते सचा पुरुहृताय सत्वेने । शं यद्गवे न शाकिने ॥ २२ ॥

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुः हृताय । सत्वेने । शं । यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२ ॥

हे स्तोतारो वो गृय सुतेऽभिषुते सोमे सति पुरुहृताय बहुभिर्यजमानैराहृताय सत्वेन शत्रुणा सादयित्रे धनाना वा सन्धि दात्र इद्राय तत्स्तोत्र सचा सह संहता भूत्वा गाय । गायत । यत्स्तोत्र शाकिने शक्तिमत इद्राय श मुखकर भवति गवे न । यथा गवे यवसं मुखकर तद्वदित्यर्थः ॥

न घा वसुर्नि यमते दानं वाजस्य गोमंतः । यत्सीमुप श्रवद्भिरः ॥ २३ ॥

न । घा । वसुः । नि । यमते । दानं । वाजस्य । गोऽमंतः । यत् । सी । उप । श्रवत् । गिरः ॥ २३ ॥

वसुर्वासयिता स इन्द्रो गोमतो बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्यास्य बलस्य वा दान प्रदान न घ न खलु नि यमते । नियुक्कति । उपरतं करोति । यः । यदि सीमय गिर्गोऽस्मादीयाः स्तुतिरूप श्रवत् उपशृणुयात् । स्तोत्र श्रवणे सति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् । शचीभिरपं नो वरत् ॥ २४ ॥

कुवित् ऽसस्य । प्र । हि । व्रजं । गोऽमंतं । दस्युः हा । गमत् । शचीभिः । अपं । नः । वरत् ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य । कुविद्वङ्गः स्याति हिंस्तीति कुवित्सो नाम कश्चित् । तस्य स्वभूत गोमत बहुभिर्गोभिर्युक्त व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्युनामुपलपयितृणा हंतद्रः प्र गमत । प्रकीर्षणं गच्छति । हि यस्मादेव तस्मात् शचीभिरा-
कीर्षीः कर्मभिः प्रक्षामिर्था नोऽस्माकं ता गा अप वरत् । निगूढास्ता अपावृणोत ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र णोनुवुर्गिरः । इन्द्र वत्सं न मातरः ॥ २५ ॥

इमाः । उं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अभि । प्र । नोनुवुः । गिरः । इन्द्र । वत्सं । न । मातरः ॥ २५ ॥

हे शतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वेन्द्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्र शोनुवुः । प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छति । नीतिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टातः । वत्स न मातरः । यथा मातरो गावो गृहे वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छति तद्वत् । यद्वा । अस्मदीया वाचस्त्वामभि नोनुवुः । अभितः शब्दयति । सुर्वति । यथा गावो वत्समभिगच्छ्य हंभारव कुर्वति तद्वत् ॥ २५ ॥

दृणाशं सख्यं तव गौरसि वीर गव्यते । अश्वो अश्वायते भव ॥ २६ ॥

दुःनशं । सख्यं । तव । गौः । अस्मि । वीर । गव्यते । अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीय सख्य सखित्व दृणाश दृणाश नाशयितुमशक्य । अतिदृढमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयितारिन्द्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्व गौरसि । गवा प्रदाता भवसि । उपचारात्कारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो भव । अश्वप्रदो भवसि ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ २७ ॥

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ २७ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मीयेन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनार्थं । हि पुरणः । अपि च त्वदीय स्तोतारं निदे निदकाय तस्य वश न करः । न कुर्याः ॥

इमा उ त्वा सुतेसुते नद्यंति गिर्वणो गिरः । वत्सं गावो न धेनवः ॥ २८ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । सुतेऽसुते । नद्यंति । गिर्वणः । गिरः । वत्सं । गावः । न । धेनवः ॥ २८ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीयेन्द्र सुते सुते सोमऽभिपुतेऽभिपुते सतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वां नक्षति । व्याप्नुवति । धेनवो दोग्ध्रो गावो न गाव इव वत्स । यथा शीघ्र वत्स व्याप्नुवति तद्वत् ॥

पुरुतमं पुरुणां स्तोतृणां विवाचि । वाजैर्भिर्वाजयतां ॥ २९ ॥

पुरुऽतमं । पुरुणां । स्तोतृणां । विऽवाचि । वाजैर्भिः । वाजऽयतां ॥ २९ ॥

हे इन्द्र पुरुतम पुरुणा वहना शत्रूणा तमयितार रत्नपयितार त्वा पुरुणा वहना स्तोतृणामस्माक स्तुतिं प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतशस्त्रात्मका वाचो यस्मिन्त्यज्ञ तस्मिन्वाजैर्भिर्वाजैर्हविर्लक्ष्णैर्वाजयता वाजवत बलवत वा त्वा कुर्वता ॥

अस्माकमिन्द्र भृतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । अस्मान्नाये महे हिनु ॥ ३० ॥

अस्माकं । इन्द्र । भृतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । अस्मान् । राये । महे । हिनु ॥ ३० ॥

हे इन्द्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माक स्तोमः स्तोत्रं ते तवातमोऽतिकतमो भृतु । भवतु । त्वं चास्मान्नाह महते राये धनाय हिनु । प्रेरय ॥

अधि बृवुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्स्थात् । उरुः कक्षो न गांग्यः ॥ ३१ ॥

अधि । बृवुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् । उरुः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१ ॥

बृवुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशास्रधनो भरद्वाजसदीय दानमनेन तृचिनासीत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः बुधार्तसु सपुत्रो विजने वने । बड्डीर्गोः प्रतिजयाह बुबोस्तक्ष्णो महायशः । म० १०. १०७ । इति ॥ पणनात्पणयो वर्णिज एतत्सक्षा असुरा वा । तेषां तक्षा बृवुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धन मूर्धवदुच्छिते स्थले

ऽध्यस्थात् अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गगायाः कूल उन्नते भवः कबो न कच इवोर्ध्वस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातृत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भट्टा रातिः सहस्रिणी । सद्यो दानाय मंहते ॥ ३० ॥

यस्य । वायोऽइव । द्रवत् । भट्टा । रातिः । सहस्रिणी । सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३० ॥

वायोरिव द्रवत् क्षिप्रगामिनो यस्य वृवोर्भट्टा कन्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानं भवति । स्तुतिसमय एव दानाय दानकामाय याचमानाय मह्यं महते अपन्नित धनं ददाति तं वृवमित्युत्तरस्यामृचि संबधः ॥

तत्सु नो विश्वे अर्ये आ सदा गृणन्ति कारवः । वृवुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३१ ॥
तत् । सु । नः । विश्वे । अर्ये । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । वृवुं । सहस्रऽदातमं । सूरिं । सहस्रऽसातमं ।
सूरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३१ ॥

तत्त वृवु नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽर्यः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सदा सु सुप्ता गृणति । अभिगृणति । अभिप्रवर्ति । कीदृशः । सहस्रदातममतिशयेन सहस्रभरस्यस्य धनस्य दातारः सूरिः प्राज्ञः यद्वा प्रेरयितारः सहस्रसातममतिशयेन सहस्रसंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा समन्तारः ॥ २६ ॥

त्वामिद्रीति चतुर्दशर्चं तृतीयं मृक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शर्यंगैर्गर्भमद्र । प्रथमातृतीयाद्या अयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोवहत्यः । तथा पानुक्ता । त्वामिदं पकूना पागार्थमिति ॥ मृक्ताविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिःष्टोमी वृहस्पृष्टः स्यात्तदानीं निर्विकल्पस्याद्यः प्रगाथः स्तोत्रियः । मृचितं च । यद्यु वै बृहत्यामिदं हवामहे । आ० ५ १५ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निर्विकल्पेऽयं प्रगाथः शसनीयः । तथैव पञ्चमारण्यके मृचितः । त्वामिदं हवामहे त्वं ह्यहि चरव इति बृहत् स्तोत्रियानुरूपः । ए० आ० ५ २ २ । इति ॥

त्वामिदं हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेष्विदं सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १ ॥

त्वां । इत । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृत्रेषु । इदं । सत्पतिं । नरः । त्वां । काष्ठासु । अर्वतः ॥ १ ॥

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यान्नस्य साता मार्ता मभजने निमित्तभूते सति हे इद्र त्वामिदं त्वामेव हवामहे । स्तुतिभिराहुयामः । हे इद्र सत्पति सता पालयितारः श्रेष्ठ त्वा नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वारकेषु शत्रुषु सत्सु हवते । आहुयति तज्जयार्थः । अपि चार्वातोऽथस्य सर्वाधनीषु काष्ठासु यत्राश्वः क्रात्वा तिष्ठति तासु काष्ठासु सग्रामेषु युद्धकामाश्च त्वामिवाहुयात् । अतो वयं त्वामिवाहुयाम इत्यर्थः ॥

स त्वं नश्चिन्नं वज्रहस्तं धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्च रथ्यमिदं सं किं सत्त्वा वाजं न जिग्युषे ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । चिन्नं । वज्रहस्तं । धृष्णुया । महः । स्तवानः । अद्रिवः ।

गां । अश्च । रथ्यं । इदं । सं । किं । सत्त्वा । वाजं । न । जिग्युषे ॥ २ ॥

हे चिन्नं चायनीयं वज्रहस्तं वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवनः । यद्वा । आदृणात्यन्तेत्यद्रिरशनिः । तद्वन् । एवंभूतेन्द्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स तादृशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथं रथवा-

हनमश्च च स किर । सम्यक् प्रयच्छ । त्रिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सचा महत्प्रभूतं वाज नान्नमिव ।
यथा शत्रुन जितवते भोगार्थं बहुन्न प्रयच्छसि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्कवन्धे य सचाहेत्यादिभुक्तशेषः शसनीयः । मृच्यते हि । य. सचाहा विचर्षणिरिति शेषोऽय
ते अस्तु हर्यत इति सूक्त । ऐ० आ० ५ ० ४ । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यादिनसवने य. सचाहेति प्रगाथो
वैकल्पिकोऽनुरूप । सूचित च । य' सचाहा विचर्षणिः स्वादोरित्या विपूषतः । आ० ७ ४ । इति ॥

यः सचाहा विचर्षणिरिटं तं ह॒महे व॒यं ।

सह॑स्रमुष्क तुवि॑नृम्ण सत्प॑ते भवा॑ स॒मत्सु॑ नो वृ॒धे ॥ ३ ॥

यः । स॒चा॒हा । वि॒च॒र्ष॒णिः । इ॒टं । तं । ह॒म॒हे । व॒यं ।

सह॑स्रमुष्क । तुवि॑नृम्ण । सत्प॑ते । भव । स॒मत्सु॑ । नः । वृ॒धे ॥ ३ ॥

य इदं सचाहा महता शत्रूणा हता विचर्षणिविशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिदं वयं हमहे । स्मृतिर्पदं गङ्गा-
याम । उत्तरार्धं प्रत्यक्षकृत । हे सहस्रमुष्क सहस्रशफ । या का च स्त्रिय सभवात्तद्वो भोगलोलुपतया
स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शोफान ससर्जति कापीतकिभिरास्त्रात । तदभिप्रायेणैव संबोधन । हे तुविनृम्ण
बहुधन सत्पते सता पालयितरिद्र समत्सु सयामेषु नोऽस्माक वृध वर्धनाय भव ॥

बा॒ध॒मे ज॒ना॒न्वृष॑भेव॒ म॒न्युना॑ घृषा॑ मी॒ह्ने ऋ॒ची॒प॒म ।

अ॒स्माकं॑ वो॒ध्य॒वि॒ता म॒हा॒ध॒ने त॒नू॒ष्व॒प्सु॑ सू॒र्ये ॥ ४ ॥

बा॒ध॒मे । ज॒ना॒न । वृ॒ष॒भा॒ऽइ॒व । म॒न्युना॑ । घृषा॑ । मी॒ह्ने । ऋ॒ची॒प॒म ।

अ॒स्माकं॑ । बा॒धि । अ॒वि॒ता । म॒हा॒ऽध॒ने । त॒नू॒षु । अ॒प॒ऽसु॑ । सू॒र्ये ॥ ४ ॥

हे ऋचीपम ऋचा सम ऋग्यादृश रूप प्रतिपादयति तादृशपदं घृषा शत्रूणा घर्षके बाधके मीह्ने
सयामे जनानस्मदीयान शत्रुन वृषभेव वृषभेणैव बलवता मन्युना क्रोधन बाधमे । बाधस्व । तथा महाधने
महतो धनस्य निमित्तभूते सयामे चास्माकमविता रक्षिता बाधि । बुध्यस्व । रक्षितृत्वेनात्मान जानीहि ।
रक्षको भवेति यावत् । किमर्थं । तनूपु तनयेष्वप्सूदकेषु सूर्ये च लब्धव्येषु सत्स्वैरुपा लाभार्थं । सूर्यस्य लाभ
सदर्शन । तदर्थमित्यर्थ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यादिनसवने ब्राह्मणाच्छसिन इदं ज्येष्ठ न आ भर्गति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूप ।
सूचित च । इदं ज्येष्ठ न आ भरा त्वा सहस्रमा शत । आ० ७ ४ । इति ॥

इ॒टं ज्येष्ठं॑ न॒ आ भ॑रँ ओजि॑ष्ठं प॒पु॒रि॒ श्रवः॑ ।

येने॑मे चि॒त्र व॒ज्रह॑स्त॒ रोद॑सी॒ ओ॒भे सु॑शि॒प्र प्राः॑ ॥ ५ ॥

इ॒टं । ज्येष्ठं॑ । नः । आ । भ॒र । ओजि॑ष्ठं । प॒पु॒रि । श्रवः॑ ।

येन॑ । इ॒मे इति॑ । चि॒त्र । व॒ज्र॒ऽह॒स्त । रोद॑सी॒ इति॑ । आ । उ॒भे इति॑ । सु॒ऽशि॒प्र । प्राः॑ ॥ ५ ॥

हे इदं ज्येष्ठं प्रशस्यतममोजिष्ठमोजस्वितममतिशयेन बलकर पपुरि पुरक श्रवोऽज्ञ नोऽस्मभ्यमा भर ।
आहर । प्रयच्छ । हे चित्र चायमीय वज्रहस्त वज्रबाहो हे सुशिप्र शोभनहनुक एवभूत हे इदं यनाग्नेने परि
दृश्यमाने उभे रोदसी बावापृथिव्यावा प्रा आपूरयसि तदज्ञमा भरेत्यन्वयः ॥ ॥ २७ ॥

त्वामुयमवसे चर्षणीसहं राजन्देवेषु हूमहे ।

विश्वा सु नो विथुरा पिच्छना वसोऽमित्रान्सुपहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वां । उयं । अवसे । चर्षणिऽसहं । राजन् । देवेषु । हूमहे ।

विश्वा । सु । नः । विथुरा । पिच्छना । वसो इति । अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हे राजन् राजमित्रं देवेषु देवानां मध्य उयमृगबलं चर्षणीसह चर्षणीनां शत्रुभूतानां प्रजानामभि-
भवितारं त्वामवसे रक्षणाय हूमहे । आहुयामः । त्वं विश्वा सर्वाणि पिच्छना पिच्छनानि रक्षामि । पिहित-
मव्यक्तं शब्दयन्त इति पिच्छनानि । पृषोदरादिः । तानि सु सुष्ठु विथुरा व्यधितानि बाधितानि कुरु । हे वसो
वासकं नोऽस्मदीयानमित्रान् शत्रून् सुपहान् मुनिनाभिभविषुं शक्यान् कृधि । कुरु ॥

यदिदं नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच क्षितीनां युष्ममा भर सत्वा विश्वानि पौंस्या ॥ ७ ॥

यत् । इदं । नाहुषीषु । आ । ओजः । नृम्णं । च । कृष्टिषु ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । युष्मं । आ । भर । सत्वा । विश्वानि । पौंस्या ॥ ७ ॥

हे इदं नाहुषीषु । नहुष इति मनुष्यनाम । तत्सर्वाधिनोषु कृष्टिषु प्रजाम् । आकारः समुच्चयः । यज्ञोऽजो
बलं नृम्णं धनं च विदति । यद्वा यच्च पंच पचानां क्षितीनां । निषादपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंच क्षितयः । तेषां
स्वरूपं युष्मं द्योतमानमत्र तत्सर्वमस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्वा महान्ति विश्वानि सर्वाणि
पौंस्यानि बलानि चास्मभ्यमाहर ॥

यद्वा नृक्षौ मघवन्दुह्यावा जने यत्पूरो कच्च वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं तद्विरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८ ॥

यत् । वा । नृक्षौ । मघऽवन । दुह्या । आ । जने । यत् । पूरो । कत् । च । वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं । तत् । विरीहि । सं । नृऽसह्ये । अमित्रान् । पृत्सु । तुर्वणे ॥ ८ ॥

हे मघवन धनवानिन्द्रं तृचावतत्संज्ञं राजनि यद्वा यच्च बलं विदति दुह्यावा दुह्यां चैतत्संज्ञं च जने
यद्वलमस्ति । पुरावतत्संज्ञं नृपे च यत्कच्च यत्किंचन वृष्ण्यं वीर्यं विदति तत्सर्वमस्मभ्यं स्तोतुभ्यं सं सम्यग्विरीहि ।
प्रयच्छ । कदा । नृसह्यं नृभिर्घोर्दृभिः सोढव्यं युद्धं प्रवर्त्ते । किमर्थं । पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वमित्रान् शत्रून् तुर्वणे
तुर्वितुं हिंसितुं ॥

चातुर्विंशकिं हनि निक्षेपव्य इन्द्रं विधात्वति वैरूपस्य सामप्रगाथः शंसनीयः । मूर्धितं च । इन्द्रं विधातु
शरणं त्वमिन्द्रं प्रतूर्तिषु । आ० ७. ३. इति ॥

इन्द्रं विधातु शरणं त्रिवरूथं स्वस्तिमत ।

छर्दिर्यच्छ मघवद्वाश्च मह्यं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्रं । त्रिऽधातुं । शरणं । त्रिऽवरूथं । स्वस्तिऽमत ।

छर्दिः । यच्छ । मघवत्तुऽभ्यः । च । मह्यं । च । यावय । दिद्युं । एभ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्रं विधातु त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं त्रिवरूथं चयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमद्विनाशशुक्लं

कृदिष्कृदिष्मदाच्छादनयुक्तमेवगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवश्चास्य । मघं हविर्लक्षणा धनम् । तद्वज्रस्यास्मदीयेभ्यो
मह्य भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्दिदु शत्रुप्ररितं द्योतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रमंति धृष्णुया ।

अथ स्मा नो मघवन्निद्रं गिर्वणस्तनूपा अंतमो भव ॥ १० ॥

ये । गव्यता । मनसा । शत्रुः । आऽदभुः । अभिऽप्रमंति । धृष्णुया ।

अथ । स्म । नः । मघऽवन । इंद्र । गिर्वणः । तनूपाः । अंतमः । भव ॥ १० ॥

ये जना गव्यता शत्रुणा गा इच्छता मनसा युक्ताः सतः शत्रुं शातयितारं वैरिणमादभुः अहिसिपुः । ये
च धृष्णया धृष्णवो धृष्टाः सतोऽस्मान्भिलक्ष्य प्रघ्नति प्रकोपेण हिंसाति हे मघवन धनवन गिर्वणो गिरा
सभक्तरिद्रं अथ स्मास्मिन्काले तेभ्य सकाशात् नोऽस्माकं तनूपास्तनूना शरीराणां रक्षिता सन् अतमोऽति
कतमो भव ॥ ॥ ७८ ॥

अथ स्मा नो वृधे भवेन्द्रं नायमवा युधि ।

यदंतरिक्षे पतयति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११ ॥

अथ । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अवा । युधि ।

यत् । अंतरिक्षे । पतयति । पर्णिनः । दिद्यवः । तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अथ स्मा तदानीं नोऽस्माकं वृधं वर्धनाय भव । अपि च नायं योऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे
तमप्यव । रक्ष । तदेत्युक्तं कंदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवत्स्निग्ममूर्धानस्तीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यद्य
दातरिक्षे व्योम्नि पतयति शत्रुभिर्विच्छेष्टा पतति तदानीं वृधं भवेत्यन्वयः ॥

यत्र शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रियां गर्भं पितृणां ।

अथ स्मा यच्छ तन्वेऽ तने च हृदि रचितं यावय द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । गर्भः । पितृणां ।

अथ । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । हृदिः । अचितं । यावय । द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयति
स्वामिनो जयाय शत्रुणा पुरतो दर्शयति । तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि गर्भं गर्भाणि स्थानानि पितृणां
जनकानां सवधीनि । तैर्गर्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रुणा पुरस्ताद्विस्तारयति । परित्यजतीति
यावत् । अथ स्मास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च कृदिष्कृदादनमायुधानां निवारकं कवचमचितं
शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेषो द्वेष्टुं शत्रुन्यायय ।
तेभ्यो वियोजय ॥

यदिन्द्रं सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अर्ध्वनि वृजिने पथि श्येना ईव अवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इंद्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने ।

असमने । अर्ध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान् ईव । अवस्यतः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्तं महति संग्रामे सर्ग उद्योगे सत्यमने विषमेऽध्वनिं
मर्गिऽर्वतोऽस्मदीयानश्चान्यदा चोदयासि प्रेरयसि । वृजिने कुटिले पथि मार्गंऽतरिचलक्षणे श्रवस्यतः
श्रवोऽन्नमामिषरूपमात्मन इच्छतः श्रेयानिव यथामिषार्थिनः श्रेया अतरिक्षे शीघ्रं गच्छति तथास्मदीया
नश्चान्यदा त्वं शीघ्रं गमयसि तदानीमस्माकं तन्वे तनयाय च कर्दिर्यच्चेति पूर्वस्यामुचि संबंधः ॥

सिंधूरिव प्रवणं आप्नुया यतो यदि क्रोशमनु प्वणिं ।

आ ये वयो न वर्वृत्यामिषि गृभीता बाह्वोर्गविं ॥ १४ ॥

सिंधूनऽडव । प्रवणे । आप्नुऽया । यतः । यदि । क्रोश । अनु । स्वनिं ।

आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः । बाह्वोः । गविं ॥ १४ ॥

उक्तस्विवार्थस्वातिशयप्रतिपादनार्थेयं । प्रवणं निम्नदेशे सिंधूनिव स्थंदमाना नदीरिवाशुयाशु शीघ्रं यतो
गच्छतोऽश्चान् हे इन्द्र यदि चोदयासि प्रेरयसि । कदा । क्रोशमनु । क्रोश इति भयनाम । भयमनुलक्ष्य स्वनं
स्वन आक्रोशं सति । कीदृशास्तऽश्वाः । बाह्वोर्बाह्वमूलयोगृभीताः कक्षया बद्धा येऽश्वा गविं गोरूपे धनं
जितव्ये सत्या वर्वृतति पुनः पुनरावर्तते । आमिष्यामिष मांसं यहीतव्ये सति वयो न यथा श्रेयादयः पक्षिण
पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवभूतानश्चान् भयं क्रोशं सति यदा त्वं प्रेरयसि तदानीमस्मदीयभ्यश्चर्दिर्यः
प्रयच्छेति संबंधः । यद्यप्यपर्युद्धं प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यते
इति न कश्चिद्विरोधः ॥ ॥ १०९ ॥

स्वादुरित्यर्कचित्रादृच चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्थं । प्रस्तोक्त इति त्वत्पद्या त्रिष्टुप् दशाक्षरानित्यनुष्टुप्
दश रथानिति गायत्री महि राध इति द्विपदा त्रैकादशका युजानो हरितेत्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति
जगती शिष्टास्त्रिष्टुप् । आदितः पचानामृचां सोमो देवता । अगव्यति क्षेत्रमित्यर्धचर्चप्रथमपादे देवा उत्तरस्य
भूमिस्तृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्थिद्रः । प्रस्तोक्त इत्याद्याश्चतस्रः ऋजयपुत्रस्य राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्वैवताका ।
वनस्पते वीङ्ग इत्ययं तृचो रथदेवत्यः । उप श्यामयति तृचो दृढभित्तदेवत्यः । समश्चपर्णा इत्यर्धचर्चं 'ऐन्द्र' । शिष्टा
इन्द्रदेवताका । तथा चागुक्रातं । स्वादुरित्यर्कचित्रादृचः पचादा सोमस्योऽगव्यत्यर्धचर्चां लिङ्गोक्तदेवतः प्रस्तोक्त इति
त्रिष्टुप्नुष्टुप्गायत्री द्विपदा सः । अस्य प्रस्तोक्तस्य दानस्तुतिः पर्णा तृचा रथदृढभित्तदेवत्यावद्रोऽस्त्योऽर्धचर्चां
युजानो बृहती दिवस्पृथिव्या जगती ॥ आप्रिमारुत आदितश्चतस्रः शसनीयाः । सूत्रितं च । स्वादुष्किलापमिति
चतस्रो मध्ये चाङ्गानं । आ० ५ २० । इति ।

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।

उता न्व१स्य पपिवांसमिदं न कश्चन सहत आह्वेषु ॥ १ ॥

स्वादुः । किल । अयं । मधुऽमान । उता । अयं । तीव्रः । किल । अयं । रसऽवान । उता । अयं ।

उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । उदं । न । कः । चन । सहते । आऽह्वेषु ॥ १ ॥

अयमभिपुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमाभाधुर्यवाशाय सोमो भवति ।
तथायं सोमस्तीव्रः किल मदात्पादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् सारवाश्च भवति ।
अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थं पठि ॥
इमं सोमं पपिवांसं पीतवतमिन्द्रमाह्वेषु संग्रामेषु न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पुरकः ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येंद्रो वृचहत्ये ममादं ।

पुरूणि यथ्यौत्ना शंवरस्य वि नवतिं नवं च देह्योऽहं हन ॥ २ ॥

अयं । स्वादुः । इह । मर्दिष्टः । आस । यस्य । इन्द्रः । वृत्रहन्ते । ममाद ।

पुरुणि । यः । च्योत्ना । शंबरस्य । वि । नवति । नव । च । देव्यः । हन् ॥ २ ॥

इहास्त्रिन्यज्ञेऽय सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः सन मर्दिष्टोऽतिशयेन मर्दयितास । बभूव । यस्य सोमस्य पार्श्वेनद्रो वृत्रहन्ते वृत्रहन्नकालि ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः शंबरस्यासुरस्य पुरुणि बह्वनि च्योत्ना च्योत्नानि बलानि जघान । तथा देव्यो दिग्धा उपाचिता आसुरीः पुरीः तदीयान् देवान् वा नवति नव च नवोत्तरनवतिसख्याका य सोमो वि हन् व्यहन् अय सोम इति प्रथमपादेन सबधः ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुगतीमजीगः ।

अयं षक्रुर्वीरिमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे ॥ ३ ॥

अयं । मे । पीतः । उत् । इयति । वाचं । अयं । मनीषां । उगतीं । अजीगरिति ।

अयं । पट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः । भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अय सोमः पीतः सन मे मम वाचमुदियति । उद्रमयति । अयमेव सोम उगतीं काता मनीषा बुद्धिमुद जीग । उद्गारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यस्मात्पठिताङ्गि चङि रूपः ॥ अपि चाय धीरो धीमान् सोमः षक्रुर्वीरि पणमोर्वीरहसस्यात् योश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चापधयश्चेति प्रतिपादिता दुपृथिव्यायाः पडमिमीत । निर्मितवान् । याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरं विप्रकष्टं देशे कश्चन किञ्चन भुवनं भूतजातं न भवति अपि त्वाम्बिव सर्वं भूतजातं वर्तते तादृशीरुर्वीर्निर्मितवान् ॥

अयं म यो वरिमाणं पृथिव्या वर्षमाणं दिवो अकृणोदयं सः ।

अयं पीयूषं तिमृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वंतरिष्णं ॥ ४ ॥

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्षमाणं । दिवः । अकृणोत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिमृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार । उरु । अंतरीष्णं ॥ ४ ॥

सम्बन्धय सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुरुत्वं विस्तृतत्वमकृणोत् अकरोत् । तथाय सोमो दिवो बुलोकस्य वर्षमाणं महत्त्वं दृढत्वमकृणोत् अकरोत् । अय सोमः स हि भवति । अपि चाय सोमस्तिष्ठन्तोपधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टास्वितासु पीयूष रस दाधार । धारयति । तथोरु विस्तोर्णमतस्त्रि च धारयति । तथा च मन्त्रातर । त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजरयस्त्व गाः । त्वमा ततथोर्वंतरिष्णं । ऋग्वे० १ ९९. २० । इति ॥

अयं विदच्चिदृशीकमणः शुक्रसंज्ञनामुषसामनीके ।

अयं महान्महता स्कंभनेनोद्यामस्तभ्रावृषभो मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं । विदत् । चिच्चिदृशीकं । अणः । शुक्रऽसंज्ञनां । उषसां । अनीके ।

अयं । महान् । महता । स्कंभनेन । उत् । द्यां । अस्तभ्रात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं सोमश्चिदृशीकं विचित्रदर्शनं यद्वाच्यत्वेन दर्शनीयमणः सर्वस्य प्रेरकं सौर ज्योतिर्विदत् । लंभयति । कस्मिन्काले । शुक्रसंज्ञनां शुक्रं निर्मलमतस्त्रि सद्य सदन यासां तासामुषसामनीके प्रमुखे । उषःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽय सोमो महता स्त्रविष्टेन स्कंभनेन संभनसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण द्यां बुलोकमुदस्तात् । ऊर्ध्वमस्थापयत । यथाधो न पतति तथातरिष्णं तस्याधारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टिर्जनयिता । सोमाङ्गत्वा हि वृष्टिर्जनयते । महत्वाच्चवर्ज्युक्तः ॥ ३० ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिन्द्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सवने आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मासु धेहि ॥ ६ ॥

धृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इन्द्र । वृत्रहा । शूर । संऽअरे । वसूनां ।

माध्यंदिने । सवने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं । अस्मासु । धेहि ॥ ६ ॥

हे शूर शौर्यवन्निन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हन्ता त्व वसूनां धनानां समरे संग्रामे निमित्तभूते सति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत धृष्ट यथा भवति तथा पिब । अपि च माध्यंदिने सवन आ वृषस्व । आसिंचस्व । जठर सोमेन पुरय । सर्वद्र हि माध्यंदिनं सवन । किंच रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मासु धेहि । धारय ॥

इन्द्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ ।

भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्र । प्र । नः । पुरएताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरं । वस्यः । अच्छ ।

भव । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भव । सुऽनीतिः । उत । वामऽनीतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं पुरएतेव पुरतो गतैव नोऽस्मान् प्र पश्य । प्रकीर्णोक्तम् । यथा मार्गरेक्षकः स्वयं पुरतो गच्छन्-
नुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्यित्वर्थः । तथा वस्यो वसीयः अष्ट धनमच्छाभिमुख्येन प्रतर
प्रकृष्टतरमतिशयेन प्र णय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता दुःखमस्तारयिता भव । तथा नो
ऽस्मान् स्रोतृनतिपारयः । शत्रूनतिक्रामय । सुनीतिः शोभननयनश्लाघाक भव । उतापि च वामनीतिर्वामाना
वननीयानां धनानां नेता भव । यदा । अस्मदर्थं श्रेष्ठप्रापणो भव ॥

ऐन्द्रे पशानुं न इत्येषा वपाया याज्या । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् प्र ससाहिषे पुरुहत्
शत्रून् । आ० ३. ७ । इति ॥ होत्रकैः सदःप्रसर्पणसमयेऽप्येषा जप्या । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्
निजित जपतः । आ० ५. ३. । इति ॥ चातुर्विधिकेऽह्न्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिनसर्वणऽच्छावाक-
क्षिषा चारंभणीया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति कद्वज आरंभणीयाः । आ० ७. ४. । इति ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।

अृष्वा त इन्द्र स्थविरस्य बाहू उप स्थयाम शरणा बृहता ॥ ८ ॥

उरुं । नः । लोकं । अनुं । नेषि । विद्वान् । स्वऽवत् । ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।

अृष्वा । ते । इन्द्र । स्थविरस्य । बाहू इति । उप । स्थयाम् । शरणा । बृहता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र विद्वान् जानंस्वमुं विस्तीर्णं लोक स्थान स्वर्गाख्य नोऽस्माननु नेषि । अनुगमय । तथा स्वर्वत्सु
खवदभयं भयरहितं ज्योतिष्य स्वस्ति जेमणानु नेषि । अस्माननुगमय । हे इन्द्र स्थविरस्य स्थूलस्य वृद्धस्य ते तव
संबंधिनावृष्वा दर्शनीयौ बृहता महांती बाहू त्वदीयां हस्तौ शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकतथोप स्थयाम् ।
उपतिष्ठे । सेवेमहि ॥

वरिष्ठे न इन्द्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्ध्वयोरा ।

इषमा वक्षीषां वर्षिष्ठां मा नस्तारीन्मघवन्नायो अर्यः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इंद्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतऽवन । अश्वयोः । आ ।

इषं । आ । वस्ति । इषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारीत् । मघऽवन् । रायः । अयः ॥ ९॥

हे इंद्र वरिष्ठ उन्नतमे विसृष्टिर्गतमे वधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । धेहि । धारय । अपि च हे शतावन शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वीरुतमयोः । आकारः समुच्चये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय । तथेपामन्नाना मध्ये वर्षिष्ठा वृद्धतमामिषमन्नमा वशि । अस्मदर्थमावह । आनय । हे मघवन् धनवन्निन्द्र अयो धनस्य स्ताम्यन्तः काश्चिन्नोऽस्माक रायो धनानि मा तारीत् । मा हिंसीत् ॥

इंद्र मृळ मयं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।

यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृधि मा देववैतं ॥ १० ॥

इंद्र । मृळ । मयं । जीवातुं । इच्छ । चोदय । धियं । अयसः । न । धारां ।

यत् । किं । च । अहं । त्वाऽयुः । इदं । वदामि । तत् । जुषस्व । कृधि । मा । देवऽवैतं ॥ १० ॥

हे इंद्र मृळ । मृळ्य । अस्मान् सुखय । जीवातुं जीवनीयध च मयं दातुमिच्छ । तथा धियं बुद्धि चोदय । कृतिविषया कर्मविषया वा प्रेरय । तीक्ष्णीकुरु । अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादेर्धारामिव । मा यथा मृत्मा तद्वत्सूक्ष्मविषया धिय चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानी यत्किंचनाहं वदामि समीचीनमसमीचीन वा तज्जुषस्व । मा मा च देववत रक्षकेर्देवरूपेत ह्यधि । कुरु ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेध्यामिद्रस्य चातुस्तातारमित्यनुवाक्या । सृजितं च । चातारमिद्रमवितारमिद्रं मा ते अस्या सहमावन्परिष्ठां । आ० २ १० । इति ॥

चातारमिद्रमवितारमिद्रं हवेहवे सुहवं शूरमिद्रं ।

ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिद्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विद्रं ॥ ११ ॥

चातारं । इंद्रं । अवितारं । इंद्रं । हवेऽहवे । सुहवं । शूरं । इंद्रं ।

ह्वयामि । शक्रं । पुरुऽहूतं । इंद्रं । स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इंद्रः ॥ ११ ॥

चातार शत्रुभ्यः पालयितारमिद्रमाह्वयामि । तथावितार कामैसर्पयितारमिद्रमाह्वयामि । हवे हवे सर्वेष्वहवनेषु सुहव सुखिनाह्वानु शक्य शूर शौर्यवत शक्र सर्वकार्येषु शक्त पुरुहूतं पुरुभिर्वह्निभिः पालनार्थमाह्वतमेवविधमिद्र ह्वयामि । आह्वयामि । एवमाह्वतो मघवा धनवान स इंद्रः स्वस्थविनाशं नोऽस्माभ्य धातु । ददातु । यद्वा । अस्माक विदधातु ॥

इंद्रः सुचामा स्ववाँ अवौभिः सुमृळीको भवतु विश्ववेदाः ।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥

इंद्रः । सुचामा । स्वऽवान । अवःऽभिः । सुऽमृळीकः । भवतु । विश्वऽवेदाः ।

बाधतां । द्वेषः । अभयं । कृणोतु । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुचामा सुष्ठु चाता स्ववात्स्ववान् स इंद्रोऽवीभी रक्षणीः सुमृळीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु । तच्च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इंद्रो द्वयो द्वेष्टुन् शत्रून् बाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चक्ष्माकं कृणोतु । करोतु । वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम । भवेम ॥

तस्य वयं सुमती यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।

स सुचामा स्ववाँ इन्द्रो अस्मे आराचिद्वेषः सनुतर्युयोतु ॥ १३ ॥

तस्य । वयं । सुऽमती । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ।

सः । सुऽचामा । स्वऽवान । इन्द्रः । अस्मे इति । आरात् । चित् । द्वेषः । सनुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमती शोभनायामनुयज्ञात्मिकाया बुद्धौ वयं स्याम । तद्विषयभूता भवेम । तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीये स्याम । भवेम । स इन्द्रोऽस्मै अनुयज्ञात्मिका बुद्धि सौमनस्य च करोत्वित्यर्थः । सुचामा मुष्टु चाता स्ववान्वनवान म इन्द्रश्चास्मै अस्मन् आराचित दूरदेश एव द्वेषो द्वेषुन सनुतः । अंतर्हितनामितत् । अंतर्हितान्युयोतु । पृथक्करोतु ॥

अव त्वे इन्द्र प्रवतो नोर्मिगिरो ब्रह्माणि नियुतो धवन्ते ।

उरु न राधः सर्वना पुरुण्यपो गा वज्रिन्युवसे समिन्दन ॥ १४ ॥

अव । त्वे इति । इन्द्र । प्रऽवतः । न । ऊर्मिः । गिरः । ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवन्ते ।

उरु । न । राधः । सर्वना । पुरुणि । अपः । गाः । वज्रिन । युवसे । सं । इन्दन ॥ १४ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वा नियुतः स्रोतुर्गिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सामरूपाणि स्तोत्राणि चाव धवते । अवगच्छति । तत्र दृष्टातः । ऊर्मिर्जलसघः प्रवतो न प्रवणदेशानिव । यथोक्तात्स्थलान्निस्सदंश ग्रीध गच्छति तद्वत् । नशब्दः समुच्चयः । उरुर्हृणि बह्व राधो राधासि च हविलक्षणां धनानि पुरुणि बह्वनि सवना सवनानि बहवोऽभिपुताः सोमाश्च त्वामेवाभिगच्छति । हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र अपो वसतीवर्याख्या गा गोविकारान शृतदध्यादीन् अपणार्थानिदून् सोमाश्च स युवसे । सम्यक् मिथयसि । त्वा यष्टु वसतीवरीभि रभिषुत्य त सोममाशिरादिभिः अपणद्रव्यै संस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

क ईं स्तवत्कः पृणात्को यजाते यदुयमिन्मघवा विश्वहावेत् ।

पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५ ॥

कः । ईं । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजाते । यत् । उयं । इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् ।

पादौऽइव । प्रऽहरन् । अन्यंऽअन्यं । कृणोति । पूर्वं । अपरं । शचीभिः ॥ १५ ॥

कः स्तोत्रिमेनामिन्द्रं स्तवत । सुत्यात् । स्रोतुः शक्नुयात् । को वा पृणात् । एन प्रीणयेत् । कश्च यजाति । एन हविर्भिर्यजेत । यद्यस्मादय मघवा धनवान् । उयमिददूर्णमेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मान वेत्ति जानाति सर्वदोय एव भवति तस्मात्कारणत न कोऽप्यन स्रोतु प्रीणयितु यष्टु वा शक्नोतीति भावः । इतोऽपि सुत्या देरविषय इत्याह यस्मादयमिन्द्रः शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः पूर्वं प्रथमभाविन सत स्तोतारमपर पश्चा ज्ञाविनं चान्यमन्य परस्परव्यतिहारेण कृणोति करोति । यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता त जघन्य करोति यश्च जघन्यः स्तोता त मुख्य करोति । तत्र दृष्टातः । प्रहरन् पादाविव । यथा पादां प्रहरन् मार्गं प्राक्षिपन् पुरुष पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कारणादिद्रः सुत्यादेरविषय इति भावः । एतदादिकेन पंचर्वेनेन्द्रस्यातिस्वातंत्र्यं प्रतिपाद्यते ॥ ॥ ३२ ॥

शृण्वे वीर उयमुयं दमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।

एधमानद्विभयस्य राजा चोष्कूयते विश इन्द्रो मनुष्यान् ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उयंऽउयं । दमऽयन् । अन्यंऽअन्यं । अतिऽनेनीयमानः ।

एधमानऽद्विट् । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विशः । इन्द्रः । मनुष्यान् ॥ १६ ॥

अयमिन्द्रो वीरो वीर्यवानिति शृण्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उयमुयमुन्नूर्णमुन्नूर्णं बलिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्य प्रथमं नेतव्यमन्य पञ्चाज्ञेतव्य चान्य पूर्वमपरं परस्परव्यतिहरिण स्तोतृ-
नतिनेनीयमानोऽत्यतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विट् एधमानानां वर्धमानानाममुन्वतां द्वेष्टोभयस्य
दिव्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिन्द्रो विशो निवेशयितृन् स्वस्य परिचारकात्मनुष्ठानं चोष्कूयते ।
रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति विततुराणो अपरेभिरेति ।

अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति ॥ १७ ॥

परा । पूर्वेषां । सख्या । वृणक्ति । विऽततुराणः । अपरेभिः । एति ।

अननुऽभूतीः । अवधून्वानः । पूर्वीः । इन्द्रः । शरदः । तर्तरीति ॥ १७ ॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषां पूर्वभाविना प्रशंसानां कर्मणां कुर्वता पुरुषाणां सख्या सखित्वानि परा वृणक्ति । वर्ज-
यति । अपि च विततुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपररमुख्यरप्रशस्तेरपि कर्मानुष्ठानभिरिति । सख्यं प्राप्नोति ।
तथानानुभूतीरपरचरणा । प्रजा अवधून्वानः परित्यजन पूर्वीर्वह्नीः शरदः सवत्सरानयमिन्द्रस्तर्तरीति । भृश-
मतिक्रामति । स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इन्द्रो मायाभिः पुरुषं ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश ॥ १८ ॥

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं । प्रतिऽचक्षणाय ।

इन्द्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । शता । दश ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भू
प्राप्ताविति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चिन्द्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्व
रूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमग्निरय विष्णुरय रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चाय-
मिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामेतत् ॥ ज्ञानेरात्मैयः संकल्पैः पुरुषो बह्वविधशरीरः सन् ईयते । बह्वन्यजमानान्
गच्छति । ननु द्वाविवास्याश्चावकश्च रथः कथमेनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्मिन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता
रथे योजिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेव तस्माद्बहून्शरीराणि स्वीकृत्य
युगपद्वावप्सतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यन्ते । इदि परमेश्वर्य इत्यस्य धातोर्र्थानुगमादिन्द्रः पर-
मात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानदरूपः । स एवोपाधिभिरतः करणीः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मेति
व्यपदिशति । स एवानादिमायाशक्तिभिर्वियदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दादिविषयहरणशीला इन्द्रियवृत्त-
यश्च तैनेव संबद्धाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तवं रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते ।
रूपं रूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिम्बरूपः सन्
सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोति । तच्च प्राप्तं प्रतिबिम्बरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियता-
कारस्य दर्शनाय भवति । स चिन्द्रः परमेश्वरो मायाभिर्मयाशक्तिभिः पुरुषो विषयदादिभिर्बह्वविधरूपैरुपेतः
सन् ईयते । वेष्टते । एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति । अस्य च दश शता सहस्रसंख्याका हरय
इन्द्रियवृत्तय युक्ता विषयग्रहणाद्युक्ताः संति । तदप्यस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्म-
शरीरयोर्वियदादिमहाप्रपञ्चस्य च तत्त्वज्ञानहेतुत्वमनया प्रत्यपादीति ॥

युजा॒नो ह॒रिता॒ रथे॒ भूरि॒ त्वष्टे॒ह रा॑जति ।

को वि॒श्वाहा॑ द्वि॒षतः॑ पक्ष॑ आ॒सत उ॒तासी॑नेषु सूरिषु ॥१९॥

युजा॒नः । ह॒रिता॑ । रथे॑ । भूरि॑ । त्वष्टा॑ । इ॒ह । रा॑जति ।

कः । वि॒श्वाहा॑ । द्वि॒षतः॑ । पक्षः॑ । आ॒सते॑ । उ॒त । आसी॑नेषु । सूरिषु ॥१९॥

हरिता हरितावधौ रथे युजानो युजन त्वष्टा दीप्त इन्द्र इह चैलोक्ये भूरि भूरिषु वज्रेषु प्रदेशेषु राजति । दीप्यते । उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मादृशेष्वसीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेन्द्व्यः को नाम द्विषतः शत्रोः पक्षः पाचको बाधकः मन आसते । आस्ते । इन्द्र एव सर्वदा शत्रुन्वाधत इत्यर्थः । यदा । पक्ष इति सकारान्त समीपवचनं । इन्द्राद्व्यः को नाम द्विषत शत्रोः समीप आसते । आस्ते । इन्द्र एव निर्भयः सन् शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

अ॒गव्यू॒ति स्ते॒त्रमा॑गन्म दे॒वा उ॒र्वी स॒ती भूमि॑रंह॒रणा॑भूत् ।

बृ॒हस्प॑ते॒ प्र चि॑कित्सा॒ गवि॑ष्टावि॒त्या स॑ते ज॒रिच॑ इ॒न्द्र प॑थां ॥२०॥

अ॒गव्यू॒ति । स्ते॒त्र । आ॒ । अ॒गन्म॒ । दे॒वाः । उ॒र्वी । स॒ती । भूमिः॑ । अ॒ह॒रणा॑ । अ॒भूत् ।

बृ॒हस्प॑ते । प्र । चि॑कित्स । गोऽइ॒ष्टौ । इ॒त्या । स॑ते । ज॒रिच॑ । इ॒न्द्र । प॑थां ॥२०॥

अत्रोक्तं । अरण्ये निर्जने गर्गे देवान् भूमि बृहस्पति । इन्द्र चार्क्षीत्स्वरक्षार्थमृचा मार्गस्थितोऽनयेति ॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान् पादे भूमिमथोत्तरे । बृहस्पति तृतीयं तु इन्द्र एवोक्तमे स्तुत इति च ॥ हे देवा अगव्यूत्य-गोचरं गोसंचाररहितं निर्जनं चेन्न देशमागन्म । आगताः स्मः । अतो मा रक्षतेति शेषः । उर्वी विसृतीर्णा मती भूमिश्चाह्रणा । अहव आहतारो दस्यवः । तेषां रमणा रमयिष्यभूतः भवति । अस्मान्तः सापि रक्षतु । हे बृहस्पते त्वं गविष्टां गवामन्वेषण उपाये प्र चिकित्स । प्रवेदय । इत्येत्यमर्जनं प्रकारेण सते भवन्ते दुःखमनु भवति जरिच स्तोत्रं मध्यं हे इन्द्र पथां पथानं मार्गं प्र चिकित्स । प्रज्ञापय ॥ ॥ ३३ ॥

दि॒वेदि॒वे स॒दृशी॑रन्य॒र्धं कृ॑ष्णा अ॒सेध॑दप॒ स॒न्नो जाः॑ ।

अ॒ह॒न्दा॑सा वृष॒भो व॑स्त्र॒यंतो॑द॒ग्रजे॑ व॒र्चिनं॑ शं॒बरं॑ च ॥२१॥

दि॒वेऽदि॒वे । स॒ऽदृशीः॑ । अ॒न्यं । अ॒र्धं । कृ॑ष्णाः । अ॒सेध॑त् । अ॒पं । स॒न्नः । जाः॑ ।

अ॒ह॒न् । दा॑सा । वृष॒भः । व॑स्त्र॒ऽयंता॑ । उ॒दऽग्र॑जे । व॒र्चिनं॑ । शं॒बरं॑ । च ॥२१॥

अयमिन्द्रः सन्नः सदनात्स्वकीयादतारिचैकदेशात्स्थानाज्जा जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् सद्रशीस्तु व्यरूपाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे । तदिद्वयमपासेधत । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमर्धमहरर्धमपर भागं प्रकाशयितुं । अहोरात्रात्मकस्य दिवसस्य हि रात्रिरको भागः । अपि च वृषभो वर्णयिता स इन्द्रो दासा दासावुपक्षयितारो यज्ञकर्मणा वस्त्रयता । वस्त्रं निवासहेतुभूतं धनं । तदिच्छर्त्ता वचिनं शबरं चैतत्सञ्चाव सुरावुदग्रजे । उदकानि ब्रजं त्यस्मिन्त्युदग्रजो देशविशेषः । तस्मिन्नहन् । हतवान् ॥

प्र॒स्तो॒क इ॒न्नु रा॑ध॒सस्त॑ इ॒न्द्र द॑श॒ कोश॑यी॒दंश॑ वा॒जिनो॑ऽदात् ।

दि॒वोदा॑सादति॒थि॒ग्वस्य॑ रा॒धः शं॑बरं वसु॒ प्रत्य॑यभीष्म ॥२२॥

प्र॒ऽस्तो॒कः । इ॒त् । नु॒ । रा॑ध॒सः । ते॒ । इ॒न्द्र । द॑श॒ । कोश॑यीः । द॑श॒ । वा॒जिनः॑ । अ॒दात् ।

दि॒वःऽदा॑सात् । अ॒ति॒थि॒ऽग्वस्य॑ । रा॒धः । शं॑बरं । वसु॒ । प्र॒ति । अ॒य॒भीष्म॑ ॥२२॥

एतदाद्यासु चतसृषु खंजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राशौ दानमुतिः । स एव दिवोदासोऽश्वघोऽतिथिस्व इति चाख्यायते । हे इंद्र ते तव राधस आराधयितुः स्तोतुः ॥ चतुर्थर्थे षष्ठी ॥ त्वां सुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राजा दश कोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वांसु चिप्रमदात् । प्रायच्छत् । इदिति पुरणः । वयं च तस्माद्विवोदासादेतत्संज्ञात्प्रस्तोकादसु धनं प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः । कीदृशं । अतिथिस्वस्य तस्मैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं शंबरं शंबरमुदादागतं । शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥२३॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिभोजना ।

• दशो इति । हिरण्यपिंडान् । दिवःसादासात् । असानिषं ॥२३॥

दश दशसंख्याकानां दशसंख्याकानां हिरण्यपूर्णानां कोशानधिभोजना । भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मृत्वं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि च दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानि तान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः । अश्वयः पायवेऽदात् ॥२४॥

दश । रथान् । प्रष्टिमतः । शतं । गाः । अथर्वभ्यः । अश्वयः । पायवे । अदात् ॥२४॥

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः । प्रष्टिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्वहंतीति प्रष्टयोऽश्वाः । तद्युक्ताश्चान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वभ्योऽथर्वभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रायैतत्संज्ञायास्मद्भावे चाश्वयोऽश्ववाने तत्संज्ञाः प्रस्तोकोऽदात् । दत्तवान् ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्सार्वज्यो अभ्ययष्ट ॥२५॥

महि । राधः । विश्वजन्यं । दधानान् । भरद्वाजान् । सार्वज्यः । अभि । अभ्ययष्ट ॥२५॥

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्राधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्वज्यः खंजयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट । अपूजयत ॥ ॥३४॥

वनस्पते इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता । सूत्रितं च । वनस्पते वीडुंगो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्पत्यानि । आ० गृ० २. ६. ५. इति ॥

वनस्पते वीडुंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि ॥२६॥

वनस्पते । वीळुऽञ्जः । हि । भूयाः । अस्मत्सखा । प्रतरणः । सुवीरः ।

गोभिः । संनद्धः । असि । वीळयस्व । आऽस्थाता । ते । जयतु । जेत्वानि ॥२६॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीडुंगो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभनवीरैः शूरभटैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारिभ्यर्मभिः संनद्धोऽसि । सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीळयस्व । अस्माद्बुद्धीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथो च जेत्वानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योजं उद्धृतं वनस्पतिभ्यः पर्योभृतं सहः ।

अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥२७॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उत्ऽभृतं । वनस्पतिभ्यः । परि । आऽभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽवृतं । इंद्रस्य । वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥२७॥

दिवो बुभुक्षात्पृथिव्या भुमेऽवृत्तमुद्धृतं सारत्वेनोपास्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं । वनस्पतिविकारत्वाद्ग्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभृताः । ते च बुसर्वाभिर्बुद्धैः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमुपपन्नं ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पूर्ववत् । आवृतमावृतं सहो बलरूपमपामुदक्षानामोज्मानं प्रेरकं । यद्वा । ओज्मा वेगः । अपा वेग इव वेगवत् गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः परि परित आवृतमावर्धितमिंद्रस्य वज्रं वज्रैकदेशं । श्रूयते हि । इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् स वेधा व्यभवत् वज्रैस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयमिति । एवगुणवशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अध्वर्यो यज ॥ नूनमपोत्तरा च रथदेवत्वस्य हविषो याज्यानुवाक्ये निंगादवगतये ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देव रथं प्रति हव्या गृभाय ॥२८॥

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मित्रस्य । गर्भः । वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यऽदातिं । जुषाणः । देव । रथ । प्रति । हव्या । गृभाय ॥२८॥

यो रथ इद्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रैकदेशो मरुतामेतत्सज्जाना देवगणानामनीकमयभुतं तद्वच्छीघ्रगामी मित्रस्याहरभिर्माननो देवस्य गर्भो गर्भवदत्तवर्तमानः । अहनि हि रथः सचरति । वरुणस्य राज्यभिर्मानं देवस्य नाभिर्नाभिस्त्राणीयः । नाभिर्यथा देहमध्ये नैश्चल्येनावतिष्ठते तद्वद्वाची क्वाचिदेव स्थितः । हे देव योतमान रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीया हव्यदातिं हविर्दानवती यागक्रिया जुषाणः सेवमानः सग हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवीषि प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण ॥

परेण तुचेन संग्रामे दुदुभिरभिमर्शनीयः । सूचितं च । उप आसय पृथिवीमुत व्यामिति तुचेन दुदुभि मभिमृशेत् । आ० गृ० ३ १२ १५ । इति ॥

उप आसय पृथिवीमुत द्यां पुरुषा ते मनुतां विष्टितं जगत् ।

स दुंदुभे सज्जूरिंद्रेण देवैर्दूराद्वीयो अप सेध शत्रून् ॥२९॥

उप । आसय । पृथिवीं । उत् । द्यां । पुरुषा । ते । मनुतां । विऽस्थितं । जगत् ।

सः । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः । अप । सेध । शत्रून् ॥२९॥

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च या दिवमुप आसय । आत्मीयेन जयघोषेणाश्वासय । यथा लोकद्वयं स्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः । अपि च विस्थितं विशेषेण स्थितं जगत् स्थावर जगम सोमयविधं प्राणिजातं ते स्वदीयं शब्दं पुरुषा बहुधा मनुतां । मन्यतां । जानातु । हे दुंदुभे स स्वमिद्रेणान्धैर्दिवैश्च सजूः सह दूराद्वीयो दूरादपि दूरतरं शत्रून्स्मदीयानप सेध । अपगमय । अत्र निरुक्तं । दुदुभिरिति शब्दानुकरणं द्रुमो मित्त्र इति वा दुदुभ्यतेर्वा स्यादध्वकर्मणः । नि० ९. १२ । इत्यादि ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः एनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः । स्तनिहि । दुः । इता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हे दुंदुभे आ क्रंदय । अस्मत्कवूत्रोदय । बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्मभ्यमा धाः । आधेहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसस्त्वं निः स्तनिहि । नितरां शब्दं कृष ॥ स्तन शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अस्मद्ः खहेतुभुतं शुनं मुख यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मात्स्थानादप प्रोथ । बाधस्व । त्वं चेद्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि । अतोऽस्मान्वीळयस्व । वृढीकृष ॥

आमूर्ज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुंदुभिर्वीवदीति ।

समश्वपर्णाश्चरन्ति नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३१ ॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत् । दुंदुभिः । वावदीति ।

सं । अश्वऽपर्णाः । चरन्ति । नः । नरः । अस्माकं । इन्द्र । रथिनः । जयन्तु ॥ ३१ ॥

अस्याः पूर्वाधो दुंदुभिर्देवत्य उत्तरार्धश्चंद्रः । यद्वा । उभावप्यर्धर्चविंद्री । हे इन्द्र अमूः शत्रुपु स्थितास्ता गा आज । अस्मान्प्रत्यागमय । इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जिघृक्षिताः प्रत्यावर्तय । प्रतिनिवर्तय । अयं च दुंदुभिः केतुमत प्रज्ञानवत यथा सर्वज्ञायतं तथा वावदीति । भृशं शब्दं करोति । अश्वपर्णा अश्वपतना अश्ववाहाश्च नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः मं चरन्ति । शत्रुभिर्युध्यमाना वतन्ते । तथा सति हे इन्द्र अस्माकं रथिनो रथाकृद्धाः पुरुषाः शत्रून् जयन्तु ॥ ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीत्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालमास्त्राश्वधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽग्नित्वं जगत् ।

निर्ममं तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमङ्कस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्युचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्थं । अचानुक्रम्यति । यज्ञायज्ञा द्वाधिका ग्रंथुसृणपाणिक् पृश्निभूक्तं प्रगार्थी बृहती महासतोबृहती महाबाह्वंतबाह्वती प्रगार्थावित्यादिष्यः काकुभः प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहत्यातिजगतीति मारुत्योऽत्यास्तिस्त्रो वासां लिङ्गोक्तदेवताः काकुभः प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहतीति पांप्स्यो बृहती महाबृहती यवमध्यांत्यानुष्टुभ्यावाभूम्योर्वा पृश्नेर्विति । यज्ञायज्ञा च इत्येपा बृहती । तृतीयो द्वादशक इति तज्जघणसद्वाधात् । द्वितीया सतोबृहती । अयुर्जा जागतां सतोबृहतीत्युक्तलघणोपेतत्वात् । तृतीयाचतुर्थी बृहतीसतोबृहती पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती । अष्टाचरास्त्रयः पादा द्वादशाचरा द्वौ पादौ सा महासतोबृहती । सप्तमी महाबृहती । अष्टाचरास्त्रयः पादा एको द्वादशाचरः सा महाबृहती । अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिनस्त्रयो द्वौ जागतां सा महासतोबृहती । नवमी बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशाभिदेवत्याः । एकादशी ककुप । मध्यमी यदि द्वादशाचर उभयतोऽष्टकौ द्वौ पादौ सा ककुप । द्वादशी

सतोबृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक् । आद्यो जागतो द्वितीयतृतीयौ गायत्री सा पुरउष्णिक् । चतुर्दशी बृहती पंचदश्यातजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादश्याद्याः पंच मरुद्देवताकाः । त्रयोदश्यादीनां तिस्रणां लिंगोक्ता इंद्रादयो वा देवताः । षोडशी कक्ष सप्तदशी सतोबृहत्पष्टादशी पुरउष्णिगिको नविंशी बृहती । षोडश्यादीनां चतस्रणां पुषा देवता । विंशी बृहत्त्येकविंशी यवमध्या महाबृहती । आर्या द्वावष्टकां तृतीयो द्वादशकश्चतुर्थप चमावष्टकां सा यवमध्या महाबृहती । विंशैकविंशोः पृश्निमृत्तमित्युक्तत्वात्कृतां माता पृश्निदेवता । द्वाविं श्वनुष्टुप । स चापि पृश्निदेवत्या द्यावाभूमिदेवत्या वा ॥ मृत्तविनियोगो लैंगिकः । आप्रिमाहते यज्ञायज्ञा व इत्ययं स्तोत्रियप्रगाथः । मृत्तितं च । यज्ञायज्ञा वो अग्रयं देवो वो द्रविणोदा इति प्रगार्था स्तोत्रियानुरूपं । आ० ५. २०. इति ॥

यज्ञायज्ञा वो अग्रयं गिरागिरा च दक्षसे ।

प्रमं वयममृतं जातवेदस प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अग्रयं । गिराऽगिरा । च । दक्षसे ।

प्रऽप्रं । वयं । अमृतं । जातऽवेदसं । प्रियं । मित्रं । न । शंसिषं ॥ १ ॥

हे स्तोतागो वो यूयं यज्ञा यज्ञा यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यांगेषु दक्षसे प्रवृद्धायामयं गिरा गिरा स्तुतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति शेषः । चण्डो भिन्नकर्मो व इत्यस्मात्परो द्रष्टव्यः । यूयं च स्तोत्रं कुरुत । वयमपि तमपि प्र शंसिषं ॥ प्रममुपादः पादपुरण इति प्रशब्दस्य द्विकृतिः पादपुरणार्था । व्यत्ययेनैकवचनं । छादमो लुङ् ॥ प्रशंसाम । कीदृश । अमृतं मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न सखिभूतमिव प्रियमनकूलं । यद्वा । व्यत्ययेन त्वमित्यस्य वसादेशः । अग्रय इति च कर्मणि चतुर्थी । क्रियाय ह्यमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात् । चण्डश्चणिति निपातश्चदर्थे वर्तते । दक्षसे इति च दक्षर्वृद्धिकर्मणोऽतर्भावतण्यर्थाल्लटि रूपः । चणा योगात् निपातर्यच्चादहन्ति निघातप्रतिषेधः ॥ तत्रायमर्थः । हे स्तोतस्त्वं यज्ञे यज्ञ इममपि गिरा गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्धयामि चेत् वयमप्यमृतत्वादिगुणकं तं प्रशंसाम ॥

ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुदाशेम हव्यदातये ।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बुध उत चाता तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातं । सः । हिन । अयं । अस्मऽयुः । दाशेम । हव्यऽदातये ।

भुवत् । वाजेषु । अविता । भुवत् । बुधः । उत । चाता । तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जोऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्र शंसिषमित्यनुपगात् प्रशंसामेत्यर्थः । हिनिति निपातहयसमुदायो ह्येत्यस्यार्थः । स खन्वयमग्निरस्त्रयुरस्मान्कां भवति । वयं च हव्यदातये हव्यानां हविषा देवेभ्यो दात्रे तस्मा अपये दाशेम । हवीषि दद्याम । स चाग्निर्वाजेषु संयामिष्वविता रक्षिता वृधो वर्धकश्चास्माकं भुवत् । भवतु । उतापि च तनूनां तनयानामस्त्रयुत्राणां च चाता रक्षिता भवतु ॥

वृषा ह्यग्रे अजरो महान्विभास्यर्चिषा ।

अजस्रेण शोचिषा शोणुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्रे । अजरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।

अजस्रेण । शोचिषा । शोणुचत् । शुचे । सुदीतिभिः । सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हे अग्नि वृषा वर्धिता कामाना वृष्टः कर्ता वाजरो जरारहितो महान गुणैरधिक एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्या विभामि हि । विशेषेण प्रकाशसे खलु । हे शुचं दीप्ताय अजस्रेणाविच्छिन्नं शोचिषा तेजसा शोशुचत भृशं दीप्यमानस्त्व सुदीप्तिभिः सुदीप्तिभिः सु दीदिहि । सुष्ठुस्मान्दीपय । प्रकाशय ॥

म॒हो दे॒वान्यज॑सि॒ यक्ष्या॑नु॒षक्त॑व॒ क्रत्वा॑त॒ दंस॑ना ।

अ॒र्वाचः॑ मीं॒ कृणु॑ह्य॒ग्नेऽव॑से॒ रास्व॑ वाजा॑त॒ वंस्व॑ ॥ ४ ॥

म॒हः । दे॒वान् । यज॑सि । यक्षि॑ । आ॒नु॒षक् । त॒व । क्र॒त्वा । उ॒त । दंस॑ना ।

अ॒र्वाचः॑ । मीं॒ । कृ॒णु॒हि । अ॒ग्ने । अ॒व॒से । रास्व॑ । वाजा॑ । उ॒त । वं॒स्व ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्व महो महतो देवान्यजसि । यजमानाना यज्ञ हविर्भिः पुजयसि । अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुषक् अनुषक्त सतत यथा भवति तथा यत्ति । तान्देवान्यज । तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्ञयोतापि च दसना कर्मणा च । सीमिति परियहाथोयः । तान् सर्वान्देवानर्वाचोऽस्मदभिमृश्वान् कृणुहि कुर्ववसेऽस्मद्रक्षणार्थं । तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणाव्यज्ञान् रास्व । तभ्यो देवभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि वस्व । तुभ्यं प्रत्तानि हवीपि सभजस्व ॥

य॒मापो॑ अ॒द्र॒यो व॒ना॒ गर्भ॑मृ॒तस्य॑ पिप्र॑ति ।

स॒हसा॑ यो म॒थितो॑ जा॒यते॑ नृ॒भिः पृथि॑व्या अ॒धि॒ सान॑वि ॥ ५ ॥

यं । आ॒पः । अ॒द्र॒यः । व॒ना । गर्भ॑ । ऋ॒तस्य॑ । पिप्र॑ति ।

स॒हसा॑ । यः । म॒थि॒तः । जा॒यते॑ । नृ॒भिः । पृथि॑व्याः । अ॒धि । सान॑वि ॥ ५ ॥

आपो वसतीवर्धया अद्रयो आवाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भं वदत्तवर्तमान यमपि पिप्रति पुरयति । यद्वा । आपः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाड्वव्युतदावरूपेण वर्तमान यमपि पिप्रति पुरयति । यज्ञाग्निर्नृभिर्नंतुभिर्ऋत्विग्भिः सहसा बलंन मथितः सन् पृथिव्या अधि भूमेरूपरि सानवि ममुच्छ्रित उत्कृष्ट देवयजनदेशे जायते प्रादभंवति स त्व वस्वत्यन्वयः । यद्वा । यः पप्रावत्यनया सबधः ॥ ५ ॥

आ॒ यः प॒प्रा॒ भानु॑ना॒ रोद॑सी॒ उ॒भे धू॑मे॒न धा॑वते॒ दि॒वि ।

ति॒रस्त॑मो॒ ददृ॑ण॒ ऊ॒र्म्या॒स्वा श्या॑वास्व॒रूषो॑ वृषा॒ श्या॑वा अ॒रूषो॑ वृषा ॥ ६ ॥

आ॒ । यः । प॒प्रा॒ । भानु॑ना । रोद॑सी इति । उ॒भे इति । धू॒मे॒न । धा॑वते । दि॒वि ।

ति॒रः । तमः॑ । द॒दृ॒णे । ऊ॒र्म्या॒सु । आ॒ । श्या॑वासु । अ॒रूषः॑ । वृषा॑ । आ॒ । श्या॑वाः ।

अ॒रूषः॑ । वृषा॑ ॥ ६ ॥

योऽपिर्भानुना दीप्योभि रोदसी आवापृथिव्यावा पप्रा आपुरयति स धूमंन दिव्यंतरिक्षे धावते । गच्छति । धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन् अतरिक्षे गच्छति । कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तन्नमनमप्रावुपचर्यते । अपि चायमरूष आरोचमानो वृषा वर्धिता कामानामेवंगुणकोऽपिः श्यावासु आववर्णासु कृष्णासु र्म्यासु । रात्रिनामितत । निशासु तमोऽधकार तिरस्कृत्वा समंताद्दृष्टे । दृश्यते । आवाः आववर्णा रात्रौश्चातिष्ठति । अरूषो वर्धति पुनर्वाक्तरादराथा पादपूरणार्था वा ॥

बृहद्भिरग्रे अचिंभिः शुक्रेण देव गोचिषा ।

भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ्य रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ७ ॥

बृहत्ऽभिः । अग्रे । अचिंऽभिः । शुक्रेण । देव । गोचिषा ।

भरत्ऽवाजे । संऽइधानः । यविष्ठ्य । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमत । पावक ।
दीदिहि ॥ ७ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतम शुक्र दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेन गोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मद्वा
तार समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्विमहद्भिरर्चिभिस्तेजोभिर्नोऽस्मदर्थं रेवन्नयुक्त यथा भवति तथा दी
दिहि । दीप्यस्व । तथा पावक हे शोधकाग्ने युमत द्योतमानेन च युक्त यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

विश्वासां गृहपतिर्विंशमसि त्वमग्रे मानुषीणां ।

शतं पृभिर्यविष्ठ पात्यंहसः समेद्वारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददति ॥ ८ ॥

विश्वासां । गृहऽपतिः । विंशं । असि । त्वं । अग्रे । मानुषीणां ।

शतं । पृऽभिः । यविष्ठ । पाहि । अंहसः । संऽएद्वारं । शतं । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः ।
ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्व मानुषीणा मनोरपत्यभुताना विश्वासा मर्षासा विंश प्रजाना गृहपतिरसि । गृहस्वामी भवसि ।
हे यविष्ठ युवतमाग्ने अतस्त्व शत हिमाः शत हेमतान सवत्सरान समेद्वार त्वा सम्यगिदं कृतवत् मा शत शतेन
शतसंख्याकैः पृभिः पालकैरहसः पापादाहतुः शचीर्वा पाहि । रक्ष । ये च स्तोतृभ्यो ददति धनं तव समिधनस्य
कर्तार प्रयच्छति ताश्च पाहि ॥

त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय ।

अस्य रायस्त्वमग्रे रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥ ९ ॥

त्वं । नः । चित्रः । ऊत्या । वसो इति । राधांसि । चोदय ।

अस्य । रायः । त्वं । अग्रे । रथीः । असि । विदाः । गाधं । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हे वसो वासकाग्ने चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रक्षया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्य चोदय । प्रेरय ।
अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्व रथीरसि । रहिता नेता भवसि । अतः कारणादस्मभ्य
धनानि प्रेरयत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं तुचं । अपत्यनामतत । अपत्यायापतनहेतुभुताय पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठा
तु क्षिप्रं विदाः । जंमय ॥

पषिं तोकं तनयं पतृभिष्टुमदब्धैरप्रयुत्वभिः ।

अग्रे हेळांसि देव्या युयोधि नोऽदेवानि हूरांसि च ॥ १० ॥

पषिं । तोकं । तनयं । पतृऽभिः । त्वं । अदब्धैः । अप्रयुत्वऽभिः ।

अग्रे । हेळांसि । देव्या । युयोधि । नः । अदेवानि । हूरांसि । च ॥ १० ॥

हे अये त्वमदह्यः केनाप्यहिंसितिरप्रयुतभिः । र्यगतिरत्र पृथग्भावार्थः । अपृथग्भूतैः संहतैः पशुभिः पालन-
साधनेऽस्मिन् लोक पुत्र तनय पीत्र च पर्षि । पालय । देव्या देवसबधीनि च हृष्टासि क्रोधात्तोऽस्मत्तो युयोधि ।
पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसबधीनि च हृष्टासि हिमनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥ १० ॥

आ सखायः सबर्द्धा धेनुमजध्वमुप नव्यसा वचः । मृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सबः ऽर्द्धा । धेनुं । अजध्वं । उप । नव्यसा । वचः । मृजध्वं । अनप
ऽस्फुरां ॥ ११ ॥

हे सखाय समानव्याना अध्वर्यवः सबर्द्धा । सवर्गति पयसो नाम । अमरणहेतुभुतस्य पयसो दोग्ध्री
धेनु गामाजध्व । अभिगच्छत । प्राप्त । केन सार्धनन । नव्यसा नवीयसा नवर्तरेण वचो वचसाङ्गानरूपेण
शब्देन । तदनतरमनपस्फुरा । स्फुरतिर्वधकर्मा । अनपवाधा ता धेनुमुप सजध्व । वत्सनोपसृष्टं कुरुत । मरु
हेवत्यस्वात मरुता यागाय पयो दोग्ध्रीमति शेष । अथवा मरुता माता पुत्र्याख्या माध्यमिका वाग्धनुः ।
हे सखाय स्तोतार सबर्द्धा मरुजनहेतुभुतस्य पयसो दोग्ध्री धेनु पृथि नव्यसा नवर्तरेण वचसा स्तोत्रिणो
पाजध्व । उपागच्छत । अनपस्फुरामनपवाधनीया ता सजध्व । बधनाद्विसृजत । मुचत । ईदृशी महती धेनु-
मरुता माता किमु वक्तव्य तेषा माहात्म्यमिति मरुत्सृतिः ॥

या शर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुक्षत ।

या मृच्छीके मरुतां तुराणां या सुस्त्रेवयावरी ॥ १२ ॥

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुक्षत ।

या । मृच्छीके । मरुतां । तुराणां । या । सुस्त्रेः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

या धेनुरमृत्युमरणहेतु श्रवोऽज्ञ पथोलक्षण मारुताय मरुत्सघाय धुक्षत अधुक्षत । कीदृशाय । शर्धाय
प्रसह्यनशीलाय स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये । या च तुराणा निप्रकारिणा मरुता मृच्छीके मुखे तत्परा वर्तते ।
या च सुस्त्रे । सुस्त्रेहेतुभूतैरेवयावरीवैवगुत्तुभिर्गन्धर्ममस्थानिरुदकैर्वा सह यात्यन्ध्यामपि सुखार्थं वृष्टिजलैः सहा
गच्छती ता धेनुमुपाजध्वमिति पूर्वतान्वय । अत्रापि पूर्ववत्सृतिरधिगत्या ॥

भरद्वाजायाव धुक्षत द्विता । धेनु च विश्वदोहसमिषं च विश्वभोजसं ॥ १३ ॥

भरतऽवाजाय । अवं । धुक्षत । द्विता । धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । इषं । च । विश्व
ऽभोजसं ॥ १३ ॥

हे मरुतो भरद्वाजायाम्भ्रात्रे द्विता द्वितयमव धुक्षत । किं तद्वितयं । धेनु च गा चप चान्न च । कीदृशी
धेनु । विश्वदोहस विश्वस्य व्याप्तस्य बहलस्य दोग्ध्री । कीदृशमन्न । विश्वभोजसं सर्वेषा भोगपर्याप्त ॥

तं व इदं न सुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अयमणं न मद्रं सृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४ ॥

तं । वः । इदं । न । सुऽक्रतुं । वरुणं ऽइव । मायिनं ।

अयमणं । न । मद्रं । सृप्रऽभोजसं । विष्णुं । न । स्तुषे । आऽदिशे ॥ १४ ॥

हे मरुत्तग्न त तादृश वस्त्वा स्तुषे । स्तमि । किमर्थं । आदिश आदेशनाय धनानामतिसर्जनाय प्रदानाय ।

कीदृशं त्वां । इन्द्रं नेंद्रमिव सुकृतं सुकर्माणं वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावंतमर्यमणं नार्यमणमिव मद्रं
सुतं विष्णुं न विष्णुमिव रुद्रप्रभोजसं प्रसूतधनं । यदा त्वस्या लिंगोक्तदेवतास्तदानीं निवशब्दां चशब्दार्थं
द्रष्टव्या ॥

त्वेषं शर्धो न मारुतं तुविष्वरयन्वाणं पृषणं सं यथा गता ।

सं सहस्रा कारिषच्चर्षणिभ्य आँ आविर्गूळ्हा वसू करत्सुवेदा नो वसू करत् ॥१५॥

त्वेषं । शर्धः । न । मारुतं । तुविऽस्वनि । अन्वाणं । पृषणं । सं । यथा । गता ।

सं । सहस्रा । कारिषत । चर्षणिऽभ्यः । आ । आविः । गूळ्हा । वसू । करत् ।

सुऽवेदा । नः । वसू । करत् ॥१५॥

नेति संप्रत्यर्थ । न सप्रतीदानी त्वेष दीप्त तुविष्वणि बहुस्वनमनवाणमप्रत्युतं शत्रुभिरनाभगत पुषणं
पोषकं मारुतं मरुत्सघरूपमीदृशं शर्धो बलं स्तामीति शेषः । स च मरुद्गणो यथा येन पकरणेण गता गतसं
ख्याकानि धनानि सं महैव चर्षणिभ्यो मनुष्यभ्योऽस्मभ्य कारिषत कुर्यात् । आकारः सम्प्रत्यर्थ । यथा वा सहस्रा
सहस्रसंख्याकानि धनानि च स महैव कारिषत कुर्यात् तथा स्तामीति पूर्ववान्वयः । अपि च म मरुद्गणो
गूळ्हा गूढानि संवृतानि वसु वसूनि धनान्याविष्करत । अस्मभ्यमाविष्करोतु । तथा वसु वसूनि धनानि सुवेदा
मुनभानि च नोऽस्माकं करत । करोतु । यदा तु लिंगादियूपोष्णी तदा मारुत शर्ध इव त्वेष पुषण पोषक
मेतत्संज्ञ देव स्तामीति योजनीयं ॥

आ मां पृषन्नुप द्रव शंसिषं नु ते अपिकर्णं आघृणे । अघा अर्यो अरातयः ॥१६॥

आ । मा । पृषन् । उप । द्रव । शंसिषं । नु । ते । अपिऽकर्णे । आघृणे । अघाः ।

अर्यः । अरातयः ॥१६॥

हे पुषन् मा मामा द्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आघृणे आगतदीप्ते अघा आहवीरर्योऽरीरभिगवीर
रातयः शत्रुभूताः प्रजा उप द्रव । बाधस्व ॥ उपपूर्वो द्रवतिर्वाधाया वर्तते । यथा प्रजा पशुन्यजमानस्याप
दोद्राव । तं सं १ ५ १ ४ । इति ॥ अह च ते तवापिकर्णं कर्णावपिगतं समीपदेशे स्थितः सन् नु क्षिप्र
शमिष । प्रशमामि ॥ ३॥

मा काकंबीरमुद्धृहो वनस्पतिमशस्तीर्वि हि नीनशः ।

मोत मूरो अह एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥१७॥

मा । काकंबीरं । उत् । वृहः । वनस्पतिं । अशस्तीः । वि । हि । नीनशः ।

मा । उत् । मूरः । अहरिति । एव । चन । ग्रीवाः । आऽदधते । वेगिति वेः ॥१७॥

अपिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानं बहुपत्न्याश्रयवनस्पतित्वेन रूपयन् तस्यानुहारमाशास्ते । हे पुषन् मा
काकंबीर काकानां भतीरं वनस्पति वृक्ष मोद्धृहः । उद्धर । मा बाधस्व । पुत्रपौत्रादिभिः सखीभूतेरुपेतमन्यैश्च
बहुभिराश्रितं मां मा हिमीरित्यर्थः । हिशब्दश्चार्थः । अशस्तीरशंसनीया अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयित्रीर्वा
शत्रुभूताः प्रजा वि नीनशो हि । विनाशाय च । उतापि च मूरः प्रेरकः शत्रुरिवैवं माहः । अस्मात्मा हार्षीत् ॥
एवमित्यभिसंबंधादाख्यातस्योदात्तवत्त्वाच्चाश्रुतोऽपि यथेत्येतद्वाक्येऽध्याह्रियते ॥ ग्रीवाः । गिरत्वंतरवस्था-
पर्यंति बध्नेतीति ग्रीवा दामानि । यथा व्याधा वेः पक्षिणो हरणार्थं ग्रीवा दामानि जालरूपाख्यादधत्ते
भूत्यां निदधते तैश्च निहन्तेः पक्षिणो हरत्येवमस्मान् बध्नेनोपायः शत्रुमा हार्षीदित्यर्थः ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं । अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥ १८ ॥

दृतेःऽइव । ते । अवृकं । अस्तु । सख्यं । अच्छिद्रस्य । दधन्ऽवतः । सुऽपूर्णस्य ।

दधन्ऽवतः ॥ १८ ॥

हे पुषन् ते तव सख्यं सखित्वमवृक बाधकरहित सर्वदेकरूपेण वर्तमानमस्माकमस्तु । सर्वदा भवतु । दृतेरिव । यथा द्रुतस्वदीय सख्यमविच्छिन्न तद्वत् । कीदृशो दृतिः । अच्छिद्रस्य किद्ररहितस्य सख्येष्टस्य दधन्वतो दधिमतः सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु परितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नाऽधिकत्वद्योतनार्थः । ईदृशो दृतिः सर्वदा पुष्णो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवंमृत्युपिराशास्तं ॥

परो हि मत्येरसिं समो देवैरुत श्रिया ।

अभि ख्यः पृषन्पृतनामु नस्त्वमवा नृनं यथा पुरा ॥ १९ ॥

परः । हि । मत्यः । असिं । समः । देवैः । उत । श्रिया ।

अभि । ख्यः । पृषन् । पृतनामु । नः । त्वं । अव । नृनं । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हे पुषन् मर्त्यमर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः परः परस्तात्स्थितोऽसि । श्रिया संपदा देवैरुत सर्वदेवैश्च समः समानोऽसि । अतस्त्य पृतनामु मयमिषु नोऽस्मानभि ख्यः । अभिपश्यानुग्रहदृष्ट्या विलोकय । यथा पुरा येन प्रकारेण पूर्वकालीनान्युपान्तरात्स्थित एव नूनमर्थेदानीमव । अस्मान्न च ॥

वामी वामस्य धृतयः प्रणीतिरस्तु सूनृता ।

देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वैजानस्य प्रयज्यवः ॥ २० ॥

वामी । वामस्य । धृतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सूनृता ।

देवस्य । वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । वैजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हे धृतय कर्पायितारः प्रयज्यवः प्रकीर्णेण यष्टव्या मरुतः सा सूनृता प्रियमत्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया वाक् प्रणीतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणेत्री भवतु । देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वैजानस्यैवत उभयविधस्य पुरुषस्य वामी प्रशस्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेत्री सा सूनृत्यन्वयः । प्रणीतिरस्वस्मदर्थं ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः ।

त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं वृत्रहं शवः ॥ २१ ॥

सद्यः । चित । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्यां । देवः । न । एति । सूर्यः ।

त्वेषं । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृत्रहं । शवः । ज्येष्ठं । वृत्रहं । शवः ॥ २१ ॥

यस्य च मरुगणस्य चर्कृतिः कर्म सद्यश्चित्तस्य एव द्या पर्येति परिगच्छति दिव्यतरित्वे परितो वर्तते देवो न देवो द्योतमानः सूर्य इव तादृशगणात्मिका मरुतस्त्वेव दीप्त नाम शत्रुणा नमयितुं यज्ञियं यज्ञार्हं शवो बलं दधिरे । आधारयन् । तस्य शवो बलं वृत्रह वृथादेरमुरस्य हन्तुं भवति । तस्य वृत्रह शवो ज्येष्ठ सर्वेभ्यः प्रशस्ततम भवति ॥

सकृद् द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते ॥ २२ ॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत् । अन्यः । न । अनु । जायते ॥ २२ ॥

सकृद् सकृदेव द्यौरजायत । उदपद्यत । सकृदुत्पन्नैव स्थिता भवति । न पुनस्तस्यां नष्टायामन्या तत्सदृशी बीर्जायते । भूमिश्च सकृदेवाजायत । पृथ्वा मरुता मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिर । पृथिवी वै पयसो मरुतो जाताः । तै० सं० २. २. ११. ४. । इति तैत्तिरीयकं । यथा यावापृथिव्या सकृदेषोत्पद्यते एवं पृथिरपि सकृद्दुग्धेनैव पयसा मरुतोऽजीजनत । तत्ततः परमन्यः पदार्था नानु जायते । तत्सदृशी नोत्पद्यते ॥ ४ ॥

स्तुषे जनमिति पंचदशर्चं पष्ठं मुक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । अथा षटपचाशदक्षरा शक्करी शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रातं । स्तुषे पचोन ऋजिश्चा ह वैश्वदेव ह शक्कयंतमिति ॥ त्वृद्धं दशरात्रि पंचमे ऽहनीदं वैश्वदेवनिविद्धानं । सूत्रित च । ऋभुर्विभ्या स्तुषे जनमिति वैश्वदेव । आ० ८. ८. । इति । आद्या महा नाम्नीव्रते जप्या ॥

स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्रयंता ।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु सुष्टाचासो वरुणो मित्रो अग्निः ॥ १ ॥

स्तुषे । जनं । सुव्रतं । नव्यसीभिः । गीःऽभिः । मित्रावरुणा । सुम्रयंता ।

ते । आ । गमंतु । ते । इह । श्रुवंतु । सुष्टाचासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥ १ ॥

सुव्रतं मुक्तर्माणं जनं दैव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः स्तुषे । अहं स्तुवे । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रमीतेस्त्रायको वरुणः पापान्नवारयिता । एतावपि देवां स्तामि । कीदृशा । सुम्रयंता सुम्रं सुखं स्तोतृणामिच्छंता । सुष्टाचासः शोभनवस्त्रास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञ आ गमंतु । आगच्छंतु । ते तादृशाः श्रुवंतु । अस्मदीयाः स्तुतिः शृण्वंतु च । अत्र मित्रादीना परिगणनमुपलक्षणं मुक्तस्य सर्वदेवता-प्रतिपादकत्वात् । अत एव पूर्वं जनमिति गामान्यनिर्देशः ॥

विशोविश इन्द्रमध्वरेष्वदृप्रक्रतुमरतिं युवत्योः ।

दिवः शिशुं सहसः सूनुमग्निं यज्ञस्य केतुमरुषं यजध्वे ॥ २ ॥

विशःऽविशः । इन्द्रं । अध्वरेषु । अदृप्रऽक्रतुं । अरतिं । युवत्योः ।

दिवः । शिशुं । सहसः । सूनुं । अग्निं । यज्ञस्य । केतुं । अरुषं । यजध्वे ॥ २ ॥

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीड्यमुत्तिग्भिः स्तुत्यमदृप्रक्रतुं दर्परहितकर्माणममूढप्रज्ञं वा युवत्वोर्बावापृथिव्योररतिमभिगंतारमर्थं स्वामिनं दिवो ब्रूलोकस्य शिशुं पुत्रं । दिवस्यारि प्रथमं जज्ञे अग्निः । ऋग्वे० १०. ४५. १. । इति निगमः । यद्वा । दिवः स्तोतुः पुत्रभूतं । तथार्पि निगमो भवति । त्वं पुत्रो भवसि यज्ञेऽविधत् । ऋग्वे० २. १. ९. । इति । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकमरुषमारोचमान-मेवंगुणकर्मापि यजध्वे यष्टुं । स्तुषे इत्यनुषज्यते । स्तुषे । स्तुवे ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तुभिरन्या पिपिशे सूरौ अन्या ।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३ ॥

अरुषस्य । दुहितरा । विरूपे इति विरूपे । सृभिः । अन्या । पिपिशे । सूरः । अन्या ।
मिथः । सतुरा । विचरंती इति विचरंती । पावके इति । मन्म । श्रुतं । नक्षतः ।
ऋच्यमाने इति ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोः स्मृतिः । अरुषस्यारोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दुहितरी । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः
क्रियते । अतस्तदधीनात्मनाभत्वान्तस्य दुहितरावित्युच्यते । विरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे । तयोरन्येका
रात्रिः स्मृतिर्नक्षत्रैः पिपिशे । पिपिशे । संश्लिष्यते ॥ पिशे अवयव इति धातुः ॥ अन्याहोरात्रिका दुहिता सूरः
सूर्येण पिपिशे । संश्लिष्यते । ते च नक्षत्रैः सूर्येण चानुष्ठिते भवत इत्यर्थः । मिथसुरा परस्परं बाधयंती । अहो
रात्रिर्निर्वर्त्यते रात्र्या चाहरति परस्परं बाधः । अत एव विचरंती विविधं पृथक्चरंती पावके सर्वस्य
शोधयिष्या । एवंभूते अहश्च रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्मृत्यमाने सत्यां श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननोयं स्तोत्र-
मस्मात्कृतं नक्षतः । व्याप्नुतां ॥

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयि विश्ववारं रथप्रां ।

द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४ ॥

प्र । वायुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । बृहत् । रयिं । विश्ववारं । रथप्रां ।

द्युतत् । द्यामा । नि । द्युतः । पत्यमानः । कविः । कविं । इयक्षसि । प्रयज्यो इति
प्रयज्यो ॥ ४ ॥

बृहती महती मनोषास्मदीया स्मृतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्र गच्छतु ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥
कीदृशं वायुं । बृहद्रयि महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रां रथस्यात्मीयस्य प्रातारं पुरयितारं ।
यद्वा । स्तोतृणां रथं धनैः पुरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । हे प्रयज्यो प्रकीर्षेण यष्टव्यं वायो द्युतद्यामा प्रदीप्त-
यानो नियुत आत्मीयरथयोज्या वडवास्ताः पत्यमानोऽभिपतन्नाभिगच्छन् । यद्वा । पत्यतिरश्चर्यकर्मा । तासां
वडवानामोश्चरः कविः क्रांतदर्शी । एवंभूतस्त्वं कविं मेधाविनं स्तोतारमियक्षसि । धनेन पूजय ॥

स मे वपुश्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्कान्मनसा युजानः ।

येन नरा नामत्येषयर्थ्यं वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥ ५ ॥

सः । मे । वपुः । छदयत् । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्कान् । मनसा । युजानः ।

येन । नरा । नासत्या । इषयर्थ्यं । वर्तिः । याथः । तनयाय । त्मने । च ॥ ५ ॥

अश्विनोः स्वभूतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयत् । छदयत् । तेजसाच्छादयत् । यो रथो
विरुक्कमान विरोचनवान् विश्वेण दीप्यमानो मनसा मनोव्यापारमात्रेण युजानोऽश्वैः संप्रयुज्यमानो भवति ।
हे नरा नेतारो हे नासत्या सत्यस्वभावा सत्यस्य नेतारो नामिकाप्रभवा वाश्विनो येन रथेन वर्तिः स्तोतृगृहं
तनयाय पुत्राय त्मने तत्पित्रे स्तोत्रे विषयर्थ्यं कामान्नापयितुं याथो गच्छथः स रथ इति पूर्वचान्वयः ॥ ५ ॥

पर्जन्यवाता वृषभा पृथिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि ।

सत्यश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्यातर्जगदा कृणुध्वं ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतं । अयानि ।

सत्यंऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गीःऽभिः । जगतः । स्यातः । जगत् । आ । कृणुध्वं ॥ ६ ॥

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभा वृष्टेः कर्तारो पृथिव्याः । अंतरिक्षनाभैतत । अंतरिक्षादप्यान्याप्रव्यानि पुरीषाणि पुरकाण्यदकानि जिन्वतं । प्रेरयत । उत्तरोऽर्धर्चां मारुतः । हे सत्यश्रुतः सत्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोतुर्गीर्भिः स्तुतिभिर्यम् स्तुता भवथ तस्य स्तोतुर्जगत्स्थावरजगमात्मक सर्व प्राणिजातमा कृणुध्व । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः स्यात । गणाभिप्रायमेकवचन । स्थावरजगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुत्तर्गति योज्य ॥

अन्वारभणीयाया सारस्वतस्य हविषो याज्या पावीरवीक्षिषा । सूचित च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवासं सरस्वतः । आ० २ ८. इति ॥ एकादशने सारस्वते पञ्चाविष्य पुरोडाशस्य याज्या । सूचित च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्य सनः शशयो यो मयोभूः । आ० ३ १. इति ॥ आग्निमाहुते शस्त्रिऽक्षिषा । सूचित च । राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायु । आ० ५ २० । इति ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धातु ।

ग्राभिरच्छिद्रं शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते गर्मं यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धातु ।

ग्राभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सजोषाः । दुराधर्षं । गृणते । गर्मं । यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी शोधयित्री कन्या कमनीया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रात्रा वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी । यद्वा । वीराणां पालयित्री । एवमता सरस्वतो धियमस्मदीय कर्म यज्ञाख्य धातु । दधातु । धारयतु । ददातु वा । शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्ठेयते । अपि च ग्राभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सह प्रीयमाणा । यद्वा । प्रा गायत्र्यादीनि कृदासि । कृदासि वै पा इति श्रुतिः । तैः सह प्रीयमाणा गृणते सुवर्तं मह्यमच्छिद्रं किद्ररहितं दगाधर्षं शत्रुभिः शीतवातादिभिश्च धर्षितुमशक्यं शरणं गृहं गर्मं सुखं च यंसत् । प्रयच्छतु ॥

एकादशने पांप्णे पशौ पथस्यथ इति विषो याज्या । सूचित च । पथस्यथ. परिपति वचस्या बृहस्पते या परमा परावर्दति द्वे । आ० ३ ७. इति ॥

पथस्यथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानः कर्क ।

स नो रासच्छुरुधश्चंद्राया धियं धियं सीपधातिं प्र पृषा ॥ ८ ॥

पथःऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनट । अर्क ।

सः । नः । रासत् । शुरुधः । चंद्रऽअग्राः । धियंऽधियं । सीसधातिं । प्र । पृषा ॥ ८ ॥

पथस्यथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमर्कमर्चनीयं पुषणं कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या सुत्याभ्यानट । अभ्यश्रुता । प्राप्नोतु । स च पुषा नोऽस्माभ्यः शुरुधः शुचो रोधयित्रीगायत्र्यायाः । चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा स्वर्णशृंगा रासत । ददातु ॥ रा दाने । अस्माभिरिति रूप ॥ तथा धियं धियं सर्वमस्मदीय कर्म स पुषा प्र सीपधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वाष्ट्रे पशौ प्रथमभार्जमिति हविषो याज्या । सूचित च । प्रथमभाज यज्ञसं वयोधां सोमापुषणा जनना रथीणा । आ० ३ ८. इति ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगर्भस्तिमृभ्वं ।

होता यस्तद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९ ॥

प्रथमं भाजं । यशसं । वयः ५धां । सु ५पाणिं । देवं । सु ५गर्भस्तिं । ऋभ्वं ।

होता । यस्तत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं । सु ५हवं । विभा ५वा ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां । यावच्छो वै रेतसः सितस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोति तावच्छो वै तस्य जायत । तै० सं० १. ५. ९. १. । इति श्रुतिः । यशसं यशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य हविर्ब्रह्मणस्य धातारं धारयितार यदा स्तोत्रभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । हस्तस्य मणिबंधादूर्ध्वप्रदेशः पाणिः । शोभनपाणिकं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगर्भस्ति । गर्भस्तिरिति बाहुनाम । शोभनदोर्दंडमृभ्वमुख भासमानं महान्तं वा पस्त्यानां । पस्त्यामिति गृहनाम । तत्स्थानां यजतं यष्टव्यं । गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः । सुहवं मुखेन ह्मातुं शक्यं । एवभूतं त्वष्टार होता देवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽभियंक्षत । यजत । अग्नेन हविषा यजतु ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ ।

बृहंतमृष्वमजरं सुषुम्नमृधग्धुवेम कविनेपितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य । पितरं । गीः ५भिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय । रुद्रं । अक्तौ ।

बृहंतं । ऋष्वं । अजरं । सु ५सुम्नं । ऋधक् । हुवेम । कविना । इपितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य भुतजातस्य पितरं पालयितार रुद्रं । रुद्रः ख । तद्वायवितारमीश्वरमाभिर्गीर्भिः स्मृतिभिर्दिवाहनि हे स्तोत्रवर्धय । अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्मृतिभिवर्धय । वयं च कविना प्राञ्जन रुद्रेणोपितासः प्रेरिताः संतो बृहंतं महान्तमृष्व दर्शनीयमजरं जरारहितं सुषुम्न शोभनमुखमवंगुणविशष्टं रुद्रमृधक् ऋधं समृद्धं यथा भवति तथा ऊवेम । स्वाम ॥ ॥ ६ ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंत गृणतो वरस्यां ।

अचिचं चिद्धि जिन्वथा वृधंत इत्या नक्षतो नरो अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंत । गृणतः । वरस्यां ।

अचिचं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्या । नक्षतः । नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

हे युवानो नित्यतृणाः कवयः प्राज्ञा यज्ञियासो यज्ञाहो एवंभूता हे मरुतो गृणतः सुवतो वरस्यां वरणीयां स्मृतिं प्रत्या गंत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्येत्यमनेन प्रकरिण वृधंतो वर्धमानाः । यदा । इत्यामुचातरिक्तं नक्षतो व्याप्नुवतोऽंगिरस्वत । अंगिरसो गमनशीला ररमयः । ते यथा शीघ्रं नभस्तलं व्याप्नुवन्ति तद्वत् । यदा । ऋषय एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवंभूता यूयमचिचं चित । ओषधिवनस्यातिभिर्निविडो देशश्चिचं । तद्विलक्षणमोषधादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिन्वथ । वृध्वा तर्पयथ । इति पुराणः ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तं ।

स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तुभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२ ॥

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अजं । यूथा ५इव । पशु ५रक्षिः । अस्तं ।

सः । पिस्पृशति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तु ५भिः । न । नाकं । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीराय विक्रांताय विविधं शत्रूणामीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज । हे खोतः स्तुतिं प्रगमय । तथा तवसे बलिने तुराय चिप्रगमनाय च तस्मै गणाय प्राज । तच्च दृष्टांतः । पशुरक्षिः पशुपालको यूथेव । स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः । स च मरुद्गणो वचनस्य वक्तुर्विषो विप्रस्य मेधाविनः खोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियायहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी श्रुतं श्रोतव्यं खोच तस्यात्मीये शरीरे पिस्पृशति । स्पर्शयतु । संश्लेषयतु । तत्सोचं वृद्धतं भवत्वित्यर्थः । स्पर्शने दृष्टांतः । क्षुभिर्न नाकं । यथा नक्षत्रैर्नाकमंतरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत् ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि चिश्चिद्विष्णुमनवे बाधिताय ।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा३ तना च ॥१३॥

यः । रजांसि । वि३ममे । पार्थिवानि । चिः । चित् । विष्णुः । मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । शर्मन् । उप३दद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा । तना । च ॥१३॥

यो विष्णुर्बाधितायामूरिहंसिताय मनवे प्रजापतये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या सबद्धानि रजांसि लोकान् । चीञ्चोकानिति या त । त्रिविममे । चिदित्यवधारणं । चिभिरेव विकर्मणः परिमितवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयायं षष्ठी ॥ ईदृशेन त्वयोपदद्यमानेऽस्मभ्य दीयमाने शर्मन् शर्मण गृन्ते सुखे वा वर्तमानाः संतो वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम । मोदेम । दृष्टा भवेम ॥

तन्नोऽहिर्बुध्नो अद्भिरकस्तत्पवतस्तत्सविता चनो धात ।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥१४॥

तत् । नः । अहिः । बुध्नः । अत्३भिः । अर्कः । तत् । पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धात् ।

तत् । आप३धीभिः । अभि । राति३साचः । भगः । पुर३धिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥१४॥

बुध्नः । बुध्नमंतरिक्षं । तव भवो अहिः । एत्यतरिक्ष इत्यहिः । उक्तं च । अहिरयनादत्यतरिक्षे । नि० २. १७ । इति । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवोऽर्कैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैः स्तुयमानः स नोऽस्मभ्य तत् लोके प्रसिद्धं चनोऽतमस्त्रि रुदकैः सार्धं धात । दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु । पर्वतः पुरयिता ॥ पर्वं पुरण इति धातुः ॥ यद्वा । पर्ववद्भ्यश्च पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य गिरः शत्रुरिति वा पवतः । स च तच्चनो दधातु । तथा सविता प्रेरको देवस्य तच्चनो दधातु । अपि च रातिषाच । राति दान सचते भवत इति रातिषाचो विश्वे देवाः । ते चीषधीभिः । औषः पाक आसु धीयत इत्योषधयस्तिलमाषाद्याः । ताभिः सार्धं तदन्नमभि प्रयच्छतु । तथा पुरधिर्बुध्नीर्बुध्नप्रज्ञो वा बृहत्कर्मा वा भगो भजनीय एतत्सन्नो देवश्च राये धनार्थं प्र जिन्वतु । अस्मान्प्रेरयतु ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपां ।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम विण अदेवीरभ्यध्वाम ॥१५॥

नु । नः । रयिं । रथ्यं । चर्षणि३प्रां । पुरु३वीरं । महः । ऋतस्य । गोपां ।

क्षयं । दात । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि । च । क्रमाम । विणः ।

आ३देवीः । अभि । अध्व३वाम ॥१५॥

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्य रयिं धनं जयं गृहं च दात । प्रयच्छत । कीदृशं रयिं । रथ्यं रथसंबन्धिन । रथ युक्तमित्यर्थः । चर्षणिप्रां । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां पुरयितारं पुरुवीर । वीर्याज्जायत इति वीराः पुत्रादयः ।

बहुभिर्वीरिभ्योऽपेत् । महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपा रक्षक । दक्षिणार्द्धेण धनेन हि यज्ञो रच्यते । मृतो यज्ञस्त्वर्द्धाक्ष इति वचनात् । कीदृश चय । अजर जगरहित । येन रयिणा चयेण च जनान् शत्रुन स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरद्वेवसर्वाधनीरासुरीः सेनाश्याभि क्रमाम अभिभवम् । तथादेवीः । आगता देवा यामु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीश्च विशः प्रजा यज्ञानुष्ठायिनीयेन धनेन गृहेण चाभ्यश्रवाम अभि-
प्राप्नवाम तादृश धनं गृहं च दातव्यन्वयः ॥ १॥ ॥ ४॥

पचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र ऋवे व इति पचदशर्चं प्रथमं सूक्तमृजिश्चन आर्षं बहुदेवताकं त्रिष्टुभ । ऋवे व इत्यनुक्तात् ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमामिर्मृच्छीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।

अभिष्टदामर्यमणं सुगेवं चातृन्देवान्सवितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवी । अदितिं । नमः । ऽभिः । मृच्छीकाय । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।

अभिऽष्टदां । अर्यमणं । सुऽगेवं । चातृन् । देवान् । सवितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो यष्माक मातर देवी बोतमानामदितिमखड्गनीयामदीना वा एतत्सच्चा देवता मृच्छीकाय सुवार्थं नमोभिर्नमस्कारे । स्तोत्रेवा ऋवे । इत्यामि । स्तामि । तथा वरुण वारक मित्र प्रमीतिस्त्रायक देवमग्निं चैताश्च देवान्नमोभिर्नमः । तथाभिष्टदा । क्षदिर्हसाकर्मा । अभिष्टत्तार शत्रुणा हिसितार सुगेवं सुमुखमर्यमणं च नमोभिर्नमः । सवितार भगं च नमोभिर्नमः । किं बहुना चातृन् पालयितृन् सर्वान्देवान्नमोभि स्तोत्रेर्नमः । स्तामि ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितृननागाम्ने सुमहो वीहि देवान् ।

द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वतो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितृन् । अनागाऽन्वे । सुऽमहः । वीहि । देवान् ।

द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वऽर्वन्तः । यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हे सुमहः । शोभनदीप्ति सूर्य सर्वस्य प्ररक दक्षपितृन् । दक्षः पितामहो येषां ते दक्षपितरः । पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं ब्रूते । यथाह पितृन्सुविद्वां अविस्ति । ऋग्वे० १० १५ ३ । इति । एषा दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्ठति । ऋग्वे० १० ७० ५ । मत्वादवगम्यते । ईदृशान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवानना गाम्नेऽनपराधत्वे वीहि । कामयम् । यथास्माकमपराधं ते न कुर्वति तथा "कुर्या" इत्यर्थः । ये देवा द्विज ज्ञानो द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन् ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशन्तः सत्या अविषयाः सत्यवादिनो वा स्वर्वतो धनवतो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते । एवभूता ये देवाः सति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥

उत द्यावापृथिवी क्षत्रमुरु बृहद्रोदमी शरणं सुषुम्ने ।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रं । उरु । बृहत् । रोदमी इति । शरणं । सुषुम्ने इति सुऽसुम्ने ।

महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । क्षयाय । धिषणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुह विस्तीर्णं क्षत्रं बलं करथः । कुरुतं । तथा रोदमी द्यावापृ-

थित्यौ सुसुखे सुसुखे युवा बृहन्नहच्छरणं गृहं च करथः । कुर्वत । महो महत्परिवो धनं नोऽस्माकं यथा
स्थान्तथा कुर्वतमित्यर्थः । अपि च हे धिपणो धारयित्रीं यावापुथिव्यावनेह । पापगाहित्य चास्मै अस्माक
बयाय निवासार्थं कुर्वतं ॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमन्तामद्या हतासो वसवोऽधृष्टाः ।

यदीमर्भे महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्नाम देवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमन्तां । अद्य । हतासः । वसवः । अधृष्टाः ।

यत् । ई । अर्भे । महति । वा । हितासः । बाधे । मरुतः । अह्नाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काले हतास आहताः सतो नोऽस्मान्प्रत्या नमता । आनता भवतु ।
आगच्छतु । कीदृशाः । वसवो वासयितारोऽधृष्टा अन्यैरहिमिताः । यद्यदेमनामरुतो देवानर्भेऽल्पं महति
प्रभूतं वा बाधे मयामं हितासो निहिताः स्थिताः सतो वयमह्नाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥

मिम्यक्ष येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पृषा अभ्यर्धयज्वा ।

श्रुत्वा हवँ मरुतो यद्ध याथ भूमौ रेजते अध्वनि प्रविक्ते ॥ ५ ॥

मिम्यक्ष । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिषक्ति । पृषा । अभ्यर्धयज्वा ।

श्रुत्वा । हवँ । मरुतः । यत् । ह । याथ । भूमौ । रेजते । अध्वनि । प्रविक्ते ॥ ५ ॥

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यक्ष नु क्षिप्रं सगच्छते । तथाभ्य-
र्धयज्वा स्तोतृनभ्यर्धयनं समृद्धान्कुर्वन्त्यो यजति धनेन पूजयति तादृशः पृषा पोषको देवस्य सिषक्तिं याच्यते
सेवते । अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति । नि० ६ ६ । इति यास्क । हे मरुतस्तं यूयं हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यद्ध
यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनिं मार्गे प्रविक्ते गमनार्थं पृथक्कृते सति तत्र विद्यमानानि भूमि भुतजा
तानि रेजते । कर्पते । तथा च मन्त्रातर । प्र विपयति पर्यतान्वि विचति वनस्पतीनां । ऋग्वे० १ ३९ ५ ।
इति ॥ ॥ ८ ॥

अभि त्वं वीरं गिर्वेणसमर्चेंटुं ब्रह्मणा जरितर्नवेन ।

श्रवदिद्वमुप च स्तवानो रासद्वाजाँ उप महो गृणानः ॥ ६ ॥

अभि । त्वं । वीरं । गिर्वेणसं । अर्च । इंटुं । ब्रह्मणा । जरितः । नवेन ।

श्रवत् । इत् । हवँ । उप । च । स्तवानः । रासत् । वाजान् । उप । महः । गृणानः ॥ ६ ॥

हे जरितः स्तोतव्यं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवतं विशेषेण शत्रुणाभीरकं वा गिर्वेणसं गिरां सभक्तारमेव वि-
धमिद्गं नवेनाभिनवेन शोभनेन ब्रह्मणा स्तोत्रेणाभ्यर्च । अभिष्टुहि । स च स्तवानः स्तूयमानः सगं हवमस्मदीय
स्तोत्रमुप श्रवदित । उपशृणुयादिव । अपि च गृणानः स्तूयमान इद्वो महो महतः प्रभूतान्वाजान्वाजानि चोप
रासत । प्रदेयात । यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः ॥

ओमानमापो मानुषीरमृक्तं धातं तोकाय तनयाय शं योः ।

यूयं हि ष्टा भिषजो मातृतमा विश्वस्य स्यातुर्जगतो जनित्रीः ॥ ७ ॥

ओमानं । आपः । मानुषीः । अमृक्तं । धातं । तोकाय । तनयाय । शं । योः ।

यूयं । हि । स्थ । भिषजः । मातृऽतमाः । विश्वस्य । स्यातुः । जगतः । जनिचीः ॥ ७ ॥

हे आपो मानुषीमनुष्यहिता यूयममृक्तमहिंसितमोमान । अवाति रक्षतीत्योमा रक्षकमन्न । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात । धत्त । प्रयच्छत । तथा ग शमनमुपद्रवाणा योर्यावन् पृथक्करण च पृथक्कर्तव्याना धत्त । प्रयच्छत । कृत इत्यत आह । हि यस्माद्युय मातृतमा मातृभ्योऽप्यधिका भिषजः स्य भवथ तस्माद्वातित्यन्वयः । कथ मातृभ्योऽप्यधिक भिषज्यमस्तीत्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्यातुः स्यावरस्य जगतो जगमस्य जनिचीर्जनयित्री भवथ । अतो यूय भिषजः स्य ॥

आ नो देवः सविता चायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात् ।

यो दत्तवाँ उषसो न प्रतीकं व्यृणुते दाशुषे वार्याणि ॥ ८ ॥

आ । नः । देवः । सविता । चायमाणः । हिरण्यऽपाणिः । यजतः । जगम्यात् ।

यः । दत्तवान् । उषसः । न । प्रतीकं । विऽजृणुते । दाशुषे । वार्याणि ॥ ८ ॥

चायमाणो रक्षन् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यजतो यष्ट्य एवभूतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्माना जगम्यात् । आगच्छतु । यो देवो दत्तवान्यनवानुषसो न प्रतीकमुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवीषि दत्तवन्तं यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यृणुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

उत त्वं मृनो सहसो नो अद्या देवाँ अस्मिन्ध्वरे ववृत्याः ।

स्यामहं ते सदमिद्रातौ तव स्यामग्रेऽवसा सुवीरः ॥ ९ ॥

उत । त्वं । मृनो इति । सहसः । नः । अद्या । आ । देवान् । अस्मिन् । अध्वरे । ववृत्याः ।

स्यां । अहं । ते । सदं । इत् । रातौ । तव । स्यां । अग्रे । अवसा । सुऽवीरः ॥ ९ ॥

उतापि च हे सहसः मृनो बलस्य पुत्रापि त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयेऽस्मिन्ध्वरे यागं देवान्यष्टव्यानिद्रादीना ववृत्याः । आवर्तय । आगमय । अपि चाह ते तव रातौ धनस्य दानं सदमित्त्वन्दैव वर्तमानः स्या । भवेय । तथा हे अपि तवावसा त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः शोभन्निर्वीरः पुत्रपात्रादिभिरुपेत्य स्या । भवेय ॥

उत त्या मे हवमा जगम्यातं नासत्या धीभिर्युवमंग विप्रा ।

अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीके ॥ १० ॥

उत । त्या । मे । हव । आ । जगम्यातं । नासत्या । धीभिः । युवं । अंग । विप्रा ।

अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा । दुःऽइतात् । अभीके ॥ १० ॥

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञा नासत्या सत्यस्वभावा सत्यस्य नेतारो वा हे आश्विनौ त्या तां प्रसिद्धीं युव युवा धीभिः परिचरणकं कर्मभिरुपेत मे मदीय हव स्तोचमग विप्रमा जगम्यात् । आगच्छत । आगत्य च महो महस्तमसोऽमुमुक्तादधकारादत्रिं न यथात्रिमृषममुमुक्त मोचितवर्तो स्थः हे नरा नेतारावश्विनो तथास्मान्यभीकेऽभ्यक्ते प्राप्ति संयामे दुरितादुखात शत्रुहतात्तूर्वत । अस्मास्तारयत ॥ ॥ ९ ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।

दशस्यन्तो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अर्षा मृळता च देवाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत । नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।
दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अयाः । मृळंत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हे देवास्ते यूयं युमतो दीप्तिमतो वाजवतो बलयुक्तस्य नृवतो नृभिः पुत्रादिभिरपेतस्य पुरुषोर्वह्निभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत । भवत । अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयच्छंतो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवासः पृथिव्यां भवा वसवो गोजाताः । गांः पृथ्वीमाध्यमिका वाक् । तत उत्पन्ना मरुतो ऽप्या अप्स्वंतरिक्षे भवा रुद्राश्च ते सर्वे यूयमस्मान्मृळंत । मुखयत ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीऽह्वम्तः विष्णुर्मृळंतु वायुः ।

अमुष्ठा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिधं नः ॥ १२ ॥

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सऽजोषाः । मीऽह्वम्तः । विष्णुः । मृळंतु । वायुः ।

अमुष्ठाः । वाजः । दैव्यः । विऽधाता । पर्जन्यावाता । पिप्यतां । इधं । नः ॥ १२ ॥

मीऽह्वम्तो वर्षणवतस्ते देवा नोऽस्मान्मृळंतु । मृळयंतु । मुखयंतु । के त इति चेदुच्यते । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च अमुष्ठाः । अमुर्विभवा वाज इति त्रयः सौधन्वनाः । तेषामाद्य अमुश्च वाजोऽतिमश्च । उपलज्जमंत । विभवा च । दैव्यो देवभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चोभो नोऽस्मभ्यमिधमन्न पिप्यतां । वर्धयतां ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।

त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः ॥ १३ ॥

उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपां । नपात् । अवतु । दानुं । पप्रिः ।

त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । सऽजोषाः । द्यौः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३ ॥

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः स सविता देवो भगवत्पां नपाक्षापां मेघस्थानां पुत्रो माध्यमिकोऽग्निः स च नोऽस्मानवतु । रक्षत । कीदृशोऽपां नपात् । दानु दातव्यं धनं पप्रिः प्राता पुरयिता ॥ प्रा पुरण इत्यस्मादादृगमहन इति किनो लिङ्गह्वावात् लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैर्जनिभिस्तत्पत्नीभिश्च सजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा पृथिवी चिताश्च सर्वा देवता अस्मानवतु ॥

आग्निमारुत उत नोऽहिरित्थिपा । मृचितं च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवतु नः । आ० ५. २०. इति ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज् एकपात्पृथिवी समुद्रः ।

विश्वे देवा अतानुवृधो हुवानाः स्तुता मंचाः कविशस्ता अवंतु ॥ १४ ॥

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात् । पृथिवी । समुद्रः ।

विश्वे । देवाः । अतऽवृधः । हुवानाः । स्तुताः । मंचाः । कविऽशस्ताः । अवंतु ॥ १४ ॥

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जम्बरहितः । एकोऽसहाय एव पश्यते गच्छतीत्येकपात् । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । अपि च अतानुवृध अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो ऊवाना अस्माभिराह्वयमानाः पूर्वैर्ह्यपिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मंचा मंचणीया गुप्तं

भाषितव्या मन्त्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मैधाविभिर्होषभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवतु ।
अस्मान्नवतु ॥

ए॒वा न॒पा॒तो म॒म त॒स्य धी॒भिर्भ॒र॒द्वा॒जा अ॒भ्यर्च॑न्त्य॒र्कैः ।

मा हु॒तासो॒ वस॒वोऽधृ॑ष्टा विश्वे स्तु॒तासो॒ भूता॒ यज॒त्राः ॥ १५ ॥

ए॒व । न॒पा॒तः । म॒म । त॒स्य । धी॒भिः । भ॒र॒त् । वा॒जाः । अ॒भि । अ॒र्च॑न्ति । अ॒र्कैः ।

माः । हु॒तासः । वस॑वः । अधृ॑ष्टाः । विश्वे । स्तु॒तासः । भू॒त । य॒ज॒त्राः ॥ १५ ॥

एवैव योऽह देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः श्लोत्रैर्कर्चनसाधनैरभ्यर्चति । अभिपुर्वति । हे यजत्रा यष्ट्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्होविर्भर्जतास्मापिता वसवो निवासयितारोऽधृष्टाः कर्ष्याहिमिता एवभूता विश्वे ते सर्वे यूय मा देवपत्यश्च स्तुतासो भूत । ते सुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥ १० ॥

उद् त्वदिति षोडशचं द्वितीयं मृक्मृजिश्चन आर्प वैश्वदेव । त्रयोदश्याद्यास्मिन् उष्णिहः षोडश्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रातः । उद् त्वत्पोळ्श च्युष्णिगनुष्टुबतमिति ॥ गतः मृक्कविनियोगः ॥

उद् त्वच्चक्षुर्महि मि॒त्रयो॒राँ ए॒ति प्रि॒यं वरु॑णयो॒रद॑ब्धं ।

ऋ॒तस्य॒ शुचिं॑ दर्श॒तम॒नीकं॑ रु॒क्मो न दि॒व उ॒दिता॒ व्य॒द्यौत ॥ १ ॥

उत् । उँ इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मि॒त्रयोः । आ । ए॒ति । प्रि॒यं । वरु॑णयोः । अ॒द॑ब्धं ।

ऋ॒तस्य॒ । शुचिं॑ । दर्श॒तं । अ॒नीकं॑ । रु॒क्मः । न । दि॒वः । उ॒त् । उ॒दिता॒ । वि । व्य॒द्यौत ॥ १ ॥

त्वत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं । मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चेत्तरतरयो गान्ध्यावरुणावुभावप्याचष्टे । मित्रावरुणयोः प्रियमदब्धं रज्जोभिरहिमितं शुचिं शुद्धं निर्मलं दर्शतं दर्शनीयं । एवभूतमृतस्यादित्यस्यानोकं तेज आ सर्वेषामभिमुखमुदेति । उद्गच्छति । उदितोदिता सूर्यस्योदये मत्तुदितं तत्तज्जो द्विषोऽतरिक्तस्य रुक्मो न भूषणमिव व्यद्यौत । विद्योतते । प्रकाशतं ॥

वे॒द य॒स्त्रीणि॑ वि॒दथा॑न्येषां दे॒वानां॑ ज॒न्म स॒नुतरा॑ च वि॒प्रः ।

ऋ॒जु म॑र्तेषु वृ॒जिना॑ च प॒श्यन्त्र॒भि च॑ष्टे सूर॑ो अ॒र्य ए॒वान् ॥ २ ॥

वे॒द । यः । वी॒णि । वि॒दथा॑नि । ए॒षां । दे॒वानां॑ । ज॒न्म । स॒नुतः । आ । च । वि॒प्रः ।

ऋ॒जु । म॑र्तेषु । वृ॒जिना॑ । च । प॒श्यन् । अ॒भि । च॑ष्टे । सूरः । अ॒र्यः । ए॒वान् ॥ २ ॥

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि वीक्ष्योक्तान्वद् वेत्ति जानाति । एषामेतस्मिन् कथयवर्तिना देवानां वसुरुद्रादित्यात्मनां सनुतः । अतर्हितनामैतत् । अतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति । आकारः पुरकः । स सूरः सूर्यो मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यजृज्जानं शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनाम्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् साक्षितया जानन् अभि चष्टे । अभितः सर्वं जगत्प्रकाशयति । तथार्थः स्वामी भुविष्वान् प्राप्तव्यान् कामाश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

स्तु॒ष उ॑ वो म॒ह ऋ॒तस्य॑ गो॒पान॑दिति॒मि॒त्रं वरु॑णं सु॒जा॒तान् ।

अ॒र्य॒मणं॑ भ॒ग॒मद॑ब्धधी॒ती॒न॒च्छा वो॒चे स॒ध॒न्यः पा॒व॒कान् ॥ ३ ॥

स्तुषे । ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोपान् । अदितिं । मित्रं । वरुणं । सुऽजातान् ।
अर्यमणं । भगं । अदब्धऽधीतीन् । अच्छ । वोचे । सऽधन्यः । पावकान् ॥ ३ ॥

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान रक्षकान्वो युष्मान् स्तुषे । स्तुवे । उ इति पुराणः । तानेव देवानाह । अदितिमदीनां देवमातर मित्रं वरुणं चैताम् सुजातान् शोभनजननानर्यमण भगं चादब्धधीती नहिंसितकर्मणः सधन्यो धनमहितान् पावकान् विश्वस्य शोधकान् । ईदृशान् सर्वान्देवानच्छ वोचे । अभिप्र ब्रवीमोत्यर्थः ॥

रिशादसः सत्पतीरदब्धान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातृन् ।
यूनः सुस्त्रिचान्क्षयतो दिवो नृनादित्यान्याम्यदितिं दुवोयु ॥ ४ ॥
रिशादसः । सत्ऽपतीन् । अदब्धान् । महः । राज्ञः । सुऽवसनस्य । दातृन् ।
यूनः । सुऽस्त्रिचान् । क्षयतः । दिवः । नृन् । आदित्यान । यामि । अदितिं । दुवःऽयु ॥ ४ ॥

रिशादसो रिशता हिंसकानामसितृन् क्षेप्तृन् यद्वा रिशाना हिंसकानामत्तृन् भक्षयितृन् सत्यतो न सता पालयितृन् दब्धान् नहिंसिताम्हो महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातृन् युनो नित्यतृणान् सुस्त्रिचान् शोभनधनान् शोभनबलान्वा क्षयतः सर्वत्र निवसतः । यद्वा । क्षयतिर्यश्चर्यकर्मा । ईशानान् दिवो बुलोकस्य नृनेतृनादित्यानदितेः पुत्रान् । ईदृशान् सर्वान्देवान्दुवोयु ॥ नृप्रविभक्तिक्रमेतत् ॥ दुवोयुं दुवोऽस्मदीय परिचरणं कामयमानामदिति देवमातर च यामि । प्राप्नोमि । यद्वा । यामि । याचामि ॥

द्यौऽष्पितः पृथिवि मातरधुगग्रैर्भातर्वसवो मृळता नः ।
विश्वे आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्मं बहुलं वि यंत ॥ ५ ॥
द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अधुक् । अग्रैर् । भातः । वसवः । मृळता । नः ।
विश्वे । आदित्याः । अदिते । सऽजोषाः । अस्मभ्यं । शर्मं । बहुलं । वि । यंत ॥ ५ ॥

हे पितः पितृस्थानीय दीर्घुलोक हे मातर्मातृस्थानीयऽधुगद्रोग्रिध पृथिवि हे भातर्भातृस्थानीयाये हे वसवो वासयितारो देवास्तो सर्वे यूय नोऽस्माकृळत । सुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूय सजोषाः संगता भुत्वास्मभ्यं बहुलमधिक शर्मं सुख विसृत वा गृह वि यंत । प्रयच्छत ॥ ॥ ५१ ॥

मा नो वृकाय वृक्ये समस्मा अघायते रीरधता यजत्राः ।
यूयं हि ह्य रथ्यो नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव ॥ ६ ॥
मा । नः । वृकाय । वृक्ये । समस्मे । अघऽयते । रीरधत । यजत्राः ।
यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दक्षस्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्टव्या देवा नोऽस्मान्वृकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्ये तस्य स्त्रियै च मा रीरधत । मा वश जेष्ट । मा वशीकुर्वत । यद्वा । वृकोऽरथ्यश्चा तस्य स्त्री वृकी । अपि च समस्तै सर्वस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्माकमिच्छते शत्रुजनायास्मान्मा वशं नयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो नेतारः स्थ । मवच । यूयमेव दक्षस्यास्मदीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणादस्मान्मा रीर धतेत्यन्वयः ॥

मा व॒ एनो॑ अ॒न्यकृ॑तं भुजे॒म॒ मा तत्क॑र्म वसवो॒ यच्च॑यध्वे ।

विश्व॑स्य हि द्य॒यथ॑ विश्वदे॒वाः स्व॒यं रि॒पुस्त॑न्वं रीरिषीष्ट ॥ ७ ॥

मा । वः । एनः । अन्यऽकृतं । भुजे॒म॒ । मा । तत् । कर्म । वसवः । यत् । चयध्वे ।

विश्वस्य । हि । द्ययथ । विश्वऽदे॒वाः । स्वयं । रिपुः । तन्वं । रिरिषीष्ट ॥ ७ ॥

हे देवा वो युष्माक स्वभृता वयमन्यकृतमन्यं शत्रुभिः कृतमुत्पादितमेनः पाप मा भुजंम । मा भुज्महि । हे वसवो वासायितारो देवा यद्येन कृतेन पापेन चयध्वे अस्मान्वाधध्वे ॥ चयतिर्हंसाकर्मा ॥ तच्च पापं मा कर्म । मा कार्प्यं ॥ करोतमोऽङ्गि लुङि मन्त्रे घंसति क्षुर्लुक् ॥ हे विश्वदेवा सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो यूय हि द्ययथ । ईश्वरा भवथ । अतः कारणादस्मदीयो रिपुः शत्रुस्तन्व स्वशरीर स्वयमेव रिरिषीष्ट । हिस्त्रात् । यथैव भवति तथा कुर्वन्ति भाव ॥

नम॒ इदु॒यं नम॒ आ वि॒वासे॒ नमो॑ दा॒धार पृथि॒वीमु॒त द्यां ।

नमो॑ दे॒वेभ्यो॒ नम॑ ई॒श एषां॑ कृ॒तं चि॒देनो॒ नम॒सा वि॒वासे ॥ ८ ॥

नमः । इत । उयं । नमः । आ । वि॒वासे । नमः । दा॒धार । पृथि॒वीं । उत । द्यां ।

नमः । दे॒वेभ्यः । नमः । ई॒शे । एषां॑ । कृ॒तं । चि॒त् । एनः । नम॒सा । आ । वि॒वासे ॥ ८ ॥

आस्ता तावद्देवाना माहात्म्य तदीयो नमस्कारोऽपीत्यमहाभाग इति ब्रुवाणः कैमुतिकन्यायेन देवान् स्मृति । नम इत नमस्कार एवोयमद्गुणंवल सर्वोत्कृष्ट । तेन हि सर्वं लभ्यते । अतो नमो नमस्कारमा विवासे । परिचरामि । नमो नमस्कार एव पृथिवीमुत द्या द्यलोक च दाधार । धारयति । द्यावापृथिव्या प्राणिभि नमस्क्रियमाणे सत्या तदुपभोगाय चिरकालमवतिष्ठते । अतो देवभ्य ईदृश नमः करोमि । एषा देवाना नमो नमस्कार ईश । ईष्ट । अतस्तेन ते वशीकृता । कृत चिन्तितमप्याचरितमथेन । पापं नमसा नमस्कारिणा विवासे । विवासो वर्जन । वर्जयामि । विनाशयामि ॥

ऋ॒तस्य॑ वो रथ्यः॒ पृत॑द॒क्षानृ॒तस्य॑ प॒स्त्यस॑दो अ॒द॒व्यान् ।

ताँ आ नमो॑भि॒रुच॑दा॒सो नृ॒न्विश्वान्व॑ आ न॒मे म॒हो य॒ज्ञाः ॥ ९ ॥

ऋ॒तस्य॑ । वः । रथ्यः । पृतऽद॒क्षान् । ऋ॒तस्य॑ । प॒स्त्यऽस॑दः । अ॒द॒व्यान् ।

तान् । आ । नमः । ऽभिः । उरुऽच॑दा॒सः । नृ॒न् । वि॒श्वान् । वः । आ । न॒मे । म॒हः । य॒ज्ञाः ॥ ९ ॥

हे यज्ञा यएथा देवा वो युष्मदीयस्य ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यो रहितृन्नृतन पृतदक्षान् शुद्धवल्गानृतस्य यज्ञस्य पस्त्यसदो यज्ञमर्वाधनि पस्त्ये देवयजनलक्षणे गृहे सोदतो निषणानदध्यान्त्रक्षःप्रभृतिभिरहिसितानुष चक्षसो बह्वद्रष्टृन्नेतृन्महो महतस्तान्विश्वान् सर्वान वा युष्मानाभिमुख्येन क्रियमाणंनमोभिर्नमस्कारिरा नमे । आगतोऽस्मि ॥

ते हि श्रेष्ठ॑वर्चसस्त उ॒ नस्ति॒रो वि॒श्वानि॑ दुरि॒ता न॑यंति ।

सु॒क्ष्मासो॑ वरु॒णो मि॒त्रो अ॒ग्निर्ऋ॒तधी॑तयो व॒क्त्रराज॑सत्याः ॥ १० ॥

ते । हि । श्रेष्ठऽवर्चसः । ते । उ॒ । इति । नः । त्रिः । वि॒श्वानि॑ । दुः । इ॒ता । न॑यंति ।

सु॒क्ष्मा॒सः । वरु॒णः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः । ऋ॒तऽधी॑तयः । व॒क्त्रराज॑सत्याः ॥ १० ॥

ये देवा वक्ष्यमाणगुणास्ते हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्यतमदीप्रयो भवन्ति । अतस्त उ त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दूरिता पापानि तिरस्त्रिरोहितानि यथा भवति तथा नयन्ति । नयन्तु । विनाशार्थं त्वित्यर्थः । ये वरुणादयो देवाः सुवचासः शोभनवलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणो वक्त्रराजसत्वाः । वक्त्र वचनं स्तोत्रं । तस्य राजान ईशाना वक्त्रराजानः स्तोतारः । तेषु सत्या अवितथाः । एवंभूता ते ह्यीत्यन्वयः ॥ ॥ १२ ॥

ते न इन्द्रः पृथिवी क्षामं वर्धन्पृषा भगो अदितिः पंच जनाः ।

सुशर्माणः स्ववसः सुनीथा भवन्तु नः सुवचासः सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते । नः । इन्द्रः । पृथिवी । क्षामं । वर्धन । पृषा । भगः । अदितिः । पंच । जनाः ।

सुऽशर्माणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः । भवन्तु । नः । सुऽवचासः । सुऽगोपाः ॥ ११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवासभूमि वर्धन । वर्धयतु । के ते । इन्द्रः पृथिवी च पृषा च भगश्चादितिर् दीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गधर्वापारसा । ऐ० वा० ३ ३१ । इत्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्या दयश्च ते च नोऽस्मादर्थं सुशर्माणः सुसुखाः स्ववसः शोभनान्नाः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवन्तु । अस्मभ्य शोभन सुखादिकं प्रयच्छत्विति भावः । तथा सुवचासः सुष्ठु वातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवन्तु । उपस्थितिभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं चाण । तेषामुत्पत्तिनिरोधनं रक्षणं गोपनं ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मियेधेदेवानां जन्म वसूयुर्ववन्द ॥ १२ ॥

नू । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः । सुऽमतिं । याति । होता ।

आऽसानेभिः । यजमानः । मिऽयेधः । देवानां । जन्म । वऽसूऽयुः । वऽवन्द ॥ १२ ॥

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता स्तोतायमुषिर्दिव्यं दिवि भवं सद्मानं सदनं स्थानं नु किं नंशि । व्याप्नोतु । तथा सुमतिं शोभना मतिं युष्मदीयामनुग्रहबुद्धिं च याति । याचते । यातिर्याज्याकर्मा । तदर्थमासानिभिरामीनिः सत्रासनं कुर्वद्भिर्मियेधेमेधेमेधेर्हिरन्ययजमानैः सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्नयमुषिर्वसूयुर्वसूनि यनान्यात्मानं इच्छन् देवानां जन्म जन संघं ववन्द । वदते । स्मृति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप त्वं वृजिनमित्यपा । वैश्वदेवसृचः । सुवितं च । अप त्वं वृजिन रिपुमवितमे नदीतम इत्यानुष्ठुभं प्रउगं । आ० ७ ११ । इति ॥

अप त्वं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्रे दुराध्यं । द्रविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३ ॥

अप । त्वं । वृजिनं । रिपुं । स्तेन । अग्रे । दुःऽआध्यं । द्रविष्ठं । अस्य । सत्ऽपते ।

कृधी । सुऽगं ॥ १३ ॥

हे अपि त्वं त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारं दुष्टाभिप्रायमेवंभूतं स्तेनं हिंसकं द्रविष्ठं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ असु जेपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरपि अस्माकं सुगं शोभनेन गंतव्यं सुखं कृधि । कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकस्यापिः सावनाद्वैश्वदेवस्य ॥

यावाणः सोम नो हि कै सखित्वनाय वावणुः ।

जही न्यचिणं पणिं वृको हि षः ॥ १४ ॥

यावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखिऽन्वनाय । वावशुः ।

जहि । नि । अचिणं । पणिं । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हे सोम नोऽस्मादीया इमे यावाणोऽभियवार्थाः पाषाणास्तव सखित्वनाय सख्यार्थं वावशुः । कामयते । कमिति पुरकः । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मात्त्वं पणिं वणिजमदातारमचिणमदनशीलं राक्षसादिकं नि जहि । विनाशय । स पणिवृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्मत्तोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जहीत्यर्थः ॥ वृक वृक आदान इति धातुः ॥

यूयं हि षा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः । कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५ ॥

यूयं । हि । स्थ । सुदानवः । इन्द्रज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । कर्ता । नः । अध्वन् । आ ।

सुगं । गोपाः । अमा ॥ १५ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष । यूयं खलु प्रभवथ । समृद्धाः स्थ । इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयस्ते यूयमध्वन्नाग्निं मार्गे नोऽस्माकममा सहैव गोपा गोपाधितारो रक्षितारः संतः सुगं सुखं । आकारः समुच्चये । सुखं च कर्ता । कुरुत ॥

प्रवासमादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । सूत्रितं च । अपि पंथामगन्महीति प्रत्येत्थ समित्याणिः । आ० २. ५. । इति ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वसु ॥ १६ ॥

अपि । पंथां । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विन्दते । वसु ॥ १६ ॥

पंथां पंथानं मार्गमप्यगन्महि । अपिगताः प्राप्ताः स्मः । कीदृशं । स्वस्तिगां सुखेन गंतव्यमनेहसं पापरहितं । येन पन्थां गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजाः परि वृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विन्दते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

न तद्विवति सप्तदशर्चं तृतीयं मुक्तमृजिश्चन आर्घं विश्वदेवं । आदितः षट् त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षट् गाय-
त्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप चतुर्दशी जगती शिष्टास्त्रिस्त्रिष्टुभः । तथा चागुक्तांतं । न तच्च्यूना सप्तम्याद्याः षड्गाय-
त्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

न तद्विवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।

उज्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामति याजस्य यष्टा ॥ १ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन । न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उज्जंतु । तं । सुभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां । अतिऽयाजस्य । यष्टा ॥ १ ॥

अतियाजो नाम कश्चिद्विषिरस्मादृजिश्चन उत्कृष्टः स्यामहमिति बुद्ध्या देवान्यियचुरास । अविस्तदीयं यजनं निराधृष्टायया ॥ न तदतियाजस्य ऋषेर्लक्षजनं दिवा बुलुकेन तत्रत्येन देवगणेन युक्तमित्यहं नानु मन्ये । अनुमतिं न करोमि । न च पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानु मन्ये । न च यज्ञेन मया-
नुष्ठितेन सदृशं तदित्यहं नानु मन्ये । उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कृतेरेभिः कर्मभिः सदृशमित्यपि

नानु मन्ये । मया वशीकृता देवासादीयं यजनं नांगीकुर्वन्ति स चानभिज्ञत्वात्सम्यग्यदुमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तमृषिं भुवः सुष्ठु भवंतः पर्वतासः पर्वता इन्द्रेण प्रहिताः संत उज्यन्तु ॥ उज्यन्ति-साकर्म ॥ तथा तस्यातिथाजस्य ऋजिश्चनोऽर्थातिशयेनाहं देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य ऋषेयो यथा यावकः स नि हीयतां । नितरां हीनो भवतु ॥

अति वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनिंत्सात् ।

तपूषि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २ ॥

अति वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म । वा । यः । क्रियमाणं । निनिंत्सात् ।

तपूषि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मद्विषं । अभि । तं । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानति मन्यते अतीत्य स्वस्याधिकं मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यन्ते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनिंत्सात् निन्दतुमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवन्तु । ब्रह्माद्विषं तं शत्रुं योरादित्यश्चाभि शोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिश्स्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुषि हेतिमस्य ॥ ३ ॥

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग । त्वा । आहुः । अभिश्स्तिपां । नः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मद्विषे । तपुषि । हेतिं । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगेति प्रसिद्धिद्योतकी निपाती । हे सोम त्वा त्वां खनु ब्रह्मणो मन्त्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातेषां गोपां गोपायितारमाहुः । कथयन्ति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिश्स्तिपामभिशांसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वाहुः । यद्वा । अंगेत्यभिमुखीकरणे । अंगं हे सोम किंकारणं त्वां ब्रह्मणो गोपामाहुः । किंकारणं वा त्वामस्माकमभिश्स्तिपामाहुः । निद्यमानान् परेर्दृष्ट्यमाणास्तोऽस्मानंगं हे सोम किंकारणं पश्यसि । त्वामेव सर्वे ब्रह्मणो रचकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयन्ति अतोऽस्मां परेर्निद्यमानेष्वोदासीन्यं तवानुचिन्तं । अतो ब्रह्माद्विषे ब्रह्मणद्वे तस्मै तपुषि तापकं हे । तामयुधमस्य । क्षिप । प्ररथ ॥

अवन्तु मामुषसो जायमाना अवन्तु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।

अवन्तु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवन्तु मा पितरो देवहूतौ ॥ ४ ॥

अवन्तु । मां । उषसः । जायमानाः । अवन्तु । मा । सिंधवः । पिन्वमानाः ।

अवन्तु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवन्तु । मा । पितरः । देवहूतौ ॥ ४ ॥

जायमानाः प्रादुर्भवन्त्य उषसो मामवन्तु । रचन्तु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्यन्दनशीला नद्यश्च मा मामवन्तु । तथा ध्रुवासो निखलाः पर्वतासः पर्वताश्च मा मामवन्तु । तथा देवहूतौ । देवानां हृतिराहु-नमस्त्रिजिति देवहृतिर्यागः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवन्तु ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरन्तं ।

तथा कृद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥

विश्वऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । सूर्ये । उत्ऽचरंतं ।

तथा । करत् । वसुऽपतिः । वसूनां । देवान । ओहानः । अवसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥

हे देवा विश्वदानी सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । शोभनमनस्का भवेम । नृशब्दः समुच्चये । उत्तरंतमुद्यंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसूनां वसुपतिरुत्कृष्टधनाधिपतिरभिर्देवानवमास्मदीयेन हविषांहानो वहन् प्रापयन् आगमिष्ठ आगंतुतम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करत् । अस्मान् तथाविधानुक्तप्रकारात्करोतु ॥ १४ ॥

इंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिबमाना ।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव ॥ ६ ॥

इंद्रः । नेदिष्ठं । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिंधुऽभिः । पिबमाना ।

पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयऽभुः । अग्निः । सुऽशंसः । सुऽहवः । पिताऽइव ॥ ६ ॥

अयमिंद्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रत्नोन्न साधमागमिष्ठ आगंतुतमोऽस्तु । सिंधुभिः स्वंदेनैरुदकैः पिबमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागंतुतमा भवतु । ओषधीभिः साधं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः सुखस्य भावयिता भवतु । अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः सुविनाहातव्यश्च भवतु ॥

आययणं विश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । विश्वे देवास आ गत ये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥

विश्वे देवास आ गतं शृणुता मं इमं हवँ । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ ७ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गतः । शृणुत । मे । इमं । हवँ । आ । इदं । बर्हिः । नि । सीदत ॥ ७ ॥

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आ गत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं हवमिदमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्मीर्णं बर्हिर्ना नि षीदत । आस्मीर्णं बर्हिर्पि निपणा भवत ॥

यो वो देवा घृतस्नुना हव्येन प्रतिभूषति । तं विश्व उप गच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽस्नुना । हव्येन । प्रतिऽभूषति । तं । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८ ॥

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतस्नुना घृतप्रकरणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे धूयमुप गच्छथ । उपगता भवथ ॥

उप नः सूनवो गिरः शृण्वन्मृतस्य ये । सुमृच्छीका भवन्तु नः ॥ ९ ॥

उप । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वन्तु । अमृतस्य । ये । सुऽमृच्छीकाः । भवन्तु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः स्मृतीरुप शृण्वन्तु । नोऽस्माकं सुमृच्छीकाः सुष्ठु मृडयितारः सुवयितारश्च भवन्तु ॥

विश्वे देवा ऋतावृधं ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषतां युज्यं पयः ॥ १० ॥

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवनऽश्रुतः । जुषतां । युज्यं । पयः ॥ १० ॥

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषिर्हवनश्रुतो हवनस्य सोमस्य ओतारस्यसिंहासिन्हा-

गकाले सूयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युज्य योग्यं पय आमिचारूपं जुषता । सेवता । श्रूयते हि । तप्ते पयसि दधानयति सा वैश्वदेव्यामिचेति ॥ ॥ ५५ ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुतगणस्त्वष्टमान्मित्रो अयमा । इमा हव्या जुषंत नः ॥ ११ ॥

स्तोत्रं । इन्द्रः । मरुतऽगणः । त्वष्टमान् । मित्रः । अयमा । इमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ११ ॥

मरुतगणो मरुतो गणभुताः परिजनभुता यस्य तादृश इन्द्रस्त्वष्टमान् त्वष्टसहितो मित्रोऽयमा च नो ऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्येमानि हवीषि च जुषत । सेवता ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनगो यज । चिकित्वा नैव्यं जनं ॥ १२ ॥

इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । होतः । वयुनऽगः । यज । चिकित्वान् । नैव्यं । जनं ॥ १२ ॥

हे होतर्देवानामाह्नातरपे नैव्यं देवसंबन्धिन जन संघ यजनीय चिकित्वान् जागत्स्वं नो ऽस्मादीयमिममध्वर हिंसारहितं यज्ञं वयुनगो ज्ञानक्रमेण यथानुपूर्व्या देवा बुद्धिस्थाः तथा यज । याग कुरु ॥

वैश्वदेवशस्त्रस्य विश्वे देवा इति याज्या । सूचितं च । आश्रूयै त्विति शम्त्वा जपेद्विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इति याज्या । आ० ५ १८ । इति ॥ वैश्वदेवे पणर्वपेव याज्या । सूचितं च । विश्वे देवाः शृणुतेम हवं मे ये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० ३ ७ । इति ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अंतरिक्षे य उप हवि ष्ट ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन्वर्हिषि मादयध्वं ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमं । हवं । मे । ये । अंतरिक्षे । ये । उप । हवि । स्थ ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः । आऽसद्यः । अस्मिन् । वर्हिषि । मादयध्वं ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा मे मदीयम् - हवमाह्वानं शृणुत । ये सूयमंतरिक्षे स्थ अतर्गिलोके वर्तमाना भवथ । ये चोप तत्समीपस्थ भूलोके भवथ । ये च हवि युलोके स्थ । ये चाग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां । यद्वा । अग्निजिह्वा । तथा पोष्यमाणत्वाद् अजिह्वा इत्युच्यते । उत वापि वा ये यजत्रा यजनीयाः ते सर्वे शृयमास्तीर्णेऽस्मिन्वर्हिष्यासंशोर्पावश्य मादयध्वं । मोमनात्मान तपयथ ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उमे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं मुस्नेष्विहो अंतमा मदेम ॥ १४ ॥

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वंतु । यज्ञियाः । उमे इति । रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिऽचक्ष्याणि । वोचं । मुस्नेषु । इत् । वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञिया यज्ञार्हा विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मगनीय स्तोत्रं शृण्वंतु । चित्तेऽवधारयंतु । तथोमे रोदसी यावापृथिव्यावपां नपात् मध्यमस्थानोऽग्निश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा वो युष्मभ्य परिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा ब्रवीमि । अपि तु समीचीनानि । अतो वो युष्माकमतमा अंतिकतमाः संतो वयं मुस्नेष्वित् युष्माभिर्देवेषु सुखं वैव वर्तमाना मदेम । मोदेम ॥

आययणे वैश्वदेवस्य ये के च जमेति याज्या । सूचितं च । विश्वे देवास आ गत ये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥ वैश्वदेवपुरोडाशस्यैव याज्या । सूत्रमुदाहृतं ॥

ये के च ज्मा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्ये ।

ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्मा वरिवस्यंतु देवाः ॥ १५ ॥

ये । के । च । ज्मा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः । जज्ञिरे । अपां । सधऽस्ये ।

ते । अस्मभ्यं । इषये । विश्वं । आयुः । क्षपः । उस्माः । वरिवस्यंतु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनो महान्तोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम् । आहतुप्रज्ञाः । एवमृता ये के चन देवा ज्मा । पृथिवी-
नामृतत । ज्मायां पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो युनोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्ये
सहान्तरित्वे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये । इष्यते इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं
वा क्षपः सर्वा रात्रीरुस्माः सर्वाण्यहानि च सर्वदा निरन्तर्येण वरिवस्यंतु । प्रयच्छंतु ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः ।

इळामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६ ॥

अग्नीपर्जन्यौ । अवतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवे । सुऽहवा । सुऽस्तुतिं । नः ।

इळौ । अन्यः । जनयत् । गर्भं । अन्यः । प्रजाऽवतीः । इषः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६ ॥

हे अग्नीपर्जन्या मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन कृतं शक्याव-
स्मिन्हवे यज्ञे नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वा । अनुवृत्तोऽवतिः श्रवणार्थः । अवतं । शृणुतं ।
युवयोर्मध्यऽन्यः पर्जन्य इळामन्नं जनयत् । जनयति । वृथा ह्योषधिवनस्पतयो जायन्ते तेभ्यश्चान्नं जायते ।
अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरिणाग्निना पक्वं सत रतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भे
भवति । अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मै अस्मात्वा धत्तं । अवस्थापयतं ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन महा नमसा विवासे ।

अस्मिन्नौ अद्य विदथे यजत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । संऽइधाने । अग्नौ । सुऽउक्तेन । महा । नमसा । आ । विवासे ।

अस्मिन् । नः । अद्य । विदथे । यजत्राः । विश्वे । देवाः । हविषि । मादयध्वं ॥ १७ ॥

हे विश्वे देवा बर्हिषि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यर्था च समिधाने समिद्धे सत्येन सूक्तेन स्तोत्रेण च महा
महता नमसा नमस्कारेण च विवासे । पर्यचरं । हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मदीये
ऽस्मिन्विदथे यज्ञे हविषि ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥ हविषास्माभिर्दत्तेन मादयध्वं । तृथध्वं ॥ ॥ १६ ॥

वयमु लेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्वार्थं पीप्लं । यां पुषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं ।
वयं दश पीप्लं तद्वायत्रं वै यां पुषन्ननुष्टुप्बिति ॥ अर्थार्थिभिः प्रवसन्निरेतज्जयं । सूचितं च । वयमु त्वा पथस्यत
इत्यर्थचर्या चरिष्यन् । आ० गृ० ३. ७. ८. इति । जपेदिति शेषः ॥

वयमु त्वा पथस्यते रथं न वाजसातये । धिये पूषन्नयुज्महि ॥ १ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । पथः । पते । रथं । न । वाजऽसातये । धिये । पूषन् । अयुज्महि ॥ १ ॥

हे पथस्यते मार्गस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव
त्वा त्वामयुज्महि । युज्महि । अन्नदभिसुखं कुर्मः । उ इति पूरकः ॥

अभि नो नयं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं । वामं गृहपतिं नय ॥२॥

अभि । नः । नयं । वसु । वीरं । प्रयतऽदक्षिणं । वामं । गृहऽपतिं । नय ॥२॥

हे पुषन् नयं नृभ्यो हितं वसु धनमभि प्राप्तुं वीरं दारिद्र्यस्य विशेषेणैरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्वेभ्योऽपि दत्तधनं । यद्वा । प्रयतं शुद्ध दक्षिण धनं यस्य तादृशं । वाम वननीयमेवविधं गृहपतिं गृहस्थ नोऽस्मात्प्रय । प्रापय ॥

अदित्संतं चिदाघृणे पूषन्दानाय चोदय । पणेश्चिद्वि मृदा मनः ॥३॥

अदित्संतं । चित् । आघृणे । पूषन् । दानाय । चोदय । पणेः । चित् । वि । मृद । मनः ॥३॥

हे आघृण आगतदीप्ति पुषन् अदित्सतं पित दातुमनिष्कृतमपि पुरुष दानायास्मद्दानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्चिद्विजोऽपि वार्धुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं वि मृद । दानार्थं मृदुकुरु ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि मृधो जहि । साधंतामुग्र नो धियः ॥४॥

वि । पथः । वाजऽसातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि । साधंतां । उग्र । नः । धियः ॥४॥

हे उग्रोद्गर्गवल् पुषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽज्ञलाभाय वि चिनुहि । शोधितान्कुरु । येः पथिभिर्गता धन लभेमाहि तादृशान्पथः पृथक्कुर्वित्यर्थः । मृधो बाधकान् तस्कूरादीन् वि जहि । बाधस्व । तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यज्ञलाभार्थं क्रियमाणानि साधतां । मिध्यतु । सफलानि भवतु ॥

परि तृधि पणीनामारया हृदया कवे । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥५॥

परि । तृधि । पणीनां । आरया । हृदया । कवे । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥५॥

हे कवे प्राज्ञ पुषन् पणीनां वणिजां लुब्धानां हृदया हृदयानि काठिन्यानारया । मुक्त्वलोहायो दृढः प्रतोद इत्यरिति चाख्यायते । तथा परि तृधि । परिर्वध । हृदयत काठिन्यमपनयेत्यर्थः । अथानतरमीमि नान्यपणीनस्मभ्य रंधय । वशीकुरु ॥ ॥५॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥६॥

वि । पूषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥६॥

हे पुषन् आरया प्रतोदेन पणैर्वणिजो हृदयं वि तुद । विविध्य । तस्य पणैर्हृदि हृदयं प्रियमस्मभ्यमनुकूलं धनमिच्छ । दातव्यमितिच्छां जनय । अथानंतरमस्मभ्यमीमेवान् रंधय । वशीकुरु ॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे । अथेमस्मभ्यं रंधय ॥७॥

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदया । कवे । अथ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥७॥

हे कवे प्राज्ञ पुषन् पणीनां वणिजां हृदया हृदयान्या रिख । आलिख । आलिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु । कुरु । मृदूनि कुर्वित्यर्थः । अन्यद्गत ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां बिभर्थाघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥८॥

यां । पूषन् । ब्रह्मऽचोदनीं । आरां । बिभर्षि । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥८॥

हे आधुण आगतदीप्तिं पुपन ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां बिभर्षि हस्ते धारयसि
तया समस्य सर्वस्य सुखजनस्य हृदयमा रिख । आलिख । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च
कृणु । कुरु ॥

या ते अष्टा गोओपशाघृणे पशुसाधनी । तस्यास्ते सुम्भमीमहे ॥ ९ ॥

या । ते । अष्टा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसाधनी । तस्याः । ते । सुम्भं । ईमहे ॥ ९ ॥

हे आधुण आगतदीप्तिं पुपन ते त्वदीया याद्वारा गोओपशा । उपशेरत इत्योपशाः । गाव ओपशा
यस्यास्तादृशी । अत एव पशुसाधनी पशूनां सार्धयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुम्भं सुखमीमहे ।
याचामहे ॥

उत नो गोषणिं धियमश्वसां वाजसामुत । नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १० ॥

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत । नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥

उतापि च हे पुपन गोषणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्रीं वाजसां वाजानामश्वानां सनित्रीमुतापि
च नृवत् नृवतीं यद्वा नृणां वनित्रीं दात्रीमवभूतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं
कृणुहि । कुरु ॥ १० ॥

सं पुषन्निति दशर्चं पंचमं मृक्तं भरद्वाजस्यार्चं पीषणं गायत्रं । सं पुषन्नित्यनुक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता
पुरुषेणैतज्जयं । मृत्तितं च । सं पुषन्विदुषति नष्टमधिजगमिषन्मूर्च्छी वा । आ० गृ० ३. ७. ९. इति ॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति । य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १ ॥

सं । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अंजसा । अनुऽशासति । यः । एव । इदं । इति । ब्रवत् ॥ १ ॥

हे पुषन पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन सं नय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानु-
शासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यश्चैवंविदमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति । नष्टं
धनं दशैयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

समु पूषणा गमेमहि यो गृहाँ अभिशासति । इम एवेति च ब्रवत् ॥ २ ॥

सं । ऊं इति । पूषणा । गमेमहि । यः । गृहान् । अभिऽशासति । इमे । एव । इति ।

च । ब्रवत् ॥ २ ॥

पुषणामगृहीता वयं सं गमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृहान् येषु गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशव-
स्तिष्ठन्ति तान् गृहानभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येन बोधयति । यश्चैमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं
तिष्ठतीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

पूषणश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते । नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३ ॥

पूषणः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते । नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पुषणः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नाव पद्यते । न
हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठीभवति । तेन चक्रेण चोराभ्रत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

यो अ॒स्मै ह॒विषा॒वि॒धत्तं॑ तं पू॒षापि॑ मृ॒ष्यते । प्र॒थ॒मो वि॑न्दते॒ वसुं॑ ॥४॥

यः। अ॒स्मै। ह॒विषा। अ॒वि॒धत्। न। तं। पू॒षा। अ॒पि। मृ॒ष्यते। प्र॒थ॒मः। वि॑न्दते। वसुं॑ ॥४॥

यो यजमानोऽस्मै पुष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पूषा नापि मृष्यते । अपिशब्द ईषदर्थे । ईषदपि न हिनास्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन् वसु धनं विन्दते । लभते ॥

पू॒षा गा अ॒न्वे॒तु नः॑ पू॒षा र॒क्ष॒त्व॒र्वतः॑ । पू॒षा वा॒जं स॒नोतु॑ नः॑ ॥५॥

पू॒षा। गाः। अ॒नु। ए॒तु। नः॑। पू॒षा। र॒क्ष॒तु। अ॒र्वतः॑। पू॒षा। वा॒जं। स॒नोतु॑। नः॑ ॥५॥

पूषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गा अन्वेतु । रक्षणार्थमनुगच्छतु । स च पूषावर्तोऽश्वाञ्जतु चोरेभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पूषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥ ॥ १९ ॥

पू॒षन्नु॒ प्र गा॑ इ॒हि य॒ज॒मान॑स्य सु॒न्वतः॑ । अ॒स्माकं॑ स्तु॒वता॑मु॒त ॥६॥

पू॒षन्। अ॒नु। प्र। गाः। इ॒हि। य॒ज॒मान॑स्य। सु॒न्वतः॑। अ॒स्माकं॑। स्तु॒वतां॑। उ॒त ॥६॥

हे पुषन् सुन्वतः सोमाभिपवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशून्नु मेहि । रक्षणार्थमनुगच्छ । उतापि च स्तुवतां त्वद्विषयं सोच कुर्वतामस्माकं गाश्वानुगच्छ ॥

मा॒किर्ने॒श॒न्मा॒कीं॑ रि॒षन्मा॒कीं॑ सं शा॒रि॒ के॒वटे॑ । अ॒थारि॑ष्टाभि॒रा ग॑हि ॥७॥

मा॒किः। ने॒श॒त्। मा॒कीं॑। रि॒षत्। मा॒कीं॑। सं। शा॒रि॒ के॒वटे॑। अ॒थ। अ॒रि॑ष्टाभिः ।

आ । ग॒हि ॥७॥

हे पुषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशत । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतां प्रतिषेधमात्रं वर्तते । माकी रिषत । मा व्याघ्रादिभिर्हंस्यतां । माकीं मा च केवटे कृपे सं शारि । संशीर्षो भुत । कूपपातितानपि हिंसितं मा भवतु । अथ सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहा गहि । सायकाल आगच्छ ॥

शृ॒ण्व॒न्तं॑ पू॒षणं॑ व॒यमि॒र्यम॑न॒ष्टवे॒दसं॑ । ई॒शानं॑ रा॒य ई॒महे॑ ॥८॥

शृ॒ण्व॒न्तं॑। पू॒षणं॑। व॒यं। ई॒र्यं। अ॒न॒ष्ट॒वे॒दसं॑। ई॒शानं॑। रा॒यः। ई॒महे॑ ॥८॥

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदसमविनष्टधनमीशानं सर्वस्वैश्वरमेवावधं पुषणं देव वयं रायो धनानीमहे । याषामहं ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पांणस्य हविषः पुषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । वाममद्य सवित वीमसु श्वः पूषन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. ३१ ॥

पू॒षन्त॑व॒ व्र॒ते व॒यं न॑ रि॒ष्येम॒ कदा॑ च॒न । स्तो॒तार॑स्त॒ इह॑ स्म॒सि ॥९॥

पू॒षन्। त॑व॒ व्र॒ते। व॒यं। न॑। रि॒ष्येम॒ कदा॑। च॒न। स्तो॒तारः॑। ते॒। इ॒ह। स्म॒सि ॥९॥

हे पुषन् पोषक तव त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशश्च वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तव स्तोतारः स्मसि । स्मः । भवामः ॥

परि॑ पू॒षा प॒रस्ता॒द्वस्तं॑ द॒धातु॑ दक्षि॒णं । पु॒न॒र्नो न॑ष्ट॒माज॑तु ॥१०॥

परि॑। पू॒षा। प॒रस्ता॑त्। ह॒स्तं॑। द॒धातु॑। दक्षि॒णं। पु॒नः॑। नः॑। न॒ष्टं॑। आ॒। अ॒ज॒तु ॥१०॥

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यस्मिन् चोरव्याघ्रादिभिर्बधिते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीय दक्षिण हस्तं परि दधातु । परिधानं निवारकं करोतु । नोऽस्मादीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु । आगच्छतु । आगमयतु ॥ २० ॥

एहि वामिति षडृच षष्ठं मुक्तं भग्नाजस्यार्थं गायत्रं पीपण । अनुक्रम्यते च । एहि वा षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं संचावहे । रथीऽऽतस्य नो भव ॥ १ ॥

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात । आघृणे । सं । सचावहे । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात । विमुचति स्मृष्टिकाले स्वसकाशात्सर्वा प्रजा विस्मृजतीति विमुक्तं प्रजापतिः । तस्य पुत्राघृण आगतदीप्तं पुष्यं वा । वाति गच्छति स्मृतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगधनयोरित्यस्मादातो मर्निन्निति विच ॥ वा गतार स्तोतार मर्निह । आगच्छ । आवा च स सचावहे । समयाव । सगच्छावहे । तादृशस्त्व नोऽस्माकमतस्य यज्ञस्य रथी रहिता नेता भव । तथा सति तत्रत्य हविस्त्वयापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः । रायः सखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिंऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः । रायः । सखायं । इमहे ॥ २ ॥

रथीतममतिशयेन रथिन । यद्वा । अतिशयेन रहितार नेतार कपर्दिन । कपर्दशृङ्गा । तद्वत । राधोत्य नेनति राधो धन । महो महतो राधसो धनस्येशान स्वामिन सखायमस्माक मित्रमैवाविध पुषण रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

रायो धारास्याघृणे वसो रागिरजाश्च । धीवतोधीवतः सखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । अ॒सि । आ॒घृणे । वसोः । रा॒गिः । अ॒जऽअ॒श्च । धी॒वतः । धी॒वतः । सखा ॥ ३ ॥

हे आघृण आगतदीप्तं पुष्यं रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोतृभ्यां वहे धनं नेतर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः । अजाश्च । अजाश्कागा एवाश्वा अश्वकार्यापत्ता यस्य तादृशं पुष्यं वसोर्वसुनो धनस्य रागिः सघश्च भवसि । धनसघश्च त्वज्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुष्यस्य सखा मित्रं भूतश्च भवसि ॥

पृषणं न्वृजाश्चमुप स्तोषाम वाजिनं । स्वसुर्यो जार उच्यते ॥ ४ ॥

पृषणं । नु । अ॒जऽअ॒श्च । उप । स्तो॒षाम । वा॒जिनं । स्वसुः । यः । जा॒रः । उ॒च्यते ॥ ४ ॥

अजाश्च कागवाहनं वाजिनमन्नवतं वलवतं वा पुष्यं पोषकं देव नु अक्षोप स्तोषाम । उपस्तवाम । यः पूषा स्वसुरूपसो जार उपपतितिरित्युच्यते तं पृषणमित्यन्वयः ॥

मातुर्दिधिषुमब्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः । आतेन्द्रस्य सखा मम ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुं । अ॒ब्रवं । स्वसुः । जा॒रः । शृ॒णोतु । नः । आ॒ता । इन्द्र॑स्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुर्निर्मात्र्या रात्रिर्दिधिषु पति पुष्यमब्रवं । स्तोमि । स्वसुरूपसो जारश्च पूषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु । इद्रस्य आता सहजातः पूषा मम स्तोतुः सखा मित्रभूतोऽस्तु ॥

आजासः पृषणं रथे निशृभास्ते जनश्चियं । देवं वहंतु बिभ्रतः ॥ ६ ॥

आ । अ॒जासः । पृष॑णं । रथे । नि॒शृभाः । ते । ज॒नऽश्चि॒यं । दे॒वं । वह॑ंतु । बि॒भ्रतः ॥ ६ ॥

अजासोऽजाम्बकाया निगृभा निग्रथ्य संबध्य हतारस्ते पुष्पो वाहनतया प्रसिद्धाज्ज्वाला जनश्रियं । जन
सोमसंघं अयति गच्छतीति जनश्रीः । तं पूषणं देवं रथे बिभ्रतो धारयंत आ वहतु । आनयतु ॥ २९ ॥

य एनमिति षडृचं सप्तमं सुक्तं भरद्वाजस्वार्थं पीण्ण । अंत्यानुष्टुबादौ पच गायत्र्यः । तथा चानुक्ता । य
एनमत्यानुष्टुबिति ॥ गतो विनियोगः ॥

य एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं । न तेन देव आदिशे ॥ १ ॥

यः । एनं । आदिदेशति । करंभऽअत् । इति । पूषणं । न । तेन । देवः । आदिशे ॥ १ ॥

यः स्तोत्रेन पूषणं पोषक करभात्करमाणा घृतमिश्राणा यवसक्तूनामन्तत्यादिदेशति अभिष्टाति तेन
पुषेणान्यो देवो नादिशे । आदिष्टव्यः स्तोत्रो न भवति । पुष्ण एव सर्वस्याभिमतस्य धनस्य लाभात् देवतातर
न स्तोतीत्यर्थः ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतियुजा । इंद्रो वृचाणि जिघ्रते ॥ २ ॥

उत । घा । सः । रथिऽतमः । सख्या । सतऽपतिः । युजा । इंद्रः । वृचाणि । जिघ्रते ॥ २ ॥

उत घापि च स यः शत्रूणां हतुत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सता
पालयितव्यगुण इन्द्रः सख्या मित्रभूतेन पुष्णा युजा सहायभूतेन युक्तः सन वृचाणि शत्रून् जिघ्रते । इति ।
इन्द्रस्यायमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं । नैरयद्रथीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं । नि । ऐरयत् । रथिऽतमः ॥ ३ ॥

उतापि च सूरः प्रेरको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पुषा परुषे परुष्मति पर्ववति भास्वति वा
गवि । गच्छतीति गारादित्य । तस्मिन् हिरण्यय हिरण्यमय सुवर्णनिर्मितमदस्तद्रथस्य चक्रं नैरयत् । नितरा
प्रेरयति स्म ॥

यद्य त्वा पुरुष्टु ब्रवाम दस मंतुमः । तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस । मंतुऽमः । तत । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हे पुरुष्टु बह्मभिर्यजमानैः स्तुत दस दर्शनीय मनुमो ज्ञानवन् पुषन् अवेदानी यद्विद्म त्वा त्वा ब्रवाम
स्त्वाम नोऽस्माक मन्म मननीय तदन मु साधय । उत्पादय ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सौ यो गृणं । आरात्पूषन्सि श्रुतः ॥ ५ ॥

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीमधः । गृणं । आरात् । पूषन् । अस्मि । श्रुतः ॥ ५ ॥

हे पूषन् नोऽस्माकं सातय लाभायिम च गण मनुष्यसंघं गवेषणं गवामर्षयितार सीमधः । साधय । हे
पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं । अद्या च सर्वतातये श्वश्च सर्वतातये ॥ ६ ॥

आ । ते । स्वस्ति । इमहे । आरेऽअघां । उपऽवसुं । अद्य । च । सर्वऽतातये ।

श्वः । च । सर्वऽतातये ॥ ६ ॥

हे पुषन् ते स्वदीयां त्वया देयां स्वस्ति कन्याणीं रक्षामरिअघा । अरि दूरेऽघं पापं यस्यास्तादृशीं । उपा-
वमुपगतधना । ईदृशीं स्वस्तिमद्य चास्मिन् काले सर्वतातये । सर्वैर्हविभिस्तायत इति सर्वतातिर्यङ्गः ।
तदर्थं । यद्वा । सर्वेषा भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतात्यर्थमेमहे ।
अभियाचामहे ॥ ॥ २२ ॥

इन्द्रा नु पुषर्णोति षड्वचमष्टमं सृक्तं भरद्वाजस्यार्थं गायत्र्यमैन्द्रापीणं । अनुक्रांतं च । इन्द्रा त्विन्द्रं चेति ॥
गतो विनियोगः ॥

इन्द्रा नु पुषर्णा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥ १ ॥

इन्द्रा । नु । पुषर्णा । वयं । सख्याय । स्वस्तये । हुवेम । वाजसातये ॥ १ ॥

इतिरितरयोगादिद्रुपयज्जगद्ध्योरुभयत्र द्विवचनं । इन्द्रापुषणा देवां नु अद्य च वयं स्वस्तये सख्याय
शोभनाय सखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्तस्य वनस्य वा सातये सभज्जनाय च हुवेम । आह्वयाम । सवाम ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्बोः सुतं । करंभमन्य ईच्छति ॥ २ ॥

सोमं । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्बोः । सुतं । करंभं । अन्यः । ईच्छति ॥ २ ॥

चखोरधिपवणफलकयोः सुतमभिपुत सोममन्योऽनयोरिकतर इद्रं पातवे पातुमुपासदत् । उपसीदति ।
उपगच्छति । अन्य एकतरः पुषो करभ घृतसिक्तं सत्कात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता । ताभ्यां वृचाणि जिघ्रते ॥ ३ ॥

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता । ताभ्यां । वृचाणि । जिघ्रते ॥ ३ ॥

अनयोरिन्द्रापुषणोरन्यस्यकस्य पुषणोऽजायकागा वह्नयो वाहका अथाः । अन्यस्यापरस्यद्रस्य संभृता
संभृतौ सम्यक् पुष्टौ हरी एतत्सञ्ज्ञावर्था वाहको । स चिद्रस्ताभ्यां वृचाणि शत्रुन् जिघ्रते । हति ॥

यदिन्द्रो अनयद्रितो महीरपो वृषंतमः । तच्च पृषाभवत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्तमः । तच्च । पृषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषतमोऽतिशयेन वर्षितद्रो रितो गचीर्महीर्महतीरपो वृष्युदकान्यनयत इमं लोकं प्रापयति तत्र
तदानीं पुषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्यद्रस्य सहायो भवति ॥

तां पृष्णः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव । इन्द्रस्य चा रभामहे ॥ ५ ॥

तां । पृष्णः । सुमतिं । वयं । वृक्षस्य । प्र । वयां । इव । इन्द्रस्य । च । आ । रभामहे ॥ ५ ॥

पुष्णः पोषकस्य देवस्यद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कन्याणीं मतिमनुग्रहवृद्धिं वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वयां
प्रकृष्टा दृढा शाखामिव वयमा रभामहे । अवलंबामहे । आश्रयामहे इत्यर्थः ॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीशूनि सारथिः । मत्या इन्द्रं स्वस्तये ॥ ६ ॥

उत् । पूषणं । युवामहे । अभीशूनि । सारथिः । मत्या । इन्द्रं । स्वस्तये ॥ ६ ॥

पुष्णं पोषकं देवमिन्द्रं च मत्स्यं महत्यं स्वस्तये रक्षार्थमुद्युवामहे । उद्योजयामः । उद्योजनमाकर्षणं । तत्र
दृष्टातः । सारथिः सुतोऽभीशूनिव । अभीशून्प्रमीनश्चबन्धनार्थान्वयाकर्षितं तद्वत् ॥ ॥ २३ ॥

शुक्रं त इति चतुर्ह्येव नवमं सृक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीणं । द्वितीया जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं ।

शुक्रं चतुष्कं द्वितीया जगतीति ॥ विश्वदेवे पर्वणि विश्वदेवस्य हविषः शुक्रं त इति याज्या । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदिहेह वः स्वतवसः । आ० २. १६. । इति ॥ एकादशिनस्य पोषणस्य पशोर्वपाया एषेव याज्या । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्पथे पथामजनिष्ट पुषा । आ० ३. ७. । इति ॥ अमाभिष्टवेऽपिषा । सूचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदपश्च गोपामनिपदमानं । आ० ४. ६. । इति ॥

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पृषन्निह रातिरन्तु ॥ १ ॥

शुक्रं । ते । अन्यत् । यजतं । ते । अन्यत् । विषुरूपे इति विषुरूपे । अहनी इति ।
द्यौःऽइव । असि ।

विश्वाः । हि । मायाः । अवसि । स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पृषन् । इह । रातिः । अन्तु ॥ १ ॥

हे पुषन् ते तव शुक्र शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वामरात्मक । तथा ते तव संबंधि यजतं । यजिरञ्च संगति-
करणे वर्तते । यजनीय प्रकाशन संगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्य । इत्य विषुरूपे शुक्र
कृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्यते । यदा । हे पुषन् त्वदीयमन्यदेक रूप शुक्र निर्मलं दिवस
स्योत्पादक । त्वदीयमन्यदेक रूप यजत केवल यजनीय न प्रकाशक रात्र्युत्पादकं । अत एव विषुरूपे
विषमरूपे अहनी अहस्य रात्रिश्च भवतः । अहोरात्रयोर्निर्मणे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह ।
द्यौरिवासि । यथा द्यौरादित्यः प्रकाशगता तथा त्व प्रकाशकोऽसि । कुत इत्यत आह । हे स्वधावोऽन्नवन्पुषन्
विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रात्रिश्च अतः कारणात्त्व सूर्य इव भवसीत्यर्थः । तादृशस्य
ते तव भद्रा कन्याणी रातिर्दानमिहास्मास्वसु । भवतु ॥ यास्कस्त्याह । शुक्रं ते अन्यद्विहितं ते अन्यद्विज्ञेय ते
अन्यद्विज्ञेय ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि । सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन
। नि० १२. १७. । इति ॥

अज्ञाश्वः पशुपा वाजपस्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः ।

अष्ट्रां पृषा शिथिरामुद्धरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ २ ॥

अज्ञऽअश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्यः । धियंऽजिन्वः । भुवने । विश्वे । अर्पितः ।

अष्ट्रां । पृषा । शिथिरां । उत्ऽवरीवृजत् । संऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अज्ञाश्वः कागवाहनः पशुपाः पशूना पालयितः वाजपस्यः । वाजा अज्ञानि पस्ये गृहे यस्य तादृशः ।
धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वः । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽर्पितः
प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एवभूतः पुषा पोषको देवोऽध्रामारा स्वहस्तगता शिथिरा शिथिला
सतीमुद्धरीवृजत उदक्त्वन भुवना भुवनानि सर्वान लोकान भुतजातानि वा संचक्षाणः सपश्यन् सूर्यात्मना
प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पोषणस्य पशोर्वपापुरोडाशयोर्यास्ते पृषन्नित्यादिके द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूचितं च । यास्ते पूषन्नावो अंतः
समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ३. ७. । इति ॥

यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरन्ति ।

ताभिर्यासि द्रव्यां सूर्यस्य कामेन कृतं श्रव इच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पृषन् । नावः । अंतरिति । समुद्रे । हिरण्ययीः । अंतरिक्षे । चरन्ति ।
ताभिः । यासि । दृत्यां । सूर्यस्य । कामेन । कृत । श्रवः । इच्छमानः ॥ ३ ॥

हे पुषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्यमथो हितरमणीया नावः समुद्र उदधावतर्मध्येऽंतरिक्षे नमसि
चरन्ति सचरन्ति ताभिर्नाभि सूर्यस्य दृत्या यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति
तस्य भार्या स्वमर्तारि मज्जातांमुक्या बभूव ता प्रति सूर्यः पुषणं प्राहिपीत तेन चात्र पुषा स्तूयते । अपि च त्व
श्रवो हविर्नक्षत्रमग्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्चादविषयणं स्तोतृभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

पृषा सुबधुर्दिव आ पृथिव्या इळस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

य देवासो अददुः सूर्याय कामेन कृतं तवसं स्वचं ॥ ४ ॥

पृषा । सुऽबधुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः । मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्याय । कामेन । कृतं । तवसं । सुऽअचं ॥ ४ ॥

पृषा पोषको देवो दिव आ युलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबधुः शोभनो बधुर्भवति । तथेळस्पतिरिळाया
अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्दान । यद्वा । महर्तृदानकर्मणो भावसाधनो मघशब्द । दानवान्
दस्मवर्चा । वर्च इति रूपनाम । दस्म दर्शनीय वर्चो यस्य तादृशः । य पुषणं देवाम सर्वं देवाः सूर्यायै
सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया आश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवतः । पुत्रः पितराववृणीत पुषा । ऋग्वे०
१० ८५ १४ । इति हि श्रूयन्तं । कीदृशं पुषणं । कामेन पश्चादविषयणं कृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसं बलवत
प्रवृत्तं वा स्वच स्वचनं मुष्टं गच्छत । एवविधं य पुषणमददुः स पुषा सुबधुरित्यन्वयः ॥ ॥ २४ ॥

प्र नु वोर्चात दशर्चं दशमं मृतं भरद्वाजस्यार्थमिन्द्राग्निदेवताक । सप्तम्याबाश्चतस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः षट्
बृहत्या । तथा चानुक्रातः । प्र नु दशैन्द्राग्रं नु बार्हतं चतुर्गनुष्टुभमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र नु वोर्चा सुतेषु वां वीर्यां यानि चक्रयुः ।

हतासो वां पितरो देवशचव इन्द्राग्नी जीवथो युवं ॥ १ ॥

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वां । वीर्यां । यानि । चक्रयुः ।

हतासः । वां । पितरः । देवऽशचवः । इन्द्राग्नी इति । जीवथः । युवं ॥ १ ॥

हे इन्द्राग्नी यानि वीर्या वीर्याणि वीरकर्माणि चक्रयुः कृतवर्ता युवा सुतेष्वभिषुतेषु सोमेष्वस्त्रवज्जे वा
युवयोस्तानि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्र वोच । प्रवोच । प्रब्रवीमि । तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इन्द्राग्नी देवशचवः ।
देवा शचवः शातयितारो येषां तादृशाः । अमुरा पितरो हिमकाः ॥ पीर्यातिर्हिमाकर्मा । तस्मैतद्रूप ॥
इदृशा अमुरा वा युवाभ्यां हतासो हता आसन् । युव युवा नु जीवथः । जीवनवर्ता भवथ । असुरैर्न बार्धि
तार्वाति यावत् ॥

बळित्था महिमा वामिन्द्राग्नी पनिष्ठ आ ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा ॥ २ ॥

वट । इत्था । महिमा । वां । इन्द्राग्नी इति । पनिष्ठः । आ ।

समानः । वां । जनिता । भ्रातरा । युवं । यमौ । इहेहऽमातरा ॥ २ ॥

हे इंद्राग्नी वां युवयोर्महिमा महत्त्वमित्येत्यमनेन प्रकरेण बट् सत्य । युष्मद्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रति
पादयति तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः । पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमश्च प्रजापातिः समान एक एव वा युवयोर्जनिता
जनयिता । अतो युवं युवां भ्रातरा भ्रातरां स्तः । अपि च यमां यमनां सहोत्पन्नाविहहमातरा । इह वह
च सर्वत्र माता ययोन्मादृशां स्तः । अदितिर्ह्यनयोर्माता सैव विसीर्णा भूमिरितिहहमातराविति श्रूयते ॥

ओकिवांसां सुते सचां अश्वा सग्नी इवादने ।

इंद्रा न्वग्नी अवसेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥३॥

ओकिऽवांसां । सुते । सचां । अश्वा । सग्नी इवेति सग्नीऽडव । आदने ।

इंद्रा । नु । अग्नी इति । अवसां । इह । वज्रिणा । वयं । देवा । हवामहे ॥३॥

हे इंद्राग्नी सुतेऽभिपुते सोमे युवां सचा सहाकिवांसांकिवासां समवर्ती संगती भवतं ॥ उच भमवाय
इत्यस्यतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । आदने भवणीयं घामं सग्नी इवाद्या सर्पणशीलावशादिव । नु अथ वय तादृ
शाविन्द्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणं हेतुना हवामहे । आहुयामहे ॥ इतरतरधांगादिद्रुशब्देऽपिशब्दे च
द्विवचनं ॥ कीदृगाविन्द्राग्नी । वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेता देवा दानादिगुणयुक्ता ॥

य इंद्राग्नी सुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा ।

जोषवाकं वदतः पञ्चहोषिणा न देवा भसथश्चन ॥४॥

यः । इंद्राग्नी इति । सुतेषु । वां । स्तवत । तेषु । ऋतऽवृधा ।

जोषऽवाकं । वदतः । पञ्चऽहोषिणा । न । देवा । भसथः । चन ॥४॥

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारगाविन्द्राग्नी सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु यः स्तोता वा युवा
स्तवत कुत्सित स्तूयात तेषु सोमेषु मध्यं जोषवाकं वदतो जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं स्वयमग्नीतिकर
तादृश वाकं वाक्यं वदतस्त्वस्य स्तोतुः । साम हे पञ्चहोषिणा पञ्चः प्रार्जितः प्रसिद्धो होषो घोषः । स्तोत्र ययो-
न्मादृशां हे देवा देवा युवा न भसथः । न भसथयः । चनो न पादपुरणः ॥ अत्र निरुक्तं । जोषवाकमित्यविज्ञा
तनामध्यं जोषयितव्यं भवति । य इंद्राग्नी सुतेषु वा सोमेषु स्ताति तेष्वतस्य वर्धयितारं न तस्याग्नीथः ।
योऽयं जोषवाकं वदति विजजपः प्रार्जितहोषिणा देवा न तस्याग्नीथः । नि० ५ २२ । इति ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तेश्चिकेतति ।

विषूचो अश्वान्युयुजान इयत एकः समान आ रथे ॥५॥

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवौ । मर्तः । चिकेतति ।

विषूचः । अश्वान । युयुजानः । इयते । एकः । समान । आ । रथे ॥५॥

हे देवौ द्योतमानाविन्द्राग्नी वा युवयोरस्यदं कर्म को मर्तो मनुष्याश्चिकेतति । जानीयात् । न कोऽपी
त्यर्थः । किं तत्कर्म । विषूचो नानाचतो गच्छतोऽश्वान समान उभयार्थं एकस्मिन्नर्थे युवयोरक इन्द्रः सूर्यात्मना
वर्तमानो युयुजानस्तादृशान्स्थान्योजयन एयते । सर्वं जगदभिगच्छति । यद्वा । विषूचो नानारूपान्स्थान्
व्यापकान समान एकरूपे रथे संवत्सरात्मके युयुजानो योजयन युवयोरकः सूर्यात्मिन्द्र एयते । आगच्छति ।
एतयुवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पृथ्वीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्वा वावदच्चरन्विंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥६॥

इन्द्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् । पत् ऽवतीभ्यः ।

हिल्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हे इन्द्राग्नी अपात्पादरहितयमुषाः पदतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः मुष्ताभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्वा-
गात् । आगच्छति । तथा प्राणिना शिरो हिल्वी प्ररयित्री । यद्वा । शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमशिरस्का सती ।
जिह्वया प्राणिस्थया तदीयेन वागिन्द्रियेण वावदत् भृशं शब्दं कुर्वती चरत् । एवं चरन्त्युषास्त्रिंशत्पदान्यवयव-
भूतान् विश्वमुहूर्ताप्यक्रमीत् । एकेन दिवसेनातिक्रामति । एतच्च युवयोः कर्म । तत्को जानीयादिति
पर्व ब्रान्वयः ॥

इन्द्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्तुं गर्वादिषु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वक्तुं । गोऽर्द्धेष्टिषु ॥ ७ ॥

हे इन्द्राग्नी नरो योदारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूष्या तन्वते हि । आततश्यानि कुर्वते हि ।
युवा चास्मिन्महाधने जितेन महाधनेनोपिते संयामे गर्वादिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परा वक्तुं ।
मा परित्यजत ॥

इन्द्राग्नी तपन्ति माघा अर्यो अरातयः । अप द्वेषास्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति । तपन्ति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः । अप । द्वेषांसि । आ । कृतं ।

युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हे इन्द्राग्नी अघा आहव्योऽर्योऽभिगव्योऽरातयः शत्रुसेना मा तपन्ति । मां बाधन्ति । ता अपा कृत ।
अपाकृतं । तथा द्वेषांसि द्वष्टुन शत्रुन सूर्यादधि । अधिः पचमर्थानुवादकः । सूर्यदर्शनाद्युयुत । पृथक्कृतं च ।
यथा ते सूर्यं न पश्यन्ति तथा कृतं । मारयतमित्यर्थः ॥

इन्द्राग्नी युवोरपि वसु दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९ ॥

हे इन्द्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबन्धीनि वसु वसुन्यपि
हितानि युवयोरिव वर्तन्ते । अतः कारणादिहास्मिन्त्यक्ते नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभि प्र यच्छतं । कीदृशं रयिं ।
विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्त । यद्वा । सर्वस्यायुषः पोषणे
शक्त ॥ कांदसो वर्णलोपः ॥

इन्द्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गतमस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

इन्द्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीऽभिः । आ । गतं । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे उक्थवाहसोकथिः स्तुतिभिर्वहनीयी हे हवनश्रुता हवनस्याङ्गानस्य श्रोतारी एवंभूतो हे इंद्रापी सोमेभिः स्तोत्रैर्विन्ध्याभिः सर्वाभिर्गीर्भिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरा गतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्यास्यदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ २६ ॥

अथवृचमिति पंचदशर्चमेकादशं मृक्तं भरद्वाजस्यार्थमिन्द्राय । आदौ तिस्रस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्या नव गायत्र्यस्तयोदशी त्रिष्टुप चतुर्दशी बृहती पंचदशनुष्टुप । तथा चानुक्रांतं । अथत्पंचोना गायत्रं तु त्रिचिष्टुबादि त्रिष्टुबृहत्पुष्टुबंतमिति ॥ गतः मृक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रघासं विन्द्रापस्य हविषः अथदित्येषा याज्या । मृचितं च । इंद्रापी अवसा गतं अथवृचमुत सनोति वाजं । आ० २ १७. इति ॥

अथवृचमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥ १ ॥

अथत् । वृचं । उत । सनोति । वाजं । इंद्रा । यः । अग्नी इति । सहुरी इति । सपर्यात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरः । सहः । तमा । सहसा । वाजः । यंता ॥ १ ॥

स पुरुषो वृचमावरकं शत्रुं अथत । हिनस्ति । उतापि च वाजमन्नं बलं वा सनोति । लभते । यः पुरुषः सहुरी शत्रूणामभिभविता र्गाविन्द्रापी सपर्यात् परिचरित ॥ इतिरितरयोगादुभयत्र पूर्ववद्विवचनं ॥ कीदृशा विन्द्रापी । भूरः प्रभुतस्य वसव्यस्य वसुसमूहस्य । यद्वा ॥ स्वार्थिको यत ॥ धनस्यैरज्यंते शान्ता स्वामिनी ॥ इरज्यतिरर्थकर्म ॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिभक्तारो शत्रूणां वाजयंता वाजं हविर्नक्षत्रमन्नमात्मन इच्छंती । यद्वा । वाजं स्तोत्रं दत्तव्यमन्नं कामयमानो ॥

ता योधिष्टमभि गा इंद्र नूनमपः स्वरुषसो अग्रे जुहाः ।

दिशः स्वरुषस इंद्र चित्रा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान् ॥ २ ॥

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इंद्र । नूनं । अपः । स्वः । उषसः । अग्ने । जुहाः ।

दिशः । स्वः । उषसः । इंद्र । चित्राः । अपः । गाः । अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥ २ ॥

हे इंद्र हे अग्ने ता ती युवां गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुषस उपः कालानुज्हाः पर्णिभिरपहता एतान् गवादीन्भिलक्ष्य योधिष्टं । तिरसूर्युद्धं कृतं ती । नूनमिति पादपुरणार्थः । हे इंद्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुषसश्च चित्राश्यायनीयो अप उदकानि च गाश्च पर्णिभिरपहतानेतान्युवसे । अनेन लोकेनाद्योजयः । यद्वा । असुरैरावृतान्दिगादीन्मुखधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः । हे अग्ने नियुत्वान् नियुज्जिरथैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

इन्द्रापस्य पशोर्वपाया आ वृचहण्यमुवाक्या । मृचितं च । आ वृचहणा वृचहभिः शुष्मैरा भरतं शिञ्चतं वज्रवाह । आ० ३. ७. इति ॥

आ वृचहणा वृचहभिः शुष्मैरिंद्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक् ।

युवं राधोभिरकवेभिरिंद्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः ॥ ३ ॥

आ । वृचः । हना । वृचः । हभिः । शुष्मैः । इंद्र । यातं । नमः । ऽभिः । अग्ने । अर्वाक् ।

युवं । राधः । ऽभिः । अकवेभिः । इंद्र । अग्ने । अस्मे इति । भवतं । उत । उत्तमेभिः ॥ ३ ॥

हे वृचहणा वृचस्यामुरस्य हंतारी हे इंद्र हे अग्ने वृचहभिर्वृचस्य हंतुभिर्वृचहणननिमित्तैः शुष्मैर्बलिर्नमोभिरस्यं दत्तथैरैष साधर्मवीगस्यदभिमुखमा यातं । आगच्छत । हे इंद्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकुत्सितैर्महद्भिर्बलमेभिर्बलकृष्टमै राधोभिर्धनैः सहास्य अस्मासु भवतं । आविर्भवतं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्षावाकशस्त्रे ता ऋवे इति षडहस्तोचियस्तृचः । सूचित च । ता ऋवे ययोरिदमिय वामस्य मन्त्रन । आ० ७. २ । इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः स्तोमवृद्धौ ता ऋव इत्याद्या नवर्च आवापार्थाः । सूचित च । ता ऋवे ययोरिदमिति नवय वामस्य मन्त्रन इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥

ता हवे ययोरिदं पमे विश्वं पुरा कृतं । इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हवे । ययोः । इदं । पमे । विश्वं । पुरा । कृतं । इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता तां तादृशाविद्राग्नी ऋवे । आह्वये । ययोरिद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले कृत विश्वं सर्वमिदं पूर्वास्तृचु कीर्तित वीर्यं पमे पत्यते ऋषिभिः स्तूयते । ताविद्राग्नी ऋव इत्यन्वयः । तां चेद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृन्न हिंस्रः । अतोऽस्मानप्याहर्ता रक्षतामिति भावः ॥ मर्धतिर्हंसाकर्मा ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे । ता नो मृळात इंद्रुणे ॥ ५ ॥

उग्रा । विघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे । ता । नः । मृळातः । इंद्रुणे ॥ ५ ॥

उग्रोयावुन्नर्गबलावत एव मृधः शत्रुन्विघनिना विघनिनां विग्रापण हतवताविद्राग्नी हवामहे । आह्वयामहे । तां चेद्राग्नी इंद्रुणेऽस्मिन् सयामं नोऽस्मान्मृळातः । सुखयता । यद्वा । मृळतिरुपदयाकर्मा ॥ नोऽस्माक मृळातः । उपदया कृता ॥ ॥ २७ ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती । हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पती इति सत्पती । हतः । विश्वाः ।

अप । द्विषः ॥ ६ ॥

ताविद्राग्नी आर्यायः कर्मानुष्ठानभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः । हिंस्रः । तथा सत्पती सतां पालयिताराविद्राग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो द्विष्टीः शत्रुभूताः प्रजा अप हतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमर्थवमैव कृतामिति भावः ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्षावाकशस्त्र इद्राग्नी युवामिति षडहस्तोचियस्तृचः । सूचित च । इद्राग्नी युवामिमं यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यक्षावाकस्य । आ० ७. २ । इति ॥

इंद्राग्नी युवामिमेऽभि स्तोमां अनूषत । पिबंतं शंभुवा सुतं ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । युवां । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूषत । पिबंतं । शंभुवा । सुतं ॥ ७ ॥

हे इद्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत । अभिष्टवंति । हे शंभुवा सुखस्य भावयिताराविद्राग्नी सुतमभिपुतमस्त्रदीय सोम पिबत ॥

या वां संति पुरुस्पृहो न्युतो दाणुषे नरा । इंद्राग्नी ताभिरा गतं ॥ ८ ॥

या । वां । संति । पुरुस्पृहः । न्युतः । दाणुषे । नरा । इंद्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेताराविद्राग्नी वा युवयोः स्वभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्ब्रह्मभिः स्पृहणीया दाणुषे हवींषि दक्षवते यज्ञमनार्थमुत्पन्ना या न्युतोऽश्वाः सति हे इद्राग्नी ताभिर्न्युत्त्रिरा गतं । आगच्छत ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं सर्वनं सुतं । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सर्वनं । सुतं । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे नरा नेताराविंद्राग्नी । सुयतेऽभिपूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोम सुतमभिषुतमुप प्रति । यद्वा । इदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवने सुतमभिषुतं सोमं प्रति तामिर्नियुञ्जिरा गच्छतं । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

तमी॑ऋष्व॒ यो अ॒र्चिषा॒ वना॒ विश्वा॑ परि॒ष्वज॑त । कृ॒ष्णा कृ॒णोति॑ जि॒ह्वाया॑ ॥१०॥
तं । ई॒ऋष्व॒ । यः । अ॒र्चिषा॑ । वना॑ । विश्वा॑ । परि॒ऽस्वज॑त । कृ॒ष्णा । कृ॒णोति॑ ।
जि॒ह्वाया॑ ॥१०॥

हे स्तोतृस्तमामिमीऋष्व स्मृति योऽग्निरर्चिषा ज्वालाकूपेण तिजसा वि० . सर्वाणि वनारण्यानि परि॒ष्वजत परिष्वजति परितो वेष्टयति । यच्च तानि वनानि जिह्वाया ज्वालयत दग्ध्वा कृष्णा कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥ ॥२८॥

य इ॒ह आ॒विवा॑सति सु॒म्नमि॑दं॒स्य म॒र्त्यः । द्यु॒म्नाय॑ सु॒तरा॑ अपः ॥११॥

यः । इ॒हे । आ॒ऽविवा॑सति । सु॒म्न । इ॒दं॒स्य । म॒र्त्यः । द्यु॒म्नाय॑ । सु॒ऽतरा॑ । अपः ॥११॥

यो मर्त्यो मनुष्य इः दोहेऽग्रे सुम्न सुखकर हविर्गृह्यस्य द्वायापि वापति परिचरति प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्थे पृष्टी ॥ तस्य मर्त्यस्य द्युम्नाय द्योतमानायास्त्राय तदर्थं सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि वृष्ट्यात्मकानीद्रः करोतीति शेषः ॥

ता नो॑ वा॒जव॑ती॒रिष॑ आ॒शून्पि॑पृत॒मर्व॑तः । इ॒दंम॒ग्निं च॒ वो॒ह्वे ॥१२॥

ता । नः । वा॒जऽव॑तीः । इ॒षः । आ॒शून् । पि॑पृतं । अ॒र्व॑तः । इ॒दं । अ॒ग्निं । च॒ । वो॒ह्वे ॥१२॥

हे इन्द्राग्नी ता तां युवा वाजवतीरजवतीरिष इष्यमाणा वृष्टीः । यद्वा । वाजो बलं । तद्वतीरिषो ऽज्ञान्याशून् शीघ्रगानवतोऽस्याश्च नोऽस्मभ्य पिपृतं । पुरयत । प्रयच्छतं । किमर्थं । इद्रमग्निं च युवां वोह्वे वोढुं हविर्भिमः प्रापयितुं ॥

इन्द्रायस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येषा । सूचित च । उभा वामिन्द्राग्नी आहवर्थ्य शुचिं नु स्तोम नवजातमद्य । आ० ३ ७ । इति ॥

उ॒भा वा॑मि॒न्द्राग्नी॑ आ॒हव॑र्था उ॒भा रा॑ध॒सः स॒ह मा॑द॒यर्थ्य॑ ।

उ॒भा दा॑ता॒रावि॑षां र॒यीणा॑मु॒भा वा॑ज॒स्य सा॑तये हु॒वे वां ॥१३॥

उ॒भा । वां । इ॒न्द्राग्नी॑ इति । आ॒ऽहव॑र्थ्य । उ॒भा । रा॑ध॒सः । स॒ह । मा॑द॒यर्थ्य॑ ।

उ॒भा । दा॑ता॒रा । इ॒षां । र॒यीणा॑ । उ॒भा । वा॑ज॒स्य । सा॑तये हु॒वे । वां ॥१३॥

हे इन्द्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां ह्वे । आह्वयामि । किमर्थं । आहवर्था आभिमुख्येन होतुं । तथोभोभौ युवामाह्वय राधसो राधसा राधकेन हविषा सह युगपदेव मादयर्थ्य मादयितुं तर्पयितुं । सर्वेषु देवेषु सत्स्वावधोराह्वानि किं कारणमिति चेदुच्यते । उभोभौ तां युवामिषामज्ञाना रयीणा धनानां च दातारां स्त्रः । अतः कारणादुभोभौ वा युवां वाजस्याज्ञस्य सातये संभजनाय ह्वे । आह्वये ॥

आ नो॑ ग॒र्ध्वेभि॒रश्वै॑र्व॒सव्यै॑रु॒रुप॑ गच्छतं ।

स॒खायौ॑ दे॒वौ स॒ख्याय॑ श॒भुर्वे॑न्द्राग्नी॒ ता ह॑वामहे ॥१४॥

आ । नः । गर्व्येभिः । अश्वैः । वसव्यैः । उप । गच्छतं ।

सखायौ । देवौ । सख्याय । शंभुवा । इंद्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हे इंद्राग्नी गर्व्यभिर्गांसमृह्रश्चरश्चसमृह्रवर्मव्यसुसमृह्रश्च सार्धं नोऽस्मानाभिमुख्येनोपा गच्छतं । शेषः परोक्षकृतः । सखायौ समानख्यानी देवौ दानादिगुणयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तावृ शविद्राग्नी सख्याय सखित्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्राग्नी शृणुतं हवं यजमानस्य सुन्वतः । वीतं हव्यान्या गतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ १५ ॥

इंद्राग्नी इति । शृणुतं । हवं । यजमानस्य । सुन्वतः । वीतं । हव्यानि । आ । गतं ।

पिबतं । साम्यं । मधु ॥ १५ ॥

हे इंद्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषव कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वान स्तोत्रं शृणुत । श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीत । कामयेथा । कामयित्वा चा गत । आगच्छत । आगत्य च सोम्य सोमात्मकं मधु पिबत ॥ ॥ १६ ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादश मूक्तं भरद्वाजस्यायं सरस्वतीदेवताक । आदितस्मिन् जगत्स्रयोदश्यापि जगती चतुर्दशी चिष्टुषः शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रात । इय पळूना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीचिष्टुषः तस्मिन् ॥ अत्र शानकः । इयमत्यंतदाद्य तु मूक्तं सारस्वतं जपत । द्विजः प्रातः शुचिर्भुत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २ २३ । इति ॥ पार्थिके पष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वतमृचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभममृणच्युर्तास्मिन् प्रउग । आ० ८ ५ । इति ॥

इयमददाद्रभममृणच्युतं दिवोदासं वध्रिश्वायं दाशुषे ।

या शश्वंतमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥ १ ॥

इयं । अददात् । रभसं । ऋणऽच्युतं । दिवःऽदासं । वध्रिऽश्वायं । दाशुषे ।

या । शश्वंतं । आऽचखाद । अवसं । पणिं । ता । ते । दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १ ॥

इय सरस्वती रभसं विगवतमृणच्युतं वैदिकस्य देवर्षिपितृसंबन्धिनो लौकिकस्य च ऋणस्य चार्वायितारं दिवोदासं मतस्मिन् पुत्रं दाशुषं हवीषि दत्तवते वध्रिश्वायं तत्सन्नाय ऋषयेऽददात् । दत्तवती । या सरस्वती शश्वतं बह्वल् पणिं पणनशीलं वणिजमदातृजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान संयमद दादित्यन्वयः । अथ प्रत्यक्षीकृत्य स्मृतिः । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीन् ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि महति भवति ॥

इयं शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिर्जुर्मिभिः ।

पारावतग्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २ ॥

इय । शुष्मेभिः । विसखाऽइव । अरुजत् । सानुं । गिरीणां । तविषेभिः । जुर्मिभिः ।

पारावतऽग्नीं । अवसे । सुवृक्तिभिः । सरस्वतीं । आ । विवासेम । धीतिभिः ॥ २ ॥

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा सृता । अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्मृतिः । इय नदीरूपा सरस्वती शुष्मेः शोषकरात्रीर्ध्वलेखाविर्धभिर्महत्त्विकुर्मिभिरगिरीणां पर्वतानां तीरसंबन्धानां सानुं सानुन्यरुजत । भर्ता । विसखा इव । विसं खनतीति विसखाः । स यथा विसार्थं पक्व रुजति

तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतघ्नीं परावति इरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेहं च सुवृत्तिभिः स्तुतिभिर्धीर्तिभिः
कर्मभिश्चावसे रक्षणार्थमा विवासेम । परिचरिषम । यद्वा । पारावतघ्नी पारावारं पारावीची तीरं । तयोर्धा-
तिनीं । उक्तं च । पारावतघ्नी पारावारघातनी । नि० २ २४ । इति ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य बृसयस्य मायिनः ।

उत क्षितिभ्योऽवनीरविंदो विषमेभ्यो असवो वाजिनीवति ॥३॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजां । विश्वस्य । बृसयस्य । मायिनः ।

उत । क्षितिऽभ्यः । अवनीः । अविंदः । विषं । एभ्यः । असवः । वाजिनीऽवति ॥३॥

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निदकानमुरास्त्रि बर्हय । न्यबर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्रस्य
मायिनो मायाविनो बृसयस्य । बृसय इति त्वष्टृनामधेयं । त्वष्टुः प्रजा पुत्र वृत्रासुर च न्यवधीः । त्वत्माहा-
व्यादेवेन्द्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अन्नवति सरस्वति त्व क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरमु-
रपहता भुमीरविदः । अलभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चासवः । अन्नारयः । यद्वा । क्षितयोऽसुरजनाः ।
तेभ्यः सकाशादवनीभूमीरविदः । लब्धवानसि । तान हत्वैभ्यश्चासुरेभ्यो विष मृतिहेतुभुतं गरलमस्रवः ॥

प्र सो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामविच्यवतु ॥४॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती । धीनां । अविचो । अवतु ॥४॥

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽन्न यस्या क्रियाया सा वाजिनी । तद्युक्ता । धीनां ध्यातृणां
स्रोतृणामविचो रविचो । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नांऽक्षान्प्रावतु । प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धनं हिते । इदं न वृत्रतूर्ये ॥५॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽब्रूते । धनं । हिते । इदं । न । वृत्रऽतूर्ये ॥५॥

हे देवि सरस्वति यः सोता वृत्रतूर्यं मयामं धनं हिते निहते निमित्तभुते सतीदं न इद्रमिव त्वामुपब्रूते
सोति त रक्षति शेषः ॥ ॥३०॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि । रदां पृषेवं नः सनिं ॥६॥

त्वं । देवि । सरस्वति । अव । वाजेषु । वाजिनि । रदं । पृषाऽडव । नः । सनिं ॥६॥

हे देवि दानादिगुणयुक्तं हे वाजिनि । वाजो बलमन्नं वा । तद्युक्तं । हे सरस्वति त्व वाजेषु संगमिष्वव ।
अक्षान्नव । अपि च नोऽस्मभ्य पृषेव पोषका देव इव सनि संभजनीय धन रदं । विनिष्व । प्रयच्छति यावत् ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः । वृत्रघ्नी वष्टि मुष्टुतिं ॥७॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यऽवर्तनिः । वृत्रऽघ्नी । वष्टि । मुऽस्तुतिं ॥७॥

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रुणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्ततेऽनेनेति वर्तनी रथः ।
हिरण्यमयो वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी वृत्राणां शत्रुणां हवी । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मदीयां
मुष्टुतिं शोभनां स्तुति वष्टि । कामयता ॥

यस्या अनंतो अहृतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः । अमश्चरति रोरुवत् ॥८॥

यस्याः । अनंतः । अहृतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अर्णवः । अमः । चरति । रोरुवत् ॥८॥

यस्याः सरस्वत्या अमो वलमनंतोऽपयंतोऽपरिमितोऽङ्गतोऽहंसितोऽकुटिलो वा लेपो दीप्रश्चरिष्णुश्च-
रणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् भृशं शब्दं
कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबधः ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसूरन्या ऋतावरी । अतन्नहेव सूर्यः ॥९॥

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसूरः । अन्याः । ऋतऽवरी । अतन्न । अहाऽडव । सूर्यः ॥९॥

सा सरस्वती नोऽस्मान्यस्याः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रजा अति नयतु । अतितारयतु । तथा स्वसूः स्वयसा-
रिणीः सहोत्पन्ना वा ऋतावरीः । अतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानति नयतु । यद्वा ॥ जस्यैव
वा षटसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वसारो भगिन्योऽन्या गगाद्या नवस्यास्मान शत्रुर्नति नयतु । तच्च
दृष्टातः । सूर्य सर्वस्य परक आदित्योऽतन सतत गच्छन् अहवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरत्रे तृतीयोऽहनि प्रउग उत नः प्रियति सारस्वतमुचः । सूचित च । उत नः प्रिया प्रियाश्वित्यौष्णिह
प्रउग । आ० १० । इति ॥ पर्वत्रय्यामृत नः प्रियति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचित च । उत नः
प्रिया प्रियाश्विमा जुष्टाना युष्मदा नमोमि । आ० २० । इति ॥

उत नः प्रिया प्रियासु सप्तस्वसा मुजुष्टा । सरस्वती स्तोम्या भूत् ॥१०॥

उत । नः । प्रिया । प्रियासु । सप्तऽस्वसा । सुऽजुष्टा । सरस्वती । स्तोम्या । भूत् ॥१०॥

उतापि च नोऽस्माक प्रियासु प्रियाणा मध्य प्रिया प्रियतमा सप्तस्वसा । गायत्र्यादीनि सप्त कदासि
स्वसारो यस्यास्तादृशी । नदीरूपायाम् गगाद्या सप्त नवः स्वसारः । मुजुष्टा सुष्ठु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता ।
एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत् । स्तोतव्या भवतु ॥ ॥३१॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं । सरस्वती निदस्यात् ॥११॥

आऽपप्रुषी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अंतरिक्षं । सरस्वती । निदः । पातु ॥११॥

पार्थिवानि पार्थिव्या संबधीन्युरुरूणि विस्तीर्णानि रजो रजासि लोकानंतरिक्षमतरा चांत नमश्चापप्रुषी
स्वतेजसा पुरितवती सरस्वती देवी निदो निदकाच्छत्रोः पातु । अस्मान्नक्तु ॥

विषधस्या सप्तधातुः पच जाता वर्धयंती । वाजेवाजे हव्या भूत् ॥१२॥

विऽसधस्या । सप्तऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥१२॥

विषधस्या विषु लोकेषु महावर्ततमाना त्रिलोक्यापिनी सप्तधातुः । सप्त धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या
गगाद्या वा यस्या सा तथोक्ता । पच जाता जातानि निपादपचमाश्चतुरो वर्णान् गधवादीन्वा वर्धयत्यभि-
वृत्तान्कुर्वती । ईदृशी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ज्ञातव्या भवति ॥

प्र या महिम्ना महिनासु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामपस्तमा ।

रथं डव बृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥१३॥

प्र । या । महिम्ना । महिता । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसा । अपऽतमा ।

रथःऽडव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥१३॥

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्युद्धयितमानैर्यशोभिरन्नैर्वा युक्ता सत्यास्वासां नदीनां देव-
ताना वा मध्ये या सरस्वती प चेकिते प्रकीर्षणं ज्ञायते । या चान्या अन्यासां ॥ सुपां सुशुगिति षष्ठीबहुव-

चनस्य जस ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवन्तमा । या च रथ इव बिभ्वने विभुत्वाय बृहती परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता सोत्रोपलुब्धा । उपस्रो-
तस्था भवति ॥

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आ धक् ।

जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा तत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥१४॥

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पयसा । मा । नः । आ । धक् ।

जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । तत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥१४॥

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसोयः प्रशस्त वसु धनमभि नेषि । अभिप्रापय । माप स्फरीः । अपवृद्धाया कार्षीः ॥ स्फारी वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीति वर्तते ॥ तथा पयसोदकेनाधिकेन नोऽस्माया आ धक् । नाभिदह । न बाधस्व । अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सविकर्माणि वेश्या प्रवृत्तानि च जुषस्व । सेवस्व । वय च त्वत्सकाशादरणान्यरमणानि निरुष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्तवाम । अपि तु रमणी-
यान्येव ॥ ॥३२॥ ॥५॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । य नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त नर्णमि गजानन ॥
यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत । निर्ममे तमह वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ पचमाष्टके प्रथमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठमङ्गलस्य षष्ठऽनुवाके चतुर्दश सूक्तानि । तत्र स्तुषे नरस्यिका-
दशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सुष एकादशाश्विनं त्वि१ । मङ्गलद्रष्टा बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः ।
अनुक्तत्वात्तिष्ठुप । अश्विनां देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रताविदमादिके द्वे सूक्ते । आश्विनश्चैतं चेत एव ।
सूचितं च । स्तुषे नरेति सूक्तं । आ० ४ १५ । इति ॥

स्तुषे नरा दिवो अस्य प्रसंताश्विना हुवे जरमाणो अर्कः ।

या सद्य उसा व्युषि ज्मो अंतान्युयूषतः पर्युरु वरांसि ॥१॥

स्तुषे । नरा । दिवः । अस्य । प्रऽसंता । अश्विना । हुवे । जरमाणः । अर्कः ।

या । सद्यः । उसा । विऽउषि । ज्मः । अंतानि । युयूषतः । परि । उरु । वरांसि ॥१॥

दिवो दुलोकस्य नरा नेतारावस्य मुवनस्य प्रसंता प्रसंता प्रभवतावीश्वरावश्विनाश्विनावश्वैरन्विता स्तुषे
प्रगीतमवसाधैः स्तोत्रैः स्तोतुर्मर्करचनीयमवसाधैः शस्त्रैर्जरमाणः स्तुतिं कुर्वन्ङ्गवे । आहुयामि । कीदृशावि-
त्यपेक्षाया । या यां सद्य एवोसा शत्रूणां निवारका व्युषि व्युष्टो निशायाः समाप्तो ज्मः पृथिव्या अंतान
पर्यंतानुरुह्ण वरांसि रूपस्या काणां तमांसि च परि परितो युयूषतः पृथक्कृतः । अथवा वरांसि
तेजांसि तमोनिवारणात्परि युयूषतः । विस्तारयतः ॥

ता यज्ञमा शुचिभिश्चक्रमाणा रथस्य भानुं रुरुचू रजोभिः ।

पुरु वरांस्यमिता मिमानापो धन्वान्यति याथो अजान ॥२॥

ता । यज्ञं । आ । शुचिऽभिः । चक्रमाणाः । रथस्य । भानुं । रुरुचुः । रजऽभिः ।

पुरु । वरांसि । अमिता । मिमाना । अपः । धन्वानि । अति । याथः । अजान ॥२॥

किंच ता तां प्रसिद्धाश्विना यज्ञमस्यदीयं यागमा चक्रमाणाभिचक्रमाणा शुचिभिर्निर्मले रजोभिः
स्वीर्यस्तेजोभिः । रजो रजतश्यांती रज उच्यते । नि० ४. १९. । इति यास्कनोक्तत्वात् । रथस्य स्वकीयस्य
रथस्य भानुं दीप्तिं रुरुचुः । रं चयेति । अपि च पुरु बह्वनि वरांसि तमोनिवारकाणि तेजास्यमितापरिमि-
तानि मिमाना निर्मिमाणावप उद्दिश्य धन्वानि मरुप्रदेशानजान स्वकीयानश्चनति याथः । अतिकामयथः ॥

ता ह त्यङ्गतिर्यदरध्रमुयेत्या धिय ऊहयुः शश्वदश्वैः ।

मनोजवेभिरिषिरैः शयध्वै परि व्यथिदाशुषो मर्त्यस्य ॥३॥

ता । ह । त्यत् । वर्तिः । यत् । अरधं । उया । इत्या । धियः । ऊह्युः । शश्वत् । अश्वैः ।
मनःऽजवेभिः । इधिरैः । शयधैः । परि । व्यथिः । दाशुषः । मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता इ ती खलूयोयावश्चिनी युवा यदरधमसमृद्ध त्वद्वर्तयजमानस्य तद्वहं समर्धयितुं गच्छथः । किंचे
त्येत्यं धियः स्तोत्रनिर्घिररषणीयैः कास्यैर्मनोऽर्वाभिमनोवैरश्वैः स्वीधैरश्वैः शश्वत्सर्वदोह्युः । स्वर्गं प्रापयथः ।
मर्त्यस्य मनुष्यस्य दाशुषो यजमानस्य व्यथिर्हंसकः परि शयधैः पारशयनाय दोर्घनिद्रायै युवाभ्यां क्रियतां ॥

ता नव्यसो जरमाणस्य मन्मोप भूषतो युयुजानसंप्री ।
शुभं पृक्षमिषमूर्जं वहता होता यक्षत्प्रत्नो अधुग्युवाना ॥ ४ ॥
ता । नव्यसः । जरमाणस्य । मन्म । उप । भूषतः । युयुजानसंप्री इति युयुजानऽसंप्री ।
शुभं । पृक्षं । इषं । ऊर्जं । वहता । होता । यक्षत् । प्रत्नः । अधुक् । युवाना ॥ ४ ॥

ता तावश्चिनी युयुजानसंप्री रथे युज्यमानार्था शुभं शोभनं पृक्षमर्जं । पयः पृक्ष इत्यन्ननाममु पाठात् ।
इषं पृष्टिमूर्जं रसं च वहता वहता नव्यसो नवतरस्य जरमाणस्य स्तुतिं कुर्वतो मन्म मननीयं स्तोत्रमुप भूषतः ।
उपगच्छतः । यद्वा । स्तोत्रसमीपे भवतः । किंच युवाना नित्यतरुणां तौ होता देवानामाहुताधुगद्रोग्धा
प्रियः प्रत्नः पुराणोऽपि रथतः । यजतु ॥

ता वल्गू दस्त्रा पुरुशाकतमा प्रत्ना नव्यसा वचसा विवामे ।
या शंसते स्तुवते शंभविष्ठा बभूवतुर्गृणते चिचराती ॥ ५ ॥
ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुशाकऽतमा । प्रत्ना । नव्यसा । वचसा । आ । विवामे ।
या । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठा । बभूवतुः । गृणते । चिचराती इति चिचराती ॥ ५ ॥

या यौ शंसते शस्त्रैः स्तुतिं कुर्वते स्तुवते स्तौत्रैः स्तुतिं कुर्वते जनाय शंभविष्ठातिशयेन सुखस्य भावयितार-
वातिशयेन सुखस्वरूपी वा गृणते स्तोत्रशस्त्रव्यतिरिक्तनीतिकस्तुतिभिः स्तुवते च चिचराती विचित्रदानो
बभूवतुः ता तौ वल्गू, वलनशीलां इचिरौ वा पुरुशाकतमातिशयेन बह्वकर्माणां बह्वसहायां वा प्रत्ना प्रत्नौ
पुराणौ । प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनाममु पाठात् । दस्त्रा दर्शनीयावश्चिनी नव्यसा नवतरण वचसा स्तुत्या आ
विवामे । परिचरामि ॥ ॥ ५ ॥

ता भुज्युं विभिरद्भ्यः समुद्रात्तुयस्य सृनुमूह्यू रजोभिः ।
अरेणुभिर्योजनेभिर्भुजंता पतत्रिभिरणसो निरुपस्थात् ॥ ६ ॥
ता । भुज्युं । विऽभिः । अत्ऽभ्यः । समुद्रात् । तुयस्य । सृनुं । ऊह्युः । रजःऽभिः ।
अरेणुऽभिः । योजनेभिः । भुजंता । पतत्रिऽभिः । अणसः । निः । उपऽस्थात् ॥ ६ ॥

ता तावश्चिनी युवां तुयस्य सृनुं भुज्युं भुज्युनामकं समुद्रमध्ये भपनावं भुजंता रक्षतावरेणुभी रेणुरहितै-
रांतरिचै रजोभिर्मर्गैर्योजनेभी रथयुक्तैः पतत्रिभिः पतनवद्भिर्विभिरश्चैरणसो जलस्थोपस्थाद्योनेः समुद्रादश्चो
निरुह्युः । निरगमयतं । समुद्रादश्च इति प्रयोगो मातुर्गृहान्नच्छतीतिवत् ॥

वि जुषुषा रथ्या यातमद्रिं श्रुतं हवै वृषणा वधिमत्याः ।
दशस्यंता शयवै पिपयुर्गामिति चवाना सुमतिं भुरण्यू ॥ ७ ॥

वि । ज॒युषा । र॒थ्या । या॒तं । अ॒द्रिं । श्रु॒तं । ह॒वं । वृ॒ष॒णा । व॒ध्निऽम॒त्याः ।

द॒श॒स्यंता । श॒य॒वे । पि॒ष्य॒थुः । गां । इति । च्य॒वा॒ना । सु॒ऽम॒तिं । भुर॒ण्यू इति ॥ ७ ॥

रथ्या हे रथाङ्कावस्थिनी जयुषा जयशीलेन रथेनाद्रिं मार्गे स्थितं पर्वतं वि यातं । व्यवाधेयां । यातिरत्र वधकर्म । तथा च निगमांतरं । विभिन्दना नासत्या रथेन वि पर्वतां अजरयू अयातं । अष्टवे० १ ११६. २० । इति । वृषणा कामानां वर्षितारी वधिमत्याः पुत्रार्थिन्या हवमाङ्गान श्रुतं । शृणुतं । दशस्यंता स्तोत्रभ्यः कामा अयच्छंती शयवे युवां सुवतं गा निवृत्तप्रसवां पिष्यथुः । स्त्रीरणाप्यययत । तथा च निगमांतरं । शयवे चित्रासत्या शचीभिर्जसुरथे सत्यं पिष्यथुर्गा । अष्टवे० १ ११६. २२ । इति । इतीत्य सुमति सुदृतिं च्यवाना गच्छतां भुरण्यू सर्वत्र गतारी यज्ञस्य भर्तारी वा भवत ॥

यद्रो॒दसी॒ प्र॒दिवो॒ अस्ति॒ भूमा॒ हे॒ळो दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्य॒चा ।

तदा॑दि॒त्या वस॒वो रु॒द्रिया॑सो र॒क्षो॒युजे॒ तपु॑र॒घं द॒धात ॥ ८ ॥

यत् । रो॒दसी॒ इति । प्र॒ऽदि॒वः । अस्ति॑ । भू॒मः । हे॒ळः । दे॒वाना॑ । उ॒त । म॒र्त्य॒ऽचा ।

तत् । आ॒दि॒त्याः । व॒स॒वः । रु॒द्रिया॑मः । र॒क्षः॒ऽयुजे॑ । तपुः॑ । अ॒घं । द॒धात ॥ ८ ॥

रोदसी हे वावापृथिव्यौ हे आदित्या हे वसवो रुद्रियासो हे रुद्रपुत्रा मरुतो मर्त्यचा मर्त्येष्वश्विनोः परिचारकेषु देवानां यज्ञेळः क्रोधो भूम महानस्ति तदेळस्तपुस्तोपकं रक्षोयुजे रक्षोभिर्युक्ताय रक्षसां स्वामिने प्रेरकाय वाधमाहतु दधात । कुरुत । अथवा रक्षोयुजे रक्षोभिर्युक्ताय यज्वनेऽघमाहतु कुरुत ॥

य इ॒ राजा॑नावृ॒तुथा॑ वि॒दध॑द्र॒जसो॑ मि॒त्रो वरु॑णश्चि॒कैतत् ।

गं॒भी॒राय॑ र॒क्ष॒से हे॒तिम॑स्य द्रो॒घाय॑ चि॒द्वच॑स॒ आन॑वाय ॥ ९ ॥

यः । इ॒ । राजा॑नौ । ऋ॒तु॒ऽथा । वि॒ऽदध॑त् । र॒ज॒सः । मि॒त्रः । वरु॑णः । चि॒कैतत् ।

गं॒भी॒राय॑ । र॒क्ष॒से । हे॒ति॑ । अ॒स्य । द्रो॒घाय॑ । चि॒त् । वच॑से । आन॑वाय ॥ ९ ॥

यो नरो रजसः समस्तस्य लोक्तस्य । लोका रजांस्युच्यत इति यास्केनोक्तत्वात् । राजानावीमेतावश्विना वृतुथा काले काले विदधत् परिचरति तं मित्रो वरुणश्च चिकैतत् । जानीयात् । मित्रवरुणप्रभृतयो देवा एन विदुरित्यर्थः । किचायं परिचारको गंभीराय महाबलाय रक्षसे राजसाय हेति घातकमायुधमस्य । अस्वति । क्षिपति ॥ प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण व्यत्ययः ॥ द्रोघायाभिद्रोहात्मकायानवाय मनुष्यसंबन्धिने वचसे जित वचनायैव हेतिमस्यति । मनुष्याणामभिद्रोहायैवमास्कदतीति ॥

अ॒न्तरै॑श्च॒क्रैस्त॑न॒याय॑ व॒र्ति॒द्यु॒मता॑ नृ॒वता॑ रथे॒न ।

स॒नु॒त्येन॑ त्य॒जसा॑ म॒र्त्यस्य॑ व॒नु॒थ॒ताम॑पि शी॒र्षा व॑वृ॒क्तं ॥ १० ॥

अ॒न्तरैः॑ । च॒क्रैः । त॒न॒याय॑ । व॒र्तिः । द्यु॒ऽमता॑ । आ । या॒तं । नृ॒ऽवता॑ । रथे॒न ।

स॒नु॒त्येन॑ । त्य॒जसा॑ । म॒र्त्यस्य॑ । व॒नु॒थ॒तां । अपि॑ । शी॒र्षा । व॑वृ॒क्तं ॥ १० ॥

हे अश्विनावन्तरैरनिर्गृष्टैश्चक्रैर्युक्तेन युमता दीप्तिमता नृवता नेत्रा सारथिना युक्तेन । यद्वा । अश्वयुक्तेन । पतंगा नर इत्यश्वनामसु पाठात् । रथेन वर्तिरस्माकं गृहं तनयाय तनयं दातुमा यातं । अपि च सनुत्येन तिरोहितेन त्यजसा क्रोधेन । हणिस्त्यज इति क्रोधनामसु पाठात् । मर्त्यस्य मनुष्यस्य वनुथतां बाधमानानां । वनुथतिर्हेतिकर्मेति यास्केनोक्तत्वात् । शीर्षा शिरांस्यपि ववृक्तं । प्रवृक्तं ॥

आ परमाभिरुत मध्यमाभिर्नियुद्धिर्यातमवमाभिर्वाक् ।

दृहस्य चिन्नोमतो वि व्रजस्य दुरो वर्त गृणते चिचराती ॥११॥

आ । परमाभिः । उत । मध्यमाभिः । नियुत्ऽभिः । यातं । अवमाभिः । अर्वाक् ।
दृहस्य । चित् । गोऽमतः । वि । व्रजस्य । दुरः । वर्त । गृणते । चिचराती इति
चिचराती ॥११॥

हे अश्विनां परमाभिरुत्कृष्टाभिरुतापि च मध्यमाभिरुत्कृष्टाभिरवमाभिर्निकृष्टाभिश्च नियुद्धिर्वाहिरर्वा
गच्छदभिमुखमा यात । दृहस्य चिदृह्यापिधानस्यापि गोमतो गोयुक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य दुरो द्वाराणि वि
वर्त । विवृणुत । किञ्च गृणते सुवर्त मद्य चिचराती विचिचदानां भवत ॥ २॥

क्र त्वेत्थिकादशर्च द्वितीय सूक्त भरद्वाजस्यार्थ । अत्रयममुकमणिका । क्र त्वेकपदांतं त्रिष्टुभमिति । आ वां
मुम्न इत्येकादशकपदा त्रिष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । आश्विनं त्वित्युक्त्वाटस्यापि सूक्तस्याश्विनां देवता ॥ प्रातरनु
वाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रिष्टुभे कंदसि विनियोगः ॥

क्वप्त्या वल्गू पुरुहताद्य दृतो न स्तोमोऽविदन्मस्वान् ।

आ यो अर्वाङ्नासत्या ववर्त प्रेष्टा ह्यसंथो अस्य मन्मन ॥१॥

क्व । त्या । वल्गू इति । पुरुहता । अद्य । दृतः । न । स्तोमः । अविदत् । नमस्वान् ।

आ । यः । अर्वाक् । नासत्या । ववर्त । प्रेष्टा । हि । असंथः । अस्य । मन्मन ॥१॥

क्र कुत्र स्थिता वल्गू रुचिरा पुरुहता वज्रभिराहतां त्या तावाश्विनां नमस्वान्द्विषा युक्तः । नम आयु
रित्यन्ननामसु पाठात् । स्तोमः पचदशादिः स्तोमोऽद्य दृतो न प्ररितो दृत इवाविदत् । विदत् । यः स्तोमो
ऽर्वाङ्गच्छदभिमुख नासत्याश्विनावा ववर्त आवर्तयत । हे अश्विनां युवामस्य स्तोतुर्मन्मन स्तोत्रे प्रेष्टा हि प्रिय
तमी ह्यसंथः । भवथः ॥

अरं मे गंतं हवनायास्मै गृणाना यथा पिबाथो अंधः ।

परि ह त्यद्वर्तिर्याथो रिषो न यत्परो नांतरस्तुतुर्यात् ॥२॥

अरं । मे । गंतं । हवनाय । अस्मै । गृणाना । यथा । पिबाथः । अंधः ।

परि । ह । त्यत् । वर्तिः । याथः । रिषः । न । यत् । परः । न । अंतरः । तुतुर्यात् ॥२॥

हे अश्विना युवा मे मदीयायास्मै हवनायाङ्गानायां पर्याप्तं गंतं । गच्छत । गृणाना स्तुयमानावधः
सोम यथा पिबाथः पिबत । रिषो हिसकस्य शत्रोस्त्वद्वर्तिस्तद्वृहं परि याथः परितो याथः यद्वर्तिः परो
विप्रकृष्टो न तुतुर्यात् न हिस्यात् । अंतरः संनिष्ठोऽपि न तुतुर्यात् । यद्वा । त्यद्वर्तिस्तदस्त्रदीयं गृहं रिषो
हिसकात्परि याथः । त्यद्वर्तिः परो विप्रकृष्टोऽंतरः संनिष्ठोऽपि न तुतुर्यात् । अयं भावः । यथास्त्रदीयं गृह
दरस्यः संनिष्ठोऽपि न हिस्यात्तथा रक्षां कुरुथ इति ॥

अकारि वामंधसो वरीमन्स्तारि बर्हिः सुप्रायणतमं ।

उत्तानहस्तो युवयुर्ववंदा वां नक्षतो अद्रय आजन् ॥३॥

अकारि । वां । अंधसः । वरीमन् । अस्तारि । बर्हिः । सुप्रऽअयनतमं ।

उत्तानऽहस्तः । युवयुः । ववंद । आ । वां । नक्षतः । अद्रयः । आजन् ॥३॥

वां युवयोरर्थेऽधसः सोमस्य वरीमन् विस्मृतेऽभिषवादी यत्कृत्यमस्ति तदकारि । कृतं । मुप्रायणतम मृदुतमं बहिरस्तादि । स्त्रीणां । उत्तानहस्तः कृतांजलिर्युवयुर्युवां कामयमानो होता वषट् । स्तीति । वा युवां नक्षत्रो व्याभुवन्तः ॥ तृच पृच नक्षत्र गताविति धातुः ॥ अद्रयो यावाण आजन् । सोमरसमा समंताद्वाक्तीकृतवन्तः ॥

ऊर्ध्वो वामग्निरेध्वरेष्वस्यात्प्र रातिरेति जूर्णिनी घृताची ।

प्र होता गूर्तमना उराणोऽयुक्त यो नासत्या हवीमन ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वां । अग्निः । अध्वरेषु । अस्यात् । प्र । रातिः । एति । जूर्णिनी । घृताची ।

प्र । होता । गूर्तमनाः । उराणः । अयुक्त । यः । नासत्या । हवीमन ॥ ४ ॥

अग्निर्वा युवयोर्यज्ञार्थमूर्ध्वोऽस्यात् । उदतिष्ठत् । अध्वरेषु यज्ञेषु प्रेति । मामिद आहवनीयं गच्छति च । रातिर्धनं हविर्जूर्णिनी प्रगामिनी । जूर्णिर्जवतेर्वा । नि० ६. ४. इति यार्स्कनोक्तत्वात् । घृताची घृतनाक्ता । उपस्तीर्णाभिघारितेत्यर्थः । किंच होतोरण उच कर्वाणः प्र गूर्तमनाः प्रकर्षणोयुक्तमना भवति यो होता नासत्याश्विनी हवीमन्नाह्वाने स्त्रीन्ने वायुक्त योजयति ॥

अधि श्रिये दुहिता सूर्यस्य रथं तस्थौ पुरुभुजा गतोति ।

प्र मायाभिर्मायिना भृतमच नरा नृतू जनिमन्यज्ञियानां ॥ ५ ॥

अधि । श्रिये । दुहिता । सूर्यस्य । रथं । तस्थौ । पुरुभुजा । गतऽऊति ।

प्र । मायाभिः । मायिना । भृतं । अच । नरा । नृतू । इति । जनिमन । यज्ञियानां ॥ ५ ॥

पुरुभुजा हे पूर्णभुजा वहना रचका वाश्विनी युवयोः गतोति बह्वरचक बह्वगमनं वा रथ सूर्यस्य दुहिता सूर्या श्रिये श्रियतुमाध तस्थौ । अध्यातिष्ठत् । अपि च यज्ञियानां देवानामच जनिमन्नास्मिन् जन्मनि प्रादुर्भावे मायाभिः प्रज्ञानैः । शची मायति प्रज्ञानामसु पाठात् । मायिनो प्रज्ञावर्ता नरा नेतारो नृतू नृत्यतो भृतं । भवतं । यद्वा । हे मायिनी प्राज्ञा नरो नेतारो नृतू नृत्यतावाश्विनी यज्ञियानां देवानामच जनिमन जन्मनि प्रादुर्भावे ण भृतं प्राज्ञतमसग्न्यादिकं देव मायाभिः प्रज्ञानैः कांश्लैर्वा जितवर्ता स्थ इत्यर्थः । अयमर्थः प्रजापतिर्वि सोमाय राज्ञे दुहितर प्रायच्छत्सूर्या सावित्री । ऐ० वा० ४. ७ । रत्यादिना स्पष्टीकृतः ॥ ॥ ३ ॥

युवं श्रीभिर्दर्शताभिराभिः शुभे पुष्टिमहयुः सूर्यायाः ।

प्र वां वयो वपुषेऽनु पप्नन्सद्वाणी सुष्टुता धिषण्या वां ॥ ६ ॥

युवं । श्रीभिः । दर्शताभिः । आभिः । शुभे । पुष्टिं । ऊहयुः । सूर्यायाः ।

प्र । वां । वयः । वपुषे । अनु । पप्नन् । नक्षत् । वाणी । सुऽस्तुता । धिषण्या । वां ॥ ६ ॥

हे अश्विनी युवं युवां दर्शताभिर्दर्शनीयाभिराभिः श्रीमतां परिदृश्यमानाभिः श्रीभिर्लेखीभिः कांतिभिर्वा सूर्याया युवयोः पत्न्याः शुभे शोभनार्थं पुष्टिं पुष्टिमहयुः । प्रापयथः । किंच वा युवां वयोऽश्वा वपुषे शोभायै प्रानु पप्नन् । प्रकर्षणान्वपतन् । अपि च हे धिषण्या नृत्यहावाश्विनी वां युवां सुष्टुता वाण्युषीणां स्तुतिर्नक्षत् । व्याप्नोति ॥

आ वां वयोऽश्वासो वहिष्ठा अभि प्रयो नासत्या वहन्तु ।

प्र वां रथो मनोजवा असर्जिषिः पृक्ष इषिधो अनु पूर्वीः ॥ ७ ॥

आ । वां । वयः । अश्वसः । वहिष्ठाः । अभि । प्रयः । नासत्या । वहंतु ।

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । असर्जि । इषः । पृष्ठः । इषिधः । अनु । पूर्वीः ॥ ७ ॥

हे नामत्या वा युवा वयो गतारो वहिष्ठा वोढृतमा अश्वसोऽश्वः प्रयः सोमरूपमन्नमभ्या वहंतु । प्रापयंतु । वा युवयोर्मनोजवा मनोविगो रथः पृष्ठः सपर्वणीया इषिध एषणीयाः पूर्वोर्बद्धीरिषोऽज्ञानि सोमाननु प्रासर्जि । विसृष्टः ॥

पुरु हि वां पुरुभुजा देणं धेनुं न इषं पिन्वतमसंक्रां ।

स्तुतंश्च वां माध्वी मुष्टुतिश्च रसाश्च ये वामनु रातिमग्मन् ॥ ८ ॥

पुरु । हि । वां । पुरुऽभुजा । देणं । धेनुं । नः । इषं । पिन्वतं । असंक्रां ।

स्तुतः । च । वां । माध्वी इति । मुऽस्तुतिः । च । रसाः । च । ये । वां । अनु । रातिं । अग्मन् ॥ ८ ॥

पुरुभुजा हे पुर्णभुजा बद्धपालका वा वां युवयोर्देण दातव्य धन पुरु बद्ध हि भवति । अतः कारणान्नोऽस्य धेनु प्रीणयित्रीमसंक्रा मत्तोऽन्यवासंक्रमणी । असंक्रामसंक्रमणी । नि० ६ २९ । इति यास्कनोक्तत्वात् । इषमन्नं पिन्वत । प्रयच्छत । यद्वा । इषमेषणीया धेनुमित्यन्वयः । किंच वा स्तुतः । स्तुवतीति स्तुतः स्तोतारः । सति । माध्वी मर्दायतारार्वाश्चर्मा मुष्टुतिः शोभना स्तुतिश्च स्तोतृषु भवति । रसाः सोमरसाश्च संति । ये रसा वा युवयो राति दानमनुद्दिष्ट्याग्मन् देवयजनं प्राप्ताः । अयं भावः । मुष्टुति श्रुत्वा देवयजनं प्राप्तान् सोम रसान् पीत्वा स्तोतृभ्यः कामान्प्रयच्छतमिति शेषः ॥

उत मे ऋजे पुरयस्य रघ्वी सुमीळे शतं पेरुके च पक्का ।

शांडो दाक्षिरणिनः स्मदिष्टीन्दश वशासो अभिषाचं ऋष्वान् ॥ ९ ॥

उत । मे । ऋजे इति । पुरयस्य । रघ्वी इति । सुऽमीळे । शतं । पेरुके । च । पक्का ।

शांडः । दात् । हिरणिनः । स्मत्ऽदिष्टीन् । दश । वशासः । अभिऽसाचं । ऋष्वान् ॥ ९ ॥

उतापि च पुरयस्य पुरयनामकस्य स्वभूते ऋजे ऋजुगमने रघ्वी क्षिप्रगामिन्यौ वडवे मेऽश्विनोः स्तुतिं कुर्वतो ममाभूता । सुमीळे राज्ञि विद्यमानाः संतः शत गावो ममाभूवन् । पेरुके राज्ञि विद्यमानानि पक्का पक्कान्यन्त्राणि ममासन् । शांडश्च राजा हिरणिनो हिरण्यवतः स्मदिष्टीन् प्रशस्तदर्शनान्त्रयानश्चान्वा दश दशसख्याकान्वाशासोऽनुगुणानभिषाचः शत्रूणामभिभावुकानृष्वान्दर्शनीयान्पुरुषान्श्विनोः स्तोतृभ्यो दात् । ददातु ॥

सं वां शता नासत्या सहस्राश्वानां पुरुपंथां गिरे दात् ।

भरद्वाजाय वीर नू गिरे दाक्षता रक्षांसि पुरुदंससा स्युः ॥ १० ॥

सं । वां । शता । नासत्या । सहस्रा । अश्वानां । पुरुऽपंथाः । गिरे । दात् ।

भरत्ऽवाजाय । वीर । नू । गिरे । दात् । हता । रक्षांसि । पुरुऽदंससा । स्युरिति स्युः ॥ १० ॥

नासत्या हे अश्विनी वां युवयोर्गिरे । गृणातीति गीः स्तोता । तस्या अश्वानां शता शतानि सहस्रा सहस्राणि पुरुपंथाः पुरुपंथा नाम राजा सं दात् । संददाति । वीर हे वीरावश्विनी ॥ दिवचनस्य जुक् ॥ गिरे युवयोः स्तोत्रे भरद्वाजाय मह्यमपि नु क्षिप्रं दात् । ददातु । किंच हे पुरुदंससा बद्धकर्माणावश्विनी युवयोरनुग्रहाद्रक्षांसि हता हतानि स्युः ॥

आ वाँ सुम्ने वरिमन्सूरिभिः थां ॥ ११ ॥

आ । वाँ । सुम्ने । वरिमन् । सूरिऽभिः । स्यां ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वरिमन्विसृते सुम्ने वां युवाभ्यां दत्ते सुवावहे धने । जज्ञायं मुक्कर्मितं सुखलामसु पाठात् । सूरिभिर्विद्वद्भिः पुत्रादिभिः सहा समंतात्स्यां । भवेयं ॥ ॥ ४ ॥

उदु श्रिय इति षड्वचं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे वैष्णवमुपोदेवताकं । अनुक्रम्यते च । उदु श्रिये षडुपस्थं त्विति ॥ प्रातरनुवाक उपस्थे कर्ता वैष्णवे कंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूत्र्यते हि । उदु श्रिय इति सूक्ते । आ० ४. १४. । इति ॥

उदु श्रिय उषसो रोचमाना अस्थुरपां नोर्मयो रुशंतः ।

कृणोति विश्वा सुपथा सुगान्यभूदु वस्वी दक्षिणा मघोनी ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । श्रिये । उषसः । रोचमानाः । अस्थुः । अपां । न । ऊर्मयः । रुशंतः ।

कृणोति । विश्वा । सुऽपथा । सुऽगानि । अभूत् । ऊं इति । वस्वी । दक्षिणा । मघोनी ॥ १ ॥

रोचमाना दीप्यमाना रुशंतः शुक्लवर्णाः । रुशदिति वर्णनाम । नि० २. २०. । इति यास्कः । उषसः श्रिये जगतः शोभार्थं जगद्वाप्तुं वापामूर्मयो न उदकसंवर्धनस्तरंगा इवोदस्थुः । उत्तिष्ठति । अनंतरमेकवस्त्रिगमः । उषा विश्वा विश्वानि स्थानानि सुपथा समार्गाणि सुगानि सुविन गम्यानि कृणोति । करोति । अपि च मघोनी धनवत्युषा वस्वी प्रशस्ता दक्षिणा समर्धयित्री चाभूत् ॥

भद्रा ददृक्ष उर्विया वि भास्युते शोचिर्भानवो द्यामपन्न ।

आविर्वक्षः कृणुषे शुभमानोषो देवि रोचमाना महोभिः ॥ २ ॥

भद्रा । ददृक्षे । उर्विया । वि । भासि । उत् । ते । शोचिः । भानवः । द्यां । अपन्न ।

आविः । वक्षः । कृणुषे । शुभमाना । उषः । देवि । रोचमाना । महोऽभिः ॥ २ ॥

हे उपो देवि भद्रा कन्याणी ददृक्षे । दृश्यसे । उर्विया विस्तीर्णा च वि भासि । ते तव शोचिः शोचिषः ॥ जसो लुक् ॥ दीप्यमाना भानवो रश्मयो द्यामंतरिक्षमुदपन्न । उत्पतति । किंच हे उपो देवि महोभिस्ते जोभिः शुभमाना शोभमाना रोचमाना दीप्यमाना वक्षस्त्वदीयं रूपमाविष्कृणुषे । प्रकटीकरोषि ॥

वहति सीमरुणासो रुशंतो गावः सुभगामुर्विया प्रथानां ।

अपेजते यूरो अस्तैव शत्रून्बाधते तमो अजिरो न वोळ्हा ॥ ३ ॥

वहति । सी । अरुणासः । रुशंतः । गावः । सुऽभगा । उर्विया । प्रथानां ।

अप । ईजते । यूरः । अस्ताऽइव । शत्रून् । बाधते । तमः । अजिरः । न । वोळ्हा ॥ ३ ॥

अरुणासो लोहितवर्णा रुशंतो दीप्यमाना गावो रश्मयः । किरणा गाव इति रश्मिनामसु पाठात् । सुभगामुर्वियोर्वी विस्तीर्णा प्रथानां प्रथमानां सीमेनामुषोदेवतां वहति । सेयमुषोदेवता यूरोऽस्तैव वीरः चेन्नेव शत्रून् तमोऽपेजते । अपगमयति । वोळ्हा सेनया अजिरो न क्षिप्रगामी शत्रुन्यथा बाधते तथा तमांसि बाधते च ॥

सुगोत ते सुपथा पर्वतेष्ववाते अपस्तरसि स्वभानो ।

सा न आ वह पृथुयामनृष्वे रयिं दिवो दुहितरिष्यथ्यै ॥ ४ ॥

सुऽगा । उत । ते । सुऽपथा । पर्वतेषु । अवाते । अपः । तरसि । स्वभानो इति स्वऽभानो ।

सा । नः । आ । वह । पृथुऽयामन । ऋष्वे । रयिं । दिवः । दुहितः । इष्यथ्यै ॥ ४ ॥

हे उषो देवि पर्वतेषूत कुर्गेष्ववाते गमनसाधनरहिते देशे सुपथा सुपथानि मार्गाणि सुगा सुगानि सुविन गम्यानि ते तव भवति । स्वभानो हे स्वप्रकाशोऽपोऽतरिचमाकाशं । आप ह्यंतरिचनामसु पाठात् । सामुद्रिकीरपो वा तरसि । पृथुयामन पृथुरथ ऋष्वे दर्शनीयं दिवो दुहितरतरिचमुते हे उषो देवि सा त्वमिष्यथ्या एषणीय रयिं धनं नोऽस्त्रभ्यमा वह ॥

सा वह योक्षभिरवातोषो वरं वहसि जोषमनु ।

त्वं दिवो दुहितर्या ह देवी पूर्वहूतौ मंहना दर्शता भूः ॥ ५ ॥

सा । आ । वह । या । उऽस्त्रभिः । अवाता । उषः । वरं । वहसि । जोषं । अनु ।

त्वं । दिवः । दुहितः । या । ह । देवी । पूर्वऽहूतौ । मंहना । दर्शता । भूः ॥ ५ ॥

हे उषः सा त्वं वरं धनं मह्यमा वह । या त्वमवाताप्रतिगता जोषं प्रीतिमनुक्षभिरनदुद्धिरश्चैवा स्तोतृभ्यो वरं वहसि । किंच हे दिवो दुहितरंतरिचमुते या त्वं देवी योतमाना पूर्वहूतौ प्रथमाङ्गानि प्रातरनुवाके महना पुजनीया भवसि सा त्वं दर्शता दर्शनीया भूरिति योजना । या दर्शता भूरित्यन्वये यद्वृत्तेन सामानाधिकरण्यात् भूरित्यस्य निघातो न स्यात् ॥

उत्ते वयश्चिद्वसतेरपमन्नरश्च ये पितुभाजो व्युष्टौ ।

अमा सते वहसि भूरि वाममुषो देवि दागुषे मर्त्याय ॥ ६ ॥

उत् । ते । वयः । चित् । वसतेः । अपमन्न । नरः । च । ये । पितुऽभाजः । विऽउष्टौ ।

अमा । सते । वहसि । भूरि । वामं । उषः । देवि । दागुषे । मर्त्याय ॥ ६ ॥

हे उषो देवि ते तव व्युष्टौ सत्यां वयश्चित्पत्त्रिणोऽपि वसतेर्निवासस्थानादुदपमन्न । उत्पतन्ति । ये पितुभाजो हविषां संभक्तारोऽन्नस्योपार्जका वा । पितुरित्यन्ननामसु पाठात् । नरः तेऽपि चोत्पतन्ति । किंच हे उषो देवि त्वममा समीपे सते वर्तमानाय दागुषे हविषा प्रदात्रे मर्त्याय भूरि प्रभूतं वामं धनं वहसि ॥ ५ ॥

एषा स्वेति षड्वच चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैभुमं । अनुक्रम्यते च । एषा स्वेति । उषस्यं त्विति पूर्वसूक्त उक्तत्वादिदमप्युषोदेवताक ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

एषा स्या नो दुहिता दिवोजाः क्षितीरुच्छंती मानुषीरजीगः ।

या भानुना रुशता राम्यास्वज्ञायि तिरस्तमसश्चिदकून् ॥ १ ॥

एषा । स्या । नः । दुहिता । दिवः । जाः । क्षितीः । उच्छंती । मानुषीः । अजीगरिति ।

या । भानुना । रुशता । राम्यासु । अज्ञायि । तिरः । तमसः । चित् । अकून् ॥ १ ॥

एषा स्या सा दिवोजा दिवो जाता अत एव दुहिता दिवः पुत्र्युषा नोऽस्यदर्शमुच्छंती तमांसि वर्णयन्ती

चित्तिः प्रजा मानुषीरजीवः । उन्निरति । जीवर्तिर्गिरतिकर्मा वा । नि० ६. ८. । इति यास्कः । प्रकाशयतीति यावत् । या वृशता दीप्यमानेन मानुषा युक्ता राम्यासु याम्यासु रात्रिषु ॥ रेफयकारयोर्व्यत्ययः ॥ अक्षुन्नच-
चादितेजांसि तमसश्चित् तमांसि च तिरस्त्रिरस्त्रुर्वत्यञ्चायि वृश्चते ॥

वि तद्ययुररुणयुग्मिभ्रश्चैश्चिचं भांत्युषसश्चंद्ररथाः ।

अयं यज्ञस्य बृहतो नयंतीर्वि ता बाधंते तम ऊर्म्यायाः ॥२॥

वि । तत् । ययुः । अरुणयुक्ऽभिः । अश्चैः । चिचं । भांति । उषसः । चंद्ररथाः ।

अयं । यज्ञस्य । बृहतः । नयंतीः । वि । ताः । बाधंते । तमः । ऊर्म्यायाः ॥२॥

चंद्ररथाः कांतिरथाः । चंद्रसंदतेः कांतिकर्मणः । नि० ११. ५. । इति यास्कः । ता उषसस्तप्तदान्निं प्रातः-
काणि बृहतो वृंहणशीलस्य यज्ञस्यायं मुखं नयंतीः संपादयंत्योऽरुणयुग्मिभ्ररुणवर्णयुक्तरश्चैर्वि ययुः । विस्तीर्णं
यांति । चिचं यथा भवति तथा भाति च । ऊर्म्याया रात्रिः । अक्षुन्नस्येति रात्रिनामसु पाठात् । तयो वि
बाधंते । सम्यगपनयंति च ॥

श्रवो वाजमिषमूर्जं वहंतीर्नि दाशुष उषसो मर्त्याय ।

मघोनीवीरवत्पत्यमाना श्रवो धात विधत्ते रत्नमद्य ॥३॥

श्रवः । वाजं । इषं । ऊर्जं । वहंतीः । नि । दाशुषे । उषसः । मर्त्याय ।

मघोनीः । वीरऽवत् । पत्यमानाः । श्रवः । धात । विधत्ते । रत्नं । अद्य ॥३॥

हे उषसो दाशुषे हविषां दात्रे मर्त्याय श्रवः कीर्तिं वाजं बलमिषममूर्जं रसं च वहंतीर्वहंत्यो यूयं मघो-
नीर्धनवत्यः पत्यमाना गच्छंत्योऽद्य विधत्ते परिचरते मह्यं वीरवत्पुत्रपां चादिसहितमवोऽन्नं । सिनमव इत्यन्न-
नामसु पाठात् । रत्नं धनं च । श्रावः रत्नमिति धननामसु पाठात् । नि धात । नितरां धत्त ॥

इदा हि वो विधत्ते रत्नमस्तीदा वीराय दाशुष उषासः ।

इदा विप्राय जरते यदुक्था नि स्म मावते वहथा पुरा चित् ॥४॥

इदा । हि । वः । विधत्ते । रत्नं । अस्ति । इदा । वीराय । दाशुषे । उषसः ।

इदा । विप्राय । जरते । यत् । उक्था । नि । स्म । माऽवते । वहथ । पुरा । चित् ॥४॥

हे उषस इदा हीदानीमेव वो युष्माकं विधत्ते परिचरते दातुं रत्नं धनमस्ति । इदा हीदानीमेव वीराय
प्रेरयित्रे हविषा दाशुषे यजमानाय दातुं वा । त्रमस्ति । इदा हीदानीमेव विप्राय प्राज्ञाय जरते सुवते दातु
वो रत्नमस्ति । यद्यस्मिन्निप्र उक्थोक्थनामकानि, स्त्रीबाणि विद्यते मावते मत्सदृशाय यजमानाय तद्रत्नं नि
वहथ । पुरा चित् पुरापि रत्नं मह्यं दत्तं ॥

इदा हि तं उषो अद्रिसानो गोचा गवामंगिरसो गृणंति ।

अर्केण विभिदुर्ब्रह्मणा च सत्या नृणामभवद्देवहूतिः ॥५॥

इदा । हि । ते । उषः । अद्रिसानो इत्यद्रिऽसानो । गोचा । गवां । अंगिरसः । गृणंति ।

वि । अर्केण । विभिदुः । ब्रह्मणा । च । सत्या । नृणां । अभवत् । देवऽहूतिः ॥५॥

हे उषोऽद्रिमानो आदृतसानो ते तव प्रसादादिदा हि सद्य एव गवां गोत्रा संधानगिरसो गृणन्ति । उत्सृजन्ति । तथा च निगमांतरं । गवां गोत्रमुदङ्गो यदंगिरः । ऋग्वे० २. २३. १८ । इति । अर्केणार्चनीयेन ब्रह्मणा सोत्रेण च विभिदुः । तमांसि विदारयन्ति च । गृणां नेतृणां तेषामगिरसां देवकृतिर्देवविषया स्तुतिः सत्या सत्यफलाभवत् ॥

उच्छा दिवो दुहितः प्रत्नवन्नो भरद्वाजवद्विधते मघोनि ।

सुवीरं रयिं गृणते रिरीह्युर्गायमधि धेहि श्रवो नः ॥ ६ ॥

उच्छ । दिवः । दुहितरिति । प्रत्नऽवत् । नः । भरद्वाजऽवत् । विधते । मघोनि ।

सुऽवीरं । रयिं । गृणते । रिरीहि । उरुऽगायं । अधि । धेहि । श्रवः । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरूपः प्रत्नवत्पुरातनेभ्य इव नोऽस्मदर्थमुक्त । तमांसि वर्जय । हे मघोनि भरद्वाजवद्विधते परिचरन्ति । भरद्वाजवदिति वचनादन्योऽप्यस्ति भरद्वाजः । तथा च ब्राह्मणं । प्राणो वै भरद्वाजवदिति । गृणते स्तुतिं कुर्वते मह्य सुवीरं कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्तं रयिं धनं रिरीहि । दाहि । किंच नोऽस्मभ्यमुर्गायं बह्वभिर्गातव्यं श्रवोऽन्नमधि धेहि । अधिकं प्रयच्छ ॥ ॥ ६ ॥

वपुर्न तदित्येकादशर्चं पचमं मृक्त भरद्वाजस्यार्पं त्रैपुमं मारुतं । तथा चानुकस्यते । वपुर्वैकादश मारुतमिति ॥ ब्रूहे दशरात्रे षष्ठेऽह्न्यापिमारुत इदं मृक्त मारुतनिविधानं । मृत्त्रितं च । हविष्यान्तं वपुर्न तत् । आ० ८. ८. इति ॥ वैश्वदेवे पर्वणि मारुतसप्तकपालस्य प्र चित्रमर्कमिति याज्या । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायति नवानुयाज्याः । आ० २. १६ । इति ॥ एकादशिनं मारुतं पशो प्र चित्रमर्कमित्येव याज्या । मृत्त्रितं च । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायारा इवेदचरमा अहव । आ० ३. ७. इति ॥

वपुर्नु तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानं ।

मतेष्वन्यदोहसे पीपाय सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥ १ ॥

वपुः । नु । तत् । चिकितुषे । चित् । अस्तु । समानं । नाम । धेनु । पत्यमानं ।

मतेषु । अन्यत् । दोहसे । पीपाय । सकृत् । शुक्रं । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १ ॥

तत्प्रसिद्धं समानमेकरूपं । मरुतः सर्वदा समानरूपाः । तथा च निगमांतरं । अज्येष्टासो अकनिष्ठास एतं । ऋग्वे० ५. ६०. ५. इति । नाम स्थिराणामपि नामकं धेनु प्रीणयितुं पत्यमानं सर्वदा गच्छदपुर्मरुतां रूपं चिकितुषे विदुषे सोत्रे नु क्षिप्रमस्तु । प्रादुर्भवतु । चिदिति पुरकं । किंच तद्वपुं मत्स्येषु मत्स्यलोकेऽन्यदोषधिवनस्पत्यादिकं दोहसे कामान्दोग्धु पीपाय । आप्याययति । किंच मरुतामेव निर्देशात्पृश्नरतरिच सकृत्संवत्सरस्य वर्षासु शुक्रं शुक्लवर्णमूध उदकं दुदुहे । चरति ॥

ये अग्रयो न शोष्नुचन्निधाना द्विर्यत्त्रिर्मरुतो वावृधन्त ।

अरेणवो हिरण्ययास एषां साकं नृम्यैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ २ ॥

ये । अग्रयः । न । शोष्नुचन् । इधानाः । द्विः । यत् । त्रिः । मरुतः । ववृधन्त ।

अरेणवः । हिरण्ययासः । एषां । साकं । नृम्यैः । पौंस्येभिः । च । भूवन् ॥ २ ॥

यं मरुत इधाना अग्रयो न समिध्यमाना अग्रय इव शोष्नुचन् दीयन्ति । यद्ये मरुतो द्विर्द्विगुणं त्रिस्त्रिगुणं च ववृधन्त इच्छानुरूपं वर्धन्ति ॥ संहितायां दीर्घच्छांसः । एषां मरुतां रथा अरेणवो रेणुरहिता हिरण्य-

यासो हिरण्मयाजकाराश्च भवन्ति । ते मरुतो नृन्मूर्धनिः पीत्येभिर्बलीश्च साकं सार्धं भुवन । प्रादुर्भवन्ति । तथा च निगमांतरं । ये पृषतीभिर्हृष्टिभिः । ऋत्वि० १. ३७. २. इति ॥

रुद्रस्य ये मीळुषः संति पुत्रा यांश्चो नु दाधुर्विभरथ्यै ।

विदे हि माता महो मही षा सेत्पृश्निः सुभ्वेऽर्गर्भमाधात् ॥ ३ ॥

रुद्रस्य । ये । मीळुषः । संति । पुत्राः । यान । चो इति । नु । दाधुर्विः । भरथ्यै ।

विदे । हि । माता । महः । मही । सा । सा । इत् । पृश्निः । सुऽभ्वे । गर्भे । आ । अधात् ॥ ३ ॥

मीळुषः सेतु रुद्रस्य पुत्रा ये मरुतः संति दाधुर्विधरित्री पृश्निरंतरिक्षं यांश्चो नु यांश्च मरुतो नु भरथ्यै भर्तुं क्षमा भवति । विदे हि सर्वज्ञाता हि महो महतामेषां माता सा पृश्निर्मही महती । किंच सा पृश्निः सुभ्वे नृणां सम्यक् भवनाय गर्भमुदकमाधात् । आदधात् ॥

न य ईषंते जनुषोऽया न्वं तः संतोऽवद्यानि पुनानाः ।

निर्यदुहे शुचयोऽनु जोषमनु श्रिया तन्वमुक्षमाणाः ॥ ४ ॥

न । ये । ईषंते । जनुषः । अया । नु । अंतरिति । संतः । अवद्यानि । पुनानाः ।

निः । यत् । दुहे । शुचयः । अनु । जोषं । अनु । श्रिया । तन्वं । उक्षमाणाः ॥ ४ ॥

ये प्रसिद्धा मरुतो जनुषो ज्ञाना स्तोत्रप्रत्ययाद्येन गमनसाधनेन नेषंते न गच्छन्ति । किं तेषां रचणीयत्वाभावाद्गमनाभावो नित्याह । अतः संतः सर्वेषा हृदि वर्तमाना एवावद्यानि पापानि पुनानाः शोधयन्त । तथा च निगमांतर । प्राणा वै मरुतः स्वापयः । ऐ० ब्रा० ३. १६. इति । अतः सर्वप्राणिना हृदि वर्तमानत्वात्तेषां गमनं नास्तीति । अध्यात्मं प्राणरूपणावस्थानं दर्शितं भवति शीघ्रगामित्वं तु तेषामधिदैवतरूपेणेति द्रष्टव्यं । यद्यदा शुचयो दीप्यमाना मरुतो जोषमनु स्तोत्राणां काममनु निर्दुहे नितरां दुहंत्युदकं । तथा श्रिया दीप्या न्वनुगतास्तन्वमात्मीयं शरीरं प्रशयत उद्यमाना भूमिं सिंचन्ते भवन्ति । यद्वा । तन्वं विस्तीर्णं यथा भवति तथोद्यमाना भूमिं सिंचन्ते भवन्तीत्यर्थः ॥

मक्षु न येषु दोहसै चिदया आ नाम धृष्णु मारुतं दधानाः ।

न ये स्ताना अयासो मद्वा नू चित्सुदानुरव यासदुयान ॥ ५ ॥

मक्षु । न । येषु । दोहसै । चित् । अयाः । आ । नाम । धृष्णु । मारुतं । दधानाः ।

न । ये । स्तानाः । अयासः । मद्वा । नु । चित् । सुऽदानुः । अव । यासत् । उयान ॥ ५ ॥

येषु प्रसिद्धेषु मरुत्सु धृष्णु धर्षकं मारुतं नाम मरुत्संज्ञकं शस्त्रमा दधाना उच्चारयन्तोऽया उपगच्छन्त । स्तोतारो मञ्चु चित्रं दोहसे कामान्दोग्धुं क्षमा भवति । नेति संप्रत्यर्थं । ये स्तानाः स्तेनास्तिरोहिता वा स्तोत्रधनानामपहर्तारोऽयासो गतारो भवति । मद्वा महत्त्वेन युक्ताश्च भवन्ति उयांस्तान्कुक्षान् सुदानुः शोभनहविर्दानो यजमानोऽव यासत् । अवयजते । अपगतक्रोधान करोति । नेति संप्रत्यर्थं ॥ ॥ ७ ॥

त इदुयाः शर्वसा धृष्णुषेणा उभे युजंत रोदसी सुमेके ।

अध स्मैषु रोदसी स्वशोचिरामवत्सु तस्थौ न रोकः ॥ ६ ॥

ते । इत् । उ॒याः । श॒र्व॒सा । धृ॒ष्णु॒ऽसे॒नाः । उ॒भे इति॑ । यु॒जंत॑ । रो॒द॒सी इति॑ । सु॒मे॒के
इति॑ सु॒ऽमे॒के ।

अ॒ध । स्म । ए॒षु । रो॒द॒सी । स्व॒ऽशो॒चिः । आ । अ॒म॒वत्॒ऽसु । त॒स्थौ । न । रो॒कः ॥ ६ ॥

ते मरुत उयाः शर्वसा बलेन वेगेन युक्ता धृष्णुषेणा धर्षकसेनाः सुमेके सुरूपे उभे रोदसी द्वावापृथिवी युजंत । योजयति । वृथा पृथिवीं तर्पयतीत्यभिप्रायः । अध स्मापि चेषु येषु मरुत्सु रोदसी बद्रस्य पत्नी माध्यामिकी वाक् स्वशोचिः स्वदीप्तिर्वर्ततेऽमवत्सु बलवत्सु तेषु रोको दीप्तिर्बाधको वा ना तस्थौ । न तिष्ठति । न निःसरत्येवेत्यर्थः ॥

अ॒ने॒नो वो॑ म॒रुतो॑ या॒मो अ॒स्त्वन॒श्वश्चि॒द्यम॒ज॒त्यर॑थीः ।

अ॒न॒व॒सो अ॒न॒भी॒शू र॒ज॒सू॒र्वि रो॒द॒मी प॒थ्या या॒ति सा॒धन् ॥ ७ ॥

अ॒ने॒नः । वः । म॒रुतः॑ । या॒मः । अ॒स्तु । अ॒न॒श्वः । चि॒त् । यं । अ॒ज॒ति । अ॒र॒थीः ।

अ॒न॒व॒सः । अ॒न॒भी॒शुः । र॒जः॒ऽतूः । वि । रो॒द॒सी इति॑ । प॒थ्याः । या॒ति । सा॒धन् ॥ ७ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं संबंधी यामो रथोऽनेनः पापरहितं यथा भवति तथासु । प्रादुर्भवतु । किंच यं याममरथीः । रथिः मारथिः । न रथिररथीः । असारथिरपि क्षोताजति प्रेरयति स रथोऽनश्वश्चिदश्वरति नोऽप्यनवसः पथ्यदगरहितोऽनभीशुः पाशरहितोऽपि रजसूरदकस्य प्रेरकः साधन क्षोतृणां कामान साधयन् रोदसी द्वावापृथिवी पथ्याः पथोऽंतरिक्षमार्गान वि याति । विविधं गच्छति ॥

ना॒स्य॑ व॒र्ता न त॑रु॒ता न्व॑स्ति॒ म॒रुतो॑ यम॒वथ॑ वा॒ज॒सा॒तौ ।

तो॒के वा॒ गोषु॑ तन॒ये यम॑प्सु स व्र॒जं द॑र्ता पा॒र्ये अ॒ध द्योः ॥ ८ ॥

न । अ॒स्य॑ । व॒र्ता । न । त॑रु॒ता । नु । अ॒स्ति॒ । म॒रुतः॑ । यं । अ॒व॒थ॑ । वा॒ज॒ऽसा॒तौ ।

तो॒के । वा॒ । गोषु॑ । तन॒ये । यं । अ॒प्ऽसु । सः । व्र॒जं । द॑र्ता । पा॒र्ये॑ । अ॒ध॑ । द्योः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वाजसार्तौ संयामे यमवथ रचथ अस्य जनस्य वर्ता प्रेरको नास्ति । अस्य तद्वता नु हिंसिता च नास्ति । अधापि च तोके पुत्रे तनये पौत्रे धने वा गोषु वाप्सु वा निमित्तभूतेषु यमवथ स पार्ये संयामे योर्दीप्तिरपि विजगीषोर्वा शचीर्व्रजं गवां संधं दर्ता दारयिता भवति ॥

प्र चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तु॒राय॑ मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भ॒र॒ध्वं ।

ये स॒हांसि॑ स॒हसा॑ स॒हते॑ रे॒जते॑ अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः ॥ ९ ॥

प्र । चि॒त्रं । अ॒र्कं । गृ॒णते॑ । तु॒राय॑ । मा॒रुता॑य॒ । स्व॒ऽत॑वसे । भ॒र॒ध्वं ।

ये । स॒हांसि॑ । स॒हसा॑ । स॒हते॑ । रे॒जते॑ । अ॒ग्ने । पृ॒थि॒वी । म॒खेभ्यः ॥ ९ ॥

हे अग्ने गृणते शब्दं कुर्वते सूयमानाय वा तुराय त्वरिताय स्वतवसे स्वभूतबलाय मारुताय मरुतां गणाय चित्रं दर्शनीयमर्कमंत्रं हविः । स्वधार्क इत्यस्मिन्नामसु पाठात् । प्र भरध्वं । त्वत्सहायभूता ऋत्विजस्त्वं च सर्वे यूयं प्रभरत ॥ यथा लोके बह्व्येककार्यकरेषु मुख्यमेकं संबोध्य यूयमेवं कुर्वत इति प्रार्थना तद्वदपि मुख्यमप्रमेकमेव संबोध्य प्रभरध्वमिति बह्वचनप्रयोगः ॥ ये मरुतः सहांसि शक्राणां बलानि सहसा बलेन सहते अभिभवन्ति मखेभ्यो मंहनीयेभ्यो मरुद्भ्यो मघात्पृथिवी रेजति । कंपति ॥ मारुतायति तद्विजयवृत्तावन्तर्भूता-

नामपि महतां बुद्ध्या प्रविभागात् य इति प्रत्यवमर्शः । यथा महाभाष्ये । अथ शब्दानुशासनं । केषां शब्दानां । म० १. १. १. इति । यथा वा लोके । राजपुरुष इत्युक्ते कस्य राज्ञ इति ॥

त्विषीमंतो अध्वरस्येव दिद्युत्तृषुच्यवसो जुहोऽ३ नाम्नेः ।

अर्चय्यो धुनयो न वीरा भ्राजज्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १० ॥

त्विषिऽमंतः । अध्वरस्येऽइव । दिद्युत् । तृषुऽच्यवसः । जुहोः । न । अग्नेः ।

अर्चयः । धुनयः । न । वीराः । भ्राजत्ऽजन्मानः । मरुतः । अधृष्टाः ॥ १० ॥

मरुतोऽध्वरस्येव यज्ञस्येव दिद्युत् ब्योतमानास्तृषुच्यवसः निप्रगमना अपेर्जुङ्गो न रश्मय इव त्विषीमंतो दीप्तिमंतोऽर्चयोऽर्चनीया धुनयो न सपत्नान्कंपयंत इव वीराः शूरा भ्राजज्जन्मानो दीप्तिशरीरा अधृष्टाः परैरनभिभूताश्च भवन्ति ॥

तं वृधंतं मारुतं भ्राजदृष्टिं रुद्रस्य सूनुं हवसा विवासे ।

दिवः शर्धाय शुचयो मनीषा गिरयो नाप उया अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं । वृधंतं । मारुतं । भ्राजत्ऽदृष्टिं । रुद्रस्य । सूनुं । हवसा । आ । विवासे ।

दिवः । शर्धाय । शुचयः । मनीषाः । गिरयः । न । आपः । उयाः । अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं प्रसिद्धं वृधंतं वर्धमानं भ्राजदृष्टिं भ्राजमानच्छष्टिं रुद्रस्य सूनुं पुत्रं मारुतं मरुत्रणं हवसा स्तोत्रिणा विवासे । परिचरामि । किंच दिवः स्तोतुः शुचयो निर्मला मनीषाः स्तुतय उया उद्गर्गाः शर्धाय मारुताय बलाय । तृक्षः शर्ध इति बलनामसु पाठात् । आप आप्रवन्तो गिरयो न मेघा इव । गिरिव्रज इति मेघनामसु पाठात् । अस्पृध्न । अस्पृधत ॥ ॥ ८ ॥

विश्वेषां व इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैष्टुभं मित्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । विश्वेषां मित्रावरुणमिति ॥ सूक्तविनियोगो जैगिकः ॥ मित्रावरुणे पश्चात् यातं मित्रावरुणं पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यातं मित्रावरुणा सुश्रद्धा गो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं । आ० ३. ८. इति ॥ व्यूह्ये दशरात्रे सप्तमेऽर्हनि प्रउगशस्त्रे प्र यद्वामिति मित्रावरुणस्तृतीयस्तृचः । सूत्रितं च । प्र यद्वा मित्रावरुणा स्मृधन्ना गोमती नासत्या रथेन । आ० ८. ९. इति ॥

विश्वेषां वः सतां ज्येष्ठतमा गीर्भिर्मित्रावरुणा वावृधध्यै ।

सं या रश्मेव यमतुर्यमिष्टा द्वा जनाँ अस्ममा बाहुभिः स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां । वः । सतां । ज्येष्ठतमा । गीःऽभिः । मित्रावरुणा । ववृधध्यै ।

सं । या । रश्माऽइव । यमतुः । यमिष्टा । द्वा । जनान् । अस्ममा । बाहुऽभिः । स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां सतां मध्ये ज्येष्ठतमा ज्येष्ठतमौ मित्रावरुणौ वो वां गीर्भिः स्मृतिर्भववृधध्यै वर्धयितुं प्रवृत्तोऽस्मि । या यौ द्वा द्वौ सहितावसभा विषमौ । विरथिं हति चतुरश्ररथः । अश्वे० १. १५२. २. इति निगमातरेणा साम्यं दर्शितं । यमिष्टा यंतुतमौ खैरात्मीयेर्वाङ्गमी रश्मेव रश्मिनेवाश्वाङ्गं जगाम सं यमतुः संयच्छतः । बाहु भिरिति बह्वचनं पूजार्थं ॥

इयं मद्वां प्र स्तृणीते मनीषोप प्रिया नमसा बहिरच्छ ।

यंतं नो मित्रावरुणावधृष्टं हृदिर्व्यं वरूथ्यं सुदानू ॥ २ ॥

इयं। मत्। वां। प्र। स्तृणीते। मनीषा। उप। प्रिया। नमसा। बहिः। अच्छ।

यंतं। नः। मित्रावरुणा। अधृष्टं। छर्दिः। यत्। वां। वरूथ्यं। सुदानू इति सुदानू ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवां मत् ममेयं मनीषा स्तुतिः प्र स्तृणीते । प्रच्छादयति । प्रिया हे प्रियो युवां नमसान्नं हविषा सहोप गच्छति च । युवयोर्बहिर्यज्ञमच्छाभिगच्छति च । हे मित्रावरुणा नोऽस्मभ्यमधृष्ट-मन्मिभृतं कर्दिर्गृह यंतं । प्रयच्छतं । हे सुदानु शोभनदानी वां युवयोः संबन्धि युवाभ्यां देयं यद्वृहं वरूथ्यं शीतवातातपानां वारयितुं भवति ॥

आ यातं मित्रावरुणा सुगस्त्युप प्रिया नमसा हूयमाना ।

सं यावन्नःस्थो अपसेव जनाञ्छुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥ ३ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । सुऽगस्ति । उप । प्रिया । नमसा । हूयमाना ।

सं । या । अन्नःस्थः । अपसाऽइव । जनान् । शुधिऽयतः । चित् । यतथः । महित्वा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा सुगस्ति शोभनशंसनं नमसान्नं हविषा स्तोत्रेण वा हूयमाना सूयमाना प्रिया विश्वस्य प्रियावुपा यातं । उपागच्छतं । या महित्वा महत्त्वेन युक्ता युवां शुधीयतः शुधिमन्नं यशो वात्सल्य इच्छतो जनान् अन्नःस्थः कर्मण्यधिष्ठतः पुरूपः । अपोऽन्न इति कर्मनामसु पाठात् । अपसेव कर्मणेव सं यतथः संयच्छथः ॥

अश्वा न या वाजिना पृतबधू ऋता यद्गर्भमदितिर्भरंध्ये ।

प्र या महि महांता जायमाना घोरा मर्तीय रिपवे नि दीधः ॥ ४ ॥

अश्वा । न । या । वाजिना । पृतबधू इति पृतऽबधू । ऋता । यत् । गर्भं । अदितिः । भरंध्ये ।

प्र । या । महि । महांता । जायमाना । घोरा । मर्तीय । रिपवे । नि । दीधरिति दीधः ॥ ४ ॥

या यावश्वा नाश्वाविव वाजिना वाजिना बलिना पृतबधू पृतस्तोत्रावुता सखां च । यत् यां गर्भं गर्भभू-तावदितिर्देवी भरंध्ये बभार । किंच या यो जायमाना जायमानविव महि महतो महांता महत्तरा प्रभूता मित्रावरुणा मर्तीय मर्ताय रिपवे हिसकाय घोरा घोरी घातकां नि दीधः निदधारादितिः स्वीदेर ॥

विश्वे यद्वा मंहना मंदमानाः स्रुचं देवासो अदधुः सज्जोषाः ।

परि यद्भूथो रोदसी चिदुर्वी संति स्पशो अदब्धासो अमूराः ॥ ५ ॥

विश्वे । यत् । वां । मंहना । मंदमानाः । स्रुचं । देवासः । अदधुः । सऽज्जोषाः ।

परि । यत् । भूथः । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । संति । स्पशः । अदब्धासः । अमूराः ॥ ५ ॥

विश्वे सर्वे देवासो देवाः सज्जोषाः परस्परं प्रीतियुक्ता यथा वां युवां मंहना महत्त्वेन मंदमानाः स्रुचं बलमदधुः धत्तवतः । किंच यथा युवामुर्वी विस्तीर्णं रोदसी श्वावापृथिव्यां परि भूथः परिभवथः तयोर्युवयोरदब्धासोऽहिंसिता अमूरा रश्मयश्चरा वा संति ॥ ॥ ५ ॥

ता हि स्रुचं धारयेथ अनु द्यून्दृहेथे सानुमुपमादिव द्योः ।

द्यूहो नक्षत्र उत विश्वदेवो भूमिमातान्द्यां धासिनायोः ॥ ६ ॥

ता । हि । क्षत्रं । धारयेथे इति । अन् । द्यून् । दृहेथे इति । सानुं । उपमात् ऽइव । द्योः ।
दृहोः । नक्षत्रः । उत । विश्वऽदेवः । भूमिं । आ । अतान् । द्यां । धासिना । आयोः ॥ ६ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवामनु द्यून् दिवसे दिवसे क्षत्रं वक्ष्यं धारयेथे हि । ब्योरंतरिक्षस्य सानुं समुच्छ्रितप्रदेशं मेघं सूर्यं वा दृहेथे । दृढीकृतं । उपमादिव । उपमीयते प्रक्षिप्यत इत्युपमात्स्थूणा । सा यथा वत्सं धारयति तद्वदित्यर्थः । दृहो युवाभ्यां दृढीकृतञ्च मेघो नक्षत्रोऽंतरिक्षं व्याप्तवान् उतापि च विश्वदेवः सूर्यो भूमिं द्यां दिवं चायोर्मनुष्यस्य । द्रुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । धासिनास्तेन हविषा । क्षुत् धासिरित्यत्र नामसु पाठात् । आयायितः सन् आतान् । आतनोति युवाभ्यां दृढीकृत एव ॥

ता विप्रं धेथे जठरं पृणध्या आ यत्सद्यः सभृतयः पृणन्ति ।

न मृष्यन्ते युवतयोऽवाता वि यत्पयो विश्वजिन्वा भरन्ते ॥ ७ ॥

ता । विप्रं । धेथे इति । जठरं । पृणध्या । आ । यत् । सद्यः । सऽभृतयः । पृणन्ति ।

न । मृष्यन्ते । युवतयः । अवाताः । वि । यत् । पयः । विश्वऽजिन्वा । भरन्ते ॥ ७ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवां विप्रं प्राञ्चं यजमानं । विप्रो विप्र इति मेधाविनामसु पाठात् । धेथे धारयथो जठरमुदरं पृणथ्यं सोमं पुरयितुं । यद्यदा सभृतयः सह भ्रियमाणा अस्त्रिजः सद्य यज्ञसदनमा पृणन्ति आपुरयन्ति । विश्वजिन्वा हे विश्वजिन्वानो यद्यदा पयो जलं भवद्वां प्रहितं तदा युवतयो नद्यो दिशो वा न मृष्यन्ते । रजसा नाभिभुर्यन्ते । अवाता अशुष्काश्च वि भरन्ते । विभृतिं धारयन्ति ॥

ता जिह्या सद्मेदं सुमेधा आ यद्वां सत्यो अरतिञ्चुते भूत् ।

तद्वां महित्वं घृतान्नावस्तु युवं दाशुषे वि चयिष्टमंहः ॥ ८ ॥

ता । जिह्या । सद् । आ । इदं । सुऽमेधाः । आ । यत् । वां । सत्यः । अरतिः । चुते । भूत् ।

तत् । वां । महिऽत्वं । घृतऽअन्नौ । अस्तु । युवं । दाशुषे । वि । चयिष्टं । अंहः ॥ ८ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवां सुमेधाः प्राञ्चो जिह्या वाचा सद् सर्वदेदं जलमा याचते । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्योग्यक्रियाध्याहाराद्याचत इत्याध्याह्रियते । पुर्वस्यामृषि जलस्य प्रकृतत्वात् बुद्धौ विपरिवर्तमानं जलमिदं शब्देन परामृश्यते । यद्यदा वां युवयोरंतरितरिभिर्गता अस्ते यज्ञे सत्यो मायारहित आ भूत् आभवन्ति हे घृतान्नां तन्महित्वमपेक्षितप्रदातृत्वलक्षणं वां युवयोरस्तु । किंच युवं युवां दाशुषे दाशुषो यजमानस्य ॥ पञ्चर्थे चतुर्थी ॥ अंहः पापं वि चयिष्टं । विनाशयतमित्यर्थः ॥

प्र यद्वां मित्रावरुणा स्पृधन्प्रिया धाम युवधिता मिनन्ति ।

न ये देवास ओहसा न मर्ता अयज्ञसाचो अण्यो न पुत्राः ॥ ९ ॥

प्र । यत् । वां । मित्रावरुणा । स्पृधन् । प्रिया । धाम । युवऽधिता । मिनन्ति ।

न । ये । देवासः । ओहसा । न । मर्ताः । अयज्ञऽसाचः । अण्यः । न । पुत्राः ॥ ९ ॥

हे मित्रावरुणी वां युवयोः प्रिया प्रियाणि धाम धामानि कर्माणि युवधिता युवाभ्यां विहितानि यद्येऽयजन्तो जनाः स्पृधन् स्पर्धमानाः प्र मिनन्ति हिंसन्ति । धे च देवासो देवा ओहसा वहनसाधनेन स्त्रीषण न युज्यन्ते । मर्ता मनुष्यास्त्रीहसा न युज्यन्ते । धे चाप्यः । अपः कर्म । तद्वन्तोऽयज्ञसाचो न यज्ञयुक्ताः ।

वृथाकर्माणि कुर्वन्त इत्यर्थः । ये च न पुत्राः । पुणतीति पुत्राः । न पुत्रा अपुणन्त इत्यर्थः । तान् सर्वान्वि
चयिष्टमित्यनुपज्यते ॥

वि यद्वाचं कीस्तासो भरन्ते शंसन्ति के चिन्निविदो मनानाः ।

आद्वां ब्रवाम सत्यान्युक्था नकिर्देवेभिर्यतथो महित्वा ॥ १० ॥

वि । यत् । वाचं । कीस्तासः । भरन्ते । शंसन्ति । के । चित् । निऽविदः । मनाः ।

आत् । वां । ब्रवाम् । सत्यानि । उक्था । नकिः । देवेभिः । यतथः । महिऽत्वा ॥ १० ॥

यद्यदा कीस्तासो मेधाविन उद्गातारः । उशिजः कीस्ताम इति मेधाविनामसु पाठात् । वाचं स्तुतिं वि
भरन्ति पृथक् उच्चारयन्ति तदा के चिद्रुद्रा मनाः अन्यादीन् स्तुवन्तो निविदः शंसन्ति । आत्तथा सति वां
युवाभ्यां सत्यान्युक्त्यानि सोवाणि वयं ब्रवाम । महित्वा महत्त्वेन देवभिरन्यैर्देवैः सह नकिर्यतथः । न नक्थः ॥

अवोरित्था वां हृदिषो अभिष्टौ युवोर्मिचावरुणावस्कृधोयु ।

अनु यद्गावः स्फुरानृजिप्यं धृष्णं यदरणे वृषणं युनजन् ॥ ११ ॥

अवोः । इत्था । वां । हृदिषः । अभिष्टौ । युवोः । मिचावरुणौ । अस्कृधोयु ।

अनु । यत् । गावः । स्फुरान् । ऋजिप्यं । धृष्णं । यत् । रणे । वृषणं । युनजन् ॥ ११ ॥

हे मिचावरुणाववोरवतोर्वी युवयोर्गभिष्टावभिगमने हृदिषो गृहाय सुखाय वा ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ युवा-
भगितेषु सोतृषु युवोर्युवयोः संबन्धि युवाभ्यां देवं तद्रुद्रादिकमस्कृधोष्वविच्छिन्नं भवति । तथा च यास्कः ।
अस्कृधोरुक्तध्यायुः । कृध्विति ह्रस्वनाम निष्ठात्तं भवति । नि० ६. ३. इति । इत्था सत्यमेव । कदा मिचावरु
णयोरभिगमनमित्यत आह । यद्यदा गावः स्तुतयोऽनु स्फुरान् अनुस्फुरयुः । यदा च ऋजिप्यमुजुगामिन
धृष्णं शत्रूणां धर्षकं वृषणं कामानां वर्पितारं सोम रणे रमणे यज्ञे युनजन यजमाना युञ्जुः ॥ ॥ १० ॥

श्रुष्टी वामित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैपुर्मैन्द्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । श्रुष्टी वामिन्द्रावरु-
णमुपांथं जगत्याविति । प्र सप्ताज इन्द्रावरुणा सुतपावित्येतं जगत्यां शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रावरुणा देवता ॥
आभिज्ञविकेषूक्त्येषु तृतीयसवने होचकशस्त्रेषु सोमवृद्धौ मिचावरुणस्येदमग्वापार्थं मुक्तं । सूचितं च । श्रुष्टी वां
यज्ञो युवां नरा । आ० ७. ९. इति ॥ तृतीयसवन इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतमिति प्रशान्तुः प्रस्थितयाज्ञा ।
सूचितं च । इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतमिन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्यति । आ० ५. ५. इति ॥ उक्थं तृतीयसवन
इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति मिचावरुणस्य शस्त्रयाज्ञा । सूचितं च । इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्ञा
। आ० ६. १. इति ॥

श्रुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सजोषा मनुष्ववृक्तबर्हिषो यज्ञध्वे ।

आ य इन्द्रावरुणाविषे अद्य महे सुम्नाय मह आववर्तत ॥ १ ॥

श्रुष्टी । वां । यज्ञः । उत्त्यतः । सजोषाः । मनुष्वत् । वृक्तऽबर्हिषः । यज्ञध्वे ।

आ । यः । इन्द्रावरुणौ । इषे । अद्य । महे । सुम्नाय । महे । आववर्तत ॥ १ ॥

महे मंहन्नीर्या हे इन्द्रावरुणा वां युवयोरर्थे श्रुष्टी क्षिप्रः । तथा च यास्कः । श्रुष्टीति क्षिप्रनामाशु श्रुष्टीति
। नि० ६. १२. । यज्ञः सोमः सजोषा अस्त्रिभिः सहितोऽद्या समन्तादुद्यतः प्रवृत्तः । यः सोमो मनुष्वत्
मनोरिव वृक्तबर्हिषः क्षीर्णबर्हिषो यजमानस्येष्टार्थं महे महते सुम्नाय सुखाय च यज्ञध्वे यष्टुं वामाववर्तत
आवर्तयति ॥

ता हि श्रेष्ठा देवताता तुजा शूराणां शविष्ठा ता हि भूतं ।
 मघोनां मंहिष्ठा तुविष्णुष्म ऋतेन वृचतुरा सर्वसेना ॥२॥
 ता । हि । श्रेष्ठा । देवऽताता । तुजा । शूराणां । शविष्ठा । ता । हि । भूतं ।
 मघोनां । मंहिष्ठा । तुविऽणुष्मा । ऋतेन । वृचऽतुरा । सर्वऽसेना ॥२॥

हे इंद्रावरुणी ता तौ प्रसिद्धौ युवां श्रेष्ठा श्रेष्ठं देवताता देवतातौ यज्ञे । इष्टिदेवतातेति यज्ञनामसु पाठात् । तुजा धनानां प्रेरका हि भूतं । भवतं । किंच ता तौ हि युवां शूराणां मध्ये शविष्ठातिशयेन बलवन्तौ भूतं । किंच मघोनां दानवता महिष्ठा दातृतमा तुविष्णुष्मा ब्रह्मबलावृतेन सत्येन वृचतुरा शत्रूणां हिंसका सर्वसेना कृत्स्नसेना च भूतमिति ॥

ता गृणीहि नमस्येभिः शूषैः सुस्त्रेभिः इंद्रावरुणा चकाना ।
 वज्रेणान्यः शर्वसा हति वृचं सिषक्त्यन्यो वृजनेषु विप्रः ॥३॥
 ता । गृणीहि । नमस्येभिः । शूषैः । सुस्त्रेभिः । इंद्रावरुणा । चकाना ।
 वज्रेण । अन्यः । शर्वसा । हति । वृचं । सिषक्ति । अन्यः । वृजनेषु । विप्रः ॥३॥

हे भरद्वाज नमस्येभिः सुखैः शूषैर्वलैः । शूषमिति बलनामसु पाठात् । सुस्त्रेभिः सुखैश्च सर्वैश्चकाना सुता ॥ कार्यातः शब्दकर्मा । तस्य लिटः कार्गच रूपमिदं ॥ ता तावद्वावरुणी गृणीहि । सुहि । अन्यस्तयोरन्य इद्वौ वृचं वृचनामकमसुरं वज्रेण हति । अन्यो वरुणो विप्रः प्राज्ञो वृजनेषु स्रोतृणामुपद्रवेषु रक्षितुं शर्वसा बलेन सिषक्ति । संगच्छते ॥

प्राश्च यन्नरश्च वावृधंत विश्वे देवासो नरां स्वगूर्ताः ।
 प्रैभ्य इंद्रावरुणा महित्वा द्यौश्च पृथिवि भूतमुर्वी ॥४॥
 प्राः । च । यत् । नरः । च । ववृधंत । विश्वे । देवासः । नरां । स्वऽगूर्ताः ।
 प्र । एभ्यः । इंद्रावरुणा । महित्वा । द्यौः । च । पृथिवि । भूतं । उर्वी इति ॥४॥

नरां नृणां मनुष्याणां मध्ये प्राश्च स्त्रियश्च । मेना प्रा इति स्त्रीणां । नि० ३. २९. इति यास्कवचनात् । नरश्च पुरुषाश्च विश्वे सर्वे देवासो देवाः ॥ देवास इत्यत्र पुमान् स्त्रियेत्येकशेषात् देवश्च देवास देवास इति निर्देशः पुंवाग्निर्देशः ॥ स्वगूर्ताः स्वयमुद्यता यद्यदा ववृधंत स्तुतिभिर्वर्धयन्ते तदा हे इंद्रावरुणा महित्वा महत्त्वयुक्ताविभ्यः स्रोतृभ्यः प्र भूतं । प्रभवतं । हे द्यौः पृथिवि चोभ उर्वी विस्तीर्णा युवामेभ्यः प्र भूतमित्यनुषंगः ॥

स इत्सुदानुः स्ववाँ ऋतावेन्द्रा यो वाँ वरुणा दाशन्ति त्मन् ।
 इषा स द्विषस्त्रेहास्वान्वंसद्वयिं रयिवतश्च जनान् ॥५॥
 सः । इत् । सुऽदानुः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । इंद्रा । यः । वाँ । वरुणा । दाशन्ति । त्मन् ।
 इषा । सः । द्विषः । तरेत् । दास्वान् । वंसत् । रयिं । रयिऽवतः । च । जनान् ॥५॥

हे इंद्रेन्द्री वरुणा हे वरुणी ॥ इतरितरयोगादुभयत्र द्विवचनप्रयोगः । वरुणेत्यत्र संहितायां वृत्त्यङ्कादसः ॥ वां युवाभ्यां यो यजमानस्त्वन् आत्मनैव दाशन्ति इवीषि ददाति स इत् स एव सुदानुः शोभनदानो

भवति । स्ववान् धनवांस्य ऋतावान् यज्ञवांस्य भवति । किंच स दास्वान् दानवान् द्विषो द्वेष्टुरिषान्नेन जय-
लब्धेन सह तरेत् । प्राथित । अपि च रयिं धनं रयिवतो धनवतो जगान् पुत्रांस्य वंसत् । संभजेत् ॥ ११ ॥

यं युवं दाश्वध्वराय देवा रयिं धत्थो वसुमंतं पुरुक्षुं ।

अस्मे स इंद्रावरुणावपि यात्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः ॥ ६ ॥

यं । युवं । दा॒शुऽअ॒ध्वराय । दे॒वा । र॒यिं । ध॒त्थः । व॒सुऽम॒ंतं । पुरु॒क्षुं ।

अस्मे इति । सः । इं॒द्रा॒व॒रु॒णौ । अ॒पि । स्या॒त् । प्र । यः । भ॒न॒क्ति । व॒नु॒षां । अ॒श॒स्तीः ॥ ६ ॥

देवा देवी स्तूयमानौ हे इंद्रावरुणौ युवं युवां दाश्वध्वराय दत्तहविष्काय वसुमंतं धनानुबन्धिनं पुरुक्षुं
बहुभ्रं पूर्णयशस्कं वा यं यादृशं रयिं धनं धत्थः प्रयच्छतः । योऽपि च वनुषां हिंसकानामशस्तीरकीर्तिः ।
शत्रुकृतान्ययशंसीत्यर्थः । प्र भनक्ति प्रव्रजति स तादृशो रथिरस्ते अस्मां सु स्यात् । भूयात् ॥

उत नः सुत्राचो देवगोपाः सूरिभ्य इंद्रावरुणा रयिः यात्र ।

येषां शुष्मः पृतनासु साह्यान्म सद्यो द्युम्ना तिरते ततुरिः ॥ ७ ॥

उत । नः । सु॒त्रा॒चः । दे॒वऽगो॒पाः । सू॒रिऽभ्यः । इं॒द्रा॒व॒रु॒णौ । र॒यिः । स्या॒त् ।

येषां । शु॒ष्मः । पृ॒त॒नां॒सु । स॒ह्यान् । प्र । स॒द्यः । द्यु॒म्ना । ति॒रते॑ । त॒तुरिः ॥ ७ ॥

उतापि चेद्रावरुणा हे इंद्रावरुणौ सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो नोऽस्मभ्यं सुत्राचः सुराचो देवगोपाः । देवा गोपा
गोप्तारो यस्य स तथाविधः । रयिर्धनं स्यात् । भूयात् । किंच येषामस्माकं गुप्तो बलं पृतनासु युद्धेषु साह्यान्
शत्रूणामभिभविता ततुरिर्हिंसकश्च सद्य द्युम्ना यशसि सद्य एव प्र तिरते सम्यक्तरिष्कुर्यात् ॥

नू न इंद्रावरुणा गृणाना पृक्तं रयिं सौश्रवसाय देवा ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ८ ॥

नु । नूः । इं॒द्रा॒व॒रु॒णौ । गृ॒णाना॑ । पृ॒क्तं । र॒यिं । सौ॒श्र॒व॒साय॑ । दे॒वा ।

इ॒त्था । गृ॒ण॒तः । म॒हि॒न॒स्य । श॒र्धोः । अ॒पः । न । ना॒वा । दु॒रि॒ता । त॒रे॒म ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणो इंद्रावरुणौ गृणाना स्तूयमानौ युवां नोऽस्मभ्यं सौश्रवसाय । सुश्रवसो भावः सौश्रवसं । तस्मै
सुश्रवस्त्वाय रयिं धनं नु क्षिप्रं पृक्तं । प्रयच्छतं । किंच हे देवा देवी महिनस्य महतोऽयुवयोः शर्धो बलमित्येत्य
गृणंतः सुवंतो वयं दुरिता दुरितानि नावापो न उदकानीव तरेम ॥

प्र सम्राजं बृहते मन्म नु प्रियमर्चं देवाय वरुणाय सप्रथः ।

अयं य उर्वी महिना महिप्रतः क्रत्वा विभात्यजरो न शोचिषा ॥ ९ ॥

प्र । सं॒ऽरा॒जं । बृ॒हते॑ । म॒न्म । नु । प्रि॒यं । अ॒र्चं । दे॒वाय॑ । व॒रु॒णाय॑ । स॒ऽप्र॒थः ।

अ॒यं । यः । उ॒र्वी इति॑ । म॒हि॒ना । म॒हि॒ऽप्र॒तः । क्र॒त्वा । वि॒ऽभा॒ति । अ॒ज॒रः । न ।

शो॒चि॒षा ॥ ९ ॥

हे स्तोतः सम्राज आज्ञया राज्ञां शासकाय बृहते परिवृढाय देवाय द्योतमानाय वरुणाय प्रियं मनोहरं
सप्रथः सर्वतः पृथु । तथा च यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पृथुः । जि० ६. ७. इति । मन्म स्तोत्रं नु अथ प्रार्थं ।

प्रोक्षारय । अयं यो योऽयं वरुणो महिना महिना युक्तो महिब्रतो महाकर्मा कृत्वा प्रक्षया च युक्तः
शोचिषा तेजसा युक्तोऽजरौ न जरारहितश्चोर्वी विस्तीर्णं बावापुथिष्यौ विभाति विभासयति ॥

इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतं सोमं पिबतं मद्यं धृतव्रता ।

युवो रथो अध्वरं देववीतये प्रति स्वसरमुप याति पीतये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा । सुतऽपौ । इमं । सुतं । सोमं । पिबतं । मद्यं । धृतऽव्रता ।

युवोः । रथः । अध्वरं । देवऽवीतये । प्रति । स्वसरं । उप । याति । पीतये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणौ सुतपौ सुतस्य सोमस्य पातारौ युवां मद्यं मदकरं सुतमभिषुतमिमं सोमं
पिबतं । किंच हे धृतव्रता धृतकर्माणी युवोर्युवयो रथोऽध्वरमुहिष्य देववीतये देवानां पानार्थं पीतये
युवयोरपि सोमपानार्थं स्वसरं मार्गं प्रत्युप याति ॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृणाः सोमस्य वृषणा वृषेथां ।

इदं वामंधः परिषिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा । मधुमत्तमस्य । वृणाः । सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेथां ।

इदं वां । अंधः । परिऽसिक्तं । अस्मे इति । आऽसद्यं । अस्मिन् । बर्हिषि । मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणौ वृषणा कामानां वर्षितारौ युवां मधुमत्तमस्यातिशयेन मधुमंतं रसवंतं वृणो
वर्षितारं सोमस्य सोममा वृषेथां । अग्नीतं । तथा च शतपथब्राह्मणं । यथाभागमावृषायध्वनिति यथाभाग-
मग्नीतं त्वेति तदाह । २. ४. २. २०. । इति । वां युवयोरर्थ इदमंधः सोमरूपमत्तमस्य अस्माभिः परिषिक्तं पात्रेषु ।
अत आसद्योपविश्यास्मिन्बर्हिषि यच्च मादयेथा सोमपान इति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

सं वां कर्मणेत्यष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुममैन्द्रावैष्णवं । अनुकम्यते च । सं वामष्टविंद्रावैष्णव-
मिति ॥ उक्त्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य एतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि । स वां कर्मणोन्द्राविष्णू मदपती मदनामिति
याज्या । आ० ६. १. इति ॥ सोमातिरेके प्रातःसवने नैमित्तिके शस्त्रे परिहितं सति गाणगारिमते सं वामिति
तस्य शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इन्द्राविष्णू इति गाणगारिर्देवतप्रधानत्वात्स वां कर्मणा समिषा हिनोमि
। आ० ६. ७. । इति ॥ सोमातिरेके माध्यन्दिनसवने या विश्वासारमित्येषा शस्त्रयाज्या । सूचितं च । या विश्वासा
जनितारा मतीनामिति याज्या । आ० ६. ७. । इति ॥ उक्त्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्येन्द्राविष्णू मदपती इति
शस्त्रयाज्या । सूचं तूदाहृतं ॥ तृतीयसवनेऽच्छावाकस्येन्द्राविष्णू पिबतमिति प्रास्यतयाज्या । सूचितं च । इन्द्रा-
विष्णू पिबतं मध्वो अस्वेम सोममर्हते जातवेदसे । आ० ५. ५. । इति ॥

सं वां कर्मणा समिषा हिनोमाद्राविष्णू अप्सस्यारे अस्य ।

जुषेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयंता ॥ १२ ॥

सं । वां । कर्मणा । सं । इषा । हिनोमि । इन्द्राविष्णू इति । अप्ससः । पारे । अस्य ।

जुषेथां । यज्ञं । द्रविणं । च । धत्तं । अरिष्टैः । नः । पथिऽभिः । पारयंता ॥ १२ ॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवां कर्मणा सोचिषेया हविषा च सं हिनोमि । सम्यक् प्रेरयामि । अप्ससः कर्मणो
ऽस्त्रोक्तस्य पारे समाप्ती यच्च जुषेथां । सेवेयां । किंचारिष्टैरनुपद्रवैः पथिभिर्मर्गेर्नोऽस्मान्पारयंता पारं
नयंती युवां द्रविणं धनं धत्तं । अस्मभ्यं दत्तं ॥

या विश्वासां जनि॒तारा॑ मती॒नामिन्द्रा॑विष्णू॒ कल॑शा सोम॒धाना॑ ।

प्र वां गिरः॑ शस्य॒माना॑ अ॒वन्तु॑ प्र स्तोमा॑सो गी॒यमा॑नासो अ॒र्कः ॥ २ ॥

या । विश्वासां । जनि॒तारा॑ । मती॒नां । इन्द्रा॑विष्णू इति । कल॑शा । सोम॒धाना॑ ।

प्र । वां । गिरः॑ । शस्य॒मानाः॑ । अ॒वन्तु॑ । प्र । स्तोमा॑सः । गी॒यमा॑नासः । अ॒र्कः ॥ २ ॥

या यां प्रसिद्धाविन्द्राविष्णू विश्वासां सर्वासां मतीनां स्तोतीनां जनितारा जनितारी ॥ जन जनन इत्य-
स्मादातोस्तुचीदं रूपं । यद्वा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादातोरेव तृचि जनिता मन्त्र इति निपातनात्मिनोपः ॥
कलशा कलशी सोमधाना सोमस्य निधानभृती च स्यातां । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्राविष्णू वां युवां
शस्यमाना उच्चार्यमाणाः शस्त्ररूपा गिरी वाचः प्रावन्तु । प्राप्नुवन्तु । अर्कः स्तोतृभिर्गीयमानासो गीयमानाः
स्तोमासः स्तोमाः स्तोत्राणि च प्रावन्तु । प्राप्नुवन्तु ॥

इन्द्रा॑विष्णू मदपती॒ मदना॑मा सोमं॑ यातं द्रवि॑णो द॒धाना॑ ।

सं वामं॑जत्व॒क्तुभिर्मती॑नां सं स्तोमा॑सः शस्य॒मानास॑ उ॒क्थैः ॥ ३ ॥

इन्द्रा॑विष्णू इति । मदपती॒ इति॑ मदऽपती । मद॒नां । आ । सोमं॑ । यातं । द्रवि॑णो
इति । द॒धाना॑ ।

सं । वां । अ॒जन्तु॑ । अ॒क्तुऽभिः॑ । मती॒नां । सं । स्तोमा॑सः । शस्य॒मानासः॑ । उ॒क्थैः ॥ ३ ॥

हे इन्द्राविष्णू मदनां सोमानां मदपती स्वामिनी । मदपती इत्यत्र मदशब्दोऽनुवादः । द्रविणो द्रवि-
णानि धनान्यापि ॥ द्रविणा उ इति पदद्वयमेकीभूय द्रविणो इति पदं निष्पन्नं ॥ दधाना ददाना युवां
सोममभ्या यातं । मतीनां स्तोतृणां स्तोमासः स्तोत्राण्युक्थैः शस्त्रैः सार्धं शस्यमानास उच्चार्यमाणा वां
युवामक्तुभिस्तजोभिः समजन्तु । समर्धयन्तु । सं समिति द्विवक्तिरादरार्था ॥

आ वाम॑श्वासो अभिमा॒तिषा॑ह इन्द्रा॑विष्णू सध॒मादो॑ वहन्तु ।

जुषेथां॑ विश्वा॒ हव॑ना मती॒नामुप॑ ब्रह्मा॒णि शृणु॑तं गिरी॑ मे ॥ ४ ॥

आ । वां । अ॒श्वासः॑ । अ॒भिमा॒तिऽसहः॑ । इन्द्रा॑विष्णू इति । सध॒मादः॑ । वहन्तु॑ ।

जुषेथां॑ । विश्वा॒ । हव॑ना । मती॒नां । उप॑ । ब्रह्मा॒णि । शृणु॑तं । गिरी॑ । मे ॥ ४ ॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवामभिमातिषाहोऽभिमातीनां हिंसकानामभिभवितारः सधमादः सह माद्यन्तोऽश्वा-
सोऽश्वा आ वहन्तु । मतीनां स्तोतृणां विश्वा विद्वांसि सर्वाणि हवना हवनानि स्तोत्राणि जुषेथां । सेवेथां ।
तदर्थं मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि गिरः शस्त्ररूपा वाचश्चोप शृणुतं ॥

इन्द्रा॑विष्णू तत्प॒नया॑य्यं वां सोम॑स्य मदे॒ उरु॑ च॒क्रमा॑थे ।

अकृ॑णुतम॒न्तरि॑क्षं वरी॒योऽप्र॑थतं जी॒वसे॑ नो रजा॑सि ॥ ५ ॥

इन्द्रा॑विष्णू इति । तत् । प॒नया॑य्यं । वां । सोम॑स्य । मदे॒ । उरु॑ । च॒क्रमा॑थे इति ।

अकृ॑णुतं । अ॒न्तरि॑क्षं । वरी॒यः । अ॒प्रथ॑तं । जी॒वसे॑ । नः । रजा॑सि ॥ ५ ॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवयोस्तत्कर्म पनयाय्यं स्तुतं । किं तत्कर्मैत्यत आह । सोमस्य मदे सति यदुह विसीर्यं

चक्रमाथे विचक्रमाथे । यद्यपि विष्णोरेव विक्रमस्याथेकार्थत्वादुभयोरित्युच्यते । यज्ञान्तरिक्षं वरीय उरुत-
रमल्लगुतं अकुर्वतं । यद्यपि च रजांसि लोकान् सर्वान् । लोका रजांस्युच्यत इति यास्कः । नोऽस्माकं जीवसे
जीवनायाप्रथतं अप्रथयतं ॥

इंद्राविष्णू हविषा वावृधानायाद्धाना नमसा रातहव्या ।

घृतासुती द्रविणं धत्तमस्मे समुद्रः स्थः कलशः सोमधानः ॥ ६ ॥

इंद्राविष्णू इति । हविषा । वावृधाना । अयंऽअद्धाना । नमसा । रातऽहव्या ।

घृतासुती इति घृतंऽआसुती । द्रविणं । धत्तं । अस्मे इति । समुद्रः । स्थः । कलशः ।

सोमऽधानः ॥ ६ ॥

घृतासुती घृतान्नाविंद्राविष्णू युवां हविषा सोमेन वावृधाना वर्धमानावग्राहाना सोमायस्य शुक्रस्था
त्तारो नमसा नमस्कारेण रातहव्या दत्तहविषा यजमानैरस्य अस्मभ्य द्रविणं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । किंच
युवां समुद्र उदधिर्गव स्थः । भवथः । यतः सोमधानः सोमनिधानः कलशो भवथः ॥

इंद्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य सोमस्य दत्ता जठरं पृणेषां ।

आ वामंधांसि मदिराण्यग्मन्नुप ब्रह्माणि शृणुतं हवं मे ॥ ७ ॥

इंद्राविष्णू इति । पिबतं । मध्वः । अस्य । सोमस्य । दत्ता । जठरं । पृणेषां ।

आ । वां । अंधांसि । मदिराणि । अग्मन् । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । हवं । मे ॥ ७ ॥

दत्ता हे दर्शनीयाविंद्राविष्णू युवां मध्वोऽस्य मदकरमिमं सोमस्य सोमं पिबतं । किंच जठरमुदरं
पृणेषां । सोमेन पुरयेथां । हे इंद्राविष्णू वां युवां मदिराणि मदकराण्यंधांसि सोमात्मकान्यन्नान्याग्मन् ।
अभिगच्छंतु । मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवं मदीयमाहुतानं चोप शृणुतं ॥

उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतरश्चैनोः ।

इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथां ॥ ८ ॥

उभा । जिग्यथुः । न । परा । जयेथे इति । न । परा । जिग्ये । कतरः । च । न । एनोः ।

इंद्रः । च । विष्णो इति । यत् । अपस्पृधेयां । त्रेधा । सहस्रं । वि । तत् । ऐरयेथां ॥ ८ ॥

हे इंद्राविष्णू उभोभौ युवां जिग्यथुः । शत्रून्जयन् । न परा जयेथे । न पुनः कदाचन पराजयेथे । एनोरे
नयोर्युवयोर्मध्ये कतरश्चैकतरोऽपि न परा जिग्ये । न पराजयन् । हे विष्णो इंद्रश्च त्वं च युवां यद्यस्मि
प्रत्यपस्पृधेयां असुरैः सहास्पृधेयां त्रेधा लोकवेदवागात्मनां त्रेधा स्थितं सहस्रममितं च वि तदैरयेथां ।
व्यक्रमेथामित्यर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं । 'उभा जिग्यथुरित्युक्त्वावाकस्योभौ हि तौ जिग्यतुर्न परा जयेथे न परा
जिग्ये इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्ये इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामितींद्रश्च
ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान् ह स्म जित्वोचतुः कल्पामहा इति ते ह तथेत्यसुरा ऊचुः सोऽब्रवीदिंद्रो याव-
देवायं विष्णुस्त्रिर्विक्रमते तावदस्माकमथ युष्माकमितरदिति स इमांस्तृकान्विचक्रमेऽथो वेदानयो वाचं
तदाहुः किं तत्सहस्रमितीमे लोका इमे वेदा अथो वागिति ब्रूयादैरयेथामैरयेथां ॥ ऐ० ब्रा० ६. १५. इति ॥
यद्वा । तत्सहस्रं गवां सहस्रं त्रेधा धैरयेथामित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

घृतवती भुवनानामिति षड्वचं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षे जागतं यावापृथिवीदेवताकं । तथा चानुकस्यते ।
घृतवती षट् यावापृथिवीयं जागतमिति ॥ आभिलषिके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त आवाप्तुचो यावापृथिव्यनि-

विद्वानार्थः । मृचितं च । घृतवती भुवनानामभिश्चिद्येन्द्र ऋभुमिवाजवन्निरिति तृतीयो । आ० ७. ७. । इति ॥
 बृहस्पतिसवेऽपि वैश्वदेवशस्त्र एष तृचः । मृचितं च । आ० ९. ५. ॥ आभिन्नविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे घृतेन
 द्यावापृथिवी इति तिस्रो द्यावापृथिव्यानिविद्वानार्थाः । मृचितं च । घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रोऽनश्वो
 जातः । आ० ७. ७. । इति ॥

घृतवती भुवनानामभिश्चियोर्वी पृथ्वी मधुदुधे सुपेशसा ।

द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥

घृतवती इति घृतऽवती । भुवनानां । अभिऽश्चिया । उर्वी इति । पृथ्वी इति ।

मधुदुधे इति मधुऽदुधे । सुपेशसा ।

द्यावापृथिवी इति । वरुणस्य । धर्मणा । विष्कभिते इति विऽस्कभिते । अजरे इति ।

भूरिरेतसा ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिवी घृतवती दीप्तिमत्यावुदकवती वा । वनं घृतमित्युदकनामसु पाठात् ।
 भवत इति शेषः । भुवनानां भूतानामभिश्चियाभिश्चयणीये भवत इति सर्ववानुसंबंधनीयं । उर्वी विसीर्णे पृथ्वी
 बृहत्कार्यरूपेण प्रथिते च मधुदुधे मधुन उदकस्य दोग्ध्यां सुपेशसा मुरूपे वरुणस्य सर्वस्य निधामकस्य
 धर्मणा धारणेन विष्कभिते पृथग्धारिते अजरे नित्ये भूरिरेतसा बज्ररेतस्के बृहत्कार्ये वा भवतः । अत्र
 साक्षात् द्यावापृथिव्योः स्मृतिप्रसंगाद्वरुणस्येति द्रष्टव्य ॥

असञ्चन्ती भूरिधारे पयस्वती घृतं दुहाते सुकृते शुचिंव्रते ।

राजन्ती अस्य भुवनस्य रोदसी अस्मे रेतः सिंचतं यन्मनुर्हितं ॥ २ ॥

असञ्चन्ती इति । भूरिधारे इति भूरिऽधारे । पयस्वती इति । घृतं । दुहाते इति ।

सुकृते । शुचिंव्रते इति शुचिऽव्रते ।

राजन्ती इति । अस्य । भुवनस्य । रोदसी इति । अस्मे इति । रेतः । सिंचतं । यत् ।

मनुऽहितं ॥ २ ॥

असञ्चन्ती असञ्जमाने व्युदस्यती वा भूरिधारे बृहधारे । दिवो वृष्टिधाराः पृथिव्याश्चाज्रत्युन्नतरसधाराः ।
 एवमुभयोरपि बृहधारत्वं । पयस्वती उदकवती । तथा च यास्कः । असञ्जमाने इति वा व्युदस्यत्वाविति
 वा बृहधारे उदकवती । नि० ५. २. । इति । शुचिंव्रते शुचिक्रिये द्यावापृथिवीं मुह्यते शोभनकारिणि यजमा-
 नाय घृतं मस्यादिसमृद्धिहेतूदकं दुहाते । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । रोदसी हे द्यावापृथिव्यावस्य भुवनस्य भूतजातस्य
 राजन्ती ईशाने युवामस्मै अस्मासु रेतः प्रजननसमर्थं वीर्यं सिंचतं । यद्वेतो मनुर्हितं मनुष्येभ्यो हितं ॥

यो वामृजवे कर्मणाय रोदसी मर्तो द्दाश धिषणे स साधति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्परि युवोः सिक्ता विषुरुपाणि सव्रता ॥ ३ ॥

यः । वां । ऋजवे । कर्मणाय । रोदसी इति । मर्तः । द्दाश । धिषणे इति । सः । साधति ।

प्र । प्रजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । युवोः । सिक्ता । विषुऽरूपाणि । सव्रता ॥ ३ ॥

धिषणे धृष्टे सर्वस्य भुवनस्य निवासभूते वा हे रोदसी वां युवाभ्यां यो मर्तो मर्त्य ऋजवे क्रमणाय युवयोः सुखमनाय ददाश हवींषि ददाति स मर्त्यः साधति । कामान् साधयति । किंच प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्र जायते । प्रवृद्धो भवति । धर्मणः कर्मणः पर्युपरि युवोयुवयोः सिक्ता सिक्तानि रतांसि विपुष्पाणि नानावर्णानि स्रजता समानकर्माणि भूतानि जायते ॥

घृतेन द्यावापृथिवी अभिवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतावृधा ।

उर्वी पृथ्वी होतृवूर्ये पुरोहिते ते इक्ष्मा ईळते सुम्भिमिष्टये ॥४॥

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । अभिवृते इत्यभिऽवृते । घृतऽश्रिया । घृतऽपृचा । घृतऽवृधा ।

उर्वी इति । पृथ्वी इति । होतृऽवूर्ये । पुरोहिते इति पुरऽहिते । ते इति । इत् । विष्माः । ईळते । सुम्भ । इष्टये ॥४॥

द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्या घृतनोदकेनाभिवृते आवृते भवतः । घृतश्रियोदकं श्रयंत्या च घृतपृचा घृतसंपृक्तं च घृतावृधा घृतं वर्धयंत्या सोर्वी विस्तीर्णे पृथ्वी प्रथिते च भवतः । होतृवूर्ये यज्ञं पुरोहिते यजमानैः पुरस्कृते च भवतः । विष्माः प्राज्ञाः सोतारस्त इत् द्यावापृथिव्याविविष्टये यज्ञाय । होत्रेष्टिरिति यज्ञनामसु पाठात् । सुम्भ सुखमीळते । याचते । सुखं सति हि यागाः प्रकर्ते ॥

मधु नो द्यावापृथिवी भिमिक्षतां मधुश्रुतां मधुदुधे मधुव्रते ।

दधाने यज्ञं द्रविणं च देवता महि श्रवो वाजमस्मे सुवीर्ये ॥५॥

मधु । नः । द्यावापृथिवी इति । भिमिक्षतां । मधुऽश्रुतां । मधुदुधे इति मधुऽदुधे । मधुव्रते इति मधुऽव्रते ।

दधाने इति । यज्ञं । द्रवि । च । देवता । महि । श्रवः । वाजं । अस्मे इति । सुऽवीर्ये ॥५॥

मधुश्रुतोदकस्य शारयित्री मधुदुधे उदकदोग्ध्या मधुव्रते उदकार्थकर्माणां देवता देवताभूते अस्मै अस्मासु यज्ञं द्रविणं धनं च महि महत श्रौ यगो वाजमज्ञं सुवीर्यं सुवीरत्वं च दधाने ददत्या द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्या नोऽस्मान्मधु मधुना ॥ तृतीयकवचनस्य लुक् ॥ भिमिक्षता । सिंचतां ॥

ऊर्जे नो द्यौश्च पृथिवी च पिन्वतां पिता माता विश्वविदा सुदंससा ।

संरराणे रोदसी विश्वशंभुवा गनिं वाजं रयिमस्मे समिन्वतां ॥६॥

ऊर्जे । नः । द्यौः । च । पृथिवी । च । पिन्वतां । पिता । माता । विश्वऽविदा । सुऽदंससा । संरराणे इति संऽरराणे । रोदसी इति । विश्वऽशंभुवा । सनिं । वाजं । रयिं । अस्मे इति ।

सं । इन्वतां ॥६॥

पिता वर्षस्य सेतृत्वेन पितृभूता द्यौश्च माता धारकत्वेन मातृभूता पृथिवी चोभि नोऽस्मभ्यमूर्जमज्ञं पिन्वतां । यच्छतां । किंच विश्वविदा विश्वं जानंत्या विश्वस्य विदायित्री वा सुदमभा मुकर्माणां संरराणे परस्परपकार्योपकारकभावेन सह रममाणे विश्वशंभुवा सर्वस्य भावायित्री रोदसी द्यावापृथिव्यावस्मे अस्मासु सनिं संभजनीयं पुत्रादिकं वाजं बलं रयिं धनं च समिन्वतां । संररयतां ॥ ॥१४॥

उदु ष्य देव इति षड्वचं दशमं मूक्तं भगद्वाजस्यार्धं सवितृदेवताकं । आद्यास्तिस्रो जगत्यश्चतुर्थ्याद्यास्तिस-
स्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु ष्य सावित्र चित्रिष्टुवंतमिति ॥ मूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ चानुर्विंशकेऽहनि
वैश्वदेवशस्त्र आद्यमृचः सावित्रमूक्तस्थान आवपनीयः । सूचितं च । उदु ष्य देवः सविता हिरण्येति तिस्रस्तो
हि यावापृथिवी । आ० १. ४. । इति ॥ बृहस्पतिसंवत्सरे वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रमूक्तस्थान एष तृचः । सूचितं च ।
उदु ष्य देवः सविता हिरण्येत्यनुत्तिष्ठत् । आ० १. ५. । इति ॥ व्यूह्ये पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र उदु ष्य देवः
सविता दमूना इति तृचः सावित्रनिविद्धानार्थः । सूचितं च । उदु ष्य देवः सविता दमूना इति तिस्रः
। आ० ८. ८. । इति ॥ वैश्वदेवपर्वणि सावित्रद्वादशकपालस्य वाममद्येति याज्या । सूचितं च । वाममद्य सवि-
तर्वाममु श्वः पुषन्तव वते वयं । आ० २. १६. । इति ॥

उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया बाहू अयंस्तु सर्वनाय सुक्रतुः ।

घृतेन पाणी अभि प्रुष्णते मुखो युवा सुदक्षो रजसो विधर्मणि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । हिरण्यया । बाहू इति । अयंस्तु । सर्वनाय । सुऽक्रतुः ।

घृतेन । पाणी इति । अभि । प्रुष्णते । मुखः । युवा । सुऽदक्षः । रजसः । विऽधर्मणि ॥ १ ॥

देवो ब्योतमानः सुक्रतुः सुकर्मा स्त स प्रसिद्धः सविता हिरण्यया हिरण्यमयावात्म्यौ बाहू सर्वनाय
सुवनाय दानाय वोदयंस्तु । उच्यते । किंच मखो मंहनीयो युवा नित्यतरुणः सुदक्षः सुप्रज्ञो रजसो लोक-
स्त्रोदकस्य वा विधर्मणि विधारणे स्थितो घृतेनोदकेन पूर्णो स्वां पाणी अभि प्रुष्णते । अभिप्रैरयति ॥

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने ।

यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे चासि भूमनः ॥ २ ॥

देवस्य । वयं । सवितुः । सवीमनि । श्रेष्ठे । स्याम । वसुनः । च । दावने ।

यः । विश्वस्य । द्विऽपदः । यः । चतुऽपदः । निऽवेशने । प्रऽसवे । च । असि । भूमनः ॥ २ ॥

तस्य देवस्य सवितुः प्रेरकस्य सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञाने । तथा च यत्प्रकः । सवीमनि प्रसवे । नि० ६. ७. ।
इति । श्रेष्ठेऽतिशयेन प्रशस्ते वसुनो धनस्य दावने दाने च स्याम । समर्था भूयास्म । यस्त्वं विश्वस्य सर्वस्य
द्विपदो निवेशने स्थितो प्रसवे च स्वतंचोऽसि । यस्त्वं भूमनो भूरश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे च स्वतंचोऽसि ॥

अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्टुं शिवेभिरद्य परि पाहि नो गयं ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा मार्किर्नो अघशंस ईशत ॥ ३ ॥

अदब्धेभिः । सवितरिति । पायुऽभिः । त्वं । शिवेभिः । अद्य । परि । पाहि । नः । गयं ।

हिरण्यऽजिह्वः । सुविताय । नव्यसे । रक्ष । मार्किः । नः । अघऽशंसः । ईशत ॥ ३ ॥

हे सवितरदब्धेभिरहिंसितैः पायुभिस्तोजोभी रक्षणसाधनेषां शिवेभिः सुखकारिभिर्नोऽस्माकं गयं गृहं
धनं वा । गयः कृदर इति गृहनामसु मीळं गय इति धननामसु पाठात् । अद्य परि पाहि । रक्ष । हिरण्य-
जिह्वो हितरमणीयवाक् त्वं । तथा च यास्कः । हिरण्यं कक्षादित्युपक्रम्य हितरमणं भवतीति वा । नि० २. १०. ।
इति । सुविताय सुखाय नव्यसे नवतराय भव । रक्ष । अस्मान्पालय च । नोऽस्माकमघशंसोऽनर्थमाशंसमानः
शत्रुर्माकिरीशत । भेशत ॥

उदु ष देवः सविता दमूना हिरण्यपाणिः प्रतिदोषमस्थात् ।

अयोहनुर्यजतो मंद्रजिह्व आ दाणुषे सुवति भूरि वामं ॥ ४ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । दमूनाः । हिरण्यपाणिः । प्रतिदोषं । अस्थात् ।

अयः । अहनुः । यजतः । मंद्रजिह्वः । आ । दाणुषे । सुवति । भूरि । वामं ॥ ४ ॥

देवो ब्योतमानो दमूना दममना दानमना वा । तथा च यास्कः । दमूना दममना वा दानमना वा दांतमना वा । नि० ४. ४. इति । हिरण्यपाणिर्हिरण्यपाणिरयोहनुरहिरण्यमयहनुरः । ह्यमय इति हिरण्यनामसु पाठात् । यजतो यष्टयो मंद्रजिह्वो मोदमानवाक् स्य स सविता प्रदोष प्रतिरात्रं रात्रिरवसाने ऽवसान उदस्थात् । उन्तिष्ठतु । यो दाणुषे यजमानाय मध्य भूरि प्रभृतं वामं वननीयं संभजनीयमन्नं । वामं वननीयं । नि० ६. ३१. इति यास्कः । आ सुवति प्रेरयति ॥

उदू अयाँ उपवक्तेव बाहू हिरण्यया सविता सुप्रतीका ।

दिवो रोहांस्यरुहत्पृथिव्या अरीरमत्पतयत्कक्षिदभ्वं ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । अयान् । उपवक्ताऽऽव । बाहू इति । हिरण्यया । सविता । सुप्रतीका ।

दिवः । रोहांसि । अरुहत् । पृथिव्याः । अरीरमत् । पतयत् । कक्षि । चित् । अभ्वं ॥ ५ ॥

सवितोपवक्तेवास्माकमधिवक्तेव हिरण्यया हिरण्यया सुप्रतीका शोभनावयवी बाहू उदयान् । उदच्छतु । योऽयं पृथिव्याः पृथिवीपर्यन्तादिवोऽंतरिक्षस्य रोहांस्युच्छितप्रदेशानरुहत् रोहति । पतयत् गच्छत् कक्षित् यत्किंचिदभ्वं महत्सर्वं वस्तुजातं तिरोहितमरीरमत् रमयति च ॥

वाममद्य सवितर्वाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि क्षयस्य देव भूरया धिया वामभाजः स्याम ॥ ६ ॥

वामं । अद्य । सवितः । वामं । ऊं इति । श्वः । दिवेऽदिवे । वामं । अस्मभ्यं । सावीः ।

वामस्य । हि । क्षयस्य । देव । भूरः । अया । धिया । वामभाजः । स्याम ॥ ६ ॥

हे सवितरस्मभ्यं वामं धनमद्य सावीः । सुव । अद्य वामं धनं प्रसुव । किं बहूक्त्या । दिवे दिवे प्रतिदिनं वामं धनं प्रसुव । हे देव हि यस्मात् क्षयस्य निवामभुतस्य भूरः प्रभृतस्य वामस्य दातासि अतो वयमद्यानया धिया सुत्वा वामभाजो धनवतः स्याम । भूयास्य ॥ ॥ १५ ॥

इंद्रासोमा महीति पंचर्वमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिंद्रासोमदेवताकं । इंद्रासोमा पंचेन्द्रासोममित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तार्चानयोगो जैंगिकः ॥

इंद्रासोमा महि तद्वां महित्वं युवं महानि प्रथमानि चक्रयुः ।

युवं सूर्यं विविदयुर्गुवं स्वर्विश्वा तमांस्यहतं निदश्च ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । महि । तत् । वां । महिऽत्वं । युवं । महानि । प्रथमानि । चक्रयुः ।

युवं । सूर्यं । विविदयुः । युवं । स्वः । विश्वा । तमांसि । अहतं । निदः । च ॥ १ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमी वां युवयोस्तस्मात् महित्वं महि महत् । किं तदित्यत आह । युवं युवां महानि महानि प्रथमानि प्रतमानि सुख्यानि वा भूतानि । प्रथम इति सुख्यनाम प्रतमो भवति । नि० २. २२. इति

यास्कः । चक्रथुः । अकार्षीं । किंच युवं युवां सूर्यं विविदथुः । अन्नंभयतं च जनान् । युवं युवां स्वबदकं च विविदथुः । हेम स्वरित्युदकनाममु पाठात् । अपि च विश्वा विश्वानि तमांसि निदक्ष निदितृणसुरांश्चाहत् । अहिंसं ॥

इन्द्रासोमा वासयथ उषासमुत्सूर्यं नयथो ज्योतिषा सह ।

उप द्यां स्क्भयुः स्क्भनेनाप्रथतं पृथिवीं मातरं वि ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा । वासयथः । उषसं । उत् । सूर्यं । नयथः । ज्योतिषा । सह ।

उप । द्यां । स्क्भयुः । स्क्भनेन । अप्रथतं । पृथिवीं । मातरं । वि ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावुषसं वासयथः । विवासयथः । उषसं व्युच्छंतीं कारयथ इत्यर्थः । किंच सूर्यं ज्योतिषा तेजसा महोन्नयथः । अपि च द्या दिव स्क्भनेन स्क्भनहेतुनांतरिक्षेण मध्ये स्थापितेनोप स्क्भयुः । अन्नंभयतं । मातरं विश्वस्य मातृभूतां पृथिवीं व्यप्रथतं । व्यप्रथयतं ॥

इन्द्रासोमावहिमपः परिष्ठां हथो वृत्रमनु वां द्यौरमन्यत ।

प्राणींस्यैरयतं नदीनामा समुद्राणि पप्रथुः पुरूणि ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमौ । अहिं । अपः । परिऽस्थां । हथः । वृत्रं । अनु । वां । द्यौः । अमन्यत ।

प्र । अणींसि । ऐरयतं । नदीनां । आ । समुद्राणि । पप्रथुः । पुरूणि ॥ ३ ॥

हे इन्द्रासोमावहिं जगत आहंतारमपो मेघस्थान्युदकानि परिष्ठां परिवृत्य स्थितं वृत्रमसुरं हथः । हतं । तदानीं द्यां द्यां युवामन्यमन्यत । किंच नदीनामणीस्युदकानि प्रैरयतं । पुरूणि वज्रानि । तुवि पूर्वति वज्रनामसु पाठात् । समुद्राण्युदकस्थानान्या पप्रथुः । उदकैरापुरयतं च । अथवा समुदंतीत्युदकान्येव समुद्राणि । तानि रंसनापुरयतमित्यर्थः । तथा च यास्कः । समुद्रः कस्मात्समुद्रवत्त्वस्यादापः समभिद्रवत्त्वेनमापः संमोदंतेऽस्मिन्भूतानि समुद्रको भवति समुन्नतीति वा । नि० २. १०. । इति ॥

इन्द्रासोमा पक्वमासास्वतन्निं गवामिहधथुर्वक्षणासु ।

जगृभथुरनपिनहमासु रुशच्चिचासु जगतीष्वंतः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा । पक्वं । आमासु । अंतः । नि । गवां । उत् । दधथुः । वक्षणासु ।

जगृभथुः । अनपिऽनहं । आसु । रुशत् । चिचासु । जगतीषु । अंतरिति ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावामास्वपक्वासु गवां वक्षणासूधःस्वतर्मध्ये पक्वं पयो नि दधथुः । किंच चिचासु नानावर्णास्वामु जगतीषु गोषु । इत्ठा जगतीति गोनामसु पाठात् । अंतर्मध्येऽनपिनहं केनाप्यबहं रुशत् पक्ववर्णं पयो जगृभथुः । यथा पृथिव्या स्वयं न क्षरति तथा धारितवंतावित्यर्थः । इदिति पुरकः ॥

इन्द्रासोमा युवमंग तरुचमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथे ।

युवं शुष्मं नयं चर्षणिभ्यः सं विव्यथुः पृतनाषाहमुया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा । युवं । अंग । तरुचं । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । रराथे इति ।

युवं । शुष्मं । नयं । चर्षणिऽभ्यः । सं । विव्यथुः । पृतनाऽसहं । उया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमी युवं युवां तद्वच्च तारकमपत्यसाचं संतानयुक्तं अत्यं अवशीयं रयिं धनमभ्यः
विभ्रं रराधे । अस्मभ्यं धत्तः । किंचोया हे उद्गूर्णाविन्द्रासोमी युवं युवां गयं नृभ्यो हितं पृतनासहं शत्रुसैन्या-
भिभावुकं शुष्मं बलं चर्षणिभ्यो मनुष्यभ्यः । छष्टयश्चर्षण्य इति मनुष्यनाममु पाठात् । स विष्यथुः । समतनुः ।
परिवेष्टयथो वा ॥ ॥ १६ ॥

यो अद्रिभिर्दिति तृचं द्वादशं सूक्तं बार्हस्पत्यं भरद्वाजस्यायं त्रैपुभं । तथा चानुक्रांतं । यो अद्रिभिस्तृचं
बार्हस्पत्यमिति ॥ आभिर्भ्रविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छासिगस्ते सोमातिशंसनार्थमिदं सूक्तं । सूच्यते हि ।
यो अद्रिभिर्वज्रं दिव इति सूक्ते । आ० ७. ९. ॥ वाजपथे बार्हस्पत्ये चरी बृहस्पतिः समजयद्वसुनीति --- त्वा-
मीकृतं अजिर दृत्वाय । आ० ९. ९. इति ॥

यो अद्रिभिर्प्रथमजा ऋतावा बृहस्पतिरांगिरसो हविष्मान् ।

द्विबर्हज्मा प्राघर्मसत्पिता न आ रोदसी वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

यः । अद्रिऽभित् । प्रथमऽजाः । ऋतऽवा । बृहस्पतिः । आंगिरसः । हविष्मान् ।

द्विबर्हऽज्मा । प्राघर्मऽसत् । पिता । नः । आ । रोदसी इति । वृषभः । रोरवीति ॥ १ ॥

यो बृहस्पतिरद्रिभिर्त्याणभिर्विरचितानां शिलोच्चयानां भक्ता मेघानां विदारको वा । अद्रिर्गोवेति
मेघनाममु पाठात् । प्रथमजाः प्रजापतर्वीर्यात् प्रथमजात ऋतावा सत्यवान् उदकवान् आंगिरसः पञ्चाज्जातः ।
तथा च निगमः । यऽगारा आसंस्तेऽंगिरसोऽभवन्त्यदंगाराः पुनरवशांता उददीप्यन्त तद्बृहस्पतिरभवत्
। ए० ब्रा० ३ ३४ । इति । तस्मिन् यज्ञभागवान् द्विबर्हज्मा द्व्योर्लोकयोर्वृंहितगमनः प्राघर्मसत् प्रकर्षेण
दीप्तस्थाने वर्तमानो नोऽस्माकं पिता पालयिता भवति स बृहस्पतिर्वृषभो वर्षकः सन् रोदसी बावापृथि-
यावा रोरवीति । अभिगर्जति ॥

जनाय चिद् इवन्त उ लोकं बृहस्पतिर्देवहूतौ चकार ।

मन्वृचाणि वि पुरो र्दर्दरीति जयञ्चैरमित्रान्पृत्सु सहन् ॥ २ ॥

जनाय । चित् । यः । देवन्ते । उं इति । लोकं । बृहस्पतिः । देवऽहूतौ । चकार ।

मन् । वृचाणि । वि । पुरः । र्दर्दरीति । जयन् । शत्रून् । अमित्रान् । पृत्सु । सहन् ॥ २ ॥

अपि च यो बृहस्पतिर्देवहूतौ यज्ञे वर्तमानायवत् उपगच्छन्तो सोऽत्रे जनाय लोकं स्थानं चकार करोति ।
चिदिति पुराणः । स वृचाण्यावरकाणि तर्भास घ्रात्रिवारयन् पृत्सु युद्धेषु शत्रून् जयन् अमित्रान् सहन्
अभिभवन् पुर आसुरीः पुरीर्व र्दर्दरीति । भृशं विदारयति ॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि महो व्रजान गोमतो देव एषः ।

अपः सिषासन्स्वः प्रप्रतीतो बृहस्पतिर्हन्त्यमित्रमर्कः ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः । सं । अजयत् । वसूनि । महः । व्रजान् । गोऽमतः । देवः । एषः ।

अपः । सिषासन् । स्वः । अप्रतिऽइतः । बृहस्पतिः । हन्ति । अमित्रं । अर्कः ॥ ३ ॥

देवो ब्रूतमान एष प्रसिद्धो बृहस्पतिर्वसूनि पत्नीनामसुराणां वल्गस्य वा धनानि महो महतो गोमतो
गोसहितान् व्रजांश्च समजयत् । तथा च निगमो । बृहस्पतिर्गोवपुषो वल्गस्य निर्मज्जानं न पर्वणो जभार
। ऋग्वे० १०. ६८. ९. इति । दूरमित पणयो वरीय उन्नाषो यंतु मित्रतीर्क्षतेन । बृहस्पतिर्या अविदंस्त्रिगूः

सोमो यावाण ऋपयश्च विप्राः । ऋग्वे० १० १०८. ११ । इति । किंच बृहस्पतिरप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतः सिपासनं संभक्तुकामः स्वः स्वर्गस्थामिचममुरमर्कैरर्चनसाधनमर्चयति । अर्को मन्त्रो भवति यदेनेनार्चति । जि० ५. ४. । इति यास्कः ॥ ॥ १७ ॥

सोमारुद्र इति चतुर्हस्तं त्रयोदशं मृतं भगद्वाजस्यार्थं ध्रुवं सोमारुद्रदेवताकं । अनुक्रम्यते च । सोमारुद्रा चतुष्कं सोमाराद्रामिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्यं प्र वामिष्टयोऽरमश्रुवंतु ।

दमेदमे सप्र रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा । धारयेथां । असुर्यं । प्र । वां । इष्टयः । अरं । अश्रुवंतु ।

दमेऽदमे । सप्र । रत्ना । दधाना । शं । नः । भूतं । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रावसुर्यमसुरसंबन्धं बलमस्मासु धारयेथां । किंच दमे दमे सर्वेष्वस्मद्देहिष्विष्टयो यज्ञा वां युवामरमनं पर्याप्तं प्राप्नुवंतु । प्रकर्षेण व्याप्नुवंतु । अपि च सुवां सप्र रत्ना रत्नानि दधाना धारयन्तां नोऽस्माभ्यं शं सुवकरा सुवरूपी वा भूतं । भवतं । द्विपदेऽस्मदीयाय पुत्रादये चतुष्पदे पश्चादये च शं भूतं । भवतं ॥

सोमारुद्रा वि वृहतं विषूचीममीवा या नो गयमाविवेश ।

अरे बाधेथां निऽक्षृतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा । वि । वृहतं । विषूचीं । अमीवा । या । नः । गयं । आऽविवेश ।

अरे । बाधेथां । निऽक्षृतिं । पराचैः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रा नोऽस्माकं गयं गृहं गृहगतं प्राणिजातं वा यामीवा यो रोग आविवेश तां विषूचीं विप्लवः सर्वतो गच्छतीममीवा वि वृहतं । वियोजयतं । अपि च निऽक्षृतिमलक्ष्मीं पराचैः पराग्यथा भवति तथारि दूरे बाधेथां । निवारयतं । अस्मै अस्माकं भद्रा भद्राणि सौश्रवसान्यन्त्राणि यशांसि च संतु । भवतु । सुश्रवसो भावः सौश्रवसं । श्रवोऽज्ञं यशश्च ॥

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तं ।

अव स्यतं मुंचतं यन्नो अस्ति तनूषु बडं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥

सोमारुद्रा । युवं । एतानि । अस्मे इति । विश्वा । तनूषु । भेषजानि । धत्तं ।

अव । स्यतं । मुंचतं । यत् । नः । अस्ति । तनूषु । बडं । कृतं । एनः । अस्मत् ॥ ३ ॥

हे सोमारुद्रा सोमारुद्रा युवं युवामस्मै अस्माकं तनूष्वंगेष्वेतां प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि भेषजानि धत्तं । धारयत । किंच नोऽस्माकं तनूष्वंगेष्वस्माभिः कृतं बडं च यदेनः पापमस्ति विव्यति तत्पापमव स्यतं । क्षपयतं । शिथिलबन्धं कुरुतमित्यर्थः । अस्मदस्मत्तो मुंचतं च ॥

तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवो सोमारुद्राविह सु मृळतं नः ।

प्र नो मुंचतं वरुणस्य पाशाद्गोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

तिग्मऽआयुधौ । तिग्महेती इति तिग्मऽहेती । सुऽशेवौ । सोमार्द्रौ । इह । सु ।
मृ०तं । नः ।

प्र । नः । मुंचतं । वरुणस्य । पाशात् । गोपायतं । नः । सुऽमनस्माना ॥४॥

हे सोमार्द्रौ तिग्मायुधौ दीप्तधनुक्चौ तिग्महेती तीक्ष्णशरीरौ सुशेवौ शोभनमुखप्रदौ सुमनस्माना शोभनं मनः स्तोत्रमिच्छन्तौ सुमनस्मानौ स्तूयमानौ सुमनसा वा संतौ युवामिह लोके नोऽस्मान् सु अत्यंतं मृ०तं । मुखयत । नोऽस्मान्वरुणस्य पाशात् मुंचतं । नोऽस्मान् गोपायतं । आपन्नो रक्षतं च ॥ १८ ॥

जीमूतस्यैवकोनविंशत्यृचं चतुर्दश सुक्तं भारद्वाजस्य पायोराधं । अनुक्रम्यते च । जीमूतस्यैवकोना पायुर्भा-
रद्वाजः संयामागान्यृकशोऽभितुष्टाव वरुणं धनुर्ध्यामात्रौ इषुधिं जगत्यर्धे सारथिमर्धे रश्मीनश्चान् रथं रथगो-
पान् जगत्यां लिङ्गोक्तदेवता द्वाभ्यामिषूः प्रतोदं हस्तघ्नं द्वाभ्यामिषूः पराः पंक्त्यादयो लिङ्गोक्तदेवताः संयामाशि-
षोऽत्याऽनुष्टुप्जीत आनाक्तिति च द्वे द्वे इति । रथे तिष्ठन् ब्राह्मणास इति षष्ठीदशम्यां जगत्यावंत्या यो नः स्व
इत्येषानुष्टुप्जीत आ जघंत्यान्नाक्तावस्त्रष्टा यो नः स्व इति पचानुष्टुभो यत्र बाणा इति पंक्तिः शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
आवयथा वरुणं स्तूयते द्वितीयया धनुस्तृतीयया ष्ठा चतुर्थ्यात्रिं पचम्येषुधिः । अतः पंचानां वर्माबा देवताः ।
षष्ठाः पूर्वाधेन सारथिः स्तूयते । अतः सोऽर्धसहदेवताकः । उत्तराधेन रश्मयः स्तूयते । सप्तम्याश्चा अष्टम्या
रथो नवम्या रथगोपाः । अतस्तास्तद्देवताकाः । ब्राह्मणास इत्यस्या ब्राह्मणपितृसोम्यद्यावापृथिवीपूषाणो
लिङ्गोक्तदेवताः । एकादशीद्वादश्याविपुस्तितिरूपत्वादिषुदेवताके । त्रयोदश्या प्रतोदः । चतुर्दश्या हस्तघ्नः ।
पंचदशीषोडश्याविपुदेवताके । सप्तदश्या युद्धभूमिब्रह्मणस्पत्यदितिरूपा लिङ्गोक्तदेवताः । अष्टादश्याः कवचसो-
मवरुणा देवताः । अत्याया दे० । अत्र च देवताः ॥ युद्धेऽनेन सुक्तं राजानं संनाहयेत् । तथा आश्वत्थायनः ।
सयामे समुपोऽहं राजानं सनाहयेद्वा त्वाहार्यमंतरिधीति पश्चाद्रथस्यावस्थाय जीमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति
कवचं प्रयच्छेत् उत्तरया धनुरुत्तरां वाचयत्स्वयं चतुर्थीं जपत्यंचम्येषुधिं प्रयच्छेदभिप्रवर्तमाने षष्ठीं सप्तम्या-
श्चानष्टमीमिषून्वेचमाणं वाचयत्वाहरिव भोगैः पर्येति बाह्वमिति तल्लं नक्षत्रमानं । गृ० ३. १०. । इति । तथा
चावस्त्रष्टा परा पतेतीषून्विसर्जयत्यत्र बाणाः संपतन्तीति युध्यमानेषु जपत्संश्लिष्टाद्वा । गृ० ३. १२. । इति ॥
अध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलात्प्रहोमे यो नः स्व इत्येषा । आ० गृ० ३. ५. ॥

जीमूतस्यैव भवति प्रतीकं यद्धर्मी याति समदामुपस्थे ।

अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥१॥

जीमूतस्यऽडव । भवति । प्रतीकं । यत् । वर्मी । याति । सऽमदौ । उपऽस्थे ।

अनाविद्धया । तन्वा । जय । त्वं । सः । त्वा । वर्मणः । महिमा । पिपर्तु ॥१॥

समदौ संयामाणामुपस्थ उपस्थाने सति यद्यदाय राजा वर्मी कवची याति तदा लोहमयेन वर्मणा
संगडस्य राक्षसं प्रतीकं रूपं जीमूतस्यैव उपस्थैव भवति । मेघस्य यादृशं रूपं तादृशमस्य भवतीत्यर्थः । हे
राजन् त्वमनाविद्धया शत्रुभिरबाधितया तन्वा शरीरेण शत्रून् जय । वर्मणः स तादृशी महिमा त्वा त्वां
पिपर्तु । पालयतु ॥

धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।

धनुः शत्रोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशे जयेम ॥२॥

धन्वना । गाः । धन्वना । आजिं । जयेम । धन्वना । तीव्राः । सऽमदः । जयेम ।

धनुः । शत्रोः । अपऽकामं । कृणोति । धन्वना । सर्वाः । प्रऽदिशः । जयेम ॥२॥

धन्वना चापेन गाः शत्रुणा जयेम । वयं वशीकरवाम । धन्वनाजिं संयाम च जयेम । धन्वना तीव्रा उद्यताः समदोऽत्यंतं मदवतीः शत्रुमेनाश्रु जयेम । तथा च यास्कः । समदः समदो वाक्तेः समदो वा मदतेः । नि० ९ १७ । इति । धनुः शत्रोरपक्कामं कामस्थापायं कृणोति । करोतु । किंच धन्वना वयं सर्वाः प्रदिशः सर्वांस्तु दिक्षु वर्तमानान् शत्रुन् जयेम । प्रदिक्शब्दो लक्षणया तत्स्थेषु पुरुषेषु वर्तते मंचाः क्रोशंतीतिवत् । धन्वशब्दस्य जयतंश्रावृत्तिरादरार्था ॥

वक्ष्यंतीवेदा गनीगंति कर्णे प्रियं सखायं परिष्वजाना ।

योषेव शिंक्ते वितताधि धन्वज्या इयं समने पारयंती ॥३॥

वक्ष्यंतीऽइव । इत् । आ । गनीगंति । कर्णे । प्रियं । सखायं । परिऽसस्वजाना ।

योषाऽइव । शिंक्ते । वितता । अधि । धन्वन । ज्या । इयं । समने । पारयंती ॥३॥

पूर्वत्र ऋग्वेदेन कवचधनुषी स्मृते । अत्र ज्यास्मृतिः । इयं ज्या समने संयामे धन्वन धन्वनि । अधीति मत्प्रस्थानुवादः । वितता विलुता पारयंती पारं नयंती प्रियं प्रियकर वाक्च वक्ष्यंतीव कर्णे धन्वनो राज्ञः कर्णप्रदिशमा गनीगंति । आगच्छति । इदिति पूरणः । योषा नारी सखायं पतिमिव परिष्वजानेषु परिष्वजमाना शिंक्ते । शब्दायते च । तथा च यास्कः । वक्ष्यंतीवागच्छति कर्णे प्रियमिव सखायमिषु परिष्वजमाना योषेव शिंक्ते शब्दं करोति वितताधि धनुषि ज्येय समने संयामे पारयंती पारं नयंती । नि० ९ १८ । इति ॥

ते आचरंती समनेव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थे ।

अप शत्रून्विध्यतां संविदाने आत्नी इमे विष्फुरंती अमिचान ॥४॥

ते इति । आचरंती इत्याऽचरंती । समनाऽइव । योषा । माताऽइव । पुत्रं । बिभृतां । उपऽस्थे ।

अप । शत्रून् । विध्यतां । संविदाने इति संऽविदाने । आत्नी इति । इमे इति । विष्फुरंती

इति विऽस्फुरंती । अमिचान ॥४॥

अत्र धनुष्कोट्योः स्मृतिः । ते धनुष्कोट्यां समनेव समनस्त्वेव योषा पतिमसीपं न त्यजति तद्वदाचरती अभिनश्यंतीत्युपस्थ उपस्थानं मातेव पुत्रं यथा माता पुत्रं धारयति तद्वद्विभृता । राजानं धारयतां । किंचमे धनुष्कोट्यां संविदाने संजानाने विस्वादारहिते आत्नी गच्छंती ॥ ऋ गताविति धातोश्चुर्यगिभ्या निरिति बाह्वल्कात् निप्रत्ययो धातोरातभावश्च । ततः छदिकारादत्तिनः । पा० ४. १ ४५ । इति ङीप् । द्विवचनस्य पूर्वमवर्णः ॥ अस्य राज्ञोऽमिचान विष्फुरती विहिसंख्या शत्रूंश्चाप विध्यता । तथा च यास्कः । ते आचरंती समनसाविव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थ उपस्थानेऽपविध्यता शत्रून् संविदाने आत्न्यावामे विध्यतावामिचान । नि० ९ ४० । इति ॥

बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्चा कृणोति समनावगत्य ।

इषुधिः संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धी जयति प्रसूतः ॥५॥

बह्वीनां । पिता । बहुः । अस्य । पुत्रः । चिश्चा । कृणोति । समना । अवऽगत्य ।

इषुऽधिः । संकाः । पृतनाः । च । सर्वाः । पृष्ठे । निऽनद्धः । जयति । प्रऽसूतः ॥५॥

इषुधिरत्र स्तूयते । इषुधिर्बह्वीनामिषूणां पिता भवति । रक्षणहेतुत्वात्पितेत्युच्यते । इषुशब्दस्योभयनिग-
त्वाद्बह्वीनामिति प्रयोगः । अस्थेपुधेः पुत्र इषुर्बहुर्भवति । बहव इषवो ह्येषुधा निधीयन्ते । इषूणां निधान-
त्वादपुधिः । तथा च यास्कः । इषुधिरिषूणां निधानं । नि० ९. १३. । इति । चिश्चा कृणोति । चिश्चेति शब्दा-

मुक्ततिः । इषुष्विष्यमासेष्विषुषिश्चाशब्दं करोति । किंचिदुधिः पृष्ठे निजहो धन्विनो राक्षः पृष्ठभागे बलः समना युद्धान्वयगत्य प्राप्य प्रसूतः प्रसुवन् ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ इषुन्नेरयन् संकाः । सह कायंति शब्दायंत इति संकाः पृतनाः । सर्वाः सेना जयति ॥ ॥ १९ ॥

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यच्चयच्च कामयते सुषारथिः ।

अभीष्टूनां महिमानं पनायत मनः पश्चादनु यच्छंति रश्मयः ॥ ६ ॥

रथे । तिष्ठन् । नयति । वाजिनः । पुरः । यच्चऽयच्च । कामयते । सुऽसारथिः ।

अभीष्टूनां । महिमानं । पनायत । मनः । पश्चात् । अनु । यच्छंति । रश्मयः ॥ ६ ॥

अथ पूर्वार्धे सारथिसुतिश्चत्वार्षेऽभीष्टूनां सुतिः । सुषारथिः शोभनसारथी रथे तिष्ठन् पुरः पुरस्ताद् वर्तमानान्वाजिनोऽश्वान् यच्च जेतुं कामयते तच्च तच्च नयति । ये रथे रश्मयोऽश्वरीवाभ्यां व्याप्य वर्तमानाः पाशाः पश्चात् रथस्य पृष्ठभागे विद्यमाना अश्वान् मनः सारथेर्मनोऽनुकूलमनु यच्छंति । नियच्छंति । तेषाम् भीष्टूनां रश्मीनां महिमानं महत्त्वं पनायत । हे जनाः सुत । तथा च यास्कः । रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सतो यच्च यच्च कामयते सुषारथिः कक्ष्याणसारथिरभीष्टूनां महिमानं पूजयत मनः पश्चात्सतो ऽनुयच्छंति रश्मयः । नि० ९. १६. इति ॥

तीव्रान्घोषान्कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयंतः ।

अवक्रामंतः प्रपदैरमिचान् क्षिण्वन्ति शत्रूरनपव्ययंतः ॥ ७ ॥

तीव्रान् । घोषान् । कृण्वते । वृषऽपाणयः । अश्वाः । रथेभिः । सह । वाजयंतः ।

अवऽक्रामंतः । प्रऽपदैः । अमिचान् । क्षिण्वन्ति । शत्रून् । अनपऽव्ययंतः ॥ ७ ॥

अचाश्चसुतिः । अश्वा वृषपाणयः पांशूनां वर्षकवुरा रथेभी रथैः सह वाजयंतो वेगमाचरंतस्तीव्राणुच्चत-
रान्घोषान् शब्दान् कृण्वन्ति । कुर्वन्ति । किंचानपव्ययंतोऽपलायमाना अमिचान् हिंसकान् शत्रून् प्रपदैः पादा-
थैरवक्रामंतः क्षिण्वन्ति । हिंसन्ति ॥

रथवाहनं हविरस्य नाम यचायुधं निहितमस्य वर्म ।

तत्रा रथमुप शग्मं सदेम विश्वाहा वयं सुमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

रथऽवाहनं । हविः । अस्य । नाम । यच्च । आयुधं । निऽहितं । अस्य । वर्म ।

तत्र । रथं । उप । शग्मं । सदेम । विश्वाहा । वयं । सुऽमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

अस्य राक्षो रथवाहनं शत्रून् जित्वा रथेनोद्यमानं धनं हविर्भवति । अदेर्हविरिव वर्धकं भवतीत्यर्थः ।
नामेति संमतिः । यच्च रथेऽस्य राक्ष आयुधं धनुःशरादिकं वर्म कवचं च निहितं भवति तच्च तं ॥ तच्चैत्यव्ययस्य
सर्वविभक्तिकत्वात् ॥ शग्मं सुखकरं विश्वाहा सर्वदा सुमनस्यमानाः सुखमनसो भवन्तो वयं पायवो भरद्वाजा
उप सदेम । उपगच्छेम ॥

स्वादुषंसदः पितरो वयोधाः कृच्छ्रेष्वितः शक्तीवंतो गभीराः ।

चित्रसेना इषुबला अमृधाः सतोवीरा उरवो व्रातसाहाः ॥ ९ ॥

स्वादुऽसंसदः । पितरः । वयऽधाः । कृच्छ्रेऽश्रितः । शक्तिऽवंतः । गभीराः ।

चिचऽसेनाः । इषुऽबलाः । अमृधाः । सतऽवीराः । उरवः । व्रातऽसहाः ॥ ९ ॥

अथ रथगोपकृतिः । पितरो रथस्य पालयितारः स्वादुबंसदः शत्रूणां स्वादुव्यस्त्रे संवीदंतः शत्रूणामन्नम-
वसादयंतो वा वयोधा अन्नस्य दातारः कृच्छ्रेऽश्रित आपदि अयंतः शक्तीवंतः । शक्तिरायुधविशेषः । तद्वंतः ।
शक्तीवंतः शक्तीहस्ता इति यावत् । यद्वा शक्तिबंसं । तद्वंतः । गभीरा अनाधृष्टास्त्रिषेणा दर्शनीयसेना
इषुबला बाणबला अमृधा हिंसितुमशक्ताः सतीवीराः प्राप्तवीर्याः । तथा च यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्य
तिरस्तीर्यं भवति सतः संखतं भवति । नि० ३. २०. । इति । उरवो महांतो व्रातसाहाः समूहानामभिभवितारो
भवन्तीति ॥

ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा ।

पूषा नः पातु दुरितादृतावृधो रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणासः । पितरः । सोम्यासः । शिवे इति । नः । द्यावापृथिवी इति । अनेहसा ।

पूषा । तः । पातु । दुऽइतात् । ऋतुऽवृधः । रक्ष । माकिः । नः । अघशंसः । ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणासो हे ब्राह्मणाः पितर ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारः सोम्यासः सोमाहीः
सोमसंपादिनो वा । तथा च यास्कः । सोम्याः सोमसंपादिनः । नि० ११. १८. । इति । नोऽस्मान्नक्षत । रक्षेतु
परितर्गमकवचनांत सत्यपि व्यवधाने बह्वचनान्ततया विपरिणतं सद्बन्धतेऽध्याहारस्तातिजघन्यत्वात् ।
किञ्चानेहसापि द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ नोऽस्माकं शिवे सुखकर्ता भवतां । पूषा पोषको देवोऽपि
नोऽस्मादुरिताहुक्तात्पातु । रक्षतु । नोऽस्माकमघशंसः पापशंसः शत्रुरपि माकिरीशत । निश्चिष्ट ॥ ॥ २० ॥

सुपर्णे वस्ते मृगो अस्यां दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता ।

यचा नरः सं च वि च द्रवन्ति तचास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन् ॥ ११ ॥

सुऽपर्णे । वस्ते । मृगः । अस्याः । दंतः । गोभिः । संऽनद्धा । पतति । प्रऽसूता ।

यच । नरः । सं । च । वि । च । द्रवन्ति । तच । अस्मभ्यं । इषवः । शर्म । यंसन् ॥ ११ ॥

अस्यामुषीषवः स्तूयन्ते । सुपर्णे शोभनं वाजं वस्ते । इयमिषुर्धारयति । अस्या इषोर्मृगो मृगावयवः मृग
दंतो भवति । इषवः काश्चिद्वंतमुखा भवन्ति हि । अथवास्या दंतो मृगः शत्रुमृगयमाणो भवति । किञ्च गोभि
गोविकारैः क्वायुभिः संनद्धा सम्यग्बद्धा । अथवा गौरिति ज्यानाम । तथा संबद्धा । अथ वचनव्यत्ययः । तथा
च निगमः । वृषे वृषे नियता मीमयद्गीः । अन्वे० १०. २७. २२. । इति । अस्यायमर्थः । वृषे वृषे धनुषि धनुषि
गोर्ध्या नियता मीमयत् शब्दं करोतीति । तथा च यास्कः । वृषे वृषे धनुषि धनुषि । वृषो ब्रह्मणाहुत्वा चा
तिष्ठतीति वा । चा चियतेर्निवासकर्मणः । नियता मीमयद्गीः शब्दं करोति । मीमयतिः शब्दकर्मा । नि०
२. ६. । इति । प्रसूता प्रेरिता सती पतति । यच युद्धे नरः सं च सह च वि च पृथक्च द्रवन्ति चरन्ति तचास्म-
भ्यमिषवः शराः शर्म सुखं यंसन् । प्रयच्छन्तु । तथा च यास्कः । सुपर्णे वस्ते इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोऽस्या
दंतो मृगयतेर्वा गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेति व्याख्यातं । यच नराः संद्रवन्ति च विद्रवन्ति च तचास्मभ्यमिषवः
शर्म शरणं प्रयच्छन्तु । नि० ९. १९. । इति ॥

ऋजीते परि वृद्धि नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।

सोमो अधि ब्रवीतु नोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥ १२ ॥

अजीति । परि । वृद्धि । नः । अश्मा । भवतु । नः । तनूः ।

सोमः । अधि । ब्रवीतु । नः । अदितिः । शर्म । यच्छतु ॥ १२ ॥

अजीति । अजु गच्छतीत्यजीतिरिषुः । हे इषो नोऽक्षान्परि वृद्धि । परितो वर्धय । नोऽक्षान् तनूः शरीरमश्मा भवतु । अश्मवदमेवा दृढा भवतु । किंच नोऽक्षान् सोमोऽधि ब्रवीतु । पश्यपतिन ब्रवीतु । अदितिरपि शर्म सुखं यच्छतु ॥

आ जंघन्ति सान्वेषां जघनां उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान्समत्सु चोदय ॥ १३ ॥

आ । जंघन्ति । सानु । एषां । जघनान् । उप । जिघ्रते ।

अश्वऽअजनि । प्रऽचेतसः । अश्वान् । समत्सु । चोदय ॥ १३ ॥

अश्वाजन्मथानां सेपिच कशे यथा त्वया प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः सादिनः सारथयो वैषामश्वाणां सानु सानूनि सकथीन्या जंघन्ति आघ्रन्ति । जघनान् जघनानि चोप जिघ्रन्ते उपजिघ्रति सा त्वं समत्सु संग्रामेष्वश्वाण चोदय । प्रेरय । तथा च यास्कः । आघ्रन्ति सानून्वेषां सरणाणि सकथीनि । सकथि सचेतरासक्तोऽस्मिन् कायः । जघनानि चोपघ्रति । जघनं जंघन्यतिः । अश्वाजनि प्रचेतसः प्रवृद्धचेतसोऽश्वान् समत्सु समरयोगे संग्रामेषु चोदय । नि० ९. २०. । इति ॥

अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्यायां हेतिं परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ १४ ॥

अहिःऽइव । भोगैः । परि । एति । बाहुं । ज्यायाः । हेतिं । परिऽबाधमानः ।

हस्तऽघ्नः । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । पुमान् । पुमांसं । परि । पातु । विश्वतः ॥ १४ ॥

अथ धन्विनः प्रकोष्ठे बन्धनीयस्य हस्तघ्नस्य क्षुतिः । हस्तघ्नः । हस्ते हस्तसमीपे वर्तिनि प्रकोष्ठे स्थितः सग ज्याया हन्यत इति हस्तघ्नः ॥ घञर्थे कान्निधानमिति कः ॥ ज्याया हेतिं ज्याहेतुकां हिंसां परिबाधमानो निवारयन् भोगैः शरीरेण ॥ स्वघनव्याघयः ॥ अहिरिव सर्प इव बाहुं प्रकोष्ठं । लक्षणायां बाहुशब्दः प्रकोष्ठे वर्तते । पर्येति । परिवेष्टयति । किंच विश्वा विश्वानि वयुनानि ज्ञानानि ज्ञातव्यानि । माया वयुनमिति तन्नामसु पाठात् । विद्वान् ज्ञानन् पुमान्यौघोपेतः स्वयं पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परि पातु । रक्षति । तथा च यास्कः । अहिरिव भोगैः परिवेष्टयति बाहुं ज्याया वधात्परिबाधमाख्यो हस्तघ्नः सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रजानन पुमान्युद्मना भवति पुंसन्तर्षा । नि० ९. १५. । इति ॥

आलाक्ता या रुंशीर्षायथो यस्या अयो मुखं ।

इदं पर्जन्यरेतस इष्यै देव्यै बृहन्नमः ॥ १५ ॥

आलऽअक्ता । या । रुंऽशीर्णी । अयो इति । यस्याः । अयः । मुखं ।

इदं । पर्जन्यऽरेतसे । इष्यै । देव्यै । बृहत् । नमः ॥ १५ ॥

धेपुराणाक्तामेन विषेणाक्ता रुंशीर्णी इतुशिरस्ता ॥ अर्तेर्हिंसाकर्मणो रुंशीर्षोऽस्मिन्निः ॥ मुंशीर्णी वा । अथो किंच यस्या इषोर्मुखमयोऽयोमयं भवति पर्जन्यरेतसे । पर्जन्यो रेतो यस्याः सा पर्जन्यरेताः । तस्यै पर्जन्यकार्यभूतायै । शरकांडस्य पर्जन्यजन्यत्वात् । बृहत् बृहत्सै तस्यै देव्या इप्सा इदं नमः क्रियत इति ॥ २१ ॥

अवसृष्टा परा पत शरव्ये ब्रह्मसंशिते ।

गच्छामिचान्प्र पद्यस्व मामीषां कं चनोच्छिषः ॥१६॥

अवऽसृष्टा । परा । पत । शरव्ये । ब्रह्मऽसंशिते ।

गच्छ । अमिचान् । प्र । पद्यस्व । मा । अमीषां । कं । चन । उत् । शिषः ॥१६॥

ब्रह्मसंशिते मंत्रेण तीक्ष्णीकृते शरव्ये हिंसाकुशल इषो त्वमवसृष्टा चिन्ता परा पत । परागच्छ । इतो देशागच्छ च । अमिचान्हिसकान्प्र पद्यस्व । प्राप्नुहि च । अमीषाममिचाणां मध्ये कं चन कंचिदपि मोच्छिषः । अवसृष्टं मा कुर्व ॥

यच्च बाणाः संपतन्ति कुमारा विशिखा इव ।

तत्रा नो ब्रह्मणस्पतिरदितिः शर्म यच्छतु विश्वाहा शर्म यच्छतु ॥१७॥

यच्च । बाणाः । संपतन्ति । कुमाराः । विशिखाः इव ।

तत्र । नः । ब्रह्मणः । पतिः । अदितिः । शर्म । यच्छतु । विश्वाहा । शर्म । यच्छतु ॥१७॥

यच्च युद्धे कुमारा विशिखा इव मुंडिता इव बाणाः संपतन्ति तत्र नोऽस्माभ्यं ब्रह्मणस्पतिः शर्म मुखं विश्वाहा सर्वदा यच्छतु । अदित्यश्च शर्म यच्छतु । द्विरक्षितरादरार्था ॥

मर्माणि ते वर्मणा छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनानु वस्तां ।

उरोर्वरीयो वरुणस्ते कृणोतु जयंतं त्वानु देवा मदंतु ॥१८॥

मर्माणि । ते । वर्मणा । छादयामि । सोमः । त्वा । राजा । अमृतेन । अनु । वस्तां ।

उरोः । वरीयः । वरुणः । ते । कृणोतु । जयंतं । त्वा । अनु । देवाः । मदंतु ॥१८॥

हे राजन् ते त्वदीयानि मर्माणि । येषु स्थानेषु विजः सद्यो म्रियते तानि मर्माणि । वर्मणा कवचेन छादयामि । सोमो राजा त्वा त्वामगु मर्मच्छादनानंतरममृतेन वस्तां । आच्छादयतु । किंच वरुणोऽपि ते तुभ्यमुरोर्वरीय उरुतरं सुखं कृणोतु । करोतु । जयंतं त्वा त्वां देवाः सर्वेऽप्यगु मदंतु । अनुद्वध्यंतु ॥

यो नः स्वो अरंणो यश्च निष्ठ्यो जिघांसति ।

देवास्तं सर्वे धूर्वतु ब्रह्म वर्म ममांतरं ॥१९॥

यः । नः । स्वः । अरंणः । यः । च । निष्ठ्यः । जिघांसति ।

देवाः । तं । सर्वे । धूर्वतु । ब्रह्म । वर्म । मम । अंतरं ॥१९॥

यः स्वो ज्ञातिररंणोऽरममाणो यश्च निष्ठ्यस्तिरोभूतो दूरे स्थितो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति त देवाः सर्वे देवा धूर्वतु । हिंसंतु । ब्रह्म मंचो ममांतरं शराणां निवारकं वर्म विद्यति ॥ ॥२२॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते द्वाशतय्याः षष्ठे मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं मंडलं च ॥

